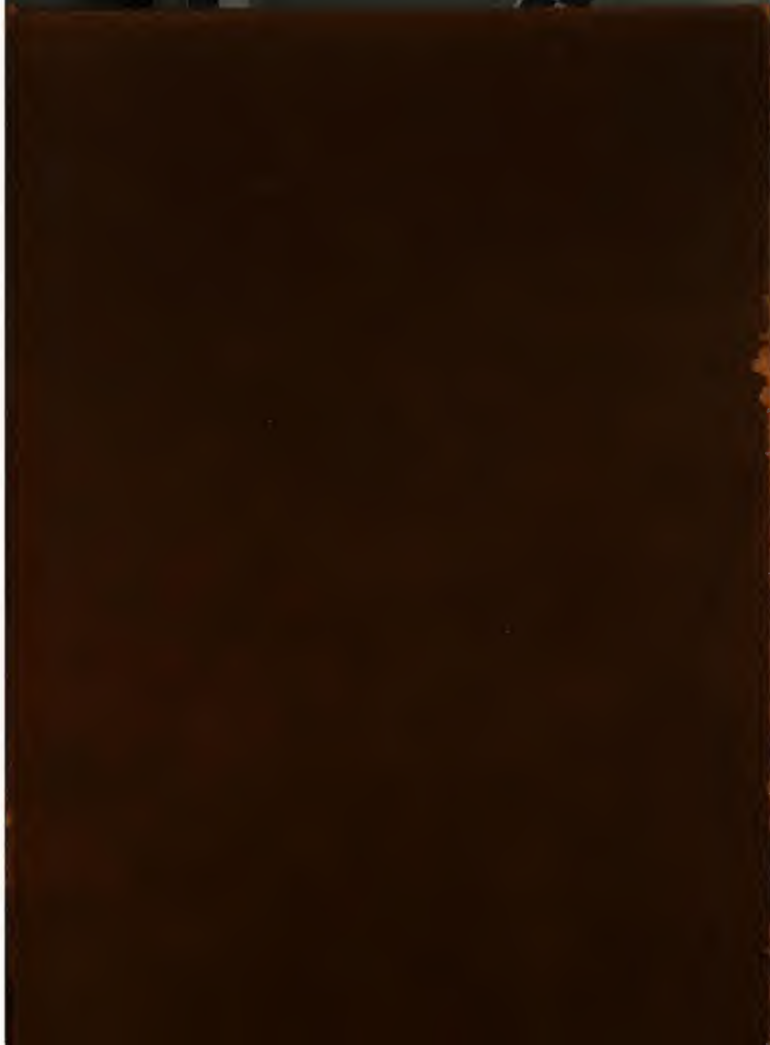

36
16 F
1

D. CÆCILII
CYPRIANI
CARTHAGINIENSIS
EPISCOPI, TOTIVS AFRICÆ
Primatis ac gloriosissimi Martyris Opera.

Iam denuò quàm accuratissimè recognita, collatione facta Editionum Pauli Manutij & Guilielmi Morelij ad exemplaria aliquot manuscripta vetustissima, certóque ordine, habita temporum ratione, in tres Tomos nunc primùm distincta.

Adnotationes Iacobi Pamelii S. Th. L. Eccles. Brugensis Canonici, toti operi sparsim interiectæ, quibus tum Castigationum ratio & Lectionum varietas obiter indicatur, tum quidquid ad Antiquitatem Ecclesiasticam pertinet, paucis explicatur.

Ab eodem recens adiecta D. Cypriani Vita è scriptis ipsius collecta, & Scripturarum citatarum index locupletissimus desideratus hactenùs.

Indicem operum D. Cypriani iuxta priores editiones, reperiet lector post Vitam Auctoris.

Editio vltima prioribus castigatior.

PARISIIS,
M. DC. XLIII.
CVM PRIVILEGIO REGIS.

AMPLISS. PRÆSVLI D. N. VIGLIO ZVICHEMO FRISIO, S. BAVONIS

Apud Gandauenses præposito, Cæsaris antea Caroli V. nunc Hispaniarum Regis Catholici Philippi Consilij Priuati Præsidi, ac Illustrissimi Ordinis aurei velleris Cancellario; S. P.

VANTO *semper fuerit in pretio & auctoritate, Clariss. Domine Præses ac Præsul amplissime, D. ille Cyprianus, iam inde à primis Ecclesiæ efflorescentis incunabulis, nihil attinet commemorare; quippe quòd iam olim lippis (quod aiunt) & tonsoribus peruulgatum sit. Testatissimum id reddunt luculentiss. de tanto viro veterum Patrum Elogia, quæ partim in Prolegomenis nostris, & vita auctoris, partim in Adnotationibus citata reperire est. Diuorum dico Pontij, Gregorij Nazianzeni, Hilarij, Ambrosij, Prudentij: Augustini, Fulgentij, Maximi, Isidori, Petri Chrysologi, Bedæ, Hrabani: item Eusebij, Freculphi, Joannis Zonaræ, Nicephori, & aliorum. Ipse quoque Cyprianus seipsum satis commendatum reddit, quum (vt Diui Hieronymi verbis vtar) purissimi fontis instar dulcis incedat & placidus: ingenio etiam (quod recte Lactantius) sit facili, copioso, suaui, & (quæ sermonis maxima virtus est) aperto: vt discernere nequeas, vtrumne ornatior in eloquendo, an facilior, in explicando, an potentior in persuadendo fuerit. Vsque adeo vt non possim non illis adsentiri, qui inter Orthodoxos Patres Latinos, primas illi eloquentiæ partes tribuunt: præsertim consentientibus Diuo Gelasio Papa in Concilio Romano, & Cassiodoro Institutionum diuinarum cap. 19. Me certè ita transuorsum rapuit huius sanctiss. viri facundia & pietas, vt vbi primum iam iactis Theologiæ fundamentis in manus venit, mirum in modum ipsius perpetuò lectione delectatus sim. Verum malè me habebat, tum quod tam pauca exstarent scriptorum ipsius monumenta, tum quod ea ipsa mendis scatere deprehenderem. Animum etiam non tam angebat, quàm discruciabat, quod quum cæterorum Ecclesiasticorum veterum pleraque præstarent, huius non modo Lucubrationes nobis eripuisset tam vasta rei litterariæ clades, sed & titulos ipsos ob suam ipsorum celebritatem inuidisset Antiquitas. Sic enim in Catalogo scriptorum D. Hieronymus: Huius ingenij superfluum est indicem texere, cum sole clariora sint eius opera. Spe tamen nonnulla ductus, in vetustiss. Belgij nostri Bibliothecis reperiri posse aliquid non editum hactenus, aut saltem castigatius, iam ante annos plus minus octo statueram, si non auctiorem, certe emendatiorem aliquando D. Cyprianum in lucem emittere. Verum studijs Theologicis conficiundis tum occupatior, profectione deinde in Gallias præpeditus, ab instituto destiti; donec eodem penè tempore prodierunt, Romana Pauli Ma-*

nutij viri eruditiss. & Guilielmi *Morelij Parisiensis*, *editiones. Quod vbi primum intellexi, statim Antuerpia euocaui, vt inter se vtramque conferre liceret. Ego verò id cum cœpissem, prima quidem fronte deprehendi, haud pœnitendam ab ipsorum vtroque nauatam operam; in progressu tamen didici, non frustra me laboraturum, si ex vtraque illa editione, tertiam quandam conflarem, & denuo ab vmbilico (quod aiunt) D. Cyprianum recognoscerem. Quod vti studiosorum cum fructu maiori fieret, ex tota Belgica quos delitescere alicubi sciebam Manuscriptos codices continuo accersiui, atque vna excusos quotquot haberi poterant, etiam illos qui ante Erasmi recognitionem essent editi; quorum Catalogum sub finem Prolegomenon Lector curiosus reperiet. Interea ne quid postmodum foret in mora, diligenter perlectis omnibus in vniuersum ipsius operibus, inuestigare cœpi legitimum illum iuxta quem scripta sunt ordinem, de quo in præfatiunculis trium Tomorum latius. Ne autem tædij nimium adferret illa exemplarium inter se collatio, si nihil vna adnotarem quod Theologorum & Antiquariorum studia promoueret; visum fuit operæpretium, eadem opera Antiquitates Ecclesiasticas seriò in hoc nostro Auctore animaduertere, & deinde explicandarum illarum gratia (exemplo Rhenani in Tertullianum) Adnotationes adijcere. Seriò itaque tandem opus adgressus, anni vnius spatio Deo fauente ad calcem vsque tantum non perduxi. Iámque erat in votis, vt primo quoque tempore prælo committeretur, quum sub Pascha Anni 1566. motus illi Belgici incrudescere cœperunt, atque adeo Catholicis omnibus animos adimere. Ita factum, vt Typographorum nemo meos hos labores ad sequiannum, ex quo primum T. C. sunt exhibiti & inscripti, aggredi ausus fuerit. At nunc veluti postliminio in lucem caput effert & ad te redit, Præposite digniss. noster Cyprianus; & quidem non minus oportuno, quàm ante biennium, tempore. Quum enim reducendis ad mentem sectariis, qui ve ab illis, prô dolor, seducti sunt, pharmacum aptius aliunde depromi nequeat quàm ex Apotheca Antiquitatis Ecclesiasticæ; si quis profecto veterum Patrum, iste vel maxime, non vnius modi, sed omnis generis suppeditare poterit Exempli gratia. Si de Romani Pontificis Primatu sit controuersia, abunde satisfecerint Epistola LV. quæ est 7. ad Cornelium, & Liber de vnitate Ecclesiæ; vbi tum Primatum Petro datum & super illo ædificatam à Christo Ecclesiam adserit, tum Petri Cathedram principalem Ecclesiam dicit, & non aliunde hæreses oboriri & schismata, quàm inde quod vni in Ecclesia vice Christi iudici non obtemperetur. Si de Sanctorum in cœlis cum Christo iam regnantium inuocatione dubitetur, statim Epistola occurret LVII. quæ est postrema ad Cornelium: vbi, si quis ipsorum prior hinc excederet, rogat vt apud misericordiam patris non cesset oratio illud item Epiphonema libri de Disciplina & habitu virginum: Tantum mementote tunc nostri, cùm incipiet in vobis virginitas honorari. Si de Martyrum festis: narrat Auctor Epistola XXXIV. quæ est de Celerino Lectore ordinato, Martyrum passiones & dies anniuersaria commemoratione celebrari. Si de suffragijs defunctorum disceptet quispiam plus satis illa probat Epistola LXVII. ad Furnitanos, quum prohibet pro dormitione Victoris sacrificium offerri, quod contra Concilij Decretum Geminium Faustinum Presbyterum tutorem ausus esset constituere. Si de Purgatorio, testabitur Epistola LII. ad Antonianum, quosdam ad veniam stare, missos in carcerem non exire inde donec soluant nouissimum quadrantem, pro peccatis longo dolore cruciatos emundari & purgari diu igne; alios contra, statim à Domino coronari. Si de confessione sacramentali, quam auricularem nuncupant, incidat disputatio laudat eos Auctor libro de Lapsis, qui vel hoc ipsum quod cogitauerunt, apud sacerdotes Dei, dolentes & simplici-*

ter

ter confitentur, ac ita Exomologesin conscientiæ faciunt. Si de augustissimo Eucharistiæ
sacrificio, latiss. est de illo Tractatus Epistola integra ad Cæcilium numero LXIII. vt
omittam, quod libro de Oratione Dominica verba illa Præfationis Missæ commemoret:
Sursum corda, Habemus ad Dominum. Iam si contra Caluinistas agendum sit, toties
inculcat Corpus & sanguinem Domini, vt nemo frequentius; præsertim verò Epistola
ad Cæcilium & libro de Lapsis. Si aduersus Anabaptistas, suffecerit vel vnica Episto-
la LIX. ad Fidum, de baptizandis infantibus. Si denique cum nouis Trinitariorum
monstris conflictandum, tela submistrabit Epistola LXXXIII. ad Iubaianum, &
dictus Liber de Oratione Dominica, sub finem. In summa nihil ferè est hodie de Religio-
ne controuersum, quod non sua D. Cyprianus auctoritate explicatum reddat; & omni
ambiguitate detersa, Antiquitati Ecclesiasticæ consonum demonstret: verum ne prolixio-
res simus; pauca hæc in medium adduxisse sufficiat, cætera ex Indice vtroque & Adno-
tationibus nostris petat Lector diligens. Porro quantum vigiliarum, laborum, molestiarũ
mihi deuorandum fuerit, tum in accersendis exemplaribus, tum in euoluendis non modo
codicibus varijs, sed & Auctoribus tam profanis quàm Ecclesiasticis nolo commemora-
re; sat enim superque dictæ Adnotationes id, vel me tacente, in publicũ produnt. Vtinã,
vtinam tantum frugis adferre queant lucubrationes hæ nostræ, atque summis semper
votis exoptaui, quippe qui haud alio instituto Deum testor me hactenus hoc saxum vol-
uere, quã vt Theologis, vt Antiquitatis studiosis, vt omnibus denique qui Christiano cen-
sentur nomine, aliquid conferre posset hæc opella nostra. Quam si gratam postmodum in-
tellexero, non grauabor, Deo auspice, idipsum in Tertulliano aliquando adtentare, iux-
ta quod à me postulare cœperunt viri quidam eruditi; nisi (quod malim) me præuertat
Ioannes Harrisius Anglus, Thomæ Moro quondam à Secretis, sicuti ego illum in D. Cy-
priano anteuerti: Qui pro sua humanitate (vt obiter insinuẽ qui aliquid mihi opis cõtu-
lerunt) in aliquot locis, vnde me extricare vix poterã; varijs quibusdã sui exemplaris Le-
ctionibus, haud parũ me iuuit; neq; minus, vir vtriusq; linguæ peritissimus Ioãnes Cle-
mens Medicus, etiã Anglus. Optimã item mihi nauârũt operã, communicatis patris sui
viri eruditiss. castigationibus, & coniecturis, Antonius & Valerius Cauch ij Iurecõsul-
ti Vltraiectini fratres, publica functione dignissimi. Præ cæteris quoque ingenuè fateor
acceptã me referre debere D. Cypriani castigationẽ, ac locupletationẽ dictis Morello &
Manutio; huic verò maxime, vt cuius exẽplar longè repererim emendatius. Non omni-
no tamen nihil à me præstitũ, immo (præter 700. & eo amplius locos restitutos in sola
scripturarũ citatione marginali) ab innumeris insuper mendis perpurgatum nunc prodire
Auctorẽ æquus Lector censebit; ita vt sperem (si citra inuidiã dicere liceat) nulla posthac
eius recognitione opus fore. Quare etiã apud dictũ Manutiũ & illustrissimũ Cardinalẽ
Borromæũ, cuius auspicijs illius prodijt editio, confido non malam me gratiã initurum, si
benignè mentem meam perpendere non fuerint grauati, sibique persuadeant, dum subinde
Manutij mentionẽ facio, nõ me ipsius operã reprehendere, sed significare velle duntaxat,
non omnia ita exactè ab illo restituta, vt etiam hîc locũ habeas illud Prouerbij: Posterio-
ribus semper melioribus, quo ipso T. C. dum primũ illi hocce opus inscripsi, suis ad me lit-
teris calcar addidit. Præsertim quum proprio cerebro à me tributum sit nihil, sed omnia
ex auctoritate Ms. librorum eorumque vetustissimorum, & vnius iã olim excusi, inter
quos de nomine merito recẽsendus venit, Abbatiæ Cãbronẽsis codex, cæteris multo casti-
gasior. Recẽs verò præterea adieci ex ipso, D. Cypr. Vitã, ne eius, & scripturarũ citatarũ
indicẽ locupletissimum desideratum hactenus, ordine quoque, mea quidẽ sententia, tẽpo-
rum habita ratione, legitimo, nunc primum in tres Tomos integrũ opus distinxi. Argu-

menta denique noua reposui, pro frigidiusculis illis G. Remboldi; vsitatis hactenus, atq; vna censuras nostras multis in locis; idque ex ipso Cypriano potissimum: vt preteream dictas Adnotationes, quas toti operi interieci. Quæ, si cuiquam prolixiores videantur, maximè verò in libro, Quòd idola Dij non sint, & in Concilio Carthaginiensi, meminerit ille, quod supra etiam dixi, non solum Theologis laborem hunc nostrum desudare. Et certè, tum grata Antiquitatis commemoratio; tum historiarum varia explicatio, tum etiam locorum aliquot ex alijs Auctoribus & sacris & profanis, vbi occasio se offert, restitutio, Lectori beneuolo tædium adiment.

Cæterùm, non vna me ratio permouit, cur, pro more antiquitus obseruato, sub tuæ C. patrocinio hoc quicquid est Lucubrationũ publicauerim. Et imprimis, quum mihi deligẽdus esset vir magni nominis quispiã, cuius auctoritate à Zoilorum calumnijs labor hic noster vindicaretur; quis huic causæ Patronus aptior illo dari queat, qui fidem Catholicam sua aduocatione, cõsilio, fauore, proximis hisce annis, in tam cruẽta illa animorũ dissensione tot sectarum collusione, ita strenue tutatus est, vt perpetuã laudem apud posteros omnes promeruerit. Deinde, quis non studiosorum suas illi dedicet operas; qui non modo ingenij acumine, dicendi facundia, linguarum peritia, eruditionis præstantia cæteros longè anteuertit, sed insuper etiam eruditorum omnium Mæcenatem se præbet. Quod abunde testatur, & in Duacensi noua Academia, & apud Louanienses, nouarum Prælectionum in litteris humanioribus, Mathematicis, Medicina, Iurisprudentia, Theologia, institutio, & dotatio, haud ita pridem facta; suasu quidem T. C. auspicijs verò inuictiss. Principum Caroli V. Imperatoris Augusti, & Philippi Hispaniarum Regis. Præsertim verò recens erectio Collegij illius insignis in dicta Academia Louaniensi, tuis priuatis sumptibus procurata, in quo Frisij tui, olim bellica fortitudine celebratissimi, ad humanitatem omnem, ad bonas litteras, ad Ecclesiarum denique ministeria probè formentur, & ita tandem non solum T. C. tanquam primo Institutori, sed & toti Patriæ ornamento sint. Verùm de his hactenus, ne Panegyricon potius quàm præfationem conscribere videar. Illud certè potissimum huius T. C. inscriptionis causam dedit, quod, quum me & matrẽ chariss. cum liberis suis omnibus iam olim deuinctiss. tuæ humanitati fateri necesse sit, primum hunc studiorum meorum fœtum alteri oblatum non docuerit, quàm illi quẽ Parentis loco perpetuo veneratus sum. Neque profectò id immerito. Veteris enim necessitudinis non oblita T. C. quæ illi cum Patre meo piæ memoriæ C. V. Adolpho Pamelio intercesserat, dum vna vterque Carolo V. Cæsari essetis à secretis cõsilijs, in eam curã semper incubuit, vti familiam nostram, quantum fieri posset promoueret & eueheret. Quare meritò ἀχαριστίας nota in me torqueatur, si non gratitudinis aliquod symbolum ponam. Accedit ad hæc, tanta illa tui in hunc Auctorẽ animi propensio, quam dictis suis litteris plus satis T. C. insinuauit, opere quoque commonstrauit, dum Epistolam Ioannis de la Haye Theologi Canonici Tornacensis ad me destinauit, de repertis apud Rotbnacẽses D. Cypriani reliquijs, quam ideo & Prolegomenis nostris adieci, vt sibi posthac congratuletur Belgium, de tanto apud se etiamnum adseruato thesauro, quem pleriq; à sectarijs Lugduni concrematum metuebamus, vnà cũ sacro D. Irenæi corpore. Quod restat, Mæcenas optime, munus hoc non leuidense; Diuum inquam Cyprianum Martyrem illum celebratissimum læto quæso alacrique vultu suscipito, measque in illum Adnotationes aduersus inuidorum morsus, tuo patrocinio defendito, mei interim meorumque sicut hactenus haud immemor. Deus Optimus Max. T. C. diu nobis seruet incolumem. Brugis Flandrorum, ipsis Kalend. Junijs, Anno à Christo nato 1568.

T. C. deditiss. clien.
Iacobus Pamelius

SVEFRIDI PETRI LEOVARDIENSIS FRISII EPIGRAMMA IN DIVVM CYPRIANVM, OPERA ET INDVSTRIA Doctissimi Iacobi Pamelii in integrum restitutum.

ὼς μὲν ῥοδοδάκτυλος
Ἐκλάμπουσα τὸν ἥλιον,
Καὶ λευκώλενος ἑσπερὶς
Μήνης τὴν περικαλλία
Ἀγγέλλει σαφῶς τοῖς βροτοῖς.
Τῶν δὲ γεγραμμένων πάλαι
Ἀνδρῶν εὐσεβέων καλὰ
Οὕτως γ' ἱερὰ βιβλία
Ἐγχριαθέντα, τ' οὐρανοῦ
Καὶ γαίης μέγαν ἔξοχον
Κτίστην, καὶ πατέρ' ἄμβροτον
Ἀνθρώποις ἐπιδείκνυσι.
Καὶ γὰρ καὶ τὰ πεπραγμένα
Τῷ χριστῷ τε φερεσβίῳ,
Καὶ πάντεσσιν ἀποστόλοις,
Καὶ τοῖς πατράσιν ἁγίοις,
Γινώσκειν παρέχει σαφῶς.
Καὶ δὴ καὶ παρέχει σαφῶς
Γινώσκειν τίνα γραπτέα,
Καὶ τοι γνήσια πίστεως
Στοιχεῖ ἡμετέρας πέλει.
Αἱ εἰ γὰρ τὰ παλαιότερα
Προύχει τοῖσι νεωτέροις
Ταῖς στάταις, ἰδὲ κυρίαις
Ἀρχαῖς οὕνεκα γειτνιᾷ.
Εἰ γοῦν ἤθεσι, ἠδ' ἔθους,
Καὶ τ' πίστιος εἵνεκα
Τῶν δ' ἐκκλησίᾳ γλύχεται,
Ἐς ὄντως τάδε βιβλία
Πολλῶν ἄξια σπουδῶν
Καὶ τῶν φροντίδος εἰκότως
Τὴν πλείστην χάριν οἰστέον
Σοὶ, ὦ ἐλλογιμώτατε
Ἰάκωβε Παμήλιε,
Ἀνδρῶν φέρτατε Βρυγίων,
Δίας φωσφόρε Φλανδρείας,
Ὃς νυκτὸς τε καὶ ἡμέρας
Ἱδρώσας, τὸ ἐν ἁγίοις
Ἡμῶν Κυπριανὸν πόνοις
Εὐβούλοις τε καὶ ἔμφροσιν
Ἕλκεις εἰς φάος ἐκ σκότους,
Ἑλκωθέντα τε μυρίων
Λαμπρύνεις ἀπὸ σφαλμάτων.
Καὶ γὰρ μὴν ἦδε πάντοθεν
Δύσμορφος, ῥυπαρὸς τέως,
Ἀμβρύνει τὸ παρὸν καλὸς
Εὐειδής τε, καὶ ἀγλαὸς
Πάντως ἐκ σέθεν τέλων.
Καὶ δὴ χ' ὡς τὸ πάλαι πολὺ
Δοξῶν τῶν καθαρωτάτων
Καρποῖς ἔβρυεν ἀφθόνοις,
Ὡσαύτως πάλιν αὖθεσι,
Καὶ νῦν ἀτεχνῶς γέμει
Ὡς οὖν χριστοφίλοις ἐὼν
Τοῖς πᾶσ' ὠφελιμώτατος.

ADOLPHI MEKERCI BRVGENS. I.C. IN EVNDEM CYPRIANVM.

Actenus in varias partes distractus, & omni
 Ordine turbato sparsus in orbe fuit
Cæcilius Christi præco, Martyrque fidelis,
 Quis vetus à casta Cypride nomen habet.
Is nunc in classes digestus, & omnia scitè
 Compositus, vultu splendidiore nitet.
Hîc etenim cernis quonam ordine Epistola quæuis,
 Et quo sit scriptus tempore quisque Liber.
Menda vides explosa procul, tenebrasque remotas:
 Omnia sunt ipso lucidiora die.
Præstitit hoc indefessi pia cura Pameli,
 Voluentis priscos nocte dieque Patres.
I nunc, & rebus seriem quidquam addere lucis,
 Ordinis & ratio quòd sit habenda, nega.

PROLEGOMENA

PROLEGOMENA IN D. CYPRIANVM.

VITA BEATISSIMI MARTYRIS CYPRIANI, per Pontium eius Diaconum.

De hac vita D. Hieronymus ita scribit in Catalogo Virorum illustrium: Pontius Diaconus Cypriani, vsque ad diem passionis eius cum ipso exilium sustinens, egregium volumen vitæ & passionis Cypriani reliquit.

YPRIANVS Religiosus Antistes, ac testis Dei gloriosus, tametsi multa conscripsit, per quæ memoria digni nominis superuiuat; etsi eloquentiæ eius ac Dei gratiæ larga fœcunditas ita se copia & vbertate sermonis extendit, vt vsque in finem mundi fortasse non taceat: tamen, quia operibus eius ac meritis etiam hæc prærogatiua debetur, vt exemplum suum in litteras dirigatur, placuit summatim pauca conscribere: non quod aliquem gentilium lateat tanti viri vita, sed vt ad posteros quoque nostros incomparabile & grande documentum in immortalem memoriam porrigatur. Certè durum erat, vt (cùm maiores nostri plebeis & catecumenis martyrium consecutis, tantum honoris pro martyrij ipsius veneratione dederint, vt de passionibus eorum multa, aut, propè dixerim, penè cuncta conscripserint, vt ad nostram quoque notitiam, qui nondum nati fuimus, peruenirent) Cypriani, tanti Sacerdotis, & tanti Martyris, passio præteriretur, qui & sine martyrio habuit quæ doceret; & quæ dum vixit gesserit, non paterent: quæ quidem tanta, atque tam magna, & mira sunt, vt magnitudinis contemplatione deterrear, ac imparem me esse confitear ad proferendum dignè pro meritorum honore sermonem, nec posse sic prosequi facta tam grandia, vt, quanta sunt, tanta videantur: nisi quod numerositas gloriarum sibimet ipsa sufficiens, alieno præconio non eget. Accedit ad cumulum, quod & vos de eo multum, aut, si fieri potest, totum desideratis audire, concupiscentes ardore flagranti vel facta eius cognoscere, etsi interim viua verba tacuerunt. In qua parte si dixero nos opibus facundiæ defici, minus dico, facundia enim ipsa deficit digna facultate, quæ desiderium vestrum pleno spiritu satiet. Ita vtrimque grauiter vrgemur: ille nos virtutibus suis onerat, vos nos precibus fatigatis. Vnde igitur incipiam; vnde exordium bonorum eius aggrediar, nisi à principio fidei, & natiuitate cœlesti? siquidem hominis Dei facta non debent aliunde numerari, nisi ex quo Deo natus est. Fuerint licet studia, & bonæ artes deuotum pectus imbuerint: tamen illa prætereo, nondum enim ad vtilitatem, nisi sæculi, pertinebant, postquam & sacras litteras didicit, & mundi nube discussa in lucem sapientiæ spiritalis emersit, si quibus eius interfui, si qua de antiquioribus eius operibus comperi, dicam: hanc tamen petens veniam, vt quidquid minus dixero (minus enim dicam necesse est) ignorantiæ meæ potius, quàm illius gloriæ derogetur. Inter fidei suæ prima rudimenta nihil aliud credidit Deo dignum, quàm si continentiam tueretur: tunc enim posse idoneum fieri pectus, & sensum ad plenam veri capacitatem peruenire, si concupiscentiam carnis robusto atque integro san-

* rigore. ctimonæ * vigore calcaret. Quis vnquam tanti miraculi meminit? Nondum secunda
natiuitas nouum hominem splendore toto diuinæ lucis oculauerat, & iam veteres ac- Matt. 19.
pristinas tenebras sola lucis paratura vincebat. Deinde quod maius est, cum de lectione
diuina quædam iam non pro conditione nouitatis, sed pro fidei festinatione didicisset,
statim rapuit quod inuenit promerendo Domino profuturum. Distractis rebus suis ad
indigentiam pauperum sustentandam, tota prædia pretio dispensans, duo bona simul
iunxit, vt & ambitionem sæculi sperneret, qua perniciosius nihil est, & misericor-
diam, quam Deus etiam sacrificiis suis prætulit, quam nec ille qui legis omnia manda-
ta seruasse se dixerat, fecit, impleret: & præpropera velocitate pietatis, penè ante cœ- Osee. 6.
pit perfectus esse, quàm disceret. Quis oro de veteribus hoc fecit? Quis de antiquissimis
in fide senibus, quorum mentes & aures per plurimos annos diuina verba pulsauerant,
tale aliquid impendit, quale adhuc rudis fidei homo, & cui nondum forsitan crederetur,
supergressus vetustatis ætatem, gloriosis & admirandis operibus, perpetrauit? Nemo
* incredibiliter. metit statim vt seuit. Nemo vindemiam de nouellis scrobibus expressit. Nemo adhuc
vnquam de nouiter plantatis arbusculis matura poma quæsiuit. In illo omnia * incre-
dibilia cucurrerunt. Præuenit, si potest dici (res enim fidem non capit) præuenit, in-
* messis quam, * tritura sementem, vindemia palmitem, poma radicem. Aiunt Apostoli litte- 1. Timo.
ræ, debere neophytos præteriri, ne stupore gentilitatis nondum fundatis sensibus ad-
hærente; aliquid in Deum nouitas inerudita peccaret. Ille fuit primus, & puto solus
exemplo, plus fide posse, quàm tempore promoueri. Sed etsi in Apostolorum Actis Act. 8.
eunuchus ille describitur, quia toto corde crediderat, à Philippo statim tinctus; non
est similis comparatio. Ille enim & Iudæus erat, & de templo Domini veniens Prophe-
tam legebat Isaiam & sperabat in Christo, etsi nondum eum venisse crediderat. Hic
de imperitis gentibus veniens, tam matura cœpit fide, quanta pauci fortasse perfece-
* meruit. rint. Mora denique circa gratiam Dei nulla: nulla dilatio. Parum dixi: Presbyterium,
& sacerdotium statim * accepit. Quis enim non omnes honorum gradus crederet ta-
li mente credenti? Multa sunt quæ adhuc plebeius, multa quæ iam Presbyter fecit,
multa quæ ad veterum exempla iustorum, imitatione consimili prosecutus, prome-
rendo Dominum totius religionis obsequio præstitit. Nam & sermo illi de hoc fuerat
vsitatus, vt si quem prædicatum Dei laudatione legisset, suaderet inquiri, propter
quę facta Deo placuisset. Si Iob, Dei testimonio gloriosus, dictus est verus Dei Iob. 1.
cultor, & cui in terris nemo compararetur; faciendum docebat ille, quidquid Iob ante
fecisset: vt dum & nos paria facimus, simile in nos Dei testimonium prouocemus. Con-
temptis ille dispendiis rei familiaris, in tantum exercitata virtute profecit, vt nec pie-
tatis temporalia damna sentiret. Non illum penuria non dolor fregit. Non vxoris sua-
dela deflexit: non proprij corporis dira pœna concussit. Permansit in suis sedibus fixa
virtus, & altis radicibus fundata deuotio; nullo diaboli tentantis impetu cessit, quo-
minus Dominum suum, fide grata, etiam inter aduersa benediceret. Domus eius pa-
tuit cuicunque venienti. Nulla vidua reuersa est sinu vacuo: nullus indigens lumine,
non illo comite directus est: nullus debilis gressu, non illo baiulo vectus est: nullus nu-
dus auxilio, de potentioris manu non illo tutore protectus est. Hæc debent facere (dice-
bat) qui Deo placere desiderant. Et sic per bonorum omnium documenta decurrens,
dum meliores semper imitatur, etiam ipse se fecit imitandum. Erat sane illi etiam de
nobis contubernium viri iusti, & laudabilis memoriæ Cæcilij, & ætate tunc & hono-
re presbyteri, qui eum ad agnitionem veræ diuinitatis à sæculari errore correxerat. Hunc
toto honore, atque omni obseruantia diligebat, obsequenti veneratione suscipiens, non
* coæqualis facta. iam vt amicum * animæ coæqualem, sed tanquam nouæ vitæ parentem. Denique, ille
* accersitione; demulsus eius obsequiis, in tantum dilectionis immensæ merito prouocatus est, vt
de sæculo excedens: * accessitione iam proxima, commendaret illi coniugem ac li-
beros suos, & quem fecerat de sectæ communione participem, postmodum faceret
* cuncta. pietatis hæredem. Longum est ire per singula: * sancta eius facta onerosum est enume-
rare. Ad probationem bonorum operum, solum hoc arbitror satis esse: quod iudicio
Dei & plebis fauore, ad officium sacerdotij, & Episcopatus gratum adhuc neophytus,
& vt putabatur, nouellus, electus est. quamvis in primis fidei suæ adhuc diebus &
rudi vitæ spiritalis ætate, sic generosa indoles reluceret; vt etsi nondum officij, spei
tamen fulgore resplendens, imminentis sacerdotij totam fiduciam polliceretur. Non
prætereibo etiam illud eximium, quemadmodum cum in dilectionem eius & honorem
totus

totus populus aspirante Domino prosiliret, humiliter ille secessit; antiquioribus cedens, & indignum se titulo tanti honoris existimans, vt dignus magis fieret. Magis enim dignus efficitur, qui quod meretur excusat. Quod tunc ardore plebs æstuans fluctuabat, spirituali desiderio concupiscens (vt exitus docuit) non tantùm Episcopum: sed in eo quem tunc latentem diuinitatis præsagio taliter flagitabat, futurum etiam Martyrem requirebat. Obsederat fores domus copiosa fraternitas, & per omnes aditus sollicita charitas circuibat. Potuisset fortasse tunc illi Apostolicum illud euenire, quod voluit, vt per fenestram deponeretur; * Act. 9. si cum Apostolo etiam ordinationis honore similaret. Erat videre cæteros omnes * suspensos anxio spiritu expectare venturum, cum gaudio nimio excipere venientem. Inuitus dico, sed dicam necesse est. Quidam illi restiterunt, * etiam vt vinceret. Quibus tamen quanta lenitate, quàm patienter, quàm beneuolenter indulsit, quàm clementer ignouit, amicissimos eos postmodum & inter necessarios computans mirantibus multis? Cui enim posset non esse miraculo, tam memoriosæ mentis obliuio? Exinde quemadmodum se gesserit, quis referre sufficiat? quæ illi pietas? qui vigor? misericordia quanta? * quanta censura? Tantum sanctitatis & gratiæ ex ore eius lucebat, vt * confunderet intuentium mentes. Grauis vultus & lætus: nec seueritas tristis, nec comitas nimia, sed admixta vtrinque temperies; vt esset ambigere, vereri plus an diligi mereretur: nisi quod & vereri & diligi merebatur. Sed nec cultus fuit dispar à vultu, temperatus & ipse de medio. Non illum superbia sæcularis inflauerat: nec tamen prorsus affectata penuria sordiderat: quia & hoc vestitus genus à iactantia minus non est, quàm ostentata taliter ambitiosa frugalitas. Quid autem circa pauperes Episcopus faceret cathecumenus diligebat? Viderint pietatis Antistites, seu quos ad officium boni operis instruxit ipsius ordinis disciplina: seu quos sacramenti religio communis, ad obsequium exhibendæ dilectionis arctauit. Cyprianum de suo talem accepit cathedra, non fecit. Statim denique pro talibus meritis etiam Proscriptionis gloriam consecutus est. Nec enim aliud oportebat, quam vt eum, qui intra secretam conscientiæ latebram, religionis & fidei toto honore florebat, etiam publice celebrata gentilium fama titularet. Potuisset quidem tunc pro velocitate qua semper omnia consecutus est, etiam martyrij circa eum debita corona properare; maxime cum & suffragiis sæpe repetitis ad Leonem postularetur: nisi per omnes ordines gloriarum transeundum illi esset, & sic ad summa veniendum; & nisi imminens ruina ope tam fœcundi pectoris indigeret. Finge enim tunc illum martyrij dignatione translatum. Quis emolumentum gratiæ per fidem proficientis ostenderet? Quis virgines ad congruentem pudicitiæ disciplinam, & habitum sanctimonia dignum, velut frenis quibusdam lectionis Dominicæ coërceret? Quis doceret pœnitentiam lapsos, veritatem hæreticos, schismaticos vnitatem, filios Dei pacem, & Euangelicæ precis legem? per quem gentiles blasphemi repercussis in se iis, quæ nobis ingerunt vincerentur? A quo Christiani mollioris affectus circa amissionem suorum, aut quo magis est, fidei paruioris consolarentur spe futurorum? Vnde sic misericordiam, vnde patientiam disceremus? quis liuorem de venenata inuidiæ malignitate venientem dulcedine remedij salutaris inhiberet? Quis martyres tantos exhortatione diuini sermonis erigeret? Quis denique tot Confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos, & ad exemplum martyrij superstites reseruatos, incentiuo tubæ cœlestis animaret? Benè, benè tunc, & verè * spiritaliter contigit, quod vir tam necessarius, tam multis, & tam bonis rebus à martyrij consummatione dilatus est. Vultis scire secessum illum non fuisse formidinem? Vt nihil aliud excusem, ipse postmodum passus est: quam passionem vtique ex more vitaret, si & ante vitasset. Fuit verò formido illa, sed iusta, formido quæ Dominum timeret offendere: formido, quæ præceptis Dei mallet obsequi, quam sic coronari. Dicata enim in omnibus Deo mens, & fides diuinis admonitionibus mancipata, credidit se nisi Domino latebram tunc * iubenti paruisset, etiam ipsa passione peccare. Puto denique etiam nunc aliqua de dilationis vtilitate differenda, tametsi iamdudum pauca perstrinximus: per hæc enim quæ videntur postmodum subsecuta, sequitur vt probemus; secessum illum non hominis pusillanimitate conceptum, sed sicuti est, verè fuisse diuinum. Vastauerat Dei populum persecutionis infestæ, insolens, atque acerba grassatio, & quia omnes decipere vna fraude non poterat artifex hostis: quacunque miles incautus prodiderat latus nudum, dispari generi sæuiendi, singulos diuersa strage deiecerat. Debebat esse qui posset saucios homines & varia expugnantis inimici arte iaculatos, adhibita me-

* suspensos & anxios.
* vt &.
* censura quàm sobria.
* admonitati
* Dei prouidentia.
* suggerenti.

dicinæ cœlestis medela pro qualitate vulneris vel secare interim, vel fouere. Seruatus est vir, ingenij prętercætera etiam spiritaliter temperati: qui inter resultantes collidentium schismatum fluctus, Ecclesiæ iter medium, librato limite gubernaret. Nonne hæc, oro, consilia diuina sunt? Hoc fieri sine Deo potuit? Viderint qui putant esse fortuitu ista contingere. Ecclesia illis clara voce respondet, dicens: Ego sine Dei nutu necessarios reseruati non admitto. Percurramus tamen cætera si videtur. Erupit postmodum lues dira, & detestabilis morbi vastitas nimia, innumeros per diem populos à sua quemque sede abrupto impetu rapiens, continuatas per ordinem domos vulgi trementis inuasit. Horrere omnes, fugere; vitare contagium; exponere suos impie: quasi cum * illo peste morituro, etiam mortem ipsam aliquis posset excludere. Iacebant interim tota ciuitate, non tota corpora, sed cadauera plurimorum: & misericordiam in se transeuntium, contemplatione sortis mutuæ flagitabant. Nemo respexit aliud, præter quàm lucra crudelia. Nemo similis euentus recordatione trepidauit. Nemo fecit alteri quod sibi fieri voluit. Quid inter hæc egerit Christi & Dei Pontifex, qui pontifices mundi huius tantò plus pietate, quantò religionis veritate præcesserat, scelus est præterire. Aggregatam primo in loco vno plebem de misericordiæ bonis instruit, & docens diuinæ lectionis exemplis, quantum ad promerendum Deum prosint officia pietatis. Tunc deinde subiungit non esse mirabile si nostros tantùm debito charitatis obsequio foueremus; eum perfectum posse fieri, qui plus aliquid publicano, vel ethnico fecerit; qui malum bono vincens, & diuinæ clementiæ instar exercens, inimicos quoque dilexerit; qui pro persequentium se salute, sicuti Dominus monet, & hortatur, orarit. Oriri facit Deus iugiter solem suum, & pluuias subinde nutriendis seminibus impertit; exhibens cuncta ista non suis non tantùm, sed etiam alienis: & qui se Dei filium esse profitetur, cur non exemplum patris imitatur? Respondere nos decet natalibus nostris, & quod renatos per Deum constat, degeneres esse non congruit; sed * probare potius in sobole traducem boni patris æmulatione bonitatis. Multa alia & quidem magna prætereo; quæ temperandi voluminis ratio non patitur prolixiore sermone replicari. De quibus hoc tantùm dixisse satis est. Quod si illa gentiles pro rostris audire potuissent, forsitan statim * crederent. Quid Christiana plebs faceret, cui de fide nomen est? Distributa sunt ergo continuo pro qualitate hominum atque ordinum ministeria. Multi qui angustia paupertatis beneficia sumptus exhibere non poterant, plus sumptibus exhibebant; compensantes proprio labore mercedem diuitiis omnibus cariorem. Et quis non sub tanto doctore properaret inueniri in parte aliqua talis militiæ, per quam placeret & Deo Patri, & iudici Christo, & tam bono interim sacerdoti? Fiebat itaque exuberantium operum largitate quod bonum est ad omnes, non ad solos domesticos fidei. Fiebat plus aliquid quàm de Tobiæ incomparabili pietate signatum est. Ignoscat ille, & ignoscat iterum, & frequenter ignoscat: aut, vt verius dixerim, meritò concedat, tametsi ante Christum plurimum licuit, plus aliquid licuisse post Christum: cuius temporibus plenitudo debetur. Necatos ille à rege & proiectos sui tantùm generis colligebat. His tam bonis & tam piis actibus superuenit exilium. Hanc enim vicem semper repræsentat impietas, vt melioribus peiora restituat. Et, vt quid Sacerdos Dei Proconsule interrogante responderit taceam, sunt acta quæ referant. Excluditur interim è ciuitate, ille qui fecerat boni aliquid pro ciuitatis salute; ille qui laborauerat, ne viuentium oculi paterentur infernæ sedis horrorem; ille, inquam, qui excubiis pietatis inuigilans (proh nefas) ingrata bonitate prouiderat ne omnibus terram ciuitatis faciem relinquentibus multos, exules, deserta respublica, ac destituta patria sentiret. Sed viderit sæculum, cui inter pœnas exilium computatur: * Nobis patria minus cara, & commune nomen est, qui parentes ipsos, si contra Dominum suaserint, abhorremus. Illis extra ciuitatem suam viuere grauis pœna est. Christiano, totus hic mundus, vna domus est. Vnde licet in abditum & abstrusum locum fuerit relegatus; admixtus Dei sui rebus, exilium non potest computare. Adde quod Deo integrè seruiens, etiam propria in ciuitate peregrinus est. Dum enim se carnalibus desideriis continentia Sancti Spiritus abstinet, conuersationis prioris hominis exponens; etiam inter ciues suos, aut propè dixerim, inter parẽtes ipsos, vitæ terrestris alienus est. Accedit, quod & si hæc talia pœna possent videri; in huiusmodi tamen causis atque sententiis, quas ob approbandæ virtutis experimenta perpetimur, non est pœna, qua gloria est. Sed esto sane nobis pœna exilium. Illis vltimum crimen, & pessimum nefas etiam ipsorum conscientia testis adscribat;

Margin notes:

* *illo.*

Matt. 5

* *probare debere potius, &c. æmulationem.*

* *credidissent.*

Gal. 6.

Tobiæ 1.

* *Illis patria nimis cara, & notus affectus est in parentes, nos & parentes.*

1. Pet. 1

bat, qui possunt innocentibus irrogare quod putant pœnam. Nolo nunc describere loci gratiam; & deliciarum omnium paraturam interim transeo. Fingamus locum illum situ sordidum, squalidum visu, non salubres aquas habentem, non amœnitatem viroris,
3. Reg. 19. non viciniam littoris; * sed rupes vastas siluarum, inter inhospitas fauces desertæ admo- *sed vasta
Dan. 3. dum solitudinis auia mundi parte summotum. Posset, licet talis locus, habere nomen rupe siluarum inter
exilij, quo Cyprianus sacerdos Dei venerat; cui si hominum ministeria deficerent, vel inhospitas
alites, vt Heliæ, vel vt Danieli Angeli ministrarent? Absit, vt credat aliquis, cuilibet cautes al.
minimo, dummodo in confessione nominis constituto, aliquid defuturum. Tantum sed rupes
abest vt Dei Pontifex ille, qui misericordiæ semper rebus institerat, horum omnium vastas. &
Matt. 6. opibus indigeret. Iam nunc quod secundo posueram loco, cum gratiarum actione re- siluarum.
petamus. Prouisum esse diuinitus etiam pro animo tanti viri, apricum & competentem locum, hospitium pro voluntate secretum, & quidquid apponi eis ante promissum est, qui regnum & iustitiam Dei quærunt. Atque vt omittam frequentiam visitantium fratrum, & ipsorum inde ciuium charitatem, quæ repræsentabat omnia, quibus videbatur esse fraudatus; admirabilem visitationem Dei non præteribo: qua Antistitem suum sic in exilio esse voluit desecutura passione securum, vt imminentis martyrij pleniore fiducia, non exulem tantummodo Curubi, sed & martyrem possideret. Eo enim die quo primum in exilij loco mansimus, (nam & me inter domesticos comites dignatio charitatis eius delegerat exulem voluntariam, quod vtinam & in passione licuisset.) Apparuit mihi, inquit, nondum somni quiete sopito, iuuenis vltra modum hominis enormis, qui cùm me quasi ad prætorium duceret, videbar mihi tribunali sedentis tum Proconsulis admoueri. Is vt in me respexit, adnotare statim cœpit in tabula sententiam, quam non sciebam, nihil enim de me solita interrogatione quæsierat: sed enim iuuenis, qui à tergo eius stabat, admodum curiosus legit quidquid fuerat adnotatum. Et quia id verbis proferre non poterat, nutu declarante monstrauit, quid in litteris tabulæ illius haberetur. Manu enim expansa & complanata ad spathæ modum, ictum solitæ animaduersionis imitatus; quod volebat intelligi, ad instar liquidi sermonis expressit. Intellexi sententiam passionis futuram. cœpi, Rogare, & petere continuò, vt dilatio mihi vel vnius diei prorogaretur, donec res meas legitima ordinatione disponerem. Et cum preces frequenter iterassem, rursus in tabula cœperat nescio quid adnotare. Sensi tamen de vultus serenitate, iudicis mentem, quasi iusta petitione commotam. Sed & ille iuuenis, qui iamdudum de passionis indicio gestu potius, quàm sermone prodiderat; clandestino identidem nutu, concessam dilationem, quæ in crastinum petebatur, contortis post inuicem digitis, significare properauit. Ego quamuis non esset lecta sententia, & si de gaudio dilationis acceptæ læto admodum corde gauderem; metu tamen interpretationis incertæ sic tremebam, vt reliquiæ formidinis, cor exultans, adhuc * toto pauore pulsa- * multa
rent. Quid hac reuelatione manifestius? quid hac dignatione felicius? Ante illi prædi- trepidatione.
cta sunt omnia, quæcunque postmodum subsecuta sunt. Nihil Dei verbis imminutum; nihil de tam sancta promissione mutilatum. Singula denique, secundum quod ostensa sunt, recognoscite. Dilationem petit crastini cùm de passionis sententia cogitaretur; postulans, vt res suas de illo, quem impetrauerat, ordinaret. Hic dies vnus significabat annum, quo ille post visionem acturus in sæculo fuerat. Nam vt manifestius dicam, eo die post exactum annum coronatum est, quo hoc illi ante annum fuerat ostensum. Diem * alibi deest
autem Domini, & si * non annum in diuinis litteris legimus, promissioni tamen futuro- non.
rum, debitum illud tempus accipimus. Vnde nihil interest; si sub diei significatione solus annus ostensus est; quia illud plenius debet esse quod maius est. Quod vero nutu potius, & non sermone explanatum est, repræsentationi temporis seruabatur sermonis expressio. Solet enim tunc verbis quodcunque proferri, quotiens quidquid profertur impletur. Nam & verè nemo cognouit quare hoc ei ostensum fuisset, nisi postquam eodem die quo id viderat, coronatus est. Medio nihilominus tempore imminens passio pro certo ab omnibus sciebatur: Passionis tamen dies certus ab eisdem omnibus quasi ignorantibus, tacebatur. Sane & in scripturis tale aliquid inuenio. Nam Zacharias sacerdos, promisso sibi per Angelum filio, quia non crediderat obmutuit; ita vt filij nomen, scri-
Luc. 1. pturus potius quàm relaturus, nutu tabulas postularet. Meritò & hic, vbi Dei nuncius passionem Antistitis imminentem nutu potius expressit: & fidem admouit & sacerdotem muniuit. Dilationis autem petendæ ratio, de ordinatione rerum & de voluntatis dispositione veniebat. Quæ vero res illi, aut quæ voluntas ordinanda, nisi Ecclesiastici status? Su-

prema idcirco accepta dilatio est, vt quicquid circa pauperum fouendorum curam su-
premo iudicio disponendum fuerat, ordinaretur. Et puto propter nihil aliud, immo
vero propter hoc tantum, etiam indulgentia ab ipsis, qui eiecerant, & qui occisuri erant,
admissa est; vt præsens præsentes pauperes, nouissimæ dispensationis extremis, & vt
plenius dixerim, totis sumptibus releuaret. Ordinatis ergo tam piè rebus & sic volunta-
te disposita; proximabat dies crastinus. Iam de Xisto bono & pacifico sacerdote, ac pro-
pterea beatissimo Martyre, ab vrbe nuncius venerat. Sperabatur iam iámque carnifex
veniens, qui deuota sanctissimæ * victimæ colla percuteret: & sic erant omnes dies illi * passionis.
quotidiana expectatione moriendi, vt corona singulis posset ascribi. Conueniebant in-
terim plures egregij & clarissimi ordinis & sanguinis, sed & sæculi nobilitate generosi:
qui propter amicitiam eius antiquam, secessum subinde suaderent: & ne parum esset
nuda suadela, etiam loca in quæ secederet offerebant. Ille verò iam mundum suspensa
ad cœlum mente neglexerat; nec suadelis blandientibus annuebat. Fecisset fortasse
tunc etiam quod à plurimis & fidelibus petebatur, si & diuino imperio iuberetur. Sed
nec illa sublimis tanti viri gloria sine præconio transeunda est: quia iam sæculo tumes-
cente & de fiducia Principum infestationem nominis anhelante: ille seruos Dei, prout
dabatur occasio, exhortationibus dominicis instruebat, & ad calcandas passiones huius
temporis, contemplatione superuenturæ claritatis animabat. Videlicet tanta illi fuit
sacri cupido sermonis, vt optaret sic sibi passionis vota contingere, vt dum de Deo lo-
quitur, in ipso sermonis opere necaretur. Et hi erant quotidiani actus destinati ad pla-
centem Deo hostiam sacerdotis; cùm ecce Proconsulis iussu ad hortos eius (ad hortos
inquam, quos inter initia fidei suæ venditos, & Dei indulgentia restitutos, pro certo
iterum in vsus pauperum vendidisset, nisi inuidiam de persecutione vetaret) cum mili-
tibus suis princeps repente subitauit; immò, ut verius dixerim, subitasse se, credidit.
Vnde enim posset tanquam improuiso impetu mens semper parata subitari? Processit
ergo iam certus expungi, quod diu fuerat retardatum; processit animo sublimi, & ere-
cto, hilaritatem præferens vultu & corde virtutem. Sed dilatus in crastinum ad domum
principis à prætorio reuertebatur; cùm subito per Carthaginem totam sparsus rumor * * increbuit.
increbuit: productum esse iam Thascium, quem præter celebrem * gloriosa opinione * gloriosa
notitiam etiam de commemoratione præclarissimi operis nemo non nouerat. Concur- opinionis.
rebant vndique versus omnes ad spectaculum, nobis pro deuotione fidei gloriosum,
gentilibus & dolendum. Receptum eum tamen & in domo principis constitutum vna
nocte continuit custodia delicata; ita vt conuiuæ eius & cari in contubernio ex more
fuerimus. Plebs interim tota sollicita nec per noctem aliquid sine conscientia sui fieret,
ante fores principis excubabat. Concessit ei diuina tunc bonitas verè digno vt Dei po-
pulus etiam in sacerdotis passione vigilaret. Forsitan tamen quærat aliquis, quæ causa
fuerit à prætorio reuertendi ad principem. Et volunt hoc scilicet quidam de suo, tunc
Proconsulem noluisse. Absit vt in rebus diuinitus gestis segnitiem siue fastidium Pro-
consulis conquerar. Absit vt malum hoc intra conscientiam religiosæ mentis admittam;
vt de tam beatissimo Martyre ructus hominis iudicaret. Sed crastinus dies ille, quem an-
te annum dignatio diuina prædixerat, verè crastinus esse debebat. Illuxit denique
dies alius, ille signatus, ille promissus, ille diuinus; quem si tyrannus ipse differre
voluisset, numquam prorsum valeret: dies de conscientia futuri Martyris lætus; &
discussis per totum mundi ambitum nubibus, claro Sole radiatus. Egressus est domum
principis, sed Christi, & Dei princeps, & agminibus multitudinis mixtæ ex omni par-
te vallatus est. Sic autem comitatui eius infinitus exercitus adhærebat, quasi ad expu-
gnandam mortem manu facta veniretur. Eundi autem interfuit transitus stadij. Be-
nè verò, & quasi de industria factum, vt & locum congruentis certaminis præteriret,
qui ad coronam iustitiæ consummato agone currebat. Sed vbi ad prætorium ventum est,
nondum procedente Proconsule, secretior locus datus est. Illic cum post iter longum
nimio sudore madidatus sederet (sedile autem erat fortuito linteo tectum, vt & sub ictu
passionis episcopatus honore frueretur) quidam ex tesserariis quondam Christianus res
suas obtulit; quasi vellet ille vestimentis suis humidis sicciora mutare: qui videlicet nihil
aliud in rebus oblatis ambiebat, quàm vt proficiscentis ad Deum Martyris sudores iam
sanguineos possideret. Cui ille respondit, & dixit: Medelas adhibemus querelis quæ
hodie forsitan non erunt. Mirum, si contempsit laborem corpore, qui mortem mente
contempserat. Quid plura? subito Proconsuli nunciatus est; producitur, admouetur, in-

terroga-

terrogatur de ſuo nomine, ſe eſſe reſpondit; & hactenus verba. Legit itaque de tabulà
iam ſententiam iudex, quam nuper in viſione non legerat: ſententiam ſpiritalem non te-
merè dicendam; ſententiam Epiſcopo tali, & tali teſte condignam; ſententiam glorio-
ſam; in qua dictus eſt ſectæ ſuæ ſignifer, & inimicus deorum, & qui ſuis futurus eſſet ip-
ſe documento, & quod ſanguine eius inciperet diſciplina ſanciri: Nihil hac ſententia
plenius, nihil verius, omnia quippe, quę dicta ſunt, licet à gentili dicta, diuina ſunt.
Nec mirum vtique: cùm ſoleant de Paſſione Pontifices prophetare. Signifer fuerat,
qui de ferendo ſigno Chriſti docebat: inimicus deorum, qui idola deſtruenda manda-
bat: documento autem ſuis fuit, qui multis pari genere ſecuturis, prior in Prouincia,
martyrij primitias dedicauit. Sanciri etiã cœpit eius ſanguine diſciplina: ſed martyrum
qui doctorem ſuum imitatione glorię conſimilis æmulati, ipſi quoque diſciplina exem-
pli ſui proprio cruore ſanxerint. Et cùm exiret prætorij fores, ibat comes militum tur-
Ioan. 11. ba, & ne quid in paſſione deeſſet, centuriones, & tribuni latus texerant: ipſe autem lo-
cus * ęqualis eſt vbi pati contigit, vt arboribus ex omni parte denſatis ſublime ſpecta-
culum pręberat. Sed per enormitatem ſpatij longioris viſu denegato per confuſam nimis *inæquali.
turbam, perſonę fauentes in ramos arborum repſerant; nec vel hoc illi negaretur vt ad
Zachei ſimilitudinem de arboribus videretur. Sed iam ligatis per manus ſuas oculis mo-
ram carnificis vrgere tentabat, cuius munus eſt ferrum; & labente dextera gladium vix
trementibus digitis circuibat; donec ad perpetrandam pretioſi viri mortem, clarifica-
tionis hora matura, centurionis manum conceſſo deſuper vigore firmatam, permiſſis
tandem viribus expediret. O beatum Eccleſiæ populum, qui Epiſcopo ſuo tali, & ocu-
lis pariter & ſenſibus, & quod eſt amplius publicata voce compaſſus eſt; & ſicut ipſo
Luc. 19. tractante ſemper audierat, Deo iudice coronatus eſt. Quamuis enim non potuerit eue-
nire, quod optabant vota communia, vt conſortio paris glorię ſimul plebs tota paterer-
tur: quicumque ſub Chriſti ſpectantis oculis, & ſub auribus ſacerdotis ex animo pati
voluit, per idoneum voti ſui teſtem legationis quodam modo literas ad Deum miſit. Sic
conſummata paſſione perfectum eſt, vt Cyprianus, qui bonorũ omnium fuerat exem-
plum, etiam ſacerdotales coronas in Africa primus imbueret: quia & talis eſſe poſt
Apoſtolos prior cœperat. Ex quo enim Carthagini Epiſcopatus ordo numeratur, nun-
quam aliquis, quamuis ex bonis, & ſacerdotibus ad paſſionem veniſſe memoratur; li-
cet ſemper Deo mancipata deuotio, dicatis hominibus pro martyrio deputetur: Cy-
prianus tamen etiam ad perfectam coronam Domino conſummante profecit: vt in ci-
uitate ipſa, in qua taliter vixerat, & in qua prior fecerat multa præclara, prior etiam ſa-
cerdotij cœleſtis inſignia glorioſo cruore decoraret. Quid hoc loco faciam, inter gau-
dium paſſionis, & remanendi dolorem? in partes diuiſus animus; & anguſtum nimis pe-
ctus affectus duplices onerant. Dolebo, quod non comes fuerim? ſed illius victoria
triumphanda eſt. De victoria triumphabo? ſed doleo, quòd comes non ſim. Verum vo-
bis tamen & ſimpliciter confitendum eſt quod & vos ſcitis, in hac me fuiſſe ſententia:
Multum, ac nimis multum de gloria eius exulto; plus tamen doleo, quod remanſi.

ACTVS PASSIONIS D. CYPRIANI, CVIVS IPSE

Pontius meminit iuxta editiones Manutij & Morelij.

TEMPORE Valeriani & Gallieni, cum glorioſum nomen Chriſti à
gentilibus exoſum; intentione maxima conaretur auferri, & eſſet
perſecutio apud vrbem Romam: beatiſſimus Cornelius Pontificatum
prædictæ vrbis ſummis virtutibus præditus tunc regebat; comprehen-
ſuſque à Præſide & diuturnis tormentis afflictus gladio finiuit tempo-
ralem vitam, percepturus à Deo ſine fine perpetuam. Sed cùm hoc odium
fuiſſet etiam in Libycis terminis irrogatum; multi Chriſtianorum populi malentes
tranſitoriam vitam amittere, & illa quæ à Deo promiſſa ſunt adipiſci, diuerſis tormen-
tis afflicti conſummabantur. Ferunt etiam tunc à Pręſide clibanum calcis accenſum; & *Meminit
in ore illius prunas cùm thure exibitas, & Pręſidem dicere Chriſtianis: Eligite è duo- etiam huiꝰ
bus vnum, aut thura ſuper his carbonibus offerre Ioui, aut in calcem demergimini. martyrij
Tunc recenti viri fide armati, ſe ictu rapidiſſimo, Chriſtum Dei filium Deum faten- Prudentius
tes, iecerunt in ignem, & inter vapores calcis pulueres ſunt demerſi; quos ſibi Chri- in Paſſione
ſtus conſecrauit. In his autem diebus cùm talia gererentur, beatus Antiſtes Cyprianus Cypriani
& à Poſſi-*

Die vocantur martyres Massa candida. Quo etiam nomine celebratur ipsorum festũ in Martyrologio 24. Augusti. Ad quam diem B da hac ipsa verba recenset.

D. Aug. infra Apparitores nuncupat.

Carthaginiensem regebat Ecclesiam. Qui comprehensus à gentilibus sedente Paterno Proconsule in ciuitate, iniquis tribunalibus præsentatur. Cui Paternus ait: Nobilium Imperatorum ad me scripta venerunt: vt hi qui dijs cæremonias execrantur immolare, ad sacrificandum compellantur inuiti. Exquisiui de nomine tuo: quid respondes? Sanctus Cyprianus respondit: Nullos Deos noui, nisi vnum & verum, qui fecit cœlum & terram, & quæ in eis sunt, huic Deo nos Christiani deseruimus: hunc deprecamur diebus ac noctibus & pro salute populi, & pro statu Imperatorum vestrorum. Proconsul dicit: Ergo in hac voluntate perseueras, vt non sacrifices? Sanctus Cyprianus respondit: Bona voluntas quę Deum nouit mutari non potest. Proconsul dixit: Iussum est etiam vt & Presbyteros requiram: volo ergo scire per te, qui sunt Presbyteri, qui in hac ciuitate consistunt. Sanctus Cyprianus respondit: Legibus vestris bene atque vtiliter censuistis, nos delatores non esse. Itaque eos exhibere non possumus. Sed nec ipsi se vltro offerunt, cùm hoc scriptura sancta prohibeat. A te enim quæsiti, inuenientur. Proconsul dixit: Iussum est, vt nulla conciliabula faciant, neque cœmeteria ingrediantur. Quod qui facere deprehensus fuerit, capite plectatur. Sanctus Cyprianus respondit: Fac quod tibi pręceptum est. Et post hęc ductus est in exilium beatus Martyr per pręceptum Aspasij Proconsulis in ciuitatem Curubitanam. Post dies autem multos regressus de exilio, habitat in hortis suis. Cúmq; ibidem moraretur, venerunt ad eum duo principes ex officio Proconsulis Galerij Maximi, & leuantes eum in curriculum suum duxerunt ad Proconsulem in locum, vbi pro reparanda sanitate degebat. Et collectus ab Adstatore officij secessit in hospitium eius in vicum, qui dicebatur Saturni, & habitabat ibi. Conuenit autem ad eum omnis populus fratrum. Quod cùm comperisset beatissimus Martyr, pręcepit custodiri puellas, quæ aduenerant audire verbum Dei; quoniam ante ostium principis manebant ob amorem Martyris gloriosi. Mane autem facto oblatus est Beatus Cyprianus Proconsuli. Quem intuitus ait: Tu es Thascius Cyprianus, qui te * Papam sacrilegę mentis hominibus prębuisti? Iusserunt te sacratissimi Imperatores sacrificare. Consule tibi ne pereas. Sanctus Martyr respondit; Ego sum Cyprianus: Christianus sum, & diis sacrificare non potero: tu vero quod tibi præceptum est fac. In te enim tam iusta, nulla * consultatio est. Tunc iratus Proconsul dixit; Diu sacrilega mente vixisti, & plurimos tibi nefarię conspirationis homines aggregasti, & inimicum te diis Romanis & sacris religionibus constituisti, nec te pij sacratissimique Imperatores ad consensum cęremoniarum suarum reuocare potuerunt. Et ideò cum sis nequissimi criminis auctor & signifer deprehensus, eris ipse documento his, quos scelere tuo tecum aggregasti: Sanguine tuo sancientur disciplinę. Et his dictis decretum ex tabella recitauit: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet. Sanctus Cyprianus hęc audiens dixit. Gratias ago Deo omnipotenti, qui me a vinculis huius corporis dignatur absoluere. Et cùm duceretur: populus fratrum plangens & eiulans dicebat: Et nos cum eodem decollemur. Perductus autem gloriosus Martyr, exuit se lacernum birrum, quem indutus erat: complicans, & posuit ad genua sua. Dehinc tunicam tulit, & Diaconibus tradidit. Et stans in linea, expectabat spiculatorem: cui & * viginti aureos dare pręcipit. Fratres vero flentes, linteamina & oraria ante eum ponebant: ne sanctus cruor defluens absorberetur à terra. Ligatis quoque manicis ad ceruicem à * Tulliano Presbytero ipse sibi manu propria oculos texit: & sic gladio percussus, occubuit. Hucusque corpus propter gentilium curiositatem, cum magna turba populi in proximo collocatum est. Sed ne à gentilibus tolleretur, nocte adueniente, ex eodem loco vbi positum fuerat, sublatum est: & inde cum cereis & scolaribus in area cuiusdam Candidi procuratoris, cum magno triumpho sepultum est. Tale martyrium beatus Cyprianus Carthaginiensis Episcopus expleuit pro nomine Domini nostri Iesu Christi: cui est gloria in sęcula sęculorum, Amen. Curubitana ciuitas dicitur, vbi in exilium fuit. Vicus vbi in domo principis officiorum habitauit, dicitur Saturni, inter Veneriam & Salariam. Atrium quoque Proconsulis dicitur Sauciolum. Locus in quo decollatus est, vocatur Sexti. Sepultus est in areis Macrobij Candidi procuratoris, quæ sunt in via * Appellensi iuxta piscinas. Passus est XVIII. Kalend. Octobris Galerius Maximus Proconsul, post dies paucos discessit è sæculo.

** Papatem. * consulta. * viginti quinque * Iuliano. * Mappa.*

PASSIO BEATI CYPRIANI IVXTA VETERES
Manuscriptos varios Codices.

Quum

D. Cypr. Paßio iuxta Ms. Vet. Cod.

QVum non modo editione Morelij duobus in locis variè descriptus reperiatur hic Passionis actus, sed & à Volphango Lazio latius editus cum Abdia de Vitis Apostolorum, & in Manuscripto Guilhelmitarum Brugensium quodam codice, putaui operæpretium, seorsum à præcedenti hunc etiam publicare, præsertim quum quæ ex Actu Passionis infra citantur à Diuo Augustino & Paulo Diacono, magis cum hoc quàm cum illo conueniant. In hoc item, non in alio, reperitur illud, quod citat idem August. lib. de 2. seu potius 1. contra Epistolam Gaudentij cap. 25. in hæc verba: His sacris litteris eruditus B. Cyprianus, in Confessione dixit: Disciplinam prohibere, ne quis se offerat.

IMPERATORE Valeriano quartum, & Gallieno tertium consulibus, tertio Kalendarum Septembrium, Carthagine in secretario, Paternus Proconsul Cypriano Episcopo dixit: Sacratissimi Imperatores Valerianus & Gallienus, litteras ad me dare dignati sunt, quibus præceperunt, eos qui Romanā religionem non colunt, debere Romanas cæremonias recognoscere. Exquisiui ergo de nomine tuo: quid mihi respondes? Cyprianus Episcopus dixit: Christianus sum, & Episcopus. Nullos alios Deos noui, nisi vnum & verum Deum, qui fecit cœlum & terram, mare & quæ in eis sunt omnia. Huic Deo nos Christiani deseruimus, hunc deprecamur diebus ac noctibus, pro nobis, & pro omnibus hominibus, & pro incolumitate ipsorum Imperatorum. Paternus Proconsul dixit: In hac ergo voluntate perseueras? Cyprianus Episcopus respondit: Bona voluntas, quæ Deum nouit, immutari non potest. Paternus Proconsul dixit: Poteris ergo secundum præceptum Valeriani & Gallieni, exul ad vrbem Curubitanam proficisci? Cyprianus Episcopus dixit: Proficiscor. Paternus Proconsul dixit: Non solum de Episcopis, verumetiam de Presbyteris mihi scribere dignati sunt. Volo ergo scire ex te, qui sint Presbyteri, qui in hac ciuitate consistunt. Cyprianus Episcopus respondit: Legibus vestris bene atque vtiliter censuistis, delatores nos non esse. Itaque detegi & deferri à me non possunt, in ciuitatibus autem suis inuenientur. Paternus Proconsul dixit: Ego hodie in hoc loco exquiro. Cyprianus dixit: Cum disciplina prohibeat, vt quis se vltro non offerat, & tuæ quoque censuræ hoc displiceat: nec offerre seipsi possunt, sed à te exquisiti inuenientur. Paternus Proconsul dixit, A me inuenientur. Et adiecit: Præceperunt etiam, ne in aliquibus locis conciliabula fiant, nec cœmeteria ingrediantur. Si quis itaque hoc tam salubre præceptum non obseruauerit, capite plectetur. Cyprianus Episcopus respondit: Fac quod tibi præceptum est. Tunc Paternus Proconsul iussit beatum Cyprianum Episcopum in exilium deportari. Cúmque diu ibidem moraretur, successit Aspasio Paterno proconsuli Galerius Maximus Proconsul, qui Sanctum Cyprianum Episcopum ab exilio reuocatum sibi iussit præsentari. Cúmque Cyprianus sanctus Martyr, electus à Deo, de ciuitate Curubitana, in qua exilio præcepto Aspasij Paterni tunc Proconsulis datus fuerat, regressus esset, ex sacro præscripto in hortis suis manebat: Inde quotidie sperabat veniri ad se, sicut illi ostensum fuerat. Et cum illic demoraretur, repente Idibus Septembris Tusco & Basso consulibus, venerunt ad eum principes duo: vnus stator officij Galerij Maximi Proconsulis, qui Aspasio Paterno successerat, & alius equistrator à custodiis eiusdem officij, qui & in curriculum eum leuauerunt, in medióq; posuerunt, & in Sexti perduxerunt. Vbi idem Galerius Maximus Proconsul, bonæ valetudinis recuperandæ gratia secesserat. Et ita idem Galerius Maximus proconsul, in aliam diem Cyprianum sibi reseruari præcepit. Et eo tempore beatus Cyprianus ductus ad principem & statorem eiusdem officij Galerij Maximi Proconsulis clarissimi viri secessit. Et in hospitio eius, cum eo in vico qui dicitur Saturni, inter Veneriam & Salariam mansit. Illuc vniuersus populus fratrum conuenit. Et cum hoc sanctus Cyprianus competisset, custodiri puellas præcepit, quoniam omnes in vico ante ianuam hospitij principis manserant. Et ita altera die, octaua decima Kalendarum Octobrium, mane, multa turba conuenit ad Sexti, secundum præceptum Galerij Maximi Proconsulis. Et ita idem Galerius Maximus Proconsul eadem die Cyprianum sibi offerri præcepit, in atrio Sauciolo sedenti. Cúmq; oblatus fuisset, Galerius Maximus Proconsul Cypriano Episcopo dixit: Tu es Thascius Cyprianus? Cyprianus Episcopus respondit: Ego sum. Galerius

Maximus Proconsul dixit: Tu Papam te sacrilegæ mentis hominibus præbuisti? Cyprianus Episcopus respondit: Ego. Galerius Maximus Proconsul dixit: Iusserunt te sacratissimi Imperatores ceremoniari. Cyprianus Episcopus dixit: Non facio. Galerius Maximus ait: Consule tibi. Cyprianus Episcopus respondit: Fac quod tibi præceptum est: in re tam iusta, nulla est consultatio. Galerius Maximus collocutus cum consilio, sententiam vix ægrè dixit verbis huiusmodi: Diu sacrilega mente vixisti, & plurimos nefariæ tibi conspirationis homines aggregasti, & inimicum te diis Romanis & sacris legibus constituisti, nec te pij & sacratissimi Principes Valerianus & Gallienus Augusti, & Valerianus nobilissimus Cæsar, ad * sectam ceremoniarum suarum reuocare potuerunt. Et ideo cùm sis nequissimorum criminum auctor, & signifer deprehensus; eris ipse documento his, quos scelere tuo tecum aggregasti, sanguine tuo sancietur disciplina. Et his dictis decretum ex tabella recitauit: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet. Cyprianus Episcopus dixit: Deo gratias. Post hanc vero sententiam turba fratrum dicebat: Et nos eum ipso decollemur. Propter hoc tumultus fratrum exortus est, & multa turba eum prosecuta est. Et ita idem Cyprianus in agrum Sexti perductus est, & ibi se lacerno birro expoliauit, & genu in terram flexit, & in orationem se Domino prostrauit. Et cùm se dalmatica expoliasset, & Diaconibus tradidisset, in linea stetit, & cœpit spiculatorem sustinere. Cùm venisset autem spiculator, iussit suis, vt eidem spiculatori XXV. aureos darent. Linteamina verò & manualia à fratribus ante eum mittebantur. Postea verò Beatus Cyprianus manu sua oculos sibi texit. Qui cùm lacinias manuales ligare sibi non potuisset, Iulianus Presbyter, & Iulianus Subdiaconus ei ligauerunt. Et ita beatus Cyprianus passus est. Eiúsque corpus propter gentilium curiositatem in proximo positum est cum cæreis & scholaribus, in areis Macrobij Candidi procuratoris, quæ sunt in via Mappaliensi iuxta piscinas, cum voto & triumpho magno. Post paucos autem dies Galerius Maximus Proconsul decessit. Passus est autem beatissimus Cyprianus Martyr die octaua decima Kalendarum Octobrium, sub Valeriano & Gallieno Imperatoribus: regnante verò Domino nostro Iesu Christo, cui est honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.

* Consensiu.

VITA BEATI CÆCILII CYPRIANI PER Diuum Hieronymum.

Descripta est ex Catalogo Virorum illustrium.

Cyprianus Afer primum gloriosè Rhetoricam docuit: exinde, suadente presbytero Cæcilio, à quo & cognomentum sortitus est, Christianus factus, omnem substantiam suam pauperibus erogauit: ac post non multum temporis, electus in Presbyterum, etiam Episcopus Carthaginiensis constitutus est. Huius ingenij superfluum est indicem texere, cum sole clariora sint eius opera. Passus est sub Valeriano & Gallieno Principibus, persecutione octaua, eodem die, quo Romæ Cornelius, sed non eodem anno.

SERMO DIVI AVGVSTINI, DE SANCTO Cypriano Martyre.

Recenset hunc Possidius in Indiculo operum eius inter tractatus 4. de Natali Cypriani, & denuo à nobis castigatus est, ad editiones Parisiensem, Lypsij, & Ioannis Vlimmerij.

Sermonem à nobis debitum, auribus & cordibus vestris exigit tam grata & religiosa solemnitas, qua passionem beati Martyris celebramus. Tristis proculdubio tunc Ecclesia fuit, & non damno cadentis, sed desiderio recedentis, semper cupiens videre præsentem tam bonum rectorem atq; doctorem: sed quos affligerat sollicitudo certaminis, consolata est corona victoris. Et nunc, non solum sine vlla tristitia, verumetiam cum ingenti lætitia, cuncta quæ tunc gesta sunt, legendo recolimus, diéq; isto nobis gaudere concessum est, non timere. Neq; enim formidamus terribiliter venientem, sed expectamus hilariter redeuntem. Placet itaque vniuersam illam fidelissimi, & fortissimi, & gloriosissimi Martyris passionem cum exultatione recordari præteritam,

Sermo D. Auguſt. de S. Cypriano.

præteritam, quam tunc fratres ſuſtinuere futuram. Primo igitur quod pro fide confeſſionis Chriſti in exilium Curubim miſſus eſt; non ſancto Cypriano aliquid nocitum,
Matt. 28. ſed multum illi præſtitum ciuitati. Quò enim ipſe mitteretur ; vbi ille non eſſet, propter cuius teſtimonium mittebatur? Chriſtus ergo qui ait: Ecce ego vobiſcum ſum omnibus diebus vſque ad conſummationem ſæculi, in omni loco membrum ſuum excipiebat, quocunque furor inimici pellebat. O ſtulta infidelitas perſequentis? Si quæris exilium quo Chriſtianus iubeatur ire; prius ſi potes, inueni vnde Chriſtus cogatur exire. De patria ſua in alienam te arbitraris excludere hominem Dei, in Chriſto nuſquam exulem, in carne vbique peregrinum? Sed iam commemorare & conſiderare delectat, poſt illud, quod Cyprianus non ſenſerat, ſed inimicus putabat exilium, quid ex ordine paſſionis ipſum conſecutum ſit. Cùm enim Cyprianus ſanctus Martyr electus à Deo, de ciuitate Curubitana, in qua exilio præcepto Aſpaſij Paterni Proconſulis miſſus fuerat, regrederetur, in hortis ſuis manebat. Et inde quotidie ſperabat venire ad ſe, ſicut oſtenſum erat illi Quid iam fremeret perſecutoris impetus, aduerſus cor ſemper paratum, accedente etiam Domini reuelatione firmatum? Quando enim deſereret patientem, qui non eſt paſſus præoccupari neſcientem? Iam ergo quod ad eum paſſioni exhibendum duo miſſi ſunt, qui eum etiam ſecum in curriculum leuauerunt, in medióque poſuerunt; & hoc diuinæ admonitionis fuit, vt gaudens recoleret, ad eius ſe corpus pertinere, qui inter iniquos reputatus eſt. Chriſtus namque inter duos latrones ligno ſuſpenſus, ad exemplum patientiæ præbebatur: Cyprianus autem inter duos apparitores ad paſſionem curru portatus, Chriſti * veſtigio ſequebatur. Quid illud, quod cùm in aliom diem dilatus apud cuſtodes eſſet, atque illuc ſe multitudo fratrum ac ſororum congregans, pro foribus pernoctaret, cuſtodiri puellas præcepit; quanta intentione conſiderandum, quanta laude prædicandum, quanto præconio commendandum eſt? Vicina corporis morte, non moriebatur in animo paſtoris vigilantia paſtoralis; & cura tuendi dominici gregis, vſque ad extremum vitę huius diem mente ſobria tenebatur. Nec excutiebat ab animo diligentiam fideliſſimi diſpenſatoris, manus * iam proxima cruenti carnificis. Ita ſe Martyrem cogitabat futurum, vt eſſe non obliuiſceretur Epiſcopum, magis curans, quam rationem paſtorum Principi de commiſſis ſibi ouibus redderet, quam quid infideli Proconſuli de fide propria reſponderet. Amabat quippe eum qui Petro dixerat: Amas me: Paſce oues meas. Et paſcebat oues eius, pro quibus ſanguinem fundere, illum imitans, properabat. Cuſtodiri puellas præcepit, ſciens ſe non ſolum habere ſimplicem Dominum, ſed etiam verſipellem aduerſarium. Itaque aduerſus leonem aperte frementem, in confeſſione virile pectus armabat, aduerſus inſidiantem lupum gregi, ſexum fœmineum muniebat. Ita verè ſibi conſulit, qui Deum iudicem cogitat; apud quem cauſam geſtæ huius vitæ, atque ab illo ſibi muneris iniuncti quiſque dicturus eſt. Vbi omnis homo recepit, ſicut teſtatur Apoſtolus, quæ per corpus geſſit, ſiue in bonum, ſiue in malum. Ita ſibi conſulit, qui ex fide viuens, & ſatagens ne ab extremo præoccupetur die, extremum computat omnem diem, & ſic Deo placitos mores perducit vſque ad extremum diem. Ita ſibi beatus Cyprianus Epiſcopus miſericordiſſimus, & Martyr fideliſſimus conſulebat: & non ſicut eum lingua ſubdola diaboli per os poſſeſſi à ſe impij iudicis monere videbatur, dicens: Conſule tibi. Cùm enim eius immobilem mentem videret, quando ei dixit: Iuſſerunt te principes cæremoniari. Reſponditque ille, non facio: adiecit & ait: Conſule tibi, ipſa eſt lingua ſubdola diaboli, & ſi non huius qui neſciebat quid loqueretur, illius tamen qui per eum loquebatur. Loquebatur enim Proconſul non tam ſecundum principes hominis, quorum iuſſa ſibimet iniuncta iactabat, quàm ſecundum principes poteſtatis aëris, de quo Apoſtolus dicit:
Eph. 5. Qui operatur in filios diffidentiæ. Quem per huius quoque linguam operari Cyprianus nouerat, quod ipſe non nouerat. Nouerat, inquam, Cyprianus, cùm à Proconſule audiret, Conſule tibi, quod caro & ſanguis dicebat ſtolidè, hoc diabolum dicere ſubdolè; atque intuebatur in vno corpore duos, iſtum oculis, illum fide. Nolebat eum iſte mori: nolebat ille coronari. Proinde circa iſtum placidus, circa illum cautus, huic apertè reſpondebat, & illum occultè vincebat. Fac, inquit, quod tibi præceptum eſt. In re tam iuſta nulla eſt conſultatio. Dixerat quippe ille: Conſule tibi. Ad hoc reſponſum eſt: In re tam iuſta nulla eſt conſultatio. Conſulit enim, qui conſilium vel impertit, vel quærit. Sed Proconſul non à Cypriano conſilium accipere volebat, ſed eum potius vt à ſe acciperet admonebat. At ille: In re, inquit, tam iuſta, nulla eſt conſultatio. Non adhuc

Marginalia: * veſtigia; * iam; Ioan. 21. (beside "Amabat quippe eum qui Petro dixerat"); 2. Cor. 5. (beside "gitat; apud quem cauſam")

consulo, quia non adhuc dubito. Abstulit enim mihi dubitationem ipsa iustitia. Iustus autem vt securus moriatur in carne, certus viuit in fide. Præcesserant Cyprianum multi Martyres, quos flagrantibus exhortationibus suis ad vincendum diabolum accenderat: & erat vtique iustum, vt quos veridicus loquendo præmiserat, patiendo intrepidus sequeretur. Ergo in re tam iusta, nulla est consultatio. Quid ad hæc dicamus? quid ad hæc exultemus tanta conceptione gaudiorum? In quid erumpat cor nostrum, & os nostrum, nisi in ipsam venerabilis Martyris vltimam vocem? Cùm enim Galerius Maximus decretum ex libello recitasset: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet; respondit ille: Deo gratias. Habentes igitur de re tanta memoriam præsentis loci, festiuitatem solemnissimi diei, propositionem saluberrimi exempli; omnibus medullis nostris & nos dicamus; Deo gratias.

PASSIO BEATI CYPRIANI EPISCOPI CARTHAGINIENSIS per Paulum Diaconum edita.

De paulo Diacono ita scribit Sigebertus in Chronico: Anno Domini 807. Carolus Imperator per manum Pauli Diaconi sui, decerpens optima quæque de scriptis Catholicorum Patrum, lectiones vnicuique festiuitati conuenientes, per circulum anni in Ecclesia legendas compilari fecit. Quare rectè hæc passio antea Pontio perperam inscripta, Paulo Diacono adscripta est à Manutio & Morelio.

TEMPORIBUS Valeriani iniquissimi Imperatoris, fuit in Carthagine, quæ est in Africa, gloriosissimus vir, nomine Cyprianus, qui primo quidem Rhetoricam docuit: deinde à quodam Presbytero, nomine Cæcilio, conuersus ad fidem Christi, nomen quoque sortitus est
Matth. 19. Cæcilius: qui omne culmen gestiens assequi Christianæ religionis, perfectionem (quam Christus consulenti iuueni de vita æterna deprompserat (secutus, omnem substantiam suam pauperibus erogauit; vt nudum mater ecclesia susciperet, quem nudum mater carnea terræ edidisset, veraciter perspiciens, non posse perfecte in inenarrabili Dei sapientia Philosophari, terrenis cupiditatibus innixum. Namque ita Dei ineffabili sapientiæ contemplandæ se tradidit, vt toto orbe prope notissima, sole clarius extent eius innumera volumina, quæ in Euangelijs & alijs voluminibus optimè perorauit: chronicam quoque valde vtilem com-
Matt. 5. posuit, & exhortatorias ad multos sanctorum Epistolas, in quibus ardorem fidei velut bonus demonstrauit athleta. Post multum verò temporis, vt non abdita maneret lucerna sub modio, sed vt luceret instar stellæ spiritalis solis, posita est super candelabrum; vt præsentes & secuturi agnoscerent, non debere doloribus momentaneis cedere: quibus perpetua beatitudo fixa maneret. Denique comprehensus à ministris Paterni Proconsulis Carthaginiensis, ante eum in quoddam secretarium adductus est, cui ita dixit: Sacratissimi Imperatores Gallienus & Valerianus ad me litteras dirigere dignati sunt; in quibus sanxerunt, vt omnes homines, deos quos Romani adorant, debeant adorare; & qui contempserint hoc præceptum, gladio feriantur. Audiui vero, quod tu deorum cultum pro nihilo ducas: vnde hortor vt consulas tibi, & deos honores. Cyprianus respondit: Christianus ego sum, nullos alios deos noui, nisi vnum & verum Deum, qui creauit cœlum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt: Huic Deo Christiani seruimus, hunc noctéque diéque deprecamur pro omnibus, etiam pro Imperatoribus. Paternus Proconsul dixit: Si in hac voluntate perseueraueris, pessima morte peribis. Sanctus Cyprianus Episcopus respondit: Bona voluntas est, quæ Deum timet;
Psal. 23. & ideo non potest immutari. Paternus Proconsul dixit: Quia in hac voluntate permanes, secundum præcepta Principum exilio deputandus es. Sanctus Cyprianus respondit: Exul non erit, qui Deum in mente habebit: quoniam Domini est terra & plenitudo eius. Paternus Proconsul dixit ad eum: Antequam proficiscaris, dic vbi sint Presbyteri, qui in hac ciuitate esse dicuntur, vel similes tui. Sanctus Cyprianus respondit: Bene atque viriliter legibus vestris sanxistis, nullos delatores fore debere; idcirco à me prodi non debent, sed à vobis inuenientur, quia & hoc censuistis, vt nullus se vltro offerret. Proconsul dixit: Ego à te eum tormentis eos exquiram. Sanctus Dei respondit: Per me non prodentur. Proconsul dixit: Præceptum Principum est, ne qui Christiani

D. Cypriani vita.

ftiani conciliabula faciant, vel cœmeteria ingrediantur, & si quis hoc violauerit, gladio animaduertatur. Sanctus Dei respondit: Fac quod tibi præceptum est. Cùm ergo videret animum eius immutabilem in religione diuina, fecit eum in ciuitate Curubitana exulari, vbi aliquandiu exemplo boni operis multis profuit, nemini obfuit. Cúmque ibi Domino in sanctitate deseruiret, mortuus est Paternus Proconsul. Et ipse de exilio regressus, in quodam hortulo commanebat. Cúmque de eo perlatum esset ad Galerium Maximum, qui Paterno successerat; misit duos ministros, & iussit eum ad se adduci. Qui cùm venisset ad eum, leuauerunt eum in curru suo, & ad Galerium Maximum perduxerunt. Qui cùm vidisset eum, ait: Tu es Thascius Cyprianus? Sanctus Cyprianus respondit: Ego. Galerius Proconsul dixit: Tu es quem Christiani Papam suum nominant? Sanctus Dei respondit: Ego. Proconsul dixit: Iusserunt tibi Principes nostri adorare deos. Sanctus Dei respondit: Non faciam. Proconsul dixit: Melius facies si saluti tuę consulas, & deos non contemnas. Sanctus Dei respondit: Salus mea & virtus mea Christus Dominus est, cui sine fine seruire desidero. Proconsul dixit: Vicem tuam doleo, & vellem consulere tibi. Sanctus Cyprianus respondit: Consultum mihi melius non Rom. 8. esse quęro, quàm vt Deum meum adorans, ad ipsum tota mentis auiditate festinem: quoniam non sunt condignę passiones huius temporis ad superuenturam gloriam, quæ reuelabitur in nobis. Iratus Galerius Proconsul, ait: Diu sacrilega mente vixisti, & nefariæ conspirationis homines aggregasti tibi, & inimicum te dijs & sacris religionibus eorum præbuisti, & non æquissimis consilijs Principum ascensum vnquam præbuisti; sed semper auctor iniqui nominis & signifer extitisti, & propterea cæteris quos sceleri tuo aggregasti, exemplum eris, & in sanguine tuo discent disciplinam. Tunc ergo dictauit sententiam, dicens: Thascium Cyprianum dijs libamina offerre renuentem, gladio animaduerti placet. Cúmque duceretur ad decollandum, sequebatur eum multitudo populi, & alij clamabant: Moriamur simul cum sancto Episcopo. Et cùm peruenisset in locum qui dicitur* Sextus, quarto ab vrbe milliario, expoliauit se birro, & *Sexti. tradidit carnificibus, Dalmaticam verò tradidit Diaconis, & stetit in linteis, expectans spiculatorem. Et dum ille appropinquasset, iussit suis illi dare viginti aureos. Cúmque prostrauisset se se in terram, orauit cum lacrymis, & à fratribus linteamina offerebantur, vnde oculos sibi tergebat. Et cùm surrexisset ab oratione, sententia ex tabella recitata est, ita: Thascius Cyprianus gladio feriatur. Et statim respondit sanctus Dei: Amen. Et ceruicem obtulit gladio, temporalemque vitam finiuit, recepturus à Deo fine fine perpetuam. Sic ergo Beatus Cyprianus subsecutus est fide gloriosa sanctum Cornelium, eodem martyrij genere, eodem passionis die, licet non eodem anno, deuicto diabolo, triumphator migrauit ad cœlum. Et sicut scriptum est: Quomodo in vita sua dilexerunt se, ita & in morte non sunt separati. Ambo fide clari, ambo constantia inuicti, ambo martyrio gloriosi. Nos ergo fratres, oremus Omnipotentē Deum, pro serenissimo Imperatore Carolo: quatenus qui beatum Cornelium Papam & martyrem de Romanis partibus ob munimen sui, cunctorúmque fidelium sibi proximari fecit, ac nos de tam magno patrono honorauit: per suffragia huius incliti Martyris beatitudine perennis vitæ sibi concessa, Sanctorum omnium, quos venerabiliter excoluit, consortia adipisci mereamur perpetuo obtinenda: præstante Domino nostro Iesu Christo, qui cum Patre viuit & regnat Deus in vnitate Spiritus sancti, per omnia sæcula sæculorum. Amen.

AVRELII PRVDENTII PASSIO SANCTI CYPRIANI EPISCOPI.

Vnica terra tulit quo splendeat omne quicquid vsquam est,
Inde domo Cyprianum: sed decus orbis & magistrum.
Est proprius patriæ Martyr, sed amore & ore noster.
Incubat in Lybia sanguis, sed vbique lingua pollet,
Sola superstes agit: de corpore sola obire nescit,
Dum genus esse hominum Christus sinet, & vigere mundum,
Dum liber vllus erit, dum scrinia sacra litterarum

consulo, quia non adhuc dubito. Abstulit enim mihi dubitationem ipsa iustitia. Iustus autem vt securus moriatur in carne, certus viuit in fide. Præcesserant Cyprianum multi Martyres, quos flagrantibus exhortationibus suis ad vincendum diabolum accenderat: & erat vtique iustum, vt quos veridicus loquendo præmiserat, patiendo intrepidus sequeretur. Ergo in re tam iusta, nulla est consultatio. Quid ad hæc dicamus? quid ad hæc exultemus tanta conceptione gaudiorum? In quid erumpat cor nostrum, & os nostrum, nisi in ipsam venerabilis Martyris vltimam vocem? Cùm enim Galerius Maximus decretum ex libello recitasset: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet; respondit ille: Deo gratias. Habentes igitur de re tanta memoriam præsentis loci, festiuitatem solemnissimi diei, propositionem saluberrimi exempli; omnibus medullis nostris & nos dicamus; Deo gratias.

PASSIO BEATI CYPRIANI EPISCOPI CARTHAGINIENSIS per Paulum Diaconum edita.

De *paulo Diacono ita scribit Sigebertus in Chronico: Anno Domini 807. Carolus Imperator per manum Pauli Diaconi sui, decerpens optima quæque de scriptis Catholicorum Patrum, lectiones vnicuique festiuitati conuenientes, per circulum anni in Ecclesia legendas compilari fecit. Quare rectè hæc passio antea Pontio perperam inscripta, Paulo Diacono adscripta est à Manutio & Morelio.*

OMPORIBUS Valeriani iniquissimi Imperatoris, fuit in Carthagine, quæ est in Africa, gloriosissimus vir, nomine Cyprianus, qui primo quidem Rhetoricam docuit: deinde à quodam Presbytero, nomine Cæcilio, conuersus ad fidem Christi, nomen quoque sortitus est
Matth. 19. Cæcilius: qui omne culmen gestiens assequi Christianæ religionis, perfectionem (quam Christus consulenti iuueni de vita æterna deprompserat (secutus, omnem substantiam suam pauperibus erogauit; vt nudum mater ecclesia susciperet, quem nudum mater carnea terræ edidisset, veraciter perspiciens, non posse perfecte in inenarrabili Dei sapientia Philosophari, terrenis cupiditatibus innixum. Namque ita Dei ineffabili sapientiæ contemplandæ se tradidit, vt toto orbe prope notissima, sole clarius extent eius innumera volumina, quæ in Euangelijs & alijs voluminibus optimè pectorauit: chronicam quoque valde vtilem com-
Matt. 5. posuit, & exhortatorias ad multos sanctorum Epistolas, in quibus ardorem fidei velut bonus demonstrauit athleta. Post multum verò temporis, vt non abdita maneret lucerna sub modio, sed vt luceret instar stellæ spiritalis solis, posita est super candelabrum; vt præsentes & secuturi agnoscerent, non debere doloribus momentaneis cedere: quibus perpetua beatitudo fixa maneret. Denique comprehensus à ministris Paterni Proconsulis Carthaginiensis, ante eum in quoddam secretarium adductus est, cui ita dixit: Sacratissimi Imperatores Gallienus & Valerianus ad me litteras dirigere dignati sunt; in quibus sanxerunt, vt omnes homines, deos quos Romani adorant, debeant adorare; & qui contempserint hoc præceptum, gladio feriantur. Audiui vero, quod tu deorum cultum pro nihilo ducas: vnde hortor vt consulas tibi, & deos honores. Cyprianus respondit: Christianus ego sum, nullos alios deos noui, nisi vnum & verum Deum, qui creauit cœlum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt. Huic Deo Christiani seruimus, hunc noctéque diéque deprecamur pro omnibus, etiam pro Imperatoribus. Paternus Proconsul dixit: Si in hac voluntate perseueraueris, pessima morte peribis. Sanctus Cyprianus Episcopus respondit: Bona voluntas est, quæ Deum timet;
Psal. 23. & ideo non potest immutari. Paternus Proconsul dixit: Quia in hac voluntate permanes, secundum præcepta Principum exilio deputandus es. Sanctus Cyprianus respondit: Exul non erit, qui Deum in mente habebit: quoniam Domini est terra & plenitudo eius. Paternus Proconsul dixit ad eum: Antequam proficiscaris, dic vbi sint Presbyteri, qui in hac ciuitate esse dicuntur, vel similes tui. Sanctus Cyprianus respondit: Bene atque viriliter legibus vestris sanxistis, nullos delatores fore debere; idcirco à me prodi non debent, sed à vobis inueniantur; quia & hoc censuistis, vt nullus se vltro offerret. Proconsul dixit: Ego à te cum tormentis eos exquiram. Sanctus Dei respondit: Per me non prodentur. Proconsul dixit: Præceptum Principum est, ne qui Christiani

D. Cypriani vita.

ſtiani conciliabula faciant, vel cœmeteria ingrediantur, & ſi quis hoc violauerit, gladio animaduertatur. Sanctus Dei reſpondit: Fac quod tibi præceptum eſt. Cùm ergo videret animum eius immutabilem in religione diuina, fecit eum in ciuitate Curubitana exulari, vbi aliquandiu exemplo boni operis multis profuit, nemini obfuit. Cúmque ibi Domino in ſanctitate deſeruiret, mortuus eſt Paternus Proconſul. Et ipſe de exilio regreſſus, in quodam hortulo commanebat. Cúmque de eo perlatum eſſet ad Galerium Maximum, qui Paterno ſucceſſerat; miſit duos miniſtros, & iuſſit eum ad ſe adduci. Qui cùm veniſſet ad eum, leuauerunt eum in curru ſuo, & ad Galerium Maximum perduxerunt. Qui cùm vidiſſet eum, ait: Tu es Thaſcius Cyprianus? Sanctus Cyprianus reſpondit: Ego. Galerius Proconſul dixit: Tu es quem Chriſtiani Papam ſuum nominant? Sanctus Dei reſpondit: Ego. Proconſul dixit: Iuſſerunt tibi Principes noſtri adorare deos. Sanctus Dei reſpondit: Non faciam. Proconſul dixit: Melius facies ſi ſaluti tuę conſulas, & deos non contemnas. Sanctus Dei reſpondit: Salus mea & virtus mea Chriſtus Dominus eſt, cui ſine fine ſeruire deſidero. Proconſul dixit: Vicem tuam doleo, & vellem conſulere tibi. Sanctus Cyprianus reſpondit: Conſultum mihi melius non
Rom. 8. eſſe quęro, quàm vt Deum meum adorans, ad ipſum tota mentis auiditate feſtinem: quoniam non ſunt condignę paſſiones huius temporis ad ſuperuenturam gloriam, quæ reuelabitur in nobis. Iratus Galerius Proconſul, ait: Diu ſacrilega mente vixiſti, & nefariæ conſpirationis homines aggregaſti tibi, & inimicum te dijs & ſacris religionibus eorum præbuiſti, & non æquiſſimis conſilijs Principum aſſenſum vnquam præbuiſti; ſed ſemper auctor iniqui nominis & ſignifer extitiſti, & propterea cæteris quos ſceleri tuo aggregaſti, exemplum eris, & in ſanguine tuo diſcent diſciplinam. Tunc ergo dictauit ſententiam, dicens: Thaſcium Cyprianum dijs libamina offerre renuentem, gladio animaduerti placet. Cúmque duceretur ad decollandum, ſequebatur eum multitudo populi, & alij clamabant: Moriamur ſimul cum ſancto Epiſcopo. Et cùm perueniſſet in locum qui dicitur * Sextus, quarto ab vrbe milliario, expoliauit ſe birro, & tradidit carnificibus, Dalmaticam verò tradidit Diaconis, & ſtetit in linteis, expectans ſpiculatorem. Et dum ille appropinquaſſet, iuſſit ſuis illi dare viginti aureos. Cúmque proſtrauiſſet ſe ſe in terram, orauit cum lacrymis, & à fratribus linteamina offerebantur, vnde oculos ſibi tergebat. Et cùm ſurrexiſſet ab oratione, ſententia ex tabella recitata eſt, ita: Thaſcius Cyprianus gladio feriatur. Et ſtatim reſpondit ſanctus Dei: Amen. Et ceruicem obtulit gladio, temporalemque vitam finiuit, recepturus à Deo ſine fine perpetuam. Sic ergo Beatus Cyprianus ſubſecutus eſt fide glorioſa ſanctum Cornelium, eodem martyrij genere, eodem paſſionis die, licet non eodem anno, deuicto diabolo, triumphator migrauit ad cœlum. Et ſicut ſcriptum eſt: Quo modo in vita ſua dilexerunt ſe, ita & in morte non ſunt ſeparati. Ambo fide clari, ambo conſtantia inuicti, ambo martyrio glorioſi. Nos ergo fratres, oremus Omnipotentē Deum, pro sereniſſimo Imperatore Carolo: quatenus qui beatum Cornelium Papam & martyrem de Romanis partibus ob munimen ſui, cunctorúmque fidelium ſibi proximari fecit, ac nos de tam magno patrono honorauit: per ſuffragia huius incliti Martyris beatitudine perennis vitæ ſibi conceſſa, Sanctorum omnium, quos venerabiliter excoluit, conſortia adipiſci mereamur perpetuo obtinenda: præſtante Domino noſtro Ieſu Chriſto, qui cum Patre viuit & regnat Deus in vnitate Spiritus ſancti, per omnia ſæcula ſæculorum. Amen.

* Sexti.

AVRELII PRVDENTII PASSIO SANCTI CYPRIANI EPISCOPI.

PVnica terra tulit quo ſplendeat omne quicquid vſquam eſt,
Inde domo Cyprianum: ſed decus orbis & magiſtrum.
Eſt proprius patriæ Martyr, ſed amore & ore noſter:
Incubat in Lybia ſanguis, ſed vbique lingua pollet,
Sola ſuperſtes agit: de corpore ſola obire neſcit,
Dum genus eſſe hominum Chriſtus ſinet, & vigere mundum,
Dum liber vllus erit, dum ſcrinia ſacra litterarum

Te leget omnis amans Christum, tua Cypriane discet,
Spiritus ille Dei qui fluxerat auctor in Prophetas
Fontibus eloquij te cælitus actus irrigauit.
O nine candidius linguæ genus! ô nouum saporem!
Vt liquor ambrosius cor mitigat, irrigat palatum,
Sedem animæ penetrat; mentem fouet & pererrat artus;
Sic Deus interius sentitur, & inditur medullis.
Vnde bonum subitum terris dederis, pater, reuela.
Deerat Apostolicis scriptis opulentus exsecutor.
Eligitur locuples facundia quæ doceret orbem;
Quæque voluminibus Pauli famulata disputaret.
Quo mage cruda hominum præcordia perpolita nossent,
Siue timoris opus, seu mystica, vel profunda Christi.
Vnus erat iuuenum doctissimus artibus sinistris.
Fraude pudicitiam perfringere, nil sacrum putare.
Sæpe etiam magicum cantamen inire per sepulchra,
Quo geniale tori ius solueret æstuante nupta.
Luxuriæ rabiem tanta cohibet repente Christus.
Discutit & tenebras de pectore pellit, & furorem.
Implet amore sui, dat credere, dat pudere facti.
Iamque figura alia est quam quæ fuit oris, & nitoris.
Exuitur tenui vultus cute, transit in seueram
Deflua cæsaries compescitur ad breues capillos:
Ipse modesta loqui, spem quærere, regulam tenere.
Viuere iustitia Christi, penetrare dogma nostrum.
His igitur meritis dignissimus vsque episcopale
Prouehitur solium doctor, capit & sedile summum.
Valerianus opum Princeps erat atque Gallienus,
Constituere simul pœnam capitis Deum fatenti,
Millia terrigenum spurcissima iusserant sacrari,
Contra animas populi doctor Cyprianus incitabat,
Nè quis ab egregiæ virtutis honore discreparet.
Neu fide pretium quis sumere degener timeret:
Esse leuem cruciatum si modò conferas futura
Quæ Deus ipse viris intermina fortibus spopondit.
Merce doloris emi spem luminis, & diem perennem:
Omne malum volucri cum tempore transuolare cursim.
Nil graue quid peragi finis facit, & quiete donat.
Se fore principium pulchræ necis, & ducem cruoris,
Seque caput gladio summittere, sanguinem dicare.
Qui sociare animam Christo velit, vt comes sequatur.
His vbi corda virum Christo calefacta præparauit,
Ducitur ante alios Proconsule persurente; vinctus.
Antra latent Tyriæ Carthaginis altius reposta
Conscia tartareæ caliginis abdicata soli:
Clausus in his specubus sanctus Cyprianus, & cathena

Nexus

D. Cypriani paſsio.

Nexus vtramque manum, nomen patris inuocat ſupremi:
Omnipotens genitor Chriſti Deus, & creator orbis,
Chriſte parens hominis, quem diligis, & vetas perire;
Ille ergo, vipereis quem tu bonus obitum venenis
Criminibus variis tinctum miſeratus abluiſti,
Iamque tuum fieri mandas; ſio Cyprianus alter.
Et nouus ex veteri, nec iam reus, aut nocens, vt ante,
Si luteum facili chariſmate corpus expiaſti:
Viſe libens tenebris ergaſtula cæca diſſipatis.
Eripe corporeo de carcere vinculiſque mundi
Hanc animam, liceat fuſo tibi ſanguine immolari,
Ne qua ferum reprimat clementia iudicem tyranni,
Neu ſciat inuidia miteſcere, gloriam negare:
Da quoque ne quis iners ſi de grege quem tuum regebam
Ne cadat impatiens pœnæ, titubet ne quis tuorum,
Incolumem vt numerum reddam tibi, debitumque ſoluam.
Vocibus his Dominum permouerat influebat inde
Spiritus in populum Carthaginis auctor acrioris
Ingenij, ſtimulis vt pectora ſubditis calerent
Ad decus egregium diſcrimine ſanguinis petendum.
Non trepidare docens, nec cedere, nec dolore vinci,
Laudis amore rapi, Chriſtum ſapere, & fidem tueri.
Fama refert, foueam campi in medio patere iuſſam,
Calce vaporifera ſummos prope margines refertam,
Saxa recocta vomunt ignem, niueuſque puluis ardet,
Vrere tacta potens, & mortifer ex odore flatus.
Adpoſitam memorant aram fouea ſtetiſſe ſumma.
Lege ſub hac, ſolis aut micam, iecur & ſuis litarent
Chriſticolæ, aut mediæ ſponte irruerent in ima foſſæ.
Proſiluêre alacres curſu rapido ſimul trecenti,
Gurgite puluereo merſos liquor aridus vorauit,
Præcipitémque globum fundo tenus implicauit imo.
Corpora candor habet, candor vehit ad ſuperna mentes,
Candida maſſa dehinc dici meruit per omne ſeclum.
Lætior interea iam Thaſcius ob diem ſuorum,
Siſtitur indomiti proconſulis eminus furori.
Dogmatis, atque loci iuſſus genus, Chriſtianus, inquit,
Seruo ſalutiferi myſteria conſecrata Chriſti.
Ille ſub hæc, Satis eſt iam criminis, ipſe confitetur
Thaſcius ipſe Iouis fulmen negat, expedite ferrum,
Carnificis gladio pœnam luat hoſtis Idolorum.
Ille Deo meritas grates agit, & canit triumphans.
Fleuit obire virum mœſta Africa, quo docente facta eſt,
Cultor, eloquio cuius ſibi docta gloriatur,
Mox tumulum lacrymans ſtruxit, cineréſque conſecrauit.
Deſine flere bonum tantum, tenet ille regna cœli;

Nec minùs inuolitat terris, nec ab hoc recedit orbe.
Disserit, eloquitur, tractat, docet, instruit, prophetat.
Nec Lybiæ populos tantùm regit, exit vsque in ortum
Solis, & vsque obitum Gallos fouet; imbuit Britannos,
Præsidet Hesperiæ, Christum serit vltimis Hiberis.
Denique doctor humi est, idem quoque Martyr in supernis,
Instruit hic homines, illic pia dona dat patronus.

BEATI AGOBARDI EPISCOPI LVGDVNENSIS LII. CARMEN, DE TRANSLATIS LVGDVNVM reliquijs Sanctorum Martyrum, Cypriani, Sperati, & Pantaleonis.

Hvius translationis meminerunt Venerab. Beda in Martyrologio ad 16. Kalend. Augusti, ac Ado Viennensis in Chronico, vbi etiam Leidradi & Agobardi Episcoporum meminit. Paucis *verò eam ipsam in hæc verba recenset Sigebertus: Anno Domini 802. Legati Imperatoris Caroli, ab Aaron Ammira venientes, inter cetera munera, corpora etiam Cypriani Carthaginiensis Episcopi &* Martyris, *& Sperati primi Scillitanorum Martyrum, & caput Pantaleonis Martyris in Franciam adferunt. De Scillitanis verò Martyribus scripsit etiam D. Augustinus sermonem vnum teste Possidio, qui non exstat. Porro carmen hoc Motelio acceptum debeo.*

Rector magnificus, piúsque Princeps
Augusto Carolus docere fultus,
Sceptrum nobile Francicum regebat,
Subiectos populos piè gubernans;
Lectos æquora iusserat secare,
Eorúmque ducem viros adire,
Dum pacem colit ac studet quieti,
Et famam cupit eleuare regni,
Ac iam propitio sibi tonante,
Post multos nimiæ viæ labores
Ingressu reduci salum petentes,
Intrarunt Libycos repente fines?
Qua Carthago graui iacens ruina
Deflet præteritæ decus iuuentæ:
Quondam diues opum, corusca bello,
Florens concilijs, fidéque pollens
At nunc Barbaricis subacta frenis,
Et prisco penitus honore nuda,
Vix vitam tenuem gemendo ducit,
Curis anxia, seruiens tributis.
Hic dum Basilicas Deo dicatas,
Et Christi subeunt veranda templi
Cernunt vt tua Cypriane Martyr
Seruaret loculus neglectus ossa.
Tum vero nimio dolore moti,
Et magno gemitu polum tuentes,
Poscunt auxilium Dei perennis,
Pro quo, sancte, caput tibi recisum est.
Et mox æditui precanda flexis
Pandunt sarcophagum, certántque sacros
Artus stringere linteis paratis,
Committuntque sacro corpus locello
Sperati quoque Martyris beati,
Nec non Pantaleonis ossa raptim
Tollunt, cuncta simul ligántque pannis,
Ac tantas loculis gazas recondunt.
Conscendunt celeres ratem paratam,
Nec feri metuunt pericla ponti?
Portantes Domino pios alumnos,
Quorum cuncta preces tremunt profunda;
Egressis Arelas opima, portu
Occurrit placido, sinuque læto
Fessos accipit, ac fouet benignè,
Gaudentes reditu solóque nato.
Illic eximias opes ouanti
Deponunt animo, stupente portu
Terrenis solitos patere fluctus,
Cælestes subito tulisse gazas.

Quod mox comperit optimus sacerdos
Lugduni placidam tenens cathedram,
Solleriti studij calore flagrans;
Intentúsque sacris rebus vbique
Leidradus, prece supplici serenum
Regem postulat, impetrátque raptim.
Vt rite sacra Martyrum piorum
Nostris manibus ossa conderentur.
Et nunc ad placidam Ioannis aram,
Qui Christum vitrea resperfit vnda,
Dignis cultibus & honore claro,
Florens inclite Cypriane dormis.
Sed quæso vigiles, vigilque nostris
Intendas precibus; fiasque nobis
Clemens & validus Deo patronus:
Soluas crimina, conferasque vota.
Sit quæso memor illa lingua nostri,
Quæ confessa Dei perenne verbum,
Ceruicem gladio dedit secandam:
Sed Christum cecinit, silere nescit.
Hanc Christus iugiter benignus audit;
Vel sacro populos stilo excitantem,
Hæresésve prauas dolósque falsos,
Verbi fulmine funditus cremantem:
Hanc & pro populo & patrono nostro
Semper quæsumus audiat rogantem,
Pastorem foueat, gregem propaget,
Det munus fidei, decus salutis.
O doctor sacer, ô beate Martyr;
Serua Pontificem pius Agobardum;
Qui nomen, meritum, tuumque festum
Dictis extulit, & honore compsit.
O triplex honor; ô triforme culmen;
O tres magnifici, piique testes,
Sit nobis triplici, ô fauens precatu;
Pollens vnica Trinitas per æuum.

DE EARVNDEM D. CYPRIANI RELIQVIARVM Translatione ad ecclesiam Rothnacensem Epistola Ioannis de la Haye Theologi; Canonici Tornacensis, ad Amplist. Præsidem Dominum Vigilium Zvvichemum Frisium.

VEMADMODVM gloriatur Cicero nobilissimam Græciæ Ciuitatem Syracusas, acutissimi ciuis sui Archimedis monumentum ignorasse: donec ab homine Arpinate & peregrino illud didicisset: sic tanti, támque celebris hospitis (Cyprianum dico) perpetua sane ignorantia Tornacum laborasset: nisi vestræ monitionis classico, tanquam reuelatione quadam solemni, & plane θεόπνευστα, nobis innotuisset. Bruxella enim non ita pridem reuersus, percunctari cœpi, num aliquando D. Cypriani corpus quiescere Rothnaci in Tornacensi territorio, audiissent, qui eo aliquando fuissent profecti. Illi plane ignorare affirmauerunt; celebre quidem illuc esse D. Hermetis & Cornelij nomen, sed de Cypriano nihil. Ideo à non multo tempore me accinxi itineri; &, satis prolixo sermone habito cum Canonicis, illi me deduxerunt ad gazophylacium templi. Ibique oculis meis exposuerunt feretrum cupreum deauratum Apostolorum imaginibus interstinctum, in tres veluti distinctum capsulas laminis tribus deauratis, quod opus antiquissimum iudicarunt adhibiti aurifices; cuius longitudo quinque fere pedes æquat; in cuius margine tales inscribuntur versus.

Duplex vita tenet cœlos, hic ossa tenentur,
Sufficit ad titulum, Celestinum capit aula,
Ossa sigillauit hic operosa manus,
Gaudent in cœlis Cornelius & Cyprianus.
Vita Celestini gladio fuerat data fini,
Cornelius gladij suscepit acumine funus,
Cum quo bis deni gladio cæduntur & vnus,
Carnificisque manu sic passus erat Cyprianus.
Hic Celestinum sanctos locat & Cyprianus.
Hic est dæmonium pellens, morbúmque caducum,
Hæc breuis arca; patres coniungit Apostolicos tres.

Et certe Ludouicus Pius, fundator fuit Rothnacensis Ecclesiæ; cuius filij Caroli tempore, reliquiæ D. Cypriani ad Monasterium nouum (quod dicunt esse Endense iuxta Aquisgranum) Lugduno fuerunt delatæ. Cuius Monasterij Abbas aliquando fuit Do-

minus temporalis totius territorij Rothnacensis, quod vendidit postea Guidoni Comiti Flandriæ; ex quo Abbate, tales se suscepisse reliquias, profitentur. Curaui bona fide exscribendum quod in Archiuis & antiquis codicibus descriptum habebatur. Quæ omnia bona fide exscripta, manu secretarij Capituli D. V. destino, Cui dignas rependere grates haud opis sit nostræ: cuius indicio contigerit, me sacrum tanti Martyris corpus venerari præsentem, cuius visendi gratia Carthaginem lubens perrexissem.

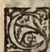
In Archiuis verò hæc leguntur.

Descripta sunt hæc ad verbum ex Adonis Martyrologio, ex quo etiam quædam castigaui.

Post multa curricula annorum, gloriosissimo Karolo Francis imperante, contigit legationem Francorum ferentes illustres ac sapientia circunspectos legatos, transitum per Africam fecisse. Hi cum Carthaginem dirutam, & loca venerabilia sanctorum Martyrum, reuertentes à Rege Persarum Aaron, qui excepta India totum pene tenebat Orientem, vidissent; facile sibi conciliato Principe, ac fauorem re tali præstante, pro magno munere rogauerunt, vt ossa beati Cypriani eis ferenda permitteret. Quod ille non magni ducens, continuò postulata concessit; vtque Imperatori, cuius gratiam omnium Regum qui in toto orbe terrarum erant ac principum amicitiæ præponeret, ipsi ea ferrent, libenter assensit. Cúmque venerabiles Legati, ingentia dona, Martyrum scilicet reliquias, ferentes; & beati Sperati Martyris membra, qui vnus fuit de illis 1200. Martyribus præclarissimis Scillithanis, caput etiam gloriosi Martyris Panthaleonis, secum cum beatis ossibus Cypriani habentes, reuerterentur; prosperis vsi velis, tandem peruenerunt Arelatem: ibique sacrorum membra Martyrum signata interim relinquẽtes, legationem suam glorioso Imperatori renunciare, multo iam exacto tempore, festinauerunt: & vt animum regis de legatione strenuè peracta reconciliarent: inter alia de Sanctorum reliquijs ab Africa deportatis animum eius attollunt. Vnde ille plurimum lætus, eas tam diu apud Arelatem digna veneratione reseruari iussit, donec ipse magno aliquo opere in regno suo templum conderet, vbi tam pretiosum pignus ingenti cultu & ornatu reponeret. Sed emergentibus causis, dum opus tardius construitur, occasionem nactus Leuidradus venerabilis Lugdunensis Episcopus, gloriosum Imperatorem rogauit, quatenus ad suam ciuitatem deferre beata Martyrum ossa ei liceret. Annuit Imperator, sed & idem ocius opus suum perfecit. Cum honore ergo in ciuitatem Lugduni deportata sunt, ibique in maiori Ecclesia beati Ioannis Baptistæ ac S. Stephani Martyris aliquanto tempore sunt custodita, & ad defensionem ciuium, Deo id misericorditer operante retenta. Imperatore verò iam votum suum de ædificatione templi non longe alias transferente, sanctus Episcopus beatissimas reliquias gloriosorum Martyrum post venerabile & sacrum altare decentissima sepultura recõdidit, ac posteris ciuibus suis profuturum honorabiliter commendauit. (Sed post, interposito tempore, glorioso Carolo regnante Ludouici filij Imperatoris filio, reliquię iterum beati Cypriani ad Monasterium nouum, quod idem Rex augusto opere construxit in Compendio palatio, Deo iubente translatæ sunt. Referuntur autem cum beato Cypriano passi, Crescentianus, Victor, Rosula & Generalis.

Hucusque Ado.

DE DIVI CYPRIANI SCRIPTIS IOANNIS Trithemij testimonium.

CYPRIANVS Ecclesiæ Carthaginensis in Africa Episcopus, vir doctus atque sanctissimus, multis annis Rhetoricam gloriosè docuit, & in omni literatura sæculari doctor magnificus fuit. Deinde persuadente Presbytero Cæcilio, à quo sortitus est cognomen: ad fidem Christi conuersus, omnem substantiam suam pauperibus erogauit. Ac non multò post in Presbyterum electus, etiam Episcopus ordinatus est. Qui cùm in diuinis scripturis studiosus esset: ad ædificationem fidelium multa vtiliter edidit, & subiecta volumina Latino sermone conscripsit: videlicet: De gratia Dei ad Donatum, contra Demetrianum, De pietate & eleemosyna, De laude martyrij, de Zelo & liuore, De bono patientiæ, De mortalitate, De virginitate, De Lapsis, De Sacramento calicis, De vnitate fidei, De oratione Dominica, De vanitate idolorum, De vita clericorum, De duobus montibus, Ad Antonianum de Nouato. De Iudæis ad Quirinum, libros duos. Ad Cornelium Papam Epistolas octo. De aleatoribus. Ad Iubaianum, Epistolarum ad diuersos librum vnum. Sed & alia multa composuisse dicitur, quæ

quæ ad manus nostras non venerunt. Libellus de duodecim Abusionibus sæculi, Cypriano à plerisque adscriptus, phrasin eius non redolet. Passus est tandem sub Valeriano, eo die quo Cornelius romæ, sed non eodem ann. videlicet ann. Domini CCXXVIII. Indictione XII. XVIII. Kal Octobris.

VITA D. CYPRIANI CARTHAGINIENSIS, EX IPSIUS SCRIPTIS

Collecta, per Iacobum Pamelium.

IRA SVNT VR sat scio plerique, quidam ταυτολογίας, alij temeritatis fortassis arguent, quòd post tot sanctorum veterum Elogia, velut anser (quod aiunt) inter olores, D. Cypriani vitam denuo describendam susceperim. Verum aduertant, quæso, illi, non nouo me exemplo id facere; quippe quum ante me id aduentarint, de D. Ambrosio post Paulinum Presbyterum Io. Costerius; de D. Chrysostomo post Palladium & Theodorum Erasmus Roterodamus; idem denique post alios complures, & post eum longe eruditiss. Theologus Marianus Victorius de D. Hieronymo. Spero itaque & me non ingratam studiosis operam nauaturum, si de D. Cypriano, tum, quæ ab alijs compendij gratiâ prætermissa sunt, ex ipsius scriptis suppleam, tum, quæ cum historiæ veritate minus consentire videntur, pro viribus in concordiam redigam; vt ita tandem illius ætatis Africana historia, obscura hactenus, magis innotescat. Priusquam tamen institutum adgrediar, ne quis nominum post hac hallucinetur affinitate, paucis demonstrandum venit, plures fuisse Cyprianos, qui in numerum diuorum relati sint: atq; adeo alium esse hunc nostrum Cyprianum Carthaginiensem, à D. Cypriano qui Nicomediæ cum Iustina Martyrium passus est, item à D. Cypriano Vnizibirensi in Africa Antistite martyre; vt præteream D. Cyprianum Pictauiensem martyrem, cuius festum à Pictauis celebratur 13. Iulij, & D. Cyprianum Abbatem Petragoricum, cuius meminerunt in Martyrologijs Beda & Vsuardus 9. Decemb. Quod vt compendio perstringam, verum esse quod dixi de duobus postremis, nemo est qui dubitet: de Vnizibirensi etiam Cypriano satis id constat, quippe qui longo post tempore (iuxta quod recensent Victor Vticensis libro 2. de persecut. Vandal. & Beda in Martyrolog. ad 12. Octobris) passus sit, cum quatuor millibus non gentis septuaginta sex alijs, sub Hunericho Rege Arriano. Atqui de altero illo Cypriano cum Iustina passo, haud exigua est controuersia, quibusdam magni nominis Auctoribus pro eodem vtrumque reputantibus. Verùm esto Aloysij Lippomani sententiæ non assentiri non possum, quod ille à nostro Cypriano prorsum diuersus sit; vtpote qui sub alio Imperatore, in alia prouincia, in alia ciuitate, sub alio iudice, cum alia passionis comite, & alio die martyrij coronam adeptus sit. Noster enim Cyprianus, sub Imperatoribus Valeriano & Gallieno, in Africa, Carthagini, sub iudice Galerio Maximo, Comitibus Crescentiano & alijs tribus, XVIII. Kalend. Octobreis passus est. Alter sub Imperatore siue Claudio siue Diocletiano, in Bithynia, Nicomediæ, sub iudice Eutholmio, cum Iustina virgine, VI. Kalend. Octobries. Huius quoque reliquiæ Romam statim delatæ sunt, illius longo post tempore adseruatæ in Africa. Quicumque autem tandem possint oboriri scrupuli, vt non me patiar diuelli ab hac nostra sententia, facit Auctoritas Ecclesiæ, quæ varijs diebus iam prænotatis, vtriusque festum iam olim celebrat. Manifestum id euadit, ex Bedæ, Adonis, Vsuardi, Vvandelberti, & Romano Martyrologijs: ac veteri Ms. Sacramentorum libro Bibliothecæ D. Bauonis Gandensis, in quo reperire est alias atque alias de illis, Collectas & Præfationes Ecclesiasticas. Nobis etiam consentiunt M. Marullus, Raphaël Volaterranus, S. Antoninus, Vincentius Bellouacensis & Hermannus Contractus. Astipulantur quoque DD. Augustinus ac Hieronymus, & Lactantius; dum Oratorem siue Rhetorem, non verò Magum, nostrum Cyprianum fuisse testantur, neque Iustinæ virginis vel verbo mentionem iniiciunt: immo verò è contrario, non à virgine, sed à Presbytero Cæcylio conuersum tradunt. Adde, quod si magus fuisset, non diceret D. Pontius, bonis illum artibus ante Christianismum imbutum fuisse: neq; ipse Cyprianus Epist. ad Donatum, vbi suam narrat conuersionem & vsque adeo in dæmones inuehitur, id reticuisset. Verùm de hoc plus satis. Vnum hoc hic adhuc præfandum duxi, nostro huic Martyri, præter Cypriani nomen, fuisse etiam prænomen Thascij, id-

quæ ethnicis notum magis, vti patet ex passione ipsius per Pontium & Prudentium. Qui quum constanter legant. Thascius, non. Titius, aut: Thaeius, seu: Statius, prorsus illud legere oportet apud D. Augustinum, Paulum Diaconum, ac Adoem, præsertim quum ipse Auctor se Thascium nuncupet Epist. ad Florentium Pupianum. Rem ipsam aggrediamur. Qui linguas itaque infantium facis disertas Deus, túque sanctissime Christi Martyr Cypriane (vt cum Diuo Nazianzeno loquar) ex alto propitius nos respice, & nostrum sermonem ac vitam dirige.

Epist. 69. Tom. 2. CYPRIANVS, qui & Thascius vel ipso teste, Epist. iam dicta, Carthagini natus est ciuitate Africæ primaria, de qua infrà ad Concilium Carthaginiense latissime. Parentum suorum nusquam meminit; at D. Gregorius Nazianzenus diuitiis clarum fuisse scribit, potentia conspicuum, genere cognitum; immo senatorij ordinis illi nobilitatem adscribit. Quorum illud, quod ad diuitias adtinet, ex hortis aliísque bonis ab ipso distractis satis constat. Institutio fuit liberalis; & bonis artibus ac studiis (D. Pontio teste) pectus eius à tenera adolescentia imbutum est. In tantam etiam venit gloriam eloquentiæ (inquit D. Hieronymus) vt Oratoriam quoque publicè doceret Carthagini. Epist. 2. Quo tempore fuisse illi se sodalem indiuiduum, significat sua ad ipsum Epistola Donatus: Credo (inquit) te retinere sanctissime, Cypriane, quæ nobis fuerit apud Oratores garrulitas, vous sensus, vna cogitatio, indiuidua lectio. Caussarum verò patronum etiam aliquandiu fuisse, mihi fit verisimile ex Epistola ipsius ad eundem Donatum, vbi verbis vtitur foro tantum non propriis. Procul igitur abest vt Magus fuerit, quum etiam apud ethnicos omni functione tales excluderentur; præsertim & Lactantio adfirmante Institut. diuin. libr. 4. cap. 1. magnam illum sibi gloriam (non ex Magia) sed ex artis Oratoriæ professione quæsiuisse. Græcæ autem linguæ æquè atque Latinæ peritissimum fuisse ex eo probatur, quod postea Christianus factus, peculiari penè sibi soli scripturarum & potissimum Psalmorum vtatur versione; vt certo mihi persuadeam, de ipso inter cæteros verissimum esse illud Diui Augustini, quod vousquisque ex Græco propriam sibi interpretationem scripturarum commentatus sit; atque hinc factum, vt sua ætate tot essent, támque variæ editiones Latinæ: vt prætercam quod subinde græcis vtatur vocibus; & in hoc quoque Tertullianum imitetur, quod citet Euangelia, κατὰ Matthæum, & sic de cæteris.

Lib. Tribus Test. ad Quirinum. Atque hæc de ipsius institutione ante baptismum. Inter ipsa fidei suæ prima rudimenta, postquam & sacras litteras didicit; statim quod sibi profuturum putabat inde arripuit. Ita factum, vt & continentiam tueretur, & distractis rebus suis omnem substantiam in pauperes erogaret; idque teste Pontio, adhuc Cathecumenus; vt ante penè cœperit perfectus esse, quàm disceret. Catechistam habuit, qui & illum ad agnitionem veræ fidei traduxit, Cæcilium (non Cæcilianum, vti male habent exemplaria Pontij) Presbyterum; à quo & Cæcilij prænomen sortitus est; cuius ipse quoque meminit Cyprianus dicta ad Florentium Epistola. Collegam verò illi in baptismo fuisse Donatum illum de Epist. 69. Epist. 1. & 2. quo suprà: tum Donatus ipse, tum Cyprianus apertius significat sua ad illum Epistola: Scis ipse (inquit) & pariter mecum recognoscis, quid detraxerit nobis, quidve contulerit mors ista criminum, vita virtutum. In qua Epistola ita stilum suum exercet; tali vtitur adparatu verborum pompáque sermonis, quali postea nunquam. Quod consulto fecisse illum putat D. Augustinus libro 4. de Doctrina Christiana, cap. 14. vt sciretur à posteris, quam linguam doctrinæ sanitas ab ista redundantia reuocarit, & ad eloquentiam grauiorem modestioremque restrinxerit: qualis & in aliis eius scriptis secure amatur, religiose adpetitur, sed difficile impletur. In quibus suis scriptis omnibus, quam perpetuo Tertullianum imitetur, sæpissimè commonstrauimus: vnum hoc loco ea de re sufficeret D. Hieronymi testimonium: Vidi ego (inquit Catalog. script. ecclesiast.) quendam Paulum, Concordiæ, quod oppidum Italiæ est, senem, qui se beati Cypriani iam grandis ætatis Notarium, cùm ipse admodum adolescens esset, Romæ vidisse diceret, referréque sibi solitum: numquam Cyprianum absque Tertulliani lectione vnam diem præterisse; ac sibi crebro dicere solitum: Da magistrum, Tertullianum significans. Verum hæc de stilo ipsius sufficiant. Adhuc Neophytus Cyprianus per omnia Ecclesiastica munia ad presbyterium promotus est. In quo qui se gesserit, longum esset inquit Pontius, ire per singula; ad probationem bonorum operum hoc satis esse arbitror, quod mox ad officium sacerdotij & Episcopatus gradum electus sit. Quam inuitus verò, quum iam ea de causa se subduxisset, quanta flagitatione, quanta vi ad Episcopatum

copatum raptus ſit, latius proſequitur Pontius; eo ipſo profecto dignus magis, quod ſe indignum exiſtimaret. Atque id eſt quod ad plebem ſuam ſcribens de ſe dicit. Sacerdoti quem tanto amore & ardore feciſtis. Et de eadem ſua ordinatione loquitur in hæc verba Epiſtola ad Cornelium 7. de Fortunato & Feliciſſimo: Quando Epiſcopus in locum defuncti ſubſtituitur, quando populi vniuerſi ſuffragio deligitur. Vbi etiam ſatis inſinuat, quendam Donatum fuiſſe ſuum in Epiſcopatu proximum Deceſſorem; non verò Agrippinum illum, qui primus hæreticos rebaptizandos cenſuit. Quanquam enim Epiſtola ad Quintum, hunc bonæ memoriæ virum dicat; addit tamen: cum cæteris coepiſcopis ſuis qui illo tempore, &c. quum alioqui dicere debuiſſet: noſtro tempore; & ad Ianuarium, ſententiam illam iampridem ab Anteceſſoribus ſuis ſtatutam dicit; ad Iubaianum verò, multos iam annos & longam ætatem interceſſiſſe, ex quo ſub Agrippino Epiſcopi plurimi hoc ſtatuerint. Nuncupat quidem D. Auguſtinus lib. 2. contra Donatiſtas cap. 7. Agrippinum Cypriani prædeceſſorem, ſed non proximum; & lib. 3. cap. 12. verbis infra citatis, nobiſcum ſentire ſe ſatis oſtēdit. Pro nobis etiam facit, quod dicta ad Cornelium Epiſt. meminerit Cyprianus Concilij Lambeſitani iam antea celebrati, in quo condemnatus fuerit Priuatus hæreticus: quod ego poſt illud Agrippini Concilium conueniſſe cenſeo. Et eo quoque poſterius videtur, illud ſub Anteceſſore Cypriani celebratum Concilium, cuius meminit Epiſtola ad Furnitanos, quo ſtatutum narrat, ne quis excedens, ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac ſi quis hoc feciſſet, pro eo defuncto non oraretur. *Epiſt. 40.* *Epiſt. 55.* *Epiſt. 71.* *Epiſt. 70.* *Epiſt. 73.* *Epiſt. 55.* *Epiſt. 66.*

Porro de tempore quo optatus eſt ad Epiſcopatum Cyprianus, difficultatis eſt plurimum. Etſi enim Epiſtola ad plebem de quinque Preſbyteris, in ſeceſſu biennium ſe tranſegiſſe ſignificet, & dicta Epiſtola ad Cornelium iam tum quadriennio ſe dicat in Epiſcopatu probatum; hos tamen quatuor annos conciliare cum annis Conſulum; Decij Imperatoris, & Pontificis Cornelij, hoc opus hic labor eſt. Vſque adeo vt Oedipo quopiam coniectore ſit opus, neque videam quo pacto ex hoc Labyrintho extricare me queam; atque adeo etiam tacere mallem, niſi pollicitis ſtandum foret. Ego certè, ex eo quod eam Epiſtolam ſcriptam conſtet, anno quinto Epiſcopatus Cypriani, inſtante immo iam cœpta, perſecutione quæ ſub Gallo & Voluſiano facta eſt, qua paulo poſt in exilium miſſus, & poſtea etiam paſſus eſt Cornelius; ita colligere mihi poſſe videor: hos quatuor annos, vt anno à Chriſto nato ducenteſimo quadrageſimo nono, in Epiſcopum delectus & ordinatus fuerit Cyprianus. Verum diſſoluendi veniunt nodi duo, vti eſt in prouerbio, plane Gordii, tum de biennio quo in ſeceſſu fuit Cyprianus, tum de tempore ordinationis Cornelij in Epiſcopatum Romanum. Quod enim ad illud attinet, quum non niſi poſt cædem Philipporum Cæſarum exordium ſuum cœperit ſeptima illa ſub Decio Imperatore Chriſtianorum perſecutio, qua Fabianus Romanus Pontifex paſſus eſt; difficile eſt inuenire biennium integrum; præſertim, quod vix duobus annis videatur imperaſſe Decius, & tamen poſt Paſcha ex ſeceſſu rediiſſe Cyprianum conſtet, iam occiſo tyranno & pace Eccleſiis reddita. Hic ſi dicamus anno 250. paſſum Fabianum, nihil erit ſcrupuli, ſed obſtat calculus annorum 14. qui ipſi tribuuntur. quare ſi hunc numerum ſaluum velimus, cum pleriſque hiſtoricis diuinandum erit, ſtatim à Philipporum clade ſeceſſiſſe Cyprianum, paulo plus dimidia anni parte ante obitum Fabiani, quod ſi ſub Paſcha anni 250. contigiſſe dicamus, inde ad Paſcha vſque anni 252. duo anni computantur. Quam coniecturam noſtram probabilem facit, quod dicto anno 250. in faſtis Romanorum Conſulum ponatur initium Imperij Decij, & tamen inter Philippos & Decium intermedius à quibuſdam ponatur Imper. Cæſ. Mapinus P. F. Auguſtus; qui paulo poſt interfectus ſit, item quod ſatis inſinuet Marianus Scotus, occiſos Philippos Menſe Ianuario, dum Imperaſſe eos dicit Kalend. vſque Februarias. Pro eadem facit, quod ſcribit Dionyſius Alexandrinus Epiſtola ad Fabium Antiochenum apud Euſeb. Eccl. hiſt. libr. 6. cap. 31. Alexandriæ anno integro ante edicta principalia perſecutionem hanc ſeptimam ſumpſiſſe exordium, miniſtro quodam dæmonum ſuperſtitioſum vulgus agitante. Videtur ergo & Carthagini plebs perſecutionem cœpiſſe iam ante edicta Dicij, præſertim, cum Cyprianus non vno in loco plebis ſe ad Leonem poſtulantis, Imperatorij verò decreti (vti poſtea Epiſtolis ad Antonianum & Succeſſum) nuſquam in ſeceſſu meminerit. Maior eſt ſcrupulus de initio Pontificatus Cornelij, ob locos quoſdam Cypriani prima ſibi inuicem facie contrarios, vt omittam iam olim receptam hiſtoricorum ſententiam, quod non diu vacauerit *Epiſt. 40.* *Epiſt. 55.* *Lib. de Lapſis.* *Epiſt. 15. & 55.* *Epiſt. 52. & 82.*

Epist. 31. sedes Romana inter Fabianum & Cornelium; & quorundam quod sub Decio vterque passus sit: contra tamen, disertis verbis indicat Clerus Romanus Epistola 2. ad Cyprianum, diu, immo anno integro tum vacasse Pontificatum; dum & nondum sibi Episcopum post excessum Fabiani constitutum scribit, & paulo ante gratias illi agit, de missis ad confessores Romanos litteris, quibus felicitates illorum condignis laudibus prosecutus fuerat. Atqui illæ ad confessores litteræ, præsertim priores, prorsus conuincunt, per annum in carcere illos fuisse: & vero non nisi post mortem Fabiani coniectos illos in vincula, testatur in illius vita Damasus. Huius verba sunt: Post passionem verò Fabiani, Moyses & Maximus Presbyteri, & Nicostratus Diaconus, comprehensi sunt & in carcerem missi. Ipsius verò Cypriani: Eant nunc Magistratus & Con-
Epist. 16. sules siue Proconsules, annuæ dignitatis insignibus & duodecim fascibus glorientur; ecce dignitas cœlestis in vobis honoris annui claritate signata est, & iam reuertentis anni volubilem circulum victricis gloriæ diuturnitate transgressa est. Vbi etiam hyberno tempore comprehensos illos insinuans, prorsus cum Damaso consentit. Iam verò De-
Epist. 52. cio superuixisse Cornelium, asserit Cyprianus Epist. ad Antonianum: Qualis (inquit) firmitas fidei? Sedisse intrepidum Romæ in sacerdotali cathedra, eo tempore, quum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda atque infanda comminaretur. Et paulo post: Cornelius, quantum ad eius deuotionem pertinet & timorem, passus est
Epist. 41. & 42. quicquid pati potuit; & tyrannum armis & bello postmodum victum, ipse prior sacerdotio suo vicit. Cui tamen rursum aduersari videtur Epistolis duabus primis ad Cornelium, vbi conuentus Episcoporum meminit, qui videtur fieri non potuisse ante pacem datam, atque adeo neque ante cædem Decij; & tum primum nihilominus electionem Cornelij pro legitima agnoscit, repudiata Nouatiani electione schismatica. Quid hic dicam, quo me vertam, quo pacto me extricem non video; præsertim quum duas ordinationes mense Decembri à Cornelio factas commemoret Damasus, & si dictam sententiam amplectamur de 14. annis Fabiani & anno integro vacationis; vix vno anno potuerit Pontifex esse Cornelius, aut saltem non duobus Decembribus. Perplexum etiam me magis reddit, quod incertum sit, quo anni tempore Pontificatum inierit Cornelius, etiam apud Onuphrium doctissimum illum Chronographum. Nam quem in Epitome Romanorum Pontificum XIIII. Kalendas Apriles, in Chronico non ita pridem edito IIII. Idus Iulias creatum dicit; & aliter rursum Christianus Massæus Chronic. lib. 9. delectum scribit XXVII. Ianuarij. Ego equidem, vero non absimile existimabam, electum quidem anno 251. Cornelium Mense Iulio, & non ordinatum nisi anno sequenti. Sed obstat, tum quod Moyses Confessor paulo-post Martyr, & Nouatianus ipse, subscripserint adhuc dictæ Cleri Romani Epistolæ,
Epist. 52. teste Cypriano Epistola ad Antonianum, ita vt non nisi anno integro post Fabiani decessum; potuerit schisma Nouatiani contingere; tum quod non diceretur sedisse Romæ in sacerdotali cathedra ante ordinationem, vt præteream, quod eo ipso loco satis insinuetur, iam prius & delectum & ordinatum fuisse. Quare non video aliud effugium quàm vt dicamus 13. duntaxat annos in Pontificatu vixisse Fabianum, & passum anno 250. iam occisis, illis ipsis diebus, Philippis Imperatoribus; quo etiam anno Cyprianus post Pascha secesserit. Atque ita anno euoluto & vno atque altero Mense, anno 251. creatum Cornelium, ac mox ab ordinatione ipsius, confessores Romanos à Nouato seductos, vbi primum carcere prodierunt schisma excitasse, ac Noua-
Epist. ead. tianum Episcopum fecisse. Atque adeo sedisse Romæ Cornelium anno fere integro vsque ad Decij tyranni cædem, quum multo (inquit Cyprianus) patientius & tolerabilius audiret leuari aduersum se æmulum Principem, quàm constitui Romæ æmulum sacerdotem. Neque tamen antea, omnium Episcoporum Africæ suffragiis pro le-
Epist. 41. gitima habitam ipsius ordinationem, quam pace iam data, anno 252. in Concilio I. de Lapsis paulo post Pascha; iuxta quod indicat Cyprianus Epistola ad ipsum prima. Anno verò 253. sub Imperatoribus Gallo & Volusiano passum Cornelium, imperante cum illis adhuc Q. Herennio Hetrusco Decio senioris Decij filio. Nam eo anno demum interfectum illum testantur Fasti Consulares; Decium verò illum qui paulo post patrem; interfectus est, nuncupant C. Valentem Hostilianum Mess. Quinctum, ipsius Decij non filium, sed generum; cui vxor fuerit Herennia Hetruscilla Imperatoris Decij filia, quemadmodum ex antiquis numismatis comprobat Onuphrius. Quam sententiam si sequamur; & conciliabuntur Historici, quorum alij sub Gallo & Volusiano, alij sub

Decio

ipsius scriptis per Iacob. Pamel.

Decio passum Cornelium scribunt, & cæteri etiam scrupuli eximentur. Neque verò etiam necesse erit ad illud confugere, quod supra coniecimus, vt ante mortem Fabiani Cyprianus secesserit. Obstat tantummodo, communis chronographorum sententia, quod quatuordecim annis sederit in Pontificia sede Fabianus. At contra, nobiscum sentit Eusebius in Chronicis, non modò iuxta excussa exemplaria (ne forte quis mendum subesse suspicetur) sed & iuxta Ms. codices Bibliothecarum D. Victoris & D. Genouefes apud Lutetiam Parisiorum. Neque multum dissentit Marianus Scotus, qui etsi ex Martyrologiis allegat annos 14. prius tamen tredecim duntaxat annos Fabiano attribuit. Martinus item Polonus non amplius quàm tredecim annos & aliquot menses enumerat. Per me interim licet vnicuique hic in suo sensu abundare, dũmodo dictos locos Cypriani inter se & cum aliis Historiis in concordiam valeat redigere, immo verò pergratum fuerit, si quis aliud quid adinuenerit quod probetur magis, quippe qui hæc tam latè ea solum de causa tractauerim, vt aliis ansam præberem veritatis diligentius inuestigandæ.

Anno igitur (vt ad institutum redeat oratio) à Christo nato 249. in Episcopum delectus est Cyprianus, Imperatoribus Cæsaribus M. Iulio Philippo August. III. & M. Iulio Aug. F. Philippo Aug. II. Consulibus, qui fuit 13. Fabiani Pontificis, & Millesimus ab vrbe condita; quod ex Ludis sæcularibus dicto Consulatu celebratis testatum faciunt nummi veteres. Episcopatum autem gessit toto decennio & aliquot mensibus, ad 18. vsque Kalend. Octobreis anni 259. In quo administrando quæ illi pietas, qui vigor, quanta sensu, quanta misericordia, quanta sanctitas, ex sequentibus manifestum euadet. Principio adhuc pace Ecclesię perdurante, in eam curam totus incubit, vt Disciplinam diuinitus traditam restitueret, quam (vel ipso teste) pax longa corruperat: *Lib. de Lapsis.*
atque hoc est quod de se dicit: In quiete seruiens disciplinæ. Quæ eius verba à priori me sententia reuocarunt, quam in Adnotationibus meis infrà reperiri est; vt etsi primo *Epist. 55.*
loco inter cæteros tractatus, non tamen (quod ibi censebam) à Presbytero adhuc, sed *Tom. 2.*
iam Episcopo, librum de Disciplina & habitu Virginum hoc primo Episcopatus anno conscriptum putem.

Anno verò 250. Consulibus Fuluio Æmiliano & Vettio Aquilino, non multis elapsis in Episcopatu mensibus (vnde fit vt statim id contigisse dicat Pontius) iam passo Fabiano & in carcerem Romæ coniectis Moyse, Maximo, Nicostrato, Celerino, Rufino, Vrbano confessoribus; pro meritis talibus Proscriptionis gloriam promeruit Cyprianus; Proscriptus adplicito & adiuncto Episcopatus nomine. Publicè enim lectum fuisse testatur ipse Epistola ad Pupianum: Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilij Cypriani Episcopi Christianorum; vt (inquit) etiam qui non credebant Deo Episcopum constituenti, vel diabolo crederent Episcopum profitenti. Mox deinde, quum hæc plebi ethnicæ non sufficerent, sed (vti ad Clerum Romanum scribit) turbationis impetu primo, clamore violento ad Leonem eum populus repetitis suffragiis flagitaret, non tam suam salutem quàm quietem publicam cogitans, secessit, ne per inuerecundam præsentiam suam, seditio, quæ cœperat, plus prouocaretur. Ante tamen secessum, aliquod confessionis pro Christo specimen ab illo editum, colligi videtur ex verbis illis Epistolæ sepe dictæ ad Cornelium: In Circo, in Amphitheatro diuinę dignationis testimonio honoratus. Quo verò secesserit, reperiri non licuit; at secessisse cum illo Victorem Diaconum fit verisimile ex Epistola ipsius 1. ad Clerum, fortassis eum ipsum, qui postea cum illo passus est. Illud constat, ægre tulisse illius secessum Romanos Presbyteros sede iam vacante; quod id restentur tum ipsorum ad Clerum Carthaginiensem litteræ, tum ad ipsos Cypriani purgatoria Epistola. Immo & Carthagini non defuisse, qui secessum calumniarentur pater, tum ex Pontio, qui multis verborũ ambagibus illum excusat, tum ex frequentibus ad suum Clerum & plebem Cypriani litteris, quibus quod latebram teneret se purgat. Duas verò potissimum sui secessus causas adfert. Priorem, quod ex diuino mandato id fecerit. Hinc est illud Epistolæ ad Clerum de Presbyteris qui Lapsis temere passam dabant: Audietis omnia quando ad vos reducem me Dominus fecerit, *Epist. 10.*
qui vt secederent iussit; cui similia reperire est in vita ipsius per Pontium. Alteram, ne præsentia sui gentilium inuidiam prouocaret; præsertim quum aliorum Presbyterorum non esset tam inuidiosa pręsentia. In hoc secessu, etsi absens corpore (verbis eius vti pergo) nec spiritu tamen nec actu nec monitis defuit, quo minus; secundum Domini pręcepta, fratribus, in quibus posset, sua mediocritate consuleret. Et quid egerit, loquuntur

Epist. 55. Epist. 69. — Epist. 15. — Epist. 55. — Epist. 6. — Epist. 5. & 15. — Epist. 35. & 8. — Epist. 15.

imprimis Epistolæ numero 13. quarum exemplaria ad Clerum Romanum misit; quatrum pleráſque, ne hic ſim æquo prolixior, ſuo ordine quo Epistola 15. commemorantur, ab Epistola tertia ad illam vſque reperiet lector. Deinde omnes illæ, quę prima
Epist. 6. Epistolarum classe continentur, ſummam ipſius vigilantiam abundè produnt; præ-
37.& 40 ſertim constitutis qui ſua vice fungerentur, tum Tertullo Presbytero, postea Episcopo, & Rogatiano ſeniore postmodum Martyre, tum Britio & Numidico Presbyteris. Eo-
Tom. 3. dem ſeceſſus tempore, quem ad biennium perdurasse docet dicta ad Clerum Epistola 5. de Presbyteris conſcriptos existimo libros eius de Spectaculis, de Diſciplina & Bono pudicitiæ, & de Laude Martyrij.

Epist. 52. Atqui absentis Cypriani animum angebat haud parum, Lapſorum (quos ſacrificatos
Epist. 15. & libellaticos vocat) impudentia, qui, quum initio Decianę perſecutionis ſacrilegis contactibus manus ſuas atque ora maculaſſent, vel nefandis libellis conſcientiam polluiſſent, exambibant (inquit) ad Martyres paſſim, Confeſſores quoque importuna deprecatione corrumpebant, vt ſine diſcrimine vel examine ſingulorum darentur libellorum millia. Immo verò Presbyterorum quorundam temeritas qui ſiue prece ſiue pretio conducti, pacem temerè Lapſis dabant, citra Episcopi conſcientiam. Huc pertinent
Epist. 10. Epistolę illę tres, ad Clerum, ad Martyres, ad plebem, de Lapſis qui pacem petierant,
11. 12. cum plurimis ſequentibus. In quibus ita ſuam hac de re definit ſententiam, vt ante exactam pœnitentiam, ante exomologeſin factam, ante manum ab Episcopo & Clero impoſitam, ad communionem non admittantur Lapſi, neque nomen eorum in Eccleſia
Epist. 15. recitetur. Ita tamen, vt iis qui in infirmitate deprehenſi eſſent, & pœnitentes communicationem deſiderarent, ſubueniretur: Cæterorum vero cauſę vſque in pacem Eccleſię differrentur, quamuis Libello accepto à Martyribus; & tum primum Lapſorum
Epist. 26. tractaretur ratio, collatione conſiliorum facta, cum Presbyteris, Diaconis, ac Laïcis
ac 30. stantibus, id eſt, iis qui in fide perſtiterant. Quod ipſum etiam definierunt Clerus Romanus, ac Moyſes & Maximus, cæterique Confeſſores, vti ex ipſorum Epiſtolis con-
Epist. 52. ſtat; & cum illis etiam Nouatianus, Cypriano teste ad Antonianum, contra tamen quam poſtea ſenſit, vti infra latius. Immo vero anno ſecundo ſeceſſus Cypriani, anno (inquam) 251. ſede Fabiani adhuc vacante, celebrata Romæ Synodus de Lapſis idip-
Epist. 31. ſum cenſuit; facit eius mentionem Clerus Romanus Epiſtola 2. ad Cyprianum. Atque hęc prima fuit Eccleſiæ de Lapſis ſententia, quę poſtea tamen legitima ex cauſſa bis immutata eſt. Ad cuius intellectum maiorem, tribus, quod aiunt, verbis indican-
Epist. 52. dum eſt, quid diſcrepent libelli Lapſorum à libellis Martyrum, ne quis nominum affinitate falſus, Cyprianum ſecus, quàm ſenſit, intelligat: Libelli igitur Lapſorum, quos Proconſuli offerebant, vt euaderent ſupplicia, hæc reperitur, Epiſtola ad Antonianum, formula: Ego prius legeram & Episcopo tractante cognoueram, non ſacrificandum idolis, nec ſimulachra ſeruum Dei adorare debere, & idcirco ne hoc facerem quod non licebat, quum occaſio libelli fuiſſent oblata (quem nec ipſum acciperem niſi oſtenſa fuiſſet occaſio) ad Magiſtratum veni, vel alio eunte mandaui: Chriſtianum me eſſe, ſacrificare mihi non licere, ad aram diaboli me venire non poſſe; dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Cui ſimilia videre eſt libro de Lapſis. Libelli
Tom. 2. autem Martyrum exemplar non Inueni diſertis verbis expreſſum in Cypriano, ſed ſpecimen quoddam præbet Epiſtola illa breuis à Luciano nomine Confeſſorum omnium
Epist. 17. conſcripta ſeu confiſta potius, in hęc verba. Scias nos vniuerſis, de quibus apud te ratio conſtiterit quid poſt commiſſum egerint, dediſſe pacem: & hanc formam per te & aliis Episcopis volumus innoteſcere. Quod, vt fiat clarius, iam olim, etiam ætate Tertulliani (vti conſtat ex libro eius ad Martyres) vetus erat conſuetudo vt Lapſi ad carceres commeantes pacem à Martyribus peterent, priuſquam pro Chriſto mortem capeſſerent. Illi viciſſim petentium deſideria ponderantes, merita quoque ſingulorum & delictorum genera expendentes, pacem quibuſdam concedebant, eámque libello à ſe ſubſcripto ſignatam ad Episcopum deſtinabant; qui diligentiùs examinatis ſingulorum deſideriis, exomologeſi, & manus impoſitione pręuia, ad communionem eos admittebat. Quæ certè pax non aliud fuiſſe videtur, quàm pœnitentiæ per Episcopos impoſitæ relaxatio, atque adeo indulgentiarum genus quoddam. Acceſſit abſentis
Epist. 6. Cypriani animo tabeſcenti dolor maior, acceſſit alia perſecutio, & alia tentatio, quod infeſta tempeſtas (rurſum verbis eius vtor) quæ plebem maxima ex parte proſtrauerat, etiam Cleri portionem ſua ſtrage perſtringeret; quod nempe non modo ex Cle-
ro

ex ipſius ſcriptis per Iacob. Pamel.

ro quam plurimi Chriſti fidem desererent tormentorum metu, ſed etiam ſemel Chri-
ſtum confeſſi confeſſores, gloriam ſuam vita improba commacularent. Quod quidam
etiam Presbyteri pluſculum ſibi auctoritatis arrogare præſumerent, atque adeo ſchiſ-
matis fomenta quædam miniſtrarent. Hi quum initio inter ſe [illegible] diſſentirent,
poſtea tamen vnum ſchiſma fecerunt. Erant enim quinque numero, qui, vt iam dixi-
mus, temerè nimis pacem & communionem Lapſis concederent. Alii quidam, & inter
hos Nouatus & Fortunatus, omnem omnino pacis ſpem illis præcludebant. Quum ve-
ro & ad horum ſcripta reſcribere differret Cyprianus, & certi aliud præterea nollet
de Lapſis ante pacem Eccleſiæ datam ſtatuere; criminibus in eum conuenientibus, ex
vtraque ſibi mutuo repugnante, conflata eſt vna factio. Atque hoc eſt, quod Epiſtola
quadam de quinque ſcribit Presbyteris, qui ſe Feliciſſimi factioni coniunxerant. Ean-
dem enim Feliciſſimi fuiſſe quę Nouati erat, manifeſtum fit, tum ex eo quod illum ſi-
gniferum ſeditionis & ducem factionis nuncupet Cyprianus, tum quod de Nouato in Epiſt. 40.
hæc verba ſcribat ad Cornelium: Idem eſt Nouatus, qui apud nos primum diſcordię &
ſchiſmatis incendium ſeminauit, qui quoſdam iſtic ex fratribus ab Epiſcopo ſegregauit, Epiſt. 38.
qui in ipſa perſecutione, ad euertendas fratrum mentes, alia quædam perſecutio noſtris & 55.
fuit. Ipſe eſt, qui Feliciſſimum ſatellitem ſuum, Diaconum, nec permittente me nec Epiſt. 49.
ſciente, ſua factione & ambitione conſtituit. Vbi & hæc de illo adiicit: Spoliati ab illo
populi, fraudatæ viduæ, pecuniæ quoque Eccleſiæ denegatæ; has de illo exigunt
pœnas, quas in eius furore conſpicimus. Pater etiam eius in vico fame mortuus, &
ab eo in morte poſtmodum nec ſepultus. Vterus vxoris (adlegebantur enim tunc
etiam coniugati in Presbyterorum ordinem) calce peruſtus. Hanc conſcientiam
criminum iampridem timebat, propter hanc ſe non de Presbyterio tantum excitari, ſed
& communicatione prohiberi pro certo tenebat; & vrgentibus fratribus imminebat
cognitionis dies, quo apud nos cauſſa eius ageretur, niſi perſecutio ante veniſſet. Si-
milia facinora narrat alibi Feliciſſimi: Ad rapinas (inquit) & fraudes eius, quas diloci- Epiſt. 38.
da veritate cognouimus, etiam adulterii crimen acceſſit. Neque vero ſanctiores fuiſſe
quinque illos Presbyteros, patet ex epiſtola ad Cornelium ſæpe citata, vbi pleróſ- Epiſt. 55.
que illorum, ob nefanda ſacrificia & crimina in ſe probata, ſententia nouem Epiſco-
porum (en conuentum Africæ Cypriano abſente) condemnatos dicit. Erant hi, Fe-
lix, Iouinus, Maximus, Repoſtus, & Fortunatus; quorum iſte poſtea à veteri hæreti-
co Priuato & aliis quatuor Carthagini Pſeudepiſcopus conſtitutus fuit. Haud parum Epiſt. 38. & 39.
interim commendanda venit Cypriani etiam adhuc deliteſcentis vigilantia, qui Cal-
donio & aliis Epiſcopis ſcripſerit, vt Feliciſſimum & complices excommunicarent,
idque in hæc verba: Quum Feliciſſimus comminatus ſit, non communicaturos in
monte ſecum, qui nobis obtemperaſſent, id eſt, qui nobis communicarent; accipiat
ſententiam quam prior dixit, vt Abſtentum ſe à nobis ſciat. Quod ipſum ſe feciſſe
Epiſcopi reſcripſerunt: Abſtinuimus, inquit, communicatione Feliciſſimum & An-
gendum, item Repoſtum, &c. quæ verba ea de cauſſa huc adduxi, quod vete-
rem contineant excommunicationis formulam, quali tamen etiamnum vtimur. Ad
plebem vero inſuper ſcripſit Cyprianus, vti diligenter ſibi cauerent à lupis illis Ouile Epiſt. 40.
Dominicum infeſtantibus, vt ab eorum contagione diſcederent, & ſermones eorum
velut cancer & peſtem fugiendo vitarent. Seruatus eſt itaque ad hoc à Domino Cy-
prianus in receſſu, vt ipſe poſtmodum martyrio deſtinatus, prius ad Dominum com-
plures ſua exhortatione Martyres præmitteret, qui alioqui incentiuo tubæ cœleſtis
deſtituti, à fide excidiſſent. Huc pertinent, tum dictus liber de Laude Martyrii, tum Tom. 3.
Epiſtolæ ipſius ad Romanos ac Africanos Martyres. Seruatus eſt deinde (inquit Pon-
tius) vir iſte ingenii præter cętera etiam ſpiritaliter temperati, qui inter reſultantes Epiſt. 9. 16. & 25.
ſchiſmatum fluctus, Eccleſiæ iter medium librato tramite gubernaret. Poſtquam enim
hęc flagitia à factione Nouati & Feliciſſimi in Africa deſignata ſunt, dicto anno 251.
Imper. Cęſar. Cn. Meſſio Traiano Decio Aug. II. & Annæo Maximo Grato conſuli-
bus, ipſe Nouatus (inquit Cyprianus Epiſtola ad Cornelium ſexta) cum ſua tempeſta- Epiſt. 49.
te Romam quoque ad euertendam eccleſiam nauigans, ſimilia illic & paria molitus eſt;
à Clero portionem plebis auellens, fraternitatis bene ſibi cohęrentis & ſe inuicem dili-
gentis concordiam ſcindens. Et planè, quoniam magnitudine ſua Carthaginem Roma
debeat pręcedere, illic maiora & grauiora commiſit. Qui iſtic aduerſus Eccleſiam Dia-
conum fecerat, illic Epiſcopum fecit. Quam hiſtoriam vt latius paulò proſequamur,

Epist. 52. creatus fuit hoc tempore Romanus Pontifex Cornelius Castini filius. Non tamen ad Episcopatum, inquit alibi Cyprianus, subito peruenit, sed per omnia officia Ecclesiastica promotus, ad Sacerdotii sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit. Tum deinde Episcopatum ipsum nec postulauit, nec voluit, nec inuasit; sed quietus & modestus, pro pudore virginalis conscientiæ suæ, & pro humilitate ingenitæ sibi & custoditæ verecundiæ, ipse vim passus est, vt Episcopatum coactus exciperet. Et factus est Episcopus à plurimis collegis qui tunc in vrbe Roma aderant, de Dei & Christi iudicio, de clericorum penè omnium testimonio, de plebis quæ tunc adfuit suffragio, & de sacerdotum antiquorum & bonorum virorum collegio; quum nemo ante se factus esset, quum Fabiani locus, id est, quum locus Petri & gradus cathedræ sacerdotalis adhuc vacaret: contra tamen, Romam quum venisset Nouatus, similitudine quadam sanctitatis, continuo in suas partes pertraxit Nouatianum Presbyterum, deinde & Confessores quosdam primos in clero, è carcere prodeuntes, de quibus supra, Maximum, Nicostratum, Sidonium, Vrbanum & Macharium; Moyse iam defuncto, & Celerino (vti Epistolis de illo perspicuum fit) iam pridem in Africam profecto. Et paulopost, gliscente, inquit Cyprianus, in peius recrudescente discordia, Nouatus Nouatianum Episcopum Romæ constituit; & contra sacramentum semel traditum diuinæ dispositionis & catholicæ vnitatis, adulterum & contrarium caput extra Ecclesiam fecit. Quæ ordinatio Nouatiani quanta vi facta sit, latissimè prosequitur Cornelius epistola ad Fabium Antiochenum, apud Eusebium Eccles. histor. lib. 6. cap. 33. & Nicephorum lib. 5. cap. 3. ac. 5.

Epist. 16. & 34.

Epist. 42.

Anno Domini 252. dicto Imperatore Decio & Q. Herennio Etrusco (pro quo quidam perperam olim scripserunt Rustico) Decio Cæsare illius filio, consulibus; statim post Pascha, iuxta quod prædixerat è secessu rediit Cyprianus; iam occisis fraude Galli per Barbaros Gotthos Decio patre & eius genero, & pace Ecclesiis reddita. Statim vero conciliando dicto Ecclesiæ schismati omnem nauauit operam. Et imprimis (vti constat ex epistola 2. ad Cornelium) litteras dedit, quibus Romanum clerum ad concordiam hortatus est. Deinde concilium Africæ Carthagini indixit, ex quo mox Romam missi sunt Caldonius & Fortunatus Episcopi, qui præsentia sua & consilio eniterentur quantum possent, & elaborarent, vt ad catholicæ Ecclesiæ vnitatem scissi corporis membra componerent. Neque tamen econtrario suis partibus deerant Schismatici: verum destinati sunt ad hanc Synodum à Nouatiano (quod habet epistola 1. ad Cornelium) Maximus Presbyter, Augendus Diaconus, Machæus quidam, & Longinus; qui ordinationem Nouatiani Africani significarent, & libellum famosum aduersus Cornelium secum adferrent. Hi cum in statione inuidiosis conuitiis & clamoribus turbulentis proruerent & flagitarent, vt crimina quæ se adferre ac probare dicebant, publicè & à plebe recognoscerentur; non est passus Cyprianus. Quin potius certiores redditi qui illuc plurimi conuenerant Episcopi, ex reditu Stephani & Pompei collegarum, de legitima electione & ordinatione Cornelij: ipsos statim à communicatione sua cohibendos censuerunt. Atque vna iterato illic abstenti sunt (teste alibi Cypriano) quinque illi Presbyteri factionis Felicissimi. Inter ea vero quæ Cornelio obiiciebantur, fuit calumnia illa, cuius meminit Epistola ad Antonianum, quod Trophimo cuidam & aliis thurificatis, hoc est qui idolis thus immolauerant, communicasset. Atque adeo constat, simili in Cornelium vsos illos calumnia, quali postea in Cæcilianum Donatistæ. Et certè (vt obiter id hîc quoque dicam) hinc Καθαροὺς se nuncuparunt, quod immundis, ita lapsos vocabant, non communicarent, quum tamen ipsi nihil minus quàm puri fuerint; ad quod cognomen adludere mihi videtur Cyprianus Epistola ad Magnum: Et nomina, inquit, adulterata fingentes. In hoc ipso autem concilio (iam ante edito per Cyprianum libro de Lapsis) scripturis diu ex vtraque parte prolatis, temperamentum tale, ipso teste, de ratione lapsorum salubri moderatione libratum est, vt examinatis causis & voluntatibus & necessitatibus singulorum, Libellatici tanquam qui minus deliquissent admitterentur; sacrificati vero diu pœnitentiam agerent, & si periculum infirmitatis vrgeret, pacem sub ictu mortis acciperent. Consensit in hanc ipsam sententiam paulopost & Cornelius, habito Romæ concilio, quod loco citato Eusebius celeberrimum fuisse dicit, Episcoporum nempe 60. Presbyterorum totidem, cum Diaconis pluribus. Vbi tum Nouatianus cum factione Nouati & Felicissimi ab Ecclesia pulsus est, tum Lapsorum ratio (eodem Eusebio teste) pertractata, vt constare videatur, non duo tunc Romæ concilia, sed

Epist. 40. Epist. 41. Epist. 41. Epist. 55. Epist. 52. Epist. 76. Tom. 2. Epist. 52. 54. & 56.

sed vnum idémque fuisse, quod & lapsis & contra Nouatianum indictum fuerit. Huius quoque Romanę Synodi Decretum fuisse puto, cuius in hęc verba epistola ad Hispanos Cyprianus meminit: Iampridem etiam Cornelius Collega noster decreuit, Episcopos lapsos ad pœnitentiam quidem agendam posse admitti, ab ordinatione tamen Cleri atque sacerdotali honore prohiberi. Quod etiam in omnibus Africanis Conciliis ea de re factis statutum fuisse, eo ipso loco Cyprianus significat, & eiusdem etiam fit mentio Epistola ad Epictetum. Interea vero non otiosa fuit Cypriani pia sollicitudo ad Schisma componendum, sed & aureum illum librum de vnitate Ecclesiæ ac librum de Oratione Dominica huius rei gratia cōscripsit; & vna cum secunda sua ad Cornelium Epistola, qua ordinationem eius comprobauit, ad confessores quoque à Nouato seductos litteras dedit adhortatorias, vt ad vnitatem redirent. Quas ipsas litteras magna ex parte reditus eorum causam fuisse, vel ex eo videtur consentaneum, quod paulopost ad mentem & Ecclesiam redierint Maximus, Vrbanus, Sidonius & Macharius. Cuius rei historiam, quo pacto recepti sunt, latius prosequitur Cornelius, in Epistola ad Cyprianum, quę hactenus huic perperam inscripta est, & Epistola dicta ad Fabium Antiochenum. Solus ex ipsorum consortio non rediit Nicostratus Diaconus, qui ppe qui Ecclesiasticis pecuniis sacrilega, inquit Cyprianus, fraude subtractis, & viduarum ac pupillorum depositis denegatis, cōscientia rapinarum & criminum ab vrbe fugerit. Rediit enim Nouatus Romæ Ecclesia eiectus, in Africam, vna cum illo, ac cum Euaristo, Primo, & Dionysio, vt denuo nouam illic Tragœdiā excitaret; quod & fecisse ex Eusebii Chronico, fit perspicuum, qui scribit à Nouato in Africa constitutum Episcopum Nicostratum, & ex ipso etiam Cypriano, dum de Nicostrato: Quomodo, inquit, adsumit sibi regendæ Ecclesiæ curam, qui spoliauit & fraudauit Ecclesiam? Neque vero his omnibus contentus Cyprianus, etiam hoc præstitit schismatis soluendi causa, vt singulos in Italiam nauigantes hortaretur, vti Ecclesię Catholicæ radicem & matricem agnoscerent & ad singulos collegas qui adhuc hæsitabant, de legitima Cornelii electione litteras daret: inter quas vel præcipua est illa ad Antonianum. Immo & ad. Nouatianum, quod spes veniæ lapsis non sit deneganda, scripto libro latè prosecutus est. Dum hæc in Africa geruntur, celebrata est & Synodus Antiochena contra Nouatianum, Eusebio teste Ecclesi. hist. lib. 6. cap. vltimo, cui Dionysius Alexandrinus, Helenus Tharsi Ciciliæ, Firmilianus Cappadociæ, Theotecnus Palestinæ, & Fabius Antiochiæ Episcopi interfuere. Quorum Dionysius strenuam etiam nauauit operam pro Ecclesiæ vnitate, scriptis tum ad ipsum Nouatianum, tum ad Confessores & ad Cornelium litteris. Alia item Concilia id temporis celebrata aduersus Nouatianum, per Italiam & alias Prouincias, testatur disertis verbis Eusebius dict. lib. ca. 37. Atqui Nouatiani quæ fuerit de pœnitentia hæresis, ne hic sim prolixior, reperiet lector Epistola ad Antonianum, & latiùs in Adnotationibus. quod chrisma quoque Nouatiani contempserint, demonstrauimus Epistola ad Stephanum. Quod denique secundas damnarint nuptias, nullum quidem est in Cypriano iudicium, sed vno id ore adtestantur Epiphanius, Philastrius, August. & Thodoretus, libris de hęresibus. Nouatiano etiam adtribuit D. Hieronymus (præter Epistolas quarum meminit Epistola ad Paulum Concordiēnsem) Catal. script. Eccles. librum de Trinitate, quasi Epitomen operis Tertulliani, quod plerique nescientes Cypriani olim existimabant; quo quędam contineri, iis fauentia qui Spiritum sanctum blasphemabant, tradit Rufinus Apologia in Diuum Hieronymum.

Porrò Anno Domini 253. Imperat. Cęs. C. Vibio Treboniano Gallo August. II. & Imper. Cęsare C. Vibio Augusti filio Volusiano August. Consulibus, celebrata est Carthagini secunda de Lapsis Synodus, Idibus Maiis; idque iam instante altera persecutione. Imperator enim Gallus, quum regnum suum (inquit Dionys. Alexandr. apud Euseb. lib. 7. cap. 1.) floreret initio, & cuncta ei ex sententia succederent; sanctos viros qui pro pace regni eius Deo summo supplicabant, persecutus, & prosperitatem fugauit & pacem. In hoc Concilio factum est Episcoporum Africę nouum de lapsis decretum, quod ipsum Cornelio Pontifici suis litteris in hæc verba indicarunt. Placuit nobis sancto spiritu suggerente, & Domino per visiones multas & manifestas admonente; quia hostis nobis imminere prænunciatur & ostenditur, colligere intra castra milites Christi; & examinatis singulorum causis, pacem lapsis dare, immo pugnaturis arma suggerere; quod credimus vobis quoque paternæ misericordiæ contemplatione placiturum. In eodem Concilio (teste Cypriano) quum priuatus vetus hęreticus causam agere se velle

Epist. 68. Tom. 2. Epist. 43. & 44. Epist. 46. Epist. 48. & 49. Epist. 45. Epist. 52. Tom. 3. Epist. 52. Epist. 72. Epist. 54. Epist. 55.

diceret, nec admissus esset; Fortunatum statim Carthagini Pseudepiscopum fecit, vna cum quinque illis Presbyteris Felicissimi, de quibus supra; atque adeo (vti loquuntur etiam post Cyprianum Optatus & D. Augustinus) altare contra altare constituit. Hi quinque soli numero cum paucis vel sacrificatis vel male sibi consciis, non veriti sunt iactitare 25. Episcopos Fortunati ordinationi interfuisse. Quo in mendacio posteaquam detecti sunt in Africa atque confusi, Romam quoque cum mendaciorum suorū merce nauigarunt, & ad Petri Cathedram, inquit, atque ad Ecclesiam principalem vnde vnitas sacerdotalis exorta est à Schismaticis literas ferre ausi sunt. Quæ quidem multis in Cyprianum erant refertæ calumniis; verum vel hoc vno ipsius sanctitas testata est, quod iis ipsis diebus quibus hæc scripsit, ob sacrificia quæ edicto proposito celebrare populus iubebatur, clamore popularium ad Leonem in circo denuo postulatus fuerit; hac tamen persecutione Dei protectus auxilio. Immò velut imperterritus Christi miles, non est
Tom. 2. veritus Demetrianum Proconsulem scripto libro increpare durius; & latius comprobare, quòd bella illa quibus Decii interfecti sunt, & quæ imperantibus Gallo & Volusiano perdurarunt, ac lues illa quæ totum tunc orbem peruagata est per annos 15. non Christianis, sed ethnicis siue gentilibus (vti ipse loquitur) imputanda veniant, eo quod Christo bellum indicerent. Quæ pestis quum occasionem dederit conscribendis libris de Mortalitate ac opere & Eleemosynis; satis constat, hac temporum serie illos à Cypriano editos. In ipsa vero tam vasta corporum clade, quantum operæ impenderit, tum in eleemosynis colligendis, tum in ministerio necessario etiam ethnicis impendendo, late tractat Pontius. Et verò etiam in omnes pauperes miram ipsius largitionem, testa-
Epist. 60. tam facit Epistola ad Episcopos Numidas, qua cum misit in redemptionem captiuorum sestertiorum decem millia; quod hoc ferè eodem contigisse tempore, ex eo fit verisimile, quod à Barbaris illos in captiuitatem abductos scribit. A Gotthis enim siue Schytis hoc factum est, contra quos Decius in bellum profectus est; aut ab illis, qui paulo post per Bosphorum (teste Ioan. Zonara) in Pontum Euxinum irruperunt. Fortassis & tum temporis, vt suos ab idololatria dehortaretur, librum scripsit: quod idola dii non sunt:
Tom. 2. in quo aut ipsum imitatur ad verbum, qui eadem ætate iuxta Freculphum vixit, Minutius Felix in Octauio, aut si ipsum is præcesserit (vti volunt alii) Minutium imitatus est Cyprianus. Porrò neque cessasse eum à solita exhortatione ad Martyrium, tum liber inscriptus de exhortatione Martyrum ad Fortunatum: tum ad Thibaritanos, & Cornelium iam in exilio constitutum, Epistolæ satis comprobant. Nam tum primum Cornelius, & Centumcellas missus est in exilium, & non ita diu postea 18. Kalendas Septembris
Epist. 56. & 57. passus est, postquam duos sedisset annos & menses aliquot. De qua Cornelii passione, & quod illius occasionem quandam dederit Cypriani Epistola, de qua modo diximus, videat lector Damasum in Pontifical. & Adonem in Martyrologio: quæ quum & inscribatur & tractet de confessione Cornelii, plane censeo legi debere apud Damasum de sua confessione, pro eo quod est, confirmatione: & ex Damaso restituendus Ado, vt legatur: per Celerinum Lectorem: vbi est: de Celerino Lectore. Cornelio autem eodem anno, mense vel Octobri vel Nouembri (nam hic etiam variant scriptores & ipse Onuphrius) Lucius successit Porphyrii filius, Romanus, qui & statim ab ordinatione sua in exilium, eadem Galli & Volusiani persecutione, missus est. Atque
Epist. 58. hoc est quod Epistola ad Lucium, quæ exstat, scribit Cyprianus. Nuper quidem tibi, frater charissime, gratulati sumus, quum te, honore geminato, in Ecclesiæ suæ administratione, confessorem pariter & Sacerdotem constituit diuina dignatio. Alludens ad Epistolam priorem quæ desideratur, qua illi se de exilio pro Christi nomine gratulatus fuerat.

Anno Domini 254. Volusiano Cęsare & M. Valerio Maximo Consulibus, Lucius ab exilio reuersus est. Gallo enim & Volusiano Imperatoribus fraude Æmiliani interfectis, & ipso deinde Æmiliano post tres menses extincto, initio Imperii Valeriani & Gallieni cessauit aliquantulum persecutio. Huius reditum quum intellexisset Cyprianus, dicta Epistola concelebrat: quam conscriptam constat in Concilio quodam, eo quod
Epist. 59. etiam collegarum nomen sit additum in Epistolæ inscriptione. Et certe illud ipsum fuisse Concilium Episcoporum 66. de baptizandis infantibus, è quo scripta est ad Fidum epistola; mihi fit verisimile, tum ex eo quod scripta sit illa post vtramque Synodum de Lapsis, tum quòd vtriusque Epistolæ ἐπιγραφὴ satis inter se conueniat, & alibi similis vix dum reperiatur; quippe quum vna sit: Cyprianus & collegæ, altera: Cypria-

nus cum collegis. Ipse verò Lucius Pontifex etiam Synodum quampiam celebrasse videtur contra Nouatianos, & de Lapsis; nam dandam esse pacem (teste Cypriano) censuit, & pœnitentia acta, fructum communicationis & pacis negandum non esse, litteris signauit; at desideratur hoc ipsius decretum. An verò hoc temporum tractu: an postea, scripta sit Epistola Cypriani ad Assurritanos de Fortunatiano ipsorum Episcopo, non perinde certum est, quare etiam illam in variarum classem reiecimus. Inter quas (vt hoc obiter dicam) si quæ aliæ, lectu profectò sunt dignissimæ Epistolæ ad Pomponium de virginibus, & ad Cæcilium de sacramento calicis. Forte eadem ætate conscripti sunt libri illi tres testimoniorum ad Quirinum: quandoquidem tunc plusculum illi otij fuerit. Præter quos scripturarum veluti locos communes, nullum in scripturas commentarium edidit. Quum enim totus esset (inquit ad Paulam D. Hieron.) in exercitatione virtutum, occupatus persecutionum angustiis, de scripturis sanctis nequaquam disseruit. Quare fallitur Paulus Diaconus, dum in Euangelia optimè illum perorasse scribit; atque eiusdem est momenti, quod adfert de ipsius Chronica. Hoc tamen diffiteri nemo queat, qui indicem scripturarum ab illo citatarum inspexerit: quod etsi ex instituto illas non explicauerit, innumeros tamen locos velut aliud agens elucidauerit. Verùm ad historiæ seriem reuertamur.

Epist. 67. *Epist. 61. & 63.* *Tom. 2.*

Anno Domini 255. Imperatoribus Cæsaribus P. Licinio Valeriano Aug. II. & P. Licinio Gallieno Aug. Consulibus, martyrij palmam promeruit Lucius Pontifex, 4. nonas Martias, postquam duas mense Decembri ordinationes celebrasset, & annum vnum sedisset cum aliquot mensibus. Neque verò multo post mense Aprili successor illi creatus est Iulius Stephanus Iulij filius etiam Romanus: antea ipsius Archidiaconus, cui & thesaurum Ecclesiæ (teste Damaso) moriens concrediderat. Huius pontificatus initio, quum Martianus Arelatensis Episcopus ad Nouatiani schisma & hæresim defecisset: Cyprianus certior factus per Faustinum Lugdunensem Episcopum, statim Stephano scripsit, vt Martianum ab Ecclesia eiiceret, & alium Episcopum in ipsius locum substitueret. Eodem verò anno celebratam existimo post Pascha Synodum illam Africæ Episcoporum 37. aduersus Basilidem Asturicensem & Martialem Emeritensem in Hispaniis Episcopos lapsos: in qua (Cypriano teste qui illi præfuit) pronunciatum est, iuxta Decretum Cornelij in Concilio Romano, de quo suprà, ab omni honore sacerdotali prohibendos illos esse; atque adeo comprobata est electio Felicis & Sabini in ipsorum locum. Tunc etiam celebrata Concilia illa Orientalium de rebaptizandis hæreticis, ex eo mihi colligere videor, quod paulo post scripserit Stephanus ad Firmilianum, Helenum & cæteros, qui illis interfuerant, communicaturum se illis, quandiu in ea sententia persisterent. Horum alterum apud Symnada, alterum apud Iconium Phrygiæ oppida, commemorat Dionysius Alexandrinus Epistola ad Fabium apud Nicephorum. De quorum hoc in hæc verba Firmilianus ad Cyprianum: Planè (inquit) quoniam quidam de eorum baptismo dubitabant, qui, etsi, nouos Prophetas recipiunt & κατὰ φρύγας appellantur, eosdẽ tamen Patrem & filium nosse nobiscum videntur; plurimi simul conuenientes in Iconio, diligentissimè tractauimus & confirmauimus, repudiandum esse omne omnino baptisma, quod sit extra Ecclesiam constitutum. Ad quod conuenisse idem testatur, ex Galatia, Cilicia & propinquis regionibus Episcopos; Aug. verò numero 50. fuisse dicit lib. 3. contra Cresconium Gramm. c. 3. Et fortassis eodem anno, bis enim in anno quando necessitas Ecclesiæ requirebat, vsitata fuerunt olim concilia inter Pascha nempe & Pentecosten, & mense Septembri vel Octobri, celebratum est primum Africanum eadẽ de re concilium, Episcoporum Africæ dũtaxat, quos constat fuisse 32. ex inscriptione epist. ad Ianuarium & cæteros Numidas Episcopos, qui quæstionem Cypriano mouerant. Nisi quis malit, anno sequenti, & hoc & alia duo Africana celebrata dicere. Neque enim magnoperè refert, modò mihi concedatur, tria omnino in Africa fuisse sub Cypriano de rebaptizandis hæreticis Concilia, & non nisi sub Stephano contigisse hanc tragœdiam. Quorum illum, cum ex D. Aug. constat lib. 3. de bapt. contra Donatist. cap. 10. tum ex Epistola Cypriani ad Iubaianum, & Initio Concilij Carthaginiensis. Hoc verò comprobatur ex D. Hieron. contra Lucifer. Augustino compluribus in locis, & Vincentio Lirinensi in libello aduersus profanas hæresum nouitates qui constanter Stephani mentionem faciunt hac de re scribentes, & nusquam Cornelii. Item ex Nicephoro, qui lib. 6. c. 7. Dionysium Alexandrinum primam de hoc baptismo Epistolam ad Stephanum scripsisse tradit; quam haud dubiè ad Cornelium scripsisset, si sub eo cœpisset hæc contro-

Epist. 67. *Epist. 68.* *Epist. 75.* *Epist. 70.* *Epist. 73. Tom. 2.* *Epist. 16. & 72.*

ñersia. Conuincit etiam hoc ipsum Epist. Cypriani 2. ad Stephanum, qua primum cum illo communicat & confert tanquam rem nouam suam & collegarum hac de re in vtroque Concilio sententiam. Scripsit autem statim post primam Synodum eiusdem argu-
Epist. 17. menti Epist. Cyprianus ad Quintum Mauritaniæ Episcopum. Fuit interim quæstio non tam de rebaptizandis quàm de baptizandis hæreticis; quippe quum ipsorum baptisma non haberet pro legitimo Cyprianus; alioqui certè, ab Anabaptismo prorsus alienum se commonstrat; Epist. supradicta ad Cæcilium, vbi negat baptismum iterari posse.
Epist. 63. Quem etiam ita abominatur D. August. vt disputet, satius ne sit non baptizari, quàm rebaptizari, lib. 2. de baptis. contra Donat. cap. 24. Neque verò vlla de Lapsis baptizandis (in quo hallucinatur Nicephorus) fuit disceptatio, quum iam antea illi in Catholica baptizati forent.

Anno Domini 256. Imperatoribus Cæsaribus Valeriano III. & Gallieno II. Consulibus, celebratum est secundum Episcoporum Africæ & Numidiæ Concilium; in quo
Epist. 72. non modo baptizandos esse qui ex hæresi reuertebantur decretum est, sed & illud, ne
Epist. 67. Episcopi aut Presbyteri ab iisdem redeuntes, alia conditione recipiantur, quàm vt com-
Epist. 73. municent laici, id est in ordine laicorum. Exstat hæc vtraque definitio, dicta ad Stephanum Epistola: quo magis miror dicere D. Augustin. lib. 6. de bapt. cap. 15. nihil continere de baptismo Epistolam Cypriani ad Stephanum; vidisse adeo illum suspicor Epistolam primam ad Stephanum dumtaxat, de qua supra. Ex Epistola autem ad Iubaianum, Episcopos 71. huic Synodo interfuisse constat. Quæ ipsa Epistola scripta est accepto responso à Stephano. Quod quidem hodie desideratur; verum multa inde citantur, tum hac ad Iubaianum, tum ad Pompeium Cypriani, & ad Cyprianum Fir-
Epist. 74. & 75. miliani Cappadociæ Episcopi Epistolis; quæ tres ex proposito aduersus eam Stephani Epistolam conscriptæ sunt. Nisi malit quis, binas eadem de re scripsisse litteras Stephanum. Cui fauere videtur, quod aliquandiu post Epistolam ad Iubaianum scriptæ videantur dictæ ad Pompeium & Firmiliani Epistolæ, immo & post Carthaginiense Concilium tertium: Quod hic ipso anno celebratum constat Carthagini, Calendis Sep-
Tom. 2. tembris, Episcoporum numero 87. ex Africa, Numidia, & Mauritania, quorum omnium etiamnum exstant sententiæ. Atqui vt ad Stephanum recurrat oratio, ex verbis his ipsius. Si quis ergo à quacumque hæresi venerit ad nos, nihil innouetur, nisi quod traditum est, vt manus imponatur; constat vrsisse illum, non tam scripturas, quàm traditionem Ecclesiæ contariam, cámque Apostolicam. Quæ enim (inquit D. Augustinus lib. 2. de Baptis. cap. 8. verba illa pertractans) per vniuersam Ecclesiam custodiuntur, non nisi ab Apostolis tradita & commendata credi oportet, etiamsi in litteris eorum non reperiantur. Quare rectè Vincentius Lirinensis: Primus (inquit) omnium Agrippinus Carthaginiensis Episcopus, contra diuinum canonem, contra vniuersalis Ecclesiæ regulam, contra sensum omnium consacerdotum, contra morem atque instituta maiorum rebaptizandum esse censebat. Neque tamen etiam ab Agrippino ad Cyprianum vsque, in vsu fuisse dictum Decretum, pulchrè argumentatur hoc pacto D. Augustin. lib. 3. de Baptis. c. 12. Cæterum (inquit) si permanebat ab Agrippino vsque ad Cyprianum consuetudo baptizandi ab hæreticis venientes, vt quid facta sunt à Cypriano hac de re Concilia? Vt quid Iubaiano dicit, non se rem nouam facere aut repentinam; sed ab Agrippino institutam? Cur enim Iubajanus de nouitate turbaretur, si ab Agrippino vsque ad Cyprianum hoc tenebat Ecclesia? Cur denique tot eius collegæ in Concilio dixerunt; rationem & veritatem consuetudini præponendam, ac non potius dixerunt, eos qui aliud facere vellent, & contra veritatem & consuetudinem facere? Antea certè ante Agrippinum, vsitatam fuisse de non rebaptizandis hæreticis consuetudinem etiam in Africa, satis ostenditur (inquit idem Aug. lib. 2. de Baptis. ca. 9.) ex ipsius B. Cypriani verbis in eadem ad Iubaianum Epistola. Ait enim. Sed dicit aliquis: quid ergo fiet de iis, qui in præteritum de hæresi ad Ecclesiam venientes, sine baptismo admissi sunt? Vbi certè quid fieri soleret, etsi fieri non vellet, satis ostendit. Firmilianus quidem dicta sua Epistola dicit, consuetudini Romanorum opportere se contrariam suorum consuetudinem. Verum ipse caussę suę seruiebat, & plusculum profectò sibi sapere videbatur. Licebit enim & aduersus illum cum Aug. arguere: Si consuetudo talis fuit
Epist. 75. in Oriente; quod opus fuit, huius rei gratia, nouum in Iconio indici Concilium? Quocirca non cõtentus Stephanus, sua illa definitione, traditionis veritatem proponere; etiam Firmilianum & Collegas Orientales communicatione sua abstinuit, quandiu in suo instituto

ſtituto perſiſterent. Quod ipſum & feciſſe illum de Cypriano ac coëpiſcopis, indicare Epiſt.74.
videntur D. Auguſt. lib. 5. de Baptiſ. c. 25. & Firmilianus in Epiſtolæ ſuæ calce. Ipſe è
contrario Cyprianus, quantumuis ad Pompeium duriuſculè quædam in Stephanum ir- Epiſt.73.
ritatus profuderit; ab Eccleſia tamen ſe ſeparare noluit, & cum Ipſo etiam Stephano
concordiam & pacem noluit labefactare. Atque hoc eſt quod Epiſtola ad Iubaianum
ſcribit: Seruatur à nobis patienter & firmiter charitas animi, collegij honor, vinculum
fidei, concordia ſacerdotij. Propter hoc etiam libellum de bono Patientiæ conſcrip- Tom. 2.
ſimus. Vbi paucis occaſionem indicat ſcripti dicti libelli; qua ipſa de cauſſa, vt ſuos col-
legas à liuore & inuidia in Stephanum alienos redderet, librum etiam de zelo & liuore
in lucem edidit. Atqui quis (inquit Lirinenſis) totius huius negotij exitus? quis vtique,
niſi vſitatus & ſolitus? Retenta eſt antiquitas, exploſa nouitas. Quid? ipſius Africani
Concilij quæ vires? Donante Deo nullæ; ſed vniuerſa, tanquam ſomnia, tanquam fa-
bulæ, tanquam ſuperflua, abolita, antiquata, calcata ſunt. Et, ô rerum mira conuerſio,
auctores eiuſdem opinionis Catholici; conſectatores verò, hæretici iudicãtur. Nondum
enim (inquit Auguſt. lib. 2. de bapt. c. 7.) erat diligenter illa baptiſmi quæſtio pertracta-
ta, ſed ſaluberrimam conſuetudinem tenebat Eccleſia. Quam tamen conſuetudinem,
niſi ante prior Agrippinus & nonnulli per Africam coepiſcopi etiam per Concilij ſen-
tentias differere tentauiſſent, non auderet Cyprianus ſaltem ratiocinari aduerſus eam;
ſed in tam obſcura quæſtione turbatus, & vbique intuens vniuerſalem robuſtámque con-
ſuetudinem, coarctaret ſe potius, & prece, & teſtatione mentis in Deum, vt quod po-
ſtea plenario Concilio viſum eſt, id verum eſſe perſpiceret & doceret. Quum enim ſe-
cutum ſe dicat ſententiam dicti Concilij; hac atteſtatione ſatis oſtendit, multo magis ſe
fuiſſe commemoraturum, ſi quod de hac re tranſmarinum vel vniuerſale Concilium fa-
ctum eſſet. Poſtea verò, dum inter multos ex vtraque parte tractatur & quæritur, non
ſolum inuenta eſt veritas, ſed etiam ad plenarii Concilij auctoritatem robúrque dedu-
cta; poſt Cypriani quidem paſſionem: ſed antequam (inquit) nos nati eſſemus: & for-
taſſe etiam factum eſt (ait idem Auguſt. lib. 2. cap. 4.) vt veritati patefactæ ceſſerit,
ſed neſcimus. Neque enim omnia quæ in illo tempore inter Epiſcopos geſta ſunt, me-
moriæ litteriſque mandare potuerunt, aut omnia quæ mandata ſunt, nouimus. Cui
ſimilia in Cypriani excuſationem habet idem Auguſt. Epiſt. 48. ad Vincentium Dona-
tiſtam in hæc verba; Correxiſſe illum ſententiam, non inuenitur: non incongruenter
tamen de tali viro exiſtimandum eſt quod correxerit, & fortaſſe ſuppreſſum eſt ab eis,
qui hoc errore nimium delectati ſunt, & tanto velut patrocinio carere noluerunt. Aut
igitur hoc non ſenſit omnino, aut hoc poſtea correxit in regula veritatis, aut hunc qua-
ſi næuum ſui candidiſſimi pectoris cooperuit vbere charitatis, dum & vnitatem Eccle-
ſiæ toto orbe creſcentis copioſiſſimè defendit, & perſeuerantiſſimè retinuit vinculum
pacis. Acceſſit etiam huc, quòd tanquam ſacramentum fructuoſiſſimum, ſi quid in eo
fuerat emendandum, purgauit pater falce paſſionis. Hæc ille, de Cypriani correctione
adhuc ſuſpenſam retinens ſententiam. D. Hieron. etiam Dial. contra Lucifer. Epiſco-
pos quidem, qui cum Cypriano rebaptizandos hæreticos ſtatuerant, ad antiquam con-
ſuetudinem reuolutos, nouum ſcribit emiſiſſe decretum, ſed de Cypriano tacet. Verum
Dionyſius Alexandrinus, verbis infra citatis in præfatiuncula ad Concilium Carthagi- Tom. 2.
nienſe, videtur retractationem quandam etiam ipſi Cypriano aſcribere, quum ad Ste-
phanum ſcribens, cui ille ſuperuixit, omnes vbique Antiſtites cum ipſo ſentire adſerit.
Et certè Ven. Beda libello 8. Quæſt. quæſt. 5. dilertis verbis Cypriani Palinodiam ad-
ſerit: Cyprianus (inquit) cum ſuis coëpiſcopis qui erant in Africa, rebaptizandos eſſe
hæreticos contra morem Eccleſiæ ſtatuit, ſed quia in ſuo ſenſu, qui ſibi rectus videba-
tur, bonis abundare operibus ſtuduit, mox corrigi meruit, atque ad vniuerſalem
ſanctæ Eccleſiæ normam ſpiritualium virorum inſtitutione reduci. Neque verò obſta-
re poteſt huic ſententiæ quod D. Gelaſius apud Gratianum Diſt. 15. Romana Eccle-
ſia, inter Apocrypha numeret librum de Pœnitentia Cypriani, quandoquidem neque
nos vtamur illius libri teſtimonio, & Antoninus in ſumma Hiſtoriali, de Cypriano
apud Nicomediam paſſo conſcriptum illum tradat. Cuius generis enumerat etiam phi-
lacteria quædam titulo orationis Cypriani, quæ multos characteres & nomina Dæmo-
num continebant. Vt interim ſit de Cypriano, certè non ſolum Afri iuxta quod mo-
do diximus, ſed & Orientales illi Epiſcopi qui Iconii & Synnadæ conuenerant, ſuum
reſcidêre decretum. Cuius rei locuples teſtis eſt D. etiam Aug. li. 3. contra Donat. c. 12.

& 3. Postea vero & Plenatio siue œcumenico Concilio (quod Nicenum esse Epist. ad Iubaian. comprobauimus) Stephani sententia confirmata est, & inde in hunc vsq; diem ad nos per manus tradita. Soli olim Donatistæ, & Hilarius quidam, non (vti opinatur Ioan. Laugus in Nicephorum) Pictauiensis Episcopus, sed Romanus Diaconus, denuo hanc camerinam mouerunt. At illos totis libris 7. de baptismo Augustinus, hunc verò Hieronym. egregiè refutat Dialogo contra Lucifer. Quorum vterque disertis verbis dictam nostram de Concilio Niceno confirmat sententiam. August. quidem, dum lib. 2. c. 7. plenarium illud siue vniuersæ Ecclesiæ Concilium, antequam natus esset, celebratum dicit, quod de Niceno verissimum est. Hieronym. verò in hæc verba: Synodus (inquit) Nicena omnes hæreticos suscepit, exceptis Pauli Samosateni discipulis; vbi alludit ad 19. Canonem.

Anno Domini 257. M. Valerio Maximo, & M. Acilio Glabrione Consulibus, celebratum coniicio illud Africæ Concilium, è quo scripta est Epist. ad Furnitanos: eo quod Geminius ille victor Episcopus, quem illic defunctum constat, Synodo Carthaginiensi anno præcedenti interfuerit. Ex quo etiam scripta videtur illa ad Rogatianum Episcopum Epist. de superbo Diacono, ob simile vtriusque exordium. Si autem viuo adhuc Stephano (quod indicare videtur loco supra citato Dion. Alexan.) suam sententiam retractarint Orientales & Afri Episcopi; oportet vt conuenerint duo Concilia hoc anno aut sequenti, alterum in Oriente, alterum in Africa; in quibus priori contrarium Decretum ediderint. Nam altero horum annorum passum constat B. Stephanum Pontificem, variant enim historici. Onuphrius quidem in Chronico, in hunc annum passionem illius reiicit, quem si sequamur, sedit ille duntaxat annos duos & menses aliquot; quod sentit quoque Eusebius & in chronico & in Eccles. hist. Verum, quum Marianus Scotus & Martinus Polonus 4. Ado, Rhegino, & Platina 7. illi annos adtribuant; magis placet eiusdem Onuphrii in Epitome Pontificum prior sententia, de tribus annis. Quippe quæ confirmetur his verbis Damasi: Fuit temporibus Valeriani & Gallieni (ita enim lego, pro i Gallicani) & Maximi (cui adiiciendum censeo: ac Glabrionis) vsque ad Valerianum quartò & Gallienum tertiò consules. Cum igitur Consules hi in sequentem annum inciderint, necesse est tres annos Stephano tribuamus, & apud eundem Damasum legere oportebit 3. pro eo quod 7. est enim facilis error in numerorum notis. Atque adeo etiam Xisto Pontifici non annum integrum & menses 10. aut 11. cum aliquot diebus contribuere licebit, sed dumtaxat menses 11. dies 13. qui computantur ab XI. Cal. Sept. quo die creatum scribit Onuphrius in dicta Epitome, vsque ad VIII. Idus August. Tusco & Basso Consulibus. Quod ipsum confirmari videtur ex Eusebio, apud quem in vtroque libro legitur sedisse Sixtus, annos XI. si ibi legamus menses vndecim. Sed quum hæc omnia meris coniecturis nitantur, liceat & hic vnicuique sequi quod volet; modo tamen in hoc mihi & Onuphrio consentiat, quod passus sit Xistus Papa ante Cyprianum dictis Consulibus. Pro mea interim illud facit sententia, quod Firmilianus Epist. sua dicat 22. fere annos intercessisse ad id vsque temporis ab initio persecutionis sub Maximinio, qui inueniri iusto calculo nequeunt, nisi adnumerentur Stephano anni tres; præsertim quum illo adhuc viuo, scripta sit illa Epistola.

Anno Domini, mea quidem sententia, 258. Imperar. Cæsaribus, Valeriano IV. & Gallieno III. Consulibus; passus est Stephanus Martyrium IV. Nonas Augusti, quod latissimè describitur ab Adone in Martyrologio; & paucis interiectis diebus, creatus est Pontifex Xistus eius nominis secundus, Philosophi filius, Atheniensis, Græcus. Et deinde 3. Calend. Septembres, Cyprianus Christum publicè professus, proculdubio hoc anno, à Proconsule Aspasio Paterno Curubin in exilium relegatus est. Qui Proconsul an idem sit cum Ouinio Paterno, qui aliquot post annis Consulatum Romæ gessit, aliorum permitto disquisitioni. Curubis vero oppidum est, mari Lybico, Peninsulæ in morem circundatum, haud procul à Pentapoli; locus apricus & amœnus, teste Pontio Diacono, qui Cyprianum spontaneus exul comitatus est. Huc quum venisset Cyprianus, mox ex visione quadam (qualique frequentissimè vtebatur, & plurimum tribuebat) dicit, se intra annum ipso die Martyrij corona decoratum iri, quo primum illic hospitio exceptus fuerat. Neque vero etiam in exilio ociosum fuisse Cyprianum, testantur inde ad Martyres conscriptæ litteræ, quos ad extremum vsque vitæ diem non destitit ad mortem pro Christo obeundam adhortari. Inter has extat insignis illa Epistola ad Nemesianum, Lucium & alios Episcopos ad metalla damnatos. Quibus adeo

Marginal notes: Epist. 66. (beside "Geminius ille victor"); Epist. 65. (beside "anno præcedenti"); Epist. 57. (beside "ante Cyprianum"); Act. pass. (beside "latissimè describitur"); Epist. 77. Epist. 78. 79. & 80. Epist. 81. (beside "se intra annum … Epistola ad Nemesianum")

dco etiam, etsi in exilio constitutus, subsidium vitæ misit; vti ex tribus illorum res○ponsis constat. Item illa ad Rogatianum Iuniorem in carcere constitutum, de Martyrio Rogatiani senioris. An vero hoc anno, an sequenti passi sint 300. illi Massæ candidæ Martyres, de quibus in actu passionis Cypriani Pontius ac Prudentius, & Martyrologia ad 2. Augusti, non satis constat; sub Valeriano tamen & Gallieno passos vno ore testantur omnes; ita dictos, quod in clibanum calcis ardentis demersi fuerint.

Anno denique 259. M. Aurelio Memmio Tusco, & Pomponio Basso Consulibus (Tuscum enim nuncupant Damasus, Camodorus, Fasti Græci, Marianus Scotus, Gregorius Alexander, Christianus Massæus, Ioan. Cuspinianus, & Ms. tres codices in Actu passionis Cypriani; quum Fuscum soli appellent Trebellius Pollio, Fl. Vospiscus, Onuphrius, ac Hubertus Goltsius) decreta est à Cæsaribus veluti noua quædam & acerba magis quam antea, persecutio; de qua ita scribit Epi. ad Successum Cyprianus: Rescripsit Valerianus ad Senatum, vt Episcopi & Presbyteri & Diaconi in continenti animaduertantur; Senatores verò & egregij viri, & equites Romani, dignitate amissa etiam bonis spolientur, & si ademptis facultatibus Christiani esse perseuerauerint, capite quoque mulctentur. Subiecit etiam Valerianus Imperator orationi suæ exemplum litterarum, quas ad præsides prouinciarum de nobis fecit; quas litteras quotidie speramus venire. Xistum autem in cœmiterio animaduersum sciatis octauo Iduum Augustarum die, & cum eodem Quartum. Sed & huic persecutioni quotidie insistunt Præfecti in vrbe; vt si qui sibi oblati fuerint, animaduertantur, & bona eorum fisco vindicentur. Hactenus ille. Constat autem hinc, paulo ante passionem Cypriani passum Romæ Xistum Pontificem; quæ quum contigerit Tusco & Basso Consulibus, ipso anno obiisse Xistum dicamus, necesse est; præsertim cum dictæ Cypriani Epistolæ meminerint Martyrologia Bedæ, Adonis & Vsuardi, ac Marianus Scotus; qui etiam disertis verbis asserit, martyrio coronatum Xistum dictis Consulibus. Cum Xisto verò passos scribunt tum B. Quartum, tum Felicissimum & Agapitum Diaconos, ac Ianuarium, Magnum, Vincentium (seu potius, iuxta Platinam, Innocentium) & Stephanum Subdiaconos. Quem etiam post triduum IV. Idus Augusti secutus est D. Laurentius ipsius Archidiaconus, cui thesauros Ecclesiæ asseruandos tradiderat. Deinde etiam altero elapso triduo Hipolytus cum aliis 19. Atque hoc est quod superioribus verbis scribit Cyprianus, quotidie Romæ Præfectos persecutioni institisse. Atqui Cyprianus, quum iam ab exilio reuocatus, per hos dies ex sacto rescripto (ita vocabant edictum Imperatorium) in hortis suis moraretur, & nunciaretur, missos esse Lictores qui illum Vticam perducerent; secessisse iusta de caussa scribit ad aliquot dies; quod congrueret, Episcopum in ea ciuitate in qua Ecclesiæ Dominicę præest, Dominum confiteri. In qua etiam Epistola suos monet, ne se vltro tradant, dicens disciplinam Dominicam id prohibere; quod ipsum denuo ab illo repetitum in passione, citat D. August. lib. 1. contra Epist. Gaudentij, qui perperam secundus inscribitur. Exspectabat igitur Cyprianus in abdito secessu Proconsulis aduentum, quum, repente superuenerunt Idibus Septembris duo Magistri officij siue Apparitores, qui cum ad Galerium Maximum, nouum Proconsulem fortassis eundem, qui Valerius Maximus nuncupatus, bis iam antea Romæ Consulatum gesserat) pertraherent. A quo dilatus in crastinum, Deo ita destinante, vt interea de rebus Ecclesiæ disponeret, postridie XVIII. Calendas Octobreis ad Prætorium perductus est. Vbi à Proconsule hanc excepit sententiam: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet. Atque inde eductus in locum qui dicebatur Sexti, eam orationem pronunciasse creditur, quæ titulum habet: in die passionis eius: ac ita capite plexus Martyrium subiit, & vitam hanc caducam cum sempiterna commutauit. Primus (inquit Pontius) qui sacerdotales coronas in Africa suo sanguine imbuerit. Passos vero cum illo testantur Martyrologia, Victorem Diaconum, Crescentianum, Rosulam, ac Generalem. Atqui corpus ipsius cum cereis sepultum est in areis Macrobij Candidi Procuratoris, quæ sunt iuxta piscinas in via Appellensi, seu potius Mappaliensi. Testatur enim Victor Vticensis lib. 1. dirutas à Vandalis duas egregias Ecclesias S. Martyris Cypriani, vnam vbi sanguinem fudit, aliam vbi eius sepultum est corpus, qui locus dicitur Mappalia. Cætera quæ in hac passione contigerunt, latissimè prosequitur Pontius, Actus passionis vterque, D. quoque August. & Paulus Diaconus; quare ad illos Lectorem remitto. E quibus plus satis constat, Passum Cyprianum, vti iam diximus, sub Valeriano & Gallieno

Epist. 82. | Epist. 83. | In Act. Pass.

Imperatoribus; quod ipſum etiam teſtantur Euſebius in hiſtor. & chronico, Hierony.
catal. ſcript. Beda in chronico, Haymo de Chriſt. rerum memoria, Freculphus hiſto-
riæ Eccleſiaſticæ, Gregorius Turonenſis in Francorum Annalibus, Marianus item
Scotus, Nicephorus, Martinus Polonus, Hermannus Contractus, Vincentius Bel-
louacenſis, Antoninus, & I. Philippus Bergomas Hiſtorici. Verum de Xiſto non item,
quem & Martyrologia & complures (quemadmodum etiam de Cypriano ſentiunt Gre-
gorius Nazianzenus, Symeon Metaphraſtes, Ioannes Zonara, & alij quidam) ſub De-
cio paſſum volunt; cuius etiam Decretalis Epiſtola ſcripta legitur Valeriano & Decio
conſulibus. Huius diſcrepantiæ conciliandæ gratia, Marianus anno poſt hunc ſecundo,
quo in faſtis ponuntur Cornelius ſæcularis II. & D. Iunius Donatus Conſules, ponit
Decium Cæſarem & Valerianum; ſed quum ipſemet fateatur, paſſum Xiſtum Tuſco
& Baſſo Conſſ. non ſatis conſtat ſibi. Martinus Polonus dicit à Valeriano & Gallieno
creatum quendam Decium in Cæſarem, qui non fuerit Imperator, & Decius Iunior
dictus ſit (fortaſſis alludens ad dictum D. Iunium) ac ſub hoc paſſum ſcribit D. Lau-
rentium. Et hanc ipſam ſententiam citat Antonius; verum placet illi magis Vincentij
ſententia, vt Gallienus Imperator, etiam Decius cognominatus ſit. Ego verò, quan-
doquidem cum Ethnicis ſcriptoribus illa minus conueniant, probarim maximè alteram
illam, quam etiam recenſet Marianus, & ad quam alludunt Martyrologia ſententiam;
vt Decij ac Valeriani perſecutio pro vna reputetur, atque adeo 16. aut plures recen-
ſeantur anni perſecutionis Decianæ. Præſertim quum & D. Hieron. quantumuis ali-
bi duas has perſecutiones diſtinctas faciat; in vita tamen Pauli Eremitæ ſub initium,
Decium & Valerianum perſequutores ſimul iungat. Confirmatur verò ex eo hæc ſenten-
tia, quod ſtatim ab initio imperij ſui Decius, illum ipſum Valerianum qui poſtmodum
Imperator extitit, Cenſorem Romæ conſtituit; atque adeo ſit veriſimile vnam ab vtro-
que perſecutionem indictam fuiſſe. quod ipſum diſertis verbis habet Ioan. Zonara An-
nal. Tom. 2. Decius (inquit) imperij amplitudine conſiderata, vt quidam aiunt, Vale-
rianum collegam adſciuit; & vterque alterum cohortatus, perſecutionem atrociſſimam
contra Chriſtianos inſtituerunt. Porro (vt illud, ad hiſtoriæ Africanæ cognitionem
maiorem, adiiciam) ex eo quod Optatus Mileuitanus lib. 1. contra Petilianum,
Epiſcopos Carthaginienſes enumerat Cyprianum, & Lucianum, qui Cæcilianum
præceſſerint, videtur Cypriano in Epiſcopatu ſucceſſiſſe Lucianus. Operæ pretium ve-
rò viſum eſt adiicere, quanto illum honore Lybies poſt obitum coluerint. De hoc
enim Procopius apud Nicephorum lib. 17. c. 12. Cyprianum (inquit) virum ſanctum
maximè omnium colunt Carthaginienſes, eique templum magnificum pro vrbis mœ-
nibus ad litus maris ſtatuerunt. Atque præter multos alios cultus quos ei exhibent;
feſtum quoque anniuerſarium diem celebrant, quem Cypriana nominant. Et eodem,
quo feſtum eum conuentum, nomine, tempeſtatem quandam procelloſam appellare
ſolent nautæ; quandoquidem in id tempus incidere ſolet. Hoc templum Vandali
ſub Honorico Rege Catholicis Chriſtianis per vim ademptum euertêre, eiectis
inde cum magna contumelia ſacerdotibus; & deinceps id, vtpote Arrianis com-
modum, reſtaurarunt. Quum autem vicem eam dolerent atque deplorarent Lybies,
perſæpe Cyprianum ferunt, in ſomnis quibuſdam apparentem dixiſſe: Chriſtianos
minimè de ſe ſollicitos eſſe debere, ipſum enim ſe tempore ſuo vindicem atque vlto-
rem fore. Eam rem (inquit) quum illi renuntiaretur, Iuſtinianus Imperator vt auſpi-
catum omen accepit. Et prædictio hæc oracularis, in Belliſarij tempora recte inci-
dit, quo duce Carthago, Romano imperio ſubiecta eſt, nonageſimo quinto anno poſt-
quam templum id à Chriſtianis eſt redemptum. Eo bello Vandali omninò ſunt ex-
pugnati, & Arrianorum opinio ex Lybia eiecta, Chriſtiani autem templa ſua recu-
perarunt, iuxta Cypriani Martyris prædictionem. Hactenus ille. Idipſum teſtantur tum
4. D. Auguſtini tractatus de natali Cypriani, quorum meminit Poſſidius in Indiculo,
& ſermo habitus ad Menſam Cypriani de conductis in vineam; tum quod dicit ille Epi-
ſtol. 120. ſe Pſalmum 72. expoſuiſſe, nocte qua illuceſcebat Beatiſ. Cypriani ſolemni-
tas. Alibi autem etiam illius diem feſtum iam olim celebratum, vt recentiores omit-
tam & Martyrologia, in oriente, id perſpicuum faciunt D. D. Nazianzenus & Symeon
Metaphraſtes ſuis in illum Encomiis; in Occidente vero D. Prudentius hymno 7. περὶ
στεφάνων, & Maximus ac Petrus Chryſologus ſermonibus de illo editis. Cæterum quæ
de tranſlatione S. Cypriani inter Prolegomena collocauimus, ſua auctoritate Ado
Viennenſis

ex ipsius scriptis: per Iacob Pamel.

Viennensis in suo Chronico sub anno Christi 804. Et Ado Treuirensis Archiepiscopus in suo Martyrologio 16. Kalend. Augusti confirmarunt. Primum itaque anno Domini 802. Legati Caroli Magni Imperatoris, reuersi ab Aaron Ammira Persarum Rege, secum adtulerunt in Gallias D. Cypriani reliquias, sub Leidrado Lugdunensi Episcopo, cuius successor fuit Agabordus à quo carmen illud conscriptum est. Inde Carolus Ludouici Pii filius Caroli Magni nepos, ad Monasterium nouum illas transtulit. Ab eius denique Monasterii Abbate tum temporis Domino eius territorii, Rothnacenses nostri illas ipsas D. Cypriani reliquias accepisse se gloriantur: Situs est is locus, medio fere inter Tonacum & veteres Neruios, quos Aldenardanos dicimus itinere, Collegiata Ecclesia insignis. Graruletur itaque sibi de tanto thesauro Belgium, nec minus quàm olim Africa festis laudibus tantum Martyrem prosequatur. Quod restat; si quid minus eruditum, minus concinnum, expolitum minus dixerim, humani fragilitati ingenii adscribendum Lector meminerit: si quid contrà, quo ad vitæ pietatem ac eruditionem promoueri queat, in hoc nostro scripto atque adeo hoc opere repererit; non nobis, sed Deo Opt. Max. acceptum referat. Cui laus & benedictio, & gratiarum actio in sæcula sæculorum. Amen.

INDEX OPERVM OMNIVM CYPRIANI IVXTA HVIVS EDITIONIS

ordinem, cum adiectis ad epistolas alterius editionis Notis, & Asterisco ad ea quæ recens sunt edita.

TOMVS PRIMVS EPISTOLAS CONTINENS NVMERO LXXXIII.

Epistolæ statim à Baptismo D. Cypriani conscriptæ.

XXXIII.

INDEX.

Epistolæ scriptæ sub Pontificatu Cornelij & Lucij.

Epistolæ miscellanea in pace Ecclesiæ variis temporibus conscripta.

Epistolæ scriptæ sub Pontificatu Stephani, & de baptizandis hæreticis.

Epistolæ in exilio conscriptæ, & sub finem vitæ.

TOMVS SECVNDVS, LIBROS CONTINENS ET TRACTATVS VARIOS.

TOMVS TERTIVS OPERA CYPRIANO ADSCRIPTA CONTINENS.

INDEX OPERVM D. CYPRIANI IVXTA VVLGATAM ET MANVTII editionem, cum adiectis ad Epistolas nostræ editionis notis in margine.

EPISTOLÆ LIBRI PRIMI.

Epistolæ libri Secundi.

Epistolæ libri tertij.

INDEX

Epistolæ libri quarti

Epistolæ libri quinti.

LIBRI ET TRACTATVS.

Christum

Indiculus.

OPERA ADSCRIPTA CYPRIANO.

INDICVLVS CODICVM TVM EXCVSORVM tum Ms quibus sum vsus in hac D. Cypriani recognitione, cum præmissa Notula qua citari solent.

Afflig. *Codex Abbatia Affleginiensis haud procul Bruxella, Manuscriptus.*

Angli. *Codex Anglicus Ms. Io. Clementis, qui ad me quasdam inde castigationes misit.*

Aug. *Libr. 7. D. Augustini de baptismo contra Donatistas. excusi & Ms.*

Bland. *Codex Abbatia Blandiniensis apud Gandenses quæ D. Petri nuncupatur Ms. nunc à sectariis concrematus.*

Camb. *Codex Ms. Abbatia Cambronensis in Hannonia, omnium optimus.*

Carr. *Fragmentum quoddam Lud. Carrionis, quo quadam Cypriani opuscula continentur.*

Cauch. *Excusus codex, cum castigationibus ad marginem. Io. Cauchy Vltraiectini, ex Ms. variis codicibus.*

Co. Ms. *Codex D. Pantaleonis apud Colonien.*

Col. ex. *Editio Colon. apud Hieronem Alopecium anno 1520.*

Coster. *Castigationes Ioannis Costery, ad marginem adscripta codicis Cauchy.*

Dun. *Codex Ms. Abbatia Dunensis in Flandria, ex incendio sectariorum superstes.*

Erasm. *Editiones omnes ex castigatione Erasmi circa annum 1520.*

Froben. *Editiones Frobenii, & præsertim anni 1539.*

Grau. *Editio Henrici Grauii, Colonia excusa anno 1549. in officina Quinteliana.*

Editio Lugdunensis apud Sebast. Gryphium anni 1549. in forma 8. Gryph.

Codex Ms. Ioan. Harrisij Angli, ex quo castigationes haud pœnitendas ad me misit. Harris.

Hieron. optimum trip'ex editio, vnde castigatum est Rufini symbolum. Hiero.

Editio Romana apud Paulum Manutium, cæteris omnibus multo castigatior, & Epistolarum libro 5. auctior. anni 1563. Manut.

Codex Ms. Abbatia Marchenensis, haud procul à Duacensi Academia. March.

Editio Guilielmi Morelii apud Lutetiam Parisiorum anni 1564. auctior præ cæteris & egregiè etiam recognita. Morel.

Editio Parisiensis apud Arnulphū Lāgelier anni 1541. Paris.

Editio vetus, ante Erasmi recognitionem Parisiis excusa, apud Guilielmum Rembolduum, qui primus Epistolas in libros distinxit. Remb.

Codex Ms. Abbatia D. Nicolai extra muros. Tornacenses. Torna.

Editio omnium vetustissima, sine nomine Typographi aut Oppidi, quantum apparet excusa statim post inuentam artem Typographicam, multo Erasmi editione castigatior. Vet. edi.

Vulgata editiones omnes præter Manutii & Morelii. Vulg.

INDEX SCRIPTVRARVM TOTO OPERE CITATARVM locupletiſſimus.

Vum in veterum operibus ſoleant plerique non aliud quàm Scripturarum toto opere explicatarum Indicem texere, idque etiam verbis immutatis, ita vt quæ plerumque citantur iuxta editionem 70. Interpretum; ipſi deſcribant iuxta vulgatam D. Hieronymi editionem (quam rectè viderint alij) conſilio eruditiſſ. quorundam Theologorum, & verbo tenus ipſum Cyprianum ſecutus ſum, & quidquid apud illum citatur, in hunc indicem contexui, addito tamen illis ſcripturis aſterciſco, quæ aut ab Auctore, aut à me in Adnotationibus explicantur. Ita habebit ſtudioſus Lector veterem Pſalmorum tranſlationem, ac in alijs editionem 70. puram putam, ex qua collatione cum cæteris veteribus facta, caſtigari poſſit, quæ hodie illius titulum præfert, & ne per ſingula vagari neceſſe ſit, (quod quam moleſtum ſit, ipſe multoties experientia didici) ſcripturæ locos explicatos haud difficile deprehendet: Primus autem Numerus indicat paginam, & littera: A, columnam primam, littera: B, ſecundam.

EX GENESI.

Opere citatarum locupletiſſimus

tuum, & eris benedictus; & benedicam qui te
12 benedixerit, & maledicam qui te maledixerit, & benedicentur in te omnes tribus terræ. 147. a

12 Benedicentur in illo omnes gentes. 146 a

14 Melchiſedech rex Salem protulit panem & vinum, fuit autē ſacerdos Dei ſummi & benedixit Abraham, 146. b 464 a

15 Credidit Abraham Deo & deputatum eſt ei ad
16 Iuſtitiam 146. b 301 b 181. a

17 Circumcidetur ex vobis octauo die, &c. 137. b. 310 b

19 Et pluit Dominus ſuper Sodomam & Gomortham ſulphur & ignem de cœlo a Domino. 380 a.

Vxor Loth retro reſpexit 24. b

22 Et tentauit Deus Abraham & dixit ad illum, Accipe filium tuum vnicum quem diligis Iſaac. & vade in terram altam imponens illum ibi in holocauſtum, hoſtiā, in vnum ex montibus in quo tibi dixero 297 b. 311 b. 377 a

Et vocauit Abraham Angelus Domini de cœlo, & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam ſuper puerum, neque feceris illi quicquam. Nunc enim cognoui, &c. 353. a 378. b

24 Non accipias vxorem filio meo de ſemine Chanaam 184. b

25 Et dixit Dominus Rebeccæ: Duæ gentes in vtero tuo ſunt & duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum ſuperabit, & maior ſeruiet minori pag. 146 b. 491 b

Eſau primatus perdidit 188 a 318. a

27 Et benedixit Iſaac Iacob: Ecce odor filij mei ſicut odor agri pleni quē benedixit Dominus Et det tibi Deus de rore cœli. & à fertilitate terræ multitudinem frumenti, & vini, & olei, & ſeruient tibi gentes, & adorabunt te principes, & eris Dominus fratris tui, & adorabunt te filij patris tui, & qui te maledixerit, erit maledictus, & qui te benedixerit eris benedictus. 347 a

Iacob fugientem perſecutus eſt Eſau. 114. b

28 Lapidem poſuit Iacob ad caput ſuum, pag. 318 a

Rachel mandragoras concupiſcit. 447. a

31 Et dixit mihi Angelus Domini in ſomnis Ego ſum Deus, quem vidiſti in loco Dei, vbi vnxiſti mihi titulum lapideum, & vouiſti mihi votum. 353. a

35 Dixit autem Deus ad Iacob: Exſurge & aſcende in locum Bethel, & habita illic, & fac illic altare illi Deo, qui tibi apparuit cum fugeres a facie Eſau fratris tui ibidem b

37 Ecce ſomniator venit. Nunc ergo venite occidamus eum. 17. a

Et vendiderunt Ioſeph fratres eius. pag. 315 b

38 Thamar cooperuit ſe pallio, & adornauit; & cum aſpexiſſet eam Iudas, viſum eſt ei meretricem eſſe 381. b

48 Vt vidit autem Ioſeph, quoniam ſuperpoſuit pater ſuus manum dexteram ſuper caput Effraim, graue illi viſum eſt; Et apprehendit Ioſeph manum patris ſui, auferre eam à capite Effraim ad caput Manaſſe Dixit autem Ioſeph ad patrem ſuum. Non ſic pater. Hic eſt primogenitus meus, ſuperpone dexteram tuam ſuper caput eius Ille autem noluit & dixit: Scio fili mi ſcio, & hic erit in populum, & hic exaltabitur, ſed frater eius iunior maior illo erit, & ſemen eius erit in multitudinem gentium 347. b

Iuda te laudabunt fratres tui, manus tuæ ſuper dorſum inimicorum tuorum. Adorabunt te filij patris tui, catulus leonis Iuda, de frutice fili mi aſcendiſti, recubās obdormiuiſti ſicut leo, & velut catulus leonis. Quis excitabit illum Non deficiet princeps de Iuda, & dux de femoribus eius, quoadusque veniant depoſita illi, & ipſe eſt ſpes gentium. Deligans ad vitam pullum ſuum, & ad Helicem pullum aſinæ ſuæ Lauabit in vino ſtolam ſuam, & in ſanguine vuæ amictum ſuum Formoſi oculi eius à vino, & candidi dentes eius magis quam lac. 147. a 347. b. 348. b 49

EX EXODO.

Exod. 1.
QVantoque eos deprimebant, tanto plures fiebant & inualeſcebant magis pagina 33. a

Et apparuit ei Angelus Domini in flamma ignis de rubo, & vidit quoniam rubus arderet igni, rubus autem non cremabatur. Et dixit Moyſes: 3
Tranſiens videbo hoc grande viſum, cur itaque non crematur rubus. Vt vidit autem quoniam accedit videre, vocauit eum Dominus Deus de rubo dicens, Moyſes Moyſes. Qui dixit: Quid eſt? Quid eſt? Et dixit: Ne acceſſeris huc niſi ſolueris calciamentū de pedibus tuis; Locus enim in quo ſtas, terra ſancta eſt. Et dixit ei: ego ſum Deus patris tui, Deus Abraham, & Deus Iſaac, Deus Iacob. 359. a 388 a

Quis dedit os homini, & quis fecit mutum os, quis ſurdum & quis videntem & cæcum, nonne
ego Dominus Deus tuus Et nunc perge, & ego 4
aperiam os tuum, & inſtruam te quid loquaris 331. a

Digitus Dei eſt hic 485. a

Orate pro me Dominum, quia peccaui, pag. 436. b 3

Accipiāt ſibi ſinguli ouem per domus tribuum,
ouem ſine vitio, perfectum, maſculum, anni- 12
culum erit vobis. Ab agnis & ad hœdis accipietis & occident illum omne vulgus ſynagogæ, filiorum Iſrael ad Veſperam; & accipient de ſanguine eius, & ponent ſuper duos poſtes, & ſuper limen in domibus, in quibus eum edent in ipſis, & edent carnes ipſa nocte aſſatas igni, & aſyma cum picridibus edent. Non edetis ab eis crudum neque coctum in aqua niſi aſſatum igni, caput cum pedibus & interaneis nihil derelinquetis ex his in mane, & os non confringetis ex eo. Quæ autem relicta fuerint de eo vſque in mane igni cremenitur. Sic autem comedetis eum. Lumbi veſtri præcincti, & caligę veſtræ in pedibus veſtris, & edetis eum feſtinanter & bacula veſtra in manibus veſtris; Paſcha eſt enim Domini.

D. Cyprian.

e ii

EX LEVITICO.

EX NVMERIS.

EX DEVTERONOMIO.

catum, ea quæ egredientur per labia tua, obseruabis, & facies donum quod locutus es ore tuó. 379 b

24 Non morientur patres pro filijs.

25 Deponet calciamentum de pede eius pag. 359 a

27 Et scribes super lapidem, omnem legem hanc manifestè nimis 158 a

28 Eritis gentes in caput, incredulus autem populus in caudam, 147, b

Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, & timebis die ac nocte & non credes vitæ tuæ. 359. b. 547 a

30 In nouissimis diebus circuncidet Deus cor tuum. & cor seminis tui ad Dominum Deum amandum. 344 b

Ecce dedi ante faciem tuam vitam & mortem bonum & malum: elegi vitam tibi, vt viuas. 383. a

32 Cum diuideret excelsus gentes, statuit terminos gentium, secundum numerum Angelorum Dei 544.

Sacrificauerunt dæmonijs & non Deo. 330. a 343 a

De vineis Sodomorum vitis eorum & palmes eorum de Gomorrha. Vua eorum vua fellis, botrus amaritudinis ipsis 548 a

Mihi vindictam & ego retribuam. 281. a 488 b

Videte, videta quia ego sum Deus, & non est Deus præter me Ego interimam & viuere faciam. percutiam & ego sanabo, & non est qui eripiat de manibus meis 520 b

33 Qui dicunt patri & matri: Non nouit te, & filios suos non agnouerunt hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum seruauerunt. 266. a, 307. b, 589. b

EX IESV NAVE.

Iosue. 1. NOn secedet liber legis huius ab ore tuo, sed meditaberis in eo die ac nocte, vt obserues facere omnia quæ scripta sunt in eo. pag. 191. a

2 Patrem tuum & matrem tuam & fratres tuos & totam domum patris tui colliges ad teipsam in domum tuam, & omnis qui exierit ostium domus tuæ foras reus sibi erit. 209 b 551. b

5 Et dixit dominus ad Iesum: Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, & assidens circumcide secundo filios Israel. 344. b

Et factum est cum esset Iesus in Ierico, circumspexit oculis & vidit hominem stantem ante faciem suam, & frameam a habentem in manu eius, & dixit: Noster es, an aduersariorum? ille autem dixit: Ego sum dux virtutis domini. nunc adueni. Et Iesus cecidit in faciem ad terram, & ait illi: Domine quid imperas famulo tuo? Et ait dux virtutis Domini: Solue calciamentum de pedibus tuis, locus enim in quo stas, terra sancta est 359 a

a tenentem.

Tribui autem Leui non dedit possessionem. 160. a

24 Et accepit lapidem magnum, & statuit eum illic coram Dominum. Et ait Iesus ad populum: Ecce lapis iste erit vobis in testimonium, quia iste audiuit omnia quę dicta sunt à Domino quanta locutus est ad vos hodie, & erit vobis in testimonium in nouissimo dierū, quando recesseritis à Deo vestro. 358 a

EX IVDICVM LIB.

ET fecerunt filij Israël malignum coram Domino Deo patrum suorum, qui eiecit eos de terra Ægypti, & secuti sunt deos gentium, quæ circa illos erant, & offenderunt Dominum & reliquerunt Deum, & seruierunt Baal. Et addiderunt filij Israel iterum facere malignum coram Domino, & seruierunt Baal & dijs alienigenarum & reliquerunt Dominum, & non seruierunt illi. 343 a Iudi. 2.

EX REGNORVM LIBRO I.

LOquebatur in corde suo, & labia eius mouebantur, & vox eius non audiebatur, & exaudiuit eam Deus 265. a Reg. 1.

Nolite gloriari, neque loquamini elata, & non procedat magniloquentia de ore vestro, quia Deus scientiarum Dominus. 372. b 437. a 2

Inualidus factus est arcus potentium, & infirmi accincti sunt virtute 373. b

Sterilis peperit septem, &c. 347. a

Quoniam erigit à terra pauperem, & à stercquilinio erigit inopem, & sedere eum facit cum potentibus populi 437 a

Si delinquendo peccet vir aduersus virum, orabunt pro eo Dominum: si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo? 461.

Eos qui clarificant me, clarificabo: & qui spernit me, spernetur 176. b

Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui omnia quæ sunt in corde meo faciet, & ædificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu Christorum meorum omnibus diebus, & erit qui remanserit in domo tua, veniet adorare in obolo pecuniæ & in pane vno. 346 a

Posuerunt arcam super lapidem magnum. 358. a 6

Lapidem statuit Samuël, & appellauit eum Abennezer, id est lapis auxiliator. 358 a 7

Non te spreuerunt, sed me. 110. b. 158. a 8

Homo videt in facie, Deus autem in corde. 98. a 244. b 16

Lapis, quo frontem Goliæ percussit Dauid 358. a 17

EX REGNORVM II.

ANte arcam Dauid saltauit. 413. b

Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens: Vade & dic seruo meo Dauid. Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum, sed erit cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius, hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum eius in sæcula, Reg. 6 7

&

& ego ero ei in patrem, & Ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsque in sæcula in conspectu meo. 345. b

EX REGNORVM III.

3. Reg. 6. ET auerterunt vxores alienigenę cor eius post deos suos. 185 a

Et excitauit Dominus Sathanam ipsi Salomoni. 169 a

Achias Propheta Ieroboam Regi obuius factus in campo, in duodecim scissuras vestimentum suum discidit, dicens: Sume tibi decem scissuras, quia hæc dicit Dominus: Ecce scindo regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem sceptra, & duo sceptra erunt ei propter seruum meum Dauid, & propter Hierusalem ciuitatem, quam elegi, vt ponam nomen meum illic. 251. a

A tribu Iuda & Beniamin scissæ sunt decem tribus 209 b

12* Et indignatus est Dominus in omne semen Israël, & dimouit eos, & dedit eos in direptionem donec abiiceret eos a facie sua, quia dissipatus est Israël à domo Dauid, & constituerunt sibi Regem Hieroboam filium Nabat 2 o. a

13* Homo Dei ad Hieroboam missus. ·09. b

17* Helia, pastus à coruis, 169. b. 206. a

Hæc dicit Dominus: Fidelia fratris non deficiet, & capsaces olei non diminuetur vsque in diem quo dabit Dominus imbrem super terram. 308. a 17. a

19* Æmulando æmulatus sum Domino Deo omnipotenti, quia dereliquerunt te filij Israël, altaria tua demolierunt & Prophetas tuos interfecerunt gladio, & remansi ego solitarius, & quærunt animam meam auferre eam. 343. a

EX REGNORVM IV.

4. Re. 2.* AVriga Israël Helias 411 b

Duplex Heliæ spiritus 487.

4* Infans resuscitatus ab Helisæo 118 a

Non morientur patres pro filijs, & filij non morientur pro patribus, vnusquisque in peccato suo morietur 102 a

24* Venit Nabuchodonosor Rex Babyloniæ in Hierusalem, & expugnabat eam, & dedit eam Deus in manu eius. 270. a

EX PARALIPOMENON I.

1. Paral. 15. NAbba, æra, tympana, tibias, citharas, choros. 414. b

EX PARALIPOMENON II.

2. Para. 15. DOminus vobiscum est, dum estis cum ipso, si dereliqueritis eum, derelinquet vos. 331. b. 379 a

24* Et dixit eis Zacharias: Hæc dicit Dominus Deus: Dereliquistis vias Domini, & ipse derelinquet vos. 120 b.

26* Ozias lepra percussus. 158. b. 467. b

EX ESDRÆ I.

SAtis non fit Deo cum vastarentur Iudæi, nisi alienigenas vxores cum filiis quoque quos ex illis procreauerant, reliquissent. 381. a 1. Esd. 10.

EX ESDRÆ II.

DEsciuerunt à te, & abiecerunt legem tuam post dorsum suum, & Prophetas tuos interfecerunt, qui obtestabantur eos, vt reuerterentur ad te. 343 b. 2. Esd. 9.

EX ESDRÆ III.

VEritas manet & inualescit in æternum: & viuit & obtinet in sæcula sæculorum, & c. 393. a. 531. a 3. Esd. 4.

EX TOBIA.

ET dixi Tobiæ filio meo: Vade & adhuc quęcunque pauperem inueneris ex fratribus nostris, qui tamen in mente habeat Deum ex toto corde suo, eum adhuc manducabit pariter mecum prandium hoc. Ecce sustineo te fili donec venias. 273. a Tobia 2.

Vbi sunt iustitiæ tuæ, ecce quæ pateris. 297. a. 374 b

4 Omnibus diebus vitæ tuæ, fili Deum in mente habe, & noli præterire præcepta eius, & iustitiã fac omnibus diebus vitæ tuę, & noli ambulare viam iniquitatis; quoniam agente te ex veritate erit respectus operum tuorum Et substantia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciem tuam ab vllo paupere, ita fiet vt nec à te auertatur facies Dei. Quomodo habueris fili, sic fac Si tibi fuerit copiosa substantia plus ex illa fac eleemosynam Si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris cum facis eleemosynam. Præmium enim bonum repones tibi in diem necessitatis Quoniam eleemosyna à morte liberat, & non patitur ire in tenebras. Munus bonum est eleemosyna, omnibus qui faciunt eam coram summo Deo. 100. a. 303. b. 308. b. a prou.

6 Vxorem accipe ex semine parentum tuorum & noli sumere alienam mulierem, quæ non est da tribu parentum tuorum 385. b.

12 Opera Dei reuelare & confiteri honorificum est. 272. a 168 a

Bona est oratio cum ieiunio & eleemosina. 372. a. 304. a

Quia eleemosyna à morte liberat, & ipsa purgat peccata. 304.

Nam cum orabas tu & Sarra, ego obtuli memoriam orationis vestræ in cōspectum claritatis Dei. Et cum sepelires tu mortuos simpliciter, & quia non cunctatus exsurgere & derelinquere prandium tuum, sed abiisti & condidisti b mortuos, missus sum tentare te. Misit me Deus curare te & Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael vnus ex septem Angelis istis, qui assistimus & conuersamur ante claritatem Dei. 372. a 297. a b mortuũ.

13 Ego in terra captiuitatis meæ confiteor illi, & ostendo virtutem eius in natione peccatrice. 354. b

EX IOB.

EX PSALMIS.

Ante Luciferum genui te. 146.b. 146.a

Iurauit Dominus & non pœnitebit eum: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. 146. 346.a

De torrente in via bibet. 463 b

110 Initium sapientiæ timor Domini. 378.b

111 Disponet sermones suos in iudicio. 551.a

Distribuit dedit pauperibus, iustitia eius manebit in sæculum sæculi. 372.a

113 Idola gentium argentum & aurum opera manuum hominum. Os habent & non loquuntur, oculos habent & non vident; aures habent, & non audiunt. neque enim est spiritus in ore eorum. Similes fiant illis qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in illis. 330.b. 434.a

114 Obscurabitur super terram in die lux 548.a

Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo. 217.b

115 Pretiosa in conspectu Domini mors iustorum eius. 26. b 217.b. 121 a 136.a

117 Non metuam quid faciat mihi homo Dominus mihi auxiliator est. 332.a

Bonum est confidere in Dominum, quam fidere in homine, bonum est sperare in Dominum, quam sperare in principibus. 375.a

Emendans emendauit me Dominus.

Lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factus est iste, & est admirabilis in oculis nostris Iste est dies quem fecit Dominus, ambulemus & iucundemur in eo. b. 357 b

O Domine salua igitur. O Domine dirige igitur. 358 a

Benedictus est qui venit in nomine Domini.

118 355. b

Beati qui immaculati sunt in via, qui ambulant in lege Domini. Beati qui perscrutantur martyria eius, in toto corde exquirunt eum. 337. a 378. a

Lucerna est pedibus meis verbum tuum, & lux semitis meis. 523. b

Confige clauis de metu tuo carnes meas. 359. b

Errani velut ouis quæ periit. 438.a

125 Qui seminant in lacrymis in exultatione metent. Ambulantes ambulabant, & plorabant, mittentes semina sua. Venientes autem venient cum exultatione portantes gremia sua. 336. a

131 Iurauit Deus ipsi Dauid veritatem & non reprobauit eam: de fructu ventris tui ponam super thronum meum. 356.a

132 Ecce quam bonum & quam iucundum habitare fratres in vnum. 198 b

134 Idola gentium argentum & aurum, & c. sicut supra, pag. 319 b

136 Cantate nobis Cantica da Canticis Syon. Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena? 495.b

138 Quod est imperfectum meum viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes scribentur. 244. b

Mihi autem vehementer honorificati sunt amici tui, Deus. 527.b

140 Adleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum. 150. 361.b

Oleum peccatoris non vngat caput meum. 175.b.

EX PAROEMIIS

SALOMONIS.

Quoniam quidem vocabam & non obaudiebatis, & extendebam verba mea, & non intendebatis, sed irrita faciebatis mea consilia, meis autem increpationibus non intendebatis: itaque & ego vestræ perditioni superridebo. *Prou 1

Gratulabor ergo aduersum vos, cum aduenerit vobis interitus, & cum aduenerit vobis subito tumultus: euersio autem simul & procellæ, & cum aduenerit vobis pressura, & expugnatio, Erit enim, cum me inuocaueritis, ego autem non exaudiam vos. Quærent me mali, & non inuenient; oderunt enim sapientiam Verbum autem Domini non assumpserunt, neque voluerunt meis consiliis intendere: Spreuerunt enim meas correptiones: ideoque edent vitæ suæ fructus, & sua impietate satiabuntur. 516.a

Prudentiam fac notam tibi, vt te seruet à muliere aliena & pessima. 517. *2

Fili, ne neglexeris disciplinam Dei, nec defeceris ab eo correptus. Quem enim diligit Deus corripit. 217 b 358.a *3

Ne dixeris: Abi & reuertere. cras ego dabo, cum possis continuo bene facere: non enim scis quid contingat sequenti die. 370 a

Ne adduxeris impium in habitaculum iustorum. 387.b *4

Ne declinabis in dexteram, neque in sinistram. 521 a *6

Pretium meretricis tantum est vnius panis, mulier autem pretiosas animas capit. 518.b

Quis alligabit in sinu suo ignem, vestimenta, autem sua non comburat? Aut quis ambulabit super carbones ignis, pedes vero non comburet? &c. 517.b

Dominus condidit me Initium viarum suarum, in opera sua ante sæculum fundauit me; in principio antequam terram faceret & antequam abyssos constitueret, priusquam procederent fontes aquarum, antequam montes collocarentur, ante omnes colles genuit me Dominus, fecit regiones & inhabitabilia, & fines inhabitabiles sub cœlo, cum pararet cœlum, aderam illi, & cum secerneret suam sedem, cum super ventos validas faceret desuper nubes, & cum confirmatos ponebat fontes sub cœlo, quando fortia faciebat fundamenta, terræ eram penes illum disponens; ego eram cui adgaudebat: quotidie autem iucundabar ante faciem eius in omni tempore, cum lætaretur orbe perfecto. 352. a *8

Sapientia ædificauit sibi domum & subdidit columnas septem. Mactauit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & parauit suam mensam, & misit seruos suos conuocans cum excelsa prædicatione ad crateram dicens: Qui est insipiens declinet ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis, Derelinquite stulti- *9

IN

Sap. 1. * IN simplicitate cordis quærite illum.
382. b.

Deus mortem non fecit, nec lætatur in per-
ditione viuorum 100 a

2 * Circumueniamus iustum, quoniam insua-
uis est nobis, & contrarius est operibus nostris,
& exprobrat nobis peccata legis. Promittit
scientiam Dei se habere, & filium Dei se nomi-
nat. Factus est nobis in traductione cogitatio-
num nostrarum grauis est nobis etiam ad viden-
dum, quoniam dissimilis est aliis vita illius, &
mutatæ sunt viæ illius. Tanquam nugaces æsti-
mati sumus ab illo, & continet se à viis nostris,
quasi ab immundicijs, & præfert nouissima iu-
storum, & gloriatur patrem se habere Deum.
euentura. Videamus ergo si sermones illius veri sunt, &
tentemus quæ futura sunt illi. Contumelia &
tormento interrogemus eum, vt sciamus reue-
rentiam illius & probemus patientiam illius.
Morte turpissima condemnemus eum. Hęc co-
gitauerunt & errauerunt, excæcauit enim illos
malitia ipsorum & nescierunt sacramenta Dei.
495. a. 554. a

* Inuidia diaboli mors intrauit in orbem terra-
rum, imitantur autem illum qui sunt ex parte
eius. 121. a

3 * Etsi coram hominibus tormenta passi sunt,
spes eorum immortalitate plena est. & in pau-
cis vexati, in multis bene disponentur, quo-
niam Deus tentauit illos & inuenit illos dignos
se. Tanquam aurum in fornace probauit illos,
& quasi holocausti hostiæ accepit illos, & in
tempore erit respectus illorum. Fulgebunt iusti
& tanquam scintillæ in arundineto discurrent.
Iudicabunt nationes, & dominabuntur popu-
lis, & regnauit Dominus eorum in perpetuum.
121. a. 336. b. 377. a 425. a. 427. b

* Disciplinam qui abijcit, infœlix est. 142 b
217. b.

In locis impiorum gemunt iusti, in illo-
rum autem perditionem, abundabunt iniusti.
374 b.

4 * Melius est esse sine filijs cum claritate. Im-
mortalitas est enim in memoria illius; quia &
apud Deum nota est, & apud homines. Cùm
præsens est imitantur illam, & desiderant eam
cum se abduxerint; & in perpetuum coronata
triumphat incoinquinatorum certaminum præ-
mium vincens 551. a

* Raptus est ne malitia mutaret intellectum
illius, placita enim erat Deo anima illius. 300. a
381. b

Propter hoc properauit educere eum de me-
dio iniquitatis. 300 a

5 * Tunc stabant iusti in magna constantia, ad-
uersus eos qui se angustiauerunt, & qui abstu-
lerunt labores eorum, videntes turbabuntur ti-
more horribili & mirabuntur in subitatione in-
speratæ salutis, dicentes inter se pœnitentiam
agentes, & præ angustia spiritus gementes. Hi
sunt quos aliquando habuimus in derisum, &
in similitudinem improperij. Nos insensati æ-
stimabamus vitam illorum insaniam, & finem
illorum sine honore. Quomodo computati sunt
inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum
est. Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ
lumen non luxit nobis, & sol non est ortus no-
bis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditio-
nis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam
autem Domini ignorauimus. Quid nobis pro-
fuit superbia, aut quid diuitiarum iactatio con-
tulit nobis? transierunt omnia illa tanquam vm-
bra. 230 a. 336 b. 377. a

Iudicium durissimum in his, qui præsunt, * 6
fiet. Exiguo enim conceditur misericordia, po-
tentes autem potenter tormenta patientur.
388. b

Qui enim custodierint iuste iusta iustifica- *
buntur. 521. b.

Quis enim hominum poterit scire consilium * 9
Dei, aut quis poterit interrogare quid velit
Deus, &c. 513. a

Deprimit terrena cogitatio sensum multa co- *
gitantem. 511. a.

Neque opera attendentes, agnouerunt quis * 13
esset artifex, sed aut ignem, aut spiritum, aut
citatum aërem, aut girum stellarum, aut ni-
miam aquam, aut Solem, aut Lunam rectores
orbis terrarum deos putauerunt. Quorum si
propter speciem hoc estimauerunt, sciant quan-
to his Dominus sit speciosior; aut si virtutes &
opera eorum mirati sunt, intelligant ab ipsis,
quoniam qui hęc constituit fortis fortior est il-
lis. 329. b 384. b

Omnia idola nationum existimauerunt deos, * 15
quibus neque oculorum vsus est ad videndum,
neque nares ad percipiendum spiritum, neque
aures ad audiendum, neque digiti in manibus
ad contrectandum, sed & pedes eorum pigri ad
ambulandum. Homo enim fecit illos & qui spi-
ritum mutuatus est, is finxit illos. Nemo autem
sibi similem homo poterit Deum fingere cùm
sit enim mortalis mortuum fingit manibus ini-
quis. Melior est autem ipse iis quos colit, quo-
niam ipse quidem vixit, illi autem nunquam.
329. b. 384. a

Panem de cœlo, 384. &c. 467. a * 16

EX ECCLESIASTICO.

INitium sapientiæ metuere Deum. Eccl. 1.
178. b * 2

Fili accedens ad seruitutem Dei, sta in iustitia
& timore, & præpara animam tuam ad tenta-
tionem. 297. a. 426. a

In dolore sustine, & in humilitate tua habe
patientiam: quoniam in igne probatur aurum
& argentum, homines autem receptibiles in ca-
mino humiliationis. 296. b. 317 b

Respice fili nationes hominum, & scito. *
Quis sperauit in Domino, & confusus est: per-
mansit in mandatis illius, & derelictus est, aut *
inuocauit eum, & despexit illum? quoniam
pius & misericors Dominus, & remittens in
tempore tribulationis peccata omnibus inqui-
rentibus se in veritate. 439. a

Altiora te ne quæsieris, & fortiora te ne scru- 3
tatus fueris 382. b. 383. a

Amans periculum in illo peribit. 134. a

Sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna *
extinguit peccatum. 303. b. 371. b

Esto pupillis misericors vt pater, & pro viro * 4

EX ESAIA.

Nolite

Nolite ergo priora meminiſſe, & antiqua no-
lite reputare. Ecce ego facio noua, quæ non
orientur, & cognoſcetis, & faciam in deſerto
viam & flumina in loco inaquoſo, adaquare fa-
ciam genus meũ electum, plebem meam quam
acquiſiui vt virutes meas exponeret. 147. a.
545. a

Ego ſum, ego ſum, qui deleo facinora tua, &
non commemorabor te, tu autem in mente ha-
be, & iudicemus. Dic tu facinora tua prius, vt
iuſtificeris. 519. a

45 Sic dicit Dominus Chriſto meo Domino,
cuius tenui dexteram, vt exaudiant eum gentes.
Et fortitudinem regum diſrumpam; aperiam
ante illum portas, & ciuitates non claudentur.
547. b

Sicut dicit Dominus Deus Sabaoth: Fati-
gata eſt Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, &
Sabaim viri alti ad te tranſgredientur, & tui
erunt ſerui, & poſt te ambulabunt vincti com-
pedibus, & adorabunt te, & in te precabuntur,
quoniam in te Deus eſt, & non eſt Deus alius
præter te. Tu enim es Deus, & non ſciebamus,
Deus Iſraël ſaluator. Confundentur & reuere-
buntur omnes, qui aduerſantur tibi, & cadent
in confuſionem. 553. b

48 Si ſitierint per deſerta adducet illos, aquam de
petra producet illis, findetur petra, & fluet a-
qua, & bibet plebs mea 147. b. 545. a

50 Non ſum contumax, neque contradico, dor-
ſum meum poſui ad flagella, & maxillas meas
ad palmas, faciem autem meam non auerti à
fœditate ſputorum, & fuit Deus auxiliator
meus pag. 51. a. 556. b

52 Reuelauit Dominus brachium ſuum, illum
ſanctum, in conſpectu omnium gentium; vide-
bunt omnes gentes ipſa ſuprema terræ ſalutem
à Deo. 551 a

Diſcedite, diſcedite, exite inde, & immundum
nolite tangere. Exite de medio eius, mundami-
ni qui fertis vaſa domini. 240. a 381. b
490. a

Quibus non eſt nunciatum de eo, videbunt,
& qui non audierunt, intelligent. 548. a.
547. b

53 Domine quis credidit auditui noſtro, & bra-
chium Domini cui reuelatum eſt? Annuncia-
uimus coram ipſo ſicut pueri, ſicut radix in ter-
ra ſitienti. Non eſt figura eius neque claritas, &
vidimus illum, & non habuit figuram neque
ſpeciem, ſed figura eius ſine honore, & defi-
ciens præter cæteros homines. Homo in plaga
poſitus, & ſciens ferre imbecillitatem: quia
auerſa eſt facies eius, inhonoratus eſt, & non
eſt computatus. Hic peccata noſtra portat, &
pro nobis dolet, & nos putauimus illum eſſe in
dolore, & in plaga, & in vexatione: ipſe autem
vulneratus eſt propter facinora noſtra, & infir-
matus eſt propter peccata noſtra. Doctrina pa-
cis noſtræ ſuper illum, & liuore eius ſanati ſu-
mus. Omnes ſicut oues errauimus, homo à via
ſua errauit, & Deus tradidit illum pro peccatis
noſtris, & ipſe propterea quod vexatus eſt, non
aperuit os ſuum. 556. a. 547 a 553. a

Sicut ouis ad victimam ductus eſt, & ſicut
agnus coram tondente ſe ſine voce, ſic non ape-
ruit os ſuum: in humilitate iudicium eius ſubla-
tum eſt, natiuitatem eius quis enarrabit? Quo-
niam auferetur à terra vita eius, à facinoribus
populi mei adductus eſt ad mortem, & dabo
malos pro ſepultura eius, & ipſos diuites pro
morte eius, quia facinus non fecit, neque inſi-
dias ore ſuo, propterea ipſe conſequetur mul-
tos, & fortium diuidet ſpolia: propterea quod
tradita eſt ad mortem anima eius, & inter faci-
noroſos deputatus eſt. Et ipſe peccata multo-
rum pertulit, & propter facinora illorum tradi-
tus eſt. 51. a. 419. b. 557. a

Iucundare ſterilis quæ non paris, erumpe & 54
exclama quæ non parturis, quia multi filij de-
ſertæ, magis quam eius quæ habet virum. Di-
xit enim Dominus: Dilata locum tabernaculi
tui, & auleorum tuorum, & fige. Noli parce-
re, longas fac menſuras tuas, & palos tuos con-
firma. Adhuc in dexteram tuam, & in ſiniſtram
tuam extendere, & ſemen tuum gentes poſſide-
bit, & ciuitates deſertas inhabitabis. Noli time-
re quia reuinces, neque reuerearis, quam male-
dicta es, quoniam confuſionem æternam obli-
uiſceris. 546. b

Ad tempus in modico dereliquam te, in 55
miſerationibus magnis congregabo te.
468. b

Qui ſititis, vadite ad aquam, & quotquos non
habetis pecuniam, euntes emite, & bibite ſine
pecunia. 587. b

Ecce teſtem manifeſtaui illum nationibus,
principem & imperantem gentibus. Gentes
quæ non nouerunt te inuocabunt te, & po-
puli qui ignorabant te, ad te confugient.
347. b

Quærite Dominum, & cum inueneritis, in- 57
uocate eum. Cùm autem appropinquauerit vo-
bis, relinquat impius vias ſuas, & vir facino-
roſus cogitationes ſuas, & reuertatur ad Domi-
num, & miſericordiam conſequetur, quia in
multum remittet peccata veſtra. 475. a

Videte quomodo iuſtus perit, & nemo
intelligit: & viri iuſti tolluntur, & nemo
recognoſcit, à facie enim iniuſtitiæ ſublatus
eſt iuſtus, & erit in pace ſepultura eius.
557. b

Super quem aperuiſtis os veſtrum, & ad-
uerſus quem relaxaſtis linguas veſtras?
547. a

Illis fudiſtis libamina, & illis impoſuiſtis ſa-
crificia, ſuper hæc non indignabor? dicit Domi-
nus. 118. a. 156 a. 530 a

Non in æternum indignabor vobis, neque
ſemper non defendam vos 436. a

Propter peccatum modicè contriſtaui eum,
& percuſſi eum, & auerti faciem meam ab eo,
& contriſtatus eſt, & abiit triſtis in viis ſuis. Vias
eius vidi & curaui eum, & dedi ei exhortatio-
nem veram, pacem ſuper pacem 436. a

Exclama in fortitudine & noli peccare: ſicut 58
tuba exalta vocem tuam, annuncia plebi meæ
peccata ipſorum, & domui Iacob facinora eo-
rum. 304. a

Me de die in diem quærunt, & cognoſcere vias
concupiſcunt, quaſi plebs quæ iuſtitiam fece-
rit, & iudicium Dei non deſeruerit. Poſtulans

EX HIEREMIA.

glorietur dives lo divitiis, sed in hoc glorietur qui gloriatur, intelligere & nosse, quoniam ego sum Dominus, qui facio misericordiam & iudicium & iniustitiam super terram: quoniam in his est voluntas mea, dicit Dominus. 374. b

10 Hæc dicit Dominus: Secundum viam gentilium ne ambulaveritis, 380. b

21* Domine significa mihi & cognoscam, tunc vidi meditationes eorum. Ego sum agnus sine malitia perductus sum ad victimam, in me cogitauerunt cogitatum, dicentes: Venite mittamus lignum in panem eius, & eradamus à terra vitam eius, & nomen eius non erit in memoria amplius. 359. a. 548. a

12 Facta est hæreditas mea mihi sicut leo in sylua. Dedit super me vocem suam, propterea exosus sum eam. Et propter hoc dereliqui domum meam. 347. b

13* Exterrita est quæ parit, & tæduit anima eius. Subiit sol ei cum adhuc medius dies esset, confusa est & maledicta, reliquos eorum in gladio dabo in conspectu inimicorum eorum. 360. b

* Vt quid, qui contristant me, prævalent. Plaga mea solida est, unde sanabor? Dum fit, facta est mihi quasi aqua mendax non habens fidem. 183. b

16* Et auferam de ciuitatibus Iuda & de quadriuiis Hierusalem vocem lætantium, & vocem gaudentium, vocem sponsi, & vocem sponsæ. 319. a

17* Maledictus homo qui spem habet in homine. 242. a. 175. a

* Benedictus homo qui fidit in Domino & erit in Deo spes eius. 374. a

* Et homo est, & quis cognoscet eum 353. b

* Et veni in domum figuli, &c. 599. a

20* Ecce sermo Dei factus est eis in maledictum, & non volunt illum. 343. b

23 Nolite audire sermones pseudoprophetarum, quoniam visiones cordis eorum frustantur eos. Loquuntur, sed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abiiciunt verbum Domini: Pax erit vobis, & omnibus ambulantibus in voluntatibus suis. Omnis qui ambulat in errorem cordis sui, non venient super eum mala. 76. b. 256 a

In nouissimis diebus cognoscetis ea. 344. a

* Non locutus sum ad eos, & ipsi prophetauerunt. Si stetissent in substantia mea & audissent verba mea, & si docuissent populum meum; conuertissem eos à malis cogitationibus eorum. 256. a

* Ego Deus approximans & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ergo ego non videbo eum? Nonne cælum & terram ego impleo? dicit Dominus. 264. b 383. a. 545. a

* Quid est paleis ad triticum? Propter hoc ecce ego ad prophetas, dicit Dominus, qui furantur verba mea, vnusquisque à proximo suo, & seducunt populum meum in mendaciis & in erroribus suis. 150. b

25* Nolite ambulare post deos alienos vt seruiatis eis, & ne adoraveritis eos, & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum, ad disperdendos vos; & nō audistis me. 475. a. 330. b. 343. b. 490 a

In die illa contribulabo iugum à vertice illorum, & vincula eorum disrumpam & non operabuntur Domino Deo; & David Regem suscitabo ipsis. 345 b *30

Audite verbum Domini gentes, & nunciate insulis quæ longæ sunt, dicite: Qui dispergit Israël congregabit illum, & custodiet sicut pastor gregem suum; qui eruit Dominus Iacob, & eruit de manu fortioris illius. 346. a *31

Nouum faciet Dominus super terram. Mulier circundabit virum. Opus suum faciet, & peregrinum opus eius ab eo. 448. a *

Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & consummabo domui Israël & domui Iuda testamentum nouum. Non secundum testamentum quod disposui patribus eorum in die qua apprehendi manus eorum, vt educerem eos de terra Ægypti, quia non manserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus, quia hoc testamentum, quod disponam domui Israël post dies illos, dicit Dominus: Dans leges meas, in sensum illorum scribam illas, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in plebem; & non docebunt vnusquisque fratrem suum, dicentes: Dignosce Dominum, quia omnes scient me à minimo vsque ad maximum eorum; quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non ero memor amplius. 345. a. b *

Misi ad vos seruos meos prophetas, ante lucem mittebam, (& non audiebatis me, neque intendebatis auribus vestris) dicens: Conuertatur vnusquisque à via sua mala, & à nequissimis affectationibus vestris; & habitabitis in terra ista, quam dedi vobis & patribus vestris à seculo & vsque in secula. 343 b 35

Maledictus qui facit opera Dei negligenter. 380. b *48

EX THRENIS.

HIEREMIÆ.

BOnum est viro cum portauerit iugum graue in iuuentute sua; sedebit singulariter & silebit, quoniam tulit super se iugum graue. 520. b *Thren. 3

Mortificauerunt in lacu vitam suam, & posuerunt lapidem super me. 548. a *

Spiritus vultus nostri Christus Dominus, comprehensus est in corruptionibus nostris; in quo diximus, sub vmbra eius viuemus in gentibus. 347. b *4

Dorsum meum dedi flagellis, & maxillas meas ad palmas, & faciem meam non auerti à confusione sputorum. 547. b *5

EX EPISTOLA

HIEREMIÆ.

IN sensu debet tibi adorari Deus. pag. 463. a

EX BARVCH.

HIc Deus noster & non deputabitur alter ad eum. Inuenit omnem viam disciplinæ, & dedit eam Iacob puero suo, & Israël dilecto suo, in terris est. & cum hominibus conuersatus est. 353. b. 545. b *Bar. 3

EX EZECHIELE.

Ezech. 5. IN legalibus meis non ambulastis, & iustificationes meas non fecistis. Sed neque secundum iustificationes gentium quæ sunt in circuitu vestro fecistis. 527.a

9 Dicit Deus: Transi per mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum qui ingemunt & mœrent ob iniquitates quæ fiunt in medio ipsorum. 283.a.360.a

Vadite & cædite & nolite parcere oculis vestris. Nolite misereri senioris & iuuenis & virginis; & mulieres interficite vt perdeleātur. Omnē autem super quem signum scriptū est ne tetigeris, & ab ipsis sāctis meis incipite. 283.b.376 a

14 Terra quæcunque peccauerit mihi vt delinquat delictum, extendam manum meam super eam, & obteram stabilimentum panis, & emittam in eam famem, & auferam de ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio eius, Noë & Daniel, & Iob; non liberabunt filios neque filias, sed ipsi salui erunt. 243.a. 330.b. 459.b

Omnes animæ meæ sunt, sicut anima patris
18 & anima filij. Anima quæ peccauerit ipsa morietur. 438.b

Homo autem qui erit iustus: hominem non opprimet, & pignus debitoris reddet, & rapinam non faciet, & panem suum esurienti dabit, & nudum operiet, & pecuniam suam in vsuram non dabit. 382.a

Iustitia iusti super eum erit, & scelus scelerati super eum erit. 102.a

Quia si conuersus fuerit facinorosus ab omnibus facinoribus suis quæ commisit, & iustitiam fecerit; vita æterna viuet & non morietur in facinore suo. 437.b

Cum conuersus gemueris tunc saluaberis, & scies vbi fueris. 56.b.246.b

Conuertite vos & recedite ab impietatibus vestris, & non erunt vobis iniquitates vestræ ad pœnam. Projicite à vobis omnes impietates vestras quas fecistis aduersum me, & facite vobis cor nouum & spiritum nouum. Et vt quid vos morti traditis domus Israël. 439.a

Nolo mortem morientis quantum vt conuertatur & viuat. 314.a. 439.a

20 In legalibus patrum vestrorum nolite ambulare, & iustificationes eorum nolite custodire, & studijs eorum nolite commisceri, & nolite inquinari. Ego Dominus Deus vester. In præceptis meis ambulate, & iustificationes meas custodite. 530.a

In illa die procedent angeli festinantes exterminare Æthiopiam, eritque inter vos perturbatio in die Ægypti quoniam ecce venit 545.a

Et extraham te in hamo meo, & extendam te
32 super terram, campi implebuntur de te, & constituam super te omnes volucres cœli, & saturabo ex te omnes bestias terræ. ibid.

33 Fili hominis dic populo Israël: Quare locuti estis dicentes: Erroribus nostris contabescimus, & quomodo salui esse poterimus; dic eis: Viuo ego dicit Dominus, quia non desidero mortem peccatoris, sed desidero vt auertatur peccator à via sua pessima & viuat, &c. 399.a. 439.a

Iustitia iusti non liberabit eum, in quacunque die errauerit. 316 b. 331. 437.a

34 Ecce lac consumitis & lanis vos tegitis, & quod crassum est interficitis, & oues meas non pascitis. Quod infirmum est non confortastis, & quod male habuit non corroborastis, & quod contribulatum est non consolati estis, & quod errabat non reuocastis, & quod periit non requisistis, & quod forte fuit, confecistis labore. Et dispersæ sunt oues meæ, eo quod non sint pastores, & factæ sunt in comesturam omnibus bestiis agri; & non fuit qui inquireret neque qui reuocaret. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos, & non pascent oues meas, & iam non pascent eas, & extraham oues meas de ore eorum, & pascam eas in iudicio. 14.111.a.163.b.345.b.437.a

36 Fili hominis, domus Israël habitauit super terram suam, & coinquinauerunt eam facinoribus suis. Sicut mulieris menstruatæ facta est immunditia eorum ante faciem meam. effudi iram meam super eos & disseminaui eos inter gentes, & secundum peccata eorum iudicaui eos quia coinquinauerunt sanctum nomen meum, & quia dictum est de his: Hic populus Domini perpetci eis propter nomen sanctū meum, quod spreuit domus Israël inter gentes Propterea dic populo Israël: Hæc dicit Dominus: Non vobis parco domus Israël, sed propter nomen meū sanctum parcam, quod coinquinastis inter gentes: Et scietis quia ego Dominus, cum sanctificatus fuero in vobis 436 a

Et aspergam super vos aquam mundam, & mundamini ab omnibus immunditiis vestris, & ab omnibus simulachris vestris emundabo, & dabo vobis cor nouum, & spiritum nouum dabo in vobis. 174 b

37 Ipsi dicunt; Arida facta sunt ossa nostra, periit spes nostra, exspirauimus: propterea prophetiza: & dic: Hæc dicit Dominus: Ecce ego aperio monumenta vestra, & educam vos de monumentis vestris, & inducam vos in terram Israël. Et dabo spiritum meum in vos, & viuetis. Et ponam vos in terram vestram, & cognoscetis quoniam ego Dominus locutus sum, & faciam, dicit Dominus 175 a 384.551.b

40 Ezechiel Hierosolymam raptus in spiritu. 461.a

Porta autem quæ respicit ad Orientem clausa erit & non aperietur, & nemo transibit per eam, quoniam Dominus Deus Israël transibit per eam, & clausa erit. 542.

EX DANIELE.

Dan. 2. ET ecce imago nimis magna, & contemplatio eius imaginis metuenda & elata stabit contra te, cuius caput fuit ex auro bono, pectus & brachia eius argentea, venter & femora ærea, pedes autē ex parte quidem ferrei, ex parte autem fictiles, quoadúsque abscissus est lapis de monte sine manibus concidentium, & percussit imaginem super pedes ferreos & fictiles, & comminuit eos minutatim, & factum est simul ferrum & testa, & æramentum & argentum & aurum:

aurum: & facta sunt minuta quasi palea aut pulvis in area æstate, & ventilauit illa ventus, ita vt nihil remanserit ex illis: & lapsis qui percussit imaginem, factus est mons magnus, & im-
3* pleuit totam terram 458. a

Responderunt autem Sidrach, Misac, & Abdenago, & dixerunt regi Nabuchodonosor Rex non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus cui nos seruimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis Rex liberabit nos. Et si non, notum sit tibi, quia dijs tuis non seruimus & imaginem auream, quam statuisti, non adoramus 129. a.b 31. a. 107. b. 124 b. 375 a. 417. a 314. a

Stans Azarias precatus est aperuit os suum & exomologesin faciebat Deo simul cum sodalibus suis in medio ignis. 245. b. 421. b

4* Tunc illi tres quasi ex vno ore hymnum canebant & benedicebant Dominum 265. b

Propterea Rex consilium meum placeat, & peccata tua eleemosynis redime, & iniustitias tuas miserationibus pauperum, & erit Deus patiens peccatis tuis. 304. b

Vidi thronum positum, & vetustus dierum sedebat super eum, & vestitus erat tanquam nix, & capilli capitis eius tanquam lana alba; thronus illius flamma ignis, rotæ illius ignis ardens, flumen ignis prodibat ante eum: millia millium seruiebant ei, & millia milium assistebant ei, ad iudicium sedit, & libri aperti sunt. 458. a

Videbam in visu noctis, & ecce in nubibus cœli, quasi filius hominis veniens, venit vsque ad veterem dierum, & stetit in conspectu eius, & qui assistebant eo obtulerunt eum, & data est, ei potestas regia & omnes reges terræ per genus, & omnis claritas seruiens eis, & potestas eius æterna quæ non auferetur, & regnum eius non corrumpetur. 360 b 551. a b

9* Domine Deus magnus & fortis & metuendus qui seruas testamentum tuum & miserationes tuas iis qui te diligunt & conseruant imperia tua: peccauimus, facinus admisimus, impij fuimus, transgressi sumus ac deseruimus præcepta tua & iudicia tua, non audiuimus verba prophetarum tuorum prophetarum, qui locuti sunt in nomine tuo super reges nostros & omnes gentes & omnem terram. Tibi Domine gloria, tibi iustitia, nobis autem confusio. 246. a

Quia tunc resurgent qui sunt in terræ puluere,
12* hi quidem in vitam æternam, hi autem in opprobrium & confusionem æternam 554 a. 157 a

Muni sermones & signa librum, vsque ad tempus consummationis quoad discant multi, & impleatur agnitio; quoniam cum fuerint dispersi cognoscent omnia hæc 344. a

13* Duo presbyteri Susannam pudicam corrumpere conati sunt 76. b 419 b. 527 a

14* Daniel cum compelleretur adorare idolum Bel, dixit: Nihil colo nisi Dominum Deum meum, qui condidit cœlum & terram. 129. b 136. a. 242 b. 241. a. 167. b 354. b 415 b

Transtulit Abacuc Angelus in Babylonem. 462. b

Prandium Danieli allatum est ab Abacuc 269 a. 306. a

EX OSEEA.

Vocabo non populum meum, populum meum, & non dilectam, dilectam: Erit *Osee 2.*
enim quo loco dicetur, non populus meus, illo loco vocabuntur filij Dei viui. 546. b

Audite sermonem Domini filij Israel, quia iudicium est Domini aduersus incolas terræ, eo 4
quod neque misericordia, neque veritas, neque agnitio Dei sit super terram. Sed execratio & mendacium, & cædes, & furtum, & adulterium diffusum est super terram. Sanguinem sanguini supercreuerunt. Iccirco terra lugebit cum vniuersis incolis suis, cum bestiis, cum serpentibus terræ, cum volucribus cœli, & deficient pisces maris, & nemo iudicet, nemo reuincat. 180 a. 381. a

Diluculo vigilabunt ad me, dicentes: Eamus *6
& reuertamur ad Dominum Deum nostrum. 272. b

Viuificabit nos post biduum, die tertia resurgemus, & viuemus in conspectu eius, 360. b 550. a

Misericordiam volo magis quam sacrificium & agnitionem Dei plusquam holocaustomata. 371. b

Sibimetipsis constituerunt Regem, & non *8
per me. 116. a. 166. a

Sacrificia eorum tanquam panis luctus, om- *9
nes qui manducant ea, contaminabuntur. 116. a 165. b 211. a

Non faciam iuxta iram indignationis meæ, *11
non sinam deleri Effraim, quoniam Deus ego sum; & non homo in te sanctus, & non introibo in ciuitatem, post Deum ibo. 154 a

EX IOELE.

Canite tuba in Syon, sanctificate ieiunium: & indicite curationem, aggregate popu- *Ioel. 2.*
lum, sanctificate Ecclesiam, excipite maiores natu, congrete paruulos lactantes; procedat sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo. 308 b

Conuertimini ad me ex toto corde vestro, & in ieiunio, in ploratione, & planctu: & discindite corda vestra & non vestimenta, & conuer- *a simul-*
tamini ad Dominum Deum vestrum, quoniam *que.*
misericors est, & pius, & patiens, & miserator, multæ miserationis, & qui sententiam flectat aduersus malitias irrogatas. 102. a. 245. a. 147. b 314. a. 435. b

EX AMOS.

Et pluam super vnam ciuitatem, & super aliam non pluam: Pars vna complueur & *Amos. 4.*
pars super quam non pluero arefiet. Et congregabuntur duæ & tres ciuitates in vnam ciuita- *8
tem potandæ aquæ causa nec satiabuntur. Et
non conuertimini ad me dicit Dominus. 279. a *5
Quærite Deum & viuet anima vestra. 283. b *8
Et erit in die illo dicit Dominus, occidet sol meridie & obtenebrabitur dies lucis, & conuertam dies festus vestros in luctū, & omnia cantica vestra in lamentationem 360. a 475. b. 547. a

EX MICHEA.

Mich. 4. QVoniam de Syon lex proficiscetur, & sermo Domini de Hierusalem, & iudicabit inter plurimos populos, & reuincet, & deteget validas nationes. 345.a
5 Et tu Bethleem domus Effrata non exigua es, vt constituaris in millibus Iuda, ex te mihi procedet vt sit princeps apud Israël; & processiones eius à principio à diebus seculi. 356.a.4.2.a
7 Noli gratulari inimica mea mihi, quoniam si cecidi & exsurgam, & si in tenebris ambulauero, Dominus lumen est mihi. Iram Domini tolerabo, quoniam peccaui illi, vsque dum iustificet causam meam, & faciat iudicium & iustitiam, & producat me ad lucem. Videbo iustitiam illius, & videbit me inimica mea, & cooperietur confusione 436.b

EX NAHVM.

Nah. 1. NOn iudicat bis in idipsum Deus. pagina 476.a

EX ABACVC.

Abac. 2. IVstus ex fide mea viuet. 382.a 344.a
Illa vero qui præsomit & contumax est vir sui iactans, nihil omnino proficiet qui dilatauit tanquam infernus animam suam. 164 a. 515.a
3 Domine audiui auditum tuum & timui. 474.b. & seq.
Domine consideraui opera tua & expaui. 448.b
Texit cœlos virtus eius, & laudis eius plena est terra, & splendor eius vt lux erit, cornua in manibus eius erũt. Et illic constabilita est virtus gloriæ eius, & constituit dilectionẽ validam: ante faciem suam ibit verbum, & procedet in campos secundum gressus suos. 362.a 476.a
Ficus non afferet fructum, & non erunt nascentia in vineis. Mentietur opus oliuæ, & campi non præstabunt cibum. Deficient à pabulo oues, & non erunt in præsepibus boues. Ego autem in domino exultabo, & gaudebo in Deo salutari meo. 281. a

EX SOPHONIA.

Soph. 1. DEfectione deficiat à facie terræ, dicit dominus. Deficiat homo, & pecudes deficiant, volacres cœli & pisces maris. & auferam iniquos à facie terræ. 382. b
Ædificabunt domos, & non inhabitabunt: & instituent vineas, & non bibent vinum earum, quia propè est dies domini 382.a
Metuite à facie domini Dei, quoniam propè
3 est dies eius: quia apparauit dominus sacrificium suum, sanctificauit electos suos. 359.b
Columba non exaudit vocem. 434 b
Expecta me dicit dominus, in die resurrectionis meæ in testimonium, quoniam iudicium meum ad congregationes gentium, vt excipiam reges, & effundam super eos iram meam. 318.b. 389.a

EX AGGÆO.

HÆc dicit dominus Deus omnipotens. Eo quod domus mea deserta est, vos autem sectamini vnusquisque in domum suam: Propterea abstinebit cœlum à rore, & terra substrahet procreationes suas, & inducam gladium super terram, & super frumentum & super vinum, & super oleum, & super homines, & super pecora, & super omnes labores manuum eorum. 479 a Agg. 1.

EX ZACHARIA.

ET ostendit mihi Dominus Iesum sacerdotem illum magnum, stantem ante faciem Zach. 3.
Angeli domini, & diabolus stabat ad dexteram eius aduersari ei. Et Iesus erat indutus vestimenta sordida, & stabat ante faciem ipsius angeli, & respondit & ait ad eos qui stabant ante faciem eius, dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo, & dixit ad eum: Ecce abstuli iniquitates tuas, & induite eum poderem, & imponite cidarin mundam super caput eius 356.b
Ecce ego adduco puerum meum, oriens nomen est ei, quoniam lapis quem dedi ante faciem Iesu, super lapidem ipsum vnum septem oculi sunt. 357.b
Dicite filiæ Sion: Ecce rex tuus venit tibi iu- 9
stus & saluans, mitis, sedens super asinum indomitum 361.b
Et transibunt per mare angustum, & percutient in mari fluctus, & arefacient omnes altitudines fluminum, & confundetur omnis iniuria Assyriorum, sceptrum Ægypti auferetur: confortabo eos in Domino Deo ipsorum, & in nomine eius gloriabuntur dicit Dominus. 354.a
Si bonum est in conspectu vestro, date mercedem meam aut abnuite. 547.a
Ecce ego suscito pastorem in terra, qui quod auersum est non visitabit, & carnes electorum manducabit, & talos eorum torquebit. 417.b
Et intuebuntur in eum, in quem transfixerunt. 359.b
In illa die non erit lux, sed frigus & pruina erit 12
in vno die, & dies ille notus Deo, & neque dies neque nox, & ad vesperam erit lux 548.a. b

EX MALACHIA.

IAcob dilexi, Esau autem odio habui. 495.a Malac. 1.
Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus, & sacrificium acceptum non habebo ex manibus vestris. Quoniam à solis ortu vsque in occasum clarificatum est nomen meum apud gentes. & in omni loco odores incensi offeruntur nomini meo, & sacrificium mundum; quoniam magnum est nomen meum apud gentes dicit Dominus. 346.a. 469 a
Rex magnus sum ego dicit dominus, & nomen meum illustre est apud gentes. 361. b
Et nunc præceptum hoc ad vos est ô sacerdo- 2
tes: Si non audieritis & si non posueritis in corde vestro, vt datis honorem nomini meo, dicit Dominus: immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionibus vestris. 119. a 194.b

Teſtamentum meum fuit cum Leui vitæ & pacis, & dedi illi timorem vt timeret me, à facie nominis mei proficiſci illum. Lex veritatis fuit in ore eius, iniuſtitia non eſt inuenta in labiis eius. In pace linguæ corrigens ambulauit nobiſcum, & multos auertit ab iniuſtitia. Quoniam labia ſacerdotis ſeruabunt ſcientiam, & legem inquirent ab ore eius, quoniam angelus omnipotentis eſt. 355. b

Nonne vnus Deus condidit nos? nonne pater vnus eſt omnium noſtrum, quid vtique dereliquiſtis vnuſquiſque fratrem ſuum. 373. a

Derelictus eſt Iuda, & abominatio facta eſt in Iſraël & in Hieruſalē, quoniam prophanauit Iudas ſancta Domini, in quibus dilexit & affectauit deos alienos. Exterminabit Dominus hominem qui facit hæc, & humilis efficietur in tabernaculis Iacob. 343 a

3 Ecce venit Dominus omnipotens & quis ſuſtinebit diem aduentus eius? aut quis ſuſtinebit aſpectum eius? quia ipſe ingreditur ſicut ignis conflatorij, & ſicut ſpuma lauantium, & ſedebit conflans & expurgans ſicut aurum & argentum: & emundabit filios Leui. 394. b. 551. a

4 Ecce dies Domini veniet ardens velut clibanus eruntque omnes alienigenæ, & omnes iniqui ſtipula: & ſuccendet illos adueniens dies, dicit Dominus. 281. a. 319. a. 361 b

Vobis autem, qui timetis nomen Domini, orietur ſol iuſtitiæ, & in alis eius curatio eius. 272. b

EX MACHABÆORVM
LIB. I.

1. Mac. 2. MAthathias interficit eum, qui ad aram ſacrificaturus acceſſerat. 331. a

Abraham nonne in tentatione inuentus eſt fidelis, & deputatum eſt ei ad iuſtitiam? 377. a

Daniel in ſua ſimplicitate liberatus eſt de ore leonum. 383. b

Et verba viri peccatoris ne timueritis, quia gloria eius in ſtercora erit, & in vermes. Hodie extolletur & cras non inuenietur, quoniam conuerſus eſt in terram ſuam, & cogitatio eius periit. 25. a. 114. a. 373. b

EX MACHABÆORVM
LIB. II.

2. Mac. 6. PRæmitti malo in infernum, quàm patris leges deſerere. Non enim ætatem noſtram dignum eſt fingere, vt multi adoleſcentium arbitrati Eleazarum nonaginta annorum tranſiſſe ad vitam alienigenarum, & ipſi propter meam ſimulationem, & propter modicum & corruptibile tempus vitæ per mé ſeducantur, & odium ad maculā ſenectuti meæ acquiram. Quamobrem fortiter vita excedens, ſenectute dignus apparebo: adoleſcētibus autem exemplum fortè relinquam, vt prompto animo ac fortiter pro grauibus & ſanctis legibus honeſtę morti ſuccedant. 336. a. 319. b. 510. a

Domine qui ſanctam habes ſcientiam, manifeſtum eſt quia cū poſſem à morte liberari, duriſſimos dolores corporis tolero. flagellis vapulans, animo autem propter tui ipſius metum libenter hæc patior. 336. a

7 Septem fratrum, matriſque martyria latiſſimè proſequitur. Ad Fortunatum capite vndecimo. 334. & ſequentibus, fit etiam mentio. 129. b

9 Iuſtum & ſubditum Deo eſſe, & mortalem non paria Deo ſentire. 373. b.

EX MATTHÆO.

GAbriel Angelus ad Ioſeph: Ioſeph fili Dauid, ne timueris aſſumere Mariam vxorem tuam. Quod enim ex illa natum fuerit de Spiritu ſancto eſt. Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Ieſum, hic enim ſaluum faciet populum ſuum à peccatis eorum. 354. b Matt. 1.

Et vocabitis nomen eius Emmanuel, quod eſt interpretatum nobiſcum Deus. ibid.

Et cum natus eſſet Ieſus in Bethleem Iudæ, in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt Hieroſolymam dicentes: Vbi eſt qui natus eſt rex Iudæorum? Vidimus enim ſtellam eius in Oriente, & venimus cum muneribus adorare illum. 356. a. 361. b 2

A bimatu & infra. 129. b

Potens eſt Deus excitare de lapidibus filios Abrahæ. 146 b 3

Iam quidem ſecuris ad radicem arboris poſita eſt 419. b

Omnis arbor non faciens fructum bonum, excidetur & in ignem mittetur. 272. a. 583. a. 305. b. 379. b

Ego quidem vos baptizo in aqua in pœnitentiam: qui venit autem poſt me, fortior me eſt, cuius non ſum idoneus calciamēta portare, ipſe vos baptizat in Spiritu & igni. 345. a

Quia veniet Dominus ferens palam in manu ſua, & mundabit aream ſuam. 94. a

Paleas autem, &c. 433. b

Sic enim decet nos implere omnem iuſtitiam. 416. a

Et ecce vox de nube dicens: Hic eſt filius meus dilectiſſimus, in quo bene ſenſi, ipſum audite. 149. b. 345. a. 451. b

Tunc ductus eſt Ieſus in deſertum à ſpiritu. 314. a. 458. a 4

Et conſtituit eum ſuper pinnaculum templi. 314. a. 460 a

Beati pauperes ſpiritu.

Beati mites, quoniam ipſi hæreditabunt terram. 373. ab 374. a 5

Beati plangentes quoniam ipſi conſolabuntur. 100. a 374. a

Beati eſurientes & ſitientes iuſtitiam, quoniā ipſi ſaturabuntur 147. b. 371. b. 372. a

Beati miſericordes, quoniam ipſi miſericordiam conſequentur. 372. a

Beati mundo corde, quoniam ipſi Deum videbunt. 87. a. 386. b

Beati pacifici, quoniam ipſi filii Dei vocabuntur. 260. b. 375. a

Beati qui perſecutionem paſſi fuerint propter iuſtitiam: quoniam ipſorum eſt regnum cœlorum. 53. a. 377. a

Sic enim perſequuti ſunt prophetas, qui ante vos fuerunt patres eorum. 53. a

Vos eſtis ſal terræ. Quod ſi ſal infatuatum

Eſtote

Eſtote prudendes ſicut ſerpentes, & ſimplices ſicut columbæ. 553.a 187.a

Ante Reges & Præſides ſtabitis. 51.a

Cum autem tradiderunt vos, nolite cogitare quid loquamini, dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini, non enim vos eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri qui loquitur in vobis. 16.b.10.b.19 b. 217 b.331.a. 377.a

Et tradet frater fratrem ad mortem, & pater filium 114 b

Qui ſuſtinuerit vſque in finem, hic ſaluus erit. 53 a 17 78 a 118 a 159 a 116 a.331.a

Cum perſequentur vos in ciuitate iſta, fugite ad aliam.

Si patrem familias Beelzebub dixerunt, quanto magis domeſticos eius? 84. b

Ne timueritis eos qui occidunt corpus, animam autem non poſſunt occidere Magis autem metuite eum, qui poteſt animam & corpus occidere in gehennam. 130.a 122.b 331.b. 377.a

Nonne duo paſſeres aſſe væneunt, & neuter eorum cadit in terram ſine patris voluntate? 116 a 171.a

Quicunque in me confeſſus fuerit coram hominibus, & ego in illo confitebor coram patre meo 19.a b.71 a177 425 a

Qui autem negauerit me coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo qui in cœlis eſt, & coram angelis eius. 62.b. 118.a. 331 b 377 a 485.a

Inimici hominis domeſtici eius 114.b

Qui diligit patrem, aut matrem ſuper me, non eſt me dignus, & qui diligit filium aut filiam ſuper me, non eſt me dignus; & qui non accipit crucem ſuam & ſequitur me, non eſt meus diſcipulus 53 a.107 b 331 b.378 a

Qui amauerit animam ſuam perdet illam; qui autem perderit illam, inueniet eam. 419.b

Qui potauerit vnum ex minimis iſtis calicem aquæ frigidæ, in nomine diſcipuli, amen dico vobis, non peribit merces eius. 372 a

11 Tu es qui venturus es, an alium exſpectamus? 548 a

Inter prophetas non ſurrexit maior Ioanne Baptiſta. 188 a

Regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud. 448 b

Omnes Prophetæ & lex vſque ad Ioannem prophetauerunt. 341.a

Solus pater ſcit filium, patremque nouit filius, & c. 453.b

Venite ad me omnes qui laboratis & onerati eſtis, & ego vos requieſcere faciam Tollite iugum meum ſuper vos, & diſcite a me, quia mitis ſum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus veſtris Iugum enim meum bonum & ſarcina mea leuis. 389.a 145.b

12 Qui non eſt mecum aduerſus me eſt, & qui mecum non colligit, ſpargit. 554.b 387.a 499. b.400. b

13 Quicunque dixerit verbum aduerſus filium hominis, remittetur illi, qui autem dixerit aduerſus Spiritum ſanctum, non remittetur illi, neque in hoc ſæculo, neque in futuro. 176.a.b

Progenies viperarum, quomodo poteſtis bona loqui, cum ſitis nequam? De abundantia enim cordis os emittit. Bonus homo de bono theſauro, emittit bona, & nequam homo de nequam theſauro emittit nequam 115.a

Dico autem vobis, quia omne verbum otioſum, quod locuti fuerint homines, reddent pro eo rationem in die iudicii. De ſermonibus enim tuis iuſtificaberis, & de ſermonibus tuis condemnaberis.

Progenies nequam & adultera ſignum quæris, ſignum non dabitur illi, niſi ſignum Ionæ prophetæ. Quomodo enim Ionas fuit in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, ita erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus. 360 b

Et dabunt fructus, aliud centenarium, aliud ſexageſimum, aliud triceſimum. 211. b.217.a. 218. b. 338.a

Multi prophetæ & iuſti cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt, & audire quæ auditis & non audierunt. 361.a

Parabola de zizaniis 93.b.101b

Simile eſt regnum cœlorum, de fermento, quod abſcondit mulier in farinæ menſuris tribus 305 a. 542. b

Simile eſt regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas: Vbi autem inuenit precioſam margaritam, abiit & vendidit omnia quæ habuit & emit illam. 305 a 372.a

Modicæ fidei, quare dubitaſti? 381. b 14

Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur 126.b

Omnis plantatio quam non plantauit pater meus cœleſtis, eradicabitur 91.b.186 b

Cæci ſunt duces cæcorum, cæcus autem cæcum ducens, ſimul in fouea cadent. 77.b. 258 b

Ego tibi dico Petre, quia tu es Petrus & ſuper 16 iſtam petram ædificabo eccleſiam meam, & portæ inferorum non vincent eam. Et tibi dabo claues regni cælorum. Et quæ ligaueris ſuper terram, erunt ligata & in cœlis, & quæcunque ſolueris ſuper terram, erunt ſoluta & in cœlis. 55. b. 183. b. 186 b. 184. b. 201.b 254 a 334. b. 368.a

Qui perdiderit animam ſuam pro nomine meo, recipiet in hoc ſeculo centuplum, & in futuro vitam æternam poſſidebit. 427.a

Si totum orbem lucrifeceris, & animam tuam perdideris, quid proderit tibi? aut quam commutationem dabit homo pro anima ſua? ibidi.

Transfiguratio Domini. 480 a 17

Hic eſt filius meus dilectiſſimus, & c. ſicut ſupra. 49.b

Si habueritis fidem ſicut granum ſinapis, dicetis monti huic, tranſi hinc illo, & tranſibit & nihil impoſſibile erit vobis.

Væ huic mundo a ſcandalis, veruntamen væ 18 homini illi per quem ſcandalum venit, pagina.522.b

Si autem & eccleſiam contempſeris, ſit tibi ſicut ethnicus & publicanus 111.b. 108 b

Quæcunque ligaueritis in terris, erunt ligata & in cœlis; & quæcunque ſolueritis, & c. ſicut ſupra. 109. b

Dico autem vobis, quoniam ſi duobus ex

Opere citatarum locupletiſſimus

& abibunt iſti in ambuſtionem æternam, iuſti
26 autem in vitam æternam. 140 b 109 b. 175 b
Quid vultis mihi dare & ego vobis eum tradam? 140.b. 467 b

Calicem ſub die paſſionis recipiens benedixit & dedit diſcipulis ſuis, dicens Bibite ex hoc omnes. Hic eſt enim ſanguis noui teſtamenti, qui pro multis effundetur in remiſſionem peccatorum. Dico vobis, non bibam amodo ex iſta creatura vitis, vſq; in diem illum quo vobiſcum bibam nouum vinum in regno patris mei. 148.a

Pater ſi fieri poteſt, tranſeat à me calix iſte; veruntamen non quod ego volo, ſed quod tu. 378 a

Venit Iudas ad Ieſum, & dixit ei: Aue Rabbi. Et oſculatus eſt eum 546.a

Veruntamen dico vobis, amodo videbitis filium hominis ſedentem à dextris virtutis Dei. 549.a

27 Iudas pœnitentia ductus, ſacerdotibus & ſenioribus dixit: Peccaui tradens ſanguinem iuſtum. 357 a. 546.a

A ſexta autem hora tenebræ factæ ſunt ſuper totam terram vſque ad horam nonam

monumenta aperta ſunt, & multa corpora ſanctorum dormientium reſurrexerunt, & apparuerunt multis, & ingreſſi ſunt ſanctam ciuitatem. 147 a

28 Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra 51 a 150 b. 161 b. 561.

Ite ergo & docete omnes gentes, tingentes eos in nomine Patris. & Filij, & Spiritus ſancti,
a præcepi, docentes eos obſeruare omnia quæcunque a dixi vobis 45.b 51.a 86.a. 191.a

Ecce ego vobiſcum ſum vſque ad conſummationem ſæculi. 251.a

EX MARCO.

Marc. 1. IPſe fuit ſecedens in ſolitudinem, & adorans,
2 171.a

3 Omnia peccata remittantur filiis hominum, & blaſphemiæ, qui autem blaſphemauerit in Spiritum ſanctum non remittetur illi, ſed reus erit æterni peccati. 19 b. 170.a

4 Vobis datum eſt intelligere ſacramenta Dei, aliis autem in ſimilitudinibus

In qua menſura menſi fueritis, remetietur vobis. 379.

7 Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem veſtram ſtatuatis. 77.a 149.b. 165 b 193.b. 259.a. 564 b

8 Qui me confuſus fuerit, confundetur eum filius hominis. 149 b. 245 a

9 Vermis eorum non morietur, & ignis non extinguetur, & erunt ad viſionem vniuerſæ
10 carni 284 a

Nemo eſt qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut ſorores, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat ſepties tantum in iſto tempore, in ſæculo autem venturo vitam æternam. 128. b. 541.a.
11 337.a 377.b

Omnia quæcunque oratis & petitis, credite quia accipietis, & erunt vobis, Omnia poſſibilia ſunt credenti. 382.a

Et cum ſteteritis ad orandum, remittite ſi quid habetis aduerſus aliquem, vt & pater veſter qui in cœlis eſt, dimittat vobis peccata veſtra 257.a. 269 b 379 a

Si autem vos non remiſeritis. neque pater veſter qui in cœlis eſt, remittet vobis. 269.b 12

Audi Iſrael, Dominus Deus tuus Deus vnus eſt, et diliges Dominum Deum tuum, &c. ſicut ſupra, 157 b

Non relinquetur in templo lapis ſuper lapidem qui non diſſoluatur. 346.a 13

Multi venient in nomine meo dicentes: Ego ſum Chriſtus. & multos fallent Vos autem cauete, ecce prædixi vobis omnia, 185. b. 201.a 257 b. 258.a

Hoc eſt corpus meum 491.a

Vigilate & orate, vt non intretis in tentationem, ſpiritus quidem promptus eſt, caro autem infirma. 270 b 14

Poſt triduum aliud excitabitur ſine manibus. 346.a

Ite in nomine meo, manum imponite, dæmonia expellite. 400.b

EX LVCA.

REplebitur Spiritu ſancto adhuc in vtero matris ſuæ. 188.a. 551 b Luc. 1.

Ne timeas Maria, inueniſti enim gratiam ante Deum. Ecce concipies in vtero & paries filium, & vocabis nomen eius Ieſum Hic erit magnus, & filius altiſſimi vocabitur, & dabit illi Dominus Deus thronum Dauid patris ſui, & regnabit ſuper domum Iacob in ſæcula, & regni eius non erit finis. 355. b. 356 b. 543 b 551. b

Spiritus ſanctus veniet ſuper te, & virtus altiſſimi obumbrabit tibi. Quapropter qui naſcetur ex te ſanctus vocabitur filius Dei 255. b

Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui Et vnde hoc mihi contingit vt veniat mater Domini mei ad me? 354. b. 355 a

Benedictus Dominus Deus Iſraël, qui proſpexit redemptionem populo ſuo, & excitauit nobis cornu ſalutis in domo Dauid pueri ſui. 354. b

Ne timueritis Ecce enim adnuntio vobis. quoniam natus eſt vobis hodie ſaluator qui eſt Chriſtus Ieſus, in ciuitate Dauid. 355. a 2

Nunc dimittis ſeruum tuum Domine ſecundum verbum tuum in pace. Quia viderunt oculi mei ſalutare tuum. 195.b. 384 b

Non recedebat de templo, ieiuniis & orationibus ſeruiens nocte ac die. 273. a

Si filius Dei es, dic vt lapides iſti panes fiant. 261.a 4

Quid cogitatis nequam in cordibus veſtris? 264. b 5

Exiit in montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei. 14 a. 171. a 6

Beati eritis cum vos oderint homines, & ſeparauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini veſtro quaſi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die & exultate, ecce enim merces veſtra multa eſt in cœlis. 128. b. 541 a

Eſtote miſericordes, ſicut & pater veſter miſertus eſt veſtri. 98. a

Penite

Ponite in cordibus vestris; non præmeditari excusare. Ego enim dabo vobis os & sapientiam, cui non poterunt resistere aduersarii vestri. 217. b 307 a. 333. a. b

Et eritis odibiles omnibus hominibus propter nomen meum. 180 b

Cum autem videritis hæc omnia fieri, scitote quoniam in proximo est regnum Dei. 196. b

Hæc est caro mea. Hic est sanguis meus. Hoc facite in meam commemorationem. 464 a

Et quidem filius hominis, sicut scriptum est de illo, vadit. 475. a

Dixit Dominus ad Petrum: Ecce Sathanas postulauit vt vexaret vos quomodo triticum; ego autem rogaui pro te, ne deficiat fides tua. 24. a 271. a

23* Erat autem hora quasi sexta. 172. b

Hodie mecum eris in paradiso. 187. b. 468 a. 475 b

24* Isti sunt sermones quos locutus sum ad vos cum adhuc essem vobiscum, quia oportet adimpleri omnia scripta in lege Moysi, & Prophetis & Psalmis de me. Tunc adaperuit illis sensum vt intelligerent scripturas. & dixit illis: Quia sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertia die, & prædicari in nomine eius pœnitentiam & remissam peccatorum vsque in omnes gentes. 344. a

EX IOANNE.

Ioan, 1.* IN principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo, hic erat in principio apud Deum, omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil, quod factum est in illo vita erat, & vita erat lux hominum, & lux lucet in tenebris, & tenebræ illam non comprehenderunt. 352. b 354. a

Fuit lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In hoc mundo fuit, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit 344 b

In sua propria venit & sui eum non receperunt, quotquot autem receperunt, dedit eis potestatem vt filii Dei fierent, his qui credunt in nomine eius 265. b. 341. a

Lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est.

Ego quidem baptizo in aqua, in medio autem vestrum stat, quem vos nescitis, ipse est enim de quo dixi: Post me veniens homo ante me factus est, cuius non sum dignus corrigiam calciamenti soluere 359. a

Ecce agnus Dei, ecce qui aufert peccata mundi. 357 b. 451 a

Aqua vinum facta. 143 a

2* Et cum fecisset flagellum de funiculis, &c. 454 a

Domum patris mei, domum fecistis negotiationis. 385. a

Quadraginta sex annis ædificatum est fanum istud, &c. 494. b

3* Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu non potest introire in regnum Dei. 180. a. 187. a. 345. b

Quod enim natum est de carne caro est, & quod natum est de spiritu, spiritus est 345. a. 379. b

Sicut Moyses exaltauit serpentem in eremo, ita exaltari oportet filium hominis, vt omnis qui crediderit in filium habeat vitam æternam. 360. a.

Qui non crediderit iam iudicatus est, quia non credidit in nomine vnigeniti filii Dei hoc autem est iudicium, quoniam lux venit in sæculum, & magis dilexerunt tenebras quam lucem. 344. a 380. b

Vos mihi testes estis, quoniam dixi eis qui missi sunt ab Hierosolymis ad me, quia non sum Christus, sed quoniam missus sum ante illum. Qui enim habet sponsam sponsus est: Amicus autem sponsi est qui stat & audit eum, & gaudio gaudet propter vocem sponsi 359. a

Nemo potest quicquam accipere nisi datum fuerit illi de cœlo. 373. a

Qui credit in filium habet vitam æternam. Qui dicto non audiens est in filium, non habet vitam: sed ira Dei manebit super eum. 361. a

Omnis qui biberit ex hac aqua sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua quam dedero non sitiet in æternum. 147. b *4

Inter hæc venerunt discipuli eius & mirabantur quod cum muliere loqueretur. Nemo tamen dixit illi: quid quæris aut quid loqueris cum ea? 527. b

Ecce sanus factus es, iam noli peccare, ne quid deterius tibi contingat. 20. b. 101. b. 128. 379 a *5

Nihil pater iudicat, sed omne iudicium dedit filio, vt omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem, &c. 362. a. 380. a. 382 b

Si testimonium dixero de me, testimonium meum non est verum, alius est enim qui testis est de me. 171. a

Scrutamini scripturas in quibus putatis vos vitam habere, &c. 346. b

Ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me: cum alius venerit in suo, ipsum recipietis. 353. b. 551. a

Si enim credidissetis Moysi, crederetis & mihi. De me enim ille scripsit. Si autem illius scripturis non creditis, quomodo verbis meis credetis? *6

Ego sum panis vitæ, qui venerit ad me, non esuriet: & qui in me crediderit, non sitiet vnquam. 348. a

Non descendi de cœlo, vt faciam voluntatem meam, sed eius qui misit me. 129 b. 167 b. 178 a

Ego sum panis vitæ qui de cœlo descendi Si quis ederit de meo pane, viuet in æternum. Panis autem quem ego dedero, caro mea est pro sæculi vita. 268. b

Nisi ederitis carnem filii hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis. 348. a. 379. a. 463. a

Nemo potest venire ad me, nisi datum illi fuerit à patre 186. b

Dixit Iesus ad Apostolos: Nunquid & vos vultis abire? Respondit Petrus: Domine ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes; & nos credimus & cognouimus quoniam tu es filius Dei viui. 116. b. 172. b

Odit me sæculum, quia & ego illud, quia mala

Sicut

opere citatarum locupletissimus.

Sicut me misit pater, & ego mitto vos. Hoc cum dixisset, inspirauit & ait illis: Accipite spiritum sanctum. Si quorum remiseritis peccata, remittentur illi, si quorum tenueritis, tenebuntur. 183 b 10..b 181 a 214 a

Dixit Dominus ad Thomam: Infice huc digitum tuum, & vide manus meas, & noli esse incredulus, sed fidelis. Respondit autem Thomas & dixit illi: Dominus meus & Deus meus. Dixit illi Iesus, quia vidisti me credidisti: felices qui non viderunt & crediderunt 314 a

Dixit Simoni Iesus: Diligis me? Respondit: Diligo. Ait illi: Pasce oues meas. 14.b. 234 a

EX ACTIBVS APOSTOLORVM

Act. 1. Nemo potest cognoscere tempus, aut tempora quæ pater posuit in sua potestate. 389 b. 531.

Et erant perseuerentes omnes vnanimes in oratione cum mulieribus, & Maria quæ fuit mater Iesu & fratribus eius 160 b. 2 1 b

Surrexit Petrus in medio discentium Fuit autem turba in vno 166 a

Et factus est subito de cælo sonus quasi ferretur flatus vehemens, & impleuit totum illum locum in quo erant sedentes. Et visæ sunt illis linguæ diuisæ quasi ignis, & qui insedit in vnumquemque illorum; & impleti sunt omnes Spiritu sancto. 88 a

Et locuti sunt variis linguis. pag. 487. b. 558. b

Cum sit hora diei tertia 171 a

Exaltatus ergo dextera Dei effudit hoc donum quod vos auditis, & videtis. 550 a

Pœnitemini, & baptizetur vnusquisque vestrum in nomine Domini Iesu Christi in remissionem peccatorum, & accipietis donum Spiritus sancti. Vobis enim est promissio, & filiis vestris, & omnibus deinceps, quoscumque admonuerit Dominus Deus noster. pag. 183 b

Ad horam orationis nonam.

3 Argentum quidem & aurum non est mihi, quod autem habeo hoc tibi do In nomine Iesu Christi Nazareni, surge & ambula, & apprehensa manu eius dextera, excitauit eum. 250 a. 183 a

4 principes populi & seniores Israël audite: Ecce nos hodie interrogamur a vobis super benefacto hominis infirmi, in quo iste saluatus est. Sit vobis omnibus notum & omni populo Israel, quia in nomine Iesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus suscitauit à mortuis in illo iste conspectu vestro sanus adstat, alio autem nullo. Hic est lapis qui contemptus est a vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli Non enim est nomen aliud sub cælo datum hominibus, in quo oportet saluari vos 152 a

Turba autem eorum qui crediderant, anima ac mente vna agebant, nec fuit inter illos vllum discrimen, nec quicquam suum iudicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerunt illis omnia communia 23 b 260 b. 110 a 173 a

Cur impleuit Sathanas cor tuum mentiri te Spiritui sancto, effer fundus in tua potestate, non omnibus mentitus est, sed Deo.

Et conuocarunt illi duodecim totam plebem discipulorum & dixerunt illis. 166. a 6

Et elegerunt septem diaconos. 159 a

Domine ne statuas illis hoc peccatum. pag. 317. a 7

Tunc imponebant manus super illos, & accipiebant Spiritum sanctum. 18 b 8

Pecunia tua tecum sit in perditione, quia existimasti gratiam Dei per pecuniam possideri. 390 b 463 b

Ait Eunuchus: Ecce aqua, quid est quod me impedit baptizari Tunc dixit Philippus: Si credis ex toto corde, tuo licet, pagina 381 b

Tabitha exsurge in nomine Iesu Christi pag. 304 b 9

Cornelius Centurio fuit faciens multas eleemosynas in plebem & semper orans Item Huic circa horam nonam oranti astitit Angelus testimonium reddens sui operis & dicens: Corneli orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt ad memoriam coram Deo 27 a 10

Petrus ascendit in superiora, vt oraret circa horam sextam. ibid b

Dominus dixit mihi neminem communem dicendum & immundum. 137.

Quem vnxit pater Spiritu sancto misso de cælis 541 a

Et iussit eos baptizari. 180 a

Vobis primum oportebat indicari verbum Dei: sed quia repulistis illud, nec vos dignos æternæ vitæ iudicastis, ecce conuertimos nos ad gentes: Sic enim dixit per scripturas Dominus: ecce lumen posui te inter gentes, ita vt sis in salutationem vsque ad fines terræ 148 a 13

Visum est sancto Spiritui & nobis, nullam vobis imponere sarcinam, quam ista quæ ex necessitate sunt abstinere vos ab idolotatris, & sanguinis effusione, & fornicatione Et quæcunque vobis fieri non vultis, aliis ne feceritis. 390 a 15

Circa mediam autem noctem Paulus & Silas orantes gratias agebant Deo Audiebant autem eos vincti 377 a 16

In quo sumus, viuimus & mouemur. 4 1. b 4 8 b 17

Baptizati prius baptismo Ioannis, baptizati sunt in nomine Domini Iesu 188 a 200 b 19

Iesum noui & Paulum scio, & c 414 a.

Beatus Paulus cum ei dictum esset. Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendi: Nesciebam (inquit) fratres. quia pontifex est Scriptum est enim: Principem populi tui non maledices 1.5. b. 158. b. 171. b 23

EX PAVLI EPISTOLA AD ROMANOS.

Fides vestra prædicatur in vniuerso mundo 60 a. 118 a Rom. 1.

Et coluerunt & seruierunt creaturæ, relicto creatore, propter quod & tradidit illos Deus in

passiones ignominiæ. 375.a

2 Susurrones, detractores, abhorrentes Deo, iniutiosi, superbi iactantes sui, adinuentores malorum. Qui cum iustitiam Dei agnouissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt morte sunt digni; non tantum qui faciunt ea, sed etiam qui consentiunt eis qui hæc agunt. 167.

Quare sine excusatione es, ô homo omnis qui iudicas. in quo enim iudicas alium, teipsum condemnas, eadem enim agis, quæ iudicas. Speras autem tu, qui iudicas eos qui mala agunt, & eadem facis; quia ipse effugies iudicium Dei. 378 b

An nunquid opulentiam bonitatis eius, & sustinētiæ & longanimitatis eius contemnis ignorans quoniam patientia & bonitas Dei ad pœnitentiam te adducit? &c. 3'4'a. 381 b

Quotquot sine lege peccauerunt, sine lege
3 peribunt. Et quotquot in lege peccauerunt per
legem & iudicabuntur. 388 a

Non auditores legis iusti sunt apud Deum; sed factores legis iustificabuntur. 387 b

Inter se inuicem cogitationibus accusantibus, &c 552 a

Quid enim si exciderunt quidam illorum à fide, nunquid infidelitas illorum fidem Dei euacuauit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autē homo mendax. 116.b. 167.b 172.a 2:9 b

4 Faciamus mala, dum veniunt bona; quorum
damnatio iusta est. 188.a. 531.a

Omnes enim peccauerunt & egent claritate Dei iustificabuntur autem dono ipsius, & gratia per redemptionem quæ est in Christo Iesu. 361 a

5 Venenum aspidum sub labiis eorum, & os
eorum maledictione & amaritudine plenum est. Veloces ad effundendum sanguinem pedes eorum, contritio & calamitas in viis eorum. Qui viam pacis non cognouerunt, nec est timor Dei ante oculos eorum. 324.a.

Gloriamur in spe claritatis Dei, non solum autem, sed gloriamur in pressuris, scientes quoniam pressura tolerantiam operatur, tolerantia autem probationem, probatio autem spem. Spes autem non confundit, quia dilectio Dei infusa est in cordibus nostris per Spiritum
8 sanctum qui datus est nobis. 332.b. 374. a

Sic cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est, multo magis nunc iustificati in sanguine illius liberabimur per illum ab ira. 99 a.b

Non sicut delictum ita & donum. 477 a

Itaque fratres non secundum carnem viuamus. Si enim secundum carnem vixeritis, incipietis mori. Si autem spiritu opera carnis mortificaueritis, viueris. Quotquot enim spiritu Dei aguntur, hi filij Dei sunt 325.a

Sumus filij Dei. Si autem filij & hæredes Dei, cohæredes autem Christi, si quidem compatiamur, vt & commagnificemur. 128.2.1.b.332. b. 378.a

Non sunt condignæ passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelabitur in nobis. 131 a. 118 b 378 b

Spe autem salui facti sumus. Spes autem quæ videtur non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus, speramus, per expectationem speramus 316. b. 382. b

Quis nos separabit à charitate Christi, an pressura an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? Sicut scriptum est. Quoniam causa tui occidimur tota die, deputati sumus vt oues victimæ, sed in his omnibus superuincimus, pro eo qui dilexit nos, 24.b. 53.a 331.b 378 a

Optabam ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus cognatisq; meis secundum carnem qui sunt Israëlitæ, quorum adoptio & claritas, & testamentum, & legis constitutio, & famulatus, & promissiones; quorum patres, ex quibus Christus secundū carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. 354 a

Ignorantes Dei iustitiam, & suam volentes 10
statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti. 523 a

Ore fit confessio ad salutem. 453.a

Et dedit illis Deus spiritum transpunctionis. 118.b

Noli altum sapere, sed time Si enim Deus 11
naturalibus ramis non pepercit, ne fortè nec tibi parcat. 2'.a 174.a

O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, quàm inuestigabiles sunt viæ eius! Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis consiliarus eius fuit? vel quis prior dedit ei, & non retribuetur illi? Quoniam in ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia; ipsi claritas in sæcula sæculorum. 383.a

Obsecro vos fratres per misericordiam Dei, 12
vt constituatis corpora vestra, hostiam viuam, sanctam, placentem Deo, nec configuremini sæculo huic, sed transformamini in renouatione sensus, ad probandum quæ sit voluntas Dei, bona & placens, & perfecta. 217 a.b 332.b

Si esurierit inimicus tuus, ciba illum, & si sitierit potabis illum: hoc enim faciens carbones viuos superfundes in caput eius.

Noli vinci a malo, sed vince in bono malum. 378 b

Vis non timere potestatem? bonum fac, & 13
habebis laudem ex illa. 381.

Reddite omnibus quæ debentur; cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem. Nemini quicquam debeatis, nisi vt inuicem diligatis 374.a

Dilectio proximi malum non operatur. 529. a

Nox transiuit, dies autem appropinquauit: Abijciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis, tanquam in die decenter ambulemus: non in comessationibus & in ebrietatibus, non in concupiscentiis & impudicitiis: non in certaminibus & zelo 324. a

Tu quis es qui iudicas alienum seruum? Do- 14
mino suo stat aut cadit, stabit autem; potens est enim Deus statuere eum. 99.a. 379.b. 436.b. 531.b

Vnusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. 213.a. 522.b

Si pro-

Opere citatarum locupletissimus

Si propter escam frater tuus scandalizatur, iam non in charitate ambulas. Noli esca tua illū perdere propter quem Christus mortuus est. Bonū est non māducare carnem: neque bibere vinum, neque ostendere in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur. 521.a.

Non est regnum Dei esca, & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium in Spiritu Sancto. 384.

16 Rogo vos fratres, diligenter obseruare eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam vos didicistis, aut dicunt, aut faciunt, & declinate ab ipsis. 531.b

* Soli sapienti Deo. 542 a

EX EPISTOLA I. AD CORINTHIOS.

OBsecro vos, fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt idipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata. Sitis autem compositi in eodem sensu & in eadem sententia. 255 b. 387.a

* Nunquid in nomine Pauli baptizati estis? 48. b. 454.b

Misit me Christus annunciare non in sermonis sapientia, ne euacuetur crux Christi. Verbum enim crucis stultitia est iis qui pereunt, iis autem qui saluantur: virtus Dei est. Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo. Vbi sapiens? vbi scriba? vbi conquisitor huius sæculi? nonne infatuauit Deus sapientiam huius mundi? Quoniam quidem in sapientia Dei non cognouit mundus per sapientiam Deum, complacuit Deo per stultitiam prædicationis saluare credentes. Quoniam Iudæi signa desiderant, & Græci prudentiam quærunt: nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudæis & Græcis Christum, Dei virtutem, & Dei sapientiam. 312. 386 a 546.b

2* Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit. 131.b. 443.

3* Et ego quidem fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus quasi infantibus in Christo. Lac vobis potum dedi, non *a* escam, dum adhuc enim pusilli eratis, non poteratis, sed neque nunc potestis: adhuc enim estis carnales Vbi enim in vobis *b* æmulatio & contentio, & dissensiones, nonne carnales estis, & secundùm hominem ambulatis? 345.a. 373. b. 437 b

a cibum. *b zelus.*

* Saluus erit, sic tamen quasi per ignem. 100.a

* Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis. 140.a. 379. a

* Nemo se decipiat. Si quis putat sapientiam se esse in vobis, mundo huic stultus fiat, vt *c* sit sapiens. Sapiens enim huius mundi stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: Reprehendam sapientes in astutia ipsorum. Et: Cognouit Deus cogitationes sapientium quoniam stultæ sunt. 313. b. 386. a

c fiat.

4* Quid enim habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? 573.

Imitatores mei estote, sicut & ego Christi. 98. b 516.b *

Non in sermone est verbum Dei, sed in virtute 387.b *

Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio sicut estis azymi. Nam & Pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis. 231.b 376 a *5

Si quis frater, fornicarius, aut idolorum cultor, aut auarus, aut raptor, siue iniustus nominatus fuerit, cum eiusmodi quidem nec cibum capere. 489. b *

Audet quisquam vestrum aduersus alterum negotium habens disceptare apud iniustos, & non apud sanctos? An nescitis quia sancti hunc mundum iudicabunt? Iam quidem totum delictum in vobis est, quia iudicia habetis cum inuicem. Quare non magis iniuriam patimini, aut quare non magis fraudamini? Sed vos iniuriam facitis & fraudatis, & hoc fratribus? an nescitis quoniam iniusti regnum Dei non consequentur? 381.b *6

Neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum adpetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur. Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed iustificati estis, sed sanctificati estis, in nomine Domini Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri. 115. a. 116. b 385.b *

Omnia licent, sed non omnia expediunt, &c. 230. a. 387.b *

Nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Auferens membra Christi, faciam membra fornicariæ Absit. An nescitis, quia qui conglutinatur fornicatiæ, vnum corpus sunt? Erunt enim duo in carne vna. Qui autem ie coniunxerit Domino, vnus spiritus est. 385 a *

Omne delictum quodcunque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat 101. b. 3⁰5 a. 4⁰8.b. *

Non estis vestri, empti enim estis pretio magno: clarificate & portate Deum in corpore vestro. 178.a. 166.b 375.a. 385.b *7

Bonum est homini mulierem non contingere: propter fornicationem autem vnusquisque vxorem suam habeat, & vnaquæque virum suum habeat. Vxori vir debitum reddat, similiter & vxor viro. Vxor corporis sui potestatem non habet, sed vir, similiter & vir potestatem sui corporis non habet, sed vxor. Nolite fraudare inuicem nisi ex consensione ad tempus vt vacetis orationi, vt iterum reuertimini ad id ipsum, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram: hoc dico secundùm veniam, non secundùm imperium, volo autem omnes homines esse, sicut & me. 380.a *

Vnusquisque proprium donum habet à Deo alius sic, alius autem sic. *

Quod si non se continent, nubant. Iis autem qui coniuncti sunt præcipio, non ego sed Dominus vxorem à viro non separari: si autem recesserit, manere innuptam, aut reconciliari *

Opere citatarum locupletissimus

Si propter escam frater tuus scandalizatur, iam non in charitate ambulas. Noli esca tua illũ perdere propter quem Christus mortuus est. Bonũ est non manducare carnem: neque bibere vinum, neque ostendere in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur. 521.a.

Non est regnum Dei esca, & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium in Spiritu Sancto. 384.

16 Rogo vos fratres, diligenter obseruate eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam vos didicistis, aut dicunt, aut faciunt, & declinate ab ipsis. 531. b

* Soli sapienti Deo. 542 a

EX EPISTOLA I. AD CORINTHIOS.

OBsecro vos, fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt idipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata. Sitis autem compositi in eodem sensu & in eadem sententia. 255 b. 387.a

* Nunquid in nomine Pauli baptizati estis? 48. b. 454. b

Misit me Christus annunciare non in sermonis sapientia, ne euacuetur crux Christi. Verbum enim crucis stultitia est iis qui pereunt, iis autem qui saluantur: virtus Dei est. Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo. Vbi sapiens? vbi scriba? vbi conquisitor huius sæculi? nonne infatuauit Deus sapientiam huius mundi? Quoniam quidem in sapientia Dei non cognouit mundus per sapientiam Deum, complacuit Deo per stultitiam prædicationis saluare credentes. Quoniam Iudæi signa desiderant, & Græci prudentiam quærunt: nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudæis, & Græcis Christum, Dei virtutem, & Dei sapientiam. 312. 386 a 546. b

2* Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit. 131. b. 443.

3* Et ego quidem fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus quasi infantibus in Christo. Lac vobis potum dedi, non *a* escam, dum adhuc enim pusilli eratis, non poteratis, sed neque nunc potestis: adhuc enim estis carnales. Vbi enim in vobis *b* æmulatio & contentio, & dissensiones, nonne carnales estis, & secundùm hominem ambulatis? 325. a. 373. b. 437. b

a cibum. *b zelus.*

* Saluus erit, sic tamen quasi per ignem. 100. a

* Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis. 140. a. 379. a

* Nemo se decipiat. Si quis putat sapientiam se esse in vobis, mundo huic stultus fiat, vt *c* sit sapiens. Sapiens enim huius mundi stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: Reprehendam sapientes in astutia ipsorum. Et: Cognouit Deus cogitationes sapientium quoniam stultæ sunt. 313. b. 386. a

c fiat.

4* Quid enim habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? 373.

Imitatores mei estote, sicut & ego Christi. 98. b 526. b *

Non in sermone est verbum Dei, sed in virtute 387. b *

Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio sicut estis azymi. Nam & Pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis. 231. b 376 a *5

Si quis frater, fornicarius, aut idolorum cultor, aut auarus, aut raptor, siue iniustus nominatus fuerit, cum eiusmodi quidem nec cibum capere. 489. b *

Audet quisquam vestrum aduersus alterum negotium habens disceptare apud iniustos, & non apud sanctos? An nescitis quia sancti hunc mundum iudicabunt? Iam quidem totum delictum in vobis est, quia iudicia habetis cum inuicem. Quare non magis iniuriam patimini, aut quare non magis fraudamini? Sed vos iniuriam facitis & fraudatis, & hoc fratribus: an nescitis quoniam iniusti regnum Dei non consequentur? 381. b *6

Neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum adpetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur. Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed iustificati estis, sed sanctificati estis, in nomine Domini Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri. 115. a. 526. b 385. b *

Omnia licent, sed non omnia expediunt, &c. 230. a. 387. b *

Nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Auferens membra Christi, faciam membra fornicariæ. Absit. An nescitis, quia qui conglutinatur fornicariæ, vnum corpus fiunt? Erunt enim duo in carne vna. Qui autem se coniunxerit Domino, vnus spiritus est. 385 a *

Omne delictum quodcunque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. 101. b. 385 a. 418. b. *

Non estis vestri, empti enim estis pretio magno: clarificate & portate Deum in corpore vestro. 278. a. 166. b 375. a. 385. b *7

Bonum est homini mulierem non contingere: propter fornicationem autem vnusquisque vxorem suam habeat, & vnaquæque virum suum habeat. Vxori vir debitum reddat, similiter & vxor viro. Vxor corporis sui potestatem non habet, sed vir, similiter & vir potestatem sui corporis non habet, sed vxor. Nolite fraudare inuicem nisi ex consensu ad tempus vt vacetis orationi, vt iterum reuertimini ad id ipsum, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram: hoc dico secundùm veniam, non secundùm imperium; volo autem omnes homines esse, sicut & me. 380. a

Vnusquisque proprium donum habet à Deo alius sic, alios autem sic. *

Quod si non se continent, nubant. Iis autem quæ nupserunt præcipio, non ego sed Dominus vxorem à viro non separari: si autem recesserit, manere innuptam, aut reconciliari *

te, reſurgit in virtute. Seminatur corpus animale, reſurgit ſpiritale. 384. a

* Oportet enim corruptiuum iſtud induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem. Cùm autem corruptiuum hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet verbum quod ſcriptum eſt: Abſorpta eſt mors in contentionem. Vbi eſt mors aculeus tuus? vbi eſt mors contentio tua. 296 b. 384 b. 526. a

* Primus homo de terræ limo, ſecundus homo de cœlo, qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœleſtis, tales & cœleſtes.

* Quomodo portauimus imaginem eius qui de limo eſt, portemus & imaginem eius qui in cœlis eſt. 233. b. 268. a. 325. a. 355 a. 375. a

* Ecce myſterium vobis dico. Omnes quidem reſurgemus, ſed non omnes immutabimur, in momento, in ictu oculi, in nouiſſima tuba. Canet enim tuba & mortui reſurgent; incorrupti, & nos immutabimur. 555. a

Virtus peccati lex. 527. b

EX EPISTOLA AD CORINTHIOS II.

2. Cor. 2. * ALiis odor mortis in mortem, aliis odor vitæ in vitam. 465. b

3* Obtuſi ſunt ſenſus eorum vſque ad hunc diem, hoc eodem velamento in lectione veteris teſtamenti manente, quod non reuelatur; quia in Chriſto euacuatur: & vſque in hodiernum, ſi quando legitur Moyſes, velamentum eſt ſuper cor eorum. Mox autem vt conuerſi fuerint ad Dominum auferetur velamentum. 344. a

5* Omnes nos manifeſtari oportet ante tribunal Chriſti, vt reportet vnuſquiſq; ſui corporis propria, ſecundum quæ egit ſiue bona ſiue mala. 361. a. 383. a. 551. a

6* Nemini dantes vllam offenſionem, vt non vituperetur miniſterium noſtrum. 532. a

In omnibus commendantes quaſi Dei miniſtros, in ſuſtentatione multa, in preſſuris, in tentationibus, in tribulationibus, in anguſtiis, in plagis, in cuſtodiis, in carceribus, in ſeditionibus, in inuocationibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis, in caſtitate, in ſcientia, in longanimitate, in bonitate, in Spiritu ſancto, in charitate, non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma iuſtitiæ à dextris. & à ſiniſtris. 526. a

* Nolite iugum ducere cum infidelibus. Quæ autem participatio eſt iuſtitiæ, & iniquitati? Aut quæ eſt communicatio luci ad tenebras? 185. b 385. a

8* Si voluntas prompta eſt ſecundum quodcunque habuerit acceptabile eſt, non ſecundū quod non habuerit neque ſit aliis refrigerium, vobis autem preſſura 373. a

* Veſtra abundantia illorum inopiam ſuppleat, vt & illorum abundantia veſtræ inopiæ ſit ſupplementum, vt ſit æqualitas ſicut ſcriptum eſt: Qui multum habuit, non abundauit, & qui modicum non indiguit. 372. b

9* Qui parce ſeminat, parce & metet, & qui ſeminat in benedictione, de benedictione & metet. Vnuſquiſque autem ſicut corde propoſuit; non quaſi ex triſtitia, vel ex neceſſitate, hilarem enim datorem diligit Deus, ſicut ſcriptum eſt; Diſtribuit, dedit pauperibus, iuſtitia eius manet in æternum. 372. b

Qui adminiſtrat ſemen ſeminanti, & panem ad edendum præſtabit. Et multiplicabit ſeminationem veſtram, & augebit incrementa frugum iuſtitiæ veſtræ, vt in omnibus locupletemini: Adminiſtratio huius officii non tantum ſuppleuit ea quæ ſanctis deſunt, ſed & abundauit per multam gratiarum actionem in Deum. 305. b. 372. b *

Non enim audemus nos comparare aut conferre quibuſdam qui ſeipſos commendant, ſed ipſi in nobis ipſis noſmetipſos commendantes, &c 526. a *10

Deſpondi vos vni viro virginem caſtam adſignare Chriſto. 202. a *11

Transfigurat ſe velut angelum lucis. 254. a *

Scio hominem raptum vſque in tertium cœlum. 537. b *12

Datus eſt mihi ſtimulus carnis meæ, Angelus Satanæ, qui me colaphizet, vt non extollar: propter quod ter Dominum rogaui vt diſcederet à me. & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur 297. b 374 b 450. a *

Timeo ne forte veniens ad vos lugeam multos, ex iis qui ante peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam de immunditiis quas fecerunt, & fornicationibus & libidinibus. 102. b *

EX EPISTOLA AD GALATAS

MIror quod ſic tam cito demutamini ab eo qui vos vocauit in gratiam ad aliud Euangelium; quod non eſt aliud, niſi ſi ſunt aliqui qui vos turbant, & volunt conuertere Euangelium Chriſti. Sed licet nos aut Angelus de cœlo aliud adnunciet præterquam quod adnunciauimus vobis, anathema ſit. Sicut prædiximus & nunc iterum dico: Si quis aliquid vobis adnunciauerit præterquam quod accepiſtis, anathema ſit. 48 b. 148. a Galat. 1.

Si hominibus placere vellē Chriſti ſeruus non eſſem. 186. b, 144. a 149. b 228 b 230. b 383. a *

Reprehenſio Petri à Paulo 177. b

Abraham credidit Deo, & deputatum eſt ei ad iuſtitiam Cognoſcitis ergo quia qui ex fide ſunt, filii ſunt Abrahæ. Prouidens autem ſcriptura, quia ex fide iuſtificat gentes Deus, prænunciauit Abrahæ quia benedicentur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide ſunt, benedicti ſunt cum fideli Abraham. 147. a. 344. b *3

Factus pro nobis maledictum. 477 a

Quotquot in Chriſto baptizati eſtis, Chriſtum induiſtis. 140. a. 193. b. 202. a

At vbi aduenit impletio temporis, miſit Deus filium ſuum natum de muliere. 351. a *4

Quæ autem ſurſum eſt Hieruſalem libera eſt, quæ eſt mater omnium noſtrum 549. a *

Diliges proximum tibi tanquam te. Si autem mordetis & accuſatis inuicem, videte ne conſummamini ab inuicem. 21 b. 373. *5

Caro concupiſcit aduerſus ſpiritum, & ſpi-

ſtitus aduerſus carnem. Hæc enim inuicem aduerſatur ſibi, vt non quæ vultis ipſa faciatis. Manifeſta autem ſunt facta carnis, quæ ſunt, adulteria, fornicationes, immunditiæ, ſpurcitiæ, idololatria, veneficia, homicidia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animoſitates, prouocationes, ſimultates, diſſentiones, hæreſes, inuidiæ, ebrietates, comeſſationes, & his ſimilia: quæ prædico vobis ſicut & prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non poſſidebunt. Fructus autem ſpiritus eſt charitas. gaudium, pax, magnanimitas, bonitas, fides, manſuetudo, continentia, caſtitas. 168 a

* Qui autem ſunt Chriſti, carnem ſuam crucifixerunt cum vitiis & concupiſcentiis ſuis. 219. a.383.a

* In contemplatione habentes vnuſquiſque ne & vos tentemini Alter vtrum onera ſuſtinete, & ſic adimplebitis legem Chriſti. 99 a 375.a

Onera veſtra ſuſtinete inuicem & ſic adimplebitis legem Chriſti.

* Deus non deridetur 166 b. 143.a

Ergo eum tempus habemus, operemur quod bonum eſt ad omnes. maxime autem ad domeſticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim ſuo metemus 310.a 316.b

Mihi autem abſit gloriari niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti, per quem mihi mundus crucifixus eſt, & ego mundo 219.a 376.b

EX EPISTOLA AD

EPHESIOS.

*Ephes. 1. QVi ſimul conuiuificauit nos ſimulque ſedere fecit in cœleſtibus. 149 b.5.6.b

* Et cum veniſſet adnunciauit vobis pacem his qui longe, & pacem iis qui prope quia per ipſum habemus acceſſum ambo in vno ſpiritu ad patrem. 161.

* Vt poſſitis comprehendere quæ ſit latitudo. 477 b 544.b

* Obſecro vos ego vinctus in Domino, digne ambulate vocatione qua vocati eſtis, cum omni humilitate ſenſus & lenitate, cum patientia ſuſtinentes inuicem in dilectione, ſatisagentes ſeruate vnitatem ſpiritus in coniunctione pacis. 101. a.204 b.255 b.317 a

* Vnum corpus & vnus ſpiritus, ſicut vocati eſtis in vna ſpe vocationis veſtræ. 204. b.254 b

* Vnus Dominus, vna fides, vnum baptiſma, vnus Deus & pater omnium, qui ſuper omnes & per omnia & in omnibus nobis. 76. b. 86 a. 895 b.104.a. 254 b.541.a

* Aſcendens in altum captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. 474.a.476.b. 550 b

Exponite prioris conuerſationis veterem hominem, qui corrumpitur, ſecundum concupiſcentias deceptionis. Innouamini autem ſpiritu ſenſus veſtri, & induite nouum hominem, eum qui ſecundum Deum conſtitutus eſt in iuſtitia, & ſanctitate & veritate 376.a

* Iraſcimini & nolite peccare, ſol non occidat ſuper iracundiam veſtram. 374 b

* Nolite locum dare diabolo. 141. b 574.b

Omnis ſermo malus ex ore veſtro non procedat, ſed bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus. 81 b 376.b

Nolite contriſtare Spiritum ſanctum Dei in quo ſignati eſtis in diem redemptionis.

Omnis amaritudo. & ira, & indignatio, & clamor, & blaſphemia auferatur à vobis. 317.a. 374 b *5

Stultiloquium & ſcurrilitas, quæ ad rem non pertinet, non nominetur quidem in vobis. Hoc enim ſcitote intelligentes, quia omnis fornicator aut immundus, aut fraudator quod eſt idololatria, non habet hæreditatem in regno Chriſti & Dei. 101 b 381.b

* Nemo vos decipiat inanibus verbis: propterea enim venit ira Dei ſuper filios contumaciæ, nolite ergo eſſe participes eorum. 77.a.157.a. 260.a 439 b

* Vt filii lucis ambulate. Fructus enim luminis eſt in omni bonitate & iuſtitia & veritate, probantes quod beneplacitum ſit Deo. 533.a.b

Vir caput eſt mulieris. 418.b

* Chriſtus dilexit Eccleſiam & ſeipſum tradidit pro ea, vt eam ſanctificaret, purgans eam lauacro aquæ in verbo vitæ 194.a.209 a

Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & erunt duo in carne vna, Sacramentum iſtud magnum eſt: Ego autem dico in Chriſtum & Eccleſiam 91.a

Filii obſequentes eſtote parentibus veſtris, hoc enim eſt iuſtum. Honora patrem tuum & matrem tuam, quod eſt mandatum primum in promiſſione, vt bene ſit tibi, vt ſis longæuus ſuper terram 306 a

Et vos parentes nolite in iracundiam mittere filios veſtros, ſed nutrite illos in diſciplina & correptione Domini ibid.

Serui obedite dominis carnalibus cum metu & tremore, & in ſimplicitate cordis veſtri ſicut Chriſto, non ad oculum ſeruientes, quaſi hominibus placentes, ſed quaſi ſerui Dei. ibid.

Et vos Domini eadem facite ad eos, laxantes iracundiam, ſcientes quia & veſter & ipſorum Dominus eſt in cœlis, & exceptio perſonarum non eſt in illo ibid.

* Non eſt nobis colluctatio aduerſus carnem & ſanguinem, ſed aduerſus poteſtates & principes huius mundi harum tenebrarũ, aduerſus ſpiritualia nequitiæ in cœleſtibus. Propter hoc induite tota arma Dei, vt poſſitis reſiſtere in die nequiſſimo, vt cum omnia perfeceritis ſtetis accincti lumbos veſtros in veritate Euangelii, induti loricam iuſtitiæ, & calciati pedes in præparatione Euangelii pacis in omnibus aſſumentes ſcutum fidei, in quo poſſitis omnia ignita iacula nequiſſimi extinguere, & galeam ſalutis aſſumere. & gladium ſpiritus qui eſt verbum Dei. 530 b.389 a

EX EPISTOLA AD

PHILIPPENSIS.

VEruntamen omni modo ſiue per accuſationem, ſiue per veritatem, Chriſtus adnuncietur. 185. a.203 b Philip. 1. *

Mihi viuere Chriſtus eſt, mori lucrum. 196.b *

Qui in figura Dei conſtitutus, non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualẽ Deo, ſed ſemetipſũ exinani-

exinaniuit formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit se, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. 356. b. 381. a. 447. b. 545. a

Deus exaltauit illum & donauit illi nomen quod est super omne nomen: vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium, & infernorum. 319. a. 544. a

Omnia autem pro dilectione facientes sine murmurationibus, & reputationibus, vt sitis sine querela, & immaculati filij Dei. 376. b

Lucete sicut luminaria in mondo. 21. a. 379. a

Omnes sua quærunt & non quæ sunt Christi. 375. b.

Videte canes, videte malos operarios. 433. a

Quorum finis interitus est, quorum Deus venter est, & gloria in confusione eorum, qui terrena sapiunt. Nostra autem conuersatio in cœlis est, vnde & saluatorem expectamus, dominum nostrum Iesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ. 217. a. 300. a. 375. b. 459 a. 556. a

4 Saturatus sum recipiens ab Epaphrodito ea quæ à vobis missa sunt odorem suauitatis, sacrificium acceptum, & beneplacitum Deo. 272.

Deus pacis & dilectionis erit vobiscum. 534. a

EX EPISTOLA AD COLLOSSENSES.

1. Col. 1 Qui est imago Dei inuisibilis & primogenitus totius creaturæ. 352. a

Quia per ipsum creata sunt omnia visibilia & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates. 340. a

Primogenitus à mortuis, vt fieret in omnibus ipse primatum tenens. 352. a

2 Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam & inanem fallaciam secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum. quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis. 99. b. 313. b.

Circumcisi estis, circumcisione non manufacta in expoliatione carnis, sed in circumcisione Christi. 344. b

Delens quod aduersus nos erat chirographum, & affigens illud cruci suæ tradoxit, principatus sibi potestates, triumphans eos in semetipso. 544. a

Si mortui estis cum Christo ab elementis mundi; quid tanquam viuentes in mondo vana sectamini? 373. b. 429. b. 551. b. 556. b

3 Si consurrexistis cum Christo quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est in dextera Dei sedens, quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram sunt. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos cum eo apparebitis in gloria. 524. a. 375. b

Mortificate ergo membra vestra quæ sunt super terram, exponentes fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & auaritiam quæ est idolorum seruitus, propter

D. Cyprian.

quæ venit ira Dei. 101. b. 512. a

Vbi non est Iudæus & Græcus, circumcisio & præputium, Barbarus & Scytha, masculus & fœmina, seruus & liber, sed omnia & in omnibus Christus. 522. a.

Instate orationi, vigilantes in ea. 572. b. 24. 4 a. 390. a

EX EPISTOLA AD THESSALONICENSES, I.

Hæc est voluntas Dei vt abstineatis vos à fornicatione. 418. b 1. Thes. 4.

Non circumuenire in negotio fratrem suum; quia vltor est Deus de his omnibus. pagina 387 a

Nolumus vos ignorare fratres de dormientibus, vt non contristemini sicut & cæteri qui spem non habent Si enim credimus quia Iesus mortuus est & resurrexit, sic & Deus eos qui dormierunt in Iesu, adducet cum illo, &c 356. a. 299 b. 384 a 51. a

5 Dies Domini sicut fur in nocte ita veniet. Cum dixerint pax & firmitas, tunc illis repentinus adueniet interitus. 387. b

EX EPISTOLA AD THESSALONICENSES. II.

Ne quis vos seducat vllo modo: quoniam nisi discessio venerit primum, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis qui aduersatur & extollit se super omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita vt in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus. Et tunc reuelabitur iniquus quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, & euacoabit illuminatione aduentus sui eum, euius est aduentus, secundum opera Satanæ, in omni virtute, signis & prodigiis mendacibus Et ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati. 551. a 2. Thes. 2.

Dilectum veritatis non receperunt vt salui fierent, ac propterea mittet illis Deus operationem erroris: vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed sibi placent in iniustitia. 118. b. 246 a

3 Præcipimus autem vobis in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt discedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinatè & non secundum traditionem, quam acceperunt à nobis. 121. b. 260. a. 381. b

Neque gratis panem manducauimus ab aliquo, sed in labore & fatigatione, nocte & die operantes, ne quem vestrum grauaremus. 19. a 386. a 531. a

EX EPISTOLA AD TIMOTEUM PRIMA.

Finis autem præcepti est charitas de corde puro & conscientia bona & fide non ficta. 529. b 1. Tim. 1.

Scimus quoniam bona est lex, si quis ea legitimè vtatur 527. b

EX EPISTOLA AD TIMOTHEVM II.

EX EPISTOLA AD TITVM.

EX EPISTOLA IOANNIS II.

EX EPISTOLA IVDÆ.

EX APOCALYPSI IOANNIS.

Et vidi in medio throni & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem quasi occisum, habentem cornua septem, & oculos septem. qui sunt septem spiritus Dei missi per orbem terræ Et venit & accepit librum de dextera Dei sedentis in throno. Et cùm accepisset librum, quatuor animalia & viginti quatuor seniores prostrauerunt se ante agnum, habentes singuli cytharas & pateras aureas plenas odoramentis supplicationum, quæ sunt orationes sanctorum, & cantauerunt canticum nouum, dicentes: Dignus es domine accipere librũ & aperire signcula eius, quoniam occisus es, & redemisti nos sanguine tuo, ex omni tribu, & lingua & populo, & natione, & fecisti nos regnum Deo nostro, sacerdotesque fecisti & regnabunt super terram 357 b

6 Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus: & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verus æquum iustumque iudicans, & prælìabatur, eratque coopertus veste conspersa sanguine, & dicitur nomen eius, sermo Dei. 352. b

Et cùm aperuisset quintum sigillum, vidi sub ara Dei animas occisorum propter verbum Dei & martyrium suum, & clamauerunt magna voce, dicentes: Quousque domine sanctus & verus non iudicas, & vindicas sanguinem nostrum de his qui in terris inhabitant Et datæ sunt eis singulæ stolæ albæ, & dictum est eis vt requiescerent breui ad huc tempore, donec impleretur numerus conseruorum & fratrum eorum, quique postea occidentur exemplo ipsorum. 248 b. 377. b

Et cùm aperuisset sigillum sextum, ecce terræ motus factus est magnus, & factus est sol niger, vt saccus cilicinus, & luna tota sanguinea facta est, & stellæ ceciderunt in terram, quemodo ficus a vento magno agitata mittit grossos suos, & cœlum recessit vt liber cum inuoluitur, & omnis mons & insulæ de locis suis motæ sunt, & reges terræ & maximi quique, & tribuni & diuites, & fortes, & omnis seruus & liber absconderunt se in speluncis & in cauernis montium, dicentes montibus & petris: Cadite super nos & abscondite nos à conspectu patris sedentis super thronum & ab ira agni: quoniam venit dies interitionis, & quis poterit stare: 438. a

7 Post hæc vidi turbam magnam quam dinumerare ex his nemo poterat, ex omni gente, & ex omni tribu, & ex omni populo & lingua, stantes in conspectu throni, & in conspectu agni, & erant amicti stolas albas & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus Deo nostro sedentis super thronum, & agno. Et respondit vnus ex senioribus dicens mihi: Hi qui amicti sunt stolas albas, qui sunt, & vnde venerunt? Et dixi ei Domine mi tu scis. Et ait mihi: Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione, & lauarunt stolas suas, & candidas eas fecerunt in sanguine agni. Ideo sunt in conspectu throni Dei, & seruiunt ei a diebus ac b noctibus in templo eius. Et is qui sedet in throno, inhabitat super eos, neque esurient neque sitient vnquam, sed neque sol super eos cadet, nullum vnquam æstum patientur, quoniam agnus qui in medio throni est, reget eos. Et deducet eos ad fontes vitæ aquarum, & absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum. 336. b. 377. b

a die
b nocte

Et vidi, & ecce agnum stantem in monte Sion & cum eo centum quadraginta quatuor millia, & habebant nomen eius, & nomen patris eius scriptum in frontibus suis. 360. a 14

Hi sunt, qui cum mulieribus se non coinquinauerunt, virgines enim permanserunt. hi sunt qui sequuntur agnum quocunque ierit. 228. b. 453. b

Et vidi alium angelum volantem in medio cælo habentem Euangelium æternum, vt adnounciaret super omnem terram, & super omnes nationes & tribus, & linguas, & populos, dicentem voce magna. Metuite potius Deum & date illi claritatem, quoniam venit hora iudicij eius, & adorate eum; fecit cœlum & terram, & mare & omnia quæ in eis sunt. 310. a

Si quis dorat bestiam & imaginem eius & accipit notam in fronte sua & manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ eius: & punietur igne & sulphore sub oculis sanctorum angelorum, & sub oculis agni, & fumus de tormentis eorum ascendet in sæcula sæculorum: nec habebunt requiem die ac nocte, quicunque adorant bestiam & imaginem eius. 130. a. 156. a 330. b

Beati erunt qui vigilabunt, & seruabunt vestimenta sua ne nudi ambulent, & videant turpitudinem suam. 16

Et venit vnus ex septem angelis habentibus phialas, & aggressus est me dicens: Veni ostendam tibi damnationem meretricis magnæ, sedentis super aquas multas, cum qua fornicari sunt reges terræ. Et duxi me in spiritu. Et vidi mulierem sedentem super bestiam, & mulier illa amicta erat pallium purpureum & coccineum, & adornata erat auro & lapidibus pretiosis, & margaritis, tenens poculum aureum in manu sua plenum execrationum, & immunditiæ & fornicationis totius terræ 230. b 380 b. 181 a 17

Aquæ quas vidisti super quas sedet meretrix illa, populi sunt, & turbæ, & gentes, & regna. 149. a. 434. a

Et audiui aliam vocem de cælo dicentem: Exi de ea populus meus, ne particeps sis delictorum eius, & ne perstringaris plagis eius: quoniam delicta eius vsque ad cælum peruenerunt, & meminit dominus Deus iniquitatum eius Ideo reddidit ei dupla, & in quo poculo miscuit, duplum remixtum est ei, & in quantum se clarificauit, & deliciarum habuit, intantum datus est ei cruciatus & luctus: quoniam in corde suo dicit: Regina sum, & vidua esse non possum nec luctum visura sum, propterea vna hora plagæ eius aduenient, mors, luctus & fames, & igni cremabitur, quoniam fortis est dominus Deus qui eam iudicabit, & flebunt & plangent se in ea reges terræ, qui cum ea fornicati sunt, & in delictis conuersati sunt 240. a 380. b 18

Regnauit Dominus Deus omnipotens, gaudeamus & exultemus, & demus ei gloriæ charitatem, quoniam venerunt nuptiæ agni, & vxor eius se præparauit. 359. a

FINIS INDICIS SCRIPTVRARVM.

INDEX IN TRES D. CYPRIANI OPERVM TOMOS.

A.

B.

D.

I.

quod

Pascha

Simplicitas

INDEX

INDEX RERVM AC VOCVM IN ADNOTATIONIBVS EXPLICATARVM.

A

Dionysius

FINIS.

IACOBO PAMELIO

THEOLOGO, DE CYPRIANO AB EO RESTITVTO.

LVDOVICVS CARRION I. C.

DVM veterum in lucem reuocas sacrata, Pameli,
Scripta patrum, squalore diu quæ pressa, situque
Obruta: nec radios solis neque tela diei
Pertulerant, ignota inhonoráque nomina vitæ:
Aut alios, quorum virtutem posthuma secla
Concelebrant, primi è tenebris extollere lumen
Qui potuere olim, ingenio fœliciter ornas;
Dignus es inter eos, quis dus vitámque, decúsque
Immortali æuo, summa cum pace, fruaris.
His non difficile est rationem reddere dictis.
Primo, quod pulchrum est magnis in rebus agendis
Noctes atque dies niti perstante labore:
Tum porrò, quia si, vt natura petit ratióque,
Dicendum est, scriptis antistant sacra prophanis,
Disiuncta à nostris studiis, semotáque longè.
Quisnam etenim, qui non diuina vi rationis
Præditus, ingenium ad cœlestia sidera tollat,
Priscorum scripta illustrabit: & abdita sacris
Sensa voluminibus sapiens rimabitur aptè?
At tu, quem natura suis virtutibus auxit,
Atque auctum varis ornauit diuitiis amplè
Dotibus ingenij: perge illustrare, Pameli,
Cæcilium, fidei Romanæ martyra: Pœnus
Quem sacra narrantem stupuit, quémque æmula Romæ
Carthago, vix ferre valens est mira loquentem.
Sic tibi Roma, caput fidei, quæ conscia nunquam
Erroris, debebit opus seriéque vetusta
Exornatum, & labe carens; sic Pœnica tellus
Ipsa suum ciuem renouato cernet amictu
Fulgentem, & positis pulchro de corpore tandem
Exuuiis, niuea nunc rursum veste nitentem.

DIVI CÆCILII
CYPRIANI
CARTHAGINENSIS
Episcopi, totius Africæ Primatis, & gloriosissimi Martyris.

OPERVM
TOMVS PRIMVS.

Continens Epistolas, nunc primùm, habita temporum ratione, in suas classes distributas, ac suis Adnotationibus & Argumentis illustratas, numero LXXXIII.

2

IACOBI PAMELII AD LECTOREM PRÆFATIO, DE LEGITIMO EPISTOLARUM ORDINE.

RDO quid in re quaque valeat, quantúmque ornamenti & decoris addat: abundè testatum facit confusum illud Chaos, rudis (inquam) indigestáque mundi moles, paulò post à summo rerum opifice Deo ita formata, ita in ordinem concinnum redactis omnibus condecorata, vt ab ornatu κόσμον Græci illam nuncupent. In oratione quoque, & quouis scripti genere, quantum momenti habeat, quidve lucis adferat, tradunt Rhetores. Atqui si quo alio in Auctore, certe in Cyprian. requisitum illum, nemo dubitabit opinor (in Epistolis præsertim) qui summis, quod aiunt, labris illarum gustum aliquem fecerit; vt pote quàm iam olim deprehenderim, ita ex se mutuo illas dependere, vt pleræque sine aliis intelligi nequeant. Quum primum itaque Morelli editionem videre contigit, spe ducebar, iam votis meis satisfactum iri, qui existimarem hominem eruditum ordinem non temerè immutasse, nisi temporum habita ratione. Verum vbi deprehendi ab illo perturbata potius omnia quàm in ordinem digesta (quod considerabit facile qui meas has Epistolarum classes cum illis conferet) ipse ego tentare cœpi, num certum illum quem desiderabam ordinem adinuenire liceret. Cœptis autem meis ita Deus Optimus Maximus annuit, vt viri docti complures quibus illa communicare visum fuit, datis ad me litteris, calculis suis non adprobarint modò, sed & multum lucis D. Cypriano accessurum nostra hac opera professi sint, inter quos honoris ergo de nomine appellandum censui Reuerend. Ruremundensem Episc. Dn. Guilielm. Lindanum. Neque nouo in exemplo primus ego hac tempestate tentaui, sed in Epist. Cicer. ad Atticum idipsum præstitit vir circa controuersiam doctiss. Paulus Manutius Aldi filius: quem adeò non dubito ipsum hoc in Cypriano suo facturum fuisse, si laboribus illis quotidianis typographicis occupatissimo fuisset integrum. Neque etiam est quod me ab instituto remoretur illorum sententia, qui ea de causa veterem illam per Libros distinctionem retinendam censent, quod eo ordine à Neotericis scriptoribus citetur passim D. Cyprianus. Illis enim satis consultum puto per indicem editionis illius, quem nostræ huius catalogo subtexui; ad quem recurrere licebit, si quando iuxta illam citatus reperiatur. Quàm tamen tumultuaria ea fuerit, colligere erit haud difficile, ex notis illius ad marginem nostro adiectis indici. Si exemplum quis petit, occurret imprimis Epist. ad Cornelium prorsus inuersus ordo, vtpote inter quas, quæ primo collocabantur loco postremo

scriptas historiæ fides perspicuum facias: deinde non minus præposterus, Epist. de baptizandis hæreticis, etiam apud Morellum. Si quem vicissim in ipso statim limine editionis nostræ offendas Epist. Donati, inter Epist. D. Cypr. primo loco posita, respondeo imitatum me hac in re D. Ambr. & Augustini, imò ipsius Ciceronis & dictorum ad Atticum & familiarium Epist. centones; in quibus id ferè vsurpatum reperio, vt suis responsis præfigantur, ad quas respondetur, litteræ. Et certè in ipso quoque hoc Auctore, iuxta vulgatos codices interiectam habes Epist. Cleri Romani lib. 2. iuxta Manutium, Cornelij duas, & Lucij vnam lib. 3. apud Morellum, denique eas omnes quas à me suis quibusque locis interseruntur, excepta illa Donati, quam nunc primum in lucem emitto. Porro quid vtilitatis præter lucem illam conferat nostra hæc digestio, adnotationes nostræ indicant, in quibus de singularum quoque Epist. ordine latius. De ordinis itaque ratione vbi paucis hic aliquid dixero, finem imponam. Vniuersum Epist. corpus in sex classes, numero tamen non interpolato, distinxi. Prima vnicam continet D. Cypr. Epist. cum præfixa dicta Donati Epist. quas statim à baptismo ab illis conscriptas, nemo est doctiorum qui dubitet. Secunda classis earum est, quę toto biennio in secessu Auctoris emissæ sunt. Quarum duas priores (quæ sunt ipso illo secessu & obitu Fabiani Papæ) sequuntur Epist. x. tredecim illarum numero, quarum exempla Romam misisse se testatur Epist. xv. Ratione eadem Epistolæ xxiij. sex pręcedentes pręfixi, xxix. alias duas, quippe quarum in illis fit mentio. Atque his responsa Cleri Romani duo ordine optimo subiunxi. De cæteris eiusdem classis, suo loco plura. Tertia, Epistolas complectitur plures sub Pontificatu Cornelij, & vnam sub Lucij Pontificatu datas. Quas inter, Cypriani sunt Epistolæ ad Cornelium octo, quarum meminerunt Eusebius & D. Hieron. ac ad eumdem Synodi Carthag. vna, ipsius verò Cornelij ad Cyp. duæ, falso antea Cyp. ascriptæ, de quarum & reliquarum ordine, suis quibusque locis reddita est ratio. In quartam retecimus Epist. varias planè ἀδιατάκτους, de quibus tamen quo tempore scripta sint, certi nihil colligere licuit. Quintam occupant, quas sub Pontificatu Stephani scriptas aut Epistola conuincit aut titulus, & de baptizandis hęreticis aliquot. Nam sub Stephano primum contigisse eam controuersiam, tum in adnotationibus, tum in vita Auctoris latiùs à me comprobatum est. Et inter has primo loco scriptas ad Ianuarium & ad Quintum litteras, quæ sequuntur ad Stephanum & ad Iubaianum, disertis verbis indicant, quibus ritè subiectas illas ad Pompeium & Firmilianum, argumentum earumdem perspicuum facit. Postrema denique classis aliquot in exilio, ac duas sub finem vitæ Cypriani conscriptas habet. E quibus illa Lucij, non Papæ, sed Episcopi Africæ, perperam hactenus Cypriano ad Lucium Papam inscripta est. Habes hîc paucis, benigne Lector, ordinis nostri rationem, quam legitimam tibi visam iri confido, sin secus, in magnis vel voluisse sat est. Vale igitur, & labores hos nostros boni consule.

D. CÆCILII CYPRIANI

EPISTOLÆ, NVNC PRIMVM, HABITA

Temporum ratione, in suas classes distributæ, ac suis adnotationibus & argumentis illustratæ, numero LXXXIII.

Epistolæ statim à baptismo Cypriani conscriptæ.

DONATI AD Cyprianum.

EPISTOLA I.

Ita breuis est hæc Epistola exhortatoria, vt argumento non egeat.

DONATVS CYPRIANO.

CREDO te retinere, sanctissime Cypriane, quæ nobis fuerit apud Oratores garrulitas, vnus sensus, vna cogitatio, indiuidua lectio. quare non & indiuiua lectione ita animis roboramur? Aut non ea semper nobis fuit cogitatio, vt simul crederemus?

ADNOTATIONES. in Epistolam Donati ad Cyprianum.

Epistolam hac nunc primum è codice Cambronensi in lucem damus. Videtur fragmentum duntaxat. Nam titulus in manuscripto libro erat iste: Admonitio Donati ad Cyprianum. *Hoc vnum verò hîc obseruandum venit, fuisse Donatum* [illegible] *antea in Oratoria, ita & in baptismo Cypriani collegam. Fortassis ipsum est ille Donatus à Cibaliana, id est, Cibalianæ ciuitatis Episcopus, qui infra in synodo Carthaginiensi de baptizandis hæreticis suam quoque sententiam dixit, cuius etiam nomine cum reliquis Africæ Episcopis dictata sunt epistola liii. ad Cornelium, ac lxx. ad Ianuarium, ad reliquos Episcopos Numidas.*

CYPRIANI I AD DONAtum de gratia Dei.

EPISTOLA II.

ARG. *Promiserat Donato Cyprianus, sermonem se cum illo habiturum de rebus diuinis. Iam promissis admonitus satisfacit, ac multis gratiam Dei per baptismum collatam commendans, quantum sit mutatus ab illo significat, & ad oculum demonstratis mundi erroribus, ad contemptum eius, ad assiduam denique lectionem & orationem adhortatur.*

CÆCILIVS CYPRIANVS Donato Salutem.

BENE admones, Donate charissime. Nam & promisisse me memini, & reddendi tempestiuum prorsus hoc tempus est, quo,* indulgente vindemia, solutus animus in quietem * solemnes ac statas anni fatigantis inducias sortitur, locus etiam cum die conuenit, & mulcendis sensibus ac fouendis ad lenes auras blandientis autumni, hortorum facies amœna consentit. Hic iucundum sermonibus diem ducere, & * studentibus fabulis in diuina præcepta conscientiam pectoris erudire: ac ne colloquium nostrum arbiter profanus impediat, aut clamor intemperans familiæ strepentis obtundat, petamus hanc sedem: dant secessum vicina secreta, vbi dum erratici palmitum lapsus nexibus pendulis per arundines baiulas repunt, vitream porticum frondea tecta fecerunt. Benè hîc studia in aures damus, & dum in arbores & in vites, quas videmus oblectante prospectu, oculos amœnamus, * animũ simul & auditus instruit & pascit obtutus. Quamquam tibi sola nunc gratia, sola cura sermonis est: contemptis voluptatiæ visionis illecebris in me oculus tuus fixus est: tam ore, quàm mente totus auditor es, & hoc amore, quo diligis. Cæterum quale, vel quantum est, quod in pectus tuum veniat

Lib. 1. E. 1.

* Induitis vindemus,

ex nobis? Exilis ingenij angusta mediocritas tenues admodum fruges parit, nullis ad copiam fœcundi cespitis culmis ingrauescit: aggrediar tamen facultate, qua valeo; nam & materia dicendi facit mecum. ' In iudicijs, in concione, pro rostris opulenta facundia volubili ambitione iactetur: cum de domino Deo vox est; vocis pura sinceritas non eloquentiæ viribus nititur ad fidei argumenta, sed rebus. Denique accipe non diserta, sed fortia; nec ad audientiæ popularis illecebram culto sermone fucata, sed ad diuinam indulgẽtiam prædicandam rudi veritate simplicia: ' accipe, quod sentitur antequam discitur; nec per moras temporum longa agnitione colligitur, sed compendio gratiæ maturantis hauritur. ' Ergo cùm in tenebris atque in nocte cæca iacerem, cúmque in salo iactantis sæculi nutabundus ac dubius vestigiis oberrantibus fluctuarem; vitæ meæ nescius, veritatis ac lucis alienus, difficile prorsus ac durum pro illis tunc moribus opinabar, quod in salutem mihi diuina indulgentia pollicebatur, vt quis renasci denuo posset; vtque in nouam vitam ' lauacro aquæ salutaris animatus, quod prius fuerat, exponeret; corporis licet manente compage, ' hominem animo ac mẽte mutaret. " Quî possibilis, aiebam est tanta conuersio: vt repente ac perniciter exuatur, quod vel genuinum situ materiæ naturalis obduruit, vel vsurpatum diu senio vetustatis inoleuit? alta hæc, & profunda penitus radice sederunt. Quando parsimoniam discit, qui epularibus cœnis & largis dapibus assueuit? & qui pretiosa veste conspicuus in auro atque in purpura fulsit, ad plebeium se ac simplicem cultum quando deponit? Fascibus ille oblectatus & honoribus, priuatus & inglorius esse non potest. hic stipatus clientium cuneis, frequentiore comitatu officiosi agminis honestatus, pœnam putat esse cùm solus est: tenacius semper illecebris assuetum, necesse est, vt solebat, vinolentia inuitet, inflet superbia, iracundia inflammet, rapacitas inquietet, crudelitas stimulet, ambitio delectet, libido præcipitet. Hæc egomet sæpe mecum: nam vt ipse quamplurimis " vitæ prioris erroribus implicitus tenebar, quibus exui me posse non crederem: sic vitiis adhærentibus obsecundans eram, & desperatione meliorum malis meis veluti iam propriis ac vernaculis adfauebam. " Sed postquam vndæ genitalis auxilio superioris æui labe detersa, in expiatum pectus ac purum, desuper lumen infudit, postquam cælitus spiritu hausto in nouum me hominem natiuitas secunda reparauit: mirum in modum protinus confirmare se dubia, patere clausa, lucere tenebrosa: facultatem dare quod prius difficile videbatur: geri posse, quod impossibile putabatur, vt esset agnoscere terrenum fuisse, quod prius carnaliter natum delictis obnoxium viueret: Dei esse cœpisse, quod iam spiritus sanctus animaret. " Scis ipse profectò, & mecum pariter recognoscis, quid detraxerit nobis, quidve contulerit " mors ista criminum, vita virtutum. " Scis ipse, nec prædico, in proprias laudes odiosa iactatio est: quamuis non iactatum possit esse, sed gratum quicquid non virtuti hominis ascribitur, sed de Dei munere prædicatur, vt iam non peccare esse cœperit fidei, quod ante peccatum est, fuerit erroris humani. " Dei est, inquam, Dei omne quod possumus: indè viuimus, indè pollemus, indè sumpto & vigore concepto, hîc adhuc positi futurorum indicia prænoscimus. " Sit tantum timor innocentiæ custos, vt dominus qui in mentes nostras indulgentię cœlestis allapsu clementer influxit, in animi oblectantis hospitio iusta operatione teneatur, ne accepta securitas indiligentiam pariat, & vetus denuò hostis obrepat. Cæterùm si tu innocentiæ, si iustitiæ viam teneas, si illapsa firmitate vestigij tui incedas, si in Deum viribus totis, ac toto corde suspensus, hoc sis tantum quod esse cœpisti: tantum tibi ad licentiam datur, quantum gratiæ spiritalis augetur. Non enim, qui beneficiorum terrestrium mos est in capessendo munere cœlesti, mensura vlla vel modus est, profluens largiter spiritus nullis finibus premitur, nec coërcentibus claustris intra certa metarum spatia frænatur: manat iugiter, exuberat affluenter. nostrum tantum sitiat pectus & pateat: quantum illud fidei capacis afferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus. Inde iam facultas datur, castitate sobria, mente integra, voce pura, virtute sincera, " in medelam dolentium vulnerum posse venenorum virus extinguere: animorum desipientium labes reddita sanitate purgare, infestis ubere pacem, violentis quietem, ferocientibus lenitatem: " immundos & erraticos spiritus qui se expugnandis hominibus immerserint, ad confessionem minis increpantibus cogere, vt recedant, duris verberibus vrgere, conflictantes,

tes, eiulantes, gementes, incremento pœnæ propagantis extendere, flagris cædere, igne torrere. Res illic geritur, nec videtur: " Occulta plaga, & pœna manifesta: ita quod esse iam cœpimus, acceptus spiritus licentia sua potitur; quod nec dum corpus ac membra mutuauimus, adhuc carnalis aspectus sæculi nube cæcatur. Quantus hic animi potentatus, quanta vis est? non tantum ipsum esse subtractum perniciosis contactibus mundi, vt qui expiatus & purus nulla incursantis inimici * labe capiatur; sed adhuc maiorem, & fortiorem viribus fieri, vt in omnem aduersarii grassantis exercitum imperioso iure dominetur? Atque vt illustrius veritate patefacta diuini * muneris indicia clarescant, lucem tibi ad cognitionem dabo, malorum blandientium caligine abstersa, opertas sæculi tenebras reuelabo. Paulisper te crede subduci in montis ardui verticem celsiorem, speculare inde rerum infra te iacentium facies; & oculis in diuersa porrectis, ipse à terrenis contactibus liber fluctuantis mundi turbines intuere. Iam sæculi & ipse misereberis, tuique admonitus & plus in Deum gratus, maiore lætitia quod euaseris, gratulaberis. Cerne tu itinera latronibus clausa, maria obsessa prædonibus, cruento horrore castrorum bella vbique diuisa: madet orbis mutuo sanguine, & " homicidium cùm admittunt singuli crimen est, virtus vocatur cùm publicè geritur: impunitatem sceleribus acquirit non innocentiæ ratio, sed sæuitiæ magnitudo. Iam si ad vrbes ipsas oculos tuos atque ora conuertas, celebritatem offendes omni solitudine tristiorem. " Paratur gladiatorius ludus, vt libidinem crudelium luminum sanguis oblectet. Impletur in succum cibis fortioribus corpus, " & aruinæ toris membrorum moles robusta pinguescit, " vt saginatus in pœnam carius pereat. Homo occiditur in hominis voluptatem, & vt quis possit occidere, peritia est, vsus est, ars est: scelus non tantùm geritur, " sed & docetur, quid potest inhumanius, quid acerbius dici? disciplina est, vt perimere quis possit: & gloria est, quod perimit. Quid illud, oro te, quale est, vbi " se feris obiiciunt, quos nemo damnauit? ætate integra, honesta satis forma, veste pretiosa, viuentes iuuenes in vltroneum funus ornantur, malis suis miseri gloriantur: pugnant ad bestias, non crimine, sed furore. Spectant filios suos patres. Frater in cauea est, & soror præsto est. " Et spectaculi licet pretium largior muneris apparatus amplificet, vt mœroribus suis mater intersit; hoc proh dolor! mater redimit; & in tam impiis spectaculis, támque diris & funestis esse se non putant oculis parricidas. " Conuerte hinc vultus ad diuersa spectaculi non minus pœnitenda contagia: in theatris quoque conspicies, quod tibi & dolori sit, & pudori. " Cothurnus est tragicus prisca facinora carmine recensere: de parricidis & incestis horror antiquus, expressa ad imaginem veritatis actione replicatur, ne sæculis transeuntibus exolescat, quod aliquando commissum est. Admonetur ætas omnis auditu, fieri posse, quod factum est: numquam æui senio delicta moriuntur, numquam temporibus crimen obruitur, numquã scelus obliuione sepelitur. exempla fiunt, quæ esse iam facinora destiterunt. " Tum delectat in mimis turpitudinum magisterio, vel quid domi gesserit recognoscere, vel quid gerere possit audire. Adulterium discitur, dum videtur; & lenocinante ad vitia publicæ auctoritatis malo, quæ pudica fortasse ad spectaculum matrona processerat, de spectaculo reuertitur impudica. Adhuc deinde morum quanta labes, quæ probrorum fomenta, quæ * alimenta vitiorum, histrionicis gestis inquinari? videre contra fœdus * iúsque nascendi patientiam incestæ turpitudinis elaboratam? Euirantur mares, honor omnis & vigor sexus eneruati corporis dedecore mollitur, plúsque illic placet quisquis virum in fœminam magis fregerit, * in laudem crescit ex crimine, & peritior quo turpior iudicatur. Spectatur hîc proh nefas & libẽter. " Quid nõ possit suadere qui talis est? Mouet sensus, mulcet affectus, expugnat boni pectoris conscientiam fortiorem: nec deest probri blãdientis auctoritas, vt auditu molliore pernicies hominibus obrepat. " Exprimunt impudicam Venerem, adulterum Martem, Iouem illum suum, non magis regno, quàm vitiis principem, in terrenos amores cum ipsis suis fulminibus ardentem, nunc in plumas oloris albescere, nunc aureo imbre defluere, nunc in puerorum pubescentium raptus ministris auibus prosilire. Quære iam nunc an possit esse, qui spectat, integer vel pudicus. " Deos suos quos venerantur imitantur, fiunt miseris & religiosa delicta. " O si possis in illa sublimi specula constitutus oculos tuos inserere secretis, recludere cubiculorum

* lue.
* numinis
* incitamenta.
* legémque
* & laudem consequitur.

obductas fores, & ad conſcientiam luminum penetralia occulta reſerare: aſpicias ab impudicis geri, quod nec poſſit aſpicere frons pudica. Videas, quod crimen ſit & videre: " videas quod vitiorum furore dementes geſſiſſe ſe negant, & gerere feſtinant. libidinibus inſanis in viros viri proruunt. " Fiunt quæ nec illis ipſis poſſunt placere, qui faciunt. Mentior niſi alios qui talis eſt, increpat; turpes turpis infamat, & euaſiſſe ſe conſcium credit, quaſi conſcientiam ſuam non poſſe effugere ſatis non ſit. Iidem in publico accuſatores, in occulto rei, in ſemetipſos cenſores pariter, & nocentes, damnant foris, quod intus operantur, admittunt libenter, quod cum admiſerint, criminantur." audacia prorſus cum vitiis faciens, & impudentia congruens impudicis. Nolo mireris quæ loquuntur huiuſmodi ore illo polluto quicquid iam voce delinquitur, minus eſt. " Sed tibi poſt inſidioſas vias, poſt diſpenſas orbe toto multiplices pugnas, poſt ſpectacula vel cruenta, vel turpia, poſt libidinum probra, vel lupanaribus proſtituta, vel domeſticis parietibus obſepta, quorum quo ſecretior culpa, maior audacia eſt; forum fortaſſe videatur immune, quod ab iniuriis laceſſentibus liberum, nullis malorum contactibus polluatur, illuc aciem tuam flecte. plura illic quæ deteſteris inuenies, magis oculos tuos inde diuertes. " Inciſæ ſint licet leges duodecim tabulis, & publice ære præfixo iura præſcripta ſint, inter leges ipſas delinquitur, inter iura peccatur, innocentia nec illic vbi defenditur, reſeruatur. Sæuit inuicem diſcordantium rabies, & inter togas pace rupta forum litibus mugit inſanum, haſta illic & gladius, & carnifex præſto eſt, vngula effodiens, equuleus extendens, ignis exurens, ad hominis corpus vnum ſupplicia plura quàm membra ſunt. Quis inter hæc verò ſubueniat? Patronus? ſed præuaricatur & decipit. Iudex? ſed ſententiam vendit. qui ſedet crimina vindicaturus, admittit, & vt reus innocens pereat, fit nocens iudex. Flagrant vbique delicta, & paſſim multiformi genere peccandi, per improbas mentes nocens virus operatur. " Hîc teſtamentum ſubiicit: " ille falſum capitali fraude conſcribit: hîc arcentur hæreditatibus liberi: illic bonis donantur alieni. Inimicus inſimulat, calumniator impugnat, teſtis infamat, vtrobique graſſatur in mendacium criminum proſtitutæ vocis venalis audacia, cùm interim nocentes, nec cum innocentibus pereunt. Nullus de legibus metus eſt: " de quæſtore, de iudice pauor nullus: quod poteſt redimi, non timetur: eſſe iam inter nocentes innoxium crimen eſt: malos quiſquis non imitatur, offendit. Conſenſere iura peccatis, & cœpit licitum eſſe quod publicum eſt. Quis illic rerum pudor, quæ eſſe poſſit integritas, vbi qui damnant improbos deſunt, ſoli tibi qui damnentur occurrunt. " Sed ne nos videamur eligere fortaſſe peiora, & ſtudio deſtruendi, per ea oculos tuos ducere, quorum triſtis atque auerſandus aſpectus ora & vultus conſcientiæ melioris offendat: iam tibi illa quæ ignorantia ſæcularis bona opinatur, oſtendam, illic etiam fugienda conſpicies. Quos honores putas eſſe? quos faſces? quam affluentiam in diuitiis? quam potentiam in caſtris? in magiſtratu purpuræ ſpeciem? in principatu licentiæ poteſtatem? Malorum blandientium virus occultum eſt, & arridentis nequitiæ facies quidem læta, ſed calamitatis abſtruſæ illecebroſa fallacia; inſtar quoddam veneni, vbi in lethales ſuccos dulcedine aſperſa calliditate fallendi ſapore medicato, poculum videtur eſſe quod ſumitur: " vbi epotaueris, pernicies hauſta graſſatur. Quippe illum vides, qui amictu clariore conſpicuus fulgere ſibi videtur in purpura, quibus hoc ſordibus emit, vt fulgeat? quos arrogantium faſtus priùs pertulit? quas ſuperbas fores matutinus ſalutator obſedit? " quot tumentium contumelioſa veſtigia in clientium cuneis antè præceſſit, vt ipſum etiam ſalutatum comes poſtmodum pompa præcederet, obnoxia non homini, ſed poteſtati? neque enim coli moribus meruit ille, ſed faſcibus. Horum denique videas exitus turpes, cum " auceps temporum, palpator abſceſſit, cum priuati latus nudum deſertor aſſecla fœdauit, tunc laceratæ domus plagæ conſcientiam feriunt, " tunc rei familiaris exhauſtæ damna noſcuntur, quibus redemptus fauor vulgi, & caducis atque inanibus votis popularis aura quæſita eſt. Stulta prorſus & vana iactura, " fruſtrantis ſpectaculi voluptate id parare voluiſſe, quod nec populus acciperet, & perderet magiſtratus. " Sed & quos diuites opinaris continuantes ſaltibus ſaltus, & de confinio pauperibus excluſis infinita ac ſine terminis rura latiùs porrigentes, quibus argenti & auri maximum pondus, & pecuniarum ingentium vel extructi aggeres

geres, vel defessæ strues; hos etiam inter diuitias suas trepidos cogitationis incertę sollicitudo discruciat, ne prædo vastet, ne percussor infestet, ne inimica cuiusque locupletioris inuidia calumniosis litibus inquietet. 50 Non cibus securo, somnúsve contingit, suspirat ille in conuiuio, bibat licet gemmas, & cum epulis marcidum corpus torus mollior alto sinu condiderit, vigilat in pluma, nec intelligit miser speciosa sibi esse supplicia, auro se alligatum teneri, & possideri magis, quàm possidere 51 diuitias atque opes. O detestabilis cæcitas mentium, & cupiditatis insanæ profunda caligo! Cùm exonerare se possit & leuare ponderibus, pergit magis fortunis angentibus incubare, pergit pœnalibus cumulis pertinaciter adhærere. Nulla in clientes inde largitio est, cum indigētibus nulla partitio, & pecuniam suam dicunt, quam velut alienam domi clausam sollicito labore custodiunt, ex qua non amicis, non liberis quicquam, non sibi denique impertiunt, possident ad hoc tantum, ne possidere alteri liceat. O nominum quantadiuersitas! bona appellant, ex quibus nullus illis, nisi ad res malas vsus est. An tu vel illos putas tutos, illos saltem inter honorum infulas & opes largas stabili firmitate securos, quos regalis aulę splendore fulgentes armorum excubantium tutela circumstat? Maior illis quàm cæteris metus est; tam ille timere cogitur, quàm timetur. Exigit pœnas pariter de potentiore sublimitas, sit licet satellitum manu septus, & clausum ac protectum latus numeroso stipatore tueatur. Quàm securos non finit esse subiectos, tam necesse est non sit & ipse securus. Ante ipsos terret potestas sua, quos facit esse terribiles. Arridet, vt sæuiat: blanditur, vt fallat: illicit, vt occidat: extollit, vt deprimat. Fœnore quodam nocendi quàm fuerit amplior summa dignitatis & bonorum, tam maior exigitur vsura pœnarū. 52 Vna igitur placida & fida tranquillitas: vna solida, & firma & perpetua securitas, si quis ab his inquietantis sæculi turbinibus extractus, salutaris portus statione fundatus, ad cælum oculos tollat à terris, & ad Domini munus admissus, ac Deo suo mente iam proximus quicquid apud cæteros in rebus humanis sublime ac magnum videtur, intra suam iacere conscientiam glorietur. Nihil appetere iam, nihil desiderare de sæculo potest, qui sæculo maior est. Quàm stabilis, quàm inconcussa tutela est, quàm perennibus bonis affluens cœleste præsidium, implicantis mundi laqueis solui, in lucem immortalitatis æternę de terrena fæce purgari. 53 Viderit quæ in nos priùs infestantis inimici pernicies insidiosa grassata sit! Plus amare compellimur, quod futuri sumus: dum & scire conceditur, & damnare quod eramus. Nec ad hoc pretiis, aut ambitu, aut manu opus est, vt hominis summa vel dignitas vel potestas elaborata mole pariatur: 54 sed gratuitum de Deo munus, & facile est. Vt sponte sol radiat, dies illuminat, fons rigat, imber irrorat; ita se spiritus cœlestis infundit. Postquàm auctorem suum cœlum intuens anima cognouit, solo altior, & hac omni terrena potestate sublimior, id esse incipit, quod se esse credit. Tu tantùm quem iam spiritalibus castris cælestis militia signauit, tene incorruptam, tene sobriam religiosis virtutibus disciplinam. Sit tibi vel oratio assidua, vel lectio: nunc cum Deo loquere, nunc Deus tecum: ille te præceptis suis instruat, ille disponat: quem ille diuitem fecerit, nemo pauperem faciet. Penuria esse nulla iam poterit, cùm semel pectus cælestis sagina saturauerit. Iam tibi auro distincta laquearia, & pretiosi marmoris crustis vestita domicilia sordebunt; cùm scieris te excolendum magis, te potius ornandum, domum tibi hanc esse potiorem, quam Dominus Insedit templi vice, in qua Spiritus sanctus cœpit habitare. Pingamus hanc domum pigmentis innocentiæ, illuminemus luce iustitiæ. Non hæc vnquam procumbet in lapsum senio vetustatis; nec pigmento parietis, aut auro exolescente fœdabitur. Caduca sunt quęcumque fucata sunt, nec fiduciam præbent possidentibus stabilem, quæ possessionis non habent veritatem. Hæc manet cultu iugiter viuido, honore integro, splendore diuturno, aboleri non potest, non extingui, potest tantùm in melius corpore redeunte formari. Hæc interim breuibus, Donate charissime: nam etsi facilem de bonitate patientiam, mentem in Deum solidam, fidem tutam salutaris auditus oblectat, nihilque tam tuis auribus gratum est, quàm quod in Deo gratum est; moderari tamen dicenda debemus simul iuncti, & sæpius colloquuturi. Et quoniam feriata nunc quies, ac tempus est otiosum, quicquid inclinato iam sole in vesperam diei superest, ducamus hanc diem læti, nec sit vel hora conuiuii gratiæ cælestis immunis 55. sonet Psalmos

conuiuium ſobrium, & vt tibi tenax memoria eſt, vox canora; aggredere hoc munus ex more, magis chariſſimos paſces, ſi ſit nobis ſpiritalis auditio, prolectet aures religioſa dulcedo:

ADNOTATIONES IN Epiſtolam II.

AD Donatum de gratia Dei] *titulum hunc è vita Cypriani per Pontium mutuatus eſt Antoninus, ac poſt eum Trithemius. Sic enim ille, vbi operum Cypriani quaſi aliud agens catalogum recenſet, Finge (inquit) tunc illum Martyrii dignatione tranſlatum. Quis emolumentum gratiæ per fidem proficientis oſtenderet? Quod quum non dubitemus de hoc opere dictum, etiam nos illum titulum præ reliquis amplexi ſumus. Camb. codex, Dun. & Marchinenſis ita inſcribunt:* Ad Donatum de erroribus mundi & contemptu eius *Affligmenſis & alii:* Liber Cypriani ad Donatum. *Verùm titulus primus magis placet. Ex hac autem Epiſtola citauit D. Auguſt. ſplendidæ ac iucundæ dictionis exemplum, lib. de doctrina Chriſtiana 4. c. 14. In populo graui (inquit) nec illa ſuauitas orationis delectabilis eſt, qua non quidem iniqua dicuntur, ſed exigua & fragilia bona ſpumeo verborum ambitu ornantur; quali nec magna atque ſtabilia decenter, & grauiter ornarentur. Eſt tale aliquid in Epiſtola B. Cypriani, quod ideo puto vel accidiſſe vel conſulto factum eſſe, vt ſciretur à poſteris, quam linguam doctrinæ Chriſtianæ ſanitas ab iſta redundantia reuocauerit, & ad eloquentiam grauiorem modeſtiámque reſtrinxerit, qualis in eius conſequentibus litteris ſecurè amatur; religioſè appetitur, difficilè impletur. Ait ergo quodam in loco: Petamus hanc ſedem, &c. Non dicuntur iſta niſi mirabiliter affluentiſſima fœcunditate facundiæ, ſed profuſione nimia grauitati diſplicent qui verè hæc amant, profectò eos qui non ita dicunt, ſed caſtigatius eloquuntur, non poſſe ita loqui exiſtimant, non iudicio iſta vitare. Quapropter iſte vir ſanctus, & poſſe ſe oſtendit ſic dicere, quia dixit alicubi, & nolle quoniam poſt nuſquam. Hæc ille: quæ prolixius huc adduximus, vt quid de toto agant dicendi genere, quo vtitur Cyprianus. Porrò quam Epiſtolam ille vocat, alicubi Liber inſcribitur. Si colloquium quis dixerit hanc Epiſtolam cum præcedenti, fortaſsis à vero non aberrârit, quanquam tamen præcipuas partes ſolus ferè Cyprianus agat. facit huc quod dicit: locus cum dies conuenit, & paulo poſt: Petamus hanc ſedem, &c. ac illud ſub finem: quicquid inclinante iam ſole in veſperum diei ſuperest, ducamus hanc diem læti, &c. Quæ verba Epiſtolari ſtylo non congruunt, vtpote quum abſentibus mittit Epiſtolas, ipſa nominis* ἐτυμολογία *ſignificet. Accedit, quod quum in Epiſtolarum Epigraphis nomen ſuum, ac eius ad quem ſcribit præmittere ſoleat Cyprianus, veteres codices tum manuſcripti, tum excuſi nihil hic eiuſmodi præmittunt. Nos tamen Epiſtolæ nomen & inſcriptionem retinuimus, tum Auguſtin. tum quoſdam codices ſecuti, quod id toti Operi præfigi poſsit, quod ante omnia Auctorem conſcripſiſſe nemo dubitat, quod fieri non poſsit ſi inter Opuſcula in ſecundum Tomum rejiceretur.*

2. Solemnes ac ſtatas.] *ſic Manutius, Eraſmus. Rembold. ac reliqui excuſi codices poſteriores omnes: Manuſcripti verò ac Morellus cum veteri excuſo.* ſtatutas: *Affligi. ac alii duo* (ratas tutáſque.) *eleganter primo cōtio. Sic etiam Plinius lib. 18 Nat. hiſt. Status ſiderum curſus, & Cic. Tuſcu 1. ſtatum & ſolemne ſacrificium dixit.*

3. Studentibus fabulis] *id eſt, ſeriis (inquit Morellus) ſic Græcè dicunt* σπουδαζόντων μύθων *Elegans locus quo ſcholaſticam adhuc redolet eloquentiam.*

4. Animum ſimul & auditus inſtruit & paſcit obtutus. *Vulgo,* animam: *pro quo vt* animum *reponerem, monuit lectio cod. Affiig. & aliorum duorum:* animus ſimul & auditos inſtruitur, & paſcitur obtutos *Sic paulo poſt pro eo quod habent plerique:* culminibus, *è veteri excuſo ac manuſcriptis Dunenſi & Marchinenſi,* culmis *reſtituimus. Vtrumque certe etiam ante me ita caſtigaſſe Grauium poſtea comperi.*

5. In iudiciis, in concione pro roſtris] *Sic optime locum hunc reſtituit Manut. Vulgo:* in iudicii contentione *alii:* in iudiciis, concione, *ſeu* contentione; *neutrū rectè. Roſtra Titus Liuius forum fuiſſe teſtatur Romæ ante curiam Hoſtiliam, in quo erat pulpitum ornatum ex Roſtris nauium Antiatum (ita nauium appellabatur pars illa è prora exporrecta, quam Græci* ἐμβολὴν *vocant) ex quo loco concionari ſolebant. Vnde quæ fieri ſolent è pulpitis conciones pro Roſtris fieri dicebantur. Quâ de re ſic etiam Plin. lib. 16. c. 4. Antea Roſtra nauium tribunali præfixa, fori decus erant.*

6. Accipe quod ſentitur antequam dicitur.] *ſic Tertul. lib. de Baptiſmo: illi non credentes quia non intelligentes. Nos porro quantula fide ſumus, tantulo & intellectu poſſumus æſtimare, &c. Niſi enim credideritis (inquit Iſaias) non intelligetis. Quem locum dum tractant veteres, conſtanter docent fide opus eſſe, non ſenſu, ad rerum diuinarum intellectum, quippe quæ omnem ſenſum exuperent. Quod autem hic dicit gratiam maturantem, hoc eſt, maturè ſuccurrentem, è Tert. mutuatus eſt, qui lib. de Pœn. de Deo loquens: quum certus (inquit) ad ſuam miſericordiam maturaſſet. E quo vt alia pleráque vocem quoque indulgentia ſumpſit, qua tum paulo ante, tum ſæpe alias, pro gratia vtitur. Sic enim ille lib. de Reſurrect. carnis: Si non omnem lacrymæ imbrem indulgentia diuina ſiccaret: & alibi frequenter.*

7. Ergo cùm in tenebris atque in nocte cæca iacerem]. *inſignis locus de baptiſmi variis effectis, quæ ſingula elegantiſſime ac verbis ad rem accommodatiſſimis explicat.*

8. Lauacro aquæ ſalutaris animatus) *Ita Tertul. loc. cit. Primus aquis præceptum eſt animas proferre, primus liquor quod viueret edidit, ne mirum ſit in baptiſmo, ſi aquæ animare nouerunt. Quod autem hic lauacrum aquæ ſalutaris, infra vndam genitalem nuncupat lib. de diſcipl. & hab. Virg. lauacrum vitale, & Epiſt. 43. baptiſmum ſanctificationis. D. Paulus baptiſmum lauacrum vocat regenerationis & renouationis tit. 3. Lauacrum aquæ mundans in verbo vitæ Eph. 5. Sic D. Petrus ſaluos faciens baptiſma 1. 3. Ezech. quoque Propheta de baptiſmo loquens, c. 36. Effundam ſuper vos (inquit) aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis veſtris: & Zach. c. 13. In die illa erit fons patens domus David in ablutionem peccatoris & menſtruatæ. Ita & Tertul. quod alibi lauacrum, l. de Bapt. ſacramentum aquæ nuncupat Greg. quoque Nazianz. Orat. de Baptiſ. ſacrum lauacrum. Similes baptiſmi periphraſes complures reperire eſt in ſcriptis veterum: quippe qui pro expreſſo Dei verbo agnoſcerent aquæ neceſsitatem in baptiſmo: quam tamen negare quidam non vercntur; Hæreſis eſt iam olim damnata in*

Scientranis

Selucianus & Herminianus teste Aug. ad Quod vult. ante etiam ab Iren. notata aduersus hæreses lib. 1. c. 18. ac à Tert. de baptis. quem librum ex professo contra illam conscripsit, vbi Cainanam hæresim nuncupat factione Quintilla exsuscitatam, quo magis mirandum in Caluino, quod suis institut. hanc velut. ab inferis reuocare non sit veritus.

9 hominem animo hac mente mutatet] *Sic Manutius, Morellus, Cambron. ac vetus excusus codex pro eo quod quidam habent excusi, non tam significanter:* homo animum ac mentem mutatet.

10 Qui possibilis, aiebam, est tanta conuersio] *Sic manut. cod. Afflig. Dun. & Marchi. ac alii duo veteres.* Cambr. Cui possibilis. *Cauchius.* Quam impossibilis, *non male. Morel. ac reliqui omnes:* Quin impossibilis, *quod minus placet. Suo autem hic experimento Auctor explicat quod prius dixit: Accipe quod sentitur antequam discitur, idque comprobat exemplis desumptis ex vi consuetudinis; quæ vbi semel inualuerit, altera natura est.*

11 vitæ prioris erroribus implicitus] *Sic hunc locum restituit ex Afflig. cod. neque verò* implicatus, *ita Latine dicitur. Ante me vero Manu. ac Morel. pro* horroribus, *reposuerunt,* erroribus, *rectissimè. nam correspondent Ms. omnes. Paulopost. pro* fauebam, *quod habet. Manut. ac Ms. non male Morel. ac excusi:* adfauebam.

12 Sed postquam vnde genitalis auxilio) *In baptismo quid operetur: Superioris, inquit, æui labes illa detergitur, in expiatum pectus ac purum desuper se lumen infundit, cælestis spiritu hausto in nouum hominem reparat natiuitas secunda, facultatem dat quo vt possit, quod impossibile putabatur. Eleganter profectò expressus quæ vulgo baptismi effecta vocamus: peccati originalis expiationem, conscientiæ puritatem, illuminationem mentis, sancti inhabitationem, renouationem; generationem, bene operandi denique facultatem.*

13 Scis ipse profectò & mecum pariter recognoscis] *Hinc confirmatur quod Epistola præcedenti quoque adnotauimus, fuisse Donatum Cypriani in baptismo collegam.*

14 mors criminum vita virtutum) *Locum hunc carmine sic expressit Paulinus epist.* 12. *ad* Seuerum.

Culpa perit, sed vita redit, vetus interit Adam;
Et nouus æternis nascitur imperiis.

Sensit autem Cyprianus non modo nobis in baptismo remitti peccata, verum & iustitiam infundi quæ virtutes in se continet omnes. Sensit & illud, non radere crimina (vt cum Augustino loquar) baptismum, sed auferre: neque enim alioquo rectè mors criminum aut mors peccati (vti vocat Basilius) appellari possit. Quod expressiùs de disciplina & habitu Virg. significat, dum ab omni fæce contagionis antiqua, lauacro vitalis sanctificatione purgari nos dicit. Huc pertinent quæ supra ex Ezech. & D. Paulo adduximus. Sic & Dionys. Areop. Eccles. Hierarch. c. 1. baptismo beatam vitam sanctè perfici, omnisque simul vitii expiationem fieri astruit. Similis locus est apud Greg. Nazian. He. in sacrum baptismum. Ipsa quidem (inquit) baptismatis aqua, non mundi vt olim cataclysmum seu inundationem; sed vniuscuiusque criminis habet purgationem, καὶ παντελῆ ῥύψιν τῶν ἀπὸ κακίας ἐγκειμένων τῶν συγχωσμάτων ἐμολυσμάτων. *atque integram & omnino perfectam contagionum inquinationúmque ab improbitate contractarum ablutionem, &c. E. D. Chrys. simile quid adfert D. Augustin. lib. 3 contra Iulianum, Valeant itaque qui baptismum negant hominem perficere (quod* τελεῖν *dixit Areop.) & sanctificare, quive peccatum originale non remitti plenè, audent asserere. Hæresis est iam olim, teste Damasc., damnata in Massil.*

15 Scis ipse nec prædico: in proprias laudes odiosa iactatio est] *Ita rectè locum hunc restituerunt Manut. ac Mor. nam consentiunt Ms. cod. Prius pessima distinctione locus corruptus erat, sic enim legebatur.* Scis ipse nec prædico in proprias laudes. Otiosa iactatio est. *Quod autem subiungit, docet proprias laudes nonnunquam vituperandas non esse, vbi nempe Deo, non virtuti nostræ totum ascribitur. Qua de re vide* Ep. D. Aug. 64. ad Aurel.

16 Dei est inquam (Dei omne quod possumus) *Persistit in commendanda gratia Dei, quippe quod potissimum, vt prius diximus, huius* Epistolæ *sit argumentum. Alludere autem videtur ad illud Paulinum, Act.* 17. In *ipso viuimus, mouemur, & sumus, &c.*

17 Vt Dominus qui in mentes nostras, &c.] *Locum hunc ita castigauimus è codice Cam. cui postea deprehendi consentire Marcb. & Dunen. codices, corruptiss. enim in omnibus excusis habebatur:* quod in mentes nostras, &c.) *Codex autem Afflig. pro* influxit *habet* illuxit, *& pro* indiligentiam *legit* negligentiam. si illapsa firmitate vestigij tui incedas) *Hanc emendationem cod. Afflig. & prædictis Marc. & Dun. acceptam habemus. Omnes alii codices* si iustitiæ viam teneas illapsa firmitate vestigii tui, si, &c. Morel. vestigiis tuis, *minus rectè.*

18 in medelam dolentium vulnerum posse) *Corruptiss. hic legebatur:* in medela adolescentium, *pro quo* Morel. adolentium. *Nos verò è codice Cambr. locum restituimus. Accedunt quam proximè Afflig. ac alii manuscripti: vetus etiam excusus ac Colon. qui legunt* in medelam dolentium: *omittunt vero* vulnerum, *quo magis miror vnde Rembolt.; quem secutus est Eras. corruptam illam lectionem desumpserit. videtur autem Cyprianus hoc loco ad gratiarum varietatem illam alludere, de qua D. Paulus 1. Cor. 12. Et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primum Apostolos, secundo Prophetas, tertio Doctores, deinde virtutes, exinde gratias curationum, &c.*

19 immundos & erraticos spiritus, qui se expugnandis hominibus immerserint) *Cod. Afflig. Dun. & Marcb.* immerserant *non male. Loquitur de virtute* Exorcistarum *in dæmones. Cui simile est illud ad Demetrianum: O si audire eos velles & videre quando à nobis adiurantur, & torquentur spiritalibus flagris, & verborum tormentis de obsessis corporibus eiiciuntur, quando eiulantes & gementes voce humana, & potestate diuina flagella & verbera sentientes, venturum iudicium confitentur, &c. Imitatus vtrobique* Tertullianus *locum lib. ad* Scapulam. *Infra quoque* Epistola lxxv. *ad* Magnum, *mire hanc* Exorcistarum *potestatem exaggerat: ad quem locum latiorem hac de re tractationem distulimus, ne hic prolixiores simus.*

20 Occulta plaga & pœna manifesta) *Sic manus. codic. omnes ac* Morel. *veteres quoque excusi duo. Nescio quis prauam illam distinctionem introduxerit.* Nec videtur occulta plaga, sed pœna manifesta. *Addideras etiam ille paulo post,* sed *superflue.* opertas sæculi tenebras] *Sic Hen. Grau. reliqui omnes* operti, *minus rectè.*

21 Homicidium cùm admittuntur singuli, crimen est) *Vti rectè adnotauit* Manut. *ex proximis meis verbis*

ſatis apparet, loqui Cyprianum de bello iniuſto. Et certè armorum & præliorum vſus nedum prohibetur veteri lege, ſed & præcipitur: quod è Numerorum, Ioſue, Iudicum, Regum, Paralipomenon, ac Machabæorum libris manifeſtum fit. Ceteris Evangelicæ quoque non improbatur. Sic enim (inquit D. Aug. Epiſt. 50. ad Marcel. Com.) Chriſtiana diſciplina omnia bella culparet, hoc potiùs militibus in Evangelio conſilium ſalutis petentibus diceretur, vt abiicerent arma ſeque militiæ omnino ſubtraherent. Dictum eſt autem. Neminem concuſſeritis, nulli calumniam feceritis, ſufficiat vobis ſtipendium veſtrum. Vide plura in hanc ſententiam. Ep. 205. ad Bonifacium, contra Fauſtum Manichæum lib. 22.c.74. & 75. ſerm. quoque 19. de verbis Domini: quibus locis ex profeſſo hanc materiam tractat. Ipſe etiam Cyprianus non obſcurè cuius ſententia ſit indicat lib. de exhor. Mar. c. 9. vbi quum locis aliquot è Deut. ac Machab. lib. deſumptis docuiſſet idololatras olim interfici iuſſos: Quod ſi (inquit) ante aduentum Chriſti circa Deum colendum & idola ſpernenda hæc præcepta ſeruata ſunt, quanto magis poſt aduentum Chriſti ſeruanda ſunt, &c. At qui prius allegârat ex Deuter. locum, quo iubetur ciuitas percuti in ore gladii, quod bellicum eſſe nemo ignorat. Hæc paulò prolixiùs ad Eraſ. hoc loco adnotatiuncula, quibus ſatis inſinuat nullum belli genus ſibi licitum videri. Quod alibi vſque adeo non veretur palàm profiteri, vt Adn. in Luc. c. 3. ac præ. in Enchir. mili. Chriſtiani, Euang. ac Apoſt. litteris aduerſari D. Aug. dicat, qui bellis patrocinetur. Nos contrà Aug. credere maluimus quàm Eraſ. potiſſimum quum Ambro. quem pro ſe allegat, ipſi aduerſetur. Vide Offic. lib. 1. c. 27. ac. 36. Chriſ. quoque ac Theod. in 1. Tim. c. 2.

21 Paratur gladiatorius luſus] *Gladiatorum plura erant genera. inter hos erant Rhetiarii, Secutores, Mirmillones, Hoplomachi, Threces, quorum magiſtri Laniſtæ vocabantur, qui è mancipiis familiam alentes, aliquot ſubinde paria in ſpectaculum producebant: vt innocentes, publica voluptatis (inquit Tert. l. de Spect.) hoſtia fierent. interdictus eſt poſtea à Conſtantino ludus gladiatorius Romæ L. vnica. C. de gladiatoribus.*

23 & aruinæ toris membrorum, moles robuſta pingueſcit] *Sic Manut. Morel. ac vetuſti codices omnes tam excuſi, quam manuſcripti neſcio quid Eraſ. mouerit, vt reponeret,* & aruina aſſidui nidoris, *quod habent omnes recentiores excuſi. Explicat autem quod dixit cibis fortioribus. Toros enim appellamus pulpam carnis muſculoſam, vt ſunt partes membrorum neruoſæ calloſaque. Hinc Verg. Luxuriátque toris animoſum pectus. Aruina vero durum illud pingue eſſe vult. Seru. quod inter cutem eſt. Apud veteres ad certam quandam ciborum atque exercitiorum neceſſitatem aſtringebantur athletæ, vt ſic vires corporis ſibi maiores compararent. Cuiuſmodi vitam Ariſtoteles ἀναγκοφαγίαν vocat. Similis eſt apud Tertul. locus ad Martyr. & D. Hieron. in 6. c. Amos Prophetæ.*

24 vt ſaginatus in pœnam cariùs pereat] *Aptè cariùs perire dicit, neque enim ſine magnis impenſis illi ad gladiatoriam nutriebantur, quare magis placet lectio hæc quam vulgata:* charius.

25 ſed & docetur) *Sic Cod. Cambr. ac Grat. Morel,* ſed & dicitur, *quod minus placet. Et eodem cod. ac Grat. reſtituimus etiam illud:* ſed & perimit. *prò eo quod habebant omnes,* perimit.

26 feris ſe obiiciunt quos nemo damnauit) *Sic & Tert. ad Martyr. certe ad feras ipſas affectatione deſcendunt, & de morſibus & cicatricibus formoſiores ſibi videntur. Nos verò è cod. Can. quod deerat* iuuenes, *adiecimus: pro* viuentes, *quidam furentes legunt, non male.*

27 Et ſpectaculi licet pretium larg. mune. ap. amplif. vt met. ſuis mat. interſit: hoc, proh dolor mater redimit] *Locum hunc antea cùm diſtinctione peruerſu, tum adiectione coniunctionis, & corruptiſſimum, ita è Cod. Camb. reſtituimus. E quo etiam illud &* funeſtis, *adiecimus, pro eo quod in excuſis habebatur,* ſceleribus; *quod loco ſubmouimus, fidem Ms. Co. Mann. & Morel. ſecuti. Porro ad intellectum loci huius facit quod habet Tert. de Spectaculis. Munus dictum eſt ab Officio, quoniam officium etiam muneris nomen eſt. Officium autem mortuis hoc ſpectaculo facere ſe, veteres arbitrabantur. Itaque quos parauerant, armis quibus tunc & qualiter poterant eruditos tantum vt occidere diſcerent, mox edicto die inferiarum apud tumulos erogabantur, ita mortem homicidiis conſolabantur. Hæc muneris origo. Sed & paulatim proceſſit ad tantam gratiam, ad quantam & crudelitatem: quia ferrarum voluptati ſatis non fiebat, niſi & feris humana corpora diſsiparentur. Licet tranſierit hoc genus editionis ab honoribus mortuorum ad honores viuentium, quæſturas dico & magiſtratus, & flaminia, & ſacerdotia.*

28 Conuerte hinc oculos ad diuerſa ſpectaculi, &c.] *Ita Co. Camp. pro eo quod habent excuſi omnes* diuerſi, *Aſig. ac alii duo,* à diuerſis ſpectaculis, *male. De ſpectaculorum autem variis generibus erit dicendi locus amplior libro de Spectaculis.*

29 Cothurnus eſt Tragicus] *Cothur. Tragic. pro ipſa Tragœdia vſurpat, erat autem calciamenti quoddam genus quo Tragœdi vtebantur: non humile vt plerique exiſtimant, ſed ſubere ſubleuatum, quo grandiores apparerent. Quod non obſcure indicat Tert. de Spect. cum dicit; Sic & Tragœdos Cothurnis extulit. Iuuenalis quoque hoc verſu: breuiórque videtur*

Virgine Pygmæa nullis adiuta Cothurnis. [illegible]

Maximè autem hic placet Manut. lectio: priſca facinora carmine recenſere. *Pro quo Cam. Cod.* priſco carmine. *Aſſig. & alii duo:* priſca carminum facinora.

30 Tum delectat in mimis] *Sic rectè Manutius ac Cambr. Codex, cæteri* Tunc] *Facit autem tranſitum ad aliud ſpectaculi genus Mimicum, quod in ſcenis exerceri ſolet, quæ non abſurde vocat Tertull. de Spectacu. conſiſtorium impudicitiæ. Porrò à μιμεῖσθαι quod eſt imitari, Mimi dicuntur. Nam hiſtorias tantum agit, Mimi vero quod ſcribunt, hoc agendo imitantur. Epiſtola autem 2. ad Eucratium iiſdem ferè quibus hic verbis vtitur. Porro illud.*

31 Quid non poſſit) *ex Manut. ac Cambr. Cod. mutauimus, pro eo quod erat:* quid non poteſt.

32 Exprimunt impudicam Venerem, adulterum Martem, Iouem] *De his Deorum portentis alias erit dicendi locus, lib. de Idolorum vanitate, & contra Demetrianum; quare ad ſequentia pergamus.*

33 Deos ſuos quos venerantur, imitantur, fiunt miſeris & religioſa delicta] *Videtur imitatus his verbis ac præced. de imbre aureo, illud Terentiani Chereæ in Eunucho,*

Virgo in conclaui ſedet

Suſpectans tabulam quandam pictam, ibi inerat pictura hæc, Iouem. Quo pacto Danaæ miſiſſe aiunt quandam in gremio imbrem aureum. Egomet quoque id ſpectare cœpi, & quia conſimilem luſerat. Iam olim ille ludū, impendio

pendio magis animus gaudebat mihi, Deum sese in hominem conuertisse, atque per alienas regulas venisse clam per impluuium, fucum factum mulieri. Ad quem Deum? qui templa cæli summa sonitu concutit. Ego homuncio hoc non facerem? ego illud vero ita feci, ac lubens.

34 O si possis] Ita locum hunc emendauimus ex 4. codic. manuscriptis. Consentit & Grauius: cæteri excusi omnes interponunt: & superflue.

35 Videas quòd vitiorum furore dementes gessisse se negant, &c.] Sic Manut. ac Morellus cum Ms. hactenus lectum: gementes, minus rectè. Non mirum verò, factum negare solitos, tùm lege Scantinia Pæderasta graui supplicio afficerentur.

36 Fiunt quæ nec illis ipsis possunt placere.] Sic ex varia huius loci lectione locum hunc restituimus. Manut. cum aliis quibusdam habebat: quæ nec illis; Morel. & aliquot manus. nec ipsi, Frobenij exemplar & cæteri excusi: quæ nec illis, nec ipsis. Si paulo post è cod. Cambr. locum hiulcum supplenimus hoc pacto: quasi conscientiam suam non posse effugere satis non sit.

37 Audacia protsus cum vitiis faciens] Erasmus pro eo quod habebatur in excusis: conuiciis faciens; coniecit legendum, pro conuitiis faciens, rectius Manut. ac Morellus: cum vitiis, consentiunt & manuscript. codices.

38 Sed tibi post insidiosas vias, &c.] Ad fori mala sermonem conuertit, idque verbis aptißimis ac ipsi foro, tantum non propriis, ita vt vel hinc manifestum faciat Oratoriam se exercuisse; fortaßis & in foro aliquando causarum patronum egit.

39 Incisæ sint licet leges xij. tabulis, & publicè ære præfixo iura præscripta] Nos locum hunc antea corruptißimum restituimus è cod. Cambr. Afflig. Dun. & Marchin. Antea legebatur: publico ære præfixo, iura præscripta. Porro de legibus xii. tabularum ita Pomponius Iure consultus in Ench. D. de Orig. Iur. l. 2. §. Exactis. Postea (inquit) placuit publica auctoritate decem constitui viros, per quos peterentur leges à Græcis ciuitatibus, quas in tabulis æreis (sic enim castigatum legitur quàm eburneis) præscriptas pro rostris composuerunt, vt possent leges apertius percipi; datumque est eis ius in eo anno in ciuitate summum, vti leges corrigerent, & si opus esset, interpretarentur, neque prouocatio ab eis sicut à reliquis Magistratibus fieret. Qui & ipsi animaduerterunt aliquid deesse istis primis legibus, ideoque sequenti anno alias duas tabulas adiecerunt, & ita ex accidenti appellatæ sunt leges xii. tabularum. Quarum ferendarum auctorem fuisse decem viris Hermodorum quendam Ephesium exulantem in Italia, quidam retulerunt. Refert autem dictarum legum & decem virorum institutionem Liuius in annum ab vrbe condita CCCI. apud quem plura videre est nobis ad loci huius intellectum: hæc sufficere visa sunt. Curiosus lector videat quid hac de re scripserit Iacobus Reynardus Iurecons. Brug. in suo ad dictas leges commentario.

40 Hic testamentum subiicit] Phrasin hanc (vti multa alia hoc loco) à Iurisconsultis mutuatus est Cyprianus, L. qui testamentum, L. Paulus, D. ad legem Corn. de fals. Atqui subiicere testamentum dicunt Vlpia. ac Paulus eadem significatione qua dixit Antoninus Imperator, subiecti partus crimen; L. 1. Cod. eod. titulo, pro supposito partu. Quod adnotasse visum fuit operæpretium, ne quis aliquando auctoritate fortaßis motus Ms. cod. veram lectionem mutet, vti in illis factum reperimus, Cambr. enim cod. subigit. Vetus excusus & alii quidam Ms. subducit, habent; quorum posterius phrasis genaris fortè aptius videri queat.

41. Ille falsum capitali fraude conscribit] Capitalem fraudem admittere (inquit Vlp. L. cum autem, § Excipitur D. de Ædilit. edict.) est tale aliquid delinquere, propter quod capite puniendus sit. Veteres enim fraudem pro pœna ponere solebant. Est ergo hic phrasis Iurisconsf. E quibus etiam hoc didici, illud: Capitali fraude] etiam, ad illum referendum qui testamentum subiicit. L. qui test. L. Paulus supra citatis. Porro capitales siue capitis pœnas illi definiunt, mortem, deportationem in insulam, siue ciuitatis amißionem, ac ad metalla damnationem siue seruitutem, L. rei capitalis L. capitalium. D. de pœnis. Quod animaduersione dignum iudicaui, ne miretur quis capitalem fraudem falsarius testamentorum adscribere Cyprianum; quum pœna falsi iuxta legem Corneliam in seruis quidem sit vltimum supplicium, ac in aliis deportatio & omnium bonorum publicatio duntaxat, L. 1. §. pœna D. ad L. Cornel. de falsis. Sed hæc hactenus, ne videamur falcem in messem (quod aiunt) alienam immittere. Nonè autem dictum est à Cypriano: in mendacium criminum, pro eo quod dicere licuisset, in mendacem criminis insimulationem, aut in falsum de crimine testimonium; quanquam aliquid eo loco desiderari videatur.

42 De quæstore, de iudice pauor nullus] Quum excusi tum veteres tum recentiores omnes ac Ms. codices hanc habeant lectionem, miror quare legat Gryphius ac eum sequuti Manut. ac Morel. de quæstore, Apud Romanos & alibi non quæstores solummodo dicti ærarii præfecti, sed & qui capitalibus rebus præessent, quos quæstores Parricidii nuncupat lex vna xii. tabularum. eius rei locuples testis est Pomponius L. 2. §. & quia D. de Orig. iuris. Nobis certe illa magis placet.

43 Sed ne nos videamur] Recensitis sæculi malis, quæ nemo non sanæ mentis merito detestetur, ad bona quæ fortasse vocant stilum conuertit, at vere bona illa nuncupari non posse multis deducit, quippe quæ miseros potius faciant quam beatos. Nos obiter adnotata varietate lectionum, leui quod aiunt, brachio pertransibimus. Porro hoc loco adnotauit Morel. se nusquam reperisse in Ms. cod. particulam, ne, quam tamen habent nostri manuscripti & vetus excusus: quare retinere eam maluimus.

44 Vbi epotaueris, pernicies hausta grassatur] Ita locum hunc restituit Grauius, quem proxime vero accedit Cambr. cod. Alii Ms. c. epotatum est, non male. Alii rursum vbi epotauimus, aut vbi epotandum est, neutrum placet. Sic paulo prius cod. Colon ad marg. adnotauit variam hanc lectionem: in magistratu purpuram, speciem principatus, licentiam potestatum, verum magis placet vulgata lectio.

45 Quot tumentium contumeliosa vestigia in clientium cuneis ante præcessit) Sic veteres excusi duo, rectius mea quidem sententia, quam cæteri tum expreßi tum Ms. qui, stipatus, interserunt. Illud vero salutatum, habet Manut. Morel. cod. Cambr. & veteres excusi, pro quo Erasmus salutandum, non rectè. Imitatus est autem Tertullianum libro de Pœnitentia: Sed enim, inquit, illos qui ambitu obeunt capessendi Magistratus, neque pudet neque piget incommoda animæ & corporis, nec incommodis tantùm, verum & contumeliis omnibus enixi in causa votorum suorum. Quas non ignobilitates vestium affectant, quæ non atria nocturnis & crudis salutationib. occupant, &c.

46 Auceps temporum palpator) Id legit Manut. Morel. ac. Camb. cod. pro quo Ms. Afflig. ac. excusi

nitatem, & hortantes eos stare in fide, & paratos esse debere ire cum Domino: sed & ascendentes ad hoc quod compellebantur, reuocauimus. Ecclesia ista fortis in fide, licet quidam terrore ipso compulsi, siue quòd essent insignes personæ, siue apprehensi timore hominum reuertuntur: quos quidem separatos à nobis non dereliquimus, sed ipsos cohortati sumus & hortamur agere pœnitentiam, si quo modo indulgentiam potuerunt recipere ab eo qui po[illegible] præstare: nè si relicti fuerint à nobis, pe[illegible]es efficiantur. Videtis ergo fratres, quoniã & vos hoc facere debetis, vt etiam illi qui eeciderunt, hortatu vestro [7] corrigentes animos eorum, si adprehensi fuerint iteratò, confiteantur, vt possint priorem errorem corrigere. Et alia quę incumbunt vobis, etiam ipsa subdidimus, [8] vt (si, qui in hanc tentationem inciderunt, cœperint adprehendi infirmitate, & agant pœnitentiam facti sui, & desiderent communionem, vtique subueniri ei debet.) [9] Siue viduæ, siue Clydomeni, qui se exhibere non possunt, siue hi qui in carceribus sunt, siue exclusi à sedibus suis, vtique habere debent qui eis ministrent. Sed & catechumeni adprehensi infirmitate, decepti esse non debebunt, vt eis subueniatur. [10] & quod maximum est, corpora Martyrum aut cæterorum si non sepeliantur, grãde periculum imminet eis quibus incumbit hoc opus. Cuiuscunque ergo vestrum quacunque occasione effectum fuerit hoc
Luc. 19. opus, certi sumus eum bonum seruum ęstimari, vt qui in minimo fidelis fuit, constituatur super decem ciuitates. Faciat autem Deus, qui omnia præstat sperantibus in se, vt omnes nos in his operibus inueniamur. Salutant vos fratres qui sunt in vinculis, & Presbyteri & tota Ecclesia, quæ & ipsa cum summa sollicitudine excubat pro omnibus qui inuocant nomen Domini. Sed & nos petimus mutua voce, memores sitis nostri. Sciatis autem [11] Bassianum peruenisse ad vos, & petimus nos, qui habetis zelum Dei, harum literarum exemplum ad quoscunque poteritis, transmittere per idoneas occasiones, vel vestras, faciatis, siue nuncium mittatis, vt stent fortes & immobiles in fide. Optamus vos, charissimi, benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam VIII.

1 *Epistolam hanc Morello soli acceptam debemus neque enim apud Manut. aut in Ms cod. reperitur. Vnde fit vt mendas quibus scatet repurgare non licuerit. Fit autem huius Epistolæ disertis verbis mentio apud Cyprianum Epistola ad Clerum Romanum, quam habes infra xv. Cum (inquit) vestra scripta legissem; quæ ad Clerum nostrum per Clementium Hypodiaconum nuper feceratis, vt iis qui post lapsum infirmitate adprehensi essent, & pœnitentes communionem desiderarent, subueniretur. Quæ quum ad verbum penè hinc desumpta sint, titulum Morelli immutare non sum veritus, potissimum cum ex vicinitate litterarum error potuerit contingere, vt pro eo quod erat* Cleri Romani, *substitutum sit à quopiam* Celerini. *Accedebat quod satis constet, non ab vno aliquo, sed à pluribus, neque ad vnum Lucianum qui Presbyter non fuit, sed ad plures* Presbyteros *conscriptam.*

2 Didicimus secessisse] *De secessu D. Cypriani vide vitam ipsius à Pontio & à nobis conscriptam, infra quoque plura ad Epistolam xv. vbi se de illo excusat apud Clerum Romanum, ut videtur ad hanc Epistolam respicere.*

3 Papam Cyprianum] *Papæ nomen priscis temporibus accommodatum fuisse aliis Episcopis quàm Romanis; satis constet, tum ex hac Epistola ac aliis infra Cleri Romani ac Confessorum ad Cyprianum, tum ex Epistolis D. Ambrosii, Hieronymi & Augustini. Romani verò Episcopi postea quasi proprium factum, iam inde ab ætate Iustiniani Imperatoris, manifestum fit* νεαρ. διατ. ρλα. περὶ τῆς ἐκκλησίας χαν. *vbi ipsum nuncupat,* τὸν ἁγιώτατον τῆς πρεσβυτέρας ῥώμης πάπαν. *Sic illum etiam appellat Constantinus Constantis filius Imperator in Actionibus Syn. sexta, act.* πάππας *quod Patrem significet, nemo est qui ignoret. Latini Euphoniæ gratia videntur prætermisisse alterum π. fuit autem id etiam apud Ethnicos honoris nomen, si Arriano credimus, qui Bithynos eo vocabulo Iouem vocare solitos scribit: certè etiam testis est Herodotus à Scythis Iouem Pappæum nominari.*

4 A Clementio subdiacono] *Et si Morellus hic* Crementio *legat, magis tamen placet hæc lectio, tum quod epistola sequente ita legitur non a Manut. duntaxat, sed à Morello, & in veteri excuso codice similiter, Epistola quoque xv. vbi huius Epistolæ meminit Cyprianus, Clementium vocat Mannius.*

5 Quod vtique rectè fecerit] *Locus hic ad illa verba vsque* Noluimus ergo fratres, *ita corruptus est, vt sine auxilio codicis manuscripti restitui nequeat. imo quid sibi velit ita obscurum est, vt tacere malim, quam coniecturas meas in medium proferre. Hoc vnum dico. Videre mihi non probare Clerum Romanum, secessum Cypriani; eo quod persona insignis esset cui animarum cura incumberet. Infra Epistola xv. dicemus quid in sui excusationem adferat Cyprianus, quid etiam pro eodem Pontius scripserit.*

6 Et cùm incumbat nobis qui videmur præpositi esse] *Videtur alludere ad prærogatiuam. Sedis Romanæ, ad quam pertinet Ecclesiarum omnium sollicitudo, de qua latiùs infra. Loca Scripturæ hic allegata sunt Ezech. 34. Ioan. 10. & vltimo.*

7 Corrigentes animos eorum) *Animos eorum, pro, animos suos.*

8 Vt si qui in hanc tentationem inciderunt, cœperint adprehendi infirmitate, & agant pœnit. facti sui, & desiderent communionem) *Hæc ad verbum ferè expressit Cyprianus vti initio diximus, Epistola sæpe citata: Volunt autem, si infirmitas*

lapsos apprehenderit, communionem illis pace data non denegari. de quo latius ibi; ac Epistola xxxi, quæ prorsus eiusdem est Argumenti.

6 Sioe viduæ sint, siue Clydomeni] *Hic nouam periodum necessario constituimus. Nam ad curam pauperum istud, non ad lapsos pertinet. Porrò quum κλυδονιζόμενοι siue κλυδονιζόμενοι fluctuātes significet, quæ significatio huic loco minus congruit, existimo legendum, κλινόμενοι ut sint eiusdem significationis cum voce κλινικοί, qua vtitur Cyprianus pro lecto affixis, Epistola ad Magnum. Solent enim primi illi Christiani nouas quasdam eius farinæ voces à Græcis mutuari, quæ non reperiuntur apud ethnicos. Et de ægrotis pauperibus hic sermonem esse colligitur, ex verbis adiunctis:* qui se exhibere non possunt.]

10 Et quod maximum est, corpora Martyrum] *Lucis insignis de sepulcra defunctorum, quorum corpora si non sepeliantur, grande dicunt imminere periculum iis, quibus hoc opus incumbit. Certè opus meritorium esse sepulturam, satis constat. Tob. 12. vbi Angelus Tobiam ab eo opere commendat. Quantam etiam sepulturæ curam habuerint Patriarchæ; videre est Gen. 46 & 50. Commendat & mulierem Dominus ob effusū vnguentum in sepulturam suam, Matth. 26. Quæ plura huc pertinentia desideras, legas Aug. l. de cura pro mortuis. Cæremonias verò vel ab ipsis Ecclesiæ cunabulis in sepultura mortuorum vsitatas, pulchre describit Dion. Areopag. sub finem Hier. Eccles. ac Clemens Romanus Constit. Apostol. l. 6. cap. 30. ac lib. 8. cap. 47. 48. 49. ac 50. Quibus locis illas ipsas orationes reperire est, quibus etiam nunc Ecclesia vtitur.*

11 Bassianum] *Huius fit etiam mentio, Epistola quæ est infra xvii Salutamus, inquit, cum suis Saturum Bassianum & vniuersum Clerum. Videtur itaque fuisse quispiam è Clero Romano.*

CYPRIANI AD CLERVM
Romanum de dormitione
Episcopi Vrbici.

EPISTOLA IV.

ARG. *Epistola hæc familiaris est, quare argumento non indiget, potissimum quum ex titulo ipso id satis colligi queat. Desideratur autem Epistola cleri Romani ad quam respondet Cyprianus.*

CYPRIANVS [1] PRESBYTEtis & Diaconibus Romæ consistentibus fratribus S.

Lib. 3. Epist. 21.

VM [2] de excessu boni viri collegæ mei rumor apud nos incertus esset, fratres charissimi, & opinio dubia nutaret: accepi à vobis litteras ad me missas [3] Clementium Hypodiaconum, quibus plenissimè de glorioso eius exitu instrueret: & exultauit satis, quod pro integritate administrationis eius consummatio quoque honesta processerit. In quo vobis quoque plurimum gratulor, quòd eius memoriam tam celebri & illustri testimonio prosequamini: vt per vos innotesceret nobis, quòd & vobis esset circa Præsiositi memoriā gloriosum, & nobis quoq; fidei ac virtutis præberet exemplum. [4] Nam quantum perniciosa res est ad sequentium lapsum ruina Præpositi, intantum contra vtile est, & salutare, cùm se Episcopus per firmamentum fidei fratribus præbet imitandum. [5] Legi etiam alias litteras, in quibus nec qui scripserint, nec ad quos scriptum sit, significanter expressum est. Et quoniam me in iisdem [illegible]ris & scriptura, & sensus, & charta ipsa quoque mouerunt, ne quid ex vero vel subtractum sit vel immutatum; eamdem ad vos Epistolam anthenticam remisi, vt recognoscatis an ipsa sit quam Clementio Hypodiacono perferendam dedistis: perquam etenim graue est, si [6] Epistolæ clericæ veritas mendacio aliquo & fraude corrupta est. Hoc igitur vt scite possimus, & [7] scriptura, & subscriptio an vestra sit, recognoscite; & nobis quid sit in vero rescribite. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere.

ADNOTATIONES IN
Epistolam IV.

1 PResbyteris & Diaconibus] *Sic Manutius ac vetustis Cod. omnes tam excusi quam Manuscripti, non hic dumtaxat, sed vbique in omnibus Epistolis, quæ ad Clerum aut Romanum aut Carthaginiensem conscripta sunt. In quibusdam etiam hæc lectio retenta est ab Erasmo, vti in Frobeniana, Aleopecta ac Parisiensi editionibus. Morellus verò, Gryphius ac Grauius in edit Coloniensi reposuerunt:* Diaconis. *Nobis magis placet germana auctoris lectio, quare illam vbique retinuimus. Porrò de auctoritate Cleri Romani, & de Presbyterorum ac Diaconorum præeminentia in Clero, infra alicubi lacius.*

2 Cùm de excessu boni viri collegæ mei) *Quum in secessu D. Cypriani scriptum verisimile sit, vel ex eo quod per Clementium Hypodiaconum, cuius mentio fit Epistola præcedenti, allata fuerint, ad quas respondet, littera, de obitu Fabiani Romani Pontificis agere illum non dubito. Martyrium ille passus est statim sub initio persequutionis Decianæ, cùm Cyprianus in tempestate, vt alibi ait, proscriptus, paulo post secessit, qua de re plura in vita auctoris superadiximus. Porro non est quod offendat quempiam, quod Papam Romanum Cyprianus suum collegam vocet, tum hic, tum infrà sæpiùs, in Epistolis ad Cornelium, Lucium ac Stephanum Pontifices Romanos. Imprimis enim vtebantur veteres illi Episcopi eo dicendi genere quod esset magis comitatis, lenitatis, beneuolentiæ, quàm prophanæ dominationis. Deinde si ex nominibus ratiocinandum fit de dignitate cuiuspiam, eodem argumento dicendum erit negare Cyprianum Episcopos esse quos fratres tantum appellare solet, ad Episcopos scribens. Fratris enim nomen ad Christianos omnes pertinere manifestum est ex Euangelis & Paulinis Epistolis. Collegæ denique dicuntur, non illi*

dumtaxat

dumtaxat qui eiusdem potestatis sunt, vt duo Consules, Duo Tribuni, sed & qui eiusdem sunt collegij. Vnde & Presbyteri Episcoporum Collegæ dicuntur a Concilio Carthaginensi IV. Can. xxv. atqui quanto sint Episcopis inferiores Presbyteri, infra demonstrabimus. Potest ergo quis collega esse sui superioris, non ea tamen ratione qua ille superior est. Hinc in Concilio Africano, Aurelij Carthaginensis Episcopi collegæ dicuntur omnes Episcopi, consacerdotes ac coëpiscopi, cap. xxi. xxii ac xxxi. Et tamen tanta fuit Carthaginensis Episcopi præminentia: vt nihil illo inconsulto cæteris Episcopis ac Primatibus Numidiæ ac Mauritaniæ agere liceret, cap. xx. eiusdem Concilij. Plura huc pertinentia videre est apud Remundum Rufum in Molinæum pro Pontifice Maximo, è quo hæc & alia complura habere nos ingenue fatemur. Opus est dignum quod omnium verfetur in manibus. Cæterum exitium pro morte accipit Cyprianus, imitatus Tertull. contra Valent. Sic etiam Clerus Romanus infra Epistola xxxi.

3. Per Clementium Hypodiaconum) *Excusi omnes, excepto vetere illo quem non vidit Erasmus, habebant* Clementium: *suspicor Remboldum pro Clementio id subdituisse, quippe quod magis vulgo notum esset. Confirmatur hinc Manutij lectio de qua Epistola præcedenti. Porro quod addit hic Manutius* Diaconi, *superfluum est, neque id habent vlli alij codices.*

4 Nam quantum perniciosa est ad sequentium lapsum ruina Præpositi] *Similis prorsus locus est epistola præcedenti. Quem autem hic Præpositum, mox Episcopum dicit. Vox est a Tertulliano etiam vsitata libro ad Martyres, Cypriano autem familiaris. Vt videre est Epistola vii. xi. xiii. xv. xxiii. xxvii. Atqui Præpositi nomen militaris officij fuisse sub Imperat. adnotauit Rhenanus. Vnde & in libro, qui Notitia Occidentis inscribitur, Præpositos Thesaurorum legimus, præpositos Argentariorum, Bastagarum, Rei priuatæ, Militum & Equitum. Christiani vero veteres, Episcopis potissimum id applicauerunt. Sic & vetus interpres Hebr. vlt. Obedite Præpositis vestris, &c.*

5 Legi etiam alias litteras] *Si quid diuinare liceat, existimo esse Epistolam præcedentem, cuius hic fit mentio, de qua nec qui scripserint, nec ad quos scripta sit constet, vtpote quæ nullam inscriptionem contineat. Vt reliqua omnes* [nec qui scripserint] *Sic Manutius & Assulg. Dau. & Marchin.* qui scripserit; *cæteri omnes excusi.* quis scripserit 6. *Quemadmodum autem hic Epistolam clericam, ita alibi ordinationem clericam dicit. phrasis est Cypriano frequentissima, de qua alibi latius.*

7 Et scriptura & scriptione] *Sic Manut. ac Morel. cæteri tam Manuscripti quam excusi:* & scripturam & scriptionem,] *non male.*

AD CLERVM DE CVRA pauperum & quiete plebis.

EPISTOLA V.

ARG. *Hortatur Clerum suum D. Cyprianus tum in secessu constitutus, vt vice sua ritè fungantur, neue quid aut constitutis in carcere, aut cæteris pauperibus desit. Deinde vt plebem in quiete contineant, ne si glomeratim ad Martyres in carcere visitandos concurrant, tandem id illis interdicatur.*

D. Cyprian.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus charissimis S.

SALVTO ' vos incolumis per Dei gratiam fratres charissimi, lętus quod circa incolumitatem quoque vestram omnia integra esse cognouerim. ' Et quoniam mihi interesse nunc non permittit loci conditio; peto vos pro fide, & religione vestra, fungamini illic & vestris partibus, & meis, vt nihil vel ad disciplinam, vel ad diligentiam, desit.' Quantum autem ad sumptus suggerendos siue illis, qui gloriosa voce Deum confessi, in carcere sunt constituti; siue iis qui pauperes, & indigentes laborant & tamen in Domino perseuerant; peto nihil desit: cũ summa omnis, quæ redacta est, illic sit apud clericos distributa propter eiusmodi casus: vt haberent plures, vnde ad necessitates, & pressuras singulorum operari possint. Peto quoque ad procurandam quietem solertia & sollicitudo vestra non desinat: & si fratres pro dilectione sua cupidi sunt ad conueniendum, & visitandum confessores bonos, quos illustrauit iam gloriosis initiis diuina dignatio; tamen cautè hoc, & non glomeratim, nec per multitudinem simul iunctam puto esse faciendum: ne ex hoc ipso inuidia concitetur, & introeundi aditus denegetur, & dũ insatiabiles multum volumus, totum perdamus. Consulite ergo & prouidete, vt cum temperamento hoc agi tutiùs possit: ' ita vt Presbyteri quoque, qui illic apud confessores offerunt, singuli cum singulis Diaconis per vices alternent: quia & mutatio personarum, & vicissitudo conuenientium minuit inuidiam. Circa omnia enim mites & humiles, vt seruis Dei congruit temporibus seruire & quieti prospicere, & plebi prouidere debemus. Opto vos, fratres charissimi ac desideratissimi, semper bene valere, & nostri meminisse. Fraternitatem vniuersam salutate. ' Salutant vos Victor Diaconus, & qui mecum sunt. Valete.

Lib. 3. Epist. 10.

ADNOTATIONES IN Epistolam v.

1 *Epistolam hanc Manutio & Morello acceptam debemus & reperitur in Ms. Hamfi codice. Fit ad verbum fere eius mentio Epistola proxima. Ego vero non dubito esse vnam ex xiii. illis, quarum infra mentionem facit Epistola xv. atque hanc cum sequenti & 3. quæ desideratur, esse illas in quibus Clero consilium dedisse se astruit.*

2 Et quoniam mihi interesse nunc non permittit loci conditio] *Vel ex hoc loco manifestum est quod diximus, in secessu scriptam.*

3 Quantum autem ad sumptus suggerendos] *Penes Episcopos suprema erat cura pauperum: illis enim bona Ecclesiæ & pauperum concredita, non obscure colligitur ex Actibus Apostolorum. Vbi legimus, ad pedes Apostolorum posita agrorum pretia. Clemens etiam Constitutionum Apostolicarum lib. 2. cap. 29 Illorum quæ occasione pauperum offeruntur dispensationem, Episcopis à Deo commissam docet cap. 39. Oeconomum illum vocat ac dispensatorem rerum Ecclesiasticarum, quod denuo repetit lib. 3. cap. 3. Curam etiam Orphanorum Episcopi esse docet lib. 4. cap. 2. & 3. Quamquam tamen distributio bonorum fieret per Presbyteros & Diaconos, vti constat ex Canone Apostolorum 41. Volumus, inquiunt, Episcopum rerum Ecclesiasticarum potestatem habere. Nempe si pretiosa hominum animæ sunt eius fidei commissæ, multo magis decens est de pecuniis mandare, vt omnia secundum eius potestatem distribuantur indigentibus per Presbyteros ac Diaconos, &c. Eadem præcipit 10. Antiochenæ Synodi Canon. ac Cyrillus in Epistola ad Domn. quæ verba huc eo adduximus, quod existimem posse ex illis intelligi quod hic dicit Cyprianus, lege autem,* possint, *Harrisii codex pro eo quod alii,* possent.

4 Ita vt Presbyteri quoque qui illic apud confessores offerunt] *Locus hic requirere videbatur tractatum de officio offerendi Presbyteris proprio; verùm ne prolixitate Epistolam excedant Scholia, ad aliam opportunitatem illum differimus. Hoc vnum hic animaduerte, singulos Presbyteros cum singulis Diaconis offerre aliquando solitos.*

5 Salutat vos Victor Diaconus, & qui mecum sunt] *Qui cum illo secesserint non perinde constat. Victorem vero hunc Diaconum Cypriani, illum ipsum esse existimo, quem postea cum Cypriano passum constat ex Martyrologiis, vnà cum Crescentiano, Rosula, ac Generalo.*

AD CLERVM DE CVRA pauperum ac confessorum.

EPISTOLA VI.

ARG. *Eiusdem pene argumenti est cum præcedenti, præterquam quod Confessores quoque sui officij vult admoneri à Clero, vt humilitati dent operam, & Presbyteris ac Diaconis morem gerant: obiter etiam secessus sui causam reddit. Est autem etiam hæc è numero Epistolarum xiij. de quibus infra Epistola xv.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ac Diaconibus fratribus S.

Lib. 3. Epist. 10.

OPTAVERAM [1] quidem fratres charissimi, vt vniuersum Clerum nostrum integrum & incolumem meis litteris salutarem: sed quoniam infesta tempestas, quæ plebem nostram ex maxima parte prostrauit, [2] hunc quoque addidit nostris doloribus cumulum, vt etiam Cleri portionem sua strage perstringeret: oramus Dominum, vt vos saltem, [3] quos & in fide, & in virtute stare cognouimus, tutos quoque in posterum per diuinam misericordiam salutemus. 4 Et quamquam causa compelleret, vt ipse ad vos properare & venire deberem: primò cupiditate & desiderio vestri, quæ res in votis meis summa est, tum deinde vt ea quæ circa Ecclesiæ gubernacula, vtilitas communis exposcit, tractare simul & plurimorum consilio examinata limare possemus: tamen potiùs visū est adhuc interim latebrā & quietē tenere, respectu vtilitatum aliarū, quæ ad pacem omnium nostrum pertinent & salutem, quarum vobis [5] à Tertullo fratre nostro charissimo ratio reddetur: qui pro cætera sua cura, quam impensè diuinis operibus impertit, etiam huius consilij auctor fuit, vt cautus & moderatus existerem, [6] nec me in conspectum publicum, & maximè eius loci, vbi totiens flagitatus & quæsitus fuissem, temerè committerem. Fretus ergo & dilectione & religione vestra, quam satis noui, his litteris & hortor & mando: vt vos quorum minime illic inuidiosa & non adeo periculosa præsentia est, vice mea fungamini circa gerenda ea, quæ administratio religiosa deposcit. Habeatur interim quantum potest & quo modo potest pauperum cura, [7] sed qui tamen inconcussa fide stantes gregem Christi non reliquerunt: vt his ad tolerandam penuriam sumptus per vestram diligentiam suggeratur, ne quod circa* fidem tempestas non fecit, circa laborantes necessitas faciat. Cōfessoribus etiam gloriosis impertiatur cura propensior. Et quamquam sciam plurimos ex his fratrum voto & dilectione susceptos: tamen si qui sunt, qui vel vestitu, vel sumptu indigeant, [8] sicut etiam pridem vobis scripseram, cùm ad huc essent in carcere constituti, subministrentur eis quæcumque sunt necessaria, [9] modo vt sciant ex vobis & instruantur & discant, quia secundum scripturarum magisterium Ecclesiastica disciplina deposcat, humiles & modestos & quietos esse debere, vt honorem sui nominis seruent, vt qui gloriosi voce fuerint, sint & moribus gloriosi, faciant se dignos, vt in omnibus Dominum promerentes, ad cœlestem coronam laudis suę cōsummatione perueniant: plus enim superest, quā quod transactū videtur, [10] cōscriptum sit. Ante mortem ne laudes hominem quemquam. Et iterum: Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo

* fidentes.

Ec. les. 11.

Apoc. 2.

& dabo tibi coronam vitæ. Et Dominus quoque dicat. Qui tolerauerit vsque ad
Mat. 10. finem, hic saluabitur. Imitentur Dominum, qui sub ipso tempore passionis non superbior, sed humilior fuit. Tunc enim Apostolorum suorum pedes lauit dicens:
Ioan. 13. Si ego laui pedes vestros magister & Dominus, & vos debetis aliorum pedes lauare. Exemplum enim dedi vobis, vt sicut ego feci, & vos faciatis aliis. ″ Item Pauli Apostoli documenta sectentur; qui post carcerem sæpe repetitum, post flagella, post bestias, circa omnia mitis & humilis perseuerauit, nec post tertium cælum & paradisum quidquã sibi insolenter assum-
2. Thess. 3. psit, dicens. Neque gratis panem manducauimus ab aliquo, sed in labore & fatigatione nocte & die operantes, ne quem ve-
Luc. 14. strũm grauaremus. Hæc singula oro vos insinuate fratribus nostris. Et quia is exaltabitur, qui se humiliauerit; nunc est vt magis insidiantem aduersarium metuant, qui fortiorem quemque magis aggreditur, & acrior factus hoc ipso quod victus est, superantem superare conatur. Dominus faciat, ″ vt & ego iterum illos maturè videre ″ & salutari exhortatione componere mentes eorum ad seruandam gloriam suam possim. Doleo enim quando audio quosdam improbe & insolenter discurrere ad ineptias, vel ad discordias vacare, Christi membra & iam Christum confessa, per concubitus illicitos inquinare; ″ nec à Diaconis aut Presbyteris regi posse, sed id agere, vt per paucorum prauos & malos mores, multorum & bonorum confessorum gloria honesta maculetur: quos vereri debent, ne ipsorum testimonio & iudicio condemnati, ab eorum societate priuentur. Is enim demum confessor illustris & verus est, de quo postmodum non erubescit Ecclesia, sed gloriatur. Ad id verò quod scripserunt mihi compresbyteri nostri ″ Donatus & Fortunatus, Nouatus & Gordius, solus rescribere nihil potui; quando à primordio Episcopatus mei statuerim, nihil sine consilio vestro, & sine consensu plebis meæ, priuata sententia gerere: sed cum ad vos per Dei gratiam venero, tunc de iis quæ vel gesta sunt, vel gerenda, sicut honor mutuus poscit, in commune tractabimus. ″ Opto vos, fratres charissimi ac desideratissimi, semper bene valere, & mei meminisse: fraternitatem, quæ vobiscum est, multum à me salutate: & vt nostri meminerit, admonete. Valete.

ADNOTATIONES IN Epistolam VI.

1 Optaueram quidem fratres charissimi, vt vniuersum Clerum) *κλῆρος Græce, sors Latinè dicitur (inquit D. Hieron. ad Nepotianum) Propterea ergo vocantur Clerici, vel quia de sorte Domini sunt, vel quia ipse Dominus sors, id est pars Clericorum est.*

2 hunc quoque addidit nostris doloribus cumulum] *Sic Manutius Ms. cod. duo. ac vetus excusus. Cæteri cum Morello* hinc, *male.*

3 quos & in fide & in virtute] *Ita Manutius omittens vocem* constantia, *quam Morellus & alii hic adiiciunt hoc pacto,* quos in constantia, & fidei virtute! *Afflig. & alii duo cod. illam etiam prætermittunt.*

4 Et quamquam causa compelleret.] *Hic obiter secessus sui causam indicat, pacem nempe ac salutem omnium subditorum, quod expressius dicit Epist. 35. ne præsentia (inquit) nostri inuidiam & violentiam gentilium prouocet, & simus auctores rumpendæ pacis qui magis quieti omnium consulere debemus. Porro rectius legunt hoc loco:* limare. *Manut. ac Morellus, quam cæteri Ms. & excusi,* delimare, *præsertim quum infra Epistola 28. voce proxi vtitur Cyprianus, & alibi frequenter. Illud vero,* omnium nostrum, *è codice Afflig. substituimus, pro eo quod omnes excusi habebant:* nostrorum.

5 à Tertullo fratre nostro charissimo] *Tertulli huius fit mentio etiam infra Epist. 27. è qua satis constat, fuisse illum è præcipuis Carthaginensium Presbyteris vnum: quippe qui omnium eorum quæ Carthagini fiebant, certiorem reddere soleret D. Cyprianum. Fuisse autem postea ad Episcopatum promotum, satis constat ex Epistola ad Pomponium, quam scripsit Cyprianus, Victor, Sedulius, ac Tertullus, cum Presbyteris qui præsentes aderant.*

6 nec me in conspectum publicum, & maximè eius loci] *Prius habebatur dumtaxat:* nec meis locis. *addita sunt cætera à Manutio & Morello à Ms. codicibus. Porro de flagitatione ista, infra Epistola 15.*

7 sed qui tamen inconcussa fide stantes] *Simile illud Epistola præcedentis, vt qui pauperes & indigentes laborant, & tamen in Domino perseuerant. Vult autem eos præferri pauperes, si opum non sit tanta largitas vt omnibus subueniatur, qui in fide constantes perseuerant. Ita D. Hieronym. quæ q. 1. ad Hebidiam: & hæc dicimus, non quod in pauperes Iudæos siue gentiles & omnino cuiuslibet gentis, pauperes prohibeamus faciendam eleemosynamque, sed quod Christianos & credentes pauperes incredulis præferamus, & inter ipsos Christianos sit multa diuersitas, verum peccator, an sanctus sit. Vnde & Apostolus passim in omnes misericordiam probans, infert (Gal. 6.) maxime in domesticos fidei: domesticus fidei est qui eadem tibi religione coniungitur, quem à consortio fraternitatis peccata non separant, &c.*

8. sicut etiam pridem vobis scripseram] *Notat Epistolam præcedentem, vbi iisdem pene verbis: siue qui (inquit) gloriosa voce Dominum confessi in carcere sunt constituti, &c.*

9 modo vt sciant ex vobis & instruantur, & discant quia] *Sic hunc locum antea vix intellectum restituimus partim ex Manutio, partim ex Afflig. codice. antea enim ita legebatur,* vt sciant ex nobis & instruantur & discant quid.

10 cum scriptum sit: Ante mortem ne laudes] *Ecclesiastici Libri testimonio vtitur, tamquam Scriptura Ca-*

Christianis omnibus congruat, secundum Domini vocem, ' qui neminem alium respicit, nisi humilem & quietum, & trementem sermones suos; ' tum magis hoc obseruare & implere confessores oportet, qui exemplum facti estis cæteris fratribus, ad quorum mores omnium vita & actus debeant prouocari. Nam sicut Iudæi à Deo alienati sunt propter quos nomen Dei blasphematur in gentibus: ita contra Deo chari sunt, per quorum disciplinam nomen Domini laudabili testimonio prædicatur, sicut scriptum est Domino præ-
Mat. 5. monente & dicente: Luceat lumen vestrũ coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & clarificent patrem vestrum qui in cælis est. Et Paulus Apostolus dicit. ' Lu-
Philip. 2. cete sicut luminaria in mundo. Et Petrus
1. Pet. 2. similiter hortatur: Sicut hospites, inquit, & peregrini abstinete vos à carnalibus desideriis, quæ militant aduersus animam, conuersationem habentes inter gentiles bonam, vt dum detrectant de vobis, quasi de malignis, bona opera vestra aspicientes magnificent Dominum. Quod quidem maxima pars vestrum cum meo gaudio curat, & confessionis ipsius honore melior facta, tranquillis & bonis moribus gloriam suam custodit & seruat; ' sed quosdam audio inficere numerum vestrum, & laudem præcipui nominis praua sua conuersatione destruere: quos etiam vos ipsi, vtpote amatores, & conseruatores laudis vestræ, obiurgare & comprimere & emendare debetis. Cum quanto enim nominis vestri pudore delinquitur, quando alius aliquis temulentus & lasciuiens demoratur? " alius in eam patriam, vnde extorris factus est regreditur, vt deprehensus non iam quasi Christianus, sed quasi nocens pereat? [11] Inflati aliquos, & rumere audio;
Rom. 11. cùm scriptum sit: Noli altum sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non
Esai. 53. pepercit, ne forte nec tibi parcat. [12] Domi-
Esai. 50. nus noster sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente sine voce, sic non aperuit os suum. Non sum, inquit, contumax, neque contradico. Dorsum meum posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas. Faciem autem meam non auerti à fœditate sputorum. Et quisquam per ipsum nunc, atque in ipso viuens, extollere se audet & superbire, immemor & factorum quæ ille gessit, & mandatorum quæ nobis vel per se, vel per Apostolos
Ioan. 15. suos tradidit? Quod si non est maior Domino suo seruus; qui Dominum sequuntur humiles & quieti, & taciturni vestigia eius imitentur. Quanto quisque inferior fuerit, sublimior fiat dicẽte Domino: Qui minimus fuerit in vobis, hic erit magnus. Quid deinde illud? quam vobis execrandum debet videri, quod cum summo animi nostri gemitu & dolore cognouimus: Non deesse, qui Dei templa, & post confessionem sanctificata, [1] & illustrata prius membra turpi & infami concubitu suo maculent, cubilia cum fœminis promiscua iungentes: quando & si stuprum conscientiæ eorum desit, hoc ipsum grande crimen est, quod illorum scandalo in aliorum ruinas exempla nascantur. Contentiones quoque & æmulationes inter vos nullas esse oportet, cùm, pacem suam nobis dimiserit Dominus, & scriptum sit: Diliges Galat. 5.
proximum tuum tamquam te. [1] Si autem mordetis & incusatis inuicem, videte ne consumamini ad inuicem. Conuiciis etiam & maledictis, quæso vos abstinere: quia 1. Cor. 6.
neque maledici regnum Dei consequuntur, & lingua, quæ Christum confessa est, incolumis & pura cum suo honore seruanda est. Nam qui pacifica, & bona, & iusta secundum præceptum Christi loquitur, Christum quotidie confitetur. [15] Sæculo renunciaueramus cùm baptizati sumus: sed nunc verè renunciauimus sæculo, quando tentati, & probati à Deo, nostra omnia relinquentes, Dominum secuti sumus, & fide ac timore eius stamus & viuimus. Corroboremus nos exhortationibus mutuis, & magis ac magis proficiamus in Domino: vt cùm pro sua misericordia pacem fecerit, quam se facturum repromittit, noui & penè mutati ad Ecclesiam reuertamur, & excipiant nos siue fratres nostri, siue gentiles, circa omnia correctos, atque in melius reformatos, & qui admirati fuerant prius in virtutibus gloriam, nunc admirentur in moribus disciplinam. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam VIII.

ROGATIANO PRESBYTERO] *Frequens Rogatiani senioris huius apud Cyprianum fit mentio: satis autem patet ex Epistolis 7. & 40. fuisse illum præfectum reliquo Clero, ac veluti vicarium absentis Cypriani, quippe apud quem quantitatem propriam reliquerit (vt verbis eius vtar) in pauperes & peregrinos erogandam, & cuius diligentiam in administratione Ecclesiastica mirum in modum commendet. Porro Martyrij eius pro nomine Christi, eo tempore quo sub finem vitæ Cyprianus in exilium missus est, fit*

mentio infra Epiſtola 81. ad Rogatianum iuniorem. Celebratur hoc Rogatiani & Feliciſſimi Martyrium in Eccleſia, ad 7. Calendas Nouembris; vti ex Beda Martyrologio patet, qui ipſa eius Epiſtola verba allegat.

2 Et iampridem vobis, &c. litteras miſeram] Quæ ſint hæ litteræ non ſatis conſtat. Ego quidem prima facie (quod aiunt) exiſtimabam eſſe illas ad Martyres & confeſſores quæ hanc ſecundo loco ſubſequuntur, præſertim cum congratulatio, quam exultantibus verbis ſe in illis feciſſe hic dixit, videretur verbis illis comprehendi: Exulto lætus & gratulor, fortiſſimi ac beatiſſimi fratres, cognita fide & virtute veſtra. Verum obſtant verba illa, quæ mox ibi ſubiungit: gloria & nuper quidem cum confeſſione perſtante ſuſcepta pœna eſt, quæ confeſſores Chriſti fecit extorres; vnde patet illas poſtea conſcriptas. Perſuaſum itaque habeo deſiderari illas quarum hic mentionem facit, eſſe vero eas quarum Epiſtola dicta 15. meminit, in quibus confeſſoribus adhortatio non deſuit.

3 Congratulares] Miror cur vulgatam lectionem congratulares non ſequuti ſunt Manut. ac Morellus, cum reperiatur etiam in Ms. & excuſis veteribus, pro eo autem quod eſt non aliud] Camb. codex legit: quid aliud, haud male.

4 quod adeptus es poſſe ſeruare] Ita recte Manut. Morel. & ante illos Coſterius, & Camb. ac Afflig. Ms. codices, pro eo quod erat: adeptum eſt.

5 Dominus hoc magiſterio ſuo] Deſiderabatur in Eraſmicis editionibus omnibus particula: ſuo: idque ex errato codicis Remboldi quantum ſuſpicor. Nam vetus excuſus & Ms. codices id habent, & ſecundum illorum fidem adiecta eſt a Gratio, Morello & Manutio.

6 qui neminem alium reſpicit, niſi humilem & quietum] Alludit ad locum Iſa. vlt. ſecutus 70. qui habent τὸ ταπεινὸν καὶ ἡσύχιον, id eſt humilem & quietum ſiue taciturnum, vt ipſe infra interpretatur, pro eo quod editio noſtra ex Hebreo: Pauperculum & contritum corde, eiſdem verbis citat eamdem ſcripturam infra Epiſtola 18.

7 tum magis] Codex Affliginienſis ſic legit optime, pro eo quod erat: tamen. Morellus vero & Cambron. tunc.

8 Lucete ſicut luminaria] Locus eſt Philip. 2. vox Græca φαίνεσθε ambigua eſt ad imperandi modum, quo hic Cyprianus vtitur, & Ambroſ. in comment. & ad indicandi, quo vulgatus interpres.

9 ſed quoſdam audio] Similia habet Epiſtola tum præcedens tum ſequens, ita vt vel hinc appareat eodem fere tempore conſcriptas. Meminit etiam infra eorumdem vitiorum lib. de vnitate Eccleſiæ.

10 alius in eam patriam vnde extorris factus eſt regreditur, &c.] Videt expreſſis verbis in extorres obiurgationem tendere, alludit autem ad illud 1 Petr. 2. Quæ eſt enim gloria, ſi peccantes & colaphizati ſuffertis, vtpote ſignificans, illos, qui iniuſte ab exilio reuerſi eſſent, iam occidi, non vt Chriſtianos, ſed vt nocentes.

11 Inflari aliquos audio & tumere] Nõ ita legerent veteres excuſi & Ms. Afflig. codices minus placeret hæc Manut. & Morel lectio, quàm vulgata: & non timere: certe hanc continet Cambr. codex.

12 Dominus noſter ſicut ouis ad victimam ductus eſt] Hæc partim ex c. 53. partim ex 50. Eſaiæ deſcripta ſunt iuxta editionem 70.

13 & illuſtrata prius membra] Hoc Coſterio & Afflig. cod. fateor me acceptũ debere, pro quo Manut. & Morel. plus, non recte, forte errore ſcripturæ qui facile contingere poteſt in tanta litterarum affinitate. Similis eſt locus Epiſtola præcedenti. Chriſti membra etiam Chriſtum confeſſa per concubitus illicitos inquinari. Porro illuſtrata membra dicere exiſtimo baptizata, ſolent enim Dion. Areop. & alii veteres, baptiſmum nuncupare illuſtrationis ſacramentum.

14 Si autem mordetis & inculatis inuicem] Diuerſam hanc lectionem a textu Græco, qui hodie exſtat, reperire eſt etiam in Commentario qui Ambroſio inſcribitur, qui pro eo quod Græce eſt κατεσθίετε, id eſt comeditis, legit interpatis, Cyprianus vero hoc loco inculatis. Nec minus illud ab exemplaribus Græcis diſcordat, neque maledici regnum Dei conſequuntur, pro eo quod Græce eſt κληρονομήσουσι.

15 Sæculo renunciaueramus cum baptizati ſumus] Placet hæc Manut. & Morel. lectio, quum conſentiant Afflig. Dun. & March. Ms. & excuſi veteres duo, cæteri: renunciauimus. Sic paulo poſt quoque teſte Manut: renunciauimus, pro eo quod alii habent renunciauimus. Porro ex his locis confutari poſſit error eorum, qui renunciationem ſiue abrenuntiationem, qua in baptiſmo Diabolo renunciamus, nouitiam dicere non verentur; quum hic disertis verbis illius fiat mentio, & rurſum Epiſtola 54. & lib. de habitu Virg. Huc pertinet illud etiam Tertulliani de Corona militis: Aquam adituri, ibidem, ſed & aliquanto prius in Eccleſia, ſub Antiſtitis manu conteſtamur, nos renunciare diabolo & pompæ & Angelis eius, & illud lib. de ſpect. vbi contra pompam diaboli iuraſſe nos dicit. Eodem illud Dionyſ. Areopagita viroque vetuſtiſſimi & Græci: Deinde (inquit Eccleſ. Hier. c. 2.) occidentem verſus conuerſum manus illuc obiectas habentem atque protendentem, inſufflare illum ter in Sathanam iubet, inſuper & τὰ τῆς ἀποταγῆς (id eſt quæ ſunt abrenunciationis) profiteri, eique ter abrenunciationis ſolemnibus verbis propoſitis, cum toties illud conceptis verbis pronunciauit, ad orientem transfert, &c. Quam etiam in paruulorum baptiſmo obſeruatam, eiuſdem Libri capit. vlt. docet. ipſam etiam abrenunciationis formulam etiamnum vſitatam, reperire eſt in Conſtitutionibus Apoſtolicis Clementis lib. 7. cap. 4. Hanc nempe. Abrenuncio Sathanæ & operibus eius, pompis, cultui, Angelis, & machinationibus eius. Neque vero eſt quod obiiciat quis vocis, abrenuncio, barbariem. Et ſi enim non diffitear apud Ethnicos ſcripto is claſſicos Abrenunciationis mentionem nuſquam fieri, certe eo nomine vtitur Ambroſius in 2. cap. ad Coloſſ. & de Sacram. cap. 2. Renunciationis autem nomen (quo vtuntur Tertull. DD. Cyprianus, Hieronym. Ambr. alibi, & Auguſtinus) Quintiliano lib. 10. in eadem ſignificatione vſitatum eſt qua vox ἀποτάσσεσθαι Baſilio lib. de Sponſ. Cyrillo in Catecheſibus, & dictis, Dionyſio & Clementi Romano, nempe pro extremum Vale dicere, Mutuati autem mihi videntur hanc locutionis formulam tum Græci tum Latini Patres, non ex formulis Iureconſultorum, vt exiſtimant quidam, ſed potius ex illo Lucæ decimoquarto, c. ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσι, quod tranſtulit vetus interpres: omnis ex vobis qui non renunciat omnibus quæ poſſidet.

AD CLE.

AD CLERVM ET PLEBEM
de deprecando Deo pro peccatis.

EPISTOLA VIII.

ARG. *Eiusdem penè est argumenti cum duabus præcedentibus, præterquam quod hic ad preces exhortetur assiduas.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS
& Diaconibus fratribus salutem.

Epist. 4. Lib. 4.

VANQVAM * SCIAM, fratres charissimi, pro timore, quem singuli debemus Deo, vos quoque illic assiduis orationibus & enixis precibus instanter incūbere, * admoneo tamē etiam ipse religiosam sollicitudinem vestram, vt ad placandum atque exorandū Dominum non voce sola, sed & ieiuniis, & lacrymis, & omni genere deprecationis ingemiscamus. Intelligendum est enim & confitendum, pressuræ istius tam turbidam vastitatem, quæ gregem nostrum maxima ex parte populata est, & adhuc vsque populatur secundum peccata nostra venisse, dum viam Domini non tenemus, nec data nobis ad salutem cælestia mandata seruamus. Fecit Dominus noster voluntatem patris, & nos non facimus Domini voluntatem; patrimonio & lucro studentes, superbiam sectantes, æmulationi & dissentioni vacantes, simplicitatis & fidei negligentes, sæculo verbis solis & non factis renunciantes, vnusquisque sibi placentes, & omnibus displicentes. Vapulamus itaque vt meremur, cùm scriptum sit: Seruus autem ille qui cognoscit voluntatem Domini sui, & non paruerit voluntati eius, vapulabit multis. Luc. 12. Quas autem plagas, quæ verbera non meremur: quando nec confessores qui exemplo cæteris ad bonos mores esse debuerant, teneant disciplinam? Itaque dum quosdam insolenter extollit confessionis suæ timida & * inuerecunda iactatio; * tormenta venerunt, & tormenta sine fine tortoris, sine exitu damnationis, sine solatio mortis, tormenta quæ ad coronam non facilè dimittant, sed tamdiu torqueant, quamdiu deiiciant; nisi si aliquis diuina dignatione subtractus inter ipsa cruciamenta profecerit, adeptus gloriam non termino supplicij, sed velocitate moriendi. Hæc patimur delicto & merito nostro, sicut præmonuit diuina censura, dicens: Si dereliquerint legem meam, & in iudiciis meis non ambulauerint, si iustificationes meas prophanauerint & præcepta mea non obseruauerint, visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Psal 88. Virgas igitur & flagella sentimus, qui Deo nec bonis factis placemus, * nec pro peccatis satisfacimus. Rogemus de intimo corde & de tota mente misericordiam Dei, quia & ipse addidit dicens: Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. * Ioan. 16. Petamus & accipiemus: & si in accipiendo mora & tarditas fuerit, quoniam grauiter offendimus, pulsemus; quia & pulsanti aperitur, si modo pulsent ostium preces, & gemitus, & lacrymæ nostræ, quibus insistere & immorari oportet, & si sit vnanimis oratio. Nam quod magis suasit & compulit, vt has ad vos litteras scriberem, scire debetis (* sicut Dominus ostendere & reuelare dignatus est) dictum esse in visione: Petite & impetrabitis. Tunc deinde præceptum plebi assistenti, vt pro quibusdam personis designatis sibi peterent. In petendo autem fuisse dissonas voces, & dispares voluntates. & vehementer hoc displicuisse illi qui dixerat: Petite & impetrabitis, quod plebis inæqualitas discreparet, nec esset fratrum consensio vna & simplex & iuncta concordia; cùm scriptum sit: Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo. Psal. 67. Et in Actis Apostolorum legamus: Turba autem eorum qui crediderant, anima, ac mente vna agebant: Act. 4. & Dominus sua voce mandauerit, dicens. Hoc est mandatum meum, vt diligatis inuicem. Et iterum: Dico autem vobis, quoniam si duo ex vobis conuenerint in terra, Ioan. 15. de omni re quamcunque petieritis, continget vobis à patre meo qui in cælis est. Mat. 18. Quod si duo vnanimes tantum possunt, quid si vnanimitas apud omnes esset? Quid si secundum pacem, quam nobis Dominus dedit, vniuersis fratribus conueniret? Iampridem de diuina misericordia impetrassemus quod petimus, nec tamdiu in hoc salutis & fidei nostræ periculo fluctuaremus. Imo verò nec venissent fratribus hæc mala, si in vnum fraternitas fuisset animata. Nam & illud ostensum est, quod sederet paterfamilias sedente sibi ad dexteram iuuene, qui iuuenis anxius & cum quadam indignatione subtristis, maxillam manu tenens, mœsto vultu sedebat. Alius verò in sinistra parte consistens rete portabat, quod se mittere, vt

circumſtantem populum caperet, minabatur: &cùm minaretur, quid hoc eſſet, ille qui vidit, dictum eſt ei: Iuuenem qui ad dexteram ſic ſederet, contriſtari & dolere quod præcepta ſua non obſeruarentur: illum verò in ſiniſtra exultare, quod ſibi daretur occaſio vt à patrefamilias poteſtatem ſumeret ſæuiendi. Hoc prius longe oſtenſum eſt, quàm tempeſtas vaſtitatis huius oriretur. Et vidimus impletum quod fuerat oſtenſum, vt dum Domini præcepta contemnimus, dum datæ legis mandata ſalutaria non tenemus, facultatem nocendi inimicus acciperet; minus armatos, & ad repugnandum minus cautos iactu retis operiret. Oremus inſtanter, & aſſiduis precibus ingemiſcamus. Nam & hoc nobis non olim per viſionem, fratres chariſſimi, exprobratum ſciatis quod dormitemus in precibus, nec vigilanter oremus; & Deus vtiquè qui quem corripit diligit, quando corripit, ad hoc corripit vt emendet, ad hoc emendat, vt ſeruet. Excutiamus itaque & abrumpamus ſomni vincula, & inſtanter ac vigilanter oremus:
Coloſſ. 4. ſicut Paulus Apoſtolus præcipit dicens: Inſtate orationi vigilantes in ea. Nam & Apoſtoli orare diebus ac noctibus non deſtiterunt, & Domiuus quoque ipſe diſciplinæ magiſter, & exempli noſtri via, frequenter & vigilanter orauit, ſicut in
Luc. 6. Euangelio legimus: Exiit in montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei: & vtique quod orabat, orabat ille pro nobis, cùm peccator ipſe non eſſet, ſed noſtra peccata portaret. Adeo autem pro nobis ille deprecabatur, vt legamus alio loco:
Luc. 22. Dixit autem Dominus ad Petrum: Ecce Satanas poſtulauit vt vos vexaret quomodo triticum: ego autem rogaui pro te, ne deficiat fides tua. Quod ſi pro nobis ac pro delictis noſtris ille & laborat, & vigilat & precatur, quanto nos magis inſiſtere precibus & orare, & primo ipſum Dominum rogare, tum deinde per ipſum Deo patri ſatisfacere debemus. Habemus aduocatum & deprecatorem pro peccatis noſtris Ieſum Chriſtum Dominum & Deum noſtrum, ſi modò nos in præteritum peccaſſe pæniteat, & confitentes atque intelligentes delicta noſtra, quibus nunc Dominum offendimus, vel de cætero nos ambulare in viis eius, & præcepta eius metuere ſpondeamus. Pater nos & corrigit & tuetur, ſtantes tamen in fide & in preſſuris atque in anguſtiis & Chriſto eius firmiter adhærentes, ſicut ſcriptum
eſt: Quis nos ſeparabit à dilectione Chriſti; preſſura, an anguſtia, an perſecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? Nihil horum poteſt ſeparare credentes, nihil poteſt auellere corpori eius & ſanguini cohærentes. Perſecutio iſta examinatio eſt atque exploratio pectoris noſtri: excuti nos Deus voluit & probari ſicut ſuos ſemper probauit: nec tamen in probationibus eius aliquando auxilium credentibus defuit. Denique ad minimum famulum ſuum, & in delictis licet plurimis conſtitutum, & dignatione eius indignum: tamen ille pro ſua circa nos bonitate mandare dignatus eſt: Dic illi, inquit, ſecurus ſit, quia pax ventura eſt. Sed quod interim morula eſt, ſuperſunt adhuc aliqui qui probentur. Sed & de victu parco, & ſobrio potu, diuinis dignationibus admonemur; ſcilicet ne vigore cæleſti ſublime iam pectus illecebra ſæcularis eneruet, vel ne largioribus epulis mens grauata minus ad preces orationis euigilet. Diſſimulare hæc ſingula & apud conſcientiam meam ſolus occultare non debui, quibus vnusquiſque veſtrum & inſtrui & regi poſſit. Nec ipſi vtique apud vos hanc Epiſtolam teneatis occultam, ſed legendam fratribus ſuggeratis. Intercipere enim quibus nos Dominus admonere & inſtruere dignatur, eius eſt qui admoneri & inſtrui fratrem ſuum nolit. Probari nos à Domino noſtro ſciant, nec à fide qua in eum ſemel credidimus præſentis preſſuræ conflictatione deficiat. Delicta ſua ſinguli recognoſcentes, vel modo conuerſationem veteris hominis exponant. Nemo enim retro attendens, & ſuperponens manum ſuam ſuper ararrum, aptus eſt regno Dei. Denique vxor
Lot, quæ liberata contra præceptum retro reſpexit, quod euaſerat perdidit. Attendamus non poſteriora, quo diabolus reuocat, ſed priora, quo Chriſtus vocat. Oculos erigamus ad cælum, ne oblectamentis & illecebris nos ſuis terra decipiat. Vnuſquiſque oret Deum non pro ſe tantum, ſed pro omnibus fratribus, ſicut dominus orare nos docuit, vbi non ſingulis priuatam precem mandauit, ſed oratione communi & concordi prece pro omnibus iuſſit orare. Si nos Dominus humiles & quietos, ſi nobis inuicem copulatos, ſi circa iram ſuam timidos, ſi præſenti tribulatione correctos emendatoſque conſpexerit, tutos ab inimici infeſtationibus exhibebit, præceſſit diſciplina, ſequetur &

Rom. 8. Luc. 9. Gen. 9. Mat. 6.

venia.

venia, nos tantum fine cessatione poscendi, & cum fide accipiendi simplices & vnanimes Dominum deprecemur, cum gemitu pariter & fletu deprecantes, sicut deprecari oportet eos, qui sint positi inter plangentium ruinas, & timentium reliquias, inter numerosam languentium stragem, & exiguam stantium paucitatem. Rogemus pacem maturius reddi, cito latebris nostris & periculis subueniri, [18]impleri quæ famulis suis Dominus dignatur ostendere redintegrationem Ecclesiæ suæ, securitatem salutis nostræ, post pluuias serenitatem, post tenebras lucem, post procellas & turbines placidam lenitatem. Pia paternæ dilectionis auxilia, diuinæ Maiestatis solita magnalia, quibus & persequentium blasphemia retundatur, & lapsorum pœnitentia reformetur, & fortis & stabilis perseuerantium fiducia glorietur. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam VIII.

1. *Huius Epistolæ disertis verbis fit etiam mentio Epistola xv. nec vniuersæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam allocutio & persuasio nostra defuit. Atque adeo videtur mihi hæc esse inscriptio Germana,* CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS ET PLEBI VNIVERSÆ, FRATRIBVS SALVTEM. &c. *mutare tamen non sum ausus, quod illius lectionis nullum extstat vestigium in vetustis codicibus. D. August lib. 4 de baptis. contra Donatistas, c. 2. citat hanc Epistolam titulo eodem quem præfiximus.*

2. Quamquam sciam) *Ita rectè* Manut. *Cambr. codex & vetus excusus, omnes secuti exemplar* Rembold: *vitiosum*: sentiam.

3. Admoneo tamen etiam ipse) *Hæ postrema quæ voces adiectæ sunt a* Grauio, Manut. *&* Morello, *consentit Camb. cod.*

4. Inuerecunda iactatio.) *Camb. cod.* iactantia; *Verum magis placet vulgata lectio. Vtitur enim eadem voce supra Epistola 2. Odiosa iactatio.*

5. Tormenta venerunt, & tormenta sine fine tortoris) *Hinc patet quo tempore scripta sit hæc Epist. Nempe postquàm tormenta venerunt, quomodo etiam Epistola sequens. Atque particulam*: si, *omittit Camb. cod. vbi legitur*: nisi si, *nos eam retinuimus eo quod sit phrasis* Cypriano

6. Nec pro peccatis satisfacimus) *Pulcher de satisfactione locus tum hic in epistolæ exordio, tum* Ep. *sequenti.*

7. Petamus & accipiemus) *Alludit ad locum Ioan.* 19. *Petite & accipietis, &c. Orationem vnanimem commendans multis verbis ad finem pene Epistolæ vsque. Pro eo autem quod habet Manu. & quo veteres* accipiendi) *malim retinere quod in excusis cæteris habebatur*: in accipiendo.

8. Sicut Dominus ostendere & reuelare dignatus est) *Ita Ms. & excusi omnes excepto* Manut. *qui habet*: dignatur, *minus rectè. Quum autem per reuelationem siue visiones quatuor, suos ad preces hortetur, non sunt audiendi qui fabularum loco omnes visiones existimant. Certe & alias visiones nocturnas commemorat tum Epistola xxxiiij. de Celerino. Ep. xl. & liiii.*

9. Nam & hoc nobis noo olim) *Hanc veterum excusorum codicum lectionem restituerunt Manut. &* Morellus, *pro quo Erasmicæ editiones omnes*: iam olim) *cui tamen consentit* Camb. *codex.*

10. Ecce Satanas postulauit, vt vos vexaret) *Significantius noster interpres ita vertit.* Ecce Satanas expetiuit vos, vt cribaret, *ita enim Græcè* ἐξῃτήσατο ὑμᾶς τοῦ σινιάσαι *Videtur itaque etiam hic vsus alio exemplari D. Cyprianus.*

11 Et laborat, & vigilat & precatur) *Grauius legendum censet* & laborabat & vigilabat & precabatur) *Idem paulo post variam lectionem adnotauit*: precatorem, *pro eo quod habetur*: deprecatorem. *Pulcherrimus locus pro tribus pœnitentiæ partibus, contritione, confessione & satisfactione*

15. Et Christo eius) *Sic legendum censeo pro eo quod erat*: licet Christo eius.

13. Exploratio pectoris nostri) *Ita Cellerius pro eo quod erat*: peccati nostri. *Vetus verò excusus*: corporis nostri. *Paulo post particulam* adhuc *quæ desiderabatur, adiecerunt* Manut. *&* Morel.

14. Apud conscientiam meam) *Phrasis Cyp. frequentissima sic alibi*: conscientiam meam latere non debuit.

15. Nec ipsi vtique *Magis placet hæc vulgata lectio quàm illa Camb. codicis &* Manut. denique, *eo quod paulo ante illa voce vsus sit auctor.*

16 Nemo enim retroattendens & superponens manum suam ad aratrum, aptus est regno Dei) *Videtur mihi hoc loco transpositio quam* Metathesin *vocant, nam præcedere debet illud*: & superponens, &c. *iuxta exemplaria tum Græca quam Latina. Expressit autem commodè voces Græcas* ἐπιβαλὼν ... *dum vertit* superponens & aptus.

17 orantes pro omnibus iussit orate orantes, *superfluum videtur, nec vero eam vocem habet Cambr. codex.*

18. Impleri quæ) *Ita restituere conati sunt hunc locum & Manut. & Morelius. ...* iam plerisque, *quomodo etiam vetus excusus, neutrum displicet, antea corruptè habebatur*: in plerisque.

AD MARTYRES ET CONfessores de Mappalico.

EPISTOLA IX.

ARG. *Martyres Africæ Cyprianus miris modis à constantia commendans, inuitat ad perseuerantiam, exemplo Mappalici totum collegæ.*

CYPRIANVS 2 MARTYRIbus & Confessoribus, Iesu Christi Domini nostri in Deo patre perpetuam S.

Lib. 1. Epist. 6. EXVLTO laetus & gratulor, fortissimi ac beatissimi fratres cognita fide ac virtute vestra, in quibus mater Ecclesia gloriatur, 5 gloriata & nuper quidem, cum confessione perstante suscepta pœna est, quę Confessores Christi fecit extorres; confessio tamen pręsens, quanto in passione fortior, tantò clarior & maior in honore est. Creuit pugna, creuit & pugnantium gloria. Nec retardati estis ab acie tormentorum metu, sed ipsis tormentis magis estis ad aciem prouocati; fortes & stabiles ad maximi certaminis pręlium prompta deuotione prodiistis. Ex quibus quosdam iam comperi coronatos, quosdam verò ad coronam victorię proximos; vniuersos autem, quos agmine glorioso carcer inclusit, pari ac simili calore virtutis ad gerendum certamen animatos; sicut esse oportet in diuinis castris milites Christi: vt incorruptam fidei firmitatem non blanditiæ decipiant, non minæ terreant, non cruciatus ac tormenta deuincant, quia maior est qui in nobis est, quàm qui est in hoc mundo. Nec plus ad deiiciendum potest terrena pœna quàm ad erigendum tutela diuina. Probata res est certamine fratrum glorioso, qui ad tormenta vincenda cæteris duces facti, exemplum virtutis ac fidei præbuerunt, congressi in acie, donec acies succumberet victa. (1. Ioan. 4.) Quibus ergo vos laudibus prædicem, fortissimi fratres, robur pectoris vestri, & perseuerantiam fidei quo præconio vocis exornem? Tolerastis vsque ad consummationem gloriæ durissimam quæstionem, nec cessistis suppliciis, sed vobis potius supplicia cesserunt. Finem dolorum, quem tormenta non dabant, coronæ dederunt. Laniena grauior ad hoc diu perseuerauit, non vt stantem fidem deiiceret, sed vt homines Dei ad Dominum velocius mitteret. Vidit admirans pręsentium multitudo cæleste certamen, 10 certamen Dei, spiritale certamen, prælium Christi; stetisse seruos eius voce libera, mente incorrupta, virtute diuina, telis quidem sæcularibus nudos, sed armis fidei credentes armatos. Steterunt torti torquentibus fortiores; & 11 pulsantes ac laniantes vngulas, pulsata ac laniata membra vicerunt. Inexpugnabilem fidem superare non potuit sæuiens diu plaga repetita, quamuis rupta compage viscerum, torquerentur in seruis Dei iam non membra, sed vulnera. Fluebat sanguis, qui incendium persecutionis extinguere, qui flammas & ignes gehennæ glorioso cruore sopiret. O quale illud fuit spectaculum Domino, quàm sublime, quàm magnum, quàm Dei oculis sacramento, ac deuotione militis eius acceptum, sicut scriptum est in Psalmis, 12 Spiritu sancto loquente ad nos pariter & monente: Pretiosa est in conspectu Domini mors iustorum eius: pretiosa mors hæc est, quæ emit immortalitatem pretio sui sanguinis; quæ accepit coronam de consummatione virtutis. (Psal. 115.) Quàm lętus illic Christus fuit, quàm libens in talibus seruis suis & pugnauit & vicit protector fidei, 13 dans credentibus tantum, quantum se credit capere, qui sumit: certamini suo adfuit, præliatores atque assertores sui nominis erexit, corroborauit, animauit. Et qui pro nobis mortem semel vicit, semper vincit in nobis. Cùm vos inquit, tradiderint, nolite cogitare quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. (Mat. 10.) Documentum rei præsens prælium præbuit. Vox plena Spiritu sancto de Martyris ore prorupit, cum 14 Mappalicus beatissimus inter cruciatus suos Proconsuli diceret: Videbis cras agonem. Et quod ille cum virtutis ac fidei testimonio dixit. Dominus impleuit. Agon cœlestis exhibitus, & Dei seruus in agonis promissi certamine coronatus est. Hic est agon quem Propheta Esaias ante prædixit, dicens: Non pusillum vobis certamen cum hominibus, 15 quoniam Deus pręstat agonem. (Esai. 7.) Et vt ostenderet quis hic agon futurus esset, addidit, dicens: Ecce virgo in vtero accipiet & pariet filium, & vocabit nomen eius Emmanuel. Hic est agon fidei nostræ qua congredimur, qua vincimus, qua coronamur. Hic est agon quem nobis ostendit beatus Apostolus Paulus, in quo oportet nos currere, & 17 ad coronam glorię peruenire. Nescitis, inquit, quia qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt occupetis. (1. Cor. 9.) 18 Omnis enim qui agonizat in omnibus continens est, & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant,

nos autem incorruptam. Item suum certamen ostendens, & hostiam se Domini cito futurum esse promittens, ait: 19 Ego iam delibor, & tēpus instat assumptionis meæ. Bonum agonem certaui, cursum perfeci, fidem seruaui. Iam superest mihi corona iustitiæ, quam mihi reddet Dominus in illa die, ille iustus iudex: non solum autem mihi, sed & omnibus qui diligunt aduentum eius. Hunc igitur agonem per Prophetas ante prædictum, per Dominum commissum, per Apostolos gestum, Mappalicus suo & collegarum suorum nomine Proconsuli repromisit, nec fefellit in promisso suo vox fidelis: pugnam quam spopondit, exhibuit; & palmam, quam meruit, accepit. 20 Istum nunc beatissimum Martyrem & alios participes eiusdem congressionis, & comites in fide stabiles, in dolore patientes, in quæstione victores, vt cæteri quoque sectemini, & opto pariter, & exhortor; vt quos vinculum confessionis & hospitium carceris simul iunxit, iungat etiam consummatio virtutis, & corona cœlestis; vt lacrymas matris Ecclesiæ 21 quæ plangit ruinas & funera plurimorum, vos vestra lætitia tergeatis, & cæterorum quoque stantium firmitatem vestri exēpli prouocatione solidetis. Si vos acies vocauerit, si certaminis vestri dies venerit, militate fortiter, dimicate constanter, scientes vos sub oculis præsentis Domini dimicare, confessione nominis eius ad ipsius gloriam peruenire: Qui non sic est, vt seruos suos tantum spectet; sed & ipse luctatur in nobis, ipse congreditur, ipse in certamine agonis nostri & coronat pariter, & coronatur. 22 Quod si ante diem certaminis vestri de indulgentia Domini pax superuenerit, vobis tamen manet voluntas integra, & conscientia gloriosa. Nec contristetur aliquis ex vobis, quasi illis minor qui ante vos tormenta perpessi victo & calcato sæculo ad Dominum glorioso itinere venerūt: 25 Dominus scrutator est renis, & cordis: arcana perspicit & intuetur occulta. Ad coronam Dei promerendam sufficit ipsius testimonium solum, qui iudicaturus est. Ergo vtraque res, fratres charissimi, sublimis est pariter & illustris. illa securior ad Dominum victoriæ consummatione properare: hæc lætior, accepto post gloriam commeatu, in Ecclesiæ laude florere. 24 O beatam Ecclesiam nostram, quam sic honor diuinæ dignationis illuminat; quam temporibus nostris gloriosus Martyrum sanguis illustrat. Erat ante in operibus fratrum candida, nunc facta est in Martyrum cruore purpurea. Floribus eius nec lilia nec rosæ desunt. Certent nunc singuli ad vtriusque honoris amplissimam dignitatem. 25 vt accipiant coronas vel de opere candidas, vel de passione purpureas. In cœlestibus castris & pax & acies habent flores suos, quibus miles Christi ob gloriam coronetur. Opto vos, fortissimi ac beatissimi fratres, semper in Domino bene valere, & nostri meminisse. Valete.

ADNOTATIONES
in Epistolam IX.

1. *Huius Epistolæ mentionem facit Cyprianus disertis verbis Epistola ad Clerum Romanum quæ est infra xv. Postea vero (inquit) quam & tormenta venerunt, siue iam tortis fratribus siue adhuc vt torquerentur inclusis; ad corroborandos & confortandos eos sermo noster penetrauit. Nulli ergo dubium quin in secessu sit scripta. Imitatur autem tum hic: tum in Epistolis aliis exhortatoriis ad Martyres aut Confessores, Tertulliani librum ad Martyres.*

2. Martyribus & Confessoribus] *Martyrum nomen hodie dumtaxat illis attribuitur qui mortem pro Christo perpessi sunt. Olim vero, & potissimum ætate Cypriani, etiam illis qui à confessione nominis Christi nulla tormentorum atrocitate abduci poterant; quos eleganter Tertullianus loco citato designatos Martyres nuncupat; alibi etiam simpliciter Martyres dicit. Confessorum nomen etiam hodie alio est in vsu quam olim, quippe quod attribuamus etiam illis qui nihil pro nomine Christi perpessi, sed sola vita sanctitate Christum cōfessi sunt. Porro quibus sit illud olim attributum, non perinde constat. Rhenanus synonymum esse existimat cum Martyre Confessoris nomen. Ego vero si quid in re incerta diuinare licet, etiam distincta fuisse nomina existimo. Facit huc quod quum alibi ad Confessores, alibi ad Martyres scribat Cyprianus, hic & Martyribus & Confessoribus Epistolam inscribat, & pluribus in locis de distinctis loquatur: quemadmodum Epistola sequenti honorem Martyrum, Confessorum pudorem, & apertius Epistola ad Antonianum Presbyterum (inquit) Moyse tunc adhuc Confessore, nunc autem & Martyre, & epistola 7. dum Confessionem vocis à passione corporis distinguit. & 81. vbi confessionem distinguit a testimonio passionis. In Synodo quoque Carthaginensi quæ est Tom. 2. quidam Confessorum, alii Martyrum titulo honorantur. Atqui ipse Cyprianus quid inter se differant obscure subindicat verbis modestiæ tanti ex Epistola xv. dum scripsisse se dicit siue iam tortis fratribus, id est mea quidem sententia, Martyribus, siue adhuc vt torquerentur inclusis, id est Confessoribus: ad vtrosque enim eo ordine hanc Epistolam inscribit. Confirmatur quod dico infra Epistolis xxx & xxxvii. vt suo loco adnotauimus: Quamquam tamen interdum vtrumque nomen confundat. Exempli gratia dum Aurelium, Celerinum, & Numidicum, quamuis tormenta passos, Confessores nuncupat.*

3. Iesu Christi Domini nostri in Deo patre [*Ita Mss. Veteres vero excusi. duo*: In Christo Domino nostro & in Deo patre, *Cæteri tam Mss. quam excusi omittunt illud*: in Deo Patre.

4. Exulto lætus & gratulor, fortissimi ac beatissimi fratres] Vsitatum Cypriano Martyrum elogium, alibi etiam fortissimos nuncupat. Tertulliano vero magis usitatum: benedicti.

5. Gloriata & nuper quidem cum confessione perstante] Miror quod Morellus hic prætermiserit gloriata, nisi forte imitatus sit veteres excusos, intere certè omnes id habent, & rectè. Manutio verò illud acceptum debemus: perstante, pro eo quod erat: præstante, consentit etiam Camb. codex.

6. Quanto in passione, fortior, tanto clarior] Manut. quidem & Camb. codex habent: quantum & tantum: sed magis placet hæc vulgata & Morelli lectio.

7. Ad maximi certaminis prælium] Sic Manutius, Morellus, Camb. codex & veteres excusi duo. Vnde miror quis primus, pretium, substituerit, quod habent Erasmici omnes. Einsdem farina est illud: quod Erasmus paulò post reposuit: qui præest, pro eo quod habebant veteres excusi & Ms. omnes: qui est.

8. Finem dolorum) Magis placet hæc lectio quam reperi in veteribus excusis, quàm vulgata: Finem doloribus; pro laniena, quod legit Manut. & Cambr. codex; Morellus & cæteri excusi habent: quæstio. Sic etiam vbi Manut. & Cambr. habent: admirans, Morellus & reliqui: admirata.

9. Cœleste certamen Dei, spiritale certamen, prælium Christi] Plus habet energia vulgata hæc lectio ex veteribus excusis: quàm ea quam reposuerunt Manut. aut Morellus: quorum ille cœleste.

10. Certamen Dei, certamen spiritale, prælium Christi] Camb. autem codex hoc pacto: cœleste certamen Dei in spiritali prælio Christi] minus rectè.

11. Pulsantes & laniantes vngulas Quale tormenti genus fuerint vngulæ, infra latius Tom. 2. de lapsis, vbi omnia ferè tormentorum genera paucis enumerat.

12. Spiritu sancto loquente ad nos pariter & monente] Manut. hanc lectionem confirmat Cambronensis codex. Nam in Morelli & aliis editionibus, verba hic aliquot desiderantur. Paulo post pro eo quod vulgo legitur, quæ emit immortalitatem, & c. quæ accepit, Camb. codex. habet: quæ eximit mortalitatem, & quę accipit non malè: de meritis & præmio virtutis, insignis locus.

13. Dans credentibus tantum &] præposuerunt particulam, & Rom. Manu. & Morellus, sed non reperitur in nostris Ms. & sensum reddit obscuriorem.

14. Mappalicus beatissimus) Fit Mappalici huius mentio infra Epistola xxi. & xxii. inter cæteros Martyres, quorum iam defunctorum nomine, non est veritus pacem lapsis dare Lucianus. Passus est cum collegis iuxta Martyrologia Bedæ, Adonis & Vsuardi, xv. Calendas Maias, quorum Ado, de Martyrio illius & sociorum, huius Epistolæ verba quædam allegat.

15. Quoniam Deus præstat agonem) Locus est Esaia 7. verum alia habuisse videtur exemplaria D. Cyprianus, quam aut D. Hieronymus, aut editio 70. quæ hodie extat, etiam apud D. Chrysostomum. D. Hieronymus vertit: quia molestis estis & Deo meo. Septuaginta καὶ πῶς κυρίῳ παρέχεται ἀγῶνα. hoc est & qua ratione etiam Domino exhibetis agonem? Cyprianus legisse videtur: κύριος παρέχει ἀγῶνα.

16. Ecce virgo in vtero accipiet & pariet filium] Etiam hic recedit ab editione 70, neque enim illi aliud habent quàm ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται υἱόν. magis autem hæc locutio ad 70. accedit quam retinet Manut. quàm illa Mor. & veterum excusorum concipiet, quæ videtur superflua, nisi omittatur illud: in vtero quid enim aliud est, in vtero accipere: quam concipere? Ex eisdem restituendum iudicauimus. vocabis, pro eo quod erat: vocabitis, ni malimus legere quod Camb. vocabitur.

17. Ad coronam glorię] Manut & Morellus pro hoc: gloriam coronæ, verum illam lectionem retinent Ms. codices, vt accedat ad verba Apostoli. Porro rectè omissa est à Manutio & Camb. cod. particula, omnes. Neque enim eam habet Apostolus.

18 Omnis enim qui agonizat) Sic vetus excusus: alii omnes agonizatur, quod minus placet? explicatius noster interpres: qui in agone contendit. In Manut. codice librariis istud omissum erat.

19. Ego enim iam delibor) Retinere maluimus hanc lectionem cum interprete Latino, & omnibus exemplaribus tam Ms. quàm quod Manut. habet: libor: iterum autem à textu Græco, qui hodie exstat, variat diuus Cyprianus, vtpote qui ἀναλήψεως; id est assumptionis legit, pro eo quod nunc Græcè est, ἀναλύσεως. Placet autem quod præ reliquis adiecit Manut. ille iustus iudex, quo exprimitur articulus Græcus. Nec displicet illud, dilexerint, pro eo quod erat prius: dixerint.

20. Istum. nunc beatissimum Martyrem] Sic rectè restitutus est hic locus à Manut. Consentit Camb. cod. & Ado in Martyrologio. Qui autem fuerint collegæ Mappalici in congressione pro Christo, recenset Lucianus, ipse quoque vnus ex illis, Epistola ad Clerum infra xxii. Saluta (inquit) Numeriam & Candidam, quæ secundum Pauli præceptum, & cæterorum Martyrum, quorum nomina subiicio, Bassi in peieraria, Mappalici in quæstione (eadem voce vtitur quâ hic Cyprianus: in quęstione victores) Fortunionis in carcere, Pauli à quæstione, Fortunatæ, Victorini, Victoris, Herenæ, Credulæ, Herenæ, Donati, Firmi, Venusti, Fructi, Iuliæ, Martialis, & Aristonis, qui Deo volente in carcere fame necati sunt, & c. ex Epistola quoque eadem & xxi. videtur illi etiam collega Saturninus.

21. Quæ plangit ruinas] Rectè sic Manut. & Cam. codex pro eo quod erat: plangat. Vbi verò est: tergaris, Morellus, Camb. codex & vetus excusus: tergeans, vtrumque Latinè dicitur.

22. Quod si ante diem certaminis vestri]. Æquiparat Martyrio promptam ad Martyrium voluntatem, etiam, si martyrium non sequatur. Similis locus est Epistola ad Lucium, Pontificem Romanum, quæ est infra lviii. Porrò illud Nec contristetur) pro eo quod erat; ne, Morello acceptum debemus, consentit etiam Cambr. codex.

23. Dominus scrutator est renis & cordis: arcana perspicit] Magis placet hic Manut. distinctio, quam vulgata; vt præcedentis posterius sit expositio. Alludit autem ad Sap. 1. Superflue autem paulò post adiecta erat particula: nostrum, quam omisit Manut. & consentit codex.

O beatam Ecclesiam nostram] Hinc sumptum est Responsorium quoddam Ecclesiasticum, è quo & ex Cambronensi codice satis patet vera lectio Manutii: floribus eius, pro eo quod prius erat: enim, corruptissimè.

25. Vt accipiant coronas] Sic Morel. quam reliquę rectius,

qui rectius, in quibus: vt, *desiderabatur. Illud autem:* vel de opere candidas vel de passione purpureas, *Manut. debemus acceptum, consentit Cam. codex & antiquiss. alius quem vidit Morel. Pro eo autem quod Manut. habet & nos secuti sumus:* miles coronetur, *alii habebant:* milites coronantur.

AD CLERVM DE PRESBYteris qui temerè pacem lapsis dederant, nec dum sedata persecutione, & citra conscientiam Episcoporum.

EPISTOLA X.

Argumentum huius Epistolæ habes infra in hæc verba Epistola xv. *Presbyteris* (inquit) *& Diaconibus non defuit Sacerdotij vigor, vt quidam minus disciplinæ memores & temeraria festinatione præcipites, qui cum lapsis communicare iam cœperant, comprimerentur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus, Salutem.

Lib. 3. epist. 14. DIV patientiam meā tenui, fratres charissimi, quasi verecūdum silentiū nostrum proficeret ad quietē. Sed cùm quorumdam immoderata & abrupta præsumptio temeritate sua & honorem Martyrum, & Confessorū pudorem, plebis vniuersæ tranquillitatem turbare conetur; tacere vltrà non oportet, ne ad periculum & plebis pariter & nostrum taciturnitas nimia procedat. Quod enim non periculum metuere debemus de offensa Domini; quando aliqui de Presbyteris, nec Euangelij, nec loci sui memores, sed neque futurum Domini iudicium neque nunc sibi præpositum Episcopum cogitantes, quod nunquam omninò sub antecessoribus factum est, cum contumelia & contemptu præpositi totum sibi vindicent? atque vtinam non ' prostrata fratrum nostrorum salute sibi omnia vindicarent? Contumelias Episcopatus nostri dissimulare & ferre possem, sicut dissimulaui semper & pertuli: sed dissimulandi nunc locus non est: quando decipiatur fraternitas nostra à quibusdam vestrûm, qui dum sine ratione restituendæ salutis plausibiles esse cupiunt, magis lapsis obsunt. ' Summum enim delictum esse quod persecutio committi coëgit, sciunt ipsi etiam qui commiserunt; cum dixerit dominus & iudex noster: ' Qui me confessus fuerit coram hominibus, & ego illum confitebor coram patre meo qui in cœlis est. Qui autem me negauerit, & ego illum negabo, & iterum dixerit: Omnia peccata remittentur filiis hominum & blasphemiæ. Qui autem blasphemauerit Spiritum sanctum, non habet remissam, ' sed reus est æterni peccati. Item beatus Apostolus' dixerit: Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum. Non potestis mensę Domini communicare, & mensæ dæmoniorum. Hæc qui subtrahit fratribus nostris, decipit miseros; ' vt qui possunt agentes pœnitentiam veram, Deo patri misericordi precibus & operibus suis satisfacere, seducantur, vt magis pereant: & qui erigere se possent, plus cadant. ' Nam cùm in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam iusto tempore, & secundum disciplinę ordinem ad exomologesin veniant, & per manus impositionem Episcopi & Cleri ius communicationis accipiant; ' nunc crudo tempore, persecutione adhuc perseuerante, nōndum restituta Ecclesiæ ipsius pace, ad communicationem admittuntur, ' & offertur nomen eorum, & '' nondum pœnitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab Episcopo & Clero imposita, Eucharistia illis datur, cùm scriptū sit: '' Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini. Sed nunc illi rei non sunt '', qui minus Scripturæ legem nouerunt. Erunt autem rei, qui præsunt, & hæc fratribus non suggerunt, vt instructi à præpositis faciant omnia cum Dei timore, & cum data ab eo & præscripta obseruatione. Exponunt deinde inuidiæ beatos Martyres, & '' gloriosos seruos Dei cū Dei sacerdote cōmittunt, vt (cùm illi '' memores loci nostri ad me litteras direxerint, & petierint tunc desideria sua examinari, & pacem dari, '' quando ipsa antè mater nostra Ecclesia pacem de misericordia Domini prior sumpserit, '' & nos diuina protectio reduces ad Ecclesiam suam fecerit) hi sublato honore, quem nobis beati Martyres cum Confessoribus seruant, contemptā Domini lege & obseruatione, quam iidem Martyres & Confessores tenendam mandant, ante extinctum persecutionis metum, ante reditum nostrum, ante ipsum penè Martyrum excessum, '' communicent cum lapsis & offerant, & Eucharistiam tradant: quando etiam si Martyres per ca-

Mat. 10. Mar. 3. 1. Cor. 10. 1. Cor. 11.

lorem gloriæ scripturam minus contemplantes contra legem Domini plus aliquid cuperent, à Presbyteris & Diaconis suggerentibus admoneri deberent, sicut semper in præteritum factum est. Castigare nos itaque diuina censura nec noctibus desinit, nec diebus: " præter nocturnas enim visiones, per dies quoque impletur apud nos Spiritu sancto puerorum innocens ætas, quæ in exstasi videt oculis, & audit, & loquitur ea quibus nos Dominus monere & instruere dignatur. Et audietis omnia quando ad vos reducem me Dominus fecerit, " qui vt secederem iussit. Interim temerarii & incauti tumidi quidem inter vos, qui hominem non cogitant, vel Deum timeant; scientes quoniam si vltra in iisdem perseuerauerint, vtar ea admonitione, qua me vti Dominus iubet; " vt interim prohibeantur offerre, acturi & apud nos, & apud Confessores ipsos, & apud plebem vniuersam causam suam; cùm Domino permittente, in sinum matris Ecclesiæ " recolligi cœperimus. De hoc ad Martyres & Confessores " & ad plebem litteras feci, quas vtrasque vobis legi mandaui. Opto vos, fratres charissimi ac desideratissimi in Domino semper benè valere, & nostri meminisse. Valete.

ADNOTATIONES
in Epistolam x.

1 Prostrata fratrum nostrorum salutē] *Ita excusi & Ms. codices omnes, solus Manut.* contra fratrum nostrorum salutem. *Porro pro eo quod habent Manut. Morel. & Cambro. codex* : decipiatur, *Afflig. & cæteri excusi* : decipitur.

2 Summum enim delictum esse] *Hoc infra quoque tractatur libro de lapsis.*

3 Qui me confessus fuerit] *Sic cambr. codex & Manut. cæteri excusi, Dun. & March. Afflig. & Cauchus*: qui in me confessus fuerit. *& rursum*, confitebor ego in illo *Quomodo si legatur, Hebraismus est, quem reperire est & in Græcis exemplaribus. Priorem verò lectionem habet vetus interpres & alibi Cyprianus. Posteriorem habet Cyprianus infra Epistola xxxvi.*

4 Sed reus est æterni peccati] *Ita constanter codices omnes tam excusi quam Ms. Comprobatur autem lectio vulgati interpretis, pro qua vertit Erasm.* æterni iudicii, *secutus codices Græcos quos viderat; varie tamen legi in exemplaribus Græcis. satis constat ex Roberto Stephano, cuius quædā exēplaria habent ἁμαρτίας, quomodo & D. Hieronymo ascriptus commentarius, & Beda. Quod autem dixit æternum peccatum siue delictum, D. Matthæus explicatius dicit, quod neque hic remitti queat, neque in futuro.*

5 Dixerit) *Sic rectè Cambr. codex*, Manut. *& Morel. pro eo quod erat* : dixit, *tum hic tum paulopost.*

6 Vt qui possent agentes pœnitentiam veram Deo Patri, &c. *Locum hunc antea corruptissimum sic restituimus partim ex Afflig. partim ex veteri excuso codice.*

7 Nam cum in minoribus peccatis egant peccatores pœnitentiam &c.) *Habes hic pœnitentiæ partes; satisfactionem, quæ olim præmittebatur ante exomologesin, exomologesin ipsam, & manus impositionem, siue absolutionem Episcopi & Cleri; de quibus infra latius.*

8 Nunc crudo tempore, persecutione adhuc perseuerante] *Morellus aliter & fortassis rectius*: nunc crudo tempore persecutionis; *Verum mutare noluimus, quod ad vulgatam lectionem magis accedant Ms. codices, qui habent* : nunc rudi tempore, persecutione, &c.

9 Et offertur nomen eorum] *Hanc lectionem habent codices Ms. Afflig. March. & Dunen. veteres quoque excusi duo, nec dissentit Cambr. qui habet* : & offeruntur nomina eorum. *Quare non placet Man. & Morelli lectio, præsertim cum simile sit illud Epistolæ ad Furnitanos, nominari in sacerdotum prece. Atqui alludit ad veteris Ecclesiæ consuetudinem, quæ, tum eorum pro quibus offerebatur, tum omnium qui in communione Ecclesiæ persistebant Episcoporum tam viuorum quàm defunctorum nomina: è sacris tabulis quæ, δίπτυχα καὶ πτύχα vocabantur, recitari solent in Missæ sacrificio. Erant autem tabulæ duæ, quarum vni viuorum, alteri defunctorum nomina inscribantur. Huc pertinet illud Dionysii Areopag. Ecclesiast. Hierarch. c. 3. Et cùm se mutuo omnes salutauerint, mystica sacrarum tabularum recitatio fit, Græce enim est: ἱερῶν πτυχῶν. Quod adnotatu dignum, ob versionem Perionii, qui vertit mystica sanctorum recitatio fit, aut quod desideraretur πτυχῶν in eius exemplari, aut quod putaret Dion loqui dumtaxat, de sanctorum recitatione quæ in Missa fieri consueuit. Item quæ de D. Chrysost. nomine obliterato & rursum relato in sacra δίπτυχα scribuntur à Theodoreto, Nicephoro, & aliis, eodem pertinet quod Innocentius 1. Epist. ad Decentium & Eugubinum, offerentium nomina inter sacra mysteria recitari vult. In ipso nempe Canone Missæ non ante, quod etiam in Missa Chrysost. factum est. vbi non sub principium duntaxat (vti apud Dionysium Areopagitam, & in Missa Iacobi) sed circa consecrationem Eucharistiæ quoque repetitur dicta nominum recitatio. Permansit autem huius rei vestigium in Canone nostro, vbi legitur iuxta quosdam Ms. codices* : Memento Domine famulorum famularumque tuarum nomina : Et rursum *pro defunctis iuxta Micrologum nostrum* : memento etiam eorum nomina, *&c. Eleganter ergo dixit Cyprianus offerri nomen eorum, pro recitari in oblatione diuini officii.*

10 Nondum pœnitentia acta, nondum exomologesi facta] *Hanc veram esse lectionem potius quam illam* : exomologesi finita, *satis patet ex Epistola sequenti, vbi iisdem pene verbis* : *ante actam, inquit, pœnitentiam, ante exomologensin factam. Ita etiam legunt Afflig. Dun. Marchin. & veteres excusi codices vna cum Manutio & Morello. Locus autem hic requirebat vt tractaretur, quid exomologesis Cypriano, & deinde cum Tertul. Verùm ne Epistolam prolixitate excedant scholia, differendum censuimus in lib. de lapsis, obiter tamen aliquid dictum Epistola 14.*

11 Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne] *Totidem pene verbis locum hunc 1. Cor.*

xi. explicat

11 *explicat Epist..a sequenti. Docet autem vtrobique, indignè illum edire panem & bibere calicem Domini, qui ad Eucharistiam accedit, exomologesi nondum facta, quam requirit ante Eucharistia susceptionem, & alibi sæpißime, & præcipuè in sermone de lapsis; quo loco de hoc latius.*

12 qui minus scripturæ legem nouerunt] *Sic Cambr. codex & excusi omnes, qua lectio magis placet quàm Manutii*: tenent, *pro quo Afflig. & Dun. habent*, tenuerunt, *sed nec hoc placet.*

13 gloriosos seruos Dei cum Dei sacerdote committunt] *Phrasis est Tertulliano frequens, committuntur autem propriè gladiatores dum certamen ineunt. Eadem Phrasi dixit Iuuenalis alicubi, committit Victor. Quare non placet hoc loco lectio Cambr. codicis*: componunt.

14 memores loci nostri] *Ita Cambr. codex. Manut. & Morellus, cæteri cum Afflig. & Dun.* legis nostræ, *prius magis placet.*

15 quando ipsa mater nostra Ecclesia] *Lectionem hanc Manut. debemus acceptam, etsi enim Dun. & Afflig. codices legant*: quando, *pro*: cum, *(Phrasis Cypriano vsitatissima) desideratur in vtrisque vox*: Ecclesia.

16 & nos diuina protectio reduces] *Mendosissime prius erat in excusis omnibus*: vos, *irrepserat autem ex errore typographico codicis* Rembold*i: Nam vetus excusus & Ms. omnes habent*: nos, *Patet autem hinc quoque in secessu scriptam hanc Epistolam. Porro illud*: in præteritum] *è Ms. codicibus & veteri excuso emendatum est, pro eo quod erat*, in præteritis.

17 Præter nocturnas enim visiones] *Alludit ad illas, de quibus supra epist. 8. hic vero mirum quid narrat de puerorum prophetiis. Atque recte nunc legitur iuxta* Ms. *cod.* vidit oculis, *pro eo quod erat*: in oculis.

18 qui vt secederem iussit interim Temeratij & incauti] *coniecturam hanc de vera huius loci lectione meam confirmarunt* Manut. *&* Morellus. Refragantur *tamen* Ms. *& vetus excusus cod. quorum Afflig. & Dun.* qui vt sederem iussit interim morari. Et incauti) *Cambr. vero*: qui vt sederem iussit interim, &c. *è* Ms. *quoque codicibus reposuerunt* Manut. *&* Morel. timeant, *pro eo quod erat*, timent. *Porro illud*: qua me vti Dominus iubet, *Cambr. habet &* Manut. *cum* Morel. *Afflig. cum cæteris*, quam Dominus iubet.

19 vt interim prohibeantur offerre) *En suspensionem quam vocamus à Diuinis antiquitus vsitatam.*

20 recolligi cœperimus) *Quamquam hoc loco Afflig. & Dun. codices.* Manut. *quoque &* Morellus *legant*: colligi, *quia tamen Epistola proxima vocem*, recolligi, *retinent omnes, ego hic quoque illam retinere malui, præsertim quum Camb. codex illam habeat.*

21 & ad plebem litteras feci) *Ex eodem cod. Camb. & Epistola sequenti hæc lectio confirmatur pro eo quod prius erat*: & apud plebem. *habes autem has Epistolas huic subiunctas.*

AD MARTYRES ET CONfessores qui lapsis petierant pacem pari.

Epistolam XI.

Argumentum huius Epistolæ habes infra Epistola xv. in hæc verba. *Cùm comperissem eos qui sacrilegis contactibus manus suas atque ora maculassent, vel nefandis libellis nihilominus conscientiam polluissent, exambire ad Martyres passim, & Cõfessores quoq; importuna & gratiosa deprecatione corrũpere, vt sine discrimine & examine singulorum darentur libellorum millia cõtra Euangelij legem, litteras feci, quibus Martyres & Confessores consilio meo quantum possem ad Dominica præcepta reuocarem.*

CYPRIANVS MARTYRIBVS & Confessoribus charissimis fratribus Salutem.

SOLLICITVDO loci nostri, & timor Domini compellit, fortissimi ac beatissimi martyres, admonere vos litteris nostris, vt à quibus tam deuotè & fortiter seruatur fides Domino, ab iisdem lex quoque & disciplina Domini reseruetur. Nam cum omnes milites Christi custodire oporteat præcepta Imperatoris sui, tum vos magis præceptis eius obtemperare plus conuenit, qui exemplum cæteris facti estis & virtutis & timoris Dei. Et credideram quidem Presbyteros & Diaconos, qui illic præsentes sunt, monere vos & instruere plenissimè circa Euangelij legem, sicut in præteritum semper sub antecessoribus nostris factum est, vt Diaconi ad carcerem cõmeantes Martyrum desideria consiliis suis & scripturarum præceptis gubernarent: sed nunc cum maximo animi dolore cognosco, non tantùm illic vobis non suggeri diuina præcepta, sed adhuc potiùs impediri, vt ea quæ à vobis ipsis & circa Deum cautè, & circa sacerdotem Dei honorificè fiunt, à quibusdam Presbyteris resoluantur, qui nec timorem Dei, nec Episcopi honorem cogitantes,[1] cùm vos ad me litteras direxeritis, quibus examinari desideria vestra[2] & quibusdam lapsis pacem dari postulastis, cum persecutione finita conuenire in vnum cum Clero & recolligi cœperimus. Illi contra Euangelij legem, contra vestrã quoque honorificam petitionem ante actam pœnitentiam, ante exomologesin grauissimi atque extremi delicti factam, ante manum ab Episcopo & Clero in pœnitentiam impositam, offerre lapsis pacem &

Lib. 3. epist. 15.

Euchariſtiam dare, id eſt, ſanctum Domini corpus profanare audeant, cùm ſcri-
1. Cor. 11. ptum ſit: Qui ederit panem, aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & ſanguinis Domini. Et lapſis quidem poteſt in hoc venia concedi. Quis enim non mortuus viuificari properet? Quis non ad ſalutem ſuam venire feſtinet? Sed præpoſitorum eſt præceptum tenere, & vel properantes, vel ignorantes inſtruere, ne qui ouium paſtores eſſe debent, lanij
Matt. 7. fiant. ⁴ Ea enim concedere, quæ in perniciem vertant, decipere eſt: nec erigitur ſic lapſus, ſed per Dei offenſam magis impellitur ad ruinam. Vel ex vobis itaque diſcant, quod docere debuerant. Petitiones & deſideria veſtra Epiſcopo ſeruent, & ad pacem vobis petentibus dandam maturum & pacatum tempus ⁵ expectent. Ante, à Domino pacem mater prior ſumat, tunc ſecundum veſtra deſideria de filiorum pace tractetur. Et quoniam audio, fortiſſimi & chariſſimi fratres, impudentia vos quorumdam premi, & verecundiam veſtram vim pati, oro vos quibus poſſum precibus, vt Euangelij memores: & ⁶ conſiderantes quæ & qualia in præteritum anteceſſores veſtri Martyres conceſſerint, quàm ſolliciti in omnibus fuerint, vos quoque ſollicitè & cautè petentum deſideria ponderetis, vtpote amici Domini, & cum illo poſtmodum iudicaturi inſpiciatis & actum, & opera, & merita ſingulorum: ipſorum quoque delictorum genera & qualitates cogitetis, ne ſi quid abruptè & indignè vel à vobis promiſſum, vel à nobis factum fuerit, apud gentiles quoque bis Eccleſia noſtra erubeſcere incipiat. Viſitamur enim & caſtigamur frequenter, ⁷ & vt in nobis Domini mandata incorrupta & inuiolata permaneant, admonemur: quod quidem nec illic apud vos ceſſare cognoſco, quo minus plurimos quoque ex vobis inſtruat ad Eccleſiæ diſciplinam diuina cenſura. hoc autem totum poteſt fieri, ſi ea quæ à vobis petuntur, ne facilè tribuantur, religioſa contemplatione moderemini: intelligentes & ⁸ comprimentes eos, qui perſonas accipientes, in beneficiis veſtris, aut gratificantur, illicitæ negotiationis nundinas aucupantur. ⁹ De hoc & ad Clerum & ad plebem litteras feci, quas vtraſque vobis legi mandaui. Sed & illud ad diligentiam veſtram redigere & emendare debetis, vt nominarim deſignetis eos quibus pacem dari deſideratis: ¹⁰ audio enim quibuſdam ſic libellos fieri vt dicatur: Communicet ille cum ſuis. quod numquam omninò à Martyribus factum eſt, ¹¹ vt incerta & cæca petitio inuidiam nobis poſtmodum cumulet: latè enim patet quando dicitur: Ille cum ſuis: & poſſunt nobis viceni, & triceni, & ampliùs offerri, qui propinqui & affines, & liberti ac domeſtici eſſe aſſeuerentur eius, qui accipit libellum, & ideo peto vt eos quos ipſi videtis, quos noſtis, quorum pœnitentiam ſatisfactioni proximam conſpicitis, deſignetis nominarim libello, & ſic ad nos fidei ac diſciplinæ congruentes litteras dirigatis. Opto vos, fratres fortiſſimi ac dilectiſſimi, in Domino ſemper benè valere, & noſtris meminiſſe. Valete.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XI.

1 fortiſſimi ac beatiſſimi Martyres] *Qui fuerint hi Martyres ad quos ſcribit hanc Epiſtolam Cyprianus; inſinuatur infra Epiſtola 23. ad Clerum Romanum, nempe Saturninus, Aurelius, Lucianus, & alii quidam.*

2 cùm vos ad me litteras direxeritis] *Facit harum litterarum mentionem Epiſtolis præcedenti & ſequenti, & curſum Epiſtola ad Florentium Pupianum. Quæ ſi exſtarent, liceret, ex illis colligere, qua forma vſi fuerint in libellis ſuis quibus pacem lapſis dabant. Exſtat quidem ſimilis argumenti Epiſtola infra 17. ſed non ſatisfacit, & nimis temerariè à Luciano Martyrum nomine conſcripta eſt.*

3 & quibuſdam lapſis pacem dari] *Huius conſuetudinis, qua tum lapſi pacem à Martyribus poſtulabant, tum ad preces illorum à Martyribus ea dabatur, meminit etiam Tertull. his verbis libro ad Martyres: Pax veſtra bellum eſt illi. Quam pacem quidam in Eccleſia non habentes, à Martyribus in carcere exorare conſueuerunt. Et ideo eam etiam propterea in vobis habere & fouere & cuſtodire debetis, vt ſi forte & aliis præſtare poßitis. Porro pax hæc non aliud videtur fuiſſe quam relaxatio ſatisfactionis per Epiſcopum pœnitentibus impoſita, atque ad Eccleſiæ communionem ante expletum præſcriptæ pœnitentiæ tempus admißio. Atque adeo qui pacem hanc indultam à Martyribus penitius conſiderarit, mirum ni hinc potiùs confirmationem indulgentiarum Eccleſiaſticarum petendam cenſeat, quàm recentiorum illarum vſum ad tempora primum referat D. Gregorii. Quin potius altius adhuc repetendam cenſeo Indulgentiarum originem. Nam quid aliud D. Paulus, dum Corinthio illi inceſtuoſo ad preces ſanctorum iuſtam ſatisfactionis pœnam mitigat, adeoque aliquid condonat; quid aliud (inquam) quam indulgentiam quandam concedit? Cui autem (inquit 2. Cor. 2.) aliquid donaſtis, & ego. Nam & ego quod donaui, ſi quid donaui, propter vos in perſona Chriſti. Id enim innuit (ſi quid Theodoreto creditur) Corinthios, per beatos viros Timotheum & Titum, pro eo qui peccarat rogaſſe. Cui ſimiliter Theophilactus; Vt enim (inquit) ille non exiſtimet ſibi remiſſam noxam, qui ſatis confuſus ſit & ſufficienter.*

sufficienter pœnitentia ductus, ostendit Paulus; tantum hunc Corinthium pœnitendo, quantum horum gratia & donatione veniam accipere posse, Quo loco adnotanda venit vox venia sine dimissionis vt alii vertunt, imo & vox Græca: χαχάριςμαι *quæ condonare culpam significat, atque adeo non aliud mihi videtur quàm indulgentia: Si his scripturis adiciatur etiam illud Coloss. 1. Adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius, non videbitur absurdum, quod de thesauro indulgentiarum & meritis, non Christi modo, sed & sanctorum, tradunt recentiores.*

4. Ea enim concedere quæ in perniciem vertant, decipere est] *Cyprianus hic non vsum, sed abusum potius notat, & formam litterarum præposteram. Nam quid de potestate Martyrum in danda pace sentiat, non obscure significat* Epistola *infra 14. vbi fatetur: qui libellum a Martyribus acceperunt, auxilio eorum apud Dominum adiuuari in delictis suis posse. Quod vero reprehendat Cyprianus vt semel dicam, ex epistola hac, præcedenti, & sequenti, aliud colligere est. Vrget enim quod cùm Martyres datis ad se litteris petiissent prius desideria sua examinari à Cypriano tanquam Episcopo, & tum demum pacem dari, cùm* Ecclesia *pacem accepisset. Presbyteri sine importunitate precum, sine pretio conducti, ante litteras* Episcopo *communicatas, ante pacem Ecclesiæ, ante reditum* Episcopi*, ante ipsum pene excessum* Martyrum*, ante exomologesin factam, ante manum ab Episcopo impositam, pacem dabant.* E *quibus verbis patet, requisitam etiam tum exomologesin & manus impositionem: atque adeo obseruatum iam tum eundem indulgentiarum modum, qui hodie: præterquàm, quod per Episcopos fiebat, quod nunc fere solus facit Romanus Pontifex, & quod Episcopo fiebat illa exomologesis, aut Presbyteris ab Episcopo ad eam rem deputatis, quæ hodie committitur cuius sacerdoti quem placuerit eligere.*

5 Expectent. Aute à Domino pacem prior mater sumat) *Sic restituendus mihi visus fuit hic locus ex varia cod. lectione. Excusi enim & Camb. habebant,* Ante est vt à Domino, *Afflig. & Dun.* expectantes vt à Domino, *Manut. vero:* Ante Domini pacem.

6. Coosideratores quæ & qualia in præteritum antecessores vestri Martyres concesserint] *hinc patet non ætate duntaxat Cypriani, sed iam ante vsitatam fuisse hanc pacem* Martyrum. *Monet autem* Martyres*, vt non facilè cuiuis illam indulgeant, sed priùs cautè & sollicite (ita enim legunt Ms. codices) petentium desideria ponderent, merita quoque singulorum, & delictorum genera cogitent. Non igitur præcidit illis dictam potestatem lapsis pacem concedendi, sed modum potius præscribit, quem vt cite seruarent, ante dixit: in more fuisse, vt Diaconi in carcerem commeantes* Martyrum *desideria suis consiliis gubernarent.*

7. Et vt in nobis Domini mandata] *illud* in nobis] *prætermissum à* Manut. *rursus in locum suum restituimus, præsertim cum Cambr. codex id habeat. Sic etiam illud:* ne facilè tribuantur, *& si omissum à* Manut. *& Afflig. Dun. & Cauchei codicibus; quia huic loco non male quadrat, & in Cambronensi codice legitur, reponere in locum suum maluimus.*

8 Comprimentes eos, qui personas accipientes in beneficiis vestris, aut gratificantur, aut illicitæ negotiationis nundinas aucupantur] *Ita recte emendatus est hic locus a* Manut. *&* Morello*, antea vix intellectus, Pro:* negotiationis, *legunt Afflig. Dun. & Cauchii codices* contagionis, *non male.*

6 de hoc ad Clerum & ad plebem litteras fieri] *Harum illa præcedunt, hæ subsequuntur.*

10. Audio enim quibusdam sic libellos fieri] *Lectionem hanc veterem, quam habebant veteres excusi, & Ms. Afflig. & Dun. restituerunt hoc loco* Manutius *& Morel. solus Cambr. habet vti reliqui excusi:* quosdam sic libello inseri. *Porro reprehendit: hoc illos Martyrum libellos, quibus nominatim non designabantur illi, quibus pax indulgebatur. Vult autem vt id posthac fiat, vtque illos duntaxat pace dignos existiment, quorum pœnitentia iam satisfactioni proxima est.*

11 vt incerta & cæca petitio] *Hanc Manutii & Morel. lectionem veram existimo. Habebant veteres excusi quemadmodum & Ms. Afflig. & Dun.* incerta & certa. *Eras. reposuit:* cæca petitio, *quomodo & Camb, codex.*

AD PLEBEM DE RESCRIPTO MARTYRUM AC IIS QUI PACEM PETEBAN

Epistola XII.

Argumentum huius quoque Epistolæ habet sæpe dicta Epistola 15. *Plebi quoque* (inquit) *ipsi, quantum potuimus, animum composuimus, & vt in Ecclesiast. disciplina seruarentur instruximus.*

CYPRIANVS FRATRIBVS in plebe consistentibus, S.

INGEMISCERE vos & dolere Lib. 3.
ruinas fratrum nostrorum ex me Epist. 16.
scio, fratres charissimi, qui & ipse vobiscum pro singulis ingemisco pariter & doleo; & patior, ac sentio, quod beatus Apostolus dixit: Quis infirmatur, inquit, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non vror? Et iterum posuit in 1. Cor. 11.
Epistola sua dicens: Si patitur membrum vnum, compatiuntur & cætera membra: 1. Cor. 12.
& si lætatur membrum vnum, collætantur & cætera membra. Compatior ego & condoleo de fratribus nostris, qui lapsi & persecutionis infestatione prostrati partem nostrorum viscerum secum trahentes, acrem dolorem nobis suis vulneribus intulerunt, quibus potens est diuina misericordia medelam dare: properandum tamen non puto, nec incautè aliquid & festinanter gerendum; ne, dum temerè pax vsurpatur, diuinæ indignationis offensa grauiùs prouocetur. Fecerunt ad nos de quibusdam beati Martyres litteras petentes examinari desideria sua cum pace no-

bis omnibus à Domino prius data, ad Ecclesiam regredi cœperimus, tunc examinabuntur ſingula præſentibus & iudicantibus vobis. [4] audio tamen quoſdam de Presbyteris nec Euangelis memores, nec quid ad nos Martyres ſcripſerint cogitantes, nec Epiſcopo honorem ſacerdotij ſui & cathedræ reſeruantes, iam cum lapſis communicare cœpiſſe, & offerre pro illis, & Euchariſtiam dare, quando oporteat ad hæc per ordinem peruenire. Nam cum in minoribus delictis, quæ non in Dominum committuntur, pœnitentia agatur iuſto tempore, & exomologeſis fiat inſpecta vita eius qui agit pœnitentiam, nec ad communicationem venire quis poſſit, niſi priùs illi ab Epiſcopo & Clero manus fuerit impoſita, quanto magis In his grauiſſimis & extremis delictis cautè omnia & moderatè ſecundum diſciplinam Domini obſeruari oportet? [5] Quod quidem noſtros Presbyteri & Diaconi monere debuerant, vt commendatas ſibi oues fouerent, & diuino magiſterio ad viam deprecandæ ſalutis inſtruerent. ego plebis noſtræ & quietem noui pariter & timorem, qui in ſatisfactione Dei & deprecatione vigilarent, [6] niſi illos quidam de Presbyteris gratificantes decepiſſent. Vel vos itaque ſingulos regite, & conſilio ac moderatione veſtra & ſecundum diuina præcepta lapſorum animos temperate: [7] nemo adhuc importuno tempore acerba poma decerpat. nemo nauem ſuam quaſſatam & perforatam fluctibus priuſquam diligenter refecerit in altum denuò committat, nemo tunicam ſciſſam accipere & induere properet, niſi eam & ab artifice perito ſartam viderit, & à fullone curatam receperit. Audiant quæſo patienter conſilium noſtrum, expectet regreſſionem noſtram, vt cum ad vos per Dei miſericordiam venerimus, [8] conuocati coëpiſcopi plures, ſecundum Domini diſciplinam & Confeſſorum præſentiam, [9] beatorum Martyrum litteras, & deſideria examinare poſſimus. [10] De hoc & ad Clerum, & ad Martyres, & Confeſſores litteras feci, quas vtraſque legi vobis mandaui. Opto vos, fratres chariſſimi ac deſideratiſſimi, in Domino ſemper benè valere, & noſtri meminiſſe. Valete.

ADNOTATIONES IN epiſtolam XII.

1 Fratres chariſſimi, qui & ipſe vobiſcum pro ſingulis ingemiſco] *Hæc verba deſiderabantur in excuſis & Ms. omnibus quæ videre licuit, adiecta ſunt autem à Manutio & Morello, & rectè. Nam locus alioqui erat mutilus.*

2. Acrem dolorem) *Sic Ms. Afflig. & Dun. at excuſi omnes, excepto Manut. qui repoſuit:* parem: *paulò poſt autem non malè Manut.*

3. Properandum tamen non puto, nec incaute aliquid) *pro eo quod erat prius:* dum tamen non putent, properè nec incautè, *quomodo tamen legunt etiam Ms. codices Manutio etiam acceptum debemus vocem* tunc, *quæ paulo poſt intericitur.*

4. Audio tamen quoſdam de Preſbyteris, &c.] *Eiſdem pene verbis vtitur, quibus ſupra* Epiſt. 10. *Pro eo autem quod plerique codices habent:* peruenire, *habent Ms. cod. Afflig. & Dun. & vetus quoque excuſus* perueniri, *non malè.*

5. Quod quidem noſtros] *Hanc lectionem nos primi reſtituimus ex cod. Afflig. & Dun. & Cauchn.*

6. Niſi illos quidam de Preſbyteris) *Mutauerant hanc lectionem Manut. & Morel. legentes:* præpoſitis. *verum non recte, quum conſtet ex Epiſt. duabus præcedentibus loqui Cyprian. de Preſbyteris, Præpoſiti vero nomen ſolis Epiſcopis tribuatur à Cypriano, vti adnotatur in Epiſt. 3. & 4*

7 Nemo adhuc importuno tempore) *Elegantes Metaphoræ, quibus docet à ſimili perſecutionis tempore lapſis pacem dandam non eſſe.*

8. Conuocati coëpiſcopi plures] *Hanc lectionem Ms. & excuſorum codicum omnium retinere malui, quam reponere nouam Manut. aut Morelli: quorum ille,* conuocatis Epiſcopis pluribus, *hic,* conuocatis Epiſcopis plures. *Præſertim quum Phraſes ſimiles reperire ſit in Cypr. frequentiſſime, quemadmodum Epiſt. poſt hanc ſecunda, vt Epiſcopi in vnum conuenientes, &c. paſſimus & Epiſt. 15. & cùm Præpoſiti plures conuenire in vnum cæperimus.*

9. Et veſtram quoque ſententiam] *Sic Manut. & Morel. ſed Ms. codicum quos vidi nullus: id legit. Neque vero vſpiam apud Cypr. tantum auctoritatis plebi tributum reperio, vt ſententiam illi dicere permittat. Quare prætermittere malui, quam alicui erroris occaſionem dare.*

10. De hoc ad Clerum, & ad Martyres, & Confeſſores] *Hanc veram lectionem habeo ex codice Afflig. neque enim ad Martyres & ad Confeſſores duæ diuerſæ ſunt Epiſtolæ, ſed vna ad vtroſque. Fortaſſe autem hæc verba vt ordinem Epiſtolarum harum tutum retinuerim, qui ante erat in excuſis codicibus; quamquam tamen veriſimilis ſit, aut prius, aut ſaltem vna miſſam Epiſtolam ad Martyres.*

AD CLERVM DE LAPSIS & cathecumenis, ne vacui communione exeant.

EPISTOLA XIII.

Huius etiam & ſequentis Epiſtolæ Argumentum habes infra, Epiſt. 15. *Poſtmodum vero* (inquit) *cum quidam de lapſis, ſiue ſua ſponte ſiue alio quo incitatore, audaci flagitatione proruerunt, vt pacem ſibi à martyribus & Confeſſoribus promiſſam extorquere violento impetu*

impetu niterentur, de hoc etiam bis ad Clerum litteras feci, & legi eis mandaui: Vt ad illorum violentiam interim quoquo modo mitigandam, si qui libello à Martyribus accepto de sæculo excederent, exomologesi facta, & manu eis in pœnitentiam imposita, cum pace sibi à martyribus promissa ad Dominum reuerterentur, &c.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus, S

Miror vos, fratres charissimi, ad multas Epistolas meas, quas ad vos frequenter misi, nihil rescripsisse; cùm fraternitatis no-
Lib. 3. Epist. 18. stræ vel vtilitas vel necessitas sic vtique gubernetur, si à vobis instructi rerum gerendarum consiliũ limare possimus. Quoniam tamen video facultatem veniendi ad vos nondũ esse, & iam æstatem cœpisse, quod tempus infirmitatibus assiduis & grauibus infestat, occurrendũ puto fratribus nostris; vt qui libellos à Martyribus acceperunt, 1 & prærogatiua eorũ apud Deum adiuuari possunt, si incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non expectata præsentia nostra apud Presbyterum quemcumque præsentem, vel si presbyter repertus non fuerit, & vrgere exitus cœperit, 2 apud Diaconum quoque, exomologesin facere delicti sui possint, vt manu eis in pœnitentiam imposita veniant ad Dominum cum pace, quam dari Martyres litteris ad nos factis desiderauerunt. Cæteram quoque partem plebis quæ lapsa est, præsentia vestra fouete: & vt à fide & misericordia Domini non deficiant, vestro solatio focillate; neque enim deserentur ab ope & auxilio Domini, qui mites & humiles, & pœnitentiam verè agentes 3 in bonis operibus perseuerauerint, quò minus illis quoque diuino remedio consulatur. 4 Audientibus etiam si qui fuerint periculo præuenti, & in exitu constituti, vigilantia vestra non desit; implorantibus diuinam gratiam misericordia Domini non denegetur. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere, & nostri meminisse. Fraternitatem vniuersam meo nomine salutate, 5 & vt nostri meminerit admonete, & rogate. Valete.

ADNOTATIONES IN Epistolam XIII.

1 Et prærogatiua eorum apud Deum adiuuari possunt] *Rectè sic Morellus, pro quo Manut. codi. mendosè*: adiuuare. *Sunt autem recens addita hæc verba his duobus: nam neque in cæteris excusis neque in Ms. reperire potui, esse tamen ipsa Cypriani verba fit verisimile, nam in eamdem sententiam Epistola sequenti: qui (inquit) libellum à Martyribus acceperunt & auxilio eorum adiuuari apud Dominum in delictis suis possunt. Quem vtrumque locum qui legerit, quantum tribuat Cyprianus Martyrum libellis pro lapsis facile perspiciet.*

2 Apud Diaconum quoque exomologesin facere delicti sui possint, &c.] *Et si alii plerique auctores videantur vocem exomologeseos accipere pro omni confessione peccatorum siue priuata, siue publica, vt Græcis sit* ἐξομολόγησις *quod Latinis confessio, sunt tamen qui existimant accipi apud Cyprianum pro publica, sicut latius loco suo lib. de Lapsis; tractaturi sumus. Quod si verum sit, nihil hic mirum, quod permittat apud Diaconum peccatorum exomologesin fieri, & manum ab illo imponi, vt non sit aliud hæc manus impositio, quàm à pœnis satisfactoriis absolutio, quæ cur Diaconis concedi non possit, non video; præsertim quum etiam hodie vsitata sit Archidiaconorum ab excommunicatione absolutio, etiam si in solo Diaconatus ordine constituti sint. Nec mirum quum constet è lib. 8. constit. Apostolicarum Clementis, auctoritatem excommunicandi habuisse Diaconos, absente Presbytero. Habuerunt igitur illo absente etiam absoluendi ab excommunicatione potestatem, nam eiusdem est absoluere cuius excommunicare, fortassis quum Episcopus absens & Presbyteri multi carceribus inclusi essent, ex priuilegio quodam Diaconis in necessitate promissa est pœnitentium reconciliatio, sicuti à D. Gregorio Presbyteris aliquando concessam legimus Sacramenti confirmationis administrationem, quæ solis alioqui Episcopis competit. Hæc paucis, ne quis hinc calumniæ occasionem sumat contra Ecclesiæ Hierarchicum ordinem, quo solis Presbyteris ex consecratione permittitur à peccatis absoluere; neque enim aliis adaptatur illud Christi: Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta sunt; & disertis verbis Ambrosius lib. 1. de pœnitentia: ius (inquit) ligandi & soluendi solis sacerdotibus est permissum, ad quos (vti alibi dicit) ab Apostolis transmissum est; quæ ita habent & D. Hieron. & D. Hilar. in illud Matt. Quodcumque ligaueris super terram, erit ligatum & in cœlis.*

3. In bonis operibus perseuerarent] *Hanc emendationem pro eo quod erat antea*: opinionibus, *Morello quoque & Manut. acceptam debemus.*

4 Audientibus etiam si qui fuerint periculo præuenti) *Quos Græci* κατηχουμένους ἀπὸ τοῦ κατηχεῖν *Latini veteres, vti Tertull. & alii eius ætatis, Audientes appellabant, ab audiendo: de illis itaque tum hic tum infra Epistola 24. loquitur Cyprianus. Catechumeni autem dicebantur adulti, qui tantisper dum baptismum expectabant in fide erudiebantur, donec mysteriis fidei iam instructi, sub Pascha in competentium ordinem allegerentur. Dicebantur autem competentes, quod simul baptismum omnes peterent, vti sermone quodam explicat D. Augustinus, cuius extant complures sermones ad competentes. Quid enim aliud (inquit), competentes, quàm simul petentes?*

5 & vt nostri meminerit] *Sic Manut. veteres excusi. Gryph. & Colon. codices ad marginem, Ms verò tres & cæteri excusi*, meminerint.

AD CLERVM DE IIS QVI ad pacem festinabant.

EPISTOLA XIV.

A R G. *huius Epistolæ habes Epistolæ præcedenti, superflua itaque foret repetitio. Desiderantur autem litteræ ad quas respondet.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus S.

Egi litteras vestras, fratres charissimi, quibus scripsistis salubre consilium vestrum non deesse fratribus nostris, vt temeraria Lib. 3. Epist. 18. festinatione deposita religiosam patientiam Deo præbeant: vt cùm in vnum per eius misericordiam venerimus, de omnibus speciebus secundum Ecclesiasticam disciplinam tractare possimus: maxime cùm scriptum sit: [1]Memento vnde excideris & age pœnitentiam. [2]Pœnitentiam au- Apoc. 18. tem ille agit, qui diuinis præceptis mitis & patiens, & sacerdotibus Dei obtemperans, obsequiis suis & operibus iustis Dominum promeretur. Quoniam tamen significastis quosdam immoderatos esse, & communicationem accipiendam festinanter vrgere, & desiderastis in hac re formam à me vobis dari: [3]satis plenè scripsisse me ad hanc rem proximis litteris ab vos factis credo, vt qui libellum à Martyribus acceperunt, & auxilio eorum adiuuari apud Dominum in delictis suis possunt, si premi infirmitate aliqua & periculo cœperint, exomologesi facta, & manu eis à vobis in pœnitentiam imposita, cum pace à Martyribus sibi promissa ad Dominum remittantur. Cæteri verò qui nullo libello à Martyribus accepto inuriam faciunt; quoniam non paucorum nec Ecclesiæ vnius, aut vnius prouinciæ, sed totius orbis hæc causa est: [4]expectent ante de Domini protectione Ecclesiæ ipsius publicam pacem. Hoc enim & verecundiæ & disciplinæ [5]& vitæ ipsi omnium nostrum conuenit: vt Episcopi plures in vnum [6]conuenientes [7]præsente & stantium plebe, quibus & ipsis pro fide & timore suo honor habendus est, disponere omnia consilij communis religione possimus. Cæterùm quàm irreligiosum est, & ipsis quoque festinantibus perniciosum, vt cùm extorres facti, & patria pulsi, ac bonis suis omnibus spoliati nondum ad Ecclesiam redierint, quidam de lapsis Confessores ipsos præuenire, & ante ad Ecclesiam introire festinent. Qui si nimiùm properant, habent in sua potestate quod postulant, [8]tempore ipso sibi plus quàm postulant largiēte. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur; si commissi vere & firmiter pœnitet, & fidei calor prævalet, qui differri non potest, potest coronari. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere, & nostri meminisse. Fraternitatem vniuersam meo nomine salutate, & vt nostri memores sint admonete. Valete.

ADNOTATIONES IN epistolam XIV.

1 Memento excideris] *Hic legunt Ms. Afflig. Dun. & Marchinensis codices :* cecideris , *quemadmodum etiam Morel. Et si autem Græcè* ἐκπέπτωκας, *quod excidere, non cadere significat, tamen infra Epistola 28. & 52. ita legitur hic locus.*

2 Pœnitentiam autem agit) *Descriptio est satisfactionis potius, quæ pars est pœnitentiæ quàm ipsius pœnitentiæ vt sit Synecdoche. est etiam insignis locus demeritis operum. Verum de vtroque plura infra, partim lib. de Lapsis, partim de Opere & Eleemosynis.*

3 satis plenè scripsisse me ad hanc rem proximis litteris ad vos factis credo [*Hanc electionem, vti apparet, emendatiorem habent. & Morelius. Cæteri omnes tum Ms. tum excusi* : sciatis plenè scripsisse me, &c. credo vt qui, &c.

4 expectent ante de Domini protectione [*Ita rectè Morellus. Nam* : ante , *omissum erat à Manut. quod tamen habent excusi & Ms. omnes. Desiderabatur autem in aliis codicibus particula* : de , *Cypriano vsitatissima.*

5 & vitæ ipsi omnium nostrum conuenit, vt Episcopi plures in vnum conuenientes] *Error librariorum editione Remboldi , remansit hactenus in Erasmicis excusis omnibus , omissa erant ibi aliquot verba vnde locus factus est mutilus. Vera autem hæc lectio reperitur in Ms. codicibus quatuor, adnotata quidem partim ad marginem ab Erasmo qui rectè diuinabat legendum,* conuenit , *sed qui destitutus codicibus Ms [quantumcumque de illis se iactet] reliquum quod desiderabatur supplere non potuit. Quod ante me quidem fecere partim Manut. & Morellus, sed non placet quod ipsi legunt.*

6 cum Cleto conuenientes]*pro eo quod Ms. habent* plures in vnum conuenientes, *vti è contrario non displicet vox* Præpositi , *quam habet loco vocis*, Episcopi

7 Præsente & stantium plebe] *Epistola Cleri Romani ad Cyprianum infra 31. vbi citantur verba hæc Cypriani* pariter astantibus Laicis , *coniecceram hoc loco legendum:* presente & astante plebe , *atque adeo Epistola ad Antonianum , quæ est infra 54. castigandum modo prædicto duxeram , quod ibi habetur* : pariter & stantibus laicis *Verum dum postea similes phrases reperi , Epistola nempe* 27 & in omnibus stantibus. & 30. preces stantium, *deprehendi non obscure , appellari eos qui adhuc in fide persisterent , vti è contrario lapsos qui ceciderant. Nihil itaque hic immutauimus, potiss. quum Ms. codices tres*

tres iam dicti hanc quoque lectionem habeant, imo, & infra locum illum Epist. xxx. castigauimus.

8 Tempore ipso sibi plusquàm postulent, largiente) *Verba hac quamquam desiderentur in excusis & Ms. rectè tamen inserta sunt hoc loco à Manutio & Morello. Ex epistola dicta ad Antonianum vbi ad verbum citatur hic locus.*

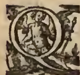
AD CLERVM ROMANVM de præcedentium Epistolarum exemplis Romamè suo secessu missis.

EPISTOLA XV.

Argumentum huius Epistolæ non obscurè indicat Cyprianus Epistola infra xxiij. ad Clerum Romanum: *Post factas (inquit) ad vos litteras quibus actus noster expositus & disciplinæ ac diligentiæ quantulacumque ratio declarata est, &c. Neque enim aliud quàm secessus sui & eorum quæ in illo gessit rationem reddit, missis Romam in sui purgationem, quas ad suos scripserat Epistolarum exemplis, imò iisdem, quibus illic, verbis vtitur.*

CYPRIANVS PRESBYTERis & Diaconibus Romæ consistentibus.

Lib. 3. Epist. 5.

QVONIAM [1] comperi, fratres chariſſimi, minus ſimpliciter & minus fideliter vobis renunciari, quæ hîc à nobis & geſta ſunt & geruntur, neceſſarium duxi has ad vos litteras facere, quibus vobis actus noſtri, & diſciplinæ, & diligentiæ ratio redderetur. [2] Nam ſicut Domini mandata inſtruunt, orto ſtatim turbationis impetu primo, [3] Cùm me clamore violento frequenter populus flagitaſſet, non tam meam ſalutem; quàm quietem fratrum publicam cogitans, interim ſeceſſi, ne per inuerecundam præſentiam noſtra ſeditio, quæ cœperat, plus prouocaretur. Abſens tamen corpore, nec ſpiritu, nec actu, nec monitis meis defui; quo minus ſecundum Domini præcepta fratribus noſtris in quibus poſſem, mea mediocritate conſulerem, [4] & quid egerim, loquuntur vobis Epiſtolæ, pro temporibus emiſſæ numero tredecim, quas ad vos tranſmiſi. In quibus nec Clero conſilium [6] nec Confeſſoribus exhortatio, [7] nec extorribus quando oportuit obiurgatio, [8] nec vniuerſæ fraternitati ad deprecandam Dei miſericordiam allocutio, & perſuaſio noſtra defuit: quantum ſecundum legem fidei, & timorem Dei, Domino ſuggerente, noſtra mediocritas potuit eniti, [9] poſteaquàm verò & tormenta venerunt, ſiue iam tutius fratribus noſtris, ſiue adhuc vt torquerentur incluſis, ad corroborandos, & confortandos eos noſter ſermo penetrauit. [10] Item cum comperiſſem, eos qui ſacrilegis contactibus manus ſuas atque ora maculaſſent, vel nefandis libellis nihilominus conſcientiam polluiſſent; exambire ad Martyres paſſim, Confeſſores quoque importuna & gratioſa deprecatione corrumpere, vt ſine vllo diſcrimine, atque examine ſingulorum [11] darentur quotidie libellorum millia contra Euangelij legem; litteras feci quibus Martyres & Confeſſores conſilio meo quantum poſſem ad Dominica præcepta reuocarem. Item Preſbyteris & Diaconibus non defuit ſacerdotij vigor, vt quidam minus diſciplinæ memores & temeraria feſtinatione præcipites, qui cum lapſis communicare iam cœperant, comprimerentur [12], intercedentibus nobis. Plebi quoque ipſi quantum potuimus animum compoſuimus, & vt Eccleſiaſtica diſciplina ſeruaretur, inſtruximus. [13] Poſtmodum verò cum quidam de lapſis, ſiue ſua ſponte, ſiue aliquo incitatore, audaci flagitatione, proruerunt, vt pacem ſibi à Martyribus & Confeſſoribus promiſſam extorquere violento impetu niterentur: de hoc etiam bis ad Clerum literas feci, & lege ei mandaui, vt ad illorum violentiam interim quoquo genere mitigandum, ſi qui libello à Martyribus accepto de ſæculo excederant, exomologeſi facta, & manu eis in pœnitentiam impoſita, cum pace ſibi à Martyribus promiſſa ad Dominum remitterentur. Nec in hoc legem dedi, aut me auctorem temerè conſtitui; ſed cùm videretur & honor Martyribus habendus, & eorum qui omnia turbare cupiebant, impetus comprimendus, [14] & præterea veſtra ſcripta legiſſem, quæ de hoc ad Clerum noſtrum per Clementium; Hypodiaconum nuper feceratis, vt iis, qui poſt lapſum infirmitate apprehenſi eſſent, & pœnitentes communicationem deſiderarent, ſubueniretur; ſtandum putaui & cum veſtra ſententia, ne actus noſter qui adunatus eſſe & conſentire circa omnia debet, in aliquo diſcreparet. [15] Planè cæterorum cauſas quamuis libello à Martyribus accepto differri mandaui, & in noſtram præſentiam reſeruari: vt cùm, pa-

ce à Domino nobis data, plures Præpoſiti conuenire in vnum cœperimus, communicato etiam vobiſcum conſilio diſponere ſingula & 16 reformare poſſimus. Opto vos, fratres chariſſimi, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XV.

1 Quoniam comperi, fratres char. minus ſimpliciter, &c.) *Videtur alludere ad Epiſtolam tertiam, in qua conqueri videtur Clerus Romanus de ſeceſſu Cypriani. Excuſat ſe autem primum de ſeceſſu, deinde de iis, quæ in ſeceſſu non otiosè à ſe geſta ſunt, rationem reddit.*

2 Nam ſicut Domini mandata inſtruunt) *Mandata Domini, quæ ſecedere iubent in perſecutione, quædam habes infra de Lapſis. Eodem pertinet illud Matth. 10. Cum autem perſequentur vos in ciuitate iſta, fugite in aliam: quam ſcripturam & alias omnes quæ huc pertinere videbantur, pulchre tractatas habes in Athanaſio, Apologia de fuga ſua in perſecutione. Quæ quando Epiſcopis & animarum Paſtoribus ſit licita, exactè tractatur à D. Auguſtino Epiſtola 180. ad Honoratum. Tunc nempe quando ibi aut plebs Chriſti non fuerit cui miniſtretur: aut etiam ſi fuerit poteſt impleri per alios neceſſarium miniſterium, quibus non eſt eadem cauſa fugiendi: ſicut fugit (inquit) Athanaſius Alexandrinus Epiſcopus, cum eum ſpecialiter apprehendere Conſtantius cuperet Imperator, nequaquam à cæteris miniſtris deſerta plebe Catholica, quæ in Alexandria commanebat.*

3 Cùm me clamore violento frequenter populus flagitaſſet) *De flagitatione iſta & ſimilibus, quæ poſtea denuo contigerunt, ſupra Epiſtola VI. & infra latius Cyprianus Epiſtola LV. in hæc verba: Toties (inquit) ad Leonem petitus, in amphitheatro Dominica dignationis teſtimonio honoratus. His ipſis etiam diebus quibus has ad te litteras feci, ob ſacrificia quæ de edicto propoſito populus celebrare iubebatur, clamore popularium ad Leonem denuo poſtulatus in circo. Quare mirari ſatis hic nequeo Eraſmum notaſſe hoc loco ad marginem illud: Populus deſignabat Epiſcopum. Quod quam verum ſit, infra ſuo loco dicemus ad Epiſtolam 68. quæ eſt ad Clerum & plebem in Hiſpania conſiſtentes.*

4 Et quid egerim loquuntur vobis Epiſtolæ, &c. numero tredecim) *Quæ ſint hæ tredecim Epiſtolæ dum ſerio perquiro, haud dici queat, quantum laboris à me huic rei impenſum fuerit, nec tamen pænitet, quum ex iis 10. hactenus numero reperiſſe me, certo mihi perſuadeam: quas habes vti ſignificauimus hactenus præmiſſas, è quo numero fortaſſis & illa eſt quam ſupra habes numero IIII. de dormitione Epiſcopi Vrbis. Præſertim autem difficultatem mouebat, quod in Ms. codicibus quatuor Marchis, Dunenſi, Afflig. & Cauchis exemplar. 13. Epiſtolarum quarum fit mentio, deſcriptum reperiatur, quarum tamen neque omnes, neque ſola ſupra à me in hunc ordinem digeſta ſunt. Verum quum in ipſo limine impingat quiſquis ille ſiue quis in ordinem illas redegit, non exiſtimaui ſacrilegum à Ms. codicibus hac in re aliquantulum diſſentire. Quomodo enim quæſo Epiſtola in ſeceſſu prima eſſe queat illa, cuius initium: Quamquam ſciam vos litteris meis frequenter admonitos, &c. Omitto quod & alia quædam illis inſerta ſint, quas conſtat longo poſt ſcriptas tempore, quam iam à ſeceſſu domum rediſſet. Exempli gratia, ad Fortunatum & cæteros de iis qui per tormenta ſuperantur, quæ meminit Synodi Africanæ de lapſis, atqui illa celebrata eſt in pace Eccleſiæ ſub Pontificatu Cornelii. Malui itaque fateri, quòd duæ aut tres ex hoc numero deſiderentur, quam falsò quampiam Epiſtolam illis aggregare.*

5 In quibus nec Clero conſilium meum] *Duas habes huiuſce Argumenti ſupra.*

6 Nec Confeſſoribus exhortatio.] *Harum nullam extare exiſtimo, ſed deſiderari hactenus, loqui enim videtur prorſus de Confeſſoribus Africanis, ad quos nulla exſtant Epiſtolæ, niſi quæ ſub finem vitæ in exilio ſunt ſcriptæ.*

7 Nec extorribus quando oportuit obiurgatio] *Hanc habes ſupra VII. numero ad Rogatianum, quippe quæ extorrium mentionem diſertis verbis faciat. Porro:* quando *legunt Ms. ad vnum omnes, non:* quæ *vt antea habebatur.*

8 Nec vniuerſæ fraternitati, &c.] *Hæc ſupra eſt num. VIII. Rectius autem hic:* eniti, *legunt Manut. & Morellus quam cæteri:* niti.

6 Poſteaquam verò & tormenta venerunt, &c.] *Hæc eſt num. IX. Sic autem legunt Manut. & Morellus. cæteri:* poſtea verò quàm.

10 Item cum comperiſſem, &c.] *Epiſtolas 3. de Lapſis: qui libellis acceptis à Martyribus, pacem importune petebant, habes ſupra: X. XI. XII.*

11 Darentur quotidie libellorum millia, contra legem Euangelii] *Vel hinc etiam apparet, non tam iraxiſſe Cyprianum libellos Martyrum, quam illorum immenſam copiam, ſine vllo (vt inquit) diſcrimine atque examine ſingulorum. Porrò hic loquitur de libellis Martyrum de Lapſis, paulo antem priùs de libellis quos Iudici offerebant quidam ne ſacrificarent, de quibus infra latius Epiſt. XXXI.*

12 Intercedentibus nobis plebi quoque inquantum potuimus animum compoſuimus) *Hoc pacto hunc locum caſtigandum cenſuit Manut. Lectio vetus, quam etiam habent Ms. codices, ita habebat:* intercedentibus nobis plebi ipſi quoque quantum potuimus compoſuimus, *verum prior eſt dilucidior.*

13 Poſtmodum verò, quum quidam de lapſis] *Loquitur de Epiſtolis XIII. & XIV. nunc autem dictum,* quoque genere, *pro,* quoque modo.

14 Et præterea veſtra ſcripta legiſſem quæ de hoc, &c. *Tum verba Epiſtolæ [illegible], tum portitoris nomen certe mihi perſuadent, loqui Cyprianum de Epiſtola illa Cleri Romani, quæ eſt ſupra num. 3. ad Clerum Carthaginienſem.*

15 Planè cæterorum cauſas] *Rectam hanc diſtinctionem habes in Ms. 5. codicibus, alludit autem ad verba Epiſtolæ præcedentis.*

16 Reformare poſſimus] *Sic Ms. codices Afflig. Dunenſis & Marchi. Manut. quoque & Morellus. Quare magis placet, præſertim quum eadem voce infra vtatur Epiſtola vigeſima ad Caldonium, & alibi frequentiſſime. Eſt autem vox & Quintiliano vſitata, pro in meliorem formam redigere. Hinc reformatio morum, in Conciliis vſitata phraſis.*

AD MOYSEN ET MAXImum Presbyteros, & cæteros Confessores Romanos de eorum confessione.

EPISTOLA XVI.

Argumentum huius Epistolæ habes infra Epistola xxxj. vbi Clerus Romanus: *In quo loco (inquiunt) maximas tibi atque vberes gratias referre debemus & reddimus, quòd illorũ carceris tenebras litteris illuminasti, quòd ad illos venisti quomodo introire potuisti, quòd illorum animos sua fide & confessione robustos tuis alloquutionibus litterisque recreasti: quòd felicitates eorum condignis laudibus prosecutus, accendisti ad multò ardentiorem cœlestis gloriæ cupiditatem: quod pronos impulisti, quod vt credimus & optamus victores futuros viribus tui sermonis animasti: Vt quanquam hoc totum de fide confitentium & diuina indulgentia venire videatur, tamen in Martyrio suo tibi ex aliquo debitores facti esse videantur.*

CYPRIANVS MOYSI ET Maximo Presbyteris & cæteris Confessoribus fratribus S.

Lib. 2. Epist. 4. ET cunctos vos pariter & singulos repræsentauit affectibus nostris, fratres charissimi, Celerinus adueniens, & fidei ac virtutis vestræ comes, & gloriosis congressibus Dei miles; vniuersos vos in illo veniente conspeximus; & cùm charitatem circa me vestram dulciter ac sæpè loqueretur, in eius sermonibus vos audiebamus. Satis ac plurimum gaudeo, quando à vobis per tales talia perferuntur: vobiscum illic in carcere quodam modo & nos sumus, diuinæ dignationis hortamenta vobiscum sentire nos credimus, qui sic vestris cordibus inhæremus: honori nos vestro charitas vestra indiuidua connectit, separari dilectionem spiritus non sinit: vos illic confessio, me affectio includit. Et nos quidem vestri diebus ac noctibus memores, & quando in sacrificiis precem cum pluribus facimus, & cum in secessu priuatis precibus oramus, coronis ac laudibus vestris plenam à Domino fauentiam postulamus, sed ad reddendam vobis vicem minor est nostra mediocritas: plus vos datis quando nostri in

D. Cyprian.

oratione meministis, qui sperantes iam sola cœlestia, & tantum diuina meditantes, ad fastigia celsiora mora ipsa passionis ascenditis; longóque temporum ductu glorias vestras non trahitis, sed augetis. Beatum facit prima, & vna confessio, vos totiens confitemini, quotiens rogati, vt de carcere recedatis: carcerem fide, & virtute præeligitis: tot vestræ laudes, quot dies; quot mensium curricula, tot incrementa meritorum. Semel vincit qui statim patitur: atqui manens semper in pœnis, congreditur cum dolore, nec vincitur; quotidie coronatur. Eant nunc Magistratus & Consules siue Proconsules, annuæ dignitatis insignibus & duodecim fascibus glorientur; ecce dignitas cœlestis in vobis honoris annui claritate signata est: & iam reuertentis anni volubilem circulum victricis gloriȩ diuturnitate trãsgressa est. Illuminabat mundum sol oriens & luna decurrens, sed vobis idem qui solem fecit, & lunam, maius in carcere lumen fuit; & in corde ac mentibus vestris Christi claritudo resplendens, horribiles cęteris atque funestas pœnalis loci tenebras æterna illa & candida luce radiauit. Per vicissitudines mensium transmeauit tempus hybernum; sed & vos inclusi tempora hyemis, persecutionis hyeme pensastis. Successit hyemi verna temperies rosis lęta, & floribus coronata; sed vobis rosæ & flores de paradisi deliciis aderant, & caput vestrum serta cœlestia coronabant. Æstas ecce Messium fertilitate fœcunda est, & area frugibus plena est; sed vos qui gloriam seminastis, frugem gloriæ metitis, atque in Domini area constituti, exuti paleas inextinguibili igne conspicitis ipsi, vt tritici grana purgata & frumenta pretiosa, iam purgati & conditi, hospitium carceris horreum computatis. Nec deest autumno ad munera fungenda temporis gratia spiritalis, vindemia foris premitur, & profutura poculis in torcularibus vua calcatur. Vos de Domini vinea pingues racemi, & iam maturis fructibus botri, pressuræ sæcularis infestatione calcati, torcular vestrum carcere torquente sentitis. Vini vice sanguinem funditis, ad passionis tolerantiam fortes, martyrii poculum libenter hauritis. Sic apud seruos Dei annus euoluitur. Sic spiritalibus meritis, & cœlestibus præmiis temporum vicissitudo celebratur. Beati satis qui ex vobis per hæc gloriarum vestigia commeantes, iam de sæculo recesserunt,

confectóque itinere virtutis ac fidei '' ad complexum & osculum Domini, Domino ipso gaudente venerunt. Sed & vestra non minor gloria, qui adhuc in certamine constituti, & comitum glorias secuturi, pugnam diu geritis, immotaque & inconcussa fide stabiles, quotidie spectaculum Deo vestris virtutibus exhibetis. Quo longior vestra pugna, hoc corona sublimior. Agon vnus, sed multiplici præliorum numerositate congestus. Famem vincitis, & sitim spernitis, & squalorem carceris ac receptaculi pœnalis horrorem roboris vigore calcatis. '' Pœna illic subigitur, cruciatus obteritur, nec mors metuitur, sed optatur; quę scilicet immortalitatis præmio vincitur, vt vitæ æternitate, qui vicerit, honoretur. Qui nunc in vobis animus, quā sublime, quam capax pectus; vbi talia & tanta voluuntur; Vbi non nisi Dei præcepta & Christi præmia cogitantur, voluntas est illic tantum Dei, & in carne adhuc licet vobis positis, vita iam viuitur non præsentis sæculi, sed futuri. Nunc est, fratres charissimi, vt memores mei sitis, vt inter magnas atque diuinas cogitationes vestras, nos quoque animo ac mente voluatis, simque in precibus & orationibus vestris, cum vox illa purificatione confessionis illustris, & iugi honoris sui tenore laudabilis, ad Dei aures penetrat, & aperto sibi cœlo, '' de his subacti mundi partibus ad superna transmissa, impetrat de Domini bonitate quod postulat. Quid enim petitis de indulgentia Domini, quod non impetrare mereamini, qui sic Domini mandata seruastis? qui Euangelicam disciplinam sincero fidei vigore tenuistis, qui incorrupto honore virtutis, cum præceptis Domini, & cum Apostolis eius fortiter stantes, nutantem multorum fidem Martyrij vestri veritate solidastis? Verè Euangelij testes, & verè Martyres Christi radicibus eius innixi, super petram robusta mole fundati, disciplinam cum virtute iunxistis, ad timorem Dei cæteros prouocastis, '' martyria vestra exempla fecistis. Opto vos, fortissimi ac beatissimi fratres, semper benè valere, & nostri meminisse.

ADNOTATIONES in Epistolam XVI.

1. MOYSI ET MAXIMO, *&c.*] *Horum Confessorum frequens est infra apud Cyprianum mentio, scribit ad eosdem Epistolam xxv. De his ita Damasus in vita D. Fabiani Pontificis; Post passionem vero eius Moyses & Maximus Presbyteri & Nicostratus Diaconus comprehensi sunt, & in carcerem missi. Euseb. lib. 6. hist. Eccl. c. 24. illis annumerat ex Dionysio Alexandrino Vrbanum, Sidonium, & Celerinum; quorum Maximum & Vrbanum secundo confesses, Sidonium vero & Celerinum omnia tormentorum genera superasse affirmat. Patet autem ex Epistola infra xxxi. adnumeratum etiam illis Ruffinum quendam. Porrò ex his Moyses paulo post Martyrium passus est, subscripsit tamen adhuc Epistolæ Cleri Romani ad Cyprianum de Lapsis, quæ est infra xxxi. vbi patet ex Epistola lii ad Antonianum. Quid de aliis actum, latius infra ad Epistolam xliiii.*

2 Celerinus] *De Celerino habes infra Epistolam xxxiiii.*

3 Et gloriosis congressibus] *Sic Manut. codices Camb. & Afflig. ad marginem; & vetus excusus, pro eo quod corrupte legebatur* congressoribus. *Morel. & Afflig. in contextu*: congressionibus, *non male.*

4 Diuinæ dignationis hortamenta.] *Si Ms. & hactenus impressi codices excepto Aldino, qui cum Cambr. & alio quodam*: ornamenta, *legit, minus rectè. Porrò dignationis vocem Cyprianus ex Tertulliano mutuatus est. Pro eo autem quod hic habent excusi omnes*: inhæremus, *legunt* Ms. adhæremus; *consentiunt vero illi cum* Manut. *ac* Morel. *dum*: includit, *legunt, pro eo quod antea erat*, concludit.

5 Et quando in sacrificiis, &c.] *Locus hic requirere videbatur tractatum de sacrificio Dominico: verùm cum nusquam fere non illius mentionem facit Cyprianus, tum potissimum Epistola infra lxiii. de Sacramento Calicis ad Cæcilium, quò lectorem remittimus.*

6 plenam à Domino fauentiam] *Ita* Ms. *Camb. & Afflig.* Excusi *vero omnes*, Domini fauentiam: fauentia, *vero pro fauore, nota vox Nonio Marcello ex Accio, Paulo post*: spirantes; *legit* Manut. Ms. *vero & cæteri excusi omnes*: sperantes. *Rectius vero habent 2 excusi*: mora ipsa passionis, *quam aut Camb.* hora ipsa *aut Afflig.* ad horam ipsam.

7 Carcerem fide & virtute præelegitis] *Morel. legit*, fidei & virtutis, *verum vulgatam lectionem retinent* Ms.

8 Erat nunc Magistratus & Consules siue Proconsules] *Quum in aliis Prouinciis Prætores ferè constituti sint à Romanis, in Africa Proconsules erant, vnde & Proconsularis appellatur à Plinio, & aliis. Iudiciorum proconsulis etiam meminit Tertullianus ad Martyres, & Pontius in vita D. Cypriani.*

9 Annuæ dignitatis insignibus] *Pulchra allusio ad annuam Consulum dignitatem, quam vnius anni volaticum gaudium nuncupat. Tertullianus lib. de pœnitentia sub finem. Hæc mors ferè solet Calendis Ianuariis. postea tamen sæpè Idibus Martiis initum Consulatum testis est Liuius, imo sub Cæsarib. nonnunquam idibus Iunii & aliis anni temporibus: quemadmodum manifestum fit è Fastis Consularibus, quos summa diligentia auspiciis Generosi viri Marci Laurini nunc primum restituit Hubertus Goltzius. Solent enim illi pro arbitrio bis & ter aliquando in anno Consules nouos creare.*

10 Et duodecim fascibus glorientur.] *Quos fasces vocat Cyprianus cum hic tum epistola ad Donatum Tertullianus de pœnitentia, & contra Valentis virgas nuncupat: dum ambitum Consulatus, virgarum & securium petitionem dicit. Lictores enim 12. Consulem præibant, qui duodecim virgarum fasces & totidem secures illis*

ad terrorem præferrent. Proconsulib. postea is ipse honor additus est, vt statores ac lictores haberent, quod patet vel ex Cicerone Epistolarum *familiarium lib.2. vbi quum Proconsul esset & Imperator, C. Cælio Quæstori ita scribit: Quæ cum essent incerta, existimaui tamen esse faciendum, vt ad testatores meos & lictores cum literis mitterem. Quamquam tamen in ea sint plerique sententia, & sex duntaxat fasces Proconsulibus permissi sint; quare quod hic de 12. fascibus Cyprianus dicit ad Consules referendum.*

11 maius in carcere lumen fuit] *Sic Manut. Morellus, Rembold. & Ms. codices. Vetus vero excusus &* Grauius : fuit, *quam lectionem ad marginem adnotatam ab* Erasmo *in editionibus Frobeniana, Alopaeciana, ac* Gryphii, *in textum inseruit Parisiensis codex, hoc pacto:* lumen fudit, fuitque in corde] *nimis liberè. Porrò pro eo quod initio huius periodi legimus:* illuminabat, *legit Costerius.* illuminat.

12 horribiles cæteris] *Ita Manut. Morellus, ac Cambr. codex: Afflig. verò cum excusis aliis:* carceris, *minus rectè.*

13 pœnalis loci tenebras] *Quod hic pœnalem locum, infra receptaculum pœnale dicit, ita & supra* Epist. 11. *ad Donatum pœnales tumulos dixit. Phrasis est mutuata à Tertulliano de habitu muliebri, vbi* pœnali opere *legitur. Sic & D. Hieronym. ad Innocentium de muliere septies percussa; pœnalem carceris horrorem dixit.*

14 transmeauit tempus hibernum] *Locum hunc nos primi ex Cambr. codice restituimus. Desiderabatur dictio:* tempus; & pensastis, *posuimus, fidem* Ms. *cod. & Manut. cum Morello secuti, erat prius:* pensabatis.

15 Successit hiemi verna temperies] *Coniecturam hanc nostram confirmatam reperi per* Ms. *codices &* Manut. *ac* Morellum, *consentit etiam vetus excusus & Grauius paulopost, maluimus retinere vocem:* aderant, *eo quod sequatur: &* coronabant, *quam quod habet* Morellus: adhærent, *minus rectè: est enim Cypriano familiare vt præteritis imperfectis pro præteritis perfectis vtatur.*

16 atque in area Domini constituti] *Alludit ad locum Matth. 7. & negatores fidei paleis, frumentis vero* Martyres *comparat, imitatus etiam hic* Tertullianum *de fuga in persecutione. Ad illud autem Matth. conuenientius legit* Morellus, purgati, *alii omnes tam* Ms. *quàm excusi:* probati, *Quod vero Cambr. codex:* computetis, *legit, minus placet.*

17 torcular vestrum] *etiam hunc locum restituimus è cod. Ms. & veteri excuso, alii omnes:* nostrum, *corrupte.*

18 Sic spiritalibus meritis & cœlestibus præmiis] *Locus de meritis & præmiis bonorum operum.*

19 ad complexum & osculum Domini, &c.] *Quod hic ad complexum & osculum Domini venire, paulo post aperto sibi cælo ad superna transmitti dicit. Similiter* Rom. *Confessores infra* Epist. 26. *Quid gloriosius (inquiunt) quid ve felicius, &c. quàm relicto mundo cælum petisse? quàm desertis hominibus inter Angelos stare? quàm impedimentis omnibus sæcularibus ruptis in conspectum Dei iam se liberum sistere? quam cæleste regnum sine vlla cunctatione retinere? Similia habet* Cyprianus Epistolis *ad Antonianum & Tybaritanos.* Loci *insignes contra Anabaptistarum & Armeniorum errorem, quo animas* Martyrum *sub ara dormire credunt vsque ad extremum iudicii diem. Certe si ea foret D. Pauli sententia, frustra desideraret Philip. 2. dissolui & esse cum Christo, & rursum 2. Cor. 5. Scimus quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quod ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cælis, & paulo post: bonam voluntatem habemus peregrinari à corpore & præsentes esse ad Dominum. Quæ loca ita in hanc sententiam interpretatur Chrysost. vt mirari nequeam illorum impudentiam, qui illi errorem hunc impingere non sunt veriti. Aperta est eadem de re D. Augustin. sententia in Psalmum 109. D. Ambrosii in Lucæ cap. 22. & Cyrilli in caput Ioan. 19. Damnatus est quoque in Armenius error ille a Concilio* Florentino.

20 Pœna illic subigitur] *Hoc è* Ms. *codicibus substituimus, pro eo quod erat:* subiicitur, *magis autem placet illud;* obteritur, *quàm quod habet* Morellus : subteritur, *neque à nobis dissentiunt* Ms. *codices. Paulo prius pro eo quod legimus:* vestris virtutibus, *retinet Afflig. codex lectionem pristinam:* de vestris virtutibus, *non alienam à* Phrasi *Cyprianica.*

21 de his subacti mundi partibus] *Manut. & Ms. codices.* Morellus *omittit particulam:* his, *vulgo:* subactis, *non rectè. Corruptissimè etiam prius habebatur paulò post:* seruatis, *pro quo* Ms. *cod. & vetus excusus :* seruastis, *legunt, quomodo* Manutius *&* Morellus.

22 Martyria vestra exempla fecistis] *Camb. codex* Martyres ad vestra exempla fecistis, *non Male: Porrò conclusionem Epistolæ non habent* Ms. *codices.*

CONFESSORVM VNIVERSORUM ad Cyprianum de pace lapsis data.

EPISTOLA XVII.

Argumentum huius recitat ipse Cyprianus Epistola infra xxiij. *Postquam vero (inquit) ad eos litteras misi, vt quasi moderatius aliquid & temperatius fieret, vniuersorum confessorum nomine idem Lucianus Epistolam scripsit, quâ pene omne vinculum fidei & timor Dei, & mandatum Domini & Euangelii sanctitas & disciplinæ firmitas solueretur. Scripsit enim omnium nomine: vniuersis eos pacem dedisse, & hanc formam aliis Episcopis innotescere, cuius Epistolæ exemplum ad vos transmisi. Est autem recens editu hæc Epistola à Manutio & Morello.*

VNIVERSI CONFESSORES Cypriano Papæ salutem.

SCIAS nos vniuersis, de quibus apud te ratio constiterit, quid post commissum egerint, dedisse pacem: & hanc formam per te & aliis Episcopis innotescere voluimus. Optamus te cum sanctis Martyribus pacem habere. Præsente de Clero, & Exorcista, & Lectore Lucianus scripsit.

ADNOTATIONES IN Epistolam XVII.

1 CYPRIANO PAPÆ *Sic Morellus, Manutius vero:* PAPATI, *neutra displicet lectio: quod enim Latinè*, PAPA, *Græcè vt ſupra diximus* πάππας

2 de quibus apud te ratio conſtiterit] *Particulam* de, *adiecimus ex Epiſtola ſequenti; in qua horum verborum mentio fit. Morelius:* quorum *ex ea demprobatur lectio Man.* voluimus, *pro quo habet Morellus:* volumus.

3 Præſente de Clero & Exorciſta & Lectore) *Magis placet hæc Morelli quam Manut. lectio, qui habet mendoſe:* Presbyter de Clero & Exorciſta & Lector. *E contrario magis placet:* ſcripſit, *quam quod habet Morellus* ſcripſi.

CYPRIANVS AD CLERVM de præcedenti & duabus ſequentibus Epiſtolis.

EPISTOLA XVIII.

ARG. *quoque huius Epiſtolæ eſt in Epiſtola infra xxiij. Apud nos etiam, inquit, quidam turbulenti, qui vix à nobis in præteritum regebantur, & in noſtram ſententiam differebantur, per hanc Epiſtolam (Luciani nempe, nomine Confeſſorum) velut quibuſdam facibus accenſi, plus exardeſcere & pacem ſibi datam extorquere cœperunt. De quibus quales ad Clerum noſtrum litteras fecerim, exemplum vobis miſi.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus, S.

DOMINVS loquitur & dicit: Super quem reſpiciam, niſi ſuper humilem, & quietum, & trementem ſermones meos? Hoc cum debeamus omnes eſſe, tum magis huiuſmodi illi eſſe debent quibus laborandum eſt, vt poſt graue lapſum vera pœnitentia & humilitate tota promereri Dominum poſſint. Legi autem & vniuerſorum Confeſſorū litteras, quas voluerūt per me collegis omnibus innoteſcere, & ad eos pacē à ſe datam peruenire, [2] de quibus apud nos ratio conſtiterit, quid poſt commiſſum egerint. Quæ res cùm omnium noſtrum conſilium & ſententiam ſpectet, præiudicare ego, [3] & ſoli mihi rem communem vindicare non audeo. [4] & ideò inſtetur interim Epiſtolis, quas ad vos proximè feceram: quarum exemplum collegis quoque multis iam miſi; qui reſcripſerunt placere ſibi quod ſtatuimus, [5] nec ab eo recedendum eſſe, donec pace nobis à Dominò reddita, in vnum conuenire, & ſingulorum cauſas examinare poſſimus. [6] Sed & quid mihi Caldonius collega meus ſcripſerit, quid que ego ei reſcripſerim, vt ſciretis; vtriuſque Epiſtolæ exemplum litteris meis iunxi: quod totum peto fratribus noſtris legatis, vt magis ac magis [7] ad pœnitentiam componantur, nec delicto priori adiiciant adhuc aliud delictum, [8] dum nec nobis nec Euangelio volunt ſeruire, nec ſecundum vniuerſorum Confeſſorum litteras cauſas ſuas examinari permittunt. Opto vos, fratres chariſſimi, ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe. Fraternitatem vniuerſam ſalutate. Valete.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XVIII.

1 tum magis huiuſmodi eſſe debent] *Particulas duas,* tum magis, *adiecere recens Manut. & Morellus, quæ deſiderata hactenus obſcurum reddebant ſenſum. Mendoſe autem pro:* huiuſmodi, *legit Manut.* modo.

2 de quibus apud nos ratio conſtiterit) *Ita rectè locum hunc reſtituimus, cum ex 4. Ms. & veteri excuſo codicibus, tum ex Epiſtola præcedenti, cuius verba hic citantur, nam antea particula,* dum, *interpoſita à Rimboldo, ita contextum inuertit, vt intelligi nequiret.*

3 & ſoli mihi) *Hanc tanquam veram huius loci lectionem codicibus Ms. Afflig. Dum. Marchin. & Cauchii acceptam debemus. Antea erat:* ſolum, *pro quo repoſuit Manut.* ſolus; *ſed minus placet.*

4 Et ideo inſtetur interim Epiſtolis, quas ad vos proximè feceram] *E codicibus Ms. (nam conſentiunt & noſtri) adiecerunt Manut. & Morellus vocem* interim, *quæ deſiderabatur; ſicut etiam pronomen illud* vos, *quod tamen hodie non reperitur in Ms. Placet autem magis lectio:* reſcripſerunt, *vt hic Morel. quam quod cæteri habent:* perſcripſerunt.

5 nec ab eo recedendum eſſe] *Etiam huius loci caſtigationem debemus illis, qui antea erat corruptiſſimus, vt huius Epiſtolæ cætera pleraque. legebatur enim:* nec ad vos.

6 Sed & quid mihi Caldonius collega meus] *Epiſtolam hanc cum reſponſo Cypriani hic adnexam habes.*

7 ad pœnitentiam componantur) *Hanc communem lectionem confirmatam reperio in codicibus Ms. quare non placet quod habent Manut. & Morellus* patientiam.

8 dum nec nobis nec Euangelio) *Elegans eſt hæc congeminatio, quam habent Manut. & Morellus; magis etiam placet:* examinari, *quod habent ipſi, quam,* examinare, *vet. Ms. & excuſi cæteri.*

9 Valete) *Conſtanter hanc concluſiunculam habent Ms. codices 4. quare adiecimus illam contextui.*

CALDONII AD CYPRIAnum & Compreſbyteros, de iis qui ſacrificarent, ſiue de Lapſis.

EPISTOLA

EPISTOLA XIX.

ARG. *Quum lapsorum quidam noua vrgente persequutione Christum confessi essent, atque adeo antequam in exilium proficiscerentur pacem peterent, consulit Cyprianum Caldonius, an pax illis danda foret.*

CYPRIANO ET COMpresbyteris¹ Carthagini consistentibus, Caldonius S.

Lib. 5. Epist. 15.

NECESSITAS temporum facit, vt nõ temerè pacem demus.² Sed oportebat vobis scribere, quoniam ij qui posteaquàm sacrificauerunt, iterato tentati, extorres sunt facti: videntur ergo mihi abluisse prius delictum, dum possessiones & domos dimittunt, & pœnitentiam agentes Christum sequuntur. Ergo⁴ Felix, qui Presbyterium subministrabat sub Decimo, proximus mihi vicinus (plenius cognoui eundem Felicem) ⁵ & Victoria coniunx eius, & Lucius, fideles, extorres facti reliquerunt possessiones quas nunc fiscus tenet. ⁶ Sed &, seu per se, seu per eosdem mulier nomine Bona; quæ tracta est à marito ad sacrificandum,⁷ quæ conscientia, non commisi, sed quia tenentes manus eius ipsi sacrificabant, sic ipsa cœpit dicere cõtra: Non feci, vos fecistis; sic & ipsa extorris facta est. Cùm ergo vniuersi pacem peterent, dicentes: Recuperauimus fidem, quam amiseramus, pœnitentiam agentes, & Christum publicè sumus confessi: quamvis mihi videantur debere pacem accipere; tamen ad consultum vestrum eos dimisi, ne videar aliquid temere præsumere, si quid ergo ex communi consilio placuerit, scribite mihi. Salutate nostros, vos nostri. Opto vos felicissimos benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam XIX.

1 CARTHAGINI CONSISTENTIBVS] *Sic rectè Manut. pro eo quod vitiose Morellus* CHARISSIMIS CONSTITVENTIBVS. *Primi autem & soli hi duo, hanc Epistolam in lucem dederunt.*

2 CALDONIVS] *apud Morellum & alios excusos appellatur* CALIDONIVS, *verum constanter tum Epistola præcedenti, tum sequenti:* CALDONIVS *legunt Ms. codices March. Afflig. Bland. & Dunensis, Manut. quoque tum hic, tum Epistolis iam dictis, & Epistola 23. in qua huius & sequentis Epistolæ disertis verbis meminit. D. etiam August. lib. 4. de baptis. contra Donat. ita legit, Epistolam citans infra 70. Fuit autem vnus Episcoporum*

Africæ, vti constat ex Epistolis iam citatis, & Epistola 54. sed quo loco, reperire hactenus non potui, præsertim quum Synodo Africana de baptizandis hæreticis non interfuerit, ante vt suspicor, defunctus.

3 Sed oportebat vobis scribere, quoniam ij qui, &c.] *Hanc veram esse huius loci Lectionem coniecto ex lectione Morelli, qui alterum:* qooniam, *omisit, superfluo enim bis id repertum, textum obscurabat.*

4. Felix qui Presbyterium subministrabat sub Decimo] *Subministrare Presbyterium non aliud mihi videtur quàm quod hodie dicimus vicarium Presbyteri agere, ni forte:* administrabat, *legendum sit.* proximus mihi vicinus: plenius cognoui eumdem Felicem, *Locum hunc hoc pacto restituimus, partim ex Manut. & partim ex Morello.*

5 & Victoria coniunx eius, & Lucius, fideles, extorres facti reliquerunt possessiones) *Vera hæc lectio Morelli est. Manut. habebat omnia in accusatiuo casu cum infinitiuo:* reliquisse se, *corrupte. Porro non mirum quod hic habes de Victoria coniuge Felicis, quum ea ætate ob penuriam allegerentur coniugati in Presbyterorum ordinem; at quod Presbyteri coniuges ducerent, nusquam legere est apud veteres.*

6 Sed & seu per se, seu per eosdem mulier nomine Bona] *Etiam hæc lectio Morelli est castigatior & auctior quàm Manut. apud quem erat Solœcismus iste:* mulierem nomine Bona extorris facta est.

7 Quæ conscientia; non commisi, sed quia tenentes m. e. i. s. sic ipsa cœpit dicere contra: non feci) *Emendatior longè est hæc lectio Morelli, quàm Manut. qui habet:* quæ conscientiam non commisit, sed tenentes, &c. cœpit. dicere contra non feci.

8 Quamvis mihi videantur debere pacem accipere; tamen) *Hic è contrario magis placet Manut. hæc lectio, quàm Morelli:* quamvis mihi videatur vt debeant pacem accipere, sed.

CYPRIANI AD CALDOnium responsum.

EPISTOLA XX.

ARG. *Nihil peculiare agit hac Epistola Cyprianus, quàm quod Caldonij sententiæ accedit; scilicet nempe lapsis pacem negandam non esse, qui vera pœnitentia & Christi nominis confessione illam meruerint, atque adeo sibi reddiderint.*

CYPRIANVS CALDONIO fratri, Salutem.

ACCEPIMVS litteras tuas, frater charissime, satis sobrias & integritatis ac fidei plenas. nec miramur si exercitatus & in scripturis dominicis peritus cautè omnia & consultè geras.¹ Rectè autem sensisti circa impertiendam fratribus nostris pacem, quam sibi ipsi vera pœnitentia & Dominicę confessionis gloria reddiderunt, sermonibus tuis iustificati, quibus se antè damnauerat.

Lib. 3. Epist. 10.

Cùm ergò abluerint omne delictum, &[2] maculam primam aſſiſtente ſibi Domino poſteriore virtute deleuerint, iacere vltra ſub diabolo quaſi proſtrati non debent; qui extorres facti, & bonis ſuis omnibus ſpoliati erexerunt ſe, & cum Chriſto ſtare cœperunt. Atque vtinam ſic & cæteri poſt lapſum pœnitentes in ſtatum priſtinum reformentur. Quos nunc vrgentes, & pacem temerè atque importunè extorquentes, quomodo diſpoſuerimus, vt ſcires;[3] librum tibi cum Epiſtolis numero quinque miſi: quas ad Clerum, & ad plebem, & ad Martyres quoque & Confeſſores feci, quæ Epiſtolę iam plurimis collegis noſtris miſſæ placuerunt, & reſcripſerunt ſe quoque nobiſcum in eodem conſilio ſecundum Catholicam fidem ſtare. Quod ipſum etiam tu ad collegas noſtros, quos potueris, tranſmitte, vt apud omnes vnus actus & vna conſenſio ſecundum Domini præcepta teneatur. Opto te, frater chariſſime, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam xx.

1 Rectè autem ſenſiſti circa impertiendam fratribus nobis pacem] *Sic Ms codices 4. ſupradicti. Manut. quoque & Morellus ante habebatur* : impertitam, *ſed male.*

2 Maculam primam] *Communis hæc lectio omnium excuſorum, confirmatur dictis* Ms. *codicibus, quare magis placet quàm Manut.* priſtinam.

3 Librum tibi cum Epiſtolis numero quinque miſi] *Libri nomine mihi intelligere videtur, aut librum quo deſcripti continebantur libelli* Martyrum, *aut quod magis probatur, librum de Lapſis quem habes infra tomo 2. Epiſtolæ autem quinque quas miſit, ſunt ea quas habes ſupra numero* 10. 11. 12. 13. *&* 14. *Porro quod habet ſub finem Manut.* tranſmitte, *magis placet, quàm quod cæteri omnes* : tranſmittes.

CELERINI AD LVCIANVM pro Numeria & Candida.

Epiſtola xxi.

Argumentum huius & ſequentis Epiſtolæ habes iſtud ſæpe dicta Epiſtola 23. *Exempla quoque, (inquit) Epiſtolæ Celerini boni & robuſti Confeſſoris, quam ad Lucianum eundem Confeſſorem ſcripſerit, item quid Lucianus ei reſcripſerit, miſi vobis, vt ſciretis & laborem circa omnia, & diligentiam noſtram, & veritatem ipſam diſceretis: Celerinus Confeſſor quam ſit moderatus, & cautus, & humilitate ac timore ſectæ noſtræ verecundus: Lucianus vero circa intelligentiam Dominicæ lectionis (vt dixi) minus peritus, & circa inuidiam verecundiæ noſtræ relinquendam facilitate ſua moleſtus. Nam cùm Dominus dixerit: In nomine Patris, & Filij, & Spiritus ſancti gentes tingui, & in baptiſmo peccata dimitti: hic præcepti & legis ignarus, mandat pacem dari & peccata dimitti in Pauli nomine, & hoc ſibi dicit ab illo eſſe mandatum: ſicut in litteris eiuſdem Luciani ad Celerinum factis animaduertetis, &c.*

[1] CELERINVS LVCIANO, Salutem.

Æc cùm tibi ſcriberem, Domine frater, gaudens & triſtis eram: gaudens eo quòd audierim, te pro nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti Saluatoris noſtri tentum, & illius nomen penes magiſtratus huiuſmodi confeſſum; triſtis autem in eo quod ab eo ex quo te deduxi, nunquam litteras tuas accipere potui. Et nunc modo duplex mihi triſtitia incubuit, quod cùm Montanum fratrem noſtrum communem abs te de careere ad me eſſe venturum ſciebas: de ſalute tua, vel quid penes te agatur, mihi non ſignificaueris. Et hoc ſolet contingere ſeruis Dei, maximè eis qui in confeſſione Chriſti ſunt conſtituti: ſcio enim quoniam vnuſquiſque iam quæ ſunt ſæculi non attendit, quoniam coronam cœleſtem ſperat. Ego enim dixi, fortaſſe oblitum te eſſe mihi ſcribere.[2] Nam vt tibi quoque de infimo tuus vel frater dicat, ſi fuero dignus Celerinus audire: tamen cùm eſſem & ego in tam florida confeſſione, fratres meos vetuſtiſſimos memorabam, & eos litteris meis memoraui, charitatem priſtinam eorum penes me meóſque nunc eſſe. Peto tamen, chariſſime, à Domino, vt[3] ſi non ante cruore illo ſancto laueris pro nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, quàm litteræ meæ te in hoc mundo apprehendant; vel nunc ſi apprehenderint, mihi ad hæc reſcribas. Sic coronet te, cuius nomen confeſſus es. Credo enim quoniam etſi in hoc mundo nos non viderimus,[4] in futuro tamen nos coronati à Chriſto complectemur. Per te ſim dignus & ego coronari cum numero veſtro. In magna tribulatione conſtitutum ſcias, & ac ſi ſis mecum pręſens, ſic charitatis priſtinæ reminiſcor die ac nocte, Deus ſolus ſcit. Et ideo peto vt annuas deſiderio meo, & mecum doleas in morte ſororis meæ, quæ cecidit in hac vaſtatione Chriſto. ſacrificauit enim

& exacerbauit

& exacerbauit Dominum nostrum, quod nobis manifestū videtur. Pro cuius factis ego [5] in lætitia Paschæ flens die ac nocte, in cilicio & cinere lacrymabundus dies exegi, & exigo vsque in hodiernum, donec auxilium Domini nostri Iesu Christi, & pietas per te vel per eos Dominos meos qui coronati fuerint, à quibus postulaturus es vt veniam habeant nefanda naufragia; memor sum enim charitatis tuæ pristinæ, quod cum omnibus doleas sorores nostras, quas & tu benè nosti, id est Numeriam & Candidam; pro quarum peccatis quæ nos fratres habent, debemus excubare. Credo enim Christum secundum illarum pœnitentiam & opera, quæ penes collegas nostros fecerunt extorres, qui à vobis venerunt, à quibus ipsis de operibus eorum audies iam, pro eis vobis Martyribus suis petentibus indulturum credo. [6] Audiui enim te floridiorum ministerium percepisse. O te felicem! suscipe vota tua quæ semper desiderasti, vel in terra dormiens; optasti pro nomine illius in carcere mitti, quod nunc tibi contingit, sicut scriptum est: Det tibi Dominus secundum cor tuum: & nunc super ipsos factus Antistes Dei, recognouit idem minister. Rogo itaque, Domine, & peto per Dominum nostrum Iesum Christum, vt cæteris collegis tuis fratribus tuis, meis Dominis referas & ab eis petas, [7] vt quicumque prior vestrum coronatus fuerit, istis sororibus nostris Numeriæ & Candidæ, tale peccatum remittant. [8] Nam ipsam Etecusam semper appellaui, testis est nobis Deus, quia pro se dona numerauit, ne sacrificaret: sed tantum ascendisse videtur vsq; ad. Trianfacta, & inde descendisse. Hanc ergo non sacrificasse ego scio. Quarum iam causa audita, præceperunt eas præpositi tantisper sic esse, donec Episcopus constituatur. Sed quatenus per vestras sanctas orationes & petitiones, in quas nos fidimus, quoniam estis amici, sed & testes Christi, quod omnia indulgeatis. Peto ergo, Domine charissime Luciane, memor sis mei, & petitioni meæ annuas. sic Christus coronam illam sanctam, quam tibi non tantum in confessione, sed in sanctimonia tradidit, in qua semper cucurristi, exemplum sanctorum, semper & testis fuisti: vt omnibus dominis meis fratribus tuis Confessoribus referas de hoc facto, vt à vobis auxilium recipiant. Nam hoc, domine frater, scire debes, me non solum hoc pro eis petere, sed [10] Statim & Seucrianum & omnes Confessores, qui inde huc à vobis venerunt, ad quos ipsæ in portum descenderunt, & in vrbem leuauerunt; quod sexaginta quinque ministrauerunt, & vsque in hodiernum in omnibus fouerunt. Sunt enim penes illas omnes. Plus autem grauare cor illud sanctum tuum non debui, cùm sciam te prona voluntate operari. [11] Salutant te Macarius cum sororibus suis Cornelia & Emerita, qui lætantur confessione tua florida, sed & omnes fratres: & [12] Saturninus, qui & ipse luctatus est cum diabolo, qui & Christi nomen est fortiter confessus, qui & ibi in pœna vngularum fortiter est confessus, qui & hic nimis rogat & petit. Salutant te fratres tui Calphurnius, & Maria, & omnes sancti fratres. Nam hoc scire debes, me & dominis meis fratribus tuis scripsisse; quas peto illis eas legere digneris.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXI.

1 Celerinus Luciano] *Celerini Confessoris & supra fuit facta mentio Epistola 16. ad Confessores Rom. & infra latius Epistola 34. Lucianus autem qualis fuerit describitur Epistola 23. cum verbis in argumento eiusdem, tum istis sub initium Epistolæ: Frater noster (inquit) Lucianus & ipse vnus ex Confessoribus, fide quidem calidus, & virtute robustus, minus Dominica lectione fundatus, quædam conatus est, imperite iam pridem se vulgo auctorem constituens, vt manu eius scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur, &c. habes eiusdem stilusam nomine vniuersorum Confessorum Epistolam supra numero 17.*

2 Nam vt tibi quoque de infimo tuus vel frater dicar, si fuero dignus Celerinus audire] *Hyperbaton est ita perplexum, vt quid sibi velit non intelligam. Quando quidem autem nulli nobis hic codices Ms. suffragentur, & solus Morellus hanc eam sequenti nobis in lucem emiserit: dabis veniam lector, si vtramque minus accuratè castigatam reperias.*

3 si non antè cruore illo sancto laueris] *Quum post cruoris pro Christo effusionem rescribere non licuisset Luciano, nulli dubium esse debet, quin hic prætermissa sit aliqua casu negandi particula, non: ego itaque illam interserere non sum veritus.*

4 in futuro tamen nos coronati à Christo complectemur] *Locus erat hic tractandi de mutua post hanc vitam notitia, verum differre hunc tractatum maluimus ad librum de Mortalitate, vbi ipse Cyprianus eandem confirmat.*

5 in lætitia Paschæ] *Sic haud dubiè legendum, pro eo quod erat*, in lætitia Paschæ. *Est etiam hic hyperbaton, ob omissas, quantum quidem mihi apparet, quasdam dictiunculas, qualia sunt & in sequentibus, sed quibus sine Ms. codice mederi nequeo.*

6. Audiui enim te floridiorum ministerium percepisse] *videtur floridiores seu floridos (nam illa lectio mihi placeret magis) intelligere ipsos Martyres, vtpote quorum martyria floribus vernis & fertis è flo-*

ribus contextis comparare ſoleat, vti videre eſt ſupra Epiſtola 9. & 16. quomodo & ſub finem Epiſtolæ confeſſionem eius floridam dicit.

7 vt quicumque veſtrum prior coronatus fuerit iſti ſororibus noſtris Numeriæ & Candidæ tale peccatum remittant] *Hinc videre eſt quales porrigi ſoleant Martyribus preces pro lapſis, deinde pacem quæ ab eis dari ſolet, non fuiſſe duntaxat pœnæ per pœnitentiales canones impoſitæ relaxationem, ſed & veram peccatorum remiſſionem, atque adeo à culpa & pœna vt loquimur abſolutionem. habes præterea in hac Epiſtola bis repetitam indulgentiæ vocem, vt nemini poſthac dubitare liceat libellos illos Martyrum non aliud fuiſſe quàm indulgentias quaſdam; ſic etiam infra Epiſtola 26. 30. Romani quoque indulgentiæ voce vtuntur.*

8 Nam ipſam Etecuſam ſemper appellaui] *Videtur nomen fuiſſe fœminæ cuiuſpiam. Porro Tranſacta locus videtur fuiſſe in quo ſacrificatur. Vide autem hic verum vſum libellaticorum, qui nempe pro ſe dona numerabant, ne ſacrificarent, de quo latius infra Epiſtola 52. ad Antonianum.*

9 præcepetuuieas Præpoſiti tantiſper ſic eſſe donec Epiſcopus conſtituatur] *Vt ſupra diximus Epiſtola 3. Cyprianus Præpoſiti nomen ſolis tribuit Epiſcopis. Hic vero etiam aliis Eccleſiæ præfectis ſede vacante tribuitur.*

10 Statim & Seuerianum] *Nomina Martyrum ſunt ſiue Confeſſorum atque adeo malim legi*, Statim aut Statium, *niſi certe Stacteum, legendum ſit. nam Stacti Martyris cuiuſdam Romani feſtum celebratur in Martyrologio 4. Calendas Octobris; neque enim vero eſt abſimile, Romæ ſcriptam hanc Epiſtolam, quum ex Epiſtola ſupra 18. conſtet Celerinum ibi ſuam primam confeſſionem feciſſe.*

11 Salutant te Macarius cum ſororibus ſuis Cornelia & Emerita] *Pro* Temerita, *non ſum veritus ſubſtituere &* Emerita, *tum quod Emeriti nomen in Africa & alibi non ignotum fuerit, tum ob variam lectionem Epiſtolæ ſequentis, in qua ſub finem hæc ſunt verba: Et maris collecta* merita, *ſed mendoſè, vt ſuo loco dicemus.*

12 Saturninus qui & ipſe luctatus eſt cum diabolo] *Plures fuere Saturnini tum Confeſſores, tum Martyres, tum Epiſcopi in Africa ætate Cypriani, atque adeo diuinare quiſnam iſte fuerit ſuperuacuum foret. Certè & Saturnini Presbyteri, & aliorum quorundam in Africa Martyrum fit mentio in Martyrologiis, pridie Idus Februarii.*

LVCIANI AD CELERINVM de pace omnibus lapſis data.

EPISTOLA XXII.

Argumentum huius Epiſtolæ habes ad Epiſtolam præcedentem.

LVCIANVS CELERINO Domino, ſi dignus fuero vocari Collega in Chriſto, S.

ACCEPI litteras tuas, Domine frater dilectiſſime, in quibus me tantum grauaſti, vt perpetua grauatione tanto gaudio penè exciderim, vt litteras quas & ego optabam, poſt tantum temporis legere, in quibus mei dignatus es memorare, beneficio tantæ tuæ humilitatis legere exultaui, qui ſcribens mihi dicis. Si dignus fuero frater nominari tuus; hominis qui apud puſilliores nomen Dei cum timore confeſſus ſum. [1] Nam tu Deo volente ipſum anguem maiorem metatorem Antichriſti, nos tantum confeſſus deterruiſti, vocibus illis & verbis deficis, quibus ſcio quaſi amatores fidei & zelotypi diſciplinæ Chriſti, in qua tenoris viuacitate verſari te gaudeo, viciſti. Nunc, chariſſime, iam inter Martyres demputande, voluiſti nos litteris tuis grauare, in quibus ſignificaſti de ſororibus noſtris: pro quibus vtinam fieri poſſet, vt ſine tanto ſcelere commiſſo memoriam faceremus: non profectò tantis lacrymis incumberemus, vt nunc. [2] Scire debuiſti quid circa nos actum ſit. [3] Cùm benedictus Martyr Paulus adhuc in corpore eſſet, vocauit me, & dixit mihi: Luciane, coram Chriſto tibi dico, vt ſi quis [4] poſt arceſſitionem meam abs te pacem petierit, des in nomine meo: ſed & omnes quos Dominus in tanta tribulatione arceſſire dignatus eſt, vniuerſi litteras ex compacto vniuerſis pacem dimiſimus. Videas ergo frater, quod tam placuit mihi quod Paulus præcepit, quàm vniuerſis quod cenſuimus, ex quibus eramus in hac tribulatione, cùm iuſſimus, ſecundum præceptum Imperatoris fame & ſiti & necati & recluſi ſumus in duabus cellis, ita vt nos afficerent fame & ſiti, & ignis ab opere preſſuræ noſtræ tam intollerabilis erat, quàm nemo portare poſſet, ſed nunc ipſam claritatem ſumus conſecuti. Et ideo frater chariſſime, ſaluta Numeriam & Candidam, [5] quæ ſecundum Pauli præceptum & cæterorum Martyrum, quorum nomina ſubiicio, [6] Baſſi in peierario, Mappalici in quæſtione, Fortunionis in carcere, Pauli à quæſtione, [7] Fortunæ, Victorini, Victoris, Herenei, Credulæ, Herenæ, Donati, Firmi, Venti, Fructi, Iuliæ, Martialis, & Ariſtonis, qui Deo volente in carcere fame necati ſunt (quorum & nos ſocios futuros intra dies audietis. iam enim iteratò recluſi ſumus, ſunt dies octo in die quo tibi litteras ſcripſi. Nam & ante dies octo per dies quinque medios modicum panis

accepimus

accepimus & aquam ad mensuram) & ideo frater peto, vt sicut hic cùm Dominus cœperit ipsi Ecclesiæ pacem dare secundum præceptum Pauli & nostrum tractatum, ⁷ exposita causa apud Episcopum, & facta exomologesi, habeant pacem; non tantum hæ, sed & quas scis ad animum nostrum pertinere. Salutant vos collegæ mei vniuersi: vos salutate Confessores Domini qui ibi vobiscum sunt, quorum nomina significasti, ⁹ inter quos & Saturninus cum comitibus suis, sed & collega meus, ¹⁰ & Macharius, Cornelia, & Emerita, Calphurnius & Maria, Sabina, Spesina, & sorores, Ianuaria, Datiua, Donata. Salutamus eum suis ¹¹ Saturum, Bassianum & vniuersum Clerum, Vranium, Alexium, Quintianum, Coloniceam, & vniuersos; quorum nomina non scripsi, quia iam lassus eram, ideo ignoscere debent. Opto vos benè valere, Alexium & Getulicum & argentarios & sorores. Salutant vos sorores meæ, Ianuaria & Sophia, quas vobis commendo.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXII.

1 Nam tu Deo volente ipsum anguem maiorem metatorem Antichristi, &c.] *Desunt hic etiam verba aliquot quæ contextum explanent, vtpote: sed & vicisti, aut simile quid. Porrò, metator, dicitur Vegetio, qui præcedens castris locum deligit, ita dictus quia metitur siue metatur, vt veteri voce vtar, loca in quibus tentoria figant milites. Hinc castra metari. Eleganter itaque Tyrannum & persecutorem Christianorum, fortassis ipsum Imperatorem Decium, metatorem vocat Antichristi, tanquam qui locum & hospitium illi paret. Sic infra Epist. 81. ad Rogatianum, metatorem ipsorum vocat seniorem Rogatianum, qui martyrio ipsos antecesserat. Sic & Tertullianus contra Marcionem lib. 1. vocat tempus metatorem initii & finis: qui voce metari etiam alibi familiariter vtitur.*

2 Scire debuisti quid circa nos actum sit] *Ita procul dubio legendum, non: quod, vti antea habebatur.*

3 Cum benedictus martyr Paulus] *Vtitur hic quoque Lucianus phrasi Tertullianica, qua benedictos martyres vocare solet, libro præsertim ad Martyres. Vides autem hic, modum quidem libellos Martyrum conscribendi, verum modum illum, quo sine vllo discrimine omnibus pax dabatur à Luciano, Pauli Martyris iam defuncti nomine; quem meritò Cyprianus non probat, imo reprehendit. Porro Paulum hunc insignem aliquem Martyrem fuisse necesse est, vtpote cuius nomine potissimum libelli concederentur. De quibus tamen, quam non discretè sint concessi, latius patet infra Epistolis sequentibus 27. 28. 29. 30.*

4 Post accessitionem meam] *Accessitio siue accersitio pro morte, familiaris vox est etiam Cypriano, vti patet infra tom. 2. sub finem libri de exhor. Mart. ad Fortunatum.*

5 Quæ secundum Pauli præceptum, & cæterorum martyrum] *Hyperbaton longissimum, sed quod non dubitem per Ms. codices si reperiri queant, in compendium redigi posse.*

6 Bassi in peierario] *Quid peierarium hoc est nescio, nisi fortè locum tormentorum, in quo multi fideles iam peierarint. Porro an omnes hi Martyres eodem die passi sint, non ita constat. Fit mihi verisimile quod non. Bassi enim Martyris & aliorum fit mentio in Martyrologiis ad 16. Cal. Mapallici & sociorum ad 15. Calend. Maias. Fortunationis vero & aliorum quorundam 3. Cal. Martij.*

7 Fortunæ Victorini, Victoris, Herenei, Credulæ, Herenæ, Donati, &c.] *Passos hos omnes eodem quidem mense nempe Februario, sed non eodem die, fit mihi verisimile ex Martyrologio quodam Ms. Bibliothecæ Gulielmitarum Brugensium, in quo ad diuersos dies illius mensis, Martyrum in Africa fit mentio; quorum quidam hic recensentur. Sic enim ad 3. Idus Februarii: In Africa Victoris, Felicis, Ianuarii, Zotici, Herenei ad 8. Cal. Martis, in Africa Victorini, Palatini, Pauli, Donati, Fortunæ, & aliorum 29. ad 5. vero Cal. Martis (quod etiam habet Beda in Martyrologio) in Africa Donati, Iusti, Herenæ, Pisonis, Nestoris, Castæ, & aliorum 51. Martyrum. Videntur autem mihi collecta hæc nomina è diuersis Martyrologiis, vti occurrebant, hinc factum vt quædam nomina denuo repetantur. Ego etiam ex illis nomina illa* Fortunæ, Herenei, & Herenæ. *restitui, pro quibus antea legebatur apud Morellum Fortunata Herennis & Hereda. Facilis fuit error ex litterarum similitudine.*

8 exposita causa apud Episcopum, & facta exomologesi habeant pacē] *Videbis à Luciano quantumuis indiscreto, tamen obseruatum illud quod toties in Presbyteris reprehendit Cyprianus, vt causa cognitio apud episcopum & exomologesis prætermitterentur, nec quã pax daretur, etiam ad preces Martyrum.*

9 Inter quos & Saturninus cum comitibus suis] *Sic restituendum hunc locum existimaui ex Epistola præcedenti.*

10 & Macharius, Cornelia, & Emerita, Calphurnius & Maria] *Sic hunc locum corruptissimum restitui partim ex Epistola præcedenti, partim ex Martyrologiis. Nam Macharii & aliorum 10. Africæ Martyrum festum celebratur 6. Idus Aprilis. Corneliæ etiam cuiusdam in Africa pridie Calend. Aprilis. habebatur autem prius,* & maris collecta mensa Calphurnium: & Maria.

11 Saturum Bassianum, & vniuersum clerum] *De Clero loquitur Romano, non de Carthaginensi, quum Celerinus primùm Romæ Christum confessus sit, postea vero Carthaginem venerit, vti patet ex Epistolis supra 16 & infra 24. & fit Bassiani mentio supra quoque Epistola 3.*

CYPRIANI AD CLERVM Romanum de sex Epistolis præcedentibus & Luciani inuerecundia.

EPISTOLA XXIII.

ARG. *Quum, vti è præcedentibus Epistolis constat, mira inuerecundia Lucianus Pauli & aliorum Confessorum siue Martyrum nomine, passim lapsis omnibus sine discrimine & sine*

examine libellos concederet, atque adeo lapſi pacem à Cypriano extorquere niterentur; conqueritur de illorum importunitate apud Clerum Romanum, & in dictorum confirmationem, Epiſtolarum praecedentium exempla tranſmittit. Caeterum recens eſt edita haec Epiſtola à Manut. & Morello, reperitur etiam in Ms. Harriſii codice.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus Romæ conſiſtentibus fratribus, Salutem.

Lib. 5. Epiſt. 4.

OST [a] factas ad vos litteras, fratres chariſſimi, quibus actus noſter expoſitus, & diſciplinæ ac diligentiæ quantulacunque ratio declarata eſt, aliud acceſſit, quod nec ipſum latere vos debuit. Nam frater noſter Lucianus & ipſe vnus de Confeſſoribus, fidem quidem calidus & virtute robuſtus, minus Dominica lectione fundatus, quædam conatus eſt imperiti iampridem ſe vulgi auctorem conſtituens, [b] vt manu eius ſcripti libelli gregatum multis nomine Pauli darentur; cum Mappalicus Martyr cautus & verecundus, legis ac diſciplinæ memor nullas contra Euangelium litteras feecrit, ſed tantum domeſtica pietate commotus [c] matri ſuæ & ſorori, quæ lapſæ fuerant, mandauerit pacem dari: [d] Saturninus quoque poſt tormenta adhuc in carcere conſtitutus, nullas eiuſmodi litteras emiſerit. Lucianus verò non tantum Paulo adhuc in carcere poſito nomine illius libellos manu ſua ſcriptos paſſim dedit, ſed & poſt eius exceſſum eadem facere ſub eius nomine perſeuerauit, [e] dicens hoc ſibi ab illo mandatum; neſciens Domino magis quàm conſeruo obtemperandum. [f] Aurelij quoque adoleſcentis tormenta perpeſſi nomine libelli multi dati ſunt, eiuſdem Luciani manu ſcripti, quod litteras ille non noſſet. [g] Cui rei vt aliquatenus poſſet obſiſti, [h] litteras ad eos feci, quas ad vos ſub Epiſtola priore tranſmiſi; quibus petere & ſuadere non deſtiti, vt Dominicæ legis, & Euangelij ratio teneretur, poſtquam verò ad eos litteras miſi, vt quaſi moderatius aliquid & temperatius fieret, vniuerſorum Confeſſorum nomine idem Lucianus Epiſtolam ſcripſit, qua pene omne vinculum fidei & timor Dei & mandatum Domini, & Euangelij ſanctitas, & firmitas ſolueretur. Scripſit enim omnium nomine, vniuerſis eos pacem dediſſe, [i] & hanc formam per me aliis Epiſcopis innoteſcere velle: cuius Epiſtolæ exemplum ad vos tranſmiſi. Additum eſt planè: de quibus ratio conſtiterit, quid poſt commiſſum egerint. Quæ res maiorem nobis conflat inuidiam, vt nos cùm ſingulorum cauſas audire, & excutere cœperimus, videamur multis negare; quod ſe nunc omnes iactant à Martyribus, & Confeſſoribus accepiſſe. Denique huius ſeditionis origo iam cœpit: nam in prouincia noſtra per aliquot ciuitates in Præpoſitos [k] impetus multitudinum factus eſt, & pacem quam ſemel cuncti à Martyribus & Confeſſoribus datam clamitabant, confeſtim ſibi repræſentari coëgerunt; territis & ſubactis præpoſitis ſuis, qui ad reſiſtendum minus virtute animi, & robore fidei præualebant. Apud nos etiam quidam turbulenti, qui vix à nobis in præteritum regebantur, & in noſtram præſentiam differebantur, per hanc Epiſtolam, velut quibuſdam facibus accenſi, plus exardeſcere, & pacem ſibi datam extorquere cœperunt. [l] De quibus quales ad Clerum noſtrum litteras fecerim, exemplum vobis miſi: ſed & quid mihi Caldonius collega pro integritate & fide ſua ſcripſerit, quidve ego ei reſcripſerim, vtrumque ad vos legendum tranſmiſi. Exempla quoque Epiſtolæ Celerini boni & robuſti Confeſſoris, quam ad Lucianum eundem Confeſſorem ſcripſerit: item quid Lucianus ei reſcripſerit, miſi vobis; vt ſciretis & laborem circa omnia & diligentiam noſtram, & veritatem ipſam diſceretis: Celerinus confeſſor, quàm ſit moderatus & cautus, & humilitate ac timore [m] ſectæ noſtræ verecundus. Lucianus verò circa intelligentiam Dominicæ lectionis, vt dixi, minus peritus, & circa inuidiam verecundiæ noſtræ relinquendam [n] facilitate ſua moleſtus. Nam cum Dominus dixerit, In nomine Patris, & Filij, & Spiritus ſancti gentes tingi, & in baptiſmo præterita peccata dimitti; hic [o] præcepti & legis ignarus, mandat [p] pacem dari & peccata dimitti in Pauli nomine, & hoc ſibi dicit ab illo eſſe mandatum, ſicut in litteris eiuſdem Luciani ad Celerinum factis animaduertetis. Quibus minimè conſiderauit, quod non Martyres Euangelium faciant; ſed per Euangelium Martyres fiant: quando & Paulus Apoſtolus, quē Dominus vas electionis ſuæ dixit, poſuerit in Epiſtola ſua, dicens: [q] Miror quòd ſic tam citò demutamini, [r] ab eo qui vos vocauit in gratiam, ad aliud Euangelium, quod non eſt aliud: niſi

Mat. 28.

Gal. 1.

nisi si sunt aliqui, qui vos turbant, & volunt conuertere Euangelium Christi: sed licet nos, aut Angelus de cœlo aliud adnunciet, præterquàm adnunciauimus vobis, anathema sit: sicut prediximus, & nūc iterum dico, si quis vobis adnunciauerit præterquàm quod accepistis, anathema sit. Opportunè verò superuenerunt " litteræ vestræ, quas accepi ad Clerum factas, " item quas beati Confessores Moyses & Maximus, Nicostratus & cæteri Saturnino, & Aurelio, & cæteris miserunt, in quibus Euangelij plenus vigor & disciplina robusta legis Dominicæ continentur: laborantes hic nos, & contra inuidiæ impetum " totis fidei viribus resistentes, multum sermo vester adiuuit, vt diuinitus cōpendium fieret: & priusquàm venirent ad vos litteræ: quas vobis proximè misi, declararetis nobis, quod secundum Euangelij legem stet nobiscum fortiter atque vnanimiter etiam vestra sententia. Opto vos, fratres, semper benè valere.

ADNOTATIONES.
in Epistolam XXII.

1 Post factas ad vos litteras] *Epistola xv. mentionem facere Cyprianum, nemo dubitare potest, qui illius Epistolæ hæc verba perlegit: Necessarium duxi has ad vos litteras quibus actus nostri, & disciplina & diligentia ratio redderetur.*

2 vt mano eius scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darent] *Vide hac de re Epistolam præcedentem & sequentes aliquot:* gregatim, *autem rectè habet Manut. pro eo quod habet Morellus:* congregatis.

3 matri suæ & sorori quæ lapsæ fuerant] *Desiderabatur apud Manut.* & Sorori, *quod ex* Morello *adiecimus.*

4 Saturninus quoque post tormenta adhuc in carcere constitutus] *Harrisij codex:* Satutoius, *Quod verò idem sit iste, cuius meminit in sua Epistola ante hanc 2. Celerinus, & quem resalutari iussit Lucianus, fit mihi verisimile, eo quòd Celerinus dicat eum eodem loco quo Lucianus in pœna vngularum Christum confessum. imò fit mihi verisimile ex hoc pœnarum genere, passum fuisse Saturninum eum* Mappaitco, *quippe cuius pœna fit mentio Epistola ix. de Mappalico.*

5 dicens hoc sibi illo mandatum] *Verba ipsa mandati, habes recitata à Luciano Epistola præcedenti.*

6 Aorelij quoque adolescentis, &c. quod litteras ille non nosset) *Vel ex his verbis satis patet, alium fuisse hunc Aurelium adolescentem, ab illo cuius infra fit mentio Epistola xxxiii. & xxxiiii. neque etiam lector ordinatus fuisset à Cypriano, qui litteras non nosset.*

7 Cui tei vt aliquatenus posset obsisti) *Sic Manut. Harrisij cod.* aliquantum, *Morellus:* aliquantulum: *primi malo.*

8 litteras ad eos feci, quas ad vos sub Epistola priore transmisi) *Insinuare mihi videtur* Epistolam, *xi. ad Martyres, quarum exemplar cum* Epistola *xv. Clero Romano misit. Atque adeo verior est hæc lectio quàm illa Morelli:* litteras ad vos feci, quas ad eos. *placet etiam magis hæc Manut.* Postquam vero ad eos litteras misi, *quàm illa Morelli,* post quas litteras vniuersorum Confessorum nomine Lucianus Epistolam scripsit, *habes hanc supra numer. xvii.*

9 & firmitas solueretur] *Videtur mihi desiderari:* disciplinæ, *aut simile quidpiam.*

10 & hanc formam aliis innotescere] *Conijcit Harrisius adiiciendum:* velle, *eo quod in dicta Epistola legatur:* innotescere voluimus, *& rectè.*

11 de quibus ratio constiterit] *Sic legendum, suprà quoque adnotauimus ex Epistola xviii. sunt autem verba Epistolæ xvii.*

12 impetus moltitudinem] *Sic Manut.* Morellus: per multitudinem: *Porro pro eo quod apud vtrumque:* in sententiam nostram differebantur, *puto legendum:* præsentiam.

13 De quibus quales ad Clerum nostrum litteras fecerim, &c.] *Intellige Epistolas xviii. xix. xx. xxi. xxii.*

14 sectæ nostræ] *Secta nomine in bonam partem frequenter vtitur* Tertullianus, *pro confessione Christiana; vti videre est libris de Fuga in persequutione, de Pallio, & Apologetico contra gentes. Quem pro more suo imitatur Cyprianus tum hîc, tum Epistola xxxiiii. de Celerino, & præfat. lib. 1. testimoniorum ad Quirinum. Sic etiam Actor. 26. αἵρεσιν in bonam partem accepisse Apostolum, testis est Beda Retractatione sua in Acta, pro quo ibidem;* sectam, *non malo vertit noster interpres.*

15 facilitate sua molestus] *Ita prorsus legendum censeo, pro eo quod erat* modestos.

16 præcepti & legis ignarus mandat] *Rectè hoc pacto Morellus; cod. Manut. corruptè:* præcipit vt legis ignarus & mandat.

17 pacem dari & peccata dimitti.] *Vti Epistola xxii. adnotauimus, hinc etiam patet; pacem illam veram fuisse peccatorum dimissionem. Neque verò simpliciter hic improbat libellos nomine* Martyrum *datos, vtpote quibus dixit credere se adiuuari posse lapsos apud Dominum Epistola xiiii. sed quod peccata dimissa videbantur in Pauli Martyris nomine, quæ in solo Christi nomine dimitti possunt; atque adeo vti iam sæpè diximus, improbat pacem datam ante exomologesin, ante manum ab Episcopo aut Presbyteris impositam. Applicari solent enim indulgentiæ nomine Martyrum data ab ipsis duntaxat Episcopis, non ab ipsis Martyribus; quod quum non fieret, toties reprehendit Cyprianus.*

18 Miror quòd sic tam cito demutamini] *Sic constanter* Man. & Morel. *eodem modo alibi legunt D. Ambros. & Aug. & vel ipso* Erasmo *teste* Tertullianus: *quare non est quod vsque adeo calumnietur nostrum interpretem, præsertim quum ad ἔμφασιν maiorem vtramque τοῦ οὕτως significationem expresserit, nam significat οὕτως sic, & adeò.*

19 ab eo qui vos vocauit in gratiam ad aliud Euangelium] *Ita etiam Tertullianus aduersus* Marcionem *lib. 5. vbi compendio quodam, Epistolam totam ad Galatas explicat, & certè omissa ab his particula:* Christi, *sensum reddit dilucidiorem, vti & particula,* ad, *pro eo quod vulgo est:* in, *neque vero infrequens est, vt εἰς quod Græcè est, pro:* ad, *ponatur. Porrò Latinè dixit adnunciare, quod Græcè est* Euangelizare.

D. Cyprian. E

CYPRIANVS MOYSI ET Maximo Presbyteris, & cæteris Confessoribus dilectissimis fratribus, Salutem.

Lib. 4. Epist. 3.

GLORIAM fidei & virtutis vestræ, fortissimi ac beatissimi fratres, iampridem de opinione cognouetam, lætatus satis & plurimum gratulatus; quod vos confessione sui nominis patauerit ad coronam Domini nostri præcipua [2] dignatio. [3] Vos enim primores & duces nostri temporis prælium facti cœlestis militiæ signa mouistis, vos spiritale certamen, quod nunc geri Deus voluit, vestris virtutibus imbuistis, vos surgentis belli impetus primos immobili robore atque inconcussa stabilitate fregistis. inde initia felicia pugnandi orta sunt. Inde vincendi auspicia cœperunt. Contigit hîc per tormenta [4] consummari martyria, sed qui in congressione præcedens exemplum virtutis fratribus factus est, cum Martyribus in honore communis est. [5] Coronas vestra manu sertas inde huc tradidistis, & de poculo salutari fratribus propinastis. Accessit ad confessionis exordia gloriosa, & militiæ victrieis auspicia disciplinæ tenor, quem de Epistolæ vestræ vigore perspeximus, quam modo ad collegas vestros [6] in confessione vobiscum Domino copulatos, sollicita admonitione misistis; vt Euangelii sancta præcepta, & tradita nobis semel mandata vitalia, forti & stabili obseruatione teneantur. Ecce alius gloriæ vestræ sublimis gradus, ecce iterum cum confessione geminatus promerendi Dei titulus: Stare firmo gradu; [7] & in hac acie, qui Euangelium conantur irrumpere, & præceptis Domini subruendis manus impias inferentes, fidei robore submouere; præbuisse antè initia virtutum, nunc & morum magisteria præbere.

Mat. 28. Dominus post resurrectionem mittens Apostolos mandat, & dicit: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. [8] Ite ergo & docete gentes omnes, tingentes eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quæcunque præcepi vobis. Et Ioannes Apostolus mandati memor in Epistola sua

1. Ioan. 2. postmodum * ponit: In hoc, inquit, * dicit. intelligimus quia cognouimus eum, si præcepta eius custodiamus: Qui dicit quoniam cognouit eum, & mandata eius non seruat, mendax est: & veritas in illo non est. Hæc præcepta cùm custodienda suggeritis, diuina & cœlestia mandata seruatis. Hoc est esse Confessorem Domini, hoc est esse Martyrem Christi, seruare vocis suæ inuiolatam circa omnia & solidam firmitatem; " nec propter Dominum Martyrem fieri, & præcepta Domini destruere conari: ", vti aduersus illum dignatione, quam tibi dederit: armis ab illo acceptis rebellem quodammodo fieri, hoc est, Christum confiteri velle, & Euangelium Christi negare. " Lætor igitur ex vobis, fortissimi ac fidelissimi fratres, & quàntum gratulor Martyribus istic honoratis ob virium gloriam, tantum gratulor pariter & vobis ob Dominicæ etiam disciplinæ coronam. Dignationem suam Dominus multiplici genere largitatis infudit, bonorum militum laudes & glorias spiritales copiosa varietate distribuit: honoris vestri participes & nos sumus, gloriam vestram nostram gloriam computamus, quorum tempora illustrauit tanta felicitas, vt ætate nostra videre contingeret probatos seruos Dei, & Christi milites coronatos. Opto vos, fortissimi ac beatissimi fratres, semper benè valere, & nostri meminisse.

ADNOTATIONES, in Epistolam xxv.

1 MOYSI ET MAXIMO] *De his supra latius Epistola xvi. quæ eiusdem pene Argumenti est, ad eosdem scripta.*

2 dignatio] *vox Tertul. & Cypriano frequens, habes eandem sub Epistolæ finem, Epistola quoque sequenti.*

3 Vos enim primores & duces] *Sic infra: Epistola xxxiiii. de Celerino: hic ad temporis nostri prælium primus; fuisse autem illum vnum ex his confessoribus, satis patet Epistola iam dicta.*

4 consummati martyria] *Vulgata hæc lectio magis placet, quàm illa Manut. & Cambr. codicis:* consummare.

5 Coronas vestra manu sertas] *Sic Manut. & Morel., pro eo quod mendose legebatur,* vestras.

6 in Confessione vobiscum Domini copulatos] *Sic Manut. & Morel. Costerius, Cambr. & cæteri excusi.* Domino. *Porro significare mihi videtur litteras Moysis, Maximi & Nicostrati ad Saturninum & Aurelium, de quibus supra Epistola xxiii.*

7 & in hac acie qui Euangelium conantur irrumpere] *Veram hanc esse lectionem conijcio ex codice Cambron. in quo legitur:* & in hac acie Euangelium conantur irrumpere. *Vbi desiderari particulam,* qui, *manifestum videtur. Manut. & Morel. sic habent:* quæ Euangelium conatur, irrumpere, *pro quo antea mendose:* coronatur.

8 Ite ergo & docete omnes gentes, tingentes eos] *Latine dixit quod Græce dicimus βαπτίζοντες, non hic modo, sed & Epistola supra xxiii. & infra lxii,*

ad Cæcilium ſic & alibi iunctos nominat quos baptizatos dicimus. Retinuit autem vtrobique ſolœciſmum Græcorum exemplarium, quem habet vulgata editio Latina, docete omnes gentes tingentes eos, *Et rurſum:* docentes eos. *Quod aduertant quæſo, qui ſtatim vbi ſolœciſmum ſ.rte repererint in editione vulgata, vitioſam corruptamve calumniantur.*

9 mandata ſeruaris] *Sic Camb. codex. Cauchius Manut. & Morel. vulgatus vero:* ſeruaſtis, *corrupte.*

10 nec propter Dominum Martyrem fieri] *Magis arridet hæc vulgata lectio quàm Manut. & Cambr.* per Dominum.

11 vti aduerſus illum dignatione] *Ita vulgati codices Cambr. vero* : & aduerſus illam dignationem, *ſed prius malo.*

12 Lætor igitur, &c. *Etiam hic longe diuerſa eſt Cambron. cod. lectio, ſed obſcurior, hæc nempe* : Igitur ex vobis fortiſſimi & dilectiſſimi fratres, gratulor tanquam Martyribus honoratis, congratulor pariter & vobis ob Dominicæ diſciplinæ coronam, & cui triumphum gloriæ tantum accepiſſe contigit, dignationem.

AD CYPRIANVM MOYSIS 1 & Maximi & cæterorum reſcriptum.

EPISTOLA XXVI.

Argumentum huius Epiſtolæ recitat infra Epiſtola xxxi. Clerus Romanus ad Cyprianum. Quanquam (inquiunt) Confeſſorum quoque, quos hic adhuc in carcerem dignitas ſuæ confeſſionis incluſit & ad certamen Euangelicum ſua fides in confeſſione glorioſa iam ſemel coronauit litteras habeas conſpirantes cum litteris noſtris; quibus ſeueritatem Euangelicæ diſciplinæ protulerunt, & illicitas petitiones ab Eccleſiæ pudore reiecerunt. fit eiuſdem mentio infra Epiſtola xxxii. Ediderunt hanc recens Manutius & Morellus, reperitur quoque in Angelico Io Clementis codice.

CYPRIANO PAPÆ MOYSES, & Maximus Preſbyteri, & Nicoſtratus, & Rufinus 1 Diaconi, & cæteri Confeſſores, qui cum eis ſunt, S.

NTER varios & multiplices, frater, dolores nobis conſtitutis propter præſentes multorum per totum penè orbem ruinas; hoc præcipuum nobis ſolatium ſuperuenit, quod acceptis litteris tuis erecti ſumus, & dolentis animi mœroribus fomenta ſuſcepimus. Vnde intelligere iam poſſumus gratiam diuinę prouidentie, forſita nnon ob aliam cauſam nos tam diu clauſos vinculis carceris reſeruare voluiſſe; niſi vt[2] inſtructi & robuſtius animati litteris tuis, voto proniore ad coronam deſtinatam poſſemus peruenire. Illuxerunt enim nobis litterę tuæ, vt in tempeſtate quadam ſerenitas, & in turbido mari exoptata tranquillitas, & in laboribus requies; vt in periculis & doloribus ſanitas; vt in denſiſſimis tenebris candida lux & refulgens. Ita illas animo ſitiente perbibimus, & voto eſuriente ſuſcepimus; vt ad certamen inimici, ex illis nos ſatis paſtos, & ſaginatos gaudeamus. Reddet tibi Dominus pro iſta tua charitate mercedem; & huius tam boni operis repræſentabit debitam frugem. Non minus enim coronæ mercede condignus eſt, qui hortatus eſt, quàm qui & paſſus eſt: non minus laude condignus[3] qui docuit, quàm qui & fecit: non minus honorandus eſt, qui monuit, quàm qui dimicauit: niſi quoniam nonnunquam magis gloriæ cumulus redundat ad eum, qui inſtituit, quàm ad eum, qui ſe docibilem diſcipulum ſubminiſtrauit. hic enim fortaſſis hoc quod exercuit non habuiſſet, niſi ille docuiſſet. Percepimus igitur (iterum dicimus) frater Cypriane, magna gaudia, magna ſolatia, magna fomenta, maximè quòd & glorioſas Martyrum non dicam mortes, ſed immortalitates, glorioſis & condignis laudibus proſequutus es: tales enim exceſſus talibus vocibus perſonandi fuerunt, vt quæ referebantur, ſic dicerentur qualiter facta ſunt: ex tuis ergo litteris vidimus glorioſos illos martyrum triumphos, & oculis noſtris quodammodo, cœlum illos petentes, proſecuti ſumus; & inter angelos ac poteſtates dominationeſque cœleſtes conſtitutos, contemplati ſumus: ſed & Dominum apud patrem teſtimonium ſuum illis promiſſum perhibentem auribus noſtris quodammodo ſenſimus. Hoc eſt ergo quod & nobis animum in dies ſingulos erigit, & ad conſequendos gradus tantæ dignationis intendit. Quid enim glorioſius, quidve felicius vlli hominum poterit ex diuina dignatione contingere, quàm inter ipſos carnifices interitum confiteri Dominum Deum? quam inter ſæuientia ſæcularis poteſtatis varia & exquiſita tormenta etiam extorto, excruciato, &

excarnificato

excarnificato corpore Christum Dei Filium, etsi recedente, sed tamen libero spiritu confiteri? quàm relicto mundo cœlum petisse? quàm desertis hominibus inter Angelos stare? quàm impedimentis omnibus sæcularibus ruptis in conspectu Dei iam se liberum sistere? quàm cœleste regnum sine vlla cunctatione retinere? quàm collegam passionis cum Christo in Christi nomine factum fuisse? quàm iudicis sui diuina dignatione iudicem factum fuisse? quàm immaculatam conscientiam de confessione nominis reportasse? quàm humanis & sacrilegis legibus contra fidem non obedisse? quàm veritatem voce publica contestatum fuisse? quàm ipsam, quę ab omnibus metuatur, moriẽdo mortem subegisse? quàm per ipsam mortem immortalitatem consecutum fuisse? quàm omnibus sæuitię instrumentis excarnificatum & extortum, ipsis tormentis tormenta superasse? quàm omnibus dilaniati corporis doloribus robore animi reluctatum fuisse? quàm sanguinem suum profluentem non horruisse? quàm supplicia sua post fidem amare cœpisse? quàm detrimẽtum vitæ suæ putare non exisse? Ad hoc enim pręlium quasi quadam tuba Euangelij sui nos excitat Dominus; dicendo: [4]
Mat. 10. Qui plus diligit patrem aut matrem, quàm me, non est me dignus, & qui non tollit crucem suam, & sequitur me, non est me
Mat. 5. dignus. Et iterum; Beati qui persecutionem passi fuerint propter iustitiam; ipsorum enim est regnum cœlorum. Beati eritis cùm vos persecuti fuerint & oderint: gaudete, & exultate; sic enim & Prophe-
Mat. 10. tas persecuti sunt, qui antè vos fuerint, [5] patres eorum. Et iterum: Quoniam ante reges & potestates stabitis; & tradet frater fratrem ad mortem, & pater filium, & qui perseuerauerit vsque ad finem, hic sal-
Apoc. 3. uus erit. Et [1] Vincenti dabo sedere super thronum meum, sicut & ego vici; & sedi super thronum patris mei. Sed & Apostolus: quis nos separabit à charitate Christi?
Rom. 8. pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius, sicut scriptum est, quia propter te interficimur tota die, [6] æstimati sumus velut oues
Psal. 43. victimæ, [7] sed in iis omnibus superuincimus [8] pro eo, qui nos dilexit. Hæc, & huiusmodi cùm in Euangelio collata perlegimus, & quasi faces quasdam ad inflammandam fidem, dominicis vocibus, suppositas nobis sentiamus, hostes veritatis iam non tantum non perhorrescimus, sed prouocamus, & inimicos Dei iam hoc ipso, quod non cessimus, vicimus: & nefarias contra veritatem leges subegimus: & si nondum nostrum sanguinem fudimus; sed fudisse parati sumus. [9] Nemo hanc dilationis nostræ moram clementiam iudicet, quæ nobis officit, quæ impedimentum gloriæ facit, quæ cœlum differt, quę gloriosum Dei conspectum inhibet. In huiusmodi enim certamine, & in huiusmodi, vbi decertat fides, prælio, morá martyres non distulisse; vera clementia est. Pete ergo, Cypriane charissime, vt nos gratia sua Dominus magis ac magis in dies singulos quosque vberiùs, atque propensiùs & armet, & illustret, & viribus potentiæ firmet, ac roboret: vtque quasi optimus Imperator milites suos, quos vsque adhuc in castris carceris exercuit, & probauit, producat iam ad propositi certaminis campum: porrigat nobis arma diuina, illa tela, quæ nesciunt vinci, loricam iustitiæ, quæ nunquam solet rumpi,
clypeum fidei, qui non potest perforari, Ephes. 6.
& gladium Spiritus, qui non consueuit vulnerari: cui enim magis hæc, vt pro nobis petat, mandare debemus, [10] quam tam glorioso Episcopo, vt hostiæ destinati petant auxilium de sacerdote? Ecce aliud gaudium nostrum, quod in officio Episcopatus tui, [11] licet interim à fratribus pro temporis conditione distractus es, tamen non defuisti: quod litteris confessores frequenter corroborasti, quod etiam sumptus necessarios de tuis laboribus iustis præbuisti, quod omnibus te præsentem quodammodo exhibuisti: quod in nulla officij tui parte quasi aliquis desertor claudicasti. Sed quod nos ad maiorem lætitiam [12] robustius prouocauit, tacere non possumus, quin omni vocis nostræ testimonio prosequamur. [13] Animaduertimus enim, te congruente censura, & eos dignè obiurgasse, qui immemores delictorum suorum pacem à Presbyteris per absentiam tuam festinatã & præcipiti cupiditate extorsissent, & illos qui sine respectu Euangelij sanctum Domini canibus,
& margaritas porcis profana facilitate Mat. 7.
donassent, cùm grande delictum, & per totum penè orbem incredibili vastatione grassatum, non oporteat nisi, vt ipse scribis, cautè moderatéque tractari, consultis omnibus Episcopis, Presbyteris, Diaconibus, Confessoribus, & ipsis stantibus Laicis, vt in tuis litteris & ipse testatis, nedum volumus importunè ruinis

subuenire, alias maiores ruinas videamur parare. Vbi enim diuinus metus relinquitur; si tam facilè peccantibus venia præstetru? [14] fouendi sunt sanè ipsorum animi, & ad maturitatis suæ tempus nutriendi: & de scripturis sanctis, quam ingens, & supra omnia peccatum commiserint, instruendi. Nec hoc animentur, quia multi sunt: sed hoc ipso magis reprimantur, quia non pauci sunt. Nihil ad extenuationem delicti numerus impudens valere consueuit, sed pudor, sed modestia, sed patientia, sed disciplina, sed humilitas, atque subiectio: sed alienum de se expectasse iudicium; sed alienam de suo substinuisse sententiam. Hoc est, quod pœnitentiam probat: hoc est, quod impresso vulneri inducit cicatricem, hoc est, quod deiectæ mentis ruinas erigit & attollit: quod ardentem [15] delictorum æstuantium * vaporem restringit & finit. Non ea, quæ sanorum sunt corporum, medicus ægris dabit: ne [16] importunis cibis tempestatem valetudinis sæuientis non reprimat, sed accendat: scilicet, ne quod potuisset maturius ieiunio attenuante sanari, videatur per impatientiam [17] longius pasta cruditate produci. [18] Eluendæ sunt igitur impio sacrificio manus inquinatæ, operibus bonis: & nefario cibo ora misera polluta, [19] pœnitentiæ sunt verę sermonibus expianda, & in secretis cordis fidelis nouellandus, & consecrandus est animus: crebri pœnitentium gemitus audiantur: & iterum fideles ex oculis lacrymæ profundantur: vt illi ipsi oculi, qui malè simulachra conspexerunt, quæ * inlicita commiserant, satisfacientibus Deo fletibus deleant. [20] Non est patientia nisi in morbis necessária, luctantur cum suo dolore qui languent: & ita demum sperant sanitatem, si tolerantia superarint dolorem. infidelis enim cicatrix, quam citò festinans medicus induxit: & ad quemlibet casum medela rescinditur, si non fideliter de ipsa tarditate remedia præstentur. Citò rursus in incendium flamma reuocatur, nisi totius ignis etiam vsque ad extremam scintillam materia [21] restinguatur, vt meritò huiusmodi homines sciant sibi etiam de ipsa mora magis consuli, & fideliora necessáriis dilationibus remedia præstari. Cęterum vbi erit quod custodia squalidi carceris includuntur, qui Christum confitentur: si sine periculo fidei sunt, qui negauerunt: vbi quod in nomine de catenarum ambitu vinciuntur, si sine communicatione non sunt, qui confessionem Dei non retinuerunt? vbi quod detenti Martyres gloriosas animas suas ponunt: si qui dereliquerunt fidem, periculorum & delictorum suorum non sentiunt magnitudinem? quod si nimiam impatientiam præ se ferunt, & [22] intolerabili festinatione communicationem exposcunt, frustra querula ista, & inuidiosa, ac nihil aduersus veritatem valentia iactant petulanti, & infreni ore conuicia: quandoquidem licuerit illis suo iure retinere, quod nunc sua sponte quæsita necessitate coguntur postulare: fides enim quæ potuit Christum confiteri, potuit & à Christo in communicatione retineri. Optamus te, beatissime ac gloriosissime Papa, in Domino semper benè valere, & nostri meminisse.

* *morbum.*

* *illicitè.*

ADNOTATIONES IN Epistolam XXVI.

1 DIACONI] *Vox hæc adiecta est à Manutio, & rectè, quantum colligere est ex Damaso in vita Fabiani, qui Nicostratum Diaconum dicit.*

2 instructi & robustius animati] *Sic Morellus, pro quo Manutius:* instructius, *male. Paulo post vbi vterque habet:* quadam, *censeo legendum*, quædam. satis pastos & saginatos] *Hic melius Manut. quàm Morellus qui habet:* pasti & saginati.

3 qui docuit, quàm qui & fecit: non minus honorandus, qui monuit, quàm qui dimicauit] *Veram hanc huius loci lectionem ex præcedentibus verbis colligere non est difficile.* Non minus coronæ mercede condignus est, qui hortatus est, quàm qui & passus est. *Locus insignis de operum mercede. Porro illud:* dimicauit, *ex Morello habemus, pro eo quod habet Manutius:* exoptauit, *pessime. Contra rectius habet iste:* cæterum dicimus, *quam Morellus:* dicemus, *Quomodo & illud Manutii:* in dies singulos, *magis probatur, quàm Morelli istud:* in dies, *& rursum illud post aliquot lineas:* non exisse, *pro eo quod Morellus:* non vixisse, *sed male.*

4 qui plus diligit patrem, &c] *Interseruit hoc loco Manut. hæc quoque verba:* & qui plus diligit animam suam quam me, non est me dignus, *sed omissa sunt à Morello, & rectè, vt quæ neque in Latinis neque in Græcis reperiantur codicibus; ne fortè pro eo quod est:* filium vel filiam, *isti:* animam, *legant; quod quum non probetur, omittendum existimaui.*

5 patres eorum] *Oratio consarcinata ex Matthæi & Lucæ Euangeliis. Nam verba hæc:* sic enim faciebant Prophetis patres eorum, *Lucæ sunt: apud Matthæum verò sunt ista:* Sic enim persecuti sunt Prophetas qui fuerunt ante vos. *Colligere hinc licet modum concordiæ Euangelicæ, ita vt etiam singula singulorum Euangelistarum verba seruentur: quem ita exactè tradidit & seruauit Reuerendissimus in Christo pater Dnus Cornelius Iansenius electus Gandensis, vt omnibus palmam præripuerit.*

6 æstimati sumus sicut oues victimæ) *Sic Manut.*

& rectè, nam eodem modo citatur hic [illegible] *D. Pauli à Cypriano infra tom. 2. de exhortatione martyrij, & rursum test. lib. 3. c. 16 præterquam quòd ibi:* deputati, *legitur. Eleganter autē expressa est in hac translatione, vox Hebræa, pro qua septuaginta* πρόβατα σφαγῆς, *id est, oues occisionis, siue occisioni destinata.*

7 Sed superuincimos] *Ita Manutius, eodem modo citatur & infra hic locus lib. test. 3. à Cypriano, & à D. Aug. lib. 22. de ciuitate Dei, cap. 23. ac de doctrina Christiana lib. 4. c. 20. qua voce significantiùs transfertur vox Græca* ὑπερνικῶμεν *quam voce:* superamus, *quam habet Morellus, & infra Cyprianus de exhortatione martyrij.*

8 Pro eo dilexit nos.] *Manut. quoque est hæc lectio, pro qua vulgatam habet Morel.* propter eum.

9 Nemo hanc dilationis nostræ moram clementiam iudicet.) *Pro,* dementiam, *tum hic tum paulopost Morellus:* clementiam, *legit, corruptissimè. Error contigit ex affinitate cl. & d. Porro paulo post pro:* vt quasi, *quod habet Manutius, Morellus:* vtque quasi, *legit quod malo.*

10 Quam tam glorioso Episcopo) *Tum illud adiectum est à Morello, qui etiam pro:* destinati, *legit* destinatæ, *neutra lectio displicet.*

11 Licet interim à fratribus distractus) *Etiam hic:* interim, *desiderabatur apud Manut. additum à Morello. Porro alludit proculdubio ad Epistolam 15. vt pete è qua multa hîc ad verbum fere.*

12 Robustiùs prouocauit] *Sic rectè Manutius, pro quo Morellus:* prouocasti, *male.*

13 Animaduertimus enim, &c.] *Alludit ad Epistolas aliquot præcedentes de lapsis, quamquam illam Epistolam è qua verba Cypriani citantur, tum hic tum infra Epist. 31. & 52. extare existimem.*

14 Fouendi sunt sanè] *Rectè sic Morellus, pro quo mendosè Manutius:* fouentibus, *paulo etiam ante vbi Manut. habet:* relinquetur, *rectiùs Morellus:* relinquitur. *contra autem omissa erat paulopost à Morello vox:* valere.

15 Delictorum æstuantium vaporem] *Sic Manut. Morellus,* morbum.

16 Importunis cibis.] *Ita Manut. Morellus,* importunis cibus, *corrupte.*

17. Longiùs pasta cruditate] *Magis hæc placet Morelli lectio, quam illa:* passiua cruditate; *quum prior elegantiam quandam redoleat, posterior barbarismum, qui illa ætate à Romanis erat quàm alienissimus.*

18 Eluendæ sunt igitur impio sacrificio, &c.] *Elegans locus de satisfactionis modo, iuxta illud ad Romanos 6. Sicut exhibuistis membra vestra seruire immunditia & iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra vestra seruire iustitia in sanctificationem.*

19 Veræ pœnitentiæ] *Sic Manut. Morel.* patientiæ, *non rectè, paulopost hic:* illicitè, *ille* inlicita, *neuter male.*

20 Non est patientia nisi in morbis necessaria) *Sic legendum censeo ex varia huius loci lectione, Manut. enim:* Non est impatientia in morbis, *Morel.* Non est pœnitentia nisi in morbis.

21 Restinguatur) *Rectè ita Morel. alter:* rescinditur, *male.*

22 Intolerabili festinatione] *Sic Manut. Morel.* intolerabilem festinationem, *pessimè, qui etiam vitiose legit* querela, *pro:* querula.

CYPRIANI AD LAPSOS, qui ipsi de vsurpata Pace per Paulum Martyrem data scripserant.

EPISTOLA XXVII.

Argumentum huius Epistolæ infrà habes Epistola 29. Litteras (inquit) ad me fecerunt, pacem non dandam sibi postulantes, sed quasi iam datam sibi vindicantes, quod dicant; Paulum omnibus pacem dedisse, sicut in litteris eorum, quorum exemplum ad vos transmisi, legetis; simul quid & ego eis breuiter rescripserim. Desideratur autem lapsorum Epistola ad quos rescribit.

CYPRIANVS LAPSIS.

DOMINVS noster, cuius præcepta metuere & obseruare debemus, Episcopi honorem, & Ecclesiæ suæ rationem disponens in Euangelio loquitur, & dicit Petro: Ego tibi dico, quia tu es Petrus, & super istam petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam, & tibi dabo claues regni cœlorum, & quæ ligaueris super terram, erunt ligata & in cælis, & quæcunque solueris super terram, erunt soluta & in cœlis. Inde per temporum ordinatio, & Ecclesiæ ratio decurrit, vt Ecclesia super Episcopos constituatur: & omnis actus Ecclesiæ per eosdem Præpositos gubernetur. Cùm hoc itaque diuina lege fundatum sit, miror quosdam audaci temeritate sic mihi scribere voluisse; quando Ecclesia in Episcopo, & Clero, & in omnibus stantibus sit constituta. Absit enim, nec Domini misericordia & potestas eius inuicta patiatur, vt Ecclesia esse dicatur lapsorum numerus; cùm scriptum sit, Deus non est mortuorum, sed viuorum. Omnes quidem viuificari optamus, & vt in statum pristinum restituantur, precibus nostris & gemitibus oramus, si autem quidam lapsi Ecclesiam se volunt esse, & si apud illos, atque in illis est Ecclesia: quid superest, quàm vt ipsi rogentur à nobis, vt nos ad Ecclesiam dignentur admittere? summissos ergo & quietos & verecundos esse oportet eos, qui delicti sui memores satisfacere Deo debent, nec

Lib. 5. Epist. 6. — Mat. 16. — Mat. 22.

Eccleſiæ nomine litteras facere, cum ſe magis ſciant Eccleſię ſcribere. Scripſerūt autem mihi nuper quidam de lapſis humiles, & mites, & trementes, & metuentes Deum, & qui in Eccleſia ſemper glorioſè, & granditer operati ſunt; [6] & opus ſuum Domino imputauerunt, ſcientes illum
Luc. 17. dixiſſe: Et cum hęc omnia feceritis, dicite: Serui ſuperuacui ſumus; quod debuimus facere, fecimus. Quæ illi cogitantes & quamvis libello à Martyribus accepto, vt tamen à Domino ſatisfactio ſua admitti poſſit, orantes ſcripſerunt mihi, ſe delictū ſuum cognoſcere, & pœnitentiam veram agere, nec ad pacem temerè, aut importunè properare, ſed expectare præſentiam noſtram; dicentes pacem quoque ipſam, ſi eam nobis pręſentibus acceperint, dulciorem ſibi futuram. quibus quantum gratulatus ſum, Dominus teſtis: qui dignatus eſt oſtendere quid eiuſmodi & tales ſerui de eius benignitate mereantur. [7] Quas litteras cum nuper acceperim, & nunc aliud ſcripſiſſe vos legerim, peto diſcernatis deſideria veſtra, & quicumque eſtis qui has litteras nunc miſiſtis, nomina veſtra libello ſubiiciatis, & libellum cum ſingulorum nominibus ad me tranſmittatis, ante eſt enim ſcire quibus [8] reſcribere habeam: tunc ad ſingula quæ ſcripſiſtis pro loci, & actus noſtri mediocritate reſcribam. Opto vos, fratres chariſſimi, ſemper benè valere & ſecundum Domini diſciplinam quietè & tranquillè agere. Valete.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XXVII.

1 Cyprianvs lapsis.] *Hanc Epiſtola epigraphen habet Manutius. Morellus verò nullam habet, qui tamen hanc epiſtolam non Cypriano, ſed Celerino inſcribit, verum falſo, vt argumentum ex Epiſtola 29. ſumptum manifeſtum facit. Ab vtroque ipſorum nunc primum edita eſt.*

2 Ego dico tibi quia tu es Petrus] *Locum hunc Mat. quem hic omnibus Epiſcopis accommodat, infra Epiſtola 55. ad Cornelium, & alibi frequenter Petro ſoli attribuit, vbi de hac ſcriptura laciùs.*

3 Sic mihi ſcribere voluiſſe.] *Ita rectè Morellus, alter male*: mihi ſcribere noluiſſe) *neque enim conqueritur, ad ſe non ſcriptum a lapſis, ſed nimis temerè ab illis ſcriptum.*

4 Quando Eccleſia] *Sic Morellus, Manutius verò.* cùm, *prius magis placet ob phraſin Cypriani, qui*: quando, *pro*: cùm, *vti ſolet.*

5 Et in omnibus ſtantibus) *Eleganter qui in fide perſtiterant, ſtantes vocat, eadem metaphora qua lapſos, qui fidem negarant. Confirmatur autem hinc lectio communis Epiſtola præcedentis qua habet*: & ipſis ſtantibus Laicis) *habes ſimilem phraſim infra Epiſt. 30. & 31. ſupra quoque Epiſt. 14.*

6 Et opus ſuum Domino imputauerunt] *Etiam hæc Morelli lectio verior eſt, quàm Manut. qui hoc loco interiicit*: nunquam, *laudat enim illorum humilitatem qui ſemper granditer in Eccleſia operati ſunt, & tamen opus ſuum non ſibi, ſed Domino imputauerunt.* qui potens eſt] *Sic Manut. Morellus*: qui dignatus eſt, *hoc magis placet.*

7 Quas litteras cum nuper acceperim] *Deſiderantur tam hæ litteræ lapſorum quàm illa ad quas reſpondet; quæ ſi extarent, iam libelli Martyrum forma nobis nota foret.*

8 Reſcribere habeam.] *Sic quidem Manut. Morellus verò*: debeā, *neutra lectio diſplicet, quanquam tamen priori phraſi vtatur Cypr. Epiſt. 47. & ad Cæcilium.*

AD CLERVM DE GAIO Diddenſi, ac aliis qui lapſis communicabant.

Epistola XXVIII.

Argumentum huius Epiſtolæ ſatis conuenit cum præcedenti, puto eam eſſe, de qua in ſequenti Epiſtola loquitur. Laudat enim Clerum ſuum, quod Caium Diddenſem Presbyterum, & Diaconum eius, qui lapſis temerè communicabant, communione mouiſſent, & vt de aliis quibuſdam idipſum fiat, hortatur. Porrò præter Manut. & Morel. qui primi hanc ediderunt, reperitur etiam hæc Epiſtola in Ms. Harriſii cod.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus, S.

INTEGRE & cum diſciplina feciſtis, fratres chariſſimi, quod con- Lib. 5. Epiſt. 3.
ſilio collegarum meorum qui præſentes erant, Gaio Diddenſi Presbytero, & Diacono eius cenſuiſtis non communicandum: qui communicando cum lapſis, & offerendo oblationes eorum in prauis erroribus ſuis frequenter deprehenſi, & ſemel, atque iterum, ſecundum quod mihi ſcripſiſtis, à collegis meis moniti ne hoc facerent, in præſumptione, & audacia ſua pertinaciter perſtiterunt, decipientes quoſdam fratres ex plebe noſtra; quibus nos omni humilitate conſultum cupimus, & quorum ſaluti non adulatione compoſita, ſed ſincera fide, proſpicimus; vt vera pœnitentia, & gemitu & dolore plena Dominum deprecentur, quia ſcriptum eſt; Memento vnde cecideris, & age pœnitentiam, & iterum loquitur ſcriptura diuina: ſic dicit Dominus. [1] cùm conuer- Apoc. 2.
ſus gemueris, tunc ſaluaberis, & ſcies vbi fueris: ingemiſcere autem & agere pœni- Ezec. 18. & 33.
tentiam quo modo poſſunt; quorum [2] gemitibus

mitibus & lacrymis intercedunt quidam de Presbyteris, vt communicandum cum illis temerè existiment ? nescientes quia scriptum est, qui vos fœlices dicunt, in errorem vos mittunt, '& semitam pedum vestrorum turbant. Meritò salubria nostra & vera cōsilia nihil pomouent, dum blanditiis & palpationibus perniciosis salutaris veritas impeditur ; & patitur lapsorum saucia, & ægra mens, quod corporaliter quoque ægri, & infirmi sæpè patiuntur ; vt dum salubres cibos & vtiles potus, quasi amaros & abhorrētes respuunt, & illa quæ oblectare & ad præsens suauia videntur esse, appetunt, perniciem sibi, & mortem' per inaudientiam & intemperantiam prouocent: nec proficiat ad salutem artificis medela vera, dum blandimentis decipit dulcis illecebra. Vos itaque secundum litteras meas fideliter & salubriter consulentes, à consiliis melioribus ne recedatis: legite verò has easdem litteras & collegis meis, si qui aut præsentes fuerint, aut superuenerint, vt vnanimes, & concordes ad fouenda, & sananda lapsorum vulnera consilium salubre teneamus, tractaturi plenissimè de omnibus, cùm conuenire in vnum per Domini misericordiam cœperimus. Interea si quis immoderatus, & præceps siue de nostris Presbyteris vel Diaconibus, siue de peregrinis ausus fuerit ante sententiam nostram communicare cum lapsis, 'à communicatione nostra arceatur, apud omnes nos causam dicturus temeritatis suæ, quando in vnum permittente Domino, conuenerimus. Desiderastis quoque vt de ' Philumemo, & Fortunato Hypodiaconis, & Fauotino Acolutho, qui medio tempore recesserunt, & nunc venerunt, quid mihi videatur, rescribā. cui rei ' non potui me solum iudicem dare, cùm multi adhuc de Clero absentes sint, ' nec locum suum vel serò repetendum putauerunt, & hęc singulorum tractanda sit, '' & limanda plenius ratio, non tantùm cum collegis meis, sed & cum plebe ipsa vniuersa: expensa enim moderatione libranda, & pronuncianda res est, quę in posterum circa ministros Ecclesiæ constituat exemplum. '' Interim se à diuisione mensurna tantum contineant, non quasi à Ministerio Ecclesiastico priuati esse videantur, sed vt integris omnibus ad nostram præsentiam differantur. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere. Fraternitatem vniuersam salutate, & valete.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXVIII.

1 Gaio Diddensi Presbytero] *Si quid in re incerta diuinare licet, sic mihi verisimile,* Diddam, *pagum quempiam fuisse in Carthaginensi diœcesi, &* Gaium *hunc fuisse illius loci Presbyterum, id est, quem nunc vocamus Pastorem siue Curatum, idque quia Diaconi illius mentionem facit. Neque vero phrasis veteribus insueta est. Harr. cod. legit:* Glacodidcosi, *qui paulo post habet* comprehensi, *pro:* deprehensi, *&* corrupta, *pro:* composita.

2 Cùm conuersus gemueris, tunc saluaberis] *Hæc verba non male diuinauit Manutius sumpta ex Ezechielis partim 18. partim 33. cap. quæ totidem penè verbis citat D. Hieronym. Epistolis ad Sabinianum & ad Rusticum. Citatur etiam non dissimiliter ab Auctoribus librorum de vera & falsa pœnitentia, ac de conflictu vitiorum & virtutum, illud: In quacunque die peccator conuersus ingemuerit (siue conuersus fuerit) saluus erit, (siue vita viuet.) Non reperitur tamen hæc lectio in editione aut Vulgata aut Septuaginta. Accedit magis ad verba Prophetæ Tertull. lib. de pœnitentia, vbi sic hunc locum citat:* pœnitere, & saluaberis.

3 gemitibus intercedunt] *Phrasis Cypriano vsitatissima, vti patet infra epist. 38. 40. 55. 63. quæ intercedere cum datiuo, accipit pro impedire siue inhibere, in quo significatu etiam Gellius ea voce vtitur: Ne sibi (inquit) intercedamus, quo minus suapte potestate vti liceat. Erat autem intercessio apud Romanos propriè Tribunorum, quibus ius erat intercedendi, vtpote qui crearentur non iuri, inquit Gellius, iudicando, sed intercessionibus faciendis; vt iniuria quæ coram fieret arceretur, & vt vim fieri vetaret. Intercedere dicebantur etiam Tribuni Senatusconsf. dum obstabant, ne fierent. Imitatus est autem Cyprianus etiam in hac phrasi Tertull. lib. 2. contra Marcionem, & alibi frequenter.*

4 & semitam] *Hoc ex Harr. cod. nam infra etiam sic vbique loquitur: erat antea,* semitas.

5 per inaudientiam] *Nouè dictum, ita tamen habet tum Manut. tum* Morellus. siue de nostris] *Harr. cod.* vestris.

6 à communicatione nostra arceatis) *Arcere à communicatione dixit, quod hodie excommunicare dicimus, vide infra de huius periphrasibus diuersis Epistolam 38.*

7 Philumeno & Fortunato Hypodiaconis & Fauorino Acolutho) *Harr. cod. & hic & in titulo:* Philemone. *De officio autem Hypodiaconi supra Epist. 24. De Acoluthi officio infra dicemus Epist. 55 An autem idem sit* Fortunatus *de quo hic & infra Epist. 30. nescio.*

8 non potuit ma solum iudicem dare) *Sic Manut. Morel. vero:* non potui (F. non putaui) me solum debere sententiam dare. *Confirmatur autem hæc mea coniectura cod. Harr. qui legit:* non puto, *& consentit etiam meum in eo quod sequitur.*

9 nec locum suum vel sero repetendum) *Sic ex Manut. &* M*orelli lectione restitui hunc locum.* M*orellus habet:* nec locum suum vel fortè repetendum. M*anutius vero:* nec hoc solùm vel serò repetendum. *Fortassis autem non male legeretur hoc pacto:* nec solùm suum.

10 & limanda plenius ratio) *Supra eodem verbo vtitur Epistola 6. & infra frequenter.* Tertull. *quoque*

frequentiſſime. Porro Morel. hoc loco non habet vocem: ratio *; ſed ita legit :* & hæc cognitio ſingulorum , &c.

11 Interim ſe à diuiſione menſurna tantum contineant] *Huius loci antea corruptiſſimi hanc reſtitutionem acceptam debeo prorſus dicto D. Ioannis Harriſii Angli cod. Ms. antea enim legebatur* : à diuiſione (*ſeu*: dictione) menſurantium , *& confirmat eandem quod habet Manut. infra Epiſtola* 34. & diuiſiones menſurnas æquatis quantitatibus partiantur , *vbi de hac phraſi latiùs. Ego , cùm de eſſent Ms. cod. cenſueram legendum* : menſurnantium , *ficut* Epiſtola *infra* 65. *ſperſulantes fratres dixit. Verum illa genuina eſt lectio.*

AD CLERVM ROMANVM de iiſdem lapſis, qui ſibi pacem à Paulo Martyre datam vindicabant.

EPISTOLA XXIX.

Argumenti eſſe eiuſdem cum duabus præcedentibus ex prædicta inſcriptione ſatis apparet.

CYPRIANVS PRESBYTERIS, & Diaconibus Romæ conſiſtentibus, fratribus, S.

Lib. 2. Epiſt. 4.

ET [1] dilectio communis & ratio expoſcit, fratres chariſſimi, nihil cõſcientiæ veſtræ ſubtrahere de his quæ apud nos geruntur, vt ſit nobis circa vtilitatem Eccleſiaſticæ adminiſtrationis commune conſilium: nam poſtea quàm ad vos litteras feci, quas miſi per Saturum Lectorem, & Optatum Hypodiaconum fratres noſtros, de quorumdam proſpecta temeritate, qui pœnitentiam agere, & Deo ſatisfacere detrectant, litteras ad me fecerunt; pacem non dandam ſibi poſtulantes, ſed quaſi iam datam ſibi vindicantes, quòd dicant Paulum omnibus pacem dediſſe, [3] ſicut in litteris eorum, quarum exemplum ad vos trãſmiſi, legetis. Simul quid & ego eis breuiter interim reſcripſerim; [4] ſed & quales poſtea ad Clerum litteras fecerim; vt ſcire poſſetis; huius quoque rei exemplus vobis miſi. quod ſi vltra temeritas eorum nec meis nec veſtris litteris compreſſa fuerit, nec conſiliis ſalutaribus obtemperauit, agemus ea quæ ſecundum Euangelium Dominus agere præcepit. Opto vos, fratres chariſſimi, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XXIX.

1 Et dilectio communis, & ratio expoſcit, &c.] *Dignum elogium Cleri Romani, quale quid habes ſupra quoque Epiſtola* 15. *dum dixit, Neceſſarium ſe duxiſſe actus ſui ac diſciplinæ & diligentiæ rationem apud illos agere, quod repetit Epiſtola quoque* 23. *Colligere itaque vel hinc licet, quanto iam olim in honore ſit habita Romana Sedes, vtpote quæ à tanto viro toties conſuleretur, ſed infra alibi paulo de hac auctoritate latiùs.*

2 Nam poſteaquam ad vos litteras feci] *Habes hanc epiſtolam ſupra num.* 23.

3 ſicut in litteris eorum] *Deſiderantur hæ vti prius quoque diximus, reſcriptum vero cuius meminit, habes epiſtola* 17.

4 Sed & quales poſtea ad Clerum litteras fecerim] *Hanc epiſtol. illam eſſe quæ præcedit, ſuſpicor.*

AD CYPRIANI CLERI Romani reſponſum.

EPISTOLA XXX.

ARG. *Compluribus Epiſtolis & nominatim præcedenti (ni fallor) quibus quid negotij ſibi Lapſi faceſſerent indicauerat Cyprianus, hac Epiſtola reſpondet Clerus Romanus, & ſententiam illius per omnia confirmat. Ediderunt autem etiam hanc recens Manutius ac Morellus, & reperitur in dicto Harriſij codice.*

CYPRIANO PAPÆ, PRESBYTERI & Diacones, Romæ conſiſtentes, S.

Lib. 3. Epiſt. 13.

CVM [1] perlegiſſemus, frater, litteras tuas quas per Fortunatum Hypodiaconum miſeras, gemino ſumus dolore perculſi, & duplici mœrore confuſi, quòd neque tibi requies vlla in tantis perſecutionis neceſſitatibus traderetur; & lapſorum fratrum immoderata petulantia [2] vſque ad periculoſam verborum temeritatem producta deuotaretur. Sed quamquam nos atque animum noſtrum iſta, quæ diximus, grauiter adfligerent; tamen mœroris noſtri tam grauem ſarcinam, vigor tuus, & ſecundum Euangelicam diſciplinam adhibita ſeueritas temperat: dum & quorumdam improbitatem iuſtè coërcet, & hortando ad pœnitentiam, viam legitimam ſalutis oſtendit. Quos quidem ſatis mirati ſumus ad hoc vſque proſilire voluiſſe, vt tam vrgenter, & tam immaturo, atque acerbo tempore, in tam ingenti & immenſo crimine, atque delicto, pacem ſibi non tam peterent, quàm vindicarent, immò iam & in cælis habere ſe dicerent. Qui ſi habent, quid petunt, quod tenent? ſi autem non habere illos probatur, hoc ipſo quod petunt, cur non iudicium eorum ſuſtinent, à quibus petendam pacem, quàm vtique non habent, putauerunt? [3] Quòd ſi aliundè prærogatiuam communicationis habere ſe credunt, cum Euangelio illam conferre

conferre conentur, vt ita demùm firmiter valeat, si ab Euangelica lege non dissonat. Cæterum quo pacto Euangelicam poterit præstare communicationem, quod contra Euangelicam decretũ videtur veritatem? Nam cùm omnis prærogatiua ita demum ad indulgentiæ priuilegium spectet, si ab eo qui sociati quærit non discrepet, ' qui à Deo, cui sociati quærit, discrepat, necesse est indulgentiam & priuilegium societatis amittat. Videant igitur quid in hoc negotio agere conentur: nam si aliud quidem Euangelium, aliud autem Martyres dicunt posuisse decretum; collidentes contra Euangelium Martyres periclitabuntur. Nam & Euangelii fracta iam & iacens videbitur esse maiestas: si potuit alterius decreti nouitate superari: & de Martyrum capite gloriosa confessionis corona detracta; si non illam de Euangelii conseruatione inuenientur consecuti, vnde martires fiunt: vt meritò nulli magis sit competens nihil contra Euangeliũ decernere, quàm qui Martyris nomen ex Euangelio laborat accipere. Illud præterea vellemus addiscere, si Martyres non propter aliud martyres fiunt, nisi vt non sacrificantes, teneant Ecclesiæ ' vsque ad effusionem sanguinis sui pacem: ne cruciatus dolore superati perdendo pacem, perdant salutem: quo pacto salutem, quam si sacrificassent, se habituros non putauerunt, illis existiment donandam, qui sacrificasse dicantur: cùm legem hanc debeant in aliis tenere, quam ipsi videbantur sibi antepofuisse: In quo negotio, hoc ipsum, quod pro se ipsis facere putauerunt, animaduertimus contra seipsos protulisse. Nam si dandam illis pacem Martyres putauerunt, cur ipsi non dederunt:' cur illos ad Episcopum vt ipsi dicunt, remittendos censuerunt: Is enim quilibet fieri, potest vtique facere, quod fieri iubet. Sed vt intelligimus, immò vt res ipsa loquitur & clamat, sanctissimi Martyres vtrobique adhibendum putauerunt temperamentum & pudoris & veritatis. Nam & quia à multis vrgebantur, dum ad Episcopum illos remittunt, verecundiæ propriæ ne vlterius inquietarentur consulendum putauerunt: & dum illis non ipsi communicant, Euangelicæ legis illibatam sinceritatem custodiendam indicauerunt. Tu tamen, frater, nunquam pro tua charitate desistas lapsorum animos temperare, & errantibus veritatis præstare medicinam: licet animus ægrorum, medentium respuere soleat industriam. Recens est lapsorum nuper hoc vulnus; & adhuc in tumorem plaga consurgens: & iccirco certi sumus, quod spatio productioris temporis impetu isto consenescente, amabunt hoc ipsum, ad fidelem sedilatos esse medicinam, si tamen desint, qui illos arment ad periculum proprium, & in peruersum instruentes pro salutaribus dilationũ remediis, exitiosa deposcant illis properatæ communicationis venena. neque enim credimus sine instinctu quorumdam, ausuros fuisse omnes tam petulanter sibi pacem vindicare. Nouimus Carthaginiensis Ecclesiæ fidem, nouimus institutionem, nouimus humilitatem: vnde etiam mirati sumus, quod quædam in te per Epistolam iniecta durius notaremus: cùm amorem vestrum mutuum, & charitatem exemplis multis reciprocæ adfectionis in vos inuicem sæpè comperissemus. Tempus est igitur vt agant delicti pænitentiam, vt probent lapsus sui dolorem, vt ostendant verecundiam, vt monstrent humilitatem, vt exhibeant modestiam: vt de submissione prouocent in se Dei clementiam, & de honore debito ' in Dei sacerdotem, eliciant in se diuinam misericordiam. Quanto meliores ipsorum litteræ fuissent, si pro ipsis preces stantium humilitate ipsorum adiutæ fuissent, quoniam & faciliùs impetratur, quod petitur, quando is pro quo petitur, condignus est, vt quod petitur, impetretur. Quod autem pertinet ad " Priuatum Lambesitanum, pro tuo more fecisti, " qui rem nobis sollicitam nunciare voluisti, omnes enim nos decet pro corpore totius Ecclesiæ, cuius per varias quasque prouincias membra digesta sunt, excubare: sed nos etiam ante litteras tuas fraus callidi hominis latere non potuit: nam cùm antehac quidam ex ipsius nequitiæ cohorte venisset vexillarius Priuati, & furto ac fraudulenter litteras à nobis elicere curaret, nec quis esset, latuit, nec litteras, quas volebat, accepit. Optamus te in Domino benè valere.

ADNOTATIONES in Epistolam xxx.

1 Cum perlegissemus, frater, litteras tuas) *Quæ sit hæc Epistola, non certò constat, 24. an 29. ob argumenti tamen vicinitatem præcedentem esse suspicor. Porro Fortunatus iste hypodiaconus alius videtur ab illo, cuius supra Epistola 28. fit mentio. Vt pote cum ille de quo ibi, lapsus fuerit, itaque adeo ab omni ministerio Ecclesiastico suspensus.*

2 vſque ad periculoſam verborum temeritatem] *Omiſſa erat apud Manut. caſu quopiam vox*: verborum, *quam ex Morel. adiecimus.*

3 pacem non tam peterent quàm vendicarent] *Ex hoc loco & ſimilibus verbis ſub finem, confirmatur mea quam dixi coniectura de Epiſtola præcedenti.*

4 Quod ſi alieundè prærogatiuam communicationis] *Sic rectè Morel., pro quo altera lectio*: communicationem, *locus eſt ſimilis in Epiſtolis ſupra* 10. *&* 11.

5 ad indulgentiæ priuilegium] *Vides hic bis vſitatam; Chriſtiane lector, vocem* indulgentiæ; *in eadem prorſus ſignificatione, qua nunc vtimur; habes eandem ſupra bis repetitam Epiſtola* 21. *& ſequenti quoque Epiſtola.*

6 qui adeo cui ſociari quærit, diſcrepat] *Vocem* qui, *hoc loco non temere adiecimus. alioquin enim nullo modo conſtabat ſenſus. Conſentit etiam* Ms. Harrisii *cod.*

7 vſque ad effuſionem ſanguinis ſui) *Certè vel hinc confirmatur coniectura noſtra quam habes ſupra Epiſtola* 9. *de differentia Martyrum & Confeſſorum: nempe Martyres dici ſolitos eos, qui ad ſanguinis vſque effuſionem Chriſtum confeſſi eſſent, etiam ſi nondum pro Chriſto mortem perpeſſi forent.*

8 cur illos ad Epiſcopum remittendos cenſuerunt) *Vides* Martyres *non ipſoſmet pacem dare, ſed ad Epiſcopos remittere ſolere, atque hoc eſt quod iam toties repetiuimus: Citra conſcientiam Epiſcoporum datos libellos vituperari à Cypriano.*

9 in Dei ſacerdotem] S*acerdotis nomen olim in primitiua Eccleſia, ſolis attribuebatur epiſcopis: vti latius alibi.*

10 impetretur) *Sic rectè* Morel. *alter.*: impleretur, *peſſime porro pro eo quod habet* Manut. pertineat, Mor. *legit* adtineat, *magis placet, vt legatur* pertinet.

11 Priuatum Lambeſitanum) *Eſt huius mentio* Epiſt. 55. *vbi ſuus indicatur, vexillarium Priuati cuius hic meminit, fuiſſe Feliciſſimum. de vtroque plura ibi dicturi ſumus.*

12 qui tem nobis ſollicitam) *Interſerit hic Mor. vocem*: tanquam, *ſed ſuperfluè, quantum mihi quidem videtur, niſi forte plura adhuc verba deſiderentur.*

CLERI ROMANI ALIVD eadem de re reſcriptum.

EPISTOLA XXXI.

Argumentum. Quod paucis Epiſtola præcedenti, nunc latius & ſolidè tractat Clerus Romanus, reſpondens alteri quoque Epiſtolæ Cypriani, è qua verba aliquot citat, quæ exſtare non putatur. obiter etiam gratias agit Cypriano pro miſſis litteris ad Martyres & Confeſſores Romanos. Scripta eſt autem vti & præcedentes Cleri Romani, vacante ſede poſt mortem Fabiani.

CYPRIANVS PAPÆ PRESBYTERI & Diaconi Romæ conſiſtentes, S.

VANQVAM [1] bene ſibi conſcius animus, & Euangelicæ diſciplinæ vigore ſubnixus, & verus ſibi in decretis cœleſtibus teſtis effectus ſoleat ſolo Deo iudice eſſe contentus, nec alterius aut laudes petere, aut accuſationes pertimeſcere: tamen geminata ſunt laude condigni, qui cum conſcientiam ſciant Deo ſoli debere ſe iudici, actus tamen ſuos deſiderant etiam ab ipſis ſuis fratribus comprobari. [2] Quod te, frater Cypriane, facere non mirum eſt, qui pro tua verecundia & ingenita induſtria, conſiliorum tuorum nos non tam iudices voluiſti, quàm participes inueniri; vt in tuis rebus geſtis laudem tecum, dum illas probamus, inueniremus; [3] & tuorum conſiliorum bonorum cohæredes, quia & affirmatores eſſe poſſimus. Idem enim omnes * credimur operati, in quo * deprehendimur eadem omnes cenſuræ & diſciplinæ conſenſione ſociati. Quid enim magis aut in pace tam aptum, aut in bellis perſecutionis tam neceſſarium, quàm debitam ſeueritatem diuini vigoris tenere? quam qui remiſerit, inſtabili rerum curſu [4] erret ſemper neceſſe eſt, & huc atque illuc variis & incertis negotiorum tempeſtatibus diſſipetur, & quaſi extorto de manibus conſiliorum gubernaculo, nauim Eccleſiaſticæ ſalutis illidat in ſcopulos, vt appareat non aliter ſaluti Eccleſiaſticæ conſuli poſſe, niſi ſi qui & contra ipſam faciunt, quaſi quidam aduerſi fluctus repellantur, & diſciplinæ ipſius ſemper cuſtodita ratio, quaſi ſalutare aliquod gubernaculum in tempeſtate ſeruetur. Nec hoc nobis nunc nuper conſilium cogitatum eſt, nec hæc apud nos aduerſus improbos modo ſuperuenerunt repentina ſubſidia, ſed [5] antiqua hæc apud nos ſeueritas, antiqua fides, diſciplina legitur antiqua; quoniam nec tantas de nobis laudes Apoſtolus protuliſſet dicendo: Quia fides veſtra prædicatur in toto mundo, niſi iam exinde vigor iſte radices fidei de temporibus illis mutuatus fuiſſet, quarum laudum & gloriæ degenerem fuiſſe, maximum crimen eſt. Minus eſt enim dedecoris nunquam ad præconium laudis acceſſiſſe, quàm de faſtigio laudis ruiſſe. Minus eſt criminis honoratum bono teſtimonio

Lib. 2. Epiſt. 7.

* crederemur.

* deprehenderemur.

monio non fuisse, quàm honorem bonorum testimoniorum perdidisse. Minus est, sine prædicatione virtutum ignobilem sine laude iacuisse, quàm exhæredem fidei factum laudes proprias perdidisse: ea enim quæ in alicuius gloriam proferuntur, nisi anxio & sollicito labore seruentur, in inuidiam maximi criminis intumescunt. Hoc nos non falsò dicere[6] superiores nostræ litteræ probauerunt, in quibus vobis sententiam nostram dilucida expositione protulimus, aduersus eos, [7] qui se ipsos infideles illicita nefariorum Libellorum professione prodiderant, [8] quasi euasuri irretientes illos diaboli laqueos viderentur, [9] quo non minus quàm si ad nefarias aras accessissent, hoc ipso quod ipsum contestati fuerant, tenerentur. [10] Sed etiam aduersus illos qui acta fecissent, licet præsentes cùm fierent non affuissent, cùm præsentiam suam vtique vt sic scriberentur mandando fecissent. Non est enim immunis à scelere, [11] qui vt fieret imperauit, nec est alienus à crimine, cuius consensu, licet non à se admissum crimen, tamen publicè legitur; & cùm totum fidei sacramentum in confessione Christi nominis intelligatur esse digestum; qui fallaces in excusatione [12] præstigias quærit, negauit, [13] & qui vult videri propositis aduersus Euangelium vel edictis vel legibus satisfecisse, hoc ipso iam paruit, quod videri paruisse se voluit. [14] Nec non etiam contra illos quoque, qui illicitis sacrificiis manus suas atque ora polluerant, pollutis antè mentibus propriis, vnde etiam sunt ipsæ manus atque ora polluta; fidem nostram consensumque monstrauimus. Absit enim ab Ecclesia Romana vigorem suum tam profana facilitate dimittere, [15] & neruos seueritatis euersa fide, maiestate dissoluere; vt cum adhuc non tantùm iaceant, sed & cadant euersorum fratrum ruinæ, properata nimis remedia communicationum vtique [16] non profutura præstentur, & noua per misericordiam falsam vulnera veteribus transgressionis vulneribus imprimantur, vt miseris ad euersionem maiorem eripiatur & pœnitentia. Vbi enim poterit indulgentiæ medicina procedere, si etiam ipse medicus intercepta pœnitentia indulget periculis? si tantummodo [17] operit vulnus, nec sinit necessaria temporis remedia obducere cicatricem? Hoc non est curare, sed si dicere verum volumus, occidere. [18] Quanquam Confessorum quoque, quos hic adhuc in carcerem dignitas suæ confessionis inclusit, & ad certamen Euangelicum sua fides in confessione iam gloriosa semel coronauit, litteras habeas conspirantes cum litteris nostris, quibus seueritatem Euangelicæ disciplinæ protulerunt, & illicitas petitiones ab Ecclesiæ pudore reuocarunt. Nisi hoc fecissent, disciplinæ Euangelicæ ruina non facilè sarciretur, præsertim cùm nulli magis tam congruens esset tenorem Euangelici vigoris illibatum, dignitatémque seruare, quàm qui se excruciandos & excarnificandos pro Euangelio furentibus tradidissent, ne martyrij honorem merito perderent, si in occasione martyrij præuaricatores Euangelij esse voluissent: [19] nam qui quod habet, non custodit in eo ex quo illud possidet, dum id ex quo possidet, violat, violat illud quod possidebat. In quo loco maximas tibi atque vberes gratias referre debemus & reddimus; quod illorum carceris tenebras litteris tuis illuminasti; quod ad illos venisti, quo modo introire potuisti, quod illorum animos, sua fide & confessione robustos, tuis allocutionibus litterisque recreasti; quòd felicitates eorum condignis laudibus prosecutus accendisti ad multò ardentiorem cælestis gloriæ cupiditatem; quod pronos impulisti, quòd, vt credimus & optamus, victores futuros viribus tui sermonis animasti: [20] vt quanquam hoc totum de fide confitentium & de diuina indulgentia venire videatur, tamen in martyrio suo tibi ex aliquo debitores facti esse videantur. Sed vt ad id, vnde digressus sermo videbatur esse, rursus reuertatur, [21] quales litteras in Siciliam quoque miserimus, subiectas habebis. [22] Quanquam nobis differendæ huius rei necessitas maior incumbat, [23] quibus, post excessum nobilissimæ memoriæ viri Fabiani, nondum est Episcopus propter rerum & temporum difficultates constitutus, qui omnia ista moderetur, & eorum, qui lapsi sunt, possit cum auctoritate & consilio habere rationem. [24] Quanquam nobis in tam ingenti negotio placeat, quod & tu ipse tractasti prius: [25] Ecclesiæ pacem sustinendam, deinde, sic collatione consiliorum cum Episcopis, Presbyteris, Diaconis, Confessoribus, [26] pariter ac stantibus laïcis facta, lapsorum tractare rationem. Perquàm enim nobis & inuidiosum & onerosum videtur, non permultos examinare,

quod per multos commiſſum videatur fuiſſe, " & vnum ſententiam dicere, cùm tam grande crimen per multos diffuſum notetur exiſſe; quoniam nec firmum decretum poteſt eſſe, quod non plurimorum videbitur habuiſſe conſenſum. Aſpice totum orbem penè vaſtatum, & vbique iacere deiectorum reliquias, " & ruinas, & ideirco tam grande expeti conſilium, quàm latè propagatum videtur eſſe delictum. Non ſit minor medicina, quàm vulnus eſt: non ſint minora remedia quàm funera: vt quo modo qui ruerunt, ob hoc ruerunt, quod cæca temeritate nimis incauti fuerunt; ita qui hoc diſponere nituntur, omni conſiliorum moderamine vtantur, ne quid non vt oportet factum tanquam irritum ab omnibus iudicetur. Vno igitur eodémque conſilio, iiſdem precibus & fletibus tam nos, qui vſque adhuc videmur temporis iſtius ruinas ſubterfugiſſe, quàm illi qui in has temporis videntur clades incidiſſe, diuinam maieſtatem deprecantes pacem Eccleſiaſtico nomine poſtulemus: mutuis votis nos inuicem foueamus, cuſtodiamus, armemus: oremus pro lapſis, vt erigantur; oremus pro ſtantibus, vt non ad ruinas vſque tententur: oremus, vt qui cecidiſſe referuntur, delicti ſui magnitudinem agnoſcentes, intelligant non momentaneam neque præproperam deſiderare medicinam: oremus " vt effectus indulgentiæ lapſorum ſubſequatur & pœnitentiam, vt intellecto ſuo crimine velint nobis interim præſtare patientiam, nec adhuc fluctuantem turbent Eccleſiæ ſtatum; ne interiorem nobis perſecutionem ipſi incendiſſe videantur, & accedat ad criminum cumulum, quod etiam inquieti fuerunt. Maximè enim illis congruit verecundia, quorum in delictis damnatur mens inuerecunda. Pulſent ſanè fores, ſed non vtique confringant. Adeant ad limen Eccleſiæ, ſed non vtique tranſiliant. Caſtrorum cæleſtium excubent portis, ſed armati modeſtia, qua intelligant ſe deſertores fuiſſe. Reſumant precum ſuarum tubam, ſed qua non bellicum clangant. Arment ſe quidem modeſtiæ telis, & quem negando mortis metu fidei dimiſerant, clypeum reſumant; ſed vt contra hoſtem diabolum vel nunc armati, non contra Eccleſiam, quæ illorum dolet caſus, armatos eſſe ſe credant. Multum illis proficiet petitio modeſta, poſtulatio verecunda, humilitas neceſſaria, patientia non otioſa. Mittant legatos pro ſuis doloribus lacrymas; aduocatione fungantur ex intimo pectore prolati gemitus, dolorem probantes commiſſi criminis & pudorem. Imò ſi dedecoris admiſſi magnitudinem perhorreſcunt, ſi pectoris & conſcientiæ ſuæ lethalem plagam & ſinuoſi vulneris altos receſſus verè medica manu tractant, erubeſcant & petere; niſi quia maioris eſt rurſum & periculi & pudoris, auxilium pacis non petiiſſe. Sed hoc totum in ſacramento, ſed in ipſius poſtulationis lege temporis facto temperamento, ſed poſtulatione demiſſa, ſed prece ſubdita; quoniam & qui petitur flecti debet, non incitari, & ſicut reſpici debet diuina clementia, ſic reſpici debet & diuina cenſura, & ſicut ſcriptum eſt: Donaui tibi omne debitum, quia me rogaſti: *Mat.18.* ſic ſcriptum eſt: Qui me negauerit coram hominibus, negabo & ego eum coram patre meo, & coram angelis eius. *Mat.10.* Deus enim vt eſt indulgens, ita eſt præceptorum ſuorum exactor, & quidem diligens, " & ſicut ad conuiuium vocat, ſic habitum nuptiarum non habentem ligatis manibus & pedibus extra ſanctorum cœtum foras iactat. Parauit cœlum, ſed parauit & tartarum. Parauit refrigeria, ſed parauit etiam æterna ſupplicia. Parauit inacceſſibilem lucem, ſed parauit etiam perpetuæ noctis vaſtam æternámque caliginem. Cuius temperamenti moderamen nos hic tenere quærentes, diu & quidem multi, " & quidem cum quibuſdam Epiſcopis vicinis nobis & appropinquantibus, & quos ex aliis prouinciis longè poſitis perſecutionis iſtius ardor eiecerat, " ante conſtitutionem Epiſcopi nihil innouandum putauimus, ſed lapſorum curam mediocriter temperandam eſſe credimus; vt interim dum Epiſcopus dari à Deo nobis ſuſtinetur, " in ſuſpenſo eorum qui moras poſſunt dilationis ſuſtinere, cauſa teneatur: eorum autem quorum vitæ ſuæ finem vrgens exitus dilationem non poteſt ferre, acta pœnitentia & profeſſa frequenter ſuorum deteſtatione factorum; ſi lacrymis, ſi gemitibus, ſi fletibus dolentis ac verè pœnitentis animi ſigna prodiderint, cùm ſpes viuendi ſecundum hominem nulla ſubſtiterit, ita demùm cautè & ſollicitè ſubueniri, Deo ipſo ſciente quid de talibus faciat, & qualiter iudicij ſui examinet pondera, nobis tamen anxiè curantibus, vt nec pronam noſtram improbi homines laudent facilitatem, nec verè

pœnitentes

pœnitentes accuſent noſtram quaſi duram peadulitatem. Optamus te, beatiſſime ac glorioſiſſime Papa, in Domino ſemper benè valere, 34 & noſtri meminiſſe.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam xxxi.

1 Quanquam benè ſibi conſcius animus, &c. ſoleat ſolo Deo iudice] *Reſtituit Morel. & ante eum Frobeniana & Colonienſis editio, nam in cæteris excuſis inſeriebatur :* ſe, *verùm ſuperfluè.*

2 Quod te frater Cypriane, facere non mirum eſt] *Alludunt ad Epiſtolas à Cypriano ad ſe Miſſas, neque verò vnam, ſed plures, vti vel ex ipſo contextu deprehendere eſt.*

3 & tuorum conſiliorum bonorum *Deerat :* bonorum] *in excuſis, recens autem adiectum eſt à Manut. & Morel.*

4 erret ſemper] *Etiam hoc loco recens acceſſit vox :* ſemper, *Elegans metaphora qua diſciplinam Eccleſiaſticam gubernaculo nauis comparat.*

5 antiqua apud nos ſeueritas] *Deſiderata hactenus hæc verba Manut. debemus accepta. Commendant autem auctoritatem Romanæ* Eccleſiæ, *ab antiquitate & fidei conſtantia, à qua eandem Eccleſiam* Romanam *commendant ſupra* Epiſtola 3. *& vel unde comprobatur cenſura noſtra, quam eo loco reperire eſt*

6 ſuperiores noſtræ litteræ] E*xſtat quidem præcedens* Cleri Romani *ad Cyprianum Epiſtola, extat & alia Cleri Romani ad Clerum Carthaginienſem ſupra numero tertio: verum de neutra earum loqui videtur, quippe quum nulla vtrobique aut libellaticorum aut ſacrificatorum fiat mentio.*

7 qui ſeipſos infideles illicita nefariorum libellorum profeſſione prodiderunt] *Libellorum formam quorum hic fit mentio, habes infra Epiſtola lii. ad Antonianum, talem:* Ego prius legeram, *& Epiſcopo tractante cognoueram, non ſacrificandum idolis, nec ſimulachra ſeruum Dei adorare debere; & idcirco ne hoc facerem quod licebat, cùm occaſio libelli fuiſſet oblata (quem nec ipſum acciperem, niſi oſtenſa fuiſſet occaſio) ad* Magiſtratum *veni; vel alio eunte mandaui: Chriſtianum me eſſe, ſacrificare mihi non licere, ad aram diaboli me venire non poſſe; Dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Hoc eſt ergo quod volunt, non minus excuſari tales, quam ſi ad nefarias aras acceſſiſſent: quod ſimilibus pene verbis inculcat etiam Cyprianus lib. de lapſis.* E *quo loco intelligi hic locus poterit paulo intricatior, & quantum quidem mihi videtur corruptus, quem tamen caſtigare nequiui, deſtitutus Ms. exemplaribus. Porro rectè Manut. &* Morel. prodiderant, *pro:* prodiderunt.

8 quaſi hoc euaſuri] S*ic excuſi omnes, excepto vetri, qui omiſerit:* hoc, *quod vnde adiecerit primus Remboldus neſcio, certo Coſterius adnotauit in Ms. non reperiri.*

9 quo non minus] *Obſcure dictum, ſi legatur:* quum *ſenſus erit facilis: nihil tamen mutare in contextu volui.*

18 Sed etiam aduerſus illos qui acta feciſſent] *Si hic legeretur:* Sed &, *clarus foret contextus, Porro pro:* acta, *alii* accepta, *corruptiſſime.*

D. Cyprian.

11 qui vt fieret imperauit] *Rectè meo indicio diuinauit ſic legendum Coſterius, pro eo quod vbique erat :* imperauit, *quippe quum ſenſus alioqui non conſtet, & prius legit :* mandando, *præſertim ſi legamus:* fieret, *vt Manut. & Morel. pro eo quod prius erat:* faceret.

12 præſtigias quæris] *Ita locum hunc reſtituit optime H. Grauius, & poſt eum Manut. ac Morel. pro eo quod prius vbique legebatur:* quæri, *non dubium quin vitio operarum.*

13 & qui vult videri propoſuit aduerſus Euangelium vel edictis vel legibus ſatisfeciſſe; hoc ipſo iam paruit, quod videri paruiſſe ſe voluit) *Locus hic antea prorſus mutilus rectè ita reſtitutus eſt à Manut. & Morello :* Habebatur *duntaxat & corruptiſſimè:* & qui vult videri paruiſſe, negaſſe voluit. *Porro inter leges & edicta hoc intereſt. Leges erant aut populi in libera ciuitate rogante magiſtratu, aut Regum aut Principum aut Imperatorum iuſſa : vnde legis nomen obtinuerunt leges duodecim tabularum, Senatuſconſulta, plebiſcita, legitimæ actiones, interpretationes prudentum, & alia id genus.* Edicta *vero erant Prætorum, Ædilium, & aliorum inferiorum magiſtratuum : quanquam tamen nonnunquam* Edicta *etiam ſuperioribus attribuantur.*

14 Nec non contra illos quoque) *Mira congeminatio. Agunt autem de iis qui ſacrificarant idolis, quos infra* Epiſtola *lii. ad Antonianum ſacrificatos vocat Cyprianus.*

15 & neruos ſeueritatis] *Hunc locum feliciter prima ſic reſtituit* Margareta Thomæ More *filia, vt teſtatur Coſterius* Commentariolo *in Vincentium Lirinenſem. Antea erat:* niſi vus *corruptiſſime : error natus negligentia operarum, nam & Gratianus illud legit diſtinct.* 50. c. *Abſit.*

16 non profutura præſtentur] *Hanc caſtigationem* Morel. *&* Manut. *acceptam debemus, pro eo quod erat:* teſtentur, *peſſime.* Vbi enim indulgentiæ poterit medicina proficere. *Rurſum voco :* indulgentiæ, *in eadem ſignificatione haud dubie qua epiſtola præcedenti vtuntur* Romani, *ſic & infra hic eadem* Epiſtola : indulgentia lapſorum, *dicit.*

17 operi vulnus] *Hanc meam huius loci caſtigationem confirmatam reperi à Manuto & Morello pro eo quod legebatur :* perit vulnus, *quemadmodum & in Tomis Conciliorum confirmatam etiam illam reperi, qua cenſebam legendum :* obducere, *pro :* conducere.

18 Quanquam confeſſorum quoque] *Habes Epiſtolam hanc ſupra numero xxvii. Porro illud:* perderent. *rectè repoſuit Manut. pro eo quod legebatur :* perdidiſſent.

19 Nam qui quod habet, non cuſtodit in eo] *Locus obſcurus Morel. omittit :* in eo, *ſed nec ita ſatisfacit.* litteris ſuis. *intelligunt Epiſtolas Cypriani ad Confeſſores Romanos, quas habes ſupra numero xvi. & xvi.*

20 vt quanquam] *Hic quoque confirmatam reperi coniecturam meam à* Manut. *& Morel.*

21 quales litteras in Sicilia miſerimus] *Deſiderantur iſtæ litteræ.*

22 Quanquam nobis differendæ huius rei] *Antea habebatur:* differentiæ, *pro eo quod iam olim legendum cenſui.* differendæ, *habent etiam* Manut. *& Morellus.*

23 quibus poſt exceſſum nobiliſſimæ memo-

tiæ viri Fabiani nondum est Episcopus] *Scripta est igitur hæc Epistola Sede vacante post mortem Fabiani Pontificis, atque adeo verisimile duximus, Epistolam supra 4. de excessu Episcopi Vrbici, de Fabiano intelligendum. Constat hinc quoque aliquandiu vacasse Pontificatum inter Fabianum & Cornelium, idque (quemadmodum loquuntur) propter rerum & temporum difficultates, rerum quidem ob turbas à Nouatiano concitatas, temporum autem ob feruorem persecutionis Decianæ.*

24 Quanquam nobis in tam ingenti negotio placeat] *Habes hæc huius Epistolæ verba citata & infra Epistola lii. ad Antonianum.*

25 Ecclesiæ pacem sustinendam] *Quum verba hæc Cypriani nusquam in Epistolis superioribus reperire sit, verisimile sit, non extare eam ex qua verba hæc citantur tum hîc tum supra quoque* Epistola *xxvi. Sustinere autem pro expectare, nouè dicitur, qua tamen voce sub finem etiam vtuntur & supra quoque Cyp. Porrò consilium hoc suum sequutus Cyprianus, non nisi iam pace data de lapsis scripsit, vt infra ad eum tractatum latius.*

26 pariter ac stantibus laicis] *Ita castigandum hunc locum patet, tum ex Epistola dicta ad Antonianum, & aliis locis de quibus supra Epistola xxvii. tum ex ipsa hac* Epistola *infra, vbi dicitur:* Oremus pro lapsis, &c. oremus pro stantibus; *hactenus habebatur:* astantibus. *Adnotandum autem venit, quod dicit:* collatione consiliorum facta, *neque quis forcassis laicis aliam auctoritatem quàm illis debeatur, attribuat. Neque enim in Conciliis sententiam dicere laicis vnquam permissum legimus. Immo vel ex ipso Cypriano constat, solis Episcopis id vsitatum, tum ex Epistola infra Concilii Africani de lapsis, vbi nulla laicorum mentio, tum ex Synodo Carthaginensi, De Baptismo Hæreticorum, vbi nonnisi Episcoporum sententiæ recensentur. Vnde rectè Basilius Imperator in 8. Synodo: De vobis autem laicis (inquit) tam qui in dignitatibus quam qui absolute versamini, quid amplius dicam, non habeo, quàm quod nullo modo vobis licet de Ecclesiasticis causis sermonem mouere, neque penitus resistere integritati Ecclesiæ & vniuersali Synodo aduersari; & cætera quæ longum foret recensere. Quod vsque adeo verum agnouerunt Imperatores, vt rarissime Conciliis, & iis non nisi Oecumenicis interfuerint, & vbi interfuerunt, non subscripserint, aut vbi subscripserunt, post omnes Episcopos id fecerint; vel ipso Basilio Imperatore teste, qui dum in dicta octaua Synodo rogaretur vt primus subscriberet, respondisse in hæc verba legitur:* Tran*quillissimum Imperium nostrum, sequutum præcedentes & Iustissimos Imperatores, Constantinum videlicet magnum, Theodosium,* M*artianum & cæteros, vult subscribere post subscriptionem omnium* Deo *amabilium Episcoporum.* Q*uinimo etiam ipsæ Imperatorum subscriptiones consensum potius quam iudicium aut sententiam sonant, vti illa Constantini in Synodo Nicena :* Legimus *& consensimus, & non dissimilis Basilii Constantini, & Leonis dicta octaua Synodo. Qui plura huc pertinentia desiderat, legat Antibrentium* R*euerendiss. Card.* H*osii, & eiusdem confessionem Polonicam quibus libris nescio an vnquam aliquid prodierit exactum magis.*

27 & vnum sententiam dicere] *Ita hunc locum restitueram ex coniectura & lectione* Morelli, *qui habet :* in vnum, *postea autem in Tom. Conciliorum confirmatam reperi : Prius erat :* vnam, *corrupte.*

28 & ruinas] *Adiectum est hoc recens à* Manut. *&* Morel. *qui etiam reposuerunt :* dilectum, *pro eo quod erat :* malum, *placet etiam* Manut. *lectio paulopost :* ne quid non vt oportet factum, *pro quo habebatur :* ne quid non oportet factum.

29 vt effectus indulgentiæ, lapsorum subsequatur pœnitentiam] *Sic hactenus excusi. Et vult prius præmitti pœnitentiam, vt sequatur effectus indulgentiæ: pro quo* Manut. *&* Mor. subsequatur & pœnitentia, *sed quid sibi illa lectione velint non intelligo.*

30 & sicut ad conuiuium vocat] *Sic* Manut. *rectius quam cæteri :* ad conuiuia, *alludit enim ad parabolam Euangelicam de conuiuio nuptiali* Matt. 22. *Locus insignis contra exaggerantes misericordiam Dei, nulla facta mentione iustitiæ.*

31 Et quidem cum Episcopis quibusdam] *Videtur fuisse Romæ celebrata,* Sede *adhuc vacante, Synodus quædam de lapsis : & notatu dignum est, quod dum de ea loquuntur, nonnisi* Episcoporum *meminerint.*

32 ante constitutionem Episcopi nihil innouandum] *Similis extat titulus libro Decretalium 3. Ne sede vacante aliquid innouetur, ad eum itaque & ad commentarios Canonistarum, quos vocant; lectorem remitto.*

33 in suspenso] *Etiam hic castigationem meam pro eo quod erat :* in suspendio, *reperi apud* Manut. *&* Mor. eorum autem quorum *Hyperbaton est; imo solœcismus hoc loco, nisi legatur (vti legendum existimo :)* iis autem, &c. subueniatur : Deo ipso, *nolui tamen iuxta coniecturam nostram quicquam immutare, donec fortè contingat exemplar aliquod* Ms.

34 & nostri meminisse] *Hæc ex* Morel. *adiecimus, in cæteris desiderabatur.*

CYPRIANI AD CLERVM suum de missis Romam, & acceptis inde litteris.

EPISTOLA LXXII.

ARG. *ex ipsa Epistola inscriptione satis manifestum est.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus, S.

VALES a litteras ad Clerum Romæ agentem fecerim, quidque illi mihi rescripserint, * quid etiam Moyses & Maximus Presbyteri & Nicostratus & Rufinus Diaconi, & cæteri cum eis Confessores in custodia constituti, ' æquè ad litteras meas rescripserint, vt scire possetis, fratres charissimi, exempla vobis legenda transmisi. Vos curate quantum potestis pro diligentia vestra, vt scripta nostra, & illorum rescripta ' fratribus nostris innotescant. Sed etsi qui de peregrinis Episcopi collegæ mei, vel Presbyteri, vel Diacones

præsentes

præsentes fuerint, vel superuenerint, hæc omnia de vobis audiant: & si exempla Epistolarum transcribere, [7] & ad suos perferre voluerint, facultatem transcriptionis accipiant. [8] Quamuis & Saturo Lectori fratri nostro mandauerim, vt singulis desiderantibus describendi faciat potestatem, vt in Ecclesiarum statu quoquo modo interim componendo seruetur ab omnibus vna fidei consensio. De cęteris verò quę agenda erunt, sicut & collegis meis plurimis scripsi, pleniùs [10] consilio communi tractabimus, quando conuenire in vnum, permitente Domino, cœperimus. Opto vos, fratres charissimi ac desideratissimi, semper benè valere. fraternitatem salutate. Valete.

Lib. 3. Epist. 17.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXXII.

1 Presbyteris & diaconibus fratribus] *Hoc pacto legunt tum Ms. Afflig. March. Dun. tum Cauchius & Manut. Pessime itaque interiectum reperitur in cæteris excusis.* Romæ consistentibus. *nam ex ipso contextu satis constat, non ad Romanam, sed Carthaginensem Clerum has litteras dirigi.*

2 Quaels litteras ad Clerum Romę agentem fecerim] *Vel ipsum, hoc exordium confirmat nostram lectionem, si enim ad Romanos scriberet, ita potius loqueretur:* Quales litteras ad vos fecerim, *habes autem has supra num. xv. xxuii. & xxix.*

3 quidqoe illi mihi rescripserint] *Epistolis nempe duabus præcedentibus.*

4 quid etiam Moyses & maximos Presbyteri] *Recte Ms. codices omnes adsciscunt* Maximus, *quod desiderabatur in excusis.*

5 æquead litteras meas rescripserint] *hoc etiam recte Manut. pro eo quod erat.* quæ, *habes Epistolas Cypriani ad Confessores num. xvi. & xxv. responsum vero Confessorum supra num. xxvi.*

6 fratribus nostris innotescant] nostris, *non* vestris, *(vti erat ante) legunt constanter* Ms. *Afflig. Dun. & March. Manut. quoque & Morel. Verum:* innotescatis, *legunt. Ms. prior lectio magis Latina est.*

7 & ad suos perferrę voluerint] *Hanc castigationem meam confirmatam reperi in dictis* Ms. *codicibus,* Manut. *quoque & Morel. antea habebatur:* ad vos, *pessime.*

8 Quamuis & Saturo Lectori] *habes eiusdem mentionem supra* Epistola *xxuii. Vocatur autem tum Saturus tum Satyrus.*

9 vna fidei consensio] *vulgata hæc lectio reperitur etiam in* Ms. *cod. quare non placet* Manut. *lectio:* vna & fida consensio.

10 consilio communi] *Error typographicus Remboldi remansit hactenus in excusis* Erasmicis *omnibus, omiserat ille forte fortuna vocem:* communi, *quam tamen habet in veteri excuse & Ms. omnibus.*

AD CLERVM ET PLEBEM de Aurelio Lectore ordinato. D. Cyprian.

EPISTOLA XXXIII.

ARG. *Clero & plebi renuntiat Cyprianus, Aurelium Confessorem à se Lectorem ordinatum; obiter virtutis illius & animi constantiam commendans, quibus etiam vlteriorem gradum in Ecclesia merebatur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS: & Diaconibus. Item Plebi vniuersæ salutem.

IN [1] ordinationibus Clericis, fratres charissimi, solemus vos ante consulere, & mores ac merita singulorum communi cōsilio ponderare: sed expectanda non sunt testimonia humana, cùm præcedunt diuina suffragia: [2] Aurelius frater noster, illustris adolescēs, à Domino iam probatus, [3] & à Deo vocatus est, in annis adhuc nouellus, sed in virtutis ac fidei laude prouectus: minor in ætatis suæ indole, sed maior in honore, [4] gemino hic agone certauit: bis confessus, & bis confessionis suæ victoria gloriosus: & quando vicit in cursu factus extorris, & cùm denuò certamine fortiore pugnauit, triumphator & victor in prælio passionis: quotiens aduersatius prouocare seruos Dei voluit, totiens promptissimus ac fortissimus miles & pugnauit & vicit. Parum fuerat sub oculis ante paucorum quando extorris fiebat, congressum fuisse: & meruit & in foro congredi clariore virtute, vt post magistratus etiam Proconsulem vinceret, & post exilium tormenta superaret. Nec inuenio quid in eo prædicare plus debeam, gloriam vulnerum, an verecundiam morum: quòd honore virtutis insignis est, an quòd pudoris admiratione laudabilis; ita & dignitate excelsus est, & humilitate submissus, vt appareat illum diuinitus reseruatum, qui ad Ecclesiasticam disciplinam cęteris esset exemplo, quomodo serui Dei in confessione virtutibus vincerent, post confessionem, moribus eminerent. Merebatur talis clericæ ordinationis vlteriores gradus & incrementa maiora, non de annis suis, sed de meritis æstimandus: [5] sed interim placuit [6] vt ab officio lectionis incipiat. Quia & nihil magis congruit voci, quæ Dominum gloriosa prędicatione confessa est, quàm celebrandis diuinis lectionibus personare: post verba sublimia

quæ Christi martyrlum prolocuta sunt, Euangelium Christi legere, vnde Martyres fiunt:[6] ad pulpitum, post catastam venire; illic fuisse conspicuum gentilium multitudini, hic à fratribus conspici: illic auditum esse cum miraculo circumstantis populi, hic cum gaudio fraternitatis audiri. Hunc igitur, fratres dilectissimi, à me & à collegis qui præsentes aderant, ordinatum sciatis; quod vos scio & libenter amplecti, & optare tales in Ecclesia nostra quamplurimos ordinari. Et quoniam semper gaudium properat, nec potest moras ferre lætitia. [7] Dominico legit. Interim nobis hoc die auspicatus est, dum dedicat lectionem. Vos orationibus frequenter insistite, & preces nostras vestris precibus adiuuate, vt Domini misericordia fauens nobis, citò plebi suæ & sacerdotem reddat incolumem, & Martyrem cum Sacerdote Lectorem. Opto vos, fratres charissimi, in Deo Patre & Christo Iesu semper benè valere.

ADNOTATIONES in Epistolam XXXIII.

1 In ordinationibus Clericis, &c.) *Locus hic exquirebat tractatum de more in ordinationibus Clericorum olim obseruato, quo (vti alicubi Leo Papa I.) Vota ciuium, testimonia populorum, honoratorum arbitrium, electio clericorum, in ordinationibus considerari solent. Verum ob Epistolæ breuitatem maluimus differre in Epistolam lxviii. ad Clerum & populum Hispaniarum. Hoc hic duntaxat dicimus, diligenter expendenda verba Cypriani*, consolere & mores ac merita singulorum communi consilio considerare, *quibus manifestum fit, non aliud velle ipsum, quam quod olim tum in Episcopis & Presbyteris, tum in Diaconibus requirebat Apostolus* 1. Tim. 2. *Testimonium nempe bonum, etiam ab illis qui foris sunt. Qui mos vsque adeo non in vniuersum sublatus est, vt etiamnum ante ordinationem consulatur populus, num quid impedimenti sciat, cur ab ordinibus repelli quis debeat. Porrò quum supra alicubi aduertauerimus phrasim Cypriani, qua* Clerum, *adiectiue sumere solet: maxime placet hæc lectio* Man. in ordinationibus Clericis, *præsertim quum infra hac eadem epist.* ordinationis Clericæ, *meminerit* Mor. Clericorum; *Ms. vero Camb. & cæteri excusi:* in ordinandis Clericis.

2 Aurelius frater noster] *Fit huius eiusdem mentio Epistola sequente. Supra alterius Martyris Aurelii qui litteras non nosset, facta est mentio* Epistola xxiii.

3 & à Deo vocatus est, in annis.) *Sic Camb. codex antea erat:* & Deo charus, & in annis.

4 gemino hic agone) *Antiquus quidem liber Mor.* geminum agonem, vt post magistratus etiam proconsulem vinceret *Sic Camb. codex, significantius multo quam cæteri, qui:* &c, *legunt. Porro etsi magistratus commune sit nomen omnibus Respub. Præfectis, atque adeo & Proconsulibus, solet Cyprianus pro minoribus duntaxat honoribus ea voce abuti. Sic supra Epistola xvi.* Eant nunc *magistratus, & consules siue proconsules.*

5 vt ab officio lectionis incipiat] *Lectoris officium esse docet Epistola sequenti: vt loco altiore celsitate subnixus, & plebi vniuersa pro honoris sui claritate conspicuus legat præcepta & Euangelium Domini. Quam verò vetus sit, ex locis Anacleti, Ignatii, Dionysii, Areopagita & Canonibus Apostolorum supra citatis Epistola xxiiii. colligere non est difficile. Quæ vero etiamnum seruantur ceremoniæ in ordinatione Lectoris, desumpta sunt ad verbum è Concilio 4. Carthaginiensi cap. 8. vbi ita legitur: Lector cùm ordinatur, faciat de illo verbum Episcopus ad plebem, indicans eius fidem ac vitam atque ingenium. Post hæc spectante plebe tradat ei codicem de quo lecturus est, dicens ad eum: Accipe & esto Lector verbi Dei, habiturus si fideliter & vtiliter impleueris officium, partem, cum iis qui verbum Dei ministrauerunt. E quo eodem Concilio desumpta sunt etiam formæ ordinationis Psalmistæ & Ostiarii. Porro preces in Lectoris ordinatione iam olim vsitatas, habes in Const. Clem. lib. 8. cap. 18.*

6 ad pulpitum, post catastam venire) *Pulpitum suggestum vocat vnde lectiones recitari solent coram populo. Catasta vero propriè locus erat editior, in quo serui venales exponebantur,* ἀπὸ τοῦ καταστάσαι, *id est, ab exponendo dictus. Ad quam significationem proxime accedit Cyprianus, dum catastam (quantum quidem mihi videtur) intelligit locum eminentiorem, in quo de Martyribus sumebatur supplicium, quo & alludere videtur* Romanus *Martyr. apud Pruden. sic exclamans, Audite cuncti, clamo longè ac prædico, emitto vocem de Catasta celsior. Confirmat hanc meam sententiam vox Græca* τὰ βάθρα, *quam huic synonymam viri docti quidam adnotarunt. Deinde & illud quod hodiéque in Hispaniis, locus in quo serui venum exponuntur (vt ex relatione fide dignorum comperi) similis sit locis illis editioribus, in quibus sontes plectuntur, quam Gallis passim reperire est, & lingua patria:* la gehenne, *nuncupantur. Confirmat eandem allusio Catasta ad pulpitum qua vtitur Cyprianus. Neque vero me latet altera huius vocis acceptio, apud Prudentium, pro ipsis tortorum instrumentis, dum Hymno* I. περὶ στεφάνων *dicit: Verborum post vim crepentum, post catastas igneas: verum non video qui illa loco præsenti quadrare queat. Multo adhuc minus illa, quæ catastam compedes ligneas quidam dicunt, quibus seruorum pedes constringebantur.*

7 Dominico legit] *Diem Dominicum haud dubie intelligit, cuius institutionem factam iam inde ab Apostolorum temporibus D. Ioan. Apocalyp. testatum facit: Fui inquit, in spiritu Dominica die, quem vocat D. Paul. 1. Cor. 16. Vnam Sabbati more Iudæorum, quomodo etiam ab Euangelistis, nunc vna, nunc prima Sabbati vocatur, id est, (vt interpretantur veteres) prima post Sabbatum. Quo die quum resurrexisse Christum, ex Euangeliis constet, recte ne quid commune haberent cum Iudæis, mutarunt diem Sabbati in diem Dominicum Apostoli. Huc pertinet illud Clementis Const. Apost. l. 2. c. 63. die Dominico diligentius conuenire laudem Deo laturi, qui per Iesum cuncta condidit, & illum ad nos misit, & à mortuis excitauit. Nam quam excusationem afferre potest Deo, qui in hoc die non conuenit ad audiendum salutarem de resurrectione sermonem, in quo tres orationes stantes concipimus, in memoriam illius qui tertio die resurrexit. Prophetarum lectio habetur, Euangelii prædicatio, & sacrificii oblatio, atque sacrificii dispensatio? Quæ verba prolixiùs citauimus,*

quod iis contineatur modus celebrandi diei Dominici, idem qui etiamnum celebratur, similia Iust. Martyr Apolog. 2. ad Anto. Pium.

8 Interim nobis] *Sic Manus. quod magis placet quam quod antea erat:* vobis.

9 dum dedicat lectionem] *Phrasis Tertull. vsitata li. 1. contra Marcionem, de Resurrectione carnis, de Pœnitentia & de Monogamia; qua dedicandi voce pro incipere seu initiari vtitur, quomodo etiam hic Cyprianus.*

AD CLERVM ET PLEBEM de Celerino Lectore ordinato

EPISTOLA XXXIV.

ARG. *Pen. eiusdem est cum præcedenti, præterquam quam quod multis commendet Celerini in confessione fidei constantiam vtramque autem in secessu scriptam, ipsæ contextus circonstantiæ satis indicant.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS, & Diaconibus, & Plebi vniuersæ, fratribus, salutem.

Lib. 4. Epist. 5. GNOSCENDA [1] & amplectenda sunt, fratres dilectissimi, beneficia diuina, quibus Ecclesiam suam Dominus illustrare temporibus nostris & honestare dignatus est, [2] commeatum dando bonis Confessoribus suis & Martyribus gloriosis; vt qui sublimiter Christum confessi essent, Clerum postmodum Christi ministeriis ecclesiasticis adornaret. Exultate itaque & gaudete nobiscum lectis litteris nostris, quibus ego & collegę mei, qui præsentes aderant, referimus ad vos, [3] Celerinum fratrem nostrum virtutibus pariter & moribus gloriosum, Clero nostro nō humana suffragatione, sed diuina dignatione coniunctum. [4] Qui cùm consentire dubitaret Ecclesiæ, ipsius admonitu & hortatu in visione per noctem compulsus est, negaret. Nobis suadentibus; cui plus licuit, & coëgit; quia nec fas fuerat nec decebat sine honore Ecclesiastico esse, quem sic Dominus honorauit cælestis gloriæ dignitate. [5] Hic ad temporis nostri prælium primus, hic inter Christi milites antesignanus, hic inter persecutionis initia feruentia [6] cum ipso infestationis principe & auctore congressus; dū inexpugnabili firmitate certaminis sui aduersarium vincit, vincendi cęteris viam fecit; non breui compendio vulnerum victor; sed adhærentibus diu & permanentibus pœnis lōgę collucationis miraculo triumphator. Per decem & nouem dies custodia carceris septus, [7] in neruo ac ferro fuit. sed posito in vinculis corpore, solutus ac liber spiritus mansit. Caro famis, ac sitis diuturnitate contabuit; sed animam in fide & virtute viuentem nutrimentis spiritalibus Deus pauit. Iacuit inter pœnas pœnis suis fortior, inclusus includentibus maior, iacens stantibus celsior, [8] vincientibus firmior vinctꝰ, sublimior iudicātibus iudicatus; & quamuis ligati neruo pedes essent, calcatus serpens & obtritus & victus est. Lucent in corpore glorioso clara vulnerum signa, eminent & apparent [9] in neruis hominis, membris longa tabe consumptis, expressa vestigia. Sunt magna, sunt mira, quæ de virtutibus eius ac laudibus fraternitas audiat. Et si aliquis Thomæ similis extiterit, qui minus auribus credat; nec oculorum fides deest, [10] vt quis quod audit, & videat. In seruo Dei victoria gloria vulnerum fecit, gloriam cicatricum memoria custodit. Nec rudis iste aut nouus est in Celerino charissimo nostro titulus gloriarum: per vestigia cognationis suæ graditur, parentibus, ac propinquis suis honore consimili diuinæ dignationnis æquatur. Auia eius Celerina iam pridem Martyrio coronata est, item patruus eius & auunculus [11] Laurentinus & Ignatius, in castris & ipsi quondam sæcularibus militantes, sed veri & spiritales Dei milites, dum diabolum Christi confessione prosternunt, palmas à Domino & coronas illustri passione meruerunt. [12] Sacrificia pro eis semper, vt meministis offerimus, [13] quoties Martyrū passiones & dies anniuersaria commemoratione celebramus. Nec degener ergo esse, nec minor poterat, quem sic domesticis exemplis virtutis ac fidei prouocabat familiæ dignitas & generosa nobilitas. Quod si in familia sæculari prædicationis & laudis est, [14] esse Patricium, quanto maioris laudis & honoris est, fieri in cœlesti prędicatione generosum; Non inuenio quem beatiorem magis dicam, vtrumne illos de posteritate tam clara, an hunc de origine gloriosa. Ita æqualiter apud eos recurrit & commeat diuina dignatio, vt & illorum coronam dignitas sobolis illustret, & huius gloriam sublimitas generis illuminet. [15] Hincad nos, fratres dilectissimi, cum tanta Domini dignatione venientem, testimonio & miraculo eiusipsius; qui se persecutus fuerat, illustrem, quid aliud quàm [16] super pulpitum; id est, super tri-

bunal Eccleſiæ oportebat imponi, vt loci altioris celſitate ſubnixus, & plebi vniuerſæ pro honoris ſui claritate conſpicuus, legat ² præcepta & Euangelium Domini, quæ fortiter ac fideliter ſequitur? vox Dominum confeſſa in his quotidie, quæ Dominus locutus eſt, audiatur? ³ Viderit an ſit vlterior gradus ad quem profici in Eccleſia poſſit. Nihil eſt in quo magis Confeſſor fratribus proſit, quàm vt dum Euãgelica lectio de ore eius auditur, Lectoris fidem quiſquis audierit, imitetur. ⁴ Iungendus in lectione Aurelio fuerat, cum quo & diuini honoris ſocietate cõiunctus eſt, cum quo omnibus virtutis & laudis inſignibus copulatus eſt, pares ambo, & vterque conſimiles, in quantum gloria ſublimes, in tantum verecundia humiles, quantum diuina dignatione promoti, tantum ſua quiete & trãquillitate ſummiſſi, & virtutum pariter & morum ſingulis exempla præbentes, & congreſſioni & paci congruentes, illic robore, hic pudore laudabiles. In talibus ſeruis lætatur Dominus, In eiuſmodi Confeſſoribus gloriatur, ⁵ quorum ſecta & conuerſatio ſic proficit ad præconium gloriæ, vt magiſterium cæteris præbeat diſciplinæ. Ad hoc eos Chriſtus eſſe hîc in Eccleſia diu voluit, ad hoc de media morte ſubtractos, quadam dixerim reſurrectione circa eos facta, incolumes reſeruauit; vt dum nihil in honore ſublimius, nihil in humilitate ſubmiſſius à fratribus cernitur, hos eoſdem fraternitas ſectata comitetur. Hos tamen lectores
Eccl. 26. interim conſtitutos ſciatis, quia oportebat
Mat. 5. lucernam ſuper candelabrum poni, vnde omnibus luceat, & glorioſos vultus in loco altiore conſtitui, vbi ab omni populo circumſtante conſpecti incitamentum gloriæ videntibus præbeant. Cæterum ⁶ Presbyterii honorem deſignaſſe nos illis iam ſciatis, ⁷ vt & ſportulis iiſdem cum Presbyteris honorentur, ⁸ & diuiſiones menſurnas æquatis quantitatibus partiantur, ſeſſuri nobiſcum prouectis & corroboratis annis ſuis, quamuis in nullo minor poſſit videri ætatis indole, qui cõſummauit ętatem gloriæ dignitate. Opto vos, fratres chariſſimi & deſideratiſſimi, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XXIV.

1 Agnoſcenda & amplectenda ſunt] *hoc pacto codex Cambr. qui ſolus hanc & præcedentem epiſtolam, complectebatur inter Ms. Manut. quoque & Morel. pro quo antea erat:* complectenda.

2 commeatum dando bonis Confeſſoribus ſuis] *Rectè Manut. & Morel.* bonis, *pro eo quod ob vicinitatem litterarum irrepſerat in textum:* nobis; *Commeatum autem cum his tum ſupra epiſtola 9. & infra epiſtola ad Antonianum, pro liberatione accipit Cyprianus imitatus Tertulliani phraſin lib. de pœnitentia. Qua vtitur etiam D. Ambr. ora. funeb. Satyr. fratris. Metaphora à militibus ſumpta, quibus dum venia datur vt poßint ad tempus abeſſe à Caſtris vel negotiorum vel valetudinis gratia, commeatus dari dicitur. Libro tamen de mortalitate in alia ſignificatione hac voce vti videtur.*

3 Celerinum fratrem noſtrum] *Facta eſt etiam ſupra Celerini mentio epiſtolis 16. 21. & 23. è quibus locis, & iis quæ latius in laudem ipſius hic proferuntur (vti & ex hiſtoria Euſebii) hæc licet colligere. Fuiſſe Celerinum, ſiue Africanus fuerit, ſiue Romanus, vnum ex iis, qui ſtatim à Paſsione Fabiani Pontificis perſecutionis impetu primo, cum Myſe & Maximo, Nicoſtrato, Rufino, Vrbano, & Sidonio, Romæ in carcerem rapti ſunt, qui præter cæteros, omnia tormentorum genera ſuperarit. Poſtmodum autem perſecutione ad breuiſſimum tempus aliquantulum remiſſa, rediit in Africam: atque inuitus ſed viſione nocturna admonitus, ordinatus fuit in Lectorem. Poſtea vero etiam in Diaconum, ſi Martyrologiis Bedæ, Adonis & Vſuardi creditur, quorum Beda & Ado verba etiam ipſa huius epiſtolæ interſerunt. Feſtum eius celebratur ad 3 Nonas Februa. atque vna ſanctorum Martyrum Celerinæ eius auiæ, Laurentini & Ignatii quorum in hac epiſtola fit mentio.*

4 qui cum conſentire dubitaret Eccleſiæ, ipſius admonitu] *ſubaudi diuinæ dignationis. Quo modo ſi diſtinguamus, vti & facit Camb. codex, ſenſus erit clarior? quum alioqui ſit intricatiſſimus*

5 Hic ad temporis noſtri prælium primus] *ſimiliter prorſus ſupra epiſtola 25. vos, inquit, primores & duces ad noſtri temporis prælium facti.*

6 cum ipſo infeſtationis principe & auctore] *Quantum conicere licet Decium imperatorem intelligit qui primus ea ætate perſequutionis auctor fuit.*

7 in neruo ac ferro fuit] *Neruus vinculi genus eſt quo pedes aut ceruices impediuntur. Hinc illud Catonis: fures priuatorum furtorum, in neruo atque in compedibus ætatem agunt, fures publici in auro atque in purpura. Plautus quoque in Aulularia, vinculorum genera enumerat. Neruos catenas, numellas, pedicas, boias, hinc viſitata phraſis ſcripturæ: mitti in neruum 2. Para. 16. Iob. 13. & 33. ac Hierem. 22.*

8 vincientibus firmior vinctus *Antiquus quidam codex Morelli legit:* vincentibus firmior victus, *non male.*

9 in neruis hominis] *Elegans tranſitus à neruo vinculi genere, ad neruos humanos, quare hæc verba rectè denuo adiecta ſunt à Manut. & Morel. præſertim quum reperiantur in excuſis duobus veteribus.*

10 vt quis quod audit & videat] *Sic veteres excuſi & Manut. pro eo quod vitioſe cæteri:* quiſquis.

11 Laurentinus & Ignatius] *Sic legunt Martyrologia ſupradicta, & duo Ms. quæ ſunt apud Gulielmitas Brugenſes; quare reſtituendum hic nomen Laurẽtii quod vulgo legitur; & reponendum:* Laurentinus, *vti fecerunt Manut. & Morellus. Retinendum, more, cum excuſis & Ms. Cambron.* Ignatii *nomen, quum nuſquam præterquam apud Manut. & Morellum:* Egnatius, *legatur.*

12 sacrificia pro eis semper vt meministis offerimus] *Quid hic pro eis? Martyribus nempe hoc infra epist. 37. ob commemorationes eorum dicit. Nihil itaque obstat huic loco, quod alicubi dicit D. August. Iniuriam facit Martyri qui orat pro Martyre. Neque enim ignorabat superfluum id fore Cyprianus, qui non vno in loco (quemadmodum supra epist. 16. diximus) docet, Christi Martyres statim gaudiis superis perfrui, quod & hoc ipso loco satis indicat cùm dicit, Martyres istos palmas & coronas commeruisse. Pro Martyribus igitur sacrificia offerre, Cypriano idem est, quod pro commemoratione eorum, non ad delictorum expiationem. Sunt qui hoc interpretentur ad gratiarum actionem: sed non placet, tu ob verba Cypriani modo citata, tum quod eodem modo interpretetur Cyrillus Hierosolymitanus in suis catechesibus, verba illa Missæ Græcorum: Etiam offerimus tibi pro omnibus qui à sæculo tibi placuerunt sanctis, &c. Atque hoc sacrificium (inquit) tibi offerimus, vt memores simus, primùm eorum qui dormierunt, Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, vt Deus orationibus, & intercessionibus eorum, nostram deprecationem suscipiat: Deinde vt in memoria habeamus sanctos Patres qui dormierunt, atque Episcopos, & deinde omnes qui nos præcesserunt, magnam vtilitatem credentes accessuram eorum animabus, pro quibus offertur ex oratione sancti & tremendi sacrificii. Atque & commemorationis vox tum D. August. tract. 84. in Ioannem. tum hodieque in canone Missæ vsitata, magis confirmat priorem sententiam.*

13 quoties Martyrum passiones & dies anniuersaria commemoratione celebramus] *Ex his verbis facilè est deprehendere lapsum Rhenani, qui existimat ex his memoriis Martyrum postea exortos dies Martyrum festos; quum potiùs è contrario hinc liqueat, tum demum celebratam Martyrum commemorationem, quum dies eorum passionis anniuersariis celebrarentur. Constat igitur ex hoc loco, iam ætate Cypriani celebrata non duntaxat festa illa solennia Natiuitatis, Epiphania siue Theophania, Pascha, Ascensionis, & Pentecostes (quæ iam ab ipsis Ecclesiæ incunabulis celebrata neminem existimo negare posse) verum & Apostolorum & Martyrum, si qui pro Christo mortem perpessi essent. Id ipsum confirmat, quod præcipit epistola infra 37. Cyprianus, dies adnotari quibus excederunt Martyres, idque vt commemorationes eorum inter Martyrum memorias, & oblationes ac sacrificia ob commemorationes eorum celebraret. Neque vero etiam ante diuum Cyprianum id vsitatum fuisse manifestum fit ex Origene: qui hom. quadam in illud Matthæi, vox in Rama: Bene, inquit, & secundum voluntatem Dei Innocentium memoriam sancti Patres celebrari mandarunt sempiternam in Ecclesiis, velut pro Domino morientium, velut pro Iudæis & gentibus credituris, velut etiam pro ipsis parentibus. Origene vetustior Tertul. de corona militis. Oblationes, inquit, pro defunctis, pro natalitiis, annua die facimus. Quod quam sinistrè detorqueat Rhenanus ad dies natalitios Ethnicorum, nemo ignorare meritò debeat, qui natalitia Martyrum, pro die passionis eorum apud veteres vsurpata repererit. Vt enim omittam Iurisperitos, qui natalem diem, de die tam quo quis natus est quam quo decessit, accipiunt, vt prætereum D. Aug. Prudentium, Paulinum, Nolanum & alios illius sæculi patres, certe Concil. Laodic. can. 51. & 52. disertis verbis Natalitia Martyrum in Quadragesima celebrari vetat. Et vt adhuc altius huius vocis originem repetamus, vtitur Smyrnensis Ecclesia apud Eusebium lib. 4. hist. Eccles. cap. 15. dum diem mortis Diui Polycarpi discipuli Diui Ioannis Euangelistæ* τὴν γενέθλιον ἡμέραν *nuncupant, pro quo diem passionis vertit* παραφραστικῶς *Rufinus: Quo in loco (inquiunt) etiam nunc præstante Domino solennes agimus celebresque conuentus, maxime quidem in die passionis eius, sed & quum eorum memorias qui prius passi fuerant, celebramus, vt sequentium animi ad præcessorum viam exemplis insignibus suscitentur. Quem locum eo lubentiùs citauimus, quod inde manifestum fit, solennes conuentus in natalitiis Martyrum vsitatos, iam inde ab Apostolorum temporibus. Atque adeo rectè Patres Concilii Gangrensis ante annos amplius quam mille ducentos anathemate damnant canon. 20. Eustachium & suos complices, qui* τὰς συνάξεις τῶν μαρτύρων, *id est, collectas quæ per Basilicas Martyrum fiebant, vel etiam quæ ibidem celebrabantur oblationes memoriasque ipsorum, spernendas duxerint. Si quis adhuc vicinum Apostolorum ætati requirat testimonium, legat cap. 39. lib. 8. Apostol. Const. Clementis, vbi festorum tum Apostolorum tum D. Stephani & aliorum Martyrum fit mentio. D. Virginis festorum eadem est ratio, vtpote quam non minore celebritate cultam oportuit quam ipsos Apostolos: neque dubito, quin vetustissimam quoque illorum quorundam originem reperiet alicubi diligens Lector. Certe Dormitionis siue Adsumptionis festum, celebratum constat, iam ab ætate D. Hieronym. & Aug. festum etiam quod hodie Purificationis olim teste Beda* ὑπαπάντη *dicebatur, celebrat Homilia de luminibus siue secundis Epiphaniis D. Gregorius Nazianzenus. In vsu erant etiam tempore Sergii primi Pontificis præter iam dicta Annunciationis & Natiuitatis Mariæ festa, teste Micrologo: qui etiam festum Inuentionis crucis Eusebio Papa ascribit Petro 32. Sed hæc hactenus.*

14 esse Patricium] *Patricii, teste Liuio, propriè dicebantur, primorum Senatorum à Romulo creatorum posteri, ad hos alludit Cyprianus. Erat tamen (vel Cicerone teste ad Brutum) etiam Patricius magistratus, quem ita describit Cassiodorus Senator libro Variarum sexto, vt præfectura prætorio fuerit dignior.*

15 huncad nos, &c. venientem] *Romæ venisse Celerinum constat ex Epistola supra 16 porro quale miraculum contigerit in illius confessione non potui deprehendere. Videtur ad illud alludere supra epist. 23. Lucianus, dum ab illo victum dicit maiorem anguem mocatorem Antichristi.*

16 super pulpitum, id est, super tribunal Ecclesiæ] *Alludit ad similitudinem vtriusque. erat enim tribunal locus excelsus, è quo ius tribubus reddebatur.*

17 præcepta & Euangelium Domini] *Sic Mc. Manut. quoque & Morellus, cæteri excusi:* præcepta Euangelij Domini.

18 Videritan sit vlterior gradus] *phrasis Cyprianica; de qua supra epistola 2. sub finem.*

19 iungendus in lectione Aurelio fuerat] *Rectè sic Manut. & Morel. pro eo quod erat:* in oratione, *nam & consentit Camb. codex. Patet autem hinc, prius fuisse ordinatum Aurelium, atque adeo scriptam hanc prius epistolam præcedentem.*

20 quorum secta] R*ursum hic secta in bonam partem accipitur, vide supra epist. 23.* de media morte. *Sic Camb. 2. codex & vetus excusus, Manut. & Morel. male igitur prius legebatur:* nocte.

21 Presbyterij honorem] *Hoc loco Presbyterium accipit pro ipso ordine, alibi verò pro congregatione Presbyterorum, de hac in plurimis epist. sequentibus & infra 47.*

22 vt & sportulis iisdem cum Presbyteris honoretur] *Quid sportula, infra dicemus epist. 66. ad Clerum & plebem Furnitanorum, vbi sportulantes fratres dicit.*

25 & diuisiones mensurnas æquatis quantitatibus partiantur] *Sic Manut. pro eo quod omnes excusi & plerique* Ms. diuisiones mensuræ, *& rectius meo quidem iudicio. Nam mensurnum Latinè dici adnotauit iam olim Priscianus (vti mihi primus admonuit Lud. Carrion. I.C. cognatus meus) lib. 2. mensis, inquit, mensurnus facit, sic enim Cicero posuit pro menstruo in primo Rhetoricorum. Pars quædam æternitatis, cum alicuius annui mensurni, diurni, nocturni, & vespertini certa significatione. Quare rectè etiam à Calepino, contra quàm ab aliis, ita citatur hic Ciceronis locus : præsertim quum & Ms. quidam sic legant. Quare etiam non placet quod habet Ms. Anglicus Io. Clementis cod.* diuisiones menstruas.

AD EOSDEM DE NVMIDICO ordinato Presbytero.

EPISTOLA XXXV.

A R G. *Nunciat Clero & Plebi, Numidicum à se ordinatum Presbyterum, paucis dignitatem illius commendans.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus & plebi vniuersæ, charissimis ac desideratissimis fratribus, S.

lib. 4. Epist. 10.

NVNCIANDVM [1] vobis fuit, fratres charissimi, quòd pertineat & ad communem lætitiam, & ad Ecclesiæ nostræ maximam gloriam. Nam admonitos nos & [2] instructos sciatis dignatione diuina, vt [3] Numidicus [4] Presbyter ascribatur presbyterorum Carthaginiensium numero, & nobiscum sedeat in Clero, luce clarissima confessionis illustris, & virtutis ac fidei honore sublimis; qui hortatu suo [5] copiosum Martyrum numerum lapidibus & flammis necatum antè se misit: quique vxorem adhærentem lateri suo, concrematam simul cum cæteris (vel conseruatam dixerim) lætus aspexi. Ipse semiustulatus & lapidibus obrutus, & pro mortuo derelictus, dum postmodum filia sollicito pietatis obsequio cadauer patris inquireret, semianimis inuentus, & extractus, & refocillatus à comitibus; quos ipse præmiserat, remansit inuitus, sed remanendi, vt videmus, hæc fuit causa, vt eum Clero nostro Dominus adiungeret, & desolatam [6] per lapsum quorundam [7] Presbyterij nostri copiam gloriosis sacerdotibus adornaret. [8] Et promouebitur quidem, cùm Deus permiserit, ad ampliorem locum religionis suę, quando in præsentiam protegente Domino venerimus. Interim quod ostenditur fiat, vt cum gratiarum actione suscipiamus hoc Dei munus, sperantes de misericordia Domini eiusmodi ornamenta complura, vt redintegrato Ecclesię suę robore, tam mites & humiles faciat in consessus nostri honore florere. [10] Opto vos, fratres charissimi ac desideratissimi, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXXV.

1 Nunciandum vobis fuit] *Particula* : fuit, *errore quodam omissa in editione Remboldi, desiderata est hactenus; quare rectè restituta est in suum locum à Manut. & Morel. vtpote quam habent non Ms. modo, sed & vetus excusus eadem.*

2 instructos sciatis dignatione diuina] *Sic epistola præcedenti, diuinæ dignationis admonitu suscepisse dicit Celerinum Lectoris officium, epistola quoque 33. præcessisse ordinationem Aurelii suffragia diuina. Hinc collige, non prophanas, sed sacras iam olim habitas ordinationes Clericorum, non modo Hypodiaconorum, Diaconorum, Presbyterorum, sed & Lectorum; vsque adeo vt ferè signa quæpiam diuinitus ante ordinationem illorum contingerent.*

3 Numidicus] *Huius quoque fit mentio infra epistola 38. 39. & 40. Fuit enim vnus Vicariorum D. Cypriani.*

4 Presbyter adscribatur Presbyterorum Carthaginiensium numero] *Sic excusi omnes* Ms. *Cambr. & Pissig. codices non male* : Presbyterij Carthaginiensis. *Presbyterorum autem ordinem fuisse ipsa Apostolorum ætate; etiam distinctum ab Apostolorum & episcoporum ordine, ex scripturis perspicuum est. Quid enim aliud sibi vult D. Paulus ad Titum 1. dum per singulas ciuitates Presbyteros mandat constitui, quod idipsum quoque D. Paulum & Barnabam fecisse per singulas Ecclesias patet Act. 13. Quæ si minus satisfaciant, vtpote quæ de Episcopis quidam intelligant: quid dicent ad illud Act. 15. Statuerunt vt ascenderent Paulus & Barnabas ad Apostolos & Presbyteros in Ierusalem; & rursum paulo post (vbi Latinè expressit vocem Græcam interpres) suscepti sunt ab Ecclesia & Apostolis & senioribus. & iterum : Conueneruntque Apostoli & seniores. &, Tunc placuit Apostolis & Senioribus. Quid ad illud Pauli. 1. Tim. 5. Qui bene præsunt Presbyteri, duplici honore digni sunt. Probatur idipsum multis Canon. Apostolorum, præsertim autem 2, 30. 33. & 38. qui expressam continent inter Episcopum & Presbyterum distinctionem. Ignatii etiam epistolis ad Trallianos, ad Magnesianos, & Philadelphienses, rursum epistola Dionysii Areopagitæ ad Demophilum, & Clementis Rom. Constit. Apostolicis, præsertim c. 32. lib. 2. vbi eadem ferè verba repetit est, quæ apud D. Ignatium, & lib. 8. 24. c. Quo loco, & similiter Concil. 4. Carthagin. c. 3. ordinationem habes Presbyteri eandem penè, quæ etiamnum obseruatur in Eccles. Item Anacleti Papæ epist. 2. vbi Presbyt. non tam ab ætate quam sapientia senes nuncupatos exēplis docet, & Episc. in locum Aaronis & Moysis, Presbyt. verò in locū 70. Seniorum (qui Græcè πρεσβύτεροι appellantur) successisse.*

tessisse, Zepherinus etiam ordinationis Presbyteri & Diaconi meminit.

5 copiosom Martyrum numerum] *Sic Ms. & excusi omnes, pro quo reposuit Manut.* gloriosum, *sed minus arridet.*

6 per lapsum] *Hic rursum negligentia Remboldi omissa fuerunt hæc vocula in omnibus editionib. Erasmicis, nam vetus codex & Ms. omnes, illas habent.*

7 Presbyterii nostri] *Presbyterium hoc loco accipit pro collegio Presbyterorum. Epist. vero præcedenti pro ipsorum officio.*

8 Et promouebitur quidem] *Intelligit promotionem ad Episcopatum, ad quem tamen an Numidicus postea promotus sit nescio, certe nulla eius fit mentio in Synodo Africana. Patet autem ex hoc loco, scriptam hanc Epistolam in secessu Cypriani.*

9 ornamenta complura] *Sic Manut. & Morellus pro eo quod cæteri omnes tam Ms. quam excusi:* compleri, *prius magis placet.*

10 Opto vos, charissimi ac desideratissimi, semper bene valere] *Etiam ex hac clausula quæ desiderabatur in vulgatis codicibus, manifestum fit, sequutum Erasmum per omnia, exemplar atque adeo & errores Typographicos Remboldi. Nam tum excusi veteres tum Ms. omnes hanc habent. Manut. quidem paulò aliter,* Opto vos, fratres charissimi, in Domino permanere, *sed prior lectio est Ms. codicum, & frequentius a Cypriano vsitata; quare illam malo.*

AD CLERVM DE CVRA pauperum & peregrinorum.

EPISTOLA XXXVI.

ARG. *Titulus plus satis indicat. Non autem à principio secessus scriptam hanc Epistolam verisimile fit, ex eo quod nonam vti loquitur portionem mittat, qua subueniatur pauperibus: imo eodem pene tempore scriptam, quo Epistola 40. nempe sub finem secessus, ex iisdem pene vtriusque Epistolæ verbis colligitur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS, & Diaconibus fratribus charissimis, salutem.

Lib. 3. Epist. 24.

ALVTO vos, fratres charissimi, per Dei gratiam incolumis, optans citò ad vos venire, vt desiderio tam meo quàm vestro & omnium fratrum satisfiat. [1] Oportet nos tamen paci communi consulere, & interdum quamuis cum tædio animi nostri deesse vobis, ne præsentia nostri inuidiam & violentiam gentilium prouocet; & simus auctores rumpendæ pacis, qui magis quieti omnium consulere debemus. Quando ergo vos scripseritis rebus compositis me venire debere, aut si antè dignatus fuerit Dominus ostendere, tunc ad vos veniam. [2] Vbi enim mihi aut melius possit esse, aut lætius quàm illic, vbi me Deus & credere voluit & crescere? Viduarum, & infirmorum & omnium pauperum curam pero diligenter habeatis: sed & peregrinis, si qui indigentes fuerint: sumptus suggeratis [3] de quantitate mea propria, quam apud Rogatianum compresbyterum nostrum dimisi: quæ quantitas ne fortè iam vniuersa erogata sit, misi eidem per Naricum Acoluthum aliam portionem, vt largiùs & promptiùs circa laborantes fiat operatio. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXXVI.

1 Oportet nos tamen paci communi consulere] *In legitimum absentiæ Episc. causam, de qua supra plura. epist. 6. & 15. habes eandem eisdem pene verbis infra epist. 40.*

2 vbi enim mihi aut melius possit esse aut lætius, &c.] *Manut. & Morel. hiatum, qui reperitur in omnibus cum Ms. tum excusis quos reperire licuit, quisque pro virili supplere conati sunt. Ille quidem hoc pacto:* quam illic vbi me Dominus esse decreuit, *hic autem & mea sententia rectius:* quàm illic vbi me Deus & credere voluit & crescere

3 De quantitate mea propria) *Diuidebantur olim bona Ecclesiæ in partes 4. quarum vna erat Episcopi, aut duæ si mauis: nam illi concredebatur pars pauperum. An de illa quantitate hic loquatur, an alio quopiam suo patrimonio, dicemus infra ad epistolam vltimam.* Misi eidem per Naricum Acoluthum) *de officio Acoluthi infra epistola 55. Narici non fit alibi mentio. Rogatiani vero Presbyteri supra facta est mentio ad epistolam 7.*

AD CLERVM VT CONFESsoribus in carcere constitutis omnis humanitas præbeatur.

EPISTOLA XXXVII.

ARG. *Hortatur Clerum suum, vt omnis humanitas & cura adhibeatur circa Confessores, tum viuos, tum in carcere defunctos; vt dies mortis eorum diligenter adnotentur ad celebrandam quotannis eorum memoriam, denique vt pauperum etiam non obliuiscantur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus, salutem.

Lib. 3. Epist. 6.

VANQVAM ' sciam vos, fratres charissimi, litteris meis frequēter admonitos esse, vt gloriosa voce Dominum confessis, & in carcere constitutis omnis diligentia præbeatur: tamen identidem vobis incumbo, ne quid ad curā desit iis, quibus ad gloriā nihil deest. ' Atque vtinam loci & gradus mei cōditio permitteret, vt ipse nunc præsens esse possem: promptus & libens solemni ministerio cuncta circa fortissimos fratres nostros dilectionis obsequia complerem. sed ' officium meum vestra diligētia repræsentet, faciat omnia quæ fieri oportet circa eos, quos in talibus meritis fidei ac virtutis illustrauit diuina dignatio. ' Corporibus etiam omnium, qui etsi torti non sunt in carcere, tamen glorioso exitu mortis excedunt, impertiatur & vigilātia, & cura propensior. neq; enim virtus eorū aut honor minor est, quo minus ipsi quoq; inter beatos Martyres aggregentur. Quod in illis est, tolerauerunt quidquid tolerare parati & prompti fuerunt. Qui se tormentis & morti sub oculis Dei obtulit, passus est quidquid pati voluit. Non enim ipse tormentis, sed tormenta ipsi defuerunt. Matt. 10. ' Qui in me confessus fuerit coram hominibus, & ego in illo cōfitebor coram Patre meo, dicit Dominus, Confessi sunt. Qui Luc. 12. tolerauerit vsque ad finem hic saluus erit, dicit Dominus. Tolerauerunt, & ad finem vsque incorrupta & immaculata virtutum suarum merita pertulerunt. Et iterum scri- Mat. 10. Apoc. 2. ptum est: Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ. Vsque ad mortem fideles, & stabiles, & inexpugnabiles perseuerauerunt. Cùm voluntati & confessioni nostræ in carcere & vinculis ' accedit & moriendi terminus, consummata Martyris gloria est. ' Denique & dies eorum quibus excedunt annotate, vt commemorationes eorum inter memorias Martyrum celebrare possimus: quamquam ' Tertullus fidelissimus & deuotissimus frater noster ' pro cætera sollicitudine, & cura sua, quam fratribus in omni obsequio operationis impertit, (qui nec illic circa curam corporum deest) scripserit & scribat, ac significet mihi dies quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitatem gloriosæ mortis exitu transeunt, & celebrentur hic à nobis oblationes & sacrificia ob commemorationes eorum, " quæ citò vobiscum Domino protegente celebrabimus. " Pauperibus quoque, vt sæpè iam scripsi, cura ac diligentia vestra non desit, iis tamen, qui in fide stantes, & nobiscum fortiter militantes, Christi castra non reliquerunt: quibus quidem nunc maior à nobis & dilectio & cura præstanda est, quod nec paupertate adacti, nec persecutionis tempestate prostrati: cum Domino fideliter seruiunt, cæteris quoque pauperibus exemplum fidei præbuerunt. Opto vos, fratres charissimi ac desideratissimi, semper benè valere, & nostri meminisse. Fraternitatem meo nomine salutate. " Valete.

ADNOTATIONES IN Epistolam. XXXVII.

1 Quanquam sciam vos, fratres chariss. litteris meis frequenter admonitos] *Ipsam huiusce Epistolæ exordium (vt supra quoque adnotauimus ad Epistol. 15.) satis arguit, non sub initium, sed sub finem potius secessus conscriptam, nempè post frequentes eadem de re litteras, quas habes supra 5. 6. & præcedentem.*

2 atque vtinam loci & gradus conditio permitteret] *Locum, secessum haud dubie intelligit, gradus vero nomine quantum quidem mihi videtur, Episcopatum, vtpote quum solus pene quæreretur ad supplicium Episcopus.*

3 officium meum vestra diligentia repræsentet] *Sic Ms. Affllig. Dun. & Marchin. Cauchius quoque, Manut. & Morellus, pro eo quod erat:* præsentet, *minus recte. Nam repræsentare pro referre vsurpat quoque Cyprianus infra lib. de bono patientiæ, et Epistola ad Lucium Papam, & Tertull. de patientia. Eadem significatione dixit alicubi Horatius. Virtutem ne repræsentet moresque Catonis.*

4 corporibus etiam omnium, &c.] *Sedulo hortatur ad impendendam curam corporibus Confessorum, qui in carcere decesserant, non secus atque Martyrum. E quo loco imprimis confirmatur mea sententia de differentia Confessorum & Martyrum, vt Martyres non dicantur Cypriano proprie, nisi passi sunt, vti habes supra Epist. 9. Colligitur deinde, peculiarem quandam curam adhibitam corporibus defunctorum Martyrum, vt nempe honorifice magis sepelirentur quam cæteri fideles, hinc Act. 7. legitur de D. Stephano. Sepelierunt eum viri timorati, & fecerunt planctum magnum super eum. Quod quomodo gestum sit, videre est apud Lucianum Presbyterum, lib. de inuentione reliquiarum eius, quem misit vnà cum ipsis reliquiis in Africam Auitus Presbyter per Orosium compresbyterum vel ipso D. August. teste, de Ciuitate Dei. Confirmant morem hunc Smyrnenses de D. Polycarpi passione Epist. supra ex Eusebio citata; cuius corpus exustum ab infidelibus, ne pro more (vt verbis eorum vtar) à Christianis conditum veneratius foret, & tamen ossa ipsa iam ambusta preciosissimis gemmis chariora, & omni auro probabiliora collecta ab ipsis, ex more sunt condita: Quale quid habis etiam in Epistola Diui Cornelii Pontificis ad cunctos fideles de translatione corporum sanctorum Petri & Pauli à Catacumbis Condebantur autem preciosi quopiam operta velamine, in vasculis etiam nonnunquam aureis, vti patet ex D. Hieron. contra Vigil. de reliquiis D. Andreæ, Lucæ, & Timothei, translatis à Constantino, Constantinopolim,*

stantinopolim, & Beati Samuelis è Iudæa in Thraciam per Arcadium. Ita autem condita reliquiæ in veneratione erant fidelibus, & etiam osculis honorabantur. Quod quum tanquam idololatricum calumnietur Vigilantius: honoramus (inquit Epistola ad Riparium) reliquias Martyrum, vt Deum cuius sunt Martyres adoremus. Honoramus seruos, vt honor seruorum redundet ad Dominum. Sed hæc hactenus, ne prolixitate nimis essemus molestiores. Reliquias enim Martyrum contemnere, hæresis est vetus, tum Vigilantii, tum Eustachii; damnata iam olim à Synodo Grangrensi in Oriente, à D. Hieron. & Carolo Magno contra Felicem quendam celebrata Synodo in Occidente. Si quis plura huc pertinentia desideret, legat Ionam Aurelianensem, non ita nuper à nobis castigatum de cultu imaginum.

5 Qui in me confessus fuerit coram hominibus, &c.] *Locum hunc reddunt obscurum verba illa excusorum codicum:* sicut scriptum est, *quæ non reperiuntur in Ms. codicibus Affliz. Dun. Marchin. atque adeo illa consulto omisimus, vtpote sine quibus sensus constet. Porro verba illa à Matthæo citata:* in me, *&:* in illo, *de verbo ad verbum translata sunt è textu Græco,* ἐν ἐμοὶ ἐν αὐτῷ, *quæ reperire est etiam apud D. Chrysostomum, est autem Hebraismus.*

6 accedit & moriendi terminos] *Ita Ms. tres, è quibus particulam:* &, *adiecimus. Vetus vero excus. etiam legit:* accedit, *pro quo hactenus erat:* accidit, *vitio typographici Remboldi.*

7 Denique & dies eorum quibus excedunt adnotate] *Morem hunc iam inde in Ecclesia seruatum non dubito, ex quo Romæ constituti sunt Notarii, qui gesta Martyrum describerent, quod Clementi Romano ascribit Damasus, alii Fabiano. Certè lib. de Coron. milit. Tertull. Fastos Ecclesiæ opponit municipalibus solemnitatibus gentilium. Porro hinc suam originem postea sumpserunt Martyrologia quæ vocantur. Quorum primus author fuit Eusebius, cuius Martyrologium vertit in Latinum D. Hier. attestante Beda sub initium Retract. in Acta Apostolorum. Illos imitati sunt idem Beda, Ado Treuirensis, & Florus quidam: è quibus omnibus iussu Caroli Magni suum congessit Martyrologium Vsuardus, quod hodieque in omnibus pene Ecclesiis legitur, apud Græcos vero idipsum præstitit, sed prolixius Symeon Metaphrastes.*

8 Tertullus] *De hoc supra Epistola vii.*

9 pro cætera sollicitudine & cura sua quam fratribus] *Sic Manut. Ms quoque tres & vetus excusus; præterquam quod legunt:* inter cætera, *quomodo hactenus excusi.*

10 quæ citò vobiscum, &c.] *Vel hinc quoque patet, sub finem primum secessus scripsisse hanc Epistolam, videtur enim spiritu quodam prophetico reditum suum vaticinari.*

11 Pauperibus quoque vt sępè iam scripsi] *Verba hæc ipsa reperire est supra Epistolis vi. & vii. Vnde manifestum fit illarum hic mentionem fieri atque adeo non posse hanc primo loco constitui inter illas 13.*

12 Valete] *Hoc recens adiecimus ex Ms. tribus codicibus.*

AD CALDONIVM HERCVlanum & cæteros de Abstinendo Felicissimo.

D. Cyprian.

EPITSOLA XXXVIII.

Argumentum titulus ipse satis indicat, desiderantur litteræ ad quas respondet, hæc vero Epistola recens est edita à Manut. & Morelio, fit autem eius mentio Epistola xlii.

CYPRIANVS CALDONIO, & Herculano Collegis; item Rogatiano & Numidico compresbyteris, S.

VEHEMENTER [1] contristatus sum, fratres clarissimi, acceptis litteris vestris, vt cũ mihi propositum semper & votũ sit vniuersam fraternitatem nostram incolumem continere, [2] & illibatum gregem, secundum quod caritas exigit, reseruare; nunc nuncietis [3] Felicissimũ multa improbè & insidiosè esse molitum; vt præter fraudes veteres, & rapinas, de quibus iam pridem multa cognoueram; nunc quoq; cum episcopo portionem plebis diuidere, id est, à pastore oues, 4 & filios à parente separare, & Christi membra dissipare tentauerit; Cúmque ego vos pro me vicarios miserim, vt expungeretis necessitates fratrum nostrorum sumptibus, si qui etiam vellent suas artes exercere, additamento quantum satis esset, desideria eorum iuuaretis: simul etiam & ætates eorum, & conditiones, & merita discerneretis: vt iam nunc ego, cui cura incumbit, 6 omnes optimè nossem, & dignos quoque, & humiles, & mites ad Ecclesiasticæ administrationis officia promouerem: 7 illi intercesserit ne quis posset expungi, neve ea, quę desideraueram, possent diligenti examinatione discerni: comminatus sit etiam fratribus nostris qui primi expungi accesserant, potentatu improbo & terrore violento, quod secum in monte non communicarent qui nobis obtemperare voluissent. Cùmque post hæc omnia, nec loci mei honore motus, nec vestra auctoritate & præsentia fractus, instinctu suo quietem fratrum turbans, proripuerit se cum plurimis, ducem se factionis, & seditionis principem temerario furore contestans (in quo quidem gratulor plurimos fratres 9 ab hac audacia recessisse, & vobis acquiescere maluisse, vt cum Ecclesia matre remanerent, & stipendia eius Episcopo dispensante perciperent: quod quidem & cæteros pro certo scio cum pace facturos, & cito ab errore temera-

Lib. 5. epist. 7.

tio receſſuros) interim cùm Feliciſſimus comminatus ſit, non communicaturos in monte ſecum, qui nobis obtemperaſſent, id eſt. qui nobis communicarent: accipiat ſententiam quam prior dixit; [10] vt abſtentum ſe à nobis ſciat; quãdo ad fraudes eius & rapinas, quas dilucida veritate cognouimus, 11 adulterij etiam crimen accedit: quod fratres noſtri graues viri deprehendiſſe ſe nunciauerunt, & probaturos ſe aſſeuerarunt. Quæ omnia tunc cognoſcemus, quando in vnum cum collegis pluribus permittente Deo conuenerimus. 12 Sed & Augendus, qui nec Epiſcopum, nec Eccleſiam cogitans, pariter ſe cum illius conſpiratione ſociauit, ſi vltra cum perſeuerauerit, ſententiam ferat, quam ille in ſe factioſus, & temerarius prouocauit. Sed & quiſquis ſe inſpirationi & factioni eius adiunxerit, ſciat ſe in Eccleſia nobiſcum non eſſe communicatúrum: 13 qui ſponte maluit ab Eccleſia ſeparari. Has litteras meas fratribus noſtris legite, 14 & Carthaginem ad Clerum quoque tranſmittite, additis nominibus eorum, quicunque ſe Feliciſſimo iunxerunt. Opto vos, fratres clariſſimi, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXXVIII.

1 Herculano] *Frequens eius infra fit mentio, in Epiſtolis Epiſcoporum Afri ca nomine ſcriptis. Vide Epiſtolas lvi. & lxx. vbi* Herculanus, *vocatur, non* Herculanius, *aut* Herculaneus, *iuxta omnes tam Ms. quàm excuſos codices.*

2 & illibatum gregem] *Sic Morelius, pro quo alter corruptè* & illi beatum.

3 Feliciſſimum] *Qualis hic fuerit, deſcribitur tum hac & duabus ſequentibus, tum xlii. & lv. Epiſtolis, vbi de illo latius.*

4 & filios à parente ſeparare] *Etiam magis placet Morelii lectio hæc, quam Manut.* à parente. *Loquitur enim de Epiſcopo vno, pluribus; qui etiam adiecit particulam:* tentauerit, *qua deſiderabatur apud Manutium.*

5 vt expungeretis neceſſitates fratrum] *Eleganti Metaphora: expungere neceſſitates fratrum, dixit, præſtare ſiue exoluere eorum debita, vti paulopoſt quoque expungi pro abſolui debitis. Quam deductam adnotauit rectè Rhenanus ab eo, quod in libellis debita continentibus expungi ſolent eorum nomina, quibus iam ſatisfactum eſt. eadem phraſi. De bono patientiæ tom. 2. Cypria. expuncta morte dixit. Tertullianus quoque ad Martyres. Expunctos contumelia Martyres, id eſt, abſolutos dixit, qui frequentiſſime etiam alibi illa vtitur, lib. nempe de patientia contra Marc. in lib. 2. 4. & 5. & de corona militis Qui in eadem ſignificatione vtitur voce diſ*pungere, *& ſimiliter cum imitatus Optatus Mileuitanus contra Parmen. lib. 3. eadem ſignificatione dixit Plautus in Curcul. Miles pulchre centuriatus eſt, expuncto in manipulo; alludens ad morem illum quo punctis ſcribi ſolent militum nomina, teſte Vegetio.*

6 omnes optimè noſſem, & dignos, &c. promouerem] *Rectè ſic Manutius pro quo mendoſe Morelius:* omnes opto me noſſe & promoueri.

7 ille intercesſerit] *Intercedere pro impedire vſitatiſſ. Cypriano, vide ſupra Epiſtolam xxviii.*

8 quod ſecum in monte non commonicarent] *habebat ergo Feliciſſimus conuenticulum in monte quopiam Carthagini vicino. Mos hæreticis etiam hodie in vſu exiſtens. Quem autem hic dicit ducem, factionis & ſeditionis principem, ſupra Epiſtola xxx. Romani vexilliferum vocant: Priuati Lambeſitani, Cypr. infra. Epiſtola lv. ſigniferum ſeditionis.*

9 ab hac audacia] *Vel ex hoc loco patet, emendatius hic nactum exemplar Morelium quàm Manut. nam ſic habet:* habente audaciam, *Deinde omiſit vocula:* matre, *& paulopoſt vocem:* temerario, *habet etiam eius exemplar minus rectè:* retraherent, *pro eo quod ille:* perciperent.

10 vt abſtentum ſe à nobis ſciat] *Peculiaris pene eſt Cypriano phraſis, qua abſtentum pro excommunicato, & abſtinere pro excommunicare vſurpat, vti videre eſt Epiſtola infra lv. & alibi frequentiſſime. Quamquam tamen etiam alia periphraſi ſæpe id circumloquatur ſic ſupra Epiſtola xxviii. arcere à communicatione & non communicare, vti etiam hic, Epiſtola xl. eiicere & de Eccleſia pellere, Epiſtola xli. à communicatione cohibere, Epiſtola xlvii. eiicere Eccleſia & excludere: Ad Antonianum à communicatione abſtinere, quomodo etiam Epiſtola ſequenti, lv. de Eccleſia pellere, condemnare, ſacerdotum voce damnare, eiicere, excludere, communicatione prohibere.*

11 adulterii etiam crimen accedat] *His verbis ſatis indicat, Adulterii crimen excommunicatione puniri ſolitum.*

12 Sed & Augendus] *Excommunicatur hic Epiſtola ſequenti. Fuit & quidam Augendus Diaconus miſſus in Africam legatus à Nouatiano, vti conſtat ex Epiſtola infra xli. quem eundem eſſe exiſtimo eo quod ipſe collega Feliciſſimi fuerit, qui & ipſe partes fouebat Nouatiani, vti patet ſupra Epiſtola xlvii.*

13 qui ſpoote maluit ab Eccleſia ſeparari] *Explicat quod prius dixit de Feliciſſimo: accipiat ſententiam quam prior dixit & de Augendo: ſententiam ferat quam in ſe prouocauit. Atque hoc eſt quod Apoſtolus ad Titum 3. hæreticum (inquit) hominem poſt vnam atque alteram correptionem deuita, ſciens quia ſubuerſus eſt huiuſmodi & proprio iudicio condemnatus: id eſt (interprete D. Hieronymo) ſuo arbitrio ab Eccleſia recedens, atque adeo ſeipſum damnans. Quia tamen nemo vitandus venit niſi antea publico iudicio Eccleſiæ condemnatus, vſitata fuit iam inde ab initio Eccleſiæ etiam hæreticorum excõmunicatio: nam D. Paulus Hymenæum & Alexandrum Thim. 1. tradidit Sathanæ, vt diſcerent non blaſphemare.*

14 & Carthaginem ad Clerum quoque mittite, &c.] *hoc factum Epiſtola ſequenti.*

CALDONII

CALDONII HERCVLANI & cæterorum ad Clerum Carthaginiensem, de abstento Felicissimo cum suis.

EPISTOLA XXXIX.

ARG. *Quod intulerat illis Epistola præcedenti Cyprianus perficiunt Caldonius, Herculanus, & cæteri, ac Clero abstentum Felicissimum denunciant, additis eorum nominibus qui se illi iunxerant. Est autem vetus forma litterarum excommunicatoriarum.*

CALDONIVS 1 CVM HERculano & Victore collegis, item Rogatiano cum Numidio Presbyteris, Salutem.

Lib. 5. epist. 16. ABSTINVIMVS 2 communicatione Felicissimum, & Augendum, 3 item Repostum de extorribus, 4 & Irenem Rutilorum, & Paulam sarcinatricem: quod ex annotatione mea 5 scire debuistis. Item abstinuimus Sophronium, & ipsum de extorribus 6 Soliassum Budinarium.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXXIX.

1 CVM HERCVLANO ET VICTORE COLLEGIS] *Vel ex Epistola præcedenti, quæ non solum ad Caldonium & Herculanum scripta est, sed & ad Rogatianum & Numidicum, patet veriorem esse hanc lectionem quàm illam exemplaris Manutii:* Herculanus & Victor collegis, *quanquam tamen adhuc mutila sit inscriptio, si hoc pacto legatur. Ex eadem deprehenditur corrupta huius eiusdem lectio quæ habet:* Nouatiano: *pro* Rogatiano. *Porro victores Episcopos Africa plures fuisse, patet infra ex Synodo Carthaginensi & epistolis lxiij. & lxx.*

2 Abstinuimus communicatione) *Quod D. Cyprianus, & ipsi quoque paulopost simpliciter abstinere dicunt, hoc hic* abstinere communicatione.

3 Item Repostum de extorribus) *Reposti huius fit mentio quoque infra Epistola lv. magis autem placet hæc lectio, quam illa:* de extorrentibus, *tum hic, tum paulopost. Sufficit enim hunc vnum fuisse de illis extorribus quorum supra meminit Epistola vii. ad Rogatianum & cæterum Clerum.*

4 Irenem Rutilorum & Paulam sarcinatricem) *Duarum fœminarum sunt hæc nomina, porro Rutilorum nomen patriæ esse videtur, aut certe cognomen familiæ.*

5 Scire debuistis) *Etiam hic emendatius Moreli exemplar quàm alterum quod habet:* debuisti, *scribunt enim toti Clero. Coniicio autem legendum quoque* nostra, *non,* mea.

6 Soliassum Budinarium) *Postremum hoc nisi cognomen sit, nescio quid significet.*

CYPRIANI AD PLEBEM de quinque Presbyteris schismaticis factionis Felicissimi.

EPISTOLA XL.

ARG. *Quemadmodum Epistola ante hanc secunda Clero, sic nunc Plebi nuntiat Cyprianus, vitandum Felicissimum, cum suæ factionis quinque Presbyteris: qui tum lapsis sine discrimine pacem dabant, tum seditionem & schisma aduersum se concitarent, fit autem huius Epistolæ quoque mentio infra Epistola xlij. sub finem vero secessus scriptam, ipse contextus satis indicat.*

CYPRIANVS PLEBI VNIuersæ, Salutem.

QVANQVAM, fratres Charissimi, 1 Britius fidelissimus atque integerrimus Presbyter, itē Rogatianus, Lib. 1. epist. 8. & Numidicus, Presbyteri, Confessores, & gloria diuinæ dignationis illustres, sed & Diaconi boni viri & Ecclesiasticę administrationi per omnia obsequia deuoti, 2 cum cæteris ministris plenā vobis pręsentię suę diligentiā præbeant, & exhortationibus assiduis singulos corroborare, sed & lapsorum mētes consiliis salubribus regere & reformare non desinant; tamen ego quantum possum admoneo, & quo modo possum visito vos litteris meis. Litteris, inquam, fratres charissimi. 3 Hoc enim quorundam Presbyterorum malignitas & perfidia perficit, ne ad vos antè diem Paschæ venire licuisset: dum coniurationis suæ memores, & antiqua illa contra episcopatum meum, immo contra suffragium vestrum & Dei iudicium venena retinentes, instaurant veterem contra nos impugnationem suam, & sacrilegas machinationes insidiis solitis denuo reuocant. Et quidem de Dei prouidentia nobis hoc nō optātibus, immò & ignoscentibus, & tacentibus, pœnas quas meruerant pependerunt, 4 vt à nobis non eiecti vltro se eiicerent, ipsi in se pro conscientia sua sententiam darent, secundum vestra diuina suffragia coniurati & scelerati de Ecclesia spontè se pellerent. 5 Nunc apparuit, Felicissimi factio vnde venisset, quibus radicibus & quib. viribus staret. Hi fomenta olim quibusdam Confessoribus &

hortamenta tribuebant, ne concordarent cum Epiſcopo ſuo, nec Eccleſiaſticam diſciplinam cum fide & quiete iuxta præcepta Dominica continerent, ne confeſſionis ſuæ gloriam incorrupta & immaculata conuerſatione ſeruarēt. Ac ne parum fuiſſet corrupiſſe quorumdam Confeſſorum mentes; & contra ſacerdotium Dei portionem ruptæ fraternitatis armare voluiſſe; nunc ſe ad lapſorum perniciem venenata ſua deceptione verterunt, vt ægros, & ſaucios, & ad capienda fortiora conſilia per calamitatem ruinæ ſuę minus idoneos, & minus ſolidos, à medela vulneris ſui auocent, & intermiſſis precibus, & orationibus, quibus Dominus longa & continua ſatisfactione placandus eſt, ad exitioſam temeritatem mendacio captioſæ pacis inuitent. Sed oro vos, fratres, vigilate contra inſidias diaboli, & pro veſtra ſalute ſolliciti contra mortiferam fallaciam diligentiùs excubate. Perſecutio eſt hęc alia & alia tentatio, & quinque iſti Preſbyteri nihil aliud ſunt quàm quinque primores illi, qui edicto nuper magiſtratibus fuerant copulati, vt fidem noſtram ſubruerent, vt gracilia fratrum corda ad lethales laqueos pręuaricatione veritatis auerterent. Eadem nunc ratio, eadem rurſus euerſio, per quinque Preſbyteros Feliciſſimo copulatos, ad ruinam ſalutis inducitur, vt non rogetur Deus, nec qui negauit Chriſtum, eundem Chriſtum quem negauerat, deprecetur; poſt culpam criminis tollatur & pœnitentia, nec per Epiſcopos & ſacerdotes Domino ſatisfiat, ſed relictis Domini ſacerdotibus contra Euangelicam diſciplinam noua traditio ſacrilegę inſtitutionis exſurgat; cúmque ſemel placuerit tam nobis quàm Confeſſoribus & Clericis vrbicis, item vniuerſis Epiſcopis vel in noſtra Prouincia, vel trans mare conſtitutis, vt nihil innouetur circa lapſorum cauſam, niſi omnes in vnum conuenerimus, & collatis conſiliis cum diſciplina pariter & miſericordia temperatam ſententiam fixerimus; contra hoc conſilium noſtrum rebelletur, & omnis ſacerdotalis auctoritas & poteſtas factioſis conſpirationibus deſtruatur. Quas nunc pœnas patior, fratres chariſſimi, quod ipſe ad vos in præſentiarum venire non poſſum, ipſe ſingulos aggredi, ipſe vos ſecundum Domini & Euangelij eius magiſterium cohortari. Non ſuffecerat exilium iam biennij, & à vultibus atque ab oculis veſtris lugubris ſeparatio, dolor lugis & gemitus, qui me ſolum ſine vobis continua lamentatione diſcruciat? lachrymæ diebus ac noctibus profluentes, quod ſacerdoti, quem tanto amore & ardore feciſtis, nec dum vos ſalutare, & nec dum complexibus veſtris inhęrere contingat. Acceſſit hic tabeſcenti animo noſtro dolor maior, quod in tanta ſollicitudine, ac neceſſitate excurrere ad vos ipſe non poſſum, dum per minas & per inſidias perfidorum cauemus, ne aduenientibus nobis tumultus illic maior oriatur; & cùm paci & tranquillitati Epiſcopus prouidere in omnibus debeat, ipſe materiam ſeditioni dediſſe, & perſecutionem denuò exacerbaſſe videatur. Hinc tamen, fratres dilectiſſimi, hinc admoneo pariter & conſulo, ne pernicioſis vocibus temerè credatis, ne fallacibus verbis conſenſum facilè commodetis, ne pro luce tenebras, pro die noctem, pro cibo famem, pro potu ſitim, venenum pro remedio, mortem pro ſalute ſumatis. Ne ętas vos eorum nec auctoritas fallat; qui ad duorum Preſbyterorum veterem nequitiam reſpondentes 13 ſicut illi Suſannam pudicam corrumpere & violare conati ſunt, ſic & hi adulterinis doctrinis Eccleſię pudicitiam corrumpere, & veritatem Euangelicam violare conantur. *Dan. 13.* Clamat & dicit Dominus; Nolite audire ſermones pſeudoprophetarum, quoniam viſiones cordis eorum fruſtrantur eos. Loquuntur, ſed non ab ore Domini. *Hier. 23.* Dicunt eis qui abiiciunt verbum Domini: Pax erit vobis. Pacem nunc offerunt, qui ipſi non habent pacem 14 In Eccleſiam lapſos reducere & reuocare promittunt, qui de Eccleſia receſſerunt. Deus vnus eſt, & Chriſtus vnus, & vna Eccleſia, & cathedra vna ſuper Petrum Domini voce fundata. 15 Aliud altare conſtitui, aut ſacerdotium nouum fieri pręter vnum altare, & vnum ſacerdotium, non poteſt. Quiſquis alibi collegerit, ſpargit. Adulterum eſt, impium eſt, ſacrilegum eſt, quodcunque humano furore inſtituitur, vt diſpoſitio diuina violetur. 16 *Eph. 4.* Procul ab huiuſmodi hominum contagione diſcedite, & ſermones eorum velut cancer & peſtem fugiendo vitate, prӕmonente domino & dicente: Cęci ſunt duces cęcorum: cęcus autem cæcum ducens, ſimul in foueā cadent. 17 Intercedunt precibus veſtris, quas nobiſcū diebus ac noctibus Deo funditis, vt eum iuſta ſatisfactione placeris; intercedunt lacrymis veſtris, quibus commiſſi delicti crimē abluitis; *2. Tim. 2.* *Mat. 15.*

absolutis: intercedunt paci, quàm verè & fideliter de Domini misericordia postulatis, nec sciunt scriptum esse: Et Propheta ille aut somnium somnians, ille qui locutus est vt errare faceret à Domino Deo
Deut.13. tuo interficietur. Nemo vos, fratres, errare à Domini viis faciat. Nemo vos Christianos ab Euangelio Christi rapiat, nemo filios Ecclesiæ de Ecclesia tollat, pereant si bi soli, qui perire voluerunt, extra Ecclesiam soli remaneant, qui de Ecclesia recesserunt. Soli cum Episcopis non sint, qui contra Episcopos rebellarunt. Coniurationis suæ pœnas soli subeant, qui olim secundum vestra suffragia, nunc secundum
Marc.7. Dei iudicia, sententiam coniurationis & malignitatis suæ subire meruerunt. Monet nos Dominus in Euangelio suo dicens: [19] Reiicitis mandatum Dei vt traditionem vestram statuatis. Qui mandatum Dei reiiciunt, & traditionem suam statuere conantur, fortiter à vobis & firmiter respuantur. Sufficiat lapsis ruina vna, nemo volentes surgere sua circumuentione præcipitet, nemo iacentes pro quibus nos rogamus, vt Dei manu & brachio subleuentur, prosternat grauius & deprimat, nemo semianimes, & vt salutem suam pristinam recipiant, deprecantes, [20] ab omni spe salutis auertat, nemo nutantibus lapsus sui caligine omne itineris salutaris lumen extin-
1.Tim.6. guat. Instruit Apostolus, dicens: Si quis aliter docet & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Iesu Christi & doctrinæ
Eph.5. eius, [21] stupore elatus est; [22] discedendum ab huiusmodi. Et iterum dicit ipse: Nemo vos decipiat inanibus verbis. propterea enim venit ira Dei [23] super filios contumaciæ: nolite ergo esse participes eorum, non est, quod decepti inanibus verbis, prauitatis eorum incipiatis esse participes. Discedite à talibus, quæso vos, & acquiescite consiliis nostris, qui pro vobis quotidie continuas Domino preces fundimus, qui vos ad Ecclesiam reuocari per Domini clementiam cupimus, qui de Deo pacem plenissimam prius matri, tum & filiis eius oramus. Cum precibus atque orationibus nostris vestras quoque orationes & preces iungite, cum fletibus nostris vestras lacrymas copulare. Vitate lupos, qui oues à pastore secernunt: vitate linguam diaboli venenatam, qui ab initio mundi fallax semper & mendax mentitur vt fallat; blanditur, vt noceat; bona promittit, vt malum tribuat; vitam pollicetur, vt perimat. Lucent nunc quoque verba eius, & venena manifesta sunt: pacem pollicetur, ne peruenire possit ad pacem; salutem promittit, ne qui deliquit, veniat ad salutem; Ecclesiam spondet, quando id agat, vt qui illi credit, in totum ab Ecclesia pereat. [24] Nūc est, fratres dilectissimi, vt & qui statis fortiter perseueretis, & stabilitatem vestram gloriosam, quam in persecutione tenuistis, perpetua firmitate seruetis, [25] & si qui circumueniente aduersario lapsi estis, in secunda hac tentatione spei & paci vestræ fideliter consulatis; & vt vobis Dominus ignoscat, à sacerdotibus Domini non recedatis; cùm scriptum sit: Et homo Deut.17. quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem quicunque fuerit in diebus illis, morietur homo ille. Persecutionis istius nouissima hæc est, [26] & extrema tentatio, quæ & ipsa citò Domino protegente transibit, [27] vt repræsentet vobis post Paschæ diem cum collegis meis; quibus præsentibus secundum arbitrium quoque vestrum, & omnium nostrûm commune consilium, sicut semel placuit, ea quæ agenda sunt, disponere pariter & limare poterimus, si quis autẽ pœnitentiam agere, & Deo satisfacere detrectans, [28] ad Felicissimi & satellitum eius partes concesserit, & se hæreticę factioni coniunxerit: sciat se postea ad Ecclesiam redire, & cum Episcopis & plebe Christi communicare non posse. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere, & circa Domini misericordiam exorandam continuis nobiscum precibus insistere.

ADNOTATIONES IN Epistolam XL.

1 Britius] *hoc pacto legunt Manuscripti codices quarto Afflig. Dun. Marchin. & Cambis; quare retinendam hanc censeo, pro illa Manutii & Morelii:* Vitius, *tum ob fidem Manuscriptorum nostrorum codicum, tum quod magis accedat ad lectionem vulgatam:* Brictius, *quæ substituta videtur à sciolis quibusdam, quibus* Brictii, *nomen erat notius. Varietatem illam ortam existimo ex vicinitate litterarum v. & b. Porro tum Britium, tum Rogatianum & Numidicum, insinuat suum supplesse officium in absentia sua Cyprianus; & hic & epistolis 2. praeced. quod antea etiam de Tertullo adnotauimus, sed quem existimo, dum hanc scriberet Epistolam ad Episcopatum iam prouectum.*

2 cum cæteris ministris] *Sic Ms. codices. Afflig. Dun. March. vetus quoque excusus; Mendum itaque codicis Remboldi qui:* ministeriis, *legit remansit, hactenus in omnibus excusis.*

3 Hoc enim quorumdam Presbyterorum, &c.] *Postea quinque fuisse Presbyteros dicit, nomina eorum*

habes infra Epistola lv. quos ex hac Epistola constat vita Cypriani insidiatos. Quæ autem fuerint sacrilega eorum contra Cyprianum machinationes, perspicuum sit dicta Epistola, quod nempe Fortunatum, quendam Pseudoepiscopum in locum eius substituerint.

4 vt a nobis non eiecti, vltro se eijcerent] Hoc proprium est Schismaticorum, atque in eo ab hæresi schisma differt. Schisma enim ab Ecclesia (inquit D. Hieronymus in cap. 3. Epistola ad Titum) separat. Hæresis verò peruersum dogma habet. Nec absimiliter D. Augustinus hom. 11. super. Matth. Schismaticos (inquit) non fides diuersa facit, sed communionis disrupta societas: ad quod quam proxime accedit infra Cypr. dum meminit rupta fraternitatis.

5 Nunc apparuit Felicissimi factio vnde venisset] Sic Manuscripti Dunen. Affligmien. Manut. & Morel. pro eo quod erat apparet, Neque enim nouum Cypriano, abuti præterito pro præsenti, & præteritis imperfectis pro perfectis. Porro insinuat Felicissimo (de quo Epistolis præced.) fomenta seditionis præstita ab his quinque Presbyteris, corruptos etiam ab illis quosdam Confessores qui se factioni illorum iunxerint.

6 & contra sacerdotium Dei, portionem ruptæ fraternitatis, &c. Feliciter hoc pacto Manut. locum hunc restituit ante corruptissimum, legebatur enim antea.

7 & sacerdotium Dei portionem ruptæ fraternitatis] Sacerdotium autem hic pro Episcopatu accipit more suo, quomodo paulo post sacerdotem se vocat.

8 nunc se ad lapsorum perniciem] Erant igitur illi iidem Presbyteri, de quibus supra conquestus est Epistola x. & aliquot sequentibus. Porro: fortiora, pro: fortia, reposuerunt Manut. & Morelius è Ms. codicibus, vt etiam illud: persecutio, est hæc alia, & alia tentatio pro eo quod erat: persecutio est hic atque alia tentatio.

9 quinque primores illi] Videtur mihi alludere ad visionem quampiam, in qua apparuisse videatur cum magistratibus quinque primores; qui edictum contra Episcopos vnà publicarent. Copulari vero, vox est Cypriano etiam supra alicubi vsitata, & infra frequentissime.

10 tam nobis quàm Confessoribus, & Clericis vrbicis, item vniuersis Episcopis] Cypriani Epistolas hac de re habes supra x. & sequentes complures, Confessorum vrbicorum Epist. num. xxvi. Cleri Romani iii. xxx. & xxxi. Caldonii Episcopi xix. Cæterorum vero Episcoporum desiderantur. Patet autem vel hinc posteriorem esse hanc illis omnibus.

11 non sufficerat exilium iam biennii] Quanquam satis constet ex vita Diui Cypriani per Pontium descripta, missum aliquando illum in exilium, quia tamen id primum sub finem vitæ contigit, & vel ipsum huius Epistolæ Argumentum satis insinuat, tempus quo scripta est præcessisse Cornelii Pontificatum, cuius etiam meminerit infra Epistola ad Cornelium xlii. satis manifestum puto, de secessu suo loqui auctorem. Quod exilium vocat, vt magis animi sui tædium apud plebem suam exaggeret, quod ex diutina absentia contraxerat. biennij, autem reposuerunt Manutius & Morelius; pro eo quod cæteri habent, biennio, ne aduenientibus nobis tumultus illic maior oboriatur] Eisdem pene verbis vsus est supra Epistola xxxvi. ne præsentia nostra inuidiam & violentiam gentilium prouocet, & simus auctores rumpendæ pacis, qui magis quieti omnium consulere debemus. Atque adeo vel hinc patet eodem pene vtramque tempore conscriptam, nam alibi alias allegat absentiæ causas.

12 Accessit hic] Antea erat: hinc, corruptè Manut. autem & Morelio consentiunt Ms. codices.

13 Sicut illi Susannam pudicam corrumpere & violare conati sunt] Citat hic Susannæ historiam ex Danielis cap. 13. infra quoque Epistola ad Thibaritanos, & lib. de orat. Dominica, ex eodem Beli historiam; quod aduertendum contra eos, qui vtramque reiicere audent tanquam apocrypham. Verùm de hoc ibi latius.

14 in Ecclesiam] Rursus hic errorem Remboldi secutus est Erasmus legens: Ecclesia, nam in veteri excuso & Ms. omnibus priori modo legitur.

14 & cathedra vna super Petrum Domini voce fundata] Sic Manut. cæteri: super petram, quomodo etiam Ms. quos vidi. Alibi certe frequentissime: super Petrum fundatam Ecclesiam, dicit Cyprianus, vti videre est latius infra Epistola lv. quare non mirum, si etiam hic sic loquatur.

15 Aliud altare constitui, &c. Similiter alibi loquitur frequentiss. phrasis etiam vsitata Optato Milenitano contra Parmenianum. Vide autem de hac re latius libro de vnitate Ecclesiæ infra tom. 2.

16 Procul ab huiusmodi hominum contagione discedite] Vetat Schismaticorum & hæreticorum contubernium. Alludit autem ad illud Pauli 2. Tim. 3. & sermo eorum vt cancer serpit. Adfert autem in confirmationem dicti sui loca Apostoli 1. Tim. 6. & Ephes. 5. Similia scripturæ loca habes 2. Tim. 3. ad Titum 3. 2. Ioan. 1. & Matth. 18.

17 intercedunt precibus vestris] Clarius hoc dixit infra dicta Epistola lv. Intercedunt ne rogetur Deus, intercedunt ne exoretur precibus & satisfactionibus Christus, hoc est impediunt, vti supra diximus Epistola xxiij.

18 secundum vestra suffragia, nunc] Verba recens adiecta sunt à Manutio & Morelio, in cæteris omnibus desiderata.

19 Reijcitis mandatum Dei] Locus est Marc. 7. Quod autem Græce est ἀθετεῖτε recte vertit reijcitis. Pulchrè autem explicat tribus (quod aiunt) verbis locum hunc, non de quibusuis traditionibus, sed illis duntaxat quibus mandatum Dei reiicitur. Nam traditiones Ecclesiasticas procul est vt reiiciat, quin potius (vti suis quibusque locis aduertimus) eas confirmet & obseruet; quod de illis obseruationibus, quas sola traditione non scripta receptas tradit Tertullian. de coron. milit. comprobare, foret non difficile; infra etiam Epistola xlii. multis commendat traditionem vnitatis Ecclesiæ, verùm latius hac de re infra Epistola ad Pompeium.

10 ab omni spe salutis auertat] Hinc collige fuisse quoque hos Presbyteros hæresi Nouatiana, de qua infra latius Epistola ad Antonianum.

21 stupore elatus est] Græce est apud Apostolum τετυφῶται: quare non malè diuinasse mihi videtur Erasmus, dum suspicatur sic legendum, tumore elatus. quanquam tamen nihil immutare sim ausus, eo quod Manuscripti codices vulgatam lectionem retineant, præsertim quum infra Epistola 47. sic loquatur: stupore superbi tumoris inflatus, & alibi eodem modo hic locus citatur.

22 discedendum ab huiuscemodi] Ita prorsus lego, eo quod sic legatur infra Epistola 73. nisi forte malit quis: discedite, vt noua periodus sit.

23 Super

23 super filios contumaciæ] *Accedit hæc lectio magis ad vocem Græcam ἐπὶ ἀπειθείας, quæ magis à suasione (teste D. Hieron.) quàm a fiducia deriuatur, vnde & ipse existimat vertendum de verbo ad verbum: insuasibilitatis, quod cum contumacia conuenit. Porro eodem modo quo hic Cyprianus, interpretatur etiam D. Hieronym. verba inania, quibus nempe blandiri videntur peccantibus, sed dum fiduciam falsam tribuunt, eos perimunt.* ne qui deliquit, *Sic rectè Ms cod. & Manut. cum Morelio, pro eo quod erat corruptiss.* ne qui promisit.

24 Nunc est fratres) *Sic Ms. codices & Manutius cæteri excusi omnes.* nunc curandum est, *priori phrasi vtitur Cyprianus frequenter.*

25 Et si qui) *Sic locum hunc restitui ex vulgata lectione & Aldina: illa enim habebat.* & si, *Manut.* & qui, *Ms. codices accedunt quam proximè, dum legunt:* & si aliqui.

26 Et extrema) *Additum est hoc à Manut. videtur autem hic pacem Ecclesiæ vaticinari; nam, vti præmisit interfuisse illum Concilio Episcoporum post Pascha, satis constat epistola infra 55.*

27 Vt repræsentet vobis) *Repræsentari hic accipit pro præsentem se offerre, alia significatione quam supra quomodo etiam Epistola ad Lucium.*

28 Ad felicissimi) *Sic Manutius & Morelius. Manuscripti vero & veteres excusi, ad Felicissimi, pro quo antea corruptissime Erasmus sequutus errorem, Remboldi;* ad infelicissimi.

EPISTOLÆ SCRIPTÆ SVB Pontificatu Cornelij & Lucij.

CYPRIANI AD CORNELIVM, quòd ordinationem Nouatiani non recepetit.

EPITSOLA XLI;

ARG. *Acceptis Cyprianus ab vtraque parte tum Cornelij tum Nouatiani litteris, missos legatos, qui Nouatiani ordinationem in Pontificem Romanum notam facerent, communione sua, prospectis eorum dolis, statim repulit; nondum tamen Cornelij ordinationem litteris adprobauit. Verum postea aduentu Pompeij & Stephani collegarum suorum certior factus de legitima eius electione, his litteris nunciat Cornelio se ordinationem Nouatiani non recepisse. Facit autem disertis verbis huius Epistolæ mentionem Epistola sequenti. Vnde manifestum, primam hanc esse Epistolam quam ad Cornelium scripsit: Quo tempore autem scripta sit, an in secessu an post reditum, latius in vita ipsius.*

CYPRIANVS CORNELIO fratri, Salutem.

VENERVNT 'ad nos, frater charissime, missi à Nouatiano Maximus presbyter & Augendus Diaconus & Machæus quidam, & Longinus. Sed enim cum ex litteris quas secum ferebant, & ex eorum sermone atque asseueratione 'Nouatianū Episcopum factum cōperissemus, illicitę & contra Ecclesiam Catholicam factæ ordinationis prauitate commoti, à communicatione eos nostra statim cohibendos esse censuimus refutatis interim ac retusis, quæ obstinatè ac pertinaciter asserere tentabant. 7 Nam & ego & collegæ plurimi qui ad me conuenerant, expectauimus aduentum collegarum nostrorum 8 Caldonii & Fortunati (quos ad te nuper & coëpiscopos nostros qui ordinationi tuæ affuerant, legatos miseramus, vt eis aduentantibus, & rei gestæ veritatem reportantibus, maiore auctoritate & elucidata per eos probatione, partis aduersæ improbitas frangeretur. 'Superuenerunt verò Pompeius & Stephanus collegæ nostri, qui & ipsi quoque ad instruendos istic nos manifesta secundum grauitatem ac fidem suam indicia ac testimonia protulerunt, vt nec necesse fuerit audiri vltra eos quià Nouatiano venerant missi. 10 Qui cùm in statione inuidiosis quoque conuiciis & clamoribus turbulentis proruerent, & flagitarent, vt crimina quæ se afferre ac probare dicebant publicè, à nobis, & à plebe cognoscerentur; grauitati nostræ negauimus conuenire, 11 vt collegæ nostri iam delecti & ordinati, & laudabili multorum sententia comprobati, ventilari vltra famam ore maledico & æmulantium voce pateremur. 12 Et quia, quibus refutati & cōpressi sunt, & illicitis conatibus hæresim fecisse nudati sunt, in Epistolam congerere longum fuit; 13 ex Primitiuo compresbytero nostro plenissimè singula, quando ad vos venerit, audietis. Ac ne eorum furens audacia vnquam desisteret, hic quoque in schismatis partes Christi membra distrahere, & Catholicæ Ecclesiæ corpus vnum scindere ac laniare nituntur; vt ostiatim per multorum domos, vel oppidatim per quasdam ciuitates discurrentes, obstinationis suæ, & erroris scissi sibi quærant comites. Quibus semel responsum dedimus, nec mandare desistimus, vt perniciosa dissen- Lib. 3. epist. 11.

ſione & concertatione depoſita impietatem eſſe ſciant, matrem deſerere: & agnoſcant atque intelligant, Epiſcopo ſemel facto, & " collegarum ac plebis teſtimonio & iudicio comprobato, alium conſtitui nullo modo poſſe: proinde ſi pacificè ſibi, ac fideliter conſuluiſſe, ſe aſſertores Euangelij Chriſti eſſe confitentur, prius ad Eccleſiam reuertantur. Opto te, frater chariſſime, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XLI.

1 Venerunt ad nos, frater chariſſ.] *Quomodo fratrem hic appellet Romanum Pontificem, & alibi collegam, latiùs diximus ſupra Epiſtola 4. Loquitur autem de legatis ad ſe miſſis à Nouatiano, qui illius ordinationem ſibi ſignificarent. Fitque eorundem mentio Epiſtola Cornelii infra num. 46.*

2 à Nouatiano] *Erat hic Nouatianus Eccleſia Romanæ Presbyter & inter primores, vtpote qui (vti conſtat ex Epiſt. ad Antonianum) cum Myſe & aliis ſubſcripſerit Epiſtola Cleri Romani, quam habes ſupra num. 31. His aut primum in Eccleſia ſchiſma concitauit. Nam Cornelio à maiori Cleri parte Epiſcopis compluribus præſentibus legitimè iam electo, ipſe factione Nouati Presbyteri Africani, in ſuas partes ſimulatione quadam ſanctitatis protraxit confeſſores quoſdam etiam primos in Clero, Maximum, Nicoſtratum, Synodeum, Vrbanum, & Macharium, & tandem Pſeudoepiſcopus factus eſt, vt ex Epiſtolis hac & aliquot ſequentibus perſpicuum fit; in quibus plura de illo, prout ſeſe offeret occaſio.*

3 Maximos Preſbyter] *Quamquam infra ex Epiſtola 44. manifeſtum fit, Maximum confeſſorem Romanum Nouatiano conſenſiſſe; alium tamen eſſe hunc Maximum, ſatis patet infra Epiſt. 55 Vtpote quum eſt in Pſeudoepiſcopum ordinatus ſit; ille vero ſtatim ad mentem redierit. Fit autem huius legati etiam infra mentio Epiſt. 46.*

4 & Augendus Diaconus] *Vti Epiſtola 38. diximus, idem videtur iſte Augendus, cuius in illa & 39. Epiſt. fit mentio, vnà cum Feliciſſimo abſtentus à Cypriano & ſuis collegis.*

5 Machæus quidem] *Sic Ms. cod. Cambr. Afflig. Dun. March. & Cauchu, vetus quoque excuſus, & excuſi omnes infra Epiſtola 46. pro quo (quod habebat Remboldus) remanſit hactenus in excuſis omnibus :* Mecheus. *Manut verò & Morelius legunt :* Matthęus, *ſed prima lectio placet magis.*

6 Nouatianum Epiſcopum factum] *De ordinatione hac illicita Nouatiani in Epiſcopum Romanum (nam hoc peculiare habet Cyprianus vt Rom. Pontificem ſimpliciter Epiſcopum nominet, vti infra patet) ſic loquitur Cornelius Epiſtola ad Fabium Epiſcopum Antiochenum, citata ab Euſebio lib. 6. Eccleſ. hiſt. cap. 33. Cùm ſemper fratribus iuraret ſe ſolitus (inquit) Epiſcopatum ſe omnino non cupere; ſubito & improuiſo velut nouum plaſma Epiſcopus apparuit, ſcilicet qui diſciplinam & ſtatuta Eccleſiaſtica vindicabat, etiam epiſcopatum quem non à Deo acceperat præſumebat. Tribus namque Epiſcopis ſimpliciſſimis & omnium ignaris, de remota Italia parte adhibitis, imo potius ſubtili ab eo circumuentione deceptis, imaginariam magis quam legitimam extorquet ab his manus impoſitionem, Hactenus ille interprete Rufino. Nicephorus autem id clarius ſic explicat. Eis in conclaui concluſis, quidam ex eius ſodalitate, per animorum crapula & ebrietatis grauedinem vim afferunt, & imaginaria manuum impoſitione Epiſcopalem dignitatem homini conferre cogunt. Quum vterque tamen, & ſic etiam Socrates vicinitate nominum falſi, Nouatum illum vetant non recte. Nam conſtat tum in Cypriano, Epiſtola potiſſimum 47: (vbi iam Nouati quam Nouatiani ſcelera recenſet) tum ex Cornelii Epiſtola prima in tomo Concil. non Nouatum ſed Nouatianum Romanum Epiſcopum factum. Quin quod ipſe Euſebius in Chronicis & Nouati & Nouatiani meminit in hæc verba : Nouatus Presbyter Cypriani Romam veniens, Nouatianum & cæteros Confeſſores ſibi ſociat, eo quòd Cornelius pœnitentes Apoſtatas recepiſſet, verbis deſumptis ex dicta Epiſtola Cornelii. Atque hinc fit verſimile, mendoſe legi, tum apud Euſebium, tum apud Socratem, & Nicephorum Nouati nomen pro Nouatiani, præſertim quum Freculphus Epiſcopus Lexouienſis in Chronicis ſuis, Epiſtolam quam Dionyſium Alexandrinum ad Nouatum ſcripſiſſe aſſerit Euſebius, ad Nouatianum ſcriptam dicat, cum hac inſcriptione : Dionyſius Nouatiano fratri ſalutem Sicut legunt etiam ante eum D. Hieronymus Catal. virorum illuſtrium, & Sophronius in Græca ſua illius tranſlatione. Quum igitur ea ætate ita legerint D. Hieronymus & Freculphus, ego ita quoque ſcriptum ab Euſebio non dubito.*

7 Nam ego & collegæ plurimi qui ad me conuenerant] *Sic Ms. codices, quare rurſus in locum ſuum reſtituimus :* nam, *omiſſum à Manut. Videtur autem hinc colligi ſcriptam hanc Epiſtolam poſt reditum Cypriani, vt pote quum conuentus Epiſcoporum meminerit, qui illis non permittebatur perſecutionis tempore.*

8 Caldonij & Fortunati] *Caldonij ſupra frequens fit mentio. Fortunatus autem quis fuerit, infra latius Epiſtola 53. fit vtriuſque etiam mentio epiſtola ſequenti & 45.*

9 Superuenerunt verò Pompeius & Stephanus collegæ noſtri] *Vel hinc patet primam hanc eſſe Cypriani Epiſtolam ad Cornelium, nam huius meminit epiſtola ſequens hæc verba :* Acceptis litteris, *tam tuis quàm collegarum, item aduenientibus bonis viris & nobis chariſſimis collegis noſtris, Pompeio & Stephano, à quibus hæc omnia nobis cum lætitia communi adſeuerata ſunt fortiter & probata, ſecundum quòd diuina traditionis & Eccleſiaſtica inſtitutionis ſanctitas ac pariter veritas exigebat, litteras noſtras ad te direximus. Porro de Pompeio infra Epiſtola ad illum ſcripta numer. 67. Stephanus autem quo loco Epiſcopatum geſſerit, non poſſum reperire, nam Synodo Carthaginienſi non interfuit.*

10 qui cum in ſtatione] *Quod hic ſtationem Epiſt. ſequens (vbi idipſum repetit latius) cœtum fuiſſe conuentum dicit. Stationem autem (vti ex Tertull. colligere eſt lib. de coron. milit.) non quemlibet conuentum Eccleſiaſticum, ſed eum qui Dominico die fiebat, vocabant veteres, vnde dies ſtationum vocabatur Metaphora ſumpta à militibus, qui dum præſidium certo loco collocant, ſtationem facere dicuntur. Ita & Chriſtiani nunc in hac baſilica, nunc in alia, nonnunquam & apud Martyria, id eſt (vti recte admonuit Rhenanus) Martyrum ſepulchra diebus dominicis conueniebant, Deum ſtantes precabantur, Sacrificio intererant, & corpus Domini (teſte Tertull lib. de orat.) accipiebant. Si quid denique difficultatis occurriſſet, in eo conuentu tractabatur. Vnde fiebat, vt (eodem teſte lib de ieiunio) nonnunquam ſtationes in veſperum vſque producerentur*

tur. Porro Manut. hic recens adiecit particulam: in, *quæ tamen desideratur in Ms. nostris omnibus.*

11 vt collegæ nostri iam delecti & ordinati] *Electio & ordinatio Cornelij qui contigerit, vide infra epistolam ad Antonian.*

12 Et quia, quibus refutati sunt] *Pro hoc rursum errore Remboldi irrepserat*: & quia à quibus, *nam vetus excusus & Ms. Afflig. Marchin. Dun. hoc pacto legunt, Cambr. & Cauchii cod. legunt*: & quia à quibus, *sed minus placet.*

13 Primiuo compresbytero nostro] *Per Primitiuum missam hanc epistolam insinuat, è quo plura coram intelligeret Cornelius. Fuisse autem Presbyterum Carthaginiensem, mihi fit verisimile, eo quod paulo post Roma reuersus litteras Cornelii ad Cyprianum attulit, quibus respondet infra epist. 46.*

14 Collegarum ac plebis testimonio & iudicio] *Testimonium ad plebem, iudicium ad collegas referendum est; neque enim iudicium plebi tributum vspiam, docetur infra latiùs epist. 68.*

AD CORNELIVM DE ORdinatione eius à se comprobata & Felicissimo.

EPISTOLA XLII.

ARG. Excusat se Cyprianus, quòd indubitatam fidem non habuerit Ordinationi Cornelii, priusquam ad se peruenirent litteræ Collegarum Caldonij & Fortunati, quibus illa legitima fuisse comprobatur: idque ob contrariam Nouatianæ partis factionem. Obiter repetens: quòd illi statim in ipsis primordiis non adhæserit, sed potius Cornelio, vsque adeo vt criminationes contra hunc suscipere detrectarit.

CYPRIANVS CORNELIO fratri, salutem.

Lib. 1. Epist. 10.

VOD seruis Dei & maximè sacerdotibus iustis & pacificis congruebat, frater charissime, ¹ miseramus nuper collegas nostros Caldonium & Fortunatum; vt non tantùm ² persuasione litterarum nostrarum, sed præsentia sua & consilio omnium vestrum eniterentur, quantum possent, & elaborarent, vt ad Catholicæ Ecclesiæ vnitatem scissi corporis membra componerent, & Christianæ charitatis vinculum copularent. Sed quoniam diuersæ partis obstinata & inflexibilis pertinacia non tantum radicis, & matris sinum, atque complexum recusauit; sed etiam gliscente & in peius recrudescente discordia Episcopum sibi constituit, & contra sacramentum semel traditum diuinæ dispositionis & Catholicæ vnitatis, adulterum & contrarium caput extra Ecclesiam fecit: ³ acceptis litteris tam tuis, quàm collegarum nostrorum, item aduenientibus bonis viris, & nobis charissimis collegis nostris Pompeio & Stephano, à quibus hæc omnia nobis cum lætitia communi asseuerata sunt firmiter & probata, secundum quod diuinæ traditionis & Ecclesiasticæ institutionis sanctitas pariter ac veritas exigebat, litteras nostras ad te direximus. 4 Sed & per prouinciam nostram hæc eadem collegis singulis in notitiam perferentes, ab his quoque fratres nostros cum litteris dirigendos esse mandauimus. Quanquam mens nostra & propositum iam tunc fratribus & 5 plebi istic vniuersæ manifestatum fuisset, quando litteris nuper 6 ab vtraque parte susceptis tuas litteras legimus, & Episcopatus tui ordinationem singulorum auribus intimauimus. Honoris etiam communis memores & grauitatis sacerdotalis ac sanctitatis respectum tenentes, ea 7 quæ ex diuerso 8 in librum ad nos transmissum congesta fuerant 9 acerbationibus criminosis respuimus; considerantes pariter & ponderantes, quod in tanto fratrum 10 religiosóque conuentu, considentibus Dei sacerdotibus & altari posito, nec legi debeant, nec audiri. Neque enim facilè promenda sunt, & incautè ac temerè publicanda, quæ discordioso stylo scripta audientibus scandalum moueant, & fratres longè positos ac trans mare constitutos incerta opinione confundant. Viderint qui vel furori suo, vel libidini seruientes, & diuinæ legis ac sanctitatis immemores, iactitare interim gestiant quæ probare non possunt; & cùm innocentiam destruere atque expugnare non valeant, satis habent fama mendaci, & 11 falso rumore maculas inspergere. Certè quod præpositis & sacerdotibus congruit, danda opera est, vt talia, cùm a quibusdam scribuntur, per nos respuantur. vbi enim erit quod discimus, ac docemus scriptum esse. 13 Contine linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur insidiosè? Item alibi: Os tuum abundauit malitia, & lingua tua complectebatur insidias: sedens aduersus fratrem tuum detrahebas, & aduersus filium matris tuæ ponebas scandalum. Item quod Apostolus dicit: Omnis sermo malus de ore vestro non procedat, sed bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus; Porrò hæc fieri debere ostendimus, si, quando talia quorumdam calumniosa temeritate conscripta sunt 14 legi apud nos

Psal. 33. & 49.

Ephes. 4.

non patimnt. Et iccirco, frater charissime, cùm ad me talia aduersum te & compresbyteros tecum confidentes scripta venissent Clero & plebi legi præcepi, quæ religiosam simplicitatem sonabant, nec vllis 16 maledictorum & conuiciorum latratibus perstrepebant. Quòd autem scripta collegarum nostrorum qui illic ordinationi tuæ affuerant desiderauimus; 16 non veteres mores obliti, nouum aliquid quærebamus; 17 nam satis erat, vt tu te Episcopum factum litteris nunciares, nisi esset ex diuerso discrepans factio, quæ criminosis & calumniosis commentis suis collegarum pariter ac fratrum plurimorum turbaret mentes, & corda confunderet. Cui rei sopiendæ necessarium duximus, vt scribentium nobis inde collegarum nostrorum firma & solida 18 auctoritas pararetur: qui moribus ac vitæ & disciplinæ tuæ condigna litterarum suarum testimonia prædicantes, æmulis quoque & rerum vel nouitate, vel prauitate gaudentibus, omnem ambigendi & discrepandi scrupulum sustulerũt; 19 & secundum cõsilium nostrum salubri ratione libratæ in hoc fluctu æstuãtium fratrum mentes, syncerè ac firmiter tuum sacerdotium probauerũt. Hoc enim vel maximè frater & laboramus & laborare debemus; vt ad vnitatem à Domino, & per Apostolos nobis successoribus traditam, quantum possumus, obtinere curemus; & quòd in nobis est, palabundas & errantes oues, quas quorundam 21 perulcax factio, & hæretica tentatio à matre secernit, in Ecclesiã colligamus: 22 illis solis foris remanentibus, qui in obstinatione sua vel furore perseuerauerint, & ad nos redire noluerint; discretionis & separationis à se factæ & Ecclesiæ derelictæ ipsi rationem Domino reddituri. 23 Quantum vero hic ad Presbyterium quorundam, & Felicissimi causam pertinet, quid hîc actum sit vt scire posses, 24 litteras ad te collegæ nostri manu sua subscriptas miserunt, qui auditis eis, quid senserint, & quid pronunciauerint, ex eorum litteris disces. Melius autem frater facies, si etiam 25 exempla litterarum, quæ ad te legenda pro dilectione communi per Caldonium & Fortunatum collegas nostros proximè miseram, quæ de eodem Felicissimo, & de Presbyterio eiusdem 26 ad Clerũ istic nostrum & ad plebem scripseram, legi illic fratribus iubeas, quæ & ordinationem & rationem rei gestæ loquantur, vt tam istic quàm illic circa omnia per nos fraternitas instruatur. Exemplaria autem eadem nunc quoque 27 per Mettium Hypodiaconum à me missum 28 & Necephorum Acoluthum transmisi. Opto te, frater charissime, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam XLII.

1 miseramus nuper collegas nostros] *Epistola præcedens huius quidem legationis meminit, hic vero causam exponit.*

2 persuasione litterarum nostrarum] *Desiderantur hæ Cypriani litteræ, quibus Romanum Clerum ad concordiam hortatus est.*

3 acceptis litteris tam tuis quàm collegarum] *Vtraque hæ litteræ hodie desiderantur, quod autem subiungit de responso suo, intelligit Epistolam præcedentem, nam iisdem fere verbis vtitur.*

4 Sed & per prouinciam nostram] *Prouinciam Carthaginiensem intelligit, de qua latiùs infra epist. 45. Litteræ autem quarum hic meminit etiam desiderantur, præter vnicam Epistolam huius argumenti ad Antonianum.*

5 plebi istic vniuersæ] *Phrasis Cypriano vsitatiss. quâ vsurpat*: istic, *pro*: hic, *istuc, pro huc, istinc, pro hinc; item illic pro istic, illuc pro istuc, illinc pro istinc. Videre est vtramque sub finem huius epistolæ & epistola præcedenti, item 47. 49. 52. 54. 56. 58. & alibi vbique.*

6 ab vtraque parte] *Nempe à parte Cornelii & parte Nouatiani, habent enim pro more veteres, vt dum de schismate in Ecclesia sermo est, partem vocent vtramque non Ecclesiam, quæ vna est & scindi nequit, vbi autem iam deprehensum est vtra Ecclesia Catholica adhæreat, hanc quidem Ecclesiam; alteram vero partem nuncupant. Sic Augustin. non vno in loco partis Donati meminit, & exstat inter scripta eius; Psalmus contra partem Donati. Ita etiam ante illum Optatus Milenit. contra Parmen. frequenter. Porro desiderantur etiam hæ cum Cornelii, partis Nouatiani litteræ.*

7 quæ ex diuerso] *Codex Cambr. legit quidem hoc loco*: è diuerso, *sed paulo post rursum*: ex diuerso, *quare nihil mutandum duximus.*

8 in librum ad nos transmissum] *Sic Manut. & rectè quidem, Mc. tamen codices omnes legunt vti ext ꝗ cæteri*: in librum missum. *Loquitur autem de libello famoso, quem secum adferentes legati partis Nouatiani, legi volebant in publico ecclesiæ conuentu, adeoque tractione publica (vti Epistola præcedenti dictum est) quod non permisit Cyprianus.*

9 acerbationibus criminosis] *Hoc pacto Mc. codices Cambron. Affligen. Marcb. Dunen. & Cantibi; antea vbique erat*: acerbationibus, *corrupte, vtitur autem simplice voce*: acerbatio, *hodie magis nota est vox*: exacerbatio.

10 religiosóque conuentu] *Sic Mc. omnes, vetus quoque excusus. Erasmus vero quum in editione Remboldi incurrisset quadam mutilum esse locum, nec esset quod responderet illi dictioni*: religiosóque, *adiecit vocem*: cœtu, *non male quidem, sed quam tamen non habent Mc. codices, interiecerat quoque Manutius vocem*: numero,

numeru, sed earum consilio eum prætermisimus.

11 confidentibus Dei sacerdotibus & altari posito] Videtur mihi alludere ad consuetudinem illam, qua in Synodis soli Episcopi considere consueuerunt. Nam sacerdotes non obscure ter hoc capite solos Episcopos intelligit. Adiecit autem altari positu, quia in basilica quapiam vbi erectum erat altare, & iuxta altare, fiebant tum stationes, eum conueniunt omnes Ecclesiastici, & ante tractationem negotiorum offerebatur sacrificium, & communicabant omnes. Nam lib. de orat. reprehendit eos Tertull. qui stationem soluebant statim accepto corpore Domini, vbi inter cætera: Nonne solennior erit statio tua, si & ad aram Dei steteris?

12 falso rumore] Etiam hinc patet, quàm parum præstiterit Erasmus in castigando Cypriano, sequutus hic merum errorem typographicum, quo legebatur apud Remboldum: falsorum ore, nam Ms. omnes, & vetus excusus nobiscum legunt.

13 Cuntine linguam tuam] Locus est Psalm. 33 citat etiam paulopost aliud ex Psal. 49. Vtrobique autem pro eo quod hodie legimus: dolum, seu; dolos, legit ipse insidiosè, seu: insidias, sequutus veterem translationem qua in vsu erat ante D. Hieronym. ætatem, & edita est in lucem iam olim à Iac. Fabro. Quæ verò hodie exstat, castigata est à D. Hieron. ad Græca exemplaria, quanquam denuò librariorum vitio multa errata irrepserint, vti ex Psalterio iam recens castigato per reuerendiss. D. episcopum Ruremundensem D. Guill. Lindanum est deprehendere. Est autem hoc Psalterium quo hodie vtimur, quod Gallicum vocat D. Hieronym. Nam Romanum in vsu esse desiit præterquàm in Missa (quæ enim vocamus, Introitus, Gradualia; Communiones; ex illo desumpta sunt) & in Psalmo Venite exultemus, quomodo ad Matutinas legitur.

14 legi apud nos non patimur] Sic hactenus excusi omnes & Manuscripti Affligenien. Dun. March. & Cauchii, solus Cambr. codex & Manut. omittunt negationem, sed non placet, præsertim quum paulò prius dixerit talia respuenda.

15 maledictorum & contitiorum] Ita solus Manu. & rectè quidem, veruntamen Ms. codices omnes retinent vulgatam lectionem: maledicutum.

16 noo veteres mores obliti] Sic Ms. & excusi omnes, pro quo Manut. veteris moris.

17 nam satis erat vt tu te Episcopum factum] Magis placet hæc Manuscript. codicum lectio, quam vulgata; factis, Aduerte autem hic morem veterem, quo solent Romani episcopi omnibus per orbem Episcopis ordinationem suam nunciare, quod certe etiam ad præminentiam illius pertinet.

18 auctoritas paratetur] Hoc pacto Dunen. March. & Cauchii. Manuscripti cod. Manutius quoque & Morelius, & rectius; quam aut Afflig. cum Remboldo: pateretur, aut vetus excusus: pateret, aut vulgati typi pareretur.

19 & secundum consiliom nostrum salubri ratione libratæ in huc flactu æstuantium fratrum mentes] Locus antea corruptiss. in omnibus tum excusis tum Ms. qui nec solœcismo caret. Manut. quidem reposuit: libratum, pro: liberatas, sed nec hoc satisfacit, quare credo legendum; libratæ, præsertim quum Ms. Harris cod. legat: libratas.

20 vnitatem à Domino & per Apustulus nobis succesTutibus traditam] Quum nusquam aperte in scripturis vnitas ista Ecclesiæ sit expressa, rectè à Domino & per Apostolos traditam dicit; atque ad hanc eandem traditionem respexisse non dubito, dum sub initium huius Epistolæ; diuinæ traditionis & Ecclesiasticæ institutionis meminit. quare vel hinc probatur non reiicit à Cypriano quin potius commendari traditiones non scriptas. Pulchre autem Episcopos successores Apostolorum nuncupat.

21 Peruicax factiu & hæretica] Quod Nouatiani sectatores non schismatico modo, sed & hæretici fuerint, docet latius infra epistola ad Antonianum.

22 Illis solis foris remanentibus, qui in obstinatione sua vel furore perseuerarint] Lectio hæc est Ms. Cambron. & Harrisii codicis, vulgata excusorum exempla & Morelii. Pro qua Manut. cum Dun. Ms. cod. & Cauchio: qui obstinatiooe sua vel furore supersederunt. Verum quum supersedere apud auctores Classicos non aliud quam omittere significet, & sit foris non remansissent si obstinatione sua supersedissent, placet magis prior lectio, præsertim quum etiam in aliis Ms. codicibus variè lectum satis constet, vel ex lectione veterum duorum excusorum, qui vtramque in textum inserunt hoc pacto: qui io obst. s. vel fut. supersederunt vel perseuerauerunt, Nisi forte alicui magis arrideat Afflig. & March. codicum hæc lectio, quos obstinatione sua supersederunt vel furore; vt supersedere pro obsidere acceperit Cyprianus, quanquam tamen nesciam an alicubi apud bonos auctores sic accipiatur.

23 Quantum verò hic ad Presbyterium quorumdam] Hic Presbyterium rursum pro Presbyterorum congregatione accipit, quinque nempe illorum de quibus supra epistola 40 qui erant factionis Felicissimi.

24 Litteras ad te collegæ nustri manu sua subscriptas] Hæ desiderantur, fit tamen earundem mentio epistola 53. infra ad Cornelium.

25 Exempla litterarum] Sic Ms. & vetus excusus codex, Manut. quoque & Morel. hoc loco, qui paulo post tamen legunt (excepto Cambr.) exemplaria, certe supra quoque epistola 15. exempla, dicit Cyprianus.

26 Ad Clerum istic nostrum & ad plebem] Ita Afflig. cod. & Manut. optime, nam epistolas de Felicissimo ad Clerum & ad plebem scripsit, habes vtramque supra 38. & 40. Antea corruptiss. legebatur: ad clerum istic, non plebem, Camb. vero codex, ad Ecclesiam oostram & ad plebem, Morelius: ad Clerum istic, nec non ad plebem. neuter male.

27 Per Mettium Hypodiaconum] Sic Manut. cæteri Ms. & excusi omnes Messium, sit tamen verisimile Manut. lectionem optimam esse ex epistola sequenti, vt ibi dicemus.

28 Et Nicephurum Acoluthum) Fit huius frequens apud Cyprianum mentio, epist. nempe 47. 48. & 49.

AD EVNDEM QVOD AD Confessores à Nouationo seductos litteras fecerit.

EPITSOLA XLVIII.

Argumentum epistolæ titulus satis indicat, constat autem ex nuntio, vnà missam hanc epistolam & sequentem cum præcedenti.

CYPRIANVS CORNELIO fratri, Salutem.

Lib. 1. Epiſt. 9.

ET religioſum vobis, & neceſſarium exiſtimaui, Frater chariſſime, ad Confeſſores, qui illic ſunt, & Nouatiani ac Nouati obſtinatione & prauitate ſeducti de Eccleſia receſſerunt,[1] litteras breues facere, quibus eos pro affectione mutua conuenirem, vt ad matrem ſuam, id eſt Eccleſiam Catholicam reuertantur. Quas litteras tibi à Mettio Hypodiacono legi prius mandaui, ne quis aliud me ſcripſiſſe fingeret, quàm quod meis litteris continetur mandaui tamen eidem Mettio à me ad vos miſſo, vt de tuo arbitrio rem gerat, & ſi eaſdem litteras Confeſſoribus putaueris eſſe[3] reddendas, tunc eas tradat. Opto te, frater chariſſime, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XLIII.

1 litteras breues facere,] *Habes has proxime ſubiunctas.*

2 E Mettio Hypodiacono] *Ita Manutius & Morel. nec prorſus alienus eſt Cam. codex, qui hic legit:* à Meciopo Diacono, *& paulopoſt:* Meotio, *Tanta enim eſt vicinitas litterarum, vt coniicere liceat, legendum potius:* Mettio Hypodiacono, *nam ſic ſcribunt litterarum Græcarum ignari. Eodem facit lectio codic. Ms. quo vſus eſt Canchnus:* Æthiopo Diacono, *valde enim ſunt ſimiles litteræ Æ & M. Cæteri tamen omnes typo Ms. cum excuſi habent.* Ethyppo Diacono, *verum addita littera M. facile inde conſtari poteſt:* Mettio Hypodiacono.

3 Reddendas] *Sic Ms. Cambron. Manut. quoque & Morelius, cæteri:* credendas

4 Tunc eas tradat) *Legebatur:* vt eas, *errore Rembolds, nam vetus excuſus & Ms. omnes conſtanter legunt:* tunc.

AD CONFESSORES ROMAnos, vt ad vnitatem redeant.

EPISTOLA XLIV.

ARG. *Confeſſores Romanos factione Nouatiani & Nouati ſeductos hortatur vt ad vnitatem redeant. Miſſa eſt autem hæc Epiſtola vnà cum præcedenti, atque adeo rectè illi ſubiungitur.*

CYPRIANVS MAXIMO & Nicoſtrato, & cęteris Confeſſoribus, Salutem.

Lib. 3. Epiſt. 2.

CVM frequenter chariſſimi, cognoueritis ex litteris meis, quem & confeſſioni veſtræ honorem, & fraternitati connexę dilectionem meo ſermone ſeruauerim: credatis quæſo & acquieſcatis his litteris meis quibus vobis & actui, ac laudibus veſtris & ſcribo, & ſimpliciter ac fideliter conſulor Grauat enim me atque contriſtat & intolerabilis perculſi & penè proſtrati pectoris mœſtitia perſtringit, cùm vos illic comperiſſem contra Eccleſiaſticam diſpoſitionem, contra Euangelicam legem, contra inſtitutionis Catholicæ vnitatem,[3] alium Epiſcopum fieri cōſenſiſſe, id eſt quod nec fas eſt, nec licet fieri, eccleſiam alteram inſtitui, Chriſti membra diſcerpi; Dominici gregis animum & corpus vnum diſciſſa æmulatione lacerari. Quod quæſo vt in vobis ſaltem illicitum iſtud fraternitatis noſtræ diſcidium non perſeueret, ſed & confeſſionis veſtræ & diuinæ traditionis memores ad matrem reuertamini vnde prodiiſtis, vnde ad confeſſionis gloriam cum eiuſdem matris exultatione veniſtis. Nec putetis ſic vos Euangelium Chriſti aſſerere, dum voſmetipſos à Chriſti grege & ab eius pace & concordia ſeparatis; cùm magis militibus glorioſis, & bonis congruat intra domeſtica caſtra conſiſtere, & intus poſitos ea, quæ in commune tractanda ſunt, agere ac prouidere. Nam cùm vnanimitas & concordia noſtra ſcindi omninò non debeat, quia nos Eccleſia derelicta foras exire, & ad vos venire non poſſumus; vt vos magis ad Eccleſiam matrem, & ad noſtram fraternitatem reuertamini, quibus poſſumus hortamentis petimus & rogamus. Opto vos, fratres chariſſimi ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XLIV.

1 MAXIMO ET NICOSTRATO] *Maximi ſupra frequens mentio, de quo & aliis Confeſſoribus ad quos ſcribitur hæc Epiſtola, latius ad Epiſtolam L. Nicoſtratus autem Diaconus erat Romanæ Eccleſiæ, qui cum reliquis non eſt reuerſus ex ſchiſmate, ſed poſtea ordinatus eſt a parte Nouatiani Pſeudoepiſcopus in Africa. Hoc eſt enim quod dicit Damaſus in vita Cornelii. Sub huius Epiſcopatu Nouatus Nouatianum extra Eccleſiam ordinauit, & in Africa Nicoſtratum, quod ipſum habet Cornelius Epiſtola prima in Tom. Concil. Plura vide de illo infra Epiſtola 47.*

2 Cum frequenter cognoueritis ex litteris meis] *Extant bina ſupra num. 16. & 25. ad Confeſſores iſtos litteræ, ad cæterum vero clerum Romanum quarto 15. 23. 29.*

3 Alium Epiſcopum fieri conſenſiſſe] *Ms. cod. Gamb. Afflig. Bland. Dun. Mar. h. & Cauchiu ſic legunt. Manut. quoque & Morelius. pro quo prius erat:* cenſuiſſe,

fuisse, *loquitur autem de Nouatiano.*

4 discidium] *Sic constanter Ms. cod. Manut quoque & Morelius: quæ lectio vetus diligenter aduotanda est contra eos qui:* dissidium, *legunt per duplex* ss. *quum Ms. per* sc. *id legant, vt à discindendo dicatur; non à dissidendo. Eodem etiam modo scribitur apud Tertull. lib. de Præscript. aduersus hæret.*

5 ad matrem reuertamini] *Frequens est Cypriano hac & præcedentibus aliquot Epistolis, vt matrem Ecclesiam intelligat. Porro rectius Manutius & Morelius legunt:* reuertamini, *quàm cæteri omnes:* reuertimini.

AD CORNELIVM DE POlycarpo Hadrumetino.

EPISTOLA XLV.

ARG. *Epistola est purgatoria, qua se purgat, quid factum sit, vt interea dum Hadrumeti fuerit, non ad Cornelium sed ad Clerum Romanum litteræ inde à Polycarpi Clero fuerint factæ, quum tamen antea ipse Polycarpus ad Cornelium potius scripserit: constat autem ex ipso contextu, paulò post præcedentes, hanc esse conscriptam.*

CYPRIANVS CORNELIO fratri, Salutem.

Lib. 4 Epist. 8.

Legi [1] litteras tuas, frater charissime, quas per Primitiuum compresbyterum nostrum misisti, in quibus te cōperi motum, quòd cum [2] de Hadrumetina Colonia Polycarpi nomine ad te litteræ dirigerentur, posteaquàm nos, ego & Liberalis in eundem locum venissemus, cœpissent illuc ad Presbyteros & Diaconos litteræ dirigi. Quod scire te volumus & pro certo credere, nulla id leuitate aut contumelia factum.[3] Sed cū statuissemus collegæ complures, qui in vnum conueneramus, vt legatis ad vos coëpiscopis nostris [4] Caldonio & Fortunato missis, omnia interim integra suspendetentur, donec ad nos ijdem collegæ nostri rebus illis aut ad pacem redactis, aut pro veritate compertis redirent. Presbyteri & Diaconi in Hadrumetino cōsistentes, Polycarpo coëpiscopo nostro absente, ignorabant quid nobis in commune placuisset[5] At vbi nos in præsentiam venimus, compertto consilio nostro, ipsi quoque quod & cæteri obseruare cœperunt, vt in nullo Ecclesiarum istic consistentium consensio discreparet. Quidam tamen mentes nonnunquam & animos sermonibus suis turbant dum aliter quædam quàm se habet veritas, nunciant. Nos enim singulis nauigrantibus, ne cum scandalo vllo nauigarent, rationem reddentes, scimus nos hortatos eos esse, vt 6 Ecclesiæ Catholicæ radicem & matricem agnoscerent ac tenerent. 7 Sed quoniam latius fusa est nostra prouincia, 8 habet etiam Numidiam, & Mauritanias duas sibi cohærentes, ne in vrbe schisma factum absentium animos incerta opinionē confunderet, placuit vt per Episcopos, retentā à nobis rei veritate, & ad comprobandam ordinationem tuam facta auctoritate maiore, tum demum scrupulo omni de singulorum pectoribus excusso, per omnes omnino * istic positos litteræ fierent, (sicuti fiunt) vt te vniuersi collegæ nostri & communicationem tuam, id est, Catholicæ Ecclesiæ vnitatem pariter & charitatem probarent firmiter ac tenerent. Quod diuinitus euenisse, & consilium nostrum prouidenter * processisse gaudemus. Sic enim nunc Episcopatus tui & veritas pariter & dignitas, apertissima luce & manifestissima, & firmissima comprobatione fundata est, vt ex rescriptis collegarum nostrorum, qui ad nos litteras inde fecerunt, & ex relatione, ac testimoniis coëpiscoporum Pompeii, & Stephani, & [9] Caldonij, ac Fortunati ordinationis tuæ & origo necessaria, & ratio iusta, & gloriosa quoque Innocentia ab omnibus noscetur. Quod vt simul cum cæteris collegis nostris stabiliter ac firmiter administremus, atque vt Catholicæ [10] Ecclesiæ pacem concordiæ vnanimitate teneamus, perficiet diuina dignatio; vt Dominus, qui sacerdotes sibi in Ecclesia sua eligere & constituere dignatur; electos quoque, & constitutos sua voluntate atque opitulatione tueatur, gubernātes inspirans; ac subministrans, & ad improborum contumaciam frænandam, vigorem, & ad lapsorum fouendam pœnitentiam, lenitatem. Opto te, frater charissime, semper benè valere.

* insita prouinciæ.

* processisse.

ADNOTATIONES IN Epistolam XLV.

1 Legi litteras tuas, fratet charissime, quas pet Primitiuum] *Huius Primitiui supra facta est mentio Epistola xlj quæ per illum Romam missa fuit. Fit itaque verisimile, has litteras Cornelii, ad quas respondet, attulisse secum in reditu Primitiuum: atque adeo posterius scriptam hanc Epistolam.*

2 de Colonia Hadrumetina] *De situ Hadrumetinæ Coloniæ in Africa, latius infra in Synod. Cartha. vbi & de Polycarpo Hadrumetino Episcopo, qui etiam interfuit illi Synodo Africanæ, cuius & nomine conscripta est Epistola liiij. vbi etiam Liberalis Episcopi fit mentio.*

3 Sed cum statuissemus collegæ complures, qui in vnum conuenetamus] *Rursum hinc patet Epistolas ad Cornelium scriptas post reditum Cypriani è secessu, atque adeo post Synodum illam cuius meminit infra Epistola lxiii. Desiderabatur autem vox:* Collegæ, *nunc recens addita à Manut. & Morelio.*

4 Caldonio] *Vel ex hoc loco confirmatur nostra lectio, sed supra Epist. xix. consummum legendum vbique:* Caldonius, *non:* Calydonius; *nam in vtroque veteri excuso & editionibus Erasmi prioribus, Frobeniana nempe, Coloniensi vtraque & Parisiensi, priore modo legitur.*

5 At vbi nos in præsentiam] *Sic rectè Manut. & Morelius, pro eo quod erat:* in præsenti.

6 Ecclesiæ Catholicæ radicem & matricem] *Romanam Ecclesiam haud dubie intelligit, quam digno elogio Ecclesia Catholicæ radicem & matricem dicit, utpote qua teste D. Ireneo lib. 3. contra Hære. cap. 3. Maxima, maxima est & antiquissima à gloriosissimis duobus Apostolis Petro & Paulo Romæ fundata & constituta. Ad quam (inquit) Ecclesiam propter potentiorem principalitatem, necesse est omnem conuenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt vndique fideles, in qua semper ab his qui sunt vndique, conseruata est ea quæ ab Apostolis est traditio. Plura hac de re Deo fauente, vbi de auctoritate Rom. Pontificis agemus infra alicubi.*

7 Sed quoniam latius fusa est prouincia nostra] *Per omnem Africam prouinciæ, sex factæ sunt (inquit Sextus Rufus) ipsa vbi Carthago est (de qua hic & supra Epistola xlii. Cyprianus) Proconsularis, Numidia Consularis, Byzacena, Tripolis; & Mauritaniæ duæ, Sitiphensis ac Cæsariensis. Quot autem erant prouinciæ, totidem erant in Africa Primates siue primæ sedis Episcopi, vti patet in Concil. Carthag. 6. & 7. item Africano cap. lii. liii. lvii. xcii. Horum omnium primus erat Episcopus Carthaginiensis, vti patet ex dicto Concilio Africano) & apud illum summa erat potestas, in creationibus Episcoporum quos vellet per Africam. Vnde & Epistola 162. vocatur Carthago à D. August. Africæ caput. Carthaginiensis autem imperii (vti loquitur Salustius) terminus, erant aræ Philenorum fratrum, quæ sunt post Syrtes; & ab ortu habebat Pentapolim Cyrenaicam, ab Occasu Numidiam, ab Occidente Mediterraneo mari terminatur. In ea enim olim fuere Carthago, Vtica, Hippone Regia, & fluuius Bargada. Hinc patet verum esse quod dicit Cyprianus: latius fusam esse eam prouinciam, vnde & factum, vt quibusdam minor Africa diceretur.*

8 Habet etiam Numidiam & Mauritanias duas cohærentes sibi] *Numidia pars est Africæ inter Carthaginensem & Tingitanam prouinciam, spatio quidem angustior (inquit Pomponius Mela) quam Mauritania, sed magis culta. Mauritania autem extrema est pars Africæ versus Gaditanum fretum & Occidentalem Oceanum, quæ in duas distinguitur, Sitiphensem siue Tingitanam, & Cæsariensem, ita dictas à primariis ciuitatibus Tingi & Cæsarea.*

9 Caldonii & Fortunati] *Quum mentionem faciat relationis & testimoniorum non modo Pompeii & Stephani, sed etiam Caldonii & Fortunati, videntur iam reuersi hi fuisse in Africam, priusquam hanc scriberet Epistolam, atque adeo hanc Epistolam præcedentibus posteriorem constat.*

10 Ecclesiæ pacem concordiæ vnanimitate teneamus] *Sic Manut. & Morel. pro quo antea:* Ecclesiæ concorditer vnanimitatem teneamus] *non male: præsertim si pro:* vnanimitatem, *legas quis:* vnitatem, *Petro paulo post rursum:* sacerdotes, *episcopos nominat.*

11 gubernantes inspirans] *Antea erat corruptiss.* gubernanter, *debemus autem acceptam hanc castigationem Manutio & Morelio, nam desiderabatur hæc Epistola in Ms. omnibus.*

CORNELII AD CYPRIANVM de Confessoribus ad vnitatem reuersis.

EPISTOLA LXVI.

Argumentum titulus ipse indicat. Contigit autem hic Confessorum ad vnitatem reditus (vti ex Epistola xlix. constat) statim post Nouati ex vrbe discessum: atque adeo eodem momento scriptæ sunt, hæc, & quam habes infra xlviii. falso igitur hæc hactenus ascripta est Cypriano.

1 CORNELIVS CYPRIANO fratri, Salutem.

QVANTAM sollicitudinem, & anxietatem sustinuimus de iis confessoribus, qui dolo, & malitia hominis callidi, & veteratoris fuerant circumuenti, & penè decepti, & ab Ecclesia alienati, tanta lætitia adfecti sumus, & Deo omnipotenti, & Christo Domino nostro 2 gratias egimus, cùm ij cognito suo errore, & intellecta hominis maligni, velut serpentis, astutia venenata, ad Ecclesiam: vnde exierant, sicuti ipsi ex suo corde profitentur, simplici voluntate venerunt. Et primò quidem fratres nostri probatę fidei, amatores pacem, vnitatem operantes, 3 tumorem illum horum mollitum iam adnunciabant, fides tamen non idonea, vt facilè nobis credere daretur, illos penitus esse mutatos. 4 Postea verò Vrbanus & Sidonius confessores ad Presbyteros nostros venerunt, affirmantes Maximum Confessorem, & Presbyterum secum pariter cupere in Ecclesiam redire: sed quoniam multa præcesserant ab eis designata, quę tu quoque 5 à coëpiscopis nostris & litteris meis cognouisti, vt non temerè eis fides haberetur, ex ipsorum ore, & confessione, ista, quæ per legationem mandauerant, placuit audiri. Qui cùm venissent, & à Presbyteris,

quæ

*gesta erant. que * gesserant, exigerentur, nouissimè quod per omnes Ecclesiæ 6 litteræ calumniis, & maledictis plenæ, eorum nomine frequentes missæ fuissent, & penè omnes Ecclesias perturbassent: circumuentos se esse affirmauerunt; nec qui in istis litteris inesset sciisse: tantummodo circumductos' commisisse se quoque schismatica, & hæresis auctores fuisse; vt paterentur ei 8 manus quasi in Episcopum imponi. 9 Qui, cùm hæc, & cætera fuissent exprobrata, vt abolerentur & de memoria tollerentur, deprecati sunt. Omni igitur actu ad me perlato " placuit contrahi Presbyterium. Adfuerunt etiam Episcopi quinque, qui & hodie præsentes fuerunt, vt firmato consilio, quid circa personam eorum obseruari deberet, consensu omnium statueretur: Et vt motum omnium & consilium singulorum dignosceres, etiam sententias nostras placuit in notitiam vestri proferri, 11 quas & subiectas leges. His ita gestis in Presbyterium venerunt Maximus, Vrbanus, Sidonius, " & Macarius, & plerique fratres qui se eis adiunxerant, summis precibus desiderantes vt ea quæ ante fuerant gesta, in obliuionem cederent, nullaque eorũ mentio haberetur; 13 proinde atque si nihil esset vel commissum, vel dictum, inuicem omnibus remissis, cor mundum & purum iam Deo exhiberent, sequentes Euangelicam vocem dicentem: beatos esse puros corde, quoniam ipsi Deum videbunt.

Matt. 5. Quod erat consequens, omnis hic actus populo fuerat insinuandus, vt & ipsos viderent in Ecclesia constitutos, quos errantes & palabundos iam diu viderant & dolebant. Quorum voluntate cognita, magnus fraternitatis concursus factus est. Vna vox erat omnium " gratias Deo agentium, gaudium pectoris lacrymis exprimentes; complectentes eos, quasi hodie pœna carceris fuissent liberati. 16 Et vt ipsorum propria verba designem: Nos, inquiunt, Cornelium Episcopum sanctissimæ Catholicæ Ecclesiæ, 17 electum à Deo omnipotente & Christo Domino nostro scimus. Nos errorem nostrum confitemur, nos imposturam passi sumus, circumuenti sumus perfidia, & loquacitate

*factiosa. * captiosa, " Nam etsi videbamur quasi quandam communicationem cum schismatico " & hæretico homine habuisse, sincera tamen mens nostra semper in Ecclesia fuit: nec enim ignoramus vnum Deum esse, vnum Christum esse Dominum, quem confessi sumus, vnum Spiritum sanctum, 20 vnum Episcopum in Catholica Ecclesia esse debere. Ista eorum professione non moueremur; vt quod apud potestatem sæculi erant confessi, in Ecclesia constituti comprobarent; Quapropter " Maximum Presbyterum locum suum ignoscere iussimus: cæteros cum ingenti populi suffragio recepimus. Omnia autem remisimus Deo omnipotenti, in cuius potestate sunt omnia reseruata. Hæc igitur, frater charissime, eadem hora, eodem momento ad te scripta transmisimus, & Nicephorum Acoluthum descendere ad nauigandum festinantem, de statione ad vos statim dimisi; vt nulla procrastinatione habita velut præsens in isto clero, & in isto populi cœtu Deo omnipotenti & Christo Domino nostro gratias ageres. Credimus autem fore, quinimo pro certo iam confidimus, cæteros quoque qui in errore hoc sunt constituti, in Ecclesiam breui reuersuros, cum auctores suos viderint nobiscum agere. Has litteras puto te debere, frater charissime, & ad cæteras Ecclesias mittere, vt omnes sciant schismatici huius & hæretici dolum & præuaricationem de die in diem euacuari. Benè vale, frater " charissime.

ADNOTATIONES IN Epistolam XLI.

1 CORNELIVS CYPRIANO] *Sic Cambr. è cod. & Manutio, quam lectionem certam facit initium Epistola xlix. & historia, imo & stylus huius epistola.*

2 gratias egimus) *Manutius aliam longe hic habet lectionem, quam sit vulgata & Ms. Cambr. cod. erat prius* gratias agimus, cum eos cognito suo errore intelligimus (*Sic enim cambron. pro eo quod erat:* intelligimus) hominis maligni velut serpentis astutia venenata derelicta (*siue vt habet Cambr.* astutiam fugientes venenatam) ad Ecclesiam, &c. *Neutra lectio displicet.*

3 tumorem illum horum mollitum] *Recte mea sententia sic castigauit hunc locum Manutius pro eo quod erat* tumorem, *siue:* timorem illorum, horum mollitiem.

4 Postea vero Vrbanus & Sidonius] *Omisit codex Camb. particulam:* quam, *non recte interpositam Hiltenius in excusis, & similiter Manut. Petro de his confessoribus latius epist. L.*

5 à coëpiscopis nostris & litteris meis] *Qua fuerint designata à Confessoribus non satis constat, quum litteræ ha desiderentur, præterquam quod Schismati Nouatiani consensum præbuerint, quadam tamen hic recensentur in eorum publica confessione.*

6 litteræ calumniis & maledictis plenæ] *Fit eandem mentio supra Epistola xli. & xlii. Similid*

autem de horum Confeſſorum ſatisfactione & confeſſione publica ſitas Euſebius lib. 6. cap. 33. ex Epiſtola Cornelij ad Fabium Antiochenum Epiſcopum.

7 commiſiſſe ſe quoque ſchiſmatica] Ita Camb. codex & vetus excuſus, pro quo Manut. ſchiſmati; cæteri: ſchiſmata, ſed prior lectio placet.

8 manus quaſi in Epiſcopum imponi] Sic reſtitui hunc locum, ex varia lectione tum Manut. tum vulgatorum codicum.

9 Qui, quom hæc & cætera fuiſſent exprobrata, vt abolerentur] Hoc pacto Manut. & Morelius, accedit quàm proxime vetus excuſus: cùm & cætera fuiſſent exprobrata, Non male quoque Ms. Cambr. Qoi quum & cum cæteris fuiſſe exprobrarentur, vt abolerentur, quomodo legendum non male diuinauerat Eraſmus: locus alioqui erat corruptus.

10 placuit contrahi Preſbyterium] Presbyterium intelligit tum paulo poſt collegium ſiue Senatum (vt loquitur D. Hieronym. Epiſtola ad Ruſticum) Cleri Romani, vtpote ſine quorum conſilio arduum nihil ſoleat agere Romanus Pontifex. Atque adeo tum hinc, tum ex Epiſtolis Cypriani ad Clerum Romanum, conſtat Presbyteros & Diaconos Eccleſiæ Romanæ in eadem auctoritate iam olim fuiſſe, qua nunc pollent, eodem etiam munere functos quo nunc Cardinales, nempe vt eſſent conſiliarii & aſſeſſores Epiſcopi Romani. Quod plane perſpicuum fit ex verbis illis Epiſtola lv. ad Cornelium: florentiſſimo illic Clero tecum præſidente. Erant tamen illis Epiſcopi tum temporis ſuperiores. Porro etiam nomen Cardinalium veteribus non incognitum, ſatis inſinuat Sylueſter Papa eius nominis primus in Concil. Roma. can. 6. Diaconi (inquit) non ſint plures per parochiarum examen niſi duo, & Diaconi Cardinales Romæ ſeptem. Quare ſi quis Onuphrium Panuinum ſequutus, Maximum & cæteros Confeſſores, de quibus hic texitur hiſtoria, Romanæ Eccleſiæ Cardinales fuiſſe dicat, non admodum à vero aberrarit. Quanta enim fuerit eorum auctoritas, vel hinc patet; quod ob eorum conſenſum in ordinationem Nouatiani, ſchiſma in Eccleſia contigerit. Verùm de iure electionis Pontificis Romani infra latius Epiſtola lii. Inſignia tamen eorum ſunt recentiora: vtpote illis addita primum circa annum Domini M. CC. L. ab Innocentio quarto, ſi quis plura huc pertinentia deſideret, videat Remundum Rufum in Molinæum pro Pontifice Maximo.

11 quas & ſubiectas habes] Deperierunt ſententiæ ſingulorum, quarum meminit; quæ ſi exſtarent, notior foret auctoritas Cleri Romani in dicendis ſententiis vna cum Epiſcopis.

12 & Macarius] Macarium adiecimus ex Epiſtolis ſequentibus tribus, nam conſtat illum vna cum aliis rediiſſe.

13 proinde atque ſi nihil eſſet, &c.] Pulchre reſtitutus eſt hic locus à Manutio & Morelio, antea corruptiſſimus, & certe etiam Cambr. codex: proinde, legit, in cæteris vitio ſcriptoris eſt mutilus.

14 quoniam ipſi Deum videbunt] Sic Morelius propius accedens ad textum Euangelicum, quam Manut. legens: viderent, illud autem: dicentem, recens adiecimus ex caſtigatione Coſterii.

15 gratias Deo agentium gaudium, &c. exprimentem] Solœciſmus eſt, qualem non puto in ſcriptis D. Cypriani reperiri.

16 Et vt ipſorum propria verba deſignem] Cum ex tota rei geſtæ hiſtoria tum ex hoc potiſſimum loco patet Cornelii eſſe hanc Epiſtolam non Cypriani, neque enim verba ipſa Confeſſorum Cyprianus recenſere poſſet, qui confeſſioni eorum non interfuerat. Deſignare, autem hic pro ſignificare; prius verò pro committere, accepit auctor.

17 electum à Deo] Recte coniecerat Coſterius ita legendum, pro eo quod erat: erectum] Nam conſentiunt Camb. cod. Manut. & Morelius.

18 Nam etſi videbamur] Non male ſic Manutius, magna eſt enim litterarum vicinitas cum priori lectione: amentes videbamur, ſi initio addatur littera N. Cambr. tamen cod. legit: nam amentes videbamur.

19 & hæretica] Deſiderabatur hoc prius, adiectum recte à Manutio, nam tum prius tum paulo poſt & alibi ſæpe, non ſchiſma modo, ſed & hæreſis Nouato impingitur.

20 vnum Epiſcopum in Catholica Eccleſia eſſe debere] Ruſum hic vnum Epiſcopum ſimpliciter pro Romano Epiſcopo acceptum vides, ſed de hoc latius lib de vnitate Eccleſiæ.

21 Maximum Preſbyterum locum ſuum ignoſcere iuſſimus] Reſtitutus eſt ergo Maximus in priſtinam dignitatem Presbyteri Romanæ Eccleſiæ, tandem confeſſus denuo, & paſſus Martyrium ſub Maximiniano. Nam huius Maximi Presbyteri exiſtimo fieri mentionem in Martyrologiis Bedæ & Adonis ad 13. Calend. Decembris. Porro etiam hinc colligitur eſſe Cornelii, non Cypriani Epiſtolam, neque enim quicquam auctoritatis habebat iſte in Clerum Romanum.

22 Chariſſime] Hoc tum hic, tum paulo poſt etiam recens adiectum eſt à Manut.

CYPRIANI AD CORNELIVM, reſponſum congratulatorium de illorum reditu ex ſchiſmate.

EPISTOLA LXVII.

Argumentum ex titulo colligere eſt. Porrò vel hinc etiam colligitur, Epiſtolam præcedentem Cypriani non eſſe; neque enim ipſe duas eadem de re ad eundem ſcriberet Epiſtolas.

CYPRIANVS CORNELIO fratri, Salutem.

T egiſſe nos & agere, frater chariſſime, maximas gratias ſine ceſſatione profitemur Deo patri omnipotenti & Chriſto eius Domino & [1] Deo noſtro ſalutari, quod ſic Eccleſia diuinitus protegatur, vt vnitas eius & ſanctitas, [2] non iugiter nec in totum perfidiæ & hæreticæ prauitatis obſtinatione [3] vitietur. [4] Legimus enim litteras veſtras, & voti cõmunis ampliſſimũ gaudium exultantes Lib. 2. Epiſt. 12.

exultanter excepimus: Maximum Presbyterum & Vrbanum Confessores cum Sidonio & Machario ad Ecclesiam Catholicam regressos esse, id est errore deposito, & schismatico, imò hæretico furore deserto, vnitatis ac veritatis domicilium 5 fideli sanitate repetijsse; vt vnde ad gloriã processerant, illuc gloriosi redirent; ne qui Christum confessi essent, Christi postmodum castra desererent, 6 nec tentarent charitatis atque vnitatis fidem, qui victi robore, & virtute non fuerant. Ecce incolumis & immaculata laudis Integritas, ecce incorrupta & solida confitētium dignitas à desertoribus, & profugis recessisse, proditores fidei & Ecclesiæ Catholicæ impugnatores reliquisse. Merito illos reuertentes summo, vt scribit gaudio & clerus & plebs, & fraternitas omnis excepit, quoniam in Confessoribus gloriam suam conseruantibus & ad vnitatem reuertentibus nemo non socium se & participem eorum gloriæ computat. 7 Huius diei lætitiam de nostris possumus sensibus æstimare. nam cum istic ad litteras vestras, quas de eorum confessione misistis, lætatus sit omnis fratrum numerus, & summa alacritate hunc nuncium communis gratulationis exceperit; quid illic vbi res ipsa & præsens lætitia sub oculis omnium gerebatur; Cum enim Dominus in Euangelio suo dicat esse summum gaudium in cælo 8 super vno peccatore pœnitentiam agente; quanto maius est gaudium & in terris pariter & in cœlo, super Confessoribus ad Ecclesiam Dei cum gloria sua & cum laude redeuntibus, & redeundi viam cæteris exempli sui fide & probatione facientibus? 9 Hic enim quosdam fratres nostros error induxerat, quòd sibi communicationem Cōfessorum sequi viderentur, quo errore sublato lux omnium pectoribus infusa est, & Ecclesia Catholica vna esse, nec scindi, nec diuidi posse, monstrata est. Nec quisquam iam facilè poterit schismatici furentis verbis loquacibus decipi; quando probatum sit bonos & gloriosos Christi milites non potuisse diu aliena fallacia & perfidia extra Ecclesiam detineri. 10 Opto te, frater charissime, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam XLVII.

1 Deo nostro salutari] *Sic cod. Ms. & excusi omnes, excepto Cambron. qui legit;* salutari, *non male. Forte legendum* Deo salutari nostro, *vt alludatur ad illud Psal. 94. Iubilemus Deo salutari nostro.*

2 non iugiter] *Ita Ms. & excusi omnes, præter Morellianũ & Cambr. cod. quorum ille:* non disiungatur, *hic:* non negetur, *perinde est, quomodo legas.*

3 vitietur] *Sic quidem vulgati cum Manut. quibus fauꝰ eis accedit, quod habet Morelius:* violetur, *verum Ms. Camb. Afflig. Blandin. Dun. March. & Cauchis codices cum veteri excuso, legunt:* vitietur.

4 Legimus enim litteras vestras] *Indubie præcedentem Epistolam significat, quod paulo post satis indicat, vbi tantum non verba ipsa citantur.*

5 fideli sanitate] *Hæc est lectio Ms. cod. excepto solo Cambr. qui cum vulgatis legit:* fidei.

6 nec tentarent charitatis atque vnitatis fidem] *Quum sic legant Ms. Afflig. Blandin. Dun. March. & excusi cæteri omnes, non placet Manutii lectio:* nec tentarentur, &c. fide, *præsertim quum prior lectio clarior, vt tentare fidem pro explorare; aut si mauis pro infesto animo aggredi illam accipiatur; nam vtrumque vox illa Ciceroni significat. Camb. legit:* nec tepèrent charitatis atque vnitatis fide.

7 Huius diei lætitiam] *Sic Ms. omnes, pro eo quod erat:* huius rei.

8 super vno peccatore] *Adiecimus:* vno, *Ms. cod. & veteri excuso, in cæteris desiderabatur. Legitur autem apud Lucam cap. 15. & infra Epistola liii.*

9 hic enim quosdam fratres nostros error induxerat] *Eodem pertinet quod Epistola præcedenti dixit Cornelius;* Confidimus cæteros quoque, Qui in errore constiteti sunt, in Ecclesiam breui reuersuros, cùm auctores suos viderint nobiscum agere. *Erat autem inter cæteros in hoc errore Antonianus, vt patet infra Epistola lii.*

10 Opto te, frater charissime) *Clausulam hanc Manut. & Morelio debemus acceptam, nam alibi desiderabatur.*

CORNELII AD CYPRIAnum de factione Nouatiani cum suis.

EPISTOLA XLVIII.

ARG. *Parante iam reditum Nicephoro Acolutho qui Romam à Cypriano missus Epistolas supra positas xlij. & xliij. secum adtulerat, nunciat Cornelius Cypriano nouas quasdam Nouatianæ partis machinationes. Porrò fragmentum duntaxat hoc videtur, non integrá Epistola.*

1 CORNELIVS CYPRIANO fratri, Salutem.

E quid minus ad pœnam futuram huius scelerati hominis deesset; prostratus virtutibus Dei (3 cum Maximus; & Longinus, & Machæus inde fuissent expulsi) denuo resurrexit; & sicuti prioribus litteris tibi quas per Augendum confessorem

misi, significaui; 4 puto Nicostratum, & Nouatum, & Euaristum, & Primum, & Dionysium illò iam peruenisse: Inuigiletur ergo, vt omnibus coëpiscopis nostris & fratribus innotescat; Nicostratum multorum criminum reum, & non solum patronæ suæ carnali, cuius rationes gessit, fraudes & rapinas fecisse, verum etiam, quòd est illi ad perpetuam pœnam reseruatum, Ecclesiæ deposita non modica abstulisse, 5 Euaristum verò auctorem schismatis fuisse, & successorem plebi, cui ante præfuerat, 6 Zetum, in locum eius Episcopum esse constitutum. Maiora verò & grauiora hic designauit malitia & inexplebili prauitate sua, quàm quæ illic apud suos semper exercuit, vt scias quales duces & protectores iste schismaticus & hæreticus lateri suo semper iunctos habeat,

ADNOTATIONES IN Epistolam XLVIII.

1 CORNELIVS CYPRIANO.] *Miratus sum sæpenumero, & vna mecum eruditi plerique; quum Eusebius in Chron. & D. Hieronym. in catalo. script. illustr. Cypriano octo duntaxat* Epistolas *ad Cornelium ascribant, quomodo iam extarent xi. numero. Gauisus sum itaque dum in cod. Cambr. hanc & supra xlvi. Epistolam, non Cypriano, sed Cornelio ascriptam reperi, & paulò post confirmatam hanc lectionem à* Manutio *qui prorsus legunt;* Cornelius Cypriano, *Confirmat hanc nostram sententiam, quod præter Cambr. cæteri* Ms. *cod. has duas* Epistolas *non habeant. Neque verò vllus restabit scrupulus, si exordium legatur Epistolæ sequentis, in qua disertis verbis: accepisse se à Cornelio vtrasque litteras per* Nicephorum *confitetur Cyprianus, quas per illum se misisse testatur Cornelius. Porro quandoquidem Epistola infra li v. ad Cornelium, non tam Cypriani sit quam* Synodi *Africana, iam non plures quam octo Cypriani ad Cornelium reperiuntur Epistolæ.*

2 Nequidminus, &c.] *Tum ex hoc tam abrupto Epistola exordio, tum ex epistola sequente, in qua plenissime frà Cornelio instructum dicit Cyprianus de nouis* Nouati *&* Nouatiani *Machinis; patet fragmentum esse duntaxat hanc Epistolam.*

3 cùm Maximus, &c.] *De horum expulsione habes supra Epistola xli. Facit autem pro dicta nostra sententia quod dicit, inde illos expulsos, Carthagine nempe,* per Augendum Confessorem. *Nemini dubium esse debet quin alius iste Augendus ab illo, qui vna cum* Maximo, *Longino, & Machæo à Cypriano expulsus fuit, desiderantur autem littera illa Cornelii.*

4 puto Nicostratum] *Recte locum antea mutilum sic restituit Manut. nam vocem,* puto, *reperire est & in Cambr. cod. Porro de Nicostrato, Nouato, & Euaristo latius Epistola sequenti, eiusdem factionis erant & Primus & Dionysius, quorum hic meminit.*

5 Euaristum verò auctorem schismatis fuisse] *Aut hoc modo legendum est, vti vulgati codices hactenus & Cambron. codex, aut si legamus:* cùm auctor schismatis fuisse, *legendum:* Euaristi, *vti Morelius. Verum prior lectio magis placet, vt remoueatur hyperbaton. Camb. codex. legit:* coauctorem, *sed prave malo.*

6 Zetum] *Sic Manut. & Morelius pro quo Camb. cod.* Zenum, *vtrumque desideratur in excusis hactenus* hic, &c. quam illic, *Etiam has phrasis conducit non esse Cypriani hanc epistolam porro malo legi:* apud suos: *quomodo etiam Cambr. cod. quàm:* apud vos, *vti solus Manut.*

CYPRIANI RESPONSVM ad Cornelium de Nouati sceleribus.

EPISTOLA XLIX.

ARG. *Laudant Cornelium, quòd opportune illum admonuerit, vtpote quam postridie quàm venisset ad se nocens factio, litteras illius acceperit. Deinde malitis describit Nouati scelera, & Schisma prius in Africa ab illo concitatum.*

CYPRIANVS CORNELIO fratri, Salutem.

ET cum diligentia & cum dilectione fecisti, frater charissime, *Lib. 2.*
1 festinato ad nos mittendo Nicephorum Acoluthum, qui nobis *Epist. 8.*
& de Confessoribus ingressis gloriosam lætitiam nunciaret, & aduersus Nouatiani & Nouati nouas & perniciosas ad impugnandam Christi Ecclesiam machinas plenissimè instrueret. Nā cùm pridie istic venisset hæreticæ prauitatis nocens factio ipsa iam perdita, & alios qui sibi consenserint perditura, postero die Nicephorus cum vestris litteris superuenit. Quibus & didicimus, & docere atque instruere cæteros cœpimus, 4 Euaristum de Episcopo iam nec laicum remansisse, cathedræ & plebis extorrem. & de Ecclesia Christi exsulem, per alias longè prouincias oberrare, & ipsum veritatis ac fidei naufragum factum, circa quosdam sui similes paria naufragia concitare: 5 Nicostratum verò, Diaconio sanctæ administrationis amisso, Ecclesiasticis pecuniis sacrilega fraude subtractis, & 6 viduarum ac pupillorum depositis denegatis, non tam in 7 Africam venire voluisse, quàm conscientia rapinarum & criminum nefandorum illinc ab vrbe fugisse. Et nunc Ecclesiæ desertor ac profugus, 8 quasi, mutasse sit hominem, mutare regionem, Confessorem se 9 vltra iactat & prædicat, cum Christi Confessor nec dici, nec esse iam possit, qui Ecclesiam Christi

Christi negauit. Nam cùm Paulus Apostolus dicat: Propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, 10 & erunt duo in carne vna Sacramentum istud magnum est, ego autem dico 11 in Christum & in Ecclesiam. Cum hoc, inquam, beatus Apostolus dicat: & Christi pariter atque Ecclesiæ vnitatem indiuiduis nexibus cohærentem, sancta sua voce testetur, quo modo potest esse cum Christo, qui cum sponsa Christi atque in eius Ecclesia non est? 12 aut quomodo assumit sibi regendæ aut gubernandæ Ecclesiæ curam, qui spoliauit & fraudauit Ecclesiam Christi? Nam de Nouato nihil indead nos fuerat nunciandum, cùm magis per nos vobis debeat Nouatus ostendi, rerum nouarum semper cupidus, auaritiæ inexplebili rapacitate furibundus, arrogantia & stupore superbi tumoris inflatus, 13 semper istic Episcopis malè cognitus, quasi hæreticus semper & perfidus omnium sacerdotum voce damnatus: curiosus semper vt prodat, ad hoc adulatur vt fallat, nunquam fidelis vt diligat, fax & ignis ad conflanda seditionis incendia, turbo & tempestas ad fidei facienda naufragia, hostis quietis, tranquillitatis aduersarius, pacis inimicus. 14 Denique Nouato illinc à vobis recedente, id est, procella & turbine recedente, ex parte illic quies facta est, & gloriosi ac boni Confessores, qui de Ecclesia illo incitante discesserant, posteaquam ab vrbe ille discessit, ad Ecclesiam reuerterunt. Idem est Nouatus, qui apud nos primum discordiæ & schismatis incendiũ seminauit, qui quosdam istic ex fratribus ab Episcopo segregauit, qui in ipsa persecutione ad euertendas fratrum mentes alia quædam persecutio nostris fuit. Ipse est qui Felicissimum satellitem suum Diaconum nec permittente me, nec sciente, sua factione & ambitione constituit: & cum sua tempestate 15 Romam quoque ad euertendam Ecclesiam nauigans similia illic & paria molitus est, à Clero portionem plebis auellens, fraternitatis benè sibi cohærentis & se inuicem diligentis concordiam scindens. Planè quoniam pro magnitudine sua debeat Carthaginem Roma præcedere, illic maiora & grauiora commisit. Qui istic aduersus Ecclesiam Diaconum fecerat, illic Episcopum fecit. Nec hoc quisquam miretur in talibus. Feruntur semper mali suo furore dementes, & posteaquam scelera fecerint, conscientia ipsa sceleratæ mentis agitantur. Nec remanere in Ecclesia Dei possunt, qui deificam & Ecclesiasticam disciplinam nec actus sui conuersatione, nec morum pace tenuerunt. Spoliati ab illo pupilli, fraudatæ viduę, pecunię quoque Ecclesię denegatæ, has de illo exigunt pœnas, quas in eius furore conspicimus. Pater etiam eius in vico fame mortuus, & ab eo in morte postmodum nec sepultus, 16 Vterus vxoris calce percussus, 17 & abortione properante in parricidium partus expressus. Et damnare nunc audet sacrificantium manus; cùm sic ipse nocentior pedibus, quibus filius qui nascebatur, occisus est. Hanc conscientiam criminum iam pridem timebat, propter hoc se non 18 de Prespyterio excitari tantum, sed & communicatione prohiberi pro certo tenebat; & vrgentibus fratribus imminebat cognitionis dies, quo apud nos causa eius ageretur, 19 nisi persecutio antè venisset. Quam iste voto quodam euadendæ, & lucrandæ damnationis excipiens, hæc omnia commisit & miscuit; vt qui eiici de Ecclesia, & excludi habebat; iudicium sacerdotum voluntaria discessione prędederet; quasi euasisse sit pœnam, pręuenisse sententiam. Circa cęteros autem fratres elaboramus, quos ab eo circumuentos dolemus, vt veteratoris perniciosum latus fugiant, vt letales laqueos sollicitantis euadant, vt de qua ille pelli diuinitus meruit, Ecclesiam repetant. quos quidem Domino adiuuante, per eius misericordiam regredi posse confidimus, neque enim potest perire nisi quem constat esse periturum, cùm Dominus in Euangelio suo dicat; Omnis plantatio, quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur. 20 Qui plantatus non est in pręceptis Dei patris, & monitis, solus poterit de Ecclesia ille discedere; solus Episcopis derelictis cum schismaticis & hæreticis in furore remanere. Cęteros verò nobiscum adunabit Dei patris misericordia, & Christi Domini nostri indulgentia, & nostra patientia, Opto te frater charissime, semper benè valere.

Ephes. 5.

Matth. 15.

ADNOTATIONES IN Epistolam XLIX.

1 Festinato ad nos mittendo Nicephorum Acoluthum] *Alludit ad ipsa verba Epistola Cornelii 46. quam cum has constat simul missam.*

2 plenissime instrueret] *Quod quam breuissima sit pracedens Epistola, non potest dici illa plenissime instructus Cyprianus, quare fragmentum esse vel bene patet.*

3 Hæreticæ prauitatis nocens factio] *Nicostratum memor; Nouatum, Euaristum, Primum, & Dionysium.*

4 Euaristum de Episcopo iam nec laicum remansisse] *Erat enim in locum eius substitutus Zotus quidam, qui tamen quo loco Episcopum egerit ex Cypriano scire non potui. Quod autem dicit nec Laicum remansisse, explicat quum de Ecclesia Christi exulem per alias prouincias oberrare dicit.*

5 Nicostratum vero Diacono sanctæ administrationis] *Animaduerte dignum, quod diaconum siue diaconatum, vt hodie vocamus, dicit sanctam administrationem. Verum de hoc latius epistola 65 Constat etiam hinc & epistola supra 20. Nicostratum non nisi diaconum fuisse Romanæ Ecclesiæ, qui tametsi confessor Christi, confessionis illius immemor, non tam seductus est a Nouato, quam conscientia rapinarum & fraudum Roma cum illo profugit. Vtpote ecclesiasticis pecuniis apud se depositis secum ablatis, & viduarum opibus & pupillorum, immo patrona sua carnalis (vt Epistola præcedenti dictum est) fraude subtractis. Suspicor illo commissum fuisse ecclesiæ Romanæ thesaurum, vti postea Stephano in Pontificatu Cornelij, & Laurentio in Pontificatu Sixti Pontificum, atque adeo fuisse Archidiaconum Romanæ Ecclesiæ. Quod confirmatur ex epistola supra 26. Vbi primo loco, post presbyteros, nomen illius Epistolæ confessorum præfigitur; & rursum ex epistola 44. vbi ipsum solum cum Maximo nominat Cyprianus, ad confessores scribens.*

6 viduarum & pupillorum] *Rursum error typographicus Rembold. remansit hactenus in excusis omnibus, ante Manut. & Morelium, nam vetus excusus illud legit, non* populorum.

7 Africam] *Quamuis Africa nonnunquam pro tertia orbis parte accipiatur, Romani tamen ea tertiarum spatia, quæ ab aris Philenorum fratrum in occasum quam longissime protenduntur Africam tantum vocabant. Sic dictam autem existimat Iosephus, ab Afro vno posterorum Abrahæ ex Cethura.*

8 quasi mutasse sit hominem, mutasse regionem) *Simile est huic illi vulgato carmini:* Cælum non animum mutant, *qui trans mare currunt.*

9 vltra iactat] *Rectius sic Cambr. & Manut. quam* catem vltro, *Significat enim illum quum semel in numero confessorum fuerit, adhuc talem se iactare.*

10 & erunt duo in carnem vnam] *Sic Ms. & excusi hactenus omnes excepto Manut. qui habet:* in carne vna, *Sed prior lectio magis placet, quod eodem modo legat Tertul. lib. 3. contra Marcionem, Ambros. quoque inscriptus comment. & Græci omnes, tum apud Apostolum, tum Genes. 2.*

11 in Christum & Ecclesiam) *Ita etiam Ms. & excusi cod. omnes excepto Morelio, qui reposuit:* in Christo & Ecclesia. *quod quidem placeret magis, eo quod D. Hieron. & Ambr. August. & Græci quoque in comment. sic legant; nisi priori modo legeret Tertul. loco iam dicto, quem per omnia imitatur Cyprianus.*

12 Aut quomodo assumit sibi Ecclesiæ regendæ curam) *Hinc confirmatur illud Eusebij quod Nicostratus in Africa Episcopus, & velut alter Pontifex summus à Nouato ordinatus sit.* auaritiæ inexplebili rapacitate furibundus) *Hæc lectio Cambr. cod. placet magis vulgata illa:* auaritiæ inexplebilis rapacitate furibundus.

13 semper istic Episcopis male cognitus] *Quod hic Episcopos, mox sacerdotes: quod hic, male cognitus, mox damnatus, dicit. Constat autem hinc Nouatum in Africa tanquam hæreticum damnatum fuisse, fuisse etiam presbyterum Cypriani, id est, Carthaginensem à Cypriano ordinatum, tradunt Eusebius, & D. Hieron. cat. script. illust. Fortassis ille ipse est, cuius supra facta est mentio Epistola 6 qui cum Donato & Gordio de graui quopiam negotio ad Cyprianum scripserant, de quo tamen nihil definire voluit ante reditum è secessu. Et si quid diuinare licet in re incerta, hinc fortassis initia facta schismatis, quod optata impetrare nequiret. Fuisse enim per illum segregatos à Cypriano quinque presbyteros de quibus supra, colligi videtur ex sequentibus, nam & ipso Felicissimum, qui fuit illorum signifer & satelles, Diaconum constituit, Cypriano nec permittente nec sciente. Porro illud:* hostis quietis, *adiectum est recens à Manutio & Morelio, quod habet etiam Cambr. codex.*

14 denique Nouato illinc à vobis recedente] *Sic legunt Ms. Cambr. Afflig. March. Cauchio. Manutius quoque & Morelius, immo & textus ipse sic legendum conuincit. Nam significat recedente ab vrbe Nouato statim ad vnitatem reuersos confessores, antea erat:* nobis.

15 Romam] *Sic Ms. Cauchii cod. & Dun. ad marg. pro quo antea iacet:* Romæ, *sed non satis Latine dicitur* à Romæ nauigans.

16 vterus vxoris calce percussus) *Assumebantur tunc temporis ob aliorum paucitatem multi coniugati in Clerum: quare non mirum est, si vxoris Nouati meminit, quum presbyter esset.*

17 & abortione properante) *Sic constanter Ms. cod. 4. Cauchii quoque Manutius & Morelius. Ante erat:* partione.

18 de presbyterio excitari] *Presbyterium vtro modo hic accipiatur, an pro presbyteri officio, an vero pro presbyterorum collegio, incertum est. Si priori modo excitari de presbyterio, videtur mihi idem esse, quod suspendi ab officio. Si posteriori modo, accipi mihi videtur, pro eo quod hodie dicimus, citari à presbyteris, maxime quum,* de, *pro:* a, *Cypriano sit frequens.*

19 nisi persecutio ante venisset] *Hinc colligi videtur, commissa fuisse hæc crimina à Nouato, iam antequam Cyprianus in persecutione secederet*

20 Qui plantatus non est in præceptis Dei) *Ex cod. Cambr. adiecimus:* in.

MAXIMI ET CÆTERORVM
Confessorum ad Cyprianum de suo
reditu ex schismate.

EPISTOLA I.

Argumento ob sui breuitatem non indiget hæc epistola. Mera autem fuit Remboldi imperitia, qui quum primus hanc in lucem ederet, non tamen suo loco ante Epistolam sequentem posuerit, nec hac in re minor Morelij oscitantia, præsertim cum cod. Ms. eum ordinem rite seruauerint,

CYPRIANO FRATRI
1 Maximus, Vrbanus, Sidonius
& Macarius, S.

CERTE

Lib. 3.

ERTI sumus, frater chariſſime, te quoque nobiſcum pari voto congaudere, nos habito conſilio, vtilitatibus Eccleſiæ & pacis magis conſulentes omnibus rebus prætermiſſis & iudicio Dei ſeruatis, cum Cornelio Epiſcopo noſtro pariter & cum vniuerſo Clero pacem feciſſe, cum gaudio etiam vniuerſæ Eccleſiæ, prona etiam omnium charitate. Hoc factum his litteris noſtris ſcire certiſſimè debuiſti. Oramus te, frater chariſſime, multis annis benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam 1.

1 MAXIMVS, VRBANVS, SIDONIVS, ET MACARIVS] *De horum ſeductione & reditu ad vnitatem eccleſiæ vide Cornel. Epiſt. ad Fabium Antioch. Epiſc. apud Euſeb. lib. 6. hiſt. Eccleſ. cap. 33. In quibus fuit (nempe è numero ſociorum Nouatiani) Maximus quidam presbyter Romanæ Eccleſiæ, & Vrbanus qui ſecundo Confeſſores extiterant, ſed & Sidonius & Celerinus (aut potius Macarius, nam Celerinum conſtat primo in Africam veniſſe ad Cyprianum & ab eo Lectorem ordinatum) qui valde clari in Confeſſoribus habebantur eo quod omnium tormentorum genera ſuperauerant. Sed iſti cum diligentius perſpexiſſent, agere eum cuncta fraudibus & dolis, mendaciis atque periuriis, & quia bonitatem ad hoc ſolum ſimularet vt deciperet ignorantes, relicto eo ſeu potius execrato, ad Eccleſiam cum magna ſatisfactione reuertuntur; & præſentibus Epiſcopis & Presbyteris, ſed & laicis viris, primo quidem errorem ſuum, cum deinde illius fraudes ac fallacias confitentur. hactenus ille. Vnde ſatis manifeſtum fit, quales hi fuerint, & quam clari confeſſores; Certe quid poſtea de tribus poſterioribus actum ſit, non potui deprehendere. Maximum vero poſtea Martyrium paſſum ſupra diximus Epiſtola 48.*

CYPRIANI AD CONFESſores de reditu ex ſchiſmate congratulatoria.

EPISTOLA LI.

ARG. *Gratulatur Confeſſoribus de reditu ad vnitatem, ad eorum laudem referens, quod antè in confeſſione geſſerant.*

CYPRIANVS MAXIMO presbytero, item Vrbano, & Sidonio, & Macario fratribus, S.

Lib. 3. Epiſt. 3.

ECTIS 1 litteris veſtris, fratres chariſſimi, quas ad me de veſtra regreſſione, & de Eccleſiaſtica pace, ac fraterna redintegratione feciſtis, tantum me lætatum eſſe confiteor, inquantum fueram & antè lætatus quando confeſſionis veſtræ gloriam comperi, & militiæ veſtræ cæleſtem ac ſpiritalem laudem gratulabundus excepi. 2 Nam & hæc fidei & laudis veſtræ alia confeſſio eſt, vnam eſſe Eccleſiam confiteri, nec alieni erroris, vel potius prauitatis participem fieri, repetere eadem caſtra vnde prodiſtis, vnde ad gerendum prælium & aduerſarium ſubigendum fortiſſimis viribus proſiliſtis. Illuc enim erāt de acie trophæa referenda, vnde ad aciem fuerant arma ſuſcepta: ne quos ad gloriam Chriſtus paraſſet, eoſdem glorioſos Chriſti Eccleſia non haberet. Nunc vero & vos congruentem fidei veſtræ tenorem, atque indiuiduæ charitatis & concordiæ legem dominica pace tenuiſtis, & exemplum cæteris dilectionis & pacis veſtro itinere feciſtis; vt Eccleſiæ veritas & Euangelici ſacramenti vnitas, quæ à nobis tenebatur; veſtro etiam conſenſu ac vinculo necteretur: nec Confeſſores Chriſti erroris duces fierent, qui virtutis & honoris auctores laudabiles extitiſſent. Viderint quantum vobis cæteri gratulentur, vel quantum apud ſe ipſos ſinguli glorientur: ego me & gratulari ſatis vobis, & plus cæteris gloriari in hac veſtra pacifica regreſſione & charitate confiteor. ſimpliciter enim quid in meo corde fuerit, debetis audire. Dolebam vehementer, & grauiter angebar, quod eis communicare non poſſem quos ſemel diligere cœpiſſem. 3 Poſteaquam vos de carcere prodeuntes ſchiſmaticus & hæreticus error excepit, ſic res erat, quaſi veſtra gloria in carcere remanſiſſet. Illic enim reſediſſe veſtri nominis dignitas videbatur, quando milites Chriſti non ad Eccleſiam de carcere redirent, im quem prius eum Eccleſiæ laude & gratulatione veniſſent. 4 Nam etſi videntur in Eccleſia eſſe zizania non tamen impediri debet aut fides aut charitas noſtra, vt quoniam zizania eſſe in Eccleſia cernimus, ipſi de Eccleſia recedamus. 5 Nobis tantummodo laborandum eſt vt frumentum eſſe poſſimus, Matt. 13.
vt cùm cœperit frumentum Dominicis horreis condi, fructum prò opere noſtro & labore capiamus. Apoſtolus in Epiſtola ſua dicit: In domo autem magna non 2. Tim. 2.
ſolum vaſa ſunt aurea, & argentea, ſed & lignea & fictilia, & quædam quidem honorata, quædam verò inhonorata. Nos operam demus, & quantum poſſumus laboremus; vt vas aureum vel argenteum ſimus. cæterum 6 fictilia vaſa confringere

Domino soli concessum est, cui & virga ferrea data est. Esse non potest maior Domino suo seruus. Nec quisquam sibi quod soli filio pater tribuit, ⁷ vndicare potest, vt putet aut ⁸ ad aream ventilandam & purgandam, palam ferre se iam posse, aut à frumento vniuersa zizania humano iudicio segregare. Superba est ista obstinatio, & sacrilega præsumptio, quam sibi furor prauus assumit. ⁹ Et dum dominium sibi semper quidam, plusquàm mitis iustitia deposcit, assumunt, de Ecclesia pereunt: & dum se insolenter extollunt, ipso suo tumore excæcati, veritatis lumen amittunt. Propter quod & nos temperamentum tenentes, & libram Domini contemplantes, & Dei patris pietatem ac misericordiam cogitantes diu multúmque tractatu inter nos habito iusta moderatione agenda librauimus. Quæ omnia penitus potestis inspicere 10 lectis libellis, quos hic nuper legeram, & ad vos quoque legendos pro communi dilectione transmiseram, vbi lapsis nec censura deest, quæ increpet; nec medicina, quæ sanet. 11 Sed & Catholicæ Ecclesię vnitatem, quantum potuit, expressit nostra mediocritas, quem libellum magis ac magis nunc vobis placere confido, quando eum iam sic legitis, vt & probetis, & ametis si quidem quod nos verbis conscripsimus, vos factis impletis, quando ad Ecclesiam charitatis ac pacis vnitate: a remeatis. Opto vos, fratres charissimi ac desideratissimi, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LI.

1 Lectis litteris vestris] *Habes has bis prafixas.* Nam & hæc fidei] *Sic excusi hactenus omnes: manuscripti vero Afflig. Dan.* March. *& vetus excusus;* Nam & huius fidei.

2 Postea quam vos de carcere prodeuntes, &c.] *Videntur hinc seducti à Nouato & Nouatiano quum primum carcere sunt egressi, quod contigisse videtur eodem tempore quo Cyprianus è secessu rediit. Ad annum autem integrum iam dudum ante, fuisse illos carcere inclusos, patet ex* Epistola *supra 16. Verum de hoc latius in vita Cypriani à scriptis eius collecta.*

3 Nam & si videntur in Ecclesia esse Zizania] *Quid sibi velit hoc loco Cyprianus, pulchre explicat D. Augustin. libro secundo contra Cresc. Grammat. capite trigesimo quarto vbi recitatis verbis huius loci. Vides (inquit) frater secundum scripturas Diuinas hoc praecepisse Cyprianum, etiam propter malos. Qui cum sint à bonis vita moribusque spiritaliter separati, corporaliter tamen in Ecclesia eis videntur esse permixti vsque in diem iudicii, quo etiam corporaliter debitas separabuntur ad pœnas. Non est Ecclesia deserenda tanquam frumenta propter paleam vel zizania, sicut nec domus magna propter vasa inhonorata. Vides, audis, sentis, capis, intelligis, quanto scelere, propter eos qui vobis siue recte siue cum falsitate displicent, separamini ab* Ecclesia *qua toto orbe diffunditur? Et rursum cap. 37. Vos contagione malorum Afrorum periisse dicitis* Ecclesiam *de orbe terrarum, & in parte Donati eius reliquias remansisse, contra Cyprianum apertißimè sentientes, qui dicit: nec malorum permixtione bonos perire in* Ecclesia*, nec eosdem malos posse ante tempus iudicii Diuini à bonorum permixtione separari. Quæ verba prolixius citauimus, vt agnoscat inde lector, per zizania hoc loco, & rursum per vasa inhonorata & fictilia; non aliud intelligere Cyprianum, quam malos existentes in Ecclesia. Habet similia idem Diuus August. lib. contra Gaudentium secundo, qui adiectus est à Lipsio in editione* Frobeniana*, sed perperam, tertius contra Gaudentium inscribitur. Nam (vt hoc obiter dicamus) libri duo qui prius exstabant, non nisi vnus est, & primus liber; alter vero qui recens adiectus est, secundus est liber. Quod perspicuum est ex lib.* Retract. 2. *cap. 9. vbi dicit se ambas* Gaudentii Epistolas *vno libro redarguisse, cui quum respondisset altero libro Gaudentius, se illud quicquid fuit sine rescripto relinquere noluisse, hinc factum esse, vt duo sint ad illum libri scripti essent.* Sed hæc hactenus. Si *quis August. non credat, ipsum Cyprianum legat infra* Epistolâ *ad Antonianum, vbi ipsißimis his verbis recitatis, suam sententiam multis verbis explicat. Sinistra igitur vtrumque hunc locum detorquet hoc loco in suis adnotatiunculis Erasmus ad hæreticos, cum tantum absit vt de illis loquatur, vt potius contra hæreticos & Schismaticos Nouatianos agat, qui se separabant ab* Ecclesia*, eo quod mali (lapsi nempe qui idolis sacrificarent) in Ecclesiam reciperentur. Verùm ob* Epistola *huius breuitatem, latiorem hac de re tractatum ad eam* Epistolam *differemus.*

5 nobis tantummodo] *Veram hanc lectionem Manuscripti & veteris excusi codicum, confirmat Diuus Augustinus loco citato contra Cresconium.* Pro *quo Remboldus nescio vnde substituerat:* imo, *sed* Erasmus *diuinauit legendum:* modo, *Alludit autem ad locum* Matth. 13.

6 fictilià vasa confringere] *Alludit ad illud Psal.* 2. Reges eos *in virga ferrea & tanquam vas figuli confringes.* Legit *autem* vas fictile, *paraphasticos pro vase figuli: Dicens autem hoc soli filio à patre tributum, docet verba illa Psalmi, esse patris ad filium.*

7 vindicare potest vt putet aut ad aream] *Pulchre sic restitutus hic locus à* Manutio, *pro quo alibi mendose legitur:* vindicare se putet, vt ad aream, *Antea eundem hunc locum castigarat Costerius, sed ille legit:* vindicarit, *pro eo quod habet manus.* vindicare potest, *neutrum autem displicet.*

8 ad aream purgandam & ventilandam, palam ferre se iam posse] *Ita primus hunc locum restituit H.* Grauius, *pro eo quod erat:* paleam. *Est autem pala instrumentum rusticum vulgo notum. Apud* Matthæum *cap. 5. (ad quem locum haud dubie alludit Cyprianus)* Græce *est* πτύον, *quod vetus interpres vertit ventilabrum, Tertull. vero lib. de fuga in persequut. Cyprianus hoc loco & infra Epistola ad Antonianum, D. August. quoque in Psal. 92. palam transtulerunt. Et castigandus ex hoc pacto etiam D. Hieronym. contra Lucifer. quum dicit, Nemo potest Christi palam sibi assumere, nemo ante iudicii diem de hominibus, iudicare, &c. quo loco hactenus legitur* Palmam, *quem errorem etiam aliorum*

rum Latinorum libros inuasisse dicit Grauius. *D. tamen August. contra Creston. ita legit* : ad aream purgandam & ventilandam paleam, venti'abrum ferre se iam posse. *Et certe probaretur mihi magis hæc lectio, nisi epistola ad Anton. ita castigandi non esset locus; præsertim quum eum ipsum locum quemadmodum nos legat Diuus Augustinus libro 4. de baps. contra Donatist. Accedunt etiam* Ms. *cod. Afflig. Dun. & March. qui constanter legant* palam, *nec vspiam vox* : ventilabrum, *interseritur.*

9 Et dum dominium sibi semper) *Etiam hanc castigationem H.* Grauio *acceptam debemus, pro eo quod erat:* Dominum. *corruptissime* M*anut. quidem (quantum arbitror sequutus D. Aug. loco iam dicto) vtrumque omittit, & si id fiat, constabit sensus; verum quum* Ms. *cod. Dunensis & Cauchii legant* : dominium *& cæteri Ms. alterum habeant, malui denuo in textum inserere.*

10 Lectis libellis] *Videtur hinc colligi, plures à Cypriano conscriptos libros de lapsis, atque adeo fortassis hinc comprobari possit auctoritas libri ad Nouatianum de lapsis.*

11 Sed & Catholicæ Ecclesiæ vnitatem, &c.] *Ex hoc loco primus ego quod sciam; ante annos complures deprehendi, librum Cypriani qui hactenus inscribitur de Simplicitate Prælatorum, esse illum quem hic scripsisse dicit:* de vnitate Ecclesiæ Catholicæ : *verum de hoc plura suo loco.*

12 remeatis *Ita Ms. tres & vulgati typis & rectius meo iudicio, quam* Man. *&* Morel. remeastis.

AD ANTONIANVM DE Cornelio & Nouatiano.

EPITSOLA LII.

AR G. *Quum Antonianus acceptis litteris à Nouationo in partes illius animo propendere cœpisset, confirmat illum Cyprianus in priori sententia, vt nempe cum Cornelio, hoc est, cum Ecclesia Catholica communicare pergat. Quod vt persuadeat, totius tragediæ inter Cornelium & Nouatianum historiam texit, & Cornelium virum optimum & legitimè electum, Nouatianum verò multis sceleribus obnoxium illegitimam electionem vsurpasse docet : obiter etiam sub initium Epistolæ se excusans, de mutata quod ad lapsorum rationem attinet sententia, & sub finem in quo Nouatiana hæresis consistat explicans.*

CYPRIANVS ANTONIANO fratri, Salutem.

Lib. 4. Epist. 2.

ACCEPI primas litteras tuas, frater charissime, concordiam collegij sacerdotalis firmiter obtinentes, & Catholicæ Ecclesiæ cohærentes; quibus significasti cum Nouatiano te non communicare, sed sequi consilium nostrum, & cum Cornelio coepiscopo nostro vnũ tenere consensum. Scripsisti etiam, vt exemplum earundem litterarum 3 ad Cornelium collegam nostrum transmitterem, vt deposita omni sollicitudine iam sciret, te 4 secum, hoc est, cum Catholica Ecclesia communicare. Sed enim superuenerunt postmodum aliæ litteræ tuæ 5 per Quintum compresbyterum missæ, in quibus animaduerti animũ tuum Nouatiani litteris motum nutare cœpisse. Nam cum & consilium & consensum tuum firmiter antè fixisses, desiderasti in his litteris, vt rescriberem tibi, quam hæresim Nouatianus introduxisset, vel Cornelius, qua ratione 6. Trophimo & turificatis communicet, 7 Quod quidem si pro sollicitudine fidei anxiè curas, & rei dubiæ veritatem sollicitus exploras reprehendenda nõ est in timore diuino æstuantis animi sollicitudo suspensa. Quoniam tamen video, post primam sententiam Epistolæ tuæ, Nouatiani litteris postmodum te esse commotum, illud, frater charissime, primo in loco pono: graues viros, & 8 semel super petram solida stabilitate fundatos, non dico aura leui; sed nec vento aut turbine commoueri, ne animus dubius & incertus variis opinionibus, velut quibusdam ventorum incursantium flatibus, frequenter agitetur, & à proposito suo cum quadam leuitatis reprehensione mutetur. Quod ne vel apud te vel apud quemquam Nouatiani litteræ faciant; vt desiderasti, frater, rationem rei tibi breuiter exponam. 9 Et quidem primum, quoniam de meo quoque actu motus videris; mea apud te & persona, & causa purganda est, ne me aliquis existimet à proposito meo leuiter recessisse: & cum 10 Euangelicum vigorem primo & inter initia defenderim, postmodum videar animum meum à disciplina, & censura priore flexisse; vt his, qui libellis conscientiam suam maculauerint, vel nefanda sacrificia commiserint, laxandam pacem putauerim. Quod vtrumque non sine librata diu & ponderata ratione à me factum est. Nam cum acies adhuc inter manus esset; & prælium gloriosi certaminis in persecutione ferueret, toto hortatu 4 & pleno impetu militum vires fuerant excitandæ, & maximè lapsorum mentes classico quodam nostræ vocis animandę; vt pœnitentiæ viam non solum 11 precibus & lamentationibus sequerentur; sed (quoniam repetendi certaminis & reparandę salutis dabatur occasio) ad confessionis potius ardorem, & martyrij gloriam nostris increpiti vocibus

prouocatentur: Denique cùm de quibuſdam ad me Preſbyteri & Diaconi ſcripſiſſent, eos immoderatos eſſe, & ad communicationem accipiendam feſtinanter vrgere: reſcribens eis" in Epiſtola mea quæ extat, & hoc addidi: Qui ſi nimium properant, habent in ſua poteſtate quod poſtulant, tempore ipſo ſibi plus quàm poſtulant largiente. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur. Si commiſſi verè & firmiter pœnitet, & fidei calor prævalet, qui differri non poteſt, poteſt coronari. De eo tamen quod ſtatuendum eſſe circa cauſam lapſorum diſtuli; vt cùm quies & tranquillitas data eſſet, & Epiſcopis in vnum conuenire indulgentia diuina permitteret, tunc communicato & librato de omnium collatione conſilio, ſtatueremus quid fieri oporteret; ſi quis vero ante conſilium noſtrum, & ante ſententiam de omnium conſilio ſtaturam lapſis temerè cõmunicare voluiſſet; ipſe à communicatione abſtineretur." Quod etiam Romam ad Clerum tunc adhuc ſine Epiſcopo agentem, & ad Confeſſores Maximum Preſbyterum & cæteros in cuſtodia conſtitutos, 14 nunc in Eccleſia cum Cornelio iunctos, pleniſſimè ſcripſi. 15 quod me ſcripſiſſe, de eorum reſcriptis poteris noſcere, nam in Epiſtola ſua ita poſuerunt: Quanquam nobis in tam ingenti negotio placeat, quod & tu ipſe tractaſti, prius eſſe Eccleſiæ pacem ſuſtinendam; deinde ſic collatione conſiliorum cum Epiſcopis, Preſbyteris, Diaconibus, Confeſſoribus 16 pariter ac ſtantibus laïcis facta, lapſorum tractare rationem. Additum eſt etiam 17 Nouatiano tunc ſcribente, & quod ſcripſerat ſua voce recitante, & Preſbytero Moyſe, 18 tunc adhuc Confeſſore, nunc, iam Martyre ſubſcribente, vt lapſis infirmis, & in exitu conſtitutis pax daretur. Quæ litterę per totum mundum miſſæ ſunt, & in notitiam Eccleſiis omnibus & vniuerſis fratribus perlatæ ſunt. Secundum quod tamen ante fuerat deſtinatum, perſecutione ſopita, cùm data eſſet facultas in vnum conueniendi, 19 copioſus Epiſcoporum numerus, quos integros & incolumes fides ſua & Domini tutela protexit, in vnum conuenimus, & ſcripturis diu ex vtraque parte prolatis, temperamentum ſalubri moderatione librauimus, vt nec in totum ſpes communicationis & pacis 20 lapſis denegaretur, ne plus deſperatione deficerent, & eo quod ſibi Eccleſia clauderetur, ſecuti ſęculum gentiliter viuerent, nec tamen rurſus cenſura Euangelica ſolueretur, vt ad communicationem temere proſilirent; ſed traheretur diu pœnitentia, & rogaretur dolenter paterna clementia, & examinarentur cauſæ, & voluntates, & neceſſitates ſingulorum, at ſecundum quod libello continetur, quem ad te perueniſſe confido, vbi ſingula placitorum capita conſcripta ſunt. Ac ſi minus ſufficiens Epiſcoporum in Africa numerus videbatur, 22 etiam Romam ſuper hac re ſcripſimus ad Cornelium collegam noſtrum, 23 qui & ipſe cum plurimis coepiſcopis habito concilio, in eandem nobiſcum ſententiam pari grauitate & ſalubri moderatione conſenſit. 24 De quo tibi neceſſe nunc fuit ſcribere, vt ſcias me nihil leuiter egiſſe, ſed ſecundum quod litteris meis fueram ante complexus, omnia ad commune conſilii noſtri conſilium diſtuliſſe, & nemini quidem ex lapſis prius communicaſſe; quando adhuc erat, vnde non tantum indulgentiam, ſed & coronam 25 lapſus acciperet: poſtea tamen ſicut collegii concordia, & colligendæ fraternitatis, ac medendi vulneris vtilitas exigebat, neceſſitati temporum ſuccubuiſſe, & ſaluti multorum prouidendum putaſſe, & nunc ab his non recedere, quæ ſemel in conſilio noſtro de communi collatione placuerunt, quamuis multa multorum vocibus ventilentur, & mendacia aduerſus ſacerdotes Dei, de Diaboli ore prolata, ad rumpendam Catholicæ vnitatis concordiam vbique iactentur. Sed te oportet vt bonum fratrem atque vnanimem conſacerdotem, non quid maligni atque apoſtatæ dicant facilè ſuſcipere: ſed quid collegæ tui modeſti & graues viri faciant, de vitæ & diſciplinæ noſtrę exploratione perpendere 26 Venio iam nunc, frater chariſſime, ad perſonam Cornelij collegæ noſtri; vt Cornelium nobiſcum verius noueris, non de malignorum & detrahentium mendacio, ſed de Domini Dei iudicio, qui Epiſcopum fecit, & coëpiſcoporum teſtimonio, quorum numerus vniuerſus per totum mundum concordi vnanimitate conſenſit. Nam, quod Cornelium chariſſimum noſtrum Deo, & Chriſto & Eccleſiæ eius, item conſacerdotibus cunctis laudabili pędicatione commendat; non iſte ad Epiſcopatum ſubito peruenit, ſed 27 per omnia Eccleſiaſtica officia promotus, & in diuinis adminiſtrationibus Dominum ſæpè promeritus, ad ſacerdotij ſublime faſtigium cunctis religionis gradibus

gradibus aſcendit. Tum deinde Epiſcopatum ipſum nec poſtulauit, nec voluit, nec vt cæteri, quos arrogantię & ſuperbiæ ſuæ tumor inflat, inuaſit; ſed quietus & modeſtus, & quales eſſe conſueuerunt, qui ad hunc locum diuinitus eliguntur, 28 pro pudore virginalis conſcientiæ ſuæ, & pro humilitate ingenitę ſibi & cuſtoditæ verecundiæ, non vt quidam vim facit, vt Epiſcopus fieret; ſed ipſe vim paſſus eſt, vt Epiſcopatum coactus exciperet. 29 Et factus eſt Epiſcopus à plurimis collegis noſtris, qui tunc in vrbe Roma aderant qui ad nos litteras honorificas, & laudabiles, & teſtimonio ſuæ prędicationis illuſtres de eius ordinatione miſerunt. Factus eſt autem Cornelius Epiſcopus de Dei & Chriſti eius iudicio, de Clericorum pene omnium teſtimonio, de plebis, quæ tunc affuit, ſuffragio, & de ſacerdotum antiquorum & bonorum virorum collegio; cum nemo ante ſe factus eſſet, cum Fabiani locus, id eſt, cum locus Petri & gradus cathedræ ſacerdotalis vacaret, quo occupato de Dei voluntate, atque omnium noſtrum conſenſione firmato; quiſquis iam Epiſcopus fieri voluerit, foris fiat neceſſe eſt, nec habeat Eccleſiaſticam ordinationem qui Eccleſiæ non tenet vnitatem, quiſquis ille fuerit, multum de ſe licet iactans, & ſibi plurimum vindicans, profanus eſt, alienus eſt, foris eſt. Et cum poſt primum ſecundus eſſe non poſſit, 30 quiſquis poſt vnum qui ſolus eſſe debeat, factus eſt, non iam ſecundus ille, ſed nullus eſt. Tum deinde poſt Epiſcopatum non exambitum, nec extortum, ſed de Dei, qui ſacerdotes facit, voluntate ſuſceptum, quanta in ipſo ſuſcepto Epiſcopatu ſuo virtus? quantum robur animi; qualis firmitas fidei? quod nos ſimplici corde & perſpicere penitus, & laudare debemus: 31 ſediſſe intrepidum Romæ in ſacerdotali cathedra eo tempore, cum tyrannus infeſtus ſacerdotibus Dei fanda, atque infanda comminaretur, cum multo patientius & tolerabilius audiret leuari aduerſus ſe æmulum principem, 32 quam conſtitui Romæ æmulum ſacerdotem. Nonne hic, frater chariſſime, ſummo virtutis & fidei teſtimonio prędicandus eſt? nonne inter glorioſos Confeſſores & Martyres deputandus, qui tantum temporis ſedit expectans corporis ſui carnifices, & tyranni ferocientis vltores, qui Cornelium aduerſus edicta feralia reſiſtentem, & minas, & cruciatus, & tormenta fidei vigore calcantem, 33 vel gladio inuaderent, vel crucifigerent, vel igne torrerent, vel quolibet inaudito genere pœnarum viſcera eius & membra laniarent; Et iam ſi maieſtas Domini protegentis & bonitas ſacerdotem, quem fieri voluit, factum quoque protexit: tamen Cornelius, quantum ad eius deuotionem pertinet & timorem, paſſus eſt quicquid pati potuit, & tyrannum, armis & bello poſtmodum victum, prior ſacerdotio ſuo vicit. Quod autem quędam de illo inhoneſta & maligna iactantur nolo mireris; cum ſcias hoc eſſe opus ſemper diaboli, vt ſeruos Dei mendacio laceret, & opinionibus falſis glorioſum nomen infamet; vt qui conſcientiæ ſuæ luce clareſcunt, alienis rumoribus ſordidentur. Exploraſſe autem collegas noſtros ſcias, & veriſſime comperiſſe nulla illum libelli, vt quidam iactant, labe maculatum eſſe, ſed neque cum Epiſcopis, qui ſacrificauerunt, communicationem ſacrilegam miſcuiſſe, ſed eos demum, quorum cauſa audita & innocentia comprobata ſit, coniunxiſſe nobiſcum. Nam & de Trophimo, de quo tibi ſcribi deſideraſti, non ita res eſt vt ad te pertulit rumor, & mendacium malignorum. Nam ſicut anteceſſores noſtri ſępe fecerunt, colligendis fratribus noſtris, chariſſimus frater noſter Cornelius 34 neceſſitati ſuccubuit: 35 & quoniam cum Trophimo pars maxima plebis abſceſſerat, redeunte nunc ad Eccleſiam Trophimo, & ſatisfaciente, & pœnitentia deprecationis errorem priſtinum confitente, & fraternitatem, quam nuper abſtraxerat, cum plena humilitate & ſatisfactione reuocante, auditæ ſunt eius preces; & in Eccleſiam Domini non tam Trophimus quam maximus fratrum numerus, qui cum Trophimo fuerat, admiſſus eſt: qui omnes regreſſuri ad Eccleſiam non eſſent, niſi cum Trophimo comitante veniſſent. 36 Tractatu ergo illic cum collegis pluribus habito, ſuſceptus eſt Trophimus; pro quo ſatisfaciebat fratrum reditus, & reſtituta multorum ſalus: ſic tamen admiſſus eſt Trophimus, 37 vt laicus communicet, non ſecundum quod ad te malignorum litteræ pertulerunt, quaſi locum ſacerdotis vſurpet. Sed & quod paſſim communicare ſacrificatis Cornelium tibi nunciatus eſt, hoc etiam de apoſtatarum fictis rumoribus naſcitur. Neque enim poſſunt laudare nos, qui recedunt: aut expectare debemus, vt placeamus illis, qui nobis diſplicentes, & contra Eccleſiam rebelles, ſollici-

tandis de Ecclesia fratribus violenter insistunt. Quare & de Cornelio, & de nobis quæcunque iactantur, nec audias facile nec credas, frater charissime. Si qui enim infirmitatibus occupantur, illis, sicut placuit, in periculo subuenitur; postea quam tamen subuentum est, & periclitantibus pax data est, suffocari à nobis non possunt, aut opprimi, aut vi & manu nostra in exitum mortis vrgeri, vt quoniam morientibus pax datur, necesse sit mori eos, qui acceperint pacem: cùm magis in hoc iudicium diuinæ pietatis, & paternæ lenitatis appareat, quod qui pignus vitæ in data pace parcipiunt, hic quoque ad vitam percepta pace teneantur. [illegible] Et iccirco si accepta pace commeatus à Deo datur, nemo hoc debet in sacerdotib. criminari, cùm semel placuerit fratribus in periculo subueniri. [illegible] Nec tu existimes, frater charissime, sicut quibusdam videtur, libellaticos cum sacrificatis æquari oportere; quando inter ipsos etiam qui sacrificauerint, & conditio frequenter & causa diuersa sit. Neque enim æquandi sunt; ille qui ad sacrificium nefandum statim voluntate [illegible] prosiliuit; & qui reluctatus & congressus diu ad hoc funestum opus necessitate peruenit: ille qui & se & omnes suos prodidit: & qui ipse pro cunctis ad discrimen accedens, vxorem, & liberos, & domum totam periculi sui perfunctione protexit: ille qui inquilinos vel amicos suos ad facinus compulit, & qui inquilinis & colonis pepercit, fratres etiam plurimos qui extorres & profugi recedebant, in sua tecta & hospitia recepit, ostendens & offerens Domino multas [illegible] viuentes & incolumes animas, quæ pro vna saucia deprecentur. Cùm ergo inter ipsos qui sacrificarint, multa sit diuersitas: quæ inclementia est, & quàm acerba duritia libellaticos cum iis qui sacrificauerint iungere? quando is cui libellus acceptus est, dicat: Ego prius legeram, & Episcopo tractante cognoueram non sacrificandum idolis nec simulacra seruum Dei adorare debere: & iccirco ne hoc facerem, quod non licebat (cum occasio libelli fuisset oblata, quem nec ipsum acciperem nisi ostensa fuisset occasio) ad magistratum vel veni, vel alio eunte mandaui; Christianum me esse, sacrificare mihi non licere, ad aras diaboli me venire non posse, dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Nunc tamen etiam iste qui libello maculatus est, postea quam nobis admonentibus didicit, nec hoc se facere debuisse, & si manus pura sit, & eos eius feralis cibi contagia nulla polluerint, conscientiam tamen eius esse pollutam; flet auditis nobis, & lamentatur, & quod deliquerit nunc admonetur, & non tam crimine, quam errore deceptus, quod iam de cætero instructus, & paratus sit, contestatur. [illegible] Quorum si pœnitentiam respuamus habentium aliquam fiduciam tolerabilis conscientię, statim cum vxore, cum liberis quos incolumes reseruauerant, in hæresim vel schisma 43 diabolo inuitante rapiuntur: & adscribetur nobis in die iudicij, *Luc. 15.* nec ouem sauciam curasse, & propter vnam sauciam multas integras perdidisse. *Matt. 18.* Et cum Dominus relectis nonaginta nouem sanis vnam errantem & lassam quęsierit, & inuentam humeris suis ipse portauerit; 44 nos non tantum non quęramus lapsos, sed & venientes arceamus: & cum pseudoprophetæ gregem Christi nunc vastare & lacerare non desinant, occasionem canibus & lupis demus, vt quos persecutio infesta non perdidit, eos nos duritia nostra & inhumanitate perdamus. Et vbi erit, frater charissime, quod Apostolus dicit? Omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi vtile est, sed quod multis vt saluentur. Imitatores mei estote, sicut & ego Christi. *1. Cor. 4.* Et iterum; Factus sum infirmus infirmis, vt infirmos lucrarer. Et iterum Si patitur membrum vnum, compatiuntur *1. Cor. 1.* & cætera membra: 45 & si lætatur vnum *1. Cor. 12.* membrum, collætantur & cætera membra. Alia est Philosophorum & Stoïcorum ratio, frater charissime, qui dicunt omnia peccata paria esse, & virum grauem non facile flecti oportere: inter Christianos autem & Philosophos plurimum distat. Et cum Apostolus dicat: *Coloss. 2.* 46 Videte ne quis vos deprędetur per philosophiam & inanem fallaciam, vitanda quæ non de Dei clementia veniunt, sed de philosophiæ durioris pręsumptione descendunt. De Moyse autem legimus in scripturis dictum: Et fuit Moyses homo lenis nimis. *Num. 12.* Et Dominus in Euangelio suo dicit: Estote misericordes, *Luc. 6.* sicut & pater vester misertus est vestri. *Mat. 9.* Et iterum: 47 Non est opus sanis medicus, sed male habentibus. Quam potest exercere medicinam, qui dicit; ego solos sanos curo; quibus medicus necessarius non est? Opem nostram, medelam nostram vulneratis exhibere debemus. Nec putemus mortuos esse, sed magis semianimes iacere eos, quos persecutione funesta

fauciatos videmus; qui si in totum mortui essent, numquam de eisdem postmodum & Confessores & martyres fierent. Sed quoniam est in illis 48 quod pœnitentia sequente reualescat, 49 ad fidem, & ad virtutem de pœnitentia robur armatur; quod armari non poterit, si quis desperatione deficiat, si ab Ecclesia durè & crudeliter segregatus, ad gentiles se vias & sæcularia opera conuertat, vel ad hæreticos & schismaticos reiectus ab Ecclesia trãseat. " Vbi etsi occisus propter nomen postmodum fuerit extra Ecclesiam constitutus, & ab vnitate atque à charitate diuisus, coronari in morte non poterit. Et ideo placuit, frater charissime, examinatis causis singulorum libellaticos interim admitti, 51 sacrificatis in exitu subueniri, 52 quia exomologesis apud inferos non est, nec ad pœnitentiam quis à nobis compelli potest, si fructus pœnitentiæ subtrahatur. Si prælium priùs venerit, corroboratus à nobis inuenietur armatus ad prælium: si verò ante prælium infirmitas vrserit, 53 cum solatio pacis & communicationis abscedit; neque enim præiudicamus Domino iudicaturo, quominus si pœnitentiam plenam & iustam peccatoris inuenerit, tunc ratum faciat
Gal. 6. quod à nobis fuerit hic statutum. Si vero
1. Reg. 16. nos aliquis pœnitentiæ simulatione deluserit; Deus qui non deridetur, & qui cor hominis intuetur, de his quæ nos minus perspeximus iudicet, & seruorum sententiam Dominus emendet; dum tamen nos meminisse, frater, debeamus, scriptum esse: frater fratrem adiuuans exaltabitur. Et
Prou. 18. Apostolum quoque dixisse: " In contem-
Gal. 6. platione habentes vnusquisque, ne & vos tentemini, alterutrum onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi. Item quod superbos redarguens & arrogantiam frangens in Epistola sua ponat: Et qui se putat stare, videat ne cadat. Et alio in loco dicat:
1. Cor. 10. Tu quis es qui iudicas alienum seruum?
Rom. 14. Domino suo stat aut cadit; stabit autem, potens est enim Deus statuere eum. Ioannes quoque Iesum Christum Dominum aduocatum & deprecatorem pro peccatis
1. Ioan. 2. nostris probat dicens: Filioli mei ista scribo vobis ne delinquatis, & si quis deliquerit, aduocatum habemus apud patrem 55 Ie-
Rom. 5. sum Christum iustum, & ipse est deprecatio pro delictis nostris. Et Paulus quoque Apostolus in Epistola sua posuit: 56 Si cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est, multo magis nunc iustificati in sanguine illius, liberabimur

D. Cyprian.

per illum ab ira. Cuius pietatem & clementiam cogitantes, non acerbi adeo, nec duri, nec in fouendis fratribus inhumani esse debemus: sed dolere cum dolentibus, & cum flentibus flere, & eos quantum possumus auxilio & solatio nostræ dilectionis erigere; nec adeo immites & pertinaces ad eorum pœnitentiam refundendam; nec iterum soluti & faciles ad communicationem temerè laxandam. Iacet ecce saucius frater ab aduersario in acie vulneratus, Inde diabolus conatur occidere quem vulnerauit, hinc Christus hortatur ne in totum pereat, quem redemit; Cui de duobus as- Luc. 10.
sistimus, 57 in cuius partibus stamus? vtrum ne diabolo faueamus vt perimat, & semianimem fratrem iacentem, sicut in Euangelio sacerdotes & Leuites præterimus? an verò vt sacerdotes Dei & Christi, quod Christus & docuit, & fecit imitantes, vulneratum de aduersarij faucibus rapimus, vt curatum Deo iudici reseruemus? 58 Nec putes, frater charissime, hinc aut virtutem fratrum minui, aut martyria deficere, quod lapsis laxata sit pœnitentia, & quod pœnitentibus spes pacis oblata. Manet verè fidentium robur immobile, & apud timentes ac diligentes corde toto Deum stabilis & fortis perseuerat integritas. Nam & mœchis à nobis pœnitentiæ tempus conceditur, & pax datur, non tamen idcirco virginitas in Ecclesia deficit, aut continentiæ propositum gloriosum per aliena peccata languescit. Floret Ecclesia tot virginibus coronata, & castitas ac pudicitia tenorem gloriæ suæ seruat, nec quia adultero pœnitentia & venia laxatur, continentiæ vigor frangitur. Aliud est, ad veniam stare, aliud ad gloriam peruenire; 59 Matt. 5.
aliud missum in carcerem non exire inde, donec soluat nouissimum quadran- 1. Cor. 3.
tem; aliud statim fidei & virtutis accipere mercedem: aliud pro peccatis longo dolore cruciatum emundari, & purgari diu igne; aliud peccata omnia passione purgasse; aliud denique 60 pendere in die iudicij ad sententiam Domini, aliud statim à Domino coronari. Et quidem apud antecessores nostros quidam de Episcopis istic in prouincia nostra 61 dandam pacem mœchis non putauerunt, & in totum pœnitentiæ locum contra adulteria clauserunt; non tamen à coepiscoporum suorum collegio recesserunt, aut Catholicæ Ecclesiæ vnitatem vel duritiæ, vel censuræ suæ obstinatione ruperunt: vt quia apud alios adulteris pax

dabatur, qui non dabat, de Ecclesia sepa-
raretur. " Manente concordiæ vinculo
& perseuerante Catholicæ Ecclesiæ indi-
uiduo sacramento, actum suum disponit
& dirigit vnusquisque Episcopus, ratio-
nem propositi sui Domino redditurus.
" Miror autem quosdam sic obstinatos
esse vt dandam non putent lapsis pœni-
Apoc. 2. tentiam, aut pœnitentibus existiment ve-
niam denegandam, cum scriptum sit: Me-
mento vnde cecideris, & age pœniten-
tiam, & fac priora opera. Quod vtique
ei dicitur, quem constat cecidisse, & quem
Dominus hortatur per opera rursus exsur-
gere, quia scriptum est: Eleemosyna à
Tob. 4. morte liberat; & non vtique ab illa morte,
quam semel Christi sanguis extinxit, & à
qua nos salutaris baptismi, & redemptoris
nostri gratia liberauit, sed ab ea, quæ per
delicta postmodum serpit. Alio item loco
pœnitentiæ tempus datur, & pœnitentiam
Apoc. 2. non agenti Dominus comminatur: " Ha-
beo, inquit, aduersus te multa, quod vxo-
rem tuam Iezabel, quæ se dicit prophetam,
sinis docere & seducere seruos meos, for-
nicari " & manducare de sacrificiis, & de-
di illi tempus vt pœnitentiam ageret, " &
pœnitere non vult à fornicatione. Ecce
mitto eam in lectum & qui cum ea forni-
cati sunt, in maximam tribulationem, nisi
pœnitentiam gesserint ab operibus suis.
Quos vtique ad pœnitentiam Dominus
non hortaretur, nisi quia pœnitentibus
Luc. 15. indulgentiam pollicetur. Et in Euange-
lio: Dico, inquit, vobis, sic erit gaudium
in cœlo " super vno peccatore pœniten-
tiam agente, quàm super nonaginta no-
uem iustis, quibus non est opus pœniten-
Sap. 1. tia. Nam cùm scriptum sit: Deus mor-
tem non fecit, nec lætatur in perditione
viuorum: vtique qui neminem vult peri-
re, cupit peccatores pœnitentiam agere,
Iohel. 2. & per pœnitentiam denuò ad vitam redire.
Ideo & per Iohel Prophetam clamat & di-
cit: Et nunc dicit Dominus Deus: Reuer-
timini ad me ex toto corde vestro, simul-
que & ieiunio, & fletu, & planctu, & dis-
cindite corda vestra, & non vestimenta
vestra, & reuertimini ad Dominum Deum
vestrum, quia misericors & pius est, &
patiens, & multæ miserationis, & qui
sententiam flectat aduersus malitias irro-
gatas. In Psalmis etiam legimus censu-
ram pariter & clementiam Dei commi-
nantis simul atque parcentis; punientis
vt corrigat, & cùm correxerit reseruan-
Psal. 88. tis; Visitabo, inquit, in virga facinora
eorum, & in flagellis delicta eorum. Mise-
ricordiam autem meam non dispergam
ab eis. Dominus quoque in Euangelio pie-
tatem Dei patris ostendens ait: Quis est ex *Matt. 7.*
vobis homo quem si petierit filius eius pa-
nem, lapidem " porriget illi? aut si piscem
postulauerit, serpentem illi porriget? Si
ergo vos, cùm sitis nequam, scitis bona da-
ta dare filijs vestris, quando magis pater ve-
ster cœlestis dabit bona poscentibus se? "
Comparat hîc Dominus carnalem patrem
& Dei patris æternam largámque pieta-
tem, quod si iste in terris nequam pater
offensus grauiter à filio peccatore & ma-
lo, si tamen eundem postmodum viderit
reformatum, & depositis prioris vitæ de-
lictis ad sobrios & bonos mores, & ad in-
nocentiæ disciplinam pœnitentiæ dolore
correctum, & gaudet & gratulatur, &
susceptum quem ante proiecerat cum vo-
to paternæ exultationis amplectitur; quan-
to magis vnus ille & verus pater bonus, mi-
sericors & pius, immo ipsa bonitas & mi-
sericordia, & pietas lætatur in pœnitentia
filiorum suorum, nec iram pœnitentibus,
aut plangentibus & lamentantibus pœnam
comminatur, sed veniam magis & indul-
gentiam pollicetur. Vnde Dominus in
Euangelio beatos dicit plangentes, quia
qui plangit, misericordiam prouocat: *Mat. 5.*
qui peruicax & superbus est, iram sibi &
pœnam iudicij venientis exaggerat. Et id-
circo, frater charissime, " pœnitentiam
non agentes, nec dolorem delictorum
suorum toto corde & manifesta lamen-
tationis suæ professione testantes, pro-
hibendos omninò censuimus à spe com-
municationis & pacis, si in infirmitate
atque in periculo cœperint deprecari;
quia rogare illos non delicti pœnitentia,
sed mortis vrgentis admonitio compel-
lit, nec dignus est in morte accipere
solatium, qui se non cogitauit esse mo-
riturum. " Quod verò ad Nouatiani
personam pertinet, frater charissime,
de quo desiderasti tibi scribi quam hæ-
resim introduxisset; scias nos primo in
loco " nec curiosos esse debere quid il-
le doceat, cùm foris doceat. Quisquis
ille est, & qualiscunque est, Christianus
non est, qui in Christi Ecclesia non est.
" Iactet se licet & philosophiam vel elo-
quentiam suam superbis vocibus prædi-
cet: qui nec fraternam charitatem, nec
Ecclesiasticam vnitatem tenuit, etiam
quod prius fuerat amisit. Nisi si Episco-
pus tibi videtur, qui Episcopo in Eccle-

sia à sedecim coëpiscopis facto, adulter at-
que extraneus Episcopus fieri à desertori-
bus perambitum nititur; & cum sit à Chri-
sto vna Ecclesia per totum mundum in
multa membra diuisa, item 74 Episcopatus
vnus, Episcoporum multorum concordi
numerositate diffusus; ille post Dei tradi-
tionem, post connexam & vbique coniun-
ctam Catholicæ Ecclesiæ vnitatem, huma-
nam conetur Ecclesiam facere, & per plu-
rimas ciuitates nouos Apostolos suos mit-
tat, vt quædam recentia Institutionis suæ
fundamenta constituat; cumque iam pri-
dem per omnes Prouincias & 75 per vrbes
singulas ordinati sint Episcopi in ętate an-
tiqui, in fide integri, in pressura probati, in
persecutione proscripti, ille super eos 76
creare alios pseudoepiscopos audeat. Qua-
si possit aut totum orbem noui conatus ob-
stinatione peragrare, aut Ecclesiastici cor-
poris compaginem discordiæ suæ semina-
tione rescindere; nesciens schismaticos
semper inter initia feruere, incrementa ve-
ro habere non posse, augere quod illi-
cite cœperint, sed statim cum praua sua
æmulatione deficere, " Episcopatum au-
tem tenere non posset, etiam si Episcopus
prius factus, à coëpiscoporum suorum cor-
pore & ab Ecclesiæ vnitate descisceret;
quando Apostolus admoneat, vt inuicem
nosmetipsos sustineamus, ne ab vnitate
quam Deus constituit, recedamus, & di-
Eph. 4. cat: Sustinentes inuicem in dilectione, sa-
tis agentes seruare vnitatem Spiritus in
coniunctione pacis. Qui ergo nec vnita-
tem Spiritus, nec coniunctionem pacis ob-
seruat, & se ab Ecclesiæ vinculo atque à
sacerdotum collegio separat; Episcopi nec
potestatem potest habere, nec honorem,
qui Episcopatus nec vnitatem voluit tene-
re, nec pacem. " Tum deinde quantus ar-
rogantiæ tumor est, quanta humilitatis &
lenitatis obliuio, arrogantiæ suæ quanta
Matt. 13. iactatio, vt quis aut audeat, aut facere se
posse credat, quod nec Apostolis conces-
sit Dominus, vt zizania à frumento putet se
posse discernere, aut quasi ipsi palam ferre
2. Tim. 2. & aream purgare concessum sit, paleas co-
netur à tritico separare. Cumque Aposto-
lus dicat: In domo autem magna non so-
lum vasa aurea sunt & argentea, sed & li-
gnea & fictilia; aurea & argentea vasa vi-
deatur eligere, lignea vero & fictilia con-
temnere, abiicere, damnare; quando non
nisi die Domini vasa lignea diuini ardoris
incendio concrementur, & fictilia ab eo

cui data est ferrea virga, frangantur. Aut
si se cordis & renis scrutatorem constituit Psal. 2.
& iudicem, per omnia æqualiter iudicet. &
cum sciat scriptum esse; Ecce sanus factus Ioan. 5.
es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius
fiat, 79 fraudatores & mœchos à latere at-
que à comitatu suo separet: quando multo
& grauior, & peior sit mœchi quàm libella-
tici causa, cum hic necessitate, ille volun-
tate peccauerit; hic existimans sibi satis es-
se quod non sacrificauerit, errore deceptus
sit, ille matrimonij expugnator alieni, vel
lupanar ingressus ad cloacam & cœnosam
voraginem vulgi, sanctificatum corpus &
Dei templum detestabili colluuione vio-
lauerit: sicut Apostolus dicit; Omne pec- 1. Cor. 6.
catum quodcunque fecerit homo, extra
corpus est; qui autem mœchatur, in cor-
pus suum peccat. Quibus tamen & ipsis
pœnitentia conceditur, & lamentandi ac
satisfaciendi spes relinquitur, secundum
ipsum Apostolum dicentem: Timeo
ne forte veniens ad vos, lugeam multos 2. Cor. 12.
ex iis qui ante peccauerunt, & non ege-
runt pœnitentiam de immunditiis quas fe-
cerunt, & fornicationibus & libidinibus.
Nec sibi in hoc noui hæretici blandiantur,
quod se dicant idololatris non communi-
care! quando sint apud illos & adulteri &
fraudatores, qui teneantur idololatriæ cri-
mine, secundum Apostolum dicentem:
" Hoc enim scitote intelligentes quia
omnis fornicator aut immundus, aut frau- Ephes. 5.
dator, quod est idololatria, non habet hæ-
reditatem in regno Christi & Dei. Et ite-
rum: Mortificate itaque membra vestra Coloss. 3.
quæ in terra sunt, " exponentes fornica-
tionem, immunditiam, & concupiscen-
tiam malam, & cupiditatem, quæ sunt ido-
lorum seruitus, propter quę venit ira Dei.
Nam dum corpora nostra membra sint
Christi, & singuli simus templum Dei;
quisquis adulterio templum Dei violat,
Deum violat; & qui in peccatis commit-
tendis voluntatem diaboli facit, dæmoni
& idolis seruit. Neque enim mala facta de
sancto Spiritu veniunt; sed de aduersarij
instinctu; & de immundo spiritu natę con-
cupiscentię contra Deum facere, & dia-
bolo seruire compellunt. Ita fit, vt si pecca-
to alterius inquinari alterum dicunt, &
idololatriam delinquentis ad non delin-
quentem transire sua asseueratione conten-
dunt; excusari secundum suam vocem
non possint ab idololatrię crimine, cum
constet de Apostolica probatione mœ-

chos & fraudatores, quibus illi communicant, idololatras esse. Nobis autem secundum fidem nostram, & diuinæ prædicationis datam formam competit ratio veritatis, *Ezech. 18.* vnumquemque in peccato suo ipsum teneri, " nec posse alterum pro altero reum fieri, cum Dominus præmoneat & dicat: Iustitia iusti super eum erit, & scelus scelera- *4. Reg. 14.* ti super eum erit. Et iterum: Non morientur patres pro filijs, & filij non morientur pro patribus. Vnusquisque in peccato suo morietur. " Quod legentes scilicet & tenentes, neminem putamus à fructu satisfactionis & spe pacis arcendum; cum sciamus iuxta scripturarum diuinarum fidem, auctore & hortatore ipso Deo, & ad agendam pœnitentiam peccatores redigi, & veniam atque indulgentiam pœnitentibus non denegari. Atque ô frustrandæ fraternitatis irrisio! ô miserorum lamentantium caduca deceptio! ô hæreticæ institutionis inefficax & vana traditio! hortari ad satisfactionis pœnitentiam, & subtrahere de satisfactione medicinam; dicere fratribus nostris, plange & lacrimas funde, & diebus ac noctibus ingemisce, & pro abluendo & purgando delicto tuo largiter & frequenter operare, sed extra Ecclesiam post omnia ista morieris: quæcunque ad pacem pertinent, facies, sed nullam pacem, quam quæris, accipies. Quis non statim pereat? quis non ipsa desperatione deficiat? Quis non animum suum à proposito lamentationis auertat? Operari tu putas rusticum posse, si dixeris: agrum peritia omni rusticitatis exerce; culturis diligenter insiste: sed nullam messem metes, nullam vindemiam premes, nullos olicti tui fructus capies, nulla de arboribus poma decerpes? " Vel si ei, cui dominium est, vsum nauium suadeas, dicas: Materiam de excellentibus syluis mercare frater; carinam præualidis & electis roboribus intexe, clauo, funibus, velis, vt fabricetur atque armetur nauis, operare: sed cùm hæc feceris, fructum " de actibus eius & cursibus non videbis? Præcludere est atque abscindere inter doloris ac pœnitendi viam, vt cùm in scriptu- *Luc. 17.* ris Dominus Deus reuertentibus ad se & pœnitentibus blandiatur; nostra duritia & crudelitate dum fructus pœnitentiæ intercipitur, pœnitentia ipsa tollatur. Quod si inuenimus à pœnitentia agenda neminem debere prohiberi, & deprecantibus atque exorantibus Domini misericordiam, secundum quod ille misericors & pius est, " per sacerdotes eius pacem posse concedi; admittendus est plangentium gemitus, & pœnitentiæ fructus dolentibus non negandus. " Et quia apud inferos confessio non est, nec exomologesis illic fieri potest: qui ex toto corde pœnituerint, & rogauerint, in Ecclesiam debent interim suscipi, & in ipsa Domino reseruari, qui ad Ecclesiam suam venturus, de illis vtique, quos in ea intus inuenerit, iudicabit. Apostatæ verò & desertores, vel aduersarij & hostes & Christi Ecclesiam dissipantes, nec si occisi pro nomine foris fuerint, admitti secundum Apostolum possunt ad Ecclesiæ pacem, quando nec spiritus, nec Ecclesię tenuerunt vnitatem. Hæc interim, frater charissime, pauca de multis quantum potui breuiter decucurri, quibus & desiderio tuo satisfacerem: & te magis ac magis collegij & corporis nostri societati coniungerem. Si autem tibi veniendi ad nos opportunitas & facultas fuerit; plura in commune conferre, & vberius ac plenius, quę in salutarem concordiam faciant tractare poterimus. " Opto te, frater charissime, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LII.

1 Antoniano] *Antonianus vnus erat Episcoporum Numidiæ ad quos scribitur Epistola infra Cypr. & Collegarum de baptizandis hæreticis.*

2 Accepi primas litteras tuas] *Sic Ms. cod. Afflig. Manut.* & Morel. *pro eo quod erat prius :* accipimus, *& rectè; neque enim vsquam de se plurali numero loquitur Cyprianus. Desideratur autem tum prima tum secunda Epistola Antoniani.*

3 ad Cornelium collegam nostrum] *Quomodo collegas suos voces non vno in loco Cyprianus Romanos Pontifices, tractatum est à nobis supra Epistola 4. non est itaque quod cupiam scrupulum iniiciat Erasmi ad hunc locum adnotatiuncula.*

4 secum, hoc est, cum Ecclesia Catholica communicare] *Certè vel his locus confirmat* Romani *Pontificis auctoritatem; si enim verum sit, cum Ecclesia Catholica illum communicare, qui cum Cornelio* Romano *Papa communicat, erit igitur Ecclesia illa catholica cui præsidet Cornelius; atque proinde signum per quod discernatur Ecclesia Catholica ab hæreticorum conciliabulis est successio* Romanorum *Pontificum, verum de hoc latius Epistola ad* Magnum.

5 per quintum compresbyterum] *Fortassis is ipse Quintus est, ad quem postea factum episcopum in* Mauritania, *est Epistola infra lxxii.*

6 Trophimo & thurificatis] *Trophimus vnus erat lapsorum, & quos infra sacrificatos, hic thurificatos nuncupat. Patet autem hinc, præcipuam calumniam Nouatiani contra Cornelium fuisse, quod Trophimo & thurificatis communicasset.*

7 Quod

7 Quod quidem si pro sollicitudine fidei, &c.] *Colligitur hinc, non reprehendendam atque adeo nec haereticam esse illam in fide dubitationem, quia rei veritas sollicitè exploratur, hoc est, quandiu res nondum diffinita est; vt hoc loco ob schisma inter Cornelium & Nouatianum, iusta erat dubitandi causa. Sic & D. August. epist. 268. inter haereticos non esse deputandos dicit, quos (nunc ab haereticis seducti) quos credentes haereticis nuncupat, lib. de vtil. cre. ad Honoratum cap. 1.) aut à parentibus in errorem lapsis acceptam sententiam, nulla pertinaci animositate defendunt, quaerunt autem cauta sollicitudine veritatem, corrigi parati quum inuenerint. At contrà qui de semel manifestata fide Catholica veritate, hoc est, de semel definitis fidei articulis pertinaciter dubitat, ab haeresi non excusatur. Dubius enim in fide infidelis est (inquit Gelas. Papa) & non solum anathematizantur in syn. Ephesina generali, qui contradicunt definitis, per illud Concilium & alia praecedentia, sed omnes etiam illi qui fidem illorum patrum non confitentur. Quale quid habes etiam in diffini. septima Synodi, actione vltima, de articulo hodie maxime controuerso, quare & verba subtexenda censuimus: Haec est (inquiunt) fides Apostolorum, haec est fides Patrum: haec est fides Orthodoxorum, haec fides orbem terrarum confirmauit. Credentes in vnum Deum in Trinitate laudatum venerandas imagines amplexamur. Qui secus agunt, anathemate percellantur, qui sic non sentiunt, ab Ecclesia depellantur. Eodem pertinet illud Theoph. in cap. 1. ad Romanos. Si fidem scrutari haesitando coeperimus, omnium procuildubio patiemur iacturam. Item illud D. Ambr. in Concilio Aquileiensi. Qui Arrium non damnat, similis illi est, & haereticus iure censendus. Imo & Imperat. Theodosius, Valentinianus & Gratianus cod de haereticis. l. omnes, haereticorum desinunt vocabulo contineri, & latis aduersus eos sanctionibus succumbere debere, qui vel pro leui argumento à iudicio Catholicae religionis vel tramite detecti fuerint deuiare. Haec paulo prolixius, propter eos qui non verentur de semel ab Ecclesia definitis suspensam perpetuo tenere sententiam, & (vt cum Elia Propheta loquar) claudicant in duas partes; qui certe si non pertinaciter dubitarent, Ecclesiae Catholicae partes cuius Dominus est Deus sequerentur potius, quam Synagoga Baalitica.*

8 semel super petram solida stabilitate fundatos] *Alludit ad illud Euangelicum Matth. 7. Omnis ergo qui audit verba mea haec & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui aedificauit domum suam super petram, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram. Quare quum ibi non additur:* robustam, *nec eam vocem habeat Afflig. Ms. cod. rectè omissa est à Manut.*

9 Et quidem primum quoniam de meo quoque actu, &c.] *Quemadmodum satis constat ex libro & epistolis superioribus de lapsis, erat initio, persecutione adhuc feruente durior paulo erga lapsos Cyprianus, vtpote qui non nisi exacta poenitentia ad pacem admittendos censeret, nisi forte ad preces Martyrum instante periculo mortis, idque non solum in sacrificatis, sed & in libellaticis obseruari volebat. Pace autem iam Ecclesiae data quum primum conuenire licet, in Episcoporum Africae Concilio nonnihil moderata est illa censura, & placuit illis (vti infra haec eadem epistola dicit) examinatis causis singulorum libellaticos interim admitti, sacrificatis vero in exitu subueniri. Culpabat itaque Cyprianum Antonianus, quod sententiam mutasset, ipse vero iustissimas mutati consilii rationes adducit; neque sibi soli, sed & Clero Romano primum, & deinde Episcopis compluribus placuisse hanc diffinitionem, imo vero & à Cornelio in Synodo Romana confirmatam. Atque haec ad loci huius intellectum sufficiant.*

10 Euangelicum vigorem] *Sic Afflig. Ms. & Manut. pro eo quod caeteri:* Euangelii.

11 precibus & lamentationibus] *Ita rectè locum hunc restituerunt Manut. & Morelius, antea enim interiecta particula:* sed, *sensum obscurabat. Apud eosdem confirmatam reperi coniecturam meam, qua legendum coniiceram:* dabatur; *pro eo quod erat:* datur, *quod ex editione Remboldi irrepserat, nam vetus excusus & Afflig. cod. etiam priori modo legunt.*

12 in epistola mea quae extat] *Habes hanc supra numero 14. vbi ex hoc loco suppleuimus quod deerat.*

13 quod etiam Romam ad Clerum, &c. & ad Confessores] *Rectè ita Ms. cod. Afflig. & Manut. pro eo quod erat:* ad Romanum Clerum: *nam significat se Romam misisse & ad Clerum & ad Confessores litteras. Harum illa desiderantur praeter verba aliquot hic & epistola supra 31. allegata, hae vero sunt supra num. 25.*

14 nunc in Ecclesia cum Cornelio iunctos] *Scripta est ergo haec epistola post reditum Confessorum ad vnitatem, & vt paulopost constat, post primam Synodum Africae & Synodum Romanam de lapsis, non vero post secundam, nam ibi denuo alia fuit facta de sacrificatis moderatio; atque adeo hinc patet, scriptam hanc post epistolam praecedentem, & ante epistolam Synodi Africanae ad Cornelium, nam illa secunda fuit.*

15 Quod me rescripsisse, de eorum rescriptis] *Rescripta, habes supra epist. 26. & 32. Ex eo autem quod prius epistolam illius meminit extare dixit, huius vero epistolae verba ex rescriptis citat, videntur hae litterae Cypriani, iam tum fuisse deperditae.*

16 pariter ac stantibus laicis] *De hac Cypriani phrasi supra epistola 14. paulo ante citata.*

17 Nouatiano tunc scribente] *Erat igitur Nouatianus vnus ex praecipuis Presbyteris Romanis.*

18 Tunc adhuc confessore, nunc iam martyre] *Certe si vspiam alibi, hic aperte distinguit inter Confessorem & Martyrem; in quo verò differant, supra late epist. 9. Adnotauit autem Cauchius Diuum Pacianum hunc locum citantem, non habere particulam:* adhuc, *& similiter apud illum paulopost desiderari vocem:* omnibus.

19 copiosus Episcoporum numerus] *Loquitur de Synodo Africana contra Nouatum de lapsis, quam contigisse post Pascha initio pacis, fit verisimile ex epistola supra 40. & epistola ad Cornelium num. 55.*

20 Lapsis denegaretur, &c. Ecclesia cluderetur] *Sic ex manuscriptis cod. Afflig. hunc locum restituimus, nam antea priori loco erat:* clauderetur, *& posteriori:* abdicaretur.

21 secundum quod libello continetur] *Vtinam extaret hic libellus placitorum Synodi Africanae de lapsis.*

22 etiam Romam hac de re scripsimus ad Cornelium] *Prima facie existimabam intelligere Cyprianum epistolam Synodi Africanae ad Cornelium, quae sequitur. num. 54. Verum ex verbis huius epistolae iam dictis:* sed traheretur, *diu poenitentia, &c. aliisque infra positis, [illegible] cum statuto prioris Synodi ca-*

us ibi meminerunt, certò deprehendi illam posterius scriptam; hanc vero, cuius hic meminit desiderari.

23 qui & ipse cum plurimis Episcopis habito Concilio] *Huius Concilii Romani & Africani & aliorum quorundam in hac verba meminit Eusebius lib. 6. histor.* Eccles. *cap. 33. Ob Nouati heresim Concilium sacerdotale celeberrimum in vrbe Roma congregatum est, Episcoporum 60 numero, Presbiterorum quoque totidem, cum Diaconibus pluribus. Praterea etiam per singulas quasque Prouincias de hac re magna deliberatione habita decretis significatue, quod facto esset opus. Statuitur ergo, Nouatum quidem cum his qui cum mentis elatione tumidum sequerentur, quique ad inhumanam istam & nihil fraternitatis seruantem sententiam declinarent, alienum esse ab Ecclesia, eos vero qui lapsi in certamine fuerant, fraterna miseratione curandos, & fomentis pœnitentia medicandos. Scribit & de hac Cornelius vrbis Roma Episcopus ad Ecclesiam Antiochenam, scribens Fabio eius Episcopo, quid etiam Italis, Afris, caterisque Occidentalibus visum sit. hactenus ille.*

24 De quo tibi necesse nunc fuit scribere] *Sic Afflig. cod.* Manut. & *, ante eum Costerius, pro eo quod habebatur corruptiss.* tunc.

25 Lapsus acciperet] *Ita primum restituit hunc locum Grauius, consentiunt Affligensen. Manut. &* Morel. *cod. antea erat :* lapsis, *pessime, qui paulo post etiam rectius legunt :* collegæ tui, *quam vulgati :* collegæ nostri.

26 Venio iam nunc, &c. ad personam Cornelij] *Latissime hic tractat de vita & promotione Cornelii ad summum Pontificatum.*

27 per omnia officia Ecclesiastica promotus] *Plura ergo erant officia* Ecclesiastica *iam atate Cypriani, de quibus paulo latius infra epistola ad Cornelium contra hæreticos.*

28 pro pudore virginalis conscientiæ] *Fuit ergo virgo non maritus* Cornelius, *qualem fuisse & Cyprianum ex vita eius constat, qui etiam quemadmodum Cornelius ad* Episcopatum *raptus est.*

29 Et factus est Episcopus à pluribus collegis nostris] *Infra Episcopos qui ordinationi Cornelii interfuerant, sedecim fuisse dicit, inter quos (vti patet ex* Epistol. *suprà* 42.) *fuerunt ex Africa, Caldonius, Fortunatus, Pompeius, &* Stephanus. *Appacet autem ex hoc loco, Episcopum siue Papam* R*omanum ea atate fieri solere, à sacerdotum Collegio, id est, ab* Episcopis, *de Clericorum testimonio, & plebis suffragio. Sape enim variatus est mos eligendi Romani Pontificis. Primus D. Petrus suos successores designauit Linum, Cletum, & Clementem; Anacletus & cæteri vsque ad secundum schisma inter Damasum & Vrcisinum* Cleri *& populi suffragiis creati sunt, & ab* Episcopis *si qui forte præsentes essent, vt ex hoc loco colligere est. Tum autem in electione Damasi interponi cœpit Imperator. auctoritas.* E*t primum quidem in schismate duntaxat, ad sedandos tumultus, vti à Valentiniano res composita est inter Damasum & Vrcisinum, ab Honorio inter Bonifacium & Eulalium, & à Theodorico rege inter Symmachum & Laurentium. Deinde etiam extra schisma; ne forte tumultus contingeret.* I*mo eo res paulatim deuenit, vt sine illorum assensu consecrationem suscipere non auderent. Durauit hic mos ad* I*mperator. Constantinum 3. vsque, qui sanctitate Benedicti 2. permotus, permisit liberam vti antea potestatem soli Clero & populo Romano eligendi & designandi Pontificis. Postea Adrianus Papa connotata ad hoc Synodo Lateran.* E*piscoporum 153. (quod antea nulli Imperatori concessum fuit) etiam eligendi Pontificis ius, ob pulsos Italia Longobardos Carolo* Magno *concessit.* I*lli tamen iuri filius eius paulo post renunciauit, vt patet 63. distinct. apud Grat. cap.* Ludo*douicus, Sic libera denuo fuit Romanis electio & consecratio* P*apa per multum temporis, vsque ad Leonem 8. Qui quum ab Othone primo vi, & armis in sede Apostolica collocatus esset, denuo à Clero & plebe ad Imperator. ius omne eligendi Pontificis transtulit. Hoc priuilegio vsi sunt successores Othonis, imo abusi potius, ad Henric. 4. vsque. Quare iustissimis de causis iterum reuocatum est id ius ad* R*omanos à Gregorio 7. etiam paulo ante Pontificatum, occasione sumpta à schismate illo inter Benedictum,* Siluestrum *& Ioannem, sub Henrico Imperatore 3. Nam Stephanus 9. Nicolaus 2. & Alexander secundus sine assensu Imperatoris creati sunt. Quod quum iterum surreptitie per insidias impetrasset à Paschali 2. Henricus 5. per ipsum Paschalem denuo reuocatum est in Synodo Lateran. Postremo ad solos Cardinales ius eligendi Pontificis delatum est, quod quo tempore cœperit non perinde constat; nam & si à Nicolao 2. tale quoddam statutum promulgatum sit, postea tamen adhuc aliquoties intercesserunt populi & Cleri* R*omani suffragia. Porro constitutiones de electione in conclaui celebranda, edita sunt in Concil. Lugdun. à Greg. 10. hæc partim ex Onuphrio Panuino, & Platina, partim ex hierarch. Alberti Piggii.*

30 quisquis post vnum qui solus esse debeat] *Hic rursum confirmatur nostra sententia, qua supra diximus, vnum Episcopum peculiariter nuncupari à Cypriano Romanum Pontificem.*

13 sedisse intrepidum Romæ, &c.] *Hinc collige, non statim vti quidam existimant ab electione Cornelium in exilium missum, sed diu resedisse Roma intrepidum, imo vsque ad mortem Decii. Facit pro hac sententia, quod paulopost dicit: & tyrannum armis & bello postmodum victum, prior sacerdotio suo vicit. Nam in bello periit Decius, occisus à Barbaris, & ipse persecutionem 7. in Christianos indixit. Atq; adeo verisimilius est. passum Cornelium sub Gallo 2. & Volusiano consul. Imperante adhuc. Q. Herennio Hetrusco Decio Aug. Decii filio: atque hinc factum, vt sub Decio à quibusdam passus dicatur. Verum de hoc in vita Cypriani latius.*

23 quam constitui Romæ æmulum sacerdotem] *Sic primi hunc locum restituimus ex cod. Affligenien. pro eo quod erat ante :* Deo sacerdotem. *Significat enim Cornelium patientius tolerasse æmulum Principem, quàm Nouatianum æmulum sacerdotem; quem nusquam Cyprianus Deo sacerdotem nominat, sed potius pseudoepiscopum.*

33 vel gladio, &c.] *Varia tormentorum genera quibus Christiani afficiebantur, gladius, crux, ignis; vngula; nam his membra, vti loquitur, & viscera laniebantur.*

34 necessitati succubuit] *Etiam hunc locum ita castigauimus ex* Ms. *cod. Afflig. pro eo quod erat :* necessitate.

35 & quoniam cum Trophimo pars maxima plebis abscesserat] *Legitimam adfert recipiendi in gratiam Trophimi causam, quod cum illo magna pars plebis illum prius sequuta, ad Ecclesiam redierit.*

36 tractatu ergo illic) *Sic rectè* Ms. *Manut. &* Morel. *pro eo quod erat :* illius.

37 vt laicus communicet) *Eadem phrasi infra*

epistola

Epistola ad Hispanos: si vel Laico (inquit) communicare contingeret, & epistola ad Stephanum secunda: tot quoque hac conditione recipe, vt communicent Laici. Sic & Cornelius Papa epist. ad Fabium Antioch. ab Eusebio citata de Episcopis loquens, qui Nouatianum ordinauerunt: Vnum eorum (inquit) ad Laicam communicationem recipimus. Eiusdem communicationis fit mentio Concil. can. 2. & Agath. 35. Quid autem significet, explicat canon. 4. Concil. To. 2. Subdiacono loquens: Abstineat, inquit, biennio, postea inter Laicos reconciliatus per pœnitentiam communicet. Laicum igitur communicare, non aliud est veteribus, quam inter Laicos communicare. Orabant autem & communicabant illi extra cancellos, per ministerium Archidiaconi, hoc est, extrà chorum vt hodie loquimur. Quod Diuus Ambrosius manifestum facit, dum Theodosium Imperatorem post oblatum munus ad altare, intra cancellos harentem, per Diaconum interrogari iussit, nunquid vellet quod istic haereret. Dicenti se nihil aliud velle, quam vt diuina mysteria peragi videret: Ea (inquit ille) istinc tibi videre non licet. Habent in Dei templo sacerdotes, habent & Laici locum suum. Consistebant autem masculi ad meridiem (Micrologo teste) & feminae ad Aquilonem, & cancellis proximi teste Dionys. Areopag. tanquam Clero viciniores astabant Monachi. Introitus vero virorum custodiebant Ostiarii, Diaconissa introitus fœminarum, vti constat ex Const. Apostol. lib. 2. cap. 16.

38 Et idcirco si accepta pace commeatus à Deó datur] Rursum hic commeatum pro liberatione à morte accipit Cyprianus. De qua phrasi vide supra epistol. 34.

39 Nec tu existimes, &c. libellaticos cum sacrificatis] Hic explicat quid differant libellatici, id est, qui libellos offerebant vt supplicia euaderent, & sacrificatos qui sacrificia idolis immolabant. Locus mire faciens ad intellectum aliorum locorum tum epistolis tum libro de lapsis, vtpote quo ipsa libellorum forma continetur

40 prosiliuit] Sic Ms. & vetus excusus Manut. & Morelius, pro eo quod erat: prosiluit.

41 viuentes & incolumes animas] Sic etiam illic excepto veteri & caeteris excusis, qui legunt, saluatas & incolumes.

42 quorum si pœnitentiam respuamus] Pulchre hinc ad finem vsque deducit, ad pœnitentiam admittendos Lapsos, contra Nouatiani haeresim, ad quam videbatur propendere. Antonianus.

43 diabolo inuitante rapiuntur] Ita illi quoque, pro eo quod erat: rapiantur.

44 nos non tantùm nunc] Sic recte Ms. cod. Manut. & Morel. pro eo quod erat: intantum, Ante illos, etiam sic castigarat Costerius.

45 & si lætatur vnum membrum] Discrepat hic Cyprianus & supra quoque epist. 12. (vbi iisdem verbis hanc scripturam citat) à textu tum Græco tum Latino. Quomodo etiam paulo post in illo Luc. 6. estote misericordes, sicut & pater vester misertus est vestri; quod tamen legunt Ms. Afflig. cod. & Manut.

46 Videte ne quis vos deprædetur] Eodem modo citat hanc scripturam infra tom. 2. de bono patientiæ, sic & Ambros. in commentar. Hieronymus quoque in Osee Prophetam, & epistolam ad Galat. Græce etiam est συλαγωγῶν, id est, qui in prædam abducat. Tertull. tamen ad vulgatum interpretem magis accedit lib. de præscriptione aduersus hæret. legens: ne quis sit circumueniens vos; & Aug. lib. de Mor. Eccl. Cathol. c. 21. & in Ser. de kal. Ianu. à Beda citato, legit tantùm: ne quis vos decipiat.

47 opus] necessarium.

48 quod pœnitentia sequente reualescat] Ita excusi omnes & placet magis quam illa lectio Afflig. cod. & Costeri: recalescat.

49 ad finem & virtutem de pœnitentia robur armatur.] Sic eleganter Ms. Afflig. & Manut. cum Morelio, pro eo quod erat: ad fidem ac virtutem pœnitentiæ robur armetur.

50 vbi etsi occisus propter nomen postmodum fuerit] Sic recte Manut. Nam phrasin esse Cypriani, confessio nominis; & propter nomen pati, satis patet ex epistola infra 54. & 57. quam mutuatus est à Tertull. lib. de resurrect. carnis, quare nihil opus est addita voce: Christi, quam habebant antea excusi, aut: Domini, quam habet Afflig. codex Porro Martyrem neminem esse extra Ecclesiam, denuo repetit in huius Epistola calce, item Epistolis duabus modo citatis & ad Iubaianum, libro etiam de vnitate Eccles. & de Orat. Dominica, vbi in confirmationem allegat illud 1. Corinth. 13. Si tradidero corpus meum vt ardeam, charitatem autem non habeam, nihil sum. Quod toties inculcasse videtur, spiritu quodam prophetico. Nam, si Socrati & post eum Nicephoro habenda fides, Nouatianus (si legendum haud dubie pro eo quod est: Nouatus,) sub Valeriano martyrium passus est. Similia Diuus Augustinus contra Donatistas, qui se de martyrio iactabant, epistolis 61. ad Dulcitium, & 167. ad Festum, lib. 1. contra epistolam Parm. cap. 7. contra Cresc. Gram. libro 3. capite 47. & in Psalm. 34. & 68. Serm. quoque 15. de verbis Apostoli, D. Hieronym. in cap. 1. ad Gall. & in Epistolam ad Philemonem, D. etiam Chrysost. orat. 1. contra & Iud. & Optatus Mileuitanus contra Parm. lib. 3. Loci notandi, contra Anabaptistas & alios haeret. qui dum de eis supplicium sumitur martyres se iactant.

51 Sacrificatis in exitu subuenit] Pro vera hac lectione substitutum fuit à Remboldo: subuenire, quod remansit in excusis. Ex hoc loco autem colligere est, scriptam hanc epistolam ante Epistolam ab hac secundam; quia ibi statutum significatur, vt non solum in exitu, sed quicunque pœnitentiam essent, sacrificatis omnibus, pax daretur.

52 quia exomologesis apud inferos non est] Videtur alludere ad illud Psalmi: In inferno autem quis confitebitur tibi?

53 cum solatio pacis] Recte sic legendum censuerunt Costerius, Manut. & Morelius, nam antea corruptiss. legebatur: consolatio.

54 in contemplatione habentes, ne & vos tentemini] Sic Manusc. Affligmien. Costerius, Manut. & Morelius, pro eo quod prius erat: habere, Porro videtur exemplar Cypriani non habuisse solœcismum illum, qui reperitur etiam in Græco exemplari: huiusmodi instruite, considerans ne & tu tenteris. Quomodo tamen vsque adeo legit Diuus Hieronymus, vt hinc colligas, Paulum vere dixisse se sermone imperitum. Legit etiam Cyprianus: Alterutrum, pro eo quod noster: Alter alterius. quod Latinius expressit Tertull. contra Marcion. lib. 5. Onera vestra inuicem sustinete, quomodo etiam Ambr. in comment. & Aug. serm. 15. de verbis Apostoli.

55 Iesum Christum iustum] Sic excusi omnes. Afflig. habet: Iesum Christum suffragatorem, sed non placet, quum in Epistola 1. Ioannis & Græce & Latine prior sit lectio. Pro eo autem quod legit Cyprianus: deprecatio, rectius ex Græco vertit noster interpres: propitiatio, nam hæc sonat vox ἱλασμὸς.

56 Si cum adhuc peccatores essemus Christus] Omittitur hic à Cypriano, quod etiam in Græcis exemplaribus hodie desideratur, illud: secundum tempus D. Hieron. tamen exemplar id habuisse videtur, nam addit quæst. 7. ad Algas. opportuno tempore.

57 in cuius partibus] Ita Afflig. cod. & Manut. cæteri: in cuius parte.

58 Nec putes fratres] Respondet ad Nouatianorum argumentum quo dicebant, martyria non fore tum frequentia, si lapsis pax daretur. Illud autem: verè fidentium, habet rectè Afflig. cod. Manut. & Morelius, pro eo quod erat antea: verò.

59 Aliud missum in carcerem non exire inde, &c] Eadem sunt Cypriano: ad veniam stare, missum in carcerem non exire inde donec soluat nouissimum quadrantem, & pro peccatis longo dolore cruciatum emendari, & purgari diu igne. Eadem etiam è contrario ad gloriam peruenire, statim fidei & virtutis accipere mercedem & peccata omnia passione purgasse. Per quæ distinguit haud dubie statum lapsorum post hanc vitam qui nondum pœnitentiam compleuerant, à statu Martyrum. Atque adeo mire facit hic locus ad confirmandam Ecclesiæ traditionem de purgatorio, quod etiam ante me animaduertit Reuerendiss. Guadixensis Episcopus Martinus Peresius Ayala. Alludit autem ad scripturas Matth. 5. & 1. Cor. 3. Illam eodem modo interpretantur D. Hieronym. in Matth. & Ambr. in Lucam. cap. 12. Hanc vero Origenes hom. 6. in Exod. & 8. in Leuit. Ambr. Theodor. & Oecum. in comment. August. Enchir. cap. 69. in Psalm. 36. & 21. de ciuitate Dei cap. 26. Paulinus Nolanus paraphrasi Psalm. 1. & Epistola ad Seuerum, ac Gregorius lib. dial. 4. cap. 7. Vt autem de nomine non contendamus, suffragia defunctorum quæ in sacrificiis & precibus Ecclesiasticis fiunt, iam inde ab ætate Apostolorum, indicant esse locum quempiam, in quo puniantur. Alioqui enim frustra oratio fieret, vt à pœnis soluantur. Non tamen tam recens est purgatorij nomen siue purgatoriarum pœnarum, vt meminerunt D. August. Enchir. cap. cit. de ciuitate Dei lib. 20. cap. 25. & 21. cap. Gregorius loco citato, in 3 Psalm. pœnit. & alibi frequenter, & Beda in Psalm. 37. & serm. quodam Me. in illud Ioannis 1. Ioannes perhibet testimonium de ipso. Ignis etiam purgantis, præter Cyprianum hoc loco & alios supra allegatos, meminerunt etiam D. Hieronym. in fin. comment. in Isaiã. Ambr. in Psal. 118. serm. 10. Maximus in Diadochum, de perfectione spir. cap. 100. Damas. de iis qui dormierunt. Eustratius Constantino. lib. de operatione animæ post mortem, & Gennadius scholarius lib. de purgatorio contra Græcos: vbi multas veterum Græcorum sententias allegat.

60 pendere in die iudicij ad sententiam iudicis] Locus hic de die particularis iudicij vniuscuiusque intelligendus videtur, de quo D. August. Epist. ad Hesychium dicit, diem mortis vniuscuiusque, illi diem esse iudicij. Idque satis colligitur ex opposito: statim à Domino coronare. Si enim ad Diem iudicij vsque differenda esset corona Martyrum; non statim coronari, non statim fidei ac virtutis mercedem accipere dicerentur.

61 dandam pacem mœchis non putauerunt] Quod hic narrat de quibusdam Episcopis, qui mœchis pacem negabant, sub finem huius Epistolæ impugnat: docens neminem excludendum à pœnitentia. Hoc autem loco exempli adfert, vt doceat; sicut illi qui in ea erant sententia quum plerique alii in contraria essent, non tamen propterea ab Ecclesia recesserunt: ita nec recedendum fuisse ab Ecclesia Nouatiano, si quid ille nouum saperet, quod aliis non probaretur. Allegat autem alicubi hunc locum D. Aug.

62 manente concordiæ vinculo, &c.] Similia habes infra sub finem Epistolarum ad Iubaianum & ad Magnum vbi quid sibi velit latius tractabimus.

63 Miror autem quosdam sic obstinatos esse] Hic propius cum aduersario Nouatiano incipit confligere scripturas accumulans, vt doceat non denegandam Lapsis pœnitentiam.

64 Habeo aduersum te multa] Planè contrariam habet lectionem hic Cypr. lectioni tum Græcæ tum Latinæ, quæ hodie extat, quæ habet: pauca.

65 & manducare de sacrificijs] Hoc ex Afflig. cod. substituimus, pro eo quod antea vbique legebatur: sacrificio, est enim Græce: εἰδωλόθυτα.

66 Et pœnitere non vult.] Hoc etiam pro eo quod erat: noluit, Nam Græce & Latine sic legitur. Rectè autem quod Græce est εἰς θλῖψιν μεγάλην, vertit: in tribulationem magnam.

67 super vno peccatore pœnitentiam agente] Sic Manut. & Morelius conformiter Græco & Latino Lucæ textui, Afflig. tamen codex legit vti excusi hactenus: super vnum peccatorem; verum quia legit: super nonaginta nouem iustis, non placuit illa casuum variatio, præsertim quum supra Epist. 49. priori modo legant excusi & Ms. codices.

68 porriget ei] Quum viderem hic variari lectionem excusorum codicum: porrigat, à lectione Afflig. codex: porrigit, putaui substituendam veram lectionem: porriget, Græce enim est tum Matth. 7. tum Lucæ 11. ἐπιδώσει.

69 Comparet hic Dominos] Mendum Rembold. intruserat omnes excusos, nam sic Ms. & vetus excusus.

70 pœnitentiam non agentes, &c.] Durior paulo fuit D. Cyprianus erga eos, qui solum in articulo mortis pœnitentiam & pacem petebant, idque tempore sic postulante, vtpote in tanta lapsorum copia; licuit autem ei hic iis suo sensu abundare, quum res nondum diffinita esset. Certe postea Leo Papa Epistola 89. & Celestinus 1. Epistol. ad Gall. Episcopus contrarium definiunt, nempe ad pacem recipiendos etiam eos, qui infirmitate vrgente pœnitentiam postularent.

71 Quod verò ad Nouatiani personam] Hic respondet ad alteram Antoniani quæstionem, qua petebat doceri, quam hæresim introduxisset Nouatianus, primum autem schismaticum, postea sub epistolæ finem etiam hæreticum fuisse docet.

72 nec curiosos esse debere quid ille doceat] Locus adnotandus contra quorundam curiositatem in legendis hæreticorum libris, aut scrutandis eorum sententiis.

73 iactet se licet] Vox: licet, omissa à Rembolde, desideratur etiam in Erasmic. omnibus. Certe Afflig. & vetus excusus eam habent, quare rectè restituta à Manut. & Morelio.

74 Episcopatus vnus, &c.] Locus rursum insignis

gnis pro Episcopatu Romano, similem habes libro de vnitate Ecclesiæ, vbi latius hac de re.

75 per vrbes singulas ordinati sint Episcopi] *Vetus mos, vt singulis ciuitatibus singuli præficerentur Episcopi, præsertim autem obseruatus in Africa.*

76 creare alios pseudoepiscopos audeat] *De pseudoepiscopis à Nouatiano & factione illius ordinatis, Vide plura epist. 55. Vnde constat eos eò dementiæ venisse, vt etiam Carthagini Fortunatum quendam pseudoepiscopum contra Cyprianum constituerent.*

77 Episcopatum autem tenere non posset] *Simile quid habes epistola ad Hispanos, & eodem pertinet, quod alibi eius sententia videatur, vt hæretici Presbyteri non vere offerant diuinum sacrificium. Sunt autem etiam hæc ex illis quibus tum licebat illi in suo sensu abundare, & confines sunt errori illi de baptizandis hæreticis; quare quum res nondum diffinita esset, neminem turbare debent huiusmodi sententiæ. Certe Aug. libris 7. de Baptismo contra Donatistas, omnia argumenta Cypr. exacte dissoluit.*

78 Tum deinde quantus arrogantiæ tumor est] *Similia habes epist. præcedenti, vbi loci vtriusque verum intellectum ex D. August. ostendimus, & de loci huius restitutione, vtque legendum sit non :* paleam, *sed :* palam *aliquid diximus. Quia tamen tum Erasmus hoc loco, tum plerique aduersariorum; Matt. loco de zizaniis, posse conuinci existimant, quod mortis supplicio hæretici affici non debeant, aliquid de huius loci intellectu hic dicendum. Imprimis zizania (inquit Christus) filii sunt nequam, loquitur igitur generatim de omnibus malis, & sic interpretatur vtroque loco Cyprianus, locis quoque dictis Aug. primarium etiam illum sensum agnoscit D. Hieron. in comment. Eradicationem vero, pro euectione ab Ecclesia accipiunt. Origen. hom. 21. in Iosue, D. Hieron. loco cit. & D. Aug. initio lib. 3. contra Parm. lib. de fide & operibus & contra aduers. Legis & Prophet. Deinde etiamsi de hæreticis & de morte intelligatur iuxta Græcorum sententiam, & August. quibusdam in locis; non simpliciter prohibet illos eradicari Dominus; sed tum quando periculum est ne eradicetur simul & triticum, quod significant verba illa. Non, ne forte colligentes zizania, eradicetis simul & triticum. Alioqui enim si simpliciter intelligatur interdicta omnis eradicatio siue per mortem, siue per Ecclesiæ censuram, non licebit iudicibus Laicis in maleficos animaduertere, non licebit Ecclesiasticis iudicibus excommunicare quempiam. Quemadmodum igitur cùm metus ille non subest, id est, (vt cum Augustin. loquar) quando ita cuiusquam crimen notum est omnibus, & omnibus execrabile, vt res nullos prorsus vel non tantos habeat defensores per quos possit schisma contingere, non dormire debet seueritas disciplinæ in excommunicatione; quemadmodum etiam vbi seditionis periculum non est, recte in maleficos animaduertit magistratus: Ita non video quod obstet, cur quando publice constat de quorundam hæresi quando periculum non est, ne de Catholicis sumatur supplicium, immo potius è contrario periculum est, ne triticum degeneret in zizania, id est, ne Catholici seducantur ab hæreticis: cur (inquam) de illi sumi non possit extremum supplicium. Idque, non aut tumultu populari à plebe (de quali animaduersione intelligendus venit Iustinus Martyr epistola ad Zenam & Serenum, & alii quidam veteres quos pro se citant aduersarii, præsertim qui vixerunt sub Cæsaribus Ethnicis) aut à iudicibus Ecclesiasticis, aut per accusationem seu postulationem Episcoporum (de quali iudicio in causa Priscilliani loquuntur haud dubie Ambros. epist. 27. & Seuerus Sulpitius hist. sacræ lib. 2.) sed legitimos & sæculares magistratus, quomodo ipsum de eodem Priscilliano sumptum supplicium à Maximo, comprobauit Synodus Burdegalensis D. Hieronym. ad Ctesiphontem contra Pelag. & Leo Papa epistola 93. Narrat etiam Epiphan. & Cyrillus Hierosolym. in Cathagenien. supplicium sumptum de Mane primo auctore hæreseos Manichæorum; quem per Regem Persarum excoriatum scribunt, & de Messalianis, qui ob id se Martyrianos appellabant. Optatus quoque Mileuitanus lib. 3. contra Parm. factis Moysi Phinees & Eliæ, comparat factum Marcaris cuiusdam: qui Marculum & Donatu Donatistas occiderat: Eodem pertinet Dioscori Alexandrini vox illa in Synodo Calched. qua flammis dignos clamabat hæreticos. Immo (vt Bernardum hom. 66. in Cant. & alios breuitatis gratia prætercam) ipse D. Augustin. quod nobiscum senserit significat. cap. 7. lib. 1. contra litt. Parmeniani: Quinetiam (inquit) audet conqueri Parmenianus, quod eos Constantinus ad campum, id est, ad supplicium duci iusserit, &c. Respondet autem: Quid enim non isti iuste patiuntur, &c. & merito criminum & ordine potestatum? Prius enim probent se non esse hæreticos, vel schismaticos, tum demum de indignis pœnis suis liuidam emittant vocem, &c. Et tamen quid tale patiuntur quale faciunt? Nam si sanguis exit de carne mortali, &c. Et paulopost: sed quorsum ista dicuntur, numquidnam etiam si obtineant non pertinere ad Imperatorem aduersus eos aliquid statuere, qui praua in religione sectantur, propterea si interfecerit eos, quos punierit, Martyres erunt? Et apertiùs tractatu 11. in Ioan. Mirantur (inquit) quia commouentur potestates Christianæ aduersus detestandos dissipatores Ecclesiæ. Si non ergo mouerentur, & quomodo redderent rationem de imperio suo; &c. Vbi, cùm probasset quod dixerat; exemplo Nabuchodonosor, tandem concludit dicens: Videtis qualia faciunt & qualia patiuntur. Occidunt animas; affliguntur in corpore, sempiternas mortes faciunt, & temporales se perpeti conqueruntur. Habes veram D. Augustini sententiam. Nam quæ illi pro se ex illo citare solent, aut sunt scripta ante epist. 48. & 50. atque adeo retractata, aut certe scripta ante leges latas ab Imperatoribus de mortis supplicio. De quibus quo tempore primum latæ & de aliis variis pœnarum generibus; aliisque huic pertinentibus pulchre tractat Dom. Claudius de Sanctes Parisiensis Theologus lib. duobus, ad edicta & de Methodo contra sectas veterum Principum, ad quos lectorem remittimus*

79 fraudatores & mechos à latere, &c.] *Donatum, Felicissimum, Nicostratum; & Euaristum intelligit, quorum sceleribus referta sunt, super epistola 4. & 47.*

80 Hoc enim scitote intelligentes] *Confirmat hic lectionem vulgatam Cyprianus, quomodo etiam in eo quod sequitur: quod est idololatria. Videntur itaque legisse ipsi* ἴσ *pro eo quod hodie est in Græcis* ἐστι, *&:* ἤ ἐστιν εἰδωλολάτρης *pro eo quod nunc legitur* ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης. *Vicinitas litterarum, variæ lectionis ansam præbuit. Porro recte vertit :* fraudator, *pro eo quod Græce est* πλεονέκτης.

81 exponentes fornicationem] *Hic reperitur vox:* exponentes, *quæ tamen nec in Græcis nec in Latinis Apostoli extat exemplaribus: omittitur autem vox:* libidem, *pro qua Græce est:* πάθος, *legitur etiam:* quæ sunt, *pro eo quod textus vterque* quæ est,

tandis de Eccleſia fratribus violenter inſiſtunt. Quare & de Cornelio, & de nobis quæcunque iactantur, nec audias facilè nec credas, frater chariſſime. Si qui enim infirmitatibus occupantur, illis, ſicut placuit, in periculo ſubuenitur; poſtea quam tamen ſubuentum eſt, & periclitantibus pax data eſt, ſuffocari à nobis non poſſunt, aut opprimi, aut vi & manu noſtra in exitum mortis vrgeri, vt quoniam morientibus pax datur, neceſſe ſit mori eos, qui acceperint pacem: cùm magis in hoc iudicium diuinæ pietatis, & paternæ lenitatis appareat, quod qui pignus vitæ in data pace parcipiunt, hic quoque ad vitam percepta pace teneantur. [illegible] Et iccirco ſi accepta pace commeatus à Deo datur, nemo hoc debet in ſacerdotib. criminari, cùm ſemel placuerit fratribus in periculo ſubueniri. [illegible] Nec tu exiſtimes, frater chariſſime, ſicut quibuſdam videtur, libellaticos cum ſacrificatis æquari oportere; quando inter ipſos etiam qui ſacrificauerint, & conditio frequenter & cauſa diuerſa ſit. Neque enim æquandi ſunt; ille qui ad ſacrificium nefandum ſtatim voluntate [illegible] proſiliuit; & qui reluctatus & congreſſus diu ad hoc funeſtum opus neceſſitate peruenit: ille qui & ſe & omnes ſuos prodidit: & qui ipſe pro cunctis ad diſcrimen accedens, vxorem, & liberos, & domum totam periculi ſui perfunctione protexit: ille qui inquilinos vel amicos ſuos ad facinus compulit, & qui inquilinis & colonis pepercit, fratres etiam plurimos qui extorres & profugi recedebant, in ſua tecta & hoſpitia recepit, oſtendens & offerens Domino multas [illegible] viuentes & incolumes animas, quæ pro vna ſaucia deprecentur. Cùm ergo inter ipſos qui ſacrificarint, multa ſit diuerſitas: quæ inclementia eſt, & quàm acerba duritia libellaticos cum iis qui ſacrificauerint iungere? quando is cui libellus acceptus eſt, dicat: Ego prius legeram, & Epiſcopo tractante cognoueram non ſacrificandum idolis nec ſimulacra ſeruum Dei adorare debere: & iccirco ne hoc facerem, quod non licebat (cum occaſio libelli fuiſſet oblata, quem nec ipſum acciperem niſi oſtenſa fuiſſet occaſio) ad magiſtratum vel veni, vel alio eunte mandaui; Chriſtianum me eſſe, ſacrificare mihi non licere, ad aras diaboli me venire non poſſe, dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Nunc tamen etiam iſte qui libello maculatus eſt, poſtea quam nobis admonentibus didicit, nec hoc ſe facere debuiſſe, & ſi manus pura ſit, & eos elus feralis cibi contagia nulla polluerint, conſcientiam tamen eius eſſe pollutam; flet auditis nobis, & lamentatur, & quod deliquerit nunc admonetur, & non tam crimine, quam errore deceptus, quod iam de cætero inſtructus, & paratus ſit, conteſtatur. [illegible] Quorum ſi pœnitentiam reſpuamus habentium aliquam fiduciam tolerabilis conſcientię, ſtatim cum vxore, cum liberis quos incolumes reſeruauerant, in hæreſim vel ſchiſma 43 diabolo inuitante rapiuntur: & adſcribetur nobis in die iudicij, *Luc. 15.* nec ouem ſauciam curaſſe, & propter vnam ſauciam multas integras perdidiſſe. Et *Matt. 18.* cum Dominus relectis nonaginta nouem ſanis vnam errantem & laſſam quęſierit, & inuentam humeris ſuis ipſe portauerit; 44 nos non tantum non quęramus lapſos, ſed & venientes arceamus: & cum pſeudoprophetæ gregem Chriſti nunc vaſtare & lacerare non deſinant, occaſionem canibus & lupis demus, vt quos perſecutio infeſta non perdidit, eos nos duritia noſtra & inhumanitate perdamus. Et vbi erit, frater chariſſime, quod Apoſtolus dicit? Omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi vtile eſt, ſed quod multis vt ſaluentur. Imitatores mei eſtote, ſicut & ego *1. Cor. 4.* Chriſti. Et iterum; Factus ſum infirmus infirmis, vt infirmos lucrarer. Et iterum Si patitur membrum vnum, compatiuntur *1. Cor. 1.* & cætera membra: 45 & ſi lætatur vnum *1. Cor. 12.* membrum, collætantur & cætera membra. Alia eſt Philoſophorum & Stoïcorum ratio, frater chariſſime, qui dicunt omnia peccata paria eſſe, & virum grauem non facile flecti oportere: inter Chriſtianos autem & Philoſophos plurimum diſtat. Et cum Apoſtolus dicat: *Coloſſ. 2.* 46 Videte ne quis vos deprędetur per philoſophiam & inanem fallaciam, vitanda quæ non de Dei clementia veniunt, ſed de philoſophiæ durioris pręſumptione deſcendunt. De Moyſe autem legimus in ſcripturis dictum: Et fuit Moyſes homo lenis nimis. Et Dominus in Euan- *Num. 12.* gelio ſuo dicit: Eſtote miſericordes, ſi- *Luc. 6.* cut & pater veſter miſertus eſt veſtri. Et *Mat. 9.* iterum: 47 Non eſt opus ſanis medicus, ſed male habentibus. Quam poteſt exercere medicinam, qui dicit: ego ſolos ſanos curo; quibus medicus neceſſarius non eſt? Opem noſtram, medelam noſtram vulneratis exhibere debemus. Nec putemus mortuos eſſe, ſed magis ſemianimes iacere eos, quos perſecutione funeſta

ſauciatos

sauciatos videmus; qui si in totum mortui
essent, numquam de eisdem postmodum
& Confessores & martyres fierent. Sed
quoniam est in illis 48 quod pœnitentia se-
quente reualescat, 49 ad fidem, & ad vir-
tutem de pœnitentia robur armatur; quod
armari non poterit, si quis desperatione
deficiat, si ab Ecclesia durè & crudeliter se-
gregatus, ad gentiles se vias & sæcularia
opera conuertat, vel ad hæreticos & schis-
maticos reiectus ab Ecclesia trãseat. “ Vbi
etsi occisus propter nomen postmodum
fuerit extra Ecclesiam constitutus, & ab
vnitate atque à charitate diuisus, coro-
nari in morte non poterit. Et ideo placuit,
frater charissime, examinatis causis singu-
lorum libellaticos interim admitti, 51 sacri-
ficatis in exitu subueniri, 52 quia exomolo-
gesis apud inferos non est, nec ad pœniten-
tiam quis à nobis compelli potest, si fructus
pœnitentiæ subtrahatur. Si prælium priùs
venerit, corroboratus à nobis inuenietur
armatus ad prælium: si verò ante prælium
infirmitas vrserit, 53 cum solatio pacis &
communicationis abscedit; neque enim
præiudicamus Domino iudicaturo, quo-
minus si pœnitentiam plenam & iustam
Gal. 6. peccatoris inuenerit, tunc ratum faciat
1. Reg. 16. quod à nobis fuerit hic statutum. Si vero
nos aliquis pœnitentiæ simulatione deluse-
rit; Deus qui non deridetur, & qui cor ho-
minis intuetur, de his quæ nos minus per-
speximus iudicet, & seruorum sententiam
Dominus emendet; dum tamen nos me-
minisse, frater, debeamus, scriptum esse:
Frater fratrem adiuuans exaltabitur. Et
Prou. 18. Apostolum quoque dixisse: “ In contem-
Gal. 6. platione habentes vnusquisque, ne & vos
tentemini, alterutrum onera sustinete, &
sic adimplebitis legem Christi. Item quod
superbos redarguens & arrogantiam fran-
gens in Epistola sua ponat: Et qui se putat
stare, videat ne cadat. Et alio in loco dicat:
1. Cor. 10. Tu quis es qui iudicas alienum seruum?
Rom. 14. Domino suo stat aut cadit; stabit autem,
potens est enim Deus statuere eum. Ioan-
nes quoque Iesum Christum Dominum
aduocatum & deprecatorem pro peccatis
1. Ioan. 2. nostris probat dicens: Filioli mei ista scribo
vobis ne delinquatis, & si quis deliquerit,
aduocatum habemus apud patrem 55 Ie-
sum Christum iustum, & ipse est depreca-
Rom. 5. tio pro delictis nostris. Et Paulus quo-
que Apostolus in Epistola sua posuit: 56 Si
cum adhuc peccatores essemus, Christus
pro nobis mortuus est, multo magis nunc
iustificati in sanguine illius, liberabimur

per illum ab ira. Cuius pietatem & clemen-
tiam cogitantes, non acerbi adeo, nec du-
ri, nec in fouendis fratribus inhumani esse
debemus: sed dolere cum dolentibus, &
cum flentibus flere, & eos quantum pos-
sumus auxilio & solatio nostræ dilectionis
erigere; nec adeo immites & pertinaces ad
eorum pœnitentiam refundendam; nec
iterum soluti & faciles ad communicatio-
nem temerè laxandam. Iacet ecce saucius
frater ab aduersario in acie vulneratus. In-
de diabolus conatur occidere quem vulne-
rauit, hinc Christus hortatur ne in totum
pereat, quem redemit. Cui de duobus as- Luc. 10.
sistimus, 57 in cuius partibus stamus? vtrum
ne diabolo fauemus vt perimat, & semia-
nimem fratrem iacentem, sicut in Euan-
gelio sacerdotes & Leuites præterimus? an
verò vt sacerdotes Dei & Christi, quod
Christus & docuit, & fecit imitantes, vul-
neratum de aduersarij faucibus rapimus, vt
curatum Deo iudici reseruemus? 58 Nec
putes, frater charissime, hinc aut virtutem
fratrum minui, aut martyria deficere, quod
lapsis laxata sit pœnitentia, & quod pœni-
tentibus spes pacis oblata. Manet verè fi-
dentium robur immobile, & apud timen-
tes ac diligentes corde toto Deum stabilis
& fortis perseuerat integritas. Nam & mœ-
chis à nobis pœnitentiæ tempus concedi-
tur, & pax datur, non tamen idcirco vir-
ginitas in Ecclesia deficit, aut continen-
tiæ propositum gloriosum per aliena pec-
cata languescit. Floret Ecclesia tot virgi-
nibus coronata, & castitas ac pudicitia
tenorem gloriæ suæ seruat, nec quia adul-
tero pœnitentia & venia laxatur, conti-
nentiæ vigor frangitur. Aliud est, ad ve-
niam stare, aliud ad gloriam peruenire; 59 Matt. 5.
alium missum in carcerem non exire in-
dè, donec soluat nouissimum quadran- 1. Cor. 3.
tem; aliud statim fidei & virtutis accipe-
re mercedem: aliud pro peccatis longo
dolore cruciatum emundari, & purgari
diu igne; aliud peccata omnia passione
purgasse; aliud denique 60 pendere in
die iudicij ad sententiam Domini, aliud
statim à Domino coronari. Et quidem
apud antecessores nostros quidam de
Episcopis istic in prouincia nostra 61 dan-
dam pacem mœchis non putauerunt,
& in totum pœnitentiæ locum contra
adulteria clauserunt; non tamen à co-
episcoporum suorum collegio recesse-
runt, aut Catholicæ Ecclesiæ vnitatem
vel duritiæ, vel censuræ suæ obstinatione
ruperunt: vt quia apud alios adulteris pax

dabatur, qui non dabat, de Ecclesia sepa-raretur. " Manente concordiæ vinculo & perseuerante Catholicæ Ecclesiæ indiuiduo sacramento, actum suum disponit & dirigit vnusquisque Episcopus, rationem propositi sui Domino redditurus. " Miror autem quosdam sic obstinatos esse vt dandam non putent lapsis pœni-
Apoc. 2. tentiam, aut pœnitentibus existiment veniam denegandam, cum scriptum sit: Memento vnde cecideris, & age pœnitentiam, & fac priora opera. Quod vtique ei dicitur, quem constat cecidisse, & quem Dominus hortatur per opera rursus exsurgere, quia scriptum est: Eleemosyna à
Tob. 4. morte liberat; & non vtique ab illa morte, quam semel Christi sanguis extinxit, & à qua nos salutaris baptismi, & redemptoris nostri gratia liberauit, sed ab ea, quæ per delicta postmodum serpit. Alio item loco pœnitentiæ tempus datur, & pœnitentiam
Apoc. 2. non agenti Dominus comminatur: " Habeo, inquit, aduersus te multa, quod vxorem tuam Iezabel, quæ se dicit prophetam, finis docere & seducere seruos meos, fornicari " & manducare de sacrificiis, & dedi illi tempus vt pœnitentiam ageret, " & pœnitere non vult à fornicatione. Ecce mitto eam in lectum & qui cum ea fornicati sunt, in maximam tribulationem, nisi pœnitentiam gesserint ab operibus suis. Quos vtique ad pœnitentiam Dominus non hortaretur, nisi quia pœnitentibus
Luc. 15. indulgentiam pollicetur. Et in Euangelio: Dico, inquit, vobis, sic erit gaudium in cœlo " super vno peccatore pœnitentiam agente, quàm super nonaginta nouem iustis, quibus non est opus pœniten-
Sap. 1. tia. Nam cùm scriptum sit: Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione viuorum: vtique qui neminem vult perire, cupit peccatores pœnitentiam agere,
Iohel. 2. & per pœnitentiam denuò ad vitam redire. Ideo & per Iohel Prophetam clamat & dicit: Et nunc dicit Dominus Deus: Reuertimini ad me ex toto corde vestro, simulque & ieiunio, & fletu, & planctu, & discindite corda vestra, & non vestimenta vestra, & reuertimini ad Dominum Deum vestrum, quia misericors & pius est, & patiens, & multæ miserationis, & qui sententiam flectat aduersus malitias irrogatas. In Psalmis etiam legimus censuram pariter & clementiam Dei comminantis simul atque parcentis; punientis vt corrigat, & cùm correxerit reseruan-
Psal. 88. tis: Visitabo, inquit, in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. Dominus quoque in Euangelio pietatem Dei patris ostendens ait: Quis est ex Matt. 7.
vobis homo quem si petierit filius eius panem, lapidem " porriget illi? aut si piscem postulauerit, serpentem illi porriget? Si ergo vos, cùm sitis nequam scitis bona data dare filijs vestris, quando magis pater vester cœlestis dabit bona poscentibus se? " Comparat hic Dominus carnalem patrem & Dei patris æternam largámque pietatem, quod si iste in terris nequam pater offensus grauiter à filio peccatore & malo, si tamen eundem postmodum viderit reformatum, & depositis prioris vitæ delictis ad sobrios & bonos mores, & ad innocentiæ disciplinam pœnitentiæ dolore correctum; & gaudet & gratulatur, & susceptum quem ante proiecerat eum voto paternæ exultationis amplectitur; quanto magis vnus ille & verus pater bonus, misericors & pius, immo ipsa bonitas & misericordia, & pietas lætatur in pœnitentia filiorum suorum, nec iram pœnitentibus, aut plangentibus & lamentantibus pœnam comminatur, sed veniam magis & indulgentiam pollicetur. Vnde Dominus in Euangelio beatos dicit plangentes, quia qui plangit, misericordiam prouocat: Matt. 5.
qui peruicax & superbus est, iram sibi & pœnam iudicij venientis exagerat. Et ideirco, frater charissime, " pœnitentiam non agentes, nec dolorem delictorum suorum toto corde & manifesta lamentationis suæ professione testantes, prohibendos omninò censuimus à spe communicationis & pacis, si in infirmitate atque in periculo cœperint deprecari; quia rogare illos non delicti pœnitentia, sed mortis vrgentis admonitio compellit, nec dignus est in morte accipere solatium, qui se non cogitauit esse moriturum. " Quod verò ad Nouatiani personam pertinet, frater charissime, de quo desiderasti tibi scribi quam hæresim introduxisset; scias nos primo in loco " nec curiosos esse debere quid ille doceat, cùm foris doceat. Quisquis ille est, & qualiscunque est, Christianus non est, qui in Christi Ecclesia non est. " Iactet se licet & philosophiam vel eloquentiam suam superbis vocibus prædicet: qui nec fraternam charitatem, nec Ecclesiasticam vnitatem tenuit, etiam quod prius fuerat amisit. Nisi si Episcopus tibi videtur, qui Episcopo in Eccle-

sia

sia à sedecim coëpiscopis facto, adulter atque extraneus Episcopus fieri à desertoribus per ambitum nititur; & cum sit à Christo vna Ecclesia per totum mundum in multa membra diuisa, item 74 Episcopatus vnus, Episcoporum multorum concordi numerositate diffusus; ille post Dei traditionem, post connexam & vbique coniunctam Catholicæ Ecclesiæ vnitatem, humanam conetur Ecclesiam facere, & per plurimas ciuitates nouos Apostolos suos mittat, vt quædam recentia institutionis suæ fundamenta constituat; cumque iam pridem per omnes Prouincias & 75 per vrbes singulas ordinati sint Episcopi in ętate antiqui, in fide integri, in pressura probati, in persecutione proscripti, ille super eos 76 creare alios pseudoepiscopos audeat. Quasi possit aut totum orbem noui conatus obstinatione peragrare, aut Ecclesiastici corporis compaginem discordiæ suæ seminatione rescindere; nesciens schismaticos semper inter initia feruere, incrementa vero habere non posse, augere quod illicite cœperint, sed statim cum praua sua æmulatione deficere, " Episcopatum autem tenere non posset, etiam si Episcopus prius factus, à coëpiscoporum suorum corpore & ab Ecclesiæ vnitate descisceret; quando Apostolus admoneat, vt inuicem nosmetipsos sustineamus, ne ab vnitate quam Deus constituit, recedamus, & dicat: Sustinentes inuicem in dilectione, satis agentes seruare vnitatem Spiritus in coniunctione pacis. [Ephe. 4.] Qui ergo nec vnitatem Spiritus, nec coniunctionem pacis obseruat, & se ab Ecclesiæ vinculo atque à sacerdotum collegio separat; Episcopi nec potestatem potest habere, nec honorem, qui Episcopatus nec vnitatem voluit tenere, nec pacem. " Tum deinde quantus arrogantiæ tumor est, quanta humilitatis & lenitatis obliuio, arrogantiæ suæ quanta iactatio, vt quis aut audeat, aut facere se posse credat, quod nec Apostolis concessit Dominus, vt zizania à frumento putet se posse discernere, aut quasi ipsi palam ferre & aream purgare concessum sit, paleas conetur à tritico separare. [Matt. 13.] Cumque Apostolus dicat: In domo autem magna non solum vasa aurea sunt & argentea, sed & lignea & fictilia; [2. Tim. 2.] aurea & argentea vasa videatur eligere, lignea vero & fictilia contemnere, abiicere, damnare; quando non nisi die Domini vasa lignea diuini ardoris incendio concrementur, & fictilia ab eo cui data est ferrea virga, frangantur. [Psal. 2.] Aut si se cordis & renis scrutatorem constituit & iudicem, per omnia æqualiter iudicet. & cum sciat scriptum esse; Ecce sanus factus es; iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat, [Ioan. 5.] 79 fraudatores & mœchos à latere atque à comitatu suo separet: quando multo & grauior, & peior sit mœchi quàm libellatici causa, cum hic necessitate, ille voluntate peccauerit, hic existimans sibi satis esse quod non sacrificauerit, errore deceptus sit, ille matrimonij expugnator alieni, vel lupanar ingressus ad cloacam & cœnosam voraginem vulgi, sanctificatum corpus & Dei templum detestabili colluuione violauerit: sicut Apostolus dicit; Omne peccatum quodcunque fecerit homo, extra corpus est; qui autem mœchatur, in corpus suum peccat. [1. Cor. 6.] Quibus tamen & ipsis pœnitentia conceditur, & lamentandi ac satisfaciendi spes relinquitur, secundum ipsum Apostolum dicentem: Timeo ne forte veniens ad vos, lugeam multos ex iis qui ante peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam de immunditiis quas fecerunt, & fornicationibus & libidinibus. [2. Cor. 12.] Nec sibi in hoc noui hæretici blandiantur, quod se dicant idololatris non communicare: quando sint apud illos & adulteri & fraudatores, qui teneantur idololatriæ crimine, secundum Apostolum dicentem: " Hoc enim scitote intelligentes quia omnis fornicator aut immundus, aut fraudator, quod est idololatria, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei. [Ephes. 5.] Et iterum: Mortificato itaque membra vestra quæ in terra sunt, " exponentes fornicationem, immunditiam, & concupiscentiam malam, & cupiditatem, quæ sunt idolorum seruitus, propter quę venit ira Dei. [Colos. 3.] Nam dum corpora nostra membra sint Christi, & singuli simus templum Dei, quisquis adulterio templum Dei violat, Deum violat; & qui in peccatis committendis voluntatem diaboli facit, dæmoni & idolis seruit. Neque enim mala facta de sancto Spiritu veniunt; sed de aduersarij instinctu; & de immundo spiritu natę concupiscentię contra Deum facere, & diabolo seruire compellunt. Ita fit, vt si peccato alterius inquinari alterum dicunt, & idololatriam delinquentis ad non delinquentem transire sua assueueratione contendunt; excusari secundum suam vocem non possint ab idololatrię crimine, cùm constet de Apostolica probatione mœ-

chos & fraudatores, quibus illi communicant, idololatras esse. Nobis autem secundum fidem nostram, & diuinæ prædicationis datam formam competit ratio veritatis,
Ezech. 18. vnumquemque in peccato suo ipsum teneri, " nec posse alterum pro altero reum fieri, cum Dominus præmoneat & dicat: Iustitia iusti super eum erit, & scelus scelera-
4. Reg. 14. ti super eum erit. Et iterum: Non morientur patres pro filijs, & filij non morientur pro patribus. Vnusquisque in peccato suo morietur. " Quod legentes scilicet & tenentes, neminem putamus à fructu satisfactionis & spe pacis arcendum; cum sciamus iuxta scripturarum diuinarum fidem, auctore & hortatore ipso Deo, & ad agendam pœnitentiam peccatores redigi, & veniam atque indulgentiam pœnitentibus non denegari. Atqueô frustrandæ fraternitatis irrisio! ô miserorum lamentantium caduca deceptio! ô hæreticæ institutionis inefficax & vana traditio! hortari ad satisfactionis pœnitentiam, & subtrahere de satisfactione medicinam; dicere fratribus nostris, plange & lacrimas funde, & diebus ac noctibus ingemisce, & pro abluendo & purgando delicto tuo largiter & frequenter operare, sed extra Ecclesiam post omnia ista morieris: quæcunque ad pacem pertinent, facies, sed nullam pacem, quam quæris, accipies. Quis non statim pereat? quis non ipsa desperatione deficiat? Quis non animum suum à proposito lamentationis auertat? Operari tu putas rusticum posse, si dixeris: agrum peritia omni rusticitatis exerce; culturis diligenter insiste: sed nullam messem metes, nullam vindemiam premes, nullos oliueti tui fructus capies, nulla de arboribus poma decerpes? " Vel si ei, cui dominium est, vsum nauium suadeas, dicas: Materiam de excellentibus syluis mercare frater; carinam prævalidis & electis roboribus intexe, clauo, funibus, velis, vt fabricetur atque armetur nauis, operare: sed cùm hęc feceris, fructum " de actibus eius & cursibus non videbis? Præcludere est atque abscindere iter doloris ac pœnitendi viam, vt cùm in scriptu-
Luc. 17. ris Dominus Deus reuertentibus ad se & pœnitentibus blandiatur; nostra duritia & crudelitate dum fructus pœnitentiæ intercipitur, pœnitentia ipsa tollatur. Quod si inuenimus à pœnitentia agenda neminem debere prohiberi, & deprecantibus atque exorantibus Domini misericordiam, secundum quod ille misericors & pius est, " per sacerdotes eius pacem posse concedi; admittendus est plangentium gemitus, & pœnitentiæ fructus dolentibus non negandus. " Et quia apud inferos confessio non est, nec exomologesis illic fieri potest: qui ex toto corde pœnituerint, & rogauerint, in Ecclesiam debent interim suscipi, & in ipsa Domino reseruari, qui ad Ecclesiam suam venturus, de illis vtique, quos in ea intus inuenerit, iudicabit. Apostatæ verò & desertores, vel aduersarij & hostes & Christi Ecclesiam dissipantes, nec si occisi pro nomine foris fuerint, admitti secundum Apostolum possunt ad Ecclesiæ pacem, quando nec spiritus, nec Ecclesię tenuerunt vnitatem. Hæc interim, frater charissime, pauca de multis quantum potui breuiter decucurri, quibus & desiderio tuo satisfacerem: & te magis ac magis collegij & corporis nostri societati coniungerem. Si autem tibi veniendi ad nos opportunitas & facultas fuerit; plura in commune conferre, & vberius ac plenius, quę in salutarem concordiam faciant tractare poterimus. " Opto te, frater charissime, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LII.

1 Antoniano] *Antonianus vnus erat Episcoporum Numidiæ ad quos scribitur Epistola infra Cyp. & Collegarum de baptizandis hæreticis.*

2 Accepi primas litteras tuas] *Sic Ms. cod. Afflig. Manut. & Morel. pro eo quod erat prius:* accipimus, *& rectè; neque enim vlquam de se plurali numero loquitur Cyprianus. Desideratur autem tum prima tum secunda Epistola Antoniani.*

3 ad Cornelium collegam nostrum] *Quomodo collegas suos vocet non vno in loco Cyprianus Romanos Pontifices, tractatum est à nobis supra Epistola 4. non est itaque quod cupiam scrupulum iniiciat Erasmi ad hunc locum adnotatiuncula.*

4 secum, hoc est, cum Ecclesia Catholica communicare] *Certè vel hic locus confirmat* Romani *Pontificis auctoritatem; si enim verum sit, cum Ecclesia Catholica illum communicare, qui cum Cornelio* Romano *Papa communicat, erit igitur* Ecclesia *illa catholica cui præsidet Cornelius; atque proinde signum per quod discernatur Ecclesia Catholica ab hæreticorum conciliabulis est successio* Romanorum *Pontificum, verum de hoc latius Epistola ad* Magnum.

5 per quintum compresbyterum] *Fortassis is ipse Quintus est, ad quem postea factum episcopum in* Mau*ritania, est epistola infra lxxii.*

6 Trophimo & thurificatis] *Trophimus vnus erat lapsorum, & quos infra sacrificatos, hic thurificatos nuncupat. Patet autem hinc, præcipuam calumniam Nouatiani contra Cornelium fuisse, quod Trophimo & thurificatis communicasset.*

7 Quod

7 Quod quidem si pro sollicitudine fidei, &c.] Colligimus hinc, non reprehendendam atque adeo nec hæreticam esse illam in fide dubitationem, quia rei veritas sollicitè exploratur, hoc est, quandiu res nondum diffinita est; vti hoc loco ob schisma inter Cornelium & Nouatianum, iusta erat dubitandi causa. Sic & D. August. epist. 168. inter hæreticos non esse deputandos dicit, qui non ab hæreticis seducti) quos credentes hæreticis nuncupat, lib. de vtil. cre. ad Honoratum cap. 1.) aut à parentibus in errorem lapsis acceptam sententiam, nulla pertinaci animositate defendunt, quærunt autem cauta sollicitudine veritatem, corrigi parati quum inuenerint. At contrà qui de semel manifestata fidei Catholicæ veritate; hoc est, de semel definitis fidei articulis pertinaciter dubitat, ab hæresi non excusatur. Dubius enim in fide infidelis est (inquit Gelas. Papa) & non solum anathematizantur in Syn. Ephesina generali, qui contradicunt definitis, per illud Concilium & alia præcedentia, sed omnes etiam illi qui fidem illorum patrum non confitentur. Quale quid habes etiam in diffini. septima Synodi, actione vltima, de articulo hodie maxime controuerso, quare & verba subiicienda censuimus: Hæc est (inquiunt) fides Apostolorum, hæc est fides Patrum: hæc est fides Orthodoxorum, hæc fides orbem terrarum confirmauit. Credentes in vnum Deum in Trinitate laudatum venerandas imagines amplexamur. Qui secus agunt, anathemate percellantur, qui sic non sentiunt, ab Ecclesia depellantur. Eodem pertinet illud Theoph. in cap. 1. ad Romanos. Si fidem seruari hæsitando cœperimus, omnium procul dubio patiemur iacturam. Item illud D. Ambr. in Concilio Aquileiensi. Qui Arium non damnat, similis illi est, & hæreticus iure censendus. Imo & Imperat. Theodosius, Valentinianus & Gratianus cod. de hæreticis. l. omnes, hæreticorum definiunt vocabulo contineri, & latis aduersus eos sanctionibus succumbere debere, qui vel pro leui argumento à iudicio Catholicæ religionis vel tramite detecti fuerint deuiare. Hæc paulo prolixius, propter eos qui non verentur de semel ab Ecclesia definitis suspensam perpetuo tenere sententiam, & (vt cum Elia Propheta loquar) claudicant in duas partes; qui certe si non pertinaciter dubitarent, Ecclesiæ Catholicæ partes cuius Dominus est Deus sequerentur potius, quam Synagogæ Baaliticæ.

8 semel super petram solida stabilitate fundatos] Alludit ad illud Euangelicum Matth. 7. Omnis ergò qui audit verba mea hæc & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam super petram, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram. Quare quum ibi non addatur: robustam, nec eam vocem habeat Afflig. Ms. cod. recte omissa est à Manut.

9 Et quidem primum quoniam de meo quoque actu, &c.] Quemadmodum satis constat ex libro & epistolis superioribus de lapsis, erat initio; persecutione adhuc feruente durior paulo erga lapsos Cyprianus, vtpote qui non nisi exacta pœnitentia ad pacem admittendos censeret, nisi forte ad preces Martyrum instante periculo mortis, idque non solum in sacrificatis, sed & in libellaticis obseruari volebat. Pace autem iam Ecclesiæ data quum primum conuenire licet; in Episcoporum Africæ Concilio nonnihil moderata est illa censura, & placuit illis (vti infra hac eadem epistola dicit) examinatis causis singulorum libellaticos interim admitti, sacrificatis vero in exitu subueniri. Culpabat itaque Cyprianum Antonianus, quod sententiam mutasset, ipse vero iustissimas mutati consilii rationes adducit; neque sibi soli, sed & Clero Romano primum, & deinde Episcopis compluribus placuisse hanc diffinitionem, imò vero & à Cornelio in Synodo Romana confirmatam. Atque hæc ad loci huius intellectum sufficiant.

10 Euangelicum vigorem] Sic Afflig. Ms. & Manut. pro eo quod cæteri: Euangelii.

11 precibus & lamentationibus] Ita recte locum hunc restituerunt Manut. & Morelius, antea enim interiecta particula: sed, sensum obscurabat, Apud eosdem confirmatam reperi coniecturam meam, qua legendum conieceram: dabatur, pro eo quod erat: datur, quod ex editione Remboldi irrepserat, nam veteres excusi & Afflig. cod. etiam priori modo legunt.

12 in epistola mea quæ extat] Habes hanc supra numero 14. vbi ex hoc loco suppleuimus quod deerat.

13 quod etiam Romam ad Clerum, &c. & ad Confessores] Recte ita Ms. cod. Afflig. & Manut. pro eo quod erat: ad Romanum Clerum: nam significat se Romam misisse & ad Clerum & ad Confessores litteras. Harum illa desiderantur præter verba aliquot hic & epistola supra 31. allegata, hæ vero sunt supra num. 25.

14 nunc in Ecclesia cum Cornelio iunctos] Scripta est ergo hæc epistola post reditum Confessorum ad vnitatem, & vti paulopost constat, post primam Synodum Africæ & Synodum Romanam de lapsis, non verò post secundam, nam ibi denuo alia fuit facta de sacrificatis moderatio; atque adeo hinc patet, scriptam hanc post epistolam præcedentem, & ante epistolam Synodi Africanæ ad Cornelium, nam illa secunda fuit.

15 Quod me rescripsisse, de eorum rescriptis] Rescripta, habes supra epist. 26. & 32. Ex eo autem quod prius epistolam cuius meminit extare dicit, huius vero, epistolæ verba ex rescriptis citat, videntur hæ litteræ Cypriani, iam tum fuisse deperditæ.

16 pariter ac stantibus laicis] De hac Cypriani phrasi supra epistola 14. paulo ante citata.

17 Nouatiano tunc scribente] Erat igitur Nouatianus vnus ex præcipuis Presbyteris Romanis.

18 Tunc adhuc confessore, nunc iam martyre] Certe si vspiam alibi, hic aperte distinguit inter Confessorem & Martyrem; in quo verò differant, supra late epist. 9. Adnotauit autem Cauchius Diuum Pacianum hunc locum citantem, non habere particulam: adhuc, & similiter apud illum paulopost desiderari vocem: omnibus.

19 copiosus Episcoporum numerus] Loquitur de Synodo Africana contra Nouatum de lapsis, quam contigisse post Pascha initio pacis, fit verisimile ex epistola supra 40. & epistola ad Cornelium num. 55.

20 Lapsis denegaretur, &c. Ecclesia cluderetur] Sic ex manuscriptis cod. Afflig. hunc locum restituimus, nam antea priori loco erat: clauderetur, & posteriori: abdicaretur.

21 secundum quod libello continetur] Vtinam extaret hic libellus placitorum Synodi Africanæ de lapsis.

22 etiam Romam hac de rescripsimus ad Cornelium] Primo facie existimabam intelligere Cyprianum Epistolam Synodi Africanæ ad Cornelium, quæ sequitur. num. 54. Verum ex verbis huius epistolæ iam dictis: sed traheretur, dum pœnitentia, &c. alusi que infra positis, [illegible] cum statuto prioris Synodi eti-

im ibi meminerunt, certò deprehendi illam posterius scriptam, hanc vero, suius hic meminit desiderari.

23 qui & ipse cum plurimis Episcopis habito Concilio] *Huius Concilii Romani & Africani & aliorum quorundam in hac verba meminit Eusebius lib. 6. histor. Eccles. cap. 33. Ob Nouati heresim Concilium sacerdotale celeberrimum in vrbe Roma congregatum est, Episcoporum 60 numero, Presbyterorum quoque totidem, cum Diaconibus pluribus. Praterea etiam per singulas quasque Prouincias de hac re magna deliberatione habita decretis significatur, quod facto esset opus. Statuitur ergo, Nouatum quidem cum his qui cum mentis elatione tumidum sequerentur, quique ad inhumanam istam & nihil fraternitatis seruantem sententiam declinarent, alienum esse ab Ecclesia, eos vero qui lapsi in certamine fuerant, fraterna miseratione curandos, & fomentis pœnitentia medicandos. Scribit & de hac Cornelius vrbis Roma Episcopus ad Ecclesiam Antiochenam, scribens Fabio eius Episcopo, quid etiam Italis, Afris, caterisque Occidentalibus visum sit. hactenus ille.*

24 De quo tibi necesse nunc fuit scribere] *Sic Afflig. cod. Manus. &, ante eum Costerus, pro eo quod habebatur corruptiss.* tunc.

25 Lapsus acciperet] *Ita primum restituit hunc locum Grauius, consentiunt Afflegemien. Manut. & Morel. cod. antea erat:* lapsis, *pessime, qui paulo post etiam eclectius legunt :* collegæ tui, *quam vulgati :* collegæ nostri.

26 Venio iam nunc, &c. ad personam Cornelij] *Latissime hic tractat de vita & promotione Cornelii ad summum Pontificatum.*

27 per omnia officia Ecclesiastica promotus] *Plura ergo erant officia Ecclesiastica iam atate Cypriani, de quibus paulo latiùs infra epistola ad Cornelium contra hareticos.*

28 pro pudore virginalis conscientiæ] *Fuit ergo virgo non maritus Cornelius, qualem fuisse & Cyprianum ex vita eius constat, qui etiam quemadmodum Cornelius ad Episcopatum raptus est.*

29 Et factus est Episcopus à pluribus collegis nostris] *Infra Episcopos qui ordinationi Cornelii interfuerant, sedecim fuisse dicit, inter quos (vti patet ex* Epistol. *supra 42.) fuerunt ex Africa, Caldonius, Fortunatus, Pompeius, &* Stephanus. *Apparet autem ex hoc loco, Episcopum siue Papam* Romanum *ea atate fieri solere, à sacerdotum Collegio, id est, ab* Episcopis, *de Clericorum testimonio, & plebis suffragio. Sape enim variatus est mos eligendi Romani Pontificis. Primus D. Petrus suos successores designauit Linum, Cletum, & Clementem; Anacletus & cateri vsque ad secundum schisma inter Damasum & Vrsicinum* Cleri *& populi suffragiis creati sunt, &* ab Episcopis *si qui forte prasentes essent, vt ex hoc loco colligere est. Tum autem in electione Damasi interponi cœpit Imperator. auctoritas. Et primum quidem in schismate duntaxat, ad sedandos tumultus, vti à Valentiniano res composita est inter Damasum & Vrsicinum, ab Honorio inter Bonifacium & Eulalium, & à Theodorico rege inter Symmachum & Laurentium. Deinde etiam extra schisma; ne forte tumultus contingeret. Imo eo res paulatim deuenit, vt sine illorum assensu consecrationem suscipere non auderent. Durauit hic mos ad Imperator. Constantinum 3. vsque, qui sanctitate Benedicti 2. permotus, permisit liberam vti antea potestatem soli Clero & populo Romano eligendi & designandi Pontificis. Postea Adrianus Papa conuocata ad hoc Synodo Lateran.* Episcoporum 153. *(quod antea nullo Imperatori concessum fuit) etiam eligendi Pontificis ius, ob pulsos Italia Longobardos Carolo* Magno *concessit. Illi tamen iuri filius eius paulo post renunciauit, vt patet 63. distinct. apud Grat. cap.* Ludouicus, Sic *libera denuo fuit Romanis electio & consecratio* Papa *per multum temporis, vsque ad Leonem 8. Qui quum ab Othone primo vi, & armis in sede Apostolica collocatus esset, denuo à Clero & plebe ad Imperator. ius omne eligendi Pontificis transtulit. Hoc priuilegio vsi sunt successores Othonis, imo abusi potius, ad Henric. 4. vsque. Quare iustissimis de causis iterum reuocatum est id ius ad* Romanos *à Gregorio 7. etiam paulo ante Pontificatum, occasione sumpta à schismate illo inter Benedictum,* Siluestrum *& Ioannem, sub Henrico Imperatore 3. Nam Stephanus 9. Nicolaus 2. & Alexander secundus sine assensu Imperatoris creati sunt. Quod quum iterum surreptitie per insidias impetrasset à Paschale 2. Henricus 5. per ipsum Paschalem denuo reuocatum est in Synodo Lateran. Postremo ad solos Cardinales ius eligendi Pontificis delatum est, quod quo tempore cœperit non perinde constat; nam & si à Nicolao 2. tale quoddam statutum promulgatum sit, postea tamen adhuc aliquoties intercesserunt populi & Cleri* Romani *suffragia. Porro constitutiones de electione in conclaui celebranda, edita sunt in Concil. Lugdun. à Greg. 10. hac partim ex Onuphrio Panuino, & Platina, partim ex hierarch. Alberti Piggii.*

30 quisquis post vnum qui solus esse debeat] *Hic rursum confirmatur nostra sententia, qua supra diximus, vnum Episcopum peculiariter nuncupari à Cypriano Romanum Pontificem.*

13 sedisse intrepidum Romæ, &c.] *Hinc collige, non statim vti quidam existimant ab electione Cornelium in exilium missum, sed diu resedisse Roma intrepidum, imo vsque ad mortem Decii. Facit pro hac sententia, quod paulopost dicit: & tyrannum armis & bello postmodum victum, prius sacerdotio suo vicit. Nam in bello periit Decius, occisus à Barbaris, & ipse persecutionem 7 in Christianos induxit. Atq; adeo verisimilius est. passum Cornelium sub Gallo 2. & Volusiano consul. Imperante adhuc. Q. Herennio Hetrusco Decio Aug Decii filio: atque hinc factum, vt sub Decio à quibusdam passus dicatur. Verum de hoc in vita Cypriani latius.*

23 quam constitui Romæ æmulum sacerdotem] *Sic primi hunc locum restituimus ex cod. Afflignien. pro eo quod erat ante :* Deo sacerdotem. *Significat enim Cornelium patientius tolerasse æmulum Principem, quàm Nouatianum æmulum sacerdotem; quem nusquam Cyprianus Deo sacerdotem nominat, sed potius pseudepiscopum.*

33 vel gladio, &c.] *Varia tormentorum genera quibus Christiani afficiebantur, gladius, crux, ignis, vngula; nam his membra, vti loquitur, & viscera laniebantur.*

34 necessitati succubuit] *Etiam hunc locum ita castigaui ex* Ms. *cod. Afflig. pro eo quod erat :* necessitate.

35 & quoniam cum Trophimo pars maxima plebis abscesserat] *Legitimam adfert recipiendi in gratiam Trophimi causam, quod cum illo magna pars plebis illum prius sequuta, ad Ecclesiam redierit.*

36 tractatu ergo illic) *Sic rectè* Ms. *Manut. &* Morel. *pro eo quod erat :* illius.

37 vt laicus communicet) *Eadem phrasi infra epistola*

Epistola ad Hispanos: si vel Laico (inquit) communicare contingeret, & epistola ad Stephanum secunda: eos quoque hac conditione recipe, vt communicent Laici. Sic & Cornelius Papa epist. ad Fabium Antioch. ab Eusebio citata de Episcopis loquens, qui Nouatianum ordinauerunt: Vnum eorum (inquit) ad Laicam communicationem recipimus. Eiusdem communicationis fit mentio Concil. can. 1. & Agath. 35. Quid autem significet, explicat canon. 4. Concil. To. 5. Subdiacono loquens: Abstineat, inquit, biennio, postea inter Laicos reconciliatus per pœnitentiam communicet. Laicam igitur communicare, non aliud est veteribus, quam inter Laicos communicare. Orabant autem & communicabant illi extra cancellos, per ministerium Archidiaconi, hoc est, extra chorum vt hodie loquimur. Quod Diuus Ambrosius manifestum facit, dum Theodosium Imperatorem post oblatum munus ad altare, intra cancellos haerentem, per Diaconum interrogari iussit, numquid vellet quod istic haereret. Dicenti se nihil aliud velle, quam vt diuina mysteria peragi videret: Ea (inquit ille) istic tibi videre non licet. Habent in Dei templo sacerdotes, habent & Laici locum suum. Consistebant autem masculi ad meridiem (Micrologo teste) & feminae ad Aquilonem, & cancellis proximi teste Dionys. Areopag. tanquam Clero viciniores astabant Monachi. Introitus vero virorum custodiebant Ostiarii, Diaconissa introitus fœminarum, vti constat ex Const. Apostol. lib. 2. cap. 16.

38 Et idcirco si accepta pace commeatus à Deo datur] Rursum hic commeatum pro liberatione à morte accepit Cyprianus. De qua phrasi vide supra epistol. 34.

39 Nec tu existimes, &c. libellaticos cum sacrificatis] Hic explicat quid differant libellatici, id est, qui libellos offerebant vt supplicia euaderent, & sacrificati qui sacrificia idolis immolabant. Locus mire faciens ad intellectum aliorum locorum tum epistolis tum libro de lapsis, vtpote quo ipsa libellorum forma continetur

40 prosiliuit] Sic Ms. & vetus excusus Manut. & Morelius, pro eo quod erat: prosiluit.

41 viuentes & incolumes animas] Sic etiam illic excepto veteri & caeteris excusis, qui legunt, saluatas & incolumes.

42 quorum si pœnitentiam respuamus] Pulchre hinc ad finem vsque deducit, ad pœnitentiam admittendos Lapsos, contra Nouatiani haeresim, ad quam videbatur propendere. Antonianus.

43 diabolo inuitante rapiuntur] Ita illi quoque, pro eo quod erat: rapiantur.

44 nos non tantùm nunc] Sic recte Ms. cod. Manut. & Morel. pro eo quod erat: intantum, Aate illos, etiam sic castigarat Costerius.

45 & si laetatur vnum membrum] Discrepat hic Cyprianus & supra quoque epist. 11. (vbi iisdem verbis hanc scripturam citat) à textu tum Graeco tum Latino. Quomodo etiam paulo post in illo Luc. 6. estote misericordes, sicut & pater vester misertus est vestri; quod tamen legunt Ms. Afflig. cod. & Manut.

46 Videte ne quis vos depraedetur] Eodem modo citat hanc scripturam infra tom. 2. de bono patientiae, sic & Ambros. in commentar. Hieronymus quoque in Osee Prophetam, & epistolam ad Galat. Graece etiam est συλαγωγῶν, id est, qui in praedam abducat. Tertull. tamen ad vulgatum interpretem magis accedit lib. de praescriptione aduersus haeret. legens: ne quis sit circumueniens vos; & Aug. lib. de Mor. Eccl. Cathol. c. 21. & Ser. de kal. Iann. à Beda citato, legit cum illo: ne quis vos decipiat.

47 opus] necessarium.

48 quod pœnitentia sequente reualescat] Ita excusi omnes & placet magis quam illa lectio Afflig. cod. & Costerii: recalescat.

49 ad finem & virtutem de pœnitentia robur armatur] Sic eleganter Ms. Afflig. & Manut. cum Morelio, pro eo quod erat: ad fidem ac virtutem pœnitentiae robur armetur.

50 vbi etsi occisus propter nomen postmodum fuerit] Sic recte Manut. Nam phrasin esse Cypriani confessio nominis, & propter nomen pati, satis patet ex epistola infra 54. & 57. quam mutuatus est à Tertull. lib. de resurrect. carnis, quare nihil opus est addita voce: Christi, quam habebant antea excusi, aut: Domini, quam habet Afflig. codex Porro Martyrem neminem esse extra Ecclesiam, denuo repetit in huius Epistola calce, item Epistolis duabus modo citatis & ad Iubaianum, libro etiam de vnitate Eccles. & de Orat. Dominica, vbi in confirmationem allegat illud 1. Corinth. 13. Si tradidero corpus meum vt ardeam, charitatem autem non habeam, nihil sum. Quod toties inculcasse videtur, spiritu quodam prophetico. Nam, si Socrati & post eum Nicephoro habenda fides, Nouatianus (si legendum haud dubie pro eo quod est: Nouatus,) sub Valeriano martyrium passus est. Similia Diuus Augustinus contra Donatistas, qui se de martyrio iactabant, epistolis 61. ad Dulcitium, & 167. ad Festum, lib. 2. contra epistolam Parm. cap. 7. contra Cres. Gram. libro 3. capite 47. & in Psalm. 34. & 68. Serm. quoque 15. de verbis Apostoli, D. Hieronym. in cap. 1. ad Gall. & in Epistolam ad Philemonem, D. etiam Chrysost. orat. 2. contra & Iud. & Optatus Mileuitanus contra Parm. lib. 3. Loci notandi, contra Anabaptistas & alios haeret. qui dum de eis supplicium sumitur martyres se iactant.

51 Sacrificatis in exitu subuenit] Pro vera hac lectione substitutum fuit à Remboldo: subuenire, quod remansit in excusis. Ex hoc loco autem colligere est, scriptam hanc epistolam ante Epistolam ab hac secundam, quia ibi statutum significatur, vt non solum in exitu, sed quicunque pœnitentiam essent, sacrificatis omnibus, pax daretur.

52 quia exomologesis apud inferos non est] Videtur alludere ad illud Psalmi: In inferno autem quis confitebitur tibi?

53 cum solatio pacis] Recte sic legendum censuerunt Costerius, Manut. & Morelius, nam antea corruptiss. legebatur: consolatio.

54 in contemplatione habentes, ne & vos tentemini] Sic Manusc. Affligiensis. Costerius, Manut. & Morelius, pro eo quod prius erat: habere. Porro videtur exemplar Cypriani non habuisse solœcismum illum, qui reperitur etiam in Graeco exemplari: huiusmodi instruite, considerans te & tu tenteris. Quomodo tamen vsque adeo legit Diuus Hieronymus, vt hinc colligat, Paulum vere dixisse se sermone imperitum. Legit etiam Cyprianus: Alterutrum, pro eo quod noster: Alter alterius. quod Latinius expressit Tertull. contra Marcion. lib. 5. Onera vestra inuicem sustinete, quomodo etiam Ambr. in comment. & Aug. serm. 25. de verbis Apostoli.

gnis pro Episcopatu Romano, similem habes libro de vnitate Ecclesiæ, vbi latius hac de re.

75 per vrbes singulas ordinati sint Episcopi] Veteris mos, vt singulis ciuitatibus singuli præficerentur Episcopi, præsertim autem obseruatum in Africa.

76 creare alios pseudoepiscopos audeat] De pseudoepiscopis à Nouatiano & factione illius ordinatis, Vide plura epist. 55. Vnde constat eos eò dementiæ venisse, vt etiam Carthagini Fortunatum quendam pseudoepiscopum contra Cyprianum constituerent.

77 Episcopatum autem tenere non posset] Simile quid habes epistola ad Hispanos, & eodem pertinet, quod alibi eius sententia videatur, vt hæretici Presbyteri non vere offerant diuinum sacrificium. Sunt autem etiam hæc ex illis quibus tum licebat illi in suo sensu abundare, & confines sunt errori illi de baptizandis hæreticis; quare quum res nondum diffinita esset, neminem turbare debent huiusmodi sententiæ. Certe Aug. libris 7. de Baptismo contra Donatistas, omnia argumenta Cypr. exacte dissoluit.

78 Tum deinde quantus arrogantiæ tumor est] Similia habes epist. præcedente, vbi loci vtriusque verum intellectum ex D. August. ostendimus, & de loci huius restitutione, vtque legendum sit non: paleam, sed: palam aliquid diximus. Quia tamen tum Erasmus hoc loco, tum plerique aduersariorum, Matt. loco de zizaniis, posse conuinci existimant, quod mortis supplicio hæretici affici non debeant, aliquid de huius loci intellectu hic dicendum. Imprimis zizania (inquit Christus) filii sunt nequam, loquitur igitur generatim de omnibus malis, & sic interpretatur vtroque loco Cyprianus, locis quoque dictis Aug. primarium etiam illum sensum agnoscit D. Hieron. in comment. Eradicationem vero, pro eiectione ab Ecclesia accipiunt. Origen. hom. 21. in Iosue, D. Hieron. loco cit. & D. Aug. initio lib. 3. contra Parm. lib. de fide & operibus & contra aduers. Legis & Prophet. Deinde etiam si de hæreticis & de morte intelligatur iuxta Græcorum sententiam, & August. quibusdam in locis; non simpliciter prohibet illos eradicari Dominus; sed tum quando periculum est ne eradicetur simul & triticum, quod significant verba illa. Non, ne forte colligentes zizania, eradicetis simul & triticum. Alioqui enim si simpliciter intelligatur interdicta omnis eradicatio siue per mortem, siue per Ecclesiæ censuram, non licebit iudicibus Laicis in maleficos animaduertere, non licebit Ecclesiasticis iudicibus excommunicare quempiam. Quemadmodum igitur cùm metus ille non subest, id est, (vt cum Augustin. loquar) quando ita cuiusquam crimen notum est omnibus, & omnibus execrabile, vt vel nullos prorsus vel non tantos habeat defensores per quos possit schisma contingere, non dormire debet seueritas disciplinæ in excommunicatione; quemadmodum etiam vbi seditionis periculum non est, recte in maleficos animaduertit magistratus: Ita non video quod obstet, cur quando publice constat de quorundam hæresi quando periculum non est, ne de Catholicis sumatur supplicium, immo potius è contrario periculum est, ne triticum degeneret in zizania, id est, ne Catholici seducantur ab hæreticis: cur (inquam) de illis sumi non possit extremum supplicium. Idque, non aut tumultu populari à plebe, (de quali animaduersione intelligendus venit Iustinus Martyr epistola ad Zenam & Serenum, & alii quidam veteres quos pro se citant aduersarii, præsertim qui vixerunt sub Cæsaribus Ethnicis) aut à iudicibus Ecclesiasticis, aut per accusationem seu postulationem Episcoporum (de quali iudicio in causa Priscilliani loquuntur haud dubie Ambros. epist. 27. & Seuerus Sulpitius hist. sacræ lib. 2.) sed legitimos & sæculares magistratus, quomodo ipsum de eodem Priscilliano sumptum supplicium à Maximo, comprobauit Synodus Burdegalensis D. Hieronym. ad Ctesiphontem contra Pelag. & Leo Papa epistola 93. Narrat etiam Epiphan. & Cyrillus Hierosolym. in Catechesi, supplicium sumptum de Mane primo auctore hæreseos Manichæorum; quem per Regem Persarum excoriatum scribunt, & de Messalianis, qui ob id se Martyrianos appellabant. Optatus quoque Mileuitanus lib. 3. contra Parm. facta Moysi Phinees & Eliæ, comparat factum Macarii cuiusdam: qui Marculum & Donatum Donatistas occiderat: Eodem pertinet Dioscori Alexandrini vox illa in Synod. de Calched. qua flammis dignos clamabat hæreticos. Immo (vt Bernardum hom. 66. in Cant. & alios breuitatis gratia prætermittam) ipse D. Augustin. quod nobiscum senserit significat. cap. 7. lib. 1. contra litt. Parmeniani: Quinetiam (inquit) audet conqueri Parmenianus, quod eos Constantinus ad campum, id est, ad supplicium duci iusserit, &c. Respondet autem: Quid enim non isti iuste patiuntur, &c. & merito criminum & ordine potestatum? Prius enim probent se non esse hæreticos, vel schismaticos, tum demum de indignis pœnis suis liuidam emittant vocem, &c. Et tamen quid tale patiuntur quale faciunt? Nam si sanguis exit de carne mortali, &c. Et paulopost: sed quorsum ista dicuntur, numquidnam etiam si obtinuit non pertinere ad Imperatorem aduersus eos aliquid statuere, qui praua in religione sectantur, propterea si interfecerit eos, quos punierit, Martyres erunt? Et apertius tractatu 11. in Ioan. Mirantur (inquit) quia commouentur potestates Christianæ aduersus detestandos dissipatores Ecclesiæ. Si non ergo mouerentur, & quomodo redderent rationem de imperio suo; &c. Vbi, cùm probasset quod dixerat, exemplo Nabuchodonosor, tandem concludit dicens: Videtis qualia faciunt & qualia patiuntur. Occidunt animas, affliguntur in corpore, sempiternas mortes faciunt, & temporales se perpeti conqueruntur. Habes veram D. Augustini sententiam. Nam quæ illi pro se ex illo citare solent, aut sunt scripta ante epist. 48. & 50. atque adeo retractata, aut certe scripta ante leges latas ab Imperatoribus de mortis supplicio. De quibus quo tempore primum latæ & de aliis variis pœnarum generibus, aliisque huc pertinentibus pulchre tractat Dom. Claudius de Sainctes Parisiensis Theologus lib. duobus, ad edicta & de Mechanis contra sectas veterum Principum, ad quos lectorem remittimus

79 fraudatores & mechos à latere, &c.] Donatum, Felicissimum, Nicostratum, & Euaristum intelligit, quorum sceleribus referta sunt, super epistola 4. & 47.

80 Hoc enim scitote intelligentes] Confirmat hic lectionem vulgatam Cyprianus, quomodo etiam in re quod sequitur: quod est idololatria. Videntur itaque legisse ipsi ἐστι pro eo quod hodie est in Græcis ἐστὶ, & : ἢ ἐστιν εἰδωλολάτρηα pro eo quod nunc legitur ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης. Vicinitas litterarum, variæ lectionis ansam præbuit. Porro recte vertit: fraudator, pro eo quod Græce est πλεονέκτος.

81 exponentes fornicationem] Hic reperitur vox: exponentes, quæ tamen nec in Græcis nec in Latinis Apostoli extat exemplaribus: omittitur autem vox: libidinem, pro qua Græce est: πάθος. legitur etiam: quæ sunt, pro eo quod textus vterque quæ est,

reparare. 8 Nam cùm in concilio placuerit pœnitentiam agentibus in infirmitatis periculo subueniri & pacem dari; debent vtique in accipienda pace præcedere, quos videmus non animi infirmitate cecidisse, sed in prælio congressos & vulneratos, per imbecillitatem carnis confessionis suæ coronam non potuisse perferre; maximè cùm cupientibus mori non permitteretur occidi, sed tamdiu fessos tormenta laniarent, quamdiu non fidem, quæ inuicta est, vincerent, sed carnem, quæ infirma est, fatigarent. Quoniam tamen scripsistis, vt cum pluribus collegis de hoc ipso plenissimè tractem, & res tanta exigit maius & impensius de multorum collatione consilium, & nunc omnes ferè inter Paschę prima solemnia apud se cum fratribus demorantur; quando solemnitati celebrandæ apud suos satisfecerint, 9 & ad me venire cœperint, tractabo cum singulis plenius, vt de eo quod consuluistis figatur apud nos, & rescribatur vobis firma sententia, multorum sacerdotum consilio ponderata. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LIII.

1 Fortunato, Ahymnio] *Legendum esse aut hoc pacto aut* Aymnio, *satis patet ex Synod. Africana & Ms. Afflig. Bun. March. & Cauchy cod. quare neque* Aymno, *legendum, vt hactenus excusi, nec* Ahymno, *vt Manut. Appellatur in Syn. ab Ausuagga.* Fortunatus *vero à Tuccaberi.*

2 Optato, Priuatiano, Donatulo & Felici] *Optati nulla alibi mentio, Priuatianus autem in Syn. cognominatur à Sufetula & fit eius mentio Epistola seq. Donatulus à Capse, Felices plures fuerunt. Quia autem Capse siue Capsa (vt hodie vocatur) in Numidia, suspicor & caeteros fuisse Episcopos Numidas.*

3 in Capsensi ciuitate] *Quum vbi iam dixit in Synodo Capse appelletur hac ciuitas, magis & Manut. & Morel. lectio, quàm aut vulgata;* Capsente, *aut Ms. cod.* Capense, *præsertim quum illi conformiter in Synodo:* Capse, *legant, Episcopum vero cuius fit mentio, Donatulum fuisse verisimile est.*

4 Superius frater & collega] *Sic recte restituit hunc locum Manut. pro eo quod erat:* noper, *nam Ms. tres & Cauchius habent:* soper, *& Angl. cod. sicut Manutius.*

5 Ninum, Clementianum, Florum] *Nomina sunt eorum qui tormentis superati erant.*

6 per hoc triennium] *Quum biennio in secessu fuerit Cyprianus atque adeo anno integro post reditum eius hac conscripta sit Epistola, patet scriptam anno secundo Cornelii, atque adeo eodem fere tempore cum præcedenti.*

7 nomen confessos esse] *ita cod. Angl. iuxta phrasin Cypriani, de qua Epistola præcedenti, quare istu placuit quod alii adiiciunt* Domini.

8 Nam cum in concilio placuerit] *Etiam istud idipsum quod diximus paulo ante confirmat, fit etiam eiusdem Concilii Epistola præcedenti mentio.*

9 & ad me venire cœperint] *Si quid diuinare in re incerta liceat, fit mihi verisimile, occasione huius consultationis indictam Synodum, cuius Epistola est quæ proxime sequitur. Certe ante illam scriptam hinc constat, quum duntaxat hic prioris concilii fiat mentio, scriptam etiam hinc patet, paulo ante Pascha.*

AD CORNELIVM SYNODI Africanæ de Pace lapsis danda.

EPISTOLA LIIII.

A R G. Quum prius statuissent Africani Episcopi in concil. quodam, vt lapsi non nisi diu Pœnitentia acta admitterentur ad Pacem, nisi forte periculum infirmitatis vrgeret: iam instante noua persequutione statuerunt, omnibus qui pœnitentiam egissent pacem dandam, vt fortiores essent ad passionis prælium. Id Episcoporum statutum, totius Synodi nomine, nunciat Cornelio Papæ Cyprianus, atque adeo non tam ipsius Cypriani quam Synodi Africanæ est hæc Epistola.

CYPRIANVS, 1 LIBERALIS, Caldonius, Nicomedes, Cæcilius, &c. Cornelio fratri, S.

TATVERAMVS 2 quidem *Lib. 1. Epist. 2.*
iam pridem, frater charissime, participato inuicem nobiscum consilio, vt qui in persecutionis infestatione supplantati ab aduersario & lapsi fuissent, & sacrificiis se illicitis maculassēt, agerēt, diu pœnitentiam plenam, & si periculum infirmitatis vrgeret, pacem sub ictu mortis acciperent. Nec enim fas erat, aut permittebat paterna pietas & diuina clementia, Ecclesiam pulsantibus claudi, & dolentibus ac deprecantibus spei salutaris subsidium denegari, vt de sæculo recedentes sine communicatione, & pace ad Dominum dimitterentur; quando permiserit *Matt. 18.* ipse, qui legem dedit, 3 vt ligata in terris etiam in cœlis ligata essent; solui autem possent illic, quæ hic priùs in Ecclesia soluerentur. 4 Sed enim cùm videamus diem rursus alterius infestationis appropinquare cœpisse, & 5 crebris atque assiduis ostēsionibus admoneamur, vt ad certamen, quod nobis hostis indicit, armati & parati simus;

plebem etiam nobis de diuina dignatione commissam exhortationibus nostris paremus, & omnes omninò milites Christi, qui arma desiderant, & prælium flagitant, intra castra Domini colligamus: 6 necessitate cogente, censuimus, eis qui de Ecclesia Domini non recesserunt, sed pœnitentiam agere & lamentari, ac Dominum deprecari à primo lapsus sui die non destiterunt, pacem dandam esse; & eos ad prælium, quod imminet, armari & instrui oportere. 6 Obtemperandum est namque ostensionibus, atque admonitionibus iustis, vt à pastoribus oues in periculo non deserantur, sed grex omnis in vnum congregetur, & exercitus Domini ad certamē militiç cœlestis armetur. Meritò enim trahebatur dolentium pœnitentia tempore longiore, vt infirmis in exitu subueniretur, quamdiu quies & tranquillitas aderat, quæ differre diu plangentium lacrymas, & subuenire sero morientibus in infirmitate pateretur. At vero nunc non infirmis, sed fortibus pax necessaria est, nec morientibus, sed viuentibus communicatio à nobis danda est, vt quos excitamus & hortamur ad prælium, non inermes & nudos relinquamus, sed 7 protectione sanguinis, & corporis Christi muniamus: & 8 cùm ad hoc fiat Eucharistia, vt possit accipientibus esse tutela, quos tutos esse contra aduersarium volumus, munimento dominicæ saturitatis armemus. Nam quo modo docemus aut prouocamus eos in confessione nominis sanguinem suum fundere, si eis militaturis Christi sanguinem denegamus? aut quo modo ad martyrij poculum idoneos facimus, 9 si non eos prius ad bibendum in Ecclesia poculum Domini iure communicationis admittimus? Interesse debet, frater charissime, inter eos 10 qui vel apostatauerunt, & ad seculum cui renunciauerant reuersi, gentiliter viuunt, vel ad hæreticos transfugæ facti, contra Ecclesiam parricidalia quotidie arma suscipiunt: & inter eos qui ab Ecclesiæ limine non recedentes & implorantes iugiter ac dolenter diuina & paterna solatia, nunc se ad pugnam paratos esse, & pro domini sui nomine, ac pro sua salute stare fortiter, & pugnare profitentur. Hoc in tempore pacem nos non dormientibus, sed vigilantibus damus: pacem non deliciis, sed armis damus: pacem non ad quietem, sed ad aciem damus. 11 Si secundum quod eos audimus, & optamus & credimus fortiter steterint, & aduersarium nobiscum in congressione prostrauerint; non pœnitet pacem concessisse tam, fortibus, immo Episcopatus nostri honor grandis & gloria est, pacem dedisse Martyribus, vt sacerdotes 12. qui sacrificia Dei quotidie celebramus, hostias Deo & victimas præparemus. Si autem (quod Dominus auertat à fratribus nostris) aliquis lapsorum fefellerit, vt pacem subdolè petat, & impendentis prælij tempore communicationem non præliaturus accipiat; seipsum fallit & decipit, qui aliud corde occultat, & aliud voce pronunciat. Nos inquantum nobis & videre & iudicare conceditur, faciem singulorum videmus; cor scrutari, & mentem perspicere non possumus. De his iudicat occultorum scrutator & cognitor 13 cito venturus, & de arcanis cordis atque abditis iudicaturus. 14 obesse autem mali bonis non debent, sed magis mali à bonis adiuuari. Nec ideo martyrium facturis pax neganda est, quia sunt quidam negaturi; cùm propter hoc pax danda sit omnibus militaturis, ne per ignorantiam nostram ille incipiat prçteriri, 15 qui habet in prçlio coronari. 16 Nec quisquam dicat, qui martyrium tollit, sanguine suo baptizatur: nec pax illi ab Episcopo necessaria est, habituro gloriæ suæ pacem, & accepturo maiorem de Domini dignatione mercedem. Primo idoneus esse non potest ad martyrium, qui ab Ecclesia non armatur ad prælium: & mens deficit, quam non recepta Eucharistia erigit, & accendit. Dominus enim in Euangelio suo dicit: Cùm Matt. 10 autē vos tradiderint, nolite cogitare quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quod loquamini; non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Quando autem dicat; in traditis atque in confessione nominis constitutis spiritum patris loqui; quo modo potest ad confessionem paratus aut idoneus inueniri, qui non prius pace accepta receperit spiritum patris, qui corroborans seruos suos ipse loquitur & confitetur in nobis? 17 Tum deinde si relictis omnibus Mat. 19 rebus suis fugerit, & in latebris atque in solitudine constitutus in latrones forte incurrerit, aut in febribus & in languore decesserit: nonne nobis imputabitur quod tam bonus miles, qui omnia sua dereliquit, & contempta domo, & parentibus, ac liberis, sequi Dominū suum maluit, sine pace & sine communicatione decedit? Nonne nobis vel negligentia segnis, vel duritia

duritia crudelis ascribetur in die iudicij; quòd pastores creditas & commissas nobis oues nec curare in pace, nec in acie voluerimus armare? nonne ingeretur nobis à Domino, quòd per Prophetam suum clamat & dicit: Ecce lac consumitis, lanis vos tegitis, & quod crassum est interficitis,
Ezec. 34. & oues meas non pascitis; quod infirmatũ est non confortastis, & quod malè habuit non corroborastis, & quod contribulatum est non consolati estis, & quod errabat non reuocastis, & quod periit non inquisistis, & quod forte fuit, confecistis labore: & dispersæ sunt oues meæ, eo quod non sunt pastores, & factæ sunt in comesturam omnibus bestiis agri; & non fuit qui inquireret, neque qui reuocaret. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos vt non pascant oues meas, 18 & iam non pascẽt eas, & extraham oues meas de ore eorum, & pascam eas cum iudicio. Ne igitur ore nostro, quo pacem negamus, quo duritiam magis humanæ crudelitatis, quàm diuinæ & paternæ pietatis opponimus, oues nobis commissæ à Domino reposcantur; 16 placuit nobis, sancto Spiritu suggerente, & Domino per visiones multas & manifestas admonente, quia hostis nobis imminere prænunciatur & ostenditur, colligere intra castra milites Christi, &, examinatis singulorum causis, pacem lapsis dare, immo pugnaturis arma suggerere: 20 quod credimus vobis quoque paternę misericordiæ contemplatione placiturum. 2 Quod si de collegis aliquis extiterit, qui vrgente certamine pacem fratribus & sororibus non putat dandam, reddet ille rationẽ in die iudicij Domino vel importunæ censuræ, vel inhumanæ duritiæ suæ. Nos, quod fidei, & charitati, & sollicitudini congruebat, quæ erant in conscientia nostra protulimus; diem certaminis appropinquasse, hostem violẽtum cito contra nos exsurgere: pugnam non talem qualis fuit, sed grauiorem multo & acriorem venire, hoc nobis diuinitus frequenter ostenditur; de hoc nos prouidentia & misericordia Domini sæpius admonent, de cuius ope & pietate qui in eum confidimus, possumus esse securi: quia qui in pace militibus suis futuram prænunciat pugnam, dabit militantibus in congressione victoriam. 21 Optamus te, frater charissime, semper benè valere.

D. Cyprian.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LIIII.

Liberalis, Caldonius, Nicomedes, Cæcilius, Iunius, Marrutius) *Horum omnium etiam infra fit mentio in epigraphe Epistolæ Cypriani ac coëpiscoporum ad Episcopos Numidas de baptizandis hæreticis: Cæcilij verò & Nicomedis etiam in epistola ad clerum & plebes Hispaniarum. Porro de Liberali & Marrutio nulla alibi est mentio. De Caldonio supra frequenter. Nicomedes in Synodo Carthaginen. nuncupatur à Segermis: Cæcilius à Bilta, Iunius à Neapoli. Porro etsi hic Manuscriptus Afsliginen. Marth. & Dunen. cum excuso veteri & Remboldo legant:* Iulius & Maturius, *placet magis Cambron. cod. & vulgata excusorum lectio:* Iunius, *eò quod sic appellatur in Synodo, &* Marrutius, *placet magis Manutio.*

Felix, Successus, Faustinus, Fortunatus, Victor,) *Horum etiam epistola dicta de bapt. hæret. fit mentio, excepto Faustino, cuius nomen alibi non reperio, nisi forte legendum sit pro* Faustinus, Faustus, *nam Fausti in Synodo & in Epistola ad Hispan. fit mentio. Vbi etiam Successi, Fortunati, & Victoris nomina habentur. Porrò sex Episcopi nomine Felices recensentur in Synodo, è quibus duo fuerunt Numidæ, ad quos scribitur Epistola infra lxx. primus verò in Syno. est Felix à Bagai. Successus cognominatur ab Abir. Germaniciana, & ad illum scribitur Epistola penultima. Fortunatus verò à Tuccabori, & ad illum scribitur ni fallor, Epistola lvi. & liber de exhortatione Martyrij, nisi forte ad alterum illum Fortunatum scripta sit, cuius paulo post fit mentio. Victores verò tres dicunt sententiam in Synodo, suspicor hunc esse Victorem à Gor.*

Saturninus alius Saturninus, Rogatianus) *Sic Cambr. cod. & excusi tres. At Manut. & Morel. Ms. verò alij tres, vetus excusus, Remboldus omittunt:* Rogationum: *sed quum in vtraque Epistola citata legatur illic & in Syn. Carthag. ad illum quoque sit epistola infra de superbo Diacono, magis placet prior lectio. Saturnini autem duo primi in Synodo, cognominantur à Victoriana & à Tucca.*

Tertullus, Lucianus) *Hos duos adiecere recens Morel. & Manutius, pro vtroque autem horum habent Manuscripti Marth. Blandin. Afflig. Dunen. & vetus excusus cum Remboldo:* Aurelius. *Verùm quum in ipsis illis cod. vbi postea alterius Aurelij fit mentio non ponatur:* Alius, *nec id legat Cambr. cod. nec cæteri excusi, noluimus addere: præcipuè quum immediatè sequatur:* Saturninus, *vbi alij habent:* alius Saturninus, *est enim magna litterarum vicinitas, inter* alius, & Aurelius. *De Tertullo autem supra alicubi latius, fit eiusdem mentio Epistola sæpe dicta de bapt. hæret. & Luciani quoque, qui cognominatur in Synodo à Rucumma.*

Satius, Secundinus,) *Desiderantur etiam isti in tribus illis Manuscriptis, veteri excuso, & apud Remboldum, sed reperiuntur in cod. Cambronen. & excusis cæteris omnibus, quare retinenda duximus hæc nomina: præsertim quum vtriusque etiam fiat mentio Epistola ad Hispan. & Satij quoque in Epistola de bapt. Cognominantur etiam in Synod. Satius à Sicilibba & Secundi-*

nus à Codias.

Alios Saturninus Eutyches] Hos habent Ms. & excuſi omnes. Saturninus autem tertius in Synodo vocatur ab Auitinis; & tres quoque Saturnini ſunt in Epigraphe Epiſtola de bapt. hæret. illa verò duo duntaxat. Eutychis vero nulla vſpiam mentio.

Amplius alius Saturninus, Aurelios Priſcus] Sic Manut. & Morelius, alibi vbique deſideratur: Amplius; pro quo quidem Ms. tres, vetus excuſus, & Rembildus legunt: Iambos, ſed quia poſtea Iambi fit mentio non præmiſſa voce: alius, & vnus duntaxat Iambus numeratur in Synodo, minus placet; quanquam tamen nec Ampli nomen vſpiam repetatur, atque adeo fortaſſe etiam ſit ſuperfluum. Aurelij vero duo ſcribunt Epiſtolam ad Hiſp. & in Syn. ſententiam dicunt; quorum primus cognominatur ab Vtica: Priſci autem nulla alibi eſt mentio neque quarti Saturnini.

Herculanus, Victoricus, Quintus, Honoratus, Herculani fit mentio infra Epiſtola lxx. de bapt. hæret. & ſupra Epiſtolis xxxviii. & xxxix. Victorici Epiſtola lxviii. ad Hiſpan. qui in Synod. appellatur à Thabraca. Quinti & Honorati vtrobique, quorum ille in Synod. ab Aggia, hic vero cognominatur à Tucca, habes etiam ad Quintum Epiſtolam infra lxxii.

Manthaneus, Hortenſianus, Vetianus Iambus,] Manthaneus legunt plerique excuſi & Ms. ſolus Cambronen. Mantheneus. Hortenſianus cuius quoque fit mentio Epiſtola lxx. vocatur in Synod. à Laribus. Verianus, legunt Manuſcripti ad vnum omnes pro eo quod erat in excuſis: Geranius, pro quo Manut. Veranius, ſed quod non placet, Iambus cuius etiam fit mentio Epiſtola lxviii. vocatur in Syn. à Germaniciana.

Donatus, Pompunius, Policarpus, Demetrius,] De Donato vide ſupra Epiſtolam i. Ad Pomponium eſt infra Epiſtola de virginibus, & fit eius mentio vtráque Epiſtola ſupradicta. Policarpi fit mentio ſupra Epiſtola xlv. & infra lxx. quare miror quomodo irrepſerit in textum Polij Marcus: quum priori modo legant Manuſcripti omnes, vetus excuſus & Remboldus, Demetrij autem nuſquam fit mentio, præterquam Epiſtola lxviii.

Alius Donatus, Priuatianus, Fortunatus,] Alterius Donati fit quoque mentio Epiſtola lxviii. neſcio vero quis fuerit: Priuatianus, cognominatur in Synodo à Suffetula, Fortunati autem ſecundi nulla alibi fit mentio.

Rogatus & Munnulos, Rogati nulla alibi mentio. Munnulus legunt Ms. tres & Cauchus vetus quoque excuſus, & Remboldus. Cambron. vero codex: Munnullus, quare magis placet hæc lectio, quam aut Monoullus, ſicut vulgati, aut: Monnullus, ſicut Manut. aut Muutulos, ſicut legit Morel præſertim quum in Ms. cod. in Synodo legatur, Munnulus, à Girba.

2 Statueramos quidem iam pridem] Quantum conijcere liber fuit hoc ſtatutum in Synodo Africana poſt Paſcha, ſtatim à reditu Cypriani è ſuo ſeceſſu. Quale quid etiam ſtatutum legitur in Synodo Romana habita à Cornelio, vt teſtatur Euſebius.

3 vt ligata in terris, etiam in cælis ligata eſſent] Alludit ad illud Matth. 18. Amen dico vobis, quæcunque ligaueritis ſuper terram, erunt ligata & in cælo; & quæcumque ſolueritis ſuper terram erunt ſoluta & in cælo, præterquam quod ipſe legat: in cælis, vbi hodie & Græce & Latine habetur in cælo.

4 Sed enim cùm videamus] Sic Cambr. cod. & Manut. in cæteris deſideratur enim. Patet autem hinc, ſcriptam eſſe hanc Epiſtolam inſtante ſecunda perſecutione, atque adeo ante Epiſtolam lv. quæ ſcripta eſt iam incæpta perſequutione, vtpote in qua dicit, ſe ad leonem denuo poſtulatum à populo.

5 crabris & aſſiduis uſtenſionibus] Similes oſtenſiones habuit Cyprianus de pace futura in ſuo ſeceſſu, vti ſupra in Epiſtolis ibi ſcriptis frequens eſt.

6 neceſſitate cogente cenſuimus] Hinc patet, recte pro tempore & perſonis mutari ſtatuta conciliorum priorum per poſteriora præſertim prouincialium.

6 Obtemperandum namque eſt] Error Remboldi qui legit: ubtemperantis, remanſit in vulgatis omnibus. Nam Ms. 5. noſtri & Cambus, vetus quoque excuſus hoc pacto legit, quare recte etiam ſic Manut. & Morel.

7 prutectioue corpuris & ſangoinis Dumini; &c.] Similis prorſus eſt locus Epiſtola ad Thibaritanos, vnde conſtat eodem fere tempore ſcriptam, frequenter etiam corporis & ſanguinis Domini meminit Cyprianus, vti ex indice conſtat; quæ omnia loca, confirmant Catholicam de veritate corporis & ſanguinis Domini in Euchariſtia ſententiam Atque adeo hæc de ie tractandi locus hic opportunus foret: verum ne ſim prolixior, lectorem remitto ad Claſſes Auctorum Ioannis Garetii, qui optimam Catholicis omnibus nauauit operam.

8 cum ad hoc fiat Euchariſtia] Notatu digna veterum phraſis qua fieri ſiue facere Euchariſtiam dicebant, verum de ea latius Epiſtola ad Cæcil, de ſacramento calicis.

9 Si non eos prius ad bibendom poculum Domini iure communicatiunis admittimos] Nullam ex hoc loco colligi poſſe neceſſitatem communicandi ſub vtraque ſpecie, pulchre deducit inſignis Theologus D. Ioannes Heſſelius in ſuo tractatu de communione ſub altera ſpecie, ad quem lectorem remittimus: pluribus ea de re acturi in Epiſtola iam dicta ad Cæcilium, & libro de orat. Dominica.

10 qui vel apuſtatauerunt, & ad ſæculum cui renuntiauerant, &c.] Apoſtatare pro deficere à religione, deriuatum à Græca voce ἀποςατεῖν, veteribus vſitatum fuit, hinc dictus fuit Apoſtata Iulianus imperator. De renunciatione autem ſæculi quæ fit in Baptiſmo, vide ſupra Epiſtolam 7.

11 Si ſecundum quod eos audiuimus & optamus & credimus] Sic Morelius, cæteri omnes non aliud quam: audimus, aut audiuimus.

12 qui ſacrificia Dei quotidie celebramus] Mos erat apud veteres, vt quotidie ſacrificia celebrarent Epiſcopi, nam & alibi ſimile quid habet. De ſacrificiis autem latius dicta Epiſtola ad Cæ[illegible].

13 citò venturus] Hoc tum Apoſtolis tum Cypriano & aliis veteribus vſitatiſſimum, vt iudicium extremum inſtare ſua quiſque ætate exiſtimaret; præſertim adhuc vigentibus illis primorum imperatorum perſequutionibus.

14 Obeſſe autem mali bunis nun debent] Locus hic requirebat de commixtione bonorum & malorum in Eccleſia tractatum, ſed plura hac de re Epiſtola ad

Antonianum

Antonianum & lib. de unitate Ecclesiæ Catholicæ.

15 qui habet in prælio coronari) De hac phrasi Cypriani supra a ibi, mutuata est autem à Græcis.

16 Nec quisquam dicat: Qui martyrium tollit] Sic Ms omnes & veteres excusi; Manutius quoque & Morelius, pro quo prius Remboldus & eum sequutus Erasmus: tulit, videtur alludere hac phrasi ad illud Saluatoris nostri: Qui non tollit crucem suam, &c. Mirum est autem, quid sibi hic velint huius Synodi patres & ipse cum illis Cyprianus, dum dicere videntur, nondum reconciliatis ab Ecclesia non sufficere Martyrium ad salutem, quum tamen Cyprianus Epistola infra ad Iubaianum disertis verbis fateatur, Cathecumenis ante baptismum sufficere Martyrium ad salutem, vocans illum baptismum sanguinis. Videtur enim eadem vtrorumque ratio, neque enim magis Cathecumeni ante baptismum (qua ratione hic potissimum vtitur) acceperunt Spiritum sanctum, quàm lapsi ante pacem datam. Imprimis autem, non tam vrgent baptizari suo sanguine Martyrem nondum baptizatum (de qua sententia latius infra Epistola ad Iubaianum) quàm quod inde necessaria consequentia deduci non posse velint, pacem accepere lapsos per Martyrium. Et fortassis dubitandi illis causa fuit criminis enormitas, vtpote sacrificii idolis immolati; quod non vno in loco summum omnium crimen esse, è scripturis deducit Cyprianus. Deinde non tam apertam habebant scripturam de Martyrio lapsorum, atque de martyrio Cathecumenorum, aut eorum qui ad fidem primum accedebant. Pro priori enim sententia citat Cyprianus latronis exemplum in cruce: & Diuus Augustinus tum illum ipsum, tum Cornelii Centurionis & Martyrum innocentium. Pro posteriori sententia nescio an scriptura à quopiam allegata reperiatur. Atque adeo consultius existimabant si pacem acciperent, tum ob dictam incertitudinem, tum vt recepta Eucharistia (vt loquuntur) vires eorum erigerentur & accenderentur ad Martyrium: nos hoc suo facto instruentes, vt in dubiis tutiorem semper sententiam sequamur. Quandoquidem tamen eadem videtur ratio vtrorumque, eadem vtrobique causa est Martyrii, idem fidei feruor, ego certe æque lapsos Martyrio posse pacem consequi in articulo necessitatis atque Cathecumenos arbitror: præsertim, quum vt mox dicemus etiam extra martyrium, veram ad Deum cordis conuersionem & veram pœnitentiam in necessitate, vicem absolutionis obtinere, doctores doceant scholastici, & patrum quidam, imo & ipse Cyprianus.

17 Tum deinde si relictis omnibus] Sic Manut. solus & recte, cæteri: Tunc. Habes similes locos apud Leonem Epistola 99. ad Episcopum Foroliuiensem, D. August. Epistola 180 ad Honoratum, & D. Greg. Nazianzen. sub finem orat. de Baptismo. Faciunt autem magnopere hi loci, ad confirmandam necessitatem confessionis. Si enim vsque adeo necessaria sit reconciliatio pœnitentis per sacerdotem, vt tanti viri non sint securi de salute illorum, qui quantumuis pœnitentes sine absolutione sacramentali ex hac vita decedunt, profecto ad salutem necessariam esse illam indicarunt. Quod vsque adeo persuasum veteribus fuit, vt tum Cyprianus, tum Clerus Romanus hoc semper Epistolis suis inculcarint, vt decedentibus ex hac vita pax daretur, etiam nondum exacta pœnitentia: quemadmodum supra videre est in Epistolis de lapsis, præsertim autem iij. xiij. xiiij. xv. xvj. & xxxj. Eandem necessitatem comprobat Fabiani illud Martyris & Pontificis Epistola 2. Decretal. Illi qui illa peccata perpetrant, de quibus Apostolus ait: Quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur, ad emendationem compellendi sunt, quia in barathrum delabuntur, nisi eos sacerdotali auctoritate subleuatum fuerit. Eodem etiam pertinent verba quæ habentur initio huius Epistolæ, & quæ diximus Epistola ad Antonianum. Colligitur etiam hinc, improbabilem esse eorum sententiam, qui solam contritionem sufficere plerumque existimant ad remissionem peccatorum; si id enim verum esset, non tantopere inculcaretur à prædictis patribus necessitas absolutionis siue reconciliationis. Verumenimvero etsi ordinaria non sit peccatorum remissio in decedentibus sine confessione, quod dictis locis volunt Patres, non tamen sic esse alligatam Dei potentiam visibilibus sacramentis, vt non aliquando etiam inuisibiliter sine sacramentis operetur, idque in necessitate; satis colligitur, ex iis quæ paulo ante diximus de Cathecumenis sine baptismo morientibus, in quibus non solum baptismum suppleri per martyrium, sed & per plenam (vt loquuntur illi) cordis ad Deum conuersionem, disertis verbis docent D. D. Ambros. orat. funeb. de obitu Valent. Imperat. Augustin. lib. 4. de Bapt. contra Don. cap. 12. Bernardus Epistola ad Hugonem de sancto Victore, ipse quoque Hugo lib. de sacram. part. 6. cap. 7. Eadem est enim (inquit, idem D. Aug. cap. vlt. lib. 1. de adult. coniug.) reconciliationis causa quæ Baptismatis, si forte pœnitentem finiendæ vitæ periculum præoccupauerit, cui simile quid habet etiam cap. vlt. lib. de natura boni contra Manich. Haymo quoque in 3 cap. Epistol. ad Rom. Et D. Bernardus in dicta Epist. Immo ipse Cyprianus, qui Epistola ad Thybaritanos, illis qui in solitudinibus positi in persecutione mortui fuerint, etiam sine absolutione sacramentali, non salutem modo, sed & Martyrii coronam promittit. Quando igitur sacramenta Baptismi aut pœnitentiæ excludit, non contemptus sed necessitas, non desperandum de illis, qui sine sacramentis illis hinc decedunt.

18 & iam non pascent eas] Sic Cambr. & excusi Erasmici omnes, desiderantur verò hæc verba in Ms. tribus, veteri excuso & apud Remboldum, quare & ego prætermisissem, nisi tale quid legere D. etiam Hieron. in versione 70. pro eo quod Hebræi habent: & non pascent amplius semetipsos, immo & Cyprianus eadem verba legit infra Epistola lxvij.

19 placuit nobis Spiritu sancto suggerente] Verba non nunc solum, sed olim vsitata in Conciliis, immo ab ipsis Ecclesiæ incunabulis: nam Act. 15 dicitur: placuit Spiritui sancto & nobis, &c.

20 quod credimus vobis quoque, &c. placiturum] Multum facit hic locus pro confirmatione Pontificiæ dignitatis, nam quodammodo confirmari petunt suam à Cornelio sententiam.

21 Quod si de collegis, &c. Videtur alludere ad illos qui Nouatiani partes sequebantur, verum de his latius Epistola ad Anton.

22 Optamus te] Hanc clausulam recens adiecerunt Manut. & Morel. in cæteris desideratur.

AD CORNELIVM DE Fortunato & Felicissimo, siue contra hæreticos.

EPISTOLA LV.

Argumentum. Imprimis monet Cornelium Cyprianus hac Epistola, vt Felicissimi & Fortunati contra se calumnias non audiat, nec minis eorum terreatur, sed forti sit animo, sicuti Dei sacerdotem contra hæreticos decet, vt pote qui pro more hæreticis vsitato hæresim suam & schismata inceperint ex contemptu vnius in Ecclesia Episcopi; obiter etiam indicans vnde oriri soleant hæreses & schismata, vt merito à Morelio inscribatur contra hæreticos.

CYPRIANVS CORNELIO fratri, Salutem.

LEGI [1] litteras tuas, frater charissime, quas per Saturum fratrem nostrum Acoluthum misisti, & dilectionis fraternæ, & Ecclesiasticæ disciplinæ, & sacerdotalis censuræ satis plenas: quibus significasti,[2] Felicissimum hostem Christi, non nouum, sed iam pridem ob crimina sua plurima & grauissima abstentum, & non tantum mea, sed plurimorum[3] coëpiscoporum sententia condemnatum,[4] reiectum à te illic esse; & eum venisset stipatus caterua & factione desperatorum, vigore pleno,[5] quo Episcopos agere oportet, pulsum de Ecclesia esse: de qua iam pridem cum sui similibus, Dei maiestate, & Christi Domini & iudicis nostri seueritate, depulsus est, ne schismatis[6] & dissidii auctor, ne pecuniæ commissę sibi fraudator, ne stuprator virginum ne matrimoniorum multorum depopulator atque corruptor, vltra adhuc sponsam Christi incorruptam, sanctam, pudicam, præsentiæ suę dedecore, & impudica atq; incesta contagione violaret.[7] Sed enim lecta alia tua Epistola, frater, quam primis litteris subiunxisti, satis miratus sum: cùm animaduertissem te minis atque terroribus eorum, qui venerant, aliquantum esse commotum, cùm te, secundum quod scripsisti, aggressi essent, cum summa desperatione comminantes, quòd si litteras quas attulerant non accepisses, publicè eas recitarent, & multa turpia ac probrosa, & ore suo digna proferrent. Quod si ita res est, frater charissime, vt nequissimorum timeatur audacia, & quod mali iure, atque ęquitate non possunt, temeritate ac desperatione perficiant: actum est de Episcopatus vigore, & de[8] Ecclesiæ gubernandæ sublimi ac diuina potestate, nec Christiani vltra aut durare, aut esse iam possumus, si ad hoc ventum est, vt perditorum minas atque insidias pertimescamus. Nam & gentiles,[9] & Iudæi minantur, & hæretici, atque omnes quorum pectora & mentes [10] diabolus * obsedit, venenatam rabiem suam quotidie furiosa voce testantur; non tamen iccirco cedendum est, quia minantur, aut ideò aduersarius & inimicus maior est Christo, quia tantum sibi vindicat, & assumit in sæculo. Manere apud nos debet, frater charissime, fidei robur immobile; & stabilis atque inconcussa virtus contra omnes incursus, atque impetus oblatrantium fluctuum, velut petræ obiacentis fortitudine & mole debet obsistere. Nec interest vnde Episcopo aut terror aut periculum veniat; qui terroribus & periculis viuit obnoxius, & tamen fit de ipsis terroribus ac periculis gloriosus. Nec enim solas gentilium vel Iudęorum minas cogitare & spectare debemus, cùm videamus, ipsum Dominum à fratribus esse detentum, & ab eo, quem inter Apostolos ipse delegerat, proditum: inter initia quoque mundi Abel iustum non nisi fratrem occiderit; & Iacob fugientem persequutus sit frater infestus: & Ioseph puer venierit vendentibus fratribus: [11] in Euangelio etiam legamus, esse prædictum magis domesticos inimicos futuros, & qui prius copulati sacramento vnanimitatis fuerint, ipsos inuicem tradituros. Nihil interest quis tradat, aut sæuiat, cùm Deus tradi permittat quos disponit coronari. [12] neque enim nobis ignominia est pati à fratribus, quod passus est Christus: nec illis gloria est facere, quod fecerit Iudas. Quæ autem sui elatio est, quæ comminantium tumens & inflata & vana iactatio illic absenti minari, cùm hic me habeant in potestate præsentem? Conuicia eorum, quibus se & vitam suam quotidie lacerant, non timemus: fustes, & lapides, & gladios, quos [13] verbis parricidalibus iactitant, non perhorrescimus. Quod in illis est, homicidæ sunt apud Deum tales: necare tamen non possunt, nisi eis Dominus 14 necare permiserit. Et cùm nobis semel moriendum sit, illi tamen & odio, & verbis, & delictis suis quotidie perimunt. Sed non iccirco, frater charissime, relinquenda est Ecclesiastica disciplina, aut sacerdotalis soluenda censura, quoniam conuiciis infestamur, aut terroribus quatimur; quando 15 occurrat & moneat scriptura diuina dicens: Ille verò qui præsumit & contumax est, vir sui iactans, 16 nihil omninò perficiet,

Lib. 1. Epist. 3.

* obsidet.

Ioan. 18. & Mar. 14

Gen. 4.

Gen. 37.

Mat. 10.

perficiet, qui dilatauit " tanquam infer-
Abac. 2. nus animam suam. Et iterum: Et verba viri
1. Mach. 5. peccatoris ne timueritis, quia gloria eius
" in stercora erit & in vermes. " Hodie
extolletur, & cras non inuenietur, quo-
niam conuersus est in terram suam, & co-
gitatio eius " perit. Et iterum: Vidi im-
Psalm. 36. pium exaltatum, & extolli super cedros
Libani, & transiui, & ecce non fuit, &
quæsiui eum, & non est inuentus locus
eius. Exaltatio, & inflatio, & arrogans, ac
superba iactatio, non de Christi magiste-
Esai. 14. rio, qui humilitatem docet, sed de Anti-
christi spiritu nascitur, cui exprobrat per
prophetam Dominus, & dicit: Tu autem
dixisti in animo tuo: In cœlum ascendam,
super stellas Dei ponam sedem meam: Se
debo in monte alto super montes altos in
aquilonem, ascendam super nubes, ero
similis altissimo. Et addidit dicens: Tu ve-
ro ad inferos descẽdens in fundamenta
terræ, & qui videbunt te, mirabuntur su-
per te. Vnde & parem talibus pœnam
scriptura diuina loco alio comminatur &
Esai. 2. dicit: Dies enim Domini Sabaoth super
omnem iniuriosum & superbum, & super
omnem elatum & excelsum. Dei ore ita-
que ac de verbis suis vnusquisque statim
proditur, & vtrum Christum in corde suo,
an verò Antichristum habeat: loquendo
detegitur: secundum quod Dominus in
Matth. 12. Euangelio suo dicit: Progenies viperarum
quomodo potestis bona loqui, cùm sitis
nequam? de abundantia enim cordis os
emittit. Bonus homo de bono thesauro
" emittit bona & nequam homo de ne-
quam thesauro emittit nequam. Vnde &
diues ille peccator, qui de Lazaro in sinu
Luc. 6. Abrahæ posito atque in refrigerio consti-
tuto implorat auxilium, cùm in tormentis
cruciabundus flammæ cremantis ardori-
bus aduratur, inter omnes corporis partes
magis os eius & lingua pœnas das; quia
plus scilicet lingua sua & ore peccauerat.
1. Cor. 6. Nam cùm scriptum sit: Neque maledici
Matt. 5. regnum Dei consequentur; & iterum Do-
minus in Euangelio suo dicat: Qui dixerit
fratri suo, fatue, & qui dixerit racha, " reus
erit in gehenna ignis; quo modo possunt
censuram Domini vltoris euadere, qui ta-
lia ingerunt non solum fratribus sed & sa-
cerdotibus; quibus honor tantus de Dei
dignatione conceditur vt quisquis sacer-
doti eius & ad tempus hic iudicanti non
obtemperaret, statim necaretur? In Deu-
Deut. 17. teronomio loquitur Dominus Deus, di-
cens: Et homo quicunque fecerit in su-

perbia, vt non exaudiat sacerdotem, aut
iudicem, quicunque fuerit diebus illis,
morietur homo ille, & omnis populus
cùm audierit, timebit; & non agent impiè
etiam nunc. Item ad Samuelem, cùm à 1. Reg. 8.
Iudæis sperneretur, Deus dicit: non te
spreuerunt, sed me spreuerunt. Et Domi-
nus quoque in Euangelio: Qui audit vos, Luc. 10.
inquit, me audit, " & eum qui me misit:
& qui reiicit vos, me reiicit: qui me reiicit,
reiicit eum qui me misit. Et cum lepro-
sum mundasset: Vade, inquit, & demon- Matt. 8.
stra te sacerdoti. Et cùm postea tempore
passionis alapam accepisset à seruo sacer-
dotis, cúmque ei dixisset: Sic respondes Ioan. 18.
pontifici? aduersus pontificem Dominus Act. 13.
contumeliosè nihil dixit, nec quidquam
de sacerdotis honore detraxit, sed inno-
centiam suam magis asserens & ostendens:
Si malè, inquit, locutus sum, exprobra de
malo: si autem benè, quid me cædis? Item
in Act. Apostolorum. Postmodum beatus
Apostolus Paulus cùm ei dictum esset:
" Sic insilis in sacerdotem Dei maledi-
cendo? quamvis Domino iam crucifixo,
sacrilegi, & impij, & cruenti illi esse cœ-
pissent; nec iam quidquam de sacerdotali
honore & auctoritate retinerent: tamen
ipsum quamuis inane nomen & vmbram
quandam sacerdotis 25 cogitans Paulus:
Nesciebam, inquit, fratres, quia Pontifex
est, scriptum est enim 26 Principem popu-
li tui non maledices. Cùm hæc tanta ac
talia, & multa alia exempla præcedant,
quibus sacerdotalis auctoritas & potestas
de diuina dignatione firmatur; quales pu-
tas esse eos, qui sacerdotum hostes & con-
tra Ecclesiam Catholicam rebelles, nec
premonentis Domini comminatione, nec
futuri iudicij vltione terrentur? 27 Neque
enim aliunde hæreses obortæ sunt, aut na-
ta sunt schismata, 28 quàm inde, quod sa-
cerdoti Dei non obtemperatur, nec vnus
in ecclesia ad tempus sacerdos, & ad tem-
pus iudex vice Christi cogitatur. Cui si se-
cundum magisteria diuina obtemperaret
fraternitas vniuersa; nemo aduersum sa-
cerdotum collegium quidquam moueret;
nemo post diuinum iudicium, post populi
suffragium; post Coepiscoporum consen-
sum iudicem se iam non Episcopi, sed
Dei faceret; nemo discidio vnitatis, Chri-
sti Ecclesiam scinderet, nemo sibi placens
ac tumens seorsum foris hæresim nouam
conderet, nisi si ita est aliquis sacrilegæ
temeritatis ac perditæ mentis, vt putet
sine Dei iudicio fieri sacerdotem cùm

EPISTOLA LV.

Argumentum. Imprimis monet Cornelium Cyprianus hac Epistola, vt Felicissimi & Fortunati contra se calumnias non audiat, nec minis eorum terreatur, sed forti sit animo, sicuti Dei sacerdotem contra hæreticos decet, vt pote qui pro more hæreticis vsitato hæresim suam & schismata inceperint ex contemptu vnius in Ecclesia Episcopi; obiter etiam indicans vnde oriri soleant hæreses & schismata, vt merito à Morelio inscribatur contra hæreticos.

CYPRIANVS CORNELIO fratri, Salutem.

LEGI [1] litteras tuas, frater charissime, quas per Saturum fratrem nostrum Acoluthum misisti, & dilectionis fraternæ, & Ecclesiasticæ disciplinæ, & sacerdotalis censuræ satis plenas: quibus significasti, [2] Felicissimum hostem Christi, non nouum, sed iam pridem ob crimina sua plurima & grauissima abstentum, & non tantum mea, sed plurimorum [3] coëpiscoporum sententia condemnatum, [4] reiectum à te illic esse; & cum venisset stipatus caterua & factione desperatorum, vigore pleno, [5] quo Episcopos agere oportet, pulsum de Ecclesia esse: de qua iam pridem cum sui similibus, Dei maiestate, & Christi Domini & iudicis nostri seueritate, depulsus est, ne schismatis [6] & dissidii auctor, ne pecuniæ commissę sibi fraudator, ne stuprator virginum ne matrimoniorum multorum depopulator atque corruptor, vltra adhuc sponsam Christi incorruptam, sanctam, pudicam, præsentiæ suę dedecore, & impudica atq; incesta contagione violaret. [7] Sed enim lecta alia tua Epistola, frater, quam primis litteris subiunxisti, satis miratus sum: cùm animaduertissem te minis atque terroribus eorum, qui venerant, aliquantum esse commotum, cùm te, secundum quod scripsisti, aggressi essent, cum summa desperatione comminantes, quòd si litteras quas attulerant non accepisses, publicè eas recitarent, & multa turpia ac probrosa, & ore suo digna proferrent. Quod si ita res est, frater charissime, vt nequissimorum timeatur audacia, & quod mali iure, atque ęquitate non possunt, temeritate ac desperatione perficiant: actum est de Episcopatus vigore, & de [8] Ecclesiæ gubernandæ sublimi ac diuina potestate, nec Christiani vltra aut durare, aut esse iam possumus, si ad hoc ventum est, vt perditorum minas atque insidias pertimescamus. Nam & gentiles, [9] & Iudæi minantur, & hæretici, atque omnes quorum pectora & mentes [10] diabolus * obsedit, venenatam rabiem suam quotidie furiosa voce testantur; non tamen iccirco cedendum est, quia minantur, aut ideò aduersarius & inimicus maior est Christo, quia tantum sibi vindicat, & assumit in sæculo. Manere apud nos debet, frater charissime, fidei robur immobile; & stabilis atque inconcussa virtus contra omnes incursus, atque impetus oblatrantium fluctuum, velut petræ obiacentis fortitudine & mole debet obsistere. Nec interest vnde Episcopo aut terror aut periculum veniat; qui terroribus & periculis viuit obnoxius, & tamen fit de ipsis terroribus ac periculis gloriosus. Nec enim solas gentilium vel Iudęorum minas cogitare & spectare debemus, cùm videamus, ipsum Dominum à fratribus esse detentum, & ab eo, quem inter Apostolos ipse delegerat, proditum: inter initia quoque mundi Abel iustum non nisi frater occiderit; & Iacob fugientem persequutus sit frater infestus: & Ioseph puer venierit vendentibus fratribus: [11] in Euangelio etiam legamus, esse prædictum magis domesticos inimicos futuros, & qui prius copulati sacramento vnanimitatis fuerint, ipsos inuicem traditutos. Nihil interest quis tradat, aut sæuiat, cùm Deus tradi permittat quos disponit coronari. [12] neque enim nobis ignominia est pati à fratribus, quod passus est Christus: nec illis gloria est facere, quod fecerit Iudas. Quæ autem sui elatio est, quæ comminantium tumens & inflata & vana iactatio: illic absenti minari, cùm hic me habeant in potestate præsentem? Conuicia eorum, quibus se & vitam suam quotidie lacerant, non timemus: fustes, & lapides, & gladios, quos [13] verbis parricidalibus iactitant, non perhorrescimus. Quod in illis est, homicidæ sunt apud Deum tales: necare tamen non possunt, nisi eis Dominus [14] necare permiserit. Et cùm nobis semel moriendum sit, illi tamen & odio, & verbis, & delictis suis quotidie perimunt. Sed non iccirco, frater charissime, relinquenda est Ecclesiastica disciplina, aut sacerdotalis soluenda censura, quoniam conuicijs infestamur, aut erroribus quatimur; quando [15] occurrat & moneat scriptura diuina dicens: Ille verò qui præsumit & contumax est, vir sui iactans, [16] nihil omninò perficiet,

Marginalia: Lib. 1. Epist. 3. — * obsidet. — Ioan. 18. & Mat. 14 — Gen. 4. — Gen. 37. — Mat. 10.

perficiet, qui dilatauit" tanquam Infer-
Abac. 2. nus animam ſuam. Et iterum: Et verba viri
1. Mach. 5. peccatoris netimueritis, quia gloria eius
" in ſtercora etit & in vermes. " Hodie
extolletur, & cras non inuenietur, quo-
niam conuerſus eſt in tertam ſuam, & co-
gitatio eius " perit. Et iterum. Vidi im-
Pſalm. 36. pium exaltatum, & extolli ſuper cedros
Libani, & tranſiui, & ecce non fuit, &
quæſiui eum, & non eſt inuentus locus
eius. Exaltatio, & inflatio, & arrogans, ac
ſuperba iactatio, non de Chriſti magiſte-
Eſai. 14. rio, qui humilitatem docet, ſed de Anti-
chriſti ſpiritu naſcitur, cui exprobrat per
prophetam Dominus, & dicit: Tu autem
dixiſti in animo tuo: In cœlum aſcendam,
ſuper ſtellas Dei ponam ſedem meam: Se
debo in monte alto ſuper montes alios in
aquilonem, aſcendam ſuper nubes, ero
ſimilis altiſſimo. Et addidit dicens: Tu ve-
ro ad inferos deſcēdens in fundamenta
terræ, & qui videbunt te, mirabuntur ſu-
per te. Vnde & parem talibus pœnam
ſcriptura diuina loco alio comminatur &
Eſai. 2. dicit: Dies enim Domini Sabaoth ſuper
omnem iniurioſum & ſuperbum, & ſuper
omnem elatum & excelſum. Dei ore ita-
que ac de verbis ſuis vnuſquiſque ſtatim
proditur, & vtrum Chriſtum in corde ſuo,
an verò Antichriſtum habeat: loquendo
detegitur: ſecundum quod Dominus in
Matth. 12. Euangelio ſuo dicit: Progenies viperarum
quomodo poteſtis bona loqui, cùm ſitis
nequam? de abundantia enim cordis os
emittit. Bonus homo de bono theſauro
" emittit bona & nequam homo de ne-
quam theſauro emittit nequam. Vnde &
diues ille peccator, qui de Lazaro in ſinu
Luc. 6. Abrahæ poſito atque in refrigerio conſti-
tuto implorat auxilium, cùm in tormentis
cruciabundus flammæ cremantis ardori-
bus aduratur, inter omnes corporis partes
magis os eius & lingua pœnas das; quia
plus ſcilicet lingua ſua & ore peccauerat.
1. Cor. 6. Nam cùm ſcriptum ſit: Neque maledici
Matt. 5. regnum Dei conſequentur; & iterum Do-
minus in Euangelio ſuo dicat: Qui dixerit
fratri ſuo, fatue, & qui dixerit racha, " reus
erit in gehenna ignis; quo modo poſſunt
cenſuram Domini vltoris euadere, qui ta-
lia ingerunt non ſolum fratribus ſed & ſa-
cerdotibus; quibus honor tantus de Dei
dignatione conceditur vt quiſquis ſacer-
doti eius & ad tempus hic iudicanti non
obtemperaret, ſtatim necaretur? In Deu-
Deut. 17. teronomio loquitur Dominus Deus, di-
cens: Et homo quicunque fecerit in ſu-
perbia, vt non exaudiat ſacerdotem, aut
iudicem, quicunque fuerit diebus illis,
morietur homo ille, & omnis populus
cùm audierit, timebit; & non agent impiè
etiam nunc. Item ad Samuelem, cùm à 1. Reg. 8.
Iudæis ſperneretur, Deus dicit: non te
ſpreuerunt, ſed me ſpreuerunt. Et Domi-
nus quoque in Euangelio: Qui audit vos, Luc. 10.
inquit, me audit, [13] & eum qui me miſit:
& qui reiicit vos, me reiicit: qui me reiicit,
reiicit eum qui me miſit. Et cum lepro-
ſum mundaſſet: Vade, inquit, & demon- Matt. 8.
ſtra te ſacerdoti. Et cùm poſtea tempore
paſſionis alapam accepiſſet à ſeruo ſacer-
dotis, cúmque ei dixiſſet: Sic reſpondes Ioan. 18.
pontifici? aduerſus pontificem Dominus Act. 13.
contumelioſè nihil dixit, nec quidquam
de ſacerdotis honore detraxit, ſed inno-
centiam ſuam magis aſſerens & oſtendens:
Si malè, inquit, locutus ſum, exprobra de
malo: ſi autem benè, quid me cædis? Item
in Act. Apoſtolorum. Poſtmodum beatus
Apoſtolus Paulus cùm ei dictum eſſet:
" Sic inſilis in ſacerdotem Dei maledi-
cendo? quamvis Domino iam crucifixo,
ſacrilegi, & impij, & cruenti illi eſſe cœ-
piſſent; nec iam quidquam de ſacerdotali
honore & auctoritate retinerent: tamen
ipſum quamuis inane nomen & vmbram
quandam ſacerdotis [25] cogitans Paulus:
Neſciebam, inquit, fratres, quia Pontifex
eſt, ſcriptum eſt enim: [26] Principem popu-
li tui non maledices. Cùm hæc tanta ac
talia, & multa alia exempla præcedant,
quibus ſacerdotalis auctoritas & poteſtas
de diuina dignatione firmatur; quales pu-
tas eſſe eos, qui ſacerdotum hoſtes & con-
tra Eccleſiam Catholicam rebelles, nec
præmonentis Domini comminatione, nec
futuri iudicij vltione terrentur? [27] Neque
enim aliunde hæreſes obortæ ſunt, aut na-
ta ſunt ſchiſmata, [28] quàm inde, quod ſa-
cerdoti Dei non obtemperatur, nec vnus
in eccleſia ad tempus ſacerdos, & ad tem-
pus iudex vice Chriſti cogitatur. Cui ſi ſe-
cundum magiſteria diuina obtemperaret
fraternitas vniuerſa; nemo aduerſum ſa-
cerdotum collegium quidquam moueret;
nemo poſt diuinum iudicium, poſt populi
ſuffragium; poſt Coepiſcoporum conſen-
ſum iudicem ſe iam non Epiſcopi, ſed
Dei faceret; nemo diſcidio vnitatis, Chri-
ſti Eccleſiam ſcinderet; nemo ſibi placens
ac tumens ſeorſum foris hæreſim nouam
conderet, niſi ſi ita eſt aliquis ſacrilegæ
temeritatis ac perditæ mentis, vt putet
ſine Dei iudicio fieri ſacerdotem cùm

Mat. 10. dominus in Euangelio ſuo dicat: Nónne duo paſſeres aſſe væneunt, & neuter eorum cadit in terram ſine patris voluntate? Cùm ille nec minima fieri ſine voluntate Dei dicat: exiſtimat aliquis ſumma & magna, aut non ſciente, aut non permittente Deo, in Eccleſia Dei fieri, & ſacerdotes, id eſt, diſpenſatores eius, non de eius ſententia ordinari? Hoc eſt fidem non habere, qua viuimus, hoc eſt Deo honorem non dare, cuius nutu & arbitrio regi, & gubernari omnia ſcimus & credimus. Planè Epiſcopi non de voluntate Dei fiunt, " qui extra Eccleſiam fiunt, ſed contra diſpoſitionem & traditionem Euangelij fiunt: ſicut ipſe Dominus in duodecim Prophetis ponit & dicit: " Sibimetipſis
Osee 8. regem conſtituerunt, & non per me. Et
Osee 9. iterum: Sacrificia eorum tanquam panis
Esa. 30. luctus; omnes qui manducant ea, contaminabuntur. Et per Eſaiam quoque Spiritus ſanctus clamat & dicit: Væ vobis filij deſertores, hæc dicit Dominus; habuiſtis conſilium & non per me, & feciſtis conuentionem non per ſpiritum meum, adijcere peccata ſuper peccata. " Cæterum (dico enim prouocatus, dico dolens, dico compulſus) quando Epiſcopus in locum defuncti ſubſtituitur, quando populi vniuerſi ſuffragio in pace deligitur, quando Dei auxilio in perſequutione protegitur, collegis omnibus fideliter iunctus, " plebi ſuæ in Epiſcopatu quadriennio iam probatus, in quiete ſeruiẽs diſciplinæ, in tempeſtate proſcriptus, applicito & adiuncto Epiſcopatus ſui nomine, toties ad leonem petitus, in circo, in amphitheatro dominicæ dignationis teſtimonio honoratus: his ipſis etiam diebus, quibus has ad te literas feci, ob ſacrificia, quæ edicto propoſito celebrare populus iubebatur, clamore popularium ad leonem denuò poſtulatus in circo: cum talis, frater chariſſime, " à quibuſdam deſperatis & perditis, & extra Eccleſiam conſtitutis impugnari videtur, apparet quis impugnet. Non ſcilicet Chriſtus, qui ſacerdotes aut conſtituit aut protegit, ſed ille, qui Chriſti aduerſarius, & Eccleſiæ eius inimicus, ad hoc Eccleſiæ præpoſitum ſua infeſtatione perſequitur, vt gubernatore ſublato, atrocius atque violentius circa Eccleſiæ naufragia graſſetur. Nec quenquam fidelem & Euangelij memorem, atque Apoſtoli præmonen-
2. Tim. 3. tis mandata retinentem, mouere debet, frater chariſſime, " ſi quidam in extremis temporibus ſuperbi, & contumaces & ſacerdotum Dei hoſtes, aut de Eccleſia recedunt, aut contra Eccleſiam faciunt quando tales nunc futuros & Dominus, & Apoſtoli eius ante prædixerint. Nec præpoſitum ſeruum deſeri à quibuſdam miretur aliquis; quando ipſum Dominum magnalia & mirabilia ſumma facientem, & virtutes Dei patris factorum ſuorum teſtimonio comprobantem, diſcipuli ſui reliquerint. Et tamen ille non increpuit recedentes, aut grauiter comminatus eſt, ſed magis conuerſus ad Apoſtolos ſuos dixit: Nunquid & vos vultis ire? ſeruans ſcilicet legem, qua homo libertati ſuæ relictus, Matt. 16.
& in arbitrio proprio conſtitutus, ſibimet Ioan. 6.
ipſe vel mortem appetit, vt ſalutem. " Petrus tamen, ſuper quem ædificata ab eodem Domino fuerat Eccleſia, vnus pro omnibus loquens, & Eccleſiæ voce reſpondens, ait: " Domine ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes, " & nos credimus & cognouimus, quoniam tu es filius Dei viui. Significans ſcilicet & oſtendens, eos qui à Chriſto receſſerint, culpa ſua perire, Eccleſiam tamen quæ in Chriſtum credat, & quæ ſemel id quod cognouerit teneat, 38 nunquam ab eo omnino diſcedere: & eos eſſe Eccleſiam, qui in domo Dei permanent: Plantationem verò plantatam à Deo patre non eſſe, quos videmus non frumenti ſtabilitate ſolidari, ſed tanquam paleas diſſipantis inimici ſpiritu ventilari, de quibus & Ioannes in Epiſtola ſua
dicit: Ex nobis exierunt, ſed non fuerunt 1. Ioan. 2.
ex nobis, ſi enim fuiſſent ex nobis, 39 manſiſſent vtique nobiſcum. Item Paulus mo- Rom. 3.
net nós, cùm mali de Eccleſia pereunt, non moueri, nec recedentibus perfidis 40 fidem minui: Quid enim, inquit, ſi exciderunt à fide quidam eorum, nunquid infidelitas illorum 41 fidem Dei euacuauit? abſit; 42 eſt enim Deus verax, omnis autem homo mendax. 43 Quod ad nos attinet, conſcientiæ noſtræ conuenit, frater chariſſime, dare operam, ne quis culpa noſtra de Eccleſia pereat: ſi autem quis vltro & crimine ſuo perierit, & pœnitentiam agere, atque ad Eccleſiam redire noluerit, nos in die iudicij inculpatos futuros, qui conſuluimus ſanitati, illos ſolos in pœnis remanſuros, qui noluerint conſilij noſtri ſalubritate ſanari. Nec mouere nos debent conuitia perditorum, quo minus à via recta, & à certa regula non recedamus, quando & Apoſtolus inſtruat dicens: Si hominibus placerem, Chriſti ſeruus non
eſſem. Intereſt vtrum quis homines pro- Galat. 1.
moueri

mereti, an Deum cupiat. Si hominibus placetur, Dominus offenditur. " si verò id enitimur, & elaboramus vt possimus Deo placere; & conuicia & maledicta debemus humana contemnere. " Quod autem tibi de Fortunato isto pseudoepiscopo, à paucis & inueteratis hæreticis constituto, non statim scripsi, frater charissime, non ea res erat, quæ in notitiam tuam deberet per nos festinato statim quasi magna aut metuenda perferri maximè quando & Fortunati nomen iam satis nosses, qui est vnus ex quinque Presbyteris iam pridem de Ecclesia profugis, & sententia coepiscoporum nostrorum, multorum & grauissimorum vitorum, nuper abstentis " qui super hac re priore anno ad te litteras fecerunt: " item Felicissimum signiferum seditionis recognosceres, qui & ipse in iisdem coepiscoporum nostrorum factis ad te pridem litteris continetur: qui non tantum ab iis istic abstentus, sed abs te illic nuper de Ecclesia pulsus est. Cum hæc in notitia tua esse confiderem; & pro certo 48 hærere memoriæ, & disciplinæ tuæ scirem: necessarium non putaui, celeriter & vrgenter hæreticorum tibi ineptias nunciandas. Neque enim ad Catholicæ Ecclesiæ maiestatem pariter, ac dignitatem pertinere debet, quid apud se hæreticorum & schismaticorum moliatur audacia. 49 Nam & pars Nouatiani Maximum Presbyterum, nuper ad nos à Nouatiano legatum missum, atque à nostra communicatione reiectum nunc istic sibi fecisse pseudoepiscopum dicitur. Nec tamen de hoc tibi scripseram; quando hæc omnia contemnantur à nobis, & 50 miserim tibi proximè nomina Episcoporum istic constitutorum, qui integri & sani in Ecclesia Catholica fratribus præsunt. Quod vtique ideo de omnium nostrorum consilio placuit scribere, vt erroris diluendi ac perspiciendæ veritatis compendium fieret, & scires tu & collegæ nostri, quibus scribere, & litteras mutuo à quibus vos 51 accipere oportet: si quis autem præter hos, quos Epistola nostra complexi sumus, scribere vobis auderet, sciretis eum vel sacrificio, vel libello esse maculatum, vel vnum de hæreticis peruersum scilicet & profanum. Nactus tamen occasionem familiarissimi hominis 52 & clerici; per Felicianum Acoluthum, quem 53 cum Perseo collega nostro miseras, inter cætera quæ in notitiam tuam perferenda hinc fuerant, etiam de Fortunato isto tibi scripsi, sed dum istic Felicianus frater noster vel vento retardatur, vel accipiendis aliis Epistolis à nobis detinetur, Felicissimo ad vos properante præuentus est. 54 Ita enim semper scelera festinant, quasi contra innocentiam festinatione præualeant. Per Felicianum autem significaui tibi, frater, venisse Carthaginem 55 Priuatum veterem hæreticum, in Lambesitana colonia, ante multos fere annos ob multa & grauia delicta nonaginta Episcoporum sententia condemnatum, 56 Antecessorum etiam nostrorum, quod & vestram conscientiam non latet, Fabiani & Donati litteris seuerissimè notatum: qui cùm causam suam apud nos 57 in concilio, quod habuimus Idibus Maiis quæ proximè fuerunt, agere velle se diceret, nec admissus esset, Fortunatum istum sibi pseudoepiscopum dignum collegio suo fecit. 58 Venerat etiam cum illo & Felix quidam, quem ipse extra Ecclesiam in hæresi, pseudoepiscopum olim constituerat. Sed & Iouinus & Maximus comites " cum Priuato heretico affuerunt, ob nefanda sacrificia & crimina in se probata, sententia 60 nouem Episcoporum collegarum nostrorum condemnati, 61 & iterato quoque à pluribus nobis, in concilio anno priore abstenti. Cum his autem quatuor iunctus est 62 & Repostus 63 Suturnicensis, qui non tantum in persecutione ipse cecidit, sed & maximam partem plebis suæ sacrilega persuasione deiecit. Hi quinque cum paucis vel 64 Sacrificatis, vel malè sibi consciis. Fortunatum sibi pseudoepiscopum cooptarunt, vt criminibus in vnum conuenientibus talis esset scilicet rector; quales illi qui reguntur. Hinc iam & cętera mendacia, frater charissime, potes noscere, quę illic homines desperati, & perditi ventilauerunt, vt cùm de sacrificatis vel de hæreticis amplius quàm quinque pseudoepiscopi non fuerint qui Carthaginem venerint, & Fortunatum sibi dementiæ suę socium constituerint: illi tamen quasi filij diaboli, & mendacio pleni, ausi sunt, vt scribis, 65 iactitare vigintiquinque Episcopos astuisse: quod mendacium & istic prius apud fratres nostros iactitabant, dicentes vigintiquinque Episcopos de Numidia esse venturos, qui sibi Episcopum facerent; quo in mendacio suo posteaquam, quinque solis conuenientibus naufragis & à nobis abstentis, detecti sunt, atque confusi; Romam 66 cum mendaciorum suorum merce nauigauerunt, quasi veritas post eos

nauigare non poſſet, quæ mendaces linguas rei certæ probatione conuinceret. Atque hęc eſt, frater, 67 vera dementia, non cogitare, nec ſcire, quod mendacia non diu fallant; noctem tamdiu eſſe quamdiu illuceſcat dies, clarificata autem die, & ſole oborto, luci tenebras & caliginem cedere, & quæ graſſabantur per noctem latrocinia ceſſare. Denique ſi nomina ab eis quæreres, non haberent vel quos falſo nominarent: tanta apud eos etiam malorum penuria eſt, vt ad illos nec de ſacrificatis, nec de hæreticis viginti quinque colligi poſſint. Et tamen ad decipiendas aures ſimplicium & abſentium mendacio numerus inflatur; quaſi, etſi verus eſſet hic numerus, aut ab hæreticis Eccleſia, aut 68 ab iniuſtis iuſtitia vincatur. Nec me oportet, frater chariſſime, paria nunc cum illis facere, & ea, quæ commiſerunt atque hucuſque committunt meo ſermone decurtere; cùm conſiderandum ſit nobis, quid proferre & ſcribere ſacerdotes Dei oporteat, nec tam dolor apud nos debeat, quàm pudor loqui: & ne videar prouocatus maledicta potius, quàm crimina & peccata congerere. 69 Taceo itaque de fraudibus Eccleſiæ factis: coniurationes, & adulteria, & varia delictorum genera prætereo: vnum illud (in quo non mea, nec hominum, ſed Dei cauſa eſt) de eorum facinore non puto eſſe reticendum; quod à primo ſtatim perſequutionis die, cùm recentia delinquentium facinora feruerent, & ſacrificiis nefandis non tantum diaboli altaria, ſed adhuc manus ipſæ lapſorum 70 atque ora fumarent, communicare cum lapſis & 71 pœnitentiæ agendæ intercedere non deſtiterſit. Clamat Deus:
Exod.12. Sacrificans diis eradicabitur, niſi Domino
Mat.10. ſoli. Et Dominus in Euangelio dicit: Qui
Eſai.57. me negauerit, negabo illum. Et alio loco indignatio & ira diuina non tacet, dicens: Illis fudiſtis libamina, & illis impoſuiſtis ſacrificia: ſuper hæc non indignabor? dicit Dominus: Et intercedunt ne rogetur Deus, qui indignari ſeipſe teſtatur. Intercedunt ne exoretur precibus & ſatisfactionibus Chriſtus, qui negantem ſe negare profitetur. 72 Nos in ipſo perſecutionis tempore de hoc ipſo litteras miſimus, nec auditi ſumus. 73 Concilio frequenter acto non conſenſione tantum noſtra, ſed & comminatione decreuimus, vt pœnitentiam fratres agerent, vt pœnitentiam non agentibus nemo temere pacem daret: & illi contra Deum ſacrilegi, contra ſacerdotes Dei impio furore temerarij, de Eccleſia recedentes, & contra Eccleſiam parricidalia arma tollentes, elaborant (vt opus ſuum diaboli malitia 74 conſumment) ne vulneratos diuina clementia in Eccleſia ſua curet; miſerorum pœnitentiam mendaciorum ſuorum fraude corrumpant, ne Deo indignanti ſatisfiat; Chriſtum Dominum ſuum, qui 75 Chriſtianus eſſe vel erubuit ante, vel timuit, poſtmodum quærat; ne ad Eccleſiam qui de Eccleſia receſſerat, redeat. Datur opera, ne ſatisfactionibus & lamentationibus iuſtis delicta redimantur, ne vulnera lacrymis abluantur. Pax vera falſæ pacis mendacio tollitur, ſalutaris ſinus matris nouerca intercedente præcluditur, ne de pectore atque ore lapſorum fletus, & gemitus audiatur. Compelluntur adhuc inſuper lapſi, vt linguis, atque ore, quo 76 in Capitolio ante deliquerant, ſacerdotibus conuicium faciant; confeſſores, & virgines, & iuſtos quoſque fidei laude præcipuos atque in Eccleſia glorioſos, contumeliis & maledicis vocibus 77 proſequãtur. A quibus quidem non tam noſtrorum modeſtia, & humilitas, & pudor cæditur, quàm 78 illorum ipſorum ſpes & vita laceratur. 79 Neque enim qui audit, ſed qui facit conuicium, miſer eſt: nec qui à fratre vapulat, ſed qui fratrem cædit, in lege peccator eſt, & cùm nocentes innocentibus iniuriam faciunt, illi patiuntur iniuriam, qui facere ſe credunt. Denique hinc illis 80 percuſſa mens, & hebes animus, & ſenſus alienus eſt. Ita eſt Dei non intelligere delicta, ne ſequatur pœnitentia, ſicut ſcriptum eſt: 81 Et dedit illis
Dcus Spiritum transſpunctionis; ne reuer- Eſai.19.
tantur ſcilicet, & curentur & depreca- Rom.11.
tionibus & ſatisfactionibus iuſtis 82 poſt Eſai.6.
peccata ſanentur. Paulus Apoſtolus in
Epiſtola ſua ponit & dicit: 83 Dilectum 2.Theſ.2.
veritatis non habuerunt vt ſalui fierent; ac propterea mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, 84 ſed ſibi placent in iniuſtitia. Primus felicitatis gradus eſt, non delinquere ſecundus, delicta cognoſcere. Illic currit innocentia integra & illibata quę ſeruet, hic ſuccedit medela quę ſanet: quod vtrumque iſti offenſo Deo perdiderunt & vt amiſſa ſit gratia, quæ de baptiſmi ſanctificatione percipitur, & non ſubueniat pœnitentia, per quã culpa curatur. 85 An putas, frater, leuia eſſe aduerſus Deum

facinora,

facinora, parua & modica delicta, quod per illos non rogatur maiestas indignantis Dei? quod non timetur ira & ignis, & dies Domini? quod imminente Antichristo, exarmatur fides militatis populi, dum tollitur vigor & timor Christi? Viderint laici hoc quomodo curent; sacerdotibus labor maior incumbit in asserenda, & procuranda Dei maiestate, ne quid videamur in hac parte negligere; cùm admoneat Dominus & dicat: Et nunc præceptum hoc ad vos est, ô sacerdotes: Si non audieritis, & si non posueritis in corde vestro vt detis honorem nomini meo, dicit Dominus; Immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionem vestram. " Honor ergo datur Deo, quando sic Dei maiestas & censura contemnitur, vt cùm se ille indignari & irasci sacrificantibus dicat, & cum pœnas æternas & supplicia perpetua comminetur, proponatur à sacrilegis atque dicatur; ne ira cogitetur Dei, ne timeatur iudicium Domini, ne pulsetur ad Ecclesiam Christi: sed sublata pœnitētia, nec vlla exomologesi criminis facta, despectis Episcopis atque calcatis, " pax à presbyteris verbis fallacibus prædicetur; & ne lapsi surgant, " aut foris positi ad Ecclesiam redeant, communicatio non communicātibus offeratur? Quibus etiam satis non fuit ab Euangelio recessisse, spem lapsis satisfactionis & pœnitentiæ sustulisse, fraudibus inuolutos, vel adulteriis commaculatos, vel sacrificiorum funesta contagione pollutos, ne Deum rogarent, ne in Ecclesia exomologesin criminum facerent, ab omni & sensu & fructu pœnitentiæ remouisse: " nisi foris sibi extra Ecclesiam & contra Ecclesiam constituissent conuenticulum perditæ factionis, cùm malè sibi consciorum & Deum rogare ac satisfacere nolentium caterua confluere. " Post ista adhuc insuper pseudo-episcopo sibi ab hæreticis constituto, nauigare audent, & ad Petri cathedram atque ad Ecclesiam principalem, vnde vnitas sacerdotalis exorta est, à schismaticis & profanis litteras ferre, nec cogitare " eos esse Romanos (quorum fides, Apostolo prædicante, laudata est) ad quos perfidia habere non possit accessum. Quæ autem causa veniendi & pseudoepiscoporum contra Episcopos factum nunciandi? aut enim placet illis quod fecerunt, & in suo scelere perseuerant: aut si displicet & recedunt, sciunt quò reuertantur. " Nam cùm statutum sit omnibus nobis, & æquū

Malac. 2.

Rom. 1.

sit pariter ac iustum, vt vniuscuiusque causa illic audiatur, vbi est crimen admissum, & singulis pastoribus portio gregis sit adscripta, quam regat vnusquisque & gubernet, rationem sui actus Domino redditurus; oportet vtique eos quibus præsumus non circumcursare, nec Episcoporum concordiam cohærentem sua subdola & fallaci temeritate collidere, sed agere illic causam suam, vbi & accusatores habere & testes sui criminis possint; nisi si paucis desperatis & perditis minor videtur esse auctoritas Episcoporum in Africa constitutorum, qui iam de illis iudicauerunt, & eorum conscientiam multis delictorum laqueis vinctam iudicij sui nuper grauitate damnarunt. Iam causa eorum cognita est: iam de eis dicta sententia est, nec censuræ congruit sacerdotum mobilis atque inconstantis animi leuitate reprehendi, " cùm Dominus doceat & dicat: Sit sermo vester, est est, non non. Si eorum, qui de illis priore anno iudicauerunt, numerus cum Presbyteris & Diaconis computetur, plures tunc affuerunt iudicio & cognitioni, quàm sunt iidem isti, qui cum Fortunato nunc videntur esse coniuncti. Scire enim debes, frater charissime, eum posteaquàm pseudoepiscopus ab hæreticis factus est, iam penè ab omnibus esse desertum. Namque ij quibus in præteritum " præstigia obtendebantur, & dabantur verba fallacia, quòd simul ad Ecclesiam regressuri dicerentur; posteaquàm viderunt illic pseudoepiscopum factum, frustratos & deceptos se esse didicerunt, & remeant quotidie atque ad Ecclesiam pulsant: nobis tamen, à quibus ratio Domino reddenda est, anxiè ponderantibus, & sollicitè examinantibus, qui recipi & admitti ad Ecclesiam debeant. Quibusdam enim ita aut crimina sua obsistunt, aut fratres obstinatè & firmiter renituntur; vt recipi omnino non possint, cum scandalo, & periculo plurimorum. " Neque enim sic putamina quædam colligenda sunt, vt quæ integra & sana sunt, vulnerentur; nec vtilis aut consultus est pastor, qui ita morbidas & contactas oues gregi admiscet, vt gregem totum mali cohærentis " afflictatione contaminet. " O si posses, frater charissime, istic interesse nobiscum, cùm praui isti & peruersi de schismate reuertuntur; videres quis mihi labor sit persuadere patientiam fratribus nostris, vt animi dolore sopito recipiendis malis curandisque consentiant. Namque

Mat. 5.

vt gaudent & lætantur, cùm tolerabiles & minus culpabiles redeunt: ita contra fremunt & reluctantur, quoties inemendabiles, & proterui, & vel adulteriis, vel sacrificiis contaminati, & post hæc adhuc insuper & superbi, sic ad Ecclesiam remeant, vt bona intus ingenia corrumpant. Vix plebi persuadeo, immo extorqueo, vt tales patiantur admitti: & iustior factus est fraternitatis dolor, ex eo quòd vnus atque alius, obtinente plebe, & contradicente, mea tamen facilitate suscepti, peiores extiterunt, quàm prius fuerant, nec fidem pœnitentiæ seruare potuerunt, quia nec cum vera pœnitentia venerant. De istis verò quid dicam, qui nunc ad te cum Felicissimo omnium criminum reo nauigauerunt, legati à Fortunato pseudoepiscopo missi, tam falsas ad te litteras afferentes, quàm est ipse, cuius litteras ferunt, falsus; quàm est eius peccatorum multiplex conscientia, quàm execrabilis vita, quàm turpis, vt etsi in Ecclesia essent, eiici tales de Ecclesia debuissent? Denique quia conscientiam suam norunt, nec nos audent adire, aut ad Ecclesię limen accedere, sed foris per prouinciam circumueniendis fratribus, & spoliandis pererrant: & omnibus iam satis noti, atque vndique pro suis facinoribus exclusi, illuc etiam ad vos nauigant. Neque enim potest illis frons esse ad nos accedendi, aut apud nos consistendi; cùm sint acerbissima & grauissima crimina, quæ eis à fratribus ingerantur. Si iudicium nostrum voluerint experiri, veniant. Denique si qua illis excusatio & defensio potest esse, videamus quem habeant satisfactionis suæ sensum, quem afferant pœnitentiæ fructum: " nec Ecclesia istic cuiquam clauditur, nec Episcopus alicui denegatur; patientia & facilitas & humanitas nostra venientibus præsto est. Opto omnes in Ecclesiam regredi, opto vniuersos commilitones nostros intra Christi castra, & Dei patris domicilia concludi: remitto omnia, multa dissimulo, studio & voto colligendæ fraternitatis, etiam quæ in Deum commissa sunt, non pleno iudicio religionis examino, delictis plusquam oportet remittendis penè ipse delinquo: amplector prompta & plena dilectione cum pœnitentia reuertentes, peccatum suum satisfactione humili & simplici confitentes. Si qui autem sunt, qui putant se ad Ecclesiam non precibus, sed minis regredi posse, aut existimant aditum se sibi non lamentationibus, & satisfactionibus, sed terroribus facere: procul to habeant, contra tales " clausam stare Ecclesiam Domini, nec castra Christi inuicta & fortia, & Domino tuente munita, minis cedere. Sacerdos Dei Euangelium tenens, & Christi præcepta custodiens occidi potest, non potest vinci. Suggerit & subministrat nobis exempla virtutis ac fidei Zacharias antistes Dei, qui cùm terreri minis & lapidatione non posset, in templo Dei occisus est; clamans & identidem dicens, quod nos quoque contra hæreticos clamamus & dicimus: Hæc dicit Dominus: Dereliquistis vias Domini, & Dominus derelinquet vos. Neque enim, quia pauci temerarij & improbi, cœlestes & salutares vias Domini derelinquunt, & sancta non agentes à sancto Spiritu deseruntur, ideo & nos diuinæ traditionis immemores esse debemus, vt maiora esse furentium scelera, quàm sacerdotum iudicia censeamus; aut existimemus plus ad impugnandum posse humana conamina, quàm quod ad protegendum præualet diuina tutela. An ad hoc, frater charissime, deponenda est Catholicæ Ecclesiæ dignitas, & plebis intus positæ fidelis atque incorrupti maiestas, & sacerdotalis quoque auctoritas ac potestas, vt iudicare velle se dicant de Ecclesiæ præpositis extra Ecclesiam constituti? de Christiano hæretici? de sano saucij? de integro vulnerati? de stante lapsi? de iudice rei? de sacerdote sacrilegi? Quid superest, quàm vt Ecclesia Capitolio cedat, & recedentibus sacerdotibus, ioo ac Domini altare remouentibus in Cleri nostri sacrum venerandúmque consessum, simulacra atque idola cum aris suis transeant, & Nouatiano declamandi aduersum nos atque increpandi largior & plenior materia præstetur; ioi si ij qui sacrificauerunt, & Christum publicè negauerunt, non tantum rogari, & sine acta pœnitentia admitti, sed adhuc insuper cœperint terroris sui potestate dominari? Si pacem postulant, arma deponant: si satisfaciunt, quid minantur? aut si comminantur, sciant quia a Dei sacerdotibus non timentur: neque enim & Antichristus cùm venire cœperit, introibit Ecclesiam, quia minatur; aut armis eius & violentiæ ceditur, quia resistentes peremptarum se esse profitetur. Armant nos hæretici, dum nos putant sua comminatione terreri, ioi nec in pace nos deiiciunt, sed magis erigunt, & accendunt, dum ipsam pacem persecutione peiorem fratribus faciunt. Et optamus

Mat. 23.

2. Par. 24.

facie

mus quidam ne quod loquuntur furore, impleant crimine, ne qui verbis perfidis & crudelibus peccant, factis quoque delinquant. Oramus ac deprecamur Deum, quem prouocare illi & exacerbare non desinunt, vt eorum corda mitescant, vt furore deposito ad sanitatem mentis redeant, ³ vt pectora operta delictorum tenebris pœnitentiæ lumen agnoscant; & magis petant fundi pro se preces atque orationes antistitis, quàm ipsi fundant sanguinem sacerdotis. Si autem in suo furore permanserint, atque in istis insidiis ac minis suis parricidalibus crudeliter perseuerauerint, nullus Dei sacerdos sic infirmus est, sic iacens & abiectus, sic imbecillitate humanæ mediocritatis inualidus; qui non contra hostes & impugnatores Dei diuinitus erigatur, cuius non humilitas & infirmitas vigore & robore Domini protegentis animetur. Nostra nihil interest, aut à quo aut quando perimamur, mortis & sanguinis præmium de Domino recepturi. ⁴ Illorum flenda & lamentanda cōcisio est, quos sic diabolus excæcat; vt æterna gehennæ supplicia non cogitantes, Antichristi iam propinquantis aduentum conentur imitari. Et quanquam sciam, frater charissime, pro mutua dilectione quam debemus, & exhibemus inuicem nobis, ⁵ florentissimo illic Clero tecum præsidenti & sanctissimæ atque amplissimæ plebi legere te semper litteras nostras; tamen nunc & admoneo & peto, vt quod alias sponte atque honorifice facis, etiam petente me facias, vt hac Epistola mea lecta, ⁶ si quid illic contagium venenati sermonis & pestiferæ seminationis irrepserat, id omne de fratrum auribus & pectoribus exuatur, & bonorum integra sincera dilectio ab omnibus hæreticæ detractionis sordibus repurgetur. ⁷ Declinent autem de cætero fortiter, & euitent dilectissimi fratres nostri verba & colloquia eorum, quorum sermo vt cancer serpit: sicut Apostolus dicit.

1.Tim.1. Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessi-
1.Cor.15. mæ. Et iterum: ⁸ Hæreticum hominem
Tit.3. post vnam correptionem euita, sciens quia ⁹ peruersus est huiusmodi, & peccat, &
Prou.16. est à semetipso damnatus. Et per Salomonem loquitur Spiritus sanctus: Peruersus, inquit, in ore suo portat perditionem, & in labiis suis ignē condit. item denuo mo-
Eccle.28. net dicens: Sæpi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam. Et iterum: Malus
Prou.17. obaudit linguæ iniquorum, iustus autem non intendit labiis mendacibus. ¹⁰ Quod, quanquam sciam illic fraternitatem nostram, vestra scilicet prouidētia monitam, sed & sua vigilantia satis cautam, nec capi hæreticorum venenis posse, nec decipi, tantumque apud illos præualere magisteria & præcepta diuina, quantus illis in Deum timor est; tamen ex abundanti vel sollicitudo nostra, vel charitas scribere ad vos ista persuasit, vt nulla cum talibus commercia copulentur, nulla cum malis conuiuia vel colloquia misceantur, simusque ab eis tam separati, quam sunt illi de Ecclesia profugi, quia scriptum est, Si autem & Eccle- Matt.18.
siam contempserit, sit tibi tanquam ethnicus & publicanus: & beatus Apostolus non monet tantum, sed & iubet à talibus vt recedatur. Præcipimus, inquit, vobis in no- 2.Thes.3.
mine Domini Iesu Christi, vt recedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinate, & non secundum traditionem quam acceperunt à nobis. Nulla societas fidei & perfidiæ potest esse: cui cum Christo non est, qui aduersarius Christi est, qui vnitati & paci eius inimicus est, nobiscum non potest cohærere. Si cum precibus & satisfactionibus veniunt, audiantur: Si maledicta & minas ingerunt, respuantur. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LV.

1 Legi litteras tuas, frater charissime, quas per Saturum fratrem nostrum Acoluthum] *Saturi in lectorem ordinati fit supra mentio Epistola xxiv. quare non placet hoc loco Manutii lectio:* Saturnum *Acolythum verò postea ordinatum, hinc perspicuum fit: atque adeo prius etiam* Exorcistam. *Nam proximum Hypodiaconatus gradum fuisse Acolythi, patet ex Synodo* Rom. *Syluestri can. 7. Vbi Episcopo obsequi iubetur Presbyter; Diaconus Presbytero, Diacono Hypodiaconus, huic verò Acolythus, Acolytho Exorcista, cui Lector. Quale quid habet & Nicolaus 1. ad* Michaelem Imperat. *Et vtroque vetustior Cornelius* Epistola *sæpe citata ad Fabium Antioch. Nesciebat (inquit de Nouatiano loquens) in* Ecclesia *vnum* Episcopum *esse debere, vbi videbat esse Presbyteros 46. Diaconos 7. Subdiaconos 7. Acoluthos 42. Exorcistas cum Lectoribus & Ostiariis 52.* Similia *etiam* Caius *Papa eius nominis primus, vbi gradus enumerat quibus ad* Episcopatum *conscenditur* Psalmistā *siue Cantoris meminerunt* Ignatius *ad Antioch. & canon. Apostol. 41. Omnium autem horum officia describuntur à* Synodo *4. Carthagin. cui D. Augustin. interfuit. Hæc paulo prolixius, propter eos qui 7. dictos ordines Ecclesiasticos; tanquam recentes calumniantur. Porro rectiúsne inscribatur Acolythus an Acoluthus; nescio. Certe* Ms. *cod. omnes & dicti veteres. Syn. quoque Carthag.* Græcum exemplar, *priori modo legunt, idque* ἀπὸ τῦ κωλύειν: *quod est prohibere, vt dicatur non prohibitus, sed solutus & liber, & cui iam initiati*

sacris se miscere liceat, vtpote qui Hypodiacono vrceolum vacuum administret ad vinum suppeditandum. Alii qui Acoluthum *legunt, interpretantur* ἀπὸ τοῦ ἀκολουθεῖν, *id est à sequendo, vt sit quasi pedissequus & minister superiorum ordinum.*

2 Felicissimum] *Ineptissimam adnotat inueulam Remboldi mirer Erasmum qui ex illo ad verbum pleoasque marginales adnotationes descripsit, suis exemplaribus adtexuisse, hanc nempe: Nouatianum intelligo. fuisse enim hunc non Nouatianum, sed Nouati satellitem, supra satis patet Epistola xlvii. & infra hac ipsa Epistola.*

3 coëpiscoporum sententia condemnatum] *Habes hanc Felicissimi excommunicationem supra Epistola xxxix.*

4 reiectum à te illic esse] *Sic Ms. 4. Camb. Afflig. Dun. & March. & praeterea nihil hic adiiciunt, quare recte sunt omissa à Manut. verba illa:* & à te illic esse ab Ecclesia prohibitum, *praesertim quum paulo post sequatur:* de Ecclesia pulsum esse.

5 quo Episcopos agere oportet] *Sic Manut. quantum colligo coniectura sumpta ex Ms. quibusdam cod. Nam Afflig. Dun. & March. legunt:* Episcopo, *caetri tamen omnes:* Episcopum.

6 & dissidij auctor] *Sic supra Cornelius Epistola 46. Euaristum, & 48. Confessores schismatis auctores dixit. Accipiunt autem auctorem his locis, non pro eo qui primus schisma fecit, is enim fuit Nouatus, sed aut pro propugnatore, vt hoc loco & Epistola 46. aut pro approbatore, vt Epistola 48 Nam vtramque significationem habet Liuius: Legis inuenter inquit, Volero, Lectorum collega eius auctor, & alibi. Multique erant, qui melius consultum dicerent; quod legum ab eis latarum Patres auctores fuissent. Porro vanam esse ac fuetdem illam differentiam inter Author & Auctor; Ms. cod. & veteres inscriptiones tum numismatum tum marmorum, satis arguunt.*

7 Sed enim lecta alia tua Epistola) *Neque hac Epistola neque alia cuius initio & hic rursum meminit, exstat. Quales autem litteras Felicissimus cum suis secum attulerit, habet infra eadem hac Epistola.*

8 Ecclesiæ gubernandæ sublimi ac diuina potestate) *Insigni elogio Episcopatus vigorem describit cum hic tum infra, vbi scripturæ aliquot idipsum confirmat, quarum illa maxime ad institutum pertinet: Qui vos audit, me audit, & eum qui me misit, & qui reiicit vos, me reiicit; qui me reiicit, reiicit eum qui me misit. Eodem pertinent scriptura: Sicut misit me Pater, & ego mitto vos: Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta sunt, Ioannis 20. Quod si non audierit te, dic Ecclesia; si autem non audierit; sit tibi sicut Ethnicus & Publicanus. Amen dico vobis, quaecunque alligaueritis super terram, erunt ligata & in caelo: & quaecunque solueritis super terram, erunt soluta & in caelo. Matth. 16. Et: Attendite vobis & vniuerso gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos, regere Ecclesiam Dei, quam acquisiuit sanguine suo. Act. 20. Item illud, ad Hebraeos; Obedite praepositis vestris & subiacete eis, ipsi enim peruigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri. Quibus scriptura locis tam disertis verbis diuina Apostolorum & successorum Episcoporum potestas Ecclesia gubernanda comprobatur, vt pluribus opus non sit quare à caeteris similibus supersedeo.*

9 & Iudæi minantur & hæretici) *Minas & maledicentia haereticorum omnium veterum, tam sunt referta historia Ecclesiastica, Eusebii, Rufini, Socratis, Sozomeni, Theodoreti, Victoris, & Nicephori, vt nemo iure admirari debeat, qui hodie quoque illa in vsu illis esse videret.*

10 diabolus obsedit] *Sic Manut. & Cambr. cod. caeteri:* obsidet, *vtrum malis eligas licet.*

11 Euangelio etiam legamus] *Recte sic idem Camb. cod. & Manut. pro eo quod erat:* legimus.

12 Neque enim nobis] *Particula:* enim, *reperitur in Ms. Affliginien. & March. quare recte adiecta est à Manutio.*

13 verbis parricidalibus] *Rectius sic Manut. tum veteribus Ms. & exc. quam Morel. & alii quidam:* parricidialibus, *quod semel adnotasse sufficiat.*

14 necare permiserit] *etiam hoc adiectum est ex Ms. codicibus:* necare.

15 cùm occurrat & moneat) *Vtrumque habet Camb. cod. & Manut. caeteri tantum:* moneat, *aut:* occurrat.

16 non perficiet) Recte *primus hoc pacto hunc locum restituit* H. Granius, *pro eo quod erat* proficiet, *nam consentiunt Ms. Afflig. Bland. Dun. & March. Graecè quoque apud 70. legitur,* μὴ περάνῃ *& D. Hieron. legit iuxta eosdem, non adducet ad finem. Locus est non Isa. 5. sed Abac. 2.*

17 tanquam infernus) *Sic Camb. cod. & D. Hieron. in vtraque versione, caeteri:* inferus, *non satis Latine; quod mouit Manut. vt reponeret:* inferi, *sed nostra lectio germana est, vtpote quam reperire sit etiam infra Epistola ad Stephanum de Martiano Arelat.*

18 in stercora erit & in vermes) *Sic Ms. & excusi plerique, solus Cambronen.* vt stercora & vt vermis *prior lectio reperitur etiam in Graecis exemplaribus, quare magis placet. Est autem locus ex lib. Mach. 1. cap. 3. de cuius libri auctoritate latius infra in libros Testim. ad Quirinum.*

19 hodie extolletur) *Sic etiam rectius H. Granius, Manut. & Morel. quam caeteri:* extollitur, *nam Graece est,* ἀπαρθήσεται.

20 periit) *Etiam hoc recte reposuit Granius, pro eo quod erat:* peribit, *nam & Graecè legitur:* ἀπώλετο, *& Bibliis Latinis legitur:* periit.

21 emittit bona] Sic Camb. *codex &* Manut. *& recte, nam Graece est* τὰ ἀγαθὰ, *caeteri:* bonum.

22 reus erit in gehenna ignis] *Sic Manut. & Ms. Dun. & March. quomodo etiam erat in Afflig. cod. sed postea est obliterata particula:* in, *Cambr. vero & excusi caeteri:* gehennæ ignis, *Graece est,* εἰς γέενναν τοῦ πυρὸς *quod ad verbum quidem sonat:* in gehennam, *sed rectius vertitur:* ad gehennam, *Graecorum etiam commentarii in Latinum versi. habent, aut,* gehennæ *aut:* gehenna ignis.

23 & eum qui me misit) *Sic manuscr. & excusi. Videtur igitur codex Cypriani plus habuisse, quàm hodierna exemplaria aut Graeca aut Latina, in quibus verba haec non reperiuntur. Porro recte vertit iterum:* reiicit *pro eo quod Graecè est* ἀθετεῖ *sicut & Hieron. alicubi:* reprobat.

24 Sic insilis in sacerdotem Dei) *Hanc veram esse huius loci lectionem, non illam:* sic insimulas, *manifestum fit ex Epistolis infra ad Rogatianum Episcopum, & ad Florentium Pupianum, vbi omnes etiam excusi sic legunt, sicut etiam hoc loco Ms. omnes.*

25 cogitans Paulus: Nesciebam (inquit) *Sic Ms. Afflig. Dun. March. & Cambro solus Cambron. pro:* Paulus, *habet:* capanis: *Prior igitur lectio verior est,*

praesertim

præsertim quum reperiatur in excusis veteribus.

26 Principem populi tui non maledices] *Hanc lectionem ex dictis Epistolis etiam huc transtuli; nam vbique tum hic tum ibi Ms. & excusi veteres legunt hoc pacto, excepto solo Cambr. qui habet lectionem vulgatam:* Principi plebi tuæ, ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς, *quod interpres noster vetus priori modo in Actis Apostolorum.*

27 Neque enim aliunde obortæ sunt hæreses, &c. *Similes locos habes infra dictis Epistolis ad Rogatianum Episcopum & Florentium Papianum, libris item de Vnitate Ecclesiæ, ac de zelo & liuore. Et si autem alias illis locis de se & Episcopis omnibus loqui videatur, quod nempe omnes hæreses initium suum habuerint ex contemptu Episcoporum, id est, ex ipso schismate: certè tum hoc loco, tum præsertim initio libri de vnitate Ecclesiæ, de Romano Episcopo solo loquitur. Qui vel vnicus locus (vt ibi latius) ita confirmat Episcopi seu Pontificis Romani primatum, vt non possit magis. Circumstantiæ textus hoc loco, qua arguunt de Romano loqui & summo Pontifice, sunt imprimis testimonia præmissa ex Deuteronomio, libro primo Regum, Euangelium Ioannis, & Act. Apostolorum, quæ non nisi in summos Pontifices Iudæorum quadrare nemini dubium est, atque adeo aptius ad summum Pontificem Romanum referuntur. Deinde quod loquatur de iudice qui vice Christi fungitur: Item quod loquatur de vno sacerdote seu vno Episcopo in Ecclesia, quam appellationem item ex Epistola Cornelii supra xlviii. tum ex aliis eius Epistolis, & libro de vnitate Ecclesiæ Cyprianum satis constat non solere vsurpare, nisi de summo Pontifice. Facit pro eodem quod dicit: nemo aduersum sacerdotum collegium aliquid moueret; nam si de solo loqueretur, non statim qui illi non obtemperaret, aliquid moueret aduersus reliquos Episcopos. Eodem spectare videtur, quod pagina sequenti de Sermo Peapolico loquutus mox Diui Petri super quem Christus ædificauit Ecclesiam mentionem iniicit. Eodem pertinet quod Diuus Hieronymus contra Luciferianos, salutem Ecclesiæ pendere dicit à summi sacerdotis dignitate. Cui si (inquit) non exors quædam & ab omnibus eminens detur potestas: tot in Ecclesiis fient schismata quot sacerdotes. Experientia certè ipsa nos docet, hæreses solere ex schismate, id est, separatione voluntaria ab Ecclesia, atque adeo ab Ecclesiæ capite (Romano inquam Pontifice) initium sumere. Exempla huius rei apud Cyprianum habes de Nouatianis, apud Augustinum de Donatistis. Vnde ad hos Epistola 154. Diui Augustini: Neque enim vobis obiicimus, nisi schismatis crimen, quam etiam hæresim malè perseuerando fecistis, & ad Cresc. Grammat. lib. 2. cap. 7. Inter schisma (inquit) & hæresim eam distinctionem magis adprobo, qua dicitur schisma esse recens congregationis ex aliqua sententiarum diuersitate dissensio: hæresis autem schisma inueteratum: A quo non dissentit Diuus Hieronymus, exponens illud ad Titum tertio, qui est à semetipso damnatus: Hæretici (inquit) in semetipsos sententiam ferunt, suo arbitrio de Ecclesia recedentes, quæ recessio propria conscientia videtur esse damnatio. Et paulò post: Nullum schisma non sibi aliquam confingit hæresim, vt rectè ab Ecclesia recessisse videatur. Plura reperiet exempla, qui singularum hæreseon initia & prima seminaria perspexerit.*

28 quam inde] *Sic typis vulgati omnes, Ms. verò Affl. Dun. & Marcb. excusi quoque veteres:* nisi inde *Accedit ad priorem lect. propius Camb. qui habet* quam dum.

D. Cyprian.

29 Sed qui extra Ecclesiam fiunt] *Sic Ms. & veteres excusi, Remboldus verò cum Erasmicis omnibus omisit* sed

30 Sibimetipsis regem constituerunt] *Sic Ms. vbicumque locus hic à Cypriano citatur, & vetus excusus, Hieron. tamen in comment. in Osee, videtur legisse.* Ipsi sibi regem constituerunt.

31 Cæterum (dico enim prouocatus) *Sic Manutius sequutus Ms. cod. nam. Marcb. Dun. & Affl. omiserunt particulam:* dico, *ante parenthesin: quam tamen habent Cambron & cæteri excusi omnes. Porro de legitima electione Episcopi latius infra Epistola ad Clerum & plebem Hispaniarum.*

32 Plebi suæ in Episcopatu quadriennio iam probatus) *Qui sequentia penitius perpenderit, non dubitet quin mihi assentiatur; hæc de se humilitatis gratia in tertia persona dicere Cyprianum; præsertim ex eo quod dicit: in tempestate proscriptus, appliciti & adiuncto Episcopatus nomine. Nam infra dicta Epistola ad Flor. Pup. formam proscriptionis talem his verbis explicat. Persecutio me proscriptionis onere depressit; cum publice legeretur: Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilii Cypriani Episcopi Christianorum profitebatur. Id ipsum conuincit quod dicit. His ipsis diebus, quibus hæc ad te litteras feci, ob sacrificia quæ de edicto proposito celebrare populus iubebatur, clamore popularium ad Leonem, denuo postulatus in circo. Quomodo enim scire posset Cyprianus, quid Romæ actum sit, si de Cornelio hæc intelligamus, illo ipso tempore, quo hanc scribebat epistolam: Neque verò est quod quem moueat mentio hic facta tum Circi tum Amphitheatri: nam ex Epistola ad Donatum supra satis constat, fuisse non Romæ duntaxat, sed & Carthagini cum Circum tum Amphitheatrum: quod ex libris quoque de spectaculis tum Tertull. tum Cypriani perspicuum fit. Porrò ex hac periodo colligi videtur, Cyprianum aliquandiu Episcopatu functum ante proscriptionem, vtpote cum in quieto dicat se seruasse disciplina antea quoque in pace dilectum & in persequutione protectum. Verùm de his omnibus latius in vita auctoris. Colligere etiam mihi hinc videor, scriptam hanc Epistolam, iam instante secunda persequutione, ea nempe qua Cornelius in carcerem coniectus est.*

33 A quibusdam desperatis & perditis & extra Ecclesiam constitutis impugnari) *Est hæc communis lectio Ms. & excusorum. Cambronen. verò longe alia, nempe ista:* à fratribus quos Dominus desperatos & perditos & extra Ecclesiam constitutos non protegit impugnari] *neutra displicet.*

34 Si quidam in extremis temporibus, &c.] *Alludit ad illud 2. ad Timot. 3. In nouissimis temporibus instabunt tempora periculosa, & erunt homines elati, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes. Postremum videtur intelligere cum dicit:* contumaces sacerdotum hostes, *vtpote qui sint parentes spirituales. Est autem insignis locus ad consolationem fidelium, aduersus hæreseon multiplicationem.*

35 Petrus tamen super quem ædificata est ab ipso Domino Ecclesia] *Iisdem pene verbis vtitur infra sæpe dicta Epistola ad Flor. Pup. Item ad Iubaianum & ad Quintum, & cursim libris de Hab. Virginum de vnitate Ecclesiæ, ac de bono pudicitiæ, haud dubie explicans locum illum Matth. 16. Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, &c. Neque vero noua est hæc huius loci expositio, sed quam habet etiam ipso antiquior Tertullia. lib.*

de præscript. hæreticorum. & de pudicitia, ac Origen. in sexto capit. ad Roma. & hom. 3. in Exodum, & alii quoque veteres plerique. Hilarius *nempe super* Matth. *Ambros. serm. 47. Hieronym. lib. 1. contra* Ionimanum, *contra Pelagian. libr. 1. super* Matth. Epistola *ad* Marcellam, *& in Isa. 2. & 16. cap. Chrysost. hom. 55. in Matt.* Cyril. *lib. 2. in Ioan. cap. 12.* Epiph. *in libro Ancoratus, &* Leo *Papa* 1. Epistola 67. *Quæ loca prolixius citauimus, ob* Erasmi *in* Epistolam *ad* Floren. *Pupi adnotatiunculam: dum dicit: Non semel* Cyprianus *facit* Ecclesiæ *fundamentum Petrum, nisi forte nomine Petri senserit populum, hoc profitentem, quod Petrus fuerat. Tanquam absurdius sit, Petrum* Ecclesiæ *esse fundamentum, quam ipsum populum, siue Christianos omnes vt loquitur Adnotat. in* Matth. *Quam expositionem si admittamus, erit igitur cuiuis quoque Christiano potestas soluendi & ligandi peccata: Quod quam sit absurdum, nouerunt* Catholici *omnes.* Hoc *igitur potius est detorquere scripturam, quam si ad Petrum cum veteribus tot* Græcis *& Latinis referatur, atque adeo Origene ipso, quem tamen pro sua sententia citat* Erasmus: *Nihil enim obstat, cur Petrus petra siue fundamentum* Ecclesiæ *dici possit. Nam etiamsi petra est (inquit Basilius libr. de Pœnitent.) non vt Christus petra est, sed vt Petrus petra est. Christus enim reuera petra est immobilis & inconcussa. Petrus vero propter hanc petram. Largitur enim Deus suas dignitates non euacuans se, sed habens dat. Lux est, Vos estis (inquit) lux mundi.* Sacerdos *est, sacerdotem facit. petra est, petram facit.* Similia *Ambros. in cap. 9. Lucæ, & Paulinus Epistola 4. ad* Seuerum. Neque *vero est quod sibi blandiatur ille, de D. August. sententia. Quamquam enim ille & tract. vlt in Ioannem, & serm. 13. de verb. Domini, Petram Christum interpretetur, fatetur tamen ipse lib. Retract. 1. cap. 21. se etiam de Petro locum illum explicuisse lib. contra Epistolam Donati, & tandem subiungit: harum autem duarum sententiam, quæ sit probabilior, eligat lector. Caeterum probabiliorem esse constat, quam tot veteres sequuntur.*

36 Domine ad quem ibimus? Verba vitæ æternæ habes] *Ita* Cambr. *cod. & excusi hactenus omnes, excepto* Manutio, *qui sequutus* Ms. *cod. legit*: ad quem imus? Verbum vitæ æternæ habes, *nam sic Afflig. Dun. &* Marchi. *Verum malui veterem lectionem retinere, quod Græcè sic sit apud Ioannem 6.* πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα ῥήματα, *& sic legant etiam commentarij omnes, cum Græci tum Latini.*

37 & nos credimus] *Etiam hic maluimus vulgatam lectionem retinere, quam reponere, cum* Manutio: credidimus, *eo quod priorem sequantur* Ms. *omnes & veterum tum Græcorum tum Latinorum commentarij.*

38 numquam ab eo omnino discedere] *Illud* omnino, *adiectum est recens à Manut. & Morelio, reperitur etiam in* Ms. *c Locus de constantia* Ecclesiæ *in fide, de qua paulo post latius, vbi eandem Romanæ ascribit Ecclesiæ.*

39 mansissent vtique nobiscum] *Particulam* vtique *omiserat Manut.* Quia *tamen eam legunt* Ms. *& excusi omnes excepto solo Cambr. malui denuo inserere in contextum, præsertim cum in omnibus* Græcis *exemplaribus legatur addita particula ἂν 1. Ioan. 2. & alibi frequenter sic citetur.*

40 fidem minui] *Sic* Ms. *& excusi omnes, solus* Cambr. fidem minus teneri, *non male*

41 fidem Dei euacuauit] *Et si Græca exemplaria & commentaria in Epistolam ad* Romanos *hodie legant* καταργήσει, *in futuro. & quædam Latina exemplaria*: euacuabit, *quomodo legit* Manutius, *malui tamen sequi* Ms. *codicum fidem, qui constanter priori legunt modo, & hic & infra sæpius quemadmodum & August. & Latinorum veterum plerique. Videtur noster interpres legisse* κατήργησε.

42 est enim Deus verax] *Ita constanter* Ms. *& excusi omnes. quod adnotandum venit ob lectionem nostri interpretis; cum contra legant* Græci *omnes* γινέσθω, *pro quo & D. Hieronymus in Epistolam ad Titum. Fiat, vertit; legunt tamen priori modo etiam commentarij inscripti D. D. Ambr. & Hieron. in omnes Pauli* Epistolas, *& Beda in comment. ex Augustino desumptis.*

43 Quod ad nos attinet] *Locum hunc citans Gratianus dist. 47. c. quod ad nos. perperam Cornelio ad Cyprianum attribuit, quare legendum potius apud illum,* Cyprianus Cornelio.

44 Si verò id enitimur & elaboramus] *Sic* Marchi. *Dun. Afflig. &* Cambri, *antea erat*: illud nitimur & laboramus.

45 Quod autem tibi de Fortunato isto pseudoepiscopo] *Fuit Fortunatus iste vnus quinque illorum Presbyterorum, vt ex sequentibus constat, electus ab eis in pseudoepiscopum, idque quantum colligere est in locum* Cypriani.

46 qui super hac re priori anno ad te litteras fecerunt] *Facit earundem litterarum mentionem supra Epistola xlii. Constat autem hinc, secundo Cornelii anno scriptam hanc* Epistolam, *atque adeo etiam toto anno Cornelium Romæ resedisse ante exilium, verum de his latius in vita Cypriani.*

47 item Felicissimum signiferum seditionis] *Latius huius supra facta est mentio. Vocatur autem cum vexillifer Primati, tum satelles Nouati. E quibus appellationibus colligitur, fuisse eandem tum quinque* Presbyterorum *tum Nouati factionem, aut saltem quum principio diuersæ essent, postea sibi inuicem coniunctas. Porro repetit quod prius dixit, Felicissimum absentem fuisse etiam à Cornelio.*

48 hæreteæ memoriæ] *Error Remboldi denuo hic, erroris fuit causa in excusis vulgatis. Nam,* habere, *Erasmus mendum subodoratus, maluit legere*: haberem, *sed nec hoc satisfaciebat.*

49 Nam & pars Nouatiani Maximum Presbyterum] *His Maximus vti constat ex Epistolis supra xlvi. & xlvii. missus fuerat legatus ad Cyprianum à parte Nouatiani, atque adeo alius est à Confessore Romano: factus fuit verò & ipse Pseudoepiscopus, antea vnus illorum quinque Presbyterorum, vt mox dicetur.*

50 miserim tibi proximè nomina Episcoporum] *Epistola Cypriani qua transmisit nomina Episcoporum hodie desideratur, nisi forte intelligas Epistolam præcedentem Synodi Africanæ, quam colligo antea scriptam, ex eo quod paulo prius, hanc scriptam anno secundo Cornelii, satis indicant.*

51 accipere oporteret] *Et hic error codicis Remboldi mansit in excusis omnibus etiam* Manutio. *Nam vetus excusus & Ms. omnes hoc pacto, pro quo reposuerat ille*: oportet.

51 & Clerici, per Felicianum Acoluthum] *Hactenus interposita erant hoc loco verba*: sed &, *quæ quidem habent etiam Ms. codice Marchi Afflig. & Dun. verum omittuntur à Cambronensi codice, à* Manutio *& Morelio. Si priori legatur modo, duarum Epistolarum,*

si

si posteriori, vnius duntaxat sit mentio, etiam desiderata hactenus. Et certe huic fauet illud, quod dicit: praeuentum Felicianum à Felicißimo; si enim per alium prius scripsisset, non est verisimile quod vtrumque praeuenisset Felicißimus. Videtur autem Felicissimus fuisse Romanus Acoluthus, vtpote quem dicit ad se à Cornelio missum.

53 cum Perseo collega nostro] Sic hactenus excusi omnes, Ms. verò 3. & Cauchij: Perse, Cambr. Pressa, aut (sicuti legendum est) Persa. Fuisse videtur Episcopus quispiam Italus.

54 Ita enim semper] Desiderabatur in excusis: semper, adiectum ex Ms. codicibus.

55 Priuatum veterem hæreticum in Lambesitana colonia] Veram hanc esse huius loci lectionem patet, tum ex excusis veteribus, tum ex Epistola xxx. supra, vbi Priuati Lambesitani fit mentio in editionibus tam Manutius quàm Morelii; tum præsertim ex Syn. Carthag. vbi sententiam dicit inter caeteros Episcopos Ianuarius à Lambese. Nec obstat lectio Ms. cod. March. Dun. Afflig. & Cauchii: Labesitana, quum iidem in Synodo Carthag. legant Lambese, quare puto etiam hic ita legisse. Primus Erasmus: Pambesitana, ad quod alludit Cambr. legens Bambesitana; sed neutrum placet, facilis fuit error ob vicinitatem litterarum L. B. P. Porro adnotatu digna Synodus Lambesitana nonaginta Episcoporum, qui Priuatum condemnarunt.

56 Antecessorum etiam nostrorum, &c. Fabiani & Donati] Quum dicat: nostrorum, satis colligitur eum loqui de Fabiano Cornelii & Donato suo antecessore. De quibus latius in vita Cypriani. Recte autem vocat Priuatum veterem hæreticum, vt qui iamdudum hæreseos damnatus esset.

57 in concilio quod habuimus Idibus Maiis] Ex eo quod prius dixit, anno priore ad Cornelium datas litteras à Synodo quadam Episcoporum; consequitur hanc Synodum non primam fuisse, sed celebratam anno secundo à reditu Cypriani. Atque adeo confirmatur quod prius dixi, Epistolam Synodi Africanæ præcedentem, ante hanc esse conscriptam. Nam existimo esse illam cuius hic meminit; celebratam Idibus Maiis anno Cornelii secundo, de prima enim Synodo mox loquitur. Constat autem tum hinc, tum Epistola supra xxxix. celebrari solere concilia Episcoporum in Africa post Pascha, quale quid ordinatum fuit Canon. Apost. 37. qui bis in anno vult conuocari Synodos; semel quarta Pentecostes hebdomada, & iterum 12. Hyperberethei, id est, Octobris Pentecoste vero veteribus vocabatur tempus illud quod est inter Pascha & Pentecostes, quod patet ex Can. 2. Synod. Antioch. quem citat Zonara in Comment. qui conciliis celebrandis quartam hebdomadam post Pascha definit & tempus Autumni.

58 Venerat cum illo & Felix quidam] Recitat nomina quinque illorum presbyterorum, quorum toties meminit: Erant autem Felix, Iouinus, Maximus, Fortunatus; & Repostus; quibus accessit iam antea Felicißimus ipsorum signifer & Priuatus antiquus hæreticus.

59 cum Priuato hæretico] Sic Cambron. cod. & Erasmici excusi omnes. Etsi autem Manuscr. 3. reliqui & Cauchii; vetus etiam excusus & Remboldus legant: Probatio, prior lectio hinc mihi probatur magis; quod Paulo post sequatur: Hi quinque; atqui si Probatium addamus, erunt sex.

60 nouem Episcoporum] Vocem: Episcoporum: adiecimus recens ex cod. Cambr. antea vbique desideratam.

61 & iterato quoque à pluribus, &c. abstenti] Vides hinc iam tum vsitatam iteratam excommunicationem, habet etiam alibi, si bene memini, locum similem.

61 & Repostus] Repostus solus legit Manut. quantum suspicor ex Epistola sumptam supra xxxix. vbi cum Felicißimo abstentus denunciatur. Repostus quidam, haud dubio idem cum isto alii Ms. & excusi omnes legunt: Repositus, non male, excepto Camb. codic. & Granio, qui: Præpositus, legunt, sed mendose.

63 Saturnicensis] Sic Ms. 4. nostri & Cauchii, veteres quoque & recentiores excusi plerique, Cambr. vero & Erasmici ad margi. Quoturnicensis, pro quo Gryph. Saturnicensis, Manut. vero Sutunuzensis. Adnotatas etiam reperi in Tom. Concil. tres alias lectiones; Sucronensis, Suburnensis, Iuburnensis, desumptas (quantum conicio) ex oppidis Hispaniarum apud Melam Pomponium. Fortaßis autem non male legatur: Tuburbensis, nam infra in Synodo Carthag. sententiam dicit Sedatus à Tuburbo. Communem tamen lectionem retinere præ aliis malui.

64 Sacrificatis] Pro hac vera auctoris lectione vtpote qua denuo paulo post vtitur, & quam habent Ms. cod. legebat Remboldus: Sacrificantibus, quod remansit hactenus in excusis.

95 iactitare] Etiam hic error Remboldi in Erasmicis cod. mansit, nam vetus excusus & Ms. omnes legunt, iactitare non iactare.

66 cum mendaciorum suorum merce] Elegans metaphora, quare miror repositum à solo Morelio: mercede, nisi forte error sit typographicus.

67 verà dementia] Sic Cambr. codex & Manut. recte, pro eo quod habent cæteri: verè.

68 ab iniustis] Rursum defectus cod. Remboldi remansit in excusis, nam vetus excusus & Ms. omnes legunt: ab.

69 Taceo itaque] Plura de his supra Epist. xxxviii. xl. xlvi. & xlvii.

70 atque ora fumarent] Remboldus hic denuo alteri lectioni occasionem dedit, nam cum ille vitio operarum legerent: fumerent. Erasmus sensui magis conuenire putauit: maderent; verum germanam nostram lectionem confirmant Ms. omnes & vetus excusus.

71 pœnitentiæ agendæ intercedete] De phrasi hac Cypriani vide Epist. xl. vbi iisdem pene vtitur verbis.

72 Nos in ipso persecutionis tempore] Varias hac de re litteras in persequutione scriptas habes supra inter illas quæ in secessu scripta sunt.

73 Concilio frequenter acto] Quum hinc constet plura de lapsis concilia ante hanc Epistolam celebrata; etiam hinc confirmatur, quod Synodus quæ Epistolam præcedentem scripsit hanc præcesserit. Pro eo autem quod nos legimus: acto, habent March. Dun & Afflig. cod. accito, non male

74 consumment] Vti in reliquis plerisque non possum non laudare illorum studium qui sequuntur Orthographiam repertam in inscriptionibus Marmorum veteribus, ita hoc loco non placet quod quidam: consument, legunt. Nam quid erit si ita legatur differentiæ inter consument deriuatum à consumere, ab eo quod deriuatum volunt à consumare. Certe Manuscr. omnes duplici m. hic legunt: consummetur, sed vulgata lectio placet magis.

75 Christianus esse vel erubuit vel timuit) Prius ad libellaticos, posterius ad sacrificatos referendum.

76 in Capitolio] Capitolium accipit pro omni loco in quo sacrificare cogebantur Christiani, alludens ad Romanum Capitolinum.

77 prosequatur] Coniecturam hanc Costeri confirmat Camb. codex & Man. pro eo quod cæteri: prosequuntur, minus recte.

78 illorum ipsorum] Sic Ms. 4. Cauch. vet. excusus, Rembol. Manut. & Morel. vnde reposuerit Erasmus: lapsorum, quod minime huic loco conuenit.

79 Neque enim qui audit] Hoc tractat late Chrysost. ho. inscripta. Quod nemo læditur nisi à seipso.

80 percussa mens] Sic Manut. & vetus excusus pro quo Remboldus: perculsa, quod remansit hactenus in excusis.

81 Et dedit illis spiritum transpunctionis] Græce est apud Apostolum Rom. 1. κατανύξεως quod vertit interpres noster compunctionis. Ex Hebræo autem vertit Hier. Isaia 29. soporis, vbi vocem eandem habent 70. atque adeo ad locum illum respexisse videtur Apostolus. illud vero: ne reuertantur & curentur, sumptum est ex 6. cap. Esaia.

82 post peccata sanentur] Vocem: post, reperire est in 4. Ms. & Cauch. quare eam contextui inseruimus, accipitur pro postea.

83 Dilectum veritatis] Sic vetus excusus & Ms. omnes pro quo Remboldus errore typographico: Delectum. Quod cum contextui Apostolico non conueniret, maluit Erasmus reponere: Dilectionem, iuxta quod Græce est ἀγάπην, pro quo vetus interpres: charitatem. verum germana Cypriani est prior lectio. Nam & Theoph. etsi dilectionem legit, de Christo tamen interpretatur, cui certe expositioni optime conuenit hæc lectio.

84 sed sibi placent in iniustitia] Recte vertit quod Græce est ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ quare etiam recte nunc addita est præpositio in, ex Ms. cod.

85 An putas, frater, leuia esse aduersus Deum] Sic Ms. nostri, Manut. quoque & Morelius, pro eo quod erat: apud Deum.

86 Honor ergo datur Deo] Sic Ms. tres & excusi omnes, Camb. vero: honor ergo non datur Deo; quo modo si legatur, erit absque longum hyperbaton, quod interrogandi nota finitur.

87 pax à Presbyteris) Sic Ms. omnes, excusi vulgati: à non veris Presbyteris.

88 aut foris positi) Vox positi, omissa casu quodam in editione Rembold. desiderata fuit ante Manut. habent vero eam Ms. omnes & vetus excusus.

89 nisi foris sibi, &c. constituissent conuenticulum) Hunc locum antea corruptum sic restitui ex cod. Camb. nam omissa erat vox nisi, sine qua sensus non constabat, vt tamen aliquis sensus appareret, legebatur, constituisse.

90 Post ista, &c. ad Petri Cathedram atque Ecclesiam principalem) eodem modo infra Epistola ad Antonia. Locum Fabiani locum Petri & Cathedram eius nuncupat. Iudicio igitur Cypriani Rom. Pontif. Petri in Cathedra sacerdotali atque adeo in potestate ecclesiastica successor est, item Ecclesia Romana principalis est, & vti supra dixit, Epistola xlv. matrix omnium Ecclesiarum, vtpote ad quam (quemadmodum ibi ex Irenæo diximus) referri, & à qua definiri soleant causæ fidei grauiores. Testantur vtrumque etiam sanctissimi Pontifices Martyres Anacletus Epistola 1. & 3. Euaristus Epistola ad Africanos Episcopos. Alexander Epistola ad orthodoxos omnes, Sixtus 1. Eleutherius ad Eccles. Gallicanas Pius 1. ad omnes Ecclesias. Victor ad Theophilum Zepherinus ad Episcopos Siciliæ, Lucius Epistola ad Episcopos Gallic. & Hisp. Sixtus 2. Marcell. 1. ad Episcopos Antioch. prouinc. Eusebius ad omnes Episcopos Camp. & Tusciæ, & Melchiades ad Hispan. Episcopos. Qui fere omnes suam sententiam confirmant dicto illo ad Petrum: Super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam. Ne autem suspecti fortassis à maleuolis habeantur illi, tanquam iudices in causa propria (quanquam in Martyres talis suspicio incidere merito non debeat) id ipsum loco citato Irenæus. Tertullian. lib. de præscript. hæreticorum, etiam Ambros. de excessu fratris sui Satyri. cap. 7. & serm. 47. Hieron. Epistola ad Damas. & lib. 1. Apolog. contra Rufinum. Cyrillus loco citato à D. Thoma contra errores Græcorum, August. Epistola 106. & 162. tract. 56. in Ioan. lib. 2. contra Pelagium & Celest. contra Donat. lib. 2. cap. 11. Concilia item generalia Nicen. can. 18. & 19. citatis à Iulio in Epist. ad Syn. Antiochenum. Concil. Calched. loco à D. Thoma citat. (tacito autem ab hæreticis teste Greg. lib. 5. Epist. 14. item act. 11. & 3. Con. Const. in sententia contra Anthymum hæreticum. Syn. 6. act. 4. in professione fidei comprobata ab omnibus Concilii patribus, act. 8. 13. & 14. Synod. 7. act. 2. Synodus etiam 8. Can. 2. Concilia denique Later. sub Innoc. 3. Florent. & Trident. Sed hæc hactenus.

91 Eos esse Romanos, &c. ad quos perfidia habere non possit accessum] Elegans locus in eius rei confirmationem, quod Ecclesia siue Cathedra Romana in fide errare non possit. Adfert autem in confirmationem, laudem fidei illorum ex Paulo. Similiter Hieron. Apolo. 3. contra Rufin. Scito (inquit) Romanam fidem Apostolica voce laudatam, huiusmodi præstigias non recipere, etiamsi Angelus aliter annunciet, quàm semel prædicatum est, Pauli auctoritate munitam, non posse mutari. Similia habet etiam in Epistola ad Pammach. & Oceanum, sic & Irenæus de hac Ecclesia loquens: In qua semper (inquit) Conseruata est ea quæ ab Apostolis est traditio. Sic & Lucius Papa 1. ad quem Cypriani extat Epistola: hæc sancta & Apostolica mater omnium Ecclesiarum Christi Ecclesia, per omnipotentis Dei gratiam, à tramite Apostolicæ traditionis nunquam errasse probatur, nec hæreticorum nouitatibus deprauata succubuit, sed vt in exordio normam fidei Apostolicæ percepit ab auctoribus suis Apostolorum Christi principibus, illibata fine tenus manet, secundum ipsius Domini nostri diuinam pollicitationem, qui Discipulorum suorum princeps in suis fatus est euangeliis: Petre (inquit) ecce Satanas expetiuit te vt cribraret sicut triticum. Ego autem pro te rogaui Petre, vt non deficiat fides tua: & tu conuersus confirma fratres tuos. Eadem Felix Papa ad Benignum, & Marcus ad Athanasium cæterosque Ag. p. Episcopos, & similia quibus præerat Eusebius Epistola supra citata, item Tarraconensis Ecclesia ad Beatum Hilarium Pontificem. Eodem pertinent reconciliationis formulæ, quas post schisma miserunt. Ioannes Constant. Patriarcha successor Achatii ætate Iustini imperator. ad Hormisdam Papam, & Eulalius Carthaginensis cum cæteris Africæ Episcopis ad Bonifacium Pontificem. Vsque adeo autem fides Romana semper fides Catholica est habita, vt & Gratianus imperator edictum fecerit, vt cuncti subditi eam fidem & religionem retinerent, quam vertex Apostolorum Petrus ac tum Damasus Romanus Episcopus custodiret. Edictum habes, & in Ecclesiastica historia & in cod. Iustinian. tit. de summa Trinit. Habes etiam conformem Patrum de hac re sententiam locis supra citatis. Argumentorum

verò

verò solutionem quæ ab aduersariis adferuntur in contrarium, & plura huc pertinentia, vide apud Albertum Pighium Ecclesiastica hierarchia lib. 4. Cardinalem Hosium in Antibrentio, & Melchiorem Canum. lib. 6. locorum Theologicorum.

92 Nam cum statutum sit omnibus nobis] Qui verba Cypriani contuleris cum verbis epist. 3. Fabiani Pontificis, non dubitabis, quin ad statutum illud hic alludat Cyprianus. Verba Fabiani sunt ista: Peregrina iudicia salua in omnibus Apostolica auctoritate, generali sanctione prohibemus: quia indignum est, ab externis vt iudicetur, qui prouinciales & à se electos debet habere iudices, nisi fuerit appellatum. Vnde oportet, si aliquis Episcoporum super certis accusetur criminibus, vt ab omnibus audiatur qui sunt in prouincia Episcopis, quia non oportet accusatum alicubi, quàm in suo foro audiri. Et paulo post: Quæ semper vbi causa agatur, vbi crimen admittetur. Quæ posteriora verba quid aliud sonant, quam quod hic dicit Cyprianus, vniuscuiusque causa illic audiatur vbi crimen est admissum. Reuocat igitur Cornelio in memoriam statutum sui prædecessoris, modeste petens, vt id ab illo obseruetur in causa Fortunati & complicum, vt nempe illic causa illorum agatur, vbi habere accusatores & testes sui criminis possint, vtpote quibus acerbissima & grauissima crimina à fratribus (vti loquitur) ingererentur. Et si enim quoddam iudicium de illis habitum esset quo excommunicati erunt illi, adhuc tamen noua quædam illis intentata fuisse, ex iam dictis verbis satis patet. Neque vero appellationis ab illis interiecta vlla fit mentio: & non aliud videntur illi egisse apud Cornelium quam nuntiasse Fortunatum Episcopum factum, & accusasse Cyprianum de criminibus quibusdam, falsas quasdam in comprobationem dictorum litteras secum adferentes. Quæ omnia procul abest vt infirment; quin potius confirmant Romani Pontificis potestatem.

93 Cùm Dominus doceat & dicat] Sic Cambr. cod. Manut. & Morelius, cæteri duntaxat: Dominus dicat.

94 Præstigia obtendebantur] Sic Ms. tres & vetus, ac cæteri plerique excusi. Camb. vero cod. Mor. & Gryphius: præstigiæ, vtrumque Latine dicitur.

95 Neque enim sic potamina] Sic Camb. cod. Manut. vero, cæteri Ms. & Morelius: puttamina, vt accipiatur pro putredinibus, sicut infra alicubi.

96 Afflictatione contaminet] Sic excusi & Ms. omnes, excepto Manut. & Cambr. cod. qui habent: afflictione, verum prior lectio magis placet, præsertim quum eadem voce vtatur. Cic. lib. 4. Tuscul. quæst.

97 O si posses] Præmittebantur hoc loco in vulgatis excusis hæc verba: Non attendas numerum illorum: Melior est enim vnus timens Deum, quàm mille filii impii, sicut loquutus est Dominus per Prophetam dicens. Fili ne iocunderis in filiis si multiplicentur tibi, cum non fuerit timor Dei in ipsis; verum desiderantur in Ms. omnibus. Quare etiam recte prætermissa sunt à Manut. præsertim quum nihil hoc loco ad institutum facere videantur.

98 Nec Ecclesia istic cuiquam clauditur] Ita ex varia lectione hunc locum restituimus, nam istic, desideratur in Ms. & cuiquam, nullis reperitur, pro quo vulgati excusi habent: istic aliqui.

99 Clausam state Ecclesiam Domini] Rursum hic error contigit ex edit. Rembold. qui omiserat vocem: clausam, quam habent omnes Ms. & vetus excusus.

100 Ac Domini altare remouentibus) Sic Ms. omnes, vetus excusus, Remboldus, Manut. & Morelius, excepto Cambr. qui habet vulgatam Erasmi lectionem: de Domini altari se remouentibus, vtraque lectio bona.

101 Si ij qui sacrificauerunt] Ita recte Manut. pro eo quod erat: mihi, rectè etiam ex Ms. cod. adiecit: rogari, desideratum prius.

102 Nec in facie nos deiiciunt) Sic Ms. March. Dun. Afflig. Bland. & Cauchij cod. pro quo Camb. & excusi omnes: in pace, mihi neutra satisfacit, quanquam illa Ms. magis arrideat.

103 Vt pectora operta delictorum tenebris pœnitentiæ) Sic Manut. Morelius verò: vt pectora a delictorum tenebris soluta pœnitentiæ; Ms. & excusi cæteri: vt peccatores à delictorum tenebris pœnitentiam, ad quam magis accedit Manut. atque adeo eius lectio placet.

104 Illorum flenda & lamentanda concisio est] Sic Ms. March. Dun. & Afflig. vetus excusus & Rembold. pro quo primus Erasmus & Camb. cod. conditio. Verum prior lectio magis placet: vt alludat ad illud Philip. 3. videte canes, videte malos operarios, videte concisionem.

105 Florentissimo illic clero tecum præsidenti] Valde facit hic locus ad confirmandam auctoritatem Cleri Romani, iam olim eandem quæ nunc est, de quo supra latius Epistola Cornelii ad Cyprianum de Confess. regressis.

106 Si quod illic contagium) Sic Ms. omnes; Manut. & Morelius antea erat: illi.

107 Declinet autem de cætero) Insignis locus quomodo vitandi hæretici, allegatis ad hæc scripturis compluribus, qualem habes etiam supra epist. 40.

108 Hæreticum hominem post vnam correptionem euita) Sic Ms. March. Afflig. Bland. Dun. & Cauchii, vetus quoque excusus & Manut. Cambr. vero Morelius & Erasmus adiiciunt: & secundam, verum quum Tertull. lib. de præscript. Hæret. non aliud legat, quam: post primam correptionem, puto priorem lectionem esse Cypriani. Sic enim etiam comment. Ambr. ascriptus. Videtur etiam ex Tertull, à sumpsisse illud: à semetipso damnatus, ad quod accedit vox Græca αὐτοκατάκριτος, & certè etiam D. Hieroni sic legit in comment. huius Epistola.

109 Peruersus, &c. portat perditionem & in labiis suis ignem condit] Sic Cambr. cod. & vetus cum cæteris excusis omnibus. Ms. verò 4 vlij, & Cauchij: portat peruersa, perditionis suæ ignem condens; videat lector, cui lectioni magis congruat textus Græcus.

110 Quod quanquam] Rectè sic Camb. cod. in cæteris desiderabatur: Quod, Pro: monitam, autem quod habent Ms. Manut. & Morel. vetus excusus cum cæteris habet: munitam, neutra lectio displicet.

AD THIBARITANOS, DE exhortatione Martyrij.

EPISTOLA LVI.

ARG. Iam instante secunda persecutione, immo ex parte cœpta; hortatur plebem Thibari-

tanam Cyprian. ad Martyrium, atque adeò ſatis conſtat eodem fere tempore cum duabus præcedentibus conſcriptam.

CYPRIANVS PLEBI THIBARI conſiſtenti, Salutem.

Lib. 4. Epiſt. 6.

OGITAVERAM quidem, fratres dilectiſſimi, atque in votis habebam, ſi rerum ratio ac temporis conditio permitteret: ſecundum quod frequenter deſideraſtis, ipſe ad vos venire, & quantulacunque medio critate exhortationis noſtræ præſens illic fraternitatem veſtram corroborare. Sed quoniam ſic rebus vrgentibus detinemur, vt longe iſtinc excurrere, & diu à plebe, cui de diuina indulgentia præſumus, abeſſe non detur facultas, has interim pro mead vos vicarias litteras miſi. Nam cum Domini inſtruentis dignatione inſtigemur ſæpius, & amplius & admoneamur; ad veſtram quoque conſcientiam admonitionis noſtræ ſollicitudinem perferre debemus. Scire enim debetis & pro certo credere ac tenere, preſſurę diem ſuper caput eſſe cœpiſſe, & occaſum ſæculi atque Antichriſti tempus appropinquaſſe; vt parati omnes ad prælium ſtemus: nec quidquam niſi gloriam vitæ æternæ, & coronam confeſſionis dominicæ cogitemus; nec putamus talia eſſe, quæ veniunt, qualia fuerunt illa quæ tranſierunt. Grauior nunc & ferocior pugna imminet, ad quam fide incorrupta, & virtute robuſta parare ſe debent milites Chriſti; conſiderantes iccirco ſe quotidie calicem ſanguinis Chriſti bibere, vt poſſint & ipſi propter Chriſtum ſanguinem fundere. Hoc eſt enim velle cum Chriſto inueniri, id quod Chriſtus & docuit, & fecit imitari: ſecundum Ioannem Apoſtolorum dicentem: Qui dicit ſe in Chriſto manere, debet quomodo ille ambulauit & ipſe ambulare. Item beatus Apoſtolus Paulus exhortatur & docet dicens: Sumus filij. Si autem filij Dei, & hæredes Dei, cohæredes autem Chriſti, ſi quidem compatiamur vt & commagnificemur. Quæ nunc omnia conſideranda ſunt nobis, vt nemo quidquam de ſæculo iam moriente deſideret, ſed ſequatur Chriſtum, qui & viuit in æternum, & viuificat ſeruos ſuos in fide ſui nominis conſtitutos. Venit enim tempus, fratres dilectiſſimi, quod iampridem Dominus noſter prænunciauit, & docuit aduenire, dicens: Veniet hora, vt omnis, qui vos occiderit, putet ſe obſequium Deo facere. Sed hæc facient, quoniam non cognouerunt patrem, neque me. Hæc autem locutus ſum vobis, vt cum venerit hora eorum, memores ſitis quia ego dixi vobis. Nec quiſquam miretur perſecutionibus nos aſſiduis fatigari, & preſſuris angentibus frequenter vrgeri quando hæc futura in nouiſſimis temporibus Dominus ante prædixerit, & militiam noſtram magiſterio & hortamento ſui ſermonis inſtruxerit: Petrus quoque Apoſtolus eius docuerit: ideo perſecutiones fieri, vt probemur, & vt dilectioni Dei, iuſtorum præcedentium exemplo, nos etiam morte & paſſionibus, copulemur: poſuit enim in Epiſtola ſua, dicens: Chariſſimi, nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem veſtram fit, nec excidatis tanquam nouum vobis contingat, ſed quotienſcunque communicatis Chriſti paſſionibus, per omnia gaudete, vt & in reuelatione facta claritatis eius gaudentes exultetis. Si improperatur vobis in nomine Chriſti, beati eſtis, quia maieſtatis & virtutis Domini nomen in vobis requieſcit. Quod quidem ſecundum illos blaſphematur, ſecundum nos autem honoratur. Docuerunt autem nos Apoſtoli ea quæ de præceptis dominicis & cœleſtibus mandatis ipſi quoque didicerunt, Domino ipſo ſcilicet corroborante nos, & dicente; Nemo eſt qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut ſorores, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat, ſepties tantum in iſto tempore, in ſæculo autem venturo vitam æternam. Et iterum: Beati, inquit, eritis, cùm odio vos habuerint homines, & ſeparauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini veſtro quaſi nequam, propter filium hominis; gaudete in illa die & exultate, ecce enim merces veſtra multa in cœlis. Gaudere nos & exultare voluit in perſecutionibus Dominus, quia quando perſecutiones fiunt, tunc dantur coronæ fidei, tunc probantur milites Dei, tunc Martyribus patent cœli. Neque enim ſic nomen militiæ dedimus, vt pacem tantummodo cogitare, & detrectare, & recuſare militiam debeamus quando in ipſa militia primus ambulauerit Dominus, humilitatis & tolerantiæ & paſſionis magiſter, vt quod fieri docuit, prior faceret, & quod pati hortatur, prior pro nobis ipſe pateretur. Si ante oculos, fratres dilectiſſimi, quod

Margin notes: 1. Ioan. 2. — Rom. 8. — Ioan. 16. — 1. Pet. 4. — Mar. 10. Luc. 18. — Luc. 6.

quod qui omne iudicium à patre solus accepit, & qui venturus est & iudicaturus, iam iudicij sui & cognitionis futuræ sententiam protulerit, prænuncians & contestans: confessurum se coram patre suo *Matt.10.* confitentes, & negaturum negantes. Si mortem possemus euadere, meritò mortem timeremus. Porrò autem cùm mortalem mori necesse sit, amplectamur occasionem de diuina promissione & dignatione venientem, & fungamur exitu mortis cum prælio immortalitatis; nec vereamur occidi, quos constet quando occidimur, coronari. Nec quisquam, fratres dilectissimi, cùm populum nostrũ fugari conspexerit metu persecutionis & spargi, conturbetur, quod collectam fraternitatem non videat, nec tractantes Episcopos audiat. Simul tunc omnes esse non possunt, 13 quibus occidere non licet, sed occidi necesse est. Vbicunque in illis diebus vnusquisque fratrum fuerit à grege interim necessitate temporis corpore non spiritu separatus, non moueatur ad fugæ illius horrorem, nec recedens & latens deserti loci solitudine terreatur. Solus non est, cui Christus in fuga comes est. Solus non est, qui templum Dei seruans, vbicumque fuerit, sine Deo non est. 14 Et si fugientem in solitudine ac montibus latro oppresserit, fera inuaserit, fames aut sitis aut frigus afflixerit, vel per maria præcipiti nauigatione properantem tempestas, ac procella submerserit. 15 Spectat militem suum Christus vbicumque pugnantem, & persecutionis causa pro nominis sui honore morienti præmium reddit, quod 16 daturum se in persecutione promisit. Nec minor est martyrij gloria, non publicè & inter multos periisse, cum pereundi causa sit propter Christum perire sufficit ad testimonium Martyrij sui, testis ille qui probat Martyres & coronat; 17 imitemur, *Gen.4.* fratres dilectissimi, Abel iustum, qui initiauit martyria dum propter iustitiam pri- *Gen.22.* mus occiditur. Imitemur Abraham Dei amicum, qui non est cunctatus vt filium victimam suis manibus offerret, dum Deo fide deuotionis obsequitur. Imitemur tres pueros, Ananiam, Azariam, & Misahelem; qui nec ætate territi, nec captiuitate fracti Iudæa deuicta & Hierosolymis captis, in ipso regno suo regem fidei virtute vicerunt, qui adorare statuam, quam *Dan.3.* Nabuchodonozor rex fecerat, iussi, & minis regis & flammis fortiores extiterunt, proclamantes & fidem suam per hæc verba testantes: Nabuchodonozor rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus cui nos seruimus potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis rex liberabit nos: 18 & si non, notum sit tibi quia diis tuis non seruimus, & imaginem auream quam statuisti, non adoramus. Credebant se illi secundùm fidem posse euadere, sed addiderunt; & si non, vt sciret rex illos propter Deum quem colebat & mori posse. Hoc est enim robur virtutis & fidei, credere & scire quòd Deus à morte præsente liberare possit, & tamen mortem non timere, nec cedere; vt 19 probari fortiùs fides possit. Erupit per os eorum Spiritus Sancti incorruptus & inuictus vigor, vt appareant vera esse, quæ in Euangelio suo 20 Dominus *Matt.10.* dixit: Cùm autem vos 21 apprehenderint, nolite cogitare quid loquamini, dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Dixit, quid loqui & respondere possimus, dari nobis in illa hora diuinitus & offerri, nec nos tunc esse qui loquimur, sed spiritum Dei patris; qui cùm à confitentibus non discedit, neq; diuiditur, ipse in nobis & loquitur, & coronatur. 22 Sic & Daniel cùm compelleretur adorare idolum Bel, quem tunc populus & rex colebat, in asserendum Dei sui honorem * plena fidei ** plena fide & libertate.* libertate prorupit, dicens: Nihil colo ego nisi Dominum Deum meum, qui condidit *Dan.14.* cœlum & terram. Quid in Machabæis beatorum Martyrum grauia tormenta, & *2.Mach.7.* multiformes septem fratrũ pœnæ, & confortans liberos suos mater in pœnis, & moriens ipsa quoque cum liberis? nonne magnæ virtutis & fidei documenta testantur; & nos ad martyrij triumphum suis passionibus adhortantur? Quid Prophetæ quos ad præscientiam futurorum Spiritus Sanctus animauit? Quid Apostoli quos Dominus elegit? Nonne qui iusti occiduntur *Matt.2.* propter iustitiam, mori nos quoque docuerunt? Christi natiuitas à Martyriis infantium statim cœpit, vt ob nomen eius à bimatu & infra qui fuerant, necarentur. Ætas necdum habilis ad pugnam, idonea extitit ad coronam; vt appareret innocentes esse, qui propter Christum necantur, infantia innocens ob nomen eius occisa est. Ostensum est neminem esse à periculo persecutionis immunem, quando & tales martyria fecerũt. 24 Quando ergo grauis causa sit hominis Christiani, seruum

pati nolle, cùm prior passus sit Dominus: & pro peccatis nostris nos pati nolle, cùm peccatum suum proprium non habens passus sit ille pro nobis? Filius Dei passus est, vt nos filios Dei faceret, & filius hominis pati non vult, vt esse Dei filius perseueret: Si odio sæculi laboramus, odium sæculi sustinuit prior Christus. Si contumelias in hoc mundo, si fugam, si tormenta toleramus, grauiora expertus est mundi factor, & Dominus, qui & admonet, dicens: Si sæculum, inquit, vos odit, mementote 15 quia me priorem vobis odit. Si de sæculo essetis, sæculum quod suum esset
Ioan.15. amaret. Sed quia de seculo non estis, & ego elegi vos de seculo, propterea odit vos seculum. Mementote sermonis quem dixi vobis, Non est seruus maior domino suo: Si me persecuti sunt, & vos persequentur. Dominus & Deus noster quidquid docuit, & fecit, vt discipulus excusatus esse non possit, qui discit & non facit? 16 Neque aliquis ex vobis, fratres dilectissimi, futuræ persecutionis metu, aut Antichristi imminentis aduentu sic terreatur, vt non Euangelicis exhortationibus & præceptis ac monitis cœlestibus ad omnia inueniatur armatus. Venit Antichristus, sed & superuenit Christus. Grassatur & sæuit inimicus, sed statim sequitur Dominus passiones nostras & vulnera vindicaturus. Irascitur aduersarius & minatur, sed est qui posit de eius manibus liberare. Ille metuẽdus
*iudiciũ. est, cuius *iram nemo poterit euadere, ipso præmonente & dicente: Ne timueri-
Matt.10. tis eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum qui potest 27 & corpus & animam occidere in gehẽnam. Et iterum:
Ioan.12. Qui amat animam suam, perdet illam; & qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam conseruabit illam. Et in
Apoc.14. Apocalypsi instruit & præmonet, dicens: Si quis adorat bestiam & imaginem eius, & accipit notam in fronte sua & in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum angelorum, & sub oculis agni, & fumus de tormentis eorum ascendet in secula seculorum, nec habebũt requiem die ac nocte, quicunque adorant bestiam & imaginem eius. Ad agonem sæcularem exercentur homines & parantur; & magnam gloriam computant honoris sui, si illis spectante populo, & imperatore præsente contigerit coronari. Ecce agon sublimis & magnus, & coronæ cele-

stis præmio gloriosus, vt spectet nos certantes Deus: & super eos quos filios facere dignatus est, oculos suos pandens certaminis nostri 28 spectaculo perfruitur. Præliantes nos & fidei congressione pugnantes spectat Deus, spectant angeli eius, spectat & Christus. Quanta est gloriæ dignitas, quanta felicitas præsente Deo congredi, & Christo iudice coronari? Armemur, fratres dilectissimi, viribus totis & paremur ad agonem mente incorrupta, fide integra, virtute deuota. Ad aciem quæ nobis indicitur, Dei castra procedant. Armentur integri, ne perdat integer quod Ephes.6.
nuper stetit. Armentur & lapsi, vt & lapsus recipiat quod amisit. Integros honor, lapsos dolor ad prelium prouocet. 29 Armat nos & preparat Apostolus dicens: Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus potestates & principes huius mundi harum tenebrarum, aduersus spiritus nequitiæ in cælestibus. 30 Propter quod induite tota arma Dei, vt possitis resistere in die nequissimo: vt cùm omnia perfeceritis, stetis accincti lumbos vestros in veritate, induti loricam iustitiæ, & calciati pedes in præparatione Euangelij pacis, assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia ignita iacula nequissimi extinguere, & galeam salutis, & gladium spiritus qui est sermo Dei. Hæc arma sumamus, his nos tutamentis spiritalibus & cælestibus muniamus, vt in die nequissimo resistere diaboli minis & repugnare possimus. Induamus loricam iustitiæ, vt contra inimici iacula munitum sit pectus & tutum. Calciati sint Euangelico magisterio & armati pedes; vt cùm serpens calcari à nobis & obteri cœperit, mordere & supplantare non possit. Portemus fortiter scutum fidei, quo protegente quidquid iaculatur inimicus, possit extingui. Accipiamus quoque ad tegumentum capitis galeam salutarem, vt muniantur aures, ne audiant edicta feralia: muniantur oculi, ne videant detestanda simulachra: 31 muniatur frons, vt signum Dei incolume seruetur: muniatur os, vt Dominum suum Christum victrix lingua fateatur. 32 Armemus & dexteram gladio spiritali, vt sacrificia funesta fortiter respuat, & eucharistiæ memor, quæ Domini corpus accepit, ipsum complectatur, postea à Domino sumptura præmium cælestium coronarum. O dies ille qualis & quantus adueniet, fratres dilectissimi, cùm cœperit populum suum Dominus recensere, & diuinæ

ulnæ cognitionis examine singulorum merita recognoscere, mittere in gehennam nocentes, & persecutores nostros flammæ pœnalis perpetuo ardore damnare, nobis vero mercedem fidei & deuotionis exoluere. Quæ erit gloria, & quanta lætitia, admitti, vt Deum videas; honorari, vt cum Christo Domino Deo tuo salutis ac lucis æternæ gaudiū capias? Abraham, & Isaac, & Iacob, & Patriarchas omnes, & Prophetas, & Apostolos, & Martyres salutare? cum iustis & Dei amicis in regno cœlorum datæ immortalitatis voluptate gaudere; sumere illic quod nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit; maiora enim nos accipere, quàm quod hic aut operamur, aut patimur, Apostolus

1.Cor.2. prædicat, dicens: Non sunt condignæ passiones huius temporis ad superuenturam

Rom.8. claritatem, quæ reuelabitur in nobis. Cùm reuelatio illa venerit, "cùm claritas super nos Dei fulserit, " tam beati erimus, & læti, dignatione Domini honorati; quàm rei remanebunt, & miseri, qui Dei desertores, aut contra Deum rebelles voluntatem fecerunt diaboli, vt eos necesse sit cum ipso simul extinguibili igne torqueri. Hæc, fratres dilectissimi, hæreant cordibus vestris. hæc diurna ac nocturna meditatio, ante oculos habere, & cogitatione semper ac sensibus voluere iniquorum supplicia, & præmia ac merita iustorum: quid negantibus Dominus comminetur ad pœnam, quid contra confitentibus promittat ad gloriam. Si hęc cogitantibus ac meditantibus * no-

** vobis.* bis superuenerit persecutionis dies, miles Christi, præceptis eius & monitis eruditus, non expauescit ad pugnam, sed paratus est ad coronam. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN
Epistolam LVI.

1 PLEBI THIBARI consistenti] *Quum soleat ad maiores ciuitates scribens tum Clero tum plebi Epistolam inscribere, mirum est quòd soli plebi hanc Epistolam scribat, præsertim quum inter Episcopos Africæ Vincentii Thibaritani fiat mentio.*

2 & quantulacunque mediocritate exhortationis nostræ præ'ens] *Sic Vetus excusus, Remboldus & Morelius. Ms. vero Colon. & Afflig.* quantulumcumque mediocritas nostra præualeret, *vtraque lectio bona. Porrò ex Ms. Cambr. & Afflig. recens adiecimus:* vestram.

3 Amplius & admoneamur] *Etiam hic ex illis adiecimus vocem:* amplius.

4 Antichristi tempus appropinquasse] *Sic excusi & Ms. Colon. Ms. vero cæteri:* appropinquare, *sed prius malo, ob id quod præcedit:* cœpisse, *Antichristum autem vocat tyrannum persecutorem more scripturæ, quæ Antichristos vocat præcursores Antichristi.*

5 Considerantes iccirco se quotidie calicem sanguinis bibere] *Supra eadem pene verba habes Epistola 54. satis igitur manifestum sit ex vtroque hoc loco, tum eodem tempore vtramque conscriptam, tum communicasse plerumque plebem sub vtraque specie tempore Cypriani; & causa videtur fuisse, vt per sumptionem sanguinis magis animaretur, ad sanguinis effusionem pro Christo.*

6 De sæculo iam moriente] *Sic vulgati typi omnes, Ms. colon. & Afflig. ad marginem. Idem tamen & Cambr. legunt:* moriturus, *verum prius placet, ob antithesin illam:* sed sequatur Christum qui viuit in æternum.

7 Veniet hora] *Sic Cambr. cod. & excusi omnes, Afflig. vero:* venit, *certe vox Græca* ἔρχεται *ambigua est ad vtrumque. Porro obsequium substituimus ex vtroque Ms. cod. pro eo quod erat:* officium.

8 Nolite mirari ardorem accidentem vobis, &c] *Neque Cypr. neque interpres Pauli commode vertérunt Græcam vocem:* ξενίζεσθαι, *neque est vocabulum Latinum quod correspondeat; Galli dicerent:* ne trouuez estrange, ξένον *enim, rem peregrinam & extraneam significat. Illud autem.* nec excidatis, *(quod videtur accipere aut ea significatione qua alibi dixit Apostolus: siue excidimus Deo, aut pro obstupescere) & illud;* per omnia, *plus habet Cyprianus, quàm vel Græci vel Latini cod. Deinde mirum est, quomodo legat:* maiestatis & virtutis Dei nomen; *nisi forte legerit:* ὄνομα *pro eo quod Græce hodie legitur:* πνεῦμα, *id est spiritus, habet etiam verba illa quæ sunt in Græcis hodie Exemplaribus.* Quod quidem secundum illos blasphematur, secundum autem nos honoratur; *lege è contrario:* virtutis; *quod desideratur in Græcis, habetur autem in Latinis. Quare rectè adnotauit in suis noui testamenti Castig. Nicolaus Zegerus, exemplaria videri hic semper variasse. Quod vsque adeo verum est, vt aliam longe etiam lectionem habeat Tertull. in Scorpiaco contra Gnosticos, hanc nempe: Dilecti ne expauescatis vstionem quæ agitur in vobis in tentationem, quasi noua accidat vobis, etenim secundum quod communicatis passionibus Christi, gaudete, vt & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis epulantes. Si dedecoramini in nomine Christi, beati estis, quoniam gloria & Dei spiritus requiescet in vobis; dum ne quis vestrum patiatur, vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut alieni speculator.*

9 Nemo est qui relinquat domum, &c. aut fratres; aut sorores] *Illud:* aut sorores, *legit cum excusis Erasmicis omnibus Afflig. cod. quare denuo in locum suum reposuimus, & si omissum à Manutio. Nam, quod etiam alibi adnotauimus, pro more habet Cyprianus, vt diuersorum Euangelistarum verba velut vnius recitet: Citat itaque hunc locum potissimum ex Marco, partim etiam ex Luca. Porro malim quidem cum Græcis legi:* centies, *pro eo quod est:* septies; *sed quum hoc legant hic etiam Ms. tres & alibi vbique Ms. omnes; non ausus sum immutare.*

10 & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro] *Adnotatu digna hæc lectio*

tum excusorum tum Ms. codicum, vtpote quæ non discrepet à Græcis aut Latinis exemplaribus, nisi transpositione verborum; neque enim est aliud: maledicere, *quam,* exprobrare, *neque:* expellere, *quam:* eiicere: *& certe apertior mihi videtur phrasis, exprobrare nomen cuiusquam sine maledicere nomini cuiquam, quam eiicere nomen.*

11 & quod pati hortatur] *Magis placet hæc Ms. & excus. vulgatorum lectio, quam illa Remboldi,* Manut. *& Morelii:* qui, *vetus autem excusus legit:* quæ, *non male.*

12 merito mortem timeremus] *Hæc ex* Ms. *nos iam primum, pro eo quod erat:* mori.

13 quibus occidere non licet, sed occidi necesse est] *Similis est locus Epistola sequen. vbi quod sibi velit latius. Hoc hic tantum dicimus, non licuisse plebi occidere, vtpote cum soli hoc liceat legitimo magistratui; atque adeo fugiendum illi potius suadet tum hic tum lib. de lapsis Cyprianus.*

14 Et si fugientem in solitudine, &c.] *Vel hinc patet non dubitasse de salute illum Cyprianum, qui profugiens in solitudine, aut à latronibus ferisve occisus aut fame & siti mortuus, vel in mari tempestate submersus fuerit, etiamsi sine viatico, sine absolutione Presbyteri hinc decederet, quod quod* Martyribus *aquet. Loquebantur igitur Episcopi Africani, epistola 54. non de omnibus qui forte post baptismum peccassent, sed de iis tantum qui grauiora crimina commiserant & quibus indici solet publica pœnitentia. Verum de hac re ibi latius.*

15 Spectat militem suum Christus] *Sic recte ante me hunc locum castigarat Costerius, nam correspondent Ms. cod. Legebatur prius:* expectat.

16 daturum se in persecutione] *Ita Ms. Afflig. & Camb. cod. plerique etiam excusi ad marginem. placet igitur magis hæc lectio, quam aut vulgata:* correctione, *aut* Manut. *&* Morel. resurrectione. *Nam si sic legatur, contradicet sibi ipsi Cyprianus qui hic dicat, daturum demum in resurrectione præmium* Martyrii *Deum, quod prius & alibi frequentissime statim datum iri dixit.*

17 imitemur, fratres dilectissimi, Abel iustum] *Quum prius eos animauerit spe præmiorum & beatitudinis à Christo promissa iis qui martyrium pro illo subirent, nunc exemplo Abel, Abraha, trium puerorum, Danielis,* Machabæorum*, Prophetarum, Apostolorum,* Martyrum*, Innocentium, & Christi, ad Martyrium illos hortatur.*

18 & si non, notum sit tibi]. Remboldus *parenthesi hæc verba includens, legit:* etsi, *plane textum obscurant; recte igitur vet. excus. &* Ms. *hoc pacto distinxerunt* Manut. *&* Morel. *Clarius autem habet noster interpres. Quod si nolueris, magis etiam placet lectio Manusc.* adoramus, *quam vulgata:* adorabimus; *quia præmittitur:* colimus, *præsertim cum alibi sic legat Cyprianus.*

19 Probari fortius] Sic Manut. *& Ms. Cæteri:* potius, *prius male.*

20 Dominus dixit: Cum autem]. *Hanc veram esse lectionem colligere est ex Afflig. codic. vulgata autem:* edixit dicens: cum, *videtur orta ex varietate lectionum. Quum enim alii haberent:* dicit, *(quomodo Cambr.) & fortassis in margine, vtrumque irrepsit in textum:* dixit dicens, *ne autem superflua foret repetitio, aliquis adiecit,* e, *& legit:* edixit, *Certe nusquam alibi sic loquitur Cyprianus.*

21 apprehenderint] *Quum supra epistola 9. & alibi iuxta Græcum & Latinum* Matt. *legat:* tradiderint, *mirum est quod hic:* apprehenderint, *legant tum excus. tum* Ms. *cod.*

22 Sic & Daniel] *Hanc eandem historiam Belis habes citatam in lib. de orat. Dominica. vbi de illius auctoritate Canonica.*

23 Nonne qui iusti occiduntur] Ex Ms. *cod. sic recte hunc locum restituimus, vt referatur tum ad Prophetas tum ad Apostolos. Quod autem antea erat:* cum, *ita sensum obscurabat, vt videretur de aliis loqui quam prædictis. Porro de Apostolorum martyriis nemo est qui dubitet.* In*ter* Prophetas *autem non omnes quidem sunt* Martyrium *passi (vti ex Epiph. de vita & obitu Prophetarum constat) sed duntaxat, Isaias sub Manasse* Rege *serra in duas partes sectus. Hieremias apud Taphnas in Ægypto obrutus lapidibus. Ezech. occisus à duce populi Israelitici in Chaldæa, dum eum de* Idololatria *reprehenderet. Amos fuste occisus à filio Amasiæ sacerdotis Bethel.* Micheas *præcipitatus à Ioram filio Achab, & Ioannes Baptista capite plexus iussu Herodis in carcere.*

24 quam ergo grauis causa] *Ita primus hunc locum castigauit* Costerius*, pro eo quod erat:* vero, *Consentiunt Ms. cod. iuxta autem cod.* Ms. *fidem, quum superflue bis repeteretur, priori loco vocem:* ille, *subtrauimus.*

25 quia me priorem vobis odit] *Hanc lectionem* Camb. *cod. malui sequi, eo quod indifferens sit ad vtrumque sensum qui ex* Græco *textu hauriri potest, vbi est* ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν *quod verti potest, aut,* priusquam vos, *ad quod accedit vulgata huius loci lectio; aut:* me primo, *vel* priorem vestrum, *quomodo hic legit. Afflig. cod. Ex vtroque etiam* Ms. *substituere licebat:* odiuit; *sed:* odit, *quod esset elegantius immutare nolui.* Manut. *legit* odiit, *tum hic tum alibi. Porrò pro eo quod erat:* sermones, Ms. *habent:* verbi, *sed perinde est, vtrum legatur.*

26 Neque aliquis ex vobis, &c.] *Quum prius & præmiis & exemplis eos ad Martyrium sit exhortatus, nunc ne timore succumbant armat ad prælium, sub finem denuò magnitudine præmiorum animos accendens.*

27 & corpus & animum occidere] *Expressit ad verbum quod Græce est* ἀπολέσαι.

28 Spectaculo perfruitur] *Sic* Ms. *cod. excusi vero perfruatur, neutri male. Ita & paulopost, vbi excusi habent:* præside, *legunt illi:* præsente, *Pro eo etiam quod excusi vulgati &* Ms. *habent:* ne, *vetus excusus & Remboldus legunt:* nec.

29 Armat nos & præparat Apostolus dicens] *Ita* Ms. *& excus. recentiores; Manutius verò,* Rem*boldus & vetus excusus:* Armari autem & parari nos, Beatus Apostolus docet dicens, *prior lectio placet magis.*

30 Propter quod induite vos tota arma Dei] *Hoc pacto vetus & cæteri excusi;* Manuscripti *&* Ma*nut. omittunt:* tota, *sed prior lectio magis placet, per illam enim exprimitur clarius quod Græce est* πανοπλίαν *præsertim quum & D. Hieron. dicat vertendum hic fuisse:* Vniuersa arma.

31 Muniatur frons, vt signum Dei incolume seruetur] *Alludit haud dubie ad signum crucis quod in baptismo frontibus infigitur, præsertim quum alicubi dicat: signaculo dominico consummari qui in Ecclesia baptizantur. Eiusdem ritus meminit etiam. Basil. lib. de*

spiritu

Spiritu sancto & Tertul. lib. de resurrectione carnis. Chrysost. lib. contra gentiles, Cyrillus Hierosol. Catech. 4. & Hieronym. in Epistola ad Heliodorum. Quod cur in fronte fiat qua sedes est verecundia ex August. rationem reddit Micrologus *noster cap. 9. vt eliminata omni verecundia, non erubescamus* Euangelium *Christi. Non solum autem in baptismo, sed ad omnem progreßum, ad omnem aditum & exitum, ad vestitum, ad lauacra, ad mensas, ad lumina & ad cubilia, frontem signare cruce solitos veteres Christianos, locuples testis est Tertull. lib. de coro. milit. ad quem locum etiam alludit. D. Hieronym. Epistola ad Eustoch. de custod. virgin. Plura vide apud* Iustinum *Mart. Apol. ad Anton. Pium & Reuerendiss. Ruremundensem Episcopum Dn. Guilielmum* Lindanum *in sua Panoplia.*

32 Armemus & dexteram, &c. quæ Domini corpus accepit, &c.] *Alludit ad veterem alterum Ecclesiæ ritum, quo sumebatur in manu Eucharistia, de quo latius lib. de lapsis: Confirmat etiam veritatem corporis Christi in* Eucharistia, *& merita bonorum operum. Castigauimus autem hunc locum partim ex* Manuscriptis *partim ex veteri excuso, ad quem proximè quidem accedebat* Manutius, *sed omiserat vocem:* postea. *& reposuerat:* accipit, *quum rectiùs legatur*, accepit.

33 Abraham & Isaac & Iacob, &c. & Martyres salutate] *Insinuat futuram mutuam notitiam in vita futura, sed latius hac de re lib. de mortalitate.*

34 cum claritas Dei super nos fulserit] *Sic rectè* Manut. *&* Morel. *ex* Ms. *cod. pro eo quod erat:* charitas.

35 tam beati erimus, &c. quam remanebunt] *Eleganter sic quoque castigauit* Manutius *hunc locum, antea corruptiss. cui consentiunt Colon. & Afflighien. cod. Cambron. vero vtrobique legit:* quam, *etiam non male.*

AD CORNELIVM IN EXILIO DE EIUS CONFESSIONE.

EPISTOLA LVII.

ARG. *Laudat Cyprianus in Cornelio & Plebe eius Confeßionem nominis Christi ad exilium vsque, hortaturque ad constantiam, & mutuas pro inuicem orationes, tum ob instantem certaminis diem in hac vita; tum post obitum. Meminit autem huius Epistolæ Damasus in vita Cornelij, vtpote propter quam calumnia facta, occasionem necis sumpserit Tyrannus. Atque adeo quum sub finem vitæ Cornelii scripta sit, rectè primo, sed postremo loco inter Cypriani ad illum Epistolas collocasse me æquus lector iudicabit.*

CYPRIANVS CORNELIO fratri, Salutem.

Lib. 1. Epist. 1. COGNOVIMVS, frater charissime, fidei, ac virtutis vestræ testimonia gloriosa, & confessionis vestræ honorem sic exultanter accepimus; vt in meritis ac laudibus vestris nos quoque participes & socios computemus. Nam cùm nobis & Ecclesia vna sit & mens iuncta, & indiuidua concordia, quis non sacerdos in consacerdotis sui laudibus, tanquam in suis propriis gratuletur? aut quæ fraternitas non in fratrum gaudio vbique lætetur? Exprimi satis non potest, quanta istic exultatio fuerit, & quanta lætitia; cùm de vobis prospera & fortia comperissemus: ducem te illic confessionis fratribus extitisse, sed & confessionem ducis de fratrum confessione creuisse; vt dum præcedis ad gloriam, multos feceris gloriæ comites, & confessorem populum suaseris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri: vt non inueniamus quid prius prædicare in vobis debeamus, vtrum tuam promptam & stabilem fidem, an inseparabilem fratrum charitatem. Virtus illic Episcopi præcedentis publicè comprobata est, adunatio sequentis fraternitatis ostensa est. Dum apud vos vnus animus & vna vox est, Ecclesia omnis Romana confessa est. 2 Claruit, fratres charissimi, fides, quam de vobis beatus Apostolus prædicauit. Hanc laudem virtutis, & roboris firmitatem iam tunc in spiritu præuidebat, & præconio futurorum merita vestra contestans, dum parentes laudat, 3 filios prouocabat. Dum sic vnanimes, dum fortes estis, magna cæteris fratribus vnanimitatis & fortitudinis exempla tribuistis. Docuistis granditer Deum timere, Christo firmiter adhærere; plebem sacerdotibus in periculo iungi; in persecutione fratres à fratribus non separari; concordiam simul iunctam vinci omninò non posse; 4 quicquid simul petitur à cunctis, Deum pacis pacificis exhibere. Prosilierat aduersatius terrore violento Christi castra turbare: sed quo impetu venerat, eodem impetu pulsus est; & quantum formidinis & terroris attulit, tantum fortitudinis inuenit & roboris. Supplantare se iterum posse crediderat Dei seruos: & velut tyrones, & rudes, quasi minus paratos, & minus cautos, solito suo more concutere. Vnum primo aggressus, vt lupus ouem secernere à grege, vt accipiter columbam ab agmine volantium separare tentauerat: nam cui non est aduersus omnes satis virium, circumuenire quærit solitudinem singulorum. Sed retusus adunati exercitus fide pariter & vigore, intel- Rom. 1.

lexit milites Christi vigilare iam sobrios, & armatos ad prælium stare; vinci non posse, mori posse; & hoc ipso inuictos esse, quia mori non timent, nec repugnare contra impugnantes, 5 cùm occidere innocentibus nec nocentem liceat; sed promptè & animas & sanguinem tradere; vt cùm tanta in sæculo malitia & sæuitia grassetur, à malis & sæuis velociùs recedatur. Quale illud fuit sub oculis Dei spectaculum gloriosum? quale in conspectu Christi, Ecclesiæ suæ gaudium; ad pugnam, quam tentauerat hostis inferre, non singulos milites, sed tota simul castra prodisse? omnes enim constat venturos fuisse, si audire potuissent, quando occurrerit properanter, & venerit quisquis audiuit. Quot illic lapsi, gloriosa confessione sunt restituti? Steterunt fortes, & ipso dolore pœnitentiæ facti ad prælium fortiores: 7 vt appareat nuper subitatos esse, & nouæ atque insuetæ rei pauore trepidasse: rediisse ad se postmodum, fidem veram, & vires suas de Dei timore collectas, ad omnem patientiam constanter & firmiter roborasse, nec iam stare ad criminis veniam, sed ad passionis coronam. 8 Quid ad hæc Nouatianus, frater charissime? vtrumne iam deponit errorem? an verò (qui dementium mos est) ipsis bonis & prosperis nostris plus adactus est ad furorem? & quo magis ac magis dilectionis ac fidei crescit hic gloria, illic dissensionis & zeli recrudescit insania: nec vulnus suũ miser curat, sed adhuc grauius & se, & suos vulnerat? in perniciẽ fratrum lingua sua perstrepens, & fastidiæ venenatę iacula contorquens, magis durus sæcularis philosophię prauitate, 9 quam Philosophiæ dominicæ lenitate pacificus: desertor Ecclesiæ, misericordiæ hostis, 10 interfector pœnitentię, doctor superbiæ, veritatis corruptor. 11 perditor charitatis? Agnoscit ne iam qui sit sacerdos Dei? quæ sit Ecclesia & domus Christi? qui sint Dei serui, quos diabolus infestet? qui sint Christiani, quos Antichristus impugnet? Neque enim quærit illos, quos iam subegit, aut gestit euertere, quos iam suos fecit. Inimicus & hostis Ecclesiæ quos alienauit ab Ecclesia & foras duxit, vt captiuos & vinctos contemnit, & pręterit: eos pergit lacessere, in quibus Christum cernit habitare. Quanquam & si aliquis ex talibus fuerit apprehensus, non est quod sibi quasi in 12 confessione nominis blandiatur, cùm constet si occisi eiusmodi extra Ecclesiam fuerint, fidei coronam non esse, sed pœnam potius esse perfidię, nec in domo Dei inter vnanimes habitaturos esse, quos videmus de pacifica & diuina domo, furore discordię, recessisse. Hortamur planè quantum possumus, frater charissime, pro charitate mutua, qua nobis inuicem cohæremus, vt (quoniam prouidentia Domini monentis instruimur, & diuinæ misericordiæ consiliis salubribus admonemur, appropinquare iam certaminis & agonis nostri diem) 13 ieiuniis, vigiliis, orationibus insistere cum omni plebe non desinamus. Incumbamus gemitibus assiduis, & deprecationibus crebris: hæc sunt enim nobis arma cœlestia, quæ stare & perseuerare fortiter faciunt, hęc sunt munimenta spiritalia, & tela diuina, quæ protegunt: memores nostri inuicem simus, concordes atque vnanimes, vtrobique pro nobis semper oremus, pressuras & angustias mutua charitate releuemus. 14 & si quis istinc nostrûm prior diuinę dignationis celeritate pręcesserit, perseueret apud Dominũ nostra dilectio, pro fratribus & sororibus nostris apud misericordiam patris non cesset oratio. Opto te, frater charissime, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LVII.

1 de fratrum confessione creuisse] *Ita rectè Cambr. cod. & Manut. pro eo quod cæteri Ms. & excusi:* consensione.

2 claruit, fratres charissimi] *Sic Ms. & excusi omnes, quare non placet quod reposuit solus Manut.* frater chariss. *Est enim prosopopœia ad Romanos Confessores omnes, quos à fide commendat.*

3 filios prouocabat] *Hoc pacto Afflig. Dun. Mar. Blanc. Cambr. cod.* Ms. *excusi verò:* prouocat, *minus rectè. Patres autem vocat Romanos quos commendabat Apostolus; filios eorum posteros.*

4 quicquid simul petitur à cunctis] *Vnanimis orationis quam sit efficax, hinc probatur, de qua latius lib. de orat. Dominica.*

5 cùm occidere innocentibus nec nocentem liceat] *Similis fuit locus epistola praeced. Neque verò mirum cuiquam videri debet, Cyprianum in ea fuisse sententia, vt potius fugiendum esse iudicaret Christianis, quam vt se tuerentur contra principis persecutoris impetum, quum apud illos nullus esset legitimus magistratus, cui soli permissus est gladius; atque adeo patientia opus foret & soli Deo committenda vindicta: Quod satis insinuat Tom. 2. contra Demetrianum, cùm hanc patientiæ causam reddit; quia (inquit) patientes facit de secutura vltione securitas, quia certi sunt & fidentes, quod inultum non remanebit quodcunque patiuntur, præsertim cùm scriptum sit: mihi vindictam & ego retribuam.*

sed tota simul castra prodisse] *Sic Afflig. & alii tres, Gauchii quoque M. cod. veteres excusi & Rembolduſ,*

boldus, quare loco semouimus: femel, *quod solus habebat cum excusis Camb. cod. Ex Ms. autem recte Manut.* illic, *pro eo quod erat:* illi.

7 vt appareat nuper subitatos esse] *habet quidem Camb. cod.* dubitasse; *verum cum cæteri Ms. & excusi omnes legant:* subitatus esse, *nolui temere quid immutare; præsertim quum velut explicans quod dicit subiungat:* & nouæ atque insolitæ rei pauore trepidasse. *Noua igitur vox est, subitatus esse, pro subito oppressos esse; vt sit id quod vnica voce Teuthonica efferimus* verasschen: *Vtitur eadem voce bis terve Pontius in vita Cypr. Similiter Latinus interpres vertis alicubi:* à subitatione insperatæ salutis.

8 Quid ad hæc Nouatianus, frater charissime] *Insultat Nouatiano, quasi dicat, frustra illum calumnias spargere de tali viro, qui tam constanter Christum confessus sit. Porro illud;* charissime, *habent Ms. & excusi omnes, præterquam Erasmi cod. qui nescio qua de causa vbique fere eam vocem sustulit.*

9 quam Philosophiæ dominicæ leuitate] *Ita constanter Ms. & excusi omnes, præter Manut. & Morelium, qui reposuerunt:* sophiæ; *quantum arbitror ad vitandam,* κακοφωνίαν.

10 interfectot pœnitentiæ] *Intellectum huius habes supra Epistola ad Anton.*

11 perditor charitatis] *Quum sic legant vetus excusum March. Dan. & Cauchus Manusc. cod. & etiam Remboldus; videtur mihi hæc verior lectio, quam illa Afflig. & excusorum recentiorum cod.* proditor; *præsertim quum priori voce vtatur etiam Cic. in Pison. & Orat. pro Plancio.*

12 confessione nominis] *Quid sit nominis confessio, item de pseudomartyribus hæreticis supra dicta Epistola ad Anton. abunde diximus.*

13 ieiuniis, vigilijs, orationibus] *De tribus his Christiani hominis exercitiis, quæ nostra ætatis suggillare non verentur Aristarchi, latiorse campus offert lib. de opere & Eleemosynis.*

14 Et si quis hinc nostrum prior, &c.] *Patet ex hoc loco Cyprianum sensisse & credidisse. Sanctos etiam defunctos pro viuis orare, quod ipsum, sed paulo obscurius indicat tom. 2. l. de mortalit. enim dicit de futura vita agens: Frequens nos illic turba desiderat, iam de sua immortalitate secura, & adhuc de nostra incolumitate sollicita. Similia habent Cornelius Papa Epistola Decret. 2. Origenes Hom. 3. in Cantica & 3. in Gen. D. Potamiena apud Eusebium lib. 6. Hist. Eccles. cap. 5. & his vetustior D. Petrus Anacletus Petri discipulus Epistola Decret. 3. Imo ipse D. Petrus tum verbis citatis à D. Clemente Epistola ad Iac. fratrem Domini, tum Epistola sua Canonica 1. cap. (iuxta expositionem Græcorum quorundam narrante Oecumenio) cum dicit: Dabo autem operam & frequenter, habere vos post obitum meum vt horum memoriam faciatis. Satis enim ex hoc ipso loco colligitur, iam tum inuocationem quoque Sanctorum in vsu fuisse, imo infra. Tom. 2. lib. Disc. & hab. Virg. preces sanctarum virginum post hanc vitam implorat, dicens: Durate fortiter, spiritaliter pergite, peruenite feliciter, tantum tunc mementote nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari. Quod de honore post hanc vitam intelligi, satis indicant praced. verba: maiore & meliore parte præcedisis, & illud: peruenite feliciter. Quare calumniari perspicuum est illos, qui ante diui Greg. ætatem illam vsitatam in Ecclesia negant, præsertim quum eam repertre sit etiam apud Syn. 7. Can. 7. & sextam in fine; Victo. Afric. 3. de persec. Vandal. D. Fulgentium ser. de laud. Mariæ in partu saluat. Petrum Chrysologum hom. 7. Teod. de Græc. affect. lib. 8. Leonem magnum ser. 2. & 6. de iein. & Octauis Apostolorum; Cæsarium in hom. in Litaniis, D. August. lib. 7. de bapti. cap. 1. serm. de natali Cypriani serm. 27. de verbis Apostoli, lib. 22. de ciuitate Dei cap. 8. & alibi frequenter, Virgil. Trident. in vita Diui Sisinnii Paulinum de sancto Claro ad Seuerum, in Paneg. pueri Celsi, & Car. de sancto Felice, Hieronym. de Laudibus Paulæ & in vita Hylarionis, Prud. frequentiss. Ambros. lib. 1. de viduis & orat. funeb. Satyri fratris. Gregor. Nazianz. hom. in Basil. & Cyprian. Basil. serm. de 40. Martyr. & in Mammetem martyrem, Chrysost. in Missa hom. 49. Genes. 5. in Matth. 1. in Epistolam ad Philipens. & 66. ad populum Antiochen. Nectarium in Theodo. Martyrem, & Ephrem serm. de martyr. Imo & ante annum 300. (quantumuis id neget Monhemius) vsitata fuit illa ab Hylario in Psalm. 24. Athanas. orat. de virg. deipara. Diuo Antonio Epistola ad Arsenoitas, virgine Iustina apud Nazian. orat. in Cyprian. Auctore lib. de card. operibus Christi serm. de Epiphan. infra Tom. 3. Diuo Stephano Papa Epistola 2. Cyprian. verb. supra cit. Origen. in vltimum cap. lib. Iob. & in lamento; & D. Irenæo lib. 5. contra hæret. vbi Mariam virginem Euæ virginis dicit aduocatam. quemodo & Ephrem Syrus ille iam dictus: esto (inquit in Threno Mariam alloquens) nostra conciliatrix & aduocata in hora iudicii; libera nos à futuro igne & tenebris, tu namque es spes apud Deum Christianorum. Quæ verba notata digna, ob illos qui calumniantur Canticum illud Ecclesiæ in laudem D. virgi. Salue, Regina misericordia, &c. Neque vero Mariam duntaxat, sed & alios sanctos appellare solent veteres, modo aduocatos (sicut D. Maximus in Nazar. & Celsum) modo Patronos (vti Ambr. lib. 10. in Luc. cap. 21. D. Aug. de cura pro mort. cap. 4. Prudentius Hymn. 1. & 2.* περὶ στεφάνων; *Paulinus Paneg. 3. in Felicem, & Epistola 13. ad Seuerum, & Anton. Episcopus Epistola ad Arcad. imperat.) modo protectores (velut Chrys. hom 66. ad pop. Antioch.) modo etiam mediatores, quemadmodum Cyrillus lib. 12. Thesau. cap. 10. & Bern. serm. vlt. de Assumpt. D. Virg. Quæ omnes appellationes inire confirmant ritum inuocationis supradictum: Quin qui altius adhuc petendum censeat, reperiet hæc verba apud D. Iacobum in sua Liturg. quam Syn. 6. pro tali agnoscit can. 32. Commemorationem agamus sanctissimæ, immaculatæ, gloriosissimæ, benedictæ, dominæ nostræ, matris Dei & semper virginis Mariæ, ac omnium sanctorum & iustorum, vt precibus atque intercessionibus eorum omnes misericordiam consequamur. Quid enim quæso aliud est, Sanctorum commemorationem agere, vt eorum intercessionibus misericordiam consequamur; quàm sanctos inuocare, vt pro nobis intercedant ad misericordiam consequendam?*

AD LVCIVM PAPAM Romanum reuersum ab exilio.

EPISTOLA LVIII.

ARG. *Gratulatur Lucio Cyprianus cum collegis de reditu ab exilio, docens dilatam martyrii gloriam non minuere. Deinde indicans di-*

fraternitati præbet exemplum virtutis & fidei, præsentibus debet fratribus immolari. Optamus te, frater charissime, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LVIII.

1 Et nuper quidem, &c.] *Epistola prior ad Lucium, cuius meminit, desideratur.*

2 confessorem pariter & sacerdotem] *Confirmas hoc Damasi sententiam, qui dicit statim ab ordinatione missum Lucium Papam in exilium.*

3 In Confessoribus Christi dilata martyria] *Similem locum habes supra Epistola ix. & ad Tybaritanos. Confirmatur autem etiam hinc distinctio nostra, quam ibidem habes inter Martyres & Confessores.*

4 repentina persequutio] *Eo quod repentinam vocat persequutionem qua passus est Cornelius, confirmatur quod supra diximus, passum illum sub Gallo & Volusiano; vt pote quos constet non toto anno imperium tenuisse, & quibus mortuis persequutio cessauit ad aliquantum temporis. Rursus autem Episcopum vnum Papam Romanum nuncupat.*

5 ad confundendos hæreticos] *Nouatianos intelligit. Epistola enim praecd. mentionem de illis iniiciens, iisdem verbis vtitur.*

6 De aduentus vestri gaudio cognoscere illic] *Hanc distinctionem habeo ex Ms. Afflig. & Camb. codicibus & vetere excuso; Remboldi praua distinctio textum plane obscurauerat.*

7 fide obsequia charitatis expromimus] *Sic Manuscr. Manut. & Morelius, pro eo quod erat;* exprimimus.

8 Nam victima quæ fraternitati præbet exemplum] *Quod hic laudat & futurum prædicit, nempe sacerdotem martyrium pati coram sua fraternitate, vsque adeò imitatus est Cypr. (vti patet in Epist. vltima) vt delituerit ad tempus ne apud Vticam sed potius Carthagini pateretur.*

EPISTOLÆ MISCELLANÆ in pace Ecclesiæ varijs temporibus conscriptæ.

AD FIDVM DE INFANTIbus baptizandis.

EPISTOLA LIX.

ARG. *Huius Epistolæ præcipuum paucis indicat D. Augustinus Epistola xxviij. ad Hieronymum: Beatus Cyprianus (inquit) non aliquod decretum condens nouum, sed Ecclesiæ fidem firmissimam seruans, ad corrigendum eos, qui putabant ante octauum diem natiuitatis non esse paruulum baptizandum: mox natum ritè baptizari posse, cum suis quibusdam coëpiscopis censuit. Obiter tamen sub principium pacem Victori cuidam, quamuis contra Decreta Synodorum de lapsis datam, non reuocat, sed Therapio Episcopo ne deinceps id faciat interdicit. E quo loco satis constat scriptam hanc Epistolam post vtramque Synodum de Lapsis (quarum supra mentio Epistola lxij.) verum an paulò post, an longo post tempore incertum est; in pace tamen scriptam contextus indicat.*

CYPRIANVS ET CÆTERI collegæ qui in concilio affuerant numero lxvi. [1] Fido fratri salutem.

EGIMVS litteras tuas, frater charissime, quibus significasti [a] de Victore quodam Presbytero, quod ei, antequam pœnitentiam plenam egisset, & Domino Deo, in quem deliquerat, satisfecisset, temerè Therapius collega noster immaturo tempore & præpropera festinatione pacem dederit. Quæ res nos satis mouit, recessum esse a decreti nostri auctoritate, vt ante legitimum, & plenum tempus satisfactionis, & sine petitu & conscientia plebis, nulla infirmitate vrgente, ac necessitate cogente pax ei concederetur: sed librato apud nos diu consilio, satis fuit obiurgáre Therapium collegam nostrum, quòd temerè hoc fecerit, & instruxisse, ne quid tale de cætero faciat. Pacem tamen quomodocumque à [a] sacerdote Dei semel, datam non putauimus auferendam, ac per hoc Victori [4] communicationem sibi concessam vsurpare permisimus. [5] Quantum verò ad causam infantium pertinet, quos dixisti [6] intra secundum vel tertium diem, quo nati sint, constitutos baptizari non oportere, & considerandum esse legem circuncisionis antiquæ, vt intra octauum diem eum qui natus est baptizandum & sacrificandum non putares; longe aliud in concilio nostro omnibus visum est. In hoc enim quod tu putabas esse faciendum, nemo consensit, sed vniuersi potius iudicauimus nulli hominum nato misericordiam Dei & gratiam denegandam. Nam cùm Dominus in Euangelio suo dicat: Filius hominis non venit animas hominum perdere, sed saluare; quantum in nobis est, si fieri potest, nulla anima perdenda est. Quid enim ei deest, qui semel in vtero, Dei manibus formatus est? Nobis enim atque oculis nostris secundum dierum sæcularium cursum, accipere, qui nati sunt, incre-

Lib. 3. Epist. 8.
Gen. 17.
Luc. 9.

mentum videntur: cæterum quæcunque à Deo fiūt, Dei factoris maiestate & opere perfecta sunt. Esse denique apud omnes siue infantes, siue maiores natu, vnam diuini muneris æqualitatem; declarat nobis diuinæ scripturę fides, Helisæus super infantem [7] Sunamitis viduæ filium qui mortuus iacebat, ita se Deum deprecans superstrauit, vt capiti caput, & faciei facies applicaretur, & superfusi Hælisæi membra singulis paruuli membris & pedes pedibus iungerentur. Quæ res si secundum natiuitatis nostrę & corporis qualitatem cogitetur, adulto & prouecto infans non posset æquari. nec cohærere & sufficere possent parua membra maioribus. Sed illic qualitas diuina & spiritalis exprimitur, quod pares atque æquales sint omnes homines, quando à Deo semel facti sunt; & possit [8] ætas nostra in incrementis corporum, secundum sęculum, non secundum Deum habere discrimen: nisi si & gratia ipsa, quę baptizatis datur, pro ætate accipientium vel minor, vel maior tribuitur; cum Spiritus sanctus non de mensura, sed de pietate atque indulgentia paterna æqualis omnibus præbeatur. Nam Deus vt personam non accipit, sic nec ætatem, cùm se omnibus ad cœlestis gratiæ consecutionē æqualitate librata præbeat patrem. Nam & quod vestigium infantis in primis partus sui diebus constituti, mundum non esse dixisti, quod vnusquisque nostrum adhuc horreat exosculari, nec hoc putamus "ad cœlestem gratiam dandam impedimento esse oportere, scriptum est enim: Omnia munda sunt mundis. Nec aliquis nostrûm id debet horrere, quod Deus dignatus est facere. Nam etsi adhuc infans à partu nouus est, non ita est tamen, vt quisquam illum in gratia danda atque in pace facienda horrere debeat osculari; quando in osculo infantis vnusquisque nostrûm pro sua religione ipsas adhuc recentes Dei manus debeat cogitare, quas in homine modo formato & recens nato quodammodo exosculamus, quando id quod Deus fecit amplectimur. Nam quod Iudaica circumcisione carnali octauus dies obseruabatur; sacramentum est in vmbra atque in imagine ante pręmissum, sed veniente Christo veritate completum. Nam quia octauus dies, "id est, post Sabbatum primus dies futurus erat, quo Dominus resurgeret & nos viuificaret, & circumcisionem nobis spiritalem daret: hic dies octauus, id est, post Sabbatum primus & dominicus præcessit in imagine, quæ imago cessauit superueniente postmodum veritate, & data nobis spiritali circumcisione. Propter quod neminem putamus à gratia consequenda impediendum esse ea lege, quæ iam statuta est, nec spiritalem circūcisionem impediri carnali circumcisione debere, sed omnem omnino hominem admittēdum esse ad gratiam Christi, quādo & Petrus [13] in Actibus Apostolorum loquatur, & dicat: Dominus mihi dixit neminem communem dicendum & immundum." Cæterum si homines impedire aliquid ad consecutionem gratiæ possent; magis adultos, & prouectos, & maiores natu possent impedire peccata grauiora. Porrò autem si etiam [15] grauissimis delictoribus & in Deum multum ante peccātibus, cum postea crediderint, [16] remissa peccatorum datur & à baptismo atque à gratia nemo prohibetur; quanto magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil peccauit, nisi quod secundum Adam carnaliter natus contagium mortis antiquæ prima natiuitate contraxit? qui ad remissam peccatorum accipiendum hoc ipso facilius accedit, quod illi remittuntur non propria, sed aliena peccata. Et iccirco, frater charissime, hæc fuit in concilio nostra sententia à baptismo atque à gratia Dei, qui omnibus misericors & benignus & pius est, neminem per nos debere prohiberi. Quod cum circa vniuersos obseruandum sit, atque retinendum: [17] tum magis circa infantes ipsos & recens natos obseruandum putamus, qui hoc ipso de ope nostra ac de diuina misericordia plus merentur, quod in primo statim natiuitatis suę ortu plorantes ac flentes nihil aliud faciunt quàm deprecantur. Optamus te, frater charissime, semper bene valere

4.Reg.4. Galat.2. Tit.1. Gen.17. Act.10.

ADNOTATIONES IN
Epistolam LIX.

1 Fido Fratri) *Quo in loco fuerit Episcopus Fidus, reperire non potui, verisimile tamen est fuisse vicinum Episcopatui Therapij, qui in Synodo cognominatur à Bulla, si extarent litteræ Fidi, posset fortassis ex illis certius quid colligi. Porrò lxvi. Episcopos duntaxat huic Concilio interfuisse, non lxvij. (vti habebat Man.) patet ex August. contra Epist. Pelag. li. 4 cap. 8.*

2 De Victore quodam Presbytero) *Quanquam cum Manut. & Morelio etiam Cambron. codex legat:* quondam, *placet tamen magis vulgata excus. & aliorum Ms lectio prior, eo quod satis constat ex sequentibus adhuc vixisse Victorem Presbyterum cùm hæc scriberet.*

3 à decreti nostri auctoritate] *Alludit ad Decretum Epist. 54. quo statutum erat, vt nonnisi infirmitate vrgente aut necessitate persequutionis cogente pax lapsis daretur.*

4 communicationem sibi concessam] *Ita Ms. Afflig. Dun. Marc. Angl. Blandin. Cambr. & Cauchij. Manut. quoque & Morel. cæteri excusi*: traditam.

5 Quantum verò ad causam infantum pertinet] *Locus insignis de baptismo paruulorum contra Anabaptistas, cuius meminit etiam tom. 2. lib. de Lapsis. Eundem agnoscunt D. Cyrillus Hierosolym. Catechesi mystag. 1. Greg. Naz. Orat. 3. in sanctum lauacrum; Chrys. hom. ad Neophitos, hom. 9. in Gen. & in Psalm. 14. ac Ambros. in Lucam. Eundem D. August. ab vniuersa Ecclesia obseruatum fuisse testatur frequenter, præsertim autem Epist. 28. iam dicta & lib 3. de peccat. merit. & remiss. cap. 6. 7. 8. 9. vbi totam fere hanc citat Epistolam, quomodo etiam lib. 4. contra duas Epistolas Pelag. cap. 8. & lib. 2. contra Iulian. cap. 3. confirmat eundem Baptismum hac sententia Cypriani & Collegarum D. Hieronym. sub finem libri 3. dialog contra Pelagianos. Immo Concil. Mileuit. can. 2. anathemate eum damnat, qui negat baptizandos paruulos recentes ab vteris matrum. Ante vero D. Cyprianum eiusdem mentionem disertis verbis reperire est apud Origenem in Leui. hom. 8. in Luc. & in Epist. ad Roman. cap. 6. Tertull. lib. de anima. Irenæum contra hære. lib. 2. cap. 39. Iustinum Martyr. quæst. 56. Clementem Romanum lib. 6. Constit. Apostol. cap. 11. & Dionys. Areop. Vltim. cap. Eccles. Hierarchiæ. Qui Dion. ad traditionem Apostolorum eum refert; ad quam eundem etiam refert Origen. in Epist. ad Roma. & D. August. lib. de Gen. ad litt. cap. 23. & libro 4. de baptis. contra Donat. cap. 24.*

6 intra secundum vel tertium diem quo nati sunt] *Etsi elegantior sit lectio Cambr. ac Angl. cod. & Manutii*: quam nati sunt, *quia tamen priorem reperire est in aliis Ms. & excusis omnibus atque adeo apud Aug. magis illa placet.*

7 Sunamitis viduæ filium] *Ex Aug. cod. recens adiecimus*: Sunamitis *in cæteris desideratur.*

8 ætas nostra in incrementis, &c. habere discrimen] *Sic cod. Afflig. March. Dun. & Manut. Cauchius verò, Remboldus, Froben. & Cod. excu.* ætatis nostræ haberi discrimen, *vtrique non malè, cæteri excusi corrupte*, ætatis nostræ habere. *Morelius verò, vetus excusus & Cambr. cod. primam habent, sed omittunt*: in. *Illud autem* nisi si, *recte legitur; est enim Cypriano vsitatiss. vt alicubi diximus.*

9 præbeat patrem] *Et si magis placeat lectio Costerii*: parem, *quia tamen omnes Ms. & excu. legunt*: patrem, *nihil ausus sum immutare.*

10 ad cœlestem gratiam] *Sic Ms. omnes Manut. & Morelius; vulgati*: gloriam, *corruptè.*

11 id est, post Sabbatum primus] *Ita Ms. vetus excusi Manut. quoque & Morelius, pro eo quod mendose habebat Remboldus*: idem, *quare recte ad marginem priorem lectionem adnotauit Erasmus. Morel. vero* idem quod, *legit cum Grauio, sed prior lectio germana est. Porro de die Dominico, quem post Sabbatum primum recte nuncupat, Euangelistas imitatus; vide supra Epistolam 33.*

12 ea lege quæ iam statuta est] *Sic excusi omnes Manuscripti vero cuncti*: à lege, *vox autem*: hominem, *omissa à Manutio reperitur in Manuscriptis & excus. aliis omnibus excepto Cambr. & Angl. quare eam iterum adiecimus.*

13 In Actibus Apostolorum] *Hoc pacto Manuscripti & excusi omnes præter solum Manut. qui reposuit*: Actis. *Verum priorem lectionem genuinam esse constat ex Epistola ad Antonian. sub finem, vbi sic loquitur: de actibus eius, loquens de Nouatiano, alibi etiam frequenter actus sui mentionem facit, quare retinenda vbique prior lectio.*

14 Cæterùm si homines impedire aliquid ad] *Hunc locum iam pridem sic castigatum ex D. Augustin. & consentiunt Ms. omnes, cum veter. excuso Remboldi verò errore factum est, vt legeretur*: aliud ad.

15 Grauissimis delictoribus] *Delictor pro peccator vox est Cypriano peculiaris, qui etiam, non (vti communiter) pro minori, sed potius pro maiori peccato frequenter abutitur voce*: delictum. *Pro eo autem quod Ms. & excusi omnes habent*: multum ante; *reperitur apud D. Hieron. & Aug. duobus in locis*: multo ante; *verum communem lectionem retinuimus, eo quod ita etiam legat Aug. contra duas Epistolas Pelag.*

16 Remissa peccatorum] *Etiam hac Ms. & excus. cod. lectio tum hic tum paulopost magis placet, quam quod legunt D. Hieron. & Aug.* remissio, *nam prior vox Cyprian. magis familiaris est, ex Tertulliano mutuata, lib. 3. contra Marcionem.*

17 Tum magis) *Particulam*: tum, *omissam à Manutio, rursum in locum suum restituimus, habent enim eam Ms. & excusi cæteri, & elegans est phrasis*: cum, tum, *Solus vetus excusus habet*, tamen, *sed minus rectè.*

AD EPISCOPOS NVMIDAS de redemptione fratrum ex captiuitate Barbarorum.

EPISTOLA LX.

ARG. *Deplorata sub initium captiuitatè fratrum Cyprianus sibi per Episcopos Numidas nuntiata: mittere se dicit sestertiorum centum millia, adscriptis nominibus singulorum tum fratrum & sororum, tum collegarum, qui aliquid contribuerant. Verisimile est autem factam hanc captiuitatem ab illis Barbaris, contra quos Decius in bellum profectus, interfectus est. Primi autem recens ediderunt hanc Epistolam Manutius & Morelius.*

CYPRIANVS IANVARIO, Maximo, Proculo, Victori, Modiano, Nemesiano, Nampulo, & Honorato fratribus, S.

CVM maximo animi nostri gemitu, & non sine lacrymis legimus litteras vestras, fratres charissimi, quas ad nos pro dilectionis vestræ sollicitudine, de fratrum nostrorum & sororum captiuitate fecistis. Quis enim non doleat in eiusmodi casibus? aut quis non dolorem fratris sui suum proprium computet? cum loquatur Apostolus Paulus, & dicat: Si *Lib. 5. Epist. 8.*

1. Cor. 12. patitur vnum membrum, compatiuntur & cætera membra; ſi lætatur membrum vnum, collætantur & cætera membra. Et 2. Cor. 11. alio loco: Quis infirmatur, inquit, & non ego infirmor? Quare nunc & nobis captiuitas fratrum noſtra captiuitas computanda eſt: periclitantium dolor pro noſtro dolore numerandus eſt: cùm ſit ſcilicet adunationis noſtræ corpus vnum, & non tantum dilectio, ſed & religio inſtigare nos debeat, & confortare ad fratrum membra redimenda. Nam cùm denuò Apoſtolus 1. Co. 3. Paulus dicat: Neſcitis quia templum Dei eſtis, & ſpiritus Dei habitat in vobis? etiam ſi charitas nos minus adigeret ad opem fratribus ferendam conſiderandum tamen hoc in loco fuit, Dei templa eſſe, quæ capta ſunt; nec pati nos longa ceſſatione, & neglecto dolore debere; vt diu Dei templa captiua ſint, ſed quibus poſſumus viribus elaborare, & velociter gerere, vt Chriſtum iudicem, & Dominum 2 Deum Galat. 3. noſtrum promereamur obſequiis noſtris. Nam cùm dicat Paulus Apoſtolus: Quotquot in Chriſto baptizati eſtis, Chriſtum induiſtis; in captiuis fratribus noſtris contemplandus eſt Chriſtus, & redimendus de periculo captiuitatis, qui nos redimit de periculo mortis: vt qui nos de diaboli faucibus exuit, nunc ipſe, qui manet & habitat in nobis, de Barbarorum manibus exuatur; & redimatur nummaria quantitate, qui nos cruce redemit, & ſanguine: qui iccirco hæc fieri interim patitur, vt fides noſtra tentetur, an faciat vnuſquiſque pro altero, quod pro ſe fieri vellet, ſi apud Barbaros teneretur ipſe captiuus. Quis enim non humanitatis memor, & mutuæ dilectionis admonitus, ſi pater eſt, illic eſſe nunc filios ſuos computet? ſi maritus eſt, vxorem ſuam illic captiuam teneri cum dolore pariter ac pudore vinculi maritalis exiſtimet? quantus verò communis omnibus nobis mœror eſt, & cruciatus de periculo virginum, quæ illic tenentur; pro quibus non tantum libertatis, ſed & pudoris iactura plangenda eſt, nec tam vincula barbarorum, quàm lenonum, & lupanarium ſtupra deflenda ſunt; 3 ne membra Chriſto dicata, & in æternum continentiæ honore pudica virtute deuota, inſultantium libidine, & contagione fœdentur? Quæ omnia iſtic ſecundum litteras veſtras fraternitas noſtra cogitans, & dolenter examinans, promptè omnes & libenter ac largiter ſubſidia nummaria fratribus contulerunt, ſemper quidē ſecundum fidei ſuæ firmitatem ad opus Dei proni, nunc tamen magis ad opera ſalutaria contemplatione tanti doloris accenſi. Matt. 25. Nam cùm Dominus in Euangelio ſuo dicat, Infirmus fui, & viſitaſtis me: quanto nunc quoque cum maiore operis noſtri mercede dicturus: Captiuus fui, & redemiſtis me? Et cùm denuò dicat; In carcere fui veniſtis ad me; quanto plus eſt cū cœperit dicere: In carcere captiuitatis fui, & clauſus, & vinctus apud Barbaros iacui; & de carcere illo ſeruitutis liberaſtis me, cum iudicii dies venerit præmium de domino recepturi? Denique maxims vobis gratias agimus, quod nos veſtræ ſollicitudinis, & tam bonæ ac neceſſariæ operationis participes eſſe voluiſtis: vt offerretis nobis agros vberes, in quibus ſpei noſtræ ſemina mitteremus, expectaturi meſſem de ampliſſimis fructibus; qui de hac cæleſti, & ſalutari operatione proueniunt. 5 Miſimus autem ſeſtertia centum millia nummûm, quæ iſtic in Eccleſia, cui de Domini indulgentia præſumus, 6 Cleri & plebis apud nos conſiſtentis collatione collecta ſunt: quæ vos illic pro veſtra diligentia diſpenſabitis. Et optamus quidem nihil tale de cætero fieri, & fratres noſtros Domini maieſtate protectos ab eiuſmodi periculis incolumes reſeruari. ſi tamen ad explorandam noſtri animi charitatem, & examinandam noſtri pectoris fidem, tale aliquid acciderit, nolite cunctari nunciare hæc nobis litteris veſtris; pro certo habentes, Eccleſiam noſtram & fraternitatem iſtic vniuerſam ne hæc vltra fiant precibus orare; ſi facta fuerint, libenter, & largiter ſubſidia præſtare. Vt autem fratres noſtros ac ſorores, qui ad hoc opus tam neceſſarium prompte ac libenter operati ſunt, vt ſemper operentur, in mentem habeatis in orationibus veſtris, & eis vicem boni operis 7 in ſacrificiis & precibus repræſentetis, ſubdidi nomina ſingulorum; ſed & collegarum quoque & conſacerdotum noſtrorum, qui & ipſi cùm præſentes eſſent, & ſuo, & plebis ſuæ nomine quædam pro viribus contulerunt, nomina addidi; & præter 8 quantitatem propriam noſtram, eorum quoque ſummulas ſignificaui, & miſi: quorum omnium ſecundum quod fides & charitas exigunt, in orationibus & precibus veſtris meminiſſe debetis. Optamus vos, fratres chariſſimi, ſemper benè valere.

ADNOTA.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam LX.

1 IANVARIO, MAXIMO, PROCVLO, VICTORI, MODIANO, NEMESIANO, NAMPVLO, HONORATO,] *Ad eoſdem & alios quoſdam ſcribetur, infra quoque epiſt. 67. quos Numidas Epiſcopos fuiſſe conſtat ex epiſt. ad Stephanum ſecunda. Quum autem plures fuerint Ianuarij, Victores, Honorati in Synodo Carthaginienſi, incertum eſt qui ſint illi quorum hic fit mentio. Maximi vero, Proculi, Modiani, & Nampuli ibi non fit mentio, Nemeſianus à Tubunis cognominatur.*

2 Deum noſtrum promereamur) *Rurſum locus de meritis.*

3 ne membra Chriſto dicata *Similem de ſanctis virginibus phraſin habes cum epiſtola ad Pomponium, cum lib. de Diſcipl. & hab. Virgin. vbi illam explicatam reperies.*

4 vt offerretis nobis agros vberes) *Elegans metaphora, qua vberibus agris captiuos, ſeminibus Eleemoſynas, meſſi cæleſte præmium comparat.*

5 Miſimus autem ſeſtertia centum millia nummûm] *Ita & Manut. & Morelius: ego vero aut exiſtimo legendum duntaxat* ſeſtertia centum, *vt illud:* millia nummûm, *adiunctum explicationis gratia, ex margine in textum irrepſerit, aut quod malim:* ſeſtertium centum millia nummûm. *Quum enim recte admonuerit lib. de Aſſe Budæus (& eam eius ſententiam Ciceronis auctoritate confirmet Dion. Lambinus in Horatium) ſeſtertia valere mille ſeſtertios, atque adeo centum ſeſtertia valere centum millia ſeſtertium nummûm, excreſceret ſumma illa prior ad duo millia myriadum aureorum. Quæ quandoquidem immodica videatur, & poſterior illa ad Gallicam monetam redacta valeat duo millia & ſexcentos aureorum ſolarium, ego certe pro ea ætate ſatis magnam fuiſſe hanc exiſtimo. Atque hæc huic loco ſufficiant, donec ex cod. Ms. certius aliquid liceat adferre, probabile tamen ſit quod dico, eo quod ſola hac nota Hs. ſcribi ſoleat olim hæc dictio, atque adeo inſcitia Librariorum ſcriptum videatur:* ſeſtertia, *pro:* ſeſtertium.

6 Cleri & plebis] *Videtur hinc Clerus aliquid proprii habuiſſe, ex quo ſuam portionem contribueret, niſi forte Clerum contribuiſſe dicit, quod ipſe Cleri nomine ex ea parte quæ eos contingebat id miſerit, ſicut enim alicubi diximus, in quatuor partes theſauri Eccleſiæ diſtribuebantur, quarum vna erat Epiſcopi, vna templi, vna pauperum, & quarta Cleri.*

8 quantitatem propriam noſtram) *Simile quid habes ſupra epiſt. 36. Exiſtimo eum vtrobique loqui de ea portione quæ Epiſcopi erat.*

AD EVCHRATIVM DE hiſtrione.

EPISTOLA LXI.

ARG. *Hiſtrionem ſi in turpi artificio perſiſtat, communicare prohibet in Eccleſia. Neque vero excuſari debere, quod ipſe hiſtrionicam non exerceat, quandiu illam alios docet: aut ob rei familiaris inopiam, quum Eccleſiæ ſumptibus illi alimenta præſtari poſſint, atque adeo ſi Eccleſiæ Euchratii bona non ſufficiant, Carthaginem monet vt veniat.*

CYPRIANVS EVCHRATIO fratri, Salutem.

PRo dilectione tua, & verecundia mutua conſulendum me exiſtimaſti, frater chariſſime, quid mihi videatur de hiſtrione quodam, qui apud vos conſtitutus in eiuſdem adhuc artis ſuæ dedecore perſeuerat, & magiſter & doctor non erudiendorum, ſed perdendorum puerorum, id quod male didicit, cęteris quoque inſinuat; an talis debeat communicare nobiſcum. Puto nec maieſtati diuinæ, nec Euangelicæ diſciplinæ congruere, vt pudor & honor Eccleſiæ tam turpi & infami contagione fœdetur. Nam cum in lege prohibeantur viri induere muliebrem veſtem, & maledicti eiuſmodi iudicentur; quanto maioris eſt criminis, non tantum muliebria indumenta accipere, ſed & geſtus quoque turpes, & molles, & muliebres, magiſterio impudicæ artis exprimere? Nec excuſet ſe quiſquam ſi à theatro ipſe ceſſauerit, cum tamen hoc cæteros doceat. Non poteſt enim videri ceſſaſſe, qui vicarios ſubſtituit, & qui pro ſe vno plures ſucceidaneos ſuggerit; contra inſtitutionem Dei; erudiens & docens quemadmodum maſculus frangatur in fœminam, & ſexus arte mutetur, & diabolo diuinum plaſma maculanti per corrupti atque eneruati corporis delicta placeatur. Quod ſi penuriam talis & neceſſitatem paupertatis obtendit: poteſt inter cæteros, qui alimentis Eccleſiæ ſuſtinentur, huius quoque neceſſitas adiuuari; ſi tamen contentus ſit frugalioribus, ſed innocentibus cibis. Nec putet ſalario ſe eſſe redimendum, vt à peccatis ceſſet, quando hoc non nobis, ſed ſibi præſtet: cæterum quantum vult inde quærat: Qualis quæſtus eſt qui de conuiuio Abraham, Iſaac, & Iacob homines rapit, & male ac perniciose in ſęculo ſaginatos, ad æternæ famis ac ſitis ſupplicia deducit? Et ideo quantum potes, eum ab hac prauitate, & dedecore ad viam innocentiæ atque ad ſpem vitæ ſuæ reuoca; vt ſit contentus Eccleſiæ ſumptibus parcioribus quidem ſed ſalutaribus quod ſi illic Eccleſia non ſufficit vt laborantibus præſtet alimenta, poterit ſe ad nos transferre, & hic quod

Lib. 1. Epiſt. 10.

Deut. 22.

Matt. 8.

sibi ad victum atque ad vestitum necessarium fuerit accipere; nec alios extra Ecclesiam mortalia docere, sed ipse salutaria in Ecclesia discere. Opto te, fili charissime, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXI.

1 EVCHRATIO) Euchratio *legunt recentiores excusi omnes*, Ms. *vero Affiig.* March. *Dun.* Cambr. *Bland. & Cauchii* Eugratio; *vetus excu. &* Rembol*dus* Euagrio, *verum quum infra tom.* 2. (*etiam iuxta* Ms. *cod.*) *sententiam dicat in Syn. Carthag.* Euchratius, *à Thenis prima lectio optima est, præsertim cum sic etiam legat cod.* Angl.

2 Pro dilectione tua & verecundia] *Sic* Ms. *& excusi omnes, excepto cod. Cauchii, qui legit:* & reuerentia, *non male, vt etiam illi peculiare est quod habet:* de histrione & mago illo.

3 an talis debeat communicare nobiscum. Puto] *Etiam hic diuersam ab illis lectionem, habet; hanc nempe*: an talibus sacra communio cum cæteris Christianis debeat dari, aut nobiscum communicare. Puto. *Cuius auctoritate (quoniam reliquorum videtur superflua repetitio) verba illa*: quod ego, *quæ superflua videbantur, omittere non sum veritus.*

4 Nam cum in lege prohibeantur] *Alludit ad verba illa Deutero.* 22. *Non induetur mulier veste virili, nec vir vtetur veste fœminea. Abominabilis enim apud Deum est qui hoc facit.*

5. plures succidaneos] *Quod prius vicarios Succedaneos dicit, siue* Succedaneos, *vt legit* Manut. (*Nam vtrunque recte legitur*) *nescio autem an apud alium auctorem aliter quàm adiectiue sumatur hæc vox.*

6 quemadmodum masculus, &c.] *Similia habes epistola supra* 2. *quæ est ad Donatum, præstat autem de obscœnis illis tacere quàm loqui.*

7 sed innocentibus cibis] *Cibos innocentes vocat qui non crimine aliquo conquiruntur, sed vitæ innocentia.*

8 de conuiuio Abraham, Isaac, & Iacob] *Alludit ad verba illa Saluatoris Matt.* 8. *Multi recumbent cum Abraham, Isaac & Iacob in regno cælorum.* Re*cte autem legunt* Manut. Morel. *Cauchius &* Ms. *cod.* rapit, *pro eo quod erat rapuit.*

AD POMPONIVM DE virginibus.

EPISTOLA LXII.

ARG. *Cyprianus cum collegis aliquot Pomponio collegæ respondet: virgines quæ statum continenter & firmiter tenere decreuerant, repertas tamen postea in eodem lecto cum masculis, si virgines adhuc repertæ fuerint, communione recepta admittendas ad Ecclesiam; sin secus, cum non mariti, sed Christi sint adulteræ, ad plenam pœnitentiam cogendas; quæ vero obstinatæ perseuerant, de Ecclesia eiiciendas, obiter interuciens disciplinæ genus, quò contineri possint in officio virgines, & quædam de excommunicandi potestate in Ecclesia.*

CYPRIANVS, CÆCILIVS, Victor, Sedatus, Tertullus, cum Presbyteris qui præsentes aderant, Pomponio fratri, Salutem.

Legimus litteras tuas, frater charissime, quas per Paconium fratrē nostrum misisti, postulans & desiderans, vt tibi rescriberemus; quid nobis de iis virginibus videatur, quæ cum semel statum suum continenter & firmiter tenere decreuerint, detectæ sint postea in eodem lecto pariter mansisse cum masculis: Ex quibus vnum Diaconum esse dicis; plane easdem quæ secum viris dormisse confessæ sint, asseuerare se integras esse. Circa quam rem, quoniam consilium nostrum desiderasti, scias nos ab Euangelicis & Apostolicis traditionibus non recedere, quo minus fratribus & sororibus nostris constanter & fortiter consulatur, & per omnes vtilitatis & salutis vias Ecclesiastica disciplina seruetur; cum Dominus loquatur & dicat: Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina: & iterum scriptum sit: Disciplinam qui abiicit, infelix est: & in Psalmo quoque Spiritus sanctus admoneat & instruat, dicens: Continete disciplinam, ne forte irascatur Dominus, & pereatis à via recta, cum exarserit cito ira eius super vos. Primo igitur in loco, frater charissime, & præpositis, & plebi nihil aliud elaborandum est, quam vt qui Deum timemus, cum omni obseruatione disciplinæ diuina præcepta teneamus; nec patiamur errare fratres nostros, & pro arbitrio & fructu suo viuere, sed ad vitam singulis fideliter consulere: nec pati virgines cum masculis habitare, non dico simul dormire, sed nec simul viuere; quando & sexus infirmus, & ætas adhuc lubrica per omnia frænari à nobis & regi debeat, ne diabolo insidianti & sæuire cupienti, ad nocendum detur occasio, quando & Apostolus dicat; Nolite locum date diabolo. Liberanda est vigilanter de periculosis locis nauis, ne inter scopulos & saxa frangatur. 6 Exuenda est velociter de incendio sarcina, priusquam flammis superuenientibus concremetur. Nemo diu tutus est, periculo proximus. Nec euadere diabolum seruus Dei poterit, qui se diaboli laqueis implicauit. Intercedendum est cito talibus, vt separentur dum adhuc separari innocentes

Lib. 1. Epist. 11.
Hier. 3.
Sap. 3.
Psal. 2.
Ephes. 4.

innocentes possunt, quia diuidi postmo-
dum 7 nostra intercessione non poterunt,
postea quam conscientia grauissima co-
hæserint. Denique quam graues multo-
rum ruinas hinc fieri videmus, & per hu-
iusmodi illicitas & periculosas coniun-
ctiones corrumpi plurimas virgines cum
summo animi nostri dolore conspicimus.
8 Quod si ex fide se Christo dicauerunt?
pudice, & caste sine vlla fabula perseue-
rent, ita fortes & stabiles præmium virgi-
nitatis expectent. Si autem perseuerare
nolunt, vel non possunt, 9 melius est nu-
bant, quam in ignem delictis suis cadant.
Certe nullum fratribus aut sororibus scan-
1.Cor. 8. dalum faciant, cum scriptum sit: Si cibus
scandalizat fratrem, non manducabo car-
nem in sæculum, ne fratrem scandalizem.
Nec aliqua putet se posse hac excusatione
defendi, quod inspici, & probari possit; an
virgo sit: cum & manus obstetricũ & oculi
sæpe fallantur. Et si incorrupta inuenta
fuerit virgo ea parte sui, qua mulier potest
esse; potuerit tamen ex alia corporis parte
peccasse, quę corrumpi potest, & tamen
inspici non potest. Certe ipse concubitus,
ipse complexus, ipsa confabulatio & oscu-
latio, & coniacentium duorum turpis &
fœda dormitio quantum dedecoris & cri-
minis confitetur? Si superueniens maritus
sponsam suam iacentem cum altero videat,
nonne indignatur & fremit? & per zeli
dolorem 10 fortassis & gladium in manum
sumit? 11 Quid? Christus Dominus, & iu-
dex noster, cum virginem suam sibi dica-
tam, & sanctitati suæ destinatam facere
cum altero cernit, quam indignatur & ira-
scitur? & quas pœnas 12 incestis eiusmodi
coniunctionibus comminatur? Cuius vt
gladium spiritalem, & venturum iudicii
diem vnusquisque fratrum possit euade-
re, omni consilio prouidere & elaborare
debemus. Et cum omnes omnino disci-
plinam tenere oporteat, multo magis Præ-
positos, & Diaconos curare hoc fas est, qui
exemplum & documentum cæteris de
conuersatione & moribus suis præbeant.
Quo modo enim possunt integritati &
continentiæ præesse, si ex ipsis incipiant
corruptelæ, & vitiorum magisteria pro-
cedere? Et iccirco consulte & cum vigore
fecisti, frater charissime, 13 abstinẽdo Dia-
conum, qui cum virgine sæpe mansit, sed
& cæteros qui cum virginibus dormire
consuerunt. Quod si pœnitentiam hu-
ius illiciti concubitus sui egerint, & à se
inuicem recesserint, 14 inspiciantur inte-
rim virgines ab obstetricibus diligenter,
& si virgines inuentæ fuerint, accepta com-
municatione ad Ecclesiam admittantur,
hac tamen interminatione, si ad eosdem
masculos post modum reuersæ fuerint,
aut si cum eisdem in vna domo & sub eo-
dem tecto simul habitauerint, grauiore
censura eiiciantur, nec in Ecclesiam post-
modum facile recipiantur. Si autem de
eis aliqua corrupta fuerit deprehensa,
agat pœnitentiam plenam, quia quæ hoc
crimen admisit, non mariti sed Christi
adultera est, & ideo æstimato iusto tem-
pore, postea exomologesi facta ad Eccle-
siam redeat. Quod si obstinatè perseue-
rant, nec se ab inuicem separant, sciant se
cum hac sua impudica obstinatione nun-
quam à nobis admitti in Ecclesiam posse,
ne exemplum cæteris ad ruinam delictis
suis facere incipiant. Nec putent sibi vitæ
aut salutis constare rationem, si Episcopis
& sacerdotibus obtemperare noluerint
cum in Deuteron. Dominus Deus dicat:
Et homo quicunque fecerit in superbia, Deut. 17.
vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem
quicunque fuerit, in diebus illis, morietur
homo ille, & omnis populus cum audie-
rit, timebit, & non agent impiè etiã nunc.
Interfici Deus iussit sacerdotibus suis non
obtemperantes, iudicibus à se ad tempus
constitutis non obedientes; & tunc qui-
dem gladio occidebantur, quando adhuc
& circumcisio carnalis manebat: nunc au-
tem quia circumcisio spiritalis esse ad fi-
deles seruos Dei cœpit, [15] spiritali gladio
superbi & contumaces negantur, dum de
Ecclesia eiiciuntur. Neque enim viuere
foris possunt, cùm domus Dei vna sit, &
nemini salus esse, nisi in Ecclesia possit.
Indisciplinatos autem perire, dum non
audiunt nec obtemperant salubribus præ-
ceptis, testatur scriptura diuina quæ di-
cit: Non diligit indisciplinatus castigan-
tem se. Qui autem oderunt correptiones;
consumentur turpiter. Ergo ne indisci- Prou. 15. 4.
plinati consumantur & pereant, da ope-
ram, frater charissime, vt quantum potes
consilijs salutaribus fraternitatem regas,
& singulis ad salutem suam consulas. Arcta Matt. 7.
& angusta, est via per quam ingredimur ad
vitam, sed summus & magnus est fructus
cùm peruenimus ad gloriam. [16] Qui sese-
mel castrauerunt propter regnum cœlo-
rum, Deo per omnia placeant, nec sacer- Matt. 19.
dotes Dei [17] aut Ecclesiam Domini con-
temnendo, scandalo se fratribus offerant.
[18] Et si ad præsens à nobis contristari vi-

dentur, nos tamen in ſalubri perſuaſione maneamus, ſcientes & Apoſtolum dixiſſe: Ergo ego inimicus factus vobis ſum, verũ dicens vobis? Quod ſi obtemperauerint nobis, lucrati ſumus fratres, & eos ad ſalutem pariter & dignitatem noſtro ſermone formauimus ſi autem quidam de peruerſis obtẽperare noluerint, ſequamur eumdem Apoſtolum dicentem: Si hominibus placerem, Chriſti ſeruus non eſſem: ſi quibuſdam ſuadere non poſſumus vt eos Chriſto placere faciamus, nos certè, quod noſtrum eſt, Chriſto Domino & Deo noſtro, præcepta eius ſeruando, placeamus. Opto te, frater chariſſime, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam LXII.

1 CÆCILIVS VICTOR] *De Cæcilio Victore, & Tortullo, vide ſupra epiſtolam 54. nam etiam illam cum illis ſcripſit Cyprianus.*

2 SEDATVS] *ita Manut. & Morelius pro eo quod cæteri tam excuſi quam Ms.* SEDVLIVS; *pro quibus facit quod Sedulii nuſquam mentio fiat, Sedatus autem in Synodo cognominatur à Tuburbo, & eiuſdem fiat mentio dicta epiſtola & infra 70.*

3 POMPONIO FRATRI] *Etiam hic cum cæteris dictam epiſtolam ſcripſit, & in Synodo cognominatur à Dionyſiana.*

4 Legimus litteras tuas quas per Paconium] *Deſiderantur hæ Pomponii litteræ, Paconii etiam nulla alibi fit mentio.*

5 Eccleſiaſtica diſciplina ſeruetur] *Idem ferè eſt exordium libri de diſciplina & habitu virginum tom. 2. vbi eaſdem etiam ſcripturas in confirmationem adfert: quo loco de hac voce latius.*

6 Exuenda eſt velociter] *Rectè quidem mea ſententia conijcit Coſterius ſeu Lipſius legendum hic* Eruenda eſt, *nolui tamen contextum immutare, eo quod prius illud legant* Ms. *& exc. cod. omnes.*

7 Noſtra interceſſione] *Interceſſionem accipit eo modo quo paulo prius intercedere, nempe pro impedimento, de vtroque vide ſupra epiſtolam 28.*

8 Quod ſi ex fide ſe Chriſto dicauerint] *Similibus verbis vtitur dicto libro de diſc. & habitu virg.* vt quæ ſe Chriſto dicauerint, & à carnali concupiſcentia recedentes tam carne quàm mente Deo deuouerint. *Ita vt ſatis manifeſtum fiat, loqui Cyprianum de virginibus quæ votum continentiæ emiſerant, quod quam vetuſtum ſit, imo & ab Apoſtolorum ætate in Eccleſia vſitatum, Deo fauente ibi demonſtrabimus. Alludere autem mihi videtur ad locum Pauli de fide prima, quam irritam feciſſe dicit quaſdam viduas. 1. tim. 4.*

9 Melius eſt nubant quàm in ignem delictis ſuis cadant] *Ita Manut. & Ms. omnes cæteri excuſi:* deliciis, *vtrumuis eligat lector. Alludit autem ad illud Pauli, 1. Cor. 7. Melius eſt nubere quàm vri. Atque loqui Cyprianum de iis virginibus quæ ſimplex (vti loquuntur) votum caſtitatis emiſerant, non de velatis quarum votum erat ſolemne, multa ſunt tum hic tum dicto libro in contextu, quæ conuincere videantur. Atque imprimis quod dicit: quod ſi ſe Chriſto dicauerint, vtpote quum velatæ ab Epiſcopis conſecrari ſoleant, non à ſeipſis tantum Deo dicari. Deinde, quod virgines de quibus loquitur, cum maſculis cohabitabant, quod Balneas promiſcuas, quod nuptias adire illis liberum erat, quod quædam earum diuites fuerint: quod certo habitu non vterentur, vſque adeo vt ornatum earum ſuperfluum taxare oportuerit Cyprianum. Quæ omnia in virgines velatas non competunt. Nam quod illæ habitu ab aliis diſcernerentur, patet ex Can. vlt. Concil. Carthagin. 4. cui D. Aug. interfuit, vbi coniugia viduarum vetantur, quæ ſe deuouerint Domino, & veſte Laicali (ita loquuntur Patres) abiecta, ſub teſtimonio Epiſcopi & Eccleſiæ religioſo habitu apparuerint. Eodem pertinet quod Innocent. Papa eius nominis primus epiſt. 2. virginibus velatis & non velatis aliam atque aliam pœnitentiam iniungat, ſi nupſerint. Eodem quæ habet lib. tertio de virginibus Ambr. & eiuſdem illud ad virginem lapſam capite quinto Hoc Apoſtoli dictum, de verbis ſupra dictis loquitur ad non pollicitam pertinet, ad nondum velatam. Eodem illud D. Hieron. ad Sabinianum Diaconum. Moris eſt, vt tam virgo quam vidua, quæ ſe Deo vouerint, & ſæculo renunciantes omnes delicias ſæculi conculcarint, crinem Monaſteriorum matribus offerant deſecandum, capite poſtea ligato & velato. Itidem quod de Iphigenia Æthiopum Regis filia à D. Matthæo Apoſtolo velata, ſcribit Abdias. Rurſus quæ habent, ad Monachum quendam B. Ephrem, & Dion. Areop. capite ſexto Eccleſiaſt. hierar. vbi mutationis veſtimentorum & tonſuræ diſertis verbis meminit. Immo & conſecrationis. Quam etiam in virginibus quibuſdam agnoſcunt DD. Ignatius epiſt. ad Antioch. Soter Pontifex epiſt. 2. Tertul. libro de caſtitate, Sylueſter Pontifex in Concil. Ro. can. 10. Hieron. lib. 1. contra Iouin. de laudibus Aſellæ ad Marcellam, & ad Demetriadem, Photius & Theophil. ex Chryſ. in illud Apoſtoli: Si nupſerit virgo, non peccat. & Leo Pontifex epiſt. 9. Quin etiam illas communem vitam ducere ſolitas in Monaſteriis & ſimul cohabitare, diſertis oſtendit verbis D. Aug. cap. 45. de ſanct. virg. & in regula ſanctimonialium, quam germanam illius eſſe conſtat ex Poſſidij indiculo. Item D. Hieron. de vitando ſuſpecto contubernio (vbi etiam diſtinguit inter virgines quæ in ædibus parentum, & alias quæ in monaſteriis degebant, & prioribus tam ibi quàm epiſtola ad Demetrian. nuptias concedit) & in Epitaphio Paulæ. Eodem faciunt quæ habet D. Baſilius in regula, & Philo Iudæus lib. de Terapeutis, quem non de Eſſæis Iudæis, ſed iſtis Chriſtianis loqui, multis argumentis pulchrè deducit Dn. Matth. Galenus, Theol. profeſſor apud Duacenſes in Originibus Monaſticis. Sed hæc extra ſcopum: ad rem redeamus. Si Cyprianus igitur virginibus nondum velatis indulgentia quadam tanquam minus malum permiſit nuptias, nemini mirum videri debet, quum illarum ſi nupſerint nullis Canonibus matrimonia ſeparentur, ſed tantum pœnitentia imponatur. Vti videre eſt Syn. Antioch. can. 19. can. D. Baſilij 56. Syn. Calch. can. 16. Syn. 6. 44. & Conc. Valent. can. 2. Neque verò quicquam obſtat, quod Deo dicatas illas virgines nuncupet, nam ſeipſas illæ Chriſto dicauerant, quanquam ab Epiſcopo non conſecratæ nec velatæ vt ſuprà diximus. Atqui ſi cum Franciſco Turiano, & Reuerendiſſ. Cardinali Hoſio dicamus, nec de illis virginibus loqui Cyprianum, non erit improbabile: præſertim ſi iuxta cod. Ms. nouam incipiamus periodum ad verba illa, Si perſeuerare nolunt, &c. vt hic ſit ſenſus: Quod ſi*

ſi

se in fide Christo dicauerunt pudicè & castè sine vlla fabula perseuerant. Sin vero perseuerare nolunt aut non possint, non se Christo dicent, sed potius nubant quàm vt in ignem delictis suis cadant: Hæc paulo latiùs tum ob hanc aduotatiunculam Erasmi ad marginem: Virginibus sacris permittit nubere, tum ob alia illius loca plurima, vbi Monachorum & sanctimonialium dicta instituta, recentiora facit ætate D. D. Augustin. & Hieronym. quod factum est, vt vetustiorum duntaxat Patrum testimoniis vsus fuerim.

10 Fortassis & gladium in manum sumit] *Alludit ad veteres leges Romanas, quibus permittitur marito adulterum & vxorem in adulterio repertos interficere. Quemadmodum etiam D. Hieronym. dicta Epistola ad Sabinian. Non timuisti, inquit, in illa domo adulterium facere, in qua sine iudice læsus vir se poterat vlcisci, vide tit. ad legem Iul. de adulteriis L.* Marito.

11 Quid? Christus Dominus] *Rectè hic locus ita restitutus est à Man. pro eo quod erat:* Quia Christus.

12 Incestis eiusmodi coniunctionibus] *Quemadmodum hic incestas coniunctiones, harum virginum dicit, sic paulopost vocat eas Christi adulteras, & similiter sæpe dicto lib. de disc. & hab. virg. vbi Deo fauente latius quid sibi velit hoc loquendi genere.*

13 Abstinendo Diaconum] *Non placet hæc adnotatio Erasmi marginalis:* abstinere, *pro* amouere, *sine quod alibi dicit inter phrases Cyprian. familiares, pro separare. Neque enim significat separare aut amouere simpliciter, sed separare à communione, vti supra diximus Epistola xxxviii. de quo paulo post plura.*

14 Inspiciantur interim virgines ab obstetricibus] *Hunc morem inspiciendarum virginum an corruptæ essent nec ne, à Cypriano hic vsitatum putant quidam obseruatum etiam (teste Clemente Alexand. Strom. lib. 7.) in D. Virgine Maria. Sed improbauit postea Ambr.* Epistola *lxiv. ad Syagrium in sacris virginibus, tum ob contumeliam qua illa inspectione illis infligebatur, tum quod incertissima foret, præsertim quum medicina vetustis doctoribus id sententia esset, non satis liquide comprehendi inspectionis fidem.*

15 Spiritali gladio superbi & contumaces necantur] *Locus insignis de excommunicandi potestate in Ecclesia. Cuius varias periphrases in Cypriano habes supra dicta Epistola xxxviii. Constat autem hinc in primis ad excommunicationem requiri contumaciam. Deinde non externam duntaxat pœnam esse, sed spiritalem, atque adeo formidandam; vtpote qua ab Ecclesia eiicias, extra quam docet neminem salutem esse posse tum hic tum alibi frequenter. Prius illud quemadmodum & ipsa excommunicatio extra controuersiam est; posterius negant aduersarii: Verum idipsum constanter astruunt & alii veteres tam Græci quam Latini, dum ex illo* Matth. 18. *Si* Ecclesiam *non audierit, &c. quæcunque alligaueritis, &c. in cœlo ligari docent, qui ligatur siue excommunicatur ab Ecclesia. Item quum dicunt hoc vinculum ad animam ipsam pertingere, vti D. D. Augustin.* Epistola *75. ad Auxilium, & Chrys. lib. 3. de sacerd. capite 5. de ho. 5. de verbo* I*saiæ: Vidi Dominum: Rursum quum illud* Apostolo, *tradere hominem* Sathanæ, *non modo de corporali traditione interpretantur, sed & de separatione à Christi corpore, atque adeo spiritali traditione in dominatum* Sathanæ. *Quo modo inter Græcos* Origenes *hom. 5. in iudic. Theodorus,* Chrys. *Theophil. Theodoretus Oecumenius in comment. inter Latinos vero D. D. Hilarius in illud* Psal. *118. Ne tradas me nocentibus me,* Ambro. *l. 1. de pœnit. ca. 14. & Hier. in ca. 17* Ezech. *Cuius separationis à corpore Christi etiam meminerunt Cyprianus infra de Orat. Dominica & D. Aug. quam sæpissime præsertim Epistola 51. contra Donat. & contra aduers. leg. & prophet. ca. 17. Iterum quum dicunt eos rabido dæmonum ore discerpi, sicut D. D. Antherus Papa* Epistola *ad* Episcopos *Hisp. & Hieron. ad Heliodorum; vbi hunc locum imitatus videtur. Item quum dicunt omni gratia munimine exui excommunicatum, quemadmodum loquuntur D. D. Chryso. &* Eutymius *in comment. Leo Pontifex* Epist. *67. & D. Ambr. in priorem ad Tim. Aut quum excommunicatos, à regno Dei extorres dicunt, sicuti Clemens* Epistola *1. ad* Ias. *fratrem Domini, aut à Deo alienatos vt* Chrysost. *in cap. 9. ad Rom. Quum etiam hanc censuram diuinam nuncupant & futuri iudicij præiudicium, vti Tertul.* Apologet. *c. 3. Quæ pœna quum & spiritales & grauissima sit, bardum esse oportet & stipitem, omnisque humanitatis expertem qui illas non metuat.*

16 Qui se semel castrauerunt propter regnum cælorum] *Alludit haud dubie ad locum* Matth. *19. Loquitur autem de Diacono & virginibus. Patet igitur iam ætate Cyprian. etiam Diaconis annexam fuisse continentiam, de quo ne prolixiores simus aliquando fortaßis latius.* Exstant *eadem de re libri aliquot insignes Dn. Claudii* E*spencei Parisini Theologi.*

17 Aut Ecclesiam Dei contemnendo] *Sic Ms. Afflig. Bland. March. & Dun. ex quibus locum castigauimus. Antea erat:* contemnentes, *minus rectè.*

18 Et si ad præsens à nobis contristati videntur] *Alludit denuo ad Apostoli verba, illa nempe 2. Cor. 3.* Et si contristaui vos in Epistola, &c. *Quomodo etiam paulopost ad illa verba* Christi *Matt. 18. Si audierit te, lucratus eris fratrem tuum: quanquam tamen solus sit Manut. legat. Nam cæteri tum excusi tum* Ms. *hoc pacto:* Quod si obtemperauerint nobis gratissimum est. Stantes eos ad salutem pariter dignatione nostri sermonis formauimus, vt eos Christo placere faciamus, *Excusi interseruerunt particulam:* vere, *sed superfluo; neque eam habent* Ms. *cod.*

AD CÆCILIVM DE SAcramento Dominici calicis.

EPISTOLA LXIII.

Argumentum summarium huius quoque Epistolæ videre est apud D. August. idque lib. 4. de Doctrin. Christ. cap. 21. B. Cyprianus) inquit) submisso dicendi genere vtitur in eo libro vbi de sacramento calicis disputat. Soluitur quippe ibi quæstio, de qua (nam sic legendum ibi censeo) quæritur, vtrum calix Dominicus aquam solam, an eam vino mixtam debeat habere, &c. Agit igitur hic contra Aquarios Cyprianus, docens hac occasione multis P*atrum & Prophetarum actis & testimoniis præfiguratum fuisse, verum corporis & sanguinis Domini sacrificium. Est autem liber potius quam Epistola, sed quia hactenus Epistolæ nomine excusus est, nos etiam inter Epistolas collo-*

tamus. Quemadmodum autem de duabus præcedentibus, ita nec de hac colligi certò potest, quo tempore conscripta sit. Porrò Coloniensis D. Pantaleonis codex habet hunc huius Epistolæ Titulum: de Sacramento Corporis & Sanguinis Domini.

CYPRIANVS CÆCILIO fratri, Salutem.

LXIII Epist. 3.

QVANQVAM sciam, frater chariſſime, Epiſcopos plurimos, Eccleſiis Dominicis in toto mundo diuina dignatione præpoſitos, Euangelicæ veritatis ac Dominicæ traditionis tenere rationem, nec ab eo quod Christus magiſter & præcepit, & geſſit, humana & nouella inſtitutione decedere: tamen quoniam quidam vel ignoranter, vel ſimpliciter in calice Dominico ſanctificando, & plebi miniſtrando; non hoc faciunt, quod Ieſus Christus, Dominus & Deus noſter, ſacrificij huius auctor & doctos fecit & docuit; religioſum pariter ac neceſſarium duxi de hoc ad vos litteras facere, vt ſi quis iſto errore adhuc teneatur, veritatis luce perſpecta ad radicem atque originem traditionis Dominicæ reuertatur. Nec hoc nos putes, frater chariſſime, noſtra & humana mente conſcribere, aut vltronea voluntate hoc nobis audacter aſſumere, cum mediocritatem noſtram ſemper humili & verecunda moderatione teneamus; ſed quando aliquid Deo inſpirante & mandante præcipitur, neceſſe eſt domino ſeruus fidelis obtemperet; excuſatus apud omnes, quod nihil ſibi arroganter aſſumat, qui offenſam domini timere compellitur, niſi faciat quod iubetur. Admonitos autem nos ſcias, vt in calice offerendo Dominica traditio ſeruetur, neque aliud fiat à nobis, quàm quod pro nobis Dominus prior fecerit: Vt calix qui in commemorationem

Ioan. 15. eius offertur, mixtus vino offeratur. Nam cum dicat Chriſtus: Ego ſum vitis vera; ſanguis Chriſti, non aqua eſt vtique, ſed vinum. Nec poteſt videri ſanguis eius, quo redempti & viuificati ſumus, eſſe in calice; quando vinum deſit calici, quo Chriſti ſanguis oſtenditur, qui ſcripturarum omnium ſacramento ac teſtimonio prædicetur. Inuenimus enim & in Geneſi circa ſa-

Gen. 9. cramentum Noe hoc idem præcurriſſe, & figuram Dominicæ paſſionis illic extitiſſe, quod vinum bibit; quod inebriatus eſt; quod in domo ſua nudatus eſt; quod fuit recumbens nudis & patentibus femoribus; quod nuditas illa patris à medio filio denotata eſt, & foras nunciata: à duobus vero maiore, minore contecta; & cætera quæ neceſſe non eſt exequi; cum ſatis ſit hoc ſolum complecti, quod Noe typum futuræ veritatis oſtendens; non aquam, ſed vinum biberit, & ſic imaginem Dominicæ paſſionis expreſſerit. Item in ſacerdote Melchiſedech ſacrificij Dominici ſacramentum præfiguratū videmus, ſecundum quod ſcriptura diuina teſtatur & dicit; Et Melchiſedech rex Salem protulit panem & vinum. Fuit autem ſacerdos Dei ſummi, & benedixit Abraham. Quod autem Mel- Gen. 14.
chiſedech typum Chriſti portaret: declarat in Pſalmis Spiritus ſanctus ex perſona patris ad filium dicens: Ante Luciferum genui te: tu es ſacerdos in æternum ſecun- Psal. 109.
dum ordinem Melchiſedech. Qui ordo vtique hic eſt de ſacrificio illo veniens & inde deſcendens: quod Melchiſedech ſacerdos Dei ſummi fuit, quod panem & vinum obtulit, quod Abraham benedixit. Nam quis magis ſacerdos Dei ſummi, quam Dominus noſter Ieſus Chriſtus? qui ſacrificiū Deo patri obtulit, & obtulit hoc idem quod Melchiſedech obtulerat, id eſt, panem & vinum, ſuum ſcilicet corpus, & ſanguinem. Et circa Abraham benedictio illa præcedens, ad noſtrum populum pertinebat. Nam ſi Abraham Deo credidit, Gen. 15.
& deputatum eſt ei ad iuſtitiam: vtique quiſquis Deo credit, & fide viuit, iuſtus inuenitur, & iam pridem in Abraham fideli benedictus & iuſtificatus oſtenditur, ſicut beatus Apoſtolus Paulus probat: dicens: Credidit Abraham Deo, & deputatum eſt ei ad iuſtitiam. Cognoſcitis ergo quia qui ex fide ſunt, hi ſunt filij Abrahæ. Pro- Gal. 3.
uidens autem ſcriptura quia ex fide iuſtificat gentes Deus prænunciauit Abrahæ, Gen. 12.
quia benedicentur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide ſunt, benedicti ſunt cum fideli Abraham: vnde in Euangelio inueni- Matt. 3.
mus de lapidibus excitari, id eſt, de gētibus colligi filios Abrahę. Et cum Zacheum laudaret Dominus reſpondit & dixit: Salus hodie domui huic facta eſt: quia & hic filius Luc. 19.
eſt Abrahæ. Vt ergo in Geneſi per Melchiſedech ſacerdotem benedictio circa Abraham poſſet ritè celebrari, præcedit antè imago ſacrificij Chriſti in pane & vino ſcilicet conſtituta, quam rem perficiens & adimplens Dominus panem & calicem mixtum vino obtulit, & qui eſt plenitudo, veritatem præfiguratæ imaginis adimpleuit.

pleuit. Sed & per Salomonem Spiritus sanctus typũ Dominici sacrificij ante pręmonstrat immolatæ hostiæ & panis & vini, sed & altaris & Apostolorum faciens *Prou. 9.* mentionem: Sapientia, inquit, ædificauit sibi domum, & subdidit columnas septem. Mactauit suas hostias, 16 miscuit in cratera vinum suum, & parauit mensam suam. Et misit seruos suos, conuocans cum excelsa prædicatione ad crateram, dicens: 17 Qui est insipiens declinet ad me, & egentibus sensu dixit: Venite, edite de meis panibus; & bibite vinũ quod miscui vobis. Vinum mixtum declarat, id est, calicem Domini aqua & vino mixtũ 18 prophetica voce prænunciat; vt appareat in passione Dominica id esse gestum quod fuerat ante prædictum. In benedictione quoque Iudæ hoc idem significatur, vbi & illic Christi figura exprimitur, quod à fratribus suis laudari & adorari haberet, 19 quod inimicorum dorsa, cedentium atque fugientium, manibus quibus crucem pertulit & mortem vicit, conpressurus fuisset; quodque ipse sit leo de tribu Iuda, & recubet dormiens in passione, & surgat, & sit ipse spes gentium, quibus scriptura diuina adiungit, & dicit: Lauabit in vino *Gen. 49.* stolam suam, & in sanguine vuæ amictum suum. Quando autem sanguis vuæ dicitur, quid aliud quam 20 vinum calicis Dominici, sanguis ostenditur? Nec non & apud Esaiam hoc idem Spiritus sanctus de Domini passione testatur, dicens: Quare rubicunda sunt vestimenta tua, & indumenta tua velut à calcatione torcularis *Esa. 63.* pleni & percalcati? Nunquid rubicunda vestimenta aqua potest facere? aut in torculari aqua est, quæ pedibus calcatur, vel prælo exprimitur? Vini vtique mentio est, & ideò ponitur, vt Domini sanguis vino intelligatur; & quod in calice Dominico postea manifestatum est, prophetis annunciantibus prędiceretur. Torcularis quoque calcatio & pressura taxatur: quia quomodo ad potandum vinum veniri non potest, 21 nisi botrus calcetur ante, & prematur: sic nec nos sanguinem Christi possemus bibere, nisi Christus calcatus prius fuisset & pressus, & calicem 22 prior biberet, quam credentibus propinaret. 23 Quotienscúmque autem aqua sola in scripturis sanctis nominatur, baptisma prędicatur, vt apud Esaiam significari videmus. Nolite, inquit, priora meminisse, & anti- *Esa. 43.* qua nolite reputare. Ecce ego facio noua,

quæ nunc orientur, & cognoscetis; & faciam in deserto viam, & flumina in loco inaquoso; adaquare genus meum electum, plebem meam quam acquisiui, vt virtutes meas exponeret. Prænuntiauit illic per Prophetam Deus, quod apud gentes in locis, quę inaquosa prius fuissent; flumina postmodum redundarent: & electum genus Dei, id est, per regenerationem baptismi filios Dei factos, adaquarent. 24 Item denuò pręcinitur, & ante prædicitur, Iudęos, si sitierint, & Christum quæsierint, apud nos esse potaturos, id est, ba- *Esa. 48.* ptismi gratiã consecuturos. Si sitierint, inquit, 25 per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis, findetur petra, & fluet aqua, & bibet plebs mea. Quod in Euangelio adimpletur, quando Christus qui est petra, finditur ictu lanceæ in passione: qui & admonens quid per Prophetam sit ante prædictum, clamat & dicit: Si quis sitit, veniat & bibat. Qui credit in me, sicut scriptura dicit, flumina de ven- *Ioan. 7.* tre eius fluent aquæ viuæ. Atque vt magis posset esse manifestum, quia non de calice, sed de baptismo illic loquitur Dominus, addidit scriptura, dicens: Hoc autem dixit de spiritu, quem accepturi erant, qui in eum credebant, 26 Per baptisma enim Spiritus sanctus accipitur, & sic à baptizatis, & Spiritum sanctum consecutis ad bibendum calicem Domini peruenitur. Neminem autem moueat, quod cum de Baptismo loquatur scriptura diuina, sitire nos dicit & bibere, quando & Dominus in *Matt. 5.* Euangelio dicat: Beati esurientes & sitientes iustitiam; quia quod auida & sitienti cupiditate suscipitur, plenius & vberius hauritur. Sicut & alio loco ad Samaritanam mulierem Dominus loquitur, di- *Ioan. 4.* cens: Omnis qui biberit ex aqua ista, sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua quam ego dedero, non sitiet in æternum. Quo & ipsum baptisma salutare aquæ significatur, 27 quod semel scilicet sumitur, nec rursus iteratur: cæterum calix Domini in Ecclesia semper & sititur & bibitur. 28 Nec argumentis plurimis opus est, frater charissime, vt probemus appellatione aquæ baptisma significatum semper esse, & sic nos intelligere debere; quando Dominus adueniens Baptismi & Calicis manifestauerit veritatem, qui aquam illam fidelem, aquam vitæ æternæ præceperit credentibus in Baptismo dari, calicem verò docuerit exemplo magisterij sui, vi-

ni & aquæ coniunctioni misceri. " Calicem etenim sub die passionis accipiens, benedixit, & dedit discipulis suis dicens: Bibite ex hoc omnes: " hic est enim sanguis noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Dico vobis, non bibam à modo ex ista creatura vitis, vsque in diem illum, in quo vobiscum bibam nouum vinum in regno patris mei. Qua in parte inuenimus calicem mixtum fuisse quem Dominus obtulit, & vinum fuisse, quod sanguinem suum dixit. Vnde apparet sanguinem Christi non offerri, si desit vinum calici; nec sacrificium Dominicum legitima sanctificatione celebrari, nisi oblatio & sacrificium nostrum responderit passioni. Quo modo autem de creatura vitis nouum vinum cum Christo in regno patris bibemus, si in sacrificio Dei patris & Christi vinum non offerimus, nec calicem Domini dominica traditione miscemus? Beatus quoque Apostolus Paulus à Domino electus & missus, & prædicator veritatis Euangelicæ constitutus, hæc eadem in Epistola sua ponit, dicens: Dominus Iesus in qua nocte tradebatur, accepit panem, " & gratias agens fregit, & dixit: Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur, hoc facite in meam commemorationem. Simili modo & calicem post quam cœnatum est accepit, dicens: Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine: hoc facite quotiescumq; biberitis in meam commemorationem: quotiescunque enim ederitis panem istum & calicem biberitis, mortem Domini annuntiabitis quoadusque veniat. Quod si & à Domino præcipitur, & ab Apostolo eius hoc idem confirmatur & traditur, vt quotienscunque biberimus in commemorationem Domini, hoc faciamus, quod fecit & Dominus; " inuenimus non obseruari à nobis quod mandatum est, nisi eadem quæ Dominus fecit, nos quoque faciamus, & calicem Domini pari ratione miscentes à diuino magisterio non recedamus. Ab Euangelicis autem præceptis omnino recedendum non esse, & eadem quæ magister docuit & fecit, discipulos quoque obseruare & facere debere, constantius & fortius alio in loco beatus Apostolus docet, dicens: Miror quo sic tam cito demutamini ab eo qui vos vocauit ad gratiam, ad aliud Euangelium, quod non est aliud, nisi si sunt aliqui qui vos turbant, & volunt " conuertere Euangelium Christi. Sed licet nos aut Angelus de cœlo aliter annunciet, præterquam quod annuntiauimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus, & nunc iterum dico: Si quis vobis annunciauerit præterquam quod accepistis, anathema sit. Cùm ergo neque ipse Apostolus, neque Angelus de cœlo annunciare possit aliter aut docere, præterquam quod semel Christus docuit, & Apostoli eius annunciauerunt; miror satis vnde hoc vsurpatum sit, vt contra Euangelicam & Apostolicam disciplinam quibusdam in locis aqua offeratur in Dominico calice, quæ sola Christi sanguinem non possit exprimere. Cuius rei sacramentum nec in Psalmis tacet Spiritus sanctus, faciens mentionem dominici calicis, & dicens: " Calix tuus inebrians quàm peroptimus: calix autem qui inebriat, vtique vino mixtus est, neque enim aqua inebriare quenquam potest. Sic autem calix Dominicus inebriat, vt & Noe in Genesi vinum bibens inebriatus est. Sed quia ebrietas Dominici calicis & sanguinis non est talis, qualis ebrietas vini secularis, cum diceret Spiritus sanctus in psalmo: Calix tuus inebrians: addidit, quàm peroptimus, quod scilicet calix Dominicus sic bibentes inebriet, vt sobrios faciat, vt mentes ad spiritalem sapientiam redigat, " vt à sapore isto seculari ad intellectum Dei vnusquisque resipiscat: & quemadmodum vino isto communi mens soluitur, & anima relaxatur, & tristitia omnis exponitur: ita epoto sanguine Domini & poculo salutari, exponatur memoria veteris hominis, & fiat obliuio cõuersationis pristinæ secularis, & mœstum pectus ac triste, quod prius peccatis angentibus premebatur, diuinæ indulgentiæ lætitia resoluatur, quod tunc demum potest lætificare in Ecclesia Domini bibentem, si quod bibitur Dominicam teneat veritatem. Quàm verò peruersum est, quamque contrarium, vt cùm Dominus in nuptiis de aqua vinum fecerit, nos de vino aquam faciamus: cùm sacramentum quoque rei illius admonere & instruere nos debeat, vt in sacrificiis dominicis vinum potius offeramus. Nam quia apud Iudæos defecerat gratia spiritalis, defecit & vinum: vinea enim Domini sabaoth domus erat Israël: Christus autem docens & ostendens gentium populum succedere, & in locum quem Iudæi perdiderant, nos postmodum merito fidei peruenire, de aqua vinum fecit, id est, quod ad nuptias Christi & Ecclesiæ, Iudæis cessantibus

Marginal references: Matt. 26. — 1. Cor. 11. — Gal. 1. — Psal. 22. — Gen. 9. — Ioan. 2. — Esa. 5.

tibus, plebs magis gentium confluerct, & conueniret, ostedit. Aquas namque populos significare; in Apocalypsis scriptura diuina declarat dicens: Aquę quas vidisti super quas seder meretrix illa, populi, & turbæ, " & gentes ethnicorum sunt & linguæ. Quod scilicet perspicimus & in sacrameoto calicis contineri. Nam quia nos omnes portabat Christus, qui & peccata nostra portabat; videmus in aqua populum intelligi, in vino verò ostendi sanguinem Christi. Quando autem in calice vino aqua miscetur, Christo populus adunatur, & credentium plebs ei, io quem credidit, copulatur & coniungitur. Quæ copulatio & coniunctio aquæ & vini sic miscetur in calice Domini, vt commixtio illa non possit ab inuicem separari. Vnde Ecclesiam, id est, plebem in Ecclesia constitutam fideliter & firmiter in eo quod credidit, perseuerantem, nulla res separare poterit à Christo, quominus hæreat semper & maneat " indiuidua dilectio, " Sic autem insanctificaodo calice Domini offerri aqua sola non potest, quo modo nec vioum solum potest, nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis: si verò aqua sit sola, plebs incipit esse sioe Christo: quando autem vtrunque miscetur, & adunatione confusa sibi inuicem copulatur, tunc sacramentum spiritale & cœleste perficitur; " Sic verò, calix Domini non est aqua sola, aut vinum solum, nisi vtrumque sibi misceatur, quo modo nec corpus Domini potest esse farina sola, aut aqua sola, nisi vtrumque adunatum fuerit & copulatum, & panis vnius compage solidatum. Quo & ipso sacramento populus noster ostenditur adunatus, vt quemadmodum grana multa in vnum collecta, & commolita, & commixta, panem vnum faciunt: sic in Christo qui est panis cœlestis, vnum sciamus esse corpus, cui coniunctus sit ooster numerus & adunatus. " Non est ergo, frater charissime, quod aliquis existimet sequendam esse quorumdam consuetudinem si qui in præteritum in calice Dominico aquam solam offerendam putauerint: quærendum est enim, ipsi quem sint secuti. Nam si in sacrificio quod Christus obtulerit; non nisi Christus sequendus est, vtique id oos obaudire & facere oportet, quod Christus fecit, & quod faciendum esse mandauit; quando ipse in Euangelio dicat: Si feceritis quod mando vobis, iam non dico vos seruos, sed amicos. Et quod Christus debeat solus audiri, pater etiam de cœlo contestatur, dicens: " Hic est filius meus dilectissimus in quo bene sensi, ipsum audire. Quare si solus Christus audiendus est, non debemus attendere, " quid alius ante oos faciendum putauerit, sed quid, qui ante omnes est, Christus, prior fecerit. Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem; cum per Isaiam prophetam Deus loquatur & dicat: Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes. Et iterum Dominus in Euangelio hoc idem iterat dicens: Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. Sed & alio in loco ponit & dicit: Qui soluerit vnum ex mandatis istis minimis, & sic docuerit homines, minimus vocabitur in regno cœlorum. Quod si nec minima de mandatis dominicis licet soluere: quantò magis tam magna, tam grandia, tam ad ipsum Dominicæ passionis & nostræ redemptioois sacramentum pertinentia, fas non est infringere, aut in aliud, quàm quod diuinitus institutum sit, humana traditione mutare? Nam si Iesus Christus, dominus & Deus noster, ipse est summus sacerdos Dei patris: " & sacrificium patri se ipsum primus obtulit, & hoc fieri in sui commemorationem præcepit: vtique ille sacerdos vice Christi vere fungitur, qui id quod Christus fecit, imitatur: " & sacrificium verum & plenum tunc offert in Ecclesia Deo patri, si sic incipiat offerre secundum quod ipsum Christum videat obtulisse. Cæterum omnis religionis & veritatis disciplina subuertitur, nisi id quod spiritaliter præcipitur, & fideliter reseruetur. " nisi si in sacrificiis matutinis hoc quis veretur, ne per saporem vini redoleat sanguinem Christi. Sic ergo incipit & à passione Christi in persecutionibus fraternitas retardari: dum in oblationibus discit de sanguioe eius & cruore confundi. Porro autem Dominus in Euangelio dicit: " Qui confusus me fuerit, confundetur eum filius hominis. Et Apostolus quoque loquitur dicens: Si hominibus placerem, Christi seruus non essem. Quomodo autem possumus propter Christum sanguinem fundere, qui sanguinem Christi erubescimus bibere? An illa sibi aliquis contemplatione blanditur, quod etsi mane aqua sola offerri videtur, " tamen cum ad cœnandum venimus, mixtum calicē offerimus: Sed cum cœoamus, ad conuiuium

Apoc. 17. Ioan. 15. Matt. 17. Esa. 29. Mar. 7. Mat. 5. Mar. 8. Gal. 1.

nostrum plebem conuocare non possumus, vt sacramenti veritatem fraternitate omni præsente celebremus. At enim non mane, sed post cœnam mixtum calicem obtulit Dominus. [17] Nunquid ergo Dominicum post cœnam celebrare debemus, vt sic mixtum calicem frequentandis Dominicis offeramus? [18] Christum offerre oportebat circa vesperam diei, vt hora ipsa sacrificij ostenderet occasum & vesperam mundi, sicut in Exodo scriptum est: & occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israël ad vesperam. Et iterum in Psalmis: [19] Alleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum. Nos autem resurrectionem Domini mane celebramus. Et quia passionis eius mentionem in sacrificiis omnibus facimus ([11] passio est enim Domini, sacrificium quod offerimus) nihil aliud quam quod ille fecit, facere debemus. Scriptura enim dicit: Quotienscunque enim ederitis panem istum, & calicem istum biberitis, mortem Domini annunciabitis quoadusque veniat. Quotiescunque ergo calicem in commemorationem Domini & passionis eius offerimus, id quod constat Dominum fecisse, faciamus. [12] Et viderit, frater charissime, si quis de antecessoribus nostris, vel ignoranter, vel simpliciter non hoc obseruauit & tenuit, quod nos Dominus facere exemplo & magisterio suo docuit; potest simplicitati eius de indulgentia Domini [13] venia concedi, nobis vero non poterit ignosci qui nuncà Domino admoniti & instructi sumus, vt calicem Dominicum vino mixtum, secundum quod Dominus obtulit, afferamus. Et de hoc quoque ad collegas nostros litteras dirigamus, vt vbique lex Euangelica & traditio dominica seruetur, & ab eo quod Christus & docuit & fecit, non recedatur. Quæ vltra iam contemnere, & in errore pristino perseuerare, quid aliud est quam incurrere in obiurgationẽ Domini increpantis in Psalmo & dicentis: Ad quid exponis iustificationes meas, & assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retro. Si videbas furem, [14] concurrebas ei, & inter mœchos particulam tuam ponebas. Exponere enim iustificationes & testamentum Domini, & non hoc idem facere quod fecerit Dominus; quid aliud est, quam sermones eius abiicere, & disciplinam Dominicam contemnere, nec terrena, sed spiritalia furta & adulteria committere; [17] dum quis de Euangelica veritate furatur Domini nostri verba & facta, corrumpit atque adulterat præcepta diuina? Sicut apud Hieremiam scriptum est: Quid est, inquit, paleis ad triticum? propter hoc ecce ego ad Prophetas, dicit Dominus, qui furantur verba mea vnusquisque à proximo suo, & seducunt populum meum in mendaciis suis, & in erroribus suis. Item apud eũdem alio loco. [18] Et mœchata est, inquit, in lignum & lapidem; & in his omnibus nõ est reuersa ad me. Quod furtum & adulterium ne in nos etiam cadat: cauere sollicite & timide, ac religiose obseruare debemus. Nam si sacerdotes Dei & Christi sumus, non inuenio quem magis sequi quam Deum & Christum debeamus: quando ipse in Euangelio maxime dicat: Ego sum lumen sæculi. Qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Ne ergo in tenebris ambulemus, Christum sequi & præcepta eius obseruare debemus: quia & ipse in alio loco mittens Apostolos, dixit: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. Ite ergo & docete omnes gentes, [19] tingentes eos in nomine Patris & Filij & Spiritussancti, docentes eos obseruare omnia quæcunque præcepi vobis. Quare si in lumine Christi ambulare volumus, à præceptis & monitis eius non recedamus: agẽtes gratias, quod dum instruit in futurum quid facere debeamus, de præterito ignoscit quod simpliciter errauimus. Et quia iam secundus eius aduentus nobis appropinquat: magis ac magis benigna eius & larga dignatio corda nostra luce veritatis illuminat. Religioni igitur nostræ congruit & timori: & ipsi loco atque officio sacerdotii nostri, frater charissime, in Dominico calice miscendo, & offerendo custodire traditionis Dominicæ veritatem; & quod prius apud quosdam videtur erratum, Domino monente corrigere; vt cum in claritate sua & maiestate cœlesti venire cœperit, inueniat nos tenere quod monuit, obseruare quod docuit, facere quod fecit. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

ADNOTATIONES
in Epistolam LXIII.

1 Cæcilio Fratri] *Fuit hic episcoporum vnus, qui & præcedentem & liv. Epistolas cum Cypriano scripsit, vbi plura de illo.*

2 in calice Dominico sanctificando & plebi ministrando

ministrando] Frustra hinc quidam suam hæresim confirmare nituntur de necessitate communionis sub vtraque specie. Imprimis enim non tam vrget ministerium calicis quam oblationem & sanctificationem, vt pote quæ duo sæpissime effetat, illius autem hic & semel adhuc duntaxat sub finem quasi illud agens meminerit. Deinde non aliud dicit, quam si quando calix vini offeratur aut sanctificetur aut plebi ministretur, vinum tunc offerri debere iuxta Christi institutionem, non aquam. Id enim vel ex argumento supradicta satis colligitur. Vsque adeo vt aliud hinc haberi nequeat, quam quod calix plebi ministrabatur eo tempore. Neque enim materias Sacramentorum à Christo definitas immutari posse, etiam alij patres inculcant. Atqui de modo vtendi hoc Sacramento nihil Christum definiuisse, locuples testis est D. Augustin. epistola 119. ad Ianuarium. Neque enim (inquit) præcepit Christus, quo deinceps ordine sumeretur hoc Sacramentum; vt Apostolis, per quos Ecclesias dispositurus erat, reseruaret hunc locum. Nam si hoc ille monuisset vt post alios cibos semper acciperetur; credo quod eum morem nemo variasset. Immo & ipse Cyprianus hac ipsa Epistola sub finem dum disertis verbis rationem reddit, cur mane & ieiuni sacrificium offeramus, quum Christus vesperi & post cœnam id fecerit. Nam si per omnia fieri vellet Cyprianus idipsum, quod Christus fecit; etiam post cœnam offerre nos oportebat sacrificium. Et quod ad institutum propius pertinet, si omnibus vellet calicem ministrari debere ex Christi institutione; nunquam ipse permisisset in sua ipsius Ecclesia communionem sub altera specie. Narrat autem ipse exempla huius communionis duo infra libro de Lapsis, tum de muliere quæ corpus Dominicum in arca recondiderat, tum de quodam lapso qui quum de sacrificio à sacerdote celebrato partem cum cæteris ausus esset latenter accipere, cinerem se ferre apertis manibus inuenit. Alludunt haud dubie ad morem illum veteris Ecclesiæ, quo in manus acceptam Eucharistiam liberum erat aut statim sumere, aut domum reportare, & sumptionem differre in aliud tempus opportunum; vsque adeo vt accepto corpore (iuxta Tertull. lib. de Orat.) stationem liceret soluere, atque adeo calicis sumptionem prætermittere. Neque verò aut ex Sacramenti huius institutione aut ex alio scripturæ loco necessitatem illam colligi posse, satis superque iam pridem docuit Theologorum illud nostri sæculi decus D. Ruardus Tapperus Louaniensis Cancella. præceptor quondam meus. in explic. Artic. Louan. Immo procul abest, vt illa inde colligi possit, vt è contrario non tam subtiliter quàm vere, exemplum communionis Laicorum sub altera specie, inde eliciant, Domini Alphonsus de Castro & Iacobus Payua Lusitanus Theologi; vtpote quum Christus Apostolis adhuc laicis suum corpus tradiderit, sanguinem vero non nisi iam sacerdotii dignitate ornatis, per verba illa (de quibus paulo post latius) hoc facite in meam commemorationem. Certe Hesichius in Leuit. cap. 9. D. August. lib. 3. de consensu Euang. cap. 15. serm. de fer. 2. & 3. Paschæ, & epist. 59. ad Paulin. Theophilact. Euthymius Beda, & Strabus in comment. Auctor etiam operis imperfect. in Matth. cap. 17. & Innoc. 3. de sacrif. alta. lib. 6. cap. 7. & 9. fractionem panis in Emmaunte Luc 24. de Sacramento hoc interpretantur; vbi tamen solam speciem panis à Christo porrectam satis constat. Hic adde, quod si à Christo præcepta foret vtraque species; nunquam tolerasset Ecclesia quæ columna est (teste Apostolo) & firmamentum veritatis, alteram speciem. Iam verò ex antiquitatis Ecclesiasticæ monumentis perspicuum est; non modo à 400. abhinc aut 500. quibus magis frequentari cœpit, sed & primis illis Mille annis hanc in vsu fuisse: idque non in priuatis duntaxat, sed & in publicis conuentibus. Quod collectis iam ad eam rem testimoniis comprobare erat animus, sed ne contextu excedas commentarios, malui id in aliud differre tempus, editurus propediem Deo fauente, ni me quispiam anteuertat, librum hac de re peculiarem.

3 sacrificii huius auctor & doctor] Quum alibi frequenter sacrificii Ecclesiæ meminerit, tum hac Epistola vel maximè. Atque optimo ordine; imprimis Christum eius auctorem & doctorem fuisse dicit, postea locis Euangelistarum, & Apostoli Pauli id comprobans. Quod & ante illud docuerunt D. Irenæus lib. 4. aduersus hæreses cap. 32. & 34. Dion. Areopag. Eccles. hierarch. cap. 3. Clemens Romanus constit. Apost. lib. 6. c. 23. & Apostolorum canon. 3.

4 si quis in isto errore adhuc teneatur] Sic ex veteri excuso locum hunc castigauimus, consentiunt Ms Colon. Grauius & Costerius, quanquam cæteri Ms. legant: tenebatur, quomodo excusi.

5 Ne hoc nos putes, frater chariss. nostra & humana mente conscribere] Ex eodem Ms. Colon. etiam istum, nam omissa a Rembolde particula: nos, sensum obscurabat, quam tamen habet Colonien. & Afflig. cod. Pro quo Menut. & Cambron. cod. nec nos putes, frater chariss. nostra & humana conscribere; sed prius placet magis Colon. vero pro: mente, legit: ratione.

6 Admonitos autem nos scias] Ita Ms. At excusi omnes, quare mendose legitur apud D. Augustin. loco citato: Admonitus autem vos sciatis, præsertim cùm vti nos etiam legas H. Rabanus noster lib. de disciplin. Christ. Hernaldum Episcopum, vbi locum hunc Cypriani prolixius citat.

7 mixtus vino] Quod dicit: mixtus vino, non autem: mixtus, aqua, & rursum: quando vinum defiit calici, non: quando aqua defiit calici, confirmat D. Aug. & post eius H. Rabani sententiam, de argumento huius Epistola. Meminit autem etiam hæresis Aquariorum D. Chrysost. hom. 83. in Matth. dicens ideo Christum post resurrectionem vino vsum, non aqua, vt perniciosam hæresim confutaret, qui aqua in mysteriis vtantur. Sic August. etiam hæresi 64. & eum sequutus H. Rabanus libro citato. Attribuit autem illam Epiphanius hære. 46. sectatoribus Tatiani. Porro prędicatur, legit Colon. cod. Ms. pro prædicetur.

8 à medio filio denotata est] Sic Afflig. & hactenus excusi omnes, pro quo H. Rabanus; Camb. Colon. & Costerii cod. denudata est; sed prius magis placet, eo quod præcedit: nuditas.

9 Item in sacerdote Melchisedech] Colon. cod. legit sacerdotio.

10 Ante luciferum genui te] Sic Ms. vetus excus. Remboldus & Costerius. Manut. & Morel. & iam olim H. Rabanus; alii legunt: generaui te.

11 Nam quis magis] Huius loci irrepserat ex Remboldi cod. qui magis, latius autem deducit, sacrificium Melchisedech, figuram fuisse nostri sacrificii, de quo qui plura petit, videat comment. Patrum in Psalm. 109. & Epistolam ad Hebr. quod eleganti etiam carmine expressit alicubi Prudentius; immo multa Rabbinorum testimonia adfert hac de re Petrus Galatinus lib. 10. cap. 4. & 5.

12 Panem & vinum, suum scilicet corpus &

ſanguinem) *Locus inſignis pro veritate corporis & ſanguinis Domini, quales quidem reperiuntur etiam ſupra epiſtolis 54. & 56. infra quoque libro de Lapſis complures, verum nullus hoc apertior & is quo in hac epiſtola ſequuntur. De eadem luculenta extant teſtimonia, (præter Auctores à Cypriani ætate) apud Clement.* Roman. *in conſtitut. Apoſtolicis.* Origen. hom. 13. *in Exodum,* Cyrillum *Hieroſ.* Cathech. Myſtag. 3. & 4. Tertull. *ſub finem lib. de Orat.* Macar *Ægypt. hom.* 47. *Gregor. Niſſe. lib. de bapt. Hieronym. in Oſea cap.* 11. *Theodor. in* Cantic. cap. 1. *Auguſt. de peccat. merit. & remiſſ. lib.* 1. *cap.* 16. Caſſiodorum *noſtrum cap. penult.* Inſtit. *diuin. ſcript.* Eutichium *Patriarcham* Conſtantino. *& H. Rabanum lib. citato, ac de inſtitut. cleric. lib.* 1. *cap.* 31. *In ſcriptis quoque contra Valdenſes* Ebrardi *Bituniensis, Bernardi Abbatis Fontis calidi, & Ermengardi.*

13 Nam ſi Abraham Deo credidit] *Alludit haud dubie ad locum Geneſis 15. quem pulchre explicat de fide viua, veluti concordiam quandam inſinuans inter Apoſtolum Paulum cap. 3. ad Galat. & Epiſtola Iacob. cap.* 2.

14 Cognoſcitis ergo] *Sic etiam D. Hieronym. &* Ambroſ. *in comment. vox Græca* γινώσκετε, *anceps eſt, & verti poteſt aut hoc pacto, aut :* cognoſcite, *ſicut habet vulgatus interpres : quanquam tamen priori modo legant etiam 4. exemplaria Latina. Illud autem :* benedicti ſunt, *correſpondet voci Græcæ* εὐλογοῦνται. *Porrò illud quod præcedit :* benedicetur in illo, *miror quod & Græcè & Latinè cum Gene. 12. tum Galat. 3. legatur :* in te.

15 Sacrificij Chriſti) *Vocem :* Chriſti, *recens adiecimus ex cod.* Cambron. & Colon. *quam habebat etiam* Coſterii *codex.*

16 Miſcuit in cratera vinum ſuum] *Ita* Manut. & Morelius. *Afflig. verò cum excuſis cæteris :* in cratere, Cambr. & Colon. in crateram, *Eligat lector quod velit. Latinè enim & crater & cratera dicitur. Sic etiam paulo poſt variant codices.*

17 Qui eſt inſipiens) *Ita Afflig. cod. & excuſi omnes.* Cambron. *vero &* Colon. Quis eſt inſipiens ? *& rectius, ita enim infra quoque* Cyprian. *de exhort. mart cap. 11.*

18 Prophetica voce prænunciat) *Sic* Colon. Ms. *cod. pro eo quod alii :* denunciat. *Sicut etiam paulo poſt & rectius :* prædiceretur, *pro :* prædicaretur.

19 Quod inimicorum dorſa cedentium atque fugientium manibus quibus) *Praua diſtinctio apud Remboldum quæ remanſit hactenus in excuſis ita hunc locum obſcurabat, vt contra ſcriptura quam explicat ſenſum* Manut. & Morel. *coacti fuerint reponere :* cædentium, *per diphthongum, vt aliquo modo ſenſus conſtare videretur. Legunt 70.* Manus *tua ſuper dorſum inimicorum tuorum. Quod explicans Cyprianus, præfiguratum dicit, quod Chriſtus compreſſurus eſſet dorſa inimicorum cedentium atque fugientium, manibus, id eſt (vt explicat D. Ambr. de benedict. Patriarch. cap. 4. factis operibuſque, quibus crucem pertulit & mortem vicit. Qui ſenſus iuxta noſtram diſtinctionem apertiſſimus eſt, & certe vetus excuſus &* Ms. *ſine diphthongo legunt* cedentium.

20 Vinum calicis Dominici, ſanguis oſtenditur) *Ita recte & Cambr. Colon. cod. ac Manut. pro eo quod cæteri :* vinum calicis Dominici ſanguinis, *vt ſit ſimilis phraſis illi quæ ſupra eſt, panem & vinum, id eſt, carnem & ſanguinem.*

21 niſi botrus calcetur ante & prematur] *Admonet* Morelius, *vetus quoſdam legere :* niſi botrus calceforiatur & prematur, *verum noſtri Ms. vulgatam lectionem habent.*

22 prior biberet quem credentibus propinaret] *Hunc locum ita reſtituimus ex tribus Manuſcriptis. Antea in omnibus excuſis erat :* in quo propinaret, *minus recte. Ortus error ex vitio* Remboldi, *qui, quem vetus excuſus mendoſè legeret, in quem, aliud mendum repoſuit.*

23 Quotieſcunque autem aqua ſola, &c.] *Prius ſcripturis comprobauit, ſanguinem Domini in ſcripturis per vinum denotari : nunc per aquam, non hoc ſacramentum, ſed baptiſmi præfiguratum docet.*

24 Item denuò præcinitur] *Etiam hoc ex* Ms. *& veteri excuſo, pro eo quod excuſi cæteri legunt :* præcanitur.

25 per deſerta adducet illos, aquam de petra producet illis] *Hanc quoque lectionem cod. vet. excuſ. &* Ms. *Colon. accepta debeo, nam veram eſſe eam conuincit quod* Græcè eſt apud 70. ἐν τῇ ἐρήμῳ ἄξει αὐτούς, ὕδωρ ἐκ πέτρας ἐξάξει αὐτοῖς. *Pro quo Remboldus :* adducet illis aquam, de petra producet illis, *quod remanſit in excuſis, & reperitur etiam in Afflig. & Cambron. codicibus ; ſed præterquam quod Græce ita legatur, accedit etiam magis ad textum Hebræum prior lectio. Cambro. autem cod. pro :* findetur, *habet :* ſcindetur, *non male : vtrumque enim ſignificat vox Græca* σχισθήσεται.

26 Per baptiſma enim. &c.] *Hoc vult hoc loco Cyprianus, non niſi baptizatis calicem Domini Adminiſtrandum. Quod idem inculcat. D. Iuſtinus Martyr, Apolog. ad Antonin. Recte autem legunt* Manutius & Morel. *cum* Ms. *Colon. paulo poſt :* ſuſcipitur, *pro eo quod legebatur vitioſe :* ſuſcipitur.

27 quod ſemel ſcilicet ſumitur, &c.] *Diſtinguit inter* Sacramenta *Baptiſmi & Euchariſtiæ, quod illud iterari non poßit, hoc vero poßit ſemper accipi, imitatus Tertull. lib. de Bapt. Cur autem neque baptiſmi neque Ordinis Sacramenta iterari poßint ; cauſam reddit D. Auguſt. lib. contra Epiſtolam Parm. cap. 13. quod characterem conſecratione quadam imprimant indelebilem ad inſtar militum, in quibus militiæ character non reperitur.*

28 Nec argumentis plurimis] *Quod hactenus figuris veteris teſtamenti & ſcripturis, nunc per ipſam Chriſti inſtitutionem, vini in ſacrificio neceßitatem deducit vtitur autem ſuperlatiuo pro comparatiuo :* plurimis, *nempe, pro,* pluribus.

29 Calicem etenim ſub die paſſionis accipiens] *Quod ſupra non ſemel admonuimus ſolitum facere, Cyprianus etiam in verbis inſtitutionis hoc loco facit : vt diuerſorum Euangeliſtarum verba ſimul iungat.* Quare non *eſt quod calumnientur quidam verba Canonis Miſſæ, quæ ſimiliter ab Eccleſia in vnum collecta ſunt.* Idque non nuper *factum, ſed ab ipſis Apoſtolis, hoc arguit, quod in liturgiis* Græcis *Clementis, Iacobi, Baſilii, Chryſoſt. pene ad verbum recitetur Inſtitutio ſacrificii, vti apud Latinos. Immo & in illis reperiuntur quædam verba quæ apud Euangel. non exſtant, atque atque in* Latino *Canone ; & quemadmodum in canone* Latino *ſunt plura verba quam apud* Græcos ; *ita & apud illos plura quam in noſtro canone. Quæ tamen & ex aliis Euangeliſtarum locis comprobari poſſe, pulchre deducit Innocent. Epiſtola ad Archiepiſcopum* Lugdunenſem, *quæ extat lib. 3. Decretal. de celeb.* Miſſ *c. 3. & lib. 4.*

lib. 4. de sacrific. alta. cap. 4. Quare recte docent D. Basil. lib. de Spiritu sancto, cap. 27. ac dictis locis, Innocent. & Radulphus Decanus Tungrensis vlt. cap. lib. de canonum obseruantiis, Inuocationis siue consecrationis verba, esse ex doctrina non [illegible]a, sed tamen à Christo & Apostolis nobis tradita.

30 hic est enim sanguis noui Testam[illegible]i] Sic recte Manutius & Morelius cum veteri excus[illegible] & Manuscripti pro eo quod irrepserat ex Remboldi cod. hoc est enim, nam priores modo legunt Euangelista omnes, & ita ex Græco interpretati sunt hactenus interpretes omnes in Græcorum liturgiis & commentariis, Perionius quoque & Gelenius in Iustini Martyris Apolo. iam dicta ad Antoninum. pro quo male ibi vertit Ioan. Langus, hoc est, quantum apparet vt absurdam illam, immo perniciosam verborum Christi suam expositionem palliaret. Adnotandum autem hic illud quod particulam, enim legerit etiam Cyprianus. Porro pro eo quod Ms. omnes & excusi legunt: effundetur, adnotauit variam lectionem Costerius effunditur.

31 quo vobiscum bibam nouum vinum in regno] Ad maiorem Emphasin videtur mihi vertisse vinum, pro eo quod ex Græco vertit vulgatus interpres illud, Quare magis placet hæc lectio; vtpote quum eam habeat etiam Afflig. cod. quam Manut. aut Morelii qui omittunt vocem vinum, & tamen non addiderunt illud, idque eo magis quod postea id repetat. Vertit etiam: creaturam, quod Græce est γέννημα.

32 & gratias agens fregit] Hanc Cambr. cod. lectionem sequi maluimus, eo quod conformis sit & Græco & Latino Apostoli textui, ad quam accedit quàm proxime etiam Afflig. cod. qui habet gratias egit, fregit. Confirmat autem lectionem illam vulgati interpretis Cyprianus: quod pro vobis tradetur, vt immerito Erasmus an deprauata sit dubitet.

33 inuenimus non obseruari à nobis] Ita Ms. vetus excusus & Rembold. cod. pro eo quod cæteri omnes excusi inuenimur, non recte. Forte legendum inuenitur. Illud autem Domini, quod paulo post adiecimus, habent Cambr. ac Colon. cod. & Grauius. Atqui vel ex hoc loco patet vera Cypriani sententia; non quidem quod bibere calicem necesse sit, sed vt quotiescunque quod bibere calicem, id quod Dominus fecit, faciamus, & calicem Domini (vt verbis eius vtar) pari ratione misceamus. Quo pertinent & illa verba; quæ non multo post habet, si quod bibitur, Dominicam teneat veritatem.

34 conuertere Euangelium Christi] Cambr. quidem & Affligin. cod. legunt euertere, sed Græca vox μεταστρέψαι magis priori lectioni congruit. Quo pacto legitur etiam supra Epistola 23. & hic à cod. Colon. & constanter, etiam apud Ambros. Hieronym. & August.

35 Calix tuus inebrians, quam peroptimus] Hanc esse lectionem Cypriani genuinam tum hic, tum paulo post, quam habet vetus excusus, verisimile fit: quod dictio Græca ὥσει non possit commode verti: perquam, Remboldus primus legit perquam optimus, Cambr. quidem cod. habet præclarus, quomodo vulgo legitur, & secundo loco etiam Afflig. sed habet adnotatam priorem lectionem ad marginem & priori loco legit quàm optimus.

36 vt à sapore isto sæculari] Hanc veterem meam coniecturam, ob id quod sequitur resipiscat, confirmatam reperi Afflig. ac Colon. cod. à Grauio & Costerio. Camb. tamen vti excusi hactenus habent sapore;

37 & gentes ethnicorum sunt] Per verbum ethnicorum, quod in Apocalypsi non habetur interpretatur vocabulum gentes.

38 indiuidua dilectio] Aut hoc pacto haud dubiè legendum quomodo Ms. vterque, quomodo, veteres excusi in indiuidua dilectione.

39 Sic autem in sanctificando calice Domini] Quam, tum Cyprianus hac Epistola iam tertio, tum D. Greg. Nyssenus Orat. Catechetica de diuin. Sacramentis, & alicubi Theodoretus sanctificationem nuncupat, D. Basilius & alicubi Theodoretus ἐπίκλησιν, id est, inuocationem. Euangelista Marcus & alii: εὐλογίαν, id est, benedictionem: Irenæus nunc vocationem & verbum Dei, nunc εὐχαριστίαν, id est, gratiarum actionem, quomodo etiam cæteri Euangelistæ ac D. Paulus & Iustinus Martyr locis citatis; Tertull. lib. contra Marcionem gratiarum actiones; D. Ambro. lib. 4. de sacrament. D. Aug. epist. 59. vti nos hodie, consecrationem dicunt. In qua signi crucis vsum vetustum esse, in primis probat ipsum sanctificationis nomen apud Apostolum. 1. Timoth. 4. cum dicit. Sanctificatur enim per verbum & orationem, quam Chrys. cum cæteris Græcis in comment. & D. Aug. lib. 2. de peccat. merit. & remiss. cap. 26. per signum crucis fieri palam astruunt. Deinde (vt omittamus Canonem Missæ,) sicut in cæteris sic & in hoc Sacramento signum crucis adhiberi, testantur disertis verbis Chrys. hom. 55. in Matth. & hom. quod Christus sit Deus, & D. Aug. ser. 181. Immo iste tract. 118. in Ioan. Nisi (inquit) signum hoc crucis adhibeatur siue frontibus credentium, siue ipsi aquæ qua regenerantur, siue oleo quo Chrismate vnguntur, siue sacrificio quo aluntur nihil eorum rite perficitur.

40 Sic vero calix Domini non est aqua sola, neque vinum solum] Hinc verisimilis videtur eorum sententia, qui admixtionem aquæ ita necessariam volunt, vt sine illa irrita sit calicis Dominici consecratio; eo quod dicat: Si non posse neque vinum solum neque aquam solam offerri; sicut neque farina sola neque aqua sola corpus Domini esse potest. Verum alii magis vrgeri dicunt necessitatem vini quàm aquæ, vtpote quod potissimum sit huius Epistolæ argumentum. Nobis sufficiat, quod præcepti Ecclesiastici necessitate ad vtrunque teneamur, & quod ab ipsis Ecclesiæ primitiuæ incunabulis vino semper aqua admixta sit, vt enim omittamus Canones complures quos reperire est De consecr. dist. 2. & D. D. August. Ambros. Chrysostomi, Hieronymi loca: Irenæus solet mixtum calicem hunc appellare: Iustinus Martyr loco citato κρᾶμα nuncupat; quod Plutarcho vinum est aqua mixtum. Expresse etiam definiuit Alexander 5. à Petro Pontifex in Concilio Romano Epistola ad omnes orthodoxos: In sacramentorum oblationibus, quæ inter Missarum solemnia Domino offeruntur, repulsis opinionibus superstitionum, panem tantum & vinum aqua permixtum in sacrificio offerendum. Non enim debet (inquit) vt à Patribus accepimus & ipsa ratio docet, in calice Domini aut vinum solum aut aqua sola offerri, sed vtrumque permixtum, quia vtrumque ex latere eius in sua passione profluxisse legitur. Quæ verba adnotatu digna quod se referat ad Patres antiquiores. Immo liturgiæ Basilii & Iacobi expresse testantur, Christum vinum aqua mixtum obtulisse. Quæ verba tanti fecerunt Patres in 6. Synod. vt hinc colligentes hunc morem diuinit[illegible] traditum, Armeniorum errorem damnent can. 32: qui aquam vino non admiscebant, quem eandem in illis etiam culpauit Theophil. in cap. 9. Ioan.

41 Non eſt ergo, frater chariſſime, &c.] *Miror quid Eraſmo hic in mentem venerit, dum Ambroſium hoc feciſſe, (namque aquam obenliſſe adnotauit in margine,) quum nuſquam tale quid habeat, immo de Sacram. lib. 4. & lib. 5. cap. 1. cauſam adferat cur aqua vino miſcenda ſit: Niſi forte quod in Lucam de Sacramento aqua dicit baptiſmum intelligens, ille de hoc Sacramento intellexerit. Illud autem:* putauerint, *habemus ex cod. Camb. pro eo quod cæteri:* putauerunt.

42 Hic eſt filius meus dilectiſſimus, in quo bene ſenſi] *Pro* dilectiſſimus, *habet Cambr. cod.* dilectus, *& pro:* bene ſenſi, *Aſſlig. legit:* bene complacui. *Verum quandoquidem prius illud legat Colon. cod. & lib. 3. teſtimon. prior reperiatur lectio, nihil immutauimus. Præſertim quum etiam D. Auguſt. ſerm. 63. de verbis Domini legat:* bene ſenſi, *& Græcam vocem magis explicet:* dilectiſſimus, *vtpote pro qua alibi frequenter vertat interpres vulgatus:* chariſſimus: *& quod adnotat D. Hieronym. in Epiſtolam ad Philip. eam plus aliquid ſignificare quam dilectus, nempe dilectione dignum, immò ipſa huius loci phraſis, hæc nempe* ἀγαπητὸς υἱὸς, ἀγαπητὴ θυγάτηρ, *apud Heſiodum, filium vnicum & filiam vnicam ſonat.*

43 quid alius ante nos] *Sic* Ms. *tres cæteri omnes:* aliquis.

44 & ſacrificium Deo patri ſeipſum primos obtulit] *Sic* Ms *cod.* Manut. & Morelius, *in cæteris deſideratur:* ſeipſum, *obenliſſe verò Chriſtum ſeipſum ſacrificium intermentu in cœna, teſtantur etiam in cap. 5. ad Hebræos Theophylactus, Photius, &* Oecumenius.

45 & ſacrificium verum & plenum tunc offert] *Inſignis locus ad comprobandum quod altaris ſacrificium ſit vere nominis ſacrificium: Quod quid dicatur, item qua ratione, vti & de teſtimoniis Patrum eodem pertinentibus, tam late tractat Dn. Anton. Demochares Pariſienſis* Theologus *lib. quatuor quos inſcripſit de Sacrificio propitiatorio, vt ſuperuacaneum fuerit prolixius hic quicquam dicere: Vnum hoc hic præterea adnotatu dignum, quod in verbis illis* Chriſti: *hoc facite, facere interpretatur hic* Cyprianus *offerre: Quato quid habent etiam Damaſc. libro quarto de orthod. fid. cap. 14.* Chryſoſtom. *hom. de prodit. Iudæ Victor Antioch in cap. 14* Luca, *& illis omnibus antiquior Dion. Areopag cap. 3. Eccleſ. Hierarch. in hæc verba:* Itaque religioſe *& vt Pontificem decet, poſt ſacras diuinorum operum laudes, de ſacrificio quod ipſius dignitatem ſuperare ſe purgat, dum primo ad eum clamat: Tu dixiſti, hoc facite in meam commemorationem, &c.* Recte *ergo his verbis inſtitutum credimus noui teſtamenti ſacerdotium. Plura vide huc ſpectantia in noſtris Latinorum* Liturgicis *integro tomo primo.*

45 niſi in ſacrificiis matutinis] *Abſurdam hic eorum improbat conſuetudinem, qui mane aquam ſolam offerebant ne vinum redolerent; vinum vero tunc ſolum quum poſt cœnam fiebat ſacrificium. Improbat autem vtrumque. Conſuetudo tamen poſt cœnam offerendi, quum adhuc vſque ad D. Auguſt. tempora quibuſdam in locis perduraret (vtpote quæ adhuc teſte* Socrate, *obſeruabatur ab Ægyptiis Alexandriæ vicinis & in Thebaide) ſublata eſt per Concil. Carthaginien. 3. can. 29. excepto vno die anniuerſario* Cœna *Domini. Verum poſtea etiam illa promiſſio antiquata e[…] per Concil. Tarraconenſe in Hiſpaniis; in Oriente vero primo quidem per Laodic.* Concil. *canon. 5. deinde curſum in 6. Synodo vniuerſali cap. 9. Iam tum tamen fuiſſe* Eccleſia *vniuerſalem conſuetudinem contrariam, indicat ipſe D. Auguſt. his verbis epiſt. 118. Liquido apparet (inquit) quando primum acceperant diſcipuli corpus & ſanguinem Domini; non eos accepiſſe ieiunos. Nunquid tamen propterea calumniandum eſt vniuerſa* Eccleſ[…] *quod à ieiunis ſemper accipitur. Et certe ante Cypri[…]tem obſeruatam illam, p[…]x illo Tertullian. lib. 2. ad vxorem: Non ſciet [...] quid ſecreto ante omnem cibum guſtes? Item quod ante lucani cœtus (vt tum Tertull. loquar) fieri, ſoleant in primitiua Eccleſia (vel ipſo Plinio teſte lib. 10. epiſtola ad Traianum) & poſtea denuo conueniri ad promiſcuos cibos.* Confirmant *id ipſum verba D:* Matth. *apud Abdiam libro ſeptimo hiſtor. Apoſt. Immo dicta epiſtola D. Auguſt. ex verbis illis. 1. Cor. 11.* Cætera *cùm venero diſponam, colligit in* Eccleſia *Corinthiorum inſtitutum ab Apoſtolo hunc morem; ob abuſum illorum qui menſis ſuis* Cœnam *Dominicam miſcebant. Poſt D.* Cypriani *ætatem meminere eiuſdem conſuetudinis,* Greg. *Nazianz. Orat. in ſanctum lauacrum; Epiph. ſub finem lib. 3. de moribus primitiuæ Eccleſia, Chryſoſt. hom. 27. in 1 ad* Cor. *cap. 11. Iſido. lib. de diuinis officiis, Beda in cap. 22. Lucæ, Paſchaſ. cap. 19. lib. de corpore Domini, & latiſſime VValafridus Strabus, de reb.* Eccleſ. *cap. 19.*

47 Qui confuſus me fuerit, confundetur eum] *Etſi* Ms. *vetus excuſus &* Remboldus *legant* confundet eum: *magis tamen placet hæc vulgata lectio, tum quod eadem vtatur D. Aug. contra Adimantum, tum* quòd verba Græca ἐπαισχυνθήσεται αὐτὸν, *nullo modo verti poſſunt* confundet eum, *& quod antiquis cod. Latini & antenis ille cuius meminit Eraſmus, priori modo legant, tum denique quod non minus ſit abſurda lectio* confundetur eum, *quam:* confoſus me fuerit, *& quod tam hic quam paulo ante & lib. de Lapſis:* confundi, *accipit pro erubeſcere. Neque verò nouum eſt vt Cyprianus Græciſmis vtatur vulgati interpretis. Certe eadem verba Lucæ nono interpretatus eſt vetus interpres* erubeſcet eum, *quod magis Latine dicitur, nam erubeſcere cum accuſatiuo etiam* Ciceroni *vſitatum eſt, qui in* Saluſtium, *Erubeſcere ora dixit. Atqui ſuperflue habebat vetus excuſus Colon. &* Cambr. *cod.* coram hominibus, *nam neque in Latinis neque in Græcis exemplaribus id legitur, neque id habet Aſſlig. cod. aut alii excuſi.*

48 tamen eum ad cœnandum venimus] *Hinc colligitur bis in die ſolere quoſdam offerre, ſemel mane & ſemel veſperi. Quod adhuc ſuo tempore, in vſu fuiſſe quibuſdam in die* Cœna *Domini teſtis eſt Auguſt. dicta Epiſtola. Immo durasse videtur ad illius dies conſuetudo ad tempora vſque Honorii 3. per quem ſublata eſt ea. Te referente, de celeb.* Miſſ. *Et etiam aliis diebus liberum id fuiſſe aliquando tradit VValafridus* [...]*rabus dictis libri capite 21. Idque non ſine auctoritate* [...] *quum iuxta Theleſphori Papæ decretum Nocte Natalis Dominici tres Miſſa celebrentur, & id Romæ etiam in aliquorum ſanctorum feſtiuitatibus vſitatum foret. Quin quod fidelium relatione virorum in ſuam perueniſſe notitiam dicit, Leonem Papam 7 vel 8.* Miſſas *ſæpe vno die celebraſſe; contra vero D. Bonifacium Archiepiſcopum &* Martyrem *ſemel duntaxat per diem. Quod tamen poſtea ad neceſſitatem reſtrinxerunt Pontifices, vt patet ex Gratiano de conſecrat. diſtinct. 2. cap. Sufficit, titulo Alexandri Papæ; vbi ſufficere dicit vnam* Miſſam, *niſi forte neceſſe ſit vnam pro defunctis, alteram diurnam celebrare: modo tamen lucri aut adulationis gratia id non fiat. Quale quid etiam*

habet

habet Innoc. 3. de celebrat. Missarum cap. Consuluisti. Certe hodie ne hinc auaritiæ capietur occasio, non nisi iustissimis & necessariis causis id permittitur, præterquam in Natali Domini.

49 Nunquid ergo Dominicum post cœnam celebrare debemus] Dominicum celebrare, & Dominica frequentare, tum hic lib. de Oper. & Eleemosinis, phrasi peculiari Cyprianus accipit, pro eo quod prius dixit offerre, & sacrificium offerre libro de Lapsis, supra epistola 54. & infra 68. & alibi sacrificia diuina offerre & celebrare, item sacrificare: Quod ipsum Tertull. lib. de fuga & persecut. colligere; & Dominica solemnia siue Dominicum conuiuium celebrare dicit D. August. in breui. collat. contra Donatistas collectam & Dominicum agere, & Epistola sæpe citata: offerre, offerri & offerre Christo, Epistola quoque 59. Sacramenta celebrare; D. Hylarius diuina mysteriorum Sacramenta celebrare, & Sacri conuiuii celebrare mysteria; D. Ambr. ad Gratianum de fide: Diuina sacrificia celebrare & epist. 33. Missam facere, quomodo etiam D. Leo epist. 80. & 88. & post illos, scriptores Latini plerique ac nos hodie. Græci autem Socrates & Zozomenus in Eccles. histo. συνάγειν, συνάξεις ποιεῖν συνάγωγὰς ποιεῖν, συνάξεις ἐπιτέλειν ἐκκλησιάζειν, pro quibus in historia tripartita vertit Epiphanius; Missas facere. collectas celebrare, collectas agere, Missas celebrare, solemnia celebrare. Alii autem προσφέρειν, uti Ignatius Epistola ad Smyrnenses, Concil. Neocæ. can. nono. & Nicen. canon. 8. aut ποιεῖν τὰς προσφορὰς, vti Eusebius lib. 6. Eccles. hist. cap. 43. & Niceph. lib. 6. cap. 3. aut προσφέρειν θυσίαν. Vt Iustinus Martyr. Dialog. in Iudæos seu θυσίαν ἀναίμακτον. vt Nazianzen. de funere Basilii, & alicubi Basilius ac Chrysostom. θυσίαν προσκομίζειν καὶ δοχὴν ἐπιτελεῖν, vt Ignatius dicta Epistola, aut quod communius est λειτουργεῖν, de quo uti & de Missa & λειτουργία ac aliis ipsius appellationibus alibi fortaßis latius, ne hic prolixiores simus. Præcedentia autem Synonima eo huc adduximus, quod illorum pleráque mire confirment Catholicorum de sacrificio sententiam.

50 Christum offerre oportebat circa vesperam diei] Rationem reddit cur Christus vesperi, nos verò mane offeramus, vt ille vesperam mundi insinuaret, nos verò resurrectionem Domini in memoriam reducamus. Quam repetit Isidorus de Diuinis offic. cap. 8. D. August. vero aliam reddit loco sæpe citato, vt vltimum hoc mysterium discipulorum cordibus infigeret, Christianus autem Druthmarus ad cap. 26. Matth. istam, vt iam vesperam esse ostenderet, id est, finem cæremoniarum legis, atque adeo etiam post cœnam typicam, vt prius finiret testamentum vetus, quàm nouum inciperet.

51 Et occident illum omne vulgus synagogæ] Afflig. cod. interserit vitulum, sed corrupte, quum de agno loquatur.

52 Eleuatio manuum mearum] Sic Afflig. cod. & excusi plerique, placet autem magis lectio vete. excus. Colon. Cambr. cod. ad Manuc. Adleuatio, nam etsi prior voci Græcæ ἔπαρσις magis conueniat, & Hieron. ex Hebræo sic verterit, alibi tamen frequenter hanc habet Cyprianus.

53 passio enim Domini est sacrificium quod offerimus] Simile est, quod Chrysost. Theoph. & Oecum. verba illa: quod pro vobis frangitur, ita interpretantur, vt etiam in sacrificio Missæ Christum pati & frangi & immutari dicant. Quo respexit etiam D. Ambr. lib. 4. de sacra. cap. vlt. dum dicit: Si quotienscunque effunditur sanguis, in remißionem peccatorum effunditur, debeo illum semper accipere, vt semper mihi peccata remittantur; & quod D. Hieron. ad Damasum de filio prodigo: Christus (inquit) quotidie fidelibus immolatur. Atqui ex his patrum loquendi formulis, tum colligere licet valere hoc sacrificium etiam ad remißionem peccatorum, tum idem esse cum illo quod Christus in cruce obtulit. Atque adeo falso nos suggillant aduersarij, quod illi sacrificio crucis iniuriam facimus.

54 Et viderit, frater charissime] Ita Cambron. & Colon. cod. vet. excusus, Remboldus, & Manut. pro quo alii & ideo, non satis vt arbitror intelligentes hanc Cypriani phrasin, de qua supra epist. 2.

55 venia concedi] Quum satis constet qui aquam consecrat non conficere sanguinem Domini; hæc venia ita intelligenda est: vt simplicitate quadam aut ignorantia apud Deum excusari potuerint qui ita obtulerant, sic tamen vt irrita foret consecratio.

56 concurrebas ei] Sic vetus excusus, & Manut. in cæteris excusis desiderabatur, ei. Ad verbum autem ita vertit quod Græce est συνετρέχες αὐτῷ, quare & magis placet, quàm aut illa Afflignien. currebas cum eo; aut illa Cambr. & Colon. simul currebas cum eo] Præsertim cùm infra epistola 68. priori modo legat etiam Cambr. codex & D. Aug. lib. 2. contra Cres. Grammaticum cap. 19.

57 dum quis de Euangelica veritate furatur Domini nostri verba & facta & corrumpit] Colon. cod. legit, dum quis de Euangelica veritate furatur Dominica verba & facta corrumpit, eligat lector quod velit.

58 Et mœchata est in lignum & lapidem] Omissa à Remboldo Præpositio in, quam habebat vetus excusus, quare denuò adiecimus. Afflig. vero cum D. Hieron. legit cum ligno & lapide.

59 tingentes eos] Sic etiam supra epist. 3. & 25. quare non placet lectio cod. Afflig. baptizantes, Recte autem reposuerunt ex Ms. Manut. & Morel. paulo post docentes, pro eo quod erat docete.

AD EPICTETVM ET PLEbem Assuritanorum de Fortunatiano quondam eorum Episcopo.

EPISTOLA LXIV.

ARG. Monet Epictetum & plebem Assuritanorum, vt Fortunatianum quondam Episcopum, sed lapsum, ad Episcopatum redire non permittant, tum aliis de causis, tum quod statutum esset, ne Episcopi lapsi ad priorem gradum admitterentur. Quod quum à Cornelio fuisse statutum dicat infra Epistola ad Hispanos 68. patet quidem scriptam hanc epistolam post mortem Cornelii, sed quando, non satis constat, nisi quod ex simili cum duobus sequentibus epistola exordio, eodem penè tempore cum illis conscriptam sit verisimile.

CYPRIANVS EPICTETO fratri & plebi Aſſuras conſiſtenti, S.

Lib. 1. epiſt. 7.

GRAVITER & dolenter motus ſum, fratres chariſſimi, quod cognouerim, Fortunatianum quondam apud vos Epiſcopum, poſt grauem lapſum ruinæ ſuæ, pro integro nunc agere velle, & Epiſcopatum ſibi vindicare cœpiſſe: quæ res contriſtauit me, primo propter ipſum, qui miſer, vel diaboli tenebris in totum excæcatus, vel quorundam ſacrilega perſuaſione deceptus (cum debeat ſatis facere, & ad Dominum exorandum, diebus ac noctibus, lacrymis & orationibus, & precibus incumbere (audet ſibi adhuc ſacerdotium quod prodidit, vindicare; quaſi poſt aras diaboli accedere ad altare Dei fas ſit; aut non maiorem in ſe iram & indignationem Domini in die iudicij prouocet; qui cum fidei, & virtutis dux fratribus eſſe non potuerit, perfidiæ, & audaciæ, & temeritatis magiſter exiſtat; & qui non docuit fratres in prælio fortiter ſtare, doceat eos, qui victi & proſtrati ſunt, nec rogare. Cum Dominus dicat: *Eſa. 57.* Illis fudiſtis libamina, & illis impoſuiſtis ſacrificia, ſuper hæc non indignabor? dicit Dominus. *Exod. 22.* Et alio loco: Sacrificans diis eradicabitur, niſi Domino ſoli. Item Dominus denuo loquitur & dicit: *Eſa. 2.* Adorauerunt eos, quos fecerunt digiti eorum, & curuatus eſt homo, & humiliatus eſt vir, *Apoc. 14.* & non laxabo illis. In Apocalypſi quoque legimus iram Domini comminantis & dicentis: Si quis adorat beſtiam & imaginem eius, & accipit notam in fronte ſua & in manu, bibet & ipſe de vino iræ Dei, mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & ſulphure ſub oculis ſanctorum Angelorum, & ſub oculis agni, & fumus de tormentis eorum in ſæcula ſæculorum aſcendet; nec habebunt requiem die ac nocte, qui adorant beſtiam & imaginem eius. Cum ergo hæc tormenta, hæc ſupplicia in die iudicij Dominus comminetur iis, qui diabolo obtemperant, & idolis ſacrificant: quo modo ſe putat poſſe agere pro Dei ſacerdote, qui obtemperauit & ſeruiuit diaboli ſacerdotibus? aut quo modo putat manum ſuam transferri poſſe ad Dei ſacrificium & precem Domini, quæ captiua fuerit ſacrilegio & crimini? quando in ſcripturis diuinis Deus ad ſacrificium prohibeat accedere ſacerdotes etiam in leuiori crimine conſtitutos, & in Leuitico dicat: *Leuit. 21.* Homo in quo fuerit vitium & macula, *Exod. 19.* non accedet offerre dona Deo. Item in Exodo: Et ſacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum ſanctificentur, ne forte derelinquat illos Dominus: & iterum: Et qui accedunt miniſtrare ad altare Sancti, non adducent in ſe delictum, ne moriantur. Qui ergo grauia in ſe delicta adduxerunt, id eſt, qui idolis ſacrificando ſacrilega ſacrificia fecerunt, ſacerdotium Dei ſibi vindicare non poſſunt, nec vllam in conſpectu eius precem pro fratribus facere? quando in Euangelio ſcriptum ſit: Deus *Ioan. 9.* peccatorem non audit, ſed ſi quis Deum coluerit, & voluntatem eius fecerit, illum audit. Quamvis ſic quorundam pectora tenebrarum ingruentium profunda caligo cæcauerit, vt de præceptis ſalubribus nihil lucis admittant: ſed ſemel à recto limite veri itineris auerſi, per præceps & abruptum criminum ſuorum nocte atque errore rapiantur. Nec mirum, ſi conſilia noſtra aut Domini præcepta nunc abnuunt, qui Dominum negauerunt. Stipes & oblationes in lucra deſiderant, quibus prius inſatiabiles incubabant, & cœnis atque epulis etiam nunc inhiant, quarum crapulam nuper ſuperſtite in dies cruditate ructabant; nunc manifeſtiſſime comprobantes, nec ante ſe religioni, ſed ventri potius & quæſtui profana cupiditate ſeruiſſe. Vnde & ipſam veniſſe perſpicimus, & credimus de Dei exploratione cenſuram, ne apud altare conſiſtere & contrectare vlterius perſeuerarent, pudorem inceſti, fidem perfidi, religionem profani, diuina terreni, ſancta ſacrilegi. Quod ne tales ad altaris impiamenta, & contagia fratrum denuo redeant, omnibus viribus excubandum eſt, omni vigore nitendum, vt quantum poſſumus ab hac eos ſui ſceleris audacia retundamus; ne adhuc agere pro ſacerdote conentur, qui ad mortis extrema deiecti; vltra lapſos laicos ruinæ maioris pondere proruerunt. Si vero apud inſanos furor inſanabilis perſeuerauerit, & recedente Spiritu ſancto, quæ cœpit cæcitas in ſua nocte permanſerit, conſilium nobis erit ſingulos fratres ab eorum fallacia ſeparare, & ne quis in laqueos erroris incurrat, ab eorum contagione ſecernere; quando nec oblatio ſanctificari illic poſſit, vbi Spiritus ſanctus non ſit, nec cuiquam Dominus per eius orationes & preces proſit, qui Dominum ipſe violauit.

lauit. Quod si Fortunatianus aut immemor criminis sui per diaboli cæcitatem, aut minister & seruus diaboli factus ad decipiendam fraternitatem in hoc suo furore permanserit: vos quantum potestis elaborate, & in hac caligine diaboli seuientis fratrum mentes ab errore reuocare, ne alienæ dementiæ facilè consentiant, ne se desperatorum delictis participes faciant, sed teneat integræ salutis suæ tenorem, & integritatis conseruatę à se & custoditæ perpetuum vigorem. Lapsi verò magnitudinem delicti sui cognoscentes à depreeando Domino non recedant, nec Ecclesiam Catholicam (quæ vna & sola est à Domino constituta) derelinquant; sed satisfactionibus immorantes, & Domini misericordiam deprecantes ad Ecclesiam pulsent, [15] vt recipi illuc possint, vbi fuerunt, & ad Christum redeant, à quo recesserunt. Nec audiant eos qui se fallaci & mortali circumuentione decipiunt, cùm scriptum sit: Nemo vos decipiat inanibus verbis; propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ: Nolite ergo esse participes eorum. Ergo contumaces, & Deum non timentes, & ab Ecclesia in totum recedentes, nemo comitetur. Quod si quis impatiens fuerit ad deprecandum Dominum, qui offensus est, & nobis obtemperare noluerit, sed desperatos & perditos secutus fuerit: sibi imputabit cùm Iudicij dies venerit. Quo modò enim deprecari in die illo Dominum poterit, qui & ante hoc Christum, & nunc quoque Ecclesiam Christi negauit: & Episcopis sanis & integris & viuentibus non obtemperans, comitem se & participem morientibus præbuit? Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXIIII.

1. Epicteto] *Fuisse hunc Episcopum Assuritanum verisimile est, quandoquidem autem in Synodo sententiam dixit alius Assuritanus Episcopus Victor nomine, aut defunctus fuit Epictetus ante Synodum, aut Victori successit, sed prius sit mihi magis verisimile.*

2 Assuras] *Sic Ms.* Afflig. *Marb. Dun. Bland. vetus quoque excusus & Manut. Remboldus verò cum ceteris excusis hoc loco, quomodo etiam Camb. cod. & Manut. in Synodo:* Assuris.

3 Fortunatianum quondam apud vos Episcopum] *Fuerat quidem Fortunatianus illorum Episcopus, sed quod lapsus esset; iam Episcopatu priuatus, fuisse autem eum & factionis Nouatianæ ex sequentibus constat.*

4 Item Dominus denuo loquitur & dicit] *Ita Ms. & excusi hactenus, quod & placet magis, quàm quod habent Manut. & Morel.* loquatur & dicat. *Eadem est ratio de eo quod sequitur:* legimus, *pro quo habent:* legamus. *Alioqui enim nimis longum foret hyperbaton.*

5 & accipit notam in fronte sua] *Sic rectè Manut. & Morel. pro eo quod prius legebatur: vitio cod. Rembold.* accipiet, *pro quo Ms. quidem & vetus excusus legunt:* accipiens, *sine coniunctione:* & ; *sed prius magis placet, eo quòd sic legat etiam supra Epistola ad Thibaritanos.*

6 qui adorant] *Hæc Ms. cod. lectio magis placet eo quod etiam sic supra legatur; prius erat:* adorauerunt.

7 in die iudicii] *Etiam hæc lectio est Ms. cod. & vet. excus. & Remboldi, quare non placet quod Erasmus legit:* in die iræ, *similis fuit alicubi locus supra.*

8 ad Dei sacrificium & precem Domini] *Egregia M ista periphrasis.*

9 Et qui accedunt ministrare ad altare sancti] *Ita Ms. vetus excusus, Remboldus, Manut. & Morelius pro quo Erasmus* sanctum, *sed non placet, quum priori modo legatur etiam infra Epistola lxviii. Reperire autem non potui quem scripturæ locum citet.*

10 sed semel à tecto limite] Ex *Ms. cod. 4. & altero Cauchii, adiecimus recens particulam:* sed, *quã etiam constanter legunt,* semel, *pro eo quod irrepserat ex cod. Remboldi:* simul, *Ex quo etiam ortum illud:* rapiuntur, *pro eo quod Ms. & vetus excusus habent:* rapiantur.

11 quarum crapulam nuper] *Illud:* nuper, *quum reperiatur in Ms. omnibus, excu. vet. & apud Remboldum, miror quo casu omissum sit.*

12 Vnde & ipsam venisse, &c. censuram] *Alludit ad Censuram Cornelii Papæ, qua interdictum fuit, ne Episcopi lapsi vlterius in episcopatu perseuerarent. de qua latius infra Epistola lxviii.*

13 ruinæ maioris pondere] *Hoc pacto constanter Ms. & veteres excusi, pro quo Erasmus:* ruinæ suæ, *sed non placet: simile est illud quod paulo post legit ipse:* profunda cæcitas, *pro eo quod cæteri omnes:* quæ cœpit cæcitas.

14 quando oblatio sanctificari non possit, vbi Spiritus sanctus non est] *Argumentum hoc quo etiam vtitur infra frequenter de baptizandis hæreticis, dissoluet; Aug. præsertim in Ioannem in tract. 5. & lib. 6. & 7. contra Donatistas.*

15 vt recipi illuc possint] *Sic Ms. cod. pro eo quod cæteri habent:* illic.

AD ROGATIANVM EPIScopum de Superbo Diacono.

EPISTOLA LXV.

ARG. *Rogatianum Episcopum monet Cyprianus, vt Diaconi superbiam qui illum contumeliis exacerbauerat coerceat, & audaciæ suæ pœnitentiam agere cogat; ea occasione denuò repetens, quæcunque de sacerdotali siue Episcopali potestate supradicta sunt Epistola lv. Quo autem tempore scripta sit, non satis constat, nisi quod in eadem Synodo scriptam cum sequenti, initium vtriusque Epistolæ simile persuadeat.*

CYPRIANVS 1 ROGATIANO, fratri, Salutem.

Lib. 3. Epist. 9

RAVITER & dolenter commoti sumus ego & collegæ mei qui præsentes aderant, frater chariſſime, lectis litteris tuis, quibus de Diacono tuo conquestus es, quod immemor sacerdotalis loci tui, & officij ac ministerij sui oblitus, cōtumeliis & iniuriis suis te exacerbauerit. Et tu quidē honorificè circa nos & pro solita tua humilitate fecisti, vt malles de eo nobis conqueri, cùm pro Episcopatus vigore & cathedræ auctoritate haberes potestatem, qua posses de illo statim vindicari; certus quòd collegæ tui omnes ² gratum haberemus quodcunque circa Diaconum tuum contumeliosum sacerdotali potestate fecisses, habens circa huiusmodi homines præcepta diuina, cum Dominus Deus in Deuteronomio dicat: ³ Et homo quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem aut iudicem, quicunque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cùm audierit, timebit: & non agent impiè etiam nunc. Et vt sciamus hāc Dei vocem cum vera ⁴ & summa maiestate processisse ad honorandos ac vindicandos sacerdotes suos, cùm aduersus Aaron sacerdotem tres de ministris, Chore, & Dathan, & Abiron ⁵ ausi sunt superbisse, & ceruicem suam extollere, & ⁶ sacerdoti præposito se adæquare, hiatu terræ absorpti ac deuorati, pœnas statim sacrilegæ audaciæ persoluerunt. Nec soli illi, sed & cęteri ducenti quinquaginta, qui eis comites ad audaciam fuerunt, prorumpen... à Domino igne consumpti sunt; 7 vt probaretur, sacerdotes Dei ab eo qui sacerdotes facit vindicari. 8 In libro quoque Regum, cùm Samuel sacerdos à Iudæorū populo ob senectutem, sicut tu modo, contemneretur, exclamauit iratus Dominus, & dixit: Non te spreuerunt, sed me spreuerunt. Et vt hoc vlcisceretur excitauit eis Saül Regem, qui eos iniuriis grauibus affligeret, & per omnes contumelias & pœnas superbum populum calcaret & premeret, vt contemptus sacerdos de superbo populo vltione diuina vindicaretur. ⁹ Sed & Salomon in Spiritu sancto constitutus testatur & docet, quæ sit sacerdotalis auctoritas & potestas dicens: Ex tota anima tua time Deum, & sacerdotes eius sanctifica. Et iterum; Honora Deum ex tota anima tua, & honorifica sacerdotes eius. Quorum præceptorum memor beatus Apostolus Paulus, secundum quod 10 in Actibus Apostolorum legimus, cùm ei diceretur: Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo? Respondit & dixit: Nesciebam, fratres, quia Pontifex est: scriptum est enim: 11 Principem populi tui non maledices. Dominus etiam noster ipse Iesus Christus Rex & iudex & Deus noster vsque ad passionis diem seruauit honorem Pontificibus & sacerdotibus, quamuis illi nec timorem Dei, nec agnitionem Christi seruassent. Nam cùm leprosū emundasset, dixit illi: Vade & monstra te sacerdoti, & offer donum. Humilitate ea qua nos quoque esse humiles docuit, sacerdotem adhuc appellabat quem sciebat esse sacrilegum. Item sub ictu passionis cū alapam accepisset, & ei diceretur, sic respondes Pontifici? nihil ille contumeliosè locutus est in personam Pontificis, sed magis, 12 innocentiam suam tuitus est dicens; Si malè locutus sum, exprobra de malo; Si autem benè quid me cædis? Quę omnia, ab eo ideò facta sunt humiliter atque patienter, vt nos humilitatis ac patientiæ haberemus exemplum. Docuit enim sacerdotes veros legitimè & plenè honorari, dum circa falsos sacerdotes ipse talis extitit. Meminisse autem Diaconi debent, quoniam 13 Apostolos, id est, Episcopos & prępositos Dominus elegit: 14 Diaconos autem post ascensum Domini in cœlos Apostoli sibi constituerunt Episcopatus sui & Ecclesię ministros. Quod si nos aliquid audere contra Deum possumus, qui Episcopos facit; 15 possunt & contra nos audere Diaconi, à quibus fiunt. Et ideo oportet Diaconum, de quo scribis agere, audaciæ suę pœnitentiam, & honorem sacerdotis agnoscere, & Episcopo pręposito suo plena humilitate satisfacere. 16 Hæc sunt enim initia hæreticorum, & ortus atque conatus schismaticorum malè cogitantium, vt sibi placeant, vt prępositum superbo tumore contemnant. Sic de Ecclesia receditur, sic altare profanum foris collocatur, sic contra pacem Christi & ordinationem atque vnitatem Dei rebellatur. Quod si vltra te contumeliis suis exacerbauerit & prouocauerit; fungeris circa eum potestate honoris tui, vt eum vel ¹⁷ deponas vel abstineas. Nam si Apostolus Paulus ad Timotheum scribens dixit: Iuuentutem tuam nemo despiciat, quanto magis tibi à collegis tuis dicendum est. Senectutem

Margin notes: Deut. 17 · Num. 16. · 1. Reg. 8. · Eccles. 7. · Act. 23. · Exod. 26. · Mat. 8. · Ioan. 18. · Act. 6. · 1. Tim. 4.

tem tuam nemo despiciat? Et quoniam scripsisti quendam cum eodem Diacono tuo se miscuisse, & superbiæ eius atque audaciæ participem esse; hunc quoque & si qui alij tales exstiterint, & contra sacerdotem Dei fecerint, vel coërcere poteris, vel abstinere. Nisi quod hortamur & monemus, vt peccasse se potius intelligant, & satisfaciant; & nos propositum nostrum tenere patiantur, magis enim optamus & cupimus 18 contumelias & iniurias singulorum clementi patientia vincere, quàm sacerdotali licentia vindicare. Opto te, frater charissime, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXV.

1 Rugatiano] *Cognominatur iste in Synodo à Nona & supra quoque illius mentio facta Epistol. lvii.* & Officii] *Recte hoc adiecerunt* Manutius *&* Morelius.

2 gratum haberemus] *Sic* Ms. *Afflig. Dun. Marchin. Bland. & Cambr. vetus excusus, Romboldus, Manut. &* Morelius *: pro quo tanquam elegantius Erasmus reposuit :* ratum.

3 Et homo quicunque fecerit] *Ita legendum tum ex* Ms. *tum ex* Epistolis *supra xl. lv. & lxii. satis constat, non autem :* fuerit, *vt habent vulgati typi, excepto* Manut. *&* Morelio.

4 & summa maiestate] *Superfluo habebant excusi omnes adiectam particulam :* eius, *nam desideratur in Ms.*

5 ausi sunt superbisse] *Quum sic legant cæteri* Ms. *& excusi omnes; & alibi etiam (ni fallor) Cyprianus; non placet quod habet Manutius :* superbi esse.

6 sacerdoti præposito] *Coniungit duas has voces hoc loco quas paulo post separatim Episcopo attribuit, quomodo etiam alibi frequenter.*

7 vt probaretur] *Hunc locum sic castigauimus, ex 4. Ms. & veteri excuso, pro eo quod Romboldus reposuerat :* probarentur, *non recte.*

8 In libro quoque Regnorum] *Etiam hic Romboldus primus legit :* Regum, *Nam priori modo legunt* Ms. *& vetus excusus, quare recte etiam sic Manut. &* Morelius.

9 Sed & Salumon] *Notatu dignum quod Salomoni librum Ecclesiastici attribuit, verùm de hoc latius in libris testimoniorum.*

10 in Actibus Apostulorum] *Supra Epistola ad Antonianum ostendimus, veram hanc esse Cypriani lectionem, non :* Actis.

11 principem populi tui] *Veram & hanc esse lectionem supra ostendimus epistola lx.*

12 innocentiam suam tuitus est] *Elegantius quidem est quod habet* Manutius : tutatus est, *sed cæteri manuscripti & excusi omnes legunt :* tuitus, *quare magis placet; præsertim quum eadem voce vtatur Quintilian. Declamatione in cæci defensionem.*

13 Apostolos, id est, Episcopos & præpositos Dominus eligit] *De electione Apostolorum à Christo, loco Euangelistarum cuius sunt obuia. Matth. 10. Mar. 3. Luc. 6. Quod vero iisdem attributum sit nomen Episcopi, patet Act. 1. vbi D. Petrus illud Psal. Episcopatum eius accipiat alter, de Iuda Apostolatu interpretatur. Atque adeo & Apostolorum successores recte Episcopos nuncupat cum alibi tum hic Cyprianus. Porrò* ἐπίσκοπος *Græcè, sonat* Latinè *inspectorem, speculatorem, curatorem. Quod quum primum prophani muneris esset nomen, ad Ecclesiasticam dignitatem translatum est. Apud Iudæos enim (Arriano teste libr. 8.) Episcoporum munus erat, quid in vnaquaque regione fieret, ad regem aut magistratus efferre. Apud Athenienses etiam, qui ad ius dicendum præsidebant, quos Romani* Prætores *solent nuncupare* ἐπίσκοποι *dicebantur. Immo & apud Romanos initio (nam postea ad vilicæ munera translatum non ignoro) tale quid significasse id nomen, indicat Cicero his verbis lib. 7. Epistolarum ad Attic. Vult me Pompeius esse, quem tota Campania & maritima ora habeat Episcopum, ad quem delectus & negotia summa referantur. Et Numam Pompilium regem Romanorum vocat Plutarchus virginum sacrarum Episcopum. Translatum autem ad Ecclesiæ præfectos, commune quidem fuit aliquandiu etiam Presbyteris aliis inferioribus, ob communionem curam rerum Ecclesiasticarum, vti docet D. Hieronymus Epistola ad Euagrium ex cap. 1. Epistolæ ad Philippen. & Act. 20. Veruntamen, etiam ab ipsis Ecclesiæ incunabulis fuisse quosdam peculiari nomine Episcopos, qui cæteris præessent Presbyteris, satis indicat Apostolus dum præcipit Timotheo aduersus Presbyterum accusationem non recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus: nam hinc patet Presbyterorum iudicem fuisse Timotheum. Et idipsum testatur disertis verbis Ignatius Epistola ad Trallia. Quid est enim Episcopus, nisi omnem principatum & potestatem omnium illorum tenens? &c. & rursum Epistolis ad Magnesianos & Smyrnienses, dum Episcopos Christo Iesu, Presbyteros Apostolis comparat. Eodem pertinet illud Can. Apostolorum 40. Presbyteri & Diaconi præter Episcopum nihil agere pertentent. Similia habet Clemens Rom. in constitut. Apostolorum non vno in loco, præsertim lib. 2. cap. 10. & 35. (ad quem loc. videtur respexisse dicto loco ad Trall. Ignatius, dum Apostolicarum traditionum meminit) & Dionys. Areopa. Eccles. hierar. 1. cap. Immo ipse eadem Epistola Hieronym. Alexandriæ à Marco Euangelista ad Heraclem & Dionysium vsque, à Presbyteris vnum electum dicit, in excelsiori gradu collocatum, quem Episcopum nominabant: & Aaronem Episcopis, filios eius Presbyteris comparat, Epistolis quoque ad Oceanum, Episcopum dignitatis, Presbyteris ætatis nomina dicit. Omitto quòd ordinati semper fuerint Presbyteri ab Episcopis, quod mire confirmat Episcoporum supra ipsos præeminentiam. Sufficiat nobis, quod inter Aerii hæreses recensiant Epiphanius, August. Theodore. quod diceret eundem esse Episcopum & Presbyterum. Si quis tamen curiosius plura huc spectantia desideret, legat lib. 3. Demochares de sacrificio.*

14 Diaconos autem, &c. Episcopatus sui & Ecclesiæ ministros] *Insignis locus contra eos qui Diaconos nihil aliud esse volunt quàm mensarum ministros; quum vocet eos Cyprianus Episcopatus & Ecclesiæ ministros. Neque verò primus hoc dicit Cyprianus sed id imprimis vel ex ipsis Actis Apostolorum constat. Vbi etsi quidem illa occasione instituti vt mensis ministrarent: statim tamen à sua ordinatione & prædicasse leguntur, & baptizasse, & miracula edidisse. Act. 6. 7. & 8. Deinde ex eo quod tanta cura probari eos vult 1. Tim. 3. Apostolus; quod facturus fuisse non videtur; si profanum duntaxat esset eorum ministerium;*

Et apertius Ignatius Epistola dicta ad Trallianos. Oportet (inquit) & Diaconos qui in ministerium sunt IESV CHRISTI *omni modo placere. Non enim cibi & potus seruatores sunt, sed ministri Ecclesiæ Dei. Quid enim sunt Diaconi nisi imitatores Christi, ministrantes Episcopo, sicut Christus patri, & operantes illi operationem mundam & immaculatam? Quomodo sanctus Stephanus beatissimo Iacobo, & Timotheus & Linus Paulo, & Anacletus & Clemens Petro. Similia habet D. Polycarpus Epistola ad Philipp. D. quoque Dionysius Areopag. scribit Ecclesi. Hier. cap. 3. sacrosanctis altaribus imponi solere per Diaconos sanctum panem & benedictionis Calicem. D. etiam Clemens Rom. Constitut. Apostolic. lib. 2. cap. 4. diaconos vocat Episcopi auditum, oculum, os, cor, & animam; & cap. 61. in conuentu Ecclesiæ Episcopo vult assistere Presbyteros & Diaconos; per Diaconum Euangelia recitari, Diaconum curare debere quo quisque loco sedeat, Diaconorum alios oblationi Eucharistiæ debere esse intentos ministrantes corpori Domini, alios quietem turbis imperare: Diaconum Pontifici assistentem exclamare debere: Ne quis contra aliquem, ne quis in hypocrisi, Diaconum vna cum Pontifice orare debere. Quæ eadem fere Diaconi sacra officia reperire est, etiam in Liturgiis D. Iacobi, Basilii, & Chrysostomi. Immo ex illis liturgiis, Cyprian. infra lib. de Lapsis, & verbis D. Laurentii ad Sixtum Papam apud Ambros. lib. de Offic. 1. cap. 41. perspicuum fit, per Diaconum administrari solere calicem Dominicum. Ipse postremo D. Hieron. ipsa illa dicta Epistola vbi Diaconos vocat ex vehementia quadam mensarum & viduarum ministros, comparat Diaconos Leuitis veteris testamenti, epistola quoque ad Sabinianum Diaconum. Stare solere ipsum ad altare, &, Euangelium lectitare in Ecclesia fatetur. Quare recte etiam supra Cyprianus, Diaconum sacram administrationem vocat, Epistola ad Cornelium de Nouati sceleribus.*

15 possunt & contra nos audere Diaconi, à quibus fiunt] *Ita recte Manus. interferunt quidem Manuscripti cod. particulam:* hi, *sed quæ sensum obscurat. Primus Remboldus habuit corruptam lectionem:* à quibus Diaconi fiunt.

16 Hæc sunt enim initia hæreticorum] *Vide supra Epistolam lv.*

17 deponas vel abstineas] *Depositionis pœnam in Clericos, diuersis de causis, iam olim in Ecclesia vsitatam manifestum fit ex Canon. tum Apostolorum, tum veterum Conciliorum, vbi frequentissima est huius mentio.*

18 contumelias & iniurias) *Sic Affliginien. & Marchien. cod. Manus. & Morelius, pro eo quod cæteri excusi:* iniuriam.

AD CLERVM ET PLEBEM
Furnitanorum de Victore, qui Faustinum Presbyterum tutorem nominauit.

EPITSOLA LXVI.

ARG. Cum contra Concilii Episcoporum statutum Geminius Victor testamento tutorem siue curatorem suum nominasset Geminium Faustinum Presbyterum, prohibet pro illo offerri, aut sacrificium pro dormitione illius celebrari: obiter exemplo Leuiticæ tribus deducens Clericos molestiis sæcularibus immiscere se non debere. Quum autem Geminius quidam à Furnis Synodo Carthag. interfuerit, coniicio scriptam in posteriori Synodo hanc Epistolam, atque adeo & duas præcedentes. Verùm quia non prorsus certæ sunt hæ coniecturæ nostræ, maluimus in hanc classem variarum hanc redigere.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus & plebi Furnis consistentibus, Salutem.

RAVITER [1] commoti sumus Lib. 1.
ego & collegæ mei qui præsen- Epist. 9.
tes aderant, & compresbyteri nostri [2] qui nobis assidebant fratres charissimi, cùm cognouissemus quod [3] Geminius Victor, frater noster, de sæculo excedens, Geminium Faustinum Presbyterum tutorem testamento suo nominauerit, cùm iam pridem in concilio Episcoporum statutum sit, [4] ne quis de Clericis, & Dei ministris tutorem vel curatorem testamento suo constituat; quando singuli diuino sacerdotio honorati, & [5] in Clerico ministerio constituti, non nisi altari & sacrificiis deseruire, & precibus atq; orationibus vacare debeant. Scriptum est enim: [6]
Nemo militans Deo obligat se molestiis sæ- 2. Tim. 2.
cularibus, [7] vt possit placere ei cui se probauit. Quod cùm de omnibus dictum sit; quanto magis molestiis & laqueis sæcularibus obligari non debent, qui diuinis rebus & spiritalibus occupati, ab ecclesia recedere, & ad terrenos & sæculares actus vocare non possunt? Cuius ordinationis & religionis
formam Leuitæ prius in lege tenuerunt, vt cùm Iosue 13.
terram diuiderent, & possessiones partirentur vndecim tribus, [8] Leuitica tribus, quæ templo, & altari, & ministerijs diuinis vacabat, nihil de illa diuisionis portione perciperet; sed aliis terram colentibus, illa tantum Deum coleret, & ad victum atque alimentum suum ab vndecim tribubus de fructibus qui nascebantur, decimas reciperet. Quod totum fiebat de auctoritate & dispositione diuina; vt qui operationibus diuinis insistebant, in nulla re auocarentur,

hæc

hec cogitare, aut ágerę sæcularia cogerentur. Quę nunc ratio & forma in Clero tenetur; vt qui in Ecclesia Domini ordinatione clerica promouentur, in nullo ab administratione diuina auocentur, [9] nec molestiis & negotiis sæcularibus alligentur, sed [10] in honore sportulantium fratrum, [11] tanquam decimas ex fructibus accipientes, ab altari & sacrificijs non recedant, [12] sed die, ac nocte cœlestibus rebus, & spiritalibus seruiant. Quod Episcopi antecessores nostri religiosè considerantes, & salubriter prouidentes, censuerunt ne quis frater excedens ad tutelam vel curam Clericum nominaret; ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, [13] nec sacrificium pro dormitione eius celebraretur. Neque enim apud altare Dei meretur [14] nominari in sacerdotum prece, qui ab altari sacerdotes & ministros voluit auocare. Et ideo Victor cùm contra formam nuper in concilio à sacerdotibus datam, Geminium Faustinum Presbyterum [15] ausus sit tutorem constituere, [16] non est quod pro dormitione eius apud vos fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine eius in Ecclesia frequentetur, vt sacerdotum decretum religiosè & necessariè factũ seruetur à nobis: simul & cæteris fratribus detur exemplum, ne quis sacerdotes & ministros Dei, altari eius, & Ecclesiæ vacantes ad sæculares molestias deuocet. Obseruari enim de cætero poterit, ne vltra hoc fiat circa personam Clericorum, si quod nunc factum est, fuerit vindicatum. Opto vos fratres charissimi, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXVI.

1 Grauiter commoti sumus] *Etiam hanc in Synodo quapiam scriptam, verba hac commonstrant, sed uti conuenire est post Synodum Carthaginiensem.*

2 Qui nobis assidebant] *Sic excusi & Ms. excepto Cambr. qui habet:* nobiscum, *non male colligitur autem rursum ex hoc loco, Presbyteros olim assidere solere in Synodis.*

3 Geminius Victor] *Geminium pranomen est vtriusque, atque adeo fit verisimile ex eadem vtrumque fuisse familia: Verisimile est autem esse eundem hunc Geminium Episcopum Furnitanorum, qui Synodo Carthaginiensi interfuit, præsertim quum non ad Episcopum, sed ad Clerum scribat: sed tamen scrupulum inijcit, quod solum fratrem nominet. Nam etsi in inscriptione Epistolarum ita Episcopos vocet, quando tamen de iis loquitur aut collegas aut coëpiscopos nuncupat. Quare non prorsus certa est coniectura nostra.*

4 Ne quis de clericis & Dei ministris] *Ita Manuscripti Afflig. Bland. Dun. Marcb. & excusi omnes, solus Cambron.* de Ecclesiæ Dei ministris. *Hoc autem Concilii statutum, ne quis Clericum tutorem, vel curatorem testamento constituat, denuò reuocatum est per Concilium Chalced. Canon. 3. exceptis tutelis miserabilium personarum & legitimis tutelis, ad quas per leges compelli poterant, sed & his legibus postea liberati sunt Episcopi & Presbyteri, Diaconi, Subdiaconi, & Monachi Constitut. Iustin. Imperat. L. Generaliter cod. de Episcopis & Clericis, quam Leoni Augusto perperam Gratianus ascribit 16. quæst. 1. cap. Generaliter. Hodie itaque nemo illorum ad legitimas tutelas tenetur, multo minus ad testamentarias aut datiuas, permittuntur tamen iure & lege cognationis ad tutelam vocates, modo non sint Episcopi aut Monachi, Authentica de sanctiss. Episcopis § Deo amabiles, si tamen intra 4. menses ex quo vocati sunt, apud competentem Iudicem scripto declarent, se talem administrationem propria voluntate suscepisse.*

5 In Clerico ministerio] *Sic rectius Manusc. Afflignen. Dun. Marcb. Cãnsbus & Mãnut. quam aut excusi cæteri, & Cambr. cod.* clericali, *aut Gratianus 21 quæst. 3. cap. Cyprianus:* Clericorum, *nam phrasin illam esse auctoris supra diximus, & paulopost omnes legunt:* ordinatione clerica.

6 Nemo militans Deo obligat se molestiis] *Nisi tam constanter hanc Manusc. lectionem haberent Ms. nostri & Cambrj, veteres quoque excusi; magis placeret vulgata lectio:* implicat, *vtpote quæ à Græca voce* ἐμπλέκεται *mutuata videtur. Omnes etiam tam excusi quam Ms. legunt particulam:* Deo, *quomodo etiam legit & interpretatur disertis verbis Ambr. in comment. legit etiam D. August. cap. 15. de opere monach. citatq; à Beda in collectaneis in hanc Epistolam.*

7 vt possit placere ei cui se probauit] *Ita etiam constanter Ms. & excusi omnes, Ambros. quoque & Aug. locis iam dictis, conformiter vulgato nostro interpreti, quomodo etiam Gratianus hunc locum citans loco iam dicto.*

8 Leuitica tribus, &c. perciperet] *Pro hac vulgata M. & excusorum lectione, legit Cambr. cod.* ad Leuitas qui templo & altaris ministerio vacabant nihil de hac diuisionis portione pertineret] *Eligat lector vtram velit. Sic conformiter etiam paulopost idem cod.* perciperent, *pro quo cæteri Ms & Morelius:* reciperet, *quare quum sit molesta eiusdem verbi repetitio, magis hæc placet lectio quam Mãnus. aut vulgatorum typis* perciperet, *præsertim quum recipere pro accipere etiam Cicero vsurpet lib. 2. Epistolarum ad Attic. vbi recipere Epistolas dixit.*

9 Nec molestiis & negotiis] *Rectius hoc Morelius & Camb. cod. quam quod habent cæteri* ne.

10 In honore sportulantium fratrum] *Sportulantes fratres dicit qui sportulas accipiebant. simile est illud Epistola supra XXXIV. vt & sportulis (inquit) iisdem cum Presbyteris honorentur, & diuisiones mensurnas æquatis quantitatibus partiantur. Alludit vtrobique ad illud Apostoli Qui bene præsunt Presbyteri, duplici honore digni sunt. Nam honorem de subsidio victus interpretantur veteres, phrasi scripturæ vsitata in illo decalogi præcepto: Honora patrem & matrem: Sportula autem siuè sportula, dicebatur Romanis, distributio pecuniaria siue obsonium, quod paupercul is clientibus & salutatoribus dabatur à diuitibus, aut populo à Principibus. Ad quam alludit & Tertull. libro tertio contra Marc. his verbis: vt sportulam furunculus captauit. Sportula etiam hodie nuncupantur, quæ iudicibus dari solent, de quibus est etiam titulus iuris in cod. De sportulis & sumptibus in diuersis*

iudiciis faciendis. Vſurpat itaque eam vocem Cyprianus pro certo vitæ ſtipendio, quod ſingulis Clericis per menſes aut dies ſingulos ab Epiſcopis diſtribuebatur. Idque ex quarta illa bonorum Eccleſiæ parte, de qua ſupra Epiſtola ad Numidas de redemptione captiuorum. Duplicem autem olim fuiſſe Clericorum ordinem, quorum quidam communem agebant vitam, alij ſeparatim degebant, teſtis eſt in Africa D. Auguſt. ſer. duobus de communi vita Clericorum, in Galliis D. Proſper. de vit. contempl. cap. 2. & cap. 9. vſque ad 15. Romæ & in Anglia D. Gregorius ad quæſtiones Auguſtini Anglorum Epiſcopi. Quorum illi communi menſa ab Epiſcopo ſuſtentabantur, his vero pro meritis ſingulorum certa nummorum quantitas, aliis maior, aliis minor diſtribuebatur. Inter quos certas etiam ſportulas Presbyteris datas amplius quàm Diaconis, ſatis inſinuat dicta Epiſtola 34. Cyprianus, & Theophil. in dictum Apoſtoli locum. De poſterioribus etiam his loquitur D. Hieron. dum Clericorum Romanorum luxum nimiumtaxat, epiſtolis ad Heliodorum, ad Nepotianum, & alibi frequenter.

21 tanquam decimas ex fructibus recipientes] *Decimas Deo & ſacerdotibus dandas, Abraham factis, Iacob promiſſis inſinuat Gen. 14. & 18. Lex Moyſi ſtatuit, Leuit. 27. Num. 18. Deuter. 12. 14. & 26. Chriſtus docuit Matth. 23. dum dixit, hæc oportuit facere & illa non omittere; illas denique dantibus, benedictionem promittit, & frugum abundantiam Malach. Prophet. cap. 3. Decimarum etiam vſum agnoſcunt Patres, Clemens Rom. Conſtitut. Apoſtol. lib. 2. cap. 26. & 8. cap. 36. Orig. in Num. Cyprianus hoc loco D. Chryſoſt. in dictam Matth. cap. & hom. 4. in Epiſtolam ad Epheſ. D. Hieronym. in Malach. & Epiſtolis modo citatis, D. Auguſt. ſerm. 219. de tempore (quem illi aſcribunt Concil. Mogunt. cap. 9. iuxta Iuonem & Gratianum, Walafridus Strabus de reb. Eccleſ. cap. 29. Et Concil. Tribur. Can. 13. ſerm. quoque 48. inter hom. 50. & Enchyr. cap. 76. Synod. Calced. citata ab eodem Concil. Tribur. can. 14. H. Rabanus Maurus denique in Num. l. 2. cap. 22. & 23.*

22 ſed die ac nocte] *Quum ita legant vetus excuſus, & Ms. quatuor noſtri, in contextum quoque:* ſed pro & *ſubſtituimus; vt ſit repetitio ad maiorem Emphaſim eiuſdem vocis.*

23 nec ſacrificium pro dormitione eius celebraretur] *Requirebat hic locus tractatum de vetere Eccleſiæ traditione, qua pro defunctis offerri ſolent, & annua die (vti loquitur Tertull.) oblationes pro illis fieri: ſed ne prolixior ſim, lectorem remitto ad libellum Ioannis Garetis hoc titulo:* Mortuos iuuari viuorum precibus *aſſertio, quem iure noſtrum dixerim, vtpote, qui illo teſtimonia Patrum pene omnia ſuppeditarim, quod nec ipſe diffiteri queat: hoc vnum dicam; damnatam eſſe contrariam hæreſim, in Aërio, teſte Epiphan. & Auguſt. de Hæreſibus, qui negabat ſacrificandum pro mortuis, & denuo in Waldenſibus, Henricianis & Petrobruſianis, vti conſtat, tum ex D. Bern. hom. in Cant. 63. & 66. & Petro Cluniacenſi, tum ex ſcriptis Ebrardi Betunienſis, Bernardi Abbatis fontis Calidi, & Ermengardi prius hæreſiarchæ, contra dictos Waldenſes; quæ penes me Ms. habeo, deſumpta ex inſigni illa bibliotheca Abbatiæ Thoſanæ.*

24 nominari in ſacerdotum prece] *De hac veteri conſuetudine, qua nomina recitabantur tum viuorum cum mortuorum in miſſæ ſacrificio, vide ſupra Epiſtolam x.*

25 auſus ſit tutorem conſtituere] *Sic Ms. omnes, vetus excuſus, & Rembolduſ. Gratianus quoque locis citatis, miror vnde Eraſmus repoſuerit* auctorem.

26 non eſt quod pro dormitione, &c.] *Pertinere videtur hæc Cypriani & Coepiſcoporum ſententia ad veterem Eccleſiæ morem, quo etiam mortui anathematizari ſolent ab Eccleſia, neque enim aliud erat illa anathematizatio, quàm quod pro illis defunctis non orabatur, & quod delebantur eorum nomina è ſacris diptychis. De qua latiſſimè Iuſtinian. Imperator, in Epiſtola ſua ad Ioan. Papam 2. inter acta Synodi 5. vniuerſalis, vbi docet: quod Synodus dicta canon. 21. Theodorum poſt mortem anathematizauit, non nouum eſſe, ſed iam olim vſitatum in Valentino, Baſilide, Marcione, Cerintho, Manichæo, Eunomio, & Bonoſio. Idipſum comprobant Synodo Nicæna de Arrio. Synodo Conſtant. 1. de Macedonio, teſtimoniis item Damaſi Papæ, Synodo Sardic. ex Athanaſio, Calced. de Domitiano, & Dioſcoro Diuus Auguſtin. Epiſtola xl. & Concilii Africani can. 48. Eodem pertinent quæ habet D. Auguſtin. de vnitate Eccleſ. capite ſeptimo Epiſtola 152. ad Donat. & alias ſæpius. Item quod Socrates lib. 6. c. 10. & 7. cap. 40 Niceph. lib. 7. c. 27. & 28. & Liberatus Carthag. breuiculi ſui cap. 13. Origenem poſt mortem anathematizatum dicunt.*

EPISTOLÆ SCRIPTÆ ſub Pontificatu Stephani & de baptizandis hæreticis.

AD STEPHANVM DE MARtiano Arelatenſi qui Nouatiano, conſenſit.

EPISTOLA LXVII.

Argumentum. Quum Martianus Arelatenſis Epiſcopus Nouatiani ſectam ſecutus multos ſeduxiſſet, & ſe à communione cæterorum Epiſcoporum per ſchiſma ſeparaſſet, monet Stephanum ſummum Pontificem, vt pro ſua auctoritate abſente illo alium in locum eius ſubſtituat, & tum lapſis, tum per illum ſeductis acta pœnitentia pax detur, & ad Eccleſiam reditus concedatur.

CYPRIANVS STEPHANO fratri, Salutem.

FAVSTINVS[1] collega noſter Lugduni conſiſtens, frater chariſſime, ſemel atque iterum mihi ſcripſit, ſignificans ea, quę etiam vobis ſcio vtiq; nunciata tam ab eo, quàm à cæteris coëpiſcopis noſtris[2] in eadem Prouincia conſtitutis, quod[3] Marcianus Arelate conſiſtens Nouatiano ſeſe coniunxerit, & à Catholicæ Eccleſiæ vnitate atque à corporis noſtri & ſacerdotii conſenſione

consensione discesserit, tenens hæreticæ præsumptionis durissimam prauitatem; vt [4] seruis Dei pœnitentibus & dolentibus & ad Ecclesiam lacrymis, & gemitu, & dolore pulsantibus, diuinæ pietatis, & lenitatis paternæ solatia & subsidia [5] claudantur, nec ad fouenda vulnera admittantur vulnerati, sed sine spe pacis & communicationis relicti ad luporum rapinam & prædam diaboli proiiciantur. Cui rei nostrum est consulere & subuenire, frater charissime, qui diuinam clementiam cogitantes, & gubernandæ Ecclesiæ libram tenentes, sic censuram vigoris peccatoribus exhibemus, vt tamen lapsis erigendis, & curandis vulneratis, bonitatis & misericordię diuinæ medicinam non denegemus. Quapropter facere te oportet plenissimas litteras ad coepiscopos nostros in Galliis constitutos, ne vltra Marcianum peruicacem & superbum, & diuinæ pietatis ac fraternę salutis inimicum, collegio nostro insultare patiantur, quod necdum videatur à nobis abstentus, qui iam pridem iactat & prędicat quod Nouatiano studens, & eius peruicaciam sequens à communicatione se nostra segregauerit; cùm Nouatianus ipse, quem sequitur, olim abstentus & hostis Ecclesiæ iudicatus sit: [6] Et cùm ad nos in Africam legatos misisset, optans ad communicationem nostram admitti, hinc à concilio plurimorum sacerdotum qui præsentes eramus sententiam retulerit; se foris esse cœpisse, nec posse à quoquam nostrum sibi communicari, qui, Episcopo Cornelio in Catholica Ecclesia de Dei iudicio & cleri ac plebis suffragio ordinato [7] profanus altare erigere; & adulteram cathedram collocare, & [8] sacrilega contra verum sacerdotem sacrificia offerre tentauerit. Proinde si resipiscere, & ad sanæ mentis consilium redire vellet, ageret pœnitentiam & ad Ecclesiam supplex rediret. Quam vanum est, frater charissime, vt, [9] Nouatiano nuper retuso & refutato, & per totum orbem à sacerdotibus Dei abstento, nunc adulatores adhuc nobis patiamur illudere, & de maiestate ac dignitate Ecclesiæ iudicare dirigantur [10] in Prouinciam, & ad plebem Arelate consistentem à te litteræ: quibus [11] abstento Marciano, alius in locum eius substituatur, & grex Christi, qui in hodiernum ab illo dissipatus & vulneratus contemnitur, colligatur. Sufficiat multos illic ex fratribus nostris annis istis superioribus [12] excessisse sine pace; vel cæteris subueniatur qui supersunt, & diebus ac noctibus ingemiscunt, & diuinam ac paternam misericordiam deprecantes, solatium nostræ opitulationis exposcunt. Iccirco enim, frater charissime, copiosum corpus est sacerdotum concordiæ mutuæ glutino atque vnitatis vinculo copulatum, vt si quis ex collegio nostro heresin facere, & gregem Christi lacerare & vastare tentauerit, subueniant cæteri, & quasi pastores vtiles & misericordes, oues Dominicas in gregem colligant. Quid enim si in mari portus aliquis munitionibus suis ruptis infestus & periculosus esse nauibus cœperit; nonne nauigantes ad [13] alios proximos portus naues suas dirigunt, vbi sit tutus & salutaris introitus & statio secura? aut si in via [14] stabulum aliquod obsideri & teneri à latronibus cœperit, vt quisquis ingressus fuerit, insidiantium illic infestatione capiatur; nonne commeantes, hac opinione comperta, stabula alia in itinere appetunt tutiora, vbi sint fida hospitia & receptacula commeantibus tuta? [15] Quod nunc esse apud nos debet, frater charissime, vt fratres nostros, qui vitaris Marciani scopulis petunt Ecclesiæ portus salutares, suscipiamus ad nos prompta & benigna humanitate, & stabulum commeantibus præbeamus tale, quale est in Euangelio, quo à latronibus sauciati & vulnerati suscipi & foueri, & tutari ab stabulario possint. Quæ est enim maior aut melior cura Præpositorum, quàm diligenti sollicitudine & medela salubri fouendis & conseruandis ouibus prouidere? cum Dominus loquatur & dicat: Quod infirmatum est, non confortastis: & quod malè habuit, non corroborastis: & quod contribulatum est, [16] non consolati estis: & quod errauit, non reuocastis: & quod periit, non inquisistis: & dispersæ sunt oues meæ eo quod non sint pastores, & factæ sunt in comesturam omnibus bestiis agri, & non fuit qui inquireret, neque qui reuocaret. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos vt non pascant oues meas, & iam non pascent eas, & extraham eas de ore eorum, & pascam eas cum iudicio. Cum ergo pastoribus talibus per quos dominicæ oues negliguntur & pereunt, sic Dominus comminetur; quid nos aliud facere oportet, frater charissime, quàm [17] colligendis & reuocandis Christi ouibus exhibere diligentiam plenam, & curandis lapsorum

vulneribus paternæ pietatis adhibere me-
dicinam, quando & Dominus in Euangelio
moneat & dicat: Non eſt opus ſanis medi-
Matth.9. cus, ſed malè habentibus. Nam etſi paſto-
res multi ſumus, vnum tamen gregem pa-
ſcimus, & oues vniuerſas quas Chriſtus
ſanguine ſuo & paſſione quæſiuit, colligere
& fouere debemus; nec pati ſupplices &
dolentes fratres noſtros crudeliter deſpici,
& ſuperba quorundam præſumptione cal-
cari. Cùm ſcriptum ſit: Ille autem qui con-
Abac.2. tumax eſt vir, ſui iactans, 18 nihil omnino
perficiet, qui dilatauit tanquam infernus
animam ſuam: & eiuſmodi homines Do-
minus in Euangelio ſuo culpet & damnet,
dicens: Vos eſtis qui iuſtificatis vos in cō-
ſpectu hominum, Deus autem dignoſcit
corda veſtra, quoniam quod excelſum eſt
Luc.16. in hominibus execratio eſt in conſpectu
Dei. Execrabiles & deteſtabiles dicit eſſe,
qui ſibi placeant, qui tumidi & inflati ali-
quid ſibi arroganter aſſumant. Ex quibus
cùm Marcianus eſſe cœperit, & ſe Noua-
tiano coniungens, aduerſarius miſericor-
diæ & pietatis extiterit: ſententiam non
dicat, ſed accipiat, nec ſic agat quaſi ipſe
iudicauerit de collegio ſacerdotū, quando
ipſe ſit ab vniuerſis ſacerdotibus iudicatus.
Seruandus eſt enim anteceſſorum noſtro-
rum beatorum martyrum 20 Cornelii &
Lucii honor glorioſus; quorū memoriam
cùm nos honoremus, multo magis tu, fra-
ter chariſſime, honorificare & ſeruare gra-
uitate & auctoritate tua debes, qui vicarius
& ſucceſſor eorum factus es. Illi enim ple-
ni Spiritu Dei & in glorioſo martyrio con-
ſtituti, dandam eſſe lapſis pacem cenſue-
runt, & pœnitentia acta fructum commu-
nicationis & pacis negādum non eſſe litte-
ris ſuis ſignauerunt, quam rem omnes om-
ninò vbique cenſuimus, 21 Neque enim
poterat eſſe apud nos ſenſus diuerſus in
quibus vnus eſſet Spiritus: & ideo mani-
feſtum eſt eum Spiritus ſancti veritate cum
cæteris non tenere, quem videmus diuerſa
ſentire. Significa planè nobis quis in locū
Marciani Arelate fuerit ſubſtitutus, vt ſcia-
mus ad quem fratres noſtros dirigere, &
cui ſcribere debeamus. Opto te, frater
chariſſime, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam LXVII.

1 Fauſtinus collega noſter Lugduni conſiſtens] *Haud dubie legendum* Fauſtinos, *non* Eauſtinus, *vt ſoius operarum vitio Gryphius habet. Fuit autem ipſe Lugdunenſis Epiſcopus 5. ſi catalogis illius ſedis Epiſcoporum creditur.*

2 In eadem prouincia] *Prouintia Lugdunenſis continè plectitur ſub ſe Epiſcopatus quatuor. Heduenſem ſiue Anguſtodunenſem, Lingonenſem, Matiſconenſem, & Cabilonenſem.*

3 Mattianus Arelate conſiſtens] *Exiſtimant quidam ſucceſſorem hunc fuiſſe D. Honorati: quis vero in illius locum conſtitutus ſit a Stephano, non conſtat.*

4 Seruis Dei pœnitentibus & dolentibos] *Recte ſic Manut. & Morelius antea erat.* ſeruis Dei pro eo dolentibus.

5 Claudantur) *Sic manut. & Cambr. codex* Morel. *cum cæteris* cludantur, *prius malè.*

6 Et eum ad nos in Africam legatos miſiſſet] *Ita Cambron. vetus excuſus,* Remboldus, *Manut. & Morel. Eraſmici vero omnes* legatum, *ſed male; nam plures legatos ad Cyprianum miſſos à Nouatiano patet ex epiſtola* 41.

7 Prophanum altare erigere) *Similia habes frequenter apud Cyprianum & Optatum* Mileuitanum *contra Parm. Donatiſt. ac Auguſtin. contra Donatiſtas.*

8 Sacrilega ſacrificia) *Hæc rurſum ad illum Cypriano errorem pertinent, de quo ſupra epiſtola ad Antonianum.*

9 Nouatiano illic nuper retuſo) *Ita excuſi omnes, Camb. vero cod.* reciſo.

10 In Prouinciam & ad plebem Arelate conſiſtentem] *Prouincia Arelatenſis quatuor etiam ſub ſe habet Epiſcopatus,* Tolonenſem: *Tricaſtinenſem,* Maſſilienſem, *& Arauſicanam, ſcribit autem Gaguinus libro 9. de geſtis Caroli 5. olim regni Burgundiorum primorem fuiſſe ciuitatem Arelaten, quaſi aram latam dictam ab Ara duabus columnis impoſita, ad quam humanas litabant hoſtias, donec à D. Trophimo primo eorum Epiſcopo ad fidem conuerſi ſunt illius loci incolæ.*

11 Abſtento Martiano alios in locum eius conſtituatur) *Licuiſſe tam olim Pontificibus* Romanis *Epiſcopos iuſtis de cauſis excommunicare, imme deſtituere, & nouos in eorum locum ſubſtituere perſpicuum facit hoc loco Cyprianus de Gallis. Quod mirum in modum auctoritatem commendat & Primatum. Excommunicauerunt etiam alios* Epiſcopos *Romani Pontifices, vt Neſtorium Epiſcopum Conſtantinopolitanum Celeſtinus,* Timotheum *Alexand. Simplicius,* Theophilum, *Alexand. etiam poſt mortem Innocentius. Eiectus etiam eſt & depoſitus Dioſcorus Alexandrinus, & Petrus Antiochenus à Felice.*

12 Exceſſiſſe ſine pace] *Nouatiani enim pacem negabant, dicentes à ſolo* Deo *remitti poſſe peccata; vti ſupra deduximus Epiſtola ad Antonianum.*

13 Alios proximos portus] *Particula* alios, *quæ reperitur in excuſ. vet. & apud Remboldum, deſideratur autem in cæteris, rurſum recte addita eſt à* Manut. *&* Morel.

14 Stabulum aliquod] Stabulum *pro diuerſorio accipitur etiam à Plauto quum dicit in Aulul. Neutrubi habeam ſtabile ſtabulum. Dicitur enim à ſtando Stabulum, id eſt locus in quo ſtatur. Alludit autem ad locum Lucæ 11. vbi etiam hac voce vtitur vulgatus interpres, & alibi Vlpianus Iureconſultus, cui & ſtabularis nomen pro caupone non eſt incognitum.*

15 Quod nunc eſſe apud nos debet] *Ita Cambr. cod. &* Manut. *vetus vero excuſus &* Rembold. Quod neceſſe eſt apud nos eſſe, *omiſſa particula* debet

qua

quæ nescio vnde irrepserit in Erasmicos omnes.

16 Non consolati estis) *Hanc lectionem Manut. & Cambron. cod. veram esse, non aliam illam* non consolidastis, *patet ex* Epistola *supra* 14.

17 Colligendis & reuocandis) *Magis placet hæc Cambron. cod. lectio, quam excusorum omnium:* & reponendis.

18 Nihil omnino perficiet) *Ita castigandum hunc locum supra ostendimus* Epistola *lv. & certè sic legit etiam hic Cambr. cod.*

19 Quoniam quod excelsum est) *Sic Cambronen. & excusi omnes, quare non placet* Manutij *lectio* quia.

20 Cornelij & Lucij) *Cornelij statutum, de pace Lapsis danda habes supra Epistola ad Anton. sed* Lucij *non extat. Statutorum autem Concilii Africæ eadem de re fit mentio* Epistola *liiii.*

21 Neque enim poterat esse apud nos sensus diuersus) *Insignis locus contra hæreticorum varietatem, & pro fidei Catholicæ vnitate.*

AD CLERVM ET PLEBES in Hispania consistentes de Basilide & Martiale.

Epistola LXVIII.

A R G. Cum Basilides & Martialis Episcopi lapsi essent, & libellis Idololatriæ contaminati, laudat Cyprianus cum coepiscopis Clerum & Plebem Hispaniarum, quod in locum eorum Sabinum & Felicem legitima electione substituissent: præsertim quum iuxta Cornelij statutum, Episcopi lapsi ad pœnitentiam quidem agendam admitti possent, sed à sacerdotali honore prohiberentur. Obiter etiam quædam attingens de veteri electionis Episcoporum ritu. Sub Stephano autem scriptam esse, contextus indicat.

CYPRIANVS, [1] CÆCILIVS primus, Polycarpus, &c. Felici Presbytero & plebibus consistentibus [2] ad legionem & Asturicæ, item 3 Lælio Diacono & plebi emeritæ consistentibus frtri in Domino, S.

Lib. 1. Epist. 4. CVM 4 in vnum conuenissemus, legimus litteras vestras, fratres dilectissimi, quas ad nos 5 per Felicem & Sabinum Episcopos nostros pro fidei vestræ integritate, & pro Dei timore fecistis, significantes Basilidem & Martialem libellis idololatriæ commaculatos, & nefandorum facinorum conscientia vinctos, Episcopatum gerere, & sacerdotium Dei administrare non oportere: & desiderastis rescribi ad hæc vobis, & iustam pariter ac necessariam sollicitudinem vestram vel solatio, vel auxilio nostræ sententiæ subleuari. Sed enim desiderio huic vestro non tam nostra consilia, quam diuina præcepta respondent, quibus iam pridem mandatur voce cœlesti, & Dei lege præscribitur, quos & quales oporteat deseruire altari, & sacrificia diuina celebrare. in Exodo namque ad Moysen Deus loquitur, & monet dicens. Sacer- *Exod. 19.* dotes, qui accedunt ad Dominum Deum, sanctificentur ne fortè derelinquat illos Dominus. Et iterum: Et cum accedunt ministrare ad altare Sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur. Item in Leuitico præcipit Dominus, & dicit: Homo, in quo fuerit macula & vitium, non accedet *Leuit. 21.* offerre dona Deo. [6] Quæ cùm prædicta, & manifesta sint nobis, præceptis diuinis necesse est obsequia nostra deseruiant [7] nec personam in eiusmodi rebus accipere, [8] aut aliquid cuiquam largiri potest humana indulgentia, vbi intercedit, & legem tribuit diuina præscriptio. Neque enim immemores esse debemus, quid ad Iudæos per Esaiam prophetam locutus sit Dominus, increpans & indignans, quòd contemptis diuinis præceptis, humanas doctrinas sequerentur: Populus iste, in- *Esa. 29.* quit, labijs suis honorificat me, cor vero eorum longe separatum est à me. Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes, quod item Dominus in Euangelio repetit & dicit: Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram *Matt. 7.* statuatis. Quæ ante oculos habentes, & sollicite ac religiose considerantes in ordinationibus sacerdotum non nisi immaculatos & integros antistites eligere debemus, qui sanctè, & digne sacrificia Deo offerentes, audiri in precibus possint quas faciunt pro plebis Dominicæ incolumitate: cùm scriptum sit: Deus peccatorem non audit: sed si quis Deum coluerit, & volun- *Ioan. 9.* tatem eius fecerit, illum audit. Propterquod plena diligentia, exploratione sincera oportet eos ad sacerdotium deligi, quos à Deo constet audiri. Nec sibi plebs blandiatur: quasi immunis esse à contagio delicti possit, cum sacerdote peccatore communicans, & ad iniustum atque illicitum præpositi sui Episcopatum consensum suum commodans, quando per Osee *Osee 9.* Prophetam comminetur & dicat censura diuina: Sacrificia eorum tanquam panis luctus: omnes qui manducant ea, contaminabuntur. Docens scilicet & ostendens

omnes omnino ad peccatum constringi; qui fuerint profani & iniusti sacerdotis sacrificio contaminati. Quod item in Numeris manifestari inuenimus, quando Chore, & Dathan, & Abiron contra Aaron sacerdotem sacrificandi sibi licentiam vindicauerunt. Illic quoque per Moysen præcepit Dominus vt ab eis populus separetur, ne facinorosis coniunctus eodem facinore & ipse perstringatur: Separamini, inquit, à tabernaculis hominum istorum durissimorum, & nolite tangere ea quæ ad eos pertinent: ne simul pereatis in peccato eorum. Propter quod plebs obsequens præceptis dominicis, & Deum metuens, à peccatore præposito separare se debet, nec se ad sacrilegi sacerdotis sacrificia miscere; " quando ipsa maximè habeat potestatem vel eligendi dignos sacerdotes, vel indignos recusandi: Quod & ipsum videmus de diuina auctoritate descendere, vt sacerdos plebe præsente, sub omnium oculis deligatur, & dignus atque idoneus publico iudicio ac testimonio comprobetur; sicut in Numeris Dominus Moysi præcipit dicens: 11 Apprehende Aaron fratrem tuum, & Eleazarum filium eius, & impones eos in montem 12 coram omni Synagoga, & exue Aaron stolam eius, & indue Eleazarum filium eius, & Aaron appositus moriatur illic. Coram omni Synagoga iubet Deus constitui sacerdotem, id est, instruit & ostendit ordinationes sacerdotales non nisi sub populi assistentis conscientia fieri oportere, vt plebe præsente vel detegantur malorum crimina, vel bonorum merita prædicentur, & sit ordinatio iusta & legitima; quæ omnium suffragio & iudicio fuerit examinata. Quod postea secundum diuina magisteria obseruatur in Actis Apostolorum; 13 quando de ordinando in locum Iudæ Episcopo Petrus ad plebem loquitur: Surrexit, inquit, Petrus 14 in medio discentium, fuit autem turba in vno. Nec hoc in Episcoporum tantum & sacerdotum, sed in Diaconorum ordinationibus obseruasse Apostolos animaduertimus, de quo & ipso in Actis eorum scriptum est: Et conuocauerunt, inquit, illi duodecim totam plebem discipulorum & dixerunt eis. Quod vtique iccirco tam diligenter & cautè conuocata plebe tota gerebatur, ne quis ad altaris ministerium, vel ad sacerdotalem locum indignus obreperet. Ordinari enim nonnunquam indignos non secundum Dei voluntatem; sed secundum humanam præsumptionem, & hæc Deo displicere, quæ non veniant ex legitima & iusta ordinatione, Deus ipse manifestat per Osee prophetam dicens: 15 Sibimetipsis constituerunt regem, & non per me. 16 Propter quod diligenter de traditione diuina, & apostolica obseruatione obseruandum est & tenendum quod apud nos quoque, & ferè per prouincias vniuersas tenetur, vt ad ordinationes ritè celebrandas, ad eam plebem, cui præpositus ordinatur, Episcopi eiusdem Prouinciæ proximi quique conueniant, & Episcopus deligatur plebe præsente, quæ singulorum vitam plenissime nouit, & vniuscuiusque actum de eius conuersatione perspexit. Quod & apud vos factum videmus in Sabini collegæ nostri ordinatione, vt de vniuersæ fraternitatis suffragio, & de Episcoporum qui in præsentia conuenerant, quique de eo ad vos litteras fecerant, iudicio Episcopatus ei deferretur, & manus ei in locum Basilidis imponeretur. 17 Nec rescindere ordinationem iure perfectam potest, quod Basilides post crimina sua detecta, & conscientiam etiam propria confessione nudatam, Romam pergens; Stephanum collegam nostrum longe positum, & gestæ rei 18 ac tacitæ veritatis ignarum fefellit, 19 vt exambiret reponi se iniustè in Episcopatum, de quo fuerat iustè depositus. Hoc eo pertinet vt Basilidis non tam abolita sint, quàm cumulata delicta, vt ad superiora peccata eius etiam fallaciæ & circumuentionis crimen accesserit. " Neque enim tam culpandus est ille, cui negligenter obreptum est; quàm hic execrandus, qui fraudulenter obrepsit. Obrepere autem si hominibus Basilides potuit, Deo non potest, cùm scriptum sit: " Deus non deridetur. Sed nec Martiali potest profuisse fallacia, quo minus ipse quoque delictis grauibus inuolutus Episcopatum tenere non debeat, quando & Apostolus moneat, & dicat: Episcopum oportet esse sine crimine, quasi Dei dispensatorem. Quapropter cùm (sicut scripsistis fratres dilectissimi, vt & Felix & Sabibus collegæ nostri asseuerant; vtque alius 22 Felix de Cæsaraugusta fidei cultor ac defensor veritatis, litteris suis significat) Basilides & Martialis nefando idololatriæ libello contaminati sint: Basilides adhuc insuper præter libelli maculam cùm in infirmitate decumberet, in Deum blasphemauerit, & se blasphemasse confessus sit; & Episcopatum pro conscientia

Num. 16. Num. 20. Act. 1. Act. 6. Osee. 8. Galat. 6. Tit. 1.

scientiæ suæ vulnere sponte deponens, ad agendam pœnitentiam cõuersus sit, Deum deprecans, & satis gratulans, 23 si sibi vel laico communicare contingeret: Martialis quoque præter 24 gentilium turpia & lutulenta conuiuia: & collegia diu frequentata, & " filios in eodem collegio exterarum gentium more apud profana sepulchra depositos, & alienigenis consepultos; actis etiam publicè habitis 26 apud procuratorem Ducenarium obtemperasse se idololatriæ, & Christum negasse contestatus sit: cumque alia multa sint & grauia delicta, quibus Basilides & Martialis implicati tenentur, frustra tales Episcopatum sibi vsurpare conantur, cùm manifestum sit eiusmodi homines nec Ecclesiæ Christi posse præesse, nec Deo sacrificia offerre debere. Maximè cùm iampridem nobiscum & cum omnibus omnino Episcopis in toto mundo constitutis, 27 etiam Cornelius collega noster, sacerdos pacificus ac iustus, & martyrio quoque dignatione Domini honoratus, decreuerit eiusmodi homines ad pœnitentiam quidem agendam posse admitti; 28 ab ordinatione autem Cleri atque sacerdotali honore prohiberi. 29 Nec vos moueat, fratres dilectissimi, si apud quosdam in nouissimis temporibus aut lubrica fides nutat, aut Dei timor irreligiosus vacillat,
1.Tim. 4. aut pacifica cõcordia nõ perseuerat. Præ-
2.Pet. 2. nunciata sunt hæc futura in sæculi fine, & Domini voce, atque Apostolorum contestatione prædictum est: deficiente iam mundo, atque appropinquante Antichristo, bona quæque deficere, mala verò & aduersa proficere. Non sic tamen, quamuis nouissimis temporibus, in Ecclesia Dei aut Euãgelicus vigor cecidit, aut Christianæ virtutis aut fidei robur elanguit, vt non supersit portio sacerdotum, quæ minimè ad has rerum ruinas, & fidei naufragia succumbat: sed fortis & habilis honorem diuinæ maiestatis & sacerdotalem dignitatem plena timoris obseruatione tueatur.
Mach. 2. Meminimus & tenemus, succumbentibus licet & cedentibus cæteris, Mathathiam le-
3.Reg. 19. gem Dei vindicasse fortiter: Heliam, Iudæis deficientibus atque à religione diuina recedentibus, stetisse, & certasse sublimi-
Dan. 6. & 14. ter; Danielem nec sollicitudine regionis alienæ, nec persecutionis assiduæ infestatione deterritum; frequenter ac fortiter " gloriosa edidisse martyria: tres item pueros 31 nec annis, nec minis fractos, contra ignes Babylonios fideliter obstitisse, & victorem regem in ipsa sua captiuitate vicisse. Viderit vel præuaricatorum nume- Dan. 3.
rus, vel proditorum, qui nunc in Ecclesia contra Ecclesiam surgere, & fidem pariter ac veritatẽ labefactare cœperunt. Permanet apud plurimos sincera mens, & religio integra, & non nisi Domino & Deo suo anima deuota, nec Christianam fidem aliena perfidia deprimit ad ruinam, sed magis excitat & exaltat ad gloriam secundum quod beatus Apostolus Paulus hortatur, & dicit: Quid enim si exciderunt à fide Rom. 3.
quidam eorum 31 nunquid infidelitas illorum 32 fidem Dei euacuauit? absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Si autem omnis homo mendax est, & solus Deus verax; quid aliud serui & maximè sacerdotes Dei facere debemus, nisi vt humanos errores & mendacia relinquamus, & præcepta dominica custodientes, in Dei veritate maneamus? "Quare etsi aliqui de collegis nostris exstiterunt, fratres dilectissimi, qui deificam disciplinam negligendam putant, & cum Basilide & Martiale temerè communicant, conturbare fidem nostram res ista non debet, cùm Spiritus sanctus in psalmis talibus Psal. 49.
comminetur, dicens: Tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retro: si videbas furem concurrebas ei 34 & cum adulteris portionem tuam ponebas. Consortes & participes ostendit eos alienorum delictorum fieri, qui fuerint delinquentibus copulati. Sed & hoc idem Pau- Rom. 1.
lus Apostolus scribit & dicit: Susurratores, detrectatores, abhorrentes Deo, iniuriosi, superbi, iactantes sui, adinuentores malorum, qui cùm iustitiam Dei cognouissent, 35 non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, morte sunt digni; non tantum qui faciunt ea, sed & qui consentiunt eis qui hæc agunt: quoniam qui talia, inquit, agunt, morte sunt digni. Manifestat, & comprobat morte dignos esse, & ad pœnam venire non tantum illos qui mala faciunt, sed etiam eos qui talia agentibus consentiunt, qui dum malis & peccatoribus, & pœnitentiam non agentibus illicita excommunicatione miscentur, nocentium contactibus polluuntur, & dum iunguntur in culpa, sic nec in pœna separantur. Propter quod integritatis & fidei vestræ religiosam sollicitudinem, fratres dilectissimi, & laudamus pariter & probamus; & quantum possumus adhortamur litteris nostris, ne vos cum profanis & maculatis sacerdotibus communicatione sacrilega misceatis; sed integram & sinceram fidei vestræ fir-

mitatem religioso timore seruetis. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXVIII.

1 Cæcilius, Primus, Polycarpus, Nicomedes, Lucianus, Successus] *De omnibus his supra diximus epist. 54. excepto* Primo, *cuius fit quoque mentio epistola sequenti, & in Synodo cognominatur à Myggirpa. Porro legendum* Lucianus, *patet tum ex illa epistola & sequ. tum ex Synod. quare non placet quod habent Dunen. Marchin. & Cauchii.* Lucilianus, *neque quod Afflig.* Lucinianus.

Sedatus, Fortunatus, Ianuarius, Secundinus, Pomponius] *De Sedato (nam sic legunt Ms. & excusi omnes) & Pomponio, vide supra epistolam 62. de Ianuario vtraque epistolam sequent. & Synod. Carthag.*

Petrus] *Hic in Synodo appellatur ab Hippone Diarrhyto.*

Anlius, Aurelius, Venantius, Quietus Rogatianus, Tenax] *Aurelius secundus in Synodo cognominatur à Chullabi, Venantius à* Tymisa; *Quietus à Buruch, Tenax siue Tenax (vt legunt Affliginen. Dunen. Bland. &* March. *ab horreis Cælia. De* Rogatiano *& Felice supra epist. 65.*

Faustus, Lucius, Vincentius, Libosus, Geminius, Marcellus, &c.] *Faustus ibidem nuncupatur à* Timida *regia, Vincentius à* Thibari. *Libosus à Vaga,* Geminius *à Furnis &* Marcellus *à Zama, Lucio fit mentio epistola quoque sequ. & infra epist. 78. & 80. plurium quoque eiusdem nominis in Synodo; de aliis supra epist. 54.*

Adelphius, Victoricus, & Paulus] *Adelphius* Episcopus *fuit à Thasbalte, Victoricus à Thabraca, Paulus confessor à Bobba.*

2 ad Legionem & Asturicæ] *Hinc colligitur Asturicam olim contributam Legionis regno, non Gallicia vt hodie, neque id mirum est quod Vtrumque id regnum sit in Tarraconensi tractu, quem Pomponius* Mela *tertiam facit Hispaniæ totius partem, reliquas enumerans, Beticam quæ hodie Granata regnum complectitur, & Lusitaniam quæ nunc Portugallia dicitur. Quam distinctionem si sequamur, sub* Tarraconensi *continentur hodie regna sex, Castella, Legionis, Gallicia, Nauarra, Cathalonica, Aragonia.*

3 Lelio Diacono & plebi Emeritę] E*meritam* Mela *Lusitaniæ contribuit, quæ hodie vocatur* Merida: *Porro pro eo quod vulgati excusi omnes Manut. quoque & Morelius habebant,* Ælio, *substituimus ex Ms. quatuor, Veteri excuso & Remboldi cod.* Lilio, *quod primo mutatum est ab Erasmo, quem miror non animaduertisse illud Remboldi cod. mendum in argumento, vbi dicit ad Felicem & Paulum scriptam hanc Epistolam; sed vti cætera omnia argumenta Remboldi, ita & hoc ad verbum descripsit: quod tamen nec Morelius animaduertens eodem modo legit.*

4 Cum in vnum conuenissemus] *Scriptam constat hinc in Synodo quapiam, hanc epistolam, sed ante illam Carthaginiensem an post, non satis constat.*

5 per Felicem & Sabinum] *Et quod Sabinum ex sequentibus constet substitutum in locum Basilidis, suspicor Felicem Martiali successisse, quorum vnum Asturicæ, alterum Emeritæ Episcopos fuisse constat.*

6 Quæ cùm prædicta & manifesta sint] *Ita Camb. Bland. Angl. Affliginien. & Dunen. cod.* March. *vero &* Morelius manifestatã, *superfluè autem additum fuit in vulgatis excusis* vel mandata, *neque enim id habent Ms.*

7 nec personam in eiusmodi rebus accipere] *Manuscripti quidem legunt* nec persona, &c. accipi, *sed prius magis accedit ad scripturarum phrasin ad quam alludit.*

8 aut aliquid] *Sic recte* Manut. *&* Morel. *&* Manuscripti *pro eo quod erat* aliud. Nec sibi plebs blandiatur quasi immunis esse à contagio] *Ita solus* Manut. *& Cambr. cod. cæteri omnes* contagione, *vtrumque Latinè dicitur.*

9 & nolite tangere ab omnibus quę sunt eis] *Ita Ms. & excusi omnes præter Cambr. qui habet* tangere. omnia quę sunt eis *non malè; qui etiam hoc habet peculiare, vt paulo post (vti & epistola praced.) legat duntaxat* ad sacrilega sacerdotis, *non addat autem vocem* sacrificia. *Atque adeo magis quidem placet vt hic legatur* sacrilega, *quum epistola præcedenti eodem modo loquatur, sed nolui quicquam mutare, eo quod cæteri* Ms. *legant* sacrilegi *cum excusis omnibus.*

10 quando ipsa maximè habeat potestatem vel eligendi] *Quid sibi hic velit Cyprianus, paulo post indicat dum dicit: hoc de diuina auctoritate descendere, vt sacerdos plebe præsente, sub omnium oculis diligatur; idque vt plebe præsente vel detegantur malorum crimina; vel bonorum merita praducentur; atque ita nemo ad altaris ministerium vel sacerdotalem locum indignus obrepat. Non mirum itaque est quod hic dicit, plebem maximè habere potestatem eligendi dignos, vel indignos, recusandi qui ipsius erat, crimina seu merita detegere; quod si non faceret, meritò illi imputaretur indigni ad* Episcopatum *promotio.*

11 Apprehende Aaron] *Ita* March. *Affliginien. Dunen. & vet. excus. cod. pro quo Remboldum sequuti cæteri excusi* Præbende Aaron; *prius vsitatum est magis classicis auctoribus, quare placet magis; legunt etiam* Ms. Eleazar, *sed* Eleazarum, *male; tum hic, tum paulopost.*

12 coram omni Synagoga] *Verba hæc hodie desiderantur in editione & Latina & 70. legisse autem Cyprianum constat ex textu, nam Vrget illa ipsa verba.*

13 de ordinando in locum Iudæ Episcopo] *Alludit ad illud Psal. Episcopatum eius accipiat alter. Ms. tamen legunt* Apostolo.

14 in medio discentium] *Discentium vertit quod vulgo legitur* discipulorum, *phrasi à Tertull. mutuata: quam videre est lib. de patientia; de vera carne Christi, de præscript. aduersus hæret. & alibi frequenter.*

15 Sibimetipsis] *Ita legendum supra diximus epistola 55. & sic legunt hic Ms. omnes.*

16 Propter quod de traditione diuina, &c.] *Non recte quidam prophanam illam hinc confirmare nituntur suorum ministrorum institutionem, per plebem aut magistratus laicos. Neque enim hinc haberi aliud potest, quam quod plebe præsente electiones fierent, cuius causam supra diximus. Non negamus itaque veterem electionis Episcoporum ritum, quo plebe præsente, immo & suffragiis plebis eligi solent. Nam in Africa illum obseruatum constat ex electione Eradii successoris D. Aug. de quo exstat epistola eius 120. In Græcia ætate Chrysost. ex lib. 3. de sacer. in Hispaniis ex hoc Cypriani*

loco

loco & Isidoro libro secundo de Officiis. In Galliis ex Epistola Celest. Pap. 2. Romæ ex iis quæ supra diximus Epistola ad Antonianum; vbique etiam alibi ex Epistola Leonis 87. Et perdurasse eam consuetudinem ad Gregorium 1. vsque, ex eius epistolis, imme & ad tempora vsque Caroli & Ludouici Imperatorum ex 1. l. Capitulorum eorumdem satis constat. verum plebi sola suffragia concessa, non electionem quæ per subscriptionem fieri perspicuum fit. Imprimis ex Concil. Laodic. can. 12. & 13. vbi prohibetur electio Episcoporum per plebem fieri, & D. Hieron. Epistola ad Euagrium dum dicit, electionem Alexandrini Episcopi à presbyteris fieri solere, deinde ex dicta Epistola Leonis. Qui singulorum in electione propria distinguens officia, vota requirit ciuium, testimonia populorum, Honoratorum arbitrium, electionem Clericorum, & denuo postea subscriptionem Clericorum Honoratorũ testimonium, Ordinis & plebis consensum. Hoc enim potissimum tunc agebatur, ne inuita plebi non daretur Episcopus. Non tamen sic, vt cogerentur Episcopi admittere quemcunque plebs postulasset, vti patet ex can. 1 & 2. Græcarum Synod. à Martino Bracarensi collectarum; & ex dicta Cælestini Epistola, & Stephani Papæ decreto lxiii. dist. c. Nosse. Sed si quem potisset contra statuta canonum denuo & sæpius conuocare solitos clerum & plebem, donec concordarent in idoneum quempiam; colligere est ex Epistola Gelasii Papæ ad Philippum & Geruntium citata à Gratia. dist. 63. c. Plebs. Si quæ autem contradictio quorumdam oboriretur, discutiebantur primo personæ contradicentes, & tum demum si vera non essent quæ obiicerentur, ordinabatur Episcopus, vti constat ex can. 40 Concil. Carthaginensis 3. Si denique nec ita fieret concordia, interponebat suam auctoritatem Archiepiscopus, & quem ille probasset, pro Episcopo habebatur. Accedere denique oportebat confirmationem Metropolitani, iuxta can. 4. Concil. Nic. Aut Primatis, iuxta Concil. Carthaginiensis 3. Aut legati Apostolici, de quo Concil. Sardic. c. 20. Leo Papa Epist. ad Anast. Thessal. Simplicius ad Achat. Constant. & Bonifa. ad Eulal. Alexand. Aut certe summi Pontificis, præsertim in electione Patriacharum Antiocheni, Alexandrini, Constantinopolitani & Hierosolimitani, vti constat ex Syn. Constantin. 1. Epist. ad Damasum, Epist. Theod. & Martiani Imper. ad Leonem Papam, & Epist. Conciliabuli Antioch. ad Iulium. Neque vero hæc sufficiebant, sed accedere præterea debebat consecratio, siue quam vocat Cyprianus manus impositio, per Episcopos quot conuenerant; quos vt minimum duos esse oportebat, vt ex Canonibus satis superque manifestum est.

17 Neque rescindere, &c. quod Basilides Romam pergens] Etiam hic locus pro Romani Pontificis auctoritate, vtpote quo constet Episcopos sede euectos in Hispaniis, solere ad illum excurrere; quanquam hoc factum Basilides ideo non probet, quod Stephanum Papam fefellerit, & illi fraudulenter obrepserit, idipsum fecere in Oriente D. Athanasius Alexandrinus, Paulus Constantinopolitanus, Marcellus Ancira & Asclepas Gazæ Episcopi, ab Arianis expulsi (teste Zozomeno) apud Iulium Pontificem, ab eodem sedibus suis restituti. Hoc ipsum Stephanus Carthaginensis Antistes cum Concilio Mauritaniæ, egit apud Damasum, dum conqueritur de sede eiectis Episcopis: & antiquis regulis sancitum esse dicit eas quod cum prius tractandum esse, priusquam ad notitiam almæ sedis ductum esset, &c. Apud Innoc. primum D. Chrysost. Constan. apud Leonem Theodoret. Cyri. & Flauianus Constan. Ignatius denique Constantin. Episcop. apud Nicolaum primum. Eodem pertinet tragœdia Anthemii etiam Constantinop. Episcopi, qui ab Agapito sede deiectus est, & in locum eius substitutus Menas, ac preces & minæ Theodoræ Augustæ apud Siluerium & Vigilium Pontifices pro restitutione Anthemii. Postremo Canon ille Niceni Concilii, de quo tanta inter Africanos & Romanos Episcopos fuit controuersia, quem tamen genuinum esse constat ex Epistolis Felicis, Iulii & Zozymi Romanorum Pontificum, & quæ pene ad vnum omnes primi illi Romani Pontifices Martyres habent, de appellatione Episcoporum ad sedem Romanam.

18 ac tacitæ veritatis ignarum] Vocem tacitæ, ceteris adiecimus ex codic. Angl. in cæteris desiderabatur

19 vt exambiret] Recte sic Manusc. & Morelius & veteres excusi, nam sic etiam supra Epistola xv. exambire, ad Martyres dixit, quare non recte pro eo Erasmus ambiret.

20 Neque enim tam culpandus est cui negligenter obreptum est] Obreptionem siue subreptionem vocant iureconsulti, mendacium quod in fraude tacendi committitur, atque ita impetrata rescripta siue Imperatorum siue Pontificum, irrita declarantur. cod. Si contra ius. l. etsi, de de rescript. c. Dilectus, vbi eadem prorsus est facti ratio quæ hic, vtpote quum loquatur ibi Pontifex de eo, qui amotionis sua seu excommunicationis qua tenebatur astrictus, nullam fecisset mentionem. Recte itaque tales literas surreptitias, ordinationem Sabini rescindere non potuisse paulo prius dixit.

21 Deus non deridetur] Ita Ms. omnes & supra quoque Cyprianus Epistola 52. quare non placet illud irridetur.

22 Felix de Cæsaraugusta] Cæsaraugusta ciuitas est metropolis regni Aragoniæ, quæ hodie Sarragossa nuncupatur, in eodem Tarraconensi tractu, atque adeo non longe ab Episcopatibus iam dictis.

23 si sibi vel laico communicari] De communicatione laica supra diximus Epistola ad Antonianum.

24 gentilium turpia & lutulenta conuiuia & collegia diu frequentata] Etiam hunc locum ita ex cod. Angl. castigauimus, vbi ex quod erat in collegio diu frequentata. Nam conuiuia quæ Tertul. l. 2 ad vxorem sodalitia, & Cicero de Senect. Sodalitates dicit, Martianus collegia sodalitia, & collegia nuncupat, dum ex interdicit ff de collegiis & illicitis corpor. l. mandatis.

25 Filios in eodem collegio, &c. apud profana sepulchra depositos] Alludit etiam hic ad illas sodalitates, quæ hoc habebant, vt in eodem sepulchro sepelirentur. Sodales enim etiam illos dici Iureconsultos, patet l. sodales cod. titul. Est autem locus insignis contra eos, qui nullam habent sepultura curam, sed quibus perinde est siue apud hæreticos siue apud Catholicos, immo siue in terra consecrata siue foris sepeliantur. Nam vocando sepulchra illa prophana satis insinuat, in Ecclesia iam tum loca sacra fuisse, in quibus sepelirentur fideles, quæ κοιμητήρια à Græcis nuncupabantur ἀπὸ τοῦ κοιμᾶν quod est dormire. Dormire enim fideles mortui in scripturis dicuntur Certe cœmiterii in quo passus & sepultus est Xistus Pontifex, meminit Cyprianus Epistola penultima, & Pontius in vita Cyprian. Sua etiam ætate conqueritur Opt. Mileuit. à Donatistis (lib. sexto contra Parmen.) solis Cœmeteria occupata, ita vt non permitterent in illis sepeliri corpora Catholicorum. Et vt alios omittam, Diuus Dionysius Areopagita diserte verbis, sub honorato cum aliis eiusdem corporibus, rem-

condi solere corpora mortuorum dicit, sub finem Eccle. hier. at D. Clemens Rom. Apost. constit. l. 6. c. 30. coniunctus ad cameteria meminit.

26 Apud procuratorem Ducenarium [*Iudicem Ducenarium intelligit; de cuius institutione Sueto. in August. Cæs. ca. 34. Ad tres (inquit) iudicum decurias quartam addidit ex inferiori censu, qua ducenariorum vocaretur, iudicaretque de leuioribus summis. Istos itaque iudices quum primum de censu duntaxat iudicium facerent; verisimile est ætate Cypriani etiam in Christianos prætextu legum sæuisse. Ducenarius etiam dicebatur, qui duas centurias ducebat in acie secunda, iuxta Vege. lib. 2. ca. 8. Quinetiam singula militia equestris officia enumerans D. Hier. (ad Pammach. contra errores Ioann. Hierosol.) quarto loco Ducenarium collocat. Post Tribunum (inquiens) Primicerius, deinde Senator, Ducenarius, Biarchus, Circitor, Eques, Tyro.*

27 etiam Cornelius collega noster] *Huius sit quoque mentio Epistola præcedenti & ii. ad Stephanum, qua nempe statutum fuit, vt lapsi episcopi neque ad honorem sacerdotalem, neque ad Cleri ordinationem admitterentur, sed solum vt Laici communicarent; supra quoque eiusdem facta est mentio Epistola ad Epictetum. Fit autem mihi verisimile, factum id decretum in Romana Synodo.*

28 ab ordinatione autẽ Cleri] *Hic ordinationem dicit, quod supra manus impositionem, quam tum in clericis tum in Episcopis ab ipsis Apostolicis temporibus obseruatam, satis liquet ex Epistolis Pauli ad Timotheum & Titum, & eo quod Actu. 14. scribuntur Paulus & Barnabas ordinasse per ciuitates Presbyteros.*

29 Nec vox moueat] *Similem habes locum supra Epistola lv.*

30 gloriosa edidisse martyria] *Ita ex cod. Cauchii, pro eo quod cæteri habebant* gloriolæ, *minus rectè. Quum autem de pluribus loquatur Danielis martyriis, non dubium, quin etiam captiuitatem eius ob Belem & Draconem interfectos intelligat; de quo latiùs Tom. 2. li. de Orat. Dominica.*

31 nec annis nec minis fractos]. *Sic quinque cod. Mss & Manut. pro eo quod legebatur* armis, *corruptissimè, neque enim vllis armis tres pueros aggressus est Nabuchodonosor.*

32 fidem Dei euacuauit] *Vide de hac lectione supra Epistolam lv. certè etiam hic Ms. & excusi omnes excepto Manut. sic legunt, ipse quoq; Man. epist. sequenti.*

33 Quare etsi aliqui de collegis nostris exstiterint qui, &c. Q. *uum 4. Ms. & excusi omnes priores sic legant; non placet etiam hic Manut. & Cambr. cod. lectio, qui omittunt voces* extiterint & qui.

34 & cum adulteris portionem tuam ponebas] *Quia Manuscripti legunt* portionem tuam, *magis placet hæc cæterorum excusorum conformis lectio, quam Manut.* particulam tuam, *nisi velit etiam legere sicuti supra Epistola ad Cæcilium* & inter mœchos, *sed magis placet, vt nunc hoc nunc illo modo vertisse dicatur Cyprian.*

35 non intellexerunt, quoniam qui talia agunt morte sunt digni] *Verba hæc non reperiuntur in sex Ms cod. quibus sum vsus qui non aliud habent quam* qui cum iustitiam Dei cognouissent, non tantum faciunt mala, sed & consentiunt eis qui hæc agunt, quoniam qui talia (inquit) agunt, digni sunt morte. *Neutra placet. Si priorem sequamur habent excusi omnes, & vulgatus interpres; haud dubie superflua erit repetitio illorum verborum* quoniam qui talia (inquit) agunt morte sunt digni. *Si posteriorem, videntur potius hæc postrema verba interserenda quam postponenda, vt legatur cum Græcis cod. plerisque* qui cum iustitiam Dei cognouissent, quoniam qui talia agunt digni sunt morte: non tantum faciunt mala (*seu potius* ea) sed & consentiunt eis, qui hæc agunt. *Vero etiam modo legas, superflua videtur dictio* (inquit) *quam tamen habent excusi & Ms omnes. Neque vero mirum est quod Cyprian. cod. varie legant. quum etiam Græci codi. Pauli varient. Vnus qui est Louanii apud Minoritas legit priori modo, excepto quod omissus sit postea articulus; οἱ, vtroque loco. Secundo modo legunt vulgati Græci & iam olim Chrys. Theophil. & Oecum. Aliter rursum legit Origenes (ad quem allusisse videtur Oecum. dum quosdam etiam aliter legere scribit) sic nempe: Qui cum iustitiam Dei cognouissent, quod qui talia agunt digni sunt morte; non solum qui faciunt ea, sed & qui consentiunt facientibus, propter quod &c. Apud Latinos autem priori modo legunt Saluianus l. 6. Ambr. & qui Sedulio siue Hiero. ascribitur comment. D. etiam Aug. in Psal 17. & expos quarundam proposit. Epist ad Rom. Has certe varietas fecit, vt nihil ausus fuerim immutare, ipse tamen contextus videtur ad priorem magis lectionem alludere.*

❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧

AD FLORENTIVM PVPIAnum, de obtrectatoribus.

EPISTOLA LXIX.

ARG. Purgat se apud Florentium Pupianum Cyprianus de varijs ab illo obiectis criminibus; & animi eius leuitatem arguit, quod tam temere obtrectatoribus crediderit. Ex eo autem quod dicit, se iam tum sex annis Episcopatu functum satis constat sub Stephano scriptam.

CYPRIANVS QVI THAScius, [1] Florentio cui & Pupiano fratri, Salutem

EGo te, frater, credideram tandẽ iam ad pœnitẽtiã cõuerti, quod in præteritum tam infanda, tam turpia, tã etiam gentilibus, execrãda aut audisses de nobis temerè, aut credidisses. Porro autẽ etiã nunc in litteris tuis animaduerto eundẽ te adhuc esse, qui prius fueras eadem te de nobis credere, & in eo quod credideris perseuerare; & ne fortè claritatis & martyrii tui dignitas, nostra cõmunicatione maculetur, in mores nostros diligenter inquirere, & post Deum iudicem qui sacerdotes facit, te velle, non dicam de me, (quantus enim ego sum?) sed *Epist. 4.* *Luc. 10.*

de

de Dei & Christi iudicio iudicare. Hoc est in Deum non credere, hoc est, rebellem aduersus Christum & aduersus Euangelium eius existere, vt cùm ille dicat; *Matt.10.* Nonne duo passeres asse veneunt, & neuter eorum cadit in terram sine patris voluntate? & probet maiestas eius & veritas ' sine cõscientia & permissu Dei etiam minora non fieri, tu existimes sacerdotes Dei sine conscĩetia eius in Ecclesia ordinari? Nam credere quod indigni 6 & incesti sint qui ordinantur; quid aliud est, 7 quàm credere quod non à Deo, nec per Deum sacerdotes eius in Ecclesia constituantur? An putas maius esse de me meum, quàm Dei testimonium? cùm Dominus ipse doceat & dicat testimonium non esse verum, si quis ipse de se testis existat, eo quod vnusquisque vtique sibi faueat, nec contra se aliquis infesta & aduersa depromat; fides verò sincera sit veritatis, si in prædicationibus nostris alius sit prædicator ac testis. *Ioan.5.* Si testimoniũ, inquit, dixero de me, testimonium meum non est verum: alius est enim qui testis est de me. Quod si ipse Dominus omnia postmodum iudicaturus noluit de testimonio suo sibi credi, sed maluit de iudicio ac testimonio Dei Patris probari: quanto magis hoc seruos eius obseruare oportet, qui iudicio ac testimonio Dei non probantur tantùm, sed etiam gloriantur? Præualuit autem apud te contra diuinam sententiam, & ' contra conscientiam nostram, fidei suæ viribus nixam, inimicorum & malignorum commentum; quasi apud lapsos & prophanos, & extra Ecclesiam positos, de quorum pectoribus excesserit Spiritus Sanctus, esse aliud possit nisi mens praua, & fallax lingua, & odia venenata, & sacrilega mendacia, quibus qui credit, cùm illis necesse est inueniatur, cùm iudicij dies venerit. Quòd verò dixisti sacerdotes humiles esse debere, quia & Dominus & Apostoli eius humiles fuerũt; humilitatem meam & fratres omnes, & gentiles quoque optime norũt & diligunt; & tu quoque noueras & diligebas, cùm adhuc in Ecclesia esses, & mecum communicares. Quis autem nostrum longè est ab humilitate, vtrumne ego qui quotidie fratribus seruio, & venientes ad Ecclesiam singulos benignè & cum voto & gaudio suscipio: an tu qui te 9 Episcopum Episcopi, & iudicem iudicis ad tempus à Deo dari constituis? cùm Dominus *Deut.17.* Deus in Deuteronomio dicat: Et homo quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem, quicunque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cùm audierit timebit, & non agent impiè etiam nunc. Et iterum ad Samuelem loquitur, & dicit: Non te spreuerunt, sed me spreuerunt. *1.Reg.8.* Et adhuc Dominus in Euangelio, cùm ei dictum esset: Sic respondes Pontifici? *Ioan.18.* custodiens & docens sacerdotalem honorem seruari oportere, contra Pontificem nihil dixit, sed innocentiam suam tantummodo purgans responderit dicens: Si malè locutus sum, exprobra de malo; si autem benè, quid me cædis? Item beatus Apostolus, *Act.23.* cùm ei dictum esset: Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo? nihil contumeliosè locutus sit aduersus sacerdotem: quando & potuerit se constãter exercere aduersus eos qui Dominum crucifixissent, & qui iam Deum & Christum, & templum, & sacerdotium perdidissent. Sed quamuis in falsis & spoliatis sacerdotibus, vmbram tamen ipsam inanem sacerdotalis nominis cogitans dixerit: Nesciebam, fratres, quia Pontifex est: scriptum est enim: 10 Principem populi tui non maledices. *Exod.22.* Nisi si sacerdos tibi fui ante persecutionem, quando mecum communicabas; post persecutionem 11 sacerdos esse desiui. Persecutio enim veniens te ad summam martyrij sublimitatem prouexit: me autem proscriptionis onere depressit, cùm publicè legeretur: 12 Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilij Cypriani Episcopi Christianorum; vt etiam qui non credebant Deo Episcopum ' constituenti, vel diabolo crederent Episcopum proscribenti. Nec hæc iacto, sed dolens profero, cùm te iudicem Dei constituas & Christi, qui dicit ad Apostolos, ac per hoc ad omnes præpositos, 13 qui Apostolis vicaria ordinatione succedunt. Qui audit vos, me audit; & qui me audit, audit eum qui me misit. *Luc.10.* Et qui reiicit vos, me reiicit, & eum qui me misit. 14 Inde enim schismata & hæreses obortæ sunt & oriuntur, dum Episcopus qui vnus est, & Ecclesiæ præest, superba quorundam præsumptione contemnitur, & homo dignatione Dei honoratus indignus hominibus iudicatur. Quis enim hic est superbiæ tumor, quæ arrogantia animi, quæ mentis inflatio, ad cognitionem suam præpositos & sacerdotes vocare? ac nisi apud

te purgati fuerimus, & sententia tua absoluti, 15 ecce iam sex annis nec fraternitas habuerit Episcopũ, nec plebs prępositum, nec grex pastorem, nec Ecclesia gubernatorem, nec Christus antistitem, nec Deus sacerdotem? Subueniat Pupianus & sententiam dicat: & iudicium Dei & Christi 16 in acceptum referat; ne tantus fidelium numerus, qui sub nobis 17 accersitus est, sine spe salutis & pacis exisse videatur? ne nouus credentium populus nullam per nos cõsecutus esse baptismi & Spiritus Sancti gratiam iudicetur; ne tot lapsis & pœnitentibus, pax data, & communicatio nostra examinatione concessa, 18 iudicij tui auctoritate soluatur. Annue aliquando & dignare pronunciare de nobis, & Episcopatum nostrum cognitionis tuæ auctoritate firmare, vt Deus & Christus eius agere tibi gratias possint, quod per te sit 19 antistes & rector altari eorum pariter & plebi restitutus. ·· Apes habẽt regem, & ducem pecudes, & fidem seruant. 21 Latrones, mancipi, obsequio pleno humilitatis obtemperant. Quanto simpliciores & meliores vobis sunt brutæ pecudes, & muta animalia, & cruenti licet ac furentes inter gladios atque inter arma prædones? Prępositus illic agnoscitur & timetur, quem non sentẽtia diuina constituit, sed in quem factio perdita & nocens caetus cõsensit. Dixisti sanè scrupulum tibi esse tollendum de animo, in quem incidisti. 22 Incidisti, sed tua credulitate inreligiosa. Incidisti, sed tua mente, & voluntate sacrilega, dum incesta, dum impia, dum nefanda contra fratrem, contra sacerdotem facilè audis, libenter credis? aliena mendacia quasi propria & priuata defendis; nec recordaris

Eccle. 28. scriptum esse: Sæpi aures tuas spinis, & no-
Prou. 17. li audire linguam nequam, & iterum: Malus obaudit linguæ iniquorum, iustus autem non intendit labiis mendacibus. Quare in hunc scrupulum non inciderunt Martyres Sancto Spiritu pleni, & ad conspectum Dei & Christi eius, passione iam proximi? qui ad Cyprianum Episcopum litteras de carcere direxerunt, sacerdotem Dei agnoscentes & contestantes ei. Quarę in hunc scrupulum non inciderũt tot coẽpiscopi collegæ mei, qui vel ·· cum de medio recederent, proscripti sunt, vel apprehensi in carcere & in catenis fuerunt, aut qui in exilium relegati; illustri itinere ad Dominum profecti sunt, aut qui quibusdam locis 25 animaduersi cœlestes coronas de Domini clarificatione sumpserunt?

Quare in hunc scrupulum non inciderunt de plebe ista nostra quæ apud nos est, & nobis de Dei dignatione commissa est, tot Confessores 26 quęstionati & torti & insignium vulnerum & cicatricum memoria gloriosi? tot virgines integrę? tot laudabiles viduæ? Ecclesiæ denique vniuersę per totum mundum nobiscum vnitatis vinculo copulatæ? Nisi si omnes isti communicantes mecum, secundum quod scripsisti, polluto nostro ore polluti sunt, 27 & spem vitæ æternæ, communicationis nostræ contagione perdiderunt? Pupianus solus integer, inuiolatus, sanctus, pudicus, qui nobis miscere se noluit, in paradiso atque in regno cœlorum solus habitabit. ·· Scripsisti quoque quod Ecclesia nunc propter me portionem sui in disperso habeat, quando omnis Ecclesię populus & collectus sit & adunatus & indiuidua concordia sibi iunctus, soli illi foris remanserint, qui & si intus essent, eiiciendi fuerant: nec patiatur Dominus populi sui protector & tutor triticum de area sua diripi, sed solæ possint paleæ de Ecclesia se-
parari, quando & Apostolus dicat: Quid Rom. 3.
enim si exciderunt à fide quidam illorum? Nunquid infidelitas illorum fidem Dei euacuauit? absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Et Dominus quoque in Euangelio, cum eum loquentem discipuli derelinquerent, conuersus ad duodecim dixerit: Nunquid & vos vultis ire? Respondet ei Petrus dicens:
Domine ad quem imus? verba vitæ æter- Ioan. 6.
næ habes, 29 & nos credimus & cognouimus, quoniam tu es filius Dei viui. Loquitur illic 30 Petrus super quem ædificata fuerat Ecclesia, 31 Ecclesiæ nomine docens & ostendens, quia etsi contumax ac superba obaudire volentium multitudo discedat, Ecclesia tamen à Christo non recedit; & illi sunt Ecclesia plebs sacerdoti adunata, & pastori suo grex adhærens. Vnde scire debes Episcopum in Ecclesia esse, & Ecclesiam in Episcopo; & si qui cum Episcopo non sit, in Ecclesia non esse; & frustra sibi blandiri eos, qui pacem cum sacerdotibus Dei non habentes obrepunt, & latenter apud quosdam communicare se credunt; quando Ecclesia quę Catholica vna est, scissa non sit, neque diuisa, sed vtique connexa, & cohærentium sibi inuicem sacerdotum glutino copulata. 32 Quamobrem, frater, si maiestatem Dei qui sacerdotes ordinat, cogitaueris: si Christum, qui arbitrio & nutu, ac prę-

sentia

sentia sua & præpositos ipsos, & Ecclesiam cum præpositi gubernat, aliquando respexeris; si de innocentia sacerdotum non humano odio, sed diuino iudicio credideris, si temeritatis & superbiæ atque insolentiæ tuæ agere vel serò pœnitentiam cœperis; si Deo & Christo eius, quibus seruio, & quibus puro atque immaculato ore 31 sacrificia & in persecutione pariter & in pace indesinenter offero, plenissimè satisfeceris, communicationis tuæ poterimus habere rationem, manente tamen apud nos diuinæ censuræ respectu, & metu; vt prius Dominum meum consulam, an tibi pacem dari, & te ad communicationem Ecclesiæ suę admitti sua ostensione & admonitione permittat. Memini enim quid iam mihi sit ostensum: immò quid seruo obsequenti, & timenti de Dominica & diuina auctoritate pręceptum: qui inter cętera quę ostendere & reuelare dignatus est, & hoc addidit: Itaque qui Christo non credit sacerdotem facienti, postea credere incipit sacerdotē vindicanti, 34 Quamquam sciam somnia ridicula & visiones ineptas quibusdam videri, sed vtique illis qui malunt contra sacerdotes credere, quàm sacerdoti. Sed nihil mirum, quando de Ioseph fratres sui dixerunt: Ecce somniator ille venit, Nunc ergo venite, occidamus illum: & somniator postea quòd somniauerat, consecutus sit; & occisores ac venditores confusi sint: vt qui verbis priùs non credidissent, factis postmodum crederent. De iis autem quæ tu egisti vel in persecutione, vel in pace, stultum est, vt velim te iudicare, quando tu magis iudicem te nostri constitueris. Hæc pro animi mei pura conscientia, & Domini & Dei mei fiducia rescripsi. Habes tu litteras meas, & ego tuas: 35 in die iudicij ante tribunal Christi vtræque recitabuntur.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXIX.

1 Cyprianus qui & Thascius) *Videtur mihi cum Cæcilij voluisse Cretisare Cyprianus; & quum Florentius nomen suum cum prænomine præfixisset, idipsum fecisse: Prænomen autem illud ipsum reperire est in Actis Paßionis eius, & apud Paulum Diaconum supra in Prolegomenis. Quod an sit* Tatius, (*vt quidam legunt*) *an vere* Thascius, *quod mihi magis placet, latius in vita authoris.*

2 Florentio cui & Pupiano) *Eclipsis est vt subintelligatur: cognomen aut prænomen est. Legunt vero Manutius & Morelius* Pupiano; *sed placet magis vulgata illa lectio, tum quod eam habeat cod. Angl. tum quod magis ad eam accedat Gratianus 7 q. 1. ca. Scire, vbi legit*; Papiano, *seu* Papiniano; *fuisse autem confessorem ex seq. patet, sed an Episcopus fuerit, incertum, præterquam quod nomen fratris præfixum, id indicare videatur. Nouatianis etiam se iunxisse videtur, vtpote qui cum Cypriano non communicaret.*

3 Ego te frater, credideram, &c.) *Patet hinc iam olim ab illo obiecta fuisse crimina grauia Cypriano etiam gentilibus (vt Manut. & Morelius) seu gentibus (quo modo reliqui omnes) execranda: illud autem:* eundem, *rectè ab illis adiectum est*: item, *præpositio* in, *ad illud*; in mores nostros inquirere.

4 & io eo quod credideris) *Hoc est Ang. cod. pro eo quod alij* credideras.

5 sine conscientia & permissu Dei) *Etiam hic & paulo post illorum magis placet lectio, quam vulgata,* sine consensu) *eo quod phrasin Cypriani magis redoleat.*

6 Et incesti sint) *Sic illi cum Angl. cod. cæteri* incerti; *minus rectè.*

7 Quam credere (*Angl. cod.* contendere.

8 Contra conscientiam nostram, fidei viribus nixam) *Hanc veram esse lectionem existimo, quam habet Morel. Manut. quoque, præterquam quod legit*: scientiam, *cæteri* Dei ioribus nixam.

9 Episcopum Episcopi, & iudicem iudicis) *Alludit ad significationem vocis; Ἐπίσκοπος, enim inspectorem significat, est autem similis hic locus cum Epistolis supra lv. & lxv.*

10 Principem populi tui) *Sic legendum, supra satis docuimus Epistolis iam dictis.*

11 Sacerdos esse desiui) *Genuinam hanc esse lectionem, colligere est ex vet. &c. & Remb. pro quo Erasmus* desij, *tamquam elegantius.*

12 Si quis possidet de bonis Cæcilij Cypriani) *Hic alterius prænominis meminit, quod in baptismo ipsi inditum fuit à Cæcilio Presbytero. Est autem hæc ipsa proscriptionis eius sententia, de qua dicta Epistola lv. dixit, se proscriptum appellatio Episcopatus nomine.*

13 Qui Apostolis vicaria ordinatione succedunt) *Iam tertio hoc habes in Cypriano.*

14 Inde enim hæreses] *Aut hoc modo legendum aut quomodo vulgati (vt supra dicta Epist.* vnde enim, &c: nisi. *Vide autem ibi huius loci tractationem.*

15 Ecce iam sex annis] *Quum igitur hanc Epistolam scripsit, sex annis Episcopum egerat, duobus itaque annis scripta est hæc post illam lv. quæ cum sub finem vitæ Cornelij scripta, & vno anno duntaxat Lucius Romanum Pontificatum gesserit, certo colligitur, sub Stephano scriptam hanc Epistolam*

16 Io acceptum referat] *Ita Manut. & Morel. pro eo quod cæteri*: in apertum.

27 Accersitus est) *siue*: accersitus, *legas quomodo alicubi supra siue*: accessitus, *sicut infra (ni fallor) de mortalitate, phrasis est Cypriani, pro defunctus est.*

18 Iudicij tui auctoritate] *Antea erat*: sui, *corruptißime.*

19 Antistes] *Eadem voce pro præfecto Ecclesiæ vtitur Tertullian. de fuga in persequutione. Sumpta est autem à sacris idolorum, quorum primarij sacerdotes Antistites dicebantur, tum Liuio tum Ciceroni, ab Antisto voce veteri, pro Antesto.*

20 Apes habent regem & ducem pecudes] *Rectè sic vterque, pro eo quod erat vitiosè*: apes habent regem & iudicem. *De apum autem rege late tractat Virgil. 4. Georgic. & Columella de re rust.*

21 Latrones mancipi obsequio pleno) Man-

ceps est (inquit Festus) quisquis à populo emit aliquid conducitve, quia manu sublata auctorem se emptionis esse significat, quia ut dicatur quasi maniceps. Ab hac generali significatione Metaphoricôs, peculiariter mancipem accipit Cyprianus, pro latronum conductore, quem D. Aug. lib. de Ciuit. Dei, 4. cap. 4. Principem latronum vocat, & ipse Cyprianus paulopost præpositum. Tertul. similiter dixit in Apologetico mancipem diuinitatis.

22 ʿ Incidisti, sed tua credulitate irreligiosa Verba hac antea desiderata recens adiecta sunt à Manutio & Morelio, uti non dubito ex Ms. cod. ego certe nullos nactus sum, præter fragmentum cod. Anglici.

23 qui ad Cyprianum Episcopum litteras de carcere [Meminit earundem litterarum supra Epistolis x. xi. & xii. sed non exstant.

24 cum de medio recederent] Sic recte illi, pro eo quod antea erat, recesserunt. Accipitur autem de medio recedere, pro secedere. Ab his etiam adiecta disiunctiua aut, sensum reddit clariorem. Quod autem dicit ad Dominum illos perfectos, confirmat totum repetitam Catholicam sententiam, quod cælum statim sancti petant.

25 animaduersi] Vti alias sæpe ita & hic voce Iureconsultis vsitata vtitur, nam ita alicubi etiam loquitur Paulus Iureconsultus; animaduersorum, id est, morte punitorum corpora sepultura danda. Africanis Proconsulibus tandem in vsu fuisse, patet ex sententia lata in Cyprianum hac nempe: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet, quam habes tum in actu passionis eius, tum in ser. D. Aug. de D. Cypr.

26 quæstionati & torti] Posterior priorem vocem explicat, quam noue deriuauit a quæstione, nam facti (inquit eleganter Cicero pro Mil. in aculeo quæstio est, Iuris in iudicio. Confessores autem quæstionati, sunt illi quos alibi martyres nuncupat.

27 & spem vitæ æternæ] Recte ab illis omissa est particula: si, interiecta, qua sensum obscurabat.

28 scripsisti quoque] Vel hinc patet, Nouatiani quoque factionis fuisse Pupianum.

29 & nos credimus] Supra epistola lv. probamus, ita potius legendum, quam vti Erasmus ex Græcis hodiernis exemplaribus: credidimus, certe vetus excusus & Remboldus hic quoque primi illud legunt.

30 Petrus super quem ædificata fuerat Ecclesia] Prius legebatur etiam a veteri excuso, ædificanda, non male: hoc autem sumpsisse videntur ex Epistola iam dicta Manut. & Morelius: vbi latius hac de re.

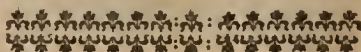
31 Ecclesiæ nomine docens & ostendens] Etiam hæc verba inde sumpsisse videntur, præterquam quod pro: nomine, ibi legatur: voce, cæteri excusi non aliud habent quam: docens, Est autem elegans locus pro vnitate Ecclesiæ Catholicæ.

32 Quamobrem frater, &c.] Epilogus est Epistolæ, Omiserunt illi hoc loco verba illa: & Christi, eo quod immediate subsequitur: si Christum. Alludit autem dum depræhensa Christi loquitur Ecclesiam gubernantis, ad verba illa Matt. 28. Ecce ego vobiscum sum vsque ad consummationem sæculi.

33 sacrificia, &c. indesinenter offero] De hoc more quotidie sacrificium offerendi siue communicandi latius Tom. 2. de Orat. dominica: similem locum habuimus etiam supra epistola xxxvii.

34 Quanquam sciam somnia ridicula] Ita recte primus olim Costerius, nunc quoque Manut. & Morelius pro eo quod erat omnia. Locus est autem insignis contra eos qui omnes visiones pro ridiculis habent.

35 in die iudicii ante tribunal Christi vtræque recitabuntur] Sic quoque rectius Manut. & Morel. quam cæteri: vtrumque recitabitur. Terrorem autem Pupiano incutit futuri iudicii, vt vel sic tandem ad mentem redeat. Neque vero mirum est, quod dicit, vtrasque ipsorum litteras ibi recitandas, quum etiam cogitationes ipsa nostra ibi omnibus manifestanda veniant.

AD IANVARIVM ET CÆteros Episcopos Numidas de baptizandis hæreticis.

EPISTOLA LXX.

ARG. Huius & sequentis Epistolæ habes tertia post hanc Epistola ad Stephanū in hæc verba: baptismum non esse quo heretici vtuntur, nec quemquam apud eos qui Christo aduersantur per gratiam Christi posse proficere, diligenter nuper expressum est, in Epistola quæ ad Quintum collegam nostrum in Mauritania constitutum super ea rescripta est: item in litteris quas collegæ nostri ad Episcopos in Numidia præsidentes ante fecerunt, cuiusque Epistolæ exempla subdidi. Vtriusque etiam fit mentio Epistola ad Iubaianum, & huius Epistola sequenti. Porro de hoc errore Cypriani & coepiscoporum, latius Deo fauente To. 2. in præfatiuncula ad Concil. Carthag. & in vita Auctoris; suis tamen locis adiecturi, locos quibus ad singula eius argumenta respondet D. Aug. toto lib. 7. contra Donat. de baptismo. Exstat autem hæc Epist. Græce quoque apud Gallos in Bibliotheca Regia in Nomocanone Photij Patriarchæ Constantinopolitani; cum breui adnotatiuncula Theodori Balsamonis, quare Epistolam cum Scholio Græcè quoque adpressissemus, si nancisci licuisset: Ex Latina vero illius translatione per Gentianum Hernetum, quædam sumus delibati.

CYPRIANVS, LIBERALIS, Caldonius, Iunius, ʿ &c. ʿ Ianuario, ʾ Saturnino, Maximo, Victori, alteri Victori, Cassio, Proculo, Modiano, Cittino, ʿ Gargilio, Euticiano, alteri Gargilio, alteri Saturnino, ʾ Nemesiano Nampulo, Antoniano, Rogatiano, Honorato, fratribus, Salutem.

VM ʿ simul in Cōcilio essemus, Lib. 1. epist. 12.
fratres charissimi, legimus litteras vestras, quas ad nos fecistis, de iis qui apud hereticos & schismaticos baptizari videntur, an ad Ecclesiā

Catholicam

Catholicam, quæ vna est, venientes baptizari debeant. De qua re quanquam & ipsi illic veritatem & firmitatem Catholicę regulæ teneatis; tamen quoniam consulẽdos nos pro communi dilectione existimastis, sententiam nostram nõ nouam promimus, sed iampridem ab antecessoribus nostris statutam, & à nobis obseruatam, vobiscum pari consensione coniungimus: censentes scilicet & pro certo tenentes, neminem foris baptizari extra Ecclesiam posse, cum sit baptisma vnum in sancta Ecclesia constitu-
Hier. 2. tum, & scriptum sit Domino dicente: Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & effoderunt sibi lacus detritos qui non possunt aquam portare. Et iterum diuina scriptura moneat & dicat 11 Ab aqua aliena abstine te, & à fonte aquę alienę ne biberis. 12 Oportet ergo mundari & sanctificari aquam prius à sacerdote, vt possit baptismo suo peccata hominis qui baptizatur, abluere;
Ezech. 36. quia per Ezechielem Prophetam Dominus dicit: Et aspergam super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus immunditiis vestris, 13 & ab omnibus simulacris vestris, emundabo vos, & dabo vobis cor nouum, & spiritum nouũ dabo in vobis. Quomodo autem mundare & sanctificare aquam potest, qui ipse immundus est, & apud quem Spiritus sanctus non est? cum Dominus dicat in Numeris: Et omnia quæcunque tetigerit inmundus immunda erunt. 14 Aut quomodo baptizans dare al-
Num. 19. teri remissam peccatorum potest, qui ipse sua peccata deponere extra Ecclesiam non potest? Sed & ipsa interrogatio quæ fit in baptismo testis est veritatis. Nam cùm dicimus: credis in vitam æternam, & remissionem peccatorũ per sanctam Ecclesiam? intelligimus remissionem peccatorum non nisi in Ecclesia dati, apud hęreticos autem, vbi Ecclesia non sit non posse peccata dimitti: itaque qui hæreticos asseiunt, aut interrogationem mutent, aut vindicent veritatem; nisi si eis & Ecclesia tribuunt, quos baptisma habere contendunt. 16 Vngi quoque necesse est eum qui baptizatus sit, 17 vt accepto chrismate, id est, vnctione, esse vnctus Dei, & habere in se gratiam Christi possit. 18 Porrò autem Eucharistia, & vnde baptizari vnguntur oleum in altari sanctificatur. Sanctificare autem non potuit olei creaturam, qui nec altare habuit, nec Ecclesiam. Vnde nec vnctio spiritalis apud hæreticos potest esse, quando constet oleum sanctificari, & Eucharistiam fieri apud illos omninò posse. Scire autem, & meminisse debemus, scriptũ esse: 19 Oleum Psal. 140.
peccatoris non vngat caput meum, quod ante in Psalmis pręmonuit Spiritus sanctus ne quis ex orbitans, & à via veritatis exerrans, apud hęreticos & Christi aduersarios vngeretur. Sed & baptizato quam precem facere potest sacerdos sacrilegus & Ioan. 9.
peccator? cùm scriptum sit: 21 Deus peccatorem non audit: sed qui eum coluerit, & voluntatem eius fecerit, illum audit. Quis autem potest dare quod ipse non habeat? aut quo modo potest spiritalia agere, qui ipse amiserit Spiritum sanctum? Et iccirco Leuit. 19.
baptizandus est & innouandus qui ad Ec- & 20.
clesiam rudis venit; 22 vt intus per sanctos sanctificetur, quia scriptum est. Sancti estote, quia & ego sanctus sum, dicit Dominus: vt qui in errorem seductus est, & foris tinctus, in baptismo vero & Ecclesiastico etiam hoc ipsum deponat, quod homo ad Deum veniens, dum sacerdotem quærit in sacrilegum fraude erroris incurrit. Cæterùm probare est hęreticorum & schismaticorum baptisma, consentire in id, quod illi baptizauerint. Neque enim potest pars illic inanis esse, & pars præualere. Si baptizare potuit, potuit & Spiritum sanctum dare, si autem Spiritum sanctum dare non potest, quia foris constitutus cum sancto Spiritu non est; nec baptizare venientem potest; quando & baptisma vnum sit, & Spiritus sanctus vnus, & vna Ecclesia à Christo Domino 23 super Petrum origine vnitatis & ratione fundata. Ita fit, vt cum omnia apud illos inania & falsa sint, nihil eorum, quod illi gesserint, probari à nobis debeat 24 quid enim potest ratum, & firmum esse apud Deum quod illi faciunt, quos Dominus hostes, & aduersarios suos dicit, in Euangelio suo ponens: Qui non Luc. 11.
est mecum, aduersum me est: & qui non mecum colligit, spargit? Et beatus quoque Apostolus Ioannes mandata Domini & præcepta custodiens in Epistola sua posuerit: Audistis quia Antichristus venit, nunc 1. Ioan. 2.
autem Antichristi multi facti sunt, vnde cognoscimus quia nouissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis, 25 mansissent vtique nobiscum. Vnde nos quoque colligere & considerare debemus, an qui aduersarij sunt Domini, & appellati sunt Antichristi, possint dare gratiam Christi. Quare qui cum Domino sumus, & vnitatem Domini tenemus, & secundum eius dignationem sacerdotium eius in Ecclesia administramus; quæcunque aduersarij eius, & Anti-

Christi faciunt, repudiare & reiicere, " & pro profanis habere debemus, & eis qui de errore & prauitate venientes agnoscunt vnius Ecclesię veram fidem, dare illis per omnia diuinę gratiæ sacramenta vnitatis, & fidei veritatem. " Optamus vos, fratres charissimi, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXX.

1 MARCVS) *Iste cognominatur in Synodo à Mollari. de cæteris autem omnibus Episcopis qui huic Synodo interfuerunt, supra diximus epist 54. & 68.*

2 IANVARIO, &c.) *Ad hunc cum collegis est etiam supra epistola 60. vnde coniicere est, fuisse hunc Iannuarium Primatem Numidiæ. De cæteris autem aliquid ibi diximus, præterquam de quibus paulopost.*

3 Saturnino, Alteri Victori, Cassio Citino) *Saturninorum plurium fit mentio in Synode, vti & Victorum. Cassius appellatur à Macomadibus, de Citino nulla ibi mentio; quo pacto tamen legunt Manuscripti pro eo quod primus substituit Remboldus* Citino, *culpa operarum mutato t. in r. vet. enim excusus legit* Citino.

4 Gargilio, Eotyciano, alteri Gargilio) *Gargilii nulla alius mentio, neque Euticiani siue Eutitiani. vti solum legit Marchinensis codex.*

5 Nemesiano) *Rectè sic Ms. cod. Mann. & Morel. pro quo antea erat* Vemesiano, *corruptissime. nam Nemesiano scribitur etiam Epistola supra 60.*

6 Cum simul in Concilio essemus) *Primum ex tribus fuit hoc Concilium de baptizandis hæreticis; Episcoporum Africæ duntaxat; quod quo tempore contigerit, Incertus in vita auctoris.*

7 baptizari debeant) *Rectè baptizari dixit, non rebaptizari, nam supra epistola ad Cæcilium ipse fatetur baptismum iterari non posse: atque in hoc tota versabatur quæstio, an verus esset hæreticorum baptismus.*

8 iam pridem ab antecessoribus nostris) *Agrippinum & collegas intelligere ipsum, patet ex epistolis ad* Quintum *& Iubaianum.*

9 pari consensione] *Ita Ms. Afflig. Dun. March. Blandin & Couchu: Erasmus quoque ad marginem, quare male Morel.* consessione, *neque etiam placet vulgata lectio* concessione.

10 Me dereliquerunt fontem aquæ vioæ] *Interserunt Ms. & excus. omnes* gratis, *quod tamen omissum est à Mann. & Morelio, neque enim reperitur aut in Græce edita hæc epistola in Nomocanone Photii, aut in editione Hieron. vel 70 neque etiam id legit D. Amb. cap. 2. lib. de Isaac & anima, eum locum citans, neque Opt. lib. 4. contra Parm.*

11 Ab aqua aliena abstine te] *Dictus Nomocanon & Cæterius legunt* Abstinere & bibatis, *tamen nobiscum legunt Ms. & excusi omnes. Neque vero quo loco scriptura hæc reperiatur scire potuimus, citatur tamen etiam alibi infra à Cypriano. Fortassis alludit ad illud Prouer. 5. bibe aquam de cisterna tua, &c. eadem hæc habet verba, de Cypriani hoc errore loquens D. Hier. contra Luciferianos.*

12 Oportet ergo] *Sic nos primi ex Ms. cod. pro eo quod erat* vero.

13 & ab omnibus simulactis vestris emundabo vos] *Etiam hoc ex illis, correspondent autem & Biblia. Ante erat* & mundabo, *quomodo etiam Photius loco citato.*

14 Aut qoomodo baptizaos, &c.] *Hunc huius Epistolæ locum tractat, & soluit D. August. l. 5. contra Donatist. c. 21.*

15 Sed & ipsa interrogatio quæ est in baptismo] *Similia habes infra epistola ad* Magnum. *Nec absimile est illud Diui Hieronym. contra Lucifer. Cum solemne sit in lauacro post Trinitatis confessionem interrogare, Credis in sanctam Ecclesiam, credis remissionem peccatorum? In quam Ecclesiam credidisse eum dicis? in Arianorum? sed non habent. Eiusdem interrogationis meminit D. Ambros de iis qui initiantur cap. 1. 2. & 5. & libro secundo de sacrament. cap. vlt. Tertull. lib. de coron. milit. Dionys. quoque Areop. Eccles. hier. 3. & postremo cap. & Clemens. Rom. Apost. const. l. 7. c. 41. porro ad argumentum hoc Cypriani, Aug. eodem l. c. 20. respondet.*

16 Vngi quoque necesse est eum qoi baptizatus fuerit] *Huius quoque ritus meminere D. August. lib. 15. de* Trin. *cap. 26. & lib. de Symbolo Ambr. de iis qui myst. initiantur c. 6. lib. 2. de sacram. cap. vlt. & 3. cap. 1. Hieron. lib. 6. in Amos Prophetam, epist. ad Rust. & contra Luciferianos. Cyrillus Catech. 3. Mystag. Orig. Hom. 7. in Ezechielem, Tertullianus locis citatis, & lib. de Resurrect. carn. & lib. contra* Marcionem; *Dionys. Areop. loco citato, & Clemens Rom. dict. lib. 7. cap. 42. Necessitatem autem, sicut Cyprianus, vrget etiam Concil. Arausi. can. 1. atque adeo magis placet illorum sententia, qui locum hunc non tam de ritu illo Baptismi, quam de sacramento Chrismatis siue Confirmationis seu manus impositionis (vti vocat ipse Cyprianus infra epistola ad Stephanum) intelligunt. Verum de hoc alibi latius.*

17 vt accepto Chrismate] Q*uod hic Chrisma paulò post oleum in altari sanctificatum dicit, de eodem extat infra sermo integer tom. 3 in opere de Cardinalibus Christi operibus. Eiusdem disertis verbis fit mentio apud August lib. contra* Petil. *2. cap. 104 & in Psal. 132. Hieron. loco allegato,* Opt. M*ilenit. contra Parm. lib. 1. vbi miraculum adfert de ampulla* Chrismatis; *Geminianum alicubi, Origen. quoque Ho. 9. in* L*euit. De eodem loquuntur Basilius contra Eunom. Tertull. locis citatis. & Dion. Areop. cap. 3.* Eccles. *hierar. dum de sacro vnctionis oleo loquuntur. Porro sanctificationis olei seu* Chrismatis *ritum reperire est apud Dionys. Areopag. & Clementem locis iam dictis. Ad Apostolos eundem refert Basilius li. de Spiritu sancto, & ad* Christum *ipsum Fabianus Papa & Martyr epistola ad Orien.* Episcopos, *qui id in nouissima cœna Apostolos docuerit, ad quod alludit etiam Auctor. lib. de vnctione* Chrismatis, *dum diuinam institutionem vocat.*

18 Porrò Eucharistia & vnde baptizati vnguntur oleum in altari sanctificatur] *Rectè mea quidem sententia sic Erasmus. Nam quod habent* Ms. *&* Mann. *cum* M*orelio, vetus quoque excusus & Remboldus.* Porro Eucharistia est vnde bapt. vng. oleum in alt. sanctificatum. *non placet, eo quod paulopost, distincte loquatur de Eucharistia & oleo sanctificato, cum dicit oleum sanctificari & Eucharistiam fieri: & D. Aug. dicto cap. hoc arg. soluens etiam vtriusque meminerit. Apud Balsamonem periodus hæc desideratur.*

19 Oleum

19 Oleum peccatoris non vngat caput meum) *Scripturam hanc toto lib. 4. contra Parm. tractat Opta. Milenitan. qui legendum putat* vnget, *non* vngit, *D. tamen Aug. sæpius hanc scripturam citans, modo legit* vngat, *modo* impinguet, *modo* impinguabit, *& rectius quam ille ad hunc scriptura locum respondet, contra litter. Petil. lib. 3. cap. 29. & contra Cresc. grammaticum lib. 2. cap. 24. non de baptismo illum intelligi, sed de adulatione peccatoris. Photius quoque legit interprete Herueto* impinguet.

20 Sed & baptizato quam precem facere) *Ita Manuscripti & excusi omnes excepto* Manut. *qui interposuit* pro, *sed non est necesse. Latine enim dicitur* baptizato precem facere, *pro eo quod diceretur, in fauorem baptizati.*

21 Deus peccatorem non audit) *Frequenter allegata huic scriptura à Cypriano, respondet August. lib. contra* Epistolam *Parm. 2. cap. 8. non à* Christo *ea verba prolata, sed à cæco nato, & è contrario à* Christo *laudatum publicanum peccatorem præ Pharisæo.*

22 Vt intus per sanctos sanctificetur) *Ad hunc locum in finem Epistola vsque; respondet late August. lib. de baptis. contra Donat. cap. 21.*

23 Super Petrum) *Ita* Manuscripti *nostri & Cauchii quadre recte etiam sic* Manut. *nam esse frequentissimam hanc loquendi formulam Cypriano, supra adnotauimus epistola 55. antea erat* petram, *Nobiscum etiam consentit Photius.*

24 Quid enim potest ratum & firmum esse) *Suspicor operariorum incuria irrepsisse apud Manut.* firmatum, *pro eo quod habent cæteri omnes, & ipse quoque D. August.* firmum.

25 Mansisset vtique nobiscum) *Etsi hic vulgati excusi aut* Manuscripti *non legant:* vtique, *eam particulam tamen legit loco dicto D. August. & supra epistola 51.* Manuscripti *& excusi. Apud Photium desideratur hæc clausula.*

26 Et pro profanis habere) *Magis placet hæc vulgata &* Ms. *lectio, quam* Manut. & profana habere.

27 Optamus vos fratres) *Sic* Costerius, Manutius *& Morelius, pro eo quod alii excusi* Opto, *in* Ms. *autem veteri excuso, & apud* Remboldum *desiderabantur hæc verba.*

AD QVINTVM DE HÆRE-ticis baptizandis.

Epistola LXXI.

Argumentum huius Epistolæ vide supra Epistola præcedenti.

CYPRIANVS QVINTO fratri, Salutem.

Retvlit [1] ad me, frater charissime, Lucianus compresbyter noster, te desiderasse, [2] vt significaremus tibi, quid sentiamus de his qui apud hæreticos, & schismaticos [3] baptizari videntur. De qua re [4] quid nuper in Concilio plurimi coepiscopi cum compresbyteris qui aderant censuerimus, vt scires, eiusdem Epistolæ exemplum tibi misi. [6] Nescio etenim qua præsumptione ducuntur quidam de collegis nostris, vt putent eos, qui apud hæreticos tincti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere; eo quod dicant vnum baptisma esse, quod vnum scilicet in Ecclesia Catholica est. 7 Quæ Ecclesia si vna est, esse baptisma extra Ecclesiam non potest. Nam cum duo baptismata esse non possint, si hæretici vere baptizant, ipsi habent baptisma. Et qui hoc illis patrocinium de auctoritate sua præstat, cedit illis & consentit; vt hostes & aduersarij Christi habere videantur abluendi, & purificandi, & sanctificandi hominis potestatem. Nos autem dicimus eos qui inde veniunt, 8 non rebaptizari apud nos, sed baptizari. Neque enim accipiunt illic aliquid, vbi nihil est: sed veniunt ad nos, vt hic accipiant, 9 vbi & gratia & veritas omnis est; quia & gratia & veritas vna est. Porro autem quidam de collegis nostris malunt hæreticis honorem dare, quam nobis consentire: & dum vnius baptismi asseueratione baptizare venientes nolunt, 10 sic aut duo baptismata ipsi faciunt, dum & apud hæreticos baptisma esse dicunt; aut certe quod est grauius, hæreticorum sordidam & profanam tinctionem, vero, & vnico, & legitimo Ecclesiæ Catholicæ baptismo præponere & præferre contendunt: non considerantes scriptum esse: "Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lauatio eius? *Eccles. 34.* Manifestum est autem eos, qui non sunt in Ecclesia Christi, inter mortuos computari; nec posse ab eo viuificari alterum, qui ipse 12 non viuat; quando vna sit Ecclesia, quę vitæ æternæ gratiam consecuta & viuit in æternum, & viuificat Dei populum Et dicunt se in hoc veterem consuetudinem sequi; 13 quando apud veteres, hæreseos, & schismatum prima adhuc fuerint initia, vt hi illic essent qui de ecclesia recedebant, & hic baptizati prius fuerant: 14 quos tunc tamen ad Ecclesiam reuertentes, & pœnitentiam agentes necesse non erat baptizare. Quod nos quoque hodie obseruamus, vt quos constet hic baptizatos esse, & à nobis ad hæreticos transisse, si postmodum peccato suo cognito, & errore digesto, 15 ad veritatem & matricem redeant, satis sit in pœnitentiam manum imponere; vt quia ouis iam fuerat, hanc ouem abalienatam & errabundam in ouile suum pastor

recipiát. Si autem qui ab hæreticis venit baptizatus in Eccleſia prius non fuit, ſed alienus in totum & prophanus venit, baptizandus eſt, vt ouis fiat, quia vna eſt aqua in Eccleſia ſancta quæ oues faciat. Et icirco quia nihil poteſt eſſe commune mendacio & veritati, tenebris & luci, mo morti & immortalitati, Antichriſto & Chriſto; per omnia debemus Eccleſiæ Catholicæ vnitatẽ tenere, nec in aliquo fidei & veritatis hoſtibus cedere. Non eſt autem de conſuetudine præſcribendum, ſed ratione vincendum. Nam nec Petrus, quem primum Dominus elegit, & ſuper quem ædificauit Eccleſiam ſuam, " cùm ſecum Paulus de
Gal. 2. circumciſione poſtmodum diſceptaret, 18 vindicauit ſibi aliquid inſolenter, aut arroganter aſſumpſit; " vt diceret ſe primatum tenere, & obtẽperari à nouellis & poſteris ſibi potius oportere. Nec deſpexit Paulum quod Eccleſiæ prius perſecutor fuiſſet, 20 ſed conſilium veritatis admiſit, & rationi legitimæ quam Paulus vindicabat, facilè conſenſit; documentum ſcilicet nobis & concordiæ & patientiæ tribuens, vt non pertinaciter noſtra amemus, ſed quæ aliquando à fratribus & collegis noſtris vtiliter & ſalubriter ſuggeruntur, ſi ſint vera & legitima, "ipſa potius noſtra ducamus. Cui rei Paulus quoque proſpiciens, & concordiæ & paci fideliter conſulens, in Epiſtola
1. Cor. 14. ſua poſuit, dicens: Prophetæ autem duo, aut tres loquantur, & cęteri examinent. Si autem alij reuelatũ fuerit ſedenti, ille prior taceat. " Qua in parte docuit & oſtendit, multa ſingulis in melius reuelari; & debere vnumquemque, non pro eo quod ſemel imbiberat & tenebat, pertinaciter congredi, ſed ſi quis melius & vtilius extiterit, libenter amplecti. Non enim vincimur quando offeruntur nobis meliora, ſed inſtruimur; maximè in his, quæ ad Eccleſiæ vnitatem pertinent, & ſpei & fidei noſtræ veritatem: vt nos ſacerdotes Dei, & Eccleſiæ eius de ipſius dignatione præpoſiti, ſciamus 23 remiſſam peccatorum non niſi in Eccleſia dari poſſe, nec poſſe aduerſarios Chriſti quicquam ſibi circa eius gratiam vindicare. " Quod quidem & Agrippinus, bonæ memoriæ vir, cum cęteris coepiſcopis ſuis, qui illo tempore in prouincia Africana & Numidia Eccleſiam Domini gubernabant, ſtatuit, & librato conſilij communis examine firmauit. Quorum ſententiam & religioſam, & legitimam, & ſalutarem, fidei & Eccleſiæ Catholicæ congruentem, nos etiam ſecuti ſumus. 25 Et quales ſuper hac re litteras fecerimus vt ſcire, exemplum earum, ad notitiam tuam, quàm coepiſcoporum noſtrorum qui illic ſunt, pro communi dilectione tranſmiſimus. Opto te, frater chariſſime, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam LXXI.

1 QVINTO FRATRI] *Ita legendum iam olim conieceram, ex Epiſtola ſequenti ad Stephanum, quod confirmauit H. Grauius ex lib. 5. contra Donatiſt. iam citato, Manut. quoque & Morelius, & certe Quinti Epiſcopi Africani ſupra quoque facta eſt mentio in inſcriptione epiſtol. 54. & 68. & tom. 2. Synod. Carthag. vbi cognominatur à Suſibus. Male ergo hactenus excuſi habebant* Quirino. *Suſpicor legiſſe cod. Gemblac.* Quinóno, *vt habet Cambron. atque adeo illud nomen Eraſmo magis placuiſſe, eo quod extarent libri illi tres contra Iud. ad Quirinum; nam primus ipſe hanc epiſtolam edidit ex dicto Gemblac. codice, & epiſtolis quoque ad Iubaianum & Pompeium. Fuiſſe autem Quintum Epiſcopum Mauritaniæ conſtat ex ſequenti epiſtola.*

2 Retulit ad me, frater chariſſime, Lucianus compreſbyter] *Veriſimile eſt hunc Lucianum compresbyterum, a Quinto ad Cyprianum miſſum.*

3 Vt ſignificaremus tibi quid ſentiamus] *Quum nuſquam Cyprianus de ſe ſolo in plurali numero loqui ſoleat, hoc tamen pacto legant excuſi omnes & Ms. cod. ſuſpicor non à ſolo Cypriano ſcriptam hanc epiſtolam.*

4 Baptizao videntur] videntur, *pro eo quod cæteri omnes habent* videantur, *rectè legit Cambr. cod nam ſic etiam loquitur epiſtola præcedens. Quam autem ille legat* baptiaari, *non male, vtramuis lectionem eligat lector.*

5 Quid nuper in Concilio plurimi coepiſcopi cũm compreſbyteris) *Concilii primi de baptizandis hæreticis epiſtolam præcedentem intelligit.*

6 Neſcio etenim qua præſumptione) *Ita Cambr. cod & excuſi Eraſmici, quare non placet quod habet Manut.* neſcio qua etenim, *neque quod Morelius* neſció quà enim.

7 Quæ Eccleſia ſi vna eſt, eſſe) *Etiam hæc lectio vulgata & Camb. cod. magis placet, quam illa Manuti & Morel.* quia Eccleſia vna eſt, & eſſe. *Nam ſi hoc modo legatur, videntur eſſe verba collegarum, qui non baptizabant hæreticos ſua priori, certe conſtat eſſe Cypriani verba, vti & ſunt. Eodem pertinet, quod Manutius legit* præter, *pro eo quod cæteri omnes* extra Eccleſiam *legant. Adhæc autem argumenta epiſtola quoque præced. contexta: D. Auguſt. loca quibus reſpondet ibi adnotabimus.*

8 Non rebaptizari apud nos, ſed baptizari) *Rectè ſic Manut. & Morel. prior enim lectio contradictionem in ſe continebat. Accedit quàm proximè Cambron. cod. qui legit* non rebaptizari. *omittens cætera.*

9 Vbi & gratia, & veritas omnis eſt, quia & gratia) *etiam hic ſuppleuerunt locum hiulcum, nam antea erat duntaxat* vbi & gratia & veritas vna eſt.

10 Sic aut duo baptiſmata ipſi faciunt, dum & apud

& apud hæreticos baptiſma eſſe dicunt] *Hunc quoque locum ipſi ſuppleuerunt, antea enim erat duntaxat* ſic aut duo aut multa baptiſmata ipſi dicunt.

11 Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lauatio eius?] *Cod. quidem Cambr. interſerit hæc verba* & iterum tangit eum, *quæ hodie repetuntur in Biblijs Latinis: Sed non legiſſe illa Cyprianum, veriſimile fit ex D. August. lib. 1. contra lit. Petil. cap. 9. & aliquot ſequ. & lib. 2. contra Creſc. Gram. c. 24. & ſequ. vbi hanc ſcripturam ſæpe citans, illa non legit, quæ ſi legiſſet, non tantopere laborandum illi fuiſſet in Reſponſione. Inter alias autem illa reſponſio maxime placet, quam habet dict. l. contra Creſc. c. 28. ad quem locum ut prolixiores ſimus lectorem remittimus. Certe in omnibus etiam excuſis verba illa deſiderantur.*

12 non viuat, quando vna ſit Eccleſia quæ vitæ æternæ gratiam conſecuta eſt] *Recte etiam illi hæc verba adiecere, nam antea deſiderabantur. Sagaciter quidem coniecit Coſterus interponendam negandi particulam, ſed deſtitutus hic Mſ. cod. cætera ſupplere non potuit. Suffragatur autem ſatis huic reſtitutioni D. Auguſtin. hunc locum tractans lib. 5. de Bapt. cap. 8.*

13 quando apud veteres hæreſeos & ſchiſmatum prima adhuc fuerint initia] *Aut hoc modo legendum eſt cum Manut. aut cum Angl. cod.* quando apud veteres hæreſes & ſchiſmata primum fuerint initiata, *aut ſicut D. Aug. dicto lib. c. 29. vbi hunc locum ſoluit* quando apud veteres hæreſes & ſchiſmata prima, &c. *Antea corruptiſſime ita legebatur*: qui quando apud veteres hæreſes & ſchiſmaticos prima, &c. *Quod reſtituere conatus Grauius, legit* quia, *& poſtea* feruebant, *pro eo quod erat* fuerant, *id non ſatisfacit; multo etiam minus Morel. qui legit* hæreſes & ſchiſmatum.

14 quos tunc tamen] *Additio* tamen, *ex Anglico codice.*

15 ad veritatem & matricem redeant, ſatis ſit] *Interpoſita particula* ſtatum, *ſenſum obſcurabat, quare recte ab illis omiſſa eſt.*

16 morti & immortalitati] *Quam ſic legant excuſi cæteri, & D. Auguſt. etiam Mſ. cap. citat hunc locum ſoluens, non placet Manut. & Angl. codex* immortali, *præſertim quum morti opponatur potius immortalitas quam immortale.*

17 Cum ſecum Paulus] *Recte etiam adiecerunt illi particulam* ſecum, *vtpote quam habeat etiam D. Auguſt. hunc locum tractans l. 2. de Baptiſ. c. 2. Recte etiam primus Grauius poſtpoſuit particulam* poſtmodum.

18 vindicauit ſibi aliquid inſolenter] *etiam hanc veram eſſe lectionem, ex eodem conſtat, pro eo quod prius erat* ſe vindicauit aut inſolenter.

19 vt diceret ſe Primatum tenere] *Locus hic procul abeſt vt infirmet, quin potius confirmat Petri atque adeo Romanorum Pontificum Primatum. Quum enim in hac ipſa ſententia dicat, Petrum primum electum à Domino, & repetat quod ſæpe dixit, ſuper illum ædificatam eſſe Eccleſiam, ſibi ipſi contradiceret, ſi primatum eius negaret. Non itaque aliud, quàm humilitatem eius commendans, illius exemplo cæteros ſuos collegas ad concordiã inuitat, vt quemadmodum ipſe, quum primus eſſet, non tamen primatum inſolenter iactitauit, ſic nec ipſi ſuam ſententiam ita mordicus tenerent, vt alios præ ſe contemnerent. Et certe de Stephano ipſi non eſſe ſermonem, vel inde colligere eſt, quod nondum de hac ſententia ad illum ſcripſerat, vtpote quum ex Epiſtola ad illum proxime ſequenti, hanc prius ſcriptam conſtet. Atque adeo de iiſdem mihi loqui videtur, quos inſinuat in Synodo Carthag. cum ait, Neminem ſe Epiſcopum epiſcoporum conſtituere, quod de collegis illius intelligunt disertis verbis dict. lib. 2. c. 2. D. Aug. & D. Hier. contra Lucifer. Quinimmo dict. l. 2. D. Aug. hinc potius confirmat Petri & Apoſtolicæ ſedis primatum. Ecce (inquit) vbi commemorat Cyprianus (quod etiam nos in ſcripturis ſanctis didicimus) Apoſtolum Petrum in quo primatus Apoſtolorum tam excellenti gratia eminet, &c. & poſtea. Puto quod hic ſine vlla ſui contumelia Cyprianus Epiſcopus Petro Apoſtolo comparatur, quantum attinet ad Martyrii coronam magis vereri debeo, ne in Petrum contumelioſus exiſtam. Quis enim neſcit illum Apoſtolatus principatum cuilibet Epiſcopatui præferendum? Quam magnifice autem ipſe Cyprianus de Romani Pontificis primatu ſenſerit, ſupra demonſtrauimus epiſt. 43. quæ tertia eſt ad Cornelium & 55. quæ ſeptima eſt ad eundem, & infra eadem de relatis tom. 2. lib. de vnitate Eccleſ. Cathol. Quin quod disertis verbis primatus Cathedræ Romanæ meminit infra epiſtola ad Magnum; & lib. dicto de vnitate Eccleſiæ. Si quis plura eodem pertinentia deſiderat, exactiſſime hac de re ſcripſit Remundus Rufus lib. & duplicatione contra Molinæum pro Pontifice Maximo.*

20 Sed conſilium veritatis admiſit & rationi legitimæ] *Hunc locum antea, ex coniunctione etiam vocum in vnam deprauatum, ita ex D. Auguſtin. caſtigauit H. Grauius, & conſentit Angl. codex. Legebatur enim* adminiſtrationi legitimæ, *pro quo in Cambren. quidem cod. legebatur paulo caſtigatius* ſed per conſilium veritatis adminiſtrationis legitimæ, *at prius magis placet, eo quod probet hoc loco Cyprianus quod prius dixit, ratione eſſe vincendum.*

21 Ipſa quoque noſtra ducamus] *Etiam hanc lectionem habet Auguſtin. & 3. & 4. cap. lib. iam dicti, quare magis placet, quam vulgata & Cambr. cod.* ipſa potius amplectamur: *Manut. verò & Morelius primi adiecerunt aliud* cui rei, *& paulopoſt &, vbi prius erat non male* Paulus quoque proſpiciens concordiæ & paci conſulens

22 Qui in parte] *Ita denuo ex D. Auguſt. H. Grauius, & poſt eum Manut. & Morelius, nam ſic ipſe legit dicti libri 8. cap.*

23 Remiſſam peccatorum non niſi in Eccleſiâ] *Etiam hoc recte illi, antea deſiderabatur.* non niſi.

24 Quod quidem & Agrippinus] *Agrippinum ex anteceſſoribus Cypriani fuiſſe ſatis patet, non tamen proximum deceſſorem, colligere eſt tum, ex epiſtola præced. vbi iam pridem ab anteceſſoribus ſententiam hanc latam dicit, & epiſtola ad Iubaianum vbi longam ætatem præteriiſſe dicit, ex quo id factum ſit, tum ex epiſtola 55. vbi Fabiani & Donati Anteceſſorum Cornelij & ſui meminit. Porrò locum hunc tractat D. Auguſtin. dicti libri capite 7. 8. & 9. Reſpondet autem, quandoquidem Cyprianus ſententiam Concilij Africani pro legitima & ſalutari agnouerit, multo magis crediturum illum fuiſſe ſententiæ Concilii vniuerſalis, ſi quod forte ante celebratum fuiſſet. Atque adeo nos, exemplo ipſius Cypriani, quod poſtea ab vniuerſali Concilio ſtatutum eſt, tradere oportere. Locus inſignis pro auctoritate Conciliorum.*

25 Et quales litteras ſuper hac re fecerimus] *Denuo præcedentem Epiſt. intelligit, quod vel ipſa vox* fecerimus, *indicat, quum illa non ab vno Cypriano, ſed à pluribus coepiſcopis conſcripta ſit.*

AD STEPHANVM PAPAM de Concilio.

EPISTOLA LXXII.

ARG. Cyprianus cum collegis in Concilio quodam, nunciat Stephano Romano Pontifici, á ſeſe ſtatutum eſſe: tum vt ab hæreticis ad Eccleſiam reuertentes baptizentur, tum vt alia conditione non recipiantur Epiſcopi aut Presbyteri ab iiſdem venientes, quam vt communicarent laici.

CYPRIANVS ET CÆTERI Stephano fratri, S.

Lib. 1. Epiſt. 1. D 1 quædam diſponenda & conſilij communis examinatione limanda, neceſſe habuimus, frater chariſſime, conuenientibus in vnum pluribus ſacerdotibus cogere & celebrare Concilium. In quo multa quidem 2 prolata atque tranſacta ſunt: ſed de eo vel maximè tibi ſcribendum & 3 cum tua grauitate ac ſapientia conferendum fuit, quod magis pertineat & ad ſacerdotalem auctoritatem, & ad Eccleſiæ Catholicæ vnitatem pariter ac dignitatē, de diuinæ diſpoſitionis ordinatione venientem, eos qui ſint foris extra Eccleſiam tincti, & apud hæreticos & ſchiſmaticos profanæ aquæ labe maculati, quando ad nos atque ad Eccleſiam, quæ vna eſt, venerint, baptizari oportere; eo quod parum ſit eis manum imponere ad accipiendum Spiritum ſanctum, niſi accipiant & Eccleſiæ baptiſmum. Tunc enim demum plenè ſanctificari, & eſſe filij Dei

Ioan. 3. poſſunt, 4 ſi ſacramento vtroque naſcantur,
Act. 10. cum ſcriptum ſit: 5 Niſi quis natus fuerit ex aqua & ſpiritu, non poteſt introire in regnum Dei. Inuenimus enim etiam in Actis Apoſtolorum hoc eſſe ab Apoſtolis cuſtoditum, & ſalutaris fidei veritate ſeruatum, vt cùm in domo Cornelij Centurionis ſuper ethnicos qui illic aderant, fidei calore feruentes, & in Dominum toto corde credentes, deſcendiſſet Spiritus ſanctus, quo adimpleti variis linguis Deum benedicerent, nihilominus tamen beatum Apoſtolum Petrum diuini 6 præcepti atque Euangelij memorem præcepiſſe, vt baptizarentur iidem illi, qui iam fuerant ſancto Spiritu pleni; vt nihil prætermiſſum videretur, quo minus per omnia diuini præcepti atque Euangelij legem Apoſtolica magiſteria ſeruarent. Baptiſmum autem non eſſe quo hæretici vtuntur, nec quenquam apud eos qui Chriſto aduerſantur, per gratiam Chriſti poſſe proficere; diligenter nuper expreſſum eſt in Epiſtola quę ad 7 Quintum collegam noſtrum in Mauritania conſtitutum, ſuper ea re ſcripta eſt: 8 item in litteris quas collegæ noſtri ad Epiſcopos in Numidia pręſidentes ante fecerunt, cuius vtriuſque Epiſtolę exempla ſubdidi. 9 Addimus planè & adiungimus, frater chariſſime, conſenſu & auctoritate communi, vt etiam ſi qui Presbyteri aut Diaconi, qui vel in Eccleſia Catholica prius ordinati fuerint, & poſtmodum perfidi ac rebelles contra Eccleſiam ſteterint, vel apud hæreticos à Pſeudoepiſcopis & Antichriſtis contra Chriſti diſpoſitionem profana ordinatione promoti ſint, & contra altare vnum atque diuinum ſacrificia foris falſa ac ſacrilega offerre conati ſint, eos quoque hac conditione ſuſcipi cùm reuertuntur, vt communicent laici; & ſatis habeant quod admittuntur ad pacem, qui hoſtes pacis extiterint, nec debere eos reuertentes ea apud nos ordinationis & honoris arma retinere, quibus contra nos rebellauerint. Oportet enim ſacerdotes & miniſtros, qui altari & ſacrificiis deſeruiunt, integros atque immaculatos eſſe,
cum Dominus Deus in Leuitico loquatur Leuit. 21.
& dicat: Homo in quo fuerit macula & vitium, non accedet offerre dona Deo.
Item in Exodo hæc eadem præcipiat & Exod. 19.
dicat: Et ſacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum ſanctificentur, ne forte derelinquat illos Dominus. Et iterum: Et cum accedunt miniſtrare ad altare Sancti, non adducent in ſe delictum, ne moriantur. Quod autem maius poteſt eſſe delictum, aut quæ macula deformior, 11 quàm aduerſus Chriſtum ſtetiſſe, quàm Eccleſiam eius, quam ille ſanguine ſuo parauit, & condidit, diſſipaſſe? quàm Euangelicæ pacis ac dilectionis oblitum, contra vnanimem & concordem Dei populum hoſtilis diſcordiæ furore pugnaſſe? Qui etſi ipſi poſtmodum ad Eccleſiam redeunt, reſtituere tamen eos & ſecum reuocare non poſſunt, qui ab eis ſeducti & foris morte præuenti extra Eccleſiam ſine communicatione & pace perierunt, quorum animę in die iudicij de ipſorum manibus

nibus expetentur; qui perditionis auctores & duces extiterunt. Et idcirco satis est talibus reuertentibus veniam dari: 12 non tamen debet in domo fidei perfidia promoueri, nam quid bonis & innocentibus atque ab Ecclesia non recedentibus reseruamus; si eos qui à nobis recesserint, & contra Ecclesiam steterint, honoramus; 13 Hæc ad conscientiam tuam, frater charissime, & pro honore communi, & pro simplici dilectione pertulimus, credentes etiam tibi pro religionis tuæ & fidei veritate placere, quæ & religiosa pariter & vera sunt. Cæterum scimus quosdam quod semel imbiberint nolle deponere, nec propositum suum facilè mutare, sed saluo inter collegas pacis, & concordiæ vinculo, quædam propria, quæ apud se semel sint vsurpata, retinere, qua in re nec nos vim cuiquam facimus aut legem damus; cum habeat in Ecclesiæ administratione voluntatis suæ arbitrium liberum vnusquisque præpositus, rationem actus sui Domino redditurus. 14 Optamus te, frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXII.

1 Ad quædam disponenda & consilũ commonis] *Hoc loco consilium per s. paulopost vero per t. scribi debere, contextus ipse satis indicat. Concilium autem cuius meminit, secundum fuit de baptizandis hæreticis, & fortassis illud, cui interfuisse scribit* Epist. *sequ. Episcopos 71. Certè aliud fuisse ab illo cuius meminit* Epistola *ante hanc secunda, patet ex hac ipsa* Epistola, *vbi dicit, iam antea illud celebratum fuisse.*

2 prolata atque transacta sunt] *Ita Ms. Afflig. Blandin.* March. *Dun. & Cambr.* Manut. *quoque &* M*orel. pro eo quod legebatur* translata sunt, *corruptissime.*

3 Cum tua grauitate & conscientia conferendum fuit] *Etiam hoc confirmat* Papa *Romani primatum, quod cum illo conferant decreta sua Patres* Concilii, *quorum hæc sunt littera:* More *profectò cæteris consiliis vsitato, non prouincialibus modo, sed & vniuersalibus, quæ à Romana sede confirmationem petere consueuerunt. Quod de singulis latè comprobatum, videre est apud Reuerend. Cardinalem Hosium in Antibrentio, & apud* Melchiorem *Canum Locorum Theolog. l. 5. & 6. quare nos ne prolixiores simus supersedebimus.*

4 si sacramento vtroque nascantur) *Locus insignis ad assertionem sacramenti manus impositionis, quod hodie* Confirmationis *nuncupamus, libro de Card. operibus sacramentum Chrismatis dicitur, & epistola seq. signaculum Dominicum; vbi disertis verbis testatur* Cyprianus, *hoc sacramento vsos Apostolos ipsos Apostol. 8. s. quod etiam docet Aug. l. 3. contra Donat. c. 16. D. Hieronym. vero contra Lucifer. hanc obseruationem ex ea antiquitate descendere dicit, quod post ascensum Domini Spiritus sanctus ad Apostolos descendit, & eadem refert* Melchiades *Papa epistola ad* Episcopos *Hispan. in qua disertis verbis sacramentum quoque vocat, & huius à Sacramento baptismi differentiam tradit. Quo nomine etiam Aug. vtitur lib. 2. contra lit. Petil. cap. 104. & lib. 4. cap. 4. Eusebius quoque Papa sub Diocletiano* Martyrium *passus* Epistola *3. & omnibus his antiquior D. Fabianus* Papa *Epistola 2. ad Episcopos Orientis.* Eiusdem, *& si non sub nomine sacramenti, meminerunt* Synod. *Laodic. can. 18 D. Ambrosius de his qui myst. initiantur cap. 7. & lib. 3. de sacram. c. 2. Tertul. l. de resurrect. carn. & de baptismo, Vrbanus 2. Epistola ad omnes Orthodo. Clemens 1. constit Apostol. l. 7. cap. 16. & 17. Dionys. Areopag. Eccles. Hierarch. c. 2.* Imo *Cornelius Papa* Epistola *ad* Fabium Episcopum *Antioch. sæpe citata, accepto Nouatianum in hæresim incidisse dicit, quod consignationem ab Episcopo non accepisset, quam quum non fuerit (inquit) consecutus, quonam pacto Spiritum sanctum sit adeptus? Quem imitati Nouatiani, sectatores illius, (teste* Theodoreto *lib. 3.* αἱρετικῆς κακομυθίας*) sacrosanctum Chrisma non tradebant. Quamobrem qui ex illa hæresi redibant ad Ecclesiam, vngi necesse erat. Ex quo Theodoreti testimonio, loci Cypriani iam citati multum lucis accipiunt. Etiam Donatistis id peculiare fuisse, vt Chrisma conculcarent, tradit Optatus loco citato.*

5 Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu] Ms. *quidem quos vidi adiiciunt* sancto, *& ita etiam legunt excusi cæteri, sed placet* Manut. *&* Morelii *lectio, qui id omiserunt, eo quod nec Tertul. id legat. hunc locum citans & l. de baptismo, & l. de anima Præsertim quum in omnibus Græcis & plerisque Latinis exemplaribus hodie desit, & Aug. quoque lib. contra Faustum 24. c. 1. id non legat, neque etiam l. 4. contrà Donatistas, vbi similem locum* Epistola *sequentis tractat.*

6 præcepti atque euangelii legem] *ita veteres excusi,* Manut. *&* Morel. *quod malo, quam illud* Ms. *& cæterorum excusorum scil.* Euangelij lege.

7 ad quintum collegam nostrum in Mauritania] *Patet hinc, cum Mauri.* Episcopum *Quintum fuisse, tum corruptè inscriptam hactenus præcedentem Epistolam ad Quirinum, nam illius haud dubiè meminit*

8 item in litteris quas collegæ nostri) Epistolam lxx. *intelligit, quam quum non sibi, sed collegis suis ascribat, confirmatur hinc nostra sententia, neque Epistolam supra* liv. Cypriano *adscribendam, vti ibi diximus.*

9 Addimus plane & adiungimus] Hæc *secunda erat decreti pars, qua prohibebantur Episcopi & Presbyteri ab hæreticis venientes in Ecclesiam recipi, nisi ea fuit per Nicæn.* Concil. *can. 8. quo permittitur discretioni Episcoporum, vt in* Clero *permanere permittant, ex Nouatianis ad Catholicam venientes.*

10 vt communicent laici) *De hac communione, vide supra* Epistolam *ad Anton.*

11 quam aduersus Christum stetisse] *Negligentia operarum irrepserat in editionem* Manutian. ad, *pro* aduersus. *Alludere autem videtur ad illud Psalmi secundi Astiterunt reges terræ, &c. aduersus Christum eius.*

12 non tamen debet in domo fidei] *Error typographicus* Remboldi debeot, *remansit hactenus in excusis, donec* Manutius *&* Morelius *reposuerunt* debet, *quod habent veteres excusi & manuscripti omnes.*

Q

13 Hæc ad conscientiam tuam, frater charissime] *Locum huncce citat D. Hieron. contra Lucifer. & similem clausulam habes ad calcem Epistola sequentis.*
14 Optamus] *Sic vetustius Manus. & Morelius, quam Ms. & excusi cæteri opto, nam à pluribus scripta est hæc Epistola.*

AD IVBAIANVM DE HÆreticis baptizandis.

EPISTOLA LXXIII.

Argumentum huius Epistolæ habes initio Synodi Carthagin. infra Tom. 2. in hæc verba: Cyprianus dixit: Audistis, collegæ dilectissimi, quid mihi Iubaianus coëpiscopus noster scripserit, consulens mediocritatem nostram de illicito & prophano hæreticorum baptismo, & quid ego ei rescripserim, censens scilicet quod semel atque iterum & sæpe censuimus, hæreticos ad Ecclesiam venientes, Ecclesiæ baptismo sanctificari & baptizari oportere. Pertinet itaque etiam hæc ad errorem Cypriani, & Coepiscoporum. Scriptam autem post Epistolam præcedentem colligitur, tum ex eo quod eius in illa nulla fiat mentio, tum quod hic respondeat ad Epistolam Stephani eandem, de qua latius ad Pompeium scripsit. Scripta est ergo, accepto responso à Stephano.

CYPRIANVS IVBAIANO fratri, Salutem.

SCRIPSISTI [1] mihi frater charissime, [2] desiderans significari tibi motum animi nostri, quid nobis videatur de hæreticorũ baptismo, qui foris positi & extra Ecclesiã constituti vindicãt sibi rẽ nec iuris sui, nec potestatis, quod nos nec ratũ possumus, nec legitimum iudicare, quando hoc apud eos esse constet illicitũ. Et quoniam super hac re quid sentiremus, litteris nostris expressimus: vt cõpendium facerem, exemplum earundẽ litterarum tibi misi, [4] quid in concilio cum compluresadessemus decreuerimus; 5 quid itẽ postea Quinto collegæ nostro de eadem re quærenti rescripserimus. [6] Et nunc quoque cùm in vnum cõuenissemus tam prouinciæ Africæ quàm Numidiæ, Episcopi numero septuaginta & vnus, hoc idem denuo sententia nostra firmauimus, statuentes, vnum Baptisma esse quod sit in Ecclesia Catholica constitutũ, ac per hoc non rebaptizari, sed baptizari à nobis. [7] Quicunque ergo ab adultera & prophana aqua veniunt, abluendi sunt & sanctificandi salutaris aquæ veritate. [8] Nec nos mouet, frater charissime, quod in litteris tuis complexus es; Nouatianẽses rebaptizare eos, quos à nobis sollicitant: quandò ad nos omnino non pertineat quid hostes Ecclesiæ faciũt, dummodo teneamus ipsi potestatis nostræ honorem, & rationis ac veritatis firmitatem. Nam Nouatianus simiarum more, quæ cum homines non sint, [9] homines tamen imitantur, vult Ecclesiæ Catholicæ auctoritatem sibi, & veritatem vindicare, quando ipse in Ecclesia non sit: immo adhuc insuper contra Ecclesiam rebellis & hostis extiterit. Sciens etenim vnum esse baptisma, hoc vnum sibi vindicat, vt apud se esse Ecclesiam dicat, & nos hæreticos faciat. Nos autem qui Ecclesiæ vnius caput & radicem tenemus, pro certo scimus & fidimus, [10] nihil illic extra Ecclesiam licere, & baptismatis, quod est vnum, caput nos esse, vbi & ipse baptizatus prius fuerat, quando diuinæ vnitatis & rationẽ & veritatẽ tenebat. Quod si in Ecclesia baptizatos rebaptizãdos foris extra Ecclesiam Nouatianus existimat, à se incipere debuerat: vt prior 11 extranco & hæretico baptismo rebaptizaretur qui post Ecclesiam, immò & contra Ecclesiam baptizãdos foris opinatur. Quale est autem vt quia hoc Nouatianus facere audet, nos putemus non esse faciendum? Quid ergo? quia & honorem cathedræ sacerdotalis Nouatianus vsurpat, num iccirco nos cathedræ renunciare debemus? Aut quia Nouatianus altare collocare, & sacrificia offerre contra fas nititur: ab altari & sacrificiis cessare nos oportet, ne paria & similia cum illo celebrare videamur? Vanum prorsus & stultum est, vt quia Nouatianus extra Ecclesiam vindicat sibi veritatis imaginem, relinquamus Ecclesiæ veritatem. 12 Apud nos autem non noua, aut repentina res est, vt baptizandos censeamus eos qui ab hæreticis ad Ecclesiam veniunt; quando multi iam anni sint & longa ætas ex quo sub Agrippino bonæ memoriæ viro conuenientes in vnum Episcopi plurimi hoc statuerint, atque exinde in hodiernum tot millia hæreticorum in Prouinciis nostris ad Ecclesiam conuersi, non aspernati sint neque cunctati, immò 13 & rationabiliter, & libenter amplexi sint, vt 14 lauacri vitalis & salutaris baptismi gratiam consequerentur. Neque enim difficile est doctori vera & legitima insinuare eis, qui hæretica prauitate damnata, & Ecclesiastica veritate comperta, 15 ad hoc veniunt

vt

vt discant, ad hoc discunt vt viuant. '' Nos
non debemus stuporem hęreticis patroci-
nio consensus nostri augere: cùm libenter
ac prompte obtemperant veritati. '' Plane
quoniam inueni in Epistola, cuius exem-
plum ad me trāsmisisti, scriptum esse quod
quęrendum non sit quis baptizauerit, quā-
do is qui baptizatus sit, '' accipere remis-
sam peccatorum potuerit secundum quod
credidit; præter eundem hunc locum non
putaui, maximè cum in eadem Epistola
animaduerterim '' etiam Marcionis fieri
mentionem; vt nec ab ipso venientes dicat
baptizari oportere; '' quod iam in nomine
Iesu Christi baptizati esse videantur. Con-
siderare itaque debemus fidem eorum qui
foris credunt, an secundum eandem fidem
possint aliquid gratię consequi. Nam si fi-
des vna est nobis & hæreticis, potest esse &
gratia vna. Si eundem patrem, eundem fi-
lium, eundem Spiritum sanctum, eandem
Ecclesiam confitentur nobiscum 21 Patri-
passiani, Anthropiani, Valentiniani, Ap-
pellatiani, Ophitæ, Marcionitæ, & cæte-
ræ hæreticorum pestes, '' & gladiis ac ve-
nenis subuertentes veritatem: potest illic
& baptisma vnum esse, si est & fides vna.
Ac ne longum sit per hęreses vniuersas de-
currere, & singulorum vel ineptias vel in-
sanias recēsere, '' qui nec delectat id dice-
re, quod aut horret, aut pudet nosse: de
Marcione interim solo, cuius mentio in
Epistola à te ad nos transmissa facta est, ex-
aminemus an possit baptismatis eius ratio
constare. Dominus enim post resurrectio-
nem discipulos suos mittens, quemadmo-
dum baptizare deberent, instituit & do-
Matth. 28. cuit dicens: Data est mihi omnis potestas
in cœlo & in terra: Ite ergo, & docete gen-
tes omnes, baptizantes eos in nomine Pa-
tris, & Filij & Spiritus sancti. Insinuat tri-
nitatem, cuius sacramento gentes bapti-
zarentur. 24. Nunquid hanc trinitatem
Marcion tenet; Nunquid eundem asserit,
quem & nos patrem creatorem? 25 Num-
quid eundem vnum filium Christum, de
Maria virgine natum: qui sermo caro fa-
ctus sit, qui peccata nostra portauerit? qui
mortem moriendo vicerit; 26 qui resurre-
ctionem carnis per semetipsū primus ini-
tiauerit, & discipulis suis quod in eadem
carne resurrexisse ostenderit? Longe alia
est apud Marcionem, sed & apud cęteros
hęreticos fides; immo nihil est apud illos
nisi perfidia, & blasphemia, & contentio
sanctitatis & veritatis inimica. 27 Quo mo-
do ergo potest videri qui apud illos bapti-
D. Cyprian.

zatur, consecutus esse peccatorum remis-
sam, 28 & diuinæ indulgentię gratiam per
suam fidem, qui ipsius fidei non habuerit
veritatem? Si enim sicut quibusdam vide-
tur, secundum fidem suam quis accipere
aliquid foris extra Ecclesiam potuit, 29 vti-
que id accepit, quod credidit; falsum au-
tem credens, verum accipere non potuit,
sed potius adultera & profana, secundum
quod credebat, accepit. Quem locum pro-
phani & adulteri baptismi subtiliter Hie- Hiere. 15.
remias propheta perstringit dicēs: Vt quid
qui contristant me, præualent? Plaga mea
solida est, vnde sanabor? 30 Dum fit, facta
est mihi quasi aqua mendax, non habens
fidem. Mentionem facit per Prophetam
Spiritus sanctus aquæ mendacis, & fidem
non habentis, Quæ est hæc aqua mendax
& perfida, vtiq; ea quę baptismi imaginem
mentitur, & gratiā fidei adumbrata simu-
latione frustratur. Quod si secundum pra-
uam fidem baptizari aliquis foris, & re-
missam peccatorum consequi potuit; se-
cundum eandem fidem consequi & Spiri-
tum sanctum potuit. 31 Aut vtrumque
enim fides foris potuit, aut neutrum eo-
rum, qui foris fuerat, accepit. Manife-
stum est autem, vbi & per quos remissa
peccatorum dari possit, quæ in baptismo
scilicet datur. Nam Petro primum Domi- Matt. 16.
nus, super quem ædificauit Ecclesiam, 32
& vnde vnitatis originem instituit & osten-
dit, potestatem istam dedit, 33 vt id solue-
retur in cœlis, quod ille soluisset in terris.
Et post resurrectionē quoque ad Aposto- Ioan. 20.
los loquitur, dicens: Sicut misit me pater,
& ego mitto vos: Hoc cum dixisset, inspi-
rauit, & ait illis: Accipite Spiritum san-
ctum: Si cuius remiseritis peccata, '' remit-
tentur illi: si cuius tenueritis, tenebuntur.
Vnde intelligimus non nisi in Ecclesia 35
Præpositis & in Euangelica lege ac domi-
nica ordinatione fundatis licere baptizare,
& remissam peccatorum dare: foris autem
nec ligari aliquid posse nec solui, vbi non
sit qui aut ligare possit aliquid, aut soluere.
Nec hoc, frater charissime, sine scripturæ
diuinę auctoritate proponimus, vt dica-
mus certa lege ac propria ordinatione diui-
nitus cuncta esse disposita: nec posse quen-
quam contra Episcopos & sacerdotes vsur-
pare sibi aliquid, quod non sit sui iuris & Num. 16.
potestatis. Nam & Chore, & Dathan, &
Abyron, contra Moysen & Aaron sacerdo-
tem sacrificandi sibi licentiam vsurpare co-
nati sunt: nec tamen quod illicitè ausi sunt,
impune fecerunt. Et filij Aaron qui alie-

Leui. 10. num ignem altari imposuerunt, in conspe-
ctu statim domini indignātis extincti sūt.
Quod supplicium manet eos, qui alienam
aquam baptismo inferunt falso; vt diuina
censura vlciscatur, & vindicet, id hæreti-
Act. 8. cos contra Ecclesiam gerere, quod non ni-
si soli liceat Ecclesiæ. '' Quod autem di-
cunt quidā de eis qui in Samaria baptiza-
ti fuerant, aduenientibus Apostolis Petro
& Ioanne, tantum super eos manum impo-
sitam esse, vt acciperēt Spiritum sanctum,
rebaptizatos tamen non esse: locum istum
frater charissime, ad præsentem causam vi-
demus omnino non pertinere. Illi enim
qui in Samaria crediderant, fide vera cre-
diderant; & intus in Ecclesia, quæ vna est,
& cui soli gratiam baptismi dare, & pecca-
ta soluere permissum est, à Philippo Dia-
cono, quem iidem Apostoli miserant, ba-
ptizati erant. Et iccirco quia legitimum &
Ecclesiasticum baptismum consecuti fue-
rant, baptizari eos vltra non oportebat sed
tantummodo quod deerat, id à Petro &
Ioanne factum est, vt oratione pro eis ha-
bita, & manu imposita, inuocaretur & in-
funderetur super eos Spiritus sanctus.
Quod nunc quoque apud nos geritur, vt
qui in Ecclesia baptizantur, '' Præpositis
Ecclesiæ offerantur, & per nostram ora-
tionem ac manus impositionem Spiritum
sanctū consequantur, & signaculo Domi-
nico consummentur. Non est ergo, frater
charissime, quod hęreticis cedendum exi-
stimemus, vt baptisma '' quod nō nisi vni,
& soli Ecclesiæ datum sit, prodendum pu-
temus Boni militis est, aduersus rebelles
& hostes Imperatoris sui castra defendere.
Gloriosi ducis est cōmissa sibi signa serua-
Deut. 4. re, Scriptū est: Dominus Deus tuus Deus
zelans est: qui spiritum Dei accepimus,
zelum diuinę fidei habere debemus. Quo
Num. 25. zelo Phinees placuit, 39 & Deum prome-
ritus indignātis iram populo percunte le-
niuit. 40 Quid adulteram & alienigenam
& diuinæ vnitatis inimicam in acceptum
referimus, qui non nisi vnum Christum &
Gen. 2. vnam eius Ecclesiam nouimus? 41 Ecclesia
paradisi instar exprimens, arbores fructi-
Matth. 3. feras intra muros suos intus includit, ex
quibus quæ non facit fructum bonum, 42
exciditur, & in ignem mittitur. Has arbo-
res rigat quatuor fluminibus, id est, Euan-
gelijs quatuor, quibus 43 Baptismi gratiam
salutaris cœlesti inundatione largitur.
Nunquid de Ecclesiæ fontibus 44 rigare
potest, qui intus in Ecclesia non est?
Nunquid paradisi potus salubres & salu- a Tritum
tares impertire cuiquam potest? qui per-
uersus & à semetipso damnatus, & extra
paradisi fontes relegatus aruit, & æternæ
sitis siccitate defecit? Clamat Dominus, vt
qui sitit veniat & bibat de fluminibus aquæ
viuæ 45 quæ de eius ventre fluxerunt. Quo
venturus est qui sitit, vtrum ne ad hæreti- Ioan. 7.
cos, vbi fons & fluuius aquę vitalis omni-
no non est? an ad Ecclesiam, quæ vna est,
& super vnum qui & claues eius accepit,
Domini voce fundata est? Hæc est vna quę Matt. 16.
tenet & possidet omnem sponsi sui & do-
mini potestatem: in hac præsidemus, pro
honore eius atque vnitate pugnamus, hu-
ius & gratiam pariter & gloriam fidei virtu-
te defendimus: 46 Nos de diuino permissu
rigamus sitientem Dei populum, nos cu-
stodimus terminos vitalium fontium. Si
possessionis ergo nostræ ius tenemus, si sa-
cramentum vnitatis agnoscimus; cur præ-
uaricatores veritatis, cur proditores vnita-
tis existimamur? Aqua Ecclesię fidelis &
salutaris & sancta corrūpi & adulterari non
potest; sicut & ipsa Ecclesia incorrupta &
casta & pudica est. Si Ecclesiæ deuoti, & in
Ecclesia constituti sunt hæretici, possunt
& baptismo eius, & cęteris salutaribus bo-
nis vti: si autem in Ecclesia non sunt, immo
& contra Ecclesiam faciunt, quo modo
baptizare baptismo Ecclesiæ possunt? Ne-
que enim parua res hæreticis & modica cō-
ceditur, quando à nobis baptisma eorum
in acceptum refertur, cum inde incipiat
omnis fidei origo, & ad spem vitæ æternæ
salutaris ingressio, & purificandis ac viuifi-
candis Dei seruis diuina dignatio. 47 Nam
si baptizari quis apud hęreticos potuit, vti-
que & remissam peccatorum consequi po-
tuit. Si peccatorum remissam consecutus
est, & sanctificatus est, 48 & templum Dei
factus est, quęro cuius Dei? si creatoris,
non potuit qui in eum non credidit: si
Christi, nec huius fieri potest templum,
qui negat Deum Christum: si Spiritus san-
cti, 49 cum tres vnum sint, quo modo Spi-
ritus sanctus placatus esse ei potest, qui aut
Patris, aut Filij inimicus est? 50 Proinde
frustra quidam qui ratione vincuntur, con-
suetudinem nobis opponunt: quasi con-
suetudo maior sit veritate, aut non id sit
in spiritalibus sequendum, quod in me-
lius fuerit à sancto Spiritu reuelatum.
Ignosci enim potest simpliciter erranti, si-
cut de seipso dicit Apostolus Paulus: Qui
primo, inquit, fuit blasphemus, & per- 1. Tim. 1.
secutor

ſecutor & iniurioſus, ſed miſericordiam merui, 51 quia ignorans feci. Poſt inſpirationem verò & reuelationem factam, qui in eo quod errauerat, perſeuerat prudens & ſciens: ſine venia ignorantiæ peccat, præſumptione enim atque obſtinatione quadam nititur, cum ratione ſuperetur. 52 Nec quiſquam dicat, quod accepimus ab Apoſtolis, hoc ſequimur; quando Apoſtoli non niſi vnam Eccleſiam tradiderunt, & baptiſma vnum, quod non niſi in eadem Eccleſia ſit conſtitutum; & neminem inueniamus ab Apoſtolis, cum apud hereticos baptizatus eſſet, in eodem baptiſmo admiſſum eſſe, & cõmunicaſſe, vt videantur Apoſtoli baptiſma hæreticorum probaſſe.

Philip.1. Quod enim quidam dicunt quaſi ad hæreticorum ſuffragium pertineat, quod dixerit Apoſtolus Paulus; 53 Veruntamen omnimodo, ſiue per occaſionem, ſiue per veritatem, Chriſtus annuncietur; inuenimus [h]ic quoque ad eorum patrocinium, qui [h]ereticis ſuffragantur & plaudunt, nihil poſſe proficere. Neque enim de hæreticis, aut de eorum baptiſmo loquebatur in Epiſtola ſua Paulus, vt aliquid quod ad hanc rem pertineat, poſuiſſe oſtendatur. Loquebatur de fratribus ſiue inordinatè, & contra Eccleſiaſticam diſciplinam ambulantibus, ſiue Euangelicam veritatem de Dei timore ſeruantibus. Et quoſdam ex eis poſui verbum Domini conſtanter atq; intrepidè locutos, quoſdam verò in inuidia & diſſenſione verſatos, 54 quoſdã ſeruaſſe circa ſe beniuolam charitatem, aliquos verò habuiſſe maliuolam diſſenſionem. Sed tamen patienter omnia ſe ſuſtinere, dummodo ſiue in veritate, ſiue per occaſionem nomen Chriſti, quod Paulus prædicabat, ad plurimorum notitiam perueniret, & noua adhuc ac rudis ſermonis ſeminatio loquentium prædicatione erebreſceret. Porrò aliud eſt eos, qui intus in Eccleſia ſunt, de nomine Chriſti loqui: aliud eſt eos, qui foris ſunt, & contra Eccleſiam faciunt, in nomine Chriſti baptizare. Quare qui hæreticis patrocinantur, non id proferant, quod Paulus de fratribus poſuit, ſed oſtendant ſi hæretico aliquid concedendum putauit, aut ſi fidem & baptiſma eorum probauit, aut ſi perfidos & blaſphemos remiſſionem peccatorum accipere extra Eccleſiam poſſe conſtituit. Si autem quid Apoſtoli de hæreticis ſenſerint, conſideremus, inueniemus eos in omnibus Epiſtolis ſuis execrari & deteſtari hæreticorum ſacrilegam prauitatem. 55 Nam cùm dicãt ſermonem eorum vt cancer ſerpere; quo modo poteſt is ſermo dare remiſſam peccatorum, qui vt cancer ſerpit ad aures audientium? *2.Tim.2.* Et cùm dicãt nullam participationem eſſe iuſtitiæ *2.Cor.6.* & iniquitati, nullam communionem lumini & tenebris, quomodo poſſunt aut tenebræ illuminare, aut iniquitas iuſtificare? Et cum dicant de Deo eos non eſſe, ſed *1.Ioan.2.* eſſe de Antichriſti ſpiritu; quo modo gerunt ſpiritalia, & diuina tractant, qui ſunt hoſtes Dei, & quorum pectora obſederit ſpiritus Antichriſti? Quare ſi reiectis humanæ contentionis erroribus ad Euangelicam auctoritatem atque ad Apoſtolicam traditionem ſincera & religioſa fide reuertamur, intelligemus nihil eis ad gratiam Eccleſiaſticã & ſalutarem licere, qui ſpargentes atque impugnantes Eccleſiam Chriſti, à Chriſto ipſo aduerſarij, ab Apoſtolis eius Antichriſti nominantur. 56 Non eſt autem quod aliquis ad circumueniendam Chriſtianam veritatem, Chriſti nomen opponat, vt dicat; In nomine Ieſu Chriſti vbicunque, quomodocunque baptizari, gratiam baptiſmi ſunt conſecuti, quando ipſe Chriſtus loquatur & dicat: *Matt.7.* Non omnis qui dicit mihi, Domine Domine, intrabit in regnum cœlorum; & iterum præmoneat atque inſtruat, ne quis à Pſeudoprophetis, & Pſeudochriſtis in nomine ſuo facilè fallatur. *Mat.24.* Multi, inquit, venient in nomine meo dicentes: ego ſum Chriſtus, & multos fallent. Et poſtea addidit dicens: Vos autem cauete, ecce prædixi vobis omnia. Vnde apparet, non ea ſtatim ſuſcipienda & aſſumenda quæ iactantur in nomine Chriſti, ſed quæ geruntur in Chriſti veritate. Quod enim in Euãgeliis & in Apoſtolorũ Epiſtolis Ieſu Chriſti nomen inſinuatur ad remiſſionem peccatorum, non ita eſt quaſi aut ſine patre, aut contra patrem prodeſſe cuiquam ſolus filius poſſit; ſed vt Iudæis qui iactitabant ſe patrem habere, oſtẽderetur quòd nihil eis pater profuturus eſſet, niſi in filium crederẽt quem ille miſiſſet. Nam qui Deum patrem creatorem ſciebant, filium quoque Chriſtum ſcire debebant, ne ſibi blandirentur & plauderent de ſolo patre ſine filij eius agnitione; qui & dicebat: Nemo *Ioan.14. & 17.* venit ad patrem niſi per me. Duorum autem cognitionem eſſe 57 quæ ſaluet, idem ipſe manifeſtat dicẽs: Hæc eſt vita æterna, vt cognoſcant te ſolum & verum Deum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum. 58 Cùm ergo ex ipſius Chriſti prędicatione & con-

testatione pater ante cognoscendus sit, qui misit, tunc deinde Christus, qui missus est: nec possit esse spes salutis, nisi duobus simul cognitis; quo modo non cognito, immo & blasphemato Deo Patre, qui apud hæreticos Christi nomine baptizari dicuntur, peccatorum remissam consecuti iudicantur? Alia enim fuit Iudæorum sub Apostolis ratio, alia est gentilium conditio. Illi quia iam 59 legis & Moysi antiquissimum baptisma fuerant adepti, in nomine quoque Iesu Christi erant baptizandi, secundum quod in actis Apostolorum Petrus ad eos loquitur & dicit: Pœnitemini, & baptizetur vnusquisque vestrum in nomine Domini Iesu Christi in remissionem peccatorũ, & accipietis donum Spiritus Sancti. Vobis enim est promissio & filiis vestris; & omnibus deinceps quoscũq; aduocauerit Dominus Deus noster. Iesu Christi mẽtionem facit Petrus, non quasi pater omitteretur, sed vt patri quoque filius adiungeretur. Denique vbi post resurrectionem, à Domino Apostoli ad gentes mittuntur; in nomine Patris, & Filij, & Spiritus Sãcti baptizare gentiles iubentur. Quo modo ergo quidam dicunt foris extra Ecclesiam, 60 imò & contra Ecclesiam, modo in nomine Iesu Christi vbicunque & quomodocunq; gentilem baptizatum remissionem peccatorum consequi posse, quando ipse Christus gentes baptizari iubeat in plena & adunata Trinitate? '' Nisi si qui Christum negat, negatur à Christo, qui patrem eius negat, quem ipse Christus confessus sit, non negatur: & qui in eum blasphemat, quem Christus Dominum & Deum suum dixerit, remuneratus à Christo remissionem peccatorum, & baptismi sanctificationem consequitur. 62 Qua autem potestate consequi in baptismo remissionem peccatorum potest, negans Deum creatorem patrem Christi; quando ipsam potestatem qua baptizamur, & sanctificationem ab eodem patre Christus acceperit, quem maiorem dixerit, à quo clarificari petierit, cuius voluntatem vsque ad obsequium bibẽdi calicis, & subeundæ mortis impleuerit? Quid est igitur aliud, quàm participem hæreticis blasphemantibus fieri; defendere velle & asserere, quod remissam peccatorum accipere in Christi nomine possit, blasphemans grauiter & peccans in patrem & Dominum & Deum Christi? Quid deinde illud, quale est, 63 vt qui filium Dei negat, neque patrem habeat; & qui negat patrem, filium habere videatur;

Act. 2.

Matt. 28.

Ioan. 17.

cùm filius ipse contestetur & dicat: Nemo potest venire ad me, nisi fuerit illi datum à patre: vt manifestum sit, nullam remissionem peccatorum in baptismo accipi à filio posse, quam constet patrem non dedisse, maximè quãdo adhuc idem repetat & dicat: Omnis plantatio, quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur. Quod si Christi discipuli discere à Christo nolunt, quantum venerationis & honoris paterno nomini debeatur; vel de exemplis terrenis ac sæcularibus discant, & sciant Christum non sine maxima exprobratione posuisse: Filij sęculi huius prudentiores sunt filiis lucis in sęculo isto. Si cuius patri aliquis conuicium fecerit, si cõtumeliosus ac procax pudorem eius & honorem maledico ore lacerauerit; indignatur filius & irascitur, & læsi patris iniuriam quibus potest viribus vindicare conatur. Tu Christum putas impiis & sacrilegis, & in patrem suum blasphemis impunita[illegible] lare, & eis in baptismo peccata dimi[illegible]es 64 quos constet baptizatos, eadem adhuc in personam patris maledicta congerere, & incessabili blasphemantis linguæ scelere peccare? Hoc Christianus, hoc Dei seruus potest aut mente concipere, 65 aut fide credere, aut sermone proferre? Et vbi erunt legis præcepta diuinæ, quæ dicunt: Honora patrem & matrem, si vocabulum patris quod in homine honorari præcipitur, in Deo impunè violatur? Vbi erit quod ipse Christus in Euangelio posuit & dicit: Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur: Si is qui maledicentes parentibus carnalibus puniri & interfici mandat; in cœlestem & spiritalem patrem maledicos, atque Ecclesiæ matris inimicos esse viuificat? Execranda ac detestanda res à quibusdam prorsus asseritur, vt is qui blasphemantem in Spiritum Sanctum reum futuri peccati æterni comminatur, idem in patrem Deum blasphematos salutari baptismo sanctificare dignetur. Et nunc qui talibus ad Ecclesiam venientibus sine baptismo communicandum existimant, non putant se 66 alienis, immo æternis peccatis communicare; admittentes sine baptismo eos, qui non nisi in baptismo possint blasphemiarum suarum peccata deponere. Quàm vanum est porrò & peruersum, vt cùm ipsi hæretici repudiato & relicto vel errore, vel scelere in quo priùs fuerant, agnoscant Ecclesiæ veritatem; 67 nos veritatis eiusdem iura & sacramentum mutilemus

1. Ioan. 2.
Ioan. 6.
Matt. 15.
Luc. 16.
Exod. 20.
Matth. 15.

tilemus, & venientibus ac pœnitentibus dicamus eos remissionem peccatorum consecutos esse: quando illi se peccasse, & propter hoc ad Ecclesiæ indulgentiam venire fateātur? Quare Ecclesiæ Catholicæ fidem ac veritatem, frater charissime, & tenere debemus firmiter & docere; & per omnia Euangelica & Apostolica præcepta rationem diuinæ dispensationis, atque vnitatis ostēdere. 68 Nunquid potest vis baptismi esse maior, aut potior, quàm confessio? quàm passio? vt quis coram hominibus Christum confiteatur, & sanguine suo baptizetur? 69 Et tamen neque hoc baptisma hęreticis prodest, quamuis Christum confessi, & extra Ecclesiam fuerint occisi; nisi si hęreticorum patroni & aduocati hęreticos in falsa cōfessione Christi interfectos, Martyres prædicant, & contra Apostoli contestationem, qui nihil eos quamuis exustos & occisos dicit posse proficere, gloriam eis & coronam passionis assignant.

1.Cor.13. Quod si hæretico nec baptisma publicæ confessionis & sanguinis proficere ad salutem potest, quia salus extra Ecclesiam non est: quanto magis ei nihil proderit, si in latebra & in latronum spelunca adulteræ aquæ contagione tinctus, non tantùm peccata antiqua non exposuerit, sed adhuc potius noua & maiora cumulauerit?[70] Quare baptisma nobis & hæreticis commune esse non potest, cū quibus nec Pater Deus, nec Filius Christus, nec Spiritus Sanctus, nec fides, nec Ecclesia ipsa communis est: & ideo baptizari eos oportet qui de hęresi ad Ecclesiam veniunt; vt qui legitimo & vero, atque vnico sanctæ Ecclesiæ baptismo ad regnum Dei regeneratione diuina præparantur, sacramento vtroque nascantur, quia scriptum est: 71 Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non potest intrare in regnum Dei. Quo in loco quidam, quasi euacuare possint humana argumentatione prędicationis Euangelicæ veritatem, catechumenos nobis opponunt, si quis ex his antequam in Ecclesia baptizetur, in confessione nominis apprehensus fuerit & occisus, an spem salutis & prēmium confessionis amittat, eo quod ex aqua prius nōn sit renatus. Sciant igitur huiusmodi homines suffragatores & fautores hęreticorum, catechumenos illos primo integram fidem & Ecclesiæ vnitatem tenere, & ad debellandum diabolum de diuinis castris cum plena & sincera Dei patris, & Christi, & Spiritus Sancti cognitione procedere; deinde nec priuati baptismi sacramento, vtpotè qui baptizentur gloriosissimo & maximo sanguinis baptismo, de quo & Dominus dicebat habere se aliud baptisma baptizari. Luc.12. [72] Sanguine autem suo baptizatos, & passione sanctificatos cōsummari, & diuinæ pollicitationis gratiam consequi; declarat in Euangelio idem Dominus, quando ad latronem in ipsa passione credentem & confitentem loquitur, & quod secum futurus sit in paradiso pollicetur. Ibid.23. Quapropter qui fidei & veritati præsumus, eos qui ad fidem & veritatem veniunt, & agentes pœnitentiam remitti sibi peccata deposcunt, decipere non debemus & fallere; sed correctos à nobis ac reformatos ad regnū cœlorum disciplinis cœlestibus erudire.[73] Sed dicit aliquis: Quid ergo fiet de his qui in præteritum de hæresi ad Ecclesiam venientes, sine baptismo admissi sunt? Potēs est Dominus misericordia sua indulgentiam dare, & eos qui ad Ecclesiam simpliciter admissi, in Ecclesia dormierunt, ab Ecclesiæ suæ muneribus non separare. Non tamen quia aliquando erratum est, ideo semper errandum est; cum magis sapientibus & Deum timentibus congruat, 74 patefactæ & perspectæ veritati libenter atque incunctanter obsequi, quam pertinaciter atque obstinatè contra fratres & consacerdotes pro hæreticis reluctari. 75 Nec quisquam existimet hæreticos, eo quod illis Baptisma opponitur, quasi secundi baptismi vocabulo scandalizatos, vt ad Ecclesiam veniant retardari: imò verò hoc ipso magis ad necessitatem veniendi, testimonio ostēsæ sibi & probatæ veritatis adiguntur. Nam si viderint iudicio ac sententia nostra id decerni & statui, vt baptisma iustum & legitimum computetur, quo illic baptizantur; putabunt se Ecclesiam quoque & cętera Ecclesiæ munera iustè & legitimè possidere; nec erit causa veniendi ad nos, quando habentes baptisma, habere videantur & cętera. Porrò autem cum cognoscunt baptisma nullum foris esse, neq remissam peccatorū extra Ecclesiam dari posse, 76 auidius ad nos & promptiùs properant, & munera ac dona Ecclesiæ matris implorant; certi peruenire se omnino non posse ad veram diuinæ gratiæ pollicitationem, nisi priùs venerint ad Ecclesiæ vnitatem. Nec recusabunt baptizari apud nos hæretici legitimò & vero Ecclesiæ baptismo, quando ex nobis didicerint, 77 baptizatos quoq; à Paulo eos qui iam baptismo Ioannis baptizati fuissent, 78 sicut legimus in Actibus Apostolorum. Et nunc apud

Ioan.3.

quosdam de nostris, hæreticorum baptisma occupatum asseritur, & inuidia quadam qoasi rebaptizandi, baptizare post hostes Dei nefas ducitur; cum baptizatos inueniamus quos Ioannes baptizauerat: ille Ioãnes maior inter Prophetas habitus, ille diuina gratia adhuc in vtero matris impletus, ille Heliæ spiritu & virtute subnixus, qui non aduersarius Domini, " sed præcursor ac predicator fuit, qui Dominum non tantum verbis prænunciauit, sed & oculis ostendit; qui ipsum Christum, per quem baptizẽtur cæteri, baptizauit. Quod si iccirco hæreticus ius baptismi obtinere potuit, quia prior baptizauit, non possidentis erit iam baptisma, sed occupantis: & cum separari à se & diuidi omnino non possint baptisma & Ecclesia; qui occupare baptisma prior potuit, & Ecclesiam pariter occupauit: & incipis tu illi hæreticus videri, qui prçuentus posterior esse cœpisti: qui credendo ac manus dando, ius quod acceperas reliquisti. Quam periculosum sit autem in diuinis rebus, vt quis cedat iure suo & potestate: scriptura sancta declarat, cum in Genesi Esaü primatus suos inde perdiderit, nec recipere id postmodum potuerit quod semel cessit. " Hæc tibi breuiter pro nostra mediocritate rescripsimus, frater charissime, nemini præscribentes aut præiudicantes, quo minus vnusquisque Episcoporum quod putat faciat, habens arbitrij sui liberam potestatem. Nos quantum in nobis est, propter hæreticos cum collegis & coepiscopis nostris non contendimus, cum quibus diuinam concordiam & dominicam pacem tenemus: maxime cum & Apostolus dicat: Si quis autem putatur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei. Seruatur à nobis patienter & firmiter charitas animi, collegij honor, vinculum fidei, & concordia sacerdotij. " Propter hoc etiam libellum de bono patientiæ, quantum valuit nostra mediocritas, permittente Domino & inspirante conscripsimus, quem ad te pro mutua dilectione transmisimus. " Opto te, frater charissime, semper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXIII.

1 IVBAIANO FRATRI] *Codex Anglicus:* IVVAIANO; *legit: Zonaras vero & Theodorus Balsamon in præfat. Exegeseos Concilij Carthag.* IVBOIANO; *sed quum priori modo legat Camb. cod. tum hic tum in Synodo. D. quoque Aug. etiam Ms. frequentissime contra Donatistas agens, & D. Hieron. contra Luciferia. magis placet prior illa & vulgata lectio. Patet autem ex verbis in argumento citatis, fuisse Episcopum Africanum, sed quo loco deprehendere non potui.*

2 Scripsisti mihi, frater charissime] *Particula* charissime, *tum hic tum sæpe infra in hac Epistola, adiecta est à Manutio & Morelio, pro phrasi Cypriano vsitata.*

3 Desiderans significati tibi motum animi oostri] *Rectè etiam hoc illi, pro eo quod erat* significans desiderate te motum animæ nostræ. *Respondet autem ad locum hunc D. Aug. lib. 3. de Baptismo cap 10. dicens multa illicite fieri, quæ tamen rata sunt.*

4 quid in Concilio) *Concilium illud intelligit, cuius est epistola 70. quod solius Africæ fuisse patet, vtpote quæ ad Numidas Episcopos scripta sit.*

5 quid item postea. Quinto collegæ nostro de eadem requirenti] *Sic etiam illi. Prior vero lectio, si reponatur.* Quintum, pro quendam, *non mala est, hæc nempe.* Quid deinde post ad Quintum collegam nostrum de eadem te requirentem.

6 Et nunc quoque cum in vnum conoenissemus) *Ex hoc loco colligit dicto loco Diuus Augustinus, non vnum duntaxat, sed plura fuisse Africana concilia tempore Cypriani. Et certe idipsum patet ex verbis concilij in argumento citatis* qood semel atque iterum & sæpè censuimus] *Tria autem fuisse vt minimum, certo deprehendi. Primum Episcoporum Africæ de quo epistol. 70. Secundum de quo hic & epistola præced. Episcoporum Africæ & Numidiæ numero 71. Tertium quod exstat infra tom. 2. Episcoporum Africæ, Numidiæ & Mauritaniæ numero 87. Concilijs autem his omnibus præponi vult denuo Augustin. vniuersæ Ecclesiæ auctoritatem.*

7 Quicunque ergo ab adultera & prophana aqoa] *Non esse adulteram aquam, etiamsi ab adultero administretur, docet D Augus.*

8 Nec nos mouet, &c. Nouatianenses rebaptizare] *Quum sic legat August. etiam Manuscripti dicto lib. 11. cap. vbi hoc Cypriani ad Iubaianum responsum laudat, magis placet hæc Manutij & Morelij lectio, quàm vulgata & codic. Cambron.* Nouatianos. *Vel hinc etiam patet à Nouatiano dictos illos hæreticos, non à Nouato.*

9 Homines tamen imitantur] *E contrario, hæc vulgata magis placet, quam illorum Angl. cod.* humana, *præsertim quum sic legat Cambron. cod. Recte autem adiecerunt ipsi* tamen, at sibi & veritatem, *hactenus desiderata.*

10 Nihil illi extra Ecclesiam licere] *Sic illi, alij* illic, *neutri male. Est autem locus obscurus.*

11 Extrario & hæretico baptismo) *Sic Angl. cod. pro eo quod alij* extraneo, *& placeret magis quia extrarium interpretatur Festus eum, qui est extra focum, Sacramentum, & ius, sed prius Cypriano est vsitatius.*

12 Apud nos aotem non noua aot repentina res est] *Repetit denuo concilium ante longam ætatem sub Agrippino celebratum, de quo vide ibidem Aug. cap. 13. adnotanda phrasis* tot millia hæreticorum conuersi, *sine his illis Apostol. Quadraginta millia signati Angl. tamen cod. legit* conuersorum.

13 Et rationabiliter & libenter amplexi sunt] Etiam hoc sumpsisse illos ex Augustin. suspicor, pro eo quod erat duntaxat: & rationabiliter complexi.

14 Lauacri vitalis & salutaris] Elegans Baptismi periphrasis.

15 Ad hoc veniunt vt discant] Suspicor negligentia operarum commissum mendum apud Manum. dum legitur: vt discedant.

16 Nos non debemus stuporem, &c.] Locus hic antea deprauatus & mutilus, rectè hoc pacto ab vtroque illorum castigatus est. Ego verò etiam interserendum puto: igitur.

17 Plane quoniam inueni in Epistola] Videtur mihi prorsus intelligi hic Epistolam Stephani de non baptizandis hæreticis, nam pleraque eadem hic ex illa verba adfert, quæ in Epistolis sequentibus duabus reperiuntur. Atque adeò videtur illa prius peruenisse ad Iubaiani manus, & ad Cyprianum ab illo missa; & fortassis propterea magis offensus fuit Cyprianus. Nisi malit quis, duas Epistolas eadem de re à Stephano scriptas esse.

18 Accipere remissam peccatorum potuerit) Quàm vera sit hæc Stephani sententia, toto libro 1. contra Donatist. & dicti libri capite 13. & 14. late tractat. D. Augustin. Placet autem magis illud: secundum quod, quam quod erat prius: secundum quæ.

19 Etiam Marcionis fieri mentionem] Quum paulo post & Marcionitarum & Marcionis denuo fiat mentio, crassus fuit error codicis Erasmi, qui hic legit Martiani, præsertim quum totidem pene verbis eadem repetat Epistola sequenti.

20 Quod iam in nomine Iesu baptizati esse videantur.] De baptismo in nomine Iesu infra latius, hoc hic duntaxat dicam, Augustin. dicto libri capite 13. vbi hunc locum tractat, admittere quidem Marcionis baptismum tamquam integrum sacramentum, si tamen Euangelicis verbis in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti baptismum ille consecrabat.

21 Patripassiani, Anthropiani, Valentiniani, Appelletiani, Ophitæ, Marcionitæ) Sic Manu. & Morelius, pro eo quod erat prius duntaxat. Patripassiani, Appellanitæ, Marcionitæ. Duo itaque hæreticorum genera desiderabantur, & ex duobus vnicum conflatum erat. Atque adeo recte pro: Appellionitæ, reposuerunt: Appelletiani, Ophitæ. Nam & Augustin. libro quarto Cresc. Gramm. capite 61. vbi videtur ad hunc locum alludere, recenset Patripassianos, Valentinianos, Patrilianos, Apelliteas, Marcionitas, Ophitas. Porro Patripassianorum hæresis ita dicta, quod Patrem passum dicerent, quam solis Noetianis ascribit Epiphan. hæresi. 57. D. Augustin. ad Quod vult d. hæret. 41. etiam Sabellianis impingit, immo & Praxianis & Hermogenianis in Africa, contra quos singuli extant libri Tertulliani. Anthropianorum nullam alibi mentionem reperi. Fortassis omnes illos hæreticos intelligit, qui Christum solum hominem agnoscebant. Aut si discipulos quospiam Valentini, quum ille inter cæteros Deos suos quos Aeonas appellabat, numeraret: ἄνθρωπον καὶ ἐκκλησίαν, id est, hominem & Ecclesiam (teste Tertullian. de præscript. hæret.) natas ex sermone & vita: Aut certe (quod mihi maxime probatur) Colorbasios à Colorbasa sic dictos, qui primum patrem vniuersorum (teste Epiphanio hæret. 35. & primum principium & primum incomprehensibile, ἄνθρωπον vocabant, & propterea saluatorem seipsum filium hominis dixisse. Qui error tamen ex prædicto quoque Valentini errore originem sumpsit. De Valentinianis, vide Epiphan. hær. 31. August. hæret. 11. Tertull. de præscript. hæret. & scripta contra eosdem Irenæi & Tertulliani; contra quos etiam scripsere Clemens Alexandrinus & Hyppolitus. De Appelletianis ita ab Appelle nuncupatis, vide Epiph. hær. 44. August. hær. 23. & Tertul de carne Christi & de præscrip. contra hær. De Ophitis ita dictis ab ὄφις, id est, colubro quem colebant. Epiphan. hær. 37. Aug. hær. 17. & lib. de præscript. hær. Tertull. Constat. autem omnes illos aut de patre, aut de filio male sensisse.

22 Et gladijs & venenis subuertentes veritatem] De simili hæreticis vsitata truculentia, loquitur etiam supra Epist. 10.

23 Quia nec delectat id dicere) Antea erat nec delectatio est dicere.

24 Nunquid hanc trinitatem Marcion tenet, &c.] Alludere videtur ad tria principia, atque adeo Trinitatem quandam, quam Epiphanius hæret. 42. Marcionem asseruisse dicit, & repetit D. Augustin. hæret. 22. bonum nempe, iustum siue creatorem mundi, & prauum siue diabolum. Atque adeo etiam subdit Nunquid eundem asserit quem & nos Deum patrem creatorem.

25 Nunquid eundem vnum filium Christum de Maria virgine natum, &c.] Hoc pertinet ad alterum illius errorem, contra quem agit Tertul. libr. de Carne Christi: quo dicebat Christum non vere, sed putatiue, (vti ille loquitur) natum ex Virgine. Angl. autem cod. legit non male: Nunquid eundem nouit filium, ex quo etiam restitui illud: caro factus sit, pro, est.

26 Qui resurrectionem carnis per semetipsum primus initiauerit] Hæc contra tertium illum errorem, quo asserebat neque Christum vere resurrexisse, neque nos resurrecturos: contra quem agit libro de Resurrectione carnis Tertul. Quare recte adiecta sunt hæ voces: carnis, & primus, à Manutio & Morelio. nam habet etiam Angl. cod. qui confirmat etiam illud Manutij: quod in eadem carne resurrexisse.

27 Quomodo ergo potest videri, qui apud illos baptizatur consecutus esse] Sic illi, pro eo quod erat apud illos baptizatos consecutos esse, neutri male. Porro admittit quidem D. Augustin. talem apud illos baptizatum non consequi peccatorum remissam, sed tamen verè baptizari docet, & postea cum ad Ecclesiam venerit remissionem accipere peccatorum. Quod vsque adeo de omnibus hæreticis verum asserit, vt libro 6. de Baptismo, capite vigesimo quinto etiam illum pro vero Baptismo agnoscat, cuius precibus quædam inseruntur contra Catholicam fidem. Quia certa illa (inquit) Euangelica verba sine quibus non potest baptismus consecrari, tantum valent, vt per illa sic euacuentur quæcunque in prece vitiosa contra regulam fidei dicuntur, quemadmodum dæmonium Christi nomine excluditur. Iuxta igitur D. Augustin. sententiam à quocunque hæretico collatus baptismus ratus censetur, modo verbis illis Euangelicis consecratus sit. Alioqui vero si omittantur illa non est verum baptisma. Atque hinc est, quod cum Marcionis, Nouetianorum, & aliorum supranominatorum baptismum recipiat Ecclesia, Paulianistarum tamen, Cataphrygū, & similium baptisma reprobet Synodus Nicana 1. cano. 19. secunda Synodus cano. 7. Laodic. cano. 8. sexta generalis 95. & septima canon. 7. Vt è contrario priorum illorum baptisma recipitur, dictarum Synodorum Laodic. cano. 7. & Sexta cano. iam dicto. Si quid autem diuinare licet in re incerta, ad Nicænum Concilium respexit August. dum testes plenarii & vniuersalis Concilij meminit, in

quæ approbatus sit hæreticorum baptismus. Nam eo ipso quo solos Cataphrygas & Paulianistas rebaptizandos censet, cæterorum baptisma comprobare videtur.

28 Et diuinæ indulgentiæ gratiam] Ita illorum vterque, Cambr. cod. & diuinæ bonitatis indulgentiam, vulgati vero cod. & domini indolgentiam.

29 Vtique id accepit quod credidit, falsum autem credens verum accipere non potuit] Sic Manut. & Morelius, si tamen cum Costerio legamus vtique id accipere non potuit quod non credidit, cæteris omissis, constabit sensus.

30 Dum fit, facta est mihi] Angl. cod. dum sic mihi facta est, sed illud exprimit quod est Græce apud 70. κτημένη ἐγενήθη μοὶ & legitur apud D. August. quoque lib. 3. de Bapt. cap. 15. Quare recte adiecerunt Manut. & Morelius, dum fit, Optime autem ex ipso Hieremia contexta colligit Augustin. non loqui prophetam de baptismo, sed de populo Israelitico, præsertim quum aquarum nomine populos accipi testetur scriptura Apoc. 17. Suppleuerant verò illi hunc locum antea mutilum.

31 Aut enim vtrunque fides foris potuit] Angl. cod. fide suasoris, Morel. fides de suo foris, forte legendum fide sua foris.

32 Et vnde vnitatis originem) Antea erat: humanitatis, pro quo Manutius & Morelius vniuersitatis, ego verò vnitatis, legendum puto, tum ex similibus locis de quibus supra latius epistola 55. tum ex D. Augustin. dicto lib. cap. 17. vbi hunc locum tractans, typum vnitatis Petrum dicit, præsertim nobiscum legente Angl. cod.

33 Vt id solueretur in cœlis, quod ille soluisset in terris] Recte sic Morelius, pro eo quod cæteri vt id solueretur in terris quod illi soluissent. ita enim habent verba Christi Matth. 18. quare & August. ita castigandum censet.

34 Remittentur illi] Quandoquidem sequitur tenebuntur, magis placet hæc Manut. & Morel. lectio, quam vulgata & quæ hodie est apud August. dicto lib. cap. 28. remittuntur; præsertim cum infra bis terue eodem modo hæc scriptura legatur. Apud Euangelistam tamen & Græce & Latine legitur remittuntur: & retenta sunt.

35 Præpositis & in Euangelica lege, &c. fundatis] Quam ita legat D. August. dicto cap. & Angl. cod. veram puto lectionem hanc Morel. si cui tamen illa lectio placet præpositos fundatos, oportebit cum Gratio legas licite, pro eo quod est licere. Recte autem adiecta est ab vtroque particula posse, nam ea legit Aug.

36 Quod autem dicunt quidam] Fatetur etiam D. August. dicto lib. cap. 19. exemplum hoc ex Act. Apost. ad rem non pertinere: Nam vti recte adnotauit Cyprianus, locus ille de illa manus impositione intelligitur, quæ in confirmationis sacramento fieri est solita; de qua latius epistola præcedenti.

37 Præpositis Ecclesiæ offerantur] Sic Angl. cod pro per præpositos.

38 Quod non nisi vni & soli Ecclesiæ datum sit] Ita Manut. & Morel. cum Angl. cod. Cambron. vero cod. vni, duntaxat legit: prius vtrumque desiderabatur.

39 Et Deum promeritus] Sic illi, antea erat & pro meritis.

40 Qui adultera & aliena & diuinæ vnitatis inimica in acceptum referimus] Sic Angl. cod. pro eo quod alij adulteram & alienam & diuinæ vnitatis inimicam, sed ad vulgatam videtur accedere D. Augustin. dum hoc loco interpretatur; quod habes ostis de adultera, de Ecclesia hæreticorum.

41 Ecclesia paradisi instar exprimens] Noui hoc dictum, simili tamen phrasi dixit infra epistola ad Magnum Aspersionem, baptismi instar obtinent. Exacte autem ad hunc locum respondet D. Augustin. libr. 4. de baptismo cap. 1. Flumina paradisi etiam foras largiter manare, sed non beatitudinem: atque ita (si in Metaphora persistamus) baptismum foris dari posse, sed non saluatorem.

42 Exciditur & in ignem mittitur] Siue hoc pacto legas, siue vt vulgo: excidetur & in ignem mittetur, perinde est, variant etiam hodie exemplaria Latina.

43 Baptismi gratiam salutaris cœlesti, &c] Hoc ex Angl. cod. pro. salutare & cœlesti.

44 Rigare potest] Recte Manut. & Morel. hic rigare, & paulo post: impartire, legunt: nam de baptizante loquitur, non de baptizato.

45 Quæ de eius ventre fluxerunt] Ex affinitate litterarum irrepserat mendum: de eius venis refluxerunt. Recte etiam illi domini sui potestatem, pro eo quod erat gratiam, nam prius legit D. Augustin. apud quem & sequentia tractata habes dicto lib. 4. cap. 2. 3. & 4.

46 Nos de diuino permissu] Adiecimus: de, ex eodem Angl. cod. quomodo & paulo post ergo.

47 Nam si baptizari quis] Optime etiam hoc illi, eo quod sequitur consequi.

48 Et templum Dei factus est] Respondet Augu. admittere se; non fieri templum Dei qui apud hæreticos baptizatur: tamen pro baptizato habetur auarus qui ab auaritia non recesserit, etiamsi templum Dei non fiat, ita & hæreticum vere baptizari.

49 Cum tres vnum sint] Verba hæc antea desiderata, ab illis quoque adiecta sunt.

50 Proinde frustra quidam qui ratione vincuntur consuetudinem nobis opponunt] Hoc plane verum est (inquit D. Augustin. dicto lib. cap. 5) quia ratio & veritas consuetudini præponenda est: sed cum consuetudini veritas suffragatur, nihil oportet firmius retineri. Miror autem quid sibi voluerit hoc loco Erasmus; dum in adnotatiuncula dicit sentire Cyprianum, non absurdum esse, si quid in Ecclesia corrigatur, si deprehensus fuerit error. Neque enim ego eum sui ipsius ita oblitum putem, vt Ecclesiam, quam ipse alibi confitetur iuxta Apostolum esse basim & columnam veritatis, errare posse existimauerit. Contrarium certè D. Cypriani sententiam videre est, dum alibi dicit, Ecclesiam Christi sponsam adulterari non posse, alibi à Christo separari non posse, & præsertim toto libro de Ecclesia Catholica vnitate, quare nos prolixiori probationi supersedebimus: Si quis de Ecclesiæ auctoritate plura desideret, legat exactissimum de ea tractatum, apud Melchiorem Canum locorum Theolog. lib. 4.

51 Quia ignorans feci] Ita recte Manut. & Morelius, pro eo quod antea erat: qui, nam ita habet Apostolus, Cambron. quoque cod. ac D. Augustin. & Gratianus dist. 4. cap. Consuetudo, hunc locum citantes. Ex quibus etiam patet locum ante hiulcum fuisse, nam duntaxat legebatur: præsumptione atque obstinatione superatur.

52 Nec quisquam dicat: Quod accepimus ab Apostolis, hoc sequimur] Desiderabatur antea hoc sequimur, quod primus recte adiecit Gratianus, vt opinor ex August. qui hunc locum tractat dicto lib. 6. cap. Neque verò hic traditionem Apostolicam impugnat

Cyprianus,

Cyprianus sed traditioni quam illi afferebant, opponit alteram traditionem de Ecclesia vnitate; quod nunc obscure indicant verba illo: quando Apostoli non nisi vnam Ecclesiam tradiderunt, quomodo rectè nunc loquitur. Quin quod D. Aug. fatetur cum Cypriano, non inueniri posse, Apostolos aliquem ab hæreticis baptizatum, in eodem baptismo (ita ille legit cum cod. vulgatis) admisisse & communicasse. Sed neque hoc inueniri, quia apud illos fuerit baptizatus, ab Apostolis denuo baptizatum. Illam tamen consuetudinem, quam non videbat ipse Cyprianus a pastoribus institutam, rectè ab Apostolis traditam credi. Quod ipsum expreßius prius dixit lib. secundo de baptis. cap. octauo. Qua per vniuersam Ecclesiam custodiuntur, non nisi ab Apostolis tradita & commendata credi oportere, etiam si in litteris eorum non reperiantur, atque adeo etiam dictam consuetudinem credi debere Apostolicam.

53 Veruntameo omnimodo, &c. Christus annoncietur.) Quandoquidem sic legat D. Aug. etiam Ms. dictis lib. 7.c. & Amb. cod. magis placet hac vulgata lectio quam illa Manut. & Angl. cod. annunciatur. Nam etsi illa ad Græcum textum magis accedat, ad hanc magis accedunt verba eadem aliter paulopost repetita; & sic etiam Tertullian. legit libro 5. contra Marcionem A quo rectè vertitur causationi, pro eo quod Græce est προφάσει. & Cyprianus vertit: per occasionem. Antiquus fatetur etiam D. Aug. hanc scripturam ad hæreticos non pertinere, sed ad fratres contra disciplinam in Ecclesia male viuentes; confirmans ex hoc loco suam sententiam, etiam malos esse in Ecclesia.

54 qoosdam seruasse) H equeque primus ex D. Augustin. castigauit Gratius, antea erat: seruate.

55 nam rum dicant sermonem eorum vt cancer serpere] Hac & sequentia eodem libro tractat D. Aug. cap. 11 12.13.14.15.& 16. ex quo patet, rectè adiectam particulam gerunt, qua desiderabatur; vbi nunc legitur qoomodo gerunt spiritalitet.

56 Non est autem quod aliquis, &c.] Multis deducit Cyprianus, non esse verum baptisma quod in solo Christi nomine confertur, eo quod Christus baptizare iusserit in plena & adunata Trinitate. Immo & eorum confirmat sententiam, qui neque ab Apostolis Act. 2. ita collatum baptismum volunt.

57 quæ saluer] Omisit vterque in se, quod hoc loco præponebatur.

58 Com ergo ex ipsios Christi] Antea erat & ipsios, minus rectè.

59 Legis & Moysi antiqoissimum baptisma] Alludit 1. Cor. 10. Omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari.

60 imo & cootra Ecclesiam] Hac recens ab illis adiecta sunt.

61 Nisi si qui Chtistom negat, negatut à Christo] Ab illis quoque ita rectè restitutus est hic locus, antea corruptißimus.

62 Qua aotem potestste) Antea erat pessimè: Qui aotem, primus Gratius castigauit.

63 vt qui filium Dei negat) Adiecit Dei, ex Angl. cod. maledico ore lacerauerit. Ita rectè quoque illi, pro eo quod erat lacerauit, vbi autem legunt quibus potest viribos, antea erat quibuslibet modis, non male.

64 quos coostat bsptizatos, &c.) Etiam hic locus rectè ab illis restitutus, antea corruptus.

65 aot fide credete) Hoc quoque rectè legunt illi, prius enim erat superflua eiusdem vocis repetitio; sic & illud paulo post si vocabulum, pro eo quod corruptißime legebatur nisi, duobus in locis.

66 alienis & ætetnis peccatis] Alludit ad illud Marc. 3. Reus erit æterni delicti (nam de blasphemia loquitur in Spiritum sanctum) quod alii Euangelista dicunt, neque hic remitti neque in futuro.

67 nos veritatis eiusdem iura & sactsmentum] Magis placet hac lectio vulgata & Camb. cod. quàm illorum & sacramenta, nam de baptismo, non de aliis sacramentis quæstio est.

68 Nunquid potest vis baptismi maiot esse, quam confessio, quam passio] Postremum illud rectè illi adiecere, nam id habet etiam D. August. dictis lib. 17. cap. vbi hunc locum tractat.

69 Et tamen neque hoc baptisma hæretico prodest] Quod hæreticis martyrium non prosit, latius tractauimus supra Epistola ad Antonianum. Porro si legimus hæretico, cum August. & Angl. cod. necesse erit, legamus etiam cum illis Christum confessus & occisus, sin vero legamus confessi & occisi, oportet vt legamus hæreticis. Eligat lector vtrum velit.

70 Quare baptisma nobis ab hæreticis commune esse non potest] Rectè [ex Diui Augustin. primus adiecit Gratius particulam commune, qua desiderabatur.

71 Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spirito] Quum D. Aug. hunc locum tractans dictis lib. 21. cap. b i terue hoc posito hanc scripturam legat; ego superfluam putaui particulam sancto, aque atque præcid. Epistola ad Stephanum præstitim, cum neque Hieron. eam legat Epistola ad Oceanum.

72 sanguinem autem suo baptizatos] Dogma istud de baptismo sanguinis sumpsit Cyprianus ex Tertullian. libro de baptismo, nam & ipse scripturam illam Luc. 12. quam præmisit, huic rei adaptat, quomodo & Hilarius in illud Psalm. 118 Vinum & obseruabo sermones tuos. Similia videre est apud D. Aug. dicto lib. cap 21. ad finem vsque, cum lib. 13. de ciuit. Dei, cap. 7. quitamen lib. Retract. 2. cap. 18. existimat, non satis idoneum esse ad hanc rem comprobandam exemplum latronis, quod hic adfert Cyprianus. Ab aliis itaque idipsum confirmatur per martyrium Innocentum. Meminit eiusdem baptismi sanguinis D. Fulgentius lib. de fide ad Petrum cap. 3. & Auctor lib. de Ecclesia dogmat. c 74 quem iam olim D. Aug. adscripsit Hrabanus Maurus lib. 4. de vniuerso cap. 10. in quo integrum illum librum repertre est. Eadem de re D. Bernardus epist. 77. ad Hugonem de sancto Victore.

73. Sed dicit aliqois: Quid ergo fiet de his, &c.] Locum hunc tractat D. August. lib. 5. de baptis. ca. 1. 2. 3 4. & ex ipso Cypriano Donatistas conuincit; eo quod ipse hic fateatur eos, qui iuxta pristinam consuetudinem ab hæreticis sine baptismo recepti essent in Ecclesiam, saluari potuisse.

74 patefactæ sc petspectæ veritsti libentet obsequi] Ita rectè quoque illi cum D. Aug. pro eo quod erat patefacta veritate, Locus est similis illi epistola ad Antonian. contra eos qui semper dubitare malunt, quàm veritati semel perspecta acquiescere.

75 Nec quisquam existimet hæreticos, eo quod illis baptismata opponantur] Sic Manut & Morel. Cambr. vero ac Angl. cod. & cæteri excusi bsptisma. Tractans verò hunc locum D. August. dictis lib. c. 5. 6. 7. & 8. pulchrè deducit, quam semper omnes etiam hæretici abhorruerint ab Anabaptismo.

76. auidius ad nos & promptius propersot]

Sic rectè illi pro eo quod erat audacius.

77 baptizatos quoque à Paulo eos, qui iam baptiſmo Ioannis baptizati fuiſſent) *Hunc locum ad epilogum vſque tractat D. Aug. dictis lib. cap. 9 10. 11. 12. 13. 14. 15. & 16. vbi pulchre diſtinguit baptiſma Ioannis à baptiſmate Chriſti.*

78 ſicut legimus in Actibus Apoſtolorum] *Quum ita legat D. Aug. & Cambron. cod. confirmatur mea ſententia quam ſupra poſui epiſtola ad Anton. vbique apud Cyprianum legendum* actibus, *non* actis. *quod ferè legit Manut.*

79 ſed præcurſor & prædicator fuit] *Ita Auguſt. atque adeo rectè quoque Manut. & Morel. pro eo quod erat* præcurſor prædicando fuit.

80 Hæc tibi breuiter] *Epilogus eſt totius Epiſtolæ, quem tum alibi ſæpe, tum potiſſimum dictis lib. cap. 17 tractat. D. Auguſt. inde concludens: Quandoquidem vnicuique Epiſcopo permiſerat ſentiendi hac de re quod vellet libertatem, non mirum cuiquam videri debere, ſi ipſe à Cypriano hac de re diſſentiat; vniuerſa Eccleſiæ conſuetudinem & definitionem plenarii Concilii pluris faciens, quàm aliquæ Epiſcoporum ſcripta. De eodem, & loco ſimili Epiſt. praeced. ita loquitur D. Hieronym. aduerſus Luciferia. Verum ſi voluerint qui ab Hilario, (nam ſic legunt Ms. cod. pro eo quod vulgo legitur: Hilario) inſtituti ſunt & oues ſine paſtore eſſe cœperunt, de ſcripturis ea proferre, quæ beatus Cyprianus ob lare [?] eos baptizandos (nam ſuperflua eſt ibi negandi particula) in Epiſtolis ſuis reliquit: ſciant illum hæc, non cum anathemate eorum qui ſe ſequi noluerunt ediidiſſe (ſi quidem in communione eorum permanſit qui ſententia ſua contrariterant) ſed hortatum potius fuiſſe, propter Nouatianum & alias tunc hæreſes enaſcentes, ne quiſquam ab eo ſine damnatione erroris ſui reciperetur. Sermonem denique ſuum quem ſuper hac re ad Stephanum Romanum Pontificem habuit tali fine complevit* hæc conſcientiam tuam frater, &c *Ad Iubaianum quoque de hæreticis rebaptizandis ſcribens, in fine libelli ſic locutus eſt:* Hæc tibi breuiter pro noſtra mediocritate, &c] *Quum autem tam Hieronym. quam Aug. legant* breuiter, *non placet, quod Manut. legit* breuibus.

81 Propter hæc etiam libellum de bono patientiæ] *Occaſionem hic narrat ſcripti libelli de bono patientiæ, quem habes infra tom. 2.*

82 Opto te frater chariſſ) *Clauſula hæc à Manutio & Morelio recens adiecta eſt.*

AD POMPEIVM CONTRA Epiſtolam Stephani.

EPISTOLA LXXIV.

Argumentum huius Epiſtolæ iſtud eſt apud D. Auguſtin. dictis lib. 5. contra Donatiſt. c. 23. Ad Pompeium (inquit) etiam ſcribit Cyprianus de hac eadem re; vbi apertè indicat, Stephanum quem Romanæ Eccleſiæ Epiſcopum tunc fuiſſe diximus, non ſolum ſibi ad iſta non conſenſiſſe, verum etiam contra ſcripſiſſe atque præcepiſſe. De qua rurſum cap. 25. Iam illa quæ in Stephanum iratus effudit, retractare nolo, quia & opus non eſt. Eadem quippe ipſa dicuntur, quæ iam ſatis diſcuſſa ſunt: & ea præterire melius eſt, quæ periculum pernicioſæ diſſentionis habuerunt. Stephanus autem & abſtinendos putauerat, qui de ſuſcipiendis hæreticis priſcam conſuetudinem conuellere conarentur. Iſte autem quæſtionis ipſius difficultate permotus, & ſanctis charitatis viſceribus largiſſimè præditus: in vnitate eis manendum, qui diuerſa ſentirent. Ita quamuis commotius, ſed tamen fraternè indignetur; vicit tamen pax Chriſti in cordibus eorum, vt in tali diſcrepatione nullum inter eos malum ſchiſmaticis oriretur. Hactenus ille: quæ prolixius citauimus, eo quod Antidoti ſint loco, aduerſus eos, qui hinc ſchiſma ſuum à Romano Pontifice confirmare nituntur.

CYPRIANVS 1 POMPEIO fratri, Salutem.

QVANQVAM 2 plene ea quæ de hæreticis baptizandis dicenda ſunt complexi ſumus in Epiſtolis, quarum ad te exempla tranſmiſimus, frater chariſſime; tamen quia deſideraſti in notitiam tuam perferri, quæ mihi ad litteras noſtras Stephanus frater noſter reſcripſerit; miſi tibi reſcripti eius exemplum; quo lecto magis ac magis eius errorem denotabis, qui hæreticorum cauſam contra Chriſtianos, & contra Eccleſiam Dei aſſerere conatur. Nam inter cætera vel ſuperba, vel ad rem non pertinentia, vel ſibi ipſi contraria, quæ imperitè atque improuidè ſcripſit, etiam illud adiunxit, vt diceret: 4 (*Si quis ergo à quacunque hæreſi venerit ad nos, nihil innouetur niſi quod traditum eſt, vt manus illi imponatur in pœnitentiam: 5 cum ipſi hæretici * propriè alterutrum ad ſe venientes non baptizent, ſed communicent tantum.*) A quacunque hæreſi venientem baptizari in Eccleſia vetuit, id eſt, omnium hæreticorum baptiſmata iuſta eſſe & legitima iudicauit. Et cum ſingulæ hæreſes ſingula baptiſmata & diuerſa peccata habeant, hic cum omnium baptiſmo communicans, vniuerſorum delicta in ſinum ſuum coaceruata congeſſit. Et præcepit nihil aliud innouari niſi quod traditum eſt; quaſi is innouet qui vnitatem tenens; vnum baptiſma vni Eccleſiæ vendicat; & non ille vtique qui vnitatis oblitus mendacia & cõtagia profanæ tinctionis vſurpat: *Nihil innouetur*, inquit, *niſi quod traditum eſt.*) 7 Vnde eſt iſta traditio? vtrumne de dominica & Euangelica auctoritate deſcendens, an de Apoſtolorum mandatis atque Epiſtolis veniens? Ea enim facienda

Steph:

b proſt:

Steph:

tienda eſſe quæ ſcripta ſunt, Deus teſtatur, & proponit ad Ieſum Naue dicens:
Ioſue 1. Non recedet liber legis huius ex ore tuo, ſed meditaberis in eo die ac nocte, vt obſerues facere omnia quæ ſcripta ſunt in eo.
Matt. 28. Item Dominus Apoſtolos ſuos mittens, mandat baptizari gentes & doceri, vt obſeruent omnia quæcunque ille præcepit. Si ergo aut in Euangelio præcipitur, [9] aut in Apoſtolorum Epiſtolis, aut Actibus cõtinetur, vt à quacunq; hæreſi venientes non baptizentur, ſed tantùm manus illis imponatur in pœnitentiam, obſeruetur diuina hęc & ſancta traditio. Si verò vbique hęretici nihil aliud quàm aduerſarij & Antichriſti nominantur; ſi vitandi, & peruerſi, [9] & à ſemetipſis damnati pronũciantur: quale eſt vt videantur damnandi à nobis non eſſe, quos conſtat Apoſtolica conte-
Tit. 3. ſtatione à ſemetipſis damnatos eſſe? Vt nemo infamare Apoſtolos debeat, quaſi illi hęreticorum baptiſmata probauerint; aut eis ſine Eccleſiæ baptiſmo communicauerint, quando talia de hæreticis Apoſtoli ſcripſerunt: [10] & hoc, cùm nondum hæreticæ peſtes acriores prorupiſſent, necdum quoq; [11] Marcion de Ponto emerſiſſet, [12] cuius magiſter Cerdon [13] ſub Hygino tunc Epiſcopo, qui in vrbe nonus fuit, Romam venit; quem Marcion ſecutus [14] additis ad crimen augmentis, impudentius cæteris & abruptius in Deum patrem creatorem blaſphemare inſtituit, & hæreticum furorem ſacrilegis armis contra Eccleſiam rebellantem, ſceleratiùs & grauiùs armauit. Quod ſi hæreſes conſtat poſtmodum plures ac peiores extitiſſe; & ſi retro nuſquam omnino præceptum eſt, neque conſcriptum, vt hæretico tantum manus in pœnitentiam imponatur, & ſic ei communicetur; & ſi baptiſma non niſi vnum eſt, quod apud nos eſt, & intus eſt, & ſoli Eccleſiæ de diuina dignatione conceſſum eſt: quæ iſta obſtinatio eſt, quæue præſumptio, humanam traditionem diuinæ diſpoſitioni anteponere, nec animaduertere, indignari & iraſci Deum, quotiens diuina præcepta ſoluit & pręterit humana traditio? Sicut per Eſaiam Prophetam clamat
Eſa. 29. & dicit: Populus iſte labiis honorificat me, cor verò eorum longè ſeparatum eſt à me. Sine cauſa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes.
Mar. 7. Item Dominus in Euangelio increpans ſimiliter & obiurgans ponit & dicit: 15 Reiicite mandatum Dei, vt traditionem veſtram ſtatuatis. Cuius præcepti memor beatus Apoſtolus Paulus, commonet ipſe quoque & inſtruit, dicens; Si quis aliter docet, & non acquieſcit ſanis verbis Domini noſtri Ieſu Chriſti & doctrinæ 1. Tit. 6.
eius, ſtupore elatus eſt, nihil ſciens, 16 diſcedendum ab huiuſmodi. Pręclara ſanè & legitima traditio Stephano fratre noſtro docente proponitur, quæ auctoritatem nobis idoneam præbeat. Nam in eodem loco Epiſtolæ ſuæ addidit & adiecit: (*Cùm* Steph.
ipſi hæretici propriè alterutrum ad ſe venientes non baptiſent, ſed communicent tantùm.) Ad hoc enim malorum deuoluta eſt Eccleſia Dei & ſponſa Chriſti, vt hæreticorum exempla ſectetur, vt [17] ad celebrãda ſacramenta cœleſtia diſciplinam lux de tenebris mutuetur, & id faciãt Chriſtiani, quod Antichriſti faciunt. Quæ verò eſt animi cæcitas, quæ prauitas, fidei vnitatem de Deo patre & de Ieſu Chriſti Domini & Dei noſtri traditione venientem nolle cognoſcere? Nam idcirco apud hæreticos Eccleſia non eſt, quia vna eſt, & diuidi non poteſt: ſi ideò illic Spiritus Sanctus non eſt, quia vnus eſt, & eſſe apud prophanos & extraneos non poteſt: vtique & baptiſma quod in eadem vnitate cõſiſtit, eſſe apud hæreticos non poteſt, quia ſeparari neque ab Eccleſia, neque à Spiritu Sancto poteſt. 18 Aut ſi effectum baptiſmi maieſtati nominis tribuunt, vt qui in nomine Ieſu Chriſti vbicumque & quomodocumque baptizantur, innouari & ſanctificati iudicentur; 19 cur non in eiuſdem Chriſti nomine illic & manus baptizato imponitur ad accipiendum Spiritum Sanctum? cur eadem eiuſdem majeſtas nominis non præualet in manus impoſitione, quam valuiſſe contendunt in baptiſmi ſanctificatione? Nam ſi poteſt quis extra Eccleſiam natus templum Dei fieri, cur non poſſit ſuper templum & Spiritus Sanctus infundi? Quis enim peccatis in baptiſmo expoſitis ſanctificatus eſt, & in nouum hominem ſpiritaliter reformatus, ad accipiendum Spiritum Sanctum idoneus factus non eſt? quando Apoſtolus dicat: 20 Quotquot, in Chriſto baptizati eſtis, Chriſtum induiſtis. 21 Qui poteſt; Gal. 3.
apud hæreticos baptizatus, Chriſtum induere; multo magis poteſt Spiritum Sanctum, quem Chriſtus miſit, accipere. Cæterum maior erit mittente, qui miſſus eſt, vt incipiat foris baptizatus, Chriſtum quidem induiſſe, ſed Spiritum Sanctum

non potuisse percipere; quasi possit aut sine spiritu Christus indui, " aut à Christo spiritus separari. " Illud quoque ineptum, vt cùm natiuitas secunda spiritalis sit, qua in Christo per lauacrum regenerationis nascimur, dicant quod possit quis apud hæreticos spiritaliter nasci, vbi spiritum negant esse: peccata enim purgare, & hominem sanctificare aqua sola non potest, nisi habeat & Spiritum Sāctum. 24 Quare aut & Spiritum necesse est concedant esse illic, vbi baptisma esse dicunt: aut nec baptisma est, vbi spiritus non est, quia baptisma esse sine spiritu non potest. Quale est autem asserere, & contendere, quod esse possint esse filij Dei qui non sint in Ecclesia nati? " Baptisma enim esse in quo homo vetus moritur, & nouus nascitur, manifestat & probat beatus Apostolus dicens: 26

Tit. 3. Saluauit nos per lauacrum regenerationis. Si autem in lauacro, id est, in baptismo est regeneratio, quo modo generare filios Deo hæresis per Christum potest, quæ Christi sponsa non est? Ecclesia est enim sola, quæ Christo coniuncta & adunata spiritaliter filios generat, eodem Apostolo rursus dicente:

Ephes. 5. Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea vt eam sanctificaret, purgans eam lauacro aquæ. Si igitur hæc est dilecta & sponsa quæ sola à Christo sanctificatur, & lauacro eius sola purgatur; manifestum est hęresim (quæ sponsa Christi non sit, nec purgari, nec sanctificari lauacro eius possit) filios Deo generare non posse. Porrò autem non per manus impositionem 27 quis nascitur quando accipit Spiritum Sanctum, sed in baptismo, vt spiritum iam natus accipiat,

Gen. 2. sicut in primo homine Adam factū est. Ante enim Deus eum plasmauit, & tūc insufflauit in faciem eius flatum vitæ. Nec enim potest accipi spiritus, nisi priùs fuerit qui accipiat. Cùm autem natiuitas Christianorum in baptismo sit, baptismi autem generatio, & sanctificatio apud solam sponsam Christi sit, quæ parere spiritaliter, & generare filios Deo possit; vbi, & ex qua, & cui natus est, qui filius Ecclesiæ non est, vt habere quis possit Deum patrem, ante Ecclesiam matrem? " Cùm verò nulla omnino hęresis, sed neq; aliquod schisma habere salutaris baptismi sanctificationem foris possit; cur in tantum Stephani fratris nostri obstinatio dura prorupit, vt etiam de Marcionis baptismo, item Valentini & 29 Apelletis, & cæterorum blasphemantium in Deum patrem contendat filios Deo nasci; & illic in nomine Iesu Christi dicat remissionem peccatorum dari, vbi blasphematur in patrem, & in Dominum Deum Christum? Quo in loco considerandum est, frater charissime, pro fide & religione sacerdotalis loci quo fungimur; an constare sacerdotis Dei ratio in die iudicij possit, asserentis & probantis, & in acceptum referentis blasphemantium baptismata; cùm Dominus comminetur & dicat: Et nunc *Malac. 2.* pręceptum hoc ad vos est, ô sacerdotes, si non audieritis, & si non posueritis in corde vestro, vt detis honorem nomini meo, dicit Dominus omnipotens, immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionem vestram. Dat honorem Deo, qui Marcionis baptismo communicat? Dat honorem Deo, qui apud eos qui in Deum blasphemāt remissionem peccatorum dari iudicat. 30 Dat honorem Deo, qui foris de adultera & fornicaria nasci Deo filios asseuerat? Dat honorem Deo, qui vnitatem, & veritatem de diuina lege venientem non tenens, hæreses contra Ecclesiam vindicat? Dat honorem Deo, qui hæreticorum amicus, & inimicus Christianorum, 31 sacerdotes Dei veritatem Christi, & Ecclesiæ vnitatem tuentes abstinendos putat? Si sic honor Deo datur, si sic à cultoribus & sacerdotibus eius timor Dei & disciplina seruatur: abiiciamus arma, manus demus in captiuitatem, tradamus diabolo ordinationem Euangelij, dispositionem Christi maiestatem Dei, diuinæ militiæ sacramenta soluantur, sacrorum cœlestium signa prodantur: succumbat & cadat Ecclesia hæreticis, lux tenebris, fides perfidiæ, spes desperationi, ratio errori, immortalitas morti, charitas odio, veritas mendacio, Christus antichristo. Meritò & sic in dies singulos schismata & hæreses surgunt, crebrius atque liberius excrescunt, & serpentinis criminibus pullulantes, aduersus Ecclesiam Dei maioribus viribus, venenorum suorum virus exprimunt: dum illis 32 aduocatione quorumdam, & auctoritas pręstatur, & firmitas; dum baptisma eorum defenditur, dum fides, dum veritas proditur, dum id quod contra Ecclesiam foris geritur, intus in ipsa Ecclesia vindicatur. Quod si est apud nos, frater dilectissime, Dei timor, si tenor præualet fidei, si custodimus Christi pręcepta, si incorruptam atque inuiolatam sponsæ

eius

eius sanctitatem tuemur, si hærent sensibus & cordibus nostris verba Domini di-
Luc. 18. centis: Putas cùm venerit filius hominis, inueniet fidem in terra? quia fideles Dei milites, qui Deo fide & religione sincera militamus; cõmissa nobis diuinitus castra fideli virtute seruemus. " Nec consuetudo quæ apud quosdam obrepserat, impedire debet quo minus veritas præualeat & vincat. Nam consuetudo sine veritate, vetustas erroris est: propter quod relicto errore sequamur veritatem, scientes quia & apud
Esdr. 4. Esdram veritas dicit, sicut scriptum est: " Veritas & manet & inualescit in æternum, & viuit & obtinet in sæcula sæculorum. Nec est apud eam accipere personam, nec differentias, sed quæ sunt iusta facit; nec est iudicio eius iniquum, sed fortitudo, & regnum, & maiestas, & potestas omnium sæculorum: Benedictus Deus veritatis. Quam veritatem nobis Christus ostendens
Ioan. 14. in Euangelio suo dicit: Ego sum veritas. Propter quod si in Christo sumus, & Christum in nobis habemus; si manemus in veritate, & veritas in nobis manet, ea quæ sunt vera teneamus. Fit autem studio præsumptionis & contumaciæ, vt quis magis sua praua & falsa defendat," quam ad alterius recta & vera consentiat. Cui rei pro-
1. Tim. 3. spiciens B. Paulus Apost. ad Timotheum scribit & monet, Episcopum 36 non litigiosum, sed mitem & docibilem esse debere. Docibilis autem ille, qui est ad discendi patientiam lenis & mitis: oportet enim Episcopum non tantùm docere, sed & discere; quia & ille melius docet, qui quotidie crescit, & proficit discendo me-
1. Cor. 14. liora. Quod ipsum quoque idem Apostolus Paulus docet, præmonens, vt si alij sedenti melius reuelatum fuerit, prior taceat. " In compendio est autem apud religiosas & simplices mentes, & errorem deponere, & inuenire atque eruere veritatem. Nam si ad diuinæ traditionis caput & originem reuertamur, cessat error humanus, & sacramentorum cœlestium ratione perspecta, quicquid sub caligine ac nube tenebrarum obscurum latebat, in lucem veritatis aperitur. " Si canalis aquam ducens qui copiosè priùs & largiter profluebat, subitò deficiat: nonne ad fontem pergitur, vt illic defectionis ratio noscatur, vtrúmne arescentibus venis," in capite vnda siccauerit; an verò integra inde & plena procurrens in medio itinere destiterit? Vt si vitio interrupti aut bibuli canalis effectum est, quo minus aqua continua perseueranter ac iugiter flueret, refecto & confirmato canali ad vsum atque ad potum ciuitatis aqua collecta eadem vbertate atque integritate repræsentetur, qua de fonte proficiscitur. Quod & nunc facere oportet Dei sacerdotes præcepta diuina seruantes, vt si in aliquo nutauerit & vacillauerit veritas, ad originem Dominicã & Euãgelicam, & Apostolicam traditionem reuertamur, & inde surgat actus nostri ratio, vnde & ordo & origo surrexit, " Tra- Ephes. 4.
ditum est enim nobis quod sit vnus Deus, & Christus vnus, & vna spes, & fides vna, & vna Ecclesia, & baptisma vnum non nisi in vna Ecclesia constitutum, à qua vnitate quisquis discesserit, cùm hæreticis necesse est inueniatur; quos dum contra Ecclesiam vindicat, sacramentum diuinæ traditionis impugnat. Cuius vnitatis sacramentum expressum videmus etiam in Cantico Canticorum ex persona Christi Cant. 4.
dicentis: 41 Hortus conclusus, soror mea, sponsa, fons signatus, puteus aquæ viuæ, paradisus cum fructu pomorum. Si autem Ecclesia eius hortus conclusus est, & fons signatus, quomodo in eundem hortum introite, aut bibere de fonte eius potest, qui in Ecclesia non est? Item Petrus ipse quoque demonstrans, & vindicans vnitatem; " mandauit & monuit nisi per vnum solum baptisma vnius Ecclesiæ saluari nos non posse. In arca, inquit, Noe pauci, id 1. Pet. 3.
est, octo animæ, salux factæ sunt per aquã, 43 quod & vos similiter saluos faciet baptisma. Quam breui & spiritali compendio, vnitatis sacramentum manifestauit? Nam vt in illo mundi baptismo, quo iniquitas antiqua purgata est, qui in arca Noe non fuit, non potuit per aquam saluus fieri: ita nec nunc potest per baptismum saluus videri, qui baptizatus in Ecclesia non est, quæ ad arcæ vnius sacramentum Dominica vnitate fundata est. Obseruatur itaque à nobis & tenetur, frater charissime, exploratæ & perspecta veritate, vt omnes qui ex quacunque hæresi ad Ecclesiam conuertuntur, Ecclesiæ vnico legitimo baptismo baptizentur, exceptis his qui baptizati in Ecclesia priùs fuerãt, & sic ad hæreticos trãsierant: hos enim oportet cùm redeunt, acta pœnitentia per manus impositionem solam recipi, & in ouile, vnde errauerant, à pastore restitui. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam. LXXIV.

1 Pompeio Fratti] Pompeius in Synodo sub finem cognominatur Sabratensis, supra quoque Epistolis xli. xliii. & xlv. illius fit mentio.

2 Quamquam plene ea quæ, &c.] Loquitur de Epistolis praeced. ad Episcopos Numidas, ad Quintum & ad Iubaianum atque adeo patet post illas omnes scriptam hanc esse.

3 Nam inter cætera vel superba] Sic Manu. & Morelias, rectius quam vulgo legitur: superuacua, eo quod sequatur: vel ad rem non pertinentia.

4 Si quis ergo a quacumque hæresi, &c.] Verba sunt Stephani, atque adeo aliis charactribus excudi illa iussimus, vti & alia quæ sequuntur.

5 Cum ipsi hæretici propriè alterutrum ad se venientes, &c.] Ita Cambr. cod. & paulo post vbi denuo hæc verba repetuntur, exinsi omnes, hic etiam Manut. & Morelius, vulgati verò hoc loco legunt prope, & Firmilianus Epistola sequenti eadem Stephani verba citans ad alterutrum ad se. Cambr. rursum legit postea hæretici ad se venientes alterutrum, omissa voce propriè. Locus est obscurus, ego existimo legendum, aut propriè modo aut prope alterutros ad se venientes nihil tamen immutare volui, præsertim quum non exstet ipsa Stephani Epistola.

6 Prophanæ tinctionis] Mendose antea legebatur ex affinitate litterarum prophana & motiones.

7 Vnde est ista traditio, &c.] Apostoli quidem (inquit D. August. cap. 23. lib. 5. de Baptis.) nihil exinde præceperunt, sed consuetudo illa quæ opponebatur Cypriano, ab eorum traditione exordium sumpsisse credenda est, sicut sunt multa quæ vniuersa tenet Ecclesia, & ob hoc ab Apostolis præcepta bene creduntur, quanquam scripta non reperiantur. Neque verò aliud etiam quam Augustin. sensit, sentire Cyprianum, patet ex seq. vbi dicit, per Stephanum humanam traditionem diuinæ dispositioni anteponi. Quum enim nullam ille proponeret scripturam de hæreticis non baptizandis, & econtrario ob oculos versarentur Cypriano multæ scripturæ, quæ suam viderentur confirmare prima facie sententiam; videbatur illi Stephanus scripturis sacris traditionem anteponere, atque adeo reiicere mandatum Dei, vt suam traditionem statueret. Atqui si instructus fuisset diligentius Cyprianus, nihil efficaciæ habere scripturas illas; non dubitat D. August. quin contrariam traditionem accepisset. Et certè aliis ex locis mentem Cypriani colligere non erit difficile. Quas enim traditiones non scriptas enumerat Tertul. lib. de Corona militis, ipse approbat; ipse in Ecclesia sua obseruatas docet, quemadmodum suis locis aduertimus; hic duntaxat ea recensebimus, quæ fiunt in ipso sacramento baptismi, de quo hic quæstio est. Renunciationis quæ ante baptismum fit, meminit Epistolis vii. & lxxvi. ac libro de disciplina & habitu Virginum, & alibi frequenter. Interrogationis & responsionis quæ fieri solent de Symbolo fidei, Epistola lxx. Exorcismi qui præmitti solet, Epistola ii & lxxvi. ac libro aduersus Demetrianum. Eodem pertinet Epistola lix. de baptizandis infantibus; nam ad traditionem non scriptam illorum baptismum D. Augustin. referre solet. Quin quod sub finem huius Epistolæ prorsus traditiones confirmet. Earumdem traditionum auctoritatem mire confirmat D. Hieronym. contra Lucifer. exemplo variorum baptismi rituum, Epistola ad Lucianum, & aduersus Vigilantium. Vbi more veteribus vsitato, potissimum ex traditionibus disputat. Ita enim cum Donatistis confligit D. August. cum Melchisedechianis, Apostolicis, Aerianis, Epiphanius, cum Eunomianis, Basilius lib. de Spiritu sancto, & Gregor. Nazianz. cum Marcione, Valentino & Complicibus, Tertullianus & Irenæus, præsertim cap. 4. lib. 3. & lib. 4. cap. 43. Origenes verò tractans illud ad Gal. 1. Si quis vobis euangelizauerit præterquam quod accepistis, anathema sit, diffinit hæreticum esse, qui Christo credere confitetur, & aliter de veritate fidei Christi se credere confitetur, & aliter de veritate fidei Christianæ credit, quam habeat Ecclesiastica traditio. Reperiuntur hæc etiam verba ex comment. in Epistolam ad Titum, in Apolog. Pamphili. Ignatius quoque Epistola ad Heronem: Omnem qui dixerit præter ea quæ tradita sunt, pro lupo haberi vult. Clemens etiam Romanus (teste Irenæo lib. 3. cap. 3.) de traditionibus Apostolicis ad Corinthios Epistolam scripsit. Ad traditionem etiam Apostolicam refert Dion. Areop. sub finem Eccles. Hierarch. preces pro defunctis & paruulorum baptismum. Immo ipse Apostolus Paulus 1. Cor. 11. Consuetudinem Ecclesiæ contentiosis obiicit. Si quis contentiosus est, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei, quo epiphonemate suam Epistolam quoque ad Iubaianum Cyprianus conclusit. Et apertius traditionem confirmat non scriptam 2. Thessalon. 2. State (inquit) & tenete traditiones quas accepistis siue per Epistolam, siue per sermonem: ita interpretantibus veteribus omnibus, & disertis verbis D. Chrysos. in comment. Cæterum primus legitur traditioni contraria, noua quædam ingessisse Montanus hæresiarcha Ecclesiast. Hist. lib. 5. capite 16. Quem imitati cæteri hæretici (teste Vincentio Lirinensi in aureo illo libello contra prophanas hær. nouit.) semper pro more habuerunt, vt ad scripturas prouocarent, verum aduersus eos vsum Ecclesiam præscriptione traditionum, late deducit Tertullian. libro his temporibus perquam necessario, de præscriptionibus aduersus hæreticos. Sed de his plus satis, qui plura desideret, videat Melchioris Cani Theolog. locorum lib. 3. & Martini Perosi Opus de traditionibus.

8 Aut in Apostolorum Epistolis aut in Actibus] Rursum in locum suum restitui Actibus, ex codic. Cambronensi.

9 Et à semetipsis damnati] Recte sic primus Gravius nam ita legit Epistola Pauli quam citat, & D. Aug. antea erat damnandi, corrupte.

10 Et hoc cum nondum] Omissa particula hoc sensum prius obscurabat.

11 Marcion de Ponto] Sic Manut. & Morelius. Antea erat & sic etiam Cambron cod. Ponticus, sed prius magis accedit ad morem tunc vsitatum, quem colligere est ex Carthag. Synodo. De Marcionis autem hæresi multa Epistola praeced. diximus de eadem tractat Iren. lib. 1. cap. 2. & fuisse ex vrbe Ponto Synodi dicit Epiphanius hær. 42. vbi latissime inter alia deducit (quomodo & Tertull. 4. & carmine & prosa corruptelas scripturarum ab illo factas.

12 Cuius magister Cerdon] Suspicor in cod. Gemblacensi ex quo hanc Epistolam primus edidit Erasmus, scriptum fuisse cuius magister Cerdon, atque inde irrepsisse mendosam illam priorem lectionem cuios magister. Adnotauerat autem ad marginem Gravius: Intellege Cerdonem magistrum Marcionis sed non castigauerat. Porro de Cerdonis hæresi, vide Iren. l. 1. aduersus

hær. c. 28. Tertul. lib. dicto de præscript. aduersus hæret. Epiph. hær. 4. & D. August. hær. 21

13 sub Hyginu tunc Episcopo, qui in vrbe nonus fuit] Ad verbum pene hæc desumpsit Cyprianus (vti & post eum Epiphanius) ex Irenæo. Nonus autem in ordine Episcopus Romanus fuit Hyginus, iuxta seriem Irenæi lib. 3. cap. 3. Optati Mileuit. lib. 2. contra Parmen. Eusebii in Chronicis, & D. August. Epistola 165. qui omnes Cletum & Anacletum pro eodem habentes, Clementi illum successisse, non præcessisse affirmant.

14 additis ad crimen augmentis] Etiam hoc illi recte, pro eo quod erat corruptiss. addidit ad criminis augmentum, qui paulopost etiam adiecerunt verba hactenus desiderata quod apud nos est.

15 Reiicitis mandatum Dei] Hoc recte etiam illi; nam vbi sic legit Cyprianus, non reiecistis, qui recte quoque adiecerunt Apostulus, antea desideratum.

16 discede ab huiusmodi) Sic Manut. & Morelius, & similiter legunt etiam Mt. supra Epistol. xl. discedite, Camb. vero cod. discedendum, sed omissa prius particula: dicens, Et rectius meo iudicio, eo quod verba illa apud Paulum non reperiantur.

17 ad celebranda sacramenta cœlestia, disciplinam lux.] Ita recte illi, pro eo quod erat cœlestis disciplinæ lux, Similia autem habes Epistolis præcedentibus & dicto lib. paucis retectis à D. Aug. c. 24.

18 aut si affectum baptismi maiestati numinis tribuunt) Etiam hac de re latiorem tractatum habes Epistola præcedenti.

19 cur non in eiusdem Christi nomine] Nos retens hic adiecimus cum Costerio particulam non, prorsus hoc loco necessariam. Quod suspicor animaduersum quoque à Manutio, sed vitio operarum adiunctum sequenti sententiæ, nam ibi prior negandi particula superflua est, alioqui enim sibi ipsi contradiceret Cyprianus, & certe cæteri omnes illam non habent. E contrario paulopost omissa est ab illo negatio, quam cæteri legunt, quare & denuo eam adiecimus ex Cambronensi codice.

20 Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis] Respondet ad hoc breuiter D. August. quosdam sacramenti tenus duntaxat induere Christum, alios etiam vsque ad sanctificationem. Cui simile habes etiam serm. de mulière forti, edito primum à Costerio apud Frobenium, & citato à Beda in collectaneis; ad quem locum respexisse puto D. August. dum alibi eum scriptura locum a se tractatum dicit.

21 qui potest apud hæreticos) Sic Cambr. cod. Manut. & Morel. Antea erat corruptissime. Si Apostolus hæreticos.

22 aut à Spiritu sancto separari] Sic Cambr. cod. pro quo Manut. & Morel. aut à Christu spiritus separari. Neutrum displicet; antea omissam particulam a primus adiecit Cost.

23 illud quoque ineptum, cum secunda natiuitas) Antea desiderata voces ineptum, & secunda, sensum reddebant obscurum.

24 Quare aut & spiritum necesse est] Etiam hic locus erat mutilus.

25 Baptisma enim esse] Elegans baptismi descriptio, de quo supra Epistola 1. latius.

26 Saluauit nos] Ita Camb. cod. Erasmus vere omnes Seruauit, Similes scripturæ locos sic ipse vertere solet. Quam recte viderint alii. Certe Tertul. Saluare, plus esse quam seruare, satis ostendit l. de Resur. carnis, quum dicit: id saluum esse quod omni modo constat.

27 quid nascitur quando accipit Spiritum sanctum, sed in baptismo, &c.] Locus antea corruptus, ita recte à Manut. & Morel. restitutus est.

28 cum vero nulla omnino hæresis, &c.] Locum hunc latius tractatum habes Epistola præcedenti, atque adeo vel hinc patet eandem ibi intellexisse epistolam Cyprianum quam hic; sunt enim eadem fere vtrobique eius Epistolæ verba.

29 Appelletis] Autem legunt illi pro eo quod prius erat Appellis.

30 Dat honorem Deo qui foris de adultera & fornicaria nasci Dei filios asseuerat] Verba hæc antea desiderabantur adiecta ab illorum vtroque, præterquam quod apud Morelium desiderabatur particula De, Videtur autem alludere ad verba Exorcismi ante baptismum: Da honorem Deo.

31 sacerdotes Dei etiam abstinendos putat?] Hinc colligit D. Aug. dict. l. c. 23. a Stephano abstinendos fuisse, qui de hæreticis baptizandis priscam consuetudinem conuellere conabantur.

32 aduocatione quorumdam] Vti alia pleraque, sic & hanc vocem à Tertull. mutuatus est, qui lib. 1. contra Marcionem aduocationis scripturarum meminit. Accipitur etiam in eadem significatione pro patrocinio quod præstatur ab aduocato, a Cicer. pro Sylla & pro Trebatio, & à Plinio Epistola 23 Iurisconsultis etiam vsitata vox est l. Moris est. ff. de pœnis. & alibi.

33 Nec consuetudo, &c.] Latiorem hac de re tractatum vide etiam Epistola præced. & ad Quintum.

34 Veritas manet & inualescit] ex 3. Esdr. l. citat hoc testimon. Cypr. Ex contextu autem Esdræ, patet, recte ab illis legi vet est, pro eo quod erat hoc est.

35 quam ab alterius recta & vera) Sic quoque rectius illi, quam vulgati ad alterius facta & dicta, alioqui enim nulla esset Antithesis.

36 nec contentiosum] Hæc verba addita à Manut. & Morel. non reperiuntur in Camb. cod. atque adeo superflua esse existimo, neque enim illa hodie in contextu Pauli aut Græco aut Latine leguntur. 2. Timot. 2. nam inde (non vti ad marginem male adnotabatur ex 1. Timot 3.) hic locus citatur. tractat autem hunc locum D. Aug. dictis lib. cap. 26.

37 In compendio est autem, &c.] Quum hic nos moneat Cyprianus vel D. August. teste, ad fontem recurrendum esse, id est, ad Apostolicam traditionem, & inde canalem ad nostra tempora esse dirigendum; quam candide de traditionibus senserit Cyprianus, sit perspicuum, utpote qui prorsus illas confirmet.

38 Si canalis aquam docens] Sic illi, pro eo quod prius erat duntaxat canalis aquæ.

39 in capite vnda siccauerit] Siccauerit absolute posuit, pro siccata sit, etiam in hoc imitatus Tertull. lib. contra Valentinianum.

40 Traditum est nobis quod vnus sit Deus] Hinc recte contra Cyprianum argumentatur D. Aug. sicut temporibus Apostolorum fieri potuit, vt qui spem vnam non haberent, baptisma tamen vnum haberent, ita & nunc fieri posse, vt qui fidem vnam non habeant, vnum baptisma habeant; præsertim quum Apostolus baptizatos fateatur illos Corinthios, de quibus in eadem epistola postea dicit: Quomodo quidam ex vobis dicunt, quod resurrectio mortuorum non est? quos fidem vnam non habuisse nemo cæteris patet.

41 Hortus conclusus soror mea sponsa] Locum hunc de solis prædestinatis intelligendum docet D. Aug. dicto l. c. 27. adeo nihil ad institutum facere.

41 mandauit & monuit, niſi per vnum, &c. ſaluari non poſſe [*Ego autem exiſtimo deſiderari* nos, *vt legatur* ſaluari nos non poſſe, *aut legendum cum cod. Camb.* monuit per vnum, &c. ſaluari nos poſſe.

43 Quod & vos ſimiliter ſaluos faciet baptiſma] Faciet, *legunt Camb. cod. & excuſi omnes, Epiſtola quoque ad Magnum Ms. & excuſi omnes, ſic & Epiſtola ſequenti Firmil. Videtur diuerſum habuiſſe exemplar. Græcum Cyprianus ab iis quæ hodie extant. Nam neque vox* ἀντίτυπον *commodè verti poſſit* ſimiliter, *aut* ſimili forma, (*quomodo legit D. Auguſt. hunc locum tractans vlt. dictis lib. cap.*) *neque* σώζει *aliud ſignificat, quàm ſaluum facit, quomodo legunt etiam caſtigatiores Latini cod. omnes.*

AD CYPRIANVM FIRMILIANI contra eandem Epiſtolam Stephani.

EPISTOLA LXXV.

Argumenti prorſus eiuſdem eſt cum præcedenti, ſed paulò vehementiùs & acerbiùs quàm Epiſcopum deceat ſcripta, ea potiſſimum (quantum ſuſpicor) de cauſa, quod ad Firmilianum, Helenum, & cæteros illarum partium Epiſcopos Stephanus aliam quoque Epiſtolam ſcripſerat, ſe illis non communicaturum, quamdiu in ea ſententia de baptizandis hæreticis perſiſterent; vti ex Epiſtola Dionyſii Alexandrini ad Xiſtum Stephani ſucceſſorem docet Euſebius hiſt. Eccleſ. lib. 7. c. 4. Atque adeò fortaſſis conſultius foret, nunquam editam fuiſſe hanc Epiſtolam, ita vt putem conſulto illam omiſiſſe Manutium. Verum quum à Morelio euulgata ſit, prætermittere nolui; tum quod res quaſdam memorandas contineat, tum quod Antidoti loco eſſe queant verba Epiſtolæ dicti Dionyſii ad Stephanum, quam habet dicti libri c. 3. Euſebius. & repetit latiùs Nicephorus Hiſt. Eccleſ. lib. 6. c. 7. ex quibus palinodiam illum (quod aiunt) cecinisse conſtat. Scito (inquit) frater, Orientales atq; etiam Vlteriores Eccleſias, quæ antea diſſidebant, ad vnitatem eſſe reductas, omneſque vtique earum antiſtites vnanimes & conſentientes, ſuprà modum de pace & cōcordia quæ præter expectationem accidit lætari: Demetrianum in primis Antiochenum, Theoctiſtum, Cæſarienſem, Mazabenem Elienſem Alexandri defuncti ſucceſſorem, Marinum Tyrium, Heliodorum Laodicenſem qui in locum Thelymedris ſurrogatus eſt, Helenum Tharſenſem, & Eccleſias Ciliciæ omnes, FIRMILIANVM, *& Cappadociam omnem. Præcipuos enim Epiſcoporum nominaui, ne Epiſtola longior fiat, néve multis verbis ſim moleſtior. Sed & vniuerſa Syriæ & Arabiæ, Meſopotamia ipſa, Pontus, Bithinia, & (vt ſemel dicam) exultant vbiq; omnes, concordia & fraterna charitate glorificantes Deum. Hactenus Dionyſius. Cui ſimilia videre eſt apud D. Hieronymum contra Luciferianos, & apud D. Aug. lib. 3. cōtra Creſc. Gramm. c. 1. 2. & 3. vbi ex ipſa confeſſione Donatiſtarum refert. Orientales Epiſcopos reſcidiſſe ſeu potius correxiſſe ſuum Iudicium, quo eis placuerat, de iſta baptiſmi quæſtione Cypriano & Africano Concilio conſentire oportere.*

FIRMILIANVS CYPRIANO fratri in Domino, S.

ACCEPIMVS per Rogationum chariſſimū noſtrum Diaconum à vobis miſſum, litteras quas ad nos feciſti, frater dilectiſſime, & gratias propter hoc Domino maximas egimus, quod contigerit, vt qui corpore ab inuicem ſeparamur, ſic ſpiritu adunemur; quaſi non vnam tantùm regionem tenentes, ſed in ipſa atque in eadem domo ſimul inhabitantes. Quod & decet dicere, quia & ſpiritalis domus Dei vna eſt. Erit enim in nouiſſimis, ait Propheta, diebus manifeſtus
mons Domini, & domus Dei ſuper ver- Eſa. 2.
tices montium. In quam conuenientes cum iucunditate adunantur; ſecundùm quod & in Pſalmo hoc poſtulatur à Domino, inhabitare in domo Dei per om-
nes dies vitæ. Vnde & in alio loco mani- Pſalm. 26.
feſtatum eſt, eſſe apud ſanctos magnam voluntatis charitatem, in vnum conue-
nire, Ecce, inquit, quàm bonum & volu- Pſalm. 132.
ptibile eſt, vt habitent fratres in vnum. Adunatio enim & pax & concordia, non ſolùm hominibus fidelibus & cognoſcentibus veritatem, ſed & Angelis ipſis cœleſtibus voluptatem maximam præſtat; quibus dicit ſermo diuinus, eſſe gaudium in vno peccatore pœnitentiam agente, & ad
vnitatis vinculum reuertente. Quod vti- Luc. 15.
que non diceretur de Angelis, conuerſationem in cœlis habentibus, niſi ipſi quoque eſſent nobis adunati, qui noſtra adunatione lætantur: ſicut è contrario vtique contriſtātur, quando vident diuerſas quorumdam mentes, & ſciſſas voluntates, quaſi non tantùm vnum, & eundem Dominum ſimul inuocent, ſed ſeparatis & diuiſis ab inuicem nec confabulatio iam poſſit eſſe, aut ſermo communis. Niſi quod nos gratiam referre Stephano in iſto poſſumus: quod per illius inhumanitatem nunc effectum ſit, vt fidei & ſapientiæ veſtræ experimentum caperemus.
9 Sed non ſi nos propter Stephanum hanc beneficij gratiam cœpimus, ſtatim

Stephanus

Stephanus beneficio & gratia digna commisit. Neque enim & Iudas perfidia sua & proditione, qua sceleratè circa Saluatorem operatus est, dignus videri potest, quasi causam bonorum tãtorum ipse præstiterit, vt per illum " mundus & gentium populus liberaretur. Sed hæc interim quæ ab Stephano gesta sunt, prætereantur, ne dum audaciæ & insolentiæ eius meminimus, de rebus ab eo improbè gestis longiorem mœstitiam nobis inferamus. De vobis autem cognoscentes, quod secundùm regulam veritatis & sapientiam Christi, hoc de quo nunc quęritur disposueritis, cum magna lętitia exultauimus, & Deo gratias egimus, quia inuenimus in fratribus tam longè positis tantam nobiscum fidei & veritatis vnanimitatem. Potens est enim gratia Dei copulare & coniungere charitatis atque vnitatis vinculo, etiam ea quæ videntur longiore terrarum spatio esse diuisa. Secũdùm quod & olim interuallo temporum separatos ab Iob & Noe qui in primis fuerant, Ezechielem & Danielem, posteriores ætate ad vnanimitatis vinculum virtutis diuina coniunxit; Vt quamuis temporibus longis discreti essent, eadem tamen diuina inspiratione sentirent. Quod & nunc in vobis animaduertimus, vt qui longissimis regionibus à nobis separati estis, sensu tamen & spiritu copulatos vos esse nobiscum probaretis. Quod totum hoc fit diuina vnitate. Nam cùm Dominus vnus atque idem sit qui habitat in nobis, coniungit vbique & copulat suos vinculo vnitatis. Vnde
Psal.18. in vniuersam terram exiuit sonus eorum, qui à Domino missi sunt vnitatis spiritu velociter currentes. 12 Sicut è contrario nihil prodest aliquos proximos & iunctos sibi esse corporibus, si animo & mente dissideant; quando adunari animi omninò non possint, quæ se à Dei vnitate diuiserint: Ecce enim, inquit, qui longinquant se abs se, peribunt: sed tales iudicium Domini pro merito suo subibunt recedentes à verbis eius qui patrem pro vnitate de-
Ioan.17. precatur, & dicit: Pater da, vt quomodo ego & tu vnum sumus, sic & hi in nobis vnum sint. Nos verò ea quæ à vobis scripta sunt, quasi nostra propria suscipimus, nec in transcursu legimus, sed sæpe repetita " memoriæ mandauimus: neq; obest vtilitati salutari aut eadem retexere, ad confirmandum veritatem, aut & quædam addere ad cumulandum probationem. Si quid autem à nobis additum fuerit, non sic additur quasi à vobis aliquid minus dictum sit: sed quoniam sermo diuinus humanam naturam supergreditur, nec potest totum & perfectum anima concipere. Iccirco & tantus est numerus prophetarum, vt multiplex diuina sapientia per
multos distribuatur. Vnde & tacere præ- 1.Cor.14.
cipitur, primo in prophetia loquenti, si secundo fuerit reuelatum. Qua ex causa necessariò apud nos fit, vt per singulos annos " seniores & præpositi in vnum conueniamus ad disponenda ea quæ curæ nostræ cõmissa sunt: Vt si qua grauiora sunt, communi consilio dirigantur: lapsis quoque fratribus & post lauacrum salutare à diabolo vulneratis per pœnitentiam medela quęratur; non quasi à nobis remissionem peccatorum consequantur, sed vt per nos ad intelligentiam delictorum suorum conuertantur, & Domino plenius satisfacere cogantur. Quoniam verò legatus iste à vobis missus regredi ad vos festinabat; 15 & hybernum tempus vrgebat; quãtum potuimus ad scripta vestra rescripsimus. " Et quidem quantum ad id pertineat quod Stephanus dixit, quasi Apostoli eos qui ab hæresi veniant baptizari prohibuerint, & hoc custodiendum posteris tradiderint, plenissimè vos respõdistis; neminem tam stultum esse qui hoc credat Apostolos tradidisse, quando etiam ipsas hæreses constet execrabiles ac detestandas postea extitisse. Cùm & Marcion Cerdonis discipulus inueniatur serò post Apostolos & post longa ab eis tempora, sacrilegam aduersus Deum traditionem induxisse. Apelles quoque blasphemiæ eius consentiens, multa alia noua & grauiora fidei ac veritati inimica addiderit: Sed & 17 Valentini & Basilidis tempus manifestum est, quod & ipsi post Apostolos & post longam ætatem, aduersus Ecclesiam Dei sceleratis mendaciis suis rebellauerint. Cæteros quoque hæreticos constat prauas suas sectas & inuentiones peruersas prout quisque errore ductus est, " postea induxisse; quos omnes manifestum est à semetipsis damnatos esse, & ante diem iudicij inexcusabilem sentẽtiam aduersus semetipsos dixisse? quorum baptisma qui confirmat, quid aliud quàm cum ipsis se adiudicat, & seipse partici-
pem talibus faciendo condemnat? 19 Eos Tit.3.
autem qui Romæ sunt non ea in omnibus obseruare, quæ sint ab origine tradita, & frustra Apostolorum auctoritatem prætendere: scire quis etiam inde potest, quod

quo approbatus sit hæreticorum baptismus Nam eo ipso quo solos Cataphrygas & Paulianistas rebaptizandos censet, cæterorum baptisma comprobare videtur.

28 Et diuinæ indulgentiæ gratiam] Ita illorum vterque, Cambr. cod. & diuinæ bonitatis indulgentiam, vulgati vero cod. & domini indolgentiam.

29 Vtique id accepit quod credidit, falsum autem credens verum accipere non potuit] Sic Manut. & Morelius, si tamen cum Costerio legamus vtique id accipere non potuit quod non credidit, cæteris omissis, constabit sensus.

30 Dum fit, facta est mihi] Angl. cod. dum sic mihi facta est, sed illud exprimit quod est Græce apud 70. γινομένη ἐγενήθη μοὶ & legitur apud D. August. quoque lib. 5. de Bapt. cap. 15. Quare recte adiecerunt Manut. & Morelius, dum fit, Optime autem ex ipso Hieremiæ contextu colligit Augustin. non loqui prophetam de baptismo, sed de populo Israelitico, præsertim quum aquarum nomine populos accipi testetur scriptura Apoc. 17. Suppleuerant verò illi hunc locum antea mutilum.

31 Aut enim vtrunque fides foris potuit] Angl. cod. fide suasoris, Morel. fides de suo foris, forte legendum fide sua foris.

32 Et vnde vnitatis originem) Antea erat: humanitatis, pro quo Manutius & Morelius vniuersitatis, ego verò vnitatis, legendum puto, tum ex similibus locis de quibus supra latius epistola 55. cum ex D. Augustin. dicto lib. cap. 17. vbi hunc locum tractans, typum vnitatis Petrum dicit, præsertim nobiscum legente Angl. cod.

33 Vt id solueretur in cœlis, quod ille soluisset in terris] Recte sic Morelius, pro eo quod cæteri vt id solueretur in terris quod illi soluissent. Ita enim habent verba Christi Matth. 18. quare & August. ita castigandum censeo.

34 Remittentur illi] Quandoquidem sequitur tenebuntur, magis placet hoc Manut. & Morel. lectio, quam vulgata & quæ hodie est apud August. dicto lib. cap. 28. remittuntur; præsertim cum infra bis terve eodem modo hæc scriptura legatur. Apud Euangelistam tamen & Græce & Latine legitur remittuntur: & retenta sunt.

35 Præpositis & in Euangelica lege, &c. fundatis] Quum ita legat D. August dicto cap. & Angl. cod. vera puto lectionem hanc Morel. si cui tamen illa lectio placet præpositos fundatos, oportebit cum Gratio legas licite, pro eo quod est licere. Recte autem adiecta est ab vtroque particula posse, nam ea legit Aug.

36 Quod autem dicunt quidam] Fatetur etiam D. August. dicto lib. cap. 19. exemplum hoc ex Act. Apost. ad rem non pertinere: Nam vti recte adnotauit Cyprianus, locus ille de illa manus impositione intelligitur, quæ in confirmationis sacramento fieri est solita; de qua latius epistola præcedenti.

37 Præpositis Ecclesiæ offerantur] Sic Angl. cod pro per præpositos.

38 Quod non nisi vni & soli Ecclesiæ datum sit] Ita Manut. & Morel. cum Angl. cod. Cambron. vero cod. vni, duntaxat legit: prius vtrumque desiderabatur.

39 Et Deum promeritus] Sic illi, antea erat & pro meritis.

40 Qui adultera & aliena & diuinæ vnitatis inimica in acceptum referimus] Sic Angl. cod. pro eo quod alij adulteram & alienam & diuinæ vnitatis inimicam, sed ad vulgatum videtur accedere D. Augustin. dum hoc loco interpretatur; quod habet ostium de adultera, de Ecclesia hæreticorum.

41 Ecclesia paradisi instar exprimens] Nota hoc dictum, simili tamen phrasi dicitur infra Epistola ad Magnum: Aspersionem, baptismi instar obtinere. Exacte autem ad hunc locum respondet D. Augustin. libr. 4. de baptismo cap. 1. Flumina paradisi etiam foras largiter manare, sed non beatitudinem: atque ita (si in Metaphora persistamus) baptismum foris dari posse, sed non saluatorem.

42 Exciditur & in ignem mittitur] Sine hoc pacto legas, siue vti vulgo: excidetur & in ignem mittetur, perinde est, variant etiam hodie exemplaria Latina.

43 Baptismi gratiam salutaris cœlesti, &c] Sic ex Angl. cod. pro. salutare & cœlesti.

44 Rigare potest] Recte Manut. & Morel. hoc rigare, & paulo post: impartire, legunt: nam de baptizante loquitur, non de baptizato.

45 Quæ de eius ventre fluxerunt] Ex affinitate litterarum irrepserat mendum: de eius venis refluxerunt. Recte etiam illi domini sui potestatem, pro eo quod erat gratiam, nam prius legit D. Augustin. apud quem & sequentia tractata habes dicto lib. 4. cap. 2. 3. & 4.

46 Nos de diuino permissu] Adiicimus: de, ex eodem Angl. cod. quomodo & paulo post ergo.

47 Nam si baptizari quis] Optime etiam hoc illi, eo quod sequitur consequi.

48 Et templum Dei factus est] Respondet Augu. admittere se; non fieri templum Dei qui apud hæreticos baptizatur: tamen pro baptizato haberi auarus qui ab auaritia non recesserit, etiamsi templum Dei non fiat, ita & hæreticum vere baptizari.

49 Cum tres vnum sint] Verba hæc antea desiderata, ab illis quoque adiecta sunt.

50 Proinde frustra quidam qui ratione vincuntur consuetudinem nobis opponunt] Hoc plane verum est (inquit D. Augustin. dicto lib. cap. 5) quia ratio & veritas consuetudini præponenda est: sed cum consuetudini veritas suffragatur, nihil oportet firmius retineri. Miror autem quid sibi voluerit hoc loco Erasmus; dum in adnotatiuncula dicit sentire Cyprianum, non absurdum esse, si quid in Ecclesia corrigatur, si deprehensus fuerit error. Neque enim ego eum sui ipsius ita oblitum putem, vt Ecclesiam, quam ipse alibi consitetur iuxta Apostolum esse basim & columnam veritatis, errare posse existimauerit. Contrariam certè D. Cypriani sententiam videre est, dum alibi dicit, Ecclesiam Christi sponsam adulterari non posse, alibi à Christo separari non posse, & præsertim toto libro de Ecclesia Catholica vnitate, quare nos prolixiori probationi supersedebimus: Si quis de Ecclesiæ auctoritate plura desideret, legat exactissimum de ea tractatum, apud Melchiorem Canum locorum Theolog. lib. 4.

51 Quia ignorans feci] Ita recte Manut. & Morelius, pro eo quod antea erat: qui, nam ita habet Apostolus, Cambron. quoque cod. ac D. Augustin. & Gratianus dist. 4. cap. Consuetudo, hunc locum citantes. Ex quibus etiam patet locum ante hiulcum fuisse, nam duntaxat legebatur: præsumptione atque obstinatione superatur.

52 Nec quisquam dicat: Quod accepimus ab Apostolis, hoc sequimur] Desiderabatur antea hoc sequimur, quod primus recte adiecit Gratias, vt opinor ex August. qui hunc locum tractat dicto lib. 6. cap. Neque verò hoc traditionem Apostolicam impugnat Cyprianus;

Cyprianus sed traditioni quam ille affirebant, opponit alteram traditionem de Ecclesia vnitate; quod nunc obscure indicant verba illa: quando Apostoli non nisi vnam Ecclesiam tradiderunt, quomodo rectè nunc loquitur. Quin quod D. Aug. fatetur cum Cypriano, non inueniri posse, Apostolos aliquem ab hæreticis baptizatum, in eodem baptismo (ita ille legit cum cod. vulgatis) admisisse & communicasse. Sed neque hoc inueniri, quia apud illos fuerit baptizatus, ab Apostolis denuo baptizatum. Illam tamen consuetudinem, quam non videbat ipse Cyprianus à pastoribus institutam, rectè ab Apostolis traditam credi. Quod ipsum expressius prius dixit lib. secundo de baptis. cap. octauo. Quæ per vniuersam Ecclesiam custodiuntur, non nisi ab Apostolis tradita & commendata credi oportere, etiam si in litteris eorum non reperiantur, atque adeo etiam dictam consuetudinem credi debere Apostolicam.

53 Veroniamen omnimodo, &c. Christus annoncietur.) Quandoquidem sic legat D. Aug. etiam Ms. dicto lib. 7. c. & Amb. cod. magis placet hæc vulgata lectio quam illa Manut. & Angl. cod. annunciatur. Nam etsi illa ad Græcum textum magis accedat, ad hanc magis accedunt verba eadem aliter paulopost repetita; & sic etiam Tertullian. legit libro 5. contra Marcionem A quo rectè vertitur causationi, pro eo quod Græcè est προφάσει. & Cyprianus vertit: per occasionem. Antiqui fatetur etiam D. Aug. hanc scripturam ad hæreticos non pertinere, sed ad fratres contra disciplinam in Ecclesia male viuentes; confirmans ex hoc loco suam sententiam, etiam malos esse in Ecclesia.

54 quosdam seruasse) Hæc quoque primus ex D. Augustin. castigauit Grauius, antea erat: seruare.

55 nam cum dicant sermonem eorum vt cancer serpere] Hæc & sequentia eodem libro tractat D. Aug. cap. 11 12. 13. 14. 15. & 16. ex quo patet, rectè adiectam particulam gerunt, quæ desiderabatur; vbi nunc legitur qoomodo gerunt spiritaliter.

56 Non est autem quod aliquis, &c.] Multis deducit Cyprianus, non esse verum baptisma quod in solo Christi nomine confertur, eo quod Christus baptizare iusserit in plena & adunata Trinitate. Immo & eorum confirmat sententiam, qui neque ab Apostolis Act. 2. ita collatum baptismum volunt.

57 quæ saluet] Omisit vterque in se, quod hoc loco præponebatur.

58 Com ergo ex ipsios Christi] Antea erat & ipsios, minus rectè.

59 Legis & Moysi antiquissimum baptisma] Alludit 1. Cor. 10. Omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari.

60 imo & contra Ecclesiam] Hæc rotens ab illis adiecta sunt.

61 Nisi si qoi Christum negat, negatur à Christo] Ab illis quoque ita rectè restitutus est hic locus, antea corruptissimus.

62 Qua autem potestate) Antea erat pessimè: Qui aotem, primus Grauius castigauit.

63 vt qui filiom Dei negat) Adiicio Dei, ex Angl. cod. maledico ore lacerauerit. Ita rectè quoque illi, pro eo quod erat lacerauit, vbi autem legunt quibus potest viribos, antea erat quibuslibet modis, non male.

64 qoos constat baptizatos, &c.) Etiam hic locus rectè ab illis restitutus, antea corruptus.

65 aut fide credere) Hoc quoque rectè legunt illi, prius enim erat superflua eiusdem vocis repetitio; sic & illud paulo post sit vocabulom, pro eo quod corruptissime legebatur nisi, duobus in locis.

66 alienis & æternis peccatis] Alludit ad illud Marc. 3. Reus erit æterni delicti (nam de blasphemia loquitur in Spiritum sanctum) quod alii Euangelista dicunt, neque hîc remitti neque in futuro.

67 nos veritatis eiusdem tota & sacramentum] Magis placet hæc lectio vulgata & Camb. cod. quàm illorum & sacramenta, nam de baptismo, non de aliis sacramentis quæstio est.

68 Nunquid potest vis baptismi maior esse, quam confessio, quam passio] Postremum illud rectè illi adiecere, nam id habet etiam D. August. dicto lib. 17. cap. vbi hunc locum tractat.

69 Et tamen neque hoc baptisma hæretico prodest] Quod hæreticis martyrium non prosit, latius tractauimus supra Epistola ad Antonianum. Porro si legimus hæretico, cum August. & Angl. cod. necesse erit, legamus etiam cum illis Christum confessus & occisus, sin vero legamus confessi & occisi, oportet vt legamus hæreticis. Eligat lector vtrum velit.

70 Quare baptisma nobis ab hæreticis commune esse non potest] Rectè ex Diuo Augustin. primus adiecit Grauius particulam commune, quæ desiderabatur.

71 Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu] Quum D. Aug. hunc locum tractans dicto lib. 21. cap. b i terue hoc pacto hanc scripturam legat; ego superfluam putarim particulam sancto, aquo atque præced. Epistola ad Stephanum præsertim, cum neque Hieron. eam legat Epistola ad Oceanum.

72 sanguinem autem suo baptizatos] Dogma illud de baptismo sanguinis sumpsit Cyprianus ex Tertullian. libro de baptismo, nam & ipse scripturam illam Luc. 12. quam præmittit, huic rei adaptat, quemodo & Hilarius in illud Psalm. 118 Viuam & obseruabo sermones tuos. Similia videre est apud D. Aug. dicto lib. cap 21. ad finem vsque, cum lib. 13. de ciuit. Dei, cap. 7. quitamen lib. Retract. 2. cap. 18. existimat, non satis idoneum esse ad hanc rem comprobandam exemplum latronis, quod hic adfert Cyprianus. Ab aliis itaque idipsum confirmatur per martyrium Innocentum. Meminit eiusdem baptismi sanguinis D. Fulgentius lib. de fide ad Petrum cap. 3. & Auctor lib. de Ecclesia dogmat. c. 74 quem iam olim D. Aug. adscripsit Hrabanus Maurus lib. 4. de vniuerso cap. 10. in quo integrum illum librum reperire est. Eadem de re D. Bernardus epist. 77. ad Hugonem de sancto Victore.

73. Sed dicit aliquis: Quid ergo fiet de his, &c.] Locum hunc tractat D. August. lib. 5. de baptis. ca. 1. 2 3 4. & ex ipso Cypriano Donatistas conuincit; eo quod ipse hic fateatur eos, qui iuxta pessimam consuetudinem ab hæreticis sine baptismo recepti essent in Ecclesiam, saluari potuisse.

74 patefactæ ac perspectæ veritati libenter obsequi] Ita rectè quoque illi cum D. Aug. pro eo quod erat patefacta veritate, Locus est similis illi epistola ad Antonian. contra eos qui semper dubitare malunt, quàm veritati semel perspectæ acquiescere.

75 Nec quisquam existimet hæreticos, eo quod illis baptismata opponantur] Sic Manut. & Morel. Cambr. vero ac Angl. cod. & cæteri exusi baptisma. Tractans verò hunc locum D. August. dicto lib. c. 5. 6. 7. & 8. pulchrè deducit, quam semper omnes etiam hæretici abhorruerint ab Anabaptismo.

76. auidius ad nos & promptius properant]

Sic rectè illi pro eo quod erat audacius.

77 baptizatos quoque à Paulo eos, qui iam baptiſmo Ioannis baptizati fuiſſent) *Hunc locum ad epilogum vſque tractat D. Aug. dictis lib. cap. 9 10. 11. 12. 13. 14. 15. & 16. Vbi pulchre diſtinguit baptiſma Ioannis a baptiſmate Christi.*

78 ſicut legimus in Actibus Apoſtolorum] *Quum ita legat D. Aug & Cambron. cod. confirmatur mea ſententia quam ſupra poſui epiſtola ad Anton. vbique apud Cyprianum legendum* actibus, *non* actis. *quod ferè legit Manut.*

79 ſed præcurſor & prædicator fuit] *Ita Auguſt. atque adeo rectè quoque Manut. & Morel. pro eo quod erat* præcurſor prædicando fuit.

80 Hæc tibi breuiter] *Epilogus eſt totius Epiſtolæ, quem tum alibi ſæpe, tum potiſſimum dictis lib. cap. 17 tractat. D. Auguſt. inde concludens: Quandoquidem vnicuique Epiſcopo permiſerit ſentiendi hac de re quod vellet libertatem, non mirum cuiquam videri debere, ſi ipſe à Cypriano hac de re diſſentiat; vniuerſæ Eccleſiæ conſuetudinem & definitionem plenarii Concilii pluris faciens, quàm aliquot Epiſcoporum ſcripta. De eodem, & loco ſimili Epiſt. praeced. ita loquitur D. Hieronym. aduerſus Luciferia. Verum ſi voluerint qui ab Hilario, (nam ſic legunt Mſ. cod. pro eo quod vulgo legitur: Hilario) ſuſtenti ſunt & oues ſine paſtore eſſe cæperunt, de ſcripturis ea proferre, quæ beatus Cyprianus ob lauare eos baptizandos (nam ſuperflua eſt ibi negando particula) in Epiſtolis ſuis reliquit: ſciant illum hæc, non cum anathemate eorum qui ſe ſequi noluerunt edidiſſe (ſi quidem in communione eorum permanſit qui ſententiæ ſuæ contrarierant) ſed hortatum potius fuiſſe, propter* Nouatianum *& alias tunc hæreſes enaſcentes, ne quiſquam ab eo ſine damnatione erroris ſui reciperetur. Sermonem denique ſuum quem ſuper hac re ad Stephanum Romanum Pontificem habuit talis fine complexit* hæc conſcientiam tuam frater, &c *Ad Iubaianum quoque de hæreticis rebaptizandis ſcribens, in fine libelli ſic locutus eſt:* Hæc tibi breuiter pro noſtra mediocritate, &c] *Quum autem tam Hieronym. quam Aug. legant* breuiter, *non placet, quod Manut. legit* breuibus.

81 Propter hæc etiam libellum de bono patientiæ] *Occaſionem hic narrat ſcripti libelli de bono patientia, quem habes infra tom. 2.*

82 Opto te frater chariſſ) *Clauſula hæc à* Manutio *& Morelio recens adiecta eſt.*

AD POMPEIVM CONTRA Epiſtolam Stephani.

EPISTOLA LXXIV.

Argumentum huius Epiſtolæ iſtud eſt apud D. Auguſtin. dicto lib. 5. contra Donatiſt. c. 23. Ad Pompeium (inquit) etiam ſcribit Cyprianus de hac eadem re; vbi apertè indicat, Stephanum quem Romanæ Eccleſiæ Epiſcopum tunc fuiſſe didicimus, non ſolum ſibi ad iſta non conſenſiſſe, verum etiam contra ſcripſiſſe atque præcepiſſe. De qua rurſum cap. 25. Iam illa quæ in Stephanum iratus effudit, retractare nolo, quia & opus non eſt. Eadem quippe ipſa dicuntur, quæ iam ſatis diſcuſſa ſunt: & ea præterire melius eſt, quæ periculum pernicioſæ diſſenſionis habuerunt. Stephanus autem & abſtinendos putauerat, qui de ſuſcipiendis hæreticis priſcam conſuetudinem conuellere conarentur. Iſte autem quæſtionis ipſius difficultate permotus, & ſanctis charitatis viſceribus largiſſimè præditus: in vnitate eis manendum, qui diuerſa ſentirent. Ita quamvis commotus; ſed tamen fraternè indignetur; vicit tamen pax Chriſti in cordibus eorum, vt in tali diſcrepatione nullum inter eos malum ſchiſmaticis oriretur. Hactenus ille: quæ prolixius citauimus, eo quod Antidoti ſint loco, aduerſus eos, qui hinc ſchiſma ſuum à Romano Pontifice confirmare nituntur.

CYPRIANVS 1 POMPEIO fratri, Salutem.

VANQVAM 2 plene ea quæ de hæreticis baptizandis dicenda ſunt complexi ſumus in Epiſtolis, quarum ad te exempla tranſmiſimus, frater chariſſime; tamen quia deſideraſti in notitiam tuam perferri, quæ mihi ad litteras noſtras Stephanus frater noſter reſcripſerit, miſi tibi reſcripti eius exemplum; quo lecto magis ac magis eius errorem denotabis, qui hæreticorum cauſam contra Chriſtianos, & contra Eccleſiam Dei aſſerere conatur. Nam inter cætera vel ſuperba, vel ad rem non pertinentia, vel ſibi ipſi contraria, quæ imperitè atque improuidè ſcripſit, etiam illud adiunxit, vt diceret: 4 (*Si quis ergo à quacunque hæreſi venerit ad nos, nihil innouetur niſi quod traditum eſt, vt manus illi imponatur in pœnitentiam: 5 cum ipſi hæretici* * *propriè alterutrum ad ſe venientes non baptizent, ſed communicent tantum.*) A quacunque hæreſi venientem baptizari in Eccleſia vetuit, id eſt, omnium hæreticorum baptiſmata iuſta eſſe & legitima iudicauit. Et cum ſingulæ hæreſes ſingula baptiſmata & diuerſa peccata habeant, hic cum omnium baptiſmo communicans, vniuerſorum delicta in ſinum ſuum coaceruata congeſſit. Et præcepit nihil aliud innouari niſi quod traditum eſt; quaſi is innouet qui vnitatem tenens, vnum baptiſma vni Eccleſiæ vendicat; & non ille vtique qui vnitatis oblitus mendacia & contagia profanæ tinctionis vſurpat: *Nihil innouetur*, inquit, *niſi quod traditum eſt.*) 7 Vnde eſt iſta traditio? vtrumne de dominica & Euangelica auctoritate deſcendens, an de Apoſtolorum mandatis atque Epiſtolis veniens? Ea enim facienda

Steph.

b propriè.

Steph.

cienda esse quæ scripta sunt, Deus testa-
tur, & proponit ad Iesum Naue dicens:
Iosue 1. Non recedet liber legis huius ex ore tuo,
sed meditaberis in eo die ac nocte, vt ob-
serues facere omnia quæ scripta sunt in eo.
Matt. 18. Item Dominus Apostolos suos mittens,
mandat baptizari gentes & doceri, vt ob-
seruent omnia quæcunque ille præcepit.
Si ergo aut in Euangelio præcipitur, [1] aut
in Apostolorum Epistolis, aut Actibus
cõtinetur, vt à quacunq; hæresi venientes
non baptizentur, sed tantùm manus illis
imponatur in pœnitentiam, obseruetur di-
uina hęc & sancta traditio. Si verò vbique
hęretici nihil aliud quàm aduersarij & An-
tichristi nominantur; si vitandi, & peruer-
si, [9] & à semetipsis damnati pronũciantur:
quale est vt videantur damnandi à nobis
non esse, quos constat Apostolica conte-
Tit. 3. statione à semetipsis damnatos esse? Vt ne-
mo infamare Apostolos debeat, quasi illi
hęreticorum baptismata probauerint; aut
eis sine Ecclesiæ baptismo communicaue-
rint, quando talia de hæreticis Apostoli
scripserunt: [10] & hoc, cùm nondum hære-
ticæ pestes acriores prorupissent, necdum
quoq; 11 Marcion de Ponto emersisset, ta
cuius magister Cerdon [12] sub Hygino tunc
Episcopo, qui in vrbe nonus fuit, Romam
venit; quem Marcion secutus [14] additis ad
crimen augmentis, impudentius cæteris &
abruptius in Deum patrem creatorem blas-
phemare instituit, & hæreticum furorem
sacrilegis armis contra Ecclesiam rebellan-
tem, sceleratiùs & grauiùs armauit. Quod
si hæreses constat postmodum plures ac
peiores extitisse; & si retro nusquam om-
nino præceptum est, neque conscriptum,
vt hæretico tantum manus in pœniten-
tiam imponatur, & sic ei communicetur;
& si baptisma non nisi vnum est, quod
apud nos est, & intus est, & soli Ecclesiæ
de diuina dignatione concessum est: quæ
ista obstinatio est, quæue præsumptio;
humanam traditionem diuinæ dispositio-
ni anteponere, nec animaduertere, in-
dignari & irasci Deum, quotiens diuina
præcepta soluit & pręterit humana tradi-
tio? Sicut per Esaiam Prophetam clamat
Esa. 29. & dicit: Populus iste labiis honorificat
me, cor verò eorum longè separatum est
à me. Sine causa autem colunt me, man-
data & doctrinas hominum docentes.
Mar. 7. Item Dominus in Euangelio increpans
similiter & obiurgans ponit & dicit: 15
Reiicite mandatum Dei, vt traditionem
vestram statuatis. Cuius præcepti memor
beatus Apostolus Paulus, commonet ip- 1. Tit. 6.
se quoque & instruit, dicens: Si quis ali-
ter docet, & non acquiescit sanis verbis
Domini nostri Iesu Christi & doctrinæ
eius, stupore elatus est, nihil sciens, 16
discedendum ab huiusmodi. Pręclara sanè
& legitima traditio Stephano fratre nostro
docente proponitur, quæ auctoritatem
nobis idoneam præbeat. Nam in eodem
loco Epistolæ suæ addidit & adiecit: (*Cùm* Steph.
ipsi hæretici propriè alterutrum ad se venien-
tes non baptisent, sed communicent tantùm.) Ad
hoc enim malorum deuoluta est Ecclesia
Dei & sponsa Christi, vt hæreticorum
exempla sectetur, vt [17] ad celebrãda sacra-
menta cœlestia disciplinam lux de tene-
bris mutuetur, & id faciãt Christiani, quod
Antichristi faciunt. Quæ verò est animi
cæcitas, quæ prauitas, fidei vnitatem de
Deo patre & de Iesu Christi Domini &
Dei nostri traditione venientem nolle co-
gnoscere? Nam idcirco apud hæreticos
Ecclesia non est, quia vna est, & diuidi
non potest: si ideò illic Spiritus Sanctus
non est, quia vnus est, & esse apud propha-
nos & extraneos non potest: vtique & ba-
ptisma quod in eadem vnitate cõsistit, esse
apud hæreticos non potest, quia separari
neque ab Ecclesia, neque à Spiritu Sancto
potest. 18 Aut si effectum baptismi maie-
stati nominis tribuunt, vt qui in nomine
Iesu Christi vbicumque & quomodo-
cumque baptizantur, innouari & sanctifi-
cati iudicentur; 19 cur non in eiusdem
Christi nomine illic & manus baptizato
imponitur ad accipiendum Spiritum San-
ctum? cur eadem eiusdem maiestas no-
minis non præualet in manus impositio-
ne, quam valuisse contendunt in baptis-
mi sanctificatione? Nam si potest quis
extra Ecclesiam natus templum Dei fie-
ri, cur non possit super templum & Spi-
ritus Sanctus infundi? Quis enim peccatis
in baptismo expositis sanctificatus est, & in
nouum hominem spiritaliter reformatus,
ad accipiendum Spiritum Sanctum ido-
neus factus non est? quando Apostolus di-
cat: 20 Quotquot, in Christo baptizati
estis, Christum induistis. 23 Qui potest; Gal. 3.
apud hæreticos baptizatus, Christum in-
duere; multo magis potest Spiritum San-
ctum, quem Christus misit, accipere. Cæ-
terum maior erit mittente, qui missus
est, vt incipiat foris baptizatus, Christum
quidem induisse, sed Spiritum Sanctum

non potuiſſe percipere; quaſi poſſit aut ſine
ſpiritu Chriſtus indui, aut à Chriſto ſpi-
ritus ſeparari. Illud quoque ineptum, vt
cùm natiuitas ſecunda ſpiritalis ſit, qua in
Chriſto per lauacrum regenerationis na-
ſcimur, dicant quod poſſit quis apud hæ-
reticos ſpiritaliter naſci, vbi ſpiritum ne-
gant eſſe: peccata enim purgare, & homi-
nem ſanctificare aqua ſola non poteſt, niſi
habeat & Spiritum Sãctum. 24 Quare aut
& Spiritum neceſſe eſt concedant eſſe il-
lic, vbi baptiſma eſſe dicunt: aut nec ba-
ptiſma eſt, vbi ſpiritus non eſt, quia baptiſ-
ma eſſe ſine ſpiritu non poteſt. Quale eſt
autem aſſerere, & contendere, quod eſſe
poſſint eſſe filij Dei qui non ſint in Eccleſia
nati? Baptiſma enim eſſe in quo homo
vetus moritur, & nouus naſcitur, manife-
ſtat & probat beatus Apoſtolus dicens: 26
Tit. 3. Saluauit nos per lauacrum regenerationis.
Si autem in lauacro, id eſt, in baptiſmo eſt
regeneratio, quo modo generare filios Deo
hæreſis per Chriſtum poteſt, quæ Chriſti
ſponſa non eſt? Eccleſia eſt enim ſola, quæ
Chriſto coniuncta & adunata ſpiritaliter
filios generat, eodem Apoſtolo rurſus di-
Ephes. 5. cente: Chriſtus dilexit Eccleſiam, & ſe-
ipſum tradidit pro ea vt eam ſanctificaret,
purgans eam lauacro aquæ. Si igitur hæc
eſt dilecta & ſponſa quæ ſola à Chriſto
ſanctificatur, & lauacro eius ſola purgatur;
manifeſtum eſt hęreſim (quæ ſponſa Chri-
ſti non ſit, nec purgari, nec ſanctificari la-
uacro eius poſſit) filios Deo generare non
poſſe. Porrò autem non per manus impoſi-
tionem 27 quis naſcitur quando accipit
Spiritum Sanctum, ſed in baptiſmo, vt ſpi-
Gen. 2. ritum iam natus accipiat, ſicut in primo
homine Adam factũ eſt. Ante enim Deus
eum plaſmauit, & tũc inſufflauit in faciem
eius flatum vitæ. Nec enim poteſt accipi
ſpiritus, niſi priùs fuerit qui accipiat. Cùm
autem natiuitas Chriſtianorum in baptiſ-
mo ſit, baptiſmi autem generatio, & ſan-
ctificatio apud ſolam ſponſam Chriſti ſit,
quæ parere ſpiritaliter, & generare filios
Deo poſſit; vbi, & ex qua, & cui natus eſt,
qui filius Eccleſiæ non eſt, vt habere quis
poſſit Deum patrem, ante Eccleſiam ma-
trem? Cùm verò nulla omnino hęreſis,
ſed neq; aliquod ſchiſma habere ſalutaris
baptiſmi ſanctificationem foris poſſit; cur
in tantum Stephani fratris noſtri obſtina-
tio dura prorupit, vt etiam de Marcionis
baptiſmo, item Valentini & 29 Apelletis,
& cæterorum blaſphemantium in Deum
patrem contendat filios Deo naſci; & il-
lic in nomine Ieſu Chriſti dicat remiſſio-
nem peccatorum dari, vbi blaſphematũr
in patrem, & in Dominum Deum Chri-
ſtum? Quo in loco conſiderandum eſt, fra-
ter chariſſime, pro fide & religione ſacer-
dotalis loci quo fungimur, an conſtare ſa-
cerdotis Dei ratio in die iudicij poſſit,
aſſerentis & probantis, & in acceptum re-
ferentis blaſphemantium baptiſmata; cùm
Dominus comminetur & dicat: Et nunc Malac. 2.
pręceptum hoc ad vos eſt, ô ſacerdotes, ſi
non audieritis, & ſi non poſueritis in corde
veſtro, vt detis honorem nomini meo,
dicit Dominus omnipotens, immittam
in vos maledictionem, & maledicam be-
nedictionem veſtram. Dat honorem Deo,
qui Marcionis baptiſmo communicat? Dat
honorem Deo, qui apud eos qui in Deum
blaſphemãt remiſſionem peccatorum da-
ri iudicat. 30 Dat honorem Deo, qui
foris de adultera & fornicaria naſci Deo
filios aſſeuerat? Dat honorem Deo, qui
vnitatem, & veritatem de diuina lege
venientem non tenens, hæreſes contra
Eccleſiam vindicat? Dat honorem Deo,
qui hæreticorum amicus, & inimicus
Chriſtianorum, 31 ſacerdotes Dei verita-
tem Chriſti, & Eccleſiæ vnitatem tuen-
tes abſtinendos putat? Si ſic honor Deo
datur, ſi ſic à cultoribus & ſacerdotibus
eius timor Dei & diſciplina ſeruatur: ab-
iiciamus arma, manus demus in captiui-
tatem, tradamus diabolo ordinationem
Euangelij, diſpoſitionem Chriſti maie-
ſtatem Dei, diuinæ militiæ ſacramenta
ſoluantur, ſacrorum cœleſtium ſigna pro-
dantur: ſuccumbat & cadat Eccleſia hæ-
reticis, lux tenebris, fides perfidiæ, ſpes
deſperationi, ratio errori, immortalitas
morti, charitas odio, veritas mendacio,
Chriſtus antichriſto. Meritò & ſic in dies
ſingulos ſchiſmata & hæreſes ſurgunt,
crebrius atque liberius excreſcunt, & ſer-
pentinis criminibus pullulantes, aduerſus
Eccleſiam Dei maioribus viribus, vene-
norum ſuorum virus exprimunt: dum il-
lis 32 aduocatione quorumdam, & aucto-
ritas pręſtatur, & firmitas; dum baptiſma
eorum defenditur, dum fides, dum veri-
tas proditur, dum id quod contra Eccle-
ſiam foris geritur, intus in ipſa Eccleſia
vindicatur. Quod ſi eſt apud nos, frater
dilectiſſime, Dei timor, ſi tenor præualet
fidei, ſi cuſtodimus Chriſti pręcepta, ſi
incorruptam atque inuiolatam ſponſæ
eius

eius sanctitatem tuemur, si hærent sensibus & cordibus nostris verba Domini dicentis: Putas cùm venerit filius hominis, inueniet fidem in terra? quia fideles Dei milites, qui Deo fide & religione sincera militamus; cõmissa nobis diuinitus castra fideli virtute seruemus. [11] Nec consuetudo quæ apud quosdam obrepserat, impedire debet quo minus veritas præualeat & vincat. Nam consuetudo sine veritate, vetustas erroris est: propter quod relicto errore sequamur veritatem, scientes quia & apud Esdram veritas dicit, sicut scriptum est: [14] Veritas & manet & inualescit in æternum, & viuit & obtinet in sæcula sæculorum. Nec est apud eam accipere personam, nec differentias, sed quæ sunt iusta facit; nec est iudicio eius iniquum, sed fortitudo, & regnum, & maiestas, & potestas omnium sæculorum: Benedictus Deus veritatis. Quam veritatem nobis Christus ostendens in Euangelio suo dicit: Ego sum veritas. Propter quod si in Christo sumus, & Christum in nobis habemus; si manemus in veritate, & veritas in nobis manet, ea quæ sunt vera teneamus. Fit autem studio præsumptionis & contumaciæ, vt quis magis sua praua & falsa defendat, [15] quam ad alterius recta & vera consentiat. Cui rei prospiciens B. Paulus Apost. ad Timothęum scribit & monet, Episcopum 36 non litigiosum, sed mitem & docibilem esse debere. Docibilis autem ille, qui est ad discendi patientiam lenis & mitis: oportet enim Episcopum non tantùm docere, sed & discere; quia & ille melius docet, qui quotidie crescit, & proficit discendo meliora. Quod ipsum quoque idem Apostolus Paulus docet, pręmonens, vt si alij sedenti melius reuelatum fuerit, prior taceat. [17] In compendio est autem apud religiosas & simplices mentes, & errorem deponere, & inuenire atque eruere veritatem. Nam si ad diuinæ traditionis caput & originem reuertamur, cessat error humanus; & sacramentorum cœlestium ratione perspecta, quicquid sub caligine ac nube tenebrarum obscurum latebat, in lucem veritatis aperitur. [18] Si canalis aquam ducens qui copiosè priùs & largiter profluebat, subitò deficiat: nonne ad fontem pergitur, vt illic defectionis ratio noscatur, vtrúmne arescentibus venis, [19] in capite vnda siccauerit; an verò integra inde & plena procurrens in medio itinere destiterit? Vt si vitio interrupti aut bibuli canalis effectum est, quo minus aqua continua perseueranter ac iugiter flueret, refecto & confirmato canali ad vsum atque ad potum ciuitatis aqua collecta eadem vbertate atque integritate repræsentetur, qua de fonte proficiscitur. Quod & nunc facere oportet Dei sacerdotes præcepta diuina seruantes, vt si in aliquo nutauerit & vacillauerit veritas, ad originem Dominicã & Euãgelicam, & Apostolicam traditionem reuertamur, & inde surgat actus nostri ratio, vnde & ordo & origo surrexit, [40] Traditum est enim nobis quod sit vnus Deus, & Christus vnus, & vna spes, & fides vna, & vna Ecclesia, & baptisma vnum non nisi in vna Ecclesia constitutum, à qua vnitate quisquis discesserit, cùm hęreticis necesse est inueniatur; quos dum contra Ecclesiam vindicat, sacramentum diuinæ traditionis impugnat. Cuius vnitatis sacramentum expressum videmus etiam in Cantico Canticorum ex persona Christi dicentis: 41 Hortus conclusus, soror mea, sponsa, fons signatus, puteus aquæ viuæ, paradisus cum fructu pomorum. Si autem Ecclesia eius hortus conclusus est, & fons signatus, quomodo in eundem hortum introire, aut bibere de fonte eius potest, qui in Ecclesia non est? Item Petrus ipse quoque demonstrans, & vindicans vnitatem; [42] mandauit & monuit nisi per vnum solum baptisma vnius Ecclesiæ saluari nos non posse. In arca, inquit, Noe pauci, id est, octo animæ, salux factæ sunt per aquã, 43 quod & vos similiter saluos faciet baptisma. Quam breui & spiritali compendio, vnitatis sacramentum manifestauit? Nam vt in illo mundi baptismo, quo iniquitas antiqua purgata est, qui in arca Noe non fuit, non potuit per aquam saluus fieri: ita nec nunc potest per baptismum saluus videri, qui baptizatus in Ecclesia non est, quæ ad areæ vnius sacramentum Dominica vnitate fundata est. Obseruatur itaque à nobis & tenetur, frater charissime, explorata & perspecta veritate, vt omnes qui ex quacunque hæresi ad Ecclesiam conuertuntur, Ecclesiæ vnico legitimo baptismo baptizentur, exceptis his qui baptizati in Ecclesia priùs fuerãt, & sic ad hæreticos trãsierant: hos enim oportet cùm redeunt, acta pœnitentia per manus impositionem solam recipi, & in ouile, vnde errauerant, à pastore restitui. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

Luc.18. Esdr.4. Ioan.14. 1.Tim.2. 1.Cor.14. Ephes.4. Cant.4. 1.Pet.3.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam. LXXIV.

1 Pompeio Fratri] Pompeius in Synodo ſub finem cognominatur Sabratenſis, ſupra quoque Epiſtolis xli. xliii. & xlv. illius fit mentio.

2 Quamquam plene ea quæ, &c.] Loquitur de Epiſtolis præced. ad Epiſcopos Numidas, ad Quintum & ad Iubaianum atque adeo patet poſt illas omnes ſcriptam hanc eſſe.

3 Nam inter cætera vel ſuperba] Sic Manu. & Morelius, rectius quam vulgo legitur: ſuperuacua, eo quod ſequatur: vel ad rem non pertinentia.

4 Si quis ergo a quacumque hæreſi, &c.] Verba ſunt Stephani, atque adeo aliis characteribus excudi illa iuſſimus, vti & alia quæ ſequuntur.

5 Cum ipſi hæretici propriè alterutrum ad ſe venientes, &c.] Ita Cambr. cod. & paulo poſt vbi denuo hæc verba repetuntur, excuſi omnes, hic etiam Manut. & Morelius, vulgati verò hoc loco legunt prope, & Firmilianus Epiſtola ſequenti eadem Stephani verba citans ad alterutrum ad ſe. Cambr. rurſum legit poſtea hæretici ad ſe venientes alterutrum, omiſſa voce proprie. Locus eſt obſcurus, ego exiſtimo legendum, aut propri modo aut prope alterutros ad ſe venientes nihil tamen immutare volui, præſertim quum non exſtet ipſa Stephani Epiſtola.

6 Prophanæ tinctionis] Mendoſe antea legebatur ex affinitate litterarum prophana & motiones.

7 Vnde eſt iſta traditio, &c.] Apoſtoli quidem (inquit D. Auguſt. cap. 23. lib. 5. de Baptiſ.) nihil exinde præceperunt, ſed conſuetudo illa quæ opponebatur Cypriano, ab eorum traditione exordium ſumpſiſſe credenda eſt, ſicut ſunt multa quæ vniuerſa tenet Eccleſia, & ob hoc ab Apoſtolis præcepta bene creduntur, quanquam ſcripta non reperiantur. Neque verò aliud etiam quam Auguſtin. ſentit, ſentire Cyprianum, patet ex ſeq. vbi dicit, per Stephanum humanam traditionem diuinæ diſpoſitioni antepon. Quum enim nullam ille preponeret ſcripturam de hæreticis non baptizandis, & econtrario ob oculos verſarentur Cypriano multa ſcripturæ, quæ ſuam viderentur confirmare prima facie ſententiam; videbatur ille Stephanus ſcripturis ſacris traditionem anteponere, atque adeo reiicere mandatum Dei, vt ſuam traditionem ſtatueret. Atqui ſi inſtructus fuiſſet diligentius Cyprianus, nihil efficaciæ habere ſcripturas illas; non dubitat D. Auguſt. quin contrariam traditionem acceptaſſet. Et certè aliis ex locis mentem Cypriani colligere non erit difficile. Quas enim traditiones non ſcriptas enumerat Tertul. lib. de Corona militis, ipſe approbat; ipſe in Eccleſia ſua obſeruatas docet, quemadmodum ſuis locis adnotauimus; hic duntaxat ea recenſebimus, quæ fiunt in ipſo ſacramento baptiſmi, de quo hic quæſtio eſt. Renunciationis quæ ante baptiſmum fit, meminit Epiſtolis vii. & lxxii. ac libri de diſciplina & habitu Virginum, & alibi frequenter. Interrogationis & reſponſionis quæ fieri ſolent de Symbolo fidei, Epiſtola lxx. Exorciſmi qui præmitti ſolet, Epiſtola ii & lxxii. ac libro aduerſus Demetrianum. Eodem pertinet Epiſtola lix. de baptizandis infantibus; nam ad traditionem non ſcriptam illorum baptiſmum D. Auguſtin. referre ſolet. Quin quod ſub finem huius Epiſtolæ prorſus traditiones confirmet. Earumdem traditionum auctoritatem miro confirmat D. Hieronym. contra Lucifer. exemplo variorum baptiſmi rituum, Epiſtola ad Lucianum, & aduerſus Vigilantium. Vbi more veteribus vſitato, potiſſimum ex traditionibus diſputat. Ita enim cum Donatiſtis confligit D. Auguſt. cum Melchiſedechianis, Apoſtolicis, Aerianis, Epiphanius, cum Eunomianis, Baſilius lib. de Spiritu ſancto, & Gregor. Nazianz. cum Marcione, Valentino & Complicibus, Tertullianus & Irenæus, præſertim cap. 4. lib. 3. & lib. 4. cap. 43. Origenes verò tractans illud ad Gal. 1. Si quis vobis euangelizauerit præterquam quod accepiſtis, anathema ſit, diffinit hæreticum eſſe, qui Chriſto credere confitetur, & aliter de veritate fidei Chriſto ſe credere confitetur, & aliter de veritate fidei Chriſtianæ credit, quam habeat Eccleſiaſtica traditio. Reperiuntur hæc eius verba ex comment. in Epiſtolam ad Titum, in Apolog. Pamphili. Ignatius quoque Epiſtola ad Heronem: Omnem qui dixerit præter ea quæ tradita ſunt, pro lupo haberi vult. Clemens etiam Romanus (teſte Irenæo lib. 3. cap. 3.) de traditionibus Apoſtolicis ad Corinthios Epiſtolam ſcripſit. Ad traditionem etiam Apoſtolicam refert Dion. Areop. ſub finem Eccleſ. Hierarch. preces pro defunctis & paruulorum baptiſmum. Immo ipſe Apoſtolus Paulus 1. Cor. 11. Conſuetudinem Eccleſiæ contentioſis obiicit. Si quis contentioſus eſt, nos talem conſuetudinem non habemus, neque Eccleſia Dei, quo epiphonemate ſuam Epiſtolam quoque ad Iubaianum Cyprianus concluſit. Et apertius traditionem confirmat non ſcriptam 2. Theſſalon. 2. State (inquit) & tenete traditiones quas accepiſtis ſiue per Epiſtolam, ſiue per ſermonem: ita interpretantibus veteribus omnibus, & diſertis verbis D. Chryſoſ. in comment. Cæterum primus legitur traditioni contraria, vna quadam ingeſſiſſe Montanus hæreſiarcha Eccleſiaſt. Hiſt. lib. 5. capite 16. Quem imitati cæteri hæretici (teſte Vincentio Lirinenſi in aureo illo libello contra prophanas hær. nouit.) ſemper pro more habuerunt, vt ad ſcripturas prouocarent, verum aduerſus eos vſam Eccleſiam præſcriptione traditionum, late deducit Tertullian. libro his temporibus perquam neceſſario, de præſcriptionibus aduerſus hæreticos. Sed de his plus ſatis, qui plura deſideret, videat Melchioris Cani Theolog. locorum lib. 3. & Martini Peroſii Opus de traditionibus.

8 Aut in Apoſtolorum Epiſtolis aut in Actibus] Rurſum in locum ſuum reſtitui Actibus, ex codic. Cambronenſi.

9 Et à ſemetipſis damnari] Recte ſic primus Grauius nam ita legit Epiſtola Pauli quam citat, & D. Aug. antea erat damnandi, corrupte.

10 Et hoc cum nondum] Omiſſa particula hoc ſenſum prius obſcurabat.

11 Marcion de Ponto] Sic Manut. & Morelius. Antea erat & ſic etiam Cambron cod. Ponticus, ſed prius magis accedit ad morem tunc vſitatum, quem colligere eſt ex Carthag. Synodo. De Marcionis autem hæreſi multa Epiſtola præced. diximus de eadem tractat Iren. lib. 1. cap. 2. & fuiſſe ex vrbe Ponti Synodi dicit Epiphanius hær. 42. vbi latiſſime inter alia deducit (quomodo & Tertull. 4.) & carmine & proſa corruptelas ſcripturarum ab illo factas.

12 Cuius magiſter Cerdon] Suſpicor in cod. Gemblacenſi ex quo hanc Epiſtolam primus edidit Eraſmus, ſcriptum fuiſſe cuius magiſter Cerdon, atque inde irrepſiſſe mendoſam illam priorem lectionem cuius magiſter. Adnotauerat autem ad marginem Grauius: Intellige Cerdonem magiſtrum Marcionis ſed non caſtigauerat. Porro de Cerdonis hæreſi, vide Iren. l. 1. aduerſus

hær. c. 28. Tertul. lib. dicto de præscript. aduersus hæret. Epiph. hær. 4. & D. August. hær. 21

13 sub Hygino tunc Episcopo, qui in vrbe nonus fuit] *Ad verbum pene hæc desumpsit Cyprianus (vti & post eum Epiphanius) ex Irenæo. Nonus autem in ordine Episcopus Romanus fuit Hyginus, iuxta seriem Irenæi lib. 3. cap. 3. Optati Mileuit. lib. 2. contra Parmen. Eusebii in Chronicis, & D. August. Epistola 165. qui omnes Cletum & Anacletum pro eodem habentes, Clementi illum successisse, non præcessisse affirmant.*

14 additis ad crimen augmentis] *Etiam hoc illi recte, pro eo quod erat corruptiss.* addidit ad criminis augmentum, *qui paulopost etiam adiecerunt verba hactenus desiderata* quod apud nos est.

15 Reiicitis mandatum Dei] *Hoc recte etiam illi; nam vbi sic legit Cyprianus, non* reiecistis, *qui recte quoque adiecerunt* Apostolus, *antea desideratum.*

16 discede ab huiusmodi) *Sic Manut. & Morelius; & similiter legunt etiam* Ms. *supra Epistol. xl.* discedite, *Camb. vero cod.* discedendum, *sed omissa prius particula:* dicens, *Et rectius meo iudicio, eo quod verba illa apud Paulum non reperiantur.*

17 ad celebranda sacramenta cœlestia, disciplinam lux.] *Ita recte illi, pro eo quod erat* cœlestis disciplinæ lux, *Similia autem habes Epistolis præcedentibus & dicto lib. paucis repetita à D. Aug. c. 24.*

18 aut si affectum baptismi maiestati nominis tribuunt) *Etiam hac de re latiorem tractatum habes Epistola præcedenti.*

19 cur non in eiusdem *Christi nomine*] *Nos recens hic adiecimus cum Costerio particulam* non, *prorsus hoc loco necessariam. Quod suspicor animaduersum quoque à Manutio, sed vitio operarum adiunctum sequenti sententiæ, nam ibi prior negandi particula superflua est, alioqui enim sibi ipsi contradiceret Cyprianus, & certe cæteri omnes illam non habent. E contrario paulopost omissa est ab illo negatio, quam cæteri legunt, quare & denuo eam adiecimus ex Cambronensi codice.*

20 Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis] *Respondet ad hoc breuiter D. August. quosdam sacramento tenus duntaxat induere Christum, alios etiam vsque ad sanctificationem. Cui simile habet etiam serm. de muliere forti, edito primum à Costerio apud Frobenium, & citato à Beda in collectaneis; ad quem locum respexisse puto D. August dum alibi eum scriptura locum à se tractatum dicit.*

21 qui potest apud hæreticos) *Sic Cambr. cod. Manut. & Morel. Antea erat corruptissime.* Si Apostolus hæreticos.

22 aut à Spiritu sancto separari] *Sic Cambr. cod. pro quo Manut. & Morel.* aut à Christo spiritus separari. *Neutrum displicet; antea omissam particulam à primus adiecit Cost.*

23 illud quoque ineptum, cum secunda natiuitas) *Antea desiderata voces* ineptum, *&* secunda, *sensum reddebant obscurum.*

24 Quare aut & spiritum necesse est] *Etiam hic locus erat mutilus.*

25 Baptisma enim esse] *Elegans baptismi descriptio, de quo supra Epistola 2. latius.*

26 Saluauit nos] *Ita Camb. cod. Erasmiii vero omnes* Seruauit, *Similes scripturæ locos sic ipse vertere solet. Quam recte viderint alii. Certe Tertul.* Saluare, *plus esse quam* seruare, *satis ostendit l. de Resur. carnis, quum dicit: id saluum esse quod omni modo constat.*

27 quid nascitur quando accipit Spiritum sanctum, sed in baptismo, &c.] *Locus antea corruptus; ita recte à Manut. & Morel. restitutus est.*

28 cum vero nulla omnino hæresis, &c.) *Locum hunc latius tractatum habes Epistola præcedenti, atque adeo vel hinc patet eandem ibi intellexisse epistolam Cyprianum quam hic: sunt enim eadem fere vtrobique eius Epistolæ verba.*

29 Appelletis] *Autem legunt illi pro eo quod prius erat* Appellis.

30 Dat honorem Deo qui foris de adultera & fornicaria nasci Dei filios asseuerat] *Verba hæc antea desiderabantur adiecta ab illorum vtroque, præterquam quod apud Morelium desiderabatur particula* De, *Videtur autem alludere ad verba* Exorcismi *ante baptismum :* Da honorem Deo.

31 sacerdotes Dei etiam abstinendos putat?] *Hinc colligit D. Aug. dict. l. c. 25. a Stephano abstentos fuisse, qui de hæreticis baptizandis priscam consuetudinem conuellere conabantur.*

32 aduocatione quorumdam] *Vti alia pleraque, sic & hanc vocem à Tertull. mutuatus est, qui lib. 1. contra Marcionem aduocationis scripturarum meminit. Accipitur etiam in eadem significatione pro patrocinio quod præstatur ab aduocato, à Cicer. pro Sylla & pro Trebatio, & à Plinio Epistola 23. Iurecon sultis etiam vsitata vox est l.* Moris est, *ff. de pœnis. & alibi.*

33 Nec consuetudo, &c.] *Latiorem hac de re tractatum vide etiam Epistola præced. & ad Quintum.*

34 Veritas manet & inualescit] *Ex 3. Esdr. l. citat hoc testimon. Cypr. Ex contextu autem Esdræ, patet, recte ab illis legi* nec est, *pro eo quod erat* hoc est.

35 quam ab alterius recta & vera) *Sic quoque rectius illi, quam vulgati* ad alterius facta & dicta, *alioqui enim nulla esset Antithesis.*

36 nec contentiosum] *Hæc verba addita à Manut. & Morel. non repertuntur in Camb. cod. atque adeo superflua esse existimo, neque enim illa hodie in contextu Pauli aut Græco aut Latino leguntur. 2. Timot. 2. nam inde (non vt ad marginem male aduotabatur ex 1. Timot. 3.) hic locus citatur. tractat autem hunc locum D. Aug. dictis lib. cap. 26.*

37 In compendio est autem, &c.] *Quum hic nos moneat Cyprianus vel D. August. teste, ad fontem recurrendum esse, id est, ad Apostolicam traditionem, & inde canalem ad nostra tempora esse dirigendum; quam candide de traditionibus senserit Cyprianus, fit perspicuum; vtpote qui prorsus illas confirmet.*

38 Si canalis aquam ducens] *Sic illi, pro eo quod prius erat duntaxat* canalis aquæ.

39 in capite vnda siccauerit] *Siccauerit absolute ponit, pro siccata sit, etiam in hoc imitatur Tertull. lib. contra Valentinianum.*

40 Traditum est nobis quod vnus sit Deus] *Hinc recte contra Cyprianum argumentatur D. Aug. sicut temporibus Apostolorum fieri potuit, vt qui spem vnam non haberent, baptisma tamen vnum haberent, ita & nunc fieri posse, vt qui fidem vnam non habeant, vnum baptisma habeant; præsertim quum Apostolus baptizatos fateatur illos Corinthios, de quibus in eadem epistola postea dicit: Quomodo quidam ex vobis dicunt, quod resurrectio mortuorum non est? quos fidem vnam non habuisse cum cæteris patet.*

41 Hortus conclusus soror mea sponsa] *Locum hunc de solis prædestinatis intelligendum docet D. Aug. dictis l. c. 27. adeo nihil ad institutum facere.*

Stephanus beneficio & gratia digna commisit. Neque enim & Iudas perfidia sua & proditione, qua scelerate circa Saluatorem operatus est, dignus videri potest, quasi causam bonorum tantorum ipse praestiterit, vt per illum " mundus & gentium populus liberaretur. Sed hæc interim quæ ab Stephano gesta sunt, prætereantur, ne dum audaciæ & insolentiæ eius meminimus, de rebus ab eo improbè gestis longiorem mœstitiam nobis inferamus. De vobis autem cognoscentes, quod secundùm regulam veritatis & sapientiam Christi, hoc de quo nunc queritur disposueritis, cum magna lętitia exultauimus, & Deo gratias egimus, quia inuenimus in fratribus tam longè positis tantam nobiscum fidei & veritatis vnanimitatem. Potens est enim gratia Dei copulare & coniungere charitatis atque vnitatis vinculo, etiam ea quæ videntur longiore terrarum spatio esse diuisa. Secũdùm quod & olim interuallo temporum separatos ab Iob & Noe qui in primis fuerant, Ezechielem & Danielem, posteriores ætate ad vnanimitatis vinculum virtutis diuina coniunxit; Vt quamuis temporibus longis dirempti essent, eadem tamen diuina inspiratione sentirent. Quod & nunc in vobis animaduertimus, vt qui longissimis regionibus à nobis separati estis, sensu tamen & spiritu copulatos vos esse nobiscum probaretis. Quod totum hoc fit diuina vnitate. Nam cùm Dominus vnus atque idem sit qui habitat in nobis, coniungit vbique & copulat suos vinculo vnitatis. Vnde
Psal.18. in vniuersam terram exiuit sonus eorum, qui à Domino missi sunt vnitatis spiritu velociter currentes. 12 Sicut è contrario nihil prodest aliquos proximos & iunctos sibi esse corporibus, si animo & mente dissideant; quando aduhari animi omninò non possint, quæ se à Dei vnitate diuiserint: Ecce enim, inquit, qui longinquant se abs se, peribunt: sed tales iudicium Domini pro merito suo subibunt recedentes à verbis eius qui patrem pro vnitate de-
Ioan.17. precatur, & dicit: Pater da, vt quomodo ego & tu vnum sumus, sic & hi in nobis vnum sint. Nos verò ea quæ à vobis scripta sunt, quasi nostra propria suscipimus, nec in transcursu legimus, sed sæpe repetita " memoriæ mandauimus: neq; obest vtilitati salutari aut eadem retexere, ad confirmandum veritatem, aut & quædam addere ad cumulandum probationem. Si quid autem à nobis additum fuerit, non sic additur quasi à vobis aliquid minus dictum sit: sed quoniam sermo diuinus humanam naturam supergreditur, nec potest totum & perfectum anima concipere. Iccirco & tantus est numerus prophetarum, vt multiplex diuina sapientia per multos distribuatur. Vnde & tacere præcipitur, primo in prophetia loqueuti, si secundo fuerit reuelatum. 1.Cor.14. Qua ex causa necessariò apud nos fit, vt per singulos annos " seniores & præpositi in vnum conueniamus ad disponenda ea quæ curæ nostræ cõmissa sunt: Vt si qua grauiora sunt, communi consilio dirigantur: lapsis quoque fratribus & post lauacrum salutare à diabolo vulneratis per pœnitentiam medela quæratur; non quasi à nobis remissionem peccatorum consequantur, sed vt per nos ad intelligentiam delictorum suorum conuertantur, & Domino plenius satisfacere cogantur. Quoniam verò legatus iste à vobis missus regredi ad vos festinabat; 15 & hybernum tempus vrgebat; quãtum potuimus ad scripta vestra rescripsimus. " Et quidem quantum ad id pertineat quod Stephanus dixit, quasi Apostoli eos qui ab hæresi veniant baptizari prohibuerint, & hoc custodiendum posteris tradiderint, plenissimè vos respõdistis, neminem tam stultum esse qui hoc credat Apostolos tradidisse, quando etiam ipsas hæreses constet execrabiles ac detestandas postea extitisse. Cùm & Marcion Cerdonis discipulus inueniatur serò post Apostolos & post longa ab eis tempora, sacrilegam aduersus Deum traditionem induxisse. Apelles quoque blasphemiæ eius consentiens, multa alia noua & grauiora fidei ac veritati inimica addiderit: Sed & 17 Valentini & Basilidis tempus manifestum est, quod & ipsi post Apostolos & post longam ætatem, aduersus Ecclesiam Dei sceleratis mendaciis suis rebellauerint. Cæteros quoque hæreticos constat prauas suas sectas & inuentiones peruersas prout quisque errore ductus est, " postea induxisse; quos omnes manifestum est à semetipsis damnatos esse, & ante diem iudicij inexcusabilem sentẽtiam aduersus semetipsos dixisse? quorum baptisma qui confirmat, quid aliud quàm cum ipsis se adiudicat, & seipse participem talibus faciendo condemnat? 19 Eos Tit.3. autem qui Romæ sunt non ea in omnibus obseruare, quæ sint ab origine tradita, & frustra Apostolorum auctoritatem prætendere: scire quis etiam inde potest, quod

circa celebrandos dies Paſchæ, & circa multa alia diuinæ rei ſacramenta, videat eſſe apud illos aliquas diuerſitates, nec obſeruari illic omnia æqualiter, quæ Hieroſolymis obſeruantur. Secundùm quod in cæteris quoque plurimis prouinciis, multa " pro locorum & nominum diuerſitate variantur; nec tamen propter hoc ab Eccleſiæ Catholicæ pace atque vnitate aliquando diſceſſum eſt. Quod nunc Stephanus auſus eſt facere, rumpens aduerſum vos pacem, quam ſemper anteceſſores eius vobiſcum amore & honore mutuo cuſtodierunt: adhuc etiam infamans Petrum & Paulũ beatos Apoſtolos, quaſi hoc ipſi tradiderint; " qui in Epiſtolis ſuis hęreticos execrati ſunt, & vt eos euitemus monuerunt. Vnde apparet traditionem hanc humanam eſſe, quæ hæreticos aſſerit, & baptiſma quod non niſi ſolius Eccleſiæ eſt, eos habere defendit. " Sed & ad illam partem benè à vobis reſponſum eſt, vbi Stephanus in Epiſtola ſua dixit: Steph. (*Hæreticos quoque ipſos in Baptiſmo conuenire, & quod " ad alterutrum ad ſe venientes non baptizent, ſed communicent tantùm.*) quaſi & nos hoc facere debeamus. Quo in loco, etſi vos iam probaſtis ſatis ridiculum eſſe, vt quis ſequatur errantes, illuc tamen ex abundanti addimus: non eſſe mirum ſi ſic hæretici agant, qui etſi in quibuſdam minoribus diſcrepant, in eo tamen quod eſt maximum, vnum & eundem conſenſum tenent, vt blaſphement Creatorem, quædam ſomnia ſibi & 24 phantaſmata ignoti Dei confingentes: 25 quos vtique conſequens eſt ſic conſentire in baptiſmi ſui vanitate, vt conſentiunt in repudianda diuinitatis veritate. De quibus quoniam longum eſt ad ſingula eorum, vel ſceleſta, vel ſuperuacua reſpondere; ſatis eſt breuiter illud in compendio dicere; " eos qui non teneant verum Dominum patrem, tenere non poſſe, nec Filij, nec Spiritus Sãcti veritatem. Secundùm quod etiam illi " qui κατάφρυγας appellantur, & nouas prophetias vſurpare conantur, nec Patrem poſſunt habere, nec Filium, 28 nec Spiritum Sãctum; à quibus ſi quęramus quem Chriſtum prædicent, reſpondebunt eum ſe prędicare qui miſerit ſpiritum per Montanum & Priſcam locutum. In quibus cùm animaduertamus non veritatis ſpiritum, ſed erroris fuiſſe; cognoſcimus eos qui falſam illorum prophetiam contra Chriſti fidem vindicant, Chriſtum habere non poſſe. Sed & cæteri quique hæretici, ſi ſe ab Eccleſia Dei ſciderint, nihil habere poteſtatis aut gratiæ poſſunt; quando omnis poteſtas & gratia in Eccleſia conſtituta ſit, vbi pręſident maiores natu, qui & baptizandi & manum imponendi & ordinandi " poſſident poteſtatem. " Hęretico enim ſicut ordinare non licet, nec manum imponere, ita nec baptizare, nec quicquam ſanctè nec ſpiritaliter gerere, quando alienus ſit à ſpiritali & deifica ſanctitate. Quod totum nos iampridem " in Iconio, qui Phrygiæ locus eſt, collecti in vnum conuenientibus ex Galatia, & Cilicia & cæteris proximis regionibus confirmauimus, tenendum contra hęreticos firmiter & vindicandum, cùm à quibuſdam de iſta re dubitaretur. " Et quoniam Stephanus & qui illi conſentiunt, contendunt dimiſſionem peccatorum & ſecundam natiuitatem in hęreticorum baptiſma poſſe procedere, " apud quos etiam ipſi confitentur Spiritum Sanctum non eſſe; conſiderent & intelligant " ſpiritalem natiuitatem ſine ſpiritu eſſe non poſſe; ſecundùm quod & beatus Paulus Apoſtolus eos qui Act.19 ab Ioanne baptizati fuerant, priuſquam miſſus eſſet à Domino Spiritus Sanctus, baptizauit denuo ſpiritali baptiſmo, & ſic eis manum impoſuit, vt acciperent Spiritum Sanctum. Quale eſt autem vt cum Paulum poſt Ioannis baptiſma iterato diſcipulos ſuos baptizaſſe videamus; nos eos qui ab hæreſi ad Eccleſiam veniunt, poſt illicitam & prophanam eorum tinctionem baptizare dubitemus? 35 Niſi ſi his Epiſcopis, de quibus nũc, minor fuit Paulus; vt hi quidem poſſint per ſolam manus impoſitionem venientibus hæreticis dare Spiritum Sanctum, Paulus autem idoneus non fuerit, qui ab Ioanne baptizatis Spiritum Sãctum per manus impoſitionem daret, niſi eos prius etiam Eccleſiæ baptiſmo baptizaſſet. Illud quoque abſurdũ, quod non putant quęrendum eſſe, quis ſit ille qui baptizauerit, eo quod qui baptizatus ſit, gratiam conſequi potuerit 36 inuocata Trinitate nominum Patris, & Filij, & Spiritus Sancti. Deinde hæc erit ſapientia quam ſcribit Paulus eſſe in his qui perfecti ſunt. 37 At quis eſt in Eccleſia perfectus & 1.Cor.2. ſapiens, qui hoc aut defendat, aut credat, quod inuocatio hæc nominum nuda ſufficiat ad remiſſionem peccatorum, & baptiſmi ſanctificationem? cùm hæc tunc vtique proficiant, quando & qui baptizat habet Spiritum Sãctum, & baptiſma quoque ipſum non ſit ſine ſpiritu cõſtitutum.

Sed dicunt eum qui quomodocunque foris baptizatur, mente & fide sua, baptismi gratiam consequi posse: quod & ipsum sine dubio ridiculum est, quasi de cœlo adducere ad se possit aut mens praua iustorum sanctificationem, aut fides falsa credentium veritatem. Non omnes autem qui nomen Christi inuocant, audiri, 38 & inuocationem suam consequi aliquid gratiæ posse, Dominus ipse manifestat dicens: Multi venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus & multos fallent. 39 Nulla quippe differentia est inter pseudoprophetam & hæreticum. Nam vt ille in nomine Dei aut Christi, ita iste in sacramento baptismi fallit. Mendacio vterque nititur, ad decipiendas hominum voluntates. 40 Volo autem vobis & de historia quæ apud nos facta est, exponere ad hoc ipsum pertinente. 41 Ante viginti enim & duos ferè annos, temporibus post Alexandrum Imperatorem, multæ istic conflictationes & pressuræ acciderunt, vel in commune omnibus hominibus, vel priuatim Christianis; terræ etiam motus plurimi & frequentes extiterunt, 42 vt per Cappadociam & per Pontum multa subruerent, quædam etiam ciuitates in profundum receptæ dirupti soli hiatu deuorarentur, vt ex hoc persecutio quoque grauis aduersum nos Christiani nominis fieret. Quæ post longam retro ætatis pacem repentè oborta, de inopinato & insueto malo ad turbandum populum nostrum terribilior effecta est. 43 Serenianus tunc fuit in nostra prouincia præses, acerbus & dirus persecutor. In hac autem perturbatione constitutis fidelibus, & huc atque illuc persecutionis metu fugientibus, & patrias suas relinquentibus, atque in alias partes regionum transeuntibus (erat enim transeundi facultas, eo quod persecutio illa, non per totum mundum, 44 sed localis fuisset) emersit istic subitò quædam mulier, quæ in extasi cōstituta, 45 propheten se præferret, & quasi Sancto Spiritu plena sic ageret. Ita autem principalium dæmoniorum impetu ferebatur, vt per longum tempus sollicitaret & deciperet fraternitatem, ac mirabilia quædam & portentosa perficiens, & facere se terram moueri polliceretur. 46 Non quod dæmoni tanta esset potestas, vt terrā mouere aut 47 elementum concutere iussu valeret; sed quod nonnunquam spiritus nequam præsciens & intelligens terræmotum futurum id se facturum esse simularet, quod futurum videret. Quibus mendaciis & iactationibus subegerat mentes singulorum, vt sibi obedirent; & quodcunque præciperet & diceret sequerentur; faceret quoque mulierem illam cruda hyeme nudis pedibus per asperas niues ire, nec vexari in aliquo 48 aut lædi illa discursione: diceret etiam se in Iudæam & Hierosolymam festinare, fingens tanquam inde venisset. Hic & vnum 49 de Presbyteris Rusticum, item & alium Diaconum fefellit, vt eidem mulieri commiscerentur, quod paulopòst detectum est. Nam subitò apparuit illi vnus de Exorcistis vir probatus, & circa religiosam disciplinam benè semper conuersatus, qui exhortatione quoque fratrum plurimorum, qui & ipsi fortes ac laudabiles in fide aderant, excitatus, erexit se contra illum spiritum nequam reuincendum; qui subtili fallacia etiam hoc paulò ante prædixerat, venturum quendam aduersum & tentatorem infidelem. Tamen ille Exorcista inspiratus Dei gratia fortiter restitit, & esse illum nequissimū spiritum, qui priùs sanctus putabatur, ostendit. 50 Atqui illa mulier, quæ priùs per præstigias & fallacias dæmonis, multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cætera quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter ausa est; vt & inuocatione non contemptibili 51 sanctificare se panem & Eucharistiam facere simularet, & sacrificium Domino 52 sine sacramento solitæ prædicationis offerret; baptizaret quoque multos 53 vsitata & legitima verba interrogationis vsurpans, vt nil discrepare ab Ecclesiastica regula videretur. 54 Quid igitur de huius baptismo dicemus, quo nequissimus dæmon per mulierem baptizauit? Nunquid & hoc Stephanus, & qui illi consentiunt comprobant? maximè cui nec symbolum Trinitatis, nec interrogatio legitima & Ecclesiastica defuit? Potest credi aut remissio peccatorum data, aut lauacri salutis regeneratio ritè perfecta, vbi omnia quamuis ad imaginem veritatis, tamen per dæmonem gesta sunt? Nisi si & dæmonem in nomine Patris, & Filij, & Spiritus Sancti gratiam baptismi dedisse contendunt, qui hæreticorum baptisma defendunt. Apud quos sine dubio idem error est, dæmonum fallacia ipsa est, quando apud illos omnino Spiritus Sāctus non est. Illud etiam quale est, quod vult Stephanus, his qui apud hæreticos baptizantur, adesse præsentiam & sanctimoniam Christi? 55 Nam si non mentitur Apostolus

Mat. 13.

Galat.3. lus dicens: Quotquot in Christo tincti estis, Christum induistis: Vtique qui illic in Christo baptizatus est, induit Christum: si autem induit Christum, accipere potuit & Spiritum Sanctum qui à Christo missus est, & frustra illi venienti ad accipiendum Spiritũ manus imponitur: 56 nisi si à Christo spiritum induit, vt apud hæreticos sit quidem Christus, non sit autem illic Spiritus Sanctus. Decurramus verò breuiter & cætera quæ à vobis copiosè & plenissime dicta sunt, festinante vel maximè ad vos Rogatiano Diacono charissimo nostro. Sequitur enim illud, quod interrogandi sunt à nobis qui hæreticos defendunt, vnum carnale sit eorum baptisma, an spirituale. Si enim carnale est, nihil differunt à Iudæorum baptismo, quo sic illi vtuntur, vt eo tanquam communi & vulgari lauacro tantum sordes lauentur. 57 Sin autem spiritale est, quomodo apud illos esse baptisma spiritale potest, apud quos Spiritus Sanctus non est? Ac per hoc aqua qua tinguntur, lauacrum est illis carnale tantùm, non baptismi sacramentum. Quod si baptisma hæreticorum habere potest regenerationem secundæ natiuitatis; non hæretici, sed filij Dei computandi sunt, qui apud illos baptizantur. Secunda enim natiuitas, quæ est in baptismo, filios Dei generat. Si autem sponsa Christi vna est, quæ est Ecclesia Catholica: ipsa est quæ sola generat Dei filios. Neque enim multæ
2.Cor 11. sponsæ Christi; cùm dicat Apostolus: 58
Psal.44. Despondi vos vni viro virginem castam
Cant.4. assignare Christo, &: Audi filia & vide,
Cant.5. & inclina aurem tuam, & obliuiscere populi tui; quia desiderauit Rex speciem tuam, & 59 Veni sponsa de Libano, aduenies & pertrãsibis à principio fidei, &: Ingressus sum in hortum meum soror mea, sponsa. Videmus vnam personam vbique proponi, quia & sponsa est vna. Non est autem vna nobiscum hæreticorum synagoga, quia nec sponsa est adultera & fornicaria: vnde nec potest filios Dei parere. 60 Nisi si secundùm quod Stephano videtur, hæresis quidem parit & exponit: expositos autem Ecclesia suscipit: & quos non ipsa pepererit pro suis nutrit, cum filiorũ alienorũ mater esse non possit. Et ideò Christus Dominus noster vnam esse manifestans sponsam suam, & vnitatis eius sacramentum declarans, ait: Qui non est mecum, aduersus me est, & qui non mecum colligit, spargit. Si enim nobiscum est Christus, hæretici autem non sunt nobiscum, pro certo aduersus Christum sunt hæretici. Et si nos colligimus cum Christo, non colligunt autem nobiscum hæretici, sine dubio spargunt. 61 Sed nec illud prætereundum est à nobis, quod à vobis necessario dictum est, quod Ecclesia secundùm Canticum Cãticorum, hortus sit, Cant.4. conclusus, & fons signatus, paradisus cum fructu pomorum. Qui autem nunquam in hunc hortum introierunt, neque paradisum à Deo creatore plantatum viderunt, quomodo de fonte qui intus inclusus est, & diuino sigillo signatus est, aquam viuam lauacri salutaris præbere alicui poterunt? Cùm verò & arca Noe nihil aliud fuerit quàm sacramentum Ecclesiæ Christi, quæ tunc omnibus foris pereuntibus eos solos, seruauit qui intra arcam fuerunt; manifestè instruimur ad Ecclesiæ vnitatem perspiciendam, quemadmodum & 62 Apostolus Petrus posuit dicens: Sic & vos similiter saluos faciet baptisma, ostendens, 1.Pet.3. quoniam quomodo qui cum Noe in arca non fuerunt non tantùm purgati & saluati per aquam non sunt, sed statim diluuio illo perierunt: sic & nunc quicunque in Ecclesia cum Christo non sunt, foris peribunt, nisi ad vnicum & salutare Ecclesiæ lauacrum per pœnitentiam conuertantur. 63 Qualis verò error sit, & quanta sit cæcitas eius qui remissionem peccatorum dicit apud synagogas hæreticorum dare posse, nec permanet in fundamento vnius Ecclesiæ quæ semel à Christo supra petram solida est; hinc intelligi potest, quod soli Petro Christus dixerit: Quæcunque ligaueris super terram, erunt ligata & in cœlis: & quæcunque solueris super terram, erunt soluta & in cœlis. Et iterum in Euangelio quando Matt.16. in solos Apostolos insufflauit Christus dicens, Accipite Spiritum Sanctum: si cuius remiseritis peccata, 64 remittentur illi: & si cuius tenueritis, tenebuntur. Ioan.20. Potestas ergo peccatorum remittẽdorum Apostolis data est, & Ecclesiis quas illi à Christo missi constituerunt, & Episcopis qui eis ordinatione vicaria successerunt. Hostes autem vnius Catholicæ Ecclesiæ in qua nos sumus, & aduersarij nostri qui Apostolis successimus, sacerdotia sibi illicita contra nos vindicantes, & altaria prophana ponentes; quid aliud sunt quàm Chore & Dathan & Abyron? pari scelere sacrilegi, & easdem quas & illi pœnas Num.16. daturi cùm his qui sibi consentiunt, secundum quod etiam nunc illorum participes

ticipes & fauores pariter cum eis pereunt. Atque ego in hac parte iuste indignor ad hanc tam apertam & manifestam Stephani stultitiam, quòd qui sic de Episcopatus sui loco gloriatur, & se successionem Petri tenere contendit, " super quem fundamenta Ecclesiæ collocata sunt, 65 multas alias petras inducat, & Ecclesiarum multarum noua ædificia constituat, dum esse illic baptisma sua auctoritate defendit. Nam qui baptizantur, complent sine dubio Ecclesiæ numerum. Qui autem baptisma eorum probat, de baptizatis & Ecclesiam illic esse confirmat. Nec intelligit obfuscari à se & quodammodo aboleri Christianæ Petræ veritatem, qui sic prodit & deserit vnitatem." Iudęos tamen quamuis ignorantia cæcos & grauissimo facinore constrictos, zelum Dei Apostolus habere profitetur; Stephanus qui per successionem cathedram Petri habere se prædicat, nullo aduersus 67 hęreticos zelo excitatur: concedens illis non modicam sed maximam gratiæ potestatem, vt dicat eos & asseueret per baptismi sacramentum 68 sordes veteris hominis abluere, antiqua mortis peccata donare, regeneratione cœlesti filios Dei facere, ad æternam vitam diuini lauacri sanctificatione reparare. Qui sic magna & cœlestia Ecclesiæ munera hęreticis concedit & tribuit; quid aliud quàm communicat eis, quibus tantum gratiæ defendit ac vendicat? Et frustra iam dubitat in cęteris quoque 69 consentire eis & particeps esse; vt & simul cum eis conueniat, & orationes pariter cum eisdem misceat, & altare ac sacrificium commune cõstituat. 70 Sed in multum, inquit, proficit nomen Christi ad fidem & baptismi sanctificationem, vt quicunque & vbicunque in nomine Christi baptizatus fuerit, consequatur statim gratiam Christi: quando huic loco breuiter occurri possit & dici, quoniam si in nomine Christi valuit foris baptisma ad hominem purgãdum, in eiusdem Christi nomine valere illic potuit & manus impositio ad accipiendum Spiritum Sanctum. Et incipient cętera quoque quæ apud hęreticos aguntur, iusta & legitima videri, quando in nomine Christi gerantur, secundùm quod vos in Epistola vestra exsecuti estis: nonnisi in Ecclesia sola valere posse nomen Christi, cui vni concesserit Christus cœlestis gratiæ potestatem. 71 Quod autem pertinet ad consuetudinem refutandam, quam videntur opponere veritati, quis tam vanus sit vt veritati consuetudinem pręferat? Aut qui perspectâ luce tenebras non derelinquat? Nisi si & Iudęos Christo aduentante, id est, veritate, adiuuat in aliquo antiquissima consuetudo, quod relicta noua veritatis via 72 in vetustate permanserint. 73 Quod quidem aduersus Stephanum vos dicere Afri potestis, cognita veritate errorem vos consuetudinis reliquisse. Cęterum nos veritati & consuetudinem iungimus, & consuetudini Romanorum cõsuetudinem, sed veritatis opponimus; ab initio hoc tenentes quod à Christo & ab Apostolo traditum est. Nec meminimus, hoc apud nos aliquando cœpisse, cùm semper istic obseruatum sit; vt non nisi vnam Dei Ecclesiam nossemus, & sanctum baptisma non nisi sanctæ Ecclesiæ cõputaremus. 47 Planè quoniam quidam de eorum baptismo dubitabant, " qui etsi nouos prophetas recipiunt, 76 eosdem tamen patrem & filium nosse nobiscum videntur; plurimi simul conuenientes in Iconio diligentissimè tractauimus, & confirmauimus repudiandum esse omne omnino baptisma, quod sit extra Ecclesiam constitutum. Ad illud autem quod pro hęreticis ponunt, & aiunt Apostolum dixisse: 77 Siue per occasionem, siue per veritatem Christus annuncietur, vt respondeamus ineptum est; quando manifestũ sit, Apostolum in Epistola sua qua hoc dixit, neque hęreticorum, neque baptismi eorum mẽtionem fecisse, sed locutum esse de fratribus tantum; siue perfidẽ secum loquentibus, siue in fide sincera perseuerantibus. Nec oporteat hoc longo tractatu excutere, sed ipsam satis sit Epistolam legere; & quid Apostolus dixerit, de ipso Apostolo recognoscere. Quid ergo, inquiunt, fiet de his, qui ab hęreticis venientes sine ecclesiæ baptismo admissi sunt? Si de sęculo excesserunt, in eorum numero qui apud nos catechisati quidem sunt, sed priusquam baptizarentur obierunt, habentur: " non modo dicũt emolumentum veritatis & fidei, ad quam relicto errore peruenerant, & si consummationem gratiæ consecuti non sunt, morte præuenti. Qui autem adhuc in sæculo permanent, baptizentur Ecclesiæ baptismo, vt remissionem peccatorum consequi possint; ne per alienam præsumptionem in pristino errore manentes, sine gratiæ consummatione moriantur. Cæterùm quale delictum est, vel illorum qui admittuntur, vel illorum qui admittunt, vt non ablutis per

Philip. 1.

Eccleſiæ lauacrum ſordibus, nec peccatis expoſitis, vſurpara temerè communicatione cõtingant corpus & ſanguinem Do- 1.Cor.11. mini, cùm ſcriptum ſit; Quicunque ederit panem, aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & ſanguinis Domini? Nos etiam illos quos hi qui priùs in Eccleſia Catholica Epiſcopi fuerant, & poſtmodum ſibi poteſtatem 79 clericæ ordinationis aſſumentes baptizauerũt, pro non baptizatis habendos iudicauimus. Et hoc apud nos obſeruatur, vt quicunque ab illis tincti ad nos veniunt, tanquam alieni & nihil conſecuti, vnico & vero Eccleſiæ Catholicæ baptiſmo apud nos baptizentur, & lauacri vitalis regenerationem conſequantur. Et tamen multum intereſt inter eum qui inuitus & neceſſitate perſecutionis coactus ſuccubuit, & illum qui ſacrilega voluntate audax contra Eccleſiam rebellat, vel in patrem & Deum Chriſti, & totius mundi conditorem impia voce blaſphemat. 80 Et non pudet Stephanum hoc aſſerere, vt per eos qui ipſi in omnibus peccatis ſunt conſtituti, dicat poſſe remiſſionem peccatorum dari? Quaſi poſſit eſſe in domo mortis lauacrum ſalutis. Vbi ergo erit quod ſcriptum eſt: Ab aqua aliena abſtinete, & à fonte alieno ne biberis: ſi relicto Eccleſiæ fonte ſignato, alienam aquam pro tua ſuſcipis, & prophanis fontibus Eccleſiam polluis? Quando enim baptiſmo hæreticorum communicas; quid aliud quàm 83 de voragine & cœno illorum bibis, & ipſe Eccleſiæ ſanctificatione purgatus, alienarum ſordium contactibus inquinaris? Nec metuis iudicium Dei, hæreticis teſtimonium contra Eccleſiam perhibens, cùm ſcriptum ſit: Falſus teſtis non erit impunitus. Quinimo tu hæreticis omnibus peior es. Nam cum inde multi cognito errore ſuo ad te veniant, vt Eccleſiæ verum lumen accipiant; tu venientium errores adiuuas, & obſcurato lumine Eccleſiaſticæ veritatis, tenebras hæreticæ noctis accumulas. Cùmque ſe illi in peccatis eſſe & nihil gratiæ habere ſe, ac propterea ad Eccleſiam venire fateantur; tu eis remiſſionem peccatorum ſubſtrahis quæ in baptiſmo datur, dum dicis eos iam baptizatos, & extra Eccleſiam, Eccleſiæ gratiam coosecutos. Nec intelligis animas eorum de manu tua exquiri, cùm iudicij dies aduenerit, qui ſitientibus Eccleſiæ potum negaſti: & volentibus viuere, cauſa mortis fuiſti. Et inſuper indignaris. 82 Vide qua imperitia reprehēdere audeas eos, qui contra mendacium pro veritate nituntur: Quis enim iuſtius indignari contra alterum debuit? Vtrúmne qui hoſtes Dei aſſerit, an verò qui aduerſus eũ qui hoſtes Dei aſſerit, pro Eccleſiæ veritate conſentit? Niſi quod imperitos etiam animoſos atq; iracundos eſſe manifeſtum eſt, dum per inopiam conſilij & ſermonis ad iracundiam facilè vteruntur, vt de nullo alio magis quàm de te dicat ſcriptura diuina; Homo animoſus parit lites, & vir Prou.19. iracundus exaggerat peccata. Lites enim & diſſenſiones quantas paraſti per Eccleſias totius mundi? Peccatum verò quam magnum tibi exaggeraſti, quando te à tot gregibus ſcidiſti? Excidiſti enim teipſum, noli te fallere. Si quidem ille eſt verè ſchiſmaticus, qui ſe à communione Eccleſiaſticæ vnitatis apoſtatã fecerit. Dum enim putas omnes à te abſtinere poſſe; ſolum te ab omnibus abſtinuiſti. Nec te informare ad regulam veritatis & pacis vel Apoſtoli præcepta potuerunt, monentis & dicentis; Obſecro ergo vos ego vinctus in Do- Ephes.4. mino, dignè ambulare vocatione qua vocati eſtis, 83 cum omni humilitate ſenſus & lenitate, cum patientia, ſuſtinentes inuicem in dilectione, ſatis agentes ſeruare vnitatem ſpiritus in coniunctione pacis. Vnum corpus, & vnum ſpiritus, ſicut vocati eſtis in vna ſpe vocationis veſtrę. Vnus Dominus, vna fides, vnum baptiſma, vnus Deus & pater omnium, qui ſuper omnes, & per omnia, & in omnibus nobis. Hæc Apoſtoli mandata & monita ſalutaria, quã diligenter Stephanus impleuit, humilitatem ſenſus & lenitatem primo in loco ſeruãs? Quid enim humilius aut lenius, quam cùm tot Epiſcopis per totum mundum diſſenſiſſe; pacem cum ſingulis vario diſcordiæ genere rumpentem, modo cum Orientalibus (quod nec vos latere confidimus) 84 modo vobiſcum, qui in meridie eſtis? A quibus legatos Epiſcopos patienter ſatis & leniter ſuſcepit; vt eos nec ad ſermonem ſaltem colloquij communis admitteret: adhuc inſuper dilectionis & charitatis memor, præciperet fraternitatis vniuerſæ, ne quis eos in domum ſuam reciperet; vt venientibus non ſolùm pax & communio, ſed & tectum & hoſpitium negaretur. Hoc eſt ſeruaſſe vnitatem ſpiritus in coniunctione pacis, abſcindere ſe à charitatis vnitate, 85 & alienũ ſe per omnia fratribus facere, & contra ſacramentum & fidem, contumacis furore diſcordiæ rebellare. Apud talẽ poteſt eſſe vnum

corpus

corpus & vnus spiritus, apud quem fortasse ipsa anima vna non est, sic lubrica & mobilis & incerta; Sed quantum ad illum pertinet, relinquamus: excutiamus potius id[16] de quo maxima quæstio est. Qui contendũt ab hereticis baptizatos sic recipi oportere, tanquam legitimi baptismi gratiam consecutos, vnum nobis atque illis baptisma dicunt esse, & in nullo discrepare. Sed quid ait Apostolus Paulus; Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus. Si vnum atque idem est cum nostro baptismo hæreticorum; sine dubio & fides vna est: si autem fides vna est, vtique & Dominus vnus: si Dominus vnus est, consequens est dicere, quia * vnus est. Si autem hæc vnitas quæ separari omnino & diuidi non potest, etiam apud hæreticos ipsa est; quid vltra contendimus; Vt quid illos hæreticos, & non Christianos vocamus; Porro cum nobis & hæreticis nec Deus vnus sit, nec Dominus vnus nec vna Ecclesia, nec fides vna, sed nec vnus spiritus, nec corpus vnũ [17] manifestum est, nec baptisma nobis & hereticis commune esse posse, quibus nihil est omnino commune. Et tamen non pudet, Stephanum talibus aduersus Ecclesiam patrocinium præstare, & propter hæreticos asserẽdos, fraternitatem scindere: [18] insuper & Cyprianum, pseudochristum, & pseudoapostolum, & dolosum operarium dicere; [19] Qui omnia in se esse conscius præuenit; vt alteri ea per mendacium obiiceret, [20] quæ ipse ex merito audire deberet. Benè te valere omnibus nobis, cum vniuersis, qui in Africa sunt, Episcopis, & cunctis Clericis, & omni fraternitate vniuersi optamus; vt perpetuò vnanimes, & vnum sentientes, habeamus nobiscum etiam de longinquo adunatos.

*Lege vnitas.

ADNOTATIONES IN Epistolam Lxxv.

1 Firmilianus) *Ex Eusebio & Nicephoro constat fuisse Firmilianum Cæsarea Cappadocum Episcopum, qui vtrique Antiochenæ Synodo interfuit, quarum prima contra Nouatianum, viuente adhuc Cornelio, secunda contra Paulum Samosatenum sub Dionysio Pontifice celebrata est: & bis ab illo confutatum Samosatenum, sed eandem iam defuncto illo, quum denuo in hæresin relapsus esset, in tertia Synodo condemnatum, vti patet ex Epistola Concilii Antiocheni, quæ est cum apud Eusebium dicti l. 25. c. tum apud Nicephorum dicti lib. c. 30.*

2 In Domino] *Hic quidem desideratur in cod. Anglico, sed Afflig. Blanden. Marcb. Dun. & Cauchii, Ms. cod. id habent, quare nos prætermittendum esse*

D. Cyprian.

non putauimus.

3 Accepimus ad Rogatianum] *An idem sit iste Rogatianus iunior ad quem scripta est Epistola lxxxi. an alius, nescio: constat autem fuisse Diaconum Cypriani.*

4 & gratias propter hoc] *Ita cod. Angl. rectius quam cæteri* propter hæc.

5 ait propheta) *Rectè sic cod. Angl. in cæteris desiderabatur.*

6 & domus Dei super vertices montium) *Ita legendum patet ex textu Isaiæ Græco vbi legitur* τοῦ θεοῦ: *quare rectè sic Ms. omnes, pro eo quod Morelius scribit* Domini, *cum hic tum paulo prius.*

7 in vnum conuenire) *Græcismus est, vtpote quum è Græco translata sit hæc epistola, pro* vt in vnum conueniant.

8 vt habitent fratres in vnum] *Ita* Ms. *Morel. vero* inhabitent.

9 Sed non si nos) *Habebant alii* Ms. *cum Morel. particulam* enim, *sed in cod. Afflig. desideratur, & Dun. notam habet adiectam, qua significetur superfluam esse.*

10 mundus & gentium populus liberaretur] *Habebat Morellus interiectum* a passione Domini, *sed quod non habent* Ms. *codic. & superfluum textus indicat.*

11 Iob. & Noë, &c. Ezechielem & Danielem] *Qua in re idem senserit Noe & Daniel non potui inuenire: Iob autem & Ezechiel de Resurrectione carnis idem prophetarunt, ille c. 19. hic vero 37.*

12 Sicut è contrario] *Sic cod. Afflig. Dun. Bland. Marc. cæteri vero :* Sic, *non rectè.*

13 memoriæ mandauimus] *Ita Rectius quoque Afflig. & Blandin. cod. quam cæteri* mandamus.

14 seniores & præpositi] *Seniores vertisse mihi videtur, quod Græcè est* πρεσβύτεροι. *Quum autem Præpositi nomen pro Episcopo accipiatur, sicut vbique à Cypriano, frequens etiam sit in hac Epistola* quando, *pro* cum, *&* istic., *pro* hic, *colligo mihi videtur posse hanc Epistolam à Cypriano traslatam in Latinam, aut certè ab alio quopiam eius ætatis. Locus autem hic confirmat quod alibi diximus, de Conciliis Diœcesanis quotannis celebrandis.*

15 & hybernum tempus vrgebat] *Hinc colligo, contigisse hanc tragædiam de baptizandis hæreticis ante hyemem, & tempore æstatis.*

16 Et quidem quantum ad id pertineat, &c. *Argumentum hoc latius tractatum est Epistola ad Iubaianum, & ad Pompeium, atque hoc est quod dicit, ad illum plenissimè a Cypriano responsum esse, sua quidem sententia: nam non plene respondisse, perspicuum fecimus ex Aug.*

27 Valentini & Basilidis] *Basilidis hæreses Iren. lib. 1. cap. 22. & 23. enumerat, meminit & Tertull. lib. de Resurrectione carnis. De quo etiam Epiph hær. 24. & D. Aug. hær. 4. de aliis vide Epistolam ad Iubaianum.*

18 Postea induxisse] *Adiecimus* postea, *ex* Ms. *nam desiderabatur apud Mor.*

19 Eos autem qui Romæ sunt, &c.] *Alludit ad dissensionem quæ fuit Romano Pontifici Victori cum Orientalibus de Paschate, de qua scripsit ad illum Epistolam Irenæus, quam reperire est apud Eusebium Eccles. hist. l. 5. c. 24. & Nicephorum l. 5. c. 19*

20 Pro locorum & nominum diuersitate] *Sic Morellus, &* Ms. *quos vidi omnes. Non displicet tamen coniectura Cauchii, qua putat legendum* hominum

S

21 qui in Epiſtolis ſuis hæreticos execrati ſunt] loca Epiſtolarum Petri & Pauli, habet Epiſtolis ſæpe dicti Cypriani.

22 Sed & ad illam partem bene à vobis reſponſum eſt] Ita Ms pro eo quod Morellus à nobis, peſſimè. Late autem hac de re Epiſtola præcedenti Cypriani.

23 ad alterutrum ad ſe venientes] Ego aut ſic legendum cenſeo vt Epiſtola præceden. adnotauimus, ab alterutro ad ſe venientes, nihil tamen immutare volui, eo quod conſentiunt Ms. cum Morello.

24 phantaſmata ignoti Dei] Recte ſic Ms. pro eo quod erat phantaſma. De phantaſmatibus autem dictorum hæreticorum mira narrant Iren. Tertullian. & Epiphan.

25 quos vtique conſequens eſt] Etiam hoc ex Ms. pro eo quod erat quo.

26 eos qui non teneant verum Deum patrem] Particulam non, ex coniectura primum à nobis adiectam, reperimus poſtea in Dun. & Angl. Ms. cod. in cæteris deſiderabatur. Illud autem quod, in contextum Morelli, irrepſiſſe ſuſpicor, ex varia lectione ad marginem, nam quidam Ms. legunt quod qui, &c. poſſunt.

17 qui κατὰ Φρύγας appellantur] Lectionem hanc cod. Anglici veriorem puto quam aut quorundam Cataphrigæ, aut Dunen. cod. & Morelli Cataphriges. Similiter enim eos appellat Tertullia. de præſcr. aduerſus hæretic. ſecundum Phrygas. Sunt autem ita dicti (D. Auguſtin. teſte hære. 2.) quod in Phrygia potiſſimum reperirentur. Vnde & ab Epiphan. hære. 48. Phryges ſiue Phrygaſtæ nuncupantur. Habuit hæc hæreſis auctores, Montanum qui ſe Paracletum iactitabat: & Priſcam & Maximillam propheteſſas, circa annum 19. Antonini Pii iuxta Epiphan. Poſtmodum verò diuiſa eſt eorum doctrina. Quidam enim (Tertulia. teſte) κατὰ Proclum, alii ſecundum Æſchinem dicebantur. Quibus appellationibus prorſus confirmatur noſtra lectio. Non recte autem adaptat iſtis hæreticis ſententiam Stephani. Nam cum non ſeruarent formam Eccleſiæ, qui ab illis baptizabantur, rebaptizandos cenſuit eos Nicana Synodus, vt diximus Epiſtola ad Iubaianum.

28 nec Spiritum ſanctum] Ita primum quidem legendum coniecti ex particula nec, reperta in Ms. cod. omiſſo reliquo poſtea verò & confirmatam reperi coniecturam meam cod. Ms. Cauchii.

29 poſſident poteſtatem] Ita Morel. Dun. & Angl. codices, Afflig. vero facultatem, March. vtrumque. ſed prius in textu, poſterius ad marginem.

30 Hæretico enim, &c. non licet] Etſi refragentur Ms. cod. reſtitui tamen hæretico, eo quod neque Latina vox licet, neque Græca ἔξεστι aliter quàm cum datiuo conſtrui ſoleat.

31 In Iconio qui Phrigiæ locus eſt] Concilii huius meminit Dion. Corinth. Epiſcopus Epiſtola de Baptiſmo ad Phylemonem Presbyterum Romanum, apud Euſebium diction. libr. 6. cap. & Nicephor diction. libr. 9. cap. Didici illud quoque, inquit, non ſolum nunc Africanos hoc perperam induxiſſe, ſed & ab iis qui dudum ante nos Epiſcopi in frequentiſſimis Eccleſiis fuere in conuentibus fratrum Iconii & Synada, & præterea apud multos ita decretum fuiſſe.

32 Et quoniam Stephanus] Abunde de hic & ſequentibus ſupra Epiſtola ad Iubaianum.

33 apud quos etiam ipſi Recte ſic hunc locum ex Ms. cod. reſtituimus, pro eo quod erat etiam Epiſcopi, non recte.

34 ſpiritalem natiuitatem) Ex iiſdem ſecundam voculam adiecimus, deſideratam apud Morellum.

35 Niſi ſi his Epiſcopis, de quibus nunc, minor fuit Paulus] Particulam de, ex coniectura noſtra adiecimus, aliòqui enim non conſtaret ſenſus. Cauchii quidem cod. legit non, pro eo quod eſt nunc, ſed neque hoc ſatisfacit.

36 inuocata Trinitate nominum) Hanc quoque coniecturam noſtram confirmatam reperi cod. Angl. in aliis erat corruptiſ. inuoca Trinitatem.

37 At quis eſt in Eccleſia perfectus, & ſapiens, qui hoc aut defendat] ita cod. Ms. Cauchii vt ſit interrogatio, rectius meo iudicio, quam alii vt qui eſt in Eccleſia perfectus & ſapiens, hoc aut defendat, vbi apud Morellum corruptiſſime legebantur hoc autem. Atque ita erit Irenæa præcedens periodus.

38 & inuocationem ſuam conſequi aliquid gratiæ poſſe] Rurſum Græciſmus eſt.

39 Nulla quippe differentia eſt] Iſtud habemus ex codice Angl. pro eo quod erat prius denique, minus recte.

40 Volo autem vobis, &c.] Sic rectius Morel. & cæteri Ms. quam cod. Afflig. Nolo.

41 Ante viginti enim & duos ferè annos temporibus poſt Alexandrum) Loquitur de perſecutione Chriſtianorum ſub Maximino quæ vi. fuit, qua Pontianus Pontifex Martyrium paſſus eſt. Atque adeo ſcriptam colligere eſt hanc Epiſtolam anno Stephani Pontificatus tertio, tot enim computantur anni ab initio imperii Maximi.

42 vt per Cappadociam & Pontum plurima ſubruerent] Ita Ms. pro eo quod habebat Morellus ſubruerint, minus recte. Porro de terræmotibus, quorum occaſione perſecutio concitata fuit, latius infra Tomus ſecundus aduerſus Demetrianum, ex D. Auguſt. de ciuitate Dei, Oroſio. Similia autem videre eſt etiam lib. de Lapſis.

14 Serenianus tunc fuit in prouincia præſes] Hinc patet Præſidem Cappadociæ, & Ponto dari ſolere à Romanis, quam aliis prouinciis dali ſoleant aut prætores aut Proconſules. Serenianus vero alicubi fortaſſis in Martyrologiis mentionem reperire ſit.

44 ſed localis fuiſſet] Noua phraſis: Hiſtoriam autem narrat ſimiliter Seuerus Sulpitius hiſtoria ſacra lib. 2. qui tantum quarundam Eccleſiarum clericos à Maximino vexatos ſcribit, atque adeo inter perſequutiones 7. illam Maximini numerandam non putat. Durauit ea annis tribus duntaxat, Euſebio teſte l. 6. 20. qui tamen ſextam illam perſecutionem vt diximus, facit, & ſimiliter Oroſius lib. 7. c. 19.

45 Prophetem ſe præferret] Ms. pro eo quod Mor. habet prophetam ſe proferret.

46 Non quòd dæmoni tanta poteſtas] Recte hic Firmilianus aperit, qua fraude hominibus illudat dæmon, vt putent eum terram concutere poſſe.

47 elementum concutere iuſſu valeret] ita recte Angl. cod. pro eo quod Morel. & Dun. ad Marginem niſu, aut alii minus recte viſu, Error natus ex omiſſa vnica litera.

47 aut lædi illa diſcurſione] Sic Ms. noſtri, rectius quam aut Mor. aut Cauchii cod. illa, ſine vlla diſcuſſione. Noua tamen dicitur diſcurſio pro diſcurſis.

49 de Presbyteris Ruſticum] Ruſticus proprium

nomen est, quare maiori litera. R. scribendum.

50 Atqui illa mulier] Ego prorsus ita legendum censeo ut sensus constet magis. Et ante legendum multa ad deceptionem fidelium moliebatur, quomodo Ms. cæteri, præterquam quod legunt moltas, ante multa, ad deceptionem fidelium mouebatur, quomodo Dun. Ms. cod. & Morel. Prius autem placet magis.

51 sanctificare se panem] Vera hæc lectio est March. Afflig. & Cauch. cod. pro eo quod cæteri pacem, quod tamen castigatum postea fuit in cod. Dun. Atqui recte panem hic vocat Eucharistiam ab illa factam, neque enim aliud quam panis erat. Veram vero Eucharistiam, infra corpus & sanguinem Domini vocat.

52 sine sacramento solitæ prædicationis] Non male coniecit Cauchius legendum precationis, sed quum priori modo legant Ms. omnes, nolui immutare, præsertim quum intelligi possit hic locus de prædicatione verbi Dei, fieri olim solita in sacrificio Missæ solemni.

53 vsitata & legitima verba interrogationis) De verbis his interrogationis in baptismo fieri solita, vide Epistolam ad Ianuarium de baptizandis hæret. Siue autem legas viderentur, sicut cod. Ang. siue videretur, vt cæteri, perinde est.

54 quo nequissimus dæmon per mulierem baptizauit] Hoc ex Ms. restituimus, pro eo quod erat: quomodo, pessime. Quæstionem autem an Dæmoniacus vere baptizet nusquam apud veteres tractatam reperi; neque tamen continuo sequitur, si ab illo collatus baptismus, verus non sit, vt simile sit de hæreticorum baptismo: aut è contrario vt quisquis hæreticorum baptisma admittit, etiam dæmoniaci seu dæmonis baptismum approbare debeat.

55 Nam si non mentitur Apostolus, &c.) De hoc loco Apostoli, latius Epistola præced.

59 nisi à Christo spiritum induit) Placet quidem maxime coniectura Cauchii, qui legendum putat spiritum non induit: sed immutare sum veritus, eo quod priori modo constanter legant Ms. cod.

57 Si autem spiritale est) Ita recte Cauchii cod. pro eo quod cæteri si

58 Despondi vos vni viro virginem castam) Recte Ms. omiserunt particulam sanctam, quum non reperiatur apud Apostolum.

59 Veni sponsa de Libano, adueniens & pertransibis à principio fidei) est Cant. 4. iuxta lxx. ita & à Diu. Hieron. citatus lib. 1. contra Iouinia. qui expresserunt significationem vocis Amana, quam hodie legimus in translatione vulgata: quæ fidem significat.

60 Nisi si secundum quod Stephano videtur) Particula si, desiderabatur.

61 Sed nec illud prætereundum à nobis) Tractatum hunc horum duorum illorum, nempe vnius Canticor. 4. & alterius 1. Petr. 3. repetit, Firmilianus ex Epistola præcedenti.

62 quemadmodum & Apostolus Petrus) Adiecimus Apostolus, ex cod. Afflig. Bland. March. & Dun. in cæteris desiderabatur.

63 Qualis vero sit error, &c.] Istud deinde ex Epistola ad Iubaianum, vbi de his locis latius.

64 remittentur eis) Quum sic legant Ms. omnes cum Morelian. confirmatur hinc lectio Manut. supra dicta.

65 super quem fundamenta Ecclesiæ collocata sunt) Idipsum de Petro adstruit quam sæpissime Cyp. de quo latius Epist. lv. Quanquam itaque satis acerbe hic D. Cyprian. contra Stephanum agat: Pontificiam tamen dignitatem confirmat magis quam oppugnat: & si quid durius in personam Stephani dictum reperitur, quum postea cum ipso concordiam inierit (vti ex argumento patet) reuocasse id omne censendus est.

65 multas alias pestas inducat] Hic quoque ex Ms. codex restituimus, pro eo, quod erat corruptissime indicat.

66 Iudæos tamen quamuis ignorantia cæcos] Coniecturam meam hanc, pro eo quod erat ignorantiæ, confirmatam reperi cod. Angl.

67 hæretico zelo excitatur [Hæc verba negligentia operarum omissa apud Mor. adiecimus ex Ms.

68 sordes veteris hominis abluere, &c.] Egregia baptismi effectorum enumeratio, cui simile habes epistola 2. vbi de illis latius.

69 consentire eis) Hoc quoque ex Ms. pro eo quod legebatur ei, corrupte

70 Sed in multum, inquit, proficit} Verba sunt Stephani, de quibus in Epist. duabus præcedentibus Cyprian.

71 Quod autem pertinet ad consuetudinem refutandam } De consuetudine hac, plura etiam vtrobique diximus.

72 in vetustate permanserit] Sic Ms. pro eo quod erat remanserint.

73 Quod quidem aduersus Stephanum vos dicere Afri, &c.) Hinc patet, verum esse quod alicubi dicit Au. Afros non cœpisse baptizare hæreticos nisi sub Agrippino. Apud Græcos iam antea quidem vsurpatam illam consuetudinem Romanorum consuetudini opponit Firmilianus, sed fides penes auctorem sit. Ego certe Stephano, cui postea consenserunt omnes, magis credendum existimo, quam ipsi: ab initio nempe traditam fuisse in Ecclesia contrariam consuetudinem.

74 Plane quoniam quidem) Occasionem adfert conuocati Concilii Iconii, cuius supra meminit. Neque vero mirum, ab illis reprobatum baptismum Phrygatarum, quum postea etiam a Synodo Nicæna non sit pro rato agnitus.

75 qui etsi nouos prophetas incipiunt) Quum Mor. & Ms. nostri legerent non vos, ego restituendum hoc pacto hunc locum putaui, eo quod antea nouarum prophetiarum meminerit. Neque ita me mea fefellit opinio, vt confirmatam repererim in Angl. cod.

76 eosdem tamen patrem & filium nosse nobiscum videntur) Angl. quidem cod. addit & Spiritum sanctum. Verum quum hæretici dicti κατὰ Φρύγας non eundem Spiritum sanctum cum Catholicis agnouerint, vtpote qui non illum, sed Montanum esse paracletum à Christo promissum dicerent: magis placet, vt iuxta alios Ms. cod. id omittatur.

77 Siue per occasionem siue per veritatem Christus adnuncietur) Hinc confirmatur nostra huius scripturæ lectio, Epistola ad Iubaianum, vnde sequentia etiam desumpta sunt.

78 non modo dicunt emolumentum) Hunc locum ex Ms. mederi non licuit, suspicor esse mutilum, Ang. quidem cod. legit consecuti sunt, omissa negatione, sed neque sic constat sensus, immo videtur negatio prætermitti non posse.

79 clericæ ordinationis) Etiam hoc ad phrasin Cypriani pertinet, sicut paulopost etiam abstineri, pro excommunicari.

80 Et non pudet, &c. qui in omnibus peccatis sunt constituti) Ita rectius Cauch. cod. quam cæteri

sint, scripturam tandem citatam habet initio Epistolæ *ad Iubaian. sed quo loco scripta sit, non reperi. Nimis autem vehementer, hinc ad finem vsque.*
81 de voragine & cœno illorum bibis] *Sic Angl. cod. rectius quam alij* imbibis; *scripturam enim quam proposuit explicat.*
82 Vide qua imperitia reprehendere audeas] *Omisimus particulam* vt, *qua sensum obscurabat, neque enim eam habent* Ms. *cod.*
83 cum omni humilitate sensus] *Rectè sic vertit huius Ep. interpres, quod Græce est* ταπεινοφροσύνη *nec dissimiliter Amb. in comment.* humilitate animi.
84 modo vobiscum qui in meridie estis] *Hoc quoque ex Ms. pro eo erat pessime* nobiscum. *Loquitur enim de Cypriano & Afris episcopis, qui in meridie sunt. Est autem Ironia pulcherrima.*
85 & alienum se per omnia) *adiecimus* se, *ex cod. Angl. in cæteris desiderabatur.*
86 de quo maxima quæstio est] *Interserebatur apud alios particula* tum, *sed omissa est rectè à cod. Angl. sensum enim obscurabat.*
87 manifestum est nec baptisma nobis & hæreticis) *Rectè sic* Ms. *pro eo quod erat* nec hæreticis, *non rectè.*
88 insuper & Cyprianum pseudochristum, &c.] *Hinc patet vehementiam Epistola Stephani in causa fuisse, cur tam vehementer etiam contra eum scriberent Cyprianus & Firmilianus.*
89 Qui omnia in se esse conscius] *Ita rectius Angl. cod. quàm cæteri* Quæ.
90 quæ ipse ex merito audire deberet) *Sic* Ms. *nostri, pro eo quod mendose legebatur apud Mor.* audire deberet, *Angl. autem cod. longe aliter* quæ non immerito obiici deberent, *vtrumuis eligas.*

AD MAGNVM DE BAPTIZANDIS Nouatianis, & de iis qui in lecto gratiam consequuntur.

EPISTOLA LXXVI.

ARG. *Prior Epistolæ pars eiusdem est argumenti cum præcedentibus præterquam quòd hic inculcat de Nouatianis quod in genere prius de omnibus hæreticis dixerat; obiter etiam insinuans Successionem legitimam in cathedra Petri, notam esse qua cognosci possit Ecclesia. Secunda parte (quàm hactenus perperam pro alia Epistola editam titulus satis indicat) æque verum baptismum esse docet, qui per aspersionem in lecto fit, atque qui per immersionem fit in Ecclesia.*

CYPRIANVS, MAGNO filio Salutem.

Lib. 1. Epist. 6. PRo tua ' religiosa diligentia consuluisti mediocritatem nostram, fili charissime, an inter cæteros hæreticos eos quoque, qui à Nouatiano veniant, post profanum eius lauacrum baptizari & sanctificari in Ecclesia Catholica legitimo, & vero, & vnico Ecclesiæ baptismo oporteat. De qua re quantum fidei nostræ capacitas, & scripturarum diuinarum sanctitas ac veritas suggerit; ' dicimus omnes omninò hæreticos & schismaticos nihil habere potestatis ac iuris. Propter quod Nouatianus nec debet, nec potest excipi; quo minus ipse quoque extra Ecclesiam consistens, & contra pacem ac dilectionem Christi faciens, inter aduersarios & antichristos computetur. Neque enim Dominus noster Iesus Christus cùm in Euangelio suo testaretur, aduersarios suos esse eos, qui secum non essent, aliquam speciem hæreseos designauit: sed omnes omnino hæreticos qui secum non essent, & secum non colligentes gregem suum spargerent, aduersarios suos esse ostendit, dicens: Qui non est mecum, aduersum me est: &
qui mecum non colligit, spargit. Item Luc. 11.
beatus Ioannes Apostolus nec ipse vllam hæresin, aut schisma discreuit, aut aliquos speciatim separatos posuit, sed vniuersos qui de Ecclesia exissent, quique contra Ecclesiam facerent, antichristos appellauit,
dicens: Audistis quia antichristus venit, 1. Ioan. 2.
nunc autem antichristi multi facti sunt. Vnde cognoscimus quia nouissima hora est: ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis, si enim fuissent ex nobis, * mansissent vtique nobiscum. Vnde apparet aduersarios Domini antichristos omnes esse, quos constet à charitate atque ab vnitate Ecclesiæ Catholicæ recessisse. Adhuc quoque Dominus in Euangelio suo ponit & di-
cit: Si vero & Ecclesiam contempserit, sit Matt. 18.
tibi tanquam ethnicus & publicanus. Si autem qui Ecclesiam contemnunt, ethnici & publicani habentur: multo magis vtique rebelles & hostes, falsa altaria, & illicita sacerdotia, & sacrificia sacrilega, ' & nomina adulterata fingentes, inter ethnicos & publicanos necesse est computentur, quando ' minora peccantes, & tantum Ecclesiæ contemptores, ethnici & publicani sententia Domini iudicentur. ' Quod autem Ecclesia vna sit, declarat in cantico canticorum Spiritus sanctus ex persona Christi dicens: Vna est columba mea, perfecta mea
* vna est matri suæ, electa genitrici suæ, de Cant. 6.
qua item denuo dicit: Hortus conclusus,
soror mea, sponsa; fons signatus, puteus Ibid.
aquæ viuæ. Si autem hortus conclusus est sponsa Christi, quæ est Ecclesia, patere res clausa alienis & prophanis non potest. Et si fons signatus est; nec quis bibere inde,

neque

neque consignari potest, cui foris posito accessus ad fontem non est. Puteus quoque aquæ viuæ si vnus est, idémque intus est; viuificari & sanctificari foris positus ex illa aqua non potest, ex qua solis eis, qui intus sunt, vsus omnis & potus concessus est. quod & Petrus, ostendens vnam Ecclesiam esse, & solos eos qui in Ecclesia sint, baptizari posse, posuit & dixit: *1. Pet. 3.* In arca Noë pauci, id est, octo animæ hominum saluæ factæ sunt per aquam, quod & vos similiter saluos faciet baptisma; probans & contestans vnam arcam Noë typum fuisse vnius Ecclesiæ. Si potuit tunc in illo expiati & purificati mundi baptismo saluus per aquam fieri, qui in arca Noë non fuit, potest & nunc viuificari per baptisma, qui in Ecclesia non est; cui soli baptisma concessum est. Sed & Paulus Apostolus hoc idē adhuc apertiùs & clariùs manifestans ad Ephesios scribit *Ephes. 5.* & dicit: Christus dilexit Ecclesiam; " & seipsum tradidit pro ea, vt eam sanctificaret, purgans eam lauacro aquę. Quod si vna est Ecclesia, quæ à Christo diligitur, & lauacro eius sola purgatur: quomodo qui in Ecclesia non est, aut diligi à Christo, aut ablui & purgari lauacro eius potest? Propter quod cum sola Ecclesia habeat aquam vitalem, & baptizandi atque abluendi hominis potestatem; qui dicit apud Nouatianum baptizari & sanctificari aliquem posse, prius ostendit & docet Nouatianum in Ecclesia esse, aut Ecclesię præsidere. Ecclesia enim vna est, quæ vna & intus esse & foris non potest. " Si enim apud Nouatianum est, apud Cornelium non fuit. Si vero apud Cornelium fuit, qui Fabiano Episcopo legitima ordinatione successit, & quem pręter sacerdotii honorem martyrio quoque Dominus glorificabit, Nouatianus in Ecclesia non est, nec Episcopus cōputari potest, qui Euangelica & Apostolica traditione contempta, nemini succedens, " à seipso ortus est: habere namque aut tenere Ecclesiam nullo modo potest, qui ordinatus in Ecclesia non est. Foris enim non esse Ecclesiā, nec scindi aduersum se, aut diuidi posse, sed inseparabilis atque indiuiduæ domus vnitatem tenere, manifestat scripturæ diuinę fides, cum de *Exod. 12.* sacramento Paschæ & agni, qui agnus Christum designabat, scriptum sit: In domo vna comedetur, non eiicietis de domo carnem foras. Quod item circa Raab, quæ ipsa quoque typum portabat Ecclesiæ, expressum videmus; cui mandatur & dicitur: Patrem tuum, & matrem tuam, & fratres *Iosue 2.* tuos, & totam domum patris tui colliges ad te ipsam in domum tuam, & omnis qui exierit ostium domus tuæ foras, reus sibi erit. Quo sacramento declaratur in vnum domum solam, id est, in Ecclesiam, victuros & ab interitu mundi euasuros, colligi oportere. Quisquis autē de collectis foras exierit, id est, si quis quamuis in Ecclesia gratiam consecutus, recesserit, & ab Ecclesia exierit, reum sibi futurum, id est, ipsum sibi quod pereat, imputaturum. Quod Apostolus Paulus explanat, docens & præ- *Titum 3.* cipiens hæreticum vitandum esse, vt peruersum & peccatorem, & à semetipso dānatum. " Hic enim reus sibi erit, qui non ab Episcopo eiectus, sed sponte de Ecclesia profugus, & hæretica præsumptione à semetipso damnatus. Et idcirco Dominus insinuans nobis vnitatem de diuina auctoritate venientem ponit & dicit: Ego & pa- *Ioan. 10.* ter vnum sumus: ad quam vnitatem redigens Ecclesiam suam, denuò dicit: " Et *Ibidem.* erit vnus grex & vnus pastor. Si autem grex vnus est, quomodo potest gregi annumerari, qui in numero gregis non est? aut pastor haberi quo modo potest, qui (manente vero pastore, & in Ecclesia Dei ordinatione succidanea pręsidente) nemini succedens, " & à se ipso incipiens, alienus fit & prophanus, dominicę pacis ac diuinę vnitatis inimicus; non habitans in domo Dei, id est, in Ecclesia Dei, in qua non nisi concordes atque vnanimes habitant? loquen- *Psal. 67.* te in psalmis Spiritu sancto & dicente: Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo. Deniq; vnanimitatē Christianam firmā sibi atque inseparabili charitate connexam, etiam ipsa dominica sacrificia declarant. " Nam quando Dominus corpus suum panem vocat de multorum granorum adunatione congestum populum nostrum, quem portabat, indicat adunatum: & quādo sanguinem suum vinum appellat, de botris atque acinis plurimis expressum " atque in vnum coactum: gregem item nostrum significat, commixtione adunatę multitudinis copulatum. Si Nouatianus huic panī Dominico adunatus est, " si Christi poculo & ipse commixtus est; poterit videri & vnici Ecclesiastici baptismi habere gratiā posse, si eum constiterit Ecclesiæ vnitatem tenere. Deniq, quàm sit inseparabile vnitatis sacramentū, & quàm sine spe sint, & perditionem sibi maximam de indigna-

tione Dei acquirant, qui schisma faciunt, & relicto Episcopo, alium sibi foris pseudoepiscopum constituunt: " declarat in libris Regnorũ scriptura diuina, vbi à tribu Iuda & Beniamin decem tribus sciſsæ sunt, & relicto rege, alterum sibi foris constituerunt: Et indignatus est, inquit Dominus in omne semen Israël, & dimouit eos, & dedit eos in direptionem donec abiiceret eos à facie sua, quia dissipatus est Israël à domo Dauid, & constituerunt sibi regem Hieroboam " filium Nabath. Indignatum esse Dominum dicit, & eos in perditionem dedisse, quod ab vnitate dissipati essent, " atque adulterum sibi regem constituissent. Et tanta indignatio Domini extitit aduersus illos, vt etiam cum homo Dei ad Hieroboam missus esset, qui ei peccata sua exprobraret, atque vltionem futuram prædiceret, panem quoque apud illos edere, & aquam bibere vetaretur. Quod cum non custodisset, & contra præceptum Dei prandisset, statim " diuinę censurę maiestate percussus est, vt inde regrediens impetu, ac morsu leonis in itinere necaretur. Et audet quisquã dicere aquam baptismi salutarem, & gratiam cœlestem communem cum schismaticis esse posse; cum quibus nec terrestris cibus nec sæcularis potus debet esse communis? " Sonat adhuc in Euangelio suo Dominus, & maiorem intelligentiæ lucem manifestat, quod iidem qui se tunc à tribu Iuda & Benjamim sciderant, & Hierosolymis derelictis, Samariam secesserant, inter profanos & gentiles computarentur. Nam cùm primum discipulos in ministerium salutis mitteret, mandauit & dixit: In viam nationum ne ieritis, & in ciuitatem Samaritanorum ne introieritis. Ad Iudęos priùs mittens, gentiles adhuc præteriri iubet. Addendo autem, & ciuitatem Samaritanorum debere omitti, vbi erant schismatici; ostendit schismaticos gentilibus adæquari. " Quod si aliquis illud opponit, vt dicat, eandem Nouatianum legem tenere, quam Catholica Ecclesia teneat, eodem symbolo quo & nos baptizare; eundem nosse Deum patrem, eundem filium Christum, eundem Spiritum sanctum, ac propter hoc vsurpare eum potestatem baptizandi posse, quod videatur in interrogatione baptismi à nobis non discrepare; sciat quisquis hoc opponendum putat, primum non esse vnam nobis & schismaticis symboli legem, neque eandem interrogationem. Nam cùm dicunt: Credis remissionem peccatorum, & vitam æternam per sanctam Ecclesiam? mentiuntur in interrogatione, quando non habeant Ecclesiam. Tunc deinde voce sua ipsi confitentur remissionem peccatorum non dari, nisi per sanctam Ecclesiam posse; quam non habentes, ostendunt remitti illis peccata non posse. Quod verò eundem quem & nos Deum patrem, eundem filium Christum, eundem Spiritum sanctum nosse dicũtur, nec hoc adiuuare tales potest. Nam & Chore & Dathan & Abiron cùm sacerdote Aaron & Moyse eundem Deum nouerant, pari lege & religione viuentes vnũ & verum Deum, qui colendus atque inuocandus fuerat, inuocabant. Tamen quia loci sui ministerium trangressi contra Aaron sacerdotem, qui sacerdotium legitimũ dignatione Dei atque ordinatione præceperat, " sacrificandi sibi licẽtiam vindicauerunt, diuinitus percussi " pœnas statim pro illicitis conatibus penderunt; nec potuerunt rata esse, & proficere sacrificia, irreligiosè & illicitè contra ius diuinę dispositionis oblata. Turibula quoque ipsa, in quibus incẽsum illicitè fuerat oblatum, ne in vsu de cœtero essẽnt sacerdotibus, sed potiùs indignationis & vltionis diuinę memoriam corrigendis posteris exhiberent; iussu Domini conflata atque igne purgata in laminas ductiles producũtur, & affiguntur altari, secundũ quod loquitur scriptura diuina: Memoriale, inquit, filiis Israël, vt non accedat quisquam alienigena, qui non est ex semine Aaron, imponere incensum ante Dominũ, vt non fit sicut Chore. Et tamen illi schisma non fecerant, nec foras egressi, cõtra Dei sacerdotes impudenter atque hostiliter rebellauerant; " quod nunc hi Ecclesiam scindentes, & cõtra pacem atque vnitatem Christi rebelles, " cathedram sibi constituere, & primatum assumere, & baptizandi atque offerendi licentiam vindicare conantur. Quomodo perficere quę agunt, aut impetrare aliquid illicitis conatibus de Deo possunt, qui contra Deũ, quod eis non licet, moliuntur? quare qui Nouatiano, siue cęteris eiusmodi schismaticis patrocinantur, frustra contendunt baptizari & sanctificari illic aliquẽ salutari baptismo posse, vbi constet baptizantẽ baptizandi licentiã non habere. Atq; vt magis intelligi posset contra eiusmodi audaciã, quæ sit cẽsura diuina; inuenimus in tali facinore non solum duces & auctores, sed

3. Reg. 11. & 13. — Mat. 10. — Num. 16.

&

& participes pœnis destinari, nisi se à communione malorum separauerint, " præcipiente per Moysen Domino & dicente:
Ibid. Sepatamini à tabernaculis hominum istorum durissimorum, & nolite tangere ab omnibus quæ sunt eis, ne simul pereatis in peccato eorum: & quod comminatus per Moysen Dominus fuerat, impleuit; vt quisquis se à Chore, & Dathan, & Abyron non separasset, pœnas statim pro impia communione persolueret. Quo exemplo ostenditur & probatur, " obnoxios omnes & culpæ, & pœnæ futuros, qui se schismaticis contra præpositos & sacerdotes irreligiosa temeritate miscuerint. Sicut etiam
Ose. 9. per Oseeprophetam Spiritus sanctus contestatur, & dicit: Sacrificia eorum tãquam panis luctus, omnes qui manducant ea contaminabuntur. Docens scilicet & ostendens omnes omnino cum auctoribus supplicio coniungi, qui fuerint " eorum peccato contaminati. Quæ ergo apud eos merita esse circa Deum possunt, quibus supplicia diuinitus irrogantur? aut quomodo tales iustificare & sanctificare baptizatos possunt; " qui hostes sacerdotum, aliena & illicita, & nullo sibi iure concessa, vsurpare conantur? Quos tamen ipsos non miramur pro sua prauitate contẽdere." Asserant enim necesse est singuli quique quod faciunt, nec volunt victi facile succumbere, quamvis sciant id quod faciant, non licere. Illud mirandum est, immo indignandum potius & dolendum; Christianos antichristis assistere, & præuaricatores fidei atque Ecclesiæ proditores, " intra ipsa septa Ecclesiæ contra Ecclesiam stare. Qui quoniam pertinaces alias & indociles, vel hoc tamen confitentur; quod vniuersi siue hæretici, siue schismatici non habeant Spiritum sanctum, & ideo baptizare quidem possint, dare autem Spiritum sanctum non possint: in hoc ipso à nobis tenentur, vt ostendamus nec baptizare omnino eos posse, qui non habeant Spiritum sanctum. Nam cùm in baptismo vnicuique peccata sua remittantur, probat & declarat in Euangelio suo Dominus, per eos solos peccata posse dimitti, qui habeant Spiritum sanctum. Post resurrectionem enim discipulos suos mittens loquitur ad eos, & dicit: Sicut misit me pater, & ego mitto
Ioan. 20. vos. Hoc cùm dixisset, insufflauit & ait illis: Accipite Spiritum sanctum. Si cuius remiseritis peccata, remittẽtur illi; si cuius tenueritis, tenebuntur. Quo in loco ostendit, eum solum posse baptizare & remissionem peccatorum dare, qui habeat Spiritum sanctum. Denique ipsum Christum Luc. 11. Dominum nostrum baptizaturus Ioannes, accepit ante Spiritum sanctum cùm adhuc esset in vtero matris constitutus; vt certum esset atque manifestum, baptizare non posse, nisi eos qui habeant Spiritum sanctum. Itaque qui hæreticis siue schismaticis patrocinantur, respondeant nobis, habeantne Spiritum sanctum, an non habeant. Si habent, cur illic baptizatis quando ad nos veniunt, manus imponitur ad accipiendum Spiritum sanctum, cum iam vtique illic acceptus sit, " vbi si fuit, dari potuit? Si autem foris cuncti hæretici & schismatici non habent Spiritum sanctum, & ideo apud nos manus imponitur, vt hic accipiatur, " quod illic nec est, nec dari potest: manifestum est nec remissionem peccatorum dati per eos posse, quos constet Spiritum sanctum non habere. Et ideo vt secundum diuinam dispositionem atque Euangelicam veritatem peccatorum remissionem consequi & sanctificari, ac templa Dei fieri possint, Ecclesiæ baptismo baptizandi sunt omnes omnino, qui ab aduersariis & antichristis ad Christi Ecclesiam veniunt.

" QVÆSISTI etiam, fili charissime, Lib. 4. quid mihi de illis videatur, " qui in infir- Epist. 7. mitate & languore gratiam Dei consequantur, an habẽdi sint legitimi Christiani, eo quod aqua salutari non loti sint, sed perfusi. " Qua in parte nemini verecundia & modestia nostra præiudicat, quominus vnusquisque quod putat, sentiat, & quod senserit, faciat. Nos quantum concipit mediocritas nostra, æstimamus in nullo mutilari & debilitari posse beneficia diuina, nec minus aliquid illic posse contingere, vbi plena & tota fide & dantis & sumentis accipitur, quod de diuinis muneribus hauritur. Neque enim sic in sacramento salutari delictorum contagia, vt in lauacro carnali & sæculari sordes cutis & corporis abluuntur, " vt aphronitis, & cæteris quoque adiumentis, " & solio & piscina opus sit, quibus ablui & mundari corpusculum possit. Aliter pectus credentis abluitur, aliter mens hominis per fidei merita mundatur. In sacramentis salutaribus " necessitate cogente, & Deo indulgentiam suam largiente totum credentibus conferunt diuina compendia. " Nec quemquam mouere debet, quod aspergi vel perfundi videntur ægri, cum gratiam dominicam consequuntur; quan-

Ezech. 36. do ſcripta ſancta per Ezechielem Prophetam loquatur, & dicat: Et aſpergam ſuper vos aquam mundam; & mundabimini ab omnibus immunditiis veſtris, & ab omnibus ſimulacris veſtris emundabo vos, & dabo vobis cor nouum, & ſpiritum nouum dabo in vobis. *Num. 19.* Item in Numeris: Et homo qui fuerit immundus vſque ad veſperam, hic purificabitur die tertio & die ſeptimo, & mundus erit. Si autem non fuerit purificatus die tertio & die ſeptimo, non erit mundus, & exterminabitur anima illa de Iſraël, quoniam aqua aſperſionis non eſt ſuper eum ſparſa. Et iterum: *Num. 8.* Et locutus eſt Dominus ad Moyſen dicens: Accipe Leuitas de medio filiorum Iſraël, & purificabis eos. Et ita facies eis purificationem eorum, circumſparges eos aqua purificationis. Et iterum. Aqua aſperſionis purificatio eſt. Vnde apparet aſperſionem quoque aquæ inſtar ſalutaris lauacri obtinere; & quando hæc in Eccleſia fiunt, vbi ſit & dantis & accipientis fides integra ſtare omnia & conſummari ac perfici poſſe maieſtate Domini & fidei veritate. Porrò autem quod quidam eos ſalutari aqua & fide legitima Chriſti gratiam conſecutos, non Chriſtianos ſed Clinicos vocant, non inuenio vnde hoc nomen aſſumant: niſi fortè qui plura & ſecretiora legerunt apud Hippocratem vel Soranum κλινικοὺς iſtos deprehenderunt. *Ioan. 5.* Ego enim qui Clinicum de Euangelis noui; ſcio paralytico illi, & debili per longa ætatis curricula in lecto iacenti nihil infirmitatem ſuam obfuiſſe, quominus ad firmitatem cœleſtem pleniſſime perueniret: nec tantum indulgentia dominica excitatum de grabato eſſe, ſed ipſum grabatum ſuum reparatis & vegetatis viribus ſuſtuliſſe. Et iccirco quantum fide concipere & ſentire nobis datur, mea ſententia hæc eſt, vt Chriſtianus iudicetur legitimus, quiſque fuerit in eccleſia lege & iure fidei diuinam gratiam cõſecutus. Aut ſi aliquis exiſtimat eos nihil conſecutos, eo quod aqua ſalutari tantum perfuſi ſint, ſed inanes & vacui ſunt; non decipiantur, vt ſi incommodum langoris euaſerint & conualuerint, baptizentur. Si autem baptizari non poſſunt, qui iam baptiſmo Eccleſiaſtico ſanctificati ſunt, cur in fide ſua & Domini indulgentia ſcandalizentur? An conſecuti ſunt quidem gratiam Dominicam, ſed breuiore & minore menſura muneris diuini ac Spiritus ſancti; vt habeantur quidem Chriſtiani, non ſint tamen cæteris adæquandi? Quinimo Spiritus ſanctus non de menſura datur, ſed ſuper credentem totus infunditur. Nam ſi dies omnibus æqualiter naſcitur, & ſi ſol ſuper omnes pari & æquali luce diffunditur; quanto magis Chriſtus ſol & dies verus, in Eccleſia ſua lumen vitæ æternæ pari æqualitate largitur? Cuius æqualitatis *Exod. 16.* ſacramentum videmus in Exodo eſſe celebratum, cum de cœlo manna deflueret, & futurorum præfiguratione alimentum panis cœleſtis & cibum Chriſti venientes oſtenderet. Illic enim ſine diſcrimine vel ſexus, vel ætatis gomor à ſingulis æqualiter colligebatur. Vnde apparebat Chriſti indulgentiam & cœleſtem gratiam poſtmodum ſecuturum, æqualiter omnibus diuidi ſine ſexus varietate; ſine annorum diſcrimine, ſine acceptione perſonæ ſuper omnem Dei populum ſpiritalis gratiæ munus infundi. Plane eadem gra- *Mat. 13.* tia ſpiritalis, quæ æqualiter in baptiſmo à credentibus ſumitur, in conuerſatione atque actu noſtro poſtmodum vel minuitur, vel augetur; vt in Euangelio Dominicum ſemen æqualiter, ſeminatur, ſed pro varietate terræ aliud abſumitur, aliud in multiformem copiam vel triceſimi, vel ſexageſimi, vel centeſimi numeri fructu exuberante cumulatur. Adhuc verò cum ſinguli ad denarium vocentur, quid eſt, vt quod à Deo æqualiter diſtribuitur, huma- *Mat. 20.* na interpretatione minuatur? Quod ſi aliquis in illo mouetur, quòd quidam de iis qui ægri baptizantur, ſpiritibus adhuc immundis tentantur; ſciat diaboli nequitiam pertinacem vſque ad aquam ſalutarem valere, in baptiſmo vero omne nequitiæ ſuæ virus amittere. Quod exemplum cer- *Exod. 14.* nimus in rege Pharaone; qui diu reluctatus, & in ſua perfidia demoretur, tam diu reſiſtere potuit & prævalere, donec ad aquam veniret: quò cum veniſſet, & victus eſt, & extinctus. Mare autem illud ſacramentum baptiſmi fuiſſe, declarat beatus Apoſtolus Paulus dicens: Nolo enim vos *1. Cor. 10.* ignorare fratres, quia patres noſtri omnes ſub nube fuerunt, & omnes per mare tranſierunt, & omnes in Moyſe baptizati ſunt in nube & in mari. Et addidit dicens; Hęc autem omnia figuræ noſtrę fuerunt. Quod hodie etiam geritur, vt per Exorciſtas voce humana & poteſtate diuina flagelletur, & vratur, & torqueatur diabolus: & cum exire ſe, & homines Dei dimittere ſæpè dicat, in eo tamen quod dixerit, fallat, & id quod per Pharaonē prius geſtum

eſt,

est, eodem mendacio obstinationis & fraudis exerceat. Cùm tamen ad aquam salutarem, atque ad baptismi sanctificationem venitur, scire debemus, & fidere quia illic diabolus opprimitur, & homo Deo dicatus diuina indulgentia liberatur. 56 Nam si scorpii & serpentes, qui in sicco præualent, in aquam præcipitati, præualere possunt, aut sua venena retinere possunt, & spiritus nequam (qui scorpii & serpentes appellantur, & tamen per nos data à Domino potestate calcantur) permanere vltra in hominis corpore, in quo baptizato & sanctificato incipit Spiritus sanctus habitare. Hoc denique & rebus ipsis experimur, vt necessitate vrgente in ægritudine baptizati & gratiam consecuti careant immundo spiritu quo antea mouebantur; & laudabiles ac probabiles in Ecclesia viuant, plusque per dies singulos in augmentum cœlestis gratiæ per fidei incrementa proficiant. Et contra sæpe nonnulli de illis qui sani baptizantur, si postmodum peccare cœperint, spiritu immundo redeunte quatiuntur; vt manifestum sit, diabolum in baptismo fide credentis excludi, si fides postmodum defecerit, regredi: 57 Nisi si iustum quibusdã videtur, vt illi qui extra Ecclesiam apud aduersarios & antichristos profana aqua polluuntur, baptizati iudicentur: hi verò qui in Ecclesia baptizantur, minus indulgẽtiæ, & gratiæ diuinæ consecuti esse videantur; & tantus honor habeatur hæreticis, vt inde venientes non interrogentur vtrumne loti sint, an perfusi, vtrùmne 58 Clinici sint an Peripatetici, apud nos autem de integra fidei veritate detrahitur, & baptismo Ecclesiastico maiestas sua & sanctitas derogatur. Rescripsi, fili charissime, ad litteras tuas quantum parua nostra mediocritas valuit & ostendi quid nos quantum in nobis est sentiamus, 59 nemini præscribentes, quo minus statuat quod putat vnusquisque præpositus; actus sui rationem Domino redditurus, secundum quod beatus Apostolus Paulus in Epistola sua ad Romanos scribit & dicit: Vnusquisque nostrum pro se rationem dabit. Non ergo nos inuicem iudicemus. Opto te, fili charissime, semper benè valere.

ADNOTATIONES
in Epistolam LXXVI.

1 MAGNO FILIO) *Hæc inscriptio huic Epistolæ peculiaris est, quam tamen habent Ms. Affl. Bland. Marb. & dun. Camb. vero etsi hic legat: FRATRIO, in ipso contextu cum cæteris legit* fili Charissime. *Suspicor itaque laicum fuisse Magnum, atque adeo filium peculiariter appellatum.*

2 Pro tua religiosa diligentia, &c.) *Propositio est quæstionis à Magno proposita, quam prima Epistolæ parte pertractat. Quum autem iisdem scripturis suam sententiam muniat, quibus vsus est epistolis præcedentibus leni, quod aiunt, brachio pertransibimus.*

3 dicimus omnes hæreticos, &c.) *Hæc in decretum suum digessit Grat. 24 qu. 3. c. dicimus illud autem* propter quod, *ex Ms. substituimus cum Manut. & Morel. pro eo quod erat* propter hoc.

4 mansissent vtique nobiscum) *Particulam* vtique, *adiiciunt excusi & Ms. omnes, excepto Camb. & Manut. quare illam denuo adiicimus, præsertim quum reperiatur etiam supra epistolis 55. & 70.*

5 & nomina adolterata] *Alludit ad nomen quod sibi arrogabant* Nouatiani *καθαρούς, id est puros se nuncupantes, Epiph. test. hæret. 59. & D. Augustin. hæres. 18.*

6 minora peccantes) *Phrasis hæc Cypriani reperitur etiam apud Cicer. qui pro Murena, non multa peccare dixit.*

7 Quod autem Ecclesia vna sit] *De vnitate Ecclesiæ peculiaris est tractatus tom. 2. vbi de ea latius.*

8 vna est matri suæ) *Sic rectè Affl. Bland. Marc. Dun. cod. & Manut. pro eo quod cæteri* matris.

9 idemque intus est) *Hoc ex iisdem restituimus & cod. Cambro, pro eo quod excusi omnes corruptè* idem qui intus est.

10 & seipsum tradidit) *Sic Ms. & excusi omnes, excepto Cambr. & Dun. qui legant* semetipsum, *non male. Tractat autem hunc Pauli locum D. Aug. lib. 4. de Bapt. contra Donat c. 3. & 4.*

11 Si enim apud Nouatianum est, apud Cornelium non fuit] *Disertis verbis docet, Ecclesiæ notam esse legitimam successionem Romanorum Pontificum, vtpote quum dicat, apud Cornelium fuisse Ecclesiam quia legitima ordinatione Fabiano successit, apud Nouatianum non esse, quia nemini succedens a seipso ortus est. Similia dixit supra Epistola ad Antonian. Atque hinc est, quod alii quoque veteres illam iudicarunt esse Ecclesiam Catholicam, in qua Romanus Pontifex præsideret. Sic teste D. Ambrosio orat. funebri, Satyrus eius frater percunctabatur ab Episcopo quodam, vtrumnam cum Episcopis Catholicis, id est, cum Romana Ecclesia conueniret. Sic Diuus Hieronym. Epistola ad Damasum, fontem signatum & hortum Ecclesiæ conclusum in Petri Cathedra esse docet, & extra eam Ecclesiam qui agnum comederit, prophanum esse, si quis in illa vt in arca Noe non fuerit, periturum diluuio, alludens haud dubiè ad hunc & Cypriani similes locos. Idem ad eundem sequent. Epistola. Si quis (inquit) Cathedræ Petri iungitur, meus est. Sic Diuus Augustin. contra Epistolam fundam. cap. 4. Tenet me, inquit, in Ecclesia ab ipsa sede Apostoli Petri ad præsentem Episcopatum sacerdotum successio. Sic idem in Psalmo contra partem Donati, & epistol. 165. at Optatus Milenit. contra Parm. lib. 2. Donatistas conuincunt, doctrina continuo tradita in Ecclesia Romana, per legitimam Pontificum successionem & eodem argumento suæ ætatis hæreticos impugnat, præsertim libro tertio capite tertio Irenæus, & ipsum imitatus Tertullian. lib. de Præscript. aduersus hæreticos, at Origenes lib. 1. Periarch.*

12 à seipso ortus est] *Sic rectè Ms. Manut. & Morel. nam legit ita Gratianus 24. qu. 3. dicto cap. Neque*

vero commoda erat prior lectio ordinatus est, nemo enim à seipso ordinari potest.

13 Quisquis autem de collectis foras exierit] Etiam hic recte illi & vetus excusus cum Rembold. pro eo quod erat eiecerit, pessime.

14 hic enim reus sibi erit, qui] Hac lectio est veteris excusi cod, pro quo Rembold. hic enim qui sibi reus erit; Ms. autem cum Manut. interueniunt est, sed prima lectio magis placet.

15 Et erit vnum ouile) Magis placet hac lectio Cambron. cod. Manut. & Morel. quam caeterorum Et erunt, eo quod tum Grace tum Latine sic hodie legatur apud Euangelistam.

16 & à seipso incipiens) Sic Ms. & excusi excepto Cambr. qui habet à semetipso, pro quo Manut. & Morel. a se ipso, sed prius mal.

17 Nam quando Dominus corpus suum) Similis locus est supra epistola ad Caecilium.

18 atque in vnum coactum] Quum sic legant & Ms. & excusus vetus cum Remb. suspicor vitio operariorum irrepsisse in editionem Erasmicam in vinum.

19 si Christi populo] Primus ita legendum adnotauit ad Marg Erasm. & recte, nam consentiunt Ms. cod.

20 declarat in libris regnorum scritura diuina] Desideratur hoc in Ms. except. Camb. sed prorsus adiciendum constat.

21 filium Nabath] Hic ex mendo cod. Remb. pessime antea legebatur Naboth, nam prius habet vetus excus. & Ms. omnes, textus etiam ipsi libri Regum.

22 atque adulterum sibi Regem) Quum sic legant Ms. excepto Cambr. vetus quoque excusus & Rembold. non placet quod prius reposuit Erasmus alterum; praesertim quum primus ad Cypriani phrasin accedat magis. Atque idem sentio, de eo quod habet vetus excusus & Ms. excepto Cambr.

23 diuinæ censuræ maiestate] Pro eo quod ille diuina censura maiestatis, certe prius etiam placuit Manut. & Morel.

24 Sonat adhuc in Euangelio Dominus] Ita restituimus hunc locum ex cod. Cambr. caeteri legebant Saciat, corrupte Exe. quidem vetus legit sancit, sed prius magis accedit ad vulgatam lectionem.

25 Quod si aliquis illud opponit, &c.] Similia prorsus videre est epist. 70.

26 sacrificandi sibi licentiam vindicauerunt] Sic recte Manut. & Morel. ex Ms. pro eo quod erat vendicarunt.

27 pœnas, &c. penderunt] Quum hac vulgata lectio reperiatur & in vet. exc. & in Ms. omnibus, non placet quod legunt illi rependerunt.

28 quod nunc hi Ecclesiam scindentes) Ita recte Ms. Cambr. Manut. & Morel. in caeteris desiderabatur hi.

29 Cathedram sibi constituere & primatum assumere] Quum de Cathedra Romana loquatur quam inuadere nitebatur Nouatianus, confirmat certe hic locus Primatum Romani Pontificis.

30 præcipiente per Moysen Domino) Illud per Moysen, recte adiectum est ab illis, nam id habent Ms. & Grauius dicto loco.

31 obnoxios omnes, &c. futuros] Sic illi, vetus excu. & Ms. excepta Cambr. qui cum vulgatis excusis legit obnoxios se, &c. facturos.

32 eorum peccato contaminari) Ita recte quoque illi cum Ms. Gratiano, pro eo quod erat corruptiss. communicati.

33 qui hostes sacerdotum aliena & illicita & nullo sibi iure concessa] Etiam hoc illi recte cum Ms. vet. exc. & Remb. pro eo quod Erasmici omnes hostias, corruptissime, nisi simul legatur cum Camb. cod. qui hostias sacerdotum alienas & illicitas & nullo sibi iure concessas, Prior tamen lectio magis arridet.

34 Afferant enim necesse est] Adiecimus particulam enim, ex cod. Cambr. antea desideratam.

35 intra ipsa septa Ecclesiæ] Elegantior est hac lectio Ms. cod. Afflig. Bland. March. Dun. & Cauch. quam vulgata illa & Cambr. cod. intus in ipsa Ecclesia, Quum autem de Stepha. hac dicat, verisimile sit scriptam hanc epistol. post caeteras eiusdem argumenti epistolas.

36 vbi si fuit, dari potuit] Interiecta particula qui, ab Erasmo, sensum obscurabat; neque verò eam habent Ms. aut vet. excu. aut Remboldus.

37 quod illis nec est, nec dari potest] Recte sic etiam illi cum Ms. pro eo quod erat nec esse. A quibus etiam adiecta vox posse, prius desiderata, sic etiam legit Gratianus loco saepe citato.

38 QVAESISTI etiam, fili charissime] Perperam hac posterior huius epistol. pars in excusis hactenus omnibus disiuncta fuit à praecedenti, & velut alia epistola edita. Quod quum iam olim adnotauerit Erasmus, nescio quid Morello in mentem venerit, qui hanc partem longe ante aliam in noua sua editione, ordine plane perturbato, excuderit, vtpote quum hanc pag. 158. illam verò reperire sit pag. 230. Nos certe, vna cum sit epistola, in duas distinguendam non putauimus; vt tamen aliquod adhuc restaret vestigium dictae partitionis in duas, priora verba maiusculis litteris excudi iussimus. Atqui legendum fili charissime, primus recte coniecit H. Grauius, nam sic legunt Ms. omnes.

39 qui in firmitate & languore gratiam Dei consequuntur] Vt occasionem quaestionis huius ortam existimem, ob Nouatianum ipsum, de quo & praecedenti agit epist. parte: faciunt verba epist. saepe dicta Cornelii ad Fabianum Antiochenum, citata ab Eusebio & repetita à Nicephoro lib. 6. c. 3. praesertim quum sub finem epist. huius etiam de Daemoniaco instituatur quaestio. Constat enim inde Nouatianum quum in iuuentute spiritu immundo vexaretur, atque adeo apud Exorcistas ageret, in morbum grauem incidisse, quumque in exspectatione mortis esset, in lecto perfusum fuisse. Neque vero mirum est hac de re dubitasse Magnum: quum sua adhuc aetate Nicephorus pro definito habuisse non videatur, fuisse vere illum baptizatum. Nam hoc verba haec illius satis indicant: A quo petiit, qua in ipso lecto ita vt decumbebat perfusus, baptizatus scilicet est: siquidem tinctionem huiusmodi baptismum vocare licet.

40 Qua in parte nemini] Ita rectius Cambr. Cum excusis, quam caeteri Ms. neminem.

41 vt aphronitris] Veram hanc huius loci lectionem corruperant librarii Graecae linguae ignari. Quidam enim litera r omissa, scripserant aphronitis, quod est in Ms. Afflig. Bland. March. Dun. & Cauchii cod. alii (quod in Cambr. cod. & Gemblac. quantum ex Erasmo colligere est) sapone & nitris. Atque adeo miror hanc lectionem maluisse sequi Erasmum, quam veram illam veteris excusi & Remb. quem per omnia imitari solet. Certe Manut. & Morel. illam nobiscum legunt, & ante nos, ex coniectura Cauchii. Notam autem huius vocis significationem facit carmen illud Martialis lib. 14. Rusticus es, nescis quid Graeco nomine dicar,

Spuma vocor nitri, dicor & aphronitrum.

42 & solio & piscina sit opus] Solium accipitur à Plinio,

à Plinio, Catone, Celso, & Suetonio pro vase quo in balneis vtebantur veteres. Ita Sueton. in Augusto cap. 82. At quoties (inquit) neruorum causa marinis Albulisque calidis vtendum esset, contentus hoc erat, vt insidens ligneo solio (quod Hispanico verbo Duretam vocabat) manus ac pedes alternis iactaret. Ex affinitate litterarum contigit, vt pro dicta Ms. cod. lectione irrepserit dolio. Quem errorem & in Plinio animaduerterunt quidam lib. 35. cap. 12. vbi tamen pro loculo sepulcrali alia significatione solium accipitur, sicut & apud Curtium lib. 10. de funere Alexandri Magni. Multo autem minus placet lectio Cambr. cod. & Erasmo ad marginem lotin.

43 necessitate cogente, &c. totum conferunt diuina compendia] Significat in necessitate omitti posse omnes baptismi ceremonias, exceptis quæ ad Sacramenti necessitatem pertinent, sic tamen si conualescerent, postea in fide instituerentur, vt patet Synodo Laodic. can. 47. Quanquam tamen in necessitate baptizatos antiquitus ad Clerum difficillime admissos, perspicuum fiat ex Neocæs. Concilij can. 12.

44 Nec quemquam moueat quod aspergi vel perfundi videantur ægri] Quum propter ægritudinem immergi siue intingi (quod proprie baptizari est) ægri non possent, aqua salutari perfundebantur siue aspergebantur. Eadem ratione ab Ecclesia Occidentali primum obseruari cœpisse consuetudinem aspersionis qua nunc vtimur, existimo; ob teneritudinem nempe infantium. quum iam rarissimus adulterorum baptismus esset. Comprobat autem eam multis scripturis Cyprianus. Olim certe tum in Occidentali tum in Orientali Ecclesia immergi solere, veteres scriptis suis manifestum faciunt, & Romæ id adhuc vsitatum ætate D. Gregorij, manifestum fit ex ipsius sacramentorum libro Ms. Idque apud Anglos etiamnum obseruari, ad marginem adnotauit Erasmus.

45 & ab omnibus simulachris vestris emundabo vos] Sic Ms. nostri, quomodo etiam supra alicubi ex iisdem castigauimus. Antea erat & mundabo vos. Neque vero etiam Gratianus de consecr. distin. 4. cap. Nec quemquam, coniunctionem &, legit.

46 ac perfici posse maiestate Domini & fidei veritate. Porrò autem quod quidam eos salutari aqua & fide legitima Christi gratiam consecutos, non Christianos] Hæc lectio est Ms. cod. Manutii. Morelli, & Erasmi ad marginem. Quare nolui illam immutare. Placet tamen magis vet. excusi cod. lectio ac perfici eos salutari aqua & fide legitima Christi gratiam consecutos, non posse maiestate Domini & fidei veritate fraudari. Porrò quod quidam non Christianos. Quam Rembolдus omissa voce fraudari, obscuram reddiderat.

47 apud Hippocratem vel Soranum κλινικοὺς istos) Græcè hanc vocem legunt Ms. Affflig. Dun. Blandin. & Marchin. cod. Hippocrates autem inter medicorum Principes satis superque notus est. Soranus Ephesii medici duo fuere, teste Suida, qui vtriusque scripta recenset. Apud illos igitur merito nomen istud reperiri posse dicit, quum medicis, cum clinicis, id est, lecto affixis negotium esse soleat, vnde & κλινικὴ à Plinio medicina dicitur. Certe etiam D. Hieron. in Epitaphio Paulæ, ea voce in hac significatione vtitur.

48 Ego enim qui Clinicum de Euangelio noui] Alludit ad cap. Ioannis 5. de paralytico (quem & Clinicum vocat eo quod 38. annis in infirmitate fuisse dicatur) curato à Christo apud Probaticam piscinam.

49 sed manes & vacui sunt] Sic Cambr. cod. rectius quam cæteri si.

50 baptizentur] Deprauata prorsus erat lectio vulgata ob adiectam negationem, quare recte omissa est à Manutio & Morello, neque in Ms. reperitur.

51 sine annorum discrimine] Facit hoc quoque ad baptismum paruulorum, de quo supra epistola ad Fidem latius.

52 spiritalis gratiæ Dei munus] Ita vet. excus. Remboldus, Gratianus, & Ms. omnes, excepto Camb. quo cum Erasmus legit spiritalis gratiam muneris, minus recte

53 omne nequitiæ suæ virus] Nisi tam constanter sic legerent Ms. omnes tum nostri tum quos viderunt Manut. & Morellus, magis placeret vet. & cæterorum excusorum cod. at Gratiani lectio, omnes nequitiæ suæ vires.

54 vt per Exorcistas] Exorcistarum ordinis supra meminit epist. 55. Potestatis quoque ipsorum in dæmones epist. 2. de qua latius quoque infra aduersus Demetrianum, & Tertull. lib. ad Scapulam. De eadem Minutius Felix in suo Octauio, qui Arnobii titulo perperam hactenus inscribitur. Vetustissimum verò esse Exorcizandi in Ecclesia morem, etiam ethnici testantur. Vlpianus enim iureconsultus Alexandri Imperator. (teste Lampridio) Consiliarius & Strenui magister. ff. de var. & extraord. cognit. lib. 1. § Medicos: Si incantauit (inquit) vel imprecatus est, vel vt vulgari verbo impostorum vtar, si exorcizauit, non sunt ista medicinæ genera. Sic enim recte legit Remundus Rufus lib. sæpe citato pro eo quod vulgo legitur in posterum. Impostores enim Christianos vocabant, vnde & eodem respexisse videtur in Nerone Suetonius Adriani Imperatori. Epistolarum magister, dum Christianos vocat genus hominum superstitionis nouæ & maleficæ. Neque vero exorcismus duntaxat vsus fuit ad expulsionem dæmonum, in iis quos Energumenos vocabant, verum & in baptismo. Ad quem haud dubie alludit dicta 2. epistola auctor noster. Frequentissime eiusdem meminit D. August. immo lib. 2. de gratia Dei & pecc. orig. cap. 40. at lib. 2. de nupt. & concupisc. cap. 9. Antiquissimam Ecclesiæ traditionem dicit D. etiam Chrysost. hom. de Adam & Eua, Opt. Milevit. lib. 4. contra Parm. D. Nazianz. Orat. de Baptismo. at D. Dionysius Areopag. eccles. hier. cap. 2. dum exsufflationis in dæmonem meminit, quæ in exorcismis exerceri solet. immo & ab Apostolis vsitatos exorcismos & à Christo ipso, manifestum fit. Act. 19. & Mar. 5. hic enim legitur: ὁρκίζω σε διὰ τὸν θεὸν, illic vero ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν ἰησοῦν ὃν ὁ παῦλος κηρύσσει. Quod voce Scripturis vsitata vertit Interpres. Adiuro te, & adiuramus vos, quam & in Liuio alicubi vsitatam hac significatione volunt quidam. Potestatem quoque eiiciendi dæmonia disertis verbis Apostolis suis Christus tribuit Matth. 10. & Luc. 10. Marc 16. Eodem Act. cap. Iudæorum Exorcistarum fit mentio de quibus etiam illud Matth. 12. Filii vestri in quo eiiciunt? interpretatur D. Hieronym. in Comment. Ab illis igitur ad Christianos translatum est & nomen & ministerium. Nam Salomonem inuenisse modos coniurationum quibus effugantur dæmones, testis est Ioseph. lib. 8. Antiqu. & Rabanus Maurus cap. 10. lib. 1. de institut. Cleric. Vbi & formam ordinationis eandem qua hodie vtimur adfert ex Concil. Carthag 4. canon. 7.

55 & torqueatur] Mendum cod. Remboldi quo legebatur vt, remansit in cod. Erasmicis. Rectè etiam ex Ms. legunt Manut. & Morel. Deo dicatus.

56 Nam ſi ſcorpij & ſerpentes etiam præualere poſſunt, &c. poſſunt & ſpiritus) *Sic Ms. Aſſlig. Blandin. Marchin. & Dun. maiori cum emphaſi, quam excuſi.* Nam ſicut & præualere non poſſunt, &c ſic & ſpiritus, &c. non poſſunt, *quare & magis placet prior lectio.*

57 Niſi ſi iuſtum quibuſdam videtur) *Quum hæc rurſum pertineat ad primam quæſtionem initio Epiſtolæ tractatam, certò colligitur, vnam eſſe & non plures Epiſtolas.*

58 Clinici vel Peripatetici) *Alludit in Etymologiam vtriuſque nominis. Quemadmodum enim Clinici à κλίνη, id eſt, lecto ſic Peripatetici à περιπατεῖν, id eſt, à deambulando dicti ſunt.*

59 Nemini præſcribentes) *Eadem habet verba Epiſtolis ad Stephanum & ad Iubaianum.*

EPISTOLÆ IN EXILIO CONSCRIPTÆ, ET SVB finem vitæ.

AD NEMESIANVM ET cæteros Martyres in Metallo conſtituros.

EPISTOLA LXXVII.

ARG. *Miris præconiis effert Martyres ad metallum damnatos, ſingulis tormentis ſingula ſolatia pulchra antitheſi opponens. In exſilio autem ſcriptam colligere eſt, ex illis verbis: niſi me ob confeſſionem nominis relegatum præfiniti termini arcerent.*

CYPRIANVS NEMESIANO, ¹ Felici, Lucio, alteri Felici, Litteo Poliano, Victori, Iaderi, Datiuo, Coepiſcopis, item Compreſbyteris & Diaconibus, & cæteris fratribus in metallo conſtitutis martyribus Dei Patris omnipotentis & Ieſu Chriſti Domini, & Dei conſeruatoris noſtri, æternam ſalutem.

Lib. 3. Epiſt. 25. LORIA quidem veſtra poſcebat, beatiſſimi ac dilectiſſimi fratres, vt ad conſpectum atque ad complexum veſtrum venire ipſe deberem, niſi me quoque ² ob confeſſionem nominis relegatum præfiniti loci termini coërcerent: ſed quomodo poſſum ³ repræſento me vobis, & ad vos etiam ſi corpore & greſſu venire non datur, dilectione tamen & ſpiritu venio, exprimens litteris animum meum, quo in iſtis virtutibus & laudibus veſtris lætus exulto; participem me computans vobis, etſi non paſſione corporis, conſortio charitatis. An ego poſſim tacere, & vocem meam ſilentio premere, cùm de chariſſimis meis tam multa & glorioſa cognoſcam, quibus vos diuina dignatio honorauit: vt ex vobis pars iam martyrij ſui conſummatione præceſſerit, meritorum ſuorum coronam de Domino receptura; pars adhuc in carcerum clauſtris, ſiue in metallis & vinculis demoretur, exhibens per ipſas ſuppliciorum moras corroborandis fratribus & armandis maiora documenta ad meritorum titulos ampliores tormentorum tarditate proficiens, habitura tot mercedes in cœleſtibus præmiis; quot nunc dies numerantur in pœnis: Quæ quidem vobis, fortiſſimi ac beatiſſimi fratres, pro merito religionis ac fidei veſtræ accidiſſe non miror, vt vos ſic Dominus ⁴ ad gloriarum ſublime faſtigium clarificationis ſuę honore prouexerit: qui ſemper in Eccleſia eius ⁵ cuſtodito fidei tenore viguiſtis, conſeruantes firmiter Dominica mandata, in ſimplicitate innocentiam, in charitate concordiam, modeſtiam in humilitate, diligentiam in adminiſtratione, vigilantiam in adiuuandis laborantibus, miſericordiam in fouendis pauperibus, in defendenda veritate conſtantiam, in diſciplinę ſeueritate cenſuram. ⁷ Ac ne aliquid ad exemplum bonorum factorum deeſſet in vobis, etiam nunc in ⁸ confeſſione vocis & paſſione corporis fratrum mentes ad diuina martyria prouocatis, ⁹ duces vos exhibendo virtutis: vt dum Grex paſtores ſuos ſequitur, & quod fieri à prępoſitis cernit, imitatur, paribus obſequiorum meritis à Domino coronetur. Quod autem fuſtibus cęſi prius grauiter & afflicti, per eiuſdem pœnas initiaſtis confeſſionis veſtrę religioſa primordia: execranda nobis iſta res non eſt. Neque enim ad fuſtes Chriſtianum corpus expauit, cuius eſt ſpes omnis in ligno. Sacramentū ſalutis ſuę Chriſti ſeruus agnouit, redemptus ligno ad vitam ęternam, ¹⁰ ligno prouectus eſt ad coronam. Quid vero mirum, ſi vaſa aurea & argentea in metallum, id eſt, auri & argenti domicilium dati eſtis, niſi quod nunc metallorum natura conuerſa eſt, locáque quæ aurum & argentum dare ante conſueuerant, accipere cœperunt: Impoſuerunt quoque compedes pedibus veſtris, & membra fœlicia ac Dei templa infamibus vinculis

ligauerunt:

ligauerunt; quasi cum corpore legetur & spiritus, aut aurum vestrum ferri contagione maculetur! Dicatis Deo hominibus & fidem suam religiosa virtute testantibus; ornamenta sunt ista; non vincula 3 nec Christianorum pedes ad infamiam copulant, sed clarificant ad coronam. O pedes feliciter vincti, qui non à fabro, 12 sed à Domino resoluuntur!. O pedes feliciter vincti, qui itinere salutari ad paradisum diriguntur! O pedes in sæculo ad præsens ligari, vt sint semper apud Dominum liberi! O pedes 13 compedibus & transuersariis interim 14 cunctabundi, sed celeriter ad Christum glorioso itinere cursuri! Quantum vult hic vel inuida crudelitas, vel maligna, nexibus vos suis & vinculis teneat; cito à terris & pœnis istis ad cœlorum regna venietis. Non fouetur in metallis, lecto & culcitris corpus; sed refrigerio & solatio Christi fouetur. Humi iacent fessa laboribus viscera; sed pœna non est cum Christo iacere. Squalet sine balneis membra situ & sorde deformia; sed spiritaliter intus abluitur, quod foris carnaliter sordi-

Deut. 8. datur. Panis illic exiguus; At non in solo pane viuit homo, sed in sermone Dei. Ve-

Luc. 4 stis algentibus deest; Sed qui Christum

1. Cor. 11. induit, & vestitus abundanter & cultus est. 15 Semitonsi capitis capillus horrescit, sed cũ sit caput viri Christus; qualecunq; illud caput deceat necesse est, quod ob Domini nomen insigne est. Omnis ista deformitas 16 detestabilis & tetra gentilibus, quali splendore pensabitur? Sæcularis hæc & breuis pœna, quam clari & æterni honoris mercede mutabitur, cum secundum beati Apostoli vocem transformauerit Dominus

Philip. 3. corpus humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ? Sed nec in illo, fratres dilectissimi, aliqua potest aut religionis, aut fidei iactura sentiri, 17 quod illic nunc sacerdotibus Dei facultas non datur offerendi & celebrandi sacrificia diuina. celebratis, immo atque offertis sacrificium Deo & pretiosum pariter & gloriosum, & plurimum vobis ad retributionẽ premiorum cœlestium profuturum; cùm scriptura diuina loquatur & dicat: Sacrificium Deo

Psal. 50. spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicit. Hoc vos sacrificium Deo offertis, hoc sacrificium sine intermissione die ac nocte celebratis, 18 hostiæ facti Deo & vosmetipsos sanctas atque immaculatas victimas exhibentes, sicut Apostolus adhortatur & dicit;

Oro ergo vos, fratres, per misericordiam Dei, vt constituatis corpora vestra *Rom. 12.* hostiam viuam, sanctam, placentem Deo, nec configuremini sęculo huic, 19 sed transformemini in renouatione sensus, ad probandum quæ sit voluntas Dei bona & placens, & perfecta. Hoc est enim quod præcipue Deo placeat: hoc est, in quo maioribus meritis ad promerendam voluntatem Dei opera nostra præueniant: hoc est, quod solum Domino de beneficiis eius grandibus & salutaribus fidei ac deuotionis nostrę obsequia retribuant, prędicante in Psalmis & contestante Spiritu sancto: Quid retribuam, inquit, Domino 20 pro *Psal. 115.* omnibus quæ tribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo. Pretiosa in conspectu Domini mors iustorum eius. Quis non libenter & prompte calicem salutis accipiat? qui non appetat gaudibundus & lætus, in quo aliquid & ipse Domino suo retribuat? quis non pretiosam in conspectu Domini mortem fortiter & constanter excipiat placiturus eius oculis, qui nos in congressione nominis sui desuper spectans volentes comprobat, adiuuat dimicantes, vincentes coronat, retributione bonitatis ac pietatis paternę remunerans in nobis quidquid ipse præstitit, & honorans quod ipse perficit? Ipsius enim esse quod vincimus, & quod ad maximi certaminis palmam subacto aduersario peruenimus, declarat & docet Dominus in Euangelio suo, dicens: Cum autem vos tradiderint, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in *Matt. 10.* illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Et iterum: Ponite in cordibus vestris non præmeditari *Luc. 21.* excusare. Ego enim dabo vobis os & sapientiam, cui non poterunt resistere aduersarij vestri. In quo quidem & credentium magna fiducia est, & culpa grauissima perfidorum; non credere ei qui se opem suam daturum confitentibus pollicetur; nec rursus eundem timere qui æternam pœnam negantibus comminatur. 21 Quæ vos omnia, fortissimi ac fidelissimi milites Christi, insinuastis fratribus nostris implentes factis quod verbis ante docuistis; futuri maximi in regno cœlorum pollicente Domino, & dicente: Qui fecerit, & sic docuerit, maximus vocabitur in regno cœlorum. Denique exemplum vestrum *Matt. 5.* secuta multiplex plebis portio, confessa

eſt vobiſcum pariter, 22 & pariter coronata eſt; connexa vobis vinculo fortiſſimæ
Matt.13. charitatis, & à præpoſitis ſuis nec carcere, nec metallo ſeparata. Cuius numero nec virgines deſunt, quibus 23 ad ſexagenarium fructum centenus acceſſit, quaſque ad cœleſtem coronam gloria geminata prouexit. In pueris virtus maior ætate tranſcendit, vt martyrii veſtri beatum gregem & ſexus, & ætas omnis ornaret. Qui nunc vobis, dilectiſſimi fratres, conſcientię victricis vigor? quę ſublimitas animi? quę in ſenſu exultantia? qui triumphus in pectore? vnumquemque veſtrum ſtare ad promiſſum Dei præmium, de iudicii die eſſe ſecurum? ambulare in metallo, captiuo quidem corpore ſed corde regnante? ſcire Chriſtum ſecum eſſe præſentem, gaudentem tolerantia ſeruorum ſuorum per veſtigia & vias ſuas ad regna æterna gradientium? Exſpectatis quotidie læti profectionis veſtræ ſalutarem diem, & iam iamque de ſęculo receſſuri ad martyrum munera & domicilia diuina properatis; poſt has mundi tenebras viſuri candidiſſimam lucem, & accepturi maiorem paſſionibus omnibus & conflictationi-
Rom. 8. bus claritatem, Apoſtolo conteſtante & dicente. Non ſunt condignæ paſſiones huius temporis ad ſuperuenturam claritatem quæ reuelabitur in nobis. Plane quia nunc vobis in precibus efficacior ſermo eſt, & ad impetrandum quod in preſſuris petitur facilior oratio eſt: petite impenſius, & rogate, vt confeſſionem omnium noſtrûm dignatio diuina conſummet; vt de iſtis tenebris & laqueis mundi nos quoque vobiſcum integros & glorioſos Deus liberet; vt qui hic charitatis & pacis vinculo copulati, contra hæreticorum iniurias & preſſuras gentilium ſimul ſtetimus, pariter in regnis cœleſtibus gaudeamus. Opto vos, beatiſſimi ac dilectiſſimi fratres, in Domino bene valere, & noſtri ſemper & vbique meminiſſe. Valete.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam LXXVII.

1 Nemeſiano] *Quam ſic legant Ms. & excuſi omnes, non placet Geauij & Manutij lectio:* Meneſiano; *præſertim quum & in Synodo & ſupra Epiſtolis ad Numidas lx. & lxx. prius legatur, & ipſe Manut. Epiſtola ſequ. quæ huius reſponſum eſt, ſic etiam legat.*

2 Felici, Lucio, alteri Felici, Litteo Poliano, Victori, Iaderi, Datiuo] *Omnes hi interfuerunt Synodo Carthaginienſi, vbi reperire eſt Felices & Victores plures, Lucius vero cognominatur à* Caſtrogalbe, *Litteus à Gemellis, Polianus à* Mileo, *Iader confeſſor & martyr à* Midila, *& Datiuus à Badis.*

3 Ob confeſſionem nominis] *De phraſi hac Tertulliani & Cypriani, ſupra diximus* Epiſtola *ad Antonianum, quare rectè Ms. Aſſiig. Blandin.* Marchin. *& Dan.* Manut. *quoque &* Morel. *omittunt vocem* Chriſti. *De exilio autem Cypriani (de quo loqui illum patet ea voce* relegationis, *latius in vita eius vtraque.*

4 Repræſento me vobis] Repræſento *pro præſentem me exhibeo, habet & alicubi ſupra, paulopoſt eandem vocem habet referre.*

5 Ad gloriarum ſublime faſtigium] Ex *codice Remboldi irrepſerat* ad glorioſum & ſublime, *nam prius habet vetus excuſus &* Ms. *omnes. Cuius mendum etiam erat* ſuo, *pro eo quod nunc ex Ms. legimus* ſuæ.

6 Cuſtodito fidei tenore) *Quum ſic legant* Ms. *excepto ſolo Cambron. & vetus cum cæteris excuſis, magis placet, quam quod habet ille &* Manut. *cum* Morelio cuſtoditæ.

7 Ac ne aliquid] *Hic rurſum male primus Remboldus* aliud.

8 Confeſſione vocis & paſſione corporis] *En iterum manifeſtam confeſſionis & martyrii differentiam.*

9 Duces vos exhibendo virtutis) *Ita* Cambronen. *codex cum excuſ. excepto Manutio &* Morelio; *qui legunt* virtutibus, *quemadmodum & cæteri* Ms. *ſed non placet.*

19 Ligno prouectus eſt ad coronam] *Rurſum hic errore cod. Remboldi legebatur* profectus, *peſſime; nam vet. excu. cum* Ms. *hoc modo legit.*

11 In metallum, id eſt, auri & argenti domicilium] *Ex metallis enim effodiuntur (inquit ille) opes irritamenta malorum. Eſt autem elegans metaphora.*

12 Sed à Domino reſoluuntur] *Sic* Ms. *excepto Cambronenſi, qui habet cum vulgatis* à Chriſto ſoluuntur, *non male. Prior tamen lectio comprobatur Epiſtola ſequenti.*

13 Compedibus & tranſuerſariis] *Ita legendum iam pridem conieceram, pro eo quod erat* ira aduerſarij, *Confirmauit autem hanc lectionem Manutius, & accedunt quidem proxime* Ms. *&* Morelius, *qui habent* trauerſariis, *Quod itaque adiectiuè dicit Cæſ. lib. 2. de Bell. Ciuil. ſubſtantiuè vſurpat Auctor.*

14 Conctabundi] *Etiam huius loco irrepſerat mendum ex cod. Remboldi* contabundi.

15 Semitonſi capitis capillus] *Ita olim tondebantur ſerui ad metalla damnati. Sic etiam* 2. Regum 20. *legitur Hanon filius Naas Rex Ammonitarum raſiſſe dimidiam partem barbæ nunciorum Dauid. Videtur autem hunc locum imitatus D.* Hieronymus Epiſtola *ad Heliodorum, vti admonuit* Eraſmus.

16 Deteſtabilis & tetra] *Sic* Ms. *quatuor cum excuſis, Cambron. vero & Eraſmus ad marginem* & fœda, *vtrumuis eligat licet. Illud autem* clari, *rectius habent illi, vet. excu. & Rembold. cum Manut. & Morel. quam* Cambr. *& Eraſmici* clara.

17 Quod illic non ſacerdotibus] *Phraſis eſt Cypriani* illic, *pro,* iſtic, *quare male* Remb. *cum vulgatis* illis, *nam prius legit vet. excu. &* Ms. *Conſolatur autem eos, quod non liceat ſacrificia diuina Deo offerre.*

18 Hoſtiæ factæ Deo] Ita Ms. 4 *pro eo quod excuſ. vulgati:* Dei.

19 Sed transformamini] *Sine hoc modo legas cum* Cambron.

Cambron. cod. & Manut. siue cum cæteris transformemini; perinde est; vtroque enim modo interpretari potest vox Græca: μεταμορφοῦσθε.

20 pro omnibus quæ retribuit mihi) *Vulgata hæc lectio excus. & Ms. cod. magis placet, quam Camb. cod. Manut. & Morelii* de omnibus *Etsi enim vox Græca:* περὶ, *vtroque modo verti possit, prius tamen magis conuenit illi quod præcedit* Quid retribuam, bonitatis ac pietatis] *Prior vox desiderata fuit ob mendum cod. Rembold.*

21 Quæ vos omnia fortissimi) *Nescio vnde interiecerit idem ille vocem* tanta, *est enim superflua, neque reperitur in vet. excus. aut* Ms.

22 & pariter coronata est] *Legit quidem Cambr. cod. & Erasmus ad marginem* confortata, *sed non placet.*

23 ad sexagenarium fructum centenus accedit] *Alludit ad parabolam Matth. 13. & sexagenarium fructum virginibus, centenum martyribus attribuit; de quo latius libro de Disc. & habit. virginum, vbi idipsum repetit.*

24 contra hæreticorum iniurias) *Loquitur de Nouatiani sceleribus, contra quorum iniurias fortiter simul stetérant.*

AD CYPRIANVM NEMEsiani, Datiui, Felicis, & Victoris responsum.

EPISTOLA LXXVIII.

ARG. Epistola hæc & duæ sequentes nihil aliud quàm responsa continent ad Epistolam præcedentem, vtpote quæ gratiarum actionem continent: tum pro consolatione litteraria, tum pro subsidio vna misso. Ex eo autem quod tres diuersæ Epistolæ rescriptæ sunt ad vnicam Cypriani, colligere est, in diuersis metallis fodinis constitutos fuisse Episcopos, qui eas scribunt. Quod confirmat Epistola LXXX. *vbi certi metalli fit mentio. Primi autem hanc ediderunt Manutius & Morelius.*

CYPRIANO FRATRI NEMESIANUS, Datiuus, Felix, & Victor, in Domino æternam S.

Lib. 5. Epist. 10.

EMPER magnis sensibus pro temporis conditione litteris tuis locutus es, Cypriane dilectissime; quibus assidue lectis, & praui corriguntur; & bonæ fidei homines corroborantur: 1 dum enim non desinis tractatibus tuis sacramenta occulta nudare, sic nos in fide facis crescere, & de sæculo homines ad credulitatem accedere. Nam quæcunque bona in multis libris tuis intulisti, nescius ipsum te nobis designasti: es enim omnibus in tractatu maior, in sermone facundior, in consilio sapientior, in patientia simplicior, in operibus largior, in abstinentia sanctior, in obsequio humilior, & in actu bono innocentior. Scis & ipse, charissime, nostrum optabile votum esse, quod te videamus doctorem 2 & amatorem nostrum ad coronam magnæ confessionis peruenisse, nam quasi bonus & verus doctor quid nos discipuli secuti apud præsidem dicere deberemus, 3 prior apud acta Proconsulis pronunciasti, & tuba canens, Dei milites cælestibus armis instructos ad congressionis prælium excitasti: & in acie prima pugnans spiritali gladio diabolum interfecisti: agmina quoque fratrum hinc & inde verbis tuis composuisti, vt insidiæ inimico vndique tenderentur, & cadauera ipsius publici hostis 5 neruis concisis calcarentur. Crede nobis, charissime, quoniam non est *Matth. 13.* à centesimo præmio minor tua innocens anima: quæ nec sæculi primos impetus timuit, nec ire in exilium recusauit, nec relinquere ciuitatem dubitauit, 6 nec in deserto loco commorari horruit; & quoniam multis documentum confessionis dedit, 7 ipsa martyrium prior dixit; alios enim ad martyria facienda exemplo suo prouocauit; & non tantum martyrum de sæculo iam excedentium socia esse cœpit; sed & cum futuris cœlestem amicitiam copulauit. Agunt ergo tibi nobiscum damnati maximas apud Deum gratias, Cypriane dilectissime, quod litteris tuis laborantia pectora recreasti; 8 fustibus vulnerata membra curasti; compedibus pedes ligatos resoluisti; semitonsis capitis capillaturam adæquasti; tenebras carceris illuminasti; mõtes metalli 9 in planum deduxisti; naribus etiam flagrantes flores imposuisti; & tetrũ odorem fumi exclusisti. 10 Fecit autem & prosecutum ministerium tuum, & 11 Quirini dilectissimi nostri; quod 12 per Herennianum Hypodiaconum, & Lucanum, & Maximum, & Amantium Acoluthos distribuendum misisti, quæcunque necessitatibus corporum defuerant expediri. Simus ergo orationibus nostris 13 alterutrum adiutores, & rogemus, sicut mandasti, vt Deum, & Christum, & Angelos 14 in omnibus actibus nostris habeamus fautores. Optamus te, domine frater, semper benè valere, & nostri meminisse. Saluta omnes qui tecum sunt, omnes nostri, qui nobiscum sunt, te amant, & salutant, & videre desiderant.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXVIII.

1 dum enim non desinis) *Produm, quod habet Manut. legit Mor.* cum , *& paulopost pro eo quod ille* fide , *hic* fidem , *sed prius vtrumque magis placet.*

2 & amatorem] *Hoc apud* Manut. *desiderabatur*, *sed habet Morelius.*

3 prior apud Acta Proconsulis pronunciasti] *Quid pronuntiarit Cyprianus apud Proconsulem dum in exilium mitteretur , videat lector in Actis passionis eius inter Prolegomena. Vel hinc autem patet , & praecedentem & hanc cum sequentibus* Epistolam *in exilio illius scriptam.*

4 & in acie prima pugnans] *Sic etiam rectius exemplar Morelii, quam Manut.* pugna.

5 neruis concisis) *Elegans Metaphora , ab eis qui hostibus neruos praecidunt vt cadant , quod rectius legit* Manut. *quam Morel.* ac nerui concisi.

6 nec in deserto loco) *Locus exilii Cypriani fuit apud Curubim.*

7 ipsa Martyrium prior dixit] *Hoc quoque & quod sequitur* socia , *rectius Manut. quam* Morel. ipse , *&* solatio , *quia loquitur de anima Cypriani.*

8 fustibus vulnerata membra curasti) *Vel hinc manifestum est , esse responsum ad Epistolam praced. utpote cuius ipsa verba repetit.*

9 in planum deduxisti] Morel. *legit* in plana , *sed prius malo.*

10 Fecit autem & prosecutum ministerium tuum] *Intersecta particula* est , *à* Morel. *sensum obscurabat.*

11 Quirini dilectissimi nostri] *Fit huius eiusdem mentio vtraque seq. Epistola & extant ad eundem Tom.2. libri tres testimoniorum.*

12 per Herennianum Hypodiaconum , & Lucanum , & Maximum , & Amantium] *Horum omnium fit in eisdem mentio , erant autem illo portitores litterarum Cypriani , & subsidii tam ab illo quam à Quirino missi.*

13 alterutrum adiutores] *Rectius hoc quoque* Manut. *quam* M.rel. alterutro.

14 in omnibus actibus nostris] *Contra hac lectio magis placet* Morelii *; quàm* Manutii in omnibus actis.

AD EVNDEM LVCII ET caeterorum Martyrum responsum.

EPISTOLA LXXIX.

Argumenti esse eiusdem cum praecedenti, verba ipsa Epistolæ demonstrant , atque adeo non Lucii Romani Pontificis, sed Lucii Martyris & Episcope Africani Epistola est: multo minus autem Cypriani ad Lucium Papam ; vt ex ipso textu docebimus.

CYPRIANO FRATRI ET Collegæ, Lucius & qui mecum sunt omnes in Domino, Salutem.

XVLTANTIBVS nobis & lætantibus in Deo , quos nos ad congressionem armauerit , & in prælio victores sua dignatione fecerit, superuenerunt litteræ tuæ , frater charissime, quas per Herennianum Hypodiaconum , & Lucanum , & Maximum , & Amantium Aeoluthos misisti nobis ; quibus lectis recipimus in vinculis laxamentum, in pressura solatium, & in necessitate præsidium ; & excitati sumus & robustius animati ad si quid amplius fuerit pœnarũ; Nam ante passionem à te sumus ad gloriã prouocati , qui prior nobis ducatũ ad confessionem nominis Christi præbuisti. Nos vero sicuti vestigia confessionis tuæ parem gratiam tecum speramus. Nam qui prior est in cursu , prior est & ad præmium , & qui prior occupasti, de quo cepisti, inde hoc nobis communicasti, 2 demonstrans scilicet indiuiduam charitatẽ, qua semper nos dilexisti; vt quibus vnus fuit spiritus in coniunctione pacis, esset precum tuarum gratia, & vna corona confessionis. Accessit autem tibi , frater charissime, ad confessionis coronam retributio operum , abundans mensura quã accipies à Domino in die remunerationis ; 4 qui te nobis litteris tuis repræsentasti, vt pectus illud tuum candidum & beatum , quod semper nouimus, manifestares ; & secundum latitudinem eius nobiscum laudes Deo diceres , non quantum nos meremur audire, sed quantum tu potes dicere. Tuis enim vocibus & quæ minus in nobis instructa erant , exornasti , & confirmasti ad sustentationem earumdem passionum, quas patiẽter ferimus; securi de prǽmio cœlesti, & de corona martyrij, & de regno Dei, ex prophetia quam litteris tuis Spiritu sancto plenus spopõdisti. Hoc totum fiet, dilectissime, si nos orationibus tuis in mente habueris , quod te facere confido , sicut & nos vtiq; facimus. Accepimus itaque , frater desideratissime, 7 id quod à Quirino, & à teipso misisti sacrificium ex omni opere mundo. Sicut & Noë obtulit Deo , & delectatus est Deus in odorem suauitatis, & respexit in sacrificium eius, Ita & in vestrum respiciat, & delectetur reddere vobis huius tam boni operis mercedem. Peto autem vt litteras, quas ad Quirinum fecimus, transmitti præcipias. Opto te , frater charissime ac desideratissime , semper benè valere, & nostri meminisse; saluta omnes , qui tecum sunt. Valete.

Lib.3. Epist.7.

Genes.31

ADNOTA-

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXIX.

1 Cypriano Fratri & collegæ Lucius, & qui mecum sunt *rectè sic Manut. pro eo quod prius erat* Cyprian. fratri & collegæ Lucio, & qui cum eo sunt: *Nam esse Responsum ad Cypriani Epistolam ante hanc secundam, verba epistolæ & nomina portitorum, eadem quæ epistola præced. satis indicant. Romani autem Pontificis non esse, tum eodem argumento colligitur, tum nomine scriptoris Lucii, quod reperitur inter illos Episcopos ad quos illam scripsit Cyprianus, tum denique quod expressam de confessione Cypriani mentionem faciat; quam non contigisse nisi diu post mortem Lucii Pontificis, ex vita eius & Actis passionis manifestum est.*

2 demonstrans scilicet indiuiduam charitatem] *Ita rectè Manut. pro eo quod cæteri* demonstrationem *corruptissimè.*

3 vt quibus vnus fuit spiritus in coniunctione pacis) *Quum similia sint verba epistolæ Cypriani ad istos Martyres, vel hinc patet ad litteras responsum hoc scribi.*

4 qui te nobis) *Interseruerant hic Manut & Morel.* &c, *sed quam non habent Ms. Afflig. Bland. Dun. & March.*

5 exornasti) *Sic rectè illi cum Ms. & Vet. extu. pro eo quod corrupte Rembold. cum cæteris* & ornasti

6 ex prophetia S*iue hoc pacto legas cum* Manut, *siue cum cæteris* ad Prophetiam, *perinde est. Alludit autem denuo ad verba epistolæ dicti Cypriani.*

7 id quod à Quirino & à teipso misisti sacrificium] *Sacrificium vsurpant pro oblatione, quomodo loquuntur Epistola sequentes.*

8 in odorem suauitatis] S*olus Erasmus* in odorem, *sed repugnat ipse textus* Genes.

AD EVNDEM FELICIS, IADeris, Polyani & cæterorum Martyrum responsum.

EPISTOLA LXXX.

Argumenti eiusdem est cum præcedenti.

CYPRIANO CHARISSIMO & dilectissimo, Felix, Iader, Polyanus vnà cum Presbyteris & omnibus nobiscum commorantibus 1 apud Metallum Siguense, æternam in Domino Salutem.

Lib.3. Epist.11.

R ESALVTAMVS 2 te frater charissime, per Victorium 3 Herennianum Hypodiaconum, Lucanum, & Maximum 4 fratres nostros, fortes & incolumes adiuuantibus orationibus tuis. 5 A quibus accepimus oblationis nomine quantitatem vnà cum litteris quas scripsisti: in quibus dignatus es de verbis cœlestibus nos tanquam filios confortare: & Deo patri omnipotenti per Christum eius gratias egimus, & agimus; quod sic confortati, & corroborati sumus per tuam adlocutionem: petentes de animi tui candore, vt nos adsiduis orationibus tuis in mente habere digneris: vt confessionem vestram, & nostram, quam Dominus in nobis conferre dignatus est, suppleat. Saluta omnes qui tecum commorantur. Optamus te, frater charissime, 6 in Deo semper bene valere. 7 Iader subscripsi, Polyanus legi: 8 Dominum meum Eutichianum saluto.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXX.

1 Apud Metallum Siguense) *Ita Morelius Manut. verò* Sibuense, *vtra autem vera sit lectio, nescio, prior tamen magis placet, eo quod Corographi in Mauritania Sigepolim coloniam collocent. Nobiscum legit codex Anglicus Ioan. Clementis, habet enim ille etiam hanc epistolam, quam nunc recens ediderunt Manut. & Morelius.* Æternam in Domino, *Apud Manut. hæc desiderantur, habet tamen cum Morel. Anglicus codex*

2 Resalutamus te, frater charissime] *Desiderabatur apud Manut. vox* frater, *adiecta à Morelio.*

3 Herennianum Hypodiaconum) *Etiam hæc posterior vox ex Morelio cod. adiecta est Non habet tamen cod. Angl. amplius quam Manutius, sed legit* Victorium.

4 fratres nostros] *Placet hæc Manut. lectio pro qua Morelius* fratres nos.

5 A quibus accepimus oblationis nomine] *Istud denuo confirmat Epistolam præced. eodem tempore scriptam, nam quod ibi sacrificium dixit Lucius, hic oblationem vocant.*

6 in Deo semper benè valere) *Vocem*: semper, *ex cod. Morel. adiecimus.*

7 Iader subscripsi, &c. *Hæc quoque desiderabantur apud Manut. & in Angl. cod. Ego verò puto desiderari præterea, verba his præmittenda* Felix scripsi.

8 dominum meum Eutychianum] *An idem sit cum Eutyche Episcopo, cuius fit mentio in inscriptione Epistolæ liv. nescio. Certè hinc apparet, fuisse illum Cypriani Collegam in exilio.*

CYPRIANI AD ROGATIAnum Iuniorem & cæteros Confessores in carcere constitutos.

EPISTOLA LXXXI.

ARG. Rogatianum & Collegas confessores in carcere constitutos consolatur, & exemplo Rogatiani Senioris & Felicissimi Martyrum animos illis addit. In exilio scriptã Epistola ipsa indicat.

CYPRIANVS i SERGIO ROgatiano, & cæteris Confessoribus in Domino perpetuam Salutem.

Lib. 4. Epist. 1.

ALVTO vos, fratres charissimi, optans ipse quoque conspectu vestro frui, si me ad vos peruenire loci conditio permitteret. Quid enim mihi optatius & lætius posset accidere, quam nunc vobis inhęrere' vt complecterer manus illas, quæ puræ & innocentes, & dominicam fidem seruantes sacrilega obsequia respuerunt? Quid iucundius & sublimius, quàm osculari nunc ora vestra, quæ gloriosa voce Dominum confessa sunt; cõspici etiam pręsentem ab oculis vestris, qui despecto sæculo, conspiciendo Deo digni extiterunt? Sed quoniam huic lætitię interesse facultas non datur, has pro me ad aures & ad oculos vestros vicarias litteras mitto, quibus gratulor pariter & exhortor, vt in confessione cœlestis gloriæ fortes & stabiles perseueretis; & ingressi viam Dominicæ dignationis, ad accipiendam coronam spiritali virtute pergatis; habentes Dominum protectorem & ducem, qui dixit: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad cõsummationem mũdi. (Matth. 28.) O beatum carcerem, quem illustrauit vestra præsentia! O beatum carcerem, qui homines Dei mittit ad cœlum! O tenebras lucidiores sole ipso, & luce hac mundi clariores: vbi modo constituta sunt Dei templa, & sanctificata diuinis confessionibus membra vestra! Nec quidquam nunc versetur in cordibus & mẽtibus vestris, quam diuina præcepta & mandata cœlestia, quibus vos ad tolerantiam passionis Spiritus sanctus semper animauit. Nemo mortem cogitet, sed immortalitatem; nec temporariam pœnam, sed gloriam sempiternam, cùm scriptum sit: Pretiosa est in conspectu Domini mors iustorum eius. (Psal. 115. & 50.) Et iterum: Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicit. Et iterum vbi loquitur scriptura diuina de tormentis quę Martyres Dei consecrãt, & in ipsa passionis probatione sanctificant: (Sap. 3.) Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est. Et in paucis vexati, in multis benè disponentur, quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos se. Tanquam aurum in fornace probauit illos, & quasi holocausti hostiam accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. 5 Fulgebunt iusti & tanquam scintillæ in arundineto discurrent. Iudicabunt nationes & dominabuntur populis, & regnabit eorum Dominus in perpetuum. Quando ergo iudicaturos vos & regnaturos cum Christo Domino cogitatis, exultetis necesse est, & futurorum gaudio præsentia supplicia calcetis; scientes ab initio mundi sic institutum, vt laboret istic in sæculari conflictatione iustitia: (Gen. 4.) quando in origine statim prima Abel iustus occiditur: & exinde iusti quique & Prophetæ [6] & Apostoli missi. Quibus omnibus Dominus quoque in se ipso constituit exemplum: docens ad suum regnum non nisi eos qui se per viam suam secuti sint, peruenire, dicens: Qui amat animam suam in isto sæculo, perdet illam. (Ioan. 12.) Et qui odit animam suam in isto sęculo, in vitam æternam conseruabit illam. Et iterum: Nolite timere eos qui occidunt corpus: animam vero non possunt occidere. (Matth. 10.) Magis autem metuite eum qui potest & animam & corpus [7] occidere in gehennam. Paulus etiam nos adhortatur, vt qui ad Domini promissa venire cupimus, imitari Dominum in omnibus debeamus. Sumus, inquit, filij Dei, si autem filij, & hæredes, [8] hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi, siquidem compatiamur, vt commagnificemur. (Rom. 8.) [9] Addit etiam comparationem præsentis temporis, & futuræ claritatis, dicens: Non sunt condignæ passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quę reuelabitur in nobis. Cuius claritatis gloriam cogitantes, pressuras omnes & persecutiones tolerare nos conuenit; quia etsi sunt multę pressuræ iustorum, ex omnibus tamen liberantur, quia in Deum fidunt. [10] Beatas etiam fœminas, quę vobiscum sunt in eadem confessionis gloria constitutę: quę dominicam fidem tenentes, & sexu suo fortiores, non solum ipsę ad coronam proximę sunt, sed & cæteris quoque fœminis exemplum de sua constantia præbuerunt,. Ac ne quid deesset ad gloriam numeri vestri, vt omnis vobiscum & sexus, & ætas esset in honore, pueros etiam vobis gloriosa confessione sociauit diuina dignatio: repræsentans nobis tale aliquid, quale Ananias, Azarias & Misahel illustres pueri aliquando fecerunt: quibus inclusis in caminum cesserunt ignes, & refrigerij locum flammæ dederunt, præsente cum illis Domino, & probante, quod in confessores

fessores & martyras eius nihil posset gehennæ ardor operari, sed quod qui in Deum crederent, incolumes semper 13 & tuti in omnibus perseuerarent. Et consideretis diligentius peto pro vestra religione, quæ apud illos pueros fides fuerit, quæ promereri Dominum plenius potuit. ad omnia enim parati, sicut omnes esse debemus, aiunt regi: Nabuchodonosor Rex non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. est enim Deus, cui nos seruimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, " & de manibus tuis Rex liberabit nos: & si non; notum tibi sit quoniam dijs non seruimus, & imaginem auream quam statuisti, non adoramus. Cum se crederent, & pro fide sua scirent posse etiam de præsenti supplicio liberari, iactare hoc tamen, & vindicare sibi noluerunt, " dicentes: Et si non; ne minor esset " confessionis virtus sine testimonio passionis. Addiderunt posse omnia Deum facere, sed tamen non in hoc fidere, vt liberari in præsentia vellent, sed illam libertatis, & securitatis æternæ gloriam cogitarent. Quam fidem nos quoque retinentes, & die ac nocte meditantes, toto corde ad Deum prompti, contemptu præsentium futura tantummodò cogitemus, fructum regni æterni, 15 complexum & osculum Domini, conspectum Dei." Vt sequamini in omnibus Rogatianum Presbyterum gloriosum senem, " viam vobis ad gloriam tẽporis nostri religiosa virtute & diuina dignatione facientem, qui cum Felicissimo fratre nostro quieto semper & sobrio excipiens ferocientis populi impetum, primum hospitium vobis in carcere præparauit, " & metator quodammodo vester, nunc quoque vos antecedit, quod vt consummetur in vobis assiduis orationibus Dominum deprecamur, vt initijs ad summa pergentibus, quos confiteri fecit, faciat & coronari. Opto vos, fratres charissimi ac beatissimi in Domino, semper bene valere, & ad coronam cœlestis gloriæ peruenire.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXXI.

1 SERGIO ROGATIANO] *Quum Ms. duo Cambron. & Afflig. non aliud hic legant, quam* ROGATIANO, *magis placet hæc lectio Manut. quam aut vulgata*: SEAGRIO ET ROGATIANO, *aut Morel.* ROGATIANO ET SEAGRIO. *Ego enim adiectum prænomen Sergij existimo à Cypriano, ad distinctionem aliorum, qui eodem vocabantur nomine. Neque verò etiam Titulus in Ms. aut apud Manutium aliud est quàm* Ad Rogatianum iuniorem & exteros.

2 si me ad vos peruenire loci conditio permitteret] *Hinc patet scriptam aut in secessu aut in exilio. Quod autem in secessu scripta non sit, inde patet, quod tunc adhuc vixerit Rogatianus senior, quem hic passum dicit sub epistola finem. Ergo in exsilio scripta est. Quod ipsum confirmant eadem scriptura, hic & epistola 77. citata.*

3 vt complecteremini me manibus illis] *Habet Afflig. cod. ad marginem aliam lectionem* vt complecteret manus illas, *quam ego certè magis probo, ob id quod sequitur* osculari ora vestra, *& verba ep. 77.* ad complexum vestrum.

4 nec quidem nunc versetur] M*agis etiam placet hæc lectio* Cambr. *cod. veter. excu* R*emboldi*, M*anut. & Mor. quam Afflig. cod. &* E*rasmi* versator *præsertim quum sequatur* nemo mortem cogitet, *pro quo Erasmus* cogitat, *non rectè.*

5 Fulgebunt iusti & tanquam scintillæ in arundineto discurrent] *Periodum hanc non habet Camb. cod. & omiserat eam* M*anut. Verùm quum legant illam Afflig. cod. cum excus. cæteris, &* S*apiens etiam* S*ap. 3. denuo adiecimus.*

6 & Apostoli missi] *Posteriori voce explicat qui dicantur Apostoli.*

7 occidere In gehennam] E*odem modo epistola 57. supra citata est hæc scriptura. Quare placet magis hæc lectio Afflig. cod. quam illa Cambr.* perdere in gehennam.

8 hæredes quidem] *Particula hæ duæ desiderabantur in Cambronen. codice & apud Manutium, sed quum illas habeant* M*s. Afflig. & excusi omnes; textus quoque Apostoli Græcus &* L*atinus, denuò adiecimus.*

9 Addit etiam) *Etiam hic vulgata lectio hæc magis placet, quàm cæterorum*: Addidit, *eo quod præcedit* hortatur,

10 Beatas etiam fœminas] *Similia habet Tert. ad Martyres, quem in Epist. huius argum. ad verbum ferè imitatur Cyprianus.*

11 & tuti in omnibus perseuerarent) *Sic rectius Afflign. codex & excu. vulgati cum* M*orel. quam Cambr. & Manut.* perseuerent, *eo quod præcedit* posset, *contra rectius* M*anut. & Cambron. cod.* &, *quam*, vt.

12 & de manibus tuis Rex liberabit nos] *Quum sic etiam supra legatur epist. 56. ad Thybar non rectè omissa fuit à* M*anutio &* M*orelio particula* Rex, *præsertim quum eam legant quoque* M*s. cod. & textus* D*anielis Prophetæ.*

13 Dicentes & si non] *Ita rectè illi cum* M*s. pro eo quod erat* docentes, *duntaxat.*

14 confessionis virtus sine testimonio passionis] *Rursum hic vides distinctionem confessionis & martirij, quod postremum voce Synonyma testimonium passionis appellat.*

15 ad complexum & osculum Domini] *Postrema vox hæc desiderata antea, adiecta est à* M*anutio, ex* M*s. Facit autem hic locus ad comprobandum* M*artyrum in cælos adsumptum statim à passione.*

16 Vt sequamini in omnibus Rogatianum Presbyterum] M*aluissem legere cum codice Cambr.* sequimini, *omisso* vt, *nisi priori modo legeret iam olim Beda in* M*artyrologio ad 7. Kal. Nouemb. vbi verba hæc huius Epistola citans Rogatianum hunc & Feli-*

cissimum eodem die passes affirmat.

17 viam vobis religiosa virtute] *Sic Ms. Beda, Manut. & Morel. pro eo quod erat* nobis religiosa virtute, *A quibus etiam emissa rectè particula* corde, *paulopost in vulgatis cod. superflua. Existimo autem ex proposito Cyprianum appellare Felicissimum (de quo agit) quietum semper & sobrium, ad distinctionem alterius Felicissimi inquieti & schismatici hominis, de quo supra, epistolis præsertim, 38 39. 40. 42. & 55.*

18 metator quodammodo vester) *Alicubi supra de hac phrasi Tertulliani & Cypriani diximus.*

AD SVCCESSVM DE NVNCIIS Roma reuersis persecutionem nunciantibus.

EPISTOLA LXXXII.

ARG. *Nunciat Successo Episcopo Cyprianus persecutione acrioritatem decreta per Valerianum Imperatorem (haud dubiè cum Gallieno) passum Romæ Xistum Pontificem 8. Id. Aug. die. idque vt collegis cæteris significet petit, quo suum quisque gregem ad Martyrium animet. Quum autem paulopost mense Septembri passus sit Cyprianus, non dubium quin sub finem vitæ scripta sit hæc Epistola.*

CYPRIANVS [1] SVCCESSO fratri, Salutem.

Lib. 5. Epist. 9. T [2] non vobis incontinenti scribe-rem, frater charissime, illa res fecit; quod vniuersi Clerici [3] sub ictu agonis cōstituti, recedere istinc omnino non poterant, parati omnes [4] pro animi sui deuotione ad diuinam & cœlestem gloriam. Sciatis autem eos venisse, quos ad Vrbem propter hoc miseram, vt quomodocunque de nobis rescriptum fuisset, [5] exploratam sibi veritatem ad nos referrent. [6] Multa enim varia & incerta opinionibus ventilantur; quę autem sunt in vero, ita se habent. [7] Rescripsisse Valerianum ad Senatum, vt Episcopi, & Presbyteri, & Diacones incontinenti animaduertantur. [8] Senatores vero & viri egregii & equites Romani, dignitate amissa, etiam bonis spoliētur, & ademptis facultatibus [9] Christiani esse perseuerauerint, capite quoque multentur: matronæ ademptis bonis in exilium relegentur; Cęsariani quicunque vel prius confessi fuerant, [10] vel nunc confessi fuerint confiscentur, & vincti in Cęsarianas possessiones descripti mittantur. Subiecit etiam Valerianus Imperator orationi suę exemplum litterarum quas ad Præsides prouinciarum de nobis fecit: quas litteras quotidie speramus venire, stantes secundum fidei firmitatem ad passionis tolerantiam, & expectantes de ope, [11] & indulgentia Domini vitę ęternę coronam. [12] Xistum autem in cœmiterio animaduersum sciatis, octauo iduum Augustarum die, [13] & cum eodem Quartum. Sed & huic persecutioni quotidie insistunt [14] præfecti in Vrbe; vt si qui oblati fuerint, animaduertantur; & bona eorum fisco vindicentur. Hęc peto per vos [15] & collegis nostris innotescant, vt vbique hortatu eorum possit fraternitas corroborari, & ad agonem spiritalem pręparari: vt singuli ex nostris, non magis mortem cogitent, quàm immortalitatem & plena fide ac tota virtute Domino dicata gaudeant magis, quàm timeant in hac confessione; in qua sciunt Dei & Christi milites non perimi, sed coronari. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXXII

1 SVCCESSO fratri] *Cognominatur in Synodo Successus ab Abbir Germaniciana: fit autem eiusdem mentio supra in inscriptionibus Epistolarum 54. 68. & 70.*

2 Vt non nobis incontinenti) *Subintelligitur* tempore: *phrasis vsitata Iurisconsultis, quam Vlpianus explicat L. Quod ait ff. ad leg. Iul. de adult.*

3 sub ictu agonis constituti] *Phrasis hæc planè Cyprianica est atque adeo rectè Epistolam hanc etiam nemine primi ediderunt Manut. & Morelius, præsertim quum eandem Ms. repererim in Dunensi codice & reperiatur eadem cum sequenti apud S. Amands.*

4 pro animi sui deuotione ad diuinam & cœlestem gloriam] *Rectè sic Dun. cod. & Manut. pro eo quod Morel.* pro animatione diuina & cœlesti corona.

5 exploratam sibi veritatem ad nos referent) *Sic Manut. Dun. vero cod.* explorata veritate, *non male; Morel.* proferrent, *minus rectè.*

6 Multa enim varia & incerta) *Particulam* varia, *adsciuimus ex Dun. cod. pro Morel.* vana, *Manut. verò vtrumque omiserat.*

7 Rescripsisse Valerianum] *Hinc patet sub Valeriano & Gallieno passum Cyprianum iuxta D. Hieronim. sententiam, non sub Decio quod tradit Nazianzenus & Graec. Verum latius hæc de re in vita Cypriani, vti etiam de Xisto Pontifice, vbi historias in concordiam redigere statuimus de Imperatoribus sub quibus vterque passus est. Rescriptum certè cuius meminit, nusquam extare existimo.*

8 Senatores & viri egregij] *Placet magis vt legatur* &, *cum Dun. cod. & Morel. quam vt omittatur cum Manutio.*

9 Christiani esse perseuerarint) *Ita legimus ex varia cod. lectione. Dun. enim & Manut. legunt*

Christiani perseuerauerint, *Morel. verò.* Christiani esse perseuerant.

10 vel nunc confessi fuerint, confiscentur, & vincti] *Vocem* confiscentur, *ex Dun. cod. & Morel. adiecimus. Qui etiam rectius legunt* confessi fuerint; *quam Manut. cod.* confitentur.

11 & indulgentia Domini] *Sic Dun. & Manut. cod. Morelius,* misericordia, *neutri male.*

12 Xistum autem in cœmiterio animaduersum sciatis] *in cœmiterio Calixti istud contigisse, tradit Beda in Martyrologio via Appia; sic & Ado. Qui cum Isuardo quoque & Damaso constanter tradunt, capite illum fuisse plexum. Cui sententia quum fauere videatur vox* animaduersum, *quam de supplicio capitis potissimum intellexisse videntur veteres; oportet Prudentium Hymn. 2. Peristephanωn quum dicit: Iam Xistus affixus cruci, accepisse crucem in genere, pro omnis generis supplicio. Dies autem octauus* Iduum *Augusti, ipse est dies celebratus in omnibus* Martyrologiis.

13 & cum eodem Quartum] *Lectionem hanc Dun. & S. Amandi cod. veram esse, manifestum fit ex dictis Martyrologiis Bedæ, Adonis, Isuardi, & aliis* M1. *qui constanter omnes; passum inquiunt cum Xisto beatum. Quartum, vt Cyprianus scribit. Quum enim nusquam alibi Xysti meminerit, non dubium quin ad hanc epistolam respiciant. Neque vero iuxta Martyrologia Diacones quatuor, sed duo duntaxat, nempe Felicißimus & Agapitus cum illo paßi leguntur. Hipodiaconi quoque quatuor* Ianuarius, *Magnus, Innocentius (nam sic legendum Platina putat, pro eo quod alii legunt* Vincentius, *eo quod iste in Hispaniis passus sit) & Stephanus. Aut si Damaso credendum sex illi fuerunt Diaconi: Quare ægre defendi potest lectio* Manut. *&* Morel. & cum eo Diacones quatuor.

14 Præfecti in vrbe] *Quum hinc constet plures fuisse in vrbe præfectos, fortaßis vnus illorum cognomento Decius appellatus est; quale quid innuere videtur* Marianus *Scotus, sed hac de re latius in vita auctoris.*

15. & collegis nostris) Sic *Dun. cod. & Manutius Morelius verò:* meis, *minus rectè, contra paulo post apud* Manut. *desiderabatur vox* vbique, *quam habet* Morel *& Dun. cod.*

16 Opto te, frater Charissime) *Clausulam hanc habet solus* Manut. *Cæteri duo non aliud legunt quam* Amen. *sed prius Cypriano magis vsitatum est.*

AD CLERVM ET PLEBEM de suo secessu paulo ante passionem.

EPISTOLA LXXXIII.

ARG. Quum iam sub finem vitæ ad hortos suos reuerso Cypriano nunciaretur, missos esse qui se Vticam ad supplicium pertraherent, secessit. Ne verò metu mortis id fecisse crederetur, hac Epistola causam reddit, vt nempe non alibi quam Carthagini, in conspectu suorum martyrium subiret.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus & plebi vniuersæ, S.

CVM perlatum ad nos fuisset, fratres charissimi, [1] frumentarios esse missos, qui me Vticam perducerent, & consilio charissimorum persuasum esset, 2 vt de hortis nostris interim secederemus, iusta interueniente causa consensi; eo quod congruat Episcopum in ea ciuitate, in qua Ecclesiæ Dominicæ præest, illic Dominum confiteri, & plebem vniuersam præpositi præsentis confessione clarificari. Quodcunque enim sub illo confessionis momento confessor Episcopus loquitur, aspirante Deo ore omnium loquitur. Cæterum mutilabitur honor Ecclesiæ nostræ tam gloriosæ, si ego Episcopus alterius Ecclesiæ præpositus, accepta apud Vticam super confessione sententia, exinde Martyr ad Dominum proficiscar; quandoquidem ego & pro me, & pro vobis apud vos confiteri, & ibi pati, & exinde ad Dominum proficisci, orationibus continuis deprecer, 3 & votis omnibus exoptem & debeam. Expectamus ergo hic 4 in secessu abdito constituti aduentum Proconsulis Carthaginem redeuntis; audituri ab eo, quid Imperatores super Christianorum laicorum & Episcoporum nomine mādauerint: dicturi, quod ad horam Dominus dici voluerit. Vos autem fratres charissimi, pro disciplina, quam de mandatis Dominicis à me semper accepistis, & secundum quod me tractante sæpissimè didicistis, quietem, & tranquillitatem tenere: 5 ne quisquam vestrum aliquem tumultum de fratribus moueat, 6 aut vultro se gentilibus offerat: apprehensus enim, & traditus loqui debet; si quidem in nobis Dominus positus illa hora loquatur: 7 qui nos confiteri magis voluit quàm profiteri. Quid autem de cætero nos obseruare conueniat, antequam in me super confessione nominis Dei [8] Proconsul sententiam ferat, instruente Domino in commune disponemus. Incolumes vos, fratres charissimi, Dominus noster in Ecclesia sua permanere faciat, & conseruare dignetur.

Lib. 5. Ep. 1.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXXIII.

1 Frumentarios esse missos) *Ita Manut. & Morel. Dan. verò & S. Amandi cod.* commentarios. *Quod quidem postremum placeret magis, nisi adderetur* qui me

Vticam perducerent. *Suspicor autem metaphora quadam appellasse Actorem frumentarios lictores ipsos, eo quod frumentariorum more frumenta dominica in horreum dominicum conderent, vti alibi ipse loquitur. Nisi vtatur voce* commentarios, *pro commentariensibus. Porrò de Vtica latius tom. secund.* in Concilio Carthag.

2 vt de hortis nostris) *Hortos hos in vita auctoris Pontius, inter initia quidem fidei sua venditos ab illo dicit, sed Dei indulgentia restitutos, suspicor ab illo qui emerat postea Christiano facto. Nam proprios illos denuo fuisse Pontius indicat, dum dicit, pro certo iterum in vsum pauperum venditurum illum fuisse, nisi inuidiam de persecutione vitaret. Atque adeo dum alicubi propria substantia meminit, fortaßis de reditu annuo quem horti pendebant loquitur.*

3 votis omnibus exoptem) *Sic rectius Dun. cod. & Manut. quam Morel.* vobis omnibus.

4 in secessu abdito] *Meam hanc coniecturam confirmauit Dun. cod. nam Manut. & Morel. habebant* addito, *non rectè. Iuxta eiusdem cod. fidem omisimus propositionem* ad, *paulopost, & certe Latinè magis dicitur:* *Carthaginem redeuntis, quam ad Carthaginem.*

5 ne quisquam vestrum aliquem tumultum de fratribus moueat :] *ne illud habemus ex eodem pro eo quod erat* nec. *Omisit idem particulam*, de, *sed quia accedit ad phrasin* Cypriani, *cum Manut. & Morelio retinuimus.*

6 aut vltro se gentilibus offerat] *Tale quid habes etiam in Actis passionis eius: & latius lib. de Lapsis tom. 2.*

7 qui nos confiteri magis quàm profiteri voluit] *Eandem differentiam insinuat inter has voces Cicero pro Cæcinna.* Quid? *(inquit) confitetur, atque ita libenter confitetur, vt non solum fateri sed etiam profiteri videatur; vt profiteri sit vltro & palam confiteri.*

8 Proconsul sententiam ferat) *Etiam hanc coniecturam meam confirmauit, Dun. cod. pro eo quod habebant alii*, pro consule. *Etsi vero non ignorem veteres quosdam titulos marmoreos & numismata ita legere, tamen Cyprianus ita legere non solet.*

9 Dominus noster) *Sic Manut. & Morel. Duns verò cod.* Dominus Iesus, *neutrum displicet.*

FINIS EPISTOLARVM, ATQVE ADEO TOMI PRIMI operum D. Cæcilij Cypriani Carthaginiensis Episcopi.

Ex commißione Reuerendißimi Domini Episcopi Brugensis approbata, & comperta habere plurimum vtilitatis & doctrinæ, Ita testor Franciscus vanden Heede, Canonicus Ecclesiæ Brugensis.

INDEX

INDEX EPISTOLARVM

D. Cypriani ordine alphabetico.

D. CÆCILII

D. CÆCILII CYPRIANI CARTHAGINIENSIS EPISCOPI TOTIVS AFRICÆ

Primatis & Gloriosissimi Martyris.

OPERVM

TOMVS SECVNDVS.

IACOBI PAMELII AD LECTOREM PRÆFATIO, DE ordine Librorum Tomi Secundi.

ORDINIS *secundo hoc Operum D. Cypriani Tomo à me non temerè instituti rationem reddituro, primum occurrunt verba D. Pontij in vita Auctoris, quibus compendio quodam scripta eius præcipua velut aliud agens recenset: Finge, inquit, tunc illum Martyrij dignatione translatum (loquitur de secessu post proscriptionem,) Quis emolumentum* Gratiæ *per fidem proficientis ostenderet? Quis* Virgines, *ad congruentem pudicitiæ disciplinam & habitum sanctimoniæ dignum frænis quibusdam lectionis Dominicæ coërceret? Quis doceret pœnitentiam* Lapsos, *veritatem* Hæreticos, *schismaticos.* vnitatem, *filios Dei* pacem & Euangelicæ precis legem; *per quæ* Gentiles *blasphemi, repercussis in se ijs quæ nobis ingerunt, vincerentur? A quo Christiani mollioris affectus circa* Amissionem suorum, *aut quod magis est fidei paruoris; consolarentur spe futurorum? Vnde sic* Misericordiam, *Vnde* Patientiam *disceremus? Quis* Liuorem *de venenata inuidia malignitate venientem, dulcedine remedij salutaris inhiberet: Quis* Martyres *tantos exhortatione diuini sermonis erigeret: Quis denique tot* Confessores *frontium notatarum secunda inscriptione signatos, incentiuo tubæ cælestis animaret: Benè igitur tunc & verè spiritaliter contigit, quod vir necessarius, tam multis & tam bonis rebus, à martyrij consummatione dilatus est. Hactenus ille.* Iam *verò, ne quis existimet euentu quodam potius quàm ex animi deliberatione certa, dictum Ordinem à D. Pontio seruatum, restat vt & ex ipsis libris eundem confirmem* Imprimis *autem, ante omnia conscriptum opus* de Gratia Dei ad Donatum; *satis superque Tomo primo comprobauimus. Ab Auctore dein adhuc Presbytero aut saltem initio Episcopatus, editum librum* De Disciplina & habitu Virginum, *atque adeo primum omnium eorum quæ hoc Tomo continentur, suo loco diximus.* Tractatus de lapsis, de Vnitate Ecclesiæ Catholicæ, *qui perperam hactenus De Simplicitate Prælatorum inscriptus est &* de Oratione Dominica, *eodem pene tempore scriptos, contextus ipse conuincit. Nempe statim post reditum a Secessu, pace Ecclesiæ reddita, sub initium Pontificatus Cornelij Papæ; vtpote quum ob lapsos in gratiam receptos; schisma suum Nouatus cœperit, & Nouatianus spe Episcopatus Romani illi se iunxerit; cuius occasione* de Vnitate *scripsit, & ad pacem suos iuxta Dominicæ orationis præscriptum hortatus est. Haud multum etiam diuerso tempore in lucem prodiisse tria illa scripta* Ad Demetrianum de Mortalitate, *ac* de Opere & Eleemosynis; *tum bella quibus Decij Cæsares interfecti sunt a Barbaris; tum lues Auctori dictâ Mortalitas quâ M. Perpenna Licinius Cæsar Imperator obijt; & quæ perdurante Galli & Volusiani Augustorum imperio totum pene orbem peruagata est; tum po-*

ſtremò fames illa maxima, cuius occaſione de Eleemoſynis librum ſcripſit, argumento ſunt; quippe de quibus omnibus conquerebatur Demetrianus. De Idolorum vanitate *vero, quum non conſtet quo tempore prodierint, non potui aptiùs quam eiuſdem argumenti ſcripto ſubiungere. Poſtea euulgatas lucubrationes* de bono Patientiæ, ac de Zelo & Liuore, *teſtatur partim Auctor ipſe, loco infra in argumentis citato, partim titulorum inſcriptio. Nam quum occaſione dogmatis de baptizandis hæreticis, controuerſia eſſet orta inter Africanos & D. Stephanum Romanum Epiſcopos, primum quidem ad patientiam collegas ſuos hortatus eſt Cyprianus, deinde quum illis Stephani cenſura inuidiæ & liuoris fomitem ſubminiſtraret, etiam ab illis alieno eos eſſe animo iubet. Porro quum nihil etiam certi habeatur de tempore quo in vulgus emiſſi ſunt,* Ad Fortunatum de exhortatione martyrij, *& tres illi* Ad Quirinum teſtimoniorum libri; *haud multum diſſimilis argumenti quum ſint, prædictis veluti locos communes quoſdam ſubiecimus. Poſtremo* Concilium Carthaginienſe, *coronidis vice omnibus iis eo conſilio ſubiungimus, quod non tam ſit ipſius Cypriani opus, quàm Acta Concilij à Notariis excepta: vt omittam, quod extremum locum merebatur ea Synodus, cuius ſententia à Synodo Nicena & aliis* Concilijs Oecumenicis *& plenarijs improbata eſt. Cæterum quid ex hac noſtra digeſtione vtilitatis conſequaris, Lector ſtudioſe, ipſe tibi diſpiciendum relinquo; non dubitans, quin ſi æqua mente operam hanc noſtram diiudices, tuis me ſtudiis conſultum voluiſſe fateberis. Vale.*

D. CÆCILII

D. CÆCILII CYPRIANI LIBRI ET TRACTATVS VARII, NVNC ETIAM primum temporum habita ratione in ordinem digesti, & Argumentis adnotationibúsque aucti.

DE DISCIPLINA ET HABITV VIRGINVM.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

Pontius in vita D. Cypriani paucis huius libri argumentum complectitur: Quis (inquit) Virgines ad congruentem pudicitiæ disciplinam, & habitum sanctimonia dignum, velut frænis quibusdam lectionis Dominicæ coerceret? Quibus verbis etiam confirmatur ille noster titulus & Ms. cod. De Disciplina & habitu virginum. *Et eum ipsum, libri initium satis indicat. Primum enim (vt paulo fusius argumentum explicem) Disciplinæ encomium celebrat, & eius vtilitatem scripturis comprobat: Deinde gloriam, decus & merita virginitatis: & earum, quæ virginitatem suam Christo vouerant & dicauerant prosecutus; continentiam non in sola carnis integritate, sed & in cultus & ornatus honore docet consistere. Neque verò diuitias, superfluam cultus curam excusare apud eas, quæ iam sæculo renunciauerant. Quin potius, quum moderandum iusto fine cultum præscribant nuptis fœminis Apostoli; multo id magis obseruare virginem oportere. Etsi itaque locupletes sint, cogitare debere; vtendum quidem diuitiis, sed ad bonas artes, ad illa quæ præcepit Deus; expendendas nempe in pauperes. Post hæc, Ornamentorum ac vestium insignia, prostitutis potius fœminis conuenire, quàm virginibus, docet ex Apoca. ex Isaiæ quoque 3. cap. quam Deum offendant tam varia, tam sumptuosa muliebria ornamenta deducit. Atque adeo à superfluo ornatu, ad fucorum diuersa genera transitum faciens, non virginibus duntaxat, sed & nuptis illa prorsus interdicit; vtpote quæ impunè laturæ non sint, quod facturam Dei reformare, transfigurare, & adulterare nitantur. Porrò etiam illa virginibus interdicit, quæ negligentia in vsum venerant; tum nuptiis ne intersint, tum vt promiscuas balneas non adeant. Breui denique Epilogo, quid boni contineat continentiæ virtus, quóve malo careat, tribus (quod aiunt) verbis prosecutus; librum hoc Epiphonemate concludit: Durate fortiter, spiritaliter pergite, peruenite feliciter: tantum mementote tunc nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari: Imitatus autem per omnia Tertulliani libros de virginibus velandis (quem Græcè & Latinè conscripsit) de habitu muliebri & præsertim de cultu fœminarum. Et meminerunt libri huius D. D. Hier. Epistolis ad Demetriadem, & ad Eustochium, & August. locis infra citatis. Cæterùm vt primo loco inter Cypriani scripta prolixiora Librum hunc collocaremus, præter Pontii auctoritatem, duæ me potissimum rationes mouerunt. Prima, quod in pace Ecclesiæ scriptum constet, eo quod nullo persecutionis instantis metu (vti alibi plerumque & ante eum Tertull.) ad mentem virgines reuocet. Altera, quod ex verbis illis: Hæc adhortamur affectione potius quàm potestate, &c. certo colligere posse mihi videar, nondum Episcopum fuisse, sed Presbyterum duntaxat, cùm hæc scriberet, aut saltem non diu Episcopum. Atque adeò primo loco, post Epistolam seu librum ad Donatum, de gratia Dei statim à Baptismo conscriptam, meritò collocandus venit.*

DISCIPLINA custos spei, retinaculum fidei, dux itineris salutaris, fomes ac nutrimentum bonę indolis, magistra virtutis, facit in Christo manere semper, ac iugiter Deo viuere; & ad promissa cœlestia & diuina prœmia peruenire. Hanc & sectare salubre est, & auersari ac negligere lethale In Psalmis loquitur Spiritus sanctus: Continere disciplinam, ne forte irascatur Dominus, & pereatis à via recta, cum exarserit cito ira eius super vos. Et iterum: Peccatori autem dixit Deus: Ad quid exponis iustificationes meas; & assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retro. Et denuo legimus: Disciplinam qui abiicit, infelix est. Et de Salomone mandata sapientię monentis accipimus: Fili, ne neglexeris disciplinam Domini, nec defeceris ab eo correptus. Quem enim diligit Deus, corripit. Si autem Deus quem diligit corripit; & ad hoc corripit vt emendet; fratres quoque & maximè sacerdotes, non oderunt, sed diligunt eos quos corripiunt vt emendent; quando & Deus per Hieremiam ante prædixerit, & tempora nostra significauerit,

ſtremò fames illa maxima, cuius occaſione de Eleemoſynis librum ſcripſit, argumento ſunt; quippe de quibus omnibus conquerebatur Demetrianus. De Idolorum vanitate *vero, quum non conſtet quo tempore prodierint; non potui aptiùs quam eiuſdem argumenti ſcripto ſubiungere. Poſtea euulgatas lucubrationes* de bono Patientiæ, ac de Zelo & Liuore, *teſtatur partim Auctor ipſe, loco infra in argumentis citato, partim titulorum inſcriptio. Nam quum occaſione dogmatis de baptizandis hæreticis, controuerſia eſſet orta inter Africanos & D. Stephanum Romanum Epiſcopos, primum quidem ad patientiam collegas ſuos hortatus eſt Cyprianus, deinde quum illis Stephani cenſura inuidiæ & liuoris fomitem ſubminiſtraret, etiam ab illis alieno eos eſſe animo iubet. Porro quum nihil etiam certi habeatur de tempore quo in vulgus emiſſi ſunt,* Ad Fortunatum de exhortatione martyrij, *& tres illi* Ad Quirinum teſtimoniorum libri; *haud multum diſſimilis argumenti quum ſint; prædictis velut locos communes quoſdam ſubiecimus. Poſtremo* Concilium Carthaginienſe, *coronidis vice omnibus iis eo conſilio ſubiungimus, quod non tam ſit ipſius Cypriani opus, quàm Acta Concilij à Notariis excepta: vt omittam, quod extremum locum merebatur ea Synodus, cuius ſententia à Synodo Nicena & alijs Concilijs Oecumenicis & plenarijs improbata eſt. Cæterum quid ex hac noſtra digeſtione vtilitatis conſequaris, Lector ſtudioſe, ipſe tibi diſpiciendum relinquo; non dubitans, quin ſi æqua mente operam hanc noſtram diiudices, tuis me ſtudiis conſultum voluiſſe fateberis. Vale.*

D. CÆCILII

D. CÆCILII CYPRIANI LIBRI ET TRACTATVS VARII, NVNC ETIAM primum temporum habita ratione in ordinem digesti, & Argumentis adnotationibúsque aucti.

DE DISCIPLINA ET HABITV VIRGINVM.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

Pontius in vita D. Cypriani paucis huius libri argumentum complectitur: Quis (inquit) Virgines ad congruentem pudicitiæ disciplinam, & habitum sanctimonia dignum, velut frænis quibusdam lectionis Dominicæ coerceret? Quibus verbis etiam confirmatur ille noster titulus & Ms. cod. De Disciplina & habitu virginum. *Et eum ipsum, libri initium satis indicat. Primum enim (vt paulo fusius argumentum explicem) Disciplinæ encomium celebrat, & eius vtilitatem scripturis comprobat: Deinde gloriam, decus & merita virginitatis: & earum, quæ virginitatem suam Christo vouerant & dicauerant prosecutus; continentiam non in sola carnis integritate, sed & in cultus & ornatus honore docet consistere. Neque verò diuitias, superfluam cultus curam excusare apud eas, quæ iam sæculo renunciauerant. Quin potius, quum moderandum iusto fine cultum præscribant nuptis fœminis Apostoli, multo id magis obseruare virginem oportere. Etsi itaque locupletes sint, cogitare debere, vtendum quidem diuitiis, sed ad bonas artes, ad illa quæ præcepit Deus; expendendas nempe in pauperes. Post hæc; Ornamentorum ac vestium insignia, prostitutis potius fœminis conuenire, quàm virginibus, docet ex Apoca. ex Isaiæ quoque 3. cap. quam Deum offendant tam varia, tam sumptuosa muliebria ornamenta deducit. Atque adeo à superfluo ornatu, ad fucorum diuersa genera transitum faciens, non virginibus duntaxat, sed & nuptis illa prorsus interdicit; vtpote quæ impunè laturæ non sint, quod facturam Dei reformare, transfigurare, & adulterare nitantur. Porrò etiam illa virginibus interdicit, quæ negligentia in vsum venerant; tum nuptiis ne interesint, tum vt promiscuas balneas non adeant. Breui denique Epilego, quid boni contineat continentiæ virtus, quóve malo careat, tribus (quod aiunt) verbis prosecutus; librum hoc Epiphonemate concludit: Durate fortiter, spiritaliter pergite, peruenite feliciter: tantum mementote tunc nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari: Imitatus autem per omnia Tertulliani libros de virginibus velandis (quem Græcè & Latinè conscripsit) de habitu muliebri & præsertim de cultu fœminarum. Et meminerunt libri huius D. D. Hier. Epistolis ad Demetriadem, & ad Eustochium, & August. locis infra citatis. Cæterùm vt primo loco inter Cypriani scripta prolixtra Librum hunc collocaremus, præter Pontii auctoritatem, duæ me potissimum rationes mouerunt. Prima, quod in pace Ecclesiæ scriptum constet, eo quod nullo persecutionis instantis metu) vti alibi plerumque & ante eum Tertull.) ad mentem virgines reuocet. Altera, quod ex verbis illis: Has adhortamur affectione potius quàm potestate, &c. certo colligere posse mihi videar, nondum Episcopum fuisse, sed Presbyterum duntaxat, cùm hæc scriberet, aut saltem non diu Episcopum. Atque adeò primo loco, pòst Epistolam seu librum ad Donatum, de gratia Dei statim à Baptismo conscriptam, meritò collocandus venit.*

DISCIPLINA custos spei, retinaculum fidei, dux itineris salutaris, fomes ac nutrimentum bonę indolis, magistra virtutis, facit in Christo manere semper, ac iugiter DEO viuere; & ad promissa cœlestia & diuina pręmia peruenire: Hanc & sectare salubre est, & auersari ac negligere lethale In Psalmis loquitur Spiritus sanctus: Contingre disciplinam, ne forte irascatur Dominus, & pereatis à via recta, cum exarserit cito ira eius super vos: Et iterum: Peccatori autem dixit Deus: Ad quid exponis iustificationes meas; & assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retro. Et denuo legimus: Disciplinam qui abiicit, infelix est. Et de Salomone mandata sapientię monentis accipimus: Fili, ne neglexeris disciplinam DOMINI, nec defeceris ab eo correptus. Quem enim diligit DEUS, corripit. Si autem DEUS quem diligit corripit; & ad hoc corripit vt emendet, fratres quoque & maximè sacerdotes, non oderunt, sed diligunt eos quos corripiunt vt emendent; quando & DEUS per Hieremiam ante prædixerit, & tempora nostra significauerit,

dicens: Et dabo vobis pastores secundùm cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina. Quod si in scripturis sanctis, 7 tam veteribus quàm etiam nouis, frequenter & vbique disciplina præcipitur, & fundamentum omne religionis ac fidei de obseruatione ac timore proficiscitur, quid cupidius appetere, quid magis velle ac tenere nos conuenit, quam vt radicibus fortius fixis, & domiciliis nostris super petram robusta mole solidatis, inconcussi ad procellas & turbines sæculi stemus, vt ad Christi munera per diuina præcepta veniamus: considerantes pariter ac scientes quod templa Dei sint templa nostra, ab omni fæce contagionis antiquæ ᵃ lauacri vitalis sanctificatione purgata; nec violari ea aut polluí fas sit, quando qui violat, & ipse violetur? Eorum nos templorum cultores & antistites sumus; seruiamus illi, cuius esse iam cœpimus. Paulus in Epistolis suis dicit, quibus nos ad curricula viuendi per diuina magisteria formauit: Non estis vestri: ᵃ empti enim estis pretio magno, ᵃᵃ glorificate & portate Deum in corpore vestro. Glorificemus & portemus Deum puro & mundo corpore & obseruatione meliore; & qui per sanguinem Christi Domini nostri redempti sumus, per omnia seruitutis obsequia redemptoris imperio pareamus, demúsque operam, ne quid immundum & profanum templo Dei inferatur, ne offensus sedem quam inhabitat, derelinquat. Sospitantis Domini verba sunt & docentis, curantis pariter & monentis: Ecce, inquit, sanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. 11 Dat viuendi morem, dat innocentiæ legem, postquam contulit sanitatem; nec habenis liberis & solutis vagari postmodum patitur, ᵃᵃ sed ipsis potius, quibus sanatus fuerat, mancipato, grauius comminatur; quod sit scilicet minor culpa deliquisse ante, cùm necdum nosses disciplinam Dei, ᵃᵃ nulla sit venia vltra delinquere, postquam Deum nosse cœpisti: & quidem hoc tam viri quàm mulieres, tam pueri quàm puellæ, sexus omnis atque omnis ætas obseruet: & curet pro religione & fide, quàm Deo debet, ne quod sanctum & purum de Domini dignatione percipitur, minus sollicito timore teneatur, 14 quia scriptum est: Qui perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit. 15 Nunc nobis ad virgines sermo est, quarum quo sublimior gloria est, maior & cura est. Flos est ille Ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum

Ioan.5.

Matt.10.

gratiæ spiritalis, læta indoles, laudis & honoris opus integrum atque incorruptum, Dei imago respondens ad sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi. Gaudet per illas atque in illis largiter floret Ecclesiæ matris gloriosa fœcunditas, quantoque plus copiosa virginitas numero suo addit, tanto plus gaudium matris augescit. Ad has loquimur, has adhortamur 16 affectione potius quàm potestate: non quod extremi & minimi & humilitatis nostræ admodum conscij, aliquid ad cẽsuram licentiæ vindicemus; sed quod ad sollicitudinem magis cauti, plus de diaboli infestatione timeamus. 17 Neque enim inanis hæc cautio est, & vana formido, quæ ad salutis viam consulit, quæ Dominica & vitalia præcepta custodit, ᵃᵃ vt quæ se Christo dicauerint, & à carnali concupiscentia recedentes tam carne quàm mente se Deo vouerint, consumment opus suum magno præmio destinatum, nec ornari iam aut placere cuiquam nisi Domino suo studeant, à quo & mercedem virginitatis expectant, dicente ipso: Non omnes capiunt verbum, sed illi quibus datum est. Sunt enim spadones, qui ex vtero matris sic nati sunt, & sunt spadones, 19 qui coacti sunt ab hominibus, & sunt spadones qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum. Denuo quoque 20 per hanc Angeli vocem continentiæ munus ostenditur, virginitas prædicatur. Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquinauerunt, virgines enim permanserunt, hi sunt qui sequuntur agnum quocunque ierit. Neque enim tantùm masculis continentiæ gratiam Dominus repromittit, & fœminas præterit; sed quoniam fœmina viri portio est, & ex eo sumpta atque formata est, in scripturis fere omnibus ad protoplastum Deus loquitur: 21 quia sunt duo in carne vna, & in masculo simul significatur & fœmina. Quod si Christum continentia sequitur, & regno Dei virginitas destinatur, quid est illis cum terreno cultu & cum ornamentis; quibus dum hominibus placere gestiunt, Deum offendunt, non cogitantes esse prædictum: Qui hominibus placent confusi sunt, quoniam Deus nihil fecit illos? Et Paulum quoque gloriosè & sublimiter prædicasse: Si hominibus placere vellem, Christi seruus non essem, 23 Continentia verò & pudicitia non in sola carnis integritate consistit, sed etiam in cultus & ornatus honore pariter

Matt.19.

Apoc.14.

Gen.2.

Psal.52.

Gal.1.

ac pu-

ac pudore, vt ſecundum Apoſtolum, quæ innupta eſt, ſancta & corpore, & ſpiritu. Inſtruit Paulus & dicit: Cælebs cogitat ea quæ ſunt Domini, quo modo placeat
1.Cor.7. Deo. Qui autem matrimonium contraxit, cogitat ea quæ ſunt mundi huius, quo modo placeat vxori. Sic & virgo & mulier innupta cogitat ea, quæ ſunt Domini, vt ſit ſancta & corpore & ſpiritu. Virgo oon eſſe tantum, ſed & intelligi debet, & credi, " vt nemo cum virginen videt, dubitet, an virgo ſit. Parem ſe integritas in omnibus præſtet, nec bonum corporis cultus infamet. Quid ornata, quid compta procedit, quaſi maritum aut habeat, aut quærat? Timeat potius placere, ſi vitgo eſt, oec periculum ſui apperat, quæ ad meliora & diuina ſe ſeruat. Quæ virum non habent, cui placere ſi ſimulent: integræ & puræ " non tantum corpore, ſed etiam ſpiritu perſeuerent. Neque enim fas eſt virginem " ad ſpeciem formæ ſuę comi, aut de carne, & de eius pulchritudine gloriari cum nulla ſit illis magis quam aduerſus carnem colluctatio, & vincendi corporis ac domandi obſtinata certatio. Paulus forti ac
Galat.6. ſublimi voce proclamat: Mihi autem abſit gloriari niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti, per quem mihi muodus crucifixus eſt, & ego mundo: & virgo in Eccleſia de ſpecie carnis ac de corporis pulchritudine gloriatur Adddit Paulus & dicit: Qui enim ſunt Chriſti, carnem ſuam crucifixerunt cum vitiis, & concupiſcentiis: Et quæ ſe concupiſcentiis carnis & vitiis renuntiaſſe profitetur, " in iiſdem quibus renunciauerat, iouenitur? Deprehenderis virgo, detegeris. Aliud eſſe te iactas, & affectas. Maculiste concupiſcenuiæ carnalis aſpergis, cum integritatis candidata ſis, & pudoris. Clama, inquit Eſaiæ Domi-
Eſa.40. nus; Omnis caro fœnum, & omnis claritas eius vt flos fœni. Aruit fœnum, & flos decidit; " ſermo autem Domini manet in æternum. Neminem Chriſtianum decer, & maxime virginem non decet, claritatem vllam computare carnis & honorem, ſed ſolum appetere ſermonem Dei, bona in æternum manſura complecti. Aut ſi in carne ſit gloriandum, tunc plane quando " in oomiois confeſſione cruciatur, quando fortior femina viris torquentibus inuenitur; quando ignes, aut cruces, ferrum, vel beſtias patitur, vt coronetur. Illa ſunt carnis Pretioſa monilia, illa cerporis ornamenta meliora. Sed ſunt aliquę diuites, & facultatum vbertate locupletes, quæ opes ſuas præferant, & ſe bonis ſuis vti debere contendanr. Sciant primo illam diuitem eſſe, quę in Deo dines eſt: illam eſſe locupletem, quę locuples in Chriſto eſt: bona illa eſſe quę ſunt ſpiritalia, diuina, cœleſtia, quæ nos ad Deum ducant, quæ nobiſcum apud Deum perpetua poſſeſſiooe permaneaot. Cœterum quæcumque terrena ſunt in ſæculo accepta, & hic cum ſæculo remanſura, tam contemni debent, quam mundus ipſe contemnitur, " cuius pompis & deliciis iam tunc renunciaulmus, cum meliore tranſgreſſu ad Deum
veoimus. Ioannes nos excitat & hortatur 1.Ioan.2.
ſpiritali & cœleſti voce conteſtans: Nolite, ait, diligere mundum, neque ea quę in muodo ſunt. Si quis dilexerit mundum, non eſt chatitas patris in illo: quoniam omne quod in mundo eſt, concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcentia oculorum, " & ambitlo ſæculi, quæ non eſt à Patre, ſed ex concupiſcentia ſæculi. Et mundus tranſibit & concupiſceotia eius. Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quo modo & Deus manet in æternum. Æterna igitur & diuina ſectanda ſunt, & omnia de Dei voluntate facienda ſunt, vt Domini noſtri veſtigia, " & magiſteria diuina ſectemur, qui monuit & dixir: Non deſcendi de cœlo vt faciam vo-
luntatem meam, ſed voluntatem eius qui Ioan.6.
me miſit. Quod ſi non eſt maior Domino ſuo ſeruus, & liberatori debet obſequium liberatus; qui eſſe cupimus Chriſtiani, debemus quod Chriſtus fecit, imitari, Scriptum eſt, & legitur, & auditur, & in exemplum noſtri Eccleſiæ ore celebratur: Qui dicit ſe in Chriſto manere, debet quo mo-
do ille ambulauit & ipſe ambulare. 33 Am- 1.Ioan.2.
bulandum eſt igitur veſtigiis paribus, æmula ingreſſione nitendum eſt. Tunc reſpondet ad fidem oominis, ſectatio veritatis, & credenti præmium datur, ſi quod creditur, & geratur. Locupletem te dicis & diuitem, ſed diuitiis tuis Paulus occurrit, & 34 ad cultum atque ornatum tuum iuſto fine moderandum, ſua voce præſcribit.
Sint, inquit, mulieres cum verecundia & 1.Tim.2.
pudicitia componentes ſe, non in tortis crinibus, neque auro, neque margaritis, aut veſte pretioſa, ſed vt decet mulieres promittentes caſtitatem per bonam conuerſationem. Item Petrus ad hæc eadem
pręcepta conſentit, & dicit: Sit in muliere 1.Petr.3.
non exterior ornamenti, aut auri, aut veſtis cultus, ſed cultus cordis. " Quod ſi illi mulieres quoque admoneot coërcen-

das,[36] & ad Ecclesiasticam disciplinam religiosa obseruatione moderandas, quæ excusare cultus suos soleant per maritum: quanto id magis obseruare virginem fas est, cui nulla ornatus sui competat venia; nec deriuari in alterum possit mendacium culpæ, sed sola ipsa remaneat in crimine? Locupletem te dicis & diuitem: sed non omne quod potest, debet & fieri; nec desideria prolixa & de sæculi ambitione na-scentia, vltra honorem ac pudorem virginitatis extendi, cum scriptum sit: *1. Cor. 6.* Omnia licent, sed non omnia expediunt. Omnia licent, sed non omnia ædificant. Cæterum si tu te sumptuosius comas; & per publicum[37] notabiliter incedas, oculos in te iuuentutis illicias, suspiria adolescentium post te trahas, concupiscendi libidinem nutrias, 38 suspirandi fomenta succendas, vt et si ipsa non pereas, alios tamen perdas, & velut gladium te & venenum videntibus præbeas excusari non potes quasi mente casta sis & pudica. Redarguit te cultus improbus & impudicus ornatus, nec computari iam potes inter puellas & virgines Christi, quæ sic viuis vt possis adamari. Locupletem te dicis & diuitem; sed iactare diuitias suas virginem non decet. *Sap. 5.* Cum dicat scriptura diuina: Quid nobis profuit superbia, aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? transierunt omnia illa tanquam vmbra, & Apostolis rursum moneat & dicat: 39 Et qui emunt sic sint quasi non possidentes, *Cor. 7.* & qui hoc mundo vtuntur quasi non vtantur: 40 præterit enim figura huius mundi. *Act. 3.* Petrus etiam, cui oues suas Dominus pascendas, tuendasque commendat, super quem posuit & fundauit Ecclesiam, aurum quidem sibi esse & argentum negat, sed esse se dicit Christi gratia diuitem, esse fide eius & virtute locupletem; quibus multa magnalia cum miraculo faceret, quibus ad gratiam gloriæ bonis spiritalibus abundaret. Has opes, has diuitias possidere non potest, quæ se diuitem sæculo mauult esse quam Christo. Locupletem te dicis & diuitem; & vtendum putas iis, quæ possidere te Deus voluit. vtere, sed ad res salutares 41 vtere, sed ad bonas artes: vtere, sed ad illa, quæ Deus præcepit, quæ Dominus ostendit. Diuitem te sentiant pauperes, locupletem sentiant indigentes. 42 Patrimonium tuum Deo fœnera, Christum ciba; vt virginitatis perferre gloriam liceat, vt ad domini præmia venire contingat, multorum precibus exora: Commenda illic thesauros tuos; vbi fur nullus effodiat, quo nullus insidians grassator irrumpat Possessiones tibi, sed cœlestes magis compara, vbi fructus tuos iuges ac perennes, & ab omni contactu iniuriæ sæcularis immunes, nec rubigo atterat, nec grando cædat, nec sol vrat, nec pluuia corrumpat. Nam delinquis & hoc ipso in Deum, si ad hoc tibi ab illo diuitias datas credis, vt illis non salubriter perfruaris. Nam & vocem Deus homini dedit, & tamen non sunt icirco 43 amatoria cantanda turpia, & ferrum esse ad culturam terræ Deus voluit, nec homicidia sunt icirco facienda: aut quia thura & merum, & ignem Deus instituit, sacrificiandū est inde idolis; vel quia abundant pecudum greges in agris tuis, victimas & hostias immolare debebis. Alioqui tentatio est patrimonium grande, nisi ad vsus bonos sensus opiretur; vt patrimonio suo vnusquisque locupletior, magis redimere debeat quam augere delicta.[44] Ornamentorum ac vestium insignia & lenocinia formarum non nisi prostitutis & impudicis feminis congruunt, & nullarum fere pretior cultus est, quam quarum pudor vilis est. Sic in scripturis sanctis, quibus nos instrui Dominus voluit, & moneri, describitur ciuitas meretrix, compta pulchrius & ornata, & cum ornamentis suis, ac propter ipsa potius ornamenta, peritura: Et venit, inquit vnus ex septem angelis habentibus phialas septem & aggressus est me, dicens: Veni ostendam tibi damnationem meretricis magnæ sedentis super aquas multas, *Apoc. 17.* cum qua fornicati sunt reges terræ, Et duxit me in spiritu: & vidi mulierem sedentem super bestiam, & mulier illa amicta erat[45] pallio purpureo, & coccineo, & adornata erat auro & lapidibus pretiosis, & margaritis, tenens poculum aureum in manu sua plenum[46] execrationum & immunditiæ, & fornicationis totius terræ. Fugiant castæ virgines, & pudicæ incestarum cultus, habitus impudicarum, lupanarium insignia, ornamenta meretricum. Clamor etiam Spiritu sancto plenus Esaias, & filias Sion auro & 47 argento, ac veste corruptas increpat, & obiurgat perniciosis opibus affluentes, & à Deo per sæculi delicias recedentes: Exaltatæ sunt, ait, filiæ Sion, & ambulauerunt alto collo, & nutu oculorum, & incessu pedum trahentes tunicas, *Esa. 3.* & pedibus simul ludentes. Et humiliabit Deus principales filias Syon, & reuelabit Dominus habitum

earum,

earum, & auferet Dominus gloriam vestis illarum, & ornamenta earum 48 & crines, & cincinnos, 49 & lunulas, 50 & discriminalia, & armillas, & 51 botronatum & dextralia, & annulos, & inaures, & serica contexta [52] cum auro & hyacintho. Et erit pro odore suauitatis puluis, & pro cingulo reste cingeris, & pro ornamento capitis aureo caluitium habebis. Hoc Deus culpat, hoc denotat: hinc corruptas esse virgines, hinc à cultu vero atque diuino desciuisse pronunciat. Exaltatæ ceciderũt: comptæ turpitudinem fœditatemque meruerunt: sericum & purpuram indutæ, Christum induere non possunt: auro & margaritis, & monilibus adornatæ, ornamenta cordis ac pectoris perdiderunt. Quis non id execretur & fugiat, quod alij fuerit exitio? Quis id appetat & assumat, quod ad necem alterius pro gladio fuerit, & telo? Si hausto poculo moreretur ille qui biberat, venenum scires esse quod ille potauit. Si accepto cibo, qui acceperat, interiret; scires esse lethale quod acceptum potuit occidere, nec ederes inde, nec biberes, vnde interiisse alios ante conspiceres. Nunc quanta ignorantia veri est, animi quanta dementia, id velle, quod & nocuerit semper, & noceat: & putare quod inde ipsa non pereas, vnde alios perisse cognoscas? [53] Neque enim Deus coccineas aut purpureas oues fecit, aut herbarum succis, & conchiliis tingere & colorare lanas docuit. Nec distinctis auro, lapillis, & margaritis, contexta serie & numerosa compage digestis, monilia instituit, quibus ceruicem, quam fecit, absconderes; vt operiatur illud quod Deus in homine formauit, & conspiciatur id desuper, quod diabolus adinuenit. An vulnera inferri auribus Deus voluit, quibus innocens adhuc infantia, & mali sæcularis ignara crucietur, vt postea de aurium cicatricibus & cauernis pretiosa grana dependeant, grauia etsi non suo pondere, mercium quantitate? [54] Quæ omnia peccatores & apostatæ angelis suis artibus prodiderunt, quando ad terrena contagia deuoluti, à cœlesti vigore recesserunt. [55] Illi & oculos circunducto nigrore fucare, & genas mendacio ruboris inficere, & mutare adulterinis coloribus crinem, & expugnare omnem oris & capitis veritatem corruptelæ suæ * impugnatione docuerunt. Et quidem isto in loco pro timore, quem nobis fides suggerit, pro dilectione quam fraternitas exigit, non virgines tantùm, aut viduas, sed & nuptas puto, & omnes omnino fœminas admonendas, quod opus Dei & factura eius [56] & plastica adulterari nullo modo debeat, adhibito [57] flauo colore, vel nigro puluere, vel rubore, aut qualibet denique lineamenta natiua corrumpente medicamine. Dicit Deus: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram, & audet quisquam mutare & conuertere quod Deus fecit? Manus Deo inferunt, quando id quod ille formauit, reformare, & transfigurare contendunt; nescientes quia opus Dei est omne quod nascitur, diaboli, quodcunque mutatur. [58] Si quis pingendi artifex vultum alicuius & speciem & corporis qualitatem æmulo colore signasset, & signato iam consummatóque simulacro, manus alius inferret, vt iam formata, iam picta quasi peritior reformaret, grauis prioris artificis iniuria & iusta indignatio videretur. Tu te existimas impunè laturam tam improbæ temeritatis audaciam, Dei artificis offensam? Vt enim impudica circa homines & incesta fucis lenocinantibus non sis; corruptis violatisque quæ Dei sunt, peior adultera detineris. Quod ornari te putas, quod putas comi, * impugnatio est ista diuini operis, præuaricatio est veritatis. Monentis Apostoli vox est: Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua consperiò, sicut estis azymi, nam & Pascha nostrum immolatus est Christus: [59] itaque festa celebremus, non in fermento vetere, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis. Num sinceritas perseuerat & veritas, quando quæ sincera sunt polluuntur colorum adulteriis, & medicaminum fucis in mendacium vera mutantur? Dominus tuus dicit: Non potes facere capillum vnum album aut nigrum: & tu ad vincendam Domini tui vocem vis te esse potiorem? Audaci conatu & sacrilego contemptu crines tuos inficis, malo præsagio futurorum [60] capillos iam tibi flãmeos auspicaris, & peccas proh nefas, capite, id est, corporis parte meliore, & cùm scriptum sit de Domino: Caput autem eius & capilli erant albi velut lana, aut nix; tu execraris caniciem, detestaris alborem, qui fit ad Domini caput similis. Non metuis oro quæ talis es, ne cùm resurrectionis dies venerit, artifex tuus te non recognoscat, & ad sua præmia & promissa venientem remoueat & excludat? increpans vigore censoris & iudicis dicat? Opus hoc meum non est, nec imago hæc

Gen. 6. | * al. impiguatione. | Gen. 1. | * al. impignatio. | 1. Cor. 5. | Matt. 5. | Apoc. 1.

noſtra eſt; cutem falſo medicamine polluiſti, crinem adultero colore mutaſti, expugnata eſt mendacio facies, figura corrupta eſt, vultus alienus eſt, Deum videre non poteris, quando oculi tibi non ſunt quos Deus fecit, ſed quod diabolus infecit. Illum tu ſectata es, rutilos atque depictos oculos ſerpentis imitata es; de inimico tuo compta, cum illo pariter & arſura. Hæc oro cogitanda non ſunt Dei ſeruis? non die ſemper ac nocte metuenda. 61 Viderint quid ſibi nuptæ per placendi ſtudium de coniugum ſolatio blandiantur; quos dum in excuſationem ſuam proferunt, ad ſocietatem criminoſæ conſenſionis adſciſcunt. Virgines certè, quibus me ſermo nunc conſulit, quæ ſe eiuſmodi artibus compſerint, inter virgines non putem debere numerari, ſed tanquam contactas oues & morbidas pecudes, à ſancto & puro grege virginitatis arceri, ne contagio ſuo cæteras polluant, dum ſimul degunt, ne perdant alias quæcunque perierunt. Et quoniam continentiæ bonum quærimus, perniciosa quæque & infeſta vitemus. 62 Nec illa prætereo, quæ dum negligentia in vſum veniunt, contra pudicos & ſobrios mores licentiam ſibi de vſurpatione fecerunt. Quaſdam non pudet nubentibus intereſſe, & in illa laſciuientium libertate ſermonum colloquia inceſta miſcere, audire 63 quod non decet, quod non licet dicere, obſeruate, & eſſe præſentes inter verba turpia & temulenta conuiuia, quibus libidinum fomes accenditur, ſponſa ad patientiam ſtupri, ad audaciam ſponſus animatur. Quis illi in nuptiis locus eſt, cui animus ad nuptias non eſt? aut 64 voluptaria illic, & læta eſſe quæ poſſunt, vbi & ſtudia & vota diuerſa ſunt? quid illic diſcitur; quid videtur? quantum à propoſito ſuo virgo deficit, 65 quando pudica quæ venerat, impudica diſcedit? corpore licet virgo ac mente permaneat; oculis, auribus, lingua minuit illa quæ habebat. 66 Quid verò quæ promiſcuas balneas adeunt, quæ oculis ad libidinem curioſis, pudori ac pudicitiæ corpora dicata proſtituunt, quæ cum viros, atque à viris nudæ vident turpiter, ac videntur, nonne ipſæ illecebram vitiis præſtant? Nonne ad corruptelam & iniuriam ſuam deſideria præſentium ſollicitant & inuitant? Viderit, inquis, qua illuc mente quis veniat: mihi tantùm reficiendi corpuſculi cura eſt, & lauandi. Non te purgat iſta defenſio; nec laſciuiæ, & petulantiæ crimen excuſat. Sordidat lauatio iſta, non abluit; nec emundat membra, ſed maculat. Impudicè tu neminem conſpicis, ſed ipſa conſpiceris impudicè: oculos tuos turpi oblectatione non polluis, ſed dum oblectas alios, ipſa pollueris. Spectaculum de lauacro facis: 67 theatro ſunt fœdiora quo conuenis; verecundia illic omnis exuitur, ſimul cum amictu veſtis, honor corporis ac pudor ponitur, denotanda & contrectanda virginitas reuelatur. Iam nunc conſidera 68 an * cùm veſtita es, verecundia ſis inter viros talis, cum ad inuerecundiam proficit audacia nuditatis. Sic ergo frequenter Eccleſia virgines ſuas plangit, ſic ad infames earum ac 69 deteſtabiles fabulas ingemiſcit, ſic flos virginum extinguitur, honor continentiæ ac 70 pudor cæditur, gloria omnis ac dignitas profanatur. 71 Sic ſe expugnator inimicus per artes ſuas inſerit: ſic inſidiis per occulta fallentibus diabolus obrepit: ſic dum ornari cultiùs, cùm liberiùs euagari virgines volunt, eſſe virgines deſinunt, furtiuo dedecore corruptæ, viduæ antequam nuptæ, non mariti, ſed 72 Chriſti adulteræ, quàm fuerant præmiis ingentibus virgines deſtinatæ, tam magna ſupplicia pro amiſſa virginitate ſenſuræ.

*cùm veſtita eſt, verecũda ſit virginitas talis, quæ.

73 Audite itaque virgines vt parentem; audite, quæſo, vos docentem pariter ac monentem, audite vtilitatibus & commodis veſtris fideliter conſulentem: Eſtote tales quales vos Deus artifex fecit: eſtote tales quales vos manus patris inſtituit: maneat in vobis facies incorrupta, ceruix pura, forma ſincera. Non inferantur auribus vulnera, nec brachia includat aut colla de armillis & monilibus catena pretioſa; 74 ſint à compedibus aureis pedes liberi, crines nullo colore fucati, oculi conſpiciendo Deo digni. Celebrentur lauacra cum feminis, 75 quarum inter vos pudica lauatio eſt. Nuptiarum feſta improba, & conuiuia laſciua vitentur, quorum perículoſa contagio eſt. Vince veſtem, quæ virgo es, 76 quæ Deo ſeruis: vince aurum, quæ carnem vincis & ſæculum. Non eſt eiuſdem non poſſe à maioribus vinci, & imparem minoribus inueniri. Arcta & anguſta eſt via, quæ ducit ad vitam: durus & arduus eſt limes qui tendit ad gloriam. Per hunc viæ limitem Martyres pergunt, eunt virgines, iuſti quique gradiuntur. Lata & ſpatioſa itinera 77 vitate: lethales illic illecebræ & mortiferæ voluptates: illic diabolus blanditur, vt fallat; arridet, vt noceat; illicit, vt occidat. 78 Primus enim centenarius

Matt. 7.

Matt. 13.

Martyrum

Martyrum fructus est, secundus sexagenarius vester est. Vt apud Martyres non est 79 carnis & sæculi cogitatio: nec parua & leuis & delicata congressio: sic & in vobis; quarum ad gloriam merces secunda est, sit & virtus ad tolerantiam proxima. Non est ad magna facilis ascensus. quem sudorem perpetimur, quem laborem, cùm conamur ascendere colles & vertices montium? quid vt ascendamus ad cælum? Si præmium pollicitationis attendas, minus est quod laboras. immortalitas perseueranti datur; perpetua vita promittitur, regnum Dominus pollicetur. Seruate virgines, seruate quod esse cœpistis, seruate quod eritis. Magna vos merces manet, præmium grande virtutis, munus maximum castitatis. Vul-
Gen. 3. tis scire quo malo careat, & quid boni teneat continentiæ virtus? Multiplicabo, inquit mulieri Deus, tristitias tuas, & gemitus tuos? & in tristitia paries filios, & conuersio tua ad virum tuum, & ipse tui dominabitur. Vos ab hac sententia liberæ estis, vos mulierum tristitias & gemitus non timetis: nullus vobis de partu circa filios metus est, nec maritus est Dominus, 81 sed
Luc. 20. Dominus vester & caput Christus est ad instar & vicem masculi: sors vobis & conditio communis est. Domini vox est illa dicentis: Filij sæculi huius generant & generantur: 82 qui autem habuerint dignatione sæculi illius & resurrectionis à mortuis, 83 non nubunt, neque matrimonium faciunt: neq; enim incipient mori, æquales enim sunt Angelis Dei, cùm sint filij resurrectionis. Quod futuri sumus, iam vos esse cœpistis: vos resurrectionis gloriam in isto sæculo iam tenetis: per sęculum sine sæculi contagione transitis. Cum castæ perseueratis & virgines, Angelis Dei estis ęquales; tantum maneat & duret solida & illęsa virginitas, & vt cœpit fortiter, iugiter perseueret. Nec monilium aut vestium quęrat ornamēta, sed morum. Deum spectet & cælum; neque oculos ad sublime porrectos, ad carnis & mūdi concupiscentiam deprimat, aut ad terrena deponat.
Gen. 1. 84 Prima sententia crescere & generare præcepit: secunda continentiam suasit. Cum adhuc rudis mundus & inanis est, copiam fœcunditate generantes propagamur, & crescimus ad humani generis au-
Matt. 19. gmentum. Cum iam refertus est orbis & mundus impletus, qui capere continentiam possunt, spadonum more viuentes, castrantur ad regnum. Nec hoc iubet Dominus, sed hortatur: nec iugum necessita-
tis imponit, quando maneat voluntatis ar- Ioan. 14.
bitrium liberum. Sed cum habitationes multas apud patrem suum dicat, melioris habitaculi hospitia demonstrat: habitacula ista meliora vos petitis, carnis desideria castrantes maioris gratię prēmium in cęlestibus obtinetis. Omnes quidem, qui 85 ad diuinum munus & patrium baptismi sanctificatione perueniunt, hominem illic veterem gratia lauacri salutaris exponunt, & innouati Spiritu sancto à sordibus contagionis antiquæ iterata natiuitate purgantur. Sed natiuitatis iteratæ vobis maior sanctitas & veritas competit, quibus desideria iam carnis & corporis nulla sunt, sola in vobis, quæ sunt virtutis & spiritus, ad gloriam remanserunt. Apostoli vox est, quem Dominus vas electionis suæ dixit; quem ad promenda mandata cœlestia 1. Cor. 15.
Deus misit: 86 Primus homo, inquit, de terræ limo: secundus homo de cœlo. Qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cælo est. Hanc imaginem virginitas portat; portat integritas, sanctitas portat & veritas. Portant disciplinæ Dei memores, iustitiam cum religione retinentes, stabiles in fide, humiles in timore, ad omnem tolerantiam fortes, ad sustinendam iniuriam mites, ad faciendam misericordiam faciles, fraterna pace vnanimes atque concordes. Quę vos singula ô bonę virgines obseruare, diligere, implere debetis; quę Deo & Christo vacantes ad Dominum; cui vos dicastis, & maiore & meliore parte pręceditis. Prouectę annis, iunioribus facite magisterium: minores natu præbete 87 maioribus ministerium, comparibus incitamentum: hortamentis vos mutuis excitate, æmulis de virtute documentis ad gloriam prouocate. Durate fortiter, spiritaliter pergite, peruenite feliciter: tantum 88 mementote tunc nostri, cùm incipiet in vobis virginitas honorari.

ADNOTATIONES IN
librum de Disciplina & habitu Virginum.

1 Disciplina custos spei) *Disciplinæ vox, pro ea quam seueram disciplinam nuncupant; Quint. lib. 2. cap. 4. & Tacit. lib. 5. hoc est pro seueritate castigatrice; & Tertulliano tum initio libri contra Valentinianos, tum iis libris quos hic imitatur, & Cypriano frequentissima est. Adfert autem Rhenanus simile quoque testimonium ex Ammiano Marcellino, & complura*

ex scripturis hoc lete Cyprianus, ut infra Testim. lib. 3. cap. 66. 67. & 68. Porro pro eo quod legitur: magistra virtutis, Grau: non male: virtutum, & pro eo quod: Deo viuere, apud Manut. ac Cambron. & Affligimen. cod. Ms. Anglicus cod. cum caeteris exc. legit in Deo, Ex Cambr. etiam cod. adiecimus, &, vbi legitur: & ad promissa.

2 aduersari ac negligere) Confirmatur hae Man. & Grauis lectio cod. Ms.

3 & pereatis à via recta) Ms. 4. Morelsicod. de via, sed nostri & Cyprian. epist. 62 prius legunt.

4 Ad quid exponis] Hoc Monut. & Angl. cod. reperitur supra epist. 63. & 68. pro quo caeteri: Vt quid, vbi etiam: abiecisti, legitur, non: proiecisti, & : retro, non post te, vbi hic Camb. vnus vero codex: posuisti.

5 fili ne neglexeris disciplinam Domini) Ms. legunt Dei, sed prius magis placet eo quod Graece legatur κυρίου apud 70. & D. Paulum Haebr. 12.

6 & ad hoc corripit) Adiecimus ad hoc, ex Ms. pro quo quidam exc. sic.

7 tam veteribus quàm etiam nouis) Desiderantur haec verba in Angl. & vet. exc. cod. apud Remboldum & Morelium, sed alii Ms. & excusi legunt.

8 lauacri vitalis) Solus Angl. cod. salutaris, vide supra epist. 2.

9 Empti enim estis pretio magno) Quum sic legant Ms. & exc. praeter Angl. cod. iterum adiect vocem: precio, praesertim quum etiam Graeci, qui non legunt: magno, habeant: τιμῆς.

10 Glorificate & portate Deum) Ita recte ex Ms. Manut. nam Graece est θεὸν, pro eo quod erat: Dominum. Notatu autem digna haec lectio Cypriani & ante eum Tertull. lib. de Resurrect. carnis, conformis Latinae editioni, eo quod Graece desideretur illud: & portate, Porro pro: Glorificemus, legunt Ms. Clarificemus, sed prius malo. Ex iis etiam adieci particulam: &, paulo post.

11 Dat viuendi morem) Habent Ms. timorem, sed prius placet magis, praesertim quum id habeat Cambr. in marg.

12 sed ipsis potius quibus sanatos fuerat, mancipato) Cod. Angl. sic habet: sed ipsis quibus potius sanitas fuerat mancipata, at nec ille satisfacit. Locus est corruptus.

13 nulla sit venia vltra delinquere) Quum sub finem epistola ad Anton. disertis verbis impugnet errorem Nouatiani, remissam peccatorum tollentis in lapsis, sane sunt haec verba intelligenda; alioqui enim sibi ipsi Cyprianus contradiceret. Interpretatur Manut. non posse fieri dixisse, quod difficulter fit, & non nisi post longam satisfactionem: ut uterum eodem sensu quo interpretantur Graeci locum illum Pauli ad Hebraeos 6. impossibile est eos qui semel sunt illuminati, &c. rursus renouari ad poenitentiam. Caute itaque legenda est hoc loco Erasmi aduocatiuncula, utpote qua illi fauere videtur damnatae sententiae: Peccatum non sic dimitti vt non sit imputabile.

14 Quia scriptum est: Qui perseuerauerit, &c) Hoc adiecimus ex Afflig. cod. & vet. excus.

15 Nunc nobis ad Virgines sermo est, &c.) Locum hunc pro exemple temperatae dictionis, citat D. August. lib. 4. de Doctrin. Christ. cap. 21. è quo adiecimus vocem: plus.

16 affectione potius quàm potestate) Tum ex his verbis, tum ex iis quae sequuntur: non quod extremi & minimi, &c. colligere mihi recte videor, nondum Episcopum fuisse Cyprianum, quum haec scriberet, sed Presbyterum duntaxat, aut saltem non dudum Episcopum. Neque enim aliquis negaret sibi in virgines esse potestatem, qui toties & praesertim epistolis 40. 55. & 69. tam magnifice scribit de diuina Episcoporum potestate. Eleganter autem expressit exordium lib. Tertull. de Cult. femin.

17 Neque enim inanis) Cum Granio adiecimus illud: enim, ex Ms.

18 quae se Christo dicauerint & Deo vouerint) Solus Affligimen. cum Erasmicis: deuouerint, alii vet. tam Ms. quàm excus. vouerint, vtrouis autem modo legas, confirmatur ex hoc loco, & scripturis adiunctis, vti & ex Epist. 91. virginitatis seu continentiae antiquitas. Quod etiam agnoscit eodem saeculo Origen. hom. 25. in Leuitic. & 2. in Numeros. & vtroque vetustiores Clemens Alexandrin. Strom. lib. 3. ac Tertul. lib. de velandis virginibus, lib. 1. ad Vxorem, & apertissim. sub finem Exhortationis ad castitatem. Primi quoque saeculi Auctores id non ignorasse, manifestum fit, tum ex D. Dionys. Areopag. Eccles. Hierar. 6. cap. tum ex epistolis D. D. Martialis Lemouicensis ad Tholosanos, & Ignatii ad Antiochenes. Eodem pertinet quod scribit Abdias de Iphigenia, a D. Matthaeo consecrata, & Philo Iudaeus de iis virginibus in Ecclesia Alexandrina à D. Marco & Apostolo institutea, quas ἱερὰ πιστίδας vocabant. Quin & Apostolis temporibus id non ignotum fuisse (vt omittam quod legitur Act. 21. de 4. filiabus Philippi diaconi virginibus) patet ex illo 1. Tim. 5. Habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt, constanter sic interpretantibus, non D. Chrys. duntaxat & aliis Graecis, ac D. Ambr. in Comment. eius loci, sed & D. D. August. lib. 1. ad Pollent. cap. 24. & alibi frequenter, Carthag. Concil. 4. can. vlt. Hieron. contra Iouin. lib. 1. Epiphan. haeresi 48. Basil. De vera virgin. & Tertull. de Monoga. vbi pulcherrime interpretatur eiusdem loci illud: Volo iuniores viduas nubere, de iis quae nondum viduitatem professa erant. Immo tum hoc loco & epistola supradicta Cyprianus, tum dictis locis, & de cult. fem. Tertullia. de hoc voto & instituto interpretantur illud Matthaei 19. (nec dissentiunt alii:) Sunt Spadones, qui seipsos castrauerunt propter regnum caelorum. De sententia D. D. Hieron. & Augustin. infra latius, vbi adulteras Christi ob votum non seruatum vocat Cyprianus, virgines Deo dicatas.

19 Qui coacti sunt ab hominibus] Vti ex Ms. adiecimus: sic, vbi legitur: sic nati sunt, ita ex iisdem cum Man. & Gran. istud retinuimus, pro eo quod prius legebatur: castrati sunt. Etsi enim posterius legatur Graece; Hieron. tamen & Hilar. in comment. disertis verbis interpretantur lectionem vulgatam: qui facti sunt.

20 Per hanc Angeli vocem] Quidam Morelii cod. Euangelii vocem, sed male.

21 Et erunt duo in carne vna] Sic Ms. & exc. hoc loco omnes, quare varie lectum puto a Cypriano, aliquando hoc posito, aliquando: in carnem vnam, sicut epistola 49. Nam vna eademque pagina etiam Tert. vtrumque legit libro de Vel. virg. explicat autem hic intelligenda scripturae regulam, qua in masculo significatur & femina.

22 Si hominibus placere vellem] Nouum est hoc, praesertim quum epistolis 61. & 63. legatur conformiter Graecis & Latinis exemplaribus: Si hominibus placerem. consentiunt tamen cod. omnes, & hic & postea frequenter.

23 Continentia

23 Continentia verò & pudicitia] Ad verbum fere hoc sumpsit ex Tertull. de cultu fœminarum.

24 Vt nemo cùm virginem videt) Denuo ex Ms. adiecimus vocem : vt.

25 Non tantum corpore, sed etiam spiritu] Ms. cum nostri, tum Morel. legunt : corporaliter & spiritaliter, sed prius magis placet, eo quod verba Apostoli præmissa explicet.

26 Ad speciem formæ suæ comi] Etiam huic loco non conuenit cuiusdam antiqui cod. Morelii lectio : curiam nutrire.

27 In iisdem quibus renunciauerat) Pro: iisdem vbique Ms. Afflig. & Cambr. isdem, quod semel adnotasse sufficiat.

28 Verbum autem Domini manet in æternum] Ms. sermo Domini.

29 In nominis confessione] Vocem : Domini, loco submouimus cum Cambr. cod. secuti phrasin Cypriani, de qua supra Epistola ad Anton.

30 Cuius pompis & delicijs iam tunc renunciauimus) Alludit haud dubie cum hic, cum postea sæpius, ad Renunciationem, quæ fit in baptismo, de qua vide epist. supra 7.

31 Ambitio sæculi] Latine hodie legitur : superbia vitę, & Græce : ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, quare aliud videtur legisse Cyprianus. Eodem pertinet quod legitur: transibit, præterquam in Cambr. cod. pro eo quod ille transit, item illud Cypriano peculiare est : quomodo & Deus manet in æternum.

32 Et magisteria diuina] Ex Afflig. & Colon. Ms. cod. denuo adiecimus vocem diuina.

33 Ambolandum est igitur] Adiecta est vox : igitur, recens à Man. & Mor. quam tamen non habent nostri Ms.

34 Ad cultum atque ornatum] Habitus fœminæ (inquit Tertul. lib. de habitu muliebri) duplicem speciem circumfert, cultum & ornatum. Cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant. Ornatum quem immundum muliebrem conuenit dici. Ille in auro & argento & gemmis & vestibus deputatur : iste in cura capilli & cutis & earum partium corporis, quæ oculos trahunt. Alteri ambitionis crimen intendimus, alteri prostitutionis.

35 Quod si illi mulieres) Mulieres hic accipit Cyprianus pro solis vxoribus, late tamen deducit Tertull. de vel. virg. Mulieris nomen, etsi nonnunquam ita in scripturis accipiatur, frequenter tamen pro omni fœmina generaliter accipi.

39 Et ad Ecclesiasticam disciplinam religiosa obseruatione moderandas) Pulchrè explicat Cyprian. loca Pauli & Petri Apostolorum, de moderando cultu coniugatarum, & similiter Aug. epist. 73. ad Possidium, idq; ea conditione tantum vt placeant viris suis. Quis autem sit excessus in vestium cultu, colligi potest ex Aug. de Doct. Christ. lib 3. ca. 12. 13. & 14. vbi docet attendendam causam & quid conueniat temporibus, locis & personis. Eodem pertinet quod habet Tertull. lib. de cultu fœmin. si quas (inquit) vel diuitiarum suarum vel natalium, vel retro dignitatum ratio compellit, &c. quæ in sequentibus fere ad verbum imitatus est Cyprianus.

37 Notabiliter incedas] Etiam hoc ex Tertu. mutuatus est de vel. virg. vox Plinio quoque vsitata Epi. 5. Imitatus est autem hunc locum D. Hiero ad verbum fere Epistola ad Eustochium de virgin. custodia.

38 Sperandi fomenta] Hoc Manutu Ms. duo confirmant, pro eo quod erat : peccandi, vnus vero liber calamo exaratus, quem posterius mihi dono dedit Ludouicus Carrion & eruditionis & cognationis nomine mihi charissimus, habet ; suspirandi fomenta, multo mea sententia rectius, præsertim quum etiam sic legat cod. S. Pantaleonis Colon. supra citatus.

39 Et qui emunt, tanquam non possidentes) Interserit Camb. cod. tanquam non ementes, & qui possident, & infra quoque Cyp. testim. li. 3. cap. 11. sed neque hodie in Græcis aut Latinis exemplaribus neque apud Tertull. hoc legitur de cultu fœmin. qui tamen pro eo quod sequitur : non vtantur, legit non abutantur, & Græcè legitur καταχρώμενοι.

40 Præterit enim habitus huius mundi] Quum sic legat Tertull. magis placeret hæc Afflig. & vulg. cod. lectio, quam aliorum figura, præsertim quum Græcè sit σχῆμα, nisi alibi aliud legeretur vbique apud Cyprianum.

41 Vtere, sed ad bonas artes] Mendum hic acciderat apud Manut. negligentia operarum.

42 Patrimonium tuum Deo fenera) Hoc ex Ms. Angl. Afflig. Camb. nec dissentiunt vulgati textu. præterquam quod legant : patrimonia, atque adeo non placet quod habet Manut. & Camb. in Margin. patrimonio tuo Deum, Fenera autem sine, o, legunt Ms. vti legendum esse olim admonuit Nonius Marcellus ex Varrone & Catone. Porro perferre, Ms. est, pro eo quod Erasmus : præferre.

43 Amatoria &c.] Ad verbum fere ex Tertu. hoc mutuatus est sub finem libri de habitu muliebri, atque adeo ex eo confirmatur vox : merum, pro eo quod quidam myrrham, legunt.

44 Ornamentorum ac vestium insignia & lenocinia formarum] Etiam hoc ex Tertull. confirmatur de cult. fœm. vbi eandem quoque scripturam ex Apocal. citat. habent Ms. quoque & vetus excus. & postea peculiariter de fucis agit : quare non placet quod substituit Remboldus fucorum.

45 Pallio purpureo & coccineo] Non placet quod reposuit Erasmus : & coccino, quum prius legant Ms. vet. exc. & Remboldus. Quidam autem cod. Morel. pallium purpureum & coccineum, non male ; nam Græcus textus etiam variat.

46 Exectationum & immunditiæ) Magis ad exemplar Græcum accedit hæc Man. & Ms. quam vulgata execrationis.

47 Argento & veste corruptas) Vocem argento, adiecit Manut. desideratur tamen in nostris Ms. qui : corruptas, legunt cum excu. quare non placet coniectura Erasmi : comptas, præsertim cum lib. de disciplina & bono pudicitiæ sic loquatur : vestibus aurum intexere, quasi precio est vestes corrumpere.

48 Et crines & cincinnos] Græce legit Chrysostom. apud Isaiam : καὶ τὰ ἐμπλόκια καὶ τοὺς κορύμβους, quod vertit Godefridus Tilmanus, decentem contexturam crinium & cincinnos. Ipse vero Chrys. κορύμβους, dicit ornatum quendam circa caput muliebre aut frontale, reticulum, seu vittam. Hodie apud 70. non aliud hic, legitur quam κορύμβους, quæ vox idem fere significat, atque adeo huc est transferenda in illis vox : ἐμπλόκια, quæ postea adiicitur.

49 & lunulas] Græcè est μηνίσκους. Putat Chrys. fuisse cultum in speciem lunæ semiplenæ ad cohonestandam ceruicem Hieron. vero bullulas dependentes in lunæ similitudinem.

50 Et discriminalia & armillas, & botronatum

& dextralia & annulos & inaures] Sic Ms. tres legentes: dextralia, pro eo quod vulgo legitur: specula, certe vox Græca ψέλλια, illud, non hoc significat.

51 Botronatum] Autem legit etiam Tertull. de cultu fœmin. paucis locum Isaiæ citans, & diuinat Romanus esse redimiculum capitis capillos stringens, ita dictum quod botri speciem referret. Ex Græco textu 70. aut Chrys. nihil certi potest colligi, vtpote qui longe aliter legant, sic nempe: Καὶ τὸ κάλυμμα καὶ τὸν κόσμον τοῦ προσώπου αὐτῶν, καὶ τὴν σύνθεσιν τοῦ κόσμου τῆς δόξης, καὶ τοὺς χλιδῶνας, καὶ τὰ ψέλλια, καὶ τοὺς δακτυλίους, καὶ τὰ περιδέξια, καὶ τὰ ἐνώτια. Quod è Græco sic recte vertit Tilmannus, & mundum ad pectus demissum, ornatúmque faciei earum, & compositionem totius ornamenti ac splendoris, & brachiola, & armillas, & annulles, & dextrocheria, & inaures. Vtpote cum Græcè idem fere significent: χλιδῶνες, ψέλλια, καὶ περιδέξια. Quamquam tamen Chrys. in comment. aliquid amplius videatur legisse, atque adeo satis accedere ad lectionem Cypriani: Armillas (inquit interpres) aureas ad decorem brachiorum circumpositas, aliud item genus brachialis, alia item ornamenta circa manuum iuncturas, textile illud crinibus implicandis accommodum, cultum aureum ornando capiti circumpositum. E quibus duobus postremis alterum aut vtrumque puto esse illud ipsum quod Botronatum vocant Tertull. & Cypr. Atque adeo diuinarim, esse enim capitis ornatum quem lingua Gallica: les bordures, vocamus, vtpote quum innectatur plerumque botro haud absimilis. Fortissis illa ex editionibus Aquilæ, Symmachi, ac Theodotionis intersecta sunt, nam dicit Hieron. omnia hæc diuersis modis ab illis & 70. interpretata: atque adeo hinc factum, vt in sequent. plura legant Chrysost. & exemplaria Græca, quàm Cyprianus.

52 & bysso torto & cocco nero] Adiecit quidem hæc recens Manut. sed neque in Ms. aut Græcis exemplaribus, neq; apud Chrys. horum vllum est vestigium.

53 Neque enim Deus coccineas aut purpureas oues, &c.] Hæc & sequentia ad verbum fere mutuatus est ex Tertul. lib. de cultu fœmin. & sub finem libri de hab. mulier. Vtrumque autem imitatus est D. Hieron. in vita B. Marcellæ.

54 Quæ omnia peccatores & apostatæ Angeli] Etiam hoc habet ex Tertull. lib. de cul. fœmin. & habi. muliebr. vsque adeo vt etiam sententiam illius sequatur, quod ad cap. 6 Gen. attinet; qui filios Dei qui sumpserunt sibi vxores filias hominum, Angelos intelligebat: in qua fuit & Lactantius & alii quidam Cypriano vetustiores. Verum eam multis argumentis reprobant D. D. Chrys. in comment. & Aug. lib. 15. de ciuit. Dei cap. 23. vbi etiam auctoritatem libri Enoch, qua vtitur Tertul. (vtpote Apocryphi) pulchre refutat, ad quem alludit etiam Chrys. dum fabulas eam sententiam vocat.

55 Illi & oculos circumducto nigrore fucare, &c.] Quod hic nigrorem paulopost nigrum puluerem vocat, vtitur etiam Tertul. de habit. muliebr. & de cultu fœmin. fuliginem; quod autem ruborem dicit Hierony. ad hæc loca alludens purpurissam & cerussam appellat epistola ad Lætam & in vita B. Marcellæ. Sic & Tertull. loco citato.

56 & plastica] Etsi vet. exc. ac Ms. Afflig. & Cambron. legant: plasma, priorem tamen veram esse ex Tert. Patet; qui lib. de cult. fœmin. immo eo ipso loco quem hic imitatur Cyprianus sic legit, & certe etiam Cambr. cod. ad marginem habebat adnotatam.

57 Flauo colore] Flauus color siue croceus vt habet Tertull. ad capillos refertur; niger puluis ad oculos; ruber ad genas.

58 Si quis pingendi artifex] Hunc locum tanquam grandis dictionis exemplum citat D. Aug. lib. 4. de Doctr. Christ. cap. 21. & imitatur D. Ambr. Examer. lib. 6. c. 8. vbi pro eo quod legimus: manus afferret, rectius legit meo iudicio inferret; quomodo etiam Cambr. & Afflig. cod. & comprobatur ex eo quod præcedit: manus Deo inferunt. Castigandus vicissim est Aug. vbi legit: colorum adulterinis medicaminum fucis.

59 Itaque festa celebremus] Ad verbum transtulit quod Græce est: ἑορτάζωμεν, quomodo etiam interpres Origenis hom. in Leuit. 5.

60 capillos iam tibi flammeos auspicaris] Etiam hæc ad verbum ex Tertul. de cult. fœmin.

61 viderint quid sibi nuptæ] Rursum hoc ex eodem Tertul. libro. Et certe nuptas hoc in genere corruptelæ & fuci non excusari, docet etiam Ambros. lib. 1. de virg. loco citato à D. Augustino, & ipse August. Epistola 75. ad Possidium. Atque pro eo quod præcedit: metuenda, legit vet. excus. & Afflig. ad marginem: meditanda. Illud autem: viderint, phrasis est de qua supra epistola 2. diximus.

62 Nec illa prætetea quæ dum negligentia] Solus Morel. per negligentiam. Quod autem hic prohibet virginibus ne nuptiis intersint, similis est in multis canonibus prohibitio de omnibus clericis.

63 quod non licet dicere, obseruare] Hæc vulgo repetitur in Ms. quare magis placet quam alterum, quod non licet dicere obseruari, siue: conuersari.

64 Voluptaria & læta] Hoc Manutii confirmat Camb. cod. qui tamen ad marginem habet: voluntaria, pro quo pessime vulgati cod. voluntariæ & lætæ.

65 quando, pudica quæ venerat, impudica discedit] Est hoc Ms. cod. & omnii; vetus vero excusus non male: quando impudicitior, quæ venerat pudica, discedit, Ad quod accedunt Remb. & Manut. præterquam quod illo: quantum, & Man. quanto, legat, & impudicior, sed prius maxime placet.

66 Quid vero quę promiscuas balneas adeunt] Similiter libro sequenti de Lapsis: Hoc (ait) criminis eius & malis deerat, vt ad balnea pergeret. Item paulo post; Lamentari eum putamus ex toto corde, qui ex primo criminis die lauacra cum fœminis quotidie celebrat? Porro balneas à balneis in hoc distingui vult Beda lib. de Orthogra. quod illa sint publica, hæc priuata.

67 theatro sunt fœdiora] Ita cum Manut. Camb. cod. & quidam antiqui Morelii; cæteri theatra.

68 an eum vestita est verecunda sit inter viros virginitas talis, quæ] Sic Ms. Camb. & Afflig. cum vulgatis, præterquam quod ille non legat: virginitas, pro quo Manut. cum vestita es, verecunda sis inter viros talis cul, neutri male. Pro eo autem quod est, proficit, Ms. vterque habet variam lectionem prosilit.

69 detestabiles fabulas] Afflig. in margine: tabulas.

70 pudor æditur] Manutii illud habent Ms. Morelius tamen exc ponitur, Camb. in margin. læditur.

71 Sic se expugnator inimicus] Vulgo expugnatus; minus recte.

72 Christi adulteræ] Simile prorsus habes Epistola sup. 62. item apud D. D. Chrys. Epist. ad Theod. Monach. & in Epistolam ad Heb. ho. 13. Basilium de vera Virginitate. Ambr. ad Susannam lapsam c. 5. & 9. Hieron. contra Iouin. l. 1. ad Eustoch. de cust. virg. & ad Sabinian. ac Aug. in Psal. 83. ac de bono viduit. cap. 11.

Huius

Huius priori loco verba ſunt hæc: Alius ex Dei munere maius quid vouit, ſtatuit nec nuptias pati; qui non damnaretur ſi duxiſſet vxorem, poſt votum quod Deo promiſit ſi duxerit damnabitur. Quare, niſi quia retro reſpexit? Sic virgo quæ ſic nuberet non peccaret, ſanctimonialis ſi nupſerit, Chriſti adultera reputabitur. Poſteriori vero loco: Plane (inquit) non dubitauerim dicere, lapſus & ruinas à caſtitate ſanctiore quæ vouetur Deo adulteriis eſſe peiores, &c. Hieron. autem: Virgines (inquit) quæ poſt conſecrationem nupſerint, non tam adulteræ ſunt quàm inceſtæ. Quæ loca qui expenderit, dubitare poſt hæc non poterit, in vſu fuiſſe vota monaſtica illorum ætate. Si quem autem hæc non moueat vt poté de ſolis Sanctimonialibus dicta, certe Theodorum monachum increpans ipſis etiam Chryſ. Vxoris (inquit) laqueis implicari, adulterii crimen eſt admittere, &c.

73 Audite itaque virgines] Ita Ms. cum Manutio & Morelio, pro eo quod cæteri igitur. Eſt autem in ſeq. aut legendum cum Afflig. cod. Manut. & Morel. vos docentem pariter ac monentem, aut cum vulg. vobis timentem, &c.

74 ſint à compedibus aureis pedes liberi] Alludit ad vincula Barbarorum de quibus Tertull. de cult. fœmin. Quamquam & aurum ipſum cuidam genti ad vincula ſeruitii referunt Gentilium litteræ. Quæ Periſcelium vocat quo crura exornabantur, alii Periſcelides; σκέλος enim Græci crus vocant.

75 quarum in vos pudica laudatio eſt] Ex Ms. denuo adiecimus in vos forteſſis legendum inter vos.

76 quæ Deo ſeruis] Etiam hoc ex iiſdem denuo adiectum eſt, quomodo & paulo poſt particula eſt.

77 vitate, lethales illic illecebræ] Ita Manut. & Grauius cum Colon. cod. pro eo quod alii vitæ lethalis, illic.

78 Primus enim centenarius Martyrum fructus eſt] Sic Ms. Afflig. at Colon. vet. exc. Coſterius, Grauius, Morel. & Manut. præterquam quod prætermiſerit enim, rectius quam aut vulg. primus cum centeno, aut Cambron. cod. primus cum centeſimo. Eſt enim ſimilis alibi Cypriani locus. A qui longe aliter D. Hieron. contra Iouin. centeſimum fructum virginibus, ſexageſimum viduis, & trigeſimum coniugatis attribuit. Græci verò comment. Cypriani ſequuntur ſententiam, & trigeſimum fructum viduis attribuunt.

79 carnis & ſæculi cogitatio] Eſt hæc Ms. & vet. excuſ. cod. quare placet magis quam vulg. contagio. Paulo poſt autem, ſiue legas gratiam, cum Ms. & vulg. exc. ſiue gloriam cum Manutio, perinde eſt: habes enim eaſdem voces confuſas etiam in Epiſtolis Paulinis: item pro aſcenſus, legitur quidam Morel. cod. acceſſus, non male.

80 Voltis ſcire quo malo careat] Quidam cod. Morel. quod malum euadat.

81 ſed Dominus veſter & caput.] Adiecimus rečens ex Ms. vocem ſed.

82 qui autem habuerint dignationem] Afflig. & vet. exc. cod. dignitatem, ſed prius magis accedit ad phraſin Cypriani.

83 neque nubunt neque matrimonium faciunt] Infra lib. Teſtim. 3. cap. 32. ſic illud legit neque nubunt

84 Prima ſententia creſcere præcepit, ſecunda continentiam ſuaſit] Similia paſſim reperire eſt apud D. Hieron. & Aug. notatu digna, propter eos qui etiamnum abutuntur prima illa ſententia: Creſcite & multiplicamini.

85 ad diuinum munus & patrium] Sic primus Gra-

uius, pro eo quod erat male: patrimonium. Quidam vet. cod. Morelij: & patriam. eſt autem inſigne elogium Baptiſmi.

86 Primus (inquit) homo de terræ limo Ter aut quatuor Manut, cod. e pro de, ſed poſterius ad phraſin Cypriani pertinet, & ſic legit D. Aug. hunc locum citans ad finem vſque, diſt. cap. lib. 4. de doctrina Chriſti.

87 maioribus miniſterium] Cum Grauio hoc recens adiecimus ex Ms. Afflig. & Colon. cod. & vet. excuſ. & optime quadrat.

88 mementote tunc noſtri] Facere hunc locum prò inuocatione ſanctorum poſt hanc vitam, ſupra docuimus Epiſtola 57.

DE LAPSIS.

ARGVMENTVM LIBRI ſequentis;

POllicitus erat frequenter Cyprianus, vbi primũ pax Eccleſiæ reddita foret, ſe certius quid ſcripturum de ratione Lapſorum, hoc igitur libro promiſsis ſatisfacit. Et imprimis ob oculos poſita cum gaudio tam inſperata Eccleſiæ pace, & Confeſſorum cæterorumque Stantium in fide conſtantia; & deinde cum dolore ſummo Lapſorum ruinis, ac perſequutionis præteritæ cauſis explicatis, diſciplinæ nempe neglectu & peccatis fidelium: grauiter increpat Lapſos, quod ad prima ſtatim verba minantis inimici idolis ſacrificauerint, & non potius iuxta Chriſti conſilium ſeceſſerint. Item quod iam ſacrificiis maculati, contra Euangelij legem, ante expiata delicta, ante exomologeſin criminis factam vim inferrent corpori & ſanguini Domini, & communicationem ac pacem à quibuſdam Presbyteris ſine Epiſcopi ſententia extorquerent. Deterritos proinde vindicta diuina Lapſorum aliquot, qui indignè communicarent (obiter interiecta mentione libellaticorum quod à crimine non excuſarentur) & animatos eorum exemplo, qui quamuis nullo ſacrificij aut libelli facinore conſtricti, quoniam tamen de hoc vel cogitauerunt, hoc ipſum apud ſacerdotes Dei dolenter & ſimpliciter confitentes exomologeſin faciebant, ad confeſsionem delicti, ad pœnitentiam publicam, ad ſatisfactionem plenam multis hortatur. Poſtremo vitari monet Nouatianos, confutans ſcripturis aliquot illorum hæreſim. Meminerunt autem libri huius præter ipſum Cyprianum Epiſtola 52. Pontius in vita, Euſebius Eccleſ. Hiſt. lib. 6. c. 33. & poſt eum Niceph. & Freculphus. D. D. quoque Aug. locis infra citatis, & Fulgentius ad Thraſimundum. Et vere imitatus eſt Tertul. librum de Pœnitentia; quem adeo genuinum illius eſſe non dubito, contra quam cenſuerunt Eraſmus & Rhenanus, nam & ſtilus conſentit.

AX ecce, dilectissimi fratres, Ecclesiæ reddita est: & quod difficile nuper incredulis, ac perfidis impossibile videbatur, ope atque vltione diuina securitas nostra reparata est. In lætitiam mentes redeunt, & a tempestate pressuræ ac nube & caligine discussa, tranquillitas ac serenitas refulserunt. Dandæ laudes Deo, & beneficia eius ac munera cum gratiarum actione celebranda, quamuis agere gratias nostra vox nec in persecutione cessauerit: neque enim tantum inimico licere potest, vt non qui Dominum toto corde, & anima, & virtute diligimus, & benedictiones eius & laudes semper & vbiq; cum gloria prædicemus. 3 Exoptatus votis omnium dies venit, & post longæ noctis horribilem tetrámque caliginem, Domini luce radiatus mundus eluxit. Cōfessores præconio boni nominis claros, & virtutis ac fidei laudibus gloriosos, lætis conspectibus intuemur; sanctis oculis adhærentes, desideratos diu inexplebili cupiditate complectimur. Adest militum Christi cohors candida, qui persecutionis vrgentis ferociam turbulentā stabili congressione fregerunt, parati ad patientiam carceris, armati ad tolerantiam mortis, repugnastis fortiter sæculo, spectaculum gloriosum præbuistis Deo, secuturis fratribus fuistis exemplo. Religiosa vox Christum locuta est, in quem se semel credidisse confessa est. Illustres manus 4 quæ non nisi diuinis operibus assueuerant, sacrificiis sacrilegis restiterunt. Sanctificata ora cœlestibus cibis, post corpus & sanguinem Domini, profana contagia & idolorum reliquia respuerunt. 6 Ab impio sceleratoque velamine, quo illic velabantur sacrificantium capita captiua, caput vestrum liberum mansit. 7 Frons cum signo Dei pura, diaboli coronam ferre non potuit, coronæ se Domini reseruauit. 8 Quàm vos læto sinu excipit mater Ecclesia de prælio reuertentes? Quā beata, quàm gaudens portas suas aperit, vt adunatis agminibus intretis, de hoste prostrato trophæa referentes? Cum triumphantibus viris & fœminæ veniunt, quæ cum sæculo dimicantes, sexum quoque vicerūt. Veniunt & geminata militiæ suæ gloria virgines, & pueri annos suos continentiæ virtutibus transeuntes. " Nec non & cętera Stātium multitudo vestram gloriam sequitur, proximus & penè coniunctis laudis insignibus vestigia vestra comitatur. Eadem & in illis sinceritas cordis, eadem fidei tenacis integritas. Inconcussis præceptorū cœlestium radicibus nixos, & Euāgelicis traditionibus roboratos; " non præscripta exilia, non destinata tormenta, non rei familiaris dāna, non corporis supplicia terruerunt. Explorandæ fidei præfiniebantur dies, sed qui sęculo renunciasse se meminit, nullum sęculi diem nouit, nec tempora terrena iam computat, qui æternitatem de Deo sperat. 12 Nemo, fratres dilectissimi, nemo hanc gloriam mutilet, nemo incorruptam Stantium firmitatem maligna obtrectatione debilitet: cùm dies negantibus præstitutus excessit; quisquis professus intra diem non est, Christianum se esse confessus est. Primus est victoriæ titulus gentilium manibus apprehensum Dominum cōfiteri. Secundus ad gloriam gradus est, 13 cauta secessione subtractum Domino reseruari. Illa publica, hæc priuata confessio est. Ille iudicem sæculi vincit, hic contentus Deo suo iudice, conscientiam puram cordis integritate custodit. Illic fortitudo promptior, hic sollicitudo securior. Ille appropinquante hora sua iam maturus inuentus est, hic fortasse dilatus est: qui patrimonio derelicto iccirco secessit, quia non erat negaturus; confiteretur vtiq; si fuisset & ipse detentus. 14 Has Martyrum cœlestes coronas, has Confessorum glorias spiritales, has Stantium fratrum maximas eximiasq; virtutes mœstitia vna contristat, quod auulsam nostrorum viscerum partem violentus inimicus populationis suæ strage deiecit. Quid hoc loco faciam, dilectissimi fratres, fluctuans vario mentis æstu? quid, aut quo modo dicam? Lacrymis magis quàm verbis opus est, ad exprimendum dolorem, quo corporis nostri plaga deflenda est, quo populi aliquando numerosi multiplex lamentanda iactura est. Quis enim sic durus ac ferreus, quis sic fraternæ charitatis oblitus, qui inter suorum multiformes ruinas, & lugubres ac multo squalore deformes reliquias constitutus, siccos oculos tenere præualeat, nec erumpente statim fletu, prius gemitus suos lacrymis quàm voce deprōmat? Doleo, fratres, doleo vobiscum, nec mihi ad leniendos dolores meos integritas propria, & sanitas priuata blanditur; quando plus pastor in gregis sui vulnere vulneretur. Cùm singulis pectus meum copulo, mœroris & funeris pondera luctuosa participo. Cum plangentiblus plango, cum deflētibus defleo, cum iacentibus

iacere

facere me credo. Iaculis illis graſſantis inimici, mea ſimul membra percuſſa ſunt, ſæuientes gladij per mea viſcera tranſierunt. Immunis & liber à perſecutionis incurſu fuiſſe non poteſt animus. In proſtratis fratribus & me proſtrauit affectus. Habenda tamen eſt, fratres dilectiſſimi, ratio veritatis, nec ſic mentem debet & ſenſum perſecutionis infeſtæ tenebroſa caligo cæcaſſe, vt nihil remanſerit lucis & luminis, vnde diuina præcepta perſpici poſſint. Si cladis cauſa cognoſcitur, & medula vulneris inuenitur. Dominus probari familiam ſuam voluit, " & quia traditam nobis diuinitùs diſciplinam pax longa corruperat, iacentem fidem & penè dixerim dormientem, cenſura cæleſtis erexit: cúmque nos peccatis noſtris " amplius pati mereremur, clementiſſimus Dominus ſic cuncta moderatus eſt, vt hoc omne quod geſtum eſt, exploratio potius quàm perſecucio videretur. " Studebant augendo patrimonio ſinguli; & obliti quid credentes, aut ſub Apoſtolis ante feciſſent, aut ſemper facere deberent, inſatiabili cupiditatis ardore ampliandis facultatibus incubabant. Non in ſacerdotibus religio deuota " non in miniſtris fides integra, non in operibus miſericordia, non in moribus diſciplina. " Corrupta barba in viris, in feminis forma fucata. Adulterati poſt Dei manus oculi, capilli mendacio colorati. Ad decipienda corda ſimplicium callidæ fraudes circumueniendis fratribus ſubdolæ virtutes. " Iungere cum infidelibus vinculum matrimonij, proſtituere gentilibus membra Chriſti: non iurare tantùm temerè, ſed adhuc etiam peierare: prępoſitos ſuperbo tumore contemnere, venenato ſibi ore maledicere, odiis pertinacibus inuicem diſſidere: " Epiſcopi plurimi, quos & hortamento eſſe oportet cæteris & exemplo, diuina procuratione contempta, procuratores rerum ſæcularium fieri, " derelicta cathedra, plebe deſerta, per alienas prouincias oberrātęs, negotiationis quæſtuoſæ nundinas aucupari. Eſurientibus in Eccleſia fratribus " non ſubuenire, habere argentum largiter velle, fundos inſidioſis fraudibus rapere, vſuris multiplicantibus fœnus augere. Quid non perpeti tales pro peccatis eiuſmodi mereremur? cùm iam pridem præmonuerit ac dixerit cenſura
Pſalm. 88. diuina? " Si dereliquerint legem meam, & in iudiciis meis non ambulauerint, ſi iuſtificationes meas profanauerint, & præcepta mea non obſeruauerint, viſitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Prænunciata ſunt iſta nobis & ante prædicta: ſed nos datæ legis & obſeruationis immemores, id egimus per noſtra peccata; vt nedum Domini mandata contempſimus, ad correctionem delicti & probationem fidei, remediis ſeuerioribus veniremus. Nec ſaltem ſero conuerſi ad Domini timorem ſumus, vt hanc correptionem noſtram, probationémque diuinam patienter & fortiter ſubiremus. " Ad prima ſtatim verba minantis inimici maximus fratrum numerus fidem ſuam prodidit, nec proſtratus eſt perſecutionis impetu, ſed ſpōtaneo lapſu ſe ipſe proſtrauit. Quid, oro, inauditum, quid nouum venerat, vt velut incognitis, atque inopinatis rebus exortis, " Chriſti ſacramētum temeritate præcipiti ſolueretur? Nónne hæc & prophetæ ante, & Apoſtoli poſtmodum nunciauerunt? Nonne iuſtorum preſſuras & gentilium ſemper iniurias pleni Sancto Spiritu prædicauerunt? Nonne fidem noſtram ſemper armans, & Dei ſeruos cœleſti voce corroborans dicit ſcriptura diuina: Dominum Deum tuum adorabis, & illi ſoli ſeruies? Nonne iram diuinæ indignationis oſtendens, & pœnæ metum prę-
monens, denuo dicit: Adorauerunt eos Eſa. 2.
quos fecerunt digiti eorum, & curuatus eſt homo, & humiliatus eſt vir, & non laxabo illis? Et iterum Deus loquitur dicens:
Sacrificans diis eradicabitur, " niſi Do- Exod. 22.
mino ſoli. In Euangelio quoque poſtmodum Dominus in verbis doctor, conſummator in factis; docens quid fieret, & faciens quodcunq; docuiſſet; quicquid nunc geritur & geretur, nonne ante pręmonuit? Nonne & negantibus æterna ſupplicia, & ſalutaria confitentibus pręmia ante conſtituit? Exciderunt quibuſdam, proh nefas, omnia, & de memoria receſſerunt. Non expectauerunt ſaltem; vt interrogati negarent, vt thus accenderent apprehenſi. Ante aciem multi victi, ſine congreſſione proſtrati; nec hoc ſibi reliquerunt, vt ſacrificare idolis viderētur inuiti. " Vltro ad forum currere, ad mortem ſponte properare; quaſi hoc olim cuperent, quaſi amplecterentur occaſionem datam, quam ſemper optaſſent. " Quid illi qui à magiſtratibus veſpera vrgente dilati ſunt? quod ne eorum differretur interitus, etiam rogauerunt? Quam vim poteſt talis obtendere qua crimen ſuum purget, cum vim magis ipſe fecerit vt periret? Nonne quando ad Capitolium ſponte ventum eſt,

quando vltro ad obsequium diri facinoris accessum est, labauit gressus, caligauit aspectus, tremuerunt viscera, brachia conciderunt? Nonne sensus obstupuit, lingua hæsit, sermo defecit? Stare illic potuit Dei seruus, & loqui & renunciare Christo, qui iam diabolo renunciarat & sęculo? Nonne ara illa, 34 quo moriturus accessit, rogus illi fuit? Nonne diaboli altare, quod fœtore tetro fumare ac redolere conspexerat, velut funus & bustum vitæ suæ horrere ac fugere debebat? Quid hostiam tecum miser, 35 quid victimam supplicaturus imponis? Ipse ad aras hostia, victima ipse venisti. Immolasti illic salutem tuam, spem tuam, fidem tuam, [36] funestis illis ignibus côcremasti. Ac multis proprius interitus satis non fuit: hortamentis mutuis in exitum suum populus impulsus est: mors inuicem lethali poculo propinata est. 37 Ac ne quid deesset ad criminis cumulum: infantes quoque parentum manibus, vel impositi, vel attracti; amiserunt paruuli, quod in primo statim natiuitatis exordio fuerant consecuti. Nonne illi cùm iudicij dies venerit, dicent: Nos nihil fecimus, nec derelicto cibo & poculo Domini ad profana contagia sponte properauimus; perdidit nos aliena perfidia, parentes sensimus parricidas. Illi nobis Ecclesiam matrem, illi patrem Deum negauerunt; vt dum parui & improuidi, & tanti facinoris ignari, per alios ad consortium criminum fungimur, 39 aliena fraude caperemur? 40 Nec est, proh dolor, iusta aliqua & grauis causa, quæ tantum facinus excuset; relinquenda erat patria; & patrimonij facienda iactura. Cui enim nascenti atque morienti non relinquenda quandoque patria, & patrimonij sui facienda iactura est?
Esa. 52. Vt Christus non relinquatur, salutis ac sedis æternæ iactura timeatur. Clamat ecce per Prophetam Spiritus Sanctus: Discedite, discedite, exite inde, & immundum nolite tangere. 41 Exite de medio eius, 42 separamini qui fertis vasa Domini: & qui vasa sunt Domini ac templum Dei, ne immundum tangere, & feralibus cibis pollui, violarique cogantur, non exeunt de medio, nec recedunt? Alibi quoque vox auditur è cœlo præmonens quid Dei seruos facere conueniat, & dicens:
Apoc. 18. Exi de ea populus meus, ne particeps sis delictorum eius, & ne perstringaris plagis eius. Qui exit & cedit, delicti particeps non fit. 43 Plagis verò & ipse perstringitur, qui socius criminis inuenitur.

Et ideo Dominus in persecutione secedere & fugere mandauit, atque vt id fieret & docuit & fecit. Nam cùm corona de Dei indignatione descendat, nec possit accipi nisi fuerit hora sumendi? quisquis in Christo manens interim cedit, non fidem denegat, sed tempus expectat. Qui autem cùm non secederet; cecidit, negaturus remansit. Dissimulanda, fratres, veritas non est, nec vulneris nostri materia & causa reticenda. 44 Decepit multos patrimonij sui amor cæcus; nec ad recedendum parati aut expediti esse potuerunt, quos facultates suæ velut compedes ligauerunt. Illa fuerunt remanentibus vincula, illæ catenæ; quibus & virtus retardata est, & fides pressa, & mens vincta, & anima præclusa; vt serpenti terram secundùm Dei sententiam deuoranti, præda & cibus fierent, 45 qui terrestribus cupiditatibus inhærerent. Et idcirco Dominus bonorum magister, & præmonens & consulens in futurum: Si vis, inquit, *Matt. 19.*
perfectus esse, vade, vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlis, & veni, sequere me. Si hoc diuites facerent, per diuitias suas non perirent; thesaurum in cœlo reponentes, hostem nunc & expugnatorem domesticum non haberent? esset in cœlo cor & animus & sensus, si thesaurus esset in cœlo. Nec vinci à sęculo posset, qui vnde vinceretur in sęculo non haberet: 46 sequeretur Dominum solutus & liber, vt Apostoli & sub Apostolis multi; & nonnulli sępè fecerunt, qui & rebus suis & parentibus derelictis, indiuiduis Christo nexibus adhęserunt. Sequi autem Christum quomodo possunt, qui patrimonij vinculo detinentur? Aut quo modo cœlum petunt, & ad sublimia & alta conscendunt, qui terrenis cupiditatibus degrauantur? Possidere se credunt, qui potius possidentur; census sui serui, nec ad pecuniam suam Domini, sed magis pecuniæ mancipati. Hoc tempus, hos homines Apostolus denotat dicens: Qui autem volunt diuites fieri, incl- *1. Tim. 6.*
dunt in tentationem & muscipulam 47 & desideria multa inutilia & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes * naufragauerunt à fide, & inseruerunt se *erraue-
doloribus multis. Dominus autem quibus runt
non præmiis ad contemptum rei familiaris inuitat? parua hæc & exigua huius temporis damna, quibus mercedibus pensat?

Nemo

Mat.10. Nemo est, inquit, qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios, propter regnum Dei, 49 & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam. Quibus cognitis, & de Domini pollicentis veritate compertis, non tantùm timenda non est eiusmodi, sed & optanda iactura ipso denuo Domino prędicante & monente: Beati eritis cùm † persecuti vos fuerint, & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestrò vt nequam, propter filium hominis: Gaudete in illa die & exultate, ecce enim merces vestra multa est in cœlis. Sed tormenta postmodum ventura erant, & cruciatus graues reluctantibus imminebant. Queri de tormentis potest qui per tormenta superatus est: excusationem doloris obtendere, qui victus est in dolore. Potest rogare talis & dicere: Certare quidem fortiter volui, & sacramenti mei memor, deuotionis ac fidei arma suscepi: sed me in congressione pugnantem cruciamenta varia & supplicia longa vicerunt. Stetit mens stabilis, & fides fortis: & cum torquentibus pœnis immobilis diu anima luctata est: sed cùm durissimi iudicis recrudescente sæuitia iam fatigatum, 51 iam lassum corpus, nunc flagella scinderent, nunc contenderent fustes, 52 nunc equuleus extenderet, nunc vngula effoderet, nunc flamma torreret; caro me in colluctatione deseruit, infirmitas viscerum cessit, nec animus, sed corpus in dolore defecit. Potest citò proficere ad veniam causa talis: potest eiusmodi 53 excusatio esse miserabilis. Sic sic Casto & Æmilio aliquãdo Dominus ignouit: sic in prima congressione deuictos, victores in secundo prælio reddidit, vt fortiores ignibus fierent, qui ignibus ante cessissent, & vnde superati essent, inde superarent. Deprecabantur illi non lacrymarum miseratione, sed vulnerum, nec sola lamentabili voce, sed laceratione corporis & dolore. Manabat pro fletibus sanguis, & pro lacrymis 55 cruor semiustulatis visceribus defluebat. Nunc verò quæ vulnera ostendere victi possunt? quas plagas hiantium viscerum? quæ tormenta membrorum, vbi non fides congressa cecidit, sed congressionem perfidia præuenit? Nec excusat oppressum necessitas criminis, vbi crimen est volũtatis. 56 Nec hoc ideo dico vt fratrum causas onerem, sed vt magis fratres ad precem satisfactionis instigem. Nam cùm scriptum sit;

Luc.6.

† Odio habuerint

Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, & semitas pedum vestrorum turbant: Qui peccantem blandimentis adulantibus palpat, peccandi fomitem subministrat: nec comprimit delicta ille, sed nutrit. At qui consiliis fortioribus redarguit simul atque instruit fratrem, promouet ad salutem. Quos diligo, inquit Dominus, redarguo & castigo. Sic oportet & Dei sacerdotem non obsequiis decipientibus fallere, sed remediis salutaribus prouidere. Imperitus est medicus, qui tumentes vulnerum sinus manu parcente contrectat, & in altis recessibus viscerum virus inclusum dum seruat exaggerat. Aperiendum vulnus est & secandum, 57 & putraminibus amputatis medela fortiore curandum. Vociferetur & clamet licet, & conqueratur æger impatiens per dolorem, gratias aget postmodum cùm senserit sanitatem. 58 Emersit enim, fratres dilectissimi, nouum genus cladis; & quasi parum persecutionis procella sæuierit, accessit ad cumulum sub misericordiæ titulo malum fallens, & blanda pernicies. Contra Euangelij vigorem, contra Domini ad Dei legem temeritate quorumdam laxatur incautis communicatio: irrita & falsa pax, periculosa dantibus, & nihil accipientibus profutura. 59 Non quęrunt sanitatis patientiam, nec veram de satisfactione medicinam. Pœnitẽtia 60 de pectoribus excussa est, grauissimi extremique delicti memoria sublata est. Operiuntur morientium vulnera: & plaga lethalis altis & profundis visceribus infixa, dissimulato dolore contegitur. A diaboli aris reuertentes, ad sanctum Domini sordidis & infectis nidore manibus accedunt. Mortiferos idolorum cibos adhuc penè ructantes, 61 exhalantibus etiam nunc scelus suum faucibus, & contagia funesta redolentibus, Domini corpus inuadunt; quando occurrat scriptura diuina & clamet & dicat: 62 Omnis mundus manducabit carnem, & anima quæcunque manducauerit ex carne sacrificij salutaris, quod est Domini, & immunditia ipsius super ipsum est, peribit anima illa de populo suo. 63 Apostolus item testatur & dicit: Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum: non potestis mensæ Domini communicare, & mensæ dæmoniorum. Idem contumacibus & peruicacibus comminatur & denunciat dicens: 64 Quicunque ederit panem, aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis

Esa.3.

Apoc.3.

Leuit.21.

1.Cor.10.

Ibid.11.

& sanguinis Domini. Spretis his omnibus atque cōtemptis, vis infertur corpori eius & sanguini: & plus modo in Dominum manibus, atque ore delinquunt, quàm cùm Dominum negauerunt. Ante expiata delicta, ante exomologesin factam criminis, ante purgatam conscientiam sacrificio & manu sacerdotis, ante offensam placatam indignantis Domini & minantis: pacem putant esse, quam quidem verbis fallacibus venditant. Non est pax illa, sed bellum: nec Ecclesiæ iungitur, qui ab Euangelio separatur. Quid iniuriam beneficium vocant? quid impietatem vocabulo pietatis appellant? quid eis qui flere iugiter & rogare Dominum suum debent, intercepta pœnitentiæ lamētatione communicare se simulant? Hoc sunt eiusmodi lapsis: quod grando frugibus, quod turbidum sidus arboribus: quod armentis pestilens vastitas, quod nauigiis sæua tempestas. Solatium æternæ spei adimunt, arborem à radice subuertunt; sermone morbido ad lethale contagium serpunt; nauem scopulis, ne in portum perueniat, illidunt. Non concedit pacem facilitas ista, sed tollit: nec communicationem tribuit, sed impedit ad salutem. Persecutio est hæc alia, & alia tentatio, per quam subtilis inimicus impugnandis adhuc lapsis occulta populatione grassatur; 65 vt lamentatio conquiescat, vt dolor sileat, vt delicti memoria euanescat, vt comprimatur pectorum gemitus, statuatur fletus oculorum; nec Dominum grauiter offensum longa & plena pœnitentia deprecetur, cùm scriptum sit: Memento vnde cecideris, & age pœnitentiam. Nemo se fallat, nemo se decipiat: solus Dominus misereri potest. Veniam peccatis, quæ in ipsum cōmissa sunt, solus potest ille largiri, qui peccata nostra portauit, qui pro nobis doluit, quem Deus tradidit pro peccatis nostris. Homo Deo esse non potest maior: nec remittere aut donare indulgētia sua seruus potest, quod in Dominum delicto grauiore commissum est; ne adhuc lapso & hoc accedat ad crimen, si nesciat esse prædictum: Maledictus homo qui spem habet in homine. Dominus orandus est, Dominus nostra satisfactione placandus est; qui negantem negare se dixit, qui omne iudicium de patre solus accepit. 66 Credimus quidem posse apud iudicem plurimum Martyrum merita, & opera iustorum: sed cùm iudicij dies venerit, cùm post occasum sæculi huius & mundi ante tribunal Christi populus eius adstiterit. 67 Cæterum si quis præpropera festinatione temerarius remissionem peccatorum dare se cunctis putat posse, aut audet Domini præcepta rescindere; non tantùm nihil prodest, sed & obest lapsis. Prouocasse est iram, non seruasse sententiam: nec misericordiam prius Dei deprecandam putare, sed contempto Domino 68 de sua facultate præsumere. Sub ara Dei animæ occisorum Martyrum clamant magna voce dicentes: Quousque Domine sanctus & verus non iudicas & vindicas sanguinem nostrum de his, qui in terris inhabitant? & requiescere ac patientiam tenere adhuc iubentur: & quemquam posse aliquis existimat remittendis passim donandisque peccatis dignum fieri contra iudicem velle, aut prius quam vindicetur, ipse alios posse defendere? Mandant aliquid Martyres fieri? si iusta, si licita, 69 si non contra ipsum Dominum; à Dei sacerdote facienda sunt obtemperantis facilis & prona consensio, si perentis fuerit religiosa moderatio. Mandant aliquid Martyres fieri? 70 Sed si scripta non sint in Domini lege quæ mandant; ante est vt sciamus illos de Deo impetrasse quod postulant, tunc facere quod mandant. Neque enim statim videri potest de diuina maiestate concessum, quod fuerit humana pollicitatione promissum. Nam & Moyses pro peccatis populi petit, nec tamen peccantibus veniam, cùm petisset, accepit: Precor, ait, Domine, deliquit populus hic delictum grande, 71 & fecerunt sibi deos aureos, & nunc si dimittis eis, delictum dimitte: sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen: 72 Si quis deliquit ante me, deleā eum de libro meo. Ille amicus Dei, ille facie ad faciem locutus sæpe cum Domino, quod petiit imperrare non potuit, nec Dei indignantis offensam sua deprecatione placauit. Hieremiam Deus laudat & prædicat dicens: Prius quàm te formarem in vtero, noui te: & prius quàm exires de vulua, sanctificaui te, & prophetam in gentibus posui te: & eidem pro peccatis populi deprecanti frequentius & oranti: Noli, 73 ait Dominus, orare pro populo hoc, & noli postulare pro eis in prece & oratione, quia non exaudiam in tempore in quo inuocabunt me, in tempore afflictionis suæ. Quid verò iustius Noë, qui cùm repleta esset terra peccatis, solus inuentus est iustus in terris? Quid gloriosius Daniele? Quid illo 74 ad facięda martyria

in

Apoc. 2. Hier. 17. Apoc. 6. Exod. 32. Hier. 1. Ibid. 7. Gen. 6. Dan. 3. & 14.

in fidei firmitate robustius? in Dei digna-
tione felicius? qui totiens & cum con-
fligeret vicit, & cùm vinceret superuixit?
Iob 1. Quod Iob in operibus promptius, in ten-
tationibus fortius, in dolore patientius, in
timore submissius, in fide verius? Nec his
tamen si rogarent concessurum se Deus
Ezec. 14. dixit. 75 Cùm propheta Ezechiel pro deli-
cto populi deprecaretur: Terra, inquit,
quæcunque peccauerit mihi vt delinquat
delictum; extendam manum meam super
eam, & obteram stabilimentum panis, &
immittam in eam famem, & auferam ab
ea hominem & pecora. Et si fuerint tres
viri hi in medio eius, Noe, & Daniel, &
Iob, 76 non liberabunt filios neque filias,
sed ipsi soli salui erunt. Adeo non omne
quod petitur in præiudicio potentis, sed
in dantis arbitrio est. Nec quidquam sibi
vsurpat & vindicat humana sententia, nisi
annuat & censura diuina. In Euāgelio Do-
Luc. 12. minus loquitur dicens: 77 Qui confessus
me fuerit coram hominibus, & ego confi-
tebor eum coram patre meo, qui in cœlis
est. Qui autem me negauerit, & ego ne-
gabo eum. Si autem non negat, nec con-
fitentem confitetur. Non potest Euange-
lium in parte consistere, & in parte nutare.
Aut vtrumque oportet valeat, aut vtrum-
que vim veritatis amittat. Si negantes
rei criminis non erunt, nec confitentes
præmium virtutis accipient. Porrò si fides
quæ vicerit, coronatur, necesse est, vt vi-
cta perfidia puniatur. Ita martyres aut ni-
hil possunt, si Euangelium solui potest:
aut, si Euangelium non potest solui, con-
tra Euangelium facere non possunt, qui
de Euangelio Martyres fiunt. Nemo, fra-
tres dilectissimi, nemo infamet Martyrum
dignitatem, nemo eorum glorias destruat
& coronas. Manet incorruptæ fidei ro-
bur incolume; nec dicere aliquid aut fa-
cere contra Christum potest, cuius & spes,
& fides, & virtus, & gloria omnis in Chri-
sto est. Vt ab Episcopis contra mandatum
Dei fiat, auctores esse non possunt, qui
ipsi Dei mandata fecerunt. An quisquam
maior Deo, aut diuina bonitate clemen-
tior, qui aut infectum velit quod passus est
Deus fieri: aut quasi illi minus potestatis
ad protegendam Ecclesiam suam fuerit,
auxilio nos suo putet posse seruari? 78 nisi
si hæc ignaro Deo gesta sunt, aut non per-
mittente illo omnia ista euenerunt, cùm
doceat indociles, & admoneat immemo-
res scriptura diuina, quæ loquitur dicens:
Esa. 42. Quis dedit in direptionem Iacob, & Israel
iis qui prædabantur illum? Nonne Deus
cui peccauerunt? & nolebant in viis eius
ambulare, neque audire legem eius? 79 Et
superduxit super eos irā animationis suæ.
Et alibi testatur ac dicit: Numquid non Ibid. 59.
valet manus Dei vt saluos faciat? aut gra-
uauit aurem vt non exaudiat? sed peccata
vestra inter vos & Deum separant pro-
pter delicta vestra 84 auertit faciem à vo-
bis ne misereatur. Delicta potius nostra re-
putemus, actus nostros & 81 animi secreta
reuoluentes, conscientiæ merita ponde-
remus. Redeat in cor nostrum non ambu-
lasse nos in viis Domini, & abiecisse le-
gem Dei; præcepta eius, & monita salu-
taria nunquam seruare voluisse. Quid de
eo boni sentias? Quem timorem fuisse
apud eum, quam fidem credas; quem cor-
rigere nec metus potuit, quem persecutio
ipsa non reformauit? Alta & erecta ceruix,
nec quia cecidit, inflexa est. Tumens ani-
mus & superbus, nec quia victus est, fra-
ctus est. Iacens stantibus, & integris vul-
neratus minatur: 82 & quod non statim
Domini corpus inquinatis manibus acci-
piat, aut ore polluto Domini sanguinem
bibat, sacerdotibus sacrilegis irascitur. 83
Atq; ô tuam nimiam furiose dementiam!
Irasceris ei, qui abs te auertere iram Dei
nititur: ei minaris, qui pro te Domini mi-
sericordiam deprecatur, qui vulnus tuum
sentit, quod ipse non sentis; qui pro te la-
crymas fundit, quas forsitan ipse non fun-
dis. Oneras adhuc crimen & cumulas; &
cùm sis ipse implacabilis ad Antistites &
sacerdotes Dei, putas circa te Dominum
posse placari? Accipe potius & admitte
quæ loquimur: Quid surdæ aures saluta-
ria præcepta non audiunt, quæ monemus?
Quid cæci oculi pœnitentiæ iter non vi-
dent, quod ostendimus? 84 Quid perculsa
& alienata mens remedia vitalia non per-
cipit, quæ de scripturis cælestibus & disci-
mus, & docemus? Aut si incredulis qui-
busdam minor fides est futurorum? vel
præsentibus terreantur. 85 Ecce eorum qui
negauerunt quæ supplicia conspicimus?
quos eorum tristes exitus flemus? Nec hic
esse sine pœna possunt, quamuis necdum
dies venerit pœnæ. Plectuntur interim
quidam, quo ceteri corrigantur. Exempla
sunt omnium, tormenta paucorum. Vnus
ex his qui sponte Capitolium negaturus
ascendit, postquam Christum negauit, ob-
mutuit. Pœna inde cœpit, vnde cœpit &
crimen; vt nec rogare iam posset qui verba
ad precandam misericordiam non habe-

ret. Alia in balneis constituta (hoc enim crimini eius & malis deerat, vt & ad balneas statim pergeret, quæ lauacri vitalis gratiam perdidisset) illic ab immundo spiritu immunda correpta cecidit, laniauit dentibus linguam, qua fuerat vel pasta impiè, vel locuta. Postquam sceleratus cibus sumptus est, in perniciem suam rabies oris armata est. Ipsa sui carnifex extitit, nec diu superesse postmodum potuit; doloribus ventris & viscerum cruciata defecit. Præsente ac teste meipso, accipite quid euenerit. 86 Parentes fortè fugientes dum trepidi minus sibi consulunt, sub nutricis alimento paruulam filiam reliquerunt, relictam nutrix detulit ad magistratus. Illi ei apud idolum quo populus confluebat, quod carnem necdum posset edere per ætatem; panem mero mixtum, quod tamen & ipsum de immolatione pereuntium supererat, tradiderunt. Recepit filiam postmodum mater. Sed facinus puella commissum tam loqui & indicare non potuit, quam nec intelligere priùs potuit, nec arcere. I[illegible]noratione igitur obreptum est, vt sacrificantibus nobis eam secum mater inferret. Sed enim puella mixta cum sanctis, precis nostræ & orationis impatiens; nunc ploratu concuti, nunc mentis æstu 87 cœpit fluctuabunda iactari, & velut tortore cogente, quibus poterat indiciis conscientiam facti in simplicibus adhuc annis rudis anima fatebatur. " Vbi verò solemnibus adimpletis calicem Diaconus offerre præsentibus cœpit, " & accipientibus cæteris locus eius aduenit; faciem suam paruula instinctu diuinæ maiestatis auertere, os labiis obturantibus premere, calicem recusare. Perstitit tamen Diaconus, & reluctanti licet, de sacramento calicis infudit. Tunc sequitur singultus & vomitus. In corpore atque ore violato Eucharistia permanere non potuit. Sanctificatus in Domini sanguine potus, de pollutis visceribus erupit; tanta est potestas Domini, tanta maiestas. Secreta tenebrarum sub eius luce detecta sunt, sacerdotem Dei nec occulta crimina fefellerunt. Hoc circa infantem, " quæ ad eloquendum alienum circa se crimen necdum habuit ætatem. At verò ea, quæ ætate prouecta, & in annis adultioribus constituta sacrificantibus nobis latenter obrepsit, non cibum, sed gladium sibi sumens, & velut quædam venena lethalia " inter fauces & pectus sanguinem admittens, angi & anima exæstuante concludi postmodum cœpit. Et pressuram non iam persecutionis, sed delicti sui passa, palpitans & tremens concidit. Impunitum diu non fuit nec occultum dissimulatæ conscientiæ crimen; quæ fefellerat hominem, Deum sensit vltorem. 92 Et cùm quædam arcam suam, in qua Domini sanctum fuit, manibus indignis tentasset aperire; igne inde surgente deterrita est, ne auderet attingere. 94 Et alius qui & ipse maculatus, sacrificio à sacerdote celebrato, panem cum cæteris ausus est latenter accipere; sanctum Domini edere, & contrectare non potuit; cinerem ferre se apertis manibus inuenit. Documento vnius ostensum est, Dominum recedere, cùm negatur; nec immerentibus ad salutem prodesse quod sumitur, quando 94 gratia salutaris in cinerem, sanctitate fugiente mutetur. Quàm multi quotidie pœnitentiam non agentes: nec delicti sui conscientiam confitentes, immundis spiritibus adimplentur; quàm multi vsque ad insaniam mentis excordes, dementiæ furore quatiuntur? Nec necesse est ire per exitus singulorum, cùm per orbis multiformes ruinas tam delictorum pœna sit varia, quàm delinquentium multitudo numerosa. Vnusquisque consideret, non quid alius passus sit, sed quid pati & ipse mereatur. Nec euasisse se credat, si eum interim pœna distulerit; cùm timere plus debeat, quem sibi Dei iudicis censura seruauit. 95 Nec sibi quominus agant pœnitentiam, blandiantur, qui etsi nefandis sacrificiis manus non contaminauerunt, libellis tamen conscientiam polluerunt. Et illa professio denegantis; contestatio est Christiani, quod fuerat, abnuentis; fecisse se dixit, quicquid alius fatendo commisit. Cúmque scriptum sit: *Matth.6.* Non potestis duobus dominis seruire; seruiuit sæculari Domino, obtemperauit eius edicto: 96 magis obaudiuit humano imperio, quàm Deo. Viderit an timore vel dedecore, vel crimine apud homines publicauerit quod admisit. Deum tamen iudicem subterfugere & vitare non poterit, cùm dicat Spiritus Sanctus in Psalmis: Quod est imperfectum meum, *Psalm.138.* viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes scribentur. Et iterum: Homo videt in *1.Reg.16.* facie, Deus autem in corde. Ipse quoque Dominus præmoneat & præstruat dicens: Et scient omnes Ecclesiæ, quia ego sum *Apoc.2.* scrutator renis & cordis. Perspicit ille abdita, & secreta atque occulta considerat.

Nec

Nec Dei oculos potest aliquis euadere di-
Hier. 23. centis : Ego Deus approximans , & non
Deus de longinquo. Si absconditus fue-
rit homo in absconditis , ego ergo non vi-
debo eum ? Nonne cœlum & terram ego
impleo ? Videt ille corda & pectora singu-
lorum , & iudicaturus est non tantum de
factis, sed & de verbis & de cogitationi-
bus nostris, omnium mentes voluntates-
que conceptas in ipsis adhuc clausi pecto-
ris latebris intuetur. 79 Denique quanto
& fide maiores & timore meliores sunt,
qui quamvis nullo sacrificij aut libelli faci-
nore constricti, 98 quoniam tamen de hoc
vel cogitauerunt , hoc ipsum apud sacer-
dotes Dei dolenter & simpliciter confi-
tentes , " exomologesin conscientiæ fa-
ciunt, animi sui pondus exponunt, saluta-
rem medelam paruis licet & modicis vul-
neribus exquirunt ; scientes scriptum esse :
Galat. 6. Deus non deridetur. Derideri & circum-
ueniri Deus non potest, nec astutia aliqua
fallente deludi. 100 Plus immo delinquit,
qui secundum hominem Deum cogitans,
euadere se pœnam criminis credit, si non
palam crimen admisit. Christus in præ-
Marc. 8. ceptis suis dicit : Qui confusus me fuerit,
confundetur eum filius hominis. Et Chri-
stianum se putat, qui Christianus esse con-
funditur, aut veretur ? Quo modo potest
esse cum Christo, qui ad christum perti-
nere aut erubescit, aut metuit ? Minus pla-
ne peccauerit non videndo idola, nec sub
oculis circumstantis atque insultantis po-
puli sanctitatem fidei profanando, non
polluendo manus suas funestis sacrificiis,
nec sceleratis cibis ora maculando. Hoc eo
proficit, vt sit minor culpa, non vt inno-
cens conscientia Facilius potest ad veniam
criminis peruenire, non est tamen immu-
nis à crimine. Nec cesset in agenda pœni-
tentia atque in Domini misericordia de-
precanda, ne quod minus esse in qualitate
delicti videtur, in neglecta satisfactione
cumuletur. 101 Confiteantur singuli, quæ-
so vos fratres dilectissimi, delictum suum,
dum adhuc qui deliquit in sæculo est, dum
admitti confessio eius potest , dum satis-
factio & remissio facta per sacerdotes apud
Dominum grata est. Conuertamur ad
Dominum mente tota, & pœnitentiam
criminis veris doloribus exprimentes, Dei
misericordiam deprecemur. Illi se anima
prosternat , illi mœstitia satisfaciat ; illi
spes omnis incumbat. Rogare qualiter de-
beamus dicit ipse : Reuertimini , inquit,
Iohel. 2. ad me ex toto corde vestro, simulque &
ieiunio , & fletu, & planctu ; & scindite
corda vestra, & non vestimenta vestra. Ad
Dominum toto corde redeamus. Iram &
offensam eius, ieiuniis , fletibus , plancti-
bus , sicut admonet ipse , placemus. La-
mentari eum putamus ex toto corde , ieiu-
niis, fletibus, planctibus Dominum depre-
cari; qui ex primo criminis die, 102 lauacra
quotidie celebrat, qui epulis affluentibus
pastus, & sagina largiore distentus, crudi-
tates suas postridie 103 ructat, nec cibos &
potus suos cum pauperum necessitate
communicat; Qui hilaris ac lætus incedit,
quo modo mortem suam deflet ? Cum- Leuit. 19.
que scriptum sit : Non corrumperis effi-
giem barbæ vestræ ; barbam vellit, & fa-
ciem suam comit ? Et placere nunc cui-
quam studet , qui Deo displicet ; An illa
ingemiscit & plangit , cui vacat cultum
pretiosæ vestis induere, nec indumentum
Christi, quod perdidit, cogitare ? accipe-
re pretiosa ornamenta, & monilia elabo-
rata, nec diuini & cœlestis ornatus dam-
na deflere ? Tu licet indumenta peregrina
& vestes sericas induas, nuda es. Auro te
licet & margaritis gemmisque condeco-
res, sine Christi decore deformis es. Et
quæ capillos tuos inficis, vel nunc in do-
loribus desine. Et quæ 104 nigri pulueris
ductu oculorum lineamenta depingis , vel
nunc lacrymis oculos tuos ablue. Si quem
de tuis charis mortalitatis exitu perdidis-
ses , ingemisceres dolenter & fleres : facie
inculta , veste mutata , neglecto capillo,
vultu nubilo, ore deiecto indicia & mœro-
res ostenderes. Animam tuam misera per-
didisti, spiritaliter mortua superuiuere hic
tibi, & ipsa ambulans 10 funus tuum por-
tare cœpisti ; & non aeriter plangis , non
iugiter ingemiscis ? Non te vel pudore cri-
minis , vel continuatione lamentationis
abscondis ; Ecce peiora adhuc peccandi
vulnera, ecce maiora delicta ; peccasse, nec
satisfacere, deliquisse, nec delicta deflere.
Ananias, Azarias , Misahel illustres ac no-
biles pueri ; quo minus exomologesin
Deo facerent , nec inter flammas & cami-
ni exæstuantis incendia quieuerunt. Bene
sibi licet conscij , & Dominum fidei acti-
moris obsequio sæpe promeriti , humili-
tatem tamen tenere, & Domino satisfa-
cere, nec inter ipsa gloriosa virtutum sua-
rum martyria destiterunt. Loquitur scri-
ptura diuina : Stans, inquit, Azarias pre-
catus est , & aperuit os suum, & exomo- Dan. 3.
logesin faciebat Deo simul cum sodalibus
suis in medio ignis. Daniel quoque post

fidei atque innocentiæ suæ multiplicem gratiam, post dignationem Domini circa virtutes ac laudes suas sæpe repetitam, ieiuniis adhuc promereri Deum nititur, in sacco & im cinere volutatur, exomologe-
Ibid, 9. sin faciens dolenter & dicens: Domine Deus magnus & fortis, & metuendus, 106 qui seruas testamentum tuum & miserationes eis qui te diligunt & conseruant imperia tua, peccauimus, facinus admisimus, impij fuimus, transgressi sumus, ac deseruimus præcepta tua & iudicia tua, non audiuimus verba puerorum tuorum Prophetarum, quæ locuti sunt in nomine tuo, super reges nostros & omnes gentes, & super omnem terram: Tibi Domine gloria, tibi iustitia, nobis autem confusio. Hæc mites, hæc simplices, hæc innocentes in promerenda Dei maiestate fecerunt, & nunc satisfacere, & Dominum rogare detrectant, qui Dominum negauerunt? Quæso vos, fratres, acquiescite salubribus remediis, consiliis obedite melioribus? cum lacrymis nostris vestras lacrymas iungite, cum nostro gemitu vestros gemitus copulate. Rogamus vos, vt pro vobis Deum rogare possimus, preces ipsas ad vos prius vertimus, quibus Deum pro vobis vt misereatur, oramus. Agite pœnitentiam plenam dolentis ac lamentantis animi, probate mœstitiam. Nec vos quorumdam moueat aut error improuidus, aut stupor vanus, qui cum teneantur in tam grandi crimine, percussi sunt animi cœcitate, vt nec intelligant delicta, nec plangant. Indignantis Dei maior hæc plaga est, sicut
Esa. 29. 2. Thes. 2. scriptum est: Et dedit illis Deus spiritum transpunctionis. Et iterum, Delictum veritatis non receperunt, vt salui fierent; ac propterea mittet illis Deus operationem erroris, & credent mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed sibi placent in iniustitia. Iniuste sibi placentes: & transpunctæ mentis alienatione dementes; Domini præcepta contemnunt, medelam vulneris negligunt, agere pœnitentiam nolunt. Ante admissum facinus improuidi, post facinus obstinati, nec prius stabiles, nec postmodum supplices: quando debuerant stare, iacuerunt; quando iacere & prosternere se Deo debent, stare se opinantur. Pacem sibi vltro nomine dante sumpserunt; falsa pollicitatione seducti, & apostatis ac perfidis iuncti, errorem pro veritate suscipiunt. Communicationem non communicantium ratam ducunt; hominibus contra Deum credunt, qui contra homines Deo non crediderunt. Eiusmodi homines quantum potestis effugite, perniciosis contractibus adhærentes salubri cautione vitate. Sermo eorum sicut cancer serpit; collo- 2. Tim. 2.
quium velut contagium transilit, noxia & venenata persuasio persecutione ipsa peius interficit. 107 Illic sola superest pœnitentia, quæ satisfaciat. Qui autem pœnitentiam criminis tollunt, satisfactionis viam claudunt. Ita fit vt dum temeritate quorundam vel promittitur salus falsa, vel creditur, spes veræ salutis adimatur. Vos vero fratres dilectissimi, quorum timor in Deum pronus est, & in ruina licet animus constitutus, mali sui memor est; pœnitentes ac dolentes peccata vestra perspicite, grauissimum conscientiæ crimen agnoscite, ad intelligentiam delicti vestri oculos cordis aperite, nec desperantes misericordiam Domini, nec tamen iam veniam vindicantes. Deus quantum patris pietate indulgens semper & bonus est, tantum iudicis maiestate metuendus est.

Quam magna deliquimus, tam granditer defleamus. Alto vulneri diligens & longa medicina non desit: pœnitentia crimine minor non sit. Putas ne tu Dominum cito posse placari, quem verbis perfidis abnuisti, cui patrimonium præponere maluisti, cuius templum sacrilega contagione violasti? Putas facile eum misereri tui, quem tuum non esse dixisti? Orare oportet impensius & rogare, diem luctu transigere, vigiliis noctes ac fletibus ducere, tempus omne lacrymosis lamentationibus occupare, 108 stratos solo adhærere cineri, in cilicio & sordibus volutari: post indumentum Christi perditum, 109 nullum hic iam velle vestitum: post diaboli cibum malle ieiunium: iustis operibus incumbere, quibus peccata purgantur: eleemosynis frequenter insistere, quibus à morte animæ liberentur. Quod aduersarius auferebat, Christus accipiat; nec teneri iam nec amari patrimonium debet, quo quis & deceptus & victus est. Pro hoste vitanda res, pro latrone fugienda, pro gladio 110 metuenda possidentibus & vendenda. Ad hoc tantum profuerit quod remansit, vt inde crimen & culpa redimatur. 111 Incunctanter & largiter fiat operatio: census omnis in medelam vulneris erogetur: opibus & facultatibus nostris qui de nobis iudicaturus est, Dominus feneretur. Sic sub Apostolis fides viguit, sic primus credentium populus Christi mandata seruauit,

prompti

prompti erant, largi erant, distribuendùm per Apostolos totum dabant, & non talia delicta redimebant. Si precem toto corde quis faciat, si veris pœnitentiæ lamentationibus & lacrymis ingemiscat, si ad veniam delicti sui Dominum iustis & continuis operibus inflectat; misereri talium potest, qui & misericordiam suam protulit dicens: Cùm conuersus ingemueris, tunc saluaberis, & scies vbi fueris. Et iterum: Nolo mortem morientis, dicit Dominus, quantum vt reuertatur & viuat. Et Iohel Propheta pietatem Domini, Domino ipso monente declarat: Reuertimini, inquit, ad Dominum Deum vestrum; quoniam misericors & pius est, & patiens, & multæ miserationis, & qui sententiam flectat aduersus malitias irrogatas. Potest ille indulgentiam dare, sententiam suam potest ille deflectere. Pœnitenti, operanti, roganti potest clementer ignoscere, potest in acceptum referre, quidquid pro talibus & petierint martyres, & fecerint sacerdotes: vel si quis plus eum suis satisfactionibus mouerit, si eius iram, si indignantis offensam iusta deprecatione placauerit; dat ille & arma rursum, quibus victus armetur; reparat & corroborat vires, quibus fides instaurata vegetetur. Repetet certamen suum miles, iterabit aciem, prouocabit hostem, & quidem factus ad prælium fortior per dolorem. Qui sic Deo satisfecerit, qui pœnitentia facti sui, qui pudore delicti, plus & virtutis & fidei de ipso lapsus sui dolore conceperit: exauditus & adiutus à Domino, quam contristauerat nuper, lætam faciet Ecclesiam; nec iam solam Dei veniam merebitur, sed coronam.

ADNOTATIONES IN librum de Lapsis.

1 Pax ecce, dilectissimi fratres Ecclesiæ reddita est] Pax illa intelligenda est, quæ contigit post interfectum Imperat. Decium, initio Imperii Galli, quæ tamen haud diu perdurauit Nam cum regnum eius floreret initio, & cuncta ei ex animi sententia succederent, postea (inquit Dion. Alexand. apud Eusebium initio lib. 7.) in eundem offensionis lapidem impegit, & sanctos viros qui pro pace regni eius Deo summo supplicabant persecutus, & prosperitatem suam pariter fugauit & pacem.

2 tempestate pressuræ ac nube & caligine discussa] Pro pressuræ, legit vetus excus. & Ms. Cod. pressa, sed prius habent Ms. Cambron. & Afflig. cod. è quibus recens adiecimus illud & caligine.

3 Exnpratus votis omnium] Sic etiam Ms. cum Manut. Gran. & Morelio pro eo quod erat omnibus Atque eo: terrámque, habet variam lectionem Cambr. cod. trucémque.

4 quæ non nisi diuinis operibus assueuerant] Irrepserat mendum operarum negligentia in Man. edit. assèuerant, & in alios quosdam impressos teste Morel.

5 post corpus & sanguinem Dnmini] Quater hoc libro similia verba reperire est, adnotanda diligenter contra Sacramentarios.

6 ab impio sceleratoque velamine] Vittam intelligit, quæ sacrificantium capiti imponebatur, vnde Vittata sacerdos apud Lucanum lib. 1. & Virg. Æneid. 3. Redimitus tempora vittis.

7 frons cum Dei signo pura diabuli coronam ferre non potuit] De signo crucis fronti impresso supra diximus Epistola ad Thibarit. Coronam autem diaboli illam intelligit, quæ (teste Tertull. de corona milit.) ipsæ fores, ipsa hostia & ara, ipsi ministri & sacerdotes idolorum coronabantur; quæ item coronati, vota diis nuncupabant, hoc aut similibus verbis: Hunc tibi Iupiter bouem cornibus auro decoratis vouemus esse futurum. Quales autem fuerint illa, quibúsve ex floribus aut fruticibus structa, quibúsve diis peculiares quæque & dicata, item de innumeris coronarum generibus, tam latè tractat dicto libro Tertull. ex libro cuiusdam Claudii Saturnini, vt Gellium & Plinium longè hac in materia superauit, quare ne prolixiores simus, illuc lectorem remittimus.

8 Quam vos læto sinu excipit] Manutii hanc & excus. vulg. lectionem confirmat Cambron. cod. pro qua Morel. & Coste. Quam vos lætos in sinum suum, Afflig. vero & Cambr. in marg. lætus in sinu suo, Prima maxime arridet.

9 continentiæ virtutibus] Cum Granio adiecimus ex Ms. & vet. exc. vocem continentiæ.

10 Nec non & cætera Stantium multitudo] Veram hanc esse lectionem Manut. & Morel., patet ex Epistola 14. & eo quod paulòpost sequitur Stantium firmitatem, & rursum Stantium fratrum, & sic legit etiam Camb. cod. Quare corrupte legitur & in Afflig. & in aliis exc. cod. circumstantium, neque etiam placet, vt pro cætera, substituatur cum Granio tota.

11 non præscripta exilia, non destinata tormenta] Sic Epistola 2. supra præscriptas tabulas dixit. Pro destinata, autem, legit Cambronen. in marg. designata. Ex eodem paulo post adiecimus non, pro eo quod erat, &c.

12 Nemo fratres dilectissimi] Rectè addita est à Manut. vox dilectissimi, tum hic tum sæpe postea, eo quod sit Phrasis Cypriani.

13 cauta secessione] Latius paulopost agit hac de re.

14 Has Martyrum cœlestes coronas, has Confessorum glorias] Rursum hic, distinguit inter Martyres & Confessores.

15 & sanitas priuata] Adfert. Morel. variam lectionem sanctitas, sed non placet: vti nec paulopost quod legit Granius infesta & illecebrosa, pro eo quod alii, infestæ tenebrosa.

16 disciplinam pax longa corruperat] Hic de ea pace loquitur, quæ fuit totis annis 14. durante Fabiani Pontificatu, vel quod magis probatur per 38. annos à Seuero vsque ad Decium iuxta Seuerum Sulpitium, vtpote qui eam persecutionem quæ sub Maximiano fuit, non numeret inter reliquas, eo quod nonnullarum duntaxat Ecclesiarum clerum persequutus sit: quod confirmat Epistola supra 75. Firmilianus, dicens localem fuisse duntaxat. Et in Africa non fuisse, vel ex eo cong

firmatur, quod primus Martyr inter Episcopos Carthaginenses fuerit Cyprianus.

17 amplius pati mereretur] *Recens adiecimus vocem* pati, *ex Ms. irrepserat autem in vulg. excus. mendum illud* meremur, *ex cod. Remboldi.*

18 Studebant augendo patrimonio singuli, &c.] *Locum hunc lib. 2. contra Crescen. Grammat. cap. 35. & libris de Baptismo contra Donatist. frequenter citat D. August. ad comprobandum, nos non communicare peccatis aliorum, etiamsi cum eis in sacramentorum communione maneamus.*

16 bonis ministris] *Hanc lectionem ex Ms. & veter. excu. denuo restituimus: pro eo quod substituerat Remboldus* ministeriis.

20 corrupta barba in viris] *Barba studium in viris ita paucis describit Tertul. lib. de cult. fœmin. Proprias præstigias formæ & hic sexui agnoscit, barbam acrius cædere, intervellere, circumdare capillum, disponere, etiam tolerare canitiem, primam quamque sub ducere totius corporis lanuginem, pigmento quoque muliebri distinguere, cætera pulveris cuiusdam asperitudine levigare. Eodem pertinet quod infra dicit Cyprianus: Cumque scriptum sit: Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ, barbam vellit & faciem comit. Porro de forma fucata fœminarum, plus satis libro præcedenti.*

21 Iungere cum infidelibus vinculum matrimonij] *Alludit haud dubie ad verba illa 1.* Cor. *Nolite iugum ducere cum infidelibus, quippe quæ ea ad hoc institutum citet infra lib. 3.* Testim. *cap. 62. Et citans hunc locum D. Aug. lib. 1. de adult. coniug. cap. 25. etsi ipse nondum sententiam firmasset, dicit Cyprianum non dubitasse, quin illicita forent matrimonia contracta cum infidelibus. Idipsum habet Tertullia. disertis verbis lib. 2. ad uxor. & de Monog. & D. Hieron. lib. 1. contra Iovin. In eadem sententia fuit Ambr.* Epistola 70. *ad Vigil. de Abrah. patriarch. lib. 2. cap. 9. & lib. 8. in illud Lucæ: Omnis qui dimittit uxorem, &c. Chrysost. item & Theophil. in cap. 7. epistola 1. ad Corinth.* Non *solum autem illicita, sed & irrita iam olim fuisse in lege* Moysi, *patet 1. Esdr. ca. 9. & 10. Quare recte etiam ab* Ecclesia *postmodum declarata sunt irrita; qualis canon est inter cæteros de Iudæis Concil. Aurelian. 3. can. 13. vocant hoc impedimentum Scholastici, cultus disparitatem.*

22 Episcopi plurimi] *Episcopos nunc dicit quos paulo prius præpositos, more suo.*

23 derelicta cathedra] *Facit hic locus pro necessaria residentia Episcoporum.*

24 non subuenire] *Hoc adiecimus ex Cambron. cod. nunc primum, qui pro eo ipso veram habet lectionem:* mihi tribuere. *Pro eo autem quod præcedit:* nundinas aucupari, *Grau. & Colte.* nundinis aucupari, *sed prius habent Ms. & paulopost pro* censura diuina *quidam recte Morelio* scriptura, *sed non placet....*

25 Si dereliquerint legem meam] *Adiecit Grauius* filij eius, *sed quod neque hic habent Ms. neque supra Epist. 8. exc.*

26 dum Domini mandata contempsimus] *Hoc ita castigauimus ex Afflig. & Vet. excus. cod. pro eo quod cæteri non recte* contemnimus.

27 remediis seuerioribus veniremus) *Habent quidem Manut. elegantiorem lectionem* vteremur; *sed ut* [illegible] *facit concordia exempl. Ms. nostrorum cum* [illegible] *ex.*

28 Ad prima stati[illegible] verba minantis inimici) *De Negatoribus satis late* [illegible] *Alexand.* Epistola *ad Fabium Antiochen. apud Eusebium Eccles. Hist. lib. 6.*

29 Christi sacramentum temeritate præcipiti solueretur) *Alludit ad Sacramentum militare, Baptismi Sacramentum illi comparans, ob impressum characterem.*

30 Nisi Domino soli) *Veram hanc esse Manutii lectionem, conuincunt cod.* Ms. *& Epistola supra 53. & 64. quare corrupte legunt alii* Deo soli.

31 Vltro ad forum currere, ad mortem sponte properare) *Eleganter quidem ponuntur infinitiua hæc pro præteritis, sed hactenus præterquam Epistola 11. non memini me vidisse apud Cypria. similem phrasin; & Afflig. cod. legit* cucurrere, *ac* properauere, *quomodo &* Costerius *ac* Colon. Cod.

32 Quid illi qui à magistratibus, &c. quod) *Significantior est hæc* Ms. *lectio, quam exc.* quot illic à magistratibus, &c. quot *Capitolium autem accipit pro aris deorum, vt & infra hoc eodem libro & supra Epistola 80.*

33 Nonne sensus obstupuit) *Restituimus* Nonne, *ex vet. exc. pro eo quod substituerat Remboldus* non. *Atqui* obstupuit, *solus legit* Manut. *pro eo quod Cambr. cum aliis excusis* obstupuit, *suspicor secutum illum inscriptiones veteres, vel inde quod* Ms. *Afflig. & Cambr. ad marg. legant* obstipuit.

34 quo moriturus accessit) *Non male Afflig. & Cambr. in marg.* oraturus.

35 quid victimam supplicaturus imponis) *Quum in* Ms. *& quibusdam exemplaribus* Grauii *non reperiatur* immolaturus vel, *suspicor ex margine id irrepsisse in textum.*

36 funestis illis ignibus) Ms. *legunt* illic, *neutrum displicet.*

37 Ac ne quid deesset) *Locum hunc Cypriani sic excusat D. Augustin. Epistola 23. ad Bonifacium, vt dicat amisisse paruulos quod acceperant; quantum attinet ad parentum scelus, à quibus amittere coacti sunt; amisisse (inquam) non in seipsis, sed in mente & voluntate parentum.*

38 vel impositi vel attracti, amiserunt paruuli) *Lectionem hanc Ms. & vet. excus. cod. confirmat D. August. & certe primus* Remboldus *aliam distinctionem edidit.*

39 aliena fraude caperemur) *Etiam hoc ex eodem confirmatur, pro eo quod alii* moreremur.

40 Nec est, proh dolor, iusta & grauis causa) *Quod paucis attigit* Epistola *xv. latius hic, secedendum nempe in persequutione, ex scripturis prosequitur. Quod eo magis inculcasse videtur, ob Tertullian. sententiam contrariam libro de fuga in persequut. Vsque adeo autem hanc sententiam probauit* Cyprianus, *vt in confessione sua (quam habes in Actis passionis eius, & apud D. August. contra Gaud. Epist. lib. 1.) Disciplinam Eccles. seu scripturam sanctam prohibere dicat, ne quis vltro se offerat.*

41 Exite de medio eos) Ms. *quidam legunt* earum, *sed prius Græce legitur, & magis accedit ad id quod præcedit* immundum nolite tangere.

42 Separamini qui fertis vasa Domini) *Hæc è contrario Manusc. cod. lectio genuina est, quum 70. legant* ἀφορίσθητε; *& certe etiam vet. exc. sic legit, quare non placet Remboldi & aliorum lectio* mundamini. *Ex iisdem paulopost recens adiecimus* &c.

43 Plagis vero & ipse perstringitur) *Etiam hoc recte Ms. & Grauius, quum explicet quod præmisit ex*

Apo.

Apot. & ne perstringaris plagis eius, pro quo tamen variam lectionem habet Camb. ad marginem: præstringaris, & præstringetur, quomodo & infra legitur l. Testim. 3. c. 34. Alii non recte constringitur.

44 Decepit multos patrimonii sui amor] Similiter loco citato Dionysius Alexand. Hi erant, de quibus prædixerat Dominus, quemadmodum pecunias habentes difficile saluabuntur.

45 qui terrestribus cupiditatibus inhærerent) Adiecimus cum Grauio vocem cupiditatibus, ex Ms item ex iisdem recens id quod sequitur & consulens.

46 sequeretur Dominum vt Apostuli & sub Apostulis multi) Locus insignis de paupertate voluntaria, sed quia à pluribus tractatus est, ad alios huius sæculi scriptores lectorem remittimus.

47 & desideria multa & nociua] Sic Ms. pro eo quod exc. nocentia, Cambro. etiam cod. pro, multa, legit inutilia. Ego legendum puto multa inutilia, nam vtrumque hodie & Græce & Latine legitur, malim autem legi cum hodiernis exemplaribus: errauerunt à fide, quam naufragauerunt, quod habent Manut. & Morel. cum Grauio, nisi infra sæpius pollerius hoc legeretur. Certe Græca vox ἀπεπλανήθησαν significat aberrare, 1. Tim. 6. vbi illud vertit interpres, alia est vox Græca.

48 quibus mercedibus pensat) Afflig. cod. Grauius & Costerus repensat.

49 & non recipiat septies tantum) Supra epistolà 56. sic legebant Ms. & vet. excus. hic vero etiam Camb. & exc. plerique cum Morel. & Afflig. & vet. exc. cum Grauio & Manut. centies. Posterius hoc exprimit vox Græca ἑκατονταπλασίονα & accedit quod est apud Matt. centupulum. Verum postea vb. quo illud legunt, Ms. & Colon. quoque codex si. habebat quanquam postea substitutum sit in eo centies.

50 Beati eritis cum persecuti vos fuerint) Miror, hanc huius loci lectionem confirmatam Ms. cod. Atque adeo malim legi sicut supra dicta Epist. 56. cum odio vus habuerint, cum Grauio & Cost. præsertim quum Græcè legatur apud Lucam μισήσωσι.

51 Iam lassum corpus) Prius hoc adieci ex Camb. cod.

52 Nunc equuleus extenderet, nunc vngula effoderet] Varia hic tormentorum genera cummerat flagella, fustes, equuleum, vngulam & flammam, & libro contra Demetriad. & lib. de patient. præterea bestias adiicit & cruces & gladium, de quibus omnibus in Apologetico Tertullian. & lib. ad Martyres. Prudentius alicubi etiam vncorum meminit. Quorum cætera satis nota sunt: Equuleum accipit Cicero lib. 5. Tuscul. qu. pro tormenti genere in formam equi, in quem coniiciebantur rei. Verum ex eo quod Prudentius dicat, Puiscerandum corpus equuleo eminus pendere, & hic Cyprianus: equuleus extenderet: videtur aliud quodpiam fuisse instrumentum, in quo rei extenderentur, & extensi deinde propenderent. Vngulam vero ferramentum fuisse mucronatum, quo sulcatim corpora laniabantur & fodiebantur, siue ferreum pectinem, manifestum fit ex illo Prudentii in Romano Martyre:

> Scindunt vtrinque milites teterrimi
> Mucrone bisulco pensilis latus viri,
> Sulcant per armos longe tractim vulnera,
> Obliqua rectis, recta transuersis secant.

53 Excusatio esse miserabilis] Proprie accipit vocem pro miseratione digna.

54 Sic sic] Lectio vet. exc. ista magis placet, quam vulgata: Sit hic, neque enim vsitata est magnopere Cypriano vox hic, Ms. non aliud habent, quam: Sic. Casti vero & Æmelii Martyrum, quorum hic disertis verbis meminit, festum celebratur apud Bedam & Vsuardum in Mart. 22. Iun.

55 Cruor semiustulatis visceribus defluebat) Morel. semiusti lateris viscera defluebant, sed non placet; præsertim quum vox semiustulatus, etiam Ciceroni nota sit Orat. pro Milone.

56 Nec hoc ideo dico] Veram hanc esse lectionem patet ex mendo vet. exc. & Remboldi cod. ex eo, omisit enim vocem, ex, Erasmus, huic loco non conuenientem. Et certe ideo, legit Afflig. cod. & Morel. pro quo Cambron ego, non male.

57 Et puttaminibus amputatis] Quum sic legat Cambron. cod. & ad id quam proxime accedant vet. exc. & Remboldus, legentes (huic loco alioqui non satis conuenienter:) putaminibus: conuicio genuinam Cypriani lectionem esse puttaminibus; præsertim quum Epistola lvi. adnotarit Morelius quosdam etiam codices legere puttamina, & sic ibi legant Afflign. codic. & alii Ms. quatuor. Accipitur autem pro putredinibus, quomodo legit Affligmen. cod. & excusi ceteri.

58 Emersit enim) De hoc genere cladis habes Tom. primo epistolas decima; vndecima, duodecima & alias sequentes aliquot.

59 Non quærunt sanitatis patientiam] Ita Cambron. cod. Manutius, Remboldus, & Erasmici omnes; Afflig. vero Colon. vet. excu. Morelius & Grauius ad marginem pœnitentiam. Quam varietatem semel adnotasse sufficiat.

60 De pectoribus excusa est] Maxime placet hæc Affligmen. cod. & Manutii lectio, pro eo quod vulgo legitur de peccatoribus; nam prius legunt etiam Cambron. & vet. exc. præterquam quod legant exclusa est.

61 Exhalantibus etiam nunc] Elegantior est lectio excusorum: etiamnum, sed quum illud habeant excus. Remboldus & Ms. videtur genuinum magis; præsertim quum alibi etiam eadem phrasi vtatur.

62 Omnis mundus manducabit carnem] Grauius legit: Omnis immundus manducans carnem: Locum vero hunc non reperi apud 70. nisi forte Leuitici vigesimo secundo.

63 Apostulus item testatur & dicit] Tum hoc tum quod paulopost legunt Ms. comminatur & denunciat; magis placet, quam quod antea legebatur testetur & dicat, & comminetur & denunciet, alioqui enim nimis longum erit hyperbaton.

64 Quicunque ederit panem aut biberit calicem] Prorsus eodem modo citant scripturam hanc, Epistola supra decima & vndecima Cyprianus, & lxxv. Firmilianus, Ambrosius & Græci in comment. & Augustinus tractatu in Ioannem 62. quæ lectio notatu digna; contra eos qui necessitatem vrgent communionis sub vtraque specie. Deinde aduertenda venit huius scripturæ loci expositio cum his tum locis citatis; de præmittenda exomologesi ante Eucharistiam; quomodo interpretatur & D. Augustinus Epistola 116. ad Ianuarium & Ambr. in comment. nec dissentiunt Græci Chrysostom. Theophil. Oecum. & præsertim Theodoretus in comment. quam probationem illam cuius meminit Apostolus, interpretatur de discussione conscientiæ an pura sit. Certe etiam Dionysius Areopagit. Eccles. Hierar. capite tertio ante Eucharistiæ sumptionem requirit expiationem ab extremis animi vitiorum sordibus;

65 Vt lamentatio conquiescat, vt dolor sileat, &c] *Frequentissime occurrunt similes loci Epistolis de lapsis apud Cyprianum, & libro de pœnitentia & alibi apud Tertullianum; vt satis mirari nequeam eos qui omnem contritionem, omnem satisfactionem sublatam volunt, præsertim quum illud Ioannis Baptistæ Matthæi tertio facite fructus dignos pœnitentiæ, veteres omnes de satisfactione interpretentur, & scripturæ veteris testamenti, pœnitentiæ exemplis similibus tam referta sunt, vt superfluum sit pluribus agere. Omitto publicas pœnitentias olim vsitatissimas, quæ nihil aliud quam satisfactiones erant pro peccatis. Porro* euanescat, *legunt manuscripti nostri, non* vanescat, *quod soli habent Manutius & Morelius. Paulopost vocem* se, *interiecimus ex Cambr. vbi legitur;* nemo se decipiat.

66 Credimus quidem posse apud iudicem plurimum martyrum merita] *Elegans locus pro meritis operum, atque adeo aduersus illos, qui martyria pœnas duntaxat peccatorum esse volunt, non etiam merita quæ aliis prodesse queant. Porro de libellis Martyrum supra latius epistolis de Lapsis.*

67 Cæterum si quis præpropera festinatione] *Alludit ad Epistolam Luciani Confessorum vniuersorum nomine, quam habes numero decimo septimo Habet autem variam lectionem Afflig. cod.* præpostera, *sed non placet.*

68 De sua facultate] *Hoc ex Cambron. cod. restitui pro eo quod erat:* facilitate, *ex vtroque autem Ms. reposuimus* dignum fieri, *pro eo quod erat* bonum fieri, *minus apte.*

69 Si non contra ipsum Dominum, à Dei sacerdote facienda sunt: obtemperantis] *Inter varias huius loci lectiones; hæc veteris excu. cod. facillima est quam in cæteris excusis obscurauit Remboldus, interiecta* si, *particula, dum legit* si obtemperantis, *neque vero eam eo loco habent aut Ms. aut Manutius aut Grauius Ms. autem legunt:* si non contra ipsum Deum & Dei sacerdotem facienda sint, obtemperantis. *Manutius* si non contra ipsum Dominum à Dei sacerdote facienda sit. *Grauius:* si non contra ipsum Deum ac Dei sacerdotem, sit obtemperantis. *Gratianus rursum dist. 50. cap. Si quis; (demas particulam* si) *optime legit:* si non contra ipsum Dominum ac Dei sacerdotes sunt, facienda sunt. obtemperantis.

70 Sed si scripta non sint] *Ex Cambr. cod. legimus* sint, *pro eo quod erat* sunt: *& paulopost ex vtroque Ms. vet. ext. & Remboldo* petiit, *pro eo quod erat* petit, *vtrumque etiam legit recte Gratianus.*

71 Et fecerunt sibi deos aureos] *Hæc ante me adiecerunt Costerius & Morel. & consentiunt Ms. cod. præter quam quod præterea adiiciat:* & argenteos. *Verum quum neque apud 70. neq; apud D. Hieron. id hodie legatur, emisimus; præsertim quum nec D. Aug. legat q. 147. super Exod. Legitur quidem infra Testim. l. 1. c. 1. sed ad Fortun. c. 4. rursum non habetur.*

72 Si qui deliquit ante me] *Habent quidem Ms.* deliquerit, *sed prius hodie Græce legitur apud 70.*

73 Ait dominus] *Adiecimus recens:* dominus, *ex Cambr. cod. vt & paulopost vocem* illo, *ex Afflig. vbi recte legitur:* Quid illo.

74 Ad facienda martyria] *Neque enim placet lectio Grauii ad marg.* mysteria, *eo quod similis prorsus sit locus epistola ad Lucium.*

75 Cum propheta Ezechiel] *Ms. cod. vetustiores quam hic tum vbique legunt:* Iezechiel, *non modo in Cypriano sed in aliis auctoribus & nominatim in Commont. Ms. Hrabani. Quæ certe lectio probatur magis, eo quod & Hebraice appellatur* יחזקאל *& Græce apud 70.* Ἰεζεκιὴλ, *nolui tamen temere immutare vulgatissimam illam lectionem quæ vbique legitur,* Ezechiel. *Atque semel id adnotasse sufficiat. Similis est error apud Typographos, qui vbique* Esaias, *legunt, non* Isaias.

76 Non liberabunt filios neque filias] *Hæc verba neque apud 70. neque apud D. Hier. leguntur. Adiecimus autem quod sequitur* sed, *ex Cambr. cod.*

77 Qui confessus me fuerit] *Vide Epistolas 10. & 37. de varia huius loci lectione, certe prius illud hic legunt Ms. & exc. omnes.*

78 Nisi si hæc ignaro Deo gesta sunt] *Particulam* si, *Cypriani phrasi aptissimam, ex Ms. adiecimus cum Morelio. Ex Afflig. vero cod. cum Grauio & Coster. legimus* euenerunt, *pro eo quod erat* venerunt.

79 Et superduxit super eos iram animationis suæ] *Itaquidem Afflig. cum excusis plerisque, sed vet. excus.* comminationis, *legit Cambronensis in textu:* animaduersionis, *in marg.* indignationis. *Vtraque magis accedit ad id quod Græce est* θυμοῦ αὐτοῦ, *pro quo Hier. & in sua & in 70. versione* furoris sui. *Verum Cypriano peculiaris est vox* animatio, *pro animi vehementia, id enim proprie vox Græca significat, & eodem modo scripturam hanc citat De oratione Dominica.*

80 auertit faciem à vobis] Ms. *addunt* suam, *sed non habent id 70.*

81 animi secreta reuoluentes] *Ita ex Afflig. cod. cum Grauio, pro eo quod erat* voluentes.

82 & quod non statim Domini corpus inquinatis manibus accipias] *Bis terue supra & rursum infra hoc eodem libro, vt de bon. patient. & supra Epistola ad Thibaritanos, satis superq. indicat, suo tempore fuisse id obseruatum, vt in manus traderetur corpus Domini. Idipsum eadem ætate indicat Cornelius in sæpe citata Epistola ad Fabium Antiochenum de Nouatiano, qui communicantes per ea quæ tenebant in manibus iurare coëgit, se ad Cornelium non redituros, Dionys. quoque Alexand. Epistola ad Xistum Pontificem apud Euseb. & Niceph. Eodem pertinet illud Clement. Alexand. 1. Stromatum: Permittitur vnicuique, Eucharistia diuisa partem sumere, & quæ mox adferemus ex veteribus de Eucharistia domum deportari solita. Eandem consuetudinem indicant, Ambrosius oratione sua ad Theodos. Imperat. quum prohiberet illum à templi ingressu, quam habes apud Theodoretum. & Hieronym. Epistola ad Theophilum contra Ioan. Hierosol. Immo diu postea adhuc perdurasse, constat ex Can. 2. Rothomag. Concilii, quo cauetur, vt non nisi in os immittatur à sacerdote, quemadmodum obseruatur hodie. Similis consuetudo, qua laicis & pueris nonnunquam dabatur deferenda Eucharistia ad infirmos, quam colligere est ex historia Serapionis apud Euseb. ex Dionys. Alexand. reuocata est à Concil. Remensi can. 2. quemadmodum citatur ab Iuone in Decret & à Gratiano de consecrat. dist. 2. ca. peruenit.*

83 Atque ô tuam nimiam] *Affligimen. cod. & Graui. in marg. legunt* ob, *sed prius magis placet tum ob Emphrasin maiorem, tum quod similis sit phrasis Epistola 10.*

82 Quid percussa & alienata mens] Manut. *legit* percussa, *Cambr. cod. & Grau. ad marg.* præclusa, *sed primam malo.*

85 ecce eorum qui negauerunt] *Miracula quæ hic adfert de indigne sumentibus Eucharistiam mire confirmant veritatem corporis & sanguinis Domini in Eucharistia, cuiusmodi plura reperire est apud Ioan. Garetium in suis classibus.*

86 Parentes forte fugientes, dum trepidi minus sibi consulunt] *Vocem*, sibi, *ex coniectura Cauchij, adiecimus, pro eo quod legebat Grauius* sui, *in cæteris vtrumque desideratur forte legendum* suis.

87 cœpit fluctuabunda iactari, & velut] *Voces*: cœpit *ac*: &, *recens quoque adiecimus ex Ms.*

88 Vbi vero solemnibus adimpletis calicem diaconus] *De hoc hoc officio Diaconi supra latius Epistola ad Rogatianum Episcopum. Colligitur autem tum hinc tum ex Liturgiis Græcorum, non nisi solemnibus adimpletis calicem administrari solere, deinde in solemnibus Missis præsentes olim communicasse. De priuatis autem Missis, an in iis semper communicatum sit, an etiam priuata quædam fuerint, erat his aitendi locus: sed ne hic sim prolixior, statui Deo fauente Assertioni de communione sub altera specie, tractatulum de Missis priuatis aliquando subiicere.*

89 & accipientibus cæteris locus eius aduenit] *Tractat locum hunc D. Aug. Epistola 23. ad Bonifac.* Haud *obscure autem hic, quemodo & supra, indicatur vetus Ecclesiæ consuetudo Communionis paruulorum, qualem etiam indicare videtur Dion. Areopag. sub finem Eccles. Hierarch. & sua adhuc ætate D. Aug.* Epistola 107. *ad Vitalem. Quandoquidem autem apud alios auctores rarissima fiat illius mentio, suspicor neque vniuersalem fuisse, neque post D. Augustin. diu illam perdurasse.*

90 quæ ad eloquendum) *Hoc ex Camb. cod. pro eo quod cæteri* loquendum.

91 inter fauces & pectus sanguinem admittens] Ex *eodem addita vox*, sanguinem, *ex vtroque vero Ms. restituimus*: inter *pro eo quod erat*: intra, *eo quod sequatur*: concludi postmodum cœpit, *pro quo habet* Manut. concuti, *minus placet, vult enim hic auctor, suffocatam puellam, inter fauces & pectus hærente sanguine Dominico*

92 Et cum quædam arcam suam, in qua Domini sanctum fuit) *En hic aliam denuo veteris Ecclesiæ consuetudinem, qua liberum erat vnicuique corpus Domini aut in Ecclesia consumere, aut domum asportare. Cuius meminit etiam auctor infra* Tomo 3. *de Spectac. in hac verba*, dimissus, *& adhuc gerens sec*[illegible] *vt assolet Eucharistiam. De ea etiam Tertullianus sub finem libri de Oratione disertis verbis, & lib. 2. ad Vxorem in verbis illis Nesciet maritus quod secreto ante omnem cibum gustes.* Eodem *pertinent quod supra adduxi ex* Clement. *Alexand item illud D.* Hieron. *Apolog. ad Pammachium pro lib. contra Iouin. Quare non ingrediuntur Ecclesias, &c. ac quod de Satyro fratre scribit Ambrosius. Et perdurauit ea ad Concilium vsque ad Cæsaraugustanum, cuius canon. 3. anathematizatur, si quis* Euchar*ist. gratiam acceptam in* Eccl. *non consumpserit.*

93 Et quidam alius & ipse maculatus sacrificio, &c.) *Clarior est hæc vulgata &* Ms. *lectio quam* Manut. Et alius qui & ipse maculatus de sacrificio, &c. *Affilg. cod. legit*. sacrificium sacerdote celebrante. *Sed quandoquidem non solet administrari laicis Eucharistia nisi sacrificio iam celebrato, prius magis placet.*

94 gratia salutaris) *Hac appellatione sententia confirmatur illorum, qui Eucharistiam bonam gratiam interpretantur, quemodo D. Hieron. alicubi gratiositatem & gratiam.*

95 Nec sibi quo minus &c.] Eadem *prorsus fere ad verbum videre est supra* Epistola XXXII. *Cleri Romani ad Cyprian. & Cypriani ad Antonianum, vbi* quid *Libellatici & libelli abunde diximus.*

96 magis obaudiuit humano imperio *Obaudire pro obedire, phrasis est* Cyprianica, *ita & aliud* viderit.

97 Denique quanto & fide maiores & timore meliores sunt) *Hanc lectionem ex vet. exc. &* Ms. *denuo restituimus, pro eo quod reposuerat* Rembold*us* maiore & meliore.

98 quoniam tamen de hoc vel cogitauerunt, &c.] *Hinc vel maxime patet, Confessionem secretorum peccatorum apud sacerdotes, non nouitiam, sed iam olim vsitatam esse. Eandem disertis verbis agnoscit Tertullianus libro de pœnitentia, vbi descripta exomologesi qua domino delictum nostrum confitemur, deinde inter actus exomologesis enumerasset, Presbyteris aduolui & aris Dei adgeniculari: Plerosque tamen* (inquit) *hoc opus, vt publicationem sui, aut suffugere aut de die in diem differre præsumo, pudoris magis memores quàm salutis; velut illi qui in partibus verecundioribus corporis contracta vexatione, conscientiam medentium vitant, & ita cum erubescentia sua pereunt.* Simili *vtuntur comparatione in hac materia D. D. Hieronimus in cap. 10. Ecclesiastici. Basilius in reg. Monach. cap. 68. Pacianus parænesi ad pœnitentiam ac ad* Simpronianum *contra Nouatia. & Orig. hom. 2. in* Psalm. *37. imo huius confessionis necessitatem docent Hier. loco citato. Basil. quæst. compend. explicat. 288. & fusius explic. 26. Cyrillus l. 3. in Leuit. cap. 5. & Orig. lib. 8. in Leuit. Agnoscunt eandem D. D. August. lib. de vtilit. pœnit. sine hom. 50 (eadem enim sunt, & August. esse constat tum ex Indiculo Possidij, tum ex Beda collectaneis) & Tract. in Ioan. 11. Theodoret. de Audianis hæreticis, Leo Pontifex* Epistola *57. & 78. Altius longè licet eandem petere ex Dion. Areopag. Epistola 8. ad Demophilum, & vt omittam Clemen. Rom.* Epist. 1 *ex* Epistol. *Iacobi. 5. & Act. Apostol. cap. 19. vel D. Basil. interprete regula* Monach. *capite 21. & Anastasio Antiocheno ante ann. 700 qu. Theolog. 1. 7. & vero conuincere id videntur verba D. Lucæ τῶν πεπιστευκότων, quæ locum cognati intelligi de iis qui iam ante crediderant, vti rectè adnotauit Reuerendiss. Ruremundensis in sua* Panoplia. *Hæc paulo latius ob adnotationes* Rhenani *in Tertul. lib. de pœnitentia, & Erasm. in D. Hier. qui contendunt, confessionem priuatam, suam originem sumpsisse ex publica, atque adeo recentiorem ætate D.D. Hieronym. & Aug. quum potius publica pœnitentia priuatam confessionem coniunctam habuerit: Pr*æ*sertim quum ex Origene constet loco supradicto in Psal. 37. sacerdotis fuisse iudicare, num publicanda peccata & publica pœnitentia imponenda fuerit, nec ne. Nec est quod sibi adblandiantur illi de facto* Nectarij *quum id potius secretorum peccatorum confessionem comprobet, & non aliud quam Presbyterum pœnitentialem ille officio suo mouerit, vti amplissimè docuit Du. Ioan.* Hasselius, *detectis imposturis* Musculi *in translatione historia* Socratis. *Neque quicquam etiam pro illis facere Chrysost. patet, tum ex hom. 20. 29. 39. in Gen hom. 10. in* Mat. *& l. 2. de sacerdotio cap. 1. & 7. ac. 3. cap. 5. tum ex scripto eiusdem de Confessione, quod vidisse se scribit in Biblioth. Reg. Theolog. doctiss.* Marianus *Victorius Rheatinus l. suo eiusdem argumenti, Diui Basilii quoque sententiam ex locis supra citatis col. le-*

gere est ipsis pplanè aduersam, quantumuis pro se nescio quem locum citet Rhenanus. Ambr. quoque quàm à cæteris non dissentiat, docet lib. 1. de pœnit. cap. 7. & lib. 2. cap. 1. & 7.

99 exomologesin conscientiæ faciunt) *ἐξομολόγησις propriè confessionem significat, ab ἐξομολογεῖν, quod est ingenue loqui, hinc Plutarchus in Pericle: ἐξομολόγησις ἀσθενείας, id est, confessio infirmitatis. Eadem significatione dixit D. Lucas Act. 19. ἐξομολογούμενοι καὶ ἀπαγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν, & Basil. dictaq; 288. ἐξομολογεῖσθαι τὰ ἁμαρτήματα. Sic Græci plerique dum confessionis peccatorum meminerunt: & sicubi simpliciter voce ἐξομολόγησις utuntur, pro confessione peccatorum eam accipiunt, vti Diadochus Episcopus Photicensis cap. 100. de perfectione. Eam pho asin & hic alibi plerunque imitatur Cyprianus, dum modo delictorum, modo peccatorum, modo conscientiæ exomologesin appellat. Atque adeo videtur mihi plerumque propriè ea voce uti, pro eo quod Latini alij veteres Confessionem peccatorum dicunt. Et certè hoc loco id conuincere mihi videntur quæ ponit synonyma, apud sacerdotes Dei confiteri peccata, exomologesin conscientiæ facere animi sui pondus exponere. Tertul. contrà ferè ea voce vtitur, pro omni actu seu ministerio ipsius pœnitentiæ, ita enim illam definit, libr. de pœnitentia: itaque Exomologesis prosternendi & humilificandi hominis disciplina est, conuersationem iniungens misericordiæ illicem. De ipso quoque habitu atque victu mandat, sacco & cineri incubare, &c. quæ eisdem penè verbis sub finem huius libri habet Cyprianus Ep. ad Antonian. & alibi, vbi simpliciter vtitur voce Exomologeseos, nempe non pro toto actu pœnitentiæ, sed pro ea confessione, quæ fiebat post sacerdoti priuata confessio, hanc sequebatur pœnitentia, post quam Exomologesis, deinde manus impositio, ac sic admittebantur ad Eucharistiam.*

Quanquam tamen id non vbique obseruet.

100 plus immò deliquit] Imò *pro*: potius, *phrasis Cypriani, etiam ab Erasmo adnotata. Similiter li. de vnitat. Eccl. Cathol. sed imo simulantur.*

101 Confiteantur singuli quæso vos fratres dilectissimi] *Adiecimus*, dilectissimi, *ex Ms. & consentit phrasis Cyprianica, rursum autem more suo accipit delictum pro grandi peccato.*

102 lauacra cum fœminis quotidie] Ms. *non habens*: cum fœminis, *neque videtur opus, ex verbis similibus pagina præcedentis: hoc enim criminis eius & malis deerat: vt ad balneas statim properaret, quæ lauacri vitalis gratiam acceperat. Deinde agit de tempori pœnitentia publica, quo durante non licebat lauacra celebrare, sed vti loquitur Tertull. lib. de pœnitentia, illotos & sordulentos & extra lætitiam diuersari oportebat.*

103 eructat] *Afflig.* eructuat.

104 nigri pulueris ductu, &c.] *Paulo elegantius expressit illud Tertullian. de hab. mulieb. illum ipsum nigrum puluerem, quo oculorum exordia producuntur.*

105 funus tuum portare] *elegans* Metaphora, *prouerbii speciem habens.*

106 qui seruas testamentum) *Vocem*: tuum, *recens adiect ex* Cambron. *codic. & legunt id etiam 70.*

107 Illic sola superest pœnitentia) *Vocem* sola, *denuo adiecimus ex* Ms. *& vet. exe. omissam primum à* Rembold*o. Est tamen locus obscurus. Paulo post ex eisdem vocem* dilectissimi.

108 stratos solo adhærere cineri, in cilicio & sordibus volutari] *Afflig. cod legit.* strato sole adhærere, in cinere & cilicio, &c. *Verum prius magis accedit ad illud Tertul. sacco & cineri incubare, quod hic imitatur.*

109 nullum hic iam velle vestitum] *Etiam vocem*: hic, *recens adiect ex* Ms.

110 metuenda possidentibus & veneno) *ita* Cambron. *cod.* Grat. Manut. *&* Morel. *cæteri* vendenda, *quod magis placet, ob id quod immediate sequitur*; ad hoc tantum profuerit, &c. *Vbi paupertatem voluntariam primorum credentium denuo pro exemple lapsis proponit imitandam.*

111 Incunctanter & largiter flat operatio] *Quid operatio Cypriano, dicemus infra lib. de opere & eleemosynis.*

112 Cum conuersus ingemueris] *Totidem verbis citatur hæc scriptura à Diui Hieronym.* Epistolis ad Sabinianum diac. *& ad Rusticum. vide supra* Epistolam 58.

113 fides instaurata) *Cambronens. cod.* restaurata.

DE VNITATE ECCLESIÆ Catholicæ.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

Occasione schismatis Nouatiani, vt suos Carthaginenses deterreret, alioqui non multum ab illo abhorrentes, propter Nouatum & alios quosdam suæ Ecclesiæ Presbyteros *totius tragœdiæ auctores, librum hunc conscripsit Cyprianus. Atque imprimis, postquam aduersus illorum insidias communitos ad constantiam hortatus est, hæreseôn causam esse docet, quod caput Ecclesiæ non quæritur, primatus Petri contemnitur, & cathedra ac Ecclesia vna & Episcopatus vnus deseritur. Deinde tum scripturis tum figuris veteris & noui Testamenti vnitatem Ecclesiæ comprobat. Porro Nouatiani ambitionem in inuadendo Episcopatu Romano, velut aliud agens paucis prosecutus, late deducit, neque pro eorum paucitate contra Ecclesiam quicquam facere illud Matth. 18. Vbicunque fuerint duo vel tres collecti in nomine meo, &c. neque martyrium illis posse prodesse extra Ecclesiam. Post hæc docet non mirari eos oportere, quod vigerent hæreses, iam olim à Christo prædicta (obiter interiectis schismaticorum supplicijs) neque quod Confessores quidam Romani schismati consentirent, quippe cum ante obitum nemo beatus sit, & in ipso Apostolorum cœtu Iudas proditor extiterit; vitanda item schismaticorum & hæreticorum consortia. Ad pacem denique & vnanimitatem*

vnanimitatem per scripturas hortatur. Porro titulum huius libri paucis indicat ipse Cyprianus Epistola 51. Sed & (inquit) Catholicæ Ecclesiæ vnitatem quantum potuit, expressit nostra Mediocritas. Quem libellum magis ac magis nunc vobis placere confido. E quo loco primus ego quod sciam, ante annos plus minus octo verum hunc huius libri titulum deprehendi. Nec dissentit D. Pontius in vita Cypriani, & titulo de vnitate citat hunc librum D. Aug. contra Cresc. Grammatic. lib. 2. c. 33. Eundem reperire est, non modo apud Manut. & Morel. ac in MS. omnibus, sed & apud Trithemium, & in veteri excuso codice, qui adijciunt præterea: aduersus Nouatianum. *Et cum cæteri:* De vnitate Ecclesiæ, *legant duntaxat, nobiscum & cum Cypriano addit Cambron. cod* Catholicæ, *quomodo etiam Antoninus scripta Cypriani enumerans. Primus immutauit Remboldus, & nescio vnde reposuit titulum ἁπλότητος.* De simplicitate Prælatorum, *fortassis ob verba illa, quæ in ipso libri frontispicio reperire est:* Cùm esse nos iubeat ad innocentiam simplices, & tamen cum simplicitate prudentes. *Quare mirari satis nequeo non substitutum ab Erasmo titulum genuinum; præsertim quum & in cod. Gemblacensi reperiatur ille, & ipse in indice operum hunc titulum ediderit:* aduersus Nouatianum schismaticum de Ecclesiæ vnitate.

Matth. 5. VM [a] moneat Dominus & dicat, Vos estis sal terræ: cùmque esse nos iubeat ad innocentiam simplices, &
Matth. 10. tamen cum simplicitate prudentes: quid aliud, fratres dilectissimi, quàm prouidere nos conuenit, & sollicito corde vigilantes subdoli hostis insidias intelligere pariter & cauere, ne qui Christum sapientiam Dei patris induimur, minus sapere in tuenda salute videamur? Neque enim persecutio sola metuenda est, & ea quæ subruendis ac dejiciendis Dei seruis aperta impugnatione [b] grassantur. Facilior cautio est, vbi manifestior formido est? & ad certamen animus ante præstruitur, [c] quando se aduersarius profitetur. Plus metuendus est & cauendus inimicus, cùm latenter obrepit, cum per pacis imaginem fallens, occultis accessibus serpit, vnde & nomen serpentis accepit. Ea est eius semper astutia: ea est circumueniendi hominis cæca & latebrosa fallacia: sic ab initio statim mundi fefellit, & verbis mendacibus blandiens, rudes animas incauta credulitate decepit: sic Dominum ipsum tentare conatus, quasi obreperet, rursus & falleret, latenter accessit: intellectus tamen est & retusus, & ideo prostratus, quia agnitus, atque detectus: vnde nobis exemplum datum est veteris hominis viam fugere, vestigiis Christi vincentis insistere; ne denuo incauti in mortis laqueum reuolua- Matt. 19.
mur, sed ad periculum prouidi accepta im- Ioan. 15.
mortalitate potiamur. Immortalitate autem potiri quomodo possumus, nisi ea quibus mors expugnatur & vincitur, Christi mandata seruemus? ipso monente & dicente. Si vis ad vitam venire, serua mandata. Et iterum, Si feceritis quæ mando vobis, [d] iam non dicam vos seruos, sed ami- Matt. 7.
cos. Hos denique fortes dicit & stabiles; hos super petram robusta mole fundatos; hos contra omnes tempestates & turbines sæculi immobili & inconcussa firmitate solidatos. Qui audit, inquit, verba mea, & faciet ea, similabo eum viro sapienti, qui ædificauit domum suam supra petram. Descendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti, & impegerunt in domum illam, & non cecidit: fundata enim fuit super petram. Verbis igitur eius insistere; quæcumque & docuit & fecit, discere & facere debemus. Cæterum credere se in Christum quomodo dicit, qui non facit quod Christus facere præcepit? aut vnde perueniet ad præmium fidei, qui fidem non vult seruare mandati? Nutet necesse est & vagetur, & spiritu erroris arreptus, velut puluis quem ventus excutit, ventiletur: nec ambulando proficiet ad salutem, qui salutaris viæ non tenet veritatem. [e] Cauenda sunt autem, fratres dilectissimi, non solum quæ sunt aperta atque manifesta, sed & astutæ fraudis subtilitate fallentia. Quid vero astutius, quid ve subtilius quàm vt Christi aduentu detectus ac prostratus inimicus (postquam lux gentibus venit, & sospitandis hominibus salutare lumen effulsit, vt surdi auditum gratiæ spiritalis admitterent aperirent ad Deum oculos suos cæci, infirmi æterna sanitate reualescerent, claudi ad Ecclesiam currerent, muti claris vocibus & precibus orarent) videns ille idola derelicta, & per nimium credentium populum sedes suas ac templa deserta, excogitauerit nouam fraudem, vt sub ipso Christiani nominis titulo fallat incautos? Hæreses inuenit & schismata, quibus subuerteret fidem, veritatem corrumperet, scinderet vnitatem. Quos detinere non potest in viæ veteris cæcitate: [f] circumscribit, & decipit noui itineris er-

rore. Rapit de ipsa Ecclesia homines, & dum sibi appropinquasse tam lumini, atque euasisse sæculi noctem videntur, alias nescientibus tenebras rursus infundit; vt cum Euangelio Christi, & cum obseruatione eius, & lege non stantes, Christianos se vocent; & ambulantes in tenebris, habere se lumen existiment; blandiente aduersario atque fallente, qui secundum Apostoli vocem, (2. Cor. 11.) transfigurat se velut angelum lucis, & ministros subornat suos velut ministros iustitiæ; ' asserentes noctem pro die; interitum pro salute, desperationem sub obtentu spei, perfidiam sub prætextu fidei, Antichristum sub vocabulo Christi, vt dum verisimilia mentiuntur, veritatem subtilitate frustrentur. ' Hoc eo fit, fratres dilectissimi, dum ad veritatis originem non reditur, nec caput quęritur, nec magistri cœlestis doctrina seruatur. Quæ si quis consideret & examinet, tractatu longo atque argumentis opus non est. Probatio est ad fidem facilis compendio veritatis. Loquitur Dominus ad Petrum: (Math. 16.) Ego tibi dico, inquit, quia tu es Petrus, & super istam petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam. " Et tibi dabo claues regni cœlorum, & quę ligaueris super terram, erunt ligata & in cœlis: & quęcunque solueris super terram, erunt soluta & in cœlis. Et iterum (Ioan. 21.) eidem post Resurrectionem suam dicit: Pasce oues meas. " Super illum vnum ædificat Ecclesiam suam, & illi pascendas mandat oues suas. Et quamvis Apostolis omnibus post Resurrectionem suam parem potestatem tribuat & dicat: (Ioan. 20.) Sicut misit me pater, & ego mitto vos, accipite Spiritum sanctum. Si cui remiseritis peccata, remittentur illi; si cui tenueritis, tenebuntur: tamen vt vnitatē manifestaret, "vnam cathedram constituit, & vnitatis eiusdem originem 13 ab vno incipiētem sua auctoritate disposuit. " Hoc erant vtique & cæteri Apostoli, quod fuit Petrus, pari consortio prędití & honoris & potestatis, sed exordium ab vnitate proficiscitur. Primatus Petro datur, vt vna Christi Ecclesia & cathedra vna monstretur. Et pastores sunt omnes, sed grex vnus ostenditur, qui ab Apostolis omnibus vnanimi consensione pascatur. Quam vnam Ecclesiam etiam in Cantico Canticorum Spiritus sanctus ex (Cant. 6.) persona Domini designat & dicit: Vna est columba mea, perfecta mea, vna est matri suę; electa genitrici suę. Hanc Ecclesiæ vnitatem qui non tenet, tenere se fidem credit? " qui Ecclesię renititur & resistit, qui cathedram Petri, super quam fundata est Ecclesia, deserit; in Ecclesia se esse confidit? " (Ephes. 4.) quando & beatus Apostolus Paulus hoc idem doceat, & sacramentum vnitatis ostendat, dicens. Vnum corpus & vnus spiritus, vna spes vocationis vestrę, vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus? Quam vnitatem firmiter tenere & vindicare debemus, maximè Episcopi, qui in Ecclesia pręsidemus, vt Episcopatum quoque ipsum vnum atque indiuisum probemus. Nemo fraternitatem mendacio fallat, nemo fidei veritatem perfida pręuaricatione corrumpat. Episcopatus vnus est, cuius à singulis in solidum pars tenetur. " Ecclesia quoque vna est, quę in multitudinem latius incremento fœcunditatis extenditur: quo modo solis multi radij, sed lumen vnum: & rami arboris multi, " sed robur vnum tenaci radice fundatum: & cùm de fonte vno riui plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur exundantis copię largitate, vnitas tamen seruatur in origine. " Auelle radium solis à corpore, diuisionem lucis vnitas non capit: ab arbore frange ramum, fractus germinare non poterit: à fonte pręcide riuum, pręcisus arescet. Sic & Ecclesia Domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit, vnum tamen lumen est, quod vbique diffunditur, nec vnitas corporis separatur: ramos suos in vniuersam terram copia vbertatis extendit, profluentes largiter riuos " latius expandit: vnum tamen caput est, & origo vna, & vna mater, fœcunditatis successibus copiosa. Illius fœtu nascimur, illius lacte nutrimur, spiritu eius animamur. Adulterari non potest sponsa Christi, incorrupta est & pudica: vnam domum nouit, vnius cubiculi sanctitatem casto pudore custodit. Hæc nos Deo seruat, hęc filios regno, quos generauit, assignat. Quisquis ab Ecclesia segregatus adulterę iungitur, à promissis Ecclesię separatur. Nec perueniet ad Christi pręmia, qui relinquit Ecclesiā Christi. Alienus est, profanus est, hostis est. Habere iam non potest Deum patrem, qui Ecclesiam non habet matrem. Si potuit euadere quisquam qui extra arcam Noë fuit; & qui extra Ecclesiam foris fuerit, euadit. Monet Dominus & dicit: (Matt. 12.) Qui non est mecum, aduersus me est: & qui non mecum colligit, spargit. Qui pacem Christi & concordiam rumpit, aduersus Christum facit. Qui alibi præter Ecclesiam

colligit,

colligit, Chriſti Eccleſiam ſpargit. Dicit
Ioan.10. Dominus: Ego & Pater vnum ſumus. Et iterum de Patre & Filio & Spiritu Sancto
1.Ioan.5. ſcriptum eſt: Et hi tres vnum ſunt & quiſquam credit hanc vnitatem de diuina firmitate venientem, ſacramentis cœleſtibus cohærentem, ſcindi in Eccleſia poſſe, & voluntatum collidentium diuortio ſeparari? Hanc vnitatem qui non tenet, Dei legem non tenet, non tenet Patris & Filij fidem, vitam non tenet & ſalutem. " Hoc vnitatis ſacramentum, hoc vinculum concordiæ inſeparabiliter cohęrentis oſtenditur; quando in Euangelio tunica Domini Ieſu Chriſti non diuiditur omnino nec ſcinditur, ſed ſortiētibus de veſte Chriſti, quis ipſam potius indueret, integra veſtis accipitur, & incorrupta atque indiuidua tunica poſſidetur. Loquitur ac dicit Scriptura diuina: De tunica autem, quia de ſuperiore parte non conſutilis, ſed per totum textilis fuerat, dixerunt ad inuicem:
Ioan.19. Non ſcindamus illam, ſed ſortiamur de ea cuius ſit. 22 Vnitatem illa portabat de ſuperiore parte venientem, id eſt, de cœlo & à Patre venientem; quæ ab accipiente ac poſſidente ſcindi omnino non poterat, ſed totam ſemel & ſolidam firmitatem inſeparabiliter obtinebat. Poſſidere non poteſt indumentum Chriſti, qui ſcindit & diuidit Eccleſiam Chriſti. Contra denique cum Salomone moriente, regnum eius & populus ſcinderetur, Achias propheta Ieroboam Regi obuius factus in campo, in duodecim ſciſſuras veſtimentum ſuum di-
3.Reg.11. ſcidit, dicens: Sume tibi decem ſciſſuras, quia hæc dicit Dominus: Ecce ſcindo regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem ſceptra, & duo ſceptra erunt ei propter ſeruum meum Dauid, & propter Hieruſalem ciuitatem quam elegi, vt ponam nomen meum illic. Cùm duodecim tribus Iſraël ſcinderentur, veſtimentum ſuum propheta Achias diſcidit. At verò quia Chriſti populus non poteſt ſcindi, tunica eius per totum textilis & cohęrens diuiſa à poſſidentibus non eſt: indiuidua, copulata, connexa, oſtendit populi noſtri, qui Chriſtum induimus, concordiam cohærentem ſacramento veſtis & ſigno declarauit Eccleſiæ vnitatem. Quis ergo ſic eſt ſceleratus & perfidus, quis ſic diſcordiæ furore veſanus; vt aut credat ſcindi poſſe, aut audeat ſcindere vnitatem Dei? veſtem Domini? Eccleſiam Chriſti? Monet ipſe in
Ioan.10. Euangelio ſuo, & docet dicens: 23 Et erit vnus grex, & vnus paſtor. Et eſſe poſſe vno in loco aliquis exiſtimat aut multos paſtores, aut plures greges? Apoſtolus item Paulus hanc eandem nobis inſinuans vnitatem, obſecrat & hortatur dicens: Ob-
1.Cor.1. ſecro, inquit, vos fratres, per nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt id ipſum dicatis omnes, & non ſint in vobis ſchiſmata: " Sitis autem compoſiti in eodem ſenſu, " & in eadem ſententia. Et iterum dicit: Suſtinentes inuicem in dilectione, ſatis *Ephes.4.* agentes ſeruare vnitatem ſpiritus in coniunctione pacis. Stare tu & viuere putas poſſe de Eccleſia recedentem? ſedes ſibi alias & diuerſa domicilia condentem? cùm dictum ſit ad Raab, in qua præformabatur Eccleſia: Patrem tuum & matrem tuam, *Ioſue 2.* & fratres tuos, & totam domum patris tui colliges ad te ipſam in domum tuam, & erit, omnis qui exierit oſtium domus tuæ foras, reus ſibi erit: Item ſacramentum Paſchæ nihil aliud in Exodi lege cōtineat, *Exod.12.* quàm vt agnus, qui in figura Chriſti occiditur, in domo vna edatur. Loquitur Deus dicens: In domo vna comedetur, non eiicietis de domo carnem foras. Caro Chriſti & ſanctum Domini eiici foras non poteſt, nec alia vlla credentibus præter vnam Eccleſiam domus eſt. Hanc domum, hoc vnanimitatis hoſpitium deſignat, & denunciat Spiritus Sāctus in Pſalmis, dicens: Deus qui inhabitare facit vnanimes in do- *Pſal.67.* mo. In domo Dei, in Eccleſia Chriſti vnanimes habitant, concordes & ſimplices perſeuerant. Iccirco & in columba venit Spiritus Sanctus. 26 Simplex animal & lætum eſt, non felle amarum, non morſibus ſæuum, non vnguium laceratione violentum: hoſpitia humana diligere, vnius domus conſortium noſſe, 27 cùm generant ſimul filios edere, cùm commeant volatibus inuicem cohærere, communi conuerſatione vitam ſuam degere, oris oſculo concordiam pacis agnoſcere, legem circa omnia vnanimitatis implere. 28 Hæc eſt in Eccleſia noſcenda ſimplicitas, hæc charitas obtinenda, vt columbas dilectio fraternitatis imitetur, vt manſuetudo & lenitas agnis & ouibus " coæquatur. Quid facit in pectore Chriſtiano luporum feritas? & canum rabies? & venenum lethale ſerpentum? & cruenta ſæuitia beſtiarum? Gratulandum eſt, " cum tales de Eccleſia ſeparantur, ne columbas, ne oues Chriſti ſæua ſua & venenata contagione prędentur. Cohęrere & coniungi non poteſt amaritudo cum dulcedine, caligo cum lumine, pluuia cum ſerenitate,

pugna cum pace, cum fœcunditate sterilitas, cum fontibus siccitas, cum tranquillitate tempestas. Nemo existimet bonos de Ecclesia posse discedere. Triticum non rapit ventus, nec arborem solidâ radice fundatam procella subuertit. Inanes paleæ tempestate iactantur, inualidæ arbores turbinis incursione euertuntur. Hos execratur & percutit Ioannes Apostolus dicens:
1.Ioan.2. Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis, 31 mâsissent vtiquè nobiscum. 32 Hinc hæreses & factæ sunt frequenter, & fiunt, dum peruersa mens non habet pacem, dum perfidia discordans non tenet vnitatem. Fieri verò hæc Dominus permittit & patitur, 33 manente propriæ libertatis arbitrio; vt dum corda & mêtes nostras veritatis discrimen examinat, probatorum fides integra manifesta luce clarescat. Per Apostolum præmonet Spiritus Sanctus, & dicit. Oportet
1.Cor.11. & hæreses esse, vt probati manifesti sint in vobis. Sic probantur fideles, sic perfidi deteguntur: sic & ante iudicij diem hic quoque iam iustorum atque iniustorum animæ diuiduntur, & à frumento paleæ separantur. 34 Hi sunt qui se vltro apud temerarios conuenas sine diuina dispositione præficiunt, qui se præpositos sine vlla ordinationis lege constituunt, qui nemine Episcopatum dante, Episcopi sibi nomen as-
Psalm.1. sumunt: quos designat in Psalmis Spiritus Sanctus, sedentes in pestilentiæ cathedrâ pestes & lues fidei, serpentis ore fallentes, & corrumpendæ veritatis artifices, venena lethalia linguis pestiferis euomentes:
2.Tim.2. quorum sermo vt cancer serpit: quorum tactus pectoribus & cordibus singulorum mortale virus infundit. Contra eiusmodi clamat Dominus, ab his refrenat & reuo-
Iere.23. cat errantem plebem suam dicens: Nolite audire sermones pseudoprophetarû. quoniam visiones cordis eorum frustrantur eos. Loquuntur, sed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abiiciunt verbum Dei: Pax erit vobis, & omnibus ambulantibus in voluntatibus suis: omnis qui ambulat in errore cordis sui, non venient super eum mala: non locutus sum ad eos, & ipsi prophetauerunt. 35 Si stetissent in substantia mea, & audissent verba mea, & si docuissent populum meum, conuertissem eos, à malis cogitationibus eorum. Hos eosdem
Iere.2. denuo Dominus designat & denotat dicens: Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & effoderunt sibi lacus detritos, qui non possunt aquam portare. Quando aliud baptisma præter vnum esse non possit, 36 baptizare se posse opinantur. Vitæ fonte deserto, vitalis & salutaris aquæ gratiam pollicentur. Non abluuntur illis homines, Ephes.4.
sed potius sordidantur: nec purgantur delicta, 37 sed immo cumulantur. Non Deo natiuitas illa, sed diabolo filios generat. Per mendacium nati, veritatis promissa non capiunt. De perfidia procreati, fidei gratiam perdût. Ad pacis præmium venire non possunt, qui pacem Domini discordiæ furore ruperunt. Nec se quidam vana interpretatione decipiant, quod dixerit Dominus: Vbicunque fuerint duo aut tres Matt.18.
collecti in nomine meo, ego cum eis sum. 38 Corruptores Euangelij atque interpretes falsi extrema ponunt, & superiora prætereunt, partis memores, & partem subdolè comprimentes. Vt ipsi ab Ecclesia scissi sunt, ita capituli vnius sententiam scindunt. 39 Dominus enim cum discipulis suis vnanimitatem suaderet & pacem: Dico, inquit, vobis, quoniam si duobus ex vobis conuenerit in terra, de omni re, quamcunque petieritis, continget vobis à Patre meo qui in cœlis est. Vbicumque enim fuerint duo, aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum: ostendens non multitudini, sed vnanimitati deprecantium plurimum tribui. Si duobus, inquit, ex vobis conuenerit in terra, vnanimitatem prius posuit, concordiam pacis ante præmisit, vt conueniat nobis, fideliter & firmiter docuit. Quomodo autem potest ei cum aliquo conuenire, cui cum corpore ipsius Ecclesiæ & cum vniuersa fraternitate non conuenit? Quomodo possunt duo aut tres in nomine Christi colligi, quos constat à Christo & ab eius Euangelio separari? nô enim nos ab illis, sed illi à nobis recesserunt. Et cùm hæreses & schismata postmodum nata sint, 40 dum conuenticula sibi diuersa constituunt, veritatis caput atque originem reliquerunt. Dominus autem de Ecclesia sua loquitur, & ad hos qui sunt in Ecclesia loquitur: vt si ipsi concordes fuerint, si secundùm quod mandauit & monuit, duo aut tres licet, collecti vnanimiter orauerint, duo aut tres licet sint, impetrare possint de Dei majestate quod postulant. Vbicumque fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego, inquit, cum eis sum: cum simplicibus scilicet, atque pacatis, cum Deum timentibus, & Dei præcepta seruantibus. Cùm his, duobus, vel tribus licet, esse se dixit,

Quomodo

Dan. 3. Quo modo & cum tribus pueris in camino ignis fuit; & quia in Deum simplices, atque inter se vnanimes medios permanebant, flammis ambientibus medios spiritu roris animauit. Act. 5. Quo modo Apostolis duobus in custodia clausis, quia simplices, quia vnanimes erant, ipse adfuit; ipse resolutis carceris claustris, vt verbum quod fideliter prædicabant, multitudini traderent, ad forum rursus imposuit. Quando ergo in præceptis suis ponit & dicit: Vbi fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum: non homines ab Ecclesia diuidit, qui instituit & fecit Ecclesiam; sed exprobrans discordiam perfidis, " & fidelibus pacem sua voce commendans, ostendit magis esse se cum duobus aut tribus vnanimiter orantibus, quàm cum dissidentibus plurimis plusque impetrari posse paucorum concordi prece, quam discordiosa oratione multorum. Ideo & cum Matt. 11. orandi legem daret, addidit dicens: Et cum steteritis ad orationem, remittite si quid habetis aduersus aliquem, vt & pater vester qui in cœlis est, remittat vobis peccata. Et ad sacrificium cum dissensione Matt. 5. venientem reuocat ab altari & iubet prius concordare cum fratre, tunc cum pace redeuntem Deo munus offerre, quia nec ad Gen. 4. Cain munera respexit Deus: " neque enim pacatum habere Deum poterat, qui cum fratre pacem per zeli discordiam non habebat. Quam sibi igitur pacem promittunt inimici fratrum; quæ sacrificia celebrare se credunt æmuli sacerdotum; an secum esse Christum cum collecti fuerint, opinantur; qui extra Christi Ecclesiam colliguntur? " Tales etiam si occisi in confessione nominis fuerint, macula ista nec sanguine abluitur, inexplabilis & grauis culpa discordiæ, nec passione purgatur. Esse martyr non potest, qui in Ecclesia non est: ad regnum peruenire non poterit, qui eam, quę regnatura est, derelinquit. Pacem nobis Christus dedit: concordes atque vnanimes esse præcepit: dilectionis & charitatis fœdera incorrupta atque inuiolata seruari mandauit: exhibere se non potest Martyrem, qui fraternam non tenuit charitatem. Docet hoc & contestatur Paulus 1. Cor. 13. Apostolus dicens: Et si habuero fidem ita vt montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum. Et si in cibos pauperum distribuero omnia mea 44 si tradidero corpus meum vt ardeam, charitatem autem non habeam, nihil proficio. Charitas magnanima est, charitas benigna est, charitas non æmulatur, non agit perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum. Omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet; " charitas nunquam excidit. Nunquam, inquit, excidit charitas: hæc enim semper in regno erit; hæc in æternum fraternitatis sibi cohærentis vnitate durabit: ad regnum cœlorum non potest peruenire discordia. " Ad præmia Christi qui dixit: Hoc est Ioan. 15. mandatum meum vt diligatis inuicem, quemadmodum dilexi vos, pertinere non poterit, qui dilectionem Christi perfida dissensione violauit. Qui charitatem non habet, Deum non habet. Ioannis beati 1. Ioan. 4. Apostoli vox est. Deus inquit, dilectio est, & qui manet in dilectione, in Deo manet, & Deus in illo manet. Cum Deo manere non possunt, quia esse in Ecclesia Dei vnanimes noluerunt; ardeant licet flammis & ignibus traditi, vel obiecti bestiis animas suas ponant; 47 non erit illa fidei corona sed pœna perfidiæ, nec religiosæ virtutis exitus gloriosus, sed desperationis interitus. Occidi talis potest, coronari non potest. Sic se Christianum esse profitetur, quomodo & Christum diabolus sępe mentitur, ipso Domino præmonente & dicente: Multi venient in nomine meo dicen- Matt. 13. tes: Ego sum Christus, & multos fallent. Sicut ille Christus non est, " quamvis fallat in nomine illius: ita nec Christianus videri potest, qui non permanet in Euangelij eius & fidei veritate. Nam & prophetare, & dæmonia excludere, & virtutes magnas in terris facere, sublimis vtique & admirabilis res est; non tamen regnum cœleste consequitur, quisquis in his omnibus inuenitur, nisi recti & iusti itineris obseruatione gradiatur. Denunciat Dominus & dicit: Multi mihi dicent in illo die: Domine, Domine, nonne in tuo nomine prophetauimus? & in tuo nomine Matth. 7. dæmonia exclusimus? & in nomine tuo virtutes magnas fecimus? Et tunc dicam illis: Nunquam vos cognoui, recedite à me qui operamini iniquitatem. Iustitia opus est, vt promereri quis possit Deum iudicem. Præceptis eius & monitis obtemperandum est, vt accipiant merita nostra mercedem, Dominus in Euangelio cum spei & fidei nostræ viam compendio breuiante dirigeret: Dominus Deus tuus, inquit Deus, vnus est: &, Diliges Dominum Marc. 12. Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua. Hoc est primum mandatum: & secundum simile

huic: Diliges proximum tuum tanquam te. In his duobus præceptis tota lex pendet & Prophetæ. Vnitatem simul & dilectionem magisterio suo docuit: Prophetas omnes & legem præceptis duobus inclusit. Quam vero vnitatem seruat, quam dilectionem custodit aut cogitat; qui discordiæ furore vesanus Ecclesiam scindit, fidem destruit, pacem turbat, charitatem dissipat, sacramentum profanat; 49 Malum hoc, dilectissimi fratres, iam pridem cœperat, sed nunc creuit eiusdem mali infesta clades, & exurgere ac pullulare plus cœpit hæreticæ peruersitatis & schismatum venenata pernicies: quia & sic in occasu mundi fieri oportebat, prænunciante per
2.Tim.3. Apostolum nobis & præmonente Spiritu sancto: In nouissimis, inquit, diebus adeunt 50 tempora molesta, & erunt homines sibi placentes, superbi tumidi, cupidi, blasphemi, 51 parentibus inobedientes, ingrati, impij, sine affectu, [52] sine fœdere, delatores, incontinentes, immites, 53 bonum non amantes, proditores, procaces, stupore inflati, voluptates magis quam Deum diligentes, habentes 54 deformationem religionis, virtutem autem eius abnegantes. Ex iis sunt qui repunt in domos, & prædantur mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis; semper discentes, & nunquam ad scientiam veritatis peruenientes. Et quomodo Iamnes & Mambres restiterunt Moysi: sic & hi resistunt veritati, homines corrupti sensu, reprobi circa fidem, 55 sed non proficient plurimum. Imperitia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit. Adimplentur quæcunque prædicta sunt; & appropinquante iam sæculi fine, hominum pariter ac temporum probatione venerunt. Magis ac magis aduersario sæuiente error fallit. 56 extollit stupor, liuor incendit, cupiditas excæcat, deprauat impietas, superbia inflat, discordia exasperat, ira præcipitat. Non tamen nos moueat aut turbet multorum nimia & abrupta perfidia, sed potius fidem nostram 57 prænunciante veritate corroboret. Vt quidam tales esse cœperunt, quia hæc ante prædicta sunt: ita cæteri fratres ab eiusmodi caueant, quia & hæc ante prędicta sunt instruente Domino, & dicente: Vos autem
Matt.13. cauete, ecce prędixi vobis omnia. Vitate, quęso, vos eiusmodi homines, & à latere atque auribus vestris perniciosa colloquia velut contagium mortis arcete, sicut scri-
Eccl.28. ptum est: Sæpi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam. Et iterum: Cor- 1.Cor.15.
rumpunt ingenia bona 58 confabulationes pessimę. Docet Dominus & admonet à talibus recedendum. Cæci sunt, inquit, duces cęcorum. Cęcus autem cęcum du-
cens, simul in foueā cadent. 59 Auersandus Matt.15.
est talis, atque fugiēdus quisquis fuerit ab Ecclesia separatus. Peruersus est huiusmo-
di, & peccat, & est à semetipso damnatus. Tit.3.
An esse sibi cum Christo videtur, qui aduersus sacerdotes Christi facit? qui se à cleri eius & plebis societate secernit; Arma ille contra Ecclesiam portat, contra Dei dispositionem repugnat: hostis altari, aduersus sacrificium Christi rebellis, pro fide perfidus, pro religione sacrilegus, inobsequens seruus, filius impius, frater inimicus contemptis episcopis & Dei sacerdotibus derelictis constituere audet aliud altare, precem alteram illicitis vocibus facere, dominicæ hostiæ veritatem per falsa sacrificia profanare; [60] nec dignatur scire, quoniam qui contra ordinationem Dei nititur, ob temeritatis audaciam diuina animaduersione punitur. Sic Chore & Da-
than & Abiron, qui sibi contra Moysen & Num.16.
Aaron sacerdotem sacrificandi licentiam vindicare conati sunt, [61] pœnas statim pro suis conatibus pependerunt. Terra compagibus ruptis in profundum sinum patuit, stantes atque viuentes recedentis soli hiatus absorbuit. Nec tantùm eos qui auctores fuerant, Dei indignantis ira percussit: sed & cæteros ducentos quinquaginta participes eiusdem furoris & comites, qui coagulati cum iisdem simul ad audaciam fuerant, exiens à Domino ignis properata vltione consumpsit; admonens scilicet & ostendens contra Deum fieri, quidquid improbi fuerint ad destruendam ordinationem Dei humana volunta- 2.Par.26.
te conati. Sic & Ozias rex, cum turibulum ferens, & contra legem Dei sacrifi-
cium sibi violenter assumens, resistente 4.Reg.5.
sibi Azaria sacerdote, obtemperare nollet & credere; diuina indignatione confusus, & lepræ varietate in fronte maculatus est; ea parte corporis notatus offenso Domino, [62] vbi signantur qui Dominum promerentur. Et filij Aaron, qui imposuerunt al-
tari ignem alienum, quem non præceperat Leuit.10.
Dominus; in conspectu statim Domini vindicantis extincti sunt. Quos imitantur scilicet atque sectantur, qui Dei traditione contempta alienas doctrinas appetunt, & magisteria humanæ institutionis inducunt; quos increpat Dominus & obiurgat

Mat.7. in Euangelio suo dicens: Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis: peius hoc crimen est, quam quod admisisse lapsi videntur; qui tamen in pœnitentia criminis constituti: Deum plenis satisfactionibus deprecantur. Hic Ecclesia quæritur & rogatur; illic Ecclesiæ repugnatur. Hic potest necessitas fuisse: illic voluntas tenetur in scelere. Hic qui lapsus est, sibi tantùm nocuit: illic qui hæresim vel schisma facere conatus est, multos secum trahendo decepit. Hic animæ vnius est damnum: illic periculum plurimorum. Certè peccasse se hic & intelligit, & lamentatur & plangit: ille tumens in peccato suo, & in ipsis sibi delictis placens, à matre filios segregat, oues à pastore sollicitat, Dei sacramenta disturbat. Et cùm lapsus semel peccauerit, ille quotidie peccat. Postremo lapsus, martyrium postmodum consecutus potest regni promissa percipere: ille si extra Ecclesiam fuerit occisus, ad Ecclesiæ non potest prœmia peruenire. 63 Nec quisquam miretur, dilectissimi fratres, etiam de confessoribus quosdam ad ista procedere, inde quoque aliquos " tam nefanda quàm grauia peccare. Neque enim confessio immunem facit ab insidiis diaboli, aut contra tentationes, & pericula, & incursus atque impetus sæculares adhuc in sæculo positum perpetua securitate defendit: " cæterum nunquam in confessoribus fraudes, & stupra, & adulteria postmodum videremur, quæ nunc in quibusdam videntes ingemiscimus & dolemus. Quisquis ille confessor est, Salomone maior, aut melior, aut Deo charior non est. Qui tamen quandiu in viis Domini ambulauit: tamdiu gratiam, quam de Domino fuerat consecutus obtinuit: postquam dereliquit Domini viam, perdidit & gratiam Domini, sicut scriptum est;
3.Reg.11. Et excitauit Dominus Satanam ipsi Salomoni. " Et ideo scriptum est: Tene quod
Apoc.3. habes, ne alius accipiat coronam tuam. Quod vtique Dominus non minaretur, auferri posse coronam iustitiæ, nisi quia recedente iustitia, recedat necesse est & corona. Confessio exordium gloriæ est, non meritum iam coronæ, nec perficit laudem, sed initiat dignitatem; cúmque scriptum
Mat.10. sit, Qui perseuerauerit vsque ad finem, hic saluus erit: quidquid ante finē fuerit, gradus est quo ad fastigium salutis ascēditur, non terminus quo iam culminis summa teneatur. Confessor est, sed post confessionem periculum maius est: quia plus aduersarius prouocatus est. Confessor est, hoc magis stare debet cum Domini Euangelio, per Euangelium gloriam consecutus à Domino. 67 Ait enim Dominus: Cui multum datur, multum quæretur ab eo, & cui plus dignitatis adscribitur, plus de illo exigitur seruitutis. Luc.12. Nemo per confessoris exemplum pereat: nemo iniustitiam, nemo insolentiam, nemo perfidiam de Confessoris moribus discat. Confessor est, sit humilis & quietus, sit in actu suo cum disciplina modestus; vt qui Christi Confessor dicitur, Christum quem confitetur imitetur. Nam cùm dicat ille, Qui Luc.18. se extollit, humiliabitur; & qui humiliat se, exaltabitur; & ipse à Patre exaltatus sit, quia se interris sermo, & virtus, & sapientia Dei Patris humiliauit; quomodo potest extollentiam diligere, qui & nobis humilitatem sua lege mandauit, & ipse à patre amplissimum nomen præmio humilitatis accepit? Confessor est Christi; sed si non postea blasphemetur per ipsum majestas & dignitas Christi. Lingua Christum confessa non sit maledica, non turbulenta, non conuiciis & litibus perstrepens audiatur; non contra fratres & Dei sacerdotes, post verba laudis serpentis venena iaculetur. Cæterum si culpabilis & detestabilis postmodum fuerit, 68 si confessionem suam mala conuersatione prodegerit, si vitam suam turpi fœditate maculauerit; si Ecclesiam denique, vbi confessor factus est, derelinquens, & vnitatis concordiam scindens fidem primam perfidia posteriore mutauerit, blandiri sibi per confessionem non potest, quasi sit electus ad gloriæ præmium, quando ex hoc ipso magis creuerint merita pœnarum. Nam & Iudam inter Apostolos Dominus elegit, " & tamen Dominum Iudas postmodum prodidit. Non tamen iccirco Apostolorum fides & firmitas cecidit, quia proditor Iudas ab eorum societate defecit: sic & hic non statim Confessorum sanctitas & dignitas comminuta est, quia quorumdam fides fracta est. Beatus Apostolus in Epistola sua loquitur dicens: Quid enim si exciderunt à fide quidam illorum, nunquid Rom.3. infidelitas illorum fidem Dei euacuauit? absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Stat Confessorum pars maior & melior in fidei suæ robore, & in legis ac disciplinæ Dominicæ veritate. Nec ab Ecclesiæ pace discedunt, qui se in Ecclesia gratiam consecutos de Dei dignatione meminerunt; atqui hoc ipso

ampliorem consequuntur fidei suæ laudem, quod ab eorum perfidia segregati, qui iuncti confessionis consortio fuerunt, à contagio criminis recesserunt; 69 verò illuminati Euangelij lumine, pura & candida Domini luce radiati, tam sunt in conseruanda Christi pace laudabiles, quàm fuerunt in diaboli congressione victores. Opto equidem dilectissimi fratres, & consulo pariter & suadeo; vt, si fieri potest, nemo de fratribus pereat, & consentientis populi corpus vnum gremio suo gaudens mater includat. Si tamen quosdam schismatum duces, & dissensionis auctores, in cæca & obstinata dementia permanentes, non potuerit ad salutis viam consilium salubre reuocare: cæteri tamen vel simplicitate capti, vel errore inducti, vel aliqua fallentis astutiæ calliditate decepti, à fallaciæ vos laqueis soluite, vagantes gressus ab erroribus liberate, iter rectum viæ cælestis agnoscite. Contestantis Apostoli vox est: Præcipimus vobis, inquit, in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt recedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinatè, 70 & non secundùm traditionem quam acceperunt à nobis. Et iterum dicit: Nemo vos decipiat inanibus verbis. Propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ. Nolite ergo esse participes eorum. 71 Recedendum est à delinquentibus, vel immo fugiendum, ne dum quis malè ambulantibus iungitur, & per itinera erroris & criminis graditur, à via veri itineris exerrans, pari crimine & ipse teneatur. Deus vnus est, & Christus vnus, & vna Ecclesia eius, & fides vna, & plebs in solidam corporis vnitatem concordiæ glutino copulata. Scindi vnitas non potest, nec corpus vnum 71 discidio compaginis separari diuulsis laceratione visceribus in frusta discerpi. Quidquid à matrice discesserit, seorsum viuere & spirare non poterit, substantiam salutis amittit. Monet nos Spiritus Sanctus, & dicit: Quis est homo, qui vult vitam, & amat videre dies optimos? Contine linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur insidiosè. Declina à malo, & fac bonum, quære pacem & sequere eam. Pacem quærere debet, & sequi filius pacis; à dissensionis malo continere linguam suam debet, qui nouit & diligit vinculum charitatis. Inter sua diuina mandata & magisteria salutaria, passioni iam proximus Dominus addidit, dicens: Pacem dimitto vobis, pacem meam do vobis. Hanc nobis

[Margin: 2.Thess.3. — Ephes.5. — Psal.33. — Ioan.14.]

hæreditatem Christus dedit: dona omnia suæ pollicitationis & præmia in pacis conseruatione promisit. Si hæredes Christi sumus, in Christi pace maneamus. Si filij Dei sumus, pacifici esse debemus. Beati, inquit, pacifici, quoniam ipsi filij Dei vocabûtur. Pacificos esse oportet Dei filios, corde mites, sermone simplices, affectione concordes, fideliter sibi vnanimitatis nexibus cohærentes. Hæc vnanimitas sub Apostolis olim fuit; sic nouus credentium populus Domini mandata custodiens charitatem suam tenuit. 73 Probat scriptura diuina quæ dicit: Turba autem eorum qui crediderant, 74 anima & mente vna agebant. Et iterum: Et erant perseuerantes omnes vnanimes in oratione cum mulieribus, & Maria 75 quæ fuit Mater Iesu, & fratribus eius. Et ideo efficacibus precibus orabant, ideo impetrare cum fiducia poterant quodcumque de Domini misericordia postulabât. In nobis verò sic vnanimitas diminuta est, 76 vt & largitas operationis infracta est. Domos tunc & fundos venundabant, & thesauros sibi in cœlo reponentes, distribuenda in vsus indigentium pretia Apostolis offerebant. At nunc de patrimonio nec decimas damus, & cum vendere iubeat Dominus, emimus potius & augemus. Sic in nobis emarcuit vigor fidei, sic credentium robur elanguit; & idcirco Dominus tempora nostra respiciens, in Euangelio suo dicit: Filius hominis cùm venerit, putas inueniet fidem in terra? Videmus fieri quod ille prædixit. In Dei timore, in lege iustitiæ, in dilectione, in opere fides nulla est. Nemo futurorum metum cogitat, diem Domini, & iram Dei: & incredulis ventura supplicia, & statuta perfidis æterna tormenta nemo considerat. Quod metueret conscientia nostra, si crederet; quia non credit omnino, nec metuit: si autem crederet, & caueret: si caueret, euaderet. Excitemus nos quantum possumus, dilectissimi fratres, somno inertiæ veteris abrupto ad obseruanda & gerenda Domini præcepta vigilemus. Simus tales quales esse nos ipse præcepit dicens: Sint lumbi vestri accincti, 77 & lucernæ ardentes: & vos similes hominibus expectantibus Dominum suum quando veniat à nuptiis, vt cùm venerit & pulsauerit, aperiant ei. Beati serui illi, quos adueniens Dominus inuenerit vigilantes. Accinctos nos esse oportet, ne cùm expeditionis dies venerit, impeditos nos & implicitos apprehendat.

[Margin: Matt.5. — Act.4. — Act.1. — Luc.18. — Luc.12.]

hendat. Luceat in bonis operibus nostrum lumen & fulgeat, vt ipsum nos ad lucem claritatis ęternę de hac sęculi nocte perducat. Expectemus solliciti semper & cauti aduentum Domini repentinum, vt quando ille pulsauerit, euigilet fides nostra, vigilantiæ præmium de Domino receptura. Si hæc mandata seruentur, si hæc monita & præcepta teneantur, opprimi dormientes diabolo fallente non possumus, serui vigiles Christo dominante regnabimus.

ADNOTATIONES IN librum de Vnitate Ecclesiæ Catholicę.

1 Cùm moneat Dominus & dicat] Phrasis Cyprianicè frequentissima.

2 grassantur] Ms. Affligin. & Cambronen. cod. legunt grassatur, iidem cum cæteris excusis: manifesta, pro eo quod Manut. manifestior, neutrum displicet.

3 quando se aduersarius profitetur] Ita Cambronen. in marg. & rectius quam alii confitetur, supra alicubi adnotauimus ex Cicerone vtriusque differentiam. Eleganter autem explicat, cur diabolus serpens cognominetur.

4 iam non dicam vos seruos) Ita Ms. rectius quàm vulg. præsertim quum ita distinguatur locus ille Ioan. 18. cum Cypriano.

5 spiritu erroris arreptus) Ms. Morel. & Gratian: abreptus.

6 Cauenda sunt autem fratres dilectissimi] Voces has duas postremas recens adieci ex Camb. Cod.

7 Circumscribit & decipit) Cambron. cod. circumuenit.

8 Asserentes noctem pro die) Locum hunc citat D. Bernard. serm. de Don. Spiritus cap. 5. vbi proinde castigandus est, pro eo quod habet Afferentes.

9 Hoc eo fit fratres dilectissimi) Latissime & apertissime hic reperitur quod paucis dixerat Episto. lv. Cyprianus, initium hæreseon & schismatum esse Romani Pontificis contemptum. Atque adeo quantumuis id quidam aliorsum detorqueant, illud: nec caput quæritur, Prorsus de Pontifice Romano intelligendum venit. Nam explicans quod sit illud caput. Probatio est, inquit, ad fidem facilis compendio veritatis: Loquitur Dominus ad Petrum, &c.

10 Et tibi dabo claues) Adiecimus, &, ex Ms. Anglico & aliis tribus Morelii; Græce, & Latine apud Matth. sic legitur. Interserit autem post hanc scripturam cod. Ms. quo vsus est Reuerendiss. Cardinalis Hosius hæc verba Hic Petro primatus datur, deinde subiicit illud: Et eidem, Cui interposuimus, particulam: iterum, ex Camb. cod.

11 Super illum vnum ædificat Ecclesiam, &c) Verba hæc recens adiecta à Gratiano, & Manutio & Morel. genuina esse, patet tum ex Ms. omnibus (præterquam quod Anglicus legat: ædificat) vet. exc. & aliis Morelii duobus antiq. cod. tum & Gratiano 24. quæst 1. cap. Loquitur, qui iam olim illa legit Remboldi vsus sæculis est locus mutilus.

12 vnam cathedram constituit) Habet hoc cum Manut. etiam Cambr. cod.

13 ab vno incipientem] Grau. incipientis, sed non rectè. frustra autem dubitat Erasmus, an illud: ab vno, ad Christum referri debeat an ad Petrum, cum posterius plane conuincat contextus. Quorsum enim alioqui Petri mentio, quorsum particula illa: quamuis & tamen quibus periodum absoluit.

14 Hoc erant vtique cæteri Apostoli quod Petrus &c.] Non est quod pro se istud torqueant aduersarii contra Petri primatum; præsertim si iuxta Manut. locus hic legatur; ad quem quàm proxime accedit illud Cambronensis codicis: Et quamuis Apostolis omnibus parem tribuat potestatem, vnam tamen cathedram constituit, vnitatis eiusdem originem atque rationem sua auctoritate disposuit. Hoc erant & cæteri quod Petrus, sed primatus Petro datur, vt vna Ecclesia & cathedra vna monstretur. Et pastores sunt omnes, sed grex vnus ostenditur qui ab Apostolis omnibus vnanimi consensione pascatur. Si cui autem consensus iste codicum vetustissimorum; quibus vsus est Manutius (inter quos vnum fuisse annorum 900. scribit Adnotatio. suis in D. Hieronym longe eruditissimus Marianus Victorius) cum nostro Cambronensi ex media Belgica petito non satisfaciat (vt omittam supra citatum Cardin. Hosii codicem) videat Remundum Rufum contra Molinæum & Alanum Copum Dialog. 1. contra Magdeburgenses cap. 20. de loco hoc disputantes latissime. Statueram autem testimonia veterum paucis hic adnotare de Primatu Petri supra alios Apostolos: verum ne sim prolixior remitto lectorem ad locos citatos in Adnotat. Epistolarum lv. & lxxii. Sufficiant hoc loco Canon. vnus Concilii Nicæni ac loci duo D. Hieronym. alter libr. 1. contra Iouinian. alter libro 1. contra Pelag. ille super Petrum (inquit) fundatur Ecclesia. Et licet idipsum in alio loco super Apostolos fiat & cuncti claues regni cœlorum accipiant, & ex æquo super eos Ecclesiæ fortitudo solidetur; tamen propterea inter duodecim vnus eligitur, vt capite constituto schismatis tollatur occasio. Hic vero: Quid Platoni (inquit) & Petro? vt ille princeps philosophorum, ita hic Apostolorum fuit. Super quem Ecclesia Domini stabili mole fundata est. Nicæni Concilii Canon. vulgo sextus ita legitur in cod. venerandæ Antiquitatis D. Vedasti Atrebatensis, scripto ante annos plus minus octingentos: Ecclesia Romana semper habuit Primatum. Teneat autem & Ægyptus Lybia & Pentapolis; ita vt Episcopus Alexandriæ horum omnium habeat potestatem, quoniam & Romano Episcopo hæc est consuetudo. Similiter autem & qui in Antiochia constitutus est. Itaque & in cæteris prouinciis priuilegia salua sint Ecclesiarum. Hactenus ille, ita iam olim translatus ex Græco, per Dionysium Abbatem Romanum cognomento Exiguum, vti patet ex Epistola eius ad Iulianum presbyterum in calce dicti codicis, quem claruisse dicit Trithemius circa annum Domini 550.

15 Qui Ecclesiæ renititur & resistit, in Ecclesia se esse confidit?) Camb. Cod. Qui cathedram Petri super quam fundata est Ecclesia deserit, in Ecclesia se esse confidit. Et confirmat eam lectionem Gratian. dist. 43. cap. qui cathedram, vbi hæc ipsa verba Cypriano adscribit. Atque adeo illam non timuimus veriti in textum inserere.

16 quando & beatus Apostolus Paulus, &c.] Gratia. 24. qu. 1. sic legit: Hanc Ecclesiæ vnitatem & beatus Apostolus docet & sacramentis vnitatis

D. Cypriani

Z ij

ostendit, non male; præsertim iuxta nostram præcedentem lectionem.

17 Ecclesia quoque vna est) Etiam hic ex Cambron. cod. adiecimus vocem quoque.

18 sed robur vnum tenaci radice fundatum] Quanquam sic legant Ms. & excu. omnes cum Gratiano, non placet Manut. lectio, sed arbor vna ten. radic. fundata.

19 Auelle radium solis, &c.) Hic locus citatur à D. Aug. tum loco supra citato tum lib. 2. contra Gaudentij Epistolam vulgo perperam 3.

20 latius expandit) Neque hic placet quod habet Manut. pandit, eo quod tum Ms. & exc. cæteri, tum D. Aug. & Gratianus illud legant. Ex Ms. quoque postea substituimus: quisquam qui, pro eo quod Manut. quisquis, & vulg. qui, duntaxat. Est autem insignis locus contra eos qui Ecclesiam contemnunt.

21 Hoc vnitatis sacramentum) Figuras adfert Ecclesiæ vnitatis, quemodo etiam supra Epist. ad Magnum, sed hic longe plures. Atqui illud quod habet Manutius: quis ipsam potius indueret, clarius quidem est, sed Ms. cum excus. legunt: quis Christum, &c.

22 Vnitatem illa portabat) Sic rectius Manuscr. quam excusi ille, loquitur enim de tunica. Quidam autem cod. Grauii & Morel. indiuisa, pro eo quod est indiuidua.

23 Et erit vnus grex) Sic legendum, supra docuimus Epistola 76.

24 Sitis autem compositi in eodem sensu) Ita excus. & Cambron. ad margin. idem in contextu & Affligemien. Sitis autem perfecti, vtrumque significat vox Græca κατηρτισμένοι quamquam prius magis accedat ad propriam significationem eius vocis; non καταρτισμὸν, vocat Paulus Ægineta, cum laxati artus componendo redeunt ad iuncturam, inde translatio facta.

25 & in eadem sententia) Afflig. legit scieotia, quomodo & noster interpres, varietas lectionum orta ex vicinitate vocum Græcarum γνώμη & γνώσει. & variant etiam hodie Latini cod.

26 Simplex animal & lætum est) Ita recte ex Manuscr. Gran. alioquin enim solœcismus erat, omisso verbo est.

27 cum generant, simul filios edere) Ita excusi & Manuscrip. omnes, quare recte hic dissentit Morelius à Pierio, qui contendit legendum educare. Edere autem (inquit) in lucem producere & excludere fœtum significat, quod Aristoteles ἐκκολάπτειν & ἐκτυπεῖν. Notum est enim columbas vicissim ouis incubare id est, συνεπωάζειν. Eadem significatione dixit Plin. libro 10. cap. 32. fœminam edunt quæ rotundiora gignuntur oua. Nouè autem filii nomen pullis columbinis adaptat, nec dissimiliter equis Columella libro 6. cap. 37.

28 Hæc est in Ecclesia noscenda simplicitas) Ita simplicitatem accipit, vt à duplicitate distinguatur: quemodo etiam D. Augustinus contra Cresc. loco citato. Atque hinc non male censeris Remundus Rufus, inscribendum potius librum hunc: De simplicitate Ecclesiæ, quam De simplicitate Prælatorum.

29 coæquetur] Hoc ex Ms. pro eo quod erat æquetur.

30 cum tales de Ecclesia separantur) De Ecclesia separari dixit, quod nos excommunicari. Vide Epistolam xxxviij. Sequitur autem pulcherrima ἀναντίωσις

31 Mansissent vtique nobiscum] Ms. legunt forsitan, quod confirmat priorem lectionem, de qua supra alicubi latius.

32 Hinc hæreses] Disertis verbis docet, hæreses oriri ex schismate, de quo supra latius Epistola quinquagesima quinta.

33 Manente propriæ libertatis arbitrio) En assertionem liberi arbitrii.

34 Hi sunt qui se vltro] Manut. legit: Hinc, sed prius habent Ms. nostri cum cæteris excusis. Agit autem contra Nouatianum & eius schismatis sequaces. Ille enim sine vlla ordinationis lege præpositus constitutus est, & nemine Episcopatum dante, Episcopi Romani sibi nomen assumpsit, vt supra latius in Epistolis sub Cornelii Pontificatu scriptis. Optime autem quadrant hæc ipsa verba, in nostra tempestatis hæreticorum ministros.

35 Si stetissent in substantia mea] Græcè est, ἐν ὑποστήματι apud 70.

36 Baptizare se posse opinantur] De hoc errore Cypriani supra in Epistolis, & infra in Synodo.

37 Sed immo cumulantur) Morelii quidem cod. maculantur.

38 Corruptores Euangelij atque interpretes falsi, &c.) Hæreticis propriam esse scripturarum sacrarum deprauationem & corruptam interpretationem, toto libro de præscriptionibus hæreticorum pulchre docet Tertullia. & Vincentius Lirinensis de prophana hæresum nouitate. Vnde & ab Origene in 2. capite ad Roma. scripturarum vocantur fures & adulteri; & eius rei similitudinem ex male transformata regis imagine, videre est apud Irenæum lib. 1. aduersus hære. cap. 1. De mutilatione canonis scripturarum id ipsum docent veteres. Hæreticorum enim alii resecarunt Euangelia, vt refert D. Augustin. libro Retract. 2. cap. 16. alii Epistolas omnes Pauli, teste Euseb. l. 3. hist. Ecclesiast. cap. 27. Origene in Psal. 82. & Iren. lib. 1. contra hære. c. 26, & 29. Alii vniuersam Moysi legem & veteris instrumenti scripturas, vt Manichæi, testibus D. Aug. contra Faustum, & Eusebio lib. 5. cap. vlt.

39 Dominus enim) Hic locus citatur à Gratiano c. 4. q. 1 c. Alienus.

40 Dum conuenticula sibi diuersa constituunt] Pulchre conuenticula hæc eorum dicit non Ecclesias, sed Ecclesiam vnam Catholicam vbique inculcat.

41 Et fidelibus pacem sua voce commendans] Ms. suam, sed prius malo.

42 Neque enim habere peccatum Deum poterat] Interserit vet. exc. vel pacem habere, sed verisimile est ex margine in textum irrepsisse, præsertim cum nec Grat. id legat; hunc locum citans dist. 90. cap. Neque, qui tamen legit: placatum, & rursum: qui cum fratre non pacem, sed zeli discordiam habebat, pro eo quod nos legimus: qui cum fratre pacem per zeli discordiam non habebat.

43 Tales etiamsi occisi fuerint) Vide Epistolam ad Antonianum, cum de Pseudomartyribus hæreticis, tum de phrasi Cypriani; confessio nominis, verum latius prosequitur.

44 Et si tradidero corpus meum vt ardeam] Granius: ardeat, sed male, nam Græcè est: καυθήσωμαι.

45 Charitas nunquam excidit. Nunquam, inquit, excidit

excidit) *Cambron. cod. & Man. vtrobique* excidet, *sed prius magis placet, eo quod ita legatur apud Apostolum Græce & Latine.*

46 Ad præmia Christi, &c. pertinere non poterit, qui) *Cambr. cod. hac lectio clara est, quem in cæteris intricatam faciebat superflua repetitio illius:* ad præmia Christi; *facit autem locus hic pro meritis operum.*

47 non erit illa fidei corona, sed pœna perfidiæ) *Hæc verba sæpissime mutuatus est D. August. locis dictæ epistolæ citatis.*

48 quamuis fallat in nomine illius) *Vocem*: illius *non habent Ms.*

49 Malum hoc dilectissimi fratres) *Ita ex Cambr. cod. & Grauii hunc locum restituimus, pro eo quod erat* fidelissimi, *vox Cypriano incognita. Ex vtroque vero Ms. restituimus* exurgere, *pro eo quod erat* surgere.

50 tempora molesta] *Græcè*: καιροὶ χαλεποί.

51 parentibus inobedientes] *Ms.* non obaudientes, *phrasi Cypriani, quorum Cambr. addit cum Grauio* in dicto.

52 sine fœdere] *Cambr. cod.* sine misericordia, *vetus excusus* sine fide, *quomodo & Ambros. in comment. sed prius propriè significat vox ἀσπονδοι; neque vero eum Grauio legendum vtrumque, cum vnica sit Græca vox correspondens.*

Eiusdem farina est quod adiicit ille ambitiosi.

53 bonum non amantes] *Græce est* ἀφιλάγαθοι, *quod interpres noster vertit*: sine benignitate, *Græca scholia*: non amici bonis, *Ambr.* bonorum inimici.

54 deformationem religionis] *Græce est*: μόρφωσιν, *id est*, formationem.

55 sed non proficient plurimum] *Ita Cambron. cod. Manut. & Costerius, & videtur ad verbum expressisse, quod Græcè est*: οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον, *quare non placet quod alii interserunt*: vltra, *alterum enim superfluum esse oportet. Neque vero displicet Grauii lectio, qui præmittit quod Græce & Latine legitur apud Apostolum*: homines corrupti sensu, reprobi circa fidem, *verum desideratur in Ms. & exc. omnibus, excepto Coloniensi; atque adeo omitti æque potuit à Cypriano, atque paulo prius D. Paulus interserit*: Et hos deuita.

56 extollit stupor] *Hinc confirmatur significatio vocis*: stupor, *de qua supra epistola* 40.

57 prænunciate rei veritate] *Siquidem Grauius & Manut. sed eum Morel. & cæteris excus. legunt Ms.* prænunciante. *Ego vero hanc potiorem iudico, nisi legatur*: veritas.

58 confabulationes pessimæ] *Sic citat hunc locum & Tertull. sub finem lib. 1. ad Vxorem.*

59 Aduersandus est talis] *Rursum veluti digito notat Nouatianum.*

60 nec dignatur scire] *Ad vitandum Hyperbaton interseruit Manut. recto vocem* dignatur, *non reperitur tamen in Ms. nostris.*

61 pœnas pependerunt] *Siue si legas, siue*: penderunt, *quomodo supra Epistola ad Magnum, perinde est, Afflig. cod. & Cambronensis ad marginem*: receperunt.

62 vbi signantur qui Dominum promerentur] *De hoc signo crucis in frontibus vide Epistolam ad Thibaritanos.*

63 Nec quisquam miretur) *Agit de Confessoribus Romanis Maximo & cæteris, de quorum schismate extant Epistolæ xliiii & xlvi. & de reditu ad vnitatem xlvi. xlvii. l. & li. atque adeo patet librum hunc scriptum fuisse ante illorum reditum ex schismate, initio nempe Pontificatus Cornelii.*

64 tam nefanda quam grauia] *Quum sic legant Ms. & vetus excusus: magis placet, quam quod habet Manut.* tam grauia.

65 Cæterum nunquam] *Noue vsurpat*: cæterum; *De Confessorum verò fraudibus, stupris & adulteriis, egit etiam Epistolis vii. & viii.*

66 Et ideo scriptum est: Tene, &c.] *Non placet quod loco huius habet Manutius*: Et ideo in Apocalypsi Dominus ad Ioannem grauiter comminatur: Tene: *Neque enim ad Ioannem loquitur, sed ad Angelum siue Episcopum Philadelphiensem. Pulchre autem deducit illud Poeta*: *Ante obitum felix nemo.*

67 Ait enim Dominus] *Hoc ex Ms. recens adiecimus.*

68 si confessionem suam mala conuersatione prodegerit] *Elegantior est hæc lectio Ms. & Grauii, quam cæterorum exc.* prodiderit, *Ex iisdem paulo post adiecimus*: sit.

69 vero illuminati Euangelij lumine] *Afflig. cod.* verum, *sed non satis loco congruit.*

70 & non secundum traditionem quam acceperunt] *Cambron. cod.* accepistis, *sed prius legitur apud Apostolum Græce & Latine.*

71 Recedendum est à delinquentibus] *Hinc patet, vitiose legi hactenus Epistola xl.* Recedite ab eis, *tanquam verba D. Pauli, sed hoc pacto legendum potius.*

72 discidio compaginis] *Ex Ms. hoc substituimus pro eo quod erat*: dissidio, *vide alicubi Tom. 1.*

73 Probat scriptura diuina] *adiecimus* diuina, *ex Ms.*

74 anima ac mente vna agebant) *Cambr. cod. ad marginem*: animam vnam ac mentem habebant, *sed prius legitur infra lib. Testim. 3. cap. 3.*

75 quæ fuit mater Iesu] *Sic Ms. & hic & de Oratione Dominica, pro eo quod cæteri* fuerat.

79 vt & largitas] Ex *iisdem*: &, *adieci. Rursum autem operationem suo more accipit.*

77 & lucernæ ardentes] *Adiicit Grauius*: in manibus vestris, *sed neque Ms. hic, neque Cyprianus id habet.*

DE ORATIONE Dominica.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

A Commẽdatione diuinorum præceptorum exordio sumpto, nullam Deo gratiorem orationem efferri posse docet, quam cuius formam præscripserit ipse Christus Dei filius. Deinde vbi qualiter orandum sit paucis explicuit, & docuit Orationem Dominicam tum publicam esse non priuatam, tum totius cœlestis doctrinæ compendium quoddam; in singulas eius petitiones (imitatus librum Tertulliani de Oratione)

elegantissimè commentatur per aliquot paginas. Posthæc ad vigilantiam in precibus monet. Ideò enim (inquit) Sacerdos ante orationem Præfatione præmissa, parat fratrum mentes, dicendo: Sursum corda: vt dum respondet plebs: Habemus ad Dominum, admoneatur nihil aliud se quàm Dominum cogitare debere. Postremo, ne infructuosa sit oratio, eleemosynas vt coniungant, vtque non horis dumtaxat ab Ecclesia statutis, sed semper orent, semper gratiam agant, hortatur. Porro librum hunc præ cæteris extollunt D. Hilarius in Matthæum, D. August. non vno in loco & Cassiodorus noster Institutionum diuinarum 19 cap. Meminit etiam Pontius in vita Cypriani.

EVANGELICA [1] præcepta, fratres dilectissimi, nihil sunt aliud quàm magisteria diuina, fundamenta ædificandæ spei, firmamenta corroborandæ fidei, nutrimenta fouendi cordis, gubernacula dirigendi itineris, præsidia obtinendæ salutis: quæ dum dociles credentium mentes in terris instruunt, ad cœlestia regna perducunt. Multa & per prophetas seruos suos dici Deus voluit & audiri: sed quanto maiora sunt quæ filius loquitur, quæ Dei sermo, qui in prophetis fuit propria voce testatur: non iam mandamus 2 vt paretur venienti via, sed ipse veniens, & viam nobis aperiens & ostendens; vt qui in tenebris mortis errantes improuidi & cæci prius fuimus, luce gratiæ luminati, iter vitæ duce & rectore Domino teneremus. Qui inter cætera salutaria sua monita & præcepta diuina, quibus populo suo consuluit ad salutem, etiam orandi ipse formam dedit; ipse quid precaremur, monuit & instruxit. Qui fecit viuere, docuit & orare, benignitate ea, scilicet, qua & cætera dare & conseruare dignatus est; vt dum prece & oratione, quam filius docuit, apud patrem loquimur, facilius audiamur. Iam prædixerat horam venire: quando veri adoratores adorarent patrẽ in spiritu & veritate, & impleuit quod ante promisit; vt qui spiritum, & veritatem de eius sanctificatione percepimus, de traditione quoque eius verè & spiritaliter adoremus. Quæ enim potest esse magis spiritalis oratio, quàm quæ verè à Christo nobis data est, à quo nobis & Spiritus Sanctus missus est? Quæ vera magis apud patrem precatio quam quæ à filio qui est veritas, de eius ore prolata est? vt aliter orare quàm docuit, non ignorantia sola sit, sed & culpa; quando ipse posuerit & dixerit, Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. Oremus itaque, fratres dilectissimi, sicut magister Deus docuit. Amica & familiaris oratio est Deum de suo rogare, ad aures eius ascendere Christi orationem. Agnoscat pater filij sui verba, cùm precem facimus, qui habitat intus in pectore, ipse sit & in voce. Et cùm ipsum habeamus apud Patrem aduocatum pro peccatis nostris; quando peccatores pro delictis nostris petimus, aduocati nostri verba promamus. Nam cùm dicat, quia quod-cumq; petierimus à Patre in nomine eius, dabit nobis: 4 quanto efficacius impetramus quod petimus in Christi nomine, si petamus ipsius oratione? Sit autem orantibus sermo & precatio cum disciplina, quietem cõtinens & pudorem. Cogitemus nos sub conspectu Dei stare: placendum est diuinis oculis & habitu corporis, & modo vocis: Nam vt impudentis est clamoribus strepere, ita contra congruit verecundo modestis precibus orare. Denique magisterio suo Dominus secreto orare nos præcepit, in abditis & semotis locis, in cubiculis ipsis, quod magis conuenit fidei; vt sciamus Deum vbique esse præsentem, audire omnes & videre, & maiestatis suæ plenitudine in abdita quoque & occulta penetrare, sicut scriptum est: Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ego ergo non videbo eum? Nonne cœlum & terram ego impleo? Et iterum: In omni loco oculi Dei speculantur bonos & malos. 5 Et quando in vnum cum fratribus conuenimus, & sacrificia diuina cum Dei sacerdote celebramus, verecundiæ & disciplinæ memores esse debemus. 6 Non passim ventilare preces nostras incondiitis vocibus; nec petitionem commendandam modestè Deo, tumultuosa loquacitate iactare. Quia 7 Deus non vocis, sed cordis auditor est. Nec admonendus est clamoribus, qui cogitationes hominum videt, 8 probante Domino & dicente, Quid cogitatis nequam in cordibus vestris? & alio loco: Et scient omnes Ecclesiæ quia sum ego scrutator renis & cordis. Quod Anna in primo Regnorum libro Ecclesiæ typum portans, custodit & seruat; quæ Dominum non clamosa petitione, sed tacitè & modestè intra ipsas pectoris latebras precabatur. Loquebatur prece occulta, sed manifesta fide: loquebatur non voce, sed corde: quia sic Deum

Ioan. 4. Mar. 7. 1. Ioan. 2. Ioan. 16. Hier. 23. Prou. 15. Luc. 15. Apoc. 2.

ſcitbat audire; & impetrauit efficaciter quod petiit, quia fideliter poſtulauit. Declarat ſcriptura diuina quæ dicit: Loquebatur in corde ſuo, & labia eius mouebantur, & vox eius non audiebatur, & exaudiuit eam Deus. Item legimus in Pſalmis: Dicite in cordibus, & in ſtratis veſtris, & tranſpungimini. Per Hieremiam quoque hæc eadem Spiritus Sanctus ſuggerit & docet dicens: In ſenſu autem tibi debet adorari Deus. Adorans autem, fratres dilectiſſimi, nec illud ignoret, quemadmodum in templo cum Phariſæo Publicanus orauerit; non alleuatis in cœlum impudenter oculis; 9 nec manibus inſolenter erectis, ſed pectus ſuum pulſans, & peccata intus incluſa conteſtans, diuinæ miſericordiæ implorabat auxilium. Et cum ſibi Phariſæus placeret, 10 ſanctificari Publicanus hic magis meruit qui ſic rogauit; qui ſpem ſalutis non in fiducia innocētiæ ſuæ poſuit, cum innocens nemo ſit, ſed peccata confeſſus humiliter orauit, & exaudiuit orantem, qui ſemper humilibus ignoſcit. Quæ Dominus in Euangelio ſuo ponit & dicit: 11 Homines duo aſcenderunt in templum adorare, vnus Phariſæus, & vnus Publicanus. Phariſæus cùm ſtetiſſet, 12 talia apud ſe precabatur: Deus gratias tibi ago, quia non ſum ſicut cæteri homines, iniuſti, raptores, adulteri, quomodo & publicanus iſte: ieiuno bis in ſabbato, decimas do omnium quæcumque poſſideo. Publicanus autem de longinquo ſtabat, & neque oculos volebat ad cœlum leuare, ſed percutiebat pectus ſuum dicens: Deus propitius eſto mihi peccatori. Dico vobis, deſcendit hic iuſtificatus in domum ſuam magis, quàm ille Phariſæus. 13 Quia omnis qui ſe extollit, humiliabitur; & qui ſe humiliat, exaltabitur. Quæ nos, fratres dilectiſſimi, de diuina lectione diſcentes, poſtquam cognouimus 14 qualiter ad orationem accedere debeamus cognoſcamus, docente Domino & quid oremus, Sic, inquit, orate: *Pater noſter qui es in cælis, ſanctificetur nomen tuum.* 15 *Adueniat regnum tuum. Fiat voluntas tua, ſicut in cælo & in terra. Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie.* 16 *Et remitte nobis debita noſtra, ſicut & nos remittimus debitoribus noſtris.* 17 *Et ne nos patiaris induci in tentationem: ſed libera nos à malo, Amen.* Ante omnia pacis doctor atque vnitatis magiſter 18 ſigillatim noluit & priuatim precem fieri, vt quis cùm precatur, pro ſe tantùm precetur. Non enim dicimus pater meus, qui es in cœlis; nec, panem meum da mihi hodie: nec dimitti ſibi tantùm vnuſquiſque debitum poſtulat, aut in tentationem non inducatur, atque à malo liberetur, pro ſe ſolo rogat. Publica eſt nobis & communis oratio: & quando oramus, non pro vno, ſed pro toto populo oramus, quia totus populus vnum ſumus. Deus pacis & concordiæ magiſter qui docuit vnitatem, ſic orare vnum pro omnibus voluit, quo modo in vno omnes ipſe portauit. Hanc orationis legem ſeruauerunt tres pueri in camino ignis incluſi; conſonantes in prece & ſpiritus conſenſione concordes. Quod declarat ſcripturæ diuinæ fides; & dum docet quo modo orauerint tales, dat exemplum quod imitari in precibus debeamus, vt tales eſſe poſſimus. Tunc illi tres, inquit, quaſi ex vno ore hymnum canebant, & benedicebant Dominum. Loquebantur quaſi ex vno ore, & nondum illos. 19 Chriſtus in carne viſus docuerat orare, & iccirco orantibus fuit impetrabilis & efficax ſermo, quia promerebatur Dominum pacifica, & ſimplex, & ſpiritalis oratio. Sic & Apoſtolos cum diſcipulis poſt aſcenſum Domini inuenimus oraſſe. Erant, inquit, perſeuerantes omnes vnanimes in oratione cum mulieribus & Maria, quæ fuit mater Ieſu, & fratribus eius. Perſeuerabant in oratione vnanimes, orationis ſuæ & inſtantiam ſimul & concordiam declarantes. Quia Deus, qui inhabitare facit vnanimes in domo, non admittit in diuinam & æternam domum, niſi eos apud quos eſt vnanimis oratio. Qualia autem ſunt, fratres dilectiſſimi, orationis Dominicæ ſacramenta, quàm multa, quàm magna, breuiter in ſermone collecta, ſed in virtute ſpiritaliter copioſa? 20 vt nihil omninò prætermiſſum ſit, quod non in precibus atque orationibus noſtris cæleſtis doctrinæ compendio comprehendatur. Sic, ait, orate, *Pater noſter qui es in cælis.* Homo nouus, renatus, & Deo ſuo per eius gratiam reſtitutus: Pater, primo in loco dicit; quia filius eſſe iam cœpit. In ſua, inquit, propria venit, & ſui eum non receperunt. Quotquot autem eum receperunt, dedit illis poteſtatem, vt filij Dei fierent 21 his qui credunt in nomine eius. Qui ergo credidit in nomine eius, & factus eſt Dei filius: hinc debet incipere, vt & gratias agat, & profiteatur ſe Dei filium, dum nominat patrem ſibi eſſe in cælis Deum: conteſtetur quoque inter prima ſtatim natiuitatis ſuæ verba renunciaſſe ſe terreno &

Marginalia: 1. Reg. 1. — Pſal. 4. — Hier. ep. — Luc. 18. — Matth. 6. — Dan. 3. — Act. 1. — Pſalm. 67. — Ioan. 1.

carnali patri, & patrem solùm nosse se, & habere cœpisse, qui sit in cœlis, sicut scriptum est. " Qui dicunt patri & matri, non noui te, & filios suos non agnouerunt, hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum seruauerunt. Item Dominus in Euangelio suo præcepit, ne vocemus nobis patrem in terra, quod sit scilicet nobis vnus pater qui est in cælis. Et discipulo qui mentionem defuncti patris fecerat, respondit: Sine, mortui mortuos suos sepeliant; dixerat enim patrem suum mortuum, cùm sit credentium pater viuus. Nec hoc solùm, fratres dilectissimi, animaduertere & intelligere debemus, quod appellemus patrem qui sit in cælis, sed coniungimus & dicimus: Pater noster, id est, eorum qui credunt; eorum qui per eum sanctificati, & gratiæ spiritalis natiuitate reparati, filij Dei esse cœperunt. Quæ vox Iudæos etiam perstringit & percutit; qui Christum sibi per prophetas annunciatum, & ad se priùs missum, non tantum infideliter spreuerunt, 23 sed & crudeliter necauerunt. Qui iam non possunt patrem Deum vocare, cùm Dominus eos confundat & redarguat dicens: " Vos de diabolo patre nati estis, & concupiscentias patris vestri facere vultis. Ipse enim homicida fuit ab initio, & in veritate non stetit, quia veritas non est in illo. Et per Esaiam prophetam Deus clamat indignans: " Filios generaui & exaltaui, ipsi autem me spreuerunt. Agnouit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui: Israel autem me non cognouit, & populus meus me non intellexit. 26 Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis, Semen nequam, filij scelesti. Dereliquistis Dominum, & in indignationem misistis illum sanctum Israel. In quorum exprobrationem, Christiani quando oramus, Pater noster, dicimus; quia noster esse cœpit, & Iudæorum qui eum reliquerunt, esse desiit: nec peccator populus potest esse filius; sed quibus " remissa peccatorum datur, eis filiorum nomen adscribitur, eis & æternitas, repromittitur, Domino ipso dicente: Omnis qui facit peccatum, seruus est peccati. Seruus autem non manet in domo in æternum, filius autem manet in æternum. Quanta autem Domini indulgentia, quanta circa nos dignationis eius & bonitatis vbertas; qui sic nos voluerit orationem celebrare in conspectu Dei, vt Deum patrem vocemus, & vt Christus Dei filius, " sic & nos Dei filios nuncupemus? Quod nomen nemo nostrum in oratione audere attingere, nisi ipse nobis sic permisisset orare. Meminisse itaq; fratres dilectissimi, & scire debemus, quia quãdo patrem Deum dicimus, quasi filij Dei agere debemus, vt quo modo nos nobis placemus de Deo patre, sic sibi placeat & ille de nobis. Conuersemur quasi Dei templa, vt Deum in nobis constet habitare. Nec sit degener actus noster à spiritu, vt qui cælestes & spiritales esse cœpimus, nonnisi spiritalia & cælestia cogitemus & agamus, quia & ipse Dominus Deus dixit: Eos qui clarificauit me, clarificabo: 29 & qui me spernit, spernetur. Beatus quoque Apostolus in epistola sua posuit: Non estis vestri, empti enim estis pretio magno: clarificate & portate Deum in corpore vestro. Post hoc dicimus, ***Sanctificetur nomen tuum***, non quod optemus Deo vt sanctificetur orationibus nostris, sed quod petamus ab eo, vt nomen eius sanctificetur in nobis. Cæterum à quo Deus sanctificatur, qui ipse sanctificat? Sed quia ipse dixit: Sancti estote, quoniam & ego sanctus sum; " id petimus & rogamus, vt qui in baptismo sanctificati sumus, in eo quod esse cœpimus, perseueremus, & hoc quotidie deprecamur. Opus est enim nobis quotidiana sanctificatione, vt qui quotidie delinquimus, delicta nostra sanctificatione assidua repurgemus. Quæ autem sit sanctificatio quæ nobis de Dei dignatione confertur, Apostolus prædicat dicens 31 Neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum appetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur. 32 Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed iustificati estis, sed sanctificati estis in nomine Domini Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri. Sanctificatos nos dicit in nomine Domini Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri. Hæc sanctificatio vt in nobis permaneat oramus: & quia Dominus & iudex noster sanato à se & iustificato comminatur " iam non derelinquere, ne quid ei deterius fiat, hanc continuis, orationibus precem facimus, hoc diebus ac noctibus postulamus, vt sanctificatio & viuificatio quæ de Dei gratia sumitur, ipsius protectione seruetur. Sequitur in oratione, ***Adueniat regnum tuum***: Regnum etiam Dei repræsentari nobis petimus; sicuti & nomen eius, vt in nobis sanctificetur postulamus. Nam Deus quando non regnat

Marginal notes: Deut.33. — Matt.23. — Ibid.8. — Ioan.8. — Psal.1. — Esa.1. — Ioan.8. — 1.Reg.2. — 1.Cor.6. — Leuit.10. — 1.Cor.6.

regnat? aut apud eum quãdo incipit, quod & semper fuit, & esse non desinit? Nostrum regnum petimus aduenire à Deo nobis repromissum, Christi sanguine & passione quæsitum vt qui in sæculo ante seruiuimus postmodum Christo dominante re-
Matt. 25. gnemus, sicut ipse pollicetur & dicit: venite benedicti patris mei, percipite regnũ quod vobis paratum est ab origine mundi. Potest vero, fratres dilectissimi, & ipse Christus esse regnum Dei: quem venire quotidie cupimus, cuius aduentus [10] vt cito nobis repræsentetur, optamus. Nam cum resurrectio ipse nostra sit, quia in ipso resurgimus: sic & regnum Dei potest ipse intelligi, quia in illo regnaturi sumus. Bene autem regnum Dei petimus, id est, regnum cœleste quia est & terrestre regnum. Sed qui renunciauit iam sæculo, maior est & honoribus eius, & regno, & ideo qui se Deo & Christo dedicat, non terrena, sed cœlestia regna desiderat. Continua autem oratione & prece opus est, ne excidamus à regno cœlesti, sicut Iudæi, quibus hoc prius promissum fuerat, exciderunt, [11] Domino manifestante & probante: Multi, inquit venient ab oriente & occidente,
Matt. 8. & recumbent cum Abraham, Isaac & Iacob in regno cœlorum. Filij autem regni expellentur in tenebras exteriores: illic erit ploratio & stridor dentium. Ostendit quia ante filij regni Iudæi erant, quando & filij Dei esse perseuerabant. Postquam cessauit circa illos nomen paternum, cessauit & regnum. Et ideo Christiani, qui in oratione appellare patrem Deum cœpimus, nos & vt regnum Dei nobis veniat oramus. Addimus quoque & dicimus: *Fiat voluntas tua, sicut in cœlo & in terra*: non vt Deus faciat quod vult, sed vt nos facere possimus, quod Deus vult. Nam Deo quis obsistit, quo minus quod velit faciat? Sed quia nobis à diabolo obsistitur, quo minus per omnia noster animus atque actus Deo obsequatur? oramus & petimus vt fiat in nobis voluntas Dei, quæ vt fiat in nobis, opus est Dei voluntate, id est, ope eius & protectione? quia nemo suis viribus fortis est, sed Dei indulgentia & misericordia tutus est. Denique & Deus infirmitatem
Ibid. 26. hominis, quem portabat ostendens: Pater si fieri potest, transeat à me calix iste. Et exemplum discipulis suis tribuens, vt non voluntatem suam, sed Dei faciant, addidit, dicens: Veruntamen non quod ego volo, [12] sed quod tu. Et alio loco dicit:
Ioan. 6. Non descendi de cœlo vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me. Quod si filius obaudiuit vt faceret patris voluntatem: quanto magis seruus obaudire debet vt faciat Domini voluntatem? sicut in Epistola sua Ioannes quoque ad faciendam Dei voluntatem hortatur & instruit dicens: Nolite diligere mundum, 1. Ioan. 2. neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo Quia omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia mundi, & mundus transibit & concupiscentia eius. Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quo modo & Deus manet in æternum. Qui in æternum manere volumus? Dei qui æternus est voluntatem facere debemus. Voluntas autem Dei est, quam Christus & fecit & docuit: Humilitas in conuersatione, stabilitas in fide, verecundia in verbis, in factis iustitia, in operibus misericordia, in moribus disciplina, iniuriam facere non nosse, & factam posse tolerare, cum fratribus pacẽ tenere, Deum toto corde diligere, amare, in illo quod pater est, timere quod Deus est? Christo nihil omnino preponere, quia nec nobis quidquam ille preposuit; charitati eius inseparabiliter adhęrere, cruci eius fortiter ac fidenter assistere: quando de eius nomine & honore certamen est, exhibere in sermone constantiam qua confitemur: in quęstione fiduciam, qua congredimur; in morte patientiam, qua coronamur: hoc est cohęredem Christi esse velle, hoc est pręceptum Dei facere, hoc est voluntatem patris adimplere. Fieri autem petimus voluntatem Dei vt in cœlo & in terra, quod vtrunque [37] ad consummationem nostrę incolumitatis pertinet & salutis. Nam cum corpus è terra, [38] & spiritum possideamus è cœlo, ipsi terra & cœlum sumus, & in vtroque, id est, & corpore & spiritu, vt Dei voluntas fiat oramus. Est enim inter carnem & spiritum colluctatio, [39] & discordantibus aduersus se inuicem quotidiana congressio, vt non quæ volumus ipsa faciamus: dum spiritus cœlestia & diuina quærit, caro terrena & sæcularia concupiscit: & ideo petimus impense inter duo ista, ope & auxilio Dei concordiam fieri: vt dum & in spiritu & in carne voluntas Dei geritur, quę per eum renata est, anima seruetur. Quod aperte atque manifeste Apostolus Paulus sua voce declarat: Caro, inquit, concupiscit Galat. 5.

aduersus spiritum, & spiritus aduersus
carnem: hæc enim inuicem aduersantur
sibi, vt non quæ vultis ipsa faciatis. 40 Ma-
nifesta autem sunt opera carnis, quę sunt
adulteria, fornicationes, immunditiæ,
spurcitiæ, 41 idololatria, veneficia, homi-
cidia, inimicitiæ, contentiones, æmula-
tiones, animositates, prouocationes, simul-
tates, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrie-
tates, comessationes, & his similia, quæ
pręedico vobis sicut prędixit, quoniam qui
talia agunt, regnum Dei non possidebunt.
42 Fructus autem spiritus est charitas, gau-
dium, pax, 43 magnanimitas, bonitas, fi-
des, mansuetudo, continentia, castitas.
Et iccirco quotidianis immo continuis
orationibus hoc precamur, & in cœlo & in
terra voluntatem circa nos Dei fieri: quia
hæc est voluntas Dei, vt terrena cœlesti-
bus cedant, spiritalia & diuina præualeant.
Potest & sic intelligi, fratres dilectissimi,
vt quoniam mandat & monet Dominus
etiam inimicos diligere, & pro iis quoque
qui nos persequuntur orare, 44 petamus
& pro illis qui adhuc terra sunt, & necdum
cœlestes esse cœperunt, vt & circa illos vo-
luntas Dei fiat, quam Christus hominem
conseruando & redintegrando perfecit.
Matt. 5. Nam cum discipuli ab eo non iam terra
appellentur, & sal terræ: & Apostolus pri-
1. Cor. 15. mum hominem vocet de terrę limo, se-
cundum vero de cœlo: merito & nos qui
esse debemus patri Deo similes (qui solem
Matt. 5. suum oriri facit super bonos & malos, pluit
super iustos & iniustos) sic Christo mo-
nente oramus & petimus, vt precem pro
omnium salute faciamus; 45 Vt quomodo
in cœlo, id est, in nobis per fidem nostram
voluntas Dei facta est, vt essemus è cœlo;
ita & in terra, hoc est, 46 in illis non cre-
dentibus fiat voluntas Dei, vt qui adhuc
sunt prima natiuitate terreni, incipiãt esse
cœlestes, ex aqua & spiritu nati; Proceden-
te oratione postulamus & dicimus: *Panem
nostrum quotidianum da nobis hodie.* 47 Quod
potest & spiritaliter, & simpliciter intelli-
gi: quia & vterque intellectus vtilitate di-
uina proficit ad salutem. Nam panis vitæ
Christus est, & panis hic omnium non est,
sed noster est: & quomodo dicimus pater
noster, quia intelligentium & credentium
pater est; sic & panem nostrum vocamus;
quia Christus noster (qui corpus eius con-
tigimus) panis est. Hunc autem panem
dari nobis quotidie postulamus, ne qui in
Christo sumus, " & Eucharistiam quoti-
die ad cibum salutis accipimus, interce-
dente aliquo grauiore delicto, dum " ab-
stenti & non communicantes à cœlesti pa-
ne prohibemur, à Christi corpore separe-
mur; ipso prædicante & monente: Ego
sum panis vitæ qui de cœlo descendi. Si
quis ederit de meo pane, viuet in æter-
num. Panis autem, quem ego dedero, ca- Ioan. 6.
ro mea est pro sæculi vita. Quando ergo
dicit in æternum viuere, si quis ederit de
eius pane; vt manifestum est eos viuere,
qui corpus eius attingunt, " & Euchari-
stiam iure communicationis accipiunt: ita
contra timendum est & orandum, " ne
dum quis abstẽtus separatur à Christi cor-
pore, " procul remaneat, à salute: commi-
nante ipso & dicente: Nisi ederitis carnem
filij hominis, & biberitis sanguinem eius,
non habebitis vitam in vobis. Et ideo pa-
nem nostrum, id est, Christum dari nobis
quotidie petimus, vt qui in Christo mane-
mus & viuimus, à sanctificatione eius &
corpore non recedamus. Potest vero & sic
intelligi, " vt qui sæculo renunciauimus,
& diuitias eius & pompas fide gratiæ spiri-
talis abiecimus; cibum nobis tantum pe-
tamus & victum; quando instruat Domi-
nus & dicat: Qui non renunciat omnibus
quæ sunt eius, non potest meus discipulus
esse. Qui autem Christi cœpit esse disci- Luc. 14.
pulus, secundum magistri sui vocem re-
nuncians omnibus, diurnum debet cibum
petere, nec in longum desideria petitionis
extendere ipso iterum Domino præscri-
bente & dicente: Nolite in crastinum co-
gitare, crastinus enim dies ipse cogitabit
sibi. Sufficit Diei malitia sua. Merito ergo Matt. 6.
Christi discipulus victum sibi in diem po-
stulat; qui de crastino cogitare prohibe-
tur: quia & contrarium sibi fit & repu-
gnans; vt quæramus in sæculo diu viuere,
qui petimus regnum Dei velociter adueni-
re. Sic Beatus Apostolus monet, formans
& corroborans spei nostræ ac fidei firmi-
tatem: Nihil, inquit, intulimus in hunc
mundum, verum nec auferre possumus. 1. Tim. 6.
" Habentes itaque exhibitionem & te-
gumentum, his contenti simus. Qui au-
tem volunt diuites fieri, incidunt in tenta-
tionem " & muscipulam & desideria mul-
ta & nocentia, quæ mergunt hominem
in perditionem & in interitum: Radix
enim omnium malorum est cupiditas,
quam quidam appetentes naufragauerunt
à fide, & inseruerunt se doloribus multis.
Docet non tantum contemnendas, sed
& periculosas esse diuitias, illic esse radi-
cem malorum blandientium, cæcitatem
mentis

mentis humanæ 55 occulta deceptione fal-
lentium. Vnde & diuitem ſtultum ſæcu-
lares copias cogitantem, & ſe exuberan-
tium fructuum largitate iactantem redar-
guit Deus dicens: Stulte hac nocte expo-
ſtulatur anima tua, quæ ergo paraſti cuius
Luc.12. erunt? Lætabitur ſtultus in fructibus 56
ipſa nocte moriturus, & cui vita iam de-
erat victus abundantiam cogitabat. Con-
tra autem Dominus perfectum & conſum-
matum docet fieri; qui omnibus ſuis ven-
ditis, atque in vſum pauperum diſtribu-
Matt.19. tis, theſaurum ſibi condat in cœlo. Eum
dicit poſſe ſe ſequi, & gloriam Dominicæ
Paſſionis imitari, qui expeditus & ſuccin-
ctus nullis laqueis rei familiaris inuolui-
tur, ſed ſolutus ac liber facultates ſuas ad
Deum ante præmiſſas, ipſe quoque comi-
tatur. Ad quod vt poſſit vnuſquiſque no-
ſtrum parare ſe: ſic diſcat orare, & de ora-
tionis lege qualis eſſe debeat noſcere. Ne-
Prouer. 10. que enim deeſſe quotidianus cibus po-
teſt iuſto, cùm ſcriptum ſit: 58 Non occi-
Pſal.36. det Dominus famc animam iuſtam. Et ite-
rum: Iunior fui & ſenui, & non vidi iuſtum
derelictum, neque ſemen eius quærens
panem. Item Dominus promittat & dicat:
Matt.6. Nolite cogitare dicentes; quid edemus,
aut quid bibemus, aut quid veſtiemur,
hæc enim nationes quærunt. Sciet autem
pater veſter, quia horum omnium indige-
tis. Quærite primò regnum Dei, & iuſti-
tiam eius, & hæc omnia apponentur vo-
bis. Quærentibus regnum & iuſtitiam Dei;
omnia promittit apponi. Nam cùm Dei,
ſint omnia, habenti Deum nihil deerit, ſi
Deo ipſe non deſit. 59 Sic Danieli in leo-
Dan.14. num lacu iuſſu regis incluſo, prandium di-
uinitus procuratur, & inter feras eſurien-
tes & parcentes, homo Dei paſcitur. Sic
3.Reg.17. alitur Helias in fuga: & in ſolitudine cor-
uis miniſtrantibus, & volucribus cibum
ſibi apportantibus in perſecutione nutri-
tur. Atque ô humanæ malitiæ deteſtanda
crudelitas: feræ parcunt, aues paſcunt, &
homines inſidiantur & ſæuiunt. Poſt hæc
& pro peccatis noſtris deprecamur dicen-
tes: *Et remitte nobis debita noſtra, ſicut & nos
remittimus debitoribus noſtris.* Poſt ſubſidium
cibi petitur & venia delicti; vt qui à Deo
paſcitur, in Deo viuat: nec tantùm præ-
ſenti & temporali vitæ, ſed & æternæ con-
ſulatur, ad quam veniri poteſt, ſi peccata
donentur: quæ debita Dominus appellat,
ſicut in Euãgelio ſuo dicit: 60 Dimiſi tibi
Matt.18. omne debitum, quia me rogaſti. 61 Quàm
neceſſariè autem, quàm prouidenter, &
ſalubriter admonemur, quod peccatores
ſumus, qui pro peccatis rogare compelli-
mur, vt dum indulgentia de Deo petitur
conſcientiæ ſuæ animus recordetur. Ne
quis ſibi quaſi innocẽs placeat 62 cum in-
nocens nemo ſit, & ſe extollendo plus pe-
reat; inſtruitur & docetur peccare ſe quo-
tidie, dum quotidie pro peccatis iubetur
orare. Sic denique & Ioannes in Epiſtola
ſua monet dicens; Si dixerimus quia pec-
catum non habemus, nos ipſos decipi-
mus, & veritas in nobis non eſt. Si autem 1.Ioan.1.
confeſſi fuerimus peccata noſtra, fidelis
& iuſtus eſt Dominus, qui nobis peccata
dimittat. In Epiſtola ſua vtrumque com-
plexus eſt; quod & rogare pro peccatis de-
beamus, impetremus indulgentiam cum
rogamus. Ideo & fidelem dixit Dominum
ad dimittenda peccata, fidem pollicita-
tionis ſuæ reſeruantem. Quia qui orare
nos pro debitis & peccatis docuit, pater-
nam miſericordiam promiſit & veniam
ſecuturam. Adiunxit planè & addidit le-
gem, certa nos conditione & ſponſione
conſtringens, vt ſic nobis dimitti debita
poſtulemus; ſecundùm quod & ipſi debi-
toribus noſtris dimittimus: ſcientes impe-
trari non poſſe, quod pro peccatis peti-
mus; niſi & ipſi circa debitores noſtros pa-
ria fecerimus. Iccirco & alio in loco dicit:
63 In qua menſura menſi fueritis, in ea re-
metietur vobis. Et qui ſeruus poſt dimiſ- Matt.7.
ſum ſibi à Domino omne debitum, conſer-
uo ſuo noluit ipſe dimittere, in carcerem
relegatur. Quia indulgere conſeruo ſuo Matt.18.
noluit, quod ſibi à Domino indultum
fuerat, amiſit. Quæ adhuc fortius Chri- Mar.11.
ſtus in præceptis ſuis maiore cenſuræ ſuæ
vigore præponit: Cùm ſteteritis, inquit,
ad orationem, remittite ſi quid habetis ad-
uerſus aliquem, vt & pater veſter qui in
cœlis eſt, 64 remittat peccata veſtra vo-
bis: ſi autem vos non remiſeritis, neque
pater veſter qui in cœlis eſt, remittet vo-
bis peccata veſtra. 65 Excuſatio tibi nulla
in die iudicij ſupereſt, cùm ſecundùm tuam
ſententiam iudiceris, & quod feceris, hoc
& ipſe patiaris. Pacificos enim & concor-
des atq; vnanimes eſſe in domo ſua Deus
præcipit: & quales nos fecit ſecunda nati-
uitate, tales vult renatos perſeuerare; vt
qui filij Dei eſſe cœpimus, in Dei pace ma-
neamus; & quibus ſpiritus vnus eſt, vnus
ſit & animus & ſenſus. Sic nec ſacrificium
Deus recipit diſſidentis, & ab altari re- Matt.5.
uertentem priùs fratri reconciliari iubet,
vt pacificis precibus & Deus poſſit eſſe

pacatus. Sacrificium Deo maius est pax
nostra, & fraterna concordia, & 66 de vni-
tate Patris & Filij, & Spiritus Sancti plebs
adunata. Neque enim in sacrificiis quæ
Gen. 4. Abel & Cain primi obtulerunt, munera
eorum Deus, sed corda intuebatur, vt ille
placeret in munere, qui placebat in corde.
Abel pacificus & iustus dum Deo sacrifi-
cat innocenter; docuit & cæteros quando
ad altare munus offerunt, sic & venire cum
Dei timore, cum simplici corde, cum lege
iustitiæ, 67 cum concordiæ pace. Meritò
ille dum in sacrificio Dei talis est ipse, post-
modum sacrificium Deo factus est; vt mar-
tyrium primus ostendens, initiaret sangui-
nis sui gloria dominicam passionem, qui
& iustitiam Domini habuerat & pacem.
Tales denique à Domino coronantur, ta-
les in die iudicij cum Domino vindica-
buntur. 68 Cæterum discordans & dissi-
dens, & pacem cum fratribus non habens,
secundùm quod beatus Apostolus & scri-
ptura sancta testatur, nec si pro nomine
1. Ioan. 3. Christi occisus fuerit, crimen dissensionis
fraternæ poterit euadere: quia sicut scri-
ptum est, Qui fratrem suum odit, homi-
cida est; nec ad regnum cœlorum perue-
nit, aut cum Deo viuit homicida. Non
potest esse cum Christo, qui imitator Iu-
dæ maluit esse, quàm Christi. Quale deli-
ctum est, quod nec baptismo sanguinis
potest ablui? quale crimen est, quod mar-
tyrio non potest expiari? 69 Illud quoque
necessariò admonet Dominus vt in oratio-
ne dicamus: *Et ne nos patiaris induci in ten-
tationem.* Qua in parte ostenditur nihil
contra nos aduersarium posse, nisi Deus
ante permiserit; vt omnis timor noster &
*obsecratio. 70 deuotio atque * obseruatio ad Deum
conuertatur, quando in tentationibus no-
stris 71 nihil malo liceat, nisi potestas inde
tribuatur. Probat scriptura diuina quæ di-
4. Reg. 24. cit: Venit Nabuchodonosor rex Babylo-
niæ in Hierusalem, & expugnabat eam, &
dedit eam Deus in manum eius. Datur
autem potestas aduersus nos malo secun-
dùm nostra peccata, sicut scriptum est:
Esa. 42. Quis dedit in direptionem Iacob & Israel
eis, 72 qui prædantur illum? nonne Deus
cui peccauerunt, & nolebant in viis eius
ambulare, neque audire legem eius, & su-
perduxit super eos iram animationis suæ?
Et iterum: Salomone peccante, & à præ-
ceptis atque à viis Domini recedente, po-
3. Reg. 11. situm est: Et excitauit Dominus Satanam
ipsi Salomoni. 73 Potestas verò dupliciter
aduersus nos datur vel ad pœnam cùm de-
linquimus, vel ad gloriam cùm probamur: Iob 1.
sicuti de Iob factum videmus, manifestan-
te Deo & dicente: Ecce omnia quæcum-
que habet, in manus tuas do: sed ipsum
caue ne tangas. Et Dominus in Euangelio
loquitur temp... passionis 74 ad Pilatum:
Nullam haberes aduersum me potesta- Ioan. 19.
tem, nisi data esset tibi desuper. Quando
aut rogamus ne in tentationem veniamus,
admonemur infirmitatis & imbecillitatis
nostræ, dum sic rogamus, ne quis se inso-
lenter extollat, ne quis sibi superbè atque
arroganter aliquid assumat, ne quis 75 aut
confessionis, aut passionis gloriam suam
ducat, cùm Dominus ipse humilitatem
docens dixerit: Vigilate & orate, 76 ne ve- Mar. 14.
niatis in tentationem. Spiritus quidem
promptus est, caro autem infirma: vt dum
præcedit humilis & summissa confessio, &
datur totum Deo; Quicquid suppliciter
cum timore & honore Dei petitur, ipsius
pietate præstetur. 77 Post ista omnia in
consummatione orationis velut clausula,
vniuersas petitiones & preces nostras col-
lecta breuitate concludens. In nouissimo
enim ponimus, *Sed libera nos à malo*, com-
prehendentes aduersa cuncta, quæ con-
tra nos in hoc mundo molitur inimicus à
quibus potest esse fida & firma tutela, si nos
Deus liberet, si deprecantibus atque im-
plorantibus opem suam præstet. 78. Quan-
do autem dicimus, libera nos à malo, ni-
hil remanet quod vltra adhuc debeat po-
stulari: 79 quādo semel protectionem Dei
aduersus malum petamus, quia impetrata
contra omnia quæ diabolus & mundus
operātur, securi stamus & tuti. Quis enim
ei de sæculo metus est, cui in sæculo Deus
tutor est? Quid mirum, fratres dilectissi-
mi, si oratio talis est quam Deus docuit,
qui magisterio suo omnem pacem nostram
salutari sermone breuiauit? Hoc iam per
Esaiam prophetam fuerat ante prædictum,
cùm plenus Spiritu Sancto de Dei maie-
state ac pietate loqueretur; Verbum con- Esa. 10.
summans, inquit, & breuians in iustitia,
quoniam sermonem breuiatū faciet Deus
in toto orbe terræ. Nam cùm Dei sermo
Dominus noster Iesus Christus omnibus
venerit, & colligens doctos pariter & in-
doctos, omni sexui atque ætati præcepta
salutis ediderit: præceptorum suorum fe-
cit grande compendium, vt in disciplina
cœlesti discentium memoria non labora-
ret, sed quod esset simplici fidei necessa-
rium, velociter disceret. Sic cùm doceret
quid sit vita æterna, sacramentum vitæ
magna

magna & diuina breuitate complexus est, *Ioan. 17.* dicens: Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solũ & verum Deum, & quem *Deut. 6.* misisti Iesum Christum. Item cum de lege & prophetis præcepta prima & maiora decerperet: Audi, inquit, Israel, Dominus Deus tuus, Deus vnus est. Et diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua: *Mar. 12.* 80. hoc est primum mandatum, & secundùm simile est huic: Diliges proximum tuum tanquam teipsum. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ. Et *Matt. 7.* iterum: Quæcumque volueritis vt faciant vobis homines bona, ita & vos facite illis. Hæc est enim lex & prophetæ. Nec verbis tantùm, sed & factis Dominus orare nos docuit, ipse orans frequenter & deprecãs; & quid facere nos oporteret, exempli sui contestatione demonstrans, sicut scri-*Mar. 1.* ptum est: Ipse autem fuit secedens in so-*Luc. 6.* litudinem, & adorans. Et iterum; Exiuit in montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei. Quod si ille orabat qui sine peccato erat; quanto magis peccatores oportet orare? Et si ille per totam noctem iugiter vigilans cõtinuis precibus orabat; quanto nos magis in frequentanda oratione debemus nocte vigilare? Orabat autem Dominus, & rogabat non pro se, quid enim pro se innocens precaretur? sed pro delictis nostris, sicut & ipse declarat cum *Luc. 22.* dicit ad Petrum; Ecce Satanas expetiuit" vt vos vexaret quo modo triticum: ego autem rogaui pro te, ne deficiat fides tua. Et postmodum pro omnibus patrem de-*Ioan. 17.* precatur dicens: Non pro his autem rogo solis, sed & pro illis qui credituri sunt per verbum ipsorum in me, vt omnes vnum sint, sicut tu pater in me, & ego in te, " vt & ipsi in nobis vnum sint. Magna Domini propter salutem nostram benignitas pariter & pietas; vt non contentus quod nos sanguine suo redimeret, adhuc pro nobis amplius & rogaret. Rogantis autem desiderium videte quod fuerit, vt quo modo vnum sunt pater & filius; sic & nos in ipsa vnitate maneamus: vt hinc quoque possit intelligi quantum delinquat, qui vnitatem scindit & pacem; cum pro hoc & rogauerit Dominus, volens scilicet " sic plebem suam saluam fieri & in pace viuere, cùm sciret ad regnum Dei discordiam non venire. " Quando autem stamus ad orationem; fratres dilectissimi, vigilare & incumbere ad preces toto corde debemus. Cogitatio omnis carnalis & sæcularis abscedat, nec quidquam tunc animus, quàm id solum cogitet quod precatur. " Ideo & Sacerdos ante orationem Præfatione præmissa, parat fratrum mentes dicendo: Sursum corda; vt dum respondet plebs; Habemus ad Dominum, " admoneatur nihil aliud se quàm Dominum cogitare debere. Claudatur contra aduersarium pectus, & soli Deo pateat, nec ad se hostem Dei, tempore orationis adire patiatur: obrepit enim frequẽter & penetrat, & subtiliter fallens preces nostras à Deo auocat, vt aliud habeamus in corde, & aliud in voce, quando intentione sincera Dominum debeat non vocis sonus, sed animus & sensus orare. Quæ autem segnitia est alienari " & rapi ineptis cogitationibus & profanis, cùm Dominum deprecaris: quasi sit aliud quod magis debeas cogitare quàm quod cum Deo loqueris? Quo modo te audire à Deo postulas, cum te ipse non audias? Vis esse Deum memorem tui cùm rogas, quando tu ipse memor tui non sis? Hoc est, ab hoste in totum non cauere; hoc est, quando oras Deum, maiestatem Dei negligentia orationis offendere; hoc est, vigilare oculis & corde dormire, cùm debeat Christianus & cùm dormit oculis, corde vigilare: sicut scriptum est ex persona Ecclesiæ loquentis in Cantico Cãticorum: Ego dormio, & cor meum vigilat. quapropter sollicitè & cautè Apostolus admonet dicens: Instate orationi vigilantes in ea; docens, scilicet, & ostendens, eos impetrare quod postulant de Deo posse, quos Deus videat in oratione vigilare. " Orantes autem non infructuosis nec nudis precibus ad Deum veniens, inefficax petitio est, cùm precatur Deum sterilis oratio. Nam cum omnis arbor non faciens fructum excidatur & in ignem mittatur: vtique & sermo non habens fructum, promereri Deum non potest, qui nulla est operatione fœcundus. Et ideo scriptura diuina instruit, dicens: Bona est oratio cum ieiunio & eleemosyna. Nam qui in die iudicij præmium pro operibus & eleemosynis redditurus est; hodie quoque ad orationem cum operatione venienti benignus auditor est. Sic denique Cornelius Centurio cùm oraret meruit audiri: Fuit faciens multas eleemosynas in plebem & semper orans Deum, huic circa horam nonam oranti astitit Angelus testimonium reddens sui operis, & dicens: Corneli, orationes tuæ & eleemosynæ tuæ as- *Cant. 5.* *Coloss. 4.* *Matth. 3.* *Tob. 12.* *Act. 10.*

D. Cyprian. Aa

tenderunt ad memoriam coram Deo. Cito orationes ad Deum ascendunt, quas ad Deum meritanostri operis imponunt. Sic
Tob. 12. & Raphaël Angelus Tobiæ oranti semper, & semper operanti, testis fuit dicens: Opera Dei reuelare & confiteri honorificum est. " Nam quando orabas tu & Sarra, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectum claritatis Dei. " Et cùm sepelires tu mortuos simpliciter: & quia non es cunctatus exsurgere & derelinquere prandium tuum, " sed abiisti & condidisti mortuum, missus sum tentare te; & iterum me misit Deus curare te, & Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael, vnus ex septem Angelis iustis, qui assistimus & conuersamur ante claritatem Dei. Per Esaiam quoque Dominus admonet & docet similia contestans: Solue, inquit, omnem nodum iniustitiæ, " resolue suffocationes impotentium commerciorum. Dimitte quassatos in requiem, & omnem consignationem iniustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti, & domesticos seminis tui non despecies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua citò orientur, & præibit ante te iustitia, & claritas Dei circundabit te. Tunc exclamabis & Deus exaudiet te, & dum adhuc loqueris, dicet: ecce adsum. Adesse se promittit; & audire ac protegere se eos dicit, qui iniustitiæ nodos de corde soluẽtes, & eleemosynas circa domesticos Dei, secundùm eius præcepta facientes, dum audiunt quod Deus præcipit fieri, ipsi quoque à Deo merentur audiri. Beatus Apostolus Paulus in necessitate pressuræ adiutus à fratribus, opera bona quæ fiunt, sacrificia Dei dixit esse. Saturatus sum, inquit,
Philip. 4. recipiens ab Epaphrodito ea quæ à vobis missa sunt, odorem suauitatis sacrificium acceptum, & placitum Deo. Nam quando quis miseretur pauperis, Deum fœnerat: & qui dat minimis, Deo donat, spiritaliter Deo suauitatis odorem sacrificat. " In orationibus verò celebrandis inuenimus obseruasse cum Daniele tres pueros in fide fortes, & in captiuitate victores, horam tertiam, sextam, nonam, sacramento scilicet trinitatis; quæ in nouissimis temporibus manifestari habebat.

Nam & prima hora in tertiã veniens, cõsummatum numerum trinitatis ostendit. Itemque ad sextam quarta procedens, declarat alteram trinitatem. Et quando à septima nona completur per ternas horas trinitas perfecta numeratur; quæ horarum spatia iam pridem spiritaliter determinantes adoratores Dei statutis & legitimis ad precem temporibus seruiebant; & manifestata postmodum res est " sacramenta olim fuisse, quod ante sic iusti precabantur. Nam super discipulos hora ter- Act. 2.
tia descẽdit Spiritus Sanctus, qui gratiam Dominicæ repromissionis impleuit. Item Petrus hora sexta in tectũ superius ascen- Act. 10.
dens, signo pariter & voce Dei monentis instructus est, vt omnes ad gratiam salutis admitteret, cùm de emundandis gentilibus ante dubitaret. Et Dominus hora sexta crucifixus, ad nonam peccata nostra sanguine suo abluit, & vt redimere & viuifi- Luc. 23.
care non posset, tunc victoriã suam passione perfecit. Sed nobis, fratres dilectissimi, præter horas antiquitus obseruatas, orãdi nunc & spatia & sacramenta creuerunt. Nam & mane orandum est, vt resurrectio Domini matutina oratione celebretur, quod olim Spiritus Sanctus designabat in psalmis dicens: Rex meus & Deus meus, Psal. 5.
quoniam ad te orabo Domine: mane exaudies vocem meam: mane assistam tibi, & contemplabor te. Et iterum per prophetam loquitur Dominus: Diluculo vigilabunt ad me dicentes: Eamus & Osee 6.
reuertamur ad Dominum Deum nostrum. Recedẽte item sole ac die cessante necessario rursus orandum est. Nam quia Christus sol verus, & dies est verus, sole ac die sæculi recedente, quando oramus & petimus vt super nos lux denuo veniat, Christi precamur aduentum, lucis æternæ gratiam præbiturum. Christum autem diem Psal. 117.
dictũ declarat in Psalmis Spiritus Sãctus: Lapis, inquit, quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: " à Domino factus est iste, & est admirabilis in oculis nostris. Iste est dies quem fecit Dominus, ambulemus & iucundemus in eo. Item quod sol appellatus sit, " Malachias Malac. 4.
propheta testatur dicẽs: Vobis autem qui timetis nomen Domini, orietur sol iustitiæ & in alis eius curatio est. Quod si in scripturis sanctis sol verus, & dies verus est Christus; hora nulla à Christianis excipitur, quo minus frequenter ac semper Deus debeat adorari; vt qui in Christo, hoc est, in sole & in die verò sumus, insistamus per totum diem precibus, & oremus: & quando mundi lege decurrens vicibus alternis " nox reuoluta succedit, nullum de nocturnis tenebris esse orantibus dam-

num poteſt, quia filijs lucis & in noctibus dies eſt. Quando enim ſine lumine eſt, cui lumen in corde eſt? Aut quando ſol ei & dies non eſt, cui ſol & dies Chriſtus eſt? Qui autem in Chriſto, hoc eſt, in lumine ſemper ſumus, nec noctibus ab oratione ceſſemus. Sie Anna vidua ſine intermiſ-
Luc.2. ſione rogans ſemper & vigilans, perſeuerabat in promerendo Deo, ſicut in Euangelio ſcriptum eſt: Non recedebat, inquit, de templo, ieiuniis & orationibus ſeruiens nocte ac die. Viderint vel gentiles, qui necdum illuminati ſunt: vel Iudæi, qui deſerti lumine in tenebris remanſerunt. Nos fratres dilectiſſimi, qui in Domini luce ſemper ſumus, qui meminimus & tenemus, quid eſſe accepta gratia cæperimus: computemus noctem pro die. Ambulare nos credamus ſemper in lumine, non impediamur à tenebris quas euaſimus; nulla ſint horis nocturnis precum damna; nulla orationum pigra & ignaua diſpendia. Per Dei indulgentiam recreati ſpiritaliter & renati imitemur quod futuri ſumus: habituri in regno ſine interuentu noctis ſolum diem: ſic nocte, quaſi in lumine vigilemus: oraturi ſemper & acturi gratias Deo; hic quoque orare, & gratias agere non deſinamus.

ADNOTATIONES IN librum de Oratione Dominica.

1 Euangelica præcepta] *Elegantiſſima eſt præceptorum Euangelicorum definitio.*

2 vt paretur venienti via] *Cambr. cod.* præparetur, *ſed prius magis placet, eo quod alludere videatur ad illud Eſaiæ: parate vias Domini.*

3 Quæ enim poteſt eſſe magis ſpiritalis oratio] Ms. *Affligin. Marchi. Dun. & Blandinienſis legunt:* ſpiritalior, *ſiue:* ſpiritualior, *ſed non memini me ſimilem phraſin legiſſe apud Cyprianum. Eandem differentiam videre eſt, dum exc. legunt:* magis vera, Ms. verior

4 quanto efficacius] *Ms. præter Camb. legunt:* quando, *ſed prius malo.*

5 Et quando in vnum, &c. *Inſignis locus de conuentu plebis cum ſacerdote ad ſacrificia.*

6 Non paſſim ventilare preces noſtras inconditis vocibus] *Locus hic non prohibet Cantum Eccleſiaſticum, ſed potius inconditas illas voces, qualibus hodie aduerſarij ſua ſacra faciunt, plebe vniuerſa nullo ordine omnia decantante. Alioqui enim Apoſtolo Paulo contradiceret, qui ad cantum fideles hortatur. Sic Epheſ. 5. Loquentes (inquit) vobiſmetipſis in Pſalmis, hymnis & Canticis ſpiritalibus, cantantes & pſallentes in cordibus veſtris Deo Domino, & iiſdem pene verbis vtitur ad Coloſſenſ. 3. Deinde non ſolum in lege veteri; ſed & noua primitiua cantum in vſu fuiſſe; patet tum ex illo Act. Apoſtolorum. 6. cap. Media nocte Paulus & Silas adorantes laudabant Deum; & audiebant eos qui in cuſtodia erant, tum ex Dionyſ. Areopag. Eccleſ. hier. cap. 3. demum (inquit) ad ſanctum altare iterum rediens pſalmorum incipit melos, concinentibus ſecum ſacra carmina omnibus eccleſiaſtici ordinis gradibus; &c. D. Ieſtam Ignatio tribuit Socrates lib. 6 8 cap. inſtitutionem Antiphonarum ſiue Hymnorum Reſponſoriorum, & poſt eum Niceph. lib. 13. 6. cap. Eodem pertinent quæ habet Philo. lib.* περὶ ϑεραπευτῶν. *Tertull. Apologetici 2. cap. Plinius Epiſtola ad Traianum. Ephræm autem Syro Harmonicæ modulationis inuentum attribuunt Theodoretus lib. 4. cap. 29. & Niceph. lib. 9. cap. 19. qui etiam Apoſtolis tribuit lib. 18. cap. 51. Hymnum ter ſanctum, & Cantilenam: Lux Hilaris. Si recentiora quis petat teſtimonia. Pſalmos alternis cantari ſub Conſtantio imperatore conſtituerunt Antiochiæ D. D. Flauianus & Diodorus, Sigeberto teſte. Miſſarum & aliarum horarum cantus Officia, tum ab Ambroſ. Mediolani cum à D. Gregor. Romæ inſtituta ſunt. Vnde eodem Sigeberto teſte, Carolus Magnus ſub annum 774. in Germaniam & Gallias authenticum cantum tranſtulit: miſsis ea cauſa Romam duobus clericis. Hinc conſcripti ſunt D. Gregorij de Sacramentis, ac Antiphonarius, libri inſignes, quos nunc primum inter Liturgica Latinorum edidimus. Hymnos etiam Eccleſiaſticos tam olim ediderunt D. D. Hilarius, Ambroſius, & Gregorius, quorum qui Authentici & pleroſque Ambroſianos, indicat Radulphus decanus Tungrenſis de canon. obſeruantia cap. 13. & inter cæteros veſpertinum illum, Deus creator omnium, cuius meminit etiam D. Auguſt. lib. 9. confeſſ. cap. 11. qui eiuſdem cap. 6. & 7. Cantus Pſalmorum & Hymnorum à D. Ambr. inſtituti meminit. Sed de his plus ſatis, plura, videat lector in dictis liturgicis.*

7 Deus non vocis ſed cordis auditor eſt] *Ad verbum hoc ex Tertull. dicto l. de oratione, ſed loqui eum de precibus quas apud ſe faciebant fideles in conuentibus, patet ex his verbis: Quid amplius (inquit) referent iſti quid clarius adorant, niſi quod proximis obſtrepunt: immo prodendo petitiones ſuas, quid minus faciunt, quàm ſi in publico orent? Atque adeo eodem ſenſu interpretandus locus hic Cypriani, quem inde mutuatus eſt.*

8 probante Domino & dicente] *Ita recte* Ms. Grauius, *Manne & Mor. cum vet. ext. pro eo quod ſubſtituerat Rembaldus* prouocante.

9 nec manibus inſolenter erectis] Recte *addit* inſolenter, *neque enim omnem manuum eleuationem ab illo culpari, patet ex Tertullia. quem imitatur: Atqui (inquit) cum modeſtia & humilitate adorantes magis commendamus Deo preces noſtras, ne ipſis quidem manibus ſublimius elatis, ſed temperate ac probe elatis.*

10 ſanctificari publicanus hic magis meruit] *Vocem:* publicanus, *& paulopoſt* ſemper, *recens adiecimus ex* Cambr. *cod.*

11 Homines duo aſcenderunt in templum adorare] *Quum præter vet. exc. & Manne, qui legunt* orare; *cæteri omnes Ms. & excuſ. prius illud legant magis placet: præſertim quum correſpondeat vox Græca,* προσεύξασθαι.

12 talia apud ſe precabatur] *Camb. addit:* dicens; *ſed neque Latine neque Græce id apud Lucam legitur. Eadem ratione non probatur, quod vbi paulopoſt legitur:* dico vobis, *quidem teſte Morelio præmittunt;* Amen.

13 Quia omnis qui ſe exaltat] *ita* Ms. *Afflig.*

Marc. Dun. Bland. & vnus Morel. pro eo quod cæteri qui se extollit.

24 qualiter ad orationem accedere debeamus.] Manuscripti præter Cambronens. quemadmodum, sed prius Cypriano vsitatum est magis. Atque verba ipsa Orationis Dominicæ ad exemplum Ms. codic. maiusculis litteris excudi iussimus.

25 Fiat voluntas tua sicut in cœlo & in terra] Vocem sicut, quæ omiserunt à Tertull. Cambron. cod. & Manut. denuo adiecimus, tum quod Græce etiam legatur, tum quod D. August. de bon. perseuer. 3. cap. in plerisque codicibus ita legi, magisque ab orantibus frequentari astruat, tum denique quod non modo hic & infra Ms. & cæteri excusi sic legant, sed infra ipse quoque Manut. & Camb. cod.

26 Et remitte nobis debita nostra, &c.] Ms. cod. Afflig. Marc. Dun. Bland. & Morel. tum hic tum infra legunt dimitte & dimittimus, & vetus quoque excus. infra, sed hic remitte & remittimus, quomodo Remboldus contra, hic infra legit, illud vero hoc loco, Cambronens. vero codex Manut. & Erasmici omnes vtrobique remitte & remittimus. Vtra lectio sit verior, nolumus contendere cum Erasmo, præsertim quum & Tertullian. si emendati sint codices, modo hoc, modo illud legat: videtur tamen vulgatam lectionem veteris interpretis confirmare, quod illud explicans infra Cyprianus, voce dimissionis vbique vtitur, & quod ea non in hoc solum scripturæ loco, sed & aliis scriptoribus Ecclesiasticis frequenter in vsu sit.

27 Et ne patiaris induci nos in tentationem] Vulgata lectio: Ne nos inducas in tentationem. placeret magis tum quod eam hic habent Afflign. Marsb. Dun. & Bland. cod. tum quod Tertullian. libr. de Orat. & D. Hieronym. cum aliis veteribus tam Græcis quam Latinis sic legant & D. Augustin. Epistola 121. Ne nos inferas, &c. verum priorem quam hic habent Cambronens. & Manut. & postea manuscripti omnes, Cypriani genuinam esse constat, ex D. August. de bono perseuerantiæ cap. 6. vnde sic orant (inquit) nonnulli, & legitur in cod. pluribus & hoc sic posuit D. Cyprianus: Ne patiaris nos induci in tentationem, In Euangelio tamen Græco nusquam inueni, nisi: Ne nos inferas in tentationem. Hactenus ille, quare & vtrobique lectionem illam secuti sumus.

28 singillatim noluit & priuatim precem fieri] Ita ad vnum omnes manuscripti codic. & veter. exc. cum hic tum infra alicubi, pro eo quod Remboldus, singulatim, atque adeo veram eam lectionem esse censeo; præsertim quum illum Latinè dici, probet Nonius Marcellus ex Lucillii lib. 19. & ea vtantur Cic. lib. 5. Tuscul. q. & Terentius in Phormione.

29 Christus in carne visus] Posteriora hæc verba recens adiecimus ex Camb. cod. & vbi legitur: nisi eos apud nos, ex eodem adiecimus: eos.

30 vt nihil omnino prætermissum sit] Etiam hoc ex illo Tertullian. mutuatus est, vbi dicit, in hac Oratione breuiarium totius Euangelii comprehendi, & ex vtroque D. August. quod habet Epistola ad Probam. cap. 12.

21 his qui credunt in nomine eius] Particulam: his, ex Cambr. etiam codic. addidimus. Rursum autem Renuntiationis in baptismo meminit, quomodo & aliquanto post.

22 Quid dicunt patri & matri, &c.] Grauius censet legendum cum 70. in numero singulari: Quid dicit, & rursum, fratres suos non agnouerunt, pro eo quod est: & filios sed vulgatam lectionem habent Ms. & excus. omnes, ita quoque legit Rhabanus Maurus in comment. Deut. præterquam quod interserat verba illa iuxta vulg. interpretem: & fratribus suis non noui illos.

23 sed & crudeliter necauerunt] Ms. quatuor legunt: negauerunt, sed magis placet prior Cambr. cod. & excusorum lectio quemadmodum & illa excusorum: Qui iam non possunt, pro eo quod Ms. legunt: Quia.

24 Vos de patre diabolo nati estis] Excusi vulgati non habent: nati, & placeret ea lectio magis, eo quod hodie apud Ioan. neque Græcè neque Latine legatur, nisi eam constanter id legerent Ms. codic. Grauii & Manut.

25 Filios genui & exaltaui] Variant hic cod. Grau. & Manut. legunt generaui, cum Tertullian. aduers. Iud. & lib. 3. aduers. Marc. prius illud. legit idem Tertullian. de Orat. & cum exc. cæteris Ms. Sed posterius placet magis; quod sic legant Ms. & exc. omnes infra l. 1. Test. c. 3. Adiecimus vero ex Ms. Vocem: meus, est enim apud 70.

26 væ genti peccatrici, populo pleno peccati] Ita Grau. & Ms. cod. hoc loco & infra loco iam citato Ms & exc. omnes; & accedit magis ad phrasin Latinam. Tertullian. vero, (cum prius hic exc) l. aduers. Iud. & 70. Væ gens peccatrix, populus plenus. Eligat lector vtrum malit, modo in hoc sequatur Ms. vtrobique cod. vt legat Semen nequam.

27 remissa peccatorum] Magis accedit ad phrasin Cypriani hæc Cambr. cod. & vulg. exc. lectio quàm aliorum remissio.

28 sic & nos Dei filios nuncupemus] Clarior, quidem est hæc Manut. & Morel. lectio, sed Ms. legunt cum exc. Dei filij nuncupemur.

29 & qui spernit me, spernetur] Cambr. cod. legit: spernunt, & sperneotur, sed prius habent 70. quare & lib. de zelo & liuore ita legendum.

30 id petimus & rogamus] Ita Ms. & D. Aug. c. 2. de bono perseuer. pro eo quod alii & ipse Aug. l. 4. contra 2. Epistolas Pelag. c. 9 legunt ideo. Probat autem hoc & sequentibus aliquot locis August. contra Pelagium; gratiam non secundum merita nostra dare, & perseuerantiam esse donum Dei.

31 neque fornicarij] Præmittit hic Grauius: Nolite seduci: Neque homicidæ, sed Ms. id non legunt: Neque, vero placet lectio cod. vetustissimi teste Mor. qui legit Masculorum concubitores, eo quod Ms. & excus. constanter legant appetitores, & modestior sic hæc lectio. Atqui fraudatores, rectius legitur quam fraudulenti, eo quod vocem Græcam πλεόνεκτος, eodem modo verterit, supra citans locum Apostoli ad Ephes. 5. in epist. ad Ant.

32 & hæc quidem fuistis] Morel. censet legendum: quidam, cum vet. quodam cod. eo quod Græce legatur τινες, verum constanter cet. exc. & Ms. prius illud legunt, quomodo & apud Apostolum magno consensu (vel ipso Erasmo teste) Latinorum codices, & D. Aug. de pœnit. medic. c. 10. Quare nimis libere ita castigauit Apostoli locum Isidorus Clarius.

33 iam non delinquere] Ms. 4. & vnus Morelii codex iam noli delinquere, sed cum Cambr. cod. & D. Aug. de bono perseuer. prius malo.

34 vt cito nobis repræsentetur]. Repræsentationis vocē

vox non Cypriano modo, sed & Tertull. sæpe citato loco vsitata est. Quem miror petitionem hanc: Adueniat regnum tuum, postponere sequenti petitioni fiat voluntas tua, &c.

35 Domino manifestante & probante] Grauius manifeste exprobrante, sed prius ad phrasin Cypriani pertinet.

36 sed quo tu] Camb. cod. addit: vis, sed id neque cæteri habent Ms. aut excusi, neque Matthæus Græce & Latine. Ex Ms. vero recte adiecta est a Manut. vox voluntatem.

37 ad consummationem nostræ incolumitatis] ita Ms. & vetus excus. Morel. & D. August. tum lib. 4. ad Bonifacium, tum lib. 1. contra Iulianum cap. 3. pro eo quod primus Rembold{us} nostræ voluntatis.

38 & spiritum possideamus è cœlo] Quomodo intelligendus sit locus iste, ne fauere videatur errori Origenis; tractat paucis D. Augustin. lib. 1. Retract. 1. cap.

39 & discordantibus aduersus se inuicem quotidiana congressio] Cambr. cod. legit: discordantium; quod magis placeret nisi illud legeret vtroque loco D. Aug. & Ms. cum exc. cæteris.

40. Manifesta sunt autem opera carnis] Ita Ms. & Tertull. l. de pudicitia, Exc. facta carnis, cum hoc tum infra testim. lib. 3. c. 64.

41 idololatria] Ms. 4. Grauius & Manut. legunt: idololatriæ, & hic & infra loco citato; sed prior Cambr. cod. & excusorum, confirmatur tum voce Græca εἰδωλολάτρεια, tum versione vulgata: idolorum seruitus.

42 Fructus autem spiritus est charitas] Manut. legit: agape, quomodo & Græce legitur, sed & hic & infra lib. 3. Testim. c. 64. prius legitur ab exc. cæteris & Ms. omnibus.

43 Magnanimitas] Secutus Tertull. de Patientia, vocem μακροθυμία, sic vertit vbique Cyprianus, pro eo quod alii longanimitatem fere vertunt, vulgatus interpres patientiam, recte autem adiecerunt Manut. & Morel. vocem: bonitas, vtpote quæ legatur & Græce & Latine.

44 petamus & pro illis qui adhuc terra sunt] Manut. hanc lectionem confirmat D. Aug. dicto lib. 4. ad Bonifacium, & de prædestin. sanct. 8. c. qui tamen legit: precemur, Cambron cum cæteris excusis: adhuc terreni sunt, reliqui vero 4. Ms. terrena sapiunt.

45 vt quomodo in cælo] Vel hinc patet, legisse auctorem sicut in cælo.

46 id est, in illis non credentibus] Prorsus sic legendum esse cum Morelio & Grauio, conuincitur ex dicto lib. de prædestin. sanct. vtpote quum hinc probet, fidem esse donum Dei; quod hinc colligi non potest, nisi de non credentibus, id est, infidelibus hic sermo fiat.

47 Quod potest & spiritaliter & simpliciter intelligi] Vtrumque hunc sensum ex Tertulliano desumpsit, & habent etiam D. Hieronym. in comment. ac lib. 3. contra Pelag. (vbi totam orationem dominicam paucis explicat conformiter D. Cypriano) & D. Aug. Epistola ad Probam, & lib. 2. de serm. domini in monte c. 12. è quibus locis mire confirmatur corporis domini in Eucharistia præsentia.

48 & Eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus] Satis hinc perspicuum est, quotidie adhuc ætate Cypriani communicasse fideles, quod iam inde ab Apostolis vsitatum fuisse, patet ex Act. Apostolorum non vno in loco. Perdurauit ea consuetudo vsque ad D. Hieron. netatem Romæ, & in Hispaniis, vel ipso teste Epistola ad Lucam Beticum, & Apologet. ad Pammach. pro libris contra Iouin. Mediolani ad D. Ambros. vsque; quemadmodum colligere est ex vlt. c. lib. 4. & 5. de Sacrament. & in Africa vsque ad D. Augustin. ætatem vt patet ex Epistola 118. Atqui in Oriente iamdudum desierat ea consuetudo, vti patet tum ex dicto lib. 5 Ambrosii de Sacrament. & libr. 2. de sermone Domini D. Augustin. tum ex D. Chrysost. hom. 61. ad populum Antioch. 3. in Epistolam ad Ephes. & 17. ad Hebræos, vbi varias adfert obseruationes, tum eorum qui in solemnitatibus communicabant in Aduentu & Quadragesima, cum eorum qui in Pascha duntaxat, aut bis aut ter in anno, cum Heremitarum qui ex humilitate quadam semel quotannis aut singulis bienniis. Quare non tam vrgent D. D. Chrysost. & Hieronymus communionem quotidianam, quam dignam Eucharistiæ sumptionem.

49 Abstenti & non communicantes] D. August. tum lib. 4. ad Bonifac. tum de bon. perseuerantia cap. 4. legit absentes, quomodo & Morelii etiam quidam cod. & Grauius ad marg. sed priorem habent cæteri, & Cyprianica est lectio.

50 Et Eucharistiam iure communicationis accipiunt] iure communicationis accipere illos censet, qui digni erant & ab Ecclesia non abstenti; quod ex aduersatiua eius satis colligere est ita contra timendum est, &c.] ius enim illi habent ad Eucharistiam sumendam. Confirmat itaque hic locus sententiam Domini Ioannis Hesselii, qui recte similem locum Epistolæ liv. interpretatur non de iure ad calicis sumptionem, sed de iure ad communicationem. Quod vel ipse sibi textus indicat, dum quod id ius communicationis adtinet, interesse docet, inter apostatas vel hæreticos, & lapsos qui iam diu pœnitentiam egerant, atque adeo si ad calicis sumptionem ius illud referatur, videbitur promisisse apostatis & hæreticis sumptionem corporis Dominici.

51 Ne dum qui abstentus separatur] Afflig. & quidam Ms. Morelii ad tempus.

52 Procul remaneat à salute] Ms. quinque nostri & vnus. Morel. remaneat alienus.

53 Vt qui sæculo renunciauimus] Eo quod, mentione hac iniecta renuntiationis in Baptismo, adferat illud Luc. 14. Qui non renuntiauerit, &c. confirmatur coniectura nostra quam habes Epistola 9. de voce Renuntiationis ex loco illo scripturæ desumpta. Quod vero sequitur, ad verbum fere est ex Tertull.

54 Habentes itaque exhibitionem] Ita vertit quod habet Apostolus διατροφάς, pro eo quod noster interpres alimenta, Solus Morel. victum.

55 muscipulam diaboli] Eo quod Græce sit παγίδα, recte legit Manutius cum Morel. tum hic supra libro de Lapsis muscipulam, non muscipulas, præsertim consentientibus Ms. cod. præter Cambronen. Atqui vocem diaboli, non legunt quatuor manuscripti, quare superfluam censeo; præsertim quum libri de Lapsis, neque excusi, neque Cambr. cod. adiiciant, neque ea Græce legatur, præterquam apud Chrysost. neque etiam Ambros. eam legat.

56 Occulta deceptione] Grauius deprædatione, non male.

57 Ipsa nocte moriturus] Adiecimus ipsa, ex Camb. cod.

dist. 70. cap. Sanctorum. Apud Graecos vero Praefationum institutionem, ad Dionys. Areop. refert Honorius in Gemma animae: quod hic de hac Missae parte fieri, liceret ex veteribus de singulis illius partibus commonstrare: sed ne prolixior sim, remitto lectorem ad cap. 15. lib. 4. Antonii Democharis de Missae sacrificio. Atqui Sursum corda (inquit Radulphus Tungr.) ex Hieremia sumptum est, Gratias agamus, ex Apostolo Paulo.

86 admoneatur] *Vitio librarior. irrepsit in editionem* Manut. admoneamur, *nam prius illud nisi legatur erit Soloecismus, & ita legit Smaragdus cap. 1. diadematis Monach. hunc locum ad verbum exprimens.*

87 & rapi ineptis cogitationibus] *Elegantior est haec Camb. cod. lectio quam caeterorum:* capt.

88 Orantes autem] *Pulchre deducit, orationi, ut sit efficax adiungenda opera bona; de quo locus infra lib. de Opere & Eleemos.*

89 & eleemosynae tuae] *Adiecimus:* tuae, *cum Morel. & Gran. ex Ms. cod.*

90 Nam quando orabas to & Satra] *Ita Manut. iuxta 70. qui legunt Σάῤῥα, Ms. vero & excusi legunt:* Sara.

91 Et cum sepelires tu mortuos simpliciter] *Morelius putat legendum:* similiter, *sed prius habent Ms. & exc. reliqui tum hic tum infra de mortalit. Neque vero ex editione Graeca certi quid potest colligi, quum neque cum hac lectione concordet, neque cum Latina.*

92 sed abisti] *Sic Cambr. pro eo quod caeteri; & prius placet magis.*

93 Resolue suffocationes impotentium commerciorum) *Graece est:* στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων, *id est, oblationes (inquit Morel.) violentarum cautionum. Significat enim interprete D. Hieronym. Chartarum fasciculos, in quibus foeneratorum calumnia continentur.*

74 In orationibus vero celebrandis] *Locus hic mire confirmat Horarum Canonicarum institutionem, quae hodie in Ecclesia frequentantur. Atque imprimis à Daniele cum tribus pueris dicis obseruatas Horas Tertiam, Sextam & Nonam, & obseruatas illas non à Iudaeis modo, sed & ab Apostolis in Actibus Apostolorum. Hora enim tertia venit in discipulos Spiritus sanctus, Hora sexta in tecto superiori orans Petrus, visionem vidit. Hora nona Petrus & Ioannes precandi gratia ascenderunt in templum. His vero adiunctas horas matutinam & vespertinam, ac Nocturnam. Neque his contentus, semper orandum docet. Non recte itaque horariarum precum prolixitatem calumniantur quidam. Certe D. Hieronym. Epist. ad Letam & ad Demetriadem, earumque horarum usum non nouum tum fuisse, disertis verbis indicat. Quare recte mihi sentire videntur Sigebertus in* Chronicis & Radulphus *Tungrensis, qui D. Damaso cum D. Hieron. & Ambros. Canonicarum horarum institutionem assignant; quod confirmat Psalmorum per totam hebdomadam tam inde, tum in Romana tum in* Mediolanensi Ecclesia, *distributio. Quod imitatus & praesertim D. Hieron. Benedictus in regula, ita Psalterium in septem horas diuisit, ut singulis septimanis integrum Psalterium diceretur. Vt autem non in Ecclesia modo canerentur septem preces horariae, sed quotidie à Presbyteris recitarentur institutum referunt à Pelagio 2. Singulis etiam horis praefationis loco adiunxisse D. Gregorium initium illud Psalmi Dauidici: Deus in adiutorium meum intende. Porro ut totidem horae quotidie recitarentur in laudem D. Virginis, & Sabbata solemniter; statutum est ab Vrbano 2. in Concilio apud Claremontem anno 1096.*

95 Sacramenta olim fuisse] *Cambr. cod.* sacramentum.

96 A Domino factos est iste, & est admirabilis] *Eodem modo citatur hic locus infra testim. lib. 2. c. 16. tam iuxta Ms. quam exc. cod. Recte igitur adiecerunt:* iste; *Grau.* Manut. & Morel. *nam habet & Cambr. cod. in tatores* Ms. *locus hic erat mutilus, neque enim aliud legunt, quam:* A Domino factum est, *Atqui cum vox Graeca* αὕτη *apud 70. indifferens sit, aut ad vocem* κεφαλὴ *aut additionem* γωνίας, *refert eam ad hanc Cyprianus ad angelum nempe; quomodo & DD.* Chrys. & Prosper *in comment. nec dissentit Aug. legens:* factum est ei, & est admirabilis; *varia versio nata est ex voce* αὕτη, *quae & datiuus est & nominatiuum. Tertul. autem cum vulgato interprete legit li. 3. contra Marcionem:* A Domino factum est hoc.

97 Malachias propheta] *Ita locum hunc restituimus ex vet. exc. & Ms. tribus cod. pro eo quod vitio Remboldi legebatur:* Malachim, *neque enim usquam* Malachim *vocatur, propheta: sed libri* Malachim *iidem sunt cum libris* Regum. *Atque adeo non placet etiam illud Dun. & Marchin. cod.* Malachiel, *praesertim quum in margine legant:* Malachias.

98 Nox reuoluta] *Etiam hic in interrainum Manu. & Morel. legebatur:* resoluta, *ex mendo dicti cod.* solum diem) *Ms. 4. nostri & quedam Morelii:* solem & diem, *non male.*

AD DEMETRIANVM.

Argumentum Libri sequentis.

Demetriano Africae proconsuli, contendenti Christianis imputari debere bella famem, & pestem, quibus tum orbis diuexabatur, quod ab ipsis dii non colerentur; pulchre respondet (ubi deduxit mundi senio omnia deteriora fieri) ipsos potius ethnicos tantarum cladium causam esse: quod Deum non colerent, & Christianos praeterea iniustis persecutionibus agitarent. Deinde, ubi illi exprobrauit tormentorum insitata genera quibus Christianos prae aliis reis torquebat, non ad confessionem, sed ad negationem, deorum impotentiam arguit: tum quod ipsi se defendere nequeant, atque adeo Demetrianus qui illos vindicabat, ab ipsis potius coli quàm ipse eos colere deberet: tum quod à Christianis de obsessis corporibus eiecti, quid sint ipsi confiteantur. Neque verò ruinas regum: iacturas opum, & similia mala quae persecutiones Christianorum diuinitus in vindictam comitabantur, ideo vindictas non censeri; quod illis etiam communes essent: quandoquidem gaudium iis potius sint omnia illa quàm poena. Proinde dum tempus est ad mentem redeat hortatur, vel saltem metu iudicii & semper ardentis gehennae ignis. Imitatur autem ipse partim Tertull. Apologeticum, partim librum ad Scapulam: & libri huius disertis verbis mentionem facit

Lactantius Firmianus Instit. diuinarum lib. 5. cap. 1. & 4. ac D. Pontius in vita Cypriani, & Hier. ad Mag.

OBLATRANTEM 1 te, & aduersus Deum, qui vnus & verus est, ore sacrilego & verbis impiis obstrepentem frequẽter Demetriane contempseram, verecundius ac melius existimans errantis imperitiam silentio 2 spernere, quàm loquendo dementis insaniam prouocare. Nec hoc sine magisterii diuini & nominis auctoritate faciebam, cùm

Prou. 23. scriptum sit: In aures imprudentis noli quidquam dicere: ne, quando audierit, irrideat sensatos sermones tuos. Et iterum:

Prou. 26. Noli respondere imprudenti ad imprudentiam eius, ne similis fias illi, & sanctum quoque iubeamur intra conscientiam nostram tenere, 3 nec inculcandum porcis & canibus exponere, loquente Domino & dicente: Ne dederitis sanctum ca-

Matt. 7. nibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos; ne conculcent ea pedibus, & conuersi elidant vos. Nam cum ad me sæpè studio magis contradicendi, quàm voto discendi venires, & clamosis vocibus personans malles tua impudenter ingerere, quàm nostra patienter audire; ineptum videbatur congredi tecum, quando facilius esset & leuius 4 turbulenti maris concitos fluctus clamoribus retundere, quam tuam rabiem tractatibus coercere. Certe & labor irritus & nullus effectus, offerre lumen cęco, sermonem surdo, sapiẽtiam bruto cùm nec sentire brutus possit, nec cæcus lumen admittere, nec surdus audire. Hæc considerans sæpe conticui, & impatientem patientia vinci; cùm non docere indocilem possem, nec impium religione comprimere, nec furentem lenitate cohibere. Sed enim cum dicas plurimos conqueri, quod bella crebrius surgant, quod lues, quod fames sæuiant, quodque imbres, & pluuias serena longa suspendant, nobis imputari; tacere vltra non oportet, ne iam non verecundiæ, sed diffidentiæ esse incipiat, quod tacemus & dum criminationes falsas contemnimus refutare, videamur crimen agnoscere. 5 Respondeo igitur & tibi, Demetriane pariter, & cæteris, quos tu forsitan concitasti, & aduersum nos odia tuis maledicis vocibus seminando, comites tibi plures, radicis, atque originis tuæ pullulatione, fecisti, quos tamen sermonis nostri admittere credo rationem. Nam qui ad malum motus est fallente mendacio, multo magis ad bonum mouebitur, veritate cogente 5 Dixisti per nos fieri, & quòd nobis debeant imputari omnia ista, quibus nunc mundus quatitur & vrgetur, quod dii vestri à nobis non colantur. Qua in parte (quia ignarus diuinæ cognitionis & veritatis alienus es) illud primo in loco scire debes, senuisse iam mundum, non illis viribus stare, quibus prius steterat, nec vigore & robore eo valere quo antea præualebat. Hoc etiam nobis tacentibus & nulla de scripturis sanctis prędicationibúsque diuinis documenta promentibus, mundus ipse iam loquitur, & occasum sui rerum labentium probatione testatur. Non hyeme nutriendis seminibus tanta imbrium copia est; 7 non frugibus æstate torrendis solis tanta flagrantia est, 8 nec sic verna de temperie sua sata læta sunt, 9 nec adeo arboreis fœtibus autumna fœcunda sunt. Minus de effossis & fatigatis montibus eruuntur marmorum crustæ, minus argenti & auri opes suggerunt exhausta iam metalla: & pauperes venæ breuiantur in dies singulos, & decrescunt: deficit in agris agricola, in mari nauta, miles in castris, innocentia in foro, iustitia in iudicio, in amicitiis concordia, in artibus peritia, in moribus disciplina. Putasne tu tantam posse substantiam rei senescentis existere, quantum prius potuit nouella adhuc 10 & vegeta iuuentute pollere? Minuatur necesse est quicquid fine iam proximo in occidua & extrema deuergit. Sic sol in occasu suo radios minus claro & igneo splendore iaculatur, sic declinante iam cursu, 11 exoletis cornibus luna tenuatur; & arbor quæ fuerat ante viridis & fertilis, arescentibus ramis fit postmodum sterili senectute deformis. Et fons qui exundantibus prius venis largiter profluebat, senectute deficiens vix modico sudore destillat. Hæc sententia mundo data est: hæc Dei lex est, vt omnia orta occidant, & aucta senescant; & infirmentur fortia, & magna minuantur; & cum infirmata & diminuta fuerint, finiantur. Christianis imputas, quod minuantur singula mundo senescente: quid si & senes imputent Christianis, quod minus valeant in senectute? quod non perinde vt prius vigent auditu aurium, cursu pedum, oculorum acie, virium robore, succo viscerum, 12 mole membrorum? & cum olim 13 vltra octingentos, & nongentos annos vita hominum longæua procederet, vix

nunc

nunc possit ad centenarium numerum peruenire? Canos videmus in pueris, capilli deficiunt antequam crescant, nec ætas in senectute desinit, sed incipit à senectute: sic in ortu adhuc suo ad finem natiuitas properat, sic quodcunque nunc nascitur mundi ipsius senectute degenerat, vt nemo mirari debeat singula in mundo cœpisse deficere, quando totus ipse iam mundus in defectione sit & in fine. 14 Quod autem crebrius bella continuant, quod sterilitas & fames sollicitudinem cumulat, quod sæuientibus morbis valetudo frangitur, quod humanum genus luis populatione vastatur; & hoc scias prædictum in nouissimis temporibus multiplicari mala & aduersa variari, & appropinquante iam iudicii die magis ac magis in plagas generis humani censuram Dei indignantis accendi. Non enim sicut tua falsa querimonia & imperitia veritatis ignara " iactat, & clamitat, ista accidunt, quod dii vestri à nobis non colantur; sed quod à vobis non colatur Deus. Nam cum ipse sit mundi Dominus & rector, & cuncta arbitrio eius & nutu gerantur, nec quidquam fieri possit, nisi quod aut fecerit, aut fieri ipse permiserit: vtique quando ea fiunt quæ iram Dei indignantis ostendunt, non propter nos fiunt à quibus Deus colitur; sed delictis & meritis vestris irrogantur, à quibus Deus omnino nec quæritur, nec timetur; nec relictis vanis superstitionibus religio vera cognoscitur; vt qui Deus vnus est omnibus, vnus colatur ab omnibus & rogetur. Ipsum denique audi loquentem, ipsum voce diuina instruentem nos pari- *Leu. 4.* ter ac monentem: Dominum Deum tuum adorabis, inquit, & illi soli seruies. Et *Exod. 20.* iterum: Non erunt tibi dii alij ante me. Et *Hier. 25.* iterum: Nolite ambulare post Deos alienos; vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos; & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos. Propheta item Spiritu sancto plenus contestatur & denunciat iram Dei, dicens; Hæc dicit *Aggei 1.* Dominus Deus omnipotens: Eo quod domus mea deserta est, vos autem sectamini vnusquisque in domum suam, propterea abstinebit cœlum à rore, & terra subtrahet procreationes suas, & inducam gladium super terram, & super frumentum, & super vinum, & super oleum, & super homines, & super pecora, & super omnes labores manuum eorum. Item propheta alius *Amos 4.* repetit & dicit, Et pluam super vnam ciuitatem, & super aliam non pluam: Pars vna compluetur, & pars, super quam non pluero, arefiet. Et congregabuntur duæ & tres ciuitates in vnam ciuitatem potandæ aquæ causa, nec satiabuntur; & non conuertimini ad me, dicit Dominus. Indignatur ecce Dominus & irascitur, & quod ad eum non conuertamini comminatur: & tu miraris aut quereris in hac obstinatione, & contemptu vestro, si rara desuper pluuia descendat, si terra situ pulueris squaleat, si vix ieiunas & pallidas herbas sterilis gleba producat, si vineam debilitet grando cadens; si oleam detruncet turbo subuertens, 16 si fontem siccitas statuat, aërem pestilens aura corrumpat, hominem morbida valetudo consumat; cum omnia ista peccatis prouocantibus veniant, & plus exacerbetur Deus quando nihil talia & tanta proficiant? Fieri enim ista vel ad disciplinam contumacium, vel ad pœnam malorum, declarat in scripturis sanctis idē Deus dicens: Sine causa percussi filios vestros, 17 disciplinam non exceperunt. Et propheta deuotus ac dicatus Deo, ad hæc *Hier. 2.* eadem respondet & dicit: Verberasti eos, *Hier. 5.* nec doluerunt? flagellasti eos, 18 nec voluerunt accipere disciplinam. Ecce irrogantur diuinitus plagæ, & nullus Dei metus est. Ecce verbera desuper & flagella non desunt, 19 & trepidatio nulla, nulla formido est. 20 Quid si non intercederet rebus humanis vel ista censura; quanto adhuc maior in hominibus esset audacia facinorū impunitate secura? Quereris quod minus nunc tibi vberes fontes, & auræ salubres & frequens pluuia, & fertilis terra obsequium præbeant, quod non ita vtilitatibus tuis, & voluptatibus elementa deseruiant. 21 Tu enim Deo seruis, per quem tibi cuncta deseruiunt? Tu famularis illi; cuius nutu tibi vniuersa famulantur? Ipse de seruo tuo exigis seruitutem, & homo hominem parere tibi & obedire compellis; & cum sit vobis eadem sors nascendi, conditio vna moriendi, corporum materia consimilis, animarum ratio communis, æquali iure, & pari lege vel veniatur in istum mundum, vel de mundo postmodum recedatur: tamen nisi tibi pro arbitrio tuo seruiatur, nisi ad voluntatis obsequium pareatur, imperiosus & nimius seruitutis exactor, flagellas, verberas, fame, siti, nuditate, ferro frequenter, & carcere affligis, & crucias; & non agnoscis miser Dominum Deum tuum, cum sic exerceas ipse 22 in homine dominatum? Merito ergo incursantibus plagis non desunt Dei

flagella nec verbera: quæ cum [23] nihil istic promoueant, nec ad Deum singulos 24 tanto cladium terrore conuertant, manet postmodum carcer æternus; & iugis flamma, & pœna perpetua, nec audietur illic rogantium gemitus, quia nec hic Dei indignantis terror auditus est, qui per Prophetam clamat & dicit: Audite sermonem Domini filii Israel, quia iudicium est Domini aduersus incolas terræ, eo quod neque misericordia, neque veritas, neque agnitio Dei sit super terram, sed execratio, & mendacium, & cædes, & furtum, & adulterium diffusum est super terram, sanguinem sanguini supermiscent. Iccirco terra lugebit cum vniuersis incolis suis, cum bestiis agri, cum serpentibus terræ, cum volucribus cœli, & deficient pisces maris, vt nemo iudicet, nemo reuincat. Indignari se Deus dicit quod agnitio Dei non sit in terris, & Deus non agnoscitur nec timetur. Delicta mendaciorum, libidinum, fraudum, crudelitatis, impietatis, furoris, Deus increpat & incusat, & ad innocentiam nemo conuertitur. Fiunt ecce quæ verbis Dei ante prædicta sunt, nec quisquam fide præsentium, vt in futurum consulat, admonetur. Inter ipsa aduersa, quibus vix coarctata & conclusa anima respirat, vocat malos esse, & in periculis tantis non de se magis, sed de altero iudicare. Indignamini indignari Deum, quasi aliquid boni male viuendo mereamini, quasi non omnia ista quæ accidunt, minora adhuc sint & leuiora peccatis vestris. Qui alios iudicas, aliquando esto & tui iudex, conscientiæ tuæ latebras intuere, immo (quia nullus iam delinquendi vel pudor est, & sic peccatur, quasi magis per ipsa peccata placeetur) qui perspicuus & nudus à cunctis videris, & ipse, te respice. Aut enim superbia inflatus es, aut auaritia rapax, aut iracundia sæuus, aut alea prodigus, aut vinolentia temulentus, aut liuore inuidus, aut libidine incestus, aut crudelitate violentus; & miraris in pœnas generis humani iram Dei crescere, cum crescat quotidie quod puniatur? Hostem quereris exsurgere, quasi, & si hostis desit, esse [25] pax inter ipsas togas possit. Hostem quereris exsurgere; quasi non etsi externa de barbaris arma, & pericula comprimantur, ferocius intus & grauius, de calumniis, & iniuriis potentium ciuium, domesticę impugnationis tela grassentur. De sterilitate aut fame quereris, quasi famem maiorem siccitas quam rapacitas faciat, quasi non de captatis annonarum incrementis & pretiorum cumulis flagrantior inopiæ ardor excrescat. Quereris cludi imbribus cœlum: cum sic horrea cludantur in terris. Quereris minus nasci, quasi quæ nata sunt, indigentibus præbeantur. Pestem & luem criminaris: cum peste ipsa & lue vel detecta sint: vel aucta crimina singulorum: dum nec infirmis exhibetur misericordia, & defunctis auaritia inhiat ac rapina: [26] Iidem ad pietatis obsequium timidi, ad impia lucra temerarii, fugientes morientium funera, & appetentes spolia mortuorum: vt appareat in ægritudine sua miseros ad hoc forsitan derelictos esse, ne possint, dum curantur, euadere. Nam perire ægrum voluit, qui censum pereuntis inuadit. Tantus cladium terror dare non potest innocentiæ disciplinam: & inter populum frequenti strage morientem, nemo considerat & se esse mortalem. Passim discurritur, rapitur, occupatur. Prædandi dissimulatio, nulla cunctatio, [27] nulla formido est. Quasi liceat, quasi oporteat, quasi ille, qui non rapit, damnum & dispendium proprium sentia: sic vnusquisque rapere festinat. In latronibus est vtcumque aliqua scelerum verecundia, auias fauces & desertas 28 solitudines deligunt, & sic illic delinquitur, vt tamen delinquentium facinus tenebris & nocte veletur. Auaritia palam sæuit, & ipsa audacia sua tuta, in fori luce abruptæ cupiditatis arma prostituit. Inde falsarii, inde venefici, inde in media ciuitate sicarii, tam ad peccandum præcipites, quàm impune peccantes. A nocente crimen admittitur, nec innocens qui vindicet, inuenitur. De accusatore vel iudice metus nullus. Impunitatem consequuntur mali, dum modesti tacent, timent conscii, veneunt iudicaturi. Et iccirco per Prophetam diuino spiritu & instinctu rei veritas promitur, certa & manifesta ratio monstratur: Deum posse aduersa prohibere, sed ne ille subueniat, merita peccantium facere: Numquid, ait, non valet manus Dei, vt saluos vos faciat: aut grauauit aurem, vt non exaudiat; Sed peccata vestra inter vos & Deum separant. Et propter delicta vestra auertit faciem suam à vobis, 29 ne misereatur. Peccata itaque & delicta reputentur, conscientiæ vulnera cogitentur, & desinet vnusquisque de Deo vel de nobis conqueri, si quod patitur, intelligat se mereri. 30 Ecce id ipsum quale est, vnde nobis vobiscum

maxime

maxime ſermo eſt, quod nos infeſtatis innoxios, quod in contumeliam Dei impugnatis, atque opprimitis Dei ſeruos. Parum eſt quod furentium varietate vitiorum, quod iniquitate feralium criminum, quod cruentatum compendio rapinarum vita veſtra maculatur; quod ſuperſtitionibus falſis religio vera ſubuertitur; quod Deus omnino nec quæritur, nec timetur: adhuc inſuper Dei ſeruos, & maieſtati ac nomini eius dicatos, iniuſtis perſecutionibus agitatis. Satis non eſt, quod ipſe tu Deum non colis; adhuc inſuper eos qui colunt ſacrilega infeſtatione perſequeris. Deum nec colis, nec coli omnino permittis; & cum cæteri, qui non tantum iſta inepta idola, & manu hominis facta ſimulachra, ſed & portenta quædam & monſtra venerantur, tibi placeant; ſolus diſplicet Dei cultor. Fumant vbique in templis veſtris hoſtiarum buſta & rogi pecorum, & Dei altaria vel nulla ſunt, vel occulta » Crocodili & cynocephali & lapides & ſerpentes à vobis coluntur, & Deus ſolus in terris aut non colitur: aut non eſt impune quod colitur. Innoxios, iuſtos, Deo charos domo priuas, patrimonio ſpolias, catenis premis, carcere includis, beſtiis, gladio, ignibus punis. » Nec ſaltem contentus es dolorum noſtrorum compendio & ſimplici ac veloci breuitate pœnarum: admoues laniandis corporibus longa tormenta, multiplicas lacerandis viſceribus numeroſa ſupplicia, nec feritas atque immanitas tua vſitatis poteſt contenta eſſe tormentis; excogitat nouas pœnas ingenioſa crudelitas. Quę hæc eſt inſatiabilis carnificinę rabies? quæ inexplebilis libido ſæuitiæ? Quin potius elige tibi alterum de duobus; Chriſtianum eſſe, aut eſt crimen, aut non eſt. Si crimen eſt, quid non interficis confitẽtem? ſi crimen non eſt, quid perſequeris innocentem? Torqueri enim debui ſi negarem. Si pœnam tuam metuens id quod prius fueram, & quod Deos tuos non colueram, mendacio fallente celarem, tunc torquendus fuiſſem, tunc ad cõfeſſionem criminis vi doloris adigendus? ſicut in cæteris quęſtionibus torquentur rei, qui ſe negant crimine quo accuſantur teneri, vt facinoris veritas, quę indice voce non promitur dolore corporis exprimatur. Nunc verò cum ſponte confitear & clamem, & crebris ac repetitis identidem vocibus, Chriſtianum me eſſe conteſter? quid tormenta admoues confitenti: & Deos tuos non in abditis & ſecretis locis, ſed palam, ſed publice, ſed in foro ipſo magiſtratibus & præſidibus audientibus, deſtruenti: vt etſi parum fuerat, quod in me prius criminabaris, creuerit quod & odiſſe & punire plus debeas: quod dum me Chriſtianum celebri loco & populo circumſtante pronuncio, & vos & Deos veſtros clara & publica prædicatione confundo. Quid te ad infirmitatem corporis vertis: quid cum terrenę carnis imbecillitate contendis? Cum animi vigore congredere, virtutem mentis infringe, fidem deſtrue, diſceptatione ſi potes vince, vince ratione. Vel ſi quid diis tuis numinis & poteſtatis eſt, ipſi in vltionem ſuam ſurgant, ipſi ſe ſua maieſtate defendant: aut quid præſtare colentibus poſſunt, qui ſe de non colentibus vindicare non poſſunt. Nam ſi eo qui vindicatur pluris eſt ille qui vindicat, tu diis tuis maior es. Si autẽ iis quos colis, maior es, non tu illos colere, ſed ab ipſis potius coli debes, & timeri vt Dominus. Sic illos læſos vltio veſtra defendit, quo modo & clauſos, ne pereant, tutela veſtra cuſtodit. Pudeat te eos colere, quos ipſe defendis; pudeat tutelam de iis ſperare, quos tu ipſe tueris. » O ſi audire eos velles, & videre, » quando à nobis adiurantur & torquentur ſpiritalibus flagris, & verborum tormentis de obſeſſis corporibus eiiciuntur, quando eiulantes & gementes voce humana, & poteſtate diuina flagella & verbera ſentientes, venturum iudicium confitentur. Veni & cognoſce vera eſſe, quæ dicimus. Et quia ſic Deos colere te dicis, vel ipſis quos colis, crede; aut ſi volueris & tibi credere, de te ipſo loquetur, audiente te, qui nunc tuum pectus obſedit, qui nunc mentem tuam ignorantiæ nocte cæcauit, videbis nos rogari ab eis, quos tu rogas; timeri ab eis, quos tu adoras: videbis » ſub manu noſtra ſtare vinctos, & tremere captiuos, quos tu ſuſpicis, & veneraris vt Dominos. Certè vel ſic confundi in iſtis erroribus tuis poteris; quando conſpexeris & audieris Deos tuos, quid ſint, » interrogatione noſtra ſtatim prodere, & præſentibus licet vobis, præſtigias illas, & fallacias ſuas non poſſe celare. Quæ ergo mentis ignauia eſt, immo quę deſipientium cęca, & ſtulta dementia, ad lucem de tenebris nolle venire? & mortis æternę laqueis vinctos, ſpem nolle immortalitatis excipere? non metuere Deum comminantem & dicentem: Sacrificans diis eradicabitur, niſi Domino ſoli: Et iterum: Adorauerunt eos quos fecerunt digiti eorum, & Exod.22. Esa.2.

cenderunt ad memoriam coram Deo. Cito orationes ad Deum ascendunt, quas ad Deum merita nostri operis imponunt. Sic
Tob.12. & Raphaël Angelus Tobiæ oranti semper, & semper operanti, testis fuit dicens: Opera Dei reuelare & confiteri honorificum est. " Nam quando orabas tu & Sarra, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectum claritatis Dei. " Et cùm sepelires tu mortuos simpliciter: & quia non es cunctatus exsurgere & derelinquere prandium tuum, " sed abiisti & condidisti mortuum, missus sum tentare te; & iterum me misit Deus curare te, & Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael, vnus ex septem Angelis iustis, qui assistimus & conuersamur ante claritatem Dei. Per Esaiam quoque Dominus admonet & docet similia contestans: Solue, inquit, omnem nodum iniustitiæ, " resolue suffocationes impotentium commerciorum. Dimitte quassatos in requiem, & omnem consignationem iniustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti, & domesticos seminis tui non despecies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua citò orientur, & præibit ante te iustitia, & claritas Dei circundabit te. Tunc exclamabis & Deus exaudiet te, & dum adhuc loqueris, dicet: ecce adsum. Adesse se promittit; & audire ac protegere se eos dicit, qui iniustitiæ nodos de corde soluētes, & eleemosynas circa domesticos Dei, secundùm eius præcepta facientes, dum audiunt quod Deus præcipit fieri, ipsi quoque à Deo merentur audiri. Beatus Apostolus Paulus in necessitate pressuræ adiutus à fratribus, opera bona quæ fiunt, sacrificia Dei dixit esse. Saturatus sum, inquit,
Philip.4. recipiens ab Epaphrodito ea quæ à vobis missa sunt, odorem suauitatis sacrificium acceptum, & placitum Deo. Nam quando quis miseretur pauperis, Deum fœnerat: & qui dat minimis, Deo donat, spiritaliter Deo suauitatis odorem sacrificat. " In orationibus verò celebrandis inuenimus obseruasse cum Daniele tres pueros in fide fortes, & in captiuitate victores, horam tertiam, sextam, nonam, sacramento scilicet trinitatis; quæ in nouissimis temporibus manifestari habebat.

Nam & prima hora in tertiā veniens, cōsummatum numerum trinitatis ostendit. Itemque ad sextam quarta procedens, declarat alteram trinitatem. Et quando à septima nona completur per ternas horas trinitas perfecta numeratur; quæ horarum spatia iampridem spiritaliter determinantes adoratores Dei statutis & legitimis ad precem temporibus seruiebant; & manifestata postmodum res est " sacramenta olim fuisse, quod antè sic iusti precabantur. Nam super discipulos hora tertia Act.2. descēdit Spiritus Sanctus, qui gratiam Dominicæ repromissionis impleuit. Item Petrus hora sexta in tectū superius ascendens, Act.10. signo pariter & voce Dei monentis instructus est, vt omnes ad gratiam salutis admitteret, cùm de emundandis gentilibus ante dubitaret. Et Dominus hora sexta crucifixus, ad nonam peccata nostra sanguine suo abluit, & vt redimere & viuificare non posset, Luc.23. tunc victoriā suam passione perfecit. Sed nobis, fratres dilectissimi, præter horas antiquitus obseruatas, orandi nunc & spatia & sacramenta creuerunt. Nam & mane orandum est, vt resurrectio Domini matutina oratione celebretur, quod olim Spiritus Sanctus designabat in psalmis dicens: Rex meus & Deus meus, Psal.5. quoniam ad te orabo Domine: mane exaudies vocem meam: mane assistam tibi, & contemplabor te. Et iterum per prophetam loquitur Dominus: Diluculo vigilabunt ad me dicentes: Eamus & Osee.6. reuertamur ad Dominum Deum nostrum. Recedēte item sole ac die cessante necessario rursus orandum est. Nam quia Christus sol verus, & dies est verus, sole ac die sæculi recedente, quando oramus & petimus vt super nos lux denuo veniat, Christi precamur aduentum, lucis æternæ gratiam præbiturum. Christum autem diem Psal.117. dictū declarat in Psalmis Spiritus Sāctus: Lapis, inquit, quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: " à Domino factus est iste, & est admirabilis in oculis nostris. Iste est dies quem fecit Dominus, ambulemus & iucundemus in eo. Item quod sol appellatus sit, " Malachias Malac.4. propheta testatur dicēs: Vobis autem qui timetis nomen Domini, orietur sol iustitiæ & in alis eius curatio est. Quod si in scripturis sanctis sol verus, & dies verus est Christus; hora nulla à Christianis excipitur, quo minus frequenter ac semper Deus debeat adorari; vt qui in Christo, hoc est, in sole & in die verò sumus, insistamus per totum diem precibus, & oremus: & quando mundi lege decurrens vicibus alternis " nox reuoluta succedit, nullum de nocturnis tenebris esse orantibus damnum

num potest, quia filijs lucis & in noctibus dies est. Quando enim fine lumine est, cui lumen in corde est? Aut quando sol ei & dies non est, cui sol & dies Christus est? Qui autem in Christo, hoc est, in lumine semper sumus, nec noctibus ab oratione cessemus. Sic Anna vidua sine intermissione rogans semper & vigilans, perseuerabat in promerendo Deo, sicut in Euangelio scriptum est: Non recedebat, inquit, de templo, ieiuniis & orationibus seruiens nocte ac die. Luc. 2. Viderint vel gentiles, qui necdum illuminati sunt: vel Iudæi, qui deserti lumine in tenebris remanserunt. Nos fratres dilectissimi, qui in Domini luce semper sumus, qui meminimus & tenemus, quid esse acceptâ gratia cœperimus: computemus noctem pro die. Ambulare nos credamus semper in lumine, non impediamur à tenebris quas euasimus; nulla sint horis nocturnis precum damna; nulla orationum pigra & ignaua dispendia. Per Dei indulgentiam recreati spiritaliter & renati imitemur quod futuri sumus: habituri in regno sine interuentu noctis solum diem: sic nocte, quasi in lumine vigilemus: oraturi semper & acturi gratias Deo; hic quoque orare, & gratias agere non desinamus.

ADNOTATIONES IN librum de Oratione Dominica.

1 Euangelica præcepta] *Elegantissima est præceptorum Euangelicorum definitio.*

2 vt pararetur venienti via] *Cambr. cod.* præpararetur, *sed prius magis placet, eo quod alludere videatur ad illud Esaiæ: parate vias Domini.*

3 Quæ enim potest esse magis spiritalis oratio] Ms. *Affligin. March. Dun. & Blandinienses legunt:* spiritalior, *siue:* spiritualior, *sed non memini me similem phrasin legisse apud Cyprianum. Eandem differentiam videre est, dum exc. legunt:* magis vera, Ms. verior

4 quanto efficacius] Ms. *præter Camb. legunt:* quando, *sed prius malo.*

5 Et quando in vnum, &c. *Insignis locus de conuentu plebis cum sacerdote ad sacrificia.*

6 Non passim ventilare preces nostras inconditis vocibus] *Locus hic non prohibet Cantum Ecclesiasticum, sed potius inconditas illas voces, qualibus hodie aduersarij sua sacra faciunt, plebe vniuersa nullo ordine omnia decantante. Alioqui enim Apostolo Paulo contradiceret, qui ad cantum fideles hortatur. Sic Ephes. 5. Loquentes (inquit) vobismetipsis in Psalmos, hymnis & Canticis spiritalibus, cantantes & psallentes in cordibus vestris Deo Domino, & iisdem pene verbis vtitur ad Colossens. 3. Deinde non solum in lege veteri; sed & noua primitiua cantum in vsu fuisse; patet tum ex illo Act. Apostolorum. 6. cap. Media nocte Paulus & Silas adorantes laudabant Deum; & audiebant eos qui in custodia erant, tum ex Dionys. Areopag. Eccles. hier. cap. 3. demum (inquit) ad sanctum altare iterum rediens psalmorum incipit melos, concinentibus secum sacra carmina omnibus ecclesiasticis ordinis gradibus; &c. D. Iesum Ignatio tribuit Socrates lib. 6. 8 cap. institutionem Antiphonarum siue Hymnorum Responsoriorum, & post eum Niceph. lib. 13. 6. cap. Eodem pertinent quæ habet Philo. lib.* περὶ τῶν ἱκετῶν. *Tertull. Apologetici 2. cap. Plinius Epistola ad Traianum. Ephrem autem Syro Harmonica modulationis inuentum attribuunt Theodoretus lib. 4. cap. 29. & Niceph. lib. 9. cap. 19. qui etiam Apostolis tribuit lib. 18. cap. 51. Hymnum ter sanctum, & Cantilenam: Lux Hilaris. Si recentiora quis petat testimonia. Psalmos alternis cantari sub Constantio imperatore constituerunt Antiochia D. D. Flauianus & Diodorus, Sigeberto teste. Missarum & aliarum horarum sancta Officia, tum ab Ambros. Mediolani tum à D. Gregor. Romæ instituta sunt. Vnde eodem Sigeberto teste, Carolus Magnus sub annum 774: in Germaniam & Gallias authenticum cantum transtulit: missis ea causa Romam duobus clericis. Hinc conscripti sunt D. Gregorii de Sacramentis, ac Antiphonarius, libri insignes, quos nunc primum inter Liturgica Latinorum edidimus. Hymnos etiam Ecclesiasticos tam olim ediderunt D. D. Hilarius, Ambrosius, & Gregorius, quorum qui Authentici & plerosque Ambrosianos, indicat Radulphus decanus Tungrensis de canon. obseruantia cap. 13. & inter cæteros vespertinum illum, Deus creator omnium, cuius meminit etiam D. August. lib. 9. confess. cap. 12. qui eiusdem cap. 6. & 7. Cantus Psalmorum & Hymnorum à D. Ambr. instituti meminit. Sed de his plus satis, plura, videat lector in dictis liturgicis.*

7 Deus non vocis sed cordis auditor est] *Ad verbum hoc ex Tertull. dicto l. de oratione, sed loquitur ibi de precibus quas apud se faciebant fideles in conuenticulis; patet ex his verbis: Quid amplius (inquit) referent istic quid clarius adorant, nisi quod proximis obstrepunt: immo prodendo petitiones suas, quid minus faciunt, quàm si in publico orent? Atque adeo eodem sensu interpretandus locus hic Cypriani, quem inde mutuatus est.*

8 probante Domino & dicente] *Ita rectè Ms. Gra*mm*, Manus & Mor. cum vet. exc. pro eo quod substituerat Rembold.* prouocante.

9 nec manibus insolenter erectis] Rectè *addit* insolenter, *neque enim omnem manuum eleuationem ab illo culpari, patet ex Tertullia. quem imitatur: Atqui (inquit) cum modestia & humilitate adorantes magis commendamus Deo preces nostras, ne ipsis quidem manibus sublimius elatis, sed temperate ac probe elatis.*

10 sanctificari publicanus hic magis meruit] *Vocem:* publicanus, *& paulopost* semper, *recens adscivimus ex Cambr. cod.*

11 Homines duo ascenderunt in templum adorare] *Quum præter vet. exc. & Manus, qui legunt* orate, *cæteri omnes Ms. & excus. prius illud legant magis placet: præsertim quum correspondeat vox Græca,* προσεύξασθαι.

12 talia apud se precabatur] *Camb. addit:* dicens; *sed neque Latine neque Græce id apud Lucam legitur. Eadem ratione non probatur, quod vbi paulopost legitur:* dico vobis, *quidem teste Morelio præmittunt:* Amen.

13 Quia omnis qui se exaltat] *Ita Ms. Afflig.*

D. Cyprian.

Marc. Dun. Bland. & vnus Morel. pro eo quod cæteri qui se extollit.

24 qualiter ad orationem accedere debeamus.] Manuscripti præter Cambronens. quemadmodum, sed prius Cypriano vsitatum est magis. Atque verba ipsa Orationis Dominicæ ad exemplum Ms. codic. maiusculis literis excudi iussimus.

25 Fiat voluntas tua sicut in cœlo & in terra] Vocem sicut, quæ omittitur à Tertull. Cambron. cod. & Manut. denuo adiecimus, tum quod Græce etiam legatur, tum quod D. August. de bon perseuer. 3. cap. in plerisque codicibus ita legi, magisque ab orantibus frequentari astruat, tum denique quod non modo hic & infra Ms. & cæteri excusi sic legant, sed infra ipse quoque Manut. & Camb. cod.

26 Et remitte nobis debita nostra, &c.] Ms. cod. Afflig. Marc. Dun. Bland. & Morel. tum hic tum infra legunt dimitte & dimittimus, & vetus quoque excus. infra, sed hic remitte & remittimus, quemadmodo Remboldus contra, hic infra legit, illud vero hoc loco, Cambronens. vero codex Manut. & Erasmici omnes vtrobique remitte & remittimus. Vera lectio sit vetior, nolumus contendere cum Erasmo, præsertim quum & Tertullian. si emendati sint codices, modo hoc, modo illud legat: videtur tamen vulgatam lectionem veteris interpretis confirmare, quod illud explicans infra Cyprianus, voce dimissionis vbique vtitur, & quod ea non in hoc solum scripturæ loco, sed & alibi scriptoribus Ecclesiasticis frequenter in vsu sit.

27 Et ne patiaris induci nos in tentationem] Vulgata lectio: Ne nos inducas in tentationem. placeret magis tum quod eam hic habent Afflegin. March. Dun. & Bland. cod. tum quod Tertullian. libr. de Orat. & D. Hieronym. cum aliis veteribus tam Græcis quam Latinis sic legant & D. Augustin. Epistola 121. Ne nos inferas, &c. verum priorem quam hic habent Cambronens. & Manut. & postea manuscripti omnes, Cypriani germanam esse constat, ex D. August. de bono perseuerantiæ cap. 6. vnde sic orant (inquit) nonnulli, & legitur in cod. pluribus & hoc sic posuit D. Cyprianus: Ne patiaris nos induci in tentationem, In Euangelio tamen Græco nusquam inueni, nisi: Ne nos inferas in tentationem. Hactenus ille, quare & vtrobique lectionem illam secuti sumus.

18 singillatim noluit & priuatim precem fieri] Ita ad vnum omnes manuscripti codic. & veter. exc. tum hic tum infra alicubi, pro eo quod Remboldus, singulatim, atque adeo veram eam lectionem esse censeo; præsertim quum illum Latinè dici, probet Nonius Marcellus ex Lucillii lib. 19. & ea vtantur Cic. lib. 5. Tuscul. q. & Terentius in Phormione.

19 Christus in carne visus] Posteriora hæc verba recens adiecimus ex Camb. cod. & vbi legitur: nisi eos apud nos, ex eodem adiecimus: eos.

20 vt nihil omnino prætermissum sit] Etiam hoc ex illo Tertullian. mutuatus est, vbi dicit, in hac Oratione breuiarium totius Euangelii comprehendi, & ex vtroque D. August. quod habet Epistola ad Probam. cap. 12.

21 his qui credunt in nomine eius] Particulam: his, ex Cambr. etiam codic. addidimus. Rursum autem Renunciationis in baptismo meminit, quemodo & aliquanto post.

22 Quid dicunt patri & matri, &c.] Gruuius censet legendum cum 70. in numero singulari: Quid dicit, & rursum, fratres suos non agnouerunt, pro eo quod est: & filios sed vulgatam lectionem habent Ms. & excus. omnes, ita quoque legit Rhabanus Maurus in comment. Deut. præterquam quod interserat verba illa iuxta vulg. interpretem: & fratribus suis non noui illos.

23 sed & crudeliter necauerunt] Ms. quatuor legunt: negauerunt, sed magis placet prior Cambr. cod. & excusorum lectio quemadmodum & illa excusorum: Qui iam non possunt, pro eo quod Ms. legunt: Quia.

24 Vos de patre diabolo nati estis] Excusi vulgati non habent: nati, & placeret ea lectio magis, eo quod hodie apud Ioan. neque Græcè neque Latine legatur, nisi eam constanter id legerent Ms. codic. Grauii & Manut.

25 Filios genui & exaltaui] Variant hic cod. Grau. & Manut. legunt generaui, cum Tertullian. aduers. Iud. & lib. 3. aduers. Marc. prius illud, legit idem Tertullian. de Orat. & cum exc. cæteris Ms. sed posterius placet magis, quod sic legant Ms. & exc. omnes infra l. 1. Test. c. 3. Adiecimus vero ex Ms. Vocem: meus, est enim apud 70.

26 væ genti peccatrici, populo pleno peccati] Ita Grau. & Ms. cod. hoc loco & infra loco iam citato Ms & exc. omnes; & accedit magis ad phrasin Latinam. Tertullian. vero, (cum prius hic exc) l. aduers. Iud. & 70. Væ gens peccatrix, populus plenus. Eligat lector vtrum malit, modo in hoc sequatur Ms. vtrobique cod. vt legat Semen nequam.

27 remissa peccatorum] Magis accedit ad phrasin Cypriani hæc Cambr. cod. & vulg. exc. lectio quàm aliorum remissio.

28 sic & nos Dei filios nuncupemus] Clarior, quidem est hæc Manut. & Morel. lectio, sed Ms. legunt cum exc. Dei filij nuncupemur.

29 & qui spernit me, spernetur] Cambr. cod. legit: spernunt, & spernentur, sed prius habent 70. quare & lib. de zelo & liuore ita legendum.

30 id petimus & rogamus] Ita Ms. & D. Aug. c. 2. de bono perseuer. pro eo quod alii & ipse Aug. l. 4. contra 2. Epistolas Pelag. c. 9 legunt ideo. Probat autem hoc & sequentibus aliquot locis August. contra Pelagium, gratiam non secundum merita nostra dari, & perseuerantiam esse donum Dei.

31 neque fornicarij] Præmittit hic Grauius: Nolite seduci: Neque homicidæ, sed Ms. id non legunt Neque, vero placet lectio cod. vetustissimi teste Mor. qui legit Masculorum concubitores, eo quod Ms. & excus. constanter legant appetitores, & modestior sit hæc lectio. Atqui fraudatores, rectius legitur quam fraudulenti, eo quod vocem Græcam πλεονέκται, eodem modo vertere, supra citans locum Apostoli ad Ephes. 5. in Epist. ad Ant.

32 & hæc quidem fuistis] Morel. censet legendum: quidam, cum vet. quodam cod. eo quod Græce legatur: τινές, verum constanter cet. exc. & Ms. prius illud legunt, quemodo & apud Apostolum magno consensu (vel ipso Erasmo teste) Latinorum codices, & D. Aug. de pœnit. medic. c. 10. Quare minus libens ita castigauit Apostoli locum Isidorus Clarius.

33 iam non delinquere] Ms. 4. & vnus Morelii codex iam noli delinquere, sed cum Cambr. cod. & D. Aug. de bono perseuer. prius malo.

34 vt cito nobis repræsentetur] Repræsentationis

vnd

vox non Cypriano modo, sed & Tertull. saue citato loco vsitata est. Quem miror petitionem hanc: Adueniat regnum tuom, postponere sequenti petitioni fiat voluntas tua, &c.

35 Domino manifestante & probante] Grauius manifeste exprobrante, sed prius ad phrasin Cypriani pertinet.

36 sed qoo to] Camb. cod. addit: vis, sed id neque cateri habent Ms. aut excusi, neque Matthaeus Grace & Latine. Ex Ms. vero recte adiecta est a Manut. vox voluntatem.

37 ad consummationem nostræ iocoiumitatis] Ita Ms. & vetus excus. Morel. & D. August. tum lib. 4. ad Bonifacium, tum lib. 1. contra Iulianum cap. 3. pro eo quod primus Remboldus nostræ volontatis.

38 & spiritum possideamus è cœlo] Quomodo intelligendus sit locus iste, ne fauere videatur erroti Origenis; tractas paucis D. Augustin. lib. 1. Retract. 1. cap.

38 & discordantibus aduersus se inuicem quotidiana congressio] Cambr cod. legit: discordanoum; quod magis placeret nisi illud legeret vtroque loco D. Aug. & Ms. cum exc. cateris.

40. Manifesta sunt autem opera carnis] Ita Ms. & Tertull. l. de pudicitia, Exc. facta carnis, tum hic tum infra testim. lib. 3. c. 64.

41 idololatria] Ms. 4. Grauius & Manut. legunt: idololatriæ, & hic & infra loco citato; sed prior Cambr. cod. & excusorum, confirmatur tum voce Græca εἰδωλολάτρεια, tum versione vulgata: idolorum seruitos.

42 Fructus autem spiritus est charitas] Manut. legit: agape, quomodo & Grace legitur, sed & hic & infra lib. 3. Testim. c. 64. prius legitur ab exc. cateris & Ms. omnibus.

43 Magnanimitas] Secutus Tertull. de Patientia, vocem μακροθυμία, sic vertit vbique Cyprianus, pro eo quod alii longanimitatem fere vertunt, vulgatus interpres patientiam, recte autem adiecerunt Manut. & Morel. vocem: bonitas, vtpote qua legatur & Grace & Latine.

44 petamus & pro illis qui adhuc terra sunt] Manut. hanc lectionem confirmat D. Aug. dicto lib. 4. ad Bonifacium, & de praedest. sanct. 8. c. qui tamen legit: precemor, Cambron cum cateris excusis: adhoc terreni sunt, reliqui vero 4. Ms. terrena sapiunt.

45 vt qoomodo in cælo] Vel hinc patet, legisse auctorem sicut in cælo.

46 id est, in illis oon credentibus] Prorsus sic legendum esse cum Morelio & Grauio, conuincitur ex dicto lib. de pradestin. sanct. vtpote quum hinc probet, fidem esse donum Dei; quod hinc colligi non potest, nisi de non credentibus, id est, infidelibus hic sermo fiat.

47 Quod potest & spiritaliter & simpliciter intelligi] Vtrumque hunc sensum ex Tertulliano desumpsit, & habent etiam D. Hieronym. in comment. ac lib. 3. contra Pelag. (vbi totam orationem dominicam paucis explicat consentienter D. Cypriano) & D. Aug. epistola ad Probam, & lib. 2. de serm. domini in monte c. 12. è quibus locis mire confirmatur corporis domini in Eucharistia præsentia.

48 & Eucharistiam quotidie ad cibom salotis accipimus] Satis hinc perspicuum est, quotidie adhuc ætate Cypriani communicasse fideles, quod iam inde ab Apostolis vsitatum fuisse, patet ex Act. Apostolorum non vno in loco. Perdurauit ea consuetudo vsque ad D. Hieron. aetatem Romæ, & in Hispaniis, vel ipso teste Epistola ad Lucam Beticum, & Apologet. ad Pammach. pro libris contra Iouin. Mediolani ad D. Ambros. vsque, quemadmodum colligere est ex vlt. c. lib. 4. & 5. de Sacrament. & in Africa vsque ad D. Augustin. ætatem vt patet ex Epistola 118. Atqui in Oriente iamdudum desierat ea consuetudo, vti patet tum ex dicto lib. 5 Ambrosii de Sacrament. & libr. 2. de sermone Domini D. Augustin. tum ex D. Chrysost. hom. 61. ad populum Antioch. 3. in Epistolam ad Ephes. & 17. ad Hebraos, vbi varias adfert obseruationes, tum eorum qui in solemnitatibus communicabant in Aduentu & Quadragesima, tum eorum qui in Pascha duntaxat, aut bis aut ter in anno, tum Heremitarum qui ex humilitate quadam semel quotannis aut singulis bienniis. Quare non tam vrgent D. D. Chrysost. & Hieronymus communionem quotidianam, quam dignam Eucharistia sumptionem.

49 Abstenti & non communicantes] D. August. tum lib. 4. ad Bonifac. tum de bon. perseuerantia cap. 4. legit abseotes, quomodo & Morelii etiam quidam cod. & Grauius ad marg. sed priorem habent cateri, & Cyprianica est lectio.

50 Et Eucharistiam iure communicationis accipiunt] Iure communicationis accipere illos censet, qui digni erant & ab Ecclesia non abstenti; quod ex aduersatiua eius satis colligere est ita contra timendom est, &c.] Ius enim illi habent ad Eucharistiam sumendam. Confirmat itaque hic locus sententiam Domini Ioannis Hesselii, qui recte similem locum Epistola liv. interpretatur non de iure ad calicis sumptionem, sed de iure ad communicationem. Quod vel ipse sibi textus indicat, dum quod ad ius communicationis attinet, interesse docet, inter apostatas vel hæreticos, & lapsos qui iam diu pænitentiam egerant, atque adeo si ad calicis sumptionem ius illud referatur, videbitur promisisse apostatis & hæreticis sumptionem corporis Dominici.

51 Ne dum qui abstentus separatur] Afflig. & quidam Ms. Morelii ad tempus.

52 Procul remaneat à salute] Ms. quinque nostri & vnus. Morel. remaneat alienus.

53 Vt qoi sæculo renuntiauimos] Et quod, mentione hac iniecta renuntiationis in Baptismo, adferat illud Luc. 14. Qui non renuntiauerit, &c. confirmatur coniectura nostra quam habes Epistola 9. de voce Renuntiationis ex loco illo scriptura desumpta. Quod vero sequitur, ad verbum fere est ex Tertull.

54 Habentes itaqoe exhibitionem] Ita vertit quod habet Apostolus διατροφάς, pro eo quod noster interpres alimenta, Solus Morel. victum.

55 muscipolam diaboli] Et quod Grace sit παγίδα, recte legit Manutius cum Morel. tum hic supra libro de Lapsis moscipolam, non muscipulas, præsertim consentientibus Ms. cod. prater Cambronen. Atqui vocem diaboli, non legunt quatuor manuscripti, quare superfluam censeo; præsertim quum libro de Lapsis, neque excusi, neque Cambr. cod. adducant, neque ea Grace legatur, præterquam apud Chrysost. neque etiam Ambros. eam legat.

56 Occulta deceptiooe] Grauius deprædatione, non male.

57 Ipsa nocte morituros] Adiecimus ipsa, ex Cambr. cod.

dist. 70. cap. Sanctorum. Apud Graecos vero Praefationum institutionem, ad Dionys. Areop. refert Honorius in gemma animae: quod hic de hac Missa parte feci, liceret ex veteribus de singulis illius partibus commonstrare: sed ne prolixior sim, remitto lectorem ad cap. 15. lib. 4. Antonii Democharis de Missae sacrificio. Atqui Sursum corda (inquit Radulphus Tungr.) ex Hieremia sumptum est, Gratias agamus, ex Apostolo Paulo.

86 admoneatur] *Vitio librarior. irrepsit in editionem Manut.* admoneamur, *nam prius illud nisi legatur erit Solaecismus, & ita legit Smaradgus cap. 1. diadematis Monach. hunc locum ad verbum exprimens.*

87 & rapi ineptis cogitationibus] *Elegantior est hac Camb. cod. lectio quam caeterorum:* capi.

88 Orantes autem] *Pulchre deducit, orationi, vt sit efficax adiungenda opera bona; de quo latius infra lib. de Opere & Eleemos.*

89 & eleemosynae tuae] *Adiecimus:* tuae, *cum Morel. & Grau. ex Ms. cod.*

90 Nam quando orabas tu & Sarra] *Ita Manut. iuxta 70. qui legunt* Σάῤῥα, *Ms. vero & excusi legunt:* Sara.

91 Et cum sepelires tu mortuos simpliciter] *Morelius putat legendum:* similiter, *sed prius habent Ms. & exc. reliqui tum hic tum infra de mortalit. Neque vero ex editione Graeca certi quid potest colligi, quum neque cum hac lectione concordet, neque cum Latina.*

92 sed abisti] *Sic Cambr. pro eo quod caeteri; & prius placet magis.*

93 Resolue suffocationes impotentium commerciorum) *Graece est:* στραγγαλίας βιαίων συναλλάγματων, *id est, oblationes (inquit Morel.) violentarum cautionum. Significat enim interprete D. Hieronym. Chartarum fasciculos, in quibus foeneratorum calumnia continentur.*

74 In orationibus vero celebrandis] *Locus hic mire confirmat Horarum Canonicarum institutionem, qua hodie in Ecclesia frequentantur. Atque imprimis à Daniele cum tribus pueris dictis obseruatas Horas Tertiam, Sextam & Nonam, & obseruatas illas non à Iudaeis modo, sed & ab Apostolis in Actibus Apostolorum. Hora enim tertia venit in discipulos Spiritus sanctus, Hora sexta in tecto superiori orans Petrus, visionem vidit. Hora nona Petrus & Ioannes precandi gratia ascenderunt in templum. His vero adiunctas horas matutinam & vespertinam, ac Nocturnam. Neque his contentus, semper orandum docet. Non recte itaque horariarum precum prolixitatem calumniantur quidam. Certe D. Hieronym. Epist. ad Letam & ad Demetriadem, earumque horarum vsum non nouum tum fuisse, disertis verbis indicat. Quare recte mihi sentire videntur Sigebertus in Chronicis & Radulphus Tungrensis; qui D. Damaso cum D. Hieron. & Ambros. Canonicarum horarum institutionem assignant; quod confirmat Psalmorum per totam hebdomadam iam inde, tum in Romana tum in Mediolanensi Ecclesia, distributio. Quod imitatus & praesertim D. Hieron. Benedictus in regula, ita Psalterium in septem horas diuisit, vt singulis septimanis integrum Psalterium diceretur, Vt autem non in Ecclesia modo canerentur septem preces horariae, sed quotidie à Presbyteris recitarentur institutum referunt à Pelagio 2. Singulis etiam horis praefationis loco adiunxisse D. Gregorium initium illud Psalmi Dauidici: Deus in adiutorium meum intende. Porro vt totidem hora quotidie recitarentur in laudem D. Virginis, & Sabbata solemniter; statutum est ab Vrbano 2. in Concilio apud Claremontem anno 1096.*

95 Sacramenta olim fuisse] *Cambr. cod.* sacramentum.

96 A Domino factus est iste, & est admirabilis] *Eodem modo citatur hic locus infra testim. lib. 2. c. 16. tam iuxta Ms. quàm exc. cod. Recte igitur adiecerunt:* iste; *Grau. Manut. & Morel. nam habet & Cambr. cod. in caeteris Ms. locus hic erat mutilus, neque enim aliud legunt, quam:* A Domino factum est, *Atqui cum vox Graeca* αὕτη *apud 70. indifferens sit, aut ad vocem* κεφαλὴν *aut additionem* γωνίας, *refert eam ad hanc Cyprianus ad angelum nempe; quomodo & D D. Chrys. & Prosper in comment. nec dissentit Aug. legens:* factum est ei, & est admirabilis; *Varia versio nata est ex voce* αὕτη, *quae & datiuus est & nominatiuus. Tertul. autem cum vulgato interprete legit li. 3. contra Marcionem:* A Domino factum est hoc.

97 Malachias propheta] *Ita locum hunc restitui ex vet. exc. & Ms. tribus cod. pro eo quod vitio Remboldi legebatur:* Malachim, *neque enim vspiam Malachim vocatur, propheta: sed libri Malachim iidem sunt cum libris Regum. Atque adeo non placet etiam illud Dun. & Marchin. cod.* Malachiel, *praesertim quum in margine legant:* Malachias.

98 Nox reuoluta] *Etiam hic ex interuallo Manu. & Morel. legebatur:* resoluta, *ex mendo dicti cod.* solum diem) *Ms. 4. nostri & quedam Morelii:* solem & diem, *non male.*

AD DEMETRIANVM.

Argumentum Libri sequentis.

Demetriano Africae proconsuli, contendenti Christianis imputari debere bella famem, & pestem, quibus tum orbis diuexabatur, quod ab ipsis dij non colerentur; pulchre respondet (vbi deduxit mundi senio omnia deteriora fieri) ipsos potius ethnicos tantarum cladium causam esse: quod Deum non colerent, & Christianos praeterea iniustis persecutionibus agitarent. Deinde, vbi illi exprobrauit tormentorum insitata genera quibus Christianos prae aliis reis torquebat, non ad confessionem, sed ad negationem, deorum impotentiam arguit: tum quod ipsi se defendere nequeant, atque adeo Demetrianus qui illos vindicabat, ab ipsis potius coli quàm ipse eos colere deberet: tum quod à Christianis de obsessis corporibus eiecti, quid sint ipsi confiteantur. Neque verò ruinas regum: iacturas opum, & similia mala quae persecutiones Christianorum diuinitus in vindictam comitabantur, ideo vindictas non censeris; quod illis etiam communes essent: quandoquidem gaudium iis potius sint omnia illa quàm poena. Proinde dum tempus est ad mentem redeat hortatur, vel saltem metu iudicij & semper ardentis gehennae ignis. Imitatur autem *ipse partim Tertull. Apologeticum, partim librum ad Scapulam: & libri huius disertis verbis mentionem facit*

Lactantius Firmianus Instit. diuinarum lib. 5. cap. 1. & 4. ac D. Pontius in vita Cypriani, & Hier. ad Mag.

OBLATRANTEM 1 te, & aduersus Deum, qui vnus & verus est, ore sacrilego & verbis impiis obstrepentem frequẽter Demetriane contempseram, verecundius ac melius existimans errantis imperitiam silentio spernere, quàm loquendo dementis insaniam prouocare. Nec hoc sine magisterii diuini & nominis auctoritate faciebam, cùm
Prou. 23. scriptum sit: In aures imprudentis noli quidquam dicere: ne, quando audierit, irrideat sensatos sermones tuos. Et iterum:
Prou. 26. Noli respondere imprudenti ad imprudentiam eius, ne similis fias illi, & sanctum quoque iubeamur intra conscientiam nostram tenere, 3 nec inculcandum porcis & canibus exponere, loquente Domi-
Matt. 7. no & dicente: Ne dederitis sanctum canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos; ne conculcent ea pedibus, & conuersi elidant vos. Nam cum ad me sæpè studio magis contradicendi, quàm voto discendi venires, & clamosis vocibus personans malles tua impudenter ingerere, quàm nostra patienter audire; ineptum videbatur congredi tecum, quando facilius esset & leuius 4 turbulenti maris concitos fluctus clamoribus retundere, quam tuam rabiem tractatibus coercere. Certe & labor irritus & nullus effectus, offerre lumen cæco, sermonem surdo, sapiẽtiam bruto cùm nec sentire brutus possit, nec cæcus lumen admittere, nec surdus audire. Hæc considerans sæpe conticui, & impatientem patientia vinci; cùm non docere indocilem possem, nec impium religione comprimere, neç furentem lenitate cohibere, Sed enim cum dicas plurimos conqueri, quod bella crebrius surgant, quod lues, quod fames sæuiant, quodque imbres, & pluuias serena longa suspendant, nobis imputari; tacere vltra non oportet, ne iam non verecundiæ, sed diffidentiæ esse incipiat, quod tacemus & dum criminationes falsas contemnimus refutare, videamur crimen agnoscere. 5 Respondeo igitur & tibi, Demetriane pariter, & cæteris, quos tu forsitan concitasti, & aduersum nos odia tuis maledicis vocibus seminando, comites tibi plures, radicis, atque originis tuæ pullulatione, fecisti, quos tamen sermonis nostri admittere credo rationem. Nam qui ad malum motus est fallente mendacio, multo magis ad bonum mouebitur, veritate cogente 5 Dixisti per nos fieri, & quòd nobis debeant imputari omnia ista, quibus nunc mundus quatitur & vrgetur, quod dii vestri à nobis non colantur. Qua in parte (quia ignarus diuinæ cognitionis & veritatis alienus es) illud primo in loco scire debes, senuisse iam mundum, non illis viribus stare, quibus prius steterat, nec vigore & robore eo valere quo antea præualebat. Hoc etiam nobis tacentibus & nulla de scripturis sanctis prędicationibúsque diuinis documenta promentibus, mundus ipse iam loquitur, & occasum sui rerum labentium probatione restatur. Non hyemæ nutriendis seminibus tanta imbrium copia est; 7 non frugibus æstate torrendis solis tanta flagrantia est, 8 nec sic verna de temperie sua sata læta sunt, 9 nec adeo arboreis fœtibus autumna fœcunda sunt. Minus de effossis & fatigatis montibus eruuntur marmorum crustæ, minus argenti & auri opes suggerunt exhausta iam metalla: & pauperes venæ breuiantur in dies singulos, & decrescunt: deficit in agris agricola, in mari nauta, miles in castris, innocentia in foro, iustitia in iudicio, in amicitiis concordia, in artibus peritia, in moribus disciplina. Putasne tu tantam posse substantiam rei senescentis existere, quantum prius potuit nouella adhuc 10 & vegeta iuuentute pollere? Minuatur necesse est quicquid fine iam proximo in occidua & extrema deuergit. Sic sol in occasu suo radios minus claro & igneo splendore iaculatur, sic declinante iam cursu, 11 exoletis cornibus luna renuatur; & arbor quæ fuerat ante viridis & fertilis, arescentibus ramis fit postmodum sterili senectute deformis. Et fons qui exundantibus prius venis largiter profluebat, senectute deficiens vix modico sudore destillat. Hæc sententia mundo data est: hæc Dei lex est, vt omnia orta occidant, & aucta senescant; & infirmentur fortia, & magna minuantur; & cum infirmata & diminuta fuerint, finiantur. Christianis imputas, quod minuantur singula mundo senescente: quid si & senes imputent Christianis, quod minus valeant in senectute? quod non perinde vt prius vigent auditu aurium, cursu pedum, oculorum acie, virium robore, succo viscerum, 12 mole membrorum? & cum olim 13 vltra octingentos, & nongentos annos vita hominum longæua procederet, vix

nunc

nunc possit ad centenarium numerum peruenire? Canos videmus in pueris, capilli deficiunt antequam crescant, nec ætas in senectute desinit, sed incipit à senectute: sic in ortu adhuc suo ad finem natiuitas properat, sic quodcunque nunc nascitur mundi ipsius senectute degenerat, vt nemo mirari debeat singula in mundo cœpisse deficere, quando totus ipse iam mundus in defectione sit & in fine. 14 Quod autem crebrius bella continuant, quod sterilitas & fames sollicitudinem cumulat, quod sæuientibus morbis valetudo frangitur, quod humanum genus luis populatione vastatur; & hoc scias prædictum in nouissimis temporibus multiplicari mala & aduersa variari, & appropinquante iam iudicii die magis ac magis in plagas generis humani censuram Dei indignantis accendi. Non enim sicut tua falsa querimonia & imperitia veritatis ignara iactat, & clamitat, ista accidunt, quod dii vestri à nobis non colantur; sed quod à vobis non colatur Deus. Nam cum ipse sit mundi Dominus & rector, & cuncta arbitrio eius & nutu gerantur, nec quidquam fieri possit, nisi quod aut fecerit, aut fieri ipse permiserit: vtique quando ea fiunt quæ iram Dei indignantis ostendunt, non propter nos fiunt à quibus Deus colitur; sed delictis & meritis vestris irrogantur, à quibus Deus omnino nec quæritur, nec timetur; nec relictis vanis superstitionibus religio vera cognoscitur; vt qui Deus vnus est omnibus, vnus colatur ab omnibus & rogetur. Ipsum denique audi loquentem, ipsum voce diuina instruentem nos pariter ac monentem: Dominum Deum tuum

Luc. 4. adorabis, inquit, & illi soli seruies. Et

Exod. 20. iterum: Non erunt tibi dii alij ante me. Et

Hier. 25. iterum: Nolite ambulare post Deos alienos; vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos; & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos. Propheta item Spiritu sancto plenus contestatur & denunciat iram Dei, dicens; Hæc dicit

Aggei. 1. Dominus Deus omnipotens: Eo quod domus mea deserta est, vos autem sectamini vnusquisque in domum suam, propterea abstinebit cœlum à rore, & terra subtrahet procreationes suas, & inducam gladium super terram, & super frumentum, & super vinum, & super oleum, & super homines, & super pecora, & super omnes labores manuum eorum. Item propheta alius

Amos 4. repetit & dicit, Et pluam super vnam ciuitatem, & super aliam non pluam. Pars vna compluetur, & pars, super quam non pluero, arefiet. Et congregabuntur duæ & tres ciuitates in vnam ciuitatem potandæ aquæ causa, nec satiabuntur; & non conuertimini ad me, dicit Dominus. Indignatur ecce Dominus & irascitur, & quod ad eum non conuertamini comminatur: & tu miraris aut quereris in hac obstinatione, & contemptu vestro, si rara desuper pluuia descendat, si terra situ pulueris squaleat, si vix ieiunas & pallidas herbas sterilis gleba producat, si vineam debilitet grando cadens, si oleam detruncet turbo subuertens, 16 si fontem siccitas statuat, aërem pestilens aura corrumpat, hominem morbida valetudo consumat; cum omnia ista peccatis prouocantibus veniant, & plus exacerbetur Deus quando nihil talia & tanta proficiant? Fieri enim ista vel ad disciplinam contumacium, vel ad pœnam malorum, declarat in scripturis sanctis idē Deus dicens: Sine causa percussi filios vestros, 17 disciplinam non exceperunt. Et propheta deuotus ac dicatus Deo, ad hæc Hier. 2.

eadem respondet & dicit: Verberasti eos, nec doluerunt? flagellasti eos, 18 nec voluerunt accipere disciplinam. Ecce irrogantur diuinitus plagæ, & nullus Dei metus est. Ecce verbera desuper & flagella non desunt, 19 & trepidatio nulla, nulla formido est. 20 Quid si non intercederet rebus humanis vel ista censura; quanto adhuc maior in hominibus esset audacia facinorū impunitate secura? Quereris quod minus nunc tibi vberes fontes, & auræ salubres & frequens pluuia, & fertilis terræ obsequium præbeant, quod non ita vtilitatibus tuis, & voluptatibus elementa deseruiant. 21 Tu enim Deo seruis, per quem tibi cuncta deseruiunt? Tu famularis illi, cuius nutu tibi vniuersa famulantur? Ipse de seruo tuo exigis seruitutem, & homo hominem parere tibi & obedire compellis; & cum sit vobis eadem sors nascendi, conditio vna moriendi, corporum materia consimilis, animarum ratio communis, æquali iure, & pari lege vel veniatur in istum mundum, vel de mundo postmodum recedatur: tamen nisi tibi pro arbitrio tuo seruiatur, nisi ad voluntatis obsequium pareatur, imperiosus & nimius seruitutis exactor, flagellas, verberas, fame, siti, nuditate, ferro frequenter, & carcere affligis, & crucias; & non agnoscis miser Dominum Deum tuum, cum sic exerceas ipse 22 in homine dominatum? Merito ergo incursantibus plagis non desunt Dei

maxime sermo est, quod nos infestatis innoxios, quod in contumeliam Dei impugnatis, atque opprimitis Dei seruos. Parum est quod furentium varietate vitiorum quod iniquitate feralium criminum, quod cruentarum compendio rapinarum vita vestra maculatur; quod superstitionibus falsis religio vera subuertitur, quod Deus omnino nec quæritur, nec timetur: adhuc insuper Dei seruos, & maiestati ac nomini eius dicatos, iniustis persecutionibus agitatis. Satis non est, quod ipse tu Deum non colis; adhuc insuper eos qui colunt sacrilega infestatione persequeris. Deum nec colis, nec coli omnino permittis; & cum cæteri, qui non tantum ista inepta idola, & manu hominis facta simulachra, sed & portenta quædam & monstra venerantur, tibi placeant; solus displicet Dei cultor. Fumant vbique in templis vestris hostiarum busta & rogi pecorum, & Dei altaria vel nulla sunt, vel occulta. Crocodili & cynocephali & lapides & serpentes à vobis coluntur, & Deus solus in terris aut non colitur: aut non est impune quod colitur. Innoxios, iustos, Deo charos domo priuas, patrimonio spolias, catenis premis, carcere includis, bestiis, gladio, ignibus punis. Nec saltem contentus es dolorum nostrorum compendio & simplici ac veloci breuitate pœnarum: admoues laniandis corporibus longa tormenta, multiplicas lacerandis visceribus numerosa supplicia, nec feritas atque immanitas tua vsitatis potest contenta esse tormentis; excogitat nouas pœnas ingeniosa crudelitas. Quę hæc est insatiabilis carnificinę rabies? quæ inexplebilis libido sæuitiæ? Quin potius elige tibi alterum de duobus; Christianum esse, aut est crimen, aut non est. Si crimen est, quid non interficis confitẽtem? si crimen non est, quid persequeris innocentem? Torqueri enim debui si negarem. Si pœnam tuam metuens id quod prius fueram, & quod Deos tuos non colueram, mendacio fallente celarem, tunc torquendus fuissem, tunc ad cõfessionem criminis vi doloris adigendus? sicut in cæteris quęstionibus torquentur rei, qui se negant crimine quo accusantur teneri, vt facinoris veritas, quę indice voce non promitur dolore corporis exprimatur. Nunc verò cum sponte confitear & clamem, & crebris ac repetitis identidem vocibus, Christianum me esse contester? quid tormenta admoues confitenti: & Deos tuos non in abditis & secretis locis, sed palam, sed publice, sed in foro ipso magistratibus & præsidibus audientibus, destruenti: vt etsi parum fuerat, quod in me prius criminabaris, creuerit quod & odisse & punire plus debeas: quod dum me Christianum celebri loco & populo circumstante pronuncio, & vos & Deos vestros clara & publica prædicatione confundo. Quid te ad infirmitatem corporis vertis: quid cum terrenę carnis imbecillitate contendis: Cum animi vigore congredere, virtutem mentis infringe, fidem destrue, disceptatione si potes vince, vince ratione. Vel si quid diis tuis numinis & potestatis est, ipsi in vltionem suam surgant, ipsi se sua maiestate defendant: aut quid præstare colentibus possunt, qui se de non colentibus vindicare non possunt. Nam si eo qui vindicatur pluris est ille qui vindicat, tu diis tuis maior es. Si autẽ iis quos colis, maior es, non tu illos colere, sed ab ipsis potius coli debes & timeri vt Dominus. Sic illos læsos vltio vestra defendit, quo modo & clausos, ne pereant, tutela vestra custodit. Pudeat te eos colere, quos ipse defendis; pudeat tutelam de iis sperare, quos tu ipse tueris. O si audire eos velles, & videre, quando à nobis adiurantur & torquentur spiritalibus flagris, & verborum tormentis de obsessis corporibus eiiciuntur, quando eiulantes & gementes voce humana, & potestate diuina flagella & verbera sentientes, venturum iudicium confitentur. Veni & cognosce vera esse, quæ dicimus. Et quia sic Deos colere te dicis, vel ipsis quos colis, crede; aut si volueris & tibi credere, de te ipso loquetur, audiente te, qui nunc tuum pectus obsedit, qui nunc mentem tuam ignorantiæ nocte cæcauit, videbis nos rogari ab eis, quos tu rogas; timeri ab eis, quos tu adoras: videbis sub manu nostra stare vinctos, & tremere captiuos, quos tu suspicis, & veneraris vt Dominos. Certè vel sic confundi in istis erroribus tuis poteris; quando conspexeris & audieris Deos tuos, quid sint, interrogatione nostra statim prodere, & præsentibus licet vobis, præstigias illas, & fallacias suas non posse celare. Quæ ergo mentis ignauia est, immo quę desipientium cęca, & stulta dementia, ad lucem de tenebris nolle venire? & mortis æternę laqueis vinctos, spem nolle immortalitatis excipere? non metuere Deum comminantem & dicentem: Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli: Et iterum: Adora- Exod. 22.
uerunt eos quos fecerunt digiti eorum, & Esa. 2.

incuruatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis. Quid te ad falsos Deos humilias & inclinas? 39 Quid ante inepta simulachra & figmenta terrena captiua corpus incuruas? " Rectum te Deus fecit; & cum cætera animalia prona, & ad terram situ vergente depressa sint, tibi sublimis status, & ad cœlum atque ad Deum sursum vultus erectus est. Illuc intuere, illic oculos tuos erigere, in supernis Deum quære. Vt carere inferis possis, ad alta & cœlestia suspensum pectus attolle Quid te in lapsum mortis cum serpente quem colis, sternis? "Quid in ruinam diaboli per ipsum & cum ipso cadis? Sublimitatem serua, qua natus es. Perseuera talis, qualis à Deo factus es. Cum statu oris & corporis animum tuum statue. Vt cognoscere Deum possis, te ante cognosce. Relinque idola, quæ humanus error inuenit. Ad Deum conuertere, quem si implora, ueris, subuenit. Christo crede, quem viuificandis ac reparandis nobis " pater filium misit. Lædere seruos Dei & Christi persecutionibus tuis desine, quos læsos vltio diuina defendit. Inde est enim quod nemo nostrum quando apprehenditur, reluctatur: nec se aduersus iniustitiam violentiam vestram, quamuis nimius & copiosus noster sit populus, vlscitur. Patientes facit de secutura vltione securitas. Innocentes nocentibus cedunt. Insontes pœnis & cruciatibus acquiescunt, certi & fidentes quod inultum non remaneat quodcunque perpetimur, quantoque maior fuerit persecutionis iniuria, tanto & iustior fiat & grauior pro persecutione vindicta. Nec vnquam impiorum scelere in nostrum nomen exsurgitur, vt non statim diuinitus vindicta comitetur. Vt memorias taceamus antiquas, & vltiones pro cultoribus Dei sæpe repetitas, nullo vocis preconio reuoluamus documentum recentis rei satis, quod sic celeriter, quodque in tanta celeritate sic granditer nuper secuta defensio est " ruinis regum, iacturis opum, dispendio militum, diminutione castrorum. Nec hoc casu accidisse aliquis existimet, aut fuisse fortuitum putet, cum iam pridem scriptura diuina posuerit & dixerit:
Deut. 32. Mihi vindictam; ego retribuam, dicit Dominusr. Et iterum: Spiritus sanctus præmo-
Prou. 20. neat & dicat: Ne dixeris, vlciscar me de inimico meo, sed exspecta Dominum, vt tibi auxilio sit. Vnde clarum est atque manifestum, quia non per nos, sed pro nobis accidunt cuncta ista, quæ de Dei indignatione descendunt. " Nec ideo quis puret Christianos iis quæ accidunt non vindicari, quod & ipsi videantur accidentium incursatione perstringi. Pœnam de aduersis mundi ille sentit, cui & lætitia & gloria omnis in mundo est Ille mœret & deflet, si sibi male sit in sæculo, bene non potest esse post seculum, cuius viuendi fructus omnis hic capitur, cuius hic solatium omne finitur; cuius caduca & breuis vita hic aliquam dulcedinem computat & voluptatem, " quando istinc excesserit, pœna iam sola superest ad dolorem. Cæterum nullus iis dolor est de incursatione malorum præsentium, quibus fiducia est futurorum bonorum. "Denique nec consternamur aduersis, nec frangimur, nec dolemus, neque in vlla aut rerum clade, aut corporum valetudine mussitamus; spiritu magis quam carne viuentes, firmitate animi infirmitatem corporis vincim?. Per ipsa, quæ vos cruciant & fatigant, probari & corroborari nos scimus & fidimus. Putatis nos aduersa vobiscum æqualiter perpeti cum eadem aduersa videatis à nobis & vobis non æqualiter sustineri? Apud vos impatientia clamosa semper & querula est; apud nos fortis & religiosa patientia, quieta semper, & semper in Deum grata est; nec quidquam istic lætum aut prosperum sibi vindicat, sed mitis & lenis, & contra omnes fluctuantis mundi turbines stabilis, diuinæ pollicitationis tempus exspectat. Quandiu enim corpus hoc permanet, commune cum cæteris sit necesse est, & corporalis conditio communis; nec separari generi humano ab inuicem datur, nisi istinc de sæculo recedatur. Intra vnam domum boni & mali interim continemur. Quidquid intra domum euenerit, pari sorte perpetimur; donec æui temporalis fine completo, ad æternæ vel mortis vel immortalitatis hospitia diuidamur. Non ergo iccirco compares vobis & æquales sumus, quia in isto adhuc mundo & carne hac constituti mundi & carnis in incommoda vobiscum pariter incurrimus: nam cum in sensu doloris sit omne quod punit, manifestum est eum non esse participem pœnæ tuæ, quem tecum videas non dolere. Viget apud nos spei robur, & firmitas fidei. & inter ipsas sæculi labentis ruinas erecta mens est, & immobilis virtus, & nunquam non læta patientia, & de Deo suo semper anima secura; sicut per prophetam Spiritus sanctus loquitur & hortatur, spei ac fidei nostræ firmitatem cælesti voce corroborans:

roborans; Ficus, inquit, non afferet fructum," & non erunt nascentia in vineis. Mentietur opus oliuæ," & campi non præstabunt cibum. Deficient à pabulo oues, & non erunt in præsepibus boues. Ego autem in Domino exultabo, & gaudebo in Deo salutari meo. Dei hominem, & cultorem Dei subnixum spei veritate, & fidei stabilitate fundatum, negat mundi huius & sæculi infestationibus commoueri. Vinea licet fallat, & olea decipiat, & herbis siccitate morientibus æstuans campus arescat; quid hoc ad Christianos? quid ad Dei seruos, quos paradisus inuitat, quos gratia omnis & copia regni cœlestis expectat? Exultant semper in Domino, & lætantur, & gaudent in Deo suo; & mala atque aduersa mundi fortiter tolerant, dum dona & prospera futura prospectant, Nam qui exposita natiuitate terrena, spiritu recreati & renati sumus, nec iam mundo, sed Deo viuimus; non nisi cum ad Deum venerimus, Dei munera & promissa capiemus: & tamen " pro arcendis hostibus, & imbribus impetrandis, & vel auferendis vel temperandis aduersis, rogamus semper & preces fundimus: & pro pace ac salute vestra propitiantes ac placantes Deum, diebus ac noctibus iugiter atque instanter oramus. Nemo itaque sibi blandiatur, quòd nobis & profanis Dei cultoribus, & Deo aduersantibus, sit interim per æqualitatem carnis & corporis, laborum sæcularium conditio communis, vt ex hoc opinetur non omnia ista, quæ accidunt, vobis irrogati; cùm Dei ipsius prædicatione & prophetica contestatione ante prædictum sit, venturam super iniustos iram Dei, persecutiones quæ nos humanitus læderent non defuturas, sed & vltiones quę læsos diuinitus defenderent; secuturas. Et quanta sunt quæ istic pro nobis interim fiunt? In exemplum aliquid datur vt Dei vindicis ira noscatur, cæterum retro est iudicij dies: quem scriptura

Esa. 13. sancta denunciat, dicens: Vlulate, proximus est enim dies Domini, & obtritio à Deo aderit. Ecce enim dies Domini venit insanabilis indignationis & iræ, ponere orbem terræ desertum, & peccato-

Malac. 4. res perdere ex eo. Et iterum: " Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus, eruntque omnes alienigenę, & omnes iniqui stipula: & succendet illos adueniens dies: dicit Dominus. Succendi & cremari alienigenas præcinit Dominus, id est alienos à diuino genere, & profanos, spiritaliter

non renatos, nec Dei filios factos. Euadere enim eos solos posse," qui renati & signo Christi signati fuerint, alio in loco Deus loquitur: quando ad vastationem mundi & interitum generis humani Angelos suos mittens, grauius in vltimo comminatur, dicens: Vadite & cædite, & nolite parcere oculis vestris: " Nolite misereri senioris aut iuuenis, & virginis: & paruulos, & mulieres interficite," vt perdeleantur. Omnem autem super quem signum scriptum est, ne tetigeritis. Quod autem sit hoc signum, & qua in parte corporis positum, manifestat alio in loco Deus, dicens: Transi per mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum, qui ingemunt & mœrent ob iniquitates, quæ fiunt in medio ipsorum. Et quod ad passionem & sanguinem Christi pertineat hoc signum, & ille saluus atque incolumis reseruetur, quisquis in hoc signo inuenitur: item Dei testimonio comprobatur dicentis: Et erit sanguis in signo vobis super domos," in quibus vos eritis: & videbo sanguinem, & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis, cùm percutiam terram Ægypti. Quod ante occiso agno præcedit in imagine, impletur in Christo, secuta postmodum veritate. Vt illic percussa Ægypto, Iudaicus populus euadere non nisi sanguine & signo agni potuit: ita & cum vastari cœperit mundus, & percuti, quisquis in sanguine & signo Christi inuentus fuerit, solus euadet. Respicite itaque dum tempus est ad veram & æternam salutem: & quia iam mundi finis in proximo est, ad Deum mentes vestras Dei timore conuertite. Nec vos delectet in sęculo inter iustos & mites impotens ista & vana dominatio: quando & in agro inter cultas & fertiles segetes "lolium & auena dominetur. Nec dicatis mala accidere, quia dij vestri à nobis non colantur, sed sciatis hanc iram, Dei esse censuram: vt qui beneficiis non intelligitur, vel plagis intelligatur. Deum vel sero quęrite, quia iam pridem per Prophetam Deus pręmonens hortatur & dicit: Quærite Deum, & viuet anima vestra. Deum vel sero cognoscite, quia Christus adueniens hoc admonet & docet dicens: Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum. Credite illi, qui omnino non fallit. Credite illi, qui hęc omnia futura prędixit. Credite illi, qui cre-

Margin notes (right column): *Ezech. 9.* (beside "minatur, dicens"); *Exod. 12.* (beside "guis in signo"); *Psal. 64.* (beside "telligitur"); *Amos. 5.* (beside "Deum vel sero cognoscite"); *Ioan. 17.* (beside "Hæc est autem vita æterna")

dentibus præmium vitæ ęternę dabit. Credite illi, qui incredulis æterna supplicia gehennæ ardoribus irrogabit. Quæ tunc erit fidei gloria, quæ pœna perfidiæ, cum iudicij dies venerit; quæ lætitia credentiũ, quæ mœstitia perfidorum; noluisse istis prius credere, & vt credant, iam redire nõ posse? Cremabit addictos ardens semper gehenna, & viuacibus flammis vorax pœna: nec erit vnde habere tormenta vel requiem possint aliquando vel finem. [16] Seruabuntur cum corporibus suis animæ infinitis cruciatibus ad dolorem. Spectabitur illic à nobis semper; qui hic nos spectauit ad tempus; & in persecutionibus factis oculorum crudelium breuis fructus, perpetua visione pensabitur; secundum scripturæ

Mar. 9. sanctæ fidem dicentis: Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur: & erunt ad visionem vniuer-

Sap. 5. sæ carni. Et iterum: Tunc stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum. Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis; dicentes inter se, pœnitentiam agentes, & præ angustia spiritus gementes: Hi sunt quos habuimus aliquando in derisum & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore. Quomodo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors eorum est? Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non ortus est nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia? aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? Transierunt omnia illa tanquam vmbra. Erit tunc sine fructu pœnitentiæ, dolor pœnæ, inanis ploratio, & inefficax deprecatio. [17] In æternam pœnam sero credent, qui in vitam æternam credere noluerunt. Securitati igitur & vitæ, dum licet, prouidete. Offerimus vobis animi & consilij nostri salutare munus. Et quia odisse non licet nobis, & sic Deo plus placemus, dum nullam pro iniuria vicem reddimus, hortamur dum facultas adest, dum adhuc aliquid de sæculo superest, Deo satisfacere, & ad veræ religionis candidam lucem [18] de profunda & tenebrosa nocte superstitionis emergere. Non inuidemus commodis vestris, nec beneficia diuina celamus. Odiis vestris beneuolentiam reddimus, & pro tormentis ac suppliciis, quæ nobis inferuntur, salutis itinera monstramus. Credite & viuite; & qui nos ad tempus persequimini, in æternum gaudete nobiscum. Quando istinc excessum fuerit: nullus iam pœnitentiæ locus est, nullus satisfactionum effectus, hic vita aut amittitur, aut tenetur; hic saluti æternę cultu Dei, & fructu fidei prouidetur. [19] Nec quisquam aut peccatis retardetur, aut annis, quo minus veniat ad consequendam salutem. In isto adhuc mundo manenti, pœnitentia nulla sera est. Patet ad indulgentiam Dei aditus: & quęrentibus atque intelligentibus veritatem facilis accessus est. Tu sub ipso licet exitu & vitę temporalis occasu, pro delictis roges: & Deum qui vnus & verus est, confessione & fide agnitionis eius implores, venia confitenti datur; & credenti indulgentia salutaris de diuina pietate conceditur; & ad immortalitatem sub ipsa morte transitur. Hanc gratiam Christus impertit, hoc munus misericordię suę tribuit subigendo mortem trophæo crucis, redimendo credentem pretio sanguinis sui, reconciliando hominem Deo patri, viuificando mortalem regeneratione cœlesti. Hunc (si fieri potest) sequamur omnes: huius sacramento & signo censeamur: hic nobis viam vitæ aperit, hic ad paradisum reduces facit, hic ad cœlorum regna perducit, cum ipso semper viuemus, facti per ipsum filij Dei: cum ipso exultabimus semper, ipsius cruore reparati. Erimus Christiani cum Christo simul gloriosi, de Deo patre beati, de perpetua voluptate lætantes semper in conspectu Dei, & agentes Deo gratias semper. Neque enim poterit nisi & lætus esse semper & gratus, qui cum morti fuisset obnoxius, factus est de immortalitate securus.

ADNOTATIONES IN
librum ad Demetrianum.

1 Oblatrantem te, & aduersus Deum] *Ms. quidam Morelli.* Dominum.

2 Magisterij diuini & nominis auctoritate] *Adiecimus recens:* & nominis, *ex Ms. Afflig. Dun. Marsh. Blandin. & quedam Morelli. variam autem lectionem adnotat Gratius* magisterio diuinæ auctoritatis. *Atque hoc non probat in hoc libro Lactantius, quod aduersum hominem ethnicum scripturis vtatur.*

3 nec inculcandum porcis] *Nonė accipit* inculcare, *pro* conculcare. *Esse autem eam Ms. & Morel. lectionem genuinam, fit mihi verisimile consensu Ms. & lectione veteris exem. ac Remboldi* inculcantibus

bus, *Erasmus videns hanc non satis conuenire textui non malè substituit:* conculcandum. *Confirmat illam infra lib. Testim. 3. 6. 51. Morelius legens* ne incolcent, *& similiter dixit Tertull. lib. de Patient.* Tentationes inculcat.

4. turbulenti maris concitos fluctus retondere] *Prouerbium est & hoc & ea quæ sequuntur:* offerre lumen cæco, sermonem surdo, sapientiam bruto: Quod bella crebrius surgant, &c. *Eandem hanc calumniam ethnicorum confutarunt ante D. Cyprianum Iustinus martyr. Quæst. & respons. lib. 1. quæst. 136. & Tertull. post medium Apologetici, & Arnobius lib. septem, præsertim autem primo contra gentes. D. D. Ambrosius & Prudentius contra Symmachum, & latissime D. Augustin. lib. quinque prioribus de ciuit. Dei, ac Orosius lib. 7. Quorum quum alij plerique in refutationem huius calumniæ, tum bella tum fames tum pestilentias adferunt quæ ante Christum natum contigerunt. Orosius earum etiam cladium meminit quæ ab illo nato facta sunt; & pulchrè deducit, post singulas persequutiones Christianorum, grauissima bella & clades consecutas, atque adeo ipsis potius persequutoribus quam Christianis imputandas.*

5. Respondeo igitur & tibi] *Lectionem hanc Manutij, pro eo quod erat* Respondemus, *confirmant Ms. nostri quinque & vnus Morelii, ac phrasis Cypriani sæpè dicta.*

6. Dixisti per nos fieri] *Propositio est ad quam toto opere respondet. Atqui quod de senectute mundi dicit, alludit ad veterum Philosophorum & Poëtarum sententias, asserentium mundum senectute deteriorem fieri; exemplis idipsum probans. Scriptura autem quas omittere se dicit, sunt: Cum venerit filius hominis, putas inueniet fidem in terra? Et similes, quibus nouissimorum temporum prauitas manifestissimè describitur in euangelicis & in Apostolicis litteris.*

7. Non frugibus æstate torrendis solis tanta flagrantia est] *Hunc locum ita restituimus ex quatuor Ms. nostris & vno Morelii, pro eo quod erat* solita flagrantia.

8. Nec sic verna de temperie sua sata læta sunt] *Maximè mihi placet hæc Dunen. cod. lectio, præsertim quòd eam confirment Marchin. cod. Ms. & exe. vulgati, legentes cum vet. excu.* verna de temperie sata læta sunt. *neque dissentit Morelii lectio* vernante temperie sata læta sunt. *Alii tres tamen Ms. cum Manutio legunt duntaxat* de temperie sua læta sunt.

9. nec adeo arboreis fœtibus autumna fœcunda sunt] *Autumna neutro genere nouè hic vsurpat. Beda quoque lib. de Orthogr. ita efferri testatur.*

10. & vegeta iuuentute] *Ita 4. Ms. nostri & vnus Morel. pro eo quod alii* iuuenta, *primi malo.*

11. exoletis cornibus Luna tenuatur] *Ms. iidem legunt* exilis, *sed prius significantius est; exolescunt enim & deficiunt paulatim Lunæ cornua, quum veterascit.*

12. mole membrorum] *Priscis illis sæculis maioris fuisse molis hominum corpora deducit diuus Aug. lib. 15. de ciuit. Dei c. 9. Etiam ex Plinii hist. nat. l. 7.*

13. vltra octingentos & nongentos annos vita hominum longæua] *Confirmatur hic eiusdem D. Augustini sententia, quam ibidem & sex sequent. capitibus late prosequitur, de longæua vita primorum mortalium, contra eorum sententiam qui Gen. c. 5. de annis lunaribus volebant intelligi, quale quid habet Plin. dicta hist. lib. 7. cap. 48. non credens tam longæuos illos fuisse. Augusti. sententiam Iosephus antea longè comprobauit. Antiq. Iudaic. lib. 1. cap. 8. ex Manethone Ægyptiorum, Beroso Chaldæorum, & Mocho, Hestiæo, Hieronymo Ægyptio Phœnicum historiæ scriptoribus: Hesiodo etiam, Hecatæo, Hellanico, Acusilao, Ephoro & Nicolao historicis. Immo & idoneam reddit rationem, studium Geometriæ & Astronomiæ, vtpote quarum certitudinem assequi non potuissent, si minus sexcentis annis vixissent. Et tot enim constare Magnum annum, qui omnium Planetarum (inquit Beda de temporibus cap. 36.) ad sua loca recursu conficitur.*

14. Quod autem crebrius bella continuant, &c.] *De bellis loquitur, tum Gothorum, contra quos pugnans occisus est Imperator Decius, tum aliis magis frequentibus sub Gallo & Volusiano. Ita enim Ioan. Zonara Annal. lib. 2. Sub hoc motus Persarum recruduit qui Armeniam occuparent Tiridate Rege fuga elapso, cuius filii se ad hostes contulerant. Scytharum quoque multitudo penè innumerabilis in Italiam impressionem facit, idémque Macedoniam, Thessaliam, & Græciam incursarunt. Eorum quoque pars Mæotide palude superata, per Bosphorum in pontum Euxinum irrupisse fertur, ac multas vastasse prouincias. Sunt & aliæ plures gentes contra ditiones Romanorum concitatæ. De fame vniuersali nulla apud historicos mentio: at cuiusdam in Africa meminit sua ætate Tertull. ad Scapulam, sed quam contigisse dicit ob denegatas Christianis areas sepulturarum. Vnde D. D. Ambrosius & Prudentius, temporibus Christianorum grandem eam fuisse negant, ad suam ætatem vsque. De hac latius infra libro de mortalitate. Hoc nunc dico duntaxat, hinc colligi, eodem tempore & hunc & illum libros conscriptos, atque adeo sub Gallo & Volusiano.*

15. Iactat & clamitat] *Quidam Morel. cod. non malè latrat, &c.*

16. si fontem siccitas statuat] Ms. 4. *& vnus Morel.* obstruat, *non malè.*

17. & disciplinam non exceperunt] Ms. *omnes* receperunt: *Prius magis conuenit voci Græcæ apud 70.*

18. Nec voluerunt accipere disciplinam] *Quod interserebatur in excusis* credere nec, *omisimus cum Morelio: neque enim id habent biblia Hebræa aut 70. neque Ms. cod.*

19. trepidatio nulla, nulla formido est.] *Interserit Grauius* nulla cunctatio, *sed id Ms. non habent.*

20. Quid si non intercederet] *Antiqui quidam codices Morelii* intenderet, *non male.*

21. Tu enim Deo seruis, &c.] *Aut cum interrogatione hæc enuncianda sunt, aut addenda negatione cum* 4. Ms.

22. in homine] *Solus habet has voces Manut. mallem autem legi* hominem.

23. nihil istic promoueant] *Hoc mirum quod hoc loco alia significatione, propria nempe: accipiat voces,* istic, illic, hic, *fortè quod cum homine docto ageret.*

24. tanto gladiorum terrore] *Pambrenem. cod. & Grau. ad marg. legunt* gladii, *sed prius malo, tum hic tum paulo post.*

25. esse pax inter togas possit] *Explicant hoc de bellis ciuilibus. videtur alludere ad illud Tertull. lib. de Pallio: Plus toga læsere Rempubl. quam lorica.*

26. Idem ad pietatis] *Praua distinctio Remboldi ita hunc locum corruperat, vt iudicaret Erasmus esse Solœcismum, quem euitatur Ms. ac Manutius hac distinctione.*

27 nulla formido est] Hoc recens adiec. ex Cambron. cod.

28 Solitudines deligunt] Lectio hac Grauij ad marginem, Mannt. & cuiusdam Morelij, confirmatur à vet. exc. cod. legente eligunt, pro eo quod cateri diligunt.

29 oe misereatur] Adiiciunt quatuor Ms. codices vestri, sed id non habent 70. neque D. Hieronymi versio.

30 Ecce idipsum qoale est, vnde nobis nobiscum] Sic locum hunc suplenimus ex 4. Ms. & vno Morel. pro eo quod erat duntaxat vnde nobiscom.

31 iniustis persequutionibus agitatis] Vti non placet illa lectio Mannt. & cuiusdam Morel. cod. flagitatis; ita perinde est, siue prius illud legas cum Cambro. cod. siue fatigatis, cum aliis Ms. siue flagellatis cum exc. cateris.

32 Crocodili & cynocephali & lapides & serpentes] Monstra deorum Ægyptiorum qua fuerint explicat. Crocodili autem meminit Tertul. lib. 1. contra Marcionem & Cynocephali, id est canini capitis Dei, in Apolog. 2. haud procul ab initio. De omnibus autem his ita Athenag. Apol. pro Christianis; Ægyptij feles etiam & crocodiles & serpentes & aspides & canes pro diis habent. Plura de iis D. Prudentius in Romano mart. & li. 2. contra Symmachum & Diodorus Siculus bibliot. lib. 2. Atqui Cynocephali figura colebatur ab Ægyptiis Anubis Osiridis regis filius, eo quod talibus insignibus vteretur, vnde & Æneid. 8. vocatur à Virgil. Latrator. Anubis. Quodque turpissimum est, testatur Minutius Felix in Octauio, etiam crepitum ventris ab illis pro Deo habitum. Rectè autem Grau. adiicit à vobis, nam etsi primum quidem portenta illa deorum Ægyptiorum Pisone & Sabino Consulibus Capitolio prohibita sint inferri, postea tamen restituta constat, ex Tertulliani Apol.

33 Nec saltem consentus es] Hinc patet fuisse Demetrianum Africa Præsidem siue Proconsulem, qui Christianos persequendi accepisset potestatem: Imitatur autem ferè ad verbum Tertull. tum in Apolog. tum ad Scapulam.

34 Et timeri vt dominus) Hoc ex quibusdam Ms. Morelii cod. adiecimus.

35 O si audire] Etiam hanc Christianorum in dæmones potestatem vrgent, Tertullian. locis citatis, Iustin. Martyr. orat. ad Gentiles contra Tryphonem (vbi distinguit virtutem Exorcistarum Christianorum & Iudæorum) Arnobius contra gentes & Lactan. diu. inst. vide supra Epistolam ad Magnum.

36 quando à nobis adiorantur] Adiurationis nomen veteribus Christianis vsitatum esse supra diximus Epistola citata. Tertull. verò in Apolog. inter adiurare & deierare ita distinguit: dæmonas id est genios adiurare consueuimus, vt illos de hominibus exigamus, non deierare vt illis honorem diuinitatis conferamus.

37 sub manus nostras stare vinctos] Nisi Man. & Morel. legerent in maou nostra, crederem priorem esse lectionem genuinam, eo quod eam habeant Ms. & exc. cateri omnes.

38 interrogatione nostra] Cambro. cod. ad interrogationes nostras.

39 Quid ante inepta simolachra & figmenta terrena captiua] Ita legendum, ante annos septingentos contendit Ionas noster Aurelian. de cultu imaginum li. 1. contra Claudium Taurinensem, qui legebat cum exc. captiuum corpus, quemodo tamen etiam Ms.

40 Rectum te fecit Deus) Alludit ad illud Ouidii Metamorph.

Pronaque cùm spectent animantia catera terram,
Os homini sublime dedit, cælumque videre iussit.

41 Quid in ruioam diaboli) Ms 4. nostri & quidam Morel. legunt zabuli, sed Ionas Aurelia. prius legit cum Cambron. & exc. codicibus. Quod semel hic aduertisse sufficiat. Inde varietas orta (inquit Morelius) quod Dorica lingua quæ Latinæ quam proxima est ζα effert, pro eo quod Attica lingua διὰ, vt exempli gratia ζαβάλλω pro διαβάλλω & ζάκορος pro διάκορος.

42 Patet filium misit] Adiecimus filium, ex 5. Ms. & vno Mor. cod. quomodo & paulopost vocem sit.

43 Ruinis Regum] Loquitur de interfectione Gordianorū, Philipporum, Deciorum imperatorum, quā etiam Orosius lib. 7. c. 31. persequutioni imputat Christianorum. Atque adeo non placet Ms. cod. lectio ruinis rerum.

44 Nec ideo quis putet] Etiam hoc ad verbum ferè ex Tertull. & vtrumque imitatus Arnob. l. 1. pulchrè deducit; malis & bonis euenta omnia esse communia.

45 Quando istinc excesserit) Hoc cum Morelio & Gra. substituimus ex Ms. pro eo quod erat recesserit, nam excedere & excessus Tertull. & Cypriano frequentia sunt pro mori & morte. Atqui pro istinc. legunt 4. Ms. hinc eligat lector quod valet.

46 Denique nec consternamur aduersus] Vet exc. & Ms. omnes legunt consternimur, sed nusquam id legisse me memini in hac significatione. In iisdem vbique cum Mannt. legitur valitudo, pro eo quod alii exc. valetudo, & (quod miror) musitare, pro eo quod auctores omnes mussitare.

47 Et non erunt nascentia in vineis] Quum Græcè sit γεννήματα apud 70. magis placet hæc lectio Camb. cod. Mann. & Morelii, quam caterorum: & non erit generatio, quamquā tamen magis adhuc placeret cuiusdam Morel. cod. lectio nascentię, Nam Hieron. in comment. legit iuxta 70. & non erunt germina.

48 Et campi non præstabunt cibum] Etiam hac illorū & Cambron. cod. lectio placet magis, quam caterorum lectio frumentum, eo quod Græcè sit βρῶσιν. pro eo etiam quod exc. legebant Deficient à stabulo rectè Ms. cum Mannt. legunt: à pabulo, quum 70. legunt ἀπὸ τῆς βρώσεως.

49 Pro arcendis hostibus & imbribus impetrandis & rogamus semper] Locus insignis pro antiquitate precum Ecclesiasticarum communium, qualis est etiam apud Tertull. & Iustin. in Apolog. Reperiuntur eiusmodi preces in Liturgiis etiam Iacobi, Clementis, Basilii, & Chrysostomi.

50 Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus] Exc. vulg. & Ms. 4. addunt: igois sed quum non reperiatur apud 70. neque infra li. Testim. 3. c. 18. rectè omittitur à Cambr. cod. & Manus. cum Morel.

51 Qui renati & signo Christi signati fuerint] Rursum hic consignationis in baptismo meminit.

52 Nolite misereri senioris aut iuuenis) Mire hic variant codic. idque ob Amphibolam lectionem 70. lect. Vulgata est senioribus aut iuuenibus; illam habet Cambr. cod. & Mannt. Cateri Ms. & infra exc. lib. 2. Testim. ca. 22. legunt: Nolite misereri: Seniores iuuenes, & virgines, &c. Tertull. aduersum Iudæos: Ne misereamini senioris aut iuuenis, aut virginis, & paruulos & mulieres ioterficite. Atque adeo prior illa lectio magis placet, eo quod Græcè omnia

legantur

legantur num. singulari, quomodo & apud D. Hier. in comment.

53. vt perdeleantur] *Prorsus sic legendum cum Cambron. cod. Gran. & Morel. conuincit dictum c. 22. l. Testim. & Tertull. Magis etiam exprimit illud quod Græcè est:* εἰς ἐξάλειψιν, *quod vertit D. Hieron. vsque ad internecionem.*

54. in quibus vos ibi eritis] *Adiecit Morel. vocem;* vos. *quam habent & 70. more Hebræorum; Ms. tamen nostri non habent.*

55. lolium & auena dominetur] *Alludit ad illud: In fælix lolium & steriles dominantur auenæ.*

56. seruabuntur cum corporibus suis animæ] *Hoc ex Cambr. cod. pro eo quod alij* seruantur. *Est autem insignis locus de pœnis inferni.*

57. In æternam pœnam sero credent] *Ita Gran. & Morel. rectius quam cæteri:* credunt.

58. de profunda & tenebrosa nocte superstitionis] *Hoc ita ex Ms. suppleuimus cum Morelio, pro eo quod erat duntaxat:* de profundo tenebrosæ superstitionis.

59. Nec quisquam] *nunquam seram docet esse pœnitentiam in hac vita.*

QVOD IDOLA DII NON sint, & quòd Deus vnus sit, & quod per Christum salus credentibus data sit, siue de idolorum vanitate.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

TRia potissima huius libri capita titulus ipse complectitur. Primum hinc comprobat, quòd Reges fuerint & homines potius quàm dij, quorum in honorem instituta sunt templa, expressa simulachra, immolatæ hostiæ, & festi dies celebrati. Atque adeo neque exteris neque Romanis quidquam potuisse prodesse illorum cultum, neque illis sed sorti potius imputandam Romani imperij potentiam, vt pote quæ & vicissitudine quadam contigerit, & suam ipsius originem erubescat. Neque vero auspicijs auguriisve quicquam tribuendum, ex vario illorum euentu constare, quin potius dæmonum esse has præstigias, vel ipsis Poetis, Socrate, Platone, Trismegisto & Hostane testibus, qui & vnum Deum & dæmonas agnouerint. Alterum caput quod vnus sit Deus: tum per Monarchiæ præ cæteris dignitatem maiorem, tum per ipsas vulgi ethnici voces: O Deus, & similes, paucis manifestum facit. Postremum de Christo, ex Prophetis, Iudæorum & Euangelica historia, latius prosequitur. Atqui libri huius in hæc verba mentionem facit D. Hieron. Epist. ad Magnum Oratorem: Cyprianus, quod idola dij non sint, qua breuitate, qua historiarum omnium scientia, D. Cyprian. *quorum verborum & sensuum splendore perstrinxit; vnde & magis placeret titulus iste:* Quod idola dij non sint: *quem habent Ms cod. Angli. Afflig. Blandin. Dun. & Marchin. cum veteri excuso, nisi alioqui sensus non constaret in ipso libri exordio. Addunt præterea vetus excusus & 4. Ms.* contra paganos, *sed obstat phrasis Cypriani; cui Gentilium non Paganorum in hac significatione nomen vsitatum est. Imitatur autem in multis Apologeticum Tertulliani. Erasmus fragmentum putat esse maioris operis; sed præterquam quod breuitatis meminerit D. Hieron. ipsa oratio omnibus numeris suis absoluta est.*

DEos [1] non esse, quos colit vulgus, hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos, postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa; inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulachra: [2] quibus & immolabant hostias, & dies festos dando honores celebrabant: inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an stet hæc apud singulos veritas. [3] Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria, & fiunt postmodum maris numina. [4] Castor & Pollux alternis moriuntur, vt viuant. Æsculapius vt in Deum surgat, fulminatur. [5] Hercules vt hominem exuat, Oeteis ignibus concrematur. [6] Apollo Admeti pecus pauit. Laomedonti muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit. [7] Antrum Iouis in Creta visitur, & sepulchrum eius ostenditur, & ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est: [8] inde Latium de latebra eius nomen accepit: [9] Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus instituit, vnde ærarium Saturni vocatur; [10] & rusticitatis hic cultor fuit, [11] inde falcem ferens senex pingitur: Hunc fugatum hospitio Ianus * exceperat. [12] de cuius nomine Ianiculum dictum est; & mensis Ianuarius institutus est. [13] Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus annum incipientem pariter & recedentem spectare videatur. [14] Mauri verò manifestè reges colunt, nec vllo velamento hoc nomen obtexunt: inde per gentes & prouincias singulas varia deorum religio mutatur, dum non vnus ab omnibus Deus colitur, sed propria cuique maiorum suorum cultura seruatur. [15] Hoc ita esse Alexander Magnus insigni volumine ad

Lactantius Firmianus Instit. diuinarum lib. 5. cap. 1. & 4. ac D. Pontius in vita Cypriani, & Hier. ad Mag.

BLATRANTEM 1 te, & aduersus Deum, qui vnus & verus est, ore sacrilego & verbis impiis obstrepentem frequẽter Demetriane contempseram, verecundius ac melius existimans errantis imperitiam silentio spernere, quàm loquendo dementis insaniam prouocare. Nec hoc sine magisterii diuini & nominis auctoritate faciebam, cùm
Prou. 23. scriptum sit: In aures imprudentis noli quidquam dicere: ne, quando audierit, irrideat sensatos sermones tuos. Et iterum:
Prou. 26. Noli respondere imprudenti ad imprudentiam eius, ne similis fias illi, & sanctum quoque iubeamur intra conscientiam nostram tenere, 3 nec inculcandum porcis & canibus exponere, loquente Domi-
Matt. 7. no & dicente: Ne dederitis sanctum canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos; ne conculcent ea pedibus, & conuersi elidant vos. Nam cum ad me sæpè studio magis contradicendi, quàm voto discendi venires, & clamosis vocibus personans malles tua impudenter ingerere, quàm nostra patienter audire; ineptum videbatur congredi tecum, quando facilius esset & leuius 4 turbulenti maris concitos fluctus clamoribus retundere, quam tuam rabiem tractatibus coercere. Certe & labor irritus & nullus effectus, offerre lumen cęco, sermonem surdo, sapiẽtiam bruto cùm nec sentire brutus possit, nec cæcus lumen admittere, nec surdus audire. Hæc considerans sæpe conticui, & impatientem patientia vinci; cùm non docere indocilem possem, nec impium religione comprimere, neç furentem lenitate cohibere, Sed enim cum dicas plurimos conqueri, quod bella crebrius surgant, quod lues, quod fames sæuiant, quodque imbres, & pluuias serena longa suspendant, nobis imputari; tacere vltra non oportet, ne iam non verecundiæ, sed diffidentiæ esse incipiat, quod tacemus & dum criminationes falsas contemnimus refutare, videamur crimen agnoscere. 5 Respondeo igitur & tibi, Demetriane pariter, & cæteris, quos tu forsitan concitasti, & aduersum nos odia tuis maledicis vocibus seminando, comites tibi plures, radicis, atque originis tuæ pullulatione, fecisti, quos tamen sermonis nostri admittere credo rationem. Nam qui ad malum motus est fallente mendacio, multo magis ad bonum mouebitur, veritate cogente 5 Dixisti per nos fieri, & quòd nobis debeant imputari omnia ista, quibus nunc mundus quatitur & vrgetur, quod dii vestri à nobis non colantur. Qua in parte (quia ignarus diuinæ cognitionis & veritatis alienus es) illud primo in loco scire debes, senuisse iam mundum, non illis viribus stare, quibus prius steterat, nec vigore & robore eo valere quo antea præualebat. Hoc etiam nobis tacentibus & nulla de scripturis sanctis prędicationibúsque diuinis documenta promentibus, mundus ipse iam loquitur, & occasum sui rerum labentium probatione testatur. Non hyeme nutriendis seminibus tanta imbrium copia est; 7 non frugibus æstate torrendis solis tanta flagrantia est, 8 nec sic verna de temperie sua sata læta sunt, 9 nec adeo arboreis fœtibus autumna fœcunda sunt. Minus de effossis & fatigatis montibus eruuntur marmorum crustæ, minus argenti & auri opes suggerunt exhausta iam metalla: & pauperes venæ breuiantur in dies singulos, & decrescunt: deficit in agris agricola, in mari nauta, miles in castris, innocentia in foro, iustitia in iudicio, in amicitiis concordia, in artibus peritia, in moribus disciplina. Putasne tu tantam posse substantiam rei senescentis existere, quantum prius potuit nouella adhuc 10 & vegeta iuuentute pollere? Minuatur necesse est quicquid fine iam proximo in occidua & extrema deuergit. Sic sol in occasu suo radios minus claro & igneo splendore iaculatur, sic declinante iam cursu, 11 exolctis cornibus luna tenuatur; & arbor quæ fuerat ante viridis & fertilis, arescentibus ramis fit postmodum sterili senectute deformis. Et fons qui exundantibus prius venis largiter profluebat, senectute deficiens vix modico sudore destillat. Hæc sententia mundo data est: hæc Dei lex est, vt omnia orta occidant, & aucta senescant; & infirmentur fortia, & magna minuantur; & cum infirmata & diminuta fuerint, finiantur. Christianis imputas, quod minuantur singula mundo senescente: quid si & senes imputent Christianis, quod minus valeant in senectute? quod non perinde vt prius vigent auditu aurium, cursu pedum, oculorum acie, virium robore, succo viscerum, 12 mole membrorum? & cum olim 13 vltra octingentos, & nongentos annos vita hominum longæua procederet, vix

nunc

nunc poſſit ad centenarium numerum per-
uenire? Canos videmus in pueris, capilli
deficiunt antequam creſcant, nec ætas in
ſenectute deſinit, ſed incipit à ſenectute:
ſic in ortu adhuc ſuo ad finem natiuitas
properat, ſic quodcunque nunc naſcitur
mundi ipſius ſenectute degenerat, vt ne-
mo mirari debeat ſingula in mundo cœ-
piſſe deficere, quando totus ipſe iam mun-
dus in defectione ſit & in fine. 14 Quod
autem crebrius bella continuant, quod
ſterilitas & fames ſollicitudinem cumulát,
quod ſæuientibus morbis valetudo fran-
gitur, quod humanum genus luis popula-
tione vaſtatur; & hoc ſcias prædictum
in nouiſſimis temporibus multiplicari ma-
la & aduerſa variari, & appropinquante
iam iudicii die magis ac magis in plagas
generis humani cenſuram Dei indignan-
tis accendi. Non enim ſicut tua falſa que-
rimonia & imperitia veritatis ignara " ia-
ctat, & clamitat, iſta accidunt, quod dii
veſtri à nobis non colantur; ſed quod à vo-
bis non colatur Deus. Nam cum ipſe ſit
mundi Dominus & rector, & cuncta arbi-
trio eius & nutu gerantur, nec quidquam
fieri poſſit, niſi quod aut fecerit, aut fieri
ipſe permiſerit: vtique quando ea fiunt
quæ iram Dei indignantis oſtendunt, non
propter nos fiunt à quibus Deus colitur;
ſed delictis & meritis veſtris irrogantur, à
quibus Deus omnino nec quæritur, nec
timetur; nec relictis vanis ſuperſtitionibus
religio vera cognoſcitur; vt qui Deus vnus
eſt omnibus, vnus colatur ab omnibus &
rogetur. Ipſum denique audi loquentem,
ipſum voce diuina inſtruentem nos pari-
Luc. 4. ter ac monentem: Dominum Deum tuum
adorabis, inquit, & illi ſoli ſeruies. Et
Exod. 20. iterum: Non erunt tibi dii alij ante me. Et
Hier. 25. iterum: Nolite ambulare poſt Deos alie-
nos, vt ſeruiatis eis, & ne adoraueritis eos;
& ne incitetis me in operibus manuum
veſtrarum ad diſperdendos vos. Propheta
item Spiritu ſancto plenus conteſtatur &
denunciat iram Dei, dicens; Hæc dicit
Aggæi. 1. Dominus Deus omnipotens: Eo quod do-
mus mea deſerta eſt, vos autem ſectamini
vnuſquiſque in domum ſuam, propterea
abſtinebit cœlum à rore, & terra ſubtrahet
procreationes ſuas, & inducam gladium
ſuper terram, & ſuper frumentum, & ſu-
per vinum, & ſuper oleum, & ſuper homi-
nes, & ſuper pecora, & ſuper omnes labo-
res manuum eorum. Item propheta alius
Amos. 4. repetit & dicit, Et pluam ſuper vnam ci-
uitatem, & ſuper aliam non pluam. Pars
vna compluetur, & pars, ſuper quam non
pluero, are fiet. Et congregabuntur duæ &
tres ciuitates in vnam ciuitatem potandæ
aquæ cauſa, nec ſatiabuntur; & non con-
uertimini ad me, dicit Dominus. Indigna-
tur ecce Dominus & iraſcitur, & quod ad
eum non conuertamini comminatur: &
tu miraris aut quereris in hac obſtinatione,
& contemptu veſtro, ſi rara deſuper plu-
uia deſcendat, ſi terra ſitu pulueris ſqua-
leat, ſi vix ieiunas & pallidas herbas ſterilis
gleba producat, ſi vineam debilitet gran-
do cadens, ſi oleam detruncet turbo ſub-
uertens, 16 ſi fontem ſiccitas ſtatuat, aërem
peſtilens aura corrumpat, hominem mor-
bida valetudo conſumat; cum omnia iſta
peccatis prouocantibus veniant, & plus
exacerbetur Deus quando nihil talia &
tanta proficiant? Fieri enim iſta vel ad di-
ſciplinam contumacium, vel ad pœnam
malorum, declarat in ſcripturis ſanctis
idē Deus dicens: Sine cauſa percuſſi filios
veſtros, 17 diſciplinam non exceperunt. Et
propheta deuotus ac dicatus Deo, ad hæc Hier. 2.
eadem reſpondet & dicit: Verberaſti eos,
nec doluerunt? flagellaſti eos, 18 nec vo- Hier. 5.
luerunt accipere diſciplinam. Ecce irro-
gantur diuinitus plagæ, & nullus Dei me-
tus eſt. Ecce verbera deſuper & flagella
non deſunt, 19 & trepidatio nulla, nulla
formido eſt. 20 Quid ſi non intercederet
rebus humanis vel iſta cenſura; quanto ad-
huc maior in hominibus eſſet audacia fa-
cinorũ impunitate ſecura? Quereris quod
minus nunc tibi vberes fontes, & auræ ſa-
lubres & frequens pluuia, & fertilis terra
obſequium præbeant, quod non ita vtili-
tatibus tuis, & voluptatibus elementa de-
ſeruiant. 21 Tu enim Deo ſeruis, per quem
tibi cuncta deſeruiunt? Tu famularis illi,
cuius nutu tibi vniuerſa famulantur? Ipſe
de ſeruo tuo exigis ſeruitutem, & homo
hominem parere tibi & obedire compel-
lis; & cum ſit vobis eadem ſors naſcendi,
conditio vna moriendi, corporum mate-
ria conſimilis, animarum ratio communis,
æquali iure, & pari lege vel veniatur in
iſtum mundum, vel de mundo poſtmo-
dum recedatur: tamen niſi tibi pro arbi-
trio tuo ſeruiatur, niſi ad voluntatis obſe-
quium pareatur, imperioſus & nimius ſer-
uitutis exactor, flagellas, verberas, fame,
ſiti, nuditate, ferro frequenter, & carcere
affligis, & crucias; & non agnoſcis miſer
Dominum Deum tuum, cum ſic exerceas
ipſe as in homine dominatum? Merito er-
go incurſantibus plagis non deſunt Dei

maxime sermo est, quod nos infestatis innoxios, quod in contumeliam Dei impugnatis, atque opprimitis Dei seruos. Parum est quod furetium varietate vitiorum quod iniquitate feralium criminum, quod cruentarum compendio rapinarum vita vestra maculatur; quod superstitionibus falsis religio vera subuertitur, quod Deus omnino nec quæritur, nec timetur: adhuc insuper Dei seruos, & maiestati ac nomini eius dicatos, iniustis persecutionibus agitatis. Satis non est, quod ipse tu Deum non colis; adhuc insuper eos qui colunt sacrilega infestatione persequeris. Deum nec colis, nec coli omnino permittis; & cum cæteri, qui non tantum ista inepta idola, & manu hominis facta simulachra, sed & portenta quædam & monstra venerantur, tibi placeant; solus displicet Dei cultor. Fumant vbique in templis vestris hostiarum busta & rogi pecorum, & Dei altaria vel nulla sunt, vel occulta.[32] Crocodili & cynocephali & lapides & serpentes à vobis coluntur, & Deus solus in terris aut non colitur: aut non est impune quod colitur. Innoxios, iustos, Deo charos domo priuas, patrimonio spolias, catenis premis, carcere includis, bestiis, gladio, ignibus punis.[33] Nec saltem contentus es dolorum nostrorum compendio & simplici ac veloci breuitate pœnarum: admoues laniandis corporibus longa tormenta, multiplicas lacerandis visceribus numerosa supplicia, nec feritas atque immanitas tua vsitatis potest contenta esse tormentis; excogitat nouas pœnas ingeniosa crudelitas. Quę hæc est insatiabilis carnificinę rabies? quæ inexplebilis libido sæuitiæ? Quin potius elige tibi alterum de duobus; Christianum esse, aut est crimen, aut non est. Si crimen est, quid non interficis confitētem? si crimen non est, quid persequeris innocentem? Torqueri enim debui si negarem. Si pœnam tuam metuens id quod prius fueram, & quod Deos tuos non colueram, mendacio fallente celarem, tunc torquendus fuissem, tunc ad cōfessionem criminis vi doloris adigendus? sicut in cæteris quęstionibus torquentur rei, qui se negant crimine quo accusantur teneri, vt facinoris veritas, quę indice voce non promitur dolore corporis exprimatur. Nunc verò cum sponte confitear & clamem, & crebris ac repetitis identidem vocibus, Christianum me esse contester? quid tormenta admoues confitenti: & Deos tuos non in abditis & secretis locis, sed palam, sed publice, sed in foro ipso magistratibus & præsidibus audientibus, destruenti: vt etsi parum fuerat, quod in me prius criminabaris, creuerit quod & odisse & punire plus debeas: quod dum me Christianum celebri loco & populo circumstante pronuncio, & vos & Deos vestros clara & publica prædicatione confundo. Quid te ad infirmitatem corporis vertis: quid cum terrenę carnis imbecillitate contendis: Cum animi vigore congredere, virtutem mentis infringe, fidem destrue, disceptatione si potes vince, vince ratione. Vel si quid diis tu s numinis & potestatis est, ipsi in vltionem suam surgant, ipsi se sua maiestate defendant: aut quid præstare colentibus possunt, qui se de non colentibus vindicare non possunt. Nam si eo qui vindicatur pluris est ille qui vindicat, tu diis tuis maior es. Si autē iis quos colis, maior es, non tu illos colere, sed ab ipsis potius coli debes 34 & timeri vt Dominus. Sic illos læsos vltio vestra defendit, quo modo & clausos, ne pereant, tutela vestra custodit. Pudeat te eos colere, quos ipse defendis; pudeat tutelam de iis sperare, quos tu ipse tueris.[35] O si audire eos velles, & videre,[36] quandò à nobis adiurantur & torquentur spiritalibus flagris, & verborum tormentis de obsessis corporibus eiiciuntur, quando eiulantes & gementes voce humana, & potestate diuina flagella & verbera sentientes, venturum iudicium confitentur. Veni & cognosce vera esse, quæ dicimus. Et quia sic Deos colere te dicis, vel ipsis quos colis, crede; aut si volueris & tibi credere, de te ipso loquetur, audiente te, qui nunc tuum pectus obsedit, qui nunc mentem tuam ignorantiæ nocte cæcauit, videbis nos rogari ab eis, quos tu rogas; timeri ab eis, quos tu adoras: videbis[37] sub manu nostra stare vinctos, & tremere captiuos, quos tu suspicis, & veneraris vt Dominos. Certè vel sic confundi in istis erroribus tuis poteris; quando conspexeris & audieris Deos tuos, quid sint,[38] interrogatione nostra statim prodere, & præsentibus licet vobis, præstigias illas, & fallacias suas non posse celare. Quæ ergo mentis ignauia est, immo quę desipientium cęca, & stulta dementia, ad lucem de tenebris nolle venire? & mortis æternę laqueis vinctos, spem nolle immortalitatis excipere? non metuere Deum comminantem & dicentem: Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli: Et iterum: Adorauerunt eos quos fecerunt digiti eorum, & *Exod. 22.* *Esa. 2.*

incuruatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis. Quid te ad falsos Deos humilias & inclinas? 39 Quid ante inepta simulachra & figmenta terrena captiua corpus incuruas? " Rectum te Deus fecit; & cum cætera animalia prona, & ad terram situ vergente depressa sint, tibi sublimis status, & ad cœlum atque ad Deum sursum vultus erectus est. Illuc intuere, illic oculos tuos erigere, in supernis Deum quære. Vt carere inferis possis, ad alta & cœlestia suspensum pectus attolle Quid te in lapsum mortis cum serpente quem colis, sternis? " Quid in ruinam diaboli per ipsum & cum ipso cadis? Sublimitatem serua, qua natus es. Perseuera talis, qualis à Deo factus es. Cum statu oris & corporis animum tuum statue. Vt cognoscere Deum possis, te ante cognosce. Relinque idola, quæ humanus error inuenit. Ad Deum conuertere, quem si implorauetis, subuenit. Christo crede, quem viuificandis ac reparandis nobis " pater filium misit. Lædere seruos Dei & Christi persecutionibus tuis desine, quos læsos vltio diuina defendit. Inde est enim quod nemo nostrum quando apprehenditur, reluctatur: nec se aduersus iniustitiam violentiam vestram, quamuis nimius & copiosus noster sit populus, vlscitur. Patientes facit de secutura vltione securitas. Innocentes nocentibus cedunt. Insontes pœnis & cruciatibus acquiescunt, certi & fidentes quod inultum non remaneat quodcunque perpetimur, quantoque maior fuerit persecutionis iniuria, tanto & iustior fiat & grauior pro persecutione vindicta. Nec vnquam impiorum scelere in nostrum nomen exsurgitur, vt non statim diuinitus vindicta comitetur. Vt memorias taceamus antiquas, & vltiones pro cultoribus Dei sæpe repetitas, nullo vocis preconio reuoluamus documentum recentis rei satis, quod sic celeriter, quodque in tanta celeritate sic granditer nuper secuta defensio est " ruinis regum, iacturis opum, dispendio militum, diminutione castrorum. Nec hoc casu accidisse aliquis existimet, aut fuisse fortuitum putet, cum iam pridem scriptura diuina posuerit & dixerit:
Deut. 32. Mihi vindictam; ego retribuam, dicit Dominus. Et iterum: Spiritus sanctus præmo-
Prou. 20. neat & dicat: Ne dixeris, vlciscar me de inimico meo, sed exspecta Dominum, vt tibi auxilio sit. Vnde clarum est atque manifestum, quia non per nos, sed pro nobis accidunt cuncta ista, quæ de Dei indignatione descendunt. " Nec ideo quis putet Christianos iis quæ accidunt non vindicari, quod & ipsi videantur accidentium incursatione perstringi. Pœnam de aduersis mundi ille sentit, cui & lætitia & gloria omnis in mundo est. Ille mœret & deflet, si sibi male sit in sæculo, bene non potest esse post seculum, cuius viuendi fructus omnis hic capitur, cuius hic solatium omne finitur; cuius caduca & breuis vita hic aliquam dulcedinem computat & voluptatem, " quando istinc excesserit, pœna iam sola superest ad dolorem. Cæterum nullus iis dolor est de incursatione malorum præsentium, quibus fiducia est futurorum bonorum. " Denique nec consternamur aduersis, nec frangimur, nec dolemus, neque in vlla aut rerum clade, aut corporum valetudine mussitamus; spiritu magis quam carne viuentes, firmitate animi infirmitatem corporis vincimus. Per ipsa, quæ vos cruciant & fatigant, probari & corroborari nos scimus & fidimus. Putatis nos aduersa vobiscum æqualiter perpeti cum eadem aduersa videatis à nobis & vobis non æqualiter sustineri? Apud vos impatientia clamosa semper & querula est; apud nos fortis & religiosa patientia, quieta semper, & semper in Deum grata est; nec quidquam istic lætum aut prosperum sibi vindicat, sed mitis & lenis, & contra omnes fluctuantis mundi turbines stabilis, diuinæ pollicitationis tempus exspectat. Quandiu enim corpus hoc permanet, commune cum cæteris sit necesse est, & corporalis conditio communis; nec separari generi humano ab inuicem datur, nisi istinc de sæculo recedatur. Intra vnam domum boni & mali interim continemur. Quidquid intra domum euenerit, pari sorte perpetimur; donec æui temporalis fine completo, ad æternæ vel mortis vel immortalitatis hospitia diuidamur. Non ergo iccirco compares vobis & æquales sumus, quia in isto adhuc mundo & carne hac constituti mundi & carnis in incommoda vobiscum pariter incurrimus: nam cum in sensu doloris sit omne quod punit, manifestum est eum non esse participem pœnæ tuæ, quem tecum videas non dolere. Viget apud nos spei robur, & firmitas fidei. & inter ipsas sæculi labentis ruinas erecta mens est, & immobilis virtus, & nunquam non læta patientia, & de Deo suo semper anima secura; sicut per prophetam Spiritus sanctus loquitur & hortatur, spei ac fidei nostræ firmitatem cælesti voce corroborans:

roborans; Ficus, inquit, non afferet fructum, & non erunt nascentia in vineis. Mentietur opus oliuæ, & campi non præstabunt cibum. Deficient à pabulo oues, & non erunt in præsepibus boues. Ego autem in Domino exultabo, & gaudebo in Deo salutari meo. Dei hominem, & cultorem Dei subnixum spei veritate, & fidei stabilitate fundatum, negat mundi huius & sæculi infestationibus commoueri. Vinea licet fallat, & olea decipiat, & herbis siccitate morientibus æstuans campus arescat; quid hoc ad Christianos? quid ad Dei seruos, quos paradisus inuitat, quos gratia omnis & copia regni cœlestis expectat? Exultant semper in Domino, & lætantur, & gaudent in Deo suo; & mala atque aduersa mundi fortiter tolerant, dum dona & prospera futura prospectant. Nam qui exposita natiuitate terrena, spiritu recreati & renati sumus, nec iam mundo, sed Deo viuimus; non nisi cum ad Deum venerimus, Dei munera & promissa capiemus: & tamen pro arcendis hostibus, & imbribus impetrandis, & vel auferendis vel temperandis aduersis, rogamus semper & preces fundimus: & pro pace ac salute vestra propitiantes ac placantes Deum, diebus ac noctibus iugiter atque instanter oramus. Nemo itaque sibi blandiatur, quòd nobis & profanis Dei cultoribus, & Deo aduersantibus, sit interim per æqualitatem carnis & corporis, laborum sæcularium conditio communis, vt ex hoc opinetur non omnia ista, quæ accidunt, vobis irrogari; cùm Dei ipsius prædicatione & prophetica contestatione ante prædictum sit, venturam super iniustos iram Dei, persecutiones quæ nos humanitus læderent non defuturas, sed & vltiones quę læsos diuinitus defenderent, secuturas. Et quanta sunt quæ istic pro nobis interim fiunt? In exemplum aliquid datur vt Dei vindicis ira noscatur; cęterum retro est iudicij dies: quem scriptura Esa. 13. sancta denunciat, dicens: Vlulate, proximus est enim dies Domini, & obtritio à Deo aderit. Ecce enim dies Domini venit insanabilis indignationis & iræ, ponere orbem terræ desertum, & peccatores perdere ex eo. Et iterum: Ecce dies Malac. 4. Domini venit ardens velut clibanus, eruntque omnes alienigenę, & omnes iniqui stipula: & succendet illos adueniens dies: dicit Dominus. Succendi & cremari alienigenas præcinit Dominus, id est alienos à diuino genere, & profanos, spiritaliter non renatos, nec Dei filios factos. Euadere enim eos solos posse, qui renati & signo Christi signati fuerint, alio in loco Deus loquitur: quando ad vastationem mundi & interitum generis humani Angelos suos mittens, grauius in vltimo comminatur, dicens: Vadite & cædite, & nolite parcere oculis vestris: Nolite misereri senioris aut iuuenis, & virginis: & paruulos, & mulieres interficite, vt perdeleantur. Omnem autem super quem signum scriptum est, ne tetigeritis. Quod autem sit hoc signum, & qua in parte corporis positum, manifestat alio in loco Deus, dicens: Transi per mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum, qui ingemunt & mœrent ob iniquitates; quæ fiunt in medio ipsorum. Et quod ad passionem & sanguinem Christi pertineat hoc signum, & ille saluus atque incolumis reseruetur, quisquis in hoc signo inuenitur: item Dei testimonio comprobatur dicentis: Et erit sanguis in signo vobis super domos, in quibus vos eritis: & videbo sanguinem, & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis, cùm percutiam terram Ægypti. Quod ante occiso agno præcedit in imagine, impletur in Christo, secuta postmodum veritate. Vt illic percussa Ægypto, Iudaïcus populus euadere non nisi sanguine & signo agni potuit: ita & cum vastari cœperit mundus, & percuti, quisquis in sanguine & signo Christi inuentus fuerit, solus euadet. Respicite itaque dum tempus est ad veram & æternam salutem: & quia iam mundi finis in proximo est, ad Deum mentes vestras Dei timore conuertite. Nec vos delectet in sęculo inter iustos & mites impotens ista & vana dominatio: quando & in agro inter cultas & fertiles segetes lolium & auena dominetur. Nec dicatis mala accidere, quia dij vestri à nobis non colantur, sed sciatis hanc iram, Dei esse censuram: vt qui beneficiis non intelligitur, vel plagis intelligatur. Deum vel sero quęrite, quia iam pridem per Prophetam Deus pręmonens hortatur & dicit: Quærite Deum, & viuet anima vestra. Deum vel sero cognoscite, quia Christus aduenieus hoc admonet & docet dicens: Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum verum Deum; & quem misisti Iesum Christum. Credite illi, qui omnino non fallit. Credite illi, qui hęc omnia futura prędixit. Credite illi, qui cre-

Ezech. 9. Exod. 12. Psal. 64. Amos. 5. Ioan. 17.

dentibus præmium vitæ æternæ dabit. Credite illi, qui incredulis æterna supplicia gehennæ ardoribus irrogabit. Quæ tunc erit fidei gloria, quæ pœna perfidiæ, cum iudicij dies venerit; quæ lætitia credentiũ, quæ mœstitia perfidorum; noluisse istis prius credere, & vt credant, iam redire nõ posse? Cremabit addictos ardens semper gehenna, & viuacibus flammis vorax pœna: nec erit vnde habere tormenta vel requiem possint aliquando vel finem. [10] Seruabuntur cum corporibus suis animæ infinitis cruciatibus ad dolorem. Spectabitur illic a nobis semper; qui hic nos spectauit ad tempus; & in persecutionibus factis oculorum crudelium breuis fructus, perpetua visione pensabitur; secundum scripturæ sanctæ fidem dicentis: Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur: & erunt ad visionem vniuersæ carni. Et iterum: Tunc stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum. Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis; dicentes inter se, pœnitentiam agentes, & præ angustia spiritus gementes: Hi sunt quos habuimus aliquando in derisum & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore. Quo modo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors eorum est? Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non ortus est nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia? aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? Transierunt omnia illa tanquam vmbra. Erit tunc sine fructu pœnitentiæ, dolor pœnæ, inanis ploratio, & inefficax deprecatio. [11] In æternam pœnam sero credent, qui in vitam æternam credere noluerunt. Securitati igitur & vitæ, dum licet, prouidete. Offerimus vobis animi & consilij nostri salutare munus. Et quia odisse non licet nobis, & sic Deo plus placemus, dum nullam pro iniuria vicem reddimus, hortamur dum facultas adest, dum adhuc aliquid de sæculo superest, Deo satisfacere, & ad veræ religionis candidam lucem [12] de profunda & tenebrosa nocte superstitionis emergere. Non inuidemus commodis vestris, nec beneficia diuina celamus. Odiis vestris beneuolentiam reddimus, & pro tormentis ac suppliciis, quæ nobis inferuntur, salutis itinera monstramus. Credite & viuite; & qui nos ad tempus persequimini, in æternum gaudete nobiscum. Quando istinc excessum fuerit: nullus iam pœnitentiæ locus est, nullus satisfactionum effectus, hic vita aut amittitur, aut tenetur: hic saluti æternæ cultu Dei, & fructu fidei prouidetur. [13] Nec quisquam aut peccatis retardetur, aut annis, quo minus veniat ad consequendam salutem. In isto adhuc mundo manenti, pœnitentia nulla sera est. Pater ad indulgentiam Dei aditus: & quærentibus atque intelligentibus veritatem facilis accessus est. Tu sub ipso licet exitu & vitę temporalis occasu, pro delictis roges: & Deum qui vnus & verus est, confessione & fide agnitionis eius implores, venia confitenti datur; & credenti indulgentia salutaris de diuina pietate conceditur; & ad immortalitatem sub ipsa morte transitur. Hanc gratiam Christus impertit, hoc munus misericordię suę tribuit subigendo mortem tropæo crucis, redimendo credentem pretio sanguinis sui, reconciliando hominem Deo patri, viuificando mortalem regeneratione cœlesti. Hunc (si fieri potest) sequamur omnes: huius sacramento & signo censeamur: hic nobis viam vitæ aperit, hic ad paradisum reduces facit, hic ad cœlorum regna perducit, cum ipso semper viuemus, facti per ipsum filij Dei: cum ipso exultabimus semper, ipsius cruore reparati. Erimus Christiani cum Christo simul gloriosi, de Deo patre beati, de perpetua voluptate lætantes semper in conspectu Dei, & agentes Deo gratias semper. Neque enim poterit nisi & lætus esse semper & gratus, qui cum morti fuisset obnoxius, factus est de immortalitate securus.

Mar. 9.

Sap. 5.

ADNOTATIONES IN librum ad Demetrianum.

1 Oblatrantem te, & aduersus Deum] *Ms. quidam Morelli.* Dominum.

2 Magisterij diuini & nominis auctoritate] *Adiecimus recens:* & nominis, *ex Ms. Afflig. Dun. Marib. Blandin. & quodam Morelli. variam autem lectionem adnotat Gratius* magisterio diuinæ auctoritatis. *Atqui hoc non probat in hoc libro Lactantius, quod aduersum hominem ethnicum scripturis vtatur.*

3 nec inculcandum porcis] *Nimé accepit* inculcare, *pro* conculcare. *Esse autem eam Ms. & Morel. lectionem genuinam, fit mihi verisimile consensu Ms. & lectione veteris excu. ac Remboldi* inculcantibus

bus, *Erasmus videns hanc non satis conuenire textui non malè substituit:* conculcandum. *Confirmas illam infra lib. Testim. 3. 6. 51. Morelius legens* ne inculcent, *& similiter dixit Tertull. lib. de Patient.* Tentationes inculcat.

4. turbulenti maris concitos fluctus retundere] *Prouerbium est & hoc & ea quæ sequuntur:* offerre lumen cæco, sermonem surdo, sapientiam bruto. Quod bella crebrius surgant, &c. *Eandem hanc calumniam ethnicorum confutauit ante D. Cyprianum Iustinus martyr. Quæst. & respons. lib. 1. quæst. 126. & Tertull. post medium Apologetici, & Arnobius lib. septem, præsertim autem primo contra gentes. D. D. Ambrosius & Prudentius contra Symmachum, & latissime D. Augustin. lib. quinque prioribus de ciuit. Dei, ac Orosius lib. 7. Quorum quum alij plerique in refutationem huius calumniæ, tum bella tum fames tum pestilentias adferent quæ ante Christum natum contingerunt. Orosius earum etiam cladium meminit quæ ab illo nato facta sunt; & pulchrè deducit; post singulas persequutiones Christianorum, grauissima bella & clades consecutas, atque adeo ipsis potius persequutoribus quam Christianis imputandas.*

5. Respondeo igitur & tibi] *Lectionem hanc Manutij, pro eo quod erat* Respondemus, *confirmant Ms. nostri quinque & vnus Morelii, ac phrasis Cypriani sæpè dicta.*

6. Dixisti per nos fieri] *Proposito est ad quam toto opere respondet. Atqui quod de senectute mundi dicit, alludit ad veterum Philosophorum & Pœtarum sententias, asserentium mundum senectute deteriorem fieri; exemplis idipsum probant. Scriptura autem quas omittere se dicit, sunt: Cum venerit filius hominis, putas inueniet fidem in terra? Et similes, quibus nouissimorum temporum prauitas manifestissimè describitur in euangelicis & in Apostolicis litteris.*

7. Non frugibus æstate torrendis solis tanta flagrantia est] *Hunc locum ita restituimus ex quatuor Ms. nostris & vno Morelii, pro eo quod erat* solita flagrantia.

8. Nec sic verna de temperie sua sata læta sunt] *Maximè mihi placet hæc* Dunen. *cod. lectio, præsertim quòd eam confirment Marchin. cod. Ms. & exc. Vulgati, legentes eum vet. exem.* verna de temperie sata læta sunt. *neque dissentit Moralis lectio* vernante temperie sata læta sunt. *Alii tres tamen Ms. cum Manutio legunt duntaxat* de temperie sua læta sunt.

9. nec adeo arboreis fœtibus autumna fæcunda sunt] *Autumna neutro genere nouè hic vsurpat. Beda quoque lib. de Orthogr. ita efferri testatur.*

10. & vegeta iuuentute] *Ita 4. Ms. nostri & vnus Morel. pro eo quod alii* inuenta, *prius malo.*

11. exoletis cornibus Luna tenuatur] *Ms. iidem legunt* exilis, *sed prius significantius est; exolescunt enim quæ deficiunt paulatim Luna cornua, quum veterascit.*

12. mole membrorum] *Priscis illis sæculis maioris fuisse molis hominum corpora deducit diuus Aug. lib. 15. de ciuit. Dei c. 9.* Etiam *ex Plinio hist. nat. l. 7.*

13. vltra octingentos & nongentos annos vita hominum longæua] *Confirmatur hic eiusdem D. Augustini sententia, quam ibidem & sex sequent. capitibus late prosequitur, de longæua vita primorum mortalium, contra eorum sententiam qui Gen. c. 5. de annis lunaribus volebant intelligi, quale quid habet Plin. dicta hist. lib. 7. cap. 48. non credens tam longæuos illos fuisse. August. sententiam Iosephus antea longè comprobauit. Antiq. Iudaic. lib. 1. cap. 8. ex* Manethone *Ægyptiorum, Beroso Chaldæorum, & Mocho, Hestiæo, Hieronymo Ægyptio Phœnicum historia scriptoribus: Hesiodo etiam, Hecato, Hellanico, Acusilao, Ephoro & Nicolao historicis. Immo & idoneam reddit rationem, studium Geometriæ & Astronomiæ, vtpote quarum certitudinem assequi non potuissent, si minus sexcentis annis vixissent. Et tot enim constare* Magnum annum, *qui omnium Planetarum (inquit Beda de temporibus cap. 36.) ad sua loca recursu conficitur.*

14. Quod autem crebrius bella continuant, &c.] *De bellis loquitur, tum Gotthorum, contra quos pugnans occisus est* Imperator *Decius, tum aliis magis frequentibus sub Gallo & Volusiano. Ita enim* Ioan. *Zonara Annal. lib. 2. Sub hoc motus Persarum recruduit qui Armeniam occuparent Tiridate Rege fuga elapso, cuius filii se ad hostes contulerant. Schytarum quoque multitudo penè innumerabilis in Italiam impreßionem facit, iidémque* Macedoniam, *Thessaliam, & Græciam incursarunt. Eorum quoque pars* Meotide *palude superata, per Bosphorum in pontum* Euxinum *irrupisse fertur, ac multas vastasse prouincias. Sunt & aliæ plures gentes contra ditiones Romanorum concitatæ. De fame vniuersali nulla apud historicos mentio: at cuiusdam in Africa meminit sua ætate Tertull. ad Scapulam, sed quam contigisse dicit ob denegatas Christianis areas sepulturarum. Vnde D. D. Ambrosius & Prudentius, temporibus Christianorum grandem eam fuisse negant, ad suam ætatem vsque. De lue latius infra libro de mortalitate. Hoc nunc dico duntaxat, hinc colligi, eodem tempore & hunc & illum libros conscriptos, atque adeo sub Gallo &* Volusiano.

15. iactat & clamitat] *Quidam* Morel. *cod. non malè* latrat, &c.

16. si fontem siccitas statuat] Ms. 4. *& vnus Morel.* obstruat, *non malè.*

17. & disciplinam non exceperunt] Ms. *omnes* receperunt: *Prius magis conuenit voci Græcæ apud* 70.

18. Nec voluerunt accipere disciplinam] *Quod interserebatur in excusis* credere nec, *omisimus cum Morelio: neque enim id habent biblia Hebræa aut* 70. *neque* Ms. *cod.*

19. trepidatio nulla, nulla formido est.] *Interserit Grauius* nulla cunctatio, *sed id* Ms. *non habent.*

20. Quid si non intercederet] *Antiqui quidam codices Morelii* intenderet, *non male.*

21. Tu enim Deo seruis, &c.] *Aut tum interrogatione hæc enuncianda sunt, aut addendæ negationes cum* 4. Ms.

22. in homine] *Solus habet has voces Manut. malim autem legi* hominem.

23. nihil istic promoueant] *Hoc mirum quod hoc loco alia significatione, propria nempe: accipiat voces,* istic, illic, hic, *fortè quod cum homine docto ageret.*

24. tanto gladium terrore] *Cambronem. cod. & Grau. ad marg. legunt* gladii, *sed prius malo, tum hic tum paulo post.*

25. esse pax inter togas possit] *Explicant hoc de bellis ciuilibus, videtur alludere ad illud Tertull. lib. de Pallio: Plus togæ læsere Rempubl. quam lorica.*

26. Idem ad pietatis] *Praua distinctio Remboldi ita hunc locum corruperat, vt iudicaret Erasmus esse Solœcismum, qui euitatur* Ms. *ac Manutius hac distinctione.*

D. Cyprian. Bb ij

legantur num. singulari, quomodo & apud D. Hier. in comment.

53. vt perdeleantur] *Prorsus sic legendum cum Cambron. cod. Gran. & Morel. conuincit dictum c. 22 l. Testim. & Tertull. Magis etiam exprimit illud quod Græcè est:* εἰς ἐξάλειψιν, *quod vertit D. Hieron. vsque ad internecionem.*

54. in quibus vos ibi eritis] *Adiecit Morel. vocem;* vos. *quam habent & 70. more Hebræorum; Ms. tamen nostri non habent.*

55. lolium & auena dominetur] *Alludit ad illud: Infœlix lolium & steriles dominantur auenæ.*

56. seruabuntur cum corporibus suis animæ] *Hoc ex Cambr. cod. pro eo quod alij* seruantur. *Est autem insignis locus de pœnis inferni.*

57. In æternam pœnam sero credent] *Ita Gran. & Morel. rectius quam cæteri:* credunt.

58. de profunda & tenebrosa nocte superstitionis] *Hoc ita ex Ms. suppleuimus cum Morelio, pro eo quod erat duntaxat:* de profundo tenebrosæ superstitionis.

59. Nec quisquam] *nunquam seram docet esse pœnitentiam in hac vita.*

QVOD IDOLA DII NON sint, & quód Deus vnus sit, & quod per Christum salus credentibus data sit, siue de idolorum vanitate.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

TRia potissima huius libri capita titulus ipse complectitur. Primum hinc comprobat, quòd Reges fuerint & homines potius quàm dij, quorum in honorem instituta sunt templa, expressa simulachra, immolatæ hostiæ, & festi dies celebrati. Atque adeo neque exteris neque Romanis quidquam potuisse prodesse illorum cultum, neque illis sed sorti potius imputandam Romani imperij potentiam, vt pote quæ & vicissitudine quadam contigerit, & suam ipsius originem erubescat. Neque vero auspicijs auguriisve quicquam tribuendum, ex vano illorum euentu constare, quin potius dæmonum esse has præstigias, vel ipsis Poetis, Socrate, Platone, Trismegisto & Hostane testibus, qui & vnum Deum & dæmonas agnouerint. Alterum caput quod vnus sit Deus: tum per Monarchiæ præ cæteris dignitatem maiorem, tum per ipsas vulgi ethnici voces: O Deus, & similes, paucis manifestum facit. Postremum de Christo, ex Prophetis, Iudæorum & Euangelica historia, latius prosequitur. Atqui libri huius in hæc verba mentionem facit D. Hieron. Epist. ad Magnum Oratorem: Cyprianus, quod idola dij non sint, qua breuitate, qua historiarum omnium scientia,

D. Cyprian.

quorum verborum & sensuum splendore perstrinxit; vnde & magis placeret titulus iste: Quod idola dij nòn sint: *quem habent Ms cod. Angli. Afflig. Blandin. Dun. & Marchin. cum veteri excuso, nisi alioqui sensus non constaret in ipso libri exordio Addunt præterea vetus excusus & 4. Ms.* contra paganos, *sed obstat phrasis Cypriani; cui Gentilium non Paganorum in hac significatione nomen vsitatum est. Imitatur autem in multis Apologeticum Tertulliani. Erasmus fragmentum putat esse maioris operis; sed præterquam quod breuitatis meminerit D. Hieron. ipsa oratio omnibus numeris suis absoluta est.*

DEos [1] non esse, quos colit vulgus, hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos, postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa; inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulachra: [2] quibus & immolabant hostias, & dies festos dando honores celebrabant: inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an stet hæc apud singulos veritas. [3] Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria, & fiunt postmodum maris numina. [4] Castor & Pollux alternis moriuntur, vt viuant. Æsculapius vt in Deum surgat, fulminatur. [5] Hercules vt hominem exuat, Oeteis ignibus concrematur. [6] Apollo Admeti pecus pauit. Laomedonti muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit. [7] Antrum Iouis in Creta visitur, & sepulchrum eius ostenditur, & ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est: [8] inde Latium de latebra eius nomen accepit: [10] Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus instituit, vnde ærarium Saturni vocatur; [11] & rusticitatis hic cultor fuit, [12] inde falcem ferens senex pingitur: Hunc fugatum hospitio Ianus * exceperat. [13] de cuius nomine Ianiculum dictum est; & mensis Ianuarius institutus est. [14] Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus annum incipientem pariter & recedentem spectare videatur. [15] Mauri verò manifestè reges colunt, nec vllo velamento hoc nomen obtexunt: inde per gentes & prouincias singulas varia deorum religio mutatur, dum non vnus ab omnibus Deus colitur, sed propria cuique maiorum suorum cultura seruatur. [16] Hoc ita esse Alexander Magnus insigni volumine ad

matrem suam scribit, metu suæ potestatis proditū sibi de dijs hominibus à sacerdote secretum; quod maiorum & regum memoria seruata sit; inde colendi, sacrificandi ritus inoleuerit. Si autem aliquando Dij nati sunt, " cur non hodieq; nascuntur? nisi si forte Iupiter senuit, aut partus in Iunone defecit. " Cur verò deos putas pro Romanis posse, quos videas nihil pro suis aduersus eorum arma valuisse? Romanorum enim vernaculos Deos nouimus: est " Romulus peierante Proculo Deus factus, & " Picus, & " Tiberinus, & " Pilumnus, " & Consus; quem Deum fraudis, velut consiliorum Deum, coli Romulus voluit; postquam in raptum Sabinarum pefidia prouenit. " Deam quoque Cloacinam Tatius & inuenit & coluit: Pauorem Hostilius atque Pallorem. " Mox à nescio quio Febris dedicata, " & Acca & Flora meretrices. " In tantum verò deorum vocabula apud Romanos finguntur, vt sit apud illos & Viduus Deus qui anima corpus viduet, qui quasi feralis & funebris intra muros non habetur, sed foris collocatur; " & nihilominus, quia extorris factus, damnatur potius Romana religione quàm colitur. Est & Scansus ab ascensibus dictus " & Forculus à foribus, & à liminibus Limentinus, " & Cardea à cardinibus, " & ab orbitatibus Suburbana. Hi dij Romani. " Cæterum Mars Thracius, & Iupiter Creticus, " & Iuno vel Argiua, vel Samia, vel Pœna; & Diana Taurica, " & * Deûm mater Idæa " & Ægiptia portenta, non numina, quæ vtique si quid potestatis habuissent, sua ac suorum regna seruassent. " Planè sunt apud Romanos & victi Penates, quos Æneas profugus aduexit. " Est & Venus Calua, multo hic turpius calua, quàm apud Homerum vulnerata. " Regna autem non merito accidunt, sed sorte vairantur. " Cæterum imperium ante tenueruut & Assyrij, & Medi, & Persæ; " & Græcos & Ægyptios regnasse cognouimus. Ita vicibus potestatum, Romanis quoque, vt & cæteris imperandi tempus obuenit. " Cæterum si ad originem redeas, erubescas. Populus de sceleratis & nocentibus congregatur, & Asylo constituto facit numerum impunitas criminum; " vt Rex ipse principatum habeat ad crimina, fit Romulus parrida. Atque vt matrimonium faciat, rem concordiæ per discordias auspicatur. Rapiunt, feroeiunt, fallunt. Ad copiam ciuitatis augendam, nuptiæ sunt illis rupta hospitij fœdera, & cum soceris bella crudelia. " Est & gradus summus in Romanis honoribus Consulatus: sic Consulatum cœpisse videmus vt regnum. " Filios interficit Brutus, vt crescat de suffragio sceleris commendatio dignitatis. Non ergo de religionibus sanctis, nec " de auspicijs, aut augurijs Romana regna creuerunt, sed acceptum tēpus certo fine custodiunt. Cęterum & " Regulus auspicia seruauit, & captus est; " & Mancinus religiouem tenuit, & sub iugum missus est. Et " pullos edaces Paulus habuit, & apud Cannas tamen cæsus est. " C. Cæsar ne ante brumam in Africam nauigia tranmitteret, auguriis & auspiciis retinentibus; spreuit, & eo faciliûs nauigauit & vicit. Horum autem omnium ratio est illa, quæ fallit & decipit, & præstigijs cæcantibus veritatem, stultum & prodigum vulgus inducit. Spiritus insinceri & vagi, qui posteaquàm terrenis vitijs immersi sunt, " & à vigore cœlesti, terreno contagio recesserunt, non desinunt perditi perdere, & deprauati errorem prauitatis infundere. " Hos & poëtæ dęmonas norunt; " & Socrates instrui se & regi ad arbitrium dæmonis prędicabat: & Magis inde est ad perniciosa vel ludicra potentatus: " quorum tamen præcipuus Hostanes & formam veri Dei negat conspici posse, & Angelos veros sedi eius dicit assistere. " In quo & Plato pari ratione consentit, & vnum Deum seruans, cęteros Angelos, vel dæmonas dicit. " Hermes quoque Trismegistus vnum Deum loquitur, eúmque incomprehensibilem atque inæstimabilem confitetur. Hi ergo spiritus sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt: hi afflatu suo vatum pectora inspirant, extorum fibras animant, auium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsa veris semper inuoluunt, nam & falluntur, & fallunt: vitam turbant, somnos inquietant, irrepentes etiam in corporibus " occultè mentes terrent, membra distorquent, valetudinem frangunt, morbos lacessunt; vt ad cultum sui cogant, vt nidore altarium, & rogis pecorum saginati, " remissis quæ constrinxerant, curasse videantur. Hæc est de illis medela, cum illorum cessat iniuria: nec aliud illis studium est, quàm à Deo homines auocare, & ad superstitionem sui ab intellectu verę Religionis auertere: cùm sint ipsi pœnales, quę-

*deorum.

rerę

tere sibi ad pœnam comites, quos ad crimen suum fecerint errore participes. [1] Hi tamen adiuuari per Deum verum à nobis, statim cedunt, & fatentur, & de obsessis corporibus exire coguntur. Videas illos nostra voce & operatione maiestatis occultæ flagris cædi, igne torreri, incremento pœnæ propagantis, extendi, eiulare, gemere, deprecari: vnde veniant, & quando discedant, ipsis etiam qui se colunt audientibus confiteri; & vel exiliunt statim vel euanescunt gradatim, pro vt fides patientis adiuuat, aut gratia curantis aspirat. Hinc vulgus in odium nostri nominis cogunt, vt nos odisse incipiant homines antequam nosse; ne cognitos aut imitari possint, aut damnare non possint, [2] Vnus igitur omnium Dominus est Deus: neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cum sola omnem teneat potestatem. Ad diuinum imperium etiam de terris mutuemur exemplum. Quando vnquam regni societas aut cum fide cœpit, aut sine cruore desi? [3] Sic Thebanorum germanitas rupta, & permanens rogis dissidentibus etiam in morte discordia: & Romanos geminos vnum non capit regnum, quos vnum vteri cœpit hospitium. Pompeius & Cæsar affines fuerunt, nec tamen necessitudinis fœdus in æmula potestate tenuerunt. [4] Nec hoc tantum de homine mireris, cùm in hoc omnis natura consentiat. [5] Rex vnus est apibus. & dux vnus in gregibus, & in armentis rector vnus: multo magis mundi vnus est rector, qui vniuersa, quæcunque sunt, verbo iubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est: nec comprehendi, tactu purior est: nec æstimari, sensu maior est: & ideo sic eum digne æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. [6] Quòd verò templum habere possit Deus, cuius templum totus est mundus? & cùm homo latiùs maneat, intra vnam ædiculam vim tantę maiestatis includam? In nostra dedicandus est mente, in nostro consecrandus est pectore. Nec nomen Dei quæras: Deus nomen est illi: illic vocabulis opus est, vbi propriis appellationum insignibus multitudo dirimenda est. Deo qui solus est, [7] Deus vocabulum totum est. Ergo vnus est, vbique totus diffusus est. Nam & vulgus in multis Deum naturaliter confitetur, cum mens & anima sui auctoris & principis admonetur. [8] Dici frequenter audimus, ô Deus: & Deus videt; & Deo commendo; & Deus mihi reddet; & quod vult Deus; & si Deus dederit. Atque hæc est summa delicti, nolle agnoscere quem ignorare non possis. Quòd verò Christus sit, & quo modo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic ratio. Iudæis primum erat apud Deum gratia: sic olim iusti erant, sic maiores eorum religionibus obediebant. [9] Inde illis & regni sublimitas floruit, & generis magnitudo prouenit: [10] sed illi negligentes indisciplinati & superbi postmodum facti, & fiducia patrum inflati: dum diuina præcepta contemnunt, datam sibi gratiam perdiderunt. Quàm verò fuerit illis profana vita, quę contracta sit violatæ religionis offensa, ipsi quoque testantur, qui etsi voce tacent, exitu confitentur: dispersi & palabundi vagantur, soli & cœli sui profugi, per hospitia aliena iactantur. Necnon Deus ante prędixerat fore, vt vergente sæculo, & mundi fine iam proximo, [11] ex omni gente, & populo, & loco cultores sibi allegeret Deus [12] multo fideliores, & melioris obsequij, qui indulgentiam de diuinis muneribus haurirent, quā acceptam Iudæi contemptis religionibus perdidissent. [13] Huius igitur indulgentię gratiæ disciplinæque arbiter, & magister, sermo & filius Dei mittitur, qui per prophetas omnes retro illuminator, & doctor humani generis prædicabatur. Hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia eius, & gloria: hic in virginem illabitur; [14] carnem, Spiritu sancto cooperante, induitur. Deus cum homine miscetur; hic Deus noster, hic Christus est, qui mediator duorum, hominem induit, quem perducat ad Patrem. Quod homo est esse Christus voluit, vt & homo possit esse quod Christus est. Sciebant & Iudæi Christum esse venturum: nam hic illis semper Prophetis admonentibus adnunciabatur: sed significato duplici eius aduentu, vno, qui exercitio & exemplo hominis fungeretur, altero, qui Deum fateretur, non intelligigendo primum aduentum, qui in passione pręcessit occultus; vnum tantum credunt, qui erit in potestate manifestus. Quod autem hoc Iudęorum populus intelligere non potuit, delictorum meritum fuit: sic erant [15] sapientię & intelligentiæ cęcitate multati vt qui vita indigni essent, haberent vitam ante oculos, nec viderent. Itaque cum Christus Iesus, secundum à prophætis ante prędicta, verbo & vocis imperio dæmonia de hominibus excuteret, paralyticos restringeret. leprosos purga-

ret, illuminaret cæcos, claudis gressum daret, mortuos rursus animaret, cogeret sibi elementa famulari, seruire ventos, maria obedire, inferos cedere; Iudæi qui illum crediderant hominem tantum, de humilitate carnis & corporis; existimabant magnum, de licentia potestatis. Hunc magistri eorum atque primores, hoc est; quos & doctrina ille, & sapientia reuincebat, " accensi ira & indignatione prouocati, postremo detentum, Pontio Pilato, qui tunc ex parte Romana Syriam procurabat, tradiderunt, crucem eius & mortem suffragijs violentis ac pertinacibus flagitantes. Hoc eos facturos & ipse prædixerat, & Prophetarum omnium testimonium sic ante præcesserat, oportere illum pati, " non vt sentiret tantùm mortem, sed vt vinceret: & cum passus esset, ad superos denuo regredi, vt vim diuinæ maiestatis ostenderet. Fidem itaq; rerum cursus impleuit: nam & crucifixus, præuento carnificis officio, spiritum sponte dimisit, & die tertio rursus à mortuis sponte surrexit. Apparuit discipulis suis talis vt fuerat, agnoscendum se videntibus præbuit," simul iunctus & substantię corporalis firmitate conspicuus, ad dies quadraginta remoratus est, " vt de eo ad præcepta vitalia instrui possent, & discerent quę docerent. Tunc in cœlum circumfusa nube sublatus est, vt hominem quem dilexit, quem induit, quem à morte protexit, ad patrem victor imponeret; " iam venturus è cœlo ad pœnam diaboli, & ad censuram generis humani, vltoris vigore, & iudicis potestate: per orbem verò discipuli magistro & Deo monente diffusi præcepta Dei in salutem darent, ab errore tenebrarum ad viam lucis adducerent, cæcos & ignaros " ad agnitionem veritatis ocularent. Ac ne esset probatio minus solida, & de Christo delicata confessio · per tormenta, per cruces, per multa pœnarum genera tentantur. Dolor qui veritatis testis est admouetur vt Christus Dei filius qui hominibus ad vitam datus creditur, non tantùm præconio vocis, sed & passionis testimonio pręedicaretur. Hunc igitur comitamur, hunc sequimur, hunc habemus itineris ducem, lucis principem, salutis auctorem, cœlum pariter & patrem quærentibus, & credentibus pollicentem. " Quod est Christus, erimus Christiani, si Christum fuerimus imitati.

ADNOTATIONES IN librum, Quòd idola dij non sint.

1. Deos non esse quos colit vulgus] *Ita hunc lib. auspicantur Ms. Anglicus & Cambronensis codex cum Manutio, vt quæ præmittuntur ab alijs titulum libri constituant. Atque adeo sensus erit clarus huius loci, alioqui deprauatissimi. Legebatur enim sic:* Quod idola dij non sint, & quòd vnus Deus sit, & quod credentibus datum sit: Deos non esse, &c. *Pro quo censeit legendum Morel.* & quod in credentibus ratum sit, *(confirmante id Dun. cod. qui pro:* datum, *variam habet lectionem in margine:* ratum) *Costerus:* & quod credentibus elatum sit: *sed neutrum satisfacit. Quare placet magis, vt cum Manutio legamus in titulo:* Et quod per Christum salus credentibus data sit, *& deinde modo iam dicto exordium suum liber sortiatur.*

2. quibus & immolabant hostias] *Hæc vicissim lectio Grauij & Costero placet magis, quam aliorum:* & immolabant, *siue,* Nam & immolabant.

3. Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria] *De his sic Athenagoras pro Christ. Ipsam Ino post insaniam & quas in insania exhibuit perpessiones, deam factam esse opinati sunt. Pelago vagantes, nominant Leucotheam (id est albam deam) filium itidem eius, nauta colendum quem vocant Palæmonem. De eisdem ita D. August. lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 14. Vxor Regis Athamantis quæ vocabatur Ino & eius filius Melicertes, præcipitio spontaneo in mari perierunt, & opinione hominum in Deos relati sunt. Illam certè Melicertis matrem Leucotheam Græci, Matutam Latini vocauerunt. Portunum autem nominat Melicertem Arnobius lib. 3. Palæmonem atque Portunum Lactantius lib. 1. cap. 21.*

4. Castor & Pollux] *De Castoribus, Æsculapio, & Hercule, ad verbum hæc desumpsit Minutius Felix in Octauio Lactantius autem lib. 6. Instit. diuin. cap. 10. Castor (inquit) & Pollux dum alienas sponsas rapiunt, esse gemini desiterunt. Nam dolore iniuriæ concitatus Idas, alterum gladio transuerberauit. Et eosdem Poetæ alternis viuere, alternis mori narrant, vt iam sint non deorum tantum, sed omnium mortalium miserrimi, quibus semel mori non licet. Hos tamen Homerus ambos simpliciter (non vt poetæ solent) mortuos esse testatur & Lacedæmone sepultos. Erant autem Iouis ex Leda filij; gemini fratres Helenæ Vnde & ipsos Ouorum progeniem Deos vocat Arnob. lib. 1.*

5. Æsculapius] *De hic, loco citato Lactantius:* Æsculapius, *& ipse non sine flagitio Apollinis natus, quid fecit aliud diuinis honoribus dignum, nisi quod sanauit Hypolitum, mortem sane habuit clariorem, quod à Deo meruit fulminari. Hunc Tarquitius, de viris illillustribus disserens, ait incertis parentibus natum, expositum, & à venatoribus inuentum, canino lacte nutritum, Chironi traditum didicisse medicinam: fuisse autem Messenium, sed Epidauri moratum. Tullius etiam Cinosura Vrbe Arabia dicit sepultum. Tres autem fuisse Æsculapios testatur Arnobius, quomodo & ternos Castores lib. 4. Medicina verò inuentum illi tributum, testatur Tertull. in Apolog. & de corona militis. Frequens etiam mentio Æsculapij apud Iustinum Martyrem & Athenagoram.*

6. Hercules vt hominem exuat, Oeteis ignibus concrematur.] *Verum esse hanc lectionem excus.*

cod.

cod. pro Ms. 4. qui emittunt Oeteis, aut Cambr. qui legit: Æthneis, patet ex historiis, quæ in Oeta monte Herculem & concrematum & sepultum asserunt. Sic Lactantius lib. 1. cap. 9. Arnob. lib. 4. ex Plutarcho Chæronæo, D. Aug. lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 4. Loquitur autem de Hercule Iouis ex adulterio Alcmenæ filio, qui vna generatione Troianum bellum antecessit, & cum Argonautis nauigauit; quem Thebanum nuncupat Arnobius lib. 1 (vtpote quum Tyrium in finibus Hispaniæ sepultum sit) & sextum nominat Cicero, Diodorus Siculus lib. 4. è tribus secundum. Varro autem quadraginta quatuor Hercules recenset.

7. Apollo Admeti pecus pauit. Laomedonti muros Neptunus instituit] De vtroque hoc sic Lactantius dict. lib. 10. cap. Quid Apollo? nonne ob amorem quo flagrante turpissimè gregem alienum pauit, & muros Laomedonti construxit, cum Neptuno mercede conductus, quã illi negare potuit impune? Nec dissentiunt Tertull. in Apologet. Athenagoras orat. pro Christianis, Arnob. lib. 4. & D. Augustin. lib. 3. de Ciuit. Dei c. 2. Apollines autem quatuor ponit lib. 3. de natu. deorum Cicero, & Arnob. lib. citato; & eum de quo hic agitur, puta D. Aug. lib. 18. de Ciuit. Dei. cap. 13. fuisse filium Latonæ, alium ab eo, cuius oracula solebant consuli.

8. Antrum Iouis in Creta visitur, & sepulchrum] Tres (inquit Cicero de nat. deorum lib. 3. & Arnob. lib. 4.) Ioues numerant, primum & secundum natos in Arcadia, alterum patre æthere, alterum Patre cælo, tertium Cretensem Saturni filium; cuius in illa insula sepulchrum ostenditur. Idque iuxta Ennium in sacra historia (Lact. teste lib. 1 cap. 11. vbi totam illius vitam prosequitur) in oppido Gnoso, cum hac inscriptione: ὁ Ζεὺς τῦ Κρόνου. D. Epiph. vero in Ancorato, dicit id sua ætate commonstrari in monte Lazio. Meminit etiam Athenagor. orat. pro Christ. non sepulchri modo, sed & antri Iouis; & quem imitatur auctor Tertull. in Apologet. Antrum Ideum, æra Corybantia, tumulum Iouis in Creta commemorat. Atqui non tres tantum, sed trecentos (inquit Tertull.) Ioues siue Iupiteres Varro Romanus Cynicus introduxit.

9. inde Latium de latebra eius nomen accepit] Alludit ad illud Virgilii Æneid. 8.

Latiúmque vocari,

Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.

Similia D. Pruden. in Romano mart. Descripsit autem hæc omnia de Saturno, Minutius Felix, ad verbum ferè.

10. Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus, &c.] Sic Tertull. in Apologet. Ab ipso primum tabulæ & imagine signatus nummus, & inde Ærario præsidet: De æris institutione Latius Macrobius Satur. libr. 1. qui tamen Iano tribuit nummi æris inuentum, quod tum Tertull. & Cypriano Eutropius Saturno tribuit; Neque verò difficilis est concordia, quum primi æris nota fuerit (vt argumento sunt, teste Lactantio, nummi veteres) ex altera parte Ianus geminus, ex altera rostrum nauis, in honorem hospitis Saturni, quod primo Fastorum testatum facit Ouidius.

At bona posteritas puppim formauit in ære,

Hospitis aduentum testificata Dei.

Si quid autem in re incerta diuinare liceat, fortassis biceps forma in ære signata, & Saturni & Iani effigiem continebat. Porro litterarum in Latium introductionem Pelasgis tribuunt Plinius & Solinus. Euandro Liuius & Cornelius Tacitus; si adhuc alteius a Saturno originem petimus, nihil consequetur absurde.

11 Et rusticitatis hic cultor fuit] Gratias adiecit primus, sed Ms. id non habent, & rectè; iam olim enim antea agricultura in vsu fuit apud Cain & Patriarchas legis naturæ. Atqui in Latio agriculturæ institutionem Macrobius & Eutropius Saturno attribuunt. Qui plura de Saturno desideras, videas Lactant. lib. 1. cap. 11. 12. 13. & 14.

12. inde ferens falcem senex pingitur] Tandem huius picturæ rationem reddit Varro, D. August. teste lib. 7. de Ciuit. Dei cap. 19. Adiecimus autem: senex, ex Ms. Camb.

13. de cuius nomine Ianiculum] Idipsum habet Solinus & Arnobius lib. 1. Erat autem oppidum Romanis vicinum, quo ibatur ad Hetruscos. Atqui Tertull. dicit Ianum appellatum Iauem à Saliis. Prisca enim illi & iam obsoleta vocabula in suis carminibus retinebant, vt oracula pro oscula, mamariam veterem pro memoriam, & similia.

14. Ipse bifrons exprimitur] Hæc ratio ad mensem Ianuarium potissimum spectat; D. Aug. lib. 7. de Ciuit. Dei & Ouid. aliam rationem reddunt.

15. Mauri vero manifestè reges suos colunt] Hoc rursum ex Tertul. Apolog. Vnicuique (inquit) prouinciæ & ciuitati suus Deus est, vt Syriæ Astartes, vt Arabiæ Diosares, vt Norico Tibelenus, vt Africæ Cælestis, vt Mauritaniæ Reguli sui, &c. Vide aliarum gentium deos apud Lact. l. 1. c. 15. & 21. & apud Minutium initio Octauii sui.

16. Hoc ita esse Alexander magnus] Epistolæ eius ad Olympiadem, præter Minutium Felicem meminit & D. Aug. de Ciuit. Dei lib. 8. cap. 5. & 12. cap. 10. Videtur autem ex priori loco Varro quoque illius meminisse. Athenag. quoque pro Christian. in hæc verba: Herodotus, & Alexander Philippi filius, in ea quam ad matrem dedit Epistola (vterque autem istorum hæc Heliopoli & Memphi & Thebis in colloquium sacerdotis venisse dicuntur) ab eis ipsis se cognouisse aiunt homines illos fuisse. Quare rectius legunt Gramus, Manutius & Morelius de diis hominibus, quam alii: de iis, aut de piis.

17. cur non hodiéque nascuntur?] Ita eleganter Ms. Camb. assig. Marc. Dan. & Bland. cum Morel. pro eo quod alii: hodie qooque. confirmat priorem Minutius Felix.

18 Cur vero Deos putas pro Romanis posse] Latius hic prosequitur Tertullius. Non placet autem quod legit Morel. prorsus, eius loco quod alii legunt: pro suis.

19. Romulus peierante Proculo Deus factus] Ad verbum hoc descripsit ex Tertull. lib 4. contra Marcionem, habet etiam Minutius tum hoc, tum quæ sequuntur deorum Romanorum nomina; historiam explicat D. Aug. de Ciuit. Dei lib. 3. cap. 15 Viderint (inquit) quidam scriptores eorum, qui Romulum propter ferocitatem a Senatu discerptum esse dixerunt, subornatúmque nescio quem Iulium Proculum, qui tum sibi apparuisse diceret, eúmque per se populo mandasse Romano, vt inter numina coleretur. Acciderat enim & solis defectio, quam certa ratione sui cursus effectam imperita nesciens multitudo, meritis Romuli tribuebat.

20. Picus] Hunc Virg. Æneid. 7. & Arnob. lib. 2. Saturni facit filium, Iouis fratrem: & primum Laurentum regem fuisse, eo tempore quo apud Hebræos iudicabat Debora, testatur D. August. de Ciuit. Dei lib. 18. cap. 15. de eodem Lactan. lib. 1. cap 22. Faunus

in Latio, Picum patrem inter Deos honorauit.

21. Tyberinus] In Latio (inquit Lact. lib. 1. cap. 11. Auentinus vocabulum montis dedit in quo sepultus est, Tyberinus vel Tyberis amnis in quo mersus est. Recte autem vtrumque nominat, nam quod Tybri Tuscorum Regi Virgil. Aeneid. 8. Tyberine Albanorum Regi Capiti filio attribuit Ouid. Fastorum 2. De hoc autem & Cypriano, & D. Aug. de Ciuit. Dei l. 4. c. 23. sermo est.

22. Pilumnus] Hunc etiam Iouis filium facit Seruius, ita dictum, quod primus pinsendi frumenti vsum adinuenerit, & fratrem eius Pithumnum (siue Picumnum iuxta Minutium) eundem esse quem ab vsu stercorandorum agrorum Sterculinum vocant, de quo & Lactantius & Tertull. locis citatis.

23. Et Consus quem Deum fraudis, &c.] Quae habet de Conso & hic & tom. 3. lib. de Spect. de Cloacina & Pauore, ex Tertull. sumpsit lib. 1. aduersus Marcionem. De illo verò ita iste, libr. de Spectac. Exinde ludi Consualia dicti, qui initio Neptunum honorabant, eundem enim & Consum vocabant. Dehinc Equiria Marte Romulus dixit. Quanquam & Consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicauerit, Deo (vt volunt) consilij, eius scilicet quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitauit. Et nunc Ara Conso illi in Circo defossa est, ad primas metas sub terra, cum inscriptione, huiusmodi: Consus consilio, Mars duello, Lares comitio potententes. Sacrificant apud eam Nonis Iulijs sacerdotes publici 12. Kalend. Sept. flamen Quirinalis & Virgines. Meminerunt eiusdem Arnob. lib. 3 & D. Aug. lib. 4. cap. 11. de ciuit. Dei.

24. Deam quoque Cloacinam, &c] De his tribus diis ita Lactan. loco saepè citato: Cloacinae simulacrum in cloaca maxima repertum Tatius consecrauit, & quia cuius esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit. Pauorem Pallorémque Tullus Hostilius figurauit & coluit. Quum enim, commisso praelio inter Veientes & Romanos, nunciatum esset Albanos desciscere, & Romanos Rex videret pauere & pallere, Pauori, & Pallori templum vouit, Meminit eorumdem D. Aug. dict. lib. de Ciuit. Dei c. 23. Atque adeo rectè coniicit Ludou. Viues etiam eiusdem lib. cap. 8. legendum: Caloacinae non Cluacinae.

25. Mox nescio à quo Febris dedicata] Plures Febri aras erexerunt Romani. Veteris eiusdem meminit Cic. 2. de leg. & Plin. lib. 2. qui & alterius facit mentionem in ara Marianorum monumentorum, tertia quoque in summa parte vici longi. Eiusdem deae mentionem facit D. Aug. lib. 2. de Ciuit. Dei cap. 14. & Lact. loco citato.

26 & Acca & Flora meretrices] Acca Laurentia nutrix fuit Romuli & Remi, prostitutissima Lupa (inquit Tertull. & Lactan.) & ideo figura lupae culta à Romanis. Atque adeo & apud Minutium restituenda vox Larentia, pro Laurentia, praesertim quum etiam Graeci λαρέντιαν nuncupent. Flora autem (inquit Lactan. & Varro de re rust lib. 1. cap. 13.) cum magnas opes ex arte meretricia comparasset, populum Romanum scripsit haeredem, cuius ex annuo foenore suus natalis dies celebraretur, editione Ludorum quos appellant Floralia. Quod quia Senatui flagitiosum videbatur, ab ipso nomine argumentum sumi placuit, vt pudenda rei quaedam dignitas adderetur: deam finxerunt esse, quae floribus praesit, &c. quae ob prolixitatem omittimus. Meminit eiusdem Arnobius lib. 3. & D. Aug. de Ciuit. Dei lib. 4. c. 8.

27. In tantum verò deorum vocabula, &c.] Lineas hic aliquot adieci ex veteri excuso cod. Grauio, Costerio, & cod. Ms. D. Pantaleonis iuxta Coloniam: praesertim cum phrasis à Cypriano non dissentiat, & horum deorum plerosque enumerent Tertull. & D. Augustinus.

28. & nihilominus, quia extorris factus damnatur potius] Sic hunc locum restitui ex varia lectione. Ms. enim cod. & Grauius habent: quam extorris, verum vet. excu. legit: quia, quanquam verba haec transponat. Costerius vtramque vocem omisit.

29. & Forculus à foribus] Ita rectè alii, pro eo quod Grauius: Fortulus, nam Tertul. de corona milit. & D. Aug. lib. 4. de Ciuit. Dei cap 8. istorum deorum cum Cypriano Forculum & Limentinum enumerant. Quare & apud Arnob. lib. 2. legendum censeo: Limentinos, pro Libentinos, praesertim cum lib. 4. Limentinus Dei etiam meminerit.

30. & Cardea à Cardinibus] Grauius: Caria, Costerius: Carninea, Verum locis citatis Tertullia. & D. August. Cardeam nuncupant. De eadem est illud Ouid. Fast. lib. 6.

Prima dies tibi Carna datur, Dea cardinis haec est.

31. & ab orbitatibus Suburbana] Prorsus legendum censeo: Orbana, ex verbis Arnob. lib. 4. In tutela sunt Orbonae orbati liberis parentes, sed ob consensum exemplarium immutare illud nolui.

32. Caeterum Mars Thracius & Iupiter Creticus] Vt Romanos non esse deos astruat, sed exteros, à regione cuique cognomen indit. De Martis tamen patria dubitatum nonnunquam, manifestum fit cui Arnob. lib. citat. Quis (inquit) Spartanum fuisse Martem, nonne Epicharmus auctor vester? quis in Thraciae finibus procreatum, non Sophocles Atticus cunctis consentientibus theatris?

33. & Iuno vel Argiua vel Samia vel Poena] Hanc variis hic appellat nominibus, a locis vbi colebatur, Argo, Samo, & Carthagine. De quorum duobus postremis Tertul. in Apologet. Dianam similiter Tauricam, vtpote quae in Taurico apud Scythas: humana victima placari soleat, quomodo etiam Mercurius apud Gallos, Busiris apud Aegyptios; & apud Apud Afros Saturnus, vel ipso Tertul. teste in Scorpiaco.

34. & Deum mater Idaea] Matrem Deum (quomodo legit Manus. & Morel. cum Minutio (siue deorum (quomodo Ms. & Excus. iateri) Ideam vocat, quod in Ida monte Phrygia coleretur, quam & Berecinthiam vocat D. Aug. l. 2. de Ciuit. Dei c. 4. à Berecintho altero Phrygia monte. Varias autem sententias recenset Diodor. Sicul. lib. 4 de matre Deum, sed mihi illorum placet, qui volunt eam Iouis, Neptuni, Plutonis & Iunonis, fuisse matrem, adeoque Rheam & Latinè Opem dictam, Cibelem quoque nuncupatam.

35. & Aegyptia portenta, non numina] De his lib. praecedenti.

36 Plane sunt apod Romanos & victi Penates] Camb. cod. legit: vincti, Grauius: vecti, sed prius illud placet magis, ob illud Virgil. Aeneid. 1. Victosque Penates, & alibi: victósque Deos, De quo pulchre diuus August. lib. 1. de Ciuit. Dei cap. 3. qui autem fuerint hi Penates Troiani, Neptunusne & Apollo, an Vesta, late disputat Macrobius. De quatuor aliis generibus Penatum vide Arnob. lib. 3. Hoc vnum nunc adiiciam Penates iuxta Ciceronem dictos Deos patrios.

37. Est & Venus Calua, &c.] Vrbe (inquit) Lact. lib. 1.

lib. 11 cap. 20.) à Gallis capta, obsessi in Capitolio Romani, cùm ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem Veneri Caluæ consecrarunt; quòd autem vulnerata fuerit à Diomede Venus, his verbis Homerum citat Athenagoras pro Christianis: ἐ vulnere me læsit Diomedes ille superbus.

38 Regna autem non merito accidunt, sed sorte] Rectè sic restituerunt hunc locum Manut. & Morel. pro eo quod legebatur, forte, vitio cod. Romboldi.

39 Cæterum imperium ante tenuerunt Assyrij & Medi & Persæ] Imitatus videtur illud Tertullia. in Apolog. Regnauerunt & Babylonij ante Pontifices, & Medi ante Quindecim viros, & Ægyptij ante Salios, & Assyrij ante Lupercos, & Amazones ante Virgines Vestales. Quare placet maximè, vt cum Minutio Felice vet. exc. & Gran. interseramus: & Medi, Præsertim quum constet ex Chronicis Eusebij, & l. 18. de Ciuit. Dei D. Aug. aliisque Chronographis, post Assyrios mortuo Sardanapalo Medos regnasse, ac deinde interfecto Astyage à Cyro ad Persas translatum imperium. Quæ imperiorum translationes, quo tempore & quorum Patriarcharum ætate contigerint, late tractat post Eusebium D. Aug. Interserit præterea vetus cod. Tyrij, & Gran. Syrij, sed neutrum placet; tum quod Tyriorum regnum celebre nunquam fuerit, tum quod Syriæ Reges non nisi post Alexandrum Magnum computari soleant, qui Romanum imperium longe secutus est.

40 & Græcos & Ægyptios regnasse cognouimus] Ægyptiorum regnum, si Eusebio creditur, cum Assyriorum regno suum habuit exordium, & Græcorum item; sic tamen vt in Græcia varij populi regni sedem sibi vindicauerint. Primùm enim regnarunt Sycionij annis 862. & imperante illorum Rege Thurimacho cæpit Argiuorum regnum ab Inacho; & sub Rege eorum Marathio: Atheniensium regni principium à Cecrope. Post reges Sycioniorum, constituit annis aliquot sacerdotes Carni. Deinde cæpit Lacedemoniorum regnum ab Euristeo, tam Corinthiorum regno ab Æthe. Deinde sub Alcano Lacedemoniorum rege 9. Macedonum à Carano. Quorum sub rege 3. Tyranno, nati sunt Remus & Romulus, & paulopost iacta Romani imperij fundamenta. Vide hæc ipsa apud D. Aug. lib cit.

41 Cæterum si ad originem redeas, erubescas] Abutitur hic bis verbo pro more suo, voce cæterum. Quæ verò hic habes de origine Romani imperij, notiora sunt, quam vt commentario sit opus, & iisdem pene verbis eadem inculcat Minutius in Octauio: & exprobrat D. Aug. lib. 3. de Ciuit. Dei cap. 13.

42 vt Rex ipse] Pro eo quod in exc. & Ms. præmittebatur: nunc, habet Manut. Tunc, sed malo neutrum legi, cum vet. exc. neutrum habeat.

43 Est & gradus summus, &c. consulatus] Initio quidem Regia fuit dignitatis Consulatus, atque adeo summus apud Romanos honorum gradus, sed paulatim tum per Dictatoriam institutam, tum per Tribunitias potestates imminutus est.

44 Filios interficit Brutus] Etiam hoc Romanis exprobrans D. Aug. dict. l. cap. 16. Iunius (inquit) Brutus exhonoratum eiecit ex vrbe collegam Lucium Tarquinium Collatinum. Deinde mox ipse in bello cecidit mutuis cum hostibus vulneribus: occisis à seipso primitus filiis & vxoris suæ fratribus, quòd eos pro restituendo Tarquinio coniurasse cognouerat. Idipsum repetit l. 5. c. 18.

45 de auspiciis aut auguriis] Auspicia (inquit Festus) ab aue inspicienda, Auguria ab auium garritu sunt ab auibus & gerendo dicta. Atque adeo hinc patet differentia, quod auspicia fiebant ex inspectione seu pastu auium, auguria ab auium cantu seu volatu. Confunduntur tamen frequentius. Vnde factum: vt quæ auspicia dicit Cyprianus seruata à Regulo, Minutius Auguria nuncupet. Vide vtrumque vsum Cicero lib. 2. de diuinatione.

46 Regulus auspicia seruauit & captus est] De captiuitate Marci Attilij Reguli Consulis Romani anno ab vrbe condita 496. Item de crudelissima illius morte, historia notiores sunt quam vt repetere sit opus. De auspiciis quæ ante profectionem in Africam seruauit, suspicor Cyprianum habere auctorem Liuium: sed hodie non exstat. 2. Decas eius historiæ.

47 & Mancinus religionem tenuit] Eo quod sequitur: sub iugum missus est, verisimile sic loqui Auctorem de C. Hostilio Mancino consule, qui in Hispania post infelicem pugnam deditionem funestam fecit. Auspicia autem (seu prodigia, vt ipse vocat) quæ illi contigerunt; describit Valerius Maximus lib. 1. c. 6. Cum Lanuuij (inquit) sacrificium facere vellet, pulli cauea emissi in proximam syluam fugerunt: summaque diligentia requisiti reperiri nequiuerunt. Cumque ab Herculis portu quo pedibus peruenerat nauem conscenderet, talis vox sine vllo auctore ad eius aures peruenit: Mancine mane. Qua territus, cum itinere conuerso Ianuam petiisset & ibi scapham esset ingressus, anguis eximiæ magnitudinis visus è conspectu abiit.

48 pullos edaces Paulus habuit] Bonum erat auspicium pullos edaces videre, quod an L. Æmilio Paulo contigerit, non narrat Liuius, sed satis indicat Cic. lib. de diuinat. 2. in hæc verba: Paulus paruit auspiciis, nec minus cecidit in Canensi pugna. Atqui contigit hæc anno vrb. cond. 538 cum Romanorum clade insigni, vt tres modios annulorum aureorum Carthaginem miserit Hannibal, testibus Liuio 3. Dec. l. 2. Plin. l. 33. nat. hist. & D. Aug. lib. 3. de Ciuit. Dei cap. 19

49 C. Cæsar ne ante brumam in Africam nauigio transmitteret] Canchius non male diuinauit legendum: nauigio, nisi obstarent Ms. cod. & Minutius qui prius constanter legunt. Cic. autem lib. de diuin. 2. vnde sumptum videtur, neutrum legit. Quid ipse Cæsar (inquit) cum à summo Aruspice moneretur ne ante Brumam in Africam transmitteret, nonne transmisit? quod ni fecisset, vnum in locum omnes aduersariorum copiæ conuenissent. Eodem pertinet illud Suetonij in Iul. Cæsa. c. 59. Quum immolanti aufugisset hostia, profectionem aduersus Scipionem & Iubam non distulit: prolapsus etiam in egressu nauis, verso ad melius omine: Teneo te (inquit) Africa.

50 & a vigore cælesti terreno contagio defecerunt] De hac Cypriani & Tertull. sententia, quam hic etiam sequitur Minutius, supra Latius lib. de disciplin. & habit. virg.

51 Hos & Poetæ dæmonas norunt] In eandem sententiam Lact. lib. 2 c. 15. Dæmonas Grammatici dictos aiunt quasi δαήμονας, id est, peritos & rerum scios. Eos Poetæ & sciunt esse dæmonas & loquuntur. Hesiodus ita tradit.

Τοὶ μὲν δαίμονές εἰσι Διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

Eodem pertinent versus illi 21. Apollinis, quorum meminit Lactan. lib. 1. cap. 7. & illud Homeri Iliad. ἂμ μετὰ δαίμονας ἄλλους & Iliad. γ. ἦρχε δὲ δαίμων, eosdem enim modo deos, modo dæmones nuncupat.

52 Et Socrates instrui se & regi ad arbitrium dæmonis prædicabat] idipsum narrant præter Minutium Tertull. in Apologetico, Lact. cap. cit. & D. Aug. l. 8. de Ciuit. Dei ca. 14. ipse sexcentis locis apud Platonem, Socrates, Xenophon quoque, Cicero, Plutarchus, & Maximus Tyrius, qui geminam edidit de Socratis dæmone Apodixin. de eodem inscripsit librum Apuleius Platonicus Madaurensis, titulo: de Deo Socratis, magis, Cambro. cod. maleficis.

53 quorum tamen præcipuus Hostantes] Hanc lectionem, pro eo quod Manut. & Morel. legunt: Ostanes, confirmat & Minutius & lectio Ms. & exc. cod. Sostenis, Quare & ita castigandus etiam D. Aug. in fine lib. 6. de Baptis. contra Donat. vbi hunc locum citat.

54 In quo & Plato] Vnum Deum agnoscit Plato in Tymæo; lib. de Leg. tres ordines deorum ponit, Deos, dæmones & heroas; in Symposio verò naturam dæmonum exponere conatus est; inquit loco citato Lactantius. Quæ autem sit illa, ex verbis eius docet Minutius. Similia ex Platonicis adfert. D. Aug. de Ciuit. Dei lib. 8. cap. 11. 12. 13. & 14.

55 Hermes quoque Trismegistus vnum Deum loquitur] Lactan. l. 1. c. 6. (Vbi qua ætate vixerit Hermes iste, siue Mercurius, Trismegistus docet) hæc illius verba citat ὁ δὲ θεὸς εἷς, ὀνόματος οὐ προσδέεται, ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος. Plura eiusmodi videre est in libris eius, qui extant Græcè & Latinè, Pymandro seu de potestate Dei, & Asclepio seu de voluntate Dei, citat ex eodem multa D. Aug. lib. de Ciuit. Dei.

56 occulte mentes terrent] Ex varia lectione codicum hanc collegi, quam postea confirmatam reperi Coloniensi cod. Ms. Excu. vulg. cum Cambr. legebant: occulta mentis, vet. excu. Rembol. & Ms. cæteri: occultæ mentis, Morel. verò & Manut. cum Dun. ad marg. occulte mentes.

57 remissis quæ constrinxerant] Alludit ad Maleficiorum soluendorum rationem.

58 Hi tamen adiurati] Eadem habet lib. præced. fere ad verb.

59 Vnus igitur omnium Dominus est Deus] Grau. legit: vnus est Deus, sed prius habent Ms. Pulchre autem deducit Monarchiæ dignitatem.

60 Sic Thebanorum germanitas rupta] Minutius vocat Thebanorum permortuam fabulam.

61 Nec hoc tantum de homine mireris] Ita cohtiùs Cambr. cod. quam cæteri: Nec hoc tu.

62 Rex vnus est apibus] Hinc confirmatur castigatio nostra, epistola ad Pupianum.

63 Quod verò templum habere possit Deus] Agit contra Idololatras, qui existimabant Deos suos in templis domicilium habere, quare nihil facit hic locus contra templa Christianorum, quæ eriguntur, non vt Deus inhabitet, sed orationis & sacrificiorum gratia. De quo tamen plura lib. de Opere & Eleem.

64 Deus vocabulum totum est] Hoc ex Ms. cod. pro eo quod erat: Dei.

65 dici frequenter audimus] Habes has ethnici vulgi inuocationes, etiam apud Minutium.

66 Inde illis & regni sublimitas floruit & generis magnitudo prouenit] Hæc Ms. præter Cambr. & Colon. cod. non habent, reperiuntur tamen in exc. omnibus.

67 Sed illi negligentes, indisciplinati, & superbi postmodum facti] Hoc ex Ms. Cambron. & quodam Mer. pro eo quod excu. negligentes disciplinæ, vel disciplinarum, & confirmant alii Ms. legentes: Sed illi indisciplinati postmodum facti.

68 ex omni genere & populo & loco] Etiam hoc præter Cambron. & Colon. Ms. non habent, Manut. vero & Morel. legunt: Ex omni genere.

69 Multo fideliores & melioris obsequii] Posterius membrum recens adiecit Morel. pro priori legit Grau. fidei fortioris, sed illud genuinum censeo.

70 Huius igitur indulgentiæ, gratiæ disciplinæque] Placet hæc Cambr. cod. lectio, præ cæteris: qui prætermittunt aut vocem: indulgentiæ, aut: disciplinæque.

71 carnem Spiritu sancto cooperante induitur] Ms. 4. & Eras. in Marg. legunt: carnem Spiritus sanctus induitur, & accedit Cambr. cod. carnem Spiritu sancto induitur: Vnde nata est adnotatio marginalis March. & Dun. Ms. cod. ista, cùm dicit: Spiritus sanctus carnem induitur, non personam Spiritus sancti accepit sed filii, qui & spiritus est, iuxta illud: Deus spiritus est: quæ in textum irrepsit in Afflig. & Bland. cod. hinc etiam ortam suspicor lectionem Colon. cod. carnem spiritus induitur, nihil tamen immutare volui, ne Trinitarii virus suum hinc hauriant. vt si D. Hieron. in cap. 4. Epistola ad Galat. Multi (inquit) per imperitiam scripturarum, quod & Firmianus in octauo ad Demetrianum Epistolarum lib. facit, asserunt Spiritum sanctum sæpe patrem sæpe filium nominari; & id ipsum repetit de Lactantio, Epistola ad Pammach. & Oceanum de erroribus Origenis.

72 sapientiæ & intelligentiæ cæcitate multati] Sic Cambron. & vet. exc. cod. Manut. & Morel. pro eo quod vulg. typis: mutilati, aliis Ms. 4. mutati, iidem rectè ex Ms. codic. magum, paulo post, pro: magnum.

73 accensi ira & indignatione prouocati] Si sic legamus cum Cambr. cod. & Grauio, pro eo quod aliis accensa & prouocata, non opus erit immutare vulg. lectionem. Legit vero Manut. Hinc magistris eorum atque primoribus, &c. accensa ira & indignatio prouocata est, vt postremo &c offerent, crucem, &c. flagitarent.

74 non vt sentiret mortem] Cambr. cod. adiicit: tantum, cæteri non habent. Nisi tamen legatur, caute legendus hic locus: Veteres enim illi primi scriptores, nondum exortis aut iam extinctis hæresibus, non tam circumspectè loquuntur atque posteriores.

75 simul iunctus] Maximè placet hæc Manutii lectio quod sic legant Ms. nostri 5. Error natus ex similitudine litterarum vt legeretur: vinctus. Deinde cùm magis textui quadrare substitutum: victus

76 vt de eo] Etiam hic affinitas litterarum effecit vt legeretur: denuo, nam prius legunt Ms. nostri & Morel. cod. duo, vet. quidem excu. legit: denuo ab eo, sed illud magis accedit ad phrasin Cypriani.

77 iam venturus è cælo ad pœnam diaboli] Sane intelligendus est & hic locus sic: tempore (inquit Erasmus) vt futura sit maior pœna post iudicium.

78 ad agnitionem veritatis oculatent] Phrasis Tertull. lib. de pœnit.

79 Quod est Christus, erimus Christiani] Hinc apparet scriptum hunc librum ad Christianos, atque adeo forsassis eodem tempore, quo liber ad Fortunatum, cuius exordium eiusdem est argumenti.

DE

DE MORTALITATE.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

Paucis Argumentũ explicat D. Pontius in vita Cypriani: A quo (inquit) Christiani molliores affectus circa amissionem suorum, aut quod maius est fidei paruioris, consolarentur spe futurorum? Inprimis enim, ubi prædictas docuit eiusmodi afflictiones à Christo, non timendam docet mortalitatem seu pestem, eo quòd ad immortalitatem ducat, atque adeò fidem illi deesse, qui non ad meliora festinat. Neq; mirum, quod Christiano cũ gentilibus sint mala huius vitæ communia, quum plus cæteris illis in sæculo sit laborandum: atq; proinde exemplo sanctorum Iob & Tobiæ, patientia opus esse, neq; murmurandum. Nisi enim præcesserit pugna, non posse victoriam contingere, & quãtumuis morbi communes sint, vtrisq; mortem tamen communem non esse; ad refrigerium enim iustos, ad supplicium rapi iniustos. Deinde obiectioni tacitæ quod per hanc mortalitatem priuarentur Martyrio, respondet; non esse in nostra potestate martyrium, & vel animum ad martyrium promptum Deo iudice coronari. Postremo non ita lugendos docet mortuos, vt gentilibus scandalo simus, tanquam spe resurrectionis careamus. Quin si & nostræ accersitionis dies venerit, lubenti animo ad dominum hinc emigrandũ, præsertim cum ad patriam transmigremus: vbi nos magnus charorum numerus exspectat, frequens & copiosa turba desiderat, iam de sua immortalitate secura, & adhuc de nostra salute sollicita. Facit autem occasionis qua librum hunc scripsit mentionem Eusebius in Chronico: Pestilens morbus, inquit, totius orbis multas prouincias occupauit, maximéque Alexandriam & Aegyptum, vt scribit Dionysius & Cypriani de Mortalitate testis est liber. Ex eodem etiã loco quosdam citat D. Aug. l. 2. aduersus Iulian. cõtra 2. Epi. Pelag. l. 4. c. 8. & de prædest. sanct. c. 14

Etsi apud plurimos vestrum, fratres dilectissimi, mens solida est, & fides firma; & anima deuota, quæ ad præsentis mortalitatis copiã non mouetur, sed tanquã petra fortis & stabilis turbidos impetus mundi, & violentos sæculi fluctus frangit potius ipsa, nec frangitur, & tentationibus non vincitur, sed probatur: tamen quia animaduerto in plebe quosdam vel imbecillitate animi, vel fidei paruitate, vel dulcedine sæcularis vitæ, vel sexus mollitie, vel, quod maius est, veritatis errore minus stare fortiter, nec pectoris sui diuinum atq; inuictum robur exerere; dissimulanda res non fuit nec tacenda, quo minus quantum nostra mediocritas potest, vigore pleno & sermone de Dominica lectione concepto, delicatæ mentis ignauia comprimatur, & qui homo Dei & Christi esse iã cœpit, Deo & Christo dign⁹ habeatur. Agnoscere enim se debet, fratres dilectissimi, qui Deo militat, qui positus in cœlestibus castris diuina iã sperat, vt ad procellas & turbines mũdi trepidatio nulla sit in nobis, nulla cunctatio quando hæc ventura prædixerit Dominus, prouidæ vocis hortatu instruens & docens, & præparans atq; corroborans Ecclesiæ suæ populum ad omnem tolerantiam futurorum, bella, & fames, & terræmotus, & pestilentias per loca singula exsurgere prænunciauit & docuit. Et ne inopinatus nos & nouus rerum infestãtium metus quateret, magis ac magis in nouissimis temporibus aduersa crebrescere ante præmonuit. Fiunt ecce quæ dicta sunt; & quãdo fiunt quę ante prędicta sunt: sequentur & quæcunq; promissa sunt, Domino ipso pollicente & dicente: Cùm autem vide- *Luc. 21.*
ritis hęc omnia fieri, scitote quoniã in proximo est regnũ Dei. Regnũ Dei, fratres dilectissimi, esse cœpit in proximo: præmium vitę & gaudium salutis æternæ, & perpetua lętitia, & possessio paradisi nuper amissa, mũdo transeunte iam veniunt; iam terrenis cœlestia, & magna paruis, & caducis ęterna succedunt. Quis hic anxietatis & sollicitudinis locus est? quis inter hæc trepidus & mœstus est, nisi cui spes & fides deest? Eius est enim mortem timere, qui ad Christum nolit ire: eius est ad Christum nolle ire, qui se non credat cũ Christo incipere regnare. Scriptum est enim iustum fide viuere. Si iustus es, & fide viuis, si verè in Deum credis; cur non cum Christo futurus, & de Domini pollicitatione securus, quod ad Christũ voceris, amplecteris, & quod diabolo careas, gratularis? Simeon deniq; ille iustus, qui verè iustus fuit, qui fide plena Dei præcepta seruauit, cùm ei diuinitus responsum fuisset, quòd non ante moreretur quàm Christum vidisset, & Christus infans in templum cum matre venisset; agnouit in spiritu natum esse iam Christum, de quo sibi fuerat ante prædictum, quo viso sciuit se citò esse moriturum. Lætus itaque de morte iam proxima, & de vicina accersitione securus, accepit in manus puerum, & benedicens Deum exclamauit, & dixit: Nunc dimittis seruum Domine, secundum
verbum tuum in pace, quoniam viderunt *Luc. 2.*

oculi mei salutare tuum. Probans, scilicet, atque contestans tunc esse seruis Dei pacem, tunc liberam, tunc tranquillam quietem, quando de istis mundi turbinibus extracti, sedis & securitatis æternæ portum petimus, quando * expuncta hac morte ad immortalitatem venimus. Illa est enim nostra pax, illa fida tranquillitas, illa stabilis & firma & perpetua securitas. Cæterùm quid aliud in mundo, quàm pugna aduersus diabolū quotidie geritur? quam aduersus iacula eius & tela conflictationibus assiduis dimicatur? Cum auaritia nobis, cum impudicitia, cum ira, cum ambitione congressio est: cum carnalibus vitiis, cum illecebris sæcularibus assidua, & molesta luctatio est. Obsessa mens hominis & vndique diaboli infestatione vallata, vix occurrit singulis, vix resistit. Si auaritia prostrata est, exsurgit libido: si libido compressa est, succedit ambitio: si ambitio contempta est, ira exasperat, inflat superbia, * vinolentia inuitat, inuidia concordiam rumpit, amicitiam zelus abscindit. Cogeris maledicere, quod diuina lex prohibet: compelleris iurare, quod non licet. * Tot persecutiones animus quotidie patitur, tot periculis pectus vrgetur, & delectat hic * inter diaboli gladios diu stare; cùm magis concupiscendum sit & optandum ad Christum, subueniente velociùs morte, properare, ipso instruente nos & dicente: Amen amen dico vobis, quoniam vos plorabitis & plangetis, sæculum autem gaudebit: vos tristes eritis, sed tristitia vestra in lætitiam veniet. (Ioan. 6.) Quis non tristitia carere optet? quis non ad lętitiam venire festinet? Quando autem in lætitiam veniat nostra tristitia, Dominus denuò ipse declarat dicens: Iterum videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo auferet à vobis. Cùm ergo Christum videre, gaudere sit, nec possit esse gaudium nostrum nisi cum viderimus Christum; quæ cæcitas animi, quæve dementia est, amare pressuras & pœnas, & lacrymas mundi, & non festinare potius ad gaudium quod nunquam possit auferri? Hoc autem fit, fratres dilectissimi, quia fides deest; * quia nemo credit vera esse quæ promittit Deus, qui verax est, cuius sermo credentibus æternus & firmus est. Si tibi vir grauis & laudabilis aliquid polliceretur, haberes vtique pollicenti fidem, nec te falli aut decipi ab eo crederes; quem stare in sermonibus atque in actibus suis scires: nunc Deus tecum loquitur; & tu mente incredula perfidus fluctuas? Deus de hoc mundo recedenti tibi immortalitem atque æternitatem pollicetur; & tu dubitas? hoc est Deum omninò non nosse; hoc est, Christum * credentium Dominum & magistrum peccato incredulitatis offendere; hoc est, in Ecclesia constitutum fidem in Domo fidei non habere. Quantum prosit exire de sæculo, Christus ipse salutis atque vtilitatis nostræ magister ostendit; qui cum discipuli eius contristarentur, quod se iam diceret recessurum, locutus est ad eos dicens: Si me dilexissetis, gauderetis, quoniam vado ad patrem: (Ioan. 4.) docens scilicet & ostendens, cùm chari ques diligimus de sæculo exeunt, gaudendum potius quàm dolendum. Cuius rei memor beatus Apostolus in Epistola sua ponit & dicit: Mihi viuere Christus est, & mori lucrum. (Philip. 1.) Lucrum maximum computans, iam sæculi laqueis non teneri, iam nullis peccatis & vitiis carnis obnoxium fieri; exemptum pressuris angentibus, & * venenatis diaboli faucibus liberatum, ad lætitiam salutis æternæ Christo vocante proficisci.
At enim quosdam mouet, quod æqualiter cum gentilibus nostros morbi istius valetudo corripiat; quasi ad hoc crediderit Christianus, vt immunis à contractu malorum, mundo & sæculo feliciter perfruatur, & non omnia hic aduersa perpessus ad futuram lætitiam reseruetur. Mouet quosdam quod sit nobis cum cæteris mortalitas ista communis. Quid enim nobis in hoc mundo non commune cum cęteris, quamdiu adhuc secundum legem primę natiuitatis manet caro ista communis? Quoadusque istic in mundo sumus; cum genere humano, carnis ęqualitate coniungimur; spiritu separamur. (1. Cor. 15.) Itaque donec corruptiuum istud induat incorruptionem, & mortale hoc accipiat immortalitatem, & spiritus nos perducat ad Deum patrem; quęcunque sunt carnis incommoda, sunt nobis cum humano genere communia. Sic cum fœtu sterili terra ieiuna est neminem fames separat: sic * cum irruptione hostili ciuitas aliqua possessa est, omnes simul captiuitas vastat. Et quando imbrem nubila serena suspendunt, omnibus siccitas vna est. Et cùm nauem scopulosa saxa constringunt, nauigantibus naufragium sine exceptione commune est. Et oculorum dolor, & impetus febrium, & omnium valetudo membrorum cum cęteris communis est nobis, quamdiu portatur in sęculo caro ista communis. Quinimò

immò si qua conditione, qua lege credide-
rit Christianus, noscat & teneat, sciet plus
sibi, quàm cæteris in sæculo laborandum,
cui magis sit cum diaboli impugnatione lu-
ctandum. Docet & præmonet scriptura di-
Eccles. 2. uina dicens: Fili, accedens ad seruitutem
Dei, sta in iustitia & timore, & præpara ani-
mam tuam ad tentationem. Et iterum: In
dolore sustine, & in humilitate tua patien-
tiam habe; quoniam in igne probatur au-
rum & argentum. " Homines verò rece-
ptibiles in camino humiliationis. Sic Iob
post rerum damna, post pignorum funera,
vulneribus quoque & vermibus grauiter
afflictus, non victus est, sed probatus; qui
in ipsis conflictationibus & doloribus suis
patientiam religiosæ mentis ostendens ait;
Iob. 1. Nudus exiui de vtero matris, nudus etiam
ibo sub terram: Dominus dedit, Domi-
nus abstulit: sicut Domino visum est, ita
factum est: sit nomẽ Domini benedictum:
"Et cum eum vxor quoque sua compelle-
ret, vt vi doloris impatiens aliquid aduer-
sus Deum querula & inuidiosa voce loque-
Iob. 2. retur, respondit & dixit: " Tanquam vna
ex insipiẽtibus mulieribus locuta es. Si bo-
na suscepimus de manu Domini, mala cur
non tolerabimus? In his omnibus quę con-
tigerunt ei, nihil peccauit Iob labiis suis in
conspectu Domini. Itaque illi Dominus
Deus perhibet testimonium dicens: Ani-
maduertisti puerum meum Iob? non enim
est similis illi quisquã in terris, homo sine
querela, verus Dei cultor. Et Tobias post
opera magnifica, post misericordiæ suæ "
multa & gloriosa præconia, cæcitatem lu-
minum passus, timens & benedicens in
aduersis Deum, per ipsam corporis sui cla-
dem creuit ad laudem; quem & ipsum vxor
Tob. 2. sua deprauare tentauit, dicens: Vbi sunt
iustitiæ tuæ? ecce quæ pateris. At ille circa
timorem Dei stabilis & firmus, & ad om-
nem tolerantiam passionis fide religionis
armatus, tentationi vxoris inualidæ in do-
lore non cessit, sed magis Deum patientia
Tob. 12. maiore promeruit, quem postmodum Ra-
phael angelus collaudat & dicit: Opera
Dei reuelare, & confiteri honorificum est:
nam quando orabas tu & Sarra nurus tua,
ego obtuli memoriam orationis vestræ in
conspectu claritatis Dei. Et cùm sepelires
tu mortuos simpliciter: & quia non es cun-
ctatus exsurgere & derelinquere prãdium
tuum, & abiisti & condidisti mortuum, "
missus sum tentare te. Et iterum: Me mi-
sit Deus curare te, & Sarram nurum tuam:
ego enim sum Raphaël vnus ex septem
Angelis sanctis; qui assistimus & conuer-
samur ante claritatem Dei. Hanc tole-
rantiam iusti semper habuerunt, hanc Apo-
stoli disciplinam de Domini lege tenuerũt,
non mussitare in aduersis, sed quæcunque
in sæculo accidunt, fortiter & patienter ac-
cipere: cùm Iudæorum populus hinc sem-
per offenderit, quod aduersùs Deum fre-
quentiùs murmuraret, sicut testatur in Nu- *Num. 18.*
meri. Dominus Deus, dicens: Desinat
murmuratio eorum à me, & non morien-
tur. Murmurandum non est in aduersis, fra-
tres dilectissimi, sed patienter & fortiter
quidquid acciderit sustinendum, cùm scri-
ptum sit: Sacrificium Deo spiritus contri- *Psalm. 50.*
bulatus, " cor contritum & humiliatum
Deus non despicit. In Deuteronomio quo- *Deut. 8.*
que moneat per Moysen Spiritus sanctus &
dicat: Dominus Deus tuus vexabit te, &
famem iniiciet tibi, & cognoscetur in cor- *Deut. 13.*
de tuo si bene custodieris pręcepta eius, si-
ue non. Et iterum: Tentat vos Dominus *Gen. 22.*
Deus vester, vt sciat si diligitis Dominum
Deum vestrum ex toto corde vestro, & ex
tota anima vestra. Sic Abraham Deo pla-
cuit, quia vt placeret Deo, nec amittere
filium timuit, nec gerere parricidium re-
cusauit. Qui filium non potes lege & sorte
mortalitatis amittere: quid faceres " si fi-
lium ubereris occidere? ad omnia te para-
tum facere timor Dei & fides debet. Sit li-
cet rei familiaris amissio, sit de infestanti-
bus morbis assidua membrorum & cruen-
ta vexatio, sit de vxore, de liberis, de ex-
cedẽtibus charis funebris & tristis auulsio:
non sint tibi scandala ista, sed prælia: nec
debilitent aut frangant Christiani fidem,
sed potius ostendant " in colluctatione
virtutem: cum contemnenda sit omnis in-
iuria malorum præsentium, fiducia futu-
rorum bonorum. Nisi præcesserit pugna,
non potest esse victoria: cùm fuerit in pu-
gnæ congressione victoria, tunc datur vin-
centibus & corona. Gubernator in tempe-
state dignoscitur, in acie miles probatur.
Delicata iactatio est, cum periculum non
est: conflictatio in aduersis, " probatio est
veritatis. Arbor quæ alta radice fundata
est, ventis incumbentibus non mouetur:
& nauis quæ forti compage solida est, pul-
satur fluctibus, nec foratur: & quando area
fruges terit, ventos grana fortia & robusta
contemnunt, inanes paleæ flatu portante *2. Cor. 11.*
rapiuntur. Sic & Apostolus Paulus post
naufragia, post flagella, post carnis &
corporis multa & grauia tormenta, non
vexari, sed emendari se dicit aduersis, vt

dum grauius affligitur, verius probaretur: Datus est mihi, inquit, stimulus carnis meę, angelus satanæ qui me colaphizet, vt non extollar: propter quod ter Dominum rogaui, vt discederet à me, & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur. Quando ergo infirmitas, & imbecillitas, & vastitas aliqua grassatur; tunc virtus nostra perficitur: tunc fides si tentata perstiterit, coronatur, sicut scriptum est: Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis. Hoc denique inter nos & cæteros interest qui Deum nesciunt, quod illi in aduersis queruntur & murmurant: & nos aduersa non Eccl. 27. auocant à virtutis & fidei veritate, [13] sed corroborant in dolore. [14] Hoc quod nunc corporis vires solutus in fluxum venter euiscerat, quod in faucium vulnera conceptus medullitus ignis exæstuat, quod assiduo vomitu intestina quatiuntur; quod oculi vi sanguinis inardescunt, quod quorundam vel pedes vel aliquę membrorum partes cōtagio morbidę putredinis amputantur; quod per iacturas & damna corporum prorumpente languore vel debilitatur incessus, vel auditus obstruit, vel cæcatur aspectus, ad documentum proficit fidei. [15] Contra tot impetus vastationis & mortis inconcussis animi virtutibus congredi, quanta pectoris magnitudo est? & quanta sublimitas, inter ruinas generis humani stare erectum; nec cum eis, quibus spes in Deum nulla est, iacere prostratum? Gratulari magis oportet, & temporis munus amplecti, quod dum nostram fidem firmiter promimus, & labore tolerato ad Christum per angustam Christi viam pergimus, [16] præmium vitę eius & fidei ipso iudicante capiamus. Mori planè timeat, sed qui ex aqua & spiritu non renatus, gehennę ignibus mancipatur: mori timeat, qui non Christi cruce & passione censetur: mori timeat, qui ad secundam mortē de hac morte transibit; mori timeat, quem de sæculo recedentem perēnibus pœnis ęterna flamma torquebit: mori timeat, cui hoc mora longiore confertur, vt cruciatus eius & gemitus interim differatur. Multi ex nostris in hac mortalitate moriuntur, hoc est, multi ex nostris de sęculo liberantur. Mortalitas ista vt Iudæis & gētilibus & Christi hostibus pestis est, ita Dei seruis salutaris excessus est. Hoc quod sine vllo discrimine generis humani cum iniusti moriuntur & iusti; non est quod putetis bonis & malis interitum esse communem. Ad refrigerium iusti vocantur, ad supplicium rapiuntur iniusti, & datur velocius tutela fidentibus, perfidis pœna. Improuidi & ingrati sumus, fratres dilectissimi, ad diuina beneficia, nec quid nobis conferatur agnoscimus. Excedunt ecce in pace tutæ cum gloria sua virgines, venientis Antichristi minas & corruptelas & lupanaria non timentes: pueri periculum lubricæ ætatis euadunt, ad continentię atque innocentię præmium feliciter perueniunt: tormenta iam non timet delicata matrona, metum persecutionis, & manus, cruciatúsque carnificis, moriēdi celeritate lucrata. Pauore mortalitatis & temporis accenduntur tepidi, constringūtur remissi, excitantur ignaui: desertores compelluntur, vt redeant: gentiles coguntur, vt credant; vetus fidelium populus ad quietem vocatur: ad aciem recens & copiosus exercitus robore fortiore colligitur, pugnaturus sine metu mortis cùm prælium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit. Quid deinde aliud, fratres dilectissimi, quale est, quàm pertinens, quàm necessarium, quod pestis ista & lues, quę horribilis & feralis videtur, explorat iustitiam singulorum, & mentes humani generis examinat? [17] an infirmis seruiāt sani, an propinqui cognatos piè diligant, an misereantur seruorum languentium domini, an deprecantes ęgros non deserant medici, an feroces violentiam suam comprimant, an rapaces auaritiæ furentis insatiabilem semper ardorem vel metu mortis extinguant, an ceruicem flectant superbi, an audaciam leniant improbi, an pereuntibus charis, vel sic aliquid diuites largiātur, & donent, sine hærede morituri. Vt nihil aliud mortalitas ista contulerit, hoc Christianis & Dei seruis plurimum præstitit, quod martyrium cœpimus libenter appetere, dum mortem discimus non timere. Exercitia sunt nobis ista non funera; dant animo fortitudinis gloriam contemptu mortis præparant ad coronam.

Sed fortasse aliquis opponat & dicat: Hoc me ergo in præsenti mortalitate contristat, quod qui paratus ad confessionem fueram, & ad tolerantiam passionis toto me corde & plena virtute deuoueram, martyrio meo priuor, dum morte præuenior. Primo in loco non est in tua potestate, sed in Dei dignatione martyrium: nec potes te dicere perdidisse, quod nescis an merearis accipere: tunc deinde Deus scrutator renis & cordis, & occultorum contemplator

templator & cognitor, videt te, & laudat, & comprobat; & qui perſpicit apud te paratam fuiſſe virtutem, [18] reddet pro virtute mercedē. Numquid Caïn cùm Deo munus offerret, iam peremerat fratrem? & tamen parricidium mente conceptum Deus prouidus ante damnauit. Vt illic cogitatio mala, & pernicioſa conceptio Deo prouidente proſpecta eſt: ita & in Dei ſeruis, apud quos [19] confeſſio cogitatur, & martyrium mente concipitur, animus ad bonū deditus Deo iudice coronatur, aliud eſt enim martyrio animum deeſſe, aliud animo defuiſſe martyrium. Qualem te inuenit dominus cùm vocat, talem pariter & iudicat; quando ipſe teſtetur & dicat: Et ſcient omnes Eccleſiæ quia ego ſum [20] ſcrutator
Apoc. 2. renis & cordis. Nec enim Deus ſanguinem noſtrum, ſed fidem quærit. Nam nec Abraham, nec Iſaac, nec Iacob occiſi ſunt, & tamen fidei ac iuſtitiæ meritis honorati inter patriarchas primi eſſe meruerunt: ad quorum conuiuium congregatur quiſquis fidelis & iuſtus & laudabilis inuenitur. Meminiſſe debemus voluntatem nos, non noſtram, ſed Dei facere debere; ſecundum quod nos Dominus quotidie iuſſit orare. Quam præpoſterum eſt quamque peruer-
Mat. 6. ſum vt cùm Dei voluntatem fieri poſtulemus, quando euocat nos & accerſit de hoc mundo Deus, non ſtatim voluntatis eius imperio pareamus. Obnitimur & reluctamur, & peruicacium more ſeruorum, ad conſpectum Domini cum triſtitia & mœrore perducimur, exeuntes iſtinc neceſſitatis vinculo, non obſequio voluntatis: & volumus ab eo præmiis cœleſtibus honorari, ad quem venimus inuiti? Quid ergo oramus & petimus vt adueniat regnum cœlorum, ſi captiuitas terrena delectat? Quid precibus frequenter iteratis rogamus & poſcimus, vt acceleret dies regni, ſi maiora deſideria, & vota potiora ſunt ſeruire iſtic diabolo, quam regnare cum Chriſto? Denique vt manifeſtiùs diuinæ prouidentiæ indicia clareſcerent, quod Dominus præſcius futurorum ſuis conſulat ad veram ſalutem. [21] Cum quidam de collegis & conſacerdotibus noſtris iam infirmitate defeſſus, & de appropinquante morte ſollicitus [22] commeatum ſibi precaretur, aſtitit deprecanti, & iam penè morienti iuuenis honore & maieſtate venerabilis, [23] ſtatu excelſus & clarus aſpectu, & quem aſſiſtentem ſibi vix poſſet humanus aſpectus oculis carnalibus intueri, [24] niſi quod talem videre iam poterat de ſæculo receſſurus. [25] Atque ille non ſine quadam animi & vocis indignatione infremuit & dixit; Pati timetis, exire non vultis, quid faciā vobis? Increpantis vox & monentis eſt: [26] qui de perſecutione ſollicitis, de accerſione ſecuris non conſentit ad præſens deſiderium, ſed conſulit in futurum. Audiuit frater noſter & collega moriturus, quod cæteris diceret. Nam qui moriturus, audiuit, ad hoc audiuit vt diceret: audiuit non ſibi ille, ſed nobis. Nā quid diſceret iā receſſurus? didicit immò nobis remanentibus, vt dum [27] ſacerdotem Dei qui commeatum petebat, increpitum eſſe comperimus, quid cunctis expediat agnoſceremus. [28] Nobis quoq; ipſis minimis & extremis quoties reuelatum eſt, quàm frequenter atque manifeſtè de Dei dignatione præceptum eſt: vt conteſtarer aſſiduè & publicè prædicarē, [29] fratres noſtros non eſſe lugendos accerſitione Dominica de ſæculo liberatos, cùm ſciamus non eos amitti, ſed præmitti, recedentes præcedere, vt proficiſcentes, vt nauigantes ſolent; deſiderari eos debere, non plangi: nec accipiendas eſſe hic atras veſtes, quando illi ibi indumenta alba iam ſumpſerint: occaſionem dandam non eſſe gentilibus, vt nos merito ac iure reprehēdant, quod quos viuere apud Deum dicimus, vt extinctos & perditos lugeamus, & fidem quam ſermone & voce depromimus, cordis & pectoris teſtimonio non probemus. Spei noſtræ ac fidei preuaricatores ſumus; ſimulata, ficta, fucata videntur eſſe quæ dicimus. Nihil prodeſt [30] verbis preferre vir- 1. Theſ. 4.
tutem, factis deſtruere veritatem. Improbat denique Apoſtolus Paulus, & obiurgat, & culpat: ſi qui contriſtentur in exceſſu ſuorum. Nolumus, inquit, ignorare vos fratres de dormientibus, vt non contriſtemini ſicut & cæteri, qui ſpem non habent. Si enim credimus quia Ieſus mortuus eſt, & reſurrexit: ſic & Deus eos qui dormiunt in Ieſu, adducet cum illo. Eos contriſtare dicit in exceſſu ſuorum, qui ſpem non habēt. Qui autem ſpe viuimus; & in Deum credimus, & Chriſtum paſſum eſſe pro nobis, & reſurrexiſſe confidimus, in Chriſto manentes, & per ipſum atque in ipſo reſurgentes; quid aut ipſi recedere iſtinc de ſæculo nolumus, aut noſtros recedentes quaſi perditos plangimus ac dolemus?
ipſo Chriſto Domino & Deo noſtro mo- Ioan. 11.
nente ac dicente: [31] Ego ſum reſurrectio & vita, qui credit in me, licet moriatur, viuet: & omnis qui viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Si in Chriſtum

credimus, fidem verbis & promissis eius habeamus; & non morituri in æternum, ad Christum, cum quo & victuri & regnaturi semper sumus, & læta securitate veniamus. Quod interim morimur, ad immortalitatem morte transgredimur: nec potest vita æterna succedere, nisi hinc contigerit exire: non est exitus iste, sed transitus, & temporali itinere decurso, ad æterna transgressus. Quis non ad meliora festinet? Quis non mutari & reformari ad Christi speciem, & ad cœlestis gratiæ dignitatem venire citius exoptet? Paulo Apostolo prædicante: Nostra autem conuersatio, inquit, in cœlis est, vnde & Dominum expectamus Iesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ, " configuratum corpori claritatis suæ. Tales nos futuros & Christus Dominus pollicetur, quando vt cum illo simus, cum illo in æternis sedibus viuamus, atque in regnis cœlestibus gaudeamus, patrem pro nobis precatur dicens: Pater, quos mihi dedisti, volo vt vbi ego fuero, & ipsi sint mecum; & videant claritatem quam mihi dedisti, prius quàm mundus fieret. Venturus ad Christi sedem, ad regnorum cœlestiũ claritatem, lugere non debet & plangere; sed potius secũdum pollicitationem Domini, secundum fidem veritatis in profectione hac sua & translatione gaudere. Sic denique inuenimus & Enoch translatum esse, qui Deo placuit: sicut in Genesi testatur & loquitur scriptura diuina: & placuit Enoch Deo, & non est inuentus postmodum, quia Deus illum transtulit. Hoc fuit placuisse in conspectu Dei, de hoc contagio sæculi meruisse transferri. " Sed & per Salomonem docet Spiritus sanctus, eos qui Deo placeant, maturius istinc eximi, & citius liberari, ne dum in isto mundo diutius immorantur, mundi contractibus polluantur. Raptus est, inquit, " ne malitia mutaret intellectum illius: placita enim erat Deo anima eius: propter hoc properauit educere eum " de medio iniquitatis. Sic & in psalmis ad Dominum properat spiritali fide de Deo suo anima deuota, dicens: quam dilectissimæ habitationes tuæ, Deus virtutum, desiderat & properat anima mea ad atria Dei. Eius est in mundo diu velle remanere, quem mundus oblectat, quem sæculum blandiens atque decipiens, illecebris terrenæ voluptatis inuitat. Porrò cùm mundus oderit Christianum; quid amas eum qui te odit, & non magis sequeris Christum, qui te & redemit & diligit? Ioannes in Epistola sua clamat & loquitur: & ne carnalia desideria sectantes mundum diligamus, hortatur: Nolite, inquit, diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo: quia omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia mundi, & mundus transibit & concupiscentia eius: qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quo modo & Deus manet in æternum. Potius, fratres dilectissimi, mente integra, fide firma, virtute robusta, parati ad omnem voluntatem Dei simus: pauore mortis excluso, immortalitatem quæ sequitur, cogitemus. Hoc nos ostendamus esse quod credimus, vt neque charorum lugeamus excessum: & cum accersitionis propriæ dies venerit, incunctanter & libenter ad Dominum ipso vocante veniamus. Quod cum semper faciendum fuerit Dei seruis, nunc fieri multo magis debet, corruente iam mundo, & malorum infestantium turbinibus obsesso; vt qui cernimus cœpisse iam grauia, & scimus imminere grauiora, lucrum maximum computemus, si istinc velociùs recedamus. " Si in habitaculo tuo parietes vetustate nutarent, tecta desuper tremerent, domus iam fatigata, iam lassa, ædificiis senectute labentibus ruïnam proximam minaretur: nonne omni celeritate migrares? Si nauigante te turbida & procellosa tempestas fluctibus violentius excitatis, prænunciaret futura naufragia; nonne portum velociter peteres? Mundus ecce nutat & labitur, & ruïnam sui non iam senectute rerum, sed fine testatur: & tu non Deo gratias agis, non tibi gratularis, quod exitu maturiore subtractus, ruinis, & naufragiis, & plagis imminentibus eximaris? Considerandũ est, fratres dilectissimi, & identidem cogitandum; " renunciasse nos mundo, & tãquam hospites & peregrinos isthic interim degere. Amplectamur diem, qui assignat singulos domicilio suo; qui nos istinc ereptos, & laqueis sæcularibus exsolutos paradiso restituit, & regno cœlesti. Quis non peregre constitutus properaret in patriam regredi? Quis non ad suos nauigare festinans, ventum prosperum cupidius optaret, vt velociter charos liceret amplecti? Patriam nostram paradisum computamus, parentes patriarchas habere iam cœpimus; quid non properamus & currimus vt

Philip. 3. — Ioan. 17. — Gen. 5. — Sap. 4. — Psal. 83. — 1. Ioan. 2.

vt patriam nostram videre, '' vt parentes salutare possimus? Magnus illic nos charorum numerus expectat, parentum, fratrum, filiorum frequens nos & copiosa turba desiderat, '' iam de sua immortalitate secura, & adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum & complexum venire, quanta & illis & nobis in commune lætitia est? qualis illic cælestium regnorum voluptas sine timore moriendi, & cum æternitate viuendi? quam summa & perpetua felicitas? '' illic Apostolorum gloriosus chorus: illic Prophetarum exultantium numerus: illic Martyrum innumerabilis populus ob certaminis & passionis victoriam coronatus: triumphantes illic virgines, quæ concupiscentiam carnis & corporis, continentiæ robore subegerunt: remunerati misericordes qui alimentis & largitionibus pauperum iustitiæ opera fecerunt, qui dominica præcepta seruantes ad cælestes thesauros terrena patrimonia transtulerunt. Ad hos, fratres dilectissimi, auida cupiditate properemus; vt cum his cito esse, vt cito ad Christum venire contingat, optemus. Hanc cogitationem nostram Deus videat, hoc propositum mentis & fidei Dominus Christus aspiciat; daturus eis gloriæ suæ ampliora præmia, quorum circa se fuerint desideria maiora.

ADNOTATIONES IN librum de Mortalitate.

1 quæ ad præsentis mortalitatis copiam non mouetur] *Mortalitatis vox & hic & in titulo operis, pro pestilentia Cypriano peculiaris est; quantum colligere licet, quod præstantaneam mortem inferat. Tertul. eandem nomine accipit lib. de Resurrect. carnis. Vbi sic loquitur: Aliud mortale, & aliud mortalitas. Aliud enim quod patitur, aliud quod pati efficit. Contigisse autem hanc luem imperantibus Gallo & Volusiano, testes sunt Eusebius loco citato, & Orosius lib. 7. Ioannes quoque Zonara Annal. lib. 2. in hæc verba: Pestis quoque tum prouincias inuasit, quæ ab Æthiopia orta, multas vrbes ciuibus desolauit, durauitque per annos quindecim.*

2 diuina iam sperat) *Vulg. excusi*: spirat, *sed priorem habet vet. excu. cum* Ms. *Cambr. Afflig. Marcb. Dun. & Blandin.*

3 de vicina accersitione] *Ita recte* Manut. *& Morel. cum Ver. excu. & 4.* Ms. *pro quo alii*: accersione. *Solus Gráuius*: arcessitione, *sed non placet. Idem est iudicium, cùm postea reperitur.*

4 expuncta hac morte] *Ms 4. nostri & vnus Morel.* expugnata, *sed prius habet cum exc. Cambr. cod. & infra eadem phrasis repetitur lib. de Bono patientia. Est autem idem ac si dicat*: debito mortis persoluto, *sed de hoc supra latius epistola 38.*

5 Vinolentia inuitat] *Sic & D. Aug. lib. 2. contra Iulian. c. 8.* Ms. *at excu. omnes; quare non placet: quod probat & legit* Morel. violentia. *Nam etsi cum 4.* Ms. *legerimus*: irrita, *non male etiam hoc vinolentia conuenit; D. Aug. tamen legit*: inuitat.

6 Tot persecutiones animus quotidie patitur] Ms. *quatuor & Costerius*: Tot persecutionibus a. quatitur, *neutri male, sed prius est apud Diuum August.*

7 inter diaboli gladios] *Rursum hic illi*: laqueos, *non male; priorem tamen habens idem in marg. & Cambr. in textu.*

8 quia nemo credit vera esse) *Primus Remboldus*: futura esse, *quare prius illud malumus.*

9 credentium Dominum & magistrum] *Adiecimus*: Dominum &, *ex 4.* Ms. *solus autem* Manut. *legit*: credendi.

10 venenatis diaboli faucibus] *Optimus (inquit* Morel.) *liber*: venantis.

11 At enim quosdam mouet, quod æqualiter cum gentilibus] *Quod interserit Grau.* quoque, *non habent* Mr. *placet etiam magis lectio* Manut. *& Coster.* gentilibus, *quam aliorum*: gentibus. *illud enim Tertul. & Cypriano frequentius est. Similis est varietas infra.*

12 Itaque donec corruptiunm istud] *Eodem modo citat. hanc scripturam* Tertull. *loco citato.*

13 cum irruptione hostili ciuitas aliqua possessa est] L*egunt* Ms. *4. nostri & quidam* Morelli: incursione hostili e.a. obsessa est, *sed prius habet cum excusis Cambr. cod. & placet, quia sequitur*: omnes captiuitas vastat. *Non male tamen* Morellus: oppressa est.

14 Homines verò receptibiles in camino humiliationis] *Addunt hæc duo* Ms. *cod.* Morel *nec dissentiunt 70. legentes*, καὶ ἄνθρωποι δεκτοὶ ἐν καμίνῳ ταπεινώσεως

15 Et cùm eum vxor quoque sua] *Adieci*: sua, *ex* Ms.

16 Tanquam vna ex insipientibus] *Cambr. cod. &* Ms *Mor.*: ex ineptis, *sed cæteri nobiscum legunt; & Græcè etiam est*, ἐξ ἀφρόνων

17 multa & gloriosa præconia] *Sic* Mr. *nostri, pro eo quod* Manut. & religiosa.

18. missus sum tentare te] *Clarior est hæc lectio Cambron. cod. quam cæterorum*: & missus. *Quare supra quoque libri de Oratione Dominica ita castigandus locus.*

19 cor contritum & humiliatum Deus non despicit] *Rursum legit*: despicit.

20 si filium iuberetis occidere] Ms. 4. vinum, *sed prius est significantius.*

21 in colluctatione virtutum] *Interiicit Grau.* fidei, *sed quod* Ms. *non legunt.*

22 probatio est veritatis] *Placeret hic eiusdem Grauii lectio*: virtutis, *nisi illud tam constanter legerent* Ms. *Præsertim cùm eadem verba reperiantur supra libr. de Vnit. Ecclesiæ.*

23 sed corroborant in dolore] *Siue sic legas cum plerisque, siue cum Cambro. &* Ms. Morel. *cod. ac Grauio*: comprobant: *perinde est.*

24 Hoc quod nunc, &c.] *Pulchre varia morborum genera describit.*

25 contra tot impetus vastationis] *Inter* Ms. *solus Cambronensis*: vastitatis, *quare prior lectio magis placet, præsertim quum eam habeant etiam vet. exc. & Remboldus.*

26 præmium vitæ eius] Toties præmia vitæ inculcat & mercedem virtutis Cyprianus, vt non credam quenquam illa negare posse qui eum legerit.

27 an infirmis seruiant sani.] Pulchre deducit, prodesse mortalitatem ad explorandum iustitiam singulorum.

28 reddet pro virtute mercedem) Suspicor vitio operarum, apud solum Manut. legi: reddit.

29 confessio cogitatur & martyrium] Rursum distinguit inter hæc duo.

30 scrutator renis & cordis) Ms. 4. renum, sed alibi prius illud legitur.

31 eum quidam de collegis, &c.) Hanc visionem frequenter inculcatam à D. Aug. testis est in vita eius Possidius c. 27.

32 commeatum sibi precaretur) Commeatum pro liberatione a morte accipi à Cypriano, supra diximus Epistola de Celerino: eodem significatu, commeatum vitæ dixit, dict. 1. Possidius.

33 Stato excelsos) Solus Possidius legit, mea sententia rectius: Statura.

34 nisi quod talem videre iam poterat de sæculo recessurus] Patet hinc non vanas esse apparitiones seu dæmonum seu Angelorum, quæ plerunque fiunt morituris, etiam alia specie, quàm oculus humanus assequi possit.

35 Atque ille) Cambr. cod. Ad quem: sed prius habet Possidius, & magis congruit.

36 qui de persecutione sollicitis, de accersitione securis non consentit] Ita quidem exc. omnes, sed Cambr. cod. legit: sollicitus de a. securus. Alii 4. non aliud: quam: Vt qui (seu quis) de persecutione sollicitus non consentiat, Locus obscurus.

37 sacerdotem Dei] Adiecimus: Dei, ex quodam cod. M. Mor. Paulopost sine legamus: increpitum, cum vet. exem. & Man. sine 1 increpatum, perinde est.

38 Nobis quoque ipsis minimis & extremis] Recte sic Manut. & Gran. ex M. pro eo quod erat: externis, pessime.

39 fratres nostros non esse lugendos] Quid sibi velit, prius indicauit illis verbis: cum chari de sæculo exeunt, gaudendum potius quam dolendum, Neque enim omnem luctum, sed immodicum vetat deinde vrget potissimum scandalum gentilium, si quando vidibant fideles atras vestes induere.

40 verbis præferre virtutem) Hoc ita castigaui ex Ms. pro eo quod erat: proferre.

41 Ego sum resurrectio & vita] Ex iisdem cum Morel. adiecimus: & vita.

42 configuratum corpori claritatis suæ) Ms. quidem legunt: conformatum, sed prius alicubi supra reperitur.

43 Sed & per Salomonem docens Spiritus sanctus) Librum Sapientiæ Salomoni ascribit, non Cyprianus modo tum hic, tum infra lib. de exhort. mart. cap. 1. ad Testim. 2. cap. 13. & 3. cap. 15. 53. 59. ac 66. sed & Egesippus & Irenæus, & omnis (inquit Eusebius hist. Ecclesiast. lib. quarto cap. 22.) antiquorum chorus Tertul. etiam lib. de præscription. adu. hæret. Orig. lib. 8. in epist. ad Roman. D. Hilarius in Psal. 128. Basilius lib. 5. contra Eunom. Euaristus epistola ad Afros. Felix 1. epistola ad Gallos. Felix 2. epist. ad D. Athanasium, Epiphanius hæres. 76. & lib. de ponder. & mensu. Damasc. lib. 4. cap. 18. Ambr. in Psal. 1. & lib. de Paradiso cap. 12. & vel ipse D. Hieronymus epistola ad Paulinum de instit. fil. Caussam reddit D. Aug. in hæc verba lib. 17. de Ciuit. Dei, ca. 20. Alii duo libri, quorum vnus Sapientiæ, alter vero Ecclesiasticus dicitur, propter eloquii nonnullam similitudinem, vt Salomonis dicantur obtinuit consuetudo. Quod ipsum tamen adhuc retractare videtur l. 2. c. 4. Et certe multa eius libri sententia 7. 8. & 9. cap. soli conueniunt Salomoni. Titulus etiam Græcus est Σοφία Σαλόμωντος. Quare probatur mihi Du. Ioannis Driedonis opinio de dog. Eccles. lib. 1. Philonem illum Iudæum, supra 160. annos ante natum Christum, temporibus Oniæ Pontificis, sparsas passim Salomonis sententias in vnum hoc congessisse volumen. Et magis quod 3. Reg. vlt. c. scribatur loquutus tria millia parabolarum, carminum quinque millia, & disseruisse de iumentis, volucribus, reptilibus & piscibus, &c. Confirmat, quod ipsa illius Prouerbia, non ab illo, sed diu postea à ministris Ezechiæ Regis (aut iuxta Rabbi Moysen ab Isaia) in vnum collecta, constet ex Prouerb. c. 35. Vt sit pro doctrina Spiritus sancti hoc loco & epist. 81. ac ad Demetrian. pro scriptura diuina agnoscit Cyprianus: nec minus alii veteres vbi hunc librum citant, nominatim Dionys. Areopag. cap. 4. de diu. nom. & Concil. Sardicense epist ad omnes Episcopos. Quare hunc locum citans D. August. lib. de prædest. sanct. c. 14. Quæ cum ita sint (inquit) non debuit repudiari sententia libri Sapientiæ, qui meruit in Ecclesia Christi, de gradu lectorum Ecclesiæ Christi tam longa annositate recitari, & ab omnibus Christianis, ab Episcopis vsque ad extremos laicos fideles pœnitentes, catechumenos, cum veneratione diuinæ auctoritatis audiri. Et paulopost: Oportet vt istum librum Sapientiæ omnibus tractatoribus anteponant, quoniam sibi eum anteposuerunt etiam temporibus proximis Apostolorum egregii tractatores: qui eum testem adhibentes, nihil se adhibere nisi diuinum testimonium crediderunt. Immo ipse Apostolus Paulus Roman. 11. & Hibr. 11. ad 9. 6. & 4. Sapientiæ libri cap. alludit. Hæc paulo prolixius, propter eos, qui librum hunc etiam hodie in Canonem scripturarum recipere nolunt, quia D. Hieronym. in Canone Iudæorum haberi negat: quum tamen in Ecclesia Canone numeretur à D. Aug. Concilio Cartag. Innocentio, Gelasio, & Isidoro, locis infra citatis lib. Test. 10. c. 10.

44 ne malitia mutaret intellectum illius] Cambr. sensum, sed prius habet & diui Aug. & Græcè est σύνεσιν.

45 de medio iniquitatis] Ita cum Morel. ex Ms. pro eo quod erat: media iniquitate, nam Græce est. ἐκ μέσου πονηρίας.

46 Si in habitaculo tuo] Elegans Metaphora, tum hic, tum paulopost.

47 renunciasse nos mundo] Rursum renunciationem in baptismo intelligit.

48 vt parentes salutare possimus] Locus pro notitia mutua amicorum in futura vita, qualis fuit etiam supra epist. ad Thibaritanos.

49 iam de sua immortalitate secura, &c.] D. Aug. loco citato: de sua incolumitate, quomodo etiam Alcuinus ser. de festo omnium sanctorum qui D. Aug. perperam ascribitur, vbi talem huius operis, sui sermonis finem facit: qui & alia multa in eodem descripsit ex Cypriano, & præsertim ex epist. 9.

50 Illic Apostolorum gloriosus chorus, &c.] Videntur hunc locum imitati D. D. Ambrosius & August. in cantico ecclesiastico: Te Deum laudamus, & responsorium est quodpiam Ecclesiasticum. In quo quia legitur: transtuleront, id malo paulopost, quam quod 4. Ms. legunt: præmiserunt, præsertim quum Alcuinus illud legat.

DE OPERE ET ELEEMOSYNIS.

Argumentum libri ſequentis.

EXORDIO facto ab eo capite, quod alterum ſit peccatorum remedium poſt baptiſmum eleemoſyna ſeu operatio: varijs ſcripturis tum veteris, tum noui Teſtamenti peculiaria eius merita proſequitur. Neque verò deterreri quemquam debere ab eleemoſynis, ne fortè ad penuriam redigatur, cum ſecurum faciat econtrario diuina non vno in loco pollicitatio: fruſtra itaque vmbras illas vanæ excuſationis obtendi, quin potius auaritiæ prætextum eſſe. Vbi deinde diuites matronas increpauit, in gazophylacium ad vſum pauperum nihil contribuentes, & in dominicum ſine ſacrificio ſeu oblatione venientes: liberorum beneficio excuſari neminem docet, cùm filiis noſtris Deus præferendus ſit. Immo quo maior eſt numeroſitas filiorum, eo amplius eleemoſynas faciendas è ſcripturis deducit. Poſtremo vbi verecundiam incuſſit fidelibus, ex Monerariorum ſumptu largiore pro captando inani volgi fauore, quam ipſi impendant vitæ æternæ præmij ſpe certa: & metu intellecto futuri iudicij, in quo iuxta cap. Matth. 25. operantibus præmium Dominus pollicetur, ſterilibus ſupplicium comminatur. Monet vt eleemoſynis regna cælorum promereantur, & ſine periculo perſecutionis, coronam vitæ in pace accipiant. Atque titulum illum DE OPERE ET ELEEMOSYNIS *quem cum Grauio, Morel. & Manatio habet Cambronen. codex, confirmat D. Aug. lib. 4. contra duas* Epiſtolas *Pelag. ad Bonifac. cap. 8. Antea erat titulus,* DE ELEEMOSYNA. *Meminit etiam D. Hieron. huius libri Epiſtola ad Pammachium ſuper obitu Paulinæ vxoris, ſed titulo, De miſericordia, & eodem pertinet illud D. Pontij in vita, Vnde miſericordiam diſceremus.*

VLTA & magna ſunt, fratres chariſſimi, beneficia diuina, quibus in ſalutem noſtram Dei patris & Chriſti larga & copioſa clementia & operata ſit, & ſemper operetur, quod conſeruandis ac viuificandis nobis pater filium ſuum miſit, vt reparare nos poſſet, quodq; filius miſſus eſſe, & hominis filius voluit, vt nos Dei filios faceret, humiliauit ſe, vt populum qui prius iacebat, erigeret; vulneratus eſt, vt vulnera noſtra ſanaret; ſeruiuit, vt ad libertatem ſeruientes extraheret, mori ſuſtinuit, vt immortalitatem mortalibus exhiberet. Multa hæc ſunt & magna diuinæ miſericordiæ munera. Sed adhuc qualis prouidentia illa, & quanta clementia eſt, quod nobis ſalutari ratione proſpicitur, vt homini, qui redemptus eſt, reſeruando, plenius conſulatur. Nam cùm Dominus aduueniens ſanaſſet illa quæ Adam portauerat vulnera, & venena ſerpentis antiqui curaſſet, legem dedit ſano, & præcepit ne vltra iam peccaret, ne quid peccanti grauius eueniret. Coartati eramus, & in anguſtum innocentiæ præſcriptione concluſi. Nec haberet, quid fragilitatis humanæ infirmitas atque imbecillitas faceret; niſi iterum pietas diuina ſubueniens, Ioan. 5. iuſtitiæ, & miſericordiæ operibus oſtenſis, viam quandam tuendæ ſalutis aperiret; vt ſordes poſtmodum quaſcunque contrahimus, eleemoſynis abluamus. Loquitur in ſcripturis diuinis Spiritus ſanctus & dicit: Eleemoſynis & fide delicta Tob. 4. Prou. 15. purgantur. Non vtique illa delicta, quæ fuerant ante contracta: nam illa Chriſti ſanguine & ſanctificatione purgantur. Item denuo dicit. Sicut aqua extinguit ignem, ſic eleemoſyna extinguit peccatum. Hic quoque oſtenditur & probatur, quia ſicut Eccleſ. 3. lauacro aquæ ſalutaris gehennæ ignis extinguitur, ita eleemoſynis atque operibus iuſtis, delictorum flamma ſopitur. Et quia ſemel in baptiſmo remiſſio peccatorum datur, aſſidua & iugis operatio, baptiſmi inſtar imitata, Dei rurſus indulgentiam largitur. Hoc & in Euangelio Dominus docet: nam cùm denotarentur diſcipuli eius quod ederent, nec prius manus abluiſſent, reſpondit & dixit: qui fecit quod intus eſt, fecit & quod foris eſt: verum Luc. 11. date eleemoſynam, & ecce vobis munda omnia: docens ſcilicet, & oſtendens, non manus lauandas eſſe, ſed pectus; & ſordes intrinſecus potius quàm extrinſecus detrahendas: verum qui purgauerit quod eſt intus, eum quoque id quod foris eſt, repurgaſſe; & emundata mente, cute quoque & corpore mundum eſſe cœpiſſe. Porro autem monens & oſtendens vnde mundi & purgati eſſe poſſimus, addidit eleemoſynas eſſe faciendas. Miſericordes monet miſericordiam fieri; & quia ſeruare quærit, quos magno pretio redemit, poſt baptiſmi gratiam ſordidatos docet denuo poſſe purgari. Agnoſcamus itaque, fratres chariſſimi, diuinæ indulgentiæ munus ſalubre, & emundandis purgandiſque peccatis noſtris, qui ſine aliquo conſcientiæ vulnere eſſe non poſſumus, medelis ſpiri-

talibus vulnera nostra curemus. ' Nec
quisquam sic sibi de puro atque immacu-
lato corde blandiatur, vt innocentia sua
fretus medicinam non putet adhibendam
Prou. 20. esse vulneribus: cùm scriptum sit: Quis
gloriabitur castum se habere cor, aut quis
gloriabitur mundum se esse à peccatis? Et
iterum in epistola sua Ioannes ponat & di-
cat: Si dixerimus quia peccatum non ha-
bemus, nos ipsos decipimus, & veritas in
nobis non est. ' Si autem confessi fueri-
S. Ioan. 1. mus peccata nostra, fidelis & iustus est Do-
minus, qui nobis peccata dimittat. Si au-
tem nemo esse sine peccato potest, & quis-
quis se inculpatum dixerit, aut superbus,
aut stultus est; quàm necessaria, quàm be-
nigna est diuina clementia? quæ cum sciat
non deesse sanatis quædam postmodum
vulnera, dedit curandis denuo sanandis-
que vulneribus remedia salutaria. Nun-
quam denique, fratres dilectissimi, admo-
nitio diuina cessauit, nunquam & tacuit,
quominus in scripturis sanctis tam veteri-
bus, quam nouis, semper & vbique ad mi-
sericordiæ opera Dei populus prouocare-
tur; & canente atque exhortante Spiritu
sancto quisquis ad spem regni cœlestis in-
struitur, facere eleemosynas iubetur.
Mandat & præcipit Esaiæ Deus: Exclama,
Esai. 58. inquit, in fortitudine, & noli parcere: sicut
tuba exalta vocem tuam, ' & annuncia
plebi meæ peccata ipsorum, & domui Ia-
cob facinora eorum. Et cum peccata eis
sua exprobrari præcepisset, cúmque eorum
facinora pleno indignationis impetu pro-
tulisset, dixissetque, eos, nec si orationibus
& precibus & ieiuniis vterentur, satisface-
re pro delictis posse, nec si in cilicio & ci-
nere voluerentur, iram Dei posse lenire:
in nouissima tamen parte demonstrans so-
lis eleemosynis Deum posse placari, addi-
dit dicens: Frange esurienti panem tuum
& egenos sine tecto induc in domum tuam.
Ibidem Si videris nudum, vesti eum, & domesticos
seminis tui non despicies. Tunc erumpet
temporaneum lumen tuum, ' & vestimen-
ta tua cito orientur, & præibit ante te iusti-
tia, & claritas Dei circundabit te. Tunc ex-
clamabis, & Deus exaudiet te dum ad-
huc loqueris, dicet: Ecce adsum. Reme-
dia propitiando Deo ipsius Dei verbis da-
ta sunt: quid deberent facere peccantes,
magisteria diuina docuerunt; operationi-
bus iustis Deo satisfieri, misericordiæ me-
Eccles. 29. ritis peccata purgari. Et apud Salomonem
legimus: Conclude eleemosynam in cor-
Prou. 21. de pauperis, " & hæc pro te exorabit ab
omni malo. Et iterum: Qui obturat aures
ne audiat imbecillum, & ipse inuocabit
Deum, & non erit qui exaudiat eum. Ne-
que enim promereri misericordiam Do-
mini poterit, qui misericors ipse non fue-
rit, aut impetrabit de diuina pietate ali-
quid in precibus, qui ad precem pauperis
non fuerit humanus: Quod item in Psal- Psal. 40.
mis Spiritus sanctus declarat & probat, di-
cens: Beatus qui intelligit super egenum
& pauperem: in die mala liberabit eum
Dominus. Quorum præceptorum memor
Daniel, cùm rex Nabuchodonosor aduer-
so somnio territus æstuaret, pro auerten-
dis malis, ad diuinam opem impetrandam
remedium dedit dicens: Propterea rex
consilium meum placeat tibi, & peccata Dan. 4.
tua eleemosynis redime, & iniustitias tuas
miserationibus pauperum, & erit Deus pa-
tiens peccatis tuis. Cui rex non obtempe-
rans, aduersa quæ viderat & infesta per-
pessus est: quæ euadere & vitare potuisset,
si peccata sua eleemosynis redemisset. Ra-
phaël quoque angelus paria testatur, & vt
eleemosyna libenter ac largiter fiat, hor-
tatur dicens. Bona est oratio cum ieiunio Tob. 12.
& eleemosyna: quia eleemosyna à morte
liberat, & ipsa purgat peccata. Ostendit
orationes nostras ac ieiunia minus posse,
nisi eleemosynis adiuuentur. Deprecatio-
nes solas parum ad impetrandum valere,
" nisi factorum & operum accessione far-
ciantur. Reuelat Angelus & manifestat, &
firmat eleemosynis petitiones nostras effi-
caces fieri, eleemosynis vitam de periculis
redimi, eleemosynis à morte animas libe-
rari. Nec sic, fratres charissimi, ista profe-
rimus, vt non quod Raphaël Angelus di-
xit veritatis testimonio comprobemus. In Act. 9.
Actibus Apostolorum facti fides posita est,
& quod eleemosynis non tantum à secun-
da, sed à prima morte animæ liberentur,
gestæ & impletæ rei probatione compe-
tum est. Tabitha operationibus iustis &
eleemosynis præstandis plurimum dedita
cùm infirmata esset & mortua, ad cadauer
exanime Petrus accitus est: qui cùm impi-
gre pro Apostolica humanitate venisset,
circumsteterunt eum viduæ flentes, & ro-
gantes, pallia & tunicas & omnia illa quæ
prius sumpserant indumenta monstran-
tes, nec pro defuncta suis vocibus, sed
ipsius operibus deprecantes. Sensit Petrus
impetrari posse, quod sic petebatur, nec
defuturum Christi auxilium viduis depre-
cantibus quando esset in viduis ipse vesti-
tus. Cùm itaque genibus nixus orasset,

viduarum ac pauperum idoneus aduocatus legatas sibi preces ad Dominum pertulisset, conuersus ad corpus, quod in tabula iam lotum iacebat: Tabitha, inquit, exsurge in nomine Iesu Christi: nec defuit Petro, quo minus statim ferret auxilium, qui in Euangelio dari dixerat quicquid fuisset eius nomine postulatum. Mors itaque suspenditur, & spiritus redditur: & mirantibus aç stupentibus cunctis, ad hunc mundi denuo lucem rediuiuum corpus animatur: tantum potuerunt misericordiæ merita; tantum opera iusta valuerunt. quæ laborantibus viduis largita fuerat subsidia viuendi, meruit ad vitam viduarum petitione reuocari. Itaque in Euangelio Dominus, doctor vitæ nostræ, & magister salutis æternæ, viuificans credentium populum, viuificatis consulens in æternum; inter sua mandata diuina & præcepta cœlestia nihil crebrius mandat & præcipit, quàm vt insistamus eleemosynis dandis; nec terrenis possessionibus incubemus sed cœlestes thesauros potius recondamus. Vendite, inquit, res vestras, & date eleemosynam. Et iterum: Nolite vobis condere thesauros super terram, vbi tinea & comestura exterminat, & vbi fures effodiunt & furantur. Thesaurizate autem vobis thesauros in cœlo, vbi neque tinea, neque comestura exterminat, & vbi fures non effodiunt, nec furantur. Vbi enim fuerit thesaurus tuus, ibi erit & cor tuum.

Luc. 12. *Mat. 6.*

Mat. 19. Et cùm obseruata lege perfectum & consummatum vellet ostendere: Si vis, inquit, perfectus esse, vade & vende omnia tua, & da egenis, & habebis thesaurum in cœlo, & veni, sequere me. Item alio loco negotiatorem cœlestis gratiæ, & comparatorem salutis æternæ, distractis omnibus rebus suis, pretiosam margaritam, hoc est, vitam æternam Christi cruore pretiosam, de quantitate patrimonij sui dicit debere mercari. Simile est, inquit, regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas. Vbi autem inuenit pretiosam margaritam, abijt & vendidit omnia quæ habuit, & emit illam. Eos denique & Abrahæ filios dicit, quos in iuuandis alendisque pauperibus operarios cernit.

Mat. 13.

Luc. 19. Nam cùm Zachæus dixisset: Ecce dimidium ex substantia mea do egenis: & si cui quid fraudaui, quadruplum reddo: respondit Iesus & dixit: Quia salus hodie huic domui facta est, quoniam & hic filius est Abrahæ. Nam si Abraham credidit Deo, & deputatum est ei ad iustitiam: vtique qui secundum præceptum Dei, eleemosynas facit, Deo credit; & qui habet fidei veritatem, seruat Dei timorem; qui autem Dei timorem seruat, in miserationibus pauperum Deum cogitat. Operatur enim ideo quia credit, quia scit vera esse quæ prędicta sunt verbis Dei, nec scripturam sanctam posse mentiri. arbores infructuosas, id est, steriles homines excidi, & in ignē mitti, misericordes autē ad regnum vocare. Qui & alio in loco operarios, & fructuosos fideles appellat: infructuosis verò & sterilibus fidem derogat dicens: Si in iniusto mãmona fideles non fuistis, quod est verum quis credet vobis? Et si in alieno fideles non fuistis, quod est vestrum, quis dabit vobis? Si vereris & metuis, ne si operari plurimum cœperis, patrimonio tuo larga operatione finito ad penuriam forte redigaris; esto in hac parte intrepidus, esto securus: finiri non potest, vnde in vsus Christi impenditur, vnde opus cœleste celebratur. Nec hoc tibi de meo spondeo, sed de sanctarum scripturarum fide, & diuinæ pollicitationis auctoritate promitto.

Gen. 15. *Mat. 3.* *Luc. 16.*

Loquitur per Salomonem Spiritus sanctus & dicit. Qui dat pauperibus nunquam egebit; qui autem auertit oculum suum, in magna penuria erit: ostendens misericordes atque operantes egere non posse; magis parcos & steriles ad inopiam postmodum deuenire. Item beatus Apostolus Paulus dominicę inspirationis gratia plenus: qui administrat, inquit, semen seminanti, & panem ad edendum præstabit, & multiplicabit seminationem vestram, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, vt in omnibus locupletemini. Et iterum: Administratio huius officij non tantum supplebit ea quę sanctis desunt, sed & abundabit per multam gratiarum actionem in Deum, quoniam dum gratiarum actio ad Deum pro eleemosynis atque operationibus nostris pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur. Et Dominus in Euangelio iam tunc eiusmodi hominum corda considerans, & perfidis atque incredulis pręscia voce denuncians, contestatur & dicit: Nolite cogitare dicentes: quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? hęc enim nationes quęrunt. Scit autem pater vester quia omnium horum indigetis. Quærite primum regnum Dei, & omnia ista apponentur vobis. Eis omnia apponi dicit & tradi, qui regnum & iustitiam Dei quęrunt. Eos enim Dominus, cum

Prou. 28. *2. Cor. 9.* *Mat. 6.* *Matt. 24.*

iudicii dies venerit, ad percipiendum re-
gnum dicit admitti, qui fuerint in Ecclesia
eius operati. Metuis ne patrimonium tuum
forte deficiat, si operari ex eo largiter cœ-
peris: & nescis miser, quia dum times ne
res familiaris deficiat, vita ipsa & salus de-
ficit: & dum ne quid de rebus tuis minua-
tur attendis, non respicis quod ipse mi-
nuaris amator magis mammonæ quàm
animæ tuæ; vt dum times ne pro te patri-
monium tuum perdas, ipse pro patrimonio
tuo percas. Et ideo bene Apostolus cla-
mat & dicit: Nihil intulimus in hunc mun-
1. Tim. 6. dum, " verum nec auferre quid possu-
mus: habentes itaque exhibitionem &
tegumentum, his contenti simus. Qui au-
tem volunt diuites fieri, incidunt in ten-
tationem, & in muscipulam, & desideria
multa & nocentia, quæ mergunt homi-
nem in perditionem & in interitum. Ra-
dix enim omnium malorum est cupiditas,
quam quidam appetentes naufragauerunt
à fide, & inseruerunt se doloribus multis.
Metuis ne patrimonium tuum forte defi-
ciat, si operari ex eo largiter cœperis? quã-
Prou. 10. do enim factum est " vt iusto possent de-
esse subsidia vitæ? cùm scriptum sit: Non
3. Reg. 17. occidet fame Dominus animam iustam.
Helias in solitudine coruis ministranti-
Dan. 14. bus pascitur: & Danieli in lacu ad leo-
num prædam iussu regis incluso, pran-
dium diuinitus apparatur: & tu metuis
" ne operanti tibi & Dominum promeren-
ti desit alimentum? quando ipse in Euan-
gelio ad exprobrationem eorum, quibus
mens dubia est & fides parua, contestetur
& dicat: Aspicite volatilia cæli, quoniam
Mat. 6. non seminant, neque metunt, neque col-
ligunt in horrea, & pater vester cælestis
alit illa: nonne vos pluris illis estis? Volu-
cres Deus pascit, & passeribus alimenta
diurna præstantur, & quibus nullus diui-
næ rei sensus est, eis nec potus, nec cibus
deest: tu Christiano, tu Dei seruo, tu ope-
ribus bonis dedito, tu Domino suo charo
aliquid existimas defuturum? Nisi si pu-
tas quia qui Christum pascit, à Christo
ipse non pascitur, aut eis terrena deerunt,
quibus cælestia & diuina tribuuntur: Vn-
de hæc incredula cogitatio? vnde impia &
sacrilega ista meditatio? quid facit in do-
mo fidei perfidum pectus? quid qui Chri-
sto omnino non credit, appellatur & dici-
tur Christianus? Pharisæi tibi magis con-
gruit nomen. Nam cùm Dominus in Euan-
gelio de eleemosynis disputaret, & vt no-
bis amicos de terrestribus lucris prouida
operatione faceremus, qui nos postmo-
dum in tabernacula æterna susciperent,
fideliter ac salubriter præmoneret, addi- *Luc. 16.*
dit post hæc scriptura dicens: Audiebant
autem hæc omnia Pharisæi qui erant cu-
pidissimi, & irridebant eum. quales nunc
in Ecclesia quosdam videmus, quorum
præclusæ aures & corda cæcata nullum de
spiritalibus ac salutaribus monitis lumen
admittunt; de quibus mirari non oportet
quod contemnant " in tractatibus seruum,
quando à talibus ipsum Dominum videa-
mus esse contemptum. Quid tibi in istis
ineptis & stultis cogitationibus plaudis?
quasi metu & sollicitudine futurorum
" ab operibus retarderis? quid vmbras &
præstigias quasdam vanæ excusationis ob-
tendis? Confitere immo quæ vera sunt, &
quia scientes non potes fallere, secreta &
abdita mentis exprome. Obsederunt ani-
mum tuum sterilitatis tenebræ, & rece-
dente inde lumine veritatis, carnale pe-
ctus alta & profunda auaritiæ caligo cæca-
uit: pecuniæ tuæ captiuus & seruus es:
catenis cupiditatis & vinculis alligatus es;
& quem iam soluerat Christus, denuo
vinctus es: seruas pecuniam, quæ te seruata
non seruat: patrimonium cumulas, " quod
te pondere suo grauius onerat: nec memi-
nisti quid Deus responderit diuiti exube-
rantium fructuum copiam stulta exulta-
tione iactanti; Stulte, inquit, hac nocte *Luc. 12.*
expostulatur anima tua à te, quæ ergo pa-
rasti, cuius erunt? Quid diuitiis tuis solus
incubas? Quid in pœnam tuam patrimonij
tui pondus exaggeras; vt quo locupletior
sæculo fueris, pauperior Deo fias? Reddi-
tus tuos diuide cum Domino Deo tuo:
fructus tuos partire cum Christo: fac tibi
possessionum terrestriũ Christum partici-
pem, vt & ille te sibi faciat regnorum cæ-
lestium cohæredem. Erras & falleris quis-
quis te in sæculo diuitem credis. Audi in
Apocalypsi Domini tui vocem, eiusmodi
homines iustis obiurgationibus increpan-
tem: Dicis, inquit, diues sum, & ditatus *Apoc. 3.*
sum, & nullius rei egeo; & nescis quoniam
tu es miser, & miserabilis, & pauper, &
cæcus, & nudus. Suadeo tibi emere à me
aurum ignitum de igni, vt sis diues, & ve-
stem albam vestiaris, & non appareat in te
fœditas nuditatis tuæ, & collyrio iounge
oculos tuos vt videas. Qui ergo locuples &
diues es, eme tibi à Christo aurum igni-
tum, vt sordibus tuis tanquam igne deco-
ctis, esse aurum mundum possis, si eleemo-
synis & iusta operatione purgeris. Eme tibi
albam

albam vestem, vt qui secundum Adam nudus fueras, & horrebas ante deformis, indumento Christi candido vestiaris. [28] Et quæ matrona in Ecclesia Christi locuples & diues es, 29 inunge oculos tuos non stibio diaboli, sed collyrio Christi; vt peruenire ad videndum Deum possis, dum Deum, & operibus bonis & moribus promereris. Cæterum quæ talis es, nec operari in Ecclesia potes: Egentem enim & pauperem non vident oculi tui superfusi nigroris tenebris, & nocte contecti. Locuples & diues es, & 30 Dominicum celebrare te credis, 31 quæ corbonam omnino non respicis; 32 quæ in Dominicum sine sacrificio venis: 33 quæ panem de sacrificio, quod pauper obtulit, sumis. Intuere in Euangelio viduam præceptorum cœlestium memorem, inter ipsas pressuras & angustias egestatis operantem, in gazophylacium duo, quæ sola sibi fuerant minuta, mittentem. Quam cùm animaduerteret Dominus, & videret, non de patrimonio, sed de animo opus eius examinans, & considerans, non quantum, sed ex quanto dedisset, respondit & dixit: Amen dico vobis, quoniam
Luc.21.
vidua ista plus omnibus misit in dona Dei. Omnes enim isti de eo quod abundauit illis, miserunt in dona Dei: hæc autem de inopia sua omnem quemcumque habuit victum misit. Multum beata mulier & gloriosa, quæ etiam ante diem iudicij meruit iudicis voce laudari. Pudeat diuites sterilitatis atq; infidelitatis suæ: vidua, & inops vidua in opere larga inuenitur. Cúmque vniuersa quæ dantur, pupillis & viduis conferantur, dat illa quam oportebat accipere, vt sciamus quæ pœna sterilem diuitem maneat, quando hoc documento operari etiam pauperes debeant. Atque vt intelligamus hæc opera Deo dari, & eum quisquis hæc faciat, Dominum promereri; Christus illud Dei dona appellat, &
Deut.31.
in dona Dei viduam [34] duos quadrantes misisse significat, vt magis ac magis possit esse manifestum, quia qui miseretur pauperis, Deum fœnerat. Sed nec illa res, fratres charissimi, à bonis operibus & iustis refrenet & reuocet Christianum, quod excusari se posse aliquis existimet beneficio filiorum: quando in impensis spiritalibus Christum cogitare, qui accipere se professus est, debeamus; nec conseruos liberis nostris, sed Dominum præferamus, ipso instruente & monente.

Qui diligit, inquit, patrem aut matrem super me, non est me dignus: & qui diligit filium aut filiam super me, non est me dignus. Item in Deuteron. ad corroborationem fidei & dilectionem Dei, paria conscripta sunt: Qui dicunt, inquit, Prou.19.
patri aut matri, non noui te, & filios suos non agnouerunt, hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum seruauerunt. Nam si Deum toto corde diligimus; nec parentes, nec filios Deo præferre debemus. Quod & Ioannes in Epistola sua ponit, charitatem Dei apud eos non esse, quos videamus operari in pauperem nolle: Qui habuerit, inquit, substãtiam mundi, [35] & viderit fratrem suum desiderãtem, 1.Ioan.3.
& clauserit viscera sua, quô modo charitas Dei manet in illo? Si enim Deus eleemosynis pauperum fœneratur, & cum datur minimis, Christo datur: non est quod quis terrena cœlestibus præferat, nec diuinis humana præponat. Sic vidua illa in tertio Regum libro, cum 3.Reg.17.
in siccitate & fame consumptis omnibus 36 de modico farre & oleo quod superfuerat, fecisset subcinericium panem, quo assumpto moritura cum liberis esset: superuenit Helias, & petiit sibi prius ad edendum dari; tunc quod superfuisset, inde illam cum filiis suis vesci; nec obtemperare illa dubitauit, aut Heliæ filios mater in fame, & egestate præposuit. Fit immo in conspectu Dei, quod Deo placeat; promptè ac libenter quod petebatur, offertur: nec de abundantia portio, sed de modico totum datur, & esurientibus liberis alter prius pascitur; neque in penuria & fame cibus, antequam misericordia, cogitatur; vt dum in opere salutari carnaliter vita contemnitur, spiritaliter anima seruetur. Helias itaque typum Christi gerens, & quod ille pro misericordia vicem singulis reddat, ostendens, respondit & dixit: Hæc dicit Dominus: [37] fidelia farris non deficiet, 38 & capsaces olei non minuetur vsque in diem, quo dabit Dominus imbrem super terram. Secundùm diuinæ pollicitationis fidem multiplicata sunt viduæ & cumulata quæ præstitit, & operibus iustis ac misericordiæ meritis; augmenta & incrementa sumentibus, farris & olei vasa completa sunt. Nec filiis abstulit mater quod Heliæ dedit, sed magis contulit filiis, quod benignè & piè fecit. Et illa nondum Christum sciebat, non

dum præcepta eius audierat: non cruce & passione eius redempta, cibum & potum pro sanguine rependebat; vt ex hoc appareat quantum in Ecclesia peccet, qui se & filios Christo anteponens, diuitias suas seruat, nec patrimonium copiosum cum indigentium paupertate communicat. Sed enim multi sunt in domo liberi, & retardat te numerositas filiorum, quo minus largiter bonis operibus insistas: atque in hoc ipso operari amplius debes, quo multorum pignorum pater es. Plures sunt pro quibus Dominum depreceris: multorum delicta redimenda sunt, multorum purgandæ conscientiæ, multorum animæ liberandæ. Vt in hac vita sæculari alendis sustinendisque pignoribus quo maior est numerus, hoc maior & sumptus est: ita & in vita spiritali atque cœlesti, quo amplior fuerit pignorum copia, esse & operum debet maior impensa. Sic & Iob sacrificia numerosa pro liberis offerebat: quantúsque erat in domo pignorum numerus, tantus dabatur Deo & numerus hostiarum. Et quoniam quotidie deesse non potest quod peccetur in conspectu Dei, sacrificia quotidiana non deerant, quibus possent peccata tergi. Probat scriptura diuina, dicens: Iob homo verus & iustus, habuit filios septem, & filias tres, & emundabat illos offerens pro eis hostias Deo secundum numerum illorum, & pro peccatis eorum vitulum vnum. Si ergo verè filios tuos diligis, si eis exhibes plenam & paternam dulcedinem charitatis; operari magis debes, vt filios tuos Deo iusta operatione commendes. Nec eum liberis tuis cogites patrem, 41 qui & temporarius & infirmus est: sed illum patrem pares, qui æternus & firmus filiorum spiritalium pater est. Illi assigna facultates tuas, quas hæredibus seruas: ille sit liberis tuis tutor, ille curator, ille contra omnes iniurias sæculares diuina maiestate protector. Patrimonium Deo creditum nec respublica eripit, nec fiscus inuadit nec calumnia aliqua forensis euertit. In tuto hæreditas ponitur, quæ Deo custode seruatur. Hoc est charis pignoribus in posterum prouidere: hoc est futuris hæredibus paterna pietate consulere secundum fidem scripturæ sanctæ dicentis 42 Iunior fui, & senui, & non vidi iustum derelictum, neque semen eius egens pane. Tota die miseretur & fœnerat: & semen eius in benedictione est. Et iterum: Qui conuersatur sine vituperatione in iustitia, beatos post se filios relinquet. Præuaricator itaque & proditor pater es, nisi filiis tuis fideliter consulas, nisi conseruandis eis religiosa & vera pietate prospicias. Qui studes terreno magis quàm cœlesti patrimonio, filios tuos diabolo magis commendare quàm Christo, bis delinquis, & geminum ac duplex crimen admittis: & quod non præparas filiis tuis Dei patris auxilium, & quod doces filios patrimonium plus amare quàm Christum. Esto potius liberis tuis pater talis, qualis Tobias extitit. Da vtilia & salutaria præcepta pignoribus, qualia ille filio dedit: manda filiis tuis, quod & ille filio mandauit, dicens: Et nunc fili mando tibi, serui Deo in veritate, & fac coram illo, quod illi placet, & filiis tuis māda vt faciant iustitiam & eleemosynas, & sint memores Dei, & benedicant nomen eius omni tempore. Et iterum: Omnibus diebus vitæ tuæ, fili dilectissime, Deum in mente habe, & noli prætererire præcepta eius. Iustitiam fac omnibus diebus vitæ tuę, & noli ambulare viam iniquitatis, quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciem tuam ab vllo paupere: Ita fiet vt nec à te auertatur facies Dei. Prout habueris, fili, sic fac: si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam: si exiguum habuerit, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris cum facis eleemosynam: pręmium enim bonum reponis tibi in diem necessitatis. Quia eleemosyna à morte liberat, & non patitur ire in gehennam. Munus bonum est eleemosyna omnibus qui faciunt eam coram summo Deo. 45 Quale munus est, f[illegible]s charissimi, cuius editio Deo spectante celebratur? Si in gentilium munere grande & gloriosum videtur, proconsules vel imperatores habere pręsentes, & apparatus ac sumptus apud munerarios maior est, vt possint placere maioribus: quanto illustrior muneris & maior est gloria, Deum & Christum spectatores habere? Quanto istic & apparatus vberior, & sumptus largior exhibendus est; vbi ad spectaculum conueniunt cœlorum virtutes: conueniunt angeli omnes; vbi muneratio non quadriga vel consulatus petitur, sed vita æterna pręstatur: nec captatur inanis & temporarius fauor vulgi, sed perpetuum premium

Iob. 1. Psal. 36. Prou. 10. Tob. 4.

præmium regni cælestis accipitur? Atque vt pigros & steriles, & cupiditate nummaria nihil circa fructum salutis operantes magis pudeat, vt plus conscientiam sordidam dedecoris ac turpidinis suæ rubor, cædat; " ponat vnusquisque ante oculos suos diabolum cum seruis suis, id est, cum populo perditionis ac mortis in medium prosilire, plebem Christi, præsente & iudicante ipso: comparationis examine prouocare dicentem: Ego pro istis, quos mecum vides, nec alapas accepi, nec flagella sustinui, nec crucem perituli, nec sanguinem fudi, nec familiam meam pretio passionis & cruoris redemi; sed nec regnum illis cœleste promitto, nec ad paradisum restituta immortalitate denuò reuoco; & munera mihi quàm pretiosa, quàm grandia, quàm nimio & longo labore quæsita sumptuosissimis apparatibus comparant, rebus suis vel obligatis in muneris comparatione, vel venditis; ac nisi editio honesta successerit, conuiciis ac sibilis eiiciuntur, & furore populari nonnunquam penè lapidantur? Tuos tales munerarios Christe demonstra præceptis tuis monitos, & pro terrenis cœlestia recepturos, illos diuites, illos copiosis opibus affluentes, an in Ecclesia præsidente & spectante te eiusmodi munus edant, oppignoratis vel distractis rebus suis, immo ad cœlestes thesauros mutata in melius possessione translatis: In istis muneribus meis caducis atque terrenis nemo pascitur, nemo vestitur, nemo cibi alicuius aut potus solatio sustinetur: cuncta inter furorem edentis & spectantis errorem, prodigia & stulta voluptatum frustrantium vanitate depereunt. Illic in pauperibus tuis tu vestiris & pasceris, tu æternam vitam operantibus polliceris? & vix tui " meis pereuntibus ad æquantur, qui à te diuinis mercedibus & præmijs cœlestibus honorantur. Quid ad hæc respondemus, fratres charissimi? Sacrilega sterilitate, & quadam tenebrarum nocte coopertas diuitum mentes qua ratione defendimus? quā excusatione purgamus? qui diaboli seruis minores sumus, vt Christo prō pretio passionis & sanguinis, vicem nec in modicis rependamus? Præcepta ille nobis dedit: quid facere seruos suos oporteret instruxit: operantibus præmium pollicitus, & supplicium sterilibus comminatus sententiam suam protulit, quid iudicaturus sit, ante prædixit. Quæ potest excusatio esse cessanti? quæ defensio sterili? nisi quod non faciente seruo quod præcipitur, Dominus faciet quod minatur: qui & dicit? Cùm venerit filius hominis in gloria sua, & omnes Angeli cum eo " tunc sedebit in throno claritatis suæ & colligentur ante eum omnes gentes, & segregabit eos ab inuicem, quemadmodum pastor segregat oues ab hœdis: & statuet oues ad dexteram suam, hœdos autem ad sinistram: tunc dicet Rex ijs, qui ad dexteram suam erunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi: Esuriui enim, & dedistis mihi manducare, " sitiui, & potastis me: hospes fui, " & adduxistis me; nudus, & vestistis me; " infirmatus, & visitastis me: in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti, dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, & pauimus? sitiantem, & potauimus? quando te vidimus hospitem, & adduximus? nudum, & vestiuimus? quando autem te vidimus infirmari, & in carcere & venimus ad te? Tunc respōdens Rex dicet eis: Amen dico vobis, quamdiu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tūc dicet & illis, qui ad sinistram eius erūt: Discedite à me maledicti in ignem æternum, quem parauit pater meus diabolo & angelis eius. Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare; sitiui, & non potastis me; hospes fui, & nō adduxistis me; nudus, & non vestistis me; infirmus, & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt, & ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, " & non ministrauimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quandiu non fecistis vni ex minimis his neq; mihi fecistis. " Et abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam. Quid potuit nobis maius Christus edicere? quo modo magis potuit iustitię ac misericordię nostræ opera prouocare, quàm quod præstari dixit sibi, quicquid egēti pręstetur & pauperi: & se dixit offendi, nisi egēri pręstetur & pauperi; vt qui respectu fratris in Ecclesia non mouetur, vel Christi cōtemplatione moueatur: & qui non cogitat in labore atque in egestate conseruum, vel Dominum cogitet in ipso illo quem despicit constitutum. et iccirco, fratres charissimi, quibus metus in Deum pronus est, & spreto calcatóque iam mundo ad

Mat. 25.

superna & diuina animus erectus est; fide plena, mente deuota, operatione continua promerendo, Domino obsequium præbeamus: demus Christo vestimenta terrena, indumenta cœlestia recepturi. Demus cibum, & potum sæcularem, cum Abraham, Isaac & Iacob ad conuiuium cœleste venturi: ne parum metamus, plurimum seminemus. Securitati ac saluti æternę, dum tempus est, consulamus, Paulo Apostolo

Gal. 6. admonente, & dicente: Ergo dum tempus habemus, operemur quod bonum est ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim suo metemus. Cogitemus, fratres dilectissimi, quid sub Apostolis fecerit credentium populus, quando inter ipsa primordia maioribus virtutibus mens vigebat; quando credentium fides nouo adhuc fidei calore feruebat, domicilia tunc & prædia venundabant, [54] & dispensandam pauperibus quātitatem libenter ac largiter Apostolis offerebant, terreno patrimonio vendito atq; distracto fundos illuc transferentes, vbi fructus caperent possessionis æternæ: illic comparantes domos, vbi inciperent semper habitare. Talis tunc fuit in operationibus cumulus, qualis in dilectione consensus, sicut legimus in Actis Apostolorum. Turba autem

Act. 4. eorum qui crediderant, anima ac mente vna agebant: nec fuit inter illos discrimen vllum, nec quidquam suum iudicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerūt illis omnia communia. Hoc est natiuitate spiritali vere Dei filios fieri, hoc est lege cœlesti æquitatem Dei patris imitari. Quodcumq; enim Dei est, in nostra vsurpatione commune est, nec quisquam à beneficiis eius & muneribus arcetur, quominus omne humanum genus bonitate ac largitate diuina æqualiter perfruatur. Sic æqualiter dies illuminat, sol radiat, imber rigat, ventus aspirat, & dormientibus somnus vnus est, & stellarum splendor ac lunæ communis est. Quo æqualitatis exemplo, qui possessor in terris reditus ac fructus suos cum fraternitate partitur; dum largitionibus gratuitis communis ac iustus est, Dei patris imitator est. Quæ illa erit, fratres charissimi, operantium gloria, quàm grandis & summa lætitia: cùm populum suum Dominus cœperit recensere: & meritis atque operibus nostris præmia promissa contribuens, pro terrenis cœlestia, pro temporalibus sempiterna pro modicis magna præstare; offerre nos patri, cui nos sua sanctificatione restituit æternitatem nobis immortalitatémque largiri, ad quam nos sanguinis sui viuificatione reparauit; reduces ad paradisū denuo facere, regna cœlorum fide & veritate suæ pollicitationis aperire? Hæc hęreant firmiter sensibus nostris, hæc intelligantur plena fide: hæc corde toto diligantur: hæc indesinentium operum magnanimitate redimantur. Præclara & diuina res, fratres charissimi, salutaris operatio, solatium grande credentium, securitatis nostræ salubre præsidium, munimentum spei, tutela fidei, medela peccati: res posita in potestate facientis, res & grandis & facilis; sine periculo persecutionis, corona pacis: verum Dei munus & maximum, infirmis necessarium, fortibus gloriosum, quo Christianus adiutus [55] perfert gratiam spiritualem, promeretur Christum iudicem, Deum computat debitorem. Ad hanc operum salutarium palmam libenter ac prompte certamus: omnes in agone iustitiæ Deo & Christo spectante curramus; & qui sæculo & mundo maiores esse iam cœpimus, cursum nostrum nulla sæculi, & mundi cupiditate tardemus. Si expeditos, si celeres, si in hoc operis agone currentes, dies nos
[56] vel redditionis, vel persecutionis inuenerit, nusquam Dominus meritis nostris ad præmium deerit: in pace vincentibus [57] coronam candidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit.

ADNOTATIONES IN librum de Opere & Eleemosynis.

1 Nam cum Dominus adueniens, &c. *Locum hunc ad assertionem peccati Originalis ex Adam, contra Pelagianos, citat D. Aug. loco citato.*

2 & venena serpentis antiqui) *Præterquam quod serpens antiquus diabolus in scripturis nominetur; confirmant hanc lectionem* Grauii, *Camb.* Ms. *& Afflig. vetus ext. codices. pro eo quod Rembold.:* antiqua; *Quare & D Aug. sic castigandus est.*

3 Loquitur in scripturis diuinis) *Vocem:* diuinis, *cum* Grauio *ex iisdem adiecimus: atqui sanctificationis nomine idipsum intelligit, quod paulopost lauacrum aquæ salutaris dicit.*

4 assidua & iugis operatio] *Operationem tum hic tum alibi frequenter, vti & opus in titulo huius libri, accipit* Cyprianus, *pro virtute auaritiæ contraria: quomodo etiam Prudentius in Psychomachia Auaritiæ & Operationis in hæc verba.*

Eum

Cum subito in medium frendens Operario campum.
Prosilit auxilio fecits, pugnamque capessit.
Nam quod pro illo reposuit Georgius Fabricius: miseratio, est contra fidem Ms. cod. tum nostri qui id bis legit, tum aliorum quibus vsi sunt in castigando Prudentio Victor Ghiselmus & Theod. Pulmannus. Et videntur mihi hunc transtulisse hanc vocem veteres, quod inter opera bona præcipua sit eleemosyna. Haud procul ab ea significatione abesse mihi videtur in vita Cypr. D. Pontius in hæc verba. Fiebat itaque exuberantium operum largitate, quod bonum est ad omnes; & illud Tertul. lib. 4. contra Marc. Nam etsi maior est bonitas quæ operatur in extraneos. Loquitur enim de eleemosynis.

5 quos magno precio redemit] Erasmus quantum suspicor elegantiæ gratia omisit vocem precio, sed eam habent Ms. nostri & Morelii, vet. excus. & Remboldus.

6 Ne quisquam sic sibi de puro, &c. Locum hunc citat. D. Aug. lib. 2. contra Iulian. cap. 8. vt ostendat, neminem in hac vita immunem esse à peccato.

7 Si autem confessi fuerimus] Desideratur hæc periodus in Afflig. cod. & apud D. Aug.

8 & nuncia plebi meæ] Vterque Ms. sine coniunctione annuncia, ego vero malo legi: & annuncia, eo quod Græce sit ἐπαγγειλον.

9 & vestimenta tua cito orientur] Sic & hic & alibi Cyprianus & alii quidam veteres Latini teste D. Hier. (inquit Morel. ex similitudine dictionum Græcarum) vt pro eo quod 70. scripserant ἰάματά σου, id est, sanitates tuæ, ipsi legerint, ἱμάτιά σου.

10 & hæc pro te exorabit] Prorsus sic legendum, cum Grau. Morel. & Manut. nam Græce est αὐτῆ.

11 nisi factorum & operum accessione satientur] Manut. adiuuentur. Verum prius habent Ms. vterque, vetus excus. & Morelius cum cæteris, & ad idem quam proxime accedit, quod vnus Morel. cod. legit. socientur, & quod Grau. sarciantur, fortassis legendum farcientur, Immo ita prorsus vt legam, facit illud cod. Ms. Colon. farcientur.

12 quod in tabula iam lotum iacebat] Ita enim legitur Act. 9. Quam quum lauissent, posuerunt eam in cœnaculo. Patet autem hinc, non nouum esse morem illum, quo lauantur defunctorum corpora.

13 nec terrenis possessionibus incubemus Afflig. cod. & vnus Morelii Ms. incumbamus, sed prius Cypriano frequentius est.

14 tinea & comestura] Vertit sic recte, quod Græce est βρῶσις.

15 & comparatorem] Noua vox à comparando, id est, emendo.

16 homini negotiatori] Afflig. & duo Morel. Ms. negotianti, sed vox Græca ἔμπορος negotiatorem significat, & eum qui vltra mare negotiatur, ἀπὸ τοῦ πόρου, qua vox iter illud significat quod mari conficitur.

17 respondit Iesus & dixit] Duum adiecimus ex Ms. & dixit, est enim phrasis Cypriani.

18 quod verum est quis dabit vobis] Afflig. & vet. exc. vestrum, sed Græce est, ἀληθινόν; & prius legunt etiam emendatiora Latina exemplaria.

19 qui autem auertit oculum suum] Hoc ex Ms. cum Morel. pro eo quod cæteri oculos suos, nam 70. legunt τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ.

20 quæ sanctis desunt] Ex vitio cod. Remboldo adiiciebatur fide, quod neque Apostolus habet, neque Ms.

21 per multam gratiarum actionem] Sic enim Manut. Ms. cod. pro eo quod cæteri: per multas gratiarum actiones, & confirmat illud, id quod sequitur

22 verum nec auferre quid possumus) Adiecimus rursum quid, ex vet. exc. eo quod Græce adiicitur particula τι.

23 vt iusto possent deesse subsidia vitæ) Præter Manut. null. cod. legit vitæ.

24 ne operanti tibi) Ex Ms. adiecimus: tibi.

25 in Tractatibus) Tractatus vocabant veteres, conciones ad populum, vti patet vel ex tractatibus D. August. in Ioan. quare non recte Sermones intitulati fuerunt hi & alii libri quidam Cypriani, sed potius tractatus erant inscribendi.

26 ab operibus retarderis) Ms. legunt: à bonis operibus, sed prius Cyprianicum est.

27 quod te pondere suo grauius onerat) Recens addidit grauius, ex Ms.

28 Et quæ matrona in Ecclesia Christi) Hic etiam tres postremas voces, ex Camb. cod.

29 iunge oculos tuos non stibio diaboli, sed collyrio Christi) Rectius hoc ex eodem cum Grau. quam cæteri vnge, quia explicat præmissam scripturam ex Apoc. Stibium autem lapis est spuma candida, quem alii alabastrum nuncupant, quo vtuntur feminæ ad venustandos orbes oculorum: Hinc illud D. Hier. ad Furiam: Nec orbes stibio fuliginatos. Collyrion vero quasi τὸ κωλύειν τὸ ῥεῖν, dicatur, quod fluxum oculorum sistat. Recte itaque hæc inter se componit, nam & stibium eandem vim habere tradunt medici.

30 Dominicum celebrare te credis) Dominicum celebrare dicit quod alibi Dominicam cœnam seu sacrificium celebrare dixit, de quo latius Epistola ad Cæcilium.

31 quæ corbonam omnino non respicis) Corbonam dicit quod paulo post gazophylacium, alludens ad illud Matthæi. 27. Non licet eos mittere in Corbonam. Nam etsi Chaldæi Corban vocent, & Hebræi Corbanam, Græci legunt, κορβονᾶν.

32 quæ in Dominicum sine sacrificio venis) Dominicum hic, alia significatione quam prius, vocat quod Græce κυριακὰ, nos Ecclesias seu templa dicimus. A qua postrema voce prorsus abstinebant veteres, vt differrent a templis deorum. A Græca voce, kercken Germanice illa hodie nuncupamus, & à Latinis den Dom, hinc & Domheeren Canonici Cathedralis Ecclesiæ. Atqui etiam ipsis Apostolorum temporibus non defuisse Ecclesias, in quas conuenirent fideles ad sacrificium, patet ex illo Pauli 1. ad Cor. 11. Numquid domos non habetis ad manducandum aut bibendum, aut Ecclesiam Dei contemnitis: De Ecclesiis etiam à D. Ioanne constructis in Asia, mentionem facit Clemens Alexan. apud Euseb. lib. 7. Eccles. hist. c. 23. Ab aliis Apostolis Niceph. lib. 2. c. 35. 40. 41. 42. & 43. Abdias quoque in vitis Apostolorum Clemens etiam Romanus Constit. Apost. non vno in loco. Plura vide in 2. Tom. Liturg. Latin.

33 quæ partem de sacrificio quod pauper obtulit, sumis) Oblationum in Missa antiquitatem hinc colligere est. Alludit autem ad eam consuetudinem qua panis integer offerebatur, ex quo in partes conciso singuli partem Eucharistiæ præsertim in Africa & apud Græcos, sumebant. Quæ postea, cum non omnes communicarent paululum immutata est. Diaconus enim (vti legitur in Missa Chrys. iuxta versionem Leonis Tusci) accipiens panem cum sacerdote Missam celebrature, seu etiam sacerdos sine diacono, faciebat in eo

sacerdos siue diaconus, faciebat in eo cum lanceola crucem, & inmdens lanceola signaculum panis in quatuor partes in figuram crucis, tollebat ex ea particula, videlicet signaculum cum sua medulla; & inferiorem signaculi partem insignitam cruce ponebat in disco, & illam postea consecrabat. Postea vero sub finem missæ (inquit Nicolaus Cabasila) oblatum panem, ex quo sacrum panem absciderat, in multa diuisum, tradebat fidelibus sacerdos. Atque hic ritus etiam hodie seruatur apud Græcos. Eius etiam vestigium seruatur in Gallijs, in oblatione & distributione panis quem benedictum vocant. De quo extat iam olim decretum Pq Papa apud Burchardum l. 3. cap. 27. & Matiscon. Concil. canon. 30. apud eundem l. eod. cap. 32. Meminerunt etiam Honorius Gem. anim. l. 1. cap. 67. & Guil. Durantus Ration. diuin. l. 4. cap. 53. Perdurasse etiam consuetudinem offerendi panis pro sacrificio, ad eam tempora vsque Gregorij Papæ, patet ex Ioanne Diac. vita eius l. 2 cap 21. & Matiscon. Concil. 2. cap. 4. qui præcipit omnibus diebus dominicis offerri tam panem quam vinum. Offerebatur autem à fidelibus super altare non panis modò aut farina; sed & vinum aqua mistum, vti patet ex Can. Apost. 3. Irenæo contra hæret. lib. 4. cap. 34. & Martini Bracarensis Græc. synodo. cap. 55. Fabiani Papæ decretorum cap. 1. & Eutychiani Papæ de interrogat. Synod. interr. vlt. apud Burchardum eodem etiam l. cap. 24. Offerebantur præterea non ad sacrificium, sed tanquam primitiæ, ad simplicem benedictionem, spica noua, vua, oleum ad luminaria, & thymiama ad incensum, quod manifestum fit ex fine eiusdem 3. & initio 4. Can. Apost. Mel. præterea & lac. vno solemnissimo die, iuxta Afric. Concil. can. 4. Faba quoque teste Eutich. Pap. Epistola 1. Postea (inquit Honorius in gemma animæ l. 1. cap. 66.) statutum est, vt populus pro oblatione panis aut farinæ, denarios offerret, pro quibus traditum Dominum recognoscerent.

34 duos quadrantes] Quod prius minuta, nunc quadrantes appellat, sed impropriè: Quadrans enim est quarta pars assis, & Græca vox λεπτὸν minutissimum significans monetæ genus, quippe cum 7. λεπτὰ conficerent χαλκοῦν, quod obolum transferunt interpretes. Quanquam tamen apud Lucam λεπτὰ alicubi interpretetur Chrys. ὀβολούς.

35 & videris fratrem suum desiderantem] Quidam veteres cod. Mor. esurientem, neutra autem lectio conuenit cum eo quod Græcè est χρείαν ἔχοντα.

36 de modico farre & oleo] hoc Ms. cum Manut. pro eo quod exc. farina; ex ijsdem cum exc. legimus: petiit, pro eo alij petit.

37 fidelia farris] Cambr. filia.

38 & capsaces olei non deficiet] Retinuit vocem Græcam καψάκης. Sic etiam D. D. Aug. serm. 166. & Prosper prædict. & prom. part. 2. c. 29. Laguncula tamen ibidem appellat D. Aug. Vas D. Ambr. lib de Viduis. Lecythum vulg. interpres, Iosephi interpres fideliam. Vnde significationem vocis Græcæ colligere oportet, apud ethnicos enim authores non reperitur.

39 atquin hoc ipso operari amplius debet] Atquin, pro Atqui, vox Tertul. frequentissima, quare placet hæc Ms. Manutii lectio.

40 quibus possent peccata tergi] Erasmus quidem Remboldum secutus legit tergeri, iuxta secundam inflexionem, quale putat esse illud Terentij in Eunucho: cui abstergerem vulnera, sed prius illud Ms. legunt, cum veteri exc. & Morel.

41 qui & temporarius & infirmus est] Ante Manutium legebatur vitio codicis Remboldi: infernus est.

42 iunior fui & senui] Veteres aliquot Morel. cod. iuuenior.

43 beatos post se filios relinquet] Ita rectius Afflig. codic. & Morel. quam cæteri: relinquit, nam Græcè est καταλείψει.

44 & noli ambulare viam iniquitatis] Camb. cod. in via.

45 Quale munus est fratres] Eleganter transit à significatione muneris pro dono, ad munus quod editur à munerariis. De quo supra epistola 2. ex Tertul. aliquid diximus.

46 ponat vnusquisque ante oculos suos] Etiam hoc loco supradicto citat D. August. qui confirmat lectionem illam: comparationis examine, pro eo quod habent in margine Afflig. & Cambr. cod. comprobationis.

47 meis pereuntibus adæquatur] Manut. quidem & Morel. legunt perdenobus, sed prius malo, & accedit quam proxime illud Cambron. cod. meis perditis.

48 tunc sedebit in throno gloriæ suæ] Ms. claritatis suæ, contingit autem frequentissime hæc diuersitas, quia tamen illud legitur infra lib. Testim. 2. cap. vlt. & lib. 3. cap. 1. id malo.

49 Sitiui & potastis me] Genuinam hanc esse lectionem Manut. & Ms. patet ex eo quod sequitur & potauimus, prius erat & dedistis mihi potum. Illam habes etiam infra lib. Testim. 2. cap. vlt. & 3. cap. primo.

50 & adduxistis me] Etsi infra legatur abduxistis, cap. vlt. l. 2. Testim. & hic sic legat Manut. prius tamen placet tum quod sic legant Cambr. cod. vbique & exc. c. 1. lib. 3. Testim. tum quod Græcè sit, συνηγάγετε, quod vertit vulg. interpres collegistis. Vnde & Morel. hic legit: suscepistis. Eadem est ratio de eo quod sequitur & adduximus, & rursum non adduxistis.

51 infirmatus] Siue hic legas, & paulopost infirmati, siue infirmus, & infirmum, perinde est, variant enim cod.

52 & non ministrauimus tibi] Ms. hic & in fine l. 2. Testim. legunt & non visitauimus te, sed prius legitur constanter ab omnibus, cap. 1. l. 3. Testim. & magis placet, quia Græcè est: καὶ οὐκ διηκονήσαμέν σοι.

53 Et abibunt isti] Etiam hoc placet præ Ms. lectione: Et ibunt, pro eo quod Græcè sit καὶ ἀπελεύσονται.

54 & dispensandam pauperibus quantitatem] τιμὴν, id est, pretium quanti vendiderant (inquit) Morel. et legunt sic etiam Ms. cum vet. exc. pro eo quod erat facultatem.

55 perfert gratiam spiritalem] Morel. præfert. Antiqua male præ se effert.

56 Vel redditionis vel persecutionis] Sic Ms. nostri cum Costero, pro eo quod alij reditionis, prius magis vsitatum est Cypriano, pro morte

57 coronam candidam pro operibus dedit] Similis locus fuit ad verbum fere supra epistola 6. ad martyres. Non possunt autem reperiri apertiores loci apud veteres pro corona operum; quàm sit totus hic liber. Qua de re lectorem ad alios nostri sæculi auctores remittimus, ne prolixiores simus.

DE BONO PATIENTIÆ.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

SCripti huius occaſionem ita paucis exponit ipſe Cyprianus ſub finem epiſt. ad Iubaianum: Seruatur à nobis patiéter & leniter charitas animi, collegij honor, dilectionis vinculum, concordia ſacerdotij. Propter hoc etiam nunc libellum de bono patientiæ, quantum valuit noſtra mediocritas, permittente Domino & inſpirante, conſcripſimus, quem ad te pro mutua dilectione transmiſimus. Poſtquam itaque initio, patientiam veram à falſa philoſophorum diſtinxit: à patientia Dei, Chriſti, ac iuſtorum omnium, patientiam Chriſtianam commendat. Deinde non vtilem modo, ſed & neceſſariam illam eſſe, tum ſcripturis, tum rationibus probat, exemplis item Iob & Tobiæ; & vt ex oppoſito ſibi vitio magis patientiæ bonum eluceſcat, impatientia quantum malum ſit próſequitur. Poſtremo vindictæ cupiditatem vituperat, docetque Deo iuxta ſcripturas permittendam potius, quàm nobis arrogandam vltionem. Si quo alio autem in lib. hoc certe Tertullianum imitatur, librum nempe eius de Patientia. Meminit vero libri huius Pontius in vita, & D. Aug. lib. infra citato.

DE Patientia locuturus, fratres dilectiſſimi, & vtilitates eius & commoda prædicaturus, vnde potius incipiam, quàm quod nunc quoque, ad audientiam, veſtram patientiam video eſſe neceſſariam; vt nec hoc ipſum quod auditis & diſcitis, ſine patientia facere poſſitis. Tunc enim demum [2] ſermo & ratio ſalutaris efficaciter diſcitur, ſi patienter quod dicitur audiatur. Nec inuenio, fratres dilectiſſimi, inter cæteras cœleſtis diſciplinæ vias, quibus ad conſequenda diuinitus præmia ſpei ac fidei noſtræ ſecta dirigitur, quid magis ſit vel vtilius ad vitam, vel maius ad gloriam; quàm vt qui præceptis dominicis obſequio timoris ac deuotionis innitimur, patientiam maximè tota obſeruatione tueamur. [3] Hanc ſe ſectari philoſophi quoque profitentur, ſed tam illic patientia falſa eſt, quàm & falſa ſapientia eſt. Vnde enim vel ſapiens eſſe vel patiens poſſit, qui nec ſapientiam, nec patientiam Dei nouit? quando ipſe de iis qui ſibi ſapere in mundo videntur, moneat & dicat:
Eſai. 20. Perdam ſapientiam ſapientium, prudentiam prudentium reprobabo. Item beatus Apoſtolus Paulus plenus Spiritu ſancto, & 4 vocandis formandiſque gentibus miſſus conteſtetur & inſtruat, dicens: Videte ne quis vos deprædetur per philoſophiam & inanem fallaciam, ſecundum traditionem hominum, ſecundum elementa mundi, & non ſecundum Chriſtum, quia in ipſo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis. Et alio loco: Nemo ſe, inquit, decipiat: Si quis putat ſapientem ſe eſſe vobis, mundo huic ſtultus fiat, vt fiat ſapiens. Sapientia enim mundi huius, ſtultitia eſt apud Deum. Scriptum eſt enim: Reprehendam ſapientes in aſtutia ipſorum. Et iterum: Cognóuit Dominus cogitationes ſapientium, [6] quia ſunt ſtultæ. Quare ſi ſapientia illic vera non eſt, eſſe non poteſt & vera patientia. 7 Nam ſi ſapiens ille eſt, qui eſt humilis & mitis; Philoſophos autem nec humiles videmus eſſe nec mites, ſed ſibi multum placentes, & hoc ipſo quod ſibi placeant Deo diſplicentes: apparet illic veram non eſſe patientiam, vbi ſit inſolens affectatæ libertatis audacia, & exerti ac ſeminudi pectoris inuerecunda iactantia. Nos autē, fratres dilectiſſimi, qui philoſophi nō verbis, ſed factis ſumus, nec veſtitu ſapientiam, ſed veritate præferimus; qui virtutum conſcientiam magis quam iactantiam nouimus, 8 qui non loquimur magna, ſed viuimus; quaſi ſerui & cultores Dei; patientiam quam magiſteriis cœleſtibus diſcimus, obſequiis ſpiritalibus præbeamus. [9] Eſt enim nobis cum Deo virtus iſta communis. Inde patientia incipit, inde claritas eius & dignitas caput ſumit. Origo & magnitudo patientiæ Deo auctore procedit. Diligenda res homini, quæ Deo chara eſt. Bonum quod amat, maieſtas diuina commendat. Si Dominus nobis & pater Deus eſt, ſectemur patientiam Domini pariter & patris: quia & ſeruos oportet eſſe obſequentes, & filios non decet eſſe degeneres. Qualis vero in Deo & quanta patientia quod in contumeliam ſuæ maieſtatis & honoris inſtituta ab hominibus profana templa, & terrena figmenta, & ſacra ſacrilega patientiſſime ſuſtinens, ſuper bonos & malos æqualiter facit diem naſci, & lumen ſolis oboriri; & cùm imbribus terras rigat, nemo à beneficijs eius excluditur, quo minus iuſtis ſimiliter & iniuſtis indiſcretas pluuias largiatur. 10 Videmus inſeparabili æqualitate patientiæ, nocentibus & innoxiis, religioſis & impiis, gratias agentibus & ingratis,

Coloſſ. 2. — 1. Cor. 3. — Iob. 5. — Pſalm. 13.

Dei nutu tempora obsequi, elementa famulari, spirare ventos, fontes fluere; et grandescere copias messium, fructus mitescere vinearum exuberare pomis arbusta, nemora frondescere, prata florere. Et cùm crebris immo continuis exacerbetur offensis Deus, indignationem suam temperat, & præstiturum semel retributionis diem patienter expectat. Cúmque habeat in potestate vindictam, mauult diu tenere patientiam; sustinens scilicet clementer & differens, vt si fieri potest, multum malitia protracta aliquando mutetur; & homo in errorum & scelerum contagione volutatus, vel sero ad Dominum conuertatur, ipso monente & dicente? 12 Nolo mortem *Ezech. 18.* *Ioel. 2.* morientis, quantum vt reuertatur & viuat, 13 & iterum 14 Propheta, Reuertimini ad Dominum Deum vestrum, quoniam misericors & pius est, & patiens, & multæ miserationis, & qui sententiam flectat aduersus malitias irrogans. 15 Quod item beatus Apostolus Paulus commemorans, & peccatorem ad pœnitentiam reuocans, *Rom. 2.* proponit & dicit: 16 An nunquid opulentiam bonitatis eius, & 17 sustinentiæ & longanimitatis contemnis, ignorans quoniam 18 patientia & bonitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Tu autem secundum duritiam tuam & cor impœnitens, thesaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicii Dei, qui reddet vnicuique secundum opera sua. Iustum iudicium Dei dixit esse, quia serum est, quia diu multúmque differtur; vt homini ad vitam longa Dei patientia consulatur. Tunc repræsentatur pœna impio & peccatori, quando iam non potest pœnitentia prodesse peccanti? Atque vt plenius intelligere possimus, fratres dilectissimi, quia patientia, Dei res est; & quisquis lenis, & patiens, & mitis est, Dei patris imitator est; cùm in Euangelio suo Dominus præcepta in salutem daret, & diuina monita depromens ad perfectum discipulos erudiret; posuit & dixit: Audistis quia dictum est: Diliges proximum tuum, & odio *Leuit. 19.* habebis inimicum tuum. Ego autem dico vobis: Diligite inimicos vestros, & orate *Matt. 5.* pro eis qui vos persequuntur, vt sitis filii patris vestri qui in cœlis est: qui solé suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. Si enim dilexeritis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? nonne sic & Publicani faciunt; Et si salutaueritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis? nonne & ethnici idipsum faciunt? Estote itaque vos perfecti, sicut pater vester cœlestis perfectus est. Sic perfectos dixit fieri Dei filios, sic consummari ostendit & docuit cœlesti natiuitate reparatos, si patientia Dei patris maneat in nobis, si similitudo diuina, quam peccato Adam perdiderat, manifestetur & luceat in actibus nostris. Quæ gloria est similem Deo fieri, qualis & quanta felicitas, habere in virtutibus, quod diuinis laudibus possit æquari? Nec hoc, fratres dilectissimi, Iesus Christus Deus & Dominus noster tantum verbis docuit, sed impleuit & factis. Et quia ad hoc descendisse se dixerat, vt voluntatem patris faceret? inter cætera admirabilia virtutum suarum, quibus indicia diuinæ maiestatis expressit, paternam quoque patientiam tolerantiæ tenore seruauit: omnes denique actus eius ab ipso statim aduentu patientia comite signantur; quod primum de illa sublimitate cœlesti ad terrena descendens, non aspernatur Dei filius carnem hominis induere: & cùm peccator ipse non esset, aliena peccata portare. 19 Immortalitate interim posita, fieri se & mortalem patitur, vt innocens pro nocentium salute perimatur. Dominus baptizatur à seruo, & remissam peccatorum daturus, ipse non dedignatur lauacro regenerationis corpus abluere. Diebus quadraginta ieiunat, per *Matt. 5.* quem cæteri saginantur: esurit & famem sentit, vt qui in fame sermonis & gratiæ fuerant, cœlesti pane saturentur. Cùm diabolo tentante congreditur, & inimi- *Matt. 4.* cum tantum vicisse contentus, nihil vltra verba conatur. Discipulis non vt seruis Dominica potestate præfuit, sed benignus & mitis fraterna eos charitate dilexit. Dignatus est etiam pedes Apostolorum *Ioan. 13.* lauare; vt dum circa seruos talis est Dominus, exemplo suo doceret, qualis circa compares & æquales debeat esse conseruus. Nec mirandum, quod circa obedientes talis extiterit, 20 qui Iudam potuit vsque ad extremum longa patientia sustine- *Matth. 26.* re, cibum cum inimico sumere, hostem domesticum scire, nec palam ostendere, traditoris osculum non recusare. In Iudæis vero tolerandis æquanimitas quanta, & quanta patientia? incredulos ad fidem suadendo flectere, obsequio ingratos fouere, contradicentibus respondere leniter, superbos sustinere clementer, humiliter persequentibus cedere, prophetarum interfectores & aduersum Deum semper rebelles, vsque ad crucis & passionis horam,

horam, velle colligere. Sub ipsa autem
passione & cruce, priusquam ad crudeli-
tatem necis & effusionem sanguinis veni-
retur, quæ conuiciorum probra patienter
audita, quæ contumeliarum tolerata lu-
dibria; vt insultantium sputamina patien-
Ioan. 9. ter exciperet; qui sputo suo " cæci oculos
Matt. 27. paulo ante formasset: & in cuius nomine
à seruis nunc eius diabolus cum angelis
suis flagellatur, flagella ipse pateretur: co-
ronaretur spinis, qui martyres floribus co-
ronat æternis: palmis in faciem verbera-
retur, qui palmas veras vincētibus tribuit:
spoliaretur veste terrena, qui indumento
immortalitatis cæteros vestit: cibaretur
felle, qui cibum cœlestem dedit: aceto
potaretur, qui salutare poculum propina-
uit. Ille innocens, ille iustus, immo " inno-
centia ipsa, & ipsa iustitia, inter facinoro-
sos deputatur; & testimoniis falsis veritas
premitur, iudicatur iudicaturus, & Dei
sermo ad victimam tacens ducitur. Et cùm
ad crucem Domini confundantur sidera,
elementa turbentur contremiscat terra,
nox diem claudat; sol, ne Iudæorum faci-
nus aspicere cogatur, & radios, & oculos
suos subtrahat: ille non loquitur, nec mo-
uetur, nec maiestatem suam sub ipsa sal-
tem passione profitetur: vsque ad finem
perseueranter ac iugiter tolerantur om-
nia, vt consummetur in Christo plena &
perfecta patientia. " Et post ista omnia,
adhuc interfectores suos, si conuersi ad
eum venerint, suscipit; & patientia salu-
tari ad conseruandum 24 benignus & pa-
tiens, Ecclesiam suam nemini claudit: il-
los aduersarios, illos blasphemos, illos no-
minis sui semper inimicos, si pœnitentiam
delicti agant, si admissum facinus agno-
scant, non solum ad indulgentiam crimi-
nis, sed & ad præmium regni cœlestis ad-
mittit. Quid potest patientius, quid be-
nignius dici? viuificatur Christi sanguine,
etiam qui fudit sanguinem Christi. Talis
est Christi ac tanta patientia; quæ nisi ta-
lis ac tanta existeret, Paulum quoque Apo-
stolum Ecclesia Dei non haberet. Quod
si & nos, fratres dilectissimi, in Christo su-
mus, si ipsum induimus, ipse est salutis
nostræ via; qui Christum vestigiis saluta-
ribus sequimur, per Christi exempla gra-
diamur; sicut Ioannes Apostolus instruit
1. Ioan. 2. dicens: qui dicit se in Christo manere;
debet quo modo ille ambulauit, & ipse
ambulare. Item Petrus, super quem Ec-
1. Pet. 2. clesia, 25 Domini dignatione fundata est,
in Epistola sua ponit & dicit Christus pas-
sus est pro nobis, relinquens vobis exem-
plum vt sequamini vestigia eius; qui pec-
catum non fecit, nec dolus inuentus est in
ore eius; qui cùm malediceretur non ma-
ledicebat, cùm pateretur non commina-
batur. Tradebat autem se iudicanti se in-
iustè. Inuenimus denique & Patriarchas,
& Prophetas, & iustos omnes, qui figu-
ram Christi imagine præeunte portabant,
nihil magis custodisse in laude virtutum
suarum; quàm quod patientiam forti &
stabili æquanimitate tenuerunt. 26 Sic Gen. 4.
Abel, originem martyrii & passionem iu-
sti hominis initians primus & dedicans, 27
aduersus fratrem parricidam non resistit,
nec reluctatur; sed humilis & mitis patiē-
ter occiditur. Sic Abraham Deo credens,
& radicem ac fundamentum fidei primus Gen. 22.
instituens; tentatus in filio, non dubitat
neque cunctatur, sed præceptis Dei tota
patientia deuotionis obsequitur. Et Isaac Gen. 28.
ad hostiæ Dominicæ similitudinem præ- & 31.
figuratus; quando à patre immolandus
offertur, patiens inuenitur. Et Iacob fuga-
tus à fratre, de terra sua patienter excedit;
& maiore patientia postmodum supplex,
adhuc magis impium & persecutorem Gen. 37.
muneribus pacificis ad concordiam redi-
git. 28 Ioseph venundatus à fratribus & re- Gen. 45.
legatus; non tantum patienter ignoscit,
sed & gratuita frumenta venientibus lar- Exod. 32.
giter & clementer impertit. Moyses ab
ingrato & perfido populo contemnitur
frequenter, & penè lapidatur; & tamen
lenis & patiens pro eisdem Dominum de-
precatur. In Dauid verò, ex quo secundum
carnem Christi natiuitas oritur, quàm
magna & mira & Christiana patientia, ha-
buisse in manu sæpe, vt Saul Regem per- 3. Reg. 20.
sequentem se, & interficere concupiscen- & 24.
tem posset occidere; & tamen subditum
sibi, & traditum maluisse seruare, nec re-
pendisse inimico vicem, sed occisum ad-
huc insuper & vindicasse; Tot denique
Prophetæ interfecti; tot martyres glorio-
sis mortibus honorati, qui omnes ad cœle-
stes coronas patientiæ laude venerunt.
Neque enim potest accipi dolorum &
passionum corona, nisi præcedat in dolore
& passione patientia. Quàm sit autem pa-
tientia vtilis & necessaria, fratres dilectis-
simi, vt manifestiùs possit & pleniùs nosci:
29 Dei sententia cogitetur, quam in origi-
ne statim mundi & generis humani
Adam præcepti immemor, & datæ legis
transgressor accepit: tune sciemus quàm
patientes esse in isto sæculo debeamus,

qui sic nascimur, vt pressuris istic & conflictationibus laboremus. Quia audisti, *Gen. 3.* inquit, vocem mulieris tuæ, & manducasti ex illa arbore, " de qua sola præceperam tibi ne * manducares, maledicta. ** tangeres,* terra erit in omnibus operibus tuis. In tristitia & gemitu edes ex ea, omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas & tribulos eiiciet tibi, & edes pabulum agri. In sudore vultus tui edes panem tuum, donec reuertaris in terram, de qua sumptus es, quia terra es, & in terram ibis. Huius sententiæ vinculo colligati omnes & constricti sumus, donec expuncta morte de isto sæculo recedamus. In tristitia & gemitu simus necesse est omnibus diebus vitæ nostræ. Edamus panem necesse est cum sudore, & labore." Vnde vnusquisque nostrum cùm nascitur, & hospitio mundi huius excipitur, initium sumit à lachrymis: & quamuis adhuc omnium nescius & ignarus, nihil aliud nouit in illa ipsa prima natiuitate, quàm flere: prouidentia naturali lamentatur vitæ mortalis anxietates & labores, & procellas mundi quas ingreditur, in exordio statim suo ploratu & gemitu rudis anima testatur. Sudatur enim quandiu istic viuitur & laboratur. Nec sudantibus & laborantibus possunt alia magis quàm patientiæ subuenire solatia: quę cum apta sint & necessaria in isto mundo vniuersis; tum magis nobis qui diabolo impugnante plus quatimur, qui in acie quotidie stantes, inueterati & " exercitati hostis colluctationibus fatigamur; quibus præter varias & assiduas tentationum pugnas, in persecutionum quoque certamine patrimonia relinquenda sunt, subeundus carcer, portandæ catenæ, animæ impendendæ, gladius, bestiæ, ignes, cruces, omnia denique tormentorum ac *Ioan. 16.* pœnarum genera, fide & virtute patientiæ perferenda, Domino ipso instruente & dicente: Hæc locutus sum vobis, vt in me pacem habeatis: in mundo autem pressuram habebitis," sed fidite, quoniam ego vici mundum, Si autem qui diabolo & mundo renuntiauimus, pressuras, & infestationes diaboli & mundi crebrius ac violentius patimur; quanto magis patientiam tenere debemus, qua adiutrice & *Mat. 10.* comite omnia infesta toleremus? Domini & magistri salutare præceptum est: Qui *Ioan. 8.* tolerauerit, inquit, vsque ad finem, hic saluus erit: & iterum: Si permanseritis, inquit, in verbo meo, vere discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos. Tolerandum & perseuerandum est, fratres dilectissimi, vt ad spem veritatis & libertatis admissi, ad veritatem & libertatem ipsam peruenire possimus, quia hoc ipsum quod Christiani sumus, fidei & spei res est; vt autem spes & fides ad fructum sui possint peruenire, patientia opus est. Non enim præsentem *Rom 8.* gloriam sequimur, sed futuram; quod Paulus Apostolus monet dicens: Spe saluati sumus, spes autem quæ videtur non est spes: quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus: per patientiam expectamus: propterea expectatio & patientia necessaria est, vt id quod esse cœpimus, impleamus & quod credimus, & speramus, " Deo præstante capiamus. Denique alio in loco idem Apostolus, iustos & operantes, & diuini fœnoris incremenao cœlestes thesauros sibi recondentes, vt patientes quoque sint, *Galat. 6.* instruit & docet dicens: Ergo dum tempus habemus, operemur quod bonum est ad omnes, maximè verò ad domesticos fidei. Bonum autem facientes nondeficiamus: tempore enim suo meremus. Admonet ne quis impatiens in operatione deficiat, ne quis tentationibus aut auocatus, aut victus, in medio laudis & gloriæ itinere desistat; & pereant præterita, dum quæ cœperant, desinunt esse perfecta. Sicut scriptum est Iustitia iusti non liberabit eum in quacumque die exerrauerit. Et *Ezech. 33.* *Apoc 3.* iterum: Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam. Quæ vox adhortatur patienter & fortiter perseuerare;" vt qui ad coronam laude iam proxima nititur, durante patientia coronetur Patientia autem, fratres dilectissimi, non tantum bona custodit, sed & repellit aduersa. Spiritu sancto fauens, & cœlestibus ac diuinis cohærens; contra facta carnis & corporis quibus anima expugnatur & capitur, virtutum suarum prouugnaculo reluctatur. Inspiciamus denique pauca de multis, vt de paucis intelligantur & cætera. " Adulterium, fraus, homicidium, mortale crimen est. Sit fortis & stabilis in corde patientia: & nec adulterio sanctificatum corpus & Dei templum polluitur; nec iustitiæ dicata innocentia, 37 contagione fraudis inficitur; 38 nec post gestatam eucharistiam, manus gladio & cruore maculatur. Charitas fraternitatis vinculum est, fundamentum pacis, tenacitas ac firmitas vnitatis, quæ & spe & fide maior est; quæ & opera & martyria præcedit; quæ nobiscum

cum

cum semper æterna apud Deum in regnis cælestibus permanebit. Tolle illi patientiam, & desolata non durat. Tolle sustinendi tolerandique substantiam, & nullis radicibus ac viribus perseuerat. Apostolus denique cum de charitate loqueretur, tolerantiam illi & patientiam iunxit.
1.Cor.13. Charitas, inquit, magnanima est, charitas benigna est, charitas non æmulatur, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Ostendit inde illam perseuerare tenaciter posse, quod
Ephes.4. norit omnia sustinere. Et alio in loco. Sustinētes, inquit, inuicem in dilectione, satisagentes, seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis: probauit, nec vnitatem seruari posse nec pacem, nisi se inuicem fratres mutua tolerantia foueant, &
Matt.7. concordiæ vinculum patientia intercedente custodiant. Quid deinde vt non iures, neque maledicas; vt tua ablata non repetas; vt accepta alapa & alteram maxillam verberanti præbeas; vt fratri in te peccanti non tantùm septuagies septies,
Matth.18. sed & omnia omnino peccata dimittas; vt diligas inimicos tuos, vt pro aduersatiis & persecutoribus precem facias: Poteris ne ista perficere, nisi patientiæ & tolerantiæ firmitate? Quod factum videmus in Stephano, qui cùm à Iudæis vi & lapidibus necaretur, non sibi vindictam, sed interfectoribus veniam postulabat dicens:
Act.7. Domine, ne statuas illis hoc peccatum. Sic esse oportuit primum Martyrem Christi, qui Martyres secututos gloriosa morte præcurrens, non tantùm Dominicæ passionis prædicator esset, sed & patientissimæ lenitatis imitator. Quid dicam de ira, de discordia, de simultate, quæ in Christiano esse non debent? sit patientia in pectore, & hæc illic locum habere non possunt: aut si adire tentauerint, cito exclusa discedunt, vt domicilium pacificum perseueret in corde, vbi Deum pacis delectet habitare. Admonet denique Apostolus & docet dicens: Nolite contristare Spiritum Sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis. Omnis amaritudo & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia aufeatur à vobis. Si enim Christianus à furore & contentione carnali, tanquam de maris turbinibus excessit, & tranquillus ac lenis in portu Christi esse iam cœpit; nec iram, nec discordiam debet intra pectus admittere, cui nec malum pro malo reddere liceat, nec odisse. Nec-

non ad varia quoque carnis incommoda, & crebros corporis durosque cruciatus, quibus humanum genus quotidie fatigatur & quatitur, patientia necessaria est. Nam cùm in illa prima transgressione præcepti, firmitas corporis cum immortalitate discesserit; & cum morte infirmitas venerit, nec possit firmitas recipi, nisi cum recepta & immortalitas fuerit: oportet in hac fragilitate atque infirmitate corporea luctari semper & congredi, quæ luctatio & congressio non nisi patientiæ viribus potest sustineri. Examinandis autem nobis atq; explorandis diuersis importantur dolores, & multiplex tentationum qualitas irrogatur, de iacturis facultatum, de ardoribus febrium, de cruciatibus vulnerum, de amissione carorum. 44. Nec aliud magis inter iniustos discernit & iustos; quam quod in aduersis per impatientiam queritur & blasphemat iniustus, patientia iustus probatur, sicut scriptum est: In dolore sustine, & in humilitate tua patiētiam habe: quoniam in igne probatur aurum & argentum. Sed Iob examinatus est & probatus, & ad summum fastigium laudis patientiæ virtute prouectus. Quanta aduersus eum diaboli iacula emissa? quanta admota tormenta? iactura rei familiari infligitur, numerosæ sobolis orbitas irrogatur: diues in censu Dominus, & in liberis pater ditior, nec Dominus repente, nec pater est: 45 accedit vulnerum vastitas, & tabescentes ac fluentes artus 46 edax quoque vermium pœna consumit. Ac ne quid omnino remaneret, quod non Iob in suis tentationibus experiretur, armat diabolus & vxorem; illo antiquo nequitiæ suæ vsus ingenio, quasi omnes per mulierem decipere posset & fallere, 47 quod fecit in mundi origine: tamen Iob grauibus ac densis conflictationibus frangitur; quo minus inter illas angustias & pressuras suas Dei benedictio victrice patientiam prædicetur. Tobias quoque post iustitiæ & misericordiæ suæ opera magnifica, luminum amissione tentatus; 48 In quantum patienter cæcitatem pertulit, in tantum granditer Deum patientiæ laude promeruit. Atque vt magis, fratres dilectissimi, patientiæ bonum luceat; quid mali è contraria impatientia importet, consideremus. Nam vt patientia bonum Christi est, sic contra impatientia diaboli malum: & sicut, in quo habitat & manet Christus, patiens inuenitur: ita impatiens semper existit, cuius mentem diaboli nequitia possidet. Exordia deniq;

Eccl. 2.
Iob.1
Iob.2
Tob.2

[Gen. 3.] ipsa videamus. Diabolus hominē ad imaginem Dei factum impatienter tulit; inde & periit primus, & perdidit. Adam contra cœleste præceptum cibi lethalis impatiens, in mortem cecidit; [Gen. 4.] nec acceptam diuinitus gratiam patientia custode seruauit: & vt fratrem Cain perimeret, sacrificij eius & muneris impatiens fuit: & quod [Gen. 25.] Esaū de maioribus ad minora descendit, primatus suos per impatientiam lentis amisit. Quid? Iudaicus populus circa beneficia diuina perfidus & ingratus, nonne quòd à Deo primum recessit, impatientiæ [Exod. 32.] crimen fuit? dum Moysi cum Deo conloquentis moras non potest ferre, profanos Deos ausus est postulare, vt itineris sui duces nuncuparet, " caput bubulum, & terrestre figmentum: nec vnquam ab eadem impatiētia destitit, quo minus semper docilitatis & diuinæ admonitionis impatiēs, Prophetas suos & iustos quosque perimendo, ad crucem quoque & sanguinem Domini prosiliret. Impatientia etiam & in Ecclesia hæreticos facit, & ad Iudæorum similitudinem contra Christi pacem & charitatem rebelles, ad hostilia & furiosa odia compellit. Et ne longum sit singula recensere, omnia omnino, quæ patientia operibus suis ædificat ad gloriā, impatientia destruit ad ruinam. Quare, fratres dilectissimi, & bonis patientiæ, & impatientiæ malis diligenter expensis, patientiam, per quam in Christo manemus, vt venire cum Christo ad Deum possimus, plena obseruatione teneamus; quæ copiosa & multiplex non angusto fine concluditur, nec breuibus terminis coërcetur. Latè patet patientiæ virtus, & vbertas eius & largitas de vnius quidem nominis fonte proficiscitur, sed exundantibus venis per multa gloriarum itinera diffunditur; nec proficere aliquid in actibus nostris potest ad consummandam laudem; nisi inde consummationis accipiat firmitatem. " Patientia est, quæ nos Deo & commendat & seruat? ipsa est, quæ iram temperat, quæ linguam frænat, quæ mentem gubernat, pacem custodit, disciplinā regit, libidinis impetum frangit, " tumoris violentiam comprimit, incendium simultatis extinguit, coërcet potentiam diuitum, inopiam pauperum refouet: tuetur in virginibus beatam integritatem, in viduis laboriosam castitatem; " in coniunctis & maritatis indiniduam charitatem: facit humiles in prosperis, in aduersis fortes, contra iniurias & contumelias mites: docet delinquētibus citò ignoscere; si ipse delinquas, diu & mulrum rogare: tentationes expugnat, persecutiones tolerat, passiones & martyria consummat. Ipsa est quæ fidei nostræ fundamēta firmiter munit: ipsa est quæ incrementa spei sublimiter prouehit: ipsa actū dirigit, vt tenere possimus viam Christi, dum per eius tolerantiam gradimur: ipsa efficit vt perseueremus filij Dei, dum patientiam patris imitamur. " Sed quoniā plurimos scio, fratres dilectissimi, vel pondere iniuriarum agentium, vel dolore, de iis qui aduersum se grassantur & sæuiunt, vindicari velociter cupere, " nec in illum extremi iudicij diem malorum retributionem differre; nobiscum hortamur, interim amplectimini patientiæ bonum, vt in istis fluctuantis mundi turbinibus & 55 Iudæorum siue Gentilium & hæreticorum quoq; persecutionibus constituti, patienter expectemus vltionis diem, nec ad vindictā doloris nostri 56 querula & inuidiosa festinatione properemus: cum scriptum sit: Exp. ctame; dicit Dominus, 57 in die resurrectionis meæ in testimonium, [Soph. 3.] quoniam iudicium meum ad congregationes gentium, vt excipiam reges, & effundam super eos iram meam. Expectare nos iubet Dominus, & futuræ vltionis diem forti patiētia sustinere: qui & in Apocalypsi loquitur dicens: Ne signaueris verba prophetiæ libri huius, [Apoc. 22.] quia iam tempus in proximo est, " vt & ij qui perseuerát nocere, noceant, & qui in sordibus est, sordescat adhuc: " iustus autem adhuc iustiora faciat, similiter & qui sanctus est, sanctiora. Ecce venio cito, & merces mea mecum est, reddere vnicuiq; secundùm facta mea. Vnde etiam clamantes Martyres, & ad vindictam suam dolore erumpente properantes, expectare adhuc iubentur, & temporibus consummandis, implēdisque Martyribus præbere patientiam. Et cùm aperuisset, inquit, quintum sigillum, [Apoc. 6.] vidi sub ara Dei animas occisorum propter verbum Dei & martyrium suum, " & clamauerunt voce magna dicentes: " Quousque Domine sanctus & verus non iudicas & vindicas sanguinem nostrum, de iis qui in terris inhabitant? Et datæ sunt eis singulæ stolæ albæ, & dictum est eis vt requiescerent breui adhuc tempore, donec impleatur numerus conseruorum & fratrum eorum, qui postea occidentur exemplo ipsorum. Quando autem veniat sanguinis iusti diuina vindicta, declarat per Malachiam Prophetam Spiritus

sanctus

sanctus dicens: Ecce dies Domini venit ar-
Malac. 4. dens velut clibanus, erúntque omnes alie-
nigenæ; " & omnes iniqui stipula; & suc-
cendet illos adueniēs dies, dicit Dominus.
Quod item legimus in Psalmis, vbi Dei
iudicis prædicatur aduentus " censuræ suę
maiestate venerandus: Deus manifestus
Psal. 49. veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis
ante eum ardebit, & in circuitu eius pro-
cella nimia, aduocabit cælum sursum, &
terram deorsum; vt separet populum suum.
Colligite illi iustos eius, eos qui disponunt
testamentum eius in sacrificijs: & annun-
ciabunt cæli iustitiam eius, quoniam Deus
Esaia. 66. iudex est. Et Esaias eadem prænunciat di-
cens: Ecce enim Dominus sicut ignis ve-
niet, & sicut procella currus eius, retribue-
re in ira vindictam: in igne enim Domini
iudicabuntur, & in gladio eius vulnera-
Ibid. 42. buntur, & iterum: Dominus Deus virtu-
tum prodibit & comminuet bellum, exci-
tabit certamen, & clamabit super inimicos
suos cum fortitudine: Tacui, nunquid
semper tacebo? Quis autem est hic qui ta-
Esai. 53. cuisse se prius dicit, & non semper tacebit?
vtique ille qui sicut ouis ad victimam du-
Ibid. 42. ctus est, & sicut agnus coram tondente se,
sine voce, non aperuit os suum: vtique ille
qui non clamauit; neq; in plateis vox eius
audita est: vtique ille qui non fuit contu-
max, neque contradixit, cùm dorsum suū
Ibid. 50. poneret ad flagella, & maxillas ad palmas;
" faciem autem suam non auertit à fœdi-
tate sputorum; vtique ille, qui cùm accu-
Mat. 27. saretur à sacerdotibus & senioribus, nihil
respondit; & admirante Pilato patientissi-
mum silentium tenuit. Hic est qui cùm in
passione tacuerit, in vltione postmodum
non tacebit. Hic est Deus noster, id est,
non omnium, sed fidelium & credentium
Deus, qui cùm in secundo aduentu mani-
festus venerit, non silebit: nam cùm in hu-
militate prius fuerit occultus, veniet in po-
testate manifestus. Hunc expectemus, fra-
tres dilectissimi, iudicem & vindicem, no-
strum Ecclesię suæ populum, & ab initio
mundi iustorum omnium numerum secū
pariter vindicaturum. Qui ad vindictam
suam nimium festinat & properat, consi-
deret, quia necdum vindicatus est ipse, qui
vindicat. Pater Deus præcepit filium
suum adorari, & Apostolus Paulus diuini
præcepti memor ponit & dicit: Deus exal-
tauit illum, & donauit illi nomen, " quod
est super omne nomen, vt in nomine Iesu
omne genu flectatur, cælestium, terre-
Philip. 2. strium, & infernorum: & in Apocalypsi

D. Cyprian.

Angelus Ioanni volenti adorare se, resistit Apoc. 19.
& dicit: Vide ne feceris, quia conseruus
tuus sum & fratrum tuorum. Iesum Do-
minum adora. Qualis Dominus Iesus, "
& quantā patientia eius, vt qui in cælis
adoratur, necdum vindicetur in terris?
Huius patientiam, fratres dilectissimi, in
persecutionibus & passionibus nostris co-
gitemus. Huius aduentui plenum expecta-
tionis obsequium præbeamus. Nec de-
fendi ante Dominum serui irreligiosa &
inuerecunda festinatione properemus.
Insistamus potius & elaboremus, & toto
corde vigilantes, atque ad omnem tole-
rantiam stabiles Dominica præcepta ser-
uemus, vt cùm ille iræ & vindictæ dies
venerit, non cum impiis & peccatoribus
puniamur, sed cum iustis & Deum ti-
mentibus honoremur.

ADNOTATIONES IN librum de bono Patientiæ.

1. Ad audientiam) *Similes phrases sunt, apud Ciceṙ. de Senect. Audientiam sibi facit senis oratio: & Liuium 5. dec. lib. 3. Audientiam facere præconem iussit.*

2. Sermo & ratio salutaris efficaciter discitur) *Ms. Afflig. Marth. Blandin. & Dun.* ratio spiritaliter & efficaciter, *Rationem verò pro proposito accipit.*

3. Hanc se sectari Philosophi quoque confitentur] *Ad verbum fere hæc ex Tertull. qui dicit omnes Philosophos conuenire in affectatione patientiæ. Apud quem recte de Cynici Diogenis patientia interpretatur Rhenanus verba illa: non affectio humana canina æquanimitatis stupore formata.*

4. Vocandis formandisque gentibus) *Cambr. cod. ad marg.* firmandis, *sed prius malè.*

Secundum elementa mundi] *Camb. cod. adiicit* huius, *verum neque Græca neque Latina Pauli exemplaria id habent.*

5. Reprehendam sapientes in astutia eorum) *Similiter Ambros. in Commentar. & probat eam lectionem Erasmus. Reprehendit enim, & qui capit & qui fugientem è cursu comprehendit. Quod postremum significat vox Græca, ὁ δρασσόμενος. interpres autem Latinus videtur legisse cum Iob ὁ καταλαμβάνων dum vertit* comprehendam, *quomodo etiam hic Cambr. & vet. exc. Illud autem legunt cum Vulg. Rembold. Manut. Morel. & Cambr. ad marg. & accedunt cæteri 4. Ms. legentes* Reprehende. *Item quod infra Test. l. 3. cap. 69. legunt ex c. Ms.* Reprehendes, *at Morellus* Reprehendam.

6. Quia stultæ sunt] *Grau.* vanæ sunt, *sed prius habent cæteri omnes.*

7. Nam si patiens ille est] *Ms.* sapiens, *verum non placet, paulopost vero adiecimus* veram, *ex 4. Ms. & vet. exem.*

8. Qui non loquimur magna, sed viuimus) *Alludit ad Phrasin Tertull.* qui cœna viuunt, *quem hic præsertim de verbo fere ad verbum imitatur.*

Ee

9. Est enim nobis cum Deo] *Locum hunc citat. D. Aug. l. 4. contra 2. Epist. Pelag. c. 9.*

10. Videmus inseparabili æqualitate] Ms. 4. æquitate, *sed Cambron. prius habet cum exc. & magis accedit ad phrasin Cypriani.* Idem *ad marg.* insuperabili.

11. Grandescere copias messium, fructus mitescere vineatum] *Pro:* grandescere, *quidem Morellini cod. non male* candescere, *iuxta illud Christi:* Iam *regiones albæ sunt ad messem. Atqui* mitescere, *eleganter dixit fructus vinearum, eo quod vuæ acerbæ maturitate mitescant; atque adeo & placet magis vulgata hæc lectio & Cambr. cod. quàm quod habent, vet. exc, Rembold. & Gran. ad marg.* maturescere, *præsertim cùm cæteri* Ms. *legant* nitescere.

12. Nolo mortem morientis) *Quatuor* Ms. *Nostri & vnus* Morell. peccatoris, *sed prius in Hebræis, Græcis & Latinis Ezechielis exemplaribus legitur.*

13. Et iterum: Reuertimini ad me, dicit Dominus). *Neque in* M. *reperiuntur hæc verba, & superflua videntur, quare & rectè omissa sunt à* Manutio; *sed iisdem expungenda est marginalis citatio* Malach. 3.

14. Et iterum Propheta] *Adiecimus:* Propheta, *ex* 4. Ms. *& vno Morel. cod.*

15. Quod item beatus Apostolus) *Ex iisdem vocem* item, *non habent autem* beatus. *Etsi autem neque* Ms. *hic neque Apostolus habeat illam congeminationem:* An nunquid, *(pro quo male Grauius.* An inquit) *quia tamen Testim. l. 3. c. 35. illam legunt* Ms. *& excusi omnes, noluimus immutare.*

16. Et sustinentiæ & longanimitatis) *Sic primus* Ma. *pro eo quod prius excusi &* Ms. 4. sustentationis, *& vet. exen.* sustentionis, *& probatur magis, tum quod Camb. legat (& infra etiam cum illo Afflig. lib. 3. Testim. c. 35.* sustinentiam & patientiam) *tum quod non meminι Cyprianum priore voce vti in hac significatione.*

17. Patientia & bonitas Dei) *Cambr. cod.* patientia bonitatis, *Fortassis non male: eo quod neque Apostolus neque Cyprianus infra locoeit. aliud legant quam:* bonitas Dei.

18. Et ad perfectum discipulos erudiret) *Bland. cod.* profectum, *prius malo, eo quod præcepta perfectionis sint quæ proponit.*

19 immortalitate interim posita] *Non desunt plerique (inquit Manut. & Erasmus partim antea) huiusmodi loquendo tropo apud priscos doctores, qui ad pium & catholicum sensum debent intelligi: quemadmodum & Apostolus dixit:* Exinaniuit *semetipsum formam serui accipiens, nec propterea immortalis esse desiit & impassibilis & verus Dei filius.*

20 qui Iudam potuit] Sine potuit, *legas cum* 4. *Ms. & exc. fine* maluit, *cum Cambron. cod. siue* voluit, *cum Grauio; perinde est. Rursus autem omnia hæc Christi patientiæ exempla ex Tertulliano mutuatus est.*

21 cæci oculos paulo ante formasset) *Eorum sententiam confirmat hic Cyprianus, qui nouos oculos caeco nato formatos fuisse à Christo volunt. Sunt autem pulcherrima Antitheses.*

22 innocentia ipsa, & ipsa iustitia) *Significantior est hæc* Ms. 4. *lectio, quam cæterorum:* ipse & ipse.

23 Et post ista omnia) Ex *iisdem adiecimus* omnia, *pro eo autem quod est,* si conuersi ad eum venerint, *legunt. Cambr. & 2. Morel. cod.* fuerint.

24 benignus & patiens] *Etiam hic recens addimus,* & patiens, *ex Cambr. cod. quemadmodum paulo post vocem* Dei, *vbi legitur* Paulum quoque Apostolum Ecclesia Dei non haberet.

25. Domini dignatione] *Blandin. & March. cod.* Ms. *legunt* miseratione, *sed prius Cyprianicum est, & habent idipsum in marg. Vide supra Epist. l. 9.*

26. Sic Abel, &c. Passionem iusti hominis initians) Ms. *non habent* hominis.

27. Aduersus fratrem parricidam] *Excusi vulg.* fratricidam, *Afflig. & Blandin. cod.* homicidam, *Tertull. vtrumque. Verum primam illam Manutii & Grauii lectionem confirmant* Ms. *Cambron. Dun. & March. & quod libro de zelo & liuore sic loquatur Cyprianus: Hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel iustum Cain zelat iniustus. Et certe lege Pompeia de Parricidiis cauetur, vt parricidii teneatur non solum qui patrem & matrem interfecerit, sed & qui fratrem, sororem, patruelem, matruelem, filium, filiam, nepotem, nurum aliosve propinquos occiderit.*

28 Ioseph venundatus à fratribus & relegatus) Ms. 4. exilio relegatus, *sed non est opus, quum relegare sit in exsilium mittere, nec satis Latine illud dicatur.*

29 Dei sententia cogitur] Locum *hunc citat lib. titat. cap. 8. D. Aug. ad Assertionem peccati originalis: Vbi ita restituendus est: Item in Epist. de patientia:* Dei *sententia cogitetur.*

30 de qua sola præceptum tibi ne manducares] Ms. *quatuor nostri & aliquot* Morelli ne tangeres, *sed prius habet etiam Diuus Augustin. & 70. legunt:* μὴ φάγειν.

31 Vnde vnusquisque nostrum) Ex *Cambr. cod. adiecimus* nostrum, *cum Granio.*

32 exercitati hostis colluctationibus] *Vnus* Mor. *cod* conflictationibus *Rursum autem hæc ex Tertull.*

33 sed fidite] *siue hic legis, siue:* confidite, *cum* 4. Ms. *perinde est. Alii quidam* credite & fidite, *sed prior lectio est Euangelistæ.*

34 Deo præstante capiamus] *Cambr.* repræsentante.

35 Qui ad coronam laude iam proxima nititur] *Sic Cambr. cod. & Manutius,* Ms. *alii* 4. qui ad coronam & laudem quam proximè: nititur, *Morel.* & laudem quam proximè: *Vulgati denique excusi:* & laudem iam proximam. *Prima placet maxime*

36 Adulterium, fraus, homicidium, mortale crimen est] M*ortale pro eo quo mortem infert apud veteres aut raro aut non reperitur, præterquam hoc loco apud Cyprianum & supra sub finem Epistola ad Assuritanos, apud Tertull. lib. de pudicitia & apud Auctorem comment. in Apocal. D. August. ascripti initio 3 cap. vbi etiam mortalis criminis seu delicti meminerunt. Alii veteres aut crimina duntaxat appellant, aut peccata grauia, principalia, seu capitalia. Et D. Aug. peccata appellat simpliciter ea quæ grauiora sunt, delicta quæ leuiora lib. 3. Qu. Leuitici q. 20. vbi interpretatur (vt hoc obiter dicam) delictum quasi derelictum. D. Greg. eodem modo distinguit inter peccatum & crimen.* Morel. *l. 21. c. 9. Eadem tamen significatione intelligo illud Virg. 12. Æneid. Vulnus mortale, nam ridicula est interpretatio* Seruii, *mortale, id est, ab homine mortali illatum.*

37. contra-

37 contagione fraudis] Ms. contagio, *frequentissima est autem hæc varietas.*

38 nec post gestatam Eucharistiam, manus, &c.] *Quum manu non gustetur Eucharistia, sed olim gestari consueta sit: prorsus illud ex Cambr. cod. substituendum duxi, pro eo quod erat* gustatam, *Vide lib. de Lapsis.*

39 Charitas magnanima est] *Tertull.* magnanimis est, *quare patet hanc phrasin* Cypriani *ab illo desumptam, de qua vide supra alicubi.*

40 sed & omnia peccata dimittas] *Recens adiicio vocem* &, *ex Cambr.*

Poterisne ista perficere] *Quum sic legant vet. exc. Remboldus, & Morellus, cum quatuor* Ms. *magis placet, quàm quod alii habent* perferre. *Rursum autem hæc ex Tertull.*

41 de discordia, de simultate] *Camb. in Marg.* simulatione, *verum non arridet.*

42 auferatur à vobis] *Cambr. hæc cod. & Grauii lectio placet, tum quod præcedat* omnis, *tum quod Græcè etiam singulari numero legatur* ἀρθήτω, *alij legunt*, auferantur.

43 infirmitate corporea] *D. Augustin. hunc locum citans lib. & cap. supra citatis, legit* corporis, *duo vet.* Morel. corporali, *eligat quod velit lector.*

44 Nec aliud magis inter iniustos] R*ecens adiecimus vocem*: inter, *ex quatuor* Ms. *nostris & vno Morelli.*

45. accedit vulnerum vastitas] *Quidam Morel. cod.* varietas.

46 edax vermium pœna consumit] *Mirum est quod hic de Iob Tertull. quem rursus imitatur: Dissecabatur (inquit) malus quum Iob immundam vlceris sui redundantiam magna æquanimitate restringeret: quum erumpentes bestiolas inde, in eosdem specus & pastus foraminosa carnis ludendo reuocaret.*

47 quod fecit in mundi origine] *Voce* mundi, *hactenus desideratam adiecimus ex* 4. Ms.

48 inquantum patienter cæcitatem pertulit] *Denuo legimus* inquantum, *quod sic legant* Ms. *& excusi omnes, excepto* Manutio, *& est phrasis Cyprianica.*

49 caput bubulum & terrestre figmentum] *Lectionem hanc excus. cod. confirmat Tertull. sic legens initio libri aduersus Iudæos, & magis accedit ad Græcam vocem* μοσχὸς *quam vitulum transtulerunt veteres omnes. Quare, non placet vt legatur* bubalitium, *quomodo tamen castigati sunt Dunen. & Marchinen. cod. quum antea legerent* bibulum, *aut* bobalium, *cum Afflig. aut* bubalum, *cum Camb. cod.*

50 Patientia est quæ nos Deo commendat] *Laudes has Patientiæ iterum ad verbum fere ex Tertulliano.*

51 tumoris violentiam comprimis] *Vnus Morel. cod.* furoris. *Sed tumorem pro superbia Cyprianus cum Tertull. frequenter accipit.*

52 in coniunctis & maritatis] *Vet. duo Morel. cod* in coniugatis, *non male.*

53 Sed quoniam plurimos] *Ex* 4. Ms. *substituimus* Sed. *pro eo quod erat* Et.

54 nec in illum extremi iudicij diem, &c.] *Omnia hæc vsque ad verba illa* vt in istis, &c. *recens adiecimus ex quatuor* Ms. *pro eo quod prius non aliud legebatur, quam* nec illud in extrema parte reticendum est.

55 Iudæorum siue gentilium & hæreticorum quoque persecutionibus. *Videntur hinc passi Carthaginienses, non hæreticorum modo Nouatianorum & gentilium, sed & Iudæorum persecutiones, atque adeo hinc orti libri Tertulliani. & Cypriani aduersus Iudæos.*

56 querula & inuidiosa festinatione] *Ex Cambr. cod. addimus* & inuidiosa.

57 in diem resurrectionis meæ] *Cambr. cod.* tribulationis, *sed prius habent 70. &* Hebræi.

58 vt & qui perseuerant nocere, noceant] M*alui legere vtramque particulam*, vt & *, cum exc. quam aut cum* Ms. vt, *aut cum* Manut. *& duntaxat; eo magis, quod hæc lectio neque cum Græco, neque cum Latino textu congruat. Latinè est enim: Qui nocet, adhuc noceat;* Græce ὁ ἀδικῶν ἀδικησάτω ἔτι.

59 iustus autem adhuc iustiora faciat, & sanctus sanctiora] *Etiam hoc discordat à Latino & Græco textu, a quo hinc reposita est lectio vulg. ab Erasmo*: iustior fiat & sanctus sanctior. *Verum illam habent* Ms. *quinque, vet. exc. &* Remboldus, *tum hic, tum infra lib. Test. 3. Et variant etiam in priori tum Græci tum Latini codices.*

60 & clamauerunt voce magna] *Cambr. cod.* exclamauerunt.

61 Quousque Domine sanctus & verus] *Vnus Morel. cod* sancte & vere, *sed prius Græce &* L*atine apud Apostolum.*

62 & omnes iniqui stipula] *Interserit Cambr.* vt, *& Grauius* sicut, *at neutrum est apud* 70. *neque aut supra ad Demetrian. aut infra libr. Testimoniorum* 1. *cap.* 28.

63 censoræ suæ maiestate venerandus) *Præter Erasmum, qui legit vbique* verendus, *prius illud legunt, exc. &* Ms. *omnes.*

94 faciem autem suam non auertit) Ms. *quidem nostri* auertet, *sed prius magis accedit ad Isaiæ cap.* 30. *quod citat.*

65 Quod est super omne nomen) *Quum sic Latine legatur apud Apostolum & Græcè sit articulus* τὸ, *idipsum significans; rectè sic* Ms. *pro eo quod cæteri*: vt sit super.

66 & quanta patientia eius] *Adiecimus* eius, *cum Grauio, & ms.*

DE ZELO ET LIVORE.

ARGVMENTVM. LIBRI sequentis.

P*Aucis Libri huius argumentum reddit in hæc verba D. Pontius in vita Cypriani: Quis (inquit) liuorem de venenata inuidiæ malignitate venientem, dulcedine remedij salutaris inhiberet? Principio igitur, postquam eo grauius crimen esse zelum seu liuorem, quo occultius est malum, & originem eius diabolo ascribendam docuit: propositis etiam obiter inuidiæ exemplis è veteri Testamento: radicem malorum omnium inuidiam esse, per singula vitiorum genera deducit. Atque adeo rectè & à Christo & ab Apostolis non vno in loco, interdum fraternum odium. Postremo vbi Deo exemplo ad dile-*

autē diaboli mors introiuit in orbem terrarum. Imitantur ergo illum qui sunt ex parte eius. Hinc denique nouæ fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefāda cœperunt, dum Abel iustum Cain zelat iniustus, dum bonum malus inuidia & liuore prosequitur. Tantum valuit ad consummationem facinoris æmulationis furor? vt nec charitas fratris, nec sceleris immanitas, nec timor Dei, nec pœna delicti cogitaretur. Iniustè oppressus est, qui iustitiam primus ostēderat: odia perpessus est, qui odisse non nouerat: occisus est impie, qui moriens non repugnabat. Et quod Esaü fratri suo Iacob inimicus extitit, zelus fuit. Nam quia ille benedictionem patris acceperat, hic in odium persecutionis facibus liuoris exarsit. Et quod Ioseph fratres sui vendiderunt, causa vendendi de æmulatione descendit; postquam id quod sibi in visionibus " * prosperum fuerat ostensum, simpliciter vt fratribus frater exposuit, in inuidiam maleuolus animus erupit. Saul quoque Rex vt Dauid odisset, vt persecutionibus sæpè repetitis innocentem, misericordem, miti lenitate patientem necare cuperet, quid aliud quàm zeli stimulus prouocauit? quia Goliad interfecto & opere ac dignatione diuina tanto hoste deleto, populus admirans in laudes Dauid prædicationis suffragio prosilijt; Saul simultatis atque insectationis furias de liuore concepit. " Et ne longum faciam singulos recensendo, pereuntis semel populi attendamus interitum. Iudæi nónne inde perierunt, dum Christo malunt inuidere quàm credere? Obtrectantes magnalibus quæ ille faciebat, zelo excæcante decepti sunt, nec ad diuina noscenda cordis oculos aperire potuerunt. Quæ nunc considerantes, fratres dilectissimi, contra tantam mali perniciem vigilanter & fortiter dicata Deo pectora muniamus. Aliorum mors proficiat ad nostram salutem, imprudentium pœna prouidentibus conferat sanitatem. Non est autem quod aliquis existimet malum istud vna specie contineri, aut breuibus terminis, & angusto fine concludi. Late patet zeli multiplex & fœcunda pernicies. " Radix est malorum omnium, fons cladium, seminarium delictorum, materia culparum. Inde odium surgit, animositas inde procedit. Auaritiam zelus inflammat; dum quis suo non potest esse contentus, videns alterum ditiorem. Ambitionem zelus excitat; dum cernit quis alium " in honoribus auctiorem, zelo excæcante sensus nostros, atque in ditionem suam mentis arcana redigente, Dei timor spernitur, magisterium Christi negligitur, iudicij dies non prouidetur. " Inflat superbia, exacerbat sæuitia, perfidia præuaricatur, impatientia concutit, furit discordia, ita feruescit; nec se iam potest cohibere, vel regere, qui factus est potestatis alienæ. Hinc Dominicæ pacis vinculum rumpitur, hinc charitas fraterna violatur, hinc adulteratur veritas, vnitas scinditur, ad hæreses atque ad schismata prosilitur; dum obtrectatur sacerdotibus, dum Episcopis inuidetur, " dum quis aut queritur non se potius ordinatum, aut dedignatur alterum ferre præpositum. Hinc recalcitrat, hinc rebellat de zelo superbus, de æmulatione peruersus; animositate & liuore, non hominis sed honoris inimicus. Qualis verò est animæ tinea, quæ cogitationum tabes, pectoris quanta rubigo; zelare in altero vel virtutem eius, vel felicitatem, id est, odisse in eo vel merita propria, vel beneficia diuina; in malum proprium bona aliena conuertere, illustrium prosperitate torqueri, aliorum gloriam facere suam pœnam? velut quosdam pectori suo admouere carnifices, cogitationibus & sensibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerent, qui cordis secreta maliuolentiæ vngulis pulsent: non cibus talibus lætus, non potus potest esse iucundus: suspiratur semper & ingemiscitur & doletur: dúmque ab inuidis nunquam liuor exponitur, diebus ac noctibus pectus obsessum sine intermissione laniatur. Mala cætera habent terminum: & quodcunque delinquitur, delicti consummatione finitur. In adultero cessat facinus perpetrato stupro: in latrone conquiescit scelus homicidio admisso: & prædoni rapacitatem statuit præda possessa: & falsario modum ponit impleta fallacia: zelus terminum non habet, permanens iugiter malum & sine fine peccatum, quantoque ille cui inuidetur successu meliore profecerit, tanto inuidus in maius incendium liuoris ignibus inardescit. " Hinc vultus minax, toruus aspectus, pallor in facie, in labiis tremor, stridor in dentibus, verba rabida, effrenata conuicia, manus ad cædis violentiam prompta, etiam si à gladio interim vacua, odio tamen furiatæ mentis armata: & iccirco Spiritus sanctus dicit in Psalmis: Noli zelare bene ambulantem

Gen. 4.
Gen. 27.
Ibid. 37.
* per Spiritum.
1. Reg. 18.
Ibid. 17.

in via sua. Et iterum: Obscurabit peccator iustum," & stridebit ad eum dentibus suis. Deus autem irridebit eum, quoniam prouidet quia veniet dies eius. Hos beatus Apostolus Paulus designat & denotat dicens: Venenum aspidum sub labiis eorum, & os eorum maledictione & amaritudine plenum est. Veloces ad effundendum sanguinem pedes eorum;" contritio & calamitas in viis eorum, qui viam pacis non agnouerunt, nec est timor Dei ante oculos eorum. Multo malum leuius, & periculum minus est, cùm membra gladio vulnerantur. Facilis cura est, vbi plaga perspicua est; & citò ad sanitatem medela subueniente perducitur vulnus, quod videtur: zeli vulnera abstrusa sunt & occulta, nec remedium curæ medentis admittunt, quæ se intra conscientiæ latebras cæco dolore clauserunt. Quicunque es inuidus & malignus, videris, quam sis eis quos odisti insidiosus, perniciosus, infestuus: nullius magis quàm tuæ salutis inimicus es. Quisquis ille est, quem zelo persequeris, subterfugere & vitare te poterit: tu te non potes fugere: vbicunque fueris, aduersarius tuus tecum est, hostis semper in pectore tuo est, pernicies intus inclusa est, ineluctabili catenarum nexu ligatus & vinctus es, zelo dominante captiuus es, nec solatia tibi vlla subueniunt. Perseuerans malum est, hominem persequi ad Dei gratiam pertinentem: calamitas sine remedio est, odisse felicem. Et idcirco, fratres dilectissimi, huic periculo consulens Dominus, ne quis zelo fratris in laqueum mortis incurreret, cùm eum discipuli interrogarent quis inter illos maior esset: "Qui fuerit, inquit, minimus in omnibus vobis, hic erit magnus. Amputauit omnem æmulationem responso suo, omnem causam & materiam mordacis inuidiæ eruit & abscidit. Discipulo Christi zelare; non licet inuidere.

Rom. 3.

Luc. 9.

Exaltationis apud nos non potest esse contentio, de humilitate ad summa crescimus, didicimus vnde placeamus. Denique & Apostolus Paulus instruens & monens, vt qui illuminati Christi lumine tenebras nocturnæ conuersationis euasimus, in factis atque in operibus luminis ambulemus, scribit & dicit. Nox transiuit, dies autem appropinquauit; abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamus arma lucis, tanquam in die decenter ambulemus: non in comessationibus & ebrietatibus; non in concupiscentiis & impudicitiis; non in certaminibus & zelo. Si recesserunt de pectore tuo tenebræ; si nox inde discussa est; si caligo detersa est; si illuminauit sensus tuos splendor diei; si homo lucis esse cœpisti: quæ sunt Christi gere, quia lux & dies Christus est.

Rom. 13.

Quid in zeli tenebras ruis? quid te nubilo liuoris inuoluis? quid inuidiæ cæcitate omne pacis & charitatis lumen extinguis? quid ad diabolum, cui renunciaueras, redis? quid Cain similis existis? Homicidij namque facinore constringi eum quisquis zelauerit, & odio habuerit fratrem suum, declarat Ioannes Apostolus in Epistola sua, dicens: qui fratrem suum odit, homicida est: & scitis quia omnis homicida, non habet in se vitam manentem. Et iterum: Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est vsque adhuc, & in tenebris ambulat, & non scit quò eat: quoniam tenebræ excæcauerunt oculos eius. Qui odit, inquit, fratrem suum, in tenebris ambulat, & non scit quò eat: It enim nesciens in gehennam, ignarus & cæcus præcipitatur in pœnam; recedens scilicet à Christi lumine monentis & dicentis: Ego sum lumen mundi: qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Sequitur autem Christum, qui præceptis eius insistit, qui per magisterij eius viam graditur, qui vestigia eius atque itinera sectatur, qui id quod Christus & fecit & docuit, imitatur: secundum quod Petrus quoque hortatur & monet dicens: Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum vt sequamini vestigia eius. Meminisse debemus quo vocabulo plebem suam Christus appellet, quo titulo gregem suum nuncupet: oues nominat, vt innocentia Christiana ouibus æquetur: agnos vocat, vt agnorum naturam simplicem simplicitas mentis imitetur.

1. Ioan. 3.
Ibid. 2.
Ioan. 8.
1. Pet. 2.
Ioan. 10. 11.

Quid sub vestitu ouium lupus latitat? quid gregem Christi, qui se Christianum mentitur, infamat? Christi nomen induere, & non per Christi viam pergere? quid aliud quàm præuaricatio est diuini nominis, quàm desertio itineris salutaris? quando ipse doceat & dicat eum ad vitam venire, qui mandata seruauerit: & eum esse sapientem, qui verba eius audierit & fecerit: doctorem quoque eum maximum in regno cœlorum vocari, qui fecerit & sic docuerit; tunc prædicanti profuturum, quod bene atque vtiliter prædicatum fuerit, si id quod ore promitur, factis

Matt. 7.
Mat. 19.
Ibid. 5.

factis sequentibus impleatur. Quid verò insinuauit crebriùs discipulis suis Dominus? quid inter salutaria monita & præcepta cœlestia custodiendum magis seruandúmque mandauit; quàm, vt eadem dilectione qua discipulos ipse dilexit, nos quoque inuicem diligamus? Quo modo autem vel pacem Domini, vel charitatem tenet; qui intercedente zelo, nec pacificus potest esse, nec charus? Ideo & Apostolus Paulus cum pacis & charitatis merita depromeret, cúmque asseueraret firmiter & doceret nec fidem sibi nec eleemosynas, " passionem quoque ipsam confessionis & martyrij profuturam, nisi charitatis fœdera integra atque inuiolata seruasset; adiecit & dixit: Charitas magnanima est, charitas benigna est, charitas non zelat. Docens scilicet & ostendens eum posse charitatem tenere, quisquis magnanimus fuerit & benignus, & zeli ac liuoris alienus. Item alio loco cùm moneret, vt homo iam sancto Spiritu plenus & natiuitate cœlesti Dei filius factus, non nisi spiritalia & diuina sectetur, ponit & dicit: Et ego quidem, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus, quasi infantibus in Christo. " Lac vobis potum dedi, non cibum: nondum enim potetatis, sed neque nunc potestis, adhuc enim estis carnales: vbi enim in vobis zelus & contentio " & dissensiones sunt, nónne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? " Obterēda sunt, fratres dilectissimi, vitia & peccata carnalia, & terreni corporis infesta labes spiritali vigore calcāda: ne dum iterum ad veteris hominis cōuersationem reuoluimur, lethalib⁹ laqueis implicemur, Apostolo hoc idem prouidenter & salubriter præmonente: Itaque, inquit, fratres, non secundum carnem viuamus, si enim secundum carnem vixeritis, " incipietis mori, si autem spiritu opera carnis mortificaueritis, viuetis: quotquot enim spiritu Dei aguntur, hi filij Dei sunt. Si filij Dei sumus, si templa eius esse iam cœpimus, si accepto Spiritu sancto, sanctè & spiritaliter viuimus, si de terris oculos ad cœlum sustulimus, si ad superna & diuina plenum Deo & Christo pectus ereximus, non nisi quę sunt Deo & Christo, digna faciamus: sicut & Apostolus excitat & hortatur: " Si consurrexistis, inquit, cum Christo, quę sursum sunt quęrite, vbi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt sapite, " non quę super terram. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo: cùm autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Qui ergo in baptismo secundùm hominis antiqui peccata carnalia, & mortui & sepulti sumus, qui regeneratione cœlesti Christo consurreximus; quę sunt Christi, & cogitemus pariter & geramus. sicut idem Apostolus docet rursus & monet, dicens: Primus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo: qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cœlo est. Imaginem autem cœlestem portare non possumus, nisi in eo quod esse nunc cœpimus, Christi similitudinem præbeamus: hoc est enim mutasse quod fueras, & cœpisse esse quod non eras, vt in te diuina natiuitas luceat, vt ad patrem Deum deifica disciplina respondeat, vt honore & laude viuendi Deus in homine clarescat; ipso exhortante & monente, & eius qui se clarificant, vicem mutuam pollicente. Eos, inquit, qui clarificant me, clarificabo: " & qui spernit me, spernetur. Ad quam clarificationem formans nos ac præparans Dominus, & filius Dei similitudinem Dei patris insinuans, in Euangelio suo dicit: Audistis quia dictum est: Diliges proximum tibi, & odio habebis inimicum tibi: Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, & orate pro his qui vos persequuntur, vt sitis filij patris vestri, qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos; & pluit super iustos & iniustos. Si hominibus lætum est & gloriosum, filios habere consimiles, & tunc magis generasse delectat, " si ad patrem lineamentis paribus soboles subsiciua respondeat: quanto maior in Deo patre lætitia est, cùm qui sic spiritaliter nascitur, vt in actibus eius & laudibus diuina generositas prædicetur? Quæ iustitiæ palma est? quæ corona? esse te talem, de quo Deus non dicat: Filios genui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me; " sed collaudet te potius Christus, & inuitet ad prēmium dicens: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. His meditationibus corroborandus est animus fratres dilectissimi, eiusmodi exercitationibus contra omnia diaboli iacula firmandus. " Sit ante oculos diuina lectio, in manibus bona operatio, " in sensibus Dominica cogitatio. Oratio iugis

Ioan. 13. 15. 1. Cor. 13. Ibid. 3. Rom. 8. Coloss. 3. 1. Cor. 15. Leuit. 19. Matt. 5. Esai. 1. Matt. 25.

omninò non ceſſet. Salutaris operatio perſeueret. Spiritalibus ſemper actibus occupemur, vt quotieſcunque inimicus acceſſerit, quotiesadire tentauerit, & clauſum aduerſum ſe pectus inueniat & armatum. Non enim Chriſtiani hominis corona vna eſt, quæ tempore perſecutionis accipitur. Habet & pax coronas ſuas, quibus de varia & multiplici congreſſione victores proſtrato & ſubacto aduerſario coronamur. Libidinem ſubegiſſe, continentiæ palma eſt. Contra iram, contra iniuriam repugnaſſe, corona patientiæ eſt. De auaritia triumphus eſt, pecuniam ſpernere. Laus eſt fidei, fiducia futurorum mundi aduerſa tolerare. Et qui ſuperbus in proſperis non eſt, gloriam de humilitate conſequitur. Et qui ad pauperum fouendorum miſericordiam pronus eſt, retributionem theſauri cœleſtis adipiſcitur. Et qui zelare non nouit, quique vnanimis & mitis fratres ſuos diligit, dilectionis & pacis prẽmio honoratur. In hoc virtutum ſtadio quotidie currimus, ad has iuſtitiæ palmas & coronas ſine intermiſſione temporis peruenimus. Ad quas vt peruenire tu etiam poſſis, qui fueras zelo & liuore poſſeſſus, omnem illam malitiam, qua prius tenebaris, abiice, ad viam vitæ æternæ veſtigiis ſalutaribus reformare. Euelle de pectore tuo ſpinas & tribulos, vt Dominicum ſemen fertili fruge locupletet, vt diuina & ſpiritalis ſeges in copiam fœcundæ meſſis exuberet. Venena fellis euome, diſcordiarum virus exclude, purgetur mens, quam ſerpentinus liuor infecerat; amaritudo omnis quæ intus inſederat, Chriſti dulcedine leniatur.
Exod. 15. " Si de Sacramento crucis & cibum ſumis & potum; lignum, quod apud Mara pro-
Num. 33. fecit in imagine ad ſaporis dulcedinem, tibi in veritate proficiat ad mulcendi pectoris lenitatem; nec ad medelam proſperandæ valetudinis laborabis: vnde vulneratus fueras, inde curare. Ama eos quos ante oderas, dilige illos quibus iniuſtis obtrectationibus inuidebas. " Bonos imitare, ſi ſectari potes: ſi autẽ eos ſectari non potes, collætare certe & congratulare melioribus. fac te illis adunata dilectione participem, fac te conſortio charitatis " & fraternitatis vinculo cohæredem. Dimittentur tibi debita, quando ipſe dimiſeris: accipientur ſacrificia tua, cùm pacificus ad Deum veneris. Senſus atque actus tui diuinitus dirigentur, quando ea quæ diuina & iuſta ſunt cogitaueris, ſicut ſcriptum eſt:
Prou. 16. Cor viri cogitet iuſta, " vt à Deo dirigan-

ſ

tur greſſus eius. Habes autem multa quæ cogites. Paradiſum cogita, quo Caïn non redit, qui zelo fratrem peremit. Cogitã cœleſte regnum, ad quod non niſi concordes atque vnanimes Dominus admittit. Cogita quod filij Dei hi ſoli poſſint vocari, Gen. 4.
qui ſint pacifici; qui natiuitate cœleſti & lege diuina ad ſimilitudinem Dei patris & Chriſti reſpondeant adunati. Cogita ſub oculis nos Dei ſtare, ſpectante ac iudicante ipſo conuerſationis ac vitæ noſtræ curricula decurrere, peruenire nos tunc demum poſſe vt eum videre contingat; ſi ipſum nunc videntem delectemus actibus noſtris ſi nos " dignos gratia eius & indulgentia præbeamus; ſi placituri ſemper in regno, in hoc mundo ante placeamus.

ADNOTATIONES IN librum de Zelo & Liuore.

1 Zelate quod bonum videas) *Cambr. cod.* zelari; *rectè vtrumque legitur, prius autem habet D. Aug. hunc locum citans lib. 4. de bapt. contra Donat. cap. 8. & infra ipſe Camb. cod.*
2 vbi in pectus obtepſerit) *maxime omnium placet hæc lectio Cambr. & veteris* Ms. *Vnius Morelli cum Grauio ac partim* Manutio; *legebant exc* Eraſ. quando in pectus obrepat, *vet. exc. cum Rembold.* quando in pectus obtepit; *Affiig. verò*, Marchin. *Dun. & Blandin.* Ms. *cod.* quandoqoe in pectus obrepens.
3 circuit, aliquem deuorare quærens) *Ad verbum expreßit quod pleraque exemplaria legunt:* ζητῶν τινὰ καταπίειν: *Atque adeo magis placet hæc lectio* Ms. Marchin. *Dun. Bland. & Vnius* Morel. *quam illa Camb. & excuſ.* aliqoid deuorare quærens circuit, *præſertim cùm ad priorem magis accedat lectio Affiig. cod. Veterum omnium ſcriptorum, & Interpretis vulgati cum quibuſdam Græcis Exemp.* quærens quem deuoret; *Quamquam enim ſic cum excuſ. legat. Auctor homil. 35. inter 50 D. Aug. tract. tamen 10. in Ioan. poſtremam hanc habet.*
4 an ſit pars aliqua membrorum) *Ita Beda hunc locum citans in comment. epiſt. 1. Petri & Cambr. cod. cum exc. Affiig. autem* March. *& Blandin.* murorum, *Dun. vtrumque.*
5 & faciles voluptates) *Tres iidem* : voluntates; *ſed caſtigatus eſt Dun. cod. & prius ſubſtitutum, legit id etiam Camb.*
6 per canoram muſicam) Ms. *quinque & Beda* canora & muſica, *quod ſi legatur, intellige inſtrumenta.*
7 vt ſoni dulcioris auditu ſoluat & molliat Chriſtianum vigorem) *irrepſerat vitio cod. Rembold. corrupta lectio*: vt ſonus dulciori, *prius enim habent* Ms. *5. & vet. exc. Præterquam quod legant* : Chriſtiani, *cum excuſ. vulg. Beda verò cum* Manut. *& vno cod.* Morel. Chriſtianum, *ſed legit paulo aliter*, vt vi ſoni dulcioris auditum ſoluat.
8 Hinc diabolus) *etiam hoc citat loco citato D. Aug.*
9 ille dudum angelica maieſtate ſubnixus) *Veteres* : dudum, *recens adſcimus ex* 4. Ms.

10 eripit,

10 eripit, qui ipse quoque id quod prius fuerat amisit] *Ita locum hunc restituit adiecta voce*: qui, *ex Ms. 4. iisdem. Nam si legatur cum exc.* eripuit, ipse quoque, &c. *videbitur non ante lapsum hominem gratiam suam amisisse diabolus.*

11 Quale malum) *Iterum hoc ibidem allegat D. Augustinus.*

12 prosperum fuerat ostensum] Ms. 4 per spiritum fuerat ostensum, *verum prius placet, eo quod præcedit*: in visionibus, *ne superflua repetitio velut eiusdem rei.*

13 Et ne longum faciam singulos recensendo] *Cambron. cod. & Gran.* singula, *non recte loquitur enim de hominibus. Rursum autem hic variant cod. inter* simul & semel.

14 Radix est malorum omnium] 4. Ms. *addunt,* blandientium, *sed non facit ad institutum.*

15 in honoribus auctiorem] *Sic Cambr. cod. & Manut. pro eo quod cæteri*: altiorem.

16 Inflat superbia, exacerbat sæuitia] *Hunc etiam locum sic restitui ex* 4. Ms. *pro eo quod erat*: Inflatur, & exacerbatur, *nam præterquam quod sequitur*: impatientia concutit, *iisdem prorsus verbis vititur Cyprianus supra libro de Mortalitate.*

17 dum quis aut queritur se non potius ordinatum) *Hoc peculiariter ad Nouatianum refertur. Est autem haud dissimilis locus Epistola lv.*

18 Hinc vultus minax), *Elegans liuoris & Zeli descriptio, qualem habes & in Epigrammate Virgiliano, cuius initium*: Liuor tabifici malum veneni, &c.

19 & stridebit ad eum dentibus suis) *Hæc lectio Ms. 4. cum exc. vulg. magis placet, quam Cambren. cod. & Manut.* strider ad eum dentes suos.

20 contritio & calamitas) *Siue hoc modo legas cum exc. vulg. siue cum Ms. 5.*: contritio & infelicitas, *perinde est. Non placet autem vox*: contribulatio, *quam habet Manut. eo quod noua sit, Græcè & Isai. 59. & Rom. 3. legitur* σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία.

21 Qui fuerit minimus in omnibus vobis, hic erit magnus) *Ad verbum ferè expressit quod Græcè est*: ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν, ὑπάρχων οὗτος ἔσται μέγας. *Atque adeo rursus adiecit verbum*: erit, *omissum à Manut.*

22 nec passionem quoque ipsam confessionis & martyris, *non male. Iterum autem distinctio hæc est inter hæc duo.*

23 Lac vobis potum dedi, non cibum) *Cambron. & alii veteres*: Lacte vos potaui, non cibo, *vtrumque rectè legitur, sed hoc ad verbum est ex Græco.*

24 & dissensiones sunt) *Cam.* dissensio est: *sed illud placet, nam Græcè legitur*: καὶ διχοστασίαι.

25 Obterenda sunt, fratres dilectissimi, vitia & peccata carnalia] *Ad hunc locum respicit D. Hier. in 5. cap. ad Galat. dum dicit Cyprianum hoc libro inuidiam enumerare inter vitia carnalia. Lethales etiam laqueos hic dicit, quod libro præcedenti crimina mortalia.*

26 incipietis mori] *Sic exc. & Ms. omnes, præter Cambr. qui legit*: moriemini *Græcè est* μέλλετε ἀποθνήσκειν, *quod sonat ad verbum*: debetis mori.

27 Si consurrexistis cum Christo) *Cambron. cod. & Manutius*: consurrexistis, *sed non placet; quia paulo post sequitur*: consurreximus. *Et infra prius legitur Test. lib. 3. cap. 11.*

28 non quæ super terram] *Cambronensis codex & cæterus infra dicto loco Cypriani*: non quæ terrena sunt, *cæteri quatuor Ms.* non quæ in terra sunt, *verum vulgatam lectionem confirmat quod Græcè legitur* ἐπὶ τῆς γῆς.

29 Et qui spernit me spernetur] *Prorsus sic legendum alicubi supra diximus, quum sic legatur & Hebraice & Græce.*

30 si ad patrem lineamentis paribus soboles subcisiua] *Sic rectius Camb. cod. cum Manutio, quam Mor.* subcisiua, *aut exc. vulg.* subcidiua, *aut vet. excus. & cæteri Ms quatuor*: succidiua, *seu*, succediua, *aut vnus Mor.* succiessa. *Subcisiuum (teste Nonio Marcello) significat secundum, sequens, succedens, succidaneum. Sic Lucil. l. 28. Præterea hæc subsiciua si quando vides opera, ita legendum ibi censeo pro eo quod est*: operã.

31 sed collaudet te potius Christus] *Adiecimus recens*: sed *ex Cambr. cod.*

32 Si ante oculos diuina lectio, in manibus bona operatio.] *Ita ex 4. Ms locum hunc mutilum supplemimus. Antea enim legebatur dumtaxat*: Sit ante oculos diuina lectio, *aut*: Sit in manibus diuina lectio.

33 in sensibus dominica cogitatio] *Vetus exc.* diuina, *sed prius placet, ne sit eiusdem vocis repetitio.*

34 Si de Sacramento] Ms. 4. *non habent*: Si *Deinde legunt*: vinum quod habuit & in verba proficit. *Sed genuina est vulgata lectio: alioquin lis erit ad lignum, quo immisso, fons Maræ antea amarus, in dulcedinem versus est.*

35 Bonos imitare si sectari potes] *Lectionem hanc Cambr. cod. confirmat, quod vulgo legitur dumtaxat*: si potes, *quare omittenda prorsus interinsella negatio apud Manut. Ex eodem Cambr. legimus*: si autem eos sectari non potes. *Alii 4. Ms. non aliud legunt quam*: Bonos imitare, collætare & congratulare, *quod postremum etiam legit Cambr. cod. pro eo quod excus.* gratulare.

36 & fraternitatis vinculo cohæredem] *Duo Mss. vel cod.* cohærentem, *non malè.*

37 vt à Deo dirigantur gressus eius] *Placet præ cæteris hæc Cambron. cod. lectio, eo quod sic legatur 70. Antea exc. habebant*: & à Deo dirigentur, &c. *cæteri verò Ms. dumtaxat*: vt a Deo dirigetur.

38 dignos gratia eius & indulgentia] *Nisi alibi Cypriani familiarior esset hæc phrasis, censuissem genuinam esse quam habent Ms. omnes, vet. exc. & Rembold.* dignos gratiæ eius & indulgentiæ.

AD FORTVNATVM, DE Exhortatione Martyrij.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

ARgumentum huius libri paucis ita describit D. Pontius in vita auctoris: *Quis Martyres tantos exhortatione diuini sermonis animaret, quis denique tot confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos, & ad exemplum martyrij superstites reseruatos, incentiuo tubæ cælestis animaret? Latius argumentum ex capitum titulis colligere est. Atqui ex verbis Pontii certum*

est, genuinum esse hunc Cypriani fœtum, vtpote quibus etiam titulum indicat; facit huc etiam quod Tertullian. librum ad Martyres inscribitur. Rursum quod diuus Hierony. sub finem Apologiæ contra Rouinianum ita scribat: De impari numero disputarunt Clemens, Hyppolitus, Origenes, Dionysius, Eusebius, Didymus, nostrorumque Tertullianus, Cyprianus, Victorinus, Lactantius, Hylarius. Atqui infra cap. 11. late de septenario numero qui impar est, disputat Auctor. Neque vero placet doctiss. cuiusdam viri coniectura ex verbis sequentibus D. Hier. quod liber hic Hylarii sit, non Cypriani. Dicit quidem ille: Quorum Hylarius *de septenario, id est, impari numero disserens, quæ & quanta dixerit; ad Fortunatum liber illius testimonio est. Sed quid obstet, quo minus & Hylarius librum ad quendam Fortunatum scripserit? Certe stylus totius libri prorsus alienus est à stylo Hylarii, & tam refert, Cyprianum, quàm cuiusdam alterius libri. Deinde scripturæ prorsus eodem modo hoc libro citantur, quo alibi; vt omittam quod iam omnis idololatria sublata fuerit ætate Hylarii, vt nihil opus fuerit tot capitibus ipsam impugnare. Ms. etiam nostri Cambro. Anglicus, Coloniensis & Afflign. iique quibus vsi sunt Manut. & Morellus Cypriano ascribunt hunc librum. Immo etiam Trithemius ac iam olim Antoninus. Quin potius censeo eo loco Hieronymi legi debere non:* Hylarius, *sed:* Cyprianus, *præsertim quum quosdam vet. cod. sic legere adnotarit piæ memoriæ Dominus Martinus Lypsius. Cæterum siue legas:* DE EXHORTATIONE MARTYRVM, *siue:* MARTYRII, *parum refert; illud habet solus Manutius, hoc verò nobiscum Ms. & excusi cæteri, præter Affleg. qui nihil aliud legit, quàm* AD FORTVNATVM. *Primus edidit hunc librum Rembold.*

PRÆFATIO.

DESIDERASTI, Fortunate charissime, vt quoniam persecutionum & pressurarũ pondus incumbit, & in fine atque in consummatione mundi, Antichristi tempus infestum appropinquare nunc cœpit, ad præparandas & corroborandas fratrum mentes de diuinis scripturis hortamenta componerẽ, quibus milites Christi ad cœleste & spiritale certamen animarem. Obtemperandum fuit desiderio tuo tam necessario, vt quantum sufficit mediocritas nostra auxilio diuinæ inspirationis instructa, quasi arma ac munimenta quædam pugnaturis fratribus de præceptis dominicis promerentur. Parum est enim quod Dei plebem classico nostræ vocis erigimus; nisi credentiũ fidem, & dicatam Deo deuotámque virtutem diuina lectione firmemus. Quid autem potius aut maius curæ nostræ ac sollicitudini congruit; ' quàm vt commissum nobis diuinitus populum, & exercitum in castris cælestibus constitutum, aduersus diaboli tela & iacula, exhortationibus assiduis præparemus? Neque enim idoneus potest esse miles ad bellum, qui non exercitatus prius in campo fuerit. Aut qui agonisticam coronam quærit adipisci, ' in stadio coronabitur, nisi vsum, & peritiam virium ante meditetur. Aduersarius vetus est, & hostis antiquus, cum quo præliũ gerimus. * Sex millia annorum iam penè complentur, ex quo hominem diabolus impugnat. Omnia genera tentandi, & artes atque insidias deiiciendi vsu ipso vetustatis edíscit. Si imparatum inuenerit militem Christi, * si rudem, si non sollicitum ac toto corde vigilantem, circumuenit nescium, fallit incautum, decipit imperitum. Si verò quis dominica præcepta custodiens, & fortiter ' Christi vestigiis adhærens, contra eum steterit, vincatur necesse est; quia Christus quem confitemur, inuictus est. Ac ne in longum sermonem meum extenderem, frater charissime, & audientem vel legentem styli latiori copia fatigarem, compendium feci, vt propositis titulis, quos quis & nosse debeat & tenere; capitula dominica subnecterem, & id quod proposueram diuinæ lectionis auctoritate solidarem; vt non tam * tractatum meum videar tibi misisse, quàm materiam tractãtibus præbuisse; quæ res in vsum singulis proficit ' vtilitate maiore. Nam si confectam & paratam iam vestem darem; vestis esset mea, qua alius vteretur; & forsitan non * pro habitudine staturæ & corporis res alteri facta, minus congruens haberetur. Nunc vero de agno, per quem redempti ac viuificati sumus, lanam ipsam & purpuram misi, quam cùm acceperis, tunicam tibi pro voluntate conficies, & plus vt in domestica tua atque in propria veste lætaberis: & cæteris quoque vt conficere & ipsi pro arbitrio suo possint, quod misimus exhibebis, vt vetere illa nuditate contecta, perferant omnes indumenta Christi, cœlestis gratiæ sanctificatione vestiti. Nec non & illud consilium, frater charissime, vtile & salubre prospexi, in exhortatione tam necessaria quæ martyras faciat, amputandas esse verborum nostrorum moras & tarditates, atque ambages sermonis

humani

humani subtrahendas; ponenda sola illa quę Deus loquitur, quibus seruos suos ad martyrium Christus exhortatur. Praecepta ipsa diuina velut arma pugnantibus suggerenda sunt. * Illa sint militaris tubæ hortamenta, illa pugnantibus classica. Inde aures erigantur, inde instruantur mentes, inde & animi & corporis vires ad omnem passionis tolerantiã roborentur. Nos tantùm qui Domino permittente primum baptisma credentibus dedimus, ad aliud quoque singulos præparemus, insinuantes & docentes hoc esse baptisma in gratia maius, in potestate sublimius, in honore pretiosius: baptisma in quo angeli baptizant, " baptisma in quo Deus & Christus eius exultant, baptisma post quod nemo iam peccat, baptisma quod fidei nostræ incrementa consummat, baptisma quod nos de mundo recedentes statim Deo copulat. In aquæ baptismo accipitur peccatorum remissa; in sanguinis corona virtutum. Amplectenda res est & optanda, & omnibus postulationum nostrarum precibus expetẽda, vt qui serui Dei sumus, simus & amici.

CAPITVLA LIBRI SEQVENTIS.

1 In exhortandis itaque ac præparandis fratribus nostris, virtutis ac fidei firmitate ad præconium Dominicæ confessionis, atque ad prælium persecutionis & passionis armandis, primo in loco dicendum est, idola Deos non esse: quæ homo sibi faciat. Neque enim quæ fiunt, factore suo & fabricatore maiora sunt: aut protegere & seruare quenquam possunt, quę ipsa de templis suis pereunt, nisi ab homine seruentur. Sed nec elementa colenda esse, quæ homini secundum dispositionem & præceptum Dei seruiunt.

2 Destructis idolis & elementorum ratione monstrata, ostendendum Dominum solum colendum esse.

3 Tunc addendum quę comminatio Dei sit aduersus eos, qui idolis sacrificant.

4 Præterea docendum non facile ignoscere Deum idololatris.

5 Et quod sic idololatriæ indignetur Deus vt præceperit etiam eos interfici, qui sacrificare & seruire idolis suaserint.

6 Subiungendum post hæc, quod redempti ac viuificati Christi sanguine, nihil Christo præponere debeamus; quia nec ille quidquam nobis præposuerit; & ille propter nos mala bonis prætulerit; paupertatem diuitijs, seruitutem dominationi, mortem immortalitati. Nos contra in passionibus nostris paupertati sęculari paradisi diuitias & delitias pręferamus; dominatum & regnum æternum temporarię seruituti, immortalitatem morti, Deum & Christum diabolo & antichristo.

7 Insinuandum quoque, ne erepti de faucibus diaboli, & de laqueis sæculi liberati, si in angustijs & pressuris esse cœperint, regredi denuo ad sæculũ velint, & perdant quod euaserint.

8 Insistendum potius esse & perseuerandum in fide & in virtute, & cœlestis ac spiritalis gratię consummatione, vt ad palmam & coronam possit perueniri.

9 Ad hoc enim pressuras & persecutiones fieri vt probemur.

10 Nec timendas esse iniurias, & pœnas persecutionum; quia maior est Dominus ad protegendum quam diabolus ad impugnandum.

11 " Ac ne expauescat quis & conturbetur ad pressuras & persecutiones, quas patimur in isto mundo, probandum ante prædictum esse, quòd nos mundus odio habiturus esset, & quod persecutiones aduersum nos excitaret, vt ex ipso hoc quòd hæc fiant, manifesta sit fides diuinę pollicitationis, in mercedibus & præmijs postmodum secuturis. Nec nouum quid accidat Christianis, quando ab initio mundi, boni laborauerint, & oppressi atque occisi sint iusti ab iniustis.

12 In nouissima parte ponendum est, quæ spes & quę merces maneat iustos & martyras post conflictationes huius temporis & passiones. " Et quod plus accepturi simus in passionis remuneratione, quàm quod hic sustinemus in ipsa passione.

CAPVT PRIMVM.

Vod idola dii non sint & quod nec elementa vice Deorum colenda sint, " ostenditur in Psalmo 113. Idola gentium argentum & aurum; * opera manuum hominum. Os habent & non loquuntur, oculos habent & non vident. Aures habent & non audiunt, neque enim est spiritus in ore ipsorum. Similes illis fiant qui faciunt ea. Item in Sapientia Salomonis: Omnia idola nationum ęstimauerunt deos, quibus neque oculorum vsus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti

Psalm 113. & 134.

Sap. 15.

9. Est enim nobis cum Deo] *Locum hunc citat. D. Aug. l. 4. contra 2. Epist. Pelag. c. 9.*

10. Videmus inseparabili æqualitate] Ms. 4. æquitate, *sed Cambron. prius habet cum exc. & magis accedit ad phrasin Cypriani.* Idem *ad marg.* insuperabili.

11. Grandescere copias messium, fructus mitescere vinearum] *Pro:* grandescere, *quidem Morellius cod. non male* candescere, *iuxta illud Christi:* Iam *regiones albæ sunt ad messem. Atqui* mitescere, *eleganter dixit fructus vinearum, eo quod vua acerba maturitate mitescant; atque adeo & placet magis vulgata hæc lectio & Cambr. cod. quam quod habent, vet. exc. Rembold. & Gran. ad marg.* maturescere, *præsertim cùm cæteri Ms. legant* nitescere.

12. Nolo mortem morientis) *Quatuor Ms. Nostri & vnus Morell.* peccatoris, *sed prius in Hebrais, Græcis & Latinis Ezechielis exemplaribus legitur.*

13. Et iterum: Reuertimini ad me, dicit Dominus) *Neque in Ms. reperiuntur hæc verba, & superflua videntur, quare & recte omissa sunt à Manutio; sed iisdem expungenda est marginalis citatio* Malach. 3.

14. Et iterum Propheta] *Adiecimus:* Propheta, *ex 4.* Ms. *& vno Morel. cod.*

15. Quod item beatus Apostolus) *Ex iisdem vocem* item, *non habent autem* beatus. *Etsi autem neque Ms. hic neque Apostolus habeat illam congeminationem:* An nunquid, *(pro quo male Grauius.* An inquit) *quia tamen Testim. l. 3. c. 35. illam legunt Ms. & excusi omnes, noluimus immutare.*

16. Et sustinentiæ & longanimitatis) *Sic primus* Ms. *pro eo quod priùs excusi &* Ms. 4. sustentationis, *& vet. excu.* sustentionis, *& probatur magis, tum quod Camb. legas (& infra etiam cum illo Afflig. lib. 3. Testim. c. 35.* sustinentiam & patientiam) *tum quod non meminit Cyprianum priori voce vti in hac significatione.*

17. Patientia & bonitas Dei) *Cambr. cod* patientia bonitatis, *Fortaßis non male: eo quod neque Apostolus neque Cyprianus infra loto cit. aliud legant quam:* bonitas Dei.

18. Et ad perfectum discipulos erudiret) *Bland. cod.* profectum, *prius malo, eo quod præcepta perfectionis sint quæ proponit.*

19 immortalitate interim posita] *Non desunt pleraque (inquit Manut. & Erasmus partim antea) huiusmodi loquendi tropi apud priscos doctores, qui ad pium & catholicum sensum debent intelligi: quemadmodum & Apostolus dixit:* Exinaniuit *semetipsum formam serui accipiens, nec propterea immortalis esse desiit & impassibilis & verus Dei filius.*

20 qui Iudam potuit] Sine potuit, *legas cum 4.* Ms. *& exc. siue* maluit, *cum Cambron. cod. siue* voluit, *cum Grauio; perinde est. Rursus autem omnis hæc Christi patientia exempla ex Tertulliano mutuata est.*

21 cæci oculus paulo ante formasset) *Eorum sententiam confirmat hic Cyprianus, qui nouos oculos cæco nato formatos fuisse à Christo volunt. Sunt autem pulcherrimæ Antitheses.*

22 innocentia ipsa, & ipsa iustitia) *Significantior est hæc* Ms. 4. *lectio, quam cæterorum:* ipse & ipse.

23 Et post ista omnia) Ex *iisdem adiecimus* omnia, *pro eo autem quod est,* si conuersi ad eum venerint, *legunt. Cambr. & 2. Morel. cod.* fuerint.

24 benignus & patiens] *Etiam hic recens addemus,* & patiens, *ex Cambr. cod. quemadmodum paulopost* vocem Dei, *vbi legitur* Paulum quoque Apostolum Ecclesiæ Dei non haberet.

25. Domini dignatione] *Blandin. & March. cod.* Ms. *legunt* miseratione, *sed prius Cyprianicum est, & habent idipsum in marg. Vide supra Epist. l. 0.*

26. Sic Abel, &c. Passionem iusti hominis initians) Ms. *non habent* hominis.

27. Aduersus fratrem particidam] *Excusi vulg.* fratricidam, *Afflig. & Blandin. cod.* homicidam, *Tertull. vtrumque. Verum primam illam Manutii & Grauii lectionem confirmant* Ms. *Cambron. Dun. & March. & quod libro de zelo & liuore sic loquatur Cyprianus: Hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel iustum Cain zelat iniustus. Et certe lege Pompeia de Parricidiis cauetur, vt parricidio teneatur non solum qui patrem & matrem interfecerit, sed & qui fratrem, sororem, patruelem, matruelem, filium, filiam, nepotem, nurum aliosve propinquos occiderit.*

28 Ioseph venundatus à fratribus & relegatus) Ms. 4. exilio relegatus, *sed non est opus, quum relegare sit in exsilium mittere, nec satis Latine illud dicatur.*

29 Dei sententia cogitur] L*ocum hunc citat lib. citat. cap. 8. D. Aug. ad Assertionem peccati originalis: Vbi ita restituendus est: item in Epist. de patientia:* Dei *sententia cogitetur.*

30 de qua sola præceptum tibi ne manducares] Ms. *quatuor nostri & aliquot* Morelli ne tangeres, *sed prius habet etiam Diuus Augustin. & 70. legunt* ἐ μὴ φάγειν.

31 Vnde vnusquisque nostrum) Ex *Cambr. cod. adiecimus* nostrum, *cum Grauio.*

32 exercitati hostis colluctationibus] *Vnus* Ms. *cod* conflictationibus *Rursum autem hæc ex Tertull.*

33 sed fidite] *siue hic legas, siue:* confidite, *cum 4.* Ms. *perinde est. Alii quidam* credite & fidite, *sed prior lectio est Euangelistæ.*

34 Deo præstante capiamus] *Cambr.* repræsentante.

35 Qui ad coronam laude iam proxima nititur] *Sic Cambr. cod. & Manutius,* Ms. *alii 4.* qui ad coronam & laudem quam proximè: nititur, *Morel.* & laudem quam proximè: *Vulgati denique excusi:* & laudem iam proximam. *Prima placet maxime*

36 Adulterium, fraus, homicidium, mortale crimen est] Mortale *pro eo quo mortem infert apud veteres aut raro aut non reperitur, præterquam hoc loco apud Cyprianum & supra sub finem Epistolæ ad Assuritanos, apud Tertull. lib. de pudicitia & apud Auctorem comment. in Apocal. D. August. ascripti initio 3 cap. vbi etiam mortalis criminis seu delicti meminerunt. Alii veteres aut crimina duntaxat appellant, aut peccata grauia, principalia, seu capitalia. Et D. Aug. peccata appellat simpliciter ea quæ grauiora sunt, delicta quæ leuiora lib. 3. Qu. Leuitici q. 20. vbi interpretatur (vt hoc obiter dicam) delictum quasi derelictum. D. Greg. eodem modo distinguit inter peccatum & crimen.* Morel. *l. 21. c. 9. Eadem tamen significatione intelligo illud Virg. 12. Æneid.* Vulnus mortale, *nam ridicula est interpretatio Seruii, mortale, id est, ab hominibus mortali illatum.*

37. contra-

37 contagione fraudis] Mc. contagio, frequentissima est autem hæc varietas.

38 nec post gestatam Eucharistiam, manus, &c.] Quum manu non gustetur Eucharistia, sed olim gestari consueta sit: prorsus illud ex Cambr. cod. substituendum duxi, pro eo quod erat gustatam, Vide lib. de Lapsis.

39 Charitas magnaoima est] Tertull. magnanimis est, quare patet hanc phrasin Cypriani ab illo desumptam, de qua vide supra alicubi.

40 sed & omoia peccata dimittas] Recens adiicio vocem &, ex Cambr.

Poterisne ista perficere] Quum sic legant vet. exc. Remboldus, & Morellus, cum quatuor Ms. magis placet, quàm quod alii habent perferre. Rursum autem hæc ex Tertull.

41 de discordia, de simultate] Camb. in Marg. simulatione, verum non arridet.

42 auferatur à vobis] Cambr. hæc cod. & Grauii lectio placet, tum quod præcedat omnis, tum quod Græcè etiam singulari numero legatur ἀρθήτω, alij legunt, auferantur.

43 infirmitate corporea] D. Augustin. hunc locum citans lib. & cap. supra citatis, legit corporis, duo vet. Morel. corporali, eligat quod velit lector.

44 Nec aliud magis inter iniustos] Recens adiecimus vocem: inter, ex quatuor Ms. nostris & vno Morelli.

45. accedit vulnerum vastitas] Quidam Morel. cod. varietas.

46 edax vermium pœna consumit] Mirum est quod hic de Iob Tertull. quem rursus imitatur: Dissecabatur (inquit) malus quum Iob immundam vlceris sui redundantiam magna æquanimitate restringeret: quum erumpentes bestiolas inde, in eosdem specus & pastus foraminosa carnis ludendo reuocaret.

47 quod fecit io mundi origine] Voce mundi, hactenus desideratam adiecimus ex 4. Ms.

48 ioqoantum patienter cæcitatem pertulit] Denuo legimus inquantum, quod sic legant Ms. & excusi omnes, excepto Manutio, & est phrasis Cyprianica.

49 caput bubulum & terrestre figmentum] Lectionem hanc excus. cod. confirmat Tertull. sic legens initio libri aduersus Iudæos, & magis accedit ad Græcam vocem μοσχὸς quam vitulum transtulerunt veteres omnes. Quare, non placet vt legatur bubalitium, quomodo tamen castigati sunt Dunen. & Marchinen. cod. quum antea legerent bibolom, aut bubalium, cum Affl. aut bobalum, cum Camb. cod.

50 Patientia est quæ nos Dao commendat] Laudes has Patientiæ iterum ad verbum fere ex Tertulliano,

51 tumoris violentiam comprimis] Vnus Morel. cod. furoris. Sed tumorem pro superbia Cyprianus cum Tertull. frequenter accipit.

52 in coniunctis & maritatis] Vet. duo Morel. cod in coniogatis, non male.

53 Sed quooiam plurimos] Ex 4. Ms. substituimus Sed. pro eo quod erat Et.

54 oec in illum extremi iodicij diem, &c.] Omnia hæc vsque ad verba illa vt in istis, &c. recens adiecimus ex quatuor Ms. pro eo quod prius non aliud legebatur, quam oec illud in extrema parte reticeendom est.

55 Iudæorum siue gentilium & hæreticorum quoque persecutionibus. Videntur hinc passi Carthaginienses, non hæreticorum modo Nouatianorum & gentilium, sed & Iudæorum persecutiones, atque adeo hinc orti libri Tertullian. & Cypriani aduersus Iudæos.

56 querula & inuidiosa festinatione] Ex Cambr. cod. addimus & inuidiosa.

57 in diem resurrectionis meæ] Cambr. cod. tribulationis, sed prius habent 70. & Hebræi.

58 vt & qui perseuerant nocere, ooceant] Malui legere vtramque particulam, vt ex, cum exc. quam aut cum Ms. vt, aut cum Manut. & duntaxat; eo magis, quod hæc lectio neque cum Græco, neque cum Latino textu congruat. Latinè est enim: Qui nocet, adhuc noceat; Græce ὁ ἀδικῶν ἀδικησάτω ἔτι.

59 iustus autem adhuc iostiora faciat, & sanctus sanctiora] Etiam hoc discordat à Latino & Græco textu, atque hinc reposita est lectio Vulg. ab Erasmo: iostior fiat & sanctus sanctior. Verum illam habent Ms. quinque, vet. exc. & Remboldus, tum hic, tum infra lib. Test. 3. Et variant etiam in priori tum Græci tum Latini codices.

60 & clamauerunt voce magoa] Cambr. cod. exclamauerunt.

61 Quoosqoe Domine sanctus & verus] Vnus Morel. cod sancte & vere, sed prius Græce & Latine apud Apostolum.

62 & omoes iniqui stipula] Interserit Cambro. vt, & Grauius sicut, at neutrum est apud 70. neque aut supra ad Demetrian. aut infra libr. Testimoniorum 2. cap. 28.

63 censuræ suæ maiestate venerandus) Præter Erasmum, qui legit Vbique verendus, prius illud legunt, exc. & Ms. omnes.

94 faciem autem suam noo auertit) Ms. quidem nostri auertet, sed prius magis accedit ad Isaia cap. 30. quod citat.

65 Quod est soper omne nomen) Quum sit Latine legatur apud Apostolum & Græcè sit articulus τὸ, idipsum significans; rectè sic Ms. pro eo quod cæteri: vt sit super.

66 & quanta patientia eius] Adiecimus eius, cum Grauio, & ms.

DE ZELO ET LIVORE.

ARGVMENTVM. LIBRI sequentis.

PAucis Libri huius argumentum reddit in hæc verba D. Pontius in vita Cypriani: Quis (inquit) liuorem de venenata inuidiæ malignitate venientem, dulcedine remedij salutaris inhiberet? Principio igitur, postquam eo grauius crimen esse zelum seu liuorem, quo occultius est malum, & originem eius diabolo ascribendam docuit: propositis etiam obiter inuidiæ exemplis è veteri Testamento: radicem malorum omnium inuidiam esse, per singula vitiorum genera deducit. Atque adeo rectè & à Christo & ab Apostolis non vno in loco, interdum fraternum odium. Postremo vbi Deo exemplo ad dile-

autẽ diaboli mors introiuit in orbem terrarum. Imitantur ergo illum qui sunt ex parte eius. Hinc denique nouæ fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel iustum Cain zelat iniu- Gen. 4. stus, dum bonum malus inuidia & liuore prosequitur. Tantum valuit ad consummationem facinoris æmulationis furor? vt nec charitas fratris, nec sceleris immanitas, nec timor Dei, nec pœna delicti cogitaretur. Iniustè oppressus est, qui iustitiam primus ostẽderat: odia perpessus est, qui odis- Gen. 27. se non nouerat: occisus est impie, qui moriens non repugnabat. Et quod Esaü fratri suo Iacob inimicus extitit, zelus fuit. Nam quia ille benedictionem patris acceperat, hic in odium persecutionis facibus liuoris exarsit. Et quod Ioseph fratres sui Ibid. 37. vendiderunt, causa vendendi de æmulatione descendit; postquam id quod sibi in visionibus [12] * prosperum fuerat osten- *per Spiritum. sum, simpliciter vt fratribus frater exposuit, in inuidiam maleuolus animus erupit. Saul quoque Rex vt Dauid odisset, 1.Reg.18. vt persecutionibus sæpè repetitis innocentem, misericordem, miti lenitate patientem necare cuperet, quid aliud quàm Ibid. 17. zeli stimulus prouocauit? quia Goliad interfecto & opere ac dignatione diuina tanto hoste deleto, populus admirans in laudes Dauid prædicationis suffragio prosiliit; Saul simultatis atque insectationis furias de liuore concepit. [13] Et ne longum faciam singulos recensendo, pereuntis semel populi attendamus interitum. Iudæi nónne inde perierunt, dum Christo malunt inuidere quàm credere? Obtrectantes magnalibus quæ ille faciebat, zelo excæcante decepti sunt, nec ad diuina noscenda cordis oculos aperire potuerunt. Quæ nunc considerantes, fratres dilectissimi, contra tantam mali perniciem vigilanter & fortiter dicata Deo pectora muniamus. Aliorum mors proficiat ad nostram salutem, imprudentium pœna prouidentibus conferat sanitatem. Non est autem quod aliquis existimet malum istud vna specie contineri, aut breuibus terminis, & angusto fine concludi. Late patet zeli multiplex & fœcunda pernicies. [14] Radix est malorum omnium, fons cladium, seminarium delictorum, materia culparum. Inde odium surgit, animositas inde procedit. Auaritiam zelus inflammat; dum quis suo non potest esse contentus, videns alterum ditiorem. Ambitionem zelus excitat; dum cernit quis alium [15] in honoribus auctiorem, zelo excæcante sensus nostros, atque in ditionem suam mentis arcana redigente, Dei timor spernitur, magisterium Christi negligitur, iudicij dies non prouidetur. [16] Inflat superbia, exacerbat sæuitia, perfidia præuaricatur, impatientia concutit, furit discordia; ira feruescit; nec se iam potest cohibere, vel regere, qui factus est potestatis alienæ. Hinc Dominicæ pacis vinculum rumpitur, hinc charitas fraterna violatur, hinc adulteratur veritas, vnitas scinditur, ad hæreses atque ad schismata prosilitur; dum obtrectatur sacerdotibus, dum Episcopis inuidetur, [17] dum quis aut queritur non se potius ordinatum, aut dedignatur alterum ferre præpositum. Hinc recalcitrat, hinc rebellat de zelo superbus, de æmulatione peruersus; animositate & liuore, non hominis sed honoris inimicus. Qualis verò est animæ tinea, quæ cogitationum tabes, pectoris quanta rubigo; zelare in altero vel virtutem eius, vel felicitatem, id est, odisse in eo vel merita propria, vel beneficia diuina; in malum proprium bona aliena conuertere, illustrium prosperitate torqueri, aliorum gloriam facere suam pœnam? velut quosdam pectori suo admouere carnifices, cogitationibus & sensibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerent, qui cordis secreta maliuolentiæ vngulis pulsent: non cibus talibus lætus, non potus potest esse iucundus: suspiratur semper & ingemiscitur & doletur: dúmque ab inuidis nunquam liuor exponitur, diebus ac noctibus pectus obsessum sine intermissione laniatur. Mala cætera habent terminum: & quodcunque delinquitur, delicti consummatione finitur. In adultero cessat facinus perpetrato stupro: in latrone conquiescit scelus homicidio admisso: & prædoni rapacitatem statuit præda possessa: & falsario modum ponit impleta fallacia: zelus terminum non habet, permanens iugiter malum & sine fine peccatum, quantoque ille cui inuidetur successu meliore profecerit, tanto inuidus in maius incendium liuoris ignibus inardescit. [18] Hinc vultus minax, toruus aspectus, pallor in facie, in labiis tremor, stridor in dentibus, verba rabida, effrenata conuicia, manus ad cædis violentiam prompta, etiam si à gladio interim vacua, odio tamen furiatæ mentis armata: & idcirco Spiritus sanctus dicit in Psalmis: Noli zelare bene ambulantem

in via sua. Et iterum: Obseruabit peccator iustum, & stridebit ad eum dentibus suis. Deus autem irridebit eum, quoniam prouidet quia veniet dies eius. Hos beatus Apostolus Paulus designat & denotat dicens: Venenum aspidum sub labiis eorum, & os eorum maledictione & amaritudine plenum est. Veloces ad effundendum sanguinem pedes eorum; contritio & calamitas in viis eorum, qui viam pacis non agnouerunt, nec est timor Dei ante oculos eorum. Multo malum leuius, & periculum minus est, cùm membra gladio vulnerantur. Facilis cura est, vbi plaga perspicua est; & citò ad sanitatem medela subueniente perducitur vulnus, quod videtur: zeli vulnera abstrusa sunt & occulta, nec remedium curæ medentis admittunt, quæ se intra conscientiæ latebras cæco dolore clauserunt. Quicunque es inuidus & malignus, videris, quam sis eis quos odisti insidiosus, perniciosus, infestuus: nullius magis quàm tuæ salutis inimicus es. Quisquis ille est, quem zelo persequetis, subterfugere & vitare te poterit: tu te non potes fugere: vbicunque fueris, aduersarius tuus tecum est, hostis semper in pectore tuo est, pernicies intus inclusa est, ineluctabili catenarum nexu ligatus & vinctus es, zelo dominante captiuus es, nec solatia tibi vlla subueniunt. Perseuerans malum est, hominem persequi ad Dei gratiam pertinentem: calamitas sine remedio est, odisse fœlicem. Et iccirco, fratres dilectissimi, huic periculo consulens Dominus, ne quis zelo fratris in laqueum mortis incurreret, cùm eum discipuli interrogarent quis inter illos maior esset: Qui fuerit, inquit, minimus in omnibus vobis, hic erit magnus. Amputauit omnem æmulationem responso suo, omnem causam & materiam mordacis inuidiæ eruit & abscidit. Discipulo Christi zelare, non licet inuidere.

Rom. 3.

Luc. 9.

Exaltationis apud nos non potest esse contentio, de humilitate ad summa crescimus, didicimus vnde placeamus. Denique & Apostolus Paulus instruens & monens, vt qui illuminati Christi lumine tenebras nocturnæ conuersationis euasimus, in factis atque in operibus luminis ambulemus, scribit & dicit. Nox transiuit, dies autem appropinquauit; abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamus arma lucis, tanquam in die decenter ambulemus: non in comessationibus & ebrietatibus; non in concupiscentiis & impudicitiis; non in certaminibus & zelo. Si recesserunt de pectore tuo tenebræ; si nox inde discussa est; si caligo detersa est; si illuminauit sensus tuos splendor diei; si homo lucis esse cœpisti: quæ sunt Christi gere, quia lux & dies Christus est.

Rom. 13.

Quid in zeli tenebras ruis? quid te nubilo liuoris inuoluis? quid inuidiæ cæcitate omne pacis & charitatis lumen extinguis? quid ad diabolum, cui renunciaueras, redis? quid Cain similis existis? Homicidij namque facinore constringi eum quisquis zelauerit, & odio habuerit fratrem suum, declarat Ioannes Apostolus in Epistola sua, dicens: qui fratrem suum odit, homicida est: & scitis quia omnis homicida, non habet in se vitam manentem. Et iterum: Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est vsque adhuc, & in tenebris ambulat, & non scit quò eat: quoniam tenebræ excæcauerunt oculos eius. Qui odit, inquit, fratrem suum, in tenebris ambulat, & non scit quò eat: it enim nesciens in gehennam, ignarus & cæcus præcipitatur in pœnam; recedens scilicet à Christi lumine monentis & dicentis: Ego sum lumen mundi: qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Sequitur autem Christum, qui præceptis eius insistit, qui per magisterij eius viam graditur, qui vestigia eius atque itinera sectatur, qui id quod Christus & fecit & docuit, imitatur: secundum quod Petrus quoque hortatur & monet dicens: Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum vt sequamini vestigia eius. Meminisse debemus quo vocabulo plebem suam Christus appellet, quo titulo gregem suum nuncupet: oues nominat, vt innocentia Christiana ouibus æquetur: agnos vocat, vt agnorum naturam simplicem simplicitas mentis imitetur.

1. Ioan. 3.

Ibid. 2.

Ioan. 8.

1. Pet. 2.

Ioan. 10. 11.

Quid sub vestitu ouium lupus latitat? quid gregem Christi, qui se Christianum mentitur, infamat? Christi nomen induere, & non per Christi viam pergere? quid aliud quàm præuaricatio est diuini nominis, quàm desertio itineris salutaris? quando ipse doceat & dicat eum ad vitam venire, qui mandata seruauerit: & eum esse sapientem, qui verba eius audierit & fecerit: doctorem quoque eum maximum in regno cœlorum vocari, qui fecerit & sic docuerit; tunc prædicanti profuturum, quod bene atque vtiliter prædicatum fuerit, si id quod ore promitur, factis

Matt. 7.

Matt. 19.

Ibid. 5.

factis sequentibus impleatur. Quid verò insinuauit crebriùs discipulis suis Dominus? quid inter salutaria monita & præcepta cœlestia custodiendum magis seruandúmque mandauit; quàm, vt eadem dilectione qua discipulos ipse dilexit, nos quoque inuicem diligamus? (Ioan. 13. 15.) Quo modo autem vel pacem Domini, vel charitatem tenet; qui intercedente zelo, nec pacificus potest esse, nec charus? Ideo & Apostolus Paulus cum pacis & charitatis merita depromeret, cúmque asseueraret firmiter & doceret nec fidem sibi nec elemosynas, nec passionem quoque ipsam confessionis & martyrij profuturam, nisi charitatis fœdera integra atque inuiolata seruasset; (1. Cor. 13.) adiecit & dixit: Charitas magnanima est, charitas benigna est, charitas non zelat. Docens scilicet & ostendens eum posse charitatem tenere, quisquis magnanimus fuerit & benignus, & zeli ac liuoris alienus. Item alio loco cùm moneret, vt homo iam sancto Spiritu plenus & natiuitate cœlesti Dei filius factus, (Ibid. 3.) non nisi spiritalia & diuina sectetur, ponit & dicit: Et ego quidem, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus, quasi infantibus in Christo. Lac vobis potum dedi, non cibum: nondum enim poteratis, sed neque nunc potestis, adhuc enim estis carnales: vbi enim in vobis zelus & contentio & dissensiones sunt, nónne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Obterēda sunt, fratres dilectissimi, vitia & peccata carnalia, & terreni corporis infesta labes spiritali vigore calcāda: ne dum iterum ad veteris hominis cōuersationem reuoluimur, lethalib⁹ laqueis implicemur, Apostolo hoc idem prouidenter & salubriter præmonente: Itaque, inquit, fratres, (Rom. 8.) non secundum carnem viuamus, si enim secundum carnem vixeritis, incipietis mori, si autem spiritu opera carnis mortificaueritis, viuetis: quotquot enim spiritu Dei aguntur, hi filij Dei sunt. Si filij Dei sumus, si templa eius esse iam cœpimus, si accepto Spiritu sancto, sanctè & spiritaliter viuimus, si de terris oculos ad cœlum sustulimus, si ad superna & diuina plenum Deo & Christo pectus ereximus, non nisi quę sunt Deo & Christo, digna (Coloss. 3.) faciamus: sicut & Apostolus excitat & hortatur: Si consurrexistis, inquit, cum Christo, quę sursum sunt quęrite, vbi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt sapite, non quę super terram. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo: cùm autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Qui ergo in baptismo secundum hominis antiqui peccata carnalia, & mortui & sepulti sumus, qui regeneratione cœlesti Christo consurreximus; quę sunt Christi, & cogitemus pariter & geramus: sicut idem Apostolus docet rursus & monet, dicens: (1. Cor. 15.) Primus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo: qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cœlo est. Imaginem autem cœlestem portare non possumus, nisi in eo quod esse nunc cœpimus, Christi similitudinem præbeamus: hoc est enim mutasse quod fueras, & cœpisse esse quod non eras, vt in te diuina natiuitas luceat, vt ad patrem Deum deifica disciplina respondeat, vt honore & laude viuendi Deus in homine clarescat; ipso exhortante & monente, & eius qui se clarificant, vicem mutuam pollicente. Eos, inquit, qui clarificant me, clarificabo: & qui spernit me, spernetur. Ad quam clarificationem formans nos ac præparans Dominus, & filius Dei similitudinem Dei patris insinuans, in Euangelio suo dicit: Audistis quia dictum est: Diliges proximum tibi, & odio habebis inimicum tibi: (Leuit. 19.) Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, (Matt. 5.) & orate pro his qui vos persequuntur, vt sitis filij patris vestri, qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos; & pluit super iustos & iniustos. Si hominibus lætum est & gloriosum, filios habere consimiles, & tunc magis generasse delectat, si ad patrem lineamentis paribus soboles subsiciua respondeat: quanto maior in Deo patre lætitia est, cùm qui sic spiritaliter nascitur, vt in actibus eius & laudibus diuina generositas prædicetur? Quæ iustitiæ palma est? quæ corona? esse te talem, de quo Deus non dicat: (Esai. 1.) Filios genui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me; sed collaudet te potius Christus, & inuitet ad præmium dicens: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. (Matt. 25.) His meditationibus corroborandus est animus fratres dilectissimi, eiusmodi exercitationibus contra omnia diaboli iacula firmandus. Sit ante oculos diuina lectio, in manibus bona operatio, in sensibus Dominica cogitatio. Oratio iugis

omninò non cesset. Salutaris operatio perseueret. Spiritalibus semper actibus occupemur, vt quotiescunque inimicus accesserit, quoties adire tentauerit, & clausum aduersum se pectus inueniat & armatum. Non enim Christiani hominis corona vna est, quæ tempore persecutionis accipitur. Habet & pax coronas suas, quibus de varia & multiplici congressione victores prostrato & subacto aduersario coronamur. Libidinem subegisse, continentiæ palma est. Contra iram, contra iniuriam repugnasse, corona patientiæ est. De auaritia triumphus est, pecuniam spernere. Laus est fidei, fiducia futurorum mundi aduersa tolerare. Et qui superbus in prosperis non est, gloriam de humilitate consequitur. Et qui ad pauperum fouendorum misericordiam pronus est, retributionem thesauri cœlestis adipiscitur. Et qui zelare non nouit, quique vnanimis & mitis fratres suos diligit, dilectionis & pacis præmio honoratur. In hoc virtutum stadio quotidie currimus, ad has iustitiæ palmas & coronas sine intermissione temporis peruenimus. Ad quas vt peruenire tu etiam possis, qui fueras zelo & liuore possessus, omnem illam malitiam, qua prius tenebaris, abiice, ad viam vitæ æternæ vestigiis salutaribus reformare. Euelle de pectore tuo spinas & tribulos, vt Dominicum semen fertili fruge locupletur, vt diuina & spiritalis seges in copiam fœcundæ messis exuberet. Venena fellis euome, discordiarum virus excludei purgetur mens, quam serpentinus liuor infecerat; amaritudo omnis quæ intus insederat, Christi dulcedine leniatur.
Exod. 15. [11] Si de Sacramento crucis & cibum sumis & potum; lignum, quod apud Mara pro-
Num. 33. fecit in imagine ad saporis dulcedinem, tibi in veritate proficiat ad mulcendi pectoris lenitatem; nec ad medelam prosperandæ valetudinis laborabis: vnde vulneratus fueras, inde curare. Ama eos quos ante oderas, dilige illos quibus iniustis obtrectationibus inuidebas. [11] Bonos imitare, si sectari potes: si autē eos sectari non potes, collætare certe & congratulare melioribus. fac te illis adunata dilectione participem, fac te consortio charitatis [12] & fraternitatis vinculo cohæredem. Dimittentur tibi debita, quando ipse dimiseris: accipientur sacrificia tua, cùm pacificus ad Deum veneris. Sensus atque actus tui diuinitus dirigentur, quando ea quæ diuina & iusta sunt cogitaueris, sicut scriptum est:
Prou. 16. Cor viri cogitet iusta, [13] vt à Deo dirigantur gressus eius. Habes autem multa quæ cogites. Paradisum cogita, quo Caïn non redit, qui zelo fratrem peremit. Cogita cœleste regnum, ad quod non nisi concordes atque vnanimes Dominus admittit. Cogita quod filij Dei hi soli possint vocari; Gen. 4.
qui sint pacifici; qui natiuitate cœlesti & lege diuina ad similitudinem Dei patris & Christi respondeant adunati. Cogita sub oculis nos Dei stare, spectante ac iudicante ipso conuersationis ac vitæ nostræ curricula decurrere, peruenire nos tunc demum posse vt eum videre contingat; si ipsum nunc videntem delectemus actibus nostris si nos [10] dignos gratia eius & indulgentia præbeamus; si placituri semper in regno, in hoc mundo ante placeamus.

ADNOTATIONES IN librum de Zelo & Liuore.

1 Zelare quod bonum videas) *Cambr. cod.* zelari, *recte vtrumque legitur, prius autem habet D. Aug. hunc locum citans lib. 4. de bapt. contra Donat. cap. 8. & infra ipse Camb. cod.*

2 vbi in pectus obrepserit) *maxime omnium placet hæc lectio Cambr. & veteris Ms. Ynius Morelli cum Grauio ac partim Menutio; legebant exc Eras.* quando in pectus obrepat, *vet. exc. cum Rembold.* quando in pectus obrepit; *Afflig. verò, Marchin. Dun. & Blandin. Ms. cod.* quandoqoe in pectus obrepens.

3 circuit, aliquem deuorare quærens) *Ad verbum expreßit quod pleraque exemplaria legunt:* ζητῶν τινὰ καταπίειν: *Atque adeo magis placet hæc lectio Ms. Marchin. Dun. Bland. & Ynius Morel. quam illa Camb. & excuf.* aliquid deuorare quærens circuit, *præsertim cùm ad priorem magis accedat lectio Afflig. cod. Veterum omnium scriptorum, & Interpretis vulgati cum quibusdam Græcis Exemp.* quærens quem deuoret; *Quamquam enim sic cum excuf. legat. Auctor homil. 35. inter 50 D. Aug. tract. tamen 10. in Ioan. postremam hanc habet.*

4 an sit pars aliqua membrorum) *Ita Beda hunc locum citans in commentar. epist. 1. Petri & Cambr. cod. cum exc. Afflig. autem March. & Blandin.* murorum, *Dun. vtrumque.*

5 & faciles voluptates) *Tres iidem:* voluntates, *sed castigatus est Dun. cod. & prius substitutum, legit id etiam Camb.*

6 per canoram musicam) Ms. *quinque & Beda* canora & musica, *quod si legatur, intellige instrumenta.*

7 vt soni dulcioris auditu soluat & molliat Christianum vigorem) *irrepserat vitio cod. Rembold. corrupta lectio:* vt sonus dulciori, *prius enim habent Ms. 5. & vet. exc. Præterquam quod legunt:* Christiani, *cum excuf. vulg. Beda verò cum Manut. & vno cod. Morel.* Christianum, *sed legit paulo aliter,* vt vi soni dulcioris auditum soluat.

8 Hinc diabolus) *etiam hoc citat loco citato D. Aug.*

9 ille dudum angelica maiestate subnixus) *Vocem:* dudum, *recens adiecimus ex 4. Ms.*

10 eripit,

to eripit, qui ipse quoque id quod prius fuerat amisit] *Ita locum hunc restituo adiecta voce*: qui, *ex Ms. 4. iisdem. Nam si legatur cum excu.* eripuit, ipse quoque, &c. *videbitur non ante lapsum hominem gratiam suam amisisse diabolus.*

11 Quale malum) *Iterum hoc ibidem allegat D. Augustinus.*

12 prosperum fuerat ostensum] Ms. 4 per spiritum fuerat ostensum, *verum prius placet, eo quod praecedit*: in visionibus, *ne superflua repetitio velut eiusdem rei.*

13 Et ne longum faciam singulos recensendo] *Cambron. cod. & Gemb.* singula, *non recte loquitur enim de hominibus. Rursum autem hic variant cod. inter* simul & semel.

14 Radix est malorum omnium] 4. Ms. *addunt*, blandientium, *sed non facit ad institutum.*

15 in honoribus auctiorem] *Sic Cambr. cod. & Manut. pro eo quod caeteri*: altiorem.

16 Inflat superbia, exacerbat saeuitia] *Hunc etiam locum sic restitui ex* 4. Ms. *pro eo quod erat*: Inflatur, & exacerbatur, *nam praeterquam quod sequitur*: impatientia concutit, *iisdem prorsus verbis vtitur Cyprianus supra libro de Mortalitate.*

17 dum quis aut queritur se non potius ordinatum) *Hoc peculiariter ad Nouatianum refertur. Est autem haud dissimilis locus Epistola lv.*

18 Hinc vultus minax). *Elegans liuoris & Zeli descriptio, qualem habes & in Epigrammate Virgiliano, cuius initium*: Liuor tabifici malum veneni, &c.

19 & stridebit ad eum dentibus suis) *Hac lectio Ms. 4. cum exc. vulg. magis placet, quam Cambron. cod. & Manut.* stridet ad eum dentes suos.

20 contritio & calamitas) *Siue hoc modo legas cum exc. vulg. siue cum Ms. 5.*: contritio & infelicitas, *perinde est. Non placet autem vox*: contribulatio, *quam habet. Manut. eo quod noua sit, Graecè & Isai. 59. & Rom. 3. legitur* σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία.

21 Qui fuerit minimus in omnibus vobis, hic erit magnus) *Ad verbum ferè expressit quod Graecè est*: ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων οὗτος ἔσται μέγας. *Atque adeo rursus adieci verbum*: erit, *omissum à Manut.*

22 nec passionem quoque ipsam confessionis & martyris, *non male. Iterum autem distinctio hic est inter hae duo.*

23 Lac vobis potum dedi, non cibum) *Cambron. & alii veteres*: Lacta vos potaui, non cibo, *vtrumque rectè legitur, sed hoc ad verbum est ex Graeco.*

24 & dissensiones sunt) *Cam.* dissensio est: *sed illud placet, nam Graecè legitur*: καὶ διχοστασίαι.

25 Obterenda sunt, fratres dilectissimi, vitia & peccata carnalia] *Ad hunc locum respicit D. Hier. in 5. cap. ad Galat. dum dicit Cyprianum hoc libro inuidiam enumerare inter vitia carnalia. Lethales etiam laqueos hic dicit, quod libro praecedenti crimina mortalia.*

26 incipietis mori] *Sic excusi & Ms. omnes, praeter Cambr. qui legit*: moriemini *Graecè est* μέλλετε ἀποθνήσκειν, *quod sonat ad verbum*: debetis mori.

27 Si consurrexistis cum Christo) *Cambron. cod. & Manutius*: consurrexistis, *sed non placet; quia paulo post sequitur*: consurreximus. *Et infra prius legitur Test. lib. 3. cap. 11.*

28 non quae super terram] *Cambronensis codex & Costerius infra dicto loco Cypriani*: non quae terrena sunt, *caeteri quatuor Ms.* non quae in terra sunt, *verum vulgatam lectionem confirmat quod Graecè legitur* ἐπὶ τῆς γῆς.

29 Et qui spernit me spernetur] *Prorsus sic legendum alicubi supra diximus, quum sic legatur & Hebraicè & Graecè.*

30 si ad patrem lineamentis paribus soboles subcisiua] *Sic restituo Camb. cod. tum Manutio, quam Ms.* subcaliua, *aut exc. vulg.* subeidiua, *aut vet. excus. & caeteri Ms quatuor*: succiduua, *seu*, suceediua, *aut vnus Ms.* successa. *Subcisiuum (teste Nonio Marcello) significat secundum, sequens, succedens, succedaneum. Hinc Lucil. l. 28. Praeterea hac subsiciua si quando voles opera, ita legendum ibi censeo pro eo quod est*: operã.

31 sed collaudet te potius Christus] *Adiecimus recens*: sed *ex Cambr. cod.*

32 Si ante oculos diuina lectio, in manibus bona operatio.] *Ita ex 4. Ms locum hunc mutilum suppleuimus. Antea enim legebatur dumtaxat*: Sit ante oculos diuina lectio, *aut*: Sit in manibus diuina lectio.

33 in sensibus dominica cogitatio] *Vetus exc.*: diuina, *sed prius placet, ne sit eiusdem vocis repetitio.*

34 Si de Sacramento] *Ms. 4. non habent*: Si *Deinde legunt*: vinum quod habuit & myrrha proficit. *Sed genuina est vulgata lectio: alius sit enim ad lignum, quo immisso, fons Mara antea amarus, in dulcedinem versus est.*

35 Bonos imitare si sectari potes] *Lectionem hanc Cambr. cod. confirmat, quod vulgo legitur dumtaxat*: si potes, *quare omittenda prorsus intellecta negatio apud Manut. Ex eodem Cambr. legimus*: si autem eos sectari non potes. *Alii 4 Ms. non aliud legunt quam*: Bonos imitare, collaetare & congratulare, *quod postremum etiam legit Cambr. cod. pro eo quod excus.* gratulare.

36 & fraternitatis vinculo cohaeredem] *Duo Ms. vel cod.* cohaerentem, *non male.*

37 vt à Deo dirigantur gressus eius] *Placet prae caeteris hac Cambron. cod. lectio, eo quod sic legant 70. Antea exc. habebant*: Et à Deo diriguntur, &c. *caeteri verò Ms. duntaxat*: vt a Deo dirigatur.

38 dignos gratia eius & indulgentia] *Nisi alibi Cypriani familiarior esset hac phrasis, censuissem genuinam esse quam habent Ms. omnes, vet. exc. & Rembold.* dignos gratiae eius & indulgentiae.

AD FORTVNATVM, DE Exhortatione Martyrij.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

Argumentum huius libri paucis ita describit D. Pontius in vita auctoris: Quis Martyres tantos exhortatione diuini sermonis adimulit, quis denique tot confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos, & ad exemplum martyrii superstites reseruatos, incentiuo tubae caelestis animaret? Latius argumentum ex capitum titulis colligere est. Atque ex verbis Pontii certum

humani subtrahendas; ponenda sola illa quę Deus loquitur, quibus seruos suos ad martyrium Christus exhortatur. Praecepta ipsa diuina velut arma pugnantibus suggerenda sunt. Illa sint militaris tubae hortamenta, illa pugnantibus classica. Inde aures erigantur, inde instruantur mentes, inde & animi & corporis vires ad omnem passionis tolerantiā roborentur. Nos tantùm qui Domino permittente primum baptisma credentibus dedimus, ad aliud quoque singulos praeparemus, insinuantes & docentes hoc esse baptisma in gratia maius, in potestate sublimius, in honore pretiosius: baptisma in quo angeli baptizant, baptisma in quo Deus & Christus eius exultant, baptisma post quod nemo iam peccat, baptisma quod fidei nostrae incrementa consummat, baptisma quod nos de mundo recedentes statim Deo copulat. In aquae baptismo accipitur peccatorum remissiō; in sanguinis corona virtutum. Amplectenda res est & optanda, & omnibus postulationum nostrarum precibus expetēda, vt qui serui Dei sumus, simus & amici.

CAPITVLA LIBRI SEQVENTIS.

1 In exhortandis itaque ac praeparandis fratribus nostris, virtutis ac fidei firmitate ad praeconium Dominicae confessionis, atque ad praelium persecutionis & passionis armandis, primo in loco dicendum est, idola Deos non esse: quae homo sibi faciat. Neque enim quae fiunt, factore suo & fabricatore maiora sunt: aut protegere & seruare quenquam possunt, quę ipsa de templis suis pereunt, nisi ab homine seruentur. Sed nec elementa colenda esse, quae homini secundum dispositionem & praeceptum Dei seruiunt.

2 Destructis idolis & elementorum ratione monstrata, ostendendum Dominum solum colendum esse.

3 Tunc addendum quę comminatio Dei sit aduersus eos, qui idolis sacrificant.

4 Praeterea docendum non facile ignoscere Deum idololatris.

5 Et quod sic idololatriae indignetur Deus vt praeceperit etiam eos interfici, qui sacrificare & seruire idolis suaserint.

6 Subiungendum post haec, quod redempti ac viuificati Christi sanguine, nihil Christo praeponere debeamus; quia nec ille quidquam nobis praeposuerit; & ille propter nos mala bonis praetulerit; paupertatem diuitijs, seruitutem dominationi, mortem immortalitati. Nos contra in passionibus nostris paupertati saeculari paradisi diuitias & delitias prępetamus; dominatum & regnum aeternum temporarię seruituti, immortalitatem morti, Deum & Christum diabolo & antichristo.

7 Insinuandum quoque, ne erepti de faucibus diaboli, & de laqueis saeculi liberati, si in angustijs & pressuris esse coeperint, regredi denuo ad saeculū velint, & perdant quod euaserint.

8 Insistendum potius esse & perseuerandum in fide & in virtute, & coelestis ac spiritalis gratię consummatione, vt ad palmam & coronam possit perueniri.

9 Ad hoc enim pressuras & persecutiones fieri vt probemur.

10 Nec timendas esse iniurias, & poenas persecutionum; quia maior est Dominus ad protegendum quam diabolus ad impugnandum.

11 Ac ne expauescat quis & conturbetur ad pressuras & persecutiones, quas patimur in isto mundo, probandum ante praedictum esse, quòd nos mundus odio habiturus esset, & quod persecutiones aduersum nos excitaret, vt ex ipso hoc quòd haec fiant, manifesta sit fides diuinę pollicitationis, in mercedibus & praemijs postmodum secuturis. Nec nouum quid accidat Christianis; quando ab initio mundi, boni laborauerint, & oppressi atque occisi sint iusti ab iniustis.

12 In nouissima parte ponendum est, quae spes & quę merces maneat iustos & martyras post conflictationes huius temporis & passiones. Et quod plus accepturi simus in passionis remuneratione, quàm quod hic sustinemus in ipsa passione.

CAPVT PRIMVM.

Vod idola dii non sint & quod nec elementa vice Deorum colenda sint, ostenditur in Psalmo 113. Idola gentium argentum & aurum; opera manuum hominum. Os habent & non loquuntur, oculos habent & non vident. Aures habent & non audiunt, neque enim est spiritus in ore ipsorum. Similes illis fiant qui faciunt ea. Item in Sapientia Salomonis: Omnia idola nationum ęstimauerunt deos, quibus neque oculorum vsus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti

Psalm 113. & 134. Sap. 15.

in manibus ad tractaodum, ſed & pedes
eorum pigri ad ambulandum. Homo e-
nim fecit illos, & qui ſpiritum mutatus eſt,
finxit illos. Nemo autem ſibi ſimilem ho-
mo poterit Deum fingere; cùm ſit enim
mortalis, mortuum fingit manibus ioiquis.
Melior eſt autem ipſe iis quos colit, quo-
niam [15] ipſe quidem vixit, illi autem nun-
Exod. 20. quam. Item in Exodo. Non facies tibi ido-
lum, nec cuiuſquam ſimilitudinem. Item
Sap. 13. apud Salomonem de elemeotis: Neque
opera attendentes, agnouerunt quis eſſet
artifex, ſed aut ignem, aut ſpiritum, aut
citatum aërem, aut gyrum ſtellarum, aut
nimiam aquam, aut ſolem, aut lunam, [19]
rectores otbis terratum Deos putaueruot.
Quorum ſi ptopter ſpeciem hoc æſtimaue-
runt, ſciant quanto iis Dominus ſit ſpecio-
ſior: aut ſi virtutes & opera eorum mi-
rati ſunt, [17] intelligant ab ipſis, quoniam
qui hæc conſtituit fortia, fortior eſt illis.

CAP. II.

Deut. 6. [21] Quòd Deus ſolus colendus ſit ſcriptum
eſt io Deuteronomio: Dominum Deum
Exod. 20. tuum adorabis, & illi ſoli ſeruies. Item.
in Exodo: [19] Non erunt tibi Dii alii abſq;
me. Item illic: [20] Videte, videte quia ego
ſum, & oon eſt Deus præter me. Ego inte-
rimam & viuere faciam, percutiam & ego
Apoc. 14. ſanabo, & non eſt qui eripiat de manibus
meis. Item in Apocalypſi Et vidi alium
Angelum volaotem in medio cœlo: haben-
tem Euangelium æternum, vt annunciaret
ſuper terram [21] & ſuper omnes nationes,
& tribus, & linguas, & populos, dicentem
voce magna [20] Metuite potius Deum, &
date illi claritatem, quoniam venit hora
iudicij eius: & adorate eum qui fecit
cœlum & terram: & maria & omnia quæ in
eis ſunt. Sic & Dominus in Euangelio cō-
memorationem facit primi & ſecundi prę-
cepti dicens: Audi Iſraël, Dominus Deus
Mat. 22 tuus, Deus vnus eſt: Et diliges Dominum
tuum de toto corde tuo, & de tota aoima
Ioan. 17. tua, & de tota virture tua, hoc primum, &
ſecundum ſimile huic: Diliges proximum
tuum tanquam te. Io his duobus præce-
ptis tota lex pendet & prophetæ. Et ite-
rum: Hæc eſt autem vita æterna, vt co-
gnoſcant te ſolum & verum Deum, &
quem miſiſti Ieſum Chriſtum.

CAP. III.

Quæ comminatio Dei ſit aduerſus eos
qui idolis ſacrificant, [23] legitur io Exodo
Exod. 22. Sacrificans dijs eradicabitur, niſi Domino
ſoli. Item In Deuteronomio: Sacrificaue- *Deut. 32.*
runt dæmonijs, & non Deo. Item apud
Eſaiam: Adorauerunt eos, quos fecerunt *Eſaia 2.*
digiti eorum, & curuatus eſt homo, & hu-
miliatus eſt vir, & non laxabo illis. Et ite-
rum: Illis fudiſtis libamina, & illis impo- *Eſai. 57.*
ſuiſtis ſacrificia. Super hæc ergo non indi-
gnabor dicit Dominus. Item apud Hiere- *Hier. 25*
miam: Nolite ambulare poſt Deos alienos
vt ſeruiatis eis, & ne adoraueritis eos, &
ne incitetis me in operibus manuum ve- *Apoc. 14.*
ſtrarum ad diſperdendos vos. Item in Apo-
lypſi: ſi quis adorat beſtiam & imaginem
eius, & accipit notam in fronte ſua, aut in
manu, bibet ipſe de vino iræ Dei mixto
in poculo iræ eius, & punietur igne & ſul-
phure, ſub oculis ſanctorum Angelorum,
& ſub oculis agni; & fumus de tormentis
eorum in ſæcula ſæculorum aſcendet Nec
habebunt requiem die & nocte quicūque
adorant beſtiam & imagioem eius.

CAP. IIII.

Non facile ignoſcere Deum idololatris.
Moyſes in Exodo pro populo regnat nec *Exod. 32.*
imperat. Precor, ait, Domine, deliquit
populus hic delictum grande: fecerunt ſi-
bi deos aureos: [24] & nunc ſi dimittis illis
delictum, dimitte: ſin autem dele me de
libro quem ſcripſiſti. Et dixit Dominus ad
Moyſen: Si quis deliquit ante me, deleam
eum de libro meo. Item cùm Hieremias
pro populo deprecaretur, Dominus ad eum *Hier. 7.*
loquitur dicens: Et tu noli orare pro po-
pulo hoc, & noli poſtulare pro ipſis in pre-
ce & oratione, quia non exaudiam in tem-
pore quo inuocabunt me, in tempore affli- *Ezech. 14.*
ctionis ſuæ. Ezechiel quoque hanc eao-
dem denunciat indigationem Dei eis, qui
in Deum delinquunt: Et fuit, inquit,
verbum Domini ad me dicens: Fili homi-
nis, terra quæcunque peccauerit mihi, vt
delinquat delictum, extendam manum
meam ſuper eam, & obteram ſtabilimen-
tum panis & immittam in eam famem, &
auferam de ea hominem & pecora. Et ſi
fuerint tres viri hi in medio eius, Noë,
Daniel, & Iob, non liberabunt filios neque
filias, ipſi ſoli ſalui erunt. [25] Item in Re-
gnorum primo. Si delinquendo peccet *1 Reg. 2.*
vir aduerſus virum, orabunt pro eo Domi-
num: Si autem in Deum peccet homo,
quis orabit pro eo?

CAP. V.

Quòd ſic idololatriæ indignetur Deus,
vt præceperit etiā eos interfici, qui ſacri-
ficare

Deut. 13. ficare & seruire idolis suaserint; In Deuteronomio: Quod si rogauerit te frater tuus, filius tuus, aut filia tua, aut vxor tua, quæ est in sinu tuo, aut amicus tuus, qui aequalis est animæ tuæ, latenter dicens: " Eamus & seruiamus diis aliis, diis gentium, non consenties ei, & non exaudies eum, & non parcet oculus tuus super eum, & non celabis eum, annuncians annunciabis de illo. Manus tua erit super eum in primis interficere eum, & manus omnis populi postremo; & lapidabunt eum, & morietur: quoniam quæsiuit auertere te à Domino Deo tuo. Et iterum loquitur Dominus & dicit, nec ciuitati parcendum etiam si vniuersa consenserit ad idololatriam: Aut si audieris in vna ex ciuitatibus, quas Dominus Deus tuus dabit tibi inhabitare te illic, dicentes: Eamus & seruiamus diis aliis, quos non nosti; Interficiens necabis omnes qui sunt in ciuitate cæde gladij, & incendes ciuitatem igni, & erit sine habitaculo in æternum. Non reædificabitur etiã nunc, vt auertatur Dominus ab indignatione iræ suæ. Et dabit tibi misericordiam & miserebitur tui, & multiplicabit te, si

1. Mac. 2. exaudieris vocem Domini Dei tui, & obseruaueris præcepta eius. Cuius præcepti & vigoris memor Mathathias interficit eũ qui ad aram sacrificaturus accesserat. " Quod si ante aduentum Christi circa Deũ colendum & idola spernenda, hæc præcepta seruata sunt: quanto magis post aduentum Christi seruanda sunt? quando ille veniens non verbis tantum nos hortatus sit, sed & factis, post omnes iniurias & contumelias passus quoque & crucifixus; vt nos pati & mori exemplo suo doceret: vt nulla sit homini excusatio pro se non patienti: cùm passus sit ille pro nobis: & cùm ille passus sit pro alienis peccatis, multo magis pro peccatis suis pati vnumquẽ-

Mat. 10. que debere? Et ideo in Euangelio comminatur & dicit: Quicunque confessus fuerit me coram hominibus, & ego confitebor eũ coram patre meo qui in cælis est: Qui autem negauerit me coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo qui in

2. Tim. 2. cælis est. Item Apostolus Paulus: si enim commorimur, inquit, & conuiuemus: si tolleremus, & conregnabimus: " si * negabimus, & ipse negabit nos. Item Ioannes: Qui negat filium, neque patrem habet: qui confitetur filium, & filium & patrem habet. Vnde nos ad contemptũ mortis hortatur Dominus & corroborat dicẽs; Nolite timere eos qui occidunt corpus,

* negauerimus.

1. Ioan. 2.

Matt. 10.

D. Cyprian.

animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum qui potest animam & corpus occidere in gehennam. Et iterum: Qui amat animam suam perdet eam: & qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam conseruabit illam. Ioan. 12.

CAP. VI.

Quòd redempti & viuificati Christi sanguine nihil Christo præponere debeamus; In Euangelio Dominus loquitur & dicit; Mat. 10. " Qui diligit patrem aut matrẽ super me, non est me dignus. Et qui diligit filium, aut filiam super me; non est me dignus. Et qui non accipit crucem suam & sequitur me, non est me dignus. Sic & in Deuteronomio scriptum est: Qui dicunt patri & matri, non noui te, & filios suos non agnouerunt, hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum seruauerunt. Item Apostolus Paulus: Quis nos, inquit, separabit à charitate Christi, pressura, an angustia, an persecutio, " an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? Sicut scriptum est; Quia propter te occidimur tota die, æstimati sumus vt oues victimæ: sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos. Et iterum: Non estis vestri, empti enim estis pretio magno, glorificate, & portate Deum in corpore vestro. Et iterum: Pro omnibus mortuus est, vt qui viuunt, iam non sibi viuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, & resurrexit. Deut. 33. Rom. 8. Psalm. 43. 1. Cor. 6. 2. Cor. 5.

CAP. VII.

Ereptos de faucibus diaboli, & de laqueis sæculi liberatos non debere denuo ad sæculum reuerti, ne perdant quod euaserint. In Exodo Iudaicus populus ad vmbram nostri & imaginem præfiguratus, cum Deo tutore & vindice euasisset Pharaonis atque Ægypti, id est, diaboli, & sæculi durissimam seruitutem; circa Deum perfidus & ingratus, aduersus Moysen mussitat, respiciens solitudinis ac laboris incommoda, & non intelligens libertatis ac salutis beneficia diuina, & reuerti quærit ad Ægypti, hoc est, ad sæculi seruitutem; vnde fuerat exutus, cum magis fidere deberet in Deum & credere, quoniam qui à diabolo & sæculo liberat populum suum, protegit liberatum: Quid hoc nobis, inquiunt, fecisti iniiciendo nos de Ægypto? " Melius est nobis seruire ægyptiis quàm mori in solitudine hac. Et dixit Moyses ad Exod. 14.

populum: Fidite, & state, & cernite, salutem quæ à Domino est, quam vobis faciet hodie: Dominus ipse pugnabit pro vobis & vos tacebitis. Quod nos admonens in Euangelio suo Dominus, & docens ne ad diabolum rursus & ad sæculum, quibus renunciauimus, & vnde euasimus, reuertamur, dicit: Nemo retro attendens & superponens manum suam super aratrum, aptus est regno Dei. Et iterum: Et qui in agro est, non conuertatur retro. Memores estote vxoris Loth. Ac ne quis aliqua vel cupiditate rerum, vel suorum dulcedine retardetur quo minus Christum sequatur, addit & dicit: Qui non renunciat omnibus quæ sunt eius, non potest esse meus discipulus.

Luc. 9. & 17.

Luc. 14.

CAP. VIII.

Insistendum esse & perseuerandum in fide & virtute, & cœlestis ac spiritalis gratiæ consummatione, vt ad palmā & coronam possit perueniri: In Paralipomenon: "Dominus vobiscum est, quandiu & vos estis cum ipso. Si autem dereliqueritis eum, derelinquet vos. Item apud Ezechielem: Iustitia iusti non liberabit eum, in quacūque die exerrauerit. Item in Euangelio Dominus loquitur & dicit: Qui perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit. Et iterū: Si permanseritis in verbo meo," verè discipuli mei estis, & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos: Præmonens quoque nos paratos semper esse debere, & expeditos in procinctu firmiter stare, addit & dicit. Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes: & vos similes hominibus expectantibus dominum suum, quando reuertatur à nuptiis, vt cum venerit & pulsauerit, aperiant ei. Beati serui illi, quos adueniens Dominus inuenerit vigilantes. Itē beatus Apostolus Paulus, vt fides nostra proficiat & crescat & ad summa perueniat, hortatur dicens: Nescitis quoniam qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt occupetis: omnis enim qui agonizat, in omnibus continens est. Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, vos autem incorruptam. Et iterum: "Nemo militans Deo, obligat se molestiis secularibus, vt possit placere ei cui se probauit. Sed & si certauerit quis, non coronabitur, nisi legitimè pugnauerit. Et iterum: Oro autem vos, fratres, per misericordiam Dei vt constituatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctam, placentem Deo: " nec conformemini sæculo huic, sed transformamini in renouatione spiritus, ad probandum quæ sit voluntas Dei bona, & placens & perfecta. Et iterum sumus filii Dei: si autem filii, & hæredes Dei, cohæredes autem Christi. Si quidem compatiamor, vt & cōmagnificemur. Et in Apocalypsi eadem loquitur diuinæ prædicationis hortatio, dicens: Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam. Quod exemplum perseuerandi & permanendi designatur in Exodo, vbi Moyses ad superandum Amalech, qui figurā portabat diaboli, in signo & sacramento crucis adleuabat supinas manus. Nec vincere aduersarium potuit, nisi postquam stabilis in signo adleuatis iugiter manibus perseuerauit. Et factum est, inquit, cum leuabat Moyses manus, præualebat Israel; vbi autem submiserat manus, inualescebat Amalech. Et accepto lapide supposuerunt sub eo, & sedebat super eum. Et Aaron & Vr sustentabant manus eius hinc & inde: & factæ sunt manus Moysi stabiles vsque in occasū solis. Et fugauit Iesus Amalech & omnem populum eius. Et dixit Dominus ad Moysen: "Scribe hoc vt sit memoria in libro, & da in aures Iesu: quoniam " deletione deleam memoriam Amalech de sub cœlo.

2. Paral. 15

Ezech. 33.

Mat. 10

Ioan. 8

Luc. 12

1. Cor. 9.

2. Tim. 2

Rom. 12.

Rom. 8.

Apoc. 3.

Exo. 17

CAP. IX.

Ad hoc pressuras & persecutiones fieri vt probemur, in Deuteronomio: Tentat vos Dominus Deus vester, vt sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro & ex tota anima vestra, & ex tota virtute vestra. Et iterum apud Salomonē: Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis. Paulus quoque paria testatur ac loquitur dicens: Gloriamur in spe claritatis Dei. Non solum autem, sed & gloriamur in pressuris, scientes quoniam pressura tolerantiam operatur, tolerantia autem probationem, probatio autem spem: spes autem non confundit, quia dilectio Dei infusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis. Et Petrus in Epistola sua ponit & dicit: "Charissimi, nolite mirari ardorē accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit: nec excidatis, tanquam nouum aliquid vobis contingat. Sed quotiescunque communicatis Christi passionibus, per omnia gaudete: vt & in reuelatione facta claritatis eius, gaudentes exultetis. Si improperatur vobis in nomine

Deut. 13.

Eccl. 27.

Rom. 5.

1. Petr. 4.

ne Christi, beati estis; quia maiestatis & virtutis Domini nomen in vobis requiescit: quod quidem secūdum illos blasphematur, secundum nos autem honoratur.

CAP. X.

Timendas non esse iniurias & pœnas persecutionum, quia maior est Dominus ad protegendum, quàm diabolus ad impugnandum, Ioannes in Epistola sua probat
1. Ioan. 4. dicens: Maior est qui in vobis est, quàm qui in isto mundo. Item in Psalmo 117.
Psal. 17. Non metuam quid mihi faciat homo, do-
& 19. minus mihi auxiliator est. Et iterum: " Isti in curribus & isti in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri magnificabimus. Ipsi obligati sunt & ceciderunt: nos autem surreximus & erecti sumus. Et adhuc fortius docens & ostendens Spiritus sanctus castra diaboli non timenda, & si bellum nobis hostis indixerit, in ipso magis bello spem nostram consistere, & congressione illa iustos ad diuinæ sedis & salutis æternæ præmium peruenire, in Psal-
Psal. 26. mo 26. ponit & dicit: Si direcța fuerint in me castra, non timebit cor meum: si exsurrexerit super me bellum, in illud ego sperabo: " Vnam petii à Domino; hanc requiram, vt inhabitem in domo Domini
Exod. 1. per omnes dies vitæ meæ. Item in Exodo declarat scriptura diuina pressuris multiplicari nos potius & augeri, dicens: Quantóque eos deprimebant, tantò plures fie-
Apoc. 2. bant, & inualescebant magis. Et in Apocalypsi protectio diuina promittitur passionibus nostris: Nihil, inquit, eorum timeas quæ passurus es. Nec alius securitatem nobis & protectionem pollicetur, quam qui & per Esaiam Prophetam loquitur
Esaia. 43. dicens: Noli timere, quia te redemi, & vocaui te nomine tuo, meus es tu. Et si transieris per aquam, tecum sum, & flumina te non inundabunt. Et si transieris per ignem, flamma te non comburet: quoniam ego Dominus Deus tuus sanctus Israël, qui te saluum facio. Qui & in Euangelio promittit auxilium diuinum
Mat. 10. Dei seruis in persecutionibus non defu-
Mar. 13. turum, dicens: Cùm autem vos tradiderint, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui lo-
Luc. 21. quitur in vobis. Et iterum: Ponite in cordibus vestris non præmeditari excusare: ego enim dabo vobis os & sapientiam, " cui non poterunt resistere aduersarij vestri. Sicut in Exodo, ad Moysen cunctantem & ad populum ire trepidãtem, Deus loquitur dicens: Quis dedit os homini? " & quis fecit mutum? & quis surdum? & quis videntem & cæcum? nonne ego Dominus Deus? & nunc perge, & ego aperiam os tuum, & instruam te quid loquaris. Nec difficile est Deo aperire os hominis deuoti sibi, & confessori suo inspirare constantiam & fiduciam loquendi, qui in Numeris aduersus Balaam Pro- Num. 22.
phetam etiam asinam fecerit loqui. Quare in persecutionibus nemo cogitet, quod periculum diabolus importet, sed immò consideret quod auxilium Deus præstet: nec mentem labefactet humana infestatio, sed corroboret fidem diuina protectio: quando vnusquisque secundum dominica promissa, & fidei suæ merita tantum accipiat de Dei ope, quantum se eredat accipere; nec sit quod omnipotens præstare non possit, nisi si accipientis fides caduca defecerit.

CAP. XI.

Ante prædictum esse, quòd nos mundus odio habiturus esset, & quòd persecutiones aduersum nos excitaret, & quod nihil nouum Christianis accidat, quando ab initio mundi boni laborauerunt, & oppressi atque occisi sint iusti ab iniustis, Dominus in Euangelio præmonet & prænunciat, dicens: Si mundus vos odit, scitote quoniam me priorè odiit. Si de mun- Ioan. 15.
do essetis, mundus quod suum esset amaret: sed quia de mundo non estis, & ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Mementote sermonis quem dixi vobis: Non est seruus maior Domino suo: Si me persecuti sunt, & vos persequentur. Et iterum: Veniet hora vt om- Ioan. 16.
nis qui vos occidit, putet se officium Deo facere: sed hoc facient, quoniam non cognouerunt patrem, neque me. Hæc autem locutus sum vobis, vt cùm venerit hora, eorum memores sitis, quia ego dixi vobis. Et iterum: Amen amen dico vobis, quoniam vos plorabitis & plangetis, sæculum autem gaudebit; vos tristes eritis, sed " tristitia vestra in lætitiam veniet. Et iterum: Hæc locutus sum vobis vt in me pacem habeatis, in sæculo autem " pressuram habetis: sed fidite quoniam

ego vici sæculum. Et cùm à discipulis suis interrogaretur de signo aduentus sui & consummationis mundi, respondit & di-
Matt. 24. xit. " Cauete ne quis vos fallat, multi enim venient in nomine meo dicentes:
Matt. 13. Ego sum Christus; & multos fallent. Incipietis autem audire bella & auditus bel-
Luc. 21. lorum: videte, nolite tumultuari: oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis. " Exsurget enim gens super gentem, & regnum super regnum; & erunt fames & terræ motus, & pestilentiæ per singula loca: omnia autem ista " initia parturitionum sunt. Tunc tradent vos in pressuram, & interficient vos; & eritis odibiles omnibus gentibus propter nomen meum. Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradent & odient inuicem. Et multi pseudoprophetæ exsurgent & seducent multos: & eo quod facinus abundet, refrigescet charitas multorum. Qui autem tolerauerit vsque in finem, hic saluus erit. Et prędicabitur Euangelium istud regni per totum orbem terræ in testimonium
Dan. 9. omnibus gentibus, & tunc veniet finis. Cum ergo videritis abominationem vastationis, quæ dicta est per Danielem Prophetam, stantem in loco sancto (qui legit intelligat) tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes; & qui in tecto est, non descendat tollere quidquam de domo: & qui in agro est, non conuertatur retro auferre vestimentum suum. Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus. Orate autem ne fiat fuga vestra hyeme, neque sabbato. Erit enim tunc pressura magna, qualis non fuit ab initio mundi vsque nunc, sed neque fiet: & nisi breuiati essent dies illi, non esset salua omnis caro; propter electos autem breuiabuntur illi dies. Tunc si quis dixerit vobis: ecce hic est Christus, aut ecce illic, nolite credere. Surgent enim pseudochristi, & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna, & prodigia, ad errorem faciendum si fieri potest, etiam electis. Vos autem cauete, ecce prædixi vobis omnia. Si ergo dixerint vobis: Ecce in solitudine est, nolite exire: ecce in cubiculis, nolite credere " Sicut enim coruscatio exit ab oriente, & apparet vsque ad occidentem, ita erit & aduentus filij hominis. " Vbi fuerit corpus, illuc colligentur aquilæ. Continuò autem post pressuram dierum illorum " sol tenebrescet, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cœlo, & virtutes cœlorum mouebuntur. Et tunc apparebit signum filij hominis in cœlo, " & lamentabuntur omnes tribus terræ, & videbunt filium hominis venientem in nubibus cœli cum virtute magna & claritate. Et mittet angelos suos cum tuba magna. Et colligent electos eius à quatuor ventis, à summis cœlorum vsque ad summitates eorum. Nec noua aut repentina hæc sunt quæ nunc accidunt Christianis, cùm boni semper & iusti, & Deo innocentiæ lege ac veræ religionis timore deuoti, per pressuras & iniurias, & graues ac multiformes " infestationum pœnas angusti itineris difficultate
gradiantur. Sic in origine statim mundi Gen. 4. 27 & 37.
Abel iustus à fratre primus occiditur: &
Iacob fugatur, & Ioseph venundatur: & 1. Reg. 14.
Dauid misericordem Saül rex persequitur, & Heliam maiestatem Dei constan- 3. Reg. 19.
ter ac fortiter asserentem rex Achab op-
primere conatur. Zacharias sacerdos in- Mat. 23.
terficitur in medio templi & altaris, vt illic hostia ipse fiat, vbi Deo hostias immolabat. Tot denique martyria iustorum sæpè celebrata, tot edita in posterum fidei & virtutis exempla. Tres pueri, Ananias, Azarias, Misahel, ætate compares, dilectione concordes, fide stabiles, virtute constantes, flammis ac pœnis vrgentibus fortiores, soli se Deo seruire, solum nosse, solum colere proclamant dicentes: Nabu- Dan. 3.
chodonosor rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. " Est enim Deus, cui nos seruimus, potens nos eripere de camino ignis ardentis, & de manibus tuis rex liberabit nos. Et si non, notum sit tibi, quia diis tuis non seruimus, & statuam auream quam statuisti, non adoramus. Et Daniel Deo deuotus, & sancto spiritu plenus exclamat & dicit. Nihil co- Dan. 14.
lo ego nisi Dominum Deum meum, qui condidit cœlum & terram. Tobias quoque sub regali licet ac tyrannica seruitute, sensu tamen ac spiritu liber; confessionem suam Deo seruat, & virtutem maiestatemque diuinam sublimiter prædicat, dicens:
Ego in terra captiuitatis meę confiteor il- Tob. 13.
li, " & ostendo virtutem eius in natione
peccatrice. Quid vero in Machabæis se- 2. Mac. 7.
ptem fratres, & natalium pariter & virtutum sorte consimiles " septenarium nu-
merum sacramento perfectæ consumma- Genes. 2.
tionis implentis? sic septem fratres in martyrio cohęrentes, vt primi in dispositione diuina " septem dies annorum septem mil-
lia continentes, vt septem spiritus & an- Tob. 12.
geli septem qui assistunt & conuersantur
ante faciem Dei, & lucernæ septiformes Exod. 25.
in

in tabernaculo martyrij, & in Apocalypsi septem candelabra aurea, & apud Salomonem columnæ septem, super quas ædificauit domum sapientia: ita & istic septē fratrum numerus, ecclesias septem numeri sui quantitate complexus, secundum quod in primo Regnorum libro legimus, sterilem septē peperisse. Et apud Esaiam: Septem mulieres vnum hominem apprehendunt, cuius inuocari super se nomen exposcunt. Et Apostolus Paulus qui huius legitimi numeri & certi meminit, ad septem Ecclesias scribit. Et in Apocalypsi Dominus mandata sua diuina, & præcepta cœlestia ad septem Ecclesias, & earundem angelos dirigit, qui nunc istic in fratribus numerus inuenitur," vt consummatio legitima compleatur. Cum septem liberis planè copulatur & mater origo & radix; quæ ecclesias septem postmodum peperit, ipsa prima & vna " super Petrum Domini voce fundata. Nec vacat quod in passionibus sola cum liberis mater est. Martyres enim qui se Dei filios in passione testantur, iam non nisi Deo patre censentur: sicut in Euangelio Dominus docet, dicens: Ne vocaueritis vobis patrem super terram, vnus est enim pater vester qui in cælis est. Quæ verò ediderunt confessionum præconia, quàm præclara, quam magna documenta fidei præbuerunt? Rex Anthiocus infestus, immo in Anthiocho antichristus expressus, ora Martyrum gloriosa & spiritu confessionis inuicta contagio suillæ carnis maculare quærebat, & cū flagellis grauiter verberasset, ac nihil promouere potuisset, sartagines iussit igniri: quibus ignitis & accensis, eum qui primus locutus fuerat, & magis " regem virtutis & fidei constantia prouocauerat, admoueri præcepit & frigi, producta & " exsecta prius lingua, quæ confessa Deum fuerat: quod Martyri gloriosius contigit: lingua enim confessa nomen Dei, prior ad Deum debuit ipsa proficisci. Post in secūdo excogitatis acrioribus pœnis, antequā cætera membra torqueret, cutem capitis cum capillis detraxit, odio scilicet certo. Nam cum caput viri Christus sit, & caput Christi Deus; qui caput laniabat in Martyre, Deum, & Christum persequebatur in capite. At ille in Martyrio suo fidens, & resurrectionis sibi præmium de Dei remuneratione promittens, exclamauit & dixit: Tu quidem impotens ex hac præsenti vita nos perdis: sed mundi rex defunctos nos pro suis legibus in æternam vitæ re-

Apoc. 1. Prou. 9. 1. Reg. 2. Esa. 4. Apoc. 1. Mat. 16. Matt. 23. 2. Mac. 7. 1. Cor. 11.

surrectionem suscitabit. tertius linguam postulatus cito protulit: nam pœnam linguæ exsecandæ iam didicerat à fratre contemnere, manus quoque amputandas constanter extendit, multum beatus genere isto supplicii, cui contigit extensis ad pœnam manibus passionis Dominicæ instar imitari. Necnon & quartus pari virtute tormenta contemnens, & ad retundendum regem cælesti voce respondens exclamauit & dixit: Potius est ab hominibus morti datos expectare spem à Deo " iterum ab eo suscitandos in vitam æternā: tibi enim resurrectio ad vitam non erit. Quintus præter quod carnificinam regis, & duros varióśque cruciatus fidei vigore calcabat, ad præscientiam quoque & notitiam futurorum spiritu diuinitatis animatus prophetauit regi, indignationem Dei & vltionem velociter secuturam: Potestatem, inquit, inter homines habens, cùm sis corruptibilis, facis quod vis. Noli autem putare genus nostrum à Deo derelictum esse. Sustine & vide magnam potestatem eius, qualiter te & semen tuum torquebit. " Quale illud leuamentum fuit Martyri, quàm magnum, quàm grande solatium, in cruciatibus suis non tormenta propria cogitare, sed tortoris sui supplicia prædicare? In sexto verò non virtus sola, sed & humilitas prædicanda est: nihil sibi Martyrem vindicasse nec confessionis suæ honorem superbis vocibus ventilasse, peccatis potius suis adscripsisse, quod persecutionem à rege pateretur: Deo vero dedisse quod postmodū vendicaretur. Docuit esse martyras verecundos, de vltione fidere; & nihil in passione iactare: Noli, inquit, frustra errare: nos enim propter nosmetipsos, hæc patimur peccantes in Deum nostrum. Tu autem ne te existimes " impunè futurum, agressus pugnare cum Deo. Admirabilis quoque mater, quæ nec sexus infirmitate fracta, nec multiplici orbitate commota, morientes liberos spectauit libenter, nec pœnas illas pignorum, sed glorias computauit, tam grande Martyrium Deo præbens virtute oculorum suorum, quam præbuerant filii eius tormentis & passione membrorum. Cùm sex punitis & occisis superesset vnus ex fratribus, cui rex diuitias, & potentatus, & multa pollicebatur, vt crudelitas eius ac feritas vel vnius subacti solatio foueretur, & peteret vt ad filium deiiciendum secum deprecaretur & mater: deprecata est illa, sed

vt decebat Martyrum matrem, vt docebat legis & Dei memorem, vt decebat filios suos non delicate, sed fortiter diligentem. Deprecata est enim, sed vt Deum confiteretur: deprecata est ne à fratribus suis frater in consortio laudis & gloriæ separaretur: tunc se septem filiorum computans matrem, si sibi contigerit filios septem Deo potius peperisse, non sæculo. Armans itaque eum & corroborans & feliciore tunc partu filium generans: Fili, inquit, miserere mei, quæ te in vtero mensibus nouem portaui, & lac triennio dedi & alui, & in ætatem istam perduxi. Oro fili, aspicias in cælum & terram, & omnibus quę in eis sunt aspectis, intelligas, qui ex nihilo fecit illa Deus, & hominum genus: Itaque fili ne timeas carnificem istum, sed dignus fratribus effectus excipias mortem, vt in illa miseratione cum fratribus tuis te recipiam. Magna laus matris in exhortatione virtutis, sed maior in Dei timore & in fidei veritate, quod nihil sibi aut filio de sex Martyrum honore promisit, nec fratrum precem profuturam credidit ad negantis salutem: persuasit potius participem passionis fieri, vt in iudicii die posset cum fratribus inueniri. Post hæc liberis suis commoritur & mater, neque enim aliud iam decebat, quàm vt quæ martyras pepererat, & fecerat, in consortia illis glorię iungeretur; & quos ad Deum pręmiserat, ipsa quoque sequeretur. Ac ne quis vel libelli, vel alicuius rei oblata sibi occasione qua fallat, amplectatur decipientium malum munus; nec Eleazarus tacendus est; qui cùm sibi à ministris regis offerretur facultas, vt accepta carne qua liceret sibi vesci, ad circumueniendum regem simularet se illa edere, qua de sacrificiis atque illicitis cibis ingerebantur, consentire ad hanc fallaciam noluit, dicens nec ætati suæ, nec nobilitati conuenire idfingere, quo cæteri scandalizarentur, & in errorem inducerentur, existimantes Eleazarum nonaginta annos natum ad alienigenarum morem, relicta & prodita Dei lege transisse: nec tanti esse lucrari breuia vitæ momenta, vt offenso Deo incurreret æterna supplicia. At ille excruciatus diu, & in extremo iam constitutus, cùm inter verbera & tormenta moreretur, ingemiscens ait: Domine qui sanctam habes scientiam, manifestum est, quia cùm possem à morte liberari, dutissimos dolores corporis tolero flagellis vapulans; animo autem propter tui ipsius metum libenter hæc patior. Sincera prorsus fides & virtus integra ac satis pura, non regem Antiochum cogitasse, sed Deum iudicem & scisse proficere sibi ad salutem non posse, si hominem derideret ac falleret: quando Deus qui conscientiæ nostræ iudex est, & solus timendus est, nec derideri possit omninò nec falli. Si igitur & nos dicati ac deuoti Deo viuimus, si supra iustorum antiqua & sancta vestigia iter facimus: per eadem documenta pœnarum, per eadem passionum martyria pergamus, hoc ampliorem gloriam computantes temporis nostri, quod cum vetera exempla numerentur, exuberantur postmodum copia virtutis ac fidei, numerari non possunt Martyres Christiani; testante Apocalypsi & dicente: post hæc vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat, ex omni *Apoc. 7.* gente, & ex omni tribu & populo & lingua, stantes in conspectu throni, & agni: & erant amicti stolas albas, & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus Deo nostro sedenti super thronum & agno: & respondit vnus ex senioribus dicens mihi: Hi qui amicti sunt stolas albas, qui sunt, & vnde venerũt? Et dixit ei: Domine mi tu scis: & ait mihi: Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione, & lauarunt stolas suas, & candidas eas fecerunt in sanguine agni: propter hoc sunt in conspectu throni Dei, & seruiunt ei die ac nocte in templo eius. Quòd si tantus ostenditur & probatur Christianorum martyrum populus: nemo difficile vel arduum putet esse martyrem fieri, quando videat Martyrum populum non posse numerari.

CAP. XII.

Quæ spes, & merces maneat iustos & Martyras post conflictationes huius temporis & passiones, per Salomonem Spiritus sanctus ostendit & præcauit, dicens: *Sap. 3.* Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est. Et in paucis vexati, in multis benè disponentur: quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos se. Tanquam aurum in fornace probauit illos, & quasi holocausta hostiæ accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus eorum in perpetuum. Item apud eundem vindicta nostra describitur, & persequentium nos atque infestantium pœnitentia prædicatur.

Tunc

Tunc stabunt, inquit, iusti in magna constantia aduersus eos qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum: videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes inter se, " pœnitentiam agentes, & " præ angustia spiritus gementes: Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore. Quomodo ergo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est? Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non est ortus nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles: viam autem Domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia? aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? transierunt omnia illa tanquam vmbra. Item in Psalmo 115. pretium & merces passionis ostenditur: Pretiosa est, inquit, in conspectu Domini mors sanctorum eius. Item in Psalmo 125. tristitia confissionis, & lætitia retributionis exprimitur. Qui seminant, inquit, in lacrymis, in gaudio metent. Ambulantes ambulabant & flebant, mittentes semina sua. " venientes autem venient in exultatione portantes gremia sua. Et iterum in Psalmo 118. Beati qui immaculati sunt in via, qui ambulant in lege Domini. Beati qui perscrutantur martyria eius, in toto corde " exquirunt eum. Item Dominus in Euangelio, vltor ipse persecutionis nostræ & remunerator passionis: Beati, inquit, qui persecutionem passi fuerint propter iustitiam, quia ipsorum est regnum cœlorum. Et iterum: Beati eritis cùm odio vos habuerint homines, & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro, quasi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die, & exultate: ecce enim merces vestra multa est in cœlis. Et iterum: Qui perdiderit animam suam propter me; " hic saluabit illam. " Nec solos animaduersos & interfectos diuinæ pollicitationis manent præmia, sed etiam si ipsa passio fidelibus desit, fides tamen integra atque inuicta perstiterit, & contemptis ac relictis suis omnibus Christum se sequi Christianus ostenderit, ipse quoque à Christo inter Martyras honoratur, pollicente ipso & dicente: Nemo est qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam. Item in Apocalypsi hoc idem loquitur. Et vidi, inquit, animas occisorum propter nomen Iesu & sermonem Dei, & cum primo in loco posuisset occisos, addidit dicens: Et quicumque imaginem bestiæ non adorauerunt, nec acceperunt inscriptionem in fronte, aut in manu sua; quos vniuersos à se in eodem loco simul visos coniungit & dicit: & vixerunt & regnauerunt cum Christo. Viuere omnes dicit & regnare cum Christo, non tantum qui occisi fuerint, sed & qui in fidei suæ firmitate, & Dei timore perstantes, imaginem bestiæ non adorauerint, neque ad funesta eius & sacrilega edicta consenserint. " Plus nos accipere in passionis mercede, quam quod hic sustinemus in ipsa passione, probat. Beatus Apostolus Paulus: qui dignatione diuina vsque in tertium cœlum atque in paradisum raptus, audisse se " inenarrabilia verba testatur; " qui oculata fide Iesum Dominum vidisse se gloriatur, qui id quod & didicit & vidit, maiori conscientiæ veritate profitetur. Non sunt, inquit, condignæ passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelabitur in nobis. Quis ergo non omnibus viribus elaboret ad tantam claritatem peruenire, vt amicus Dei fiat, vt cum Christo statim gaudeat? vt post tormenta & supplicia terrena, præmia diuina percipiat? Si militibus sæcularibus gloriosum est, vt hoste deuicto redeant in patriam triumphantes: quanto potior & maior est gloria, victo diabolo ad paradisum triumphantem redire, & vnde Adam peccator eiectus est, illuc prostrato eo " qui ante deiecerat, trophæa victricia reportare? offerre Deo acceptissimum munus, incorruptam fidem, & virtutum mentis incolumem, laudem deuotionis illustrem? comitari eum, cùm venire cœperit, vindictam de inimicis receptturus; lateri eius assistere, cùm sederit iudicaturus? cohæredem Christi fieri? Angelis adæquari? cum Patriarchis, cum Apostolis, cum Prophetis cœlestis regni possessione lætari? Has cogitationes quæ persecutio potest vincere, quæ possunt tormenta superare? Durat fortis & stabilis religiosis meditationibus fundata mens; & aduersus omnes diaboli terrores & minas mũdi, animus immobilis perstat; quem futurorum fides certa & solida corroborat. Clauduntur oculi in persecutionibus

Marginalia: Mat. 5. — Luc. 9. — Matt. 10. — Apoc. 10. — 1. Cor. 12. — 1. Cor. 9. — Rom. 8.

terrę, sed patet cœlum: minatur Antichristus, sed Christus tuetur: mors infertur, sed immortalitas sequitur: occiso mundus eripitur, sed restituto paradisus exhibetur: vita temporalis extinguitur, sed æterna reparatur. Quanta est dignitas & quanta securitas, exire hinc lętum, exire inter pressuras & angustias gloriosum; claudere in momento oculos, quibus homines videbantur & mundus, & aperire eosdem statim vt Deus videatur & Christus? Tam fœliciter migrandi, quanta velocitas? terris repĕte subtraheris, vt in regnis cœlestibus reponaris. Hæc oportet mente & cogitatione complecti, hæc die ac nocte meditari. Si talem persecutio inuenerit Dei militem, vinci non poterit virtus ad prælium prompta. " Vel si accersitio ante præuenerit, sine præmio non erit fides, quæ erat ad martyrium præparata. Sine damno temporis merces iudice Deo redditur: in persecutione militia; in pace, conscientia coronatur.

ADNOTATIONES IN librum ad Fortunatum, de exhortatione Martyrij.

Præfa. [1] Desiderasti Fortunate charissime] *Fortunati duo scribunt cum Cypriano epistolam supra 84. & 53. Epistola scripta est ad Fortunatum & alios quosdam. Infra quoque in Synodo Carthag. sententiam dicit Fortunatus à Tuccabori. Confirmat itaque etiam hoc dictam sententiam nostram de Cypriano huius libri auctore; quod plures eo tempore fuerint eius nominis Episcopi in Africa. Atque adeo è contrario nihil obstat, quod Fortunatus vnus D. Hilario familiaris fuerit vitámque illius eius descripserit.*

2 quam vt commissum, &c. præparemus] *Vterque* Ms. quam commissum, &c. præparare.

3 in stadio coronabitur] *Afflig. cod.* quomodo in stadio, *alii quidam teste* Morel. num in stadio? *vt sit interrogatio.*

4 Sex millia annorum iam penè complentur] *Rectius sic cum* Ms. Grau. *& Manut. quem alii excusi:* plenè. *Tantum enim abest, vt plene ætate Cypriani completa fuerint sex annorum millia, vt etiam iuxta Eusebii D. Aug. Orosii & Seueri Sulpitii computum, annus passionis eius qui à Christo nato fuit 259. non nisi 5457. fuerint aut circiter. Iam si Hebræorum, Philonis, D. Hieronym. & Beda computum spectes, non plures à mundo condito anno erunt elapsi quam 4107. vtpote qui annum natiuitatis Iesu faciant duntaxat 3932. Pene compleri itaque dixit sex millia annorum eo quod 5000. iam præteriissent; saltem secundum 70. interpretes, quorum translatio tunc in vsu erat. Discrepantia autem inter 70. & Hebraicam veritatem illa est Gen. 5. & 12. c. quod vbi hæc centum annos Patriarchis illis primis attribuit, illi 200. plerumque legant. Verbi gratia, vbi Hebræi & nostri codices hodie legunt Gen. 5. Vixit autem Adam centum & 30. annos, legebant 70. Vixit autem Adam ducentos & 30 annos. Vide D. Hieron. qu. Hebraic. in Gen. & D. Aug. lib. 15. de ciuit. Dei à c. 10. vsque ad 15. & 20 item lib. 18. cap. 10.*

5 Christi vestigiis adhærens] *Hoc ex Camb. cod. substituimus, eo quod alii duntaxat:* Christo adhærens.

6 tractatum meum] *Hinc rursum confirmatur mea sententia, tum tractatus tum libros potius intitulari debere quàm Epistola huius generis scripta.*

7 vtilitate maiore] *Sic rectè cum Ms. Manutius; pro eo quod alii:* vtilitate multorum; *habent certe &* Ms. *nostri omnem hanc periodum.*

8 pro habitudine staturæ] *Afflig.* pro habitudinis statura.

9 Illa sint militatis tubæ hortamenta] *Suspicor vitio operarum legi apud Manutium:* turbæ, *quum &* Ms. *Camb. & cæteri excusi omnes prius legant. Longe aliter Afflig. cod.* Illa sint militiæ Dominicæ ornamenta, illa pugnantibus clarifica, *sed non rectè. Supra tamen est eandem varietatem alicubi reperire, inter hortamenta & ornamenta.*

10 baptisma in quo Deus & Christus eius exultant] *Omissa hæc à* Manutio, *ex* Ms. *nostris denuo restituimus. Agit autem de Baptismo martyrii, de quo supra latius Epistola ad Iubaianum.*

11 Ac ne expauescat quis] *Afflig. codex.* quisquis. Titulus cap.

12 Et quod plus accepturi sumus] *Præmittunt hic Grauius & Manutius num. 13. atque adeo & in calce huius libri 13. capita constituunt. Verum rectè aduertit* Morel. *refragari* Ms. *cod. & id quod præmittitur:* In nouissima parte.

13 ostenditur in Psalmo 113.] *Adiicimus recens:* ostenditur, *ex Affligiensi cod. pro quo coniecerat Costerius legendum:* habes, *alioqui certe locus erat mutilus.* Cap. 1

14 opera manuum hominum] *Voces:* opera, *& paulopost:* fiant, *substituimus ex vtroque* Ms. *cod. pro eo quod legebatur:* opus, *&:* sint, *nam illud legitur apud 70. Græce & Latine; apud Chrysost. quoque & D. Aug. in comment. quare & infra Test. l. 3. c. 59. reposuimus:* opera.

15 quoniam ipse quidem vixit] Morellus: viuit, *sed prius conuenit voci Græce* ἔζησεν.

16 rectores orbis terrarum] *Recens hæc adiicimus ex vtroque* Ms. *prætermissa ab excusis omnibus. Græce enim & Latine leguntur, & infra Testimon. lib. 3. cap. 59.*

17 intelligant ab ipsis] *Tres Morelli cod.* attendant; *Græce est:* νοησάτωσαν, *vox vtrumque significans, loco verò iam citato prius illud legitur.*

18 Quod Deus solus colendus sit, scriptum est in Deuteronomio, Dominum Deum tuum, &c. Item in Exodo. Non erunt] *Legitimam esse hanc Grauii & Morelli lectionem, patet ex locis scripturæ citatis.* Ex *Remboldi codice contigit corrupta illa transpositio, & in vulg. exc. desiderabatur:* scriptum est, *quod habent tamen* Ms. Cap. 2

19 Non erunt tibi dij alij absque me] *Afflig. & alii quidam:* præter me, *sed prius habes etiam supra ad Demetrianum.*

20 Videte, videte quia ego sum] *Recte* Morel. *eandem vocem bis repetit: nam Græce est:* ἴδετε ἴδετε.

21 & super omnes nationes] Placet hoc magis: quàm quod habet Manutius : per , Graecè enim est : ἐπί.

22 Meruite potius Deum] Afflig. Timete , Camb. cum Gravio in margine : Seruite. Vox Graeca est eadem hic & in illo Deuter. 6. supra citato : Dominum Deum tuum adorabis.

23 Legitur in Exodo] Vocem: Legitur , adiecimus
Cap. 3. ex quodam Morelli cod. Eclipsis est alioqui.

24 & nunc si dimittis illis delictum , dimitte]
Cap. 4. Omisimus cum Ms. & Morel. vocem : grande , quod neque in Bibliis reperiatur , neque supra libro de Lapsis.

25 Item in Regnorum primo] Placet magis haec Ms. & Morelli lectio quam vulg. Regum , eo quod eodem modo legat Cypr. lib. de Eleem. & Orat. & alibi pleramque , imitatus in hoc Tertull. librum aduersum Iudaeos.

Cap. 5. 26 Eamus & seruiamus diis aliis] Ita Manut. rectius meo iudicio quam caeteri: alienis , cum hic tum post , eo quod ita etiam ter legat Tertull. in Scorpiaco , quem hic fere ad verbum imitatur. Vox Graeca est : ἑτέροις. Superfluum est autem quod interserunt tres Mor. cod. & videamus , neque enim id habent aut Graeci aut Latini cod.

27 Quod si ante aduentum Christi] Quum hic aperte doceat de idololatris sumendum supplicium , satis patet non esse alienum ipsum à punitione haereticorum. Verum de hoc supra latius Epistola ad Antonianum. Hoc loco sufficiat , quod habet Tertullian. initio Scorpiaci: Ad officium haereticos compelli , non illici , dignum est. Duritia vincenda est , non suadenda. Quippe cum eum locum imitari hic Cyprianum , satis colligatur ex iisdem vtrobique scripturis.

28 Si negaueritis] Siue sic legamus cum vulg. & Chrysost. interprete ac Ms. siue : negauimus , cum Manutio & interprete Theophilact. siue : negauimus , cum caeteris excusis : & Ambrosio in comment. perinde est.

29 Qui diligit patrem aut matrem super me]
Cap. 6. Etiam hoc parum refert , siue hoc legas cum Ms. Manut. & Morel. siue cum aliis excusis : plus quam me. vtrumque enim significat vox Graeca : ὑπὲρ. Alia est ratio de lectione Afflig. cod. & Gravij : non est meus discipulus pro eo quod alii 2. loco : non est me dignus. Hoc enim & Graecè & Latinè vtrobique apud Matth. legitur.

30 an fames] Et si id non habeant Ms. legendum tamen patet ex Epistolis supra 8. & 26. & bini confirmatur illud : victimae , pro eo quod hic Morel. solus : occisionis , Quum autem longe aliter hanc scripturam citet Hilarius in Psal. 118. vel haec scriptura conuincit , illius non esse hoc opus.

Cap. 7. 31 Melius est nobis seruire Aegyptiis] Ita Man. cum vulgata editione Latina. Ms. vero & alij excusi: melius erat , neutri male. Rursus autem in sequentibus confirmat , quod de Renuntiatione in baptismo diximus epist. 9.

Cap. 8. 32 Dominus vobiscum est] Ex hac scriptura , sumpta est vsitatissima illa sacrificij Missae clausula: Dominus vobiscum , quam reperire est non modo apud Latinos , sed & in Graecorum Liturgiis. Exstat ea de re liber in speculo antiquae deuotionis.

33 verè discipuli mei estis] Ita Manut. Morel. & Cambr. cod. Afflig. verò cum exc. & supra alicubi auctor: eritis.

34 quando reuertatur à nuptiis] Cyprianus supra libro de vnitate Ecclesiae , & hic Morellus legunt : quando veniat , sed Ms. cum aliis exc. illud legunt , & consonat voci Graecae ἀναλύσῃ. Ex iisdem Ms. substituimus : beati pro eo quod erat : foelices , quod alibi sic legat Cyprianus.

35 vnus tamen accipit palmam] Sic alibi quoque supra Cyprian. quomodo & illud : vt occupetis. Quare non placet quod teste Morello quidam legunt : coram aliis : brauium. aut quod ipse legit : apprehendatis , sed quod Affligmensis cod comprehendatis. Eadem ratione placet vt legatur : incorruptam , non quod habet Afflig. incorruptibilem. Legi quoque debere : Agonizat , non : Agonizatur , ibidem diximus.

36 Nemo militans Deo obligat se] Ex Ms. substituimus : obligat , pro eo quod erat : implicat : sed de hoc latius supra Epistola ad Furnitanos.

37 rationabile obsequium vestrum] Hoc hic adiicit Cambr. cod. Afflig. quoque , praeterquam quod legat : ministerium , sed noluimus in textum inserere , quod id supra non legat auctor epist. 77.

38 Scribe hoc vt sit memoria in libro] Ita Man. Afflig. vero: Scribe hoc in libro vt sit in memoriam, Cambr. Scribe hoc in libro vt sit memorale ; vulgatus interpres & vnus Morel. Scribe hoc in memoriam in libro ; caeteri excusi : Scribe hoc vt sit in memoria. Perinde est. Graecè est : εἰς μνημόσυνον ἐν βιβλίῳ.

39 deletione deleam] Afflig. cum excusis delebo , sed prius est Cyprian. & habet Manut. cum Cambr.

40 Charissimi nolite mirari ardorem accidentem Cap. 9.
vobis] Cambr. nolite tentari ardore accidente. Verum prius partim habet Afflig. & supra Cypr. 56. nec vox Graeca γινομένην permittit , vt vertatur : accedentem , quod habet Afflig. Sicut enim vt habet titulus huius capitis , persecutiones fiunt vt probemur ; non ergo semper vt puniamur.

41 Isti in curribus & isti in equis] Cum Gravio & Cap. 10.
Morel. ex Ms. adiecimus , in curribus & isti , legitur enim & Graecè & Latinè in Psal. 19.

42 Vnam petij à Domino , hanc requiram] Ex Ms. nostris denuo hanc lectionem restituimus , pro eo quod legunt Grau. & Manutius. Vnum , hoc exquiram. Etsi enim Hebraicè postremum hoc legatur vel D. Hieron. teste in comment. illam tamen esse veram lectionem 70 patet , tum ex vocibus Graecis μίαν & ταύτην. tum ex Diuo August. qui in comment. disertis verbis dicit legi hanc locum in foeminino. Nulli autem dubium , quum 70. edit sequatur auctor. Legunt etiam Ms. cum D. August. omissa particula : per , ad verbum ex Graeco omnes dies vitae meae , pro quo Morel. omnibus diebus.

43 cui non poterunt resistere] Manut. non possint , sed prius etiam legitur Epistola supra 77.

44 & quis fecit mutum & quis surdum] Cambr. cod. legit : mutum & loquentem , surdum & audientem , sed neque apud Hebr. neque apud 70. aliud quàm prius illud legitur.

45 sed tristitia vestra in laetitiam veniet] Afflig. & Cap. 11.
quidem Morel. vertetur in gaudium , seu laetitiam. Verum prius legitur supra lib. de Mortal. nec dissentit quod Graecè legitur , εἰς χαρὰν γενήσεται.

46 pressuram habebitis] Ex Affligmen. codice adieci : habebitis , quia id legitur etiam lib. de Pa-

tientia, & tam Græcè quàm Latinè apud Ioan.

47 Cauete ne quis vos fallat, &c.] Hæc more suo Cyprian. ex tribus euangelistis in vnam sententiam collegit. Rursum autem plurimum discrepat translatio quam hic sequitur, à translatione quam sequitur Hilar. in comment. in Matth.

48 Esurget enim] Hos ex Ms. pro eo quod erat: autem, Ita enim & Matth. & Marcus.

49 initia parturitionum] Expressit significationem vocis Græcè ὠδίνων; pro eo autem quod legitur: pressuram, habet Afflig. tribulationem; & pro: vastationis, legit: desolationis, sic pro: nutrientibus, legit Cambronensis: nutricantibus, & Granius: lactantibus. Rursum pro: non esset salua. Afflig. non fieret salua, Granius. non liberaretur. Item pro prodigia, quod legit etiam Tertullian. lib. 4. aduersus Marcionem; vterque Ms. & Gran. in margin. portenta.

50 Sicut enim coruscatio exit ab occidente] Omisimus cum Afflig. cod. vocem: quæ, interpositam; quod non reperiatur apud Matth. Legit idem cod. fulget, & penetrat in occidentem.

51 Vbi fuerit corpus] Vterque Ms. cadauer. sic & Gran. significat idipsum vox Græca; πτῶμα. noluimus tamen temere vulgatam lectionem immutare.

52 sol tenebrescet] Camb. tenebricabit: Gran. tenebricabitur, Afflig. contenebrabitur.

53 & lamentabuntur] Ms. quidem & ext. adiciunt: se, sed id apud Matth. neque Græcè neque Latinè legitur, & tamen mihi videtur alibi legere Cyprianus: plangent se. Illud autem: cum tuba magna, rectè substituerunt Gran. & Manut. ex Ms. pro eo quod erat: virtute magna & claritate & cum turba magna.

54 infestationum pœnas] Non malè Gran. infestantium malorum pœnas, nam & Ms. legunt: infestantium pœnas, sed prius ad phrasin Cyprian. pertinet.

55 Est enim Deus, &c.] Quum frequentiss. citetur hæc scriptura à Cypriano, & sic legant Ms. non est genuinum quod alii legunt: Et enim Deus, &c. potens est, Eadem ratione substituimus: liberabit, pro eo quod erat: Liberare, ac: Et si non, pro eo quod erat: Quod si noluerit, præsertim quum Græce sic legantur hæc omnia.

56 & ostendo virtutem eius] Etiam hoc ex Ms. castigauimus pro eo quod erat: ostendam, nam Græce legitur δείκνυμι.

57 septenarium numerum sacramento perfectæ consummationis implentes] Similem de septenario locum, sed non tam amplum, habes infra lib. Testimon. 1. cap. 20. vbi easdem scripturas eodem stylo producit; qui præterea de hoc scripserint auctores, ex D. Hier. in argumento diximus. Atque perfectionem huius numeri deducit D. August. qu. in Deut. 42. & latius lib. 11. de ciuit. Dei cap. 30. Totus (inquit) impar primus numerus ternarius est, totus par quaternarius, ex quibus duobus septenarius constat. Ideo pro vniuerso sæpe ponitur, &c. Qua eadem ratione commendat huius numeri perfectionem Macrobius lib. in somnium Scipionis. De eodem etiam Gellius lib. 3. Hilarius vero de eodem agit paucis in præfat. Psalm. & paulo latius in illud Psal. 118. Septies in die laudem dixi tibi; sed stylo ab hoc libro longe diuersissimo.

58 septem dies septem annorum millia continentes] Quid sibi velit non satis intelligo, ni eius fuerit sententia, in qua se aliquando fuisse fatetur D. August. lib. 20. de ciuit. Dei cap. 7. quod sex annorum millibus tanquam sex diebus impletis, sequeretur velut Sabbati septimus in annis mille postremis, ad hoc scilicet resurgentibus sanctis. Quæ esset vtcunque tolerabilis (inquit) si aliquæ deliciæ spirituales in illo Sabbato affutura sanctis, per Domini præsentiam crederentur. Verum neque hæc probatur opinio, utpote quæ ad Chiliastas accedat quam proxime; qui hoc solo differunt, quod carnales delitias illo Sabbato somniant (inter quos fuerunt Latini Tertullian. Lactantius, Victorinus, Seuerus, & Græci Papias, Iustinus, Irenæus & Apollin.) & improbat D. Hieron. præfat. lib. 18. in Esaiam & in cap. 17. Ezech. & Catal. de vir. illustr. Neque etiam satis certa est opinio de duratione mundi ad sex annorum millia duntaxat, quam loc. cit. sequi videntur D. August. & D. Hieron. in illud Psalm. 89. Quoniam mille anni ante oculos tuos sicut dies hesterna. Quinimo refutatur ab ipso eodem D. August lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 53. & disertis verbis in dictum Psalm. 89. vbi quantum apparet alludens ad verba D. Hieron. Ausi sunt (inquit) homines præsumere scientiam temporum, quod scire cupientibus discipulis. (Act. 1.) Dominus ait: Non est vestrum scire tempora quæ pater posuit in sua potestate, & definierunt hoc sæculum sex annorum millibus tanquam sex diebus posse finiri, nec attenderunt quod dictum est: Tanquam dies vnus qui præteriit. Non enim quando dictum est, soli mille anni præterierant, &c. Latius idipsum fit à Ven. Beda, lib. maiori de temporum ratione cap. 66. Neque vero quicquam conuincit quod citat D. Hieron. ex 2. epist. Petri 3. cap. Dies vna apud Deum quasi mille anni, & mille anni quasi vnus dies. Alioqui enim sibi contradiceret ipse Petrus paulo post subiungens: Adueniet autem dies Domini sicut fur. Sed hoc significare Apostolum rectè docet Beda in comment. quod in cognitione diuinæ virtutis & præterita & futura & præsentia æqualiter consistunt. Si autem iam olim reprobata sit à tantis viris hæc opinio, multo magis explodendum commentitium illud Eliæ non Prophetæ sed Rabbini, de sex annorum millibus vaticinium, quo hodie plerique vtuntur in suis Chronicis.

59 vt consummatio legitima compleatur] Soli Manut. & Morel. impleatur.

60 super Petrum Domini voce fundata] Rectè sic enim Manut. & Gran. Ms. frequentissimum est enim hoc Cypriano, vide epist. 55.

61 tegem, &c. pronocauerat] Sine hoc legas sine cum Cambr. iram tegis perinde est.

62 exsecta prius lingua] Orthographiam hanc Man. confirmant Ms. antea erat in vet. exacta, pessime.

63 iterum ab eo suscitandos in vitam æternam] Illud: in vitam æternam; neque Ms. legunt, neque aut Græca aut Latina exemplaria.

64 Quale illud leuamentum fuit martyri] Ms. hæc lectio placet præ vulgata: martyrij, eo quod sequitur: cruciatibus suis. Atque noua vox est: leuamentum.

65 impunè futurum] Sic rectius Afflig. & ex. veteri, quam Cambr. & Manut. impunitum futurum, est Græce. ἀθῷος ἔσεσθαι.

66 quæ te in vtero mensibus nouem portaui] Etiam hic maliem lectionem Ms. & Granii: decem, nisi obstaret & Latinus & Græcus contextus. Est enim vsitata ea lectio veteribus tam sacris quàm prophanis auctoribus Sic Sap. 7. Sum quidem & ego mortalis homo decem mensium tempore coagulatus: Sic iuxta Ms. cod. Hieron.

Hier. libro aduersus Heluid. Sacri ventris hospitium, cuius decem mensibus inhabitator fuit. Ambr. quoque similiter serm. 15. in Psalm. 118. Item Volusianus Aug. Miror, verum mundi Dominus & rector, intemerata feminæ corpus impleuerit, pertulerit decem mensium longa illa fastidia mater: vbi alludit ad illud Virg. Matri longa decem tulerunt fastidia menses. Similiter Terentius, Compressu facta est grauida, mensis hic decimus est.

67. In cælum & in terram] *Adiecimus ex vtraque Ms. vocem*: in, *hactenus desideratam, vtpote qua & Græcè & Latinè legatur.*

68 Ac ne quis vel libelli] *De libellis ac libellatis vide Epistolam ad Anton. Quum autem frequens sit horum mentio apud Cyprianum, apud Hylarium nulla, etiam hoc conuincit, opus esse Cypriani genuinum.*

69. Nec Eleazarus tacendus] *Ms. vterque* Eleazar, *sed prius malo quòd Græcè legatur*: Ἐλεάζαρος.

70. Manifestum est) *Hoc ex Ms. substituimus, pro eo quod erat*: manifestè tu scis, *eo quod Græcè habeatur* φανερὸν ἐστιν.

71. Amicti stolas albas) *Magis placet tum hic tum paulopost hæc Ms. & Morelli lectio, quàm cæterorum*: stolis albis, *quia prior phrasis est Cyprianica.*

72. Et seruiunt ei die ac nocte) *Illud*: die ac nocte, *desideratur in Ms. nostris & apud Morel. quia tamen Græcè legitur, nolui prætermittere.*

Cap. 11. 73. Spiritus sanctus ostendit & præcinit) *Manut.* præcauit, *sic & Tertull. alicubi*: Ms. *tamen prius legunt.*

74. Quasi holocausta hostiæ) *Græc. legit cum vulg. interprete*: holocausti hostiam, *sed prius legunt* Ms. *tum hic, tum test. lib. 3. cap. 15. & accedit magis ad id quod Græcè est* ὁλοκαρπώματα θυσίας: *quare & supra Epistola 81. ita quoque legendum. Rursum autem Salomoni hunc librum ascribit.*

75. Pœnitentiam agentes) *Hoc ex cod. Cambr. pro eo quod erat*: habentes, *nam supra ad* Demet. *sic legitur.*

76. Præ angustia) Morel. *legendum putat*: per angustiam, *eo quod Græcè sit*: διὰ στενοχωρίαν, *sed prius habent* Ms. *& exc. tum hic tum loco citato, nec repugnat significatio vocis* διὰ.

77. Venientes autem venient in exultatione, portantes gremia sua) *Denuo hoc adiecimus ex* Ms. *omissum à* Manut. *quod alibi apud Cyprianum legatur.*

78. Exquirunt eum] Magis *placet hæc vulg. exc. lectio, quàm* Manut. inquirunt, *aut Afflig. cod.* requirunt, *quod prior sit Cypriano frequentior.*

79. Hic saluabit illam] *Camb. cod.* in sæculo isto, in vita æterna inueniet eam, *prior scriptura est Luc. 9. poster. Ioan. 12.*

80. Nec solos animaduersos) *Rursus hic de* Martyrio *cordis.*

81. Plus nos accipere] *In titulis capitum supradiximus, non debere hic poni cap. 13.*

82. Inenarrabilia verba] *Adiecimus*: verba, *ex* Ms. *& quodam* Morel. *cod. eo quod legatur ab Apostolo.*

83. Qui oculata fide Iesum Dominum vidisse se gloriatur) *ita hunc locum restituo ex* Cambr. *& quodam vetustiss.* Morel. *cod. Quum enim eiusdem epistola c. 15. dicat Apostolus: Nouissime aut omnium tanquam abortiuo visus est & mihi, non vidit* Iesum *oculata fide duntaxat, sed & oculata fide, id est, per apparitionem ocularem.*

84. Qui ante deiecerat] *Etiam hanc tanquam significatiorem substituimus ex Afflig. cod. pro eo quod alii:* deceperat.

85. Vel si accersitio ante præuenerit] *Rursum cum exc. sic legunt* Ms *quare non placet quod habet in margin. Gratius*: arcelcitio.

TESTIMONIORVM LIBRI tres ad Quirinum.

ARGVMENTVM IN TRES libros sequentes.

NIhil aliud integris hisce tribus libris agit Cyprianus, quam quod ad vitæ Christianæ institutionem & eruditionem scripturarum testimonia in certa aliquot capita congerat. Quorum primus & secundus peculiariter aduersus Iudæos conscripti sunt; tertius magis ad vitæ instructionem pertinet. Latius argumentum ex vtraque præfatione & capitulorum indicibus colligere est. Mirari autem satis nequeo Erasmi de his libris censuram, qua sibi probabilius esse dicit non esse Cypriani; præsertim quum fateatur, in præfatione stilum eius esse; & in cæteris Stilum exercere nequiuerit, non aliud quàm scripturarum ῥαψῳδίαν congerens. Certè D. Hier. Dial. 1 aduersus Pelagianos (quod miror illum non aduertisse, quum scholia conscriberet) D. Aug. lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum; c. 8. & 10. Gennadius in catal. de Pelagio, & Beda Retract. in cap. 3. Act. disertis verbis horum librorum mentionem faciunt. Quorum D. Aug. Cyprianum (inquit) cum debito certe honore commemorat, vbi testimoniorum librum scribens, eum se asserit imitari; hoc se dicens facere ad Romanum, quod ille fecerit ad Quirinum. Ex quo loco, & Beda, Testimoniorum ad Quirinum titulo, hoc opus inscripsimus. Neque verò Mss Cambr. Anglicus, & Afflig. neque illorum quisquam, aduersus Iudæos titulum faciunt: nec tamen in duobus prioribus libris eum seruauimus, quod argumento satis congruat, & quod illorum vtroque Tertull. imitetur librum de præscriptionibus aduersus Iudæos, & lib. 3. aduersus Marcionem; in postremo reiecimus. Cæterum Quirinum eum esse puto, cuius faciunt mentionem Martyres ad Cyprianum scribentes, Epistolis supra 78. 79. & 80.

PRÆFATIO IN DVOS libros priores.

CYPRIANVS QVIRINO filio, Salutem.

Obtemperandum fuit, fili charissime, desiderio tuo spiritali, impensissima petitione diuina magisteria poscenti, quibus nos Dominus per scripturas sanctas erudire & instituere dignatus est, vt à tenebris erroris abducti, & luce eius pura & candida luminati, viam vitæ per salutaria sacramenta teneamus. Et quidem sicut petisti, ita à nobis sermo compositus, & libellus compendio breuiante digestus est: vt quæ scribebantur, non copia latiori diffunderem; sed quantum mediocris memoria suggerebat, excerptis capitulis & annexis, necessaria quæque colligerem, quibus non tam tractasse, quàm tractantibus materiam præbuisse videamur. Sed & legentibus breuitas eiusmodi plurimum prodest, dum non intellectum legentis & sensum liber longior spargit, sed subtiliore compendio, id quod legitur tenax memoria custodit. Complexus sum vero libellos duos pari æqualitate moderatos. Vnum, quo ostendere enisi sumus; Iudæos secundum quæ fuerant ante prædicta, à Deo recessisse, & indulgentiam Domini quæ sibi iam pridem data, & in posterum promissa fuerat, perdidisse: successisse verò in eorum locum Christianos fide Dominum promerentes, & de omnibus gentibus ac de toto orbe venientes. Item libellus alius continet Christi sacramentum; quod idem venerit, qui secundum scripturas annunciatus est, & gesserit ac perfecerit vniuersa, quibus intelligi & cognosci potest, quod ipse sit qui prædictus est: quę legenti tibi interim prosint ad prima fidei lineamenta formāda. Plus roboris tibi dabitur, & magis ac magis intellectus cordis operabitur, scrutanti scripturas veteres ac nouas pleniùs, & vniuersa librorum spiritalium volumina perlegenti. Nam nos nunc de diuinis fontibus impleuimus modicum, quod tibi interim mitteremus. Bibere vberiùs & saturari copiosiùs poteris, si tu quoque ad eosdem diuinæ plenitudinis fontes nobiscum pariter potaturus accesseris. Opto te, fili charissime, semper benè valere.

CAPITVLA LIBRI PRIMI.

1 Iudæos in offensam Dei grauiter deliquisse, quod Dominum dereliquerint, & idola secuti sint.

2 Item quod Prophetis non crediderint, & eos interfecerint.

3 Ante prædictum quod Dominum neque cognituri, neque intellecturi, neque recepturi essent.

4 Quòd scripturas sanctas intellecturi Iudæi non essent, intelligi autem haberent in nouissimis temporibus, posteaquam Christus venisset.

5 Nihil posse Iudæos intelligere de scripturis, nisi priùs crediderint in Christum.

6 Quòd Hierusalem perdituri essent, & terram quam acceperant, relicturi.

7 Item quòd essent amissuri lumen Domini.

8 Quòd circumcisio prima carnalis euacuata sit, & secunda spiritalis repromissa sit.

9 Quòd lex prior quæ per Moysen data est, cessatura esset.

10 Quòd lex noua dari haberet.

11 Quòd dispositio alia & Testamentum nouum dari haberet.

12 Quòd baptisma vetus cessaret, & nouum inciperet.

13 Quòd iugum vetus euacuaretur, & iugum nouum daretur.

14 Quòd pastores veteres cessaturi essent, & noui inciperent.

15 Quòd domus & templum Dei Christus futurus esset, & cessasset templum vetus, & nouum cœpisset.

16 Quòd sacrificium vetus euacuaretur, & nouum celebraretur.

17 Quòd sacerdotium vetus cessaret, & nouus sacerdos veniret, qui in æternum futurus esset.

18 Quòd Propheta alius sicut Moyses promissus sit, scilicet, qui testamentum nouum daret, & qui magis audiri deberet.

19 Quòd duo populi prædicti sint maior & minor, id est, vetus Iudæorum, & nouus qui esset ex nobis futurus.

20 Quòd Ecclesia, quæ prius sterilis fuerat, plures filios habitura esset ex gentibus, quàm quot synagoga ante habuisset.

21 Quod gentes magis in Christum credituræ essent.

22 Quod panem & calicem Christi, & omnem gratiam eius amissuri essent Iudæi, nos verò accepturi: & quod Christianorum nouum nomen benedicetur in terris.

23 Quod ad regnum cœlorum magis gentes quàm Iudæi perueniant.

24 Quod solo hoc Iudæi accipere veniam possint delictorum suorum, si sanguinem Christi occisi baptismo eius abluerint, & in Ecclesiam transeuntes præceptis eius obtemperauerint.

TESTIMONIORVM LIBER primus aduersus Iudæos ad Quirinum.

CAPVT PRIMVM.

IVDÆOS in offensam Dei grauiter deliquisse, quòd Dominum dereliquerint, & idola secuti sint, in Exodo populus ad Aaron:
Exo.32. Exurge, & fac nobis Deos qui nos præce-
Exo.32. dant, quia Moyses vir hic qui nos eiecit de Ægypto, quid ei acciderit, non scimus. Item illic Moyses ad Dominum: Precor ait, Domine, Deliquit populus hic delictum grande: fecerunt sibi Deos aureos & argenteos, & nunc si dimittis eis delictum, dimitte: sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad
Deut.32. Moysen: Si quis deliquit ante me, deleam illum de libro meo. Item in Deuterono-
Iudic.2. mio: Sacrificauerunt dæmoniis, & non Deo. Item libro Iudicum: 'Et fecerunt filij Israel malignum coram Domino Deo patrum suorum, qui eiecit eos de terra Ægypti, ' & secuti sunt Deos gentium, quæ circa illos sunt; & offenderunt Dominum, & reliquerunt Deum & seruierunt Baal. Item illic: Et adiecerunt filij Israel iterum facere malignum coram Domino, ' & seruierunt Baal & Diis alienige-
Malac.2. narum, & reliquerunt Dominum, & non seruierunt illi. Derelictus est Iuda, & abominatio facta est in Israel & in Hierusalem, quoniam profanauit Iudas sancta Domini, in quibus dilexit & affectauit Deos alienos. Exterminabit Dominus hominem qui facit hæc, & humilis efficietur in tabernaculis Iacob ' apud Malachiam.

Hier.35. 2 Item quod Prophetis non crediderint & eos interfecerint, apud Hieremiam Dominus dicit: Misi ad vos seruos meos Prophetas, ante lucem mittebam (& non audiebatis me, neque intendebatis auribus vestris) dicens: Conuertatur vnusquisque à via sua mala, & à nequissimis affectationibus vestris; & habitabitis in terra ista, quam dedi vobis & patribus vestris, à sæculo & vsque in sæcula. ' Item illic: Hier.25.
Nolite ambulare post Deos alienos vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos, & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos; & non audistis me. ' Item in βασιλειῶν libro tertio, Helias ad Dominum: ' Æmulando æmu- 3.Reg.19.
latus sum Domino Deo omnipotenti; quia dereliquerunt te filij Israel, altaria tua demolierunt, & Prophetas tuos interfecerunt gladio, ' & remansi ego solitarius, & quærunt animam meam auferre eam. Item in Esdra: " Desciuerunt à 2.Esd.9.
te, & abiecerunt legem tuam post dorsum suum, & Prophetas tuos interfecerunt, qui obtestabantur eos vt reuerterentur ad te.

3 Ante prædictum quod Dominum neque cogniturі, neque intellecturi, neque recepturi essent; apud Esaiam: Audi cœ- Esa.1.
lum; " & percipe auribus terra, quoniam Dominus locutus est: Filios generaui & exaltaui, " ipsi autem me reprobauerunt. Agnouit bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui. Israel autem me non cognouit, & populus me non intellexit. Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis. " Semen nequam filij scelesti, reliquistis Dominum, " & in indignationem misistis illum sanctum Israël. Item apud eundem Dominus dicit: Vade & dic populo Esa.6.
isti: Aure audietis, & non intelligetis; & videntes videbitis, & non videbitis. " Incrassauit enim cor populi huius; & auribus grauiter audierunt, & oculos suos concluserunt, ne forte videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & reuertantur, & curem illos. Item apud Hieremiam Hier.2.
Dominus dicit: Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & effoderunt sibi lacus detritos, " qui non poterunt aquam portare. Item apud eundem: Ecce sermo Domini factus est eis in maledictum, & non volunt illum. Item apud eundem Ibid. 10.
Dominus dicit: Cognouit tempus suum & 8.
turtur & hirundo, turis passeres custodierunt tempora introitus sui: populus autem meus non cognouit iudicium Domini. Quo modo dicetis, sapientes sumus, & lex Domini nobiscum est? 17 In cassum facta est metatura falsa, 18 scribæ

confusi sunt, sapientes trepidauerunt, & capti sunt, quia verbum Domini reprobauerunt. Item apud Salomonem: Quærunt me mali, & non inuenient: odio enim habuerunt sapientiam: sermonem autem Domini non receperunt. Item in Psalmo 27. Redde eis retributionem eorum, quoniam non intellexerunt in operibus Domini. Item in Psalmo octogesimo primo: Non cognouerunt neque intellexerunt, in vmbra deambulabunt. Item in Euangelio cata Ioannem; In sua propria venit: & sui eum non receperunt. Quotquot eum receperunt, dedit illis potestatem vt filij Dei fierent, qui credunt in nomine eius.

Psalm. 27. & 28.

Ioan. 1.

4 Quod scripturas sanctas intellecturi Iudæi non essent, intelligi autem haberent in nouissimis temporibus, posteaquam Christus venisset: apud Esaiam: Et erunt vobis hi omnes sermones sicut sermones libri qui signatus est: quem si dederis homini scienti litteras ad legendum, dicet: Non possum legere, signatus est enim. Sed in illa die audient surdi sermones libri, & qui in tenebris & qui in nebula sũt: oculi cæcorum videbunt. Item apud Hieremiam: In nouissimo dierum cognoscetis ea. Item apud Danielem: Muni sermones, & signa librum, vsque ad tempus consummationis, quoad discant multi, & impleatur agnitio; quoniam cùm fiet dispersio, cognoscent omnia hæc. In Epistola Pauli ad Corinthios prima: Nolo enim vos ignorare, fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt. Item in Epistola ad Corinthios secunda: Obtusi sunt sensus eorum vsque in hunc diem, hoc eodem velamento in lectione veteris Testamenti manente, quod non reuelatur, quia in Christo euacuatur: & vsque in hodiernum, si quando legitur Moyses, velamentum est super cor eorum. Mox autem vt conuersi fuerint ad Dominum, auferetur velamentum. In Euangelio Dominus post resurrectionem dicit: Isti sunt sermones, quos locutus sum ad vos, cùm adhuc essem vobiscum; quia oportet adimpleri omnia scripta in lege Moysi, & Prophetis, & Psalmis de me. Tunc adaperuit illis sensum, vt intelligerent scripturas, & dixit illis: Quia sic scriptum est; & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertia die, & prædicari in nomine eius pœnitentiam & remissam peccatorum vsque in omnes gentes.

Esa. 29.

Ibidem.

Hier. 23.

Dan. 12.

1. Cor. 10.

2. Cor. 3.

Luc. 24.

5 Nihil post Iudæos intelligere de scripturis, nisi priùs crediderint in Christum apud Esaiam: Et, si non credideritis, neque intelligetis. Vnde Dominus in Euangelio: Si enim non credideritis quia ego sum, moriemini in peccatis vestris. Fide autem stare iustitiam, & illic esse vitam, prædictum est apud Abacuc: Iustus autem ex fide mea viuet: Inde Abraham pater gentium credidit. In Genesi: Credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad iustitiam. Item Paulus ad Galatas: Abraham credidit Deo, & deputatum est ei ad iustitiam. Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ. Prouidens autem scriptura quia ex fide iustificat gentes Deus, prænuntiauit Abrahæ, quia benedicentur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicti sunt cum fideli Abraham.

Esa. 7.

Ioan. 8.

Abac. 2.

Gen. 15.

Gal. 3.

6 Quod Hierusalem perdituri essent, & terram quam acceperant relicturi; apud Esaiam: Terra vestra deserta, ciuitates vestræ igni exustæ; regionem vestram in conspectu vestro, alieni comedent eam; & deserta & subuersa à populis alienis derelinquetur filia Sion, sicut casa in vinea, & sicut custodiarium in cucumerario, quasi ciuitas quæ expugnatur. Et nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorra similaremur. Item in Euangelio Dominus dicit: Hierusalem Hierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas missos ad te: quoties volui congere filios tuos sicut gallina pullos sub alas suas, & noluisti? Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.

Esa. 1.

Matth. 23.

7 Item quòd essent amissuri lumen Domini apud Esaiam: Venite, ambulemus in lumine Domini: dimisit enim populum suum domum Israël. Item in Euangelio cata Ioannem: Fuit lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In hoc mundo fuit, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit. Item illic: Qui non crediderit, iam iudicatus est: quia non credidit in nomine vnici filij Dei. Hoc autem est iudicium, quoniam lux venit in sæculum, & magis dilexerunt tenebras quàm lucem.

Esa. 2.

Ioan. 1.

Ioan. 3.

8 Quod circuncisio prima carnalis euacuata sit, & secũda spiritalis repromissa sit; apud Hieremiam: Hæc dicit Dominus viris Iuda, & qui inhabitant Hierusalem: Renouate inter vos nouitatem, & ne semi-

Hier. 4.

seminaueritis in spinis: circumcidite vos Deo vestro, & circumcidite præputium cordis vestri; ne exeat sicut ignis ira mea, & exurat, & non sit qui extinguat. Item
Deut. 30. Moyses dicit: In nouissimis diebus circumcidet Deus cor tuum & cor seminis tui, ad Dominum Deum amandum. Item
Iosue 5. apud Iesum Naue: Et dixit Dominus ad Iesum: Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, & assidens circumcide secundo
Coloss. 2. filios Israël. Item Paulus ad Collossenses: Circumcisi estis circumcisione non manufacta in expoliatione carnis, sed in circumcisione Christi. Item quod Adam primus à Deo factus incircumcisus, & Abel iustus, & Enoch qui Deo placuit, & translatus est. Et Noë [31] qui terris hominibúsque ob delicta pereuntibus solus in quo humanum genus seruaretur electus est: & Melchisedech sacerdos, secundum cuius ordinem Christus repromissus est, tum quod illud signaculum fœminis non proficit. [32] Signo autem Domini omnes signantur

Esai. 8. 9 Quod lex prior, quæ per Moysen data est, cessatura esset, apud Esaiam: Tunc manifesti erunt qui signant legem, [33] ne discant. Et dicet: Expecto Deum qui auertit faciem suam à domo Iacob, &
Mat. 11. fidens ero in illum. Item in Euangelio: Omnes Prophetæ & lex, vsque ad Ioannem prophetauerunt.

10 Quòd lex noua dari haberet, apud
Michea. 4. Micheam: Quoniam lex de Sion proficiscetur, & sermo domini [34] de Hierusalem. Et iudicabit inter plurimos populos, & reuincet & deteget validas natio-
Esai. 2. nes. Item apud Esaiam: De Syon enim procedet lex, & verbum domini de Hierusalem, & iudicabit inter gentes. Item in Euangelio κατὰ Matthæum: Et ecce vox de
Matth. 3. nube dicens: Hic est filius meus dilectissimus, in quo benè sensi, ipsum audite.

Hier. 31. 11 Quod dispositio alia & testamentum nouum dari haberet, apud Hieremiam: Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & consummabo domui Israel, & domui Iuda testamentum nouum. Non secundum testamentum quod disposui patribus eorum in die qua apprehendi manus eorum; vt educerem eos de terra Ægypti, [35] quia non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus. Quia hoc testamentum quod disponam Domui Israël post dies illos, dicit dominus: Dans leges meas, in sensum illorum scribam illas, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in plebem; & non docebunt vnusquisque fratrem suum dicentes: Dinosce Dominum, quia omnes scient me à minimo vsque ad maximum eorum; quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non ero memor amplius.

12 Quòd baptisma vetus cessaret, &
noüum inciperet, apud Esaiam: Nolite Esa. 43.
ergo priora meminisse, & antiqua nolite reputare Ecce facio noua quæ nunc orientur, & cognoscerit, & faciam in deserto viam, & flumina in loco inaquoso adaquare genus meum electum; plebem
meam quam acquisiui, vt virtutes meas Esa. 84.
exponeret. Item apud eundem; Si sitierint, 36 per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis: findetur petra, & fluet aqua, & bibet plebs mea. Item in
Euangelio κατὰ Matthæum Ioannes dicit: Matt. 3.
Ego quidem vos baptizo in aqua in pœnitentiam: qui venit autem post me, fortior me est, 37 cuius non sum idoneus calceamenta portare. Ipse vos baptizat in
Spiritu sancto & igni. Item κατὰ Ioannem: Ioan. 3.
38 Nisi quis natus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei. Quod enim natum est de carne, caro est: & quod natum est de Spiritu, Spiritus est.

13 Quòd iugum vetus euacuaretur, & Psal. 2.
iugum nouum daretur; in Psalmo secundo: 39 Ad quid tumultuatæ sunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt Reges terræ & Principes collecti sunt in vnum, aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. Disrumpamus vincula eorum, & abiiciamus à nobis iugum eorum.
Item in Euangelio κατὰ Matthæum Dominus Mat. 11.
dicit: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite iugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris: Iugum enim meum bo-
num est, & sarcina leuis; 20 Apud Hiere- Hier. 30.
miam: In illa die contribulabo iugum à ceruice illorum, & vincula illorum disrumpam, & non operabuntur alijs, sed operabuntur domino Deo, & Dauid Regem suscitabo ipsis.

14 Quòd pastores veteres cessaturi es- Ezech. 34.
sent & noui inciperent; apud Ezechielem. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos vt non

pascant oues meas, & iam non pascent eas, & extraham oues meas de ore eorum, & pascam eas cum iudicio. Apud Hieremiam Dominus dicit: Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascetes cum disciplina. " Item apud Hieremiam: Audite verbum Domini gentes, & nunciate Insulis quæ longe sunt, dicite: qui dispergit Israel congregabit illum, & custodiet sicut pastor gregem suum, quia eruit Dominus Iacob, & eruit de manu fortiores illius.

Hier. 3. & 31.

15 Quod Domus & templum Dei Christus futurus esset, & cessasset templum vetus & nouum cœpisset: Βασιλειων secundo: Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens, Vade, & dic seruo meo Dauid: Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum: sed erit, cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qui erit de ventre tuo, & parabo regnum eius; hic ædificabit mihi domum in nomine meo, " & erigam thronum eius in secula, & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsque in secula in conspectu meo. Item in Euangelio Dominus dicit: Non relinquetur in templo lapis super lapidem qui non dissoluatur. Et: Post triduum aliud excitabitur sine manibus.

2. Reg. 7.

Marc. 13. & 14.

16 Quod sacrificium vetus euacuaretur, & nouum celebraretur; apud Esaiam: " Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum dicit Dominus? Plenus sum, holocaustomata arietum & pinguamina agnorum, & sanguinem taurorum, & hircorum nolo. Quis enim exquisiuit ista de manibus vestris? Item in Psalmo quadragesimo nono. Non edam carnes taurorum, aut sanguinem hircorum bibam. Sacrifica Deo sacrificiũ laudis, & redde Altissimo vota mea: Inuoca me in die pressuræ & eruam te, & clarificabis me. Item in Psalmo eodem: Sacrificium laudis clarificabit me, illic via est in qua ostendam illi salutare Dei. Item in Psalmo quarto: Sacrificate sacrificium iustitiæ, & sperate in Dominum. Item apud Malachiam: " Non est mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, & sacrificium acceptum non habebo ex manibus vestris. Quoniam à solis ortu & vsque in occasum clarificatum est nomen meum apud gentes, & in omni loco odores incensi offeruntur nomini meo & sacrificium mundum; quoniam magnum est nomen meum apud gentes, dicit Dominus.

Esa. 1.

Psal. 49.

Malac. 1.

17 Quod sacerdotium vetus cessaret, & nouus sacerdos veniret, qui in æternum futurus esset; In Psalmo 109. Ante Luciferum genui te. Iurauit Dominus " & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Item in Βασιλειων primo Deus ad Heli sacerdotem: Et suscitabo mihi sacerdotem fidum; qui omnia quæ sunt in corde meo faciet, & ædificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu Christorum meorum omnibus diebus; & erit, qui remanserit in domo tua, veniet adorare in obolo pecuniæ, & in pane vno.

Psal. 109.

1. Reg. 2.

18 Quod Propheta alius, sicut Moyses, promissus sit, scilicet qui testamentum nouum daret, & qui magis audiri deberet; in Deuteronomio Deus ad Moysen: " Et dixit Dominus ad me: Prophetam excitabo eis de fratribus eorum sicut te: Et dabo verbum meum in ore eius, & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei. Et quisquis non audierit quæcunque loquutus fuerit Propheta ille in nomine meo, ego vindicabo. De quo & Christus in Euangelio κατὰ Ioannem: Scrutamini scripturas, In quibus putatis vos vitam æternam habere, hæ sunt quæ testimonium perhibent de me: & non vultis venire ad me, vt vitam habeatis. Nolite putare quia ego vos accuso apud patrem, est qui vos accuset Moyses, in quem vos speratis. Si enim credidissetis Moysi, crederetis & mihi: de me enim ille scripsit: Si autem illius scripturis non creditis, quo modo verbis meis credetis?

Deut. 18.

Ioan. 5.

19 Quod duo populi prædicti sint maior & minor, id est, vetus Iudæorum, & nouus qui esset ex nobis futurus, in Genesi: Et dixit Dominus Rebeccæ: Duæ gentes in vtero tuo sunt, " & duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum superabit, & maior seruiet minori. Item apud Osee: Vocabo non populum meum, populum meum, " & non dilectam, dilectam. Erit enim quo loco dicetur non populus meus, illo loco vocabuntur filij Dei viui.

Gen. 25.

Osee 2. Rom. 9. Osee 1.

20 Quod Ecclesia quæ prius sterilis fuerat, plures filios habitura esset ex gentibus, quam quot synagoga ante habuisset: apud Esaiam: Iucundare sterilis quæ non paris: erumpe, & exclama quæ non parturis: quia multi filij desertæ magis quàm eius

Esa. 54.

quæ habet virum: Dixit enim Dominus:
49 Dilata locum tabernaculi tui & auleorum tuorum, & fige. Noli parcere, longas fac menſuras tuas, & polos tuos confirma. Adhuc in dexteram tuam & in ſiniſtram extende, & ſemen tuum gentes poſſidebit, & ciuitates deſertas inhabitabit. Noli timere quia reuinces. Neque reuerearis, quia maledicta es? quoniam confuſionem æternam obliuiſceris. Sic & Abrahæ cum de ancilla natus eſſet prior filius,
Gen. 21. Sarra ſterilis diu manſit, & ſero in ſenecta de pollicitatione peperit filium Iſaac, qui fuit typus Chriſti. Sic & Iacob accepit
Gen. 29. & 30. vxores quas, maiorem Liam oculis infirmioribus, in typum Synagogæ, minorem ſpecioſam Rachel in typum Eccleſiæ, quę & ſterilis diu manſit, 50 & poſtea peperit
1. Reg. 1. filium Ioſeph, qui & ipſe fuit typus Chriſti. Et in Βασιλειῶν primo legitur, Helcana habuiſſe vxores duas, Fenennam cum filiis, & Annam ſterilem, ex qua naſcitur Samuel, non ſecundum ordinem generandi; ſed ſecundum Dei miſerationem & promiſſionem, cùm illa oraſſet in tem-
1. Reg. 2. plo, & natus Samuel typus fuit Chriſti. Item in Βασιλειῶν primo: ſterilis ſeptem peperit, & quæ plurimos habebat filios infirmata eſt. Filii autem ſeptem ſunt Ec-
Apoc. 1. cleſiæ ſeptem. Vnde & Paulus ſeptē Ec-
Gen. 1. cleſiis ſcripſit; & Apocalypſis Eccleſias ſeptem ponit, vt ſeruetur ſeptenarius nu-
Tob. 12. merus: vt dies ſeptem, quibus Deus mundum fecit vt angeli ſeptem qui aſſiſtunt & conuerſantur ante faciem Dei, 51 ſicut
Exod. 25. Raphael Angelus in Tobia dicit: [12] & lucernæ ſeptiformes in tabernaculo martyrii: & oculi Domini ſeptem, qui mundum
Zacha. 4. & 3. ſpeculantur: & lapis cum oculis ſeptem, vt Zacharias dicit: & ſpiritus ſeptem: & can-
Prou. 9. delabra in Apocalypſi ſeptem: & columnæ ſeptem, ſuper quas ædificauit domum ſapientia apud Salomonem.

21 Quod gentes magis in Chriſtum cre-
Gen. 12. dituræ eſſent; in Geneſi: Et dixit Dominus Deus ad Abraham: Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & vade in illam terram quā tibi oſtendero; & faciam te in gentem magnam, & benedicam te, & magnificabo nomen tuum, & eris benedictus; & benedicam qui te benedixerit, & maledicam qui te maledixerit, & benedicētur in te omnes tribus terræ: de hoc ipſo in Geneſi; Et be-
Ibid. 27. nedixit Iſaac Iacob. Ecce odor filii mei ſicut odor agri pleni, quem benedixit Dominus. Et det tibi Deus de rore cœli & à fertilitate terræ multitudinem frumenti; & vini & olei & ſeruient tibi gentes, & adorabunt te principes, & eris Dominus fratris tui, & adorabunt te filii patris tui; & qui te maledixerit erit maledictus, & qui te benedixerit benedictus. De hoc
ipſo in Geneſi: Vt vidit autem Ioſephi Ibid. 48.
quoniam ſuperpoſuit pater ſuus manum dexteram ſuper caput Effraim, graue illi viſum eſt; & apprehendit Ioſeph manum patris ſui, auferre eam à capite Effraim ad caput Manaſſe. Dixit autem ioſeph ad patrem ſuum: Non ſic pater, hic eſt primitiuus meus, ſuperpone dexteram tuam ſuper caput eius: Ille autem noluit & dixit: Scio fili, ſcio; & hic erit in populum; & hic exaltabitur: ſed frater eius iunior maior illo erit; & ſemen eius erit in mul-
titudinem gentium. Item in Geneſi; Iu- Ibid. 49.
da te laudabunt fratres tui; manus ſuper dorſum inimicorum tuorum. Adorabunt te filii patris tui catulus leonis Iuda, de frutice fili mi aſcendiſti; recubans obdormiſti velut leo, & velut catulus leonis. Quis excitabit illum? Non deficiet princeps de Iuda, & dux de femoribus eius, 53 quoad vſque veniant depoſita illi, & ipſe eſt ſpes gentium. 54 Deligans ad vitem pullum ſuum, & ad helicem pullum aſinæ ſuæ. Lauabit in vino ſtolam ſuam, & in ſanguine vuæ amictum ſuum. Formoſi oculi eius à vino, & candidi dentes eius magis quàm lac. Inde in Numeris de populo noſtro ſcriptum eſt: Ecce populus
quaſi populus leoninus exſurget, In Deu- Deut. 28.
teronomio: Eritis gentes in caput, incredulus autem populus in caudam. 56 Item
apud Hieremiam: Audite vocem tubæ, Hier. 6.
& dixerunt: Non audiemus· propter hoc audient gentes, & qui paſcent pecora in
eis. 57 In Pſamo 17. Conſtitues me in ca- Pſal. 17.
put gentium. Populus quem non cognoui, ſeruiuit mihi, in auditu auris obediuit
mihi. De hoc ipſo apud Hieremiam Do- Hier. 1.
minus dicit: Priuſquam te formarem in vtero, noui te; & priuſquam exires de vulua, ſanctificaui te, & Prophetam in genti-
bus poſui te. Item apud Eſaiam Ecce te- Eſa. 55.
ſtem illum nationibus manifeſtaui; principem & Imperantem gentibus. Item
apud eundem: Gentes quę non nouerunt Eſa. 11.
te, inuocabunt te: & populi qui ignorabant te, ad te confugient. Item apud eundem: Et erit in illa die radix Ieſſe, qui ſurget imperare omnibus gentibus: 58 in illum gentes ſperabunt, & erit requies eius honor. Item apud eundem: Terræ

Esai. 9. Zabulum & terra Neptalim 59 via Maris,
Matt. 4. & ceteri qui maritima inhabitatis, & trãs
Iordanem gentium populus, ambulans
in tenebris, videte lumen magnum: qui
habitatis in regione vmbrę mortis, lumen
lucebit super vos. Item apud eundem: 60
Sic dicit dominus Deus Christo meo do-
Esa. 43. mino, cuius teneo dexteram, vt exaudiãt
eum gentes. Et fortitudinem regum dis-
Esa. 66. rumpam; aperiam ante ipsum portas &
ciuitates non claudentur. Item apud eun-
dem: Venio colligere omnes gẽtes & lin-
guas, & venient & videbunt claritatem
meam, & dimittam super eos signum, &
mittam ex eis conseruatos in gentes quæ
longæ sunt, quæ non audierunt nomen
meum, neque viderunt gloriam meam,
& nunciabunt claritatem meam in gen-
Esa. 5. tes. Item apud eundem: Et in omnibus
his non sunt conuersi: igitur extollet sig-
num in gentes quæ sunt longe, & attra-
Esa. 52. het illos à summo terræ. Item apud eun-
dem: Quibus non est nunciatum de eo,
videbunt, & qui non audierunt, intelli-
Esai. 65. gent. Item apud eundem: Manifestus fa-
ctus sum eis, qui me non quærunt; inuen-
tus sum ab eis, qui me non interrogabant
Dixi ecce sum genti, quæ non inuocauit
Act. 13. nomen meum. De hoc ipso in actibus
Apostolorũ Paulus: Vobis primum opor-
tuerat indicari verbum Dei: sed quia ex-
pulistis illud, nec vos dignos vitæ æternæ
iudicastis, ecce conuertimus nos ad gen-
tes: sic enim dixit per scripturas Domi-
nus: Ecce lucem posui te inter gentes, ita
vt sis in saluationem vsque ad fines terrę.
22 Quod panem & calicem Christi, &
omnem gratiã eius amissuri essent Iudæi,
nos verò accepturi, & quòd Christianorũ
nouum nomen benediceretur in terris
Esa. 65. apud Esaiam sic dicit Dominus: Ecce qui
seruiunt mihi, manducabunt; vos autem
esurietis: ecce qui mihi seruiunt, bibent,
vos autem sitietis: ecce qui mihi seruiunt
iucundabuntur, vos autem confundemi-
ni; vos interficiet Dominus 61 Eis autem
qui seruiunt mihi nomen nominabitur
Eza. 5. nouum, quod benedicetur in terra. Item
illic. Igitur extollet signum in gentes quæ
sunt longe, & attrahet illos à summo ter-
Esa. 3. ræ; Et ecce cito leuiter venient, non esu-
rient, neque sitient. Item illic: Ecce itaq;
dominator Dominus Sabaoth aufert à
Iuda, & ab Hierusalem valentem & vali-
dum, valentiam panis, & valẽtiam aquæ,
Psal. 33. Item in Psalmo tricesimo tertio: Gustate
& videte quoniam dulcis est Dominus:
fœlix est vir qui sperat in eum. Timete
dominum Deum omnes sancti eius, quo-
niam non est inopia eis qui eum metuũt.
Diuites eguerunt & esurierunt: qui au-
tem inquirunt Dominum, non indige-
bunt omni bono. Item in Euangelio 62 Ioan. 9.
Ioannem Dominus dicit: Ego sum panis
vitæ: qui venit ad me, non esuriet; qui Ibidem. 7.
in me crediderit, non sitiet vnquam. Item
illic ipse: Si quis sitit, veniat & bibat. Qui Ibid. 6.
credit in me, 63 sicut dicit scriptura, flu-
mina de ventre eius fluent aquæ viuæ.
Item illic ipse; Nisi ederitis carnem filii
hominis, & biberitis eius sanguinem, non
habebitis vitam in vobis
23 Quod ad regnum cœlorum magis
gentes quam Iudæi peruenient, in Euan-
gelio Dominus dicit: Multi venient ab
Oriente & Occidente, & recumbẽt cum Matth. 8.
Abraam & Isaac & Iacob in regno cœle-
rum. Filij autem regni exibunt in tene-
bras exteriores; 64 illic erit ploratio & stri-
dor dentium.
24 Quod solo hoc Iudæi accipere ve-
niam possint delictorum suorum, si san-
guinẽ Christi occisi baptismo eius ablue-
rint; & Ecclesiam eius transeuntes, præ- Esa. 1.
ceptis eius obtemperauerint; apud Esaiã
Dominus dicit: 64 Iam non laxabo pec-
cata vestra. Cùm extenderitis manus,
auertam faciem à vobis: & si multiplica-
ueritis preces non exaudiam vos: 65 ma-
nus enim vestræ sanguine plenæ sunt.
Lauamini, mundi estote, auferte nequi-
tias ab animis vestris, à conspectu oculo-
rum meorum, cessate à nequitiis vestris.
Discite bonum facere, exquirite iudiciũ,
conseruate eum qui iniuriam patitur, iu-
dicate pupillo, & iustificate viduam, &
venite disputemus, dicit dominus; & 66 si
fuerint peccata vestra vt phœniceum, vt
niuem exalbabo: & si fuerint quasi cocci-
num, vt lanam inalbabo. Et si volueritis,
& audieritis me, bona terrę edetis. Si au-
tem nolueritis, & non audieritis me, gla-
dius vos consumet. Os enim Domini lo-
cutum est ista.

ADNOTATIONES IN librum primum Testim. ad Quirinum.

5 Et fecerunt filij Israël malignum coram do-
mino Deo) *Tam hic tum paulopost, substituimus* Cap. 3.
*hanc lectionem ex Assig. & Cambro. cod. pro eo
quod erat*, contra Dominum Deum, *eo quod Græ-
ce sit* ἐναντίον κυρίῳ *&*: ἐναντίον κυρίου.

2 & secuti sunt Deos gentium quæ circa illos sunt] Aut hoc pacto legendum est cum vulg. exc. aut cum textu Græco Deos alios à gentibus quæ circa illos, Ms. legunt dumtaxat: & sequuti sunt Deos, Manut. Deos à gentibus quæ circa illos.

3 & offenderunt Dominum & reliquerunt Deum] Sic recte Manut. & Morel. pro eo quod erat dumtaxat: & offenderunt Deum, quia vtrumque Græce legitur apud 70. quanquam tamen multo plus legant paulo prius illi, quemadmodum hodie extant.

4 & seruierunt Baal & diis alienigenarum & reliquerunt Dominum] Hæc verba omissa rursum adiecimus ex vtroque Ms. Nam si hæc prætermittenda sint, eo quod hodie 70. non legant, neque legendum quod sequitur: & non seruierunt ei. Atqui vtrumque habent cæteri excusi omnes, & postremum ipse Manut.

5 Apud Malachiam] Ex codice Camb. & vet. excus. cum Morel. hoc legimus, pro eo quod corrupte erat: Malachiel; nam Tertul. hunc Prophetam citans, & ipse Cyprianus infra c. 26. & lib. 2. c. 5. & lib. 3. c. 3. prius illud legunt.

Cap. 5. 6 Item illic] Ex vtroque Ms. & vet. exc. addimus: Item illic, & congruit, eo quod ex alio cap. Hier. citetur quod sequitur.

7 Item in Βασιλείων libro tertio,) Quum hoc legant tum hic tum vbiq; postea tribus his libris vterque Ms. & vet. exc. nos cum Morel. vbique id substituimus, pro eo quod erat: Regum. Præsertim quum & Tertul. lib. 3. aduersus Marcionem, (quem librum imitatur hoc opere) legat: & in primo Basilearum, & lib. 4. Habes tertiam Basilearum; & si quartam, (pro quo legendum: tertium & quartum) & eodem lib. 4. Sic & retro in Βασιλείοις. Et certe genitiuus iste pluralis, non minus voci Βασιλεία communis est quam voci Βασιλεύς, vt non obstet quod: Regnorum, alibi legant Tertul. & Cypr. Quod semel dixisse sufficiat.

8 Æmulando æmulatus sum Domino Deo] Hanc lectionem Manut. confirmat vterque Ms. est autem ad verbum è Græco; prior lectio: Dominum Deum, magis Latina erat.

9 & remansi ego solitarius] Ms. vterque: solus sed Græce est: μονώτατος.

10 Desciuerunt à te) Siue hoc legas, siue quod habent Ms. Discesserunt, perinde est. Ascribit autem Esdræ & eum librum qui ab aliis Neemiæ inscribitur.

Cap. 3. 11 & præbe aures terra) Etiam hic indifferens est hæc lectio, & Ms. auribus percipe, præterquam quod ista magis accedat ad lectionem Tertul. lib. 3. adu. Marc. in aures percipe, & quod significantius exprimit vocem Græcam ἐνωτίζου.

12 ipsi autem me reprobauerunt) Sic Ms. & Manut. Cyprianus supra lib. de Orat. Domin. & exc. vulga. me spreuerunt, perinde est. Nam & Græca vox vtrumque significat, & Tertul. quoque variat. Libro enim aduersus Iudæos legit: spreuerunt me, lib. 3. aduersus Marcion. me reiecerunt, & lib. de Orat. me non agnouerunt.

13 Semen nequam] Concordant in hoc Ms. tum hic tum supra lib. de Orat. Domin. vetus quoque exc. & Remboldus vt legant: Semen, non: semini. Pro: nequam, autem hic legunt: pessimum.

14 & in indignationem misistis] Hanc Cypriani vtroque loco lectionem, confirmat Tertul. lib. aduersus Iudæos; quare non placet lectio Ms. prouocastis.

15 Incrassauit enim cor populi huius) Ita nos primis ex vet. exc. & vtroque Ms. cod. Elegantior quidem est lectio Remboldi & cæterorum exc. omnium: incrassauit, sed repugnat vox Græca ἐπαχύνθη, quæ repetitur iuxta 70 non modo Isa. 6. c. vnde hic locus citatur, sed & Marc. 13. & Act. 28. Cypriano etiam non est infrequens, Actiuis verbis pro passiuis vti. Tertul. vero aduers. Marcion. lib. 3. & cæteri legunt passiuè: incrassatum est.

16 qui non poterunt aquam portare) Ad verbum expressit quod Græce est δυνήσονται. Epistola tamen supra 70. & lib. de vnit. Eccles. legit: possunt, & Tertul. aduersus Iudæos: poterant.

17 Incassum facta est metatura falsa) Metatura, legunt Camb. cod. Grau. Morel. & Man. pro eo quod Afflig. & alii exc. mœchatura, Græce est σχοῖνος, quæ vox propriè iuncum significat, quare quum iunceis marinis olim scribere soliti sint veteres, recte D. Hier. vertit stylum. Significat & funem: vnde σχοινίον funiculus, quia ex vlua & iunco palustri (teste Plinio l. 21. c. 1.) nectuntur & torquentur funes. Significat etiam idem quod σχοινισμός, id est, mensuram per funem. Vnde apud Herodotum σχοῖνος pro mensura terræ Persica accipitur 60. Stadiorum, seu iuxta Plin. 40. hanc significationem respexit qui vertit: metatura, atque adeo magis placet hæc lectio, quam aliorum: mœchatura, præsertim quum infra c. 20. quod alii verterunt funiculos, Cyprianus: mensuras, vertat. E contrario vero non placet quod reposuerunt vestra, pro eo quod erat: falsa, nam Græcè est ψευδής. Quamquam tamen dissentiat & in cæteris textus Græcus, qui hodie extat.

18 scribæ confusi sunt] Hanc restitutionem Man. acceptam debemus, pro eo quod corrupte legebatur: confusi. Consentiunt Ms. cod. & quod Græce est ᾐσχύνθησαν.

19 Item in Psalmo 81.) Sic recte cum vet. exc. Morel. & Manutio, reperiuntur enim ibi verba citata.

20. Item in Euangelio κατὰ Ioannem) Tum hic tum vbique toto hoc opere sic legunt Ms. vterq; vet. exc. Morel. & Costerius; quare & nobis placet magis quam vulgata: secundum, quod semel dixisse sufficiat

21 sed in illa die audient surdi sermones libri] Ms. addunt: huius, sed non est apud 70. Cap. 11.

22 Mox autem vt conuersi fuerint ad Dominum auferetur] Ita ex Ms. & vet. cod. pro eo quod erat vt conuersus fuerit, & : aufertur, quod primus substituit Remboldus.

23 Dominus post resurrectionem dicit) Ex Ms. recens adiecimus. dicit.

24 Quia sic scriptum & sic oportebat) Locum antea mutilum sic suppleuimus ex Ms. nam & Græce ita legitur.

25 Iustus autem ex fide mea viuet) Consentiunt in hac lectione Ms. cum exc. Causam varietatis inter 70. & Hebræos. vide apud D. Hieron. in comment. Cap. 5.

26 alieni comedunt eam) Ms. cum Morel. alienigenæ, sed prius habet Tertul. aduersus Iudæos, aduersus vero Marcion. lib. 3. legit: extranei. Sic etiam quod illic legit Tertul. custodiarium, hic legit: casula. Cap. 6.

27 & quasi Gomorrha similaremur) Rectius sic Afflig. & vetus excu. cum Costerio; quam cæteri: similaremus.

28 venite ambulemus) Præmittit Cambron. cod. Domus Iacob) sed non est opus. Cap. 7.

26 κατὰ Ioannem) Recens hoc adiicio ex vtroque Ms. & vet. exc.

30 Reuocate inter vos nouitatem) Hoc ad ver- Cap. 8.

brum ex Tertul. aduersus Iudæos. Idem tamen aduersus Marcion. lib. 1. aliter legit.

31 qui terris hominibusque ob delicta pereuntibus] sic Ms. Antea exc. qui terris omnibus, Manut. & Morel. qui in terris omnibus.

32 Signo autem Domini] De hoc supra latius epist. ad Tybaritanos & infra lib. 2. cap. 10. 22.

Cap. 9. 33 Ne discant. Et dicet] Vitio Remboldi irrepserat: discedant. Nos vero cum Costerio substituimus: dicet, nam apud 70. est ἐρεῖ. Ex Ms. quoque denuo reposuimus: ero fidens, pro eo quod legunt Manut. & Morel. oro, nam Græce est πεποιθὼς ἔσομαι.

Cap. 10. 34 de Hierusalem] Sic Ms. cum hic tum postea, & est Cyprianicum magis quam: ab.

Cap. 11. 35 quia non permanserunt in testamento meo, &c.] Hæc ad finem capitis vsque desiderantur in vtroque Ms. habent tamen vet. exc. & Propheta Hieremias.

Cap. 12. 36 per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis] Quod genuina sit hæc lectio, vide l. 1. epist. 63.

37 cuius non sum idoneus calceamenta portare] Ms. dignus, sed prius significat vox Græca: ἱκανός.

38 Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu] Etiam hîc Ms. omittunt: sancto.

Cap. 13. 39 Ad quid tumultuatæ sunt gentes] Ms. Quare, Iidem paulo post: proiiciamus, sed Tertul. lib. 1. 2. & 3. aduersus Marcion. prius legit; qui etiam modo: principes, modo magistratus, legit, & lib. de resurrect. carn. Archontes.

40 Apud Hieremiam] Sequentia desiderantur in Ms.

Cap. 14. 41 Item apud Hieremiam] Hæc ad finem capitis omisit Manut. & Ms. nostri. sed quia reperiuntur in veteri exc. & ad institutum faciunt, denuo adiecimus.

Cap. 15. 42 & erigam thronum eius] Ms. & statuam.

Cap. 16. 43 Quo mihi multitudinem] Reposuimus hanc Ms. lectionem pro eo quod erat: Quid, eo quod sic etiam legat Tert. aduersus Iud. vbi ita legit quod sequitur: Holocaustomata & sacrificia vestra & adipem hircorum & sanguinem taurorum nolo.

44 Non est mihi voluntas circa vos] Ms. voluptas, sed male, est enim Græcè θέλημα. Notatu autem dignum, quod Tertul. 3. aduersus Marcio. hunc interpretatur locum de sacrificio Ecclesiæ.

Cap. 17. 45 & non pœnitebit eum] Adiiciunt Ms. eum, sed non est apud 70.

Cap. 18. 46 Et dixit Dominus ad me] Ms. ad Moysen, sed prius habent 70. Ex iis è contrario restituimus: quæcumque locutus fuerit, pro eo quod erat: loquetur, quia Græce est, ὅσα ἂν λαλήσῃ.

47 & duo populi de ventre tuo] Hoc est Ms. pro eo quod erat: de vtero tuo, præsertim quum & apud 70. duæ sint diuersæ voces: γαστὴρ καὶ κοιλία, & sic etiam legat Tertul. initio lib. aduersus Iudæos.

Cap. 19. 48 & non dilectam, dilectam] Quam sic legant Ms. & vet. exc. placet magis quam Remboldi & Vulg. lectio: & non dilectum, dilectum, eo præsertim quod Græce sic apud Apostolum: καλέσω τὸν οὐ λαόν μου, λαόν μου, καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην ἠγαπημένην, ex quo loco verba hæc haud dubie citata sunt, non enim reperiuntur apud Osee. Neque tam noua est hæc lectio, vt eam reperire sit apud D. Chrysost. & Theophilact. in interpre.

Cap. 20. 49 Dilata locum tabernaculi tui & auleorum tuorum, & fige] Ita ex Ms. & vet. exc. hunc locum restituimus, & pro eo quod erat: & pelles tabernaculorum tuorum extende. Nostram autem lectionem confirmant, tum D. Hier. in comment. & D. Amb. Examer. lib. 3. c. 1. sic legentes iuxta 70. tum quod Græcè legitur: καὶ τῶν αὐλαιῶν σου πῆξον. Quod autem hodie illic interferitur: τὰς δέρρεις: ex dictis locis colligo; postea superadditum, neque ætate doctorum veterum lectum fuisse, sed additum ex Hebraico, atque adeo prætermittendum in Græcis exemplaribus. Est proinde etiam superfluum quod addit Morelius: & fige funiculos tuos.

50 & postea peperit filium Ioseph] Adieci filium, ex Ms. antea desiderabatur.

51 sicut Raphael angelus in Tobia dicit] Tobiæ librum citatum habes à D. Cypriano, non hic modo, sed & supra epistola 52. ac libris de Orat. Dominic. de Mortalitate, de Oper. & Eleem. de bono patient. & ad Fortun. cap. 10. at 21. infra quoque lib. testim. 3. c. 1. 6. & 62. Vbi ex Tobia probat rem magni momenti, nempe non esse iungenda matrimonia cum gentilibus: immo lib. de Orat. Domin. & de oper. & Eleem. scripturam diuinam vocat. Sic D. Irenæus inter Prophetas qui contumelia afficiebantur à Gnosticis, enumerat Tobiam lib. 1. aduersus hæret. cap. 34. D. Alexander Papa 1. Trinitatem epist. 1. hinc comprobat D. Hilarius ex 12. cap. Tobiæ, probat intercessionem angelorum pro nobis in Psal. 129. D. Ambr. librum scripsit de Tobia & citatur ab eodem Hexæm. lib. 6. c. 4. at de Helia & ieiun. c. 20. Chrysost. eiusdem c. 4. citat. hom. 13. ad populum Antioch. Quare temerarie à quibusdam reiicitur liber Tobiæ, præsertim quum in Canone scripturarum connumeretur à D. Aug. lib. 2. de Doctrin. Christ. c. 8. D. Innocentio epistola ad Exup. cap. vlt. Concil. Carthag. 3. Gelasio Papa in Concilio 70. Episcoporum & postremum à Concilio Florentino. Immo ipse Hieron. præfat. commentar. in Ionam: Liber, inquit, Tobiæ, licet non habeatur in Canone (de Canone Hebræorum loquens) tamen vsurpatur ab Ecclesiasticis viris; & præfatio in Tobiam, satis indicat, se contemnere Pharisæorum supercilium, qui illum in Canonem non recipiunt. Vnde recte Isidorus 6. Ethym. c. 2. de hoc & similibus libris loquens. Licet eos, inquit, Hebræi in suum Canonem non recipiant, Ecclesia Christiana inter diuinos honorat & prædicat libros.

52 & lucernæ septiformes in tabernaculo martyrij] Magis placet hæc Ms. lectio quàm aliorum testimonii, eo quod sic legatur supra lib. ad Fortun. cap. 11. vbi latius de numero septenario. Placet item lectio Manuscripti magis cum ibi tum hic lucernæ septiformes, eo quod, præterquam in Exodo, sic etiam lucernarum 7. mentio apud Zachariam, antea erat: lucerna septiformis.

Cap. 21. 53 quoadusque veniant disposita illi] Manuscripti quæ deposita sunt illi, sed prius ad verbum est apud 70. Longe aliter vertit ex Hebr. D. Hieron. donec veniat qui mittendus est; Chrysost. in comment. sic interpretatur lectionem 70 donec veniat, cui repositum est regnum.

54 Deligans ad vitem pullum suum & ad helicem] siue: Deligans, legas cum excus. siue: Religans, cum Ms. perinde est. Recte autem primus Gravius restituit hunc locum, pro eo quod erat corruptissime: & ad illicem. Est autem ἕλιξ Græce palmes siue pampinus vitis.

55 formosi oculi eius à vino] Recte sic legendum primus conspexit Erasmus, pro eo quod erat corrupte: Formidolosi, Græce enim est, χαροποιοὶ

Affligin

Assigin. legit. pulchriores.

56 Item apud Hieremiam] *Ita potius legendum, quàm quod habet Manut. & Morel.* apud Ezechielem, *hinc constat quod verba citata reperiantur Hieremiæ sexto.*

57 Item in Psalmo 17.] *Nescio cur Manut. & Morel. reposuerint :16. cum prius legant cum exc. caeteris nostri Ms. & reperiantur hæc verba Psal. 17.*

58 & in illum gentes sperabunt] *Etiam hoc denuo ex Ms. pro eo quod legunt,* in illo, *eo quod Græcè sit,* ἐπ' αὐτόν.

59 Sic dicit Dominus Deus Christo meo Domino] *De hac lectione ita Diuus Hieronymus in comment. Scio (inquit) in hoc capitulo non solum Latinorum, sed & Græcorum plurimos vehementer errare, existimantium scriptum esse:* Sic dicit Dominus Christo Domino meo, *vt intelligatur, iuxta illud quod alibi legimus: Pluit Dominus a Domino, &: Dixit Dominus Domino meo. Neque enim κυρίῳ quod Dominum sonat, sed κύρῳ dicitur. (ita enim lege pro eo quod est apud illum Cyro. Fuit autem is Rex Persarum, qui Babylonem Chaldæosque superauit, de quo Xenophon octo librorum historiam scripsit.*

60 Via maris & cæteri qui maritima maris inhabitatis] *Videtur vtrumque posuisse Cypr. vt prius per posterius explicetur, hoc enim est apud Isaiam iuxta 70. & illud Matth. 4.*

Cap. 22. 61 Eis autem qui seruiunt mihi, nomen nominabitur nouum] *Rectè sic Manut. & Morell. ad verbum ex Græco, pro eo quod erat duntaxat :* & seruos meos vocabo nomine alio.

62 sicut dicit scriptura] *Recens hoc adiecimus ex Ms. nam reperitur apud Euangelistam loco hic citato.*

Cap. 23. 63 erit illic ploratio] *Ms.* fletus, *sed prius habes etiam*

Cap. 24. *supra lib. de Oratione Dominica.*

64 Iam non laxabo]·*Ms.* relaxabo.

65 manus enim vestræ sanguine plenæ sunt] *Ex iis recens adiecimus vocem :* sunt, *nam habet eam & Tertull. lib. aduers. Iudæos.*

66 Si fuerint peccata vestra, vt phœniceum] *Expressit Latinè vocem Græcam* φοινικοῦν, *pro eo quod alii:* puniceum *dicunt. Tertull. vero lib. aduersus Marc. 4. legit:* tanquam roseum. *Atqui sive:* inalbabo, *legas cum exc. siue:* dealbabo, *cum Ms. perinde est Tertul. vtrobique habet:* exalbabo.

Finis Libri primi.

LIBRI SECVNDI

CAPITVLA.

1 Christum primogenitum esse, & ipsum esse sapientiam Dei, per quem omnia facta sunt.
2 Quod sapientia Dei Christus, & de sacramento incarnationis eius, & passionis, & calicis & altaris, & Apostolorum qui missi prædicauerunt.
3 Quod Christus idem sit & sermo Dei.
4 Quod Christus idem sit manus, & brachium Dei.
5 Quod idem angelus, & Deus.
6 Quod Deus Christus.
7 Quod Christus Deus venturus esset illuminator & saluator generis humani.
8 Quod cum à principio filius Dei fuisset, generari denuo haberet secundùm carnem.
9 Quod hoc futurum esset signum natiuitatis eius, vt de virgine nasceretur homo & Deus, hominis & Dei filius.
10 Quod homo, & Deus Christus ex vtroque genere concretus, vt mediator esse inter nos & patrem posset.
11 Quod de semine Dauid secundùm carnem nasci haberet.
12 Quod in Bethleem nasceretur.
13 Quod humilis in primo aduentu suo veniret.
14 Quod ipse sit iustus, quem Iudæi occisuri essent.
15 Quod ipse dictus sit ouis & agnus, qui occidi haberet : & de sacramento passionis.
16 Quod idem & lapis dictus sit.
17 Quod deinde idem lapis mons fieret, & impleret totam terram.
18. Quod in nouissimis temporibus idem mons manifestaretur, super quem gentes venirent, & in quem iusti quique ascenderent.
19 Quod ipse sit sponsus, Ecclesiam habens sponsam, de qua filij spiritaliter nascerentur.
20 Quod eruci illum fixuri essent Iudæi.
21 Quod in passione crucis & signo, virtus omnis sit & potestas.
22 Quod in hoc signo crucis salus sit omnibus qui in frontibus notentur.
23 Quod medio die in passione eius tenebræ futuræ essent.
24 Quod à morte non vinceretur, nec apud inferos remansurus esset.
25 Quod ab inferis tertio die resurgeret.
26 Quòd cùm resurrexisset, acciperet à patre omnem potestatem, & potestas eius æterna sit.
27 Quod perueniri non possit ad Deum patrem, nisi per Filium eius Iesum Christum.
28 Quod ipse iudex venturus sit.
29 Quod ipse sit rex in æternum regnaturus.
30 Quod ipse sit & iudex & rex.

TESTIMONIORVM LIBER secundus aduersus Iudæos ad Quirinum.

CAPVT PRIMVM.

CHRISTVM primogenitum esse, & ipsum esse sapientiā Dei, per quē omnia facta sint, apud Salomonem in parœmiis. Dñs condidit me initiū viarum suarū, in opera sua ante sæculum fundauit me; in principio antequam terrā faceret, & antequam abyssos constitueret, priusquam procederent fontes aquarum, antequam montes collocarentur, ante omnes colles genuit me Dominus. Fecit regiones & inhabitabilia, & fines inhabitabiles sub cœlo: cùm pararet cœlum, aderam illi, & cùm secerneret suam sedem. Cum super ventos validas faceret desuper nubes, & cùm confirmatos ponebat fontes sub cœlo; quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes illum disponens; ego eram, cui adgaudebar: quotidie autem iucundabar ante faciem eius in omni tempore, cùm lætaretur orbe perfecto. Item apud eundem in Ecclesiastico: Ego ex ore Altissimi prodiui ante omnem creaturam. Ego in cœlis feci, vt oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram. Ego in altis habitaui, & thronus meus in columna nubis. Gyrum cœli circuiui, & in profundum abyssi penetraui, & in fluctibus maris ambulaui, & in omni terra steti: Et in omni populo, & in omni genere primatū habui, & omnium excellentium & humilium corda propria virtute calcaui. In me omnis spes vitæ & virtutis. Transite ad me omnes qui concupiscitis me. Item in Psalmo 88. Et ego primogenitum ponam eum, altissimum apud reges terræ. In æternum seruabo illi misericordiam meam, & testamentum meum fidele illi. Et ponam in sæculum sæculi semen eius. Si dereliquerint filij eius legem meam, & in iudiciis meis non ambulauerint; si iustificationes meas profanauerint, & præcepta mea non obseruauerint, visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. Item in Euangelio κατὰ Ioannem Dominus dicit: Hæc autem est vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum. Ego te clarificaui in terra: opus perfeci quod dedisti mihi vt faciam. Et nunc tu clarifica me apud te ipsum claritate, quam habui apud te prius quàm mundus fieret. Item Paulus ad Colossenses: Qui est imago Dei inuisibilis, & primogenitus totius creaturæ. Item illic: Primogenitus à mortuis, vt fieret in omnibus ipse primatum tenens. Item in Apocalypsi: Ego sum α & ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. Quod idem fit & sapientia & virtus Dei, Paulus ad Corinthios prima: Quoniam Iudæi signa desiderant, & Græci prudentiam quærunt: nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudæis & Græcis, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam.

Pro. 8. — Eccles. 24. — Ioan. 17. — Colos. 1. — Apoc. 21. — 1. Cor. 1.

2. Quòd sapientia Dei Christus, & de sacramento incarnationis eius, & passionis, & calicis, & altaris, & Apostolorum qui missi prædicauerunt; apud Salomonem in paræmiis: Sapientia ædificauit sibi domum, & subdidit columnas septem. Mactauit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & parauit suam mensam: & misit seruos suos conuocans cum excelsa prædicatione ad crateram dicens: Quis est incipiens declinet ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite, edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis. Derelinquite stultitiam, & quærite prudentiam, & corrigite scientiam in intellectu. Prou. 9.

3. Quod Christus idem fit sermo Dei, in Psalmo 44. Eructauit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi. Item in Psal. 32. Sermone Dei cœli solidati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorū. Item apud Esaiam: Verbum consummans & breuiās in iustitia: quoniam sermonem breuiatum faciet Deus in toto orbe terræ. Esa. 10.

Item in Psalmo 106. Misit sermonem suum & curauit illos. Item in Euangelio κατὰ Ioannem. In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo. Hic erat in principio apud Deum: omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Quod factum est in illo vita erat, & vita erat lux hominum; & lux lucet in tenebris, & tenebræ illam non comprehenderunt. Item in Apocalypsi: Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus: & qui sedebat super eum, vocabatur fidelis & verus, æquum iustumque iudicans, & præstabantur; eratque coopertus veste conspersa sanguine, & dicitur nomen eius sermo Dei. Ioan. 1. Apoc. 6.

Exod. 59. 4 Quod Christus idem manus & brachium Dei sit, apud Esaiam: Nũquid non valet manus Dei vt saluos faciat? aut grauauit aurem vt non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter peccata vestra auertit faciem suam à vobis ne misereatur," manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiti vestri in peccatis. Labia autem vestra locuta sunt facinus, & lingua vestra iniustitiam meditatur. Nemo loquitur vera, neque est iudicium verum. Fidunt in vanis,
Esa. 53. & loquuntur inania, qui parturiunt dolorem,
Esa. 66. & pariunt facinus. Item illic. Domine, quis credidit auditui nostro? & brachium Dei cui reuelatum est? Item apud eundem sic dicit Dominus: Cœlum mihi thronus, & " terra suppedaneum pedum meorum. Quam mihi sedem ædificabitis? aut quis locus ad requiem mihi? omnia enim ista fecit manus mea. " Item apud eundem: Domine Deus altũ est brachiũ tuum, & non sciebant: cùm cognouerint autem, confundentur. Item apud eundem:
Esa. 52. " Reuelauit Dominus brachium suum, illum sanctum, in conspectu omnium gentium; videbunt omnes gentes ipsa supre-
Esa. 41. ma terræ salutem à Deo. " Item illic: Ecce feci te sicut rotas vehiculi triturantis nouas " in se retornatas; & triturabis montes, & extenuabis colles, & sicut lanuginem pones & ventilabis, & ventus occupabit illos, & procella disperget: tu autem iocundaberis in sanctis Israel. & exultabunt inopes " & egeni; quærent enim aquam & non erit, lingua enim eorum à siti siccabit. Ego Dominus Deus, ego exaudiam Deus Israel, & non derelinquam eos, sed aperiam inter montes flumina & in mediis campis fontes, " faciam desertam in nemora aquosa, & sitientem terram in aquæductus; ponam in inaquosam terram, cedrum & buxum, & myrrhum & cypressum & populum, " vt videant & cognoscant & sciant 19 & credant simul, quia manus Domini fecit ista, & sanctus Israel ostendit.

Gen. 22. 5 Quod idem Angelus & Deus Christus, in Genesi ad Abraham: Et vocauit eum Angelus Domini de cœlo, & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam super puerum, neque feceris illi
Gen. 31. quidquam. Nunc enim cognoui quoniam times Deum tuũ, " & non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me. Item illic ad Iacob: Et dixit mihi Angelus Domini in somnis: Ego sum Deus 21 quem vidisti in loco Dei, vbi vnxisti mihi titulum lapideum, & vouisti mihi votum. Item in Exodo: Deus autem præibat vos, die quidem Exod. 14.
per columnam nubis, ostendere illis iter, noctu autem in columna ignis. Et postea illis: Promouit autem angelus Dei, qui Exod. 23.
præcedebat exercitum filiorum Israel. Item illic Ecce: ego præmitto Angelum meum ante faciem tuam ad custodiendum te in itinere, 22 vt te inducat in terrã quam tibi præparaui. Obserua eum & obaudi eum, 23 & ne fueris inobaudiens ei, & non deerit tibi; nomen enim meum in illo est: Vnde ipse in Euangelio dicit: Ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me: cùm alius venerit in nomine suo, illum Ioan. 15.
accipietis. Et item in Psalmo 117. Benedictus est qui venit in nomine Domini. Malac. 2.
24 Item in Malachia: Testamentum meum fuit 25 cum Leui vitæ & pacis, & dedi illi timorem " vt timeret me, " à facie nominis mei proficisci illum, 28 Lex veritatis fuit in ore eius, 29 iniustitia non est inuenta in labiis eius. In pace linguæ corrigens, ambulauit nobiscum: & multos auertit ab iniustitia. Quoniam labia sacerdotis seruabunt scientiam, & legem exquirent ab ore eius: quoniam Angelus omnipotentis est.

6 " Quod Deus Christus: in Genesi: Gen. 35.
Dixit autem Deus ad Iacob; Exurge & ascende in locum Bethel, & habita illic, " & fac illic altare illi Deo, qui tibi apparuit cùm fugeres à facie Esaü fratris tui. Item apud Esaiam: Sic dicit Dominus Deus Esai. 45.
Sabaoth: Fatigata est Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaim viri alti ad te transgredientur, & tui erunt serui, & post te ambulabunt vincti compedibus; & adorabunt te " & in te precabuntur; quoniam in te Deus est, & non est Deus alius præter te. Tu enim es Deus, & non sciebamus, Deus Israël saluator. Confundentur & reuerebuntur omnes qui aduersantur tibi, & cadent in confusionem. Item apud eundem: Vox clamantis in deserto: " parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri. Omnis riuus implebitur, & omnis Esai. 40.
mons & collis humiliabitur; & erunt omnia tortuosa in directum, & aspera in campum, & videbitur claritas Domini & videbit omnis caro salutare Dei, quoniam Dominus locutus est. 34 Item apud Hieremiã: Hic Deus noster, & non deputabitur aliùs absque illo: qui inuenit omnem viam pru- Baruc. 3.
dentiæ, & dedit eam Iacob puero suo, &

Israël delicto sibi: post hæc in terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. *Zach. 10.* Item apud Zachariam Deus dicit: Et transibunt per mare angustum, & percutient in mari fluctus, & arefacient omnes altitudines fluminum: & confundetur omnis iniuria Assyriorum, & sceptrum Ægypti auferetur, & confortabo eos in Domino Deo ipsorum, & in nomine eius gloriabuntur, dicit Dominus. *Osee 11.* Item apud Osee dicit Dominus; Non faciam iuxta iram indignationis meæ, non sinam deleri Efraim: quoniam Deus ego sum, & non homo in te sanctus, & non introibo in ciuitatem, post Deum ibo. Item in Psalmo 44. Thronus tuus Deus in sæcula sæculorum; virga æquitatis, virga regni tui. Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem, propterea vnxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis super participes tuos. Item in Psalmo 45. Vacate & cognoscite, quoniam ego sum Deus. Exaltabor in gentibus, & exaltabor in terra. Ita in Psalmo 81. Non cognouerunt neque intellexerunt, in vmbra deambulabunt. Item in Psalmo 67. Cantate Deo, psallite nomini eius, viam facite ei qui ascendit in occasum, Deus nomen illi. Item in Euangelio secundum Ioannem: *Ioan. 1. & 20.* In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo. Item in eodem dominus ad Thomam: Inijce huc digitum tuum, & vide manus meas, & noli esse incredulus sed fidelis. Respondit Thomas, & dixit illi: Dominus meus & Deus meus. Dicit illi Iesus, quia vidisti me, credidisti: Felices qui non viderunt & crediderunt. Item Paulus ad Romanos: *Rom. 9.* Optabam ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus cognatisque meis secundum carnem, qui sunt Israëlitæ, quorum adoptio & claritas, & testamentum, & legis constitutio, & famulatus, & promissiones, quorum patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Item in *Apoc. 21.* Apocalypsi. Ego sum α & ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis: qui vicerit possidebit ea, & eorum hæreditatem: & ero eius Deus, & ille erit mihi filius. Item in Psalmo 81. Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos discernens. Et iterum illic: Ego dixi dij estis, & filij Altissimi omnes: vos autem sicut homines moriemini. Quod si iusti qui fuerint & præceptis diuinis obtemperauerint, dij dici possunt: quanto magis Christus Deus Dei filius? Sic ipse in Euangelio dicit secundum Ioannem: *Ioan. 10.* Nonne scriptum est in lege, quoniam ego dixi, dij estis? Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui scriptura; quem pater sanctificauit & misit in sæculum; vos dicitis: quoniam blasphemas, quia dixi, filius Dei sum? Quod si non facio facta patris, nolite mihi credere; quòd si facio, & mihi non vultis credere, factis credite; & cognoscite, quoniam in me est pater, & ego in illo. Item in Euangelio secundum Matthæum: *Mat. 1.* Et vocabitis nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum nobiscum Deus.

7 Quod Christus Deus venturus esset illuminator & saluator generis humani; *Esai. 35.* apud Esaiam: Confortamini manus resolutæ & genua debilia, exhortamini; Qui estis pusillanimi, nolite metuere. Deus noster iudicium retribuet, ipse veniet & saluos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum & aures surdorum audient. Tunc saliet claudus sicut ceruus, & plana erit lingua mutorum: quia rupta est in deserto aqua, & riuus in terra sitienti. *Esai. 63.* Item illic: *Esa. 42.* Non senior neque angelus, sed ipse Dominus liberabit illos, quia diligit eos & parcet eos: & ipse redimet eos. Item illic: Ego Dominus Deus vocaui te in iustitia, vt teneam manum tuam, & confortabo te; & dedi te in testamentum generis mei, in lumen gentium, aperire oculos cæcorum, producere à vinculis vinctos, & de domo carceris sedentes in tenebris. *Esaia 42.* Ego Dominus Deus; hoc mihi nomen est: claritatem meam alij non dabo, neque virtutes meas sculptilibus. Item in Psalmo 24. Vias tuas Domine ostende mihi, & semitas tuas edoce me, & deduc me ad veritatem tuam & edoce me: quoniam tu es Deus saluator meus. Vnde in Euangelio secundum Ioannem Dominus dicit: *Ioan. 8.* Ego sum lumen mundi: qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Item secundum Matthæum: *Matth. 1.* Gabriël angelus ad Ioseph: Ioseph fili Dauid, ne metueris assumere Mariam vxorem tuam. Quod enim ex illa natum fuerit, de Spiritu sancto est. Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum. Hic enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Item secundum Lucam: *Luc. 1.* & Zacharias impletus est Spiritu sancto, & prophetauit dicens: Benedictus Dominus Deus Israël, qui prospexit redemptionem populo suo, & excitauit nobis cornu salutis in domo Dauid pueri sui. Item illic: Angelus ad pastores: Ne

Ne timueritis: ecce enim adnuncio vobis, quoniam natus est vobis hodie saluator, qui est Christus Iesus, in ciuitate Dauid.

8 Quòd cùm à principio filius Dei fuisset, generari denuo haberet secundum carnem: in Psalmo 2. Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te, Postula à me, & dabo tibi gentes hęreditatem tuam, & possessionem tuam termi-
Luc. 1. nos terræ. Item in Euangelio secundum Lucam, Et factum est, ut audiuit salutationem Mariæ Elizabet, exultauit infans in vtero eius, & impleta est Spiritu sancto, & exclamauit voce magna, & dixit: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui. Et vnde hoc mihi contingit vt veniat mater Domini mei ad me? Item Paulus ad Galatas: At vbi aduenit impletio temporis, misit Deus filium suum na-
Gal. 4. tum de muliere. Item in Epistola Ioan-
1. Ioan. 4. nis: Omnis spiritus, qui confitetur Iesum Christum in carne venisse, de Deo est; qui autem negat in carne venisse, de Deo non est, 47 sed est de Antichristi spiritu.

9 Quod hoc futurum esset signum natiuitatis eius, vt de virgine nasceretur homo & Deus, hominis & Dei filius, apud
Esa. 7. Esaiam: Et adiecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum à Domino Deo tuo in altitudinem sursum, & in altitudinem deorsum. Et dixit Achaz: Non petam, & non tentabo Dominum Deum meum. Et dixit: 48 Audite itaque domus Dauid; Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem. Propter hoc dabit Deus ipse vobis signum. 49 Ecce virgo in vtero accipiet, & pariet filium, & vocabitis nomen eius Emmanuel Butyrum & mel manducabit; 50 priusquam sciat reprobare malum, & eligere bonum. Hoc semen prædixerat Deus de muliere procedere, quod calcaret caput diaboli, in Genesi. Tunc dixit Deus ad ser-
Gen. 3. pentem: Quia tu hoc fecisti, maledictus tu ab omni pecore, & ab omni genere bestiarum terræ. Pectore tuo & ventre repes, & erit tibi terra cibus in omnibus diebus vitæ tuæ. Et ponam inimicitiam inter te & mulierem, & inter semen tuum & semen eius: 51 ipse tuum obseruabit caput, & tu obseruabis calcaneum eius.

10 Quod & homo & Deus Christus, ex vtroq; genere concretus, vt mediator esse inter nos & patrem posset: apud Hiere-
Hier. 17. miā: Et homo est, & quis cognoscet eum?

Item in Numeris: Orietur stella ex Iacob, Num. 24.
& exsurget homo ex Israël. Item illic: Procedet homo de semine eius, & dominabitur multarum gentium, 52 & exaltabitur Gog regnum ipsius, & augebitur regnum eius, 53 & Deus eduxit eum ex Ægypto; quasi claritas vnicornis ei, 54 & edet gentes inimicorum suorum; & crassitudines illorum emedullabit, & ballistis suis configet inimicum. Recubans requieuit quasi leo, & quasi catulus leonis: quis suscitabit eum? 55 qui benedicunt te, benedicti sunt: & qui maledicunt te maledicti sunt.
Item apud Esaiam: Spiritus Domini su- Esa. 61.
per me, propter quod vnxit me, benenūciare pauperibus misit me; curare contribulatos corde, prædicare captiuis temissionem, & cæcis visum, vocare 56 annum Domini acceptabilem & diem retributionis, vnde in Euangelio Gabriel ad Mariam:
Et respondens Angelus dixit ad illam: Spi- Luc. 1.
ritus sanctus superueniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit te: quapropter quī nascetur ex te sanctus, vocabitur filius Dei. Item in Epistola Pauli ad Corinthios
priore: Primus homo de terræ limo, secun- 1. Cor. 15.
dus homo de cœlo: qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœlestis, tales & cœlestes: quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cœlo est.

11 Quòd de semine Dauid secundum carnem nasci haberet; in Βασιλείων 2. Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens: Vade, & dic seruo meo Dauid: Hæc dicit
Dominus: Non tu ædificabis mihi domum 2. Reg. 7.
ad inhabitandum: sed erit, cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, 57 qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum eius vsque in sęculum. Et ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium: & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsq; in sæculum
in conspectu meo. Item apud Esaiam: Et Esa. 11.
exibit virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet: & requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis, & implebit eum spiritus timoris Domini. Item in Psalmo 131. Iurauit Deus ipsi Dauid veritatem, & non reprobauit eam, de fructu ventris tui ponam super thronum meum. Item in Euangelio secundum Lucam: Et dixit angelus ad
illam: Ne timeas Maria, inuenisti enim Luc. 1.

pascant oues meas, & iam non pascent eas, & extraham oues meas de ore eorum, & pascam eas cum iudicio. Apud Hieremiam Dominus dicit: Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascetes cum disciplina. " Item apud Hieremiam: Audite verbum Domini gentes, & nunciate Insulis quæ longè sunt, dicite: qui dispergit Israël congregabit illum, & custodiet sicut pastor gregem suum, quia eruit Dominus Iacob, & eruit de manu fortiores illius. Hier.3. & 23.

15 Quod Domus & templum Dei Christus futurus esset, & cessasset templum vetus & nouum cœpisset: Βασιλειῶν secundo: Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens, Vade, & dic seruo meo Dauid: Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum: sed erit, cùm impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius; hic ædificabit mihi domum in nomine meo, " & erigam thronum eius in sęcula, & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsque in sęcula in conspectu meo. Item in Euangelio Dominus dicit: Non relinquetur in templo lapis super lapidem qui non dissoluatur. Et: Post triduum aliud excitabitur sine manibus. 2.Reg.7. Marc.13. & 14.

16 Quod sacrificium vetus euacuaretur, & nouum celebraretur; apud Esaiam: " Quò mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum dicit Dominus? Plenus sum, holocaustomata arietum & pinguamina agnorum, & sanguinem taurorum, & hircorum nolo. Quis enim exquisiuit ista de manibus vestris? Item in Psalmo quadragesimo nono. Non edam carnes taurorum, aut sanguinem hircorum bibam. Sacrifica Deo sacrificiũ laudis, & redde Altissimo vota mea: Inuoca me in die pressuræ & eruam te, & clarificabis me. Item in Psalmo eodem: Sacrificium laudis clarificabit me, illic via est in qua ostendam illi salutare Dei. Item in Psalmo quarto: Sacrificate sacrificium iustitiæ, & sperate in Dominum. Item apud Malachiam: " Non est mihi voluntas circa vos; dicit Dominus, & sacrificium acceptum non habebo ex manibus vestris. Quoniam à solis ortu & vsque in occasum clarificatum est nomen meum apud gentes, & in omni loco odores incensi offeruntur nomini meo & sacrificium mundum; quoniam magnum est nomen meum apud gentes, dicit Dominus. Esa.1. Psal.49. Malac.1.

17 Quod sacerdotium vetus cessaret, & nouus sacerdos veniret, qui in æternum futurus esset; In Psalmo 109. Ante Luciferum genui te. Iurauit Dominus " & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedech. Item in Βασιλειῶν primo Deus ad Heli sacerdotem: Et suscitabo mihi sacerdotem fidum, qui omnia quæ sunt in corde meo faciet, & ædificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu Christorum meorum omnibus diebus; & erit, qui remanserit in domo tua, veniet adorare in obolo pecuniæ, & in pane vno. Psal.109. 1.Reg.2.

18 Quod Propheta alius, sicut Moyses, promissus sit, scilicet qui testamentum nouum daret, & qui magis audiri deberet; in Deuteronomio Deus ad Moysen: " Et dixit Dominus ad me: Prophetam excitabo eis de fratribus eorum sicut te: Et dabo verbum meum in ore eius, & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei. Et quisquis non audierit quęcunque loquutus fuerit Propheta ille in nomine meo, ego vindicabo. De quo & Christus in Euangelio ad Ioannem: Scrutamini scripturas, in quibus putatis vos vitam æternam habere, hæ sunt quæ testimonium perhibent de me: & non vultis venire ad me, vt vitam habeatis. Nolite putare quia ego vos accuso apud patrem, est qui vos accuset Moyses, in quem vos speratis. Si enim credidissetis Moysi, crederetis & mihi: de me enim ille scripsit: Si autem illius scripturis non creditis, quo modò verbis meis credetis? Deut.18. Ioan.5.

19 Quod duo populi prædicti sint maior & minor, id est, vetus Iudęorum, & nouus qui esset ex nobis futurus, in Genesi: Et dixit Dominus Rebeccæ: Duæ gentes in vtero tuo sunt, " & duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum superabit, & maior seruiet minori. Item apud Osee: Vocabo non populum meum, populum meum, " & non dilectam, dilectam. Erit enim quo loco dicetur non populus meus, illo loco vocabuntur filij Dei viui. Gen.25. Osee 1. Rom.9. Osee 1.

20 Quod Ecclesia quæ prius sterilis fuerat, plures filios habitura esset ex gentibus, quam quot synagoga ante habuisset: apud Esaiam: Iucundare sterilis quæ non paris: erumpe, & exclama quæ non parturis: quia multi filij desertæ magis quàm eius Esa.54.

quæ habet virum: Dixit enim Dominus: 49 Dilata locum tabernaculi tui & auleorum tuorum, & fige. Noli parcere, longas fac mensuras tuas, & polos tuos confirma. Adhuc in dexteram tuam & in sinistram extende, & semen tuum gentes possidebit, & ciuitates desertas inhabitabit. Noli timere quia reuinces. Neque reuerearis, quia maledicta es? quoniam confusionem æternam obliuisceris. Sic & Abrahæ cum de ancilla natus esset prior filius, Gen. 21. Sarra sterilis diu mansit, & sero in senecta de pollicitatione peperit filium Isaac, qui fuit typus Christi. Sic & Iacob accepit Gen. 29. & 30. vxores duas, maiorem Liam oculis infirmioribus, in typum Synagogæ, minorem speciosam Rachel in typum Ecclesiæ, quę & sterilis diu mansit, 50 & postea peperit 1. Reg. 1. filium Ioseph, qui & ipse fuit typus Christi. Et in Βασιλειῶν primo legitur, Helcana habuisse vxores duas, Fenennam cum filiis, & Annam sterilem, ex qua nascitur Samuel, non secundum ordinem generandi; sed secundum Dei miserationem & promissionem, cùm illa orasset in tem- 1. Reg. 2. plo, & natus Samuel typus fuit Christi. Item in Βασιλειῶν primo: sterilis septem peperit, & quæ plurimos habebat filios in- Apoc. 1. firmata est. Filii autem septem sunt Ec- Gen. 1. clesiæ septem. Vnde & Paulus septē Ecclesiis scripsit; & Apocalypsis Ecclesias septem ponit, vt seruetur septenarius nu- Tob. 12. merus: vt dies septem, quibus Deus mundum fecit vt angeli septem qui assistunt & conuersantur ante faciem Dei, 51 sicut Exod. 25. Raphael Angelus in Tobia dicit: & lucernæ septiformes in tabernaculo martyrii: & oculi Domini septem, qui mundum Zach. 4. speculantur: & lapis cum oculis septem, vt & 3. Zacharias dicit: & spiritus septem: & can- Prou. 9. delabra in Apocalypsi septem: & columnæ septem, super quas ædificauit domum sapientia apud Salomonem.

21 Quod gentes magis in Christum ere- Gen. 12. dituræ essent; in Genesi: Et dixit Dominus Deus ad Abraham: Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & vade in illam terram quā tibi ostendero; & faciam te in gentem magnam, & benedicam te, & magnificabo nomen tuum, & eris benedictus; & benedicam qui te benedixerit, & maledicam qui te maledixerit, & benedicētur in te omnes tribus terræ: de hoc ipso in Genesi; Et be- Ibid. 27. nedixit Isaac Iacob. Ecce odor filii mei sicut odor agri pleni, quem benedixit Dominus. Et det tibi Deus de rore cœli & à fertilitate terræ multitudinem frumenti, & vini & olei & seruient tibi gentes, & adorabunt te principes, & eris Dominus fratris tui, & adorabunt te filii patris tui; & qui te maledixerit erit maledictus, & qui te benedixerit benedictus. De hoc Ibid. 48. ipso in Genesi: Vt vidit autem Ioseph; quoniam superposuit pater suus manum dexteram super caput Effraim, graue illi visum est; & apprehendit Ioseph manum patris sui, auferre eam à capite Effraim ad caput Manasse. Dixit autem ioseph ad patrem suum: Non sic pater, hic est primitiuus meus, superpone dexteram tuam super caput eius: Ille autem noluit & dixit: Scio fili, scio; & hic erit in populum; & hic exaltabitur: sed frater eius iunior maior illo erit; & semen eius erit in multitudinem gentium. Item in Genesi; Iu- Ibid. 49. da te laudabunt fratres tui; manus super dorsum inimicorum tuorum. Adorabunt te filii patris tui catulus leonis Iuda, de frutice fili mi ascendisti; recubans obdormisti velut leo, & velut catulus leonis. Quis excitabit illum? Non deficiet princeps de Iuda, & dux de femoribus eius, 53 quo ad vsque veniant deposita illi, & ipse est spes gentium. 54 Deligans ad vitem pullum suum, & ad helicem pullum asinæ suæ. Lauabit in vino stolam suam, & in sanguine vuæ amictum suum. Formosi oculi eius à vino, & candidi dentes eius magis quàm lac. Inde in Numeris de populo nostro scriptum est: Ecce populus quasi populus leoninus exsurget, In Deu- Deut. 28. teronomio: Eritis gentes in caput, incredulus autem populus in caudam. 56 Item apud Hieremiam: Audite vocem tubæ, Hier. 6. & dixerunt: Non audiemus: propter hoc audient gentes, & qui pascent pecora in eis. 57 In Psalmo 17. Constitues me in ca- Psal. 17. put gentium. Populus quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi. De hoc ipso apud Hieremiam Do- Hier. 1. minus dicit: Priusquam te formarem in vtero, noui te; & priusquam exires de vulua, sanctificaui te, & Prophetam in genti- Esa. 55. bus posui te. Item apud Esaiam Ecce testem illum nationibus manifestaui; principem & imperantem gentibus. Item apud eundem: Gentes quę non nouerunt Esa. 11. te, inuocabunt te: & populi qui ignorabant te, ad te confugient: Item apud eundem: Et erit in illa die radix Iesse, qui surget imperare omnibus gentibus: 58 in illum gentes sperabunt; & erit requies eius honor. Item apud eundem: Terræ

Esai. 9. Zabulum & terra Neptalim [19] via Maris,
Matt. 4. & cęteri qui maritima inhabitatis, & trãs
Iordanem gentium populus, ambulans
in tenebris, videte lumen magnum: qui
habitatis in regione vmbrę mortis, lumen
lucebit super vos. Item apud eundem: 60
Sic dicit dominus Deus Christo meo do-
Esa. 43. mino, cuius teneo dexteram, vt exaudiãt
eum gentes. Et fortitudinem regum dis-
Esa. 66. rumpam; aperiam ante ipsum portas &
ciuitates non claudentur. Item apud eun-
dem: Venio colligere omnes gẽtes & lin-
guas; & venient & videbunt claritatem
meam, & dimittam super eos signum, &
mittam ex eis conseruatos in gentes quæ
longæ sunt, quæ non audierunt nomen
meum, neque viderunt gloriam meam,
& nunciabunt claritatem meam in gen-
Esa. 5. tes. Item apud eundem: Et in omnibus
his non sunt conuersi: igitur extollet sig-
num in gentes quæ sunt longe, & attra-
Esa. 52. het illos à summo terræ. Item apud eun-
dem: Quibus non est nunciatum de eo,
videbunt; & qui non audierunt, intelli-
Esai. 65. gent. Item apud eundem: Manifestus fa-
ctus sum eis, qui me non quærunt; inuen-
tus sum ab eis, qui me non interrogabant
Dixi ecce sum genti, quæ non inuocauit
Act. 13. nomen meum. De hoc ipso in actibus
Apostolorũ Paulus: Vobis primum opor-
tuerat indicari verbum Dei: sed quia ex-
pulistis illud, nec vos dignos vitæ æternæ
iudicastis, ecce conuertimus nos ad gen-
tes: sic enim dixit per scripturas Domi-
nus: Ecce lucem posui te inter gentes, ita
vt sis in saluationem vsque ad fines terrę.
22 Quod panem & calicem Christi, &
omnem gratiã eius amissuri essent Iudæi,
nos verò accepturi, & quòd Christianorũ
nouum nomen benediceretur in terris
Esa. 65. apud Esaiam sic dicit Dominus: Ecce qui
seruiunt mihi, manducabunt; vos autem
esurietis: ecce qui mihi seruiunt, bibent,
vos autem sitietis: ecce qui mihi seruiunt
iucundabuntur, vos autem confundemi-
ni; vos interficiet Dominus 61 Eis autem
qui seruiunt mihi nomen nominabitur
Esa. 5. nouum, quod benedicetur in terra. Item
illic. Igitur extollet signum in gentes quæ
sunt, longe, & attrahet illos à summo ter-
Esa. 3. ræ; Et ecce cito leuiter venient, non esu-
rient, neque sitient. Item illic: Ecce itaq;
dominator Dominus Sabaoth aufert à
Iuda, & ab Hierusalem valentem & vali-
Psal. 33. dum, valentiam panis, & valẽtiam aquæ,
Item in Psalmo tricesimo tertio: Gustate
& videte quoniam dulcis est Dominus:
fœlix est vir qui sperat in eum. Timete
dominum Deum omnes sancti eius, quo-
niam non est inopia eis qui eum metuũt.
Diuites eguerunt & esurierunt: qui au-
tem inquirunt Dominum, non indige-
bunt omni bono. Item in Euangelio ∽ Ioan. 6.
Ioannem Dominus dicit: Ego sum panis
vitæ: qui venit ad me, non esuriet; qui Ibidem. 7.
in me crediderit, non sitiet vnquam. Item
illic ipse: Si quis sitit, veniat & bibat. Qui Ibid. 6.
credit in me, 62 sicut dicit scriptura, flu-
mina de ventre eius fluent aquæ viuæ.
Item illic ipse; Nisi ederitis carnem filii
hominis, & biberitis eius sanguinem, non
habebitis vitam in vobis
23 Quod ad regnum cœlorum magis
gentes quam Iudæi perueniant, in Euan-
gelio Dominus dicit: Multi venient ab
Oriente & Occidente, & recumbẽt cum Matth. 8.
Abraam & Isaac & Iacob in regno cœle-
rum. Filij autem regni exibunt in tene-
bras exteriores; [63] illic erit ploratio & stri-
dor dentium.
24 Quod solo hoc Iudæi accipere ve-
niam possint delictorum suorum, si san-
guinẽ Christi occisi baptismo eius ablue-
rint; & Ecclesiam eius transeuntes, præ- Esa. 1.
ceptis eius obtemperauerint; apud Esaiã
Dominus dicit: 64 Iam non laxabo pec-
cata vestra. Cùm extenderitis manus,
auertam faciem à vobis: & si multiplica-
ueritis preces non exaudiam vos: 65 ma-
nus enim vestræ sanguine plenæ sunt.
Lauamini, mundi estote, auferte nequi-
tias ab animis vestris, à conspectu oculo-
rum meorum, cessare à nequitiis vestris.
Discite bonum facere, exquirite iudiciũ,
conseruate eum qui iniuriam patitur, iu-
dicate pupillo, & iustificate viduam, &
venite disputemus, dicit dominus; & 66 si
fuerint peccata vestra vt phœniceum, vt
niuem exalbabo: & si fuerint quasi cocci-
num, vt lanam inalbabo. Et si volueritis,
& audieritis me, bona terrę edetis. Si au-
tem nolueritis, & non audieritis me, gla-
dius vos consumet. Os enim Domini lo-
cutum est ista.

ADNOTATIONES IN librum primum Testim. ad Quirinum.

1 Et fecerunt filij Israël malignum coram do-
mino Deo) *Tum hic tum paulopost, substituimus* Cap. 1.
*hanc lectionem ex Affig. & Cambr. cod. pro eo
quod erat.* contra Dominum Deum, *eo quod Græ-
ce sit* ἐναντίον κυρίῳ & : ἐναντιον κυρίου.

2 Et

2 & secuti sunt Deos gentium quæ circa illus sunt] Aut hoc pacto legendum est cum vulg. exc. aut cum textu Græco Deos alios à gentibus quæ circa illos, Ms. legunt duntaxat: & sequuti sunt Deos, Manut. Deos a gentibus quæ circa illos.

3 & offenderunt Dominum & reliquerunt Deum] Sic recte Manut. & Morel. pro eo quod erat duntaxat: & offenderunt Deum, quia vtrumque Græce legitur apud 70. quanquam tamen multo plus legant paulo prius illi, quemadmodum hodie exstant.

4 & seruierunt Baal & diis alienigenarum & reliquerunt Dominum] Hæc verba omissa rursum adiecimus ex vtroque Ms. Nam si hæc prætermittenda sint, eo quod hodie 70. non legant, neque legendum quod sequitur: & nun seruierunt ei. Atqui vtrumque habent cæteri excusi omnes, & postremum ipse Manut.

5 Apud Malachiam] Ex codice Camb. & vet. excus. cum Morel. hoc legimus, pro eo quod corrupte erat: Malachiel; nam Tertul. hunc Prophetam citans, & ipse Cyprianus infra c.16. & lib. 2. c.5. & lib. 3. c. 3. prius illud legunt.

Cap. 2. 6 Item illic] ex vtroque Ms. & vet. exc. addimus: Item illic, & congruit, eo quod ex alio cap. Hier. citetur quod sequitur.

7 Item in Βασιλείων libro tertio,) Quum hoc legant tum hic tum vbiq; postea tribus his libris vterque Ms. & vet. exc. nos cum Morel. vbique id substituimus, pro eo quod erat: Regum. Præsertim quum & Tertul. lib. 3. aduersus Marcionem, (quem librum imitatur hoc opere) legat: & in primo Basiliarum, & lib. 4. Habes tertiam Basiliarum; & si quartam, (pro quo legendum: tertium & quartum) & eodem lib. 4. Sic & retro in Βασιλείοις. Et certe genitiuus iste pluralis, non minus voci Βασιλεία communis est quam voci Βασιλέως, vt non obstet quod: Regnorum, alibi legant Tertul. & Cypr. Quod semel dixisse sufficiat.

8 Æmulando æmulatus sum Domino Deo] Hanc lectionem Manut. confirmat vterque Ms. est autem ad verbum è Græco; prior lectio: Dominum Deum, magis Latina erat.

9 & remansi egu solitarius] Ms. vterque: solus sed Græce est: μονώτατος.

10 Desciuerunt à te) Siue hoc legas, siue quod habent Ms. Discesserunt, perinde est. Ascribit autem Esdræ eum librum qui ab aliis Neemiæ inscribitur.

Cap. 3. 11 & præbe aures terra) Etiam hic indifferens est hæc lectio, & Ms. auribus percipe, præterquam quod istu magis accedat ad lectionem Tertul. lib. 3. adu. Marc. in aures percipe, & quod significantius exprimit vocem Græcam ἐνωτίζου.

12 ipsi autem me reprobauerunt) Sic Ms. & Manut. Cyprianus supra lib. de Orat. Domin. & exc. vulga. me spreuerunt, perinde est. Nam & Græca vox vtrumque significat, & Tertul. quoque variat. Libro enim aduersus Iudæos legit: spreuerunt me, lib. 3. aduersus Marcion. me reiecerunt, & lib. de Orat. me non agnouerunt.

13 Semen nequam] Concordant in hoc Ms. tum hic tum supra lib. de Orat. Domin. vetus quoque exc. & Remboldus vt legant: Semen, non: semini. Pro: nequam, autem hic legunt: pessimum.

14 & in indignationem tristitis] Hanc Cypriani vtroque loco lectionem, confirmat Tertul. lib. aduersus Iudæos; quare non placet lectio Ms. prouocastis.

15 Incrassauit enim cor populi huius) Ita nos primi ex vet. exc. & vtroque Ms. cod. Elegantior quidem est lectio Remboldi & cæterorum exc. omnium: incrassatum, sed repugnat vox Græca ἐπαχύνθη, quæ reperitur iuxta 70 non modo Isa. 6. c. vnde hic locus citatur, sed & Marc. 13. & Act. 28. Cypriano etiam non est infrequens, Actiuis verbis pro passiuis vti. Tertul. vero aduers. Marcion. lib. 3. & cæteri legunt passiuè: incrassatum est.

16 qui non poterunt aquam portare) Ad verbum expressit quod Græce est δυνήσονται. Epistola tamen supra 70. & lib. de vnit. Eccles. legit: possunt, & Tertul. aduersus Iudæos: poterant.

17 Incassum facta est metatura falsa) Metaura, legunt Camb. cod. Gran. Morel. & Man. pro eo quod Afflig. & alii exc. mœchatura, Græce est σχοῖνος a qua vox proprie iuncum significat, quare quum iunceis marinis olim scribere soliti sint veteres, recte D. Hier. vertit stylum. Significat & funem: vnde σχοινίον funiculus, quia ex vlva & iunco palustri (teste Plinio l. 12. c. 1.) nectuntur & torquentur funes. Significat etiam idem quod σχοινισμός, id est, mensuram per funem. Vnde apud Herodotum σχοῖνος pro mensura terræ Persica accipitur 60. Stadiorum, seu iuxta Plin. 40. hanc significationem respexit qui vertit: metatura, neque adeo magis placet hæc lectio, quam aliorum: mœchatura, præsertim quum infra c. 20. quod alii verterunt funiculos, Cyprianus: mensuras, vertat. E contrario vero non placet quod reposuerunt vestra, pro eo quod erat: falsa, nam Græce est ψευδής. Quamquam tamen dissentiat & in cæteris textus Græcus, qui hodie exstat.

18 scribæ confusi sunt] Hanc restitutionem Man. acceptam debemus, pro eo quod corrupte legebatur: confusi. Consentiunt Ms. cod. & quod Græce est ᾐσχύνθησαν.

19 Item in Psalmo 81.) Sic recte cum vet. exc. Morel. & Manutio, reperiuntur enim ibi verba citata.

20. Item in Euangelio κατὰ Ioannem) Tum hic tum vbique toto hoc opere sic legunt Ms. vterq; vet. exc. Morel. & Colterius; quare & mihi placet magis quam vulgate: secundum, quod semel dixisse sufficiat.

21 sed in illa die audient surdi sermones libri] Ms. addunt: huius, sed non est apud 70. Cap. 4.

22 Mox autem vt conuersi fuerint ad Dominum auferetur] Ita ex Ms. & vet. cod. pro eo quod erat vt conuersus fuerit, & : auferetur, quod primus substituit Remboldus.

23 Dominus post resurrectionem dicit) Ex Ms. recens adiecimus. dicit.

24 Quia sic scriptum & sic oportebat) Locum antea mutilum sic suppleuimus ex Ms. nam & Græce ita legitur.

25 Iustus autem ex fide mea viuet) Consentiunt in hac lectione Ms. cum exc. Causam varietatis inter 70. & Hebræos, vide apud D. Hieron. in comment. Cap. 5.

26 alieni comedunt eam) Ms. cum Morel. alienigenæ, sed prius habet Tertul. aduersus Iudæos, aduersus vero Marcion. lib. 3. legit: extranei. Sic etiam quod illic legit Tertul. custodiarium, hic legit: casula. Cap. 6.

27 & quasi Gomorrha simularemur) Rectius sic Afflig. & vetus excu. cum Colterio; quam cæteri: similaremus.

28 venite ambulemus) Præmittit Cambron. cod. Domus Iacob) sed non est opus. Cap. 7.

26 κατὰ Ioannem) Recens hoc adiicio ex vtroque Ms. & vet. exc.

30 Reuocate inter vos nouitatem) Hoc ad ver. Cap. 8.

bum ex Tertul. *aduersus Iudæos. Idem tamen aduersus* M*arcion. lib.* 1. *aliter legit.*

31 qui terris hominibusque ob delicta pereuntibus] *sic* M*s. Antea exc.* qui terris omnibus, M*anut.* *&* M*orel.* qui in terris omnibus.

32 Signo autem Domini] *De hoc supra latius epist. ad Thibaritanos & infra lib.* 3. *cap.* 10. 31.

Cap. 9. 33 Ne discant. Ex dicet] *Vitio Remboldi irrepserat:* discedant. *Nos vero cum Costerio substituimus:* dicet, *nam apud* 70. *est* ἐρεῖ. *Ex Ms. quoque denuo reposuimus:* ero fidens, *pro eo quod legunt* M*anut. &* *Morel.* oro, *nam Græce est* πεποιθὼς ἔσομαι.

Cap. 10. 34 de Hierusalem] Sic M*s. tum hic tum postea, & est Cyprianicum magis quam:* ab.

Cap. 11. 35 quia non permanserunt in testamento meo, &c.] H*æc ad finem capitis vsque desiderantur in vtroque* M*s. habent tamen vet. exc. & Prophetæ Hieremias.*

Cap. 12. 36 per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis] *Quod genuina sit hæc lectio, vide t.* 1. *epist.* 63.

37 cuius non sum idoneus calceamenta portare] *Ms.* dignus, *sed prius significat vox Græca:* ἱκανός.

38 Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu] *Etiam hæc Ms. omittunt:* sancto.

Cap. 13. 39 Ad quid tumultuatæ sunt gentes] M*s.* Quare, *Iidem paulo post:* proiiciamus, *sed Tertul. lib.* 1. 2. *&* 3. *aduersus* M*arcion. prius legit; qui etiam modo:* principes, *modo* magistratus, *legit, & lib. de resurrect. carn.* Archontes.

40 Apud Hieremiam] *Sequentia desiderantur in* M*s.*

Cap. 14. 41 Item apud Hieremiam] *Hæc ad finem capitis omisit Manut. & Ms. nostri, sed quia reperiuntur in veteri exc. & ad institutum faciunt, denuo adiecimus.*

Cap. 15. 42 & erigam thronum eius] M*s. &* statuam.

Cap. 16. 43 Quo mihi multitudinem] R*eposuimus hanc* M*s. lectionem pro eo quod erat:* Quid, *eo quod sic etiam legat Tert. aduersus Iud. vbi ita legit quod sequitur:* Holocaustomata & sacrificia vestra & adipem hircorum & sanguinem taurorum nolo.

44 Non est mihi voluntas circa vos] M*s.* voluptas, *sed male, est enim Græcè* θέλημα. *Notatu autem dignum, quod Tertul.* 3. *aduersus* M*arcio. hunc interpretatur locum de sacrificio Ecclesiæ.*

Cap. 17. 45 & non pœnitebit eum] *Adiciunt* M*s.* eum, *sed non est apud* 70.

Cap. 18. 46 E dixit Dominus ad me] M*s.* ad Moysen, *sed prius habent* 70. *Ex iis è contrario restituimus:* quæcumque locutus fuerit, *pro eo quod erat:* loquetur, *quia Græce est,* ὅσα ἂν λαλήσῃ.

47 & duo populi de ventre tuo] *Hoc est* M*s. pro eo quod erat:* de vtero tuo, *præsertim quum & apud* 70. *duæ sint diuersæ voces:* γαστὴρ καὶ κοιλία, *& sic etiam legat Tertul. in suo lib. aduersus Iudæos.*

Cap. 19. 48 & non dilectam, dilectam] *Quum sic legant* M*s. & vet. exc. placet magis quam Remboldi & Vulg. lectio:* & non dilectum, dilectum, *eo præsertim quod Græce sit apud Apostolum:* καλέσω τὸν οὐ λαόν μου, λαόν μου, καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην ἠγαπημένην, *ex quo loco verba hæc haud dubie citata sunt, non enim reperiuntur apud Osee. Neque tamen noua est hæc lectio, vt eam reperire sit apud D. Chrysost. & Theophilact. in interpre.*

Cap. 20. 49 Dilata locum tabernaculi tui & auleorum tuorum, & fige] *Ita ex* M*s. & vet. exc. hunc locum restituimus, & pro eo quod erat:* & pelles tabernaculorum tuorum extende. *Nostram autem lectionem confirmant, tum D. Hier. in comment. & D. Amb.* Exam. *lib.* 3. *c.* 1. *sic legentes iuxta* 70. *tum quod Græcè legatur:* καὶ τῶν αὐλαιῶν σου πῆξον. *Quod autem hodie illic interseritur:* τὰς δέρρεις: *ex doctis locis colligo; postea superadditum, neque ætate doctorum veterum lectum fuisse, sed additum ex Hebraico, atque adeo prætermittendum in Græcis exemplaribus. Est proinde etiam superfluum quod addit Morelius:* & fige funiculos tuos.

50 & postea peperit filium Ioseph] *Adiecit* filium, *ex* M*s. antea desiderabatur.*

51 sicut Raphael angelus in Tobia dicit] *Tobiæ librum citatum habes à D. Cypriano, non hic modo, sed & supra epistolâ* 52. *ac libris de* O*rat. Dominic. de* M*ortalitate, de Oper. & Eleem. de bono patient. & ad Fortun. cap.* 10. *ac* 11. *infra quoque lib. testim.* 3. *c.* 1. 6. *&* 62. *vbi ex* T*obia probat rem magni momenti, nempe non esse iungenda matrimonia cum gentilibus: immo lib. de Orat. Domin. & de oper. &* E*leem. scripturam diuinam vocat. Sic D. Irenæus inter* P*rophetas qui contumelia afficiebantur à Gnosticis, enumerat Tobiam lib.* 1. *aduersus hæret. cap.* 34. *D. Alexander Papa* 1. T*rinitatem epist* 1. *hunc comprobat D. Hilarius ex* 12. *cap. Tobiæ, probat intercessionem angelorum pro nobis in Psal.* 129. *D. Ambr. librum scripsit de Tobia & citatur ab eodem Hexem lib.* 6. *c.* 4. *ac de Helia & ieiun. c.* 10. *Chrysost. eiusdem c.* 4. *citat. hom.* 13. *ad populum Antioch. Quare temerarie à quibusdam reiicitur liber* T*obiæ, præsertim quum in Canone scripturarum enumeretur à D. Aug. lib.* 2. *de Doctrin. Christi. c.* 8. *D.* I*nnocentio epistola ad* E*xup. cap. vlt. Concil. Carthag.* 3. G*elasio* P*apa in Concilio* 70. E*piscoporum & postremum à Concilio Florentino. Immo ipse Hieron. præfat. commentar. in* I*onam: Liber, inquit, Tobiæ, licet non habeatur in Canone (de* C*anone Hebræorum loquens) tamen vsurpatur ab Ecclesiasticis viris; & præfatio in Tobiam, satis indicat, se contemnere* P*harisæorum supercilium, qui illum in Canonem non recipiunt. Vnde recte Isidorus* 6. *ethim. c.* 2. *de hoc & similibus libris loquens: Licet eos, inquit, Hebræi in suum Canonem non recipiant, Ecclesia Christiana inter diuinos honorat & prædicat libros.*

52 & lucernæ septiformes in tabernaculo martyrij] M*agis placet hæc* M*s. lectio quàm aliorum* testimonii, *eo quod sic legatur supra lib. ad Fortun. cap.* 11. *vbi latius de numero septenario.* P*lacet item lectio Manuscripti magis tum ibi tum hic* lucernæ septiformes, *eo quod, præterquam in Exodo, sit etiam lucernarum* 7. *mentio apud Zachariam, antea erat:* lucerna septiformis.

53 quoadusque veniant disposita illi] *Manuscripti* quæ deposita sunt illi, *sed prius ad verbum est apud* 70. *Longe aliter vertit ex Hebr. D.* H*ieron.* donec veniat qui mittendus est; *Chrysost. in comment. sic interpretatur lectionem* 70 donec veniat, cui repositum est regnum. Cap. 21]

54 Deligans ad vitem pullum suum & ad helicem] *sine:* Deligans, *legas cum excus. sine:* Religans, *cum* M*s. perinde est. Recte autem primus Gratius restituit hunc locum, pro eo quod erat corruptissime:* & ad illicem. *Est autem* ἕλιξ *Græce palmes siue pampinus vitis.*

55 formosi oculi eius à vino] *Recte sic legendum primus coniecit* E*rasmus, pro eo quod erat corrupte:* Formidolosi, *Græce enim est,* χαροποιοὶ

Affligin;

Affligin. legit. pulchriores.

56 Item apud Hieremiam] *Ita potius legendum, quàm quod habet Manut. & Morel.* apud Ezechielem, *hinc constat quod verba citata reperiantur Hieremiæ sexto.*

57 Item in Psalmo 17.] *Nescio cur* Manut. & Morel. *reposuerint* : 16. *cum prius legant cum exc. cæteris nostri* Ms. *& reperiantur hæc verba Psal.* 17.

58 & in illum gentes sperabunt] *Etiam hoc denuo ex Ms. pro eo quod legunt,* in illo, *eo quod Græcè sit,* ἐπ' αὐτὸν.

59 Sic dicit Dominus Deus Christo meo Dominō] *De hac lectione ita Diuus Hieronymus in comment. Scio (inquit) in hoc capitulo non solum Latinorum, sed & Græcorum plurimos vehementer errare, existimantium scriptum esse:* Sic dicit Dominus Christo Domino meo, *vt intelligatur, iuxta illud quod alibi legimus: Pluit Dominus a Domino, &: Dixit Dominus Domino meo. Neque enim κυρίῳ quod Dominum sonat, sed κύρῳ dicitur. (ita enim lege pro eo quod est apud illum Cyro. Fuit autem is Rex Persarum, qui Babylonem Chaldæosque superauit, de quo Xenophon octo librorum historiam scripsit.*

60 Via maris, & cæteri qui maritima maris inhabitatis] *Videtur vtrumque posuisse Cypr. vt prius per posterius explicetur, hoc enim est apud Isaiam iuxta 70. & illud Matth. 4.*

Cap. 22. 61 Eis autem qui seruiunt mihi, nomen nominabitur nouum] *Rectè sic Manut. & Morell. ad verbum ex Græco, pro eo quod erat duntaxat* : & seruos meos vocabo nomine alio.

62 sicut dicit scriptura] *Recens hoc adiecimus ex Ms. nam reperitur apud Euangelistam loco hic citato.*

Cap. 23. 63 erit illic ploratio] *Ms.* fletus, *sed prius habes etiam*

Cap. 24. *supra lib. de Oratione Dominica.*

64 Iam non laxabo] *Ms.* relaxabo.

65 manus enim vestræ sanguine plenæ sunt] *Ex iis recens adiecimus vocem* : sunt, *nam habet eam & Tertull. lib. aduers. Iudæos.*

66 Si fuerint peccata vestra, vt phœnicæum] *Expreßit Latinè vocem Græcam φοινικοῦν, pro eo quod alii:* puniceum *dicunt. Tertull. vero lib. aduersus Marc. 4. legit:* tanquam roseum. *Atqui siue:* inalbabo, *legas cum exc. siue:* dealbabo, *cum Ms. perinde est Tertul. vtrobique habet:* exalbabo.

Finis Libri primi.

LIBRI SECVNDI

CAPITVLA.

1 Christum primogenitum esse, & ipsum esse sapientiam Dei, per quem omnia facta sunt.

2 Quod sapientia Dei Christus, & de sacramento incarnationis eius, & passionis, & calicis & altaris, & Apostolorum qui missi prædicauerunt.

3 Quod Christus idem sit & sermo Dei.

4 Quod Christus idem sit manus, & brachium Dei.

5 Quod idem angelus, & Deus.

6 Quod Deus Christus.

7 Quod Christus Deus venturus esset illuminator & saluator generis humani.

8 Quod cum à principio filius Dei fuisset, generari denuo haberet secundùm carnem.

9 Quod hoc futurum esset signum natiuitatis eius, vt de virgine nasceretur homo & Deus, hominis & Dei filius.

10 Quod homo, & Deus Christus ex vtroque genere concretus, vt mediator esse inter nos & patrem posset.

11 Quod de semine Dauid secundùm carnem nasci haberet.

12 Quod in Bethleem nasceretur.

13 Quod humilis in primo aduentu suo veniret.

14 Quod ipse sit iustus, quem Iudæi occisuri essent.

15 Quod ipse dictus sit ouis & agnus, qui occidi haberet: & de sacramento passionis.

16 Quod idem & lapis dictus sit.

17 Quod deinde idem lapis mons fieret, & impleret totam terram.

18. Quod in nouissimis temporibus idem mons manifestaretur, super quem gentes venirent, & in quem iusti quique ascenderent.

19 Quod ipse sit sponsus, Ecclesiam habens sponsam, de qua filij spiritaliter nascerentur.

20 Quod cruci illum fixuri essent Iudæi.

21 Quod in passione crucis & signo, virtus omnis sit & potestas.

22 Quod in hoc signo crucis salus sit omnibus qui in frontibus notentur.

23 Quod medio die in passione eius tenebræ futuræ essent.

24 Quod à morte non vinceretur, nec apud inferos remansurus esset.

25 Quod ab inferis tertio die resurgeret.

26 Quòd cùm resurrexisset, acciperet à patre omnem potestatem, & potestas eius æterna sit.

27 Quod perueniri non possit ad Deum patrem, nisi per Filium eius Iesum Christum.

28 Quod ipse iudex venturus sit.

29 Quod ipse sit rex in æternum regnaturus.

30 Quod ipse sit & iudex & rex.

TESTIMONIORVM LIBER secundus aduersus Iudæos ad Quirinum.

CAPVT PRIMVM.

Pro.8 HRISTVM primogenitum esse, & ipsum esse sapientiā Dei, per quē omnia facta sint, apud Salomonem in parœmiis. Dñs condidit me initiū viarum suarū, in opera sua ante sæculum fundauit me; in principio antequam terrā faceret, & antequam abyssos constitueret, priusquam procederent fontes aquarum, antequam montes collocarentur, ante omnes colles genuit me Dominus. Fecit regiones & inhabitabilia, & fines inhabitabiles sub cœlo: cùm pararet cœlum, aderam illi, & cùm secerneret suam sedem. Cum super ventos validas faceret desuper nubes, & cùm confirmatos ponebat fontes sub cœlo; quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes illum disponens; ego eram, cui adgaudebat: quotidie autem iucundabar ante faciem eius in omni tempore, cùm lætaretur orbe perfecto. Item apud eundem in Ecclesiastico: Ego ex ore Altissimi prodiui ante omnem creaturam. Ego in cœlis feci, vt oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram. Ego in altis habitaui, & thronus meus in columna nubis. Gyrum cœli circuiui, & in profundum abyssi penetraui, & in fluctibus maris ambulaui, & in omni terra steti: Et in omni populo, & in omni genere primatū habui, & omnium excellentium & humilium corda propria virtute calcaui. In me omnis spes vitæ & virtutis. Transite ad me omnes qui concupiscitis me. Item in Psalmo 88. Et ego primogenitum ponam eum, altissimum apud reges terræ. In æternum seruabo illi misericordiam meam, & testamentum meum fidele illi. Et ponam in sæculum sæculi semen eius. Si dereliquerint filij eius legem meam, & in iudiciis meis non ambulauerint; si iustificationes meas profanauerint, & præcepta mea non obseruauerint, visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. Item in Euangelio cata Ioannem Dominus dicit: Hæc autem est vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum. Ego te clarificaui in terra: opus perfeci quod dedisti mihi vt faciam. Et nunc tu clarifica me apud teipsum claritate, quam habui apud te prius quàm mundus fieret. Item Paulus ad Colossenses: Qui est imago Dei inuisibilis, & primogenitus totius creaturæ. Item illic: Primogenitus à mortuis, vt fieret In omnibus ipse primatum tenens. Item in Apocalypsi: Ego sum α & ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. Quod idem sit & sapientia & virtus Dei, Paulus ad Corinthios prima: Quoniam Iudæi signa desiderant, & Græci prudentiam quærunt: nos autem prędicamus Christum crucifixum, Iudęis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudęis & Gręcis, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam.

Margin notes: Eccles.14. Ioan.17. Colos.1. Apoc.21. 1.Cor.1.

2. Quòd sapientia Dei Christus, & de sacramento incarnationis eius, & passionis, & calicis, & altaris, & Apostolorum qui missi prędicauerunt; apud Salomonem in parœmiis: Sapientia ædificauit sibi domum, & subdidit columnas septem. Mactauit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & parauit suam mensam: & misit seruos suos conuocans cum excelsa prædicatione ad crateram dicens: Quis est incipiens declinet ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite, edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis. Derelinquite stultitiam, & quęrite prudentiam, & corrigite scientiam in intellectu. (Prou.9.)

3 Quod Christus idem sit sermo Dei, in Psalmo 44. Eructauit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi. Item in Psal.32. Sermone Dei cœli solidati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorū. Item apud Esaiam: Verbum consummans & breuiās in iustitia: quoniam sermonem breuiatum faciet Deus in toto orbe terræ. (Esa.10.)

Item in Psalmo 106. Misit sermonem suum & curauit illos. Item in Euangelio cata Ioannem. In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo. Hic erat in principio apud Deum: omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Quod factum est in illo vita erat, & vita erat lux hominum; & lux lucet in tenebris, & tenebræ illam non comprehenderunt. Item in Apocalypsi: Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus: & qui sedebat super eum, vocabatur fidelis & verus, æquum iustumque iudicans, & præliabantur; eratque coopertus veste conspersa sanguine, & dicitur nomen eius sermo Dei. (Ioan.1. Apoc.6.)

Exod. 59. 4 Quod Christus idem manus & brachium Dei sit, apud Esaiam: Nûquid non valet manus Dei vt saluos faciat? aut grauauit aurem vt non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter peccata vestra auertit faciem suam à vobis ne misereatur," manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiri vestri in peccatis. Labia autem vestra locuta sunt facinus, & lingua vestra iniustitiam meditatur. Nemo loquitur vera, neque est iudicium verum. Fidunt in vanis,
Esa. 53. & loquuntur inania, qui parturiunt dolo-
Esa. 66. rem, & pariunt facinus. Item illic. Domine, quis credidit auditui nostro? & brachium Dei cui reuelatum est? Item apud eundem sic dicit Dominus: Cœlum mihi thronus, & " terra suppedaneum pedum meorum. Quam mihi sedem ædificabitis? aut quis locus ad requiem mihi? omnia enim ista fecit manus mea. " Item apud eundem: Domine Deus altũ est brachiũ tuum, & non sciebant: cùm cognouerint autem, confundentur. Item apud eundem:
Esa. 52. " Reuelauit Dominus brachium suum, illum sanctum, in conspectu omnium gentium; videbunt omnes gentes ipsa supre-
Esa. 41. ma terræ salutem à Deo. " Item illic: Ecce feci te sicut rotas vehiculi triturantis nouas " in se retornatas; & triturabis montes, & extenuabis colles, & sicut lanuginem pones & ventilabis, & ventus occupabit illos, & procella disperget: tu autem iocundaberis in sanctis Israel, & exultabunt inopes " & egeni; quærent enim aquam & non erit, lingua enim eorum à siti siccabit. Ego Dominus Deus, ego exaudiam Deus Israel, & non derelinquam eos, sed aperiam inter montes flumina & in mediis campis fontes, " faciam desertam in nemora aquosa, & sitientem terram in aquæductus; ponam in inaquosam terram, cedrum & buxum, & myrthum & cypressum & populum, " vt videant & cognoscant & sciant 19 & credant simul, quia manus Domini fecit ista, & sanctus Israel ostendit.

Gen. 22. 5 Quod idem Angelus & Deus Christus, in Genesi ad Abraham: Et vocauit eum Angelus Domini de cœlo, & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam super puerum, neque feceris illi
Gen. 31. quidquam. Nunc enim cognoui quoniam times Deum tuũ, " & non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me. Item illic ad Iacob: Et dixit mihi Angelus Domini in somnis: Ego sum Deus 21 quem vidisti in loco Dei, vbi vnxisti mihi titulum lapideum, & vouisti mihi votum. Item in Exodo: Deus autem præibat vos, die quidem *Exod. 14.*
per columnam nubis, ostendere illis iter, noctu autem in columna ignis. Et postea illis: Promouit autem angelus Dei, qui *Exod. 23.*
præcedebat exercitum filiorum Israel. Item illic Ecce: ego præmitto Angelum meum ante faciem tuam ad custodiendum te in itinere, 22 vt te inducat in terrã quam tibi præparaui. Obserua eum & obaudi eum, 23 & ne fueris inobaudiens ei, & non deerit tibi; nomen enim meum in illo est: Vnde ipse in Euangelio dicit: Ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me: cùm alius venerit in nomine suo, illum *Ioan. 15.*
accipietis. Et item in Psalmo 117. Benedictus est qui venit in nomine Domini. *Malac. 2.*
24 Item in Malachia: Testamentum meum fuit 25 cum Leui vitæ & pacis, & dedi illi timorem " vt timeret me, " à facie nominis mei proficisci illum, 28 Lex veritatis fuit in ore eius, 29 iniustitia non est inuenta in labiis eius. In pace linguæ corrigens, ambulauit nobiscum: & multos auertit ab iniustitia. Quoniam labia sacerdotis seruabunt scientiam, & legem exquirent ab ore eius: quoniam Angelus omnipotentis est.

6 " Quod Deus Christus: in Genesi: *Gen. 35.*
Dixit autem Deus ad Iacob: Exurge & ascende in locum Bethel, & habita illic, " & fac illic altare illi Deo, qui tibi apparuit cùm fugeres à facie Esaũ fratris tui. Item apud Esaiam: Sic dicit Dominus Deus *Esai. 45.*
Sabaoth: Fatigata est Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaim viri alti ad te transgredientur, & tui erunt serui, & post te ambulabunt vincti compedibus; & adorabunt te " & in te precabuntur; quoniam in te Deus est, & non est Deus alius præter te. Tu enim es Deus, & non sciebamus, Deus Israël saluator. Confundentur & reuerebuntur omnes qui aduersantur tibi, & cadent in confusionem. Item apud eundem: Vox clamantis in deserto: " parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri. Omnis riuus implebitur, & omnis *Esai. 40.*
mons & collis humiliabitur; & erunt omnia tortuosa in directum, & aspera in campum, & videbitur claritas Domini & videbit omnis caro salutare Dei, quoniam Dominus locutus est. 34 Item apud Hieremiã: Hic Deus noster, & non deputabitur alius absque illo: qui inuenit omnem viam pru- *Baruc. 3.*
dentiæ, & dedit eam Iacob puero suo, &

Ne timueritis: ecce enim adnuncio vobis, quoniam natus est vobis hodie saluator, qui est Christus Iesus, in ciuitate Dauid.

8 Quòd cùm à principio filius Dei fuisset, generari denuo haberet secundum carnem: in Psalmo 2. Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te, Postula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Item in Euangelio secundum Lucam, *Luc. 1.* Et factum est, vt audiuit salutationem Mariæ Elizabet, exultauit infans in vtero eius, & impleta est Spiritu sancto, & exclamauit voce magna, & dixit: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui. Et vnde hoc mihi contingit vt veniat mater Domini mei ad me? Item Paulus ad Galatas: At vbi aduenit impletio temporis, misit Deus filium suum natum de muliere. *Gal. 2.* Item in Epistola Ioannis: Omnis spiritus, qui confitetur Iesum *1. Ioan. 4.* Christum in carne venisse, de Deo est; qui autem negat in carne venisse, de Deo non est, 47 sed est de Antichristi spiritu.

9 Quod hoc futurum esset signum natiuitatis eius, vt de virgine nasceretur homo & Deus, hominis & Dei filius, apud Esaiam: Et adiecit Dominus loqui ad Achaz *Esa. 7.* dicens: Pete tibi signum à Domino Deo tuo in altitudinem sursum, & in altitudinem deorsum. Et dixit Achaz: Non petam, & non tentabo Dominum Deum meum. Et dixit: 48 Audite itaque domus Dauid; Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem. Propter hoc dabit Deus ipse vobis signum. 49 Ecce virgo in vtero accipiet, & pariet filium, & vocabitis nomen eius Emmanuel Butyrum & mel manducabit; 50 priusquam sciat reprobare malum, & eligere bonum. Hoc semen prædixerat Deus de muliere procedere, quod calcaret caput diaboli, in Genesi. Tunc dixit Deus ad serpentem: *Gen. 3.* Quia tu hoc fecisti, maledictus tu ab omni pecore, & ab omni genere bestiarum terræ. Pectore tuo & ventre repes, & erit tibi terra cibus in omnibus diebus vitæ tuæ. Et ponam inimicitiam inter te & mulierem, & inter semen tuum & semen eius: vt ipse tuum obseruabit caput, & tu obseruabis calcaneum eius.

10 Quod & homo & Deus Christus, ex vtroq; genere concretus, vt mediator esse inter nos & patrem posset: apud Hieremiã: *Hier. 17.* Et homo est, & quis cognoscet eum?

Item in Numeris: Orietur stella ex Iacob, *Num. 24.* & exsurget homo ex Israël. Item illic: Procedet homo de semine eius, & dominabitur multarum gentium, 52 & exaltabitur Gog regnum ipsius, & augebitur regnum eius, 53 & Deus eduxit eum ex Ægypto; quasi claritas vnicornis ei, 54 & edet gentes inimicorum suorum; & crassitudines illorum emedullabit, & ballistis suis configet inimicum. Recubans requieuit quasi leo, & quasi catulus leonis: quis suscitabit eum? 55 qui benedicunt te, benedicti sunt: & qui maledicunt te maledicti sunt. Item apud Esaiam: Spiritus Domini super me, propter quod vnxit me, bene nunciare pauperibus misit me, curare contribulatos corde, prædicare captiuis remissionem, & cæcis visum, vocare 56 annum Domini acceptabilem & diem retributionis, vnde in Euangelio Gabriel ad Mariam: *Esa. 61.* Et respondens Angelus dixit ad illam: Spiritus sanctus superueniet in te, & virtus *Luc. 1.* Altissimi obumbrabit te: quapropter qui nascetur ex te sanctus, vocabitur filius Dei. Item in Epistola Pauli ad Corinthios priore: Primus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo: qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœlestis, tales & cœlestes: quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cœlo est. *1. Cor. 15.*

11 Quòd de semine Dauid secundum carnem nasci haberet; in Βασιλειῶν a. Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens: Vade, & dic seruo meo Dauid: Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum: sed erit, cum impleti *2. Reg. 7.* fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, 57 qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum eius vsque in seculum. Et ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium: & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsq; in sæculum in conspectu meo. Item apud Esaiam: Et *Esa. 11.* exibit virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet: & requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis, & implebit eum spiritus timoris Domini. Item in Psalmo 131. Iurauit Deus ipsi Dauid veritatem, & non reprobauit eam, de fructu ventris tui ponam super thronum meum. Item in Euangelio secundum Lucam: Et dixit angelus ad illam: Ne timeas Maria, inuenisti enim *Luc. 1.*

gratiam ante Deum: Ecce concipies in vtero, & paries filium, & vocabis nomen eius Iesum. Hic erit magnus, & filius Altissimi vocabitur: & dabit illi Dominus Deus thronum Dauid patris sui, & regnabit super domum Iacob in secula, & regni eius non erit finis. Item in Apocalypsi Et vidi librum in dextera Dei sedentis super thronum: scriptum intus & retro, signatum signis septem: & vidi Angelum fortem prędicantem voce magna: Quis dignus est accipere librum, & aperire signa eius? Nec quisquam poterat neque in cœlo, 58 neque super terram, neque sub terra aperire librum, sed neque perspicere eum. Et ego flebam multum, quòd nemo dignus repertus esset qui aperiret librum, aut videret illum. Et vnus ex senioribus dixit mihi: Ne fleueris, ecce vicit leo de tribu Iuda radix Dauid, aperire librum, & soluere septem signa eius.

Apoc.5.

12 Quod in Bethleem nasceretur, apud Michæam: Et tu Bethleē 59 domus Ephrata non exigua es, vt constituaris in millibus Iuda: ex te mihi procedet, vt sit princeps apud Israël, 60 & processiones eius à principio à diebus sæculi. Item in Euangelio: Et cum Iesus natus esset in Bethleem Iudæ, in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam dicentes: Vbi est qui natus est rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in Oriente, 61 & venimus adorare illum.

Michea.5.

Mat.2.

13 Quòd humilis in primo aduentu suo veniret, apud Esaiam: Domine, quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est: 62. Annunciauimus coram ipso sicut pueri, sicut radix in terra sitienti. Non est figura eius neque claritas: & vidimus illum, & non habuit figuram neque speciem: sed figura eius sine honore, & deficiens præter cæteros homines. Homo in plaga positus, & sciens ferre imbecillitatem, qui auersa est facies eius, inhonoratus est, & non est computatus. Hic peccata nostra portat, & pro nobis dolet, & nos putauimus illum esse in dolore, & in plaga, & in vexatione: ipse autem vulneratus est propter facinora nostra, & infirmatus est propter peccata nostra. Doctrina pacis nostrę super illum: & liuore eius sanati sumus. Omnes sicut oues errauimus, homo à via sua errauit. Et Deus tradidit illum pro peccatis nostris, & ipse propterea quod vexatus est, non aperuit os suum. Item apud eundem: Non sum contumax, neque contradico; dorsum meum posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas; faciem autem meam non auerti à fœditate sputorum, & fuit Deus auxiliator meus. Item apud eundem: Non clamabit, neque audiet quis in plateis vocem eius: arundinem quassatam non confringet, & lignum fumigans non extinguet, sed in veritate proferet iudicium. Fulgebit & non quassabitur quoadúsque ponat in terra iudicium: & in nomine eius gentes credent. Item in Psalmo 21. Ego autem sum vermis & non homo, " maledictum hominis & abiectio populi. Omnes qui me videbant despiciebant me: & locuti sunt in labiis, & mouerunt caput. Sperauit in Domino, eripiat eum: saluum faciat eum, quoniam vult eum. Item ille: Aruit velut testa virtus mea, & lingua mea adglutinata est faucibus meis. Item apud Zachariam: Et ostendit mihi Dominus Iesum sacerdotem illum magnum, stantem ante faciem Angeli Domini, & diabolus stabat ad dexteram eius aduersari ei. Et Iesus erat indutus vestimenta sordida, & stabat ante faciem ipsius Angeli, & respondit, & ait ad eos qui stabant ante faciem eius, dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo, " & dixit ad eum: Ecce abstuli iniquitates tuas. Et induite eum poderem, & imponite cidarim mundam super caput eius. Item Paulus ad Philippenses: Qui in figura Dei constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, " sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit se, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, & infernorum: & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris.

Esa.53.

Esa.50.

Esa.42.

Zach.3.

Philip.2.

14 Quod ipse sit iustus, quem Iudæi occisuri essent, in sapientia Salomonis: Circumueniamus iustum, quoniam insuauis est nobis; & contrarius est operibus nostris, & exprobrat nobis peccata legis. Promittit scientiam Dei se habere, & filium Dei se nominat: Factus est nobis in traductione cogitationum nostrarum, grauis est nobis etiam ad videndum: quoniam dissimilis est aliis vita illius, & mutatæ sunt viæ illius. Tanquam nugaces æstimati sumus ab illo, & continet se à viis nostris quasi

Sap.2.

ab

ab immunditiis, & præfert nouissima Iustorum, & gloriatur patrem se habere Deum. Videamus ergo si sermones illius veri sunt, & tentemus quæ ventura sunt illi. Contumelia & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam illius, 66 & probemus patientiam illius. Morte turpissima condamnemus eum. Hæc cogitauerunt, & errauerunt: excæcauit enim illos malitia ipsorum, & nescierunt sacramenta Dei.

Esa. 57. Item apud Esaiam: Videte quo modo iustus perit, & nemo intelligit, 67 & viri iusti tolluntur, & nemo recognoscit. A facie enim iniustitiæ sublatus est iustus, & erit in pace sepultura eius,

Exo. 23. de hoc ipso in Exodo ante prędictum: innocentem & iustum non occides.

Matt. 27. Item in Euangelio: Iudas pœnitentia ductus, sacerdotibus & senioribus dixit: Peccaui tradens sanguinem iustum.

15 Quod ipse ductus sit ouis & agnus qui occidi haberet, & de sacramento passionis

Esa. 53. apud Esaiam: Sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum: in humilitate iudicium eius sublatum est; 68 natiuitatem eius quis enarrabit? Quoniā auferetur à terra vita eius, à facinoribus populi mei adductus est ad mortem, & dabo malos pro sepultura eius, & ipsos diuites pro morte eius: quia facinus non fecit, 69 neque insidias ore suo. 70 Propterea ipse consequetur multos, & fortium diuidet spolia: propter quod tradita est ad mortem anima eius, & inter facinorosos deputatus est. Et ipse peccata multorum pertulit, & propter facinora illorum traditus est.

Hier. 11. Item apud Hieremiam: Domine significa mihi & cognoscam, tunc vidi meditationes eorū. Ego sicut agnus sine malitia perductus sum ad victimam; in me cogitauerunt cogitatum dicentes: Venite mittamus lignum in panem eius, 71 & tradamus à terra vitam eius, & nomen eius non erit in memoria amplius.

Exo. 12. Item in Exodo Deus ad Moysen: Accipiant sibi singuli ouem per domos tribuū, 72 ouem sine vitio perfectum, masculum, anniculum erit vobis. Ab agnis & ab hædis accipietis, & occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israel ad vesperam; & accipient de sanguine eius, & ponent super duos postes, & super limen in domibus, in quibus eum edent in ipsis: & edent 73 carnes ipsa nocte assatas igni, & azyma 74 cum picridibus edēt. Non edetis de eis crudam, neque coctam in aqua, nisi assatam igni; caput cum pedibus & interaneis; nihil derelinquetis ex eis in mane, 75 & os non confringetis ex eo. Quæ autem relicta fuerint de eo vsque in mane, igni crementur. Sic autem comedetis eum: Lumbi vestri præcincti, 76 & caligæ vestræ in pedibus vestris, & bacula vestra in manibus vestris, & edetis eum festinãter, Pascha est enim Domini.

Apo. 5. Item in Apocalypsi: Et vidi in medio throni & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem quasi occisum, habentem cornua septem, & oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei missi per orbem terræ. Et venit, & accepit librum de dextera Dei sedentis in throno. Et cùm accepisset librum, quatuor animalia, & viginti quatuor seniores prostrauerunt se ante agnū, 77 habentes singuli citharas, & pateras aureas plenas odoramentis supplicationum, quæ sunt orationes sanctorum, & cantauerunt canticum nouum dicentes: Dignus es Domine accipere librum, & aperire signa eius, quoniam occisus es, 78 & redemisti nos sanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione, & fecisti nos regnum Deo nostro, sacerdotésque fecisti, & regnabunt super terram.

Item in Euangelio, Altera die videt Ioannes Iesum venientem ad se, & ait: Ecce agnus Dei: & ecce 79 qui aufert peccata mundi. Ioan. 1.

16 Quod idem & lapis dictus sit; apud Esaiam sic dicit Dominus: Ecce ego immitto in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, summum, angularem, honoratum: & qui crediderit in eum, non confundetur. Esa. 28.

Item in Psalmo 117. Lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factus est iste, & est admirabilis in oculis nostris. Iste dies quem fecit Dominus, exultemus & iucūdemur in eo. O Domine, salua igitur, ô Dñe, dirige igitur: benedictus est qui venit in nomine Dñi.

Item apud Zachariā: Ecce ego adduco puerum meum, Oriens est nomen ei: quoniam lapis quem dedi ante faciem Iesu, super lapidem ipsum septem oculi sunt. Zach. 3.

Item in Deuteronomio: Et scribes super lapidem omnem legem hanc, manifestè nimis. Deut. 27.

Item apud Iesum Naue: Et accepit lapidem magnum, & statuit eum illic contra Dominum, & ait Iesus ad populum: Ecce lapis iste erit vobis in testimonium, quia iste audiuit omnia quæ dicta sunt à Domino, quanta locutus est ad vos hodie; 80 & Iosue 24.

erít ipſe vobis in teſtimonium in nouiſſimo dierum, quando receſſeritis à Deo veſtro. Item in Actibus Apoſtolorum Petrus " Principes populi & ſeniores Iſrael audite; Ecce nos hodie interrogaremur à vobis ſuper benefacto hominis infirmi in Act.4. quo iſte ſaluatus eſt. Sit vobis omnibus notum, & omni populo Iſrael, quia in nomine Ieſu Chriſti Nazareni quē vos crucifixiſtis, quem Deus ſuſcitauit à mortuis, in illo iſte in conſpectu veſtro ſanus adſtat, in alio autem nullo. Hic eſt lapis, qui contemptus eſt à vobis ædificantibus, qui factus eſt in caput anguli. Non eſt enim nomen aliud ſub cœlo datum hominibus, in quo oportet ſaluari nos. Hic eſt lapis in Gen.28. Geneſi, quem ponit Iacob ad caput ſuum, quia caput viri Chriſtus, " & dormiens videt ſcalam ad cœlum pertingentem, in qua conſtitutus erat Dominus, & angeli aſcendebant, & deſcendebant; quem lapidem conſecrauit & vnxit, ſacramento Exo.17. vnctionis Chriſtum ſignificans. Hic eſt lapis in Exodo, ſuper quem ſedit Moyſes " in cacumine collis, quando Ieſus Naue contra Amalech dimicauit, & ſacramento lapidis, & ſtabilitate ſeſſionis Amalech ſuperatus eſt ab Ieſu. id eſt, diabolus à 1.Reg.2. Chriſto victus eſt. Hic eſt lapis magnus " in Βασιλειῶν primo, ſuper quem poſita eſt arca Teſtamenti, quando eam ab Allophylis remiſſam & redditam in plauſtro boues reportauerunt. Item hic eſt lapis, in 1.Reg.17. Βασιλειῶν quo Dauid frontem Goliæ percuſſit & occidit; ſignificans diabolum & ſeruos eius inde proſterni, victa ſcilicet ea capitis parte, quam ſignatam non habent. Quo ſigno nos & tuti ſemper ſumus, & 1.Reg.17. viuimus. Hic eſt lapis, quem cùm alienigenas Iſrael viciſſet, ſtatuit Samuel, & appellauit nomen eius Abennezer, id eſt, lapis auxiliator.

Dan.2. 17 Quod deinde idem lapis mons fieret & impleret totam terram; apud Danielem: Et ecce imago nimis magna, " & contemplatio eius imaginis metuenda & elata ſtabat contra te; cuius caput fuit ex auro bono, pectus & brachia eius argentea, venter & fœmora ærea, pedes autem ex parte quidem ferrei, ex parte autem fictiles; quoadusq; abſciſſus eſt lapis de mōte ſine manibus concidentium, & percuſſit imaginem ſuper pedes ferreos & fictiles, & cōminuit eos minutatim, & factum eſt ſimul ferrum & teſta, & æramentum & argentum & aurum: & facta ſunt minuta quaſi palea, aut puluis in area æſtate: & ventilauit illa ventus, ita vt nihil remanſerit ex illis: & lapis qui percuſſit imaginē, factus eſt mons magnus, & impleuit totam terram.

18 Quod in nouiſſimis temporibus idem mons manifeſtaretur, ſuper quem gentes venirent, & in quem iuſti quique aſcenderent apud Eſaiam: Et erit in nouiſſimis Eſa.2. temporibus manifeſtus mons Domini, & domus Dei ſuper vertices montium, & exaltabitur ſuper colles, & venient ſuper illum omnes gentes, & ambulabunt multi, & dicent: Venite aſcendamus in montem Domini, & in domum Dei Iacob & nunciabit nobis viam eius, & ambulabimus in illa. De Sion enim procedet lex, & verbum Domini ab Hieruſalem; & iudicabit inter gentes, & redarguet populum multum, " & concident gladios ſuos in aratra, & lanceas ſuas in falces, & iam non diſcent pugnare. Item in Pſalmo 23. Quis aſcendet in montem Domini, aut quis ſtabit in loco ſancto eius? Innocens manibus & mundo corde, 87 qui non accepit in vano animam ſuam, & non iurauit ſubdolè proximo ſibi: iſte accipiet benedictionem à Domino, & miſericordiam à Deo ſalutari ſuo. Iſta natiuitas eorum qui eum quærunt, qui quærunt faciem Dei Iacob.

19 Quod ipſe ſit ſponſus Eccleſiam habens ſponſam, de qua filij ſpiritaliter naſcerentur; apud Iohel: Canite tuba in Sion, Iohel.2. ſanctificate ieiunium, & indicite curationem, aggregate populum, ſanctificate Eccleſiam, excipite maiores natu, colligite paruulos lactantes: procedat ſponſus de cubili ſuo, & ſponſa de thalamo ſuo. Item apud Hieremiam: Et auferam de ciuitatibus Iuda, " & de quadriuiis Hieruſalem, Hier.16. vocem lætantium & vocem gaudentium, vocem ſponſi, & vocem ſponſæ. Item in Pſalmo 18. Et ipſe velut ſponſus egrediens de thalamo ſuo. " Exultauit vt gigas viam currere, à ſummo cœli egreſſio eius, & decurſio eius, vſque ad ſummum eius, & non eſt qui ſe lateat à calore eius. Item in Apocalypſi: Veni, oſtendam tibi nouam Apoc. 21. nuptam vxorem agni: & duxit me in ſpiritu in montem magnum, & oſtendit mihi ciuitatem ſanctam Hieruſalem deſcendentem de cœlo, à Deo habentem claritatem Dei. Item in Euangelio ſecundum Ioan- Ioan.3. nem: Vos mihi teſtes eſtis, quoniam dixi eis, qui miſſi ſunt ab Hieroſolymis ad me, quia non ſum Chriſtus, ſed quoniam miſſus ſum ante illum. Qui enim habet ſponſam,

ſam, ſponſus eſt. Amicus autem ſponſi eſt,
qui ſtat & audit eum, & gaudio gaudet
propter vocem ſponſi. Huius rei myſteriū
oſtenſum eſt apud Ieſum Naue, quando
iuſſus eſt excalciare ſe, quod ſcilicet ſpon-
ſus non ipſe eſſet. Erat enim in lege, vt
Deut. 25. quiſquis nuptias recuſaret, calciamentum
deponeret, calciaretur verò ille qui ſpon-
ſus futurus eſſet. Et factum eſt cùm eſ-
ſet Ieſus in Iericho, circūſpexit oculis, &
vidit hominem ſtantem ante faciē ſuam,
& frameam tenentem in manu eius, & di-
xit: Noſter es, an aduerſariorum? Ille au-
tem dixit: Ego ſum dux virtutis Domini,
nunc adueni. Et Ieſus cecidit in faciem
ad terram, & ait illi: Domine quid impe-
ras famulo tuo? & ait dux virtutis Domini:
Solue calciamentum de pedibus tuis: lo-
cus enim in quo ſtas, terra ſancta eſt. Item
in Exodo Moyſes iubetur calciamen-
Exod. 3. tum deponere, quòd nec ipſe ſponſus eſ-
ſet. Et apparuit ei Angelus Domini in flā-
ma ignis de rubo, & vidit quoniam rubus
arderet igni, rubus autem non cremaba-
tur. Et dixit Moyſes: Tranſiēs videbo hoc
grande viſum, cur vtique non crematur
rubus. Vt vidit autem quoniam accedit
videre; vocauit eū Dominus Deus de ru-
bo dicens: Moyſes, Moyſes. Qui dixit:
Quid eſt? & dixit; Ne acceſſeris huc, niſi
ſolueris calciamētum de pedibus tuis; lo-
cus enim in quo ſtas, terra ſancta eſt. Et di-
xit ei. Ego ſum Deus patris tui, Deus
Abraham, & Deus Iſaac, & Deus Iacob.
Hoc autem manifeſtatum eſt in Euange-
Ioan. 1. lio xx Ioannem. Et reſpondit illis Ioan-
nes: Ego quidem baptizo in aqua, in
medio autem veſtrum ſtat, quem vos neſ-
citis: ipſe eſt enim de quo dixi: Poſt me
veniens homo ante me factus eſt, cuius
non tuum dignus corrigiam calciamenti
Luc. 12. ſoluere. Item xx Lucam: ſint lumbi veſtri
præcincti & lucernæ ardentes, & vos ſimi-
les hominibus expectantibus Dominum
ſuum, quando veniat à nuptiis, vt cum
venerit & pulſauerit, aperiant ei. Beati
ſerui illi, quos adueniens Dominus in-
Apoc. 19. uenerit vigilantes. Item in Apocalypſi:
Regnauit Dominus Deus omnipo-
tens, gaudeamus & exultemus, & demus
ei gloriæ claritatem, quoniam vene-
runt nuptiæ agni, & vxor eius ſe præpa-
rauit.
Eſaia 65. 20 Quòd cruci illum fixuri eſſent Iu-
dæi, apud Eſaiam: Expandi manus meas
tota die ad plebem contumacem, & con-
tradicentem mihi; qui ambulant vias non

boñas, ſed poſt peccata ſua. Item apud Hier. iii
Hieremiam: Venite, mittamus lignum in
panem eius, & eradamus à terra vitā eius. Deut. 28.
Item in Deuteronomio: Et erit pendens
vita tua ante oculos tuos, & timebis die
& nocte, & non credes vitæ tuæ. Item in
Pſalmo 21. Effoderunt manus meas, &
pedes meos, dinumerauerunt omnia oſſa
mea. Ipſi autem contemplati ſunt, & vi-
derunt me, & diuiſerunt veſtimenta mea
ſibi, & ſuper veſtem meam ſortem miſe-
runt. Tu autem Domine ne elongaueris
auxilium tuum à me: in auxilium meū
attende. Libera à gladio animam meam,
& de manu canis vnicam meam. Salua
me ex ore leonis, & à cornibus vnicorniū
humilitatem meam. Enarrabo nomen
tuum fratribus meis, in medio Eccleſiæ
laudabo te. Item in Pſalmo 118. Confi-
ge clauis de metu tuo carnes meas. Item
in Pſalmo 140. Alleuatio manuum mea-
rum ſacrificium veſpertinum. De quo ſa-
crificio Sophonias dixit Metuite à facie Soph. 1.
Domini Dei, quoniam prope eſt dies eius:
quia apparauit Dominus ſacrificium ſuum,
ſanctificauit electos ſuos. Item apud Za- Zach. 12.
chariam: Et intuebuntur in me, in quem
transfixerunt. Item Pſalmo 87. Exclama-
ui ad te Domine tota die, extendi ad te Num. 23.
manus meas. Item in numeris: Non qua-
ſi homo Deus ſuſpenditur, neque quaſi fi- Ioan. 3.
lius hominis minas patitur, vnde in Euā-
gelio Dominus dicit: Sicut Moyſes exalta-
uit ſerpentem in eremo: ita exaltari opor-
tet filium hominis, vt omnis qui credide-
rit in filium, habeat vitam æternam.
21. Quòd in paſſione crucis & ſigno vir- Abac. 3.
tus omnis ſit & poteſtas; apud Abacuc:
Texit cœlos virtus eius, & laudis eius
plena eſt terra: & ſplendor eius vt lux erit,
cornua in manibus eius erunt. Et illic
conſtabilita eſt virtus gloriæ eius, & con-
ſtituit dilectionem validam: ante faciem
ſuam ibit verbum, & procedet in cam-
pos ſecundum greſſus ſuos. Item apud
Eſaiam: Ecce natus eſt nobis puer, & da- Eſa. 9.
tus eſt nobis filius, cuius imperium ſu-
per humeros eius; & vocatum eſt nomen
eius, magnæ cogitationis nuncius.
Hoc ſigno crucis & Amalech victus eſt
ab Ieſu per Moyſen. In Exodo dixit Moy- Exod. 17.
ſes ad Ieſum: Elige tibi viros & exi, &
conſtitue cum Amalech in craſtinum.
Ecce ego ſtabo in cacumine collis & vir-
ga Dei in manu mea. Et factum eſt cum
leuabat manus Moyſes, præualebat Iſraël.
Vbi autem ſubmiſerat manus Moyſes, in-

ualescebat Amalec: sed manus Moysi erant graues, & accepto lapide supposuerunt sub eo, & sedebat super eum: & Aaron & Vr [103] sustentabant manus eius hinc & inde, & factæ sunt manus Moysi stabiles vsque in occasum solis, & fugauit Iesus Amalech, & omnem populum eius. Et dixit Dominus ad Moysen: Scribe hoc, vt sit memoria in libro, & da in aures Iesu; quoniam deletione deleam memoriam Amalech de sub cælo.

22 [104] Quòd in hoc signo Crucis salus sit omnibus qui in frontibus notentur, apud
Ezech.9. Ezechielem dicit Deus: Transi mediam Hierusalem, [105] & notabis signum super frontes virorum qui ingemunt & mœrēt ob iniquitates quæ fiunt in medio ipsorū. Item illic: Vadite & cædite, & nolite parcere oculis vestris. Nolite misereri senioris, & iuuenis, & virginis; & paruulos, & mulieres interficite, vt perdeleantur. Omnem autem super quem signum scriptum est, ne tetigeritis: & ab ipsis sanctis meis incipite. Item in Exodo, Deus ad Moysen: Et erit sanguis in signo vobis super do-
Exod.12. mos, in quibus ibi eritis; & videbo sanguinem, & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis cùm percutiam terram Ægypti. Item in Apocalypsi; [106]
Apoc.14. Et vidi & ecce agnum stantem in monte Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, & habebant nomen eius & nomen patris eius sciptum in frontibus
Apoc. 22. suis. Item illic: [107] Ego sum α & ω, primus & nouissimus, initium & finis. Felices eos qui faciunt præcepta eius; [108] vt sit potestas eorum super lignum vitæ.

Amos.8. 32 Quòd medio die in passione eius tenebræ futuræ essent; Apud Amos: Et erit in illo die, dicit Dominus, occidet sol meridie, & obtenebrabitur dies lucis; &
Hier.15. conuertam dies festos vestros in luctum, & omnia cantica vestra in lamentationem. Item apud Hieremiam: [109] Exterrita est quæ parit, & tæduit anima eius. Subiit sol ei, cum adhuc medius dies esset, confusa est & maledicta; reliquos eorum in gladio dabo, in conspectu [110] inimicorum eorum. Item in Euangelio: A sexta
Mat. 17. autem hora tenebræ factæ sunt super totam terram, vsque ad horam nonam.

24 Quòd à morte non vinceretur, [111] nec apud inferos remansurus esset; in Psalmo 29. Domine reduxisti ab infero animam meam. Item in Psalmo 15. Non derelinques animam meam apud inferos; neque dabis sanctum tuum videre corruptionem. Item in Psalmo 3. Ego dormiui, & somnum cepi, & resurrexi, [112] quoniam Ioan. 10.
Dominus auxiliatus est mihi. Item Ioannem: Nemo aufert animam meam, à me, sed ego à me pono eam; potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam: hoc enim mandatum accepi à patre meo.

25 Quòd ab inferis tertio die resurgeret, Osee 6.
apud Osee: Viuificabit nos post biduum, [113] die tertio resurgemus. Item in Exodo: Exod. 19.
Et dixit Dominus ad Moysem: Descende [114] & testificare populo: & sanctifica illos hodie & cras, & lauent vestem suam, sint parati in perendinum diem: die enim tertio descendet Dominus in montem Sina. Item in Euangelio: Progenies nequam & adultera signum quærit, & si- Matt. 12.
gnum non dabitur illi, nisi signum Ionæ prophetæ. Quomodo enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, ita erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.

26. Quòd cùm resurrexisset, acciperet à patre omnem potestatem, & potestas eius æterna sit, apud Danielem: Videbam in Dan. 7.
visu nocte, & ecce in nubibus cœli quasi filius hominis veniens, venit vsque ad veterem dierum, & stetit in conspectu eius, & qui assistebant ei, obtulerunt eum: & data est ei potestas regia, & omnes reges terræ [115] per genus; & omnis claritas seruiens ei & potestas eius æterna, quæ non auferetur & regnum eius non corrumpetur. Item apud Esaiam: Nunc exurgam,
dicit Dominus, nunc clarificabor, nunc Esa. 53.
exaltabor, nunc videbitis, nunc intelligetis, nunc confundemini: vana erit fortitudo spiritus vestri, ignis vos consumet. Item in Psalmo 109. Dixit Dominus domino meo sede ad dexteram meam, quoadusque ponam inimices tuos [116] suppedaneum pedum tuorum: Virgam virtutis tuæ mittet Deus à Sion; & dominaberis in medio inimicorum tuorum. Item in Apocalypsi: Et conuersus respexi, vt
viderem vocem quæ mecum loquebatur; Apoc. 1.
& vidi septem candelabra aurea, & in medio candelabrorum similem filio hominis vestitum podere, & erat præcinctus supra mamillas [117] zonam auream. Caput autem eius & capilli erant albi velut lana aut nix; & oculi eius vt flamma ignis; & pedes eius similes aurichalco, sicut de fornace ignis; & vox eius vt sonus aquarum multarum; & habe-

bat

bat in dextera sua septem stellas; & ex ore
eius gladius vtraque parte acutus exibat,
& facies eius splendebat vt sol in virtute
sua. Et cùm vidissem eum, cecidi ad pe-
des eius tanquam mortuus, & imposuit
super me dexteram suam dicens: Noli
timere, ego sum primus & nouissimus, &
viuus qui fueram mortuus: & ecce sum
viuens in sæcula sæculorum, & habeo
Matt. 28. claues mortis inferorum. Item in Euan-
gelio Dominus post resurrectionem disci-
pulis dicit: Data est mihi omnis potestas
in cœlo & in terra; ite ergo, & docete om-
nes gentes, ''' tingentes eos in nomine
Patris, & Filij, & Spiritus sancti, docentes
eos obseruare omnia quæcunque præcepi
vobis.

Ioan. 14. 27. Quòd perueniri non possit ad
Deum patrem, nisi per Filium eius Iesum
Matth. 13. Christum, in Euangelio: Ego sum via &
veritas & vita: nemo venit ad patrem nisi
per me. Item illic: ''' Ego sum ostium; per
me si quis introierit, saluabitur. Item illic:
Multi Prophetæ & iusti cupierunt videre
quæ videtis, & non viderunt, & audire
quæ auditis, & non audierunt. Item illic:
Ioan. 3. Qui credit in filium, habet vitam æter-
nam: ''' qui dicto non audiens est in fi-
lium, non habet vitam: sed ira Dei ma-
nebit super eum: Item Paulus ad Ephe-
Ephes. 2. sios: Et cum venisset, annunciauit vobis
''' pacem his qui longè, & pacem iis qui
prope: quia per ipsum habemus accessum
Rom. 3. ambo in vno spiritu ad patrem. Item ad
Romanos: omnes enim peccauerunt, &
egent claritate Dei; iustificantur autem
dono ipsius & gratia, per redemptionem
quæ est in Christo Iesu. Item in Epistola
1. Pet. 3. Petri Apostoli: Christus semel pro pec-
catis nostris mortuus est, iustus pro iniu-
stis, vt nos offerret Deo. Item illic: In
hoc enim & mortuis prædicatum est, vt
1. Ioan. 2. suscitentur. Item in Epistola Ioannis:
Qui negat filium, neque patrem habet:
qui confitetur filium, & filium & patrem
habet.

28. Quòd ipse iudex venturus sit; apud
Malac. 4. Malachiam: Ecce dies Domini venit ar-
dens velut clibanus, eruntque omnes alie-
nigenæ, & omnes iniqui stipula, & succen-
det illos adueniens dies, dicit Dominus.
Item in Psalmo 49. Deus deorum Domi-
nus locutus est, & vocauit terram. A solis
ortu vsque ad occasum, ex Sion species de-
coris eius. Deus manifestè veniet, Deus
noster, & non silebit. Ignis ante eum ar-
debit; & in circuitu eius procella nimia.
Vocauit cœlum sursum, & terram ''' vt
separet populum suum: Colligite illi iustos
eius; eos qui disponunt testamentum eius
in sacrificiis: & annunciabunt cœli iusti-
tiam eius, quoniam Deus iudex est. Item *Esa. 42.*
apud Esaiam. Dominus Deus virtutum
prodibit, & comminuet bellum. Excitabit
certamen, & clamabit super inimicos suos
cum fortitudine. Tacui, nunquid semper
tacebo? Item in Psalmo 67. Exsurgat
Deus; & dissipentur inimici eius, & fugiant
à facie eius qui oderunt eum. Sicut deficit
fumus, deficiant: Sicut tabescit cera à fa-
cie ignis, sic pereãt peccatores à facie Dei;
& iusti iucundentur, & exultent in con-
spectu Dei: ''' & lætentur in iucunditate:
Cantate Deo, psallite nomini eius; iter fa-
cite ei, qui ascendit in occasum, Deus no-
men illi. Turbabuntur à facie eius ''' patris
orphanorum, & iudicis viduarum. Deus in
loco sancto suo, Deus qui inhabitare facit
vnanimes in domo, producens vinctos in
virtute, similiter eos ''' qui in iram pro-
uocant, qui inhabitant in monumentis.
Deus dum prodires in conspectu populi
tui, in trãseundo in eremum. Item in Psal-
mo 81. Exsurge Deus iudica terram, quo-
niam tu ''' exterminabis in omnibus gen-
tibus. Item in Euangelio ꝯ Matthæum: *Matt. 8.*
Quid nobis & tibi fili Dauid? Quid huc
venisti ante tempus ''' punire nos? Item *Ioan. 5.*
ꝯ Ioannem: Nihil pater iudicat, sed iu-
dicium omne filio dedit, vt omnes hono-
rificent filium, sicut honorificant patrem;
qui non honorificat filium, non honorifi-
cat patrem qui eum misit. Item in Epistola
Pauli ad Corinthios secunda: Omnes nos *2. Cor. 5.*
manifestari oportet ante tribunal Christi,
vt reportet vnusquisque sui corporis pro-
pria, secundum quæ egit, siue bona, siue
mala.

29. Quòd ipse sit rex in æternum regna-
turus, apud Zachariam: Dicite filiæ Sion: *Zach. 9.*
Ecce rex tuus venit tibi iustus & saluans,
mitis sedens super asinum indomitum.
Item apud Esaiam: ''' quis nunciabit vo-
bis, quia ignis ardet; quis nunciabit vobis *Esaia. 33.*
locum illum æternum? Ambulans in iusti-
tia, & manus abstinens à muneribus, gra-
uans aures vt non audiat iudicium sangui-
nis, & comprimens oculos suos, ne videat
iniustitiam, ''' hic inhabitabit in alta spe-
lunca petræ fortis. Panis illi dabitur, &
aqua eius fidelis: regem cum claritate vi-
debitis. Item apud Malachiam: Rex ma- *Malac. 1.*
gnus sum ego, dicit Dominus, & nomen
meũ illustre est apud gẽtes. Item in Psal. 2.

Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, adnuncians imperium ipsius. Item in Psamo 20. Commemorabuntur & conuertentur ad Dominum omnes termini terræ: & adorabunt in conspectu tuo omnes patriæ gentium; quoniam Domini est regnum, & ipse dominabitur omnium gentium. Item in Psalmo 23. Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ æternales, & introibit rex clariatis. Quis est iste rex claritatis? Dominus fortis & potens: Dominus fortis in prælio. Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ æternales, & introibit rex claritatis. Quis est iste rex clariratis? Dominus virtutum ipse est rex claritatis. Item in Psalmo 44. Eructauit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi. Lingua mea calamus scriptoris acutè scribentis; decorus specie super filios hominum. Effusa est graria in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in sæcula. Accingere ense tuo ad femur, potentissime. Decori & speciei tuæ & intende, & dirige, & regna propter veritatem & mansuetudinem & iustitiam. Item in Psalmo 5. Rex meus & Deus meus, quoniam ad te orabo Domine, mane exaudies vocem meam: mane assistam tibi, & contemplabor te. Item in Psalmo 96. Dominus regnauit, exultet terra, iucundentur insulæ multæ. Item in Psalmo 44. Astitit regina ad dexteram tuam in veste inaurata, amicta est varietate. Audi filia & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populi tui; & domus patris tui. Quoniam desiderauit rex speciem tuam; quia ipse est Dominus Deus tuus. Item in Psalmo 73. Deus autem rex noster ante sæculum, operatus est salutem in medio terræ. Item in Euangelio secundum
Matt. 2. Matthæum: Et cùm Iesus natus esset in Bethleem Iudæ in diebus Herodis regis: ecce Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam dicentes: Vbi est qui natus est Rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in Oriente, & venimus adorare eum. Item secundum
Ioan. 18. Ioannem dixit Iesus: Regnum meum non est de isto sæculo: si de isto sęculo esset regnum meum, ministri mei turbarentur, ne traderer Iudęis: nūc autem regnum meum non est hinc. Dixit Pilatus: Ergo Rex es tu? Respondit Iesus: Tu dicis, quoniam Rex sum: Ego in hoc natus sum, & in hoc veni in sæculum, vt testimonium perhibeam veritati. Omnis qui est de veritate, audit vocem meam.

30 Quòd ipse sit & iudex & rex; in Psalm. Psal. 71.
74. Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis. Iudicare populum tuum in iustitia. Item in Apocalypsi: Et Apoc. 19.
vidi cœlum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verus, ęquum iustúmq; iudicat, & præliatur. Oculi autem eius erant tanquam flamma ignis; & super caput eius diademata multa: & portabat nomen scriptum, nemini alij nisi sibi notum. Et erat coopertus vestem aspersam sanguine, & dicitur nomen eius Verbum Dei; & exercitus qui sunt in cœlo sequebantur eum in equis albis, induti byssinum album mundum; & de ore eius exibat gladius vtrinque acutus, vt ex eo percuteret nationes, quas ipse pasciturus est in virga ferrea, & ipse calcabit torcular vini iræ Dei omnipotentis. Habet etiam in veste & in femore suo nomen scriptum: Rex regum & Dominus dominantium. Item in Euangelio: Cùm Mat. 25.
venerit filius hominis in claritate sua, & omnes Angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, & colligentur ante eum omnes gentes, & segregabit illos ab inuicem, quemadmodum pastor segregat oues ab hœdis, & statuet oues ad dexteram suam, hœdos autem ad sinistram. Tunc dicet rex eis qui ad dexteram eius erūt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi: Esuriui enim, & dedistis mihi manducare; sitiui, & potastis me; hospes fui, & adduxistis me; nudus, & texistis me; infirmus, & visitastis me; in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, & pauimus? sitientem, & potauimus? quando autem te vidimus hospitem, & adduximus? nudum, & vestiuimus? quando autem te vidimus infirmum, & in carcere; & venimus ad te? Et respondens Rex dicet eis: Amen dico vobis, quandiu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet illis, qui ad sinistram eius erunt: Discite à me maledicti in ignem æternum, quem parauit pater meus diabolo & angelis eius: esuriui enim, & non dedistis mihi manducare; sitiui & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus, & nō vestistis me; infirmus, & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitē, aut nudū, aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi?

Et

Et reſpondebit illis: Amen dico vobis, quandiu non feciſtis vni ex minimis his, neque mihi feciſtis: & abibunt iſti in ambuſtionem æternam, iuſti autem in vitam æternam.

ADNOTATIONES IN librum ſecundum Teſtim. ad Quirinum.

Cap. 1. 1 in parœmiis] *Ita Ms. Cambron. & Afflign. cum vet. exc. cum hic, tum ſæpe poſtea, pro eo quod hic vulgari typi*: in Prouerbiis, *vtrumque omiſerant Manutius & Morelius. Expreßit autem ad verbum titulum Græcorum codicum. De quo ſemel adnotaſſe ſufficiat.*

2 Item apud eundem in Eccleſiaſtico] *Salomoni attribuit Eccleſiaſtici librum Cyprianus, tum ſupra epiſt. 63. & lib. de oper. & eleem. ad Fortunat. cap. 9. tum infra Teſtim. lib. 3. cap. 1. 6. 11. 35. 51. 60 95 96. & 113. (alibi etiam frequenter tanquam ſacram ſcripturam citat.) Idipſum faciunt Clemens Alexandrin. libro 7. Strom. Pontif. Sixtus prima Epiſtola ad omnes fratres, Marcellinus ad Salom. Epiſcop. Fabianus ad omnes Orient. Epiſc. Sixtus ſecundus ad Gratum, Damaſus ad Italos, Innocent. 1. capit. vltim. ad Exuperium, & Ioan. ad Valerium. Item Gregorius Nazianzen. orat. 8. Baſil. lib. 4. contra Eunom. Ambr. in 7. cap. prior. ad Cor. Hieron. in cap. 10. Eccleſiaſtes, Concil. Carthag. 3. Caßiod. in Pſal 55. 66. & 93. ac Greg. lib. 10. Moral. Cauſam autem cur Salomoni aſcribatur, reddit Dn. Ioan. Driedonis Eccl. dog. libr. 1. ex Euſebio libro 11. præparat. Euangelica, quemadmodum ſupra latius diximus lib. de mortalitate. Iam vt omittam auctores citatos præcedent. libro cap. 20. qui hunc librum inter Canonicas ſcripturas enumerant, certe vt diuinam citant, præter iam dictos, Euariſtus Papa Epiſtola 1. Ambroſ. lib. 4. de fide, Chryſoſt. in Gen. homil. 6. & 39. & alibi frequentißime, & diſertis verbis Epiphanius hæreſi 76. D. Auguſt. quoque lib. 17. de Ciuit. Dei cap. 8. ad Oroſ. contra Priſcil. cap. 11. & lib. de cura pro mort. cap. 17. Valeant igitur, qui libri huius auctoritatem eleuare nituntur.*

3 Ego in altis habitaui) *Ms. cum Morel.* in altiſſimis, *ſed Græce eſt*, ὑψηλοῖς.

Cap. 2. 4 Mactauit ſuas hoſtias] *Hoc ex Ms. pro eo quod erat*: ſuam hoſtiam, *nam & Græce eſt*: τὰ ἑαυτῆς θύματα, *& ſupra etiam ſic legit Cyprianus Epiſtola 63. Legunt etiam* Ms. quis eſt inſipiens, *pro eo quod alii* qui, *ſed perinde eſt.*

5 & corrigite ſcientiam in intellectu] *In hoc ſequimur Morel. eo quod Græci legant*: συνέσιν ἐν γνώσει, *pro eo quod Ms.* ſcientiam & intellectum. *Manut.* ſcientiam & intelligentiam, *cæteri*: ſcientiæ intelligentiam.

Cap. 3. 6 Eructauit cor meum ſermonem bonum) Ms. verbum bonum, *ſed titulus capitis*: Quod idem ſit ſermo Dei, *conuincit priorem lectionem eſſe veram, non hic modo, ſed & in omnibus ſcripturis huius capitis, vbi varia reperitur lectio; præſertim quum & hoc ſic legat etiam* Tertullian. *aduerſus Marc. lib. 2. & quod infra citatur ex 1. cap. Ioan. contra* Praxeam.

7 Item in Pſalmo 106.] *Ita hunc numerum reſtitui ex* Ms. *& edit. Gryphii, pro eo quod vet. excuſ. 104. & cæteri 505. nam priori loco reperitur quod citat.*

8 In principio erat ſermo, &c.) *Tum hic tum paulopoſt ex* Ms. *repoſuimus*: erat, *pro eo quod legebatur*: fuit, *&*: eſt, *quia & Tertullian. ſic legit loco citato, & aduerſus Hermog. & vbique eadem eſt vox Græca*, ἦν.

9 Quod factum eſt in illo vita erat) *Quum ſic legant &* Ms. *& veteres exc. cum Morelio, rurſum eam in locum reſtituimus, pro eo quod alii*: quod factum eſt. In illo vita eſt, *ſeu*: erat, *Græci quidem & D. Hieron. in Amos cap. 6. Alexandrini quoque & Ægypty teſte Ambroſio, hanc habent cum vulg. Græcis exemplaribus & Latinis. Verum ad illam accedit Tertullian. lib. aduerſ. Hermog. explicans vero diſertis verbis D. D. Hilarius lib. 2. de Trinit. Ambroſ. in Pſalm. 36. & Auguſt. cum Beda in comment. quædam etiam hodie Græca exemplaria ſic legunt. cur autem Græci ab ea lectione abhorruerint, in cauſa fuiſſe tum Arrianorum tum Macedoniorum errorem, qui ex ea virus ſuum comprobabant, ſatis conſtat ex dictis locis Ambroſ. & Chryſoſt. ac Euthymii commentariis.*

10 manus enim veſtræ inquinatæ ſunt) Ms. plenæ ſunt, *ſed obſtat vox Græca* μεμολυσμέναι. *Neque vero etiam placet quod paulopoſt legunt*: dolores, *pro eo quod alii*: dolorem, *quia Græcè eſt*: πόνον. Cap. 4.

11 & terra ſuppedaneum pedum meorum) Ms. ſcabellum, *ſed prius placet.*

12 Item apud eundem: Domine Deus *Adiecerunt recens* Manut. *&* Morel. apud eundem, *ego tamen nuſquam apud Eſaiam reperi.* Ms. *vero prorſus omittunt hanc ſcripturam.*

13 Reuelauit Dominus) *Rurſum ſubſtituit*: Dominus, *ex vulg. exc. pro*: Deus, *quod habent* Manut. *& Morel. eo quod 70. legant* κύριος. *Ex iiſdem etiam &* Ms. *repoſui*: ſuprema terræ. *pro eo quod illi*: terra, *nam 70. habent*: τὰ ἄκρα τῆς γῆς.

14 Item illic: Ecce feci te ſicut rotas vehiculi triturantis) *Cum* Morel. *& vet. exc. hanc ſcripturam adiecimus; præſertim quum ad inſtitutum faciat, quod Chriſtus manus Dei dictus ſit. Placet autem quod habent* Ms. *& vet. exc.* triturantis, *quia & Hieronym. ſic legit, vt legerint veteres*: ἀλοῶντος *pro eo quod nunc eſt*: ἀλοῶντας.

15 in ſerre tornatas) *Ms. vterque & vet. exc.* in ſerræ formatas, *ex quo cenſeo legendum*: in ſerram formatas; *nam quod Græce eſt voce compoſita* πριστηροειδεῖς, *vertit in comment. D. Hieron.* in ſerratum modum, *& in Amos cap. 1.* cum ſerratum dentibus; *conſonat etiam quod ipſe ex Hebræo vertit*: habens roſtra ſerrantia.

16 & egeni, quærent enim aquam) M. *& vet. exc.* & egeni quærent aquam; *ſed prius & Græce & Latinè apud D. Hieron. legunt 70.*

17 faciam deſertam) *Magis è contrario placet hæc lectio* Ms. *quam vet. exc. &* Morel. deſerta, *quia 70. in ſingulari legunt* τὴν ἔρημον.

18 & vlmum) *Habent quidem iſtud* Ms. *& Morel. cum vet. excuſ. verum apud 70. non legi, ſed in Hebræo teſtatur D. Hieron. in comment.*

19 & credant) Ms. *& vet. exc.* redeant, *ſed repugnat vox Græca*, ἐπιστῶσι.

20 & non pepercisti filio tuo dilectiſſimo) Cap. 5.

Ms. dilecto, verum prius est Cyprianicum, alibi enim eandem vocem Græcam: ἀγαπητὸς, sic interpretatur, autem (seu Nouatianum iuxta D. Hieronymum) lib. de Trinit. haud procul a fine latissime hoc argumentum tractat.

21 quem vidisti in loco Dei vbi vnxisti] Ms. & vetus excus. non habent: Dei, sed id legunt 70. & certe Gen. 28. ipse Iacob. domus Dei nomen iam antea illi loco indiderat.

22 vt te inducat] Ms. inducam, sed repugnat vox Græca: εἰσαγάγωσι.

23 & ne fueris inobaudiens] Placet hæc Ms. vulg. exc. & Græcis lectio, eo quod Cyprian. sit. Manut. & Morel. inobedieus.

24 Item in Malachia] Rursum cum Morel hoc testimonium adiecimus ex Ms. & vet. exc. præsertim quum ad institutum faciat.

25 cum Leui vitæ & pacis] Morel. & Cambron. ad marginem. cum vita & pace, sed prius habent 70.

26 vt timeret me] Hoc adiecimus ex vet. excus. eo quod legant 70. φοβεῖσθαί με.

27 à facie nominis mei proficisci illum] 70. legunt: στέλλεσθαι αὐτὸν. quod propriè quidem significat proficisci, nauigio præsertim: ab Apostolo tamen 2. ad Cor. 8. pro declinare accipitur. Vnde & apud Hieron. in comment. translatio 70. est ista: à facie nominis mei formidaret. Metaphora sumpta à nautis, qui flexo cursu declinant scopulum.

28 Lex veritatis Morel. Lex & veritas, sed prius est apud 70.

29 Iniustitia non est inuenta in labiis eius] Hoc etiam adiecimus ex Ms. & veteri excus. nam habent 70. apud quos tamen non reperitur: linguæ, quod legunt Ms. & vetus excus. cum Morel. & legunt etiam illi, mecum, pro eo quod Morelius cum Ms. vobiscum, & rectius vetus excusus nobiscum, Placet etiam magis: auertit, quàm quod habet Morelius, & Manuscripti: auertet.

Cap. 6. 30 Quod Deus Christus] Recte cum Ms. Manut. & Morel. tum in titulis capitum, tum hic distinctionem capitis faciunt; atque adeo 30. cap. constituunt, pro eo quod vulg. exc. 29 duntaxat.

31 & fac altare illi Deo] Pro more ita explicant articulum Græcum Manntius & Morelius apud Cyprianum.

32 & in te precabuntur] Sic recte cum vet. excus. Rembold. & Ms. Manut. & Morel. pro eo quod corrupte Erasmici omnes, interpretabantur, nam Græce est: προσεύξονται.

33 Parate viam Domini] Ita nunc castigo hunc locum ex Ms. & veter. exc. eo quod tum 70. apud Esaiam, tam Euangelistæ legant: κυρίου, prius erat: Domino.

34 Item apud Hieremiam] Lectionem hanc ex Ms. & veteri excus. restituimus, pro eo qui erat: apud Baruch. Quia etsi testimonium hoc reperiatur Baruch 3. tamen vsitatum hoc fuit veteribus, vt nomine Hierem. librum eum & præsertim verba hæc citarent. Nominatim autem D. Aug. lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 33. Chrysost. homilia de Trinitat. & homil. cuius initium: Profundam solutionem, quæ citatur Syno. 6. sess. 8. Cassiodorus in Psalm. 81. & Auctor. qu. veter & nou test qu. 108. Alia vero eiusdem libri testimonia nomine Hieremiæ citant Clemens Alexandr. lib. 1. Pædagog. cap. 10. Basilius lib. 4. contra Eunom. Ambros. lib. 1. de pœnit. cap. 8. Exam. lib. 1. cap. 14. & lib. 1. de fide cap. 2. ac Fulgentius lib. 2. ad Thrasimundum, Pontif. etiam Sixtus Epist. 1. Fælix ad Petrum Antioch. & Pelagius ad Vigilium. Non mirum igitur si & Cypriano sic citetur. Propheticam verò Baruch. diuinam esse affirmare audent Clemens Alexandrin. lib. 1. Pædag. cap. 3 & Eusebius demonstrat. Euang. cap. 19. & Prophetia nomine ab Ecclesia legitur in vigilia Pentecostes. Quare recte à Synodo Florentina & Tridentina in Canone scripturarum recensetur hic liber: nec obstat quod veteres in Canone illum non enumerauerint, quippe qui sub Hieremia illum comprehenderint.

35 & confuodetur omnis iniuria Assyriorum) Ms. & confundentur. Omnis iniuria; vulg. exc. & confundentur omnes iniuriæ; sed prior est 70. quare recte substituta à Manut. & Morel. Quomodo & penulopes: apud Osee, pro eo quod corrupte legebatur: apud Moysen.

36 Vacare & cognoscite] Ms. & videte, sed prius exprimit vocem Græcam γνῶτε.

37 Deus benedictus] Sic Ms. vterque noster & quibus vsi sunt Manut. & Morel. Tertullian. etiam lib. de Trinit. Quare desinat mirari lector cum Erasmo, quod in vetustissimis exemplaribus non addatur: Deus, præsertim cum ipse contextus conuincat legendum; alioqui enim totum hoc testimonium nihil ad rem faciet.

38 qui vicerit, possidebit ea & eorum hæreditatem) Ms. vt qui vicerit, possideat, sed prius legunt Græci & Latini cod. Atqui pro eo quod Græce duntaxat est, πάντα, vertit Cyprian. ea & eorum hæreditatem.

39 & filii altissimi] Ms. excelsi, sed prius significat vox Græca ὑψίστου.

40 ad quos sermo Dei factus est] Recens hoc adiecimus ex Ms. Cambron. & ex vtroque Ms. verum; scriptura, nam Græce & Latine legitur vtrumque apud Ioannem.

41 quoniam blasphemas) Ms. blasphemat, Morelius: blasphemauit, sed repugnant Græca & Latina exemplaria.

42 exhortamini. Qui estis pusillamini, nolite metuere) Distinctionem hanc Ms. cod. debemus, & veram eam esse satis patet ex D. Hieron. comment. atque adeo & Græca exemplaria sic distinguenda censeo: παρακαλεῖσθε οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ μὴ φοβεῖσθε: alioquin enim sensus non constat. Non dubito autem reponi debere: conformamini, eo quod & Græce sic sit, & Tertullian. aduersus Marcionem lib. 4. sic legat: conualescite, nolite timere, sed nolui temere adiicere sine auctoritate vet. cod. Cap. 7.

43 & doce me] Ex iisdem Ms. & veteri excus. etiam hoc adiecimus cum Morelio, quia & Græce & Latine legitur.

44 vt audiuit salutationem Mariæ Elizabeth) Ms. vterque: quomodo.

45 Et vnde hoc mihi contingit) Ms. contigit, cum Morelio, Græce neutrum est, neque apud Tertul. lib. de carne Christi: quem hoc & duobus sequentibus capitibus imitatur, in comprobanda vera humanitate Christi, aduersum tum sui tum nostri temporis hæreticos quosdam. Cap. 8.

46 qui autem negat) Mendo operarum erat: quia, apud Manut.

47 sed est de Antichristi spiritu) τὸ τοῦ ἀντιχρίστου vertit, quod habet Apost. iuxta Latin. & Assig.

Affig. cod. Antichristus est, & iuxta Græcos & Cambr. cod. Antichristi est.

48 Audite itaque domus Dauid) Hoc sic ex Ms. castigauimus, nam & 70. sic legunt & Tertullian. aduersus Iudæos: quo loco etiam illum imitatur; atque adeo genuinum est etiam illud Cypriani, cum infra epist. 9. tum hic Non pusillum, &c. quia sic etiam Tertull. quare non placet quod legunt Ms. & vetus exc. Num.

49 Ecce virgo accipiet & pariet filium) Sic Man. & Morel. ad verbum ex Græco, λαμψει ἐν γαστρὶ Ambrosius quoque de Cain & Abel lib. 1. cap. 3. Tertullian. vero cum Ms. præter locos duos iam dictos, lib. 3. aduersus Marcion. & lib. de Trinitate legit: in vtero concipiet. Verum nostram illam lectionem disertis verbis D. Hieron. dicit reperiri apud 70. de opt. gen. interpret. & confirmat quod dicit in comment. Esaiæ 26: legere 70. In vtero accepimus & parturiuimus, &c. Vbi Græce eadem sunt voces, quemodo & Esaia 8. vbi de Prophetissa loquitur. Quare & apud eundem D. Hieron. in comment. 7. cap. Esaiæ, prorsus ita legendum censeo. Accedit quod Luc. 1. vbi omnes veteres legunt: concipies in vtero, alia vox Græca sit συλλήψη Quandoquidem autem & Chrysost. cum Cyrillo in comment. & Hieron. locis citatis cum Tertullian. Cypriano, & Ambr. constanter legant illud: & pariet, censet textum Græcum Esaiæ qui hodie exstat mutilum esse, & adijci oportere: καὶ τέξεται. Atqui malim (vti supra etiam dixi) legi: vocabis, quod sic legant 70. at (Hieron. teste) tres reliqui interpretes & alij veteres (præter Chrysostom. in comment. & in Psalm. 44. qui legit: καλέσουσι) quam: vocabitis, nisi sic legerent Tertullian. lib. sæpe dicto aduersus Iudæos, & Hieronym. ad Pammach. de opt. gen. interpret.

50 vt sciat reprobare malum & eligere bonum] Ms. vterque: priusquam cognoscat & proferat, seu potius, præferat mala, commutat bonum, Morelius similiter, præterquam quod legat: & eligat bonum Græce vero apud 70. sic legitur: πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προελέσθαι πονηρὰ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν Chrysost. & Cyrillus: Antequam sciat ipse vel præeligere mala, eliget bonum, legunt enim: ἐκλέξεται, Hieron. vero in comment. antequam sciat assumere mala, &c. Quicquid autem horum legatur, certe legi debere: priusquam, non: vt, conuincit consensus omnium, qui editionem 70. cum Cypriano sequuntur.

51 Ipse tuum obseruabit caput) Ms. vterque & vet. exc. legunt: Ipsa, sed prius genuinum est, tum quod præmittatur: Hoc semen prædixerat Deus de muliere procedere, quod calcaret caput diaboli, tum quod Græce sit apud 70. αὐτὸς, & : αὐτοῦ non autem: αὐτὴ, & : αὐτῆς, & Hieron. quæst. Hebr. in Gen. tradit sic legere 70. sic etiam legit Irenæus lib. 3. contra hæres. cap. 77. Chrysost. quidem iuxta priorem interpretem legit: ipsa, sed Græcum illius contextum aliud legere admonet Do. Philippus Montanus, & præsertim in comment. vbi quodam in loco Græcè ἐκεῖνος, legitur. D. Aug. tamen lib. 11. de Gen. ad litt. cap. 36. legit: ipsa, & hoc interpretatur lib. 2. de Gen. contra Manich. c. 18. sic & Rabanus in comment. D. Ambr. vero l. de Esau & fuga sæculi cap. 7. & Beda, tum in comment. tum in quæst. supra Gen. legunt: ipsa, sed vtramque interpretantur. Variant autem & Latini cod. vulg. Bibliorum interpretes.

52 & exaltabitur Gog. regnum ipsius] Vocem: Gog, ex Ms. vtroque cum Morelio ex Margine in textum inseruimus, nam & Græce hodie reperitur apud Cap. 10.
70. & confirmatur à D. Hieron. in Ezech. cap. 38. Moyses ait (inquit) in Numerorum lib. duntaxat iuxta 70. Egredietur homo de semine eius, & dominabitur gentium plurimarum, & eleuabitur Gog. regnum eius, & crescet regnum illius. Cæterum iuxta Hebraicum ita (inquit) scriptum reperi: Tolletur propter Agag rex eius, & auferetur regnum illius; eo quod regnum Israel in Saulo propter Agag regem Amalech destractum sit. Quem locum prolixius citauimus, quod paucis etiam (vt & Beda in commentariis) lectionem ex Hebræo explicet. Similiter legit Rabanus Maurus in comment. vbi rectè explicat hunc locum iuxta 70. non de regno gentis cuiusquam, sed ac si dicat: exaltabitur super tectum (Gog enim Hebraicè tectum sonat) id est, in altum. Quod confirmat D. Ambros. epist. 37. sic legens: Et attolletur regnum eius in altum. Quid alibi Gog & Magog significent, late tractant D. Hieron. loco citato, & D. Augu. lib. 20. de Ciuit. Dei cap. 11. Quandoquidem autem legant dicti Hieron. Ambr. Rabanus: ipsius, & Græcè apud 70. sit αὐτοῦ: malui & ego hoc substituere, quam quod erat antea: ipsum, exc. & Ms. Manut. & Morel. neutrum habent.

53 & Deus eduxit eum ex Ægypto Sic quidem hodie Græce legitur & ex Hebræo quoque transtulit Hieron. sic & Rabanus in comment. Verum vt credam aliter olim legisse Græcos codices, facit tum lectio vulg. ante Manut. & Morel. & Deus duxit, seu potius: ducet eum in Ægyptum; tum quod legat epist. Ambros. in terris quoque extendet principatum suum in Ægyptum. Recte tamen illi: vnicornis, pro eo quod ea pessime: vniformis.

54 & edet gentes inimicorum suorum] Hoc ex Ms. cum Morelio ad verbum ex Græco pro eo quod erat: & edet carnes.

55 Qui benedicunt te, benedicti sunt, & qui maledicunt te maledicti sunt] hoc quoque ad verbum ex Græco. Ms. vero legunt: benedicent & maledicent, & adhuc aliter Ambros. qui benedicent illum benedicti erunt, & qui maledixerint ei, maledicti erunt.

56 annum Domini acceptabilem] Ita rectè Manutius & Morelius cum 70. pro eo quod cæteri: Domino & virtus altissimi obumbrabit te] Ms. inumbrabit, sed prius habet etiam Nouatianus lib. 3. de Trinitate.

57 qui erit de vtero tuo] Hinc comprobat lib. 3. Cap. 11.
aduersus Marcionem Tertul. locum hunc de Christo debere intelligi. Est autem hoc caput diligenter adnotandum, contra Anabaptistas quosdam, negantes humanitatem Christi.

58 neque super terram neque sub terra) Ms. neque in terra neque sub terram.

59 domus illius Ephrata) Non habent Ms. aut vet. Cap. 12.
exc. vocem: illius, neque est apud Græcos articulus, quare loco fœminimus.

60 & processiones) Hoc ex Ms. & vet. cod. cum Morelio, pro eo quod cæteri ex mendo Remboldi: possessiones. Est enim Græcè ἔξοδοι

61 cum muneribus) Deest hoc in Ms. codic. & Græcis & Latinis Matthæi exemplaribus infra etiam capite 29. in excus. & Ms. omnibus quare & hic superfluum est.

62 Annunciamus coram ipso sicut pueri]

Cap. 13. Sic quidem Ms. & excusi omnes, sed Tertul. aduersus Iudaos, & lib 3. aduersus Marcionem legit: Annunciauimus de illo sicut paruulus, & Græcè legunt 70. Hieron. teste in comment. ὡς παίδιον.

63 maledictum hominis] Ex Ms. & vet. excus. hoc substitui, pro eo quod erat, hominum, quia vtroque loco iam dicto Tertul. sic legit. Adiecerunt autem paulopost Manut. & Morlio particulam: in, quam tamen non habent vet. exc. aut Ms nostri.

64 & dixit ad eum: Ecce abstuli iniquitates tuas, & indui te) Veram hanc esse lectionem huius loci, vt illud: & dixit, &c. praponatur huic: Et induite, patet, tum ex contextu Græco, tum ex D. Hieron. comment. atque adeo corrupta fuit horum atque illorum verborum transpositio & in excusis & in Ms. cod. quorum maximam varietatem omitto compendij gratia. Atqui ποδήρης tunica (inquit D. Hieron.) talaris est, κίδαρις, iuxta Suidam & Hesychium ac Plutarchum in Anton. insigne erat capitis regium apud Persas. Mitra vero (quam adijcit cum textu Græco Tertul. lib. aduersus Iudaos, & lib. aduersus Marc.) aureum capitis ornamentum. Vtebantur autem eodem genere ornamentorum Sacerdotes summi apud Iudæos.

65 sed semetipsum exinaniuit] Ms. se inaniuit, verum prius legit & Tertul. siue Nouatianus lib. de Trinit. qui etiam cum excusis legit, & textu Græco: omne genuflectatur, pro eo quod habet Afflig. cod. omnia genua flectantur, seu: curuentur, & Camb. omnes genu curuent.

Cap. 14. 66 & probemus patientiam illius] Non habent hæc Ms. cod. recte tamen adiecta sunt à Manut. & Morel. quia Græce leguntur.

67 & viri iusti tolluntur) Ms. cod. & vir iniuste tollitur, sed illud habent 70. nec dissentit Tertullian. contra Marc. lib. 3. & 4. & aduersus Gnosticos. Ex quibus etiam paret, recte substituisse Manut. & Morel. sublatus est, pro eo quod erat: saluatus, corruptissime. Pro eo autem quod legit cum 70. Cyprianus: & erit in pace sepultura eius, legit aduersus Gnosticos Tertul. & erit honor sepulturæ eius.

Cap. 15. 68 natiuitatem eius quis enarrabit) Ms. & Morelius interserunt: autem, verum non habent 70. neque eadem ratione placet, quod habent Ms. abductus, pro eo quod alij: adductus, & Tertul. aduer. Iudæos: perductus.

69 neque insidias in ore suo] Expressit ad verbum quod Græce est, pro quo Tertullian. nec dolus in ore eius inuentus est, & Ms. nec dolus fuit in ore eius.

70 Propterea ipse consequetur multos] Recte sic Manut. & Morel pro eo quod erat: confitetur, corruptissime: est enim Græce κληρονομήσει, quod sonat possidebit, quomodo legit Costerius.

71 & eradamus) Non male & hoc illi, pro eo quo erat; fraudemus, Ms. legunt: tollamus, & infra cap. 20. euellamus, Tertul. loco iam citato & Hieron. in comment. conteramus.

72 ouem sine vitio, perfectum masculum anniculum erit vobis] Quandoquidem sic legant Ms. videtur retinuisse Cyprianus barbaram versionem sui interpretis, qui verba Græca apud 70. (vtpote quum πρόβατον neutri sit generis) non habito respectu ad verbum transtulit, vt nemo mirari debeat, si & nos vulga. nostri interpretis barbariem æquo animo feramus. Cui tamen vt obuiarent, Erasmus interiecit: &, legens: & erit vobis, Morelius vero: anniculus erit vobis, sed nos Manut. hic sequimur & Ms.

73 carnes ipsa nocte) Græce est similiter: τῇ νυκτὶ ταύτῃ, quare recte sic cum Morelio & Ms. pro eo quod erat: carnes istas nocte.

74 cum picridibus] Vertit hoc D. Hieron. lactucis agrestibus, vocatur ab aliis πικρὶς cichorium atque intybum siluestre seu amarago. Hinc illud Virg. & amaris intyba fibris.

75 & os non confringetis] Afflig. ossa, sed prius est apud 70. & Euangelistam, Cambron. ossum. Voce Aphricanis vsitata, qua vtitur etiam Aug. in Psalm. 138. & lib. 3. de doct. Christ. cap. 3. ac lib. 4. cap. 10.

76 & caligæ vestræ] Ms. & calceamenta vestra, Quod quidem significat vox Græca: ὑποδήματα, verum quod iam olim adnotauit Beda Retract. sua in act. c. 12. interpretem ibi vertere: caligas, quod Græce est: sandalia; etiam hic locum habere puto. Siue autem cum exc. legas: bacula vestra, siue cum Ms. baculi vestri, perinde est, ac vtrumque Latine dicitur; non secus atque apud Græcos βακτήρια καὶ βάκτρον. Hinc Ouid Metamor. 15. Baculumque tenens agreste.

77 habentes singuli citharas) Vocem: aureas, interpositam, neque habent Ms. & vet. ext. cod. neque Apocalyps. & superflua est, cum mox sequatur: ita vt & ad citharas & ad pateras referri possit. Mendum ortum ex eo, quod vulg. excu. non legebant: pateras.

78 & redemisti nos) Hoc habeo ex Ms. pro eo quod erat, emisti.

79 qui aufert peccata mundi] Ms. tollit.

80 & erit ipse vobis in testimonium] Adiecimus denuo vocem: ipse, ex Ms. nam & 70. habent. Cap. 16.

81 Principes populi & seniores, audite] Ex Ms. cum veteri exc, adiecimus: audite, & genuinum esse tum hoc tum quod paulopost sequitur: in alio autem nullo; confirmat quod dicit Beda Retract. in Actib. Apostol. Vtrumque Græce lectum suo tempore, vti & alia multa quæ hodie non leguntur. Quod notatu dignum, vt confirmemus alia fuisse olim Græca exemplaria quam nunc extant: Siue autem suscitauit, legas cum exc. siue excitauit, cum Ms. perinde est.

82 & dormiens videt scalam) Ita legendum cum Ms. eo quo præcedat: ponit.

83 in cacumine collis) Ms. montis, sed obstat vox Græca: βουνοῦ.

84 in Βασιλείων primo) Recens ex Ms. & vet. exc. adiecimus: primo, Rursum autem meminit signi crucis in fronte.

85 & contemplatio eius imaginis] Ms. huius, Cap. 17. Omittentes etiam paulopost particulam: ex, vbi legitur: ex parte, & remansit ex illis.

86 & concident gladios suos in aratra & lanceas suas in falces] Corrupte legebant quidam excusi condent, siue: condient, nam præter 70. sic legit Tertul. lib. 3. aduersus Marcionem: & concident machæras suas in aratra, sybinas in falces, vbi expressit vocem Græcam. Cap. 18.

87 qui non accepit] Ms. quia: Verum repugnant 70.

88 de quadriuiis Hierusalem) Idem: quadruuiis. Cap. 19.

89 Exultauit vt gigas viam currere] Ms. cum Morel. ad currendam viam, ac frequens est Cyprian.

seruare

struare infinitiues Graecos. Ob phrasin etiam aucteris magis placet illud decursio, *quam quod* Ms. *habent* : decursus, *aut* Morel. occursio, *Tertull. vero lib. 4. ad Marc. legit* deuersio.

90 cum esset Iesus in Hiericho] Ex Ms. *vtroque sic lego, praetermissa voce* agro. *Nam & hodie sic legunt 70. & sic olim legisse testatur D. August q. 7. in Iesum Naue, addens tamen recte legi ex Hebraeo*: in agro Ierico, *quia nondum erat Iesus in ciuitate; pro eo autem quod legitur* tenentem, Ms. *legunt*: habentem, *cum vet. exc.*

91 nunc adueni. Et Iesus] *Hic e contrario genuina est excus. lectio non illa* Ms. Tunc adueniens Iesus. *Est autem* adueni, *praeteritum, non imperatiuus.*

92 calceamentum deponere] Ms. soluere, *perinde est.*

Cap. 10. 93 Ego quidem baptizo in aqua] Ms baptizo vos in aqua. *Peior est lectio Graecorum, quanquam & quaedam legant etiam* ὑμᾶς.

94 Regnauit Dominus Deus] Ms. *quidem cum vet. exc.* Regnabit, *sed prius Grace & Latine est in Apocalypsi.*

95 Effoderunt manus meas & pedes] *Ms. placet haec lectio, eo quod neque Graece neque Latine legatur*: Et foderunt, *quemadmodum excu. Tertull lib. aduersus Iudaeos modo legit*: foderunt, *modo*: Exterminauerunt, *vbi pulchre has explicat.*

96 a me] *Ex iisdem hoc recens adiecimus, quia & Graece & Latine legitur.*

97 in medio Ecclesiae laudabo te. *Cambro.* in media Ecclesia, *vet. exc. cum Morel.* in medio Ecclesiarum, *Sed prius & Graece est, & legitur a Tert. lib. 5. aduersus Marcion.*

98 Confige clauis de metu tuo carnes meas] *Eadem ratione non probatur, quod legunt* Ms. clauos carnis meae.

Cap. 11. 99 Texit coelos gloria eius] Ms. Operuit, *perinde est. Iidem*: sunt, *pro*: erunt *paulo post, verum hoc malo, neutrum est Graece.*

100 Et illi constabilita est virtus gloriae eius, & constituit dilectionem validam] *Prorsus legendum* constituit, *quia Graece est*: ἔθετο. *Noua est vero haec lectio, & quantum apparet ex variis versionibus concinnata. LXX. cum Graecis quae hodie exstant exemplaribus & Theophylacto, non aliud habent quam*; & posuit dilectionem robustam fortitudinis suae. *Aquila transtulit*: Et posuit absconsionem fortitudinis suae. *Symmachus*: Et posuit absconditam fortitudinem suam. *Theodotio*: Et ibi absconsio fortitudinis est, *& similiter Hieron.* Ibi abscondita est fortitudo eius. *Causam varietatis apud eundem vide in comment.*

101 & procedit in campos] *Sic iam olim legisse 70. testatur ibidem Hieron. atque adeo Graece legebatur* εἰς πέδια, *vbi nunc & iam ab aetate Theophilacti habetur* εἰς παιδείαν, *id est, in institutionem, qui tamen vtriusque lectionis meminit. Ms. vero pro* procedet, *legunt*: exiet.

102 magnae cogitationis nuncius] Ms. magni consilii, *& hoc proprie significat vox Graeca* βουλὴ, *& sic legunt iuxta 70. Hieron. in comment. & Ambr. initio lib. 3. in Lucam.*

103 sustentabant manus eius] Ms. sustinebant, *verum prius legitur supra l. ad Fort. c. 8.*

Cap. 12. 104 Quod in hoc signo crucis salus sit, &c.) D. Cyprian. *idipsum argumentum tractat. Tertull. & libro aduersus Iudaeos & lib. 3. aduersus Marcionem, & ex iisdem pene scripturis.*

105 & notabis signum super frontes] Ms. & Tert. in frontibus, *sed prius & Graece est, & supra legitur ad Demetr. vbi plura de sequentium varia lectione. Atqui pro signo (inquit D. Hieron. comment. quod 70. Aquila & Symmachus transtulerunt] Theodotio ipsum verbum Hebraicum Tau posuit, quae extrema est apud Hebraeos 22. litterarum. Et vt ad nostra veniamus, antiquis Hebraeorum litteris, quibus vsque hodie vtuntur Samaritani, extrema Tau littera crucis habet similitudinem, quae in Christianorum frontibus pingitur, & frequenti manus inscriptione signatur. Tertull. autem legit vtrobique*: & da signa Tau, &c. *Ipsa est enim (inquit libr. 3. aduersus Marcio.) littera Graecorum Tau, nostra autem T. species crucis, quam portendebat futuram in frontibus nostris, apud veram & catholicam Hierusalem. Loca diligenter adnotanda, contra nostrae tempestatis sugillatores, immo inimicos crucis Christi.*

106 Et vidi, & ecce agnum stantem] *Adiecimus*: & ecce, *ex* Ms. *nam & Graece legitur.*

107 Ego sum α & ω, &c. *Ms. non habent*: sum, *sed Graece legitur.*

107 vt sit potestas eorum super lignum] *Costerius addit*: vitae. *& recte, nam cum Graece & Latino contextu Apoc. 22. id legit etiam Tertul. lib. de Pudicitia. Ante Manut. & Morel. legebatur*: vt sint postes eorum super lignum.

109 Esterrita est quae parit] *Recte sic* Ms. *cum Morello pro eo quod erat*. Et territa, *neque enim aut in Latinis aut in Graecis Exemplaribus reperitur praemissa coniunctio. Atqui vocem Graecam*, ἀπέρριψεν, *vertit Hieronymus in comment.* abiecit *seu*: vacua facta est. *Non additur autem a Cypriano*: septem, *quod habere ipse testatur 70. Aquilam & Theodotionem, & hodie habent Graeci codic. Neque vero habet illud etiam Irenaeus aduersus haer. lib. 4 c. 66. legens*: Exinanita est quae parit, *tradit, &c.* Cap. 13.

110 inimicorum meorum] *Pro hac lectione* Ms. *vet. exc. & Remboldi, legit Erasmus* suorum, *priorem tamen genuinam esse constat, eo quod & Hier. eam habeat, & Graece sit* αὐτῶν.

111 nec apud inferos remansurus esset] *Hic subiungendum iuxta* Ms. *cod. & vet. exc. quod in fine praecedentis capitis praepostere positum erat testimonium, ex mendo codicis Remboldi, hoc nempe*: in Psalmo 29. Domine reduxisti ab inferno animam. Item, &c. *quam lectionem malui, quod Graece legatur*; ἀνήγαγες ἐξ ᾅδου. *Antea excusi cap. praeceden. legebant*: abstraxisti ab inferno. *Manut. & Morel. paulo post*: imposuisti ab inferis Ms. reduxisti ab inferis. *Primus autem hanc transpositionem peruersam adnotauit Costerius.* Cap. 14.

112 quoniam Dominus auxiliatus est mihi) *Hoc quidem Manut. & Morel. sed Ms. nostri & vet exc. legunt*: auxiliator est mihi, *addentes*: est, *quod desiderabatur in aliis excusis.*

113 die tertio resurgemus) *Recte primus adiecit Erasmus vocem* resurgemus, *nam apud 70. legitur. Quum autem apud Osee reperiatur hic locus, castigandus est hunc locum citans Tertullianus aduersus Iudaeos, & legendum*: Osee, *pro eo quod est*: Esaiam. Cap. 15.

114 & testificate populo] Ms. populum

115 per genus) *Ita* Manut. *&* Merel. *pro eo quod erat*
Cap. 26. *corrupte* & geous, *nam etiam* Tertul. *li. aduersus Iudaos legit* secundum genus.

116 suppenaneum pedum meorum) *Etiam hic* Ms. scabellum: *prius tamen placet.*

117 zonam auream) *Hoc reposui ex* Ms. *cum* Morel. *pro eo quod erat* zona aurea, *quia phrasis est Cypriani.*

Cap. 27. 118 ringentes eos) Ms. baptizantes.

119 Ego sum ostium) Ms. ianua.

120 Qui dicto non audiens est in filium) Ms. qui in dicto inobediens est filio, *Græcè vero & Latinè apud Ioannem non aliud quam* Qui incredulus est filio.

121 pacem his qui longè) *Omissam à Rembolde vocem* his *denuo adiecimus, nam habent* Ms. *& vet. excus.*

Cap. 28. 122 vt separet populum suum] *Hoc restitui ex* Ms. *pro eo quod erat*, separaret.

123 & lætentur in iucunditate. Cantate Deo] *Hoc recens adiectum à* Morel. *&* Manut. *reperitur apud* 70. Ms. *interiiciunt*: Dei, *& pro* iter, *legunt* viam.

124 patris orphanorum & iudicis viduarum] *Hoc quidem iuxta* 70. *editionem quæ hodie exstat* Manut. *&* Morel. *sed cum cæteris legunt* Ms. *& vet. exc.* patres & iudices.

125 qui in iram prouocant] *Sic* Manut. Morel. *vero* qui amaritudine prouocant. *Qui sic vertit, videtur voluisse exprimere compositionem vocis Græcæ* παραπικραίνοντας. *Ms. & vet. excus. neutrum habent.*

126 exterminabis in omnibus gentibus] Ms. omnes gentes, *sed prius habet Psalmorum editio Græca & Latina. Mirum est autem quod legat* exterminabis, *pro eo quod est* κληρονομήσεις, *quæ vox hæreditare significat, & ita vertit vbique.*

127 punite nos] Ms. pe dete; *sed repugnat vox Græca*, βασανίζειν.

Cap. 29. 128 Quis nunciabit vobis] *Etiam repugnat lectio* 70. *illi quod legunt* nunciauit.

129 hic inhabitabit] *Hoc ex* Ms. *Nam frequens est hoc Cypriano.*

130 omnes patriæ gentium] *Retinuit vocem Græcam*: πατριαί, *quod & alibi adnotauit Erasmus.*

131 Auferte portas principes vestras & extollimini] Ms. *vbique*: Tollite, &c. eleuamini.

132 rex claritatis) *Iidem bis* rex gloriæ, *prius vsitatum est Cypriano pro gloria. item* sermo, *pro* verbo, *quare placet vulgata lectio*: sermonem bonum, *præsertim quum sic legat &* Tertull.

133 scriptoris acutè scribentis) Ms. *cum vulgatis Latinis exemplaribus* scribæ velociter scribentis. Morel. *legit* velociter, *vtrumque tamen significat vox Græca* ὀξύ.

134 Accingere ense tuo super femur tuum potentissime, &c.) Ms. ensem tuum, *Vtrumque etiam* Tertull. *l.* 3. *aduersus Marcion. Vbi tamen sic legit* potens tempestatiuitate tua & pulchritudine tua, *& rursum.* Et extende & prosperare & regna. *Vbi ad verbum expressit quod Græcè est* ὡραιότητι. *Atqui pro* decori, *legunt* Ms. decoris, *& pro* mansuetudinem, *habent* lenitatem.

135 Dominus regnauit) *Hoc ex* Ms. *& vet. ext. pro eo quod erat* regnabit, *nam illud & 70. legunt &* Tertull. *lib. de Resur. carn. Ex iisdem substitui cum 70.* astitit, *pro eo quod erat* Assistit, *& suppleuimus quod deerat*, amicta est varietate.

136 Item in psalmo 73.] *Etiam hunc locum ex.* Ms. *castigauimus pro eo quod corruptè erat* 72.

137 Oculi autem eius erant.] *Negligentia operarum apud* Manut. *&* Morel. *irrepserat* erunt, *Legimus* Cap. 30.
autem cum Ms. *phrasi Cyprianica vsitatissima* vestem aspersam, *&* byssinum album & mundum, *iuxta quod Græcè est* βύσσινον λευκὸν καὶ καθαρὸν, *Prius exc. non habebant* album.

138 pasturus est virga ferrea] *Manuscripti* pascitutus.

139 & segregabit eos] Ms. *eas, elegantius quidem, sed repugnant Græci & Latini codices, supra quoque Cyprianus de Opere & Eleemosynis, & lib. seq. cap.* 2.

Finis libri secundi.

TESTIMONIORVM AD Quirinum Liber III.

PRÆFATIO.

CYPRIANVS QVIRINO filio, Salutem.

PRO fide ac deuotione tua quam Domino Deo exhibes, fili charissime, petisti vt ad instruendum te excerperem de scripturis sanctis quædam capitula ad religiosam sectæ nostræ disciplinam pertinentia: lectionis diuinæ succinctam diligentiam quærens, vt animus Deo deditus, non longis aut multis librorum voluminibus fatigetur, sed eruditus breuiario præceptorum cœlestium, habeat ad fouendam memoriam suam salubre & grande compendium. Et quia tibi plenum dilectionis obsequium debeo, feci quod petisti: vt laborem semel, ne tu semper laborares. Quantum potuit itaque mediocritas nostra complecti, collecta sunt à me quædam præcepta dominica & magisteria diuina: quæ esse facilia & vtilia legentibus possint, dum in breuiarium pauca digesta, & velociter perleguntur, & frequenter iterantur. Opto te, fili charissime, semper bene valere.

CAPITVLA LIBRI tertij.

mediocritatem minus fiat, ipsam voluntatem satis esse.
3 Agapem & dilectionem fraternam religiosè & firmiter exercendam.
4 In nullo gloriandum quando nostrum nihil sit.
5 Humilitatem & quietem in omnibus tenendam.
6 Bonos quosque & iustos plus laborare, sed tolerare debere, quia probantur.
7 Non contristandum Spiritum sanctum, quem accepimus.
8 Iracundiam vincendam esse, ne cogat delinquere.
9 Inuicem se fratres sustinere debere.
10 In Deum solum fidendum, & in ipso gloriandum.
11 Eum qui fidem consecutus est, exposito priore homine, cœlestia tantum & spiritalia cogitare debere, nec attendere ad sæculum, cui iam renunciauit.
12 Non iurandum.
13 Non maledicendum.
14 Nunquam mussitandum, sed circa omnia quæ accidunt benedicendum Deum.
15 Ad hoc tentari homines à Deo vt probentur.
16 De bono Martyrij.
17 Minora esse quæ in sæculo patimur, quam sit præmium quod promissum est.
18 Dilectioni Dei ac Christi nihil præponendum.
19 Voluntati non nostræ, sed Dei obtemperandum.
20 Fundamentum, firmamentum spei, & fidei esse timorem.
21 Non temere de altero iudicandum.
22 Accepta iniuria remittendum & ignoscendum.
23 Vicem malis non reddendam.
24 Non posse ad patrem perueniri, nisi per Christum.
25 Ad regnum Dei nisi baptizatus & renatus quis fuerit, peruenire non posse.
26 Parum esse baptizari & Eucharistiam accipere, nisi quis factis & opere proficiat.
27 Baptizatum quoque gratiam perdere, quam consecutus sit, nisi innocentiam seruet
28 Non posse in Ecclesia remitti ei, qui in Deum deliquerit.
29 De odio nominis ante prædictum.
30 Quod quis Deo vouerit, cito reddendum.
31 Eum qui non crediderit, iam iudicatum esse.
32 De bono Virginitatis & continentiæ.
33 Nihil patrem iudicare, sed filium: & patrem ab eo non honorificari, à quo non honorificetur filius.
34 Fidelem gentiliter viuere non oportere.
35 Deum ad hoc patientem esse, vt nos pœniteat peccati nostri & reformemur.
36 Mulierem ornari sæculariter non debere.
37 Fidelem non oportere ob alia delicta, nisi ob nomen solum puniri.
38 Seruum Dei innocentem esse debere, ne incidat in pœnam sæcularem.
39 Datum nobis esse exemplum viuendi in Christo.
40 Non iactanter nec tumultuosè operandum.
41 Ineptè & scurriliter non loquendum.
42 Fidem in totum prodesse, & tantum nos posse, quantum credimus.
43 Posse eum statim consequi qui verè crediderit.
44 Fideles inter se disceptantes, non debere gentilem iudicem experiri.
45 Spem futurorum esse, & ideo fidem circa ea quæ promissa sunt, patientem esse debere.
46 Mulierem in Ecclesia tacere debere.
47 Delicto & merito nostro fieri vt laboremus, nec Dei opem in omnibus sentiamus.
48 Non fœnerandum.
49 Inimicos quoque diligendos.
50 Sacramentum fidei non esse profanandum.
51 Quod nemo in opere suo extolli debeat.
52 Credendi vel non credendi libertatem in arbitrio positam.
53 Dei arcana perspici non posse: & ideirco fidem nostram simplicem esse debere.
54 Neminem sine sorde & sine peccato esse.
55 Non hominibus, sed Deo placendum.
56 Deum nihil latere ex his quæ geruntur.
57 Fidelem emendari & reseruari.

58 Neminem contristari morte debere, cum sit in viuendo labor & periculum, in moriendo pax & resurgendi securitas.
59 De idolis quæ gentiles Deus putant.
60 Ciborum nimiam concupiscentiam non appetendam.
61 Possidenti concupiscentiam & pecuniam non appetendam.
62 Matrimonium cum gentilibus non iungendum.
63 Graue delictum esse fornicationis.
64 Quæ sint carnalia, quæ mortem pariant; & quæ spiritalia, quæ ad vitam ducant.
65 Omnia delicta in baptismo deponi.
66 Disciplinam Dei in Ecclesiasticis præceptis obseruandam.
67 Prædictum, quod disciplinam sanam aspernaturi essent.
68 Recedendum ab eo qui inordinate, & contra disciplinam viuat.
69 Non in sapientia mundi, nec in eloquentia esse regnum Dei, sed in fide crucis, & virtute conuersationis.
70 Parentibus obsequendum.
71 Patres quoque asperos circa filios esse non oportere.
72 Seruos cùm crediderint, plus dominis carnalibus seruire debere.
73 Item Dominos mitiores esse debere.
74 Viduas probatas quasque honorandas.
75 Suorum & maximè fidelium curam plus vnumquemque habere debere.
76 Maiorem natu non temerè accusandum.
77 Peccantem publicè obiurgandum.
78 Cum hæreticis non loquendum.
79 Innocentiam fidenter petere, & impetrare.
80 Nihil licere diabolo in hominem, nisi Deus permiserit
81 Mercedem mercenario cito reddendam.
82 Non augurandum.
83 Currum in capite non habendum
84 Barbam non vellendam.
85 Surgendum, cùm Episcopus aut presbyter veniat.
86 Schisma non faciendum, etiam si in vna fide, & in eadem traditione permaneat qui recedit.
87 Fideles simplices cum prudentia esse debere.
88 Fratrem non circumueniendum.
89 Subito venire finem mundi.
90 Vxorem à viro non recedere, aut si recesserit, innuptam manere.
91 Tantum vnumquemque tentari, quantum potest sustinere.
92 Non quidquid licet esse faciendum.
93 Prædictum quod hæreses futuræ essent.
94 Cum timore & honore Eucharistiam accipiendam.
95 Bonis * conueniendum, malos autem vitandos. *conuiuendum.
96 Factis non verbis operandum.
97 Et ad fidem & ad consecutionem properandum.
98 Cathecumenum peccare iam non debere.
99 Iudicium secundum tempora futurum, æquitatis ante legem, vel legis post Moysen.
100 Gratiam Dei gratuitatem esse debere.
101 Spiritum sanctum in igne frequenter apparuisse.
102 Correptionem bonos quosque libenter audire debere.
103 A multiloquentia temperandum.
104 Non mentiendum.
105 Frequenter emendandos qui delinquunt in domestico ministerio.
106 Iniuria accepta patientiam tenendam, & vltionem Deo relinquendam
107 Non detrahendum.
108 Non esse proximo insidiandum.
109 Infirmos visitandos.
110 Susurrones maledictos esse.
111 Sacrificia malorum acceptabilia non esse.
112 Grauius iudicari de his qui in sæculo plus habuerint potestatis.
113 Viduam & pupillos protegi oportere.
114 Dum in carne est quis, exomologesin facere debere.
115 Adulationem perniciosam esse.
116 Plus ab eo diligi Deum, cui in baptismo plura peccata dimittuntur.
117 Fortem congressionem esse aduersus diabolum, & ideo fortiter nos stare debere, vt possimus vincere.
118 De Antichristo quod in homine veniat.
119 Graue fuisse iugum legis, quod à nobis abiectum est: & leue esse iugum Domini, quod à nobis susceptum est.
120 Orationibus insistendum.

TESTIMO-

TESTIMONIORVM AD
Quitinum Liber tertius.

CAP. I.

Isa. 58.

E ' bono opetis & miseri-
cotdiæ : apud Esaiam : Ex-
clama, inquit, in fortitudi-
ne, & noli parcere: sicut tu-
ba exalta vocem tuam, an-
nuncia plebi meæ peccata ipsorum, & do-
mui Iacob faelnora eorum. Me de die in
diem quærunt, & cognoscere vias meas
concupiscunt, quasi plebs quæ iustitiam
fecerit, & iudicium Dei non deseruerit.
Postulant me nunc iudicium iustum, &
appropinquare Deo concupiscunt dieen-
tes: Quid quia ieiunauimus & non vidi-
sti, humiliauimus animas nostras, & non
cognouisti; In diebus enim ieiunij inue-
niuntur voluntates vestræ: aut enim sub-
iectos vobis subpungitis, aut ad iudicia &
lites ieiuoatis, aut proximos cæditis pu-
gois; vt quid mihi ieiuoatis, vt hodie au-
diatur vox vestra in clamore? ' Non hoc
ieiunium ego elegi, nisi humiliet homo
animam suam. Et si contorseris quasi cir-
culum collum tuum: & saccum & cinerem
substraueris; nec sic vocabitur ieiunium
acceptum. Non tale ieiunium elegi, dicit
Dominus: sed solue omnem nodum iniu-
stitiæ, resolue suffocationes impotentium
commerciorum. Dimitte quassatos in te-
quiem, & omnem coosignationem iniu-
stam dissipa. Frange esurienti panem tuum,
& egeoos sine tecto induc in domũ tuam.
Si videris nudum, vesti: & domesticos se-
minis tui noo despicies. Tunc erumpet
temporaneum lumen tuum, & vestimen-
ta tua cito orientur. Et præibit ante te iu-
stitia, & claritas Dei circumdabit te. Tunc
exclamabis, & Deus exaudiet te, Dum ad-
huc loquẽtis dicet: ecce adsum. De hoc
ipso apud Iob: Conseruaui egenum de
manu potentis, & pupillo cui non erat ad-
iutor auxiliatus sum. Os viduæ benedixit
me, cùm essem oculus cæcorum, pes quo-
que claudorum ego essem, & inualido-
rum pater. De hoc ipso apud Tobiam: Et
Tob. 2. dixi Tobiæ filio meo. Vade & adduc quẽ-
cunque pauperem inueneris ex fratribus
nostris, qui tamen in mente habeat Deum
ex toto corde suo: hunc adduc, ' & man-
ducabit pariter meum prandium hoc. Ec-
ce sustineo te fili donec venias. Item illic;
Omnibus diebus vitæ tuæ, fili, Deum in
mente habe, & noli præterire præcepta Tob. 4.
eius. Iustitiã fac omnibus diebus vitæ tuæ,
& noli ambulare viã iniquitatis: quoniam
agente te ex veritate, erit respectus operũ
tuorum. Ex substantia tua fac eleemosy-
nam, & noli auertere faciem ab vllo pau-
pere: ita fiet vt nec à te auertatur facies
Dei. Quomodo habueris fili, sic fac. Si
tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa
fac eleemosynam: si exiguum habueris,
ex hoc ipso exiguo communica. Et ne ti-
mueris, cùm facis elemosynam, præmium
bonum reponis tibi in diem necessitatis:
quoniam eleemosyna à morte liberat, &
non patitur ire in tenebras. Munus bonum
est eleemosyna, omnibus qui faciunt eam
coram summo Deo. De hoc ipso; apud
Salomonem in parœmiis: Qui pauperi mi- Prou. 19.
seretur, Deo fœnerat. Item illic: Qui dat Prou. 28.
pauperibus, nunquam indigebit. Qui au-
tem auertit oculum suum, in multa penu- Prou. 15.
ria erit. Item illic: Eleemosynis & fide pec- Prou. 25.
cata purgantur. Item illic: ' Si esurierit ini- Rom. 12.
micus tuus ciba eum, & si sitierit potabis
eum: hoc enim faciens, carbones viuos su-
perfundes in caput eius. Item illic: Sicut
aqua extinguit ignem, sic eleemosyna ex- Eccl. 3.
tinguit peccatum. Apud eũdem in Parœ-
miis; Ne dixeris, abi & reuertere, cras ego Prou. 3.
dabo, cũ possis continuo bene facere: non
enim scis quid contingat sequenti die. Itẽ
illic: Qui obturat aures suas ne audiat im- Prou. 21.
becillum & ipse inuocabit Deum, & non Eccl. 14.
erit qui exaudiat eum. Item illic: Qui con-
uersatur sine vituperatione in iustitia, bea-
tos filios relinquit. Apud eundem in Ec-
clesiastico: Fili si habes, bene fac tecum,
& Deo dignas oblationes offer, memora-
re quoniam mors non tardat. Item illic: Ibid. 19.
Conclude eleemosynam in corde paupe-
tis, & hæc pro te orabit ab omni malo. De
hoc ipso in Psalmo 36. misericordiam &
posteris prodesse: Iunior fui, etenim senui
& non vidi iustum derelictum, nec semen
eius quærens panem. Tota die miseretur
& fænerat, & semen eius in benedictione
est. De hoc ipso in Psalmo 40. Beatus qui
intelligit super egenum & pauperem, in
die malo liberabit illum Deus. Item in
Psalmo 111. ' Distribuit, dedit pauperibus,
iustitia eius manebit in sæculum sæculi.
De hoc ipso apud Osee; ' Misericordiam Osee. 6.
volo magis quam sacrificium, & agnitio-
nem Dei plusquam holocaustomata. De- Matt. 5.
hoc ipso in Euangelio cata Matthæum; Bea-
ti qui esuriunt, & sitiunt iustitiam, quia
ipsi saturabuntur. Item illic: Beati miseri-

cordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. Item illic: Thesaurisate vobis thesauros in cœlo, vbi neq; tinea, neq; comestura extetminat, & vbi fures non effodiunt, & furantur. Vbi enim fuerit thesaurus tuus, illic etit & cor tuum. Item illic: Simile est regnũ cœlorũ homini negotianti, *Mat. 13.* quærenti bonas margaritas: vbi autem inuenit pretiosam margaritam, abiit & vendidit omnia quæ habuit, & emit illam.

CAPVT.

Etiam modicum opus prodesse. Item illic: Et qui potauerit vnum ex minimis istis calicem aquæ frigidæ in nomine discipuli: *Ibid. 10.* amen dico vobis, non peribit merces eius. Nemini negandam eleemosinam. Item illic: Omni poscenti te da: & ab eo qui voluerit mutari, * ne aduersatus fueris. Itē illic: Si vis ad vitam venire, serua mandata. *Mat. 5.* Dicit ille, quæ? Dicit illi Iesus. Non occides, non mœchaberis, non falsum testi- *Mat. 19.* monium dices. Honora patrem & matrem, & diliges ptoximũ tibi tanquam te. Dicit illi iuuenis. Omnia ista obseruaui; quid adhuc mihi deest? dicit illi Iesus: Si vis perfectus esse, vade & vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo, & veni, sequere me. Item illic: Cùm venerit filius hominis in maiestate sua, & *Ibid. 25.* omnes Angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suę, & collocabũtur ante eũ omnes gentes. Et segregabit illos ab inuicem, quemadmodum pastor segregat oues ab hœdis. Et statuet oues ad dexteram suā, hædos autem ad sinistram. Tunc dicet Rex eis qui ad dexteram suam sunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare; sitiui & potastis me; hospes fui & adduxistis me; nudus, & texistis me; infirmatus, & visitastis: in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, & pauimus? sitientem, & potauimus? Quando te vidimus hospitem, & adduximus? nudum & vestiuimus? Quando autem te vidimus infirmum, & in carcere, & venimus ad te? Et respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quamdiu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis & mihi fecistis. Tunc dicet illis, qui à sinistris eius sunt: Discedite à me maledicti in ignem æternũ, quem præparauit pater meus diabolo & angelis eius. Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare, sitiui, & non potastis me, hospes fui, & non adduxistis me, nudus fui, & non vestistis me, infirmus, & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine quando te vidimus esurientem aut sitientem, aut hospitem aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quamdiu non fecistis vni ex minimis his, neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam. De hoc ipso in Euangelio secūdum Lucam: Res *Luc. 11. & 12.* vestras vendite, & date eleemosynam. Item illic: Qui fecit quod est intus, fecit & quod foris est. Veruntamen date eleemosynam, & ecce vobis omnia sunt munda. Item illic: Ecce dimidium ex substan- *Ibid. 19.* tia mea do egenis, & si cui quid fraudaui, quadruplum reddo. Dixit autem Iesus, quia salus hodie domui huic facta est, quoniam & ipse filius est Abrahæ. De hoc *2. Cor. 8.* ipso ad Corinthios secunda: Vestra abundantia illorum inopiam suppleat: & vt illorum abũdantia vestræ inopiæ sit supplementum, vt fit æqualitas sicut scriptum est: Qui multum habuit, non abundauit, & *Exod. 16.* qui modicū; non indiguit. Item illic: Qui *2. Cor. 9.* parce seminat, parce & metet. Et qui seminat in benedictione, de benedictione & metet. Vnusquisque autem sicut corde proposuit, non quasi ex tristitia, vel ex necessitate: hilarem enim datorem diligit Deus. Item illic: Sicut scriptum est: Di- *Psal 3.* stribuit, dedit pauperibus: iustitia eius manet in æternum. Item illic: Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad edendum præstabit: Et multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, vt in omnibus locupletemini. Item illic: Administratio huius officii non tantum suppleuit ea quæ sanctis deerunt, sed abundauit per multam gratiarum actionem in Deum. De hoc ipso in Epistola omnis: Qui habuerit substantiam mundi: & viderit fratrem suum desiderantem & clauserit viscera sua ab eo, *1. Ioan.* quomodo charitas Dei manet in illo? De hoc ipso in Euangelio secūdum Lucam: Cum *Luc. 14.* facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres, neque vicinos, neque diuites, ne forte & illi reinuitent te & fiat tibi retributio. Sed cum facis epulum voca pauperes, debiles, * cæcos & claudos, & beatus eris, quoniam non habent retribuere tibi, retribuetur autem tibi in resurrectione iustorum.

2 In opere & eleemosynis, etiamsi per mediocritatem minus fiat, ipsam voluntatem satis esse; in Epistola Pauli ad Corinthios secunda: Si voluntas prompta est, secundum quodcumque habuerit, accepta bile est, non secundum quod non habuerit: neque sit aliis refrigerium, vobis autem pressura. *2. Cor. 8.*

3 Agapen & dilectionem fraternam religiosè & firmiter exercendam; apud Malachiam: Nonne Deus vnus condidit nos? Nonne pater vnus est omnium nostrum? Quid vtique dereliquistis vnusquisque fratrem suum? De hoc ipso ☧ Ioannem: Pacem vobis remitto, pacem meam do vobis. Item illic: Hoc est mandatum meum, vt diligatis inuicem, quemadmodum dilexi vos. Maiorem hac charitatem nemo habet, quàm vt animam suam quis ponat pro amicis suis. Item illic: Beati pacifici, quoniam ipsi filij Dei vocabuntur. Item illic: Amen dico vobis, quoniam si duobus ex vobis conuenerit in terra, de omni re quamcunque petieritis, continget vobis à patre meo qui in cœlis est: vbicunque enim fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum. De hoc ipso ad Corinthios prima: Et ego quidem fratres: non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus, quasi infantibus in Christo lac vobis potum dedi, non escam: dum enim adhuc pusilli eratis, non poteratis, sed neque nunc potestis: adhuc enim estis carnales. Vbi enim in vobis æmulatio & contentio & dissensiones, nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Item illic: Et si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum. Et si in cibos distribuero omnia mea, & si tradidero corpus meum vt ardeat, charitatem autem non habeam, nihil proficio. Charitas magnanima est, charitas benigna est, charitas non æmulatur: charitas non agit perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniustitiam, conlætatur autem in veritate. Omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Charitas nunquam excidet. De hoc ipso ad Galatas: Diliges proximum tibi tanquam te. Si autem mordetis, & incusatis inuicem, videte ne consummamini ab inuicem. De hoc ipso in Epistola Ioannis: In hoc apparent filij Dei, & filii diaboli. Omnis qui non est iustus, non est de Deo: & qui non diligit fratrem suum. Qui enim fratrem suum odit, homicida est: & scitis quia omnis homicida non habet vitam æternam in se manentem. Item illic: Si quis dixerit quoniam diligit Deum, & fratrem suum odit, mendax est. Qui enim non diligit fratrem suum quem videt, Deum quem non videt, quomodo potest diligere? De hoc ipso in Actibus Apostolorum: Turba autem eorum qui crediderant, anima ac mente vna agebant: nec fuit inter illos discrimen vllum, nec quidquam suum iudicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerunt illis omnia communia. De hoc ipsa in Euangelio ☧ Matthæum. Si obtuleris munus tuum ad altare, & illic recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque illic munus tuum ante altare, & vade priùs reconciliari fratri tuo, & tunc veni, & offer munus tuum ad altare. Item in Epistola Ioannis: Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo. Item illic: Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, mendax est, & in tenebris ambulat vsque adhuc.

Malac. 4. — Ioan. 14. — Matt. 5. — Mat. 18. — 1. Cor. 3. — 1. Cor. 13. — Gal. 5. — 1. Ioan. 3. — 1. Ioan. 3. — Act. 4. — Matt. 5. — 1. Ioan. 4. — 1. Ioan. 2.

4 In nullo gloriandum quando nostrum nihil sit; in Euangelio ☧ Ioannem: Nemo potest quidquam accipere, nisi datum fuerit illi de cœlo. Item in Epistola Pauli ad Corinthios prima: Quid enim habes quod non acceperis? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? Item in Βασιλειων primo: Nolite gloriari, neque loquamini elata, & non procedat magniloquentia ex ore vestro: quia Deus scientiarum Dominus. Item illic: Inualidus factus est arcus potentium, & infirmi accincti sunt virtute. De hoc ipso in Machabæis: Iustum est subditum Deo esse, & mortalem non paria Deo sentire. Item illic: Et verba viri peccatoris ne timueritis: quia gloria eius in stercora erit & in vermes. Hodie extolletur, & cras non inuenietur: quoniam conuersus est in terram suam, & cogitatio eius periit.

Ioan. 3. — 1. Cor. 4. — 1. Reg. 2. — 1. Mac. 2. — 1. Mac. 2.

5 Humilitatem & quietem in omnibus tenendam apud Esaiam sic dicit Dominus Deus: Cœlum mihi thronus & terra scabellum pedum meorum: quam mihi sedem ædificabitis, aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim ista fecit manus mea, & sunt mea omnia ista. Et super quem aspiciam alium nisi super humilem & quietum, & trementem sermones meos. De hoc ipso in Euangelio ☧ Matthæum: Beati mites, quoniam ipsi hære-

Esa. 66. — Matth. 5.

Luc. 9. Luc. 18. ditabunt terram. De hoc ipso κατὰ Lucam:
Qui minimus erit in omnibus vobis, hic
erit magnus. Item illic: Qui se extollit, hu-
miliabitur, & qui se humiliauerit, exaltabi-
Rom. 11. tur. De hoc ipso ad Romanos: Noli altum
sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus
ramis non pepercit, ne forte nec tibi par-
cat. De hoc ipso in Psalmo 33. Et humiles
Ibid. 13. spiritu saluabit. Item ad Romanos: Reddi-
te omnibus quæ debentur: cui tributum,
tributum: cui vectigal, vectigal: cui timo-
rem, timorem: cui honorem, honorem.
Nemini quidquam debeatis nisi vt inui-
Mat. 23. cem diligatis. Item in Euangelio κατὰ Mat-
thæum: Diligunt primum recumbendi
locum in cœnis, & primam sessionem in
synagogis, & salutationes in foro, & " vo-
cari ab hominibus rabbi. Vos autem ne
vocaueritis rabbi: vnus est enim vobis ma-
Ioan. 13. gister. Item in Euãgelio κατὰ Ioannem: Non
est seruus maior domino suo, neque Apo-
stolus maior eo qui se misit: Hæc scientes
beati eritis, si ea feceritis. Item in Psalmo
81. Humilem & pauperem iustificate.

6. Bonos quosque & iustos plus laborare,
sed tolerare debere quia probantur; apud
Eccles. 27. Salomonem: " Vasa figuli probat fornax,
& homines iustos tentatio tribulationis.
Item in Psalmo 50. Sacrificium Deo spiri-
tus contribulatus, cor contritum, & humi-
liatum Deus non despiciet. Item in Psal-
mo 33. Proximus est Dominus contritis
corde; & humiles spiritu saluabit. Item il-
lic: " Multæ pressuræ iustorum, sed ex om-
*liberauit. nibus illis * liberabit eos Dominus. De
hoc ipso apud Iob. Nudus exiui de vtero
Iob. 1. matris meæ, " nudus etiam ibo sub terram:
Dominus dedit, Dominus abstulit sicut
Domino placuit, ita factum est: sit nomen
Domini benedictum. In his omnibus quæ
contigerunt ei, nihil peccauit Iob labiis
suis in conspectu Domini. De hoc ipso in
Mat. 5. Euangelio κατὰ Matthæum: Beati plangen-
tes, quoniam ipsi consolabuntur. Item κατὰ
Ioan. 16. Ioannem: Hæc locutus sum vobis vt in me
pacem habeatis in sæculo autem pressu-
2. Cor. 12. ram habebitis, sed fidite, quoniã ego vici
mundum. De hoc ipso ad Corinthios se-
cunda: Datus est mihi stimulus carnis meæ,
angelus satanæ, qui me colaphizet, vt non
extollar. Propter quod ter Dominum ro-
gaui, vt discederet à me, & dixit mihi:
Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infir-
Rom. 5. mitate perficitur. De hoc ipso ad Roma-
nos: Gloriamur in spe claritatis Dei: non
solum autem, sed & gloriamur in pressu-
ris, scientes quoniam pressura tolerantiam
operatur, tolerantia autem probationem,
probatio autem spem. Spes autem non
confundit, quia dilectio Dei infusa est in
cordibus nostris per Spiritũ sanctum qui
datus est nobis. De hoc ipso κατὰ Matthæu:
Quam lata & spatiosa via quæ ducit ad in- Mat. 7.
teritum, & multi sunt qui intrant per eam.
Quã arcta & angusta via est, quæ ducit ad
vitam, & pauci sunt qui eam inueniunt.
De hoc ipso in Tobia: Vbi sunt iustitiæ
tuæ? ecce quæ pateris. " Item in sapientia Tob. 2.
Salomonis: In locis impiorum gemunt
iusti: in illorum autem perditionem abun-
dabunt iusti.

7 Non contristandum Spiritum san-
ctum, quem accepimus; apud Ephesios:
Nolite contristare Spiritum sanctum Dei,
in quo signati estis in die redemptionis.
" Omnis amaritudo, & ira, & indignatio,
& clamor, & blasphemia auferantur à vo- Ephes. 4.
bis.

8 Iracundiam vincendam esse, ne cogat
derelinquere; apud Salomonem in Parœ-
miis. Melior est vir patiens forti. " Qui Prou. 16.
enim iracundiam continet, melior est, Prou. 12.
quàm qui vrbem capit. Item illic: Impru-
dens eadem die enunciat iram suam; ab-
scõdit autem in honorationem suam astu-
tus. De hoc ipso ad Ephesios: Irascimini & Ephes. 4.
nolite peccare. Sol non occidet super ira-
cundiam vestram. Item in Euangelio κατὰ
Matthæum: Audistis quia dictum est anti- Mat. 5.
quis, non occides: qui autem occiderit,
reus erit iudicio. Ego autem dico vobis,
quia " omnis qui irascitur fratri suo sine
causa, reus erit iudicio.

9 Inuicem se fratres sustinere debere,
ad Galatas: " In contemplatione habentes Gal. 6.
vnusquisque, ne & vos tentemini. Alteru-
trum onera sustinete, & sic adimplebitis
legem Christi.

10 In Deum solum fidendum, & in ipso
gloriandum esse; apud Hieremiam: Non Hier. 9.
glorietur sapiens in sapientia sua, neque
glorietur fortis in fortitudine sua: neque
glorietur diues in diuitiis suis: sed in hoc
glorietur qui gloriatur, intelligere & nos-
se quoniam ego sum Dominus, qui facio
misericordiam & iudicium & iustitiam
super terram: quoniam in his est voluntas
mea, dicit Dominus. De hoc ipso in Psal-
mo 54. In Domino speraui, non timebo
quid faciat mihi homo. Item illic; Non nisi
soli Deo * " subiecta est anima mea. Item Psal. 61.
in Psalmo 117. Non metuam quid faciat *subdita
mihi homo, Dominus mihi auxiliator est.
Item illic: Bonum est confidere in Domi-
num

num, quam fidere in homine. Bonum est sperare in dominum; quàm sperare in principibus. De hoc ipso apud Danielem: Responderunt autem Sidrae, Misae, & Abdenago, & dixerunt regi Nabuchodonosor: Rex non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus, cui nos seruimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis, rex, liberabit nos. Et si non, notum sit tibi, quia diis tuis non seruimus, & imaginem auream quam statuisti, non adoramus. Item apud Hieremiam: Maledictus homo qui spem habet in homine: & benedictus homo qui fidet in domino, & erit in Deo spes eius. De hoc ipso in Deuteronomio: dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies. De hoc ipso ad Romanos: Et coluerunt & seruierunt creaturæ, relicto creatore, propter quod & tradidit illos Deus in passiones ignominiæ. De hoc ipso apud Ioannem: Maior est qui in vobis est, quàm qui in hoc mundo.

Dan. 3. *Hier. 17.* *Deut. 6.* *Rom. 1.* *1. Ioan. 4.*

11 Eum qui fidem consecutus est, exposito priore homine, cœlestia tantum & spiritalia cogitare debere, nec attendere ad sæculum, cui iam renunciauit apud Esaiam: Quærite dominum, & cùm inueneritis, inuocate eum. Cùm autem appropinquauerit vobis, relinquat impius vias suas, & vir facinorosus cogitationes suas: & conuertatur ad dominum, & misericordiam consequetur: quia in multum remittet peccata vestra. De hoc ipso apud Salomonem: Vidi vniuersa opera quæ facta sunt sub sole: & ecce omnia vanitas. De hoc ipso in Exodo: Sic autem comedetis eum. Lumbi vestri præcincti, & calceamenta vestra in pedibus vestris, & baculi vestri in manibus vestris, & edetis eum festinanter: pascha est enim Domini. De hoc ipso in Euangelio κατὰ Matthæum: Nolite cogitare dicentes, quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? hæc enim nationes inquirunt: scit autem pater vester, quia horum omnium indigetis. Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius, & omnia ista apponentur vobis. Item illic: Nolite cogitare in crastinum: crastinus enim dies ipse cogitabit sibi. Sufficit diei malitia sua. Item illic: Nemo retro attendens & superponens manum suam super aratrum, aptus est regno Dei. Item illic: Aspicite volatilia cœli, quoniam non seminant, neque metunt, neque colligunt in horrea, & pater vester cœlestis pascit illa. Nonne vos pluris estis illis? De hoc ipso κατὰ Lucam: Sint lumbi vestri accincti, & lucernæ ardentes. Et vos similes hominibus expectantibus dominum suum, quando veniat à nuptiis, vt cum venerit & pulsauerit, aperiat illi: Beati serui illi, quos adueniens dominus inuenerit vigilantes. De hoc ipso apud Matthæum: Vulpes foueas habent, & volucres cœli diuersoria; filius autem hominis non habet vbi caput suum inclinet. Item illic: Qui non renunciat omnibus quæ sunt eius, non potest meus discipulus esse. De hoc ipso ad Corinthios prima: Non estis vestri, empti enim estis pretio magno, clarificate & portate Deum in corpore vestro. Item illic: Tempus collectum: superest ergo vt & qui habent vxores, quasi non habentes sint; & qui plangunt, quasi non plangentes; & qui gaudent, quasi non gaudentes; & qui emunt, quasi non ementes; & qui possident, quasi non possidentes; & qui hoc mundo vtuntur, quasi non vtantur. Præterit enim figura huius mundi. Item illic: Primus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo. Qualis ille è limo, tales & qui de limo, & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cœlo est. De hoc ipso ad Philippenses: Omnes sua quærunt, & non quæ sunt Christi: Quoniam finis est interitus, quorum Deus venter est: & gloria in confusionem eorum qui terrena sapiunt. Nostra autem conuersatio in cœlis est: vnde & saluatorem expectamus dominum nostrum Iesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ. De hoc ipso ad Galatas: Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. De hoc ipso ad Timotheum: Nemo militans Deo obligat se molestiis sæcularibus, vt possit placere ei cui se probauit. Sed & si certauerit quis, non coronabitur, nisi legitimè pugnauerit. De hoc ipso ad Colossenses: Si mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid tanquam viuentes in mundo vana sectemini? Item de hoc ipso: Si consurrexisti cum Christo, quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt sapite, non quæ terrena sunt. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cùm autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos cum eo apparebitis in gloria. De hoc ipso ad Ephesios: Expo-

Esaia. 55. *Eccl. 1.* *Exod. 12.* *Mat. 6.* *Mat. 6.* *Luc. 12.* *Mat. 8.* *1. Cor. 6.* *1. Cor. 7.* *Ibid. 15.* *Philip. 2.* *Philip. 3.* *Gal. 6.* *2. Tim. 2.* *Coloss. 2.* *Coloss. 3.* *Ephes. 4.*

Ephes. 4. nite prioris conuersationis veterem hominem, qui corrumpitur secundum concupiscentias deceptionis. Innouamini autem spiritu sensus vestri, & induite nouum hominem, eum qui secundum Deum constitutus est in iustitia, & sãctitate & veritate. 1. Petr. 2. De hoc ipso in Epistola Petri: " quasi hospites, & peregrini abstinete vos à carnalibus desideriis, quæ militant aduersus animam, conuersationem autem habentes inter gentes bonam, " vt dum detrectant de vobis, quasi de malignis, bona opera vestra aspicientes, magnificent Deum. De hoc ipso in Epistola Ioannis: Qui dicit se in Christo manere, debet quo modo ille ambulauit & ipse ambulare. Item illic: 1. Ioan. 2. Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo. Quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia sæculi: & mundus transibit, & concupiscentia eius. Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quo modo Deus manet in æternum. Item 1. Cor. 5. in Epistola Pauli ad Corinthios prima: Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua consperfio, sicut estis azymi. Nam & Pascha nostrum immolatus est Christus: Itaque festa celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis.

Eccles. 23. 12 Non iurandum, apud Salomonem: Vir multum iurans " replebitur iniquitate, & non discedet à domo eius plaga: & si vane iurauerit, non iustificabitur. De Matt. 5. hoc ipso ꝑ Matthæum: Dico vobis " non Exod. 20. iurare in totum. Sit autem sermo vester, est, est, non, non. De hoc ipso in Exodo: Non accipies nomen Domini Dei tui in vanum.

Exod. 22. 13 Non maledicendum, in Exodo: Non maledices, " neque principi populi tui detraxeris. Item in Psalmo 33. Quis est homo qui vult vitam, & amat videre dies bonos? Contine linguam tuam à malo, & labia tua Leuit. 24. ne loquantur dolum. De hoc ipso in Leuitico: Et locutus Dominus ad Moysen, dicens: Produc eum, qui maledixerit, foras extra castra, & imponent omnes qui audierunt, manus suas super caput eius, & lapidabit eum omnis synagoga filiorum Ephes. 4. Israel. De hoc ipso in Epistola Pauli ad Ephesios: Omnis sermo malus de ore vestro non procedat, sed bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus.

De hoc ipso ad Romanos: Benedicentes, Rom. 12. & non maledicentes. De hoc ipso in Euangelio ꝑ Matthæum: qui dixerit fratri suo, Mat. 5. fatue, reus erit in gehennam ignis. De hoc ipso ꝑ eundem Matthæum: dico autem vobis, quia " omne verbum otiosum, quod locuti fuerint homines, reddent pro eo rationẽ in die iudicij. De sermonibus enim tuis iustificaberis, & de sermonibus tuis condemnaberis.

14 Nunquam mussitandum, sed circa omnia quæ accidũt, benedicendũ Deum, apud Iob: dic verbum aliquod in domi- Iob. 2. num, & morere. At ille intuitus eam, dixit: tanquam vna ex ineptis mulieribus locuta es: si bona excepimus de manu domini, mala cur non tolerabimus? In his omnibus quæ acciderunt ei, nihil peccauit Iob labiis suis in conspectu domini. Item illic: " Animaduertisti ad puerum meum Iob? non enim est similis illi quisquam in terris, homo sine querela verus Dei cultor, abstinens se ab omni malo. De hoc ipso in Psalmo 33. Benedicam dominum in omni tempore, semper laus eius in ore meo. De hoc ipso in Numeris: desinat murmuratio Num. 11. eorum à me, & non morientur. De hoc ipso in Actibus Apostolorum: Circa mediam autem noctem Paulus & Silas orantes gratias agebant Deo; audiebant autem eos Act. 6. vincti. Item in Epistola Pauli ad Philippenses: " Omnia autem pro dilectione fa- Philip. 2. cientes, " sine murmurationibus & reputationibus, vt sitis sine querela & immaculati filij Dei.

1 Ad hoc tentati homines à Deo vt probentur, in Genesi: Et tentauit Deus Gen. 22. Abraham, & dixit ad illum. Accipe filium tuum vnicũ quem diligis, Isaac, " & vade in terram altam, imponens illum ibi in holocaustum, hostiam, in vnum ex montibus de quo tibi dixero. De hoc ipso in Deuteronomio: Tentat Dominus Deus Deut. 13. vester vos, vt sciat, si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro, & ex tota anima vestra. " De hoc ipso in Sapientia Salomonis: Et si coram hominibus Sap. 3. tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est; & in paucis vexati, in multis bene disponentur, quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos se. Tanquam aurum in fornace probauit illos, & quasi holocausta hostiæ accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit dominus eorum in perpetuum. De hoc ipso in Machabæis: Abraham 1. Mac. 2. nonne

nonne in tentatione inuentus est fidelis, & deputatum est ei ad iustitiam?

Prou. 14. 16 De bono martyrij, in sapientia Salomonis: Liberat de malis animam martyr
Sap. 3. fidelis. Item illic: Tunc stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum: Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes inter se pœnitentiam habentes, & per angustiam spiritus gementes. Hi sunt quos aliquádo habuimus in derisum & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, " & finem illorum sine honore. Quo modo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est? Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non est ortus nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia, aut quid diuitiarũ iactatio contulit nobis? transierunt omnia illa tanquam vmbra. De hoc ipso in Psalmo 115. Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius. Item in Psalmo 125. Qui seminant in lacrymis in exultatione metent. Ambulantes ambulant, & plorabant mittentes semina sua: venientes autem venient in exultatione " tollentes gremia sua. De hoc ipso in Euangelio ꝯ Ioannem: Qui amat animam suam, perdet
Ioan. 12. illam: & qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam inueniet illam. Item illic: Cum autem tradiderint vos,
Mat. 10. nolite cogitare quid loquamini, non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Item illic: Veniet hora, vt omnis qui interficit vos,
Ioan. 16. arbitretur obsequium se Deo facere. Sed & hoc facient, quoniam non cognouerunt
Mat. 5. patrem neque me. De hoc ipso apud Matthæum: Beati qui persecutionem passi
Mat. 10. fuerint propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Item illic: Ne timueritis eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum, qui potest animam & corpus occidere in gehennam. Item illic: Quicunque me confessus fuerit coram
Ibidem. hominibus, & ego confitebor illum coram patre meo, qui in cœlis est. Qui autem me negauerit coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo, qui in cœlis est. Qui autem sustinuerit vsque in finem, hic saluus erit. De hoc ipso ꝯ Lucam: Beati eritis cùm vos oderint homines, & separauerint vos & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die & exultate, ecce enim merces vestra multa est in cœlis. Luc. 18. Item illic: Amen dico vobis, nemo est qui relinquat domum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem futuro vitam æternam. Mar. 10. " De hoc ipso in Apocalypsi: " Et cùm aperuisset quintum signum, vidi sub ara Dei animas occisorum propter verbum Dei, & martyrium suum, & clamauerunt magna voce dicentes: Quousque Domine sanctus & verus non iudicas & vindicas sanguinem nostrum de his qui in terris inhabitant? Et datæ sunt eis singulis stolæ albæ, & dictum est eis vt requiescerent breui adhuc tempore; donec impleatur numerus conseruorum, & fratrum eorum quique postea occidentur exemplo ipsorum. Apoc. 6. Item illic: Post hæc vidi turbam multam, quam dinumerare ex his nemo poterat, ex omni gente, & ex omni tribu, & ex omni populo & lingua, stantes in conspectu throni, & in conspectu agni, & erant amicti stolas albas, & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus Deo nostro sedenti super thronum, & agno. Et respondit vnus ex senioribus, dicens mihi: Qui amicti sunt stolis albis, qui sunt, & vnde venerunt? Et dixit ei: Domine mi, tu scis. Et ait mihi: Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione, & lauerunt stolas suas, & candidas eas fecerunt in sanguine agni: Ideo sunt in conspectu throni Dei, & seruiunt ei diebus & noctibus in templo eius. Et is qui sedet in throno, inhabitabit super eos: neque esurient neque sitient vnquam, sed neque sol super eos cadet, neque vllum æstum patientur. Quoniã agnus qui in medio throni est, reget eos, & deducet eos ad fontes vitæ aquarum, & absterget Deus omnem lacrymam ex oculis eorum. Apoc. 7. Item illic: Qui vincet, dabo illi edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei mei. Apoc. 2. Item illic: Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ. Beati erunt qui vigilabunt & seruabunt vestimenta sua, ne nudi ambulent, & videant turpitudinem suam. De hoc ipso ad Timotheum in secunda: Ego iam delibor, & tempus instat meæ assumptionis. " Bonum agonem certaui; 2. Tim. 4. cursum perfeci, fidẽ seruaui: iam superest

mihi corona iuſtitiæ, quam mihi reddet
Rom. 8. Dominus in illo die iuſtus iudex: non ſolum autem mihi, ſed & omnibus qui dilexerint aduentum eius. De hoc ipſo ad Romanos: Sumus filij Dei; ſi autem filij, & hæredes Dei, cohæredes autem Chriſti: ſi
Pſal. 118. quidem compatiamur, vt & commagnificemur. De hoc ipſo in Pſalmo 118. Beati qui immaculati ſunt in via, & qui ambulant in lege Domini. Beati qui perſcrutantur martyria eius.
Rom. 8.
17 " Minora eſſe quæ in ſæculo patimur quàm ſit præmium quod promiſſum eſt; in Epiſtola Pauli ad Romanos: Non ſunt condignæ paſſiones huius temporis, ad ſuperuenturam claritatem quæ reuelabitur in nobis.

18 Dilectioni Dei & Chriſti nihil præ-
Deu. 6 ponendum; in Deuteronomio: Diliges dominum Deum tuum de toto corde tuo & de tota anima tua; & de tota virtute tua
Mat. 10. In Euangelio ſecundum Matthæum: Qui amat patrem aut matrem ſuper me, non eſt me dignus: & qui amat filium aut filiam ſuper me, non eſt me dignus: & qui non accipit crucem ſuam & ſequitur me, non eſt meus diſcipulus. Item in Epiſtola Pauli ad Ro-
Rom. 8. manos: Quis nos ſeparabit " à charitate Chriſti, preſſura, an anguſtia, an perſequu-
Pſal. 43. tio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? ſicut ſcriptum eſt: Quoniam cauſa tui occidimur tota die, deputati ſumus vt oues victimæ: ſed in his omnibus ſuperuincimus, pro eo qui dilexit nos.

Ioan. 6. 19 Voluntati non noſtræ, ſed Dei obtemperandum, in Euãgelio ſecundum Ioannem: Non deſcendi de cœlo vt faciam voluntatem meam, ſed voluntatem eius qui me miſit.
Mat. 26. De hoc ipſo ſecundum Matthæum: Pater ſi fieri poteſt, tranſeat à me calix iſte: veruntamẽ non quod ego volo, ſed quod tu. Item in prece quotidiana: Fiat voluntas tua " ſicut
Matt. 6. in cœlo & in terra. Item ſecundum Matthæum: Non omnis qui mihi dicit, Domine Domine, introibit in regnum cœlorum; ſed is qui facit voluntatem patris mei qui in cœlis eſt, ipſe introibit in regnum cœlorum.
Luc. 12. Item ſecundum Lucam: Ille autem ſeruus qui cognoſcit voluntatem domini ſui, & non paruerit voluntati eius, vapulabit multis. In epiſtola Ioannis: Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quo modo & ipſe manet in æternum.

20 Fundamentum, & firmamentum ſpei, & fidei eſſe timorem, in Pſalmo 110. Initium ſapientiæ timor Domini. De hoc
Eccleſ. 1. ipſo in Sapientia Salomonis: Initium ſapientiæ, metuere Deum. Item in parœ- Prou. 28.
miis eiuſdem: Beatus homo eſt qui veretur omnia per metum. De hoc ipſo apud
Eſaiam. Et ſuper quem alium reſpiciam, Eſaiæ 28.
niſi ſuper humilem, & quietum, & trementem ſermones meos? De hoc ipſo in
Geneſi: Et vocauit eum Angelus domini Gen. 22.
de cœlo, & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit. Noli imponere manum tuam ſuper puerum, neque feceris illi quidquam. Nunc enim cognoui, quoniam times Deum tuum, & non pepercisti filio tuo dilectiſſimo propter me. Item in Pſalmo 2. Seruite Domino in timore, " & exultate ei in tremore. Item in Pſalmo 33. Timete Dominum omnes ſancti eius, quoniam non eſt inopia eis qui eum metuunt. Item in Pſalmo 18. Timor Domini caſtus perſeuerans in ſæcula ſæculorum.

21 Non temere de altero iudicandum Luc. 6.
in Euangelio ſecundum Lucam: Nolite iudicare ne iudicemini: nolite condemnare, ne condemnemini. De hoc ipſo ad Romanos:
Tu quis es, qui iudicas alienum ſeruum? Rom. 14.
Domino ſuo ſtat aut cadit; ſtabit autem, Rom. 2.
potens eſt enim Deus ſtatuere eum. Et iterum: " Quare ſine excuſatione es ô homo omnis qui iudicas, in quo enim iudicas alium, te ipſum condemnas, eadem enim agis, quæ iudicas. Speras autem tu qui iudicas eos qui mala agunt, & eadem facis, quia ipſe effugies iudicium Dei? Item in Epiſtola Pauli ad Corinthios prima: Et
qui ſe putat ſtare videat ne cadat. Et ite- 1. Cor. 10.
rum: Si quis ſe putat ſcire aliquid, non- 1. Cor. 8.
dum ſcit quemadmodum oporteat eum ſcire.

22 Accepta iniuria remittendum & ignoſcendum; in Euángelio in prece quotidia- Mat. 6.
na, Remitte nobis debita noſtra, ſicut & nos remittimus debitoribus noſtris. Item
ſecundum Marcum: Et cùm ſteteritis ad oratio- Marc. 11.
nem, remittite ſi quid habetis aduerſus aliquem, vt & pater veſter, qui in cœlis eſt, " remittat veſtra peccata vobis. Si autem vos non dimiſeritis, neque pater veſter qui in cœlis eſt, dimittet vobis peccata veſtra Item illic: In qua menſura menſi fueritis,
in ea remetietur vobis. Ibidem 4.

23 Vicem malis non reddendam; in Epiſtola Pauli ad Romanos. Nemini malum
pro malo reddentes. Item illic: Noli vinci Rom. 12.
à malo, ſed vince in bono malum. De hoc
ipſo in Apocalypſi: Et dixit mihi, ne ſigna- Apoc. 22.
ueris verba prophetiæ libri huius, quia iam tempus in proximo eſt, & hi qui perſeuerãt

nocere

nocere, noceant; & qui in sordibus est, sordescat adhuc: " iustus autem adhuc iustiora faciat, similiter & sanctus sanctiora. Ecce venio cito, & merces mea mecum est reddere vnicuique secundùm facta sua.

24 Non posse ad pacem perueniri, nisi per filium eius Iesum Christum; in Euan-
Ioan.14. gelio κτ Ioannem: Ego sum via, veritas & vita: nemo venit ad patrem nisi per me.
Ioan.10. Item illic: " Ego sum ostium, per me si quis introierit, saluabitur.

25 " Ad regnum Dei nisi baptizatus & renatus quis fuerit, peruenire non posse;
Ioan.3. in Euangelio κτ Ioannem: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non potest
Ibid.6. introire in regnum Dei. Quod enim natum est de carne, caro est: & quod natum est de spiritu, spiritus est. Item illic: Nisi ederitis carnem filij hominis, & biberitis sanguinem eius, non habebitis vitam in vobis.

26 Parum esse baptisari & Eucharistiam accipere, " nisi quis factis & opere proficiat; in Epistola Pauli ad Corinthios pri-
1.Cor.9. ma: Nescitis quia qui in stadio currũt, omnes quidem currunt, vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt occupetis, & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos verò incorruptam. In Euange-
Matt.3. lio κτ Matthæum: Omnis arbor non faciens fructum bonum, excidetur, & in
& 7. ignem mittetur. Item illic: Multi mihi dicent in illa die, Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia exclusimus, & in tuo nomine virtutes magnas fecimus? Et tunc
Matt.5. dicam illis: " Nunquam vos noui, recedite à me qui operamini iniquitatem. Item illic: Luceat lumen vestrum coram hominibus, vt videant bona opera vestra, & clarificent patrem vestrum qui in cœlis
Philip.2. est. Item Paulus ad Philippenses: Lucete sicut luminaria in mundo.

27 " Baptizatum quoque gratiam perdere, quam consecutus sit, nisi innocen-
Ioan.5. tiam seruet; in Euangelio κτ Ioannem: Ecce sanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. Item in Epistola
1.Cor.3. Pauli ad Corinthios prima: Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habi-
Paral.15. tat in vobis? Si quis templum Dei violauerit, " disperdet illum Deus. De hoc ipso in Paralipomenon: Deus vobiscum est, dum estis vos cum ipso si dereliqueritis eum, derelinquet vos.

Matt.12. 28 Non posse in Ecclesia remitti ei, qui in Deum deliquerit, in Euangelio κτ Matthæum. Qui dixerit verbum aduersus filium hominis, remittetur illi: qui autem dixerit aduersus Spiritum Sanctum, non remittetur illi, neque in isto sæculo, neque in futuro. Item κτ Marcum: Omnia pec- *Marc.3.*
cata remittentur filiis hominum & blasphemiæ: qui autem blasphemauerit in Spiritum Sanctum, non remittetur illi, sed reus erit æterni peccati. De hoc ipso in Βασιλειῶν primo: " Si delinquendo *1.Reg.2.*
peccet vir aduersus virum, orabunt pro eo Dominum, si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo?

29 De odio nominis ante prædictum; in *Luc.21.*
Euangelio κτ Lucam: Et eritis odibiles omnibus hominibus propter nomen meũ. *Ioan.15.*
Item κτ Ioannem: Si sæculum vos odit, scitote quoniam me primo odiit: si de sæculo essetis, sæculum quod suum esset amaret: sed quia de sæculo non estis, & ego elegi vos de sæculo, propterea odit vos sæculum. " Mementote sermonis quem dixi vobis: Non est maior seruus Domino suo; si me persecuti sunt, & vos persequentur.

30 " Quod quis Deo vouerit, cito reddendum; apud Salomonem: Prout voue- *Eccl.5.*
ris votum Deo, ne moram feceris reddere illud. Item in Deuteronomio: Si autem *Deut.23.*
voueris votum Domino Deo tuo, non tardabis reddere illud, quia inquirens quæret illud Dominus Deus tuus à te, & erit in peccatum: ea quæ egredientur per labia tua, obseruabis: & facies donum " quod locutus es ore tuo. De hoc ipso in Psalmo 49. Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde Altissimo vota tua. Inuoca me in die pressuræ, & eximam te, & clarificabis me. De hoc ipso in Actibus Apostolorum: Cur impleuit satanas cor tuum mentiri te *Act.5.*
Spiritui Sancto, cùm esset fundus in tua potestate? non hominibus mentitus es, *Hier.48.*
sed Deo. Item apud Hieremiam: Maledictus qui facit opera Dei negligenter.

31 Eum qui non crediderit, iam iudicatum esse; in Euangelio κτ Ioannem: Qui *Ioan.3.*
non crediderit, iam iudicatus est; quia non credidit in nomine vnici filij Dei. Hoc autem est iudicium, quoniam lux venit in sæculum, & magis dilexerunt homines tenebras quàm lucem. De hoc ipso in Psalmo 1. " Propterea non resurgent impij in iudicio, neque peccatores in consilio iustorum.

32 De bono virginitatis & continentiæ; in Genesi: Multiplicans multiplicabo tri- *Gen.3.*
stitias tuas, & gemitus tuos; & in tristitia

Mat.19. paries filios, & erit conuersio tua ad virum tuum, & ipse tui dominabitur. De hoc ipso in Euangelio κατὰ Matthæum: Non omnes capiunt verbum, sed illi quibus datum est; sunt enim spadones, qui ex vtero matris nati sunt: & sunt spadones, qui coacti sunt ab hominibus: & sunt spadones, qui seipsos castrauerunt propter regnum cælorum. Qui potest capere, capiat. Item κατὰ Lucam: Filij sæculi huius generant & generantur: qui autem habuerunt dignationem sæculi illius, & resurrectionis à mortuis, non nubunt, neque nubuntur. Neque enim incipient mori: æquales enim sunt angelis Dei, cùm sint filij resurrectionis. Resurgere autem mortuos Moyses significat, cùm dicit in rubo: Dominus Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob, non est Deus mortuorum, sed viuorum: omnes enim illi veniunt. Item in Epistola Pauli ad Corinthios prima: Bonum est homini mulierem non contingere: propter fornicationem autem vnusquisque vxorem suam habeat, & vnaquæque virum suum habeat. Vxori vir debitum reddat: similiter & vxor viro. Vxor corporis sui potestatem non habet, sed vir: similiter & vir corporis sui potestatem non habet, sed vxor. Nolite fraudare inuicem, nisi ex conuentione, ad tempus vt vacetis orationi, & iterum reuertimini ad idipsum, ne tentet vos satanas propter incontinentiam vestram. Hoc dico secundùm veniam, non secundùm imperium: volo autē omnes homines esse, sicut & me: sed vnusquisque proprium habet donum à Deo, alius sic, alius autem sic. Item illic: Cælebs cogitat ea quæ sunt Domini, quo modo placeat Deo. Qui autem matrimonium contraxit, cogitat ea quæ sunt mundi huius quomodo placeat vxori: sic & mulier, virgo innupta cogitat ea quæ sunt Domini, vt sit sancta & corpore & spiritu: quæ autem nupsit, cogitat de iis quæ sunt mundi huius, quo modo placeat viro. Item in Exodo: Cùm præcepisset Dominus Moysi, vt sanctificaret populum in diem tertium, sanctificauit ille, & adiecit: Estote parati: tribus diebus non accedetis ad mulieres. Item in Βασιλείων primo: Et respondit sacerdos ad Dauid & dixit: Non sunt panes profani in manu mea, nisi panis sanctus vnus: si obseruati sunt pueri à muliere, manducabunt. Item in Apocalypsi: Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquinauerunt, virgines enim permanserunt: hi sunt qui sequuntur agnum quocunque ierit.

Luc.20. 1. Cor.7. Ibid. Exod.19. Apoc.14.

33 Nihil patrem iudicare, sed filium: & patrem ab eo non honorificari, à quo non honorificatur filius: In Euangelio κατὰ Ioannem: Nihil pater iudicat, sed iudicium omne filio dedit, vt omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem. Qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui eum misit. Item in Psal. 71 Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis, iudicare populum tuum in iustitia. Item in Genesi: Et pluit Dominus super Sodomam & Gomorrham sulphur & ignem de cœlo à Domino. Ioan. 5. Gen.19.

34 Fidelem gentiliter viuere non oportere; apud Hieremiam: Hæc dicit Dominus: Secundum viam gentilium ne ambulaueritis. De hoc ipso quod segregare se quis debeat à gentilibus, ne sit socius culpæ, & fiat particeps plagæ eorum; in Apocalypsi: Et audiui aliam vocem de cœlo dicentem: Exi de ea, populus meus, ne particeps sis delictorum eius, & ne perstringaris plagis eius: quoniam delicta eius vsque ad cœlum peruenerunt, & meminit Dominus Deus iniquitatum eius. Ideo reddidit ei dupla, & in quo poculo miscuit, duplum remixtum est ei: & inquantum se clarificauit; & deliciarum habuit, intantum datus est ei & cruciatus & luctus: quoniam in corde suo dicit: Regina sum, & vidua esse non possum, nec luctum visura sum, propterea vna hora plagæ eius aduenient mors, luctus & fames, & igni cremabitur: quoniam fortis est Dominus Deus qui eam iudicabit. Et flebunt & plangent se in ea reges terræ, qui cum ea fornicati sunt, & in delictis conuersati sunt. Item apud Esaiam: Exite de medio eorum, qui fertis vasa Domini. Hier.10. Apoc.18. Esai. 52.

35 Deum ad hoc patientem esse, vt nos pœniteat peccati nostri & reformemur; apud Salomonem in Ecclesiastico: Ne dixeris, peccaui, & quid accidit mihi triste? est enim altissimus patiens redditor. Item Paulus ad Romanos: An nunquid opulentiam bonitatis eius, & sustinentiam & patientiam contemnis, ignorans quia bonitas Dei in pœnitentiam te adducit? Tu autem secundum duritiam tuam & cor impœnitens thesaurizas tibi irā in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet vnicuique secundum opera sua. Eccl. 5. Rom.2.

36 Mulierem ornari sæculariter non debere; in Apocalypsi: Et venit vnus ex septem angelis habētibus phialas, & aggressus Apoc.17.

ſus eſt me dicens: Veni, oſtendam tibi dā-
nationem " meretricis magnæ, ſedentis
ſuper aquas multas, cum qua fornicati
ſunt reges terræ. Et vidi mulierem ſeden-
tem ſuper beſtiam: & mulier illa amicta
erat pallium purpureum, & coccineum,
& adornata erat auro, & lapidibus pretio-
ſis, & margaritis tenens poculum aureum
in manu ſua plenum execrationum, & im-
munditiæ; & fornicationis totius terræ.
Item ad Timotheum: Sint mulieres ve-
2.Tim.2. ſtræ cum verecundia & pudicitia compo-
nentes ſe: non in tortis crinibus, neque
auro neque margaritis, aut veſte pretioſa,
ſed vt decet mulieres promittentes ca-
ſtitatem per bonam conuerſationem. De
hoc ipſo " in Epiſtola Petri ad Ponticos:
Sit in muliere non exterior ornamenti, aut
auri, aut veſtis cultus, ſed cultus cor-
dis. Item in Geneſi: Thamar cooperuit
ſe pallio & adornauit: & cùm aſpexiſſet
eam Iudas, viſum eſt ei meretricem eſſe.
37 Fidelem non oportere ob alia delicta,
niſi ob nomen ſolum puniri; in Epiſtola
Petri ad Ponticos: Nec quiſquam veſtrū
tanquam fur aut homicida patiatur; aut
1.Pet.4. tanquam maleficus, " aut curas alienas a-
gens, ſed tanquam Chriſtianus.
38 Seruum Dei innocentem eſſe debere,
ne incidat in pœnam ſæcularem; in Epi-
ſtola Pauli ad Romanos: Vis non timere
Rom.13. poteſtatem? bonum fac, & habebis laudem
ex illa.
39 Datum nobis eſſe exemplum viuen-
1.Pet.2. di in Chriſto in Epiſtola Petri ad Ponti-
cos; Chriſtus enim paſſus eſt pro nobis,
relinquens vobis exemplum, vt ſequami-
ni veſtigia eius, qui peccatum non fecit,
nec dolus inuentus eſt in ore eius. Qui cum
malediceretur, " non remaledixit, cùm
pateretur, non minabatur: tradebat autem
ſe iudicanti iniuſtè. Item Paulus ad Phi-
Philip.2. lippenſes: Qui in figura Dei conſtitutus,
non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqua-
lem Deo, ſed ſe exinaniuit, formam ſer-
ui accipiens, in ſimilitudinem hominis
factus, & habitu inuentus vt homo. Hu-
miliauit ſe factus obediens vſque ad mor-
tem, mortem autem crucis. Propter quod
& Deus exaltauit illum, & donauit illi
nomen, vt ſit ſuper omne nomen: vt in
nomine Ieſu omne genu curuetur, cœle-
ſtium, terreſtrium, & infernorum: & om-
nis lingua confiteatur, quia Dominus Ie-
ſus Chriſtus in gloria eſt Dei Patris. De hoc
ipſo in Euangelio ſecundum Ioannem: Si ego la-
Ioan.13. ui pedes veſtros, magiſter, & Dominus, &
vos debetis aliorum pedes lauare. Exem-
plum enim dedi vobis, vt, ſicut ego feci,
& vos aliis faciatis. Matt.6.
40 Non iactanter nec tumultuosè operan-
dum, in Euangelio ſecundum Matthæum: Ne-
ſciat ſiniſtra tua quid faciat dextera tua;
vt ſit eleemoſyna tua in abſcondito: & pa-
ter tuus qui videt in abſcondito " reddet
tibi. Item illic: Cùm facis eleemoſynam,
" noli buccinare ante te quo modo hy-
pocritæ faciunt, in vicis & ſynagogis, vt
clarificentur ab hominibus. Amen dico Ephes.5.
vobis, " compleuerunt mercedem ſuam.
41 Ineptè & ſcurriliter non loquendum;
in Epiſtola Pauli ad Epheſios: ſtultilo-
quium & ſcurrilitas, quæ ad rem non per-
tinent, " nec nominentur quidem in vo-
bis. Gen.15.
42 " Fidem in totum prodeſſe, & tantum
nos poſſe, quantum credimus in Gene-
ſi: Et credidit Abraham Deo, & depu- Eſa.7.
tatum eſt ei ad iuſtitiā. Item apud Eſaiam:
Et ſi non credideritis, neque intelligetis.
Item in Euangelio ſecundum Matthęum: Modi-
cæ fidei quare dubitaſti? Item illic: Si ha- Mat.14.
bueritis fidem quaſi granum ſinapi, dice-
tis monti huic, tranſi hinc illò, & tranſi-
bit & nihil impoſſibile erit vobis. Item
ſecundum Marcum: Omnia quæcunque oratis & Marc.11.
petitis, credite, quia accipietis, & erunt
vobis. " Itē illic: omnia poſſibilia creden- Abac.2.
ti. Apud Abacuc: Iuſtus autem ex fide Dan.3.
mea viuit. Item in Daniele Ananias, Aza-
rias, Miſahel credentes Deo liberati ſunt
de flamma ignis.
43 " Poſſe eum ſtatim conſequi qui verè
crediderit; in Actibus Apoſtolorum: Ec- Act.8.
ce aqua, quid eſt quod me impedit bapti-
zari? Tunc dixit Philippus: ſi credis ex to-
to corde tuo, licet.
44 Fideles inter ſe diſceptantes, non de-
bere gentilem iudicem experiri: in Epi-
ſtola Pauli ad Corinthios 1. Audet quiſ- 1.Cor.6.
quam veſtrum aduerſus alterum negotium
habens diſceptare apud iniuſtos, & non
apud ſanctos? " An neſcitis quia ſancti
hunc mundum iudicabunt? Et iterum: Iam
quidem totum delictum in vobis eſt, quia
iudicia habetis cum inuicem. Quare
non magis iniuriam patimini, aut quare
non magis fraudamini? Sed vos iniuriam
facitis, & fraudatis, & hoc fratribus: an ne-
ſcitis, quoniam iniuſti regnum Dei non
conſequentur?
45 Spem futurorum eſſe, & ideo fidem
noſtram circa ea quę promiſſa ſunt, pa-
tientem eſſe debere; in Epiſtola Pauli ad

Romanos: Spe saluati sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, " per spectationem speramus.

1. Cor. 14. 46 Mulierem in Ecclesia tacere debere, in Epistola Pauli ad Corinthios prima: Mulieres in Ecclesia taceant. Si quæ autem quid discere volunt, domi viros suos interrogent. Item ad Timotheum: Mulier cum silentio discat in omni subiectione. " Docere autem mulierem non permitto, neque præpositam esse viro, sed esse in silentio. Adam enim primus formatus est, deinde Eua; & Adam seductus non est, mulier autem seducta est. 1. Tim. 2.

Osee. 4. 47 Delicto & merito nostro fieri vt laboremus, nec Dei opem in omnibus sentiamus, apud Osee: Audite sermonem domini filij Israël: quia" iudicium est domino aduersus incolas terræ, quod neque misericordia, neque veritas, neque agnitio Dei sit super terram. Sed execratio, & mendacium, & cędes, & furtum, & adulterium diffusum est super terram. Sanguinem sanguini supermiscent: idcirco terra lugebit cum vniuersis incolis suis; cum bestiis agri, cum serpentibus terræ, cum volucribus cœli: & deficient pisces maris, vt nemo iudicet, nemo reuincat. De hoc ipso apud Esaiam: Nunquid non valet manus domini vt saluos faciat: aut grauauit aurem vt non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant: & propter delicta vestra auertit faciem a vobis ne misereatur. Manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiti vestri in peccatis: labia autem vestra locuta sunt facinus, & lingua vestra iniustitiam meditatur: nemo loquitur vera, neque est iudicium verum: fidunt in vanis, & loquuntur inania: qui parturiunt dolorem, & pariunt facinus. Item apud Sophoniam: Defectione deficiat à facie terræ, dicit Dominus. Deficiat homo, & pecudes deficiant, volucres cęli & pisces maris: & auferam iniquos à facie terræ. Esaia 59. Soph. 1.

48 Non fœnerandum in Psalmo 13. Qui pecuniam suam non dedit in fœnore, & munera super innocentes non accepit: qui ista fecerit, non commouebitur in æternum. Item apud Ezechielem. Homo autem qui erit iustus, hominem non opprimet, & pignus debitoris reddet, & rapinam non faciet, & panem suum esurienti dabit, & nudum operiet, & pecuniā suam in vsuram non dabit. Item in " Deutero. Non fœnerabis fratri tuo vsura pecuniæ, & vsura ciborum. Ezech. 18. Deut. 23.

49 Inimicos quoque diligendos, in Euangelio κατὰ Lucam: Si diligitis qui vos diligunt, quæ est vobis gratia? " & peccatores enim diligunt eos qui se diligunt. Item κατὰ Matthæum: Diligite inimicos vestros, & orate pro his qui vos persequūtur: vt sitis filij patris vestri qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. Luc. 6. Matt. 5.

50 Sacramentum fidei non esse profanandum; apud Salomonem in Parœmiis: In aures imprudentis noli quidquam dicere: ne quando audierit, irrideat sensatos sermones tuos. Item in Euangelio κατὰ Matthæum: Ne dederitis sanctum canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos, " ne forte inculcent ea pedibus suis, & conuersi elidant vos. Prou. 23. Mat. 7.

51 Quod nemo in opere suo extolli debeat; apud Salomonem in Ecclesiastico: Noli te extollere in faciendo opere tuo. Item in Euangelio κατὰ Lucam: Quis vestrū habens seruum arentem, aut pastorem, & venienti de agro dicit continuo, transi, recumbe? Sed dicit illi, para aliquid quod cœnem, & accingere, & ministra mihi, donec manducem & bibam. & postea tu manducabis & bibes. Nunquid habet gratiam seruo illi, quia fecit quæ ei imperata sunt? itaque & vos cùm perfeceritis quę vobis imperata sunt, dicite: Serui superuacui sumus: " quod habuimus facere, fecimus. Eccles. 10. Luc. 17.

52 " Credendi vel non credendi libertatem in arbitrio positam; in Deuteronomio: Ecce dedi ante faciem tuam vitam & mortem, bonum & malum: elige vitam tibi vt viuas. Item apud Esaiam: Et si volueritis & audieritis me, & bona terrę edetis. Si autem nolueritis, & non audieritis me, gladius vos consumet: os enim domini locutum est ista. Item in Euangelio κατὰ Lucam: Regnum Dei intra vos est. Deut. 30. Esaia 1.

53 Dei arcana perspici non posse, & ideo fidem nostram simplicem esse debere, " in Epistola Pauli ad Corinthios prima: Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc scio ex parte, tunc autem cognoscam sicut & ego cognitus sum. Item * apud Salomonem in Sapientia: Et in simplicitate cordis quærite illum. Item apud eumdem: Qui ambulat simpliciter, ambulat fidenter. Item apud eundem: Altiora te ne quęsieris, 1. Cor. 13. Sap. 1. Prou. 10. Eccles. 3.

Eccl. 7. quæsieris, & fortiora ne scrutatus fueris. Item in Salomone: Noli esse multum
Esa. 5. iustus,& noli argumentari plus quam oportet. ''' Item apud Esaiam: Væ qui arguti
1. Mac. 2. sunt in semetipsis. Item in Machabæis: Daniel in sua simplicitate liberatus est de ore leonum. Item in Epistola Pauli ad
Rom. 11. Romanos: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & quàm inuestigabiles viæ eius? Quis enim cognouit sensum domini, aut quis consiliarius eius fuit? vel quis prior dedit ei, & retribuetur illi? Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso
2. Tim. 2. sunt omnia: ipsi claritas in sæcula sæculorum. Item ad Timotheum: Stultas autem & ineruditas quęstiones deuita, sciēs quia lites generant. Seruum autem Dei non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes.

Iob. 14. 54 ''' Neminem sine sorde & sine peccato esse apud Iob: ''' quis enim mundus à sordibus? nec vnus, etiam si vnius diei sit vita eius in terra. Item in Psalmo 50. ''' Ecce
1. Ioan. 1. in iniquitatibus conceptus sum, & in delictis concepit me mater mea. Item in Epistola Ioannis: Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est.

55 Non hominibus, sed Deo placendum, in Psalmo 52. Qui hominibus placent, confusi sunt: quia Deus nihil fecit illos.
Gal. 1. Item in Epistola Pauli ad Galatas. ''' Si hominibus placere vellem, Christi seruus non essem.

56 Deum nihil latere ex his quæ geruntur, in sapientia Salomonis: In omni loco
Prou. 15. speculantur oculi Dei bonos & malos.
Hier. 23. Item apud Hieremiam: Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ergo ego non videbo eum? Nónne cœlum & terrā ego impleo, dicit Dominus? Item
1. Reg. 16. in Βασιλειῶν primo: Homo videt in facie, Deus autem in corde. Item in Apocalyp-
Apoc. 2. si: Et scient omnes Ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis: & dabo vnicuique vestrum secundum opera sua. Item in Psalmo 18. Delicta quis intelligit? Ab oc-
2. Cor. 5. cultis meis munda me Domine. Item in Epistola Pauli ad Corinthios secunda: Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ''' vt reportet vnusquisque sui corporis propria, secundum quæ egit, siue bona, siue mala.

57 Fidelem emendari & reseruari, in Psalmo 116. Emendans emendauit me Dominus, & morti non tradidit me. Item in Psalmo 88. Visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. ''' Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. Item apud Malachiam: & sedebit *Mala. 3.*
conflans & expurgans sicut aurum & argentum, & emundabit filios Leui. Item *Mat. 5.*
in Euangelio: Non exibis inde, donec exsoluas nouissimum quadrantem.

58 Neminem contristari morte debere, cùm sit in viuendo labor & periculum, in moriendo pax & resurgendi securitas, in Genesi: Tunc dixit Dominus ad Adam: *Gen. 3.*
''' Quia exaudisti vocem vxoris tuæ, & manducasti ex illa arbore de qua sola præceperam tibi ne manducares, maledicta terra erit in omnibus operibus tuis. In tristitia & gemitu edes ex ea omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas & tribulos eiiciet tibi, & edes pabulum agri in sudore vultus tui. Edes panem tuum donec reuertaris in terram, de qua & sumptus es, quia terra es, & in terram ibis. Item illic: ''' & complacuit Enoch Deo, & non est inuentus *ibid. 5.*
postmodum: quia Deus illum transtulit. Et apud Esaiam: Omnis caro fœnum: & *Esa. 40.*
omnis claritas eius vt flos fœni. Aruit fœnum & flos decidit: ''' Sermo autem domini in æternum. Apud Ezechielem: *Ezech. 37.*
Ipsi dicunt, arida facta sunt ossa nostra: periit spes nostra: ''' expirauimus: propterea prophetiza, & dic: Hæc dicit Dominus: Ecce ego aperio monumenta vestra, & educam vos de monumentis vestris, & induceam vos in terram Israël. Et dabo spiritum meum in vos, & viuetis. Et ponam vos in terram vestram, & cognoscetis quoniam ego Dominus locutus sum, & faciam, dicit Dominus. Item in *Sap. 4.*
Sapientia Salominis: Raptus est ne malitia mutaret intellectum illius: placita enim erat Deo anima illius. Item in Psalmo 83. ''' Quam dilectissimæ habitationes tuæ Deus virtutum? desiderat & properat anima mea ad atria Dei. Et in Epi- *1. Thess. 4.*
stola Pauli ad Thessalonicenses: Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus, ne contristemini sicut & cæteri qui spem non habent. Si enim credimus quia Iesus mortuus est & resurrexit: sic & Deus eos qui dormierunt in Iesu, *1. Cor. 15.*
adducet cum eo. Item ad Corinthios prima: Stulte, tu quod seminas, non viuifica- *ibidem*
tur, nisi prius mortuum fuerit. Et iterum: ''' Stella à stella differt in claritate, sic & resurrectio mortuorum. Seminatur corpus in corruptione, resurgit sine cor-

ruptela. Seminatur in ignominia, resurgit in gloria. Seminatur in infirmitate, resurgit in virtute. Seminatur corpus animale, resurgit spiritale. Et iterum: Oportet enim corruptiuum istud induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem. Cùm autem corruptiuum hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem; tunc fiet verbum quod scriptum est: Absorpta est mors in contentionem. Vbi est mors aculeus tuus? Vbi est mors contentio tua? Item in Euangelio secundum Ioannem: Pater, quos dedisti mihi, volo vt vbi ego fuero, & ipsi sint mecum, & videant claritatem meam quam mihi dedisti ante constitutionem mundi. Item secundum Lucam: Nunc dimittis seruum tuum Domine secundum verbum tuum in pace. Quia viderunt oculi mei salutare tuum. Item secundum Ioannem: Si me dilexissetis, gauderetis; quoniam vado ad patrem, quia pater maior me est.

Ibid. *Ioan. 17.* *Luc. 2.* *Ioan. 14.*

59. De idolis quæ gentiles deos putant, in Sapientia Salomonis: Omnia idola nationum æstimauerunt Deos, quibus neque oculorum visus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti in manibus ad coontrectandum: sed & pedes eorum pigri ad ambulandum. Homo enim fecit illos, & qui spiritum mutuatus est, is finxit illos. Nemo autem sibi similem homo poterit Deum fingere: cùm sit enim mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior est autem ipse iis quos colit: quoniam ipse quidem vixit, illi numquam. De hoc ipso: Neque opera attendentes cognouerunt quis esset artifex, sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aërem, aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam; aut solem, & lunam, rectores orbis terræ Deos putauerunt: quorum si propter speciem hoc æstimauerunt, sciant quanto his Dominus sit speciosior: aut si virtutes & opera eorum mirati sunt, intelligant ab ipsis, quoniam qui hæc constituit fortia, fortior est illis. Item in Psalmo 134. Idola gentium argentum & aurum, opus manuum hominum. Os habent & non loquuntur; oculos habent & non vident: aures habent & non audiunt; neque enim est spiritus in ore eorum. Similes fiant illis qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in illis. Item in Psalmo 95. Omnes dij gentium dæmonia, Dominus autem cœlos fecit. Item in Exodo: Non facietis vobis deos argẽteos, neq; aureos. Et iterum: Non facies tibi idolum, nec cuiusquam similitudinem.

Sap. 15. *Sap. 13.* *Exod. 20.* *Deut. 5.*

60. Ciborum nimiam concupiscentiam non appetendam; apud Esaiam; Edamus & bibamus, cras enim moriemur. Non remittetur vobis peccatum istud, quoadusq; moriamini. Item in Exodo: Et consedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere. Paulus ad Corinthios 1. Cibus nos non cõmendat Deo: neque si manducauerimus, abundabimus: neque si non manducauerimus, egebimus. Et iterum: Cùm conuenitis ad manducandum, inuicem expectate. Si quis esurit, domi manducet, vt non ad iudicium conueniatis. Item ad Romanos: Non est regnum Dei esca & potus, sed iustitia & pax & gaudium in Spiritu sancto. In Euãgelio secundum Ioãnem: Ego cibum habeo, quem vos non nostis: Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius qui me misit, & perficiam opus eius.

Esaia 22. *Exod. 32.* *1. Cor. 8.* *Ibid. 11.* *Rom. 14.* *Ioan. 4.*

61. Possidendi concupiscentiam, & pecuniam non appetendam: in Ecclesiastico apud Salomonem: Qui diligit argentum, non satiabitur argento. Item in parœmiis. Captans annonam maledictus in plebe est; benedictio autem in eius capite est, qui communicat. Item apud Esaiam: Væ qui coniungunt domum ad domum, & agrum ad agrum continuant, vt auferant proximo suo aliquid. Nunquid habitabitis soli super terram? Item apud Sophoniam: Ædificabunt domos & non inhabitabunt: & instituent vineas, & non bibent vinum earum, quia prope est dies domini. Item in Euangelio secundum Lucam: Quid enim prodest homini lucrifacere totum mundum, se ipsum autem perdere? Et iterum. Dixit autem illi Dominus: Stulte, hac nocte expostulatur anima tua: quæ ergo parasti, cuius erũt? Et iterum: Commemorare quoniã percepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala. Nunc vero hic rogatur, tu autem doles: Et in Actibus Apostolorum: Dixit autem Petrus ad eum: Argentum quidem & aurum non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do: In nomine Iesu Christi Nazareni, surge & ambula. Et apprehensa manu eius dextera, excitauit eum. Item ad Timotheum prima: Nihil intulimus in hunc mundum, verum nec auferre quid possumus. Habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & muscipulam, & desideria multa & nocentia, quę mergunt hominem in perditionem

Eccl. 14. *Prou. 11.* *Esa. 5.* *Soph. 1.* *Luc. 9. & 12.* *Luc. 16.* *Act. 3.* *1. Tim. 6.*

perditionem & interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes ''' naufragauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis.

Tob.6. 62 ''' Matrimonium cum gentilibus non iungendum; apud Tobiam: Vxorem accipe ex semine parentum tuorum, & noli sumere alienam mulierem, quæ non est ex tribu parentum tuorum. Item in
Gen.24. Genesi: mittit puerum suum Abraham, vt de semine suo accipiat Rebeccam '''
1.Esdr.10. filio eius Isaac. Item in Esdra: Satis non fit Deo cùm vastarentur Iudæi, nisi alienigenas vxores cum filiis quoque, quos ex il-
1.Cor.7. lis procreauerant, reliquissent. Item in Epistola Pauli ad Corinthios 1. Mulier vincta est quamdiu viuit vir eius: si autem dormierit, liberata est, vt cui vult nubat, tantum in Domino: felicior autem erit si
Ibid.6. sic permanserit. Et iterum. Nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Auferens membra Christi: ''' faciam membra fornicariæ? absit. Aut nescitis quia qui conglutinatur fornicariæ, vnum corpus sunt? Erunt enim duo in vna carne. Qui autem se coniunxerit Domino, vnus
2.Cor.6. spiritus est. Item ad Corinthios secunda: nolite coniungi cum infidelibus. Quæ autem participatio est iustitiæ & iniquitati? ''' Aut quæ est communicatio luci ad
3.Reg.11. tenebras? Itẽ de Salomone in Βασιλειων 3. Et auerterunt mulieres alienigenæ cor eius post Deos suos.

63 ''' Graue delictum esse fornicationis; Paulus ad Corinthios: Omne delictum quodcunque fecerit homo, extra corpus est: Qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Non estis vestri: empti enim estis pretio magno. Clarificate & portate Dominum in corpore vestro.

64. Quæ sunt carnalia, quæ mortem pariant; & quæ spiritalia, quæ ad vitam
Gal.5. ducant; Paulus ad Galatas. Caro concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem. Hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæ vultis, ipsa faciatis. Manifesta sunt autem facta carnis, quæ sunt, adulteria, fornicationes, immũditiæ, spurcitiæ, idololatriæ, veneficia, homicidia, inimicitię, contentiones ęmulationes, animositates, prouocationes, simultates, dissentiones, hereses, inuidię, ebrietates, commessationes, & his similia. ''' Quæ prędico: quia qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas. Qui enim sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis.

65. ''' Omnia delicta in baptismo deponi; in Epistola Pauli ad Corinthios. 1.Cor.6.
Neque fornicarii, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum appetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur. Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri Iesu Christi, & in Spiritu Dei nostri.

66. Disciplinam Dei in Ecclesiasticis pręceptis obseruandam; apud Hieremi- Hier.3.
miam: Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent oues pascentes cum disciplina. Item apud Salomonem in Pa- Prou.3.
rœmiis: Fili ne neglexeris disciplinã Dei, neque defeceris ab eo correptus. Quem enim Deus diligit corripit. Item in Psal.2. Continete disciplinam, ne forte irascatur Dominus & pereatis à via recta. Cùm exarserit cito ira eius super vos: beati omnes qui confidunt in eo. Item in Psalmo 67. Peccatori autem dicit Deus. Ad quid exponis iustificationes meas, & assumis testamentum meum per os tuum; tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retro. Item in Sapientia Sa- Sap.3.
lomonis: ''' Disciplinam qui abiicit, infœlix est.

98 Prędictum, quod disciplinam sanam aspernaturi essent. Paulus ad Timotheum 1.Tim.4.
2. Erit tempus quando sanam doctrinam non sustinebunt, sed secundum sua desideria coaceruabunt sibi magistros ''' prurientes inaudiendo, scalpentes aures: Et à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.

98. Recedendum ab eo qui inordinatè & contra disciplinam viuit: Paulus ad Thessalonicenses: Pręcipimus autem vo- 1.Thes.3.
bis in nomine Iesu Christi, vt discedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinatè, & non secundum traditionem quam acceperunt à nobis. Item in Psalmo 49. Si videbas furem simul ''' currebas cũ eo, & cum adulteris portionem tuam ponebas.

69 Non in sapientia mundi, nec in eloquentia esse regnum Dei, sed in fide crucis, & in virtute conuersationis; In episto-
la Pauli ad Corinthios 1. Misit me Christus 1.Cor.1.
annunciare non in sermonis sapientia,

ne inanis fiat crux Christi: Verbum enim
crucis stultitia est iis qui pereunt, iis autem
qui saluantur, virtus Dei est. Scriptum est
enim: Perdam sapientiam sapientium, &
prudentiam prudentium reprobabo. Vbi
sapiens? vbi scriba? vbi conquisitor huius
sæculi? nónne infatuauit Deus sapientiam
huius mundi? Quoniam quidem "" in
sapientia Dei non cognouit mundus per
sapientiam Deum, complacuit Deo per
stultitiam prædicationis saluare credentes.
Quoniam Iudæi signa desiderant, & Græ-
ci prudentiam quærunt: nos autem præ-
dicamus Christum crucifixum, Iudæis qui-
dem scandalum, gentibus autem stulti-
tiam: ipsis autem vocatis Iudæis, & Græcis
1.Cor.3. Christum Dei virtutem, & Dei sapientiam.
Et iterum: Nemo se decipiat. Si quis putat
sapientem se esse in vobis, mundo huic
stultus fiat, vt sit sapiens. Sapientia enim
Iob.5. huius mundi stultitia est apud Deum. Scri-
ptum est enim: "" Reprehendes sapientes
in astutia ipsorum. Et iterum: Dominus
cognouit cogitationes sapientium, quia
sunt stultæ.

70 Parentibus obsequendum; in Epi-
Ephes.6. stola Pauli ad Ephesios: "" Filij obsequen-
tes estote parentibus vestris, hoc enim est
iustum. Honora patrem tuum, & matrem
tuam, quod est mandatum primum in
promissione, vt bene sit tibi, & sis longæuus
super terram.

Ibid. 71 Patres quoque asperos esse circa
filios non oportere. Et vos parentes nolite
"" in iracundiam mittere filios vestros, sed
nutrite eos in disciplina, & correptione
Domini.

72 Seruos cum crediderint, plus do-
Ibid. minis carnalibus seruire debere; in Epi-
stola Pauli ad Ephesios: "" Serui obedite
dominis carnalibus cum metu & tremo-
re, & in simplicitate cordis vestri sicut
Christo, non ad oculum seruientes, qua-
si hominibus placentes, sed quasi serui
Dei.

Ibidem 73 Item dominos mitiores esse debere.
"" Et vos Domini eadem facite ad eos, la-
xantes iracundiam, scientes quia & vester
& ipsorum Dominus est in cœlis, & exce-
ptio personarum non est in illo.

74 Viduas probatas quasque honoran-
das: In Epistola Pauli ad Timotheum pri-
1. Tim.5. ma; Viduas honora, quæ verè sunt viduæ.
"" Quæ autem delicata est vidua, viuens
mortua est. Et iterum: Iuniores autem
viduas præteri. "" cùm enim indelicatæ
fuerint in Christo, nubere volunt, haben-
tes iudicium: quoniam primam fidem re-
probauerunt.

75 Suorum & maximè fidelium curam
plus vnumquemque habere debere; ad
Timotheum primo: Si quis autem suo- *Ibidem.*
rum, & maximè domesticorum, non agit
curam, fidem denegat, & est deterior infi- *Esai.58.*
deli. De hoc ipso apud Esaiam: Si videris
nudum, vesti, "" & domesticos seminis
tui non despicias. De quibus domesticis *Mat.10.*
in Euangelio dictum est: Si patremfami-
lias Beelzebub dixerunt, quanto magis
domesticos eius?

76 Maiorem natu non temerè accu- *1.Tim.5.*
sandum; ad Timotheum prima: "" Ad-
uersus maiorem natu accusationem ne
receperis.

77 Peccantem publicè obiurgandum; *Ibidem.*
In Epistola Pauli ad Timotheum prima;
Peccantes coram omnibus corripe, vt &
cæteri metum habeant.

78 Cum hæreticis non loquendum: ad *Ad Tit.3.*
Titum: "" Hæreticum hominem post
vnam correptionem deuita, sciens quo-
niam peruersus est huiusmodi, & peccat,
& est à semetipso damnatus. De hoc ipso
in Epistola Ioannis: Ex nobis exierunt, sed *1.Ioan.2.*
non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex
nobis, mansissent vtique nobiscum. Item
ad Timotheum secunda: Sermo eorum *2.Tim.2.*
vt cancer serpit.

79 Innocentiam fidenter petere, & im-
petrare in Epistola Ioannis: Si cor no- *1.Ioan.3.*
strum nos non reprehendat, fiduciam ha-
bemus ad Deum, & quodcunque petieri-
mus accipiemus ab eo. Item in Euangelio *Mat.5.*
κατὰ Matthæum: "" Beati mundo corde,
quoniam ipsi Deum videbunt. Item in
Psal. 23. Quis ascendet in montem Domi-
ni, aut quis stabit in loco sancto eius? In-
nocens manibus & mundo corde.

80 "" Nihil licere diabolo in hominem,
nisi Deus permiserit; In Euāgelio κατὰ Ioan- *Ioan.19.*
nem dixit Iesus: Nullam haberes potesta-
tem aduersus me, nisi data tibi esset desu-
per. Item in Βασιλειῶν tertio: Et excitauit
Dominus Satanam ipsi Salomoni. Item in *3.Reg.11.*
Iob prius Deus permisit, & tunc diabolo *Iob.2.*
licuit. Et in Euangelio Dominus ante per-
misit dicendo Iudæ: Quod facis, fac cele- *Ibid.13.*
rius. Item apud Salomonem in Parœmiis:
Cor regis in manu Dei.

81 "" Mercedem mercenario cito
reddendam; in Leuitico: Non dormiet
merces mercenarij tui apud te vsque in *Leuit.19.*
mane.

82. Non augurandum; in Deuterono- *Deut.18.*
mio:

mio: Non ominemini neque augaremini.

Leuit. 16. 83 Cirrum in capite non habendum: Non facietis cirrum ex coma capitis vestri.

Ibidem 84 Barbam non vellendam; Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ.

Ibid. 6. 85 Surgendum, cùm Episcopus aut Presbyter veniat: A facie senioris exurges, & honorabis personã Presbyteri.

86 Schisma non faciendum, etiam
Ecclesi. 10. si in vna fide, & in eadem traditione permaneat qui recedit; in Ecclesiastico apud Salomonem: Scindens ligna periclitabitur in eis si exciderit ferrum. Item in
Exod. 12. Exodo: In domo vna comedetur, non eiicietis de domo carnem foras. Item in Psalmo 132. Ecce quàm bonum & quàm
Mat. 12. iucundum habitare fratres in vnum. Item in Euangelio secundum Matthæũ: qui non est mecum aduersus me est. Et qui mecum non colligit, spargit. Item in Epistola Pauli
1. Cor. 1. ad Corinthios prima: Obsecro autem vos, fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt idipsum dicatis omnes & non sint in vobis schismata. Sitis autem compositi in eodem sensu, & in eadem sententia. Item in Psalmo 67. Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo.

87 Fideles simplices cum prudentia
Matt. 10. esse debere; in Euangelio secundum Matthæum: Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ: & iterum: Vos estis
& 5. sal terræ: Si autem sal infatuatum fuerit in quo salietur? ad nihil valet, nisi vt proiiciatur foras, & conculcetur ab hominibus.

88 Fratrem non circumueniendum: in Epistola Pauli ad Thessalonicenses prima: Non circumuenire in negotio fratrem suum: quia vltor est Deus de his omnibus.

89 Subito venire finem mundi, inquit
1. Thess. 5. Apostolus: Deus Domini sicut fur in nocte, ita veniet. Cum dixerint pax & firmitas, tunc illis repentinus adueniet interi-
Act. 1. tus. Item in Actibus Apostolorum Nemo potest cognoscere tempus, aut tempora, quę pater posuit in sua potestate.

90 Vxorem à Viro non recedere, aut si recesserit innuptam manere: Pau-
1. Cor. 6. lus ad Corinthios: Iis autem quę nupserunt pręcipio, non ego sed Dominus, vxorem à viro non separari: si autem recesserit, manere innuptam, aut reconciliari viro, & virum vxorem non dimittere.

91 Tantum vnumquemque tentari quan- *Ibid. 10.*
tum potest sustinere: Paulus ad Corinthios in Epistola prima: Tentatio vos non occupauit, nisi humana. Fidelis autem Deus, qui non patietur vos tentari super quod potestis, sed faciet cum tentatione etiam euadendi facultatem, vt possitis tolerare.

92 Non quidquid licet esse facien- *Ibid. 6.*
dum: Paulus in Epistola ad Cotinthios prima: Omnia licent, sed non omnia expediunt. Omnia licent, sed non omnia ædificant.

93 Prædictum quòd hæreses futuræ *Ibid. 11.*
essent, in Epistola Pauli ad Corinthios prima: Oportet & hæreses esse, vt probati manifesti sint in vobis.

94 Cum timore & honore Eucharistiam *Leuit. 7.*
accipiendam: in Leuitico: Anima autem quæcunque manducauerit ex carne sacrificii salutaris, quod est Domini, & immunditia ipsius super ipsum est peribit anima illa de populo suo. Item ad Corinthi- *1. Cor. 11.*
os prima: Quicunque ederit panem, aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.

95 Bonis conuiuendum, malos autem vitandos; apud Salomonem in Paræmiis: *Prou. 3.*
Ne adduxeris impium in habitaculum iustorum. Item apud eundem in Ecclesia- *Eccl. 9.*
stico: Viri iusti sint tibi conuiuæ. Et iterũ: Amicus fidelis medicamentum vitæ, & *& 6.*
immortalitatis. Item illic: Longè abesto *& 9.*
ab homine potestatem habente occidendi, & non suspicaberis timorem. Item illic: *& 25.*
Beatus qui inuenit amicum verum, & qui enarrat iustitiam auri audienti. Item illic: Sæpi aures tuas spinis, & nolite audire lin- *& 28.*
guam nequam. Item in Psal. 17. Cum iusto iustificaberis; & cum viro innocente innocens eris; & cum peruerso peruersus eris. Item in Epistola Pauli ab Co,inthios *1. Cor. 15.*
prima: corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ.

99 Factis, non verbis operandum, apud *Eccl. 4.*
Salomonem in Ecclesiastico: Noli citatus esse in lingua tua, & inutilis, & remissus in operibus tuis. Et Paulus ad Corinthios *1. Cor. 4.*
prima: Non in sermone est regnum Dei, sed in virtute. Item ad Romanos: Non au- *Rom. 2.*
ditores legis iusti sunt apud Deum; sed factores legis iustificabuntur. Item in Euangelio secundum Matthæum: Qui fecerit, & *Matt. 5.*
sic docuerit, maximus vocabitur in regno cœlorum. Item illic: Omnis qui audit ver- *& 7.*
ba mea, & facit ea, similabo eum viro sapienti qui ædificauit domum suam super-

ne inanis fiat crux Christi: Verbum enim
crucis stultitia est iis qui pereunt, iis autem
qui saluantur, virtus Dei est. Scriptum est
enim: Perdam sapientiam sapientium, &
prudentiam prudentium reprobabo. Vbi
sapiens? vbi scriba? vbi conquisitor huius
sæculi? nónne infatuauit Deus sapientiam
huius mundi? Quoniam quidem "" in
sapientia Dei non cognouit mundus per
sapientiam Deum, complacuit Deo per
stultitiam prædicationis saluare credentes.
Quoniam Iudæi signa desiderant, & Græci
prudentiam quærunt: nos autem prædicamus
Christum crucifixum, Iudæis quidem
scandalum, gentibus autem stultitiam:
ipsis autem vocatis Iudæis, & Græcis
1.Cor.3. Christum Dei virtutem, & Dei sapientiam.
Et iterum: Nemo se decipiat. Si quis putat
sapientem se esse in vobis, mundo huic
stultus fiat, vt sit sapiens. Sapientia enim
Iob.5. huius mundi stultitia est apud Deum. Scriptum
est enim: "" Reprehendes sapientes
in astutia ipsorum. Et iterum: Dominus
cognouit cogitationes sapientium, quia
sunt stultæ.

Ephes.6. 70 Parentibus obsequendum; in Epistola
Pauli ad Ephesios: "" Filij obsequentes
estote parentibus vestris, hoc enim est
iustum. Honora patrem tuum, & matrem
tuam, quod est mandatum primum in
promissione, vt bene sit tibi, & sis longæuus
super terram.

ibid. 71 Patres quoque asperos esse circa
filios non oportere. Et vos parentes nolite
"" in iracundiam mittere filios vestros, sed
nutrite eos in disciplina, & correptione
Domini.

72 Seruos cum crediderint, plus dominis
ibid. carnalibus seruire debere; in Epistola
Pauli ad Ephesios: "" Serui obedite
dominis carnalibus cum metu & tremore,
& in simplicitate cordis vestri sicut
Christo, non ad oculum seruientes, quasi
hominibus placentes, sed quasi serui
Dei.

Ibidem 73 Item dominos mitiores esse debere.
"" Et vos Domini eadem facite ad eos, laxantes
iracundiam, scientes quia & vester
& ipsorum Dominus est in cœlis, & exceptio
personarum non est in illo.

74 Viduas probatas quasque honorandas:
In Epistola Pauli ad Timotheum pri-
1.Tim.5. ma; Viduas honora, quæ verè sunt viduæ.
"" Quæ autem delicata est vidua, viuens
mortua est. Et iterum: Iuniores autem
viduas præteri. "" cùm enim indelicatæ
fuerint in Christo, nubere volunt, habentes
iudicium: quoniam primam fidem reprobauerunt.

75 Suorum & maximè fidelium curam
plus vnumquemque habere debere; ad
Timotheum primo: Si quis autem suorum, Ibidem.
& maximè domesticorum, non agit
curam, fidem denegat, & est deterior infideli. Esai.58.
De hoc ipso apud Esaiam: Si videris
nudum, vesti, "" & domesticos seminis
tui non despicias. De quibus domesticis Mat.10.
in Euangelio dictum est: Si patremfamilias
Beelzebub dixerunt, quanto magis
domesticos eius?

76 Maiorem natu non temerè accusandum; 1.Tim.5.
ad Timotheum prima: "" Aduersus
maiorem natu accusationem ne
receperis.

77 Peccantem publicè obiurgandum;
In Epistola Pauli ad Timotheum prima; Ibidem.
Peccantes coram omnibus corripe, vt &
cæteri metum habeant.

78 Cum hæreticis non loquendum: ad
Titum: "" Hæreticum hominem post Ad Tit.3.
vnam correptionem deuita, sciens quoniam
peruersus est huiusmodi, & peccat,
& est à semetipso damnatus. De hoc ipso
in Epistola Ioannis: Ex nobis exierunt, sed 1.Ioan.2.
non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex
nobis, mansissent vtique nobiscum. Item
ad Timotheum secunda: Sermo eorum 2.Tim.2.
vt cancer serpit.

79 Innocentiam fidenter petere, & impetrare 1.Ioan.3.
In Epistola Ioannis: Si cor nostrum
nos non reprehendat, fiduciam habemus
ad Deum, & quodcunque petierimus
accipiemus ab eo. Item in Euangelio
cata Matthæum: "" Beati mundo corde, Mat.5.
quoniam ipsi Deum videbunt. Item in
Psal. 23. Quis ascendet in montem Domini,
aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens
manibus & mundo corde.

80 "" Nihil licere diabolo in hominem,
nisi Deus permiserit; In Euãgelio cata Ioannem Ioan.19.
dixit Iesus: Nullam haberes potestatem
aduersus me, nisi data tibi esset desuper.
Item in Βασιλειῶν tertio: Et excitauit
Dominus Satanam ipsi Salomoni. Item in 3.Reg.11.
Iob prius Deus permisit, & tunc diabolo Iob.2.
licuit. Et in Euangelio Dominus ante permisit
dicendo Iudæ: Quod facis, fac celerius. Ibid.13.
Item apud Salomonem in Parœmiis:
Cor regis in manu Dei.

81 "" Mercedem mercenario cito
reddendam; in Leuitico: Non dormiet
merces mercenarij tui apud te vsque in Leuit.19.
mane.

82 Non augurandum; in Deuterono- Deut.18.
mio:

mio : Non ominemini neque auguremini.
Leuit. 16. 83 Cirrum in capite non habendum: Non facietis cirrum ex coma capitis vestri.
Ibidem 84 Barbam non vellendam; Non corrumpetis effigiem barbæ vestrę.
Ibid. 6. 85 Surgendum, cùm Episcopus aut Presbyter veniat : A facie senioris exurges, & honorabis personã Presbyteri
86 Schisma non faciendum, etiam
Eccles. 10. si in vna fide, & in eadem traditione permaneat qui recedit; in Ecclesiastico apud Salomonem: Scindens ligna periclitabitur in eis si exciderit ferrum. Item in
Exod. 12. Exodo : In domo vna comedetur, non eiicietis de domo carnem foras. Item in Psalmo 132. Ecce quàm bonum & quàm
Mat. 12. iucundum habitare fratres in vnum. Item in Euangelio secundum Matthæũ: qui non est mecum aduersus me est. Et qui mecum non colligit, spargit. Item in Epistola Pauli ad Corinthios prima: Obsecro autem vos,
1. Cor. 1. fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt idipsum dicatis omnes & non sint in vobis schismata. Sitis autem compositi in eodem sensu, & in eadem sententia. Item in Psalmo 67. Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo.
87 Fideles simplices cum prudentia
Matt. 10. esse debere; in Euangelio secundum Matthæum: Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ: & iterum : Vos estis
& 5. sal terræ : Si autem sal infatuatum fuerit in quo salietur? ad nihil valet, nisi vt proiiciatur foras, & conculcetur ab hominibus.
88 Fratrem non circumueniendum: in Epistola Pauli ad Thessalonicenses prima : Non circumuenire in negotio fratrem suum : quia vltor est Deus de his omnibus.
89 Subito venire finem mundi, inquit
1. Thes. 5. Apostolus : Dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet. Cum dixerint pax & firmitas, tunc illis repentinus adueniet interi-
Act. 1. tus. Item in Actibus Apostolorum : Nemo potest cognoscere tempus, aut tempora, quę pater posuit in sua potestate.
90 Vxorem à Viro non recedere, aut si recesserit innuptam manere : Pau-
1. Cor. 6. lus ad Corinthios: Iis autem quę nupserunt pręcipio, non ego sed Dominus, vxorem à viro non separari : si autem recesserit, manere innuptam, aut reconciliari viro, & virum vxorem non dimittere.

91 Tantum vnumquemque tentari quantum potest sustinere : Paulus ad Co- Ibid. 10.
rinthios in Epistola prima: Tentatio vos non occupauit, nisi humana. Fidelis autem Deus, qui non patietur vos tentari super quod potestis, sed faciet cum tentatione etiam euadendi facultatem, vt possitis tolerare.
92 Non quidquid licet esse facien- Ibid. 6.
dum : Paulus in Epistola ad Corinthios prima : Omnia licent, sed non omnia expediunt. Omnia licent, sed non omnia ædificant.
93 Prædictum quòd hæreses futuræ Ibid. 11.
essent, in Epistola Pauli ad Corinthios prima : Oportet & hæreses esse, vt probati manifesti sint in vobis.
94 Cum timore & honore Eucharistiam Leuit. 7.
accipiendam; in Leuitico: Anima autem quæcunque manducauerit ex carne sacrificii salutaris, quod est Domini, & immunditia ipsius super ipsum est peribit anima illa de populo suo. Item ad Corinthi- 1. Cor. 11.
os prima: Quicunque ederit panem, aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.
95 Bonis conuiuendum, malos autem vitandos; apud Salomonem in Paræmiis: Prou. 3.
Ne adduxeris impium in habitaculum iustorum. Item apud eundem in Ecclesia- Eccl. 9.
stico: Viri iusti sint tibi conuiuæ. Et iterũ: Amicus fidelis medicamentum vitæ, & & 6.
immortalitatis. Item illic: Longè abesto ab homine potestatem habente occidendi, & 9.
& non suspicaberis timorem. Item illic: & 25.
Beatus qui inuenit amicum verum, & qui enarrat iustitiam auri audienti. Item illic: Sæpi aures tuas spinis, & nolite audire linguam nequam. Item in Psal. 17. Cum iusto & 28.
iustificaberis; & cum viro innocente innocens eris; & cum peruerso peruersus eris. Item in Epistola Pauli ab Corinthios 1. Cor. 15.
prima. corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ.
99 Factis, non verbis operandum, apud Eccl. 4.
Salomonem in Ecclesiastico: Noli citatus esse in lingua tua, & inutilis, & remissus in operibus tuis. Et Paulus ad Corinthios 1. Cor. 4.
prima : Non in sermone est regnum Dei, sed in virtute. Item ad Romanos : Non au- Rom. 2.
ditores legis iusti sunt apud Deum; sed factores legis iustificabuntur. Item in Euangelio secundum Matthæum : Qui fecerit, & Matt. 5.
sic docuerit, maximus vocabitur in regno cœlorum. Item illic: Omnis qui audit ver- & 7.
ba mea, & facit ea, similabo eum viro sapienti qui ædificauit domum suam super

petram. Deſcendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti, & impegerunt in domum illam, & non cecidit: fundata enim fuit ſuper petram. Et omnis qui audit verba mea, & non facit ea, ſimilabo eum viro ſtulto, qui ædificauit domum ſuam [r] ſuper arenam. Deſcendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti, & impegerunt in domum illam, & cecidit, & facta eſt ruina eius magna.

97. Et ad fidem & ad conſecutionem properandum; apud Salomonem in Eccleſiaſtico: Ne tardes conuerti ad Deum, & ne differas de die in diem. [r] Subito enim venit ira illius.

Rom. 3. 98. Cathecumenum peccare iam non debere; In Epiſtola Pauli ad Romanos. Faciamus mala [r] dum veniunt bona, quorum condamnatio iuſta eſt.

99. Iudicium ſecundum tempora futurum, vel æquitatis ante legem, vel legis
Rom. 2. poſt Moyſen: Paulus ad Romanos: Quotquot ſine lege peccauerunt, ſine lege peribunt. Et quotquot in lege peccauerunt, [r] per legem & iudicabuntur.

100. Gratiam Dei gratuitam eſſe debere; in Actibus Apoſtolorum: Pecunia tua (Act. 8.) tecum ſit in perditione, quia exiſtimaſti gratiam Dei per pecuniam poſſideri. Item
Matt. 10. in Euangelio: Gratis accepiſtis, gratis date. Item illic: Domum patris mei,
Ioan. 2. [r] domum feciſtis negotiationis. Item
Esa. 55. apud Eſaiam: Qui ſititis, vadite ad aquam,
Apoc. 21. & quotquot non habetis pecuniam, emtes emite, & bibite ſine pecunia. Item in Apocalypſi: Ego α, & ω, initium & finis. Ego ſitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. Qui vicerit, [r] poſſidebit ea & eorum hæreditatem, & ero eius Deus, & ille erit mihi filius.

Exod. 19. 101. Spiritum ſanctum in igne frequenter
Act. 2. ter apparuiſſe; In Exodo: Et mons Syna fumabat totus: quoniam deſcenderat Deus in eum in igne. Item in Actibus Apoſtolorum: Et factus eſt ſubito de cœlo ſonus [r] quaſi ferretur flatus vehemens, & impleuit totum illum locum, in quo erant ſedentes. Et viſæ ſunt illis linguæ diuiſæ quaſi ignis, qui & inſedit in vnumquemque illorum: & impleti ſunt omnes Spiritu ſancto. [r] Item in ſacrificiis quæcunque accepta habebat Deus, deſcendebat ignis de cœlo, qui ſacrificata conſumeret. In
Exod. 3. Exodo: In flamma ignis apparuit Angelus Domini de rubo.

102. Correptionem bonos quoſque libenter audire debere: apud Salomonem in Parœmiis: [r] Qui corripit impium, Prou. 9. odietur ab eo. Corripe ſapientem, & diliget te.

103. A multiloquentia temperandum; Prou. 10. apud Salomonem. Ex multiloquentia non effugies peccatum, parcens autem labiis ſenſatus eris.

104. Non mentiendum. Abominatio eſt domino labia mendacia.

105. Frequenter emendandos qui de- Prou. 12. linquunt in domeſtico miniſterio: [r] In Salomone. Qui parcit baculo, odit filium. Prou. 13. Et iterum: Ne deſtiteris paruulum emendando.

106. Iniuria accepta patientiam tenen- Prou. 19. dam, & vltionem Deo relinquendam: Ne dixeris, vlciſcar me de inimico meo, ſed ſuſtine Dominum vt tibi auxilio ſit. [r] Item alibi: Mihi vindictam, ego retri- Deut. 32. buam: dicit Dominus. Item apud Sopho- Rom. 12. niam: Expecta me, dicit Dominus, in die Soph. 3. reſurrectionis meæ in teſtimonium: quoniam iudicium meum [r] ad congregationes gentium, vt excipiam reges, & effundam ſuper eos iram meam.

107 Non detrahendum; apud Salo- Prou. 15. monem in Parœmiis: Noli diligere detrahere, ne extollaris. Item in Pſalmo 49. Sedens aduerſus fratrem tuum detrahebas, & aduerſus filium matris tuæ ponebas ſcandalum. [r] Item in Epiſtola Pauli Ad Tit. 3. ad Coloſſ. De nullo male loqui, nec litigioſos eſſe.

108. Non eſſe proximo inſidiandum: apud Salomonem in Parœmiis; [r] Qui Prou. 26. fodit foueam proximo ſuo, ipſe incidet in eam.

109. Infirmos viſitandos, apud Salomonem in Eccleſiaſtico. Ne pigriteris vi- Eccl. 7. ſitare infirmum, ex his enim in dilectione firmaberis. Item in Euangelio: Infir- Matt. 25. mus fui, & viſitaſtis me; in carcere fui, & veniſtis ad me.

110. Suſurrones maledictos eſſe, in Eccleſiaſtico apud Salomonem: [r] Suſur- Eccl. 28. ro, & bilinguis maledictus: multos enim turbabit pacem habentes.

111. [r] Sacrificia malorum * acceptabi- * accepta lia non eſſe apud eundem: Dona iniquo- Eccl. 34. rum [r] non probat Altiſſimus.

112. Grauius iudicari de his qui in ſæculo plus habuerunt poteſtatis; apud Sa- Sap. 6. lomonem. Iudicium duriſſimum in his qui præſunt fiet. Exiguo enim conceditur miſericordia, potentes autem potenter tormenta patientur. item in Pſalmo 2. Et nunc reges intelligite, [r] emendamini

mini qui iudicatis terram.

Eccles. 4. 113 Viduam & pupillos protegi oportere; apud Salomonem ''' in Ecclesiastico: Esto pupillis misericors vt pater, & pro viro matri illorum: & eris velut filius Altissimi si obedieris. Item in Exodo: Omnem *Exod. 22.* viduam & orphanum non vexabitis. ''' Si autem vexaueritis eos, & vociferantes exclamauerint ad me, exaudiam exclamationes eorum, & irascar animo in vobis, & perimam vos gladio; & erunt coniuges vestræ viduæ, & filii vestri orphani. Itẽ apud *Esai. 1.* Esaiam: Iudicate pupillo, & iustificate viduam, & venite disputemus, dicit Domi- *Iob. 29.* nus. Item apud Iob: Conseruaui egenum de manu potentis; & pupillo cui non erat adiutor, auxiliatus sum: os viduę benedixit me. Item in Psalmo 67.''' Patris orphanorum, & iudicis viduarum.

114 Dum in carne est quis, exomologesin facere debere; In Psal. 5. Apud inferos *Psal. 5.* autem quis confitebitur tibi? Item in Psalmo 29. Nunquid exomologẽ sin faciet tibi puluis? ''' Item alibi, exomologesin *Ezech. 33.* faciendam: Malo pœnitentiam peccatoris quàm mortem. Item apud Hieremiam *Hier. 8.* Hæc dicit Dominus: Numquid qui cadit, non surget? aut qui auertitur, non conuertetur?

Esai. 3. 115 Adulationem perniciosam esse; apud Esaiam: Qui vos fœlices dicunt, in errorem vos mittunt, ''' & semitas pedum vestrorum turbant.

116 Plus ad eo diligi Deum, cui in baptismo plura peccata dimittuntur: In Euan- *Luc. 7.* gelio ꝑ Lucam: Cui plus dimittitur, plus diligit: ''' & hic redundat cui minus dimittitur, modicum diligit.

117 Fortem congressionem esse aduersus diabolum, & ideò fortiter nos stare debere, vt possimus vincere; In Epistola *Ephes. 6.* Pauli ad Ephesios: Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus potestates & principes huius mundi & harum tenebrarum, aduersus spiritalia nequitiæ in cœlestibus. Propter hoc induite arma Dei vt possitis resistere in die nequissimo, vt cùm omnia perfeceritis, stetis accincti lumbos vestros in veritate Euangelii, induentes loricam iustitiæ, & calciati pedes in præparatione Euangelii pacis: in omnibus assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia ignea iacula nequissimi extinguere, ''' & galeam salutis assumere, & gladium spiritus, qui est verbum Dei.

118 ''' Item in Antichristo quòd in hominem veniat; apud Esaiam: Hic homo qui concitat terram, commouet re- *Esai. 14.* ges, qui ponit orbem terræ totum desertum.

119 Graue fuisse iugum legis, quod è nobis abiectum est: & leue esse iugum Domini, quod à nobis susceptum est; In Psal. 2. ''' Ad quid tumultuatæ sunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, & principes congregati sunt in vnum aduersus Dominum & aduersus Christum eius. Disrumpamus vincula eorum, & proiiciamus à nobis iugum eorum. Item in Euangelio ꝑ Matthæum: Venite *Mat. 11.* ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite iugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum bonum est, & onus meum leue est. Item in Actibus Apostolorum: Visum est sancto Spiritui & nobis, nullam vobis imponere sarcinam, quàm ista, quæ ex neces- *Act. 15.* sitate sunt, ''' abstinere vos ab idololatriis, ''' & sanguinis effusione & fornicatione. Et quæcunque vobis fieri non vultis, aliis ne feceritis.

120 Orationibus insistendum, ''' in *Coloss. 4.* Epistola Pauli ad Colossenses: Instate orationi, vigilantes in ea. Item in Psalmo 1. Sed in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.

ADNOTATIONES IN Testimoniorum ad Quirinum Librum tertium.

1 De bono operis & misericordiæ] *Vetus excusum Grauio*: De opere & misericordia, *verum prior phrasis Cypriano vsitata est in titulo libri de Bono Patientiæ, & infra cap. 16. Accipitur autem opus hic in eadem significatione, qua libro de Opere & Eleemosynis.* Cap. 1.

2 Non hoc ieiunium ego elegi] *Vocem*: quod *interiectam semouimus, neque enim eam habent aut* Ms. *& vetus exc. aut 70.*

3 Et manducabit pariter mecum prandium] *Sic lego ex* Ms. *& vet exc. pro eo quod alij*: meum, *in iisdem desiderabatur vox*: Ecce.

4 Si esurierit inimicus tuus ciba illum Ex *iisdem hoc loco, pro eo quod Manut. &* Morel. pasces, *Item*: in capitis eius, *pro eo quod hi*: capitis eius, *&* Ne, *pro eo quod ipsi*: Nec.

5 Distribuit, dedit pauperibus] *Etiam hoc denuo restitui, pro eo quod illi*: Dispersit, *nam infra hoc eodem cap. prius legitur.*

6 Misericordiam volo magis] *Sic Morel. cum vet. exc. pro quo Manutius*, malo, Ms. *& cæteri excusi* volo, *duntaxat.*

Nisi fortè errore librariorum transposita sint testimonia. Reperitur hodie illud Luc. 9. hoc 14. cap. & non alibi.

32 & qui plangunt tanquam non plangentes] Placet hæc vulg. exen. & Ms. lectio, præ illa quam habent Manut. & Morel. flent, & flentes.

33 Sed etsi certauerit quis .] Hoc quoque Ms. hic & supra libro ad Fortun. cap. 8. pro eo quod alii certabit.

34 Quasi hospites & peregrini] Interseruerant vulgati: aduenæ, sed superfluè.

35 vt dum detractant de vobis] Ms. & vet. excu. vniuersa retractant, pro quo Erasmus, vniuersi detrectant, non male. Videtur enim amplius aliquid legisse Cyprianum, quàm hodie legatur aut Græcè aut Latinè. Quanquam tamen illam lectionem habeat etiam supra Epist. 73.

Cap. 12. 36 replabitur iniquitate] Solus Manutius implebitur.

37 non iurare in totum] Manutius & Morel. pro eo quod erat in toto.

Cap. 13. 38 neque principi populi tui detraxeris] & vet. exc. principem, & epistolis 55. 65. & 69. legitur: principem non maledices; verum non malè illud Erasmus substituit, ad vitandum amphibologicam barbariem.

Cap. 14. 39 Omne verbum otiosum] Cambron. cod. vacuum.

40 Animaduertisti ad puerum meum Iob.] Ms. in.

41 omnia autem pro dilectione] Ante Manut. & Morel. delectione. Apud Apostolum neutrum legitur.

42 sine murmurationibus & reputationibus] Vet. exc. hæsitationibus. Verum prius habet Afflig. cod. cum excusis aliis, accedit etiam Camb. cod. legens: reptationibus, & vox Græca διαλογισμοῖς, significat vtrumque. Vnde & quidam Luca 9. vbi est eadem vox transferunt. Subiit autem reputatio inter eos.

Cap. 15. 43 & vade in terram altam] Manut. hanc lectionem confirmat textus Græcus 70. Morellus legit illam. Ms. & excusi vulgati neutrum. Contra cum 70. legit Morel. & imponens, pro eo quod Manut. imponens, & antea excusi impones. Atqui cum Ms. & 70. legendum in vnum, non in vno.

44 De hoc ipso in Sapientia Salomonis] De libri huius auctoritate, vide supra librum de Mortalitate.

Cap. 16. 45 in Prouerbiis Salomonis] Hoc Manut. & Morel. fortassis quia testimonium quod citat, inuenitur Prou. 14. Verum aut legendum sicut supra monuimus: parœmiis, aut certè sicut legunt Ms. & antea excusi omnes Sapientia, Nam ex cap. 6. huius l. 20. 53. & 56. satis patet, Cypr. etiam libros etiam alios Salomonis, titulo Sapientia inscripsisse; quomodo & hodie pro more habent Ecclesiastica.

46 & finem eorum sine honore] Afflig. fidem, Camb. fidei; sed illa est germana lectio, quum Græce sit τελευτὴν. & legatur etiam sup. lib. ad Demet. & ad Fort. c. 12.

47 tollentes gremia sua] Sic rectè Manutius & Morellus, pro eo quod fuit colligentes gramina.

48 De hoc ipso in Apocalypsi] Nullum noui testamenti librum toties atque hunc citat Cyprianus, præmittens sæpius: ita Dominum aut Spiritum sanctum loqui frequenter idipsum facit Tertul. qui & Ioanni Apostolo disertis verbis attribuit l. 3. aduersus Marcion. & apertius lib. 4. Habemus (inquit) & Ioannis alumnas Ecclesias. Nam etsi Apocalypsin eius Marcion respuit, ordo tamen Episcoporum ad originem recensus in Ioannem stabit auctorem. Similiter Dion. Areop. Eccles. hier. cap. 3. Irenæus aduersus hær. l. 4. cap. 50. & non vno in loco sub finem lib. 5. Iustinus Martyr. dialogo cum Tryphone Iudæo citatus ab Eusebio l. 4. Eccles. hist. cap. 18. Origenes apud eundem dicens se hoc à maioribus accepisse eiusdem histor. lib. 6. cap. 18. & ipse Eusebius in Chron. Theophilus apud eundem. Hilarius lib. 6. de Trinit. Ambros. lib. 3. de Virg. Hier. lib. 2. contra Iouin. & de vir. illustr. & Aug. tract. 36. in Ioan. Postremo Ecclesia nomine Ioannis Apostoli Apocalypsin decantat. Iam alii etsi expressè Ioanni Apostolo non attribuant, inter scripturas tamen sacras recensent. Inter hos sunt Clemens Alexandr. lib. 2. Pædag. cap. 12. Dion. Alexandr. apud Eusebium lib. 7. d. hist. cap. 10. Chrysost. locis à Suida citatis, Damasc. lib. 4. cap. 18 & Concil. Tolet. 14. excommunicans eos, qui contrarium sentiunt. Omitto quod iam olim teste Hieron. in illam commentati sunt (ut Latinos prætercam) Irenæus, Iustinus, Melito, & Hyppolitus; Andreas quoque Cæsariensis. Certè ab Epiphanio inter hæreticos recensentur Alogiani hær. 51. & ab Augustino hær. 30. quod Euangelium & Apocalypsin Ioannis Apostoli non reciperent. Valeat igitur Erasmus, cum suis rationibus nouem, quibus probare nititur Adnotat. in Apocalypsin, non esse ipsam Apostoli Ioannis; præsertim, quum etsi Græci quidam in ea fuerint sententia, plures contrariam secuti sint: nec cuiusquam sit momenti, quod in exemplaribus Græcis inscribatur Ἰωάννου τοῦ θεολόγου, quippe quum ab Enodio loco citato, à Niceph. l. 2. hist. Eccles. c. 3. & a Chrys. in Psal. 37. Ioannes Theologus nuncupetur Euangelista. Idque quantum conijcere licet ex Dion. Areopag. loco citato, quod Theologiam, id est, de Deo Christo sermonem in Euangelio suo primus scripserit.

49 Et cùm aperuisset] Rectè sic Manut. & Morel. pro eo quod erat aperuissem, nam prius habet Apoc.

50 Bonum agonem certaui] Lego hoc cum Morel. Græmo ad marginem Ms. & vet. exc. pro eo quod erat. bonum certamen, ita enim legitur suprà Epistola.

9. Sic etiam dilexerint, pro dilexerunt.

51 Minora esse, &c.] Locus pro præmiis meritorum. Cap. 17.

52 à charitate Christi] Ms. & vet. exc. Dei, sed prius legitur alibi. Iisdem placet pro eo qui dilexit nos, magis quam pro eo quod, sicut habent Ms. vel propter quod, vti legunt excusi vulg. Cap. 18.

53 sicut in cœlo & in terra] Confirmatur hinc nostra lectio supra libro de Oratione Dominica. Cap. 19.

54 & exultate ei in tremore] Hoc recens ex Ms. nam Græce est ἐν, pro eo quod erat cum. Cap. 20.

55 Quare sine excusatione es] Veram hanc esse lectionem patet ex vet. exen. desiderata in cæteris ante Manut. vox sine, fecit, vt censueret Erasmus legendum: Quare inexcusabilis es. Cap. 21.

56 remittat peccata vestra vobis] Rursum ex Ms. adiecimus vestra, & paulopost legimus mensi fueritis, pro eo quod alii metieritis. Atqui ex hoc capite confirmatur quod dixi libr. de Oratione Dominica, modo remittere, modo dimittere, vsitatum esse Cypriano. Cap. 22.

57 iustus autem adhuc iustiora faciat) Confirmatur hinc lectio nostra supra, libro de Patientia. Cap. 23.

Cap. 24. 58 Ego sum ostium] *Rursum Ms. & vet. exc.* ianua.

Cap. 25. 59 Ad regnum Dei nisi baptizatus, &c.] *Insignis locus contra Anabaptistas atque adeo & Caluinum ipsum, qui contendunt in vteris matrum proles sanctificari.*

Cap. 26. 60. Nisi quis factis & opere perficiat] *Locus alter insignis de meritis operum.*

61 Nunquam vos noui] *Ms. cum excusis vulgatis,* Nequaquam vos vidi, *sed priorem alicubi comprobans.*

Cap. 27. 62 Baptizatum quoque gratiam perdere, &c.] *Locus contra Iouinianistas.*

Cap. 28. 63 Disperdet illum Deus] *Cambr. & hic alibi:* violabit.

Cap. 29. 64 Si delinquendo peccet vir] *Sic rectè Manutius, pro eo quod erat* peccetur, *quia 70. illud legunt.*

65 Mementote sermonis] *Ms. cum vlg. exc.* sermonem, *sed prius legitur supra Epistola 56. & ad Fortun. cap. 11.*

Cap. 30. 66. Quod quis Deo vouerit citò reddendum] *Insignis locus aduersus votorum violatores in quocunque genere. De voto virginitatis tractauimus late Epistola 62. & libro de Disciplin. & habitu virginum, & infra Cypr. cap. 32. De votis monasticis aliquid etiam ibi attigimus. Peculiaris verò hic tràs locus tractandi de voto paupertatis ob exemplum Ananiæ quod hic adfert, verum iam latè ab aliis id factum est, vt superuacaneum videatur. Quare ad D. Claudium Espenceum, & Card. Hosium lectorem remittimus.*

67 quod locutus es ore tuo] *Ms. cum exc. vulg. interserunt:* ex, *sed non habent 70.*

Cap. 31. 68 Propterea non resurgent impij] *Manutius:* non resurgunt, *verum prius cum Ms. & vulgat. exc. habent 70. nec dissentit Morel. legens.* exurgent.

Cap. 32. 69 non nubunt neque nubuntur] *Ex excu. & Ms. omnes hoc pacto legunt; vt non mirum esse debeat, si & nos hodie vulgatam interpretem cum sua barbarie retineamus. Imitatur autem in hoc Tertullianus lib. 4. aduersus Marcionem, qui etiam legit, quod eum hic, tum supra de disciplina & habitu virginum, habet Cyprianus contra Græca & Latina exemplaria:* filij huius sæculi generant & generantur. *Neque verò hic barbarismus solum est apud Bedam, Rabanum, & alios recentiores: sed & apud Hilarium & ipsum D. Hieron. comment. in Matth. vbi disertis verbis ipsum interpretatur; præterquam quod Latini omnes apud tum Lucam tum Matth. 22. & Marc. 12. in futuro legant, quod Cypr. cum Græcis in præsenti effert.*

70 & ad tempus] *Neque Ms. neque excusi ante Manut. & Morellum, neque Apost. habet particulam,* &. *Quod sequitur apud Manutium:* ad ipsum, *consonat quidem voci Græcæ* ἐπὶ, *at habent Ms. cum cæteris excusis* in idipsum.

71 quæ autem nupsit] *Rectè hoc vterque cum Ms. pro eo quod erat* nubit.

72 si obseruasti sicut pueri à muliere] *Ex M. hoc denuo restitui, pro eo quod legit Manut.* à Mulieribus, *quia illud legunt 70.*

Cap. 33. 73 Et pluit Dominus, &c. à Domino] *Ita Manut. iuxta Græcos hodiernos & Chrysost. codic. quomodo & Tertull. libr. aduersus Praxeam. Comprobant autem hinc Tertull. & Hieron. comment in cap. 45. Esaiæ & Hilarius lib. de Synodis secundam in Trinitate personam.*

Cap. 34. 74 Secundum viam gentilium] *Man.* gentium, *at prius Cypr. est.*

75 in tantum datur eis] *Solus Manutius:* datus est ei. *Dissentit autem hic Cyprianus, & à Græco & à Latino textu Apocalypsis.*

76 cor impœnitens] *Ms. cum excusis ante Manut. & Morel.* impatiens; *verum obstat vox Græca:* ἀμετανόητον, *& supra libro de Bono patientiæ prius legitur.* Cap. 35.

77 meretricia magnæ] *Solus Manutius præmittit* mulieris, *quod tamen neque Græcè neque Latinè reperitur, neque supra legitur libro de Disciplina & habitu Virg. vbi latius hoc argumentum Auctor prosequitur.* Cap. 36.

78 in Epistola Petri ad Ponticos] *Rursum ex Ms.* adieci ad Ponticos, *tum hic, tum sequ. & 39. capitulis, nam & sic illam nuncupat Cassiodorus diui. instit. l. 1. cap. 8. & Tertul. in Scorpiaco; hinc opinor, quod scripta sit ad fideles dispersionis Ponti, &c.*

79 aut curaa alienas agens :] *Compositam vocem Græcam* ἀλλοτριοεπίσκοπος, *sic expressit Cyprianus, melius verò Tertull.* alieni speculator. Cap. 37.

80 non remaledixit] *Rectè sic Manut. & Morel. nam & l. de Bono Patient. ac de zelo & Liuore legitur* remaledicebat. *Antea erat:* maledixit, *duntaxat.* Cap. 38.

81 Nesciat sinistra tua] *Vocem* tua, *omissam à Manutio denuo adiecimus, quia est apud Matth.* Cap. 39.

82 reddet tibi palam] *Adiecerunt Manutius & Morellus* palam, *verum neque nostri Ms, neque cæteri excusi illud legunt, neque Hieron. Habent quidem hodie exemplaria Græca, sed olim non habuisse, patet ex verbis D. Augustini de serm. Domini in monte lib. 2. cap. 5. Multa (inquit) Latina exemplaria sic habent:* Et pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi palam. *Sed quia in Græcis quæ priora sunt inuenimus, non putauimus hinc aliquid disserendum esse.* Cap. 40.

83 noli buccinare ante] *Vulgati exc.* noli tumultuari, *quantum suspicor quod titulus capitis sit* tumultuosè operandum, *verum illud significat vox Græca* σαλπίσῃς.

84 compleuerunt mercedem suam, *Manut. & Morel.* compensauerunt, *verum prius habent Ms. nostri, nec aliena est vox Græca* ἀπέχουσι. *Explicatius translator vulgatus interpres:* receperunt, *& D. August.* perceperunt.

85 nec nominetur quidem in vobis) *Hoc ex Ms. pro eo quod erat* nominentur, *quia illud habet Apostolus.* Cap. 41.

86 Fidem in totum prodesse) *Sic Manutius hoc loco, & ipse cum Morello in titulis capitum: pro eo quod corruptissimè & superstitiosè Erasmici omnes* Fidem tantum prodesse. *Nam accedunt quàm proximè Ms, & vet. excu. legentes* Fidem totum prodesse. *Accepit autem vbique* totum *pro* omnino. *Nihil igitur facit hic locus contra operum merita, quippe quæ toties inculcet, vt loca citare superfluum sit, sufficiant nunc cap. infra 56. & 96. & supra 1. 2. 3.* Cap. 42.

87 Item illic) *Ms. quidem cum exc. vulg.* Et iterum; *sed frequentius est illud Cypriano.*

88 Posse eum statim consequi) Consequi *absolutè, pro baptismo consequi, posuit: quomodo & infra cap. 97. Consecutionem pro baptismo.* Cap. 43.

89 An nescitis quoniam sancti hunc mundum iudicabunt] *Ex Ms. & vet. excus. denuo adiecimus:* hunc, *& Paulopost* iudicia habetis cum inuicem. *Similiter & illud* fraudamini, *pro eo quod Manutius* fraudem patimini, *Morellus* iniuriam accipitis. Cap. 44.

91 per

Cap. 45. 90 per spectetionem speramus, *Probatur mihi quidem magis lectio Morelij* per patientiam expectamus, *vtpote qua Græce & Latine sit apud Apostolum & supra libro de Bono patientia, verum quod & Ms. cum vet. exc. illam habent, & retinuerit Manut. nolui immutare.*

Cap. 46. 91 docere autem mulierem non permitto] *Solus Morelius* mulieri.

Cap. 47. 92 iudicium est Domino *Lego* Domino, *pro eo quod Manutius & Morel.* Domini. *quia Græce & Latine illud legitur. Contra rectè legit Manutius:*

Cap. 48. Sed execratio, *& vterque* pariunt.

Cap. 49. 93 Non fœnerabis] *Morelius* fœneraberis; *at illud Cyprianicum est.*

Cap. 50. 94 & peccatores enim] *Casu omissa erat particula* enim, *apud Manut.*

Cap. 51. 95 ne forte conculcent ea] *Morel.* conculcent, *de quo vide supra initium libri ad Demetr.*

96 quod habuimus facere] *Lectionem hanc vulg. confirmant* Ms. *& stylus Tertull. & Cyp. quare non*

Cap. 52. *placet quod habent illi,* debuimus.

Cap. 53. 97 Credendi vel non credendi libertatem, &c.] *Locus de libero arbitrio.*

98 Item in Epistola Pauli] *Quum totis his libris hactenus hac phrasi sit vsus Cyprian. & consentiant* Ms. *cum excusis, non placet quod hic & aliquoties in seq. reposuit Manutius* Paulus, *duntaxat; neque etiam quod omittit particulam,* Item, *ipsi vsitatissimam.*

99 Apud Salomonem in Sapientia] *Similiter titulo Sapientia Salomonis citat hos eosdem locos D. Hier. 1. Dialogo aduersus Pelag. præterquam quod pro:* Noli esse multum iustus, *legat:* Noli esse multum sapiens.

100 Item apud Esaiam] *Hic quidem Manut. & Morel. adnotant ad marg. Esa. 3. verum ibi non reperitur, Ms. cum alijs excusis legunt:* apud eundem,

Cap. 54. *neque tamen etiam in Salomonis libris reperire potui.*

101 Neminem sine sorde & sine peccato esse] *Citant hunc locum D. Augustin. lib. 4. contra duas Epistolas Pelag. cap. 10. & D. Hieronymi dialog. 1. aduersus Pelagianos in hæc verba: Cumque se imitatorem imo expletorem operis beati Martyris Cypriani scribentis ad Quirinum esse fateatur, non intelligit se in eodem opere dixisse contraria. Ille in 54. titulo tertii libri ponit:* Neminem sine sorde & sine peccato posse esse. *Statimque iungit testimonia, &c.*

102 Quis enim mundus à sordibus] *Ita cum Manutio & Morelio D. Hieronym. & Ms. pro eo quod antea excusi* sine sorde, *ad quod tamen alludit D. Augustin. & Græcum exemplar. Atqui illud* nec vnius, *neuter illorum legit, sed ille* ne si vnius etiam diei sit vita eius in terra, *quomodo etiam citatandum scripturam in Isa. c. 58. hic verò* nec cuius sit vita diei vnius super terram, *& in Psa. 50.* nec infans cuius est vnius, &c. *Et similiter D. Prosper Epistola ad Demetriadem, vbi velut digito indicat hæc legi cap. 14. Iob, apud 70. vbi vertit D. Hieron. ex Hebræo;* Quis potest facere mundum de immundo conceptum semine, nonne tu qui solus es? *Græce enim ibi sic legitur:* τὶς γὰρ καθαρὸς ἔσται ἀπὸ ῥύπου, ἀλλ᾽ οὐδεὶς, ἐὰν καὶ μία ἡμέρα ὁ βίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. *Cum quo consentit magis Cypriani lectio, quam illorum. Atque ex omnium istorum lectione, censeo castigandum textum Græcum & legendum:* μιᾶς ἡμέρας.

103 Ecce in iniquitatibus, &c.] *Idipsum legit D. Hieron præterquam quod legat* & in peccatis, *verum D. Aug. longe aliter:* In facinore conceptus sum & in peccatis me mater mea in vtero aluit: *nec dissentit multum comment. in eum locum, vox Græca* ἐξλόγηνος *improbum quid significat.*

104 Si hominibus placere vellem] *Confirmatur hinc* Cap. 55.
hæc nostra lectio, quam supra probauimus.

105 vt reportet vnusquisque] *Manut. solus* recipiat. Cap. 56.

106 Misericordiam autem meam non dispergam ab eis] *Vox quidem Græca* διασκεδάσω *significat* Cap. 57.
dispergam, *quod legunt Manut. & Morel. & supra Cyprianus Epistola 52. sed Ms. cum antea excusis legunt* auferam. *Possunt autem hæc referri etiam ad emendationem post hanc vitam, de qua latè supra Epistola ad Anton.*

107 Quia exaudisti vocē vxoris tuę] *Ms.* mulieris.

108 Et placuit Enoch Deo] *Manut. quidem solus* Cap. 58.
hoc sic legit, pro eo quod alij complacuit *; at prius legunt supra omnes, libro de Mortal.*

109 Sermo autem Domini] *Reposuit quidem Manutius tum hic, tum supra lib. de disciplina & habitu virg.* vocem; verbum, *sed prius Cyprianicum est. Malim autem cum vulg. exc. & Ms. hic legi:* Dei *quam:* Domini *quod Græcè sit* τοῦ θεοῦ *nisi ibi consentirent omnes cod. Rectè verò legit Manut.* manet *pro eo quod alij:* manebit, *quia Græcè est* μένει *& ibi id legitur.*

110 exspirauimus.] *Sic Manut. & Morel. alij:* interiuimus.

111 Quam dilectissime] *Rectè hoc videtur cum Ms. pro eo quod alij.* Quam amabiles, *quia Cyprianicum est.*

112 Stella stella claritate differt] *Ms.* Stella stellæ, *vt sit græcismus; sed prius legit Tert. de resurrectione, vbi totum cap. 15. Apostoli ad Corinthios pulcherrimè explicat.*

113 Absorpta est mors in contentionem] *Eodem modo legit Tertull. & Græcè est:* εἰς νῖκος.

114 De hoc ipso] *Manut. solus* Et iterum.

115 & non loquuntur] *Manut. hanc lectionem, &* Cap. 59.
eorum quæ sequuntur: & non vident, & non audiunt, *confirmat Tertull l. de Corona milit. & supra c. 3. l. ad Fortun. Alioqui certe magis placeret vulgata & Ms. lectio in futuro, præsertim quum Græcè sic legatur Psalm. 113. & 134.*

116 Non facies tibi] *Manutius* Non facietis; *verum prius habent & ipso loco iam citato, & vtrobique* Ms. *& excusi cæteri omnes, Græcè quoque legitur tam* Exod. 20. *quam* Deut. 50. οὐ ποιήσεις σεαυτῷ *id est, tibi ipsi. Confirmat & illud Damascenus l. 4. de Ortho. fide cap. 17. Non enim, inquit, dicitur, Non facies idolum vel sculptile aut similitudinem, in quo inhibetur artem pingendi dolandi sculpendi, & fundendi imagines: sed dicitur, Non facies tibi, id est, vt tuum Deum, vt tuum idolum.*

117 Et surrexerunt ludere] *Rectè sic Manutius &* Cap. 60.
Morel. cu. 70: pro eo quod erat: Et surrexit, *sed & paulo post* Cum conuenitis, *pro* conueneritis. *Est enim præsentis temporis participium apud Apostolum.* Cap. 61.

118 Et villam ad villam] *Addidit quidem hoc Manut. sed neque 70. neque D. Hieron. hoc habent, quare prætermisimus.*

119 vt auferant proximo suo aliquid [*Manut. solus:* proximi sui, *Cambro. verò cod.* proximis eis,

verum singulare est apud 70.

120. Nunc verò hic rogatur] *Morel.* consolatur, *prius verò cateri omnes; vtrumque significat vox Græca* παρακαλεῖται.

121. naufragauerunt à fide] *Solus Manut.* errauerunt, *vide supra librum de Lapsis.*

Cap. 62. 122. Matrimonium cum gentilibus non iungendum) *Latius de hac re supra ibidem.*

123 filio eius Isaac) *Manut.* suo, *at prius Cypriano frequentius est.*

124 faciam membra fornicariæ) *Rectè sic Morel. cum Ms. nam Græcè est,* ποιήσω. *E contrario magis placet vulgata lectio* fornicariæ, & Conglutinatur fornicariæ, *quam quod habet ipse* meretricis, *&* adhæret meretrici.

125. Aut quæ communicatio) *Hoc iuxta stylum Cypria. Manutius; pro eo quod alij* communio.

Cap. 63. 126. Graue delictum esse fornicationem) *Hoc quoque Manut. peculiare est, alis* Grauius.

Cap. 64. 127. Quæ prædico) *Rectè hoc idem adiecit; desideratur præterea, quod legitur & supra libro de Orat. Dominica:* sicut prædixi vobis.

Cap. 65. 128. Omnia delicta in baptismo deponi) *Elegans locus contra Lutheranos, de quo latius Epistola 2.*

Cap. 66. 129. Disciplinam qui abiicis) *Manut. cum Morel.* abiecit, *sed prius legitur Epist. 62. & lib. de discip. & habi. virg.*

Cap. 67. 130. prurientes in audiendo scalpentes aures.) *Videtur plus aliquid pro more suo legisse hic Cyprian. quam hodie habent exemplaria Græca & Latina; nam Græcè tantum est:* κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν, *& Latinè:* prurientes auribus.

Cap. 68. 131. simul currebas cum eo) *De varia huius loci lectione vide supra Epist. 63.*

Cap. 69. 132. in sapientia Dei non cognouit mundus per sapientiam Deum) *Manut. solus* per sapientiam mundi non cognouit mundus Deum, *verum prior lectio est Apostoli genuina, & eandem habet Tertull. lib. 5. aduers. Marcion. Quare rectè adiecit primus* Morel. *ex* Ms. Dei.

133. Reprehendes sapientes) *Morelius :* Reprehendam. *Similis est varietas codicum supra lib. de Bono patientia. Græcè est participium, & apud Iob, & apud Apostolum.*

Cap. 70. 134. Filij obsequentes estote parentibus vestris) *Rursum variat à Græcis &* Latinis *exemplaribus qui adiiciunt* in Domino.

Cap. 71.

Cap. 72. 135. in iracundiam mittere) *Ita circumloquuntur vocem Græcam* παροργίσασθαι.

136. Serui obedite dominis carnalibus) Ms. *cum excus. præter Manutium addunt :* vestris, *sed quod non habet Apostolus.*

Cap. 73. 137. Et vos domini eadem facite) *Nescio quo casu vox* eadem, *desideretur apud Manut.*

Cap. 74. 138. Quæ autem delicata est, viuens mortua est) *Manut.* viua; *qui adiecit etiam vocem* vidua, *verum non est ea apud Apostolum hoc loco.*

139. Cum enim indelicatæ fuerint) *Solus Morel.* in lis delicatæ. *Pro quo Ambrosius* in deliciis egerint.

Cap. 75. 140. & domesticos seminis tui non despicies) *Rectè sic Manutius pro eo quod alius* despicias, *quia supra sic legitur libro de Oratione Dominica, & de Opere & Eleemos.*

Cap. 76. 141. Aduersus maiorem natu) *Sic vertit quod Græcè est :* πρεσβύτερον.

142. Hæreticum hominem post vnam correptionem deuita) *Rursum legunt tam* Ms. *quam excusi* post vnam, *duntaxat. De quo vide latius Epistol. 55. Certè etiam D. Augustin. sic legit Epistola 162.* Cap. 78.

143. Beati mundo corde) *Confirmatur hinc quoque nostra hæc lectio.* Cap. 79.

144. Nihil licere diabolo) *De hoc latius supra Epistola 75.* Cap. 80.

145. Mercedem mercenario reddendam Ms. *cum vet. excus. legunt :* mercenario, *& rursus* mercennarij. Cap. 81.

146. Non augurandum) *Iidem rursum legunt* auguriendum. *Atque illud* In Deuterononio, *superfluum esse puto; quum ad verbum habeatur iuxta 70. prius citato cap. 19. Leuit. sicut & sequentium trium capitulorum testimonia. Vnde sit vt ibi etiam locus non adsciatur, pro more ipsius Cypriani hoc libro præsertim saltem iuxta* Ms. *cod.* Cap. 82.

147. Non facietis cirrum ex coma capitis vestri) *Cirrum cincinnum vocat, hoc est, contortos crines, quomodo & quidam ex Hebræo vertunt. Græcè est apud 70.* σισόην, *quam vocem alibi apud Græcos non reperi. Vertit pro eo interpres vulgatus ex Hebræo :* neque in rotundum attondebitis comam. *Eodem autem intellectu dixit D. Hierony. Apologet. ad Domnionem & Apolog. aduersus Rufinum, Cirratos pueros seu iuuenes.* Cap. 83.

148 Barbam non vellendam) *Rectè sic Manut. & Morel. pro eo quod erat duntaxat:* Item non vellendum. *Nam similiter supra Cypr. l. de Lapsis. Non placet contra quod adnotauit ad marginem* Morel. *Esaia 55. & quod in textu inseruit* Manutius: apud Esaiam, *quum contrarium prorsus habeat eo capite Esaias, etiam iuxta 70. Reperitur verò his verbis apud 70.* οὐδὲ φθερεῖτε τὴν ὄψιν τοῦ πώγωνος ὑμῶν. *Leuit. 19. cap.* Cap. 84.

149. A facie senioris exurgens) *Senioris vertit pro eo quod est,* πολιοῦ, *quia qui canus est, senior est. Est autē insignis locus de veteri Ecclesia consuetudine etiamnum obseruata.* Cap. 85.

150 Schisma non faciendum, &c.) *Pulchra est definitio Schismatis, de quo plura alicubi supra Tomo 2. & l. de Vnit. Eccles. Cathol.* Cap. 86.

151 In Ecclesiaste) *Miror mutasse hanc lectionem Manutium & Morelium, quum prius legant* Ms. *& cateri excusi, & testimonium reperiatur Ecclesiastis 10.*

152 Habitare) *Etiam in hoc placet vulgata lectio, alibi Cypriano frequens; præ illa.* vt habitent.

153 Si autem sal infatuatum fuerit) *Hoc sonat ad verbum vox Græca.* μωρανθῇ, *& vertitur eadem significatione, Rom 1. & 1. Cor. 1. c.* Cap. 87.

154 Ad Thessalonicenses prima) *Ex* Morelio *adieci:* prima. Cap. 88.

155 Nemo potest cognoscere tempus & tempora) *Variat etiam hic Cyprian. ab eo quod Græcè est:* οὐχ ὑμῶν γνῶναι χρόνους ἢ καιρούς, *nec male vertit vulgatus interpres: Non est vestrum nosse tempora vel momenta.* Cap. 89.

156 Vxorem à viro non recedere) *Locus de indissolubilitate matrimonij.* Cap. 90.

157 Qui non patietur) *Non rectè quidam* patitur. Cap. 91.

158 Omnia licent) *Vtrobique omittit & hic & li. de hab. virg. vocem* mihi, *quæ tamen etiam Græcè est.* Cap. 92.

Cap. 93. 159. vt probati manifesti sint.) *Ita ex Ms. nunc primum, pro eo quod erat* manifestati, *non recte & lib. de Vnitat. Eccl. prius legitur, & Graecè ac Latinè.*

Cap. 94. 160. aut biberit calicem Domini) *Rursus legit:* aut *de quo plura libro de Lapsis.*

Cap. 95. 161. Bonis conuiuendum) *Morel. & Manut.* conueniendum, *& hic & in titulis capitum, sed non placet.*

Cap. 96. 162. Qui fecerit & sic docuerit) *Manut. praemittit* omnis, *at neque Apostolus id habet, neque Cypr. supra Epist. 77.*

Cap. 97. 163. super arenam) *Ms. & hic & vbique:* harenam.

164. Subito enim venit ita illius) *Hic quoque discrepat à texto Graeco qui legit:* ἰξελθόντες.

Cap. 98. 165. dum veniunt bona) *etiam hic à Graecis differt, qui legunt cum Latinis aliis* vt veniant.

Cap. 99. 166. per legem & iudicabuntur) *Rursum legit particulam* &, *quam non habent illi.*

Cap. 100. 167. domum fecistis negotiationis) *Sic* Manut. *alii* facitis. *Neque vero consentit cum illis.*

168. possidebit haereditatem eorum) *Praeter* Manut. *interponunt caeteri* ea, *& supra alicubi etiam legitur.*

169. quasi ferretur flatus vehemens) *Hoc quoque non prorsus concordat.*

Cap. 101. 170. Item in sacrificijs] *Exempla in scripturis reperire est Genes. 4. de sacrificio Abel iuxta interpretationem veterum & de sacrificio Eliae Prophetae. 3. Reg. 18.*

Cap. 102. 171. Qui arguit impium, odietur ab eo) *Iterum non sequitur 70. qui hodie existant.*

Cap. 105. 171. In Salomone) *Praeter* Manut. *alii*, In prouerbus Salomonis, *sed non placet.*

Cap. 106. 173 Item alibi) *Restitit* Manut. *&* Morel, *neque enim apud Salomonem reperitur hoc testimonium.*

Cap. 107. 174. ad congregationes gentium) Ms. congregationem, *vet. exc.* congressionem, *ut prius habes supra l. d. Bono patientiae, & Graecè est* συναγωγάς.

175. Item in Epistola Pauli ad Colossenses) *Videtur accidisse Cypriano etiā hic* μνημονικὸν ἁμάρτημα, *aut certe pro* ad Colossenses, *legendum*, ad Titum, *Reperitur enim hoc testimonium ad Titum 3. c. Quare minus in hactenus ex eu. adnotationem marginalem: Coloss. 4.*

Cap. 108. 176. Qui fodit foueam proximo suo) *Bib. non habent* proximo suo.

Cap. 109. 177. Infimus fui *Confirmatur & hinc nostra haec lect.*

Cap. 110. 178. Susurro & bilinguis maledictus, &c.) *Admiratu dignum, quod Latinos nostros cod. hic sequatur non Graecos, praeterquam quod legas* turbabit, *pro eo quo illi* turbauit.

Cap. 111. 179. Sacrificia malorum acceptabilia esse) *Non male sic* Manut. *pro eo quod alii* accepta.

180. non probat) Manut. *solus* reprobat.

Cap. 112. 181. emendamini qui iudicatis terram) *Peculiaris est haec lectio Cypriano, sicut pleraque in Psalmis.*

Cap. 113. 182. in ecclesiastico) Ex Ms. *denuo hoc adiecimus, omissum à* Manut.

183. Si autem vexaueritis eos) *Placet & hic prae illo quod legit ipse* vexabitis, *ut si etiam non legunt Biblia* in vobis *quia tamen habent* Ms. *denuo adiecimus.*

184. Patris orphanorum & iudicis viduarum) Rursum Ms. *& exc. vet.* Patres & iudices.

Cap. 114. 185. Item alibi, exomologesin faciendam: Malo poenitentiam peccatoris) Manut. Item alibi: Exomologesin malo peccatoris, & poenitentiam. *Verum prior* Ms. *nostrorum est, & genuina.*

Cap. 115. 186. & semitam pedum vestrorum) Man. *quidem & supra Cypr. l. de Lapsis* semitas, *at 70. illud legunt.*

D. Cyprian.

187. & cui minus dimittitur, &c.) *Hoc quoque hodie non reperitur apud Lucam.* Cap. 116.

188. & galeam salutis assumere) Sic Manut. *& exc. vol. veteris vero exc.* assumite, *quomodo & hodie legitur, neutrum habet supra Epist. ad Thybaritanos, neque Tertull. lib. 3. aduers. Marc.* Cap. 117.

189 Item de Antichristo quod in hominem veniat) Manut. *in hac lectione consentiunt &* Ms. *pro eo quod alii* in homine. Cap. 118.

190 Ad quid tumultuatae sunt gentes) *Confirmatur hinc nostra lectio.* Cap. 119.

191. abstinere vos) *Vitio operarum erat* nos, *apud Manutium.*

192. & sanguinis effusione) Manut. *at Tert. l. de Pudicit.* & sanguine; *At illud explicat leg. vulg.* sanguine & suffocato; *ut pote quum id interpretentur Chrysost. & Beda in comment. ut sit idem quod* à sanguinis effusione.

193. In Epistola Pauli) *Rursum hoc substituimus pro eo quod habebat* Manut. Paulus. Cap. 120.

CONCILIVM CARTHAGINIENSE, DE BAPTIZANDIS HAERETICIS.

IN CONCILIVM CARTHAGINIENSE PRAEFATIO.

Argumentum Concilij huius non Oecumenici sed Prouincialis, titulus satis indicat. Quod vti alicubi supra Tomo primo adnotauimus editus est iam olim: De Baptizandis Haereticis, *non* De Rebaptizandis, *vt pote quum scirent illi & sentirent cum Cypriano, non iterandum baptisma, sed censerent nihil actum baptismo haereticorum. Quae tamen sententia refutatur sigillatim à D. August. partim lib. 3. & totis 6. & 7. lib. de baptismo contra Donat. vti suis quibusque locis infra adnotabimus. Nec solum à Stephano Pontifice viuente adhuc Cypriano, sed postea ab vniuersali seu plenario Ecclesiae Concilio (quod Nicenum fuisse supra alicubi comprobauimus) condemnata est D. August. teste contra Donatistas; qui hoc Cypriani & coëpiscoporum errore se tuebantur, quum tamen (quod eis frequentissimè exprobrat) vnitatem Ecclesiae scinderent, quod illi minimè fecerant. Neque verò ab alij duntaxat Episcopis reprobata est, sed & ab ipsis illis qui eam promulgarunt, non modo orientalibus illis (quorum meminit Tomo primo in argumento Epistolae Firmiliani) Episcopis quinquaginta, quos vel ipsis Donatistis confitentibus rescidisse seu potius correxisse iudicium suum scribit D. Augustin. lib. 3. contra Cresc. Gramm. c. 1. 2. & 3. sed & Africanis Episcopis, qui in hoc Concilio sententias suas protulerunt. Cuius rei locuples testis est D. Hieron. Dialogo contra Luciferia. in*

hæc verba: *Conatus est* (*inquit*) *B. Cyprianus lacus contritos fugere, nec bibere de aqua aliena, & iccirco hæreticorum baptisma reprobans, ad Stephanum tunc Romanæ vrbis Episcopum, qui à B. Petro vigesimus sextus fuit, super hac re Africanam Synodum dixerit; sed conatus eius frustra fuit. Denique illi ipsi Episcopi, qui rebaptizandos hæreticos cum eo statuerant, ad antiquam consuetudinem reuoluti, nouum emisere decretum. Quid facimus? ita & nobis maiores nostri, & illis sui tradidere maiores. Consentiunt etiam Dion. Alexand. Epist. ad Stephanum supra citata, & vincent. Lirin. li. aduer. hære. c.* 10. *Quod an etiam de Cypriano verum sit, latius in vita ipsius. Porrò quum ex ipso Concilij huius exordio constet recitatas illic Iubaiani ad Cyprianum, & Cypriani ad Iubaianum, ac rursum huius ad illum litteras: certo constat celebratum hoc Concilium post illa concilia, è quibus scriptæ sunt Epistolæ ad Episcopos Numidas, & ad Stephanum, vt pote quorum Cyprianus meminerit Epist. ad Iubaianum. Atque adeo quemadmodum & ibi collegimus ex huius Synodi frontispicij verbis, tertium hoc fuit aut quartum de baptizandis hæreticis Concilium. Contigit proinde non sub Cornelio Pontifice quod existimant Eusebius & Nicephorus, quippe qui iamdudum antea passus fuerit: sed* (*vel ipso D. Hieronym. teste*) *sub Stephano. De numero autem Episcoporum, non consentit cum nostris exemplaribus Photius in Nomocanone apud Balsamonem, vt pote qui* 84. *duntaxat numeret, vbi Morel.* 88. *Ms. verò codices Afflign. Cambron. Anglic. Dun. Marchin. Bland.* 87. *De quo vt quod sentiam loquar: minus placet Morelij lectio, quod ita binæ erunt Cypriani sententiæ: Photij vera est, si sententia Cypriani non computetur: Ms. denique meo indicio genuina est, sic tamen vt* (*quemadmodum ad marginem adnotaui*) *sententia antepenultima pro tribus computetur, vtpote in qua Natalis Episcopus pro se & duobus alijs suum proferat decretum. Manutius & Erasmus qui primus hoc Concilium edidit, numerum Episcoporum prætermiserunt. Qui tamen rectè adnotauit, non eandem esse dictionem in his sententijs, sed esse acta Synodi. Notariis excipientibus quæ dicebantur: Cypriano tamen ascribi, quod ipse magna eius causa fuerit & Concilij Præses. Cæterum de prima origine & anno conditæ Carthaginis, variant Historici, Iustinus lib.* 18. *& Apuleius in Floridis, item Euseb. in Chronicis. Constat autem fuisse Coloniam Tyriorum ædificatam in loco, cui nomen Byrsa, primum Carthadam* (*teste Solino*) *dictam, quod verbo Punico nouam ciuitatem significat. Beda in Chronico conditam asserit regnante Dauide apud Hebræos & apud Latinos* 5. *Rege Syluio, vt quidam voluit à Carchedone Tyrio, vt verò alij à Didone eius filia anno* 143. *post excidium Troianum. De Didone conditrice consentiunt Virgilius, Iustinus, & Tertull. de Monog. ac Apologet. Eius ciuitatis potentiam celebrat his verbis Ezechiel cap.* 27. *Charthaginienses negotiatores tui* (*ad Tyrum verba faciens*) *à multitudine cunctarum diuitiarum, argento, ferro, stanno, plumbóque repleuerunt nundinas tuas. Eandem confirmat, quod teste Strabone tota Africa cultiore potiretur, in Hispanijs etiam ab Herculis columnis vsq; ad Pyræneos montes imperauerit, & in Hispania Betica à Duce Carthaginiensium Hasdrubale Carthago noua sit condita. Hinc Romani Imperij æmula illa Carthago* (*Plinio teste lib.* 15. *hist. nat. cap.* 18.) *per annos* 120. *grauissima illa bella cum Romanis gessit: donec vltimo bello Punico* (*inquit D. Aug. lib.* 3. *de Ciuitate Dei, cap.* 2.) *vno impetu alterius Scipionis* (*qui ob hoc etiam cognomen Africani meruit*) *ab stirpe deleta est: tantis opibus abundans, vt indè Romam transtulerit ille, cum de Pœnis triumpharet* (*inquit Plinius lib.* 3. *ca.* 11.) *quater millies CCCCLXX. millia pondo argenti. Idque post annos* (*inquit Solinus*) 730. *quàm fuerat extructa. Deinde* (*eodem teste*) *à G. Graccho Colonij Italicis data, & Iunonia ab eo dicta, aliquatisper ignobilis humili & languido statui; demum in claritate secundæ Carthaginis, interiectis* 102. *annis, M. Antonio, P. Dolabella consulibus enituit, clarior tamen adhuc* (*teste Mela Pomponio*) *priorum excidio rerum, quàm ope præsentium. Vnde non alio nomine vocatur à Plinio lib.* 8. *cap.* 4. *quàm Colonia Carthago, magnæ in vestigijs Carthaginis. Fuit tamen postea denuo inter Prouincias Africæ prima & Proconsularis Prouincia Carthaginis; atque adeo & Africæ caput vocatur à D. Augustin. libr.* 2. *de Baptism. contra Donatistas cap.* 11. *& omnium primatuum Africæ primus erat Carthaginensis Episcopus, vti supra docuimus Epistola* 45. Carthaginense *autem Concilium nuncupo & vbique cum Manutio lego, non,* Carthaginiense, *quomodo loquitur D. Aug. quia sex syllabarum dictionem esse astruit Priscianus libr.* 4. *& sic legunt vbique Salustius & Cicero.*

SENTENTIÆ EPISCOPORVM 87. de Hæreticis baptizandis.

VM [1] in vnum Carthagini conuenissent Calendar Septembris[2] Episcopi plurimi ex prouincia Africa, Numidia, Mauritania, cum Presbyteris & Diaconibus, præsente etiam plebis maxima parte, & lectæ essent litteræ Iubaiani ad Cyprianum factæ, item Cypriani ad Iubaianum rescriptæ, de hæreticis baptizandis, quidque postmodum Cypriano Iubaianus idem rescripserit; Cyprianus dixit: [3] Audistis collegæ dilectissimi quid mihi Iubaianus coëpiscopus noster scripserit, consulens mediocritatē nostram de illicito & profano hæreticorum baptismo; [4] & quod ego ei rescripserim; censens scilicet, quod semel atque iterum & sæpè censuimus, hæreticos ad Ecclesiam venientes Ecclesiæ baptismo baptizari & sanctificari oportere. Item lectæ sunt vobis & aliæ Iubaiani litteræ, quibus pro sua sincera, & religiosa deuotione ad epistolam nostram rescribens, non tantum consensit, [5] sed etiam instructum se esse gratias egit. Superest vt de hac ipsa re singuli quid sentiamus, proferamus; neminem iudicantes, [6] aut à iure communionis aliquem, si diuersum senserit, amouentes. Neque enim quisquam nostrum Episcopum se esse Episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit, quando habeat omnis Episcopus pro licētia libertatis & potestatis suæ, arbitrium proprium, [8] tamque iudicari ab alio non possit, quam nec ipse potest alterum iudicare. Sed expectemus vniuersi iudicium Domini nostri Iesu Christi, [9] qui vnus & solus habet potestatem & præponendi nos in Ecclesiæ suæ gubernatione, & de actu nostro iudicandi.

1. *Cæcilius* [10] *a Bilta dixit.*

[11] Ego vnum Baptisma in Ecclesia sola scio, & extra Ecclesiam nullum. Hic erit vnum vbi spes vera est, & fides certa; sic *Ephes. 4.* enim scriptum est: Vna fides, vna spes, vnum baptisma: non apud hæreticos, vbi spes nulla est, & fides falsa, vbi omnia per [12] mendacium aguntur, vbi exorcizat dæmoniacus; sacramentum interrogat, cuius os & verba cancer emittunt; fidem dat infidelis; veniam delictorum tribuit sceleratus, & in nomine Christi tingit antichristus: benedicit à Deo maledictus: vitam pollicetur mortuus: pacem dat impacificus. Deum inuocat blasphemus, sacerdotium administrat prophanus: ponit altare sacrilegus. Ad hæc omnia accedit & illud malum, [13] vt antistites diaboli audeant Eucharistiam facere, aut qui illis assistunt, dicant hęc omnia falsa esse de hęreticis. Ecce ad qualia cogitur Ecclesia, & sine baptismo ac venia delictorum communicare compellitur. Quam rem, fratres, fugere ac vitare debemus, & à tanto scelere nos separare, & vnum baptisma tenere quod soli Ecclesiæ à Deo concessum est.

2 [14] *Primus à Misgirpa dixit.*

Censeo omnem hominem ab hęresi venientem, baptisandum. Frustra enim illic putat se esse baptizatum; [15] cùm non sit baptisma, nisi in Ecclesia vnum, & verum: quia & Deus vnus, & fides vna, & Ecclesia vna est, in qua stat vnum baptisma, & sanctitas, & cætera. Nam quę foris exercentur: nullum habent salutis effectum.

3 [16] *Polycarpus ab Adrumeto dixit:*

Qui hęreticorum baptisma probant, [17] nostrum euacuant.

4 [18] *Nouatus à Thamugade dixit:*

Licet sciamus omnes scripturas sibi testimonium reddere de salutari baptismo, debemus tamen fidem nostram exprimere. Hæreticos & schismaticos ad Ecclesiā venientes qui pseudobaptizari videntur, debere eos in fonte perenni baptizari. Et ideo secundum testimonium scripturarum, & [19] secundum decretum collegarum nostrorum sanctissimæ memoriæ virorum omnes schismaticos & hæreticos qui ad Ecclesiam conuersi sunt, baptizari, sed & eos qui ordinati videbantur, inter laicos recipi.

5 [20] *Nemesianus à Thubunis dixit:*

Baptisma, quod dant hæretici & chismatici, non esse verum; vbique in scripturis sanctis declaratum est. Quoniam ipsi præpositi eorum [21] falsi Christi sunt, & falsi prophetæ, dicente Domino per Salomonem: Qui fidens est in falsis, hic pascit ventos: idem autem ipse sequitur aues volantes. [22] Deserit enim vias vineę suę, à semitis vero agelli sui errauit. Ingreditur autem per auia loca atque arida: [23] & terram destinatam in sitim: contrahit autem manibus infructuosa. Et iterum: ab aqua aliena abstine te, & de fonte alieno ne biberis, vt longum viuas tempus, adiiciantur etiam tibi anni vitæ. Et in Euangelio diui- *Prou. 10.*

Ioan. 3. na sua voce Dominus noster Iesus Christus locutus est, dicens: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire
Gen. 1. in regnum Dei. Hic est spiritus qui ab initio ferebatur super aquam. Neque enim spiritus sine aqua operari potest, neque aqua sine spiritu. Male ergo sibi quidem interpretantur, vt dicant quod per manus impositionem Spiritum sanctum accipiant, & sic recipiautur: cùm manifestum sit [24] vtroque sacramento debere eos renasci in Ecclesia Catholica. Tunc quippe
Ephes. 4. poterunt filii Dei esse, dicente Apostolo: Curantes seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis: vnum corpus & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ: [25] vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus. [26] Hæc omnia
Ioan. 3. Ecclesia Catholica loquitur. Et iterum in Euangelio dicit: Quod natum est de carne, caro est: & quod natum est de spiritu, spiritus est; quia Deus Spiritus est & de Deo natus est. Ergo omnes hæretici & schismatici omnia quæcunque faciunt,
Gal. 5. carnalia sunt, dicente Apostolo: Manifesta enim sunt opera carnis, quæ sunt, fornicationes, immunditiæ, [27] incestum, idololâtriæ, veneficia, inimicitiæ, certamina, zelus, ira, diuisiones, hæreses & his similia: de quibus prędixi vobis, sicut prędico quoniam quicunque hæc faciunt, regnum Dei non hæreditabunt. Condemnat æquè Apostolus cum omnibus malis & eos qui diuisionem faciunt, hoc est schismaticos & hæreticos. Nisi ergo acceperint baptisma salutare in Ecclesia Catholica, quæ vna est, salui esse non possunt, sed cum carnalibus in iudicio Domini Christi damnabuntur.

6 [28] *Ianuarius à Lambæse dixit:*

Secundum scripturarum sanctarum auctoritatem decerno hæreticos omnes baptizandos, & sic in Ecclesiam sanctam admittendos.

7 [29] *Lucius à Castrog. albæ dixit.:*

Cùm Dominus in Euangelio suo dixerit: Vos estis sal terrę: Si autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur? ex eo ad nihilum valebit, nisi vt proiiciatur foras, & conculcetur ab hominibus, & iterum post resurrectionem suam mittens Apostolos suos mandauerit dicens: Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra; Ite ergo & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Cum ergo manifestum sit hæreticos, id est hostes Christi, non integram sacramenti confessionem habere: Item schismaticos non posse condire sapientia spiritali, cum ipsi, ab Ecclesia quæ vna est recedendo infatuati, contrarij facti sint, fiat sicut scriptum est: domus contrariorum legis debet emundationem, & consequens est eos qui à contrariis baptizati inquinati sunt, primo purgari, & tum demum baptizari.

8 [30] *Crescens à Cirta dixit:*

In tanto cœtu sanctissimorum consacerdotum lectis litteris Cypriani dilectissimi nostri ad Iubaianum, [31] itémque ad Stephanum, quæ tantum in se sanctorum testimoniorum descendentium ex scripturis deificis continent, vt meritò omnes per Dei gratiam adunati consentire debeamus: Censeo, omnes hęreticos & schismaticos, qui ad Catholicam Ecclesiam voluerint venire, non ante ingredi, nisi exorcizari & baptizati prius fuerint; exceptis his sane qui in Ecclesia Catholica fuerant ante baptizati, ita tamen vt per manus impositionem in pœnitentiam Ecclesiæ reconcilientur.

9 [32] *Nicomedes à Segermis dixit:*

Mea sententia hęc est, vt hęretici ad Ecclesiam venientes baptizentur, eo quod nullam foris apud peccatores remissionem peccatorum consequantur.

10 [33] *Munnulus à Girba dixit:*

Ecclesię Catholicæ matris nostræ veritas semper apud nos, fratres, & mansit & manet, & vel maxime in baptismatis Trinitate, Domino nostro dicente: Ite & baptizate gentes in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Cùm ergo manifeste sciamus hæreticos non habere nec Patrem, nec Filium, nec Spiritum sanctum; debent venientes ad Ecclesiam matrem nostram verè renasci, & baptizari, vt cancer quod habebant, [34] & damnationis ira, & erroris effectura, per sanctum & cæleste lauacrum sanctificetur.

11 [35] *Secundinus à Cedias dixit:*

Cum Dominus noster Christus dicat: Matt. 12.
qui non est mecum, aduersus me est: &
Ioannes Apostolus eos qui ab Ecclesia ex- 1 Ioan. 2.
eunt antichristos dicat: indubitanter hostes Christi, quique antichristi nominati sunt, gratiam baptismi salutaris ministrare non possunt. Et ideo censeo eos qui de insidijs hæreticorum confugiunt ad Ecclesiam, baptizandos esse à nobis, qui [36] amici appellati sumus Dei, eius dignatione.

12 [37] *Felix à Bagai dixit:*

Sicut cæcus cæcum ducens simul in foueam

ueam cadunt, ita hæreticus hæreticum baptizâs simul in mortem cadunt. Et ideo hæreticus baptizandus est, & iustificandus, ne nos viui mortuis communicemus.

13 38 *Polianus à Mileo dixit:*

Iustum est hæreticum baptizari in Ecclesia sancta.

14. 39 *Theogenes ab Hippone regio dixit:*

Secundum sacramentum Dei gratiæ cœlestis, quod accepimus vnum baptisma quod est in Ecclesia sancta credimus.

15 40 *Datiaus à Badis dixit:*

Nos quantum in nobis est, hæreticis non communicamus, nisi baptizati in Ecclesia fuerint, & remissionem peccatorum acceperint.

16 41 *Successus ab Abbir germaniciana.*

Hæreticis aut nihil licet, aut totum licet. Si possunt baptizare, possunt dare & Spiritum sanctum. Si autem Spiritum sanctum dare non possunt, quia non habent Spiritum sanctum: nec baptizare spiritaliter possunt: propterea censemus hæreticos baptizandos esse.

Mat. 7. 17 42 *Fortunatus à Thuchaberi dixit:*

Iesus Christus Dominus & Deus noster Dei patris & creatoris filius 43 super petram ædificauit Ecclesiam suam, non super hæresim, & potestatem baptizandi Episcopis dedit, non hæreticis. Quare qui extra Ecclesiam sunt, & contra Christum stantes, oues eius & gregem spargunt, baptizare foris non possunt.

18 44 *Sedatus à Tuburbo dixit:*

In quantum aqua sacerdotis prece in Ecclesia sanctificata abluit delicta; in tantum hæretico sermone, 45 velut cancere, infecta, cumulat peccata. 46 Quare omnibus pacificis quidem viribus nitẽdum est, ne quis hæretico errore infectus & tinctus, singulare & verum Ecclesiæ baptismum detrectet accipere, quo quisquis non fuerit baptizatus, 47 regno cœlorum fiet alienus.

19 48 *Priuatianus à Sufetula dixit:*

Qui hæreticos potestatem baptizandi habere dicit, dicat prius, quis hæresin condiderit. Si enim hæresis à Deo est, habere & indulgentiam diuinam potest. Si verò à Deo non est, quomodo gratiam Dei aut habere aut conferre alicui potest?

20 49 *Priuatus à Suffibus dixit:*

Qui hæreticorum baptismum probat, quid aliud quàm hæreticis communicat?

21 50 *Hortensianus à Laribus dixit:*

Quot sint baptismi, viderint aut præsumptores, aut fautores hæreticorum; nos vnum baptisma, quod non nisi in Ecclesia nouimus, Ecclesiæ vindicamus. Aut quo modo possunt in nomine Christi aliquem baptizare, quos ipse Christus dicit aduersarios suos esse?

22 51 *Cassius à Macomadibus dixit:*

Cùm baptismata duo esse non possint; qui hæreticis baptisma concedit, sibi tollit. Censeo itaque flebiles & tabidos hæreticos baptizandos esse, cùm ad Ecclesiam venire cœperint, & sacra & diuina lauatione lotos, & lumine vitæ illuminatos, non hostes, sed pacificos, non alienos, 52 sed fidei Domini domesticos, non adulteros sed Dei filios, non erroris, sed salutis effectos in ecclesiam recipi, absque his, qui de Ecclesia fideles supplantati, ad hæresis tenebras transierant, sed eos per manus impositionem restituendos.

23 53 *Alius Ianuarius à Vico Cæsaris dixit:*

Si non obtemperat error veritati, multo magis veritas non consentit errori. Et ideo nos Ecclesiæ assistimus in qua præsidemus: vt baptismum eius ipsi soli vindicantes, eos, quos Ecclesia non baptizauit, baptizemus.

24 54 *Alius Secundinus à Carpis dixit:*

Hæretici Christiani sunt, an non? Si Christiani sunt: cur in Ecclesia Dei non sunt? Si Christiani non sunt, 55 quo modo Christianos faciunt? Aut quò pertinebit sermo Domini dicentis; Qui non est mecum, aduersus me est, & qui non mecum colligit, spargit? Vnde constat, super filios alienos & soboles antichristi Spiritum sanctum per manus impositionem tantummodo non posse descendere, cum manifestum sit hæreticos baptisma non habere. Matt. 12.

25 56 *Victoricus à Thabracana dixit:*

Si licet hæreticis baptizare & remissam peccatorum dare; quid illos infamamus, 57 vt hæreticos appellemus?

26 58 *Alius Felix ab Vthina dixit:*

Nemini dubium est, sanctissimi consacerdotes, non in tantum posse humanam præsumptionem, quantum Domini nostri Iesu Christi adorandum & venerabilem maiestatem. Memores ergo periculi, hoc quoque non tantum obseruare debemus, verum etiam ab omnibus nobis confirmare, vt omnes hæretici qui ad sinum matris Ecclesiæ accurrunt, baptizentur; vt mens hæretica, quæ diuturna tabe polluta est, sanctificatione lauacri purgata in melius reformetur.

27 59 *Quietus à Buruch dixit:*

Qui fide viuimus, obsequi iis quæ in-

struendis nobis ante prædicta sunt, [60] credula obseruatione debemus. Nam scriptum est apud Salomonem. [61] Qui baptizatur à mortuo; quid proficit lauatio eius? Quod vtique de his qui ab hæreticis tinguntur, & [62] de tingentibus loquitur. Si enim qui apud illos baptizantur, per remissionem peccatorum vitam æternam consequuntur, cur ad Ecclesiam veniunt? Si verò à mortuo salutis nihil accipitur, ac propterea agnito errore pristino ad veritatem cum pœnitentia reuertuntur; vno vitali baptismate, quod in Ecclesia Catholica est, sanctificari debebunt.

Eccles. 23.

28 [63] *Castus à Sicca dixit:*

Qui contempta veritate præsumit consuetudinem sequi; aut circa fratres inuidus est & malignus, quibus veritas reuelatur; aut circa Deum ingratus est, cuius inspiratione [64] Ecclesia eius instruitur.

29 [65] *Euchratius à Thenis dixit:*

Fidem nostram, & baptismatis gratiam, & legis Ecclesiasticæ regulam Deus & Dominus noster Iesus Christus suo ore Apostolos docens, [66] perimpleuit, dicens: Ite & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Falsum ergo hæreticorũ baptisma & iniquum, à nobis pellendum est, & [67] omni detestatione refutandum, [68] de quorum ore virus non vita, nec gratia cœlestis, sed blasphemia Trinitatis exprimitur. Et ideo venientes ad Ecclesiam hæreticos integro & Catholico baptismate baptizari debere manifestum est, vt à blasphemię suę præsumptione purificati, possint Spiritus sancti gratia reformari.

Matt. 28.

30 [69] *Libosus à Vaga dixit:*

In Euangelio Dominus: Ego sum, inquit veritas; non dixit, ego sum consuetudo: [70] Itaque veritate manifestata cedat consuetudo veritati, vt & si in pręteritum quis in Ecclesia hęreticos non baptizabat, [71] nunc baptizare incipiat.

Ioan. 10.

31 [72] *Luceus à Thebeste dixit:*

Hæreticos blasphemos atque iniquos verbis variis decerpentes sancta & adorabilia scripturarum verba, execrando censeo; & ideo exorcizandos & baptizandos esse.

32 [73] *Eugenius ab Amedera dixit:*

Et ego hoc idem censeo; hæreticos baptizandos esse.

33 [74] *Item alius Felix ab Amacura dixit:*

Et ipse secutus diuinarum scripturarum auctoritatem, baptizandos hæreticos esse censeo, sed & eos qui apud schismaticos baptizatos se esse contendunt. Si enim secundum cautum Christi priuatus fons noster est, intelligant cũcti Ecclesię nostrę aduersarij, [75] quia alienus esse non potest. Nec duobus populis salutarem aquam tribuere potest ille, qui vnus gregis pastor est. Et ideo manifestum est, nec hęreticos nec schismaticos aliquid cœleste posse suscipere, qui à peccatoribus hominibus, & ab Ecclesia extraneis audeant accipere. Quando danti locus non est, vtique nec accipienti prodest.

34. [76] *Item alius Ianuarius Muzulensis dixit:*

Miror quod cùm omnes confiteantur vnum esse baptisma, non omnes intelligant eiusdem baptismatis vnitatem: Ecclesia enim & hæresis, duę & diuersæ res sunt. Si hęretici habent baptisma, nos non habemus. Si autem nos habemus, hæretici habere non possunt. Dubium autem non est, Ecclesiam solam Baptismum Christi possidere, quæ sola possideat & gratiam Christi & veritatem.

35 [77] *Adelphius à Thusualte dixit:*

Sine causa quidam falso & inuidioso verbo impugnant veritatẽ, vt rebaptizare nos dicant, [78] quando Ecclesia hæreticos non rebaptizet, sed baptizet.

36 [79] *Demetrius Aleptiminus dixit:*

Vnum baptisma nos custodimus, quia [80] Ecclesiæ Catholicæ soli rem suam vindicamus. Qui autem dicunt quia hæretici vere & legitime baptizare possunt, ipsi sunt qui non vnum, sed multa baptismata faciunt. Nam cùm hæreses multæ sint, pro earum numero & baptismata computabuntur.

37 [81] *Vincentius à Thibari dixit:*

Hæreticos scimus esse peiores quàm ethnicos: si ergo conuersi ad Dominum venire voluerint, [82] habemus vtique regulam veritatis, quam Dominus præcepto diuino mandauit Apostolis dicens: Ite, in nomine meo manum imponite, dęmonia expellite. Et alio loco: Ite, & docete gentes, [83] baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Ergo primo [84] per manus impositionem in exorcismo, secundo per baptismi regenerationẽ, tunc possunt ad Christi pollicitationem venire: alias autem fieri censeo non debere.

Marc. 16.

Mat. 28.

38 [85] *Marcus à Mactari dixit:*

Mirandum non est, si hæretici hostes atque impugnatores veritatis, rem sibi vindicent potestatis & dignationis alienę: sed illud mirandum est, quod quidam nostri, præuaricatores veritatis, hæreticis

suffragantur

suffragantur, & Christianis aduersantur. '' Propterea decernimus hæreticos baptizandos esse.

39 '' *Satius à Sicilibba dixit:*

Si hæreticis in baptismo sua peccata donantur, sine causa in Ecclesiam veniunt. Nam cùm in die iudicij peccata sint quæ puniuntur; nihil est quod timere possint hæretici de iudicio Christi, si sunt remissionem peccatorum consecuti.

40 '' *Victor à Gor dixit:*

Cùm peccata non nisi in Ecclesiæ baptismo remittantur, qui hæreticum ad communicationem sine baptismo admittit, vtrumque contra rationem facit, nec hæreticos purgat, & Christianos inquinat.

41 '' *Aurelius ab Vtica dixit:*

Cùm dicat Apostolus, non communi-
1.Tim.5. candum peccatis alienis, quid aliud quàm peccatis alienis communicat, qui hæreticis sine Ecclesiæ baptismo communicat? Et ideo censeo baptizandos esse hæreticos, vt accipiant remissam peccatorum, & sic illis communicetur.

42 '' *Confessor Iambus à Germaniciana dixit:*

Qui hæreticorum baptisma probant, nostrum improbant, vt extra Ecclesiam non dicam lotos, sed sordidatos, negent in Ecclesia baptizari oportere.

43 '' *Lucianus à Rucuma dixit:*

Gal. 1. Scriptum est: Et vidit Deus lucem quia bona est, & diuisit inter lucem & tenebras. Si potest luci & tenebris conuenire, potest nobis & hæreticis aliquid esse commune: Propterea censeo hæreticos '' baptizandos esse.

44 '' *Pelagianus à Luperciana dixit:*

Scriptum est: Aut enim Dominus tuus
3.Reg.18. Deus est, aut Baal Deus est: ita & nunc, aut Ecclesia Ecclesia est, aut hæresis Ecclesia est. '' Porro si hæresis Ecclesia non est, quomodo esse apud hæreticos baptisma Ecclesiæ potest?

45 '' *Confessor & Martyr Iader à Midila dixit:*

Scimus non esse nisi vnum baptisma in Ecclesia Catholica; & ideo non debemus admittere hæreticum, nisi baptizatus apud nos fuerit, ne se putet extra Ecclesiam Catholicam baptizatum esse.

46 '' *Item alius Felix à Marrazana dixit:*

Vna fides, vnum baptisma; sed Ecclesiæ Catholicæ, cui soli licet baptizare.

47 '' *Confessor Paulus à Bobba dixit:*

Me non mouet si aliquis Ecclesiæ fidem, & veritatem non vindicat, quando Apostolus dicat: quid enim si exciderunt à fide
Rom.3. quidam illorum? Nunquid infidelitas eorum fidem Dei '' euacuauit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autē homo mendax. Si autem Deus verax est, quomodo esse apud hæreticos baptismi veritas potest, apud quos Deus non est?

48 '' *Confessor Pomponius à Dionysiana dixit:*

Manifestum est, hæreticos non posse baptizare, & remissionem peccatorū dare qui potestatem non habent, vt aut soluere aut ligare aliquid in terris possint.

49 '' *Confessor Venantius à * Timisa dixit:* * Tl unis

Si maritus peregre proficiscens amico suo commendasset vxorem suam custodiendam, commendatam sibi ille quanta posset diligentia conseruaret, ne ab aliquo castitas eius & sanctitas adulteraretur; Christus Dominus & Deus noster ad Patrem proficiscens, sponsam suam nobis commendauit, vtrúmne eam incorruptam & inuiolatam custodiemus, ac integritatem eius & castitatem mœchis & corruptoribus prodemus? Qui enim baptisma Ecclesiæ commune cum hæreticis facit, sponsam Christi adulteris prodit.

50 '' *Aymnius ab Ausuaga dixit:*

Nos vnum baptisma '' accepimus, & ipsum tenemus & exercemus. Qui autem dicit quia & hæreticis licet baptizare, ipse duo baptisma facit.

51 '' *Saturninus à Victorina dixit:*

Si licet hæreticis baptizare, excusati sunt & defensi illicita facientes. nec video quare eos aut Christus aduersarios suos, aut Apostolus antichristos appellauerit.

52 '' *Alius Confessor Saturninus à Thucca dixit:*

Gentiles quamvis idola colant, tamen summum Deum patrem creatorem cognoscunt & confitentur. '' In hunc Marcion blasphemat, & quidam non erubescunt Marcionis baptismum probare: quomodo tales sacerdotes sacerdotium Dei aut seruant aut vindicant, qui hostes Dei non baptizant, & sic illis communicant?

53 '' *Marcellus à Zama dixit:*

Cùm peccata non nisi in Ecclesiæ baptismo remittantur, qui hæreticum non baptizat, peccatori communicat.

54 '' *Confessor Irenæus ab Vlulis dixit.*

'' Si ideo Ecclesia hæreticorum non baptizat, quod dicatur iam baptizatus esse: hæresis maior est.

55 '' *Donatus à Cibalina dixit:*

Ego vnam Ecclesiam & vnum baptisma eius noui. Si est qui dicat esse apud hæreticos baptismi gratiam: ante est vt ostendat & probet esse illic Ecclesiam.

Gal. 2. 56 *Zozimus à Tharassa dixit:*

Reuelatione facta veritatis, cedat error veritati; quia & Petrus qui prius circūcidebat, cessit Paulo veritatem prędicanti.

Ioan. 3. 57 *Iulianus à Telepte dixit:*

Scriptum est: Nemo potest aliquid accipere, nisi datum fuerit illi de cælo: Si hæresis de cælo est, potest & baptisma dare.

58 *Confessor Faustus à Timida regia dixit:*

Non sibi blandiantur, qui hæreticis patrocinantur. Qui pro hęreticis Ecclesiastico baptismati intercedit; illos Christianos & nos hæreticos facit.

59 *Geminius à Furnis dixit:*

Quidam de collegis hæreticos pręponere sibi possunt, nobis non possunt, & ideo quod semel decreuimus tenemus, vt ab hæreticis venientes baptizemus.

60 *Rogatianus à Noua dixit:*

Ecclesiam Christus instituit, hæresin diabolus: quo modo potest habere baptismum Christi synagoga Satanæ?

61 *Confessor Terapius à Bulla dixit:*

Qui hæreticis Ecclesiæ baptisma concedit & prodit, quid aliud sponsæ Christi quam Iudas existit?

62 *Confessor item alius Lucius à Membresa dixit:*

Ioan. 9. Scriptum est, Deus peccatorem non audit: hæreticus qui peccator est, quo modo audiri in baptismo potest?

63 *Item alius Felix à Buslaceni dixit:*

In hæreticis sine Ecclesiæ baptismo admittendis, nemo consuetudinem rationi & veritati præponat: quia consuetudinem ratio & veritas semper excludit.

64 *Alius Saturnus ab Auitinis dixit:*

Mat. 6. Si potest antichristus dare alicui gratiam Christi: possunt & hæretici baptizare; qui appellati sunt antichristi.

65 *Quintus ab Aggia dixit:*

Ille potest dare aliquid, qui aliquid habuerit: hæretici autem quid possunt dare, quos constat nihil habere?

66 *Alius Iulianus à Marcelliana dixit:*

Ephes. 4. Si potest homo duobus dominis seruire, Deo & mammonę potest, & baptisma duobus seruire; Christiano & hæretico.

67 *Tenax ab Horrisccaliæ dixit:*

Baptisma vnum est, sed Ecclesię. Vbi ecclesia non est, baptisma illic esse nō potest.

68 *Confessor alius Victor ab Assuris dixit:*

Scriptum est, quia Deus vnus est, & Christus vnus est, & Ecclesia vna, & baptisma vnum. Quomodo ergo illic baptizari aliquis potest, vbi Deus & Christus, & Ecclesia vna non est?

69 *Donatulus à Capse dixit:*

Et ego semper hoc sensu, vt hæretici qui nihil foris consequi possunt, quando ad Ecclesiam conuertuntur, baptizentur.

70 *Martyr de schismaticis Verulus à Rusiccade dixit:*

Homo hæreticus dare non potest quod non habet; multo magis schismaticus, qui quod habuit, amisit.

71 *Pudentianus à Cuiculi dixit:*

Nouitas Episcopatus efficit, fratres dilectissimi, vt sustinerē quid maiores iudicarent. Nam hęreses nihil habere, nec posse manifestum est: atque ita si qui ex eis venerint, baptizari æquissime statutum est.

72 *Martyr Petrus ab * Hippone Diarito dixit:*

Cùm baptisma vnum sit in Catholica Ecclesia, manifestum est, non posse extra ecclesiam baptizari. Et ideo in hæresi tinctos siue in schismate, venientes ad Ecclesiam censeo baptizari oportere. *Hippone Diarrhito.

73 *Item alius Lucius ab Ausafa dixit:*

Secundum motum animi mei, & Spiritus S. cùm sit vnus Deus pater Domini nostri Iesu Christi, & vnus Christus, & vna spes, & vnus spiritus, & vna Ecclesia; vnum debet esse & baptisma. Et ideo dico, si quid * ab hæreticis motum aut factum fuerit, rescindi debere, & eos qui inde veniunt in Ecclesia baptizandos esse.

74 *Item alius Felix à Gurgitibus dixit:* *apud hæreticos.

Ergo censeo vt secundum sanctarum scripturarum pręcepta, baptizatus ab hęreticis illicitè extra Ecclesiā, cùm ad Ecclesiam confugere voluerit, gratiam baptismi vbi illicitè datur, consequatur.

75 *Pusillus à Lamasba dixit:*

Ego credo baptisma salutare non esse, nisi in Ecclesia Catholica. Quidquid absque Catholica fuerit, simulatio est.

76 *Martyr Saluianus à Gazaufala dixit:*

Hęreticos nihil habere constat, & ideo ad nos veniunt, vt possint accipere quod non habent:

77 *Honoratus à Tucca dixit:*

Cùm Christus veritas sit, magis veritatem quàm cōsuetudinem sequi debemus, vt hęreticos, qui ideò ad nos veniunt, quia foris nihil accipere potuerunt, Ecclesiæ baptismo sanctificemus.

78 *Victor ab Octauo dixit*

Quod & ipsi scitis, non olim sum Episcopus constitutus, & ideo expectabam pręcessorum consilium. Hoc itaque existimo, vt quicunque ex hæresi venerint, sine dubio baptizentur.

Confessor

79 134 *Confessor Clarus à Mascula dixit:* Manifesta est sententia Domini nostri Iesu Christi, Apostolos suos mittentis, & ipsis solis potestatem à patre sibi datam permittentis, quibus nos successimus, eadem potestate Ecclesiam domini gubernantes, & credentium fidem baptizantes. Et ideo hæretici qui nec potestatem foris, nec Ecclesiam Christi habent, neminem baptizare baptismo eius possunt.

80 *Martyr 135 Secundo à Thambris dixit:*

[f] Non debemus hæreticos nostra præsumptione decipere, vt in Ecclesia Domini nostri Iesu Christi non baptizari, ac per hoc remissionem peccatorum non consecuti, cùm iudicii dies venerit nobis imputent, quod per nos non sint baptizati, & indulgentiam diuinæ gratiæ consecuti. Propter quod, cum sit vna Ecclesia, & vnum baptisma, quando ad nos conuertuntur, simul cum Ecclesia & Ecclesiæ baptismum consequantur.

2. Ioan. 1. 81 136 *Item alius Aurelius à Chullabi dixit:* Ioannes Apostolus in Epistola sua posuit, dicens: Si quis ad vos venit, & doctrinam Christi non habet, nolite eum admittere in domum vestram, & aue illi ne dixeritis. Qui enim dixerit illi aue, communicat factis eius malis. Quo modo admitti tales temerè in domum Dei possunt, qui in domum nostram priuatam admitti prohibentur? aut quo modo cum eis 137 sine Ecclesiæ baptismo communicare possumus, quibus si aue tantum dixerimus, factis eorum malis communicamus?

Matt. 15. 82 *Confessor 138 Litteus à Gemellis dixit:* Cæcus si cæcum ducat, ambo in foueam cadunt. Cùm ergo hæreticos constet non posse illuminare quemquam, vtpote cæcos, baptisma eorum non valet.

83. 84. 85. *139 Natalis ab Oea dixit:*

Tam ego præsens, quàm Pompeius Sabratensis, quam etiam Dioga Leptimagnensis, qui mihi mandauerunt corpore quidem absentes, spiritu præsentes, censemus quod & collegę nostri; quod hæretici communicationem habere nobiscum non possunt, nisi Ecclesiastico baptismo baptizati fuerint.

86 *140 Iunius à Neapoli dixit:*

Ab eo quod semel censuimus non recedo, vt hæreticos venientes ad Ecclesiam baptizemus.

87 *141 Confessor & Martyr Cyprianus à Carthagine dixit:*

Meam sententiam plenissimè exprimit D. Cyprian.

Epistola quæ ad Iubaianum collegam nostrum scripta est; hæreticos secundum Euangelicam & Apostolicam contestationem aduersarios Christi & antichristos appellatos, quando ad Ecclesiam venerint, vnico Ecclesię baptismo baptizandos esse, vt possint fieri de aduersariis amici, & de antichristis Christiani. 1. Ioan. 2

ADNOTATIONES IN Concilium Carthaginiense.

1 Cum in vnum Carthagini conuenissent Kalendis Septembris] *Sic cum excusis Cambr. codex, Afflig. verò cum March. Dun. & Bland. legunt:* Carthagine. *D. Aug.* Carthaginem. *eligat lector quod volet. Atque:* Kalendis, *cum Ms. legit idem Aug. pro eo quod alii:* Kalendis. olog.

2 litteræ Iubaiani] *Magis probari hanc lectionem quàm quod legunt citati:* Iubiani, *aut Anglic. codex.* Iuuaiani. *supra diximus Epistola ad Iubaianum. Certè Diuus August. nobiscum etiam Ms. constanter legit.*

3 Audistis Collegæ dilectissimi] *Citat hæc verba D. Aug. de baptismo contra Donatistas. l. 2. cap. 2. l. 3. cap. 3. & l. 6. cap. 6. & latè excutit singula toto libro secundo, vt eos doceat exemplo Cypriani, & si sententiis differant, in pace tamen vnitatis manere oportere. Quum autem vel ipso illo & D. Hieron. contra Lucifer. testibus, de collegis suis loquatur, frustra detorserit quispiam contra primatum Romani Pontificis illud: Neque enim quisquam nostrum Episcopum Episcoporum se esse constituit. Verum de hoc latius supra epistola ad Quintum.*

4 & quid ego] *Tribus locis diuus August.* quidque ego.

5 sed etiam instructum se esse gratias egit] *Præter Cambronensem non habent Ms. nostri* instructum se esse. *Verum legit vbique Aug. etiam in Ms. Afflig. cod.*

6 aut à iure communicationis] *Siue hic legas cum Manutio & Cambronensi cod. siue:* communionis *quod constanter D. Augustin. & cæteri Ms. perinde est.*

7 quando habeat omnis, &c.] *Adnotat hic Erasmus, Cum sacramentis res tractetur ac fides, vnumquemque suo relinqui iudicio. Quod nimis crude ab illo dictum est, neque enim id verum est, præterquam (iuxta quod interpretatur D. August. dict. l. 3. cap. 3.) in his quæstionibus, quæ nondum eliquatissima perspectione discussa sunt.*

8 tamque Iudicari ab alio non possit quàm nec ipse potest] *Rectè sic meo iudicio Manutius & Morelius, nam non multum dissentiunt Ms. Afflig. Dun. Marchin. Blandin. & Cauchy legentes:* tam quod, &c. quam. *Antea erat in excusis:* tanquam, &c. quum, *D. Augustin. etiam lib. 2. cap. 2. contra Donat.* tanquam, &c. quomodo, *& lib. 6. cap. 6 sicut excusi:* quum. *Quare & illum vtrobique sic castigandum censeo, præsertim quum posteriori loco legat ipse vtrobique:* potest, *& nobiscum legat supra citatus Ms. Afflig. Aug cod.*

9 qui vnus & solos habet potestatem *Hæc quoque lectio apud illum substituenda est; dicto libro 2. cap.*

a. in locum eius quod legit: qui vnus est solus habens, nam illud habet Ms. & in aliis duobus locis apud ipsum legitur.

sententia prima.

10 Cæcilius à Bitha] Ms. præter Cambron. ad Hilta: sic & August. Ms. Verum prius habet D. August. excusi dicti libri 6. 8. cap. Neutrum tamen reperitur apud Plinium aut Ptolemeum, nisi forte eadem sit ciuitas quam Bensam vocat Ptolomeus in Mauritania Tingitana, aut Bactam prope Syrtes in Africa.

11 Ego vnum baptisma in Ecclesia sola] Ms. 4. & Cauchy: solum, ac prius cum excusis legit Cambronen. codic. & D. August. & confirmatur ex eo postea sequitur: soli Ecclesiæ. Sic autem respondet Augustinus, vt ostendat omnia hæc competere etiam in peccatores, qui tamen baptisma vere administrant.

12 per mendacium aguntur] Ms. quatuor gerun- tur.

13 vt antistites diaboli Eucharistiam audeant facere] Ex Ms. nostrorum omnium lectione plurale pro singulari substituit. Legit tamen singulare August. Ms.

14 Primus à Misgirpa] Sic Ms. quatuor, nec mul-
2 tum differt quod habet Cambronen. Miscirpa, pro eo quod habebant excusi cum D. Augustin, Migirpa, De eadem ciuitate intelligo, quod in Concilio 3. Carthagin. sententiam, dicit Tutus Migirpensis, seu Mirgensinensis, vt potius legendum sit: Migirpinensis. Omisi vero cum Ms. & Manutio quod interserebatur: Felix. tum in excusis, tum apud D. August. dicti libri 9. cap. eo quod Primus Episcopus supra Totho primo cum aliis epistolam 68. scripserit.

15 cum non sit baptisma] Variant codices hic & paulo post. Cambron. hic: baptismum, postea: baptisma. Contra alii Ms. quatuor, & Cauchii hic: Baptisma, deinde: baptismum. D. verò August. cum Manutio vtrobique: baptisma. Distinguit autem, inter non esse baptismum & sine salute dari.

3 16 Polycarpus ab Adrumeto] Huius supra fit mentio Epistola 41. vbi Adrumetinam Coloniam vocat, & plerique Ms. cum aspiratione legunt. Hic contra Ms. & excusi omnes præter D. August. dicti libri cap. 11. sine aspiratione, quomodo & Victor Vticensis histor. Vandal. lib. 3. ac primum Carthaginiense Concilium. Plinius quoque dict. lib. Cæsar. comment. lib. 5. & Salustius iuxta excusos cod. Rursum pro eo quod alii: Adrumetum, Afflig. Dun. Marchia. & Bland. codices legunt: Adrimetum, & Salustius Ms. in Iugurtha cum Solino: Hadrimetus. Item Plinius & Mela cum Augustino, & semel Ptolomeus, ac Victor Vticensis: Adrumentum. Prima lectio maxime placet, et quod Ptolomæi sit Geogr. l. 4. cap. 3. & lib. 8. Afric. tab. 2. qui eam collocat inter Aphrodisium & Leptim paruam iuxta mare in regione Africa, quam Byzacium vocat Plinius, (ita enim ibi castigandus est) & similiter D. August. de Vnit. Ecclesia cap. 5. pro eo quod legitur: Bysantium. nam D. Hieron. seu potius Beda de locis Act. Apost. cap. 27. Hadrumetum collocat in Byzacio regione Africa, & ipse D. August. epist. 48. Byzacium legit. Porro Coloniam dictam puto Adrumetum, aut quod à Tyro auctor sit illi populus teste Solino, aut quod Romani illuc Coloniam deduxerint.

17 nostrum euacuant] Solus Erasmus: hæreticis communicant, & prius legit etiam D. Augustinus, dicens baptismum neque hæreticorum neque nostrum esse, sed Christi.

18 Nouatus à Thamugade] Placet hæc excusorum vulgatorum & D. Augustini lectio, præ illa cambronensis & Manutii cum Morelio: Thamogade, aut cæterorum Ms. Thenogade, eo quod in Concilio Hipponensi sententiam dicat Lupianus Thamugadensis, & Optati ac Gaudentii Thamugadensium Episcoporum meminerit D. Aug. contra Parmen. l. 2. c. 4. ac contra Gaudentium l. 1. c. 1. & Hamugade apud eundem legatur epistola 62. Atque adeo apud Ptolomeum dictis locis ita legendum censeo, pro eo quod ibi reperitur in legione tertia Augusta: Thanutada, præsertim quum etiam in Concil. Carthag 3. mendose lectum fuerit. Thamadatensis. Collocat autem eam iuxta Theceltam, quæ infra Thibesta vocatur. 4

19 secundum decretum collegarum nostrorum] Einsdem decreti meminit Epistola ad Stephanum Cyprianus, atque adeo & hinc confirmatur nostra sententia de communione Laica, id est, inter Laicos.

20 Nemesianus a Thubunis] Manutius & Morelius, Thubunas. ad quod accedunt Manuscripti 4. legentes: Thabanas, verum placet prius excusorum lectio, quod sic legat D. Augustinus dicti lib. c. 12. & Cauchii cod. accedit etiam eo quod legit Cambronensis cod. Thucunis. Ptolomæus vero lib. 4. c. 2. & in tab. 2. Africæ collocat ciuitatem Thubunam, in Mauritania Cæsariensi, haud procul à Germania. Tubunensis etiam Cresconius subscripsit Concilii Carthaginensis 3. & Diuus Augustinus Epistola 70. aliquid gestum narrat apud Thabunas. 5

21 falsi Christi sunt] Ms. quatuor: Christiani.

22 Deserit enim vias] Manutius & Morelius: Deseruit. Nobiscum vero legunt iidem Ms. & Cauchii cod. accedit & illud Cambronensis: derelinquit; D. etiam Augustinus modo hoc, modo illud legit, diligentissimè omnes scripturas hic citatas discutiens: apud quem prorsus legendum; agelli sui, pro eo quod corrupte est hactenus: angeli sui, nam consentit Aug. Ms. Qui etiam errat, legit, non: errauit.

23 & terram destinatam siti, contrahit autem manibus infructuosa] Hoc illorum vterque Ms. 4. Cypriani, & vnus Augustini, ac Cauchius, pro eo quod Cambronensis cum excusis: & terram destinatam à messe, colligit autem manibus sterilitatem. D. Aug. excusus modo illud, modo illud, præterquam quod legat: consequitur, pro contrahit. Vera lectio sit vtrior, indicare nequeo, quum locum hunc scriptura nusquam reperire licuerit.

24 vtroque sacramento] Manus impositionis nempe vt baptismi, de quibus latius Epistola ad Stephanum.

25 vnus Deus] Non habent quidem istud Ms. præter Cambr. neque Manutius verum quod & Apostolus & D. August. id legat, denuo adiecimus.

26 Hæc omnia Ecclesia Catholica loquitur] Contra hic prætermissi interiectam particulam: in, quod neque D. August. neque Ms. habeant. Adiecimus tursum eos, ex iisdem.

27 incestum, idololatriæ, &c.] Hinc patet varias fuisse olim noui Testamenti versiones, aliter enim hic, aliter supra Cyprianus.

28 Ianuarius à Lambese] Siue cum diphthongo legas cum Dun. March. & Cauchio, siue aliter, perinde est. Collocatur autem Lambesa in Numidia à Ptolomeo 2. Africa tab. supra epist. 55. appellata: Lambesitana Colonia. Vide D. August. cap. 13. 6

29 Lucius a Castrogalbæ] Lectionem hanc colle- 7

gie

gi, partim ex Manutio, partim ex Cambronensi codice, quorum, ille: Castragalbæ, iste: Castrogalba; antea non satis Latine excusi cum diuo August. & alijs Ms. legebant: Castragalba. Suspicor autem fuisse castrum a Galba Cæsare extructum, præsertim quum apud Ptolomeum in Africa reperire sit etiam castra Cornelia & Castra Germanorum. Respondet autem ad rationes huius August. dicto lib. cap. 14.

8 30 Crescens à Cirta] Cirta seu Cirtha ciuitatis meminerunt Optatus libro primo contra Parme. & Diuus Augustinus lib. 3. contra Crescon. cap. 26 qui ad eundem libr. 1. cap. 5. Cirtensem vocat Petilianum contra quem scripsit (quare legendum quoque Cirtensis, apud eundem contra Fulgent. Donat. & Possidium in vita eiusdem, pro eo quod est: Circensis, & contra Petil. lib. 3. cap. 57. vbi est: Cutensis, ac de unico Baptis. cap. 17. vbi legitur Cotensis; nam Siluanum, de quo utrobique: Cirtensem vocat contra Cresc. lib. lib. 3. cap. 27. idem censeo de Epistola 150. quæ hodie perperam Circensibus inscribitur) In Numidia autem & Plinius dicto lib. cap. 3. Coloniam Cirtam Sittianorum cognomine, & Ptolomeus Cirtam Iuliam & Cirtenses populos collocat, haud procul à Vaga & Laribus; meminit etiam Cirta Salustius in Iugurtha, & Cæsar loco citato, fuisse eam dixit regni Bogudis oppidum opulentissimum, de qua etiam late Strabo lib. vlt. Hodie Constantina nuncupatur.

31 Item quæ ad Stephanum] D. August. dict. lib. c. 15. vbi huius sententiæ verba tractat, negat à se visam Epistolam hanc Cypriani ad Stephanum, sed aliam, in qua nulla mentio hæreticorum baptismi, quam non dubio esse illam quæ est num. 67. Cuius autem hic meminit, habetur supra num. 72.

9 32 Nicomedes à Segermis] Huius oppidi nulla vspiam mentio. De sententia ipsa vide D. August. dicto lib. cap. 16.

10 33 Munnulus à Girba] Legendum; Munnulus, supra diximus epistola 54. Placet etiam magis: Girba quod habent Manut. & Morelius cum Ms. Cambronen. Dunen. Marchen. & Cauchij, quam Girpa, quod cum D. Augustino dict. lib. cap. 17. codic. excusi & Affligimensis cum Blandin. codice, eo quod Victoris Gerbensis meminerit Optatus contra Parm. lib. 2. & eundem à Garbe nuncupet D. Augustinus contra Cresc. lib. 3. cap. 27 præsertim quum ipse etiam August. Ms. Afflig. prius illud legat.

34 damnationis ita & erroria offectura] Præ aliis placet hæc lectio. in excusis & Cambronensi cod. erat ita & erroris offensa, in aliis Ms. itam & erroria offecturam: apud D. August excus. iræ & erroris offocatum, seu: effectura. apud eundem Ms. iræ terroris offectura.

11 35 Secundinus à Cedias] De hac quoque ciuitate nihil compertum habeo. Ms. vero omnes legunt: Cedias, cum Manutio, pro eo quod Morelius: Chedias & excus. cum D. August. dicto lib. cap. 18. Chesas vel Chezias.

12 36 amici appellati sumus Dei, eius dignatione] Ms. quidem præter Cambronensem cum D. August. legunt: de eius dignatione, sed corrupte, uti patet ex ipsis D. August. verbis sequentibus: vt ab amicis Dei baptizentur.

37 Felix a Bagai] Lectionem hanc Manutij & Morelij confirmat Cambronensis codex, & D. Aug. tum dicto lib. cap. 19. tum contra Parmen. lib. 3. cap. 4. & contra Crescon. lib. 3. cap. 27. at post collat. cap. 19. vbi D. Cyprian. Bagaitani Donatistarum Concilij meminit: item Optatus contra Parmen. lib. 3. cum de Bagaiensi Donato loquitur. Nec dissentiunt cæteri Ms. legentes vitio scribarum: ab Agai. Antea excusi corrupte, à Bigal. August. Ms. à Bogoei. Existimo autem hanc eandem esse ciuitatem quæ Vagæ, nomine collocatur à Ptolomeo in Mauritania Cæsariensi, vt Græce scriptum fuerit ab ipso: Βάγαι & Latine interpretatum; Vagæ, postea concretis vitio operarum duabus litteris in diphthongum. Præsertim quum dictum Concilium Donatistarum nuncupet D. Aug. l. de Vnit. c. 16. Vagaitanum & eiusdem sententia Vagaitanam Epistola 151.

38 Polianus à Mileo] Etiam hic cum illis consentiunt Ms. pro eo quod erat: Pollianus, & veram hanc esse lectionem patet ex Epigraphe Epistolarum supra 78. & 80. Quare & apud D. August. dict. l. cap. 20 ita legendum, & pro: Mileu, quod ibi legitur: Mileo, aut. Mileuo. Nam Mileuum oppidum recensetur ab eodem Epistola 168. & Mileuitanum Episcopum Optatum citat contra Epistolam Parmen. lib. 1. cap. 3. Quare & apud Ptolomeum legendum censeo Mileum vbi est: Mireum, iuxta Lares in Numidia. Quibus rite perpensis, Mileuitanum illud celebre Concilium aduersus Pelagium in hac potius ciuitate conuenisse senseris, quàm in insula Melita, vti plerique opinantur, præsertim quum ipsi Patres eius Concilij sic alloquantur Innocentium Pontificem Romanum: De concilio Numidiæ ad te scripta direximus, & inter Numidiam & Melitam non mare duntaxat, sed & Africa & Byzancium sint intermedia. 13

39 Theogenes ab Hippone Regio] Cambronensis: Theugeniis, sed non placet, quum illud legat D. Augustinus dicto lib. cap. 21. Hyppo Regius verò (quod Ms. omnes cum ὕψιλον legunt) fuit Episcopatus ipsius Diui August. ciuitas Numidiæ ad mare sita, è regione Thabracæ iuxta Ptolomeum, cuius meminerunt etiam Plinius, Solinus, Mela & Salustius in Iugurtha capta à Vandalis & deuastata, teste Vict. lib. 1. cap. lego: Hyppone Regio, pro eo quod est: Regione tum olim mortuo, vt & in vita ipsius D. Possidius prosequitur, qui in ea. Presbytero adhuc diuo August. celebratum dicit Hipponense Concilium. Existimant plerique hodie vocari Bonam. 14

40 Datius à Badis] Etiam hic in 4. Ms. perperam ex peruersa litterarum diuisione legebatur: ab Adia, nam Bade Colonia recensetur à Ptolomeo in Mauritania Cæsariensi, iuxta Zanchabarim; vide responsum D. August. dicto lib. cap. 22 15

41 Successus ab abbir Germaniciana] Lectionem hanc Manutij & Morelij cum Ms. Præterquam quod legunt: Abbir, confirmat Concilium Carthag. 7. in quo sententiam profert Candidus Abbiritanus Germanicianorum; Castigandus est itaque & D. August. dicto l. cap. 23. vbi cum excusis legitur: à bir Germaniciana nam habet etiam Ms. illud prius. Ego vero idem esse oppidum Abbiriense existimarem, quod enumerat Plinius in Africa, nisi adderetur in dicto Concilio, Numidiæ Proconsularis,

42 Fortunatus à Thucabori] Sic lego cum Ms. præter Cambronensem, eo quod magis accedat ad ciuitatem, quam, vti modo diximus, Ptolomeus in Mauritania Cæsar. collocat, nomine: Zuchabori, apud quem etiam referuntur in Africa montes Chuzabari. 17

43 super petram ædificauit Ecclesiam] Manutius: super Petrum, sed præterquam quod Ms. prius legant, etiam id interpretatur D. Augustinus dicto

libri cap. 24. quum distinguit inter ædificare super petram & super arenam. Quem secuti, cum Ms. recte legunt Morelius & Manutius: Episcopis, pro eo quod erat: Apostolis

18 44 Sedatus à Thuburbo] Recte & hoc illi tam Ms. 4. pro eo quod D. August. dict. lib. 1. cap. 25. cum excusi: Tubotho, Gratius in margine: Tuborba, vt Cambronen. Turbaba, nam & ipse Augustinus libro post collat. cum Donat. cap. 22. Tuburbitani Faustini meminit, Plinius quoque inter Colonias Africæ sex, Tuburbim recenset, & à Ptolomeo ciuitas Thuburbo reperitur haud procul ab Vtina.

45 velut cancere infecta] Reposui hoc ex Ms. August. pro eo quod erat: cancer.

46 Quare omnibus pacificis quidem viribus enitendum] Hic sic interpretatur D. Augustinus: omnibus quidem viribus enitendum, sed tamen pacificis; sic ad minimum qui dissentiat à communionis iure iuxta quod Cyprianus monuerat) amoueamus. Vnde patet genuinam esse hanc, cum ipsius, cum Ms. præter Cambronen. lectionem, præ illa excus. pacificis quidem viris. Late tractatur ibidem, quod supra citauimus: Epistola ad Iubaianum de baptismi forma necessaria.

19 47 regno cœlorum fiet alienus] Verba præcedentia conuincunt, hic potius legendum cum Manutio & Ms. quam quod habebant excusi: sit, aut D. August. fiat, neque enim tale quid imprecabatur, qui pacem Ecclesiæ retinebat, quare & sic castigandus quoque D. August. consentiente etiam Ms. cod.

48 Priuatianus à Sufetula] Etiam hic castigandus ille hoc pacto dict. lib. cap. 26. ex Ms. cod. cum Manutio & Morelio, pro eo quod legitur cum antea excusis: Suficula. Nam Sufetulæ Episcopus in Byzacena prouincia Iocundus, subscripsit Concil. 6 Carthaginen. & martyrium Sufetulensis Præsidij describit Victor Vticensis lib. 1. quare non placet quod habet Cambron. cod. Susecula.

20 49 Priuatus à Sufibus] Cambronen. Susibus, cæteri Manuscripti: Sussibus, primum nobiscum legit D. Augustin. dict. libr. cap. 27. alibi huius nulla mentio.

21 50 Hortensianus à Laribus] Ms. quidem: Portensianus, sed male; quum Hortensiani frequens fiat mentio inter Epistolas Cypriani, & prius etiam legit D. Augustin. dict. lib. cap. 28. Lares, autem (quod enim lego apud Salustium in Iugurtha pro eo quod est Laris) collocat Ptolomeus in Numidia iuxta Mereum vel supra diximus. Larensis etiam ciuitatis meminit Victor Vticensis lib. 2. quare corrupte legit Cambr. cod. à Salaribus.

22 51 Cassius à Macomadibus] Ms. 4. Cassius à Machomadibus.] Verum prius placet, tam quod sic cum Cambronensi codice & excus. legit D. August. dict. libr. cap. 29. & in margine: Cassianus, tum quod Macomadiensis Donati mentio est apud eundem lib. 2. contra Cresconi. cap. 10. Collocat autem Plinius Macomades in Byzacio; quare & Ptolomeus castigandus & legendum: Macomada, pro eo quod est: Macodama.

23 52 sed fidei Domini domesticos] Recens adiectio: Domini, ex manuscriptis, quod bis id legat D. Augustinus.

53 Alius Ianuarius à vico Cæsaris] Tractat hoc D. Augustinus dict. libri cap. 30. Suspicor autem Vicum Cæsaris eundem esse, quem Ptolomeus Iolcæsaream vocat, à qua Cæsariensis Mauritania dicta est. De qua latius ita Plinius: Oppidumque ibi celeberrimum Cæsarea antea vocitatum Iol, Iubæ regia à D. Claudio. Coloniæ iure donata, eiusdem iussu deductis veteranis. Reperitur hodie è regione Argieru, & quidam Bugiam nuncupant.

54 Alius Secundinus à Carpis] Et si Ms. Marchienensis & Dunensis legant: à Carpos, cum Manutio & Morelio, nec multum dissentiat quod habent Affligniensis, Blanduniensis: à corpos, prior lectio Diui Augustin. dict. lib. cap. 3. & excusorum magis placet, eo quod in Africa Carpi oppidum, recenseatur à Plinio, & Carpis à Ptolomeo iuxta Maxulam maritima ciuitas; certe & Optatus lib. 2 gesta apud Carpos narrat, & Carpensis Pentadius 7. Concilio Carthagin. subscripsit. 24

55 quomodo Christianos faciunt] August. Ms. bis non aliud, quam: quomodo fiant. 25

56 Victoticus à Thabraca] Thabraca Colonia sita est iuxta tabul. Ptolomei inter Hipponem Regium & Hipponem Diarrhytum, quam Numidiæ contribuit Plinius dicto lib. 2. Ptolomeus vero vsque ad eam Numidiam extendit. Quare Mela non recte & Hipponem Regium & Thabracam in Africa collocat. In ea olim Thabracenum monasterium, cuius meminit Victor Vticensis libr. 1. Vide autem D. Augustin. dicto libr. cap. 32.

57 vt hæreticos appellemus] D. August. & Manutij hanc lectionem, confirmant Ms. omnes. Antea erat & hæreticos appellamus.

58 Alius Felix ab Vthina] Vthina, in tabul. Ptolom. adiacet Bagradæ fluuio in Carthaginiensi prouincia, & inter sex colonias innumerat Vthinam Plinius; D. Augustin. dict. lib. cap. 33. sine aspiratione legit cum Ms. Subscripsit & Concil. Arelat 2. Lampadius Vtinus Episcopus. 26

59 Quietus à Buruch] Ex Lectione Manutij & Morelij: Buruch; ob affinitatem litterarum g. & ch. colligo illud genuinum esse, pro eo quod excusi & D. August. dict. lib. cap. 34. Buruc. Nusquam certe alibi huius vestigium, nisi si ab hac ducatur Faustus Buronitanus apud Victorem Vtic. l. 1. 27

60 credula obseruatione] Placet hæc Diui Augustini & quatuor Ms. lectio, quia præmittitur: Qui fide viuimus; Cambronensis cum excusis habebat: sedula.

61 Qui baptizatur à mortuo] Quandoquidem neque excusi neque Ms. hic aut alibi, neque ipse alius locus. D. Augustin. adnectunt: & iterum tangit mortuum, censeo etiam apud illum hoc omittendum dict. cap. præsertim quum ad ea verba non respondeat, nec reperiatur in Ms. August. cod.

62 de tingentibus loquitur] Cambron. tinguentibus.

63 Castus à Sicca] Sicca (cuius meminit etiam Salustius in Iugurtha) à Plinio Numidiæ quoque attribuitur, à Ptolomeo vero Legionis tertiæ Augustæ, dicta ob id Sicca Veneria. Meminit & Siccensis ciuitatis Vticensis lib. 2. & Siccensis Fortunatiani D. Augustin. Epistola 128. Quare & in primo Concilio Carthaginen. ita legendum puto, pro eo quod est: Sincensis Patritius Atqui hic Manuscripti quatuor legunt Faustus, sed prius legit cum Cambronensi codice D. Augustinus dicto lib. cap 35. 28

64 Ecclesia eius instruitur] Hæc lectio Manut. confirmatur à Diuo Augustino & Ms. præter Cambronensem

bronensem, *antea erat*, Ecclesiæ eius instruitur,
*Adnotat autem tum dict. cap. cum lib. 3. cap. 5. fa-
tetur illam; contrariam fuisse Ecclesiæ consuetudinem.*

29 65 Eucbratius à Thenis] *genuinum esse*: Eucbra-
tius, *pro eo quod hic & Tomo primo*: Eucratius, *legi-
tur, dum illi inscribitur Epistola 61. colligo tum ex Du-
nensi & Marchin. cod. sic legentibus, tum eo quod
legit Afflig uensis*: Eucharistius, *& Blandini* Eu-
charitius *tum denique quod dicta epistola Manuscriptis
legant* Eugratius. *Atqui Thema seu quod legit Ptolo-
meus Theana, ciuitas est in Bizacio maritima, iuxta Ma-
tomades. De qua sic Strabo libro ultimo: Cepit etiam
Cæsar primo aduentu insulam, & Thenam urbem maxi-
mam.*

66 Perimpleuit) *Ita* Ms. *cum Manutio, phrasis Afri-
cana; quare & D. August. sic castigandus dicti libri 6.
c. 36. præsertim consentiente* Ms.

67 Omni detestatione) *August.* Ms. communi
contestatione.

68 De quorum ore virus non vita) *Hæc econtrario
D. Augustin. lectio confirmatur à Manus. 4. & Camb.
ad marg. erat duntaxat*: de quorum baptismate non
vita.

30 69 Libosus à Vaga) *Excusi codices, atque D. Au-
gust. dicti libri c. 37 legunt*: ab Agra, *siue* ab Aga,
*Manuscripti vero omnes & ex illis Manutius & Mo-
relius primi legunt; sed & ipse Augustinus dicti lib. 3
cap. 6. vbi denuo hinc vetustam contrariam consuetudi-
nem probat, habet* Libosus Vagensis. *Vaga autem à
Ptolomeo in Numidia, è regione Cirtha collocatur. Va-
gensis etiam oppidi meminit Plinius & Silius Italicus
lib. 3. Agra contra nulla mentio, nisi forte eadem sit
quam Cæsar comm. lib. 5. oppidum Agar vocat, dissitum
sedecim millibus passuum à Thapso ciuitate, cui vici-
na videtur facere Zertam & Vaccam oppida, quorum
etiam Ptolomeus meminit.*

70 Itaque veritate manifestata, cedat consuetu-
do veritati) *Nulli quidem hoc habent Manuscripti sed
duntaxat*: ego sum consuetudo veritatis, *at genuinum
esse patet ex vtroque D. Aug. loco.*

71 Nunc baptizare incipiat) *Optime hoc primi Manu-
tius & Morelius, nam & Augustinus legit & Manus-
criptis antea contrario sensu legebatur*: nec nunc, *corrup-
tissimè.*

31 72 Lucius à Thebeste) Lucius, *reposui ex Manuscrip-
tis eo quod in Epistolis Cypriani plures legantur eius nomi-
nis, nemo vero*: Leutius; *& confirmat quod infra vbi
Lucius 61. loco sententiam dicit præmittitur*: Alius. *At-
qui legit quidem Optatus contra* Parmen. *libro secundo*
Theuestia, *& Ptolomeus collocat Theuestam in dicta
Regione tertia, verum Diuus Hieronymus proœmio in Epi-
stolam ad Galatas: Prætereo, inquit, Thebas Liberi quas in
Africa condidit, quæ ciuitas nunc Thebestes dicitur.* Magis
igitur placet: Thebeste, *quod habent manuscripti quatuor,
tum ob iam dictum eius originem, tum quod diuus Augu-
stinus exc. dicti libri sexti c. 38. cum vulgatis excusis legat*:
Thabeste, *& manuscriptis* Thebeste, *Cambron. quo-
que*: Thebeme.

32 73 Eugenius ab Ammædera] Ex *cognatione littera-
rum d. & cl. irrepserat mendum apud Diuum Augu-
stinum dicti libri capite trigesimo nono & in vulgata
excusis: Amadera enim est apud Ptolomeum haud pro-
cul Theuesta iam dicta. Atqui adeo non placet etiam, quod
legunt Afflig. & Blandin. codice* Immedra, *præsertim*
D. Cyprian.

*cum nobiscum legat Augustin. Manuscriptis qui tamen ha-
bet* Eugeidus.

74 Item alius Felix ab Amaecura) *Accedit magis* 33
*hac Manutii lectio ad id quod habent quatuor Manuscri-
pti* ab Amacchora, *pro quo Diuus Augustinus excus.
dicti libri cap.*

40 ab Accura. Ms. *vero & hic primi exc.* ab Accura
Cambron. cod. ab Hamuccura. *Morel. denique*, à Ma
cura. *Hinc autem patet, verissimum esse quod dixit Plin.
dicti libri initio, Africa populorum & oppidorum nomi-
na ineffabilia esse, præterquam ipsorum linguis.*

75 Quia alienis esse non potest) *Ita diuus Augustin.
& veram esse lectionem ex verbis eius sequentibus colli-
gitur. Alioqui certe magis placeret Manuscripto quarto
& Cæteris illa*: quia alienus esse non potest. *An-
tea excusi cum Cambronensi codice* qui alieni sunt nobis
cum esse non possunt.

76 Item alius Ianuarius Mozelensis) *Sic Diuus Au-* 34
*gustinus dicti libri capite quadragesimo vno, Manuscripti &
excusi omnes præter Cambronensem qui legit*; a Mubucha.
*Neutrum reperi apud Geographos: nisi forte pro Musulanis
populis, quos enumerat Plinius, & collocat ab Audo mon-
te Numidia Australiores Ptolomeus*: Musulani, *legendum
sit; aut* Musula, *apud Salustium in Iugurtha, vbi est Mu-
thul, seu Muthula.*

77 Adelphius a Thesualte) *Rursum hic variant exem-* 35
*plaria in literis b & u. Nam Manuscripto quarto cum
Manutio illud legunt, nec dissentit Afflig uen. illud* The-
suatte. *D. vero August. dicti libri capite 42. cum primis
excusis*: Thesbaulte.

78 Quando Ecclesia hæreticos non rebaptizet,
sed baptizet (*Ex D. Augustini responso confirmatur hæc
ipsius & Manuscriptis quinque lectio, antea erat*: ab Ec-
clesia hæreticus non rebaptizetur, sed baptize-
tur.

79 Demetrius Aleptiminus] *Hoc recte Manutius* 36
*cum Manuscriptis Cypriani & Augustin. exemplaribus
pro eo quod D. Augustin. dicti libri cap. 43. cum ante
excusis*: Adeptuminus, *nam vox ex more Africano com-
posita, sicut infra vox* Leptimagnensis; *quorum il-
lud, recte interpretatur Cambonus: à Lepte minore,
hoc a Lepti magna. Collocatur autem Leptis parua &
à Plinio & à Ptolomeo in Bizacio maritima, expu-
gnata olim à Iulio Cæsare, nostra vero tempestate à
Carolo quinto Cæsare Augusto. Non tamen à Ptolo-
mei prorsus mihi persuadent, vt assentiar clarissimo Viro
Domino Cornelio Schleppero qui Africam oppidum putat
esse Leptim paruam, non Aphrodisium; quippe quum etiam
maritimam à Tuneto circumiegentibus, iuxta Ptolomeum
primum occurrat Aphrodisium, ac deinde Adrume-
tum: & tamen in descriptione Tunetensis regionis primo
occurrat Adrumentum, quam Africa. Deinde non ita
in mare promineat Aphrodisium, vti Leptis & hodie
Africa*

81 Ecclesiæ Catholicæ soli) Ms. *non habent*: catho-
licæ, *sed id legit D. Augustinus.*

8. Vincentius a Thibari) *Quum supra etiam ad Thi-* 38
*baritanos scribatur epistola 56. miror Geographos huius
non meminisse, nisi sic ciuitas* Thuburfica *aut* Thuburnica
apud Ptolomeum in Numidia, aut Thuburnica *Sutcubari
apud D. Augustinum liber contra Petil. tertio cap. 34.*

82 Habemus vtique regulam veritatis) *D. Aug. dic-
ti libri 8. cap. vltimo*: habent.

83 Baptizantes eos) *siue hoc legas cum excusis*;

fiue cum Ms. & *D. Augustin.* tingentes, *perinde est, alibi enim est eadem varietas.*

84 per manus impositiooem in exorcismo) *Sic Manuscripti cum Diuo Augustino pro eo quod* exorcismis *vbi pulchrè ad hac respondet.*

85 Marcus à Mactari] *Manus. Dunensis; Marchiiensis* & *Cauchu* Machtri. *Afflegin.* & *Blandiniens.* Machri. *Primum autem habet Cambronensis cum excusis,* & *Diuus Augustinus libri septimo contra Donatist. cap. 2. Alibi de hac mirum silentium.*

86 Propterea decernimus] *Ms.* decreuimus, *at ter illud legit D. August.*

87 Sattius à Sicilibba] *Legendum:* Saetius, *non:* Statius, *supra diximus Epistola LIIII. hic autem etiam sic legunt* Manuscripti & *accedit quàm proxeme quod habet Diuus Augustinus dicti libri septimi capite 3.* Satius. *Placet autem lectio* Manuti: Sicilibba, & *Augustin. Manuscripti pra illa Augustin. excusi* & *prius excusi:* Sicilippa, *quia in 7. Carthagin. Concilio subscripsit Praetextatus, Sicilibbensis, vbi lego:* Sicilibbensis.

40 88 Victor à Gor) *Ms.* Chor, *prius tamen D. Augustin. dicti libri capite 4. Neque vero de hac aliquid habeo, nisi forte sit insula* Gerra, *quam collocat Ptolomeus iuxta Syrtim paruam.*

41 89 Aurelius ab Vtica] *Vtica frequens mentio apud Salustium in Iugurtha,* & *Caesarem commentarior. libr. 3. Hac teste* Mela, *fato Catonis insignis,* & *magnitudine (inquit Strabo libro vltimo)* & *auctoritate secunda post Carthaginem,* & *ea excisa Metropolis* & *receptaculum Romanorum ad res in Libia gerendas; eodem in sinu quo Carthago, ad alterum ex promontoriis qua sinum faciunt; flumine Bagrada intermedio. Etiam à Phoenicibus seu* Tyriis *(Plinio teste) condita. Et vetustiorem Carthagine fuisse, indicat illud Silii* Italici *liber 3. Prisca sieu, veteresque ante arces condita Byrsa. Ptolomeus Ythicam nuncupat, neque enim litteram V. habent Graeci, sed eam per Y. efferunt, vti rectè adnotauit Adolphus Mekercus de vera lingua* Graca *pronunciatione. Hodie Bysartha nuncupatur. Vide porro responsum diui Augustin. dicti libri capite quinto.*

42 90 Confessor Iambos à Germaniciana] *Diuus Augustinus dict. libri capite 6. non habet:* Confessor, *neque 4.* Manuscripti *nostri: habet tamen cum excus. Cambronen cod. Atqui* Germaniciana *nona fit mentio in Concil. Africano,* & *de Germanitianensis loquitur Diuus August. Epistola ad Pancarium, qua 10. est in appendice Pacifiensi. Suspicor eandem esse qua Germania nomine, apud* Ptolomeum *sita est in* Mauritania *Caesariensi, ad flumen Ampsagam, qui ab illa Numidiam determinat.*

91 Lucianus à Rucuma] *Castigandus est etiam sic* 43 *D. Augustin. cum consentiat Ms. pro* Rucumma, *dictis lib. cap. 7. Alibi nihil de hoc reperi.*

92 Baptizandos esse] *Tum hic tum supra* & *infra aliquoties concludit sententia Episcoporum Cambronensis codex clausula hac:* in pace; *non male, vt pote as si hac adiecerint, vt significarent se in pace* Ecclesia *persistere velle. Verum nolui in contextum inserere, eo quod neque D. Augustin. neque* Manuscripti *alii vspiam id legant.*

93 Pelagianus à Loperciana) *Cambron. prius excu.* 44 *D. August. dict. libri capite 8* Lupertiana, *prius vero cum Manut. Ms. cateri.*

94 Petro si haeresis] *Ms. nostri prater Cambron.* Proinde.

95 Confessor & martyr Iader à Midila] *Differen-* 45 *tiam inter confessorem* & *martyrem latius tractatam habes Tomo 1. Epistola 9. Rursum tamen prater Cambrinen. neque* Manuscripti *neque D. Augustin. dicti libri capite 9. aliud quam:* Iader à Midila. *Atqui Midila quoque nulla mentio alibi, nisi forte sit ea quam Meledam vocat Ptolomeus iuxta Bullariam in Africa.*

96 Item alius Felix à Mazrazana] D. *August. di-* 46 *cti libri capite 10.* Marazana *cum prius ex. Camb.* Marigsna. *Illud vero cum Morel. M. cateri. Neque vero hinc aliquid certi habeo.*

97 Confessor Paulus à Bobba] *Hoc substitui ex* 47 *quatuor* Manuscriptis *pro eo quod erat:* ab Obba; *neque enim huius vestigium vspiam reperire est, at Babba apud Plinium,* & *Baba apud Ptolomeum reperitur in* Mauritania *Tingitana haud procul à Tamusida. Omissa est autem denuo à D.* Augustin. *dicti libri 11. capite* & *à Manuscriptis prater Cambronen. vox:* Confessor, & *hic* & *vbique postea.*

98 Euacuauit) *Quum* Ms. *cum August. hoc legant* & *hic* & *supra vbique; non placet quod habent alii,* euacuabit.

99 Confessor Pomponius a Dionysiana) *Ita cum* 48 *Manut.* Manuscripti *omnes* & *Augustin. prater Cambron. qui habet:* Dioisiana; *lectionem tamen D Augustin. excus. dicti libri capite 12.* & *prius excusorum.* Iosiniana, *probabilem facit, quod 7. Concil. Carthagin. subscripserit Laurentius* Ioositanus, *nisi forte legendum ibi sit:* Icositanus, *nam Icosium recenset Ptolomeus in Maurit. Caesariensi.*

100 Confessor Venantius à Thimisa) *Ita* Manus- 49 *cripti quat.* & *Cambronen.* Timisti, *pro quo Diuus Aug. dicti lib. cap. 13.* & *Manut, ac* Morel. *item excu. cateri legebant:* Timisa. Repetitur *quidem apud Ptolomeum* & Thimissa *vicina Vtica, sed apud eundem reperitur:* Timisa *iuxta Garsdam fluuium, qua vocatur à Plinio oppidum Thunisense,* & *à Strabone Thunnis ciuitas. Atque adeo coniicio, veram* & *Ptolomei* & *huius loci lectionem esse:* Tunisa, *seu* Thonisa; *facilis est enim librariorum error in tanta litterarum similitudine. Est ea ciuitas olim Arabum nunc Africa* Regia; *etiam hodie eodem loco sita. insignis memorabili expeditione Caroli quinti Romanorum Caesaris semper Augusti ad ann. 1535. qui ex ipso eius portu* Goletam *egregie muniuit; cuius* Regia *potentiam, amplitudinem* & *populi mores late prosequitur Ioannes Leo Africanus descrip. Afric. lib. 5.*

101 Aymnius ab Ausuaga] *Sic* Manut. *D. Augustin.* 50 *ex dict. lib. cap. 14. cum antea excus.* Ausuagiga *Item* Ms. ab Aussugiga: *Cambronen.* Aulaga. *cateri* Ms. Asuaga. *Aliunde nihil reperire certi potui, malo tamen legi per simplex g.*

102 accepimus) *Prorsus sic legendum cum August. & Ms. non autem* accipimos.

103 Saturninus à Victoriana) *Vide Diui Augustini* 51 *responsum dict. lib. cap. 15. quo etiam lib. 22. de Ciuitate Dei cap. 8. in Victoriana villa minus 30. millibus ab Hippone distante, memoriam dicit fuisse Geruasii* & *Protasii martyrum,* & *miraculum ibi factum narrat. Videtur itaque illa antea ciuitas fuisse. Nam* & *restitutus Victorianensis mentionem facit* Epistola 166.

104 Alius

52 104 Alius Confessor Saturninus à Thucca] *Cambron.* Tugga, *cæteri Ms.* Thuca, *vtrum aut:* Thucca, *legendum cum Manutio, aut* Tucca, *cum Diuo Augustino dicti lib. cap. 16. nam duæ eius nominis ciuitates reperiuntur apud Ptolomeum, altera in Mauritania Cæsariensi, altera in Numidia ad flumen Rubricatum; vnde & infra, qui 77. sententiam dixit, cognominatur Honoratus à* Tucca.

53 105 In hunc Marcion blasphemat] *Hoc ex Diuo Augustino & quinque manuscriptis substitui, pro eo quod erat in Cambr. codice, & excusis:* Marcionitæ blasphemant. *Vide autem hac de re epistolam ad Iubaianum.*

106 Marcellus à Zama] *Zamense oppidum collocatur à Plinio in Africa, & Zama maior à Ptolomeo; quantum suspicor ad distinctionem Azamæ seu potius alterius Zamæ in Numidia. Illam autem recte dicit Strabo fuisse Iubæ Regiam, est enim eius rei locuples testis Cæsar comment. libro 5. Vbi sibi deditam à Zamensibus narrat: Quare & dum de superatis à Cæsare oppidis loquitur Strabo, puto legendum:* Zama, *pro eo quod est:* Zagma, *Vide responsum D. Augustin. dicti lib. cap. 17.*

54 107 Confessor Hireneus ab Vlulis] *Aspirationem addidi ex Manuscriptis. Qui quamquam conformiter cum excusis legant:* Vlulis, *nec multum dissentiat illud Cambron.* Vludis, *censeo tamen legendum:* Vzulis, *seu:* Vsulis, *Nam & Vzulensis Episcopus Castianus subscripsit Carthagin. Concilio primo: ac Theodori Vsulensis meminit D. Augustin. contra Cresc. lib. 3. cap. 19. Ptolomeus quoque Vsullam haud procul à minori Syrti collocat. Ita enim legendum pro eo quod est:* Vsilla, *patet, ex voce Græca:* οὔσυλλα *quam legi illic testatur Viues in August.*

108 Si ideo Ecclesia, &c.] *Ita D. August. dicti lib. 7. contra Donat. cap. 18. & manuscripti cum excusis præter Cambron. qui longè aliter legit:* Si in fide Ecclesiæ hæreticus non baptizet, quomodo dicitur baptizatus in hæresi manens.

55 109 Donatus à Cybaliana] *Cum y hanc vocem legunt manuscripti, & eo accedit Cambr. illud* Gubaliana. *Alibi nihil de hac reperi, præterquam apud D. August. qui dicti libri cap. 19. cum aliis excus. legit:* Cibaliana.

56 110 Zozimus à Tharassa] *Hoc ex Ms. Affligin. Dunen. & Cauchii cum D. Augustin. lib. 3. contra Donat. cap. 7. pro eo quod alii:* Zosimus. *Pro:* Tharassa, *solus Cambronensis:* Tharasa, *neutrum reperi apud Geographos D. Aug. responsum etiam habes dicti lib. 7. cap. 20.*

57 111 Iulianus à Telepte] M. Thelepte, *Camb.* Telapte; *sed prius habet D. Aug. dicti lib. cap. 21. & accedit quod Synodo Mileuitanæ subscripserit Donatus Telepiensis (pro quo lego:* Teleptensis *) primæ sedis Byzacenæ prouinciæ. Quare miror nullam huius apud Plinium aut Ptolomeum mentionem fieri, nisi fortè sit eadem quam Zalaptam vocat iste, è regione Macomadæ.*

58 112 Confessor Faustus à Timida Regia] *Constanter sic D. Aug. dict. lib cap. 22. & cæteri omnes. Nescio an eadem sit, quæ apud Ptolomeum Timica nomine, sita est iuxta Zamam maiorem. Propius autem accedit Thirmida apud Salustium in Iugurtha.*

59 113 Geminius à Furnis] *Vide supra epistolam ad Furnitanos num. 66. Atqui de Furnis nulla mentio, præterquam apud Vict. Vtic. Vbi legitur M.ansuetus Vricitanus incensus in porta Furnitana. Nam sic lego, pro eo quod ibi est: Fornitana D. August. hoc tract. dict. lib. cap. 23.*

114 Rogatianus à Noua] *Tractat. hoc ibidem Diuus Augustinus cap. 24. Coniicio autem nouam eandem esse quam Oppidum nouum Plinius & Oppidonium Ptolomeus nuncupat, in Mauritania Cæsariensi.* 60

115 Confessor Therapius à Bulla] *Denuo addidimus aspirationem ex Manuscriptis cum D. Augustino dict. lib. cap. 25. Bulla autem duplex recensetur à Ptolomeo, nempe in Numidia Bulla regia (nam sic legendum consuio. ex Plinio, pro eo quod est:* Bullaria *) & in Africa Bulla mensa. Certe Bullensis Regiensis Epigonius subscripsit Concil. 3. Carthaginen. Suspicor eandem esse à qua Villaregiensis Candidus nuncupatur, apud D. Augustin. contra Cresc. lib. 2. cap. 10. & fortassis apud Optat. contra Parm. lib. 2. pro Ballitanus, Bonifacius, legendum est Bullitanus.*

116 Item alius Lucius à Membresa] *Vnice f. hanc lectionem lego, tum quod 4. Manuscripti legant:* Membrasa, *tum quod Diuus Augustinus lib. 3. contra Epistol. Parm. cap. 6. Salui Membresitani meminit. Tractat vero ipse huius loci verba; sæpe dict. lib. cap. 26.* 61

117 Item alius Fœlix à Buslaceni] *Cambronen.* Buselacemi, *Morel.* Buslacenis, *cum August. lib. 3. contra Donatist. cap. 8. Idem tamen legit lib. 7. cap. 27.* ab Vslaccenis, *siue iuxta* Manuscripta à Buslaccenis. *Manuscriptis Blandin. & Marchinen.* ab Vstblacceni, *Dunen.* ab Vstlacceni, *Affligimen.* ab Vstrolacceni, *Vsque adeo vt mera coniectura hic sit opus. Fortassis legendum:* ab Vsalicolonia, *quam Vtica vicinam dicit D. Augustinus de ciuitate Dei lib. 22. c. 18. miraculis Diui Stephani illustrem, & Vsaletum vocatur à Plinio; aut quod malim à Bysacena, quæ collocatur à Ptolomæo in Bysacio, cuius Episcopi martyrium describit Victor Vticensis lib. 2.* 63

118 Alius Saturninus ab Auitinis] *Prorsus aut hoc modo legendum cum Manutio & quinque Manuscriptis, aut cum Cambronensi:* ab Abitinis. *Nam de crudelitate Abitinensium Donatistarum, conqueritur Diuus Augustinus libro tertio contra Epistolam Parmen. capite vltimo, & Auita ciuitas collocatur à Ptolomeo in prouincia Carthaginensi. De iisdem autem loqui eos, conuincit vicinitas litterarum V. & B. Quare & Diuus Augustinus sic castigandus dicti libri contra Donatist. cap. 28. vbi legit sicut olim excusi* ab Itinis, *neque placet etiam quod habet* Morelius à Vitinis. 64

119 Quintus ab Aggya] *Sic Manutius & Morelius. Antea excus. cum Cambronensi & Diuus Augustinus dicti lib. cap. 29.* ab Aggiua, *cæteri Manuscripti* ab Achia. *Suspicor esse alteram duarum vrbium in Mauritania Cæsar. quarum vna Auzia, altera vocatur Augala.* 65

120 Alius Iulianus à Marcelliana] *Ita etiam illi ex Manuscriptis antea erat:* Marcellina, *forte eadem est quam Mallianam vocat D. August. Epist. 74. & Manlianum Ptolomeus in Africa. Tractat ille hac verba dict. lib. contra Donat. cap. 30. vbi Ms. legit à* Marcellina. 66

121 Tenax ab Horreis cæliæ.] *Manuscripti 4. hic Victorem legunt & Tenaci ascribunt quod sequitur, verum nobiscum Cambronensis codex & D. Augustinus*

dicti lib. cap. 31. Qui : Horreiscelitæ, una voce legit quod duabus, Manuscripti cum excusis vulgaris; Manut. vero & Morelius Horreis cælianis; omnes autem cum aspiratione. De hac intelligo, quod in 7. Concilio Carthag. subscripsisse legitur Hilarinus Orreocelensis, seu Orreocecorensis; & in Concilio Arelat 2. ac Ephes. 2. Orcellenses Episcopi ex Bysacio; vbi tamen nullum nomen est apud Ptolemæum, quod aliquousque huc spectare videtur, præter istam.

122 Confessor alius Victor ab Assuris] Sine legas Assuris, cum Diuo Augustino dicti libri cap. 32. Cambron. cod. & excusis, siue Assuras, vti hic & supra Epistola 64. cæteris Manuscriptis non moror. Meminit Assuritani Prætexti idem Diuus Augustinus lib. 1. contra Epistolam Parmen. cap. 4. & Assuritanæ ciuitatis contra Petil. libri 2. cap. 1. atque adeo apud Victorem Vticensem lib. 2 coniicio legendum : Assuritana, pro eo quod est, Zuritana. Collocatur autem Assurus à Ptolomeo, haud procul ab Amadera, de qua supra.

69 123 Donatulus à Capse] Manuscripti 4. Donatus à Cabse, sed prius habet D. August. dicti cap. 32. & genuinum est, quia alioqui adderetur : Alius. Atqui teste Strabone & Salustio (nam ipse Cæsar non meminit) inter cæteras deleta est Capsa bello vltimo Africano, vbi Iugurtha thesauri erant. Capsitanis quoque recenset Plinius.

70 124 Martyr de schismaticis, vetulus à Ruficcade] Quod etiam alibi adnotauimus, præter nomen & ciuitatem aliud non habent Manuscripti 4. neque D. Augustin. dicti libri cap. 33 & illud : de schismaticis, non habet etiam Cauchii codex. Si legamus autem; sensus est, quod alii de hæreticis, istum solum de schismaticis dixisse, & sic vox : Martyr, subiicienda; aut quod Vetulus prius schismaticus, postea martyr fuerit. Neque vero placet, quod habent quatuor manuscripti : à Rusicca, nam Rusiccade maritima est Numidiæ ciuitas Ptolomeo & Plinio; Mela vero Africæ non recte contribuit. Apud quem in Mauritania Cæsariensi pro eo quod : Rusiccada, legendum : Rusiccura, quod Russicurum Ptolomeo & Rusicurium Plinio dicitur : quod vel lex ex 7. Synodo manifestum est, vbi subscribit ex Mauritania Cæsariensi Nuellus Rusiccuriensis Episcopus. De illa porro fuit Victor ille à Rusiccade seu Rusiccadiensis, cuius meminerunt Optatus contra Parmen. lib. 1. D. Augustin contra Cresc. lib. 3. cap. 17. ac de vnic. Baptis. cap. 17. nam ibi sic legendum, pro eo quod est Rusiccariensis, & quod est libri contra Fulgent. Donatist. Rusiccariensis. Quidam esse volunt eam, quæ hodie Astoca nuncupatur.

125 quicquid habuit amisit] Nisi D. Augustinus etiam Manuscripti legerent : qui quod habuit, cum Cambronen. cod & Cauchio; magis placeret vulgata lectio : quicquid habuit, aut quatuor Ms. quod habuit, duntaxat.

71 126 Pudentianus à Cuiculi] Manuscripti quinque à Culculis, Cambronens. à Viculi. Nescio an huius ciuitatis fuerit episcopus, qui concilio secundo Carthaginens. subscribit Nicasius Culusitadus, & 6. ac 7. Vincentius, apud Plinium & Ptolomeum nulla cum hac similitudo, præterquam illa in Mauritania Cæsariens. cui nomen Igelpili seu Igligili. Vide tractata hac apud Diuum Augustinum dicti libri capite 15.

72 127 Martyr Petrus de Hyppone Diarrhyto] Verum hanc esse lectionem pro vulgata, & Diuum Augusti. dicti libri cap. 36. & rursum Ms. Diarrito, aut aliorum : Diarito, patet ex verbis his Plinii : Hipponem dilutum vocant Διάῤῥυτον à Græcis dictam propter aquarum irrigua, & similiter Ptolom. ad mare eam collocans, ac Mela : vtpote quæ à voce Græca διάῤῥυτος deriuetur.

128 Item alius Lucius ab Ausafa] Sic consentiu- 73
ter Manuscripti etiam Augustin. cum Manutio, pro eo quod D. Augustin. excus. dicti cap. 37. cum aliis excusis : Auasafa, & sectius. Ipse enim Augustinus libro tertio contra Cresc. cap. 19 & 53. meminit Saluii Ausaphensis, ac libri 4. cap. 4. vbi perperam legitur Anaphensis.

129 Item alius Fœlix à Gurgitibus] Nihil de 74
hac repeti. Vide Diuum Augustinum dicti libri capite 38.

130 Pusillus à Lamasba] Neque huius sit alicubi men- 75
tio, nisi forte sit ea, quæ Lamida Ptolomeo dicitur. Vide ibid. August. cap. 34.

131 Martyr Saluianus à Gazaufala] Cambron. 76
Gausalla, Affligemen. & Blandin. Gaiailfalia, Dunen. Gaiausfalia, Marchin. & Cauchii : Galausalia. sed primam omnium habet cum excusis D. Augustini etiam Manuscriptis dicti libri cap. 30 & magis ad illud accedit ciuitas Causaphena, sita apud Ptolomeum in Numidia.

132 Honoratus à Tucca] Rursum Cambronens. 77
Tugga, & alii Manuscripti Thucca, verum prius habet D. Augustinum dicti libri cap. 13. & de duplici Tucca supra diximus. Quare & sic etiam ille castigandus 3. lib. contra Donatist. cap. 9. vbi perperam legitur : à Actucca, præsertim cum Ms. Augustin. habeat : à Tuccha.

133 Victor ab Octauo] Sic D. Aug. excus. dicti lib. 78
cap. 42. cum excusis. Ms. vero & Cambr. Octaua, cæteri Ms. Octauu. Octauensis autem loci meminit Optatus contra Parm. lib. 3.

134 Confessor Clarus à Mascula] Tractat hoc ibi- 79
dem D. Augustinus cap. 43. & meminit Donati Masculitani lib. 3. contra Cresc. cap. 27. Vocatur à Ptolomeo Maxula, & duplicem ponit in Africa : veterem prope Carthaginem, & alteram è regione Carthaginis iuxta Carpos. Quare & apud Plinium lego : Maxula, pro eo quod est Maxulla, Coniicio etiam hinc apud Victorem Vticensem libro primo legendum : Masculitanum, pro eo quod est : Maßilitanum littus, est enim hæc maritima, & similiter in Concilio Hypponico & tertio Carthaginiensi Masculitanos Episcopos fuisse puto, qui nuncupantur Maßylitani.

135 Secundianus à Thambeis] Placet magis hæc 80
Manuscripti etiam Augustini lectio, quam aliorum : Tambis, ob vulgata & excus. D. Augustin. dicti lib. cap. 44. lectionem : Thabeis, collocatur Tambes mons (fortaßis aliquando ciuitas) in extrema Numidiæ parte; etiam Thabenæ ciuitatis meminit Cæsar commen. lib. 5. & Tabba quoque ciuitas legitur apud Ptolomeum in Byzacio.

136 Item alius Aurelius à Chullabi] Recte hoc 81
substituerunt Manutio & Morelio pro eo quod cum excusis habet D. Augustinus dicti libri cap 45. à Cyllani, sine iuxta Manuscripti Cillaui : quæ accedunt quam proxime Manuscriptis quorum Cambron. Cullabi. Dunen. Chubali, alii vero : Chubali. Ciuitas est Numidiæ, quæ Plinio Chulla, Ptolomeo Culcua dicitur : de qua etiam in hæc verba Solinus : Vrbes in Numidia plurima,

rima, sed Cirta eminet, deinde Chulli, purpuratio fuco Ty-
riis velleribus comparata. Sic enim illud castigo pro eo quod
corruptissimè legitur: Circa eminet Deneschulli, &c.
137 sine Ecclesiæ baptismo) *Sine hac legis cum exc.*
& Augu. sine cum manuscriptis, in Ecclesiæ baptis-
mo, *sensus constat; Cambr. utrumque omittit.*
82 138 Litteus à Gemellis) *Sic Ms. hic & apud D.*
August. cum Manut. *&* Morel *& Epist.* 77. Ms. *&*
exc. omnes; pro eo quod exc. Cypr. & D. Aug. dicti libri
cap. 46. Lictcus. *De Gemellis nihil compertum habeo.*
83 139 Natalis ab Oëa) *Recte iste tam pro se quam pro*
84 Sabratensi, & Leptimagnensi *Episcopis sententiam*
85 *dixit, quia tres eas ciuitates Tripolim constituisse prouin-*
ciam, testis est in hac verba Solinus: Atas Tripolim lin-
gua, sua signant, de trium urbium numero, Oea, Sabra-
ta, Leptis magna. Item enim eundem castigo, pro eo quod
erat mendosissime: Achai &c. Numento 1. Sabratem
Leptis. Magnea *Nam & à Ptolemeo haud procul a se in-*
uicem collocantur tres illa, praterquam quod legas: Saba-
thra, *sed perperam mea sententia, quod & Plinius nobi-*
scum legat, & de his iisdem Silius *Italicus lib.* 3. *Sabra-*
tatum Tyrium vulgus, Sarranaque Leptis Oeaque Trina-
crios Afris permixta colonos. Item Victor Vticensis inter
Tripolitanos Episcopos numerat libro 1. *Vices Sabrathenum*
& Crescentium Oeensem. Ita enim lego pro eo quod erat:
Vicsabratenum & Cresc. Eoensem. Oea enim etiam reperi-
tur apud Melam, & apud Plinium Oeensis ciuitas. Leptis
cum illum cum apud illum cum apud Plinium, Strabonem,
& Salustium inter duas Syrtes collocatur. Quare & hic &
apud D. Aug. dicti libri c. 47. *Vera lectio est*: Natalis ab
Oëa, *non*: a Boëa. *Item recte interpretatus est Leptimag*
nensem Cauchium a Lepti magna.
140 Iunius à Neopali) *Cambronensis*: Iunuarius,
sed prior est genuina, eo quod non præmittatur: Alius, *At-*
qui Neapolim quidem vocatam Leptim maiorem, testantur
Plinius, Strabo, & Ptolomeus, sed iidem cum Mela
alteram recensent Neapolim, & collocatur a Ptolemeo iux-
ta Curubim ad mare, cuius & apud Cæsarem mentio com-
ment. lib. 5. *& etiam hodie extat* 12. *à Tuneto milliario.*
Eiusdem ciuitatis Episcopum fuisse censeo, qui 7. *Concilio*
Carthag. subscripsit. Vide responsum D. Augustin, dicti li-
bri cap. 8.
141 Confessor & Martyr Cyprianus] *Rursum præ-* 87
ter Cambronensem non habent Manuscripti *illud*; Con-
fessor & Martyr, *neque D. Augustinus dicti libri capi-*
te 29.

FINIS TOMI SECVNDI OPERVM DIVI CYPRIANI.

Visitaui has adnotationes de Mandato Reuerendissimi Domini Episcopi Brugensis, & reperi eas Catholicas ac dignas quòd typis tradantur.

Franciscus vandem Heede,
offic: Brugen.

INDEX TOMI SECVNDI ALPHABETICVS.

D. CÆCILII

D. CÆCILII

CYPRIANI

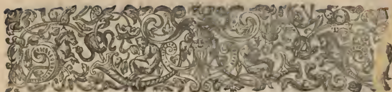
CARTHAGINIENSIS

EPISCOPI TOTIVS AFRICÆ

Primatis, & Gloriosissimi Martyris.

OPERVM

TERTIVS TOMVS.

IACOBI PAMELII DE TITVLO ET ORDINE TERTII

Tomi ad Lectorem Præfatio.

VR qui hoc Tomo continentur, à reliquis Cypriani libris discreuerim, non mirabitur, qui editionem Manutij viderit; quippe qui seorsum ab aliis ipse quoque hos excuderit: ex quo etiam titulum illum: D. CYPRIANO ADSCRIPTA OPERA, *mutuauimus. Non quòd omnia huius classis in dubium reuocemus, aut nota censeamus, quemadmodum illi qui iampridem in duos Tomos opera D. Cypriani distinxerunt, & hæc nuncupant Opera falsò ipsi inscripta, sed quòd nosse expediat, quæ citra controuersiam illius semper habita fuerint, & quænam aliquando pro dubiis aut adulterinis reputata. Inter hæc verò, commodissimo quantum quidem mihi videtur, ordine, primo loco collocaui, quæ stilus ipse & scripturæ citatæ certò conuincunt esse D. Cypriani genuina. Cuiusmodi sunt libri* De Spectaculis, De Disciplina & Bono Pudicitiæ, De Laude Martyrij, ac ad Nouatianum. *Secundo loco, in quibus, etsi stilus nonnihil hæsitationis afferat, multa tamen sunt, quæ aut D. Cypriani esse persuadeant, aut vt minimum scriptoris æquè vetusti. Qualia sunt, opus illud insigne* Ad Cornelium Papam de cardinalibus Christi operibus, in 12. Tractatus distinctum, de Aleatoribus, De Montibus Sina & Syon. Carmina de Genesi, de Sodoma, Ad Senatorem Apostatam, ac De pascha Domini. Orationes quoque pro Martyribus, & sub die Passionis Cypriani. *Tertio loco, quæ certis argumentis deprehendi aliorum esse Auctorum, & quorumdam de nomine etiam notorum. Cuius generis sunt:* De Singularitate Clericorum Origenis, Expositio in Symbolum Apostolorum Rufini. Ad Vigilium Celsi in Altercationem Iasonis & Papisci Præfatio. Aduersus Iudæos qui Christum insecuti sunt. De Reuelatione capitis B. Ioannis Baptistæ. De duplici Martyrio ad Fortunatum. Liber denique de duodecim Abusionibus Sæculi, ac Cœna D. Cypriano falsò inscripta; *quippe quæ nihil ipso dignum contineat, quare & à me prætermissa foret, nisi Morelius prius edidisset, & reperiretur in quibusdam Ms. codicibus. Verum de his plus satis, quum de singulis censuræ nostræ rationes, suis argumentis subiecerim. Cæterum etiam temporis quo scripta sunt, quantam fieri potuit à me habita est ratio. Primo enim loco posuimus quæ in Secessu scripsisse videtur,* De Specta-

culis, ac De Bono Pudicitiæ; ad Plebem suam; De Laude Martyrij, ad Moysen & Maximum. *De inde quæ post reditum à Secessu*, ad Nouatianum ac ad Cornelium *Posthæc, de quibus nihil certi haberi potest*, & Carmina. *Postremo, orationes duas, quarum vna titulum habet*: Sub de Passionis Cypriani. *In illis quoque quæ certo constat ipsius non esse; iuxta ætatem qua claruisse eos constat*, Originem Rufino, *& Auctores opusculorum*, ad Vigilium, *ac* Aduersus Iudæos, *Auctoribus* De Reuelatione capitis B Ioannis, *ac* De Duplici Martyrio *præposui, ad calcem tamen reiectis cæteris duobus opusculis, etsi vetustioribus. quod omnibus lectu minus digna videantur. Habes, optime Lector, etiam huius Tomi ordinis rationem & censuras, quas tamen eruditorum Theologorum iudicio, & præsertim Apostolicæ sedis sententiæ (vti & cætera omnia nostra) lubenter submittimus. Vale & viue fæliciter apud* Opt. *Max. nostri laboris & vigiliarum memor.*

D. CÆCILIO CYPRIANO

ADSCRIPTA OPERA, DELECTV QVOQVE singulorum habito in ordinem redacta cum suis argumentis adnotationibúsque.

DE SPECTACVLIS.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

AGit primum auctor aduersus illos, qui spectacula gentilium publica scripturarum auctoritate vindicare nitebantur, & quamquam nusquam disertis scripturæ verbis prohibita sint, dānata tamen idololatriæ interdicto hinc probat, quod nullum non spectaculi genus idolis consecratum sit. Deinde per singula Ludorum genera, quæ sint in spectando periculo, latius quàm Epistola secunda ad Donatum prosequitur, & præsertim eorum quibus obscœnitatis (inquit) magisterium traditur simulachris libidinis. Postremo spectacula Christiano homine digna, quibus merito oblectare se debeat, paucis recenset. Imitatus haud dubie librum Tertuliani de Spectaculis, quem alicubi & Græcè & Latinè se scripsisse ille indicat, tam refertum ijs omnibus quæ ad hoc institutum faciunt, commentarij loco esse posset, dum de spectaculorum diuersitate agendum est. Atque adeo etiam mihi prorsus persuadeo, hunc librum Cypriani genuinum esse. Nam & stylus, & phrases quædam, plane idipsum conuincunt. Scriptum verò ab illo in secessu, ex frontispicio colligere mihi videor. Quare rectè eius nomine in lucem est editus à Manutio & Morelio, quibus solis hactenus illum acceptum debemus.

CYPRIANVS PLEBI IN Euangelio stanti, Salutem.

VT me satis contristat & animū meum grauiter affligit, cum nulla mihi scribendi ad vos porrigitur occasio (detrimentum est enim meum vobiscum non colloqui) ita nihil mihi tantam lætitiā, hilaritatémque restituit, quàm cum adest rursus occasio: vobiscum me esse arbitror, cum vobis per litteras loquor quamquam igitur ita se hæc habere quæ dico, certos vos esse sciam, nec quidquam de verborum meorum veritate dubitare: tamen etiam argumentum sinceritatem rei asserit; nam cum nulla ptorsus prætereatur occasio, probatur affectio. Quamuis ergo certus sim, vos non minus esse in vitæ actu graues, quàm in sacramento fideles, tamen, quoniam non desunt vitiorum assertores blandi, & indulgentes patroni, qui præstant vitiis auctoritatem, & quod est deterius, censuram scripturarum cœlestium in aduocationem criminum conuertunt; quasi sicut innocens spectaculorum ad remissionem animi appetatur voluptas (nam & eousque eneruatus est Ecclesiasticæ disciplinæ vigor, & ita omni langore vitiorum præcipitatur in peius, vt iam non vitiis excusatio, sed auctoritas detur) placuit paucis vos nunc instruere, sed instructos admonere, ne quia malè sunt vincta vulnera sanitatis obductæ perrumpant cicatricem. Nullum enim malum difficilius extinguitur, quàm quod faciles reditus habet, dum & multitudinis consensu asseritur, & excusatione blanditur. Non pudet, non pudet inquam fideles homines, & Christiani sibi nominis auctoritatem vindicātes, superstitiones vanas gentilium cum spectaculis mixtas de scripturis cœlestibus vindicare? & auctoritatem idololatriæ conferre; nam quando id, quod in honore alicuius idoli ab ethnicis agitur, à fidelibus Christianis spectaculo frequentatur; & idololatria gentilis asseritur, & in

contumeliam Dei religio vera, & diuina calcatur. Pudor me tenet præscriptiones eorum in hac causa, & patrocinia referre. Vbi inquiunt scripta sunt ista? vbi prohibita?' Alioquin, & auriga est Israël Helias,
4. Reg. 2. & ante arcam Dauid ipse saltauit: ' Nabla:
2. Reg. 6. æra, tympana, tibias, citharas, choros le-
1. Par. 15. gimus. Apostolus quoque dimicans, cestus,
Ephes. 6. & colluctationis nostræ aduersus spiritalia
1. Cor. 9. nequitiæ proponit certamen. Rursus de stadiis sumit exempla, coronæ quoque collocat præmia. Cur ergo homini Christiano fideli non liceat spectare, quod licuit diuinis litteris scribere? Hoc in loco dixerim longe melius fuisse istis, nullas litteras nosse, quàm sic litteras legere. Verba enim, & exempla, quæ ad exhortationem Euangelicæ virtutis posita sunt, ad vitiorum patrocinia transferuntur, quoniam non vt spectarentur ista scripta sunt, sed vt animis nostris instantia maior excitaretur in rebus profuturis, dum tanta est apud ethnicos in rebus non profuturis. Argumentum est ergo excitandæ virtutis, non permissio, siue libertas spectandi gentilis erroris: vt per hanc animus plus accendatur ad Euangelicam virtutem propter diuina pręmia, cum per omnium laborum, & dolorum calamitatem concedatur peruenire ad terrena compendia. Nam quod Helias auriga est Israëlis, non patrocinatur spectandis Circensibus, ' in nullo enim is circo cucurrit. Et quod Dauid in conspectu Dei choros egit, nihil adiuuat in theatro sedentes Christianos fideles. Nulla enim obscœnis motibus membra distorquens, desaltauit Grecę libidinis fabulam. Nabla * ęra, tibię, & citharę Deum

* Tympana. cecinerunt, non idolum. Non igitur pręscribetur, vt spectentur illicita: diabolo artifice ex sanctis in illicita mutata sunt. Pręscribat igitur istis pudor, etiam si non possunt sanctę litterę. Quędam enim scriptura magis prouidet in pręcipiendo: verecundiam passa plus interdixit, quia tacuit: veritas si ad hæc vsque descenderet, pessimè de fidelibus suis sensisset, nam & plerumque in præceptis quędam vtilius tacentur: ' admonent sæpè dum interdicuntur: ita etiam tacentur, dum in litteris scripta sunt: & præceptorum loco seueritas loquitur, & ratio loquitur, quæ scriptura conticuit, secum tantum vnusquisque deliberet, & cum persona professionis suæ loquitur, nihil vnquam indecorum geret: plus enim ponderis habebit sententia, quę nulli se alteri debebit nisi sibi. Quid scriptura interdixit? Prohibuit enim spectari, quod prohibet geri. Omnia, inquam, ista spectaculorum genera damnauit, quando idololatriam sustulit, ludorum omnium matrem; vnde hæc vanitatis & leuitatis monstra venerunt. Quod enim spectaculum sine idolo? quis ludus sine sacrificio? quod certamen non consecratum mortuo? Quid inter hæc Christianus fidelis facit; si idololatriam fugit, quid loquitur? qui iam sanctus sit, de rebus criminosis voluptatem capit? Quid contra Deum superstitiones probat, quas amat dum spectat? Cæterum sciat hęc omnia inuenta dæmoniorum esse, non Dei. Impudenter in Ecclesia dæmonia exorcizat, quorum voluptates in spectaculis laudat: ' & cùm semel illi renuncians, recisa sit res omnis in baptismate: dum post Christum ' ad diaboli spectaculum vadit, Christo tanquam diabolo renunciat. Idololatria, vt iam dixi, ludorum omnium mater est, quæ vt ad se Christiani fideles veniant, blanditur illis per oculorum, & aurium voluptatem. Romulus Conso quasi consilij Deo ob rapiendas Sabinas Circenses primus consecrauit. Cæterum reliqui, dum vrbem fames occupasset, ad aduocationem populi acquisiti sunt ludi scœnici, & Cereri & Libero dicati postmodum, reliquisque idolis & mortuis. Græca illa certamina, vel in cantibus, vel in fidibus, vel in vocibus, vel in viribus pręsides suos habent varia dęmonia; & quicquid est aliud, quod spectantium sub oculos mouet, aut delinit aures; si cum origine sua, & institutione quæratur, causam præfert aut idolum, aut dęmonium, aut mortuum. Ita diabolus artifex, quia idololatriā per se nudam sciebat horreri, spectaculis miscuit, vt per voluptatē posset amari. Plura prosequi quid est necesse? vel sacrificiorum in ludis genera monstruosa describere? inter quę nonnunquam & homo sit hostia, latrocinio sacerdotis; dum cruor etiam de iugulo calidus exceptus patera, dum adhuc feruet, & quasi sitienti idolo in faciem iactatus crudeliter propinatur; & inter voluptates spectantium quorumdam mors erogetur, vt per cruentum spectaculum sæuire discatur: quasi parum sit homini priuata sua rabies, ni illam & publicè discat. Ad pœnam hominis fera rabida nutritur in deliciis, vt sub spectantium oculis crudelius insaniat: erudit artifex belluam, quæ clementior fortasse fuisset si non illam magister

gister crudelius sæuire docuisset. Ergo vt taceam quicquid latius idololatria probat; quam vana sunt ipsa certamina, lites in coloribus, contentiones in curribus, gaudere quod equus velocior fuerit, mœrere quod pigrior, annos pecoris computare, consules nosse, ætates discere, prosapiam designare, auos ipsos, atauósque commemorare? quam hoc totum otiosum negotium? immò quàm turpiter non otiosum? hunc, inquam, memoriter totam equini generis sobolem computantem, & sine offensa hunc locum magna velocitate referētem? Partes Christi si perroges, nescit; aut infœlicior, si scit: quem si rursum perrogem, quoad illud spectaculum itinere peruenerit; confitebitur per lupanarium, per prostitutarum nuda corpora, per publicam libidinem, per dedecus publicum, per vulgarem lasciuiam, per communem omnium contumeliam. Cui vt non obiiciam quod fortasse commisit, vidit tamen quod committendum non fuit, & oculos ad idololatriæ spectaculum per libidinem duxit: ausus secum Spiritum sanctum in lupanarium ducere si potuisset; qui festinans ad spectaculum, dimissus & adhuc gerens secum, vt assolet, Eucharistiam inter corpora obscœna meretricum tulit; plus damnationis meritus de spectaculi voluptate. Sed vt ad scænæ iam sales inuerecundos transitum faciam, pudet referre quæ dicuntur, pudet etiam accusare quæ fiunt: Agentium strophas, adulterorum fallacias, mulierū impudicitias, scurriles iocos, parasitos sordidos; ipsos quoque patres familias togatos, modo stupidos, modo obscœnos, in omnibus stolidos, certis nominibus inuerecundos. Et cùm nulli hominum aut generi, aut professioni, ab improbis isto sermone parcatur; ab omnibus tamen ad spectaculum conuenitur. Commune dedecus delectat, videlicet, vel recognoscere otia vel discere: cōcurritur in illud pudoris publici lupanarium, ad obscœnitatis magisterium, ne quid secreto minus agatur, quàm quod in publico discitur; & inter ipsas leges docetur, quicquid legibus interdicitur. Quid inter hæc Christianus fidelis facit? cui vitia non licet nec cogitare? quid oblectatur simulacris libidinis, vt in ipsis deposita verecundia audacior fiat ad crimina? Discit facere dum consuescit videre. Illas tamen, quas infœlicitas sua in seruitutem prostituit; libidinis publicæ occultat locus; & dedecus suum de latebris consolantur, erubescunt videri etiam quæ pudorem vendiderunt. At istum publicum monstrum omnibus videntibus geritur, & prostitutarum transitur obscœnitas: quæsitum est quo modo adulterium ex oculis admitteretur. Hinc dedecori condignum dedecus superducitur: homo fractus omnibus membris, & vir vltra muliebrem mollitiem dissolutus, cui ars sit verba manibus expedire; & propter vnū nescio quem, nec virum, nec fœminam, commouetur ciuitas tota, vt desaltentur fabulosæ antiquitatum libidines. Ita amatur quicquid non licet, vt quæ etiam ætas absconderat, sub oculorum memoriam reducantur; non est libidini satis, malis suis vti præsentibus, nisi suum de Spectaculo faciat, in quo etiam superior ætas errauerat. Non licet inquam adesse Christianis fidelibus, non licet omnino, nec illis, quos ad oblectamenta aurium ad omnes vbique Græcia instructos suis vanis artibus mittit: clangores tubā bellicos alter imitatur raucos, alter lugubres sonos spiritu tibiam inflante moderatur: alter cum choris, & cum hominis canora voce, contendens spiritu suo: quem de visceribus suis superioribus nitens hauserat, tibiarum foramina modulans; nunc effuso, & nunc intus recluso, ac represso, nunc certis foraminibus emisso, atque in aërem profuso, item in articulos sonum frangens, loqui digitis elaborat, ingratus artifici qui linguam dedit. Quid loquar comicas & inutiles curas; quid illas magnas Tragicæ vocis insanias? quid neruos cum clamore missos? Hæc etiam si non essent simulacris dicata, obeunda tamen & spectanda non esset Christianis fidelibus; quæ & si non haberent crimen, habent in se & maximam & parum congruentem fidelibus vanitatem: nam illa altera dementia est manifesta otiosis hominibus negotiatio sua, vt vapulet; & prima victoria est vltra modum humani ventris esurire potuisse super titulo coronæ edacis flagitiosæ nundinę: ictibus infœlix facies locatur, vt infœlicior venter saginetur. Quam fœda præterea ista luctamina? vir infra virum iacens, & amplexus in honestis nexibus implicatur. In tali certamine stare (videris qui vincat) pudor victus est. Ecce tibi alter nudus salit, alter orbem ęneum, contentis in aërem viribus iactat, hæc gloria est dementiæ: denique remoue spectatorem, reddideris vanitatem. Fugienda sunt ista Christianis fidelibus, vt iam frequen-

D. Cyprian.

ter diximus, tam vana, tam perniciosa, tam sacrilega spectacula: & oculi nostri sunt, & aures custodiendæ, cito in hoc assuescimus, quod audimus scelere. Nam cùm mens hominis ad vitia ipsa [10] ducatur; sibi quid faciet, si habuerit exempla naturæ corporis lubricæ? quæ sponte corruit; quid faciet, si fuerit impulsa? Auocandus est animus ab istis. Habet Christianus spectacula meliora, si velit: habet veras, & profuturas voluptates, si se recollegerit: & vt omittam illa, quæ nôdum contêplari potest, habet istam mundi pulchritudinem, quam videat, atque miretur; solis ortum aspiciat, rursus occasum mutuis vicibus dies, noctésq; reuocantem: globum lunæ, temporum cursus incrementis suis decrementisque signantem? [11] astrorum micantium choros, & à summo de summa mobilitate fulgentes; anni totius per vices mêbra diuisa, & dies ipsos cum noctibus per horarum spatia digestos, & terræ molem libratam cum montibus, & proflua flumina cum suis fontibus; extensa maria cum suis fluctibus, atque littoribus; [12] Interim constanter pariter summa conspiratione nexibúsque concordiæ: extensum aërem medium, tenuitate sua cuncta vegetantem, nunc imbres contractis nubibus profundentem, nunc serenitatem refecta raritate reuocantem; & in omnibus istis incolas proprios, in aëre auem, in aquis piscem, & in terra hominem: hæc inquam, & alia opera diuina, sint Christianis fidelibus spectacula. Quod theatrû humanis manibus extructum istis operibus poterit comparari? magnis licet lapidum molibus extruatur, crusta sunt montium: & auro licet tecta lacunaria reluceant; astrorum fulgore vincentur: nunquam humana opera mirabitur, quisquis se cognouerit filium Dei. Deiicit se de culmine generositatis suæ, qui admirari aliquid post Deum potest. Scripturis, inquam, sacris incumbat Christianus fidelis: ibi inueniet condigna fidei spectacula. Videbit instituentem Deum mundum suum, & cum cæteris animalibus hominis illam admirabilem fabricam melioremque facientem: spectabit mundum in delictis suis: iusta naufragia, piorum præmia, impiorúmque supplicia: maria populo siccata, & de petra rursus populo maria porrecta: spectabit de cœlo descendentes messes, non exarâtas: inspiciet flumina transitus siccos refrænatis aquarum agminibus exhibentia: videbit in quibusdam fidem cum igne luctantem: religione superatas feras, & in mansuetudinem conuersas: intuebitur & animas ab ipsa morte reuocatas: considerabit etiam de sepulchris admirabiles ipsorum consummatorum iam vitas corporum redactas: & in his omnibus iam maius videbit spectaculum, diabolum illum qui totum detriumphauerat mundum, sub pedibus Christi iacentem. Quam hoc decorum spectaculum, fratres? quàm iucundum? quàm necessarium? intueri semper spem suam, & oculos aperire ad salutem suam. Hoc est spectaculum quod videtur etiam luminibus amissis: hoc est spectaculum, quod non exhibet prætor, aut consul, sed qui est solus, & ante omnia, & super omnia, immo ex quo omnia, pater Domini nostri Iesu Christi, cui laus & honor in sæcula sæculorum. Amen.

ADNOTATIONES IN librum de Spectaculis.

1 Alioquin] *Morellus* Alioqui, *sed prius Tertullianicum est.*

2 Nabla, æra, tympana, &c.] *Quum hic enumeret varia instrumentorum musicorum genera, male habebat codex Manutii hoc loco* aras, *& paulopost* arae, *quod etiam addito asterisco satis ipse indicauit.*

3 in nullo is circo cucurrit] *Rursus pro hoc male Manutius* idcirco *Atqui de Circensibus ludis tam latè tradit Tertullianus, quam quispiam alius, & infra Auctor paulopost latius.*

4 Admonent sæpe dum interdicuntur] *Hoc nos ex coniectura substituimus pro eo quod erat* intercidumtur, *vt alludat ad illud.*

Nitimur in vetitum semper, cupimúsque negata.

5 cum semel illi renuncians, recisa sit res omnis in baptismate] *Censeo legendum* renunciando, *aut locum esse mutilum.*

6 ad diaboli spectaculum] *Etiam hoc non sum veritus substituere, pro eo quod erat* diabolum, *nisi velis legere* diabolicum, *verum hoc Cyprianicum non est.*

7 dimissus, & adhuc gerens secum, vt assolet, Eucharistiam] *Manutius asteriscum addidit voci* dimissus, *quantum suspicor quod putaret locum mutilum: sed constare facile sensum deprehendent, qui aduerterint veterem Ecclesiæ morem, quo fideles dimissi iam sacro peracto, à diacono exclamante* Ite missa est, *secum Eucharistiam domum deportabant; de qua latius supra libro de Lapsis* Ms. *habet* dimissus è dominico.

8 Non licet, &c. nec illis;] *Iterum hic coniecturam nostram substituimus, pro eo quod erat* nec illos, *eadem ratione, qua supra Epistola ad Iubaianum:* non licet hæretico, *pro eo quod erat* hæreticum.

9 Contentis in aërem viribus] *Forte* extensis.

10 ducatur] *Nos hoc quoque ex coniectura, pro eo quod alij,* ducitur.

11 astrorum

11 astrorum micantium choros] *In quodam Ms. sic legitur, plaustrum micantem, choros stellarum de summo cælo summa mobilitate fulgentes.*

12 Interim constantem pariter summa conspici ratione] *obscurus locus & mutilus mea sententia, non minus atque alter ille infra notatus asterisco per Manutium*: considerabit etiam de sepulchris admirabiles ipsorum consummatorum iam vitas corporum redactas, *in quodam scripto sic habetur*: admirabiliter ipsorum consummatorum in vitas corporea redacta.

DE DISCIPLINA ET BONO Pudicitiæ.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

VBi, paulopost initium libri, pudicitiam generatim definiuit & econtrario impudicitiam, tres facit Pudicitiæ gradus; in virginibus nempe, continentibus, & matrimonio iunctis. Inter quos virginitatis potissimum elogia prosecutus, exemplis Ioseph & Susannæ ad Pudicitiam hortatur. Postremo, vbi quantæ sit voluptatis vicisse voluptatem, & in vestitu quoque Pudicitiam relucere debere; paucis commonstrauit: quibus remediis in officio contineri caro possit, tribus quod aiunt verbis explicat. Porrò vt Cypriani esse credamus, præterquam quod Grauius insignem vetustum codicem Carthusiæ Coloniensis, ex quo multa restituit, pro nobis alleget, & quod Ms. cod. Ludouici Carrionis, & S. Pantaleonis iuxta Coloniam, illi etiam inscribant: facit tum operis titulus prorsus Cyprianicus, tum imitatio Tertulliani lib. de Pudicitia, & ex illo ac aliis ipsius locis, ad verbum fere sumpta pleráque. Nec est cur stilus repugnare dicat Erasmus, quum si quis alius Cyprianum refera. Etsi enim fluat plerumque ac lectorem alicubi ducat: certe haud aliter argutè & breuiter sententiis & Enthymematis pungit, lib. de Disciplina & habitu virginum, & vbicumque Tertull. imitatus. Bene tamen habet, quod saltem Cornelij Papæ esse censeat, & indignum qui intercidat.

ALIQVAS officiorum meorum partes [1] non æstimato preterisse, dum semper enitor, vel maxime quotidianis Euangeliorum tractatibus, aliquando vobis [2] fidei & scientiæ per Dominum incrementa præstare. Quid enim aliud in Ecclesia Domini vtilius geri, quid accommodatius officio Episcopi potest inueniri: quàm vt doctrina [3] diuinorum per ipsum insinuata collataque verborum, possint credentes ad promissum regnum peruenire cœlorum? [4] Hoc certe mei & operis & muneris, quotidianum votiuum negotium, absens licet obtinere connitor, & per litteras præsentiam meam vobis reddere conor. Dum vos solito more allocutionibus missis in fide interpello; ideo conuenio, vt Euangelicæ radicis firmitate solidati, aduersus omnia diaboli prælia stetis semper armati. [5] Absentem me non credam, si fuero secu ûs. [6] Veruntamen omnia quæ vtiliter proferuntur, & æternæ vitæ statum tractantibus vel definiunt, vel promittunt: ita demum fructuosa sunt; si ad emolumentum operis diuinæ indulgentiæ viribus adiuuentur. Non solum proferimus verba quę de scripturarum sacris fontibus veniunt, sed cum ipsis verbis preces ad Dominum & vota sociamus: vt tam nobis quàm vobis, & sacramentorum suorum thesauros aperiat, & vires [7] ad implenda quæ cognoscimus, tribuat. Periculum enim maius est voluntatem Domini cognouisse, & in Dei voluntatis opere cessasse. Quamvis ergo ad multa vos negotia, ad diuinæ monitionis præcepta, semper vt scitis exhorter ([8] quid enim mihi aliud votiuum aut maius potest esse, quam vt per omnia perfecti stetis in Domino) tamen vt præcipuæ pudicitiæ claustra teneatis (quod & facitis) admoneo: scientes templum esse vos Domini, membra Christi, habitationem Spiritus sancti, electos ad spem, consecratos ad fidem, destinatos ad salutem, filios Dei, fratres Christi, consortes Spiritus sancti, nihil iam carni debentes [9] quasi renatos ex aqua & pudicitia, [10] preter voluntatem, quam velle debemus vt nostra sit: præstetur etiam propter redemptionem, vt corrumpi non possit, [11] quæ à Christo consecrata sit. Nam si Apostolus Ecclesiam sponsam Christi pronunciat; oro vos quanta pudicitia exigitur, vbi Ecclesia inter matrimonia sponsa virgo præstetur? Et ego quidem, nisi quod breuiter vos admonere proposui, latissimas satis puto, & locupletes pudicitię laudes proferre potui: sed superuacuum duxi laudare eam diutius apud colentes. Vos enim illam ornatis dum geritis, & plures eius laudes exercendo profertis: facti eius ornamentum, dum & illa vestrum est, [12] mutuo decore inuicem fœnerando. Illa vobis disciplinam bonorum suggerit morum, vos illi ministerium præstatis operum sanctorum. Nam & illa quantum & quid possit, per vos apparuit, & quid vos velitis, ipsa de-

1. Cor. 6.

Ephes. 5.

monstrauit, & docuit; copulatis in vnum duobus bonis mandatorum & rerum, " ne quid mutilum videretur, si " aut præcepta ministeriis, aut præceptis ministeria defuissent. " Pudicitia est honor corporum, ornamentum morum, sanctitas sexuum, vinculum pudoris, fons castitatis, pax domus, concordiæ caput. Pudicitia sollicitat, non est cui placeat nisi sibi: Pudicitia semper verecunda, dum innocentiæ mater est; Pudicitia semper ornatur solo pudore, " bene sibi tunc conscia de pulchritudine, si improbis displicet. Pudicitia nihil ornamentorum quærit, decus suum ipsa est; Hæc nos commendat Domino, connectit Christo: hæc expugnat omnia de membris illicita desideriorum prælia, pacem nostris corporibus inducit: beata ipsa, & beatos efficiens apud quoscunque habitare dignatur, quam nunquam accusare possunt, nec qui eam non habent: venerabilis etiam hostibus suis, dum illam multo magis mirantur, qui eam expugnare non possunt. Sed vt matura & in viris probata semper, & à fœminis appetenda: sic inimica eius impudicitia semper est detestanda; obscœnum ludibrium reddens ministris suis, nec corporibus parcens nec animis. Debellatis enim propriis moribus, totum hominem suum sub triumphum libidinis mittit: blanda prius, vt plus noceat dum placet; exhauriens rem eum pudore; hostis continentiæ, frequenter perueniens ad sanguinem: cupiditatum infesta rabies, incendium conscientiæ bonæ, mater impœnitentiæ, ruina melioris ætatis, contumelia generis, expugnans sanguinis & familiæ fidem; alienis affectibus suos inserens filios, in aliena testamenta sobolem ignoti & corrupti generis inducens. Quæ plerumque extra sexum ardens, dum se non continet intra concessa, parum sibi putat satis factum, nisi in virorum quoque corporibus non voluptatem nouam quærat, sed extraordinaria & portentosa contra ipsam naturam ex viris per viros monstra conquirat. Sed enim pudicitia locum primum in virginibus tenet, secundum in continentibus, tertium in matrimoniis. Verum in omnibus gloriosa est cum gradibus suis. Nam & matrimoniorum fidem tenere laus est, inter tot corporis bella; & matrimonio de continentia modum statuisse, maioris virtutis est, dum etiam licita reiiciuntur. Certè ex vtero sãctitatem custodisse, & infantem se vsque in senectutem in sua ætate tota tenuisse

admirandæ vel que potentiæ est: nisi quod " blandas corporis leges non nosse, magis felicitatis est, notas iam vicisse, virtutis est; sic tamen vt & virtus ista de dono Dei veniat, licet se in membris hominibus ostendat. Pudicitiæ, fratres, antiqua præcepta sunt. Quare antiqua dico? quia cum ipsis hominibus instituta sunt. Nam & ideo vir suus fœminæ est, vt præter eundem alterum nesciat, & ideo viro reddita est mulier, vt subiecto quod fuerat ei proprium, nihil requirat alienum. Sic & duo, inquit, erunt in carne vna; & in vnum re- [Genes. 2.]
deat, quod vnum fuerat, ne separatio sine reditu occasionem præstet alterius. Inde & Apostolus: Caput mulieris pronuncia- [Ephes. 5.]
uit virum, vt comunctione duorum pudicitiam probaret. Nam vt alterius caput membris aptum non potest esse, ita & alieno capiti membra non sua: caput enim suis conuenit membris, & membra capiti suo, vtraque naturali fibula in concordia mutua cohærent, " ne qua oriente discordia de diuisione membrorum pactum diuini fœderis rumperetur. Addit tamen & dicit: quoniam qui vxorem suam diligit, se ipsum diligit. Nemo enim carnem suam odio habet, sed nutrit & fouet eam, sicut & Christus Ecclesiam. Charitatis cum pudicitia ex hoc magna præscriptio, si vxores diligendæ sunt a viris suis, sicut & Christus dilexit Ecclesiam; & ita vxores maritos debent diligere, vt Ecclesia diligit Christum. Hanc sententiam Christus quando vxorem dimitti non nisi ob adulterium di- [Matt. 19.]
xit interrogatus, tantum honorem pudicitiæ dedit. Hinc nata est illa sententia: " Adulteras non sinetis viuere. Hinc Apo- [Leuit. 20.]
stolus dicit: Hæc est voluntas Dei, vt abstineatis vos à fornicatione. Hinc & illud dicit: Membra Christi, membris meretri- [1. Thess. 4.]
cis non esse iungenda. Hinc traditur Satanæ in interitum carnis, qui proculato iure [1. Ioan. 6.]
pudicitiæ, vitia carnis exercet. Hinc me- [1. Cor. 5.]
rito regnum cælorum non tenent adulteri; hinc est omne peccatum extra corpus [Ephes. 5.]
esse, solum adulterum peccare in suum corpus: hinc cæteræ præceptorum auctoritates, quas nunc recolere omnes non est necesse, apud vos præsertim qui illas nostis [1. Cor. 6.]
frequenter & facitis; " quæ licet descripta non sint, queruli tamen de his non potestis esse. " Adulter enim non habet excusationem, aut habere potuit; quia ducere licebat vxorem. Sed sicut matronis iura præscripta sunt, " quæ ita sunt nexæ, vt diuelli inde non possint. Virginitas vero &

continentia extra ius omne ſunt ; nihil ad virginitatem de matrimoniorum legibus pertinet, altitudine ſua tranſcendit omnes. Si vlla praua hominum leges auſa ſupergredi conantur, virginitas æquat ſe angelis: ſi vero exquiramus, etiam excedit; dum in carne luctata victuriã etiam '' contra naturam refert, quam non habent angeli. Virginitas quid aliud eſt quàm futuræ vitæ glorioſa meditatio? '' Virginitas neutri ſexus eſt: virginitas eſt perſeuerans infantia; virginitas eſt voluptatum triumphus: virginitas filios non habet, ſed quod plus eſt, filiorum contemptum habet, non habet fœcunditatem, ſed non habet orbitatem: felix quod eſt extra partus dolorem, felicior autem quod eſt extra funerum filiorum calamitatem. Virginitas quid aliud

*abſoluta eſt quàm *ſoluta libertas? maritum non habet Dominum; virginitas affectationibus omnibus ſoluta eſt. Non matrimoniis eſt dicata, non ſæculo, non liberis. Perſecutionem non poteſt timere, dum illam de ſecuritate poteſt prouocare. Sed quia pudicitiæ nobis breuiter ſunt expoſita præcepta, iam pudicitiæ ponamus exemplum. Plus enim proficitur, cùm in rem præſentem venitur: nec de virtute dubitatur, quando quod præcipitur,' exemplis etiam ſignatur. Exemplum pudicitiæ a Ioſeph

Gen 33. & 39. 40. & 41. cœpit. Adoleſcens Hebræus generoſus de patre, generoſior de innocentia, ob inuidiam reuelationum diſtractus a fratribus Iſmaelitis, in domum deuenerat hominis Ægyptij; obſequio & innocentia & tota ſeruitutis fide facilem & beneuolum in ſe animum ſui prouocauerat Domini, cuius faciem tam ſermo liberalis, quam ætas omnibus commendauerat. Sed iſta generoſitas ab vxore Domini aliter quam decebat accepta eſt: vt domus parte ſecreta, '' & ſine arbitris, alta & facinoribus accommoda; putauit ſe pudicitiam adoleſcentis incontinens mulieris impudicitia, nunc promiſſis, nunc minis poſſe ſuperare. Et cùm retentus eſt veſtibus, eo quod molitur fugam, propter tanti facinoris audaciam ipſas veſtes relinquens, & corporis nudi ſinceritatem habiturus innocentiæ teſtem;' ad crimen impudicitiæ ſuę imprudens mulier adijcere non dubitauit calumniam; & cæteris & marito, '' ſqualida & fetuens, ſpreto deſiderio ſuo, conqueſta eſt dolore ſimulato, quod Hebræus adoleſcens vim ſibi moliens fuiſſet inferre, quam ipſa conata fuerat irrogare. Maritalis ardor rerum inſcius, & vxoris accuſatione grauiter inflammatus incenditur. Pudicus verò iuuenis, quia delicto conſcientiam non miſcuit, '' in imum carceris truditur. Sed ſola non eſt in carcere pudicitia: nam eſt cum Ioſeph Deus, & nocentes dantur in manu eius, quia innocens fuerat. Somniorum pręterea obſcura diſſoluit, quia ſpiritus in tentatione vigilabat; & per Dominum liberatur à vinculis. '' Qui in domo minor cum periculo fuerat, regię domus ſine periculo Dominus effectus eſt: generoſitati ſuę redditus, fructum pudicitiæ & innocentiæ, Deo iudice, à quo meruerat, accepit. Sed non minus ex parte diuerſa, aliud nobis pudicitiæ ſimile de continentia fœminarum exoritur exemplum. Fuit, vt legimus, Suſan- Dan. 13
na filia Helciæ, vxor Ioachim pulcherrima, pulchrior moribus. Hanc nullum ad dedecorem commendabat ſpecies, ſimplex enim erat. Excoluerat pudicitia, & cum pudicitia ſola natura. '' Hanc ex ſenioribus duo cœperant deperire, nihil memores nec diuini timoris, ſed nec ſuæ annis iam marceſcentis ætatis; ita illos in flagrantia tranſactæ iuuentutis incendia, rediuiuæ libidinis flamma reuocabat: Pudicitiæ latrones amorem profitentur, ſed oderant. Reſiſtenti minantur calumnias, adulterij ſe dicunt accuſatores, voto adulteri. Inter duos libidinis ſcopulos auxilium de Domino petebat, quia viribus corporis repugnare non valebat. Et exaudiuit de cœlo clamantem ad ſe pudicitiam Dominus; & cum iniquitate oppreſſa duceretur ad pœnam, vidit inimicorum liberata vindictam. Bis victrix, & '' in periculo ſuo tam funeſtè toties conſepta, & libidinem euaſit, & mortem. Infinitum erit ſi exempla proſequar plura: his duobus contentus ſum, præſertim cùm omnibus ſit viribus '' per iſtos pudicitia defenſata. Non illos emollire potuit in vita generoſi ſanguinis memoria, quæ in quoſdam licentia laſciuiæ eſt miniſtra: non decor corporis, & aptè poſitorum figura membrorum, quæ ſuggerit plerumque '' vt quaſi flos quidam, properans velociter tranſituræ ætatis, porrecta voluptatis occaſione paſcatur: non anni primi vicenatis, ſed maioris ætatis, cùm rudis adhuc ſanguis æſtuans, naturæ flammas accendat, & in medullis verſata '' cęca incendia ad remediũ, verum etiam per periculum pudoris ituræ: non vlla latebrarum, & ſine vllo conſcio, quæ tuta quibuſdam putatur, occaſio, quæ maxima xis eſt admittendi ſceleris, cum delibera-

tionibus occurrit impunitas. Non posita necessitas de auctoritate iubentium, & in temeritate participum atque sociorum; quo genere franguntur etiam sæpe recta consilia. Non præmia ipsa & bonitas, non accusationes, non minę, non pœnę," non mortes; nihil tam sęuum, tam durum, tam triste, quàm cecidisse de alto pudicitiæ gradu. Digni tanto iudicis diuini pręmio, quorum alter regio penetbrono illustraretur, altera cócordia mariti dotata" inimicorum mortibus redimeretur. Hæc sunt & his similia semper nobis ante oculos exempli ponenda, his paria diebus noctibusque meditanda.

Nihil animũ fidelem sic delectat, quàm integra" immaculati pudoris conscientia. Voluptatem vicisse, voluptas est maxima: nec vlla maior est victoria, quàm ea quę " de cupiditatibus refertur. Qui hostem vicit, fortior fuit, sed altero; qui libidinem repressit, seipso fortior fuit: qui inimicum prostrauit, externum hostem percussit; qui cupiditatem depressit, hostem domesticum superauit. Malum omne facilius vincitur quàm voluptas: quia illud quicquid est, horridum est; hoc blandum est. Nihil tam difficile opprimitur, quàm quod per illud armatur. Qui cupiditates tollit, & metus sustulit; nam ex cupiditatibus metus veniunt. Qui cupiditates vincit, de peccato triumphat: qui cupiditates vincit, malum generis humani sub pedibus suis iacere ostendit: qui cupiditates vicit, pacem sibi perpetuam dedit: qui cupiditates vicit, libertatem sibi, quod est etiam ingenuis difficillimum, reddit. Meditanda ergo nobis, fratres, vt res docent semper pudicitia: quo facilior fit, nullis artibus constat." Quæ enim illa consummata voluntas, quæ nisi impediretur, longe est, sed nostra est: ita non est acquirenda," sed fouenda quæ nostra est. Quid est enim aliud pudicitia, quàm mens honesta ad custodiam corporis data; vt sexibus redditus pudor, seueritate signatus," fidem honoris de incorrupta sobole seruaret. Pudicitiæ autem, fratres, competunt & cogniti sunt in primis diuinus pudor, & pręceptorum sancta meditatio, & animus propensus ad fidem, & mens attonita ad sacram religionem: " deinde videre, ne quid in se vltra modum sculptum, vltra honestatem productum, ne quid proditum, ne quid arte fucatum, ne quid ad irritandos, aut redintegrandos dolos lenocinatum. Non est pudica quæ affectat animum alterius mouere, etiam saluâ corporis castitate. Longe absint quibus pulchritudo non ornatur, sed prostituitur. Nam sollicitudo de pulchritudine, & malæ mentis indicium & deformitatis est. Sic natura corporis libera, nec diuinis operibus infestatur vis. Semper est misera, quæ sibi non placet qualis est. Quid capillorum mutatur color?" quid oculorum extremitates suffuscantur? quid facies artibus in diuersam formam conuertitur? quid postremò speculum consulitur, nisi quia ne ipsa sit timetur? Cultus etiam mulieris pudicæ pudicus sit, " adulterium fidelis nec in coloribus nouerit. Vestibus aurum intexere, quasi pretio est vestes corrumpere. Quid inter fila staminum delicata, ridiga faciunt metalla?" nisi vt fluentes humeros premant, & luxuriam infeliciter animi iactantis ostendant? Quid cum ceruices peregrinis lapidibus vrgentur, & absconduntur? Quorum pretia etiam sine artibus " Kalendarium cuiusuis excedunt? Non ornatur mulier, " sed vitia mulieris ostenduntur. Quid cum digiti tali auro onerati nec intrare possunt, nec egredi? vtrum vsus exposcitur, an patrimoniorum inanis pompa monstratur? Mirum negotium, mulieres ad omnia delicatæ, ad vitiorum sarcinas fortiores sunt viris. Sed vt repetam quæ cœperam, colenda semper pudicitia viris & fœminis, omni custodia seruanda est intra limites suos. Cito natura corporis periclitatur in corpore, dum rapit illam secum caro, quæ semper in lapsu est. Sub prætextu quippe naturæ quæ homines semper vrget ad affectus, quibus ruinæ collapsi generis resarciuntur;" blandimento voluptatis fallens, non ducit ad continentiam legitimæ coniunctionis sobolem, sed iactat in crimen. Ergo contra has carnis insidias, " quibus se diabolus & socium ingerit & ducem facit, obluctandum est omni genere virtutis. Assumantur secundum Apostolum Christi opera, & à consortio carnis quantùm potest animus colligatur: separetur consensus à corpore, vitia semper castigentur vt odiantur: " Ante oculos obuersetur; deformè esse atque deiectũ peccari pudorẽ: Pœnitentia ipsa cum luctibus suis commissorum criminum inhonesta contestatio est. Nihil consideretur curiosè in alienis vultibus; sermo & breuis sit, & sobrius risus, signum est enim animi facilis & remissi: nam contactus recedat etiam honestus: nihil corpori liceat, vbi vitandum est

Philip. 2

est corporis vitium. Cogitetur quàm honestum sit vicisse dedecus, quàm inhonestum victum esse dedecore. Dicendum etiam, quod adulterium voluptas non est, sed mutua contumelia: [12] nec delectare potest, quod & animam interficiat & pudorem. Coërceat animus stimulos carnis; restenet impetum corporis. Accepit enim hanc potestatem, vt illi ad imperium eius membra seruirent: & quasi legitimus ac perfectus auriga, vltra concessas corporis metas extollentes se carnis impetus, cœlestium præceptorum habenis reflectat; ne vltra terminos suos currus iste corporis raptus in periculum suum secum & ipsum rapiat aurigam. Sed inter hæc, [13] immò & ante hæc, contra turbas & vitia omnia de diuinis castris auxilium petendum est: solus enim potens est Deus qui homines dignatus est facere, & plena hominibus auxilia præstare. Ego pauca dictaui, quoniam non est propositum volumen scribere, sed allocutionem transmittere. Vos scripturas aspicite, exempla vobis de ipsis præceptis huius rei maiora conquirite. Fratres charissimi, bene valete.

ADNOTATIONES IN LIBRVM de Disciplina & bono Pudicitiæ.

1 Non æstimo præterisse.] *Censeo legendum*: Non existimo.

2 Fidei & scientiæ) *Hoc ex cod. Ms. Carr. pro*: sententiæ.

3 Diuinorum, &c. verborum) *Grauius in margine* dominicorum: *sic etiam Ms. cod.*

4. Hoc certè) *Ex Ms. adiecio*, certè.

5 Absentem me non credam) *Ita Grauius ad marginem, & Ms. pro*: non credo.

6 Verumtamen omnia quæ vtiliter proferuntur] *Hoc ex iisdem, pro eo quod alij*: proferunt; *non placet autem quod habet solus Manutius*: viriliter.

7 Ad implenda quæ cognoscimus] *Hanc coniecturam Erasmi sequuntur Grauius*, Manut. *&* Morel. *poterat tamen*: quæque, *accipi pro*, quæcunque, *præsertim quum sic legant etiam* Ms.

8 (Quid enim mihi aliud) *Adiicio recens*: enim, *ex vtroque* Ms. *quod optimè loco quadrat adiecta parenthesi.*

9 Quasi renatos ex aqua & Pudicitia) Ex *Erasmi coniectura lego*: quasi, *pro*: quæ, *ex Grauio vero &* Ms. *cod. adiecio*: equa &.

10 Præter voluntatem quam velle debemos vt nostra sit] *Ex Costerio habeo*: vt, *pro*: &, *adhuc tamen totus locus obscurus est*, Ms. *cod.* & in nostra sit, *sed non placet.*

11 Quæ à Christo consecrata sit) *Hic iterum Costerius*: quia Christo. *Sed vel Erasmo teste tale sensus constat, & sic legunt etiam* Ms. *cod.*

12 Mutuo decore] *Prorsus cum Erasmo hoc lego, pro*: modulo decore.

13. Ne qui mutilum viderentur) *Istud ex Grauio ad marginem, & cod.* Ms. *pro eo quod alij*, inutile.

14 Aut præcepta ministeriis, aut) *Recens omnia hæc adiecio ex cod.* Ms.

15 Pudicitia est honor corporum] *Hæc ad verbum fere pro more Cypriani, ex Tertull. exordio, libri de Pudicitia.*

16 Bene si nunc conscia] *Adiicio*: tunc, *ex cod.* Ms. *Sic paulopost*: eam.

17 Blandas corporis leges non nosse, felicitatis est, &c.) *Hic illud eiusdem imitatur sub finem lib. 1 ad vxorem*: Poterit virgo felicior haberi, at vidua laboriosior, &c.

18 Ne qua oriente discordia *Adiicimus*: qua, *ex cod. S. Pantaleonis. Ex eodem paulopost*: diligit, *in altero* Ms. *cod. desiderabantur hæc omnia.*

19 Adulteras non sinetis viuere) *Fortè*: Adulteros.

20 Quæ licet descripta non sint, queruli] *Idem* Ms. *cod.* quę licet descripta sint querulę, *sed nec hoc satisfacit.*

21 Adulter enim non habet excusationem) *Hoc rursum ex Tertull. de Pudicitia, non procul ab initio; referens ad excusationem peccati quod ille male iuxta suum errorem ad excusationem venia.*

22 Quæ ita sunt nexæ, vt diuelli inde non possint) *Locus pro matrimonij indissolubilitate. Est autem locus ille mutilus, quod etiam asterisco adnotauit* Manutius. *Prosequuntur quidem cod.* Ms. *alia distinctione, qua sequuntur, in hunc modum*: altitudine sua transcendit omnes. Si vlla praua hominum leges ausa supergredi conantur, virginitas æquat se angelis Dei, *sed nec sic satisfacimus.*

23. Etiam contra naturam) Ex Ms. *cod. ita lego*, *pro*: &c.

24 Virginitas neutri sexus est] *Grauius ad marginem & cod. S. Pantal.* neuter, *sed prius placet.*

25 Exemplis etiam signatur) *Ita ego ex coniectura lego; pro*: sanatur.

26 Et sine arbitris allata & facinorosis accommodata) *Hic similiter ex coniectura*: & sine arbitria alta, & facinoribus accommoda.

27 Ad crimen impudicitiæ suę] *Optimè sic* Ms. *cod, pro*: pudicitię.

28 Squalida & feruens) Ms. *cod. Carr.* suadens & feruens, *sed prius arrides magis.*

29 In imum carceris traditur) *Grauius ad marginem*: traditur, *illud verò habet* Ms. *cod. Carr.*

30 Qui in domo minor] *Rectè etiam hoc* Ms. *cod. pro*: minori; *neque enim in minori, sed maiori periculo ibi erat Ioseph.*

31 Hanc ex senioribus duo cœperant deperire) *Rectè sic Grauius, pro*: in hanc.

32 In periculo suo tam funestè totiens conspecta) *Optime rursum sic* Ms. *cod. pro eo quod erat corrupte*: concepta.

33 Per istos) *Etiam hoc illis restitui, pro eo quod erat pessime*: parista.

34 Vt quasi flos quidam properans velociter transitorę ætatis) *Pulchre sic restituit hunc locum Grauius, pro eo quod alij legunt*; quasi flos quidem properans velociter transire ętatis; *nam & consentiunt* Ms. *cod. qui etiam legunt*: porrectæ, *pro eo quod alij* porrecta.

35 Cœca incendia) *Adiecerunt*: cœca, *Manutius & Morelius, & consentiunt* Ms. *cod.*

36 Non mortes) *Hoc ex Granio & Ms. cod. pro*: non mors.

37 Inimicorum mortibus redderetur.) *Forte*: redimeretur.

38 Immaculati pudoris conscientia) *Rursum hoc ex Granio, pro*: immaculata.

39 De voluptatibus) *Hoc ex Ms. cod. pro*: è.

40 Quæ enim illa consummata voluntas) *Granius in margine*: voluptas; *sed neque hoc perspicuum locum reddit.*

41 Sed fouenda quæ nostra est) Ms. *vterque*. fauenda, *at minus placet.*

42 Fidem honoris) Ms. *cod.* oneris: *neutrum satisfacit.*

43 Deinde videre ne quid in se vltra modum sculptum) *Hæc ex initio mutuatus est libri Tertul. de cultu feminarum, vbi docet etiam in cultu consistere pudicitiam quod ipsum supra tractauit libro de Disciplina & habitu virginum Cyprianus, vbi lateius de similibus Tertul. locus. Atqui rectè Erasmus coniecit legendum*: lenocinatum, *pro*: lenocinantium.

44 Quid oculorum extremitates suffuscentur) *Ita censet legendum Erasmus, pro eo quod habebat vetus excusus codex*: suffocantur, *eo quod (inquit) stibio nigrior oculis addi soleas: verum si legatur*: suffucantur, *aut*: fucantur, *accedet magis ad illud Cypriani lib. citato*: oculos circumducto nigrore fucare. *Illius etiam coniecturam secuti legimus*: artibus, *pro*: actibus.

45 Adulterium fidelis nec in coloribus nouerit) *Hoc rectè etiam ille pro*: ad vltimum, *nam &* adulterium *colorum vocat Tertul. de Habitu muliebri.*

46 Nisi vt fluentes humeros) *Hoc cum Granio vet. excus. & Ms. cod. quare miror Erasm. legisse*: non vt. *Eadem ratio est de eo quod sequitur*: infeliciter, *pro eo quod Erasmus*: feliciter, *iuxta cod. autem Ms. prætermisimus vocem*: se, *superfluam.*

47 Kalendarium cuiusuis excedunt.) *Similiter Tertul. loco iam citato: Vno lino decies sestertium insumitur, saltus & insulas tenera ceruix fert, gracilés aurium cutes kalendarium expendunt, & in sinistra per singulos digitos de singulis saccis ludit: & seipsum explicans: hæ sunt vires (inquit) ambitionis, tantarum vsurarum substantiam vno & muliebri corpusculo baiulare.* Kalendarium *enim seu* kalendarij *liber (vt nuncupatur à* Seneca *epist.* 88.) *& tabulas domesticas significat, quibus adnotantur quæ in singulos menses accipiuntur, & eas in quibus proscripta erant vsura ad* Kalendas *exigenda, sicut rectè adnotauit* Rhenanus: *Vlpianus enim & Africanus iurisconsulti, posteriori hac significatione vtuntur. Quare non est necesse confugere ad coniecturam Erasmi, vt legatur*, cilindrorum onus excedunt.

48 Sed vitia mulieris ostenduntur) R*ectè aducit* Granius: mulieris. *Quod sequitur rursum obscurum est.*

47 Blandimento corporis fallens non ducit ad continentiam) *Hoc iterum ex Granio, pro eo quod alij*: fallentes, *&*: conscientiam. *Prius etiam legunt codices Ms.*

50 Quibus se diabolus & socium ingerit & ducem facit) *Granius & Ms. cod.* inserit, *cæteri longè aliter*: socium miseriæ & ducem, *verum illud vet. exc. placet.*

51 Ante oculos obseruetur, deformis esse atque deiectus peccati pudor) *Ita rectius Granius & Ms. cod. quam alij*: Ante oculos obseruetur. Deformis est, &c. *malim autem legi*: obuerseretur.

52 Nec delectare potest) *Ita lego pro eo quod alij*: delectari.

53 immo & ante hæc) *Adiicio*: &, *ex manuscriptis codicibus.*

DE LAVDE MARTYRII AD Moysen & Maximum & cœteros Confessores.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

Laudem Martyrij sublimi dicendi genere prosequitur, tria potissimum toto libro latè pertractans. Quid nempe sit, quantum sit, & cui rei prosit. Pulchris interim similitudinibus & argumento à quotidianis funeribus sumpto, ad mortem pro Christo lubenter obeundam hortatur. Iam inter virtutes martyrij enumerat, quod vniuersi doloris expertes martyres Domini propitiatio coronet, ita vt in eos non competat illud Christi, vsque quadrantem nos vltimum reddere. Præmij verò loco proponit, tum à gehennæ metu securitatem, tum vitæ æternæ consecutionem, paucis poëtico quodam more vtraque describens, deinde quod quibusdam sit coronæ loco martyrium, alijs qui sanguine suo lauantur peccatorum redemptio. Postremo, vbi scripturis aliquot, ad confessionem nominis Christi eos animauit: vt sui memores sint rogat, cum in eis Dominus Martyrium cœperit honorare, vtpote quibus petentibus non negare credatur dominus. Porrò Cypriano ascribũt hunc librum præter Gemblacensem ex quo illum Erasmus edidit, Cambronensis, Affligeniensis & Anglicus codex Ms. vt omittam Manutij & Moroliij cod. ex quibus pulchrè hunc librum plerisque in lucem restituerunt. Suffragantur, Vincentius Bellouacensis, Anthoninus & Trithemius. Suffragatur etiam titulus ad Moysen & Maximum, ad quos extant duæ Cypriani epistolæ cum ipsorum responso. Immo & ad Cyprianum illorum hæc verba. Maximè quod & gloriosas Martyrum non dicam mortes, sed immortalitates gloriosis & condignis laudibus prosecutus es, &c. *Neque vero stilus abhorret quantumvis id sentiat Erasmus: nam & stilo magis elaborato ad eosdem scripta est epist. 16. quam aliæ pleræque, & similem inæqualitatem dictionis videre ex libro ad Demetrianum.*

ETSI

Etsi incongruens est, fratres charissimi, in hoc fauore dicendi aliquid trepidationis adferre, miniméque deceat gloriam tantæ deuotionis infringere, ex eo quod fatear me cœpisse dubitare: tamen identidem dico, ipsa animum deliberatione confringi; qui exequendæ laudis cupiditate succenditur, & à loquendo magnitudine virtutis inhibetur: 'cùm aut non deceat tacere, aut periculosum sit parum dicere, nisi quod hęc æstuanti res sola subuenir, quod videatur ei facilè ignosci posse, qui non timuit audere. Quam ob rem, chrissimi fratres, ' tot tantisque rebus etsi potentia rei oneratur facultas ingenij, vt quantum se in exprimenda martyrij dignitate protulerit, tantum ipso pondere laudis oppressa, atque æstimatione rerum omnium, de quibus cum maximè loquitur, debilitata ac fracta, intra se ipsa illaqueata oratione deficiat, nec habenis liberis ac solutis in apertum sermonis eloquium vim tantæ laudis expromat; tamē erit aliqua, nisi fallor, ' in eloquendo facultas, quæ ipsius operis oratione munita ' largè fundat, ' quod à dicendo impar ingenij conscientia submouebat. Cū igitur, fratres chariſſimi, tot tantisque rebus implicitì, ad comprobandos salutis eximios pulcherrimósque prouentus omni studio ac labore nitamur; non vereor, ne quo ignauię metu territus vel reuocer, vel extinguar: cum si quis ad id voluerit, de quò agimus, intueri, spe deuotionis expensa, atque ipsa eius magnitudine ponderata, magis miretur audere potuisse, in quò me positum & amplitudo rei premeret, & confusam gaudio mentem in angustias animi voti sui feruor vrgeret. Nā & quis, est quem non ista res terreat? quis, quem non admirationis suæ pauore subuertat? Est enim profectò, nisi fallor, etiā ' in ipso conscientię robore admiranda formido, quę nos exagitet pariter & inflāmet. Cuius quanto penitius inspexeritis potestatem, tanto ex ipso venerandæ claritatis aspectu religionis suæ pręmittat horrorem. Considerare enim vtique debetis, ' quantę sit gloriæ, Vitæ quamlibet maculam, & sordes polluti corporis, & longa vitiorum tabe concreta contagia, rantóque temporis tractu mundi crimen exceptum, vnius ictus remediis expiare: quo & augeri merces, & crimen possit exueludi. Vnde omnis consummatio & status vitæ in martyrio est collocatus. Hoc fundamentum vitæ & fidei, hoc pręsidium salutis, hoc vinculum libertatis & honoris: & quamuis sint & alia per quæ adipisci lux possit, tamen ad proximitatem muneris repromissi, pœnis melius patrocinantibus peruenitur. Quantæ enim sit gloriæ ponderare, huius vitę cupiditatibus, atque ab omni animum natura, mundique commercio segregatum, contra aduersantis discrimen opponere, nec sæuitiam torquentis horrere: animari hominem dolore, quo credatur extingui; & id sibi in augmentum virtutis assumere, quod cruciatui putat prodesse, qui punit. ' Nam prędurantibus licet costis resultans vngula recurrat in vulnus, & euntibus flagris cum auulsa corporis parte rediens habena ducatur; stat immobilis tamen pœnis suis fortior; hoc solum secum ipse conuoluens; quod in illa crudelitate carnificum, ' plus, pro quo patitur, Christus: quàm ipse patiatur. Nam quando, si negauerit Dominum, pro eo crimen subeat, pro quo vicisse debeat; necesse est eum videri cuncta tolerare, cui victoria debetur & pœna. Igitur quoniam res summa martyrium est, tria sunt quæ ex eo nobis proposuimus esse dicenda: Quid sit, quantum sit, cui rei prosit. Quid est ergo martyrium? delictorum finis, periculi, terminus, dux salutis, " iter patientię, magister domus vitę, quo profectò etiam ea occidunt, quę in futuro discrimine potuissent tormenta reputari. Per hoc & testimonium nominI redditur, "& maiestas nominis redampliatur; non quod per se ipsa minui possit, vel de scelere tractantis magnitudo eius infringi, sed quod redundet ad gloriæ cumulum, dum circumstrepentis populi terror impauidos animos dat dolori, & minis frendentis inuidię addit ad titulum; quod tantum sibi mens crescat in pugna, quantum se ille putauerit vincere, per quem Christus hominem voluerit coronare. Tunc ergo omne fidei robur expenditur, tunc crudelitas comprobatur, cum in sermones vulgi atque in opprobrium veneris: cumque te contra illas populares insanias religiosa mente firmaueris, conuineens scilicet ac repugnans, quidquid super persona tua in iniuriam Christi profanus sermo iactauerit: vt cum aduerso mari

moles opposita reluctatur, feriant licet fluctus & reuolutum æquor identidem pulset, tamen hæret immobilis virtus nec vndis circumspumantibus adoperta succumbit, donec per scopulos vis digesta se supprimat. & superiacens saxis in aperta littoris spatia victum æquor euadat. Quid enim
Psal. 113. est in illis aliud quàm sermo vacuus, & in-
Esaia 6. ane colloquium, & inanium voluptas praua verborum? sicut scriptum est: Oculos habent, & non vident, aures habent, & non audiunt. Grauatum est cor insipiens eorum, ne quando conuertantur, & saluem illos. Non enim dubium est, quin hoc de omnibus dixerit, quorum dura mens semper, & obstinata pectoris feritas, à deuotione vitali fugata dissentit, ducente dementia, furore rapiente, omni denique illos immanitate vexante, qua instigantur pariter ac feruntur: vt cum illis ad pœnam sua facta sufficerent, pœnam ipsam persecutionis agitatæ crimen oneraret. Totum hoc in laudem martyrii spectat, totum gloriam passionis illuminat; in qua spes futuri temporis cernitur, in qua Christus ipse operatur, cuius aguntur exempla quæ petimus: cuius & virtus est, quam repugnamus. Et quia in hoc loco aliquid proferre supetit, summa nimirum est ista, atque admiranda dignatio, & quam nec mente concipere, nec verbis valeamus implere. Quid enim nobis amplius potuisset larga pietate largiri, quàm vt in se primus ostenderet quid in aliis coronaret? Mortalis factus est, vt immortales esse possemus: & humanæ sortis exitium pertulit, per quem reguntur humana; vt nobis videretur præstitisse quod passus est, confessionem tribuit, martyria subiecit: omnia denique quibus lux supprimi posset, in remedium salutare natiuitatis suæ meritis relegauit, humilitate præcipua, virtute diuina. Cuius rei quique digni esse meruerunt, caruerunt omni hac mundi teterrima labe, subactæ mortis conditionem vicerunt. Nõ enim dubium est quantum à Domino consequantur, qui saluti suę nomen Dei prætulerunt; vt in illa iudicii die meliores cruor faceret, quos sanguis suus Martyres esse monstraret. Mors quippe integriorem facit vitam, mors magis deducit ad gloriam. Sic quotiescunque iacentibus stipulis distenta imbribus frumenta turgescunt, fecundæ messes coguntur æstate: sic quotiés ferro vitis abscinditur, erumpẽtibus pampinis, melius vua vestitur, nam & in augmentum prouenturi temporibus cedit, quidquid iniuria sua proficit. Flammas quippe plerumque agris iuuit immitere, quo calore vagantis incendii cæca terræ spiramenta laxentur: iuuit leues stipulas crepitanti igne torrere, vt se altiùs grauida seges tollere, parturientibus culmis densior arista valeat florere. Igitur talis & martyrij primo casus, postmodum fructus est, qui morte vitam condemnat, vt vitã morte custodiat. Quid enim tam eximium atque sublime est, quàm inter tot instrumẽta carnificum deuotione robusta cunctam fidei reseruare virtutẽ? quid tam magnum atque pulcherrimum, quàm inter tot circunstantium gladios, libertatis suæ Dominum ac salutis auctorem, repetita sæpius voce profiteri? & maximè si ante oculos tuos ponas, nihil detestabilius esse dedecore, nihil fœdius seruitute, nihil aliud te debere iam petere, aliud optare, quàm eripiendum esse cladibus sæculi, exuendum malis mundi, inter ruinas orbis iam iamque perituri, alienum à terrena contagione versari. Quid enim tibi cum hac luce cui lux ęterna promissa est? quid cum hoc vitæ naturæque commercio, quem cœli amplitudo deposcit? Sane teneat cupiditas ista viuendi, sed quos inexpiabili malo sæuiens ignis æterna scelerum vltione torquebit: teneat cupiditas ista viuendi, sed quibus & mori pœna est, & durare tormentum. Tibi iam & mundus ipse succumbit & terra cedit, qui morientibus cunctis ad hoc reseruatus es, vt Martyr esse potuisses. An non quotidiana cernimus funera? cernimus nouos exitus diuturnos factos ex sæuientibus morbis; inexpertæ cuiusdam cladis exitia, ac strages populatarum vrbium intuemur? vt possimus agnoscere quanta martyrij habenda sit dignitas, ad cuius gloriam nos cogere etiam lues cœpit. Etenim, charissimi fratres, respicite ad hoc quęso vos plenius in quo & salus vertitur & sublimitas computatur, licet non sim nescius, etiam vos plenissimè nosse, stantium omnium nos iudicijs contineri; neque ignorare hanc esse nobis traditam disciplinam, vt sine vllo terrore militiæ vim tanti nominis tueamur: quippe quos pridem à desiderio lucis istius cupiditas æternæ memoriæ deduxerit, quos futurorum vota diuellerint, quósque ab omnibus vitijs optanda Christi societas segregarit: nisi si exitio succumbere,

bere, morti animam dubitamus offerre: nec iam retinenda ſunt nobis, & amplectanda beneficia diuina: quorum vltra rerum ardorem tanta ſit merces, quantum in dicendo humana mediocritas vix poſſit implere. Sanguini noſtro patet cœlum, [24] ſanguini gehennæ cedit habitaculum. Et inferiorum omnium gloria pulchrior ſanguinis titulus, & integrior corona ſignatur. Sic quoties de hoſte triumphalibus ſpoliis onuſtus miles ingreditur, vulneribus ſuis gaudet: ſic quoties tempeſtatibus diu nauta fatigatus littora tuta contigerit, feliciratem ſuam de perpeſſo periculo ducit. Eſt enim profectò, niſi fallor, labor lætus, per quem ſecuritas inuenitur. Igitur toleranda ſunt omnia, patienda cuncta, nec appetendum quo modico gaudeas tempore, & perpetuo puniaris ardore. Meminiſſe enim debes velut quadam te fœdetis pactione conſtrictum, ex qua aut capeſſendæ ſalutis ſit iuſta conditio, aut pœnæ merita formido: ſtas inter aduerſa Pariter ac proſpera, arma inter & tela, hincque te ſæcularis ambitio, inde cœleſtis admonet magnitudo. Si ſalurem times perdere, ſcito te mori poſſe. Porro autem contemnenda tibi mors eſt, cui Chriſtus occiſus eſt. [25] Ante oculos tibi quæſo cõcurrant Dominicę paſſionis exempla: concurrant oblata & prœmia, & parata diſcrimina & quantam inter ſe habeant difficultatem, res vtraſque conſpicito: nec enim poteris confiteri, niſi ſcias quantum noceas, ſi negaris. Cœlo martires gaudent, veritatis inimicos ignis abſumit. Paradiſus Dei teſtibus floret, [24] negatores gehenna complexa ęternus ignis inardeſcit. Et vt de cæteris taccam, hoc nos vtique magis debet hortari, quod confeſſio vocis vnius Chriſti perpetua confeſſione ſer- *Matth. 10.* uetur: ſicut ſcriptum eſt: [21] Qui me confeſſus fuerit in terris coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo, *Luc. 12.* & coram angelis eius. Adhuc accedunt ad gloriæ cumulum ornamenta virtutum: *Sap. 3.* ait enim: Fulgebunt iuſti, tanquam ſcintillę in arundineto diſcurrentes: iudicabunt nationes, & dominabuntur populis. [26] Magna eſt enim, fratres chariſſimi, claritas, vitam ſalutis ęternæ honeſtate paſſionis ornare; magna ſublimitas ante ora Domini aſpectumque Chriſti poteſtatis humanæ tormenta contemnere, nec horrere. Sic Daniel minas regis & leonum frementium rabiem per conſtantiam fidei ſuę vicit, dum ado- *Dan. 14.* randum nullum alium eſſe quàm Deum credidit. Sic in camino pueris conſtitutis in ſe arſit incendium, dum ignes iuſti to- *Dan. 3.* lerant, quod de gehenna, Domino credendo, metuebant. Vnde & retulere condigna, non in poſterum tracti, [27] non ſalutis ęternę præmio reſeruati. Fidem illorum Deus vidit, vt quod ſibi poſt exitum promiſerant, videre mererentur in corpore: nec enim poterit æſtimari quanta in pręſenti tributa ſit merces. Si ſęuitia fuit, ceſſit: [28] ſi flamma, conſtitit. Erat enim vna mens omnibus, quam nec violentia frangeret, nec ira ſubuerteret, nec deuotionis obſequio timor mortis inhiberet. Vnde per gratiam Domini factum eſt vt ſic in illis rex potius videretur punitus eſſe, dum euadunt quos ſe crediderat occidere. Nunc iam ad eam rem fratres chariſſimi, veniam; ex qua oſtendere ſatis poſſum, quanta martyrii virtus habeatur: quæ tametſi eſt omnibus nota, [29] proque ingenitę claritatis inſignibus expetanda, tamen plus addidit neceſſitas temporis deſiderio voluptatis. Etenim eſt in muneribus magnis, ſi eo tempore quis coronetur, quo coronatum ſe putat, ſi fortè moriatur. Igitur cùm ſit ſublime excelſumque martyrium; nunc magis eſt neceſſarium, quando mundus ipſe ſubuertitur, partimque orbe concuſſo natura deficiens vltimi exitus monumentat eſtatur. Nam & cùm cœlo imber incumbit, pluuias aër triſtis oſtendit; & quoties atra tempeſtas horrenti imminet pelago, [19] per inter apertam nubium noctem corruſca ignium fulmina reluceſcunt: ſed & cùm magnis mare fluctibus voluitur, paulatim vnda ſe rollit, paulatimque æquor albeſcit, donec cetnas ita poſtmodum ruere, vt in illis quibus retunditur ſaxis ſpumam altius iaciat, quám vndam tumidum pelagus expuebat. [31] Legis ſcriptum eſſe, vſque qua- *Matth. 5.* drantem nos vltimum reddere: ſed hæc pars ablata Martytibus. Etenim qui ſalutis æternæ cupiditatibus freti vitę huiuſce deſideria vicerunt: hos expertes doloris vniuerſi [32] Domini propitiatio coronat. Igitur hic primum, chariſſimi fratres, poterimus exponere, quanta martyrij virtus poſſit impleri. * [33] Atque vt tran- ** Ad quę.* ſeam cuncta meminiſſe debemus, quanta ſit glotia ad Chriſtum immaculatum venire, conſortem paſſionis exiſtere, perpetuaque cum Domino æternitate regna-

re, carere exitiis imminentibus sæculi, nec inter 34 cruentam morborum populantium stragem in communi cũ cæteris sorte misceri. Atque vt silcã de corona, si tibi in his naturæ lubricis malis posito vitæ promitteretur excessus, nonne omni gente gauderes? 35 Si, inquam, te in huius mundi turbinibus fluctuante vicina arcesseret requies? nonne mortem pro remedio computares? Positus inter arma carnificum, ac tela probantium quæstionum, * 36 Ista sublimis ac fortis considrans quanta sit pœna negare eo tempore, quo frui sæculo ne queas, 37 cuius causa negaras: quoniam quidem grauia tormenta, ac puniendi noxias artes in perniciem nostram Dominus sciebat armari, quo fortes ad omnem tolerantiam faceret. Fili, inquit, accedens ad seruitutem Dei, sta in iustitia, & timore, & præpara animam tuam ad tentationem. Sed & beatissimus Paulus Apostolus exclamauit & dixit: Mihi viuere Christus est, & mori lucrum. Quam ob rem, charissimi fratres, fide firma, deuotione robusta, 38 contra minas sæculi atroces & asperos insequentium fremitus aduersa virtute resistendum; nec timendum quorum, spes æternitatis & vita cœlestis est, quorumque ardor in cupidine lucis 39 succenditur, & salus de promissa immortalitate lętatur. Hoc vero quod catenis arctantibus manus strictæ & circũacti graues ceruicibus nexus solido deprimunt pondere: vel quod eculeo corpus extensum candentes stridet ad laminas; 40 non expetendi sanguinis, sed tentationis est causa. Nam & ipsam martyrii dignitatem quemadmodum agnoscere possemus, nisi illam etiam cum damno corporis nostri cogeremur optare? Sensi equidem, nec me veritas fallit, cum sæuè incumbentium manus membra diuellerent, artusque laniatos tortor sæuiens exararet; nec tamen vinceret, circumstantium verbis: magnum istud est, dici profecto, non doloribus subigi, non pœnis angentibus frangi. Sed erant aliæ dicentium voces; & puto liberos habet. Nam est illi socia in penatibus coniux, & tamen nec vinculo pignorum cedit, nec obsequio pietatis adductus à proposito suo deficit. Noscenda res est, & virtus penitus scrutanda visceribus: nec enim leuis est ista quæcunque confessio, propter quam homo patitur, 41 & mori posse. Etenim charissimi fratres, virtus est tanta martyrii, 42 vt per illam credere etiam ille cogatur,

* quæ sit ista sublimis ac fortis constãtia considerata.

Eccles. 2.

Philip. 1.

qui te voluit occidere. Scriptum est & legimus: In dolore sustine, & in humilitate tua habe patientiam, quoniam per ignem probatur aurum & argentum. Quoniam ergo nos terrenis tentationibus probat Dominus, & his sæculi malis scrutator Christus expendit; gratulandum nobis est, atque lætandum, quod non illis nos perennibus reseruet exitiis, sed gaudeat ab omni contagione purgatos. Cæterum ab his quos hæreditatis participes adsciscit, & in regna cœlorum libenter adsumit, quid vtique aliud quàm integritatis ambitum quærit? Sua ipse dixit vniuersa, & quæ iacentibus se explicant campis, & quæ in obliquos se erigunt colles: sed & quod cœli magnitudo circumuenit, & quod pelago circumfluente lubricum æquor includit. Quod si illi adiacent omnia, nec à nobis exposcit nisi facta sincera; auro, vt ipse dixit, similes esse debemus. Aurum quippe cum relucentibus terris tumulo videris splendere sub lumine, 43 & in liquidum flammis torrentibus resolui (nam & artificis gratia ferè sic est) caminis quoties anhelantibus æstuans ignis euomitur: aditu terrestri canali angusto diues flamma eligitur; & refluentibus glebis arena retinetur. Vnde necesse est vniuersa sufferre, quo possimus omni scelere carere, sicut per Prophetam suum dixit: Et si coram hominibus tormenta passi sunt, tamen spes illorum immortalitate plena est: & vexati in paucis, in multis benè disponentur, quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos sui, 44 & quasi holocausti hostiam accepit illos. Quod si te dignitas ambitiosa deterret: & congesta in thesauris pecuniæ admonet magnitudo, quæ semper propositum bonę mentis auertit, & deuotam pro domino suo 45 animam furiali elidit horrore, quęso repetas verba cœlestia nam & ipsa vox dicentis est Christi: Qui perdiderit animam suam pro nomine meo, 46 recipiet in hoc sæculo centuplum, & in futuro vitam æternam possidebit. Qua vtique nihil maius, nihil aptius, nihil vtilius computare debemus. Nam licet pretiosarum vestium more purpura in imagines currat, & lentescentibus filis aurum erret ad speciem, nec de effossis grauia, quibus incumbis, desint metalla thesauris; 47 vacua tamen nisi fallor ista

Sap. 3.

Matt. 10. & 16.

atque

atque inania computabuntur, si adiacentibus tibi cunctis, sola salus tibi deesse videatur; sicut Spiritus sanctus loquitur: nihil nos in vicem animæ nostræ posse dare;
Mat. 16. ait enim: Si totum orbem lucrifeceris, & animam tuam perdideris, quid proderit tibi? aut quam homo commutationem dabit pro anima sua? Vacua sunt enim vniuersa quæ cernimus, & quæ infimis radicibus posita, soliditatis suæ vim nequeant sustinere. Nam quod & de sæculo capitur, vetustate temporis frustratur; vnde & ne quid esset dulce, vel charum, vel quod salutis æternæ præferri cupiditatibus possit; dominicis amputata præceptis, iure proprio, ac lege priuata sunt: Ne in tormentis scilicet patrem filius frangeret, néue obstrictum durati roboris pectus in aliam voluntatem affectus forte mutaret. Solam veritatem, salutémque solam inter magnos complectendam esse cruciatus, suo Christus iure constituit: in quo coniunx & liberi & nepotes, in quo " omni viscerum sobole relicta, vsurpanda victoria est. Nam & Abraham sic Deo placuit, qui tentatus
Gen. 22. à Deo, & filio non pepercit: pro quo ignosci forsitan posset, si illum dubitasset occidere. Armauit manus religiosa deuotio, & omnes pietatis affectus Domini iubentis imperio pietas paterna neglexit. Nec horruit quod nati funderet sanguinem, nec intremuit ad vocem: & adhuc pro eo Christus non fuerat occisus. Quid enim charius eo, quam qui ne quid inuitus hodie sustineres, prius passus est, quod doceret? Quid eo dulcius, qui cum ipse sit Deus noster & Dominus, tamen patientem pro se hominem regni cælestis efficit cohæredem? O grande nescio quid, siue quia illud conscientiæ ratio vix sustinet capere, quin magna semper miretur ad munera; siue quia tam larga maiestas est Dei, vt insperantibus cunctis etiam ea offerat, quæ nobis contemplatione factorum nefas fuerat optare. Etenim si tantum salus daretur æterna, pro ipsa perpetuitate viuendi, haberemur in gratia. At nunc cùm cælum & iudicandi de cæteris facultatem perenni sæculo largiatur: " quid est in quo se parem his omnibus possit humana mediocritas experiri? Si iniuriis ageris, prior actus est ille: si contumeliis premeris, Dei munus imitaris. Vnde & parum est quidquid pertuleris pro eo, qui nihil amplius potes facere, nisi quod in hoc salus vniuersa consistit: quia martyrio totum ille promisit. Denique Apostolus cui cordi fuerint semper vniuersa, cùm instar munerum promissorum penitus miraretur: Æstimo, inquit, non esse condignas passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelatur in nobis. Etenim Rom. 8. secum ipse voluebat quanta merces existeret, vt ei cui sufficeret morte carere; non tantum salutis daretur præmium, " sed & conscendere cælum; cælum quod nec fugata lux cogit in noctem, nec alternis vicibus dies aperit in lucem, sed aëris liquidi serena temperies, per sudum igneo fulgore rutilantem puram explicat claritatem. Iam superest, charissimi fratres, vt debeamus ostendere, cui tei martyrium prosit. Atque illud profecto debeamus, quod nos ad hunc gloriæ titulum metus excitet futurorum. Etenim quibus magna promissa sunt, magis magna sunt quæ metuenda esse illis videantur. Nam * nec se in arma miles accendit, " priusquam se inimica hostis tela commoue- * Non in arma miles ascēdit. rint. Nec nauem aliquis statione subducit, nisi animum pelagi pauor strinxerit. Sed & intentans suis opibus scrutator agricola; non ante felici terram suscitat vomere, quàm in puluerem imbre concepto putris gleba soluatur. Ita est omnis naturalis hic vsus, nescire quid prosit, nisi agnoueris quod occidit: vnde & datur sanctis omnibus præmium, dum infliguntur iniustis tormenta factorum. Igitur quę suis promiserit Dominus, nemini qui nesciat, dubium: " sed nec quantis minetur ignarum. Et quoniam ita se attulit sermo, vt de vtrisque habeatur ratio, paucis vt de vtriusque dixit, breuiter exponam. Sæuiens locus, cui gehenna nomen est, magno plangentium murmure & gemitu, & eructantibus flammis per horrendam spissæ caliginis noctem, sæua semper incendia camini fumantis expirat; globus ignium artatus obstruitur, & in varios pœnæ exitus relaxatur. Tunc sæuiendi plurima genera; tum in se ipsa conuoluit quidquid ardoris emissi edax flamma cruciarit. Hos, quibus recusata vox Domini & imperia fuere contempta, dispartibus coërcet exitiis; próque merito salutis exactæ vires suas suggerit, dum pars sceleris discrimen imponit. Et alios quidem moles intolerabilis curuat, alios per abruptum clinosi tramitis collem vis sæua præcipitat, & catenatum stridentium nexum graue pondus inclinat. Sunt & quos agens strictim rota, & indefessa vertigo, & quos tenaci inter se deri-

ſitate conſtrictos adhærens corpori corpus includat: vt & abſumat Incendium, & grauet ferrum, " & excruciet turba multorum. Quibus autem inquiſitus fuit ſemper Deus, aut notus, nunquam excidit Chriſti locus; " vbi iacet gratia, vbi virentibus campis terra luxurians alumno ſe induit gramine, & redolente paſcitur flore, vbi altum nemora tolluntur in verticem; & " vbi arbor denſiore coma veſtit, quidquid curuantibus ramis ſcena deiacens inumbrarit. Omnia illic non frigoris, nec ardoris: nec vt in autumno arua requieſcant, aut vt iterum vere nouo tellus fœcunda parturiat; vnius cuncta ſunt temporis: vnius poma feruntur æſtatis. Quippe cùm nec menſibus ſuis tunc luna deſeruiat, nec per horarum ſol momenta decurrat, aut in noctem lux fugata concedat. Habet populos quies læta, ſedes tenet placida, vbi fons ſcaturiens medius ſinu aluei prorumpentis emergit, & rauco per interualla circuitu, ſinuoſis flexibus labitur, vt in ora naſcentium ſibi fluminum diuidatur. Hinc ergo magna laus martyrum, hinc nobilis corona victorum, quibus maiora his repromiſſa ſunt, quibus auctiora ſunt præmia. Quod vero vel feris corpus obiicitur, vel imminens gladius non timetur; dignationis oſtenditur ratio, manifeſtatur electio. Etenim incongruens fuerat, vt quem æquum tanti muneris iudicaſſet, inter terrena vitia ſordéſque retineret. Merito enim nihil vobis, ô boni martyres, denegatum: quos ſpes æternitatis alit, & lucis; quorumque deuotio vniuerſa, & mens cœleſti dedita cernitur ſeruituti. Merito, inquam, merito vobis nihil velle non licitum, quorum animo deſpectus hic mundus, & alienata ſæculi facies, velut confuſa tenebrarum inhorruit cæcitate: cni ſemper hic mundus loco carceris, tecta pro clauſtris," in vita ſemper habita commeatus. Sic quippe triumphantibus victoria de his malis rapitur, quem non pompatico greſſu vana ſubiecit ambitio, aut popularis extulit magnitudo; ſed quem cæleſti cupiditate flagrantem ſuo Chriſtus addidit regno. Nihil itaque tam magnum atque venerandum, quàm quod liberat morte, & facit viuere, & dat perpetuo regnare cum ſanctis. Hoc diuitibus aptum, miſeris neceſſarium, omnibus gratum; quo lætantur boni, releuantur abiecti, coronantur electi: Etenim Deus omnium cultor velut quodam martyrio remedium vitæ dedit, quando aliis aliud pro merito eorum tribuit; aliis pro miſericordia ſua tradidit." Vidimus quippe ad hunc nominis titulum fide nobiles veniſſe pleróſque, vt deuotionis obſequium mors honeſtaret. Sed & alios frequenter aſpeximus interritos ſtetiſſe; vt admiſſa peccata redimentes, cruore ſuo loti haberentur in ſanguine, & reuiuiſcerent interempti, qui viuentes computabantur occiſi. Mors quippe integriorem facit vitam: mors amiſſam inuenit gloriam. Nam hoc ſpes iam amiſſa percipitur, hoc ſalus cuncta reparatur. " Sic cum arentibus campis ſementa defecerint, & herbis terra morientibus æſtuarit, ſupinis è collibus fluuium iuuit elicere, & ſcaturientibus riuis arua ſirientia temperare, quo ſe in vberes culmos victa agri ieiunitas funderet, & pluuiali imbre mentito ſeges denſior inhorreret. Quid igitur, fratres chariſſimi, potiſſimum referam, quidue dicam? ſic in vnum conuenientibus titulis dignitatis, turbatur animus, deducitur ſenſus, & in ipſo conatu nitentis eloquii " impar ſermo vaneſcit. Quid enim diei ſatis poſſit: cùm ſi vim æternæ ſalutis expreſſeris, occurrat ambitio: ſi ambitum dixeris, prænenjat magnitudo? Res ſimulque congruunt, ſimulque concurrunt: " nec eſt quod dignum proferendum eſſe videatur. Ita impetus orationis audentis velut implicatos irretitóſque obuiam ex aduerſo martyrii exempla tenuerunt. Quæ vox, quæ latera, quæ vires inſtar muneris tanti capiant ſuſtinere? Confeſſioni vocis vnius aduerſa ſuccumbunt, læta proueniunt, patent regna, parantur imperia, deuincitur pœna, mors ſubigitur, vita profertur, & infeſtantis inimici repugnantia arma ſoluuntur. Si delictum eſt, occidit: ſi crimen, abſiſtit: Vnde, quæſo vos, hoc veſtris mentibus ponderate, tantúmque de noſtra oratione percipite, quantum ſciatis vos poſſe ſentire. Veniat ante oculos veſtros, qui dies ille ſit, cùm ſpectante populo, atque intuentibus cunctis, contra terrenas cruces, & minas ſæculi, inconcuſſa deuotio reluctetur: quam ſuſpenſi animi, mentéſque ſollicitæ de ancipiti trepidatione, " gratulante formidine, panido quatiantur horrore: quæ illic anxietas, quæ exoptatio precum, quæ vota memorentur, cùm adhuc nutante victoria, atque in incertos exitus caſu victrix capiti corona dependeat. Cúmque illa peſtilens ac furibunda confeſſio accendatur ira,

inflammetur

inflammetur insania, omni denique pectoris rabie ac minis frendentibus torreatur. Etenim quantum hoc sit quis ignorat, vt non doloribus vulnerum, non ictibus quæstionum, velut despecta nostra fragilitas, & humanæ virtutis inopinata cedat audacia; stare hominem, nec moueri; torqueri, nec tamen vinci; sed pœna ipsa potius, qua cruciatur, armari. Considerate quid sit, charissimi fratres, omnes martyrij firmitatem sensibus vestris animisque proponite. " Ecce enim in cuiuslibet passione vocati gaudent iam pridem acciti è sæculo Martyres; gaudent bonorum omnium nuncij; gaudent pariter electi; ibi lætatur milite suo Dominus, lætatur teste nominis sui Christus. Parum est quod dico, fratres charissimi, parum est. Ita magna mihi ratio in hoc genere dicendi, ac moles admiranda suscepta: sed arbitrij, quæso vos, grauitas ab intentione propria non desit, sciens tantum de martyrio posse dici, quantum potuerit æstimari. Vnde & hæc sola exequendæ laudis fuit causa, non quo parem me gloriæ eius, atque idoneum iudicarem; sed quod tantam in illo cernerem esse virtutem, vt & si parum de eo dicerem, plurimum me dixisse profiterer. Nam præferatur licet bono fidei custodita iustitia, meliorémque se inter omnium laudes virginitas immaculata cognoscat: cedat tamen sanguini, summittatur cruori: illi elegerunt bonum, hi imitati sunt Christum. Nunc verò, charissimi fratres, ne quis me arbitretur omnem salutem non alio statu quàm in martyrio collocasse: hoc primo profecto respiciat, neque me tantum esse qui loqui videor; neque ita se habere ordinem rerum, vt immortalitatis spes repromissa vnius partis latere nitatur. Sed quoniã ita

Ioan. 14. Dominus suo ore testatus est, esse habitacula penes patrem multa; nihil maius credidi ea gloria, qua probantur hîc homines, qui sæculari indigni sunt vita. Igitur, charissimi fratres, æmula religione certantes, veluti incentiuo quodam mercedis agitati, omnem virium copiam tolerantiámque subeamus. Non enim mouere nos debent caduca, quæ semper in euersionem suam non modo lege proposita, sed etiam ipso fine temporis vrgentur. Exclamat Ioannes

Mat. 3. & dicit: Iam quidem securis ad radicem arboris posita est: monstrans scilicet & ostendens, vltimam esse rerum omnium senectutem. Sed & ipse Dominus: Ambulate, inquit, dum lucem habetis, ne vos te-

Ioan. 12. nebræ comprehendant. Quod si illo tempore ambulandum nobis esse prædixit: vtique vt nos magis ambularemus, ostendit. Atque vt ad laudem martyrij redeam, vox est beatissimi Pauli dicentis; Nescitis quoniam qui in agone currunt, multi certant, 1. Cor. 9. vnus autem accipit palmam; vos autem sic currite, vt omnes coronemini. Sed & alibi, quod in martyrium possit hortari, coheredes nos Christi vocauit: quin etiam ne quid omitteret; Si cum Christo, inquit, Coloss. 2. commortui estis, quid tanquam viuentes in hoc mũdo decernitis? Etenim, charissimi fratres, qui resurrectionis præmia sustinemus, qui iudicii diem quærimus, qui denique cum Christo regnaturos nos esse confidimus; sæculo mortui esse debemus. Nec poteris optare martyrium, nisi ante oderis sæculum; nec peruenire ad Dei præmium, nisi amaueris Christum: Qui autem amat Christum, non amat sæculum: Christus enim adiectus est sæculo, sicut & sæculum Christo: Ita vt scriptum est: Mundus mihi crucifixus est, & ego mundo. Nemini amabilis fuit mundus, quem Gal. 6. non ante damnauerit Dominus; " nec salute potuit frui æterna, qui mundi gloriatus est vita. Vox est ista Christi dicentis: qui in hoc sæculo amauerit animam suam, Matt. 10. in futuro perdet illam: qui autem in hoc sæculo oderit illam, in futuro inueniet eam. Sed & Apostolus Paulus: Imitatores, inquit, mei estote, sicut & ego Christi. Et alibi: Volo vos omnes, ait, si fieri potest, 1. Cor. 6. imitatores meos esse. Dixit hoc ille qui passus est: & qui ad hoc passus est, vt imitaretur Dominum: vtique & nos ad hoc voluit pati, vt per ipsum imitaremur Christum. Si iustus es & Deo credis, quid pro eo sanguinem fundere metuis, quem pro te toties passum esse cognoscis? " In Esaia sectus, in Abel occisus, in Isaac immolatus, in Ioseph venundatus, in homine crucifixus est: & de cæteris quidem taceo, quæ nec oratio potest dicere, nec animus sustinere. Vincitur conscientia humilitatis exemplo: " & quando considerat quæ dum pateretur acciderint, miratur passum propter quem cuncta trepidarint. Dies fugit in noctem, in tenebras lux cuncta concessit, atque inclinato per alternas vices pondere, omnis terra commota dissiluit: turbati manes, monumenta nudata sunt: & sepulchris hiatu dehiscentibus terræ, reddita luci corpora restituerunt: fluxu sanguinis mundus intremuit, scissa quæ foribus dependebant " vela, templum omne mugiit: qui moriendo arguit sæcu-

lum. Igitur cùm ad exemplum Dominicæ paſſionis, atque ad omne teſtimonium Chriſti animam tuam ponas, nec fundere ſanguinem metuas, martyrio totum neceſſe eſt cedat. Martyrij inæſtimabilis gloria, infinita menſura, immacula victoria, nobilis virtus, inæſtimabilis titulus, triumphus immenſus; quippe quo & propria confitentis laude præfertur, velut ſocio Chriſti cruore decoratus. Itaque, chariſſimi fratres, licet ſit hoc totum Dominicæ promiſſionis & muneris, liceṫq; tribuatur ex alto, nec capiatur niſi eius imperio, [18] ſed nec aut mente concipi, aut exprimi verbis aut oratione percurri, aut quibuſlibet eloquentiæ viribus poſſit impleri, tamen erit hoc beneuolentiæ veſtræ, erit charitatis & amoris, ſi volueritis noſtri memores eſſe [19] cum in vobis Dominus martyrium cœperit honorare. Vos intra ſe ſanctum illud altare, vos intra ſe magna illa venerandi nominis ſedes, veluti ſinu quodam gremij amplectentis includit; vos imperia perennis temporis ſuſtinent, & illic conregnaturi ſemper & victuri. O beati & quibus vere dimiſſa ſunt peccata; ſi tamen qui Chriſti compares eſtis, aliquando peccaſtis. O beati quos à primordio mundi Domini ſanguis infecit, & quos merito ſplendor iſte niuei amictus induerit, & candor ſtolę ambientis ornarit. Videor denique ipſe mihi iam cernere, próque arbitrio mentis humanæ ante oculos & aſpectum diuinum illud mihi & inſigne concurrit: videor, inquam, mihi iam cernere, vt ille virorum nobilis numerus Chriſti ſui gloriam itérque comitetur. Ibit ante ora eius fœlix caterua victorum, & ſe denſantibus turmis, velut ſolis exortu totum illuminatum agmen inferet poteſtatem. Et vtinam perabiecto mihi iſtud videre contingat: ſed hoc Dominus poterit efficere, quod vobis petentibus creditur non negare.

ADNOTATIONES IN librum de laude Martyrij.

1 cum aut doceat tacere] *Sic rectè Manut. cum cod. Ms. pro:* cum autem.

2 tot tantiſque rebus] *Hoc recens adiicio ex Camb. cod.*

3 in eloquendo facultas] *Ita Morel. & Manut. alij:* fides.

4 large fundat] *Iſtud habeo ex Affligmenſi cod. pro:* vage fundat, *adhuc tamen locus obſcurus eſt.*

5 quod à dicendo impar ingenij conſcientia ſubmouebat]. *Cambronen. codic,* quod ad dicendum par ingenij conſcientia commoneat, *quam poſtremam vocem habent etiam excuſi vulgato cod.*

6 in ipſo conſcientiæ robore] *Antea erat:* rubore.

7 quantæ ſi gloriæ, vitæ quamlibet maculam, &c] *Cambron. codic. non male:* quanta ſit gloriæ virtus, quam licet maculati cordis & polluti corporis licet modice iniuſta contagia, *Accedens propius ad corruptam Affligmien. & excuſ. cod. lectionem: ſed prior placet magis. Confirmat verò Cambr. codex quod habent Manutius & Morellus:* ictus, *pro:* ictu.

8 Nam prædorantibus licet coſtis] *Ms. cod. cum prius excuſis legunt:* guttis.

9 plus, pro quo patitur Chriſtus, quàm ipſe patiatur] *Hoc ex Cambr. cod. pro eo quod alij:* plus pro quo patitur, Chriſtus ipſe patiatur, *eo quod in vulgatis excuſis (quanquam perperam) tranſpoſita reperiatur particula:* quam.

10 iter patientiæ, magiſter domus vitæ] *Hac vtrinſque Ms. placet lectio, eo quod antea, peruerſa tamen diſtinctione, legebatur in excuſis vulgatis:* iter patientiæ magiſter, domus vitæ: *alij omittunt vocem:* iter.

11 & maieſtas nominis redampliatur] *Huic etiam lectioni vulgat. conſentiunt Ms. pro quo alij:* ampliatur. *Similes voces reperiuntur:* Recorporatio, redanimatio, *apud Tertull. lib. de Reſurrectione carnis. Sequentia certè alij rectè reſtituerunt.*

12 & ſaluum illos] *Ms. cum excuſis præter Manut.* ſanem, *perinde eſt.*

13 cuius rei quique digni eſſe meruerunt] *Manut. cum vulg.* quiqui, *ſed illud pro:* quicumque, *magis vſitatum eſt Cypriano & Tertul. & habet Morellus cum Ms.*

14 caruerunt omni hac mundi teterrima labe; ſubactæ mortis conditionem vicerunt] *Cambron. cod.* caruerunt homine, ac mundi teterrimam labem ſubacta mortis conditione vicerunt. *Affli̇g. verò illud legit, præterquam quod habeat:* deterrima.

15 quos ſanguis ſuus Martyres eſſe monſtraret] *Hoc ſic reſtitui ex Cambronen. codic. pro eo quod duntaxat:* ſanguis ſuus, (*vel* viuos) eſſe monſtraret.

16 Sic quotieſcunque iacentibus ſtipulis] *Ita etiam ex eodem hunc locum reſtitui: nam verum eſſe eam lectionem, tum ipſa hæc experientia, tum quod alioqui non eſſet apta comparatio. Antea erat* latentes, *pro quo Manutius & Morellus:* lætantibus.

17 Flammas plerumque agris iuuit immittere] *Cambronen. & hic & poſtea:* libet, *ſi legamus:* libet, *accedet propius ad lectionem prius excuſ. & Affligmien. cod.* iubet, *lusius de his in Georgicis Virgilius.*

18 cæca terræ ſpiramenta laxentur) *Iſtud quoque habeo ex Cambr. cod pro eo quod alij:* laxaret, *Rurſum ex eodem:* tollere. *&:* valeat florere, *pro:* tolleret, *&:* floreret, *duntaxat.*

19 quid cum vitæ hoc naturæque commercio] *Adiecimus vocem:* hoc, *ex vtroque Ms.*

20 cernimus nouos exitus diuturnos factos

ex

ex sæuientibus morbis] *Rursus illud ex Cambron. cod. pro eo quod alii*: diuturnos factis & sæuientibus. *Atqui rectè illi ex Ms. substituerunt*: lues, *pro*: salus.

21. Stantium omnium nos iudiciis contineri] *Iterum hoc ex Cambronensi codice, præterquam quod legat*: ignoraret, *pro eo quod Manutius & Morelius*: Stantitum omnium nostrum iudiciis contineri. *Est enim frequens Stantium mentio apud Cyprian.*

22. Sanguini gehennæ cedit habitaculum. Et inferiorum omnium gloria] *Præ cæteris placet hæc Cambronensis codicis lectio, præsertim quum propius accedat id quod habet Afflíginien. cod.* & sanguini; gehennæ cedit habitaculum & inferus. Omnium gloria. *Antea erat pessime*: & sanguini gehennæ, cœli tabernaculum. Et inferus omnium gloria, *pro eo quod male Manutius & Morelius*: & sanguini, gehennæ cedit tabernaculum. Et inter omnium gloriam. *Qui optimè etiam legunt.*: Et integrior corona signatur. Sic, &c. *pro eo quod Affliginiensis cum excusis*: & integrior, corona signatum sit, *ac Cambron.* & integrior, corona signatus sit.

23. Ante oculos tibi] *Hinc distinctionem acceptam debeo Affliginien. codic.* Ignis absumit, *Ms. uterque*: absumet, *sed prius malo, quia sequitur*: inardescit.

24. negatores gehennæ complexa æternus ignis inardescit [*Sic eum Manutio & Morelio Affligin. cod. pro eo quod erat*: negatoris gehenna, æternus ignis, *Cambr. autem*: negatores gehenna complexos, &c. *Quomodo si legas; actiue accipitur*: inardescit, *pro comburit; haud aliter ac dixit Virg. Georg. 4. Ardebat Syrius Indos.*

25. Qui me confessus fuerit coram hominibus in terris] *Illud*: in terris, *neque alibi habet Cyprianus, neque Euangelista; pro more tamen Cypriani ex duobus Euangelistis concinnatum est hoc testimonium.*

2I Magna est enim, fratres charissimi. claritas] *Accedit quam proximè quod habet Cambronensis codex*: charitas, *sed prius. Locus antea erat corruptissimus.*

27. non salutis æternæ præmio reseruati) *Cambron. cod.* sed saluris, *at prius placet, quia hoc probare nititur, tres pueros etiam in hac vita accepisse condigna.*

28 si flamma constitit) *Manutius quidem & Morelius*: consedit, *at illud habet cum vulgatis excusis Afflig. cod. & accedit quam proximè Cambron. dum legit*: si flamma. constiterat enim.

29 proque ingenitæ) *Afflig.* proque ingentis. *Quod quidem magis accedit ad lectionem vulgatam.* pro quingentis; *legit tamen illud cum illis Cambr. neutrum displicet.*

30 per interapertam nubium noctem) *Ms. cum antea excus.* fluminum, *neutri male.*

31 Legis scriptum esse, vsque quadrantem nos vltimum reddere, &c.) *Eodem prorsus modo hanc scripturam explicat, nempe de doloribus post mortem, Epistola ad Antonianum; quare etiam hic locus facit pro purgatorio.*

32 Domini propitiatio coronat) *Hoc denique restitui ex Ms. pro eo quod illi*: Domini promissa fecerunt, *quia sequitur*: Atque vt sileam de corona.

33. Ad quæ vt transeam cuncta) *placet hæc Cambronen. codic. præ illa Manut. & Morel.* Atque vt transeam cuncta; *neque verò male antea excussi cum Affliginien. cod.* Atque vt transeam, nunc iam.

34 cruentam morborum populantium stragem) *Cambron.* cruentas strages.

35 Si, inquam, te in huius mundi turbinibus fluctuantem) *Idem ille hoc rectius quam alij*: Si qua te, &c. fluctuantem, *vel*: fluctuante.

36. quæ sit ista sublimis ac fortis constantia considera, quanta, &c) *Eiusdem etiam hæc placet lectio, quod cum Afflig. & excus. conueniat, præterquam quod omissa erat vox*: constantia, *& habebat*: considerans, *Manut. & Morel. legunt*: Sta sublimis ac fortis, considerans quanta. *Pro quibus facit scriptura quam citat.*

37 cuius causa negaras) *Horum hæc lectio placet: pro*: cuius caueis cateas, *eo quod Cambron. legat*, cuius caueas, necaras, *nullo alioqui sensu.*

38 contra minas sæculi atroces) *Hoc nos nunc primi ex Cambronensis codic. pro*: contra omnes &c.

39. accenditur) *Præter Manutium ali omnes*: succenditur.

40 non expetendi sanguinis) *Antea erat*: non exempti.

Magnum istud est, dici profecto) *Pulchre hic locus restitutus est à Manut. & Morel. antea erat* magnum vstus est, &c.

41 & mori posse (*Cambronensis*: vt mori possit

42 vt per illam) *Idem*: per illud.

43. & in liquidum flammis torrentibus resolui) *Etiam hunc locum eleganter illi restituerunt, antea erat*: ros & in liquidum flammis torrentibus resoluam, *seu*: resoluisset, &c. *& pro*: canali, *quod habet etiam Cambronensis, legebatur*: carnali, *pessimè.*

44 & holocausti hostiam) *Sic Afflig. & excus. cod. præter Manutium, qui habet*: holocaustam hostiam. *Quia autem Cambr. legit*: holocausta, hostiam, *suspicor esse legendum, sicut alibi Cyprianus*: holocausta hostiæ. *Atqui prorsus legendum*: accepit, *pro eo quod perperam omnes*: accipit, *quia & Græcè & Latinè illud legitur.*

45. Animam furiali elidit horrore) *Manut. & Morel.* agit horrore, *at illud legunt etiam Ms.*

46. Recipiet in hoc sæculo centuplum) *Ex variis Matth. locis cap. 10. & 19. hanc scripturam consarcinauit.*

47. Vacua tamen) *Adiicio*: tamen *ex Cambronen.*

48. Omni viscerum sobole relicta) *Etiam hoc ex eodem, pro eo quod erat*: omnis viscerum soboles relicta, *vel*: soboles eius.

49 quid est in quo separem his omnibus) *Rectè à Manutio & Morelio sic castigatus hic locus, antea corruptiss. Legebatur enim*: in quo spem remissis omnibus, *Cambr. cod.* in quo speremus, si omnibus: *pro quo Costerius conieceras legendum*: in quo spem remissionis magis.

50 Sed & conscendere cœlum) *Solus Manut.* conscenderet.

51 Priusquam se inimica hostis tela commouerint.) *Ex Ms. hanc lectionem substituimus, pro*

quod Manutius: priosquam inimica hostis tela commouerit, *& Morelius*: priusquam inimica hostes tela commouerint.

53. Sed nec quantis minetur ignarum) ignarum, *pro*: ignotum.

53. Et exeruciet turba multorum) *Rursum hoc ex Cambr. pro*: & se cruciet. *Iuxta quem etiam nunc primum rectè sic locus sequens distinguitur*: Quibus autem inquisitus fuit semper Deus, aut notus, nunquam excidit Christi locus. *Neque enim in gehenna vite collocarentur, quibus semper fuit Deus inquisitus aut notus.*

54 Vbi iacet gratia) *Cambr.* gratiam, *Forte legendum*, iacit gratiam, *alioqui locus obscurus est.*

55 Vbi arbor densiore coma vestit) *Hæc Cambr. cod. lectio magis quadrat sequentibus. Excus. vulg. habebant*: arbor densior comam uestit *pro quo illi*: arborem densior eama.

56 In vita semper habita commeatus) *Sic illi, pro eo quod alij*: inuito semper habita commeatu, *seu*: commeatus; *censeo legendum*: & vita semper habita commeatus.

57 Vidimus quippe] *Cambr.* videmus, *at illud placet quia sequitur*: aspeximus.

58 Si eum arentibus campis sementa defecerint] *Cambr.* atantibus sementa defecerant, *in ceteris cum illis consentiens, quum apud alios locus esset mutilus; præterquam quod legas cum excus. vulg.* iubet elicere.

59 Impar sermo vanescit] *Hoc etiam Cambr. antea erat*: euanescit.

60 nec est quod dignum proferendum esse videatur] *Hoc ex eodem codice nunc primum, pro*: præferendum. *qui legit*: impeditósque, *pro*: irretitósque. *Rectè etiam legunt illi & Cambr. cod.* latera, *pro*: litera.

61 Gratulante formidine, pauido quariantur horrore] *Cambronen.* gratulentur formidine pauidæ.

62 Eece enim] *Antea corruptiss.* Ecce animi.

63 Nec salute potuit frui æterna] *Cambr. non malè*: salutem æternam.

64 In Isaia sectus, &c] *Cambr.* in Isaiam & in hominem.

65 & quando confideat] *Manuscripti non malè*: quanto.

66 vela, templum omne mugiit: qui moriendo arguit sæculum.] *Sic Manut. & Morel. pro eo quod erat*: templum omne fugit, qui, &c. *Cambr. verò*: vela templi, omnem fugit eum, qui; &c. *Quidquid legas, non satisfacit. Non minus obscurum est illud paulo post*: quippe quo & propria confitentis laude præfertur.

67 Sed nec aut mente concipi] *Pessimè erat antea*: sed nec alimento.

68 cùm in vobis Dominus cœperit martyrium honorare] *Prorsus similis locus ille Epiphonematis libri de disciplina & habitu virginum*: Tantum tunc mementote nostri, cùm incipiet in vobis virginitas honorari. *Atque adeo morè facit, pro inuocatione sanctorum. Quomodo etiam illud huius libri Epiphonema*: sed hoc Dominus poterit efficere, quod vobis petentibus creditur non negare; *pro quo corrupte & suspectè solus Erasmus*: nobis petentibus: *præsertim quum simile sit prorsus illud Cypriani ad eosdem Moysen & Maximum supra epist.*

16 Quid enim petitis de indulgentia Domini, quod non impetrare valeatis?

AD NOVATIANVM HÆreticum, quòd Lapsis spes veniæ non est deneganda.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

Vehementi oratione in Nouatianum inuehitur, & eius schismaticam factionem, iuxta scripturam canes eos nuncupans, & paleas esse potius quàm aurea vasa, quod se esse iactabant, commonstrans, eo quòd fidei desertores essent. Deinde, quum scripturas non intelligant, parum est si non interpolent, frustra eos vnius capituli præscriptione Catholicos vrgere, quum infinitæ sint scripturæ, quibus spes veniæ Lapsis promittitur: quas & in medium adfert. Postremo metu futuri iudicij, & promissis diuinis ad pœnitentiam ipsos hortatur. Porrò etsi pronunciarit prima Cypriani editione Erasmus, Cornelij potius esse hunc librum quàm Cypriani, postea hæc ad marginem adscribi iussit: Iuxta fecundus ac doctus, planéque Cypriano dignus. Quare rectè & Grauius ex codic. Ms. Carthusiæ Coloniensis) consentiente cod. S. Pantaleonis) ipsi eum vindicauit. Præsertim cùm plures libros de Lapsis scripsisse se indicet Cyprianus, epist. 51. ad Confessores è schismate conuersos, & ad hunc alludere librum videatur D. Pontius in vita eius, his verbis. Quis doceret veritatem hæreticos? *Iam Cornelij non esse, conuincunt verba illa huius libri*: & Sacramentum baptismatis, quod in salutem generis humani prouisum, & soli Ecclesiæ cœlesti ratione celebrare per os suum præostendit; *quod ad errorem Cypriani, contra quàm sensit Cornelius, pertinet. Neque verò* Hieronymus *epistolam recenset Cornelij ad* Nouatianum, *sed ad* Fabianum *de Nouatiano, cuius meminit etiam Eusebius hist. Eccl. lib. 6. cap. 33.*

COGITANTI mihi, & intolerabiliter animo æstuanti, quidnam agere deberē de miserandis fratribus, qui vulnerati non propria voluntate, sed diaboli sæuientis irruptione, adhucusque, hoc est, per longam temporum seriem [1] agentes, pœnas darent? ecce [2] ex aduerso obortus est alius hostis, & ipsius paternæ pietatis aduersarius hæreticus Nouatianus? qui non tantum

Luc. 10. tantum, vt in euangelio significatum est,
sicut sacerdos vel Leuites iacentem vul-
neratum præteriret, sed ingeniosa ac no-
uâ crudelitate sauciatum potius occide-
ret adimendo spem salutis, denegando
misericordiam patris, respuendo pœni-
tentiam fratris. Mirum quot acerba, quot
Matt. 5. aspera, quot peruersa sunt, Sed faciliùs
quis in alieno oculo festucam perspicit,
quàm in suo trabem. Nos autem, fratres
dilectissimi, non moueat aut turbet hæ-
retici istius perfidi abrupta dementia: qui
cum in tam ingenti dissensionis & schis-
matis crimine constitutus, & ab Ecclesia
separatus sit, sacrilega temeritate non du-
bitet in nos sua crimina retorquere. Cùm
sit enim à semetipso nunc factus immun-
dus, sordidus, sacrilegis inquinatus: hoc
Apoc. 22. nunc nos esse contendit. Et cùm scriptum
Philip. 3. sit, canes foris remansuros; & Apostolus
hos eosdem canes docuerit esse vitandos,
sicut legimus, ait enim: Videte canes, vi-
dete malos operarios: rabiem suam non
cessat latratibus excitare, luporum more
tenebrosam caliginem optare, qua facile
possit ferina sua crudelitate, oues a pasto-
re direptas, spelunca tenebrosa laniare.
Aurum certè se suósque quos colligit, esse
Exod. 12. pronunciat, nec nos dubitamus deserto-
res Ecclesiæ apostatas factos, in aurum
nunc facilè potuisse conuerti, sed illud
aurum in quo prima delicta populi Israël
denotata sunt. Cæterum vasa aurea & ar-
gentea, quæ ab Ægyptiis excussa sunt, in
Dominica potestate, id est, Christi Eccle-
1. Cor. 4. sia, perseuerant; [1] in qua domo si perseue-
rasses, Nouatiane, vas forsitan & pretio-
sum fuisses; sed nunc te in paleas & in sti-
pulam conuersum nec intelligis, nec plan-
gis. Quid igitur vanis rebus extolleris?
damna potius quàm lucra consequeris.
Quid te ex quo pauperior factus es, diui-
Apoc. 3. tem credis? Audi in Apocalypsi Domini-
cam vocem iustis te obiurgationibus in-
crepantem: Dicis, inquit, diues sum, &
ditatus sum, & nullius rei egeo. & nescis
quoniam tu es miser, & miserabilis, & cæ-
cus, & pauper, & nudus. Has opes, has di-
uitias paupertatis pro certo possidere se
credat, quisquis Christi Ecclesia derelicta
ratione cæca, apud temerarios illos schis-
matum duces & dissensionis auctores [4]
conuerti non trepidat; quos Ioannes anti-
1. Ioan. 2. christos appellat quos Euangelista paleis
Matt. 3. similat; quos Dominus Christus fures &
latrones designat, sicut ipse in Euangelio
declarat dicens: Quia qui non introiit
per ostium in ouile ouium, sed descendit
per alteram partem, ille fur & latro est.
Item in eodem quoque ait: Omnes qui Ioan. 10.
venerunt, fures sunt & latrones. [5] Qui
isti sunt, nisi desertores fidei, & transgres-
sores Ecclesiæ Dei, qui contra [6] ordina-
tionem Dei nituntur; quos merito Spiri-
tus sanctus per Prophetam increpat di-
cens: Fecistis Concilium non per me, [7] & Esaia 30.
conuentionem non per spiritum meum,
adiicere peccata super peccata. Quid ad
ista respondeant peruersissimi [8] isti Noua-
tiani, vel nunc infœlicissimi pauci; qui
ad tantam furoris dementiam prorupe-
runt, vt nec Deo, nec homini reueren-
tiam habuerint? Illic impudenter & sine
vlla ordinationis lege Episcopatus appe-
titur; hic autem propriis sedibus & cathe-
dræ sibi traditæ à Deo renunciatur. [10] Il-
lic Veritas: Aspernantur me, vt sacrificent
mihi, nec offerunt oblationes sanctas fi-
liorum Israël, nec accedunt offerre sancta
sanctorum, sed accipiêt ignominiam suam
in errore, quo errauerunt. Satis sit paucis
probasse quidnam sint. Audite igitur No-
uatiani, apud quos scripturæ cœlestes le-
guntur potius quàm intelliguntur, parum
si non interpolentur. Sunt enim vestræ
præclusæ aures & corda cæcata, qui nul-
lum de spiritalibus ac salutaribus monitis
lumen admittitis. Sicut Esaias ait: Excæ-
cati sunt serui Dei; & merito excæcati, Esai. 56.
quia voluntas schismaticorum non est in
lege, quæ lex vnam nobis & singularem
designat Ecclesiam; in illa scilicet quæ sub
Noë ante diluuium Dei prouidentia fa- Gen. 6.
bricata est arca, in qua non tantum mun-
da animalia, sed & immunda, vt tibi cito
respondeatur Nouatiane, inuenimus esse
reclusa. [11] Quæ arca sola cum his quæ se-
cum fuerant liberata est: in qua & cætera
quæ in ea inuenta non sunt diluuio perie-
runt: Ex illa igitur arca remittuntur duæ
aues, corax & columba. Qui corax verè
hominum immundorum, & in tenebris
perpetuis futurorum per sæculi latam
viam & immunda vescentium apostatarum
futurorum, & ad Ecclesiam se vltra non
vertentium, figuram portabat, [12] quem
legentes inuenimus emissum. & non am-
plius reuersum. Huic ergo aui, id est, im-
mundo spiritui, [13] quique fuerint similes
inuenti, ad Ecclesiam amplius reuerti non
poterunt; qui & si voluerint, Dominus
prohibebit. qui Moysi præcepit, dicens: Leuit. 4.
Omne varium & immundum eiice foras Genes. 8.
extra castra. Columba autem emissa in-

continenti significatur reuersa, eo quod requiem non haberet pedibus suis; quam Noë recepit in Arcam, & post septimum diem iterato emissam, recepit eam portantem suo ore oliuæ folium. Et ego quidem, fratres dilectissimi, non temerè ista cogitans, nec humana sapientia conspirans, sed vt cœlestis Domini dignatione necessariè & pertinenter mentibus nostris concipere permittitur; dico illam, id est, columbam, duplicem nobis per semetipsam significare figuram. " Primam quidem, & principalem, suam, hoc est spiritalem, olim, id est, ab initio diuinæ administrationis insistit, & sacramentum baptismatis, quod in salutem generis humani prouisum, & soli Ecclesiæ cœlesti ratione celebrare, per os suum præostendit. Ter enim emissa ex arca, volitans per aërem super aquam, " significabat iam tunc Ecclesiæ nostræ sacramenta. Vnde
Matt. 28. & Dominus Christus Petro, sed & cæteris discipulis suis mandat dicens: Euntes Euangelizate gentibus, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti: hoc est, vt Trinitas illa quę sub Noë per columbam figuraliter operata est, hæc nunc in Ecclesia per hos spiritaliter operetur. Sumamus iam nunc & secundam personam columbæ ex arca emissæ; diluuij scilicet tempore, quando omnes abyssi proruperunt, quando cataractæ cœli patefactæ sunt super terram, propter facinora hominum quæ quotidie exercebant coram Domino, [16] sicut Moyses dixit: Et vidit Dominus Deus redundare
Gen. 6. nequitias hominum super terram, & quòd omnes in malum recordarentur à principio dierum suorum, & dixit: Perdam hominem, quem feci, à facie terræ, ab homine vsque ad pecus, & à reptili vsque ad volatilia cœli. Emittitur ergo tempore cataclysmi columba ex arca, [17] aquis violenter toto orbe terram infestantibus. Illa arca figuram Ecclesiæ, sicut superius diximus, portabat, quæ verberabatur hinc atque inde aquis insurgentibus tantùm. Cataclysmus ergo ille qui sub Noë factus est, figuram persecutionis, quæ per totum orbem nunc nuper superessusa est, ostendit. Aquis autem, diruptis cataractis, vndique conuenientibus & excrescentibus significabantur gentes, quæ ad vastandam
Apoc. 17. Ecclesiam excreuerunt. Sicut Apocalypsis docet dicens: Aquæ quas vidisti, populi sunt, & gentes, & regna. Columba autem quæ pedibus suis requiem habere non poterat lapsorum imaginem portabat; qui " immemores diuinarum prædictionum, vel simpliciter ignorantes, vel audacter dissimulantes ceciderunt: quorum Dominus ruinam in Euangelio futuram his verbis significauerat dicens: Qui Matt. 7.
audit verba mea & non facit ea, similabo eum viro stulto qui ædificauit domum suam super arenam; venerunt tempestates, & impegerunt in domum illam, & cecidit, & facta est ruina eius magna. Et ne temerè comparasse videamur, columbam illam lapsorum imaginem portare; Propheta ciuitatem vt columbam, hoc est, lapsorum personam increpat dicens: Co- Soph. 3.
lumba non exaudit vocem, id est, præclara & redempta ciuitas non recipit doctrinam, & in Dominum fidens non fuit. Quod autem requiem pedibus columba illa, sicut superiùs diximus, inuenire non poterat; hoc significabat vestigia negantium, hoc est sacrificatorum, lubrici veneno serpentis sauciata, in lapsum conuersa, " quæ vlteriùs non possent super aspidem & basiliscum conscendere, & draconem & leonem calcare. Quam potestatem tradidit Dominus discipulis suis, Psal. 90.
sicut in Euangelio ait: Ecce do vobis potestatem calcandi super omnem potesta- Luc. 10.
tem inimici, & super serpentes & scorpiones, " & non nocebunt vobis. Istis ergo tot & tantis malignis spiritibus infestantibus, & in lapsorum necem insurgentibus, prouisa est vulneratis salutis via: vt quibuscunque viribus possent toto se corpore protrahere, castris suis recipere, " quibus recepti possent medelis spiritalibus vulnera sua curare. Recepta igitur columba, paucis etiam diebus interiectis, iterato emittitur ex arca; quæ reuersa, non tantum firma vestigia, sed & insignia suæ pacis atque victoriæ per illa oleæ folia quæ suo ore portabat, ostendit. Duplex ergo illa emissio duplicem nobis persecutionis tentationem ostendit: prima in qua qui lapsi sunt, victi ceciderunt, secunda in qua hi qui ceciderunt, victores extiterunt. Nulli enim nostrum dubium vel incertum est, fratres dilectissimi, illos qui prima acie, id est, Deciana persecutione vulnerati fuerunt, hos postea, id id est, secundo prælio ita fortiter perseuerasse, vt contemnentes " edicta sæcularium principum, hoc inuictum haberent; quod & non metuerunt exemplo boni pastoris, animam suam tradere, & sanguinem fundere, nec vllam " insanientes tyranni

sæuitiam

sæuitiam recusare. Ecce quàm gloriosos, quàm Domino charos, schismatici isti ligna, fœnum, stipulam appellare non dubitant: quorum pares, hoc est, '' in eodem crimine lapsus sui adhuc vsque constitutos, nec ad pœnitentiam admittendos esse præsumunt; ex illa Domini pronunciatione
Mat. 10. qui ait: Qui me negauerit coram hominibus, negabo eum coram patre meo qui in cœlis est. Pro dolor! qui contra Dominica præcepta contendunt, vt ea quæ Christus iudicij sui tempore sit acturus, hæc nunc stirps Nouatiani, patris sui exemplum diaboli secuta, '' exercere conetur? dicente scriptura: Mihi vindictam, & ego retri-
Deut. 32. buam, dicit Dominus. Respondebimus eis ad istam pronunciationem Domini, '' quàm malè intelligant & malè sibi interpretentur: Quod enim ait: Qui me negauerit coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo qui in cœlis est; velque futuri temporis significatio est; quo tempore incipiet Dominus secreta homi-
2. Cor. 5. num iudicare; quo tempore tribunali Christi omnes nos oportet astare; quo tempore
Mat. 7. multi incipient dicere: Domine Domine, nónne in tuo nomine prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia exclusimus, & in tuo nomine virtutes multas fecimus? & tamen audient vocem Domini dicentis: Discedite à me omnes qui operati estis iniquitatẽ: non noui vos. Ibi adimplebitur quod ait: Negabo & ego illos. Quos autem maximè negabit Dominus Christus, nisi vos omnes hæreticos, & schismaticos, & nominis sui alienos. Qui enim aliquando Christiani, nunc Nouatiani, iam non Christiani, primam fidem vestram perfidia posteriore '' per nominis appellationem mutastis; velim nunc propositioni vestræ respondeatis. Legite & docete, quem Dominus de his qui se dereliquerant vel negauerant, cùm adhue ipse hic esset, negauit; atqui & cæteris qui secum remanserant de discipulis ait: Nunquid & vos vultis abire? Petrum etiam, quem negaturum ante prædixerat,
Ioan. 6. cùm negasset, ipse non negauit, sed su-
Luc. 22. stinuit; & amarè illam suam negationem flentem ipse '' postmodum leuit. Quænam est tua, Nouatiane, dementia, vt illa quæ ad exitium salutis pertineant, tantum legas, & quæ ad misericordiam, prætereas? clamante scriptura & dicente: '' Pœnitentiam agite qui erratis, conuertimini corde. Et eodem quoque Propheta similiter exhortante & dicente: Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & ploratione, & planctu: & scindite corda vestra, & non vestimenta: & conuertimini ad Dominum Deum vestrum, quoniam misericors est, & miserator multæ miserationis. '' Adeo quia multæ miserationis est Dominus, audiuimus: audiamus quid per Dauid contestatur Spiritus sanctus: Si Psal. 88.
dereliquerint filij eius legem meam, & in mandatis meis non ambulauerint, & si iustificationes meas prophanauerint, & præcepta mea non custodierint; visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum: misericordiam autem meam non dispergam ab eis. His similia & per Eze- Ezec. 36.
chielem legimus dixisse Dominum: Fili hominis, domus Israël habitauit super terram suam, '' & coinquinauerunt eam facinoribus suis. Sicut mulieris menstruatæ facta est immunditia eorum ante faciem meam, effudit iram meam super eos, & disseminauit eos inter gentes & secundum peccata eorum iudicaui eos: quia coinquinauerunt sanctum nomen meum. Et quia dictum est de his: Hic est populus Domini, peperci eis propter nomẽ sanctum meum, quod spreuit domus Isral inter gentes. Et coniungens ait: Propterea dic populo Israël; Hæc dicit Dominus: Non vobis parco, domus Israël, sed propter nomen sanctum meum parcam, quod coinquinastis inter gentes, & scietis quia ego Dominus, cùm sanctificatus fuero in vobis.
Item Dominus ad eundem: Fili hominis Ezech. 33.
dic populo Israel: Quare locuti estis dicentes: '' erroribus nostris contabescimus, & quo modo salui esse poterimus? dic eis: Viuo ego, dicit Dominus: quia non desidero mortẽ peccatoris, sed desidero vt auertatur peccator à via sua pessima, & viuat: Redite ergo à via vestra pessima: Quid morti vos traditis, domus Israël? Sic
per Esaiam Prophetam: Non in æternum Esai. 57.
indignabor vobis, 33 neque semper nõ defendam vos. Et quoniam Hieremias Pro-
pheta in persona populi peccatoris depre- Hier. 29. & 22.
catur Dominum dicens: Emenda nos Do-
mine, sed in iudicio & non in ira, ne pau- Esa. 57.
cos facias nos; adiecit & dicit Esaias: Propter peccatum modice contristaui eum, & percussi eum, & auerti faciem meam ab eo, & contristatus est, & abiit tristis in viis suis, & quia operatur, adiecit & dixit: Vias eius vidi & curaui eum, & dedi ei exhortationem veram, pacem super 34 pacem; pœnitentibus, deprecantibus, & operantibus restitui posse, 35 quod male perierint, quódque à Christo declinauerint: Deni-

que hoc in Euangelio comprobatur, vbi illa mulier peccatrix describitur, quæ venit ad domum cuiusdam Pharisæi, vbi erat Dominus vocatus cum discipulis, portans vas vnguenti quæ stetit ad pedes Domini, & lacrymis suis lauit pedes eius, & capillis extersit, & oscula infixit, vt excitaretur ille Pharisæus & diceret: Hic si esset Propheta, sciret quæ & qualis esset ista mulier quæ eum tangit, quia peccatrix est. Vnde incontinenti Dominus peccatorum remissor, & pœnitentium receptor ait: Simon, habeo tibi aliquid dicere. At ille respondit dicens: Magister, dic. Et Dominus: Duo debitores erant cuidam fœneratori, vnus qui debebat denarios quingentos, & alius quinquaginta: cùm non haberent vnde soluerent, ambobus donauit. Et interrogauit: Quis illorum plus diligit? Et respondit Simon: Vtique ille cui plus donauit. Et adiecit dicens: Vides istam mulierem? Intraui in domum tuam, osculum mihi non dedisti, hæc autem non cessauit osculando pedes meos: pedes meos non lauisti: hæc autem lacrymis suis lauit, & capillis extersit; oleo pedes meos non vnxisti, hæc autem vnxit: propter quod dico tibi, Simon, quia remittuntur illi peccata eius. Ecce Dominus vtrisque debitoribus larga sua pietate debitum concedit, ecce delicta donantem. Ecce mulierem peccatricem pœnitentem, flentem, deprecantem; & remissam peccatorum accipientem. Erubesce iam nunc, si fieri potest, Nouatiane: desine argumentis tuis impiis incautos decipere: desine vnius capituli præscriptione terrere. Legimus & adoramus, nec prætermittimus cœlestem Domini sententiam, qua ait negaturum se negantem, nunquid & pœnitentem? Et quid ego tamdiu de miserationibus probare singula gestiam? quandoquidem Niniuitis Allophylis, & longe à lege Domini constitutis, propter ciuitatis suæ annunciatam euersionem deprecantibus, misericordia Dei non denegatur? Ipsi illi Pharaoni sacrilega temeritate repugnanti, cum quondam cœlestibus plagis verberaretur, & conuersus Moysi & fratri eius dixisset: Orate pro me ad Dominum, quia peccaui; incontinenti ab eo suspendebatur ira Dei. Et tu iam, Nouatiane, iudicas, & nullam spem pacis ac misericordiæ habere lapsos prædicas; nec increpanti Apostolo aurem accommodas dicenti: Tu qui es, qui iudicas seruum alienum? Domino suo stat aut cadit. Stabit autem, si potens est Deus stabilire eum. Vnde pertinenter & necessariè ex persona eorundem lapsorum increpat vos Spiritus sanctus dum dicit: Noli gratulari inimica mea mihi, quoniam si cecidi, & exurgam: & si in tenebris ambulauero, Dominus lumen est mihi. Iram Domini tolerabo, quoniam peccaui illi, vsque dum iustificet causam meam, & faciat iudicium & iustitiam, & producat me ad lucem. Videbo iustitiam illius, & videbit me inimica mea, & cooperiet se confusione. Oro, non legisti: Nolite gloriari, & nolite loqui excelsa, & ne exeat magniloquentia ex ore vestro; Quoniam erigit à terra pauperem, à sterquilinio erigit inopem, & sedere eum facit cum potentibus populi? Non legisti: Tu qui stas, vide ne cadas? Non legisti: Quia Dominus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam? Non legisti: Qui se exaltat, humiliabitur? Non legisti: Quia Deus perdit memoriam superborum, & non relinquit memoriam humilium? Non legisti: Quia quo iudicio quis iudicauerit, eum iudicari necesse est? Non legisti: Quia qui odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat: & non scit quò eat, quia tenebræ excæcauerunt oculos eius? Vnde igitur & tam sceleratus, & tam perditus, tam discordiæ furore vesanus extiterit iste Nouatianus, inuenire non possum, qui semper in domo vna, id est, Christi Ecclesia, proximorum delicta vt propria fleuerit, onera fratrum, sicut Apostolus hortatur, sustinuerit, lubricos in fide, cœlesti alloeutione corroborauerit. At nunc ex quo Caiuam illam hæresim, quę non nisi tantum occidere gestit, exercere cœpit, nec sibi nouissime parcit. Cęterum si legisset, quia iustitia iusti non liberabit eũ in die qua errauerit & iniquitas impij non nocebit ei ex qua die conuersus fuerit, iam olim in cinere pœniteret: ille qui semper pœnitentibus aduersatur: qui in ruina faciliùs ędificatorum stantium operatur, quam in structione iacentium ruinarum: qui multos ex fratribus nostris miserrimus falsis suis aduersationibus perterritos, iterum fecit ethnicos, dicendo quod pœnitentia lapsorum sit vana, nec possit ei proficere ad salutem: clamante scriptura & dicente: Memento vnde excideris, & age pœnitentiam: si quo minus, veniam tibi, nisi pœnitentiam egeris. Et quidem ad septem Ecclesias scribens singulis sua quoque facinora, & delicta ingerens,

rens, pœnitemini dicebat: quibus? nisi illis, scilicet, quos pretio magno sui sanguinis redemerat? O te impium scelestumque hæretice Nouatiane, qui post tot & tanta in Ecclesia, à quibusdam retro voluntariè commissa crimina, quæ & tu ipse in domo Dei priusquam apostata esse cognoueras; & hæc posse aboleri de memoria succedente bono vtique docueras, secundum fidem scripturæ dicentis: Quia si conuersus fuerit facinorosus ab
Ezech. 18. omnibus facinoribus suis quæ commisit, & iustitiam fecerit, vita æterna viuet, & non morietur in facinore suo (delicta enim quæ commisit, abolebuntur de memoria succedentibus bonis factis) Tu hodie tetractas, an debeant lapsorum curari vulnera, qui nudati à diabolo ceciderunt, " violentia aquæ, quam suo ore serpens
1. Cor. 11. emisit post mulierem. Sed quid dicam?
1. Cor. 3. ait Apostolus: Laudo vos? in hoc non laudo: quia non in melius, sed in peius venistis. Vbi enim sunt æmulationes & dissentiones in vobis, nónne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Nec nos quidem mirari oportet, cur iste Nouatianus tam nefanda, tam grauia in personam lapsorum exercere nunc audeat: quandoquidem habemus exempla præuaricationis huius præcedentia. Saül
1. Reg. 9. & 15. ille bonus, præter cætera, post a liuore euertitur, & contra Dauid omnia aduersa & inimica agere molitur. Iudas ille in-
Matt. 10. & 26. ter Apostolos electus, qui semper in domo Dei vnanimis & fidelis, ipse postmodum Deum tradidit. Prædixerat quidem
Mat. 7. & Dominus multos esse venturos sub pellibus ouium, rapaces lupos. Qui sunt isti rapaces lupi, nisi sensu subdolo conspirantes ad infestandum gregem Christi?
Zach. 12. sicut legimus " apud Zachariam positum: Ecce ego suscito pastorem in terra, qui quod auersum est, non visitabit, & carnes electorum manducabit, & talos
Ezec. 34. illorum torquebit. Similiter & per Ezechielem increpat huiusmodi pastores, scilicet prædones & laniones (dicam vt æstimauerat) dicens O pastores, quare lac ebibitis, & coagulatum comeditis, & forte ad nihilum perduxistis & infirmum non visitastis, claudicantem non curastis, & errantem non reuocastis, & permisistis populum meum errare inter spinas & tribulos? Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego veniam aduersus pastores, & exquiram oues meas " de manibus illorum, & repellam eos vt non pascant oues meas, & non erunt eis amplius oues meæ in deuorationem, & exquiram eas sicut pastor gregem suum in die qua fuerit caligo & nebula: sic exquiram oues meas & exquiram eas in omni loco quocunque dispersi sunt: & quod perierat, requiram: & quod errauerat, *Luc. 15.* reuocabo: & quod claudicauerat, curabo: & quod infirmum est, custodiam, & pascam oues meas cum iudicio. Quis ista loquitur? vtique ille qui relictis nonaginta nouem ouibus, quæsiuit illam quæ de suo errauerat grege, sicut Dauid dicit: Erraui velut ouis quæ periit; quam in- *Psal. 118.* uentam Christus redit humero suo portans peccatricem delicatam, qui gaudens & exultans vocatis amicis & domesticis, ait: Congratulamini mihi, quoniam inuenta est ouis mea quæ perierat. Dico, inquit, vobis, quia tale gaudium erit in cœlo super vno peccatore pœnitentiam agente. Et subiungens ait: Aut quæ mulier habens denarios decem, & cùm perdiderit ex denarijs vnum, nónne accendit lucernam, & tota die domum suam emundat, quærens donec inueniat? Et cùm inuenerit, " conuocat amicas & vicinas dicens: Congratulamini mihi, quoniam inueni denarium quem perdideram. Dico vobis, " quia tale gaudium erit in conspectu Angelorum Dei super vno peccatore pœnitentiam agente. E contrario autem non agentes facinorum suorum pœnitentiam; quæ eos maneant, ex ipsius Domini responso cognoscant. Legimus enim in Euangelio, quod quidam venerunt de Galilæis ad Dominum, annunciantes ei de eis quorum sanguinem miscuit Pilatus cum sacrificiis ipsorum: *Luc. 13.* quibus respondit Dominus dicens: Putatis quia illi Galilæi super cæteros Galilæos peccatores fuerant, quia passi sunt talia? non. Dico enim vobis, nisi pœnitentiam egeritis, " omnes similiter peribitis. Aut illi decem & octo, super quos cecidit turris in Siloa, putatis quia debitores fuerunt morti super omnes homines qui habitabant in Hierusalem? Non dico vobis, inquit, quia nisi pœnitentiam egeritis, omnes similiter peribitis. Excitemus itaque nos quantum possumus, fratres dilectissimi, & abrupto inertiæ & securitatis somno ad obseruanda Domini præcepta vigilemus. Quæramus tota mente quod perdidimus, vt inuenire possimus: Quia quærenti, ait scriptura dabitur; 53 & pulsanti aperietur. Mundemus domum nostram *Luc. 11.*

munditia spiritali, [11] secreta quæque & abdita pectoris nostri, vero Euangelij lumini radiata, dicant: Tibi soli deliqui, & *Psal. 50. & 55.* nequissimum in conspectu tuo feci? Quia mors peccatorum mala; & apud inferos pœnitentia nulla; habentes in contemplatione maxime diem iudicij & retributionis & quoad ab omnibus nobis credendum, & firmiter est tenendum, qui acceptio personarum non est apud Deum; cum præceperit in Deuteronomio, non accipiendam personam in iudicio: Non *Deut. 16.* accipies, ait, personam, nec secundum minimum, nec secundum maximum iu- *Ezech. 18.* dicabis. His similia & per Ezechielem dixit Omnes, inquit, animæ meæ sunt, sicut anima patris & anima filij. Anima quæ *Matt. 10.* peccauerit, ipsa morietur. Hic erit igitur à nobis venerandus, hic tenendus, hic per plenam & dignam nostram confessionem propitiandus, qui habet potestatem animam & corpus mittendi in gehennam ignis; sicut scriptum est: Ecce venit cum multis millibus nunciorum suorum facere iudicium de omnibus; & perdere omnes impios, & arguere omnem carnem [11] de omnibus factis impiorum quæ fecerunt impiè: & de omnibus verbis impiis, quæ de Deo locuti sunt peccatores. His simi- *Dan. 7.* lia & Daniel: Vidi, inquit, thronum positum, & vetustus dierum sedebat super eum, & vestitus eius erat tanquam nix, & capilli capitis eius tanquam lana alba: thronus illius flamma ignis, rotæ illius ignis ardens. [11] Flumen ignis prodibat ante eum millia millium seruiebant ei, & millia millium assistebant ei: ad iudicium sedit, & libri aperti sunt. Ioannes autem manife- *Apoc. 6.* stius & de die iudicij & consummatione sæculi declarat dicens: Et cùm aperuisset, inquit, sigillum sextum, ecce terræmotus factus est magnus, & factus est sol niger, vt saccus cilicinus, & luna tota sanguinea facta est, & stellæ ceciderunt in terram, [11] quo modo ficus à vento magno agitata mittit grossos suos, & cœlum recessit vt liber cùm inuoluitur, & omnis mons & insulæ de locis suis motæ sunt; & reges terræ, & maximi quippe, & tribuni, & diuites, & fortes, & omnis seruus & liber absconderunt se in speluncis & in cauernis montium, dicentes montibus & petris: Cadite super nos & abscondite nos à conspectu patris sedentis [11] super thronum *Apoc. 10.* & ab ira agni: quoniam venit dies interitionis, & quis poterit stare? Item in eadem Apocalypsi hoc quoque Ioannes dicit sibi reuelatum: Vidi, inquit, thronum magnū, & candidum sedentem super eum, à cuius facie fugit cœlum & terra, & locus eorum inuentus non est; & vidi mortuos [59] magnos, & pusillos stantes ante conspectum throni Domini; & libri aperti sunt. [60] Et alius liber apertus est qui est vitæ: & iudicati sunt singuli secundum ea quæ scripta erant in libro secundum opera ipsorum. Sed & Apostolus bonum consulens, sic *Ephes. 5.* hortatur nos dicens: Nemo vos decipiat inanibus verbis: propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ, nolite esse participes eorum. Demus igitur totis vitibus fidei nostræ Deo laudem, demus plenam confessionem: quandoquidem super pœnitentia nostra gaudeant virtutes cœlorum, gaudeant angeli omnes, gaudeat & Christus qui nos denuo peccatis oneratos, delictis obrutos, plena & clementi moderatione cessare à facinore hortatur, *Ezech. 18.* dicens: Conuertite vos, & redite ab impietatibus vestris, & non erunt vobis iniquitates vestræ ad pœnam. Proiicite à vobis omnes impietates vestras quas fecistis aduersum me: & facite vobis cor nouum, & spiritum nouum. Et vt quid vos morti traditis domus Israël? Non enim desidero mortem peccatoris. Ego sum, ego sum, *Esai. 43.* qui deleo facinora tua, [61] & non commemorabor te: tu autem in mente habe, & iudicemus. Dic tu facinora tua priùs, vt iustificeris. Dum patet fratres, indulgentiæ aditus, Deum plenis satisfactionibus deprecemur. Humiliemus nos, vt exaltari possimus. Acquiescamus diuinæ exhortationi, qua euadere liceat diem Domini & iram, dicit enim sic: Respicee fili nationes hominum, & scito. Quis sperauit in Domino, & confusus est? permansit in *Eccl. 2.* mandatis illius, & derelictus est? aut inuocauit eum, & despexit illum! quoniam pius & misericors Dominus, & remittens in tempore tribulationis peccata, omnibus inquirentibus se in veritate. Ait ergo: Dic tu facinora tua priùs, vt iustificeris. [62] *Esai. 43.* Præ manu sit vobis oratio illa exomologeseos plena.

ADNOTATIONES IN librum ad Nouatianum hæreticum.

1 Agentes] *Hoc pro* viuentes, *accipitur, aut supplenda vox* pœnitentiam.

2 Ex aduerso) *Hoc ex Gratio ad marginem: pro* ab, *consentit Ms. cod.*

3 In qua domo si perseuerasses] Ab eodem addita vox domo, sic & Ms. cod. ex quo etiam paulopost te, adiecimus.

4 conuerti non trepidat] Forte conuersari.

5 Qui isti sunt nisi desertores] sicut & alibi mendum hic irrepserat apud Erasmum, vt legeretur: non, eo quod vetus excus. legat non, quum potius iuxta Ms. cod. significet nisi.

6 ordinationem Dei) Hoc quoque rectè Grauius & Ms. cod. pro ordinem, Alludit enim ad ordinationem Cornelij, de qua paulopost.

7 & fecistis conuentionem] Hunc locum sic restituimus, tum ex Epistola 55 tum ob vocem Græcam συνθήκας. hactenus legebatur cogitationem.

8 isti Nouatiani] Ex eodem adiecimus isti, & paulopost furoris.

9 vel nonne infelicissimi pauci] Costerius & Ms. cod. infelicissimè, non malè; sed illud placet magis, vt per ἀντίφρασιν, alludat ad Fœlicissimum, cuius sæpe in primo Tomo fit mentio, & præsertim Epistola iam dicta.

10 Illic veritas: Aspernantur me, &c. Rectè sic Morelius distinxit, vt sint verba scripturæ cuiuspiam, quam tamen nondum reperire potui; qui etiam optime legit accipient, cum Ms cod. pro eo quod alij accipiens. Adhuc tamen locus videtur mutilus.

11 Quæ arca sola) Adiecimus: sola, ex, Grauio.

12 quem legentes inuenimus) Prætermisi vocem sicut, quæ sensum obscurabat.

13 quinque similes fuerint) inuenti quinque, pro quicunque.

primam quidam, &c. Locus obscurus & corruptus, etiam in Ms. co. præterquam quod hic satis significet solam Ecclesiam baptismi sacramentum habere, quod ad errorem Cypriani pertinet.

14 significabat iam tunc.] ita rectè Ms. cod. pro iam nunc.

15 vt ternitas illa] Rectius meo iudicio Grauius: trinitas, sic enim Ms. cod.

16 sicut Moyses dixit] Moysi Genesis librum ascribit.

17 aquis orbe toto terram infestantibus] Hoc rursum ex Ms. cod. pro terrarum.

18 immemores diuinarum prædictionum] Sic lego, pro prædicationum, eo quod sequitur: quorum Dominus ruinam in Euangelio futuram. &c.

19 quæ vlterius] Hoc rursum ex Grauio & Ms. cod. pro qui.

20 & non nocebunt vobis] Sic Manut. & Morel. pro vos, quod tamen habet etiam Ms. cod.

21 quibus recepti possent] Additio istud ex Grauio & Ms. cod.

22 edicta sæcularium Principum) Galli nempe & Volusiani.

23 insanientis] Ms. cod. insanæ mentis.

24 in eodem crimine lapsus sui adhuc vsque]. Ita rectè Grauius, pro eo quod alij lapsos seu adhuc vsque.

25 exercere conetur] Superfluam hic particulam nunc, rectè omisit Morelius.

26 quàm malè intelligant & interpretentur) Ms. cod. intelligunt & interpretantur.

27 per nominis appellationem mutastis, velim] Istud demum ex Grauio, pro eo quod alij per nominis mutastis velum. Præsertim cum etiam Ms. cod. legat, velim.

28 postmodum lenit) Costerius lauit. Sed prius habet etiam Ms. cod.

29 pœnitentiam agite qui erratis conuertimini corde Et eadem quoque Propheta similiter exhortante & dicente] Hæc quoque Grauio accepta debemus & Manuscriptis cod. alibi desiderata.

30 A Deo quia &c.] Istud ex Ms. cod. pro eo quod erat Ideo.

31 & coinquinauerunt eam] Vox eam, in ipsis etiam est addita.

32 erroribus nostris contabescimus) Etiam hoc illi pro tabescimus.

33 neque semper non defendam vos) Mira translatio, quum ad verbum Græce sit: οὐ δὲ διαπαντὸς ὀργισθήσομαι ὑμῖν, quod Latinè sonat: neque semper irascar vobis) Costerius omittens secundam negationem accipit: defendam, pro: vlciscar; qua significatione alibi quoque vtitur Cyprianus. Certe negandi particula postea fuit adiecta in cod. Ms.

34 pœnitentibus, deprecantibus, operantibus, &c. Sunt hæc verba Auctoris non Isaiæ, vti male censet Morelius; est tamen ita adhuc locus obscurus.

35 quod malè perierint: quodque &c. declinauerint) Rursum hoc ex Ms. cod. pro perierunt, & declinauerunt.

36 & lauit pedes eius] Rectius cum Manuscriptis sic Grauius, quam alij domini. Item & oscula infixit, quam cæteri osculis infixit. Rursum rectè Grauius: Quis illorum plus diligit: per interrogationem, pro eo quod erat: Quis eorum plus diligeret; nam & Græcus & Latinus contextus illi consentiunt.

37 Intraui) Ms. cod. Introiui, ex quo etiam rectum adieci. Ecce delicta donantem.

38 desine vnius capituli præscriptione terrere) Hoc ad verbum ex Tertul. de Pudicitia.

39 & fratri eius). Iterum hoc Grauio acceptum debeo, quod alios desideratum.

40 Noli gratulari inimica mea) Non minus & illud, pro eo quod corruptè erat: amica; nam Græcè est apud 70. ἡ ἐχθρά μου.

41. & ne exeat magniloquentia de ore vestro) Rectè sic Costerius & Ms. codic. pro eo quod alij: maliloquentia; nam 70. habent: μεγαλοῤῥημοσύνη, quod vertit etiam D. Aug. lib. 17. de ciuitate Dei. c. 4. magniloquium.

42 & a sterquilinio erigit pauperem) Addimus cum Grauio & Ms. cod. rursum erigit, quia Græce est & Latine.

43 Quia Dominus superbis resistit) Cod. Ms. contra sistit.

44 Cainam illam hæresim) Rectè Erasmus, pro caninam, legit Cainam; Sic enim & Hieronymus appellat eam, quæ adimit spem remittendi peccata. Locus Hieron. est Epistola ad Oceanum, & meminit eiusdem quasi tollentis martyrium libro contra Vigilantium; vt sit eadem quæ Gnosticorum, de quibus Tertull. in Scorpiaco. Atque adeo etiam Caina, legendum censeo apud eundem Tertullianum initio libri de Baptismo aut

saltem Caiana, pro eo quod est Gaiana, quippe quæ remedium etiam baptismo tolleret. De aliis huius sectæ erroribus vide eundem de præscriptione aduersus hær. Irenæum c. vltim. l. 1. Epiphan. hær. 38. & August. hær. 18.

45 Non nocebit ei] *Rursum: Granius* eum, *sic &* Ms. *cod.*

46 Qui in ruina facilius ædificatorum Stantium operatur] *Granius ad marginem* ædificatur, *sed nec hoc satisfacit.*

47 Violentia aquæ quam suo ore serpens emisit post molietem] *intellige persecutionem quam diabolus immisit in Ecclesiam.*

48 Apud Zachariam) *Hoc ex coniectura Colterii, pro* ad, *consentit etiam* Ms. *cod.*

49 De manibus illorum] *Adiecit istud rectè Granius, nam habent 70. & Cyprianus supra Epistola 54. sic etiam* Ms. *cod.*

50 Conuocat amicas & vicinas] *Addit Granius* suas, *sed non habet Euangelista.*

51 Quia gaudium tale erit) *Hic iterum rectè adiecit* tale, *sic etiam* Ms. *cod.*

52 Omnes similiter perietis) *ita* Ms. *cod. vtrobique more Græcanico, pro* peribitis.

53 & pulsanti aperietur) *Hoc quoque ex* Ms. *cod. pro* aperitur.

54 Secreta quæque & abdita] *Adiecit &, ex Granio &* M. *co.*

55 De omnibus factis impiorum quæ fecerunt impiè, &] *ita ex margine Granii in textum inseruimus eo quod reperiantur apud Iudam Apostolum, præsertim consentiente* Ms. *cod.*

56 Flumen ignis prodibat ante eum] *Granius & Manutius* fulmen, *sed pugnat vox Græca* ποταμὸς.

57 Quomodo ficus) *Omittimus* vt, *superfluam, cum Granio &* Ms. *cod.*

58 Et absconditte nos] *Ex Granio istud adiecimus, nam est in Apocal.*

59 Magnos & pusillos] *Rectè etiam hoc ille cum Morelio &* Ms. *cod. pro eo quod alii* pupillos.

60 Et alius liber] *Hoc etiam Granio &* Ms. *cod. acceptum debeo, pro eo quod cæteri* & alius similiter, *consensit etiam* Ms. *cod.*

61 Et non commemorabor te] *Rectè adiecit negandi particulam Granius, non est apud 70. & in cod.* Ms.

62 Præ manu sit vobis oratio illa exomologeseos plebis] *Ex* Ms. *cod. reposuimus* vobis, *pro* nobis. *Hinc autem apparet, nisi fortè illud* Dic facinora, &c. *mutilum esse hunc librum & imperfectum, neque tamen oratio illa Cypriani pro Martyribus, ea esse potest cuius meminit; quod nulla pœnitentiæ aut relaxationis peccatorum (vti ante me quoque Erasmus adnotauit) fiat mentio. Accedit quod in cod. vet. ex quo hunc librum descripsit ille, medius interponatur sermo D. August. de Cypriano; & in manuscriptis Afflegin. Marchianensi, Dunensi, & Anglico codicibus, reperiatur illa oratio cum sequenti, absque tamen hoc, libro; at vicissim hic liber in* Ms. *cod. sine vlla oratione.*

AD CORNELIVM PAPAM,
de Cardinalibus operibus Christi vsque ad ascensum eius ad Patrem.

ARGVMENTVM OPERIS
sequentis.

Argumentum totius operis sunt cardinalia & primaria Christi nostri redemptoris opera, nempe: Natiuitas, Circuncisio, Epiphania, Baptisma, Ieiunium, Cœna & prima institutio consummantis omnia sacramenti, Ablutio pedum, Chrismatis & aliorum Sacramentorum institutio, Passio, Resurrectio, Ascensio, & Spiritussancti missio. *De quibus omnibus singulos Tractatus seu Sermones conscripsit, in quibus quid tractet, ex succinctis singulorum argumentis manifestum euadet. Porrò, quamquam certi nihil pronunciare possim de Auctore, quod mihi defuerint exemplaria Ms. pro Cypriano tamen facere videntur, tum voces, phrases, & schemata quædam toti operi interiecta, tum frequens inculcatio baptismi sanguinis, & Martyrij latronis, Tract. de Stella & Magis, de Cœna Domini, & Passione Christi. Et certè cuiuscunque sit, scriptum constat ætate Cornelij & Cypriani, atque adeo eandem auctoritatem meretur. Id colligere est, non modo ex titulo & præfatione, sed & ex fine Tractat. de Natiuit. Domini: Vbi certaminum non sine periculo, id est, Martyriorum fit mentio: & quod contra Nouatianos agat, de pœnitentia vera nunquam sera, Tract. de Baptismo & de passione Christi, immo & nominatim Nouatum impugnet, Tract. de cœna Domini.*

PRÆFATIO SEV
Prologus. 1

SOLENT Matres infantulis nuper editis in ipso vitæ introitu aptare vocabula, & ex aliquibus præcedentibus vel circumstantibus causis, vel ex genere, vel ex euentibus imponere nomina, vt in ipsis primordialibus initiis quædam præfigerentur commonitoria ingredientibus vitam, ne nomen eis esset ad ignominiam, si originalis naturæ traductio à consueto limite deuiaret, & à virtute patrum degenerans, indigna successio monstri non hominis faciem exhiberet. Respicerent potius ad nomina vel officia sua, quorum inspectio honestæ conuersationis formam eis

infunderet

infunderet & doctrinam, vt honorificarent naturales causas & rationales disciplinas, nec in aliquo elementarias amaricarent dulcedines, vel primarias offenderent dignitates. Nam olim tumultuariè vel inconsideratè nomina rebus imponebantur: sed ex quo ad Adam adducta sunt singula, vt vocaret ea & propria imponeret nomina, prouisum est in populo antiquo & institutum, vt aliqua esset in vocabulis ratio, & interpretarentur nomina vitam, & exprimerent aliquam personæ proprietatem, secundum quam vel differret à cæteris, vel etiam communicaret. Sic in nominibus Patriarcharum Abraham, Isaac & Iacob magnarum rerum extitere indicia, & præloquebantur ventura, nec deerat impositorum nominum [a] secundum sensum suorum effectuum certitudo. Apud gentiles etiam non in nominibus, sed in agnominibus postea à viris illustribus obseruatum (vt nobilitas generis vel virtutis gloria posteros illustraret) Augusti vel Cęsaris titulo succedentem honorare progeniem, & imperatoriæ dignitatis hæredes primæ originis irradiare fulgoribus. Sic & philosophi & doctores antiqui tractatibus suis nomina prætexere: breui titulo grandis materiæ latitudinem prælibantes, & propriæ gloriæ præposito nomine suo prouidentes, vt integritatem operis & laborem auctoris tam stili quàm personæ in posterum auctoritas conseruaret; & facilè scripturę subtilitas indicaret, si aliqua manus inuida elegantiæ tractatuum elimatorum pannum rudem insueret, vel nugis suis quasi sua essent quę alius laudabiliter dictasset, furtiua translatione inse-reret. Sic in capite libri sui quisque auctorem seposuit, vt & stilus auctori, & stilo auctor famularetur, & auctoritate altrinsecа communis gloria muniretur. Hoc virorum illustrium præclara meruerunt ingenia, per hęc viuax eorum fama & gloria indelebilis perseuerat. Nos verò qui vix intelligimus quę ab eis dicta sunt, sensu & eloquentia omnino eis impares, si quid aliquando scribimus, indignum titulo iudicamus; ne fortè nobilis materia, cuius explanationi studium adhibemus, decoloratam se potius quàm ornatam nostra præsumptione queratur. Verum quia solent aliquando patres nugis infantibus arridere, & linguis balbutientibus delectari; [a] indulgentiam meretur humilitas, quę quo potest accessu sublimitatis vestræ manibus se porrigit attrectandum, non gloriam mendicans, sed gratiam. Ego quidem nec à me ipso, neque ab alio quæro nomen, neque enim aliquid me existimo esse, cùm nihil sim; qui hoc à vobis maxima supplicatione quæsiui, vt non essem quod sum, & humiliter supplicaui vt ab hac flamma in qua crucior, me vestra clementia liberaret. Tentaui si possem manu vestra me sustinente, honestè descendere; quod quia non potui vrgentibus flammis, non attendi quò prosilirem dum me vorax incendium non cremaret. [a] Sublimes materię subtilium ingeniorum exigũt tractatores: nec facilè de artibus rectè iudicat, qui artes ignorat. Exercitati in liberalibus disciplinis simul ingenio conueniente & studio philosophari possunt, & securè aggredi res abditas; eorúmque conatibus se peruiam penetrata exhibet difficultas, & ænigmatibus enodatis rerum secretarum facies patet, cuius serenitatem velabat nubes opposita, & veritati superfusa caligo. Ideoque tam in diuinis, quam in philosophorum doctrinis, nec tutum est nec honestum, ineruditos & [c] ignaros sensuum ad litteras illas pertinentium, prosilire ad discussionem eorum quæ nesciunt: & de his sibi vsurpare magisterium quæ ignorant. Huius rei forma Seraphim faciem Dei, & pedes velat; & patentibus quæ in medio sunt, principium finémque maiestatis diuinæ alarum extensio infra supraque operiens, aditum ad se temerariis tractatoribus vel scriptoribus interdicit: nec patitur ad liquidum se videri diuinitas, quam vtique inuestigatio fidelis aliquo modo odorat vel sentit, sed puram eius essentiam nec conspicit nec comprehendit. Affirmatio quippe de Dei essentia in promptu haberi non potest: neque enim diffinibilis est diuinitas, sed verius sinceriúsque remotio indicat negando quid non sit, quàm asserendo quid sit: quoniam quidquid sensui subiacet, illud esse non potest, quod omnem superat intellectum. Quidquid audiri vel videri vel sciri potest non conuenit maiestati: hebes est in hac consideratione omnis acies sensuum, & caligat aspectus. Hanc inuisibilem lucem, & inaccessibilem naturam sex alis hinc & inde Seraphim statu & volatu circumeunt & abscondunt, statu æternitatis immobilitatem monstrantes, volatu verò altitudinem eius, sicin superioribus eleuatam, vt quantumlibet ad cor altum homo ascendat, exaltetur Deus, & comprehensionis importunitatem euadat. Nec tamen

Gen. 2.

Gen. 17. 21. & 25.

Esai. 6.

alæ illæ, quæ Dei velant substantiam, nostros conspectus diffugiunt, sed illæ puris mentibus se visibiles exhibent, & operum Dei ratio siue eorum quæ ex nihilo sunt, siue eorum quæ ex materia vel factæ sunt vel fiunt, se intelligibilem exponit: & quæ circa Deum & quæ sub Deo sunt mundi potest cordis quoquo modo sinceritas contemplari. Prima rerum conditio, sex instituta diebus, fatetur artificem, & profitetur opus auctorem. Neque enim sui ipsius artifex esse, aut potuit quis nouam creare materiam, nec potuerunt multa & diuersa rerum esse principia: quia nisi ad vnum cuncta respicerent discordia & infinitate cuncta turbata voluerentur in chaos, & repugnarent & colliderentur in se discordes materiæ, nisi omnibus factoris auctoritas imperaret: & vnius monarcha potestatis, vniuersitatis causas & efficientias ordinaret. Homo itaque præposituram in inferiora accepit, sciens quis hunc honorem contulerit: nec tamen ea scientię perfectione illustratus est, vt eo modo cognosceret conditorem, quo eius cognitioni reliquæ creaturæ subiectæ sunt sed distantiam maximam experiretur inter summa & infima, & ex hoc ipso esset Deo acclinis & humilis, quo auctori suo se in nullo posset conferre: cuius effugere dominium nec penetrare consilium, nec poterat vitare iudicium. Itaque cui circa ipsum sunt angelici spiritus, licet inuisibilis naturæ sint, in legationibus tamen suis se auditu manifestant & visu & salutis nostræ ministeriales sæpissime experimur, quorum officia & nomina in scripturis sanctis habentur. Illa quidem superiora agmina nobis prædicant, non indicant Deum: & nunciant quæ iubentur, spiritalitatem iniuncti negotij peragentes, non vniuersitatis explicantes scientiam: quia ad nos numerus & mensura & pondus refertur. Deus verò his omnibus non arctatur, sed

Sap. 11. excedens omnia & æternaliter antecedens potestas & virtus nil habet coæquum, nec immensitatis eius profundum vlla creatu-

Isa. 6. ra vel cœlestis vel terrena metitur. Quæ verò sub ipso fiunt, implent templum; & præsens Ecclesia cognitionem, earum rerum assequitur, quæ ad cultum iustitiæ, quę ad ordinem vitæ, quę ad gradus ascensionum, quæ ad conuenientiam morum, quæ ad honestatem huius conuersationis & gratiam pertinent contemplationis: hæc aguntur & exercentur in templo pręsenti & per hæc Deus quæritur, nec tamen quæsitus illico inuenitur. Gustamus, delibamus, odoramus, & propè est: cùmque accesseris, longius abit. Et quomodo fulgur nubes disrumpit, & repentina coruscatio non tam illuminat quàm hebetat oculum: ita aliquando nescio quo modo tu tangeris, & tangi te sentis, cum tamen qui te tangit, non intueris. Dicuntur tibi quędam verba arcana intrinsecus quę efferri non sufficis, vt dubitare non possis, quia iuxta est, immo intra te qui te sollicitat: nec tamen sicuti est, se tibi videndum concedat, Rachel ad odorem, non ad esum, Liæ mandragoras concupiscit; Gen. 30.

tu sponso fide non complexu coniungeris, tu spe concipis, donec Christus in te formetur; & deposito pondere huius cadaueris, eiusdem sint puritatis caro & spiritus, & renouata natura sobolem immaculatã parturiat. Rachel quippe visum principium sonat. Quod verbum in principio apud Deum in suo proprio esse, mihi non Ioan. 1.

patet, sed quibusdam nominibus Deum inuoco & dico: iustitia, veritas, sanctificatio, charitas: & quęro aliquas species vel formas, & per quas quid sentio quoquo modo intimem. Nam quod verbum caro factum est, facilius video, si hoc sensui meo quasi esu incorporo: principium autem illud vix remotissimo odoratu quasi pertransiens sentio. Illa quidem intellectualia per visibiles creaturas, quantum fas est animæ videre vel præuidere, diuina mente à longè prospicimus; in multis per opinionum & coniecturarum pelagus circumducti, in multis veritati hærentes, in multis magnitudine rerum oppressi, exclamamus cum Apostolo: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei! Cordi igitur nostro se offert Deus, & aliquid sui luminis infundit inuitans & prouocans. Nisi enim aliquo modo sentiretur, nec appetendi, Rom. 11.

nec inquirendi spes esset aliqua vel facultas. Sed quia ex parte sentitur, admirationi est odor ille & sapor, nullam habens cum carnalibus dulcedinibus similitudinem, & per omnia suauitatis differens; eòque desideratur copiosius, quo cætera delectamenta excedit. Desiderium autem inquirentes purificat, & purificatio exclusis enormitatibus ad formam Dei prouehit ascendentes: atque ita in opere suo imago & similitudo Dei multis laboriosisque prouectibus propriam sibi demum indicat dignitatem. Ad hanc rerum adeo profundarum indaginem nisi incarnati Verbi magisterium accessisset, humana de-

fecissent

fecissent ingenia: & nescio si & aliqui auderent ad hæc tentanda conatus assurgere: sed associata carni diuinitas assumptam naturam ex parte suæ voluit esse claritatis
Ioan. 1. consortem, & apertis cœlis super doctorem & Dominum nostrum ad superiora nostrum introduxere aspectum: & vidimus gloriam eius quasi vnigeniti à patre, & de plenitudine gratiæ & veritatis quæ in ipso est, instillata est nobis aliqua portio. Et cum Philippo audiuimus: Qui vi-
Ioan. 4. det me, videt & patrem. Nec tamen in hac visione plena potest esse sufficientia, donec in splendoribus sanctorum in die virtutis suæ agnoscatur ratio gignentis & geniti & procedentis: quam oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ad liquidum hucúsque ascendit. In his
Esai. 54. omnibus quæ dicta sunt omnino sensum
1. Cor. 2. nostrum materiæ excedit sublimitas, & stilum repellit moles nimij ponderis, & ascensionis arduæ difficultas: sed præcepti vestri, pater excellentissime, me coegit necessitas, vt tentarem, si fortè importunitate studij aliqua possem de sanctuarij suppellectile vellicare, & reducto in partem velamine, alto subtilique aditu propitiatorium intueri. Præsumpsit meditatio as-
Tit. 1. picere à longè, & annos æternos inquirere, & quid ante tempora sæcularia esset indagare; si tamen sæculum vel tempus dici potest ante lucem & diem & solem; & quo modo ante causas elementarias & materiales origines illa æternitatis infinitas se haberet; si illa omnipotentia apud se solitaria esset, & ministeriales ei deessent spiritus, & maneret apud se illocaliter sempiterna diuinitas, & in quo esset sapientiæ regnum, cùm non esset quod regeretur, & vsu speciè que careret illa inanis antiquitas. Ab his omnibus repulsus, ad sæcularia visibilia compulsus sum redire, & vtinam me ipsum cognoscam & sciam. Quod si animæ meæ, quæ corporis mei obtinet principatum, nec originem scio, nec metior quantitatem; nec qualis sit intueri sufficio; si ignota est mihi ratio quare ipsa delectetur in corpore persecutore suo; si nescio quis hanc legem membris insculpserit, vt tam violenta dominatione spiritū opprimat, & melior digniórque natura deteriori succumbat; patienter me ferre oportet, si operatorem vniuersitatis non intelligo, qui in minimis operationum suarum particulis meam profiteor cæcitatem. Insolubilis videtur hæc quæstio, quare homo rationabilis in negata nitatur & vetita, & semper illicitis delectetur. Omnino rarum est & difficile, fieri bonum, facile & pronum est esse malum; & hac sine magistro, sine exemplo doctrina statim à pubescentibus annis imbuimur & docemur. Vide in ipsis qui sanctimoniam profitentur, quæ religio manum claudat porrectis muneribus, quæ solitudo aures obserat oblatis fauoribus, quæ gula communibus est contenta saporibus. Quis non se habeat vilem, si videat humilem? Quis non putet opprobrium, si se sentit inglorium? Quis enumeret voluptatum potius monstra quam species; quæ per concupiscentias carnis in vitam animam trahunt, clam palámque de conclaui ad forum, de lupanari ad theatrum? In primis abrasa verecundia, pudoréque conuulso, non absconditur scelus, nec nutat ratio, nec discretio reluctatur carnis affectibus, captiuus spiritus consentaneam exhibet clientelam. Hoc ipsum quod dico, carnis affectus, impropriè dico: quia hæc vitia propriæ animæ sunt, quę sentit & mouet & viuit: cui imputatur peccatum: 13 quia ipsi datum est arbitriū & iudicium, & scientia, & potentia, per quæ possit improbare malum, & eligere bonum. Corpore autem sic vtitur anima, sicut faber malleo vel incude in qua format omnium turpitudinem idola, & fabricantur quęlibet quarumcunque voluptatum simulachra. Non est caro dictatrix peccati, nec inuentrix malitiæ, nec cogitatus format, nec disponit agenda: sed officina est spiritus, qui in ea, & per eam, quęcunque affectauerit, peragit & consummat. Quod autem ipsa insensibilis sit, spiritu recedente dignoscitur: post cuius discessum nulli apta vsui superest putredinis massa, & paludis aceruus. Quidquid enim sentit, à natura Galat. 5.
corporis alienum probatur. Quod verò caro aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem contendere dicitur, & repugnare, impropriè arbitror dictum, quia solius animę lis ista est, quæ secum rixatur, & cum proprio arbitrio litigat, certior in huiusmodi quæstionibus quid bonum sit, quid malum, quàm in aliarum rerum inquisitionibus quid verum sit, quid falsum. Nam in abditarum causarum inspectionibus & secretis naturæ potest homo errare vel decipi: quia non per omnia à fine vsque ad finem intellectus humanus attingit: sed in his quæ oculis & manibus subiacent, nulla subtilitas iudicium impedit: quia fœtentia à non fœtentibus, decora à turpi-

bus, amara à dulcibus, dura à suauibus, & à dissonis consonantia facile discernuntur. Sed desiderij sui veneno mens ebria, corpus contumeliis applicat, & iunctis complexibus ambo in mortiferas suauitates elapsi, obdormiunt. Cumque euigilauerint, sero pœnitentiam adducit confusio, & inquinamentorum horror fœdatæ menti occurrit. Et in cæteris omnibus quæ malignè patrata sunt, huiusmodi vltio peccatorem persequitur, & ipse libidinum labe crapulatus se conuomit. Sed auaritiæ solius & quæstus ardor nec satiat cupidum, nec pœniret eum cumulasse quod crescere optat, non minui: 15 & discola obstinatus semper quid idolo suo immolet, sedulus coaceruat. Vnde hæc siris diuitiarum miseris pectoribus assidet, & ambitionis salsugo bibulam animam occupat; vt per fas & nefas ad loca superiora etiam de latebris eremi nonnulli se ingerant: & de omni gradu, vbi aliquis aditus patet, anheli prodeant, discurrant ad iudices, blandiantur mediatoribus, conducant auxiliarios, & modis omnibus elaborent, vt sedeant cum principibus; eo quæstu, vt maledicat Deus quod ipsi benedixerint, & benedicat quod maledixerint. Hæc lex peccati, quare in his & similibus legem iustitiæ opprimat, & quare eneruata ratio cùm stare possit, tam miserabiliter ruat, difficile est assequi; 16 maximè cùm defectus iste à damnationis sententia pendeat, & hanc ineuitabilem pœnam antiqua transgressio sit sortita. 17 Ergo si me ipsam nescio, si animæ meæ substantiam & naturam ignoro, si eorum quæ intra me sunt rationem non intelligo; qua audacia supra me erigam oculos, vt videã principium sine principio, & finem sine fine attingam? A talibus ausibus desistendum excellentia maiestatis imperat, & ipsa impossibilitas omnes ingenij nostri conatus repellit. Ea igitur quæ licita sunt & concessa tangamus, & circa cunabula saluatoris prima infantiæ eius fercula degustemus; & circumcisi & loti victo diabolo, sanctitatis affectibus in cœna cum Domino recumbamus; vbi pane angelorum refecti, post illius cibi delicias surgamus ad transitum, vt de hoc mundo vehiculo crucis euehamur ad cælum; Spiritu sancto nos replente, vt qui deinceps nos deuehat, & patefaciat quidquid in exilij huius peregrinatione moles corporis & imperfectionis lippitudo fecit obscurum. 18 Librum igitur quem de cardinalibus Christi Domini nostri operibus scripsi, paternitati vestræ (suppresso nomine nostro) misi, in quo fons sacramentorum & disciplinæ huius in qua stamus origo, formam & exemplar rectè viuendi nobis proponens, ab humili aduentu vsque ad gloriosum eius reditum ad patrem gradatim conscendit: quem potius in mente nostra quàm in pagina scribi desidero; & vtinam in sanctitatis vestræ conspectu, memoriam & recordationem nostri supplex mereatur affectus.

ADNOTATIONES IN Præfationem.

1 Secundum sensum suorum effectuum] *Sic lego ex coniectura pro*: secuodum sensum suum, &c.

2 indulgentiam meretur humilitas) *Hoc quoque, pro*: meteretor.

3 cum nihil sim) *Plane & istud, pro*: sum, *Alludit enim ad verba Apostoli.*

4 honeste descendere) *Forte*: discedere.

5 Sublimis materiæ, &c.) *Quum quod Latinè præfatio, Græcè dicatur πρόλογος, cum Morelio sustuli distinctionem illam, qua hac pars Prologus intitulabatur.*

6 ignatos sensuum ad litteras illas pertinentium) *Locus pro difficultate scripturæ.*

7 sed verius sinceriúsque remotio indicat) *Locus obscurus.*

8 spiritalitatem iniuncti negotii peragentes) *Apud Rembolдum, qui primus hoc opus edidit, potest legi*: specialitatem.

9 Sed qoia ex parte sentitur, admirationi est odor ille & sapor) *Manus. & Morelius*: dolor ille: *sed non placet.*

10 ratio gignentis & geniti & procedentis) *In distinctionem personarum Trinitatis.*

11 cum noo esset quod regeretur) *Manus. & Morelius*: gereretur. *At illud placet: quia præcedit*: regnum.

12 per concupisceotiæ carnis vitam animam trahunt) *Censeo legendum*: per concupiscentias carnis inuitam animam trahunt.

13 quia datum est ipsi arbitrium) *Locus pro libero arbitrio.*

14 & fabricatur) E*x coniectura Cauchy sic lego, pro*: fabricantur.

15 & discola obstinatus) Discola, *pro*: idololatra.

16 maxime cùm defectus iste *Ita appellat peccatum originale.*

17 Ergo si meipsum) *Hoc rursum ex coniectura Cauchii, pro*: ego

18 Librum igitur) *Sic legendum prorsus censeo, pro*: libellum, *est enim iustæ magnitudinis liber. Sicut etiam paulopost lego*: conscendit, *pro eo quod erat*: conscendens, *corruptè.*

DE NATIVITATE CHRISTI.

ARGVMENTVM.

NAtiuitatis Christi historiam pulchre dilatat, & ipsius exemplo humilitatem inculcat. Mariæ interim virginis Deiparæ priuilegia recenset; quod originalis peccati incendia in ipsa ita extincta sint, vt legem mentis lex carnis non infestaret; quòd sine dolore pepererit; quòd virgo simul fuerit & mater. Deinde, vbi pastorum laudes paucis attigit, prophetiam de Christo Isaiæ 9. pulchrè explicat, & velut aliud agens coniugis continentiam præfert & virginitatem, hoc adijciens: Si diuinis consiliis obstiterint tentamenta, adesse Deum fortem, qui quum mundum vicerit, suis victoriam promittat militibus: atque adeo in paruuli Christi nomine, de mundo, de diabolo, de nobisipsis victoria nos potiri posse.

ADEST Christi multùm desiderata & diu expectata Natiuitas, adest solemnitas inclyta; & in præsentia Saluatoris grates & laudes visitatori suo per orbem terrarum sancta reddit Ecclesia. Gaudia nobis cælitus nuntiantur, lætitia imperatur. Nox ista sacri partus conscia, nouis fulgoribus illustratur. Gloriantur in cælestibus superi, pax in terra bonæ voluntatis hominibus confirmatur. Adsunt Angeli, loquuntur pastoribus; non dedignantur loqui personis humilibus, & cùm ipsi sublimes sint, infirmos non aspernantur. Nec luce insolita, nec angelorum terrentur pastores præsentia; sanæ & puræ fidei homines delectantur in eo quod audiunt consonas laudantium voces cœlestes, gloriæ & gratiæ diuinæ præconia modulantes. Nec satis fuit superius arcana referare cælestia, etiam hominibus pax reddita nunciatur, & bonę voluntatis noui muneris largitate consecratur affectus. Oportuit bonum Dominum certificare & lætificare in aduentu suo bonas expectantium voluntates: & multiplicatis testibus certa præsentiæ suæ dare indicia, vt iam non expectaretur quasi venturus, sed qui venerat, videretur; & essent angeli quem sibi noua Christi infantia consecrarat, sancti ortus & loci indices. Vnus Gabriel virgini obumbrationem virtutis Altissimi nunciat multitudo cælestis exercitus, gratulabunda Saluatorem mundi prædicat aduenisse, & reconciliata terrestria superis canit: & consilium antiquum prodiit: palam nec iam secretum est; sed innotuit publicè in conspectu gentium reuelata Christi benignitas, & oblata mundo in nullo à nobis differens, excepto quod peccati expers fuit Saluatoris humanitas. A supernis legationibus incipit Euangelium, cuius primi dictatores angeli extiterunt. Nec iam in manibus Prophetarum similitudines, & ænigmata inuoluuntur: sed angelorum iubilo, & hominum stylo, & euidenti rerum indicio constant & consonant simul promissa & data, vmbrisque remotis, lex & Euangelia sunt vnita. Multiplicantur testes, militia cælestis conclamat, eredit pastorum cuneus & exultat. A sapientibus & prudentibus non quærit testimonium, qui paruulis se reuelat. In huius doctrinæ initio statim fastus & ambitio condemnatur. Non colores rhetorum, non inductiones persuasoriȩ adducuntur, ratio & miracula harum rerum ordinem complectuntur. In primis signa se fidei miscuerunt: & maximè in hoc efficacia dogmatum fuit, cum simul verbis & rebus actum est, vt nullum infidelium repugnantia inueniret diffugium. Nox illa omni luce clarior: sermones angelici pacem hominibus nunciantes, designato loco Bethlecm, ad quęrendum puerum cohortantur. Pastores illi amplius mente quàm oculis carnalibus illuminari, ad conspiciendum Emmanuel festinant: & edocti intus inuisibili magisterio Spiritus sancti, quem paruulum videnti confitentur immensum, & piæ ei deuotionis affectum pręsentant. Electa adest humilium personarum simplicitas: vt poneretur regula, & indissolubilis daretur forma, quod non nisi pauperibus spiritu, Christi pateret humilitas: nes superbos ad initium sui posset admittere veritas. Veniunt in Bethleem: quem prędixit Gabriel, inuenitur Emmanuel: ciuitas parua, domus paupercula, supellex exigua. Nulla domus ambitio, nisi reclinatorium in stabulo: mater in fœno, filius in pręsepio. Tale elegit fabricator mundi hospitium, huiusmodi habuit delicias sacrę virginis puerperium. Panniculi pro purpura, pro bysso in ornatu regio lacinię congeruntur, genitrix est & obstetrix, & deuotam dilectę soboli exhibet clientelam, attrectat, amplectitur, iungit oscula, porrigit mammam, totum negotium plenum gaudio, nullus dolor, nulla naturę contumelia in puerperio. Pedissequas substantia fami-

liaris non patitur; mancipiorum obsequia sumptus tenuis & inops mensa excludit. Nullum domus arta diuersorium occultabat, nec secreti recessus erant illius casulę, incrustaturam tectum, & soli parietes per circuitum vestiebant. Nec locus ibi erat lauacris, quæ solent puerperis præparari, quippe nec aliqua naturæ iniuria matrem Domini læserat; quoniam sine tormento peperit, quæ in conceptione caruit voluptate: & tamen consuetudinem sequens, vt legi satisfaceret, quasi cum aliis mulieribus esset ei in hoc opere ratio similis, diebus designatis recubuit, & depositi oneris lassitudinem professa oblatæ quieti paruit: & in diebus separationis non se à thoro Ioseph, qui eam nunquam tetigit, sed ab ingressu templi & cæteris quæ lex prohibebat, continuit. Vltro maturus ab arbore baiula fructus elapsus est: nec oportuit vellicari, quod sponte prodibat. Nihil in hac re petiit vltio, nec præcedens delectatio aliquam expetiit pœnarum vsuram. Spiritu sancto obumbrante incendium originale extinctum est; ideoque innoxiam affligi non decuit, nec sustinebat iustitia, vt illud vas electionis communibus lassaretur iniuriis; quoniam plurimum à cæteris differens, natura communicabat, non culpa. Erátque ei proprium priuilegium, quod nulla mulierum nec ante, nec deinceps meruit obtinere, quòd erat simul mater & virgo singulis titulis insignita. Vnde & matri plenitudo gratię debebatur, & virgini abundantior gloria; quę carnis & mentis integritate insignis, spirituali & corporali intus & extra Christi pręsentia fruebatur. Ornamenta quę deerant, etiam si adessent, non haberent oculos inspectores; quia præsentia paruuli, sic eorum qui aderant, Ioseph, & si quis fortè alius ibi erat, oculos occuparat, sic illuminauerat animos, sic corda illexerat; vt in hoc summo bono omnium bonorum vnita collectio videretur, nec opus esset euagari & mendicari per partes, quod simul in se vno fidelibus omnipotens infantia præsentabat. Angelica sanè non est credendum ministeria defuisse, nec recessetat à venerabili pectore matris Spiritus sanctus ad verbum Gabrielis elapsus. Possidebat domum suam: & templum quod sibi consecrauerat adornabat. Seruabat sacrarium suum & sanctimoniæ thalamum honorabat: lætificabant consolationes huiusmodi animam benedictam, & tanti habitatoris reuerentia concupiscentiarum ludibria abigebat; legem mentis lex carnis non infestabat, rebellio nulla legem spiritus affligebat. Paruulus sugens vbera pura alimonia vtebatur, & fons sacri pectoris defæcatum edulium ori mundissimo infundebat. Sed & cor matris quædam dulcedines, quę humanum superant intellectum imbuebant: erátque vtrinque mira iucunditas, cum pia sanctę matris & deuota humilitas, & sancti sanctorum immensa benignitas confœderatis affectibus mergerentur. Extrinsecus nuda erant & egena quæ videbantur, nihil in illa paupertate videbatur diuinum, nisi his quibus reuelatum est desuper; quorum primi fuere supra memorati pastores, quorum innocentia & simplicitas electa est, vt laus Christi perficeretur: quin piscatores & pastores sequentibus temporibus confunderent oratores, & à pauperibus & humilibus prędicatio paupertatis haberet initium. Execrari solent Ægyptij hoc hominum genus, & abominabiles eis sunt oues & pecora. *Gen. 46.* Sed huiusmodi officiũm ab initio auctoritatem obtinuit: & Abel pastor munera de gregibus ouium obtulit: quę *Gen. 4.* in eo quod cælitus inflammari visa sunt, quod grata essent Deo, cunctis innotuit. Pastores Abraham, Isaac & Iacob viri Deo familiares: pastores Patriarchę duodecim: pastor ipse Moyses, qui in eremi recessu dum sequitur pecudes, in rubo *Exod. 3.* conspicit Deum, & potestate signorum collata populi recipit principatum. Heliseus de aratro Propheta constituitur: Da- *3. Reg. 19.* uid de post fœtantes accipitur, & in regni *Psal. 77.* solio collocatur. Agnum quem abomina- *Exod. 12.* tur Ægyptius, sacrificari sibi pręcepit Deus, eiúsque sanguis Israelitarum postibus illitus exterminatorem angelum repellit & abigit, nec timetur mortis periculum, vbi tantę reuerentię conspicitur signũm. Ad vmbram Petri languentes consurgunt, *Act. 5.* Apostolis subiiciuntur dęmonia, cedit idiotis reproborum eloquẽtia: prędicante Paulo, captiuas complicant manus gentes & regna. Pauperes electi, superbi neglecti: nec fastus, nec altus circa Christi discipulatum aliquem obtinent locum: Christus pauper discipulos diuites aspernatur. Pauper mater, pauper filius, inops hospitium, his qui in forma huius scholę in Ecclesia militant, præbent efficax documentum. Hunc in cunabulis adorauere pastores, & paruulum confitentes, Deum simpliciter argumentosi in spiritu & veritate, quem adorauerunt, nouerunt. Fuerat quidem

quidem miraculum, quod apertis cælis, lux fulgoris insoliti nocte super eos fulserat, quod auditi angeli & conspecti, quod ab ipsis fuerant edocti & instructi pastores. Sed licet hæc præcessissent tamen circa infantiam pueri diuinitatis intimatæ nulla humana ratio præbebat experimentum: nec circa illius præsepij angustias, vagiente inter alligaturas infantulo, aliquod maiestatis erat indicium, sed auditui fides obtemperans, nullum apud Deum impossibile verbum credidit, & per Spiritum sanctum ad sacramentum hoc intelligendum subtilissimis est intelligentiarum accessibus introducta. Idemque spiritus qui longe ante Prophetas docuerat, etiam nunc humilium mentibus se infundens, dilatabat humani intellectus angustias, & aperiebat interiores oculos vt viderentur inuisibilia, intelligerentur ea ad quæ humanus non attingit sensus, nec rationis penetrat intellectus. Hinc est quod prædixerat Esaias: (*Esa. 9.*) Paruulus natus est nobis, & filius datus est nobis. Hoc potuit videri, hic nullum fides meritum quærit. Quod autem sequitur, vocabitur nomen eius Emmanuel, admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis: si clausi sint oculi mentis, exterioribus oculis nescio quid mereris. Qui necdum loquitur, quo modo consiliarius erit? paruulus quo modo creditur omnipotens Deus? omnino infirmus, in quo videbitur fortis? nihil omnino possidens, ad apicem regni & principatus fastigium quibus ascensionibus attinget? Sed si fidei mysterium prosequaris, in his omnibus subtilissimas & purissimas rationes inuenies, & quòd omnino necesse fuit immensum fieri paruulum, & filium Dei hominis filium euidenter agnosces. Mirabitur etiam & dilatabitur cor tuum, quando intelliges profundissimum sacramentum in eo quod contemptibilis factus est admirabilis, & qui litteras non didicit, nec legibus instructus est, sufficiens sit diuinarum humanarúmque rerum consiliarius: quo modo diuinitas & humanitas in vnam personam conuenerunt, & vbi æstimata est infirmitas, fortitudo inuenta est; & corpus humilitatis nostræ diuinæ claritati configuratum, non in hoc mundo, sed in cœlesti gloria perpetuum habeat principatum. Ad paruulos venit Christus, & cum paruulis conseruatur, pauperes instruit, & erigit, & facit. Ipse in synagoga Iudæorum (*Luc. 4.*) in Esaiæ volumine cùm legisset in sabbató, complicato libro prophetiam hanc in se completam edocuit, quod à Spiritu sancto vnctus sit, & ad euangelizandum pauperibus pater eum miserit. Item in Euangelio gloriatur, confitetur Domino cæli (*Mat. 10.*) & terræ, gratias agens, quod reuelata sunt diuina mysteria paruulis, à quorum intellectu sublimitas huius mundi repulsa est; quæ Deo subiici non potest, dum secundum carnem & sanguinem inuisibile ipsius suis regulis inuestigat. Hic est primus religionis introitus, sicut in mundum primus Christi ingressus; vt quicunque piè vult viuere, humiliter de se sentiat, nec supra se in mirabilibus ambulare præsumat. Fundamentum sanctitatis semper fuit humilitas, nec in cœlo stare potuit superba sublimitas. Hanc primam gratiam ingrediens mundum noster paruulus attulit: & à cunabulis nos sibi conformes fieri volens, teneri voluit in vita, quod exhibuit in persona. Quia verò Filij Dei sumus, humanitatis participatione frater noster fieri voluit, vt essemus secum beatitudinis cohæredes, & haberet tota compositio hominis perfectam plenámque lætitiam, cum spiritus diuinam repræsentaret imaginem; & caro nostra Christi corporis similitudinem; consummatæ societatis beneficium obtineremus, cùm nominis Christi & hæreditatis consortes, & diuinæ naturæ communicamus per spiritum, & humanæ per (*Psal. 109.*) corpus. Iurauit Dominus & non pœnitebit eum; & promissionum suarum non immemor (*Heb. 1.*), sicut se daturum nobis iurauerat, sic compleuit. Filius datus est nobis: qui cùm in forma Dei esset, splendor gloriæ & figura substantiæ eius, non est confusus se ad formam serui exinanire, vt qui de fraternitate eius gloriantur (*Philip. 2.*) & volunt ascendere, non erubescant descendere, sed eidem scalæ cum Iacob innitantur (*Gen. 28. Psal. 119. & seq.*), & cantantes canticum graduum ab imis ad superiora conscendant. O Domine quàm admirabile est nomen tuum! verè tu es Deus qui facis mirabilia. Non modo mundi huius staturam admiror, non stabilitatem terræ, cùm eam complectatur volubile firmamentum, non singulos dies, non lunæ defectum & incrementum, non solem semper integrum & laborem eius perpetuum; non temporum vicissitudines, in quibus quædam arent, quædam virent, & quæ mortua modo videntur, deinceps reuiuiscunt: miror Deum in vtero virginis, miror omnipotentem in cunabulis, miror quo modo verbo Dei caro adhæserit,

quomodo incorporeus Deus corporis nostri tegumentum induerit; miror in hac dispensatione tanti dispendia temporis, & tam lentos processus ad obedientiam saluatoris. In breui poterat patrari negotium, & poterat tantus labor abbreuiari ad solum Christi verbum; sicut factus mundus, & disposita cuncta ad eius imperium. Sed elementario mundo dignior est rationabilis homo, quod ex eo quod in eius seruitium facta sunt omnia, facilè creditur. In cæteris quocunque modo aliquæ satisfaciunt rationes; hic solus me complectitur stupor. Et cum Abacuc cano: Consideraui opera tua & expaui. Miror ieiunium, miror tentationes, miror omnipotentem in sepulchro iacentem; miror occisum & resurgentem. 11. Hæc sunt noua mira quæ prædixerat Hieremias: Nouum faciet Dominus super terram. Mulier circundabit virum. Opus suum faciet, & peregrinum opus eius ab eo, Iesus-Christus heri & hodie ante luciferum genitus, initium carnis sumpsit ex virgine; "quem cæli cælorum non capiunt; qui implens omnia cùm sit in omnibus, ab his tamen non capitur nec tenetur. Nouum est & inauditum, quod in materni angustia vteri circundedit intra se fragilis caro virtutem Altissimi, & ordinem rerum cursúmque naturæ mutauit sapientia Dei: & vbique diuinitas dilatata, plenitudinem sui vasi infundens exiguo, sic est circumdata muliebri vtero, "ut cum vniuersa ambiret implens omnia, excedens cuncta, intra se omnia continens, extra vniuersa complectens. Quem nos paruulum, Propheta nuncupat virum; insinuans ei nunquam defuisse virtutem, sed semper virilis ætatis affuisse fortitudinem, quem infantilis infirmitas occultabat. Opus suum igitur fecit quod creauerat, "saluans quod perierat, ad vitam reuocans quod mortuum erat. Sed peregrinum opus fuit in Deo, quod verbum factum est caro, quod factus est visibilis & comprehensibilis, passibilis & mortalis; & peregrinum à maiestate; puer sugens vbera, panniculis inuolutus & sustinens conuicia, filius Dei in patibulo constitutus. Consiliarius quoque dictus est paruulus iste, qui & alibi dictus magni consilij angelus, eo quod secreta Dei quæ ab hominibus erant abscondita, publicè reuelauit, & cùm nemo nosset patrem, nisi filius ipse arcana Dei referans, indaginem Trinitatis explicuit; loquens patri, & à patre responsum accipiens, & Spiritum sanctum infundens discipulis, "generationis & processionis intimans rationes, subtiliter astruens personarum proprietates, & indissolubilis essentię vnitatem. Alia quoque inferiora, sed tamen necessaria consilia edocens; vt beneficia collata homo intelligat, vt in eo quod stat, gratias agat, & quod possibile est ex Dei gratia, cùm ceciderit resurgat. De virginibus, ait Apostolus, Præceptum Domini non habeo, consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus. Vult & laudat ex imperio Domini, vt quæ nupserint, sic permaneant; quæ verò virgines sunt Dei, cumulatione castitatis integritatem exhibeant Christo: & in hunc modum quæcunque auctoritate diuina immobilia constant, sic maneant; quæ verò in alterutrum potest libertas arbitrij flectere, locũ eligant priorem: quia & si bona sunt, & à Deo instituta coniugia, melior tamen est continentia, & virginitas excellentior: quam non cogit necessitas aut mandatũ, sed perfectionis suadet consilium. Quòd si diuinis consiliis obuiauerint tentamenta, & liberas mentes ad carnales reuocauerint appetitus; adest Deus fortis, nec spem ponat homo in homine, nec in brachio carnis suæ confidat, quia qui mundum vicit, victoriam suis promittit militibus; & qui victores sunt sui, cælo vim inferunt, quoniam sicut scriptum est: Regnum cælorũ vim patitur, & violenti rapiunt illud. In paruuli huius nomine cum hoste antiquo congredimur, & fortis armatus superueniente fortiore de atrio antiquitus possesso potenter expellitur, & præsumptæ infestationis audaciæ silentium imperatur. Defectui carnis nostræ quę à primitiuis fecibus originalis mali infecta languerat, ex Christi carne redditur fortitudo: & sacramentorum communicatio, per quam illius corporis sinceritati vnimur, nos in tantum corroborat; vt de mundo & de diabolo, & de nobis ipsis victoria potiamur, & sacramentali gustu viuificis mysteriis inhærentes, vna caro, & vnus spiritus simus, dicente Apostolo: Qui adhæret Domino, vnus Spiritus est: Si hi ad quos sermo fit, dicuntur Dij, & filij excelsi, nominis, hæreditatis, & æternitatis participes, fortitudine societatis Christi subigentes tentamina: & cùm homines sint ex indigniori materia, in captiuitatem redigunt, & conspuunt ligántque dęmonia. Et quidem in hoc tempore in stadio vitę huius se exercet militia Christiana, & præeunte Christi vexillo,

Marginalia: Abac. 3. — Hier. 31 — Ioan. 1. — Isa. 9. — 1. Cor. 7. — Ioan. 16. — Mat. 11. — Luc. 11. — 1. Cor. 6.

vexillo, quem & paruulum vidimus & cognouimus Deum: & quos spiritus consilij & fortitudinis munit, nec vinci, nec decipi possumus; quos eruditio, diuina scientia & potestate fecit insignes. Videtur autem in præsenti disciplina huiuscemodi non esse gaudij, sed mœroris; eo quòd non sine periculo certamina peraguntur. Bonum verò certamen certantibus pacatissimum fructum in futuro exercitatis in iustitia dabit princeps pacis æternæ, consignans sibi in beatitudine, quorum communicauit naturæ, Ipsi gloria & imperium à modo, & vsque in sempiternum. Amen. *Hebr. 12.*

ADNOTATIONES.

1 & euidenti rerum indicio constant & consonant simul] *Ita lego. pro eo quod corrupte legebatur* indicio constat.

2 Tale elegit fabricator mundi hospitium] *Hoc quoque lego, pro*: Tale egit.

3 nullus dolor] *Prorsus sic lego ex coniectura Cauchii*, pro dulus, *eo quod sequatur* nulla naturæ contumelia in puerperio; *præsertim quum in sequentibus latius hoc prosequatur.*

4 incrustaturam tectum & soli parietes vestiebant] *Magis placet hac lectio marginalis apud Rembaldum & alibi, quam quod in contextu est* in crastaturam.

5 Nihil in hac re petiit vitio] *Istud etiam ex coniectura Cauchius, pro* vltro. *Facit autem hic locus pro immunitate D. Virginis a peccato originali, & præsertim sequentia*

6 & si quis fortè alius ibi erat] *Irrepserat vitio operarum superflua hic negatio apud* Manutium.

7 Nihil in illa paupertate videbatur dignum nisi is] *etiam hoc rectè legit Cauchius, pro* non his.

8 quin piscatores] *Hoc* Rembaldus, *rectius quàm* Erasmus qui.

9 haberet initium] *Ita lego pro* habet, *quemadmodum etiam paulopost* Pastores Abraham, Isaac & Iacob; *pro eo quod alij*: Pastor.

10 & vt corpus humilitatis nostræ, &c. habeat principatum] Ex *Cauchio adiecimus particulam*, vt, *prorsus necessariam.*

11 Hæc sunt noua quæ prædixerat Hieremias] *Prorsus sic legendum pro* Esaias: *neque enim hæc verba apud Isaiam, sed apud Hieremiam reperiuntur.*

12 quem cœli cœlorum non capiunt] *Omisi particulam* &c, *quæ sensum obscurabat.*

13 vt cum vniuersa ambiret] *Locus mutilus.*

14 saluans quod perierat] *Cum Cauchio omisi adiectam* quæ *particulam.*

15 generationis & processionis intimans rationes] *Locus pro processione Spiritus sancti etiam ex filio.*

16 quæ vero virgines sunt Dei] *De his vide librum de Disciplina & habitu virginum. Rursum autem hic locus est pro libero arbitrio. Item pro peccato originali. Et mire facit hic locus contra eos qui dicunt impossibilem continentiam.*

D. Cyprian.

DE RATIONE Circumcisionis.

ARGVMENTVM.

Circumcisionem Abrahæ mandatam, non apud solos tantum Hebraeos, sed & apud Arabes & Phœnices, filijs etiam Esmaël & Esaü vsitatam, valuisse docet ad peccati originalis expiationem. Ad quod etsi ab Adam vsq; ad Noë, & deinceps ad institutionem vsque huius sacramenti, efficacia essent sacrificia vetera, imperatam postea circumcisionem, cum fides tempora propinquarent, vt singulorum sacrificia, singulare Christi præcederent holocaustum. Post quod, iam non aliam circumcisionem requiri quàm cordis, qua titillatorios carnis motus, rationis auctoritate compescamus.

Inter omnia Testamenti veteris sacramenta nihil Circumcisione solemnius antiqua celebrauit religio: nec tamen in Hebræos, sed etiam in Phœnices & Arabes hæc traditio inoleuit. Reliquæ gentes tam mandatum quàm factum irrident; & Deo minimè afferunt conuenire, vt Saluatoris benignitas plagis infantium delectetur, & immeritos in ipso vitæ initio periculo mortis addicat. Hoc de bono Domino sentire, qui neminem vult perire, absurdum & irrationabile iudicant. Nec tamen eis omnia reliqua sacrificia sunt horrori, sed in multis naturalem legem sequentes, expiationem retinent instrumenta, & immolant victimas, & incendunt adipes, & cum odoramentis & libaminibus fundunt coram Deo vota & preces. Legimus Iob Dei testimonio approbatum, iugibus sacrificiis occupatum; nec legimus circumcisum. Et poterant esse eo temporum diuersis in locis multi viri insignes, qui iustitiæ Dei subiecti, hoc signo carebant; licet filios Esaü & Hismaël putandum sit huius traditionis non fuisse expertes. Verum cùm opus istud & antiquitas commendet, & iubentis auctoritas, inquirenda est tanti martyrij ratio, quæ Abrahæ specialiter & semini eius tanto pondere mandata est, vt quisquis in illa gente huius signi careret differentia, Ethnicus non Iudæus reputaretur, & à titulo filiorum Israël, abraderetur proscriptus. Hoc cùm octaua die iussum sit celebrari, & nomen circumciso aptari, intimatum est his qui digni Sanctorum consortio censebantur, *Iob. 1.* *Gen. 17.*

quod eorum nomina scriberentur in cœlis, & æternę beatitudinis, quam post vitę huius septimanam, octaua consequitur, hæredes fierent & consortes, quicunque vitæ innocentia & cœlibatus sanctimonia sese Domino consecrassent. Tenera itaq; infantia huiusmodi erat imbuenda doctrina, & ante concupiscibiles motus, quos peccatum meruerat, miserabili pœnæ, & ineuitabili vindictę etiam in paruulis adhibenda erat seueritas: & antequam ebulliret sartago libidinum, prouisum est ventilabrum, quo refrigerari posset, & extingui depopulatricis flammæ vagus ardor, & vniuersa perlustrans incendium. Ideóque dolor voluptati, & sanguine delectationis sanguis tormenti opponebatur; vt in primis elementis discerent paruuli semper propriæ memores sectionis contraria curare contrariis, & ad cohibendos refrænandosque turpitudinum appetitus, necessarium esse sale corrosorio carnis perfricare pruritus, & semper recrudescentes desiccare putredines. Ad hoc corpus suum mortificabat Apostolus, non tantum circumcidens illud seminarium membrum, sed totum se crucifigens, & omnibus extraordinariis motibus opponens cauterium, vsque adeo corpus suum redigens in seruitutem, vt diceret: Viuo autem iam non ego, viuit verò in me Christus. Gal. 2. Cuius facti æmulatores erubescimus in pudendis: & detecto sectóque confusionis operculo, quamuis conscientia testis semper nobis exponat scaturientes intus peccati insidias, nec internum vitare possimus iudicium: viriliter tamen standum est, & rationis auctoritate increpandi sunt titillatorij sensus, & summopere vigilandum est ne sequatur assensus. Intra nos pudor iste aboleri omnino non potest: quia nec totum hoc membrorum, sed anterior eius portio iussa est circumcidi. Res sanè maxima est, si non egrediatur foras huius contagio corruptelæ; & insaniens bestia corrupti anhelitus catenis ferreis in vltimis animæ recessibus alligetur, intúsque fractis dentibus se ipsam concupiscētia captiua mandet & corrodat. Manet itaque erubescentia propter sensum; vt 1. Cor. 9. qui in agone contendit, sciens circumcisionis mysterium, ab omnibus se abstineat quæ possunt, huic flammæ ministrare fomentum. Nec tamen peremptoria est contendentibus, sed probatoria huius sensualitatis colluctatio tam veterna: sed institutum est certamen inter spiritum & carnē, vt victor homo peccati & pœnę, post triūphos solemnes coronetur in gloria, sine infestationibus deinceps, liber à peccato & pœna. Hanc verecundiam post præuaricationem vanitati subiecta, non volens anima pertulit, & vim sustinet, inquietudine perurgente, & inuoluntariis motibus Rom. 7. Gal. 5. fatigata infelicitatis suæ deplorat miseriā, liberari de corpore mortis huius desiderans; & pacifici tranquillique status à Deo postulat libertatem. Quotidiano sane conflictu spiritus & caro luctatur, & causatur ratio aduersus domesticum malum; quod ita intra se exerceat regnum, quasi natura sit vitium, & secum traxerit creatio prima peccatum. Hoc vtique prima non sentit conditio, sed secutum est transgressorem supplicium, & adhæsit indiuidua pœna peccato: de quo erubescent quicunque mundo corde regem in decore suo videro desiderant. Quis in tam assiduis illusionibus non confundatur? quis non in tantis contumeliis erubescat? Fomes quippe huius mali intus in tenebrosis recessibus latitans, vt viderit animam alias occupatam, & minùs ad sui circumspectionem sollicitam; irruptionibus vehementibus erumpit, blanditiis venena supponens, pudicitiæ puritatem inopinatis inuadit assultibus. Ideóque pudibundus homo nuditatem suam operit, & fœditatem confusus occultat. His rediuiuis vulneribus semper hac sanie illitis necessaria est per omnem huius vitæ septimanam iugis resecatio putredinum, & continua circumcisio cicatricum. Et in cęteris quidem membra omnia imperio rationis obediunt, & arbitrij retinent libertatem. Hic vero vbi Babyloniæ fornax exarserit, & quasi pice & naphtha conspersi libidinum ebullierint appetitus, inflammata caro libertatis priuatur honore; in tantum vt rebellia membra velit nolit in motus nefarios audacter exurgant. Præcedebant olim integumenta rerum significantia abolitionem peccati, & ad perfectionem inchoata tendebant.

Nec hoc sacramentum consuetudini antiquæ subtrahere voluit Christus, & licet non esset in hoc tempore necessarium, tamen ne antiqua religio prorsus reproba videretur, in se voluit circumcisionis aptari signaculum. Sane originale peccatum quod à primis patribus in totam generis huius successionem defluxit, omni tempore aliquibus remediis oportuit expiari; licet vim plenam significantia non habuerint, donec ad rem ipsam ventum est,

quæ figuratum operiebatur velamine. Et licet ſacramentorum arcana omnibus non paterent, virtus tamen & affectus eorum ignorari non poterat; quia ab Adam vſque ad Noë ſacrificia Deo conſtat fuiſſe accepta, quæ vſque ad illud tempus ſine legis diſtinctione diuinitus inſpirata inſtitutione primi hominis celebrarent. Illa vero ſacrificia aut in animalium ſanguine, aut aliarum oblationū incenſionibus agebantur; non quod fumo aut mortibus pecudum delectaretur Deus, ſed vt intelligeretur immutabile iudicium & prolata ab initio ſententia in peccatum. Immutabile decretum ab æterna lege exierat, concupiſcentia affligi, & morte peccatorem puniri nec poterat plagis exterioribus remedium aliquod ſubuenire, quin ſtimulus carnis ſine vlla exceptione colaphizaret infirmum, & vſque ad diſſolutionem mors importuna perſequeretur captiuum.
1. Cor. 12. Et mors quidem carnis cōcupiſcentiarum interſecabat ludibria, nec poterat vltra peccare illud quod erat putredini ac diſſolutioni prædeſtinatum & datum; ſed ſupererat poſt mortem carnis animæ labor, & afflictio ſpiritus: nec poterat vlla ratione illa abſolui damnatio, niſi morti omnium vita omnium ſubueniret, & pro generali morbo, gratia Dei ſingulare propinaret antidotum. ⁴ Hoc antiquum redemptionis noſtræ conſilium ſanctis patribus reuelauit Deus, voluitque vt paulatim aſſueſcerent homines paſſioni & morti neceſſariæ, voluntariæ mortis opponerent libamentum, & pœnam in medelam, & ſupplicium in remedium commutarent. Huius oblationis doctrinam ſacrificia continebat antiqua: & incenſiones & mortes huius conſummationis gratiam præſignabant. Propter hoc cùm iam fidei tempora propinquarent, imperata eſt circumciſio; & pars illa corporis in qua eſt voluptatum ſeminarium & libidinis officina, iuſſa etiam in paruulis amputari, vt proprij primitias ſanguinis, ei qui totum ſanguinem ſuum oblaturus erat, offerrent, &
Pſal. 39. communia ſingulorum ſacrificia ſingulare præcederent haulocauſtum. Vbi vero Chriſtus Dominus venit, de quo in capite libri ſcriptum erat, vt in morte ſua patris voluntatem impleret, ceſſarunt ſacrificia, nec iam truncationem præputij Euangelium imperauit, ſed circumciſionem cordis, & omnem tam membrorum quàm affectionum petulantiam gladio ſpiritus reſecari, immutabili decreto mandauit. Et D. Cyprian.

tantæ dignitatis illa vna redemptoris noſtri fuit oblatio, vt vna ad tollenda mundi peccata ſufficeret; qui tanta auctoritate in ſancta introiuit, in ſanguine proprio, vt deinceps nulla ſupplicantium poſtulatio ſanguine indigeret alieno. A diebus igitur viſitationis noſtræ regnum cœlorum vim patitur; nec iam in expoliatione carnis circumciſio agitur, ſed Spiritus ſancti virtute, vetuſtatis antiquæ ſanies expurgatur. Heb. 9.

ADNOTATIONES.

1 in Phœnices & Arabes) *Vide D. Hieron. in Hierem. cap. 9.*
2 nec legimus circumciſum) *Grauius* legibus, *at prius placet.*
3 non tantum circumcident) *Sic lego ex coniectura Cauchij: pro* non tamen.
4 Hoc antiquum redemptionis noſtræ conſilium) *Grauius* antiquæ, *verum prius placet.*

DE STELLA ET MAGIS
& Innocentium morte.

AGVMENTVM.

PRimum latiſsimè proſequitur ſolemnitatis Epiphaniæ hiſtoriam & myſteria, deinde Innocentium pro Chriſto Martyrum, atque adeo & baptiſmum ſanguinis celebrat; hinc eorum beatitudinem cumulat, ſic comprobans, quod Protomartyres primum in ordine Sanctorum locum habeant, & ſecretorum conſcij diuinorum, propinquitate familiariſsima, clementiam Dei pro noſtris exorent laboribus, & nonnullis veniam obtineant immeritis.

NAto in Bethleem Saluatore, audita eſt in Euphrata eius in terris præſentia, & vſque ad ſyluas campóſque gentium nouæ huius natiuitatis eſt fama porrecta, in Iudæa à paſtoribus & angelis primo ſunt hæc gaudia celebrata, nec multo poſt Arabum fines huius rei notitia penetrauit, & incolis Sabba præclari ſtella luminis ¹ cœleſte numen nouis ſplendoribus indicauit. Erant in illis regionibus viri ſiderum inſpectionibus aſſueti, qui arte Mathematica vim diſcurſúmq; nouerant planetarum; quia ex elementorum natura rationem temporum metientes, aſtrorum miniſteria certis experimentis propriis didicerant effectibus aſſignare. Hi ex vaticiniis Balaam olim audierant, ſtellam oriri in Iacob, & homi- Num. 25. & 24.

nem in Israël, cuius fortitudo quasi rhinocerotis, ad quem in trieribus de Italia venirent, qui superarent Assyrios, & vastarent Hebræos, quo temporum nec in Iacob idolum, nec in Israël simulacrum esset. Dii homines illi huius prophetiæ prouentum expectauerant, & vbi venit plenitudo temporis, orto repente nouo sidere, ad antiqua recurrentes volumina, tam testimonio muniti, quàm signo dromadis inuecti, in Iudæam stella duce perueniunt. Nec potuere Palæstinæ incolas latere tanti nominis personæ; sed vbi auditum est quod stellam indicem nati in Bethleem paruuli sequerentur, Herodi
Mat. ii. noui regis inquisitio nunciatur. Euocatis itaq; Magis, rei huius ordinem cum omni diligentia sciscitatur. Audit natum in Bethleem esse paruulum, quem profitentes regem & Deum; qui de Sabba venerant, adorare & venerari festinant: intimatum est ei quod ab antiquis temporibus Moabites Propheta, licet gentilis, prædixerat: & contulit cum litteris gentium, sanctorum vaticinia prophetarum, quorum scripta per omne sabbatum legebantur; de quibus nulla in populo Iudæorum ambiguitas erat, quin rata essent, quæ illi vel asseruissent præterita, vel prædixissent futura: à fortitudine eius qui quasi vnicornis obuios penetraret, in cuius obsequium victrices de Italia trieres in Iudææ terminos aduentarent, & vsque ad finem mundi dilatarent imperium, anxius expauit & timuit. Conturbabat quoque aliud quod in Michæa scriptum est testimonio:
Mich. 5. quoniam de Bethleem quæ est Ephrata, egrederetur paruulus, qui dominator esset in Israël, cuius egressus esset ab initio à diebus æternitatis. Cúmque ea quæ domestici codices continebant, cum his quæ ab alienigenis dicebantur, intelligeret conuenire, diuinis tentans reluctari consilijs, simulat perfidus religionis assensum, promittens Magis sese ad adorandū paruulum cum omni deuotione illico affuturum, cum per reuertentes certitudinem de puero accepisset. Turbatur cum Rege maligno Hierosolyma, non lætatur: expauescit & tabescit, & negare erubescit quod scriptura testatur. Nec minus horrendum scribarum sacrilegium, quàm Herodis impietas: quia proprio Iudæi abutentes priuilegio, cùm visitationi diuinæ inuenirentur ingrati, causam sibi cum Herode fecere communem; cum hinc & inde impietas & infidelitas aduersus Dominū & Christū eius fremerent, & pariter in Psal. 2. eius odio consentirent. Ecce alienigenæ à fluminibus Æthiopiæ ad paruulū Christum supplices veniunt, & filij dispersorum deferunt munera; accedunt qui longè erant & qui propè recedunt; in loco humili & supellectile vili Rex regum & Dominus dominantium inuenitur, cognoscitur, & ab aliis adoratur. Quia verò Exod. 23. neminem in conspectu Dei apparere vacuum antiqua lex edocet; præuaricatoribus legis abeuntibus vacuis, primitiæ gētium sacramentalia munera proferunt de thesauris, & Domino aurū & odoramenta præsentant; profitentes ex ratione munerum de eo quem adorabant quid crederent, quid sentirent. In auro regē, in thure sacerdotem, in myrrha incorruptibilem, quamuis passibilem profitentur. Oblatio ista incarnati Verbi & exponit mysteria, & breui subtilique indicio vtriusque naturæ humanæ diuinæque exprimit vnitatem, quod & proprium est vnicuique singulatim distinguens. Nam Deo patri, cuius regnū & imperium suis mundū replet splendoribus, in odorem suauitatis summus sacerdos & Pontifex Christus se obtulit, cuius caro passionis cremata carbonibus, incensionis suæ fragrantiam trāsmisit ad cęlos, & vsque hodie odor ille suauissimus in terrestri cælestique Ecclesia indeficiens perseuerat. Quod autem passibilitas, quam obediens Deo voluntariè suscepit, incorruptione firmata sit, virtus myrrhæ obuians corruptelæ suo probat effectu, & visibilium ratione numerum, immortalitatis solidæ constat euidēs argumentum. Adorato Domino Magi hilares alio tramite in suam patriam reuertuntur: quia necesse est, vt qui credunt ad Rom. 10. Mat. 5. iustitiam, ore etiam confessi sint ad salutem, deinde vias eligunt arctiores, & se districtioribus mandatis obligant: quoniam per vias latas, descensusque præcipites itur ad inferos, per artas verò & difficiles reditur ad superos. Propter verba labio- Psal. 16. rum Dei religiosus quisque vias duras ingreditur, & iugulator voluptatum, stantem ex diuerso hostem securus aggreditur. Arta via est castitas, trames strictus humilitas, ieiunio affligi, & carnem in seruitutem redigere, scopulosæ sunt semitæ, sed ad patriam superiorem non nisi per meatus difficiles armati milites reuertuntur. Non est tutus ad Herodem regressus, nec expedit cum his qui oderunt Deum, fœdera iungere, nec de religione cum malignantibus

malignantibus inire consilia, quorum familiaritas insaniam, Christi studiosè persequitur; & antequam formetur Christus in nobis, in ipso piæ conuersationis initio, vt extinguatur spiritus, & suffocetur vita iustitiæ, penitus elaborat: [6] Delusum se Herodes conqueritur, cùm Magos alias comperit diuertisse: quia molestissimum est principi tenebrarum cum excogitatis laqueis tentatos quoslibet nouerit euasisse; & acrioti inflammatus rabie, in neces innocentium debacchatus. Sic sanctorum persecutionibus tyrannus crudelis illuditur, qui dum putat perdere quos occidit, melioris vitę statum eis procurat: & quod ille in perditionem molitur, hi vtuntur pro beneficio, quibus lucra vitæ perpetuæ per hæc momentanea damna, celeri compendio acquiruntur. Ecce paruuli isti, quos hostis naturæ, pietatis inimicus, bestialis sęuitiæ, inauditæ crudelitatis monstrum Herodes occidit, subito fiunt Martyres & dum vice Christi, & pro Christo auulsi, à matrum vberibus detruncantur, testimonium quod nondum poterant sermone, perhibent passione; & sufficit causa testimonio, licet nondum eloquio distinguatur. Illico spiritus infantilis vasculi receptaculum deserens, iam non tenelli corporis ætatisque nouitię tempore tenetur: sed ab illis infantilibus coagulis anima expedita, adepta rationis & intellectus plenitudinem in occursum Christi festinat, à quo militiæ suę quærens stipendium, ad lucis & pacis æternę prœmittitur gaudia; & [7] Epiphanię solemnia in cælestibus celebrat, nec in stellę alicuius lumine, sed in ipsa claritate diuinę pręsentiæ gloriatur. Acta est natiuitatis solemnitas sursum iubilantibus angelis, deorsum ex ore infantium & lactantium laus est perfecta, resonantibus vsque ad cęlos victorię tubis; & versus est paruulorum vagitus in gaudium, & luctus in iubilum, sequente non stellam, sed agnum exercitu innocentium, & baiulante gloriosissimi triumphi solemne vexillum. Nec potuit mundus inficere nuper agonem ingressum infantilem exercitum: & pedes qui nondum lutum calcauerant, vrgens cita tusque transitus non est passus vllis sordibus inquinari: sed in ipso vitæ initio tota illa innocua phalanx, sine vllo integritatis detrimento, ad solidioris vitę translata est gloriam. Et quę expectari poterat annorum elapsu rationis discretio; repente nullis iam ætate illa temporibus subiecta, omnis consummationis reperit finem; & casuum accidentium mutabilitates euasit. Evigilauerunt sensus quos sopor infantiæ opprimebat; dissplosisque palpebris intuiti lucem, in momento assecuti sunt, quę pacificis & mundo corde debetur, beatitudinem: & ascendentes per omnium virtutum gradus sine doctrinę humanę exercitio cumulatam inuenere mensuram: ita vt in ordine sanctorum protomartyres primum habeant locum; [8] & secretorum conscii diuinorum, propinquitate familiarissima clementiam Dei pro nostris exorent laboribus; quos vsque hodie funestus Herodes persequitur, quorum sanguine & morte diabolus delectatur: Hi itaque à cunabulis in cœlum translati, facti sunt superni capitolii senatores & iudices, [9] nonnullis veniam obtinentes immeritis; assistuntque miserationibus & vltionibus diuinis, sed sæpius agni, quem, quocunque ierit, prosequuntur, mansuetudine, quam ira vel furore vtuntur. Hi nuper eruore lacteo loti primitias baptismi martyrio consecrarunt, tradentes posteris formam, vbi necessitatis articulus excluserit moram; non minus ad lauacrum animę sanguinem efficacem, quam sanctificatas verbis solemnibus aquas: maximè cum nec sanguis hoc elemento careat, sed aquarum motu per totum corporis alueum fluat. Spiritus verò sanctus & aquis & sanguini superfertur, qui subiectos sibi fouet & abluit; quo baptizante idem occisio quod mersio operatur, qua extinctam peccati vitam virtutémque emortuam vtriusque rei continet sacramentum. Ipse enim est qui vel hoc, vel alio modo, quicunque est ille modus, baptizat, & ad idem refertur quod pura fide agitur per Christum Dominum nostrum.

Matt. 5.
Apoc. 14.
Genes. 1.

ADNOTATIONES.

1 Cælestis numinis] *Censeo legendum* : cæleste numen; *Ita retineri poterit hæc vox quæ sequitur* : indicauit. *Alioqui non male conuictis Canchius reponendum iudicatur.*

2 Cum his quæ ab alienigenis dicebantur] *Sic recte Morel. pro eo quod erat* : cum his qui, *pessime.*

3 quod, & proprium est vnicuique] *Ita prorsus lego* : *pro* : quid.

4. incensionis suæ fragrantiam] *Rursus hoc ex Morel. pro* : flagrantiam.

5 stantem ex diuerso hostem] *Forte* : ex aduerso.

6 Delusum se Herodes queritur, cum Magos alias] *Accipit* : alias, *tum hic tum infra alicubi, pro* : alia, *id est, per aliam viam.*

7 Epiphaniæ solemnia) *Iam tunc igitur solemnis erat Epiphania dies.*
8 & secretorum conscii diuinorum, &c.) *Locus insignis de oratione sanctorum pro nobis.*
9 nonnullis veniam obtineant immeritis) *Denuo reposui: nonnullis, pro eo quod Manut. & Morel. nonnulli.*

DE BAPTISMO CHRISTI, & manifestatione Trinitatis.

ARGVMENTVM.

PRincipio baptizatum ideo Christum docet, vt sacramento baptismi perennis daretur auctoritas; quippe quumbaptisma Ioannis plenam non haberet virtutem, sed exterius lauacrum præcederet secuturum baptisma, in quo conferretur animarum ablutio & peccatorum remissio. Deinde manifestam illic Trinitatem eiusdem substantiæ latius prosecutus, oratione eleganti, qua nos filio obedire paratos coram Deo protestemur, tractatum concludit.

NON satis est quod Angeli locuti sunt pastoribus, quod apparuit stella Regibus, quod natiuitati, & personæ, & loco consona Prophetarum oracula, perfidæ gentis iudicio, Christo perhibentia testimonium, in vnam conuenere sententiam: sublimius & perfectius testimonium profertur diuinitus, & ipse pater inuisibilis auditur, & aures humanas omnipotentis Dei præclara vox penetrat, & inaudita à sæculo fidei species declaratur.
Mat. 3. Veniebat Christus ad baptismum, non egens lauacro, in quo peccatum non erat, sed vt sacramento perennis daretur auctoritas, & tanti virtutem operis nulla personarum acceptio comprehenderet: quoniam remissio peccatorum siue per baptismum, siue per alia sacramenta donetur, propriè Spiritus sancti est, & ipsi soli huius efficientiæ priuilegium manet. Verborum solemnitas, & sacri inuocatio nominis, & signa institutionibus Apostolicis sacerdotum ministeriis attributa, visibile celebrant sacramentum: rem verò ipsam Spiritus sanctus format & efficit, & consecrationibus visibilibus, inuisibiliter manum totius bonitatis auctor apponit, & plenitudinem gratiæ vnctionis diuinæ pinguedo, sanctificationibus officialibus infundit, & rem sacramenti consummat & perficit. Si in Petri vel Pauli nomine baptismi gratia donaretur, posset alius alio videri sublimior: & secundum ministrorum merita hæc singularis gratia æstimari, vt melior esset baptismus eius qui sanctior videretur, & indignior esset qui ab eo acciperetur, quem non amplior æstimatio commendaret. Hæc & in alia sacramenta transferretur iniuria, vt non in eis vnitas, sed diuersitas haberetur; si censeretur à melioribus fieri meliora, & minus haberent vtilitatis & ponderis quæ fierent ab indignis. Sic eucharistia vna alia melior, & baptismus pro ministerio vel melior, vel deterior crederetur. Absit hoc à fide Catholica, absit à religione Christiana tantæ corruptionis fermentum. Vna nobis fides, vnus Dominus, vnum baptisma: Ephes. 4.
quod si ab indigno fortè fuerit consecratum, non audet iustus iterare vel corrigere quod semel est factum: quia per quemcunque fiat, idem est; nec hoc priuilegium meritis est datum, sed gratiæ, & propriè sibi omnipotentia Dei retinet hunc effectum. Neque enim Paulus pro nobis cru- 1. Cor. 1.
cifixus est, aut nos gloriamur in Paulo, sed in cruce Domini gloriamur, cuius virtus omnia peragit sacramenta, sine quo signo nihil est sanctum, neque aliqua consecratio meretur effectum. Hinc omnium sanctificationum exurgit sublimitas & profundum, & longè latéque plenitudo diffunditur gratiarum. Quod ne vlla præsumptio sibi doni huius in posterum gloriam vendicaret, in hoc sicut & aliis, Domini nostri Ecclesiæ suæ prouidit benignitas, vt ipse baptizaretur à seruo: ne conserui conseruorum ministerium detrectarent, vel aliquis cuiquam in hoc opere præferretur; quoniam siue Iudas siue Paulus baptizet; Christus peccatum lauat, Gen. 30.
absoluit, & delet. Sic Rachel & Lia, Balam & Zelpham maritis accommodant, & liberos accipiunt ex vteris ancillarum. Scribæ Mat. 23.
& Pharisæi in cathedra Moysi sedentes, dum agunt quæ ad cathedram pertinent, per omnia plenitudine potestatis vtuntur, & officium non vita tantis effectibus honoratur. Obediunt dæmones exorcistis: Chri- Act. 19.
stum, inquiunt, scimus, & Paulum nouimus, & in nomine Christi, quem Paulus prædicat, adiurati egredimur, vos autem penitus ignoramus. Ecce in nomine suo nihil quæstuarij peragunt exorcistæ, nec se eis deferre ipsi dæmones profitentur: sed nomen Christi etiam per lucrorum sectatores suæ gloriæ retinet potestatem, & fiunt in talibus causis ministri mercenarij: sicut naues operariæ quæ per pelagus

euehunt

euehunt inſtitores, quarum rectores potius eorum quos ducunt, pecuniis inhiant quàm ſaluti. Et tamen mare ſæculi huius neceſſarios habet huiuſmodi tranſuectores: alioqui ceſſabunt commercia, nec ex tranſmarinorum copia, aliorum inopia habebit ſubſidium, nec occurrent ſibi ſolatia regionum, ſi vehicula tollantur de inuio, & pelagus immeabile relinquatur. Bonis quippe ſæpè malorum miniſteria ſuffragantur. Supponit itaque ceruicem ſanctam manibus hominis humilitas redemptoris, & licet plenam non habeat virtutem, ſuſcipit tamen Chriſtus baptiſma Ioannis. Præparabat viam Domino Ioannes lauando exterius corpora, vt præcederet exteriùs lauacrum ſecuturum baptiſma, in quo conferretur animarum ablutio, & peccatorum remiſſio. Pręceſſit quod erat ex parte, vt conſummatio ſequeretur.
Hebr. 7. Horret tamen Ioannes, & accliue ſibi eſſe ſacrum Chriſti caput non patitur: quia maiorê à minore benedici antiquis regulis refragatur: & criminalis ei viſa eſt vſur-
Ioan. 1. patio poteſtatis. De plenitudine Chriſti omnes accepiſſe, & ſeipſum cum cæteris prædicarat Baptiſta: ideóque Deo & hominem manus imponere iudicabat temerarium, lauare eum in quo non erat peccatum æſtimabat ſuperfluum. Se ad ſoluendam calciamenti huius corrigiam confeſſus indignum, formidabat exhibere prælatum, ſi ipſe in magiſtro ſine cauſa tentaret hoc agere, quod ab ipſo ſuſcipere neceſſarium dignoſcebat. Ideóque tremebundus, humili ſatiſfactione poſtulanti miniſterium negat aſſenſum; non quod obedientiam detrahat imperãti, ſed quod iudicio ſuo ſeruo ſubdi, non competat ma-
Mat. 3. ieſtati. Tu, inquit, venis ad me, & à te debeo baptizari? Cui Dominus: Sine modo: ſic enim decet nos omnem complere iuſtitiam. Ioannis humilitas non arguitur; nec vituperabile viſum eſt Chriſto ſimplicitatis diffugium, quod reuerentia non importunitas ſuggerebat. In hoc igitur omnem impleri iuſtitiam aſſeuerat, ſi doctrinam pręcedat exemplum, & honore ſe inuicem pręueniant, qui maiorem & qui
Luc. 22. minorem obtinent locum; & qui maior eſt, fiat minor, & pręceſſor ſicut miniſtrator: ſi in vnitate ſacramentorum omnes ſimul conueniant, ſi pacis Eccleſiaſticę fœdera non diſrumpant. Baptizatur Chriſtus, nec vltra Iordanis retrorſum conuertitur: aruerunt vnctiones Iudaicæ, ceremoniæ putruerunt; perpetuo lapſu baptiſmi gratia emanat ad poſteros, nec vllà vetuſtate ſiccatur. Adeſſe ſe tantis myſteriis & præſentiam ſuam dignoſci dignata eſt ſempiterna diuinitas; cæliſque apertis in ſpecie columbæ Spiritus ſanctus ibi ſeipſum oſtendens, & intelligi voluit & videri, & quietiſſimo elapſu adueniens, ſuper Chriſtum quieuit & manſit. Acceperat quippe familiare ſuper hoc ab eodem ſpiritu Ioannes reſponſum: quia ſuper quem Spiritum ſanctum ſub hac ſpecie videret, ipſe eſſet apud quem baptiſmi maneret Ioan. 1. auctoritas, qui mundi peccata tolleret, qui ſolus à nullo ſanctificatus, & cuncta ſanctificans, non tam intereſſet ſanctificationibus & ſacramentis omnibus, quàm patraret. Sed & vox patris audita eſt cælitus: Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi benè complacui, ipſum audite. Hucúſque Mat. 3. Domine ſancte pater non audiuimus te loquentem, qui multifariè olim patribus Luc. 3. locutus es in Prophetis, & per Angelos ſanctos quibus ad diuerſa ſæpe myſteria à Hebr. 1. te legatio eſt iniuncta. Te ipſum non ita ante hoc tempus locutum audiuimus, vt perſonaliter tibi aſſignetur locutio quam proferres. Hanc vocem à paternitate tua delatam nemo eſt qui ambigat; non eſt qui ſibi hoc verbum audeat arrogare, non eſt in cęleſtibus agminibus qui Dominum Ieſum, ſuum audeat filium nominare. Certè tibi ſoli nota eſt Trinitas; ſolus Mat. 11. pater ſcit filium, patrémque nouit filius, nec à quoquam niſi eo reuelante eſt cognitus. In hac diuini magiſterij ſcola pater eſt qui docet & inſtruit, filius qui arcana Dei nobis reuelat & aperit, Spiritus ſanctus qui nos replet & imbuit. A patre potentiam, à filio ſapientiam, à Spiritu ſancto accipimus innocentiam. Pater eligit, filius diligit, Spiritus ſanctus coniungit, & vnit. A patre nobis datur æternitas, à filio imaginis eius conformitas, & à Spiritu ſancto integritas & libertas. In patre ſumus, in filio viuimus, in Spiritu ſancto mouemur & proficimus. Conuenerunt ſimul ſempiterna diuinitas, & temporalis humanitas, Act. 17. & eo tenore vtriuſque naturæ facta eſt vnitas, vt impoſſibile ſit quod iunctum eſt abinuicem ſeparari, ſed verbum & caro ſic ſunt vna eſſentia, vt perfectam & integram ſincera coniunctio faciat vnitatem. Nec iniuria eſt, ſed gratia Dei, ſi quod minus videtur, digniori iungatur; cum inferior natura contumeliam probrúque peccati non contrahat: nec eſt minoratio maieſtatis, profectio paupertatis; nec

altitudinem Dei in aliquo humilitas dispensatoria dehonestat. Hoc testimonium auditum est, quia filius Dei est quem Ioannes tenet in manibus, verus homo, verus Deus, vnicus patris, in sua natura inuisibilis, in nostra visibilis; vt fide & experimento fulciatur doctrina, dum & visu & intellectu incarnati verbi notitiam assequatur. Dilectus à patre* immeritos nos dilexit, vltro visitationis suæ nobis beneficium largitus est, vltro sanauit, vltro curauit, vltro libertate donauit: Etiam ingratos prosequitur hic amor & reuocat: neque tunc odit, cum corripit & flagellat; vsque ad mortem Christi duxit dilectio, & resurgens à mortuis charos habet, quibus tantæ charitatis affectum ostendit. Duo grata vocabula, filius & dilectus, ipso Deo dictante nostris sensibus imprimuntur; vt communio nominum nos associet collegio munerum, & tantæ dulcedinis nomina nostrum emolliant animum, accendántque deuotionis affectũ. Per omnia sibi pater in filio complacuit, nec vlla in eo serpentis sunt reperta vestigia, nec sacerdotij eius pœnituit Deum: quoniam sacrificium quod in cruce obtulit, sic in beneplacito Dei constat acceptabile, & perpetua virtute consistit, vt non minus hodie in conspectu patris oblatio illa sit efficax, quam ea die qua de saucio latere sanguis & aqua exiuit, & semper reseruatæ in corpore plagæ salutis humanæ exigant pretium, & obedientiæ donatiuum requirant. [s] Huic dilecto filio tuo tu Domine nos præcipis obedire. Loquere igitur Domine, quia audit seruus 1. Reg. 3.
tuus. Auditui meo dabis gaudium & lætitiam, doctrinam tuam amplector; suaue Psal. 50.
est mihi eloquium tuum, viuus & efficax sermo tuus, ancipiti gladio penetrabilior, Hebr. 4.
vsque ad diuisionem spiritus & animæ meæ attingens, carnales & spiritales intra me separat & sequestrat affectus: & à vilibus pretiosa distinguens, quasi flagello de funiculis contexto, de meo interiori templo quod tu inhabitas, omnem nundinationem expellit, nec patitur in atriis tuis mercimonia columbarum, sed à sanctuario gratiæ tuæ omnem venalitatem excludit. Audio te cum irasceris, audio cum misereris; siue parcis, siue flagellas, iustum & bonum te prædico: in ira te supplico, in clementia gratias ago, nec sanctis sermonibus contradico. Loquere, magister bone, libenter te audio, & cum aduersaris mihi, etiam in plagis & doloribus intelligo disciplinam: nec latet me, te docente, ad siccandas corruptionum mearum putredines prodesse cauterium, & mundare cicatrices veteres sal disciplinæ tuæ, Euangelio tuo medente infusum. Præcipis vt infundam corrupto pulmoni hyssopum, Mat. 21.
& spiritus tui suauitate epota, totius malignitatis inflatio detumescat. A te, Deus bone, humilitatem discentes, quasi mansueta animalia quieto gressu te baiulamus sessorem; nequaquam sub hoc onere lassitudinem, sed quietem inuenturi: quia iugum tuum non est graue, sed leue: & lex Mat. 11.
tua, & testimonia iustitiæ & præcepta, timor & iudicia delectabilium in se rerum continent sacramenta. Lex tua docet vitare peccatum; & corripit transgressores: & vt lotis mundisque pedibus in via immaculata incedant, omnia præmonstrat offendicula, & insinuat diuerticula, quibus periculosi transitus euitentur, nihil impossibile, nihil iubet austerum. In quibusdam per legem tuam promissa præmia nos inuitant, in multis pœnæ propositæ, & supplicia vel damna territos animos à scelerum retrahunt appetitu: neque lex tua scripta, à lege naturali in aliquo dissonat, sed reprobatio mali, & electio boni sic animæ rationali infixa sunt diuinitus, vt de hoc nemo rectè causetur: quia nulli ad harum rerum persecutionem deest scientia siue potentia; quia & quod agendum est, scimus: & quod scimus, facere possumus. Quod si impossibilia essent præcepta tua, vel tantis difficultatibus onerata, vel voluntas tua, sic abdita, vt non posset intelligi quid à nobis tua expeteret altitudo, licet inuitus nemo peccet; posset tamen ex multis excusare delictum, nisi nobis & moderatio mandati, & veritatis cognitio, & agendorum distinctio auctoritate cognoscibili prouidissent, & simul se complecterentur possibilitas & facilitas, scientia & potestas. [t] Præcipis mihi, Domine Deus, vt diligam te; hoc & possum & debeo: & totum me & interius tibi esse iubes obnoxium; & de proximo iubes, vt ad meam eum mensuram complectar. Gratias ago tibi clementissime Deus, quia quod quæris à me, prius ipse donasti: & quo modo tu me dilexeris, si linguis hominum & Angelorum loquar, nec dignè possum eloqui, nec vniuersa complecti, quæ mihi gratiæ tuæ contulit amplitudo. Iustum est, Domine, vt diligamus te; quia & ipse nos diligis: & iniquum omnino est, vt te in aliquo dilecti tui offendant. Verè hoc mandatum legem Mat. 22.
complectitur,

complectitur & Prophetas, & in hoc verbo omnium scripturarum volumina coartantur. Hoc natura, hoc ratio, hoc Domine, verbi tui clamat auctoritas; hoc ex ore tuo audiuimus; hic inuenit consummationem omnis religio; primum est hoc mandatum & vltimum; hoc in libro vitæ conscriptum, indeficientem & hominibus & angelis exhibet lectionem. Legat hic vnum verbum, & in hoc mandato meditetur Christiana religio; & inueniet ex hac scriptura omnium doctrinarum regulas emanasse, & hinc nasci: & huc reuerti quid quid Ecclesiastica continet disciplina, & in omnibus irritum esse & friuolum quidquid dilectio non confirmat. Non pertinet Domine ad te, nec de tuis est qui te non diligit: nec diligit te, qui scienter offendit. Dilectioni tuæ detrahit, qui terminos à te positos transit, & Euangelij tui decreta transgreditur & contemnit. Non amat te qui pecuniam diligit, tibi & mammonæ nemo simul deseruit. Non pertinent ad te speciem pietatis habentes & negantes virtutem, nec militant tibi negotiorum huius sæculi traiectores; non audiunt te, sed sicut aspis aures suas obturant, ne eorum corda verbum tuum penetret, quotquot peccato seruiunt & voluptati carnalium amatores. Lex tua Deus, Apostolorum & Martyrum testimonio confirmata, paruulis tuis pauperibus spiritu, quibus tibi regnum tuum dare complacuit, sapientiam præstitit, & lætificauerunt animas eorum iustitiæ tuę, in quibus per eandem legem edocti vixerunt: & hoc dilectionis præceptum ita fidelium mentes illuminauit, vt in pace & sanctimonia viuentes pacificis & mundis cordibus te viderent; & simul amor sanctus & timor castus perseuerantibus tibi studiis obedirent; vsqueadeo tibi ascensionibus huiusmodi propinquantes, vt fierent iudiciorum tuorum consci, & per ipsos tua & noue postmodum iudicia exercerες. Præcepisti Domine, vt audiamus dilectum filium tuum: gratias tibi agimus, quia nos eius magisterio commendasti. Nos vero ex præcepto tuo eius doctrinæ nos tradimus informandos; & inhærentes ei, libenter eum, duce Spiritu sancto, omni tempore audiemus.

Mat. 6.

1.Tim. 3.

ADNOTATIONES.

1 neconserui conseruorum ministerium detrectarent] *Ita prorsus legendum, pro*: nec.

2 Se ad soluendam, &c.] *Ex Oraxio reposui*: Se, *eo quod erat*: Sed: *corrupte*.

3 certè tibi soli nata est Trinitas] *Manut. reposuit*: sola, *sed etiam aliter sensus constat*.

4 immeritos nos dilexit] *Sic legendum censeo, pro*: immerito.

5 Huic dilecto filio tuo] *Erasmus hic nouum sermonem faciens, falsus est cod. Remboldi qui primus hoc opus edidit. Dum enim quæ sequuntur, litera maiuscula excusa essent, & forte fortuna in frontispicio pagella, videbatur illi superscriptio*: de Baptismo Christi, *nouus esse noui sermonis titulus. Quare rectè à Morello & Manutio prioribus sequentia coniuncta sunt*.

6 Præcipis mihi Domine Deus vt diligam te, hoc & possum, &c.] *Rectè sic Canchius, Morellus & Manutius pro*: vt diligam te hic, & possum.

DE IEIVNIO ET TENTATIONIBUS Christi.

ARGVMENTVM.

Pulcherrimè integram Euangelicam historiam de Ieiunio & Tentationibus Christi prosequitur: multis interim Ieiuniis vim & efficaciam in impetrando quidvis à Deo prosequitur, paucis etiam agens sub finem contra ambitiosos & Simoniacos.

ANNO tricesimo carnis assumptę, baptizato Domino in Iordane, postquam reuelante patre, quod filius Dei esset, innotuit; non iam conueniebat eum putari filium Ioseph, vel esse subditum illi. Nec tamen repente ad signa & miracula & doctrinam vsus est potestate, sed interim auctoritatem continuit: & antequam notum se faceret mundo, exposuit se tentandum diabolo: non vt diuinitatis integritas probaretur, sed vt tentatoris confunderetur pręsumptio: dum fame & lassitudine post ieiunium veritas humanitatis pateret, quę diuinitati associata omnino peccati sensu & consensu careret. Hac ętate tempus doctrinę insinuatum est rationabile, & ante has metas perperam inuadi magisterium data est forma: quia non competit annis impubibus sedere in cathedra, & in primo genitis boum lege aratio est interdicta. Iam vero cum ętatis & temporis ratio conueniret, & ad obediendum verbo Christi mandatum cœlitus aduenisset: voluit tamen sapientia Dei primo erudiendos informare Deut. 15.

exemplo, & contrà tentamenta proponere documenta; vt audiret & videret & sentiret humana rationabilitas, quàm insuperabilis sit victrixque peccati, si libertas arbitrij libero moderamine dirigatur.

Mat. 4. Igitur desertum Christus ingreditur: ibi suo, id est, Spiritu sancto duce & comite conuersatur. Locus secretus eligitur; quia solius Dei iudicio ieiunia sunt agenda, & singulariter Inspectorem adiutorémque Deum volunt hæc habere certamina, neque in agonibus aliquibus periculosius militatur. Nulli religionis exercitio fraudulentius inanis gloria adulatur, nulli virtuti fauor ita blanditur. Ieiuniorum sudoribus laus importuna se ingerit: & subtilissimis aculeis penetrans animam, dum extollit, emollit; & pungit, cum vngit. Virtutem in hypocrisim vertit, & simpliciter inchoata peruertit. Quasi tinea quod integrum erat, rodit & occupat, & sanctitatis fundamenta euellit & dissipat. Subtilissimum malum proprio laqueo hypocritam iugulat, & propriis armis sanctitatem impugnat. Castigatio carnis spiritum inflat, & macies corporis extenuatum arrogantem impinguat. Contemptus venerationem venatur, fames & calamitas laudibus saturatur. Mens hoc veneno imbuta in miseriis deliciatur, & occupata hac scabie in vlceribus gloriatur. Religio fit superstitio, & succedit ei ambitio subordinata. Extincto spiritu quatriduano cadaueri solæ supersunt exuuiæ, virtutis species exanimis & simulachtum sanctitatis. Tanta est hypocritarum dementia, vt fœtoribus pro odoribus abutantur, & pretiosa vilia, & aspera suauia arbitrentur, & fauorum sapor omnium dulcedinum superet condimenta, omnisque delira sensualitas contrariis delectetur. Propter hoc solitudo carens arbitris, & eremus assentatorum satellitio vacua à ieiunante Christo eligitur, vt non cum

Ephes. 6. carne & sanguine, sed cum spiritalibus nequitiis dimicetur, & amotis minarum occasionibus homo cum diabolo colluctetur, & soli sint in palæstra Christus & antichristus, spiritus & antispiritus. Neque putet homo se euasisse pericula, cùm in eremum venerit: quia quanto subtiliùs, tanto difficiliùs à tentatore inuaditur; qui cogitationum foribus assidens, omnia virtutũ germina in ipso ortu strangulare molitur. Imaginem Christi delere cupiens; adulterinos colores naturali pulchritudini superducit, claritatem spiritus interpolat & obnubit. Verùm liberiùs anima expedita obuiat impugnanti, vbi compedes impedimentorum defuerint, & aspectu irritamenta non nouerint: securiórque est congressus, vbi singula non vellicant dimicantem, nec inebriant animum lenocinia voluptatum. Honestiùs cum spiritu quàm cum carne luctamur: quia carnis complexus fœdas exhalans nebulas, eum qui sibi adhæserit aliqua ex parte contaminat: nec libidinum morsus quisquam euasit illæsus. Flatus ille pestilens etiam longè positos inficit, & hoc certaminis genus fugam potius quàm assultum requirit. Et quia solent oratione & ieiunio dæmones edomari, munitio eremi cum huiusmodi armatura exemplo magistri recipit Christianos: quos etsi omnes diuersorium non excipiat loci; animi tamen omnino necessaria est solitudo, vbi erecta specula; mens sibi insopita prouideat, detersa rubigine coruscantibus armis importunum hostem terreat & repellat. Ieiuniis vitiorum sentina siccatur, petulantia marcet, concupiscentiæ languent, fugitiuæ abeunt voluptates. Extinguitur ardentis Ætnæ incendium & flammiuomi fornax Vulcani extincta intrinsecus, montes conterminos non adurit. Ieiunium si discretione regatur, omnem carnis rebellionem edomat, & tyrannidem gulæ spoliat & exarmat. Ieiunium extraordinatios motus in cippo claudit & artat, & appetitus vagos distringit & ligat. Ieiuniũ, si humilitate ornetur, seruos Dei, mundi efficit contemptores. Ieiunium carnes azymas mundat & solidat: & putredines quæ ex adipe prodeunt, consumit & siccat. Ieiunium scripturarum deliciis pascitur, contemplatione reficitur, gratia stabilitur, cœlesti pane nutritur. Dan. 2. & 9.

Danieli interpretatio somniorum reuelatur ieiunio, & tres pueri de Babylonio illæsi egrediuntur incendio. Moyses Exod. 24.

in monte quadraginta diebus cum nomino perseuerans; & Dei familiare colloquium, & legis ministerium ieiunio promeretur. Helias quoque eodem dierum 3. Reg. 19.

numero abstinens in eremo conuersatur. Vtilitas ieiuniorum temporibus Christianis clarius patuit, & à multis frequentata in plurimos se effudit. Quotquot viros virtutum vidimus, sine ieiunio non legimus ascendisse: nec aliquid magnum moliti sunt, nisi prius abstinentia præcessisset. Quoties aliquid à Deo obtinere conati sunt, ieiuniis incubuere & lacrymis, &

pernoctantes in orationibus, ciliciis eatni hærentibus supplices beneficia postulatunt. Nec defuit prouentus, vbi ad pedes Dei sacrificium contriti cordis offerens se prostrauit humilitas, sed propè fuit inuocantibus se Deus, & porrexit ma-

Ezech.14. num naufragis, & subuenit afflictis. Si Moysen, & Aaron, & Samuelem hodie

Num.15. haberet Ecclesia, cùm inuocarent, exaudirentur: & orantibus Iob, & Noë, & Da-

Exod.32. niele, populo parceretur. Rarus hodie

1.Reg.15. Phinees, qui perfodiat impudicos: rarus Moyses, qui occidat sacrilegos: rarus Samuel, qui inobedientes lugeat: rarus Iob,

Iob.1. qui pro filiorum negligentia sacrificium offerat; rarus Aaron, qui coram Pharaone comminationes diuinas edicat: rarus

Exod.5. Noe, qui his, quibus submersio imminet, arcam bitumine litam prouideat:

Genes.6. Flens cum Apostolo dico, inimicos crucis qui terrena sapiunt magistratus, quorum Deus venter est; qui in his quæ dice-

Philip.3. re nefas est, impudentes lætantur & gloriantur. Venerunt periculosa tempora quæ

2.Tim.3. prædixit Apostolus; in quibus voluptatum amatores magis quàm Dei, speciem pietatis habentes, virtutem vero abne-

Psal.25. gantes. Inueniuntur præpositi innumerabiles, qui ieiunia & orationes nec digito mouent, in quorum manibus iniquitates sunt, & muneribus eorum dextra oneratur: frustra ab his quærantur miracula, frustra auxilia implorentur, non sunt idonei intercessores, Domini contemptores, nec conuenienter ad placandum eum accedunt, nec conciliant quem offendunt. Efficax est oratio præcedente ieiunio, & sacris studiis antecedentibus non patitur postulatio deuota repulsam. Eligitur solitudo, vt soli Deo vacans animam cum ipse per continentiam mactauerit voluptates, purgatis affectibus ad cælestia euolet; & videns Deum oret & adoret, & dulcedinis supernæ suauitatem prægustet. Forma igitur ieiuniorum proposita fixóque exemplo, postquam quadraginta dierum abstinentiam Dominus consummauit, Satan cùm esurientem videret, accessit. Retroactum tempus obtinuerat quies, & secum silentii sera opus illud

Mat.4. eximium saluator exegerat; modo oblata famis occasione tumultuator de latebris prodiens foras egreditur, & subdola professione quasi compatiens ei, subuenire periclitanti naturæ hortatur: Si filius Dei es, dic vt lapides isti panes fiant. Nec

Luc.4. vult fateri, nec præsumit diabolus diffite-

D. Cyprian.

ri Christum filium Dei; sed dubiè dispensé que consulens rendiculas blandis innectit sermonibus; vt obaudientem sibi reddat obnoxium, & se de compassionis specie reddat acceptum. Caro & lassitudo, & cætera huiusmodi hominem testabantur, virtutis integritas, & vita carēs omni peccato perfectius ei priuilegium adscribebant; & diuinitas potentissima ex ipsis effectibus negari non poterat. Fuerant & ante Christum viri insignes Prophetæ & Sacerdotes, sed in peccatis concepti & nati, nec originali nec personali caruere delicto: & inuenta est in omnibus vel ignorantia, vel insufficientia; in quibus erronei peccauerunt, & eguerunt misericordia Dei, per quam edocti & restituti gratias egerunt Deo, & ad plenitudinem iustitiæ multum sibi deesse confessi sunt, & sperantes in Deo nullam sibi soliditatem attribuere præsumpserunt. Non ita Christus in quo verbi carnisque sic conuenit natura, vt nulla alteri ex altero iniuria deueniret: quia in carne sociā nullam diuinitus maculam reperit, nec secuta est, nec præcessit. Hæc naturarum coniunctio diabolum excæcabat: quia impossibile ei videbatur, vel quod esurire posset diuinitas, vel quod tantæ tolerantiæ posset esse, tantæque potestatis corporalis humilitas. Duplicem itaque inquisitionem sinuosa calliditate orditur, vt de Christo vtrum naturalis filius Dei sit, ipso respondente certitudinem habeat: vt cùm Deus confessus se fuerit, absurdum videatur quòd Deum esuriat, & in quamcumque partem se responsio verterit, necessitas conclusionis occurrat: Si filius Dei es, tibi non competit esurire: quod si esuris, magnifestum est filium Dei non esse, quem violentia necessitatis communibus indigentiis intercludit. Succurre, inquit, necessitati si potes, alioqui deficies: & præsentes lapides in panis muta substantiam: sic enim fiet vt euadas periculum, & si hoc potueris, probes te Deum. Non erat digna responsione quæstio malignantis: neque enim technas Diaboli Dominus ignorabat, sed diuino cauillatori satisfecit eloquio, subtillissimo dogmate edocens corporis & animæ vitæ propriis alimoniis deberi subsidia, & cibum animę, id est, verbum Dei eduliis corporalibus preponendum, & citius attentiúsque menti prouidendum quàm ventri. Nec opus erat vt hoc facto insidiatori innotesceret:

quia nullo signo eius poterat inuidia commutari, cuius incorrigibilem iniquitatem desperatio sugillauit. Superfluum igitur erat ad suggestionem eius ibi nulla profutura miracula operari; cùm satis esset diligenter consideranti, quod esurientem cibi non superabat appetitus, & desiderii motus defectio non esset; sed virtus. In nullo Christum aliqua coëgit aut dominata est ei necessitas; qui propriæ moderamine voluntatis disposuit, & persoluit quod exegit humanitas. Sicut in ipsius voluntate fuit consecrare ieiunium, ita & in potestate fuit tempore opportuno sumere cibum: quod vtique nec ministerio, nec consilio diaboli fuerat ordinandum; quia & abstinentiæ & refectionis panes ipsum erat & arbitrium & facultas. Itaque nihil certitudinis seductor extorsit, sed dubius incertúsque dimissus est, nec obtinuit vt se proderet Christus miraculo, vel intemperanter ad cibum properans obediret seductoris consilio, quasi tunc primum quid fieri oporteret data doctrina, acceptaque sententia. Repulsus igitur auctoritate scripturæ, & propositi firmitate, defecit scrutinio: nec tamen alia aggredi via destitit, & falsatis argumentis prioribus alia subiiciens, quibus ab eo contentaneas sibi responsiones aliquas extorqueret, adiecit.

Mat. 4. Eo igitur supra templi pinnaculum constituto, quem gulâ non potuit, vanâ gloriâ subuertere nititur. A multis ambigitur

Dan. 14. vtrum fuerit hîc translatio corporalis, & si

Act. 8. de loco ad locum se Christus transferri permiserit, eo modo quo Abacuc de Iudæa in Chaldeam delatus est; & Philip-

Singularis opinio. pus de Azoto in occursum eunuchi, qui reuertens de Hierusalem non intelligens Esaiam, codicem reuoluebat. Sed quod corporaliter eum diabolus tulerit, videtur inconueniens: quòd humeris eius saluator insederit, & pro vehiculo vtus sit quem præcipitatorem sciebat; vel ei ferendum se commiserit, cuius insidias agnoscebat. Suo itaque spiritu eum credendum est ductum & in desertum, & super templum, vt vtrobique eum diabolus assumeret ad tentandum. Et localiter quidem in deserto prima fuit tentatio; sed cæteras eo modo circumduxit tentationis astutias, vel circumduci passa est patientia saluatoris, quo modo Ezechiel cùm super fluuium Chobar sederet, Hierosolymam

Ezech. 4. raptus in spiritu, ciuitatem ædificat & metitur, & muros & templum instaurat. Hoc modo super culmen templi Christus erat in spiritu; sciens quid Antispiritus affectaret, & hosti se de vana gloria pulsaturo opportunitatem parabat. Hac igitur occasione loci hortatur & consulit, & in vrbe sancta & frequentia populorum quasi nouus funambulus in excelso pendulus, se deorsum ad spectaculum vulgi iactet intrepidus; addens ex testimonio scripturæ Angelorum affutura suffragia, quæ ruentem exciperent & conseruarent illæsum. O execrabilis diaboli malitia, ô stulta nequitia, ô insensata versutia, ô præsumptio excæcata! Putabat malignus quem gula non vicerat, vana gloria superari. Experientia quippe rerum didicerat, & in multis probauerat: vitiorum victores sæpe nugis laudationum corruptos, & cognatum propinquúmque esse virtutibus malum adulationem: nec facilè quemquam posse euadere, quin libenter assentatorum canticis porrigat aures, & laudatorum modulationibus delectetur. Et sicut rarus est, aut nullus, qui de se mala dici æquanimiter ferat: ita rarus est, qui non benè de se velit sentiri: & se si rectè viuit stantem in vitæ rectitudine non diligat æstimari. Quod si opera virtutum foras exierint, rarus est qui hominum iudicia conspuat, & laudes humanas contemnat. Hoc generale malum in humano genenere Satan putabat ex præcedentis occasione victoriæ suggerere saluatori: vt popularibus laudibus vellet attolli, & facere sibi nomen iuxta nomen magnorum qui sunt in terra: si geminato miraculo ieiuniorum constantia innotesceret populo, & victoribus Angelis sine offendiculo sustentatus, se filium Dei tam potenti abstinentia, quàm Angelorum obedientia, comprobaret; Huiusmodi consiliis filios hominum Satan corrumpere consueuerat, & robustis virilibúsque animis etiam huiusmodi cogitatus immittit: & si ab ingressu mentis arceatur, renitente consensu, aliquid tamen de spurcitia sua ibi euomens, abominationem horrore nauseare compellit. Sic, vt aliquid poëticum inseram, temulentus Cyclops illiciti coniugii appetitor, licet à Pallade repellatur, in gremio tamen eius Erichthonium fundit: & incorrupta Minerua, superest tamen deforme monstrum, nec omnino affectata scelera in memoria moriuntur. Non tentabis, inquit, Dominum Deum tuum. Hoc in Deuteronomio scriptum est: Ecce lex legi obiicitur, & Satan

auctoritate

auctoritate scripturę abutens malus legis interpres pręcipitium quasi ex ratione mandati hortatur: sed intellectus fallax & falsus veritate sincera confunditur; & generali edicto interdictum ostenditur, ne dum patet in quibuslibet angustiis quilibet exitus, Deus vlla pręsumptione tentetur. Alia explorator malignus argumenta conatur adducere; & ad summam cumulúmque nequitię suæ, continentem
Matt. 4. & humilem oblata aggreditur potestate; & ostensa mundi huius sublimitate & gloria (quasi indignum sit tantæ auctoritatis doctorem, & insignium operum patratorem, ignobili, & contemptibili schemate obumbrari) & dominatione vniuersorum vsque animum dignum honore sollicitat; & daturum se omnia pollicetur, si ei pro tanto munere gratias agat, & procidens adoret tanti culminis largitorem. Solent viris virtutum huiusmodi pręstigia se offerre, [13] & testimonium religionis conscientia perhibente, cum ab aliis digni honoribus iudicentur, facilè acquiescunt: & tam proprió quàm alieno fascinati iudicio à rectitudine corruunt, euersáque cathedra mentis, humo fractis ceruicibus colliduntur, repentéque & subito quod multis erat partum sudoribus, ambitione irruente obliteratum est; & turbinis huius impetu auulsum est, quidquid antiquę religionis labor meruerat.
Gen. 3. Malum hoc Adam in paradiso pulsauit & strauit, cum subiectionem quam Deo debebat fastidiens, appetiit dominatum; & cùm vellet esse sicut Deus, sine Deo se vidit & nouit: & conspectam carnis Euæ abhorruit fœditatem, quam licet operiret, manens tamen perpes ibi contumelia stetit & adhæsit. Ad suasionem diaboli animam vanitati subiectam deiecit ambitio; [13] poterátque exterminio eius posteritas didicisse, quàm misera mutatio fuit de delitiis ad spinas & tribulos emigrasse, & rastris ligonibúsque auaritiam condemnatam. Hoc malo restitit, & resistere nos saluator edocuit, vt soli Deo subiectus sit homo quantumcunque profecerit, vt in ipso, immo ipse sit substantia nostra; & pateat nobis, quod sicut [14] peremptoria est altitudo quęsita, ita & periculosissima est oblata: non quod potestas quę ex Deo est sit damnabilis, aut ordinatio diuina peccatorum sit obstetrix, sed quod excellentiam, cuius Spiritus sanctus auctor est, ita debet complecti humilitas, vt qui vocatus est superius, nesciat se sublimem, & per omnia agnoscat conditio conditorem, & gratia largitorem. Gloriabantur aliquando discipuli, & complacebant sibi in miraculis, gratulabundi quod eis etiam dæmonia obedirent: sed repressa est, increpante Domino, simplicitatis eorum præsumptio: Videbam, inquit, Satanam tanquam fulgur descendentem de cœlo. Luc. 10.
His verbis eorum animis intimans, quia ante hoc temporale initium ipse in principio, immo ipse principium existens apud Deum, ante hominis conditionem superbientis diaboli ruinam vidit, & affectatę dominationis ambitionē deiectionis eius fuisse causam: nec in hoc gaudendum esse, si quis prærogatiua celsitudinis donaretur, sed hanc esse certam stabilémque veri gaudij metam, si vocatio nostra iustificatione muniretur: & tunc demum ratum cōstare beatificationis prouentum, si huius ordinis scriptura in conspectu Dei indelebilis seruaretur. Hoc igitur attendentes, quod non in nobis quasi ex nobis 1. Cor 3.
sufficientes sumus, sed ex domino sufficientia nostra est, & contentos solo Deo necesse est ei esse omnes accliues, cui totum debemus quod viuimus, quod mouemur, quod sumus. Qui de plenitudine sua nobis interim prout cuique opus est, donationes partitur, donec ad cumulum perueniat copia consummata; vsque adeo conferta coagitatáque mensura, vt nihil vel accedat amplius, vel recedat; sed in cognitione Dei certum finem stabilémque metam omnes & animę & corporis obtineant appetitus. Frustra itaque Luc. 6.
regna huius mundi transitoria & mutabilia immutabili & æterno regi ostendit vel promittit diabolus; cùm ipse dicat regnū Ioan. 18.
suum de hoc mundo non esse: non quod creationem suam remouens, dęmonum subiecerit potestati, sed quia in his qui amorem mundi Dei amori pręponunt, non dignetur diuinitas sibi facere mansionem: & impossibile sit eos à Deo regi, 1. Cor. 6.
qui se diabolo tradidere: quia Christi & Belial nulla est participatio, nec aliqua iustitię cum iniquitate potest esse communio, [15] Regnum hoc non est naturę, sed malitię: persecutio est, non defensio, & tota huius potestatis virtus in mortem damnationemque eorum qui sub hoc principe militant, elaborat. Regnum hoc munitur vitiis, ambitur flagitiis, turres eius sunt crimina, arma quarumcunque turpitudinum molimina. Huius Regis teloniarij sunt pauperum oppres-

fores, tribuni seductores, præfecti iudiciorum peruersores. Cubicularij eius sunt quæstuum aduncatores, mercimonij traiectores, ærarij sacerdotes, nummularij doctores, conductitij defensores, linguæ subdolæ vel consilij locatores, venales auxiliarij, bilingues causidici, concinnatores mendacij; fabricatores peccati, vestiti mollibus, amicti discoloribus. In domo huius regis sunt: qui paludamentis talaribus pauimenta verrentes, capillis muliebribus se in fœminas transfigurant, & dignitatem virilem non sine naturæ iniuria dehonestant. In hoc regno sunt quicunq; veritatem Dei commutant in mendacium; quicunque, quasi in taberna vitiorum præcones, venales animas impurissimis dæmonibus cortumpendas exponunt. Hic auaras manus cupidi muneribus complicant; hic genu flexo concupiscentiæ suæ quisque idolum colit, & propriæ libidinis adorat simulachrum. Non hæc te Domine Iesu gloria mouet; non huius mundi tu tenes imperium; non horum cupidine tu cadis, aut prosterneris; non adoras malitiam, non peccato subiiceris; qui seruis tuis dæmonia subdis, & omnem huius mundi gloriationem destruis & confundis. Insanissime Satan, qua fronte, qua linqua ausus es dicere saluatori; vt ante te, qui stat inflexibilis, & immobilis, caderet? vt te damnatum, ipse qui te damnauerat, adoraret? Quis ausus, quàm impudens hæc fuit præsumptio? Quid desperate sparasti? An filium Dei putabas posse tecum apostatam fieri? Si de mundo visibili, id est, cœlo & terra, & de his quæ in eo aguntur, te iactas habere dominium: nec cœli, nec terræ tu conditor, nec solem moues, nec cursum das sideribus, nec per te voluitur firmamentum, nec vides aut intelligis Deum, nec vllum tibi est cum cœlesti militia consortium, vel aliquam habes ad superioris mundi claritatem accessum. Huius inferioris mundi tua est scabies, languentis sunt vlcera, hæc scalpis, hæc impurus ablingis. Si quid vitij est, si quid corruptelæ, tu cadaueribus assides, tu contrectas putredines, tu distemperas fæces, tu versas fœtores: tu spiritus nequam, tu in pristino sæculi huius fermentator immundus, tu sanctitatis corruptor, & simplicium perturbator, tu incendiator libidinum, & omnium turpitudinum adinuentor: in his regnas quos inquinas, & in his quos polluis, dominaris. Fornicatores & adulteri te habent suggestorem, te habebunt tortorem te quoque cum illis vltricia incendia concremabunt. Stultis vanisque promissionibus nullus à corde Christiano dari debet accessus, sed primis titillationibus obuiare debet abigens manu: nec foueri debet coluber, donec in draconem formetur. Mendax est diabolus, & his qui sibi obtemperant, multa se daturum promittit. Malum hoc in vniuersa Ecclesia vagatur, & communis pestilentia innumerabiles occupat, vt pro gloria huius mundi qui liberi erant, se vendant in seruos, & per vitia ad seruitia deputentur, & obligari pacto chirographum subiectionis conscribant diabolo. Per omne nefas voluptates emuntur, & per omne scelus copiosæ libidines exquiruntur. Iudas ille proditor venditurus magistrum, prætaxatum pretium à principibus exegit sacerdotum: Quid mihi; inquit, vultis dare, & ego eum vobis tradam? Vsque ad mortem Domini amor lucri se ingerit, nec vitæ saluatoris quæstus desiderium parcit. Etiam in sinu sacerdotum ambitio dormit, ibi sub vmbra recubat, in secreto thalami se fraudulenter occultat Simon Apostolorum temporibus venalem putans Spiritum sanctum, Petrum donis aggreditur, & tentat emere potestatem, per quam plura lucretur. Hæc sacrilegij forma per omnia officia gradusque discurrit, & nihil intentatum ambitio prætermittit. Nec dubitet quisquam diaboli hæc esse negotia, & nundinatores eius quicunque hæc exercent commercia, nec quidquam huiusmodi ab eo, nisi præmissa apostasia, donari. Inuerecundè tentator ambitiosos aggreditur, & conditione perniciosa præmissa præmia talia pollicetur, vltra quæ extendi non possit cupiditas, regnorũ scilicet omnium monarchiam & vniuersitatis dominatum, vt in omnibus mundanis vnus homo quasi Deus habeat potestatem, & vni omnia subiecta sint, & generale vectigal excellentiæ principali cuncta persoluant. Quid vltra cupide quæris? quid amplius auare desideras? nunquid & sic potest impleri ambitio tua, aut satiari potest fames tua, offa huius mundi iniecta dentibus tuis, & faucibus tuis vniuersa rerum massa intrusa? Mundum habes, Deum non habes: mundus transibit, tu cum eo qui non stat, cades, transibis & rues. Peremptoria sunt hæc consilia, quæ tibi alia pollicentur, in quibus te necesse est aut vomitu, aut ruptis interire visceribus. Sed & pretiũ quod petitur,

Rom. 1.
Mat. 26.
Act. 8.

petitur vt diabolum adores prostratus: & eum tibi Deum constituas, quem non dubitas seductorem, si consenseris vt concedas, casus tui te non potes excusare improuidum, cùm ipse tibi casum & ruinam prænominet, & præcipitium exigat, qui tanti se facit nundinatorem culminis, & tantæ Ioan. 18. tibi promittit fastigia potestatis. Regnum Christi non est de hoc mundo: regnum cœlorum tibi Deus promittit, ipsum solum adora, ipsi soli memento vt seruias, qui repulso tentatore, te quoque gloria & honore post victoriam coronabit, si in iustitiæ rectitudine steteris, nec falsis promissionibus obtemperans, ad venerationem diaboli damnationis eius factus particeps incurueris.

ADNOTATIONES.

1. & ante has metas prrpetam inuadi magisterium) *Prorsus sic lego ex coniectura Canchii*, *pro* nec ante, &c.
2. Honestius cum spiritu quàm cum carne) *Adiecimus* cum, *secundo loco ex Grauio & Rembolde.*
3. carnis complexus fœdus exhalans nebulas) *Malim legi* fœdas.
4 recipit Christianos) *Sic lego, pro* recepit.
5. in cippo claudit & arctat) *Metaphora à cippo instrumento, quo pedes constringuntur.*
6 Nec vult fateri, nec præsumit diabolus diffiteri) *Solus Manut.* differri.
7 dispensèque] *Noua vox.*
8. sciens quid Antispiritus affectaret) *Prorsus sic legendum, non* ante spiritus, *patet ex verbis illis non procul ab initio* Christus & Antichristus, spiritus & Antispiritus.
9. vana gloria superari] *Malim legere* superare.
10. etsi ab ingressu mentis accentui renitente consensu] *Manutius & Morelius* retinente, *sed non placet.*
11. temulentus cyclops] *Hoc sumsit ex Ouid. 1. Metamorph.*
12. & testimonium religionis conscientia prehibente] *Non dubito eruditos omnes mihi in hac lectione assensum præbituros, pro eo quod erat*: prohibente, *nullo sensu.*
13 poteràtque exterminio eius posteritas didicisse) *Etiam hoc reponere non sum veritus ex coniectura Canchii, pro* extermino eius. *Malim etiam legi* quam misera mutatio fuerit, *quam* fuit.
14. peremptoria est altitudo) *A perimendo propriè hanc vocem accipit, sicut etiam infra sub finem.*
15. regnum hoc est non naturæ sed malitiæ) *Cum Grauio adiecto negandi particulam.*
16 & conditione præmissa præmia talia pollicetur) *Cum eodem adieci vocem* præmia.

D. Cyprian.

DE COENA DOMINI & prima institutione consummantis omnia sacramenta.

ARGVMENTVM.

Mirum in modum celebrat Institutionem consummantis omnia sacramenta Sacramenti Eucharistiæ, tam olim à Melchisedech præfigurati, & à Christo instituti; quippe qui & in nouissima cœna & vsque hodie panem communem & vinum in sanctissimum & verissimum (vt eius verbis vtar) corpus suum & sanguinem mutet, creet, sanctificet, & benedicat. Quare & summopere cauendum, ne dominicæ mensæ irreuerenter aut illota conscientia cum Iuda nos ingeramus; sed si nosipsos iudicemus, & à cibis communibus sacramenta dijudicemus, non ferre horrori defæcatis animis carnis eius edulium & sanguinis potum. Neque verò etiam in articulo mortis pœnitentiam aspernandam, velit nolit. Nouatus hæreticus, exemplo Latronis manifestum fieri.

Vscitati Lazari Hierosolymis Ioan. 11. increbruerat rumor, & tam solemne miraculum ad venerationem Christi excitauerat populum: vnde & ei ciuitatem ingredienti, cum ramis palmarum obuiam processerunt; sedentémque super asinum resonantibus laudibus gratulabundi introduxerunt in vrbem, regem Israel confitentes, & acclamantes filium Dauid in nomine Domini aduenisse, cuius æternum imperium Prophetarum vaticinia antiquitus conclamarant. Nec latebat Dominum, qui sciebat om- Psal. 109. nia, quod in viæ illius confinio de torrente possionis erat bibiturus, & ex ea veneratione quæ impendebatur ei à plebe, inflammandam amplius inuidiam magistratuum, & animos exacerbatos vehementiori insania perturbandos, & conspirationis malignæ non vltra posse occultari consilia, nec differri amplius quæ de eius interitu cogitarant. Sed volebat pius magister cùm iam damnationis suæ dictaretur sententia, & prope esse vt figeretur in cruce, suæ dare indicia potestatis, vt qui animam Lazari reuocauerit ab inferis, & quatriduano mortuo reddiderat vitam dinosceretur virtute diuina nō humana tantum opus patrasse: & impossibile esse suam animam ab inferno teneri, qui alienam po- Psal. 15. testatiue extraxerat: nec se necessitate sed

obedientia vrgeri ad mortem ; & vitam (*Act. 2.* *Luc. 22.*) quam aliis reddebat, [4] ad se quoq; vbi iuberet, illico redditurã. Finem igitur legalibus cæremoniis impositurus, parari sibi voluit Pascha, & ex consuetudine legis ea quæri quæ solemnitas exigebat, agnum assum, panes azymos, & lactucas agrestes. Non oportet esse fermentarios Noui testamenti ministros : puras sinceràsque mentes sanctum quærit conuiuium : in veru crucis boni odoris assatio omnem excoquat carnalium sensuum cruditatem, & induret solidéque mentis affectus : nec in Ecclesiæ sanctæ sacrificio vlla sit macula, sed pura simplicitas & innocentia vitæ, in vna Ecclesiæ catholicæ domo à fidelibus (*Exod. 12.*) de Ægypto egredientibus, transito mari rubro, lotis Christi sanguine affectibus offeratur. Cœna itaque disposita inter sacramentales epulas obuiarunt sibi instituta antiqua & noua, & consumpto agno, quem antiqua traditio proponebat, inconsumptibilem cibum magister apponit discipulis; nec iam ad elaborata impensis & arte conuiuia populi inuitantur; sed immortalitatis alimonia datur, à communibus cibis differens, corporalis substantiæ retinens speciem, sed virtutis diuinæ inuisibili efficientia probans adesse (*Gen. 14.*) se præsentiam. Significata olim à tempore Melchisedech prodeunt sacramenta, (*Matt. 26.*) & filiis Abrahæ facientibus opera eius (*Matt. 14.*) summus Sacerdos panem profert & vinum, Hoc est, inquit, corpus meum. Manducauerant & biberant de eodem pane secundum formam visibilem, sed ante verba illa cibus ille communis, tantum nutriendo corpori commodus erat, & vitæ corporali subsidium ministrabat. Sed ex quo à Domino dictum est: Hoc facite (*Luc 22.*) in meam commemorationem, [5] hæc est caro mea, & hic est sanguis meus : quotienscunque his verbis & hac fide actum est, panis iste supersubstantialis & calix benedictione solemni sacratus, ad totius hominis vitam salutémque proficit, simul medicamentum & holocaustum ad sanandas infirmitates & purgandas iniquitates existens. Manifestata est etiam spiritalis & corporalis cibi distantia, aliud fuisse quod prius est appositum & consumptum, aliud quod à magistro datum est distributum. Quandiu cibi illi qui ad diem festum erant parati à conuescentibus Apostolis sumebantur, veteris paschæ agebatur memoria, nec dum Iudas ad veterem vitam pertinens; diabolo inuadente & occupante animum eius egredi cogebatur; sed vbi sacrum cibum mẽs perfida tetigit, & sceleratũ os panis sanctificatus intrauit, [6] parricidialis animus vim tanti sacramenti non sustinens, quasi palea de area exsufflatus est, & præceps cucurrit ad proditionem & pretium, ad desperationem & laqueum. Orta fuerat aliquando, sicut in Euangelio Ioannis legitur, de nouitate verbi huius quæstio: & ad doctrinam mysterij huius obstupuerant auditores, cum diceret Dominus : Nisi manducaueritis (*Ioan. 6.*) carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Quod quidam quia non credebant; nec poterant intelligere, abierunt retro : quia horrendum eis & nefarium videbatur vesci carne humana; existimantes hoc eo modo dici, vt carnem eius vel elixam, vel assam, sectamque membratim edere docerentur, cùm illius personę caro si in frusta partiretur, non omni humano generi posset sufficere, qua semel consumpta videretur interiisse religio, cui nequaquam vlterius victima superesset. Sed in cogitationibus huiusmodi caro & sanguis non prodest quidquam : quia sicut ipse magister exposuit, verba hæc spiritus & vita sunt : nec carnalis sensus ad intellectum tantæ profunditatis penetrat, nisi fides accedat. Panis est esca, sanguis vita, caro substantia, corpus Ecclesia : corpus propter membrorum in vnum conuenientiam; panis propter nutrimenti congruentiam; sanguis propter viuificationis efficientiam; caro propter assumptæ humanitatis proprietatem. Hoc sacramentum aliquando corpus suum, aliquando carnem & sanguinem, aliquando panem Christus appellat, portionem vitę æternæ; [7] cuius secundum hæc visibilia corporali communicauit naturæ. Panis iste communis in carnem & sanguinem mutatus, procurat vitam & incrementum corporibus : idéoque ex consueto rerum affectu fidei nostræ adiuta infirmitas, sensibili argumento edocta est visibilibus sacramentis inesse vitæ æternæ affectum, & non tam corporali, quàm spirituali transitione Christo nos vniri. Ipse enim & panis, & caro, & sanguis, idem cibus & substantia, & vita factus est ecclesiæ suæ quam corpus suum appellat, dans ei participationem spiritus. Et nos quidem cùm caro essemus & sanguis, corrupta & infirma corporis animæque natura, reformari non poteramus, neque ad similitudinem

litudinem Dei reuerti, nisi morbo inueterato imponeretur malagma conueniens, & in curatione desperatæ infirmitatis contraria remouerentur contrariis, & similia similibus conuenirent. Panis iste quem Dominus discipulis porrigebat, non effigie, sed natura mutatus, omnipotentia Verbi factus est caro: & sicut in persona Christi humanitas videbatur, & latebat diuinitas: ita sacramento visibili ineffabiliter diuina se infundit essentia, vt esset religioni circa sacramenta deuotio, & ad veritatem cuius corpus & sanguis sacramenta sunt, sincerior pateret accessus, vsque ad participationem spiritus: non quod vsque ad consubstantialitatem Christi, sed vsque ad societatem germanissimam eius hæc vnitas peruenisset. Solus quippe filius patri consubstantialis est, nec diuisibilis est, nec partiabilis substantia Trinitatis: nostra verò & ipsius coniunctio, nec miscet personas, nec vnit substantias, sed affectus consociat, & confœderat voluntates. Ita Ecclesia corpus Christi effecta obsequitur capiti suo; & superius lumen, in inferiora diffusum claritatis suæ plenitudine à fine vsque ad finem attingens, totum apud se manens, totum se omnibus commodat, & caloris illius identias ita corpori assidet, vt à capite non recedat. Panis itaque hic azymus, cibus verus, & sincerus, per speciem & sacramentum nos tactu sanctificat, fide illuminat, veritate Christo conformat. Et sicut panis communis quem quotidie edimus, vita est corporis: ita panis iste supersubstantialis vita est animæ, & sanitas mentis. Panem Angelorum sub
Psalm. 77. Sacramento manducamus in terris, eundem sine sacramento manifestius edemus in cœlis; non ministerio corporali, nec sæpe repetitis actionibus ad eundem reuertentes, sed consummato sacerdotio nostro, erit & permanebit perpetua & stabilis, implens & reficiens nos sufficientia, qua proferet se palam absque vllis integumentis, omnibus conspicabilis summi præsentia sacerdotis. Sacramenta quidem, quantum in se est, sine propria esse virtute non possunt; nec vllo modo diuina se absentat maiestas mysteriis: sed quamvis ab indignis se sumi vel contingi sacramenta permittant, non possunt tamen spiritus esse participes, quorum infidelitas vel indignitas tantæ sanctitudini contradi-
2. Cor. 3. cit. Idcóque aliis sunt hæc munera odor vitæ in vitam, aliis odor mortis in mortem: quia omnino iustum est, vt tanto priuentur beneficio gratiæ contemptores, nec in indignis tantæ gratiæ puritas sibi faciat mansionem. Noua est huius sacramenti doctrina, & scholæ Euangelicæ hoc primum magisterium protulerunt, & doctore Christo primum hæc mundo innotuit disciplina, vt biberent sanguinem Christiani, cuius esum legis antiquæ auctoritas districtissimè interdicit. Lex quippe esum sanguinis prohibet. Euangelium Deut. 12. præcipit vt bibatur: in quibus mandatis hoc maximè discernere debet Christiana religio, quod sanguis animalium à sanguine Christi per omnia differens, temporalis tantum habeat viuificationis effectum, & vita eorum finem habeat, & sine vlla reuocatione terminum constitutum. Idcóque ad obtinendam æternitatem is non potest proficere, quod semel obrutum non surgit vlterius, nec aliqua ei superest virtus, quod sine vlla spe præcisis radicibus mors penitus exsiccauit. Vita verò hominis licet aliquam habeat affinitatem cum sanguine, non tamen solo sanguine regitur: sed anima sanguini dat caloris & nutrimenti effectum, sicut & cæteris quæ in corpore sunt propria distribuit officia, & diuidit motus, & quasi talenta partitur. Nec oportuit vt sanguini humano sanguis pecudum misceretur: quia vita rationalis hominis vitæ bestiali consociari non habet: sed omnino à fidelium animis quasi sanguis impurus detergenda est hęc carnalis opinio, ne putetur vita hominis eo modo transitoria, quo vita pecudum inanescit, vel quod sanguis consubstantialis sit animę, & necesse sit vtrunque superueniente suffocatione dissolui. Cato quidem animalibus similes sumus, sed vita dissimiles: idcóque quod commune cum eis habemus, nobis incorporare licenter possumus: quod verò dignitati nostrę non conuenit, & ab ęternitate alienum videtur, à nobis subtilissimo legis iudicio separamus. Bibimus autem de sanguine Christi ipso iubente, vitę ęternę cum ipso & per ipsum participes; animalis vitę peccata, quasi sanguinem impurum horrentes, & fatentes nos per peccati gustum à beatitudine priuatos & damnatos, nisi nos Christi clementia ad societatem vitę ęternæ suo sanguine reduxisset. Nobis itaque pro quibus sanguis Christi oblatus est in cruce, & quos reconciliauit Deo, omnes excedens victimas hoc sacrificium singulare, ipse Christus pincerna porrexit hoc poculum & docuit, vt non tantum exte-

rius hoc sanguine liniremur, sed & interius [15] aspersione omnipotenti anima muniremur, & penetrans omnia rauti medicamenti virtus, quidquid esset intus ibi durum effugaret, & renouaret sanarétque quidquid morbi carni vel spiritui veteris vitæ adlinierat corruptela. Dixerat sane
Ioan. 6. huius traditionis magister, quod [14] nisi manducaremus eius carnem, & biberemus eius sanguinem, non haberemus vitam in nobis: spiritali nos instruens documento, & aperiens ad rem adeo abditam intellectum, vt sciremus quod mansio nostra in ipso sit manducatio, & potus quasi quædam incorporatio, subiectis obsequiis, voluntatibus iunctis, affectibus vnitis. Esus igitur carnis huius quædam auiditas est, & quoddam desiderium manendi in ipso, per quod sic imprimimus & eliquamus in nobis dulcedinem charitatis, vt hæreat palato nostro & visceribus sapor dilectionis infusus, penetrans & imbuens omnes animæ corporísque recessus. Potus & esus ad eandem pertinent rationem; quibus sicut corporea nutritur substantia & viuit, & incolumis perseuerat, ita vita spiritus hoc proprio alimento nutritur: & quod est esca carni, hoc animæ est fides: quod cibus corpori, hoc verbum spiritui: excellentiori virtute per agens æternaliter, quod agunt alimenta carnalia temporaliter & finaliter. Celebrantes sacramenta commonemur, quasi vngulam findes & ruminans pecus reuocare ad fauces, & minutatim commolere dominicæ institutionis exemplum, vt semper passio sit in memoria nec terreant crucifixi hæredes mortis: supplicia, sed pascant & reficiant maturatæ resurrectionis lætabunda solemnia.
1. Cor. 4. Quàm præclarus est calix iste, quàm reli-
Philip. 3. giosa est huius potus ebrietas, per quam excedimus Deo, & quæ retro sunt obliti ad anteriora extendimur, non habentes sensum huius mundi, [15] sed diuitis purpurati delicias contemnentes, cruci hæremus, sanguinem sugimus, & intra ipsa redemptoris nostri vulnera figimus linguam: quo interius exteriúsque rubricati, à sapientibus huius sæculi iudacamur amentes; qui religionis huius abhorrenter mandatum, vsque hodie retro abeunt, & à secretis diuinis omnium intra se mysteriorum continentibus summam diffugiunt, & recedunt. Qui manducat ex hoc pane, vltra non esurit: qui bibit, vltra non sitit: quoniam mysterij huius sic sufficit gratia, sic reficit intelligentia vt cuicunque tantæ rei innotuerit plenitudo, omnis consummationis fine inuento Christi baiulus ipsum ferat in pectore, ipsum gerat in mente, & omni tempore habitatori suo dicta & facta iubilatione consona laudes resonent, & gratiarum actiones decantent. Hæc ebrietas non accendit, sed extinguit poccatum: in hoc vino non est luxuria, nec mouetur ad ludum post hunc potum lasciuia. Cùm sopiuit obliuio cuncta carnis ludibria: mira sunt quæ sentit, magna quæ videt, inaudita quæ loquitur; [16] quem agnus iste Paschalis inhabitat, cuius animam meri huius fortitudo hilaritate inexplicabili lætificat & delectat. Inter Dominicæ mensę conuiuas animalis homo non admittitur; quidquid caro & sanguis dictat, ab hoc cętu excluditur: nihil sapit, nihil prodest quidquid humani sensus molitur subtilitas: omne quidquid à suis rationibus deuium videtur, sapientes huius sæculi ad dementiã referunt, & à veritate reputant alienum. Sed veritas ab erroneis hominibus comprehendi non potuit: & cùm in sole vellet figere occulos, vim luminis non ferens, cęcata est, non illuminata humana pręsumptio, & aspectui eius lippitudo inhęsit. Vident hęc sacramenta pauperes spiritu, & hoc vno contenti ferculo, omnes mundi huius delicias aspernantur; & possidentes Christum, aliquam huius mundi possidere supellectilem dedignantur. Esurientes & sitientes iustitiã cùm saturati fuerint, vide quid agant, intellige quę loquantur, quàm sancti odoris sit quidquid illa eructat plenitudo: verbum bonum, mores compositos, affectus pudicos, sensus pacificos, illa interior sinceritas vbique diffundit: ita vt post odoramenta ista gratię huius comparticipes discurrant, & mutuis adinuicem affectibus complectantur, & quibus vnus est panis vnum est corpus, & omnium vnum cor, & anima vna, vni Christo adhærens, [17] cætera omnia quasi fermentata respuens, in vnius azymi sinceritate lætatur. Perpes est hoc sacrificium & semper permanens holocaustum: nulla panem hunc multitudo consumit nulla antiquitate veterascit. Vna est domus Ecclesiæ, in qua agnus editur, nullus ei communicet, quem Israëlitici nominis generositas non commendat. Huius panis figura fuit manna quod Exod. 12.
in deserto pluit, sic vbi ad verum panem Exod. 16.
in terra promissionis ventum est, cibus ille defecit. Per singula sabbata panes propositionis iam frigidi & duri mutari consue- Leuit. 24.

uerant, & calidi panes eiusdem numeri in mensa proponi: Iam nulla fit panis mutatio, vnus est panis coloris continui, status integri, qui semel ablatus Deo in sapore dulcissimo, & candore purissimo perseuerat.[18] Nec solos sacerdotes ad panes huius dignitatis Leuiticæ prærogatiua admittit: vniuersa Ecclesia ad has epulas inuitatur, æqua omnibus portio datur, integer erogatur, distributus non demembratur: incorporatur non iniuriatur, recipitur non includitur, cum infirmis habitans non infirmatur, nec pauperum ministerio indignatur: fides pura, mens sincera hunc habitatorem delectat, neque immensi & omnipotentis Dei magnitudinem pauperculæ domus nostræ angustia offendit

Sap. 7. vel artat. Panis iste Angelorum omne delectamentum habens virtute mirifica, omnibus qui dignè & deuotè sumunt, secundum suum desiderium sapit; & amplius quàm manna illud eremi implet & satiat edentium appetitus, & omnia carnalium saporum irritamenta, & omnium exuperat dulcedinum voluptates. Vide quo modo his qui Christi commemorant passionem[19] intra sacra officia, quasi per quosdam canales de interioribus fontibus[20] egrediantur torrentes, & super omnes delicias lacrymis nectareis anima delectetur: quantam suauitatem animæ inquirenti vbi sit Deus suus, suspiria contemplationis eliciant. Non illos[21] imbres procellosæ tempestatis deponunt, ros matutinus est de cœlestibus stillans, & quasi vnctio spiritus mentem deliniens. Gemitus illos pietas excitat, & inter diem & noctem retro & ante se affectio intuens, inter data condonando se diuidens, gratias agit tam vberis beneficij largitori; & se sanatam & sanctificatam agnoscens, fletibus se abluit, & lacrymis se baptizat. Verum hi qui verbo tenus corde sicci & mente aridi[22] sacris intersunt, vel etiam participant donis, lambunt quidem petram, sed inde nec mel sugunt, nec oleum: qui nec aliqua charitatis dulcedine, nec Spiritus sancti

1. Cor. 11. pinguedine vegetantur, nec se iudicant, nec sacramenta diiudicant: sed sicut cibis communibus irreuerentes sacris vtuntur

Matth. 18. Ioan. 13. muneribus, & Dominicæ mensæ in veste lutulenta se ingerunt impudenter, quibus melius erat mola asinaria collo alligata mergi in pelagus, quàm illota conscientia de manu Domini buccellam accipere; qui vsque hodie hoc veracissimum & sanctissimum corpus suum creat, & sanctificat, & benedicit, & piè sumentibus diuidit. In huius præsentia non superuacuæ mendicant lacrymæ veniam, nec vnquam patitur contriti cordis holocaustum repulsam. Quotiens te in conspectu Domini video suspirantem, Spiritum sanctum non dubito aspirantem: cùm intueor flentem, sentio ignoscentem. Tu si templum Spiritus sancti violas, si intra te sacrarium Dei deturbas & fœdas, si cum calice Christi de calice dæmoniorum communicas, contumelia est, non religio; iniuria, non deuotio. Idolorum seruitus & horrenda abominatio, velle simul Baal famulari & Christo. Abi retro cum sacellis tuis qui lucris inhias, & mercedes sectaris: qui opulentus in Sion quotidie crapularis, qui in lectis eburneis recubas, & in stratis segmentatis lasciuis, qui vestitis mollibus, & in terra suauiter viuentium conuersaris, cuius manus plenæ sunt sanguine, cuius lumbi discincti sunt, & sine baltei discutris ligamine. Non est tibi pars in sermone isto: quia quod Dei est, aufers Deo, & imaginem Dei consecras idolo. Pauperes quidem spiritu ad hoc mysterium[23] eligit & diligit Spiritus sanctus, & eorum qui pompaticè & gloriosè sacris se altaribus ingerunt, obsequia detestatur. Ozias licet Rex ob 2. Par. 26.

præsumptionem lepra percussus; à sanctuarij ingressu repellitur, & eius oblatio quasi sordida refutatur. Incensi odor de immundorum manibus reputatus est pro fœtore, & iram non gratiam præsumptio meruit: quia contra fas rem vsurpans illicitam, temerariè in sancta conscendit. Sed Esaia 1.

& propter malignantium insolentiam altare suum Deus repellit, & sanctificationibus maledicit, odit sabbata, abominatur solemnia, odoramenta fœtent, displicent holocausta. In his omnibus laborare se dicit Deus, nec esse voluntatem suam Malac. 1.

in ministris impuris, indignatione districta testatur. Sed hierarcha pius quem Spiritus sanctus compungit, excitat, inhabitat, & sanctificat, eleuatione manuum crucis mysterium repræsentans, confidenter orat pro sua & populi ignorantia; recolens pudibundi & contriti animi confessione, quod aliquando præualente aduersum se peccato fuerit derelictus, iuxta illud quod Dauid plorans ait: Auertisti fa- Psal. 29.

ciem tuam à me, & factus sum conturbatus. Et Dominus per Esaiam: Ad tempus Esaie 54.

in modico dereliquam te. Verecundatur Psal. 34.

fateri, & tamen fatetur iuuentutis delicta. Sed accusatrici conscientiæ necesse

est, corã iudice respondere; nec potest ibi esse vllum diffugium, vbi ipsa testis est quę accusat, & nihil ei potest esse occultum qui iudicat. Sed vbi cũ iudice agit qui iudicatur, & ipse in partem accusatoris transiens, etiam in sua proscriptione sententiam approbat condemnantis experitur clementiam saluatoris, & lętabundus canit: *Psal. 19.* Domine in voluntate tua præstitisti decori meo virtutẽ. *Esai. 55.* Et iterum per Esaiam audit: In miserationibus magnis congregabo te [24] Sed & in eodem articulo temporis cùm iam anima festinet ad exitum, & egrediens ad labia expirãtis emerserit, pœnitentiam clementissimi Dei benignitas non aspernatur, nec serum est quod verum, nec irremissibile quod voluntarium: & quæcunque necessitas cogat ad pœnitudinem; nec quantitas criminis, nec breuitas temporis, nec horę extremitas, nec vitæ enormitas (si vera contritio, si pura fuerit voluptatum mutatio) excludit à venia: sed in amplitudine sinus sui mater charitas prodigos suscipit reuertentes, & velit nolit Nouatus *Matt. 27.* hęreticus, omni tẽpore Dei gratia recipit pœnitentes. Ipse Dominus noster derelictorum personam gerens in cruce, se queritur derelictum: & ne desperarent etiam in vltimis constituti, festinans in adiutorium illico adest, & re in arto posita non differt beneficium, sed repente indulgentiæ celeris documentum eiusdem statuit & exemplum, latroni inquiens, Hodie *Luc. 23.* mecũ eris in paradiso. Latrocinium damnationem meruerat & supplicium, sed cor contritum pœnam [25] mutauit in matyrium & sanguinem in baptismum. In momento impietas religionẽ, crudelitas induit pietatem; & statim cõsummatus ciuis sanctorum & domesticus Dei [26] præmissus est in regnum: reconciliationis humanæ priuilegium secum ferẽs ad superos; quod Deo patri tantæ legationis fungens honore, in se ipso scripturæ huius experimẽtum continens, libero & securo aditu penetrans, *Act. 9.* præsentauit. *Ioan. 21.* Quid tu Domine amplius Stephano contulisti? quid amplius ille obtinuit dilectus tuus, qui supra pectus tuum in cœna recubuit? quid amplius Pauli meruere sudores? quid labores Sanctorum? quid tot annorum tormenta? quid Martyrum plagæ? Vna hora huic collatum est præmium, ad quod illi per tot discrimina *Amos 7.* peruenerunt. Sic tu Domine, armentarios *1. Reg. 19.* statim facis Prophetas, opiliones reges, te- *Matt. 9. & 4.* loniarios Apostolos, piscatores doctores. Neque ab his quos sanas, lente languor abscedit, sed illico quem restituis ex integro, conualescit: quia consummatum est quod facis & perfectum quod largiris. Hanc Dei gratiam recolens, qui de sacro calice bibit, amplius sitit, & ad Deum viuum erigẽs desiderium, ita singulari fame illo vno appetitu tenetur, vt deinceps fellea peccatorum horreat pocula, & omnis sapor delectamentorum carnalium sit ei quasi rancidum radensque palatum acutæ mordacitatis acetum. Ad hæc inter sacra mysteria ad gratiarum actiones conuertitur, & inclinato capite, munditia cordis adepta, se intelligens consummatum, restitutus peccator sanctificatã Deo animam quasi depositum custoditum fideliter reddit, & deinceps cum Paulo gloriatur & lætatur dicens: Viuo iam non ego, viuit verò *Gal. 2.* in me Christus. Hæc in Christi commemoratione retractantur à fidelibus, [27] & defæcatis animis carnis eius edulium non est horrori, sed honori, Potúque sancti & sanctificãtis sanguinis spiritus delectatur. Hęc quotiens agimus, non dentes ad mordendum acuimus, sed fide sincera panem sanctum frãgimus & partimur; dum quod diuinum, & quod humanum est, distinguimus & seperamus, itémque simul separata iungentes, vnum Deum & hominem fatemur. Sed & nos ipsi corpus eius effecti, sacramento & re sacramenti capiti nostro connectimur & vnimur singuli alter alterius membra, ministerium dilectionis pro inuicem exhibentes, communicamus charitate, participamus sollicitudine, eũdem cibum, manducantes, & eundem potum bibentes qui de petra spiritali profluit & emanat, qui cibus & potus est Dominus noster Iesus Christus.

ADNOTATIONES.

1. SACRAMENTI) *Ita videtur mihi in titulo legendum, pro eo quod est:* SACRAMENTA, *vt vocet sacramentum Eucharistiæ, Sacramentum omnia consummans; eadem significatione, qua appellatur à Dion. Areop. lib. de Eccles. Hierarch.* Τελετῶν τελετὴ, *ac si dicas, Sacramentum Sacramentorum. Rationem reddit ille, quod nullum fere sacramentum hierarchici ordinis sine diuina Eucharistia perficiatur. Facit pro nostra lectione, quod post medium tractatus dicat; hæc secreta diuina omnium in se mysteriorum summam continere. Prior tamen lectio etiam eodem recidit.*

2. Suscitãti Lazari Hierosolymis increbruerat rumor) *Rectius mea sententia Morelius & Gryphius, quàm cæteri:* increbuerat.

3. vt qui animam Lazari) *Prorsus sic lego, pro:* &c.

4. ad se quoque vbi iuberet illico redituram) *Etiam hoc lego, pro:* redditurum.

5. Hæc

5 Hæc est caro mea] *Fortè legendum* hoc est corpus meum, *Sic enim habent Euangelista omnes & Paulus.*
6 Parricidialis animus] *Sic Manutius & Morellus Alii*, parricidalis.
7 cuius secundum hæc visibilia, &c.] *Locus obscurus. Quod verò sequitur, prorsus transsubstantiationem confirmat. Obscurum est & illud quod postea subiungitur:* cuius corpus sacramenta sunt.
8 in inferiora diffusum) *Grauius*, diffusa, *eligat lector verum velit.*
9 totum se omnibus commodat) *Rectius legeretur:* accommodat.
10 sæpè repetitis actionibus ad eundem reuertentes) *Remboldus cum vulgatis*: ad eadem. *Manutius & Morellus*: ad eandem; *Sed illa Grauii lectio genuina est, quia loquitur de pane. Facit autem hic locus ad frequentem communionem.*
11 Euangelium præcipit vt bibatur) *Nihil hoc facere pro necessitate communionis vtriúsque speciei, pulchre deducit D. Ioannes Hesselius, ex sequentibus; quæ plane conuincunt, loqui auctorem de potu spiritali sanguinis Christi. Vide adnotationes nostras in Epistolam ad Cæcilium de sacramento Calicis.*
12 non potest proficere) *Prorsus sic lego*, *pro*. non potest perficere.
13 aspersione omnipotenti anima muniremur) *Forte*: muniretur.
14 nisi manducaremus eius carnem) *Adiecit Grauius*: carnem, *ego verò particulam*: eius, *Alludit enim ad verba Christi* Ioannis 6.
15 sed diuitiis purpurati delicias contemnentes) *Recte sic Grauius*, *pro*: præparati.
16 quem agnus iste Paschalis inhabitat) *Remboldus habebat*: quæ, *cæteri*: quin; *prius verò illud lego ex coniectura Cauchii.*
17 cætera omnia quasi fermentata respuens) *Manutius & Morellus*: fermenta, *sed prius malo.*
18 Nec solos sacerdotes ad panes huius) *Aliquid desideratur. Forte legendum*: ad panis huius esum
19 intra sacra officia) *Locus hic facit pro sacra missæ officio. De quo paulopost plura, in hæc verba*: Sed hierarcha plus eleuatione manuum crucis mysterium repræsentans, &c. *& iterum sub finem*: Adhæc intra sacra mysteria ad gratiarum Actiones, conuertitur, & inclinato capite, &c.
20 egredientur torrentes) *Manut. & Morel.* égredientur. *At prius placet.*
21 imbres procellosæ tempestatis) *Sic lego pro*: tempestates.
22 sacris intersunt, vel etiam participans donis) *Hinc conuincere mihi videor, quosdam interfuisse sacris donis, qui non participarent.*
23 eligit & diligit) *Forte legendum*: delegit.
24 sed & in eodem articulo, &c.) *Pulcher locus contra Nouatianos.*
25 mutari in martyrium] *Vide epistolam ad Iubaianum.*
26 præmissus est in regnum] *Sic Manut. & Morel. pro*: permissus, *optime enim his sic loquitur tract. de Passione Christi sub medium.*
27 & defæcatis animis) *Ita prorsus lego*, *pro*: defæcata.

DE ABLVTIONE PEDVM.

ARGVMENTVM.

ABlutione pedum, significatam vult eam lauacri speciem, qua quotidiana satisfactione lauantur animæ sordes. Quum enim baptismi & sacrorum ordinem ac manus impositionis sacramenta; repeti vetent Ecclesiasticæ regulæ; procuratum nobis à Christo hoc lauacrum pœnitentiæ, quod nunquam debeat intermitti.

IAM Sacramenta corporis sui Apostolis Dominus distribuerat, iam exierat Iudas; cùm repente de mensa surgens, linteo se præcinxit, & ad genua Petri, lauaturus pedes eius, ipse genibus flexis Dominus seruo consummatæ humilitatis obtulit famulatum. Et ne quid consummationi doctrinæ deesset, inter fixa & immobilia præcepta; & ea quæ moueri possunt & repeti, distinctionem posuit, vt cæteris immutabiliter semel statutis, [1] vltima lauacri species quotidianis expiationibus commodata commendaretur fidelibus: & sicut lex per singulas offensiones propria sacrificia requirebat, vnû figuraretur fidei Christianæ remedium; ad quod curreret, quotiens se cognosceret offendisse. Quod quidem Petro nondum fuerat reuelatum, quippe qui huius traditionis nondum audierat disciplinam. Docetur ergo quæ sit baptismi & aliorum sacramentorum stabilitas, & quantum ad expiationem proficit humilis pietas & pia humilitas; & quo modo omni tempore prosequenda & repetenda sit ablutio pedum, per quam rectè cognitam & intellectam, adhærentes animæ sordes quotidiana satisfactione lauantur. [2] Nam baptismum repeti, Ecclesiasticæ prohibent regulæ: & semel sanctificatis nulla deinceps manus iterum consecrans præsumit accedere. Nemo sacros ordines semel datos iterum renouat; nemo sacro oleo lita iterum linit aut consecrat, nemo impositioni manuum vel[3] ministerio derogat sacerdotum: quia contumelia esset Spiritus sancti, si euacuari posset quod ille sanctificat, vel aliena sanctificatio emendaret, quod ille semel statuit & confirmat. Ipse summus sacerdos sui est sacramenti institutor & auctor, in cæteris homines Spiritum sanctum habuere doctorem; & sicut par est spiritui sancto &

Ioan. 13.

Christo diuinitas, ita in suis institutis ęqua est auctoritas & potestas: nec minus ratum est quod dictatore Spiritu sancto Apostoli tradiderunt, quàm quod ipse tradidit, & in sui commemorationem fieri præcepit. Manet singulis propria dignitas, & vniformis in suo genere stat actio omnium; nihil addi, nihil subtrahi, nihil potest
Gen. 3. corrigi vel mutari. ' Ornata & honorata est Ecclesia quasi paradisus, in amplitudinis suæ vmbilico fontem continens gratiæ singularis, flumina creans in vitam æternam salientia, viuam habens originem & decursum perennem. Hinc egredientia quatuor Euangelij flumina per vniuersum mundum secum regenerationis euehunt lauacrum; & de abdito & secretissimo Spiritus sancti munere huius gratiæ liquor emanat, sic lauans quos parentalis labes infecerat, vt nec actualis, nec originalis macula aliqua sui post ablutionem illam vestigia derelinquat. Pręteritis lotis, vita deinceps arbitrio est proprio deducenda; ita tamen vt actualibus aliquando recrudescentibus iam non imputentur originalia, nec propter illa damnationis obnoxius sit, cui semel illa sunt in baptismo indulta. In originalibus enim corruptio naturæ abiici & exterminari meruerat; sed quia non erat voluntas in culpa, prouidit Deus generali damnationi remedium, & suæ sententiam iustitiæ temperauit, hæreditarium onus à sobole remouens, & misericorditer ablutione & vnctione medicinali corruptionis primitiuæ fermentum expurgans. Sed in eos qui post indulgentiæ huius gratiam voluntarij per peccata euagati sunt; qui proprio abutuntur arbitrio, & voluntate non necessitate ducuntur; indignatio & ira non immerito redit: nec in morte Christi aliquis eis superest quæstus, sed iustissimè eos beneficia contempta condemnant. Nunc contemptum suum non statim vlciscitur Deus, nec per singulas offensas iudicans ira discurrit, nec obstruxit fontis misericordię suæ ostia meatúsque multiplices; sed obuiat fugientibus, & cogit regredi desperatos, ostendens eis pœnitentiæ viam, quia nulla latior inuenitur: & reuersis dat vt iterum eis possint sacramenta iniuriata prodesse, quorum si pœnitentia non subesset, nullo modo deinceps experiri possent affectum. Propter hoc, benignissime Domine, pedes lauas discipulis: quia post baptismum ' quem sui reuerentia non patitur iterari, aliud lauacrum procurasti, quod nunquam debeat intermitti: tamen ipso quod doces facis, vt quanti quæstus hoc opus sit ex tua bonitate discamus, & inclinata ad pedes nostros altitudine tua, stans aduersus proximos, & erigens se contra Deum, cōfundatur superbia hominum, & ad humilitatem Dei nouerit de se humilia sapere lutum. Pauent discipuli, nec audent obloqui, & quasi exstasis teneat eos, vel ' mens alias rapta peregrinetur, nec magistro resistere: neque quid hoc sit, vel cur fiat, inquirunt. Solus Petrus sciens Mat. 16.
quia perhibuerat ei testimonium quod filius Ioan. 6.
Dei viui esset, & quia verba vitæ æternæ haberet: iudicans apud se indignum & inconueniens, sanctorum flectere genua ad pedes peccatorum, ' Neutiquam, Ioan 13.
inquit, tu mihi pedes ablues, & huius Mat. 15.
humilitatis sustinere obsequium, non est Luc. 7.
nostrum, qui adorare debemus in loco vbi stant pedes tui, & satis est nobis quod sicut catuli de mensæ tuæ reliquiis manducamus. Hoc in muliere peccatrice aliquando passus es, nec dedignatus es in mensa solemni multis conuescentibus infamis personæ suscipere famulatum: cuius deuotio vsa est ibi capillis pro linteo, oculis pro catino, lachrymis pro baptismo tetigit, lauit, & vnxit vnguento. Mactata intrinsecus anima proprium in sancta sanguinem intulit: singula suum præbuere ministerium, cor contritum erupit in lachrymas, fides lauit, charitas vnxit. Hæc multa in conspectu tuo congregens holocausta, de fonte cordis fletus hausit quos protulit: de pœnitentiæ pixide vnguenta quæ obtulit, caputque pro suppeditaneo strauit, crinibus circumfusis pedes sacros inuoluit & tersit. Nihil sibi de se retinens, totam se tibi deuouit: & tu affectum potius quàm factum attendens, vngebas vngentem, abluebas lauantem, tergebas intrinsecus pœnitentem. Superbo oculo Simon Leprosus hanc clementiæ tuæ diligentiam non poterat intueri, sed molestè ferebat quod tangi se ab huiusmodi persona Dominus sustinebat. Qui si lepræ suę te attenderet mundatorem, non dedignaretur si de plenitudine gratię tuę alij accipiunt, si lauas immundos, si iustificas impios, si reuocas exules & abiectos. Honor tuus, Deus, iudicium diligit, & æquum est vt omnis terra adoret te, & in nomine tuo omne genu flectatur: verum quod tu ante figmentum tuum curuaris, quod seruis pedes abluis: non competit maiestati. Habebat in excusatione sua zelum Dei Petrus,

sed

sed non secundum scientiam: & tolerabile aliquo modo videretur quod humilitas suggerebat, si non obstinatio resistere præceptori niteretur. Non lauabis, inquit, mi-
Ioan. 13. hi pedes in æternum. Ego, si oportuerit
Mat. 26. me mori tecum, paratus sum. Hoc enim debeo, hoc amplector. Pro te libenter ceruicem porrigo percussori, sed Deum meũ & Dominum meum ad pedes meos prostratum non patior, non audeo sustinere.
Luc. 3. Simili modo & Ioannes venienti Domino ad baptismum tentauit resistere, sed mansuetius increpatus, illico obediuit: & quia super hoc etiam responsum acceperat, licet territus acquieuit. Sed differentiam causæ huius Petrus intelligens, lauare magistrum & obsequi ei tolerabile iudicabat. Lauari autem ab eo, & tantam humilitatis eius pati deiectionem, ita videbatur indignum, vt omnino cogi non
Ioan. 13. posset, nisi interminatio periculosissima coartaret. Ait ei Dominus: Nisi lauero te, non habebis partem mecum. Paulatim mysterij huius declaratur necessitas, quam conditio proposita ineuitabilem reddit: & si cum Christo aliter partem habere non possumus, nisi ipse pedes nostros abluat, quandoquidem sic artatur consensus, lauet & tergat, & sacramenti huius nobis virtutem exponat. Supra diximus semel lotos baptismate, eodem lauacro vlterius non egere: sed hoc lauacrum quotidianis est excessibus institutum, & iugis retractatiõ vsque ad nouissima veniens, omnia debet opera & cogitatus singulos perscrutari, & affectus per vitia discurrentes, vagam instabilémque animam per inania euehentes corrigere & lauare; nec quidquam in vita prætermittere indiscussum quod gemitibus & suspiriis non fuerit expiatum. Hoc cùm Dominus suos vsque in finem discipulos dilexisset, in fine statuit & dixit neminem posse habere perfectam ablutionem, nisi hac sollicitudine muniatur. Mandatum igitur simul & exemplum complexus est, vt hoc exemplo instructi, non dedignarentur in alterutrum agere, quod actum est à magistro, & mandato posteris religionis auctoritas firmaretur. Vnde & subiungit: Si ergo Dominus & magister laui vestros pedes, & vos debetis alter alterius lauare pedes. Non erubescat seruus, si facere iubetur quod prius fecit Dominus: nec difficile nobis esse debet, si sicut ille nobis donauit, & nos inuicem condonamus: quia alter alterius onera compor-
Gal. 6. tantes sic legem Christi implemus. Quo-

D. Cyprian.

tiens igitur cohortamur pusillanimes, & Exo. 1.
his qui Pharaoni in luto & latere famulati sunt persuademus, vt exeant de Ægy- 2. Cor. 11.
pto; quotiens cùm infirmis infirmamur, & cum his qui scãdalum ferunt, vrimur; quotiens cum afflictis gemimus: totiens inhærens lutum peccatorum qua possimus sollicitudine lauamus, non quod nostra ablutio ex nobis sufficiat, nisi ad lauandum omni tempore nos pius magister accedat. In hoc se periculo fluctuantem laborans anima in Canticis canticorum conqueritur: Laui, inquit, pedes meos, quomodo Cant. 5.
inquinabo illos? Quod ablutum est, timet iterum inquinari: sed in via lutulenta vix aliquid solidum vbi pedem figat inuenit, & in quibus sæpe prouoluta est, paludum inquinamenta formida. Clementissime magister, quotiens ego doctrinę tuę transgressus sum regulas, quotiens edicta tua Domine sancte contempsi? & cùm diceres mihi, reuertere, non sum reuersus; cum minareris, non timui: cùm bonus esses & lenis, exasperans fui; vltra septuagies septies in cœlum & coram te peccaui: quis tot sordes abluet? quis abradet stercora conglobata? Quidquid dicat Petrus, necesse est vt ipse nos abluas: neque enim lauare nos possumus, sed in omnibus quæ agimus, Indulgentiæ tuæ lauacro indigemus.[1] Ad mẽsę tuę participationẽ Iudas proditor est admissus; sed ab hoc lauacro salutari exclusus, lauari in fine non potuit, quia Apostolatus sui honorem detestabili cupiditate fœdauit. Quia verò apud te fons vitæ est, & miserationum quæ à sæculo sunt profunditas infinita: quos abluisti baptismo, quos lauisti sanguine tuo, quos semper lauas quotidiana peccata donando, transfer à paludibus sęculi huius, & luto vitæ præsentis[2] ad purgatissimum gloriæ tuę regnum, vbi nec scabies vlla, nec lippitudo, vbi nemo fluxum sanguinis patiens, nemo immundus, vbi nullo amplius opus est lauacro, configurato corpori claritatis tuę corpore nostro; secundũ promissa tua, necesse est vt impleas, & qui incœpisti in nobis opus bonum, perficias solidè, per te Christum Dominum nostrum.

ADNOTATIONES.

1 vltima lauacri species] *Pœnitentiam haud dubiè intelligit, nempe qua (vt paulopost inquit) adhærentes animæ sordes quotidiana satisfactione lauentur.*

2 Nam baptismum repeti, &c.] *Vide latius supra Epistolam dictam ad Cæcilium. Idipsum autem non licere in sacramentis ordinis & manus impositionis, hic docet.*

3 ministerio derogat sacerdotum] *Sic Manut. & Morel. alii*: ministeriis.
4 ornata & honorata est Ecclesia] *Ita lego, pro*: erat. *Est autem similis locus Epistola ad Iubaianum; facit autem quod sequitur contra Lutheranos.*
5 Quem sui reuerentia non patitur iterari] *Manut. & Morellus legunt*: qui, *Ego autem iudico legendum* quem, *& aut praetermittendum illud*: & Eucharistiam, *aut certè dictis verbis postponendum. Alioqui sibi ipsi contradiceret author Tract. praecedenti, dum repetitis verbis nos ad eumdem panem Angelorum reuerti dicis. Superfluum autem id esse, vel ex eo colligere est, quod sub finem, de Baptismo, non de Eucharistia, repetat idipsum. Nisi legamus*: chrisma *pro eo quod est*: Eucharistiam.
6 mens alias rapta] alias, *pro*: alio. *Sicut etiam supra de Stella & Magis, & infra de Resurrectione Christi.*
7 Neuóquam tu mihi pedes ablues] *Omitti ita legendum, pro*: abluis, *iuxta Euangelistam.*
8 ad purgatissimum gloriae suae regnum] *Grauius in margine*: praegratissimum, *Chauchius* pergratissimum; *sed prior lectio germana est.*
9 necesse est vt impleas] *Manutius* esse, *at prius placet.*

DE VNCTIONE CHRISmatis & aliis Sacramentis.

ARGVMENTVM.

Ipso die cœnae Domini Chrisma quoque ex oleo & balsamo in Ecclesia confici docet; in quo virtus diuina, potentius in interiore homine operatur. Neque enim cessantibus veteris legis caeremoniis vnctionis mysterium religionem Christianam contempsisse: vt sicut Christus à Chrismate dictus est, ita Christiani tam vnctionis quàm nominis eius sint participes.

Dies ista multiplicibus mysteriis honoratur. Hoc die primum commendata est nobis fractio panis, & mensa Ecclesiae panem Angelorum hominibus proposuit ad manducandum. Hodie Christus pedes lauit Apostolis, & hoc solemni deuotione omni tempore agendum instituit. Hodie in Ecclesia cum caeteris vnctionibus ad populum acquisitionis sanctificandum, in participationem dignitatis & nominis, [1] sactum chrisma conficitur: in quo mixtum oleo balsamum, regiae & sacerdotalis gloriae exprimit vnitatem, quibus dignitatibus initiandis diuinitus est vnctio instituta. Hodie reconciliantur Ecclesiae peccatores, & eiecti foris ad matris vbera reducuntur, & exclusi à cœtu sanctorum, ad communionem qua caruerant, reuertuntur: hodie pauent carceres, & damnati libertate donantur. Seueritate deposita hodie iudices mansuescunt, & vndique complugata pietatis negotia; quasi abortiuas traditiones antiquas sepeliunt, & Christianae religionis parturiunt nouitatem. Mortuus quippe est Moyses, & veteris litterae putruerunt aenigmata: à facie noui olei desiccatae sunt vnctiones antiquae, tota veteris instrumenti incompacta est strues, tabernaculum demolitum, arca ab 1. Reg 4. Allophylis capta, totus templi decor ad Assyrios est translatus. Neque enim decebat vt Christiana religio ornamentis visibilibus occupata, in manufactis delectaretur; sed ipsa tabernaculi consumptio & templi ruina, & sancta in rapinam exposita excellentioris gloriae intimarent stabilitatem, & manentia in perpetuum sacramenta, cultores suos ad intuitum inuisibilium informarent, & abstractum à corporalibus desiderium nostrum, cœlestis templi concupisceret & ambiret decorem; cuius nec antiquatur, nec senescit religio, in quo lucerna inextinguibilis sine fine coruscat. Vbi sanguis animalium non infertur in sancta, nec sunt haereditariae successiones pontificum, vel vni Leuiticae tribui ministeria assignata: sed de omni tribu, & gente & lingua, quos dignos & idoneos diuina probat electio, secundum vitae, non generis meritum statuit sacerdotes: [2] quibus calicem sanguinis sui inexhaustę plenitudinis abundantia semper refertum, conseruandum tradidit, & erogandum; cuius aspersione & communione intus & extra corda & corpora mundarentur. Hodie, vt diximus, vnguentum ad sanctificationem paratur, cuius fragrantia adolescentulę & nouellę animę accedentes ad fidem illectę delectantur, & exinanitionis eius suauitate delibutae, diligunt & sequuntur aromatum largitorem, & vsque ad regis accubitum spiramine illo trahuntur, & post odorem illum vbique desiderio sancto perurgente sitibundę discurrunt. Nihil hoc oleum commune habet cum liquoribus qui ex quorundam fructuum pinguedine exprimuntur, nec vis eius est ex crassitudine penetratiua, quę secundum quasdam naturales rationes emollit & temperat spissamenta humorum, quos solet intrinsecus astringere siccitas aliqua, vel corruptio conglobare. Nam hęc medendis corporibus est vnctio instituta: [3] quia sanctificatis elementis iam non propria natura praebet effectum, sed virtus diuina potentius operatur,

ratur, sed adest veritas signo, & spiritus sacramẽto; vt & ipsis rerum efficientiis gratiæ dignitas pateat, & interiori homini quanta ex his detur auctoritas, deiformi conuersationi & cœlestibus moribus innotescat. Hoc oleo antiquitus sacerdotes sacrabantur & reges, & ipsi altarium lapides delibuti, spiritalem intelligi volebant sacris mysteriis inesse pinguedinem. * Et sicut oleum fluitat, & humidis quibuslibet superfertur, ita excellentia sacerdotalis & regiæ dignitatis secundum formam Dei & Christi sub se omnia continens, regimen & munimen tam actiuæ, quàm contemplatiuę vitę obtinet: & ex hoc humore constat descendere omnes gratiarum diuisiones, quas Spiritus sanctus, prout vult, singulis distribuit & largitur. Ex huius vnctionis beneficio & sapientia nobis & intellectus diuinitus datur, consilium & fortitudo cœlitus illabitur, scientia &
Esaia. 11. pietas, & timor inspirationibus supernis infunditur. Hoc oleo vncti * cum spiritalibus nequitiis colluctamur, nec fœtoribus spuriis imbui possumus, qui balsami spiritalis odore fragramus. Hoc oleum à
4. Reg. 4. creditorum vsuris sub Helisæo Propheta mulierem pauperculam liberauit. Hoc
3. Reg. 17. Helię tempore Sareptanam pauit, nec lecythus trina effusione defecit. Hoc oleo
Gen. 31. Iacob lapidem quem supposuerat capiti, vnxit, & familiari mandato eruditus inter sacramenta ascensionum & descensionum, & discursus angelicos, innixum scalæ sublimi videns Deum, quid virtutis hęc ha-
Exod. 29. beret vnctio, intellexit. Moyses hoc oleo tabernaculum & sacra vasa perunxit, & super caput Aaron tanta abundantia fu-
Psal. 132. dit, vt vsque in barbam eius descenderet, * & super oram vestimenti manaret. Sa-
1. Reg. 10. muel quoq; ad reges initiandos sine oleo non accedit, & vsque ad defectum & reprobationem carnalium ceremoniarum, in populo illo huiusmodi perseuerauit traditio, sed vasis Iudaicis deficientibus defecit gratia; & stetit oleum. Impletis vasis propheticis & sanctis regibus ad patres appositis, in apostasiam & discolatum versum instabile vulgus, in se non retinuit locum quem posset Spiritus sanctus inhabitare, & vasa amurca plena non susceperre reliquorum, steterúntque in summo fęces, quę longo situ indurere, & vbi domicilium religionis fuerat, sterquilinium peccati computruit. Nec tamen cessantibus his quæ ritu antiquo inoleuerãt, cùm iam in populo Christiano circumcisio videretur damnabilis, & sacrificia idololatriæ imputarentur, vnctionis mysterium religio Christiana contempsit, sed cęteris generali sanctorum consensu damnatis, non solum in regibus & sacerdotibus vnctionis honor permansit, sed in omnem populum Catholicum effusa est huius gratiæ plenitudo. * Vt sicut Christus à Chrismate dictus est, eo quod singularis excellentię oleo vnxerit eum Deus; ita & participes Psal. 44.
eius quotquot sunt, cõsortes sint tam vnctionis quàm nominis, & dicantur à Christo Christiani, vt sint sui Christo duce, rectores & duces, & offerant Deo quotidianum sacrificium, ordinati à Deo * sanctimoniæ sacerdotes. Nec immerito huic diei assignata est tanti operis causa; & ex hoc sacramenta hæc obtinuere initium; quo hodie in sacramento calicis Christi, * Ecclesiæ vnitas, lauacro pedum concors societas, & donans inuicem charitas & subiecta humilitas; in vnctione Christiani nominis dignitas excellentiæ spiritalis propriè data est, & confirmata filiis adoptionis perpes auctoritas & dignitas perseuerans. Dedit itaque Dominus noster in mensa, in qua vltimum cum Apostolis participauit conuiuium, propriis manibus panem & vinum: in cruce vero manibus militum corpus tradidit vulnerandum, vt in Apostolis secretius impressa sincera veritas, & vera sinceritas, exponeret gentibus, quo modo vinum & panis caro esset & sanguis, & quibus rationibus causæ effectibus conuenirent, & diuersa nomina vel species ad vnam reducerentur essentiam, & significantia & significata eisdem vocabulis censerentur. His gratiæ supernę, priuilegiis esu sanctificati, panis refecti, loti, & vncti, non eam quam amiserant, sed ampliorem & digniorem recuperant libertatem: & eiecti de paradiso nudi, ad lignum vitæ hodie reuertuntur vestiti, reddita stola & annulo prolato in medium: & reconciliãtur matri Ecclesię, quos inobedientiæ malum foras expulerat, & cherubin flammeum gladium ab introitu tranquilli status & innocuæ conuersationis amouit. Hodie in terra maledicta, relictis rastris & graui vomerum pondere, & stimulis fatigatorum boum cruore perfusis, detersò sudore vultus exusti caloribus, ad paternam domum
exules reducuntur: & egressus obuiam re- Luc. 15.
uertenti filio lætabundus pater clementiam improperio non corrumpit, nec indulgentiam fœdat conuiciis, sed boni-

tatis suæ honorat magnificentiam, & hilaritate magnificat largitatē. Resonant in susceptione huius solēnitatis musica instrumenta, & communis iubilatio pari consonontia patri misericordiarū gratias agit, cuius imperio antiquam prædam euomunt Inferi, ligantur dæmones, & diruptis ferreis nexibus diu quassati, liberi reuertuntur. Hæc dies nocti illi conrigua est, qua absolutionis nostræ negotium Dominus inchoauit: quā à principibus sacerdotum ad Romanum præsidem ductus iudex omnium sustinuit iudicari: passus est rex illudi, & vita occidi; descendénsque ad inferos captiuam ab antiquo captiuitatem reduxit: hoc Ecclesiæ suæ hodierna traditione exemplum relinquens, vt fieret in Ecclesia absolutio peccatorum, & hæreditati redderentur eiecti; & præcedentibus beneficiis quæ supra enumerauimus, libertate donarentur pœnitentes, qui secundum merita, nisi gratia subueniret, fuerant condemnati. Et omnino conuenit, vt eo tempore quo Christus captiuos eduxit ab inferis, reconciliati peccatores ad Ecclesiam reducantur: & quo confracta sunt infernalis repagula carceris, iudiciaria seueritas mansuescat: & quo ab infernalibus tormentis cessatum est, humana supplicia crudelitatis horrorem deponant.

Ephes. 4.

ADNOTATIONES.

1. sacrum chrisma conficitur] *Latius hac de re supra diximus, Epistola 70. ad Iannarium & cæteros Episcopos Numidas.*
2. quibus calicem sanguinis sui, &c. seruandum tradidit] *Quia de sacerdotibus loquitur, censeo reponi debere* consecrandum. *Est autem insignis locus de electione sacerdotum legis nouæ.*
3. quia sanctificaus elementis] *Manut. & Morellus* sanctitatis, *verum illud malo.*
4. Et sicut oleum fluitat] *Sic rectè Erasmus, pro eo quod Remboldus*: fluentis.
5. cum spiritualibus nequitiis colluctamur] *En propriam Sacramentalis confirmationis effectum.*
6. & super oram vestimenti manaret] *Manut. & Morellus* maneret, *at prius germanum est.*
7. Vt sicut Christus] *Quia sequitur*, sint, *&* dicantur, *prorsus*: vt, *lego, pro*: &.
8. sanctimoniæ sacerdotes] *Prius egit de ordine sacerdotij, nunc de sacerdotio laici, quod accipit in baptismo per unctionem Chrismatis.*
9. Ecclesiæ vnitas] *Prætermisi vocem*: &, *superfluam, sicut etiam paulopost.*

DE PASSIONE Christi.

ARGVMENTVM.

PAssionis Christi primaria quæque capita prosequitur, & præsertim crucis supplicium, cum verbis in cruce prolatis: exemplo Latronis denuo Nouatianos impugnans, ac efficaciam signi crucis aduersus dæmonia & usum eius in omnibus sacramentis obiter indicans.

DOmine, Audiui auditū tuum, & timui. Terruit me cum appropinquaret traditor Iudas, & immineret passionis hora, quod dixisti ad patrem, Pater, si fieri potest, transeat à me calix iste: & tristem te vsque ad mortem, præ nimia anxietate sanguineo sudore perfusus coram Apostolis es professus. Audiens hæc ego expaui. Quis enim non timeat, si timet ille, quem omnia timent; si pauet ille, cui omne genu curuatur; si ille, qui mors est mortis, & morsus inferni, morte propinquante, pertimescit; nonne ad hoc veneras, & ita futurum ipse prædixeras? Nonne hoc & signa, & oracula, & vaticinia prophetarum à mundi initio conclamarunt? Si voluntariè obedisti patri, & non te vt patereris coegit necessitas; quid quereris, quid causaris? Nonne tu docueras & instruxeras fideles tuos, vt non timerent eos qui corpus occidunt, quia vsque ad animam tyrannica violentia non attingit? Sed metus ille infirmitatis humanæ communem exprimebat affectum, & generalitatem omnium in carne viuentium hoc dolore vrgeri, & dissolutionem corporeæ spiritalisq; naturæ hanc molestia non posse carere & hanc pœnam vniuersæ successioni Adam sine exceptione impositam, vt difficultas extremi transitus timeretur. Et hæc quidem molestia in eos, qui Dei iudicio rationem reddituri occurrunt, non immerito cadit: qui de eo quod beneficio vitæ & rationis & reliquorum largitate munerum abusi sunt, accusante conscientia redarguti, examen illud in quo nullum est subterfugium timent: & ipsa auulsio spiritus carnis teneritudinem dirumpit & lædit: hanc nemo anxietatem euasit, & nemo egrediente anima sine amaritudine expirauit. Sed tu Domine, qui iudex es omnium, qui potestatiuè ponis animam tuam, & potestatiuè resumis; nec

Abac. 3. *Mat. 26.* *Osee. 13.* *Mat. 10.* *Ioan. 10.*

nec pœna te ex necessitate prosequitur?
nec formidabilis patris tibi potest esse cō-
spectus: quid anxiaris? quid tremebundus
ad orationem discurris? Dormitantibus
Apostolis peruigil proditorem expectas,
nec tamen te abscondis; sed obuius in ad-
uentum eorum procedis, qui te ligare ve-
niunt, & trahere ad Pilati tribunal, quos
Iudas signifer instructa malignitate præ-
Ioan. 18. cedit. Audiui, Domine, auditum tuum &
expaui, dum quæris & quærentibus quid
quærant, cum noueris quod te quærant:
& dixisti eis te esse Iesum Nazarenum. In-
uasit illico timor tuus eos quos tu timue-
ras, & prostrati solo iacuere exanimes, &
armatam cohortē vox vnius hominis ter-
ruit; & latens in humanitate omnipoten-
tia te discipulis pauidum, coram persecu-
toribus terribilem exhibebat. Sed vt fieret
voluntas patris, & Sacrificium carnis à ti-
more & tristitia inchoaret, suberant victi-
mæ desolatori carbones, quos obediētię
liquefactus adeps extinxit, & cum trahe-
retur vinctus ad pręsidem, non supplica-
uit apparitoribus, sed Petri compescuit
zelum: nec gladiorum passus est adhiberi
suffragia, immo & Herodis & Pilati con-
tempsit fastigia: nec potuit altitudo pote-
statum extorquere ad interrogata respon-
sum. Iam postposito timore quasi vtens
potentiori auctoritate, inter sputamenta,
& colaphos, & reliqua ludibria, patientia
& mansuetudine vesanas persecutorum
mentes conturbat, & in eo quod inter in-
iurias & conuicia se malitia Iudaica sen-
tit contemptam, vehementius exacerba-
Mat. 27. tur & de impietate & malitia suauitas pie-
tásque Christi triumphat. Frustra funestas
iudex manus in prætorio abluis, à sangui-
ne Domini te profitens innocentem. Tu
ipse causam mortis eius diligenter inqui-
sieris, te non inuenisse in eo fateris: ipsa
coniunx tua nihil tibi & iusto huic esse mā-
dauerat, quod vtique per eos eius dæmo-
nia imminere sibi iudicium sententia
restabantur: non excusas, sed accusas, cau-
sam tibi facis cum Iudæis communem. Il-
li se proditione, tu parricidio te condēm-
nas. Illi lingua, tu ferro occidis: tam te
quàm illos inauditæ crudelitatis scelus in-
uoluit. Veniet anima tua in manus iudicis
quem condemnas, fractisque tribunali-
bus tuis iudicaberis, & demergeris in pro-
fundum inferni: erúntq; tibi & Iudę sce-
lerato in tenebris & gehennalibus flam-
mis pœnæ irremediales, inconsumptibi-
les ignes, dolores perpetui, & tormenta
æterna. Et quidem filius hominis, sicut Mat. 14.
scriptum est de illo, vadit: qui damnatus Luc. 22.
est, vt liberaret damnatos: doluit, vt sa-
naret infirmos: timuit, vt faceret securos;
opprobria pertulit, vt improperia detra-
hentium non mouerent electos. Deputa-
tus inter impios quorum alter assumptus,
alter reprobatus est; vt daretur exemplum
& forma indissolubilis manens in poste-
ros: quia nec in vltimis Dei clementia pœ-
nitens excludit: nec vlla hora sera est, cui
compunctio districta occurrit nec eos qui
vitæ suæ quocunq; articulo temporis veri 1. Cor. 11.
sunt iudices iterum iudicari: quia, cum
iudicis & tortoris vices non parcens pec-
cator assumit, semetipsum persequens,
dum confessionem confusione honorat,
holocausti huius incensio in conspectu Dei
veniam impetrat. Neque enim bis in id-
ipsum iudicat Deus; sed impœnitentes Num. 3.
ipse iudicat & damnat, pœnitentes verò
quia à seipsis suscipit iudicatos, absoluit:
neque iudicio quod pœnitentiæ humanæ
seueritas protulit, aliquid iustitia cœlestis
apponit. Iudicati sunt Ægyptij, cum in Exo. 14.
redeuntibus super se maris fluctibus inuol-
uerentur: iudicati Sodomitæ, cum sub-
uersis eorum vrbibus flammis sulphureis Gen. 12.
cremarentur: sed in eisdem subuersionibus
gemerent pœnitentes, temporali pœnæ
æternalis non succederet pœna, sed esset
eis pro remedio supplicium, & pro abso-
lutione tormentum: nec contritos corde
æternum contereret & aggrauaret iudi-
cium. Sic in cruce latro confitens non tan-
tum indulgentiam meruit, sed Christi fa-
miliaris effectus, præmissus est in paradi- Luc. 23.
sum & factus est particeps regni, per con-
fessionem factus collega martyrij. Illi ve-
ro blasphemo, quia de Domini desperauit
potentia, nulla potuit subuenire clemen-
tia: nec potuit illi crucis prodesse consor-
tium, cuius malitiam non expiabat pœ-
nitentiæ lauacrum. Ascendisti Domine
palmam: quia illud crucis tuæ lignum
portendebat triumphum de diabolo, vel
de principatibus, & potestatibus, & ne-
quitiis spiritalibus victoriam: erantque in
manibus tuis duo cornua, in quibus erant
fortitudo tua abscondita, & imperium Abac. 3.
tuum super humerum tuum: tu ipse pati-
buli tui baiulus, hærebas ligno quod tu-
leras, euectionis & passionis anxietates
sustinens & labores. Consideraui opera
tua & expaui. Clauis sacros pedes tere-
brantibus, fossisq; manibus, de vulnerum * attrecta-
* anxietate non loqueris, de spinis sacrum te.

Matt. 17. caput pungentibus non quereris? sed satagis vt innotescat posteris, quare derelictus à Deo videaris, expositus contumeliis & Iudeorum ludibriis. Causam mortis in te non esse Pilatus ipse prædixerat, & Caiphas mortem tuam pro inimico populo satisfacturam, cùm esset anni illius Pontifex, prophetauerat. Tu de morte non agis; de opprobriis non contendis: sed hoc vis intelligi, quæ sit causa mortis, quis quæstus; vt vtraq; re cognita peccatum appareat & gratia; & quanti ponderis sit, vtrumque rerum probet effectus! cùm originali morti nullũ nisi in Christi morte potuerit esse remedium; nec reconciliare Deo potuerit exules & damnatos qualibet oblatio, nisi sanguinis huius singulare sacrificium. Et sine hoc holocausto poterat Deus tantum condonasse peccatum; sed facilitas veniæ laxaret habenas peccatis effrænibus, quæ etiam Christi vix cohibent passiones, quæ vix sceleratos animos à voluptatum fæce auellunt. Vulneri sane tam putrido & antiquarum cicatricum fœtori non inueniebatur medicamẽtum conueniens, nisi vnguento sanguinis huius plaga vetus liniretur, & malagmate carnis in cruce extensæ siccarentur venena, quæ calcaneo primi hominis & omni posteritati eius serpens ille seductor antiquus infuderat. Hæc vna medela corrosit illas quæ in immensum exercuerant cicatrices; & vim suam concupiscentiarum perdidit corruptela, & deleta damnationis conscriptione nouis litteris, assignata est & restituta libertas: priuilegio dato, charta indulgentiæ, sigillo plagæ lateralis firmata. Considero opera tua, & admiror te cruci inter damnatos affixum, iam nec tristem nec pauidum: sed suppliciorum
Ioan. 11.
Exod. 17. victorem eleuatis manibus triumphantem de Amalech: & quasi sanctificantem de excelso plebem, & eleuatum in sublimi, & quasi cœlo proximum superioribus inferentem consummati agonis vexillum, & inferioribus erexisse scalam in patris occursum. Ibi dolorum & conuiciorum immemor, subtiliter inuestigas & ipse exponis quare derelictus fueris, indicans anxietates illius querimoniæ verba esse delictorum tuorum, quorum personam &
Galat. 3. causam assumpseras: in tantũ vt per Moy-
Deut. 21. sen & per Apostolum sustineres vocari peccatum, & maledictum pro similitudine pœnæ, non culpę: quod pro eis voluisti intelligi, qui deserti à Deo propter peccata meruerant, quorum reconciliationis agebas causam. In qua allegator subtilis pro seruis seruilem non dedignatis accipere personam: & in tantum infirmis compateris, vt nec crucifigi, nec mori dum illi viuant, & te patrocinante non pereant: nec erubescas necformides: altitudinem tuam derelinquens, ad tempus gloriæ tuæ maiestatem euacuans, vt redeant dispersi, & respirent derelicti. Hæc est causa quare derelictus sis, vt colligeret & reuocaret inanitio tua eos qui fuerant derelicti; & qui sine Deo fuerant dum dominaretur eis peccatum, reducti ad iustitiam, conformes Christi, & Christi efficerentur & dij. Vnde scriptum est. Ego dixi, dij estis. Cõsidero, Domine, te in illo patibulo vbi videbaris sine adiutorio, quo modo imperatoria potestate latronem præmittis ad regnum: & in cuius assumptione iam manifestè constat quantum apud derelictos profeceris, quorum primus iste gloria & honore coronatus, ipsa die paradisi ciuis, & domesticus curiæ cœlestis efficitur. Impossibile quippe erat illam sanctam animam tuam teneri ab inferis, de qua ipse ad patrem dicis: Quia non derelinques animam meam in inferno, nec corrumpi carnem meam in sepulchro: quia vbi in præsentia illius effractis inferis est captiuata captiuitas, præsentata victrice anima in conspectu patris, ad corpus suum sine dilatione reuersa est; & appropinquauerunt saluti, qui longè erant à salute; & inter mortuos liber morti obnoxios perpetua libertate donauit. Considero te in cruce de matre sollicitum, cui volenti loqui tecum cùm euangelizares, negaueras retroactis diebus colloquium & prætuleras matri auditores verbi, pauperes spiritu; dicens eos tibi esse pro matre & fratribus, qui voluntati patris obtemperant. Nunc materno moueris affectu, & thalamum humanitatis tuæ cubiculario dilecto commendans, & prouides sedulo benedictæ inter mulieres Apostolicam clientelem, & obsequium virginis virgini discipulo tradis: vt iam non Ioseph tanti mysterii oneretur præpositura, sed Ioannes; quia iam exigebat ratio, vt coniugij remoueretur opinio: nec vltra pater Christi æstimaretur, qui eatenus vicem patris & coniugis tenuerat. Habebat Ioseph in hac Christi dispositione rationabilem contradictionem, cum alteri commendaretur Maria, si se cognouisset carnalem maritum: sed quia in spiritu actum erat coniunctionis illius
Psal. 81.
Psal. 15.
Ephes. 4.
Psalm. 87.
Luc. 8.
Ioan. 19.

mysterium

myſterium, paſſus eſt Ioſeph æquanimiter ſibi eum in hoc ſeruitio præponi, quem digniorem ſe iudicabat; & ideo maximè quia magiſtri electio ſic negotium ordina-
Matt. 27. Luc. 23. bat. Ad hæc ſacerdotalis auctoritatis priuilegium in medio proferens, mediator inter nos & patrem oras, pro his qui ad dolorem vulnerum tuorum opprobria addiderunt; & pro inimicis impetras veniam; ſupplicas & obſecras, vt hæc eis iniquitas dimittatur, à & morte tua habeantur innoxij ipſi, qui ſanguinnem tuum ſuper ſe & ſuper filios ſuos manere precantur, vſque adeo excæcati, vt ſcelus ſuum non intelligant, nec odium Chriſti ipſa mors
Pſalm. 68. crucifixi extinguat. Sed charitas tua interim ſuſpendit iudicium, & reis ingratiſq; patientia tua [10] pœnitentię prouidet locum, tempúſque reſeruat, & differt punire dignos exitio; hæc orans vt aperiantur oculi eorum, & agnoſcant quæ ſit virtus crucis, quæ efficientia ſanguinis, quæ magnitudo delicti & doni, gratiæ & peccati. Tanta erat ſpiſſitudo velaminis, & craſſitudo doctrinę, qua erant Moyſeos ſcriptura imbuti: ita erant eorum ſenſus habetes, & ingenia tenebroſa, vt in verbis legis nihil diuinum ſaperent, nihil aliud quàm exterioris vmbraculi integumenta viderent, neque ad ſacramentorum ſecreta aliqua intellectus indagine penetrarent. Immo ſi quis eos vellet in ſancta inducere, & introducere in arcana profundáque myſteria; impium iudicabant & ſtultum melè petra ſugere, & de ſaxo duriſſimo oleum e iquare. Dimiſſum eſt ergo Chriſto orante peccatum, & ex parte maxima cæcitas illuminata eſt, & malignantium perfidia demum credidit & intellexit: & de torculari crucis muſtum expreſſit, accepit & bibit; & in calice quod propinarat Moyſes vinum merum à fæcibus ſegregauit. Ecce plus potuit donum quàm delictum, & gratia
Rom. 5. quàm peccatum: quoniam ex debito damnationis obnoxios, gratis ſine vllo merito gratiæ beneficio pietatis abſoluit: & iudicium imperante Chriſto miſericordiæ dedit locum, & diſtrictionis ſuæ temperamentum iuſtitia Domino diſponente modeſtè ſuſtinuit. Iam videt Hebræus & quicumque de ſeruitute Ægyptia ad repromiſſæ patriæ libertatem anhelat, quod ſanguis Chriſti efficacius quàm ſanguis agni illius, quem in Ægypto Iſraël immolauit, contrarias abigat poteſtates: cuius hodie tanta eſt auctoritas & poteſtas, vt non ſolum Iſraëlitica limina muniat, ſed etiam ab his qui Iſraëliticè non viuūt, ſolum ſacramenti ſignum repellat dæmonia: & vbicumque conſpecta fuerit, terribilis ſit eis ſacri nominis virtus & ſanguinis nota. Denique quicunque ſint ſacramentorum miniſtri; qualeſcunque ſint manus quæ vel mergunt accedentes ad baptiſmum, vel vngunt qualecumque pectus, de quo ſacra exeunt verba: operationis auctoritas in figura crucis omnibus ſacramentis largitur effectum, & cuncta peragit nomen, quod omnibus nominibus eminet, à ſacramentorum vicariis in uocatum. Et licet indigni ſint qui accipiunt, ſacramentorum tamen reuerentia & propinquiorem ad Deum parat acceſſum, & vbi redierint ad cor, conſtat ablutionis donum, & redit effectus munerum: nec alias quæri aut tepeti neceſſe eſt ſalutiferum ſacramentum. Iam ſanguis tuus, Domine, non quærit vltionem, ſanguis tuus lauat crimina, peccata condonat. Clamat ſanguis Abel, clamant Sodomo- Gen. 4. & 19.
rum peccata, & parricidium & libido digna ſunt vltione. Tu olim vltionum Deus, Pſal. 146. Pſal. 93.
modo misereris & parcis his qui offenderunt ſanas contritos corde & alligas vul- Luc. 15.
neratos; filio prodigo reuertenti non improperas luxum; mulieri adulteræ non Ioan. 8.
opponis proſtibulum; peccatricis publicæ non recuſas ſeruitium; [11] debenti pecuniam dimittis depoſitum. Iudæis perfidis Luc. 7.
& dediſti gratiam, & dimiſiſti ſcelus ſcelerum, & peccatorum peccatum. De latere tuo fons egreditur in vitam æternam pro- Ioan. 19.
ſiliens: & de eadem conſubſtantiali que origine diuiſis limitibus aqua & ſanguis emanant, ad complementum perfectionemque totius iuſtitiæ, ſacramenta in perpetuum duratura; & fontis illius vbertas perenne lapſu vniuerſam Eccleſiam irrigat & fœcundat. Ex hoc fonte non tantum ablutionis primæ, qua initiantur accedentes ad Chriſtum, vndas haurimus, ſed & compunctionum & lacrymarum perennes effluunt riui, miſericordiarum ſuauitas & totius pietatis effectus emanat. Tu, Domine: ſacerdos ſancte, qui in tempore iracundiæ factus es reconciliatio, ſancti huius ſanguinis permanentem plenitudinem reliquiſti, & beneficium huius ſancti liquoris in perpetuum tradidiſti, & conſtituiſti nobis inconſumptibiliter potum viuificum, crucis ſignum, & mortificationis exemplum. Tu conſummatis omnibus vade ad patrem, & trahe nos poſt te; da nobis in vita præſenti, vt ſimus ſine an-

garia baiuli crucis tuæ, & comprehendamus cum omnibus sanctis quid latitudo, quid longitudo, quid sublimitas, quid profundum huius ligni significet, quo conspectonon noceat nobis, neque mordeat coluber solitudinis, sed incolumes per omnia sequamur te; tecum paruuli simus, tecum circumcidamur, tecum baptizemur, tecum ieiunemus, tecum lotis pedibus panem Angelorum edamus, tecum crucifici mundo viuamus, tecum Spiritu sancto repleti, & corpore & spiritu in ęternum maneamus. [12] Qui viuis, & vltra non moreris in sæcula sæculorum.

ADNOTATIONES.

1. Tu ipse causam mortis eum diligenter inquisieris] *Grauius*: causa mortis, *sed non placet.*

2 imminere sibi iudicium sententia] *Recté sic ille cum Remboldo, pro eo quod apud Erasmum & alibi legebatur*: sententia. *Videtur autem alludere ad formam exorcismorum.*

3. forma indissolubilis manens in posteros] *Malim legere*: manans. *Agit autem hic cursum contra Nouatianos de patientia nunquam sera.*

4. cuius malitiam non expiabat pœnitentiæ lauacrum] *Recte sic Manut. & Cauchius pro eo quod alii*: malitia.

5. Clauis sacros pedes terebrantibus] *Fuit igitur auctor in ea sententia, quod non vnico, sed duobus pedes Christi terebrati fuerint. Et certe confirmatur idipsum vetustiss. picturis quibusdam.*

6. cum originali morti nullom nisi in morte Christi pótuerit] *Prorsus sic lego cum Cauchio, & hic, & in eo quod sequitur, pro*: pótuerat, *&* potuit.

7 assignata est, & restituta libertas) *Etiam hic adiece vocculam*. &.

8. Vt iam non Ioseph) *Hinc colligere non est difficile, vixisse Ioseph in passione Domini, iuxta huius auctoris sententiam.*

9. Ad hæc sacerdotalis auctoritatis priuilegium) *Sic recte Grauius, pro*: auctoritas.

10. pœnitentiæ prouidet locum) *Rursus contra Nouatianos agit.*

11. debenti pecuniam diminis depositum) *Ferè* debitum.

12. Qui viois, & vltra non moreris) *Antea erat*: & non vltra morieris, *verum illam germanam esse, conuincit Remboldus.*

DE RESVRRECTIONE CHRISTI.

ARGVMENTVM.

POstquam Resurrectionis Christi historiam paucis perstrinxit, & Pascha vetus cum nouo contulit, hoc causam maioris gaudij nobis esse debere inculcat, quod non modo Christus resurrexeris primitiæ dormientium (nam qui ante resurrexerant, denuo ad funera redire) sed & nobis resurrectionis gloriam promiseris: vt ex clientela quam reddidit animæ caro, aliquid ei commodi in recompensatione ministerij proueniat, & fit caro post resurrectionem sine mole & pudore, agilis & mobilis, nullis clausa obstaculis, visu & auditu penetrans omnia & attingens, quocunque voluerit sine impedimento discurrens.

V æ s i t i s aromatibus ad vngendum Dominum Iesum in monumento positum, sacræ mulieres communicato consilio conuenerunt, & repertis ibi sine corpore sudariis, quem non inuenere, putauere sublatum. Nam & lapis reuolutus, & vacuum monumentum simplicibus animis coniecturas huiusmodi opponebant; quod corpus strictum linteis nisi translatum esset moueri loco non posset, nec lapis magni ponderis nisi vi humana, nullatenus reuolui potuisset: vnde & mane venientes quo modo posset ab ostio monumenti lapis gyrari anxiè causabantur. Sed Dominus qui inspirauerat vt venirent, præuenerat venientes; & egressus de sepulchro vacuum locum reliquerat, apertóque ostio ingredi volentibus liberum dederat aditum, & quasi monebat se alias quæri, qui illis angustiis non poterat occultari. Flebant igitur sacræ feminæ, quæ eum cui obsequi volebant, se perdidisse putabant; & obriguerant mœstitudine, eo quód deuotio sua desiderato frustraretur effectu. Habuerant siquidem eum sicut Prophetam, non inferiores fide illis discipulis, qui dicebant, quòd Iesus Nazarenus vir propheta fuerat, potens in opere & sermone. Et licet de resurrectione sua ipse tam Apostolos quàm reliquos discipulos, in quorum societate istæ esse meruerant, magister prouidus instruxisset, incusserat tamen omnibus dubietatem & terrorem supplicium crucis & mortis atrocitas: nec tamen ab eorum cordibus auelli poterat dilectio qua adhæserant, & recordatio signorum quę viderant, & admiratio doctrinę quam audierant, & conuersationis pię admirabilis sanctitudo qua fuerant informati. Nec dum firmo gressu ibant, sed lababat pes dubitantium, sed quęrebant quem amabant, nec malignè desperabant: vnde factum est vt quęstum inuentionis, dilectionis perseuerantia mereretur. Illæ itaque primę viderunt & cognouerunt quæ ardentius

Matt. 28. Marc. 16.

Luc.14.

Ioan. 10.

dentius dilexerunt, quæ deuotius quæsierunt: illæ sermocinatæ cùm Christo, certificatæ quod ipse esset qui à mortuis resurrexisset, nunciāt Petro & cæteris, quod Christus resurgens à mortuis iam non moritur. Euangelizarunt viuentem, qui mortuus putabatur: nec iam sepulturæ eius odoramentis corporalibus deseruiunt; sed aromatibus firmæ fidei, & certæ spei, & charitatis sinceræ, regnāti Domino famulantur, & virtutum fragrantiam non iudicato præsentant, sed iudici. Lętantur Apostoli, quos mundus quasi dehiscens terruerat, & quasi dissolutione elementorum quassaretur, omnia præcipiti ruina sternere, minas horribiles intentarat: solidatisque & compactis cœlestibus & terrenis, æterna redemptione inuenta, gratulabundi adorant quem reliquerant; credunt, nec in aliquo hæsitant: assistunt quantum
Mat.27. possūnt ei à quo diffugerant. Quem non fragor ille mundi terreret, quando terra tremuit, sol expalluit, & radios lucis suæ sol contenebratus abscondit? Ipsa monumenta lapides sibi superpositos proiecerunt, & indignata superior & inferior plaga, tenebris, & motibus, & scissuris, commonstrante passionis suæ & vehementis angustiæ indicauerunt affectum: nec sustinuit intueri mundus perfidiæ Iudaicæ scelus; & visa sunt insensata elementa, sensu vti abundantiore, quàm homines, quibus secundum naturam ratio inerat: & crudeliores extitere feris abutentes intellectu, intantum Christi sanguinem sitientes, vt se ipsos maledictione æterna damnarent, & in paruulos suos anathematis illius reliquias immobili stabilimento firmarent. Sed ne in eorum scelere diutius immoremur, qui repulsi sunt & destructi in finem; quorum parricidalia vota seruitium & exterminium meruerunt, quos cum Dathan &
Mat.16. Abiron (quos ob dissentionis flagitium terra dehiscens viuos absorbuit) constat in tenebris inferi sigillatos: nec tantarum abominationum recordatio Paschalem serenitatem interpolet, circa solemnitatis inclytę gaudia deuotis & alacribus animis insistamus. Neque enim fas est vt à nobis aliqua his diebus tristia recitentur: sed sicut * filiis Chore datum est, vt semper læta canerent & prophetarent, & omnes Psalmi eorum attitulati nominibus gaudia prædicant, nec aliqua minantur aduersa: ita nos ad Christum pertinentes, cuius sanguine conspersa creditur * Adam caluaria, qui sub loco quo crux Domini fixa

est, humatus traditur ab antiquis; eiusdem sanguinis sanctificati * elapsu, lætemur & * effluxu. delectemur in Domino: nec iam amatoribus crucis mors magistri fit horrori, neque pœna sit dolori, nec passio sit pudori; cùm hæc omnia vitæ nostræ sint instrumenta: quia mors eius pro peccatis nostris sacrificium fuit, & pœna crucis excessibus pœna dignis occurrit; labor eius onera nostra deposuit, dolor eius nos sanauit; & damnatio indebita nos à damnatione ęterna absoluit. Et si quid confusionis vi[?]a est in tempore illo pati sancta eius humilitas, rerum hodie manifestatur effectu, quod 1. Cor. 1. Apostolus ait: stultum huiuscemodi sapientius esse hominibus, & infirmum fortius omni fortitudine, per quod reprobata sapientia huius mundi, & de sapientibus & potentibus. In nomine crucifixi pauperes spiritu potentissime triumpharunt. Cantemus igitur Domino, gloriosè enim Exod. 15. honorificatus est. Liber populus egreditur de Ægypto, Moyse duce; mare fit peruium, columna flammea nocte coruscans Israëliticum antecedit exercitum, stat à dextera & læua mare suspensum, desiccato luto profundi, inoffensum abyssus dat transitum: & egresso populo Dei, Pharaonem cum populo suo repentina mole illapsum pelagus intercludit. Iam præcesserat agnus quem Israël in Ægypto immolarat, Exod. 12. cuius sanguine limina rubricata percussor Angelus non est ausus attingere: nec exterminatoris gladium populus formidabat, cui & de spiritalibus nequitiis parabat victoriam, illud sine macula sacrificium, & mare diuisum, & totum Ægypti robur extinctum. Primum illud antiquum pascha his miraculis coruscauit, & excluso fermento, præceptum est vt horum dierum celebritas ageretur in azymis: nec solemnitatis huius gaudia seruilibus operibus fuscarentur, nec omnino aliqua tantæ sinceritatis gloriam malignitas inquinaret. Certa data est ex lege distinctio, quæ esset Paschalis oblatio, & tempus, & locus, & modus; quando, vel vbi, vel quo modo sacra deberet hostia immolari. Victima, agnus, locus, vna per singulas familias domus; caro non elixa, sed assa, hora vespertina. Hæc cum eo tempore fierent in figura; quod nos in veritate agimus, typice loquebantur: & dirupto in Christi morte templi velamine, verus agnus solus inter filios hominum sine macula Christus, ætate vltima, in qua mundi vesperascit cōditio, ab vna populi Christiani familia in

vnitate Ecclesiæ affus in cruce, proiectis foras hæreticorum fermentis, sinceræ fidei solidata compagine, inconsumptibiliter editur creditur & tenetur. Noua & vetera sub hoc nomine conuenerunt: egreditur Israël de seruitute Ægypti: exit populus Dei de regno diaboli: baptizantur in nube & mari Hebræi, & iam Spiritu sancto & sanguine Christi mundatur à peccatis populus Dei: ex diuersis familiis vna fit domus, vna fit tribus, vnus est cibus significantia & significata, res & signa, virtus inuisibilis, & visibilia sacramenta sic faciunt vnum corpus, sicut caro & spiritus, & quod videtur, & nomine & virtute Christi corpus censetur. In hac rerum
Ephes. 2. conuenientia honorificatus est Christus, & gloriosæ laudis triumphos lætabunda hodie canit Ecclesia, in lapide angulari consocians disiunctos olim parietes; quos in vnum mirabilis artifex suo sanguine glutinauit, & reprobato diu à malignis fidei fundamento, charitatis suæ nexibus diuisas copulauit macerias, & redegit partes in totum, & multa in vnum; & facti sunt vna domus confœderati parietes, & stabile fundamentum. Honorificatus est Christus resurgens à mortuis, victor mortis, spolians inferos, & captiuos præmittens ad superos. Hucusque per humilitatis gradus ascendens, modo gloria & honore coronatus, nihil mortale, nihil passibile retinens, impassibilitatis & immortalitatis donauit nos gloria, & resurgentes in beatitudine constituit sempiterna. Resurrexerunt quidem ante Christum, sed
3. Reg. 17. in nomine & fide eius, sub Helia viuente
4. Reg. 4. & 13. in corpore, vnus: & Helisæo viuo & mortuo, duo qui obierant: Sed ad mortem
Ioan. 11. quam gustauerant, iterum redierunt. Resurrexit & Lazarus, & alij nonnulli ad imperium Christi: & aliquo tempore beneficio vitæ vsi: iterum ad funera rediere. Res quidem honorabilis & damnatio potestatiua fuit ad corpus exanime spiritum reuocare: sed resurrectionis huius, cuius sunt in Christo primitiæ, incomparabilis est dignitas: quam nec sequitur corruptela, nec dissoluit antiquitas, nec aliqua
Matt. 17. mutabilitas labefactat. Mirati sumus in transfiguratione quæ facta est in monte præsentibus Apostolis Petro & Iacobo & Ioanne, quando sicut sol resplenduit facies saluatoris, & vestimenta eius candorem omnem exuperantia Apostolorum hebetauere conspectum: sed momentaneus ille decor imaginem, non speciem, similitudinem, non substantiam, partem, non plenitudinem transformationis mirificè explicauit. Sed neque eandem gloriam quam ante ostendit: sed quod videre consueuerant, hoc viderunt: & dilata est, claritatis illius quam nobis pollicitus est plenitudo, quæ in se erat perfecta, & à nobis expectatur perficienda, lucidior & sincerior, quam æstimari possit ab aliquo, vel quam illa etiam claritas intimauerit, cuius primitias in Christo transformato accepimus. Agunt in cælestibus hæc paschalia gaudia ipsi angelici Spiritus, & resurgentis Domini gloriam admirantur, lætantur & delectantur in eo, quod forma serui reuersa sit in formam Dei, & exinanitio humilitatis ad depositæ altitudinis redierit maiestatem. Sed & in hoc multiplicata sunt gaudia, quod ab his pro quibus se humiliauerat, tantæ excellentiæ beneficium dignatur esse commune, & partiri nobis suæ abundantiam voluit claritatis: vt post resurrectioné, corpus non aggrauet animam, sed sit caro sine mole & pondere, agilis & mobilis, nullis clausa obstaculis, visu & auditu penetrans omnia & attingens, quocunque voluerit sine impedimento discurrens. Rom. 8.
Inerit resuscitatis corporibus nulli vanitati subiecta libertas: & quæ cogi non possit ad aliquid, in nullo laborans, iam à spe educta, re ipsa perfruens, nulla expectatione suspensa, & in pace quietissima confirmata omnisque expers formidinis, in spiritalibus deliciis iugis illa permansio Psalm. 138.
reflorebit. Quam mirabilis est scientia tua Deus, confirmata est super nos, nec possumus ad eam attingere. Hæc sapientiæ tuæ altitudo, qua mundum non ex præcedente materia, sed solo verbi tui condidisti imperio, creaturis vero corporalibus ex mundi essentia dedisti initium, suis incolis singula elementa adornans; hominem quem de mundo fecisti, cunctis in terra & aquis & aëre viuentibus præficiens, ita vt suo præposito singula in suo genere ministrarent. Tu aliis vitam temporalem, aliis procurasti perpetuam; admirabili ordine quædam mutans & renouans: & præfinito tempore etiam irrationabilibus omnibus præfixisti, & terminum quem transire non possit dissolutioni conditio destinata. Homo quia ex cælesti & terrena materia compactus est, vestitus extrinsecus pelle & carnibus, tempus accepit, quo te iubente, redderet terræ, quod de terra assumpserat, & ad immaterialem originem reuerteretur spiritus, cuius

natura

natura dissolutionis nō admittit inlutiant. Corpus putredine, & caro vermibus consumenda, secundum naturæ suæ rationem æternitatis [10] non poterat priuilegio perfrui: & quod sibi iure non competebat, à conditore nequibat exigere; neque vlla eorum interrogatio super hoc merebatur responsum. Sed tu, optime Domine, vltro gratiam volens dare spiritui, decreuisti clementius, vt ex societate & clientela quam reddiderat animæ caro; aliquid ei commodi proueniret: & quæ ei vehiculum fuerat & particeps studiorum; in recompensatione ministerii, iterum dilecto accolæ consociata pudica & pacifica; rediret, nullas secum reuehens contumelias, quibus deinceps quietis internæ concuteret puritatem. Sed & hoc, Domine, ad cumulum beneficii addidisti, vt inter legem carnis & Spiritus nulla postmodum esset diuersitas, nec post initium fœdus vlla iterum inter eos recrudescat rebellio; sed per manum tuam reconciliatio ordinata stabilis in perpetuum perseueret. Te igitur iubente, terra fit caro, & expulsa de domo iterum coniugatur viro, non iam ancilla, sed libera: & habitant vnius moris in domo murmurationibus consopitis, quas olim compugnantes inter se concupiscentiæ concitabant. Quis, Domine Deus, con- *Psal. 67.*
siderare hæc opera tua sufficit? & quis lutum coagulare potest in carnem, quis formare potest in hominem, quis infundere animam, quis reddere vitam, quis dare æternitatem, quis addere fœlicitatem? [11] Ad huoc prouentum humana laborabat creatio, hæc semper fidelium expectatio fuit. Hoc optabat rex ille humilis qui se nouerat imperfectum; vt adderes conditioni tuæ quod deerat, & perficeres & solidares opus tuum, quod corruptibilitas & mortalitas assidue conuiciis multis solebant affligere, & variis opprobriis consueuerant infestare. Tu morti imperas, & absorpta eliditur: inaoescit corruptio, vbi æger de medente sanatur. Gustasti mortem pro filiis hominum; vt qui tecum mortui erant, tecum viuerent, & participes tribulationum, etiam consolatione gauderent. Resurrectio quidem communis est, & ante tribunal Christi necesse est in corpore iustos stare & impios, Dei hoc dictante iustitia, vt pietas & impietas in operatoribus
2. Cor. 5. debitis stipendiis donarentur; & qui finem habere contempserunt in malis, infinita clauderentur vltione in pœnis, & qui gloriati sunt in cruce, cum crucifixo regnantes, beatæ fierent perennitatis participes. Non sunt participes huius gaudii, quos damnat ambitio: non potest furtiuos habens loculos paschalibus solemniis interesse. Nihil proditor & venditor magistri, fermentator prophanus commune habet cum azymis: omnis immundus in anima ad esum huius agni prohibetur accedere. Nulla ad hanc lætitiam perfidia recipitur, omnis malignitas excluditur: calciatus pedibus [12] ad euangelizandum paratus, accinctus renibus & sanctimoniæ destinatus, habens baculum in manibus, & festinans vt Ægypti deserat idola; sequens Moysen, nec formidans vitæ discrimina, quisque purus & sincerus sine fraude homo verus accedat & edat: & securus quod resurgat, mortem optet, vt attingat ad æterna gaudia, in quibus in vita nostra sursum manens, & nos trahens ad bona cælestia: Qui viuit, &c.

ADNOTATIONES.

1 & quasi dissolutione elementorum quassaretur, omnia, &c.] *Manutius & Morellus*: quassarentur omnia, *sed prius malo. Est tamen locus obscurus, præsertim in eo quod sequitur.*

2 Filiis Choro datum est, vt semper læta canerent] *Psalmos filiis Chore attitulatos, videtur ipsis auctoribus adscribere.*

3 Adam Caluariæ] *Hieron. non satis quidem probat hanc sententiam in Matth. dicens sepultum Adam iuxta Hebron & Arbea, sicut in libro Iosue legitur. Præter tamen Epiphan. contra Tatianum (ad cuius verba videtur alludere Hieron.) Origenes. tract. 35. in Matth. Athanasius de Passion. Domini. Ambr epist. 19. Chrysost. in Ioannem cum Theophylacto ac Euthymio, & Aug. serm. 71. de tempore idem cum hoc auctore sentiunt.*

4 virtus inuisibilis & visibilia sacramenta] *ita prorsus lego cum Cauchio, pro*: inuisibilia sacramenta, *vel ob id quod sequitur*: quod videtur, & nomine & virtute Christi corpus censetur, *quæ verba mire faciunt contra Caluinistas.*

5 in lapide angulari, &c.] *Obscurus locus, cum Ecclesiæ ascribatur: quod Christi peculiare est.*

6 nihil passibile retinens] *Manut. vitio operarum habebat*: nisi.

7 Resurrexit & Lazarus] *Manut. & Morel.* surrexit, *at prius placet.*

8 tantæ excellentiæ beneficium dignantur esse commune] *Deprauatè prius lectum*: dignatus, *significat asterisco suo Manut. illud ergo cum Cauchio reponimus.*

9 hæc sapientiæ tuæ altitudo, qua] *Hoc quoque lego, pro*: qui.

10 non poterat priuilegio perfrui] *Hoc etiam, pro*: non poterant, *quia sequitur*: nequibat, *& rursum*, merebatur.

11 Ad hunc prouentum humana laborabat creatio] *Hoc reposuimus ex Remboldo, pro*: laborat,

quia sequitur : fuit, & optabat.
22 Ad euangelizandum paratus] *Sic Rectè Orantes & Morel. pro* : peractus.

DE ASCENSIONE CHRISTI.

ARGVMENTVM.

A*Scensionem Christi miro celebrat encomio; sub finem, ad extremam iudicium stylum conuertens; & inferni supplicia, & æternæ vitæ gloriam graphicè depingit.*

ELEBRATA in cruce solemni victoria, cùm iam templum corporis sui, quod persecutio Iudæorum ' effoderat, Dominus reparasset, noluit statim ad patrem ascendere, & glorificati corporis præsentiam inferre cælestibus: sed necessaria dispensatione discipulorum infirmitati consulens, vtiliter distulit; & quadraginta diebus in terra conuersatus, & visus est sæpe, & locutus cum
Act. 1. Apostolis, & manducauit & bibit; & vulnera quæ ad dubietatem eorum tollendam, in corpore reseruarat, & videnda &
Ioan. 20. palpanda exposuit, & impleta in se quæ in scripturis erant prædicta, euidentia rerum edocuit. Ad hoc necessaria fuit huius temporis mora; vt recollectis quos in fugam timor impegerat, quos supplicium crucis terruerat, in multis argumentis apparens, mentes quæ diffidentia titubauerant, solidaret, nec esse phantasticum, sed verum corpus quod surrexerat, tam comessationibus quam contrectationibus probaret. Ad hoc dilata est Ascensionis gloria, vt sub hoc dierum interstitio præcedens doctrina affectibus firmaretur, immò vt discipulorum desideria recessionem eius corporalem ambirent: quia spiritalis præsentiæ plenitudo quamdiu conspectu carnis præsens aderat, aduentare non poterat: & paulatim in hoc conducti sunt, vt libenter consuetudine conuictus assueti carerent, cùm inhabitator Spiritus sanctus eorum animas possidens, inuisibili accessu sinceriores eis affectus infunderet, & aperiret interiores oculos ad intuendum intellectu puro patrem luminum, & substan-
Heb. 11. tia rerum sperandarum proposita apparentia sepeliret: nec incertitudinis scrupu-
Matt. 16. lus superesset, cum Dominus & magister,
Act. 1. quem verum hominem probauerant, cis videntibus cælum ascenderet: sed iam securi se crederent secuturos, nec esse impossibile quin & ipsi in carne & spiritu ad superos transferrentur. Omnibus itaque Ioan. 20.
ad tam delectabile spectaculum aggregatis: Ascendo, inquit, ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum, & Deum vestrum. Horum verborum auctoritas, cùm iam eorum virtutem Spiritus sanctus intimasset, omnem poterat excludere diffidentiam, & hilarescebant animi eorum paternitatis diuinæ illustrati honore, & fraternitatis Christi honorati consortio, cùm audirent & crederent se filios Dei & fratres Christi, in quo omnis excellentiæ plenitudo & sufficientia inerat. Nec iam quasi idiotæ & hebetes huic verbo applaudebant carnaliter: sed subtilissime generationem & dignitatem creaturæ à voluntate & nutu creatoris habuisse initium, & imaginem & similitudinem Dei in interiori homine videbant, & dinoscebant intellectu potius quàm visu, quam affinitatem habeant inter se pater & filius, & quia substantiuo & naturali filio filii adoptiui conformes, à prima origine multa habeant ex natura, & multa ex gratia. Sane huius generositatis consortium, secundum quam simul cum Christo filii Dei sumus, nobilitatem existentiæ nostræ exponit & intimat: in quo honore si manserimus non degeneres, constat omnino non posse patrem diffidere à filiis, sed deiformibus tutum esse ad paternitatem accessum; nec posse pati, ad hæreditatem possidendam dispositos, in petitionibus diuinis repulsam: sed in quibuscunque filius filialiter genitorem appellauerit, necesse est bonitatem largitoris iustè supplicantis prosequi voluntatem: ' maximè cùm ipse pater qui largitur ista, suggerat peti, quę non differt benignè largiri. Et quidem paterna charitas bonis filiis & hæredibus maximè delectatur: & hoc gloriæ Christi vnigeniti dilecti accumulat, quod beatitudinis suę non patitur esse solitariam magnitudinem, sed addit fratres; non qui minuant quasi diuisam in plures excellentiam, sed qui altitudinem diuitiarum eius exornent participes & consortes. Quod cùm ipsum qui pater est, constet est Deum: & cum Deum nostrum sicut & suum filius attestatur: in eò quod filij sumus, ipse nos possidet: in eo quod noster esse Deus; quod nostrum est, ipsum cuius proprii sumus, propriè possidemus. Dico igitur Domino meo: Deus meus es tu,
&

Psal. 117. & dicit mihi Dominus meus: Ego Dominus Deus tuus. Homo cuius Deus est, quid amplius quærit? Si sufficis tu Deo, sufficiat tibi Deus. Bonorum tuorum Deus non indiget, nec conferre potes ei quippiam, nec auferre. Si esurierit, non dicet Psal. 15. tibi. Eius est orbis & plenitudo eius, & Psal. 49. magnitudinem eius cæli cælorum non capiunt. Non infirmatur, non egit indumento vel cibo; omnia scit, omnia potest, omnia continet; in ipso omnes viuimus, mouemur & sumus. Act. 17. Quid tu ei quasi indigno conferes? te solum bonitate, non necessitate desiderat. Scriptum est, & ipso iubente tabulis insculptum lapideis, vt diligas eum ex toto corde tuo, & ex Deut. 6. tota anima tua, & ex tota mente tua. Dilige, & diligeris: prope est merces tua, in manibus porrigitur præmium: esto tu Dei, & erit tuum Deus tuus. Impar sane commercium pretium inæquale: sed qui pro nobis triginta argenteis appretiatus; Mat. 26. intelligi voluit, quanto fuerit in pretio quod pro eo datum est, & in eo quod ipse dedit pro mundo, dissimilitudo, cum ipse exiguo argenteo emptus & venditus, tanto pretio damnatos redimeret: vt dubium esse non possit, quin pretij magnitudo superaret negotium; nec æquari posset damnum, quod omninò damnatio iusta meruerat, obedientiæ Christi, quæ gratis vsque ad mortem progressa est, & vltro soluit quod non debebat. 4. Reg. 2. His intellectis Apostoli sicut filij Prophetarum olim verum Heliam ascensurum sciebant, & horam illam præstolabantur gaudentes, nec iam anxiabantur parturientes, sed exorta lætitia parati erant prosequi recedentem: minimè dubitantes quin & ipsi post modicum conuersationis huius, postquam de torrente passionis in via hac bibissent, exaltato capite & erecto, se ad cælestia Dominum secuturos. Mat. 18. Eleuatis igitur manibus hæreditariam eis benedictionem relinquens, non manufacto vehiculo, nec auxiliaribus carpentis euectus est Christus; sed naturæ diuinæ propria vsus virtute, carnem cœlo intulit, & corpus glorificatum patris conspectibus præsentauit. Non indiguit vectoribus Angelis, qui offendicula tollentes è medio, ferrent eum in manibus; sed præcedentes & subsequentes applaudebant victori, & concinentes in iubilatione modulabantur canticum nouum, & implebat cælos consonantiæ illius harmonia: thronis & dominationibus parantibus filio iuxta patrem consessum, Cherubim & Seraphim pedes pacificos ambientibus; radiantibus vndique diuinis claritatibus: & splendoribus supercœlestibus; quos nec ardor perseuerans consumit, nec turbinis alicuius afflatus extinguit, nec interpolatio caliginis vllius abscondit. Celebrat tanti triumphi magnificentiam lætabundus cœlestis exercitus; Luc. 2. & qui descendenti coram pastoribus Bethleemitis decantauerunt in sublimi præconia; modo expressiotibus conatibus; & intensioribus iubilis reuertenti ad patrem solemniora obsequia impendebant, & festiuis affectibus venerabantur hominem supra se sublimatum, quem gloria & honore coronauerat pater, ad dexteram suam collocatum: Philip. 2. hoc dato ei priuilegio singulari, vt in nomine eius omne genu flecteretur, & super omne nomen, eius nomen excellentius coleretur. Quanta in eius susceptione in cœlis iucunditas fuerit, nemo sufficit enarrare: rei huius magnificentia omnem superat intellectum. Si linguis hominum vel Angelorum quis eloquatur, 1. Cor. 13. vel ad hoc cuiuslibet elaboret acumen ingenij, vt definire velit quæ patris in reditu filij hilaritas fuerit: aut si forte illud sempiternum gaudium aliquod tunc admiserit incrementum, si stabilitatis æternæ se aliquo modo mutare possit immobilis magnitudo; scrutator ille maiestatis opprimetur à gloria: Prou. 25. & verendum est ne dum vehementius exprimit verba quàm oportet, sanguinem pro lacte emungat. Prou. 30. Attamen inuisibilem Deum visibile filium recepisse ad dexteram suam manifestum est: & humilitatem carnis nostræ throno iudiciario honoratam, paternæ complacuisse altitudini; duo genera gentium ciuitati supernæ, de qua gloriosa dicta sunt deinceps assignari, & esse supra mansionarios homines & Angelos, & beatitudinis illius gloriam his duobus ordinibus in perpetuum frequentari. Hæc merces obedientiæ Christi, hæc crucis & mortis stipendia, hic passionis labor promeruit; vt corpus humilitatis nostræ fieret corpori claritatis Christi conforme, & Philip. 3. mortale hoc indueret immortalitatem, & corruptibile incorruptionem: 1. Cor. 15. & fierent homines cum Christo in cœlestibus iudices, qui cum eo iudicia pertulerant malignorum, & extiterant vsque ad mortem tribulationum consortes. Hac die primum inuecta est in cælis hæc nouitas inaudita; & gauisus est pater hæreditate amplificata, sobole multiplicata; promissionibus

quas locutus fuerat in Prophetis, redditis & completis. Solum ad hæc quæ prædicta sunt, restat iudicium, & examinationi vltimæ adhuc reseruant antiqua oracula locum. De iudicio quippe & angustia, Christo sublato, superest post misericordiæ tempota quæ ad finem festinant, vt iustitiam comitetur iudicium: & habeant singuli quod metentur, & honoretur honore dignus, & contemptor confundatur
Act. 1. inglorius. Hoc & duo Angeli Christo ascendente testati sunt, quia qui iudicatus abibat, iudex esset terribilis rediturus; & videret collecta in vnum generalitas hominum, quas foderat manus, quod terebrauerat latus, faciem quam conspuerat, & prolata in medium inflexibili sententia, occurrentibus saluatori electis, remaneant impij infinitis deputati tormentis. Quanta illud edictum sequentur lamenta, illius vltimæ tubę clangor quàm horribilis erit; continuus erit & superfluus illarum la-
Luc. 11. crymarum decursus, stridorem illum dentium flammæ inextinguibiles agitabunt. Immortales miseri viuent incendio, & inconsumptibiles flammę nudum corpus allambent. Ardebit purpuratus diues, nec erit qui æstuanti linguæ stillam aquæ infundat. In proprio adipe frixæ libidines bullient, & inter sartagines flammeas miserabilia corpora cremabuntur:
Mat. 15. & omni tormento atrociùs desperatio condemnatos affliget. Non miserebitur vltra Deus, neque tunc audiet pœnitentes, sera erit illa confessio: & cùm clausa fuerit ianua, frustra carentes oleo, acclamabunt exclusi. Nullum ibi refrigerium, nullum remedium: semel Christus descendit ad inferos, vlteriùs non descendet.
Psal. 149. Non vltrà videbunt Deum in tenebris sigillati: irregressibilis erit illa sententia, & immutabile iudicium, & stabit damnationis huius immobile constitutum. Exultabunt sanè Sancti in gloria, videbunt Deum & gaudebunt, lætabuntur & delectabuntur & fruentur gloria, & in fœlicitate iucundabuntur æterna. Ibi non gustabunt quàm suauis sit Deus, sed implebuntur & satiabuntur dulcedine mirifica; nihil eis deerit, nihil obetit, omne desiderium eorum Christus præsens implebit. Non senescent, non tabescent, non putrescent amplius: perpetua sanitas, fœlix æternitas beatitudinis illis sufficientiam confirmabunt. Non erit concupiscentia in membris,[6] non vltra vlla exsurget rebellio carnis, sed totus hominis status pudicus & pacificus, sana ex integro natura, sine omni macula & ruga deinceps permanebit. Erit deniq; Deus omnia in omnibus, & illius præsentia omnes animæ & 1. Cor. 15.
corporis implebit appetitus, cessabúntque de cætero consummatis omnibus ministratorij angelicarum virtutum discursus: & impleta ordinatáque omnino ciuitate Dei, nec innouabitur, nec mutabitur vltra fixæ & consummatæ beatitudinis sta- Hebr. 9.
tus. Ei igitur, ante cuius tribunal stabimus, qui nunc vultui Dei apparet pro nobis, cui de nobis tanta cura fuit, vt nobis vellet nasci & mori, in præsenti quæsumus, vt cura sit curandi nos, & nobis auctoritatem & potestatem iudicandi nosmetipsos & corrigendi concedat; vt in illo terribili iudicio suo inter electos asciti & congregati, liberi à seruitute & captiuitate, cælestibus ciuibus coniungamur, & Esaia 64.
fruamur bonis, quæ ipse diligentibus se repromisit, quæ nec oculus vidit; nec auris audiuit.

ADNOTATIONES.

1 effoderat) *Forte* perfoderat.
2 maxime cum pater, qui largitur ista) *Ita prorsus lege*, *pro*: qui largiteriusta.
3 minimè dubitantes quin & ipsi) *Omnino solœcismus est, nisi omittatur illud*: quin & ipsi.
4 ad dexteram suam collocatum) *Omisi vocalum*: &, *superfluam cum Caucho*.
5 duo genera gentium, &c. assignari) *Hic reposui*, *pro*: assignare.
6 non vltra vlla exsurget rebellio carnis) *Non recte à Grauio omissa fuit vox*: vltra, *nam habet eam & Remboldus*.

DE SANCTO SPIRITV.

ARGVMENTVM.

Postquam epilogo breui repetiit summam omnium præcedentium tractatuum, & quæcunque ferè in scripturis sacris de Spiritu sancto scribuntur, in medium adtulit, mysteria numerorum septimi ac quinquagesimi & Pentecostes recenset: sub finem denuo additis aliquot Spiritus sancti encomiis.

Adesto Sancte Spiritus, & paraclesin tuam expectantibus illabere cœlitus, sanctifica tēplum corporis nostri, & consecra in habitaculum tuum; desiderantes te animas tua presentia lętifica; dignam te habitatore domum cōpone; adorna thalamū tuum,

&

& quietis tuæ reclinatorium circunda varietatibus virtutum: sterne pauimenta pigmentis, niteat mansio tua carbunculis flammeis & gemmarum splendoribus, & omnium charismatum intrinsecus spirent odoramenta: affatim balsami liquor fragrantia sua cubiculum tuum imbuat: & abigens inde quidquid tabidum est, quidquid corruptelæ seminarium; stabile & perpetuum hoc facias gaudium nostrum, & creationis tuæ renouationem in decore immarcessibili solides in æternum. Interfuimus sacræ verbi infantiæ, & puerperio virginis obsecuti sumus, cum cælesti militia gloriam decantauimus paruulo; confessi sumus omnipotentem, quem in cunabulis vidimus vagientem. Circumcisionis celebrauimus sacramenta, & truncato præputio voluptatum sanctimoniæ didicimus mancipari. Interfuimus baptismati saluatoris, & audita patris voce de cælis, ad obediendum Christo traditi sumus, & instructi cælitus quomodo patrem & filium dilectio iungat & vniat: ita vt in ipsis nominibus intimetur distinctio personarum, & naturæ vnitas euidentissimè innotescat. Sed & Spiritum sanctum in specie columbæ inter illa mysteria vidimus, & intelleximus ex illa specie, gemitus pœnitentiæ & desideria contemplationis diuinæ, ex simplicitate cordis & innocentia vitæ immaculatæ incessanter prodire; & neminem nisi suspirijs huiusmodi præcedentibus, & inspiratione diuina monente, posse ad cælestia aspirare, vt suspiratio, & inspiratio, & aspiratio à sancto Spiritu & causam habeant, & effectum, & materiam, & prouentum. Secuti quoque sumus in eremum Dominum ieiunantem, & repulsa potenter diaboli vidimus tentamenta. Interfuimus cœnæ, & de calice Domini bibimus; pedes lauimus; mortui sumus cum Christo, & ecce viuimus; prosequimur ascendentem; & præstolamur promissum nobis Spiritum sanctum, cuius vnctio nos de omnibus doceat, qui inuisibili magisterio nos doceat, & cælestibus instruat disciplinis: qui carnales hebetet sensus, & conterat appetitus. Hic Spiritus sanctus ab ipso mundi initio aquis legitur superfusus, non materialibus aquis quasi vehiculo egens, quas potius ipse ferebat; & complectentibus firmamentum dabat congruum motum, & limitem præfinitum. Huius sempiterna virtus & diuinitas; cum in propria natura ab inquisitoribus mundi antiquis Philosophis propriè

1. Ioan. 2. Gen. 1. Rom. 1.

inuestigari non posset, subtilissimis tamen intuiti sunt coniecturis compositionem mundi; compositis & distinctis elementorum affectibus præsentem omnibus animam affuisse, quæ secundum genus & ordinem singulorum vitam præberet & motum, & intransgressibiles figeret metas, & stabilitatem assignaret & vsum. Hanc vitam, hunc motum, hanc rerum essentiam animam mundi Philosophi vocauerunt; putantes cælestia corpora, solem dico & lunam & stellas, ipsumque firmamentum, huius animæ virtute moueri & regi, & aquas, & terram, & aërem huius semine impraegnari. Qui si spiritum, & Dominum, & creatorem, & viuificatorem, & nutritorem crederent, omnium quæ sub ipso sunt; conuenientem haberent ad fidem accessum. Sed abscondita est à sapientibus & prudentibus tantæ rei maiestas: nec potuit humani fastus ingenij secretis interesse cœlestibus, & penetrare ad superessentialis naturæ altitudinem; & licet intelligerent quod verè esset creatrix & gubernatrix rerum diuinitas, distinguere tamen nullo modo potuerunt quæ esset deitatis trinitas, vel quæ vnitas, vel quæ personarum proprietas. Superferebatur quidem elemento purificatorio spiritus sanctificator, iam tunc baptismi virtutem enuncians. Iam tunc illa præfigurabantur tempora, quibus arca Noë aquis inuecta diluuij, viri iusti familiam conseruauit illæsam; abolita generatione adultera, qui in filiabus hominum bestiali petulantia effrenes, imprudenter se illis commiscuerant, nec diuinos, nec humanos in flagitijs publicis verebantur aspectus. Arcam illam, quæ typum gerebat Ecclesiæ, Spiritus sanctus, & tunc regebat, & adhuc regit, extra quam quisquis perfidus euagatur, inuolutus fluctibus mergitur in profundum; & impossibile est ei viuere, qui non superfertur spiritus vitæ, cuius viuificus calor animat omnia, & fouet, & prouehit, & fœcundat. Hic Spiritus sanctus omnium viuentium anima, ita largitate sua se omnibus abundanter infundit, vt habeant omnia rationabilia & irrationabilia secundum genus suum ex eo quod sunt, & quod in suo ordine suæ naturæ competentia agunt: non quod ipse sit substantialis anima singulis, sed in se singulariter manens, de plenitudine sua distributor magnificus, proprias efficientias singulis diuidit & largitur, & quasi sol omnia calefaciens subiecta, omnia

nutrit, & absque vlla sui diminutione integritatem suam de inexhausta abundantia, quod satis est & sufficit omnibus, commodat & impartit. Hic Spiritus rubri maris aqua siccauit, & suspensis hinc inde
Exod. 4. & 16. vehementibus fluctibus, ab ollis carnium, & Ægypti pulmentariis populum ad spiritalem eremi libertatem eduxit incolumem; & alimoniis cælestibus pauit, manna quasi rorem matutinum infundens graminibus, quod colligi iussum est ad mensuram. Aderat plena mensura per totam hebdomadam vacante sabbathi die; [1] cui sexta præcedens dies consueti victus duplicans quantitatem, octauæ præfigurabat quietem, in qua absque labore & sollicitudine in delitiis epulabuntur electi & lætabuntur in terra sua, duplicia possidentes, corporis & animæ fœlici perennitate, & perenni felicitate ditati. Hic
Esaa. 61. est Spiritus sanctus, quem Magi in Ægypto tertij signi ostensione conuicti, cum sua defecisse præstigia faterentur, Dei digitum appellarunt, [a] & antiquis Philoso-
Exod. 8. phis eius intimarunt præsentiam defuisse. Et licet de patre & filio aliqua sensissent Platonici: spiritus tamen rumidus & humani appetitor fauoris, sanctificationem intellectus diuini mereri non potuit. & vbi ad profunditatem sacramentorũ ventum est, omnis eorum caligauit subtilitas, nec potuit infidelitas sanctitudini propinquare. Hic digitus Dei, mundanæ iudex & vindex perfidiæ, noui tempore te-
Luc. 11. stamenti potenter expellit dæmonia: nec laborat agendo, sed solo nutu perficit omnia: quod dicit, facit; quod iubet, implet; secreta indicat, pandit occulta, reuelat ignota, hebetat acutos, & perspicaces confutat. Hoc digito in lapideis tabulis lex primum conscripta, quinquagesimo die
Exod. 31. post egressum Israël de Ægypto in mon-
ibidem te Sina Moysi est commendata: sed populus nequã & gens duræ ceruicis, à quorum animis terror ille recesserat, quem mors ardens & flammea iuga, & clangor buccinæ, & lampades coruscæ, & horrenda tonitrua nuper incusserant, in Apo-
Ibid. 32. & 34. stasiam conuersi, & de Moysi reditu desperantes, lege diuinitus missa indigni iudicati sunt, quia in oculis eorum Moyses frangens tabulas, tam verba quàm instrumenta comminuit & deleuit. Quin etiam sceleris vltione patrata, reuersus in montem ad Dominum, quadraginta diebus ieiunans & colloquens, tandem obtinuit, vt ipse alias ex saxo ad instar priorum excideret tabulas, in quibus eandem quæ in primis fuerat, scripturam insculperet & formaret. Factúmque est mirabili dispensatione superni iudicij, vt lex quã Sanctus scripserat spiritus, deleretur: & quam manus humana restituit, in posterum teneretur. Quod ea ratione credi potest sic actum, vt populus prior secundum carnem ambulans & viuens, diuinis colloquiis & spiritalibus mandatis ostenderetur indignus, nec posse mentes perfidas sancta percipere, nec intelligere sacramenta, quæ exemplaribus & tegmine velabantur. Porrò testamenti noui quæ Christo euangelizante patuit veritas verbo Christi prolata, indissolubilis permansit, & solida deinde stabilitatis perpetuæ auctoritate fulcita est, eo quod oblatam gratiam humiles susceperunt, & quod filius inter pauperes spiritu inuenit sibi domum in qua caput reclinaret: & merito reprobatos visibiles tabulæ inuisibilis Dei indicant contemptores, & amphori dignos honore incarnati verbi credulos auditores, & deuotos veneratores. Lex igitur à Paschalis agni immolatione, die quinquagesimo datur: & Pentecostes nomen tantæ rei solemnitas ex lege accepit, in ipso dierum numero sacramenti magni complicans rationẽ. [1]Septenarius quippe numerus septies reuolutus, quinquagesimum efficit, addita monade, quæ præsentis sæculi meta, & futuri initium, perpetuitatem sub octauæ nomine continens, sic præsentia terminat, vt nos ad perpetua introducat. Sacratus hic septenarius numerus à conditione mundi auctoritatem obtinuit: quoniam in sex diebus prima Dei opera patrata sunt, & septima consecrata quieti, quasi sancta & sanctificans solemnitate vocationis honorata, & spiritui sanctificatori attitulata. Vnde & cessanti à seruilibus operibus populo iubetur vt diem sabbati sanctificet, & spiritui rectitudinis, & sanctitudinis, & fortitudinis ascribat, quod directè, quod honestè, quod viriliter incedit: quia totum ex eius constat ducatu, quod deuij diriguntur, quod impij conuertuntur, Psal. 50.
quod debiles confirmantur. Spiritus rectus, Spiritus sanctus, Spiritus principalis regit, componit, consummat, & perficit quas inhabitat mentes, & corda quæ possidet: nec errare patitur, nec corrumpi, nec vinci quos docuerit, quos possederit, quos gladio potentissimæ virtutis accinxerit. Septenarius iste ex quaternario & ternario constans, cùm in se propter

prædicta

prædictas causas honorabilis habeatur, habet ex partibus suis excellentiam maximam: quia artificis & materiæ videtur exprimere & distinguere primarias substantias: vt ternarius creatorem propter trinitatem enunciet, & quaternarius creaturam propter quatuor elementa, quæ rerum omnium causæ sunt & semina, sub huius numeri breuitate concludat. Spiritus sanctus à patre procedens, à patre & filio, quaternario superfertur, & conditor benignus opus suum amplectitur, & diligit quod plasmauit, & creaturam suam sanctus ipse sanctificat & consociat sibi, & charitatis nexu statuit & conquadrat. His aliisque secretioribus rationibus quas illustriũ virorum subtiliora ingenia indagarunt, septenarius numerus in scripturis sanctis sæpe sacramentales caussas complectitur, & simplex & multiplicatus, necessarios ad intelligentiã diuinorum operum parturit intellectus. In hebdomadibus apud Hebræos, dies septimus Sabbatum, id est requies appellatur: qui numerus non tãtum in septimanis, sed etiam obseruatur in annis, & annorum hebdomada consummata, septimus annus requietionis est, & ipsi terræ sabbatum imperatur; nec fas est cuiquam eo anno serere vel metere quippiam, sed quæ sponte sine in terra, siue in vineis, vel in arboribus nascuntur, alimoniæ pauperum deputantur. Annorum quoque septimanæ apud Hebræos quinquagesimum annum faciunt, quem iubileum appellant; in quo decreto legis (vt supra dictum est) fit terræ remissio, & seruorum libertas, & restitutio possessionum, quas eatenus distractio alienauerat, & cætera huiusmodi gratis ad hæreditatis ordinem reuertuntur. De numero septenario cùm multa dicta sint, plura supersunt, quæ in lege & Euangelio præcipuè commendãtur. Quinquagesimus itaque annus perficit iubileũ; quinquagesimus dies à Pascha Pentecosten facit, in quo verè Spiritu sancto infuso Apostolis, ad hæreditatem cælestem à quo venundati sub peccato exulabant, quos diabolo domino mendicitas & egestas subiecerat, reuertuntur. Septem Sacerdotalibus clangentibus tubis, Hiericho corruit: septem petitionibus orandum patrem filius docuit. Remissio peccatorum duplicato septies septenario, Petro mandatur. Leprosus septimi diei inspectione à sacerdote iudicatur; summi sacerdotis in septem diebus consecratio consummatur. Dominus

Leuit. 23. & 25. — Act. 2. — Iosue 6. — Matt. 6. — Leuit. 15. — Exod. 29.

Iesus Christus de septem panibus quinque millia hominum reficit: & iustus quisque Deo laudes per diem septies dicit. Ipse Dominus Iesus ab Adam secundum generationes, quas Lucas cõmemorat, septuagesimus primus inuenitur; vt vltionem in Lamec septuagesies septies promulgatã veniens terminaret. Septem diebus in Pasca editur azyma, septem diebus mense septimo tabernaculorum solemnitas celebratur. In septem annis templum à Salomone cõstruitur, septem brachiis & totidẽ luminibus candelabrum adornatur. Celebramus tam nos quàm Iudæi quinquagesimum diem, sed illi in typo; nos autem in veritate, non tã significamus quàm agimus. Pentecosten igitur celebrantes, cõmemoramus quæ olim sub Moyse in veteri testamento sunt acta, & quæ sub Christo facta sunt. Post cuius ascensionem in cælos Spiritus sãctus visibiliter super Apostolos in linguis igneis apparuit, & ad instar prioris sæculi vniuersitatem fidelium vnius labii esse voluit: vt quorum erat cor vnũ & anima vna, vna esset & lingua, nec posset impedire intellectum credentium aliqua diuersitas verborum; sed Euangelica doctrina propria lingua prolata ad omnium auditum eandem efficientiam obtineret, vt Græcis & Barbaris omnibúsque gentibus verbum Euangelij sic esset intelligibile, ac si in eorum auribus linguæ in qua nati erant, idiomata resonarent. Aderant Medi, & Elamitæ, Mesopotameni, & Arabes. Hi omnes, dum Hebræa lingua Apostoli prædicarent, locutio Iudaica enunciationis suæ articulos cursu consueto euoluens, nullo exponebatur interprete, sed verbo eorum per Spiritum sanctum inerat virtus & gratia, vt habitantes Pontum & Asiam, suam esse dicerent linguam, quam audiebant; quasi primitiuæ linguæ libertas ad antiquitatis reuersa originem, cõfusionis contumeliam euasisset. Nec tantum Apostolis collata est hæc gratia, sed multitudini credentium idem spiritus superfusus est, intus ardẽtibus, extra loquentibus; & complectebãtur, sed dilectio & verbum, & de calore spiritus sermo feruebat ignitus. Iam omni timore excluso obedire se Deo magis quàm hominibus publicè profitebantur, & videbatur eis gloria, si pro Christo iniuriam paterentur. Ad hunc modum olim Moysi iussum est, vt in viros septuaginta, quos ipse Presbyteros iudicaret, de spiritu suo partiretur, vt in negotiis partem gererent

Matt. 14. — Psal. 118. — Luc. 3. — Gen. 14. — Exod. 12. — Leuit. 23. — 3. Reg. 6. — Num. 8. — Act. 2. — Act. 5. — Num. 11.

sollicitudinis: quibus cùm imposuisset Moyses manus, requieuit in eis Spiritus sanctus; qui non Moysi ablatus est, quasi ipse sine spiritu remaneret, vel idem spiritus secaretur in partes; sed secundum mensurã donationis diuinæ, quæ erat in Moyse, gratia singularis facta est multiplex & communis, & data est multis in eo potestas quod prius solius Moysi disponebat auctoritas. Sic Heliæ spiritum duplicem recepit Helisæus: non quod in duas sub-
4. Reg. 2. stantias idem spiritus sit diuisus, & duos Propheta sanctus habuerit spiritus; sed quod populo Christiano, cuius typum Helisæus gerebat, accepto Spiritu sancto data sit potestas in opere & sermone; & ascendentem Heliam, id est Christum, pio desiderio prosecutus, fide claruerit & intellectu, & vita, & signis, & miraculis fulserit & exemplis. Hic sacrorum ordinum distributor, reges creat & principes, sacrat pontifices, eligit sacerdotes. Hic sapientia
Rom. 5. Salomonem, intellectu Danielem, Ioseph consilio, Samsonem fortitudine, Moysem scientia, Dauid pietate, Iob timore prosequitur: & sanctorum animas omnimodis fœcundat virtutibus, intantum affectus pacificos prouehens, vt iam in cœlis nostra sit conuersatio, diffusa in nobis charitate per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Hic in pudicis mentibus sibi statuit mansionem. Hic humiles cælibes habet dome-
4. Reg. 5. sticos, abominatur ærarios, falsarios dete-
4. Reg. 15. Act. 8. statut. Hic Giezi mercenarium lepra condemnat, & Ieroboam vendentem sacerdotia cum apostatis locat. Hic Simonem gratiæ Dei nundinatorem à sanctorũ consortio exhæredat, cuius detestabiles ausus vltrix ruina confundit & quassat. Hic Ba-
Num. 22. laam ad maledicendum conducto silentium imponit; & per asinam redargutum, collisо ad parietem pede, vacuum pecunia, contumelia oneratum, claudicantem ad propria remisit confusum. Hic omnibus Ecclesiæ sacramẽtis interest, quæ ipse efficit & consummat. Hic peccata diluit, hic iustificat impios, & ad vitam reuocat mortuos. Hic discordes pacificat, & vinculo dilectionis adstringit & ligat. Hic nos cælo inuehit, & à mundi huius vanitatibus auulsos superni regni constituit hæredes, cuius summa est fœlicitas, quod corpus istud spiritale effectũ cum Angelis conuersabitur, nec vltra erit carnis & sanguinis aliquis appetitus, sed erit omnium plena sufficientia, cognoscibilis Deus, & inhabitator Spiritus sanctus.

ADNOTATIONES.

1. Sed & spiritum sanctum] *Vocculam*: &, *casu omissam apud Menutium denuo adiecimus.*
2. Sed in se singulariter manens] *Reposuis* sed, *cum Cauchio, pro*: &.
3. Cui sexta præcedens feria] *Obscurum quomodo sextam feriam Octauæ compares, quum de ratione Circumcisionis, rectè asserat, post septimanam octauam subsequi.*
4. & antiquis Philosophis] *Adiecimus*: &, *vt sensus constet.*
5. Septenarius quippe numerus, &c. quinquagesimum indicat) *Sic rectè Erasmus, pro eo quod deprauate erat apud Remboldum* quinquagenium. *Vide autẽ plura de septenario num. lib. ad Fortunatum cap. 11. Pulchre autem explicat quadruplicem septimanam, hebdomadum nempe, dierum, mensium, & annorum.*
6. Spiritus sanctus à patre procedens, à patre & filio] *Prius illud*, à patre, *censeo superfluum.*
7. Sabbatum, id est, requies] *Prorsus sic lego, pro* idẽ.
8. Pentecusten igitur celebrantes, commemoramus) *Hoc quoque, pro* commemorauimus.
9 Hi omnes, dum Hebræa, &c.] *Aut solœcismus est, aut aliquid desideratur.*

DE ALEATORIBVS.

ARGVMENTVM.

Aleæ ludum multis argumentis pulchrè impugnat, & Christiano homine minimè dignum ex eo probat, quod diaboli cum idololatria institutum sit: multo magis in Presbyteris vituperandum, quod absurdum sit, vt manus ad sacrificium dominicum admissa, quæ ad laudem Domini in oraculo exurgit, quæ signum crucis per quod tuemur, frontibus imprimit, quæ diuina sacramenta consummat, iterum laqueis diaboli implicetur. Porro edidit primus hunc librum Morellius, & habet etiam Ms. cod. Anglicus. Cypriano vero iam olim illum adscripserunt, Landulphus à columna Carnotensis in Breuiar. Hist. Antoninus Summa *Hist. Philippus Bergomas in supplemento Chronic. & Trithemius. Neque etiam magnopere repugnat stylus, & plerasque scripturas, sicut Cyprianus alibi, citat.*

MAgna nobis ab vniuersa fraternitate cura, fidelis maxime: & rea perditorum omnium audacia, id est, aleatorum animi ad nequitiam se in lacum mortis mergunt. [a] Et quoniam nobis diuina & paterna pietas Apostolatus ducatum contulit, & vicariam Domini sedem cælesti dignatione ornauit, & originem authentici Apostolatus, super quẽ Christus fundauit Ecclesiã in superiore vestro portamus, accepta simul potestate soluendi

salutari doctrina admonemur, ne cùm delinquentibus assiduè ignoscimus, ipsi cum eis pariter torqueamur. Ideo sal terræ dicimur, vt ex nobis omnis fraternitas cœle-
Matt. 5. sti sapientia saliatur. Nam cùm dicat: Sal autem si fatuatum fuerit, nihil valebit, nisi vt proiiciatur foras & conculcetur ab hominibus; hoc veremur & timemus, [1] ne in Ecclesia securi, quod nobis sacerdotalis dignitas tradita est negligẽter, iuxta quosdam fratres inertes reperiamur: aut dum falsam communicationem damus, id quod cum honore de Dei dignatione percepimus, [4] indignante Domino & exprobrante, amittamus; dicit enim scriptura diui-
Ezech. 34. na. Væ erit Pastoribus. Quod si ipsi pastores negligentes reperti fuerint, quid respondebunt Domino pro pecoribus? Quid dicent? à pecoribus se esse vexatos? non creditur illis: incredibilis res est, pastores pati posse aliquid à pecore; magis punien-
Eccles. 32. tur propter mendacium suum. Et alia scriptura dicit: [5] Rectorem te petierunt, noli extolli. Esto in illis quasi vnus ex ipsis: curam illorum habe & considera. Et iterum: [6] Existimare sacerdotem esse cultorem, & omnes esse apud eum delicias, granaria plena, & de quocunque considerauerint pabulo oues, eas saturare. Nam vt constaret nos, id est, Episcopos, pastores esse ouium spiritualium, hoc est hominum fidelium qui sub cura nostra constituti, [7] ne vllum in eis scabiei vitium reperiatur; quo magis à nobis quotidie perscrutentur, vt medicamine cælesti adhibito, vellera eis florida crescant; quæ ad naturam vestis salutaris proficiant. In Euangelio Dominus ad Petrum dixit: Pasce oues meas. Et quoniam Episcopum, id est, Spiritum sanctum per impositionem manus, cordis excepimus hospitio, [8] cohabitatori nostro ne
Ioan. 21. vllam molestiam proponamus, Apostolus monet & dicit: Nolite cõtristare Spiritum sanctum qui in vobis est: & nolite extin-
Ephes. 4. guere lumen, quod effulsit in vobis. Quanta autem Episcopum bene agentem & salubriter admonentem, sine [9] tribulatione corporis, condigna maneant Martyria: quanta & in Episcopum negligentem nulla de scripturis sanctis documenta promentem, cumulentur tormenta, Apostolus nos excitat Paulus, [10] & condigno statu Episcopos & procuratores Euangelicæ doctrinæ ponit, & dicit: Quandiu erit infans, procuratores & actores habet; at cùm
Gal. 4. creuerit, hæreditatem suam expetit. Nos etiam dispensatores & procuratores Euangelii sumus; hoc quoque inter dispensato- 1. Cor. 4.
res & procuratores quæritur, vt quis fidelis & iustus inueniatur. Si ergo apud dispensatores quęritur, vt quis fidelis & iustus inueniatur; [11] quid si oues delinquant, & delinquentibus dispensatores ignoscant? Non ipsi delinquentium se pondere onerant? Apostolus Paulus commemorat, quando ad Timotheum docendum & corroborandum in fidei firmitate, ne quid Deum fallat, & ne malignum orationibus
iustorum intercedat, [12] prouidus & sollici- 2. Tim. 1.
tus dicit: O Timothee fili commendatum
serua: noli spernere donum quod in te est 2. Tim. 4.
per impositionem manuum seniorum: 1. Tim. 4.
accingere fortiter, & vtiliter age ministe-
rium tuum, & cum integritate supple: esto 1. Tim. 5.
cæteris bonum exemplum; nemo tibi contradicat, nemo iuuentutem tuam contemnat: peccantem coram multis castiga, vt & cæteri metum habeant, & ne com-
municaueris peccatis alienis. Et iterum: Si 1. Cor. 5.
quis frater fornicarius, aut idolorum cultor, aut auarus, aut raptor, siue iniustus nominatus fuerit; cum eiusmodi quidem nec cibum capere. Et alio loco: Quicumque frater more alienigenarum viuit, & admittit res similes factis eorum, desine in conuictu eius esse: quod nisi tu feceris, & tu particeps eris eius. [13] Et in doctrinis Apostolorum: Si quis frater delinquit in Ecclesia, & non paret legi: hic nec colligatur, donec pœnitentiam agat, & non recipiatur, ne inquinetur & impediatur oratio vestra. Et Apostolus etiam iterum di-
cit: Eximite malos è medio vestri. Quod 1. Cor. 5.
si multorum testium varia & consonanti monitione docemur, [14] cum delinquentibus fratribus cibo ne quidem vesci; quanto magis debeat & ab sacrificio Christi arceri? [15] Quàm magna & larga pietas Dei filij, quod in futurum prætius nobis consulat: ne quis frater incautus denuo laqueis diaboli capiatur; sollicitos esse iussit & prouidos atque eruditos, quoniam hostis ille antiquus circuit, pulsans Dei seruos? [16] non vno genere tentans. Multæ enim sunt tentationes eius, quorum pri-
mordia sunt, idololatria, [17] mœchię, furta, 1. Pet. 5.
rapinæ, auaritia, fraus, ebrietas, impatientia, adulterium, homicidium, zelus, perfidia, falsa testimonia, eloquium falsum, inuidia, extollentia, maledictũ, error, & si qua sunt similia quæ his congruunt; ex quibus est aleæ tabula. Pręsto est diaboli laqueus manifestus, venenum portans lethale serpens, & inductio corrumpens;

quæ cùm videtur nihil eſſe, magna amplexi operitur deletio. Quid illud eſt quæſo fideles, vt manus quæ iam ab iniuriis humanis expiata eſt, & ad ſacrificium Dominicum admiſſa, & quod ad ſalutem totius hominis pertinet, dignatione ſuſcipit, quæ ad laudem Domini in oraculo exſurgit; quæ ſignum crucis, per quod tuemur, frontibus imprimit: ipſa quæ diuina ſacramenta conſummat: quid eſt, inquam, vt iterum laqueis diaboli, vnde exuta eſt, implicetur, & per ipſa damnetur? aleatrices manus, libidinoſa ſtudio conſueuerunt, id eſt, aleæ tabulæ, quod eſt diaboli venabulum, & delicti vulnus inſanabile. Aleæ tabulam dico; vbi diabolus præſto eſt, ad capiendum ſummiſſus, & cum ceperit de captiuo triumphum, perfidia, falſa teſtimonia. Tabulam aleæ dico; vbi dementia, & furia, & venale periurium, imperium & colloquium ſerpentinum. Illic rabioſa amicitia, illic atrociſſimi ſceleris fraternitas diſcordans; illic conuicia & audacia ſæua, & mens inſana & fera impatientia. Aleæ tabulam dico; vbi poſſeſſionum amiſſio, & pecuniarum ingentium perditio, monſtrum, & demonſtrans litigioſum, furax dementia. O aleatorum noxia, ſedentaria, & pigra nequitia! ô manus crudeles, & ad periculum ſui armatæ, quæ bona paterna & opes auorum ſudore quæſitas ignominioſo ſtudio dilapidant: manus trux, noxia & inſomnis, nocte diéque continuis inſtrumentorum ſuorum armigera; quæ peccando ſeipſam damnauit, & poſt peccata non deſinit ire. O nequam manus, in perniciem Domini ſui armata, quæ ſordidiſſimi æris totam ſubſtantiam perdit; & cùm tot eſſent augendæ rei familiaris & multarum abundantiæ opum, modo inops & pauper eſt. Alea eſt, quam lex odit: alea eſt, quam ſequitur crimen ignobile, vbi manifeſta tentatio, & pœna occulta. Alea eſt alueus mali, & ſupplantatio amici, quæ nec lucrum confert, ſed totum conſumit. Hinc deinde pauperes fiunt, hinc opes ſuas perdunt, hinc iam conſumptis omnibus rebus ſuis, mutuis pecuniis ſe obruunt: hinc patrimonium ſine vlla fori calumnia amittunt. Qualis eſt lis, vt quos nemo perſequitur, ſeipſos per inuidiam perſequantur; vt paternas ſuas hæreditates ſub hoſtium ſuorum multiformi numero diſpergant? Eſt & quando ipſi aleatorẽs cum proſtitutis mulieribus penes auctorem ſuum nocturnas vigilias clauſis foribus celebrant: armantur aduerſus ſe miſeri, ſpiritu diaboli repleti, & illic duplex aut geminum crimen admittunt. Hic concrepat aleæ ſonus, illic ſilentio operatur inceſtus: hic ſine vllo dignitatis ſuæ reſpectu, ſine vlla excuſatione, peſtifero ſtudio cedere bonis ſuis cogitur; illic ſecreto mortale venenum bibitur. Vnde hæc ſacrilega meditatio, vnde hoc crimen, auctorum teſtimonio comprobamus? Cum enim quidam ſtudio litterarum bene eruditus, multum meditando hoc malum & tam pernicioſum ſtudium adinuenit, inſtinctu ſolius Zabuli, qui eum artibus ſuis repleuerat; hanc ergo artem oſtendit, quem & colendam ſculpturis cum ſua imagine fabricauit. Statuit itaque imaginẽ ſuam cum nominis ſui ſubſcriptione, ſuggerente ſibi amico, qui vt hanc artem excogitaret in peccatorem ſubuenit. Sic ergo ſe in imagine ſpecioſa demonſtrans, alto quodam loco condidit, & in ſinus ſuos hanc aleæ tabulam geſtans, vt quaſi ipſe luſor & adinuentor huius malitiæ appareret, cuius nomen à Dei ſeruis nominari non deberet (ſic enim in nomine turpis eſt, quomodo in factis iniquus) & quiſque Dei ſeruus aleæ tabulam amplectitur, auctoris nomine vocaretur. Ille enim cum ſe in ſtatunculis, & ſimulachris formaret; aliud crimen adinuenit, quo ſe ab imitatoribus ſuis, colendum, & ſibi ſacrificandum inſtituit; ita vt qui vellet ſtudio eius adhærere, non ante manum in tabulam porrigeret, niſi auctori huius prius ſacrificaſſet. Inde factum eſt, vt olim qui homo fuerat, & facinoris admiſſionis adulter, poſt mortem, à pronis & errantibus ſub fictitio nomine Dei talis coli meruerit. Aleæ tabula qui ludit, & maleficia noſſe debet, quod à Dei ſeruis longe ſit, ſciens quoniam foris maleficus & venerarius, & iterum in iudicij diem in igne rotante torquebitur. Aleæ tabula qui ludit, prius auctori eius ſacrificare debet; quod Chriſtianis non licet dicente Domino: Sacrificans diis, eradicabitur, niſi Deo ſoli, & iterum: Nolite ſacrificare diis alenis, ne incitetis me in operibus manuum veſtrarum ad diſperdendum vos. Chriſtianus qui es, & aleę tabula ludis; licet non ſacrifices, lege huius facinoris particeps es. Et vtique Dominus occurrit & dicit. Exi de ea populus meus, ne ſis particeps delictorum eius. Et iterum: Diſcedite, diſcedite inde, exite de medio eius qui portatis vaſa Domini, & immundum

Exod. 22.
Hier. 25.
Apoc. 16.
Eſai. 52.

immundum ne tetigeritis. Christianus quicunque es, & alea ludis, hoc primum in loco credere debes, quia non Christianum, sed Ethnicum tibi nomen est: & illud quod ad sacrificium Dominicum pertinet, in vacuum sumus, sic enim dicit:
Leuit.7. Omnis immundus non tanget sacrificium sancti. Dicit enim scriptura, "Omnis vir manducans carnem sacrificij, & immunditia eius super ipsum; pereat anima illa de populo meo. Aleator quicunque es, Christianum te dicis, quod nõ es, eo quod sæculo particeps es, nec amicus Christi potes esse, qui cum inimico Christi tenes amicitiam. " Certe qualis dementia aleatorum fidelium, vbi insaniunt, & furacissimis vocibus peierant;" & deorbati Zabuli caligine, inuicem sibi manus inferunt, maledicunt, se deuouent, patentum originem " turbis præsentibus dehonorant. Sonat publicè aleæ strepitus, festinant ad necem hæreditatis suæ manus: nec intelligit miser, quid sibi noceat, quando se aleæ auctorat. Et qui iam sæpius vincitur, rursus ad nocentius studium, Zabulo suadente animatur. O ars infesta studentibus, & studium libidinosum; quod non diuitias, sed nuditatem & inopiam præstat! manus carnifex, manus noxia, quę nec post lucra desinit; sed adhuc post damna ludit. Christianus qui alea ludit, ad sacrificium Zabuli, " immolantibus pœnis auctoris, manus polluit. Et ideirco Dominus ad hos indignatus dicit: Nolite, inquit, extendere manus vestras iniustè, ne exacerbetis me, & non finam vos diu manere super terram: & iterum: Abstinete manus vestras ab iniusto, " & ne feceritis quicquam mali. Et
Rom.12. Apostolus beatissimus Paulus similiter dicit, " Videte fratres, ne obfiguremini huic sæculo, & pompis, deliciis & voluptatibus eius, sed continete vos ab omni iniustitia. Nam qui delinquit in Deum, nulla sit excusatio, nec indulgentia vlla, " & ne-
Mat. 22 mini venia datur. In Euangelio Dominus dicit: si quis, inquit, dixerit blasphemias in filium hominis, dimittetur illi: at is qui peccauerit in Spiritum sanctum, non dimittetur illi, nec hîc, nec in futuro sæcu-
3.Reg.24. lo: & iterum propheta dicit: " Si delinquendo peccet vir aduersus virum, orabitur pro eo ad Dominum: Si autem in Deum peccauerit, quis orabit pro eo? Et beatus Apostolus Paulus procurator vicarius Christi, Ecclesiasticam curam agens, ponit & dicit: Vos estis templum Dei, & *1.Cor.3.* in vobis Christus habitat; si quis templum Dei violauerit, perdet illum Deus. Ite- *Mat.7.* rum Dominus in Euangelio suo negat peccatores, & exprobrat, dicens: Recedite à me omnes qui operamini iniustitiam, nunquam vos cognitos habui. Et Ioannes *1.Ioan.3.* Apostolus dicit: Omnis qui peccat, non est de Deo, sed de diabolo est; & scitis quoniam ideo venturus est filius Dei, vt perdat filios diaboli. Si quis aleator Christianus es, tuus & hęreditatis tuę inimicus es: quicunque es, desine ab illa dementia miser, quid te in laqueum mortis cum diabolo vltra pręcipitas? " quid opes & diuitias sordidissimas æris admittis? quid te laqueis sæcularibus inuoluis, vt de sæculo iudicens? quid inimicum tuum fauoribus laudando, delinquis, cum quo necesse est puniaris? Esto potius, non aleator, Christianus: pecuniam tuam, adsidente Christo, spectantibus angelis, & martyribus pręsentibus, super mensam Dominicam sparge: patrimonium tuum, quod forsitan sæuo studio perditurus eras, pauperibus diuide: diuitias tuas Christo vincenti committe: seruus cum Domino tuo vocare, studio deifico obsequere, artem Domini imitare, quę non perdit, sed potius acquirit. Desine ab illis tuis furacissimis moribus, cohibe pręcipitem nequitiam tuam: sit tibi cum pauperibus quotidianus lusus; sit tibi cum viduis frequens operatio: censu & adparatus tuos omnes ad studium Ecclesiæ distrahe: aurum tuum, & argentum, & pecunias tuas in thesauris cælestibus repone; fundos & villas tuas, iusta operatione " ad paradisum remoue: vt peccata donentur tibi, eleemosynis & orationibus continuis incumbe. Alea ne luseris; vbi lusus nociuus est, & " crimen mortale; vbi dementia sine consideratione; vbi nulla veritas, sed " mendaciorum mandra. Abscinde inde manum tuam, & auette inde cor tuum: extrahe caliginem Inimici oculis tuis, & purifica manum tuam à sacrificiis Zabuli: abige abs te furaces mores, esto patiens & Christianus, esto tibi & vitæ tuæ in operationibus iustus & prouidus. Fuge diabolum persequentem, & fuge aleam inimicam rerum tuarum: studium sit tibi sapientiæ, Euangelicis monitis erudite, puras manus ad Christum extende; vt promereri Dominum possis, aleam noli respicere. Amen.

ADNOTATIONES.

1. Magna nobis ab vniuersa fraternitate cura] *Forte legendum* : vniuersæ fraternitatis cura, *Est tamen adhuc planè mutilum huius libri frontispicium.*

2 Et quoniam nubis] *Prætermisi voculam* : in, *superfluam.*

3 ne in Ecclesia securi] *Etiam hic interposita erat particula* : cum *superflua.*

4 indignante Domino exprobrantes amittamus] *Censeo legendum* : & exprobrante.

5 Rectorem te petierunt] *Etiam hic malim* : posuerunt.

6 Existimate sacerdotem] *Nescio ad quam scripturam alludat.*

7 ne vllum in eis scabiei vitium reperiatur] *Ita lego pro eo quod erat* : scabie, *est tamen adhuc locus obscurus & mutilus.*

8 cohabitatori nostro] *Superflua* : &, *particula, locum reddebat obscurum.*

9 sine tribulatione corporis] *Hic velim adiectum* : etiam.

10 & cum digno statu] *Prorsus lego* : condigno.

11 quid si oues delinquant] *Ita ex Antonino, pro* : omnes.

12 prouidus & sollicitus dicit] *Omnino & istud lego, pro* : dicens.

13 & in doctrinis Apostolorum] *Vnde hæc cites nescio, neque enim reperiuntur aut in canonibus, aut in constitutionibus Apostolicis.*

14 cum delinquentibus] *Rursum omisimus* : ne, *particulam superfluam.*

15 quàm magna & larga pietas Domini filij] *lego* : Dei.

16 non vno genere tentans] *Censeo legendum* tentationis.

17 mœchiæ] *Prorsus aut hoc legendum, aut* : mœchia, *pro eo quod erat* : mœchæ.

18 magna amplexi operibus deletio] *Locus mutilus & corruptus.*

19 manus quæ iam] *Omnino lego hoc, pro* : tam, *adijcio verò* : est, *ex Antonio.*

20 ad sacrificium Dominicum admissa] *Aut alludit ad veterem consuetudinem de qua libro de Lapsis, aut (quod magis apparet ex sequentibus) de Presbyteris loquitur.*

21 quæ ad laudem Domini] *Sic rectè Anton. & Morelli quidam codex, pro* : ipsa.

22 quæ signum crucis per quod tuemur frontibus imprimit.] *Hoc iterum ex Antonino pro eo quod erat* : ipsa per quam tuemur signum crucis in frontibus notatum.

23 ipsa quæ diuina sacramenta consummat] *Iuxta præcedentem Antonini lectionem, non sum veritus interserere* : quæ.

24 quid est, inquam] *Particulam* : inquam, *ex eodem Antonino adieci; quippe apud quem haud dubiè sic legendum, pro eo quod habet* : inquit.

25 diaboli venabulum & delicti vulnus] *Hæc lectio quoque eius placet, pro vulgata* : Zabuli malum & diaboli vulnus. *Iuxta quem iterum paulo post* : &, prætermisimus.

26 vbi dementia & furia] *Antonin.* vbi mentis furia.

27 illic rabiosa amicitia] *Sic etiam ille, & alius quidam Morel. cod. pro* : rabidosa.

28 sceleris fraternitas] *Ita alius Morelli codex pro* : immanitas.

29 opes auorum sudore quæsitas] *Alius Morel. cod.* sudoribus, *sic & Anton.*

30 & cum tot essent augendæ rei familiaris] *Aliquid desideratur, nempe* : occasiones, *aut simile quid.*

31. Alea est alueus mali & supplantatio amici, quæ] *Hoc rursum ex Anton. pro* : laqueus est ille mali, & supplantatio inimici, qui.

32 sine vlla fori calumnia] *Ex eodem* : fori, *pro* : forti. *Sed vicissim apud illum reponendum* : calumnia, *pro* pecunia.

33 instinctu solius Zabuli] *Hoc quoque ex eodem, pro* : instigatu, *qui etiam legit* : adimpleuit, *pro* : repleuerat, *sed hoc malo.*

34 in peccatorem subuenis] *Phrasis obscura.*

35 in sinu suos] *Forte* : in sinu suo, *est tamen adhuc locus obscurus & mutilus.*

39 in statunculis & simulachris] *Adiecimus* : &, *ante desideratum.*

37 quos ea ab imitatoribus colendum, & sibi sacrificandum instituit] *Ita rursum ex illo, pro eo quod erat* : colendum diceret, sacrificandi sibi legem terminauit.

38 sub fictitio nominis Dei] *Prorsus sic lego, pro* : finctioso.

39 maledicus & venerarius] *Noua vox, quantum apparet a venerandis idolis deriuata.*

40 Omnis vir manducans carnem sacrificij] *Prorsus sic restitui hunc locum, ex libro de lapsis, vbi sic citatur hæc scriptura, pro eo quod erat* : mendicans. *Lego ex eodem* : immunditia, *pro* immunditiæ.

41 certè qualis dementia] *Anton.* O qualis, *qui etiam* : peierant, *legit, pro* : periurant.

42 & deorbati Zabuli caligine] *Anton.* diaboli. *Noua autem est vox* : deorbati.

43 turbis præsentibus] *Hoc ex eodem reposui, pro eo quod erat* : turpibus *pessime.*

44 immolantibus pœnis Auctoris] *Rursus obscurus locus.*

45 & ne feceritis quicquam mali] *Omnino sic lego, quia præcedit* : abstinere.

46 Videte fratres, ne obfiguremini] *Vbique alibi Cyprian.* configuremini.

47 & nemini venia datur] *Etiam hoc lego, pro* : veniam. *Videtur autem hoc pertinere ad errorem Nouatianorum.*

48 Si delinquendo peccet vir] *Istud quoque ex Cypriani alus locis, pro* : peccauit.

49 quid opes & diuitias tuas] *Locus iterum obscurus.*

50 ad paradisum remoue] *Forte* : remitte.

51 & crimen mortale] *Prorsus sic lego cum altero Morel. cod. pro* : immortale.

52 mendaciorum mandra) *Alius* : mendacij malitia.

DE MONTIBVS SINA ET Sion aduersus Iudæos.

ARGVMENTVM.

Nihil habet hic liber peculiare, præter interpretationem mysticam montium Sina & Sion. Porro neque de hoc certi quid pronunciare licet. Vna enim ex parte stylus & argumentum refragantur, ne Cypriani credatur, quippe qui ex Hebræis interpretationes sequi non soleat. Ex aduersa parte, Cypriano illum ascribunt Ms cod. Cambr. Anglicus Afflign. Dunen. & Blandin. cum veteri exc. & iam olim Trithemius, Antoninus, ac Vincentius. Cuiuscumque autem sit, ex scripturarum citatione iuxta 70. immo plerumque iuxta quod Cyprianus citat, prorsus mihi persuadeo, eadem ætate conscriptum, & ab Africano homine. Confirmatur hæc mea censura D. Augus. auctoritate, qui, vbi tract. 9. & 10 in Ioannem similem interpretationem nominis Adæ iuxta quatuor mundi cardines & numeros Græcis litteris designatus, quamuis eam rideat Erasmus, recensuit. Hæc (inquit) etiam ab anterioribus maioribus nostris dicta sunt. Item, quod filium Dei Spiritum sanctum nuncupet: quem errorem veteribus ascribit D. Hieronymus in Epistolam ad Galatas.

ROBATIO [1] Capitulorum quæ in scripturis deificis continentur; quæ in veteri testamento figuraliter scripta sunt, per nouum testamentum spiritaliter intelligenda sunt, quæ per Christum in veritate adimpleta sunt, nobis enim per Iesum Christum spiritalis
Marc. 4. intellectus datus est, [2] ipso Iesu dicente: Vobis quidem datum est intelligere sacra-
Ioan. 1. menta Dei, aliis autem in similitudinibus. Inuenimus in Euangelio [3] secundum Ioannem scriptum: Lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est. Quæ
Exod. 31. lex Moysi in monte Sina data est. Verum iterũ inuenimus scriptum: [4] De Sion enim
Esa. 2. exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. Quatenus hoc intelligere debemus? vtrum Sina mons, vbi à Deo Moysi lex data est, & Sion mons vnde lex exiuit, vnum sint; an vero alter sit Sina mons, & alter sit Sion mons. Inuenimus enim hæc nomina duorum montium esse Hebraica: [6] verum Latina interpretatio nominum differentium ab inuicem, ostendit aliud esse Sina montem, & aliud montem Sion: Hæc est interpretatio de Hebraica lingua in Latinam. Sina mons Interpretatur tentatio æterna & odium æquè, & Sion interpretatur tentatio exacerbationis & speculatio: Vides ergo in Hebraica interpretatione non sibi similare, sed neque esse vnum montem, sed potius duos inuicem à se differentes gratia & honore. Præterea cùm dicat Dauid Propheta [7] in Psal. 2. Ego au- Psal. 2.
tem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, annuncians imperium eius: ecce quatenus montem Sion sanctum designat. Vnde manifestum est montem Sion cœlestem esse & spiritalem, [8] & montem Sina esse terrenum. Nihil enim potest, quod in terra est, esse sanctum; cum totus mundus mala facta habeat, & à diabolo sit maculatus, dicente Iesu: Odit me Ioan. 7.
sæculum, [9] & ego odi illud: quia mala facta sunt illius. Ex qua re quidquid est in hoc sæculo terreno, sanctum esse non potest. Sion autem non tam ex Prophetico dicto constat esse sanctum & spiritalem in quo monte [10] Spiritus sanctus filius Dei rex constitutus est, annuncians voluntatem & imperium Dei, & patris sui: & Sina montem terrenum esse in arida terra constitutum, qui est in Syria Palæstina, vbi est terra Iudæa, vbi est ciuitas illa interfectrix Prophetarum: ante cuius portam Christus à Esai. 1.
Iudæis crucifixus est in horto: quæ ciuitas dicitur Hierusalem per Esaiam Prophetam, spiritaliter verò execrata & derelicta. [11] Nec immeritò. Quia & Deus ex eodem monte Sina terreno, per Moysen adhuc in carne terrena primi hominis positum, populo Iudæorum terreno & carnali legem à Deo accepit illis tradendam, digitis sacris scriptam in duabus tabulis lapideis ([12] licet digitis sacris, tamen digitis in figura carnis) quasi populo carnali & durissimo: sicut fuerunt tabulæ lapideæ durissimæ, in quibus tabulis legem acceperunt. [13] Ideo in duabus, quia significaret vnitatem populi diuidi in duas partes, partem quæ saluatur, & partem incredulam quæ perit, dicente Angelo ad Rebeccam vxorem Isaac: Duæ Gal. 4.
gentes in vtero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum superabit, & maior seruiet minori. [14] Rebecca vero figuram portabat Ecclesiæ, sicut Isaac vir eius typum in se portabat Christi. Ergo cum dicit, duæ gentes in vtero tuo sunt: quia & de gentibus duas partes futuras designabat, [15] partem idololatram perditam, & partem credulam viuentem per fidem; hanc vnam partem

gentium designat in vtero Ecclesiæ permanere, " in generationem æternam in figura Rebeccæ, & partē populi infidelium Iudæorum à ventre tunc Rebeccæ diuidi, & separari à natiuitate Ecclesiæ, hæc fuit præfiguratio in Genesi per angelum spiritaliter annunciata. " Hæc vero nomina montium talem habent interpretationem in lingua Latina, vt demonstret veritatem; qui sunt hi duo montes Sina, vel Sion: quod quidem post paulum dicturi sumus. Ita enim hanc veritatis interpretationem " probauimus; de principio generis humani venientem. " Ita ab initio mundi & deinceps omnes homines nascentes, de tempore & facto nomina à parentibus suis accipiebant (non quidem ex se, sed à Deo mente impellebantur; qui antequam fiant præscius est futurorum) vt quales post crementum ætatis suæ futuri essent, posteriori tempore verbis & nominibus Hebraicis designaretur; & quid singulis futurum esset, interpretatio nominum designaret veritatem; sicuti tunc temporis in Patriarchis completum est, secundum primi hominis carnem " de terræ limo esse. Ex ipso protoplasto probabamus veritatem. " Nomen accepit à Deo Adam. Hebraicum

Genes. 5. Adam in Latino interpretatur terra caro facta, eo quod ex quatuor cardinibus orbis terrarum pugno comprehendit, sicut scri-

Esai. 40. ptum est: Palmo mensus sum cœlum, & pugno comprehendi terram & finxi hominem ex omni limo terræ: Ad imaginem Dei feci illum. Oportuit illum ex his quatuor cardinibus orbis terræ nomen in se portare Adam. Inuenimus in scripturis, per singulos cardines orbis terræ esse à conditore mundi quatuor stellas constitutas in singulis cardinibus. " Prima stella orientalis dicitur ἀνατολή, secunda occidentalis δύσις, tertia stella aquilonis ἄρκτος, quarta stella meridiana dicitur μεσημβρία. Ex nominibus stellarum numero quatuor, de singulis stellarum nominibus tolle singulas litteras principales, de stella Anatole, a, de stella Dysis, d, de stella Arctos, a, de stella Mesembria, m; in his quatuor litteris cardinalibus habes nomen Adam. Nam & in numero certo per quatuor litteras Græcas nomen designatur ἀδὰμ, ita α μία, " id est vnum, δ τέσσαρα, id est quatuor, α μία, id est vnum, μ τεσσαράκοντα, id est quadraginta. " Fac & inuenies numerum quadragenarium senarium. Hic numerus XLVI. passionem carnis Adæ designat, " quam carnem in se figuralem Christus portault, & eam in ligno suspendit. " Quæ caro à Deo patre Iesu vocitata est Spiritus sanctus, qui de cœlo descendit; Christus, id est vnctus Dei viui à Deo vocatus est; Spiritus carni mixtus, Iesus Christus. Hic ergo numerus 46. passionem declarat, eo quod sexto millesimo, anno hora sexta passus, à mortuis resurgens quadragesimo die in cœlos ascendit: vel quia Salomon quadraginta sex annis templum Deo fabricauerit. In cuius templi similitudinem Mat. 26.

Iesus carnem suam esse dixit, dicens Pharisæis: " Destruite fanum istud, & ego in Ioan. 2.

tribus diebus excitabo illud. Et Pharisæi dicebant: Quadraginta sex annis ædificatum est fanum istud, & hic in tribus diebus excitabit illud? Dicebat autem Iesus fanum de corpore suo. Deinde Abel filius Gen. 4.

Adæ nomen accepit Hebraicum, designans fratris interfectionem, & parentum luctum. Item Enoch, qui ante diluuium Gen. 5.

Deo iustus complacuit, & ideo de isto mundo in carnis suæ natiuitate viuus translatus est in loco, vbi Deus scit; ex quo loco " in consummatione mundi innouari habet in hoc mundo: vnde etiam translatus est ad confundendum & reuincendum Antichristum, a quo interfecti martyria sua complebunt, viuentes in æternum in sæcula sæculorum. Et ideo Enoch interpretatur innouatus. Deinde Iob iu- Iob. 1.

stus, qui ante diem iudicij meruit voce iu- Gen. 17.

dicis laudari, & ideo diabolo deuicto & superato, Iob interpretatur charissimus Dei. Æquè & Abraham in sua natiuitate à parentibus suis Abraham vocatus est, tentatus verò à Deo fidelis inuentus est, & à Deo benedictus pater multarum gentium constitutus est: & ideo immutato à Deo nomine, Abraham vocatus est, interpretatur pater multorum populorum. Ecce interim de multis probationibus pauca diximus, vt ad duorum montium nominum peruenientes interpretationes, eorum montium nominum probemus, qualiter designata sunt ad nostram instructionem: vt ex hac interpretatione nominum, intelligamus montem Sina esse terrenum, & montem Sion esse cœlestem. Spiritaliter interpretatur Sina, tentatio æterna, & odium. " & mons Sion tentatio exacerbationis & speculatio. Ita intelligitur cùm dicitur mons Sina tentatio æterna & odium, eò quòd ex ea monte Moyses legem acceperit populo durissimo & contumaci. Per quam legem tentati à Deo æterno, " inuenti sunt non posse eandem legem

sustinere in perpetuum, exinde Deo in
odium conuersi sunt. Ideo in nomine mon-
tis Sina, vnde legem acceperant, inter-
pretatio nominis designauit populum ten-
tatum à Deo." & in odium æternum es-
se conuersos. ideo dicitur Sina tentatio
æterna & odium. Inuenimus enim in scri-
Exod.16. pturis eos esse à Deo tentatos. Ita positum
dicente Domino ad Moysen: Exeat po-
pulus iste," & colligant sibi diurnum in
diem, & tentabo eos an possint legem
meam sustinere an non: & tentari à Deo
per legem, inuenti sunt ab ea lege alieni,
Exinde Deo in odium æternum conuersi
sunt, & completa est interpretatio Sina.
33 Manifesta verò & Moysen, per quem
eos Deus per legem tentauit, in Latino
interpretatur similiter, Moyses tentatio
Dei, & inuentio, per quem tentari à Deo
inuenti sunt alieni à legis obseruatione;
ideo in æternum Deo in odium conuersi
Gen.7. sunt. Hoc odium in ipso genere Iudæo-
Mala.1. rum scriptum inuenimus, dicente Isaac
de duobus suis filiis Esau maiore, & Ia-
cob minore: Iacob dilexi, Esau autem
odio habui. Esau verò maior pilosus fuit
totus; inquit, quasi corium pilosum, in
figura populi maioris," in impietate de-
lictorum suorum constituti: Et Iacob fuit
lenis & minor, in figura populi nouellio-
ris, qui ex dicti audientia per crudelitatis
fidem" ex aspredine sæculi in lenitatem
conuersus est ad Christum Deum, & Dei
filium. Ecce probauimus per scripturarum
fidem populum maiorem & vetustiorem
esse Deo in odium conuersum secundum
interpretationem montis Sina dicentis,
tentatio æterna & odium. Æque Sion
mons ita interpretatur, tentatio exacer-
bationis & speculatio. Hæc verò inter-
pretatio Latina ligni sacri passionem de-
Sap.2. signat, dicente Salomone de ipsa passione
dominica: Contumelia & tormento in-
terrogemus illum, vt sciamus reuerentiam
illius, & probemus patientiam ipsius, 37 &
tentemus quæ euentura sunt illi. Si enim
verè filius Dei est, suscipiet illum, & li-
berabit eum de manibus contrariorum;
morte turpissima condemnemus illum.
Hæc cogitauerunt & errauerunt; excæ-
Psal.105. cauit illos malitia ipsorum, & non intel-
lexerunt sacramenta Dei. Ecce tentato-
res Iudæos. Item scriptum est: Et tenta-
uerunt Deum in loco inaquoso. Specu-
Cant.1. lum verò altitudinem ligni declarat, dicen-
te Salomone: 38 Posuerunt me velut cu-
stodiam pomarij, eo quòd in horto in ligno

confixus inter duos latrones pependit: &
de altitudine ligni ambos speculatur, in
figura duorum populorum malefactorum;
Gentes in sæculi mala facta iacentes, &
Iudæos interfectores Prophetarum. Hi
sunt duo populi malefactores, quorum
figuram in se portabant duo latrones; in-
ter quos pependit innocens. Vnus blas-
phemabat; alius verò confessus est, 39 quia
innocens iniuriam patiebatur. Ieius au-
tem ambos speculabatur de ligno specula-
torio, blasphemum & confessorem: con-
fessorem saluauit, & blasphemum perdidit,
sicuti de duobus populis fecit. Persecuto-
res derelicti, qui in æternæ mortis senten-
tia 40 sibi non crediderint, si sic de sæculo
exierint, peribunt. Gentes vero ad se con-
uersæ fidem sibi habentes, quia filius Dei
est; 41 saluatæ videbunt in æterna sæcula
sæculorum imperatorem & regem suũ. 42
Verum in ipsa passione pendens in ligno,
duas partes populi prospiciens speculaba-
tur, de alto ligno. 43 Pars populi, qui vide-
rant virtutes eius mirabiles & deificas, pa-
tientem illum iniurias dolentes, plora-
bant, alij verò Iudæi irridentes, de arundi-
ne caput eius quassabant, blasphemantes
& dicentes: Aue rex Iudæorum, vbi est
Pater tuus? veniat & liberet te de cruce.
Exinde exacerbatus pater fecit cœlum
patefieri, & tonitrua facta sunt, 44 & te-
nebræ insustinibiles; terra commota, pa-
tefacta sunt sepulchra, 45 & corpora sua
eiecerunt, & foras à se miserunt: velum
templi scissum est; & à tanto fragore cæ-
li, & terræ motu, omnes qui stabant ante
lignum, alii dolentes, alii vero blasphemã-
tes, illudẽtes 46 prostrati in faciem iacue-
rant, trementes tanquam mortui. Tunc Iu-
dæi intellexerunt se offendisse Deum & in
luctum conuersi sunt, & fuit exacerbatio.
Eo enim tempore quo in ligno confixus
pependit, dies fuerunt azymorum, qui sunt
dies festi Iudæorũ. Eo die metuentes factũ
esse terræmotum, & cœli fragorem, 46 pro-
strati in faciem, in terra plangentes, in lu-
ctum conuersi sunt; & in ipsa sua passione
compleuit propheticum dictũ: Et conuer-
tam dies festos eorum in luctum, & cantica
eorum in lamentationem. Ante enim cum
captiui detenti essent 47 in Babylone, di-
cebant illis Babylonii: Cantate nobis can-
tica de canticis Sion, & Iudæi lamentan-
tes captiuitatem suam dicebant Babylo-
niis, vt diximus, lamentantes se. Quo mo-
do cantabimus canticum Domini in terra
aliena? Ecce quatenus completa est inter-

pretatio montis Sion, tentatio exacerbationis & ſpeculatio, vnde manifeſtum eſt montem Sion " ligni ſacri regnum eſſe in ſanctitate iuſtificatum, dicento Dauid: [Ibid. 95.] Annunciate regnum Dei in gentibus, " quia Dominus regnauit à ligno, & tranſiuit in gentibus. De quo regno ligni re- [Ibid. 2.] galis idem Propheta dicit: Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius, annuncians imperium eius. Quod dictum propheticum per Pontium Pilatum in ſua paſſione pendens in ligno compleuit. " Pôtius Pilatus impulſa mente à Deo accepit tabulam, & titulum ſcripſit tribus linguis, Hebraicè, Græcè, & [Ioan. 19.] Latinè: Ieſus Nazarenus rex Iudæorum; & in capite ligni clauis tabulam cum nomine regis Iudæorum confixit: & tunc manifeſtauit propheticum dictũ, eo quod ſpiritaliter mons Sion crux eſt, quæ eſt vir- [1. Cor. 1.] tus Dei, Apoſtolo dicente: Crux Chriſti non credentibus ſtultitia eſt, credentibus autem crux virtus eſt Dei, & iterum dicit Nos autem annunciamus vobis Chriſtum, & hunc crucifixum: Iudæis quidem ſcandalum, gentibus autem ſtultitiam: ipſis autem vocatis Iudæis & Græcis, Dei virtutem & Dei ſapientiam. " Sic vero & alius Propheta declarat lignum paſſionis Dominicæ eſſe montem Sion ſanctum, in [Pſal. 23.] ſpiritu ita dicens: Quis aſcendet in montem Domini, aut quis ſtabit in loco ſancto eius? Innocens manibus, dextera læuaque extenſis clauis fixis innocentiam demonſtrans. Ideo dicit innocens manibus, & mundo corde, qui non accepit in vano animam ſuam, " & non iurauit ſubdolè proximo ſuo, hic accipiet benedictionem à Domino, & miſericordiam à Deo ſalutari ſuo. Omnis paſſio hominum in terram cadet, hæc ſola paſſio crucis " ſtantem demonſtrat: vnde verum dicimus: montem ſanctum lignum eſſe paſſionis. Inde innocens manibus & mundo corde: hoc dicto prophetico Iudæos redarguebat, " qui Moyſen præponunt Chriſto domino illius; eo quod Moyſes cum in montem Sina aſcendiſſet, vt legem Iudæis acciperet, innocens manibus & mundo corde non fuit. " Nec enim mundus corde, eo quod [Exod.] Ægyptium calce percuſſerit in Ægypto, 56 & mortificauerit eum, & manibus ſuis eum in arena obruerit, Chriſtus autem in montem ſanctum aſcendit lignum regni ſui, vt moreretur à Iudæis; quanquam ipſe aliquem hominum non mortificauerit, niſi ſolum diabolum, 57 inimicum generis humani. Exinde in montem aſcendit Innocens, & mundus corde & ideo propheta dicit: Quis aſcendet in montem Domini, & quis ſtabit 58 in loco ſancto eius? Innocens manibus & mundo corde, 59 Et declarauit montem Sion ſanctum eſſe, ſanctam crucem, dicente æque Propheta: De [Eſa. 2.] Sion exiet lex, & verbum Domini ab Hieruſalem. Lex Chriſtianorum crux eſt ſan- [Ioan. 19.] cta Chriſto filio Dei viui, dicente æquè Propheta: Lex tua in medio ventris mei. Percuſſus in lateris ventre de lancea, ſanguis & aqua mixtus profuſus fluebat, vnde ſibi Eccleſiam ſanctam fabricauit, in qua legem paſſionis ſuæ conſecrabat, dicente ipſo: Qui ſitit, veniat & bibat: Qui credit in me, ſicut ſcriptum eſt, flumina de [Ioan. 7.] ventre eius fluent aquæ viuæ. Item in Pſalmis: Et erit velut lignum quod plantatum eſt ſecus decurſus aquarum, quod fructum [Pſal. 1.] ſuum dabit in tempore ſuo. Ecce verbum propheticum, fructum reſurrectionis die tertio ſpiritaliter 60 intelligendum dicentis: De Sion exiet lex, hoc eſt, de ligno re- [Mich. 4.] gali, & verbum Domini ab Hieruſalem quæ eſt Eccleſia. Caro ligno confixa emiſit verbum dominicum dicens: Heli, Heli. [Matt. 7.] & adimpletum eſt propheticum ſpiritale ante dictum; De Sion exiet lex, & verbum Domini ab Hieruſalem. 61 Hieruſalem [Apoc. 21.] dicit de cœlo deſcendentem, nouam ciuitatem, quadratam per quatuor Euangelia, habentem duodecim fundamenta duodecim Prophetarum, duodecim portas, duodecim Apoſtolorum; per quorum annunciationem Chriſtiani in hanc ciuitatem ſanctam & nouam introierunt, quæ ſpiritalis eſt Eccleſia: Ecce probauimus per omnium ſcripturarum deificarum fidem duos montes, Sina in terra, & Sion in cœlo, duorum teſtamentorum portare figuram; veteris Sina, & noui Sion. Ex quibus duobus montibus, 62 videlicet duobus teſtamentis poſteriori tempore, 63 demonſtratos & * declaratos duos populos; veterem & priorem Iudæorum, & nouum & poſteriorem populum Chriſtianorum: [* depalatos] Iudæos terrenos, qui terram promiſſam à Deo acceperunt carnales; & Chriſtianos cœleſtes qui regna cœlorum à Deo promiſſa accepturi ſunt in futuro ſæculo. Caro enim Chriſtianorum ſpiritalis & immortalis erit. 64 Alia probatione veritatis in ſcripturis poſita ex ea veritate cœleſti ſpiritalem facimus figurarum comparationem, de huius mundi conuerſatione. Diximus enim, montis ſancti Sion, quod lignum

lignum regale & sacrum haberet interpre-
tationem 65 de Hebraico, in Græcum vel
Latinum, tentatio exacerbationis vel speс-
culatio, eo quod de ligno speculabatur an-
Sap. 3. te se stantes bonos & malos. Ita inueni-
mus ipsum saluatorem 66 per Salomonem
speculum immaculatum patris esse dictũ,
eo quod Spiritus sanctus Dei filius gemi-
natum se videat? pater in illo, & filius in
patre, vtrique se in se vident," ideo spe-
culum immaculatum. Nam & nos qui illi
credimus, Christum in nobis tanquam in
speculo videmus, ipso nos instruente &
monente 68 in Epistola Ioannis discipuli
sui ad populum; Ita me in vobis videte,
quo modo quis vestium se videt in aqua
aut in speculo. Et confirmat Salomoni-
Ioan. 15. cum dictum de se dicens: Qui est specu-
lum immaculatum patris. Verum etiam
& vitam æternam & veram se esse dixit:
patrem suum agricolam. Si ergo Christus
vitis vera: vtique constat, quia & nos qui
in illo credimus & ipsum induimus, sumus
vitis vera, quæ est vinea Dominica. &
Christus custos vineæ suæ, dicente Salo-
Cant. 1. mone 69 Posuerunt me custodem in vi-
nea 70 Inuenimus verò in conuersatione
huius mundi in similitudinem spiritalem
figuraliter esse vineam, habentem Domi-
num & possessorem suum. 71 Tempore ve-
rò maturo propè dies vindemiarum posi-
tum in vineam custodem puerum 72 in al-
to ligno media vinea confixo; & in eo li-
gno faciunt speculum quadratum 73 de
arundinibus quassatis, & per singula late-
ra quadraturæ speculi faciunt cauernas
ternas, quæ faciunt cauernas duodecim:
per quam quadraturam cauernarum cu-
stos puer 74 omnem vineam perspiciens
custodiat, cantans; ne viator ingrediens
vineam Dominicam sibi assignatam vexet,
vel fures vuam vineæ conculcent. Quod
si importunus fur egens in vineam voluerit
introire & vuam demere, illic puer sollici-
tus de vinea sua de intus de speculo dat vo-
cem maledicens & comminans, ne in vi-
neam viator fur audeat accedere, dicens,
rectum ambula. Fur autem timens vocem
pueri sibi comminantis refugit de vinea,
speculum videt, vocem audit, puerum in-
tus in speculo sibi comminantem non vi-
det, 57 & timens post viam suam vadit. 76
Hæc conuersatio sæcularis similatur gra-
tiæ spiritali. Ita est enim & in populo dei-
fico sicut in vinea terrena. Vinea Domini-
ca & spiritalis plebs est Christianorum,
quæ custoditur iussu Dei patris à pueto

Christo in ligni speculo exaltato. Quod si
viator diabolus, perambulans vuam sæcu-
larem," ausus fuerit " de vinea spiritali
hominem de plebe Dominica separare &
vexare, statim à puero " cœlesti voce cor-
reptus, & spiritalibus flagris emendatus,
exulans, ad centesimum effugit in locis
aridis & desertis. Hic est custos puer filius
Dominicus, qui vineam suam sibi à patre
commẽdatam saluandam & reseruandam
accepit; de quo Esaias propheta canit di- Esai. 42.
cens; Ecce puer meus dilectissimus, ponam
super eum spiritum meum & iudicium
gentibus nunciabit, non clamabit neque
contendet. Arundinem quassatam non Matt. 12.
confringet," & linum fumigans non ex-
tinguet, quoadusque expellat in conten-
tione iudicium; & 81 in nomine eius gen-
tes credent & sperabunt.

ADNOTATIONES.

1 Probatio capitulorum,) *Mutilum est atque adeò obscurum huius libri frontispicium, quod tamen legunt omnes excusi; & Ms. cod. præter Cambronensem, qui sic habet*: Quod probatio capitulorum, &c. *verum neque ille satisfacit.*

2 ipso Iesu] *Cambronen.* Christo.

3 secundum Ioannem] *Hoc ex cod. Cambronen. Marchian. Dunen. & Afflig. ad marginem cum Morelio, pro eo quod Afflig. in ipso contextu & vet. excus.* iuxta, *cæteri verò*: secundum.

4 De Sion enim exiet lex] *Etiam hoc cum Morelio ex tribus Ms. pro* exibit, *nam omittit & Cambr. illud.*

5 Quatenus hoc intelligere debemus] *Adiecimus interrogandi notam cum vet. exc. Grauio & Cauchio. & cum nulli eam legerent Ms. particulam*: ah, *loco submouimus, vbi erat,* an vnom.

6 Veterum Latina interpretatio] *Manutius* Latino vero. *At illud genuinum est.*

7 in Psalmo 2. *Prorsus sic lego; non*: primo; *cum etiam Cyprianus supra l. Testim. 3. cap. 29. secundum nuncupet hunc Psalmum, hac verba citans, non primum.*

8 & montem Sina] *Addidi* montem, *ex Cambr. cod. Ex eodem reposui illud*, cùm totus mundus mala facta habeat & à Diabolo, *pro eo quod erat*: cùm totus mundus propter mala facta a diabolo.

9 quia & ego illud] *Cambr. omisso*: quia, *legit*: & ego odi illud] *neutrum placet, quia longe aliter Euangelista*, quia ego testimonium perhibeo de illo.

10 Spiritus sanctus filius Dei] *De hac veterum loquendi formula, vide supra librum, Quod idola dij non sint. Quare nihil mouere debent lectorem, siue iste aut duo similes infra loci. Neque enim ante hæreses de Spiritu sancto exortas, tam caute scripserunt veteres.*

11 nec immerito. Quia & Deus] *Addidi*: Quia, *ex Cambr. cod.*

12 licet digitis sacris, tamen digitis in figura carnis] *Manutius omissa voce*: licet, *& semel tantum recitans voces illas*: digitis sacris, *paulo prius corrã posuit. Verum vulgata lectioni consentiunt Ms. nostri; & si parenthesi hæc includantur; sensus erit perspicuus.*

13 Ideo in duabus, quia significaret] Hoc rursum ex Cambron. pro eo quod alii: Ideo in duabus significans.

14 Rebecca verò figuram portabat Ecclesiæ] Etiam istud ex illo, pro: portat.

15 partem idololatram perditam] Elegantius quidem est quod reposuit Erasmus: idololatriæ deditam, Sed priorem vet. excus. & Rembold. genuinam esse patet ex Ms.

16 in generationem æternam] Optimè sic Cambron. cod. pro eo quod alii obscurissimè: generationem in æternum.

17 Hæc verò nomina montium talem habent interpretationem in lingua Latina, vt demonstret veritatem] Omisimus cum Cauchio vocem: eorum, superfluam, & reposuimus ex tribus Ms. cod. & excus. vet. vt demonstret, pro, demonstrantem. Aliter longe legit Cambro. Hæc verò nomina qualem habeant, &c. demonstrans veritatem; quive sint hi montes Sina & Sion pòst paululum dicemus At prius placet.

18 probauimus] Malim legi: probamus, ut... exagerantur Ms. cod.

19 Ita enim omnipotens Deus, &c. Locum hunc depravatissimum ex codic. Ms. partim Afflign. Dunen. Marchin. & vet. excus. partim Cambronen. ita restituimus: Ita ab initio mundi & deinceps omnes homines nascentes, de tempore & facto nomina à parentibus suis accipiebant (non quidem ex se, sed à Deo mente impellebantur; qui antequam fiant, præscius est futurorum) vt quales post crementum ætatis suæ futuri essent, posteriori tempore verbis & nominibus Hebraicis designaretur, & quid singulis futurum esset, interpretatio nominum designaret veritatem.

20 de terræ limo esse) Rursum hoc Cambr. cod. pro: ex terra & limo esse, iuxta quam nouam periodum ibi auspicamur. Ex ipso protoplasto.

21 nomen accepit à Deo Adam) Ita rursum ex varia codicum lectione.

22 prima stella, &c. Synecdochicos stellas vocat, nomina plagarum seu cardinum mundi.

23 id est, vnum, &c.) Tum hæc tam quæ sequuntur: id est quatuor, & id est vnum, & rursum, id est quadraginta, adscripta erant in Ms. cod. Dun. ad interpretationem Græcarum vocum, in aliis Ms & vet. excus. omnino desiderabantur. Ad intellectum tamen maiorem putauimus retinenda.

24 Fac, & inuenies numerum quadragenarium senarium. Hic numerus xlvj. passionem carnis Adæ designat) Ex Ms. denuo hanc lectionem reposuimus pro eo quod legebatur duntaxat, Ex quibus resultat numerus quadragenarius senarius, passionem carnis Adæ designans.

25 quam carnem in se figuralem) Sanè & carnê hoc intelligendum, rectè adnotauit Manut.

26 Quæ caro à Deo patre, &c.) Locus similis superiori, in quo filius Spiritus sanctus nuncupatur, sed corruptus. Nos quantum licuit ex Ms. & Manutio sic restituimus: Quæ caro dominica, à Deo patre Iesu vocitata est Spiritus, sanctus, qui de cœlo descendit; Christus, id est, vnctus Dei viui à Deo vocatus est, spiritus carni mixtus Iesus Christus. De sexto autem millesimo anno, vide supra librum ad Fortunat. de Exhortatione Martyr.

27 Destruite fanum istud) Grauius e phanum, & hic & bis postea, verum illud constanter Ms. omnes; & non Festus modo, sed & Varro de lingua Latina lib. 5. & Liuius 1. dec. l. 10. à fando dictum fanum volunt.

28 in consummatione mundi) Addimus: in, ex Cambron. cod.

29 & mons Sion tentatio exacerbationis) Addebant alii: æternæ, verum rectè omisit Manutius cum Cambron. cod. quia supra non legitur.

30 inuenti sunt) Ex authoritate eiusdem cod. omisi particulam: &, superfluam.

31 & in odium æternum esse conuersos) Cauchius: conuersum, sed obstant Ms. cod.

32 & colligant sibi diurnum in diem) Ex Ms. omnibus cum Morelio addidimus sibi.

33 Manifesta verò & Moysen, &c.) Locus vsque adeo corruptus vt mederi ex Ms. non licuerit. Ex illis enim qua nos consentiunt cum excusis vulgatis, sicut etiam vet. excus. præterquam quod legat: Moyses, quomodo & Morelius legens etiam: Manifestat, Cambronen. cod. verò longe aliter: Manifesta verò Moysi & Aaroni, per quos eos Deus per legem tentauit, in Latino interpretatur. Similiter in monte tentati à Deo inuenti sunt alieni, &c.) Fortassis ita legendum: & completa est interpretatio Sina, manifesta Moysi & Aaroni, per quos eos Deus per legem tentauit, omissis cæteris omnibus: quandoquidem prius eadem verba sint posita, atque adeo hic videantur superflua.

35 in impietate delictorum suorum constituti) Hoc rursum ex Ms. Camb. & Cauchio. pro eo quod erat: constitutus, desiderata etiam voce: in.

36 ex aspredine sæculi Manut. asperitate, verum illud habent tres Ms. & cum aliis excusis omnibus, reperitur etiam ea vox apud Cornel. Celsum l. 5. c. 27. neque placet quod habet Cauchius, & Cambron. cod. asperitudine nisi legas: aspritudine, nam etiam hæc reperitur ter apud eundem Celsum.

37 & tentemus quæ euentura sunt illi) Iterum istud ex Cambr. cod. pro: quæ ventura sunt: est enim Græcè apud 70. τὰ ἐκβάσεις. Omittunt verò Ms. voculam: &, paulo post.

38 posuerunt me velut custodiam pomarij] Ms. Cambronen. pometis, at prius placet. Infra tamen sub finem legit: posuerunt me custodem in vinea.

39 quia innocens iniuriam patiebatur) illud denuo ex Cambron. cod. & Cauchio, pro: patitur.

40 sibi non crediderunt) Voces: sibi, & : se, vsurpat pro illi & illum.

41 saluatæ videbunt, &c. imperatorem & regem suum) Prorsus sic legendum pro: saluati, cum Ms. omnibus, quorum Cambron. cum Cauchio longe aliter, viuent, &c. cum imperatore & rege suo, eligas vtrum velis.

42 Verum ipsa passione) Genuinam hanc esse lectionem, constat ex vet. excus. pro eo quod erat ex mendo cod. Remboldi: Verum ipsa in passionem.

43 pars populi) Sic rectè primus Cauchius, nam consentiunt tres Ms. Antea erat partem.

44 & tenebræ insustinibiles; Ita constanter Ms. & vetus excus.

45 & corpora sua eiecerunt & foras & se miserunt) Locum mutilum sic supplemus ex Cambronensi & Cauchii cod. Vulgati habebant duntaxat: & corpora à seipso, pro quo non male Manut. cum aliis Ms. & corpora foras emisit.

46 prostrati

46 Prostrati in faciem] Hoc habeo ex omnibus Ms. pro : prostrati facie.

47 In Babylone] Ex Cambr cod. adiicimus, in, Iuxta eundem legimus : Babylonij, pro, Babylones.

48 Ligni sacti regnum esse Vosulam : esse, ex tribus aliis Ms. aducio.

49 Quia Dominus regnauit à ligno] Adnotatu digna hæc lectio 70.

50 Pontius Pilatus impulsa mente] Cum codex Remboldi negligentia operarum haberet : impolnta, non male reposuit ex coniectura Erasmus : infusa, at illud genuinum est.

51 Sic verò & alius propheta] Manut. Verum & alius, sed illud habent Ms nostri. Mirum autem est quod alium Prophetam dicat, quum idem Dauid id pronunciarit.

52 Et non iutanit subdole] Quum sic legat alibi Cyprianus, hoc malo cum tribus Ms. & excusis vulgatis, quam in dolo, cum Cambronen. vel : sub dolo, cum Manut.

53 Stantem demonstrat] Cambronensis, stat & demonstrat.

54 Qui Moysen præponunt Christo] Illud denuo ex Cambronensi, pro : præponerent, quod Auctor agat contra Iudæos.

55 Nec enim mundus corde] Manut. nec ore enim mundus, nec manu, sed corde, at non placet, nisi legatur : nec corde.

56 Et mortificauerit enm] Irrepserat hic paulo post mortiferauit, & paulo post : mortiferaret, vitio cod. Remboldi ; sed illud habent vtrobique Ms. & vet. excus.

57 Inimicum generis humani] Solus Manutius. generi humano, Legimus autem : ascendit, pro ascendens, iuxta Cauchium & Cambronensem codicem.

58 In loco sancto eius] Omiserat Rembol. sancto, & post eum cæteri omnes.

59 Et declarauit] Cauchius : Ecce, at illud habent Ms. cod.

60 Intelligendum dicentis] Cambr. cod. intelligendum ostendit dicens.

61 Hierusalem dicit) Quod adiecerat Erasmus, vt sensus constaret : de qua dicitur in Apocalypsi ; Vidi. nulli habent Ms. sed prius cum illis legunt veteres excusi codices.

62 videlicet duobus testamentis] Rursum vitio cod. Remboldi lectum est hactenus : vide duo Testamenta, hic.

63 Demonstratos & declaratos) Ms. omnes præter Cambron. & vet. exc. cum Remboldo : & depalatos, at nescio an sit vox Latina.

64 Alia probatione veritatis in scripturis posita ex ea veritate cœlesti, spiritalem facimus figuratum comparationem) Hæc ex Cambron. cod. addita particula : in, legentes : cœlesti, pro : cœlestem, ac : figurarum, pro : figuratam, quemadmodum etiam illud, de huius mundi conuersatione, pro eo quod cæteri : de huiusmodi conuersis, siue : conuersione quod confirmatur his verbis sub finem : Hæc conuersatio sæcularis.

65 De Hebraico in Græcum vel in Latinum Illud ex tribus aliis Ms. pro eo quod erat : de Hebraico vel : Hebræo, in Græco vel Latino, tamen locus adhuc obscurus. Quæ verò sequuntur sane intelligenda sunt, sicut supra

66 Per Salomonem] Et hic & antea adscribit Salomonis quoque sapientiæ librum.

67 Ideo speculum immaculatum] Mirari satis nequeo constantem trium Ms. vet. excus. & Remboldi lectionem cum hic tum paulo post ; speculus immaculatus.

68 In Epistola Ioannis discipuli sui] Nusquam tale quid habent Ioannis Epistolæ Catholicæ, videtur itaque reponendum : Iacobi, vt alludat ad illud : Hic comparabitur viro consideranti vultum suum in speculo. Quo magis miror, quod legat Cambronen. ad Paulum.

69 Posuerunt me custodem in vineam] Cambr. cod. cum Cauchio : vinea. Solus vero Manutius adiecit : meam.

70 Inuenimus verò in conuersatione huius mundi] Vel ex sequentibus patet, hanc Cambron. cod. lectionem esse genuinam ; pro eo quod alii, in conuersis siue : conuersione huiusmodi.

71 Tempore verò maturo] Locus mutilus.

72 In alto signo media vinea confixo] Ita constanter Ms. quare non placet illud Manutii : in altum lignum media vinea crucifixum.

73 De arundinibus] Tres Ms. harundine.

74 Omnem vineam perspiciens] Cambron. cod prospiciens.

75 & timens] Ex eodem adiicio ; &c.

76 Hæc conuersatio sæcularis similatur] Sic leg. cum Cambron. aut saltem : similat, cum aliis tribus Ms. pro eo quod alii pessime : simulatur, placet etiam denuo, vox : conuersatio, pro : conuersus, siue : conuersio.

77 Ausus fuerit] Cum Cauchio ex Ms. sustulimus voculam : si, superfluam.

78 De vinea spiritali] Solus Manutius : spiritalem.

79 Cœlesti voce] Adiicio : voce, ex Ms.

80 Et linum fumigans non extinguet] Ex iisdem hoc reposuimus, pro eo quod erat corruptissime : collocabit.

81 Et in nomine eius gentes credent & sperabunt] Etiam hoc ex iisdem, quod miror, quum & apud Isaiam & apud Matthæum non aliud habeatur, quam : sperabunt, Græce & Latine, neque etiam Cyprianus suprà testimonior. lib. 2. c. 13. aliud legat quam : credent.

CÆCILII CYPRIANI

GENESIS.

ARGVMENTVM.

PRima quatuor Geneseos capita eleganter Heroico carmine reddidit Auctor, mea certè sententia Cyprian. Nam illi adscribuntur Genesis & Sodoma, non modo à Georg. Fabricio inter Poetas Christianos, & à Morel. sed etiam à Ms. codice quem vidisse me memini in Bibliotheca Victorina apud Parisios, Phrases etiam aliquot sunt Cyprianicæ. Sixtus tamen Senensis Tertulliano ascribit.

PRincipio Dominus Cœlum Terramque creauit:
Nanque erat informis fluctuque abscondita tellus; *Gen. 1.*
Immensusque Deus super æquora vasta meabat,
Dum chaos & nigræ fuscabant cuncta tenebræ.
Has dum disiungi iussit de cardine, fatur:
1 Lux fiat, claro & nituerunt omnia mundo.
Cum Dominus primi complesset facta diei,
Condidit albentem nebulis nascentibus axem?
Accipit immensus verrentia littora Pontus,
Multiplices rapiens validis cum tractibus amnes;
Tertia lux faciem terrarum fulua retexit
Arida mox posita narratur nomine terra;
Florea ventosis consurgunt germina campis;
Pomiferique simul procurrunt brachia rami.
Quarta dies generat Solis cum lampade Lunam,
Et Stellas tremulo radiantes lumine fingit,
Hæc elementa dedit subiecto insignia mundo,
Tempore quæ doceant varios mutanda per ortus.
At quinta accipiunt liquentia flumina pisces,
2 Et volucres varias suspendunt aëre pennas.
Sexta prægelidos in spiras lubricat angues,
Quadrupedumque greges totos diffundit in agros,
Cunctáque multiplici mandauit crescere passim
Germine, & immensis errare & pascere terris.
Hæc vbi constituit diuina potentia iussu,
Rectorem inspiciens mundanis defore rebus,
Hæc memorat: Nostris hominem faciamus ad vnguem
Vultibus adsimilem, toto qui regnet in orbe:
4 Et licet hunc vno posset componere verbo,
Ipse tamen sancta dignatus ducere dextra,
Inspirat Brutum diuino in pectore pectus. *Gen. 2.*
5 Quem postquam effigie formatum ceu sua vidit,
Metitur solum mordaces voluere curas.
Ilicet irriguo perfundit lumina somno,
Mollibus vt vulsa formetur fœmina costa,
Atque artus mixtu gemino substantia firmet.

Inditur & nomen vitæ, quod dicitur Eua.
Quapropter nati linquunt de more parentes,
Coniugibusque suis positis cum sedibus hęrent.
Septima, quando Deus factorum fine quieuit,
Sacrata statuens venturi gaudia sæcli,
Ilicet exhibitis animantum ex ordine turbis,
Viritim cunctis nomen quod permanet, indit
7 Adami à Domino donata Prudentia solers.
Quem Deus adloquio, iunctam dignatur & Euam:
Crescite multitudo ventura in tempora partu,
Vt polus & plenæ vestro sint germine terræ,
Hæredesque mei, varios decerpite fructus,
Quos nemora & pingui reddunt de cespite campi:
Hæc vbi disseruit, læta paradisus in aula
Instruitur, primique aspectat lumina Solis.
Gignitur hæc inter pomis lethalibus arbos,
Coniunctum generans vitæ mortisque saporem.
Ædibus in mediis puro fluit agmine flumen,
Quod rigat insignes liquidis de fluctibus ortus,
Quadrifidosque secat vndante ex fonte meatus.
Phison auriferis prędiues fluctuat vndis,
Conspicuasque terit rauco de gurgite gemmas,
Prasinus huic nomen, illi est carbunculus ardens;
Perspicuusque vadis terram prælambit Euilath:
Post hunc Æthiopas Geon ad lapsus opimat.
Tertius est Tigris, Euphrati adiunctus amœno,
Assyriam celeri discretim flumine sulcans.
Hic positus custos Adamus cum coniuge fida,
Atque opifex, tali formatur voce Tonantis:
Ne trepidate simul licitos præcerpere fructus,
Quos nemus intonsum ramo frondente creauit,
Solliciti ne fortè malum noxale legatis
Quod viret ex gemino discreta ad munia succo;
Nec minus interea cæcos nox alta tenebat,
Ac modo formatos vestis nec texerat artus.
Has inter sedes, & baccis mitibus ortus;
Spumeus astuto vincens animalia sensu,
Serpebat tacite spiris frigentibus anguis,
Liuida mordaci voluens mendacia sensu,
Fœmineo tentat sub pectore mollia corda:
Dic mihi cur metuas fœlicia germina mali?
Nunquid poma Deus non omnia nota sacrauit?
Equeis si studeas mellitos carpere victus,
Aureus astrigero remeabit cardine mundus?
Illa negat, vetitosque timet contingere ramos:
Sed tamen infirmo vincuntur pectora sensu.

Illicet vt niueo iam mitia dente momordit,
Adfulsit nulla maculatum nube serenum.
Tum sapor illecebram mellitis faucibus indens,
8 Compulit insueto munus deferre marito.
Quod simul ac sumpsit, detersa nocte nitentes
Emicuere oculi, mundo splendente sereni.
Ergo vbi nudatum prospexit corpus vterque,
Cumque pudenda vident, ficulnis frontibus vmbrant.
Fortè sub occidua Domini iam lumine Solis
Agnoscunt sonitum, trepidique ad deuia tendunt.
Tum Dominus Cœli mœstum compellat Adamum:
Dic vbi nunc degas? Respondit talia supplex;
O Domine adfatus pauido sub corde tremisco
Magne tuos, nudúsque metu frigente fatigor.
Tunc Dominus; Quis poma dedit noxalia vobis?
Tradidit hæc mulier, dum dicit lumina promptim
Candenti perfusa die, liquidúmque serenum
Adfulsisse sibi, Solémque & sidera Cœli.
Protinus ira Dei turbatam territat Euam,
Auctorem vetiti dum quærit maximus acti.
Illa sub hæc pandit: Serpentis suasa loquentis
Accepi, fallente dolo, blandoque rogatu:
Nam sua vipereis intexens verba venenis,
Hæc mihi præ cunctis, narrauit dulcia pomis:
Illicet Omnipotens condemnat gesta draconis,
Præcipiens cunctis inuisum visere monstrum;
Pectore mox fuso prorepere, 9 tum sola morsu
Mandere: mansuro quæcumque in tempora bello,
Humanos inter sensus, ipsúmque labantem:
Vertice vt abiecto pronus post crura virorum,
Serperet, vt calcet dum labens comminus instat.
Fœmina fraudigeris miserè decepta loquelis,
Præcipitur duro discrimine ponere partum,
Seruitiumque sui studio perferre mariti.
Tu verò cui visa fuit sententia verax
Coniugis, immiti cessit quæ victa draconi;
Deflebis miserum per tempora longa laborem.
Nam tibi triticeæ surget pro germine messis,
Carduus, & spinis multum paliurus acutis,
Vt cum visceribus lassis & pectore mœsto,
Plurima sollicitos præstet suspiria victus;
Donec in occiduo venientis tempore mortis
Vnde geris corpus, terræ reddare iacenti.
His actis Dominus trepidis dat tædia vitæ,
Deiectósque procul sacratis dimouet horris,
Obuersósque locat, medióque eliminat igni,

In quo perceleri Cherubin euoluitur æstu,
Dum calidus deferuet apex, flammásque volutat.
Queis Dominus, pigro ne frigore membra rigerent,
Consuit euulsas pecudum de viscere pelles,
Operiens nudos calidis de vestibus artus.
Ergo vbi coniugio sese iam fidus Adamus
Esse virum sensit, nomen genitricis amatæ
Exhibet vxori; bino qui germine factus
Continuò genitor, diuersis nuncupat orsis.
Atque Cain hic nomen habet, cui iunctus Abelus.
Innocuas huius seruabat cura videntes;
Ast alius curuo terram vertebat aratro.
Hi cum perpetuo ferrent sua dona Tonanti,
Dissimiles fructus sensu suadente dedere.
Nam prior vberibus fuerant quæ prosata glebis
Obtulit: ast alius miti se deuouet agno,
Exta manu sincera gerens adipémque niualem:
Confestimque placet Domino pia vota tuenti.
Quod propter gelida Cain incanduit ira.
Quem Deus adloquio dignatus, talibus infit:
Dic mihi, si rectum viuas, & noxia cernas,
Degere non possis contracto à crimine purus?
Desine mordaci fratrem disperdere sensu,
Qui tibi ceu Domino subiectus colla daturus.
Nec tamen his fractus, fratrem deducit ad arua:
Atque vbi deprehensum deserto in gramine vidit,
11 Elidit geminis frangens pia guttura palmis.
Quod factum Dominus 12 Cœlo speculatus ab alto,
Disquirit; quoniam terrarum degat Abelus?
Ille negat positum custodem se fore fratris.
Cui Deus effatur 13 Numnam vox sanguinis eius
Ad me missa sonat, celsúmque descendit ad axem?
Nosce igitur mansura tibi pro crimine tanto:
Nam modo quæ maduit germani sanguine terra,
Inuiso maledicta tibi commissa negabit
Semina, & adsumptis fructum non proferet herbis.
14 Torpidus vt multo collidens membra tremore.

ADNOTATIONES IN Genesin.

1 Lux fiat, 'claro] *Sic Fabricius, pro eo quod Morelius*: clare *rectius mea sententia.*

2 Et volucres varias suspendont aëre pennas] *Ita lego cum Cauchio, pro*: suspendunt corpore.

3 Ad vnguem Vultibus adsimilem] *Hoc cum eodem & Fabricio*, in vnguem.

4 Et licet hunc vino) *Prætermisimus cum Fabricio vocem*: solo, *superfluam; addidam quantum colligere est ex margine.*

5 Quem postquam effigie formatum ceu sua] *Corruptus versus, aut ablatiuus*: sua, *corripitur contra artem metricam in vltima syllaba.*

6 Inditur & nomen vitæ] *Fabricius*: viuæ, *verum illud placet.*

7 Adami à Domino donata prudentia] *Fabricius vt carmen constet*: Adami a Domino data quæ prudentia, *verum sensus est obscurior.*

8 Compulit insueto munus deferre marito] *Cauchius contestur lego debere*: insuetum.

9 Tum sola morsu mandere] *Prorsus sic lego cum*

Cauchio, pro : Pandere.

10 Operiens nudos] *Fabricius & Cauchius* : operiens, *addita altera littera* p, *vt carmen constet, atque aliam significationem ea vox habet.*

11 Elidit geminis frangens pia guttura palmis] *Ex coniectura sic omnino legendum censeo, pro* : fraudans.

12 Cœlo speculatus ab alto] *Sic recte Morelius, pro eo quod Fabricius* : celso.

13 Numnam vox sanguinis] *Contra sic rectius Fabricius, & ex coniectura Cauch. quam Morelii* nonne.

14 Torpidus vt multo collidens membra tremore) *Quam prorsus mutilus sit hic finis huius carminis, suspicor catera quoque Geneseos capita ad euersionem vsque Sodoma, metro à Cypriano conuersa.*

EIVSDEM CYPRIANI SODOMA.

ARGVMENTVM.

PVlchrè & latè integram historiam euersionis Sodomæ prosequitur. Hoc inter cætera memoratu dignum, quod sua ætate adhuc statuam illam salis in quam vxor Loth conuersa est, durasse scribat & si quis eam mutilauerit, statim vulnera denuo compleri, & in singulos menses menstrua pati, Bituminis quoque & Asphaltidis lacus vim & miracula paucis recenset.

AM Deus omnipotens, primæui tempora sæcli Genes. 7.
1 Vindice diluuio cunctis aboleuerat vndis,
Quas cœlum sparsit terræ, maris expuit æquor:
2 Hactenus haud liquido pœnas decernere pactus Gen. 9.
Excidio; quoties hyemes induceret aër,
Frænandis varium pluuiis mandauerat arcum,
Purpureo & viridi signantem nubila limbo;
Iridis huic nomen; propria est quæ fibula nimbis.
Sed recidiua hominum pariter cum gente secunda
Impietas, iterúmque mali noua pullulat ætas;
3 Excidio iam non imbres sortita, sed ignes,
Sic Sodomûm meruit tellus 4 ardentibus vri.
Flammis, & finis portendere signa futuri.
Effera luxuries illic inimica pudoris
Instar legis erat, fugeret quam præscius hospes; Gen. 18.
Ante vel ad Scythicas, vel apud Busiridis aras,
Exoptans per sacra necem, cæsúsque cruorem
Fundere Bebrycium, & Libycas satiare palæstras;
Antéque vel Circea nouas per pocula formas
Sumere, quam læsum Sodomis amittere sexum.
Pulsabant Cœlum inuidia connubia mixta,
Incestu parili gener is natura rebellis
In sese, læsumque viri cum corpore nomen.
Tempere sed certo Deus omnia prospeculatus,
Iudicat iniustos; 5 patiens, vbi criminis ætas,
Cessandi spacium vis nulla coëgerit iræ,
Iámque dies vltrix aderat: duo de grege missi Genes. 19.
Angelico

Angelico, forma iuuenes qui spiritus ambo
Diua ministerio Domini mandata ferebant,
Succedunt Sodomis. Illic de stirpe piorum
Transuena Loth aderat, sapiens iustique colonus
6 Vnus erat meminisse Deum, solet vtilis arbor
In syluis latitare feras velut hospita fructu.
Is tunc pro porta residens (vix mœnia adibant
Cælicolæ) quanquam diuinos nescius, vltro
Aduocat, adpellat, patrio veneratur honore,
Hospitioque vocat, longè stabulare parantes,
Enisus longis precibus, pia pignora mensa
Officiisque probis studio dispungit amicos.
Nox requiem dederat, lux soluerat altera noctem,
Et Sodoma in foribus strepitat 7 conquesta rudendum.
Loth contra supplex: Ne vos nunc pacta libido
Incendat iuuenes ipsam fœdare iuuentam,
Quo luxus genitura vocat? quo semina frustra?
Quo nullæ nuptant animæ, non lustra colentes,
Non stabulis reduces, non nudis subter hiantes,
Nec quæ pennarum modulis prope nubila pendent,
Nec quæ per terram 8 pertracto corpore reptant.
Omne genus luxu genus est, sed fœmina coniux
Omnibus, & nunquam cuiquam nisi fœmina mater,
Nunc si fas iuuenilis habet vastare pudorem,
Sunt intus natæ biiuges mihi, nubilis ætas,
Virginitas in flore tumet, iam dedita messi,
Digna cupido viris, tulerit quam vestra voluptas:
9 Dedo, pater, proque hospitibus pensabo dolorem.
Vulgus ad hæc demens: quisnam tu, quantus, & vnde;
Qui nobis domineris, ait, legesque recondas?
10 Transuena num rector Sodomorum, vt ingerat iras?
Nunc igitur tute ipse lues, quod nostra cupido est,
Pro natis, proque hospitibus, satis vnus in omnes,
Dicta & facta simul: vulgi nulla mora ferentis.
Turbidus hyberno vt dum voluitur impete torrens,
Riuorum numeros vno pede 11 fertur in omnes;
Si qua illic arbor rapidis offenditur vndis,
Haud mansura diu; quantum radice licebit
Crinitas durare moras, vbi subter adesam
Perdit humum 12 a circumfosso iam caudice pendens;
Huc illuc certam differt incerta ruinam:
Haud aliter Loth in media vertigine vulgi
Nutabat vinci prope iam; sed diua potestas
Subuenit Angelici iuuenes de limine raptum
Restituunt tectis; demens sed vulgus ibidem
Pœnarum auspiciis 13 multatur lumine diro.

Tunc decreta Dei referant, dignam adfore pœnam
De cœlo Sodomis; ipsum meruisse salutem
Iustitiæ titulo: Quin ergo accingeris istinc
Festinare fugam, pariterque educere si quid
Gentis habes: nos exitum iam inducimus vrbi,
Loth generos citus adloquitur: sed dura hominum mens
Credere despexit monitum, risitque timorem.
Tempore mox quo lux tenebras conscendere tentat,
Et bicolor cœli facies de nocte diéque est,
Instabant iuuenes 14 Chaldæam educere gentem
Ex Sodomis, iustámque domum donare saluti:
Eia age Loth exsurge, tuámque adsume iugalem,
Et natas duplices, atque hinc exterminus ito,
Præueniens Sodomum pœnas. Manibus quoque amicis
Producunt trepidos, 15 atque hæc ibi cætera mandant:
Serua Loth animam; ne visum in terga retrorsum
Vertere forte velis cœptum vel sistere gressum?
In montem propera. Timuit Loth ardua tardo
Ereptare gradu, cœlestes ne prius iræ
Opprimerent: alios igitur deposcere portus
Adgreditur, paruam quam contra aspexerat, vrbem.
Huic, inquit, contendo fugas; vix mœnibus extat,
Nec longe, nec magna. 16 Illi fauere precanti.
Vrbis & ipsius pariter gessere salutem,
17 Segor inde loco nomen vox Barbara nouit.
Tunc Loth ingreditur Segor, simul exoritur sol.
Vltimus ille quidem, in Sodomámque incendia feruens
Infer, nam totos radios armauerat igni:
Æmula subseritur caligo, 18 includere lucem
Cœptans, atque globos confuso intexere Cœlo
Fumantes coëunt nubes, nouus irruit ignis,
Sulfura cum flammis flagrantibus æstuat æther,
Exustus crepitat 19 liquidis ardoribus aër.
Hinc habet in falso de vero fabula famam,
Solis progeniem currus optasse paternos,
Nec valuisse leuem puerum frænare superbos
Iouis equos, arsisse orbem, tunc fulmine raptum
Aurigam illicitum, planctum mutasse sorores.
20 Viderit Eridanus, si qua illic populus albet,
Aut si quis plumat senio modulatior ales:
Hic aliter versæ mœrent miracula formæ,
Námque comes coniux 21 heu me, male tum quoque legis
Fœmina non patiens, diuina ad murmura Cœli
Audaces oculos ne quicquam sola retorsit,
Non habitura loqui quod viderit, & simul illic
In fragilem mutata salem, stetit ipsa sepulchrum,

22 Ipsáque

22 Ipsáque imago, sibi formam sine corpore seruans.
Durat adhuc etenim nuda statione sub æthram,
Nec pluuiis dilapsa situ, nec diruta ventis.
Quinetiam si quis mutilauerit aduena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet,
Dicitur & viuens alio iam corpore, sexus,
Munificos solito 23 dispungere sanguine menses,
Nusquam sunt Sodomi, nusquam illorum impia lucent
Mœnia, cum Dominis domus omnis inops ita nusquam:
Tota rogus regio est, hinc atro horrore fauillæ,
Hincque situ cano cineres incendia signant.
Occidit illa prior feritas (quam prospiciens Loth)
Nullus erat frustra piceas fuligine glebas.
Semiperempta etiam si qua illic iugera, lætas
Autumni conantur opes, 24 facile optima sese
Promittunt oculis, pira, persica, 25 & omnia mala,
Donec carpantur: nam protinus 26 indice tactu,
Soluitur in cinerem, fit vana fauillaque pomum.
Sic igitur cœlo pariter terráque sepultis
Nec mare viuit ibi, mors est maris illa quieti,
27 Quod nullus animat per anhela volumina fluctus,
Quodque etiam patrio nusquam suspirat ab austro,
28 Quódque nequit proferre aliquam de gurgite gentem,
Squamigeram, læuive cuti vel cortice septam,
Vel crispam concham, aut duplici compagine clausam.
Solum illic propria mentitur fruge bitumen,
Exusti siligo maris, quod viuidus ardor
Subter stagna coquens de sulfuris & salis æstu,
Temperat, inque picem dat terræ hærere marinam.
Inuehitur proprio cum tempore 29 pingue crematæ
Virus aquæ spumisque cutis super æquora nigra
Texitur. Adpellunt queis est ea captio mercis,
Adclinant laterum læues libramine lembos,
30 Vt semel impositam doceant conscendere venam:
Nam se sponte leuans adnabit inertis ad ora
31 Nauigij, pressumque dabit præ munere largo,
Ni plaga contigerit quam mensis fœmina vestit.
Ecce aliud monstrum pelagi de clade notatur:
Cuncta illic immissa natant, natura recessit
Mergendis data corporibus, si denique testæ
Luciferam narem sistens quas spiritus igni est
32 Velificauit apex, flammæ si flamma perempta est,
Ibit subter aquas destructio naufraga lucis.
Hæc Sodomûm & Gomorum signatæ in sæcula pœnæ
Gentibus iniustis, 33 queis pectora dura timorem

Deseruere Dei, cœlestia iura tueri,
Inque vnum rerum Dominum sperare docebunt.

ADNOTATIONES IN Sodomam.

1 Vindice diluuio] *Rectè sic Morelius, pro eo quod Fabricius*: Iudice diluuio.
2 Hactenus haud liquido] *Contra hoc Fabricius, quàm Morelius*. Hactenus &c, *quia commemorat pactum Dei de non excidendo posthac orbe per diluuium.*
3 Excidio iam non imbres] *Morelius rursum ita melius, quam alter*: imbrem.
4 ardentibus vri Flammis] *Hoc denuo Fabricius vt carmen constet, pro*: facibus; *Cauchius censebat legendum*: fascibus, *non male.*
5 patiens vbi criminis ætas] *Videtur desiderari versus vnus.*
6 Vnus erat meminisse Deum] *Græcismus.*
7 conquesta rudendum] *obscurum est hoc, quomodo & illud*: pacta libido *pro libidine Sodomitica: item versus ille*: Quo luxus genitura vocat, &c.
8 protracto corpore reptant] *Pulchrè sic Morelius, pro eo quod Fabricius* manant.
9 Dedo pater] *Fabricius*: cedo, *verum vis eligas.*
10 Transuena num rector Sodomorum vt ingerat iras] *Fabr.* Transuena correctot Sodomorum duplicat iras, *at illud placet.*
11 fertur in omnes] *Optime sic Fabricius, pro* vehitur in omnes.
12 circumfosso iam caudice] *Placet contra hoc Morelis, pro eo quod Fabricius*: cum caudice.
13 mulctatur lumine diro] *Ita Fabric. pro eo quod Morel.* interdum lumine mulctant; *Quod non displiceret, si legatur*: interdiu.
14 Chaldæam educere gentem] *Fabr.* Chaldæum educere saluum, *sed illud est elegantius, & sequens versus apud illum desideratur.*
15 atque hæc vbi cætera mandant] *Fabricius*: atque hæc tibi cætera mando, *verum non placet.*
16 Illi facere precanti] *Sic ex varia lectione hunc locum restituit. Fabricius habet*: Illi fauere petenti, *Morel. verò*: mihi fauete precanti.
17 Segor inde loco nomen] *Fabric.* Inde Segor vico: *perinde est, verum legas.*
18 includere lucem Cœptans] *Fabr.* luce, *non rectè.*
19 liquidis ardoribus aër] *Fabricius*. æther, *vtrobique.*
20 Viderit Eridanus] *Optime sic Mor. pro eo quo Fabricius*: videris heu dirum, *Præterquam enim quod*: Viderit, *Cypriano familiare sit, in Eridanum decidisse Phaëtontem de quo loquitur, ferunt Poëtarum fabulæ.*
21 heu, male tum quoque legis Fœmina non patiens] *Rectè & illud Morel. pro eo quod alter*: heu lethum, metáque legis.
22 Ipsáque imago, sibi formam sine corpore seruans] *Contra hoc rectius Fabricius, quam ille*: Ipsa & imago sibi formam sine carne reserans.
23 dispungere sanguine menses] *Rursum hoc rectius Morel. quam alter*: depungere, *Nam & supra dixit*: dispungit amicos, *& est phrasis Cyprianica* (quam prospiciens Loth) *etiam hic videtur versus vnus desiderari.*
24 facile optima sese promittunt oculis] *Placet & hæc lectio Mor. præ illa Fabr.* facile esse se opima.
25 & omnia mala] *Iidem & istud, pro eo quod Fabricius*: mella.
26 indice tactu) *Forte legi oportet*: tactum.
27 Quod nullus animat per anhela volumina fluctus) *Fabr.* Idque animat nullus, &c. *Verum prius genuinum videtur quia sequitur*: Quodque *produxerunt enim veteres nonnunquam*: s. *in fine dictionis quare neque placet vt tum Morel. legatur*: nullos.
28 Quodque nequit proferre) *Fabr.* Quodque cauet, *minus rectè.*
29 pingue crematæ Virus aquæ,) *Elegantior est & hæc Morelis lectio, quam alterius*, crematum.
30 Vt semel impositam doceant conscendere venam) *Fabr.* imposita vena.
31 adnabit inertis ad ora Nauigij) *Placet & hoc Morelis, pro*: annabit mercis ad ora. *Hoc autem significat ita hærere bitumen nauigiis, vt solui non possit nisi menstruo fœmineo, cuius rei locuples testis est Ioseph de bello Iudaico lib. 5. c. 5.*
32 Velificauit apex) *Cauchius censet legendum*: Velificabit, *sed neque hoc locum perspicuum reddit.*
33 Quies pectora dura timorem Deseruere Dei) *Hoc ex coniectura Cauchii, pro* corpora dura.

AD SENATOREM EX CHRISTIANA RELIGIONE AD IDOLORVM SERVITVTEM CONVERSVM.

ARGVMENTVM.

Senatorem grauiter increpat, quod antea Christianus & Consul, Isidis seu matris Deum sacerdos fieri non sit veritus. Hortatur itaque, vt saltem in senectute resipiscat. Porro cuiuscunque sit, vetusti Auctoris esse patet, quod adhuc tunc vigerent Isidis illa sacra: fortassis etiam Tertulliani

CVum te diuersis iterum vanisque viderem
Inseruire sacris, priscóque errore teneri;
Obstipui monitus: quia carmina semper amasti,

Carmine

Carmine respondens, properaui scribere versus;
Vt te corriperem, tenebras præponere luci.
Quis patiatur enim, te matrem credere magnam
Posse deam dici, rursusque putare colendam,
Cuius cultores infamia turpis inurit?
2 Namque sacerdotes tunicis muliebribus idem
Interius ritum cultu interiore fatentur;
Idque licere putant, quod non licet: vnde per orbem
Leuiter incedunt, mollita voce loquentes,
Lapsatósque tenent extenso pollice lumbos,
Et proprium mutant vulgato crimine sexum.
Cumque suos celebrant ritus, his esse diebus
Se castos memorant: at si tantummodo tunc sunt
Vt perhibent, casti, reliquo iam tempore quid sunt?
3 Sed quia coguntur saltem semel esse pudici,
Mente fremunt, lacerant corpus, funduntque cruorem
4 Quale sacrum est vero quod fertur nomine sanguis?
Nunc etiam dicis, quod te non fecerit ætas,
Sed tua religio caluum: caligáque remota
Gallica, sit pedibus molli redimita papyro.
Res miranda satis deiectáque culmine summo,
Si quis ab Isiaco Consul procedat in orbem,
Risus oris erit: quis te non rideat autem,
Qui fueris Consul, nunc Isidis esse ministrum?
Quodque pudet primo, te non pudet esse secundo;
Ingeniumque tuum turpes damnare per hymnos
Respondente tibi vulgo & lacerante Senatu.
Téque domo propria pictum cum fascibus ante,
Nunc quoque cum sistro faciem portare caninam.
5 Hæc tua humilitas, sed humilitatis imago est,
Ædibus illa tuis semper monumenta manebunt.
Rumor & ad nostras peruenit publicus aures,
Te dixisse: Dea erraui, ignosce, rediui,
Dic mihi si valeas, cùm talia sæpè rogares,
Et veniam peteres; quæ tecum, verba locuta est?
Verè mente cares, sequeris qui mente carentes.
Hæc iterum repetis, nec te delinquere sentis.
Quid mereare vide: minus esses fortè notandus,
Si tantum hoc scires, & in hoc errore maneres:
At cum vericolæ penetraueris ostia legis,
Et tibi nosse Deum paucis accesserit annis;
Cur linquenda tenes, aut cur retinenda relinquis?
Nilque colis, dum cuncta colis; nec corde retractas
Vera quid à falsis, quid ab vmbris lumina distent.
Philosophum fingis, cùm te sententia mutet:

Nam tibi si stomachum popularis mouerit aura,
Et Iudæus eris, totusque Incertus haberis.
Indulge dictis, sapientia non placet alta:
Omne quod est nimium contra cadit: vnum operantur,
Et calor & frigus: sic hoc illud adurit,
Sic tenebræ visum, sic sol contrarius aufert,
Et pariter lædunt gelidum feruénsque lauacrum;
Esca alitur corpus, corpus corrumpitur esca,
Vimque suam minuit, si quid protenditur vltra.
Denique si sedeas, requies est magna laboris,
Si multum sedeas, labor est. Maro namque Poëta
Pro pœna posuit: 6 sedet, æternumque sedebit
Infœlix Theseus, semper nocet vtile longum,
Prandia longa nocent, ieiunia longa fatigant:
Sic nimium sapere stultum facit improba secta.
Medea sic docuit, moderamen amabile dixit.
Sed tu nec sectam modo, nec moderamina curas,
Mens autem stabilis nullo peruertitur æstu,
Ipsaque simplicitas nunquam mala cogitat vlla
Hinc sincera fides æterna fide fruetur:
Et contra dolus longo cruciabitur igni
Elige quid velis, vt digna piacula vites.
Sic tamen hanc veniam mereatur creditor inquam
Vt leue crimen erit, si nolis noscere vera,
Non leue crimen erit, si cognita vera relinquas,
Sed te correctum forsan matura senectus
In melius reuocat satiatum erroribus istis,
Tempus enim mutat mala, digerit omnia tempus.
Tunc igitur cum te consulta reduxerit ætas,
Disce Deo seruare fidem, ne forte bis vnum
Incurras lapsum, quia verè dicitur illud:
Qui pedis offensi lapidem vitare secundo
Nescit, & incautus iterum vexauerit artus,
Imputet ipse sibi, 7 nec casibus imputet vllis,
8 Corrige delictum fidamine, corrige mentem,
Suffecit peccare semel, desiste vereri:
Non erit in culpa quem pœnitet ante fuisse,

ADNOTATIONES.

1 Obstipoi monitus] *Lego*: monitos, *pro eo quod erat*: motus, *mallem etiam legi*: Obstupui, *nisi alibi legeretur apud Cyprianum*: mens obstipuit.

2 Nanque sacerdotes tunicis muliebribus idem] *Obscurus locus & quantum apparet corruptus.*

3 Sed quia coguntur saltem semel] *Puto ex vitio operarum legi*: saltim, *apud Moretum.*

4 Quale sacrum vero est quod fertur nomine sanguis *Etiam hoc carmen obscurum.*

5 Hæc tua humilitas] *etiam hic auctor more veterum*: h, *pro consonante vtitur, de quo vide Bedam de arte metrica, nisi forte legendum*: hæc non humilitas.

6 Sedet, æternumque sedebit infœlix Theseus] *Prorsus ita legendum, nam ita legitur apud Maronem quem citat, Æneid. 6.*

7 Nec casibus imputet vllis] *Etiam hoc lego ex coniectura pro*: illis.

8 Corrige delictum fidamine] *Noua vox.*

HYMNVS

HYMNVS CYPRIANI DE PASCHA DOMINI.

ARGVMENTVM.

VBi Crucis, Resurrectionis, & Ascensionis mysteria paucis attigit, baptismum in Hebdomada Paschæ celebrari consuetum, pulchris metaphoris concelebrat An autem Cypriani sit, dubitare me faciunt Ms. cod. Danensis & Cornelij Gualteri, quorum hic prorsus ascribit Victorino, ille verò sic habet sub hymni finem, Cæcilij Cypriani Episcopi & Martyris hymnus de Pascha Domini nostri Iesu Christi explicit, aut certè secundum quosdam Victorini Pictabionensis Episcopi. Ex quorum etiam vtroque & Anglico codice titulum descripsimus: D E P A S C H A, *pro eo quod Morelius* 1 DE CRVCE, *inscribit, & Fabricius:* LIGNVM VITÆ

St locus ex omni, 1 medium quem credimus orbe,
Golgotha Iudæi patrio cognomine dicunt:
Hic ego, 2 de sterili succiso robore lignum
Plantatum, memini fructus genuisse salubres,
3 Non tamen hos illis qui se posuere Colonos
Præbuit; externi fructus habuere beatos,
Arboris hæc species vno de stipite surgit,
Et mox in geminos extendit bracchia ramos
4 Sicut plena graueis antennæ carbasa tendunt,
Vel cum disiunctis 5 iuga stant ad aratra iuuencis.
Quod tulit hoc primo, maturo semine lapsum
Concepit tellus: Mox hinc mirabile dictu,
Tertia lux iterum terræ superisque tremendum
Ex tulerat ramum vitali fruge beatum.
6 Sed bis vicenis conformiter ille diebus,
Creuit in immensum, cælumque cacumine summo
Contigit, & tandem sanctum 7 caput abdidit alto.
Dum tamen ingenti bissenos pondere ramos
Edidit, & totum spargens porrexit in orbem;
Gentibus vt cunctis victum vitamque perennem
Præberent, mortemque mori qui posse docerent,
Explicitis etiam mox quinquaginta diebus
Vertice de summo diuini nectaris haustum
Detulit in ramo. 8 cœlestis spiritus aura:
Dulci rore graues manabant vndique frondes.
Ecce sub ingenti ramorum tegminis vmbra
Fons erat: Hic 9 nullò casu turbante serenum,
Perspicuis illimis aquis, 10 & gramina lætos
Fundebant circum vario de flore colores.
Hunc circum innumeræ gentes populique coibant,
Quam varii generis, sexus, ætatis, honoris,
Innuptæ nuptæque simul, viduæque nurusque,
Infantes, puerique, viri, iuuenesque, senesque,

Hic vbi multigenis flexos incumbere pomis
Cernebant ramos, auidis attingere dextris
Gaudebant madidos cœleſti nectare fructus.
Nec prius nos poterant 11 cupidis decerpere palmis,
Quam lutulenta viæ veſtigia fœda prioris
12 Detererent, corpúſque pio de fonte lauarent.
13 Ergo diu circumſpaciantes gramine molli,
14 Suſpiciunt alta pendentes arbore fructus:
Tunc ſi quæ ex illis delapſa putamina ramis,
Et dulces multo 15 rorantes nectare fructus.
Veſcuntur, veros optantes ſumere fructus.
Ergo vbi cœleſtem cœperunt ora ſaporem,
Permutant animos, 16 & mentes perdere auaras
17 Incipiunt: dulcique hominem cognoſcere ſenſu.
Inſolito multis ſtomachum mouiſſe ſaporem
Vidimus, & fellis commotum molle venenum,
Reieciſſe bonos turbata mente ſapores:
Aut auidè ſumptum non dilexiſſe, diúque
Et male potatum tandem euomuiſſe ſaporem.
Sæpe quidem multi renouatis mentibus ægros
Reſtituêre animos, & quæ ſe poſſe negabant,
Pertulerant, fructumque ſui cepêre laboris.
18 Multi etiam ſanctos auſi contingere fontes,
Diſceſſere iterum ſubitò, retróque relapſi,
Sordibus & cœno mixti voluuntur eodem.
19 Multi vera bono portantes pectore, totis
Accipiunt animis, penituſque in viſcera condunt.
20 Ergo quique ſacros poſſunt accedere fontes,
21 Septima lux reparans optatas ſiſtit ad vndas,
Tingunt in liquidis ieiunos fontibus artus:
Sic demum illuuiem mentis, vitæque prioris
Deponunt labem, purâſque à morte recudunt
Illuſtres animas, 22 cœlique ad lumen ituras.
Hinc iter & ramos, & dulcia poma ſalutis:
Inde iter ad cœlum per ramos arboris altæ.
Hoc lignum vitæ cunctis credentibus. 23. Amen

ADNOTATIONES IN Hymnum de Paſcha.

1 Medium quem credimus] *Anglicus cod. cum Fabricio*: medius, *at prius habent Dunenſis & Cornelii Gualteri codices, & placet magis, Fabricius verò ſolus legit*: cernimus.

2 De ſterili ſucciſo robore] *Neque hoc placet quod habet Fabricius*: ſucciſum.

3 Non tamen hos] E *contrario arridet hac eius lectio, pro eo quod alii*: hoc, *vel*; hic, *aliud cenſeo de eo quod legit*: colonis, *cum Dunenſ. cod. in margine, pro* colonos.

4 Sicut plena graueis antennæ] *iſtud habeo ex varia lect. legentibus Angl. cod. & Fabricio*: graues, *aliis verò*: grauis, *pro*: ſicut, *Guals. cod. minus rectè* Sic vbi.

5 Iuga ſunt ad aratra] *Fabric.* ſtant, *Anglicus cod.* ab arante, *ſed illud placet.*

6 Sed bis vicenis conformiter ille] *Angl. cod.* confirmato ille, *Fabr.* Firmatus & ille.

7 Caput abdidit alto] *Rectius hic Fabric. quàm cæteri*: alte.

8 Cæleſti ſpiritus aura] *iſtud contra rectius alii quàm Fabric.* auræ.

9 Nullo caſu turbante ſerenum] *ſic optimè Angl. &c.*

& Gual. cod. pro eo quod alii: sereno, *& Fabric.* serenus.

10 Et gramina circum fundebant lætos] *Ang. cod.* & gramina lætos fondebant circum.

11 Cupidis decerpere palmis] *Rursum hic cod. Gualt.* auidis.

12 Deteterent] *Anglic. cod.* detegerent.

13 Ergo diu circumspaciantes gramine molli] *Idem:* circumspicientes gramine mali, *sed non placet.*

14 Suspiciunt] *Optime sic idem cod. pro*: suspiciunt.

15 Rorantes nectare fructus] *Fabricius minus recte:* frondes.

16 Et mentes perdere auaras] *Quum ex verbis his satis constet, desiderari versum saltem vnum atque alterum; non dubito quin genuini sint versus sex sequentes, quos solus habet Fabricius, hoc initio.*

17 Incipiunt, dulcique hominem cognoscere sensu. Pertolerant) *Solus Morelius*: Pertulerunt.

18 Multi etiam sanctos ausi contingere fontes] *cod. Gualt.* sacros.

19 Multi vera bono] *Ita Morelius; quod malo, quam id quod habent alii*: multi verò.

20 Ergo quique sacros] *Fabric. & Angl. cod.* qui, sed quique, *pro*: quicunque, *veteribus vsitatum.*

21 Septima lux reparans] *Optimè sic Anglicus codex pro eo quod Morel.* Et quos septima lux, *aut Fabr.* Septima lux illos.

22 Cælique ad lumen ituras] *Sic Ms. omnes pro eo quod est*: limen, *apud Morel. & Fabric.*

23 Amen) *Dunensis & Gualt. cod.* Ἀμήν

ORATIO CYPRIANI PRO Martyribus.

ARGVMENTVM.

ORationis breuitas ita testatum facit argumentum, ut pluribus non sit opus. Cypriano autem constanter hanc ascribunt non modo Manutij & Morelij Ms. cod. sed etiam Anglicus, Afstiginiensis, Marchinensis, ac Dunensis: quorum tamen nullus adijcit: pro Martyribus. *Certè etiam stylus à Cypriano non est alienus.*

HAgios, Hagios, hagios, sancte sanctorum, pater patrum nostrorum, Deus Abraham, Deus Isaac Deus Iacob, Deus Apostolorum, Deus Prophetarum, Deus Virginum, [1] Deus bene viuentium, Deus credentium, Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi filij tui; te inuocamus supplices, pariter & deprecamur [2] fili vnigenite, qui ex ore altissimi procreatus es ante mundi dispositionem, & ex Mariæ sanctæ virginis vtero per mysterium editus; orantibus, nobis, sancti desiderij spiritale incrementum, & integritatem cordis præstare dignare vt lauacro salutari recreatum pectus [3] à delictis carnalibus incolume persistat. Petimus fide illibata, mente incorrupta, deuotione robusta, operatione, seu dilectione continua; vt in Ecclesia sancta tua nos florere permittas: quoniam tibi flectimus genua, & curuamus ceruices, cui Angeli & Archangeli, millia millium Martyrum, chorus Apostolorum, & Prophetarum gloria exultant, [4] cui omnes aues canunt laudes, linguæ confitentur cœlestium, terrestrium & infernorum: tibi omnes aquæ in cœlo, [5] & sub cœlo confitentur; te insensibilia sentiunt, [6] tu es solus, & præter te [7] & extra te nemo. Te quæsumus Domine pater omnipotens, qui soli filio conspicabilis es, [8] cuius Angeli & Archangeli obtemperant tibi Domine pater, te oramus, vt tribuas nobis mentem integram, [9] innocentiam putam, sinceritatem deuotam, conscientiam sanctam, putam, sobriam, castam, contra omnes insidias sæculi gloriosa fide degentem: contra diaboli minas, & carnales illecebras munitum pectus concedas; ne violenti & cruenti hostis lethalibus laqueis implicemur, [10] vt signum salutis æternæ incolume perferamus. Pelle à nobis omnem sæculi illuuiem, [11] omnémque diaboli persuasionem. Laqueetur, concidat, [12] & superetur à nobis, & amoueatur, sicut à Sarra famula tua Asmodeus dæmon nequissimus, extinctus per Angelum tuum sanctum Raphael. Et sicut Tobiæ affuisti, ita mihi adesse digneris. Et vt tribus pueris in camino, & Danieli misericordiam præstitisti: sic circa nos famulos tuos facere digneris. Qui mortuos suscitasti; [13] cœcos illuminasti; surdis auditum, mutis eloquia, claudis gressum, leprosis sanitatem dedisti: ita & da famulis tuis; qui te tota virtute mentis credimus natum, passum, venturum iudicare viuos & mortuos, Assiste nobis, sicut Apostolis in vinculis, Teclæ in ignibus, Paulo in persecutionibus, Petro in fluctibus. Qui sedes super septem thronos ad dexteram patris, respice nos, & libera nos de æternæ mortis interitu: vnus in vno, Pater in Filio, Filius in Patre, Spiritus sanctus, per quem, & cum quo est tibi in sancta Ecclesia honor, virtus, claritas, maiestas, potestas, benedictio, immortalitas, & nunc & in æternum, semper & in omnia sæcula sæculorum, Amen.

Tobiæ 8.

Dan. 3. 6. & 14.

ADNOTATIONES IN Orationem pro Martyribus.

1 Deus bene viuentium] *Hoc adieci ex Morelio, in cæteris desideratur.*

2 Fili vnigenite) *Ex eodem & iſtud. In cæteris lectionem vulgatam & Ms. noſtrorum retinuimus, pro eo quod ipſe legit:* & ſapientia patris quæ ante omnia ſæcula ex corde patris nata es, & ex tempore carnem ſine peccato induiſti, ex virginali vtero & ſanctiſſ. Beatæ & glorioſæ virginis Mariæ, da ſupplicantibus nobis. *Repoſuimus tamen ex eodem quod ſequitur:* ſancti deſiderij ſpiritale incrementum, *pro eo quod vulgo legitur duntaxat:* deſiderium animæ.

3 A delictis carnalibus) *Cum Cauchio adiecimus particulam:* a

4 Cui omnes aues canunt) *Sic tres Ms. noſtri. & Cauchius, pro:* cantant.

5 & ſub cœlo] *Ex iiſdem adiicio:* &.

6 & extra te] *Iſtud addidi ex Morelio, vbi tamen vitio operarum legitur:* neque.

7 ſoli filio conſpicabilis es] *Ms. omnes & vet. exc.* conſpectabilis, *verum illud placet, quod ſimiliter dixerit Prudentius:* coram refulſit ore conſpicabili.

8 cuius Angeli & Archangeli obtemperant tibi] *Placet hæc Ms. cod. lectio, præ vulgata:* cui Angeli & Archangeli obtemperant, & tibi.

9 Innocentiam puram] *Morelio rurſus acceptam debemus vocem:* puram, *& paulo poſt vocem:* hoſtis *vbi legitur:* cruenti hoſtis, *alibi deſideratas.*

10 Vt ſignum ſalutis æternæ incolume perferamus] *Iiſdem penè verbis vtitur etiamnum Eccleſia in ceremoniis baptiſmi.*

11 Omnémque diaboli perſuaſionem laqueetur. *Grauius legit:* omniſque diaboli perſuaſio liqueſcat. *Verum illud habent Ms. cum veteri excuſ.*

12 Et ſuperetur à nobis.] *Recte & hoc Morelius, pro,* ſeparetur, *Conſentit Dunen. cod. in margine.*

13 Cæcos illuminaſti *Cum Ms. omiſimus particulam:* &.

ORATIO CYPRIANI QVAM ſub die paſſionis ſuæ dixit.

ARGVMENTVM.

Neque hic argumento eſt opus. Cypriano verò aſcribunt hanc orationem eodem titulo Ms. cod. Anglicus, Affligimenſis, March. ac Dunenſis cum veteri excuſ. Conſentaneus eſt etiam. Immo idem eſt vtriuſque Orationis ſtylus, & Orationis in actu paſſionis fit mentio.

DOMINE [1] ſancte pater hagios, Deus hagie, & hagie Deus meus, quis enim maior te? tibi gratias & laudem refero [2] Deus Abrahæ, & Deus Iſaac & Deus Iacob, Deus patrum noſtrorum, Deus Apoſtolorum, & Deus Prophetarum, & Deus Martyrum, qui
fuiſti [3] ante mundi diſpoſitionem, Deus
viuorum, venturus iudicare viuos & mortuos:
qui es Deus verax, qui ſedes ſuper
Cherubin & Seraphin [4] ſedem honoris
tui, [5] & proſpicis abyſſos: qui vides cuncta
priuſquam naſcantur; [6] qui habes poteſtatem
occidere & rurſus reſtituere; qui habes *Dan. 3.*
poteſtatem de arido viride facere. Tu omnium
Dominus dominator, libera me ab
hoc ſęculo, & exaudi me orantem, ſicut
exaudiſti filios Iſraël de terra Ægypti, &
non tibi crediderunt, nec famulo tuo Moyſi.
Vę peccatis meis. Cum eleuaueris confringere
terram, ſub qua fiſſura petrarum
me abſconſurus ſum [7] ab ante virtutem
tuam? Cui monti dicturus ſum, Cade ſuper
me; & cui colli, Tege me ab ante metum
Domini, cum te leuaueris confringere
terram. Rogo. Domine, ſubueni mihi:
noli ſecundum actum meum me iudicare: *Matt. 25.*
[8] nihil enim in pręceptis tuis parui.
Exaudi me orantem, ſicut exaudiſti Ionam
de ventre ceti; ſic exaudias me, & eiicias
me de morte ad vitam. Sicut Niniuitę induerunt
cinerem & cilicium, & pœniten- *Ionæ 2, & 3.*
tiam egerunt [9] ante Dominum. Exomologeſin
facienti ante conſpectum tuum pro
vniuerſis peccatis meis, qui es amator pœnitentiæ,
miſerere mei. Sed & Dauid dicit:
Domine propter nomen tuum dele
peccatum meum. Et ego deprecans maie- *Pſalm. 50.*
ſtatem tuam, dele vniuerſa peccata mea,
& exaudi me orantem, ſicut audiſti tres
pueros de camino ignis, Ananiam, Azariam,
Miſaëlem: & miſiſti Angelum tuum *Dan. 3.*
cum nimbo roris, [10] & confuſus eſt Nabuchodonoſor
prępoſitus regni: quoniam
tu es Rex regnantium, & Dominus domi- *1. Tim. 6.*
nantium, qui ſolus habes immortalitatem,
& lucem habitas inacceſſibilem, quam
nemo hominum videt, nec videre poteſt.
Exaudi me orantem, ſicut exaudiſti Da- *Dan. 14.*
nielem de lacu leonum: & miſiſti Abacuc
prophetam, & attulit ei prandium & dixit:
Prande prandium, quod tibi miſit
Deus. Et dixit Daniel: Non relinquit Dominus
quęrentes ſe. Exaudi me orantem,
ſicut exaudiſti Tobiam & Sarram dum *Tobiæ 3.*
orant [11] in atrio domus ſuæ: tunc obtu- *11. & 12.*
lit pro eis Raphael Angelus orationes eorum:
ſic & tu exaudias preces meas, & admittas
ad aulam ſanctam tuam orationes
meas, [12] continenter mittas Angelum
tuum, qui deleat vniuerſa delicta mea,
ſicut deleſti ſpiritum immundum à Sara
filia Raguel: & illumines cor meum, ſicut
illuminaſti oculos Tobię. Exaudi me *Dan. 13.*
orantem,

ornatem, sicut exaudisti Susannam inter
manus seniorum sic me liberes ab hoc sæ-
culo, quia tu es amator puræ conscientiæ.
4.Reg.20. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Eze-
chiam regem Iudæ, & delesti ab eo infir-
mitatem: sic & à me auferas infirmitatem
carnis, & augeas mihi ad finem, sicut illi
auxisti annos quindecim ad vitam. Libera
me de medio sæculi huius; sicut liberasti
Teclam de medio amphitheatro, libera
me ab omni infirmitate carnis meæ. Te
deprecor pater maiestatis, qui in fine tem-
porum misertus es nostri, mittens nobis
Luc.1. Iesum Christum filium tuum Dominum
Deum saluatorem nostrum, natum ex
Maria virgine de Spiritu sancto, annun-
ciante Gabriêle Angelo, per quem nos
liberasti de periculo mortis imminentis.
Et te deprecor filium Dei viui, qui fecisti
Ioan.2. tanta mirabilia, qui in Cana Galileç de a-
qua vinum fecisti, propter Israël; qui cæ-
cis oculos aperuisti; qui surdos audire feci-
sti; qui paralyticos ad sua membra reuoca-
sti qui solutsti linguas blesorum, dęmonio
vexatos sanasti; claudos currentes fecisti
velut ceruos: mulierem de profluuio san-
guinis liberasti; mortuos suscitasti; super
aquam pedibus ambulasti, qui Petro la
Iob.38. beti manum tradidisti; qui mare fundasti,
& terminum ei posuisti, & dixisti: Hucus-
que venies, & hic te confringes in virtute
tua. Te deprecor filium Dei viui propter
vniuersa commissa mea, qui es in cælis fi-
lius in patre & pater in te in sempiternum,
qui sedes super Cherubin & Seraphin
sedem honoris tui. Tibi assistunt Angeli,
Archangeli, numerus innumerabilis, ti-
mentes & pauentes honorem & virtutem
tuam, clamantes voce magna & dicentes:
Apoc.4. Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus
Matt.7. Sabaoth. Tu ipse nobis testamentum fe-
cisti! Petite, & accipietis; pulsate, & ape-
rietur vobis. Quodcunque à patre meo pe-
tieritis in nomine meo, ego à patre petö
vt accipiatis. Ego peto vt accipiam; quæro
vt inueniam; ego pulso, vt aperiatur mihi;
ego in tuo nomine peto, vt tu à patre pa-
tas, & detur mihi. Paratus sum propter
nomen tuum victimam sanguinis funde-
re, & quodcunque tormentum sustinere.
Tu es, Domine, adiutor meus & defensor:
defende me ab aduersario meo. Angelus
tuus lucis protegat me, quoniam tu dixisti;
quod credentes petieritis per orationem,
dabitur vobis. Omnis homo mendax, tu es
verax. Sicut tu repromisisti, potestatem
habes, Domine dare mihi omne sacra-

mentum tuum cæleste, vt dignus sim fa-
ciem sanctorum tuorum videre. Spiritus
in me operetur, voluntas tua in me fiat;
quoniam tibi spopondi omnibus diebus
vitç meæ, qui passus es sub Pontio Pilato
bonam confessionem, qui crucifixus de-
scendisti & conculcasti aculeum mortis.
Deuicta est mors, deuictus est inimicus
diabolus. Tu resurrexisti à mortuis, & ap-
paruisti Apostolis tuis, sedes ad dexteram
patris: qui venturus es iudicare viuos &
mortuos. Tu dominaberis, libera me de
manu quęrentis animam meam. Per no-
men tuum libera me ab aduersaria potesta-
ti, vt opem des vincendi inimicum meum
quoniam tu es potens assertor & aduoca-
tus precum & petitionum nostrarum ani-
marum. Die ac nocte interpelles pro pec-
catis meis, orationem meam perferas ad
patrem tuum. Et tu Domine sancte pater
digneris respicere super preces meas, sicut
respexisti super munera Abel. Digneris
me liberare ab igne & pœna perenni, &
ab omni tormento quod parasti iniquis:
per bonum & benedictum Iesum Chri-
stum saluatorem nostrum, per quem tibi
laus, honor, virtus, gloria, in sęcula sæcu-
lorum. Amen.

ADNOTATIONES IN ORAtionem Cypriani, quam sub die passionis suæ dixit.

1 Domine sancte pater] *Grauius sic legit*: Domine sancte Deus hagios pater ad te leuaui animam meam, Deus meus tibi gratias & laudes refero, *verum vulgatam lectionem habent vetus excus. & Ms. unum illud placet vt legatur*: refero, *pro eo quod erat*: gero.

2 Deus Abrahæ] *Præmittit idem Grauius*: Deus patrum nostrorum, *quod vulgo postponitur, quantum apparet, quia sic fere vbique scriptura, sed nobiscum legunt Ms.*

3 ante mundi dispositionem] *Idem habet* constitutionem, *at prius legitur orat. praced. & in Ms. ac vet. excus. cod.*

4 sedem honoris tui] *Illud additio ex Grauio.*

5 & prospicis abyssos] *Morel. & Dunensis cod.* perspicis.

6 qui habes potestatem occidere] *Adiicio* occidere, *cum Morel. ex Ms. Adiicit autem præter Grauius*, qui habes potestatem mortificare, & rursum viuificare, *sed non placet; alioqui enim bis id ipsum repeteretur. Ex ipso tamen addidi illud* & de viridi aridum.

7 ab ante] *Mirum est, constanter legere illud*: ab, *Ms. omnes vtrobique.*

8 nihil enim in præceptis tui parui] *Morel. non habet*: in.

9 ante Dominum] *Hoc rursum ex Grauio. Omisimus vero cum Ms. paulopost vocabulum*: &, *superfluum*

10 & confusus est Nabuchodonosor] *Grauius non male* : confessus] *At illud habent Ms.*

11 in atrio domus suæ] *Antiqui quidam codices Morelii* : in cubiculo.

12 & continenter mittas] *Grauius*, continuo, *sed contra Ms. cod. fidem.*

13 & delesti ab eo infirmitatem] *Grau. in margine*; exuisti.

14 Sicut liberasti Teclam de medio amphitheatro] *Priori oratione, ignium Tecla hic Amphitheatri meminit. Sancta enim Tecla Apostoli Pauli discipula, primum ignes, deinde leones in Amphitheatro solo crucis signo euasit illæsa, postmodum tamen martyrium donis passa: Vide Metaphrasten.*

15 qui fecisti tanta mirabilia] Morel. *quidam cod.* magnalia.

16 Sedem honoris tui] Ex Morel. *adiecimus* : sedem omne sacramentum tuum cœleste] *Hic adiecio ex Ms.* tuum

17 die ac nocte interpelles] *Solus Manutius* : interpellas.

DE SINGVLARITATE Clericorum Origenis iuxta quosdam.

Argumentum.

Singularitatem Clericorum, hoc est, vitam singularem seu solitariam sine consortio vllius feminæ, ex reuelatione diuinitus sibi facta, & scripturis compluribus inculcat; tum propter periculum incontinentiæ, tum ad euitanda scandala. Atque adeo & in conuentu sacrorum & in visitationis ac exhortationis munere apud feminas obeundo, seueritatem & omnem honestatem clericis vsitatam esse debere. Frustra vero eos in sui patrocinium adferre exempla Heliæ, Christi, ac Apostolorum: quum ad sanctitatem eorum non perueniant: & certè si non alia familiaritate cum feminis quam illi venantur, nihil esset periculi. Turpe proinde esse & indecorum, quod cùm sæpe mariti cum vxoribus continentiam voueant, clerici sine feminis habitare nolint. Non alias igitur in domum à clericis vult asciscí feminas, quam matrem, filiam, sororem, vel cognatam. Cæterum Origeni librum hunc adscribunt, teste Morelio, Landulphus à Columna in Breuiario Historiali, Saziadus Cælestinus, & Antoninus cum Vincentio Bellouacensi in Summa histor. Immo ne quis de alio libro illos loqui opinetur, ipsa verba prolixe citant. Accedit, quod disertis verbis auctor mentionem facit, nec omnino videtur improbare eos, qui seipsos reuera castrant propter regnum Dei. Quod ab ipso factum, locuples testis est Euseb. Eccles. hist. lib. 6. cap. 6. ac eum secutus Niceph. lib. 5. c. 8. Ioannes etiam Zonara Annalium tom. 2. ad Imperium Seueri. Pro eodem faciunt Græcismi freqentißimi, qui ex Græco translatum arguunt. Quare rectè censuit Erasm. Cypriani non esse: ego tamen translatum censeo iam inde ab ea ætate ob schemata & phrases quasdam eius ætatis.

PROMISERAM quidem vobis ante tempus Epistolam, filij charissimi, quę omnium morum instituta de lege commendans, summatim omnia etiam contineret, quæcunque vniuersis clericis generaliter ad dirigendam regulam competunt disciplinæ.
1 Sed quia nunc de feminarum commoratione vulgariter inter vos quidam à ad ignominiam deuoluti sunt, etiam de hac re specialiter vobis, 3 Domini correptione scribere compulsus sum: qui miserum me pro vestra negligentia cum seueritate corripiens, mandare præcepit, ne clerici eum feminis commorentur. Et licet hæc admonitio sola litterarum mearum auctoritate sufficeret, tamen ne me somniatorem irrideat quisquam, sicut Ioseph fratres Gen. 37.
irriserunt, scripturarum addimus firmitatem: vt omnes sciant hoc etiam modo per reuelationem Dominum iubere, quod litteris cognoscitur ante iussisse: nec nos esse adulterantes verbum Domini, aut volentes iactanter de reuelationibus gloriari, sed sic ante conspectum Domini referendo non mentiri quod loquimur: sicut à Domino confidimus nos non audisse mendacium, præsumentes vocem Apostoli Pauli protestãtis. Non enim sumus, inquit, 2. Cor. 4.
sicut plurimi adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate sicut ex Deo coram ipso in Christo loquimur. In dolore itaq; maximo constituti de quibusdam putrefactis membris corporis nostri, & in gemitu 4 iacturam lamentantes Ecclesiæ, quæ per segnitiem nostram redigitur per dies singulos ad nimiam paucitatem: credimus nos ex parte aliqua subleuari, quod diligentiæ nostræ negligẽtia quorundam obesse non possit, quibus nunquam nostræ litteræ defuerunt, quę per absentiam nostram frequentiam omnibus pensauerunt dissimulationis suæ: vt vnusquisque contemptor
5 reum semetipsum conscribat, nos autem libera fronte contemptoribus exclamemus, quod Salomon confidenter exprobrat: Quoniam quidem vocabam, inquit, Prou. 1.
6 & non obaudiebatis; & extendebam verba mea, & non intendebatis, sed irrita faciebatis mea consilia, meis autem increpationibus non intendebatis, itaque & ego vestrę perditioni superridebo. Gratulabor ergo aduersum vos, cùm aduenerit vobis interitus

interitus, & cùm aduenerit vobis subito tumultus: euersio autem simul & procellæ, & cùm aduenerit vobis pressura & expugnatio. Erit enim cùm me inuocaueritis, ego autem non exaudiam vos. Quærent me mali, & non inuenient: oderunt enim sapientiam. Verbum autem Domini non assumpserunt, neque voluerunt meis consiliis intendere. Spreuerunt enim meas correptiones: ideóque edent viæ suæ fructus, & sua impietate satiabuntur. Ad vos nunc mea exhortatio conuertitur, quos nolumus experiri talia præcipitia ruinarum. Metuite quantum potestis eiusmodi casus exitia: & in ista subuersione, labentium vos experimenta perterreant. Nimium præceps est qui transire contendit, vbi alium conspexerit cecidisse: & vehementer infrenis est, cui non incutitur timor alio pereunte. Amator vero est salutis suæ, qui euitat alienæ mortis incursum. Et ipse est prouidus, qui sollicitus fit cladibus cæterorum: sicut Salomon approbat

Prou. 2. dicens: Astutus videns malum puniri vehementer erudietur. Et iterum: Cadentibus impiis iusti vehementer terrebuntur. Aduersaria est confidentia, quæ periculis vitam suam pro certo commendat. Et lubrica spes est, quæ inter fomenta peccati saluari se sperat. Incerta victoria est, inter hostilia arma pugnare. Et impossibilis liberatio est, flammis circundari,

Prou. 6. nec ardere, quod Salomon non negat, dicens: Quis alligabit in sinu suo ignem, vestimenta autem sua non comburet? Aut quis ambulabit super carbones ignis, pedes vero non comburet? Sic qui introierit ad vxorem proximi sui, non erit immunis: neque omnis qui tangit eam. Credite quæso vos, credite diuinæ fidei,[10] quinimò quam nostræ: quia omne quidquid pollicetur non potest fallere, dicente Do-

Luc. 16. mino, Facilius est, inquit, cælum & terram præterire, quàm de lege vnum apicem

Marc. 14. cadere. Et iterum: Cœlum & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt. Ipsi ergo nos fallimus, quotiens inordinaliter credimus, æstimantes per fidem nostram legis præcepta mutari: vt inter masculos & feminas speremus passim castitatem immobilem custodiri. Difficile quis venenum bibet, & viuet. Verendum est

1. Cor. 10. dormienti in ripa ne cadat, cùm dicat Apostolus: Qui se putat stare, videat ne cadat. In hac parte expedit plus bene timere, quàm male fidere. Et vtilius est infirmum se homo cognoscat, vt fortis existat[11] quàm fortis videri velit, & infirmus emergat. De qua re præsumptores ob-

Gal. 6. iurgat Apostolus dicens: Si quis putat se aliquid esse, cùm nihil sit, seipsum implanat. Pro certo implanator proprius suam animam decipit, qui non cauendo contraria, noxiis rebus semet ipse commiserit. Ille autem tutius sibi consulit, qui circa malos semper infidus species quascumque noxias extimescit: quorum distantiam Sa-

Prou. 14. lomon disseruit, dicens; Sapiens timendo declinabit ab omni malo; insipiens autem confidens sui miscetur iniquo. Magnum sapientiæ diuinæ consilium inuentum est vbi timoris auxilio liberemur. Magna compendia prouidentiæ, vt aliquando fiat virtus & victoria per timorem. Magna remedia Dominus contulit ad salutem, vt habeat & timidus laudem, sicut Salomon repetit, dicens: Beatus vir qui veretur

Eccles. 15. omnia per metum. Inæstimabilis Domini misericordia,[12] quę vnicuiq; homini suam contulit gloriam: & incomprehensibilis pietas,[13] quæ secundum pugnas dedit & palmas: vt confitendo masculorum sæuitiam superemus, & timendo feminarum blandimenta vincamus; dummodo & de virtute & de infirmitate super nos Dominus glorias operetur: vt in omnibus & per omnia omnipotentem semet ipse testetur, diuidens differentias triumphorum; vt tam consiliis quàm viribus à nobis bella vincantur, ne si vicerimus solius fidei fortitudine, contra Salomonem vacua essent opera sapientiæ. Nunc igitur sapientiæ arma gestanda, vbi feminei & virilis sexus certamen indicitur, vnde Salomon sic instruit, dicens; Prudentiam, inquit, fac

Prouerb. 2. notam tibi, vt te seruet à muliere aliena & pessima. Videte nunc prudentiam in isto bello, non fidem nobis datam esse victricem, quæ nos timiditatis remedio liberasset: & contemplamini quæ sint modo armasumenda, si vultis habere legis auxilia. Estote intimidi,[14] vt sitis intrepidi: & licet timor in certamine infirmitas esse videatur, tamen secundum verbum Apostoli,

1. Cor. 12. virtus in infirmitate perficitur. Separamini deprecor, separamini contagione pestifera. Quantumcunque fuerit vnusquisque longius ab aduersis, tantum non sentit aduersa. Minus voluptatibus stimulatur, qui non est, vbi frequentia est voluptatum. Et minus auaritiæ molestias patitur, qui diuitias non videt: si admittimus

1. Tim. 6. [15] Apostolum pollicentem: Qui volunt, inquit, diuites fieri, incidunt in tentatio-

nem " & in muscipulas, & desideria multa & inutilia & noxia, quæ mergunt hominem in perditionem & interitum. Non aliter tentationibus subiacet, qui iunctus est feminæ, in qua nihil est aliud nisi quod feriat proximantem, aculeus peccati facta est forma feminea, & mortis conditio non aliunde surrexit, nisi de muliebri substantia. Quod Salomon ad nostram sollicitudinem memorat, dicens: A muliere factum est initium peccati, & propter hanc omnes morimur. Inde mortales tenemur," nec timemus. Quid si iam immortales essemus? Per mulierem liberauit nos equidem Christus: sed vnde adhuc morimur formidare debemus. Tunc liberatio ipsa constabit in femina, si à nobis mors reuincatur, quæ per feminam venerat. Cæterum si adhuc per mulierem circa nos scandala dominantur, liberationis Christi fecimus pro certo dispendium. Siquidem in futurum spes ista libertatis manet, quam fidei nostræ Christum credimus contulisse; vt tunc nobis omnino mulier non noceat, cùm & ipsa mors fuerit euacuata. Nam si modo putamus nos intentabiles esse muliebribus iaculis; quid ergo restat cælestibus regnis? Non immerito tales sensus Apostolus increpat, dicens: Iam satiati estis, iam diuites facti estis: sine nobis regnatis, & vtinam regnetis. Tempus ergo luctaminis adhuc geritur, & mors per feminam adhuc vsque grassatur. Mentior, si non videmus exinde interitus plurimorum. Quanti & quales Episcopi & clerici simul & laici, post confessionum victoriarúmque calcata certamina, post magnalia & signa vel mirabilia vsquequaque monstrata, noscuntur cum his omnibus naufragasse; cùm volunt in naui fragili nauigare: Quantos leones domuit " vna muliebris infirmitas delicata, quæ cùm sit vilis & misera," de magnis efficit prædam: Quod Salomon loquitur dicens: Pretium meretricis tantum est vnius panis; mulier autem pretiosas animas capit. Ante nos ista tractantur, & nullis terroribus coërcemur; quid faceremus si opinionibus tantummodo gestas historias audiremus. Sed hæc est semper incredulitas humanæ duritiæ, vt non solum audiendo, sed etiam videndo non credat alteros interisse, nisi & se ipsam viderit interire," nec sociorum mortibus quatitur," dum illos promeritos aut inualidos opinatur. Se autem multum mereri, aut multum valere fiducialiter putat, nesciens

Eccles. 25.

1. Cor. 4.

Prou. 6.

præberi cunctis exempla, cùm fuerint quibusdam irrogata supplicia, sicut Dominus in Euangelio proponit & dicit: Putatis quòd hi Galilæi præ omnibus Galilæis fuerint peccatores, qui talia passi sunt: Non, dico vobis nisi pœnitentiam habueritis, similiter peribitis, sicut illi supra quos cecidit turris " in Syloa, & occidit eos. Putatis quoniam & ipsi debitores fuerunt præ omnibus hominibus habitantibus in Hierusalem? Non, dico vobis: si non pœnitueritis, similiter peribitis. Miramur si Adam per Euam seductus est, quem nulla morientium exempla præcesserant, nisi iussio vna constrinxerat; cùm modo nos nec innumerabiles mortes, nec infinita iussa compescant? Quibus conuenienter dicitur secundum increpationem Domini: Si Adam vidisset mortes, quæ factæ in vobis: olim in cilicio & cinere pœnitentiam egisset. Dico autem vobis, quoniam Adæ tolerabilius erit in die iudicij, quàm vobis. Longè sit pestis ista & lues, & clandestina pernicies." O quàm inordinabilis feminæ propinquitas iaculatur, cuius vicinia est delictorum latrocinium: Non est in hac societate sinceritas approbabilis, quæ collisiones habet velut quibusdam fluctibus turbulentas. In hac familiaritate non habitat amica concordia: quoniam non nisi discordantes inimicitias creat. Fecit equidem viro Dominus mulierem adiutricem, sed serpentis inuidia personam sumpsit hostilem. Quod si illa de viro suo nata, vsque hodie ipsum, cui iungitur, tentet: quanto magis illa quæ copulatur, nulla lege coniuncta? Et si illi qui duo sunt in carne vna concreti, " tentationibus mutuis inuicem pungunt, quid faciunt hi, qui in vna carne nec nati, nec iuncti sunt? præsertim quia nec Deum iam inuocare permittitur, qui charitate alterius auocatur: nec finitur cogitare diuina, qui sibi quæsiuit, cui exhiberet domesticam curam. Propter quod sic Apostolus consulit dicens: Volo vos sine sollicitudine esse. Qui sine vxore est, sollicitus est quomodò placeat Deo: qui autem habet vxorem, cogitat quæ sunt huius mundi, quo modo placeat vxori. Quid est nunc quod in hac coniunctione delectet, in qua sunt solæ pugnæ: aut quæ vtilitas fauet, vbi non sunt officia coniugalia, quando nec ipsa possunt esse secura? Causale est omne quod feminæ est; & copulatio eius semper infesta est. Fœdere suo magnas molestias præstat: & cui adhæserit contra fas,

Luc. 13.

Gen. 2. & 3.

1. Cor. 7.

ſas, inſanabilem ingerit plagam. De carbonibus ſcintillæ diſſiliunt, de ferro rubigo nutritur, morbos aſpides ſibilant, & mulier fundit concupiſcentiæ peſtilentiam, quam Salomon ſic comparat dicens: *Eccleſ.42.* De veſtimentis procedit tinea, & à muliere iniquitas viri. Volo ſcire quæ ſit affectio iſta communis, quæ morbi diſſenſio ſemper ambigua, quæ propoſitum ſuum nu a ntibus conſiliis impugnando conturbat. Vt quid ſibi adhibuit mulierem qui ducere contempſit vxorem? [26] Omnis qui non manducauerit carnem, vt quid habitationem ſuam carnis apparatibus replet? Et qui non biberit vinum, 27 quid videndi oblectatione perfrûitur? Quaſi non aliquotiens 28 videndo nec guſtando copia eſculentorum animus paſcitur, & vini odoriferi ſola fragrantia ſuſcitatur ſæpiùs animus. Quid per hypocriſim vult, ab hominibus abſtinens dici, & in ſecreto carnibus & ebrietate diſtendi? Habent multi diuitias quas ſuis vſibus negant, ſed pro cupiditate conſeruant; quibus ſi nulla cupiditas inhæſiſſet: nec cupiditatis inſignia poſſiderent. At verò quia cupiditate poſſeſſi ſunt, perfruuntur animo quod vſu non tangunt. Ita is qui deſpexit vinculum nuptiarum, & aliter vinculis femineis obligatur; quamuis nullo concubitu miſceatur, deſiderio tamen, viſu, colloquio, coniunctione ſemper oblectatur. Nam ſi deſiderium feminæ non haberet, nunquam feminam ſuis oblectamentis aſſumeret. Immò verò inſuper mihi 29 ſuſpectum placitum dedit: qui non legitimam duxit, & legitimam recuſauit: niſi fallor, in publico argumentatus eſt hominibus promittere ſanctitatem, & in occulto ſine vxore non eſſe. Duo argumenta ſanctitatis libidinis hinc & inde miranda ſunt, quæ vtráque inuicem tegunt, & vtráque inuicem produnt. Ingenioſua eunuchus & mœchus inuidet ſibi dum cõſulit, & dum querit vtrunque, neutrũ facit, vt ſanctus minimè deputetur, qui non vera cõiunctione perfruatur cùm Paulus Apoſtolus dicat: Alligatus es *1. Cor.7.* vxori? ne quæſieris ſolutionem. Solutus es ad vxore? ne quæſieris vxorem. Sed conſentio non eſſe caſtitatis huius pudicitiam violatam: ſuſpicioſis tamen malam porrigit famam, & pudicitiæ bonum fruſtra intrinſecus laborioſo agone cuſtodit, 30 qui illud forinſecus efficit infamari, deſtruens magiſterium Pauli prouidentis pariter & *1. Cor.10.* monentis. Vt quid; inquit, libertas mea iudicatur ab infideli conſcientia? Si ergo gratiæ participo, vt quid blaſphemor pro eo quod gratias ago; 31 Peius eſt quam mœchia, continentiam ducere criminoſam, & infamem facere ſanctimoniam: 32 Blaſphemiam ingerit religioni quam colit, qui quod confitetur, non ante omnes impleuerit, ne Chriſtianitas credatur eſſe fallacia, & mœchatio videatur eſſe ſanctitatis velamento veſtita. Propter quod Dominus in Euangelio ſic præmonet dicens: Sic luceat lumen veſtrum coram hominibus, vt videntes opera veſtra bona, magnificent patrem veſtrum qui in cœlis eſt. *Mat. 5.* Hoc ſequitur & Paulus Apoſtolus dicens: Non *Rom.14.* ergo blaſphemetur bonum veſtrum. Et iterum; Prouidentes bona non tantùm coram Deo, ſed etiam coram hominibus. Et alio loco: Siue ergo manducatis, ſiue bibitis, ſiue aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite. Et eſtote ſine ſcandalo Iudæis & Græcis Eccleſiæ Dei, ſicut & ego per omnia omnibus placeo, Sed opponitur forſitan, quid eſt quod ipſe iterum dixerit; Si hominibus placere vellem, Chriſti ſeruus non eſſem. *Gal. 1.* Nunquam ſe quæcunque dicta legis excludunt, ſed certis locis reſponſa vniuerſa defixa ſunt: Illic placere hominibus non licet, vbi voluntas hominum non capit Domini voluntatem. Vbi verò acceptant homines, quod ad gloriam proficit Dei, innoteſcere omnibus ipſe Paulus Apoſtolus præcepit. Vnuſquiſque, inquit, noſtrum, proximo ſuo placeat ab bonam ædificationem. *Rom.15.* Quale ergo præmium ſanctitatis expectat, qui non ſolum blaſphemiam ſanctitatis ab infidelibus prouocat ſed etiam fidelibus pernicioſum præbet exemplar, vt infirmi ſub prætextu dilectionis ſubtiliter fornicentur, & pudicus impudiciſſimæ caſtitatis præbeat magiſterium, deſtruens quod Paulus Apoſtolus comminatur: Periit, inquit, frater infirmus in tua conſcientia, propter quem Chriſtus paſſus eſt; Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conſcientiam eorum infirmam, in Chriſtum peccatis. Et quidem non hoc iuuenibus tantum, ſed & ſenibus congruit, fratrum imbecillitati conſulere, ne ſenectus perire prouocet iuuentutem, ex qua debent omnia ſalutaria documenta procedere: ſicut Eleazarus in libro Machabæorum profitetur, & dicit: Præmitti malo in infernum, quàm patrias leges delerere. *2. Mac.6.* Non enim ætatem noſtram dignum eſt fingere, vt multi adoleſcentium arbitrati

Eleazarum nonaginta annorum, transisse ad vitam alienigenarum, & ipsi propter meam simulationem, & propter modicum & corruptibile tempus vitæ, per me seducantur, & odium ac maculam senectuti meæ acquiram. Ille maluit vitam suam tormentis obijcere, quàm cuiquam magister perditionis existere: & nos vbi nulla tormenta sunt, " fluxibus solis, nolumus saluandos fratres anteponere: nec contenti sumus sine vllis cruciatibus tam nobis prodesse, quàm cæteris, " cùm ille noluit viuere moriturus: sicut inferius prosecutus est dicens: Quamobrem fortiter vita excedens, " senectute dignus apparebo, adolescentibus quidem exemplum forte relinquam, vt prompto animo ac fortiter pro grauibus & sanctis legibus honestæ morti succedant. Cum hoc etiam laicos doceat, ne aut extraneis occasionem blasphemandi, aut fraternitati opportunitatem fornicationis opponant, tum maxime clericos vehementer " necessitas ista constringit, quibus aut religio blasphemata, aut fraternitas perdita pœnas duplices irrogabit. Nec inuenient in iudicio Domini vllum omnino solatium, qui alienigenis & fratribus peccandi fomitem ministrarunt. Propter quod sic Paulus Apostolus Titum instruit dicēs: Te ipsum bonorum factorum præbens exemplum in doctrina, in integritate, in grauitate, in verbo sano atque irreprehensibili: vt aduersarius vereatur, nihil habens de nobis dicere mali: iterum: Omnibus, inquit, fidem bonam ostende, vt bonam doctrinam saluatoris Domini nostri præferant in omnibus. Sic & ad Timotheum scribit, dicens: Forma esto fidelibus in sermone, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate. Quod & Petrus Apostolus hortatur dicens: Conuersatio, inquit, vestra in gentibus bona sit, vt in eo quod detrahunt de vobis tanquam de malè factoribus, de bonis operibus vestris glorificent Deum. Et iterum: Quoniam sic est, inquit, voluntas Dei, vt benefacientes obmutescere faciatis stultorum hominum ignorantiam. Nec quisquam sibi proponat & dicat, Habere volo quod vincam: hoc est enim dicere, Viuere desidero sub ruina. Quis tam stultus, qui arctati cupiat ad laborem, cui offertur delicatus triumphus? neque enim duplex triumphus est sub feminę præsentia probari victorem, quàm est " in singularitate seruare integram sponsionem sanctimoniæ. Et cùm sit vnus titulus glorię, hoc loco vnus fortis est, qui satis laborat: & cum illo qui parum laborando vicerit, pariter muneratur. Quid quod ille " quinimo consummatus adscribitur, qui se omni tempore femineis affectibus ostentat abscissum? Quia cum Dominum in Euangelio perfectum vocat, qui totum suis vsibus amputauerit patrimonium. " Certè etiam soli cuicumque, quotidiani triumphi pro castitate non desunt, quia nunquam desiderijs carnalibus spiritum cessat infestare corpus humanum, quod Apostolus affirmat dicens: Caro, inquit, concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem: hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæcunque vultis illa faciatis. Habes nunc carnem tuam, quam superes semper: Quid tibi vis alteram velle conducere? Nemo super vnam febrem cupit adhibere peiorem, ne incipiat 40 hemitritæos insanabili laborare, cui nullus valeat medicus subuenire. Neque aliquis super onus proprium tollit insuper alienum, ne oneribus duobus oppressus, vsque ad inferos demergatur. Vnde sic Hieremias propheta docet sanctitatis pondus singulariter sustinendum. Bonum est, inquit, viro cùm portauerit iugum graue in iuuentute sua, sedebit singulariter & silebit, quoniam tulit super se iugum graue. " Sed puisquam malignus obsecutor ad dictum Apostoli Pauli confugiet dicentis: Onera vestra sustinete inuicem, & sic implebitis legem Christi: Non hæc sunt onera, quæ Paulus Apostolus imperat subuehenda, sed vt tolerantes nosmetipsos discordia nulla discernat, & in tentationibus constitutis fratribus mutua præbeamus auxilia: non vt ipsi nobis tentamenta per feminas procuremus, sed vt tentamentorum magis pondera subleuemus, cùm sciat quale sit sanctitatis iugum, quod vix singulare portetur. De quo non solum ipse, sed & Dominus " noluit certum definire præceptum dicens: Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est: & iterum: Qui potest capere, capiat. Si ergo difficile singulariter magnitudo istius ponderis toleratur, quo modo tolerabitur, si geminatis ponderibus prægrauetur? Et si singulares penè omnes vix durant carnales insidias sustinere: quid faciunt illi, qui ex vtroque latere gladiis impendentibus non cunctantur incumbere? Plus dico. Si mariti & vxores desideria coniugalia quotidie gerentes, sibi non sufficiunt, quid agunt

Marginal notes: 1. Tim. 4. (beside "quit, fidem bonam ostende"); 1. Pet. 1. (beside "scribit, dicens"); Matt. 19. (beside "fectum vocat"); Galat. 5. (beside "mat dicens: Caro"); Gen. 6. (beside "Paulus Apostolus imperat"); Matt. 19. (beside "rum: Qui potest capere")

agunt illi, qui ad augendas impurgationes feminis sociantur? " Ex improuiso vel transcurrer ad horam femineus aspectus occurrens velut sagittas alienis oculis iactat. Quando libera non est simplex reuerentia, quid illic geritur, vbi libertatis sumit mulier in contubernalitate constantiam: quando in domesticis negotijs nunc lacertos ac femora lanificis operibus nudat, nunc æstuans detegit membra, nunc fatigata iactatur, " aut in vsu aliquando dissoluitur, nunc blanditias exhibet, & quod est venenosius super cuncta psallere delectatur, aut cancre? Cuius cantu tolerabilius est audire basiliscum sibilantem. Contra quam Salomon sic nos cautos efficit dicens: Cum saltatrice noli assiduus esse, nec audias illam, ne forte disperea in efficacia eius. Taceo reliqua, quæ magis pudenda sunt quàm dicenda? solum hoc dico, in dolore vel in ira " mulierem frangi conspicere, iam non est sine dulcedine. Quid dicimus si videas iucundantem, aut quod est deterius blandientem? Semel dixerim, omnis inconueniens sodalitas mulierum, gluten est delictorum, " & viscum toxicatum, quo diabolus aucupatur. Incongrua est sodalitas feminarum: quarum sodalitatem ita nos rursum Salomon docet in omnibus præcauere. Cum aliena, inquit, muliere ne sedeas omnino, & ne alterceris cum illa in vino, ne forte declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionem. Postremo si animum nostrum confidimus in hac communitate durare semper, vel illud apud nos debet esse suspectum, ne ipsæ quæ nobiscum conueniunt, in nos ipsos forsitan moueantur, aut in alteros amores præ rapida ætate incitamentis furialibus stimulentur. & erit nobis causa quod peius est sine causa? vt fornicatio nos maculet aliena, apud quos suggeritur cæteris occasio lupanaris, & crimine alieni reatus absorbebimur, cui nos ipsi subornamus immunditiæ lenocinium. Propter quod Apostolus Paulus de similibus ita nos instruit, dicens: Si propter escam frater tuus scandalizatur, iam non in charitate ambulas. Noli esca tua illum perdere, propter quem Christus mortuus est. Et iterum: Bonum est non manducare carnem, neque bibere vinum, " neque ostendere in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur. Et alio loco: Hoc, inquit, iudicate magis, ne ponatis offendiculum, aut scandalum fratri.

Eccl. 7.

Ibid.

1. Cor. 8.

Et de semetipso sic ait: Propter quod si cibus scandalizat fratrem meum, iam non manducabo carnem in æternum, ne fratrem scandalizem. Cum ergo nos pulsat coniunctionis huius molestia detestabilis, & si adulteros non potest facere, facit tamen peiores adulteris & incestis. Qui enim cordis alterius scrutator qualitatem vniuscuiusque perpendat, & pro altera persona contra Satanam repugnator, circa Deum vero idoneus fideiussor esse præsumat? De semetipso demens est, qui aliquid pollicetur, ne dicam si etiam pro femina sponsionem ponere videatur, cum Paulus Apostolus sic de se pronunciet, dicens: Non quia iam accepi, aut iam iustificatus sum, aut iam perfectus sum: sequor autem si quo modo comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo. Fratres, ego me non arbitror comprehendisse: vnum tamen, posteriora quidem obliuiscens, ad ea quæ sunt ante pedes, ad regulam sequor ad palmam supernæ vocationis Domini nostri Iesu Christi. Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus. Mihi, inquit, pro minimo est, vt à vobis iudicer, aut ab humano die, sed neque meipsum iudico, qui autem iudicat me, Dominus est. Et alio loco: Beatus, inquit, qui non iudicat semetipsum, in quo probat alium. Quamuis ergo nos nec de nostra stabilitate certum aliquid habeamus, qui sine cessatione concutimur, inter fluctus sæculi sustinentes procellosos incursus, tamen si alicui tanta fiducia est de immobilitate propriæ firmitatis, saltem sollicitus reformidet, ne ipsum sit scandalum visibus alienis, sed terreatur voce Domini comminantis: Væ, inquit, huic mundo ab scandalis: veruntamen væ homini illi per quem scandalum venit. Si has Domini comminationes religioso corde metuimus & vetemur, plus de alijs quàm de nobis extimescamus periculum nostrum, qui mutuis " ab Apostolo Paulo, vtilitatibus obligamur: Non quæ sua sunt, inquit, singuli cogitantes, sed quæ aliorum. Et iterum: Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius. Sed aliquis arripiens de ipso Paulo quod opponat: Vnusquisque, inquit, vestrum pro se rationem reddet Deo: & vnusquisque suam sarcinam portabit. Qui non vult ergo pro altero reddere rationem, nec causis eius, nec negotijs debet particeps illicitus interesse; & quilibet vel immunis

Philip. 3.

1. Cor. 4.

Rom. 14.

Philip. 2.

Rom. 14.

circa sarcinas alienas conatur existere, nihil alienum contraria conditione teneat infra se. Nam necesse est vt rationi alterius subiiciatur, qui negotium tractauerit alienum. Oportet eum damno perstringi vel dispendio sarcinarum, apud quem sub intuta custodia fratris sarcinæ perierunt, quia quidquid in domo nostra sub minus idonea tutela perditum fuerit, aut latrones effregerint, nostrum est, & à nobis exigetur quidquid per inertiam nostram male commissum custoditur. Tunc verò ab inuicem liberi sumus, si nihil apud nos de re alterius reseruetur. Forsitan aliquis dicat: Ergo nec ad domum orationis debemus pariter conuenire, ne aliquis aliquem scandalizet. Hereticæ professionis est ista contradictio calumniosa, quæ de bonis præscribit, vt asserat mala, & de sanctitate præiudicat, vt immunditiam subtiliter introducat, de licito calumnias facit, vt obtinere illicitum possit. Propter quod Apostolus Paulus hæresi huic ante præscribit dicens: Veruntamen neque mulier sine viro, neque vir sine muliere in
1.Cor.11. Domino. Absit, absit, vt vbique feminæ præscribantur, aut vbique permissio tribuatur. Habent loca sua circa maritum, circa filios, circa fratres, circa parentes, circa seruos, & in domo orationis tantummodo iuxta cunctos clericos. In mansione autem vna, " sine cognatione
Prou.4. competenter non habent socios. Hæc est libera quæ stat. Stare vero non potest quidquid inclinauerit libera, dicente Scriptura: Non declinabis in dexteram, neque in sinistram. Et Dominus in
Mat. 5. Euangelio: Quod amplius est, à malo est: disce nunc temperantiæ modum, qui per licentiam quæris excessum. Ama feminas inter sacra solemnia, & odio habe in communione priuata, si vis Salomonis tenere doctrinam: Tempus, inquit, amandi, & tempus odiendi. Tunc ergo cauenda sunt feminæ participia, quando geritur carnalium curarum continua vnanimiter frequentia: quoniam inter curas suas caro semper incitamenta cupidinis prouocat, & illic parit fomenta peccandi, vbi pertractans commoda sua temporalis vitæ cogitationibus senserit paululum rela-
Sap. 9. xari, sicut Salomon asserit dicens. Deprimit terrena cogitatio sensum multa cogitantem. " In consensu vero sacrorum, vbi spiritus dominatur, ancilla semetipsam cognoscens, perdit suæ voluptatis vsum, perdit & luxum dum tractantur

cœlestia, dum celebrantur sancta mysteria, tota humanitas occupatur, vbi non humana, sed diuina sunt omnia: vbi veneratio vel tremor & terror incutitur, animis vniuersis sepulta est perfectè substantia carnalis. Inter ipsa fere carnis mercimonia multi voluptatem corporis negligunt, scilicet quando à legionibus exercitia meditantur armorum, aut crepat litibus forum, aut resonant litteris auditoria, aut negotiantes commercijs instanter incumbunt, aut artifices in artificia ipsa propensi sunt: quanto magis vbi non carnale opus hominum, sed spiritale geritur angelorum? Nihil illic impugnationes possunt, vbi & ipsi dæmones cedunt, & nulla sexus alicuius permittitur considerari distantia, vbi nec ætas, nec dignitas, sed sola æqualitas regnat: atque vt pleniùs dicam, omnes illic tales sensus accipiunt, & vt ipsa conjugalitas ignoretur, vbi Christus loquitur, auditur, attenditur, & per omnia & in omnibus solus est Coloss. 3.
totum, testante Apostolo & dicente: Vbi non est, inquit, Iudæus & Græcus, circumcisio & præputium, Barbarus & Scytha, masculus & femina, seruus & liber, sed omnia & in omnibus Christus. Hunc plane conuentum gloria est celebrare cum feminis, in quo nulla est discretio qualitatis, vbi tantum licet omnes æquare sine aliqua differentia: vt nec in ipso baptismate cuiusquam nuditas erubescat, vbi Adę & Eų renouatur infantia, nec exponit, sed potius accipit tunicam. Quod si & illic sit aliquis diabolo peior, qui feminarum aspectibus feriatur; de nullo tamen congregatio vestra culpatur, quę propter cœlestia, non propter terrena colligitur. Veruntamen si quis illic luxuriosis obtutibus fuerit, nullo modo alterum lędit, qui non ad hominem, sed ad Christum pro salute processit. Quinetiam de suis contradictionibus contradictores excludam, vt non meis, sed suis propositionibus cedant. Si inter sacra sancta potest communis conuentio scandalizari, vbi tentator ipse diabolus tremit; quis illic stabilem se esse promittit, vbi tentator audenter occurit? & si illic periclitamur, vbi Dei pręcepta nos congregant, quid agimus vbi Dei iussa nos separant? & si turbamur illic, vbi Dei voluntate munimur; quanto magis vbi non solum diabolum, sed etiam Dominum habemus aduersum? " Cũ sacrosanctis enim iussis nobis diuina protectio ministratur, sicut Esaias ait: Legem,

gem, inquit, in adiutorium dedit; sine iussionibus verò diuinis nullum potest esse præsidium. Aliud est quod Deus imperat facere, & aliud voluntati eius obsistere: cuius ita sunt mandata seruanda, vt si aliquid iusserit quod secundum homines iniustum esse videatur, iustum credatur & fiat; & si iustum iusserit, iustum reputetur & fiat: 52 cùm sine iustitia non potest esse quod mandat, qui potens est iniustitiam iustificando vocare iustitiam, & iustitiam reprobando iniustitiam probare transuersam, cuius voluntas est sola & vera iustitia: si enim totum quod gerimus, ad hoc tantummodo gerimus, vt Domino placeamus; profectò hoc solum erit iustum quidquid voluerit, & iusserit, & probauerit Deus cui placere gestimus. Nam cùm serui non possint à semetipsis scire quid suis dominis placeat, nisi Dominorum sequantur imperia; & vtique homines hominum similium sibi non valeant 5 voluntates agnoscere, nisi acceperint quod obseruent: multo magis mortales nesciunt immortalis Dei iustitiam comprehendere, nisi ipse iustitiarum suarum dignetur 54. indicia demonstrare, sicut Salomon approbat, dicens: Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut
Sap. 9. quis poterit cogitare quid velit Deus? 55. Cogitationes enim mortalium timidę, & incertæ prouidentiæ nostræ. Corpus enim quod corrumpitur, aggrauat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Difficile æstimamus quæ in terra sunt, & quæ in prospectu sunt inuenimus cum labore: quæ in cælis autem sunt, quis inuestigabit? Sensum autem tuum quis scit, nisi tu dederis ei sapientiam, & miseris Spiritum sanctum de altissimis? Et si correctæ sunt semitæ eorum qui in terra sunt: & quæ tibi placent, didicerint homines, & per sapientiam sanati sunt; ambulantes in tenebris sibimetipsis lumen non possunt ostendere, nisi vltroneum seipsum non videnti bus offerat lumen. Ita humana cæcitas ad Deum non dirigit viam, nisi ipse lucernam legis ostendat. Vnde Dauid sic loquitur,
Psal. 118. dicens: Lucerna est, inquit, pedibus meis verbum tuum, & lux semitis meis. Et iterum: Præceptum Domini lucidum illu-
Psal. 18. minans oculos. Hoc est ergo luciferum quodcunque fuerit à Deo intimatum: & hoc Deo dignum, quod ipse Deus voluntati suæ fatetur acceptum, vt exerceat per omnia dominatum. Alioqui nec nos serui

D. Cyprian.

ascriberemur, nec ipse Dominus haberetur; si secundum voluntatem nostram permitteremur impendere seruitutem, & arbitrio nostro non Dei eligeremus exercitamenta iustitiæ. Tales Paulus Apostolus vanificat dicens: Ignorantes, inquit, Dei iustitiam & suam volentes statuere, Rom. 10. iustitiæ Dei non sunt subiecti: Tollantur nunc è medio ambages istæ tam vanæ, & querimoniæ inaniter calumniosæ. Ad spiritales actus cum feminis, Deo iuuante, non metuimus adunari, qui per Dei iussionem iustitiam non credimus operari, ex qua nobis scimus munimenta supponi. Priuatim verò, continentibus quamplurimum clericis & virginibus, hospitia separanda sunt: quia quod Deus iniquum iudicat, iustum esse non potest. Contubernium " tamen & si nulla in ipso contubernio turpis consuetudo noscatur, accendit; quia impossibile est integritatem ad victoriam peruenire, quę contendit contra Dei iussa pugnare. Quantum enim lex obedientibus suggerit adiutorium, tantum inobedientibus incitat peccatum, dicente Apostolo: Virtus, inquit, peccati lex. Qui nos ergo iussit vt in sacris suis cum feminis triumphemus, ipse iubet vt 1. Cor. 15. priuatim pugnas femineas caueamus. Sunt equidem necessitates aliæ, quę nos quoque priuatim feminas videre compellent, sed etiam ipsæ diuini operis vel præcepti imperant efficaciam, vt visitemus, vt solatia præbeamus, vt hortamenta vitalia salubriter intimemus: nec tamen in his officijs minor cura agenda est 60 moribus nostris, vt clarescant in nostra operatione indicia puritatis. Seueritas non desit: quæ sub clerico feminam possit astringere, " vt ipsam consolationé nostram suscipiat cum tremore, & ita sentiat visitationis affectum, vt clericum veneretur. Ac ne tardius sit, euagari per singula, totum quidquid agimus honestum esse potest, si semper in nobis signa honestatis eluceant: sicut Paulus Apostolus vniuersa complexus est dicens: Omnia vestra honestè fiant. Et iterum: 1. Cor. 14. " Sicut præcepimus, inquit, vobis, vt 1. Thess. 4. honestè ambuletis. Non bene succedit quidquid agitur passim: & sanctum, non est quod geritur sanctum, nisi sanctè quod sanctum est peragatur, sicut Salo- Sap. 6. mon asserit dicens: Qui enim custodierint iustè iusta, iustificabuntur. Sinceriter ergo sinceritas ipsa seruanda est; " & omne quod voti est, etiam in actu signan-

dum eſt, ne aliud vota commendent, & aliud actus inſinuent. Vndique probanda eſt inſtitutio voluntatis, & vndique conſummandus eſt curſus vniuſcuiuſque certaminis; ne minus ſit aliquis ad triumphum, ſi non plenius dimicetur. Hinc Paulus Apoſtolus introducit documenta certaminum: Sed & qui in agone, inquit, certat, non coronabitur, niſi qui legitimè certauerit. Et iterum: Neſcitis, inquit, quoniam qui in ſtadio currunt, omnes quidem currunt, ſed vnus accipit brauium? ſic currite, vt comprehendatis. Omnis enim qui in agone contendit, ab omnibus ſe abſtinet: & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, vos autem incorruptam. Plenitudo eſt ergo ſanctitatis [60] & palma perfecta; vt ex omni parte ſecum non habeat quod recuſet; ne quod profitetur odiſſe, tenendo videatur amare. Quod ſi aliquis dicit: Captiuum teneo aduerſarium meum, cui ſemper inſultem, videat ne forte aduerſus eum captiuus incipiat præualere. Nunquam ſecurus cum theſauro latro tenetur incluſus: nec intra vnã caueam habitãs cum lupo tutus eſt agnus. [61] Ipſe ſe voluit ſuperari, qui hoſtem proprium in ſuas portas induxit: & inteſtinum gladium ſibi ipſe ſuppoſuit, qui locum habitationis ſuæ aduerſarij ingreſſibus reſerauit: & qui fretus eſt conuerſari cum ſcandalo, [62] ſine cauſa dicit: pacatus volo eſſe cum diabolo: contra Apoſtolum dicentem: Nolite locum dare diabolo. Omni ergo modo muniendus eſt locus, vbi fuerit theſaurus abſconditus, ne per vnam cauernam totum parietem latro ſui fodiat. Nam ſi deforis expugnans vix murus expellitur, quantum valebit ſi intra muros acceperit habitaculum? & ſi illi qui contra eum claudunt, aliquotiens ab eodem capiuntur: quanto magis ille, qui vltroneus illi patefecerit ingreſſum, decipitur: cum dicat Salomon: Si iuſtus vix ſaluus ſit, iniuſtus vbi parebit? Omnes ergo rimæ, ne dicam portæ, claudendæ ſunt, ne per vnum foramen, caſtra omnia penetrentur: & vniuerſa componenda ſunt munimenta, ne per modicum non munitum tota ciuitas ruat, ſicut Salomon repetit dicens. [63] Qui ſpernit modica, paulatim cadet. [64] Sic ſtupeo autem huius peruerſitatis arbitrium, vt à clericis ad communitatem femina magis quàm maſculus eligatur. Nunquid tantum mulier vtilior eſt commodis clerici, quantum prodeſt maſculus continens, vel puer maſculo continenti? aut ipſa erit decens vtilitas: quam indecens communitas facit? & vbi erit quod Salomon ait: Omne animal diligit ſimile ſibi? Et iterum: Volatilia ad ſibi ſimilia conueniunt. Sed & ſi fœmina vtilior exiſtimatur, non oportebat carnalia emolumenta præponere vtilitatibus ſpiritalium commodorum: & expediebat qualemcunque virum inutilem ſuſtinere pro exiſtimatione munienda, [65] quam bonos effectus mulieris cum exiſtimatione turpiſſima. Quod Salomon comparat dicens: Melior eſt, inquit, iniquitas viri, quàm benefaciens mulier. Artificialia ſunt itaque ſemper diaboli veneficia, quibus ingeniũ ſuæ calliditatis exercens, ſanctimoniæ deditos doloſis commoditatibus iuuat vt perdat: & inter continentes quaſi neceſſaria emolumenta mutuis adiuuaminibus ſubminiſtrans, [66] agit prius maſculum & feminam pariter conuerſari; vt poſtquam inſeparabiles fecerit per alterutra ſolatia, poſſit occidere dantes ſimplices animos ad caſtitatis vota ſeruanda: & impugnationis ſuæ arma ſubducens interim, quaſi placidus fautor ſuggerit ſanctitatis argumenta, donec diutius inter ambos inimicam nutriat concordiam. Facit affabiles ſibi inuicem & deſeruire, & aſſentator infeſtus impedimenta remouens vniuerſa, commodis eorum gaudet efficaciam commodare: vt toto eos ſibimetipſis neceſſitate commendans, exhibere eos poſſit in alterutrum ſolita conſolatione pendere. Non vult eos in aliquo impedire, ne ſeparet tam ſpiritaliter quàm carnaliter. Inconcuſſos efficit viuere, ne ipſa ſocietatis initia immaturo tempore fœdera cœpta conturbent. Vſqueadeo illos videntibus cunctis ad perfectam ſanctitatem inuitat, fouet, ſubleuat: vt Dei eſſe computent beneficia ipſa contraria, quibus inducuntur vt pereant: neſcientes numquam Deum iuuare quod vetat. Quibus in tantum diabolus blandiens ſecuritatem præparat ſanctimoniæ, vt coniunctos ſe magis æſtiment quàm diſiunctos; immobiles circa libidinem perdurare: quos cum omni tranquillitate deducens, nullis procellis aut fluctibus inquietat: & velut in medio mari minus cautos induci relaxare vela, nec quærere gubernacula, vt ſubita tempeſtate concitatos, naufragos ex inſperata commotione ſubmergat. Hanc primò exhibet lenitatem, vt duas naues oblectet adinuicem conuenire: quas cum fecerit iunctas, repentinis turbinibus

[67] in

Marginal references: 2. Tim. 2 — 1. Cor. 3. — Ephes. 4. — Prou. 11. — Eccleſ. 19. — Eccl. 13. & 27. — Eccleſ. 24.

in semetipsas elidere possit & frangere: & his vtitur blandimentis, vt subtractis omnibus iaculis compescens aduersa, suggerens prospera, tam diu sopitum ignem sine vllis flammis occultet, donec duas faculas iungens, simul ambas accendat: & tam diu cessat sæuitiæ suæ tela supponere, donec sicut peritus venator quos decisurus est, laquei sui vinculis alliget: vt vbi indissolubili catena deuinctos adstrinxerit; velut lanista protinus duos gladiatores aduersus inuicem compellit armari; & subinde stimulans membra, statim gladios aptat, statim succendit insaniam, & vulnificos implexus impingens, vtrumque simul vno ictu mortificat. Sic expleat quod ante præstare videtur, sic de simplici charitate amorem conflat illicitum, sic per sanctitatem sibi inducit interitum; dum contentus est cedere, sic valet fortius occupare; & dum summissus patitur semetipsum præbere deuictum, sic plenius deuincere
1. Cor. 10. gloriatur. Cuius versutias Paulus Apostolus sic intelligit dicens: Non enim ignoramus, inquit, astutias eius. Malè itaque in hac participatione pacati sunt, qui ad bella pacificante diabolo perducuntur, & non benè in sanctitate proficiūt, quibus ad detrimentum profectus ipse inimici artificio subornatur; nec recto cursu moliuntur continentiæ scalas ascendere: quos vt dé alto præcipitet, elaborat ad culmen aduersarius protelare. Sed necesse est caducis lapsibus elidantur, qui viam lubricam
Prou. 14. tenuerunt, de qua Salomon sic prædicat dicens: Est via quæ videtur apud homines recta esse; nouissima autem eius veniunt in profundum inferorum. Sed aiunt: Si de hac coniunctione clerici denotantur, notandi sunt etiam sancti pleriq; nobiscum.
3. Reg. 17. Sicut Helias, qui mansit apud viduam: si-
1. Cor. 9. ue Apostoli, qui mulieres secum comites
Ioan. 19. circumducebant: vt Ioannes, qui matrem
Luc. 8. Domini assumpsit, eodem domino delegante; aut ipse Dominus; cui de suis fa-
Ioan. 12. cultatibus alimenta præstabant aliquæ mulieres religiosæ, cui etiam Martha ministrabat ad mensam, & qui singulariter locutus est ad puteum sedens cum alienigena muliere Samaritana, vel cui recumben-
Ioan. 4. ti fœmina lacrymis pedes lauit, & capillis
Luc. 7. extersit. Callidi argumētatores & iurisperiti fallaces: qui dum cupiunt præuaricari controuersias actionésque causarum, etiam ipsa iura transuertunt; & cum nolunt competentibus coërceri iussionibus legum, ad illudendos iudices incōuenientibus exemplis velut similes coniecturas
iuris obiiciunt: qui per Salomonem ipsius Eccles. 32.
legis sagacitate produntur: Peccator, inquit, homo euitat correptionem, & ad voluntatem suam inuenit comparationem. Tales ergo non per orationem, sed per correctionem potius reuincendi sunt, vt non ante interpretatis orationibus instruantur, quàm admiserint quod ad defensionis solatium repererunt, sicut nos aduersus huiusmodi homines Salomon
edocet dicens: Noli, inquit, responde- Prou. 26.
re insipienti ad ipsius insipientiam, ne similis fias illi, sed responde insipienti contra ipsius insipientiam, vt non videatur sibi sapiens esse. Re vera magni homines qui se comparant sanctis, & eximia conuersatio nostra, quæ Prophetis vel Apostolis videatur æqualis. Ad occasionem luxuriæ nostræ in peruersum sanctos volumus imitari; & in cæteros actus vestigia iustorum nolumus sequi. In quibusdam infirmos nos excusamus ad imitanda facta maiorum; & in alijs nos æquales maioribus protestamur: cùm Helias ipse in angustia constitutus, imparem se pa-
tribus suis ante Deum fateatur, Nunquid, 3. Reg. 16.
inquit, melior sum patribus meis? Hoc Helias de antecessoribus suis in infirmitate sua cogitur exclamare: & nos Heliæ vel Prophetis, & Apostolis, & Domino virtutem nostram non dubitamus æquare? Video plane sic apud vos calcari auaritiam, sicut Apostoli propria cuncta dimiserunt. Video crapulam & ebrietatem sic vestris conuiuijs abesse, sicut Apostoli nihil habentes frequenter coacti sunt esurire. Cognosco taliter in nobis ieiunia, sitim, famem, nuditatem propter instantiam doctrinæ solius vbique pollere, sicut in Apostolis legimus triumphasse; & approbantur apud nos eadem exercitia feruere virtutum, quibus Apostoli omnia vitia tremuerunt. Planè quadraginta dierum ieiunium Domini meditamur, & orationes excubiásque quibus ille per solitudines etiam nocturna silentia rumpebat. Nunquid similes agones frequentamus contra luctamina vitiorum, & sic agimus rigore, auctoritate, vigilijs, passionibus, labore, necessitate, afflictione, abstinentia, quibus peccata calcantur, vt nemo de nobis mali aliquid suspicetur? per quæ Paulus Apostolus conscientiam suam innotuisse omnibus gloriator: in omnibus, inquit,
commendantes nosmetipsos quasi Dei mi- 2. Cor. 6.
nistros, in sustentatione multa, in pressu-

ris; in tentationibus, in tribulationibus,
in angustijs, in plagis, in custodijs, in carceribus, in seditionibus, in inuocationibus, in laboribus, in vigilijs, in ieiunijs, in castitate, in scientia, in longanimitate, in bonitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei per arma iustitiæ à dextris & à sinistris. Ad has imitationes infirmi sumus; & ad mulieres circumducẽdas possibilitatem nobis comparandæ imitationis asciscimus, quod si etiam cuncta illorum quisquam se impleře iactasset; me tamen nullius suadela poterat inclinare, vt alios nunc Apostolos
1. Cor. 12. crederem, contra Apostoli Pauli professionem. Nunquid, inquit, omnes Apostoli? nunquid omnes Prophetæ? Si Christus se ipsum comparare ausus est Deo,
Ioan. 14. qui ait: Pater maior me est: aut si Apostoli coæquare semetipsos ausi sunt Christo: nos hodie Apostolis æquales facit consimilis fortitudo. Misera humanitas in hac æqualitate non times fulminari, quæ de filio Dei, aut de filijs tonitrui, non cunctaris peccatis tuis exempla, velut similia mutuare? cùm superbię sit elata iactantia, etiam minimis Ecclesiæ quemquam comparabilem velle conscribi; cùm Paulus
Philip. 2. moneat & dicat: Alter alterum superiorem sibi existimantes. Et inferius addidit dicens: Hoc sentite de vobis quod & in Christo Iesu, qui cùm in forma Dei esset constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens. Minus itaque de nostris viribus sentiendum est, nec fortitudini sanctorum nostra infirmitas comparanda est, sicut nobis Apostolus Paulus de semetipso magisterium propo-
2. Cor. 10. nit, & dicit: non enim audemus, inquit, comparare nos aut conferre quibusdam qui se ipsos commendant, sed ipsi in nobis ipsis nosmetipsos nobis commendantes, non supra mensuram gloriantes, sed ad mensuram gratiæ, quam nobis mensus
1. Cor. 15. est Deus. Etenim contemplamur quod iterum dixit: Plus ab illis omnibus laboraui, nihil melius, nihil aptius mihi proponitur, vnde vincam, nisi vt de ipso, de quo mihi præscribitur, ego ipse præscribam. Certè plus omnibus ipse laborauit, & tamen ad mulieres circumducendas
1. Cor. 9. collegas suos imitari contremuit; ne se ad interitum subiiceret tentationi carnali. Vnde ipse rationem sic reddidit dicens: Ego, inquit, sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aërem cædens, sed affligo corpus meum, & in seruitutem redigo, ne forte alijs prædicans, ipse reprobus inueniar. Huic ergo te compara, qui te Apostolum iactas: & ex ipso disce quid metuas, qui clamat & dicit. Oro vos, Ibid. 4.
imitatores mei estote. Noluit itaque de Ibid. 9.
mulieribus circumducendis habere fiduciam: qui non ignorabat quantum aliæ virtutes ab alijs virtutibus differant, & aliam charitatem solis, & aliam lunę, aliam 1. Cor. 15.
vero stellarum, de charismatibus Ecclesiasticis similitudinem comparans intimauerat. Sed nos contra de Apostolica nobis coæquatione blandimur, non intendentes penitus quid Apostoli & sancti omnes inuicta virtute gesserunt, & difficilem rumpere quærimus viam, cùm per faci- Eccl. 32.
lia planior sit nobis apposita: contra Salomonem dicentem: Non te credas, inquit, viæ laboriosæ, ne ponas animæ tuæ scandalum. Nec vllus considerat, quoniam vnus securus in lubrico graditur, & alius qui impar est, labitur: 75 vnus per rupes cursu montes ascendit, alius si se coartauit, cadit. Vni contingit per tempestates nauigia feliciter explicare, & alteri ta- 1. Cor. 7.
lis felicitas non potest euenire: quod 76 Paulus Apostolus decernit dicens: Vnusquisque, inquit, proprium donum habet ex Deo, vnus quidem sic, alius verò sic. Sed qui mihi de Sanctorum exemplo præiudicant: 77 quid aliud exemplum nolunt contemplari quod metuant, 78 & qui Apostoli coæquari contendit; quare non magis Presbyteros adulteros apud Danielem Dan. 13.
an formidinem sibimet ipse proponit? Hæc autem non ideo propono, vt quasi Apostolorum imitatoribus contradicam, sed vt illos confundam, qui se sanctis exæquent. Nec nego ipsos esse sectãdos, quos doctores accepimus cuncti: sed aduersus eos contendo, qui cupientes ad mala sua bonorum historias deprauare, legem Dei sibi æstimant suffragari: sicut omnes qui perire festinant, & sub obtentu sanctorum dedecora sua volunt esse celata, vt sub imitatione maiorum, contraria quæque committant, quos Apostolus Paulus prodit & publicat dicens: Quod autem facio, & facturus sum, vt amputem occasionem eorum qui nolunt occasionem: vt in eo in
quo gloriantur, tales inueniantur, quales 2. Cor. 11.
& nos sumus. Nam & huiusmodi Pseudoapostoli sunt operarij dolosi, transfigurantes se in Apostolos Christi. Hoc addunt ad cumulum perditionis cumulandum, vt bonos infamẽt, quorum exemplo vtuntur
ad malum;

ad malum; quibus vtile esset satis & salubre, si cuiuscunque historiæ se ipsos magis crederēt non intellexisse rationem, quàm
1. Tim. 1. aliquid inhonestum arbitrarentur in lege: quos Apostolus Paulus corripit & confundit dicens: Non intelligentes neque de quibus dicunt, neque de quibus affirmant. Et iterum. Si quis putat se scire aliquid, " necdum cognouit quemadmodum eum oporteat scire. Vacant itaque præiudicia petulantium, quos ingenia suæ peruersitatis errabunda transducunt, & quærunt competentes suis sensibus historias quas exponant, qui malè agentes mutuant legalia patrocinia. Bene agentibus bona sunt omnia, quęcunque scripta sunt, qui bene dicta benesuscipiunt, sicut Paulus Apostolus pollicetur: Scimus quoniam bona est lex, si quis eo legitimè vtatur. Obtinuimus confundendo contradictores. Conuertamur subinde eosdem quos vicimus insuper erudire, ne aut vt sanctos remanere patiamur in crimine, aut ignari deputemur in reddendo rationem, vt publicè victi pœnitentiam gerant: aut si noluerint, nos expunximus, quod ad nostram pertinet diligentiam, vt quomodo satisfecimus supra dictę sententię Salomonis, ita satisfaciamus Paulo Apostolo concionanti: Seruum, inquit, Domini non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes, docibilem, patientem, cum omni modestia corripientem eos qui resistunt veritati, ne fortè det illis Deus pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, & resipiscant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur secundum eius voluntatem. Omne quidquid ab auctoribus nostris gestum est, rationabiliter gerebatur: vt posteris nobis aduersus præuaricatores munita vndique auctoritas traderetur, propter hæresim amputandam quā superius taxauimus, de assumendis fœminis, quam siue per semetipsum, siue per seruos suos Dominus paululum relaxauit, ne nimio rigore in totum Domini fabrica damnaretur. Præuidebantur à Domino hæretici, qui nuptias auferunt, " & quos Dominus iunxit, contra naturæ principium, & contra Euangelium separare contendunt. Quibus interdicens iam tunc auctoritas parabatur, ne maritatæ mulieres accedere vetarentur ad Christum, cui in præsentia seruierunt. Sed non sine moderamine fuit etiam " ipsa permissio procurata, quæ non sibi operabatur quod gerebat, sed cæteris. Nam si collocutus Dominus Samaritanam, ad horam docuit & recessit, nec defensionem continuandis excessibus fecit: Ad horam quoque Martham passus est ministrantem. Sed quid erat aliud Domino, nisi regni cœlestis prandia ministrare? Numquid sub Domino non fuere conuiuia? aut sub maiestate eius erat alius cibus aut potus, quàm disciplina tantummodo quæ pascebat? testante ipso Domino ac dicente: Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius qui misit me. " Sic Apostolos mulierum comitatus decebat " non vt perderent, sed vt discerent reuerentiam, & propter humanitatis exhibendum ministerium sequebantur, sicut in Euangelio de Domino & de ipsis pariter memoratur: Et factum est, inquit, post hæc & ipse iter faciebat per ciuitates & castella Euangelizans regnum Dei, & duodecim cum illo, & mulieres quæ erant curatæ à spiritibus immundis & infirmitatibus, Maria quæ vocatur Magdalene de qua dæmonia septem exierant, & Ioanna vxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ, quæ & ministrabant ei de facultatibus suis. Numquid adhærebant singularibus singulæ, aut indisciplinatæ commorantes, perseuerabant illecebroso consortio conuersantes? " Vbi tota Ecclesia propemodum videbitur, vt non ad conuiuationes improbas, sed ad discenda bonæ conuersationis studia sequerentur. " Ideo non inde scribitur, quod nostris conuiuationibus coæquetur, non filus 'non lutus dicitur affuisse. Nec sicut apud quosdam nunc vsque assolet fieri, chorus psallentium virginum aures venenosis cantibus asseritur demulsisse. Et vt de Apostolis breuiter probem quantum illis fluxa familiaritas potuit displicere, qui compulsi sunt & de ipso domino loquente cum femina dubitare, nisi eos maiestatis notitia probata compesceret, sicut Euangelista refert dicens: Inter hæc, inquit, venerunt discipuli eius, & mirabantur quòd cum muliere loqueretur. Nemo tamen dixit illi: Quid quæris, aut quid loqueris cum ea? Quid autem loquar accessum feminæ ad pedes Domini prouolutæ, cuius luctus & planctus ad defensionem lasciuiæ suæ non erubescunt improbi flagitate? Vsque adeo illos propria cæcitas rapit, vt nec de similibus causis audeant reluctari, de quibus Salomon, Excæcauit, inquit, eos malitia eorum, & nescierunt sacramenta Dei. Ioannes autem matrem Domini suscepisse videtur, sed matrem

Marginalia: 1. Tim. 1. — 1. Cor. 8. — 1. Tim. 1. — 2. Tim. 2. — Matt. 19. — Ioan. 4. — Luc. 10. — Ioan. 6. — Ibid. 8. — Ioan. 4. — Luc. 7. — Sap. 2. — Ioan. 19.

cuius mores maternum indicat nomen. " Tamen non possum & alias Christi matres admittere, nec æquanda est mulieribus cunctis, quæ genuit maiestatem. Helias quoque iussus est à Domino relinque-
3.Reg.17. re solitudinem & ingredi tabernaculum viduæ. Pro imperio Domini laborauit vt in domo mansisset, cui solitudo solatium præstabat & requiem. Occasionem illi Dominus obtulit ad magnalia facienda, vt magis famis tempore tam ipsi viduæ quàm pupillis eius sufficientia tribueret alimenta, qui ieiunijs vsquequaque afflictus tolerauerat indigentiam; " & qui missus venerat pasci, pastus quinimo conferens miseris, miserias egestatis fecit excludi. Et hoc non potest cuiusquam fauere luxuriæ; cùm nulla fuerit opportunitas scandali, vbi transeunter quod peius est " egestosam habuerit mansionem: quam quicunque hospes effugeret. At hic apud quos hospitatus est, impleuit & rediit: qui etiam si moraretur, suspectus esse non potuit. Qualis illic fuit communitatis effectus, vbi non erat victus? Et qualem ad viduam habuit Helias introitum, cui fames dedit hospitium? Quisquis es qui te vis Heliæ de commoratione viduæ vocari discipulum, prius solitudinis afflictiones, & quadraginta dierum tolera " ieiunij exitum: & aut non quæres feminam, aut non erit qui cum femina commoretur, & tamen si valueris tibi serua.
Matt. 11. Nobis autem in spiritu & virtute Heliæ non alium quàm Ioannem solum Ange-
Luc. 1. lus, & Dominus Christus insinuat. " Pro dolor! dolore cogimur quod docemus: qui vsque ad hoc venimus, vt in comparatione fluxorum, de sanctorum tremendis virtutibus disputemus. Parce iam, parce proteruitas, nunquam tibi sancti consentiunt; qui religiosa, modesta, veneranda, pudica, pudorata cum feminis negotia peregerunt. Aut si adhuc per sanctos cauillationis anfractus contendis exquirere; nos tamen " amicos Dei non nouimus, nisi ad venerationem tantummodo
Psal. 138. memorari, quod Dauid docuit dicens: Mihi autem vehementer honorificati sunt amici tui Deus. Eant nunc prædones pudoris, & plagiarij castitatis, mulierculis suis exponere molestias querelarum. Apud sanctos nostros non habent omnino suffugium: quibus misceri Ecclesiæ auctoritate
2.Tim.3. Pauli Apostoli prohibetur: Et hos, inquit, deuita, ex his enim sunt qui repunt in domos, & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur varijs desideriis. Post hoc edictum vtinam confidant sibi Angelorum exempla conducere. Nos Gen. 6.
iam non valent flectere, " qui nouimus & Angelos cum feminis cecidisse. Ab ipsis equidem benè patrocinia mutuantur, sed nos nullum Angelum audimus contra Pau- Galat. 1.
lum Apostolum: Et si, inquit, ego aut angelus Dei aliter euangelizauerit vobis, præterquam quod euangelizauimus vobis, anathema sit. Insaniunt protsus, ardent desiderio feminarum, quotquot huic interdictioni non credunt: & obscœnitatibus inhiantes, malunt mori, quàm contenti sint à lateribus mulierum aliqua disiunctione diuelli: vt ad explendam " suæ auiditatis ingluuiem etiam puncto temporis non sint sine feminæ voluptate: & hunc habent in mulieribus fructum, vt in illis semper defixa intentione, desideria satient oculorum, ne vel momentum aliquod transeat: " quando indigeant quod affectant. Sic inter eos integritas emoritur: vbi omnis commoratio, siue conuiuendo, siue commanendo corruptis affectionibus inquinatur. Quos sanctus Petrus Apostolus designa- 2.Pet. 2.
uit dicens: In conuiuijs suis luxuriantes, oculos habentes plenos mœchationibus, & incessabilibus delictis, capientes animas Eccles. 14
infirmas. Hos etiam ita Salomon denotat: Abominatio est, inquit, coram Domino defigens oculum. Plane contra, purum oculum testatur se habere Iob, qui ait: Et, si oculis consensit cor meum. Verum Iob. 31.
enimuero ille potest suis oculis obnoxius non teneri, cui nolenti repentinus occursus mulieris scandalum mouerit, quod protinus mens quod nolebat, expellit. Ille autem commotionem sui visus non meretur euadere, qui apud se scandali materiam tenet, qui vult intentionis suæ affectibus frui, qui affectat habere quod oculis offensionem ingerat: quorum auiditas inexplebilis inter offendicula continua nullo modo potest omnino compe- Prou. 27.
sci: quod Salomon aprobat dicens: Infernus & interitus non satiantur, simili- Eccles. 1.
ter oculi hominum insatiabiles sunt. Et in alio loco: Non satiatur oculus videndo. Et iterum: Nequius oculo quid creatum est? Hæc castigatione non compun- Eccles. 31.
cti, diuina interdicta nefandæ familiaritatis obstinatione contemnunt, & adhuc insuper de charitate causantur: qui secundum verbum Esaiæ amaritudinem Esai. 5.
pro dulcedine deuorantes, nudam fœditatem velamento boni nominis tegunt, dum

dum apud eos sub falsa dilectione, vera dilectio violatur. Sed exclamat charitas & appellat, tales ego noo iunxi, " falsa altera est quæ me simulando confinxit. Nunquam Dei præceptis obsisto, nunquam fluxis faueo, per me sanctitatem non opto culpari. Calumnias mihi aduersa germanitas facit, pericula & ego inter falsos fratres incurri. Succurre meus præco, succurre Paule Apostole, dic testimonium
1. Tim. 1. meum, ne quod de me annuncias peruertatur. Finis autem præcepti est charitas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta. Dilectio deputabitur, per quam sanctitatis iniuria criminationibus appetitur? Aut illorum erit sincera fraternitas æstimanda, de quibus filiæ matris Ecclesiæ perducuntur in culpam? " Si talis Christiana charitas adnotatur; indubitanter odia meliora sunt, quæ dum separant, neminem maculant. Hæc autem parricidalis dilectio, fratres persecutores adunare consueuit, qui libenter patiuntur de suo consortio filias Ecclesiæ forni-
Rom. 13. carias diffamari; cootra charitatem quam Paulus Apostolus docuit dicens: Dilectio proximi malum non operatur. Egregia probatio charitatis, quæ oon tantum ooxia germanitate officit proximo, sed etiam subiecta non vult esse præscriptionibus Apostolicæ iussionis. Confundantur assertores dilectioois huiuscemodi; quos iudicant illi, qui pro communibus commodis etiam consanguineam deserunt charitatem. In omni mundo penè totum iunctum est genus humanum, & vbique cognatio naturalis " alterna peregrinatione discernitur. Possunt parentes, possunt filij, possuot fratres, possunt & ipsi quod plus est, coniuges à Deo concessa sibi naturæ vincula disrumpere; & clerici Deo non concedente, insuper prohibente, mulierum nexibus ancillatam noo valent recusare charitatem? Optanda semper cognatis absentatur affinitas proximorum: & peregrinari ab extraneis feminis clerici reluctantur? quibus facieodum fuerat, etiam si peculiare aliquid vel ioconsuetum Dominus imperasset: qui ad explicanda impossibilia habent Spiritum sanctum, quem mundani homines non habent. Vnde Ioannes Apostolus sic admonet dicens: Filioli vincite illos, quoniam
1. Ioan. 4. maior est qui in vobis est, quàm qui in hoc mundo: Nuoc vero possibile etiam gentibus (non dicam Christianis) & leue prospicitur, & apud clericos sioe vllis affectibus euacuatur: vt parum sit eis Dei mandata despicere, nisi aliud dedecus habeant quod nec sectantur, noo dicam vincunt omnium gentium coosuetudinem: quibus Dominus per Ezechielem exprobrat Ezech. 15.
& dicit: In legalibus meis noo ambulastis & iustificatiooes meas non fecistis. Sed neque secundum iustificationes gentium quæ sunt in circuitu vestro, fecistis. Pudendum oescio quid dilectio ista significat, quæ extorqueri contra naturam putatur. " Adhuc habeo quid mirari : cum videam de Christiaois plerosque maritos pariter & vxores continentiam destinantes, domicilia singularia magis eligere, vt consensu communium votorum sine irritatione præsentię & concordante secessu valeant obtinere: " & euouchi nostri non durant sine feminæ sodalitate dormire? Apud illos " amor coniugalis contioentiæ amore pensatur: & apud spadones cohabitatio feminæ nunquam potest habere fastidium. Dicat euouchorum charitas, dicat, ne fortè in hac secessione magis coniugalis charitas peccet: vt Apostoli Pauli consilium videatur cooiugibus insinuasse diuortium: Tempus, inquit, 1. Cor. 7.
quod restat, breue est. Reliquum est vt & qui habent vxores, sic 101 quasi non habentes esse nitantur, & qui non habent, quasi habentes esse glorientur. De his ipse Apostolus ait: Gloria in turpitudioe Philip. 3.
ipsorum. Dilectio est, inquiunt. O dilectio quæ iouidet sibi! O charitas, quæ cupit se in vituperatione laudari! Grande miraculum, vt virginum charitas virgines faciat velut coniuges credi: & coniugum charitas coniuges faciat velut virgines ęstimari. Ecce vera dilectio, quę in coniugalitate diuidit, vt in castitate coniungat. Ecce sancta dilectio, quæ coniugalibus ad communem laudem inducit absentiam. Hi pro certo sese inseparabiliter diliguot: qui vt triumphos sibi inferant, à se ipsis discedunt: quibus nec crimen, oec natura, nec lex, nec Domious, nec Apostolus 102 potestatem vnius interdixit aut tulit, sed pro tuendis paribus votis, semota vnanimitate absentari charitas persuasit. Illi vero videriot quid sit charitas quam oouerunt, qui nec crimini, nec oaturę, nec legi, oec Domino, nec Apostolo, nec ipsi coniugalitati succumbunt: quos tantum virginitas probrosa condemnat, quantum illos coniugalitas castrata glorificat, quibus sufficiat ad supplicium dedecorosum, quod spadooes à coniugibus iudicantur.

Ad quorum increpationem non tacendi sunt etiam filij Israël, qui apud Esdram vxores & filios contra diuina iura susceptos [103] non cunctati sunt pellere, nec contra Domini claritatem conati sunt excusare. [104] Verum fatear, si permittor. Qui nunc pro dimittendis feminis, alienis adhærent; quid facerent si liberos & vxores proiicere iubeantur? Aut quando valebunt pro Christo renunciare cognatis, qui mulierculas non suas præponunt Christi præceptis? [105] Dico eos facilius pro iisdem mulierculis parentes proprios abnegare, quam propter Christum ipsas mulierculas relinquere posse; despicientes quod in
Mat. 14. Euangelio ipse Dominus dixit: Si quis venit ad me, & non odit patrem suum, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut fratres, & sorores, & animam suam, non potest meus esse discipulus. Si de abiiciendis parentibus dubitantes, indigni sunt Christo; quid sibi promittunt, quos contemptores exhibet Christo non parentalis affectio: Ac per hoc illorum meritis euacuantur, quos vident contemplatione Christi [106] nullas personas excipere cognatorum. [107] Nec minus eos, sed peius etiam illi confundunt; qui metuentes non tantum cum aliena, sed etiam cum sua carne luctari amputatis genitalibus abscedunt De quibus modo examinationis suspendo, sententiam relinquens alia disputatione promendam [108] secundum confusionem spadonum; non dubito meliores asserere, qui nec sibi parcunt quidem, non dicam feminis audent tentamenta porrigere. Respondeant spiritales eunuchi, quis furor in dilectione mulierum, vel quod sit in contubernalitate fœminæ mysterium, vt in perniciem suam alienis membris indulgeant, cùm ille sua quoque incunctanter [109] abscindant? Hi confirmatos in se artus abiiciunt; & illi aduersarijs artubus glutinantur. Hi pro integritate spiritali cum tormento non integri corporis dimicare non dubitant: & illi sine tormento, integri esse sine fœminarum dimidietate detrectant. Sed aduersus illos comparatio nulla est facienda de nostris; ne consolentur addicti quibuscunque iudiciis Christianis. Peiores sunt & aliqui memorandi, vt maior pœna fit à damnato damnari. Iudæos considerent vsque hodie pro legis Imperio carnis suæ partem circumcisione truncare, & sciant quid mereantur, qui Euangelio iubente, dissimulant circumcisi mulierum præsentia peragere Domini voluntatem, non intelligentes quod ipse Dominus dixerit: Nisi abundauerit iustitia vestra plus quam Scribarum & Pharisæorum, 110 non intrabitis in regnum cœlorum: Puto etiam 111 de Gallis suis nobis idololatræ exprobranter insultent, qui abscindentes semet ipsos libenter excruciāt, 112 dum modo cum damno status sui, simulacrorum dissimulationibus pareant. Clerici autem nostri, ad lucrum magis corporis proprij, damnum volunt mulierum secum commorantium sustinere; quas etiam de substantia propria euellere oportebat, si cum illis nasci cōtingeret, ne comparati idololatris & sacrilegis, erubescerent. De quibus & Dominus contemptores arguit dicens: Prudentiores sunt filij sæculi huius, filiis lucis. Ergo nostris clericis talium prophana deuotio est præponenda, quibus 113 cum tantis exitus amabilia sunt turpia sacerdotia. Clerici verò pro dignitate sacerdotij cœlestis non sanguinem fundunt, non tolerant ferrum, non est aliquod vulnus, non est aliquis cruciatus; sed solus contra Dominum 114 feminæ tenet aspectus. Sic in feminas ruunt, sic feminas amant, vt non sperent manifestari dilectionis suæ quandoque posse 115 impura mysteria, sicut per consimiles eorum turpiter publicata sunt & detecta: quos Paulus Apostolus præuiderat, iam tunc dicens: Quorundam hominum peccata manifesta sunt præcedentia ad iudicium, quorundam autem 116 & sua subsequuntur. Similiter autem & facta bona manifesta sunt: & quæcunque aliter se habent, abscondi non possunt. At contra & ipsi dicunt: Nonnulli de contemptoribus nostris similiter fœminas habentes in domibus, 117 martyrium consecuti sunt, vt illorum innocens conscientia probaretur. Nolo mihi de martyrio quisquam moueat actionem; quia sæpius & mœchi, & sanguinarij, & ebriosi, & omnium scelerum rei, reperta pugnæ occasione conuersi, 118 meruerunt ad martyrij veniam peruenire. Ideo enim martyrium appellatur tam corona, quàm baptisma; 120 quia baptizat pariter & coronat. Age nunc, si licuerit quibusdam inuiolata feminarum societate martyrium promereri: 121 sine indulgentia quoque illis martyrium ipsum non fuit, quos reatus prohibitę contubernalitatis non absoluit. Nec innocentes in ipsa innocentia potuit approbare: quibus contemptum legis & conuersationis illicitæ fœditatem, & quod est

Marginal references (right column): Mat. 5. — Luc. 16. — 1. Tim. 5.

eſt grauius ſuper omnia ''' crimen Eccle-
ſiæ cernitur ignouiſſe. Etenim noxia eſt
innocentia, quæ ſponſæ Chriſti officit fa-
mæ. Et cum Chriſtus agnus innocens, im-
Epheſ. 5. mo ipſe cœleſtis innocentia, quod eſt ve-
rius, totum ſe contempſerit pro Eccleſia,
vt eam ſine macula vlla vel ruga redderet
illibatam; qualis eſt clericus cui ad hoc
ſponſa Chriſti committitur, vt pro vnius
fœminæ amore culpari totam Eccleſiam
patiatur. ''' Audemus dicere, à Deo pa-
tre miſſus eſt filius de ſinu Patris, & regno
abſens eſſe durauit, vt Eccleſiam faceret
innocentem, & clericus mulieris latus de-
ſerere non poteſt, ne Chriſti Eccleſiam
reddat infamem? Sed aiunt; In martyrio
ignoſcitur nobis, ſicut indultum eſt pa-
rentibus. Hoc ergo & nos omnes de pec-
catis noſtris confidamus; vt qui agere be-
ne laboramus, inter luxurias euagemur,
& diſcurramus per ſemitas peccatorum
retinacula dimittamus, & fręna laxemus.
Eamus nos ''' quacunque mundus abſtu-
lerit, & vbicunque nos diabolus inuita-
uerit, libere fornicemur, inuideamus, ra-
piamus, fraudemus, omnia mala ſecuri
Rom. 3. committamus, martyrium ſubueniet &
euademus. Sic enim Paulus Apoſtolus
pollicetur: Faciamus mala vt veniant bo-
na: quorum damnatio iuſta eſt. Huic mar-
tyrio ſpem tradant, quos Mathemaci do-
cuerunt habere de craſtino pręſcientiam;
Act. 1. & has coronas expectent, qui ſuper An-
gelos & Chriſtum per Aſtrologos didice-
runt ſcire tempora, quæ pater in ſua po-
ſuit poteſtate; vt vel tunc recordentur,
ante martyrij tempus benè agere debuiſ-
ſe, cùm diem Domini ſenſerint ſicut fu-
rem. Sed credamus ſuper illos martyrium
iam iámque pendere. Interim priuſquam
martyres fiant, legibus ſubiacent: vt iu-
dicio ſubiiciantur, niſi armis exarmentur.
Ezec. 20. Audaciæ nefas eſt, illis aduerſus auctori-
tatem Domini parentum perſonas obii-
cere, quibus ipſe Dominus contradictio-
nis huius abſtulit vocem. In legalibus in-
quit, patrum veſtrorum nolite ambulare,
& iuſtificationes eorum nolite cuſtodite,
& ſtudiis eorum nolite commiſceri, &
nolite inquinari. Ego Dominus Deus
veſter. In præceptis meis ambulate, &
iuſtificationes meas cuſtodite. Sciant nunc
adempta ſibi eſſe parentalia patrocinia,
qui huc atque illuc recurrentes contradi-
ctionum latebras quærunt, ne vnquam fe-
minis careant: & quia vndique defenſio-
nis ſuffragio deſeruntur, nouiſſimis cun-
ctis argumentis exhauſtis ſententiam Pau-
li Apoſtoli opitulari ſibi opinantur, & di- Rom. 14.
cunt: Tu quis es, qui de ſeruo alieno iu-
dices? Agnoſcit equidem Paulus Apo-
ſtolus conſtitutionis ſuæ verba prolata:
ſed conſtitutionarios & prolatores ipſos
ignorat. Illis enim contulit defenſionem,
qui nullam partem legis impugnant: &
ipſis tribuit patrocinium, qui ex voto ſuo
aliquid faciunt, nec quidquam Eccleſia-
ſtici iuris impediunt. ''' Ius tractat viuen-
di, & non edendi: arbitrium vniuſcuiuſ-
que confirmans. De ſimilibus neminem
iuſſit iudicari, quæ voluntati ſingulorum
auctoritas diuina concedens, in vtraque
parte faciendi & non faciendi clementer
indulſit. Illos autem Eccleſiaſticis tribu-
nalibus ſubdidit, quos ''' tranſgreſſores
ordinariæ tranſgreſſionis nulla impunitas
excuſauit: vt qui paſſim (Tu quis es, qui
de ſeruo alieno iudices?) aduerſus nos
velut libellum contradictorium profe-
runt, ''' rationabile ſimul & certum re-
cognoſcant quod accepimus ab eodem 2. Theſ. 3.
Paulo Apoſtolo repulſorium: Præcipi-
mus, inquit, vobis fratres in nomine Do-
mini noſtri Ieſu Chriſti, vt ſeparetis vos
à fratribus ambulantibus inordinate, &
non ſecundum traditionem quam acce-
piſtis à nobis. Euaſimus, vt opinor, tanta
ligamina quæſtionum, quibus amatores
eunuchos amplexus fœminei ligauerunt:
qui peruerſis interpretationibus decreta
legalia demutare coguntur: & malunt au-
diri proponentes vana & fabuloſa com-
menta, quàm ipſi quæ vera ſunt audiant:
quos Paulus Apoſtolus annunciat di-
cens: A veritate quidem auditum auer- 2. Tim. 4.
tent, ad fabulas autem conuertentur.
Quidquid volunt adhuc exquirant, vt
obſiſtant pro mulieribus veritati. Victo-
riam non habent, apud quos contra Eſ- 3. Eſdr. 4.
dram mulier potius quàm veritas vicit.
Vos autem filij chariſſimi non tantum per-
ſuaſione, ſed poteſtate conuenio. Tale
deliramentum deſpicite, quorum quæ- Rom. 16.
ſtiones Paulum Apoſtolum ſciris vbique
damnaſſe, ſicut ad Romanos ſcripſit di-
cens: Rogo vos, fratres, ''' diligenter ob-
ſeruare eos qui diſſenſiones & offendicu-
la præter doctrinam quam vos didiciſtis,
aut dicunt, aut faciunt, & declinate ab ip-
ſis. Sic & Timotheo delegat: Noli, inquit,
verbis contendere; nihil enim vtile eſt, 1. Tim. 2.
niſi in ſubuerſionem audientium. Sollici-
tè cura te ipſum probabilē exhibere Deo,
operarium irreprehenſibilem; rectè tra-

ctantem verbum veritatis. Stulta autem & inania eloquia deuita: multum enim proficiunt ad impietatem, & sermo eorum sicut cancer serpit: Atque vt ostenderet, clericis disponendis, ad euacuandas quæ-
ad Tit. 2. stiones quę sit doctrina conueniens, etiam Tito sic insinuat dicens: Tu autem loquere quæ conueniunt sanæ doctrinæ, maiores natu sobrios esse, prudentes, sanos in fide, in charitate, in patientia sincera. Ergo auditiones simplices obedientia vestra suscipiet, & versipellem contradictionum vitate fallaciam. Purum iter vestris gressibus mundate, 129 & super spinas & tribulos nolite seminare vel calcare, ne bonum semen non possit vobis propter spinæ frutices sanctitatis fructus affer-
Hier. 4. re. Vnde Propheta Hieremias sic hortatur & docet, decens: Nolite, inquit, serere in spinis: Circumcidite vos Deo vestro, circumcidite præputium cordis vestri. Abscindenda sunt ergo de agro nostro cuncta quæ pungere & lacerare consueuerunt ne animus agricultoris in possessione sua malignis sentibus inseratur. Et amputanda sunt omnia nobis, quæcunque igniferi fomitis 130 sulphurantibus flammis scatens fornax ebullientis carnis exæstuat; ne vel tenuis quidem scintilla seruata maiora conflet incendia.
Eccles. 11. Quod Salomon manifestat dicens: Ab scintilla vna augetur ignis. Auertite occasiones impuras, quibus interiora pectoris penetrantur, vt liquida in vobis perspicuitas honoretur. Contenti estote singularitatem laboriosam pro pudore seruando porius sustinere, quàm sine labore ad dedecus peruenire. Contemplamini quid sit populo sancto præesse, & considerare quale sit diuinis sacramentis insistere. 131 Alteris placere debent, qui alteris viuunt, & talis conuenit cura sinceritatis sacratis, qualia sunt sacra ipsa quibus
2. Cor. 6. exhibent officia seruitutis; ne circa Dominum offendant ipsi quod tractant, aut circa populum incipiant impedire quod prædicant. Propter quod Paulus Apostolus sic testificatur: Et omnia, inquit, sustinemus, ne quod impedimentum demus Euangelio Christi. Et iterum: Nemini dantes vllam offensionem, vt non vituperetur 132 ministerium nostrum. Hac igitur institutioue vobis quam plurimum laborandum est, 133 de iis quibus ad manifestandam grauitatem 134 singularitas magis quàm pluralitas testis vera est. Respicite quanta mala conuersatio pluralitatis huius acquirat; quæ non nisi corruptionem seminat, pullulat vitia, cupiditatem concipit, ignominiam parit, rabiem concitat, 135 porrigit furiam; lasciuiam pascit, petulantiam nutrit, 136 casus exaltat, ruinas ædificat, ripas eripit, præcipitia instruit, periculis nauigat, naufragiis velificat, perditione gaudet, interitum fouet, confusionem mercatur, thesaurizat opprobrium, criminationes exaggerat, accusationes inflammat, & cateruatim semel in fascem glomerans numerosas indagines captionum, per infinita dedecorum, 137 muliplices mortes inuehit in perniciem perditorum. Tot itaque & tantas strages calamitatis 138 & pessimæ conuersationis nemo prosternit, nemo calcat, nemo funestat, nisi singularis castitas sola: quæ munimen inuictum est sanctimoniæ, & expugnatio fortis infamiæ; fortitudinis firmitas, & lasciuiæ petulantis infirmitas: probitatis præsidium, & improbitatis excidium, animæ victoria, & corporis præda; vbertas gloriarum, 139 & sterilitas criminum; pronuba sanctitatis & repudium turpitudinis; sinceritatis indicium, & abolitio scandalorum, exercitium continentiæ, & euacuatio tota luxuriæ: pax secura virtutum, & debellatio inquieta bellorum: puritatis culmen, & libidinis carcer: honestatis portus, & ignominiæ naufragalis locus: virginitatis mater, & hostis immunditię: lorica pudoris, & spolium probrositatis: 140 corruptionis exitium, murus rigoris, & destructio vulgaritatis. 141 seueritatis gladius, triumphator & dissolutionis occisor: armatura virium, & 142 exarmatura fluxorum: integritatis dignitas, 143 & fornicationis addictio: claritatis fastigium, & dedecoris præcipitium: 144 voluntas bonorum operum, & afflictio vitiorum: refrigerium pudicitię, pœna petulantię: acquisitio triumphorum, & facinorum detrimentum: requies salutis, & perditionis exilium: vita spiritus, & carnis interitus: status qualitatis angelicæ, 145 funus humanę substantiæ. Huius retinaculis omnis obscœnitas frenatur, & compedibus eius calces furentis libidinis statuuntur. 146 In hanc velut in scopulos franguntur impetus qualescunque sanguinis inundantis: & in illa sedatur spumans humoris insania corporalis. Quæ dum sibi subtrahit adminicula concupiscentię, mortua membra sua cognoscitur baiulare: de quibus Apostolus Coloss. 3.
Paulus præmonet dicens, Mortificate ergo

ergò membra, quę sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & auaritiam, quæ est idolorum seruitus, propter quæ venit ira Dei. Ab his omnibus non nisi splendido singularitatis cultro castratur humana natura, vt illibatos spadones ad conuiuium sanctitatis dispensante circumcisione introducat. Cui sanctitas ita promisit anulli sui nuptiale signaculum, vt sine ipsa virginitas resignetur, quæ se sola contenta cupidinem domat, mentémque rectificat, concupiscentiam subigit, desideria ardoris extinguit, artus debilitat, corpus ancillat: & ita carnalia crucifigit, vt tam masculus quàm fœmina videatur in conuersatione mentiri, dum illos vtriusque sexus operatione abscindit: aut neutrum faciens de duobus, tertiam formam conferre gloriatur ambobus, vt ante resurrectionem resurrectionis imaginem, ad instar Angelorum meditari noscatur. Quod promittens
Luc. 20. Dominus futurum: Qui digni, inquit, habentur sæculi illius & resurrectionis à mortuis, non nubent, neque nubentur, neque enim morientur. Nam sunt similes Angelis Dei: quia resurrectionis filij sunt. Hoc exigit sancta singularitas clericorum, vt antequam transfiguretur, iam transfigurata cernatur in Angelicæ claritatis aspectum, quę omnia sibi amputans concupiscentiæ certamina deprędatur; cuius laudes Salomon exequitur dicens: Melius est esse sine filiis cum claritate. Immortalitas est enim in memoria illius:
Sap. 4. quia & apud Deum nota est, & apud homines. Cùm pręsens est, imitantur illam, & desiderant eam cum se abduxerit; & in perpetuum coronata triumphat, incoinquinatorum certaminum prælium vincens. Non est sine filiis cum claritate, nisi singularitas sola, quam non solum conscientia sua nullis sordibus maculat, sed etiam nullę opiniones suspectæ pluralitatis infamant. Nam si castitas, quod est difficile, masculum & fœminam pariter in virginitate conseruet, non habet claritatem, quam communitas ipsa non potest nisi quibusdam probrositatum tenebris obscurare. Singularitas veron ita clara est omnibus & exerta, vt cunctis splendore sui candoris pura manifestetur & lucida. Vnde sic nos Apostolus
Eph. 5. edocet dicens: Sicut filij lucis ambulate: fructus enim luminis est in omni bonitate, & iustitia, & veritate, probátes quod beneplacitum sit Deo. Et iterum: Omnia inquit, facite sine murmuratione & hæsitatione, vt sitis irreprehensibiles & simplices sicut filij Dei immaculati in medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos luceatis sicut luminaria in mundo. Philip. 2. Sic vbique singularitas splendet, vt omnes pro illa splendere non dubitent: & ita sanctitatem in semetipsa clarificat, vt laudem sibi ab ipsis quoque inimicis extorqueat. Quod maxime de præposito quocunque Paulus Apostolus mandat dicens: Oportet autem eum & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, 1. Tim. 3. vt non in opprobrium incidat & laqueum diaboli. Hanc igitur amate, hanc tenete, quę sola potest geminas debellare: cùm adhuc concupiscentia nulla pectus impulsat, & dum adhuc simplicitas incorrupta permanet vel quieta, ad secretæ singularitatis tutelam cito concurrite, ne postmodum non valeatis effugere. Præoccupandus est aditus cunctis insidiis, ne hostilitas prior obrepens occurrat improuidis. Salutare remedium est præuenire potius quàm præueniri, & anticipare potius quàm anticipari, viribus fortibus congruit. Vbicunque fuerit prouidentia, frustrantur vniuersa contraria, vbi autem prouidentia negligitur, omnia contraria dominantur. Ante famem certamus, ante inopiam laborando satagimus. Sic per omnia calamitatibus cunctis tollimus locum, dum gerimus prouidentiam temporum futurorum. Quantò magis ante præuenienda est omni prouisione calamitas feminarum, cuius cupido si admittitur incipere, nunquam prorsus accipit finem? Cuius comparationem Salomon explicat dicens: Infernus, & amor mulieris, & terra quæ non satiatur aqua, & ignis non dicit: sufficit. Prou. 30. Vnusquisque itaque qui securus est, quia necdum tentatur, timeat quia nihil de illo dicitur, prospiciat ne dicatur: homines sumus, fragilitatem nostram carne portamus. Sic iam vndique nos circumspecta viuacitate circumdare debemus & cingere, vt non sit pars aliqua quæ vacillet. Accipimus quidem fortitudinem spiritalem, per quam substantiæ nostræ fragilitas roboretur. Sed ita nobis spiritalis fortitudo collata est, vt prouidos, non vt præcipites tueatur: vt illos muniat qui renunciant importunitatibus delictorum, non eos qui se magis importunis delictis immergunt. Custos nobis datus est spiri-

tus, sed vt contraria declinantibus assistẽdo subueniat, non vt contraria eligentibus faueat; nec vt voluntarios & prauos in aduersa confortet, sed vt ab aduersis nitentes separari confirmet. Nam quicunque perniciosis conatibus audet exercere virtutem, iuuamen non habet Spiritus sancti, qui neminem vult vltroneum virum fortem ad fraudulentas victorias coartari: nec protegit eum, quinimmo sed deserit, quem periculis irruentem per illicitos euentus exquirere triumphos agnouerit, sicut ipse iam tunc per Salomonem locutus est dicens: Amans periculum, in ipso peribit. Ordine suo igitur, non nostro arbitrio virtus sancti Spiritus ministratur, & secundum institutum eius prælia prosperantur. Nunquam nisi præcipitatus exercitus cecidit, qui auidus [156] fortiter facere ducis vel imperatoris sui dispositiones irrupit; [157] multo magis perperam erogat fortitudinem, qui sine armis doctrinæ magistri spiritus præsumpserit triumphare; cum dicat: Væ qui per præsumptionem suam aliquid faciunt, non per Deum. Si qua igitur in vobis est fiducia virium spiritalium, 158 quid spiritales deceat recordemini: & si creditis vos spiritaliter militare, agnoscite quod docemus non esse carnale, sicut Paulus Apostolus loquitur dicens: Si quis putat se Prophetam esse, aut spiritalem, cognoscat quæ scribo vobis. Non est quod vobis in hac persuasione deceptoria blandiamini, vt quia spiritales estis, velitis 159 inter flagitiosorum armamẽta versari, nec vos inhabiles esse pro clericatus dignitate: quia maiores maioribus consueuerunt cõflictationes occurrere. Acrius diuitibus quàm pauperibus inuidetur, & non inopes sed locupletes inquietat infestatio sæua latronum. Plus duces & principes quàm milites ab hostibus appetuntur in pugna. & violentibus propulsantur ventis & turbinibus culmina, quæcunq; sunt altiora. Ideo magis magisq; quo plus cęteris vnusquisque potest, sciat esse sibi metuendum ne in aliquo minoretur, propter quod Salomon sic admonet dicens. Qui gloriatur, inquit, in diuitiis, paupertatem vereatur. Rogo vos quantum valeo, & vltra quàm valeo, hæc sint studia omniũ clericorum, vt 160 singularitatis inaccusabilis secessione fungantur: ne aut ipsi per feminas, aut feminæ per illos ad ignominiosa ludibria prouocentur. Si qui habet matrem, vel filiam, vel sororem, vel coniugem, vel cognatam, sic habeat, vt nulla ancilla intersit, neque aliqua ingrediatur extranea; ne ad hoc videatur tenere proximas suas, vt ipsarum causa liberę sibi adhibeat alienas: quod si non possint ipsę quę sunt proximę sine famularum ministerio, vel sine amicarum esse solatio, expedit vt migrent ad aliud domicilium, quam propter illas personæ contrariæ teneantur. Humanum est enim, vt nec clericus illas necessariis feminis fraudet, nec ipsæ clericum per importunas feminas sordident. Assignari possũt sanctis mulieribus, cum quibus viuant, dummodo cum clerico femina nulla cõmaneat. Non despecta, nõ vetula sine affinitate, peculiariter suscipiẽda ad domesticum obsequium quia magis illicito delinquitur, vbi sine suspicione securum potest esse delictum, maximè quia cupidini nulla deformitas, nulla despectio fastidii, vel vilis existit, sed diabolus pingens speciosum efficit, quidquid fœdum vel horridum fuerit. [161] Si quis autem modo profectione cogente, apud fratres, vel apud extraneos hospitatur, vbi mulieres intersunt, omninò se artet, ne possibilitate aliqua vitietur. Semotus ac secretus Deo vacet & sibi, ne intus capiatur à diabolo, & qui foris capi nõ potuit, apud suos cadat. Qui hostes effugit, ad tempus pro salutaribus causis procedat ad faciẽ, & iterũ cito 162 discedere de cõspectu festinet. Vbique gustãda est cum mulieribus, non cõtinuanda præsentia, sed quasi transeunter feminis exhibenda est accessio quodammodo fugitiua. 163 Proteruitatis enim iam cœpta sunt repræsẽtari semper in mediũ: & perditionis meditatio est, frequentatiuum inter mulieres celebrare processum. De qua re nobis Salomon moderamẽ imposuit dicẽs: In medio mulierum noli assiduus esse. Sic igitur ambulate, sic agite, vt semper in clericis Ecclesiæ senatus cãdidus constet. Seueritas in vobis circa feminas vigeat, auctoritas polleat, vigor teneatur, grauitas veneretur. 164 Vt semel omnia colligamus ad clausulam, breuiarium relegimus vobis, quod ad compendiosam plenitudinem redigens Paulus Apostolus insinuat: De cætero fratres quęcunq; sũt vera, quæcunque pudica; quæcunque iusta, quæcunque sancta, quæcunque amabilia, quæcunque bonæ famæ, si qua virt', si qua laus disciplinæ; hæc cogitate, quæ accepistis, & didicistis, & audistis, & vidistis in me. Hæc agite, & Deus pacis & dilectionis erit vobiscum. Amen.

ADNOTATIONES IN librum de singularitate Clericorum.

1 Sed quia nunc de feminarum commoratione] *Manutius et Morel. cum* Landulpho de Columna, commemoratione, *verum prius habet Antoninus cum vet. excus. et argumento libri magis conuenit. Nisi vero etiam Landulphus legeret illud:* de, *superfluum putarem, et omitterem cum Antonino.*

2 ad ignominiam deuoluti sunt] *Ex vitio codicis Remboldi legebatur:* ignominiæ, *duntaxat, quod cum non placeret, reposuit* Eras. ignominiosè, *at illud legunt Antoninus et vet. ex.*

3 Domini correptione] *Manut. et Morel.* correptionem, *verum prius placet obsequentia: præsertim si legamus cum Antonino:* corripiens, *pro:* conueniens.

4 iacturam lamentantes Ecclesiæ *Rursum ex mendo Remboldi, erat antea:* lamentantis

5 reum semetipsum conscribat] *Etiam his Remb. reposuimus* reum, *correptissimè, nam illud habent vet. excus. Gratius et Morel.*

6 & non obaudiebatis] *Solus Manut.* audiebatis, *at illud vetustius visitatum est.*

7 cum aduenerit vobis interitus] *Nec vet. excus. neque Remboldus hoc habent, sed est apud 70. quare recte quoque ex coniectura Conchus adiecimus:* &, *illi quod sequitur.*

8 & vehementer infrenis] *Hinc castigandus Antoninus pro eo quod habet:* infirmus, *Legit autem ille paulopost:* casu aliorum, *pro eo quod nos:* cladibus cæterorum.

9 Aduersaria est confidentia) *Ita etiam ille rectius, quam vulg.* aduersa.

10 quinimo quàm nostræ) *Accipit,* quinimo, *pro:* potius, *nam illud:* plus, *neque habent veter. excus. neque Remboldus, sed primus Erasmus addidit.*

11 quam fortia videri velit] *Sic quoque castigandus Antoninus, pro:* foras.

12 quæ vnicuique homini suam contulit gloriam) *Remboldus vitio operarum habebat:* suo, *quod quum non quadraret; reposuit Eras.* vndique, *pro:* vnicuique, *at prius genuinum est.*

13 quæ secundum pugnas] *Librarius Erasmi pro eo quod Remboldus habebat,* secundum, *reposuit: scilicet non recte.*

14 vt sitis intrepidi) *Vet. excus.* &, *sed illud placet.*

15 Apostolum pollicentem) *Solus Manutius:* dicentem.

16 & in muscipulas] *Omisimus vocem:* diaboli, *quod neque vet. excus. neque Remboldus habeant, neque alibi Cyprianus; qui tamen vbique:* muscipulam, *legit.*

17 nec timemus) *Interiecerat Erasmus:* teneri, *sed non est opus.*

18 vna infirmitas muliebris] *Adiicio:* muliebris, *ex quodam vet. excus. Morelii.*

19 de magnis efficit prædam] *Antoninus addit,* eius, *pro:* suam. *antiquus vero alter cod. Morelii longe aliter legit:* de magnis tantum & fortibus suam mixtam efficit prædam.

20 nec sociorum mortibus] *Recte sic Erasmus, pro eo quod erat,* moribus.

21 dum illos promeritos aut inualidos opinatur] *Non male etiam Erasmus;* emeritos, *nisi sequeretur:* Si autem multum mereri, *quare illud ex vet. exc. et Remboldo reposuimus.*

22 in Syloa) *Primus Erasmus:* Syloe, *at illud placet.*

23 O quam inordinabilis) *Sic etiam Antonin. Vetus exc. vero et Remboldus:* inordinalis, *locus obscurus. Coniicit autem Gratius legendum:* lenocinium, *pro:* lattocinium, *sed nec hoc satisfacit.*

24 tentationibus mutuis inuicem pungunt) *Vitio Remboldi hactenus lectum:* pungnntur.

25 causale est omne quod feminæ est *Erasmus:* casuale, *at illud habet vet. exc. et* Rembold. *Alludere videtur ad illud,*

Semper habent lites alternaque iurgia lectus.

26 omnis qui non manducauerit carnem] *Videntur ea ætate clerici à carnibus et vino abstinuisse.*

27 quid videndi oblectatione perfruitur] *Sic lego cum vet. excus. pro:* vini, *neutrum habet Remboldus.*

28 videndo nec gustando, copia esculentorum animus pascitur] *Ita lego ex varia cod. lectione. Vetus enim excus. habet:* Viuendi nec gustandi copia esculenter, *Rembold.* Videndo nec gustando copia esculenter, *Erasmus,* habendo nec gustando copia esculentis.

29 suspectum placitum) Placitum, *pro:* decretum, *Solus enim Manut.* placidum.

30 qui illud forinsecus efficit infamari) *Ita ex Antonino et quodam Morelii indice, pro:* quod forinsecus, *Legit etiam ille codex:* permittit, *pro:* efficit.

31 Peius est quam mœchia] *Erasmus,* mœchari. *Item omnes ille.* ferre, *pro:* facere.

32 Blasphemiam ingerit religioni quam colit] *Sic optime quidam Morelii cod. pro:* contulit.

33 fluxibus solis] *Nescio quid velit.*

34 cum ille noluit) *Vet. exc. et* Remboldus voluit, *at illud placet.*

35 senectute quidem dignus] *Ex illis adiecimus:* quidem, *nam legitur in Machabæis.*

36 necessitas ista constringit] Ex *iisdem et istud lego pro,* constringat.

37 in singularitate) *Singularitatem et in titulo et in toto opere accipe pro vita solitaria sine consortio mulierum.*

38 quinimo consummatus) *Prorsus sic lego cum Morel. pro:* qui minimus, *quia supra hanc vocem habuimus eadem significatione, et consentiunt vet. excus. cod. et Remboldus.*

39 Certe etiam soli cuicunque] *Addidi ex iisdem veteribus:* soli.

40 hemetritæo insanabili laborato] *Hemetritæus febris est iuxta Remboldi. tertiana vna et dimidia.*

41 Sed quisquam] *Omisimus voculam,* si, *interiectam contra cod. vet. et Remboldi. Item*

42 noluit certum debere præceptum.] *Male Erasmus. et alii eum secuti:* voluit.

43 Ex improuiso vel transeunter) *Antoninus* in transitu, *sed illud bis terve infra reperitur.*

44 aut in visu aliquando dissoluitur] *Remboldus legebat:* in risu, *pro quo Erasmus rectius:* in visum, *sed illud habet vet. excus.*

45 mulierem frangi) *Sic quoque vetus excuſ. & Eraſmus in margine, pro eo quod idem in contextu:* angi.

46 & viſcum toxicatum] *Etiam hoc illius placet, pro eo quod Eraſmus* viſcus. *nam conſentit* Rembold. *& Ante.*

47 neque oſtendere] *Non eſt iſtud hodie apud Apoſtolum.*

48 ab Apoſtolo Paulo] *Eraſm.* Teſtante Apoſtolo, *ad illud arriet, quod eſt in Veteri exc.*

49 ſine cogitatione] *Videtur hinc de illarum feminarum conſortio loqui, quæ cogitatione iuncta non ſunt.*

50 In conuentu ſacrorum, &c.] *Pulcher locus pro ſacris Eccleſiæ, quippe vbi dicit tractari cœleſtia, celebrari ſancta myſteria, opus ſpiritale angelorum geri, ea Dei præceptanis congregare & colligere.*

51 Cum ſacroſanctis enim iuſſis, nobis diuina protectio] *Ex cod. vet. exc. repoſuimus:* iuſſi, *pro:* & iuſtis, *& adiecimus:* diuina.

52 cum ſine iuſtitia non poteſt eſſe) *Phraſis eſt Auctoris. vet. exc. & Rembold. legunt:* ſine victoria, *ſed non placet.*

53 voluntates agnoſcere] *Hoc rurſus ex vet. exc. pro eo quod Remboldus, & alij:* vtilitatis.

54 indicia demonſtrare) *Ita Remboldus & vet. exc. pro:* iudicia.

55 Cogitationes enim mortalium) *Rectè ſic Granius & Morellus pro eo quod alij:* cogitationes immortalium, *nam ſic habet liber* Sapientiæ, *quam Salomonis titulo extat: quomodo & paulopoſt librum Eccleſiaſtici.*

56 tamen ſi nulla in ipſo contubernio turpis, conſuetudo naſcatur, accedat] *Sic vet. excuſ. & Rembold. alij:* Contubernium tamen, etſi nulla, &c. conſuetudo naſcatur, accendit, *quod magis probatur, ſi legatur:* enim, *pro* tamen.

57 vt ipſam conſolationem noſtram ſuſcipiat) *Vetus excuſ. ac* Rembold. *& hoc & ſequentia plurali numero legant, ſed præcedit:* feminam.

58. Sicut præcepimus vobis] *Eraſmus:* Sic præcipimus, *ac illud habet Apoſtolus.*

59. & omne quod voti eſt] *Confirmatur hinc votum tacitum caſtitatis adnexum cœlibatui clericorum, de quo paulopoſt apertius.*

60 & palma perfecta) *Hinc apparet, ante etiam legi debere:* vnus accipit palmam, *ſicut vbique legit Cyprianus.*

61 ipſe ſe voluit ſuperari] *Vetus exc. &* Rembol. penetrari.

62 ſine cauſa dicit) *Vet. exc.* non dicit, *ſed prius placet.*

63 Qui ſpernit modica, paulatim cadet) *Eraſ. male:* cadit, *nam prius habet Eccleſiaſticus.*

64 Sic ſtupeo autem huius peruerſitatis arbitrium] *Hoc Eraſ. placet, pro eo quod erat:* arbitrio.

65 quam bonos effectus mulieris) *Eraſ.* affectus, *minus rectè.*

66 agit prius maſculum & feminam pariter conuerſari) *Rembold. omiſerat:* conuerſari, *& Eraſ. legebat:* adiicit. *Illud vero habet vet. exc.*

67 in ſemetipſos elidere) *Cenſeo legendum:* illidere.

68 ignem ſine vllis flammis occultet] *Rectè ſic Morellus ac Granius cum vet. exc. & Remb. pro eo quod alij:* occultat.

69 & dum ſum miſſus] *Adiicio:* dum, *ex vet. excuſ.*

70 controuerſias, actioneſque cauſarum] *Genuina quoque eſt hæc lectio, & Rembold. pro eo quod repoſuit, Eraſmus:* controuerſas actiones, quæ cauſarum.

71 ſed per correctionem] *Placet & iſta pro:* correptionem.

72 & in cæteros actos] *Etiam hæc, pro:* inter.

73 æquales maioribus) *Illi:* moribus.

74 Video plane ſic) *Et hic & paulopoſt adiecit negationem:* non, *Eraſmus, ſed non eſt opus. Eſt enim ironia, ſicut & in eo quod ſequitur* cognoſco, &c. *Idem eſt iudicium de his adiuncta ab illo negatione, ad illam ſententiam:* ſi Chriſtus ſeipſum, &c. *præſertim ſi legamus cum illis:* facit, *pro,* faciet.

75 vnus per rupes) *Vetus excuſus & Remboldus* ripas.

76 Paulus Apoſtolus decernit dicens] *Addicio,* dicens, *ex vet. exc.*

77 quid aliud exemplum nolunt] *Ex eodem cum Morelio ſic lego, pro:* volunt.

78 & qui Apoſtolis] *Solus Morel.* Apoſtolicis.

79 necdum cognouit) *Primus Eraſmus:* nondum.

80 quos Dominus iunxit] *Aut ſic legendum cum Eraſmo, aut cum vet. exc. & Remboldo:* quod dominus iuſſit, *prius tamen arridet magis.*

81 ipſa permiſſio] *Vitio cod. Rembold. legebatur* promiſſio.

82 Sic Apoſtolos mulierum comitatus decebat) *Vet. exc.* Apoſtolus, &c. docebat.

83. non vt] *Sic prorſus lego pro:* vt non.

84 Vbi tota Eccleſia propemodum videbitur) *Locus prorſus obſcurus. Vet. exc vero & Remboldus legunt:* coniurationes improbroſas, *pro:* conciuationes improbas, *non rectè.*

85 Ideo non inde ſcribitur) *Hoc ex cod. vet. exc. pro quo Remboldus:* adeo. *Eraſmus vero:* ad ea bene deſcribitur, *Morel.* Adeo non bene.

86 Tamen non poſſum) *Hoc cenſum ex illorum vtroque, pro eo quod Eraſmus:* poſſunt.

87 & qui miſſus venerat paſci) *Item & hoc, pro:* iuſſus.

88 egeſtoſam) *Sic rectius Morelius, Remboldus, & vetus excuſ. quam alij:* egeſtuoſam.

89 ieiunij exitum) *Optime ſic etiam Rembold. vetus excuſ. pro:* exitium

90 Pro dolor, dolere cogimur quod docemus) *Sic rectè etiam cum illis Morel. pro:* docemur.

91 amicos Dei non nouimus, niſi ad venerationem) *Locus inſignis pro veneratione Sanctorum.*

92 qui nouimus & angelos cum feminis cecidiſſe.) *Etiam hic auctor filios Dei Gen. 6. Angelos interpretatur.*

93 ſuæ auiditatis ingluuiem) *Vet. exc. & Rembold.* illuuiem, *neutrum diſplicet.*

94 quando indigeant) *Hoc certe ex illo repoſuimus, pro:* cum.

95 falſa altera eſt) *Non male adiicit Eraſm.* falſa.

96 ſi talis Chriſtiana caritas adnotatur) *Rectius ſic vet. excuſ. & Rembold. quàm alij:* aduocatur.

97 alterna peregrinatione) *Vet. exc.* altera.

98 Adhuc

98 adhuc habeo quid mirari] *Non placet quod reposuit Erasmus*: quid mirari non valeo, *nisi addatur*: satis, *certè illud habent vet. excu. & Rembold. Est autem locus insignis de voto continentiæ coniugum.*

99 & ennuchi nostri non durant] *Neque hic arridet lectio Erasmi*: & eunuchi dubitant.

100 amor coniugalis] *Habet Vet. exc.* confeminæ, *& paulo post, pro*: feminæ, *legit*: iugalis.

101 quasi non habentes esse nitantur] *Etiam hac illorum lectio est, pro eo quod Erasmus duntaxat*: sint.

102 potestatem vnius] *Adiecerat Erasmus*: conuersationis, *sed superfluo.*

103 non cunctati sunt pellere] *Hoc rursum ex vet. exe. cum Grau. & Morel. pro eo quod corrupte Rembold. & cæteri*: contaii, *Manut. verò*: contenti.

104 Verum fatear, si permittor] *Etiam hac Morelii & illorum genuina lectio est, pro eo quod Erasmus* fateor si permittat.

105 Dico eos facilius] *Vitio cod. Remboldi legebatur*: facile.

106 nullas personas excipere) *Etiam hoc Morel. & vet. exe. pro*: accipere.

107 nec minus eos, sed peius illi etiam confundunt) *Mendum cod. Remboldi hic quoque remansit hactenus in excu.* nec minis eos, sed pœnis.

108 Secundum confusionem) *Rursum sic Morel. cum Vet. exe. pro*: sed in confusione.

109 abscindant] *Vet. cod.* abscidant, *& paulo post*: abscidentes, *pro*: abscindentes, *rursum postea*: abscidit.

110 non intrabitis in regnum cœlorum] *Rembold. legebat*: intraueritis, *pro quo Erasmus*: intratis.

111 De gallis suis] *Galli (vti vere adnotauit Remb.) erant sacerdotes Cybelles à Gallo fluuio sic dicti.*

112 dummodo cum damno status sui) *Vet. exe. legit*: conditione, *Rembold. vtrumque emisit.*

111 cum tantis exitiis] *Minus recte Erasm.* exercitiis.

114 fœminæ tenet aspectus] *Sic prorsus lego, pro*: terret.

115 impura mysteria] *Iterum vitio cod. Rembold. legebatur hactenus*: pura.

116 & sua subsequuntur] *Prætermiserat idem voculam*: sua.

117 martyrium consecuti sunt] *Eiusdem mendum erat*: secuti sunt, *quare rectè hoc Morelius cum veter. excus.*

118 meruerunt ad martyrij veniam) *Reposuit Eras.* palmam, *sed quia de peccatoribus loquitur, qui ipso martyrio veniam impetrabant, illud illorum placet.*

120 quia baptizat] *Manut. vitio operarum*: qui.

121 sine indulgentia quoque illis martyrium non fuit) *Optime sic Erasmus pro eo quod vet. exe. & Rembold.* illi quorum martyrium.

122 crimen Ecclesiæ cernitur ignouisse] *Grauius in margine*: Ecclesia, *sed illud placet, quia sequitur* culpari totam Ecclesiam patiatur.

123 Audemus dicere) *Hoc quoque genuinum est, pro*: ausim.

124 quacunque mundus abstulerit) *Etiam istud, pro*: quocunque.

125. Ius tractat viuendi & non edendi) *Obscurus locus.*

126 Transgressores ordinariæ transgressionis) *Recte sic Erasm. pro eo quod illi*: ordinari.

127 rationabile) *Et hic & supra alicubi vet. excu. & Rembold.* rationali.

128 diligenter obseruate) *Recte etiam hoc Erasm. pro eo quod illi*: obseruare.

129 & super spinas & tribulos nolite seminare vel calcare) *Adiecit Erasmus*: seminare vel, *non male, quia sequitur*: nolite serere in spinis. *Superfluum tamen est quod interiecit*: seminantes.

130 sulphurantibus flammis scatens fornax) *Non placet etiam quòd ipse reposuit*: candens, *quare rectè illud Morel. cum vet. exe. & Rembold.*

131 Alteris placere debent, qui alterius viuunt] *Hæc quoque genuina horum duorum lectio, pro eo quod non male Erasmus*: Altaribus placere debent, qui de altaribus viuunt.

132 ministerium nostrum] *prorsus sic legendum cum iisdem & Morel pro*: vestrum, *quia consentit Apostolus.*

133 de iis quibus *Non habent illi*: iis.

134 singularitas magis quàm pluralitas] *Omnino sic legendum cum Vet. exe. & Eras. ad marg. & iterum*: pluralitatis, *pro eo quod corruptissime primus Remb.* patilitas, *&*: patilitatis, *nam opponit singularitati pluralitatem, sicut antea communitatem.*

135 porrigit furiam) *Manut. & Morel.* corrigit, *minus rectè.*

136 casus exaltat) *Male Erasmus*: casas, *Neque vero etiam placet, quod reposuit ipse*: rapinas exigit, *pro eo quod illi* μεταφορικῶς, ripas eripit.

137 simplices mentes inuehit) *Sic vet. exe. Remboldus verò & alii plerique*: simplices mortes, *pro quo Grauius & Manut.* mores; *Morel. autem*: multiplices mortes, *quod placet maxime.*

138 & pessimæ conuersationis) *Interiecerat Remboldus denuo*; strages, *sed non est opus.*

139 Et sterilitas criminum) *Hæc lectio vet. excus. genuina est, quia precedit*: vbertas, *pro qua cum Remb. legeret*, cupiditas, *reposuit Eras.* captiuitas.

140 corruptionis exitium] *Aliquid desiderari videtur.*

141 seueritatis gladius] *Corrupte primus Erasmus* seueritas.

142 ex armatura fluxorum] *Male Rembold. primus*, fluxarum.

143 & fornicationis addictio] *Hactenus ex Erasmi castigatione legebatur*, abdicatio, *sed prius habet vet. exc. & Rembold. & optime conuenit. Addictionem enim bonorum facere Ciceroni est bona proscribere.*

144 voluntas bonorum operum] *Censeo legendum*, voluptas.

145 funus humanæ substantiæ] *Eleganter etiam istud vet. excu. pro eo quod Remb.* fimus, *& Erasm. cum cæteris*, summus, *Quare & Antoninus sic castigandus, pro eo quod legit*, fauus.

146 In hanc velut in scopulos] *Rectius quoque hoc vetus exe. quàm cæteris*, in hac velut in scopulo, *Neque verò etiam placet, quod reposuit Rembold.* tumoris, *pro*, humoris.

147 Hoc exigit sancta singularitas clericorum) *Corruptissime Remboldus*, meritorum, *quare & Erasm. rectè illud in margine.*

148 Immortalitas est enim memoria illius) *Contra non rectè hic reposuit Erasmus* Immortalis est enim memoria illius; *quia illud reperitur ad verbum Græce. Rectè tamen ipse*, quia, *pro*, quæ, *Græce enim est*, ὅτι.

149 suspectæ pluralitatis) *Rursum hic legeba-*

tur ex mendo cod. Rembold. parilitatis.

150 non habet claritatem] *Ego negationem ſuperfluum cenſeo.*

151 Vt omnes pro illa ſplendere non dubitent] *Metaphraſis effecit, vt reponeret Eraſ.* ſpondere.

152 hanc tenere] *Idem hoc rectè, pro*: timere.

153 omni prouiſione] *Sic vet. exc. cum Rembold. pro eo quod alii*: præuiſione.

154 Sic iam) *Miror vnde irrepſerit*: eam.

155 vt prouidos non vt præcipites tueatur] *Adiecimus cum Morelio ex vet. excu. & Rembold.* vt, *omiſſa tamen voce*: nos, *cum iiſdem.*

156 fortiter facere ducis vel imperatoris ſui diſpoſitiones] *Cum iiſdem addimus*: fortiter.

157 multo magis perperam) *Hactenus corruptiſſimè ex vitio cod.* Rembol. *legebatur*: per perituram.

158 quid ſpiritales deceat recordemini) *Rembold. denuo corrupte*: recordetur *pro quo Eraſ.* recordemur, *at illud genuinum eſt.*

159 inter flagitioſorum armamenta] *Repoſuerat Eraſ.* armenta.

160 ſingolaritatis inaccuſabilis ſeceſſione) *Idem hic repoſuit*: ſucceſſione, *non rectè.*

161 Si qois autem modo profectione cogente] *Sic Morel, & illi duo, pro eo quod Eraſ.* vitæ perfectione.

162 diſcedere de conſpectu feſtinet) *Hoc quoque illi, pro*: ſuſtinet.

163 Proteruitatis enim iam cœpta ſunt) *Etiam hoc illi, pro eo quod Eraſ.* proteruitas enim iam cœpta finit.

164 Vt ſemel omnia colligamus) *Vetus excuſus*: ſimul.

EXPOSITIO IN SYMBOLVM Apoſtolorum, Rufino Aquileienſi Preſbytero auctore.

ARGVMENTVM.

EXpoſitionem Symboli Apoſtolorum à nominis definitione auſpicatus Rufinus, latiſſimè ſingulos illius Articulos explicat, ac vtriuſque teſtamenti Prophetiis ſcripturiſque pulcherrimè confirmat, ita vt non immeritò mihi videatur Gennadius (catalogo ſcript. illuſt.) primas illi hac in re tribuere. Vnum eſt, in quo non probatur, quod nempe ſapientiam Salomonis, Eccleſiaſticum, Tobiam, Indith, & duos Machabæorum libros valere neget ad auctoritatem fieri confirmandam: quum contra ſex illi libri, in canone ſacrarum ſcripturarum recenſeantur, à D. D. Aug. lib 2. de Doctrina Chriſt. cap. 5. Innocentio 1. Epiſtola ad Exuperium cap. vlt. ac Concilijs Carthagin. 3. Romano Gelaſii Papæ tempore, Florentino ac Tridentino. Quare rectè Iſidorus cap. 1. lib. 7. Etymol. & Hrabanus cap. 1. lib. 5. de Vniuerſo, ſcripturas diſtinguunt in canonem Hebræorum & Eccleſiæ canonem, in quo omnes illos comprehendi aſſerunt: facientes libros vtriuſque teſtamenti 72. Atqui à veteribus quoque citatos illos frequenter etiam ad fidei confirmationem, ſupra de aliis comprobauimus, ac infra hoc ipſo libro de Iudith. Cæterum Rufini titulo iam olim editum eſt hoc opus inter opera D. Hieronymi: & illi id aſcribunt præter Gennadium, Vincentius Bellouacenſis, Antoninus & Trithemius.

IHI quidem, fideliſſime Papa Laurenti, ad ſcribendum animus tam non eſt cupidus, quam nec idoneus; ſcienti non eſſe abſq; periculo, multorum iudiciis ingenium tenue & exile committere. Sed quoniam vt cum venia tua dixerim, temerè in epiſtola tua per Chriſti me ſacramenta, quæ à nobis maxima cum reuerentia ſuſcipiuntur aſtringis, vt aliquid tibi de fide, ſecundum ſymboli traditionem rationémq; cōponam, quamvis ſupra vires noſtras ſit pondus præcepti. (Non enim me latet ſententia illa ſapientium, quę probè admodū dicit, quia de Deo dicere etiā vera, periculoſum eſt.) Tamen ſi expoſitionis à te impoſitę neceſſitatem orationibus iuues, dicere aliqua obedientiæ magis reuerētia, quàm ingenij præſumptione tentabimus; quæ quidem non tam perfectorum exercitiis digna videantur, quàm ad paruulorum in Chriſto & incipientium librentur auditum. Et quidem comperi nonnullos illuſtrium tractatorum aliqua de his piè & breuiter edidiſſe. Photinum vero hæreticum ſcio eatenus conſcripſiſſe, non vt rationem dictorum audientibus explanaret, ſed vt ſimpliciter & fideliter dicta ad argumentum ſui dogmatis traheret; cum in his verbis, ſanctus Spiritus prouiderit, nihil ambiguum, nihil obſcurum, nihil à reliquis diſſonans poni: quia in his verè completur prophetia qua dicitur: Verbum enim cōſummans & breuians in æquitate, quia verbum breuiatum faciet Dominus ſuper terram. Nos ergo vel ſimplicitatem ſuam verbis Apoſtolicis reddere & aſſignare tentabimus, vel quæ omiſſa videntur à prioribus adimplere. Sed vt manifeſtius fiat argumentum verbi huius (vt diximus) breuiati, cauſam qua hæc traditio Eccleſiis data eſt, ab origine repetemus. Tradunt Maiores noſtri quod poſt Aſcenſionem Domini, cum per aduentum ſancti Spiritus ſuper ſingulos quoſque Apoſtolos igneæ linguæ ſediſſent, vt loquelis diuerſis variiſque loquerentur, per quod eis nulla gens extera, nulla linguæ barbaries inacceſſa videretur

retur & inuia; præceptum eis à Domino datum, ob prædicandum Dei verbum, ad singulas quemque proficisci rationes. Discessuri itaque ab inuicem normam prius futuræ prædicationis in commune constituunt: ne forte alius ab alio abducti, diuersum aliquid his, qui ad fidem Christi inuitabantur, exponerent. Omnes ergo in vno positi, & Spiritu sancto repleti, breue istud futuræ sibi, vt diximus, prædicationis indicium, conferendo in vnum quod sentiebat vnusquisque, componunt, atque hanc credentibus dandam esse regulam statuunt. Symbolum autem hoc multis & iustissimis ex causis appellare voluerunt. Symbolum enim Græcè, indicium dici potest & collatio, hoc est, quod plures in vnum conferunt. Id enim fecerunt Apostoli in his sermonibus, in vnum conferendo quod vnus-
1. Cor. 11. quisque sensit. Indicium autem vel signum
Act. 15. iccirco dicitur: quia illo tempore, sicut & Paulus Apostolus dicit, & in Actis Apostolorum refertur, multi ex circumcisis Iudæis simulabant se esse Apostolos Christi, & lucri alicuius vel ventris gratia ad prædicandum proficiscebantur; nominantes quidem Christum, sed non integris traditionum lineis nunciantes. Iccirco ergo istud indicium posuere, per quod agnosceretur is qui Christum verè secundum Apostolicas regulas prædicaret. Denique & in bellis ciuilibus hoc obseruari ferunt: quoniam & armorum habitus par, & sonus vocis idem, & mos vnus est, atque eadem instituta bellandi, ne qua doli subreptio fiat, symbola discreta vnusquisque dux suis militibus tradit; quæ Latinè vel signa, vel indicia nominantur: vt si forte occurrerit quis de quo dubitetur, interrogatus symbolum, prodat si sit hostis, an socius. Iccirco denique hæc non scribi chartulis atque membranis, sed retineri cordibus tradiderunt, vt certum esset, neminem hæc ex lectione, quæ interdum peruenire etiam ad infideles solet, sed ex Apostolorum traditione didicisse suffecerent. Discessuri ergo, vt diximus, ad prædicandum, istud vnanimitatis & fidei suæ indicium Apostoli posuere. non sicut filij
Gen. 11. Noe discessuri ab alterutrum; turrem ex latere cocto & bitumine construentes, cuius cacumen pertingeret vsque ad cœlum; sed munimenta fidei quæ starent aduersum faciem inimici ex lapidibus viuis, & margaritis Dominicis ædificantes; quæ neque venti impellerent, neque flumina subuerterent, neque tempestatum ac procellarum turbines permouerent. Merito ergo illi ab inuicem separandi turrem superbiæ ædificantes, linguarum confusione damnati sunt, vt ne vnusquisque posset aduertere proximi sui loquelam. Isti verò, qui turrem fidei construebant, omnium linguarum scientia & agnitione donati sunt; vt illud peccati, hoc fidei probaretur indicium. Sed iam nobis etiam de ipsis aliquid contrectandum est margaritis, in quibus primo in loco 15 fons & origo omnium bonorum ponitur, cùm dicitur: 16 CREDO IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM. Verum priusquam incipiam de ipsis sermonum virtutibus disputare, illud non importune 17 commonendum puto; quod in diuersis Ecclesiis aliqua in his verbis inueniuntur adiecta. In Ecclesia tamen vrbis Romæ hoc non deprehenditur factum, quod ego propterea esse arbitror, quod neque hæresis vlla illic sumpsit exordium: & mos ibi seruatur antiquus, eos qui gratiam baptismi suscepturi sunt, publicè, id est, fidelium populo audiente symbolum reddere, & vtique adiectionem vnius saltem sermonis, eorum qui præcesserunt in fide non admittit auditus. In cæteris autem locis quantum intelligi datur, propter nonnullos hæreticos addita quædam videntur, per quæ nouellæ doctrinæ sensus 18 crederetur excludi. Nos tamen illum ordinem sequimur, quem 19 in Aquileiensi Ecclesia per lauacri gratiam suscipimus. 20 CREDO, ergo primum omnium poni-
tur, sicut & Paulus Apostolus ad Hebræos Heb. 11.
scribens dicit: Credere enim 21 primo omnium accedentem oportet ad Dominum, 22 quia est, & credentibus in se remunera-
tor fit. Sed & Propheta dicit: Nisi credi- Esa. 7.
deritis, non intelligetis: Vt ergo intelligentiæ tibi aditus patefcat, rectè primo omnium te credere profiteris: quia nec nauem quis ingreditur, & liquido ac profundo 23 vitam committit elemento, nisi se prius credat posse saluari. Nec agricola semina sulcis obruit, & pro frugibus spargit in terram, nisi crediderit venturos imbres, affuturum quoque solis teporem, quibus terra confota, 24 segetem; multiplicata fruge, ac ventis spirantibus nutriat. Nihil denique est quod in vita geri possit, si non credulitas ante præcesserit. Quid ergo mirum si accedentes ad Deum, credere nos primo omnium profitemur, cùm sine hoc nec ipsa exigi possit vita

communis? " Hoc autem iecirco in principiis præmiſimus, quia pagani nobis obiicere ſolent, quod religio noſtra, quia quaſi rationibus deficit, in ſola credendi perſuaſione conſiſtat. Et ideo oſtendimus nec agi nec ſtare aliquid poſſe, niſi præceſſerit " vis credendi. Denique ideo & matrimonia contrahuntur, quia creditur ſucceſſura poſteritas: & pueri diſcendis artibus traduntur, quia magiſtrorum in diſcipulos tranſfundenda creditur diſciplina: Imperij quoque inſignia vnus ſuſcipit, dum credit ſibi vrbes & populos, armatum etiam exercitum pariturus. Quod ſi hæc ſingula niſi prius crediderit futura, nullus aggreditur, quo modo non multo magis ad agnitionem Dei credendo veniatur? Sed videamus quid iam " breuiatus hic Symboli ſermo proponatur. " CREDO (inquit) IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM. Orientis Eccleſiæ omnes, ita tradunt: Credo in vnum Deum Patrem omnipotentem. Et rurſum in ſequenti ſermone: vbi nos dicimus: Et in Ieſum Chriſtum vnicum filium eius Dominum noſtrum, illi tradunt: Et in vnum Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum vnicum filium eius. Vnum ſcilicet Deum & vnum Dominum ſecundum auctoritatem Pauli Apoſtoli profitentis. Sed de hoc " in competentibus locis repetemus. Nunc interim quod ait: In Deum Patrem omnipotentem videamus. " Deus ſecundum quod opinari poteſt humana mens, naturæ ipſius vel ſubſtantiæ, quæ eſt ſuper omnia, eſt appellatio. Pater vero arcani & ineffabilis ſacramenti vocabulum eſt. Deum cùm audis, ſubſtantiam intellige ſine initio, ſine fine, ſimplicem ſine vlla admixtione, inuiſibilem, incorpoream, ineffabilem, inæſtimabilem; in qua nihil adiunctum, nihil creatū ſit. Sine auctore eſt enim ille, qui auctor eſt omnium. Patrem cum audis, " filij intellige patrem, qui filius ſupradictæ ſit imago ſubſtantiæ. Sicut enim nemo dicitur Dominus, niſi habeat vel poſſeſſionem, vel ſeruum cui dominetur, & ſicut nemo magiſter dicitur, niſi diſcipulum habeat: ita & pater nullo pacto quis dici poteſt niſi filium habens. Hoc ergo ipſo nomine quo Deus pater appellatur: cum patre pariter ſubſiſtere etiam filius demonſtratur. " Quo modo autem Deus pater genuerit filium, nolo diſcutias, nec te curioſius ingeras in profundi huius arcanum: ne forte dum inacceſſæ lucis fulgorem pertinaciùs perſcrutaris, exiguum ipſum, qui mortalibus diuino munere conceſſus eſt, perdas aſpectum. Aut ſi putas in hoc omni indignationis genere " nitendum, prius tibi propone quæ noſtra ſunt: quæ ſi conſequenter valueris expedire, tunc à terreſtribus ad cœleſtia, & à viſibilibus ad inuiſibilia properato. Expedi primo ſi potes, & explana, quo modo mens quæ intra te eſt, generet verbum, & quis ſit in ea memoriæ ſpiritus: quo modo hæc cum diuerſa ſint rebus & actibus, vnum tamen ſint ſubſtantia vel natura: & cum è mente procedant, nunquam tamen ab ipſa ſeparentur. Sed hæc quamvis in nobis & in animæ noſtræ ſubſtantia habeantur, tamen tanto nobis occulta videntur, quanto & aſpectui corporeo inuiſibilia. De apertioribus requiramus. Fons quo modo ex ſe generat fluuium? quo autem ſpiritu rapidum fertur fluentum? quod quidem cùm vnum & inſeparabile ſit, & fluuius & fons, tamen nec fons fluuius, nec fluuius fons intelligi aut appellari poteſt, & tamen qui viderit fluuium, videt & fontem. Exerce te prius in horum explanatione, & diſcute ſi potes quæ habentur in manibus; & tunc " ad horum ſublimiora veniemus. Nec putes, quia te ſtatim de terra ſuadeam aſcendere ſuper cœlos; ſed prius te, ſi placet ad iſtud firmamentum quod oculis patet, educam, & ibi ſi potes naturam huius viſibilis luminis diſcute. Quo modo ignis iſte cœleſtis generat ex ſemetipſo ſplendorem lucis? quo modo etiam producit vaporem? & cùm ſint tria in rebus, vnum tamen ſunt in ſubſtantia. Quod, & ſi hæc ſingula inueſtigare potueris; ſcito adhuc diuinæ generationis myſterium tanto eſſe differentius & eminentius, quanto creator creaturis potentior, quanto artifex opere ſuo præſtantior, quanto ille qui ſemper eſt, eo qui ex nihilo cœpit eſſe nobilior. Credendus eſt ergo Deus, pater eſſe vnici filij ſui Domini noſtri, non diſcutiendus: neque enim fas eſt ſeruo de natalibus domini diſputare. Conteſtatus eſt pater de cœlis, dicens: Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipſum audite. Pater ipſum dicit eſſe filium ſuum, & ipſum adiri iubet. Filius dicit: Qui me videt, videt & patrem. Et: Ego & pater vnum ſumus. Et: Ego à Deo exiui, & veni in hunc mundum. Quis eſt qui inter has patris & filij voces " medium ſe diſcuſſorem interſerat, & deitatem diuidat, affectum ſeparet, & ſubſtantiam rumpat, ſpiritum ſecet, neget eſſe

Mat. 17.

Ioan. 14.

eſſe verum quod veritas dicit. Eſt ergo Deus pater verus veritatis pater, non extrinſecus creans, ſed ex eo quod ipſe eſt filium generans; [36] id eſt quia ſapiens ſapientiam, quia iuſtus iuſtitiam, quia ſempiternus ſempiternum, quia immortalis immortalem, quia inuiſibilis inuiſibilem, quia lux ſplendorem, quia mens verbum. Quod autem diximus: Orientis Eccleſias tradere [37] vnum Deum patrem omnipotentem & vnum Dominum hoc modo intelligendum eſt vnum non numero dici, ſed vniuerſitate. Verbi gratia: Si quis dicit vnum hominem, aut vnum equum; hic vnum pro numero poſuit. Poteſt enim & alius homo eſſe & tertius, vel equus. Vbi autem ſecundus vel tertius non poteſt iungi, vnus ſi dicatur; non numeri, ſed vniuerſitatis eſt nomen. Vt ſi exempli cauſa dicamus vnum ſolem, hic vnus ita dicitur, vt alius vel tertius addi non poſſit; vnus eſt enim ſol. Multo magis ergo Deus cum vnus dicitur, vnus non numeri, ſed vniuerſitatis vocabulo nuncupatus: id eſt, qui propterea vnus dicatur quod alius non ſit. Similiter & de Domino accipiendum eſt, quod vnus ſit Dominus Ieſus Chriſtus, per quem Deus pater dominatum omnium tenet, vnde & ſequens ſermo omnipotentem pronunciat Dominum. Omnipotens autem ab eo dicitur, quòd omnium teneat potentatum. Tenet autem omnia pater per filium, ſicut & Apoſtolus
Coloſ. 1. dicit: Quia per ipſum creata ſunt omnia, viſibilia & inuiſibilia, ſiue Throni, ſiue Dominationes, ſiue principatus, ſiue poteſtates. Et iterum ad Hebræos ſcribens dicit:
Heb. 1. Quia per ipſum ſæcula inſtituit, & ipſum conſtituit vniuerſorum hæredem. '' Conſtituit autem quod ait; genuit, intelligitur. Quod ſi per ipſum ſæcula inſtituit pater, & per ipſum creata ſunt omnia, & ipſe eſt hæres omnium per ipſum; ergo & potentatum omnium tenet. Quia ſicut lux de luce, & veritas de veritate: ita & de omnipotente omnipotens natus eſt. Vt in
Apoc. 4. Apocalypſi Ioannis de Seraphin ſcriptum eſt: Et requiem non habebant die ac nocte, dicentes: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus [38] ſabaoth, qui erat, & qui eſt, & venturus eſt omnipotens. Omnipotens ergo dicitur qui venturus eſt. Et quis eſt alius qui venturus eſt, niſi Ieſus Chriſtus filius Dei? His additur '' inuiſibilem & impaſſibilem. Sciendum quod duo iſti ſermones in Eccleſiæ Romanæ ſymbolo non habentur: conſtat autem apud nos additos, hæreſeos cauſa Sabellij, illius profecto quæ à noſtris Patripaſſiana appellatur: id eſt quæ patrem ipſum vel ex virgine natum dicit, & viſibilem factum, vel paſſum affirmat in carne. Vt ergo excluderetur talis impietas de patre, videntur hęc addidiſſe maiores, & inuiſibilem patrem atque impaſſibilem dixiſſe: Conſtat enim filium non patrem in carne & ex carne natum, & ex natiuitate carnis filium viſibilem & paſſibilem factum. Quantum autem ſpectat ad illam deitatis immortalem ſubſtantiam, quę vna ei eademque cum patre eſt, ibi neque pater, neque filius, neque Spiritus ſanctus viſibilis aut paſſibilis creditur. Secundum verò dignationem carnis aſſumptę filius & viſus & paſſus in carne eſt. Quod & Prophe- Baruc. 3.
ta prędixerat, vbi ait: Hic Deus noſter, & non reputabitur alter ad eum. Inuenit omnem viam diſciplinę, & dedit eam Iacob puero ſuo & Iſraël dilecto ſuo. Poſt hęc in terris viſus eſt, & cum hominibus conuerſatus eſt. '' Sequitur poſt hęc: ET IN CHRISTVM IESVM VNICVM FILIVM EIVS DOMINVM NOSTRVM. Ieſus Hebręi vocabuli nomen eſt, quod apud nos ſaluator dicitur. Chriſtus à chriſmate, id eſt, ab vnctione appellatur. Legimus enim in libris Moyſi, quod Num. 13.
Auſes Naue filius cum electus eſſet dux populi, commutato nomine Auſe, Ieſus cognominatus ſit. Quo ſcilicet oſtenderetur hoc eſſe nomen quod principibus & ducibus conueniret, iis duntaxat qui ſalutem '' ſequentibus ſe populis darent. Itaque & ille Ieſus appellatus eſt, qui eductum de terra Ægypti populum, & de erroribus eremi liberatum in terram repromiſſionis induxit. Et hic Ieſus dicitur, qui populum de ignorantię tenebris eductum, & de mundi erroribus euocatum introduxit ad regna cœlorum. Chriſtus quoque vel pontificale, vel regium nomen eſt. Nam prius & pontifices vnguento chriſmatis conſecrabantur & reges: ſed illi velut mortales & corruptibiles vnguento materię corruptilis vngebantur: hic vero ſancto Spiritu perunctus, Chriſtus efficitur, ſicut ſcriptura de eo dicit: Quem vn- Act. 10.
xit pater Spiritu ſancto miſſo de cœlis. Et Eſaias pręſignauerat, dicens ex perſona Eſai. 61.
filij: Spiritus Domini ſuper me propter quod vnxit me, euangelizare pauperibus miſit me. Quia ergo oſtendimus quid ſit Ieſus qui populum ſaluet, & quid ſit Chriſtus qui pontifex factus ſit in ęter-

numo: nunc ex consequentibus de quo dicantur ista, videamus. '' Et in vnicum filium eius (inquit) Dominum nostrum. Per hoc docet nos, quia Iesus iste, de quo diximus, & Christus de quo exposuimus, vnicus filius sit Dei & noster Dominus. Ne forte putes quòd humana ista vocabula terrenum te aliquid doceant: ideo subiungit vnicum hunc esse filium Dei Dominum nostrum. Vnus enim de vno nascitur: quia & splendor vnus est lucis, & vnum est verbum cordis. Nec in numerum pluralem defluit incorporea generatio, nec in diuisionem cadit; vbi qui nascitur, nequaquam à generante separatur. Vnicus est, vt menti sensus, vt sapientia sapienti, vt cordi verbum, vt forti virtus. *Rom. 10.* Nam sicut solus sapiens pater ab Apostolo dicitur, ita & solus filius sapientia nomi- *1. Cor. 1.* natur. Vnicus ergo filius est: & cùm sit gloria, sempiternitate, virtute, regno, potestate, hoc quod pater est; omnia tamen hæc non sine auctore sicut pater, sed ex patre tanquam filius, sine initio, & æqualis habet; & cum ipse sit omnium caput, '' ipsius tamen caput est pater. Sic enim *1. Cor. 11.* scriptum est: Quia caput Christi Deus ipsius tamen auctor est pater generando sine initio. Quia nec pater præcedit filium, nec filius sequitur patrem in faciendo quasi adoptiuum, sicut nos. Filium sane cum audis, nolo cogitationem carnalis natiuitatis assumas, sed memento hæc de incorporeæ dici substantiæ natura simplici. Si enim, vt suprà iam diximus, vel in eo quod cor generat verbum, vel mens sensum, vel lux ex se parit splendorem: nihil horum requiritur, nec vlla in tali generatione fragilitas cogitatur: quanto potius & sacratius de horum omnium creatore censendum est? Sed fortasse dicas, ista quam memoras, insubstantiua est generatio. Neque enim lux substantiuum profert splendorem, aut cor substantiuum generat verbum. Filius autem Dei substantialiter asseritur generatus. '' Ad hoc primo omnium illud dicimus, quod etiam in cæteris rebus, cùm proferuntur exempla, non per omnia similitudinem seruare possunt rei illius, cui præbere putantur exemplum, sed vnius alicuius partis, pro qua videntur assumpta, similitudinem tenent. Verbi gratia, vt cùm in *Mat. 13.* Euangelio dicitur: Simile est regnum cœlorum fermento, quod abscondit mulier in farinæ mensuris tribus. Nunquid putabimus regnum cœlorum sic per omnia simile esse fermento, vt & substantia illa palpabilis sit ac fragilis, vt acida fieri possit & corrupta? Sed ad hoc solum exemplum istud videtur assumptum, vt ostenderetur, ex parua prædicatione verbi Dei, humanas mentes fidei fermento posse coalescere. Similiter & cùm dicitur: Simile est regnum cœlorum reti misso in mare, quod ex omni genere piscium attrahit: & in hoc nunquid putandum est, quod naturæ lini quo rete aptatur, ac nobis quibus maculæ nectuntur, regni cœlorum substantia per omnia conferatur? Sed ad hoc solum videtur assumpta comparatio, vt ostenderet, quia sicut rete de profundo maris pisces adducit ad littus, ita de profundo huius sæculi errore, humanæ animæ regni cœlorum prædicatione liberantur. Ex quibus constat, exempla non in omnibus his quorum exempla sunt, esse similia. Alioquin si eadem essent omnia, iam non exempla dicerentur, sed ipsæ potius res, de quibus agitur, viderentur. Deinde etiam illud dicendum est, quod nulla creatura talis esse potest qualis creator eius. Et ideo sicut sine exemplo est diuina substantia, '' ita & sine exemplo est diuina maiestas. Tunc etiam illud addimus, quia omnis creatura ex nihilo est. '' Si ergo insubstantiua scintilla, quę ignis est, ex se creaturam, quæ ex nihilo facta est, gignit, & conditionem in hoc seruat originis suæ: cur illius æternæ lucis substantia, quę semper fuit, quia insubstantiuum in se nihil habuit, insubstantiuum ex se splendorem proferre non potuit. Et ideo rectè vnicus dicitur filius. Vnicus enim eo solus est, quia natus sit. Nec comparationem aliquam potest habere quod vnicum est. Nec similitudinem substantię '' cum facturis suis habere potest ille, qui factor est omnium. Hic ergo Iesus Christus filius vnius Dei, qui est & Dominus noster vnicus, & ad filium referri & ad Dominum potest. Vnus est filius, vere filius, & vnus verè Dominus Iesus Christus. Cęteri quippe, licet dicantur filij, adoptionis tantùm gratiâ dicuntur, non veritate naturę. Et si dicuntur alij Domini, concessa non ingenita potestate dicuntur: hic verò solus est vnicus filius, & solus vnicus Dominus, sicut & Apostolus dicit: Vnus pater Deus, & vnus *Ephes. 4.* Dominus Iesus Christus, per quem omnia. Igitur posteaquàm propositus ordo fidei ineffabile sacramentum filij de patre natiuitatis exposuit; nunc ad humanę

salutis

ſalutis dignationem diſpenſationémque deſcendit. Et hunc quem ſupra dixit vnicum filium Dei, & Dominum noſtrum nunc dicit.

Qui natus est de Spiritu Sancto et Maria Virgine. Hęc iam inter homines diſpenſationis natiuitas eſt, illa diuinæ ſubſtantiæ; hæc dignationis eſt, illa naturæ. De Spiritu ſancto ex virgine naſcitur. Et iam hoc loco mundior auditus requiritur, & purior ſenſus. " Huic enim quem dudum de patre natum ineffabiliter didiciſti, nunc à ſancto Spiritu templum fabricatum intra ſecreta vteri virginalis intellige. Et ſicut in ſancti Spiritus ſanctificatione nulla ſentienda eſt fragilitas: ita & in partu virginis nulla eſt intelligenda corruptio. Nouus enim huic ſęculo datus eſt hic partus, nec immerito: qui enim in cælis vnicus filius
Eſai. 7. eſt, conſequenter & in terra vnicus eſt, quia & vnice naſcitur. Nota ſunt omnibus & in Euangeliis decantata de hoc ſcri-
Ezech. 44. pta Prophetarum qui dicunt, quòd virgo concipiet & pariet filium. Sed & partus ipſius mirabilem modum Ezechiel Prophepta ante formauerat; Mariam figuraliter portam Domini nominans, per quam,
Ezech. 44. ſcilicet, Dominus ingreſſus eſt mundum. Dicit ergo hoc modo: Porta autem quæ reſpicit ad Orientem clauſa erit, & non aperietur, & nemo tranſibit " per eam, quoniam Dominus Deus Iſraël tranſibit per eam, & clauſa erit. Quid tam euidens dici " de conſeruatione virginis potuit? Clauſa fuit in ea virginitatis porta, per ipſam introiuit Dominus Deus Iſraël, & per ipſam in hunc mundum de vtero virginis proceſſit: & in æternum porta virginis clauſa, ſeruata virginitate, permanſit. Igitur Spiritus ſanctus refertur Dominicæ carnis & templi eius creator. Incipe hinc iam intelligere etiam ſancti Spiritus maieſtatem. Conteſtatur enim & Euan-
Luc. 1. gelicus ſermo de ipſo, quod cum loquenti Angelo ad Virginem & dicenti: quia paries filium, & vocabis nomen eius Ieſum, hic enim ſaluum faciet populum ſuum à peccatis ſuis: illa reſpondet: Quo modo fiet iſtud, quoniam virum non cognoſco? Dixerit ei Angelus Dei: Spiritus ſanctus veniet ſuper te, & virtus altiſſimi obumbrabit tibi. Et ideo quod naſcetur ex te ſanctum vocabitur filius Dei: " Vide ergo cooperantem ſibi inuicem Trinitatē. Spiritus ſanctus venire dicitur ſuper virginem & virtus altiſſimi obumbrare ei. Quæ eſt autem virtus altiſſimi, niſi ipſe Chriſtus qui eſt Dei virtus & Dei ſapientia? Cuius autem hæc virtus eſt? Altiſſimi, inquit. Adeſt ergo altiſſimus, adeſt virtus altiſſimi, adeſt Spiritus ſanctus. Hæc eſt trinitas vbique latens, vbique apparens, vocabulis perſoniſque diſcreta, inſeparabilis vero ſubſtantia deitatis. Quamuis ſolus filius naſcatur ex virgine, adeſt & altiſſimus, adeſt & Spiritus ſanctus, vt & conceptus virginis ſanctificetur & partus. Verum hæc quia ex ſcripturis propheticis aſſeruntur, poſſunt forte Iudæos quamuis ſint infideles & increduli confutare. Sed pagani ſolent ridere nos cùm audiunt prædicari à nobis virginis partum: propter quod paucis & eorum obtrectationibus reſpondendum eſt. Omnis partus, vt opinor, ex tribus conſtat. Si adultæ ætatis ſit fœmina, ſi virum adeat, ſi non ſit " illius vulua vitio ſterilitatis obcluſa. Ex his tribus in hoc partu quem prædicamus, vnum defuit, vir; & hanc partem (quia qui naſcebatur, non erat terrenus homo, ſed cæleſtis) per cæleſtem ſpiritum dicimus, ſalua virginis incorruptione, completam. Et tamen quid mirum videtur ſi virgo conceperit, cùm Orientis autem, quam Phœnicem vocant, in tantum ſine coniuge naſci vel renaſci conſtet, vt ſemper & vna ſit, & ſemper ſibi ipſa naſcendo vel renaſcendo ſuccedat? Apes certè neſcire coniugia, nec " fœtus nixibus edere, omnibus palam eſt. Sed & alia nonnulla deprehenduntur " vti huiuſcemodi ſorte naſcendi. Hoc ergo incredibile videbitur diuina virtute ad totius mundi redintegrationem factum; cuius exempla etiam in animalium natiuitate cernuntur? Et tamen mirandum cur hoc gentilibus impoſſibile videatur, qui credunt Mineruam ſuam de cerebro Iouis natam: quid ad credendum difficilius? aut quid magis contra naturam? Hic femina eſt, hic naturæ ordo ſeruatur, hic conceptus & partus temporibus ſuis editur. Ibi nuſquam femineus ſexus, ſed vir ſolus & partus. Qui illa credit, cur iſta miretur? Sed & Liberum de femore eius afferunt natum. Ecce aliud portenti genus, & tamen creditur. Venerem quoque, quam Aphroditem vocant, de ſpuma maris, ſicut etiam nominis ipſius compoſitio oſtendit, credunt eſſe progenitam: de ouo natos Caſtorem Pollucémque confirmant: ex formica Myrmidones: & alia mille ſunt,

eſt vt in aërem ſublimatus, & aëreas ſubiugans poteſtates, victoriam de his ſupernis & cœleſtibus traderet; " expanſa autem manus tota die (ſicut ſanctus Propheta dicit) tenderet ad populum incredibilem, qui eſt in terra, vt incredulos conteſtaretur & inuitaret credentes: ea verò parte quæ ſub terram demergitur, inferna ſibi regna ſubiiceret. Etenim vt breuiter aliqua etiam de ſecretioribus perſtringamus, ab initio Deus cùm feciſſet mundum, præfecit ei & præpoſuit quaſdam virtutum cæleſtium poteſtates, quibus regeretur, & diſpenſaretur mortalium genus. Quod ita factum Moyſes indicat in Deuteronomii cantico, vbi dicit: Cum diuideret excelſus gentes, ſtatuit terminos gentium ſecundum numerum Angelorum Dei; ſed horum nonnulli, ſicut & ipſe qui princeps appellatus eſt mũdi, datam ſibi a Deo poteſtatem non his quibus acceperant, legibus temperarunt, nec humanum genus diuinis obedire præceptis, ſed ſuis parere præuaricationibus docuerunt. Et hinc aduerſum nos peccatorum chirographa ſcripta ſũt, quia, vt Propheta dicit, peccatis noſtris venundati ſumus. Pretium namque animę ſuę vnuſquiſque conſequitur cum concupiſcentiæ ſatis fecerit: Iſtud ergo vnuſquiſque chirographum ab illis rectoribus peſſimis tenebatur, quod Chriſtus detraxit adueniens, & hac eos poteſtate nudauit, idque ſub ingenti myſterio Paulus indicat, cum dicit de eo: Delens quod aduerſum nos erat chirographum, & affigens illud cruci ſuæ, traduxit principatus & poteſtates, triumphans eos in ſemetipſo. Rectore ergo illo quos humano generi præfecerat Deus, in tyrannidis contumaciam verſi impugnare commiſſos ſibi homines aggreſſi ſunt, & peccati præliis debellare. Sicut Ezechiel Propheta myſticis deſignat eloquiis cum dicit: In illa die procedent Angeli feſtinantes exterminare Æthiopiam, eritque inter eos perturbatio in die Ægypti; " quoniã ecce venit. Recte ergo eos omnipotentia nudatos Chriſtus dicitur triũphaſſe, ablatámque ab eis poteſtatem hominibus tradidiſſe. Sicut ad diſcipulos ſuos dicit ipſe in Euangelio: Ecce dedi vobis poteſtatem calcandi ſuper ſerpentes & ſcorpiones: & ſuper omnem virtutem inimici. Illos itaque qui accepta poteſtate male abuſi ſunt, ſubiectis quondã ſuis ſubiicit crux Chriſti. Nos verò, hoc eſt, humanum genus edocet primo omnium

Eſai. 65. *Deut. 32.* *Ioan. 12.* *Eſa. 52.* *Coloſſ. 2.* *Luc. 10.*

vſque ad mortem reſiſtere aduerſum peccatum, & libenter interitum pro pietate ſuſcipere. Tum deinde & obedientiæ nobis in hac eadem cruce proponit exemplum, ſicut illis qui aliquando rectores noſtri fuerant, poſuit " contumaciæ pœnas. Audi ergo quo modo Apoſtolus vult per crucem Chriſti obedientiam nos docere: Hoc, inquit, ſentite in vobis quod & in Ieſu Chriſto, qui cùm in forma Dei eſſet non rapinam arbitratus ſe eſſe æqualem Deo, ſed ſemetipſum exinaniuit, formam ſerui accipiens, in ſimilitudinem hominum factus, & habitu repertus vt homo, factus eſt obediens vſque ad mortem, mortem autem crucis. Quia ergo ille magnus magiſter eſt qui fecerit & docuerit, " ideo obediẽtiam quæ piis morte etiam ſuſcepta ſeruanda eſt, docuit ipſe prius pro hac moriẽdo ſeruari. Sed fortaſſe terreatur aliquis in huiuſmodi doctrina, quod quem paulo ante cum Deo patre diximus ſempiternum, ac de eius ſubſtantia eſſe progenitum, quémq; regno ęternitate & maieſtate vnum cum patre eſſe docuimus; nunc de eius morte tractemus. Sed nolo terrearis fidelis auditor, paulo poſt iſtum quem audis mortuum, rurſum videbis immortalem, mors enim ab eo mortem ſpoliatura ſuſcipitur. Nam ſacramentum illud ſuſceptæ carnis, quod ſupra expoſuimus, hanc habet cauſam, " vt diuina filii Dei virtus, velut hamus quidam habitu humanę carnis obtectus, & (ſicut ante Apoſtolus dixit) habitu repertus vt homo, principem mundi inuitare poſſit ad agonem: cui ipſe carnem ſuam " velut eſcam tradidit; vt hamo eum diuinitatis intrinſecus teneret inſertum, & effuſione immaculati ſanguinis, qui peccati maculam neſcit, omnium peccata deleret, eorum duntaxat qui cruore eius " poſtes fidei ſuæ ſignaſſent. Sicuti ergo " hamum eſca conteptum ſi piſcis rapiat, non ſolum eſcam cum hamo non remouet, ſed & ipſe de profundo eſca aliis futurus educitur: ita & is qui habebat mortis imperium, rapuit quidem in mortem corpus Ieſu, non ſentiens in eo hamum diuinitatis incluſum; ſed vbi deuorauit, hæſit ipſe continuo, & diſruptis inferni clauſtris, velut de profundo extractus traditur, vt eſca cæteris fiat. Quod ita futurum ſub hac eadem figura & Ezechiel dudum ſignauerat dicens: & extraham te in hamo meo, & extendam te ſuper terram, campi implebuntur de te, & con-

Philip. 2. *Matt. 5.* *Ibid.* *Ezec. 32.*

& conuiuis Christi, tradiderit eum: audi quomodo hoc prænuncietur in Psalmis: Qui manducat, inquit, panes meos, ampliabit aduersum me supplantationem. Et alibi: Amici mei, & proximi mei aduersum me appropinquauerunt & steterunt. Et iterum: Molliti sunt sermones eius super oleum, & ipsi * sunt iacula. Vis videre quomodo molliti sunt? Venit, inquit, Iudas ad Iesum, & dixit ei: Aue Rabbi, & osculatus est eum. Per molle ergo osculi blandimentum, execrabile iaculum proditionis infixit. Vnde & Dominus ad eum dixit: Iuda osculo filium hominis tradis? Triginta argenteis audis eum appretiatum esse cupiditate proditoris. Audi & de hoc propheticam vocem. Et dixit, inquit, ad eos: Si bonum egi in conspectu vestro, date mercedem meam aut abnuite " & post hæc: Et accepit, inquit, tringinta argenteos, & misi eos in domum Domini in conflatorium. Nonne hoc est quod in Euangeliis scribitur, quia Iudas pœnitentia ductus reportauit pecuniam, & proiecit eam in templo, & discessit? Bene autem mercedem suam dicit, " velut imputantis & exprobrãtis affectu. Etenim tam multa opera bona apud eos egerat: Cæcos eorum illuminauerat; claudis pedes, paralyticis gressum, mortuis quoque reddiderat vitam. Pro iis ergo omnibus bonis mercedem restituunt ei, mortem triginta argenteorum æstimatione pensatam. Refertur item in Euangeliis quod vinctus sit. Prædixit hoc sermo propheticus per Esaiam dicens: Vę animę ipsorum quia cogitauerunt cogitationem pessimam aduersum seipsos, dicentes: Alligemus iustum, quia inutilis est nobis. Sed dicet aliquis: Nunquid hęc de Domino intelligenda sunt? nunquid Dominus ab hominibus teneri poterat, & in iudicium protrahi? Et de hoc te idem Propheta conuincet, dicit enim his verbis: " Ipse Dominus in iudicium veniet cum senioribus & principibus populi. Iudicatur ergo ipse Dominus secundum Prophetæ testimonium, & non solum iudicatur, sed & flagellis cæditur &, palmis in faciem verberatur & conspuitur, & omnem pro nobis perfert indignitatis iniuriam. Et quia hæc stupenda erant omnibus cum prædicarentur ab Apostolis, iccirco etiam ex persona ipsorum Propheta exclamat & dicit: Domine quis credidit auditui nostro? Incredibile enim est vt Deus Dei filius ista pertulisse dicatur " & prędicetur. Et ideo

[Margin: Psal. 40. 37. & 54. | * erant. | Mat. 16. | Luc. 22. | Zach. 11. | Mat. 27. | Esai. 3. | Eidem. | Esai. 53.]

prædicuntur per Prophetas, ne qua credituris dubitatio nasceretur. Ipse ergo ex sua persona Christus Dominus dicit: Dorsum meum dedi flagellis, & maxillas meas ad palmas, & faciem meum non auerti à confusione sputorum. Scribitur etiam illud inter cæteras passiones eius, quod alligantes eum duxerunt ad Pilatum: præsignauit etiam hoc Propheta vbi dicit: " & alligãtes adduxerunt eum xenium Regi Iarim: nisi si obijciat aliquis & dicat, sed Pilatus non erat Rex. Audi ergo quid in sequentibus Euangelium refert: Audiens, inquit, Pilatus eum esse de Galilæa, misit eum ad Herodem, qui erat tunc Rex in Israël. Et bene addidit nomen Iarim, quod est syluester. Non enim erat Herodes de domo Israël, nec de illa vinea Israëlitica, quam eduxerat Dominus de Ægypto, & plantauerat in cornu in loco vberi: sed erat syluester, id est, ex silua alienigenarum. Et ideo siluester appellatur, quasi qui de Israëliticę vitis nequaquam palmitibus pullulasset. Sed & quod ait Propheta, xenium, & conuenienter aptauit. Tunc enim Herodes & Pilatus (vt Euangelium testatur) ex inimicis in concordiam reuocati sunt. Et velut reconciliationis suę xenium, " vinctum sibi inuicem mittebant Iesum. Quid interest, dommodo Iesus vbique " vt saluator diffidentes reconciliet, pacem reparet, concordiam reddat? Vnde etiam de hoc scriptum est in Iob: Dominus reconciliat corda principũ terrę. Refertur item quod cum Pilatus vellet eum dimittere," omnis populus clamauerit; Crucifige, crucifige eum. Pręnunciat hoc Hieremias Propheta dicens ex persona Domini ipsius: Facta est, inquit, hæreditas mea mihi sicut leo in silua. Dedit super me vocem suam, propterea exosus sum eam. Et propter hoc, inquit, dereliqui domum meam. Et iterum alibi dicit: Super quem aperuistis os vestrum, & aduersus quem relaxastis lingas vestras. Cùm iudicaretur, scribitur tacuisse. Multę de hoc scripturę testantur: In Psalmis dicitur: Factus sum sicut homo non audiens, & non habens in ore suo increpationes. Et iterum: Ego autem sicut surdus non audiebam, & sicut mutus non aperiens os suum: & iterum alius Propheta: Sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium eius sublatum est. " Imposita ei scribitur corona spinea. Audi de hoc in Canticis Canticorum, super iniquitates

[Margin: Thren. 3. | Luc. 23. | Ibid. | Hier. 12. | Esai. 57. | Psal. 37. | Esa. 53.]

Hierusalem mirantis de iniuria filij patris
Cant.3. vocem, & dicentis: Exite & videte filiæ Hierusalem coronam qua coronauit eum mater sua. Sed de spinis ita alius Propheta commemorat. Et expectaui vt faceret
Esai.5. vuam, fecit autem spinas, & non iustitiam, sed clamorem. Veruntamen vt mysterij secreta cognoscas: oportebat eum, inquam, qui peccata mundi venit auferre, etiam terræ maledicta purgare: quæ protoplasto peccante, sententiam pręuaricationis acceperat, dicente Domino: Ma-
Gen.3. ledicta terra in operibus tuis, spinas & tribulos producet tibi. Propterea ergo spinis coronatur Iesus vt prima illa condemnationis sententia solueretur. Ad crucem ducitur, & in ligno totius mundi vita suspenditur. Vis & de hoc propheticis testimoniis confirmari? audi Hieremiam dicentem: Venite, & iniiciamus lignum in panem eius, & conteramus eum de ter-
Hier.11. ra viuentium. Et iterum: Moyses velut deflens eos dicit: Et erit vita tua suspensa ante oculos tuos, & timebis per diem &
Deut.28. noctem, & non credes vitæ tuæ. Sed transcurrendum nobis est, iam enim propositæ breuitatis excedimus modum & breuiatũ sermonem longa dissertione distendimus; pauca tamen addemus, ne penitus quod cœpimus, præterisse videamur. Scribitur Iesus in latere percussus, aquam simul & sanguinem profudisse. Hoc quidem mysticũ est, ipse enim dixerat, Quia flumina
Ioan.7. de ventre eius procedent aquæ viuæ. Sed produxit & sanguinem, quem petierant Iudæi venire super se & filios suos. Produxit ergo aquam, quæ credentes diluat: produxit & sanguinem, qui condemnet incredulos. Potest tamen etiam intelligi quod duplicem gratiam baptismi figurauerit, vnam quæ datur per aquæ baptismum: aliam quæ per martyrium profusione sanguinis quæritur, vtrumq; enim baptismum nominatur. Quod si & hoc quæris cur non ex alio membro, sed ex latere potius produxisse dicatur aquam & sanguinem. Videtur mihi in latere per costam mulier indicari, quia fons peccati & mortis de muliere prima quæ fuit primi Adã costa processit; fons redemptionis ac vitæ de secundi Adam costa, producitur. Scriptum est quod in passione eius ab hora sexta vsque ad horam nonam tenebræ factæ sunt. Accipe & de hoc prophetæ testi-
Amos.5. monium dicentis: Occidet sol meridie. Et
Zach.4. iterum Zacharias Propheta: In illa, inquit, die non erit lux, sed frigus & pruina erit in vno die; & dies ille notus Deo, & neq; dies neque nox, & ad Vesperam erit lux. Quid tam euidens à Propheta dici potuit? Vt iam tum hæc non tam futura prędici quàm narrari præterita videantur, etiam pruinam & frigus prædixit. Propte- Ioan.18.
rea enim Petrus calefaciebat se ad ignem, quia frigus erat, & frigus patiebatur, non solum temporis, sed & fidei. Addidit etiam; Et dies illa nota Domino, neque dies, neque nox. Quid est, neque dies neque nox? nonne apertè de infertis diei tenebris, & reuocata rursum luce disseruit? Non fuit illa dies: neque enim cœpit ab ortu Solis, neque integra nox fuit; non enim peracto diei cursu, spatia sibi debita vel ab initio suscepit, vel ad vltimum terminata perduxit, sed fugata per impiorum facinus lux reparatur ad Vesperam. Post horam enim Nonam depulsis tene- Psal.114.
bris Sol redditur mundo. Et iterum alius Mat.27.
de hoc ipso testimonium dicit: Obscurabitur super terram in die lux. Docet Euan- Psal.21.
gelij prædicatio quod etiam milites diuiserunt sibi vestimenta Iesu, & supra tunicam eius miserunt sortem. Hoc etiam curæ fuit Spiritui sancto Prophetarum vocibus obtestari, cum dicit: Diuiserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam Esai.63.
miserunt sortem. Sed nec de illa quidem veste quam dicuntur milites illudentes induisse eum, id est, de veste coccinea Prophetæ siluerunt. Audi enim quid dicit Esaias: Qui est iste qui venit de Edom, rubor vestimentorum eius ex Bosor? Quare rubicunda sunt vestimenta tua, & indumentum tuum tanquam à torculari calcato? Vnde & ipse respondit; Torcular calcaui solus, filiæ Sion. Solus est enim qui peccatum non fecit, & abstulit peccata mundi. Si enim, potuit per vnum hominem mors introire: quanto magis per vnum hominem qui & Deus erat, potuit vita restitui? Refertur etiam quod aceto potatus sit, vel vino myrrhato, quod est amarius felle. Audi quid Psal.68.
de hoc Propheta prædixerit. Et dederunt inquit, in esca mea fel, & in siti mea potauerunt me aceto. Atque respondens iam tunc Moyses dicebat de populo illo: Deut.32.
Ex vineis Sodomorum vitis eorum, & palmes eorum de Gomorrha. Vua eorum vua fellis, botrus amaritudinis ipsis. Et iterum exprobrans eos dicit: Populus stultus & non sapiens, hæc Domino retribuisti? Sed & in Canticis Cantico- Cant.5.
rum eadem prænunciantur, vbi etiam

hortus

hortus in quo crucifixus est, designatur, dicit ergo: Intraui in hortum meum, soror mea sponsa, [104] & vindemiaui myrrham meam. Vbi euidenter vinum myrrhatum quo poratus est declarauit. Spiritum post hæc scribitur reddidisse. Prænunciatum fuerat & hoc per Prophetam
Psal. 30. dicentem ex persona filij ad patrem: In manus tuas commendo spiritum meum. Sepultus quoque perhibetur, & lapis magnus positus ad ostium monumenti. Accipe etiam de hoc quid propheticus per
Thren. 3. Hieremiam sermo prædixerit: [105] Mortificauerunt, inquit, in lacu vitam meam, & posuerunt lapidem super me. Euidentissima hæc sepulturæ eius indicia propheticis vocibus designata sunt; accipe tamen
Isa. 53. & alia. A conspectu inquit, iniquitatis ablatus est iustus, & erit in pace locus eius.
Gen. 49. Et alibi: [106] Et dabo malignos in sepultura eius. [107] Item alius; Recubans dormiuit vt leo, & vt catulus leonis: quis suscitabit eum? Sed & quod in infernum descendit, euidenter prænunciatur in Psalmis vbi dicit: Et in puluerem mortis de-
Psal. 21. 29. & 58. duxisti me. Et iterum: Quæ vtilitas in sanguine meo [108] dum descendero in corruptionem? Et iterum: Descendisti
Mat. 11. in limum profundi, & non est substantia. Sed & Ioannes dicit: Tu es qui venturus
1. Pet. 3. es, an alium expectamus? Vnde & Petrus dixit: Quia Christus mortificatus carne, viuificatus autem spiritu. [109] In ipso (ait) eis qui in carcere inclusi erant, descendit spiritibus prædicare, qui increduli fuere in diebus Noë, in quo etiam quid operis
Psal. 15. egerit in inferno declaratur. Sed & ipse Dominus per Prophetam dicit, tanquam de futuro. Quia non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem: quod rursus prophetice nihilominus ostendit impletum cùm dicit: Domine eduxisti ab inferno animam meam, saluasti me à descendentibus in lacum. Sequitur post hæc: TERTIA DIE RESVRREXIT [110] A MORTVIS: Resurrectionis quippe gloria in Christo, omne quod infirmum & fragile videbatur, [111] absoluit. Si tibi paulò ante non videbatur esse possibile vsque ad mortem venisse immortalem; aspice nunc quia qui deuicta morte resurrexisse dicitur, non potest esse mortalis: sed bonitatem in hoc intellige creatoris, quia [112] eousque ille miserando descendit, vsquequo tu peccando deiectus es. [113] Nec creatorem omnium Deum impossibilitatis accuses, vt ibi putes opus eius caduco lapsu potuisse concludi, quò ille [114] id reparaturus peruenire non posset: inferna & superna nobis dicuntur, qui certa corporis circumscriptione conclusi, intra præscriptæ nobis legis terminos continemur. Deo autem qui vbique est, & nusquam deest, [115] quod infernum est, aut quod supernum, patet. Veruntamen in assumptione corporis etiam ista complentur. Resuscitatur caro quæ deposita erat in sepulchro, vt adimpleretur quod dictum est per Prophetam: Quia non dabis sanctum tuum videre corruptionem. [116] Rediit ergo victor à mortuis, Inferni secum spolia trahens: eduxit enim eos qui tenebantur à morte, sicut & ipse prædi-
xerat, vbi ait: Cum exaltatus fuero à ter- Ioan. 12.
ra, omnia ad me traham. Attestatur au-
tem Euangelium de hoc cùm dicit: Quia Mat. 27.
monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorum dormientium resurrexerunt,
& apparuerunt multis, & ingressi sunt Gal. 4.
sanctam ciuitatem illam, de qua Apostolus dicit: Quæ autem sursum est Hierusalem libera est quæ est mater omnium
nostrum; [117] Sicut & ad Hebræos dicit: Heb. 2.
Decebat enim propter quem omnia, & per quem omnia, multos filios in gloriam adducentem, auctorem salutis eorum, [118] per passiones consummari. Igitur consummatam passionibus [119] carnem humanam, quæ in mortem ceciderat per protoplasti lapsum, resurrectionis virtute
reparatam, in dextera sedis Dei altissimi Ephes. 2.
collocauit. [120] Vnde & Apostolus dicit:
Qui simul conuscitauit nos, simulque se- Hier. 18.
dere fecit in cœlestibus. Hic enim erat figulus, qui (vt Hieremias docet Propheta) vas de manu sua collapsum & confractum, rursum eleuauit manibus suis, & reformauit, sicut placuit in conspectu eius. [121] Placuit autem ita, vt corpus quod mortale & corruptibile susceperat, de sepulchri petra leuatum, & immortale atque incorruptibile effectum, iam non interrenis, sed in cœlestibus & in patris dextera collocaret. [122] Plenæ sunt de his sacramentis scripturæ veteris testamenti. Nullus super his Propheta, nullus Legislator aut Psalmographus siluit, sed omnis penè sacra de his loquitur pagina: & ideò superfluum videtur immorari nos ad congreganda testimonia: pauca tamen & admodum pauca ponemus, ad ipsos fontes diuinorum voluminum remittentes eos, qui [123] potare abundantius cupiunt. Dicit

Psal. 3. ergo statim in Psalmis: Ego dormiui, & *Psal. 11.* somnum cœpi, & resurrexi, quoniam Dominus suscepit me. Et iterum in alio loco: Propter miseriam inopum & gemitum pauperum, nunc exurgam, dicit Dominus. *Psal. 29.* Et alibi sicut iam superius diximus; Domine, eduxisti de inferno animam *Psal. 84.* meam: saluasti me à descendentibus in lacum. Et in alio. Quoniam conuersus viuificasti me, & de abysso terræ iterum reduxisti me. Euidentissimè autem *Psal. 87.* in octogesimo & septimo Psalmo de eo dicitur: Et factus sum sicut homo sine adiutorio inter mortuos liber. Non dixit homo, sed sicut homo. Sicut homo enim erat, quia etiam descenderat in infernum: sed inter mortuos liber erat, quia à morte teneri non poterat. Et ideò in vno natura humanæ fragilitatis, in alio diuinæ potestas maiestatis ostenditur: Oseæ autem *Osee 6.* Propheta etiam de tertia die manifestissimè prænunciat hoc modo: Sanabit eos, inquit, post biduum: in die autem tertia resurgemus & viuemus in conspectu eius. Hæc autem ex persona eorum dicit, qui cum ipso die tertia resurgentes, de morte reuocantur ad vitam: & ipsi sunt qui dicunt: die tertia resurgemus, & viuemus in conspectu eius. Esaias vero aperte di- *Esai. 40.* cit: Qui educit in terra pastorem *Heb. 13.* magnum ouium. Sed & mulieres quod visuræ essent resurrectionem eius, Scribis & Pharisæis & populo non credentibus, etiam hoc prædixit Esaias his verbis: *Esai. 52.* Mulieres quæ venitis ab spectaculo venite: non enim est populus habens intellectum. Sed & de illis quæ post resurrectionem perrexisse ad sepulchrum dicuntur & *Ioan. 20.* quæsisse eum, & non inuenisse: sicut Maria Magdalena refertur venisse ad monumentum ante lucem, & non inuento eo flens dixisse ad Angelos qui aderant: Quia tulerunt Dominum, & nescio vbi posuerunt eum. etiam de hoc ita prædicitur in *Cant. 3.* Canticis Canticorum: In cubili meo quæsiui quem dilexit anima mea, in noctibus quæsiui eum, & non inueni eum. De illis quoque quæ inuenerunt eum, & tenuerunt pedes eius, prædicitur in Canticis Canticorum: Tenebo eum & non dimittam eum quem dilexerit anima mea. Hæc interim pauca de multis; breuitati enim studentes plura coarceruare non possumus.

Ascendit in Cælos, sedet ad dexteram Patris: Inde venturus est iudicare vivos et mortuos. Consequenti breuitate in fine sermonis hæc continentur; in quibus quod dicitur quidem palam est, sed requiritur quo sensu intelligi debeant quæ dicuntur. Nam ascendisse & sedisse, & venturum esse, nisi secundum dignitatem diuinitatis intelligas, aliquid per hæc humanæ fragilitatis videbitur indicari. Consummatis etenim his quæ in terra gerebantur, & animabus de inferni captiuitate reuocatis, ascendere *Ephes. 4.* memoratur ad cœlos, sicut Propheta prædixerat: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Illa scilicet dona, quæ Petrus in Actis Apostolorum de Spiritu sancto di- *Act. 2.* cebat: Exaltatus ergo dextera Dei, effudit hoc donum quod vos auditis & videtis. Donum ergo Spiritus sancti hominibus dedit: quia captiuitatem, quam prius diabolus per peccatum deduxerat in infernum, Christus per mortis suæ resurrectionem reuocauit ad cœlum. Ascendit ergo ad cœlos, non vbi verbum Deus ante non fuerat: quippe qui erat semper in cœlis, & manebat in patre; sed vbi verbum caro factum ante non sederat. Denique quia nouus iste ingressus portarum cœli æditituis & principibus videbatur, videntes naturam carnis cœlorum secreta penetrantem, dicunt ad inuicem, sicut Dauid plenus Spiritu sancto enunciat: *Psal. 23.* Tollite portas principes vestras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ. Quis est iste rex gloriæ? Dominus fortis & potens, Dominus potens in prælio. Quæ vox vtique, non propter diuinitatis potentiam, sed propter nouitatem carnis ascendentis ad dexteram Dei ferebatur. *Psal. 46.* Dicit & alibi idem Dauid: Ascendit Deus in iubilatione, Dominus in voce tubæ. In voce enim tubæ, moris victorum est *Psal. 103.* redire de prælio. De ipso quoque & alias dicitur: Qui ædificat in cœlo ascen- *Psal. 17.* sum suum. Etiam alibi: Qui ascendit super Cherubim & volauit, volauit super pennas ventorum. Sedere quoque ad dexteram Patris, carnis assumptæ mysterium est: neque enim incorporeæ illi naturæ conuenienter ista absque assumptione carnis aptantur: neque sedis cœlestis profectum diuina natura, sed humana conquirit. Vnde & dicitur de eo: Parata *Psal. 92.* sedes tua Domine ex tunc; à sæculo tu es. Parata ergo à sæculo sedes est, in qua sessurus erat is, in cuius nomine omne genu flectitur, cœlestium, terrestrium & infer- *Philip. 2.* norum

norum. Et omnis lingua confitebitur ei, quia Dominus Ieſus Chriſtus in gloria
Pſal.109. Dei patris eſt. De quo & Dauid ita refert: Dixit Dominus Domino meo, ſede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos, ſcabellum pedum tuorum. Quæ tamen dicta Dominus in Euangelio diſſerens,
Mat.22. dicebat ad Phariſæos: Si ergo Dauid in ſpiritu Dominum eum vocat, quo modo filius eius eſt? Per quod ſe oſtendit ſecundum ſpiritum Dominum, ſecundum carnem filium eſſe Dauid. Vnde & ipſe Dominus iterum dicit: Verumtamen dico vobis amodo videbitis filium hominis
Mat.26. ſedentem à dextris virtutis Dei. Et Petrus Apoſtolus dicit de Chriſto: Qui
1. Pet. 3. eſt in dextera Dei, ſedens in cœlis. Sed & Paulus ad Epheſios ſcribens: Secundum
Ephe.3. operationem, inquit, potentiæ virtutis eius, quam operatus eſt in Chriſto, ſuſcitans eum à mortuis, & ſedere faciens in dextera ſua. Quod autem veniat iudicaturus viuos & mortuos, multis quidem diuinarum ſcripturarum teſtimoniis edocetur: ſed priuſquam propheticis hæc eloquiis prædicta doceamus, illud neceſſario arbitror admonendum, quod iſta fidei traditio quotidie nos vult de aduentu
Pſal.111. iudicis eſſe ſollicitos; vt actus noſtros ita præparemus, velut reddituri imminenti iudici rationem. Hoc enim erat quod & Propheta dicebat de viro beato: quia diſponet ſermones ſuos in iudicio. Quid autem dicitur iudicare viuos & mortuos, niſi quod alij viui, alij mortui ad iudicium veniant? ſed animæ ſimul iudicabuntur & corpora, in quibus viuos animas, corpora mortuos nominauit. Sicut & ipſe Dominus in Euangelio dicit: Nolite
Matt. 10. timere eos qui corpus poſſunt occidere, animæ autem nihil facere poſſunt: ſed timete potius eum qui poteſt animam & corpus perdere in gehennam. Nunc iam paucis ſi videtur etiam per Prophetas hæc prædicta eſſe doceamus. Plura autem teſtimonia cùm volueris, ipſe tibi de ſcripturarum latitudine congregabis. Dicit
Malac.3. ergo Malachias Propheta: Ecce venit Dominus omnipotens, & quis ſuſtinebit diem aduentus eius, aut quis ſuſtinebit aſpectum eius? quia ipſe ingreditur ſicut ignis conflatorij, & ſicut ſpuma lauantium: & ſedebit conflans eos, & purgans ſicut argentum & ſicut aurum. Vt autem euidentius agnoſcas quis ſit iſte Dominus, de quo hæc dicuntur, audi quid &
Dan. 7. Daniel Propheta prænunciat. Videbam, inquit in viſu noctis, & ecce in nubibus cœli quaſi filius hominis veniens, & vſque ad vetuſtum dierum peruenit, & in conſpectu eius oblatus eſt: & ipſi datus eſt principatus, & honor, & regnum: & omnes populi, tribus & linguæ ipſi ſeruient, & poteſtas eius poteſtas æterna, quæ non peribit: & regnum eius non corrumpetur. Ex his ergo edocemur, non ſolum de aduentu & iudicio: ſed & de poteſtate eius & regno, quia poteſtas eius æterna ſit, & ſine corruptionis fine ſit regnum; ſicut in Euangelio dicitur. Regni Luc. 1.
eius non erit finis. Vnde valde alienus à fide eſt, qui regnum Chriſti dicit aliquando finiendum. Scire tamen debemus, quòd ſalutarem hunc Chriſti aduentum conabitur inimicus ad decipiendum fideles quoſque callida fraude ſimulare, & pro filio hominis, qui expectatur venturus in maieſtate patris ſui, filium perditionis in prodigiis & ſignis mendacibus præparare, vt pro Chriſto, mundo huic introducat Antichriſtum. De quo & ipſe Dominus Ioan. 5.
in Euangeliis prædixit Iudæis: Quia ego veni in nomine patris mei, & non recepiſtis me: alius veniet in nomine ſuo, & ipſum recipietis. Et iterum dicit: Cum videbitis abominationem deſolationis ſtantem in loco ſancto, ſicut dicit Daniel Dan. 9.
Propheta: Qui legit, intelligat. Daniel ergo de aduentu erroris iſtius plenius & latius in ſuis viſionibus edocet: ex quibus valde operoſum eſt exempla nunc ponere, quia ſatis amplis narrationibus dilatantur. Et ideo ſcire de his pleniùs delectantem, ad ipſas magis recenſendas remittimus viſiones. Sed & Apoſtolus de eo dicit: Ne quis vos ſeducat vllo modo: quo- 2. Theſ. 2.
niam niſi diſceſſio venerit primum, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui aduerſatur & extollit ſe ſuper omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita vt in templo Dei ſedeat, oſtendens ſe tamquam ſit Deus. Et paulopoſt: Et tunc reuelabitur, inquit, inimicus, quem Dominus Ieſus interficiet ſpiritu oris ſui: & euacuabit illuminatione aduentus ſui eum, cuius eſt aduentus ſecundum opera Satanæ, & in omni virtute, ſignis & prodigiis mendacibus. Et iterum paulopoſt: Et ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati. Propterea ergo propheticis & Euangelicis atque Apoſtolicis vocibus nobis prænunciatur hic error, ne quis pro aduentu Chriſti ad- Mat. 24.

Mat. 24. uentum credat Antichristi. Sed & ipse Dominus dixit. Cum dixerint vobis, ecce hic Christus, aut ecce illic, nolite credere: venient enim multi pseudochristi & pseudoprophetæ, & seducent multos. Sed
Luc. 17. quomodo demonstrabitur iudicium veri Christi, videamus: Sicut fulgur, inquit, de Oriente resplendet vsque ad Occidentem: ita erit aduentus filij hominis. Cum
Mat. 25. enim aduenerit verus Dominus Iesus Christus, sedebit, & iudicium statuet: sicut Euangelium dicit: Et segregabit oues
2. Cor. 5. ab hœdis, & iustos ab iniustis. Sicut & Apostolus scribit; Quia omnes nos stare oportet ante tribunal Christi, vt recipiat vnusquisq; propria operis sui, prout gessit siue bona, siue mala: iudicabimur autem
Rom. 2. non solum pro gestis sed & pro cogitatis, secundum quod & ipse Apostolus dicit. Inter se inuicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus in die quo iudicabit Deus occulta hominum: sed de his ista sufficiant. Post hoc ponitur in ordine fidei.

ET IN SPIRITVM SANCTVM. Ea quæ in superioribus paulo latius de Christo sunt tradita, ad incarnationis vel passionis eius mysterium pertinent. Quæ dum media intercedunt personæ ipsius
* cooptata. * cooptata, Sancti spiritus commemorationem paulo longius reddiderunt. Cæterum si solius diuinitatis ratio habeatur, eo modo quo in principio dicitur, Credo in Deum patrem omnipotentem, & post hæc: In Iesum Christum filium eius vnicum Dominum nostrum; ita iungitur: Et in Spiritum sanctum. Illa verò omnia quæ Christo memorantur ad dispensationem carnis, vt diximus spectant: igitur sancti Spiritus memoratione adimpletur mysterium Trinitatis. Sicut enim vnus dicitur pater, & alius non est pater: vnus dicitur & vnigenitus filius, & alius vnigenitus non est: ita & Spiritus sanctus vnus est, & alius non potest esse Spiritus sanctus. Vt ergo fiat distinctio personarum affectionis vocabula secernuntur; quibus ille pater intelligatur, ex quo omnia & ipse non habeat patrem; filius verò tanquam qui ex patre natus sit; & Spiritus sanctus, tanquam de Dei ore procedens & cuncta sanctificans. Vt autem vna eadémque in Trinitate diuinitas doceatur; sicut dictum est, in Deum patrem credi adiecta præpositione, IN ita & in Christum filium eius, ita & in Spiritum sanctum memoratur. Sed vt manifestius fiat quod dicimus, ex consequentibus approbabitur. Sequitur namque post hunc sermonem:

SANCTAM ECCLESIAM CATHOLICAM, REMISSIONEM PECCATORVM, HVIVS CARNIS RESVRRECTIONEM. Non dixit: in sanctam Ecclesiam, nec in remissionem peccatorum, nec in carnis resurrectionem. Si enim addidisset, IN, præpositionem, vna eadémque vis fuisset cum superioribus. Nunc autem in illis quidem vocabulis, vbi de diuinitate fides ordinatur; in Deum patrem dicitur, & in Iesum Christum filium eius & in Spiritum Sanctum; in cæteris verò vbi non de diuinitate, sed de creaturis ac mysteriis sermo est, IN, præpositio non additur, vt dicatur, in sanctam Ecclesiam, sed sanctam Ecclesiam credendam esse, non vt in Deum, sed vt Ecclesiam Deo congregatam: & remissionem peccatorum credendam esse, non in remissionem peccatorum: & resurrectionem carnis, non in resurrectionem carnis. Hac itaque præpositionis syllaba creator à creaturis secernitur, & diuina separantur ab humanis. Is ergo Spiritus sanctus est, qui in veteri testamento legem & Prophetas, in nouo verò Euangelia & Apostolos inspirauit. Vnde & Apostolus dicit: Omnis scriptura diuinitus inspirata, vtilis est ad docendum. 2. Tim. 3.
Et ideo quæ sunt noui ac veteris instrumenti volumina, quæ secundum maiorum traditionem per ipsum Spiritum sanctum inspirata creduntur, & Ecclesiis Christi tradita competens videtur in hoc loco euidenti numero, sicut ex patrum monumentis accepimus, designare. Itaque veteris instrumenti primo omnium Moysi quinque libri sunt traditi, Genesis, Exodus, Leuiticus, Numeri, Deuteronomium: post hos Iesu Naue; Iudicum simul cum Ruth: quatuor post hæc Regnorum libri, quos Hebræi duos numerant; Paralipomenon, qui dierum dicitur liber: & Esdræ libri duo, qui apud illos singuli computantur, & Hester: Prophetarum verò Esaias, Hieremias, Ezechiel & Daniel: præterea duodecim Prophetarum liber vnus: Iob quoque & Psalmi Dauid singuli sunt libri: Salomonis vero tres Ecclesiis traditi, Prouerbia, Ecclesiastes, Cantica Canticorum. In his concluserunt librorum numerum veteris testamenti Noui vero quatuor Euangelia, Matthæi, Marci, Lucæ, Ioannis: Actus Apostolorum,

ſtolorum, quos deſcripſit Lucas: [154] Pauli Apoſtoli Epiſtolæ quatuordecim: [155] Petri Apoſtoli Epiſtolæ duæ: Iacobi fratris Domini & Apoſtoli vna: Iudæ vna: Ioannis tres: Apocalypſis Ioannis. Hæc ſunt quæ Patres intra canonem concluſerunt, ex quibus fidei noſtræ aſſertiones conſtare voluerunt. Sciendum tamen eſt, quod & alii libri ſunt qui non canonici, ſed Eccleſiaſtici à maioribus appellati ſunt: vt eſt Sapientia Salomonis, & alia Sapientia quæ dicitur filij Syrach, qui liber apud Latinos hoc ipſo generali vocabulo Eccleſiaſticus appellatur: quo vocabulo non auctor libelli, ſed ſcripturæ qualitas cognominata eſt. Eiuſdem ordinis eſt libellus Tobię, & [157] Iudith, & Machabæorum libri. In nouo vero teſtamento libellus, qui dicitur [158] Paſtoris ſiue Hermatis, [159] qui appellatur duæ viæ, vel iudicium Petri; quæ omnia legi quidem in Eccleſijs voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. Cæteras verò ſcripturas apocryphas nominarunt, quas in Eccleſijs legi noluerunt. Hæc nobis à patribus, vt dixi, tradita opportunum viſum eſt hoc in loco deſignare, ad inſtructionem eorum qui prima [160] ſibi Eccleſiæ ac fidei elementa ſuſcipiunt, vt ſciant ex quibus ſibi fontibus verbi Dei haurienda ſint pocula. Tenet deinde traditio fidei ſanctam Eccleſiam. Cauſam iam ſuperius diximus, [161] cur non dixerit etiam hic in ſanctam Eccleſiam, ſed ſanctam Eccleſiam. *Ephef. 5.* Hi ergo qui ſupra in vnum Deum credere docti ſunt ſub myſterio Trinitatis; credere etiam hoc debent, vnam eſſe Eccleſiam ſanctam; [162] in qua vna eſt fides, & vnum baptiſma, in qua vnus Deus creditur pater, & vnus Dominus Ieſus Chriſtus filius eius, & vnus Spiritus ſanctus. Iſta eſt ergo ſancta Eccleſia, non habens maculam aut rugam. Multi enim & alij Eccleſias congregarunt, vt Marcion, vt Valentinus, vt Hebion, vt Manichæus, [163] vt Arius, & cæteri omnes hæretici. Sed illæ *Pſal. 25.* Eccleſiæ non ſunt ſine macula aut ruga perfidiæ. Et ideo dicebat de illis Propheta: Odiui Eccleſiam malignantium, & cum impiis non ſedebo. De hac autem Eccleſia quæ fidem Chriſti integram ſeruat, audi [164] quid dicat Spiritus ſanctus in Canti- *Cant. 6.* cis Canticorum. Vna eſt columba mea, vna eſt perfecta genitricis ſuæ. Qui ergo hanc fidem in Eccleſia ſuſceperit, non declinet in concilio vanitatis, & cum iniqua gerentibus non introeat. Concilium namque vanitatis eſt, quod ait Marcion, qui negat patrem Chriſti Deum eſſe creatorem qui per filium ſuum fecerit mundum. Concilium vanitatis quod Hebion docet, ita Chriſto credi debere, vt & circumciſio carnis, & obſeruatio Sabbati, & ſacrificiorum ſolemnitas cæteræque omnes obſeruationes ſecundum litteram legis teneantur. Concilium eſt vanitatis quod Manichæus docet. Primum, quod ſe paracletum nominauit, tum deinde quod mũdum à malo factum dicit; Deum creatorem negat: teſtamentum vetus repudiat vnam bonam, aliam malam naturam ſibi inuicem aduerſantes aſſerit: [165] coæternas Deo animas hominum ſecundum Pythagoricos in pecudes & animalia & beſtias redire per diuerſos naſcendi circulos adſtruit, reſurrectionem carnis noſtræ negat; paſſionem Domini & natiuitatem non in veritate carnis, ſed in phantaſijs fuiſſe confirmat. Concilium vanitatis eſt, quod Paulus Samoſatenus [166] & poſt eius ſucceſſor Photinus aſſeruit, Chriſtum non fuiſſe ante ſecula natum ex patre, ſed ex Maria cœpiſſe: & non eum Deum hominem natum, ſed ex homine Deum exiſtimat factum. Concilium vanitatis eſt, quod Arius atque Eunomius docuit, qui filium Dei non ex ipſa patris ſubſtantia natum, ſed ex nihilo creatum volunt, [167] & filium Dei habere initium, & minorem eſſe patre: ſed & Spiritum ſanctum non ſolum minorem eſſe, ſed & mittendarium aſſerunt. Concilium vanitatis eſt & quod illi aiunt, qui filium quidem de ſubſtantia patris fatentur, ſanctum verò Spiritum ſeparant & ſecernunt; cum vtique vnam eandemque virtutem & diuinitatem oſtenderit Trinitatis ſaluator in Euangelio, cum dicit: Baptizate gentes in nomine Patris, & Filij, & *Mat. 28.* Spiritus ſancti. Et eſt apertè impium ſeparari ab homine quod diuinitus iungitur. Concilium vanitatis eſt & hoc, quod olim congregauit pertinax & praua contentio, aſſerens quidem Chriſtum carnem humanam ſuſcepiſſe, [168] non tamen & animam rationalem; cum vtique & carni, & animæ & ſenſui, & menti vna eademque ſalus à Chriſto collata ſit. Sed & illud concilium vanitatis eſt: quod Donatus per Africam traditionis Eccleſiam criminando contraxit; [169] & quod Nouatus ſollicitauit, lapſis pœnitentiam denegando, & ſecundas nuptias cum forte iniri eas neceſſitas exegerit, condemnando. Has omnes ergo velut congregationes malignantium fuge, ſed

& eos si qui illi sunt, qui dicuntur asserere; quod filius Dei non ita videat, vel nouerit patrem sicut ipse noscitur, & videtur à patre: vel regnum Christi esse finiendum, vel carnis resutrectionem non integra naturæ suæ substantia reparandam: futurum Dei iustum erga omnes negare iudicium: [170] diabolum debitâ absoluere damnatione pœnarum. Ab his, inquam omnibus fidelis declinet auditus: sanctam verò Ecclesiam teneat; quæ Deum patrem omnipotentem, & vnigenitum filium eius Iesum Christum Dominum 'nostrum, & Spiritum sanctum concordi & consona substantiæ ratione profitetur, filiúmque Dei natum ex virgine, passum pro salute humana, & resurrexisse à mortuis in eadem carne qua natus est credit, eundemque venturum iudicem omnium sperat, in qua & remissio peccatorum, & carnis resurrectio prędicatur. Verum de remissione peccatorum sufficere deberet sola credulitas. Quis enim causas aut rationem requirat, [171] vbi indulgentia principalis est? Et tamen cùm terreni regis liberalitas discussioni non sit obnoxia, ab humana temeritate discutitur diuina largitio? Solent enim cum irrisione dicere aduersum nos pagani, quòd ipsi nos decipiamus, qui putamus crimina, quæ opere commissa sunt, verbis posse purgari, & aiunt: Numquid potest qui homicidium commisit, homicida non esse? aut adulter non videri, qui adulterium perpetrauit? Quo modo huiusmodi criminum reus; sanctus vobis [172] effici subitò videtur & purus? Sed ad hæc, vt dixi, melius fide quam ratione respondeo, Rex enim est omnium qui promisit, terræ cælique Dominus est, qui hæc pollicetur. Vis vt ei qui me hominem ex terra fecit, non credam quod ex criminoso me faciat innocentem: & qui me, cum essem cæcus, fecit videre; cum essem surdus, audire me fecit; qui mihi claudo reddidit gressum, innocentiam mihi perditam non poterit reparare? Et tamen veniamus ad ipsius naturæ testimonium. Occidere hominem non semper criminosum est, sed malitia non legibus occidere, criminosum est. Non ergo factum me in talibus, quia interdum & rectè fit, sed animus malè consulens damnat. Si ergo animus in me, qui criminosus effectus est, & in quo origo fuit vitij corrigatur; cur tibi non videar posse innocens effici, qui prius fueram criminosus? Si enim, vt supra ostendimus, constat quòd non in facto, sed in voluntate sit crimen: sicut mala voluntas, auctore malo dæmone, peccato me & morti fecit obnoxium, ita [173] in bonum voluntas mutata auctore bono Deo, innocentiæ me reddit & vitæ. Similis causa & in cæteris criminibus. Et hoc modo fides nostra non inuenitur naturalibus rationibus aduersari dum remissio peccatorum non gestis quæ mutari non possunt, sed animo quem de malo in bonum verti posse certum est, deputatur. [174] Sed & vlterius iste sermo, qui resurrectionem carnis prænunciat, summam totius perfectionis succincta breuitate concludit. Quamvis etiam de hoc non solum à gentibus, sed etiam ab hæreticis fides impugnetur Ecclesiæ. Nam Valentinus resutrectionem carnis omnimodo negat, & Manichæus, sicut superius ostendimus. Sed & isti, qui Esaiam Prophetam dicentem quidem: Resurgent mortni, & suscitabuntur qui in monumtutis sunt, audite noluerunt; nec Danielem sapientissimum omnium prophetantem: Quia tunc resurgent qui sunt in terræ puluere; hi quidem in vitam æternam; hi autem in opprobrium & confusionem ærernam. [175] Inde vel in Euangeliis quæ recipere videntur, discere debuerunt à Domino saluatore nostro Sadducæos docente dictum: Quod autem resurgant mortui; non legistis quo modo dicit Moyses in rubo: Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob? Deus autem non est mortuorum sed viuentium. In quo etiam quæ sit & quanta resurrectionis gloria in superioribus memorauit, cùm dixit: In resurrectione autem mortuorum neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut Angeli Dei. Resurrectionis ergo virtus Angelicum hominibus confert statum, vt qui de terra resurrexerunt, non iterum in terra cum pecudibus, sed in cælo cum Angelis viuant; quos tamen ad hoc ratio vitæ prioris admiserit: illos scilicet, [176] qui iam non carni seruiunt, sed animæ suæ, carnem castis pudicitiæ frenis in obedientia sancti Spiritus subiugauerunt, & omni eam vitiorum labe renuatam, & ad spiritalem gloriam sanctificationis virtute mutatam, Angelorum quoque meruerunt consortiis inferre. Sed infideles reclamant & dicunt: Quomodo potest caro, quæ putrefacta dissoluitur, aut in puluerem vertitur, [177] maris etiam interdum profundo sorbetur, fluctibúsque dispergitur, recolligi rursum & re-

dintegrari

dintegrari in vnum, & corpus ex ea hominis reparari: Ad quos primam interim reſponſionem ſermonibus Pauli faciamus, dicentes eis: Inſipiens tu, quod ſeminas non viuificabitur niſi prius moriatur. Et quod ſeminas, non corpus quod futurum eſt ſeminas, ſed nudum granum tritici, aut alicuius cœterorum ſeminum: Deus autem dat illi corpus prout vult. Quod ergo in ſeminibus quæ tu in terram iacis, per annos ſingulos fieri vides, hoc in tua carne, quæ Dei lege ſeminatur in terra, futurum eſſe non credis. Cur, quæſo te, tam anguſtus & inualidus diuinæ potentiæ æſtimatores, vt diſperſum vniuſcuiuſque carnis puluerem in ſuam rationem colligi & reparari poſſe non cenſeas; cum videas quod etiam mortale ingenium demerſas in profundum terræ metallorum venas rimatur, & artificis oculus aurum videt, in quo imperitus terram putet? Nec tantum quidem concedimus ei qui fecit hominem; quantum homo qui ab ipſo factus eſt, aſſequi poteſt? Et cùm auri eſſe propriam venam, & argenti aliam, æris quoque longe diſparem, ferríque & plumbi diuerſas in terra ſpecies terræ latere, mortale deprehendat ingenium diuina virtus inuenire poſſe ac diſcernere non putabitur vniuſcuiuſque carnis proprium ſenſum, etiam ſi videatur eſſe diſperſum? Sed adhuc tentemus animas, quæ deficiunt in fide, naturalibus rationibus adiuuare. Si quis diuerſa ſemina in vnum permiſceat, & hæc indiſcreta ſeminet vel paſſim ſpargat in terram; nonne vniuſcuiuſque ſeminis quocumque loci fuerat ſatio, competenti tempore ſecundum naturæ ſuæ ſpeciem germen producit, & culmum ſuæ formę ſuíque corporis reparat? Ita ergo & vniuſcuiuſque carnis ſubſtantia quamuis variè & diuersè diſperſa ſit, ratio tamen ipſa quæ eſt vnicuique carni immortalis eſt. Tempore quo ſeminatis in terram corporibus primum verbum Dei voluntare cùm arriſerit, collectum de terra, & attractum ſubſtantię ſuę ſenſum reddit ac reparat in illa ſpecie, quam mors aliquando diſſoluerat. Et ita fit vt vnicuique animę non confuſum, aut extraneum corpus, ſed ſuum quod habuetat reparetur: vt conſequenter poſſit pro agonibus præſentis vitæ cum anima ſua caro vel pudica coronari, vel impudica puniri. Et ideò ſatis cauta & prouida adiectione fidem Symboli Eccleſia noſtra docet, quæ in eo quod à cæteris traditur, carnis reſurrectionem, vno addito pronomine tradit: Huius carnis reſurrectionem. Hvivs ſine dubio, quam, is qui profitetur, ſignaculo crucis fronti impoſito contingit; quo ſciat vnuſquiſque fidelium, carnem ſuam ſi mundam ſeruauerit à peccato, futuram vas eſſe honoris, vtile Domino ad omne opus bonum paratum: ſi verò contaminata fuerit in peccatis, futuram eſſe vas iræ ad interitum. Iam verò de ipſa reſurrectionis gloria, & de promiſſionum magnitudine ſi quis plenius ſcire deſiderat, omnis pæne diuinis voluminibus inueniet indicari; ex quibus nos commonitionis tantummodo gratia, pauca in præſenti loco memorantes, finem iniuncti à te opuſculi faciemus. Igitur Apoſtolus Paulus quod reſurgant mortui, talibus aſſerit argumentis, dicens: Quod ſi reſurrectio mortuorum non eſt, ergo nec Chriſtus reſurrexit. Si autem Chriſtus non reſurrexit, inanis eſt prædicatio noſtra, vacua eſt fides noſtra. Et paulo poſt: Nunc autem Chriſtus reſurrexit à mortuis primitiæ dormientium. Quoniam quidem per hominem mors, & per hominem reſurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Chriſto omnes viuificabuntur, vnuſquiſque autem in ſuo ordine: initium Chriſtus, deinde hi qui ſunt Chriſti in aduentu eius, deinde finis. Et in conſequentibus addit etiam hæc: Ecce myſterium vobis dico: Omnes quidem reſurgemus, ſed non omnes immutabimur. In momento, in ictu oculi, in nouiſſima tuba. Canet enim tuba, & mortui reſurgent incorrupti, & nos immutabimur. Sed & ad Theſſalonicenſes nihilominus ſcribens dicit: Nolo autem vos ignorare fratres de dormientibus, vt non contriſtemini ſicut & cæteri qui ſpem non habent. Nam ſi credimus quia Ieſus mortuus eſt & reſurrexit: ita & Deus eos qui dormierunt per Ieſum adducet cum illo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini: quia nos qui viuimus, qui relicti ſumus in aduentu Domini non præueniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipſe Dominus in iuſſu, in voce Archangeli, in tuba Dei deſcendet de cœlo, & mortui qui in Chriſto ſunt, reſurgent primi: deinde nos qui viuimus, qui relicti ſumus, ſimul cum illis rapiemur in nubibus obuiam Chriſto in aëra, & ita ſemper cum Domino erimus. Verum ne exiſtimes hæc Pauli ſolius prædicatione quaſi nouel-

Marginal notes: 1. Cor. 15. — 2. Tim. 2. — Rom. 9. — 1. Cor. 15. — 1. Cor. 15. — 1. Theſſ. 4.

D. Cyprian. Bbb

la signari: audi quid etiam Ezechiel Propheta olim per Spiritum prælocutus sit: *Ezech. 37.* Ecce, inquit, ego aperiam sepulcra vestra, & educam vos de sepulcris vestris. Iob quoque mysticis redundans totus eloquiis, audi quam euidẽter resurrectionem prædicet mortuorum: *Iob. 14.* Est, inquit, arbori spes: si enim abscissa fuerit, iterum pullulabit, & virgultum eius nunquam deficit: quod si senuerit, in terra erit radix eius. Si autem in petra mortuus fuerit truncus eius, ab odore aquę refloreبit, & faciet fruticem quasi nouella. Vir verò si mortuus fuerit, abiit: & mortalis si ceciderit, vltra iam non erit? Non tibi videtur in his cum quodam pudore arguere homines & dicere: Ita ne est stultum hominum genus, vt cum videant excisæ arboris truncum iterum pullulare de terra, & lignum emortuum iterum vitam recipere? ipsi nec lignis simile aliquid de semetipsis, nec arboribus opinentur? Vt autem scias quod velut interrogantis modo, legendum sit quod dixit: Mortalis autem cum ceciderit, non resurget? de consequentibus probat, subiungit namque statim: si autem mortuus fuerit homo, viuet. Et paulo post dicit: *Iob. 19.* Expectabo vsquequo iterum fiam. Et iterum idem dicit: Qui ressuscitaturus est super terram pellem meam, quæ hæc nunc haurit. Hæc quidem dicta sunt ad comprobationem professionis nostrę, qua confitemur in Symbolo huius carnis resurrectionem. Quod enim adiunctum est, HVIVS, vide quàm consonum sit omnibus his, quæ de exemplis diuinorum voluminum memorabamus. Quid enim aliud indicatur in dictis Iob, quæ superius exposuimus, cùm dicit; qui resuscitabit pellem meam quæ hæc nunc haurit, id est, quæ ista tormenta perpetitur, nonne apertè huius carnis dicit resurrectionem futuram? huius, inquam, quę tribulationum & tentationum cruciamenta nunc sustinet. *1. Cor. 15.* Sed & Apostolus cum dicit. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem: nunquid non corpus suum quodammodo contingentis, & digito palpantis est vox? Hoc ergo quod nunc corruptibile corpus est, resurrectionis gratia incorruptibile erit, & hoc quod nunc mortale est, immortalitatis virtutibus induetur; *Rom. 6.* vt sicut Christus resurgens à mortuis, iam non moritur, neque mors vltra dominabitur: ita qui & in Christo resurgũt, nec corruptionem sentiant vltra, nec mortem; non natura carnis abiecta, sed conditione eius & qualitate mutata. Erit ergo corpus quod resurget à mortuis incorruptibile & immortale, non solum iustorum, sed etiam peccatorum. Iustorum quidem, vt semper possint permanere cum Christo: peccatorum verò, vt absque internecione sui debitas luant pœnas. Quod autem iusti semper cum Domino Christo permaneant, iam & in superioribus edocuimus, vbi ostendimus quia Apostolus dicit: Deinde nos qui viuimus, qui *1. Thess. 4.* relicti sumus, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Christo in aëra, & ita semper cum Domino erimus. Nec mireris si sacrosancta sanctorum corpora in tantam gloriam resurrectionis mutabuntur, vt in occursum Domini suspensa nubibus & aëre vectata rapiantur; cum ipse Apostolus exponens quantum conferat Deus his qui diligunt eum, dicat: Qui transformabit corpus humilitatis nostrę, *Philip. 3.* conforme corpori fieri claritatis suæ. Nihil ergo absurdum est, si sanctorum corpora dicantur nubibus in aëra sustoli, cum ad formam corporis Christi quod in dextera Dei sedet, dicantur esse reformanda. Sed & hoc sanctus Apostolus, vel de se, vel de cæteris sui loci, vel meriti addit & dicit. Quia coexitauit *Ephes. 2.* nos cum Christo, simulque fecit sedere in cælestibus. Vnde cùm hæc & horum similia quamplurima in repromissionibus habeat resurrectio iustorum: non erit iam difficile credere etiam illa quæ Prophetæ prędixerunt: quod iusti fulgebunt sicut sol, & sicut splendor firmamenti in regno Dei. Cui enim difficile videbitur, eos fulgorem solis habitu- *Sap. 3.* tos, & siderum ac firmamenti huius splen- *Matt. 13.* dore decorandos; quibus vel vita & conuersatio Angelorum Dei paratur in cælis, vel conformandi dicuntur ad gloriam corporis Christi? Ad quam gloriam saluatoris ore promissam respiciens sanctus Apostolus dicit: Quia seminatur corpus animale, surget corpus spiritale. *1. Cor. 15.* Si enim verum est, sicut certè verum est, quod iustos quosque & sanctos angelorum consortiis sociabit diuina dignatio, certum est quod & corpora eorum in spiritalis corporis gloriam vertat. Nec hoc tibi contra naturalem corporis rationem videatur esse promissum. Si enim secundum ea quæ scripta sunt, quod accipiens Deus limum terræ plasmauit, *Gen. 2.* hominem

hominem credimus, & hęc est natura corporis nostri, vt volũtate Dei terra vetteretur in carnem: quid tibi aut absurdum aut contrariũ videtur, si eisdem rationibus, qui latum profecisse dicitur in corpus animale, rursum corpus animale in corpus proficere spiritale credatur? Hæc quidem atque his similia multa inuenies in scripturis diuinis de resurrectione iustorum. Dabitur autem & peccatoribus, vt supra diximus, incorruptionis & immortalitatis ex resurrectione conditio: vt sicut Deus iustis ministrat ad perpetuitatem glorię, ita peccatoribus ad prolixitatem confusionis ministret & pœnę. Sic enim propheticum definit eloquium, cuius & paulo ante meminimus, vbi dicit: Et multi resurgent de terræ puluere: hi
Dan. 12. quidem in vitam ęternam, hi autem in in confusionem & opprobrium ęternũ. Si ergo intelleximus qua veneratione Deus omnipotens pater dicatur: quove sacramento Dominus noster Iesus Christus vnicus filius eius habeatur, & qua perfectione sanctus Spiritus eius nominetur, [200] vtque sancta Trinitas vnũ sit per substantiã sed affectu personisque discreta: quid etiam partus virgnis, quid Verbi in carne natiuitas: quid sacramentum crucis, quę vtilitas diuini ad inferna descensus: quę resurrectionis gloria, & animarum de infernis reuocata captiuitas, quid etiam ascensus ad cœlum: & venturi iudicis expectatio: sed & sanctę Ecclesię aduersum vanitatis congregationes, qualis haberi debeat agnitio: qui sacrorum voluminum numerus, quęve hęreticorum vitanda conuenticula: [300] vtque in peccatorũ remissione diuinæ liberalitati nequaquam ratio naturalis obsistat, & vt carnis nostræ resurrectionem non solum diuinę vocis, sed & ipsius Domini & saluatoris exemplum & consequentia naturalis rationis assignet. Si, inquam, hæc secundum traditionis supra expositę regulam consequenter aduertimus: deprecemur vt nobis & omnibus qui hęc audiunt concedat Dominus, fide quam suscepimus custodita, cursu consummato expectare repositam coronam iustitię, & inue-
2. Tim. 4. niri inter eos qui resurgunt in vitam æternam, liberari vero à confusione & opprobrio sempiterno: per Christum Dominũ nostrum, per quem est Deo Patri omnipotenti cum sancto Spiritu gloria & imperium in sæcula sæculorum, Amen.

D. Cyprian.

ADNOTATIONES IN expositionem Symboli Apostolorum.

1 Mihi quidem fidelissime Papa Laurenti. *Episcopus quispiam fuit iste Laurentius, tum enim (vti Epistola 2. diximus) omnes Episcopi Papæ nuncupabantur.*

2 cum venia tui dixerim) *Sic prorsus lego cum Morelio & Frobenia editione operum Hieronymi. Legebant enim vulg.* vt conueniatis quæ dixerim, *Manut.* vt conueniat iis, &c. *vtrique corrupti, ex eadem adiecimus paulopost* tua.

3 componam) *Etiam hoc Froben. placet, pro,* componamus, *quia praecedit* me astringis.

4 Non enim me latet) *Cum Morelio & Froben. hic adiecimus:* me, *Vicissim apud hunc non recte legitur:* petitionis, *pro:* expositionis, *legendum est etiam ibi:* quæ quidem *pro* ne quidem.

5 Pothinum vero hæreticum) *De hoc vide August. hæres. 45 & Epipha. hær. 71. fuit autem multo recentior Cypriano.*

6 rationem dictorum) *Hoc rursum cum Morelio & Froben. pro* traditionem.

7 super singulos quoque Apostolos) Froben. supra.

8 nulla linguæ barbaries inaccessa videretur & inuia) *Istud non modo habet Frobenius sed & vet. Hieronym. exe. cod. pro eo quod erat:* nullæ linguæ barbaræ inaccessæ viderentur & inuiæ, *aut:* in via, *quod pessime habent excus. præter* Morel. *Vicissim apud* Froben. *castigandum:* ob, *pro:* ab.

9 ad singulas quemq; prouincias.) Sic ille rursum, *pro:* singulas quasque.

10 prius furore) *Hoc quoque ex* Froben. *hic desideratum & ex eodem cum Morelio legimus* inuitabantur *pro:* mutabantur.

11 in vnum conferendo) *Contra rectius hoc nostri; quam* Froben. in vno,

vt si forte occurrerit quis) *Iterum hoc ex iisdem* Morel. & Froben. *pro:* occurreret.

13 neminem hæc ex lectione) Etiam *istud. iuxta quos etiam omisimus verbum:* sufficeret, *superfluum.*

14 Sed munimenta) E *contrario castigandus sic* Frob. *pro:* monimenta.

15 fons & origo omnium bonorum) *Adiicienda apud eundem vox:* bonorum.

19 CREDO IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM) *Ita nos quoque cum* Morel. & Froben. *quum antea locus esset mutilus, præterquam quod* Morelius *in ablatiuo hæc legat, quomodo &* Cauchius. *Verum quia legunt alii & plures in accusatiuo certe magis placet vt in accusatiuo legantur omnia, præsertim quum sic legant non modo Froben. & vet. exc. cod. Hier. sed & vetustior adhuc, ex prima editione, quamprimum inuentus ars Typographica, quem vidi in Bibliotheca Tholosana. Accedit, quod cum illa cætera Symboli Tom. 4. operum Hier. & ipse Hier. dialog. contra Lucifer, præterquam vno in loco, D. etiam Aug. vbique, in accusatiuo omnia legant. Et hæc semel dicta sufficiant.*

17 commonendum) Etiam *hoc ex illis, pro:* commendandum. *Iterum & illud:* quod ego propterea esse arbitror, quod neque hæresis vlla illic sumpsit exordium. *Locus adnotandus pro Ecclesia Rom. fide. Non habet etiam Froben.* apud. Legunt *etiam illo*

recte: publicè, *pro*, publico. *Lego etiam cum Frobenio:* adiectionem, *pro:* adiectione. *Vitiſſim tamen hunc ille in veteri caſtigandus eſt.*

18 crederetur excludi] *Rurſum hoc illius placet:* pra cæteris videatur.

19 in aquileienſi Eccleſia.] *Rembold. & vet. Hieron. cod.* Aquilegienſi.

20 CREDO ergo] *Maiuſcula prorſus littera hoc lego cum Moreli.*

21 primo omnium.] *Adiecio:* omnium, *ex Frobe. cum eodem.*

22 quia eſt.] *Proſus adiecio:* eſt, *primus ego: quia Apoſtolus id habet*

23 vitam committit. *Froben.* ſeſe, *iterum*, fruges, *vbi nos:* pro frugibus, *minus recte.*

24 ſegetem multiplicata fruge producat.] *Hoc illius placet, pro eo quod nos:* ſegete multiplicata. frugem

Huc autem.] *Sic lego ex vet. editione Hiero. pro* hæc, *item:* quia *pro* quæ.

Dan. 12. 26 vis credendi] *Idem cod. ac Rembild.* ius.

27 breuiatus hic ſermo] *Hanc germanam lectionem habeo ex Froben pro eo quod alii:* breuialia. *Manut. verò* breuis. *Alludit ad id quod ſuperius dixit verbum breuiatum.*

28 Credo (inquit) in Deum Patrem omnipotentem &c) *Non modo accuſatiuos pro ablatiuis hic repoſuimus, ſed & locum mutilum ex Frobenio cum Morelio ſuppleuimus.*

29 in competentibus locis] *Hoc ex ſolo Froben. pro eo quod cæteri duntaxat:* in ſequentibus *repoſuimus vero:* reperemus, *cum Morel. & Froben. pro:* repetamus.

30 Deus ſecundum quod opinari poteſt.] *Sic vtraque editio Hieronymi, pro eo quod noſtri:* Deus enim quod inopinari, *minus recte. Neque enim,* inopinari, *Latina vox eſt.*

31 filii intellige patrem.] *Ita etiam lego cum Froben & Morel. Ex illo vero & vet. edit. lego,* qui filius ſupradictæ ſit imago ſubſtantiæ, *pro*, ſupradictur.

32 Quomodo autem] *Placet & hoc illarum: pro:* ſane *Legunt etiam:* ingeras, *pro:* inſeras, *& pro:* in profundi huius arcanum, *habent*, in profundo arcani, *pro quo ego legendum cenſeo:* in profundum huius arcani.

33 oſtendum] *illi:* vtendum, *illis autem adiiciendum:* & explana.

34 ad horum ſublimiora veniemus.] *Froben.* venies: *Paul. poſt pro*, educam, *Cauchius*, adducam,

35 medium ſe diſcuſſorem] *Ita Morel. & Cauchius pro eo quod omnes:* diſcutiorem.

36 quia ſapiens, ſapientia, &c.] *Vbique ſic Morelius cum illis, pro:* quaſi.

37 Vnum Deum,] *Prorſus hoc adiiciendum cum iiſdem, quum prius id habuerit, ſed vox,* verum, *omittenda. Caſtiganda eſt etiam vtraque Hieronymi*

1.Tim.4. *editio & legendum, hoc modo intelligendum,* pro hoc non & numeri, *pro:* vnitatis.

38 Conſtituit autem, &c] *Tota hæc periodus in illis quoque ſuppienda. item paulopoſt illud:* de Seraphin.

39 Saba. th, qui erat.] *Hoc vtiliſſim nos ex illis recens adiecimus, quia reperitur & in Apocalypſi.*

40 Inuiſibilem & impaſſibilem.] *Etiam illud ex illis, pro eo quod vulg.* inuiſibile & impaſſibile, *ac Morel.* inuiſibili & impaſſibili.

41 Conſtat enim filium non patrem in carne & ex carne natum] *Sic nos ex Cauchio, pro eo quod alii:* incarnatum & ex carne natum, *cæteri verò* in carne natum: *duntaxat.*

42. Sequitur poſt hæc: Et in Iesvm Christvm vnicvm filivm eivs dominvm nostrvm.] *Locum hunc antea mutilum ſic ſuppleuimus ex vtraque Hieron. editione, neque enim etiam Morel. aliud habebat:* quàm & in Chriſto Ieſu. *Patet autem præmittendum nomen Ieſu, non Chriſti, quia prius illud explicat.*

43 ſequentibus ſe populis.] *Ex iiſdem & Morelio adiecimus* ſequentibus.

44 Et in vnicum filium eius (inquit) Dominum noſtrum) *Sic quoque illi, in noſtris deſiderabatur:* inquit, *neque vero maiuſcula littera hæc ſcribi debent. Vitiſſim apud illos legendum:* per hoc, *non:* Poſt hoc. *Minus etiam recte illi:* ſplendor vnius, *quam nos:* vnus. *Illis quoque adiiciendum:* ſine initio & æqualis.

45 Ipſius tamen caput eſt pater. Sic enim ſcriptum eſt: Quia caput Chriſti Deus.) *Hæc ex iiſdem recens adiecimus haud dubiè germana. Videtur tamen etiam hoc aut ſimile quid adiiciendum:* cumque filius ſit omnium auctor, *& deinde ſubiungendum:* ipſius tamen auctor eſt pater, &c. *vſque ad illud* filium ſane, *quæ omnia illi non habent.*

46 Ad hoc primo omnium illud dicimus *Hoc quoque ex illis repoſui, pro:* Ad hæc, &c. dicemus.

47 Ita & ſine exemplo eſt diuina maieſtas) *illi diuinitas.*

48 Si ergo in ſubſtantiua ſcintilla, quę ignis eſt, ex ſe creaturam, &c. gignit, & conditionem, &c. cui illius æternę) *Locum hunc antea mutilum ſic ex iiſdem ſuppleuimus, & ante nos quoque Morel. præterquam quod legat minus recte,* ſi ergo in ſubſtantiua ſit illa quę ignis eſt, &c.

49 Cum facturis ſuis.) *Etiam hoc ex illis, pro,* in.

50 Huic enim) *Vitiſſim illi ſic caſtigandi ſunt pro:* hunc.

51 per eam, quum ſi dominus Deus Iſrael trāſibit per eam) *Prorſus cum Morelio, ex illis adiecimus, quia eſt apud Ezechielem & in ſequentibus reperitur.*

52 de conſeruatione Virginis.) *Etſi, cum noſtris legat edit. vet.* de conſecratione, *magis tamen illud Froben. arridet. Placet etiam quod ille paulopoſt habet:* dixerit, *pro:* dixit.

53 Vide ergo cooperantem ſibi inuicem Trinitatem:) *Corruptiſſime antea erat:* ſimplicem Trinitatem.

54 illius vulua) *Addimus hoc ex iiſdem cum Morelio. Item:* & hanc partem, *pro eo quod erat corrupte:* & hoc patet.

55 fœtus nixibus edere.) *Sic quoque recte cum illis Granius & Morel. pro:* ſexibus.

56 vti huiuſmodi ſorte naſcendi.) *Hoc reſtitui ex vetere edit. pro eo quod noſtri;* in huiuſmodi, *Frobenius verò:* ſub huiuſmodi.

57 vnum eis verbum impoſſibile videtur.) *Non habet vtraque Hieronymi editio:* verbum, *& legunt* ſpirante, *pro*, inſpirante.

58 Sed dicent fortaſſis quia poſſibile quidem fuerit) *Contra rectius ſic noſtri, quam Froben. cum Morel.* ſed dicunt, quia poſſibile ſi fueras, *ant. vet. edit.* poſſibile quidem fuerat.

59 ſi in cœni alicuius voraginem demittantur.] Ita lego ex coniectura Cauchii & ex Froben, pro: dimittantur, quanquam legat iste omnia hæc in singulari numero cum vet. edit.

60 ſolis ducitur in iniuriam.] Istud ex iisdem, pro ducetur iniuriis.

61 ab abſolutione.] Non habent illi: ab.

62 à nullo tamen eorum. Ex iisdem illud reposuimus, pro, nullo tamen hoc.

63 E T S E P V L T V S.] Prorsus hoc adiiciendum cum illis patet, tum ex eo quod infra dicit: vis tamen verbi eadem videtur eſſe in eo quod ſepultura dicitur, tum quia D. Augustinus lib. de Fide & Symbolo, & rursum lib. 2. & 3. ad Catech. de Symbolo, id legat & exponat.

64 quæ ſit altitudo.] Adiicit cum illis Morel. diuinitatis, verum neque habet Apostolus, neque huic loco conuenit. Recte tamen illud addunt. Altitudo ergo & altitudo & profundum, deſcriptio crucis eſt. Et deinde legunt: cuius, pro: crucis.

65 in dexteram læuamque protenditur.] Superflua habent illi: manus. Contra apud illos locus ille mutilus: Triumphi enim inſigne, &c.

66 expenſas autem manus, (ſicut ſanctus Propheta dicit) tenderet ad populum incredibilem.] Ita recte restituit hunc locum Cauchius antea corruptissimum: tam in nostris quam illis edit. Similiter & id quod ſequitur: ea vero parte quæ ſub terram demergitur, inferna ſibi regna ſubiiceret.

67 quoniam ecce venit] Adiecimus: ecce, ex Mor. Pro quo illi: rectitudo, verum illud habent 70.

68 contumaciæ pœnas.] Sic illi cum Mor. pro: contumeliæ.

69 ideo obedientiam, &c] Longe aliter Froben. & vet. edit. ideoque prius etiam ſuſcepta morte ſeruanda docuit, ipſe hæc primus moriendo ſeruauit.

70 vt diuina filii Dei virtus.] Hunc locum antea corruptissimum ex illis restituimus, omissis vocibus: erat, ergo, vt, & legentes: poſſit: pro: poſſet.

71 velut eſcam tradidit, &c.] Froben. velut eſcam tradens, hamo eum diuinitatis intrinſecus teneret inſertus, ex profuſione immaculati ſanguinis (ſolus eſt enim qui peccati maculam neſcit) omnium peccata deleuit. Vet. editio rectius: velut eſcam tradens hamo diuinitatis intrinſecus teneretur inſertæ, & profuſione immaculati ſanguinis, &c. omnium peccata deleret, verum nostra placet.

72 poſtes fidei ſuæ.] Ex illis adiicio: ſuæ.

73 hamum eſca conſeptum. Illi: contectum, non male.

74 Aut adduces] illi: adducis, & : ponis. Sed repugnant 70.

75 per ſe reſurrecturum.] Manut. vitio operarum: reſurrectionis.

76 & ingreſſus aperiat ianuas.) Hoc adiecι ex illis, quibuſcum etiam & cum Mor. lego reſoluat cathenas, vincula, feras, & clauſtra comminuat.

77 Quanto enim maiora ſunt.) Hoc cum Morello ex iiſdem, pro: magna, adiecimus etiam vocem: magis.

78 pereuntibus quidem.) Viciſſim illis adiiciendum: quidem, quia id habet Apoſtolus.

79 prophetico ſermone ſignatur.) Ex illis hoc repoſui, pro: ſignautur.

80 ad gentes eſſet omne myſterium transferendum, Sic etiam ex illis, pro: tranſlatum.

81 in corde deſcripta.) Et hoc ex iiſdem, pro: ſcripta. Pro: ſurripiat, autem, cenſet legendum Cauchius ſurrepat.

82 & ipſi ſunt iacula.] Illi: ſtant. Legit etiam Froben. audite, pro: videte, quod tamen etiam habet vetus editio.

83 aut abnuite. Et poſt hæc: Accepi (inquit) triginta argenteos & miſi] Recte ſic illi cum 70. quos ſecutus Morel. præterquam quod retinuerit: abite, pro: abnuite, non recte.

84 velut imputantis & exprobrantis affectu.] Item & hoc, pro eo quod vulgati codices habebant: impugnantia, &c. affectum, Morel. vero, affectus.

85 ipſe Dominus in iudicium veniet. Illi: ad.

86 & prædicetur.] Hoc denuo ex illis adiecimus.

87 Et alligantes adduxerunt eum xenium Regi Iarim.] Prorſus ſic legendum cum illis, pro eo quod aiunt: ad xenium Regis. Non potui autem reperire vnde hoc ſumptum ſit. Eſt haud dubie iuxta 70.

88 Vinctum ſibi inuicem mittebant. Contra ſic illi caſtigandi, pro: iuſtum.

89 Vt ſaluator. ex iiſdem denuo hoc adiicio.

90 omnis populus clamauerit.] Illi: ſucclamauerit. Et paulopoſt: ſupra, ſed neutrum placet.

91 Impoſita ei. Adiecimus ex illis: ei.

92 oportebat eum] inquam. Sic lego prorſus, pro: inquit, neque enim ſcripturam citat.

93 in panem eius.] Hoc rurſus ex illis pro: in pane.

94 quæ credentes diluat.] Legimus etiam: quæ, cum iiſdem, pro: vt.

95 per aquæ baptiſmum.] Illi cum Morel. aquam baptiſmi, minus recte. Legendum etiam prorſus apud illos: martyrium pro: myſterium.

96 quæ fuit primi Adam coſta.] Recte ſic illi, pro: prima. Suppleuit ex iiſdem etiam Morellus, quod hic deerat.

97 Accipe & de hoc.] Ex iiſdem adiecio: &, Quomodo & paulopoſt: tum.

98 ſpatia ſibi dedita.) Etiam voculam: ſibi. Et curſum, perduxit, cum Morel.

99 Ex Boſor, Illi: Boſra, at illud habent 70.

100 tanquam a torculari calcato.] Iidem, in torculari calcatum. Verum illud habent 70 & ex Græco, ad verbum Cyprianus ſupra epiſtola 63 & veſtimenta tua velut à calcatione torcularis pleni & percalcati.

101 torcular calcaui ſolus, filiæ, Syon,] Quum iſtud non ſit reperire apud 70. ſed in verſione Hieron. præterquam illud, filiæ Syon, videtur mihi alludere Rufinus ad illud Thren. 1. Torcular calcauit Dominus virginis filiæ Iuda. Atque adeo non recte legunt illi: filii.

102 Potatus ſit.] Ex illis etiam hoc, pro, potus.

103 Sed & in Canticis Canticorum] Non habent illi: Canticorum.

104 & vindemiaui myrrham meam. [Prorſus ſic. Cum ipſis & Morel. lego, quia Græce eſt σμύρναν μου, pro: vineam meam; & alioqui non conueniret exemplum.

105 Mortificauerunt in lacu.] Illi, lacum, at prius habent 70.

106 & dabo malignos in ſepultura.] Illi, pro Morel. in ſepulturam.

107 Item alius] Rectius ſic illi, quàm nos: alias.
108 dum deſcendero in corruptionem.] Item & iſtud, pro: deſcendo,
109 In ipſo (ait) eis qui in carcere incluſi erant deſcendit ſpiritibus prædicare, &c.] Ita hunc locum mutilum, & addita: &, coniunctione obſcurum, partim ex illis, & Morel. partim ex coniectura emendauimus, vt, in ipſo, ſit idipſum quod vulgo legitur in Epiſtola Petri: in quo, pro quo tamen longe aliter illi: qui in ipſo habitat.
110 A MORTVIS] Etiam hoc ex illis cùm Morellio item & illud: quippe.
111 abſoluat] Vtraque illa D. Hieron. editio clarificauit.
112 eouſque ille miſerando.] Rectius hoc nos quam illi, eouſque te ſequendo.
113 Nec creatorem omnium Deum.] Recte nos hoc nunc, pro, de hoc.
114 id reparaturus.] Illi, ſalutem operaturus; ſed minus placet. Contrà rectius ille: certa, quam certe.
115 quod inferum eſt, aut quod ſupernum patet] Illi non aliud, quam: quid inferum eſt aut quid ſupernum. Legunt etiam: repoſita, pro, depoſita.
116 Rediit] Ex iiſdem hoc habeo, pro, Redit. Item: enim, pro: etiam, adiicio quoque paulopoſt: &.
117 Sicut & ad Hebræos.] Placet vt hic adiiciatur prius illud: &, quàm iterum.
118 per paſſiones] Prorſus hoc cum illis lego tum quia Græcè eſt: διὰ παθημάτων; tum quod ſequatur, paſſionibus.
119 carnem humanam, quæ in mortem ceciderat per protoplaſti lapſum, reſurrectionis virtute reparatam] Item & hoc ex iiſdem cum Morel. antea locus erat mutilus.
120 Vnde & Apoſtolus] Male illi, vt &.
121 Placuit autem ita.] Adiicio, ita. ex iiſdem.
122 Plenæ ſunt de his,] Illi non habent: de, Rectius autem nos: ſuper his, quàm illi: ſuper hoc.
123 potare.) Vetus editio Hieron. potari. Vtraque verò: ſoporatus ſum, pro, ſomnum cœpi.
124 diuinæ poteſtas maieſtatis.] Adiicio ex illis: poteſtas, & lego: manifeſtiſſime, pro, manifeſte,
125 ſanabit nos.] Vetus edit. ſanauit, ſed ſupra Cyprianus libr. Teſtim. 3. cap. 2. item 70. & Hebræi in futuro legunt.
126 Qui eduxit.] Illi, eduxit. Vtra lectio ſit verior neſcio, quum neque Eſaiæ 40. quod adnotarunt in margine Manut. & Morel. neque alibi hanc ſcripturam reperire potuerim; ſicut nec illud quod ſequitur: Mulieres quæ venitis, &c. Niſi forte illud ita tranſlatum fuerit ab Aquila, Symmacho, aut Teodotione, illo loco vbi legitur Eſaia 40. Qui educit in numero militiam eorum, & hoc Eſaia 32. Vbi eſt: Mulieres opulentæ, &c.
127 ad ſepulchrum. Ex illis etiam hoc adieci, &: Magdalene, item: ad monumentum. Quibus & illud acceptum debeo: etiam de hoc ita prædicitur, pro: etiam hoc dicitur. Rurſum addidi ex iiſdem; quem dilexit anima mea, in noctibus quæſiui eũ. Quemadmodum & illud, cum illis lego: breuitati enim ſtudentes, plura coaceruare non poſſumus.
128 conſequenti breuitate, &c. continentur.] Illorum etiam hæc magis placet lectio quam vulgata conſequentia breuitatis, &c. continet. Ex quibus e iam lego: niſi, pro: ſi, & per hæc, pro, per hoc.
129 ante non ſederat.] etiam hoc rectius illi quam vulgati, ſedebat, E quibus & paulopoſt adiicimus, ſancto.
130 moris victorum eſt] Contra ſic illi reſtituendi.
131 & alias.] Illi: & aliud, Verum ſupra de Cardinalibus Christi operibus accipitur etiam: alias, pro: alibi.
132 aptantur.] Iterum hoc ex illis, pro: adduntur. Et profectum, pro, perfectum.
133 Dominum eum vocat.] Adieci ex eadem vtraque editione, eum, & paulopoſt: ſe.
134 à dextris virtutis Dei.) Prorſus legendum cum illis: virtutis Dei, non: filii Dei, quia ſic Euangeliſta, & alioqui abſurdus eſſet ſermo.
135 Qui eſt in dextra Dei ſedens in cælis. Peſſime Froben. Quod, atqui poſteriores duas voces hodie non habet Epiſtola Petri.
136 Quia diſponet.) Et Frobenius & vetus editio: diſponit, ſed illud placet, quia Græcè eſt, οἰκονομήσει.
137 Quod autem dicitur, &c. non ideo dicitur, quod alii, &c. ſed quod animæ.] Sic illi pro eo quod nos duntaxat: Quid autem dicitur, &c. niſi quod alii, &c. ſed animæ. Et videretur illa lectio genuina, niſi reiiceret communem expoſitionem de viuis & mortuis.
138 ſicut ignis conflatorii. Omnino ſic legendum cum illis & Morello, non: conflatoriis, quia Græcè eſt: χωνευτηρίου. Ex quibus etiam adieci vocem: iſte.
139 Videbam (inquit) in viſu noctis.] Cum iiſdem & Morello addimus: noctis, quia habent 70. Omiſimus vero quod habent illi: liber, quod 70. non legunt. Legimus tamen cum ipſis & Mor. iuxta 70. omnes populi, & ſeruient, pro: omnis populus, ac ſeruiunt Adiecimus etiam cum iiſdem paulopoſt: &, vbi contra Chiliaſtas agis.
140 ſtantem in loco ſancto.] Ex Frobenio & veter. edit. Hieron. addimus ſtantem, quod id habeat Euangeliſta. Ex quibus etiam paulopoſt legimus: magis, pro: magnas.
141 & extollit ſe.] Illi: & extollitur, perinde eſt.
142 nequis, &c. credat.) idem: ne qui, &c. credant, vt recipiat vnuſquiſque propria operis ſui. Legunt illi: corporis, quomodo & Græce & Latine Apoſtolus: forsaſſis alia verſione vſus eſt Rufinus, Confirmans tamen eum iſte cum ſupra Cypr. l. Teſt. 2. c. 12. & Ambr. in comm. lect. vulgati noſtri interpretis qui videtur legiſſe: τὰ ἴδια, pro eo quod eſt hodie: τὰ διά.
143 ET IN SPIRITVM SANCTVM.] Sic illis, pro eo quod alis legunt: SPIRITV SANCTO.
144 perſonæ ipſius coaptata. Etiam hoc, pro: cooptata.
145 Credo in Deum Patrem omnipotentem. poſt hæc: in Ieſum Chriſtum filium eius, vnicum Dominum noſtrum, ita iungitur: & in Spiritum ſanctum. Rurſum hæc cum illis ſic lego, quæ prius erant, in ablatiuo.
146 Sicut enim vnus dicitur Pater.] Vocem: vnus ex iiſdem adiecimus.
147 in Deum Patrem, &c.] Quam prius vbique illi hoc & ſimilia in accuſatiuo legant, non recte hoc loco ablatiuus apud illos reperitur, quare & hoc pacto caſtigandum duximus, non hic modo, ſed & poſtea vbique.
148 adiecta præpoſitione in.) Prorſus cum illis adiicienda particula, in.

149 SANCTAM

149. SANCTAM ECCLESIAM CATHOLICAM) Ex iisdem adiicio CATHOLICAM, quamquam mirer non explicari eam vocem ab auctore. Vicissim autem apud illos adiicienda prorsus vox. HVIVS.

150 Nunc autem) Recte sic coniecit legendum Mancinus, quum illi sic legant.

151 Is ergo) illi: Hic igitur.

152 post hos. Sic lego cum Costerio, pro eo quod illi post hæc, alii post hoc.

153 Regnorum libri) Placet hæc illorum & Morellio lectio, præ alia: Regum, quia illa veteribus magis est vsitata. Ex quibus etiam paulopost, & adiicio.

154 Salomonis vero tres Ecclesiis traditi.) Frobenius apud D. Hieron legit: Salomon vero tres Ecclesiis tradidit, sed illud habet etiam editio illa vetus.

155 Pauli Apostoli Epistolæ.) Etiam hæc illorum lectio, vt omnia sequentia in nominatiuo non in accusatiuo legantur, placet magis.

156 Petri Apostoli Epistolæ duæ, &c.) Locus diligenter adnotandus quod Epistolam Pauli ad Hebræos (nam alioqui tredecim tantum essent Epistolæ Pauli) vtramque Petri, Iacobi vnam, & Iudæ vnam, Ioannis tres indubitate inter Canonicas scripturas iam ab ætate sua Rufinus numeret, quodque Petro & Iacobo Apostolis inscribat. De quarum adeo auctoritate plura hic statueram adscribere, sed ne sim prolixior, lectorem remitto ad Ioannem Driedonem lib. 1. Ecclesiast. dogma. Melchiorem Canum lib. Locorum Theologicorum 2. & Sixtum Senensem lib. 1. Bibliotheca sancta; quod opus non ita pridem prodiit, dignißimum profecto, quod omnium studiosorum teratur manibus.

157 Iudith) Quam non recte hic sentiat Rufinus de cæteris hic commemoratis scripturæ libris, supra alicubi suis locis tractauimus. Vt idipsum autem faciamus de hoc libro Iudith: Imprimis non modo cum aliis recensetur in Canone scripturarum locis in argumento citatis, sed & (vel ipso D. Hieron. teste in prologo) Synodus hunc Nicena inter sacras scripturas computauit. Deinde citant tanquam scripturam Canonicam Origenes in cap. vlt. lib. Iudicum, Chrysostom. de variis locis in Matth. ho. 10. Ambros. Offic. lib. 3. cap. 3. epist. 83. de virginus lib. 2. de Instit. virgin. cap. 1. ac lib. de Viduis latißime: etiam cum sua expositione dignatus pro non exigua sui parte: Cyrillus in Ioannem lib. 7. cap. 10. Fulgentius epistola de statu viduarum. Ipse denique Hieron. epist. ad Saluinam. Omitto Bellatorem Presbyterum, D. Isidorum Hispalensem, & Rhabanum nostrum, qui in illum commentati sunt. Certe D. Hilarius Prologo in Psalm. etiam libros Iudith & Tobiæ annumerari dicit Canoni scripturarum, vt 24. libri constituantur veteris Testamenti.

158 Pastoris siue Hermatis] Legunt illi cum Morello: Hermes, Costerus: Hermatis. Sed magis placet illud: quod apud Origenem in epistolam ad Roman. non Hermes sed Hermas nominetur: quum tamen vtriusque Apostolus Paulus meminerit. Damasus etiam in catalogo Pontificum Herman vocat, & Eusebius lib. 3. Eccles. hist. cap. 3. (ipso Rufino interprete) Hermæ libellum nuncupat. Hic autem etsi apud veteres Clementem Alexandr. Irenæum, Athanasium, citetur etiam ad dogmatum confirmationem, postea tamen à Prospero nullius auctoritatis iudicatus, & à Gelasio reprobatus est, quippe ex quo cum Caßianus suum errorem, tum Arriani suam hæresin comprobare niterentur.

159 qui appellantur duæ viæ, vel iudicium Petri) An illud qui appellantur duæ viæ, ad librum Pastoris referendum sit, an ad iudicium Petri incertum est. Verisimilius tamen sit, quod ad iudicium Petri: tum ex veteri editione Hieron. vbi duobus punctis distinguitur à præcedentibus, & sequenti istud iungitur, sine vlla interpunctione, vt omissam particulam: vel: tum quod opus illud Hermæ tribus duntaxat libris distinguatur, quorum primus Ecclesia inscribitur, secundus Pastor, & tertius similitudinum. Quod tamen si sequamur, censeo præponendam: &, particulam, Iudicii autem Petri meminerunt etiam Hieron. & Sophronius in catalogo virorum Illustrium.

160 sibi Ecclesiæ ac) Adiicimus hæc ex vtroque D. Hieron. exemplari.

161 Cui non dixerit etiam hic) Ex iisdem adiicimus particulam: hic, non placet autem quod habent: dixerint. quia prius vbique singulari numero loquutus est Auctor.

162 in qua) Ita illis rectius quam aliis: in quo. Iterum: aut, pro eo quod alii: ac.

163 Vt Arius) Hoc in illis adiiciendum, legunt vero constanter: &, pro: vt. Item paulopost: odi, pro: odini. Pulchre autem deducit singulorum istorum hæreses.

164 quid dicat) Ex ipsis hoc reposuimus, pro: dicit.

165 coæternas Deo animas) Illis adiicienda vox: Deo, immo hoc modo castigandus vterque, alioqui corruptißime.

166 & post eius successor Photinus) Non male vetus Hieron. editio: & eius post hæc successor: Pro quo corrupte Froben. post hunc. Atqui recte illi Photinus, pro: Fotitius, quia & Epiphanius, hæres. 71. & August. hæres. 45. sic illum cum aliis veteribus nuncupant.

167 & filium Dei habere initium, &c.) Hæc in illis desiderantur, atque adeo & supplenda sunt.

168 non tamen & animam) Vicißim ex illis supplevimus particulam: &, paulopost recte iis: traditionis Ecclesiam criminando, pro eo quod illi: traditionem Ecclesiæ. Arguebant enim Donatistæ traditionem codicum.

169 & quod Nouatus sollicitauit] Recte ita loquitur, nam auctor hæresis fuit Nouatus, assertor Nouatianus. Atqui magis placet illorum lectio: & secundas nuptias, cum forte iniri eas necessitas exegerit, condemnando, quam alterum: & secundas nuptias, iniri eas etiam si necessitas exigit, condemnando, quia alioqui vox initis, non habet cui respondeat. Quum autem & D. August. hæres. 38. & Epiph. 59. Nouatianis hunc errorem impingant, mirum est nusquam eius meminisse Cyprianum.

170 diabolum debita absoluere damnatione pœnarum) Hic vicißim illi non recte, absolui. Atqui veluti digito Origenem (quod mirum est, Auctor notat.

171 vbi indulgentia principalis est.) Froben addit causa, sed non est necesse, nec illud habet etiam vetus editio: quæ tamen legit: principaliter. Vtrique autem adiiciendum vt sensus constet: Et tamen.

172 effici subito videtur) Ex illis adiicio: subito, & iis vicißim adiiciendum. & potius.

173 in bonum voluntas mutata] Iidem hoc rectius cum Morello quam alii: bona voluntas. Sane est autem intelligendum quod dicit: auctor malo dæmone, Ex iisdem adiecimus: &, ac paulopost: est.

174 Sed & vlterius) Sic vetus editio, pro eo quod alii: Sed vltimus. Et videtur illud castigatius; quia

sequitur in Symbolo : ET VITAM ÆTERNAM. *Quod tamen, nisi forte tacite, non explicat auctor ; Ex vtroque vero adiecimus* : carnis, *cum Morello. Retinuimus autem* : Manichæus, *pro eo quod habent illi*: Manichæi, *quia prius etiam sic locutus est.*

175 Inde vel] *illi* Tamen vel, *Cum Morello autem ex ipsis adiecimus* : sed viuentium.

176 qui iam non carni seruiunt, sed animæ] *Vetus editio Hieron.* qui iam conseruam animæ, *sed non placet. Verum ex eodem reposui* : meruerunt consortiis inferre, *pro eo quod erat*: meruerint consortiis misceri.

177 maris etiam interdum profundo sorbetur.] *Illorum hæc lectio placet, pro* : soluitur. *Ex quibus etiam cum Morello legimus* : redintegrari, *pro*: reintegrari.

178 quæ lege Dei seminatur in terra.] *Prorsus ex illis adieci cum Morello*: terra. *Cum eisdem tribus lego*: tam, *pro*: nunc, *&* : æstimator, *pro*: existimator.

179 ferrique) *Hoc ex veteri excuso, pro*: ferri quoque.

180 vniuscuiusque seminis quocumque loci fuerit satio, &c. *illi longe aliter*: vniuscuiusque seminis granum quocumque loci iactum fuerit, & cæt. germen producet, vt statum suæ formæ, &c. reparet. *Quæ vero sequuntur, tam sunt corrupta vt sine Ms. cod. mederi sit impossibile. Vetus enim editio longe aliter legit, cui consentit Froben. omissa vnica voce* : est. *Sic nempe* : ratio tamen ipsa quæ inest vnicuique carni, est immortalis : quia immortalis animæ caro est, eo tempore, quo seminatis in terram corporibus primum veri Dei voluntati astitit, collectum, &c. ac reparat illi speciem. *Verum non minus & hoc obscurum est.*

181 fidem Symboli] *Ex illis*: fidem, *adiecimus, sed vicissim in ipsis adiiciendum* : cauta & prouisa adiectione.

182 quam is, &c. signaculo crucis fronti imposito contingit.) *Prorsus sic lego cum Costerio, pro*: contegit. *Illi vero neutrum legunt, sed* : quam haberis, &c.

183 quod resurgant mortui] *illi* : quod resurgat mortalis caro.

184 ita & in Christo omnes viuificabuntur.] *Sic ex illis : adiecto, &, pro* : viuificantur, *quia exemplaria Apostoli & Latina & Græca sic legunt.*

185 Omnes quidem exurgemus. *Adnotanda est hæc lectio conformis nostro interpreti, præsertim quum præcedentia fere iuxta Græcum Apostoli exemplar legantur. In cuius confirmationem, latius D. Hieron.* Epistola ad *Minerium & Alexandrum.*

186 Nam si credimus.] *Hic erat particula*: &, *superflua, & paulopost desiderabatur.*

187 qui relicti sumus.] *Illi vtrobique & rursum peste*, qui reliqui sumus. *perinde est.*

188 quasi nouella.) *Ex ipsis adiecimus* : quasi.

189 Est (inquit) arbori spes] *Hoc quoque ex iisdem pro*: arboris, *Vicissim autem apud illos & Morel. legendum* deficit, *non* : deficiet *quia Græce est* ἐκλείπει. *Rursum ex iis* : ab, *adieci & interrogandi notam. Atqui corrupte vetus editio*: abierit, *pro*: abiit, *quia Græce est* ᾤχετο. *Est autem adnotatu dignum, quod hæc dicat interrogantis modo legenda, contra quam hodie sit in Latinis & Græcis exemplaribus* : *Mirum est vicissim, quod vtrobique legat*, cum ceciderit ; *quandoquidem Græce sit priori loco*: τελευτήσῃ, *& posteriori* κοιμηθείς.

170 excisæ arboris truncum iterum pullulare de terra, & lignum emortuum iterum vitam recipere] *Rursum hoc ex illis, pro eo quod erat dumtaxat*: abscissæ arbori vitam redire. *Cum iisdem omisimus*, quo, *vbi pessime legebatur* : quo modo.

191 iterum fiam. Et iterum idem dicit: Qui resuscitaturus est super terram pellem meam, quæ hæc nunc.] *Omnia hæc antea desiderata cum Morello ex illis adiecimus. Vnde & manifestum est, paulopost etiam debere legi* : Qui resuscitabit pellem meam, quæ hæc nunc haurit, *pro eo quod erat corruptissime*: Quia suscitauit, &c. quæ hæc non haurit.

192 & hoc quod nunc mortale est.] *Etiam hoc ex illis, pro* : Et nunc quod, *quemadmodum etiam paulopost* : resurgent, *pro*, resurrexit, & *iterum* : non, *pro*, nec ; *omissa etiam cum illis particula*: de, *superflua.*

193 absque internecione.] *illi* : interemptione.

194 Quod autem iusti semper cum Domino Christo permaneant, &c. *Et si disertis verbis non explicet vltimum Symboli articulum, satis tamen hic vrget vitam æternam.*

195 Nec miretis, si sacrosancta sanctorum corpora, &c. *Prorsus etiam ex illis reposuimus*; Nec miretis, si, *pro*; Nec muta, *qui aliter etiam legunt quod sequitur*: caro sanctorum in tantam gloriam, &c. mutabitur. vt &c. aëre vecta rapiatur.

196 conforme corpori fieri] *Rectius hoc illi cum Morello, quam alii* : corporis filij. *Græce est enim* : εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι. *Adiecimus cum iisdem paulopost voculam*; &.

197 Quia coexcitauit, &c. simulque fecit] *Contra hic non placet illorum lectio*, consuscitabit, *&* faciet ; *quia repugnant & Græca & Latina Apostoli exemplaria.*

198 Cui enim.] *Iterum hoc ex illis, pro* : Quid. *Item*: confirmandi, *pro* : conformandi, *&*: eorum, *pro* : sanctorum.

199 Nec tibi.] *Adiecimus ex iisdem*: tibi, *& paulopost hæc verba* : rursum corpus animale. *Item vocem* autem. *Cumque ipsis legimus*: ex, *pro* : de, *Addimus etiam deinde voces* : Deus, *&* : minister.

200 vtque sancta Trinitas) *Prorsus etiam cum illis sic legimus, pro*: atque; *item* : affectu, *pro*: affectu, *& paulopost bis* quæ, *pro*, quid.

201 vt quæ in peccatorum remissione diuinæ libertati nequaquam ratio, &c) *Optime sic vet. editio. cui consentit & Froben. præterquam quod legat* : & quod : *pro eo quod alij corruptissime* : atque in peccatorum remissione qui ad libertatem diuinam in ea quæ ratio *Ex vtroque autem paulopost adiecimus*: &.

AD VIGILIVM DE IVDAICA incredulitate seu potius Celsi cuiusdam in altercationem Iasonis & Papisci, Præfatio.

AGVMENTVM.

P*Refatur latius Auctor in Altercationem Iasonis Hebræi Christiani & Papisci Iudæi Alexandrini, & à se ex Græco trãslatum in Latinum* :

num: eamq; Vigilio Episcopo dedicat, Martirium illi prædicens: suique vt meminerit in cœlesti gloria multis verbis rogat. Atqui altercationis ipsius meminit D. Hieronym. in Genesin, & eius argumentum his verbis Origenes lib. 4. contra Celsum indicat: Quod si quis (inquit) æquiore animo Iasonis Papisci scripta perlegerit, profecto comperiet, non irridendum esse librum, in quo Christianus ex Iudaicis scriptionibus cum Iudæo describitur disputans, & plane demonstrans, quæ de Christo exstant vaticinia, Iesu ipsi congruere. Solus autem Morelius hunc & sequentẽ Tractatum edidit.

Etsi[1] plurimos gentilium scio, Vigili Sanctissime, ab ordine atq; ratione veritatis auersos, quo minus Dominũ noscant, cæcitate mentis errare: tamen magis Iudaicæ plebis insaniam noui aduersus nomen Domini, pertinaci etiam nunc duritia cordis, ingenita patrũ iniquitate, perstare: aduersantis veram salutem, nec inquirentis vitę ęternę datorem, vt qui delictis stirpis antiquę sint pari merito nequitiæ generali obnoxii, saltẽ vel sero credentes possint conuersi ad Domini timorem satisfactione omni pœnitentiæ ab iniquitatibus liberari: sed perstat & durat adhuc & sẽper adusque progeniem succidaneam innata patrum irreligiosa perfidia; quæ aduersum odium nominis Domini incredulitatis infamia roborata, nec ad noscendam veritatem potest corrigi, nec ad timorem Dei ipsius monitis doceri atq; suaderi. Cum autem doceat Dominus, & ostendat dicens: Ego sum lumen sæculi, qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumẽ vitæ: quę, malũ, ratio est, ostensum diuinitus vitæ lumen omittere, & mentis cęcitate malle tenebras mortis eligere, vt ostendat damnationis suæ propriæ volũtatis liberam & illicitam perditionem, contra Deum etiam illa nolle quę prosũt. Secundum quod & per Domini vocem increpatam Hierusalem quod colligi noluerit, Domino illam volente colligere, loquitur Spiritus sanctus, & bonitatem Dei manifestat peccatoribus subuenire iugiter velle: Hierusalem Hierusalẽ, quæ interficis Prophetas & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui colligere filios tuos, sicut gallina colligit pullos suos sub assellas suas, & noluisti?[2] Adeo Dei voce manifesta, perfidi populi contumacia denotatur, vt etiam salutem propriam suam semper aduersus clementem misericordiam Domini spreuisse videatur. Propheta item alius beneuolentiam Dei exhortatione offerens, prædicatione insinuans proclamat & suadet dicens: Reuertimini ad me, & ego reuertar ad vos dicit Dominus. Alias quoque similiter misericordiã suam Deus sempiternam manere demonstrans addidit dicens: Nolo mortem morientis quantum vt reuertatur & viuat, dicit Dominus. Quid est ergo reuerti, quàm in Christum credendo; per eũ qui est via veniendi ad patrem, Deo reconciliatum posse saluari? Quomodo autem reuerti ad Deum possunt; qui ei per quem est agnitio & reuersio ad Deum, voluntatem Dei prædicanti credere noluerunt? aut quomodo Deum satisfactione placare potuerunt qui eum qui est satisfactio & placatio pro nobis apud patrem, sacrilega impugnatione persequi maluerunt? Si enim aduocatum Christum habemus apud Deum patrem seruare ea quę nos docuit & monuit, quæque ad patrem locuturus est, sollicito timore facere debem⁹. Igitur nos qui mente in Domini metum prona, mandatorum eius monitis insistimus, & religiosi ac venerabilis cordis fide credulitatem de eius timore concepimus; quid aliud sequi, quid cupere, quid magis velle aetenere debemus, quàm, vt omni à nobis mentis antiquæ nocte discussa, & caligine vitæ prioris abstersa, mandatorum Domini salutarium memores, ac vitæ æternæ promissa retinentes, ad eius monita vertamur, & in Ipsius lumine quod ostendit, firmata credulitate gradiamur: vt qui ignari aliquando salutis futuræ, in erroribus implicati vitę prioris, ac tenebris aberrauimus, illuminati nunc eius veri luminis claritate, & ostenso nobis atque patefacto melioris vitæ limite, Domini mandata sequenda & gerenda teneamus. Hoc lumen nobis vitæ salutaris exortum, hoc in reparationem hominis natum, de Dei Patris procuratione ac miseratione, præsidium. Magi primi ab Oriẽtali parte venientes, & stella eorum duce, Iudæorum regem palam præscia prædicatione quærentes, adferentes etiam munera, testificata omnibus inquisitione monstrarunt. Et ne aliquibus, quis ille, esset absconsum; inuentum puerum procidentes genibus adorarunt; sicut testificatur Euangelium dicens: Cùm autem natus esset Iesus in Bethleem Iudæ in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente vene-

Marginalia: Ioan. 8. — Mat. 23. — Zach. 1. — Ezech. 18. — 1. Ioan. 2. — Mat. 2.

runt in Hierosolymam dicentes: Vbi est qui natus est Rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in Oriente & venimus adorare eum, testificātes scilicet veritatem de eo, etiam stellam sibi signum atq; indicium natiuitatis ipsius esse monstratam, qua indice natum illum Magis prædicantibus & adfirmantibus Hierosolymis, crederent. 4 Simeon quoque iustus qui in cęcitate constitutus, diuino monitu audierat, se non ante moriturum quàm vidisset Christum: cum in templū omni populo pręsente infantem secum inferret mater, & in spiritu natum esse Christum sensisset, acceptum in manus puerum vidit: & benedicens Deum in conspectu & auditu omnium dixit: Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundū verbum tuum in pace: quoniam viderunt oculi mei salutare tuum. Luc. 2. Simeon quod cæcus audierat, euidenti veritate perfectum est: & veritatem quam accepto lumine viderat, benedicendo palam Deum populo prædicabat. Ad hoc enim viderat vt referret, & reuelatione sua quod Christus natus fuisset, ostēderet: & perfidi populi inscitia prima incredulitatis instrueret. Nec hoc solum testimonium de eo scripturarum cœlestium, veritas perhibet verum & per Prophetas ante Spiritus sanctus aduentum eius in hunc mundum futurum, palam mente omnium conscientē prædicauit. Nec est obtentus excusationis incredulis, vel ignorasse Dei filiū Christum, vel nescisse futurum saluatoris aduentum: sicut David manifestat dicens: Psal. 18. Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam, non sunt sermones nec verba, quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exiuit sonus eorum, & trans fines terrę verba eorum. In sole posuit tabernaculum suum, id est, in manifesto, in luce, palam seipsum venisse monstrauit: & pręedicatione per Prophetas, sui ostentione quodammodo, omnibus suam pręsentiam probauit. Hoc etiam Esaias, per quem Dominus præsentiam suam clara annunciationis manifestatione monstrauit, prophetat & dicit: Ipse qui loquebar veni, id est, qui per Prophetas ante aduentus mei futuri pręloquens fueram, is propria nunc atque præclara voce præsentiam meam sensis mei ipse manifesto. Quid euidentius? quid luce pręclarius? quid verius potest dici? vt oculis quodammodo perspectus esset, ostēdit venisse ipse qui fuerat venturus, antequam veniret, & incredulitate mentes populi perfidi obstruente, venientem nemo cognouit. Sicut idem Isaias in prima increpatione populo proclamat dicens: Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepium domini sui: Israel autem me nescit, & plebs me non intellexit. Esa. 1. Palam cunctis sicut ipse prædixit apparuit, & sedentibus in tenebris manifestum vitæ lumen effulsit, & iustitia: 6 perfidorum pectus obsessum, postposita propria ac eiecta salute tenebras potius cęcitate cordis elegit. Frequentatur vbique atque manifestat prophetatio cunctorum, qui sancto Spiritu pręmonente, aduentus Domini metatores esse sortiti sunt: hoc lumen sęculo datum, & diem nobis salutis exortum, viuificandis quoque in eum credentibus destinatum. Docet hoc in Psalmis Spiritus sanctus, & ostendit dicens: Lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Psalm. 117. A Domino factum est istud, & est admirabile in oculis nostris. Iste dies est quē fecit Dominus, ambulemus & iucundemur in eo. In hoc die nos ambulare Paulus quoque Apostolus pręcipiens & docens ac pręmonens dicit: Nunc enim propius est nobis salus quam cùm credidimus: nox pręcessit, dies autem appropinquauit. Rom. 13. Abiiciamus ergo opera tenebrarum & induamur arma lucis, sic vt in die honestē ambulemus, id est, in Christo & mādatis eius, cuius lumine ac monitis luminati, & in claritate diei eius inuenti, proximam nobis salutem credulitatis in eum mente conspicimus. Solem quoque esse Christū cunctis timentibus eum Malachias Propheta testatur & promittit dicens: Vobis autem timentibus nomen meum orietur sol iustitię, & sanitas in alis eius, ostendens ex nullo nobis salutem posse conferri, nisi in passione crucis eius, qua extendens manus cuncta sęculi saluaturus amplexus est. 7 Conuerso ergo ad eum timore credamus, & ad ęternitatem vitę spe futuri regni animemur. Quis enim tam stolidus ac demens? quis sit ab intellectu suę salutis alienus: qui tot & tantis veritatis testimoniis incredulus, non aduersus, in meram fidem obduratum pectus intellectu veritatis emolliat: & tenebris vitę quondam mortalis exutus, in lumine pręceptorū cælestium gradiens, ad diuina monita & domini salutaria gerenda mandata, illuminato corde,

tota mentis ac fidei credulitate conuertat: vt quem Prophetæ prædicauerunt, Deum noscat, vt Christum qui se palam mundo venisse monstrauit, intelligat; vt scripturis diuinitus testificantibus, Dei filium & Deum credat. Sicut ipse, quæ sit
Ioan.17. vita æterna, manifestat dicens: Hæc est autem, ait, vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum, docens atque ostendens, nihil aliud esse Deum nosse, quam credere & oculos cordis in Dominum prona, immo tota pectoris fide deuotæ mentis aperire. Inde iam fit, vt credendo, intelligas, intelligendo quod credis, in sensu Deum illuminato corde conspicias; sicut idem ipse Dominus & per Esaiam antemonet dicens: Si non credideritis, nec
Esai. 6. intelligetis. Tam facilis & præstans & larga est atque abundans de Domini pietate clementia; vt si quis semel sese in eum toto timore conuerterit, ad cæleste munus admissus: iam eius non nisi ad diuina, mens pateat, & ad cælum ac superna oculos cordis attollens, Christi lumen parte iam salutis aspiciat. Exemplum ac documentum nostri timoris & fidei, ex ipsius Abrahæ Patriarchæ fidei credulitate monstratur, qui repromissioni Dei mente simplici statim credidit, & ideo ad iustitiam deputari ei condigna remuneratione commeruit.
Gen. 15. Hoc Deus diligit, hoc appetit, hoc in seruis suis benignus remunerat, & honorat simplicitatem mundi cordis, * quo quidem eius cernimus timorem dilectionis Domini, quo probamur: credulam fidem mentis, qua iustitiæ deputamur. Hanc fidem sequi, hunc Dei timorem seruare nos conuenit; qui custodientes verba cælestia, & sperantes promissa diuina, filij Abrahæ meruimus nuncupari. Quod Apostoli Pauli, qui Dei voce vas electionis est dictus, contestatione firmatur dicentis: Sic Abraham credidit
Rom. 4. Deo, & accepto latum est ei ad iustitiam. Cognoscite ergo, quoniam qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ. Hoc Iudaicus populus, cui à primordio legis monita loquebantur, incredulæ mentis duritia, & perfidi cordis insania seruare noluit; & ideo pro diffidentiæ merito, filiorum nomen amisit: non tamen omnium perfidę gentis, aduersus nomen Domini, quo minus intelligerent veritatem, odio durata mens est. " Etiamque Spiritus sanctus, id est, Christus Dominus noster profectus ex Deo Patre, venit vt saluum faceret quod perierat Israeli: qui maior ac fortior ad subigenda contumacium colla in timorem sui nominis & potestatem, eos qui aduersus luminis sui claritatem, obstinata etiam tunc mentis cæcitate dubitabat, ad notitiam claritatis & glorię suę tam facile conuertit; quàm vt omnes saluos faceret prouidentia suę diuinę misericordię dignatus aduenit. Nam vt duri cordis tunc & impię plebis ad Domini metum ipso Domino euangelizante conuersas mentes sileam; vt Apostolorum eius prędicatione multiplicatum in toto orbe & reuersum credentium populum conticescam; illud pręclatum atque memorabile gloriosúmque " Iasonis Hebręi Christiani, & Papisci Alexandrini Iudęi, disceptationis occurrit: Iudaici cordis obstinatam duritiam, Hebręa monitione ac leni increpatione mollitam; victricem in Papisci corde, Iasonis de Spiritus sancti infusione doctrinam. Qua Papiscus ad intellectum veritatis admissus, & ad timorem Domini ipso Domino miserante formatus, & in Iesum Christum filium Dei credidit, & vt signaculum sumeret deprecatus, Iasonem postulauit. Probat hoc scriptura concertationis ipsorum, quę collideotium inter se Papisci aduersantis veritati; & Iasonis asserentis & vindicantis dispositionem & plenitudinem Christi, Græci sermonis opere signata est: ad cuius translationem, ad intellectum Latinum, animante Dei ope & fidei viuentis firmitate, seruata verborum proprietate intrepidus accessi & his qui ab intellectu Græcę docilitatis alieni sunt, interpretata, integra significatione verborum, & intellectus omnis ac veritatis manifestatione patefacta, Romani sermonis ratione discussa, differui. Cuius laboris probationem tibi charissime, " qui vtriusque linguę instructione fundatus es, impensa petitione committo; vt qui sancti Spiritus veneratione verecundus es, collata vtriusque operis lectione, audacium verecundo temeritatis explores: & examine iudicij tui, quę minus à nobis vel improprie fortè digesta sunt? auctoritate Spiritus sancti, qui in pectus tuum inundatione gratię cęlestis influxit, comprobes & emendes: Sitque ad te de ista lectione ab humilitate nostra mandata legatio, & insinuanda tibi in nos prima dilectionis petitio; vt paruitatem fidei meę, cum discipulorum tuorum instructione atque eruditione coniungas; & me quem in alia parte,

huius prouinciæ constitutum propter visendos vultus tuos non itineris longinquitas terruit, nec senium ac difficultas fatigati ac fessi iam corporis retardauit, sed animante stimulatu Domini, & vrgente festinata cupiditate properandi, contempta quoque omni tribulatione inopiæ atque penuriæ, quantacunque virium facultate veniendi, sanctimoniç tuç celebris huc fama perduxit, ad permixtam " dilectionis tuæ charitatem, cum vnanimitate fraternitatis admittas; & amore tuo quem discipulis suis Dominus hæreditatis titulo reliquit, coniungas pariter & adsciscas. Expertum pariter cum fratribus in apertione oris tui splendorem gratiæ luminis Christi sequar; in tractatibus tuis lumen vitæ, quod Dominus ostendit, quod Christus aduenìens æternam vitam esse monstrauit. Certè quàm mihi læta illa, quàm exoptabilis dies est, cùm misericordiæ Domini fauore accersitione dilata, senectam istam meam proferre contigerit; vt & orationibus sanctorum impensè & iugiter deprecantium Dominum, Christi Martyrem videam, vt coronam iustitiæ quæ tibi penes Dominum deposita est, portare conspiciam. Nec putaueris autem martyrij tibi, secundum præsens votum fidei nostræ, gloriam tribui: tunc inde felicitatis huius collata dignatio est; tunc iudicio suo iusto Dominus elegit destinatum Martyrem, cùm te exemptum de iustorum grege atque adsumptum sibi, inopinato constituit altari sacerdotem. Præclara prorsus & gloriosa vocationis electio, & de Domini dignatione noua atque inaudita & mira felicitas; transmarinæ peregrinationis necessitatibus occupatum, ad destinatum tibi munus, ignarum ac nescium repente venisse: atque ita regressus tui tempus ad hoc esse libratum, vt inspirata celeritate veniendi, intelligeres atque dignosceres honorem sacerdotij cælestis inter cęteros tibi potissimum destinatum; & quod iussione Domini expectatus venires atque occureres, reseruatus vt Ecclesię suæ Dominus tota miserationis pietate consuleret. " Dimicationis plebis mora, quem potius eligeret Episcopum, te quęrenti populo suo Christus inopinatum repente obtulit, & complacitum sibi cælestis prouidentia, manifestè aduentus tui improuisa occursione monstrauit: documentum repentini ac perennis occursus, procurationem Dei voluntatis ostendit; vt quod difficili expeditione potuisset occurrere: facili celeritate perfectum sit, vrgente Domini iussione; & vt prius te in ecclesia Dei Episcopum stare conspiceres & stuperes, quam venisse dignoscereris. Inde dilectionem iam tecum suam Dominus initiata charitate firmauit; inde amicitiam tecum, quam discipulis suis cum triumpho crucis suę tradidit dedicauitque, dicens: Si feceritis quæ mando vobis, iam non dico vos seruos, sed amicos, " inde martyrium, inde sacerdotij electionem signauit. Amicitia est, per quam ad Christi vultus admitteris, extraordinaria hostia peruenis. Sic eliguntur iusti, sic probantur religiosi, ac simplices in Christum timore electi: vt antè remunerationi fidei destiteris, antè præmio deuotę mentis in Domino dignus habearis, quàm venerit hora decreti, quàm exceperis sententiam Christi, probatam te & paratam hostiam electio cęlestis inueniat. Etenim ille te, qui non mendax Deus, qui Episcopum plebi suę de improuiso constituit, ille plena dilectione suæ voluntatis te coronabit. Tantum tunc vt nostri memineris petimus, & oramus, cùm pudicitia adlectionis Domini probata atque immaculata hostia, ante Christi tribunal adstiteris, cùm gloriam gratię Dei, pręmio deuotę mentis ac remunerationis exceperis: memorię hęreat, & teneas, vt in sensibus tuis maneat, quam nobis impertire digneris, dilectio charitatis: vt orationibus tuis peccata nostra veniam consequantur, vt meritis iustitię tuę, vitę nostrę delicta purgentur. Etenim martyrij instar esse confido, peccatorem iusti Martyris petitione meruisse saluari: " & vt, cum ipse pro te promouere quod precibus tuis minus possis, Martyris meritis libereris. Sic Iob iustus pro amicorũ trium peccatis à Deo rogaturus & impetraturus, ostẽditur, & probatio timoris eius & fidei Domini voce teste signatur. Cum ergo in die liberationis tuę charissime, repræsentare te Christi vultibus cœperis, cùm in æternitatem perpetuitatémque viuendi regnare cum Christo felici sorte successeris: in Domini misericordia," in mente iam habe puerum tuum Celsum sanctissime.

Ioan. 15.

Iob. 42.

ADNOTATIONES IN altercationem Iasonis & Papisci.

1 Etsi plurimos gentilium scio, Vigili sanctissime] *Optimè quidem qua de hoc Vigilio postea narras, concurrunt in D. Vigilium Episcopum Tridentinum & Martyrem,*

Martyrem; sed videtur Auctor iste vetustior, etiam si Ambrosii ætate vixisse illum dicamus.

2 Adeo Dei voce manifesta] *Prorsus ex coniectura sic lego, pro eo quod erat* : à Deo, Dei voce : *quod alioqui superflua erat eiusdem repetitio. Sic etiam paulo post* : exhortatione offerens, prædicatione insinuans, *pro eo quod legebatur*: exhortatione, prædicatione offerens, insinuans.

3 vt omnia à nobis] *Etiam hoc restitui, pro*: vt omnia nobis.

4 Symeon quoque iustus qui in cæcitate constitutus] *Mirum est quod etiam secundo repetit, Symeonem hunc cæcum fuisse; neque enim id apud quenquam me legisse memini.*

5 mentes populi perfidi obstruente] *Rursum hoc reposui, pro* : mentis.

6 perfidorum pectus obsessum.] *Vox quæpiam hic desiderari videtur.*

7 conuerso ergo ad eum, &c. & spe futuri regni eius animemus. Quis enim] *Prorsus etiam hoc lego, pro eo quod erat* : conuerso ad eum, &c. spe &c. Quia ergo

8 non aduersus in meram fidem] *Locus corruptissimus. Sic etiam paulo post mira est congeminatio* : cordis, pectoris, mentis.

9 quo quidem eius cernimus &c.] *Etiam hic locus obscurus est & corruptus.*

10 Etiámque Spiritus sanctus, id est, Christus Dominus noster] *De hac veterum phrasi, qua etiam Christum Spiritum sanctum vocabant, vide supra libros: Quod idola dii non sint. Et, de montibus Sina & Sion. Atque hinc videtur conscripta hæc præfatio ante hæresin Arrianam. Immo ex stylo, iam ætate Cypriani.* conticescam) *Rursum hoc restitui, pro*: contritiscam.

11 Iasonis Hebræi Christiani & Papisci Alexandrini Iudæi] *Vel hinc & ex eo quod sequitur*: ad cuius translationem, &c. *patet, non aliud esse hoc scriptum quam Præfationem, vti latius in argumento diximus. Quanquam etiam iste locus videatur mutilus. Porro Iason iste Thessalonicensis fuisse dicitur, cuius Roman. 16. & Actuum 17. fit mentio, quémque Dorotheus Tyrius in Synopsi, postea fuisse scribit Troadis primum Episcopum.*

12 qui vtriusque linguæ instructione fundatus es] *Hæc & sequentia optime in D. Vigil. quadrarent, quippe qui & Athenis studuerit, & inde reuersus statim ad Episcopatum raptus sit, ac postea ad martyrium, qui etiam quosdam tractatus conscripserit: sed sicut iam diximus, vetustior fuisse auctor videtur.*

13 dilectionis tuæ charitatem] *Omnino sic lego pro eo quod erat corruptissime*: dilectus tui. *Non male etiam legas*: dilectioni.

14 Dimicationis plebis suæ mora] *Forte* : Dimicantis.

15 Inde martyrium] *etiam hic lego, pro*: martyrem. Tantum curæ vt nostri memineris, &c.) *Prorsus simile est, sed luculentius Epiphonema, illi Cyprianico de habitu Virginum & de bono pudicitia, more confirmans inuocationem Sanctorum.*

16 & vt cum ipso pro te] *Iterum mutilus aut corruptus est hic locus.*

17 in mente iam habe puerum tuum Celsum] *Hinc patet Auctorem huius translationis, non Cyprianum, sed Celsum quendam; nisi forte velit quis legere* : Cæcilium. *Verum obstat eius senectutis, in qua transtulisse hunc auctorem constat: neque enim est verisimile Cyprianum in Episcopatu suo hæc scripsisse, vt omittam quod martyrio prohibitus videatur, ne ad senectutem perueniret.*

ADVERSVS IVDÆOS qui insecuti sunt Dominum nostrum Iesum Christum, incerto Auctore.

ARGVMENTVM.

IVdæos Auctor multis scripturis impugnat, quod Dominum Iesum non agnoscerent. Atque Cypriani non esse, stylus satis conuincit. Auctoris tamen vetustatem indicat citatio scripturarum iuxta 70.

ADTENDITE sensum & intelligentiam veram & in Spiritu sancto, vt non tantùm auribus audiatis: sed etiam oculis cernatis diuinum Christi sacramentum. Cernitis autem per fidem veram, audire enim necessitatis est, credere sollicitudinis. Aurium officiũ est, indifferenter pariter vana atq; vtilia perspicere; fidei autem, nisi quæ probauerit, credere. Neque enim quicquam prodest libenter audire, nisi credulitas auditum confirmet. Fidei oculi sunt spiritus, per quem videntur spiritalia. Si ergo vos estis spiritales, intelligite cælestia. Similia enim sui similia recognoscunt: etiam muta animalia de vocis sono inuicem se intelligunt, leones fremitum, tauri mugitum, & miles tubam. Quantò ergo verius spiritales spiritalia intelligunt, cælestes & hæredes patris sui præcepta, & ea quæ testamento patris cauta sunt? Vos ergo cùm sitis Christi hæredes, intelligite testamentum eius. Quod si quis per ætatem minus docibilis est ad intelligendum, habet Spiritum sanctum interpretem, illum sequatur: illo duce & magistro facillimè poterit noui Testamenti iura virtutémque cognoscere, quod hereditas gentibus contributa est, hoc modo. Deus & pater in principio fecit hominem sua manu, eúmque posuit in paradiso, data certa conditione præceptorum, vitæ legis & testamenti. Ille autem contemptis patris præceptis, expulsus est paradiso in suam terrigenam natiuitatem, in qua etiam defunctus est: sed Deus suscitauit genus iustum de semine Adæ, quod semen conseruauit in populum, super filium Noe, & hæredes eius. Ex illo genere inuenit hominem Gen. 1. & sequ.

iustum, cui imperauit, vt faceret fabricam in modum machinæ capacitatis certæ mensurarum compagibus; vt illa conditus cum suis filijs Noë, seruaretur per illud genus: sed iusserat Deus, propter iniustitiam hominum, orbem terræ aquis inundantibus deperire. Igitur postea saluus factus
Gen. 9. est cum suis Noë, cui constituit & Deus præcepti sui testificationem dicens: Omnes res cibus vobis, quasi pabulum olerum, excepta carne in sanguine vitæ: & posuit huius testificationis signum in arcu. Post hæc rursus dominus Deus testificatus est Abrahæ in Isaac, hoc modo dicens: Tibi dabo hanc terram & semini
Gen. 17. tuo, & faciam te patrem multarum gentium. Et exinde increuit semen in multitudinem populi, & diuisum est in duodecim Patriarchas. Sed etiam illis quoque
Exod. 3. Dominus testificationem posuit in monte Choreb per Moysen, de quo loco expulsis gentibus, constituit illic populum quem accepit & possedit promissa sibi hæreditate: quibus etiam pleraque signa & miracula ostendit Deus, quasi charissimo filio; Sed idem populus perceptis tot tantisque beneficijs, aduersatus est patri &
Hier. 3. dereliquit Deum viuum: Dereliquit enim Israel Dominum, ostendens ei terga & non faciem: nam faciem suam conuertit ad idola; & interficiendo missos ad se prophetas, qui de Christo prędicabant, exinde consueuit Israël persequi Christum non tantum in corpore aduenientem, sed etiam cùm à Prophetis adnunciaretur. Vniuersos etenim vates persecuti sunt, ex quibus quosdam lapidibus insectati, alios indignè excruciando, peremerunt non tantum ipsos, sed & per eos Dominum Christum. Quæ enim huius probatio? scilicet eo quòd insimulatos & infidos, & perfidos, & mendaces, & contrarios Christi susceperint; viros autem fidei plenos impugnauerint. Moysen maledicebant, quoniam Christum prædicabat: Dathan amabant, quoniam Christum non prædicabat. Aaron repudiabant in sacerdotio, quoniam Christi similitudinem præferebat: Abiron constituebant, quoniam Christo contradicebat. Dauid oderant, quoniam Christum canebat, Saül extollebant, quoniam Christum non loquebatur. Samuelem respuebant, quoniam Christum loquebatur: Agag seruabant, nihil enim de Christo loquebatur: Hieremiam lapidabant, Christum vaticinantem: Ananiam diligebant Christo aduersantem: Isaiam secabant, Christum vociferantem: Manasse magnificabant, Christum persequentem: Ioannem interimebant, Christum demonstrantem: Zachariam trucidabant, Christum diligentem: Iudam diligebant Christum tradentem. Videris quemadmodum Christum qui diligunt, odiuntur; qui odiunt, amore flagrant apud indignam plebem. O pertinaciam persecutionis dignam vsque ad mortis exterminationē! non enim tantummodo testes Domini impugnauerunt, sed & ipsi Domino perfidi coloni, contumeliam fecerunt patri in filio. Quid igitur digni fuerunt pati ad hoc admissum? scilicet fugari de regno, abdicari hæreditate: & ita factum est; & ita euenit, digna dignis obtigerunt. Patet enim contumeliam passus in filio, filus perpessus in Prophetis tempore quo moriebantur; in suo tempore coactus est, in indignatione scribere nouum testamentum, adhibitis testibus cœlo & terra, & Angelo de templo assistentibus Moyse & Helia. Hos enim testes adhibuit, cùm peteretur in Israel; hæc ita facta prædixit per Prophetas, his verbis: Audi cælum, & præbe aurem terra, quoniam Dominus locutus est: Filios Esa. 1.
genui & exaltaui, ipsi autem me spreuerunt. Has voces effudit Dominus in Israël vociferans & dicens: Vos me noluistis, alij me recipient, qui nondum nec mentionem mei audierunt. Vos nuptias meas spreuistis, alij ibunt qui non sunt vocati. Vos meum rus & vineam meam colerere cusatis, vnde fructus iustitiæ prouenient, alij colent & fructus capient in Deo. Quæ est ista tam dira mens & execranda cogitatio? Interficere ergo potuisses regem & sponsum? propter hoc testes sunt cælum & terra, & quæ in illis sunt elementa: Insuper omnis creatura testis est in mortem Christi. O nouam crudelitatem! commota est omnis natiuitas in Domini passione; populus mansit immobilis sine trepidatione. Angelus in pœnitentiam conciso velamine refugit: plebs autem sine pauore, integra veste permansit. Conuersa sunt elementa & confusa; Israël securus durauit. O duritia noua, ô audacia singularis, ô perfidia cruenta! Pilatus exteræ Mat. 27.
gentis, iudex sæcularis, potestate temporalis, purificauit manus & abluit secus necessitatis, dicens: Innocens & immunis sum ab huius sanguine: plebs autem nec alienum nec exterum imitata est, & insuper adclamabat, Adfige in cruce, tolle: sanguis

sanguis huius super nos & super filios nostros. Violenta crudelitas, & plebs inhumana: & corda obtusa, & oculi reclusi, interfecerunt bene merentem suum, nec lacrymas profuderunt. Lugebant Apostoli, & populus gloriabatur: tremebat terra, & plebs lætabatur: iudicabatur Dominus, & Israël exultabat: patiebatur Christus: & impij exclamabant: sed cruciabatur Dominus, & plebs lætabatur: suspendebatur Dominus; & plebs epulabatur; hac ignominiosa sua solemnitate iniqua consilia consignauerunt, delicto crudelitatéque sua. Dic mihi & loquere impie Israël talem hostiam obtulisti patri, immolando suum filium? talia profudisti libamina, sanguinem pignoris acceptissimi Deo? ducebas choreas Hierusalem, cùm interficeretur Christus; faustis vocibus cantus dabas cùm diceres: Adfige, suspende. Propter hoc in fame & in ægritudine, Popule Israël (queritur de te Dominus) neomenias, ait, Sabbatum & diem magnum non patior; ferias & ieiunium execratur anima mea, nec immerito Deus odiuit cæremonias vestras, in quibus vnicum & primarium filium eius peremistis. O diem durum, & horam flebilem, & solemnitatem lugubrem, & terram infaustam, & ciuitatem prophanam, & populum Domini nece cruentum. Interfecerunt enim Dominum, & latronem liberauerunt. Ob hanc ergo causam coactus est Dominus nouum facere Testamentum, consignatum septem signaculis, teste Moyse & Helia in monte: vbi præcepit ne patefieret scripturæ Sacramentum, nisi filius hominis resurrexisset à mortuis; sed mox vt surrexit Dominus die tertio, aperuit Testamentum nouum, Testamentum vitale, atque ita dixit: Venite exteræ gentes hæredes mei, Israël enim non obaudiuit: quapropter ite discipuli in vltimam vsque terram, & prædicate per orbem his verbis. Venite vndique patriæ gentium, introite, introite in æternam hæreditatem. Israël enim noluit. Ne dubitetis; nulla hic exceptio est, nec ingenuitatis, nec dignitatis, nec conditionis, nec positionis, nec formæ nec ætatis: licet dignitate magnifici, licet nobiles, licet senes, licet iuuenes, licet pauperes diuites, boni malique, Domini atque serui, æqualiter introite in hæreditatem: & si pedibus captus esset, corpore deformis, etsi maculis turpis, & capite defectus, etsi oculis defectus videatur, vniuersis libere

Esai. 1. *Mat. 17.*

licet discumbere in conuiuio, & epulari nuptias sponsi. Ne hominem pudeat nec ætatis, nec humilitatis, nec valetudinis, nec conditionis: consueuit enim Dominus huiusmodi hominem sustinere. Nam & cæcis oculos restituit, & claudos ambulare fecit, & mutis sermonem reddidit, & maculosos emundauit, & mortuos suscitauit. Ne timeatis qui peccastis priores ad vitam venite, nec qui homicidium fecerit, paueat, quia fecerat; nec qui furatur aliena, desperet, quia inuoluerat; nec publicanus timeat, quia concusserat: omnibus enim remissio peccatorum statuta est, & tales Dominus desiderat humilitate abiectos, & specie indecoros, & valetudine fractos, & seruitute depressos. Beati enim & gloriosi & magnifici, & potentes, & diuites, & fortes, noluerunt acquiescere Domino, neque Intrpire in nuptias spõsi; insuper indignissimè peremerunt. Propterea factus est altissimus quisque eorum, humillimus; & fortissimus, inualidus; & prudens stultus; & nobilis & diues, pauperrimus & hæres abdicatus: quoniam quidem ipsi abdicauerunt regem modestissimum & benignissimum, dicentes. Ignoramus quis sit hic; non enim est Rex noster; habemus alium regem Cæsarem, propterea habent quem petiuerunt. Tunc completa est Prophetiæ vox, quæ prædixit illis: Vos noluistis aquam Siloam quæ vadit silentio, sed magis voluistis aquam Rassin. Quapropter Induco vobis regem Assyriorum, qui montes vestros in planum dabit, & introibit terras vestras. Atque ita factum est. Repudiatus enim Christus à populo, misit tyrannum quem voluerunt; qui ciuitates eorum diruit, & plebem captiuitate damnauit, & spolia accepit, & ad solitudinem Sodomæ patriam eorum redegit; Nam Dominus ex indignatione abstulit ab Hierusalem virtutem panis & aquæ fortem gigantem hominem & bellatorem, iudicem prophetam, destinatorem & senem laudabilem, conciliatorem & peritum architectum, & prudentem adiutorem. Hæc omnia autem auxilia munitionis propugnaculo transtulit ad gentes, & omne regnum suum infixo signo inhabitauit in illis, & castra metatus est liminis, & ibi constituit virtutis exercitum, ibique regnauit. Non est iam regnum Hierusalem, sed in nobis. Hic castra, hic exercitus, hic dux, hic virtus, hic sponsus, hic nuptiæ, hic Rex, hic Christus, hic vita, hic suscitatio,

Ioan. 19. *Esai. 8.* *Esai. 3.*

hic æternitas; hic est qui ab initio figuratus est, & à Prophetis honoratus; & in visceribus corporatus, & in Iordane tinctus, & à populo contemptus, & in ligno suspensus, & in terra sepultus. Hic est qui rupit vetus suum testamentum, & scripsit nouum, quo gentes ad possessionem bonorum suorum vocauit: ideóque nos gentes humeris nostris crucem Domini nostri gestamus; crucem, quam confessus est Israël Dominus; qui eos placide adloquebatur his verbis. Venite ad me omnes qui sub onere laboratis, & ego vos reficiam. est enim iugum meum placidum, & onus leuissimum; & responderunt: non audiemus; sed gentes nostræ exaudierunt, & crediderunt verbo salutari, quo patefactæ sunt aures eorum, & oculi illuminati cæcorum, & elocutæ linguæ impeditorum, claudi prosilierunt velut vacca lasciuiens. Christus enim cum suo regno sedem posuit illis; plebs autem derelicta, nudáque deserta, viduata regno cœlesti atque terrestri: nam à cœlesti adiecti sunt, consecuti omnia instrumenta quæ possederunt, lychnum septem luminum, & machinam testamenti, & vasa ærea & tubas, & panem de cœlo, & terram sanctam lacte & melle profluentem: hac hæreditate priuatus est Israel, & nunc derelictus in omni sua terra sine alimento, sine luminis auxilio. Auxilium enim & præsidium intremisti, & lumen persecutus es, & protectorem repulisti, & sponsum adfixisti, & regem suspendisti: propterea exul es de patria tua, oberrans circa gentium flumina, " voce supplicum precem fleuisti dicens: Expulsus sum miser de propriis sedibus meis, hospes & aduena factus sum alienæ possessionis, sine domo, sine tecto, miserere deserti & impij & indigne victi. Hæc pœna in Israel est, hæc conditio in Hierusalem: & nisi conuerterint mentes, & dixerint: Viuit Dominus in sęcula, non poterunt intrare in Domini vitam. Viuit etenim, & viuunt hæreditates eius: & viuit quem interfecistis impie in Hierusalem: & tamen non tibi totam spem denegauit Dominus, dedit enim veniam pœnitentiæ, si quo modo possis pœnitere. Quis tam bonus, quis tam pius, iam misericors? Accipe, inquit: salutem, licet me occideris: hæres esto cum virgine, licet non merearis. Ignosco si te pœnitet. Ergo si fas est, sic capite mentem bonam, vel sero vel tarde intelligite testamentum nouum. Eia vos gentes, absoluite illis scripturas suas, & dicite: Adorate Dominum pro meritis suis, " quod manus eius extenderis, licet exaggeres orationem tuam non exaudit, manus enim tuæ plenæ sunt sanguine. Lauamini, mundi estote, & venite colloquamur, dicit Dominus Deus: eluite sanguinem ex vobis, & emundabit corda vestra super niuem, & animas vestras super lac. Accedite huc, scripturis credite, hic est salus de Sion Dei, exiet verbum de Hierusalem, iudicabit in medio gentium, & corripiet plebem multam. concidant gladios suos in aratra, & frameas suas in falcibus commutent: non sumet gens contra gentem gladium, desinent enim belligerare. Et tu domus Iacob, venite eamus in lumine Domini: remisit enim plebem suam: completa est regio tua præsagiis alienis, & filij alienati sunt. Tua enim ipsa terra est, & extetum factum est genus domini. Venite ergo, intrate, & esto quasi vna gens: " miserere errantium: æquum est honorificari sententiam Dei, qualiter magnifici prostrati sunt, & humiles alleuati, fortes debilitati, infirmi confirmati: diuites ad paupertatem redacti, hæreditati dominantes serui, " dominatui subiecti ad regnum vocati: videntes orbati, orbi illuminati: prudentes ad stultitiam, stulti ad prudentiam conuersi. Etenim qui quondam vecordes, & indocti spiritu, nunc scripturas docent, & sciunt, & intelligunt: qui autem ab initio docti & periti & legis disciplinā scientes, nesciunt legem, nesciunt legere, nec intelligunt spiritalia: & qui ex illis prudentibus cupiens videre venit, intelligit, rogat puerum, aut paruulum, aut anum, aut viduam, aut rusticum, dicens: Viuere cupio, dux esto mihi in Sion: enarra mihi nouum testamentum, reconcilia me Domino: ecce trado me tibi discipulum, interpretare mihi legem, quæ acta sunt in Choreb, differ præcepta quæ in Sion, & intellige sine litteris. Disserit scripturas eis, & puer docet senem, & anus persuadet diserto. Correptus ergo Israel sequitur iniecta manu ad lauacrum, & ibi testificatur quod credidit, & accepto signo purificatus per spiritum, rogat accipere vitam per cibum gratiæ panis qui est in benedictione, & fit mirum spectaculum: & qui Leuitæ offerebant, & sacerdotes immolantes, & summi antistites libantes adsistunt puero offerenti discum. " Docentur qui olim docebant, & iubetur eis qui præcipiebant, & intinguntur qui baptizabant, &

Mat. 11.

Esai. 1.

Esai. 2.

Esai. 3.

& circumciduntur qui circumcidebant: sic Dominus florere voluit gentes. Videtis, quemadmodum vos Christus dilexit.

ADNOTATIONES

1 Attendite sensum & intelligentiam vestram, &c.] *Videtur alludere ad illud Philipp. 4. Pax Dei custodiat sensus & intelligentias vestras, &c.*

2 Cum filiis suis] *Prorsus sic legendum, pro:* fratribus. *Neque enim Noe arcam ingressus est cum fratribus, sed cum filiis. Similiter paulopost:* arcu, *pro:* arca. *Posuit enim testimonium foederis Deus in arcu coelis sine tride.*

3 In monte Choreb] *Sicuti alias omnes, sic & hanc scripturam iuxta 70. citat; qui:* Choreb, *legunt, pro:* Oreb.

4 Agag seruabant] *Etiam hunc locum sic restitui, pro eo quod erat* Acham; *neque enim vspiam seruasse Acham legantur Iudæi, sed 1. Regum 15. refertur pepercisse* Saul *& populus Agag, regi Amalech.*

5 in indignatione scribere] *Adieci ex coniectura:* in.

6 commuta est omnis natiuitas] *Natiuitas pro creatura. Est autem mirum quod dicit:* Angelus in pœnitentiam conciso velamine refugit.

7 Cruciabatur Dominus] *Addidi & vocem* Dominus, *prorsus necessariam.*

8 Consignatum septem spiritibus] *Quum alludere videatur ad librum (de quo Apocal. 1.) signatum signaculis septem, prorsus legendum censeo:* septem signaculis, *nisi quis malit legi:* à septem spiritibus, *quippe quorum etiam Apoc. 1. fiat mentio.*

9 Ad possessionem bonorum suorum] *Ex coniectura sic quoque hunc locum restitui, pro:* ad passionem.

10 Voce supplicum precem fleuisti] *Mira est phrasis, aut certè locus mutilus. Sic & illud nescio quid sibi velit:* hæres esto cum virgine.

11 Quod ad manus eius extenderis] *Legendum censeo:* quum manus tuas extenderis. *Hoc enim legunt 70. Esaiæ 1. vnde sumpta sunt sequentia.*

12 miserere errantium] *Rursum videtur hic locus mutilus.*

13 Dominatui subiecti] *Etiam hoc lego, pro:* dominati. *Videtur autem rursum mutilus locus aut certè Solœcismus, vbi legitur paulopost:* interpretare mihi legem quæ acta sunt in Choreb.

14 Docentur qui olim docebant] *Omnino adieci:* Ducentur, *antea desideratum: quod alioqui sensus non constaret.*

TRACTATVS DE REVELATIONE capitis beati Ioannis Baptistæ, incerto Auctore.

ARGVMENTVM TRACTATVS sequentis.

TRactatus iste late tractat, tum ossium D. Ioannis Baptistæ translationem ex Sebaste Alexandriam, tum capitis eiusdem & reuelationem & translationem in Gallias sub Pipino Aquitanorum rege, H. Ludouici Pij filio. Atque adeo rectè sentit Auctor, non tam Decollationis festum dici debere quod celebratur IIII. Kalend. Septembris, quàm aut Collectionis aut Inuentionis. Quod ipsum asserunt Martyrologia Bedæ, Adonis, & Vsuardi, tum ad dictum diem, tum ad vi. Calend. Martij. Atqui luce meridiana clarius est, Cypriani non esse, quum, vti rectè adnotauit Erasmus, inter Cyprianum & Pipinum immensum sit annorum interuallum. Quisquis autem sit, est Vincentio Belloua-censi vetustior, quippe qui ad verbum fere hæc transcripserit; & fortassis etiam Segeberto, qui etiam translationis huius capitis meminit.

D. Cyprian.

NARRAT [1] Iosephus vinctum fuisse abductum Ioannem Baptistam in Castellum Machetonta, ibique caput eius truncatum fuisse: [2] narrat historia Ecclesiastica sepulcrum in Sebaste ciuitate regionis Palestinæ, quæ quondam Samaria est appellata. [3] Post longum verò tempus monumentum eius pagani inuaserunt, & ossa per campi planitiem dissipauerunt, rursúmque collecta igne concremauerunt, & postea per agros eremata proiecerunt. Postea verò aduenerunt quidam Monachi religiosi viri de Hierosolymis ad locum eiusdem monumenti, audientes ea quæ Ioanni acciderant, & quidquid potuerunt ex ossibus illius colligentes, ad patrem suum Philippum detulerunt Hierosolymam, & ille transmisit ea cum alijs viris religiosis Athanasio Alexandriæ Pontifici fidelissimo, Ibique miro modo fuerunt seruata, vsque ad tempus Theophili eiusdem vrbis Episcopi. Qui Theophilus iubente Theodosio principe omnia idolorum fana in illa regione Christo fauente destruxit, & Ecclesiam miræ magnitudinis construxit, & in honorem eiusdem sancti Ioannis Baptistæ consecrauit, & illius ossa quæ sibi direxerat suprascriptus Athanasius, in eadem Ecclesia [4] congregatis ibi vicinis Pontificibus ex omni parte cateruatim, omnibusque ordinibus clericorum & populorum, honorifice constituit. Igitur accedente Paschali festiuitate, decollatus est Ioannes Baptista imperante nequissimo Herode, qui dari saltanti puellæ caput eius iussit; & multo post decollationem eius, accedente illo anno quo constructa est Ecclesia in nomine eius, & ossa eius ibidem collocata à

Theophilo Pontifice, iubente Theodosio principe, in honore eius consecrata est quarto Kalendas Septembris. Solemnitas namque eius mirificè est consecrata in dedicando. Caput autem illius tunc temporis repositum adhuc erat in loco, quod illud in absconso vxor Herodis deposuerat, nemine sciente postquam à filia in disco suscepit. Si quis omnia pleniùs voluerit scire, [a] Chronicam Marcellini principis legat, & ibi reperiet duos Monachos ab Oriente in Hierusalem venisse causa orationis in tempore Marciani Imperatoris. Quibus Monachis in visione angelica dictum est: Ite ad palatium Herodis, qui quondam hic fuit perfidus princeps, introeuntes perspicite diligenter, & vbi fumum è terra ascendentem videritis, fodientes ibi, caput Ioannis Baptistæ incunctanter inuenietis. Et ita fecerunt, & cum magno honore clanculum secum Hierosolymam deportauerunt. Et non multò post à latronibus raptum est: [b] qui mittentes in quendam specum ibidem dimiserunt, donec idem Ioannes, Christo auxiliante, cuidam viro religioso, homine Marcello sacerdoti, qui in eodem specu morabatur vt eremita, reuelauit dicens: Accipe caput meum, quod in hoc specu depositum est à latronibus; [c] & defer illud Iuranno Episcopo, qui nunc præest Alexandriæ ciuitati post Theophilũ Deo charum, vbi reliquiæ corporis mei requiescunt. Et sic fecit Marcellus Christo annuente. In eadem igitur solemnitate collectionis reliquiarum illius & translationis & Ecclesiæ consecrationis, allatum est caput Ioannis Baptistæ ad ciuitatem Alexandriæ à Marcello presbytero, & datum Iuranno Episcopo, quarto Kalendas Septembris. Et Iurannus suscepit illud collocans mirabiliter in eodem loco perpetim custodiendum. Et ideo hodierna festiuitas collectio beati Ioannis Baptistæ, non decollatio nominanda Christo annuente; & inuentio ac reuelatio capitis eius. Iamque idem vir Domini Iurannus Episcopus, & Marcellus sacerdos feliciter ad Dominum ex hoc mundo in pace migrauerant. Annis euoluentibus non plurimis cuidam viro religioso sacerdoti ac monacho [d] Felici nomine, qui orationis gratia ab occidentali parte in illis diebus Hierosolymam adierat, angelica visione dictum est: Felix surge concitus, & pergens [e] ad ciuitatem Alexandriæ inuenies ibi Ecclesiam in honorem sancti Ioannis Baptistæ consecratam, vbi caput eius cum tribus paruulis Innocentibus reconditum est. Quod accipiens transfer in partibus Galliarum in regione Aquitaniæ, in locum quem tibi ostendero. De qua visione certus & expergefactus reuerendus senex, gaudio amplissimo repletus; pergens illico vbi iussus fuerat, sicut ei dictum fuerat, cuncta reperiens, rectori sui itineris grates innumeras rependit, properánsque ad locum, thesaurum sibi à Deo destinatum in vnius sportellæ conclusit sinu: Statimque retrò iter arripiens, iunctis sibi socijs septem fratribus suis, qui cum eo abierant, vallánsque clam omnem regionem illam, perueniens ad littora maris inuenit nauem cum remigijs ac gubernaculis à Deo paratam; quam ingressus est cum thesauro & magni pretij margaritis. Igitur fratres & socij eius descendentes cum eo in naui, gratias agentes in hymnis, & laudibus Deum benedicentes, alta petunt æquora. Cúmque in mare iter agere cœpisset Felix, eleuatis oculis ad cœlum palmas tetendit dicens: Domine Iesu Christe, qui fecisti cœlum & terram, mare & omnia qui in eis sunt, & profundum abyssi intueris, qui super vndas maris siccis pedibus ambulasti, & Petrum mergentem manu erexisti, & Paulum ter de naufragio liberasti, libera nos ít de magnis fluctibus huius pelagi, vt viuentes benedicamus nomen tuum in sæcula sæculorum. Mittere etiam Domine dignare sanctum Angelum tuum de cœlis, vt sit dux itineris nostri, sicut fuit quondam patribus nostris, quando eduxisti eos de terra Ægypti in fortitudine magna, & in manu tua valida, & perduc nos rectò itinere ad locum optatum, ad sanctas & preciosas margaritas collocandas. Hæc & his similia orante beato Felice, ecce nubes lucida descendit supra nauem, & de medio nubis egressa est columba ad instar niuis candida, & super puppim nauis immobilis perstitit, tam in die quàm in nocte, vsque dum in partibus Aquitaniæ ad littus maris Oceani pertingerent. Cumque non longe a terra se esse cognouissent, diuerterunt ad portum qui appellatur Angolismensis, qui est situs in pago Alniensi. Ibique euntes de naui ad terram, paulisper requieuerunt. Mouentes autem ex eodem loco, duobus milliariis peractis, inuenerunt eminus corpora mortuorum, ta regem videlicet Vvandalorum cum omni exercitu suo iacentem super faciem

eiem terræ, vt opinor quasi viginti millia virorum. Quoniam egressus fuerat ipsdem populus crassa ceruice de * vagina sua per mare cum classe magna, & ventus vehemens iruit in eos, & transuexit in partes occidentis in supradictum portum Angolismensem. Nunciatúmque est Pipino regi Aquitanorum, quod gens Vvandala regnum eius inuaderet. Misitque in omnes terminos Aquitanorum ac Xanctonicæ, nec non Angolismæ, sic omnes terminos eorum, vt contra eos pergerent ac dimicarent: quia idem rex Pipinus tunc morabatur in territorio Alniensi super fluuium Vultonæ, in Palatio qui vocatur Engeriacus, inter medios fines Pictauorum ac Xanctonicæ. Denique cum idem rex Pipinus eum omni multitudine armatorum occurreret hostibus suis, fecit Dominus salutem magnam omni exercitui suo, ita vt nullus euaderet ex hac multitudine, qui non cæde vastaretur. Supradictus autem rex videns sibi à Domino auxilium de cælo fuisse præstitum, & vltionem de inimicis, ita vt non minuerentur de exercitu suo, nisi viginti viri quos præ cæteris valde diligebat. Quos accipiens, singulis deposuit feretris. Lætus pro victoria, mœstus pro amissorum funeribus exercitum reuocat, pergere cupiens ad propria. Cúmque ab hac cæde quasi quatuor milliaribus disiuncti essent, figere tentoria imperat, pressúsque somno stratum suum parari in papilionibus iubet. Tunc pro lassitudine somno ingruente vox diuina oblata est, dicens ad eum: Cur te piger somnus ita pressit? Noueris magni viri Ioannis Baptistæ caput ex transmarinis partibus ab oriente cum tribus paruulis Innocentibus ad hunc pagum deferri, & propter eius meritum in hoc prælio diuinitus victoriam tibi à Domino esse collatam. Respondit ei Rex Pipinus in visione dicens: Si tanta beneficia propter eius meritum in me vigent, indica mihi quid agam: aut quemadmodum inuestigare vel inuenire potero eum. Respondit ei vox diuina, dicens: Ecce post tergum tuum sequuntur te septem fratres in habitu peregrinorum, & vnus qui cæteris præesse videtur Felix vocatur. Vade in occursum eorum cum paucis, & in humilitate cordis benignè suscipe: adornatásque preciosissimas margaritas, pacificè tecum ducere coueris, & videbis magnalia Dei. Vir autem Domini Felix visa tanta multitudine cæsorum corporum, pauore perterritus, tamen de adiutorio Dei confisus, confortat socios, & vt paulisper iter agerent, admonet. Diuertentesque ex aduerso, paruulum sibi statuerunt habitaculum, vt eadem nocte vsque mane in eodem permanere potuissent. Prædictus autem rex Pipinus à somno euigilans, intra sem & ipsū cogitare tacitus cœpit ex visione quam viderat, quid agere deberet, recogitans quia in antiquis est sapientia, & multorum peritorum prudentia. Mitténsque concitus accersiri iubet virum prudentem, ac bonis operibus pollentem, nomine Felicem vt de tanta manifesta visione Dominum pulsarent, vt ei salubre consilium suggerere dignaretur. Igitur consilio inuentum est, vt exutis vestibus & calciamentis suis in cinere & cilicio nudis plantis incedentes, sicuti oraculo diuino admonitus fuerat, obuiam famulis Dei procederent. Cumque se mutuo conspexissent, tacentes, tam ipse quàm omnes qui aderant, proni in terram, tam diu adorauerunt, quoadusque famuli Dei ad locum vbi iacebant, pertingerent. Cumque Dominum benedixissent, & se inuicem salutassent, osculum pacis sibimet dederunt. Leuantésque se à terra, lacrymabiliter interrogabant se inuicem, qua causa hæc quæ viderant & audierant, accidissent. Vir autem Domini Felix cuncta intelligens à Deo esse manifestata, retexit historias, quemadmodum Hierosolymam adierat orationis gratia, & thesaurum suum absconditum diuina misericordia ei reuelauerat. Et facta oratione cùm omnes respondissent, Amen; eleuatis Felix preciosissimis margaritis, capite scilicet Ioannis Baptistæ & reliquiis sociorum eius, beatorum martyrum Innocentium: cum hymnis & laudibus psallentium dirigit chorum. Quo audito cunctus exercitus qui in castris erat, quasi vnus vir ei obuiam processit numero triginta millia virorum. Exequias verò mortuorum qui in prælio corruerant, secum deferentes, petebant auxilium de cœlo à Domino per præcursorem suum Ioannem, vt cuius reliquiæ deportarentur diuina gratia manifestare dignaretur: promittentes se tantam fidem habere, vt quidquid peteretur, sanctus Ioannes Domino annuente tribuere posset. Apprehendentésque sportellam, in qua beati Ioannis Baptistæ caput continebatur, singulis feretris imposuerunt mortuos tangentes. Miro atque inæstimabili modo mox vt tetigit ossa iacentium, vita per

*regione.

mortuum mortuis reddita est. Surrexerunt autem eadem hora ab officio funeris viginti viri tam celeriter ac si à somno essent excitati; & qui à flentibus amicis portabantur ad tumulandum, iisdem gaudentibus ad vitam redeunt. Vident autem Rex Pipinus & cunctus exercitus magnalia quæ circa eos Dominus gesserat per præcursorem suum Ioannem Baptistam; plaudentes manibus benedicebant Dominum, qui fecit mirabilia in cœlo & in terra. Vir autem Domine Felix & socij eius gaudio repleti, vna cum Rege Pipino & exercitu eius leuantes caput beati ac præcellentissimi præcursoris Christi Ioannis Baptistæ, & beatorum Innocentium, cum gaudio & lætitia iter agere cœperunt. Cúmque nulla mora fieret in eundo, peruenerunt [4] ad quandam villam, quæ appellatur Vultronia. Cúmque ibidem paulisper quieuissent, obuius eis quidam cæcus factus est, qui statim sanus effectus est per beatissimi præcursoris merita. Cúmque de eoden loco eis moueri placuisset, arripiunt iter per viam quæ ducit ad paludem [5] cognomine Matheuallis. Cúmque eis aliquantulum ibi requiescere placuisset, ecce quidam debilis pedibus qui se erigere omnino nequibat, rependo se trahens obuiam eis processit. [6] Qui inuocans meritum beati Ioannis, ita redditus est sanitati, vt firmus & stabilis sine dolore incederet cum turbis. Iámque propinquãtes ad locum quò tendebant, super fluuium Vultonnæ ad Palatium nomine Engeriacum peruenerunt. Audiens autem omnis populus à maximo vsque ad minimum, à viro vsque ad mulierem, omnes simul in vnum conglobati obuiam eis processerunt. Cúmque ibidem ante palatium Regis Pipini peruenissent, in basilica beatissimæ & gloriosissimæ semper virginis Mariæ, cum magno feruore & studio, illico ad custodiendum deposuerunt. Lætatúsque est vniuersus populus lætitia magna, & celebrauerunt solemnitatem huius diei quarto Kalendas Septembris, & reuersi sunt vnusquisque ad habitacula sua. Igitur beatus Felix & socij eius cum venerando rege inter cætera Dominum deprecabantur, vt eis salubre consilium suggereret, quonam in loco sancta membra locarent. Ædificantésque basilicam, & in ea [7] concauum ciborium cum sex columnis marmoreis mirifici operis bene compositis non longe à Vultonnæ littore, [8] sed vt arbitror, centum stadiis. In quo cum aromatibus [9] & plurimis bonis odoribus condientes caput beati Ioannis Baptistæ almi præcursoris Christi, & beatorum etiam innocentium corpora simul in hoc ciborio concluserunt, bituminéque sigillato munierunt. Domino autem auxiliante hoc ædificium completum est feliciter. Fecit etiam idem rex fontem ductorium, qui à duobus fere miliariis per profundissimos terræ meatus ad palatium eius ductus decurreret, & in ipsam basilicam per ferrum & æs introduceretur, ac subtus ciborium per concauam marmoream columnam ebulliret: ibique sacri baptismatis ablutio fieret, sicque iterum ad primos aditus reflecteretur. Conuocans igitur Rex Pipinus, & beatus Felix Pontifices & sacerdotes, omnésque patriæ nobiles, benedicentes Ecclesiam, atque in honore eiusdem Ioannis Baptistæ dedicando mirificè consecrantes, prædiis ac possessionibus suis à progenitoribus sibi dimissis eam nobiliter dotauerunt. Ordinatísque omnibus necessariis, monachos ibidem Deo in perpetuum seruituros statuerunt, postmodum multa domino mirabilia operante per famulum suum Ioannem Baptistam. Tandem verò metam narrationi ponentes, oremus immensitatem bonitatis Christi, vt sua potenti dextera suffultos nos ad æternæ quietis stationem perducat: qui viuit & regnat cum Patre & Spiritu sancto per omnia sæcula.

ADNOTATIONES IN Tractatum de reuelatione Capitis Ioannis Baptistæ.

1 Narrat Iosephus] *Lib. nempe 18. Antiq. 10. seu iuxta nouã versionem 7. Quod ipsum ex illo repetit Euseb. lib. 1. hist. Ecclesiast. cap. 13. seu iuxta Græcum exemplar. 11. & postea Beda in ca. 14. Marci: vbi quum iisdem verbis vtatur, atque adeo illinc hæc transcripta ad verbum videantur, non sum veritus reponere:* in Castellum Macheronta abductum, *pro eo quod erat duntaxat:* in Castello Macheronta.

2 narrat historia Ecclesiastica sepultum, &c.] *Cum eodem prorsus etiam sic lego: pro eo quod erat:* ac denuo sepultum *Quia nullam huius rei facit mentionem Iosephus, sed historia Ecclesiastica lib. 11. cap. 28. auctore Rufino in sua ad Eusebium appendice.*

3 Post longum verò tempus) *Tempore nempe Apostatæ Iuliani, inquit Beda cum Rufino: qui etiam recitius narrant, adfuisse tunc, quum dispergerentur ossa Baptistæ, Monachos, non postea aduenisse. Ex quibus etiam omnino legendum censeo:* Philippum, *pro* Iosephum: *præsertim consentientibus Petro Trecensi in historia Scholastica, (vt omittam etc. quendam de hac re tractum) & Adone in Martyrologio ad IIII. Kalend. Septemb. qui cum Rufino missa dicunt hæc ossa Athanasio*

Athanasio per Iulianum Diaconum.

4 congregatis ibi vicinis Pontificibus] Prorsus etiam hoc lego, sibi, & rursum: collocata, pro: collata.

5 Chronicam Marcellini Principis] Antea mendose legebatur: Marcelli. Citat enim etiam Beda loco citato Chronica Marcellini Comitis. Is enim ad chronicon Eusebii & Hieron. Appendicem scripsit, & produxit ad tempora vsque Iustiniani, quæ extusa est cum fastis Consularibus Onuphrii Panuinii.

6 qui mittentes in quendam specum] Etiam hunc locum sic ex coniectura castigaui, pro eo quod legebatur duntaxat, mittentes in quodam specu. Atqui quod auctor à latronibus, Marcellinus Comes & Simeon Metaphrastes, à figulo quodam raptum dicunt sacrosanctum Baptistæ caput. Atque hinc factum puto, vt maluerit Beda tam loco citato, tum in homilia de Decollatione seu Natali D. Ioannis Baptistæ, non aliud scribere quam incuriæ culpa deperditum. Quod de verbo ad verbum etiam transcriptum est, in Bedæ & Adonis Martyrologiis ad 6. Kalend. Martii, quem Peritium vocat Metaphrastes. Quibus locis, vti & apud Vsuardum, legendum esse: Emessam seu potius Emesum Phœniciæ ciuitatem, non Edessam; patet tum ex Marcellino, Metaphraste, & Petro Trecensi: tum ex dicta narratione, & Martyrologio D. Donatiani Ms. & ipsius Adonis chronicis.

7 & defert illud Iuranno Episcopo qui nunc præest Alexandriæ] Beda legit: Iulioramo, Petrus Trecensis: Iuliaramo, illud accedit magis ad veram lectionem Metaphrastis, qui cum Ms. cod. legit: Vranio, præsertim quum Marcellinus Comes legat: Iuliuranio. Qui tamen non Alexandrinus sed Emissenus Episcopus fuisse ab illis omnibus perhibetur, atque adeo videtur auctor memoria lapsus, dum Alexandriæ Episcopum facit & successorem Theophili, neque enim inter Alexandrinos Episcopos Vranius recensetur aut Iulioranus.

8 Felici nomine] Ms. liber: Felicio, & postea vbique similiter.

6 ad ciuitatem Alexandriæ] Etiam hic sui oblitus videtur auctor, forasse ex eo, quod apud Alexandriam (vti prius dixi) ossa D. Baptistæ essent recondita, & in eius honorem ædificata Ecclesia. Nam etiam pro aliis facit quod habet Sigebertus in Chronico ad annum Domini 761. Caput Ioannis Baptistæ ex Edessa (nam sic legendum censeo pro eo quod est: in) ciuitate transfertur. Nam de translatione in Gallias, id intelligi patet ex Vincentio Bellouacensi, Petro Trecensi, & Antonio, item ex Chronico quodam Ms. Guilielmitarum incerti Auctoris.

10 in locum quem tibi ostendero] Sic lego ex Ms. cod. pro: in loco. Addo etiam ex eodem paulopost: & Item: abierant, pro: ibi erant. Adiicio etiam: clam, Rursum legit ille: remigiis, pro: remigibus.

11 de magnis fluctibus huius pelagi] Ms. cod. de fluctibus huius pelagi magni. Ex quo adieci vocem: sæculorum. Item: candida. Rursum cum illo lego: duobus milliariis peractis, pro: quasi milliaria duo.

12 regem videlicet Vvandalorum, &c.] Intelligendum est istud, aut de strage Chilxingi Aruernensis, & Amingi Pictauiensis, Comitum, quale quid indicat Sigebertus, qui in auxilium venerant duci Aquitaniæ contra Pipinum: aut de ipsa cæde Vvaysarii ducis seu Regis, interfecti apud Petragoricas iuxta Adonem & Aimoinum: vt Vvandales illos nuncupet, quod à Vvasconibus, atque adeo & Vvandalis orti essent. Aut certe reliquiæ quæpiam Vvandalorum rursum Gallias tunc infestarunt, quemadmodum eos fecisse scribit Robertus Gaguinus paulo ante, regnante Carolo Martello Pipini patre.

13 de vagina sua] Vincentius: de regione sua.

14 super fluuium Vultonnæ] Hoc rursum ex Ms. cod. pro: Vultonna, & hic & postea. Ex coniectura vero paulopost, vltionem, pro: vltorem.

15 nisi 15. viri) Vincentius, triginta.

16 in occursum eorum) Iterum hoc ex Ms. cod. pro: in occursu, & ex coniectura, adornatásque preciosissimas margaritas, pro eo quod longe aliter Ms. deprecatisque sanctorum meritis. Iuxta quem etiam lego, ad bonis operibus pollentem, pro, ac in omnibus operibus. Item, manifestata, paulopost, pro: manifesta, & Hierosolymam adierat, ac, reuelauerat, pro, Hierosolymis iuerit, ac, reuelauerit.

17 & cum omnes respondissent, Amen) Prorsus & hoc lego ex coniectura, pro, tamen, Ms. vero codex legit, Deo gratias, Adiicio vero ex eodem, de cælo, & lego, redeunt, pro, redirent.

18 ad quandam villam quæ vocatur Vultronia] Ms. cod. Vultrona.

19 cognomine Matheuallis] Idem coniecturam meam hanc confirmat, pro, cognomen, legit tamen, Mateuallis.

20 Qui inuocans meritum, &c] Ex eodem integram hanc periodum adieci, & paulopost reposui, peruenissent, pro, venissent.

21 concauum ciborium] Adiicio ex Ms. cod. concauum.

22 sed vt arbitror centum stadiis] Longe aliter Ms. vt arbitror cubitis centum ratione Geometrica.

23 & plurimis bonis odoribus] Ms. cod. vnguentorum odoribus, & pro, corpora, legit, pignora. Qui rec. etiam adiicit: bituminéque sigillato munierunt.

DE DVPLICI MARTYRIO ad Fortunatum, auctore Neoterico.

ARGVMENTVM.

Duplex Martyrij genus multis prosequitur, alterum per quod sanguine Christum confitemur: alterum, quo bonis operibus Christo testimonium reddimus. Atqui Cypriani non esse patet, quod in eo Diocletani Imperatoris & belli Cæsarei contra Turcas fiat mentio: sed Neoterici cuiusdam esse censeo: & H. Grauius ipsius Erasmi esse iudicat. Et si enim subinde quædam schemata & sententiam vnam atque alteram ex Cypriano transcripserit, atque adeo etiã anni 240. à Christo passo, & Africæ meminerit, vt fucum faceret: stylus tamen & alta quædam, de quibus in Adnotationibus latius, auctorem produnt.

VLTIPHARIAM multísque modis ago gratias. Fortunate mihi in Domino chariſſime, diuinæ benignitati, quod & tuam pietatem excitauit ad extimulandum officiū meum, vt vnico libello commilitionibus noſtris materiam ſubminiſtrarem, vnde ſibi gratia ſpiritus opitulante, munimenta teláque fabricarentur aduerſus perſecutionum incurſus: & mihi quod petebas conanti, non dedignata eſt adeſſe: & quod vtriuſque noſtrum operam non paſſa eſt eſſe ſterilem, hoc eſt quod mei Fortunati pium deſiderium bene fortunauit, & miniſtri ſui officium voluit eſſe gregis ſui beneficium. Scribis enim ex eo libro multum roboris & alacritatis acceſſiſſe ſtrenuis, timidioribus autem & infirmis tantum animorum eſſe additum, vt ex his quoque per Dei gratiam certam victoriam nobis promittere debeamus: eóque libentius obtemperaui poſterioribus tuis litteris, quibus orat tua charitas, vt quoniam hoc auſpiciis Domini noſtri Ieſu Chriſti bene ſucceſſit, addam volumen alterum de duplici Martyrij genere, quorum vnum exhibetur, cùm ſæuit tortorum immanitas: alterum occultius quidem eſt, ſed nihilominus fortem animum poſtulat, multáque diuinitus armatura communitum. Vtinam & hoc munus Christi ſpiritus per me fratribus & commilitonibus noſtris largiri dignetur, & quod dederit bene proſperare. Quemadmodum enim nihil ſanctum niſi illo ſanctificante, nihil potens niſi illo corroborante: ita nihil felix, nihil auſpicatum, niſi illo proſperante. Sane & veſtris precibus, & Domini bonitate fretus aggrediar. Martyr (vt iis quoq; notum eſt qui Græcè neſciunt) teſtem ſonat. Quanquam autem poſt exortam Euangelicæ veritatis lucem, Eccleſiaſtica conſuetudo cognominis huius honorem propriè tribuere cœpit iis, qui in tormentis vſque ad mortem perdurarunt in profeſſione nominis Ieſu Chriſti, & Euangelicum inſtrumentum ſanguine ſuo velut obſignarunt apud incredulos: omnis tamen piorum vita teſtimonium reddit Deo. Non quod ille cuiuſquam egeat teſtimonio, qui ex ſe fons eſt æternæ gloriæ, vt nec vllis hominum honoribus fieri poſſit honoratior, nec vllis mortalium ignominiis obſcurior. Sed tamen ita viſum eſt æterno illius diuinóque conſilio, vt ſuam bonitatem, ſapientiam ac potentiam apud homines per homines velit illuſtrari, ſicut mundum gubernari voluit per Angelos, cùm Angelorum miniſterio non egeat, multáque hominibus per homines largiatur, quæ per ſe dare poterat, qui quidquid vult, nutu poteſt, & cui voluiſſe, feciſſe eſt. Et quanquam, vt dixi, ad illam ineffabilem maieſtatem nulla pertingit ignominia, tamen in ſcripturis ita loquitur, quaſi per nos honoretur, vel ignominia afficiatur. Nam in Deuteronomio cum Moyſe expoſtulat, quod apud populum ob ſitieis penuriam murmurantem in Cades deſerti Sin, ad aquas contradictionis non ſanctificarit ipſum inter filios Iſraël, & ob hanc offenſam non eſt illi nec Aaroni datum ingredi terram promiſſam, ac tot annis expectatam, ſed tantum è montis vertice procul aſpicere licuit. Porro quod dictum eſt ſanctificare pro glorificare, qui litteras Hebræorum callent, affirmant eſſe ſermonis illius proprietatem: quod ipſum tamen ex aliis ſcripturarum locis liquere poteſt, ſi minus illorum teſtimonio fidimus, quandoquidem & in Oratione Dominica: Sanctificetur nomen tuum, dictum eſt pro, glorificetur ſiue clarificetur nomen tuum. Sic & Corinthios exhortatur, vt glorificent ac baiulent Deum in corpore ſuo. Sicut enim nomen Dei glorificatur vita piorum hominum, in quibus ipſe per ſpiritum ſuum operatur quidquid faciunt boni: ita è diuerſo polluitur & infamatur malefactis eorum qui ſe Dei cultores profitentur. Quemadmodum & militiis virtus, aut ſerui probitas redundat in gloriam ducis, aut heri: ita militis ignauia, aut ſerui nequitia, dedecori eſt duci aut hero; propterea quod horum mores magna ex parte pendent ab illorum moribus, in quorum poteſtate ſunt. Qui etiam ſi prorſus abſunt ab omni culpa, tamen popularis exiſtimatio ſolet dominorum mores ex ſeruorum moribus æſtimare. Vnde etiam hic videmus diuinam ſcripturam frequenter iuxta mortalium affectus loquentem, velut in Leuitico de eo qui de ſemine ſuo dediſſet idolo Moloch, dicit: Quia polluit nomen ſanctum meum. At quod ab hominibus ſanctificatum eſt, pollui poteſt: Dei vero nomen in ſe ſemper eſt glorioſum, apud homines tantum contaminatur, quemadmodum mendax infamia non polluit virum integrum. Sic & apud Ezechielem clamat nomen ſuum fuiſſe pollutum inter gentes impiis moribus Iſraëlitarum. Quin & beatiſſimus Paulus ſcribens Romanis ex auctoritate

Deut. 1.
Num. 20.
Mat. 6.
1. Cor. 6.
Leuit. 20.
Ezec. 36.
Rom. 2.

auctoritate prophetæ dicit, appellans Iudæos legem profitentes, sed ea quæ lex vetat facientes: nomen Dei per vos blasphematur inter gentes. Et in Oratione Dominica, sicut attigi modo, ex auctoritate redemptoris, oramus vt sanctificetur nomen Dei patris, hoc est, vt inclarescat & illustretur apud homines, vtique per homines, vel potius in hominibus. Illustratur autem, si spiritus illius regnet in nobis, & si illius voluntati obtemperetur
2. Cor. 4. in terris, quemadmodum in cælis nulla est rebellio. Quoniam autem homines ex sese nihil habent virtutis, quidquid per nos rectè geritur, cedit in gloriam Dei, & ideo thesaurum diuinæ potentiæ promit interdum ex vasis fictilibus; vt sublimitas sit virtutis Dei, & non ex nobis. Ergo quanquam omnis piorum vita martyrio suo glorificat Deum & Christum filium eius, nullum tamen est illustrius testimonium apud homines, quàm sanguinis, hoc est vitæ propter Deum contemptæ, & mortis fortiter toleratæ. Reddiderunt & miracula testimonium diuinæ potentiæ, præsertim apud incredulos; nam his propriè da-
1. Cor. 14. ta sunt signa, quemadmodum scribit beatus Apostolus: sed semper efficacius fuit sanguinis profusi testimonium. Quot morbos insanabiles verbo sanarat Dominus? quot cæcos illustrarat? quot mancos, paralyticos ac debiles restituerat? quot exanimes ad vitam reuocarat? Et tamen pauci credebant in eum, & audiebat: In Beelzebub eiecit dæmonia. Cæterum vbi ven-
Luc. 11. tum est ad sanguinem; ibi deiectum est Satanæ regnum, ibi subactus est mundus. Commemorat & Ioannes Euangelista tri-
1. Ioan. 5. plex in terra testimonium; spiritus, aquæ & sanguinis: quod efficacissimum est, postremo recensens loco. Spiritum in columbæ specie descendentem super Iesum
Mat. 3. videre meruit Ioannes Baptista, an alij viderint incertum. Certè hoc testimonium Ioanni datum est, quo desineret dubitare de Domino Iesu, an ille esset qui baptizaret spiritu & igni. Aquæ testimonium vidit Ioannes Euangelista, nec satis constat, solus ne viderit, an cum multis. Erat quidem hoc ingens mysterium sacri lauacri quo delentur peccata: sed vidit aquam simul effluere cum sanguine, qui nisi adfuisset inefficax erat aqua. Quid enim prodest aboleri peccata, nisi succedat vita iustitiæ quam confert sanguis? Quanquam hi tres vnum sunt, vnus enim Deus est, qui per spiritum, aquam, & sanguinem declarat hominum generi virtutem ac bonitatem suam: aut ideo dicuntur vnum esse, quoniam vndique sibi constat testimonium, nec vlla ex parte dissonat: quemadmodum quos artissima iungit amicitia, propter summum animorum consensum, vnus animus esse dicuntur. Ac iuxta sensum crassiorem, hæc tria præcipua sunt in homine vitæ argumenta, atque etiam instrumenta. Quandiu enim pulmonis officio attrahitur vicissim ac redditur halitus, certum vitæ indicium est? vnde loquendi consuetudine, spirare dicuntur qui viuunt & expirasse qui vitam finierunt. Quin & anima Latinis flatus dicitur, ad Græcæ vocis imitationem, qui ventum anemon vocant. Super hęc, sunt in ipso homine subtilissimi spiritus, à corde vbi fontem habent sparsi per vniuersum corpus, sed præcipuè per arterias commeantes, licet & alijs partibus omnibus mixti: hi si subito euolent, mortem præsentem adferunt: sin includantur, lenta ægrotatione consumunt hominem. Adest & humor quidam naturalis, quem (vt arbitror) medici phlegma vocant, sparsus & ipse per vniuersum corpus. Huius vsum nunquam sentimus euidentius quàm in sensu gustus: nisi enim hic admixtus sit inter linguam & palatum, nullum erit palati iudicium. Et tamen hæc sic mixta sunt in homine, vt non sit sanguis absque spiritu & phlegmate, & pariter ad tuendam vitam conferunt omnia. Videmus quoduis animal mori simulatque sanguis effluxerit; & consumpto humore, quem medici radicalem vocant, non aliter moritur homo, quàm extinguitur lucerna consumpto oleo. Sed nimium diu moramur in contemplatione naturæ: quod tamen non humiliter factum opinor à nobis, vt dilucidius fiat charitati vestræ mysterium, in cuius contemplatione ideo versamur lubentius, quia salubrius. Nam iuxta naturæ considerationem tunc ista magnam vim habent, cum in viuo corpore sua munia peragunt; ac iuxta mysticam Philosophiam, tunc demum plurimum valent, cùm corpus relinquunt. Nemo miratus est Dominum humano more spirantem ac respirantem: sed cum in cruce, clamore valido emisisset spiritum, simul Mat. 27.
intellectum est, illum & verum fuisse hominem, & verum Deum: hominem, quod iuxta naturæ ordinem, & vbi vitalem flatum emisisset, desiit viuere; Deum, quod Heb. 5.
simul cum ingenti clamore mortuus est, declarans se volentem ac spontaneum de-

ponere vitam, quod humanarum virium nemo nescit non esse. Sensit efficax testimonium spiritus vicinus Cêturio, sic enim narrat beatus Marcus: Videns autem Centurio qui ex aduerso stabat, quia sic expirasset, ait: Verè hic homo filius Dei erat. Quid morte abiectius iuxta carnem? sed nihil morte potentius iuxta spiritum. Erat & illud præter naturæ cursum, quod è latere exanimati corporis, sanguis & aqua profluit, vt ablueretur triplex testimonium. Totum effudit spiritum vt nos respiraremus: quidquid erat humoris aquei reliquum, expressit vt nos ablueremur? quidquid resederat in corde sanguinis, emisit vt nos confirmaremur. Atque haud scio an perperam faciam hæc tria inter se conferens, cum sint vnum, non natura, sed in mysterio. Si qua tamen est discretio, sanguis in testimonium ratione potissimum celebratur, quod in hoc scriptura testatur esse vitam animantis, & ob id à cibis submouebatur edicto regis: præterea magis est expositus hominum oculis sanguis quàm spiritus aut aqua. Vita Domini qui summus fuit martyr, quique & hodie pugnat & vincit in Martyribus, plurimis fuit offendiculo: non iam loquor de Pharisæis & Scribis, ipsis etiam cognatis ac fratribus fuit detestabilis, cùm dicerent illum in furorem versum: sed mors illius non solum piis, sed impijs etiam fuit admirabilis, nec alibi magis verum fuit, quod Dei virtus in infirmitate perficitur. Ibi fracta est Satanæ tyrannis, ibi deuicti sunt inferi, ibi triumphatum est de diabolo, ibi deiectus orcus, cœlum apertum. Nimirum hoc erat quod instante mortis tempore deprecabatur Dominus: Pater clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te. Quid homine mortuo contemptius? Quis enim vel Cesarem mortuum metuat? Sed Christi morte quid efficacius? Velum templi scissum est à summo vsque ad imũ, terra concussa est, saxa discissa sunt, aperta sunt monumenta, reuixerunt sepultorum corpora, sol medio die obtexit faciem suam. Nunquam per omnem vitam magis declarauit potentiam suam: mox refractis omnibus mortis repagulis viuum se discipulis exhibuit. Nimirum hoc est efficax illud sacrosancti sanguinis testimonium, qui solus potuit dirimere maceriem, quæ Deum ab hominum genere separabat, solus potuit vnica litura delere totum illud chirographum quod erat contra nos, & Satanæ in nos ius vindicabat. Neque enim sanguis hircorum aut vitulorum potuit abolere peccatum, vmbræ erant illa & typi futurorum. Nec vllus hominis sanguis poterat tollere peccatum mundi, præter vnici illius agni sanguinem, cui Baptista tribuit testimonium dicens: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi. Plus est tollere peccatum quam peccata: & peccatum non huius aut illius, sed mundi. Corpus enim peccati mundum vniuersum occuparat: hoc per Christum esse sublatum, sanguis ipsius pro nobis effusus reddit euidens testimonium, melius pro nobis loquens, vt inquit Apostolus, quàm sanguis Abel. Si quidem ille clamans de terra loquebatur vindictam: at Christi sanguis de cruce clamans, pacem loquitur & reconciliationem. Quin idem sanguis quoniam à nobis bibitur, si modo digne bibitur, clamat in cordibus nostris verba pacifica & solatij plena. Et illic triplex est testimonium, licet spiritali quodam modo. Clamat spiritus, qui nobis arrhabonis loco datus est: Abba pater, testificans quod sumus filij Dei. Clamat aqua per quam renati sumus, quod condonata sunt nobis omnia peccata: & si quis adhuc dubitat, accedit sanguinis testimonium clamantis: quid adhuc hæsitas, quid adhuc pauitas tyrannum Satanam? ecce pretium quo te redemit Dei filius. Nisi te saluum voluisset Deus, non tradidisset vnigenitum suum in mortem. Nemo maiorem charitatem habet, quàm vt animam suam ponat pro amicis suis. Si non est maius eximiæ beneuolentiæ testimonium, quàm si quis vitam impartiat amico; grauius est dominici sanguinis testimonium, qui pro inimicis effusus est. Effusus pro inimicis fecit amicos ac filios Dei: atque vt consideremus hanc fore perpetuam amicitiam, reliquit nobis edendam carnem suam, reliquit bibendum sanguinem: vt per eadem aleremur, per quæ sumus redempti. Sanguinis aspersione confirmatum est vetus testamentum, quemadmodum Hebræis scribens præclarè docet beatissimus Paulus: Christi sanguine consignatum & corroboratum est nouum testamentum, hoc est testamentum & pactum gratiæ & remissionis peccatorum, per sanguinem agni immaculati, qui in se recipere dignatus est totius mundi peccatum, quod omnes ex Adam contrahunt qui prodeunt in hanc vitam, & cuius contagio peccant quicunque peccant. Tanta autem est Christi sublimitas, vt fortasse non oporteat quendam

Marginal references: Marc. 15. Ioan. 19. Leuit. 7. Deut. 12. Mat. 5. 2. Cor. 12. Ioan. 17. Mat. 27. Ephes. 2. Coloss. 2. Ioan. 1. Heb. 12. Rom. 8. Ioan. 15. Heb. 9.

quenquam cæterorum hominum cum illo conferre, nisi ipse nobis tantam fiduciam præbuisset; qui non dedignatus sit discipulos suos vocare amicos, seruulos suos
Ioan. 15. vocare fratres & cohæredes. Quemadmodum igitur ille suo mirabili testimonio clarificauit patrem in hoc mundo, atque etiam in cœlis: ita testimonium illius quodammodo consummatur testimonio Sanctorum, quasi sit vna passio domini & seruorum. Id ne quis existimet parum religiosè dictum, beatus Paulus nobis patrocinatur, ita scribēs Colossens.
Coloss. 1. Qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius, quod est Ecclesia. quis enim nescit, fratres, quàm vberem prouentum effudit Ecclesiæ seges, Apostolorum ac cæterorum martyrum sanguine irrigata? Quo plus sanguinis effusum est, hoc magis ac magis effloruit multitudo fidelium: hoc latius sparsit suas propagines illa beata vitis à Christo stirpe surgens, & occupans orbem vniuersum, quacunque patet ab Oriente ad Occidentem, ab Aquilone vsque ad Austrum. Ecce, fratres dilectissimi, à Domini redemptoris temporibus anni fluxerunt plus minus ducenti quadraginta; iamque huius vitis palmites penè latius se sparserunt quam Romanum imperium, efferas etiam nationes musto spiritus inebriantes, & quos nulla ferri vis domare potuit, emollit sanguis illius agni candidi. Qui naturæ causas scrutantur, narrant adamantem 9 nullæ chalibis duritiei cedentem: hircino sanguine maceratum, ictu malleorum dissilire: nullus autem adamas corde saxeo peccatorum durior. Hoc igitur cor ferreum cor saxeum cor plus quàm adamantinum, emollit sanguis Christi, & huius Martyrum, qui supplerunt quod illius passionibus deerat.
1. Pet. 5. Hoc argumento summus ille pastor, & vt
Ioan. 10. Petrus ait, princeps pastorum testificatus est se esse pastorem bonum: quia animam suam posuit pro ouibus, nobis exemplum præbens, vt qui pro nostra qualicunque portione " vices illius gerimus, parati simus & ipsi pro grege Dominico sanguinem fundere, nisi malumus videri mercenarii quàm pastores. Domini verbi congruunt verba discipuli. Cum enim dixisset se gaudere in passionibus, quibus consummaret passiones Christi, perpetiens & ipse pro corpore Christi, quod est Ecclesia, qualia passus erat Dominus: causam adiecit cur ea libenter pateretur: Cu- Coloss. 1.
ius, inquit, factus ego sum minister secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi in vobis vt impleam verbum Dei. Et alio quodam in loco scribit se repleuisse Euangelium. Sicut ergo mortibus Mar- Rom. 15.
tyrum consummantur passiones Christi, ita sanguine pastorum confirmantur promissa Christi. Nullum enim instrumentum indubitabilius, quam quod tot Martyrum sanguine signatum est. Hoc nimirum est implere verbum Dei, hoc est replere Euangelium. Sed interim grauissimus dolor oboritur animo meo, dilecti, dum mecum reputo 11 cum adhuc recens ille Christi sanguis feruere debeat in cordibus fidelium, tam multos esse in quibus refrixit charitas: atque hoc grauius discrucior, quod tales non paucos pastores habeat Ecclesia, qui, non solum non opponunt corpora sua aduersus luporum incursus, verumetiam ipsi lupos agunt, dum mactant ac perdunt animas simplicium, ipsi ventri suo, quæstui, & ambitioni seruientes, adeóque non implent verbum Dei, vt illud cauponentur potius & impiis dogmatibus adulterent: nec cogitant quod ille pastorum princeps seuerissimo iudicio reposcet singulas oues, pro quibus redimendis sanguinem suum fuderat, de manibus eorum. Sed illos suum manet supplicium: non melius est vt omissis querelis, nos inuicem ad officium quod Christo debemus, exhortemur. Triplex à Christo testimonium accepimus, triplex illi testimonium reddamus oportet. 12 Rudimenta fideliter tradamus baptizandis, perfectiora baptizatis. Confirmemus illos fructibus spiritus ad cœlestem vitam prouocantes, & si res postulet, libenter etiam vitam commisso nobis gregi impendamus, nostráque morte vicissim Deum clarificemus. Et ne cui videatur mirum, morte hominum glorificari Deum, audi beatum Ioannem in Euangelio de Petro, cui Dominus prædixerat fore, vt vbi senuisset, ab alio cingeretur & duceretur quò nollet, ita loquebatur: significans qua morte esset glorificaturus Deum. Quotquot igitur ab orbe Ioan. 21.
condito propter Deum, propter iustitiam ac pietatem mortui sunt, morte sua glorificauerunt eum. Nam eleemosynas, ieiunia, precationes, aliáque pietatis exercitamenta simulant etiam hypocritæ: mortem nemo suscepit alacriter, nisi qui certò persuasum haberet, nihil aduersi posse

accidere iis qui persistunt in charitate Dei. Neque tamen statim Martyr est, qui occiditur: occiduntur & sicarij & pitatæ: nõ supplicium facit martyrem, sed causa. Quod si qui leguntur sibi fortiter conscivisse necem, aut infirmitas erat mortem quęrens dolorum finem, aut ambitio, aut dementia. Nec hoc est testimonium præbere Deo, id facere quod & Deo displicet, & gentium etiam legibus prohibetur. Plurimum interest inter barbaricam immanitatem, & Martyrum modestissimam constantiam in se imbecillem, in Christo fortem. Sunt qui certis artibus corpus stupefaciunt, ne sentiunt cruciatus: hoc modo se quidam malefici muniunt aduersus carnificum manus. Sunt & affectus impotentes, qui sensum adimunt animo, ita vt vel mortem impauidi perferant. Sed placidum illud ac mansuetum, illud humiliter sublime & sublimiter humile, non videmus nisi in Christi Martyribus. Non obtuentur trucibus oculis carnificem, non minitantur tyranno: magis dolent de illorum cæcitate, quàm de suis afflictionibus. Scilicet clamat & in illis Christus: Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. Non aliud spectant, quàm in cælum, vbi spem omnem habent repositam. Sic ipse Dominus velut agnus sine voce ad mactationem ductus est: & si quam edidit vocem, ea magis declarauit animum mitem ac placidum, quàm vllum potuisset silentium. Quàm blanda oratione compellat Iudam proditorem? quàm placidè respondit cæsus alapa? quàm nihil ferocius loquitur Annæ & Caiphę? quàm tranquillè respondit Pilato? Denique cùm Pharisæi veluti victores mouerent capita sua, amarissimis conuicijs in illum debacchantes, ille mitissimus clamat: Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. Non igitur mori per se, testimonium est; sed sic mori, est testimonium prębere Deo. Stephanus iuuenis inter homicidas, agnus inter lupos, stabat placido angelicóque vultu, & ad Domini exemplum orat pro lapidantibus, nec alibi habet oculos quam in cælum. Illic videre meruit, cuius præsidio superior erat persequentibus. Qui verò timet Deum, non metuit hominum sæuitias. Qui ex animo diligit vitam cœlestem, facile vilem habet animam: atque illi, cum beato Paulo, Viuere Christus est, mori lucrum. An non ingens lucrum est, hanc & breuem & innumeris malis contaminatam vitam cum sempiterna

Luc. 23.

Esai. 53.

Mat. 26.

Ioan. 19.

Act. 7.

Philip. 1.

felicitate commutare? Hic Dominus quemadmodum & in cæteris omnibus sese formam nobis exhibuit. Quum enim instaret extremus actus martyrij, quem aiunt in fabulis oportere esse optimum, secessit, abiecit se in terram, prolixè atque etiam frequenter, ac sanguineo sudore madescens, nostræ naturæ in se expressit imbecillitatem, ante testatus animi tædium, ac tristitiam vsque ad mortem, ne nos in desperationem caderemus, si cùm omnia mortem præsentem intentant, horrorem naturæ senserimus. Nisi enim adesset sensus dolorum, nihil haberet admirabile martyrium: sed superare dolorem, corona dignum est. Horrere mortem, naturæ est: vincere naturam animi fortitudine, gratiæ est: omnia potest Paulus, sed in eo qui ipsum corroborat. Sed quibus præsidijs vincitur naturæ infirmitas? si nos totos humi prosternamus, hoc est, si nihil omnino tribuamus viribus nostris; si vigilemus & oremus instanter; si nostram voluntatem diuinæ voluntati submittamus, dicamúsque illa ex animo, ex toto corde: Transeat hic calix si fieri potest, sed fiat non sicut ego volo, sed sicut tu vis. Noui ego ac fleui quosdam magna animi fortitudine præditos; qui iam coronæ proximi defecerunt, & quem diu professi fuerant, abnegarunt. Quid fuit in causa; Dimouerant oculos suos ab eo qui solus robur dat infirmis: intermiserant orationem, ac cœperant ad humana præsidia respicere. Contemplabantur suæ naturæ viriculas, considerabant aculeos, vngulas, candentes laminas, ferrum & ignem, reliquúmque carnificinæ apparatum, etiam aspectu horrendum, & cruciantum atrocitatem cum suis viribus conferebant, & ideo victoriam amiserunt è manibus. Vbi quis ita cogitat: hoc possum, illud perpeti non possum; nunquam feliciter peraget martyrium. Sed qui se totum tradit diuinæ voluntati, non alio spectans quam ad illius opem, is demum firmus est & inuictus. Hoc autem fieri non potest; nisi adsit vera ac viuida fides, nihil hęsitans, nihil disquirens: ne cogitaris quanta sit tyranni sæuitia, quanta hominis imbecillitas, sed quanta sit Domini virtus, qui certat ac vincit in membris suis. Ergo vt à digressione reflectamus ad id quod erat constitutum: quemadmodum Domini mors potentior erat quàm vita, ita voluit Martyrum suorum mortem esse potentem. Quid enim infirmius

Luc. 22.

Philip. 4.

Luc. 22.

infirmius quàm vinciri, damnari, cędi, cruciari, occidi, & ad carnificis arbitrium præbere corpus? Hæc species interdum misericordiam mouet etiam sæuissimis tyrannis. Verùm vbi iam ad monumenta Martyrum pelluntur morbi, rugiunt dæmones; terrentur Monarchæ, coruscant miracula, concidunt idola, tum apparet quam sit efficax ac potens Martyrum sanguis. Præsentia infirma, Epistolæ graues: quod ait beatissimus gentium doctor; hoc & ad Martyres rectè accomodabitur; vita infirma & contempta, mors grauis ac potens. Iam non est par omnium Martyrum in tormentis alacritas, quemadmodum nec omnes eodem genere mortis defunguntur. Tres illi beati pueri in medijs flammis inuenere refrigerium, & septi innocuo elemento, velut in conclaui canebant hymnum Domino. Daniel item citra noxam, leonum sodalitio est vsus. Beatus Andreas, vt habet humana quidem historia, sed satis probatæ fidei, gaudens sibique gratulans ibat ad crucem. Alij diutinis ac varijs cruciatibus subinde moriuntur, nec tamen morte datur finire dolorem. Est igitur & illud veri Martyris, hoc quoque totum arbitrio Dei committere. Nouit ille quid expediat nobis, & quid ad ipsius gloriam maximè conducibile sit. Tantum illud assiduè cogitandum est: Siue viuimus, siue morimur, Domini sumus. Nec sibi quisquam displiceat, si corpore pariter & animo sentiat grauem ac diutinam molestiam: tantum fidat ei cui certat, is non patietur quenquam tentari supra id quod potest, sed faciet etiam cum tentatione prouentum. Quosdam electos interdum patitur in tormentis deficere, vt cognoscant imbecillitatem suam, atque eosdem post fortissimos reddit in certamine. Hac dispensatione Petrus ter abnegauit Dominum, vt edoctus quàm nihil posset suis viribus, confirmaret fratres suos. Quo modo autem confirmaret? vt sibi diffisi, fiduciam omnem collocarent in Domino. Sed iam tempus est, vt de altero martyrij genere disseramus charitati tuæ, de quo etiam accuratius est disputandum, quod occultum sit & omnium temporum commune: neque enim semper sæuiunt Nerones, Diocletiani, Decij, ac Maximini: nunquam tamen cessat diabolus exercere Christi militiam professos. Et fortassis erunt posthac donante Christo tempora, quibus nullæ tyrannorum persecutiones affli-

2. Cor. 10.

Dan. 6. & 34.

Rom. 14.

1. Cor. 10.

Mat. 26.

D. Cyprian.

gent Ecclesiam: nunquam tamen defutura sunt certamina, nunquam martyria quibus homines pij glorificent Deum. Ecclesia quidem adhuc in hoc exilio militans, peculiaribus gaudiis applaudit iis, qui in professione nominis Iesu animas suas fideliter deposuerunt, & ad horum memorias magna cum alacritate concurritur: sed cœleste theatrum, Angelorum myriades & iustorum cum Christo regnantium innumerabilis populus applaudunt omnibus, qui sinceram fidem: & charitatem inuictam, quam habent erga Dominum Iesum, integritate & innocentia vitæ testificantur. Nec solùm professione fidei, quæ iuxta Paulum ore fit ad salutem, glorificatur Deus: verumetiam confessione commissorum. Hæc ne temere ex nobis ipsis loqui videamur, adducenda sunt scripturarum testimonia. Ergo nisi piorum vita cederet in gloriam Dei, Christus non diceret in Euangelio: Vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cœlis est. Nec Paulus Apostolus scriberet Galatis. Et in me glorificabant Deum. Confirmatur hoc & per repugnantiam ex his quæ diximus. Etenim si nomen Dei polluitur, ac dehonestatur impia vita sui populi; vtique bona illius vita cohonestatur. Damnatur apud nos Astrologorum & philosophorum impia sapientia, qui cum Deum cognouissent; non tamen eum vt Deum glorificauerunt. Sapientiam profitebantur, & summam exhibebant stultitiam. Itaque cum Deum esse profiterentur, tamen turpiter viuentes & idolis sacrificantes, falso testimonio quodammodo obscurabant Dei gloriam, quasi nec iustus esset nec verax: aut quasi non vnus esset, sed multi: aut quasi saxis esset adsimilis. Id autem euidentius etiam testatur beatissimus Paulus, scribens ad Corinth. Empti, inquit, estis pretio magno, glorificate & portate Deum in corpore vestro. Ideo Deus redemit nos pretio sanguinis sui, vt semel à peccatis expurgati, deinceps vitam ipso dignam ageremus. Ac symbolum imperatoris gestamus impressum frontibus nostris. Quid si gerens signum Christi, præstet opera Belial, nonne dedecoratur ille cuius insignia gerimus? Contra sicut Imperator sibi placet de milite præstrenuo, sic existimans illius virtutem ipsi dedecori & ornamento esse: sic Deus gloriatur in his quos redemit, quos lauit, quos sanctificauit, quos spiritus donatiuo digna-

Rom. 10.

Mat. 5.

Galat. 1.

Rom. 1.

1. Cor. 6.

Philip. 4.

tus est si vitæ sanctimonia declararint. Domini gratiam in ipsis non fuisse vacuam. Si Paulus gloriatur in discipulorum pietate, gaudium & coronam suam illos appellans, qui nihil erat nisi dispensator alieni muneris: an non Dominus magis gloriatur super his pro quibus mortuus est? Iam quod in libro Iob ad hunc modum Satanæ loquitur Dominus: Num animaduertisti seruum meum Iob, quo modo non sit ei similis super terram, homo simplex & rectus ac timens Deum, & recedens à malitia? nonne sermonem profert de suo cultore gloriantis? Beatus autem Paulus splendidiore etiam verbo vsus est, scribens secundam ad Corinthios Epistolam. Deo autem gratia, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco: quia Christi bonus odor sumus Deo. Melius est nomen bonum super vnguenta pretiosa. Scriptura gloriosam famam appellare solet odoramenta. Non tamen Deus gloriatur hominum more, sibi placens ac gestiens, sed nostram salutem suam ducit gloriam, & ideo subiecit Apostolus: in his qui salui fiunt, & in his qui pereunt. Quo modo glorificatur Deus in his qui salui fiunt? quoniam in illis illustratur illius misericordia. Quo modo in his qui pereunt? quoniam in his declaratur illius iustitia. Nunc ipse sermonis cursus nos eò deduxit, vt doceamus & peccatorum confessione glorificari Deum. Hic occurrit protinus ex libro Iesu Naue " Achan, qui quoniam contra diuinum edictum sustulerat ex anathemate pallium coccineum insigne, ac ducentos siclos argenti, ac linguam auream siclorum quinquaginta, populus Israel terga vertit hostibus. Itaque Iosue dixit Achan: Fili mi da gloriam Domino Deo Israel, & confitere, atque indica mihi quid feceris, ne abscondas. Confessus, dedit pœnas, & auersus est furor Domini. Ea confessio clarificauit Dei iustitiam ac sapientiam. Sapientiam, quod illius oculis nihil esset abstrusum: iustitiam, quod non sine causa passus esset hostes aduersus Israelem inualescere, quodque leges ipsius nullus hominum impunè violat. Nihil erat magni quod suffuratus erat Achan: magnum tamen erat documentum vniuerso populo, quantum periculum sit Dei iussa negligere, eique velle imponere quasi quidquam illum fugeret, aut quasi faueret præuaricatoribus. Atque ille quidem cum esset Iudæus ob vnicum peccatum, quod ipsi leue videbatur, seuerissimas pœnas dedit, lapidatus ab vniuerso populo, corporis interitu salutem animæ redimens. Non enim iudicat Deus bis in idipsum. Sed quæ pœna manet illos, qui post tantam Euangelij lucem & gratiam, postea quàm semel illuminati sunt, gustauerunt etiam donum cœleste, & participes facti sunt Spiritus sancti, gustauerunt æquè bonum Dei verbum virtutésque sæculi venturi, in multa atque immania crimina relabuntur, crucifigentes sibimetipsis filium Dei, & ostentui habentes? Qui hoc sunt etiam miserabiliores, quod cum tales sint, aspernantur tamen pœnitentiæ salutaris remedium, contemnunt Ecclesiam maternum gremium offerentem, & ad sanitatis instaurationem inuitantem. Eiusmodi defectio quantam putas ignominiam inurit Ecclesiæ? hæc ea ignominia non potest pertinere ad Christum, qui est caput Ecclesiæ, & per omnia suum esse ducit, quod est corporis ac membrorum ipsius? E diuerso, quanta totius Ecclesiæ exultatio, cum qui lapsus est, per pœnitentiam Ecclesiæ reconciliatur? Ac ne putemus hoc gaudium apud nos tantum esse, Dominum audiamus in Euangelio " κατὰ Lucam loquentem: Ita dico vobis, quod gaudium erit in cælo super vno peccatore pœnitentiam agente, quàm super nonaginta nouem iustis, qui non indigent pœnitentia. Nam hæc clausula finit parabolam de pastore, qui relictis nonagintanouem ouibus, vnam quæ à grege aberrauerat multo labore quæsitam, ac tandem inuentam, imposuit humeris suis, & caulæ restituit. Simili sententia claudit parabolam de muliere, quæ dragmam perditam inuenerat. Ita dico vobis, gaudium erit coram Angelis Dei super vno peccatore pœnitentiam agente. Nec tamen hoc sic accipiendum est, quasi Deo & eius angelis gratius sit post lapsum redire ad pietatem, quàm citra lapsum perseuerare in innocentia: sed scriptura suo more loquitur secundum affectus humanos, illud testatum esse volens, Deo gratissimam esse peccatorum conuersionem. Non enim quærit mortem peccatoris, sed magis vt conuertatur & viuat. Atque interdum piorum hominum lapsus quamuis enormes, diuina dispensatione vertuntur in summum Ecclesiæ profectum. Sic lapsus est Apostolorum princeps: sic Paulus gentium doctor: sic Maria Magdalene,

Marginal notes: Iob. 1. — 2. Cor. 2. — Eccl. 7. — Iosue. 7. — Num. 1. — Heb. 6. — Luc. 15. — Ezech. 18.

dalene, quibus nunc Ecclesia præcipuè gloriatur, quorum lapsus cesserunt in stabilimentum ac solatium domus Dei. Præterea non hic loquitur de verè iustis, sed de iustitia Pharisaica, quemadmodum alibi dicit: Non est opus sanis medico, sed Matt.19. malè habentibus. At non erant sani quibus hoc dicebat Dominus; sed legis qualicunque obseruatione tumidi, sibi videbantur sani, & ideo non desiderabant medicum. Hæc cum ad hunc habeant modum, desiderate frater, conemur assiduis exhortationibus excitare fidelium animos, vt tota etiam vita martyrium, hoc est, testimonium reddat Deo; quod adeo negligendum non est, vt nisi ea præcesserit, martyrium quod sanguine perhibetur, Coloss.3. non sit martyrium. Frustra enim ceruicem præbueris carnifici, nisi prius occideris membra quæ sunt super terram, hoc est, affectus qui militant aduersus spiritum, odium, inuidiam, auaritiam, superbiam, libidinem: quibus quicunque seruit, Deum quodammodo abnegauit: & Christum ore profitēs, vita Satanam Deum confitetur. Nec hic sermo debet cuiquam Matt.6. videri durior, cùm sit verax ac salutaris: quidquid homo quiuis Deo anteponit, sibi Deum facit, nec possumus duobus seruire dominis: vnus enim est Deus ex toto corde, ex tota anima, & totis viribus diligendus. Quisquis igitur ore dicit; credo in vnum Deum, & seruit auaritiæ, aut libidini, aut luxui, sibi mentitur, sibique repugnat; aliud lingua sonans, aliud animo celans, voce tantum testimonium Matt.7. perhibens Deo, cum vita satanam colat. Efficacius autem est vitæ, quàm linguæ testimonium. Non omnis qui dicit: Domine Domine, intrabit in regnum, sed qui facit voluntatem patris cœlestis. Habent & opera suam linguam, habent suam facundiam, etiam tacente lingua. Ideo Ioan.5. Dominus in Euangelio xv Ioannem ita loquitur: Opera quæ dedit mihi pater vt perficiam ea, ipsa opera quæ ego facio testimonium perhibent de me. Quemadmodum igitur bona opera profitentur Deum: ita mala quodammodo loquuntur: non est Deus, nec est scientia in ex- Psal.13. celso. Quis non contremiscat, quis non inhorrescat? quis non laceret vestimenta sua, quis non obturet aures suas, si tales voces audiat ex Christiano? Quantus horror, quantus dolor occupat animos nostros: cùm quis victus tormentis, iussus abnegare Christum, abnegat, & ad Iouis statuam thus adolet? Quàm trepidamus metuentes ne Deus iratus fulmen in nos vibret iræ suę, ne terra dehiscens nos absorbeat? vt interdum vnius impietas, supplicii consortio multos inuoluat: & sunt scelera tam immania, vt vidisse quoque aut audisse sit detestabile. Sed cur alias in simili crimine tam sumus conniuentes: Cur & nobis adeo blandimur & aliis? At vide quid de talibus loquitur Apostolus Tit.1. scribens Tito: Profitentur se nosse Deum, factis autem negant. Idem in priore ad Timotheum de vidua quæ negligit fami- 1.Tim.5. liam: Si qua autem suorum, maxime domesticorum, curam non habet: fidem negauit, & est infideli deterior. Si fidem negauit; quę negligentius habet suam familiam: quid dicturum putas de his qui se totos dediderunt mammonæ & ventri? De Christianis vtique loquitur Paulus scribens Philippensibus, cùm ait: Quo- Philip.3. rum finis, interitus, quorum Deus venter est. Quos eosdem taxat scribens Ro- Rom.16. manis: Huiusmodi Christo Domino nostro non seruiunt, sed suo ventri. Seruire; iuxta scripturarum consuetudinem dixit, pro colere. Ventrem colunt eum quem habent pro Deo. Iam de auaritia manifestius etiam pronunciat scribens ad Colossēses. Mortificate, inquit, membra Coloss.3. vestra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam; libidinem, concupiscentiam malam & auaritiam, quæ est simulachrorum seruitus. Execramur eos qui procumbunt ad Dianæ simulachrum, quanto iustius eos execramur qui toto pectore seruiunt mammonæ, qui illi quotidie sacrificant? Et si auarus est idololatra, qui pecuniæ studio tenetur, qui quod hæreditate obuenit, aut industria partum est recondit, nec erogat in egenos quid censendum est de his, qui lenocinio, qui fœnore, qui rapto, qui fraude, qui calumniis, pro opprimendis pauperibus rem accumulant? Atque hæc idolorum seruitus non solum inuenitur inter Christianos, verum etiam, quod gemendum est, inter episcopos. " Porrò temulentia adeo communis est Africæ nostrę, vt propemodum non habeant pro crimine. An non videmus ad Martyrum memorias Christianum à Christiano cogi ad ebrietatem? An hoc leuius crimen esse ducimus, quàm hircum immolare Baccho? Mihi videtur multo grauius, si rem recta ratione velimus expendere. Cùm tyrannus dicit: Abnega Christum, & immola

mortuum mortuis reddita est. Surrexerunt autem eadem hora ab officio funeris viginti viri tam celeriter ac si à somno essent excitati; & qui à flentibus amicis portabantur ad tumulandum, iisdem gaudentibus ad vitam redeunt. Vident autem Rex Pipinus & cunctus exercitus magnalia quæ circa eos Dominus gesserat per præcursorem suum Ioannem Baptistam; plaudentes manibus benedicebant Dominum, qui fecit mirabilia in cœlo & in terra. Vir autem Domini Felix & socij eius gaudio repleti, vna cum Rege Pipino & exercitu eius leuantes caput beati ac præcellentissimi præcursoris Christi Ioannis Baptistæ, & beatorum Innocentium, cum gaudio & lætitia iter agere cœperunt. Cúmque nulla mora fieret in eundo, peruenerunt [18] ad quandam villam, quæ appellatur Vultronia. Cúmque ibidem paulisper quieuissent, obuius eis quidam cæcus factus est, qui statim sanus effectus est per beatissimi præcursoris merita. Cúmque de eoden loco eis moueri placuisset, arripiunt iter per viam quæ ducit ad paludem [19] cognomine Matheuallis. Cúmque eis aliquantulum ibi requiescere placuisset, ecce quidam debilis pedibus qui se erigere omnino nequibat, rependo se trahens obuiam eis processit. [20] Qui inuocans meritum beati Ioannis, ita redditus est sanitati, vt firmus & stabilis sine dolore incederet cum turbis. Iámque propinquantes ad locum quò tendebant, super fluuium Vultonnæ ad Palatium nomine Engeriacum peruenerunt. Audiens autem omnis populus à maximo vsque ad minimum, à viro vsque ad mulierem, omnes simul in vnum conglobati obuiam eis processerunt. Cúmque ibidem ante palatium Regis Pipini peruenissent, in basilica beatissimæ & gloriosissimæ semper virginis Mariæ, cum magno feruore & studio, illico ad custodiendum deposuerunt. Lætatúsque est vniuersus populus lætitia magna, & celebrauerunt solemnitatem huius diei quarto Kalendas Septembris, & reuersi sunt vnusquisque ad habitacula sua. Igitur beatus Felix & socij eius cum venerando rege inter cætera Dominum deprecabantur, vt eis salubre consilium suggereret, quonam in loco sancta membra locarent. Ædificantésque basilicam, & in ea [21] concauum ciborium cum sex columnis marmoreis mirifici operis bene compositis non longe à Vultonnæ littore, [22] sed vt arbitror, centum stadiis. In quo cum aromatibus [23] & plurimis bonis odoribus condientes caput beati Ioannis Baptistæ almi præcursoris Christi, & beatorum trium innocentium corpora simul in hoc ciborio concluserunt, bituminéque sigillatum munierunt. Domino autem auxiliante hoc ædificium completum est feliciter. Fecit etiam idem rex fontem ductorium, qui à duobus fere miliariis per profundissimos terræ meatus ad palatium eius ductus decurreret, & in ipsam basilicam per ferrum & æs introduceretur, ac subtus ciborium per concauam marmoream columnam ebulliret: ibique sacri baptismatis ablutio fieret, sicque iterum ad primos aditus reflecteretur. Conuocans igitur Rex Pipinus, & beatus Felix Pontifices & sacerdotes, omnesque patriæ nobiles, benedicentes Ecclesiam, atque in honore eiusdem Ioannis Baptistæ dedicando mirificè consecrantes, prædiis ac possessionibus suis à progenitoribus sibi dimissis eam nobiliter dotauerunt. Ordinatisque omnibus necessariis, monachos ibidem Deo in perpetuum seruituros statuerunt, postmodum multa domino mirabilia operante per famulum suum Ioannem Baptistam. Tandem verò metam narrationi ponentes, oremus immensitatem bonitatis Christi, vt sua potenti dextera suffultos nos ad æternæ quietis stationem perducat: qui viuit & regnat cum Patre & Spiritu sancto per omnia sæcula. [24]

ADNOTATIONES IN Tractatum de reuelatione Capitis Ioannis Baptistæ.

1 Narrat Iosephus] *Lib. nempe* 18. *Antiq.* 10. *seu iuxta nouã versionem* 7. *Quod ipsum ex illo repetit* Euseb. *lib.* 1. *hist. Ecclesiast. cap.* 13. *seu iuxta Græcum exemplar.* 11. *& postea Beda in ca.* 14. *Marci: Vbi quum iisdem verbis vtatur, atque adeo illinc hæc transcripta ad verbum videantur, non sum veritus reponere*: in Castellum Macheronta abductum, *pro eo quod erat duntaxat*: in Castello Macheronta.

2 narrat historia Ecclesiastica sepultum, &c.] *Cum eodem prorsus etiam sic lego: pro eo quod erat*: ac denuo sepultum *Quia nullam huius rei facit mentionem Iosephus, sed historia Ecclesiastica lib.* 11. *cap.* 28. *auctore* Rufino *in sua ad Eusebium appendice.*

3 Post longum verò tempus) *Tempore nempe Apostatæ Iuliani, vtique Beda cum* Rufino: *qui etiam rectius narrant, adfuisse tunc, quum dispergerentur ossa Baptistæ*, Monachos, *non postea aduenisse. Ex quibus etiam omnino legendum censeo*: Philippum, *pro* Iosephum: *præsertim consentientibus Petro Trecensi in historia Scholastica, (vt omittam alios, quendam de hac re tractatum) & Adone in* Martyrologio *ad* IIII. Kalend. *Septemb. qui cum Rufino missa dicunt hæc ossa*

Athanasio

Athanasio per Iulianum Diaconum.

4 congregatis ibi vicinis Pontificibus] Prorsus etiam hoc lego, sibi, & rursum: collocata, pro: collata.

5 Chronicam Marcellini Principis] Antea mendosè legebatur: Marcelli. Citat enim etiam Beda loco citato Chronicon Marcellini Comitis. Is enim ad chronicon Eusebii & Hieron. Appendicem scripsit, & produxit ad tempora usque Iustiniani, qua excusa est cum fastis Consularibus Onuphrii Panuinii.

6 qui mittentes in quendam specum] Etiam hunc locum sic ex coniectura castigaui, pro eo quod legebatur duntaxat, mittentes in quodam specu. Atqui quod author a latronibus, Marcellinus Comes & Simeon Metaphrastes, à figulo quodam raptum dicunt sacrosanctum Baptistæ caput. Atque hinc factum puto, vt maluerit Beda cum loco citato, tum in homilia de Decollatione seu Natali D. Ioannis Baptistæ, non aliud scribere quam incuriæ culpa deperditum. Quod de verbo ad verbum etiam transcriptum est, in Beda & Adonis Martyrologiis ad 6. Kalend. Martii, quem Petrum vocat Metaphrastes. Quibus locis, vti & apud Vsuardum, legendum esse: Emessam seu potius Emesum Phœniciæ ciuitatem, non Edessam; patet cum ex Marcellino, Metaphraste, & Petro Trecensi: tum ex dicta narratione, & Martyrologio D. Donatiani Ms. & ipsius Adonis chronicis.

7 & defert illud Iuliano Episcopo qui nunc præest Alexandriæ] Beda legit: Iulioramo, Petrus Trecensis: Iuliaramo, illud accedit magis ad veram lectionem Metaphrastis, qui cum Ms. cod. legit: Vranio, præsertim quum Marcellinus Comes legat: Iuliuranio. Qui tamen non Alexandrinus sed Emissenus Episcopus fuisse ab aliis omnibus perhibetur, atque adeo videtur auctor memoria lapsus, dum Alexandriæ Episcopum facit & successorem Theophili, neque enim inter Alexandrinos Episcopos Vranius recensetur aut Iulioranus.

8 Felici nomine] Ms. liber: Felicio, & postea vbique similiter.

9 ad ciuitatem Alexandriæ] Etiam hic sui oblitus videtur auctor, fortassis ex eo, quod apud Alexandriam (vti prius dixit) ossa D. Baptistæ essent recondita, & in eius honorem ædificata Ecclesia. Nam etiam pro aliis facit quod habet Sigebertus in Chronico ad annum Domini 761. Caput Ioannis Baptistæ ex Edessa (nam sic legendum censeo pro eo quod est: in) ciuitate transfertur. Nam de translatione in Gallias, id intelligi patet ex Vincentio Bellouacensi, Petro Trecensi, & Antonio, item ex Chronico quodam Ms. Guilielmitarum incerti Auctoris.

10 in locum quem tibi ostendero] Sic lego ex Ms. cod. pro: in loco. Addo etiam ex eodem paulopost: & Item: abierant, pro: ibi erant. Adieci etiam: clam. Rursum legit ille: remigiis, pro: remigibus.

11 de magnis fluctibus huius pelagi] Ms. cod. de fluctibus huius pelagi magni. Ex quo adieci vocem: sæculorum. Item: candida. Rursum cum illo lego: duobus milliariis peractis, pro: quasi milliaria duo.

12 regem videlicet Vvandalorum, &c.] Intelligendum est istud, aut de strage Chilzingi Aruernensis, & Amingi Pictauiensis, Comitum, quale quid indicat Sigebertus, qui in auxilium venerant duci Aquitaniæ contra Pipinum: aut de ipsa cæde Vvaysarii ducis seu Regis, interfecti apud Petragoricas iuxta Adonem & Aimoinum: vt Vvandalos illos nuncupet, quod à Vvasconibus, atque adeo & Vvandalis orti essent. Aut certe reliquiæ quæpiam Vvandalorum rursum Gallias tunc infestarunt, quemadmodum eos fecisse scribit Robertus Gaguinus paulo ante, regnante Carolo Martello Pipini patre.

13 de vagina sua] Vincentius: de regione sua.

14 super fluuium Vultonnæ] Hoc rursum ex Ms. cod. pro: Vultonnæ, & hic & postea. Ex coniectura vero paulopost, vltionem, pro: vlroiem.

15 nisi 15. viri) Vincentius, triginta.

16 in occursum eorum) Iterum hoc ex Ms. cod. pro: in occursu, & ex coniectura, adornatásque preciosissimas margaritas, pro eo quod longe aliter Ms. deprecatisque sanctorum meritis. Iuxta quem etiam lego, ac bonis operibus pollentem, pro, ac in omnibus operibus. Item, manifestata, paulopost, pro: manifesta, & Hierosolymam adierat, ac, reuelauerat, pro, Hierosolymis iuerit, ac, reuelauerit.

17 & cum omnes respondissent, Amen) Prorsus & hoc lego ex coniectura, pro, tamen, Ms. vero codex legit, Deo gratias, Adiicio vero ex eodem, de cælo, & legi, redeunt, pro, redirent.

18 ad quandam villam quæ vocatur Vultonia] Ms. cod. Vultrona.

19 cognomine Matheuallis] Idem coniecturam meam hanc confirmat, pro, cognomen, legit tamen, Marcuallis.

20 Qui innocans meritum, &c] Ex eodem integram hanc periodum adieci, & paulopost reposui, peruenissent, pro, venissent.

21 concauum ciborium] Adiecit ex Ms. cod. concauum.

22 sed vt arbitror centum stadiis] Longe aliter Ms. vt arbitror cubitis centum ratione Geometrica.

23 & plurimis bonis odoribus] Ms. cod. vnguentorum odoribus, & pro, corpora, legit, pignora. Quo etiam adieci: bituminéque sigillato munierunt.

DE DVPLICI MARTYRIO ad Fortunatum, auctore Neoterico.

ARGVMENTVM.

Duplex Martyrii genus multis prosequitur, alterum per quod sanguine Christum confitemur: alterum, quo bonis operibus Christo testimonium reddimus. Atqui Cypriani non esse patet, quod in eo Diocletani Imperatoris & belli Cæsarei contra Turcas fiat mentio: sed Neoterici cuiusdam esse censeo: & H. Grauius ipsius Erasmi esse indicat. Etsi enim subinde quædam schemata & sententiam vnam atque alteram ex Cypriano transcripserit, atque adeo etiā anni 240. à Christo passa, & Africæ meminerit, vt fucum faceret: stylus tamen & alia quædam, de quibus in Adnotationibus latius, auctorem produnt.

VLTIPHARIAM multísque modis ago gratias. Fortunate mihi in Domino chariſſime, diuinæ benignitati, quod & tuam pietatem excitauit ad extimulandum officiũ meum, vt vnico libello commilitionibus noſtris materiam ſubminiſtrarem; vnde ſibi gratia ſpiritus opitulante, munimenta teláque fabricarentur aduerſus perſecutionum incurſus: & mihi quod petebas conanti, non dedignata eſt adeſſe: & quod vtriuſque noſtrum operam non paſſa eſt eſſe ſterilem, hoc eſt quod mei Fortunati pium deſiderium bene fortunauit, & miniſtri ſui officium voluit eſſe gregis ſui beneficium. Scribis enim ex eo libro multum roboris & alacritatis acceſſiſſe ſtrenuis, timidioribus autem & infirmis tantum animorum eſſe additum, vt ex his quoque per Dei gratiam certam victoriam nobis promittere debeamus: cóque libentius obtemperaui poſterioribus tuis litteris, quibus orat tua charitas, vt quoniam hoc auſpiciis Domini noſtri Ieſu Chriſti bene ſucceſſit, addam volumen alterum de duplici Martyrij genere, quorum vnum exhibetur, cùm ſæuit tortorum immanitas: alterum occultius quidem eſt, ſed nihilominus fortem animum poſtulat, multáque diuinitus armatura communitum. Vtinam & hoc munus Chriſti ſpiritus per me fratribus & commilitonibus noſtris largiri dignetur, & quod dederit bene proſperare. Quemadmodum enim nihil ſanctum niſi illo ſanctificante, nihil potens niſi illo corroborante: ita nihil felix, nihil auſpicatum, niſi illo proſperante. Sane & veſtris precibus, & Domini bonitate fretus aggrediar. Martyr (vt iis quoq; notum eſt qui Græcè neſciunt) teſtem ſonat. Quanquam autem poſt exortam Euangelicæ veritatis lucem, Eccleſiaſtica conſuetudo cognominis huius honorem propriè tribuere cœpit iis, qui in tormentis vſque ad mortem perdurarunt in profeſſione nominis Ieſu Chriſti, & Euangelicum inſtrumentum ſanguine ſuo velut obſignarunt apud incredulos: omnis tamen piorum vita teſtimonium reddit Deo. Non quod ille cuiuſquam egeat teſtimonio, qui ex ſe fons eſt æternæ gloriæ, vt nec vllis hominum honoribus fieri poſſit honoratior, nec vllis mortalium ignominiis obſcurior. Sed tamen ita viſum eſt æterno illius diuinóque conſilio, vt ſuam bonitatem, ſapientiam ac potentiam apud homines per homines velit illuſtrari, ſicut mundum gubernari voluit per Angelos, cùm Angelorum miniſterio non egeat, multáque hominibus per homines largiatur, quæ per ſe dare poterat, qui quidquid vult, nutu poteſt, & cui voluiſſe, feciſſe eſt. Et quanquam, vt dixi, ad illam ineffabilem maieſtatem nulla pertingit ignominia, tamen in ſcripturis ita loquitur, quaſi per nos honoretur, vel ignominia afficiatur. Nam in Deuteronomio cum Moyſe expoſtulat, quod apud populum ob laticis penuriam murmurantem in Cades deſerti Sin, ad aquas contradictionis non ſanctificarit ipſum inter filios Iſraël, & ob hanc offenſam non eſt illi nec Aaroni datum ingredi terram promiſſam, ac tot annis expectatam, ſed tantum è montis vertice procul aſpicere licuit. Porro quod dictum eſt ſanctificare pro glorificare, qui litteras Hebræorum callent, affirmant eſſe ſermonis illius proprietatem: quod ipſum tamen ex aliis ſcripturarum locis liquere poteſt, ſi minus illorum teſtimonio fidimus, quandoquidem & in Oratione Dominica: Sanctificetur nomen tuum, dictum eſt pro, glorificetur ſiue clarificetur nomen tuum. Sic & Corinthios exhortatur, vt glorificent ac baiulent Deum in corpore ſuo. Sicut enim nomen Dei glorificatur vita piorum hominum, in quibus ipſe per ſpiritum ſuum operatur quidquid faciunt boni: ita è diuerſo polluitur & infamatur malefactis eorum qui ſe Dei cultores profitentur. Quemadmodum & militis virtus, aut ſerui probitas redundat in gloriam ducis, aut heri: ita militis ignauia, aut ſerui nequitia, dedecori eſt duci aut hero; propterea quod horum mores magna ex parte pendent ab illorum moribus, in quorum poteſtate ſunt. Qui etiam ſi prorſus abſunt ab omni culpa, tamen popularis exiſtimatio ſolet dominorum mores ex ſeruorum moribus æſtimare. Vnde etiam hic videmus diuinam ſcripturam frequenter iuxta mortalium affectus loquentem, velut in Leuitico de eo qui de ſemine ſuo dediſſet idolo Moloch, dicit: Quia polluit nomen ſanctum meum. At quod ab hominibus ſanctificatum eſt, pollui poteſt; Dei vero nomen in ſe ſemper eſt glorioſum, apud homines tantum contaminatur, quemadmodum mendax infamia non polluit virum integrum. Sic & apud Ezechielem clamat nomen ſuum fuiſſe pollutum inter gentes impiis moribus Iſraëlitarum. Quin & beatiſſimus Paulus ſcribens Romanis ex

Deut. 1. Num. 20. Mat. 6. 1. Cor. 6. Leuit. 20. Ezec. 36. Rom. 2.

auctoritate prophetæ dicit, appellans Iudæos legem profitentes, sed ea quæ lex verat facientes: nomen Dei per vos blasphematur inter gentes. Et in Oratione Dominica, sicut attigi modo, ex auctoritate redemptoris, oramus vt sanctificetur nomen Dei patris, hoc est, vt inclarescat & illustretur apud homines, vtique per homines, vel potius in hominibus. Illustratur autem, si spiritus illius regnet in nobis, & si illius voluntati obtemperetur 2. Cor. 4. in terris, quemadmodum in cælis nulla est rebellio. Quoniam autem homines ex sese nihil habent virtutis, quidquid per nos rectè geritur, cedit in gloriam Dei, & ideo thesaurum diuinæ potentiæ promit interdum ex vasis fictilibus; vt sublimitas sit virtutis Dei, & non ex nobis. Ergo quanquam omnis piorum vita martyrio suo glorificat Deum & Christum filium eius, nullum tamen est illustrius testimonium apud homines, quàm sanguinis, hoc est vitæ propter Deum contemptæ, & mortis fortiter toleratæ. Reddiderunt & miracula testimonium diuinæ potentiæ, præsertim apud incredulos; nam his propriè da- 1. Cor. 14. ta sunt signa, quemadmodum scribit beatus Apostolus: sed semper efficacius fuit sanguinis profusi testimonium. Quot morbos insanabiles verbo sanarat Dominus? quot cæcos illustrarat? quot mancos, paralyticos ac debiles restituerat? quot exanimes ad vitam reuocarat? Et tamen pauci credebant in eum, & audiebat: In Beelzebub eiecit dæmonia. Cæterum vbi ven- Luc. 11. tum est ad sanguinem; ibi deiectum est Satanæ regnum, ibi subactus est mundus. Commemorat & Ioannes Euangelista tri- 1. Ioan. 5. plex in terra testimonium, spiritus, aquæ & sanguinis: quod efficacissimum est, postremo recensens loco. Spiritum in columbæ specie descendentem super Iesum Mat. 3. videre meruit Ioannes Baptista, an alij viderint incertum. Certè hoc testimonium Ioanni datum est, quo desineret dubitare de Domino Iesu, an ille esset qui baptizaret spiritu & igni. Aquæ testimonium vidit Ioannes Euangelista, nec satis constat, solus ne viderit, an cum multis. Erat quidem hoc ingens mysterium sacri lauacri quo delentur peccata: sed vidit aquam simul effluere cum sanguine, qui nisi adfuisset inefficax erat aqua. Quid enim prodest aboleri peccata, nisi succedat vita iustitiæ quam confert sanguis? Quanquam hi tres vnum sunt, vnus enim Deus est, qui per spiritum, aquam, & sanguinem declarat hominum generi virtutem ac bonitatem suam: aut ideo dicuntur vnum esse, quoniam vndique sibi constat testimonium, nec vlla ex parte dissonat: quemadmodum quos artissima iungit amicitia, propter summum animorum consensum, vnus animus esse dicuntur. Ac iuxta sensum crassiorem, hæc tria præcipua sunt in homine vitæ argumenta, atque etiam instrumenta. Quandiu enim pulmonis officio attrahitur vicissim ac redditur halitus, certum vitæ indicium est? vnde loquendi consuetudine, spirare dicuntur qui viuunt & expirasse qui vitam finierunt. quin & anima Latinis flatus dicitur, ad Græcæ vocis imitationem, qui ventum anemon vocant. Super hæc, sunt in ipso homine subtilissimi spiritus, à corde vbi fontem habent sparsi per vniuersum corpus, sed præcipuè per arterias commeantes, licet & alijs partibus omnibus mixti: hi si subito euolent, mortem præsentem adferunt: sin includantur, lenta ægrotatione consumunt hominem. Adest & humor quidam naturalis, quem (vt arbitror) medici phlegma vocant, sparsus & ipse per vniuersum corpus. Huius vsum nunquam sentimus euidentius quàm in sensu gustus: nisi enim hic admixtus sit inter linguam & palatum, nullum erit palati iudicium. Et tamen hæc sic mixta sunt in homine, vt non sit sanguis absque spiritu & phlegmate, & pariter ad tuendam vitam conferunt omnia. Videmus quoduis animal mori simulatque sanguis effluxerit; & consumpto humore, quem medici radicalem vocant, non aliter moritur homo, quàm extinguitur lucerna consumpto oleo. Sed nimium diu moramur in contemplatione naturæ: quod tamen non humiliter factum opinor à nobis, vt dilucidius fiat charitati vestræ mysterium, in cuius contemplatione ideo versamur lubentius, quia salubrius. Nam iuxta naturæ considerationem tunc ista magnam vim habent, cum in viuo corpore sua munia peragunt; ac iuxta mysticam Philosophiam, tunc demum plurimum valent, cùm corpus relinquunt. Nemo miratus est Dominum humano more spirantem ac respirantem: sed cum in cruce, clamore valido emisisset spiritum, simul intellectum est, illum & verum fuisse ho- Mat. 27. minem, & verum Deum: hominem, quod iuxta naturæ ordinem, & vbi vitalem fla- Heb. 5. tum emisisset, desiit viuere; Deum, quod simul cum ingenti clamore mortuus est, declarans se volentem ac spontaneum de-

ponere vitam, quod humanarum virium nemo nescit non esse. Sensit efficax testimonium spiritus vicinus Cēturio, sic enim narrat beatus Marcus: Videns autem Centurio qui ex aduerso stabat, quia sic expirasset, ait: Verè hic homo filius Dei erat. Quid morte abiectius iuxta carnem? sed nihil morte potentius iuxta spiritum. Erat & illud præter naturæ cursum, quod è latere exanimati corporis, sanguis & aqua profluit, vt absolueretur triplex testimonium. Totum effudit spiritum vt nos respiraremus: quidquid erat humoris aquei reliquum, expressit vt nos ablueremur: quidquid resederat in corde sanguinis, emisit vt nos confirmaremur. Atque haud scio an perperam faciam hæc tria inter se conferens, cum sint vnum, non natura, sed in mysterio. Si qua tamen est discretio, sanguis in testimonium ratione potissimum celebratur, quod in hoc scriptura testatur esse vitam animantis, & ob id à cibis submouebatur edicto regis: præterea magis est expositus hominum oculis sanguis quàm spiritus aut aqua. Vita Domini qui summus fuit martyr, quique & hodie pugnat & vincit in Martyribus, plurimis fuit offendiculo: non iam loquor de Pharisæis & Scribis, ipsis etiam cognatis ac fratribus fuit detestabilis, cùm dicerent illum in furorem versum: sed mors illius non solum piis, sed impijs etiam fuit admirabilis, nec alibi magis verum fuit, quod Dei virtus in infirmitate perficitur. Ibi fracta est Satanæ tyrannis, ibi deuicti sunt inferi, ibi triumphatum est de diabolo, ibi deiectus orcus, cœlum apertum. Nimirum hoc erat quod instante mortis tempore deprecabatur Dominus: Pater clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te. Quid homine mortuo contemptius? Quis enim vel Cæsarem mortuum metuat? Sed Christi morte quid efficacius? Velum templi scissum est à summo vsque ad imū, terra concussa est, saxa discissa sunt, aperta sunt monumenta, reuixerunt sepultorum corpora, sol medio die obtexit faciem suam. Nunquam per omnem vitam magis declarauit potentiam suam: mox refractis omnibus mortis repagulis viuum se discipulis exhibuit. Nimirum hoc est efficax illud sacrosancti sanguinis testimonium, qui solus potuit dirimere maceriem, quæ Deum ab hominum genere separabat, solus potuit vnica litura delere totum illud chirographum quod erat contra nos, & Satanæ in nos ius vindicabat. Neque enim

Marc. 15. *Ioan. 19.* *Leuit. 7.* *Deut. 12.* *Mar. 3.* *2. Cor. 12.* *Ioan. 17.* *Mat. 27.* *Ephes. 2.* *Coloss. 2.*

sanguis hircorum aut vitulorum potuit abolere peccatum, vmbræ erant illa & typi futurorum. Nec vllus hominis sanguis poterat tollere peccatum mundi, præter vnici illius agni sanguinem, cui Baptista tribuit testimonium dicens: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi. Plus est tollere peccatum quam peccata: & peccatum non huius aut illius, sed mundi. Corpus enim peccati mundum vniuersum occuparat: hoc per Christum esse sublatum, sanguis ipsius pro nobis effusus reddit euidens testimonium, melius pro nobis loquens, vt inquit Apostolus, quàm sanguis Abel. Si quidem ille clamans de terra loquebatur vindictam: at Christi sanguis de cruce clamans, pacem loquitur & reconciliationem. Quin idem sanguis quoniam à nobis bibitur, si modo digne bibitur, clamat in cordibus nostris verba pacifica & solatij plena. Et illic triplex est testimonium, licet spiritali quodam modo. Clamat spiritus, qui nobis arrhabonis loco datus est: Abba pater, testificans quod sumus filij Dei. Clamat aqua per quam renati sumus, quod condonata sunt nobis omnia peccata: & si quis adhuc dubitat, accedit sanguinis testimonium clamantis: quid adhuc hæsitas, quid adhuc pauitas tyrannum Satanam? ecce pretium quo te redemit Dei filius. Nisi te saluum voluisset Deus, non tradidisset vnigenitum suum in mortem. Nemo maiorem charitatem habet, quàm vt animam suam ponat pro amicis suis. Si non est maius eximiæ beneuolentiæ testimonium, quàm si quis vitam impartiat amico; grauius est dominici sanguinis testimonium, qui pro inimicis effusus est. Effusus pro inimicis, fecit amicos ac filios Dei: atque vt consideremus hanc fore perpetuam amicitiam, reliquit nobis edendam carnem suam, reliquit bibendum sanguinem: vt per eadem aleremur, per quæ sumus redempti. Sanguinis aspersione confirmatum est vetus testamentum, quemadmodum Hebræis scribens præclarè docet beatissimus Paulus: Christi sanguine consignatum & corroboratum est nouum testamentum, hoc est testamentum & pactum gratię & remissionis peccatorum, per sanguinem agni immaculati, qui in se recipere dignatus est totius mundi peccatum, quod omnes ex Adam contrahunt qui prodeunt in hanc vitam, & cuius contagio peccant quicunque peccant. Tanta autem est Christi sublimitas, vt fortasse non oporteat quendam

Ioan. 1. *Heb. 12.* *Rom. 8.* *Ioan. 15.* *Heb. 9.*

quenquam cæterorum hominum cum illō conferre, nisi ipse nobis tantam fiduciam præbuisset, qui non dedignatus sit discipulos suos vocare amicos, seruulos suos
Ioan. 15. vocare fratres & cohæredes. Quemadmodum igitur ille suo mirabili testimonio clarificauit patrem in hoc mundo, atque etiam in cœlis: ita testimonium illius quodammodo consummatur testimonio Sanctorum, quasi sit vna passio domini & seruorum. Id ne quis existimet parum religiosè dictum, beatus Paulus nobis patrocinatur, ita scribēs Collossens.
Coloss. 1. Qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius, quod est Ecclesia. quis enim nescit, fratres, quàm vberem prouentum effudit Ecclesiæ seges, Apostolorum ac cæterorum martyrum sanguine irrigata? Quo plus sanguinis effusum est, hoc magis ac magis effloruit multitudo fidelium: hoc latius sparsit suas propagines illa beata vitis à Christo stirpe surgens, & occupans orbem vniuersum, quacunque patet ab Oriente ad Occidentem, ab Aquilone vsque ad Austrum. Ecce, fratres dilectissimi, à Domini redemptoris temporibus anni fluxerunt plus minus ducenti quadraginta, iamque huius vitis palmites penè latius se sparserunt quam Romanum imperium, efferas etiam nationes musto spiritus inebriantes, & quos nulla ferri vis domare potuit, emollit sanguis illius agni candidi. Qui naturæ causas scrutantur, narrant adamantem 9 nullæ chalibis duritiei cedentem: hircino sanguine maceratum, ictu malleorum dissilire: nullus autem adamas corde saxeo peccatorum durior. Hoc igitur cor ferreum cor saxeum cor plus quàm adamantinum, emollit sanguis Christi, & huius Martyrum, qui supplerunt quod illius passionibus deerat.
1. Pet. 5. Hoc argumento summus ille pastor, & vt
Ioan. 10. Petrus ait, princeps pastorum testificatus est se esse pastorem bonum: quia animam suam posuit pro ouibus, nobis exemplum præbens, vt qui pro nostra qualicunque portione " vices illius gerimus, parati simus & ipsi pro grege Dominico sanguinem fundere, nisi malumus videri mercenarii quàm pastores. Domini verbi congruunt verba discipuli. Cum enim dixisset se gaudere in passionibus, quibus consummaret passiones Christi, perpetiens & ipse pro corpore Christi, quod est Ecclesia, qualia passus erat Dominus: causam adiecit cur ea libenter pateretur: Cuius, inquit, factus ego sum minister secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi in vobis vt impleam verbum Dei. Coloss. 1.
Et alio quodam in loco scribit se repleuisse Euangelium. Sicut ergo mortibus Martyrum consummantur passiones Christi, Rom. 15.
ita sanguine pastornm confirmantur promissa Christi. Nullum enim instrumentum indubitabilius, quam quod tot Martyrum sanguine signatum est. Hoc nimirum est implere verbum Dei, hoc est replere Euangelium. Sed interim grauissimus dolor oboritur animo meo, dilecti, dum mecum reputo 11 cum adhuc recens ille Christi sanguis feruere debeat in cordibus fidelium, tam multos esse in quibus refrixit charitas: atque hoc grauius discrucior, quod tales non paucos pastores habeat Ecclesia, qui, non solum non opponunt corpora sua aduersus luporum incursus, verumetiam ipsi lupos agunt, dum mactant ac perdunt animas simplicium, ipsi ventri suo, quæstui, & ambitioni seruientes, adeóque non implent verbum Dei, vt illud ea uponentur potius & impiis dogmatibus adulterent: nec cogitant quod ille pastorum princeps seuerissimo iudicio reposcet singulas oues, pro quibus redimendis sanguinem suum fuderat, de manibus eorum. Sed illos suum manet supplicium: non melius est vt omissis querelis, nos inuicem ad officium quod Christo debemus, exhortemur. Triplex à Christo testimonium accepimus, triplex illi testimonium reddamus oportet. 12 rudimenta fideliter tradamus baptizandis, perfectiora baptizatis. Confirmemus illos fructibus spiritus ad cœlestem vitam prouocantes, & si res postulet, libenter etiam vitam commisso nobis gregi impendamus, nostráque morte vicissim Deum clarificemus. Et ne cui videatur mirum, morte hominum glorificari Deum, audi beatum Ioannem in Euangelio de Petro, cui Dominus prædixerat fore, vt vbi senuisset, ab alio cingeretur & duceretur quò nollet, ita loquebatur: significans qua morte esset glorificaturus Deum. Quotquot igitur ab orbe Ioan. 21.
condito propter Deum, propter iustitiam ac pietatem mortui sunt, morte sua glorificauerunt Deum. Nam eleemosynas, ieiunia, precationes, aliáque pietatis exercitamenta simulant etiam hypocritæ: mortem nemo suscepit alacriter, nisi qui certò persuasum haberet, nihil aduersi posse

accidere iis qui persistunt in charitate Dei. Neque tamen statim Martyr est, qui occidi iure occiduntur & sicarij & piratæ: nō supplicium facit martyrem, sed causa. Quod si qui leguntur sibi fortiter consciuisse necem, aut infirmitas erat mortē quærens dolorum finem, aut ambitio, aut dementia. Nec hoc est testimonium præbere Deo, id facere quod & Deo displicet, & gentium etiam legibus prohibetur. Plurimum interest inter barbaricam immanitatem, & Martyrum modestissimam constantiam in se imbecillem, in Christo fortem. Sunt qui certis artibus corpus stupefaciunt, ne sentiunt cruciatus: hoc modo se quidam malefici muniunt aduersus carnificum manus. Sunt & affectus impotentes, qui sensum adimunt animo, ita vt vel mortem impauidi perferant. Sed placidum illud ac mansuetum, illud humiliter sublime & sublimiter humile, non videmus nisi in Christi Martyribus. Non obtuentur trucibus oculis carnificem, non minitantur tyranno: magis dolent de illorum cæcitate, quàm de

Luc. 23. suis afflictionibus. Scilicet clamat & in illis Christus: Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. Non aliud spectant, quàm in cælum, vbi spem omnem habent

Esai. 53. repositam. Sic ipse Dominus velut agnus sine voce ad mactationem ductus est: & si quam edidit vocem, ea magis declarauit animum mitem ac placidum, quàm vllum

Matt. 26. potuisset silentium. Quàm blanda oratione compellat Iudam proditorem? quàm

Ioan. 19. placidè respondit cæsus alapa? quàm nihil ferocius loquitur Annæ & Caiphę? quàm tranquillè respondit Pilato? Denique cùm Pharisæi veluti victores mouerent capita sua, amarissimis conuicijs in illum debacchantes, ille mitissimus clamat: Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. Non igitur mori per se, testimonium est; sed sic mori, est testimonium prębere Deo. Stephanus iuuenis inter homicidas, agnus

Act. 7. inter lupos, stabat placido angelicóque vultu, & ad Domini exemplum orat pro lapidantibus, nec alibi habet oculos quam in cælum. Illic videre meruit, cuius præsidio superior erat persequentibus. Qui verò timet Deum, non metuit hominum sæuitias. Qui ex animo diligit vitam cœlestem, facile vilem habet animam; atque illi, cum beato Paulo, Viuere Christus

Philip. 1. est, mori lucrum. An non ingens lucrum est, hanc & breuem & innumeris malis contaminatam vitam cum sempiterna felicitate commutare? Hic Dominus quemadmodum & in cæteris omnibus sese formam nobis exhibuit. Quum enim instaret extremus actus martyrij, quem aiunt in fabulis oportere esse optimum, Luc. 22. secessit, abiecit se in terram, prolixè atque etiam frequenter, ac sanguineo sudore madescens, nostræ naturæ in se expressit imbecillitatem, ante testatus animi tædium, ac tristitiam vsque ad mortem, ne nos in desperationem caderemus, si cùm omnia mortem præsentem intentant, horrorem naturæ senserimus. Nisi enim adesset sensus dolorum, nihil haberet admirabile martyrium: sed superare dolorem, corona dignum est. Horrere mortem, naturæ est: vincere naturam Philip. 4. animi fortitudine, gratiæ est: omnia potest Paulus, sed in eo qui ipsum corroborat. Sed quibus præsidijs vincitur naturæ infirmitas? si nos totos humi prosternamus, hoc est, si nihil omnino tribuamus viribus nostris; si vigilemus & oremus instanter; si nostram voluntatem diuinæ voluntati submittamus, dicamúsque illa ex animo, ex toto corde: Transeat hic calix Luc. 22. si fieri potest, sed fiat non sicut ego volo, sed sicut tu vis. Noui ego ac fleui quosdam magna animi fortitudine præditos; qui iam coronæ proximi defecerunt, & quem diu professi fuerant, abnegarunt. Quid fuit in causa? Dimouerant oculos suos ab eo qui solus robur dat infirmis: intermiserant orationem, ac cœperant ad humana præsidia respicere. Contemplabantur suæ naturæ viriculas, considerabant aculeos, vngulas, candentes laminas, ferrum & ignem, reliquúmque carnificinæ apparatum, etiam aspectu horrendum, & cruciantum atrocitatem cum suis viribus conferebant, & ideo victoriam amiserunt è manibus. Vbi quis ita cogitat: hoc possum, illud perpeti non possum; nunquam feliciter peraget martyrium. Sed qui se totum tradit diuinæ voluntati, non alio spectans quam ad illius opem, is demum firmus est & inuictus. Hoc autem fieri non potest; nisi adsit vera ac viuida fides, nihil hęsitans, nihil disquirens: ne cogitaris quanta sit tyranni sæuitia, quanta hominis imbecillitas, sed quanta sit Domini virtus, qui certat ac vincit in membris suis. Ergo vt à digressione reflectamus ad id quod erat constitutum: quemadmodum Domini mors potentior erat quàm vita, ita voluit Martyrum suorum mortem esse potentem. Quid enim

infirmius quàm vinciri, damnati, cędi, cruciari, occidi, & ad carnificis arbitrium præbere corpus? Hæc ſpecies interdum miſericordiam mouet etiam ſæuiſſimis tyrannis. Verùm vbi iam ad monumenta Martyrum pelluntur morbi, rugiunt dæmones; terrentur Monarchæ, coruſcant miracula, concidunt idola, tum apparet
2. Cor. 10. quam ſit efficax ac potens Martyrum ſanguis. Præſentia infirma, Epiſtolæ graues: quod ait beatiſſimus gentium doctor; hoc & ad Martyres rectè accomodabitur; vita infirma & contempta, mors grauis ac potens. " Iam non eſt par omnium Martyrum in tormentis alacritas, quemadmodum nec omnes eodem genere mortis defunguntur. Tres illi beati pueri in medijs flammis inuenere refrigerium, & ſepti innocuo elemento, velut in conclaui ca-
Dan. 6. & 34. nebant hymnum Domino. Daniel item citra noxam, leonum ſodalitio eſt vſus. Beatus Andreas," vt habet humana quidem hiſtoria, ſed ſatis probatæ fidei, gaudens ſibique gratulans ibat ad crucem. Alij diutinis ac varijs cruciatibus ſubinde moriuntur, nec tamen morte datur finire dolorem. Eſt igitur & illud veri Martyris, hoc quoque totum arbitrio Dei committere. Nouit ille quid expediat nobis, & quid ad ipſius gloriam maximè condu-
Rom. 14. cibile ſit. Tantum illud aſſiduè cogitandum eſt: Siue viuimus, ſiue morimur, Domini ſumus. Nec ſibi quiſquam diſpli-
1. Cor. 10. ceat, ſi corpore pariter & animo ſentiat grauem ac diutinam moleſtiam: tantum fidat ei cui certat, is non patietur quenquam tentari ſupra id quod poteſt, ſed faciet etiam cum tentatione prouentum. Quoſdam electos interdum patitur in tormentis deficere, vt cognoſcant imbecillitatem ſuam, atque eoſdem poſt fortiſ-
Mat. 26. ſimos reddit in certamine. Hac diſpenſatione Petrus ter abnegauit Dominum, vt edoctus quàm nihil poſſet ſuis viribus, confirmaret fratres ſuos. Quo modo autem confirmaret? vt ſibi diffiſi, fiduciam omnem collocarent in Domino. Sed iam tempus eſt, vt de altero martyrij genere diſſeramus charitati tuæ, de quo etiam accuratius eſt diſputandum, quod occultum ſit & omnium temporum commune: neque enim ſemper ſæuiunt Nerones," Diocletiani, Decij, ac Maximini: nunquam tamen ceſſat diabolus exercere Chriſti militiam profeſſos. Et fortaſſis erunt poſthac donante Chriſto tempora, quibus nullæ tyrannorum perſecutiones affli-
D. Cyprian.

gent Eccleſiam: nunquam tamen defutura ſunt certamina, nunquam martyria quibus homines pij glorificent Deum. Eccleſia quidem adhuc in hoc exilio militans, peculiaribus gaudiis applaudit iis, qui in profeſſione nominis Ieſu animas ſuas fideliter depoſuerunt, & ad horum memorias magna cum alacritate concurritur: ſed cœleſte theatrum, Angelorum myriades & iuſtorum cum Chriſto regnantium innumerabilis populus applaudunt omnibus, qui ſinceram fidem: & charitatem inuictam, quam habent erga Dominum Ieſum, integritate & innocentia vitæ teſtificantur. Nec ſolùm profeſſione Rom. 10.
fidei, quæ iuxta Paulum ore fit ad ſalutem, glorificatur Deus: verumetiam confeſſione commiſſorum. Hæc ne temere ex nobis ipſis loqui videamur, adducenda ſunt ſcripturarum teſtimonia. Ergo niſi Mat. 5.
piorum vita cederet in gloriam Dei, Chriſtus non diceret in Euangelio: Vt videant opera veſtra bona, & glorificent patrem veſtrum qui in cœlis eſt. " Nec Paulus Galat. 1.
Apoſtolus ſcriberet Galatis. Et in me glorificabant Deum. Confirmatur hoc & per repugnantiam ex his quæ diximus. Etenim ſi nomen Dei polluitur, ac dehoneſtatur impia vita ſui populi, vtique bona illius vita cohoneſtatur. Damnatur apud nos Rom. 1.
Aſtrologorum & philoſophorum impia ſapientia, qui cum Deum cognouiſſent; non tamen eum vt Deum glorificauerunt. Sapientiam profitebantur, & ſummam exhibebant ſtultitiam. Itaque cum Deum eſſe profiterentur, tamen turpiter viuentes & idolis ſacrificantes, falſo teſtimonio quodammodo obſcurabant Dei gloriam, quaſi nec iuſtus eſſet nec verax: aut quaſi non vnus eſſet, ſed multi: aut quaſi ſaxis eſſet adſimilis. Id autem euidentius etiam teſtatur beatiſſimus Paulus, ſcribens ad Corinth. Empti, inquit, 1. Cor. 6.
eſtis pretio magno, glorificate & portate Deum in corpore veſtro. Ideo Deus redemit nos pretio ſanguinis ſui, vt ſemel à peccatis expurgati, deinceps vitam ipſo dignam ageremus. Ac ſymbolum imperatoris geſtamus impreſſum frontibus noſtris. Quid ſi gerens ſignum Chriſti, præſtet opera Belial, nonne dedecoratur ille cuius inſignia gerimus? Contra ſicut Imperator ſibi placet de milite præſtrenuo, ſic exiſtimans illius virtutem ipſi dedecori & ornamento eſſe: ſic Deus gloriatur Philip. 4.
in his quos redemit, quos lauit, quos ſanctificauit, quos ſpiritus donatiuo digna-

dalene, quibus nunc Ecclesia præcipuè gloriatur, quorum lapsus cesserunt in stabilimentum ac solatium domus Dei. Præterea non hic loquitur de verè iustis, sed de iustitia Pharisaica, quemadmodum alibi dicit: Non est opus sanis medico, sed
Matt. 19. malè habentibus. At non erant sani quibus hoc dicebat Dominus; sed legis qualicunque obseruatione tumidi, sibi videbantur sani, & ideo non desiderabant medicum. Hæc cum ad hunc habeant modum, desiderate frater, conemur assiduis exhortationibus excitare fidelium animos, vt tota etiam vita martyrium, hoc est, testimonium reddat Deo; quod adeo negligendum non est, vt nisi ea præcesserit, martyrium quod sanguine perhibetur,
Coloss. 3. non sit martyrium. Frustra enim ceruicem præbueris carnifici, nisi prius occideris membra quæ sunt super terram, hoc est, affectus qui militant aduersus spiritum, odium, inuidiam, auaritiam, superbiam, libidinem: quibus quicunque seruit, Deum quodammodo abnegauit: & Christum ore profitēs, vita Satanam Deum confitetur. Nec hic sermo debet cuiquam
Matt. 6. videri durior, cùm sit verax ac salutaris: quidquid homo quiuis Deo anteponit, sibi Deum facit, nec possumus duobus seruire dominis: vnus enim est Deus ex toto corde, ex tota anima, & totis viribus diligendus. Quisquis igitur ore dicit; credo in vnum Deum, & seruit auaritiæ, aut libidini, aut luxui, sibi mentitur, sibique repugnat; aliud lingua sonans, aliud animo celans, voce tantum testimonium
Matt. 7. perhibens Deo, cum vita satanam colat. Efficacius autem est vitæ, quàm linguæ testimonium. Non omnis qui dicit: Domine Domine, intrabit in regnum, sed qui facit voluntatem patris cœlestis. Habent & opera suam linguam, habent suam facundiam, etiam tacente lingua. Ideo
Ioan. 5. Dominus in Euangelio iuxta Ioannem ita loquitur: Opera quæ dedit mihi pater vt perficiam ea, ipsa opera quæ ego facio testimonium perhibent de me. Quemadmodum igitur bona opera profitentur Deum: ita mala quodammodo loquuntur: non est Deus, nec est scientia in ex-
Psal. 13. celso. Quis non contremiscat, quis non inhorrescat? quis non laceret vestimenta sua, quis non obturet aures suas, si tales voces audiat ex Christiano? Quantus horror, quantus dolor occupat animos nostros: cùm quis victus tormentis, iussus abnegare Christum, abnegat, & ad Iouis

statuam thus adolet? Quàm trepidamus metuentes ne Deus iratus fulmen in nos vibret iræ suæ, ne terra dehiscens nos absorbeat? vt interdum vnius impietas, supplicii consortio multos inuoluat: & sunt scelera tam immania, vt vidisse quoque aut audisse sit detestabile. Sed cur alias in simili crimine tam sumus conniuentes: Cur & nobis adeo blandimur & aliis? At vide quid de talibus loquitur Apostolus Tit. 1.
scribens Tito: Profitentur se nosse Deum, factis autem negant. Idem in priore ad Timotheum de vidua quæ negligit fami- 1. Tim. 5.
liam: Si qua autem suorum, maxime domesticorum, curam non habet: fidem negauit, & est infideli deterior. Si fidem negauit; quę negligentius habet suam familiam: quid dicturum putas de his qui se totos dediderunt mammonæ & ventri? De Christianis vtique loquitur Paulus scribens Philippensibus, cùm ait: Quo- Philip. 3.
rum finis, interitus, quorum Deus venter est. Quos eosdem taxat scribens Ro- Rom. 16.
manis: Huiusmodi Christo Domino nostro non seruiunt, sed suo ventri. Seruire, iuxta scripturarum consuetudinem dixit, pro colere. Ventrem colunt eum quem habent pro Deo. Iam de auaritia manifestius etiam pronunciat scribens ad Colossenses. Mortificate, inquit, membra Coloss. 3.
vestra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam & auaritiam, quæ est simulachrorum seruitus. Execramur eos qui procumbunt ad Dianæ simulachrum, quanto iustius eos execramur qui toto pectore seruiunt mammonæ, qui illi quotidie sacrificant? Et si auarus est idololatra, qui pecuniæ studio tenetur, qui quod hæreditate obuenit, aut industria partum est recondit, nec erogat in egenos quid censendum est de his, qui lenocinio, qui fœnore, qui rapto, qui fraude, qui calumniis, pro opprimendis pauperibus rem accumulant? Atque hæc idolorum seruitus non solum inuenitur inter Christianos, verum etiam, quod gemendum est, inter episcopos. "Porrò temulentia adeo communis est Africæ nostrę, vt propemodum non habeant pro crimine. An non videmus ad Martyrum memorias Christianum à Christiano cogi ad ebrietatem? An hoc leuius crimen esse ducimus, quàm hircum immolare Baccho? Mihi videtur multo grauius, si rem recta ratione velimus expendere. Cùm tyrannus dicit: Abnega Christum, & immola

Ioui, & esto amicus noster, aut morere: sæpe lingua negat, corde reclamante: & manus adolet thus; cum animus intus adoret Christum: quanquam hoc quoque grauissimum est crimen, tamen aliquam impietatis culpam eleuat humanæ naturæ imbecillitas. Ibi Satanas tibi loquitur voce tyranni: at quid tibi dicit idem per tuam concupiscentiam? Abnega Christum, & esto diues: Sacrifica Mammonæ, & Christo nuncium remittito. Quid est quod pollicetur? aurum & argentum, inutilem materiam nisi exerceas. Nec dicit morere, sed oblecta oculos; immò potius hoc dicit: Lucrare pecuniam ad breue tempus habiturus, & perde in æternum animam tuam. Et tamen hoc sponte submittis genua Satanæ, & abnegato Christo, te totum illi mancipas. Quid autem Christus? Meus esto, & viue in æternum. contemne diuitias temporarias, & ego tibi centuplum reponam in hoc sæculo, & vitam æternam in futuro. Relinque terram, & accipe cœlum. Ac Deus ista pollicens deferitur; & diabolus tam nihil res, eásque

Gen. 3. falso promittens adoratur. O fœdam defectionem! O turpem idololatriam! O iniquam permutationem! Quo præmio sollicitauit humani generis primos auctores? Ostendit pomum, & dedit mortem. Mendacio fefellit: Non moriemini, sed eritis sicut dij, scientes bonum & malum. Atque illi delusi, qualem dominum deseruerunt, & ad quem defecerunt? A qua felicitate exciderunt, & in quas ærumnas semet coniecerunt? Sed idem ille tenebrarum princeps, qui Euæ locutus est per serpentem, nobis loquitur per satellites suos ac ministros, per lenas & lenones, per eos qui pelliciunt ad amorem pecuniæ, ad ambitionem, ad voluptatem, auocantes à sinceritate quæ est in Christo Iesu. Idem ille loquitur nobis per concupiscentias nostras, quæ viuunt in membris nostris. Nec dicit quod homo tyrannus: aut mihi obtempera aut morere, nec ostentat carceres, catenas, vncinos, sartagines, aut caminos incensos, non cruces, laqueos aut gladios, sed tantum: contemne Deum, renuncia vitæ cœlestis hæreditati, & committe adulterium, & capies voluptatem. Sed qualem? Momentaneam & corporis tantum, quot autem amaritudinibus conditam? infamia, periculo, super omnia verò secreto conscientiæ cruciatu: Hæc est

Rom. 6. esca diaboli, hoc auctoramentum. Stipendium porro quale est? Dicat maiore cum fide beatus Apostolus; Stipendium peccati, mors est. Quæ mors? Corporis, quam solam minitantur & inferre potest tyrannus homo? Non, sed mors gehennæ, quæ finem nescit. Plus potest homo tyrannus, quàm diabolus. Ille quodam modo cogit hominis naturam, hic nihil aliud potest quàm sollicitare. deiicere non potest, nisi assentiaris, contempsisse vicisse est. Maior itaque venia debetur, Christum in tormentis abneganti, quam sponte assentienti diabolo; cui eredidisse, est Christum abnegasse. Ille mendax est, & omnis mendacij pater, & illius promissa, quantumcunque fronte blandiantur, nihil aliud sunt quàm præstigiæ pellicientes in exitium. Ne quis itaque sic sibi blandiatur: Sum peccator, amo pecuniam, seruio libidini, studeo honoribus, indulgeo vindictæ, deditus sum voluptatibus; sed Christum non abnegaui. At reclamat tibi Paulus: Factis abnegasti; reclamat tibi Dominus ipse: Non potes duos Dominos colere. Et interim horres abominandum thurificati aut libellati cognomen, ipse fortasse thurificatis aut libellatis deterior. Illos humanus metus violentior, quàm vt hominis natura possit vincere, eo compulit, vt impias voces promat lingua, reclamante conscientia: tu tam vili mercedula sollicitatus, sponte deficis ad eum, à cuius tyrannide te Christus suo sanguine redemit: cuius iam totus es factus, quemadmodum ait Apostolus. Empti estis pretio magno, & iam non estis vestri. Huius 1. Cor. 5.
militiam professus es ad salutare lauacrum, huic dedisti nomen, huius sacramentis initiatus es, accepisti donatiuum & pignus spiritus ne quid dubitares de promisso stipendio, simulque diabolo denunciasti perpetuas inimicitias, renunciasti omnibus illius pompis ac voluptatibus, exsufflasti, exsibilasti, iurasti in verba redemptoris: cumque tot vitijs seruias, tibi places quod nondum sis thurificatus aut libellatus. Si quis miles iuratus in verba Cæsaris profugeret ad Turcam, & ex illius arbitrio faceret ea quæ sciret ingratissima Cæsari; nónne comprehensus ad supplicium, raperetur vt desertor, vt periurus, vt perfuga? Quis autem audiret eum ita se defendentem: non sum desertor, non abnegaui Cæsarem? An non mox audiret, quid refert si lingua tacuit? re ipsa abnegasti, & plusquam abnegasti: qui non solum deserueris militiam, verum etiam ad tyrannum & hostem imperatoris tui

Tit. 1. Mat. 6.

tui irreconciliabilem transfugeris. Merito fidelium aures abominantur apostatæ vocabulum: verum hoc non ibi tantum execrandum est, cum incenso thusculo, aut scripto libello renunciatur professioni nominis Christi; sed vbicunque contemptis Christi legibus, obtemperatur Satanæ. Nec enim refer quid sonet lingua: quæ si sonet Christum, cum animus sit deditus criminibus, non est professio, sed hypocrisis: abnegatura Christum si metus vrgeat, qui premit thurificatos aut libellatos. Atque in his rebus quæ sic inter se pugnant, vt neutra ferat alterius consortium: quotiens hanc amplectimur, illam abdicauimus quotiens vnam reiecimus, alteram agnoscimus. Cuiusmodi sunt lux & tenebrę, bellum & pax, mors & vita, Deus & Belial: quemadmodum testatur & beatus Paulus in secunda ad Corinthios: Quæ enim participatio iustitię cum iniquitate, *2. Cor. 6.* aut quę societas luci ad tenebras? Quę autem conuentio Christi ad Belial? Adhęsisse Belial est abnegasse Christum, vtcunque lingua aut habitu Christum profitearis. De hoc si quis simpliciorum dubitarit, dabo argumentum crassum & euidens. Fingamus tyrannum ita loqui Christiano: Incende thus Ioui: nihil addentem nec exigentem vt Christum abneget: si adoleuerit, nonne cunctis manifestum erit, illum hoc ipso Christum abnegasse, quod Ioui fecerit thymiama, etiam si nihil proferat impium in Christum? Quemadmodum qui magicis artibus vtuntur (" à quo modo nos Domini misericordia liberauit, sicut à cęteris omnibus, quibus iuxta veterem hominem quondam ambulantes tenebamur) tacitè Christum abnegant, dum cum dæmonibus habent fædus. Iam si 7 Machabæi fratres vna cum *Mat. 7.* matre maluerunt tot cruciatibus exanimari quàm carne suilla vesci, sic existimantes, cum Deum legis auctorem negare, quisquis sciens ac volens legis præcepta violat: quo pacto sibi blanditur, qui in luxu, temulentia, auaritia, rapinis, adulteriis aliisque criminibus consenescunt, quæ gentium etiam leges noluerunt esse impunita? Et cùm tot modis Christum abnegent, cùm toties immolent dæmonibus; pro Christianis haberi postulant? Atque in his sunt, qui palam ista committunt, ac propemodum etiam gloriantur in rebus pessimis; adeo non pudet aut piget admissorum: & tamen audent venire in Ecclesiam sanctorum, audent misceri gregi Dominico. Tales interdum tolerat Ecclesia, ne prouocati magis etiam perturbent populum Dei: sed quid prodest non eiici cætu piorum, si merueris eiici? Nam eiici remedium est; & gradus ad recuperandum sanitatem: eiectionem meruisse, summa malorum est. Ac frustra miscetur cætui sanctorum in templo manufacto, si submotus est à consortio Dei & ab vniuerso corpore mystico Christi: oportet autem & illud considerare, quantopere Christiani abhorrent ab idolothytis, & ab ingressu fanorum, atque ab ipsis etiam simulacris. Cum Beatus Paulus clamet, *1. Cor. 7.* neque idolum esse aliquid, neque idolothytum; multo minus fanum ex lapidibus constructum, est aliquid: & tamen plurimorum animus ea religione tenetur, vt mortem oppetant citius, quàm gustent idolis immolatum; & inexpiabile piaculum esse ducant, si ingrediantur fanum Iouis aut Apollinis aut Dianæ: seque putent contactu simulacri vehementer contaminari. Equidem probo talium religionem, si sibi constet in omnibus. Nunc, prò dolor, videre est quosdam in his penè superstitiosè trepidos, in aliis, vbi grauior erat metuendi causa, nimium esse securos. Per se non inquinat animam contactus idoli, nec ingressus fani, nec esus idolothyti: sed per se polluit conscientiam amor pecuniæ, Incestus, rapina, hypocrisis, & his similia monstra. Quàm verò congruit horrere fani ingressum, nec horrere in templo sancto Spiritui consecrato victimas immolare dęmoni? Clamat sanctus Paulus scribens Corinthiis: Nescitis quia *1. Cor. 6.* templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis? Si quis autem templum Dei violauerit, disperdet illum Deus. Rursus in eadem Epistola: An nescitis quoniã mem- *Ibidem.* bra vestra templum sunt sancti Spiritus qui in vobis est, quem habetis à Deo & non estis vestri? Quòd si Christianorum pectora sibi consecrauit Deus, vt in illis inhabitet per spiritum suum; " illic deliciatur & inãbulat, illic amat sibi offerri victimam puram in omni loco. Et qui in hoc templum Deo sacrum, eiecto sancto Spiritu, inducit abominationes quas in mystica visione conspexit Ezechiel; qui illic *Ezech. 8.* sedem facit Mammonę, Veneri, Como, Baccho, aliisque portentis; qui ibi dæmonibus immolat spurcissimas hostias, veretur ingredi fanum gentium, ne contaminetur? " Proinde nemo sibi frustra blan- *Galat. 6.* diatur. Deus non irridetur: constet sibi

nostra religio, nec alios detestemur, ipsi grauioribus obnoxij criminibus: nec alibi simul religiosè timidi, alibi impudenter impij. Sed Christum semel professi, tota vita reddamus illi testimonium, & vndique glorificemus illum, obedientes illius præceptis: vt in hoc cognoscant homines quod verè fidimus illi, quod ex animo diligimus illum, & quòd non simulate ad sacrum lauacrum addiximus nos illius militię. Beatus Apostolus prædixit, nulli piè viuere volenti in Christo Iesu defuturam
2.Tim.3. persecutionem. Si deest tyrannus, si tortor, si spoliator: non deerit concupiscentia, martyrij materiam quotidianam nobis exhibens. Postremo hęc ipsa mala quæ secum defert vita mortalium, quæque piis cum impijs communia sunt, martyrij coronam nobis parabunt: si placidè, si cum gratiarum actione pertulerimus. Neque, priuati sunt martyrij gloria quicúque violenta morte consummati non sunt. Quis autem ausit vel Abraham Patriarcham, vel huius filium Isaac, vel beatum Iob eximere è Martyrum numero? Quæ carnificinæ grauius torserunt corpus, quàm Patriarchæ mentem torquebant naturæ affectus: cùm ineunctanter ad Dei iussum appararet immolare filium vnicum & vni-
Gen. 22. ce charum, in quo tota spes erat illi posteritatis? Quid defuit Isaac martyrio, qui nihil obmurmurans, passus est se colligari & imponi busto? nec expauit in ceruicem vibra-
Iob.1.&2. tam machæram? Cuius autem martyrium audebimus conferre cum his quæ passus est Iob? Quod si quis adhuc diffidit sermoni nostro, certè Beati Pauli verbis non po-
Heb.11. terit diffidere. Is scribens ad Hebræos orsus ab Abel vsque ad Gedeonem, ingentem sanctorum catalogum recenset, in quo plures sunt qui non defuncti sunt morte violenta: immo pauci sunt qui sic mortui sunt: & tamen de omnibus pronunciat: Et hi testimonio fidei probati inuenti sunt: perspicue declarans etiam vita bona peragi martyrium fidei. Ecclesiæ quidem vsus discernit illos cognominibus. Martyres appellans eos, qui violenta morte decesserunt, Confessores, qui constanter in cruciatibus ac minis mortis professi sunt nomen Domini IESV, parati mortem oppetere, vel potius martyrij supremam coronam ambientes. Apud Deum tamen quicunq; carnem suam crucifixerunt cum vitijs & concupiscentijs, quicunque Christo vere commortui sunt, eique in baptismo consepulti sunt, vt iam non sibi viuant, neque mundo cui semel mortui sunt, sed ei, qui pro ipsis est mortuus: Martyres sunt, nec Martyrum corona fraudabuntur: in primis autem Monachi, qui verè Monachi sunt, ac virgines quæ verè virgines sunt. Neque enim locus desertus, saccus pro veste, legumen pro cibo, neque ieiunia, neque chameunię Monachum absoluunt: sub his inuolucris interdum latet animus valde mundanus. Quod ita deprehenditur, si ad munus aliquod Ecclesiasticum vocentur: ibi videas quosquam ex illis facillime vinci deliciis, impatientiores iniuriarum, appetentiores vindictę quàm quiuis alius sit ex media plebe. Quid causæ est? Quoniam corpus exercuerunt magis quàm animum: cùm beatus Paulus doceat, quod exercitatio corporalis ad modicum vtilis sit, pietas ad omnia valeat. Non hæc dixerim, quod improbandi sint qui talibus modis castigant corpus suum, & in seruitutem redigunt: sed quod Satanas mille instructus artibus nonnunquam illudit incautis, transfigurans se in Angelum lucis, & ex huiusmodi corporũ exercitamentis inducit illis falsam sanctimoniæ persuasionem: cúmque intus madeant spiritalibus vitijs, & sibi, & alijs, habentur pii. Talis erat iustitia Pharisæorum, cui prælata est iudice Christo publicani iniustitia. Ita sunt & virgines fatuæ: quę solidam existimant pietatem, corpus habere vito intactum, cùm animus auaritiâ, superbiâ, inuidiâ & obtrectatione sit corruptissimus. Sunt & falsò viduę, quę dum viuunt in deliciis, Christo mortuę sunt. In summa tamen, quisquis verè Christianus, cuiusque status aut ordinis, habet certamina sua, habet crucem suam: quam si patienter tollit, si constanter sustinet, testimonio suo glorificat Dominum, tantum ne sibi vindicet laudem bonorum operum: hoc enim non est glorificare Deum, sed clarificare seipsum. Habet vnusquisque fidelium agones suos, habet aduersarium diabolum, habet agonothetam Deum, habet theatrum non solum Ecclesię & Angelorum, sed & infidelium: quemadmodum dicit Paulus ad Corinthios: Spectaculum facti sumus mundo & Angelis & hominibus. Si vincimus, gloriantur Angeli, gloriantur & fidelium Ecclesię, gloriatur & ipse Christus in membris suis. Sin vincimur ignauia nostra, triumphat Satanas cum Angelis suis, insultant nobis increduli, ac Deum contumelijs afficiunt, dicentes: Ecce qui iactant

se

se redemptos à tyrannide satanæ, qui prędicant se mortuos mundo, nihil minus vincuntur à cupiditatibus suis quàm nos, quos dicunt adhuc teneri sub regno satanæ. Quid prodest illis baptismus, quo dicunt exui veterem hominem cum actibus suis: & indui nouum qui secundum Deum creatus est? Quid prodest illis Spiritus sanctus, cuius arbitrio dicunt se temperari? Cur semper in ore habent Euangelium: cùm tota vita discrepet ab Euangelii præceptis? Quando, creditis, pudore suffunditur Ecclesia, cùm hęc ingeruntur ab hostibus, nec habet quo refellat opprobria? Nònne videmus totum Ecclesiæ cœtum demittere vultus atque erubescere, quotiens aliqua virgo quæ Christo nupserat, dilapsa ex Angelico contubernio defecit ad stuprum, aut coniugium? Quantus mœror occupat omnium nostrûm animos, sed præcipuè pastorum, si quando Christi miles tormentis inferior renunciauit Imperatori suo? Quantus autem ex aduerso satanæ triumphus? Itaque, fratres dilectissimi, si verè diligimus Deum, si quotidie petimus ex animo: Sanctificetur nomen tuum, summo studio aduigilemus, necubi polluamus nomen il-
Philip.1. lius, sed & morte & vita glorificemus illum, iuxta beati Pauli monita: Viuentes sine querela, vt simplices filii Dei sine reprehensione in medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos luceamus sicut luminaria in mundo verbum vitę continentes ad gloriam Christi Iesu Regis & agonothetę nostri, qui suum esse ducit quidquid in membris ipsius geritur. Fateamur cum illo, vt cum illo glorificemur in die Domini. Nos hic illum clarificemus apud homines, vt ille nos clarificet claritate sua
2.Thes.1. coram Angelis suis. Cùm, vt inquit bea-
2.Tim.2. tus Paulus, venerit glorificari in sanctis
1.Cor.9. suis. Nemo coronatur nisi legitime certauerit. Et hi, qui corruptibilem coronam ambiunt, ab omnibus se abstinent, nihil non facientes quod ad victoriam conducit: quid nos facere conuenit, vt assequamur illam immortalis vitæ coronam incorruptibilem & immarcessibilem in cælis? Hic si quis roget, quo pacto quis possit esse Martyr sine sanguinis effusione: quisquis hoc animo sequitur iustitiam, vt mortem citius admissurus sit, quàm velit à iustitia deflectere: huic prompta voluntas pro martyrio deputabitur. Deus enim non æstimat quemquam ex euentu rerum, sed ex affectu. Cùt enim ille fraudetur martyrii gloria, per quem non stetit quò minus martyrium peregerit? Vt contra, mercedem apostatæ feret; quisquis hoc animo viuit, vt Christum negaturus sit, si iactura bonorum, aut corporis cruciatus, aut mors sit accipienda. Qui ob paululum pecuniæ peierat: an is verebitur abnegare Christum, si tota res periclitetur, si intentetur infamia, carcer & mors? Qui ob febriculam ad incantatricum remedia confugit; an is malit cruciatus morte tristiores perferre, quam Christo renunciare? Immo qui totiens ob breuem carnis delectatiunculam, ob momentaneam gloriam deficit à Christo; vitam habet vilem pro Christo; Nec hunc tyrannus fecit apostatam, sed ad tyrannum accessit apostata. Vt autem est similis certandi ratio, ita iisdem armis fratrum animi communiendi sunt ad has pugnas, quibus ostendimus confirmandos ad martyrium. Fides est, quę pugnat & superat in Martyribus: nec quisquam defecit in tormentis, nisi fidei defectu. Orandus igitur assidue Deus, vt fidem in nobis augeat; est enim Dei donum, & illi debetur omnis victoriæ gloria. Ingeramus illorum animis & infigamus, quam horrendum crimen sit omnis idololatria, quàm seuerè punita sit à Deo sub lege vetere: quot millia trucidarit Moyses ob vitulum aureum. Deinde proponatur comparatio manifestæ idololatriæ, cùm immolatur simulachris: & occultæ, cùm contempto Deo obeditur per concupiscentiam satanæ. Deinde conferantur inter se Deus *Iacob.1.* fons omnis boni, & diabolus omnis malitiæ princeps. Ostendatur & inæqualitas contubernij, in altera parte sunt filij Dei, conciues Angelorum, & hæredes beatæ immortalitatis; in altera filij Belial, societas omnium dæmonum, & hæredes gehænnæ. Conferatur & impar malitiæ genus, comparentur diuersa stipendia. Hæc si prius fuerint persuasa, & intimis infixa visceribus, facilis erit victoria. Nunc fides multis natat in labijs, cùm in corde aut nulla sit, aut vehementer langueat. Quis enim non profitetur; quod in Deuteronomio legimus? Audi, Dominus Deus *Deut. 6.* tuus, Dominus vnus est? Et: Dominum *& 10.* Deum tuum adorabis, & illi soli seruies. Qui non quotidie recitat ore: Credo in Deum patrem omnipotentem? At non credit in Deum, qui non in eo solo collocat totius felicitatis suæ fiduciam: nec vnum habet Deum ac Dominum, qui

per scortationem, per luxum & auaritiam Satanæ facit imperata, nec illi soli seruit: qui seruit ventri, qui deditus est huic mundo, qui totus in prauo positus est. Ethnici putant plures esse Deos, & hoc tibi videris perfectus Christianus, quòd persuasum habes vnum esse Deum? quid magni facis? Idem credunt Iudęi qui quotidie blasphemant filium Dei in Synagogis suis: idē credunt dęmones & contremiscunt. Si verè credis in Deum, crede iustum & veracem: iustum in remunerandis piis, & puniendis impiis: veracem in promissis. Crede non esse spem salutis, nisi per filium eius, quem pro nobis omnibus tradidit in mortem: crede nihil accidere mali posse iis, qui se totos illius voluntati tradiderunt & in illo perseuerant, Hoc est credere in Deum, patrem hoc est credere in filium eius, hoc est credere in Spiritum sanctum, vnum Deum, & Ecclesiam sanctam mysticum Christi corpus; extra quam non est salus, & in qua non est pernicies. Quisquis in tali petra pedes animi fixerit, aduersus omnes tentationum incursus stabit immobilis. Exempli gratia: Lacessitus es conuicio, suggerit tibi caro vindictę cupiditatem; prius quàm respondeas; sic cogita tecum: Hunc maledicum hominem subornauit diabolus, vt me deiiciat, ac deiectum perdat, sed ausculta quid suadeat imperator tuus cui militas: beati, inquit, mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Et: Mea est vindicta, & ego retribuam. Quid suadeat fortissimus ille Christi dux Paulus? Non nosmetipsos vindicantes charissimi, sed date locum iræ. Diabolus dicit: Fruere vindicta, & perde vitam æternam. Deus dicit: Vince in bono malum, & noli resistere malo, & accipe cum filio meo possessionem regni cœlestis. Mox dispice, vtri potius expediat obtemperare. Dicit tibi per concupiscentiam tuam diabolus: Mœchare, & fruere temporaria corporis voluptate, & esto meus seruus, & cohæres gehennæ. Audi potius quid dicat tibi Deus: Sperne temporariam voluptatem, & accipe centuplum bonæ conscientiæ, gaudium in hoc sæculo, & vitam æternam in futuro: & expende vtri potius sit auscultandum. Suggerit tibi per carnis affectum veluti per Euam Sathanas: Viue genialiter. Ex aduerso dicit Christus: Beati qui lugent, quoniam ipsi consolationem accipient. Ad eundem modum de cæteris tentationibus, obiice tentatori clypeum scripturarum; in quibus tibi loquitur Deus, non minore fide, quàm si tibi coram ore ad os loquetetur. Ex his montibus sume tibi lapides, quibus deiicias superbum Goliath. Habes exemplum à Domino tuo: sic ille prostrauit diabolum: nec deiicias animum si sæpius inuadat, ac subinde maioribus machinis aggrediatur; nihil potest aduersus eum qui tecum est. Dic illud Ioannis: Maior est qui in nobis est, quàm qui in isto mundo. Succurrat illud Domini dictum: Confidite quoniam ego vici mundum. His orationibus si Christi miles fuerit exercitatus ad conflictum: in dies comperiet suum antagonistam debiliorem. Nec tamen remittendæ sunt excubiæ, si quando hostis simulabit tranquillitatem; sed obseruans illius insidias, dicat cum beato Abacuc: Super custodiā meam stabo, & gradum figam super petram, omni custodia seruans cor meum, ne qua pateat aditus obambulanti quęrentiq; quem deuoret. Tutissimum autem cordis munimentum est sobrietas cum instanti oratione, iugique scripturarum meditatione. Omnis enim scriptura diuinitus inspirata vt illis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus. Ex hac igitur colligendæ sunt sententiæ, quas ad manum & velut in procinctu habeas, vt his protinus serpentem caput erigentem deiicias. Nullus est enim animorum morbus, cui non præsens remedium diuina scriptura suppeditaret. Hinc comparanda sua exempla piorum, sed pręcipue Christi, quibus se quisque vel animet vel consoletur. Venio nunc ad illa mala quæ vel ipsam naturam hominis comitantur, vel fortuitu videntur inferri. Hęc quoque pius animus, & ad pugnandum instructus, sibi vertet in materiam coronæ, exemplo faciam, quod dico, clarius. Excutitur aliquis facultatibus suis, siue bello, siue naufragio, siue rapina. Ne protinus hic cogitet laqueum, aut rationem malis artibus sarciendi quod periit; sed ita secum loquatur: Dominus est qui tentat me, an diligam ipsum ex toto corde. Ipse dedit, ipse abstulit, sit nomen Domini benedictum. Gratias agat quod acceperit ex Domini benignitate: agat gratias quod amiserit ad probationem fidei. Si hęc dixerit eo animo, quo dixit sanctus Iob; cum illo mercedem accipiet. Nec enim dominus æstimat, quantum quis perdat, sed quàm patienter: quemadmodum

Matt. 15. Deut. 23. Rom. 12. Matt. 5. Matt. 4. 1. Ioan. 6. Ioan. 17. Abac. 3. 2. Tim. 3. Deut. 6. Iob. 1.

admodum non respicit, quantum aliquis largiatur egentibus, sed quo animo. Habet aliquis filium vnicè charũ, eo te mors orbat præmatura, pestilentia spoliat te charissimis, sponsa, liberis, amicis: ferto patienter, & dic: Domino ita vitum, & sic fortassis & nobis expediebat, & nostris: Sit nomen Domini benedictum. Sunt & morbi qui non minus atroces habent cruciatus, quàm vlla potest inferre tortorum sæuitia [19] veluti pleuritis, ischiasis, podagra, paralysis, calculus, renum & vesicæ exulceratio. Tale si quid acciderit, ne mens exasperetur ad impatientiam, ne lingua erumpat in voces blasphemas, sed
1. Reg. 15. cum beato Dauid & Heli sacerdote dicat:
1. Reg. 3. Dominus est, faciat quod bonum est in oculis ipsius. Ita mala quæ non inferuntur ob Christi professionem, vertemus nobis in coronam, & Christo in gloriam. Ac fiet fortasse, vt Dominus nostra tolerantia propitiatus, aut auferat afflictiones, aut mitiget: quod si non fit, tamen hac ratione faciemus, vt quod animo impatienti fuisset intolerabile, fiat patientia mitius. His atque huiusmodi argumentis non desinemus nos inuicem exhortari, ad illustrandam Domini gloriam, cuius titulum & insignia gerimus. Præstemus illi martyrium in suo quisque statu & ordine, non solum in aduersis, verum etiam in prosperis. In aduersis agnoscamus amorem patris flagellantis nos ad correctionem, & gratias agamus charitati qua diligit nos, vt filios, quos abdicare non vult, sed emendatos recipere. In prosperis æquè gratias agamus illius bonitati, qua consolatur nos vt tentationum pondus possimus sustinere: ita fiet vt tota vita nostra nihil aliud sit quàm testimonium, declarans apud credentes & incredulos sapientiam, bonitatem, misericordiam ac veritatem Dei patris, & Filij illius Iesu & Spiritus sancti Amen.

ADNOTATIONES.

1 Quod mei Fortunati pium desiderium benefortunauit] *Quanquam hic vt Cypriani esse persuaderet hunc librum, alterius libri ad Fortunatum meminerit, tamen ipso stylus repugnat; neque enim veteres patres vnquam voce fortunare vsi sunt, ne fortunæ viderentur aliquid tribuere.*

2 qui in tormentis vsque ad mortem perdurarunt] *Quam diuersa significatione accipiat Martyres Cyprianus, supra abunde diximus; præsertim Tom 1. Epistola 9.*

3 Ob laticis penuriam] *Non rectè Manut. & Morel.* laticis, *neque vero sic etiam alicubi Cyprianus, cui etiam heri nomen ignotum est.*

4 aut ideo vnum dicuntur esse, &c.] *Nimirum consentit hæc expositio Adnotationibus Erasmi in hunc epistola Ioannis locum: ipse vero Cyprianus longe aliter, de Vnitate Patris, Filii, & Spiritus sancti interpretatur libr. de Vnit. Ecclesiæ, sic etiam alii veteres.*

5 Vita Domini qui summus fuit martyr) *Non existimo, apud Veteres Christum martyrem nuncupari.*

6 & Satanæ innocius vindicabant *Negligentia operarum apud Manut. erat:* iudicabat.

7 ecce qui tollit peccatum mundi) *Lugdunensis editio & Manut. legunt:* peccata, *sed illud habet vtraque Probenii & Franci editio, & genuinum esse constat ex interpretatione Auctoris, quæ eadem est cum illa, quam habet Erasmus in Adnotationibus in Ioannem, ita vt vel hinc confirmetur coniectura H. Grau.*

8 Anni fluxerunt plus minus ducenti quadraginta.) *Hoc addidit Auctor vt putaretur vetustum opus: sed ipse sibi hac periodo contradicit, dum iam ea ætate latius sparsam dicit fidem quam Romanum imperium, neque enim id ante tempora Imperatoris Constantini verum fuisse satis constat.*

9 Nullæ calybis duritiei cedentem) *Prorsus sic lego, pro eo quod alii:* nulla calybis duritie, *seu:* duritiei. *item:* dissilire, *non:* dissiliri, *quod habent quidam*

10 Vices illius gerimus) *Hoc rursum auctor addidit vt Episcopus putaretur.*

11 Cum adhuc recens ille Christi sanguis, &c.) *Etiam hoc ad subornationem pertinet. Neque vero vspiam Cyprianus malos pastores lupos nuncupat, sed solos iuxta scripturam hæreticos.*

12 Rudimenta fideliter tradamus) *Solus Manut.* tractamus, *at non placet.*

13 Non supplicium facit martyrem, sed causa] *Sumpsit quidem hoc ex D. Cypriano: sed quod ille contra hæreticos, iste aduersus eos qui mortem sibi consciscunt, & maleficos in medium adducit.*

14 Non minitantur tyranno). *Non per omnia hoc verum esse, patet vel ex solo Prudentio, vbi & Laurentius & Romanus Martyres contra faciunt, immo & Machabæi Martyres non erunt, si huic auctori credendum sit. Cautè itaque hic locus legendus, ne fauere videatur Pseudomartyribus nostri sæculi.*

15 Iam non est par omnium Martyrum in tormentis alacritas) *Morel. & Manut.* Martyrium, *verum non placet.*

16 Vt habet humana quidem historia]. *Hæc quoque phrasis veteribus est incognita, qui non humanas, sed Ecclesiasticas historias nuncupant.*

17 Diocletiani) *Morel. coniicit legendum:* Valeriani. *Verum etsi id fiat, plura sunt alia quæ Cyprianum non esse conuincunt. Neque vero vspiam de altero hoc martyrii genere apud illum sermo est.*

18. Nec Paulus Apostolus scribere Galatis) *Rectè sic Manutius, pro:* Corinthiis.

19 Achan) *Morel.* Achar, *& sic etiam 70. sed versio hæc mixta est ex vulgata editione Hieron. &*

70 *Hoc autem mirum, quod pœnitentiam lapsorum martyrium quoddam facere videatur.*

20 secundum Lucam) *Manutius quidem & hic & postea reposuit:* secundum, *verum quod illud Cyprianicum sit, puto auctorem sic ex instituto scripsisse. Est autem etiam præter veterum sententiam huius loci expositio.*

21 Porro temulentia adeo communis est Africæ nostræ] *Quod præmisit de Episcopis habet ex libro Cypriani de Lapsis. Hoc vero ex D. August. Epistola ad Auxilium, vt puteetur Africanus esse.*

22 carceres, catenas, vncinos] *Omnino sic legendum, antea erat:* vucinos *, corruptè.*

23 thurificati aut libellati nomen] *Hoc iterum ex D. Cypriano, qui tamen libellaticos nuncupat.*

24 Ne quid dubitares] *Nimis sæpe inculcat hanc certam in Dei fidem.*

25 Vtcunque lingua & habitu Christum profiteatis] *Cautè & hoc legendum.*

26 à quo malo nos Dominus liberauit, &c.] *Hoc etiam addidit, vt Cypriani videretur hic liber, quippe quem magicas artes professum fuisse (quanquam perperam) quidam tradunt.*

27 Machabæi] *Rectè sic Manut. pro eo quod erat:* Maccabæi.

28 illic amat sibi offerri victimam puram in omni loco] *Mirè detorquet hanc Malachiæ scripturam auctor.*

29 Proinde nemo sibi frustra blanditur] *Hoc rursum mutuatus est ad verbum ex libro Cypriani de Lapsis.*

30 Ecclesiæ quidem vsus, &c.] *Non per omnia Cyprianicam esse hanc Martyris & Confessoris differentiam Tomo 1. Epist. 9. satis ostendimus.*

31 Neque enim locus desertus, &c. *Plane sunt hæc Erasmica, atque adeo & caute legendæ.*

32 Demittere vultus] *Quidam non rectè* : dimittere.

33 Qui ob febriculam ad incantatricum remedia confugit] *Nescio quæ remedia incantatricum intelligat.*

34 Totius felicitatis suæ fiduciam] *Corruptè & hic quidam :* infelicitatis : *qui etiam paulopost omiserat vocem :* es *, est etiam hoc caute legendum.*

35 quoniam ipsi consolationem accipient] *Est etiam hæc Erasmi versio.*

36 veluti pleuritis] *Magis placet hoc Morelli, quam quod habebant primi excusi :* pleuretis *, aut Manutius,* pleuresis.

DE DVODECIM ABVSIONIBVS sæculi perperam Cypriano adscriptis.

ARGVMENTVM.

Argumentum ex ipsis initijs capitum satis superque licet deprehendere. Etsi autem & Gratianus & Iuo alicubi, & Ms. Anglicus, Dunensis & Coloniensis codices, D. Cypriano ascribant : stilus tamen, ipso Trithemio teste, & scripturæ citatæ iuxta versionem D. Hieronymi, non iuxta 70. satis arguunt, neque ipsius esse, neque etiam D. August. cui ascribitur Tom. 9. Si quid in re incerta conijcere licet, aut Ebrardi cuiuspiam est, cuius nomen ad marginem apud D. Aug. ascriptum reperio, aut quia Gratiano & Iuone vetustior, Ioannis Climaci. Nam apud D. August. inscribitur iste liber : DE XII. ABVSIONVM GRADIBVS. *Atqui simili titulo librum ille edidit de 30. Gradibus.*

CAPVT I.

PRIMVS abusionis gradus est, si sine bonis operibus sapiens & prædicator fuerit, qui quod sermone docet, [1]actibus explere negligit. Auditores enim doctrinæ, dicta facere contemnunt, cùm prædicatoris opera à prædicationis verbis discrepare conspiciunt. Nunquam enim fit efficax constituentis auctoritas, nisi eam affectu operis cordi adfixerit audientis, præsertim cùm & ipse doctor, si in vitiorum amorem delapsus fuerit, alterius doctoris medicamentum suis vulneribus adhibere paruipendit. Vnde & ipse Dominus in Euangelio de doctrina pariter & bono opere instruere volens discipulos, qualem in his cautelam haberent, admonebat ; dicens : Quod si sal euanuerit, 2 in quo salietur ? Hoc est, si doctor errauerit, in quo iterum doctore emendabitur ? Et si lumen, quod in te est, *Mat. 5.* tenebræ sunt ; ipsæ tenebræ quantæ erunt? Si namque oculus, à videndi officio defecerit : quis à manu, vel à pede, vel à reliquo corpore illud ministeriũ exiget? quia propter doctores cogitent, ne ampliori vindictæ subiaceant, si plurimis perditionis occasionem abundantius præstent. Nam & ipse Salomon dum multæ sapientiæ transgressionem incurrit, totius Israeliticæ plebis regni dispersionem 3 solius sui merito præstitit. Quibus ergo committuntur multa, maiora perdunt ; si non rectè dispensauerint Rectoris sui munera, quæ perceperunt. Cui enim plus committitur, ab eo plus exigitur. Et seruus qui Domini sui voluntatem intelligens non facit, acrioribus *Luc. 12.* flagellis grauioribúsque vindictis vapulabit.

CAP. II.

Secundus abusionis gradus est, si sine religione senex esse inueniatur. 4 Cui cùm membra exterioris hominis veterascunt, vires animi, id est, interioris hominis membra, incrementa roboris non capiunt. Plus enim omnibus religioni operam dare senibus competit, quos præsentis sæculi florida ætas transacta deseruit. Sicut namque in lignis ipsa reproba arbor comparet,

quæ

quæ post flores fructus optimos cultori suo non exhibet: sic & in omnibus ipse reprobus est, quem flos iuuentutis deserit, & tamen in sui corporis senectute, bonorum operum maturos fructus proferre paruipendit. Quid enim stolidius fieri potest; si mens ad perfectionem festinare non contendat; quando totius corporis habitus senectute confectus ad interitum properat? Dum oculi caligant, aures grauiter audiunt, capilli fluunt, facies in pallorem mutatur, dentes lapsi numero minuuntur, cutis arescit, flatus non suauiter olet, pectus suffocatur, tussis cachinnat, genua trepidant, talos & pedes tumor inflat, etiam homo interior, qui non senescit, his omnibus adgrauatur. Et hæc omnia ruituram iamiamque domum corporis citò prænunciant. Quid ergo superest; nisi vt dum huius vitæ defectus adpropiat, nihil aliud quàm cogitare, quomodo futura habitatio prosperè comprehendatur, quisque senex adpetat? Iuuenibus enim incertus huius vitæ terminus instat, senibus verò cunctis maturior ex hac luce exitus breuiter concordat. Cauendæ enim sunt hominis duæ particulæ, 'quæ in illius carne non veterascunt, & totum hominem secum ad peccatum pertrahunt; cor videlicet & lingua: quia cor nouas semper cogitationes machinari non desinit, lingua impigrè loquitur, quodcunque machinari cor senserit. Caueat ergo senilis ætas, ne istæ iuuenescentes particulæ totam sui harmoniam decipiant, & per res ineptas reliqui corporis grauitatem ne illudant. Vnicuique enim considerandum est, quid ætate eminente dignum sit; vt hoc agat: quod nec vitam, nec ætatem, nec ministerium vile reddat.

CAP. III.

Tertius abusionis gradus est, si adolescens sine obedientia deprehenditur; quo mundus à recto rationis ordine deprauatur. Qualiter namque in senectute 'aliis ministerium imperabit, qui in adolescentia se senioribus obedientem exhibere contemnit?' Vnde & in prouerbio apud veteres habetur, quod dominari nequeat, qui prius alicui seruitutem præbere denegat. Propter quod & Dominus Iesus in temporibus suæ carnis, dum adhuc ad legitimam ætatem doctrinis non perueniret, obedienter ministrationem parentibus suis præstitit. Sicut ergo in senibus sobrietas, & morum perfectio requiritur: ita etiam in adolescentibus, obsequium, & subiectio, & obedientia ritè debetur. Quapropter & in mandatis legis primum in his qui ad homines pertinent, patris & matris honos imperatur: quia quamuis carnalis pater non fuerit, aut indignus fuerit; alicui tamen patri digno & viuenti, paternus honor vsque ad dignam ætatem à filiis præbendus esse ostenditur. Quatuor enim modis per scripturas diuinas patres vocantur; hoc est, natura, gente, admonitione, & ætate. De patre namque naturali Iacob ad Labã loquitur: Nisi timor patris mei Isaac adfuisset, tulisses omnia quæ mea sunt tibi. Gente vero pater dicitur, quando Dominus de rubo ad moysen loquebatur: Ego sum, inquiens, Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob. Ætate autem & admonitione pariter pater dicitur, cum Moyses in cantico Deuteronomij loquitur: Interroga patrem tuum, & annunciabit tibi, maiores tuos, & dicent tibi. Quod si ergo naturalis pater superstes non fuerit, aut indignus fuerit, 'admonenti tamen seniori adolescentis obedientia præbenda erit. Quomodo ergo honoratus in senecture adparebit, qui disciplinæ laborem in adolescentia non sustinuerit? Quodcunque etenim homo laborauerit, hoc & metet. Omnis namque disciplina in præsenti non videtur esse gaudij, sed mœroris: postea verò fructum pacatissimũ exercitatis per eam reddet iustitiæ. Sicut ergo fructus non inuenitur in arbore, in qua pampinus aut flos prius non adparuerit: sic & in senectute honorem legitimum adsequi non poterit, qui in adolescentia disciplinæ alicuius exercitatione non laborauerit. Disciplina igitur absque obedientia, qualiter fieri potest; Adolescens ergo sine disciplina, adolescens sine obedientia est: quoniam & ipsa obedientia, quæ omnium disciplinarum mater est, magna exercitatione indiget, quæ sui normam studij in Christo Domino sumpsit, qui obediens patri vsque ad mortem, mortem autem Crucis, ignominiam libenter sustinuit.

Exod. 20. *Gen. 31.* *Exod. 3.* *Deut. 32.* *Heb. 9.* *Philip. 2.*

CAP. IIII.

Quartus abusionis gradus est, diues sine eleemosyna: qui superflua vsus sui quæ custodienda in posterum recondit, indigentibus & nihil habentibus non distribuit: per quod efficitur, vt dum in terra

quæsita diligenti cura custodit, cælestis patriæ pereonem thesaurum amittat. Ad quem thesaurum Dominus Iesus adolescentem diuitem, qui eum de perfectione *Mat. 19.* interrogauerat, ita respondens inuitauit: Si vis perfectus esse, vade & vende omnia quę habes, & da pauperibus, & veni, sequere me, & habebis thesaurum in cœlo. Quem thesaurum nullus vnquam hominum habere potest, nisi qui pauperibus solatia pręstat, aut qui per seipsum pauper est. Non ergo dormiat in thesauris suis, qui pauperes dormire non sinit. Diues namque etsi multa coogregauerit, his frui solus nequaquam poterit; quia vnius hominis natura multis rebus non succurrit. Quid ergo stultius est, quam propter vnius homiois victum & vestitum, totam regni cælestis perdere perennem iocunditatem; & æternos *1. Cor. 4.* inferni cruciatus, absque consolatioois præstolatiooe subire? quod igitur aliquando per necessitatem amittendum est, pro æterna remuneratione sponte distribuendum est. Omnia enim quæ videntur, temporalia sunt; quæ autem oon videntur, æterna sunt. Quamdiu namque temporales sumus, temporalibus temporalia deseruiunt; & cùm hinc transierimus, æternis æterna solatia præstabuntur. Idcirco non debemus diligere ea, quæ noo semper habebimus; præsertim cùm expertem rationis auarum diuitem, thesauri & sui agri, & omnia quæ habet, ostendant; quia toto cordis intuitu illas res amat, quæ nunquam se diligunt. Si etenim aurum & argentum, & agros, & vestimenta, & cibos, & metalla, & bruta animalia quis dilexerit; hæc omnia vicem sibi amoris rependere non posse, ipsa rerum natura ostendit. Quid ergo à ratione longius est? quàm diligere, quod te amare non valet, & negligere il- *dilectioni. lum, qui suæ * ditioni cum dilectione omnia præbet? Propter hoc igitur non diligi mundus, sed diligi proximus à Deo præcipitur; quia proximus vicem sui amoris potest rependere, quod mundus non potest, vel minimè non posse dubitatur. Sic enim inimicum esse diligendum Dominus præcepit, vt illa dilectio amicum illum ex inimico efficiat. Quisquis ergo diues cupidus, qui vult æternas habere diuitias, distribuēdo egenis præstet interim non mansuras. Si enim quod diligit, non vendit, nemo potest emere quod cupit. Auari namque ideo in iudicio à rectissimo iudice nuncupantur maledicti, quia cùm præteribant eorum habiracula, non dicebant: Benedictio Domini super vos, benediximus vobis in nomine Domini. Infelices ergo sunt auari diui- *Psal. 111.* tes, qui propter res transitorias, in æternam damnationem dilabuotur; & è contrario; Beati sunt misericordes, quoniam ipsi mi- *Matt. 5.* sericordiam consequentur. Felix est ergo misericors, dum in hac virtute non substantiam, sed adfectum Deus requirit.

CAPVT V.

Quintus abusionis gradus est, femina sine pudicitia. Sicut enim omnes bonos mores procurat & custodit in viris prudentia; sic & in feminis cunctos honestos actus nutrit, & fouet, & custodit pudicitia. Pudicitia nāque castitatem custodit, auaritiā refrænat, lites deuitat, iram mitigat, libidinem occupat, cupiditatem temperat, lasciuiam castigat, ebrietatem cauet, verba non multiplicat, gulæ concupiscentias purgat, furtum omnino damnat. Quid plura? Omnia vitia restringit, & omnes virtutes, & quicquid coram Deo & bonis hominibus laudabile est, nutrit. Impudica namq; vita, nec laudem ab hominibus in præsenti sæculo, nec remunerationem à Deo expectat in futuro. Pudica vero vita, famam bonam inter homines habet, & de spe futuræ beatitudinis gaudet. Præsentibus semetipsam imitabilem facit, posteris memoriam amabilem relinquit. Bonis semper moribus delectatur & consentit, & assiduis scripturarum meditationibus & eloquiis animam vegetat. Bonorum præcedentium exempla custodit, & inseparabilia perfectis contubernia nectit. Duobus ergo modis constat veræ pudicitiæ exercitatio, id est, corporis habitu & superficie, & animi adfectu interno. Per exteriorem modum, iuxta Apostolum, coram homioibus exempla; per interiorem modum coram Deo, prouidemus opera bona. Pudicitia namque corporis est, alienas res non appetere, & omnem immunditiam deuitare, ante horam congruam non gustare velle, risum non excitare, verba vana & falsa non loqui; habitum per omnia ordinatum, compositionémque conuenientem tam capillorum quàm vestium sicut decet, habere; cum indignis contubernia non inire; supercilioso intuitu neminem adspicere, vagari oculos non permittere; pompatico & illecebroso

gressu

gressu non incedere; nulli inferior in incœpto bono opere apparere; nulli contumeliam aut ruborem incutere, neminem blasphemare, bonis non inuidere, senes non irridere, meliori non controuersari; de his quæ ignoras, non tractare, & ea quæ scis non omnia proferre: Hæc enim proximis amabilem hominem reddunt, & Deo acceptabilem faciunt. " Pudicitia enim animæ est, plus propter Dei oculos, quàm hominum; omnia bona facere; adpetitiones turpium cogitationum compescere; omnes meliores se esse æstimare, nemini inuidere; de semetipso nihil confidere, Dei semper auxilio res omnes committere, ante Dei oculos semetipsum constituere, hæretica prauitate sensum non maculare, Catholicis per omnia consentire: Deo soli adhærere, castitatem æternæ mentis Deo Christo offerre: " omnia cœpta opera bona mortis tantum termino finire, præsentes tribulationes animi fortitudine negligere, paruipendere; in terra præter proximos nihil amare, cuncti amoris sui thesaurum in cœlo constituere, & pro omni bono actu mercedem à Deo in cœlestibus sperare. Pudicitia ornamentum nobilium est, exaltatio humilium, nobilitas ignobilium, pulchritudo debilium, prosperitas laborantium, solamen mœrentium, augmentum omnis pulchritudinis, decus religionis, defensio criminum, multiplicatio meritorum, creatoris omnium Dei amicitia.

CAPVT VI.

Sextus abusionis gradus est, dominus sine virtute. Quia nihil proficit dominandi habere potestatem, si dominus ipse non habeat virtutis rigorem. Sed hic virtutis rigor, non tam exteriori fortitudine, " quæ & ipsa sæcularibus dominis necessaria est, indiget: quam animi interiori fortitudine, bonis moribus exerceri debet: sæpe enim dominandi per animi negligentiam perditur fortitudo, sicut in Heli sacerdote factum fuisse comprobatur. Qui dum seueritate iudicij peccantes filios non coërcuit in eorum vindictā,

1. Reg. 2. Dominus, velut consentienti, ferociter non pepercit. Tria ergo necessaria hos qui dominantur habere oportet: terrorem scilicet, & ordinationem, & amorem. Nisi enim ametur Dominus pariter & metuatur, ordinatio minimè constare illius potest. Per beneficia ergo & adfabilitatem, procuret vt diligatur: & per iustas vindictas, non propriæ iniuriæ, sed legis Dei, studeat vt metuatur. Propterea quoque dum multi pendent in eo, ipse Deo adhærere debet, qui illum in ducatum constituit: qui ad portanda multorum onera, ipsum veluti fortiorem solidauit. Paxillus enim nisi bene forte firmetur, & alicui fortiori adhæreat: omne quod in eo pendet citò labitur, & ipse solutus à rigore suę firmitatis, cum oneribus ad terram delabitur. Sic & princeps nisi suo cōditori pertinaciter adhęserit: & ipse, " & omne quod continet, citò deperit. Quidam namque per dominandi officium plus Deo adpropinquant, quidam imposito sibi dignitatis honore deteriores fiunt. Moyses namque accepto populi ducatu, Exo. 33. familiarius Dei locutionibus vtebatur: 1. Reg. 15. Saul vero filius Cis, postquam sceptra regni suscepit, per inobedientię superbiam 3. Reg. 3. Deum offendit. Rex Salomon postquam patris sui Dauid sedem obtinuit, Deus illum vltra omnes mortales velut ad numerosi populi gubernationem sapientię munere ditauit. E contrario vero Hieroboam seruus Salomonis, postquam regni 3. Reg. 12. domus Dauid occupauit partem: ad idolorum culturam, decem tribus Israel, quę erant in parte Samarię, " deuerterat. Per quę exempla euidenter ostenditur, quosdam in sublimiori statu ad maiorem perfectionem crescere, quosdam vero per supercilium dominationis ad deteriora defluere. Per quod vtrumque intelligitur: eos qui ad meliora condescendunt, per virtutem animi & Dei auxilium posse id facere: & eos qui ad deteriora deuertuntur, per mentis imbecillitatem pariter & negligentiam errare. Vnde & Dominum absque virtute fieri non decet, qui virtutem sine Dei auxilio nullatenus habet. Qui enim multa tuetur, si non habet fortitudinem animi, non valet id agere, quoniam magna magnis infestationibus, vel aduersitatibus solent laborare. Omnis ergo qui pręest, hoc primus animi tota intentione procuret, vt per omnia de Dei adiutorio omninò non dubitet. Si namque cœperit in actibus suis auxiliatorem habere Dominum dominorum, nullus hominum contemptui poterit habere eius dominatum: non enim est potestas nisi à Deo. Ipse enim Rom. 13. Psal. 112. eleuat de stercore egenum, & sedere facit eum cum principibus populi sui, & deponit potentes de sede, & exaltat humiles: vt

D. Cyprian.

Esa. 1. 1. Cor. 1. subditus fiat omnis mundus Deo, & egeat omnis gloria Dei.

CAP. VII.

Septimus abusionis gradus est, Christianus contētiosus, qui cum participationem nominis Christi per fidem & baptismum susceperit, contra Christi dicta & propositum, mundi caduca delectamenta diligit. Omne enim de quo contenditur; aut propter propriam eius rei dilectionem de qua agitur; aut propter alterius amorem, quæ sub odiosa specie latet, adpetitur. Quemadmodum, verbi gratia, bellum animoso compugnātium conflictu cum odiosa res sit, propter amorem victoriæ & libertatis peragitur; & multæ aliæ dilectæ species, sub odioso labore vel formidine, satis contentiose expetuntur. Vnde patenter intelligitur, nihil contendi posse, nisi propter dilectionem; speratam scilicet & subsequentem amabilem remunerationem. Qui igitur de mundo præsente ex quacumque causa contendit, perspicue ostendit quod illum diligit. Quo modo ergo mundum diligi per Ioannem Spiritus sancti sermones interdicunt? qui ait: Nolite diligere mundum, neque ea quæ
1. Ioan. 2. in mundo sunt. Mundi enim amor & Dei, pariter in vno corde cohabitare non possunt, quemadmodum iidem oculi cælum pariter & terram nequaquam conspiciunt. Sed requirendum est, si vere in mundo aliquid sit quod amari debeat, " & quis sit ille mundus, quem diligi diuina eloquia vetant. Terra ergo cum nascentibus ex ea, & metallis, & animantibus, & pulchritudine vestium, & oblectationibus ciborum, & iis quæ ad hęc pertinent, non diligi præcipitur: sed proximus, propter quem hæc omnia facta sunt, hic amari iubetur. Hæc enim omnia prædicta, velut non mansura, ad cælęstem patriam pergentes concomitari nequeunt. Proximi verò, velut mansuri regis cohæredes, semetipsos licenter diligunt. Quod ergo semper in mundo non manet, & cum mundo pariter deficiet. Ipse mundus non amari præcipitur, proximus autem qui est pars regni cęlestis, in terra & inter ima elementa, à regni cælorum adpetitoribus non incongrue amatur: dum in suprema illa patria in ęternum cohęres habebitur. Propterea verò mundus pręsens non diligi imperatur, ne à Dei dilectione alienus, sęculi dilector quisque efficiatur. Non ergo debet contendi, quod non licet amari. Igitur Christianus, qui hominis Christi similitudinem tenet, morum quoque eius similitudinem habere debet. Christianus enim nemo rectè dicitur, nisi qui Christo moribus coæquatur. De Christo vero per Prophetā ita scribitur: Ecce filius meus quem Esa. 42. Mat. 12.
elegi, electus meus, complacuit in illo sibi anima mea: ponam spiritum meum super eum. Non contendet, neque clamabit, neq; audiet aliquis in platea vocē eius. Ecce Christus non cōtendit, neque clamauit: & tu si morum Christi similitudinem tenere cupis, ne cōtendas, ne " abusiuus in Ecclesia Christianus existas. Suis enim sectatoribus Christus præcepit: Nolite vocari Rabbi, vnus est enim magister vester, qui Matt. 23.
est Christus: & patrem nolite vocare super terram, vnus est enim pater vester, qui in cœlis est. Omnes enim vos fratres estis, quibus ad supplicandum imperauit, cum dicet: Sic autem orabitis: Pater noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum. " Frustra ergo contendit patrem se habere in Mat. 6.
terra, qui patrem & patriam profitetur se habere in cœlo. Cuius patriæ nemo possessor efficitur, nisi qui de terrenæ patriæ contentione securus habetur.

CAPVT IV.

Octauus abusionis gradus est, Pauper superbus, qui nihil habēs, in superbiā extollitur: cū è contrario diuitibus sęculi non superbè sapere per Apostolū Paulum imperetur. Quid ergo stolidius potest fieri: quā 1. Tim. 6.
illum, qui per infimā miseriā velut in terram abiectus, extremus & humilis incedere & contristari debuerat, supercilioso superbiæ tumore inflatam mentem contra Deum erigere? Per quod vitium lapsi corruerunt, qui in summo cæli conditi erant culmine. Quid ergo velut quasi potens in terra superbi: qui prę omnibus hominibus debuerat humilis adparere? Sed ne de paupertate sua tristitiam habeant, quid à Deo " recepturi sint, pauperes attendant: ipse enim inquit: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cęlorū. Recta namque dispēsatione misericors iudex cęli regnum illis committit, quibus regni terratum participationem inter mortales abstulit: vt ipse diues in cæli sede adpa- Mat. 5.
reat, qui in terra penitus nihil procurat. Cauendum ergo pauperibus est, ne dum per egestatem & necessitatem " terrenum regnum prætereunt, per mentis etiam impuden-

impudentiam cœlorum regna amittant. Cum enim Dei dispensatione paupertatem necessariam acceperunt, in ipsorum arbitrio pendet, vtrum pauperes spiritu sint. Non enim quibuscunque pauperibus cæli regna promittuntur, sed his tantummodo in quibus diuitiarum inopiam animorum humilitas comitatur. Pauper enim humilis pauper spiritu appellatur, qui cùm egenus foris cernitur, nunquam in superbiam eleuatur: quoniam ad adpetenda regna cælorum plus valet mentis humilitas, quàm præsentium diuitiarum temporalis paupertas. Etenim humiles qui bene diuitias possessas habent, possunt pauperes spiritu appellari: superbos autem, nihil habentes, haud dubium est beatitudini paupertatis priuari. De quibus vtrisque sancta scriptura ita loquitur: *Prou. 13.* Est quasi diues nihil habens, & est quasi pauper, cùm in multis diuitiis sit. Quasi pauper ergo in multis diuitiis, est diues humilis spiritu, & nihil habens quasi diues, est pauper superbus mentis adfectu. Nobilis ergo inopia est mentis humilitas, & ineptæ diuitiæ sunt animorum enormitas. Prouidendum est ergo pauperibus, vt semetipsos, quales sint, intelligant: & quia rebus consequi, quod cupiunt, non valent, mentis tumore superbire desinant.

CAP. IX.

Nonus abusionis gradus est, Rex iniquus. Etenim regem non iniquum, sed correctorem iniquorum esse oportet. Inde in semetipso nominis sui dignitatem custodire debet: nomen enim Regis intellectualiter hoc retinet, vt subiectis omnibus rectoris officium procuret. Sed qualiter alios corrigere poterit: qui proprios *Prou. 16.* mores, ne iniqui sint, non corrigit? Quoniam in iustitia regis exaltatur solium, & in veritate regis solidantur gubernacula populorum. Iustitia vero regis est neminem iniustè per potentiam opprimere, sine personarum acceptione, inter virum & proximum suum iustè iudicare, aduenis & pupillis, & viduis defensorem esse, furta cohibere, adulteria punire, iniquos non exaltare, impudicos & histriones non nutrire, impios de terra perdere, parricidas & periurantes viuere non finere, Ecclesias defendere, pauperes eleemosynis alere, iustos super regni negotia constituere, senes, & sapientes & sobrios consiliarios habere, magnorum ariolorũ, pythonissarúmque superstitionibus non intendere, iracundiam differre, patriam fortiter & iuste contra aduersarios defendere, per omnia in Deo confidere, prosperitatibus animum non eleuare, cuncta aduersa patienter tolerare, fidem Catholicam in Deum habere, filios suos non sinere impiè agere, certis horis orationibus insistere, ante horas congruas cibum non gustare. Væ enim terræ, cuius Rex puer *Eccles. 10.* est, & cuius Principes mane comedunt. Hæc regni prosperitatem in præsenti faciunt, & Regem ad cœlestia regna meliora perducunt. Qui vero regnum non secundum hanc legem dispensat, multas nimirum aduersitates imperij tolerabit. Iccirco enim pax sæpe populorum rumpitur, & offendicula etiam de regno suscitantur, terrarum quoque fructus diminuuntur, & seruitia populorum præpediuntur, multi & varij dolores prosperitatem regni inficiunt, charorum & liberorum mortes tristitiam conferunt, hostium incursus prouincias vndique vastant, bestię armentorum & pecorum greges dilacerat: tempestas aëris & hyemis turbata rerum fœcunditate, maris ministeria prohibent: & aliquando fulminum ictus, segetes & arborum flores, & pampinos quosque exurunt. Super omnia vero Regis iniustitia, non solum pręsentis imperij faciẽ obfuscat, sed etiam filios suos & nepotes, ne post se regni hæreditatem teneant, obscurat. Propter piaculum enim Salomonis, regnum domus Israel Dominus de manibus filiorum eius dispersit. Et *3. Reg. 11. & 15.* propter iustitiam Dauid Regis, lucernam de semine eius semper in Hierusalem reliquit. Ecce quantum iustitia regis sæculo valet, intuentibus perspicuè patet. Est enim pax populorum, tutamen patriæ, immunitas plebis, munimentum gentis, cura languorum, gaudium hominum, temperies aëris, serenitas maris, terræ fœcunditas, solatium pauperum, hæreditas filiorum, & sibimetipsi spes futuræ beatitudinis. Attamen sciat Rex, quod sicut in throno hominum primus constitutus est, sic & in pœnis, si iustitiam non fecerit, primatum habiturus est. Omnes namque quoscunque peccatores sub se in præsenti habuit, supra se modo implacabili, in illa pœna futura habebit.

CAPVT X.

Decimus gradus abusionis est Episco-

pus negligens: qui gradus sui honorem inter homines requirit, sed minister sui dignitatem coram Deo, pro quo legatione fungitur, non custodit. Primum namque ab Episcopo, " quid sui nominis dignitas teneat, inquiratur: quoniam cùm Episcopus nomen Græcum sit, speculator interpretatur. Quare verò speculator ponitur, & quid à speculatore requiritur, Dominus ipse denudat, cum sub Ezechielis prophetæ persona, Episcopo officii sui rationem denunciat, ita inquiens: Speculatorem dedi te domui Israel. Audiens ergo ex ore meo sermonem, nunciabis eis ex me. Si autem videris gladium venientem, & tu non annunciaueris vt reuertatur impius à via sua, ipse quidem impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram. Si autem tu annunciaueris, & ille non fuerit reuersus, ipse quidem in iniquitate sua morietur, sed tu animam tuam liberasti. Decet ergo Episcopum, " qui omnium speculator positus est, peccata diligenter adtendere, & postquam adtenderit, sermone, si potuerit, & actu corrigere, si non potuerit, iuxta Euangelii regulam scelerum operarios declinare. Si enim, inquir, in Euangelio Dominus, peccauerit in te frater tuus, corripe illum inter te & ipsum solum. Si te audierit, " lucratus eris fratrem tuum: si te non audierit, adhibe tecum adhuc vnum vel duos testes, vt in ore duorum vel trium testium stet omne verbum: si illos non audierit, dic Ecclesiæ: si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus & publicanus. Tali ordine expellendus est, quicunque doctori vel Episcopo adhærere noluerit. Et qui tali ordine expulsus fuerit, ab alio aliquo doctore vel Episcopo non debet recipi. De sacerdote namque scriptum est in lege: Viduam aut repudiatam non accipiat vxorem. Qui ergo illum excommunicatum à Catholico, illo non permittente, sibi iungit: iura sacerdotij sancti, " quod Christianorum genus electum est, excedit. Hac ratione Episcopum, ad eos quibus in speculationem positus est, esse oportet. Cæterum verò, qualis in semetipso esse debeat, Paulus Apostolus exponit: vt ad gradum Episcopi veniens sit sobrius, prudens, castus, sapiens, modestus, hospitalis, filios habens subditos cum omni castitate, testimonium habens bonum ab his qui foris sunt, proferens doctrinæ fidelem sermonem, " antequam Episcopus sit, non plures habens vxores quàm vnam. Non percussor, non bilinguis, non ebriosus, non neophytus, & per hæc ipse ostendat in opere, quod alios docet in sermone doctrinæ. Caueant ergo negligentes Episcopi, quod in tempore vindictæ Dominus per Prophetam conqueritur, dicens: " Pastores multi demoliti sunt populum meum, & non pascebant gregem meum pastores, sed pascebant semetipsos, sed potius procurent hi, quos constituit Dominus super familiam suam, dare illis cibum in tempore suo mensuram tritici, puram scilicet & probatam doctrinam, quatenus veniente Domino mereantur audire: Euge serue bone & fidelis, quia supra pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam: intra in gaudium Domini tui.

Ezech. 3. Matt. 18. Leuit. 21. 1. Tim. 3. Ezech. 34. Luc. 12. Matt. 15.

CAPVT XI.

Vndecimus abusionis gradus est, plebs sine disciplina, quæ, cum disciplina exercitationibus non seruit, communi se perditionis laqueo constringit: iram etenim Domini absq; disciplinæ rigore non euadit. Atque idcirco Psalmistæ vocibus, indisciplinatæ plebi prædicatur: Apprehendite disciplinam nequando irascatur Dominus. " Disciplina verò morum est ordinata correctio, & maiorum præcedentium regularum obseruatio, de qua disciplina Paulus Apostolus ita loquitur dicens: In disciplina perseuerate, tanquam filiis; vobis offert se Deus. Quod si extra disciplinam estis, cuius participes facti estis? omnes enim adulteri & non filij estis. Qui ergo adulteri, sine disciplina sunt, & cœlestis regni hæreditatem non capiunt: si filij autem paternæ disciplinæ correctiones ferunt, & hæreditatem quandoque recipere posse non desperent. De qua etiam disciplina Esaias quidem indisciplinatæ plebi prædicat, dicens: Quiescite agere peruersè, discite benefacere. " Et ad eandem Psalmista consona voce compsallit, dicens: Declina à malo, & fac bonum. Infelix ergo est, qui abiicit disciplinam. Audet enim extra milites aliquid qui Dominum crucifigentes, non eius sciderunt tunicam, qui Ecclesiæ Christi scindit disciplinam. Sicut enim tunicâ totum corpus præter caput tegitur: ita disciplinâ, omnis Ecclesia, præter Christum, qui caput est Ecclesiæ & sub disciplina non est, protegitur & ornatur. Ipsa enim tunica contexta desuper fuerat per totum;

Psalm. 2. Hebr. 12. Esaia 1. Psal. 36. Ioan. 19.

tum, quia eadem disciplina Ecclesiæ à Domino de cœlo tribuitur & integratur. De qua Dominus cùm ad patrem ascendisset, postquam resurrexit à mortuis, ad Apostolos suos loquebatur, dicens: Vos autem sedete hic in ciuitate, quoadusque induamini virtute ex alto. Tunica ergo corporis Christi, disciplina Ecclesiæ est: qui autem extra disciplinam est, alienus est à corpore Christi. Non scindamus igitur illam, sed sortiamur de illa cuius sit, id est, non solùmmus quicquam de mandatis Domini, sed vnusquisque in quo vocatus est, in eo permaneat apud Dominum.

Luc. 24.

CAP. XII.

Duodecimus abusionis gradus est, Populus sine lege, qui dum Dei dicta & legum scita contemnit, per diuersas errorum vias [19] eundem perditionis laqueum incurrit. De quibus viis sub persona præuaricatoris populi, humanum genus propheta ita deplangit: Nos autem sicut oues errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit, de quibus viis [20] etiam sapientia loquitur per Salomonem: Multæ viæ videntur hominibus rectæ, & nouissima earum deducunt ad mortem. Quę vtique multæ perditionis viæ tunc inceduntur, cùm vna regalis via, lex Dei videlicet, quæ neque ad dexteram neque ad sinistram declinat, per negligentiam deseritur. De qua scilicet Dominus Iesus Christus, qui est finis legis ad iustitiam omni credenti, denunciat: Ego sum via, veritas & vita, neque venit ad patrem nisi per me. Ad quam viam omnes homines communiter inuitat, dicens: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. Quia non est personarum acceptio apud Deum, vbi non est Iudæus, nec Græcus, masculus & femina, seruus & liber, barbarus & Scytha, sed omnia in omnibus Christus: omnes enim vnum sunt in Christo Iesu. Dum ergo Christus finis legis est, qui sine lege sunt, sine Christo fiunt. Igitur populus sine lege, populus sine Christo est. Abusiuum ergo, in temporibus Euangelij populum sine lege fieri, quando Apostolis in rectas gentes licentia prædicationis data est, quando tonitruum Euangelij per cunctas sæculi partes intonuit, quando gentes quæ non sectabantur iustitiam, adprehenderunt iustitiam: quando qui de longe fuerant, facti sunt prope in sanguine Christi: qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei in Christo, quando est tempus acceptabile & dies salutis, & tempora refrigerij in conspectu altissimi, quando vnaquæque gens habet testem resurrectionis, quando ipse Dominus protestatur dicens: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem sæculi. Non itaque simus sine Christo in hoc tempore transitorio, ne sine nobis Christus esse incipiat in futuro.

Esaia. 53. *Prou. 14.* *Ioan. 14.* *Mat. 11.* *Coloss. 3.* *Ioan. 11.*

ADNOTATIONES IN librum de duodecim abusionibus sæculi falsò Cypriano adscriptum.

1 actibus explere) *Augustinus:* complere. Cap. 1.
2 in quo salietur) *Ms.* solo.
3 solius sui merito.) *Augustin.* solo suo.
4 Cui cum membra] *Omisimus cum Augustino & Ms. cod. vocem:* multa, *ex Augustino etiam legi:* deseruit, *pro:* deserit. Cap. 2.
5 quæ in illius carne) *Hic quoque prætermisimus voculam:* &, *cum Ms.*
6 aliis ministerium imperabit] *August.* ille ministrari sibi sperabit. Cap. 3.
7 Vnde & in prouerbio] *Hoc ex Ms. cod. pro:* in prouerbiis.
8 admonenti tamen seniori) *Interserunt Ms. cod. voculam:* aut.
9 æternis æterna solatia præstabuntur) *Rursum hoc ex Ms. cod. pro:* præstabunt. Cap. 4.
10 suæ dilectioni) *Augustin.* ditioni.
11 benediximus vobis) *Etiam hoc ex Ms. cod. pro* benedicimus. *illud enim legitur in Psalmis.*
12 Pudicitia namque castitatem custodit) *Istud ex Augustino, pro:* castitatem habet. *Cuius etiam istud paulopost placet:* animam vegetat, *pro eo quod erat:* animum figit. Cap. 5.
13 Pudicitia enim) *August.* vero.
14 omnia cœpta bona opera) *Sic Ms. pro eo quod Augustinus:* intercepta, *& Morellus:* accepta. *Sic postea, vbi Morellus:* mœrentium, *illi legunt:* mœstorum.
15 quæ & ipsa) *Hoc ex Ms. pro:* ipsis.
16 & omne quod continet) *Rectius sic Augustinus, quam alii:* & omnis qui consentit vitio. Cap. 6.
17 deuerterat) *August.* diuertit, *& paulopost,* diuertuntur, *pro:* deuertuntur. *Verum vtrumque Latine dicitur, & consentiunt Morel. Ms.*
18 & quis sit ille mundus) *Iterum hoc ex Ms. pro:* quid sit, *& paulopost ex August.* coocomitari, *pro,* comitari. Cap. 7.
19 abusiuus) *Hinc videtur comprobari titulus Cambr. cod.* De XII. abusiuis Sæculi, *quæ vox à Cypriano, vti & alia pleraque, est alienissima: postea tamen denuo reperitur sub finem.*
20 frustra ergo) *Rectius sic Ms. quam alii:* enim. Cap. 8.
21 recepturi sint) *Ita August. pro* sunt, *qui etiam legit:* accepturi.
22 terrenum regnum prætereunt *Augustin. in margin.* perdunt. *Ex quo etiam paulopost adiecimus particulam:* in.
23 Ecclesiam defendere) *Vel hinc patet Cypriani* Cap. 9.

ſtolam, Suſanna caſtalinam, Moyſes conchylinam, Abel purpuream, Leui ſpartacinam, Thamar colorinam, Azarias carbaſinam, Aaron murrinam, Iudith iacinthinam, Cain ferrugineam, Abiron nigram, Anna perſicinam, Iſaac natiuam, Paulus tharſicam, Petrus operariam, ° Iacob ale-
3 thinam, IESVS columbinam. At vbi diuiſit veſtes, Rex reſpiciens eos, ſic ait: Non ante cœnabitis, niſi ſimuli ſingulas vices feceritis: atque ita ' ſibi præcepta diaconia conſummauerunt. Primus itaque omnium ignem petiit Helias, ſuccendit Azarias, lignum ' porrexit Sara, collegit Iephte, adtulit Iſaac, concidit Ioſeph, puteum aperuit Iacob, hyſſopum porrexit Sepphora, ad lacum ſtabat Daniel, aquam adtulerunt miniſtri, hydram portabat Rebecca, vinum protulit Noe, vtrem portabat Agar, adtulit argentum Iudas, vitulum adduxit Abraham, adligauit Raab, teſticulam porrexit IESVS, pedes copulauit Helias, ferrum tradidit Petrus, eliſit Daniel, occidit Cain, ſuppottauit Abacuc, ſuſpendit Abeſſalon, pellem detraxit Helias, ventrem aperuit Hermocrates, mediana ſuſpendit Tobias, ſanguinem effudit Herodes, ſtercus proiecit Sem, aquam adiecit Iapheth, elauit Heliſæus, partes fecit Phalech, numerauit Auſes, ſalem miſit Moleſſadon, oleum adiecit Iacob, in focum impoſuit Antiochus, coxit Rebecca, prior guſtauit
4 Eua. Explicitiſque omnibus, omnes locis ſuis reſederunt. Tunc intulit panes Saul, fregit Ieſus, tradidit omnibus Petrus, intulit lentem Iacob, ſolus manducauit Eſau, intulit intritam Abacuc, totum comedit Daniel, ° fabam intulit Amelſad, prior guſtauit Miſaël. Sed quoniam Hœdum coctum comederat Iſaac, & piſcem aſſum Tobias cœpit tumultuari Æglom. Valde eſuriebat Daniel, panem petebat Hermocrates, non manducabat Ioannes: nihil guſtauerat Moyſes, ieiunus fuit Ieſus, micas colligebat Lazarus. Cæteri autem partes ſuas tenebant, quas ex variis venationibus acceperant. Abraham vitulinam, Iſaac ceruinam, Abel agninam, Noë arietinam, Sampſon leoninam, Eliſæus vrſinam; maiorem tamen partem tenebat Benjamin. Poſtmodum dedit panes Pharao, omnibus diuiſit Ioſeph, '' diſcum adtulit Herodes, partes compoſuit Rebecca, intulit Iacob, diſtribuit omnibus Noë. Primus ergo ſuſtulit Ioannes caput, cerebellum Abeſſalon, linguam Aaron, maxillam Sampſon, auriculam Petrus, oculos Lia, ceruicem Holofernes, arterias Zacharias, collum Saül, armora Agar, interanea Ionas, '' fel piſcis Tobias, cor Pharao, renalia Eſaias, latus Adam, coſtam Eua, ilia Maria, ventrem Sara, vuluam Elizabeth, adipem Abel, fœmora Abraham, caudam Moyſes, crura Loth, pedes Iacob, oſſa collegit Ezechiel. Item Iacobus & Andreas intulerunt piſces: ſuſtulit itaque aſſellum Ieſus, labeonem Moyſes, lupum Benjamin, mugilem Abel, murænam Eua, pelamidem Adam, locuſtam Ioannes, gladium Cain, caprionem Abeſſalon, polypum Pharao, turpitudinem Lia, auratam Thamar, ſcarum Agar, cantaridem Dauid, haleeem Ioſeph, ſexatilem Hieremias vmbras Lazarus, ſoleam Iuda, hirundinem Tobias, argentillum Iudas, ſepiam Herodes, '' carnutam Eſaü, glauculum Ionas, alopidem Iacob, ſalpam Moleſſadon, denticem Eſaias, araneum Tecla, coracinum Noë, rubellionem Rebecca, lacertum Golias, mænã Maria, & leonem Sampſon. Poſuit & Ionas acetum, Moleſſadon ſalem miſit, prior intinxit Cain. Expliciti ſ-
que omnibus, dedit adipem Abel, mel 5
Ioannes, lac Abraham, conſperſit Sara, dulcia fecit Ieſus, omnia perminiſtrauit Paulus. Sed quoniam aliquot genera vini habebant, paſſum bibebat Ieſus, Marſicum Ionas, Surrentinum Pharao, pellinum Adam, Gaditanũ Moyſes, Creticum Iſaac, Adrianum Aaron, arbuſtinum Zachæus, arſinum Tecla, albenſe Ioannes, campanum Abel, ſigninum Maria, florentinum Rachel. '' Saturatione vini ſopitus iacebat Adam ebrius, obdormiuit Noë, ſatis biberat Loth, ſtertebat Holofernes, ſomnus tenebat Ionam, vigilauit prope gallum Petrus, ſuſcitabatur Ieſus, ſurgere quærebat Iacob, prior ſurrexit Laban. Tunc miſcuit ſcyphum Benjamin, intulit Martha, prior bibit Petrus. Sed quoniam vinum ſubduxerat Amelſad, & male miſcuerat Ionas; murmurabat Hermippus, aquam [illegible]bebat Ioannes; vinum petebat Maria, non conſentiebat Suſanna, plenam ampullam ferebat Martha, ſitiebat Iſmaël, ire volebat Tobias, alienum calicem bi-
bere volebat Iacobus. Sublatiſque omni- 6
bus, aquam ad manus petebat Pilatus, tradidit Iudas, miniſtrabat Martha, effudit Hermocrates, '' lintheum porrexit Martialis, intulit lucernam Eſaias; gratias egit Simeon, benedixit Anna; intulit coronas Rachel, Dauid hyſſopum porrexit, dedit vnguentum Maria, perunxit Martha, po-

ma intulit Adam, fauum porrexit Sampſon, cytharam percuſſit Dauid, tympanum Maria, pſalterium duxit Iubal, choros duxit Iudith, cantauit Aſael, ſaltauit Herodias, laudes dedit Azarias, magis luſit Mambres, riſum fecit Iſaac, oſculum porrexit Iudas, vale fecit Lothor. Et cum vel-
7 lent diſcedere, reſpiciens eos rex, ſic ait: Nunc, per omnia diem nuptiarum celebrate, & frequentate, & demutate habitus, velut pompas facientes; ſic ite in domos veſtras. Placuit verò omnibus voluntas Regis: [15] atque ita primus omnium procedit in magiſtro Ieſus, in cuſtode Ioannes, in retiario Petrus, in ſecutore Pharao, in [16] venatore Nemroth, in delatore Iudas, in hortulano Adam, in exordiario Eua, in Latrone Cain, in Paſtore Abel, in curſore Iacob, in ſacerdote Zacharias, in rege Dauid, in cytharœdo Iubal, In piſcatore Iacobus, in coquo Antiochus, in aquario Rebecca, in furnitore Ananias, in beſtiario Tecla, in ſtupido Moleſſadō, in religioſo Salomon, in miniſtra Martha, in milite Vrias, in inſano Herodes, in famulo Cham, in medico Tobias, in ebrio Noe, in riſiculo Iſaac, in triſti Iob, in iudice Daniel, in fabro Ioſeph, in proſtituta Thamar, in formoſa Rachel, in odibili Lia, in domina, Maria; in impio Loth, in aduerſario Amalech, in ſtructore Sem, in ruſticulo Eſau, in forti Golias, in piſtore Hieroboam. Sed quoniam contendebat Diana, aquam effundebat Aaron, & nudus erat Ionas; tunc ſolem
8 petebat Auſes vt ſiccaretur Berſabee. [17] Quo facto iuſſit eos Rex ad ſe venire, qui venerunt (altera die) & munera ei obtulerunt. Primus itaque omnium obtulit arietem Abraham, taurum Tecla, ouiculam Noe, camelum Rebecca, leonem Sampſō, ceruum Eſau, vitulum Ieſus, iumentum Iacob, currum Helias, veſtem Iudith, [18] crines Berſabee, ligna Iſaac, frumentum Ioſeph, reſinam Ruben, pecuniam Abimelech, ſtrobilos Leui, capſam Moyſes, fauum
9 Petrus, copias Abigea. Sed quoniam ante diem conuiuii, quædam de conuiuio ſubducta fuerant, iuſſu regis [19] inquirebantur ab eis. Inuoluerat enim ſtragulum multicolorium Agar, ſigillum aureum Rachel, ſpeculum argenteum Tecla, ſciphum bibitorium Beniamin, annulum ſignatorium Thamar, [20] coopertorium ſubſericum Iudith, lanceam regiam Dauid, alienam vxorem abduxerat Abimelech. Tunc iuſſit rex, vt omnes qui fuerāt in conuiuio ducerentur ad tormenta. Quo facto, [21] primus innocens decollatur Ioannes, occiditur Abel, foras proiicitur Adam, timens obmuteſcit Zacharias, fugit Iacob, quæritur Enoch, turbatur Abimelech, immutatur Nabuchodonoſor, deprecatur Abraham, transfertur Helias, ſupprimitur Dina, includitur Noe, [22] impingitur Loth, ſuffigitur Ieſus, damnatur Daniel, accuſatur Suſanna, adligatur Ioſeph, occiditur Martha, tollitur Abacuc, beſtiis datur Tecla, in fornacem mittitur Ananias, vinculis cōſtringitur Sampſon, punitur Vrias, flagellatur Paulus, tenditur Eſaias, expoliatur Ionas, lapidatur Hieremias, excæcatur Tobias; non credebant Moyſi, ſubducitur Abirō, ſuſpenditur Abeſtalon, confunditur Rebecca, tranſducitur Agar, arguitur Pharao, relinquitur Iſrael, abducitur Datham, [23] deprimitur Chore, copulatur Iſaac, mittitur Nathan, conuincitur Amalech, maledicitur Iudas, dehoneſtatur Mambres, cogitur Loth, interficitur Phinces, dimittitur Ofni, timens moritur Heli, comprimitur Dina, decipitur Eſau, ſubſtrigitur Saul, dolet de facto Iob, interrogatur Eua, neſcio clamat Cain, tenetur & negat Petrus. Sed quoniam multorum conſcientia 10
erat in furto quod [24] erat ſuſpiciens Raab, querebatur Laban, infamabatur Suſanna, arguebat Ioannes, negabat Rachel, docebat Moyſes, plorabat Triphæna, obſeruabat Maria, attendebat Oneſiphorus, triſtis erat Iob, iurabat Iacob, non credebat Pharao, mentiebatur Hieroboam, paucbat Suſanna, erubeſcebat Rebecca, plangebat Hieremias. Poſtmodum ſcrutatis omnibus, inuentum eſt furtum apud Beniamin, quod erat In conſcientia Ioſeph. [25] Sed poſteaquam probatum eſt Regi, quod Achar filius Carmi, ſolus eſſet reus furti, iuſſit eū mori, donauitque eum omnibus. Tunc occaſione accepta, primus omnium calce eum percuſſit Moyſes, abiit in complexum Iacob, veſtem detraxit Tecla, ad terram eliſit Daniel, lapide percuſſit Dauid, virga Aaron, flagello Ieſus, medium aperuit Iudas, lancea transfixit Eleazar. Tunc iuſſit vti qui mortuus eſſet ſepeliretur; [26] & vendidit agrum Laban, emit Abraham, Ioſeph monumentum fecit, & ædificauit Nachor; aromata impoſuit Maria, clauſit Noe, ſuperſcripſit Pilatus, pretium accepit Iudas; quo facto gaudens clamat Zacharias, confunditur Elizabeth, ſtupet Maria, ridebat de facto Sarra. Explicitisque omnibus domos ſuas repetierunt.

ANNO-

ADNOTATIONES.

1 Tunc commendauit Naamao] *Sic restitui ex Ms. pro*: Neeman.

2 Ruth ſuper ſtipulam] *Hoc ex iiſdem adieci, & iuxta eoſdem vbique lego*: Abeſſalon *pro*: Abſalon. *fortaßis legendum*: Iudas ſuper loculos, *pro eo quod eſt*: loculum.

3 Recumbentibus illatus eſt] *Etiam hoc ex illis: quæ erat corruptiſſima*: Recumbentes illatus eſt.

4 Oliuas Aaron, vuas Noë, ouum Ioſeph] *Ita etiam prorſus ex Ms. pro eo quod erat*: oliuas Noë, ouum Ioſeph, vuas Aaron.

5 dabo ſingulis ſingulas] *Adiecio ex iiſdem*: ſingulas. *Lego etiam ex illis*: Dauid neruinam, *vbi erat*: prouernicam. *Iidem legunt*: Soſanna caſtilinam, *pro*: caſtalinam, *&*: Aaron myrtinam, *pro*: murrinam.

6 Iacob alethinam] *Ms.* Ioannes pſeudoallechinam] *Condiñó legendum*: Ioſeph halecinam, *eo quod poſtea ſequatur*: Ioſeph halecem.

7 ſibi præcepta diaconia compleuerunt] *Ms.* præceptas diaconias.

8 porrexit Sara] *Rurſum hoc ex Ms. adiicio, & lego paulo poſt* elauit Heliſeus, *pro*: lauit, *Habent iidem*: Maleſſadon, *pro*: Moleſſadon, *&*: Artiochus, *pro*: Antiochus, *tum hic tum poſtea.*

9 fabam intulit Amelſad] Ms. *vnus*. Melſad, *alter*: Melſat.

10 diſcum attulit Hærodes] *Ita lego ex iiſdem: quia, paulo poſt ſequitur, intulit.*

11 fel piſcis Tobias] Ms. Sycotum Tobias. *Legunt etiam paulo poſt*: politum, *pro*: polypum, *ſed non placet. Contra rectius legunt*: ſcarum, *quam alii* ſcaurum.

12 carnutam Eſau, glauculum Ionas] *Ms. legunt*: cornutam, & conchulam. *Item*: Iob, *vbi eſt*: Iacob.

13 Saturatione vini ſopitus] *Priores duas voces adieci etiam ex M. & repoſui paulopoſt*: Laban, *pro*: Lazarus, intulit Martha, *Ms.* Maria.

14 linteum porrexit Martialis] *Ms.* Petrus, *at non placet. Rectius vero illi paulopoſt*: choros, *quam alii*: choreas. *Sine autem legas*: cantauit Aſaël, *ſiue* Dauid, *perinde eſt.*

15 atque ita deinpus procedis] *Ms.* prodit.

16 in venatore Nemroth] *Magis hoc placet. Dam. cod. lectio ad margar. & Ms. Ternat. quàm alterum* Mambres.

17 Quo facto] *Merel. præmittebat*: pro *Ms.* ſub, *ſed vtrumque ſuperfluum eſt. Non habent autem Ms. illud*, altera die.

18 crines Berſabee] *Addit vterque Ms.* Agar, *ſed deſideratur munus quod obtuliſſe dicatur; ſi legi debeat, fortaßis adiicienda vox*: amphoram.

19 inquirebantur ab eis] *Ms. ſic lego, pro*: inquirebatur. *Item*: Inuoluerat, *ex Ms. Ternat. pro*: Inuolauerat.

20 coopertorium ſubſericum] *Vterque Ms.* ſericum.

21 primus decollatur Ioannes] *omiſimus cum Ms.* omnium.

22 impingitur Loth] *Prorſus ſic etiam lego: cum iiſdem poſtea enim ſic mentio*: Agar, *Legunt iidem*: Maria, *pro*: Martha.

23 Deprimitur Chores] *Etiam hoc reſtitui ex Ms. pro eo quod corrupte erat*: Coreb. *Legunt iidem*: demonſtratur Mambres, *pro*: dehoneſtatur.

24 erat ſuſcipiens Raab] *Item & hoc, pro*: ſuſpiciens.

25 ſed poſteaquam] *Rurſum & hoc, pro*: Et *item*; Achar, *pro*: Agar. *Legunt iidem*: Eliezer, *pro*: Eleazar, *&*: vt is, *pro*: vti.

26 & vendidit agrum Laban] *Ms. vterque*, Emmon. *forte legendum*: Ephron.

FINIS TERTII TOMI OPERVM DIVI CYPRIANI.

Ex commiſſione Reuerendiſſimi Domini Epiſcopi Brugenſis approbata & comperta habere plurimum vtilitatis àc eruditionis.

Ita teſtor Franciſcus vanden Heede, Canonicus Eccleſiæ Brugenſis.

FIVE

OPERVM TERTII TOMI INDEX ALPHABETICVS.